In responsionem pro Racoviensibus Auctoris præfatio ad ipsum Palæologum.

NOn dubitabam, Jacobe Palæologe, cum hanc tibi pro Racoviensibus respondendi provinciam susciperem, quin tibi id non modò novum accideret, sed etiam temerarium videretur, meque vehementer accusares, qui abs te ne verbo quidem lacessitus, tecum contendere, & in alienam messem (quòd ajunt) falcem immittere ausus essem. Id quod mihi ipsi, ut verum fatear, mirum quodammodo videtur, præsertim cum considero, quis nam ego sim, qui cum Palæologo tanto viro, tantaque eruditione, atque eloquentia pollente, disputando congredi, & manum conserere non dubitem. Nec sanè hoc meum factum probare ipse possem, nisi religionis negotium non privati, sed publici cujusdam juris esset. Ut cuilibet adversus eos, qui veram pietatem, vitæque innocentiam, quibus universa religio continetur, aut convellere, aut labefactare quoquo modo tentant, divinis armis pugnare, ipsisque fortiter resistere semper licuerit. Maximè verò, si per speciem pietatis, sive prudentes, sive imprudentes, tam impium facinus aggrediantur. Quod te libro tuo adversus Racovienses nuper edito facere, mihi quidem persuasissimum est, idemque omnibus piis, qui modò responsionem hanc meam perlegere gravati non fuerint, persuasum iri planè confido. Huc accedit, quòd Racovienses isti, sive Racoviensis cœtus, quem tu petis, atque oppugnas, vel non ampliùs extat, vel ita hodie mutatus est, & in aliam quodammodo formam versus, ut agnosci non queat, atque ob eam ipsam caussam tu quidem cum larvis (ut dicitur) luctatus fuisse videare, ego verò nullo modo aliena, sed, quæ innocentium hominum prorsus communia jam sint facta, curasse, nec quod aliorum proprii muneris erat, in me transtulisse, sed desertam pœne caussam defendendam suscepisse, jurè dici possim. Etsi enim vivit adhuc Gregorius Paulus, auctor scripti illius contra sententiam tuam Racoviensium nomine conscripti, tamen is, ut arbitror, non se, sed cœtum illum ejus scripti auctorem agnosci vult. Ac præterea, ut audio, ita præ egestate, & familiaris curæ necessario onere à litterarum studiis jam pridem alienus est factus, tamque non bona senectute utitur, & (quod huc maximè pertinet) tanto præsertim oculorum perpetuo vitio laborat, ut desperandum omnino videatur, illum, ut tibi respondeat, calamum unquam in manus esse sumpturum. Atqui tu benè cordatum virum, & doctum hominem, quique in Dei ecclesia nec parum, nec segniter laboravit, responsione tua ad scriptum illius ita conviciis, & maledictis incessis, atque proscindis (nam, ut cætera multa omittam, vesanum eum & indoctissimum scriptorem nominas, & desidem atque otiosum ventrem appellas) ut maximè pium mihi visum fuerit non

ſolùm ea, quæ ab ipſo vetè, & piè ſunt ſcripta, ſed eàdem operà cjus quoque famam, & exiſtimationem, à tuis ſophiſmatis, & calumniis, quantum in me erit, aſſerere, ac vindicare. Nam quòd ego, qui, tibi collatus, homuncio dici rectè poſſum, tecum dimicaturus in hanc harenam deſcendere ſim auſus, nulli mirum videri debet, qui, quanta juſtitiæ, & veritatis vis eſſe ſoleat, animadverterit. Præſertim verò, cum de pietate, ac religione agitur, ubi juſtitiâ, & veritate, propria & ſumma præpotentis Dei gloria continetur, quem cauſſam ſuam deſerturum, minimè credendum eſt. Tritum eſt exemplum pueri Davidis, qui gigantem Goliathum Dei ope, ac præſidio fretus, quamvis nudus propemodum, & inermis eſſet, ille verò armis undique ſeptus, & mirificè instructus, non modò eſt aggreſſus, verùm etiam facile vicit, atque proſtravit. Quiritaberis fortaſſe, quod meum nomen te celare voluerim: Sed injuriâ id à te fiet. Quid enim tibi nominis mei vel ignoratio in hoc certamine noſtro obeſſe poteſt, vel notitia prodeſſe? Non enim utrivis noſtrûm pugna cum homine ipſo eſſe debet, ſed cum illius ſententia. Nec minùs tibi tua defendere, & mea impugnare licebit ignoranti, quàm ſcienti nomen meum. Nec vero ego, quod mihi ſit notum nomen tuum, eo paratior ad te oppugnandum ero, niſi ex ipſo Palæologi nomine aliqua ſcommata in te jaciendi mihi facultatem ſuppeditatum iri dicamus. Ut (exempli cauſſa) quod vere παλαιολογίζει liber tuus, cum nihil in religione niſi vetuſta & antiquata quædam cogitet (ut ſic dixerim) atque loquatur. Sed me & ab hoc, & ab aliis omnibus temperaturum ſpero, ne ullo pacto impari conditione mecum pugnaturus eſſe videare. Ego quidem nomen tuum, id eſt auctorem libri illius, contra quem ſcripturus ſum, ignoraſſe mallem. Atqui in ea ſum ſententia, in litterariis diſceptationibus, multò autem magis in iis, quæ ad religionem pertinent, nomina diſceptantium cum aliis omnibus, tum alterius alteri ignota invicem eſſe præſtare, quàm cognita. Sic enim mutuis contumeliis, probris, irriſionibus, extra cauſſam, immo contra ipſam cauſſam, indulgendi minor datur occaſio, nec alicujus exiſtimationem lædendi periculum ſubitur. Quid, quòd ſæpius contingit, alterutrius partis ſententiam ejuſmodi eſſe, quæ vel ipſa per ſe omnino, vel pravè intellecta, vel ab adverſario aut verbis leviter deformata, aut argumentis (rectè ne, an ſecus) invidioſa reddita, poſſit auctorem in fortunarum, & capitis diſcrimen adducere? Qualis certè eſt ea de gerendo in Eccleſia magiſtratu ſententia, quam tu impugnas, immo ex cujus impugnatione, ſeu contrariæ ſententiæ defenſione, quamvis alia de re, hoc eſt de bello, tibi cum Racovienſibus præcipua controverſia eſſet, titulum tuo libro quæſiſti. Quare ſi te hominem Chriſtianum præſtare voluiſſes, non debueras ſaltem in ipſo libro edendo nomen alicujus adverſarii apponere. Quin potius, ne ullo modo apponeretur, quàm diligentiſſimè curandum tibi fuerat. Non enim ignoras, quàm neceſſe ſit, ut ipſi reges, in quorum manu vitæ, neciſque noſtræ imperium Deus poſuiſſe dici poteſt, illi ſententiæ ſint infenſi. Neq; verò minùs ſcriptum illud adverſus id, quod tu prior ea de re ſcripſeras, exaratum diligenter excutere, & refellere tua reſponſione potuiſſes, ſi & Racovienſium, & Gre-

& Gregorii Pauli nominibus pepercisses. Nec minùs ei caussæ, quam optimam esse arbitraris, opitulatus esses, si ne loci quidem, aut regionis, ubi ea quæstio agitata fuisset, ullam mentionem fecisses. Quod cum aliter factum à te fuisse videamus, haud sanè injuriâ complures bonos viros in eam sententiam venisse intelligo, ut tu non tam veritatis defendendæ, divinæque gloriæ, atque hominum salutis propagandæ studio ad eam scriptionem impulsus, quàm invidiam tuis adversariis conciliandi, tibique illorum incommodo, & ruina commodum aliquod, & stabilitatem quandam comparandi spe haud levissima adductus fueris. Qua tamen ego in re nihil affirmo, cum fieri possit, ut præ incogitantia in eum errorem nomina adversariorum publicandi incideris. In eo profectò, si id, quod isti putant, tibi propositum fuit, incogitans fuisti, aut potiùs vehementer deceptus es, quòd sententiam tuam de bello à Christianis hominibus gerendo iis, qui dominantur, planè acceptam esse debere existimasti. Cum tamen, si prudentes fuerint, eam non admodum (hoc præsertim tempore) sint probaturi. Qua de re aliquid fortasse apertius in ipsa responsione à nobis dicetur. Non ita tamen explicatè, ut res ipsa postularet, ne, dum nihil aliud curo, quàm ut adversariorum sententiam divinis oraculis consentaneam esse, tuam vero ab iis mirum in modum dissentire, ostendam, illos viris principibus caros, te autem iisdem invisum reddere voluisse videar, atque in eo ipso peccasse, quod tibi non injuriâ adscriptum fuisse, meritò suspicari licet. Id de te certò statuere quilibet omnino potest, te adversariis tuis, sive eorum scripto non pauca affingere, quemadmodum suis locis planum faciemus, aliterque, ac deceat, non rarò eorum mentem interpretari, & plerumque, quibus rationibus tuam sententiam oppugnent, suamque defendant, non rectè percipere. Quòd si ipsi vel in ipsis rationibus concludendis, vel in sacris testimoniis interpretandis alicubi fortè sunt lapsi, à teque meritò reprehensi, id sanè mirum videri non debet. Nam tu ipse in utroque istorum adeò frequenter laberis, ut nimis operosum futurum sit, omnia ejusmodi errata tua vel indicare. Quod certè nec fieri necesse est. Multa enim sunt, quæ ad rem non faciant. Non pauca tamen, Deo volente, retegemus, ut hac ratione possint rudes lectores agnoscere, quæ fides verbis tuis sit adhibenda, & tu ipse de tuis quibusdam quasi placitis, & decretis, si modò id fieri potest, aliquando tandem dubitare incipias, doctrinamque tuam, & stilum non ad Christi regnum (quantum in te est) demoliendum, ut facis, sed confirmandum, & amplificandum convertas. Id quod te privatim multò libentiùs, quàm publicè monuissem (ne me hìc contra Christiana præcepta peccasse dicas) si per tui libri editionem licuisset. Verùm, cum tu, libro isto edendo, publicè adversus homines pios, & Christo fidentes, adeòque ipsum Christum arma sumpsisse videaris, & metuendum sit, ne caussa, quam, etiamsi tui libri inscriptio aliud præ se ferat, potissimùm defendis, & pro qua tam acriter pugnas, ut quæ alioqui favorabilis admodum videatur, & propterea quia humanis commodis mirum in modum favet, vulgò etiam vehementer probetur, tantum patronum nacta, iis etiam probari incipiat, qui ei merito hactenus adversantur,

 huic

huic malo publicè obviam eundum fuit, & tuus in errore perniciosissimo confirmando sive error, sive astus palàm traducendus. Mitto, quòd exigua admodum spes est, hominem, qui ita asseveranter, ac confidenter loquatur, ut tu facis, & alios, qui aliter atque ipse, senriunt, scripto edito tanta cum severitate docere, & objurgare instituat, quantumvis placidè atque amicè monitum, suarum opinionum falsitatem unquam agniturum, &, quæ jam dixerit, aut scripserit, damnaturum. Tecum tamen in hac ad librum tuum responsione mea perpetuò loqui libet, cum, ut me animo in te inimico non esse, qua ratione possum, omnibus declarem, tum verò, ut consilium meum faciliùs sequar. Quod est, te nullis prorsus conviciis, aut maledictis appetere, sed reprehensionibus tantùm redarguere, & ratione, atque auctoritate convincere. Quòd sicubi nihilominus te graviùs pupugero, judicabit, spero, æquus ac prudens lector, sic locum ipsum omnino requirere, idque non aliquâ animi mei impotentiâ, sed summa rei, cujus caussa te reprehendero, indignitate fieri. Te quidem contumelia afficere, ut mihi ipsi, & caussæ, quam acturus sum, valde inutile foret, sic à consilio meo, ut dixi, atque proposito vehementer abhorret. Decrevi enim, quemadmodum in ipsa caussa à te quàm maximè dissideo, sic hac in re tui quàm dissimillimus esse, qui non Gregorium modò Paulum, ut dictum est, contumeliis oneras, sed in Racovienses illos omnes identidem acerbissimè inveheris, & tantùm non debaccharis. Non est hoc Palæologe (mihi crede) dignum gravitate tua, non eruditione, non rerum usu, non denique Christiani nominis professione. Nec porrò quidquam est, quod, non dicam ipsos adversarios tuos, sed alios quosvis non planè stupidos homines, à sententia tua amplectenda, etiamsi verissima esset, æquè revocare possit, atque indignissimi modi, quibus adversarios accipis, teque adversùs illos tueris. Qua re nihil magis proposito tuo (si modò ejus, quam veritatem divinam esse contendis, propagatio tibi cordi est) contrarium esse potest. Sed de hoc ipse videris. Nos ad id, quod nobis propositum est, accedamus, & quem ordinem, tibi pro Racoviensibus respondendo, servaturi simus, ante omnia breviter exponamus.

Primùm igitur, quidquid in expositione sententiæ tuæ de bello reprehendenda rectè à Racoviensibus dictum fuerit, quod ad rem, de qua inter vos agitur, maximè pertineat, à responsionibus tuis vindicabimus, nec non, ubi opus fuerit, confirmabimus. Deinde præcipua ferè, quæ tu non rectè in illorum scripto reprehenderis, explicabuntur. Tum verò reliqua, si non omnia, saltem potiora, quæ à te pro confirmanda sententia tua, & adversariorum refutanda ubique congesta, & allata fuerint, excutiemus, ac refellemus. Postremò insigniora quædam errata tua, quæ antea attingere commodum non fuerit, sive in priore tuo scripto sint, sive in posteriore hoc, quo adversus Racovienses prius illud tutaris, colligemus, & patefaciemus. Quo facto, finis huic nostræ responsioni imponetur. Itaque in quatuor partes tota disputatio dividetur. In quibus singulis exequendis nullum ferè alium ordinem sequemur præter eum, quem ipsa tua, tuorumque adversariorum scripta nobis suppeditabunt, ut statim apparere incipiet. Jamque ad rem ipsam aggrediamur.

RESPONSIONIS AD JACOBUM PALÆOLOGUM pro RACOVIENSIBUS.

Pars prima.

CAPUT I.

Dixerant Racovienses, ut in initio eorum scripti una cum scriptis tuis editi pag. videlicet totius voluminis 56 aperte constat, sibi non probari scriptum tuum de bello. Primum quidem, quod fictum Christum introducere videretur, deinde vero, quod aliena instituta contraria veris à Christo ipso traditis induceret. Tu & hæc duo in unum conjungis, & ais, Racovienses ad hunc modum adversus sententiam tuam argumentari. *Qui aliter interpretatur dicta Christi & Apostolorum quam ipse Christus & Apostoli senserint, is fictum Christum concionatur & introducit in Ecclesiam Christianorum, & aliena instituta à Christi doctrina & Apostolorum edit. Sed nos (hoc est, scriptum meum) aliter &c.* Sic enim ad verbum legitur in posteriore scripto tuo pagina 84. Hic primum vides, te adversariis tuis argumentum istud affingere. Quod etiam repetis pagina 88. addens præterea in propositione explicanda verba illa, Per incuriam, hoc pacto. *Qui Christi verba per incuriam male interpretatur &c.* Quare cum umbra tua pugnas, cum falsam propositionem istam esse, probare contendis. Deinde, etiamsi ad eum modum argumentati Racovienses fuissent non tamen falsa eorum propositio esset, si modo recte explicetur. Videlicer, ut dictorum Christi, & Apostolorum, nomine non quidem quælibet ipsorum dicta intelligantur, sed ea, quæ ad vitæ nostræ institutionem pertinent, de quibus sine dubio in universa quæstione agitur. Iis enim male interpretatis, sive per incuriam, sive quomodocumque id fiat, fictus Christus omnino inducitur. Quandoquidem is verum Christum non habet, qui ejus, & ipsius Apostolorum præcepta, quæ Dei præcepta sunt, non tenet. *In Christo enim Jesu* (inquit Paulus) Gal. 5. 6. *nec circumcisio aliquid valet, nec præputium, sed fides, quæ per dilectionem operatur.* Quæ postrema verba alibi sic effert 1 Cor. 7. 19, *sed observatio mandatorum Dei.* Et Johannes ait 1 Joh. 2. 3. de Christo, *In hoc scimus, quoniam cognovimus eum, si mandata ejus observamus. Qui dicit, se nosse eum, & mandata ejus non custodit, mendax est, & veritas in eo non est.* Verum quomodo Christi mandata conservabit is, qui ea ignorat, & Christi, atque Apostolorum verba in iis tradendis male interpretatur? Jam Paulus alibi sic scribit. Ephes. 4. 20. *Vos autem non ita didicistis Christum, si tamen illum audistis, & in ipso edocti estis, sicut est veritas in Jesu, deponere vos secundum pristinam conversationem veterem hominem,* &c. Ex quibus verbis, quemadmodum ex aliis multis ejusdem Apostoli, & aliorum, quorum scripta extant, perspicuum est, Christum tunc sciri, cum ejus præcepta tenentur, ob eamque rem fictum Christum induci, quotiescumque ejus, aut Apostolorum dicta, quæ ad vitæ nostræ institutionem pertineant, aliter atque ipsi senserint, accipiuntur, & explanantur. Quamobrem insigni culpa non vacas, cum, iis enumerandis, quibus Christi cognitio contineatur, præceptorum ejus nullam facis mentionem, in quibus cognoscendis potissimum ea consistit, & interim multa commemoras, quæ ad Christum quidem aliquo modo pertinent, sed tamen ad eam, qua opus est, Christi cognitionem parum omnino, aut nihil attinent. Qualia sunt, Ubi, quando, ex quibus natus sit Jesus, quibuscum convixerit. Quæ omnia, & his similia Christi cognitionem secundum carnem respiciunt, cujus rei inquisitio propria carnalium Judæorum, & eorum, qui eis similes sunt, censenda est. Namque ii, qui spirituales sunt facti, ut de se, & sui similibus, hoc est de iis, qui veram Christi cognitionem habent, testatur Paulus 2 Cor 5. 16, non amplius Christum secundum carnem noverunt. Nam quid (obsecro) necesse est, eum, qui Jesum Dei filium esse, & ejus dextra evectum in cælis vivere, Dominum, & Christum, id est regem ab ipso factum, & vivorum, ac mortuorum judicem constitutum cognoverit, hunc (inquam) nosse, eundem Jesum Bethleemæ in Judæa natum fuisse, cum imperio Romano C. Cæsar Octavianus, qui primus Augustus dictus est, præesset, exque Davidis stirpe genus secundum carnem duxisse, cumque Galilæis hominibus, inter quos etiam educatus fuerat, plurimum convixisse, & alia ejusmodi? Numquid idcirco hæc novisse necesse est, quia de Christo prædicta fuissent, neque is Christus, sive, ut significantius dicamus, ὁ χριστὸς esse possit, in quo ea non fuerint? Atqui, primum non omnia hæc ita prædicta fuerunt, ut de iis dubitare nemo possit. Deinde iste, quem diximus, jam ea de Jesu novit, quæ τῷ χριστῷ tantum conveniunt, & ex quibus vere fit, ut Jesus sit Christus Dei, id est rex ille æternus, quem DEUS olim se daturum populo suo promiserat. Cætera, quæ modo recensuimus, in eo etiam, qui Christus Dei non esset, accidisse poterant, tantum abest, ut ea Christum efficiant, & proinde ad veram Christi cognitionem pertineant. Quod si eorum tamen in Jesu Christi historia fit mentio, ad majorem rei confirmationem id fit, ut scilicer, eum omnes notas habuisse constet, quæ venturo Christo à divinis vatibus, & ipso Deo attributæ fuerant. Inter quas & istæ, saltem ex parte, satis expressæ erant, non quia per se ipsæ ad Christum constituendum alicujus momenti essent, sed ut haberent homines carnales, sive animales, venturi Christi inde ab ejus ortu indicia quædam carnalia, & ipsorum sensui consentanea, quibus ad ipsum vere postmodum cognoscendum, & amplectendum quasi manu ducerentur. Sed ad propositum revertamur. Non est igitur falsa, ut tibi videtur, prior propositio ejus argumenti, quod tu adversariis ascribis, quia is fictum Christum non inducat, qui ea illi tribuit, quæ tu enumerasti. Nisi enim ejus mandatorum vera cognitio, quam tu omittis, & quæ in ea propositione continetur, retineatur, id est nisi Christo ea ipsa præcepta tribuantur, & tanquam ab ipso data agnoscantur, quæ vere ipse dedit, nunquam verus Christua habebitur. Assumptio etiam, sive altera propositio ejus à te, ut diximus, conficti, & adversariis ascripti, sed recte tamen alioqui (nisi quod, ut mox apparebit, ipsam assumptionem non recte explicas) conclusi argumenti verissima est. Nempe te aliter Christi dicta interpretari, quam ipse Christus, & Apostoli senserint. Nam quod ais, ea dicta non ad publicas, sed ad privatas personas pertinere, id nihil ad eam propositionem falsitatis convincendam pertinet. Quamvis enim ea dicta ad privatas tantum personas spectare concederemus, ex iis tamen satis aperte probaretur, non licere Christianis bella ge-

rere, & alia facere, quæ tu cuilibet privato concedis, sive id deinde jubente, aut interveniente magistratu intelligas, sive minus. Præterea, nisi extra rem locutus fuisse videri velles, necesse esset, ut adversarii ideo potissimum assererent, te Christi dicta perverse interpretari, quod ea, quæ ille indefinite de omnibus dixisset, tu ad privatas tantum personas referenda esse affirmares. Quare hoc idem nunc dicere non quidem adversariorum assumptionem falsi convincere velle, sed illud ipsum simpliciter negare esset, quod in te reprehenderent, & propter quod maxime assumptionem illam veram esse contenderent. Itaque in eum errorem incideres, quem illis objicis, quod scilicet ea, quæ dicunt, probare non curent. Sed jam video, cur ita locutus fueris. Nimirum illud agis, ut ostendas, te, cum bellum gerere Christianis non permittis modo, sed etiam mandas, & alia ejusmodi facis, non propterea contraria instituta institutis Christi, & Apostolorum edere. Cum ea Christi, & Apostolorum dicta, quæ ab adversariis citantur, non ad publicas, sed ad privatas personas respiciant. Atqui, quod tu, & qui tecum sentiunt, contraria instituta institutis Christi, & Apostolorum, edatis, id, quamvis à te in ejus argumenti assumptione explicatum, assumptionis illius tamen pars nullo modo esse debet, aut potest, cum pars ejus sit, quod concludendum est. Atque ob eam rem, si in assumptione illa, sive minore argumenti propositione ponatur, sit ea propositio non solum unum ex duobus extremis, & medium (ut vocant) terminum, quemadmodum par est, contentura, sed partem etiam alterius extremi, quod ineptissimum est, & contra omnes dialecticas præceptiones. Quod etiamsi ab adversariis ipsis, non autem à te factum fuisse contenderes, non ideo tamen à culpa liberareris, qui tam fœdum in argumentatione nectenda ipsorum errorem vel non animadvertisses, vel silentio prorsus præteriisses. Mitto, quod ne hac quidem ratione adversariorum assumptionem falsam esse probasses, cum, ut dictum est, concedi tibi possit, ea, quæ ipsi ex Sacris Litteris ad eam probandam testimonia citant, ad privatas, non autem ad publicas personas referri debere, nec tamen sequatur, in illis bella gerere, & alia id genus, de quibus inter vos controversia est, hominibus Christianis interdicta non fuisse, quemadmodum ex iis, quæ infra dicentur, apertius constabit,

CAPUT II.

SEd jam, argumento isto, quod tu Racoviensibus falso ascripsisti, omisso, ad ea, quæ adversus scriptum tuum vere ab ipsis allata fuerunt, adque tuas responsiones veniamus. Nam ipse ad te quodammodo rediens, cur te fictum Christum inducere affirment (quod, ut diximus, ab aliena dictorum Christi, & Apostolorum interpretatione distincte, & separatim tibi objiciunt) tandem exponis, & refellere conaris. Dixeras enim in expositione sententiæ tuæ de bello, Christum ante mortem quidem agnum fuisse, post mortem autem leonem. Hoc ajunt ipsi nihil aliud esse, quam duplicem fictumque Christum inducere, sibique contrarium. Hic tu exclamas, non te, sed Sacra Biblia nusquam non expressis verbis ea dicere, unde ista sententia colligitur. Atque ad id probandum & hic, & alibi permulta congeris: in eoque es totus, ut demonstres, alium fuisse Jesum Christum à mortuis excitatum, quam fuerit ante mortem, in eo præsertim, quod antea quidem humilis, & injuriarum patiens fuit, nec inimicos suos ulciscebatur, postea vero ferox & terribilis factus, de hostibus suis graves ac dignas pœnas sumpsit. Nec propterea duplicem esse Christum, aut sibi contrarium, sed duplicem ejus conditionem esse, & unum atque eundum Christum diversis temporibus contraria tulisse, vituperia, & honores. Verum animadvertere debueras, adversarios tuos existimasse, te in argumentatione, seu ratiocinatione tua, quæ pro exceptione ad ipsorum argumenta esse possit, ea voluisse dicere, quæ ad propositam quæstionem facerent. Nisi enim ita mutatam Christi conditionem post mortem fuisse dicere velis, ut, quæ antea præcepta Christus de injuriis patienter ferendis cum verbis, tum sui ipsius exemplo dedisset, immutata fuerint adeo, ut, quod ante fieri vetuerat, postea, ut fiat, permiserit, aut etiam jusserit, nihil agis. Atqui, si id significant verba tua, cum ais, Christum ante mortem agnum, post vero leonem fuisse, quis non videt, merito ea a tuis adversariis reprehensa fuisse, teque duplicem Christum, & sibi contrarium, ideoque fictum inducere, qui modo unum, modo aliud præcipiat, & cælestem disciplinam illam suam, quam, dum in terris versaretur hominibus proposuit, postquam in cœlis est, in aliam quandam terrestrem mutaverit? Huc autem potissimum adversarios tuos respexisse, indicant ea verba, quæ concludentes dicunt pag. 59. *Cum ergo iste Christus novus aliter doceat nunc suos hostes vincere, quam ille verus cum suis Apostolis docuit &c.* Quamquam ratiocinationis tuæ, etiamsi ita accipienda esset, ut ad propositum non faceret, rationem tamen habuisse videntur, dum ostendere conantur, Christum etiam post mortem mitem & placidum fuisse, suosque inimicos in gratiam recepisse. Sic enim breviter respondent. Primum negant, Christum post mortem ex agno leonem factum fuisse. Deinde, etiamsi factus esset, hoc nihil ad immutanda ejus præcepta pertinere affirmant. Posterius hoc sic elegantissime probant. Nam si exemplo suo Christus, qui post resurrectionem ex agno leo sit factus, docet nos bellum gerere, & inimicos nostros ulcisci, expectandum utique est, ut & ipsi resurgamus. *Interim autem, sicut ille, antequam resurgeret, agnus fuit, & se mactari permisit, ita & nos agni simus, & nos mactari sinamus potius, quam ut nos ipsos ulla ratione ulciscamur.* Atque ad hoc tu nihil prorsus respondes, quippe qui, quod respondeas, nihil invenire potueris. Prius autem illud adversus probationes tuas non male, ut arbitror, tuentur, atque confirmant. Nam, quod ex Apocalypsi probare niteris, Christum, qui prius agnus fuerat, postquam resurrexit, leonem esse factum, Primum ajunt, te non intelligere, quo sensu Christus in narratione illa Leo nominetur. Non enim, quia ex agno leo factus carnalem aliquem gladium sumpserit, & hostes suos trucidaverit; sed quia Satanam, & mortem devicit, post resurrectionem leo est dictus. Id quod ex ipsis verbis patet. *Vicit Leo de tribu Juda, radix David, aperire librum, & solvere septem signacula ejus.* Nam eadem sententia paullo inferius repetitur, & explicatur his verbis Apoc. 5. 5. *Dignus es accipere librum, & aperire signacula ejus, quoniam occisus es, & redemisti nos Deo in sanguine tuo ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione, & fecisti nos Deo nostro reges, & sacerdotes, & regnabimus super terram.* Ex quibus apparet, non de alia leonis illius Davidici victoria supra sermonem fuisse, quam de ea, quam sanguine suo adeptus est, in qua scilicet Satanam, & mortem devicit. Namque, ut scriptum est Heb 2. 14, per mortem abolevit eum, qui mortis habebat imperium, hoc est Diabolum. Atque non absimili ratione etiam ante mortem leo dici poterat, eo quod in Dei forma existens divinas vires exeruerit in dæmonum expulsione, mortuorum resuscitatione, & omnium morborum depulsione, tum imperio, cui cedere oportuit inanimata ferociaque elementa, ut ventos, & aquas. Sic enim ipsorum verba habent prædicta pagina 59. quæ tu, ut alibi dicemus, prorsus non intelligis. Deinde affirmant, in Apoca. Christum jam regnantem agnum victorem vocari, & gloriam Deo, agnoque tribui, & thronum. Quæ omnia ex his locis manifeste probantur. cap. 5. 13. cap. 17. 14. & cap. 22. 1, & 3. Et sane mirum est, cum Christus in ea vaticinatione tricies plus minus agnus nominetur, semel autem tantum leo, te ex Leonis appellatione argumentum ejus severitatis duxisse potius, quam ex Agni, mansuetudinis, & eum ex agno leonem esse factum, ibidem probari, tam confidenter affirmasse. Quid quod mansuetudinis, aut

seve-

severitatis rationem in appellationibus illis habitam non fuisse, id satis ostendit, quod Agno ira tribuitur, ut patet ex cap. 6. 16? Quid quod ne id quidem verum est, quod tu asseris, unde constare putas, eum, qui agnus antea fuisset, leonem postea factum esse, Christum videlicet ibi prius agnum, deinde leonem vocari, ut in fine paginæ 16 & initio 17. diserte scribis? Nam manifeste leo prius vocatur. Nempe cap. 5. 5. cum agnus nusquam antea, sed sequente versu primum nominetur. Neque vero opus est ad ea respondere, quæ in responsione tua pro explanatione complurium locorum Apoc. in quibus Christus agnus etiamnum vocatur, quasi paraphrastem agendo, scribis. Satis est enim ostendisse, Christum alia ratione, quam tu putas, inibi semel leonem appellatum fuisse. Ex quo quidquid in explanatione illa tua adversus ea, quæ modo à me dicta sunt, continetur, prorsus corruit, atque dissolvitur. Addunt præterea adversarii tui, Christum naturam non mutasse, etiamsi commutata habeat probra in gloriam. Quod profecto satis esse potest pro responsione ad ea omnia, quæ tu latissime persequeris, ut Christi conditionem adeo mutatam fuisse doceas, ut leo ex agno factus fuisse dici possit. Non enim post resurrectionem minus natura mitis minusve placidus Christus factus est, quam ante fuisset, nedum ut sævus & ferox ex pacifico & mansueto evaserit, quemadmodum agni, & leonis translationes istæ præ se ferre videntur, etiamsi non modo summum imperium, quod antea non habuerat, postea sit adeptus, verum etiam hostes suos, quod antea non fecerat, postea sit ultus. Nam, cum adhuc in terris ageret, nondum ejus inimicorum scelera eo pervenerant, quo postea pervenerunt, ut omnino punienda, ac vindicanda essent. Quandoquidem scelus illud omnium maximum, quodque alia gravissima multa vel arguebat, vel in se continebat, ipsum Christum rejiciendi, utque super se regnaret, recusandi, non ante perfectum, & consummatum fuit, quam post Christi resurrectionem ipsum ab ejus Apostolis sibi prædicatum, & ipsorum dominum, ac regem, Deo mirandis id operibus in ejus nomine factis attestante, declaratum, nihilominus repudiarunt, ac rejecerunt. Quod vel ex eo patet, quod ipsorum punitio, hoc est excidium Hierosolymitanum, eorumque, qui ex tanta clade superfuerunt, per orbem terrarum dispersio, non antea extitit, quam plane ipsos Christi jugum post Apostolorum prædicationem abjecisse, seu ferre noluisse, constaret.

Ad hæc, quæ hactenus à nobis adversus dictum illud tuum, quod Christus, qui ante mortem agnus erat, leo postea factus fuerit, de Racoviensium mente, & ipso scripto relata, & explicata fuerunt, nihil similiter à te respondetur. Nam quæ de loco illo, *Qui, cum in forma Dei esset &c.* Phil. 2. 6. & de Satana à Christo superato scribis, pro responsione haberi non possunt, cum inde appareat, te adversariorum nec mentem percepisse, nec verba curasse, ut in secunda hujus laboris nostri parte planum faciemus. Eam tantummodo hac in re eorum responsionis partem attingis, in qua, exemplis in medium prolatis, Christum etiam post resurrectionem, & acceptam potestatem in hostes suos clementem ac mitem fuisse, demonstrare conantur, & quidquid hic ab illis dicitur, hoc enthymemate contineri autumas, *Christus multos suos hostes resipiscentes recepit in gratiam, Ergo Christus non est ultus suos hostes.* Quod argumentum magnæ inscitiæ damnas, atque ad hunc modum refellere instituis pagina 92. *Hostes Christi pœnitendo ex palea parata incendio, fiebant frumentum, quod in horreum Dei erat reponendum. Sed hoc quid impedit ne reliquam paleam, postquam cribro bene discussisset frumentum, conjiceret, is qui ventilabrum tenebat, in ignem inextinguibilem?*

Verum, Palæologe, adversariorum argumenti vis non in eo est, quod Christus resipiscentes hostes suos in gratiam receperit, ut tu in enthymemate isto ex eorum verbis formando existimasse videris; Sed in eo, quod homicidis suis, etiam post resurrectionem, veniam ultro obtulerit, & potestatem in gratiam secum redeundi fecerit. Quamvis enim receptionis in gratiam tantummodo meminerint, id sine dubio brevitati consulentes fecerunt, ut eodem tempore non fictam illam veniæ oblationem fuisse, sed ex animo factam, & non oblatam modo, sed etiam re ipsa præstitam veniam significarent. Quod etiam satis perspicuum est ex illis ipsorum verbis, quæ statim sequuntur pagina 58. *Et eandem gratiam omnibus ubique Judæis & gentibus in nomine suo prædicari jussit.* Legantur verba Petri, Christi Apostoli, & propterea ejus nomine ipsius homicidas ad pœnitentiam agendam invitantis. Ait enim Act. 3. 13. *Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Jacob, Deus patrum nostrorum, glorificavit filium suum Jesum, quem vos tradidistis, & negastis ante faciem Pilati, judicante illo dimitti. Vos autem sanctum & justum negastis, & petiistis virum homicidam donari vobis. Autorem verò vitæ interfecistis, quem Deus suscitavit à mortuis, cujus nos testes sumus. Et in fide nominis ejus hunc, quem vos videtis, & nostis, confirmavit nomen ejus, & fides, quæ per eum est, dedit integram sanitatem istam in conspectu omnium vestrûm. Et nunc fratres scio, quia per ignorantiam fecistis, sicut & principes vestri. Deus autem, quæ prænunciavit per os omnium Prophetarum, pati Christum suum, implevit sic. Pœnitemini igitur, & convertimini, ut deleantur peccata vestra, &c.* Potuitne unà cum decente quadam gravitate mitius loqui, aut efficacius eos ad pœnitentiam invitare, quantaque erga ipsos esset Christi clementia, simul ostendere? Nam, quanta potestate Jesus ille, quem ipsi interemissent, jam præditus, Dei voluntate esset, recente etiam testimonio ejus divinæ potentiæ docuit, & confirmavit, Eorum peccatum in ipso occidendo quale, quantumque fuisset, simul ostendit, ipsisque ob oculos posuit. Deinde vero, ne de venia desperarent, quidquid ad illud ex parte aliqua excusandum afferri poterat, attulit. Ac postremo spem certam veniæ, & receptionis in gratiam proposuit. Equidem videre non queo, quomodo se mitiorem, aut clementiorem suis hostibus præbere potuerit Christus, quam præbuit, qui cum ipsis interfectoribus suis tam placide, tamque benigne egerit. Quorum etiam resipiscentiam quadraginta perpetuis annis expectaverit. Tot enim, annos atque eo amplius, ab ejus morte ad Hierosolymæ excidium numerari, nemo est, qui nesciat. Quod si nec istis, nec aliis impœnitentibus, ut ais, post resurrectionem unquam pepercit, ne ante resurrectionem quidem, quamvis tu aliter sentias, id fecisse, vel scribitur, vel verisimile est. Certe cum, antequam moreretur, patrem rogaret, ut interfectoribus suis ignosceret, caussam addidit, *Quia*, inquit Lucæ 23. 34. *nesciunt quid faciant*, eandem scilicet caussam, ob quam per Petrum Apostolum eisdem post mortem spem veniæ fecit Actor. 3. 13. & propter quam, ut omnem clementiam in se Christus ostenderet, sui misertum fuisse, ait Paulus 1 Tim. 1. 13. Ut facile intelligas, eadem prorsus ratione ignoscendi hostibus suis usum fuisse Christum post mortem, qua ante usus fuerat, nec impœnitentibus magis ante, quam post mortem, ab ipso ignotum fuisse. Itaque vides, germanam adversariorum enthymematis assumptionem, quæ esse debuerat, *Christus, posteaquam à mortuis resurrexit, ipsis interfectoribus suis veniam obtulit*, & verissimam esse, & rectissime ex ea concludi, quod ipsi volunt. Nempe Christum post mortem ex agno leonem non esse factum, id est mansuetudinem, & clementiam erga suos hostes non deposuisse, quam ante illis ostenderat, neque earum loco iram, ferociamque sumpsisse, ut tu affirmas. Non autem simpliciter, Christum non esse ultum suos hostes, quemadmodum tu, fucum rudi lectori faciens eos loquentes inducis. Quasi illi simpliciter negent, Christum post mortem de hostibus suis justas pœnas sumpsisse. Quod aliquando tandem factum fuisse, ipsa luce est clarius. Etsi enim pagina 58. negare videntur, à Christo etiam post resurrectionem aliquas ultiones (ut ipsi loquuntur) factas fuisse, tamen

id ita accipiendum eſt, ut ad eas ultiones referatur, quas multa manſuetudo, atque patientia una cum aperta & conſtante veniæ promiſſione conjuncta non anteceſſerit, quemadmodum ex ipſorum verbis perſpicuum eſt. Quare jam ſatis conſtare poteſt, id verum eſſe, quod ab initio diximus, te adverſariis tuis multa affingere, eorumque mentem ſæpe aliter, ac deceat, interpretari, ea minime percipientem, quæ ab ipſis vel pro ſe, vel contra te in medium afferuntur. Sed hæc ex iis, quæ infra dicentur, adhuc apertius conſtabunt.

Jam vero abunde patere arbitror, recte à Racovienſibus in priore tuo ſcripto reprehenſum fuiſſe, quod affirmaveras, Chriſtum poſt mortem leonem ex agno factum fuiſſe, nec te eorum objectiones tuis reſponſionibus attigiſſe, nedum, ut debueras, diluiſſe. Quamquam quid eſt, cur tantopere, ut falſitatem tui illius dicti coarguamus, laborandum ſit nobis? Quid quæſo (quod ad propoſitam quæſtionem pertinere poſſit) tibi vis, cum ais, Chriſtum poſt mortem ex agno leonem eſſe factum? Numquid, cum præcepta humilitatis, & patientiæ, quæ ante mortem dederat, mutaſſe? Atqui iſtud nec probabis unquam, nec ullo modo veriſimile eſt, cum, ut dictum fuit, & duplicem, & ſibi contrarium Chriſtum inducat. Nunquid, non poſſe nos ex Chriſti, dum hic viveret, humilitate, atque patientia documenta ſumere injurias nobis illatas patienter ferendi, & omnem ſpiritus elationem vitandi, cum nunc in cœlis vivens ille non amplius humilis & manſuetus, ſed ferox & injuriarum impatiens ſit? Sed neque hoc, ut oſtendimus, verum eſt, nec, ſi eſſet, quidquam ad rem faceret, cum alia ſit conditio Chriſti in cœlo regnantis, & noſtrum in terris adhuc ſub cruce ejus voluntate gementium, Chriſtumque, & ejus facta imitari debeamus, non, cum longe alius factus eſt, atque nos ſimus, ſed, cum talis fuit, quales nos hodie ſumus. Illud ſcientes, nos, niſi, quemadmodum olim is in hoc ſtatu noſtro injurias omnes patientiſſime tulit, ſic adverſus eos, qui nos quantalibet injuria affecerint, mites & humiles ſimus, ad eum ſtatum, in quo ipſe nunc eſt, minime perventuros. Quinetiam eo perveniendi viam potiſſimam hanc eſſe, ut & injuriis afficiamur, & affligamur, & perſecutionem patiamur, quemadmodum hæc Sacra Teſtimonia nos docent Rom. 8. 17. Actor. 14. 21. & 2 Tim. 3. 12, præter innumerabilia alia, ex quibus eadem ſententia elicitur. Quorum omnium loco eſſe poteſt id, quod ipſe Chriſtus dixit Matth. 10. 24. Johan. 15. 20. *Non eſt diſcipulus ſupra magiſtrum. Non eſt ſervus major domino ſuo. Si me perſecuti ſunt, & vos perſequentur.* Etſi enim hæc dicens, Apoſtolos alloquitur, tamen rationes, quas ſui dicti affert, aperte demonſtrant, non ad ipſos Apoſtolos tantum, ut etiam pleraque alia, ſed ad omnes Chriſtianos illud pertinere, cum nemo Chriſtianus non ſit Chriſti Diſcipulus, nemo non ſit Chriſti ſervus. Verum id ſine dubio tibi vis (Nam ſic ipſe pagina 151, & deinceps te explicas) non eſſe à Chriſti perſona, dum hic ageret, exemplum pro magiſtratibus ſumendum, cum is tunc privatus eſſet, ſed poſtquam in cœlum aſcendit, & magiſtratus eſt factus. Itaque quemadmodum ipſe magiſtratus factus gladium exercet, & ſceleratos homines, ſibique rebelles perdit, ac ſevere ulciſcitur, ſic ejus exemplo magiſtratibus licere ſontes interficere, atque hoſtes ſuos graviter ulciſci.

At vide, quam graviter erres, præſertim ſi (ut non dubium eſt, quin velis) hujus rationis vi privatis hominibus ex magiſtratus auctoritate bella gerere, & injurias ſuas vindicare licere, concludendum eſſe vis. Nam de hoc potiſſimum inter te, & Racovienſes controvertitur, ut ex ipſo priore ſcripto tuo, in quo primum iſtam agni Chriſti in leonem mutationem excogitaſti, manifeſtum eſt. Primum enim non ejuſdem conditionis ſunt ii, quos Chriſtus perdit, atque ulciſcitur, & ii, quos hodie à magiſtratibus interfici, & in quos vindicari Chriſti exemplo ab ipſis poſſe contendis. Illi enim perditæ ſpei homines ſunt, animique deplorati. Hi vero plerumque vel commiſſa ſcelera deteſtantes, ac reſipiſcentes, aut certe ita præ ſe ferentes, vel de quibus adhuc ſpes haberi poteſt, ut ex hoſtibus amici fiant. Huc accedit, quod novit quidem Chriſtus hominum corda, & idcirco qui pro deſperatis habendi ſint, facile intelligit. At magiſtratus, quomodo aliquem pro deſperato habendum eſſe, ſtatuere poterit, cum vix ſuum ipſius cor recte noverit? Deinde conſiderandum eſt, Chriſtum in gladio exercendo errare non poſſe, quippe in quem nulla nec ignorantia, nec malitia cadere poſſit, & cui nemo, niſi ſumma cum injuria, hoſtis, aut contumax eſſe queat. At vero civilis magiſtratus vel ob ignorantiam, vel ob malitiam injuria aliquem gladio ferire poteſt, & injuſte bella aut ſuſcipere, aut defendere, cum fieri poſſit, ut quis jure optimo illi hoſtis, aut contumax ſit. Alioqui cum (exempli gratia) duo reges bellum invicem gererent, neuter ipſorum errare poſſet, & modo alter alterius hoſtis eſſet, utrique alterum tanquam hoſtem ſuum Chriſti exemplo ulciſci, ac perdere liceret. Quo nihil abſurdius excogitari poteſt. Cum neceſſe omnino ſit, alterutrum ſaltem peccare, eum ſcilicet, qui injuſtam cauſſam habeat. Nam ut uterque juſtam habeat cauſſam, id nempe fieri nullo modo poteſt. Plura in hanc eandem ſententiam dici poſſent. Sed hæc pauca ſatis erunt, non quidem ut civili magiſtratui (ne hic quiſquam calumnietur) gladium exercere non licere, ſed ut Chriſti in cælo regnantis exemplum ad noſtros magiſtratus ea ratione, qua à te fit, minime accommodari poſſe, appareat. Quare jam ulterius progrediamur.

Fac enim, civili magiſtratui idcirco & ſontes interficere, & cum hoſtibus bella gerere licere, quod Chriſtus ſcilicet, poſtquam magiſtratus factus eſt, & peccatores perdat, atque è medio tollat, & cum inimicis ſuis bella gerat, quid hoc (rogo) ad privatos Chriſtianos, quibus interdictum eſt non modo, ne occidant, ſed etiam ne contumelia quemquam afficiant, quibuſque mandatum fuit, ut bene faciant inimicis ſuis? Num illis concedetur, jubente magiſtratu, Deo non obedire, & homines interficere, aut magiſtratus auctoritate, & poteſtate contra Chriſti præceptum ad ulciſcendas proprias injurias abuti? Inveniet ſine dubio magiſtratus alios præter veros Chriſtianos, qui belligerare non dubitabunt, & ſatis habebit, ſi ipſe vel ex officio, vel alio quopiam accuſante, in eos, qui injuriis alios afficiunt, animadvertere jure poſſit, quamvis interim ii, qui injuria ſunt affecti (ita Chriſto jubente) taceant, & damnum potius patiantur, quam alteri ulla ratione malum, aut periculum creent. Imitabitur magiſtratus Chriſtum, ſi Chriſti exemplo bella gerere, & ulciſci hoſtes voluerit. Is enim bellum Judæis juratis hoſtibus ſuis, quique ſe interfecerant, illaturus, in eoſque vindicaturus, non Chriſtianos delegit, ſed Idololatras, Veſpaſianum, & Titum. In quorum exercitu univerſo ne unus quidem Chriſtianus fuiſſe legitur. Quod certe multo aliter fuiſſet, ſi Chriſtus poſt mortem exemplo ſuo juſtum bellum (à Chriſtianis videlicet militibus gerendum) approbare voluiſſet, ut tu pag. 18. ſcribis. Quos enim magis decere videbatur Chriſti injurias ulciſci, quam ipſos Chriſtianos, aut quod bellum magis vel juſtum, vel etiam pium excogitari poteſt, quam id, quod pro Domini ac regis ſui, atque adeo ſummi benefactoris, qui pro ſe vitam ipſam profuderit, honore, & gloria adverſus teterrimos & immaniſſimos hoſtes ſuſcipiatur, qui per ſummum ſcelus eum innocentiſſimum ſupplicio, ac morte omnium maxime deteſtabili affecerint, & vitæ datorem ſpreverint, atque rejecerint? Quid quod Chriſtus, æternus noſter ac cæleſtis dominus, & rex eſt, cujus honore, & gloria ipſius Dei gloria continetur? Cum igitur in omnium ipſis Chriſtianis convenientiſſima & juſtiſſima belligerandi cauſſa, non Chriſtianorum, ſed Idololatrarum opera uti Chriſtus voluerit, concludendum eſt, nullum eſſe tam juſtum bellum, quod Chriſtianum populum deceat, & debere

civilem

civilem magiſtratum, ſi hac in re Chriſtum imitari velit, non ex veris Chriſtianis, ſed ex aliis hominibus ſibi exercitum comparare, tantum abeſt, ut Chriſti exemplo Chriſtianos homines ad bellum gerendum adigere aut poſſit, aut debeat.

Jamque tandem, ut arbitror, intelligi poteſt, ex illis duobus, quæ Racovienſes tuo ſcripto objecerant (quidquid tu contra reſponderis) veriſſimum eſſe prius illud, videlicet duplicem, & fictum quendam Chriſtum ibi deſcribi, ſi modo, quæ dicis, cum vis, eum poſt mortem ex agno leonem eſſe factum, ad propoſitam mihi quæſtionem de bello à Chriſtianis gerendo aliqua ratione pertinent. Nunc ad alterum deveniamus, &, quod ſcriptum tuum aliena inſtituta ab iis, quæ Chriſtus ipſe tradidit, inducat, adverſus reſponſiones tuas tueamur, & rectiſſime ab illis dictum fuiſſe, demonſtremus.

CAPUT III.

QUoniam igitur Racovienſes, ut oſtenderent, idcirco tuum ſcriptum aliena inſtituta iis, quæ Chriſtus ipſe tradidit, introducere, quia Chriſtus ſuos pacificos, & humiles eſſe jubeat, nec malum malo rependere, aut vim vi repellere, adeo ut ne per magiſtratum quidem ſuas injurias eos ulciſci permittat, cum ſcriptum tuum è contrario, Chriſtianos bella quidem gerere poſſe, ac debere velit, in ipſiſque homines interficere, apud magiſtratum vero jus ſuum ſecundum leges quantovis cum adverſarii malo perſequi, Quoniam, inquam, ut hoc Racovienſes oſtenderent, ea ipſius Chriſti dicta, atque præceptum potiſſimum protulere, quæ habentur Matthæi cap. 5. videndum eſt, quomodo tu prædicta teſtimonia diluere tentes. Duplici igitur ad id via uteris. Primum negas, ea omnia præcepta ad omnes Chriſtianos pertinere, ſed Apoſtolis tantum, & verbi miniſtris data fuiſſe ais. Deinde longe aliam eorum ſententiam eſſe, quam adverſarii putent, nec ejuſmodi, quæ ſcripto tuo refragetur, demonſtrare aggrederis, idque rurſus duplici ratione. Nam & generatim omnia ſic interpretanda eſſe vis, ut tuæ ſententiæ non officiant, & ſingulatim unum quodque examinans, vel ex verbis ipſis, vel ex aliis conjecturis nullum ex illis tuo ſcripto adverſari, planum facere conaris. Itaque primum videamus, quibus rationibus, aut indiciis, ſive argumentis probes, ea præcepta ſolis Apoſtolis, & verbi miniſtris data à Chriſto fuiſſe.

In initio igitur explanationis illius tuæ in quinctum, ſextum, & ſeptimum capita Mathæi, pag. videlicet 100, & 101. hoc primum indicium affers; quod apud ipſum Matthæum, ſed paullo clarius (ut tibi quidem videtur) apud Lucam ſcriptum eſt, Chriſtum ad diſcipulos ſuos ſermonem ſuum convertiſſe. *Ut intelligeretur* (inquis) *orationem ad Apoſtolos, miniſtros ſcilicet verbi Dei dirigere.*

Hic, antequam aliud dicamus, monendus eſt lector, te pro conceſſo id ſumere, de quo vehementer dubitatur, immo, quod falſum eſſe, pluribus modis evinci poteſt, Lucam videlicet cap. 6. eandem eodem tempore habitam Chriſti concionem narrare, quam Matthæus cap. 5. exponere incipit. Cum tamen diverſas has duas conciones fuiſſe, plane diverſæ utrobique circumſtantiæ aperte doceant, & quæ à Luca narratur, multo poſt fuiſſe habitam, totius hiſtoriæ apud utrumque Euangeliſtam ſeries oſtendat. Ex quo illud neceſſario conſequitur, cum Chriſtus eam concionem habuit, quam Matthæus exponit, & de qua nominatim nobis agendum eſt, Apoſtolos nondum ab ipſo conſtitutos fuiſſe, tantum abeſt, ut ad ſolos Apoſtolos orationem ſuam dirigere potuerit. Veruntamen, ut exceptionis tuæ vanitas evidentius appareat, dabimus tibi utrumque Euangeliſtam eundem prorſus Jeſu Chriſti ſermonem exponere voluiſſe. Id quod etiam (quando fortaſſis vulgo opinio iſta recepta eſt) in reliqua univerſa diſputatione tacite ſemper ponemus. Atque jam aliis rationibus ea, quæ hoc loco dicis, refellere aggredior.

Itaque primum, judició meo, in eo falleris, quod in ipſo narrationis quaſi veſtibulo, Lucæ verba tibi magis favere credis, quam Matthæi, cum immo contrarium cenſeri debeat. Matthæus enim dicit aperte, Chriſtum diſcipulos, qui ad ipſum acceſſerant, docuiſſe. Lucas vero tantummodo ait, ipſum, elevatis oculis in diſcipulos, dixiſſe, *Beati pauperes*, &c. Matthæus ſcribit, Jeſum, cum vidiſſet turbas, aſcendiſſe in montem. Lucas vero narrat, univerſam turbam quæſiiſſe, ut eum tangeret. Quis igitur non videt, ex verbis Lucæ, Chriſti ſermonis recitationem antecedentibus, multo magis dubitari poſſe, ne Chriſtus, licet diſcipulos intueretur, ad turbas tamen quoque verba ſua dirigere voluerit, quam ex Matthæi; præſertim cum in initio cap. ſequentis dicat Lucas ea verba, *Cum autem impleſſet omnia verba ſua in aures populi?* Quod Deinde ſatis oſtendit, quamvis, Matthæo atteſtante, Chriſtus diſcipulos ſuos docere inſtituiſſet, voluiſſe tamen, contra quam tu ſentias, ut reliquus etiam populus, qui circumſtans omnia ejus verba audiebat, ex illis doctrinam ſibi ſalutarem haurire poſſet, quippe quæ ad omnes, qui ipſum ſequi vellent, ex æquo pertineret. Cur enim alioqui populi omnia audientis Lucas mentionem feciſſet? An non tu ipſe pag. 119. aperte ais, Chriſtum turbis, ut audirent, doctrinam ſuam propoſuiſſe? Quod idem pag. 118 innuerat in illis verbis, *Audiſtis, inquit, vos duodecim diſcipuli mei atque adeo vos omnes*, &c. Sed quid dico? Nonne ipſe Matthæus deinde apertiſſime ſcribit, Chriſtum in ea concione ipſas turbas docuiſſe? Chriſti enim univerſo ſermone expoſito, illico adjungit, *Et factum eſt, cum conſumaſſet Jeſus verba hæc, admirabantur turbæ ſuper doctrina ejus. Erat enim docens eos, ſicut poteſtatem habens, & non ſicut Scribæ.* Nam pronomen Eos, quod αὐτοὺς in Græco eſt, turbas referre, cæci ipſi videre poſſunt. Præſertim cum in Græco Turbæ non feminini, ut in Latino, ſed maſculini ſint generis, numeroque plurali, ne ulla tergiverſatio tibi relinquatur, enunciatæ fuerint, & dictum οἱ ὄχλοι. Et tamen tu (neſcio qua fronte, nullo certe judicio) ut pronomen illud diſcipulos referre poſſit, eadem Matthæi verba recitans pag. 118. poſt vocem *hæc* ipſis de tuo addis, atque interſeris verba illa, *docens, ſcilicet diſcipulos ſuos.* Itane vero ſimplici ac rudi lectori imponere ſtudens, & ſacri ſcriptoris verba, quæ diſerte, turbas eo ſermone à Chriſto doctas fuiſſe, ajunt, ita additamentis tuis corrumpere, ut ſolos diſcipulos ſuos Chriſtum docuiſſe dicere videantur, nihil plane erubeſcis? Et hæc volo eſſe pro prima reſponſione ad primum iſtud indicium tuum.

Secundo reſpondeo, te non leviter labi, qui Diſcipulorum nomine eo in loco Apoſtolos tantum, & verbi Dei miniſtros intelligi putes. Plurimi enim erant diſcipuli Chriſti præter Apoſtolos. Nam ex diſcipulis Apoſtolos Chriſtus ſelegerat, ut patet Luc. 6. 13. nec dum alii, præter duodecim illos, fuerant ab ipſo verbi miniſtri deſignati. Nam ſeptuaginta illos poſtea creatos fuiſſe, teſtis eſt idem Lucas in initio cap. 10. 17. Atque idem pariter teſtatur, cum Chriſtus eum ſermonem habuit, non illos duodecim modo, ſed turbam Chriſti diſcipulorum, hoc eſt ingentem eorum numerum adfuiſſe, ſeu mavis reliquos diſcipulos, quibus, quia præ illis duodecim vulgares diſcipuli dici poterant, ὄχλου, ſeu Turbæ nomen accommodet. Cum igitur uterque Euangeliſta Diſcipulorum ſimpliciter mentionem faciat, non ſunt illi duodecim duntaxat intelligendi, qui ſoli, ut dictum eſt, Apoſtoli, & verbi miniſtri erant. Alioqui, contra manifeſtam veritatem, nullos alios diſcipulos præter illos duodecim Chriſtum habuiſſe, vel certe ibi præſentes fuiſſe, ſequeretur. Quod ſi velis, Diſcipulorum nomine κατ᾽ ἐξοχὴν ſolos Apoſtolos ſignificari, reſpondeo, vel id nuſquam factum fuiſſe, niſi, ubi ex præcedentibus de ipſis ſolis ſermonem eſſe conſtabat, vel, ſi alicubi præterea factum fuit, nihil eſſe, cur hic quoque idem factum fuiſſe ſtatuamus, niſi pleriſque aliis in locis, immo fere ubique id fiat. Præſertim quod, ſi ullo in loco parum veriſi-

verisimile est, id factum fuisse, certe hic est, ubi id narratur, quod præsentibus aliis discipulis tunc fieri contigit, cum vix duodecim illi ab aliis selecti essent, immo cum à Matthæo ejus selectionis nondum mentio aliqua facta fuisset. Qui Matthæus tamen, etiam postquam ejus rei apertam mentionem fecit, cum de Apostolis illis loquitur, simplici Discipulorum nomine non est contentus; sed addit Duodecim, sive Undecim, ut cap. 10. 1. cap. 20. 17. cap. 26. 20. & cap. 28. 16: atque id ipsum alicubi facit, ubi minime erat opus, & ex ante dictis constabat, de duodecim illis esse sermonem, ut cap. 11. 1. Patet igitur, ex eo, quod Christus solos Discipulos allocutus sit, non sequi, cum solis Apostolis, & verbi Dei ministris ipsum fuisse locutum. Discipuli Christi ab Euangelistis, ut nominis ipsius notatio postulat, ii omnes appellantur, qui ejus disciplinæ adhærebant, præsertim si id palam præ se ferrent, adeo ut etiam ab ipso, id est, ab iis, qui jam ejus discipuli erant, baptizarentur, ut colligi potest ex Joh. cap. 4. 1, quamvis verbo Dei annunciando destinati ab ipso non fuissent. Nam & Josephus ab Arimathæa Joh. 19. 38, qui non tantum verbo Dei annunciando ab ipso destinatus non erat, sed neque etiam palam ejus disciplinæ adhærebat, discipulus Christi appellatur. Hinc cæcus ille natus, cui visum Christus restituerat, ait Judæis de Christo Joh. 9. 27: *Numquid & vos vultis ejus discipuli fieri?* Quod certe nihil aliud est, quam Numquid & vos ejus doctrinam amplecti vultis? Propterea respondent ipsi, *Tu illius discipulus sis, nos autem Moysi discipuli sumus.* Vereor, ne in re apertissima pluribus confirmanda ineptus esse videar. Quare jam huic secundæ responsioni finem imponam.

Tertio respondeo, etiamsi tibi concederetur, Christum ad solos Apostolos, & verbi Dei ministros orationem direxisse, nec, ut cæteri tunc vel audirent, vel intelligerent, curasse, non tamen continuo sequi, id, quod tunc eos docebat, ad alios pertinere noluisse. Quin immo, cum perspicuum sit, non pauca ex iis, quæ in perpetuo eo sermone dixit Christus, ad vitæ, & morum institutionem, & correctionem attinere, non quidem Apostolorum, sed aliorum, ut ea præsertim magna ex parte sunt, quæ cap. 7 continentur, ubi tu in explanatione tua pag. 187 aperte fateris, verba illa, *Hypocrita, ejice primum*, &c. ad Apostolos quidem dici, sed ad Scribas, & Pharisæos torqueri, nullo modo dubitandum videtur, quin, si solis Apostolis eum locutum fuisse velimus, ipsos ea docuerit, quæ illi deinde cæteros docere, non autem, quæ ipsi tantum præstare deberent. Nec sane verisimile est, etiamsi omnia, quæ in concione illa Christus dixit, ipsis Apostolis, quos solos allocutus esset, accommodari possent, tam longo sermone, idque publice, & in tanta frequentia, ad ipsos duntaxat instituendos eum usum fuisse, & non potius summam quandam totius doctrinæ Euangelicæ eis proposuisse, ac tradidisse, quæ ad omnes audientes pertineret, quibus, & eorum similibus ipsi aliquando, munus suum exequentes, eam vel annunciare, vel in memoriam redigere possent. Nam, ut cætera multa omittam, & de iis tantum dicam, quæ quinto cap. scripta sunt, in quo ea omnia leguntur, quæ ad institutam disputationem attinent, quis tam hebes est, quin videat, præceptum illud de divortiis, quamvis eo ipsi quoque Apostoli tenerentur, non propter ipsos præcipue, qui, cum huc illuc vagaturi essent, & per universum orbem terrarum ituri, vix de uxore habenda cogitare poterant, datum fuisse, sed propter cæteros, qui domi manentes uxoribus ducendis, & liberis procreandis operam darent, quos ipsi ad eam normam Christi nomine instituerent? Nisi fortasse velimus, eo præcepto Christum Apostolos privatim monere voluisse, ne ad Euangelium prædicandum profecturi, cum uxoribus, quas, jam tum, cum ipse loqueretur, haberent, ut se illis liberarent, divortium facerent, quod & nimis incommodum esset eas secum ducere, & grave solas domi relinquere, neve eam satis justam caussam esse putarent, cur illas dimittere, ac repudiare possent. Quæ mentis Christi interpretatio quam coacta sit, nemo non videt, ideoque à nobis cuilibet legenti per se refutanda relinquetur. Quid vero illud eodem capite 5: *Si ergo offers munus tuum ad altare*, &c. Quid item illud, quod sequitur: *Esto consentiens adversario tuo*, &c. (si modo proprie, ut tu fere facis, non autem metaphorice ea verba accipienda sunt) quid, inquam? nonne ad eos, qui domi degunt, & negotiis sæcularibus implicantur, omnino pertinent, ad ipsos vero Apostolos, qui & peregrinantur, & à mundanis commerciis alienissimi sunt, vix, aut ne vix quidem? Sed præstat tui-ipsius testimoniis te convincere. Sunt enim hæc verba tua in initio pag. 116: *necesse est ut non ad vitæ mores sermo Christi dirigatur, quod est privatorum, sed ad doctrinæ institutionem, quæ est doctorum & ministrorum.* Et pag. 119, modum explicans, quo Christus hic suam doctrinam proponit, ais: *Et turbis quidem ut audiant, discipulis autem ut alios instituant.* Si igitur sermo Christi non ad vitæ mores dirigitur, sed ad doctrinæ institutionem, si suam doctrinam Christus discipulus proponit, ut ipsi alios instituant, profecto ea, quæ in sermone hoc dedit, præcepta, etiamsi ipsos solos Apostolos alloquutus esset, non ad reformandos ipsorum mores, sed ad doctrinam illis dandam, quam aliis proponerent, omnino pertinerent. Certum igitur esse debet, indicium, sive argumentum istud tuum primum, quo uteris ad ostendendum, solos Apostolos omnibus illis Christi præceptis, quæ prædicto cap. 5 Matthæi extant, aliosque Dei verbi ministros teneri, quod scilicet cum solis discipulis locutus tunc Christus fuisse legatur, vel plane commentitium esse, vel non ejusmodi, ut aliquid momenti habere possit. Sed jam ad alia ejus rei argumenta, & rationes tuas veniamus.

Secundo loco rationem affers ex ipsis primis Christi verbis desumptam. *Beati pauperes Spiritu &c.* Primum enim dictum istud de pecuniarum, seu fortunæ bonorum (ut ipse loqueris) paupertate accipis pag. 101. Deinde pag. 102 sic argumentaris (cum prius & populum, & pastores agnos nominasses) *Si agni, hoc est, pastores, & agni, hoc est, populus moneretur pauper fieri, cui juberetur ut agnos, hoc est, suos pastores aleret? Cum enim nullus militet suis stipendiis, si populus tenetur milites alere, necesse est populum propria possidere. Paupertas igitur hæc ministrorum est verbi*, &c.

In hac tua mirum quam acuta argumentatione tripliciter peccare videris. Primum, quod de qua, seu cujus generis paupertate Christus loquatur, non intelligis. Deinde, quod monitionem, id est præceptionem credis esse eam, quæ non est. Postremo, quod, si tamen monitio est, qualis ea sit, non percipis. De quibus singulis dispiciendum erit.

Putas igitur, ut de primo peccato videamus, Christum de fortunæ bonorum paupertate loqui. Sed nonne in ejus verbis aperte legis, quam paupertatem intelligat? Neque enim Pauperes simpliciter dixit, sed Pauperes Spiritu, id est, qui non sunt inflati, aut ventosi, quique Spiritum (nam ne Latini * quidem ab hac vocis Spiritus significatione abhorrent) humilem atque exilem habent, hoc est animo non sunt elati, sed seipsos demittunt, & cæteris inferiores sibi esse videntur, aut certe pro talibus se gerunt. At enim tu verbum Spiritu non ad paupertatis genus refers, nec cum verbo Pauperes construis, aut omnino conjungis, sed paupertatem simpliciter, & ob eam rem proprie, & secundum verbi frequentissimam significationem intelligis, id est, ut dictum fuit, fortunæ bonorum. Paupertatem tamen, quæ Spiritu contingat, id est voluntarie. Hæc enim verba tua sunt prædicta pag. 101. *Dicuntur autem pauperes, seu pauperes spiritu, destituti fortunæ bonis; sed voluntarie, sive ut ita sis firmus ne abneges, quam nosti veritatem Dei, quod est pauperem esse Spiritu. Sicut apud Jacobum cap. 2. & Heb. cap. 10. legitur: sive ut*

* Cæs. de bello civili comm. 3. His rebus tantum fiduciæ, ac spiritus Pompejanis accessit, ut non de ratione belli cogitarent, sed vicisse jam sibi viderentur.

alis,

aliis, &c. In quibus verbis sane videris tuam istam interpretationem duobis illis divinis testimoniis confirmare velle. Atqui in posteriore testimonio, nempe ejus cap. 34. quem locum sine dubio intelligis, nec Pauperis, nec Spiritus nomen est scriptum. In priore vero extat quidem Pauperis nomen, sed non Spiritus. Verum suspicor, quid, iis testimoniis citandis, tibi volueris. Nimirum, de eo genere pauperum, quod tu hic intelligis, ibi mentionem fieri. Sed aliter omnino loquendum tibi fuerat, quemadmodum omnes animadversuros spero. Adde, quod in posteriore quidem loco istorum pauperum fit mentio (siquidem tuum illud *voluntarie* non Plane sua sponte, sive Quia sic ipsi per se omnino velint, interpretor, sed Æquo animo, & libenter, aut etiam, cum gaudio) At in priore quia idem affirmare audeat, ubi ad Jacobi scopum id necessarium non est, sed satis est, eos, de quibus loquitur, pauperes & contemptos esse, sive id ipsi æquo animo ferant, sive non? Cur autem nomen Pauperes apud Matthæum simpliciter, quod ad ipsam paupertatem attinet, & proprie acceperis, in caussa, ut apparet, fuit, quod apud Lucam Pauperes simpliciter legitur. Nam te id probe animadvertisse, ostendunt ea tua verba, *pauperes*, *seu pauperes Spiritu*. Sed interim fortasse non satis animadvertisti, apud eundem Lucam, eodem loco beatos dici, qui esuriunt, simpliciter, ut de cibi inopia, & propria esurie sermo esse videatur, cum tamen apud Matthæum de alio esuriei, seu famis genere Christum locutum fuisse constet. *Beati* (inquit) *qui esuriunt, & sitiunt justitiam.* Quamobrem, sicut illis apud Lucam verbis, *Beati, qui esuriunt*, addendum ex Matthæo est, *justitiam*, ut non de panis, seu cibi, sed de justitiæ fame verba fieri intelligamus, ita & illis, *Beati pauperes* addendum est, *Spiritu*. Ut non de fortunæ bonorum, sed de Spiritus, id est animi elationis paupertate Christum locutum fuisse sciamus. Nec vero huic nostræ rationi obstat, quod apud Lucam deinde in antithesibus illis dicitur, *Væ vobis divitibus, quia habetis (seu recipitis) consolationem vestram*, unde perspicuum esse possit, sicut de veris & propriis divitiis, sic de vera & propria paupertate Christum agere. Nam in iisdem antithesibus dicitur etiam, *Væ vobis, qui saturati estis, quia esurietis.* Ubi de vera & propria saturitate Christus loqui videtur, cum tamen, ut ex Matthæo planum fecimus, non de vera & propria fame loquatur. Quamquam non secus, atque saturatos eos Christus appellare potuit, qui sat sibi justitiæ habere videntur, eamque non appetunt, cujus fame deinde conficientur, divites quoque potuit illos vocare, qui adeo elati sunt animo, ut se alios omnes inferiores ducant, & propterea felicissimi sibi esse videantur. Præter quam consolationem, id est animi jucunditatem, non est, quod aliam sperare possint. Ut scilicet inter Lucam, & Matthæum nulla sit prorsus discrepantia, sed omnia plane conveniant. Non dissimulabo tamen, antequam ad alia transeamus, me interpretationem, quam sequor, eorum verborum, *pauperes Spiritu*, quæ Græce habent, οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι, aliquanto alacrius (ut ita dicam) secuturum, si scriptum esset οἱ πτωχοὶ πνεύματι, non adjuncto videlicet articulo nomini πνεύματι. Quamquam fieri potest, ut vox πτωχοὶ. seu Pauperes idem hic significet, quod humiles. Hebræi enim & Pauperem, & Humilem vel plane eodem, vel certe paullulum immutato nomine appellant. Quod si esset, recte omnino articulus nomini πνεύματι adjunctus fuisset, ut Psal.33. in Græca versione v. 19. καὶ τοὺς ταπεινοὺς τῷ πνεύματι σώσει. Ex quo loco præterea intelligi potest (id quod etiam ex quibusdam aliis constat) Spiritus nomen eo sensu, in quem nos hoc loco ipsum accipimus, in Sacris Litteris usurpari. Sed jam alterum argumentationis tuæ peccatum explicemus.

Dicebam, te in ea argumentatione pro præcepto id accipere, quod non est. Non enim, ut ex verbis ipsis patet, dum ait Christus, *Beati pauperes spiritu*, alicui præcipit, ut pauper spiritu sit, sed tantummodo, qui talis fuerit, eum beatum esse prædicat. Quemadmodum, cum deinde ait, *Beati, qui lugent*, nemini præcipit, ut lugeat, sed tantummodo, si quis lugeat, (ea nimirum de caussa, quam facile erat intelligere) hunc beatum esse pronunciat. Nemini igitur ibi mandat Christus, ut pecuniam suam omnem ultro abjiciat, & sua sponte pauper fiat. Sed si contigerit, ut quis propter Euangelium pecuniis privetur, bono eum animo esse jubet. Si modo (ut tu quidem in tua argumentatione sumis) non solum de paupertate loquitur bonorum, & pecuniæ, sed etiam ipsammet paupertatem, non autem alacritatem tantum ad paupertatem, si opus fuerit, sustinendam intelligit. Qua de re mox videbimus. Atqui, nisi ii, quibus Christus loquitur, in illis verbis, *Beati pauperes Spiritu*, jubeantur reipsa pauperes esse, dissolvitur penitus argumentatio tua, nec ulla caussa est, quamobrem ad solos Apostolos, & verbi Dei ministros, eum idcirco verba direxisse velis, quod si non ipsi pastores tantum, sed populus quoque pauper esset, non haberet populus, unde pastores aleret. Quod tamen, ut tibi videtur, fieri omnino necesse est.

Postremum in argumentatione tua peccatum erat, quod si tamen in Christi verbis monitio erat, seu præceptio, qualis ea esset, non recte in ipsa explicabatur. Id autem verum esse dicimus, etiamsi de pecuniæ paupertate Christus omnino loqueretur. Non enim moneret, aut præciperet Christus, ut re ipsa pauperes essent ii, quos alloquebatur, & propterea, si qua bona haberent, ea protinus abjicerent, quemadmodum in tua argumentatione sumitur, sed tantummodo, ut omnia potius relinquere parati essent, quam à sancto accepto instituto unquam deficere. Cujus rei nullum locupletius, aut firmius testimonium, vel argumentum volo, quam tua ipsius verba supra citata. In quibus duos locos ex Sacris Literis proferens, ubi eorum mentio fiat, qui pauperes spiritu sint, alterum ex iis facis caput 10. ad Hebr. Ibi enim nulli commemorantur, qui ultro bona sua abjecissent, sed tantum qui direptionem bonorum suorum cum gaudio accepissent, quod profecto ab aliis rapta fuisse bona, non autem ab ipsis ultro abjecta, declarat. Atque ob hanc caussam supra dicebam, adverbium Voluntarie in explicatione tua verborum Christi nihil aliud, meo judicio, significare, quam Æquo animo, & libenter, aut etiam, cum gaudio, non autem Plane sua sponte. Nam alioqui nihil ad rem faceret locus ille. Et certe, nisi Pauperem spiritu eo modo, quo nos fecimus, interpretemur, & pecuniæ paupertatem ea appellatione omnino significari velimus, nulla convenientior interpretatio excogitari potest, quam, si Pauperem spiritu eum esse dicamus, qui etiamsi multam pecuniam habeat, si tamen ejus spiritum spectes, quæ ea pars est in nobis, qua consulto eligimus, & de rebus ad vitæ nostræ institutum pertinentibus deliberamus, pauper censeri debet, id est, eam pecuniam non habere. Quippe qui eam non amet, nec tanti faciat, quin eam relinquere, si opus fuerit, semper sit paratus, neque ad vitæ suæ institutum eam pertinere statuat. Et sicut iste, quamvis bonis affluens, pauper tamen spiritu dici potest, ita, qui divitias non habens, eas appetit, spiritu pauper dici non debet. Sed hæc hactenus. Nam etsi multo plura tuæ illi argumentationi objici potuissent, tamen nimis multa ea, quæ ad illam convellendam attulimus, cuipiam fortassis videri poterunt. Præsertim cum unico verbo id præstari potuisset. Quandoquidem, quicquid hoc loco Christum de fortunæ bonorum paupertate præcepisse contendas, id omnibus, qui ejus discipuli esse velint, ab ipso præceptum fuisse, fatearis necesse est, cum Luc. cap. 14. ad finem idem Christus, turbas alloquens, dixerit, neminem ex ipsis suum discipulum esse posse, nisi omnibus, quæ possideret, renunciasset.

Tertio loco argumentum profers his verbis (ea sunt ad finem pag. 106. & in initio 107.) *Mutatio etiam personæ ex tertia, ipsorum est regnum cælorum, in secundam, Beati estis, declarat, sermonem hunc totum ad Apostolos*

præ-

Præsentes pertinere, sed quem ad alios qui successuri essent muneri Apostolico deduci & transferri necesse esset.

Hoc tuum argumentum jam satis dilutum est in responsione ad primum. Ubi ostendimus, non modo præter Apostolos, alios discipulos, & turbam ipsam præsentem, & Christi verba audientem fuisse, verum etiam Christi sermonem ad omnes discipulos directum fuisse. Ut quidquid Christus in ea concione dixit, omnino ad eos omnes pertineat, qui ejus disciplinam amplecti velint. Siquidem, ut ostendimus, discipulus Christi est, ut nomen ipsum declarat, quisquis Christi disciplinam amplectitur.

Quartu ex eo argumentari videris, quod ait Christus, *Vos estis Lux mundi*, &c. Quasi hinc manifeste appareat, ad eos solos verba fieri, qui doctrina Euangelii cæteris prælucere debebant. Sed meminisse debueras, alibi eos etiam, qui ministri verbi non sunt, si sancte, & innocenter vivant, luminaria quædam mundi appellari. Paulus enim ad Philippenses scribens sic eos monet Phil. 2. 15, *Omnia facite sine murmurationibus, & disceptationibus, ut sitis irreprehensi & sinceri, filii Dei inculpati, in medio nationis pravæ & perversæ, inter quos lucete, ut luminaria in mundo.* Annon ipse Christus, cur eos, quos alloquebatur, lucem mundi appellasset, aperte indicat, cum postmodum ait, *Sic luceat Lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona, & glorificent patrem vestrum, qui in cælis est?* Cui consentiens Petrus ait 1 Pet. 2. 12, *Conversationem vestram inter gentes habentes bonam, ut in eo, quod detractant de vobis, tanquam de malefactoribus, ex bonis operibus vos considerantes, glorificent Deum in die visitationis.* Non igitur de luce doctrinæ potissimum hoc loco, sed de luce bonorum operum loquitur Christus, quam tu quoque agnoscis. Propter quam, ut ex Paulo ostendimus, mundi luminaria homines ea præditi appellantur, & ex qua sola, ut ex Petro liquet, is finis consequitur, propter quem monet Christus eos, quibus loquitur, ut, postquam lucendo destinati fuerunt, unde Lux mundi vocantur, lucere etiam coram hominibus velint. Qui finis illustratio, & amplificatio est divinæ gloriæ. Quare nihil cogebat, hoc loco lucem doctrinæ, id est Alios viam salutis verbo docendi, cum luce bonorum operum, id est Scientiæ ejus viæ, & per eam incessus, conjungere, ut tu facis. Qui pag. 111. ita scribis, *Sicut autem bona vita ministri sine doctrina regni cælorum caret luce:* &c. Quod multo aliter se habet. Nam bona vita sive ministri, sive unius de populo per se, & ab Euangelii prædicatione separata, luce non caret. Immo, ut Pauli, & Christi verba nos docent, ipsa est, quæ maxime lucet. Præsertim vero in iis hominibus, qui cæteris præsunt, & tanquam in editiore quodam & magis conspicuo loco sunt positi, cujusmodi certe sunt verbi ministri. Et tu ipse in fine pag. antecedentis ais, ministros verbi debere bona vita lucere, ut lucent bona doctrina. Et pag. 112. sic Christum loquentem inducis, *Ob hanc causam volo, ut una cum bona doctrina luceat Lux bonorum operum vestrorum.* Atque etiam in priore scripto pag. 9. hæc tua verba leguntur; *Ministrorum enim erat prælucere populo, luce observationis legis divinæ.* Quod si, cum ais, bonam ministrorum vitam sine doctrina regni cælorum luce carere, ea verba, *sine doctrina regni cælorum*, (ut quidem videtur) pro eo, quod est Cum doctrina mala & regno cælorum contraria, vel non consentanea, dixisti (quanquam sic unum dicores, aliud ageres, id enim scilicet persuadere curas, bonam vitam in iis, qui non docent, lucem non esse seu luce carere, ut ad eos verba Christi non pertinere probes) primum dico, vix ac ne vix quidem inveniri posse, qui bene vivat, & male doceat, quamvis multi inveniantur, qui bene docent, & male vivunt. Nam quomodo poterit is bene vivere, qui artem bene vivendi non teneat, aut, si tenet, aliis eam invideat? Nonne, ut viam salutis docere præstantissimum factum est, & inter bona opera Deoque grata numerandum, sic eam dedocere turpissimum, atque inter pessima opera Deoque maxime invisa recensendum? Non igitur bene vivere potest quis, & simul mala doctrina alios imbuere. Deinde, etiamsi aliqua ratione fieri posset, ut idem male doceret, qui bene viveret, dico tamen, eam bonam vitam luce non carituram. Non minus enim moventur homines exemplo, quam doctrina bona ad viam salutis capessendam. Quod etsi tunc demum videtur esse verum, cum utrumque simul conjunctum est, tamen, cum ea mala doctrina, quæ ab homine vere probo tradetur, nunquam in Dei, Christique mandatis, quibus veram probitatem docemur, pervertendis versatura sit (alioqui probus non esset) tunc etiam sine dubio ad veram probitatem, & porro ad viam salutis ingrediendam bonum illius hominis exemplum populum permovebit. Sed quid amplius laboro, ut ostendam, bonam vitam per se, & ab Euangelii prædicatione separatam in ipsis ministris lucere, sive efficere, ut lux illorum luceat, cum tu ipse præter supra recitata verba tua sic pag. 113. scribas? *Cum ad Apostolos vero Ministros regni cælorum dirigatur tota oratio, qui non solum facere Dei legem debent, ut luceat lux illorum coram hominibus, visis illorum bonis operibus, sed etiam alios docere*, &c. Hic profecto, cum dicas, *sed etiam alios docere*, manifestum est, te in ipsis verbi Dei ministris lucem bonorum operum, de qua ante locutus fueras, à doctrinæ luce, quam tamen hoc loco lucem non appellas, separatam considerare. Quin etiam tu ipse tibi parum constans alibi, id est pag. 201, in tua Christi verborum paraphrasi, lucem eorum, ad quos Christus loquebatur, bona opera interpretaris, nulla prorsus bonæ doctrinæ facta mentione. Patet igitur, ut ad rem redeamus, non ad solos verbi ministros Christum verba sua convertisse, cum ait, *Vos estis Lux mundi*, sed ad eos omnes, qui scientia divinæ voluntatis instructi cæteris exemplo suo ad æternæ salutis viam prælucere poterant. Idem autem dictum volo de verbis illis, *Vos estis sal terræ*, &c. Quæ non verbi ministris tantum, sed omnibus Christi discipulis convenire affirmo, quod verum esse intelliget, quisquis finem cap. 14. Lucæ tantummodo semel legerit, quidquid tu in explanatione tua dicas, ut ea Apostolis, quatenus Apostoli sunt, accommodes.

Quinto loco, Christi universum sermonem ad solos ministros regni cælorum pertinere, ex illis verbis probari existimas, *Qui autem fecerit, & docuerit*, &c. Pergens enim in explanatione tua sic scribis in fine pag. 112, & seq. initio, *Fecerit & docuerit: quia ministris regni cælorum leges dabat, id ita loquitur. Nam privatis loqueretur si tantum diceret qui solverit, qui fecerit.* Itaque putas, ex eo, quod iis verbis usus est Christus, quibus id continetur, quod simul totum ad solos verbi ministros pertinet, ipsis etiam solis eum locutum fuisse, aperte constare. Nam alioqui, si privatis loquutus esset, eam partem tantum dixisset, quæ ad eos pertineret. Hancque tuam argumentationem adhuc clarius explicas paullo post, his verbis, *Tantum, inquam, diceret: fecerit & solverit, si privatis daturus esset mandata.* Deinde, iis adjectis, quæ in responsione ad superius argumentum recitavimus, *cum ad Apostolos* &c. ita concludis, *prom concludendum est, ad eos qui à Deo mittuntur ministri ut doceant & colant Ecclesiam, totum hunc sermonem (cum dicit, fecerit & docuerit) pertinere.*

Equidem, Palæologe, in hac tota argumentatione tua acumen tuum desidero, præcipue vero cum ais: Si Christus privatis daturus esset mandata, dicturum tantum Fecerit, & solverit, nec additurum scilicet Docuerit, & aliter docuerit. Quasi vero vel nos contendamus, Christum solis privatis mandata dedisse, vel necesse sit, si privatis dedit, cæteris non dedisse. Quid enim vetat, quominus utrisque & privatis, & ministris simul præcepta dare potuerit, atque duo dixerit, quibus utrosque complexus fuerit, quamvis ad alteros utrumque, ad alteros vero unum eorum tantum pertineat? aut quid opus est ad hoc, ut demonstretur, cum privatis dedisse mandata (hoc enim à nobis quæritur) ipsis solis dedisse, seu ministris non dedisse, ostendere?

At enim inquies, vim argumentationis tuæ in eo esse,

quod,

quod; cum Christus duo simul conjunxerit, simulque conjuncta requisierit, Facere, & Docere, itemque Solvere, & Aliter docere, id quod in privatis haberi nequit, satis intelligi potest, Christi sermonem ad privatos directum non fuisse, nec ad ipsos ulla ratione pertinere.

Respondeo primum, te non ita explicite loqui, & universam vim argumenti tui in eo videri statuisse, quod si privatis daturus fuisset Christus mandata, unius tantum ex illis duobus, ejusque contrarii mentionem fecisset. Quod à te minus recte conclusum esse, jam demonstratum est. Deinde, te in eo falsum esse affirmo, quod putas, quia Christus conjunctiva particula Et usus fuerit, duo illa simul conjuncta ab ipso requisita fuisse. Quandoquidem haud raro ea particula non verba, inter quæ ponitur, sed sententias conjungit, nimirum quia aliquid, quod in antecedente sententia, vel sententiæ parte expressum est, tacite repetit. Exemplaque passim sunt obvia. Unde factum est, ut vulgo traditum fuerit, particulam Et interdum pro Aut usurpari. Et sane hoc loco id factum fuisse apertissimum est. Namque ait Christus, *Qui ergo solverit unum de mandatis istis minimis, & docuerit sic homines, minimus vocabitur in regno cælorum.* Jam enim ex verbo *fecerit*, quod in subsequente antithesi verbo *solverit* sine dubio opponit, atque ex ipsa explanatione tua apparet, ac confitendum tibi est, Solvere à Christo pro Non facere usurpatum fuisse. Quod si verum est, ut profecto est, certissimum esse debet, particulam Et hoc loco non illa duo verba, inter quæ posita est, in unam sententiam conjungendi, sed duas sententias copulandi, & sub uno verbo comprehendendi vim habere, repetito videlicet tacite pronomine Qui, hoc pacto, *Qui solverit, & qui docuerit sic homines*, atque perinde esse, ac si dictum fuisset, Qui solverit, aut docuerit sic homines. Alioquin sequeretur, nisi quis simul & non faciat, & non facere doceat unum ex illis minimis mandatis, non fuisse Christi verbis comprehensum. Cum tamen res ipsa nos moneat, nihil aliud dicere Christum voluisse, quam sive quis non fecerit, sive non facere docuerit unum ex minimis Dei mandatis, futurum istum minimum in regno cœlorum. Quod teipsum vix negaturum crediderim. Nam etsi Regnum cœlorum Euangelii prædicationem interpretaris, tamen certum est, teipso, ut vidimus, teste, in iis, qui Euangelium prædicant, & bonam vitam, & sanam doctrinam à Christo simul requiri, & Deum, ut ipse in principio pag. 111. affirmas, eos ministros execrari, qui bona vita carent, quamvis bonam doctrinam habeant, & væ dici illis, qui alterutro sunt privati. Quapropter merito, qui alterutro istorum careat, minimus in Euangelio prædicando dici potest. Neque enim verbum Minimus hoc loco in sua propria significatione accipiendum est, sed idem censendum, ac si Parvus dictum fuisset, quemadmodum ex opposito in antithesi verbo Magnus perspicuum est. Minimum autem, non Parvum dixit Christus, alludens ad id, quod dixerat, *unum de istis minimis mandatis.* Quæ tu quidem quodammodo animadvertis, sed, dum Minimum pro Parvo dictum fuisse, docere debueras, contra facis, & Magnum pro Maximo dictum esse scribis. Quod si is, qui vel bona vita, vel sana doctrina caret, minimus, hoc est, ut docuimus, parvus in prædicando Euangelio dici potest, certe, nisi tu nos fallis, quicumque unum ex illis mandatis non fecerit, parvus erit in Euangelii prædicatione. Vis enim eum, qui talis est, bona vita carere. Sic enim pag. 113. pronuncias, *Qui minima legis, quæ facilia sunt observatu, deserit, magnorum etiam desertor esse convinci potest.* Sed quid dicemus de eo, qui sana doctrina careat? Num parum liquet, istum, etiamsi bonam vitam eum habere posse velimus, tamen Euangelio ministrando plane ineptum esse, & propterea non parvum modo ea in re, sed minimum etiam recte vocari posse? Atqui nequaquam sanam doctrinam, id est salutarem, is habere dicetur, qui vel unum ex minimis Dei mandatis, docendo, pervertat, illudque ne faciat, populum moneat. Nam, ut ait Jacob. 2. 10, Qui in uno peccat, factus est omnium reus. Itaque, ut ad propositum revertamur, satis apparet, Christum voluisse dicere & eum, qui solvat unum de minimis Dei mandatis, & eum, qui sic doceat homines, minimum, id est, parvum, vocatum iri in regno cælorum, etiamsi regnum cælorum id esset, quod tu putas, nisi forte dicamus, hæc quidem vera esse, sed hoc loco à Christo dicta non fuisse. Quod quam sit verisimile, judicabunt omnes. Præsertim cum, si ita res se haberet, non solum ea, quæ & verissima erant, & ejus proposito maxime consentanea, reticuisset, verum etiam, ea reticendo, falsa esse indicasset. Nam, si tantum dixisset, eum parvum vocatum iri in regno cælorum, qui & non fecisset, & simul alios, ne facerent, docuisset, certe non male concludi potuisset, eum, qui in alterutro duntaxat istorum peccasset, in regno cælorum minime parvum futurum.

Sed dices fortasse, quæ disserui de verbis illis, *Qui ergo solverit, & docuerit sic homines*, admitti posse, nisi sequerentur in antithesi verba illa, *Qui autem fecerit, & docuerit*, quibus interpretatio mea particulæ Et accommodari non potest. Si enim Christus dixisset, Qui fecerit, & qui docuerit, magnus vocabitur in regno cælorum, falsum dixisset. Nam sine dubio non satis est docuisse, ni quoque feceris, nec rursus, si verbi Dei minister es, satis est fecisse, ni simul docueris.

Respondeo, Christum sermonis brevitati, & concinnitati pariter studuisse, utque antithesis hæc eleganter superiori thesi responderet, curasse. Cumque duo hominum genera, qui sui discipuli aut jam essent, aut futuri essent, alloqueretur, unum eorum, quibus faciendi onus tantummodo incumbebat, alterum eorum, qui & facere, & docere debebant, cum, si plene loqui voluisset, dicendum fuisset, Qui autem si docendi munus habeat, fecerit, & docuerit, sin minus, fecerit; ut hanc verborum prolixitatem quandam vitaret, dixit concise quidem, sed venuste, *Qui autem fecerit, & docuerit*, atque eodem tempore verbis antecedentis thesis, *Qui ergo solverit, & docuerit sic homines*, ut in antithesibus fieri convenit, ad unguem respondit, auditori ea addenda relinquens, quæ ob prædictas caussas, tanquam indubitata, ipse omiserat. Quis enim ex auditoribus cum manifestum sit, ministros verbi Dei non tantum docere, sed facere etiam, quantumvis minima, Dei mandata debere; populum autem facere duntaxat, non Christi verba, ut nos antea fecimus, per se ipse supplere potuit?

Sed vereor, ne jam longiores, quam par sit, videamur in interpretatione nostra verborum Christi confirmanda. Præsertim cum unico verbo ad argumentum respondere possimus, negantes, cum Christus ita locutus est, rationem auditorum habuisse, quippe qui obiter ista dixerit, calumniam depellere curans, quam sibi propter multa, quæ mox dicturus erat, impendere videbat. Nempe quod legem solvere, & abrogare vellet. Ait igitur, tantum abesse, ut ipse id facturus venerit, ut quisquis seu factis, seu dictis id unquam, vel minima quidem ex parte, tentaverit, sua sententia nullius pretii futurus sit in regno Dei. Qui autem contra fecerit, magni æstimandus sit in eo regno. Unde apparet, frustra quæri, ad quosnam eorum, qui ibi præsentes essent, Christi verba illa pertinerent, cum pars instituti sermonis non sint, & potius ad se purgandum, quam ad auditores docendos à Christo dicta, & accommodata fuerint.

Sexto & ultimo loco sub finem pag. 196. eam Jesu Christi similitudinem, seu comparationem explanans, qua in extrema sua concione, quid de iis omnino censendum esset, qui, ipsius præceptis auditis, ea exequerentur, demonstrare voluit, ad ea verba, *Et descendit pluvia*, &c. sic annotas. *Hinc patet eum totum sermonem directum esse ad Apostolos. Nam descensus pluviæ irruptio fluminum, flatus ventorum, commotio turbinum, tribulationes*

tionis significant quis fert minister, &c. Si hujus tuæ argumentationis errores, turpesque fallacias ostendere velim, nimis profecto sim longus. Quare satis erit eam tuis ipsius verbis manifeste refellere. Addis enim illico, *& una cum ministro populus, doctrinam ministri complectens.* Si igitur, te ipso teste, non minister tantum, sed populus quoque ministri doctrinam complectens istis tribulationibus est obnoxius, quomodo ex ipsis tribulationibus totum sermonem ad Apostolos directum esse, & sic ad ministros tantum pertinere, argumentari audes?

Hactenus ea exponere, ac refutare libuit, quæ à te in medium allata, vel etiam indicata fuerunt, ex quibus probari credas, sermonem à Christo, ut Matthæus narrat, in monte habitum non ad alios pertinere, quam ad Apostolos, & verbi Dei ministros. In quibus explicandis sicubi morosiores visi fuerimus, non ægre feret, spero, benignus lector. Maximi enim momenti in tota ipsa quæstione, ac disputatione est recte cognoscere, ad quos is Christi universus sermo pertineat. Quandoquidem adversarii tui, ut dictum est, (nec quidem immerito) ex eo sermone potiora suæ sententiæ argumenta eliciunt. Quod tu animadvertens, totis viribus multo aliter, atque ipsi faciunt, accipiendum, & interpretandum esse, docere conaris. Et idcirco locorum, quos illi potissimum sibi favere arbitrantur, examinatione non contentus, orationem illam universam, in qua pleraque sunt, quæ nihil ad rem faciunt, explanare voluisti, idque duplici modo magna ex parte. Nam partem illam, in qua aliquid difficultatis esse putasti, non commentario tantum, ut reliqua omnia, sed paraphrasi quoque illustrare voluisti. Quanquam, modo id evinceres, de quo hucusque actum est, ad solos videlicet verbi ministros Christi verba referenda esse, uno ictu adversariorum sententiæ validiora fundamenta convellisses. Quamobrem nobis non mediocriter laborandum fuit, ut, argumenta, & rationes, quibus id demonstrari posse existimas, nihil momenti ad eam rem habere planum faceremus.

Quinetiam, antequam aliud agamus, monitos lectores volumus, in tota illa Christi concione quædam pauca esse, quæ magis Apostolis, quam cæteris Christi discipulis convenire videantur. Quale est illud cap. 5. 12 *Sic enim persequuti sunt Prophetas, qui fuerunt ante vos.* Hic enim omnino videtur cum Apostolis tantum loqui, qui Prophetis in Dei verbo ministrando successuri erant Verum, ut diximus, hoc quidem sic videtur, sed non est. Nam, ut supra ostendimus, indubitatum est, Christum non Apostolos tantum, sed discipulos suos omnes allocutum fuisse. Ad quos Prophetarum exempla, qui persecutionem à populo sustinuerunt, aptissime accommodantur. Sicut enim illi, sic isti, ut Deo magis obedirent, quam hominibus, à populo suo, à sua ipsorum gente affligi æquo animo ferre debebant, idque eo magis, quod illis plerique istorum comparandi non erant. Si enim Dei vates ipsi nobilissimi à vilissima plebe, ut Deo obediant, persecutionem pati, & turpiter contemni, ac rejici non recusant, quanto magis id facere debent ii, qui nullo singulari munere sibi à Deo injuncto ab hominum vulgo sunt separati? Fuerunt igitur hi post illos, non quidem quia illis in munere divinæ voluntatis annunciandæ successerint, sed quia non solum tempore (quo pacto simpliciter fortasse quispiam verba illa, *ante vos*, interpretaretur, nam & apud Lucam scriptum est Luc. 6. 23. *Hæc enim faciebant Prophetis patres eorum*) illis posteriores fuerunt, verum etiam eos, tanquam duces, & præmonstratores quosdam, in hominum injuriis patienter ferendis habuerunt, sibique ea in se præcedentes imitari debent. Nam eadem hac ratione eos etiam, qui verbi Dei ministri non erant, ad patientiam adhortandi utitur auctor Epistolæ ad Hebræos ad finem cap. 11. exemplum videlicet afferens antiquorum Prophetarum, qui variis modis à populo, ejusque principibus delusi, vexati, cæsi, atque interfecti fuerunt, variisque calamitatibus acti, nusquam, ubi consisterent, habuerunt. De antiquis enim Prophetis ibi locutum fuisse auctorem illum, & vetus Sacra Historia nos admonere potest, & tu ipse confiteris, seu potius contendis in priore tuo scripto pag. 6. in fine. Accedit eo, quod, cum Christus exemplum afferre vellet eorum, qui ante eos, quos alloquebatur, id est sub Lege, persecutionem à suis propter justitiam in populo Dei passi essent, necesse habuit Prophetarum exemplum adducere. Namque istis solis, nec præterea aliis, id contigisse, aut verisimile erat, aut certe in sacra legebatur historia.

Ad solos præterea Apostolos ea Christi concionis verba pertinere videntur, quæ leguntur cap. 7. 6. *Ne date sanctum canibus*, &c. Non prædicandum enim Euangelium esse indignis, & in veritatem divinam contumacibus, omnino dicere videtur Christus. Atqui Euangelii prædicatio propria est Apostolorum, & eorum, qui illis successerunt. Verum animadvertendum est, duplicem esse Euangelii prædicationem, publicam, & privatam. Publica Apostolorum, & eorum, qui illis successerunt, est propria. Privata vero est communis omnium Christianorum. De utraque autem locutum fuisse Christum, rationes, quas sui præcepti affert, quæ in utraque locum habent, satis demonstrant, aut certe, cur ad publicam ejus verba restringi debeant, nullam caussam esse, aperte docent. Hisce duobus in Christi concione locis nobis occurrendum putavimus. Si qui sunt reliqui, eos nihil sententiæ nostræ repugnare, facile per se quisque intelliget. Tametsi non necesse est in hac disputatione, nos ea testimonia diluere, quæ, ut solis Apostolis locutum fuisse Christum, ostendatur, proferri possent. Siquidem, ut supra disseruimus, etiamsi omnino Christus Apostolis tantum esset locutus, tamen satis habemus, universum ejus sermonem ad eam disciplinam pertinere, qua cæteros ipsi instituere debebant, non autem privatim ad mores ipsorum Apostolorum instituendos. Quod adeo verum est, ut ipse ei rei testimonium dare identidem coactus fueris. Ut metuendum sit, ne hæc nostra legens, tibi, quod contra sentias, falso ascribi clamites, te nihil aliud sensisse affirmans, quam Christum ad Apostolos tantum verba direxisse, non autem ad alios quoque præcepta illa non pertinere, atque, ut id probes, ipsa verba tua non pauca in medium afferas. Sed tota de re facile omnes judicabunt. Nobis quidem, te id. & asserere, & contendere, quod nos refellere studuimus, non minus persuasum est, quam te ipsum veritatis vi compulsum parum tibi hac in re constantem (ut etiam in aliis non paucis) idem, quod nos asserimus, & contendimus, pluribus in locis confirmasse.

CAPUT IV.

SEquitur, ut de alia ratione agamus, qua testimonia illa adversariorum apud Matthæum diluere tentas. Quæris enim docere, ea omnino ita interpretanda esse, ne sententiæ tuæ refragentur, idque, ut diximus, duplici via. Quarum una est, ut id generatim ostendas, altera, ut singulatim. Ac primum de priore agamus.

Unico igitur argumento, quanquam à te nusquam (quod animadverterim) aperte explicato, probare conaris, ea cuncta, quæ Christus apud Matthæum præcepta dat, tuæ sententiæ adversari non posse. Quæ est, Licere homini Christiano magistratus auctoritate bella gerere, & ejus opem secundum leges adversus quemcunque ad vindicandas quascunque injurias suas implorare. Argumentum tale est. Christus in ea concione legi divinæ per Mosem latæ, in iis, quæ ad mores, & vitia pertinent, nihil addidit, multo minus aliquid ex ea detraxit, aut immutavit. Sed Lex divina per Mosem lata nec bella gerere auctoritate magistratus, nec ejus opem secundum leges, ad privatas etiam injurias ulciscendas, cuiquam adversum quemquam implorare interdicebat. Ergo Christus in ea concione nihil dixit, unde, magistratus auctoritate licet interveniente, nec bella gerere, nec privatas injurias omnes ex legum præ-

scripto

scripto cuilibet adversus quemlibet vindicare, non licere appareat. Assumptio, seu minor hujus argumentationis propositio nulla probatione indigere videtur, cum ex sacris historiis constet, ante Christum, utrumque ex prædictis Dei populo facere licuisse. Quanquam, si quis totum Mosem percurrat (quæ vera hujus rei probatio est) nihil inveniet, ex quo contrarium suaderi queat. Propositionem vero, seu majorem propositionem, in qua tota vis argumentationis esse videtur multis modis confirmare conaris. Quos hic eo ordine, quo in responsione tua explicati, vel indicati sunt, aliam meliorem methodum, seu certam viam, & rationem hac in parte negligentes, exponemus, & sigillatim rationes & argumenta tua, Deo bene favente, refutabimus.

Primo igitur, ut probes, Christi mentem in ea concione non fuisse Mosis legem ulla ex parte supplere, vel emendare, ea verba, quæ ante data præcepta Christus dixit, consideranda proponis, *Nisi abundaverit justitia vestra plus, quam Scribarum, & Pharisæorum, non intrabitis in regnum cælorum.* Nam, cum satis tibi demonstrasse videreris, ad solos Apostolos universum Christi sermonem directum fuisse, sic deinde pag. 115. ex prædictis verbis, ut rem paucis perstringamus, breviter infers. Christus requirit in Apostolis majorem justitiam, quam in Scribis, & Pharisæis. Ergo de quadam justitia loquitur, quæ utrorumque communis erat. Quadruplex autem justitia hoc loco considerari potest, Speciosa, Legis, Fidei, & Recitationis Legis. Speciosam non potest Christus majorem in Apostolis requirere, quam in Scribis, & Pharisæis. Nam eam alibi damnat. Legis, aut fidei in Scribis, & Pharisæis nulla erat. Relinquitur igitur, ut de recitationis Legis justitia loquatur, quam velit majorem in Apostolis esse, quam in Scribis, & Pharisæis. Unde perspicuum est, Christum in iis, quæ postea dixit, non supplendam, sive emendandam sibi legem suscepisse, sed tantummodo eam à corruptelis, falsisque commentis Scribarum & Pharisæorum, dum eam populo recitarent, vindicare, & perpurgare voluisse.

Hæc universa argumentatio tua vel ex eo solo plane convellitur, quod, ut supra demonstratum fuit, non ad Apostolos tantum, sed ad omnes discipulos suos, id est ad eos omnes qui eum pro veritatis magistro agnoscebant, ejusque disciplinæ sese addicebant, sua verba direxit Christus, eosque docere instituit. In quibus omnibus cum ista tua recitationis Legis justitia minime futura esset, sequitur, de ea Christum locutum non fuisse. At inquies, De qua ergo justitia loquutus est, cum ex cæteris tribus, quas enumeravimus, una à Christo in suis requiri non potuerit, reliquæ vero duæ in Scribis, & Pharisæis nulla ex parte essent? Respondeo primum, non meum esse explicare, de qua justitia locutus fuerit Christus, sed docere, ut equidem feci, non de ea locutum fuisse, de qua tu asseveras. Deinde nego, in Scribis, & Pharisæis nullam partem justitiæ legalis fuisse. Neque enim, quia pravi, & perversi essent, & progenies viperarum ab ipso Christo appellarentur, quique, cum mali essent, bona loqui non possent, ut ex locis à te in margine citatis apparet (nam Paulus Rom. 9. 31. non de Scribis, & Pharisæis, ut tibi videtur, loquitur, sed universe de Judæis, hos autem alicubi, quantumvis peccassent, tamen justitiam Legis sectatos fuisse scribit) Non enim, inquam, quia tales Scribæ, & Pharisæi, Christo ipso teste, essent, idcirco nihil prorsus eorum faciebant, quæ Lex jubebat. Immo multa eos, quæ Lex juberet, præstitisse, indicat parabola Pharisæi, & publicani à Christo exposita. Luc. 18. in qua sine dubio Pharisæorum superbiam notare voluit, qui, quod multa facerent in Lege præscripta, propterea sese jactabant, & justi omnino sibi esse videbantur. Ut enim ejusmodi homines sibi confidentes ipsorum erroris admoneret, atque redargueret, eam parabolam Christum dixisse, docent Euangelistæ verba antecedentia. Nec porro in eam parabolam Pharisæi personam Christus induxisset, aut illi, quæ tribuit, tribuisset, nisi ex Pharisæis multi ejusmodi inventi fuissent. Atque de legali justitia, id est Legis mandatorum conservatione, quæ etiam in Scribis, & Pharisæis aliqua ex parte esset, Christum fuisse locutum, ipse tibi contrarius confiteris, dum postea in Paraphrasi ad hunc modum Christi verba explicas pag. 202. *Hoc enim vobis dico, nisi justitia quæ à vobis præstanda est, in observatione legis & Prophetarum, excesserit justitiam quam præstant Scribæ & Pharisæi, qui, quæ maximopere laudantur à lege & Prophetis præcepta, non attingunt, minimorum sunt observantissimi, & venditant se velut legis & Prophetarum observatores, non estis in cæleste regnum ingressuri.* Et in priore scripto in fine pag. 11. & seq. initio ais, ex istis Christi verbis apparere, Apostolos non fuisse ab ipso ad ministerium vocatos, ut ab observatione divinarum legum soluti essent, qui nisi justitia Scribas, & Pharisæos superassent, non essent ingressuri in regnum cælorum. Et pag. præterea 165, & 166. alia tua verba leguntur, ex quibus constat, te justitiam istam Scribarum, & Pharisæorum ad Legis justitiam referre. Idem colligitur ex quibusdam verbis tuis pag. 174, 178 & 260. ubi ipse contendis, à Christo asseri, in Scribis inveniri justitiam, amando amicos, non mœchando corpore, non pejerando, & alia similia faciendo, aut non faciendo. Verum, quod tu imprudens, vi veritatis impulsus, adversus teipsum tam sæpe, tam aperte scripsisti, ita omnino se habere, & Christum, ut dictum est, in iis verbis de Legis justitia egisse, intelliget quisquis animadverterit, ea ab ipso verba non propter sibi dicenda quo evicto, concidit universa argumentatio tua) sed propter jam dicta prolata fuisse. Nam (quanquam in vulgatis Latinis codicibus aliter legitur) nectit ea verba Christus cum præcedentibus per dictionem γὰρ sive Enim, quæ non modo ad superiora relationem haberi, sed eorum rationem quandam reddi, plane arguit. Dixerat autem Christus, eum, qui solvisset unum ex minimis Legis mandatis, & sic homines docuisset, futurum minimum in regno cælorum, qui autem fecisset, & docuisset, magnum in eo regno futurum. In quibus verbis perspicuum est agi de conservatione, & non tantum de doctrina, seu recitatione, ut tu eam vocas, mandatorum Legis. Quoniam vero quispiam objicere Christo potuisset, ac dicere, Quid ais? Annon ipsi Scribæ, & Pharisæi nonnulla Legis mandata non conservant? Respondet Christus, Longe falleris amice, si exemplum Scribarum, & Pharisæorum sequendum putas. Majorem enim justitiam, quam in Scribis, & Pharisæis reperiatur, in eo esse oportet, qui in regnum cælorum ingressurus sit. Quæ omnis eorum verborum occasione dixit, quibus sibi viam ad ea, quæ postea sequuntur, præcepta danda præmuniverat. Nempe eorum, *Nolite putare, quoniam veni solvere legem*, &c. Namque, ut satis constat, his verbis iis voluit occurrere, quæ sibi Mosis Legi mox quædam udditurο objici potuissent, atque auditorum de ipsius doctrina dubitationem præveniendo, dociles simul eos, atque attentos reddere. Itaque prædicit, & antea monet, se non venisse ad solvendam, seu potius destruendam, & evertendam (in Græco enim est, *καταλῦσαι*) id est abrogandam Legem, quemadmodum fortasse quispiam alioqui dicturus fuisset. Non enim eam abrogaturus, sed impleturus, hoc est perfecturus venerat. Quod & verissimum est. Quid enim in lege (morali videlicet) per Mosem lata damnavit Christus, aut abrogavit, quamvis illi non paucs addiderit? Numquid, cum Lex (exempli caussa) dixisset, *Ne occidito*, ipse præceptum hoc sustulit, & occidi posse dixit? Tantum abest, ut hoc fecerit, ut immo, ne irasci quidem temere quenquam fratri suo posse, voluerit, sive convicium facere. Atque ita legem pleniorem (ut ita dicam) reddidit, eamque absolvit. Sed hæc obiter hoc loco. Nam inferius hac de re latius disserendi sese offeret commodior occasio. Hæc eo tantum dicta sunt, quo cognoscatur, verba illa, *Nisi abundaverit*, &c. non ad ea, quæ mox dicenda erant, sed ad ante dicta respicere.

Unde fit, ut id, quod quæris, neque tu argumentatione tua ex ipsis ullo modo probare potueris, neque alius quispiam probaturus sit. Etenim, ni fallor, aliquanto melius, quam tu feceris, pro sententia tua de Christi præceptis illis ex prædictis verbis argumentari quis posset, si ea non propter antecedentia, sed propter subsequentia dicta fuissent, ut tibi videtur. Id quod & inculcas, & apertius explicas pag. 220. atque ex eo sententiam tuam de mente Christi in iis, quæ sequuntur, præceptis dandis confirmare conaris. Quod etiam in priore scripto feceras, pag. 35. & alibi quoque idem facis. Cætera, quæ ut argumentationis tuæ vitia reregerentur, diei potuisse, quilibet ingeniosus lector facile animadvertet, alicui brevitati consulentes, omittenda duximus.

Secundo loco, ut confirmes, non id egisse Christum in præceptis illis dandis, ut legi Mosis aliquid adderet, sed ut ei assuta Scribarum, & Pharisæorum commenta rejiceret, omnia præcepta, antequam ea diligentius examines, singulatim percurrendo (id quod pag. 119. facere instituis) quæ præter nuda Legis verba Christus adjungit, ais esse rejectionem commentorum illorum. Qua tamen de re nihil prorsus constat, nec tu aliquid ad id probandum in medium affers. Quinimmo id plane falsum esse, declarant verba illa Christi ubique repetita, *Ego autem dico vobis.* Quæ illico, postquam ipsa Legis verba recitavit, ab ipso adjuncta, planissimum faciunt, Christum præcepta sua non quidem Scribarum, & Pharisæorum commentis, sed ipsi Legi opponere. De quo infra suo loco. Et tamen non solum præcepta Christi de non irascendo fratri, eive conviciando, præcepto Legis de non occidendo manifeste addita, rejectionem interpretationis Scribarum, & Pharisæorum esse ais, sed, cum de præcepto illo Legis, *Non mæchaberis*, verba facis, audes affirmare, ex Christi verbis patere, assutum fuisse illi commentum à Scribis, & Pharisæis hujusmodi: *Quod si quis cum aliqua rem non habuerit, mæchus non est dicendus.* Verum ex quibusnam Christi verbis id patet? Quid amplius hoc loco dixit Christus, quod alibi non dixerit? Itane Palæologe in re tam aperta vel ipse hallucinaris, vel aliis imponere auctoritate tua & curas, & speras? Sed quid dicam de eo, quod de præcepto non pejerandi scribis, non quidem loco prædicto, sed pag. 228? ubi sic ais: *Addiderant autem Scribæ & Pharisæi, huic legi partem illam: Sed persolves Domino ea quæ juraveris, propter juramenta quæ fiebant de futuru super aurum templi, super dona altaris, super victimas oblatas, lucello proprio consulentes ut diximus.* Et in margine adscriptum est, *Scribarum corruptela legis de juramento.* Equidem satis mirari non queo, quod tam immemor, aut incuriosus fueris, ne quid gravius dicam, ut ista scripseris. Non igitur vel legisti, vel meministi verba illa capite 30. Num, in ipso fere initio? quæ ex Hebræo verbum de verbo sic verti possunt, *Vir, si votum voverit Jehovæ, aut juraverit juramentum, ad ligandum ligamento animam suam, non polluet verbum suum. Secundum omne, quod exivit ex ore suo, faciet.* Quid ais? num tibi videtur, cum Christus inquit, *Iterum audistis, quia dictum est antiquis, Non perjurabis. Reddes autem Domino juramenta tua*, partem illam, *reddes autem*, &c. esse additamentum Scribarum, & Pharisæorum ad legem Dei de perjurio, vel ipsorum corruptelam legis de juramento, cum in ipsa Mosis lege ea pars extet, copiosius etiam, & efficacius ab ipso expressa, quam à Christo relata? Certe auctoritati tuæ, dum nimium fidis, parum consulis, teque non levis saltem indiligentiæ crimine in sacris quæstionibus, & testimoniis tractandis apud ipsum Deum obstringis. Quid quod ipse tibi plane contrarius pag. 120. id est hoc ipso loco, de quo agimus, totum hoc, *Non perjurabis. Reddes autem Domino juramenta tua*, verbum Legis esse, diserte confiteris?

Sed jam de aliis præceptis videamus, propter quæ, aliquam errandi caussam tibi datam fuisse, dici potest. Et in præcepto quidem Christi de non dimittenda uxore, si ipsius verba perdendantur, non Mosis legem reformasse, sed Scribarum, & Pharisæorum commenta respuisse videtur. Inquit enim. *Dictum est autem, Quicunque dimiserit uxorem suam, det ei libellum repudii. Ego autem*, &c. Neque enim erant hæc ipsa omnino verba legis, ut Deut. 24. patet. Ubi non ita simpliciter loquitur Moses, sed requirere simul videtur, ut uxorem dimissurus in ea fœditatem aliquam invenerit, aut certe aliquid ejusmodi in ea deprehenderit, propter quod sibi merito minus grata sit. Quare concludi fortasse potest, à Scribis, & Pharisæis ita simpliciter Legis verba exposita fuisse, ut scilicet inde sequeretur, propter quamcunque caussam licere uxorem dimittere. Hæc autem non quidem à te, sed a me dicta sunt, ut, quidquid magis hac in re tuam caussam juvare potest, in medium afferatur, & diligenter examinetur. Nam hic tu imprudens concesseras, Christum ipsa Legis verba recitasse. Sic enim in ipso pag. 120. initio tua verba habent, *Quicunque dimiserit uxorem suam det ei libellum repudii, verbum legis. Huic addebant Scribæ & Pharisæi: proprias ergo uxores licet dimittere quacunque ex caussa, modo id fiat data libello repudii.* Vides, te affirmare, verbum Legis esse illud, cui Christus statim subjungit, *Ego autem dico vobis*, &c. Ex quo, ut ante attigimus, sequeretur, ipsum non assuta commenta Scribarum, & Pharisæorum respuere, sed ipsa Legis verba reformare.

Quid ergo, tua, quæ locum non habet, & tibi ipsi adversatur, animadversione omissa, ad ea, quæ à nobis animadversa sunt, respondebimus? Dico, quamvis verum sit, Legis verba non ea plane esse, quæ Christus recitat, ex iis tamen, quæ addit, perspicuum esse, ipsum hoc loco non modo id respuere, quod ex ejusmodi verbis colligi potuisset, sed illud etiam, quod ex ipsis Legis verbis colligebatur, ex quibus manifestum est, Mosem permisisse, ut propter aliquam fœditatem in ea inventam, uxorem quis repudiare posset, nec aliud præterea requisivisse, nisi, ut id fieret, scripto, eique in manus dato libello repudii. Quod reformans Christus, non ob aliquam fœditatem in uxore inventam, sed ob stuprum tantum eam dimitti posse, concedit. Nam Fœditatis nomine apud Mosem aliud etiam præter ipsum stuprum, aut stupri indicia significari, contra quam tu putas, infra demonstrabitur.

Sequitur, ut de præcepto illo agamus, *Oculum pro oculo*, &c. Nam hic quoque Christus non ipsam Legem reformare, sed alienas interpretationes rejicere videtur. Lex enim, ut Exodi 21. cap. ℣. 24. Levit. cap. 24. 20. & Deut. cap. 19. 21. apparet, ea quidem verba habet, *Oculum pro oculo, dentem pro dente*, non tamen hæc licere privatis ait, ut Christus prædicta verba interpretari videtur, cum, iis recitatis, illico addat, *Ego autem dico vobis, non resistere malo*, & quæ sequuntur, ex quibus constat ipsum privatis præcepta dare. Quocirca statuendum videtur, Christum, etsi ipsa tantum Legis verba recitat, simul tamen cum eis interpretationes magistrorum populi intelligere, quibus, non autem ipsi Legi, sua præcepta opponat. Quæ interpretationes hoc loco ejusmodi essent, ut, quod Lex de magistratu dixisset, cui mandat, ut curet, oculum pro oculo, dentem pro dente dari, ad privatos traheretur adeo, ut cuilibet privato per se id exequi liceret.

Respondeo, ut paullo ante feci, Christi verba non istas interpretationes tantum, sed sententiam ipsius Legis reformare Siquidem ex verbis Legis apparet, licuisse privatis, oculum pro oculo, dentem pro dente sibi dari, à magistratu petere. Quod non concedit Christus, quemadmodum infra suo loco adversus opinionem hac de re tuam disputabimus.

Restat præceptum illud, *Diliges proximum tuum*, &c. In quo major, quam in cæteris, difficultas esse videtur, cum in ipsa Lege ea pars nusquam legatur, *Et odio habebis inimicum tuum.* Quinimmo Levit. cap. 19. ubi præceptum diligendi proximum datur, mandetur simul, ne quis injuriarum memor sit, easve ulciscatur Exodi 23. 4, & alibi præcipiatur, ut si quis bovem, aut asinum

inimici

inimici sui errantem invenerit, omnino illi reducat, &c. si viderit asinum ejus, qui se odio habet, succumbentem sub onere, eum non deserat, sed ipsi auxilietur. Quamobrem plane dicendum videtur; hic Christum non de verbis ipsius Legis, sed de additamentis Scribarum, & Pharisæorum, seu populi magistrorum agere.

Verum animadvertendum primo est, fieri posse, ut verba illa, *Odio habebis inimicum tuum*, scripta in Lege olim extarent, quamvis hodie non legantur, quemadmodum neque illud de Christo, *Nazaræus vocabitur*, scriptum apud Prophetas hodie extat, cum tamen testetur Matthæus, id à Propberis dictum fuisse Matth. 2. 23. Quod si dixeris, ut nonnulli contendunt, etiamsi verba illa, aut similia apud Prophetas non leguntur, tamen sententiam omnino legi, ego quoque dicam, etiamsi non legitur in ipsa lege, *Odio habebis inimicum tuum*, tamen horum verborum sententiam omnino legi, si in quem sensum potissimum nomen Inimici hoc loco accipiendum sit, recte intelligatur. Neque enim in his verbis, *Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum*, vox Inimicus eum simpliciter significat, qui odio habeat, seu quemlibet inimicum, sed, ut ex verbis ipsis apparet, eum, qui opponitur proximo. Proximus autem hic, ut in tota Lege, is intelligitur, qui ex eodem est populo, id est Israëlita, ut ex ipso capite 19. Levit. apparet. Ubi, quem prius appellaverat Filium populi tui, vocat postea proximum tuum. Unde intelligitur, præcepta illa de asino, & bove inimici reducendis, & non deserendis, ad propositum non facere, cum ibi Inimicus eum significet, qui odio habet, quamvis ex populo Israëlitico sit, hic vero eum, qui sit alienus ab Israëlis republica, quem odio habere Israëlitis licuisse, postea docebimus. Deinde idem hic dico, quod in superioribus duobus præceptis dixi. Verba enim Christi, quæ statim subjungit, ejusmodi sunt, ut plane multum addant legi Mosaicæ. In qua nusquam mandatum populo fuerat, ut orarent pro lædentibus, & insectantibus se, ut bene precarentur maledicentibus sibi. Atque, ut uno verbo dicam, jussi non fuerant diligere inimicos suos, id est hostes, & ab Israëlis republica alienos. Quibus de rebus omnibus infra uberius disputabitur.

Est autem, antequam ulterius progrediamur, animadvertendum, etiamsi in quovis ex tribus proxime examinatis dictis, quæ non secus, atque tria illa prius excussa, in populo, tanquam Dei præcepta, personabant, Christus nequaquam id agere voluisset, ut Mosaicam legem ulla ex parte reformaret, sed ea dicta, quippe quæ legis divinæ falsæ interpretationes essent, rejiceret; non tamen continuo idem de reliquis tribus dici posse, nec ex eo sequi, Christum in universo eo sermone nihil prorsus legi Mosaicæ addidisse, sed tantummodo Scribarum, & Pharisæorum assuta illi commenta sustulisse. Namque diligenter considerandum est, discrimen hoc inter utraque hæc dicta esse, quod in illis purum ac simplex integrumque legis verbum refertur, in his vero vel aliquid ex eo, quod in lege scriptum est, omittitur, quod omittendum non erat, ut in dicto de dando libello repudii, caussa in Lege ascripta dimittendæ uxoris, vel aliquid verbis legis additur, ut in hoc postremo ea pars, *Et odio habebis inimicum tuum*, quæ non minimi est momenti, vel denique, quamvis nuda legis verba recitentur, tota Lex tamen non recitatur, ex quo fit, ut aliam sententiam ea verba habere videantur, quam vere in ipsa lege habeant. Ut in eo dicto evenire videmus, *Oculum pro oculo, dentem pro dente*. Quæ verba quidem ipsius legis sunt, sed non tamen tota Lex. Quæ si tota recitaretur, appareret, dictum ipsum, quod per se prolatum cuilibet injurias suas pari ratione vindicandi libertatem concedere videtur, & eum, qui injuria affecit, suo jure (ut loquuntur) retaliandi, in ipsa lege ad magistratum referri debere, cujus est talionis pœnam ei, qui alterum mutilaverit, vel alia ratione ejus corpus læserit, infligere, atque irrogare. Hoc autem inter hæc, & illa dicta discrimen evidenter suis verbis notasse videtur ipse Dominus Jesus, qui in illis semper prius dixerit, Dictum est antiquis, in his vero semper, Dictum est, simpliciter præfatus fuerit. Nimirum fortassis ut intelligeretur, in illis de ipsa lege divina veteribus lata disseri, in his vero de eo quidem similiter agi, quod tanquam Dei præceptum in medio populi auditum aliquando fuerat, cæterum veteribus illis non fuerat dictum, nec verum & germanum antiquæ Dei legis præceptum erat.

Tertio loco pro argumento, quod Christus non Mosis legem ulla ex parte mutare, sed interpretationes Scribarum, & Pharisæorum in eo sermone damnare voluerit, ea verba ipsius Christi perpendis, quæ in præcepto de libello repudii tractando alibi dixit, *ad duritiam cordis vestri*. Itemque illa, quæ statim sequuntur, *permisit vobis*. Matth. 19. 8. Et de prioribus quidem sic scribis ad finem pag. 133. *Quartum est, quid sit ad duritiam cordis vestri. Nam patrum vestrorum dici debuisset, sicut sæpe facit. Patribus enim loquutus est Moses, non ipsis.* Cur vero ita scripseris, id docet, quod de posterioribus scribis pag. 135. hoc modo, *Et illud, quod dixit vobis indulsit, interpretibus scilicet Scribis & Pharisæis, cum leges tulerit Moses non illis quibus cum loquebatur Jesus Christus, sed eorum majoribus.* Vis igitur, cum ibi Christus idem reipsa doceat, quod hic docuit, quia dixerit, *cordis Vestri*, non *Patrum vestrorum*, &c, *permisit Vobis*, non autem *Majoribus vestris*, satis constare, Christum non de ipsa lege Mosis, quæ non illis ipsis, quibuscum loquebatur, sed patribus, & majoribus ipsorum data fuerat, verba facere, verum de interpretatione Scribarum, & Pharisæorum loqui.

Fieri non potest, Palæologe, ut hæc serio, aut, quid diceres, cogitans scripseris Quid enim homine non plane rudi indignius, quam nescire, si contigerit, cum populo, natione, genteve aliqua verba fieri; Vos, & Vestra sæpius dici, non illos ipsos, qui præsentes sunt, significando; sed vel patres, & majores eorum, vel ipsorum genus? quemadmodum & Nos, & Nostra facile dicent ipsi, non quidem seipsos qui loquuntur, sed vel patres suos, & majores, vel suum genus intelligentes. Populus enim, natio, gens, tanquam unus quispiam, considerantur, qui toto illo tempore, ex quo esse cœperunt, vixerit, unde & ortus, & adolescentia, & senectus, & interitus illis apud bonos auctores, immo in ipso vulgari quotidianoque sermone passim tribuuntur. Numqui! ejus rei præter frequentissimum loquendi usum exempla quæris? Lege modo probatos scriptores in quavis lingua, vel potius eorum, quæ legisti, recordare, & exempla tibi ubique præsto erunt. Sed quid multis moror? Lege ipsa sacra Biblia, ipsius Novi Testamenti scripta, Christi ipsius verba recordare de hac ipsa re, id est de lege populo Israëlitico à Mose tradita, & sine dubio pudebit te ista dixisse. Idem enim Christus alibi Judæis, qui tunc erant, atque aderant, dixit Johan. 7. 19, 22, *Nonne Moyses dedit vobis Legem, & nemo ex vobis facit Legem?* Et paullo post, *Propterea Moyses dedit vobis circumcisionem.* Verum cur longius abeo? cum in hoc ipso loco legatur apud Marcum, Christum paullo ante dixisse Marci 10. 3, *Quid vobis præcepit Moyses?* Stephanus quoque, cum de Mose Judæis verba faceret, ait Acto. 7. 38, *Hic est, qui fuit in Ecclesia in solitudine cum angelo, qui loquebatur ei in monte Sina, & cum patribus nostris, qui accepit verba vitæ dare nobis.* Neque hic loquendi modus tunc solum usurpatus invenitur, cum id, quod datum fuit majoribus, ad posteros quoque eorum præsentes pertinet, ipsisque datum pariter censetur, ut in Lege Mosis contingere videmus, sed tunc etiam, eum majoribus tantum id datum fuit. Propterea idem Christus, cum Judæi dixissent, suos patres manducasse manna in deserto, sicut scriptum erat Johan 6. 32, *Panem dedit eis de cælo manducare*, ait illis, *Amen amen dico vobis, non Moyses dedit vobis panem de cælo. Vobis* dixit, eum tamen patres duntaxat ipsorum intelligeret. Quomodo vero dicere potuisti, cum Christus dixit Judæis de Mose, *permisit vobis dimittere*, &c. id intelligendum esse, interpretibus

ſcilicet Scribis, & Phariſæis, cum ipſe velis, ea verba accipienda eſſe, ac ſi dictum fuiſſet, Etiamſi permiſiſſet vobis dimittere, &c. Sic enim paullo ante, in extrema videlicet pag. 134. ſcripſeras, *Ad hunc autem modum ordino textum: Moyſes etiamſi ob duritiam cordis veſtri permiſiſſet vobis repudiare uxores veſtras, quamvis ob cauſam, attamen ab initio non ita erat.* Cujus etiam tuæ explanationis inter alias hanc cauſſam affers, quod Chriſtus dixerit Vobis, interpretibus ſcilicet Scribis, & Phariſæis, cum Moſes non illis, quibuſcum is loquebatur, ſed eorum majoribus leges tuliſſet. Atqui hæc duo nulla ratione cohærent, aut ſimul ſtare queunt, tantum abeſt, ut unum alterius cauſſa eſſe poſſit. Nam ſi Chriſti verba ita explananda ſunt, ac ſi dixiſſet, Etiamſi Moſes vobis permiſiſſet, &c. profecto nomen Moſes ipſum Moſem ſimpliciter ſignificat, pronomen autem Vobis ad patres, ſeu majores, vel ad univerſam, poſtquam legem Moſes tulit, gentem refertur, atque ea de re eſt ſermo, quæ vere facta non fuerit. At vero ſi intelligendum eſt, Moſem, interpretibus Scribis, & Phariſæis, permiſiſſe, &c. illis ipſis duntaxat, quibuſcum Chriſtus loquebatur, certe Moſis nomine non ipſe Moſes per ſe intelligitur, ſed quatenus illius verba Scribæ, & Phariſæi interpretabantur, pronomen autem Vobis non ad patres, ſeu majores pertinet, nec ad gentem univerſam poſt Moſis legem latam, ſed ad eos ipſos tantummodo, quos alloquebatur Chriſtus. Atque ea de re verba ſiunt, quæ vere facta fuerit. Præterea quomodo verba hæc vera eſſe poſſunt, Moſes, interpretibus ſcilicet Scribis; & Phariſæis, vobis ad duritiam cordis veſtri permiſit dimittere uxores? Numquid ipſi Scribæ, & Phariſæi vel propter duritam cordis illorum ita Moſem interpretabantur, vel ob eandem duritiam ab ipſo Moſe iſtam, quam ipſi populo obtrudebant, legem latam fuiſſe affirmabant? Poſtremo, an non animadvertiſti, Chriſtum ea verba ipſis Phariſæis dixiſſe, qui eum, an liceret uxorem dimittere, tentando, interrogaverant, ut Matthæus Matth. 19. 3, & Marcus Marci 10. 2. aperte teſtantur? Animadvertiſti omnino, ut ipſa verba tua pag. 131. demonſtrant. Quæ ſic habent. *Hac de re diſputaſſe legimus Phariſæos cum Chriſto Jeſu*, &c. Sed fefellit te nimirum ingens memoria tua. Nam, ſi id deinde recordatus fuiſſes, nunquam ea verba, *Moſes permiſit vobis*, interpretibus ſcilicet Scribis, & Phariſæis, intelligenda dixiſſes, quaſi Chriſtus cum populo, non autem cum ipſis tantum Phariſæis locutus eſſet. Non igitur de Scribarum, & Phariſæorum interpretatione in illis verbis egit Chriſtus, ſed de ipſa Moſis lege. Qua de re nemo unquam dubitare poterit, qui apud utrumque Euangeliſtam locum ipſum vel oſcitanter legerit. Cum manifeſtum ex eorum verbis ſit, à Chriſto interrogatos fuiſſe Phariſæos, quid in ipſa lege Moſis ſcriptum eſſet, idque eos dixiſſe, & ſimul ex ipſis verbis Legis adverſus Chriſti de dimittenda uxore ſententiam argumentari voluiſſe, Chriſtum autem non negaſſe, id Legem dicere, quod ipſi putabant, ſed tamen ſuæ ſententiæ id non obeſſe docuiſſe. Quippe quod, ut ex antiquiſſimo Dei inſtituto intelligi poterat, permiſſio quædam ad tempus, non autem rata ac perpetua Dei voluntas fuiſſet. Sed jam de his ſatis hoc loco, alibi enim de tota ea lege accuratius videndum erit. Nunc nihil aliud quærebamus, niſi, ut oſtenderemus, in ea Chriſti cum Phariſæis diſputatione nihil eſſe, cur in præcepto iſto de non dimittenda uxore Chriſtum non ipſam Moſis legem reformare, ſed Scribarum, & Phariſæorum interpretamenta rejicere voluiſſe dicamus.

CAPUT V.

Hucuſque de priore parte alterius tuæ rationis actum eſt, qua teſtimonia ex cap. 5. Matthæi ab adverſariis allata, ut probarent, te inſtituta contraria Chriſti inſtitutis proponere, diluere conaris, &, niſi vehementer fallimur, abunde à nobis demonſtratum, nihil eſſe eorum, quæ protuliſti, quod vim aliquam habeat ſuadendi, Chriſtum in toto eo ſermone nulla ex parte Moſis legem immutare voluiſſe, ſed Scribarum, & Phariſæorum tantum commenta rejicere. Nunc de altera ejuſdem rationis tuæ parte agendum eſt, ſeu de altero modo, quo ſcilicet, ipſorum præceptorum vim ſingulatim perpendendo, evincere vis, præcepta illa nihil adverſus ſententiam tuam, quod bellum a Chriſtiano populo, jubente præſertim magiſtratu, geri recte poſſit, quodque cuilibet homini Chriſtiano injurias ſibi illatas per magiſtratum vindicare liceat, nihil inquam, adverſus hanc ſententiam ea mandata Chriſti in ſe continere. Cumque ſententia iſta duplex ſit, ſeu duas aſſertiones complectatur, ſeparatim de utraque videndum eſt. Prius igitur de privatis injuriis per magiſtratum vindicandis diſſeramus.

Itaque adverſus aſſertionem tuam, quod cuivis Chriſtiano homini, magiſtratus opem ad ſuas injurias ulciſcendas implorare liceat, attulerant adverſarii tui ea, quæ Chriſtus dicit, cum de Legis verbis illis agit, *Oculum pro oculo dentem pro dente*, dixerantque ex illis manifeſtum eſſe, Chriſtum ſuis præcepiſſe, ut à malis hominibus, & corporis plagas, ac perpeſſiones, & bonorum jacturam, & ſervitutem, ſeu labores omnes ferrent æquo animo potius, quam ut malum pro malo redderent, ſive id per ſe ſive per judices facerent. Et quidem in eo, quod maxillam dexteram percutienti alteram quoque præbendam eſſe ait, carnis ipſius perpeſſiones non vindicandas, ſignificaſſe. Dum autem præcipit, ut tunicam tollere volenti dimittatur & pallium, bonorum jacturam non recuſandam, ſi alioqui fieri non poſſit, ut ab ultione abſtineamus, declaraſſe. Cum vero poſtremo jubet, ut, ſi quia ad milliare unum conficiendum ab aliquo adigatur, eat cum illo & alia duo, labores omnes, & onera ſibi impoſita potius perferenda, quam cum rixa, & jurgio detrectanda, docuiſſe. Atque in his omnibus, ne ad magiſtratum quidem, ſi prædicta incommoda ſequi debeant, confugiendum eſſe, Chriſtum ſatis aperte dixiſſe, cum præceptiones ſuas verbis illis Legis, *Oculum pro oculo*, &c. oppoſuerit, quæ non privatam vindictam, ſed per judices permittebant, & ſimiliter cum ea verba dixerit, *Ei, qui velit tecum judicio contendere*, &c. Hæc, inquam, omnia à tuis adverſariis dicta ſunt, eaque leguntur pag. 62, & 63. Jam vero conſiderandum eſt, quid tu ad hæc contra ſcripſeris, & quo pacto tam manifeſta Jeſu Chriſti mandata obſcurare, vel potius inquinare, ac pervertere tentaveris.

Et primum quidem (quanquam hoc ad ſingulorum præceptorum examinationem minime pertinere videtur) non uno in loco, dum ea ſingulatim examinas, admones, Chriſti hæc præcepta non magiſtratui, ſed privatis data fuiſſe.

Atqui iſtud valere poteſt ad oſtendendum, magiſtratus civiles, & gladium geſtantes in republica Chriſtiana Chriſti præceptis non tolli, non autem ad evitandum, ne privatis magiſtratum ſuas injurias vindicandi cauſſa adire interdicatur. Nam tu ad utrumque iſtam tuam exceptionem valere vis, & ſæpius hæc duo, quæ omnino diſtinguenda ſunt, confundis, & de uno agens, alterum miſces. Eſto igitur. Privatis tantum dederit Chriſtus mandata hæc ſua. Quid tum? Jam hic de privatis agimus, & quid illis facere liceat, quærimus, an magiſtratum ſcilicet pro ſe ulciſcendis adire poſſint. De ipſius interim magiſtratus officio, (quod, etiam parte ipſa non accuſante, exerceri poteſt) num ſcilicet, ſi quis accuſaverit, jus reddere debeat, necne, ne verbum quidem facientes. Itaque faceſſat hoc loco exceptio iſta tua.

Sed ais deinde, cum perſpicuum ſit, Moſem legem illam, *Oculum pro oculo, dentem pro dente*, eo ſenſu magiſtratui tuliſſe, ut ipſe eam exequeretur, neque aut ſævire vellet in reum, aut impunita relinquere mala, ſed ſecundum peccati magnitudinem modum pœnæ exercere, Chriſtus autem legem hanc privatos exequi vetet, certe non, ne privati magiſtratum adeant, & oculum pro oculo, dentem pro dente repetant, ſed ne

ipſi

ipsi privato arbitrio injurias suas retalient, & sibi, quod magistratui injunctum fuerat, permissum esse existiment, Christum præcipere voluisse. Ad hunc enim modum, ut ex iis, quæ pag. 144 scripsisti, colligere potui, nihil ad rem Christi verba facere, ostendere conaris.

Sed animadvertendum tibi erat, cum Christus ipsa legis verba recitet, seseque illis opponat, dicens, *Ego autem dico vobis*, &c. etiamsi tibi concedatur, privatis tantum dedisse illum præcepta sua, de eo tamen eum egisse oportere, quod vi legis, quantumvis ipsi magistratui latæ, privatis licebat. Nulli antem dubium esse potest, quin legis illius vi privatis licuerit oculum pro oculo, dentem pro dente, magistratum adeundo, repetere. Semper enim in legibus, quibus magistratui injuriarum pœna præscribitur, tacite ipso jure continetur, ut injuriam accipienti eam pœnam magistratus ope persequi liceat. Quare, hoc ipsum suos facere, Christum vetuisse, quicquid Lex illa concederet, indubitatum esse debet. Neque enim, ut tu arbitraris, legem illam magistratui latam ad privatos trahendam non esse, potissimum docere voluit, sed ut dictum est, quemadmodum ipsius verba demonstrant, id præcipue egit, ut dicta sua ipsis legis verbis opponeret. Quæ legis verba ut antea dixi, non plane negaverim, ex Christi loquendi modo colligi posse, perperam in populo explicata, & accepta fuisse, ut scilicet privato cuique injurias suas per seipsum vindicare liceret. Verum tamen ejusmodi sunt, quæ subjungit Christus, præcepta, ut, quemadmodum iu legis verbis recitandis & ipsam legem, & pravam illius interpretationem complecti voluit, sic in præceptis suis & hujus rejectionem, & illius, quod ad privatorum jus attinet, moderationem comprehendere eum voluisse, aperte constet. Quandoquidem universe ne malo resistatur jubet, & summam injuriarum tolerantiam, omni prorsus semota vindicta sive ultione, præscribit, & denique diserte, ne per judices id fieri curetur, monet.

Sed operæ pretium est videre, quomodo tu Christi verba in singulis, quæ modo recensuimus, interpreteris. Cum igitur Christus ait *Non resistere malo* (ut multa verba tua, quæ pag. 144. ad finem, & deinceps leguntur, paucissimis complectamur) breviter ea ita accipienda esse dicis, ut sive magistratus ipse sit, qui te injuria afficiat, sive privatus, magistratu aut consentiente, aut te non vindicante, id patienter feras, neque retaliare injuriam velis.

Ergo primum, si tibi credendum est, Scribarum, & Pharisæorum interpretationes, quibus, non autem ipsi Legi Christum dicta sua opponere contendis, id ferebant scilicet, ut quilibet privatus magistratui resistere jure posset injuria se afficienti, & illi vicissim injuriam facere, seque ulcisci. Sed unde id habes? aut quomodo istud ullo pacto verisimile videri potest, cum verba illius legis manifeste de injuriis privatorum privato arbitrio illatis à magistratu vindicandis loquantur, non autem ullo prorsus modo de iis injuriis, quas magistratus in munere suo exequendo privatis infert, ab ipsis privatis suo proprio jure ulciscendis in ea lege agatur? Nam quid potuissent Scribæ, & Pharisæi tantæ in lege illa interpretanda licentiæ, seu potius impudentiæ suæ prætexere? Quanquam satis est, ut innuimus, te id nunquam probaturum esse, quod in ista tua explanatione sumis, nec opus est, ut à nobis contrarium probetur. Sed quid dicemus, cum jam à nobis ostensum fuerit, Christum non quidem Scribarum, & Pharisæorum interpretationes refellere, sed ipsam Mosis Legem reformare? Cum enim Lex magistratui mandet, ut oculum pro oculo, dentem pro dente reddendum curet, quid ad hujus mandati reformationem pertinet jubere, ne ipsi magistratui injuriam inferenti quis resistere audeat, & pari injuria illum afficere? Quid porro hoc ad docendum, non licere homini privato, etiamsi secundum Legem alioqui id facturus esset, suas injurias proprio quodam jure retaliare, ad quam sententiam fortasse, ut diximus, in populo Legis verba trahebantur, idque perperam fieri, monere voluit Christus? Certe hæc pars in Christi verbis indecisa relinquitur, si explanationem tuam sequi velimus. Quæ id tantum à Christo decisum esse docet, quod ad magistratum nec ne resistendum pertinet, cum vel ipse est, qui injuria afficit, vel privato injuria afficienti consentit. Quid enim, si neutrum fit, neque is, qui injuria afficitur in eo fit loco, ubi ad magistratum decurrere possit? Quid si non leges modo, sed magistratum quoque sibi favere pro certo sciat, &c, si se privato arbitrio ulcisci negligat, atque cunctetur, non modo, quam jam accepit, injuriam nunquam resarcire queat, verum etiam novas sit accepturus? Non dubium est autem, ut ex pluribus tuorum scriptorum locis intelligi potest, præsertim vero ex verbis, quæ leguntur in priore scripto pag. 34. quin tu in ejusmodi difficultatibus constituto injurias suas per se vindicare permittas. Quod tamen cum Christi verbis manifeste pugnat. Qui, ut visum est, simpliciter, ne malo resistatur, præcipit. Nam, quod nomen Malo ad magistratum malum duntaxat, sive ad malum hominem, qui, malo magistratu assentiente, injurius est, referri vis, quis hoc (iis præsertim perpensis, quæ paullo ante diximus) tibi unquam concedet? Quænam tanta est auctoritas tua, ut verba indefinite prolata pro arbitratu tuo ad ea tantum accommodes, quæ placitis tuis non adversentur?

At enim ais (ut video) Christi verba omnino restringi debere, nec ita universe, ut sonant, accipienda esse. Alioquin sequeretur, neque ulli malo, neque ulla ratione resistendum esse. Cum tamen & Diabolo, qui profecto & malus est, & omnium, qui mali sunt, caput, resistere omnino jubeamur, & malis hominibus non una ratione resistere possimus. Atque huc adde, quæ in priore tuo scripto pag. 53. leguntur, ubi multa recenses, quibus malo resistimus, nec tamen ea facere prohiberi videmur. De quibus explicatius alio loco agemus.

Hæc tua ratio nullius momenti censeri debet, cum apertissimum sit, de quo malo Christus loquatur, & quid Resistendi verbo significare voluerit. Ex eo enim, quod de verbis illis Legis agit, *Oculum pro oculo, dentem pro dente*, de malo homine eum loqui, & Resistendi verbo illatas ab ipso injurias ulcisci, aut vi, quæ reipsa injuriam retaliare possit, adhibita, repellere, significare voluisse, nemo est, qui non videat. Atque in hunc sensum ejus verba indefinite, ob eamque rem universe, ut sonant, accipienda esse dicimus, non autem, ut tu facis, sine ulla necessitate restringenda. Quare similiter sine ulla vel necessitate, vel etiam levi caussa tot verba fundis, ut, quid hic Malus, quidve Resistere significet, intelligatur, nec modeste satis (fortassis quia non, ut tu, Græci nati sunt) quasi adversariis insultans, eis ignorationem sensus illorum verborum objicis, & ais, Apostolos Græce scripsisse, non Latine. Sed (est Deo gratia) non desunt inter eos, qui cum illis sentiunt, qui &, quid sit Græcis ὁ πονηρὸς, & quid iisdem ἀνθίστημι significet, optime norunt.

Verum denuo restrictionem istam tuam plane & tueri, & probare tibi fortasse videris ea ratione, quia, cum Christus Apostolis, & verbi Dei ministris præcepta det, qui & magistratibus, & privatis invisi futuri erant, necesse est, ut odium & magistratus, & privatorum adversus eum sit, cui, ne malo resistat, hoc loco præcipitur. Sic enim ex verbis tuis pag. 149. colligere quis posset. Nam tu non ita rem explicas, &, si tua verba spectentur, ad eos solos, qui concionantur, hoc est ad ipsos tantum Apostolos, & verbi Dei ministros argumentatio tua pertinet. Quod sane ineptum videri debet. Quasi quæreretur, quando in istis tantum Christi præcepto locus esset, non autem (quod tamen plane fit) in quem sensum, etiamsi adversus opinionem tuam ad omnes privatos id præceptum pertineret, Christi verba accipienda essent.

Cæterum tota ista sive tua, sive pro te mea argumen_

tatio vel ex eo dissolvitur, quod à te probatum non fuit, Christum solis Apostolis, & verbi Dei ministris præcepta dare, immo quod ejus rei contrarium à me supra, dum tua argumenta refello, satis, ut arbitror, ostensum fuit. Ex quo id præterea intelligi debet, nihil esse, quod ais, hæc, quæ Christus præcipit, fieri debere propter justitiam regni, hoc est, cum justitia regni, nisi ita fiat, videatur à nostra impotentia violari. Sic enim habent verba tua eadem pag. 149. in fine. Nam si non solis Apostolis, & verbi ministris Christus mandata dedit, sed omnibus discipulis, & sectatoribus suis, non est, cur Justitiam regni ita interpreteris, ut ad Apostolos tantum, & verbi ministros referri possit, atque, ut alibi facis, ad solam Euangelii prædicationem id restringas, quod sine dubio, quidquid ad jus cælestis regni pertinet, complectitur. Quod jus certe impotentia sua violat, quicunque Christi nomen professus, Christum non imitatur, & in eo potissimum non imitatur, cujus exemplar is nobis propositus est, ne malum malo ulla ratione, nec publica, nec privata rependamus. Quanquam nusquam scriptum extat, ea, quæ hic mandat Christus, tunc demum fieri debere, cum justitiâ regni, nisi ita fiat, videatur sb impotentia nostra violari. Adde, quod ne in ipsis quidem Apostolis, aliisque verbi ministris id perpetuum est, ut & magistratus, & privatorum odio erga illos caussæ, quam (ut tu loqueris) concionantur, conjunctum sit. Siquidem fieri potest, & sæpe factum est, ut ejusmodi homines vel magistratum, vel populum sibi faventem, aut certe non repugnantem habeant, vel etiam utrumque. Interim tamen Euangelii caussa, quod prædicant, à privatis quibusdam pessime habeantur, & omni injuriarum genere afficiantur. Quid (rogo) illis tunc faciendum ex Christi præscripto erit? Certe, si rationem illam tuam attendimus, vel hunc casum verbis suis Christus non comprehendit, vel potius tacite exclusit, atque Apostolis ipsis, & verbi Dei ministris, si quid tale eis accideret, præsertim, si ad magistratum confugiendi facultas eo tempore, aut spatium non daretur, seipsos, si possent privatim ulcisci permisit. Atque ita eos ex ovibus, quas inter lupos mittebat, lupos & ipsos, aut saltem canes, ubi opus fuisset, fieri voluit. Quod si ne Apostolis quidem ipsis, verbique ministris interpretatio, & restrictio ista tua accommodari potest, non est, cur exemplo aliorum verborum Christi allato, quæ de non resistendo malo hic præcipit, ad Euangelii tantum caussam referri debere contendas. Exemplum porrò est, cum Christus præcipit, ut, si quis velit ipsum sequi, tollat crucem suam. Tametsi hoc quoque solis Apostolis dictum fuisse velle videris. Atqui non animadvertis, exemplum simile loco nostro non esse. Ibi enim manifeste de iis agitur, qui Christum sequi velint, & idcirco merito Crucis suæ nomine, (quod nomen alioquin etiam, & per se, mala, tanquam poenas, sibi illata ex vi translationis significat) afflictiones tantum, quæ propter Euangelii caussam sustinentur, intelligi possunt. Hic vero nihil tale apparet, sed universe, malo non resistendum esse, præcipitur.

Sequitur, ut de præcepto illo agamus, *Si quis te percusserit in dexteram maxillam, præbe illi & alteram.* Non potuit Christus evidentius, aut significantius omnem prorsus vindictam, sive ultionem interdicere, quam jubendo, ut malam cædenti, alteram præbeamus. Hoc enim omni ultionis generi plane contrarium esse, nemo est, quin videat.

Hic tu multus es, ut probes, Christi verba nequaquam simpliciter, ut sonant, accipienda esse. Alioquin errasset Paulus, qui, in os verberatus, non præbuit & tergus. Errasset ipse Christus, & suam ipsius legem plane violasset qui, percussus unam in malam, alteram non obtulit pulsandam Acto. 23. 3. Joh. 18. 22. Hæc scribuntur à te pag. 155. & repetuntur pag. 230. & 231. & pag. 321. & 322. & in priore quoque scripto eadem dixeras pag. 36. Atque in his omnibus locis vel tacite, vel aperte adversariis objicis, quod Christi verba hæc mordicus retineant, sententiam negligant, ex ipsius Christi, & Apostolorum factis eliciendam, quæ interpretamenta sunt verborum Christi.

Atqui non opus erat, ut hac in re tantopere laborares, atque ea ratione adversarios tuos in invidiam vocare curares, quasi illi ista negent, velintque, Christi verba omnino, ut sonant, intelligenda esse, neque, quid vel ipse Christus, vel Apostoli ea in re fecerint, animadvertant, aut etiam curent. Fatentur adversarii tui, idque sua sponte, Christi verba paullo aliter accipienda esse, ac prima fronte sese legenti offerant, & ob eam rem potissimum fatentur, quia & Pauli, & Christi ipsius factum optime noverunt, eaque, ut decet, observarunt, etiamsi eorum, ut pote quæ in hac quæstione & notissima, & (ut ita loquar) decantatissima essent, nullam mentionem fecerint. Relege, quæ ipsi in sua ad te responsione pag. 62, & 63. hac de re scripserunt, & me verissima loqui confiteberis. Sunt enim hæc ipsorum verba in extrema pag. 62, ubi de Christo est sermo: *Et omnino non vindicandum esse suos docet, non oculum pro oculo, vel malum pro malo reddendum, sed potius quam hoc fiat, & alia injuria patienda, quod sub nomine alterius maxillæ obvertendæ intelligit*, &c. Vides; adversarios tuos sic Christi verba interpretari, non ut malam percutienti omnino altera præbenda sit, quemadmodum verba ipsa præ se ferunt, sed ut potius alia injuria accipiatur, quam ut ea, quæ jam accepta est, vindicetur. In quo igitur (dicet aliquis) dissentiunt in Christi verbis interpretandis Racovienses à Palæologo? Nempe in eo, quod illi, tropica ista locutione admissa, (si tamen tropica locutio appellanda est, nam, quæ addi debent, ex præcedentibus, exque subjecta materia omnino proficiscuntur) simpliciter cæteroquin, & universe Christi verba accipiunt, & omnem prorsus vindictam, sive ultionem in illis damnari volunt. Palæologus vero de privata tantum vindicta Christum loqui contendit. Sed animadverte, Palæologe, quam tuæ interpretationi illorum interpretatio præstet. Primum tu Christi verba restringis, quæ indefinite prolata sunt, illi vero indefinite prolata indefinite quoque accipiunt. Deinde, quod tu facis, non modo sine ulla necessitate facis (non debent autem proferentis verba aliter intelligi, ac sonant, nisi evidens necessitas id postulet) sed adversus omnem rationem, ut mox docebimus. Quod vero illi faciunt, necessario quodammodo faciunt. Nam, cum Christus verbis Mosaicæ legis, *Oculum pro oculo, dentem pro dente*, in quibus de publica vindicta manifeste agitur, sua dicta opponat, inquiens, *Ego autem dico vobis, Non resistere malo. Sed, si quis te percusserit*, &c. certe indubitatum esse debet, ejus verba similiter de publica vindicta agere: qua prohibita, consequens plane est, ut privata quoque prohibita censeatur. Non autem ullo modo est verisimile, ut de privata ipsa vindicta agant, publicæ nullam mentionem faciant: Unde Christus unum proposuisse, aliud conclusisse, seu de uno in propositione, de alio in conclusione inepte, ac ridicule locutus fuisse appareat. Nam, quæ tu ad interpretationem istam tuam confirmandam, adque probandum, Christum privatis privatam, non publicam vindictam, interdixisse, in medium affers, nihili æstimanda sunt, quemadmodum alibi infra à nobis demonstrabitur.

Nunc unum examinandum est, quod adversariorum interpretationi objecisti, vel potius, quo ex ipsa adversariorum interpretatione eorum de præsente quæstione sententiam, atque adeo ipsam interpretationem everti posse, existimasti. Sunt enim, quæ statim subjiciam, verba tua pag. 231. *Quod si Christus non obvertendo malam, nec Paulus non vertendo tergus, non peccavit, & tantam vim habet legis: Obverte & alteram, quantam: ne deferas ad magistratum tuas injurias ut vindicentur, quod nusquam scribitur, sequitur ut qui defert suas injurias ad magistratum, ut illa vindicet, non peccet, postquam non peccat is qui ut non recipiat novam injuriam non obvertit alteram malam.*

Acute sane. Atqui hac eadem ratione interpretatio

tua evertetur, &c, privatos privatam vindictam exercere posse, contra tuam ipsius sententiam concludetur. Nam, si *præbe et & alteram*, tantam vim habet legis, quantam Ne tibi illatam injuriam privato arbitrio vindices, sed magistratum adi, sequitur, ut, quoniam Christus, non præbendo alteram malam, non peccavit, is similiter non peccet, qui injuriam sibi illatam, privato arbitrio vindicat, nec magistratum adit. Nonne vides, ista argumentatione tua adversus quacunque illorum Christi verborum interpretationem similiter disputari posse, atque ipsius vi Christum vel, dum præcipit, nihil dicentem, vel factis suis præcepta sua mutantem, & abrogantem fieri? An non agnoscis, te in argumentando termino (quos vocant) mutare, & in æquivoco, ut loquuntur, versari, à verbis ad rem transeuntem. Cum enim ais, *tantam vim habet legis: Obverte & alteram, quantam*, &c. tunc ipsa illa verba, *Obverte & alteram*, intelligis. Cum vero ais, *postquam non peccat is qui*, &c. *non obvertit alteram*, tunc rem ipsam intelligis, quæ verbis illis proprie significari solet, ipsumque factum alteram malam obvertendi cum verbis de altera mala obvertenda confundis. Nec enim dicunt adversarii tui, idem esse factum obvertendi alteram malam, & non deferendi ad magistratum injurias, ut vindicentur, sed dicunt, verba illa Christi de altera mala obvertenda ita accipi debere, ut in eis interdictum censeatur Christi discipulis, non tantum privato arbitrio, sed ne ad magistratum quidem deferendo, suas injurias vindicare. Spero, te jam argumentationis tuæ fallaciam, ineptitudinem, atque inutilitatem probe agnovisse. Quæ profecto in te tanto disputatore vix ulla venia dignæ sunt. Quare nihil addam amplius, sed ad ea verba excutienda me convertam, quæ prædictæ tuæ argumentationi statim adjungis.

Namque in iis adhuc adversariis aliquid objicis in explanatione illorum Christi verborum. Ais enim, *Desipit autem scriptor hic cum putat nomine maxillæ intelligi cruces & mortes, cum verba Christi persistant in rebus civilibus. In criminibus enim*, &c. Nolim adversus id; quod debeo, & ab initio pollicitus sum, te aliquo maledicto incessere, neque hoc præsertim loco, ubi de injuriis minime retaliandis disseritur, quam isti scriptori convicio tuo facis, injuriam alio simili in te convicio vindicare. Sed certe, uter vestrum desipiat, judicabit cordatus lector. Primum tu illum ea dicentem facis, quæ non dicit. Quandoquidem hæc sunt illius verba pag. 63. *Nam passiones seu cruces in carne sub nomine maxillæ cædendæ intelligit*. Vides, illum de mortibus nihil dicere, sed de perpessionibus, & plagis corporis tantum loqui, quas ipse passiones, seu cruces in carne nominat. Quod non minimi est momenti propter ea, quæ deinde addis de quibus postea videbimus. Vides item, illum non nomine maxillæ simpliciter, quod inepte dictum fuisset, sed sub nomine maxillæ cædendæ eas perpessiones, & plagas à Christo intelligi, dixisse. Quod tamen nihil moror, cum tu inde adversarium carpendi occasionem non arripias. Deinde eundem scriptorem non modo contra omne jus, sed contra teipsum, & tua ipsius dicta reprehendis. Quid enim? An non rectissime dictum est, sub maxillæ cædendæ nomine perpessiones, & plagas corporis intelligi? Nonne malam qui cædit, is corpus ipsum ferit, atque affligit? Quis igitur sine summa injuria eum desipere dicat, qui hæc scripserit? Contra vero quis risum continere queat audiens dicentem, sub maxillæ cædendæ nomine res civiles, non autem crimina intelligenda esse, cum ipsum malam cædere vel crimen sit, ut certe est, cum id injuria, & contra leges fit, vel ad res civiles nullo pacto pertineat? Præterea nonne perspicuum est, Christum hic de criminibus, non autem de civilibus caussis loqui, cum propter verba illa legis, *Oculum pro oculo, dentem pro dente*, hæc dixerit? Quæ legis verba nemo tam hebes est, quin videat de criminibus, non autem de civilibus caussis agere. Ac post ipsa statim intulit Christus, *Ego autem dico vobis, Non resistere malo*. Quæ verba quis negare audeat ad crimina pertinere? His vero hæc de quibus disputamus *Si quis te percusserit*, &c. plane adhærent, atque ab iis pendent. Et tamen audes tu affirmare, verba Christi persistere in rebus civilibus, de quibus hoc loco nihil omnino dixerat. Et hæc quidem, quod attinet ad id; quod dicebamus, te contra omne jus scriptorem istum reprehendere.

Quod autem contra teipsum, tuaque ipsius dicta id facias, animadvertet quisquis meminerit, te universum Christi sermonem ad Apostolos, & verbi Dei ministros pertinere velle, idque hoc loco potissimum, ut scilicet evincas, non de magistratu non adeundo hic verba fieri, sed de iis non vindicandis, quæ propter Evangelii prædicationem, aut certe publicam professionem quis ab ipso magistratu, vel à privatis, magistratu annuente, aut non repugnante, perpetitur. Id enim, explanans superiora verba, *Non resistere malo* (ad quæ hæc, de quibus nunc agimus omnino referri, id sane demonstrat, quod per adversativam particulam Sed cum illis nectuntur) aperte scribis. Præsertim vero pag. 149. in illis verbis, *In omnibus enim his concionibus Jesu Christi intelligere oportet, odium esse & magistratus & privatorum erga te causa, quam concionaris & quam complexus es gratiam*. Ubi illud obiter notandum est, quod deinde addis hoc pacto, *Causa enim ipsa est quæ odium concitat hominum: Cujus gratia vult Jesus Christus nos omnia, quæ boni & probi viri solent, ferre*. Ergo nihil amplius Euangelii caussa perferendum esse Christus docuit, quam boni & probi viri ferre solent? Quid? An fortasse dubium aliquod ea de re futurum erat? Nunquid in mentem alicui venire poterat, eos, qui virtutem, & probitatem eximiam aut ipsi profiterentur, aut etiam alios docerent, quales sine dubio ii sunt, qui Euangelii caussa affliguntur, improbos & malos esse posse, id est nihil referre, utrum ii boni & probi, an vero improbi & mali essent, quos cæteris omnibus virtute, ac probitate antecellere debere constat? Cur igitur toc verba Christus, ipsis docendis, fecit, si tantum id eos monere voluit, ut bonos & probos viros imitarentur? En quale Christi Euangelium nobis fingis, quod ab ipsa philosophorum disciplina in homine instituendo superetur. In philosophorum enim fere omnium præceptis multa sunt eximia, & communem hominum virtutem, ac probitatem superantia, quæ etiamsi quis non fecerit, non tamen improbus, aut malus dicetur. In Christi autem Euangelio ea tantum præcipi vis, quæ boni & probi viri facere solent, idque tunc etiam, cum de ipsa Euangelii caussa asserenda agitur, & propaganda. Etsi enim in verbis tuis non est dictio Tantum, aut alia similis, hoc tamen te sentire, cum ex verborum ipsorum, quæ recitavimus, perspicua propter usum loquendi sententia, tum ex iis, quæ mox subjicis, apparet. Ais enim, *Legantur omnia scripta quæ extant Apostolorum, qui sunt fidissimi interpretes verborum & voluntatis Jesu Christi, omnia eo tendere cognoscentur, ne nos occasionem demus hostibus veritatis, avertendi se à causa & causæ amore seu cognitione veritatis, propter protervian & animi nostri impotentiam*. Itaque, si tibi credimus, modo Apostoli, & verbi Dei ministri protervi & animi impotentes non essent, satis habebat Christus. Idque non per se, ac perpetuo ab illis requirebat, sed propter suæ disciplinæ propagationem, & tunc demum, cum de hominibus ad veritatis cognitionem perducendis, sive in ea confirmandis ageretur. Nam certe hæc tuorum verborum sententia esse videtur. Sed jam ad propositum revertamur.

Perspicuum est igitur, te in eo tibi adversari, tuaque ipsius dicta refellere, dum vis Christum in illis verbis sub malæ cædendæ nomine non crimina, sed civiles res intelligere, cum id maximopere contendas, eum de iis injuriis, quæ Euangelii caussa à malo sive magistratu, sive privato, cui magistratus non repugnet, verbi Dei ministris inferuntur, sermonem instituisse, quæ profecto crimina sunt, non autem res civiles. Quid, quod cum alibi ubique fateris, Christum hoc præcepto privatum inju-

injuriarum vindictam prohibuisse, tum vero (eadem scilicet pag. 231.) hæc verba paullo ante scripseras? *Si quis unam malam, inquit, cæciderit, obverte illi ut cædat & alteram, quis non videt collationem insinuatam esse sententiæ? Hanc scilicet, potius quam privatam injuriam vindices vi privata, feras novam injuriam tu qui tulisti priorem, nec velis malam illi cædere qui malam tibi cæcidit. Hic est omnino sensus.* Hucusque sunt verba tua. Ergo ipse confiteris, sensum verborum Christi omnino esse, ne vi privata injuriæ vindicentur. Num igitur, teipso judice, Christi verba in caussis civilibus persistunt? Numquid injuriæ crimina, seu delicta non sunt?

Sed videamus, quomodo probes, Christum hic de criminibus non agere. Addis enim ad finem prædictæ pag. 231. hæc verba. *In criminibus enim ipse dixit: Omnes qui acceperint gladium & aliquem occiderint (privati cum sint gladio) à magistratu peribunt.* Non est autem, quod hæc tua verba hic diligentius examinemus, & tua ad Christi verba additamenta, sive interpretationes partim suis notis distinctas, partim non distinctas, sed ipsius Christi verba esse præ se ferentes excutiamus. Concedamus sane hoc loco, Christum ea dixisse, quæ tu illi adscribis. Quid hoc ad illud, quod quæris? Christus alibi dixit, eum, qui, privatus cum sit gladio, aliquem occiderit, à magistratu occisum iri, seu mavis etiam occidi debere. Esto. Quid tum postea? Num propterea hic dicere non potuit, ac jubere, ut corporis plagas, & perpessiones ab improbis hominibus patienter feramus, ut scriptor noster, ait, & de criminibus loqui? Primum enim nec de ipsa morte hic agi, ut dictum est, in his scriptoris verbis affirmatur, nec sub Accipiendi gladium verbo, cui tu verbum Occidendi, hoc ipsum sentiens, addidisti, omnia crimina intelligere potuit Christus, ut verba illa demonstrant, *gladio*, sive, ut tu interpretaris, *à magistratu peribit*. Non perit enim à magistratu, quicunque crimen aliquod, seu delictum commiserit, sed is demum, qui capitale facinus perpetraverit. Deinde fac, vel scriptorem istum mortem quoque, passionibus, & crucibus in carne nominandis, intellexisse, vel Christum Accipiendi gladium verbo omnia crimina, seu delicta significasse, numquid repugnant hæc inter se, Delicta aliorum in se patienter ferre, & Ei, qui deliquit, gladio pereundum esse? An non magistratus ipse nihilominus deliquentem plectere poterit? Jam (ut video) per te, disciplinamque tuam, quam Christi disciplinæ loco nobis obtrudere speras, non licebit mitem atque clementem esse, injuriarumque patientem, & nedum ut peccet is, qui per magistratum injurias suas ulciscitur, is peccabit, qui non ulciscitur, & injuria læsus ultro magistratum non adit, atque in se delinquentem non defert, eumque gladio puniri non curat. Certe hujusmodi placita vix crediderim in ulla barbarorum religione reperiri. In multis sane locis, in quibus Christi quidem nomen personat, cæterum omnis Christiana religio extincta esse videtur, hoc tamen etiamnum obtinet, ut, quamvis injurias sibi illatas privato arbitrio non vindicare turpe, ac dedecoris plenum esse ducant, multo tamen turpius, & dedecoris magis plenum censeant, atque adeo flagitiosum esse statuant, magistratus opem ad eas vindicandas implorare. Quod non idcirco fit, ut assuescant homines privato arbitrio suas injurias ulcisci. Id enim, si verum fateri velint, sentiunt & ii quoque, quorum interest publice, non autem privatim injurias vindicari. Sed docet hoc nimirum ipsa ratio, Aut omnino condonandas esse injurias, aut, si vindicandæ sunt, id per seipsum, non autem per alium fieri debere. Vilissimi enim ac turpissimi animi est, impotentis scilicet simul atque ignavi neutrum istorum facere aut velle, aut posse. Sed hæc hactenus.

Nunc de Christi præcepto illo agendum est, *Ei, qui vult tecum in judicio contendere, & tunicam tuam tollere, dimitte ei & pallium.* In quo diserte judicia quoque suis fugienda esse docet Christus, potius scilicet (huc enim omnia referuntur) quam, ut malum malo rependatur. Quod ne ullo modo fiat, id quoque cavendum est, ne alicui etiam injuste nos injuria afficiendi occasionem præbeamus, ut postea latius explicabimus. Meminisse enim oportet, Christi verba hæc, & quæ sequuntur, usque, ad alia verba Legis, *Diliges proximum tuum*, &c. ad ea Legis verba addita fuisse, aut certe aliquo modo pertinere, *Oculum pro oculo, dentem pro dente*, in quibus de injuriis retaliandis agitur. Sed tu appendices esse ais interpretationis legis de vindicta, sive conjuncta quædam legi de talione, idque scribis pag. 144. & pag. 156. Verum bene habet, quod dum de vindictæ, seu talionis lege amplius Christum loqui negas, ut scilicet miris quibusdam tuis ejus verborum explanationibus ipsius præcepta eludas, interim aperte fateris, in superioribus de ea lege actum fuisse. Quod si verum est, quomodo superiora illa verba, *Si quis te percusserit*, &c. ad civiles caussas, non autem ad crimina pertinere contendis? Numquid Lex talionis, seu vindictæ non ad crimina, sed ad civiles caussas pertinet? Jam vero si ejus legis, sive interpretationis ipsius, quam Christus attulerat, hoc, quod examinandum est nobis præceptum, una cum duobus sequentibus appendix est, & conjunctum quiddam, videndum est, qua ratione tu hæc cum illa nectas, atque conjungas. Propterea jam, quo pacto ea explanes, consideremus.

Tria igitur dicis esse hæc legi de talione conjuncta. Unum de judiciis, Alterum de vi, Tertium de mutuo. Et de judiciis quidem ais esse hoc primum, *Ei, qui vult tecum in judicio contendere*, &c. Cujus dicti sententiam hac ratione inquiris. Ais, in duobus sequentibus nullam mentionem judicii fieri. Quod plane indicare putas, in hoc aliquid subesse, quod in illis non sit. Id autem, ut verbum ipsum Contendendi in judicio declarat, nihil aliud esse potest, nisi, quod in sequentibus de re agatur, quæ ex voluntate pendeat ejus, abs quo petitur, in hoc vero de ea, quæ pendeat ex aliqua obligatione. Sic enim colligitur ex iis, quæ scribis pag. 158. Ut autem, quid hoc sit, explicare possis, in quem sensum In judicio contendendi verbum hic accipiendum sit, indagas, & pergens ais, Christum supra judicii, & judicis fecisse mentionem in iis peccatis, in quibus humana judicia locum non habent, sed ad ipsius Dei judicium caussa defertur. De hoc igitur judicio eum hic similiter loqui vis. Quod si verum est, de obligatione etiam eum loqui necesse est, quæ sit non secundum homines, sed secundum Deum. Quæ vero erit ista? Nempe ea, cum quis, duas tunicas habens, divino jure obligatus est alteram non habenti dare. Itaque Christi verba, *Ei, qui vult tecum in judicio contendere, & tunicam tuam tollere*, ad hunc modum ex sensu tuo explananda sunt: Pauperi, seu tunicam non habenti, cum tu duas habeas, qui te ad Dei judicium, atque tribunal sistere potest, teque ea ratione cogere, ut sibi alteram ex duabus tunicis concedas, dimitte & pallium, id est potius pallium una cum tunica des, quam tunicam deneges. Hocque Christi præceptum una cum duobus sequentibus, quas tu modo sententias, modo sententiolas appellas, ad eleemosynam pertinere ais, de qua mox dicturus erat.

Perpendamus (quæso te) paullo diligentius mirabilem hanc tuam explicationem, & primum id, quod postremo loco dictum est, consideremus. Nam, si ad eleemosynam, ut inquis, hæc Christi præcepta pertinent, quomodo ea ad legem vindictæ, seu talionis accommodari queunt, etiamsi, ut tibi placet, appendices tantum, & conjuncta quædam essent? Quid commune habet eleemosyna, ea præsertim, quam dare divino jure cogimur, cum injuriis privato arbitrio (ut ipse interpretaris) non vindicandis, aut retaliandis? Cui enim injuria facta fuit, is nemini quidquam debet, immo ipsi ab eo, qui injuriam fecit, multum debetur. Quem vero Deus jubet eleemosynam dare, ei non solum nihil ab aliquo debetur, sed ipse, quod Deus dare jubet, indigenti debere dici potest. Quod si de eleemosyna quadam, seu liberalitate tantum sermo esset, quam dare quis nullo jure cogeretur, id ad præceptum de injuriis non vindicandis aliqua ratione accommodari forte

posset,

possit, seu cum illo conjungi. Hoc nimirum pacto. Quemadmodum juri nostro in injuriis non vindicandis est renunciandum, & alteri de eo, quod nostrum est, cedendum, sic danda est eleemosyna iis etiam, quibus ut detur, nihil cogit, aut jubet, & ita de jure nostro quodammodo cedendum, & alteri, quod nostrum est, concedendum. Sed aliud eleemosynæ genus illud, ut dixi, non video, quomodo huc pertinere possit. Simul enim atque obligatio aliqua dandi adfuerit, evanescet omnis ad injurias non vindicandas relatio, & omnis pariter hæc conjungendi ratio. Atqui, ut vidimus, certum est, de isto eleemosynæ genere in primo hoc præcepto agi, si explanationem tuam sequi velimus. Nihil autem dico, quod satis ipse fateris, de eleemosyna in primo hoc præcepto non agi, cum dictum quoddam esse velis de judiciis. Quid enim eleemosynæ cum judiciis? Deinde, quo exemplo confirmas, verbum Volo pro Possum interpretari licere, nedum id fieri hoc loco debere? Etenim in explanatione tua verba illa, *Ei, qui vult*, ita omnino accipiuntur, ac si dictum fuisset, Ei, qui potest. Quanquam hoc non satis est, nisi verbum *vult* & Vult, & Potest simul significet. Ex loco enim ipso perspicuum est, ea de re hic perpetuo agi, quomodo scilicet alterius in nos voluntati, aut facto, quod nobis detrimentosum appareat, respondere debeamus, & tu alibi, quamvis hic id requirere non videaris, de petitione illius, qui tunicam non habet, mentionem facis, pag. videlicet 107, & 234, atque etiam pag. 233. Verum numquid is tecum judicio contendere velle dici potest, qui nihil aliud agat, nisi id à te petat, quo tu abundas, ipse caret? Deus bone, qualem, Palæologe, nobis Christum facis, qui non quidem doceat, sed ænigmata quodammodo solvenda proponat! Sphingem sane aliquam, te vero Oedipum, qui solus ea solvere possis.

Nam quid de interpretatione tua dicemus ejus verbi, *in judicio contendere*, quod in Græco est κριθῆναι? Quam mire es acutus, qui de divino tribunali hic agi velis, & verbum κριθῆναι ad judicium illud referas, de quo supra Christus semel locutus fuerat, ac dixerat, *Omnis, qui temere irascitur fratri suo, reus erit judicio!* Certe oportuit, Christi quoque auditores non acutissimos modo, sed optima etiam memoria esse, ut hæc percipere possent. At inquies, non in eo solo loco à Christo ejus judicii reipsa antea mentionem factam fuisse, teque id satis indicasse, cum non tantum dixeris, Christum supra fecisse mentionem judicii, sed etiam judicis. Non enim in eo loco diserte mentio judicis fit, sed in illo, *ne forte tradat te adversarius judici.* Verum est. Non animadverteram. Sic enim ad finem quoque pag. 159 scribis, *Nam contendere tecum videtur eo significatu dictum, quo illud: Reus erit judicio, & illud: Et tradet te adversarius judici.* Et statim adjungis, *ejusdem enim significati esse oportet hæc omnia: Adversarius, judex, judicium, carcer, minister, exactor, & quo unum refertur oportet omnia referri.* Recte quidem, quod attinet ad eum locum, ubi istorum omnium, præterquam judicii, fit mentio, si initio judicium nominatum fuisset. At vero, quod eodem etiam referri debeat, si quid in toto eo sermone de judicio subeundo à Christo dicitur, non recte est dictum, præsertim ubi commodissime alio referri potest, idque non quidem nova & translatitia significatione ascita, ut in interpretatione ista tua fieri necesse est, sed propria atque usitata retenta. Quid enim prohibet, quominus verbum κριθῆναι, sive In judicio contendere, hoc loco propria & usitata significatione accipias, & ad humana judicia referas, ut fieri etiam vides 1 Cor. 6. 1, & 6? Nihil omnino, nisi quod ea significatio tuæ sententiæ plurimum obest, & in locis plerisque Sacrarum Literarum interpretandis nihil pensi habes, modo tuis placitis, si tua interpretatio admittatur, vel faveant, vel non adversentur. Hoc autem non injuria à me dici, confitebitur (spero) quisquis meam hanc responsionem legerit. Nam, hoc ipso loco explanando, ita nihil pensi habuisti, ut tibi ipsi sæpius non constiteris, atque adeo plane adversatus fueris. Primum enim, ut jam vidimus, cum primum dixisses, Christi dictum hoc de judiciis esse, deinde una cum sequentibus ad eleemosynam pertinere dixisti, quæ cum judiciis nihil commune habet. Quandoquidem Judiciorum simplici nomine non Dei judicium, ad quod tu Christi verba pertrahere conaris, sed humana tantum judicia significantur. Deinde, quæ in illis Christi verbis, *Esto consentiens*, &c. de judiciis dicuntur, quæque hic ad divinum judicium refers, eadem aliis in locis de judiciis humanis accipis. Legantur ea, quæ scribis pag. 121, 122, 124, 125, 233, & 252, & quæ in priore quoque scripto dixeras, suntque in principio, medio, & fine pag. 35, & initio 36. Ubi etiam passim ex illis Christi verbis magistratum stabiliri, & confirmari affirmas, quamvis id deinde in posteriore scripto pag 126. dubium relinquas. Legantur, inquam, loci prædicti, & cum verbis tuis conferantur, quæ paullo ante recitavimus, in quibus verba illa Christi ad divinum judicium, ut vidimus, refers, & te studio explanationis tuæ ejus loci, quem præ manibus habemus, confirmandæ tibi tam parum constitisse, nemo est, qui vehementer miraturus non sit. Sed aliæ quoque in eadem hac re inconstantiæ tuæ mox à nobis retegentur. Monendus enim prius est lector, ne superiora quidem illa Christi verba, *reus erit judicio*, ejusmodi esse, ut ad confirmationem explanationis horum verborum, *in judicio contendere*, mererentur in testimonium adduci. Quasi in illis manifeste Judicii nomine divinum judicium intelligatur. Quod non ita est, etiamsi, id verum esse ab initio concessisse videamur. Etsi enim non dubium est, quin Christus reipsa dicere voluerit, eum, de quo loquebatur, futurum reum judicio divino, tamen id ex sententia potius ejus colligitur, quam ex ipsis verbis. Siquidem, cum dixit de eo, qui fratri temere irascitur, *reus erit judicio*, ad illud, quod ante ex Legis mente retulerat, omnino respexit, *Qui occiderit reus erit judicio.* Et perinde est, ac si dixisset: Non solum ipsa cædes reum occidentem constituit, & dignum qui pœnas det, verum etiam ipsa ira, sive odium adversus fratrem temere susceptum idem facere debet, ac faciet. Itaque, cum dixit, *reus erit judicio*, Judicii nomine non certum aliquod judicium, quod ipse modo intelligeret, significare voluit, cui obnoxius is, de quo loquebatur, futurus esset, sed integra ea locutione id nimirum voluit dicere, Jure istum pœnas daturum, qui iratus fuerit temere fratri suo, non secus atque illum, qui hominem occiderit. Atque tu ipse non absimilem eorum verborum interpretationem es secutus, cum initio pag. 121. ita scriptum reliquisti, *ut sicut cædes ipsa ignominiosissima cæde à Magistratu ordinario esset punienda, ita odium in fratrem conceptum, levem aut nullam ob caussam, judicum consessu esset examinandum & puniendum.* Sunt enim hæc tua verba sine dubio explicatio sententiæ Christi de eo, qui temere fratri irascitur, ut etiam sequentia deinceps verba tua declarant, quibus sequentes quoque Christi sententias pari ratione explicas, atque eodem modo ad magistratum omnia refers. Quare jam videre potes inconstantiam tuam, cum deinde verba illa, *reus erit judicio*, de Dei judicio accipis. Adeo autem verum est, te in proxime citato loco, ubi tota illa pars Christi sermonis tibi explananda erat, ad magistratum, non autem ad Dei judicium ejus verbâ retulisse (quemadmodum intelliget, qui præter supra scripta verba, ea legerit, quæ pag. 122. ab illis verbis, *Cæterum judicium, Concilium*, &c. usque ad finem ejus partis explanandæ scripsisti) adeo, inquam, verum est, ut in ipso fine ausus sis dicere, Christum ibi suis verbis magistratum constituere. Etenim sic in fine pag. 123, & seq. initio scriptum extat, *Cum autem Magistratus nomina sint, Judicium, Concilium, Princeps, sequitur Jesum Christum his suis verbis Magistratum constituere.* Idem quoque aperte dixeras in priore scripto pag 35. in ipso initio. Quod ibidem paullo post his verbis confirmaveras, *Nam si Christo judicia displicuissent, exercereque jus gladii malum esse cognovisset, non dixisset, obnoxius erit judicio.* Sed nihili æstimandæ videntur,

dentur,

dentur, quas recensuimus inconstantiæ tuæ, præ, illa, quod hunc ipsum locum, ubi scilicet de danda tunica, & pallio agitur, alibi magistratus mentionem continere vis, & de magistratu adeundo in eo verba fieri, adeo ut hic magistratum statui velis. Hoc autem verissimum esse deprehendet, quicunque iis lectis, quæ hic scribis, ea legerit, quæ pag. 234. scripsisti, ubi tandem ita concludis, *Statuitur igitur judicium magistratus hoc dicto, non evertitur.* Nam quod pag. 162. scribis, ex hoc loco, cum in eo Judicii nomen legatur, legitimum magistratum statui, quamvis in eo de judicio Dei agatur, unde adversus id, quod & modo, & antea dictum à me est, concludi possit, te nequaquam in eo tibi non satis constare, quod ubi de Dei judicio agi velis, ibidem magistratum confirmari affirmes, hoc, inquam, non video, quo jure a te dicatur. Etenim si Judicii, aut Judicis nomen & hic, & alibi, in locis, de quibus supra disputatum est, Dei judicium, vel Deum judicem significat, quid hoc ad humana judicia, & homines judices, id est magistratus confirmandos? Num ex hoc propterea ista confirmari dici possunt, quia alioqui fuissent Deo accommodata earum rerum nomina, quas ipse non approbasset, idque verisimile non est? Atqui non fuerunt Deo rerum aliquarum nomina accommodata, cum judex dictus est eique judicium tributum fuit, sed maxime proprie hæc de ipso sunt dicta, qui verus judex est, & à quo vel apud quem vera judicia exercentur. Ut Judicis, & Judicii nomen, seu Judex, & Judicium sint genera (ut loquuntur) analoga, quæ primum de Deo, deinde de hominibus prædicentur, & non ab hominibus sumpta, Deo, sed à Deo sumpta, hominibus accommodentur. Quamobrem nihil prorsus ex appellationibus Judicis, & Judicia exercentis à Christo Deo tributis ad confirmandos magistratus, humanaque judicia elici potest. Sed probandum est (ut quidem facillime fiet) quod hominibus quoque hæc eadem tribuantur, id Christi præceptis minime adversari.

Illud præterea animadvertendum est (nam & necessario id ex judicii, & judicis mutatione consequitur) te, quod hic ad eleemosynam refers, alibi ad restitutionem rerum ablatarum, aut contra leges retentarum non obscure referre: Ut in paraphrasi tua pag. 207. ubi Christi verba, de quibus agimus, ita reddis, *Item si quis tecum litigare velit in judicio, quod illi abstuleris tunicam, & ob id auferre abs te velit tunicam tuam, potius quam ut ob eam rem venias in judicium & damneris a judice, non solum tunicam sed etiam togam efferendam esse petenti dico.* Quam dissimilis est, immo contraria paraphrasis explanationi? In explanatione dictum fuerat, non de humanis judiciis, sed de Dei judicio hic agi. In paraphrasi vero non modo Dei judicium non commemoratur, sed ea dicuntur, quæ de humanis judiciis verba Christi accipienda esse, evidenter demonstrant. In explanatione de eleemosyna facienda, quod ad Dei judicium tantum pertinet, Christum loqui affirmatur. At in paraphrasi, de re ablata restituenda sermonem esse traditur, qua de re homines judicare solent. Itaque sententiam mutasti, & ab illa abstrusa & mirabili opinione tua, quod hic de divino judicio agatur, recessisti, vel potius ad eam reversus es; quam antea secutus fueras, popularem & omnibus expositam, quod de humanis judiciis hic verba fiant. Nam, ut jam diximus, antequam loci explanationem aggrederere, de judiciis hic agi confessus fueras, idque non semel, sed primo ad finem pag. 144. deinde in initio pag. 156. Judiciorum autem nomine ita plurali numero simpliciter prolato (ut supra monuimus) nemo unquam erit, qui Dei judicium vel intelligat, vel ea appellatione contineri putet. Quinetiam in priore scripto pag. 37. Christi verba in eundem prorsus sensum acceperas, quem in Paraphrasi secutus es. Eo enim illa pertinere dixeras, ne patiamur trahi in judicium ab eo, cui abstulimus sua. Sed quamvis, quod ad genus judicii pertinet, de quo Christus agat, recte sententiam tuam vel mutaveris, vel repetieris, in eo tamen (ut scilicet hujus loci scopulum omnino vitares) in deterius es lapsus, quod, cum aliquando fatereris, hic ea de re agi, quæ saltem aliqua ex parte voluntaria est, nunc de ea, quæ plane est necessaria, agi velis. Nam si, quia eleemosyna illa ab eo, qui duas tunicas habet, ei, qui nullam habet, præstanda coram Deo, ipsiusque judicio aliquid necessitatis habere videtur, idcirco de ea Christum loqui non potuisse, ostendimus, nec, de lege talionis exequenda loquentem, ejus mentionem inferre, multo magis id dicendum est de rei ablatæ restitutione, quæ & divino, & humano jure debetur, nec cum injuriis non retaliandis aliquid prorsus commune habet. Verum neque in hac, neque in illa sententia, quatenus utrobique aliquam obligationem ex parte illius, à quo petitur, esse vis, satis constans fuisti. Id enim alicubi veritate victus ipse negare videris, & adversus teipsum ea dicis, quæ ab adversariis tuis dicenda fuerant. Etenim pag. 160. hæc verba leguntur; *Deinde cum dicit: tunicam tuam tollere, ostendit nos totum jus in tunicam habere, nullum autem eum qui vult nos tunicæ causa in jus trahere, quod autem esset illud judicium, quod posset adjudicare alii id quod meum est toto jure?* Primum enim, cum hæc dicis, manifestum est, te sententiam, quam postremo amplecti visus es, plane destruere, quod attinet ad facti, ac petitionis genus, de quo judicandum sit. Nam qui, propterea sibi dari tunicam, ab alio petit, quod ille tunicam sibi abstulisset (sic enim, ut vidimus, facti speciem in Paraphrasi deformas) is certe in tunica illa multum juris habet, idque in omni judicio, alter vero, à quo petitur, nihil. Atqui in modo recitatis verbis, tuis, eum, à quo est, qui tunicam petat, totum jus in eam habere vis. Deinde ratio, cur hoc velis, alterius quoque sententiæ tuæ id funditus evertit, quod petitio rei hic sit, quæ petenti aliquo jure debeatur. Cum enim dicit Christus, *tunicam tuam tollere, ostendit* (inquis) *nos totum jus in tunicam habere.* Quamvis enim, cum hæc dicis, ad humana judicia verba tua referas, tamen ratio ipsa, quam verborum tuorum affers, illud judicium complectitur omnino, de quo ibi sermo erat, qualecunque id tandem esset, atque eo vox Tuam referenda est, ut in eo ipso judicio, non autem in alio quopiam, tunica sit nostra. Quemadmodum etiam ex ipsis verbis tuis apparet, dum ais, eum, qui tunicæ caussa vult nos in jus trahere, nullum jus in tunicam habere. Nam quis est, qui non intelligat, istum illius ipsius juris, seu judicii respectu, in quod nos vult trahere, nullum jus habere in tunicam, quæ nostra est? Hinc apparet, vel de divino judicio hic non agi, vel certe non de danda ex duabus tunicis altera ei, qui nullam habet. In divino enim judicio non ejus est tunica, qui habet, sed illius, qui non habet. Non igitur in eo judicio nostra erit tunica, sed aliena, vel teipso teste, qui non modo ubique id sentis, sed etiam disertis verbis alicubi exprimis, pag. enim 233. sic ais, *Hanc monitionem Jesu Christi, quæ pertinet ad convitiatorem* (hæc autem verba ad Christi dictum illud refers, *Esto consentiens adversario tuo*, &c.) *iste scriptor conjungit, cum monitione Christi, qua hortatur divites,* (hæc vero ad locum nostrum accommodas) *ut si quis pauper petit tunicam, dent & pallium potius, quam ut ille cogatur judicio contendere, nostramque tunicam ad se pertinere dicat, & judex Deus contra non dantes sua pauperibus, in gratiam pauperum, ferat sententiam.* Et mox. *Non vetat igitur Christus expeti vindictam per judices, sed monet, ut qui intulit injuriam, & qui habet apud se id quod alii dare tenetur, tanquam alienum, curet uterque*, &c. Atque eadem repetis pag. 235. his verbis, *Christus monet illos, qui injustam caussam obtinent, vel quod convitiati sunt aliis, vel quod retinent aliena, (ea ratione qua diximus) ne expectent experiri discrimen judiciorum, sed antequam illi qui injuriam sunt passi, accedant ad judicem expostulatum, reducant illos quos offenderunt in gratiam, ille petendo veniam, iste reddendo aliena.* Vides, te non semel diserte affirmare, coram Deo judice non nostrum, sed alienum esse id, quod nobis superest, alii deest.

Quare jam ista tuæ exoticæ ac spinosiores quædam horum Christi verborum interpretationes relinquendæ

sunt

sunt tibi Palæologe, atque ea amplectenda, quæ, ut communior, ita planior est, quæque ex tui ipsius dictis colligi potest. Nam si id, quod alicubi, ut supra ostendimus, scribis, hic de magistratu, & humanis judiciis agi, cum eo conjungatur, quod alibi confiteris, totum jus habere istum in tunica, abs quo est, qui eam auferre velit, certe veram loci explanationem facilè habebimus. Quæ est, Potius tunicæ tuæ, quam quis abs te injuste accipere velit, pallium, sive togam addendam esse, quam cum ipsius damno jus tuum apud judicem persequendum. Atque ita hæc vera appendix, (ut tu eam appellas) erit ad legem talionis, non autem dictum quoddam cum ea nullo pacto cohærens. Neque opus fuerit divinare aut potius somniare, eum, abs quo est, qui tunicam petat, vel duas tunicas habuisse, cum alter nullam haberet, vel alteri prius tunicam abstulisse. Neque verbum *κρίνεσθαι* simpliciter positum, ubi de cujuspiam voluntate contendendi in judicio agitur, nulla vel necessitate cogente, vel exemplo fortasse suadente, ad Dei judicium referetur. Nec denique verbum Velle pro Posse, aut pro Posse simul, & velle accipiendum novo exemplo erit, aut Velle tollere, sive accipere, pro Petere interpretandum, ut in explanationibus tuis fieri necesse est, sed omnia planissima erunt, atque perspicua, nec ulli verbo vis aliqua afferetur, aut inusitata significatio tribuetur.

Immo (dices) Nam explanationi isti communi & tuæ nunquam verba illa accommodabis, *Vult tecum in judicio contendere*, ex quibus manifestum est, istum, qui tunicam alterius habere vult, aliquod jus in eam habere. Id quod explanatio vestra plane negat. In qua etiam præter id, quod in verbis Christi est, verbo Tollere, sive Accipere adverbium Injuste additur.

Respondeo, nihil impedire, quominus, is qui nullum jus in rem aliquam habeat, tamen prudens sciens velit de ea cum Domino, & justo possessore in judicio contendere, ut quotidiana experientia plus satis nos docet, & idcirco Christum, qui id optime norat, suos monere voluisse, ut, siquando in ejusmodi hominem incidissent, qui, quod ipsorum omnino fuisset, ipsis auferre vellet, etiamsi id juridica via tentaret, concederent tameo id, quod ille vellet auferre, &, si opus esset, aliquid etiam amplius darent potius, quam judicium ipsum, nedum quidpiam aliud experirentur, in quo scilicet is suæ temeritatis daret pœnas (erat enim antiquis legibus temere litigantibus gravis pœna constituta) atque ea ratione injuriam sibi ab eo factam vindicarent. Quanquam, etiamsi temere litigantibus ac dolose in judiciis agentibus nulla tunc pœna legibus constituta fuisset, tamen Christi monitio locum haberet, quamvis de non vindicandis injuriis agatur. Tunc enim ea locum habere putanda est, non cum simpliciter quis ob sua defendenda in jus vocatur, sed cum, si in jus eatur, appareat futurum, ut, qui nostra capere voluit, per judicem condemnetur, ac puniatur. Nempe ob eam caussam, quod ea in re & nobis, & legibus ipsis vim aliquam afferre voluerit. Nec vero minus ad ejusmodi casum, quam ad superiorem, accommodari poterit, quod iste voluerit nobiscum in judicio contendere. Is enim satis videtur velle contendere in judicio, qui manifestam occasionem alteri præbet se apud judicem conveniendi, nec illi ullam præterea injuriam ab se acceptam vindicandi rationem superesse novit, quam judicem adire. Adde, quod solent isti, qui aliena rapere tentant, atque ob eam rem à vi non abstinent, conquerenti de ipsorum injuria dicere, Si quid habes adversum me, in jus me voca. Nam, ut à Theodoro Beza hoc ipso loco annotatum fuit, potest præterea non incommode τῷ θέλοντί σοι κριθῆναι pro τῷ θέλοντι ὑπὸ σοῦ κριθῆναι dictum videri, atque hoc pacto locus verti, Ei, qui abs te in judicium vocari velit. Summa hæc est, agi hic de injuriis non vindicandis, aut retaliandis. Quare ad hoc ipsum omnino verba Christi referri debent, atque eo libentius, si per magistratum id facere, alioqui licuisse appareat. Huc enim pertinent verba legis, *Oculum pro oculo, dentem pro dente*, quorum occasione hæc à Christo dicta sunt. Quocirca non immerito in explanatione nostra adverbium Injuste verbo Tollendi, sive Accipiendi additum fuit, cum constet, de eo, quod injuria fiat adeo, ut per magistratum vindicari possit, potissimum sermonem esse. Quinimmo, ne addi quidem adverbium illud, dici potest, cum alienum sua sponte tollere, sive accipere, (inquit enim, *& [vult] tunicam tuam tollere*) nemo nisi injuste queat. Atque ex his tandem probatum est, merito hunc locum tibi ab adversariis objectum fuisse, in eoque diserte, contra sententiam, & dogma tuum, à Christo vindictam etiam per magistratum expetendam prohiberi.

Nunc de sequente Christi præcepto videndum est. Quod similiter tibi ab adversariis objectum fuit, ut probarent, nihil non esse perpetiendum ab altero potius, quam ut in eum injurias etiam per magistratum vindicemus. Etsi enim ex supra dictis satis id, quod volebamus, & opus erat, effectum est, nec obscure indicatum simul, ac probatum, quo sensu (eo scilicet, quem tui adversarii sequuntur) Christus id præceptum dederit, tamen quia tu ex eo, & sequente, superioris interpretationem tuam confirmari putas, non abs re erit non de ipso modo, sed de sequente quoque, quantum sat fuerit, explicare.

Ais igitur, utrumque ejusmodi esse, ut in ipsis de re agatur, quæ pendeat ex voluntate ejus, abs quo petitur, & propterea in utroque partem illam de contendendo in judicio prætermissam fuisse, quæ in superiore posita indicat, superius de eo agere, in quo aliqua obligatio ejus, a quo petitur, contineatur.

Jam à nobis, quid sibi ea pars in superiore velit, ostensum est, &, tui ipsius verbis, ac ratione allata, conclusum, totum jus in tunica eum habuisse, abs quo ea petebatur, vel potius auferebatur, nullum autem illum, qui tunicæ caussa alterum in jus trahere volebat. Non igitur ea pars in superiore addita in his idcirco prætermissa est, quod in illo de obligatione aliqua, in his de re prorsus voluntaria sermo esset. Ubique enim de re plane voluntaria agitur. Sed ad alterius rei distinctionem id factum est, ut scilicet is casus, ubi quis in judicium vocatur, ab iis, ubi id non contingit, distingueretur, non quidem quo intelligeretur, diversam utriusque esse rationem, & diversum de utroque statuendum esse, utriusque enim eadem est ratio, & de utroque idem statui vult Christus, sed ut eo clarius, atque apertius utrumque casum Christi præceptis comprehensum fuisse, constaret. Quanquam ne in priore quidem ex his duobus præceptis monitio de magistratu non adeundo non intelligenda est, ut postea explicabimus. Nam præstat prius videre, ecquid tibi in eo explanando magis, quam in superiore, constiteris. Certe minus etiam constans fuisti. Primum enim, ut vidimus, duobus in locis, nempe pag. 144, & 156. dictum quoddam esse affirmas de vi. At alibi, hoc est pag. 159. ad eleemosynam una cum aliis duobus pertinere ais. An non hæc plane repugnare videntur, Eleemosynam dare, & Vim sibi ad dandum adhiberi? Quod si non pugnare contendas, quis tamen præter te eleemosynam illam appellasset, in qua vis aliqua interveniat? Quod quam absurdum sit, tu ipse intelligens, atque in eo perseverans, ut de eleemosyna hic agatur, in explanatione ipsa verborum isti sententiæ à te bis antea repetitæ, quod dictum esset de vi, penitus deinde renunciasti, & teipsum plane refellere non dubitavisti. Nam sic scribis pag. 162. *Angariare: vox hæc sicut multæ aliæ significationes, sunt redactæ in Provinciam Romanorum, Hierosolymæ. Est autem & amantis & odientis, nos ad amantem retraximus vocem.* Non examino autem diligenter hæc verba tua. Illud tantum abs te scire velim, unde habeas, verbum Angariare, sive *ἀγγαρεύειν* & amantis (ut ais) & odientis esse. Nam in Sacris Literis duobus tantum in locis, ut arbitror, id verbum legitur, hic, & in eo loco, ubi & Matthæus, Matth. 27.32, & Marcus, Mar. 15.21, de Simone illo Cyrenæo loquuntur, qui ad mox crucifigendi Christi crucem bajulandam est adactus. Ubi, ut ipse statim post supra scripta tua

verba confiteris, sine dubio odii est. Alibi vero extra Sacras Litteras vel ipsum verbum non legitur, vel si aut apud Græcos, aut apud Latinos uspiam legitur, id sine dubio in eadem hac notione est. Nam & ipsius origo, & quædam alia conjugata verba, ac nomina, quæ alicubi leguntur, eam perpetuam esse confirmant. Sed, quidquid sit, vides, quam sis varius, & quam apertè teipsum refutes, qui modo de vi hic agi, modo illud ipsum verbum, ex quo solo vis illa intelligi poterat, hoc loco amantis esse affirmas. Deinde (quod satis mirari non queo) in explanatione pag. 158. aperte dicis, (quod & antea attigimus) non posse hic eum, qui petit, ut secum eatur unum milliare, de ea re cum eo, abs quo petit, judicio contendere, ob eamque rem partem illam hic prætermissam fuisse, nec contentionis in judicio mentionem factam esse. At vero in Paraphrasi pag 207, hunc locum ita reddis, *Et si quis te cogere velit ad unum miliare per judicem, quod tu ad tantundem itineris eum coegeris, comitare eum vel duo miliaria, potius quam ut velis cum eo judicio decernere.* Jam quæ (obsecro) inconstantia est, si hæc non est? Potuitne quidquam ei, quod prius dixeras magis contrarium excogitari eo, quod tute ipse deinde scripsisti?

Sed jam verborum Christi sententiam nos explanemus, & quomodo hoc cum superioribus cohæreat, dicamus. Agitur, ut sæpius dictum est, de injuriis non retaliandis, aut vindicandis, ne per magistratum quidem. Præcipit igitur Christus, ut, si quis nobis vim attulerit, & coegerit, seu vim afferre & cogere voluerit, ut secum ad unum milliare eamus, potius, quam ut injuriam hanc ulciscamur, eamus cum illo etiam ad duo milliaria. Ulcisci autem quis ejusmodi injuriam vel per se, vel per magistratum potest. Quare de magistratu non adeundo hic quoque tacite fit mentio, & ad institutum sermonem Christi verba rectissime accommodantur.

At inquies (ut apparet) Quid de sequente præcepto dices? *Abs te petenti dato, & volentem abs te mutuari ne everseris.* Nam quid hic de injuriis non vindicandis, quidve de magistratu non adeundo dictum esse, comminisci poteris? Nonne, cum in hoc dicto ne umbra quidem istarum rerum appareat, satis constat, in superioribus quoque nullam ipsarum habitam fuisse rationem.

Respondeo, longe apertius esse, quam ut negari possit, superiora ista omnia ad verba illa, *Audistis, quia dictum est, oculum pro oculo, dentem pro dente,* referenda esse, in quibus nulli dubium esse potest de lege talionis agi, & porro, ut nobis quidem videtur, & supra abunde demonstravimus, de magistratu verba fieri, cui eam legem exequendi cura incumbebat. Qua autem ratione referri debeant, & quæ in ipsis dicta sint, ex quibus relatio illa appareat, satis jam explicatum fuit. Quod si in postremo hoc dicto nihil est ejusmodi, quod vel ad legem talionis, vel ad magistratum referri possit, nemini mirum id videri debet, cum non, perinde ac cætera, ex antecedentibus pendeat, cum illisve connexum sit. Non est enim hic conjunctiva sermonis particula aliqua, quæ in aliis omnibus legitur. Nempe quia non ita cum illis cohæret, nec ita ad illud, quod propositum fuerat, referendum est, quemadmodum illa inter se cohærent, & eo referenda sunt. Est igitur hoc additamentum quoddam, sive (ut à te quoque rectè dictum hac in parte fuit) appendix quædam ad legem de talione à privato homine in caussa propria, ne magistratus quidem ope, (ut quidem ego interpretor) exequendam. Atque ad hunc modum, appendicem esse, ostendo. Præceperat Christus, variis facti speciebus propositis, ne ullum injuriarum genus ulcisci, aut retaliare auderemus. Nunc occasiones quoque, ne injuria aliqua afficiamur, atque ita in periculum nos aliqua ratione ulciscendi adducamur, devitandas esse docet: Vultque, si quis aliquid à nobis petat, quod facere, sive dare possimus, potius, quam ut, rem petitam denegando, illum contra nos irritemus, animumque nos injuria afficiendi, sive nos cædendo, sive vi id, quod petierat, rapere tentando, sive ad id, quod facere recusamus, nos adigendo, ut in ante expositis exemplis eveniebat, illi præbeamus, potius, inquam, quam nos in hasce difficultates conjiciamus, & periculum in quempiam vindicandi ullum subeamus, ut nihil omnino à nobis petitum dare, aut facere recusemus. Nulla igitur hic indigentiæ, sive egestatis ejus, qui petit, ratio habetur, ut satis indicat Lucas, qui non *petenti* simpliciter, sed *omni petenti* scripsit Lucæ 6. 30. Sive igitur egeat, sive non egeat is, qui petit, quicumque tandem fuerit, dandum est ei, potius scilicet, quam in superiora illa discrimina incurrendum. Nec vero aliter, ac nos dicamus, Christi verba accipienda esse, & indigentiæ, atque egestatis illius, qui petit, eum rationem habuisse (quamvis ita tibi videatur) docent ullo modo verba illa apud eundem Lucam Lucæ 6. 31. *Et prout vultis, ut faciant vobis homines, & vos facite illis similiter.* Non enim, quia hæc verba illico consequuntur, idcirco, veluti colophonem, ea addidit Lucas, ut tu arbitraris. Sed seperatum præceptum continent cum præcedentibus tamen consentiens. Cujus præcepti dandi, seu commemorandi, quæ Christo caussa, sive occasio fuerit, ex Matthæo cognoscendum est, qui illius mentionem facit cap. 7. vs. 12. non autem ex Luca Quandoquidem Matthæus, ut palam est, sermonem illum Christi (quippe qui præsens, cum eum habuit, fuisset) miro ordine enarrat, ac diligenter exponit. Quod non facit Lucas, qui confusè quodammodo, & imperfectè Christi verba recitat, etiamsi aliqua commemorat, quæ Matthæus, tanquam non necessaria, prætermiserat, quales sunt antitheses illæ beatitatum. Quamobrem, certum est, Matthæi narrationi in eliciendis sensis verborum Christi ex antecedentibus, & consequentibus, standum esse potius, quam Lucæ, qui satis habuit pleraque eorum, quæ Christus dixit, recensere, & præcepta atque sententias ipsas exponere, de exacto ordine, quo à Christo dictæ fuerant, non admodum interea solicitus. Præterea, ut verum sit, verba illa, *Et prout vultis*, &c. esse à Luca, tanquam colophonem, præcedentibus additum, constat tamen sententia, quam nos præcedentibus subesse affirmamus, nec necesse est, ullius indigentiæ, aut egestatis rationem habitam fuisse. Siquidem Christus, ut occasiones injuriarum vitentur, nihil aptius monere potuit, quam, ut aliis faciamus id, quod nobis fieri velimus Quod præceptum ibi etiam, ubi nulla egestas ab utravis parte est, modo desiderium, & voluntas adsit, locum invenire potest. Atque hæc volumus satis esse pro responsione ad ea etiam, quæ hac eadem de re à te dicuntur pag. 237, & 238.

CAPUT VI.

SUpra ostensum est à nobis, ni fallor, te, dum privatis injurias suas per magistratum ulcisci concedis, seu potius quibusdam in locis præcipis, contrarium institutum Christi institutis in Ecclesiam inducere, & merito eo nomine à Racoviensibus reprehensum fuisse, nec aliquid, ut iis responderes, quæ ipsi ex Matthæi quincto capite deprompserant, in medium attulisse, quod te à Christi hac in parte violatis præceptis vindicare queat. Sequitur ex ordine nobis proposito, ut, quid ad ea respondeas, videamus, quæ iidem adversarii tui ex eodem loco protulerunt, ut te in bello Christiano populo concedendo, vel potius præcipiendo, contrarium pariter institutum Christi institutis in Ecclesiam inducere demonstrarent.

Quamquam autem, quæ supra examinata sunt, præcepta Christi non vindictam modo per magistratum expetendam, sed bellum quoque nobis interdicere videantur, sunt tamen, quæ sequuntur in eo sermone, ad belli funestam facem in Ecclesia plane extinguendam magis propria, magisque accommodata. Nam inquit Christus, *Audistis, quia dictum est, Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum. Ego autem dico vobis,*

dili-

Diligite inimicos vestros, benedicite devoventibus vos, benefacite iis, qui oderunt vos, & orate pro persequentibus, & calumniantibus vos, &c. Equidem nescio, an, si bellum Christus disertis verbis interdixisset, haud efficacius, quam his præceptis fecit, tantam pestem à suorum animis avertere curasset. Immo persuasus sum, multo plus, his præceptis dandis, eum significasse, quam si, ne bellum ulla unquam ratione à suis gereretur, mandasset. Neque enim, cum hæc præcipit, ne malum modo pro malo rependeretur, aut vis vi repelleretur, cavit, quod & antea fecerat, & tantundem valet, ac si bellum quis diserte interdiceret, verum etiam, ut & amore, & beneficiis quosvis inimicos suos discipuli sui prosequerentur, atque afficerent, expresse mandavit. Primum enim generatim inimicos diligendos esse docet, & dictum suum Legis dicto opponit, quæ non inimicum, sed proximum diligere jubet. Deinde inimicorum species enumerat, & quid cum omnibus faciendum sit, singularim præscribit. Sunt enim inimici, qui imprecationibus tantum nos impetant, quibus bene precandum esse statuit. Sunt, qui interiore odio nos prosequantur, nosque animo penitus aversentur, his bene fieri à nobis vult. Sunt denique, qui ipsis factis nos lædant, & plane insectentur. Istis omnium pessimis ac nocentissimis summum omnium beneficiorum nos præstare jubet. Quod est Deum pro illis orare, cujus in manu sunt omnia, quique non solum innumerabilibus commodis eos afficere potest, quæ nullo pacto in nostra sunt potestate, sed ipsum etiam eorum cor mutare valet, & ex malis bonos efficere. His præceptis addit Christus præmium simul, & rationem, cur ita præcipiat. Inquit enim, *Ut sitis filii patris vestri qui in cœlis est, qui solem suum oriri facit super malos, & bonos, & pluit super justos, & injustos. Si enim diligitis eos, qui vos diligunt, quam mercedem habetis? nonne & publicani hoc faciunt? Et, si salutaveritis fratres vestros tantum, quid amplius facitis? nonne & publicani hoc faciunt? Estote ergo vos perfecti, sicut pater vester, qui est in cœlis, perfectus est.* Præmium hæc sua præcepta servantibus non obscure Christus proponit, Filios Dei fieri revera, id est æterna vita, atque immortalitate donari, quemadmodum imitatione fuissent, quod pro ratione affert, cur hæc præcepta à suis servari debeant, addens alioqui futurum, ut ipsi à cæteris hominibus, & ab ipsis in populo peccatoribus, quales publicani erant, non distent, & propterea nullam ampliorem, quam illi mercedem reportaturi sint. Non futurum igitur, cur ad cælestem illam hæreditatem, ad mercedem illam, quam multam & copiosam repositam esse in coelis ab initio dixerat, aspirare possint. Quandoquidem nova hæc erat merces à Deo proposita cujus in Lege Mosis nulla sit aperta mentio. Quare nova etiam vita sanctitate, atque innocentia præter eam, quam Mosis lex præscribit, ad eam consequendam opus erat. Hæc, quæ nos breviter perstrinximus late explicantur à vesano illo, ut tu eum appellas, scriptore (quo tamen, hac potissimum in parte, nihil mihi cordatius fieri posse videtur) à pag. 66. usque ad pag. 70. ubi adversus te, atque alios Christi hæc clarissima & divinissima præcepta humanis commentis obscurare tentantes, & revera hominibus potius, quam Deo obediendum esse statuentes, sic tandem merito exclamat, O *hominum cæcitatem, quæ cum sua quærit, ea quæ sunt Christi, & sua in eo bona non videt, cum pro carne & terræ pugillo certat. Christi spiritum expellit, & cœlum centuplo majus terra non videt, & tamen se omnia videre putat, & Christo credere, seque Christianum & filium Dei esse, cum nihil horum ne per umbram quidem habeat.* Nihil potuit verius dici, ut ex infra dicendis clarius patebit. Quamquam non O *hominum cæcitatem, quæ cum* &c. ut in tuo libro editum est, sed O *hominis cæcitatem, qui cum*, &c. omnino legendum esse, & ita scriptum ab auctore fuisse, Latini sermonis ratio, & res ipsa apertè docet. Nunc videndum est, quid tu contra scripseris.

Quantum igitur, responsionem tuam accurate perlegendo, assequi potui, duobus modis hæc Christi præcepta eludere tentas. Primum asserendo, nihil hic Christum præcepisse, quod Moses itidem antea non præcepisset, sed tantummodo Mosaicæ legis in hac, ut in reliquis partibus, veram interpretationem à commentis Scribarum, & Pharisæorum vindicasse. Deinde ipsorum præceptorum vim explicando, eaque ita accipiendo, ut, quibusdam simul belli interpretationibus adhibitis, sententiæ tuæ nihil repugnare videantur.

Quamvis autem adversarii tui, etiamsi illud primum tibi concederetur, putent nihilominus, ex his Christi præceptis contra sententiam tuam disputari posse, sive enim Christus hic cum Pharisaicis larvis pugnet, sive sua dicta Mosis dictis opponat, firma, & rata ea esse debere ajunt, quæ ipse tam clarè præcipit, tamen animadvertendum est, haud temere tibi istud concedendum esse. Nam, ut supra vidimus, tu, eo concesso ita argumentaris, aut certe argumentari potes: Si Christus hic nihil præcepit, quod Moses antea non præcepisset, sub Mose vero licuit Dei populo bellare cum hostibus, eosque delere, idem quoque licebit sub Christo, quidquid hæc ejus præcepta aliter præ se ferre videantur. Duplici autem ratione uteris ad propositionem hujus argumentationis probandam. Nam & quibusdam argumentis, ac testimoniis allatis, demonstrare quæris, nulla ex parte Mosis Legem, quæ ad virtutes, & vitia pertinet, à Christo unquam suppletam, aut immutatam fuisse, & hæc eadem quæ hoc loco Christus præcipit, in Mosis lege contineri, quæque à Christo pro suarum præceptionum confirmatione dicuntur, in Mosaica lege locum habere, ostendere conaris. De priore viâ non est hic agendi locus. Infra enim de tota re plenius disserendum erit, cum recte ab adversariis tuis tibi objectum fuisse docebimus, quod Mosem cum Christo, & Legem cum Euangelio misceas, atque confundas. Nunc de altera via agemus, & quæ Christus hic præcipit, à Mose præcepta non fuisse, nec rationes suorum præceptorum à Christo allatas eandem vim in Mosis Lege obtinere, ad ea, quæ tu contra affers, respondendo, planum faciemus. Quo facto, horum præceptorum explicationes, & belli simul interpretationes tuas, qui alter ex duobus modis erat, quibus ipsa eludere tentas, refellere aggrediemur.

Primum igitur, ut ostendas, Mosem non minus, quam Christum, præcepisse inimicorum dilectionem, in explanatione illa tua ad finem pag. 162. ita scribis, *Proximus autem est, quisque amicus, hostis, senex, anus: Judæus, Samaritanus, & alius quivis conditus à Deo (ut nos ad imaginem suam, qui nostro subsidio indigere cognoscitur*, &c. Itaque, cum in lege Mosis scriptum sit, *Diliges proximum tuum*, infers deinde, à Mose ipso ea omnia, quæ de inimicorum dilectione subjungit Christus, eo præcepto mandata fuisse.

Sed quis tibi credet unquam, in Lege Mosis Proximi nomine quemvis hominem ad imaginem Dei conditum, quantumvis inimicum, significari? Nam ipsum Proximi sive רע nomen satis docet, propinquitatem aliquam, vel societatem, atque amicitiam inter eos esse debere, quorum alter alterius sit proximus, eamque ejusmodi, ut non inter quoslibet homines sit. Ad distinctionem enim aliquorum hominum, qui non essent proximi, id est, inter quos ea conjunctio non reperiretur, nomen Proximi ab initio usurpatum fuisse, plane necesse est. Cum igitur in populo Israëlitico universo alterius cum altero summa esset necessitudo, quippe qui omnes ejusdem Dei cultores, eorundemque sacrorum participes essent, omnesque selecti ab ipso Deo in peculiarem sibi populum, & à cæteris cunctis nationibus circumcisione, & aliis plerisque ritibus distincti, ac separati fuissent, qui denique una tantum respublica iisdem omnino institutis, & legibus vivens essent, ipsi inter se proximi in Lege Mosis omnes appellati sunt, licet alioqui privatæ inimicitiæ inter ipsos intercederent. Quæ appellatio reliquis hominibus, qui uno gentium nomine omnes appellabantur, & unus populus esse censebantur, ipsorum Israëlitarum respectu, tribui

non poterat. Nam reliqui homines, ut Paulus testatur Ephes. 2. 14. ab Israëlis republica adeo erant alieni, ut medii parietis septum quoddam inter utrosque esset, & alteri alteris inimici esse dici possent. Quæ divisio, atque inimicitia per Christum sublata fuit, atque ex duobus unus tantum populus factus. Quare Proximi nomen, quod antea ad distinctionem utriusque populi in Israële usurpabatur, commune omnibus postea factum est. Itaque nunc Proximi nostri nomine, abusu tamen quodam (namque ut supra attigimus, nomen ipsum distinctionem quandam omnino indicat) quemlibet hominem intelligimus, etiamsi alioquin à nobis alienissimus sit: ad significandam nimirum necessitudinem, ac conjunctionem, quam post Christum exhibitum inter homines Deus esse vult. Quæ tanta est, ut Fratrum quoque nomine omnes appellari possint, non secus atque Israëlitæ omnes, etiam ante Christum, fratres appellabantur. Quo tamen nomine nusquam Israëlitarum respectu eos, qui ex eo populo non essent, tunc temporis appellatos fuisse invenies. Quamobrem, cum in lege Mosis dicitur, *Diliges proximum tuum, sicut te ipsum*, quamvis hoc idem præceptum à Christo datum, seu confirmatum, Proximi nomine omnes prorsus homines complectatur, tamen ibi ad solos Israëlitas ea appellatio pertinet. Quod vel ex ipsius Legis verbis valde perspicuum est. Sic enim illic scriptum extat, *Ne ulciscaris, neve sis injuriarum memor erga filios populi tui, & diliges proximum tuum, sicut te ipsum*. Nemo enim non videt, Proximum hic appellari eum, qui ex eodem populo sit, à quo acceptas injurias ad ulciscendum non meminisse, sed eum, tanquam seipsum amare, quilibet Israëlita jubetur. Quocirca merito à Tigurinis conjunctiva particula ante verbum Diliges per adversativam Sed reddita est. Eam enim particulam apud Hebræos frequenter admodum eam vim habere, nemo est, qui nesciat. Verum quid ipsis Christi verbis apertius, quibus, sive Legis verba, sive Scribarum, & Pharisæorum interpretamenta recitet, planum fit, Proximum Inimico opponi? Neque enim vel tacite, vel aperte ait Christus, Proximi nomine in ipsa Lege inimicum quoque contineri. Quinimmo non obscure fatetur, alium quidem esse proximum, quem Lex intelligebat, ab inimico. Non tamen, si se audire vellent, illum diligendum, hunc vero odio habendum, sed inimicum quoque a nobis amandum esse. Quare jam vides, tuam vocis Proximi interpretationem, ut scilicet id nomen ad quemvis hominem pertineat, quod ad Mosis legem attinet, sustineri non posse.

Sed inquies, Quomodo negare potes, Proximi appellatione in Mosis Lege inimicum etiam contineri, aut quomodo affirmare, Christum ipsum inter proximum, & inimicum ex Legis mente distinxisse, tu, qui paullo ante fassus es, Proximum Israëlitis dictum fuisse, quicumque ex eodem populo esset, quantumvis inimicus fuisset?

Animadvertendum est, ut antea indicavimus, duplicem in Lege vocis Inimici, cujusvis Israëlitæ respectu, significationem inveniri. Aliquando enim eum significat, qui vere inimicus erat, & pro inimico haberi poterat, id est adversus quem minus amicum animum gerere licebat, & cum eo, tanquam cum inimico, perpetuo agere. Quales inimici sæpissime in ipsa Lege nominantur, qui scilicet ab Israelis republica alieni eique infensi erant. Aliquando vero eum significat, qui licet Israelita esset, cum eo tamen privatæ simultates exercebantur. Hunc quidem dico præcepto illo Legis proximum diligendi sub Proximi nomine comprehensum fuisse: illum vero minime. Nam, ut supra ostendimus, In ipso præcepto pro eodem accipitur Proximus tuus, & Filius populi tui. Atque de eo inimico, qui Proximi appellatione non comprehenditur, potissimum Christum locutum fuisse, præterquam quod alterum alteri opponi, ipse, ut diximus, verbis suis satis aperte confirmat, illud præterea demonstrat, quod infra ait, *Et, si salutaveritis fratres vestros tantum, quid amplius facitis?* Ex quo apparet, eum Inimici nomine illum intellexisse, qui fratri opponitur. Atqui Fratris nomen, ut antea monuimus, omnibus Israelitis inter se commune erat.

Ex his autem patet responsio, tum ad hunc, tum ad alios in Lege locos, in quibus deinde, etiam citra proximi mentionem, idem præcipi putas, quod hic à Christo præcipitur. Ais enim alibi, id est ad finem pag. 234. de Mose loquens, *Non oderis, inquiens, fratrem tuum in corde tuo, non quæres ultionem, nec memor eris injuriæ civium tuorum, quod est: diligite inimicos vestros, & alibi alia*. Neque enim animadvertis, hic Mosem de Israëlitis inter se tantum loqui, & tamen ejus verba apertissima sunt, cum & fratres, & cives nominet. Quinetiam tu ipse ante scripseras, Mosem de civium injuriis condonandis non pauca mandasse, atque ad id probandum modo recitata verba illico subjeceras. Quomodo igitur hoc Mosis præceptum idem est cum Christi illo, *Diligite inimicos vestros*, quod non tantum cives inimicos, sive à quibus injuriam acceperimus, sed quosvis peregrinos, atque extraneos, licet nobis infensissimos, complectitur? Nam quod ais, alibi alia ejusmodi à Mose mandata fuisse, credo, te eos locos intelligere, quorum supra mentionem fecimus, in quibus jubet Moses, Exod. 23.4. ut, si quis asinum, aut bovem inimici sui errantem invenerit, illi reducendum curet, & si asinum viderit illius, qui se odio prosequitur, sub onere succumbentem, eum ne deserat, sed illi auxilietur. Verum quis non videt, in his præceptis, de inimicis, sive odio habentibus ex ipso populo tantum agi? Et sane ante Christum, quidquid de charitate, aut dilectione quidquid de injuriarum oblivione in Sacris Litteris jussum, aut præceptum fuit, populi ipsius, cui id mandabatur, limites non excedebat, nec ad extraneos inimicos ullo modo pertinebat. Nec vero aliter est accipienda monitio illa Solomonis Prov. 25. 20, *Si esurierit, qui te odit, ciba illum pane, si sitierit, pota eum aqua*. Quin ex ipsis monitionis verbis apparet, de eo nos odio habente loqui Solomonem, qui ejusdem nobiscum regionis, & loci sit, cujus scilicet & cibi, & potionis indigentiam ipsi animadvertere, & statim levare possimus. Quamquam ista Solomonis monitio non est pro præcepto Dei habenda, quam si quis contempsisset, pœnas daturus esset; Sed, ut reliquæ fere in eo libro sententiæ, ac monitiones, ad hominem perfectiorem reddendum pertinet simul, & cautiorem, atque ad sui ipsius commodum prudentiorem. Quemadmodum etiam docere possunt sequentia verba, *Sic enim prunas tu incendis super caput ejus, & Jehova reddet tibi*. Ac si dixisset, Quamvis hæc in Lege non mandentur, si tamen ea feceris, præterquam quod egregium quid fecisse dici poteris, & perfecto homine dignum, de inimico etiam tuo maxime expetendam ultionem sumes, & ab ipso Deo tuæ beneficentiæ, atque clementiæ præmium reportabis.

Cæterum antequam ulterius progrediamur, illud obiter in prædictis Mosaicæ legis mandatis observandum est, non præcipi in ipsis ne quis omnino privato arbitrio vim vi repellat, ut ipsa natura docet, atque concedit Quod tamen fieri, ut antea vidimus, Christus plane vetat. Sed præcipitur tantummodo, ne injuriæ antea acceptæ, cum jam non amplius præ iracundia propter præsentem injuriam animus æstuat, ac fervet sanguis, ob oculos illius, qui eas accepit, observentur, & in memoriam redeant adeo, ut eas ulcisci & velit, & curet. Hoc enim ad commune bonum totius reipublicæ pertinebat. In qua ægre, aut potius nullo modo pax, atque concordia conservata fuisset, nisi injuriarum oblivio in ea locum habuisset, præmeditata vero ultio inde exterminata esset. Pace autem, & concordia ex aliqua republica sublata, omnia pessum eunt, & tota respublica tandem plane concidit, atque deletur. Verum sicut acceptarum injuriarum oblivio ab iis, qui in eadem sunt republica, ipsi reipublicæ est utilissima, ita eos injurias oblivisci, nec vindicare, quas ab extraneis quis sive publice, sive privatim acceperit, reipublicæ

publicæ pernicioſiſſima cenſenda eſt. Fit enim ea ratione, ut ipſa reſpublica ab exteris contemnatur, & quilibet facile ejus imperium invadendi, atque occupandi & conſilium capiat, & ſpem habeat. Quæ ſpes plerumque minime fallax eſt. Ignavi enim, non vindicandis exterorum in ſe injuriis, cives redduntur, & ad hoſtium impetum ſuſtinendum, ac propulſandum inepti: Tantum abeſt, ut ipſi ſuos fines producendi ſpem aliquam habere poſſint. Quapropter, cum Deus per Moſem Iſraëlis rempublicam conſtitueret, cujus ſumma felicitas in terreni imperii conſervatione, ac propagatione futura erat, non modo ut injuriarum, quas ab exteris hominibus accepiſſent, obliviſcerentur, non juſſit, ſed inter cætera ſervatæ Legis præmia illud etiam propoſuit, ut ſi inimici adverſus ipſos inſurrexiſſent, cæſi corruerent ante ipſos Lev. 26. 7. Deut. 28 7. quod certe injurias inimicorum vindicari jure potuiſſe, aperte docet.

Non eſt igitur, ut ad rem redeamus, in lege Moſis inimicorum hominum, id eſt hoſtium dilectio mandata, immo, cum, ut cives inter ſe ament, atque injuriarum mutuo obliviſcantur, in ea præcipiatur, & ex altera parte propter ipſam ſervatam Legem inimicorum proprio gladio facta cædes promittatur, ſatis conſtat, mentem Legis fuiſſe, ut exteros inimicos, ſive hoſtes odiſſe liceret, & idcirco rectè à Chriſto, non tanquam Scribarum, & Phariſæorum interpretamentum, ſive additamentum, ſed tanquam ex ipſa Lege manans, antiquis dictum fuiſſe, affirmari potuit, *Odio habebis inimicum tuum*. Quod ipſe in republica à ſe conſtituenda minime retineri voluit, quippe quod ei nocentiſſimum futurum eſſet, atque eam funditus deleturum. Nulla enim eſt Chriſti reſpublica, ubi odium aliquod locum habet erga quoſvis homines, quavis de cauſſa. Ea ſiquidem univerſa in amore, & charitate erga omnes homines potiſſimum fundata eſt. Habet quidem & ipſa ſuos hoſtes, cum quibus continenter bella gerit, ſed hi non ſunt homines. *Non eſt enim* (inquit Paulus Epheſ. 6. 12.) *nobis colluctatio adverſus ſanguinem, & carnem, ſed adverſus principatus, adverſus poteſtates, adverſus mundi rectores tenebrarum hujus ſæculi, adverſus ſpiritualia nequitiæ in cæleſtibus*. Hi ſunt hoſtes noſtri, cum quibus alia ratione, aliiſque armis, quam cum hominibus fieri ſoleat, nobis pugnandum eſt. Idcirco ſtatim ſubjungit Apoſtolus, *Propterea accipite univerſam armaturam Dei, ut poſſitis reſiſtere in die malo, & omnibus peractis ſtare. State ergo ſuccincti lumbos veſtros in veritate, & induti loricam juſtitiæ, & calceati pedes in præparatione Evangelii pacis. In omnibus ſumentes ſcutum fidei, in quo poteritis omnia tela mali ignea extinguere. Et galeam ſalutis aſſumite, & gladium ſpiritus, quod eſt verbum Dei*. Perſpicuum igitur ex Paulo eſt, Chriſtianæ reipublicæ hoſtes non homines, ſed dæmonas, ſeu malos ſpiritus eſſe, nec illi cum hominibus, ſed cum dæmonibus belligerandum eſſe, non armis carnalibus, ſed ſpiritualibus. Quod contra in Iſraëlitica & Moſaica republica fuit, in qua cum hominibus, tanquam cum veris hoſtibus, carnalibus armis bellandum erat, aut certe bellari jure poterat, ut ex Hiſtoria Sacra, in qua admodum frequentia ejuſce rei exempla ſunt, aperte conſtat. Quæ autem hujus differentiæ cauſſa ſit, partim ex iis, quæ paullo ante diximus, ſatis intelligi poteſt, partim ex iis, quæ infra dicenda ſunt, plenius intelligetur.

Nec vero eſt, quod dicas (id enim pag. 249. ſcribere videris) non minus in hac, quam in illa republica, privata auctoritate bellum cum hominibus gerere interdictum fuiſſe, ſed Dei mandato in utraque id licere, & licuiſſe. Nam Pauli verba, jam quid Deus hac in re perpetuo fieri à Chriſtianis velit, oſtendunt, & omnino cum hominibus bella gerenda non eſſe declarant, cum diſerte dicant, nobis cum ſanguine, & carne pugnam non eſſe. Præterea, cum ais ſub Lege, Dei mandato, bella geſta fuiſſe, videndum eſt, quid Dei mandati nomine intelligas. Nam ſi, quandocumque ſub Lege legitime belligeratum eſt, expreſſe id, & nominatim à Deo mandatum fuiſſe vis, primum, ex ſacra hiſtoria id falſum eſſe apparebit. Deinde ſequetur, ſub Euangelio quoque non aliter juſte bellari poſſe, quam ſi Deus id expreſſe, ac nominatim mandaverit.

Quod ſi ſub Lege ſatis à Deo mandatum fuiſſe dicas, ut bella gererentur, cum principes populi, & reges conſtituebat, quorum juſſu, atque auctoritate bella adverſus hoſtes ſuſcipiebantur, Et propterea ſub Euangelio quoque ſatis à Deo mandari, ut belligeretur, cum id jubet magiſtratus, qui à Deo, ut Paulus teſtatur, conſtitutus, & ordinatus eſt. Reſpondeo, ſi hac ratione explicandum eſt, quid ſit Dei mandato bella gerere, nunquam fortaſſis (ex tua quidem ipſius ſententia) futurum, quin mandato Dei bella cum hoſtibus gerantur. Nam, cum bella non à ſingulis, & privatim, ſed à populo univerſo, & publice contra hoſtes ſuſcipiantur, nec alia (ut quidem iis, qui tecum ſentiunt, placere video) magiſtratus, quam univerſi populi auctoritas ſit (Populus enim, ajunt, magiſtratui ſuam auctoritatem concedit) certe, ſi id, quod magiſtratus auctoritate fit, Dei mandato fieri dicamus, ſemper Deo mandante bella ſuſcipientur, niſi, ſiquando populus divideretur, & pars una, cumque ea magiſtratus bellum ſuſcipere nollet, altera vero vellet, &, quod vellet faceret. Quamquam, ſi ea pars, quæ bellum vult, id invita altera, magiſtratu etiam ipſo reclamante, gerere poteſt, apparet multo majorem & potentiorem eſſe. Verum, quicquid major & potentior pars populi ſtatuit, id ab univerſo populo ſtatutum fuiſſe, cenſendum eſt. Quod ſi dicas, eam partem populi potiorem judicandam eſſe, cum qua Magiſtratus eſt, dico, vel neceſſe eſſe, ut magiſtratus ſolus toti populo opponi poſſit, & illi merito prævaleat (ut nos quidem, præſertim vero in Monarchia, cenſemus) vel nihili æſtimandum, quod cum magiſtratu minor atque imbecillior populi pars conjuncta ſit. Siquidem ea per ſe nullo numero habetur, & populi major ac potentior pars pro univerſo populo eſt. Atqui neminem ex vobis eſſe arbitror, qui, ſi hoſtes injuſte in nos impetum faciant, agros noſtros populentur, ac vaſtent, ad murum etiam urbis propius accedant, eamque invadere, & capere tentent, etiamſi magiſtratus, ut arma capiantur, non jubeat, immo capi vetet, non cenſeat, à populo univerſo arma capi jure poſſe, & contra hoſtes bellum geri. Itaque ex veſtra (opinor) ipſorum ſententia apparet, magiſtratum ſolum toti populo non prævalere. Quare nec etiam majori & potentiori parti prævalebit, quæ, ut diximus, pro toto populo eſt. Quinimmo, ut populus univerſus, ſic major & potentior pars magiſtratui prævalebit, & auctoritatem magiſtratui conceſſam repetet, ac ſibi vindicabit. Quid igitur in bello cum hoſtibus gerendo inter id, quod privata auctoritate, & id, quod Dei mandato geritur, diſtinguere oportet, ſi nullum geri privata auctoritate poteſt? ut certe nullum poteſt, ſi id, quod ea ipſa auctoritate, quam magiſtratus habet, geritur, nequaquam privata auctoritate geſtum eſſe dicetur, omnia enim ea ipſa auctoritate; quam magiſtratus habet, ex ipſa ſententia veſtra, geri oſtenſum eſt.

Nec vero dixeris, te eam diſtinctionem in bello, quo laceſſimus, non autem, quo repellimus hoſtem, adhibuiſſe, me autem, cum ex ſententia veſtra populum univerſum ſoli magiſtratui prævalere oſtendi, exemplo uſum eſſe hoſtes bello, atque armis repellendi. Primum enim in ipſis verbis tuis prædicta pag. 249. de inimicis ulciſcendis aperta fit mentio, quod ſane id bellum complectitur, quod eos repellendi cauſſa ſuſcipitur. Deinde non video, cur minus in bello inferendo, quam in defendendo, populus magiſtratui prævalere debeat, ſi modo belli inferendi (humano more loquor) juſta ſit cauſſa. Nam, ſi nulla fuerit juſta cauſſa, ne magiſtratui quidem ipſi, ut bellum inferat, vos conceſſuros exiſtimaverim. Unde perſpicuum eſt, in eo te non leviter errare, qui, nulla diſtinctione adhibita, identidem repetis, magiſtratum Deum eſſe in terra, & quidquid ille fieri juſſerit, Dei mandato fieri. Quaſi vero aut magiſtratus nunquam injuſtum bellum ſuſcipi jubeat, aut Deus injuſta bella unquam geri mandet.

Nam, si dixeris, magistratui quidem, si justam caussam non habeat, bellum, quod susceperit, injustum esse, at populo justum fore, modo a magistratu mandatum fuerit; vix crediderim, quemquam esse, qui istud tibi concedat, & populo manifestæ magistratus injustitiæ ministrum jure esse posse confiteatur. Si enim istud in bello suscipiendo admissum fuerit, nulla caussa est, cur in omnibus similiter admitti non debeat. Nec ulla erit tanta iniquitas, quam populus, magistratu mandante, impune apud ipsum Deum patrare non queat, immo vero non debeat, si quidquid magistratus jubet, pro Dei jussu populo esse debet, nulla justitiæ aut injustitiæ ejus, quod jubetur, ratione habita. Ita nulla distinctio, quod ad privatos attinet, inter Deum, & magistratum in mandando erit, nec, cum de magistratu quæritur, ullum locum habitura est regula illa, *Obedire oportet Deo magis, quam hominibus* Act. 4. 19. V. 29. quam tamen adversus ipsum magistratum Apostolos usurpasse, & secutos fuisse palam est.

Ut igitur ad propositum revertamur, Dico, si justa fuerit caussa bello lacessendi, idque magistratus facere negligat, aut etiam omnino nolit, posse populum, resumpta quodammodo auctoritate sua, bellum illud gerere, si modo eidem populo licet ex justa caussa hostem bello repellere, etiamsi id facere magistratus aut negligat, aut plane nolit. Quamobrem exemplum, quod à me allatum fuit; ad rem omnino pertineret, ut tu non nisi de lacessendo hostem bello locutus fuisses. Nam, si quis aut te, aut certe plerosque eorum, qui tecum sentiunt, intelligere velit populo permittere, ut injuste bello hostem lacessentem, etiam magistratu ipso contradicente, repellat, consideret, vestris belli gerendi Christiano populo concessionibus factum esse, ut contra ipsum magistratum Christi nomine gaudens populus arma capere non dubitaverit, vobis non modo assentientibus, & approbantibus, verum etiam suadentibus, atque impellentibus, & libris præterea editis, id & posse, & debere fieri, publice contestantibus, ac contendentibus. Testis est hodie eorum, quæ dico, orbis ipse terrarum, qui hæc fieri aut vidit, aut certissima fama accepit, sed testes potissimum sunt duæ nobilissimæ Provinciæ, Gallia, & Germania inferior, quæ civili sanguine jam diu madent, atque redundant, eo quod persuasum sit, ex certis quibusdam caussis populo, seu populi parti, adversus Dominum & principem suum bellum gerere licere. Itaque hac ætate nostra ab iis, qui Christianos se esse præ cæteris jactant, per speciem Christianæ religionis asserendæ, id fieri vidimus, quod barbari atque efferati homines facere exhorrescunt, ut scilicet contra proprios reges arma ferant. Et tamen (si Deo placet) eos, qui ob prædictam caussam sive in ipsa acie, sive alibi ceciderunt, & obtruncati sunt, in martyrum Christi numerum referri, publice audivimus O sæculum! Hi nimirum sunt, ut dixi, vestrarum belli gerendi concessionum fructus. Egregii vos scilicet magistratuum defensores estis, qui populos contra magistratum, id est reges suos armatis, dum, magistratu jubente, bella juste geri posse docetis. Rege enim tyranno facto (quod quid sit, quilibet suo modo interpretatur) non regem amplius, sed populum ipsum, sive aliquos ex regni proceribus magistratum esse, vulgus hominum, vobis ipsis indicantibus, vel certe annuentibus, contendit. Quibus auctoribus, ex vestra disciplina, tyrannum illum, ut ipsi putant, ejusque vim armis repellere, cumque eo aperte bellum gerere non dubitant. Unde quot ingentia mala necessario proficiscantur, plus satis jam experientia novimus, quæ misere deplorari magis, quam apte verbis explicari possunt Quod si eos, quos tantopere reprehenditis, &, tanquam magistratuum eversores, palam traducitis, imitati fuissetis, nec magistratus auctoritas ulla ex parte violata fuisset, & nos tanta damna lucrati essemus, & pro innumeris sicariis, raptoribus, stupratoribus, sacrilegis, parricidis aliquot saltem veros Christi martyres haberemus. Sed ad rem.

Sic igitur breviter concludo, aut falsam atque ineptam, aut certe tibi inutilem esse assertionem illam, quæ ex tuis verbis colligitur, non minus sub Lege, quam sub Euangelio, non privata auctoritate, sed Dei mandato, bella gerere licuisse. Nam, si Dei mandatum magistratus jussum, atque auctoritatem in bello gerendo esse vis; Primum nihil a veritate magis alienum dici potuit, cum hic non de re aliqua indifferente agatur (etenim res indifferentes, jubente magistratu, tanquam si ipse Deus jussisset, fieri debent) sed de re, quæ per se mala est, & Christi præceptis contraria. Deinde vel falso, vel inepte in gerendis adversus hostem bellis isti Dei mandato privata auctoritas opponitur, cum certum sit, aut contingere non posse, ut privata auctoritate, quæ divino isti mandato opponatur, cum hostibus belligeretur, aut, si id, quod populus, non jubente magistratu, facit, privata auctoritate fieri dicendum est, nihil esse, cur ex ipsa sententia vestra ejusmodi privata auctoritate cum hostibus bella geri, si modo alioqui magistratus auctoritate id fieri potest, summo jure non possint. Sin autem Dei mandati nomine singularem & apertam aliquam Dei monitionem intelligis, nihil hoc ad quæstionem nostram. Nemo enim est, qui non minus sub Euangelio, quam sub Lege, quidquid Deus, ut fiat, singulariter, & expresse monuerit, faciendum omnino esse, neget. Sed certe, si Christianus populus tunc demum bella gerere debet, cum à Deo singulariter ea de re monetur, sperare juvat, nullum unquam bellum à populo Christiano gestum iri.

His, quæ jam antea disserueram, ut tota res melius aperiatur, illud addo, sub Lege non idcirco cum hostibus bellare licuisse, quia sic magistratus juberet, quasi alioquin id neutiquam liceret, quippe quod Deus in lege sua homicidia fieri vetuisset, quæ multa comitti in bello necesse est. Neque enim potest magistratus id fieri jubere, quod Deus vetuerit. Quemadmodum nullam (exempli caussa) habet auctoritatem magistratus jubendi, ut adulteria fiant, cum ea expresse in Dei lege interdicta fuerint. Sed ideo sub Lege bellare licebat, & bellando hostes interficere, quia præceptum illud non occidendi, ad hostes non porrigi, multis modis Deus ipse declaraverat, qui inter cætera hostium occisionem, ut supra monuimus, servatæ Legis præmium populo suo statuerat. Idque res ipsa secum omnino ferebat, ut, postquam eis Deus terrenam hæreditatem, ac possessionem assignaverat, quam etiam bellando adepti fuissent, terrenis quoque armis eam defenderent. Ad cujus rei confirmationem vide, quid Jephthes Ammonitarum regi hac de re dicendum mandaverit Judic. cap. 11. 23, & 24. Quare, cum non de assignata sibi possessione defendenda, sed de aliena invadenda agebatur, tunc justissimam aliquam caussam, ut puta gravis injuriæ ulciscendæ, & bello hostem lacessentem reprimendi, ac domandi, subesse oportebat, ut ex verbis ejusdem Jephtæ. eodem loco satis intelligi potest, dum rationem reddit, cur Israëlitæ Amorrhæorum terram occupassent, ab invadendis autem Edomitarum, & Moabitarum regionibus abstinuissent. Quinetiam ipsum Davidem Dei unctum, ac regem, supremumque magistratum 1 Sam. 23. 2, & 4. 2 Sam. 5. 19, & 23, non modo Saule adhuc vivente, sed etiam post mortem ejus, plenum scilicet jam regni, atque imperii jus habentem, cum de tutandis finibus, & urbibus, quas hostis oppugnabat, deque hostibus insolescentibus, belloque provocantibus reprimendis ageretur, quid tamen sibi faciendum esset, Deum consuluisse legimus, quamvis tu, id unquam factum fuisse, negare non verearis, priore scripto tuo pag. 4. Non igitur ex magistratus auctoritate, sed ex Dei concessu, ac voluntate, jus belligerandi sub Lege pendebat. Quem Dei concessum, ac voluntatem, sub Euangelio plane cessasse, tum Christi verba, de quibus controversamur, aperte docent, tum res ipsa satis per se monet. Cum enim hominibus, qui sub Euangelio futuri sunt, hoc est Christianis, nullam terrenam possessionem Deus assignaverit sed eos, terra prorsus posthabita,

bita, cælum inquirere jusserit, quid caussæ est, cur contra suum ipsius expressum & antiquissimum humani sanguinis non fundendi mandatum Gen. 9. 6, Christianis hominibus bella gerere, & homines occidere permittat?

Satis (arbitror) probatum est, quæ Christus de inimicorum dilectione præcipit, à Mose præcepta non fuisse, ad eaque testimonia responsum, quæ tu contra attuleras. Consequens est, ut rationes consideremus, quibus Christus sua hac de re præcepta confirmavit, num, ut tibi videtur, eæ non minus sub Lege, quam sub Euangelio locum habeant.

Duæ omnino videntur esse rationes, quibus Christus ad omnium inimicorum hominum dilectionem suis præcipiendam se moveri profitetur. Una, quod ita deceat Dei filios, cum ipse Deus omnibus suis inimicis bene faciat. Altera, quod alioqui nulla inter ipsos, & improbos homines hac in re differentia futura esset, cum improbi quoque homines, amicos, & fratres suos benevolentia complectantur.

Quod ad priorem attinet, cum Deus non minus sub Lege, quam sub Euangelio, omnibus hominibus, quantumvis inimicis suis, & solem suum exoriri faceret, & pluvias daret, quæ sunt illa Dei beneficia, quæ Christus commemorat, dicendum videtur, si hæc sufficiens caussa existimanda est, cur inimicos omnes diligere debeamus, sub Lege quoque inimicos diligendos fuisse. Nam sub ipsa etiam Lege filii Dei vocabantur ii, quibus Lex data fuerat Esa. 1. 2.

Verum animadvertendum est primum, si Christi hæc ratio ad Legis tempora accommodanda est, non debere eam populi Israëlitici limites excedere. Quidquid enim in Lege jubetur, quod ad alterum relationem habeat, semper ad alterum ex populo refertur, non autem unquam ad extraneum, nisi id aliunde constet, vel nominatim extranei mentio facta fuerit. Quare, etiamsi in Lege scriptum fuisset, Diligite inimicos vestros, &c. ut sitis filii patris vestri cælestis, qui solem suum oriri facit super malos, & bonos, &c. hoc nihil aliud sibi voluisset, quam Diligite ex populo vestro non amicos tantum, sed inimicos quoque, nam & Deus pater vester, quem imitari debetis, non eos tantum ex populo suo beneficiis afficit, qui boni, & justi sunt, sed malos quoque, & injustos. Quæ interpretatio nostra ex eo confirmatur, quod, si quis recte animadvertat, bonorum, & malorum, justorum, & injustorum in Lege discrimen ad eos tantum, qui sub ipsa Lege erant, pertinebat, non autem ad reliquas gentes, quæ prorsus immundæ habebantur, & quarum probitatis, aut malitiæ, justitiæ, aut injustitiæ nulla in verbis Legis indefinite prolatis habebatur ratio. Propterea Paulus ostendere volens, ea, quæ de hominum malitia generatim alicubi David disseruisset, ad Judæos omnino pertinere, ait Rom. 3. 19, *Scimus autem, quoniam, quæcunque Lex loquitur, iis, qui in Lege sunt, loquitur.* Deinde considerandum est, filios quidem Dei appellatos fuisse eos quoque, qui sub Lege erant, non tamen eadem ratione, neque ita proprie, ut ii appellantur, qui sunt sub Euangelio. Siquidem illi his comparati, non filii, sed servi dicuntur. Hinc Paulus Rom. 8. 15, *Non enim accepistis spiritum servitutis iterum ad metum, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum.* Qui idem Paulus toto fere cap. 4 Epistolæ ad Galatas nihil aliud agit, quam ut ostendat, sub Lege servos, aut tanquam servos fuisse, sub Euangelio vero & filios, & liberos. Legat, qui volet, caput illud ab ipso initio usque ad ℣. 10. & iterum à ℣. 21. usque ad ℣. 2. sequentis cap. & rem ita se habere plane intelliget. Mitto testimonia alia complura, quæ ex Novi Fœderis scriptis proferri possent, ex quibus apparet, divinam istam (ut ita dicam) filiationem, quam sub Euangelio habemus, à Christo primum in Dei populum invectam fuisse. Cujus rei præterea argumentum est, quod ipse Dominus Jesus frater noster, tanquam inaudito quodam prius atque inusitato inter angelos, nedum in populo nomine, filius Dei est appellatus. Vide Luc. 1. 32, & Hebr. 1. 5. Atque huc etiam pertinet vaticinatio illa apud Hoseam cap. 1. 10. *Et erit in loco, ubi dicebatur eis, Non populus meus vos, dicetur eis, Filii Dei viventis.* Et certe, qui recte veteris, ac Novi Fœderis discrimen perceperit, hac de re nullo modo dubitare poterit, ut infra aliquanto explicatius disseremus. Cum igitur non ita vere, ac perfecte filii Dei esse deberent homines sub Lege, ut sub Euangelio, non potuit hæc filiationis divinæ ratio tantam vim sub Lege, quantam sub Euangelio habere, sed, quemadmodum sub Lege imperfecte filii Dei futuri erant, sic imperfecte quoque Deum imitari satis erat. Atqui hæc Dei (ut sic loquar) virtus, omnibus tam amicis, quam inimicis bene faciendi, inter ipsius perfectas qualitates, seu proprietates numerari debet. Ut ex Christi verbis perspicuum est, quæ mox recitabimus. Quare, ut hac in parte filii illi Dei, qui sub Lege vivebant, Deum imitarentur, necesse non erat. At vero sub Euangelio, sub quo perfecte, quatenus mortalis conditio patitur, Dei filii esse debemus, perfectam etiam hanc Dei virtutem ut imitemur, necesse est. Propterea coronidem illam Christus præcepto, ac rationibus hisce suis imposuit, *Estote ergo vos perfecti, sicut Pater vester, qui est in cœlis, perfectus est.*

Sequitur altera ratio, quia scilicet, si amicos tantum, & fratres diligeremus, nihilo præstantiores hac in re malis hominibus essemus, qui & ipsi amicos, & fratres diligunt. Quæ ratio nulla caussa esse videtur, cur non idem possit sub Lege, quod sub Euangelio, cum mali homines etiam sub Lege, ut ex ipsis Christi verbis, dum rationem hanc explicat, clare liquet, amicos, & fratres diligerent.

Verumtamen, ut appareat, rationem istam non eas vires habuisse sub Lege, quas sub Euangelio, id perpendendum est, quod ex iis, quæ paullo ante diximus, colligi potest, non fuisse sub Lege tantam justitiæ, ac probitatis perfectionem requisitam, quantam sub Euangelio. Nihil enim, ut inquit scriptor ille divinus Hebr. 7. 19. X. 1, ad perfectum adduxit Lex. Sed quemadmodum, ut idem ait, umbram tantum habuit Lex futurorum bonorum, sic umbram tantum futuræ Euangelicæ perfectionis habuit. Est autem hæc sine dubio justitiæ, ac probitatis divina quædam perfectio, ut pravos alioquin homines in iis ipsis, quæ recte faciunt, si fieri potest, superemus. Satis est enim ad humanam justitiæ, ac probitatis perfectionem, qualem Lex postulabat, malos homines in male agendo nequaquam imitari. Nec vero amicos, & fratres diligere non ex iis est, quæ recte facta dicuntur. Nec, si mali quidam alioquin homines, quales publicani erant, id faciunt, idcirco nemo tam malus est, quin idem faciat. Immo complures homines semper, & ubique inventi sunt, qui ipsis amicis, & fratribus suis infensi fuerunt, tantumque abest, ut eos amaverint, ut etiam pessime oderint, adeo ut manus quoque, Cainum imitantes, illis attulerint. Nec porro rationis Christi confirmatio illa, *quam mercedem habetis?* nullam mercedem deberi iis, qui amicos, & fratres amant, indicat, unde colligi possit, nihil boni eos facere, qui id præstant. Non enim, omni prorsus mercede istos indignos esse, vult Christus, sed alia majore, quam ob eam rem sint digni mali alioquin homines, qui idem faciunt, indignos potissimum ea mercede, quam copiosam sibi obedientibus in cælis repositam esse, antea testatus fuerat. Quapropter concludendum est, rationem hanc quoque alteram à Domino Jesu allatam non idem potuisse sub Lege, quod sub Euangelio. Euangelium enim homines cælesti illa mercede dignos plane requirit, cum Lex satis haberet, si terrena mercede digni homines essent. Præterea considerandum est, Christum non de ea mercede loqui, quæ ex pacto, sed de ea, quæ ex ipsius operis dignitate debetur, aut deberi videtur. Quocirca, etiamsi ex ejus verbis colligi posset, iis, qui amicos, & fratres amant, nullam mercedem deberi, non tamen inde sequeretur, istos ea in re nihil boni agere. Non enim omnia bona opera per se

ipsa digna sunt, aut videntur aliqua mercede, sed ea demum, quæ admodum excellentia sunt, & operantis obligationem excedunt. Cætera, quæ vel sunt vulgaria, vel ejusmodi, ut ea quilibet præstare omnino debeat, quale est amare fratres, & amicos suos, ea non per se ipsa, sed ex pacto tantum mercede digna esse possunt. Huc illud accedit, quod in priore quoque ratione examinanda diximus. Videlicet, etiam hæc ratio locum sub Lege habitura fuisset, non tamen præceptum de inimicis diligendis Israëlitici populi fines egressurum. Quod adeo verum est, ut ne tum quidem, cum Christus locutus est, pro eo tempore eos fines præceptum illud excesserit. Quamvis enim, ut ante disseruimus, ejusmodi verbis Christus usus fuerit, quæ omnino, si eorum vim, ac proprietatem spectes, quoscunque inimicos ab Israëlis etiam republica alienissimos complecterentur, de quibus potissimum præcepta dare Christus volebat, id tamen Christi verbis & hic, & alibi sæpe contingit, quod Prophetarum de ipso prædictionibus evenire solet, ut scilicet duplicem sensum habeant, Unum primo ad tempus, idque secundum aliquam ipsorum verborum usitatam significationem, Alterum vero deinde in perpetuum, qui verborum propriæ significationi magis consentaneus est. Antequam per Jesu Christi Apostolos Gentibus fidei ostium apertum fuisset, Christi præcepta, non secus ac præcepta Mosis, intra Israëliticæ reipublicæ fines continebantur, quibuscunque tandem verbis illa concepta essent, nisi nominatim Gentium mentio esset facta, aut Gentium quoque in ejus verbis rationem habitam fuisse, aliunde aperte constaret. Itaque pro eo tempore Inimicorum nostrorum nomine ii quidem intelligebantur, qui inimico animo contra nos essent, non tamen omnes, sed ex populo duntaxat. Sic enim, ut alibi dictum fuit, ea vox in Lege, cum quid erga inimicum fieri jubetur, accipi solet, eaque nihilominus tamen voci Proximi opponi potuit. Etsi enim hæc vox Proximus in Lege quemlibet ex populo proprie significat, tamen fieri potest, ut communi usu loquendi jam factum esset, ut non amplius tam late pateret, sed eum tantummodo significaret, qui nobis vel amicitia, vel cognatione conjunctus esset. Id quod revera factum esse, satis aperte indicant Christi sequentia verba, quæ, quis proximus sit, quodammodo declarantia, eos, quos amare præceptum illud, *diliges proximum tuum*, aut jubebat, aut certe jubere videbatur, in amicos, & fratres partiuntur. Nam Fratrum nomine, licet, ut alibi monuimus, in Lege, & in populi etiam sermone omnes Israëlitæ comprehenderentur, multo frequentius tamen ex usu loquendi cognati intelligebantur. Postquam vero Gentibus quoque poenitentia in remissionem peccatorum per Christi nomen prædicata est, & una Israëlitarum, & Gentium respublica facta, tunc Christi præcepta, quæ indefinitis ac generalibus verbis concepta fuerant, ad omnes peræque tam Gentes, quam Israëlitas pertinere, & de omnibus prorsus inimicis, ut verba ipsa sonant, eum locutum fuisse, intellectum est.

Quare non est, quod quis dicat, per ea, quæ hoc loco a nobis dicuntur, ea convelli, quæ supra affirmavimus, atque contendimus, Christum scilicet Inimicorum nomine hostes potissimum intellexisse, Fratrum vero, & Proximorum omnes Israëlitas. Nam, quæ antea diximus, vera sunt secundum posteriorem & potiorem sensum, secundum quem hodie nobis Christi verba sunt interpretanda. Qui sensus non ex loquendi usu aliquo, qui tunc in populo obtineret, sed ex proprietate verborum colligitur. Verborum autem proprietas ex Legis usu petenda est. Atqui Lex, cum proximum diligere jubet, Proximi nomine, quemadmodum ostendimus, quemlibet ex populo intelligit. Verum post Euangelii prædicationem Gentibus concessam omnes homines, ut dictum fuit, ex uno eodemque populo esse censentur. Quod idem in voce Fratris contingit, cum quid Lex erga fratrem fieri mandat, ut ex iis præcipue apparet, quæ scripta sunt Deut. cap. 22, in initio. Ubi ea, quæ alibi erga ipsos inimicos facienda præcepta sunt, erga fratres simpliciter fieri jubentur. Ex quo id interea confirmatur, quod à nobis constanter asseritur, quidquid Lex de diligendis inimicis præcipit id non ad alios inimicos, quam fratres, id est ex populo pertinere. Quæ tamen Lex, si aliquando inimicum proximo opponit, ut hoc loco factum est, tunc Inimici nomine hostem intelligi necesse est. Nam etiam sine oppositione ista vox Inimicus in Lege frequentissime hostem significat.

At enim (dixerit quispiam) si prior ille sensus Christi verbis ad tempus suberat, illud evertitur, quod à te antea constitutum fuit, Christum in his præceptis dandis non Scribarum, & Pharisæorum commenta rejicere, sed sua dicta ipsis Legis dictis opponere. Nam quomodo Legis dictis sua dicta opponit Christus, si Lex Proximi nomine quemlibet ex populo complectitur, ipse vero, priore illo sensu, quamvis ad tempus, eo nomine amicos tantum & cognatos intelligebat? An non hinc, te ipso teste, apparet, Christum non Legis ipsius, sed receptarum tunc temporis interpretationum rationem habuisse?

Respondeo, me supra non negasse, quin in hoc de diligendis inimicis præcepto, sicut in duobus aliis, de uxore non dimittenda, deque injuriis non vindicandis, seu retaliandis, potuerit Christus, dum Legem absolvere, ac perficere intendit, ejus quoque falsa intepretamenta rejicere voluisse, & propterea dicta sua non tam Legis dictis, quam iis, quæ, tanquam Legis præcepta, vulgo jactabantur, his tribus in locis opposuisse. Nam præter ejus rei propria indicia, quæ in singulis istis præceptis dandis apparere, antea ostendi, id omnibus commune extare monui, quod, cum Christus præcepta recitat, quibus sua opponit, non ait, ut in reliquis tribus, Dictum est antiquis, sed, Antiquorum mentione omissa, simpliciter inquit, Dictum est. Extat autem in hoc præcepto de diligendo proximo, quod Christus recitat, cuique sua dicta opponit, aliud proprium indicium præter id, quod supra commemoravimus, non tam Legis ipsius, quam pervulgatæ in populo præceptionis rationem habitam fuisse, quod ea verba Legis omittuntur, *sicut te ipsum*. Quæ sane magnum pondus habere videntur. Nec tamen, secundum illum etiam priorem sensum, in postremo hoc præcepto dando non fuerat à Christo aliquid divinæ ipsi legi additum. Quandoquidem tanto plus est inimicos ex populo suo ita diligere, ut odio te habentibus bene facias, tibi maledicentibus bene dicas, pro te insectantibus, & calumniantibus Deum ores, quemadmodum præcipit Christus, quam eosdem inimicos non ulcisci, quemadmodum Lex præcipiebat, quanto plus est, alicui bene facere, quam non male facere. Adde, quod Lex, cum de inimici dilectione aliquid præcipit, Inimici nomine eum quidem intelligere potuit, qui odio habere pergeret, non tamen eum intellexit, qui injuriis, ac contumeliis alterum etiamnum incesseret, sed qui aliquando incessisset. Non enim, ne præsentes injuriæ vindicarentur, sed ne præteritarum quisquam memor esset, in Lege mandatum fuerat.

Nec vero est, quod quis objiciat, immo in Lege non modo præceptum fuisse, ne quis inimico male faciat, sed etiam, ut bene faciat, eo quod scriptum sit, *diliges proximum tuum*, *sicut te ipsum*, &c, Proximi nomine quemlibet ex populo significari, jam concessum fuerit, quamvis inimicum, id est ejusmodi, qui nos injuria affecerit. Namque sciendum est, non ita accipienda esse in Lege verba illa, *sicut te ipsum*, ut omnia complectantur, quæ quis sibi fieri vellet. Alioqui nunquam aliquid mali proximo intentare sub Lege licuisset. Quod tamen contra est. Hoc enim, ut supra attigimus, proprium est Euangelii. Nam sub Lege vim vi repellere, non solum magistratus auctoritate, sed etiam privato arbitrio licebat. Quod cum ex multis aliis, quæ in ipsa Lege scripta sunt, perspicuum est, tum ex eo patet, quod furem perfodientem ante solis ortum adeo verberare licebat Exod. 22. 2, ut, etiamsi ex verberibus illis

mortuus

mortuus fuisset, tamen percussor reus sanguinis non esset. Sunt igitur verba illa, *sicut te ipsum*, ad id accommodanda, de quo ibi sermo erat, & ad alia, si qua sunt ejusdem generis: & præceptum illud perinde accipiendum, ac si dictum fuisset, Ne sis memor injuriarum à proximo tuo acceptarum: Sed, quemadmodum optares, ne quis injurias à te acceptas ulcisceretur, sic etiam tu illatas tibi à proximo tuo injurias ne ulciscitor. Non autem ita interpretandum, ut non modo nihil omnino proximo fiat, quod quis sibi fieri nollet, verum etiam omnia prorsus fiant, quæ quis sibi fieri vellet, adeo ut & odio habenti bene facere, & maledicenti benedicere, & pro persequente denique, ac calumniante orare Deum quilibet ex Legis præscripto debeat.

Non est item, quod quis dicat inimicis bene faciendum ex Lege fuisse, præceptis illis bovem reducendi, & asinum sublevandi contineri. Ista enim, & si qua ejusmodi sunt alia præcepta, ad injuriarum oblivionem pertinent Exod. 23. 4, & 5. Nemo enim fere est, qui bovem errantem domino reducendum non curet, aut asinum alterius sub onere succumbentem, si potest, non sublevet, nisi bos, aut asinus ejus sit, quem odio prosequatur. Quinetiam hæc, & similia beneficia ejusmodi sunt, ut iis ipsis, quibus male volumus, quorumque injurias, quas accepimus, aliquando ulcisci in animo est, à nobis facile præstentur, nisi impotentis omnino ac degeneris animi simus. Quod si quis Solomonis dicta huc afferat Prov. 25. 20, jam ostensum est, ea, non tanquam ex Mosis lege manantia, sed tanquam ab ipso Solomone sapienter excogitata, accipienda esse.

Demonstratum est a nobis (ut quidem credimus) neutram ex illis rationibus à Christo allatis sub Lege eam vim habuisse, quam sub Euangelio habet. Nunc videndum est de ipsarum rationum confirmatione quadam tua, quæ tertiæ rationis loco esse potest, quam pag. 163. his verbis explicas, *Si enim dilectio, quam jubet Lex divina, ad amicos tantum, non etiam ad hostes pertineret, quod discrimen esset inter legem Dei & legem non Dei sed hominum?*

Hæc ratio nullius momenti existimanda est, triplici de caussa. Primum quia leges, quamvis ab hominibus latæ, non tamen ipsorum hominum censendæ sunt, sed ipsius Dei, quando cum Dei voluntate consentiunt, quales sunt pleræque duodecim tabularum leges, ex quibus jus civile Romanorum derivatum est. Tunc enim Deus est, qui per eos homines, etiamsi oculis omnium id minime apparet, leges dat mundo. Atque hoc idem tu ipse parum tibi constans contra Racovienses urges pag. 290. Deinde non simpliciter, nec perpetuo verum est, debere inter hominum, & Dei legem discrimen esse. Quid enim si homines, natura, ac ratione duce, quapiam in re illud idem plane præceperint, quod Deus ipse præcepit, aut præcepturus fuisset? Quod sane factum persæpe esse, omnes cognoscent, qui Dei legem à Mose latam cum aliis hominum legibus conferre voluerint. Nec enim Dei Lex in singulis, quæ præscribit, divinius aliquid & perfectius habere debet, quam humana ratio præscribendum esse, cognoscere potuerit, præsertim si ad hominem vere divinum ac perfectum reddendum ea lata non fuerit: ut certe de Mosaica lege affirmari posse, umbræ, ac ceremoniæ, quibus tota referta est, quarumque ne ipse quidem Decalogus est expers (nam diei Sabbati observationem ad umbras pertinere Paulus locupletissimus est testis Col. 2. 17.) aperte demonstrant. Nam ne in Lege quidem ipsa Euangelica, quæ tota divina est, & ex hominibus angelus quodammodo efficere quærit, omnia prorsus præcepta ejusmodi sunt, ut nulla unquam humana lege quodpiam illorum exacte comprehensum fuerit. Postremo, tametsi Dei Lex per Mosem lata non præcipit, ut inimicis quandocunque possumus, bene faciamus, non tamen propterea in eo, quod erga inimicos fieri debet, nullum inter ipsam, & humanas leges, ut arbitror, discrimen apparet. Quandoquidem, ut vidimus, in ea expresse mandatur, ne acceptarum injuriarum à suis civibus quisquam memor esse velit, neve odio quemquam ex illis prosequi. Quod hominum communes ac pervulgatæ leges (de his enim loquitur ratio tua) nunquam fortasse mandarunt. Atque hæc, quæ de Dei, hominumque legis discrimine contra te disseruimus, satis sunt pro responsione ad ea quoque quæ de distinctione inter Dei populum, & Dei non populum deinde subjicis. Nam; quod Dei populum alios diligere, ut ipse Deus solet; debere ais, ad id in priore ex Christi rationibus examinanda abunde responsum fuit.

Cæterum illud insuper pro responsione ad argumentum ex rationibus ductum, quibus vel Christus ipse sua præcepta confirmat, vel ea confirmare aliquis posset, considerandum est; Nihil impedire, quominus eæ rationes sub Lege eandem vim habere plane debuerint, quam sub Euangelio, nec tamen habuerint, id est contra id, quod ipsæ omnino suadebant, aliquid constitutum, aut prætermissum in Dei præceptis fuerit. Voluit enim Deus non modo rerum omnium perfectionem ad Christi tempora reservare, &, quidquid sub Mose præcessit, adumbrationem quandam esse eorum, quæ postea fieri debebant 1 Cor. 10. 11; verum etiam in ipsa adumbratione; tanquam adumbratione, vitia aliqua inesse, ut ea postmodum argumento essent, illam vere adumbrationem, non autem rem ipsam fuisse, & merito aliquando cessasse. Hinc factum est (idque ad rem nostram maxime pertinet) ut in ipso Decalogo, qui legem æternam, & ad mores tantum pertinentem complecti debuerat, umbratile illud ac ceremoniale præceptum observationis septimi diei inclusum fuerit, quod pro eo etiam tempore vitium existimandum est. Ut scilicet aliquando vel hinc satis intelligi posset, non eo consilio datam fuisse à Deo ipsam Decalogi legem, ut undiquaque perfecta, & omni ex parte absolutissima in perpetuum censeri deberet. Eadem ratio est aliorum Dei operum, quæ vel jam finem habuerunt, vel habitura sunt. Nam & præsens hoc sæculum, quatenus à Deo conditum est, non solum typus quidam est sæculi futuri, sed etiam in eo, tanquam typo, vitia quædam animadvertere licet, ut vel hinc conjicere possimus, illud non perpetuo duraturum. Nec tamen jure Deum accusare quisquam potest, quod aliquid fecerit, aut condiderit vitiosum atque imperfectum. Nam cum id non præ negligentia, aut imperitia, sive impotentia ab eo factum fuerit, sed consulto, idque in præstantissimum aliquem finem, ea, quæ vitia in re, atque imperfectiones (ut ita dicam) alioqui per se sunt, Dei ipsius facientis, aut condentis respectu, rei virtutes, ac perfectiones quædam existimari debent. Atque hæc de Christi præceptorum rationibus satis, superque esse possunt.

Jam vero cum demonstratum fuerit, te, quin præcepta Christi de inimicis diligendis bellum omnino interdicant, nequaquam ea ratione negare posse, quod eadem præcepta sub Lege essent, sub qua tamen scilicet bellare licebat, siquidem falsum est, eadem præcepta sub Lege fuisse, an eorundem præceptorum, & ipsius belli interpretationibus tuis id, quod quæris, efficere possis, deinceps videndum est.

Igitur, ut ex iis quæ pag. 250, & 251. scribis, colligere potui, duo in medium affers, quibus probari speras, præcepta Christi de inimicis diligendis non eam vim habere, ut hostes nunquam nobis interficere liceat. Quæ tamen, ut videbimus, & verba tua præ se ferunt, ad unum tantummodo redigi possunt. Primum ais, cum homo malus Dei jussu occiditur, hoc esse amare, bene facere, & ex toto corde diligere. Pro concesso enim hic sumis, hominem malum, qui magistratus auctoritate, sive belligerando, sive alia ratione occiditur, Dei jussu occidi. Itaque videris omnino velle concludere, occidendis magistratus auctoritate malis hominibus, quales Dei populi hostes sunt, nihil fieri adversus id, quod mandavit Christus, ut inimicos diligamus, amemus, eisque bene faciamus. Nempe quia tunc etiam, cum istos occidimus, inimici à nobis diliguntur, amantur, eisque bene fit. Verum, quam tui dicti rationem

adjungis,

adjungis, ea te aliud dicere voluisse, ostendit. Etenim pro ratione ejus, quod dixeras, affers, summum declarari erga Deum amorem, cum in omnibus illi obeditur, in quibus ille nostram requirit obedientiam. Sed quid hoc ad id, de quo quæritur? Præcepta Christi non de amore in Deum, sed in homines, quantumvis inimicos, loquuntur. Quare tibi probandum est, non Deum, sed ipsos hostes diligi, cum occiduntur, si ad rem loqui velis, & non præstigiis quibusdam uti, ac rudem lectorem fallere. Præsertim cum in superiore dicto tuo bene faciendi quoque mentio facta fuerit, quod ad Deum accommodari nullo modo potest Neque enim Deo à nobis ulla unquam ratione bene fit. Similes præstigiæ sunt in iis quoque verbis, quæ hoc loco in margine scripti tui sunt appositæ. Quæ sic habent, *An qui jussu Dei occidit maleficum, non amet eum.* Quamvis enim hic de amore in ipsum maleficum dictum fuisse, plane videatur, posset tamen aliquis pronomen Eum ad Deum referre, & ita de amore in Deum, non autem in maleficum sermonem esse contendere. Quid vero attinet ex Dei in omnibus obedientia amorem in Deum, occidendis malis hominibus, colligere? Quasi tibi concedatur, Dei jussu à nobis malos homines occidi, cum id scilicet magistratus auctoritate fit, sed interim negetur, ea ratione amorem in Deum declarari. Quod nisi fiat, non esse cur, quamvis id Deus jubeat, mali homines jure à nobis occidi possint. Nonne vides, divini jussus hic aliquam mentionem te facere non debuisse (nam si Deus jubet, jam vicisti) sed aliunde amorem istum in Deum, dum hostes interficiuntur, probare, postmodum, eo probato, amorem, beneficia, atque ex toto corde dilectionem, hostibus interficiendis, præstari simul probatum esse, vel perperam, vel certe extra rem (nescio quo pacto) tibi persuaseras?

At vero deinde, teipsum ex parte saltem quodammodo corrigens, tuique dicti rationem mutans, ostendere conaris, Deum, cum vindicat injurias, summam erga homines demonstrare charitatem. Nam, cum Deus impium diuturnitate vitæ ad pœnitentiam concessa abutentem punit, id propterea ab ipso fieri dicis, ne is, qui malus est, & pejor fiat, & pergat nocere bonis, & statim, tanquam ejus rei testimonium, subjicis, *Decurtabuntur inquit dies illi propter electos* Matth. 24. 22. Ac post modum sic infers, *Si electorum causa decurtantur mala tempora, sublatis impiis de terra, quorum causa mala tempora cognominantur, debet quoque electorum causa, ut salvi fiant, nec pereant cum impiis, malorum hominum & decurtari numerus & vis haberi.* Itaque, ut apparet, nos quoque Dei exemplo, quod pro ratione affers, charitatem summam erga homines, dum malos interficimus, demonstrare ais, cujus rationis tantam vim esse, existimare videris, ut non tantum possimus, sed etiam debeamus malos homines interficere, nullo præterea Dei jussu expectato, quemadmodum, ut diximus, hic concludere debueras, nisi, ut quædam ex subsequentibus tuis verbis ostendunt, verbum Debet in modo recitatis ita intelligendum est, ut non quidem ad nos referatur, tanquam si dictum esset, Debet à nobis, sed simpliciter est accipiendum, & pro Æquum, seu Par est, interpretandum, ut scilicet ejus, quod ipse Deus facit, exemplo concludas, malorum hominum occisionem nihil continere, quod veræ charitati, quæ proximo præstari debet, adversetur, si tamen Dei jussu, & voluntate fiat, quemadmodum præfatus fueras. Atque hoc tandem illud erit, quod priore loco à te allatum fuit, ut, si recte, quid, occidendis hostibus, fiat, &, quid Christus jusserit, intelligatur, bellum ejus præceptis de inimicis diligendis non adversari demonstres.

Atqui hic quoque, Palæologe, præstigias facis. Cum enim Christi præcepta de dilectione ipsis inimicis, ac malis hominibus præstanda agant, ratio tua eam potissimum dilectionem urget, quæ amicis, & bonis hominibus præstatur. Nam quod ais, Deum, dum impios occidi jubet, erga ipsos impios amorem ostendere, dum ea ratione cavet, ne pejores fiant, unde, si recte argumentationem tuam concludere velis, inferendum tibi est, nos similiter, cum malos homines occidimus, erga ipsos amorem ostendere, nimirum quia hac ratione prohibemus, ne pejores fiant, hoc, inquam, sive quod ad nos, sive etiam quod ad Deum attinet, risu potius, quam responsione dignum est. Nimis acuta sane quædam charitas hæc videri debet, malum hominem occidere, ne pejor fiat. Quasi vero semper occidenti (homini præsertim) constet, illum, si vixerit, pejorem evasurum. Immo quasi fieri facile non possit, ut is vitam emendet, & bonus fiat, & propterea non summum odium hominis occidentis erga malum hominem (nisi ejus occidendi alia quæpiam justa sit caussa) à se occisum declaretur, dum ei spatium ad pœnitentiam agendam præripit, &, quantum in se est, salutem plane invidet, atque aufert. Ut uno eodemque tempore & corpus, & animam illius interimere, jure dici queat. Quo nihil sceleratius excogitari unquam poterit. Mitto, quod, si certum omnino erat, istum, malum hominem, si vixisset, pejorem evasurum, nihil ei prodesse potest, minus malum fuisse tunc, cum est mortuus, cum per ipsum nulla ex parte steterit, quin pessimus moreretur.

Sed jam, quid illud alterum sit, quod ex verbis tuis colligi possit, videamus. Sic igitur Christi præcepta interpretanda esse ais, ut tunc demum locum habeant, nisi Deus aliter jusserit, & amandos quidem esse inimicos, sed non plus, quam jubeat Deus. Atque huc redigendum id etiam est, quod priore loco dictum à te fuit, si, ut verba tua præ se ferunt, amorem illum, quem, dum mali homines occiduntur, erga proximum declarari affirmas, à Dei jussu non separas, nec sine Dei jussu tanti momenti esse vis, ut homines malos à nobis citra Christi præceptorum contemptionem interfici posse, demonstret. Illud enim tandem quærendum est, an, & quando Deus, ut homines mali occidantur, jubeat. Quod si quis neget, unquam juberi à Deo, ut Christiani homines hostes suos, quamvis pessimos, occidant, quomodo quæso tu id probabis? Nam hoc loco id non explicas. Nunquid, ut paullo ante te dicentem fecimus, & ipse alibi sæpe disputas, ex magistratus auctoritate id colliges, quasi, quidquid magistratu auctore fiat, Deo ipso jubente fieri, dicendum sit? Atqui primum, multo aliter rem se habere, supra ostendimus. Deinde hic ejusmodi verbis uteris, quibus aliud plane requirere videaris, quam magistratus auctoritatem, si Dei jussus ille adsfuturus sit. Ad hunc enim modum scribis prædicta pag 251. *Nam quamvis magistratus gladium gestet, privatus autem non gestet, attamen Lex divina jubet, magistratum & privatum ex æquo omnes (amicos & inimicos) diligere, nisi ubi Deus ut aliter fiat, nova lege data aliud jubet.* Igitur, te ipso teste, non satis est, magistratum gladium gestare, ut præceptum de inimicis diligendis non conservetur, & idcirco ex magistratus auctoritate, adversus id, quod aliis in locis affirmas, Dei jussum non colligitur, sed necesse præterea est, ut Deus, nova lege lata, aliter fieri jubeat. Itaque ex ipsis tuis verbis contra teipsum concluditur, si mali homines occidendi sunt, non satis esse, magistratum auctorem habere, sed necesse esse, ut à Deo nova lex de inimicis non amandis, seu de malis hominibus occidendis feratur. Nam, si malos homines occidere illi Christi præcepto per se minime repugnare contendis, cur præterea in universa ratiocinatione tua Dei jussum requiris? Sin autem per se repugnare concedis, jam ego recte ex superiore regula tua, ut id jure fist, magistratum auctoritatem non satis esse, adversus teipsum sum argumentatus. Tu vero cur amoris, qui, malis hominibus occidendis, erga proximum declaretur, mentionem facis, atque ea ratione, etiamsi mali homines occidantur, Christi tamen præcepto non contraveniri, ais? Cur denique (si fortasse id nec dicere, nec curare te affirmes) non satis habes Dei jussum urgere? Sed certe, nisi quidquid à te de bello dicitur, ante recitatis verbis tuis everti velis, necesse est, cum nulla nova Dei lex fuerit lata, qua vel inimicos non diligere, vel hostes occidere jubea-

jubeamur, ut, occidendis auctoritate magistratus hostibus nostris, amorem à nobis erga ipsos hostes daclarari, non dicas modo, ut quidem facere videris, verum etiam urgeas, atque contendas. Quo, si consulto risum audientibus movere velles, haud scio, an nihil ad id accommodatius invenire posses.

Atque hæc tandem satis esse volumus, ut hostes bello occidere, quantumvis magistratu auctore, quod à te Christianis non conceditur tantum, sed etiam præceptum esse affirmatur, Christi præceptis, quibus inimicos diligere jubemur, plane adversari intelligatur, quidquid à te (quod huc privatim pertineat) in responsione tua ad Racoviensium scriptum in contrariam partem disputatum fuerit. Quocirca nos jam id abunde præstitisse arbitramur, quod ab initio polliciti sumus, atque planum fecisse, ea, quæ ab adversariis tuis ex Matthæi 5. cap. contra sententiam tuam de vindicandis per magistratum injuriis, deque bello ejus auctoritate gerendo prolata testimonia fuerant, contra quam ipse adversus eos scripseris, jure optimo fuisse prolata, ex iisque perspicuum esse, sententiam tuam instituta, quæ Christi institutis contraria sunt, in Ecclesiam inducere. Quod quamquam aliis etiam cum testimoniis, tum rationibus ab iisdem adversariis tuis confirmatum est; nec recte à te ad pleraque responsum, ea tamen in præsentia omittemus, satis esse rati de prædictis apud Matthæum testimoniis disseruisse: In quibus tota propemodum vis istius disputationis inesse videtur.

CAPUT VII.

Quoniam vero adversarii tui, scripto, quo sententiam tuam de bello complexus fueras, id etiam potissimum objecerant, quod Novum Testamentum cum Vetere, seu Legem cum Euangelio confunderer, aut potius Euangelium Christi Lege Mosis, lucem umbris, virilitatem pueritia aboleret, id quod & pessime à te factum, & rectissime ab illis reprebensum fuisse mihi videtur, considerandum est, ecquid tu ad ea respondendo, quæ ipsi ad id confirmandum attulerant, contra afferas. Videntur autem hoc, quod tibi objiciunt, non propterea objecisse, quia sententiæ tuæ vi nulla omnino distinctio inter Vetus, & Novum Testamentum, Legem, & Euangelium, Mosem denique, & Christum constituatur, sed quia in iis, de quibus quæritur, id est in præceptis ad mores pertinentibus, nullum prorsus inter Mosem, & Christum discrimen constitui debere, ex tua sententia necessario colligatur, quod tu verissimum esse non negas. Itaque videndum est, quid ipsi ad discrimen istud probandum pertinere sint arbitrari, quidque tu vicissim ad illud improbandum, tibi respondendum esse censueris.

Primum igitur adversarii tui, ut universe, atque indefinite probent, inter Mosis, & Christi præcepta discrimen aliquod esse (præceptorum autem, quemadmodum & Legis, & mandatorum, & cujusvis rei similis simplici nomine ea tantum, quæ ad mores spectant, in tota hac disputatione intelligo) verba illa Christi afferunt non semel repetita, *Audistis quia dictum est antiquis, &c. Ego autem dico vobis, &c.* Ex quibus perspicuum esse contendunt, Christum aliqua præcepta dedisse diversa à præceptis, quæ Moses antea dederat. Nam in priore verborum ejus parte, cui posteriorem opponit, ipsa Mosis præcepta contineri, certissimum esse ajunt. Idque tribus de caussis. Primum propter vocem Antiquis, quæ sine dubio priscos illos significat, quibus Lex data fuerat. Deinde, quod non in præsente, Dici, sed in præterito tempore, Dictum fuisse, affirmatur. Postremo, quia citat ibi Christus expressum textum Mosis. Atque hæc ab ipsis scripta sunt pag. 60, & 61.

Quod ad primum attinet, in responsione ad secundam, quam ipse facis, adversariorum objectionem pag. 220, diserte ais, vocem Antiquis non referre populum, cui loquebatur Moses, sed plebem, quam instituebant Scribæ, & Pharisæi. Et statim addis, *Cum enim dicatur, nisi abundaverit justitia vestra plusquam Scribarum & Pharisæorum, & sequatur: audistis quia dictum est antiquis, nonne etiam cæci vident, sententiam ita esse comprehendendam? Audistis quod dictum sit antiquis dierum à Scribis & Pharisæis, quibus scilicet tradebant suam justitiam, & instituta hominum, justitiam Dei solventes, & abrogantes & ei nolentes esse subjecti?* Ita loqueris, quasi inter omnes constet, vocem Antiquis, sive, ut est in Græco, τοῖς ἀρχαίοις plebem aut antiquos dierum significare posse. Quod tamen omnino aliter se habet. Sed prius animadvertendum est, te in scriptis tuis quatuor modis eam vocem interpretatum fuisse. Primum enim voce Veteribus eam reddis priore scripto tuo, pagina 34. Posteriore vero, pagina 118. presbyteros & seniores, sive senatum eam significare ais. Quod deinde alibi, præsertim vero in paraphrasi illa tua, identidem repetis. Atqui hic duobus aliis modis, ut vidimus, eam interpretaris. Nam & plebem, quam instituebant Scribæ, & Pharisæi ab ipsa referri dicis, & mox Antiquis dierum pro ea (nescio quomodo) substituis. Quam postremam interpretationem pag. quoque 119, & 247. commemoras. Sic iis accidere solet, qui contra manifestam veritatem pugnant, ut scilicet nullo loco consistant, inter se ipsi pugnantia loquantur, eaque dicant non modo, quæ deridendos ipsos omnibus præbeant, verum etiam id, quod maxime stabilire quærunt, evertant, quod autem evertere conantur, stabiliant. Etenim, si prima illa tua interpretatio admittatur, nonne necessario sequitur, eam vocem in eum sensum accipiendam esse, in quem ab adversariis tuis accipitur? quos tamen ante dicta pag. 220: ob voculam unam non intellectam (nam istam re velle dicere, satis constat) in Christi verbis percipiendis cæcos esse clamas. Quid enim aliud Veterum simplici nomine apud probatos auctores significatum unquam est, præter Priscos, sive eos, qui superioribus ætatibus fuere? Aut ubi apud eosdem invenies, Veterum simplici appellatione significari vel senatum, vel plebem, vel denique antiquos dierum; Quid porro de secunda interpretatione dicemus, quam potissimum sequi videris? Cur unum saltem, si non ex sacris, ex profanis litteris exemplum non profers, ubi Antiqui, sive οἱ ἀρχαῖοι idem sit, quod Seniores, sive Senatus; Quæ ista tanta tua auctoritas est, ut nova ac ferme inaudita dicenti, nulla etiam ratione allata, credi debeat? Num tu alter es Pythagoras, qui vero tua scripta legunt, omnes tui discipuli? Quod si senatum ea vox significat, quomodo plebem significare potest, ut habet tertia interpretatio tua? Nam, etiamsi Plebis nomine non eam populi partem, quæ patritiis, vel eam, quæ ipsi senatui opponitur, te intelligere dicas, ut nomen ipsum proprie significat, sed universum populum, ut satis frequenter à Latino Vetere interprete, sive unus sit, sive sint plures, in Sacris Literis factum est, non tamen, si ea vox senatum significabit, plebem significare poterit, neque enim senatu universus populus continetur, sed exigua ejus pars. Quod si forte dixeris, te non dixisse Plebem simpliciter; sed Plebem, quam instituebant Scribæ, & Pharisæi, quasi non totam plebem, id est populum intellexeris, sed exiguam istam partem, quæ à Scribis, & Pharisæis instituerertur; Primum, quam ista locutio à communi loquendi usu abhorret, omnes judicabunt. Deinde non senatum modo sed reliquum etiam populum instituebant Scribæ, & Pharisæi, ut ex iis, quæ postea dicentur, constabit: Immo reliquum populum tanto, quam senatum, ab ipsis institutum fuisse, verisimilius est, quanto reliquus populus rudior erat, & institutionis magis egens, quam senatus. Sed rursus, quomodo, si ea vox Antiquis senatum significat, antiquos dierum significare potest, ut quarta & postrema tua fert interpretatio? Numquid omnes antiqui dierum, hoc est senes, ex senatu sunt, aut saltem omnes senatores, senes? Quod si velis, quemadmodum, quia à senio senatores sint dicti, Seniorum nomine senatus intelligi potest, sic Antiquos dierum pro Senatu dici posse, cur

eju

ejus rei testimonium aliquod non profers? Cur ita obscurus, tanquam Apollo aliquis Delphicus, in istis tuis quasi responsis dandis esse affectas? Jam vero (ut de tertia interpretatione agamus) quis, vel fando, audivit unquam, Antiquorum, seu τῶν ἀρχαίων nomine plebem, aut populum significari? Certe fieri non potest, quin tibi ea verba imprudenti, & incogitanti, atque aliud plane agenti exciderint. Cujusmodi casus cum veritatem impugnantibus eveniunt, tunc justum Dei judicium animadvertere licet. Sed quid de postrema tua interpretatione sentiendum? Ego sane non memini, me vel locum legisse, vel ab aliis lectum observasse, ubi simplici τῶν ἀρχαίων appellatione antiqui dierum, seu grandævi significentur. Illud equidem affirmare ausim, in Sacris Litteris, id est in Novo Testamento, non modo ejusmodi locum non extare, sed τοῦ ἀρχαίου nomen semper Priscum seu quod Latini proprie Antiquum dicunt significare. Qui Latini nunquam (quod sciam) antiquos dierum (ut quidem in vulgata editione loquitur Daniel 7. 9. 13, & 22. siquidem poterant ad verbum ti Danielis loci aliter verti: Neque enim Antiquus apud Latinos idem plane est, quod עתיק apud Chaldæos, quamvis inde fortasse derivetur) seu grandævos, simpliciter Antiquos appellant. Nisi, Veterem Veteris Testamenti interpretem pro Latinitatis bono auctore habeamus, qui id nonnunquam in Historia Jobi Job. 12. 12. xv. 10. xxxii. 6, ausus est facere. Aut certe, cum Antiquos ita, ut id nomen substantivi (quod vocant) nominis vim habeat, ut nostro in loco fit, nominant, nunquam homines grandævos intelligunt.

Itaque apparet, nullam ex tuis Interpretationibus verbo ipsi convenire præter primam, quæ eadem est cum adversariorum interpretatione, quam impugnandam suscepisti, ut quæ sententiæ tuæ nimis adversetur, eamque funditus evertat. Sed, etiamsi aliqua ex reliquis tribus ipsi verbo accommodari posset, non tamen, communi interpretatione rejecta, ea admittenda esset: cum propter id, quod communis interpretatio magis propriam, ac frequentissimam vocabuli significationem sequitur, tua vero insolentiorem, minusque propriam, tum maxime, quia locus ipse nullam ex istis tuis interpretationibus, quamvis vocabuli vis eam alioqui ferret. pati ullo modo potest, nisi fortasse eam, quæ plebem à Scribis, & Pharisæis institutam voce Antiquis referri vult, quæ, ut ineptissima, quæque tibi incogitanti, ut dixi, atque adeo, ut arbitror, invito exciderit, nullo numero est habenda. Quid enim? Numquid senioribus tantum, sive senatui, aut antiquis dierum ea dicebantur, quæ eos, quos alloquebatur, fuisse dicta, audisse ait Christus? Nonne toti populo ea dicta fuerant? Nam quæ distinctio illa tua est inter seniores, & populum, quod senioribus quidem ea dicerentur, populus autem interim audiret? Quonam vel argumento, vel testimonio probas, Scribas, & Pharisæos (istos enim eos fuisse, à quibus ea dicerentur omnino vis) tunc, cum Mosis Legem recitabant, & explicabant, non populum, licet præsentem & audientem, sed seniores, seu senatores, tantum allocutos fuisse? Nam tu pag. 118 cum, assidentibus senioribus, Scribæ, & Pharisæi Legem interpretarentur, turbam, & populum audivisse scribis. Sed quid quæro, cum tibi parum constans, pag. 207, ex cathedra, ubi Lex populo, audientibus senioribus, legeretur, ea dicta fuisse ais? Nonne tu ipse (si modo eo in loco plusquam figurate locutus non es) pag. 220, diserte ais, plebem à Scribis, & Pharisæis institutam fuisse? Sed ne plebi quidem, id est (ut tibi hoc concedamus) populo, ea dicta fuisse, Christum dixisse, verisimile est, cum ipsum populum, seu populi partem, quæ præsens erat, vel teipso teste, alloqueretur, ut ex verbis illis tuis apparet prædicta pag. 118. *Audistis, inquit, vos duodecim discipuli mei, atque adeo vos omnes quid dictum sit à Scribis, &c.* Si enim ipsi populo ea dicta fuisse, intellixisset Christus; non aliter, quam Audistis, quod dictum est vobis, vel simpliciter Audistis, quod dictum est, sine dubio dixisset. Indubitatum igitur esse debet, nullam, sive ipsum verbum, sive sententiam spectes, ex tuis illis tribus interpretationibus vocis Antiquis admitti posse, sed communissimam ac receptissimam ejus verbi explanationem, quam ipse prima interpretatione tua plane confirmas, omnino admittendam esse, ut scilicet Antiquorum nomine Veteres, seu Prisci intelligantur, unde planum fiat, Christum de Veteribus Legis præceptis reformandis, non autem de recentibus Scribarum, & Pharisæorum interpretamentis rejiciendis agere.

Sequitur altera adversariorum tuorum ratio, quod scilicet non in præsente Dici, sed in præterito tempore dictum fuisse, ait Christus. Ad hoc quid tu respondeas, non invenio. Et tamen responsione dignissimum erat. Nam, cum pergerent Scribæ, & Pharisæi populum docere, & subinde statis diebus Legem populo recitarent, atque explanarent, certe, si de recitatione, atque explanatione ista loqui voluisset Christus, non semper, idque sexies Dictum est, sed Dicitur semel saltem, atque iterum dixisset. Hoc dico, quia fortassis præter Hebræi sermonis consuetudinem, quæ præteritum pro præsente tempore sæpe usurpat, valde huic similem etiam alioqui (ut quidem tibi videtur) locum afferre posses, in quo præterito tempore pro præsente idem Christus usus fuerit, cum ait Matth. 23. 1, *Super cathedram Moysis sederunt Scribæ & Pharisæi, &c.* Ubi non videtur dubitandum, quin Sederunt pro Sedent dictum fuerit. Vel, quemadmodum ibi, etsi Scribæ, & Pharisæi sedere pergerent, seu mavis identidem adhuc sederent in Mosis cathedra, tamen à Christo dictum est Sederunt, non autem Sedent, sic hoc loco, etsi pergerent iidem populum docere, & adhuc subinde id facerent, non tamen Dicitur, sed Dictum est, Christus dixerit. Verum potuit Christus eo in loco semel figura illa sermonis, sive idiotismo uti, nullum enim periculum erat, ne satis mentem suam explicasset, cum statim ea verba adjuncturus esset, *Omnia ergo, quæcumque dixerint vobis, servate, & facite. &c.* Ex quibus apparet, eum de re adhuc præsente loqui, & quæ identidem fieret, ac facienda esset. At in loco nostro & nimis sæpe eam locutionem usurpasset, & ubi manifestum erat periculum, ne in alium sensum, quam ipse voluisset, ejus verba acciperentur, ut reipsa comprobatum est. Mitto, quod illud Sederunt emphasim quandam habere videtur, & non pro Sedent dictum, aut alia significatione, quam ipsius præteriti temporis. Perinde est enim, judicio meo, ac si Christus dixisset, Occuparunt Scribæ, & Pharisæi Mosis cathedram, seseque in ea collocarunt. Qui loquendi tamen modus per se, non quidem quia præteritum tempus pro præsente usurpetur, sed propter ipsius rei naturam, & verborum propriam vim actionis continuationem designat, adeo ut ad præsens quoque tempus id, quod dicitur, pertineat. Qua rei natura, ac propria vi carent illa verba, Dictum est, quæ effectum quidem ejus, quod dictum fuit, adhuc permanere, aut perinde esse, acsi adhuc idem diceretur, non negant, Cæterum actionis ipsius continuationem nullam significant.

Restat tertia ratio. Quod in una parte Christi verborum, cui alteram opponit, ipsa verba Legis recitantur. Quod tu ipse fateris in responsione ad tertiam, quam facis, adversariorum objectionem, pag. 222, his verbis, *Citatur quidem in hac justitiarum collatione à Jesu Christo textus Mosis.* Idque alibi quoque concedis. Sed ais, citari una cum ipsis appendices Scribarum, & Pharisæorum, quibus scilicet sua verba opponere voluit Christus, non autem ipsi Mosis textui. Quem ideo citavit, non ut ipsum abrogaret, sed ut, vel sic, suam justitiam (ita loqueris) vanam Scribæ, & Pharisæi colligerent. Atque adeo appendices Scribarum, & Pharisæorum una cum Mosis textu à Christo citari, affirmare audes, ut non veritus sis eadem pag. 222, ea verba scribere, *quibus* (verbis Mosis) *ut hic narrat Euangelista, Scribæ & Pharisæi suas conjungebant appendices.* Quasi vero Euangelista id lectorem moneat. Qui tamen Christi tantum sermonem recitat, ex quo id nequaquam intelligi potest. Nam quas appendices (rogo) Scribarum, & Pharisæorum

citat

citat Christus in præceptis Legis recitandis de non occidendo, de non mœchando, de non pejerando? immo etiam in illis Legis verbis commemorandis, quæ ad uxoris dimissionem, & ad talionis legem pertinent, quamvis non integre ea commemoret? Qua tota de re explicatum est à nobis supra cap. 4. An non certissimum est, ne somniari quidem posse, illum alibi appendices Scribarum, & Pharisæorum recitare, præterquam in præcepto de proximo diligendo, cujus tu propterea solius hic exemplum proponis? Quod tamen factum ab ipso fuisse, nullo modo asseverari potest, cum ea pars, *Et odio habebis inimicum tuum*, non appendix Scribarum, & Pharisæorum, sed vel pronunciatum ipsius Legis, quod hodie non extet, vel certe Legis ipsissima mens censeri possit, ut ante dictum fuit. Atque hoc posterius inter ea, quæ alibi à nobis disputata sunt, vel ex eo satis constat, quod Lex, ne à filiis populi sui acceptas injurias Israelitæ recordarentur, præcipiebat. Unde intelligi poterat, eorum, qui ex eodem populo non erant, quosque sub Inimici nomine potissimum in verbis illis, *Et odio habebis inimicum tuum*, ut supra demonstravimus, intelligere oportet, istorum, inquam, injurias recordari, & porro eos odio habere, Israelitis à Lege permissum fuisse. Quamobrem futilis plane est ista tua ad hanc adversariorum tertiam rationem responsio. Et idcirco, cum ne unam quidem ex tribus illis eorum rationibus labefactare potueris, nedum ut omnes, quemadmodum necesse habebas, everteris, certum esse potest, id verissimum esse, quod illi earum vi concluserant. In priore scilicet parte verborum Christi ipsa Mosis præcepta contineri, quibus in posteriore sua dicta opponit. Nam, quæ tu ad contrarium probandum in medium affers, nullius momenti existimari debent, ut paullo post videbimus. Prius enim tuorum adversariorum sententia tribus præterea rationibus à nobis est confirmanda, sive tua convellenda: quarum duas ipsa Christi verba, de quibus agitur, non minus, quam tres illas ab ipsis Racoviensibus allatas, suppeditat, tertia vero aliunde petenda est.

Duarum igitur priorum una erit, quod, si Christus non de ipsis tantum Mosis præceptis, sed de interpretamentis simul Scribarum, & Pharisæorum agere voluisset, ipsorum Scribarum, & Pharisæorum nomen non reticuisset: nec simpliciter, idque perpetuo, ut fecit, dixisset Dictum est, sed semel saltem Dictum est à Scribis, & Pharisæis. Nec enim reverentia, aut timore aliquo fortasse ductum eorum nominibus Christum parcere voluisse, credendum est, quos nominatim cum paullo ante justitiæ ad intrandum in regnum cælorum minus aptæ damnaverat, tum vero postea acriter sæpe increpuit, atque objurgavit, & cum de lege Dei suis mandatis ab ipsis irrita facta disseruit, tunc in os quoque eos reprehendere, ac vituperare non dubitavit Matth. 15. & 23. Mar. 7. Nec vero satis eos nominasse, satisque indicasse, ipsos eos esse, à quibus ea dicerentur, quæ dicta esse, auditum fuisse ait, propterea existimari potest, quod ipsorum antea mentionem fecisset in illis verbis, *Nisi abundaverit justitia vestra plus, quam Scribarum, & Pharisæorum, &c.* Nam, ut cætera omittam, ea verba, ut supra disputatum est, non ad sequentia, sed ad antecedentia referri debent.

Altera ratio est, quod si Christus, ut tibi videtur, ea, quæ antiquis dicta fuisse affirmat, ab iis, quibus loquebatur, dum dicerentur, audita esse dicere voluisset, non ἠκούσατε, ὅτι ἐῤῥέθη, sive Audistis, quod dictum est, sed ἠκούσατε. ὅτι ἐῤῥέθη, sive audistis, cum dictum est, sine dubio apud Matthæum scriptum legeremus. Hæc enim verba, Audistis, quod dictum est, nunquam aliud significare poterunt, quam Ad aures vestras pervenit, id est Accepistis, dictum fuisse. Nec ullo modo, nisi pessime loqui velimus, hac loquendi ratione uti poterimus, cum quempiam aliquid tunc, cum diceretur, audivisse, significare volumus.

Tertia, quæ restat ratio, omnino suadet, Christum hoc loco mala Scribarum, & Pharisæorum Legis interpretamenta aliqua, cum ipsam Legem in synagoga exponerent (nam huc à te Christi verba trahuntur) minime rejicere voluisse. Etsi enim Christus, ut modo dicebamus, illos graviter alibi accusat Matth. 23. 14. XVI. 12. XXIII. 18. quod mandatis suis Dei mandata irrita fecissent. (Quare & ingredi volentibus eos claudere regnum cælorum, & cavendum esse à Pharisæorum doctrina dixit) ac præterea alicubi eorum theologiam ridet, ut cum dicebant, nihil esse, si quis per templum, aut per altare, sed multum, si per aurum templi, aut per donum, quod super altare esset, jurasset; tamen nusquam eos eo nomine reprehendit, quod ipsam legem Mosis populum docentes, aut docere se profitentes, Mosis verba suis sive interpretamentis, sive additamentis pervert erent, atque corrumperent. Quin potius aperte & turbam, & discipulos suos monet, ut ea faciant omnia, quæ Scribæ, & Pharisæi in cathedra Mosis sedentes docerent, secundum tamen opera eorum facere nolint. Ex quo satis constat, eos, cum ipsam Mosis legem populo in synagoga exponerent, eam, ut par erat, tractasse, atque ob eam rem statim addit Christus, *Dicunt enim, & non faciunt*. Quod quanam ratione dicere potuisset, si, ut ex tua mentis ipsius Christi hoc loco, de quo disputamus, interpretatione sequitur, & ipse constanter affirmas, illi tot præcipua legis Mosaicæ præcepta suis appendicibus, dum eam publice docerent, aut recitarent, depravare, & tantum non funditus evertere consuevissent? Nam, quam tu ad hunc nodum solvendum eorum Christi verborum explanationem alicubi attulisti, eam nos inferius alio loco, Deo volente, plane ineptam esse demonstrabimus.

Sed jam videamus, ecquid tu contra afferas, id est quibus rationibus ostendere coneris, Christum hoc loco nequaquam Mosis præceptis sua opposuisse, vel cum Mosis justitia (ut tu loqueris) suam contulisse: Primum ad utrumque probandum ea ratione uteris, quod jam satis præfatus fuisset, se de justitia hoc est, ut tu alibi interpretaris, de justitia recitationis Legis Scribarum, & Pharisæorum disputaturum, eamque correcturum in illis verbis, *Nisi abundaverit justitia vestra plus, quam Scribarum, & Pharisæorum, non intrabitis in regnum cælorum.* Atque hanc rationem tanquam eam, cui plurimum confidas, identidem in tuis scriptis repetis, atque inculcas, huc dicens esse referendum universum Christi sermonem. Sed nos ad eam penitus convellendam satis esse credimus ea, quæ in initio cap. 4. disseruimus, ad quem locum lectorem rejicimus.

At deinde, ut separatim probes, Christum sua dicta dictis Mosis non opposuisse, quæ hic Christus præcipit, Mosis præceptis contraria non esse, demonstrare aggrederis. Tunc enim (inquis) opponerentur dicta dictis, si, cum Moses privatis dicat, Non occides, Non mœchaberis; &c. Christus (iisdem privatis scilicet) diceret, Occide, Mœchare, &c. vel, cum Moses magistratui dicat, Oculum pro oculo, &c. Christus (nempe eidem magistratui) diceret, Non oculum pro oculo, &c. Quod cum Christus non faciat, omnino perperam dici ais, eum sua dicta Mosis dictis opponere.

Hæc tua ratio, quæ scripta est pag. 221. non modo tuam caussam non juvat, sed etiam, ut postea videbimus, alias rationes tuas, & proinde ipsam caussam insigniter labefactat. Non juvat certe caussam tuam, quia, quidquid ejus vi concludas, nihil de re ipsa, sed de verbis tantum egeris, & adversarios tuos non quidem male sensisse; sed non bene, quod sentiebant, verbis expressisse, obtinebis. Atqui non de verbis, aut locutionibus, sed de re ipsa, & de sententia inter vos quæstio est. Sentiunt autem adversarii tui, Christum dedisse præcepta non quidem contraria præceptis Mosis, sed ab illis diversa, diversa, inquam, quatenus iis perfectiora, & absolutiora sunt. Perfectiorem enim multo atque absolutiorem charitatem, patientiam, dilectionem præscribunt, atque proponunt, quam illa præscripserint. Hæcque ex ipsorum adversariorum verbis apertissime constant pag. 61, & 78. Nam, hoc evicto, id habent, quod.

quærunt. Nolunt enim, te ex eo, quod sub Mose facere licuerit, argumentari posse, idem sub Christo licere, quasi nihil prorsus inter utriusque moralia præcepta intersit, & Christi præcepta nihil amplius jubeant, quam Mosis præcepta jusserint. Nec tamen interea verbis utuntur, quibus aliud dicant, quam sentiunt. Neque enim ex eo, quod affirmant, Christum sua dicta Mosis dictis opponere, colligi recte potest; eos asserere, Christi præcepta Mosis præceptis esse contraria. Nam quis est, qui nesciat multiplicem usum, & significationem verbi Opponendi? Opponitur rei alicui non id tantum, quod cum ea pugnat, sed illud etiam, quod cum ea confertur, atque ea ratione (ut ipsum verbum proprie notat) ex altera parte ponitur, præsertim si id, quod confertur, tanquam præstantius aliquid, atque ejus rei, cum qua confertur, loco reponendum, confeꝛatur. Quoniam igitur sentiunt, ut dictum est, adversarii tui, Christum sua præcepta cum Mosis præceptis conferre, eaque, tanquam illis perfectiora, illorum loco populo servanda proponere, idcirco sua dicta Mosis dictis eum opponere, proprie loquendo, dicere potuerunt.

At enim dices, adversarios præterea addidisse, Christum Mosis legem corrigere. Quid ni, quamvis contraria præcepta non dederit? Satis est enim, ut Christus Mosis legem correxisse jure dici possit, eum perfectiora mandata dedisse, & legi illi aliquid deesse, docuisse. Cui enim aliquid deest, id rectum nondum appellari potest, donec id, quod deest, ei addatur, atque ita rectum fiat, & porro corrigatur. Præsertim si, antequam illud, quod adhuc deerat, adderetur, jam pro re undique absoluta ac perfecta habebatur, idque ipsum præ se ferebat. Ejusmodi autem erat lex Mosis ante Christum. Qua nihil absolutius, aut perfectius fieri posse credebatur, quæque tanquam talis data fuisse videri poterat. Quod cum contra se habere Christum docuisse, & aliquid multo perfectius atque absolutius attulisse, tui adversarii sentiant, certe ad id significandum eam legem, tamquam non id habentem, quod polliceri videbatur, ea ratione à Christo correctam fuisse, merito dixerunt. Adde quod Christus plane Legem corrigit, si non pauca, quæ vel tacite, vel aperte à Lege permittebantur, ipse apertissime vetat, nec ulla ratione sub Euangelio permittenda esse, perspicue docet. Atqui id omnino sentiunt, atque contendunt adversarii tui. Quare jam vides, tametsi verum est, quod dicis, Christi præcepta Mosis præceptis contraria non esse, neque aliter sentiunt adversarii tui, tamen ipsos neque contra veritatem, neque contra suam ipsorum sententiam locutos fuisse, cum Christum sua dicta Mosis dictis opponere, Legemque corrigere affirmarunt. Quocirca aliud ipsis objicere debes, si eos male locutos fuisse ostendere velis, quam id, quod hoc loco de Christi præceptis, quod Mosis legi non adversentur, disputasti.

Nam, si id objicias, quod deinde in hac tua ratione explicanda subjungis, Christum, cum, exempli caussa, ne fratri conviciemur, præcipit, id dicere, quod fieri necesse est, si legem de non occidendo (à Mose scilicet latam) observare cupimus, & ita nihil non modo contrarium legi Mosis, sed ne diversum quidem, aut exactius Christum attulisse dicas, quam Moses attulerit, sed tantummodo ejus mentem interpretatum fuisse; Respondeo, te hic principium (ut loquuntur) petere. Nam de hoc potissimum disputatur, utrum Christi præcepta interpretamenta, an vero additamenta sint ad Mosis legem. Tui autem adversarii additamenta esse affirmant, atque ejusmodi additamenta, ut & sua dicta dictis Mosis opposuisse, & Legem correxisse Christus jure dici possit, quemadmodum, quæ Mosis dictis subjungit, & suis præfatur ubique, verba illa, *Ego autem dico vobis*, manifeste ostendunt.

Sed addis, Christum nunquam leges Mosis correxisse, vel ex eo constare, quod eas ubique coluit, & observandas esse mandavit. Hæc tua ratio recte conclusa fuisset, si Christus nihil aliud, quam Mosis leges servandas præcepisset. Sed cum, etsi eas servandas docuit, non tamen solas dixerit, verum multa præterea præcepta dederit, negare non potes, quin eas correxerit, quatenus, ut antea diximus, eas perfecit, & multa, quæ illæ, aut tacite, aut aperte permittebant, fieri vetuit. Neque enim, cum quis leges aliquas servandas dicit, eorum, quæ permittuntur, sed eorum, quæ jubentur, rationem habet. Itaque potuit Christus præcipere, ut Mosis leges servarentur, & simul tamen cavere præceptis suis, ne aliqua fierent, quæ illæ fieri permitterent, modo id, quod ipsæ juberent, ratum, firmumque perpetuo maneret.

Ex prædictis patet responsio ad id, quod ab initio dixeras, Christum hic professum fuisse, se Legem solvere non venisse, & ne jota quidem unum, aut apicem Legis solutum iri. Etsi enim Christus multa Legi addidit, non tamen Legem solvit, id est, ut ipse ex Paulo Rom. 3. 31. eam locutionem interpretaris, Legem abrogavit, sed, quemadmodum alibi supra à nobis dictum est, eam perfecit, & quodam modo pleniorem reddidit, quod & se facturum eodem loco professus fuerat, inquiens, non venisse se, ut solveret Legem, sed ut impleret, hoc est perficeret, idque, quod illi adhuc deerat, adderet. Nec sane aliis hic verbis uti opus est, quam iis ipsis, quibus tu imprudens adversus teipsum in superiore ratione afferenda uteris, tunc scilicet Christum ex sententia adversariorum tuorum legem Mosis soluturum fuisse, si, cum Moses dicat, Non occides, Non mœchaberis, ipsi sentirent, Christum è contrario dixisse, Occidito, Mœchator, sive, Occidere, ac mœchari tibi permittitur. Nunc cum hoc ipsi minime sentiant, immo (quod verum esse ex ipsis Christi verbis valde perspicuum est) eum hisce in rebus multo minus suis permisisse, quam Moses Israëlitis permisisset, plane contendant, quid est, cur illis, quod Christum Legem solvisse dicant, aut dicere velint, tribuas, atque affingas?

Sed adhuc habes, unde ostendere te posse speres, Christum dicta sua Mosis dictis non opposuisse. Nam pag. 222. inquis, *illi, qui petebat, quid faciendum sibi esset, ut vitam æternam adipisceretur, non aliud proposuit quam verba Mosis.* Si ad hanc tuam rationem refellendam ea omnia hic congerere velim, quæ possem, longior multo sim, quam præsens institutum requirat. Pauca igitur quædam respondebo, eaque ad duo capita revocabo.

Primum igitur dico, Christum, cum petenti, quid sibi faciendum esset, ut vitam æternam possideret, Mosis verba proposuit, id non ob eam caussam fecisse, quod scilicet nihil præterea ab iis, qui vitam æternam adepturi essent, plane requireret, quam ut Mosis legem servarent, sed ea ratione viam ad alia quædam perfectiora tradenda sibi sternere voluisse. Patet hoc ex eo ipso loco, qui verbis tuis in margine adscriptus est, Mat. 19. cap. Ibi enim, quamvis Christus ab initio dixisset, *Si vis ad vitam ingredi, serva mandata*, tamen deinde, cum adolescens ille affirmasset, se mandata illa, quæ Christus ipse, quænam essent, ab eo rogatus exposuerat, atque ex Mosis lege recitaverat, à juventute sua servasse, addidit Christus, *Si vis perfectus esse, vade, vende quæ habes, & da pauperibus, & habebis thesaurum in cœlo, & veni sequere me.* Atque hinc apparet, te non leviter lapsum esse, cum dixisti, Christum isti nihil aliud proposuisse, quam verba Mosis. Non initium Christi verborum duntaxat, & medium, sed finis quoque spectandus tibi erat. Debuerasque adolescentem istum imitari, qui, quamvis audivisset à Christo, si vellet ad vitam ingredi, debere ipsum ea mandata servare, quæ servata à se fuisse putabat, tamen hoc non contentus, denuo rogavit, num aliquid adhuc sibi deesset, omnino sentiens non nihil præterea additurum Christum, quippe qui nondum rem totam aperuisset. Et certe id, quod Christus addidit, cum ad interrogationem magis, quam id, quod ante dixerat, accommodatum fuit, propter Thesauri in cœlo mentionem, qui vitam æter-

nam

nam aperte declarat, quod in priore responsione vitæ mentio non perinde faciebat, cum Vitæ nomine in sacris litteris, etiam tanquam præmii, vita longa, & feliciter inter mortales transacta sæpissime significetur, tum vero ejusmodi est, ut nec de eo in lege Mosis aliquid dicatur (nam ubi, quæso, Moses, ut omnia bona vendantur, & pauperibus dentur, præcipit? nec, si recte intelligatur, singulare præceptum sit isti adolescenti à Christo datum, sed omnibus Christianis commune. Nam alibi dixit ipse Christus Luc. 14. 33. *Omnis ex vobis* (turbæ autem loquebatur) *qui non renunciat omnibus, quæ possidet, non potest esse meus discipulus.* Et hæc volumus satis esse pro responsionis nostræ ad rationem tuam priore capite.

Deinde, ut non modo isti loco apud Matthæum, sed illi etiam, qui est apud Lucam cap. 10 à nobis satisfiat, & aliis simul, si qui præterea sunt similes, Dico, quamvis verissimum sit, Christum ipsi Decalogo, qui Mosis legem, de qua loquimur, continet, multa addidisse, si verba ipsa Decalogi, & sensum, in quem in Mosis disciplina accipiebantur, spectemus, tamen, si spiritualem quemdam sensum, quem ex Christi disciplina præceptis illis Mosaicis accommodare possumus, attendamus, quidquid Christus præcepit, ad Decalogi præcepta, ut passim hodie in Catechismis (quos vocant) fieri videmus, revocari posse. Nam & Christus ipse ad præceptum de nonadulterando, mandatum illud, ne mulierem, aut certe ne alterius uxorem concupiscamus, revocavit, & ejusmodi cupiditatem adulterium esse, statuit, quamvis in Mosis disciplina multo aliter esset, quippe qui vel id ipsum, quod Christus præcepit, nusquam præcepisset, vel inter cupiditatem istam, & adulterium manifeste distinxisset. Cum igitur Christus vitam sperare jubet eum, qui Decalogi præcepta servaverit, si vitam æternam intelligit, & nihil aliud revera amplius requirit, tunc intelligendum est, ipsum sentire, ut ea præcepta ita accipiantur, ut etiam ipsius præcepta, quemadmodum sane possunt, complectantur. Quamquam eo in loco apud Lucam non ipsa singularia præcepta enumerantur, ut fit apud Matthæum, ubi ad alterum hoc caput responsionis nostræ confugere, ut vidimus, non est opus, sed duo illa generalia præcepta commemorantur, dilectionis Dei, & proximi. Ad quæ, omnia singularia præcepta, quæ etiam extra Mosem à Christo tradita fuerint, revocari posse, nemo negare audebit. Multo plura, ut ante monuimus, pro responsione ad rationem tuam nos afferre potuisse scimus. Sed hæc pauca in præsentia satis erunt.

At denique ad idem probandum, dum ad tertiam adversariorum objectionem, quam ipse facis, respondens, eadem pag. 222 ais, Christum nihil fecisse, aut dixisse umquam, quod non videret patrem facientem, & non audiret patrem dicentem. Quasi vero pater nihil aliud, Christo audiente, diceret, nisi id, quod in Lege Mosis scriptum extabat, vel adversarii tui velint, Christum non à patre habuisse, sed ex proprio capite finxisse ea præcepta, quæ Mosis præceptis eum opposuisse contendunt. Nam, quod adjungis, decipi scriptorem responsionis Racoviensium, dum Legis vocem unius significati esse ubique in Sacris Litteris existimat, Ego sane quamobrem id à te dictum fuerit, non video. Non enim de interpretatione verbi Legis hic ullo modo agitur. Sed, omni de verborum significatione controversia remota, asseritur à scriptore isto, Christum in illis suis præceptis dandis aliud & dixisse, & dicere voluisse, quam Moses in suis, quæ ibi ipse Christus recitat, aut dixerit, aut dicere voluerit. Debueras autem tu ad probandum, quod Christus nihil dixerit umquam, nisi, quod patrem dicentem audivisset, alium locum citare præter eum, qui in margine adscriptus est Joh. 5. 19. Ibi enim non de dicendo, sed de faciendo tantum est sermo. Quod si idem de dictis, quod de factis Christi censendum esse dixeris, non negaverim. Sed eodem prorsus sensu. Quemadmodum igitur, quod Christus nihil faceret, nisi quod videret patrem facientem, nihil aliud significat, nisi Christum nihil fecisse, cujus faciendi mandatum, & potestatem à patre non accepisset, non autem (ut tu interpretari videris) quod pater alia ratione, quam per ipsum non faceret, aut fecisset; sic quod Christus nihil diceret, nisi quod patrem dicentem audiret, non id significat scilicet, eum nihil dixisse, quod pater alia ratione, quam per ipsum non diceret, aut dixisset, (ut quidem necesse est te sentire, nisi extra rem locutus esse velis) sed cujus dicendi mandatum, & potestatem à patre non habuisset. Me autem Christi mentem in illis verbis apud Johannem rectissime exposuisse, præter omnes loci circumstantias, quæ id manifeste confirmant; demonstrant aperte, quæ illico subjungit, Joh. 5. 20, *Pater enim diligit filium, & omnia demonstrat ei, quæ ipse facit. Et majora his demonstrabit ei opera, ut vos miremini.* Nam Videre patrem facientem, & Sibi à patre demonstrari opera, pro eodem Christum dixisse, ex eo, quod in his superiorum verborum ratio quædam redditur, manifestum est. Demonstrari autem sibi opera à patre, idem plane esse, ac Patrem sibi mandare, & concedere, ut opera faciat, docent verba illa, *Et majora his demonstrabit ei opera, ut vos miremini.*

Hæc erant, quæ hoc loco adversus sententiam Racoviensium, quod Christus in eo sermone apud Matth. cap. 5. sua dicta Mosis dictis opposuerit, Legemque correxerit, à te allata fuerant. Cætera, quæ alibi ad idem fere, quod hic dicis, confirmandum affers, supra cap. 4, satis diligenter à me confutata sunt. Quod si qua adhuc supersunt, ea non incommode aliis in locis infra excutientur. Hic tamen, antequam aliud agamus, id omnino examinandum videtur, quod priore scripto pag. 17, scribis, Christum videlicet nusquam vocari, aut dici legislatorem. Nam vel ex hoc fortasse probari posse credis, eum nulla præcepta à præceptis Mosis diversa dedisse. Quippe qui (ut pag. 21. repetis) ut appellatus non est, sic neque etiam legislator fuerit, sed Legis Dei vindex, & obscuriorum locorum per manifestiora interpres. Quæ tamen argumentatio fallacissima esse deprehenditur. Cum ex eo, quod potius in ipso est, unumquodque nominari soleat, nec necesse sit, ut ex omnibus, quæ quis potissimum facit, nomen inveniat. Christus quamvis legislator vere fuerit, quia tamen non ad leges ferendas, sed ad servandum præcipue venerat, non Legislatoris, sed Servatoris nomine vocatus fuit, præsertim cum jam aliqua moralis Lex à Mose lata fuisset, quam ipse revera non refixit, aut abrogavit præceptis suis, immo eam confirmavit, sed simul tamen complevit, atque perfecit. Quapropter merito dictum est Joh. 1. 17, Legem quidem per Mosem datam fuisse, gratiam autem, & veritatem per Christum extitisse. Quinetiam ne ipse quidem Moses fortasse usquam diserte legislator est appellatus. Quod si, cum negas, Christum legislatorem vocatum, aut dictum fuisse, non de ipsissimo nomine tantum Legislatoris agis, sed (ut quidem debes, &c. verisimile est) verba alia idem significantia, unum, aut plura tuo sermone complecteris, atque idem intelligis, quod antea pag. 11. scripseras, non legi, Christum umquam ad populum aliquas leges tulisse, Primum hoc quoque admodum fallax est argumentum. Satis enim est ad hoc, ut jure affirmari possit, Christum quædam præcepisse, quæ Moses non præceperat, id ita se habere aliis testimoniis comprobare, etiamsi nusquam scriptum extaret (verbi gratia) Christum Legem tulisse, aut simile aliud quidpiam. Deinde dico, te memoria lapsum non recordatum fuisse, cum ista scriberes, eorum Pauli verborum, licet vulgatissimorum Gal. 6. 2. *Alter alterius onera portate. Et sic adimplete Legem Christi*, nec item illorum 1 Cor. 9. 2. *Iis, qui sine lege erant, tanquam sine lege essem, cum sine Lege Deo non essem, sed in lege essem Christi.* Sic enim habent in postremis verbis omnes Latini vetusti codices, atque eandem lectionem plane agnoscit Syriacus interpres, quamquam ne ipsa quidem Græcorum codicum vulgata lectio ab hac interpretatione abhorret. Nam & Eras-

mus, & Tigurini, & quidam alii ea verba, *ἔννομος χριστῷ*, ad bunc modum verterunt, *sed obnoxius Legi Christi.* Quid quod tu ipse in hac responsione tua quinquies minimum, ut aliud agens observavi, aut aperte dicis, aut non obscure innuis, Christum Legem, seu leges tulisse? Primum enim in initio pag. 98, sic scriptum est; *Atqui si postremo illo tempore privatus erit, ulcisci suas injurias non poterit sine culpa transgressarum, à se latarum legum, &c.* Ex quibus verbis apparet te sentire, Christum, de quo erat sermo, non solum aliquas leges tulisse, sed eas tulisse leges, quæ privatam omnem vindictam interdicunt. Quo nihil verius dici potuit, cum ante Christum non omnis privata vindicta interdicta esset, ut ex iis, quæ supra disputata sunt, apertum esse potest. Jam vero de iisdem Legibus à Christo latis, pag. 152, ad hunc modum legitur, *Istene est fictus Christus, qui leges quas ipse privatis dedit primus observavit, & factus à Deo Magistratus, non observat, quoniam Magistratibus has ipse leges non tulit?* At deinde in extrema pag. 252, ea verba habentur, *Et hæc est Lex charitatis, lata à Christo omnibus Christianis.* Nihil rectius dici poterat, quam charitatis legem aliquam à Christo fuisse latam. Quandoquidem charitas est novum illud mandatum Christi, quod tantopere, tamquam vere novum, eoque sensu, quo Christus ipsum dabat, Mosi incognitum, urgent adversarii tui, & (quidquid tu alibi contra dicas) solum potest quæstionem, seu quæstiones vestras decidere, & adversum te sententiam ferre. Sed deinde iterum ad finem pag. 253, sic scribis; *Quid enim hic prætexes? Christum? cum ille nullas leges tulerit ne accedas ad magistratum, nisi cum pœnitet facinorosum facinoris.* Tria in his tuis verbis notanda sunt. Et priora quidem duo ad id ipsum pertinent; ad quod probandum ipsa verba attuli. Postremum vero ad controversiam, utrum Christus aliquid novi præceperit, omnino spectat. Unum igitur est, quod satis innuis, Christum aliquas leges tulisse, cum ais, illum nullas tulisse leges, ne accedamus ad magistratum, nisi &c. Alterum, quod aperte confiteris, eum tulisse legem quandam, ne scilicet accedamus ad magistratum, cum facinorosum pœnitet facinoris. Tertium est, quod, hoc confitendo, confiteris simul, Christum aliquid præcepisse, quod Moses nusquam præcepit. Nam ubi (quæso) istud præceptum apud Mosem invenies, ne injuria læsus, si lædentem pœnituerit, ad magistratum accedat? Quare, etiamsi nullam latæ à Christo legis mentionem fecisses, tamen ad te in ipsa controversia, cujus occasione hæc omnia dicuntur, revincendum satis esset, te fateri, præceptum illud à Christo fuisse datum. Puto autem, te veritate victum, ideo & hic, & superiore loco, ubi reipsa eandem sententiam scripseras, Ferendi legem verbo usum fuisse, quod videres, præceptum istud novum plane esse, & ejusmodi, ut Christus, cum illud dabat, legem ferre merito dici posset. Postremo pag. 275. in ipso initio hæc tua verba leguntur; *Quare nos, ut sciatis, à vobis, quamvis in una Dei Ecclesia sumus, differimus: quod nos mandata Christi legimus & exosculamur secundum literam, sed observare conamur secundum voluntatem & mentem Christi, diligentissime considerato & ductu orationis Christi, & exemplo, quod exhibuit Christus in observatione legum, à se latarum, & collatione aliorum dictorum & factorum Christi, & Apostolorum.* Quid tibi videtur? Numquid contra teipsum adhuc, Christum legislatorem fuisse, negare perseverabis, qui ita dicere pluribus in locis scribas, eum leges tulisse? Certe, si de simplici aliquo eoque confesso Propheta, & Legis interprete locutus fuisses, nunquam, quod leges aliquas tulisset, ei tribuisses. Sed tanta vis veritatis est, ut de Christo loquens, quamvis eum, quod ad hanc partem attinet, pro simplici Propheta, & Mosaicæ legis interprete habeas, tamen ei hunc honorem deferre, quod leges tulerit, imprudens coactus fueris. Nunc ad reliqua pergamus.

CAPUT VIII.

POstquam adversarii tui satis se universe atque indefinite probasse sperabant, inter Christi, & Mosis præcepta aliquod discrimen esse, ad certa & singularia deinde ipsa utriusque præcepta descendunt, &, exemplis prolatis, in compluribus altera ab alteris differre, demonstrare aggrediuntur. Quorum exemplorum jam potiorem aliquam partem supra, dum aliud agimus, satis diligenter examinavimus, atque eorum præcipuas reprehensiones tuas refutavimus. Quare hic de duobus tantum videbimus, &, quid tu contra afferas, perpendemus, atque ubi opus fuerit, tua dicta refellemus. Nam etsi de utroque etiam istorum, præsertim vero de priore, de quo mox acturi sumus, non nihil ante disputatum fuit, tamen multis partibus plura, quam, quæ fuere dicta, sunt ea, quæ dicenda adhuc supersunt.

Prius igitur exemplum erit, quod Moses ob leves caussas propter duritiem cordis illorum populo divortium permittebat, Christus autem non nisi propter adulterium, illud permittit. Hæc ab adversariis tuis scripta leguntur pag. 61. à te autem inclusa sunt in objectione ipsorum sexta, pag. 225. Ubi in responsione negas, Mosem ob leves culpas, aut propter aliam caussam, quam illam unam à Christo allatam divortium, sive uxoris repudium permisisse.

Quoniam vero videbas, quam aperte tibi adversarentur verba illa Christi Matth. 19. 8. *Moyses ad duritiem cordis vestri permisit vobis dimittere uxores vestras,* ais necesse esse, ut Christus aliud dicere voluerit, quam verba ipsa præ se ferant. Cum nusquam extet apud Mosem licentia dimittendi uxores quamvis ob caussam.

Hoc, Palæologe, nihil est. Nam, etiamsi verba accipiantur, ut sonant, non tamen, necessario sequetur, Christum dixisse, à Mose permissum fuisse, ut uxores dimitterentur quamvis ob caussam, sed tantummodo sequetur, Mosem, teste Christo, permisisse, ut ob multas caussas uxores dimittere liceret. Hanc enim vim omnino habent indefinitæ ejusmodi enunciationes. Quamvis ita etiam accipi possint, ut perinde sit, ac si universalibus verbis conceptæ forent, & idem cuipiam videri queat, si quis simpliciter dicat, Licet dimittere uxorem, ac si addat, ob quamvis caussam. Quemadmodum supra cap. 4. dictum fuit. Verum, ut diximus, modo, ob multas causas uxorem dimittere liceat, verissima nihilominus erit, & propriis verbis concepta enunciatio ista, etiamsi non ob quamvis causam id facere liceat. Nam si (exempli causa) aliquis diceret, te sentire, populo Christiano licere bella gerere, vere ac proprie loqueretur, quamvis non semper, neque ob quamcunque causam id ei licere sentias, sed tunc demum, cum causa justa fuerit. Quod cum (ut tibi quidem videtur) multis modis contingere possit, recte indefinitis verbis enunciationem suam ille concepisset. Igitur, si probatum fuerit (ut postmodum fiet) à Mose ob multas causas permissum fuisse uxorem dimittere, jam apparebit, nihil esse, cur dubitari possit, quin Christus vere, ac proprie locutus fuerit, cum dixit, Mosem Judæis permisisse, ut uxores suas dimitterent, aut aliter, quam præ se ferant, verba ejus accipienda sint, etiamsi vel non appareat, ob quamvis causam id Mosem permisisse, vel etiam, ob aliquas causas non permisisse, constet. Nec vero Pharisæi ipsi, cum ea verba dixerunt Matth. 19. 7. *Quid ergo Moyses mandavit dari libellum repudii, & dimittere?* (quod ita se habere Christus confirmare videtur) ob quamvis causam uxorem dimittere, à Mose permissum fuisse, dicere voluerunt, quemadmodum tu in fine pag. 131 scribis, sed ob aliquas. Hoc enim non ad id ipsum confirmandum, de quo plane se dubitare Christum interrogantes ostenderant, ex Lege attulerunt, nimis enim ineptos, aut insidiosos se prodidissent, sed Christi responsioni objecerunt. Qui simpliciter negaverat, uxorem dimittere licere, & quod Deus conjunxerat,

xerat, ab homine separari non debere, affirmaverat. Ac si dicerent, Quomodo ergo locum habebit praeceptum Mosis, qui repudii libellum uxori dimittendae dari mandavit, si verum est, quod ais, uxorem dimittere non licere? Cum enim ob unam tantum stupri causam id licere, ut deinde explicuit, sentiret Christus, recte, non licere, simpliciter dicere potuit. Hinc apud Marcum Marc. 10. 11, & Lucam Luc. 16. 18, nulla nec ante, nec post exceptione addita, negat praecise Christus, licere uxorem dimittere, & aliam ducere. Unde illorum errori occasio data est, qui, ne propter adulterium quidem, id licere volunt. Non sunt igitur (nisi aliud afferas) Christi verba aliter, ac sonant, accipienda. Et, cum dicat, Mosem permisisse Judaeis, ut uxores dimitterent, id ob multas causas licuisse, est intelligendum. Immo, si nihil praeterea quaerendum est, quam, ut Christus Pharisaeorum dictum confirmaverit, satis est, eum voluisse dicere, à Mose ob nonnullas causas repudia permissa fuisse. Qua de re cum ab ipso aliter statuatur, quin inter ipsius, & Mosis praecepta evidens discrimen appareat, nullo pacto negari potest.

Sed operae pretium est videre, quomodo tu Christi verba interpretanda esse sentias, & quomodo, à Mose ipso ob solam stupri causam repudia permissa fuisse, demonstrare tentes. Igitur in extrema pag. 134, sic scribis, *Ad hunc autem modum ordino textum: Moses etiamsi ob duritiam cordis vestri permisisset vobis repudiare uxores vestras, quamvis ob causam, attamen ab initio non ita erat, &c.* Subjungis deinde quatuor causas, quare ita ordines textum. Quarum primam, & tertiam supra refutavimus. Quanquam quid attinet primam refellere, cum ea verba, *Nisi abundaverit, &c.* 5. Matthaei capite scripta sint, ea vero, de quorum hic interpretatione quaerimus, capite 19? illa Christus Discipulis suis, haec vero Pharisaeis dixerit? Agnoscis, ut arbitror, turpem lapsum tuum, cum verba ipsa per se, neque eodem tempore, neque iisdem dicta utraque fuisse, aut dici potuisse, satis aperte doceant. Quod vero ad tertiam causam pertinet, ea, ut ante monuimus, interpretationem istam tuam plane destruit. Nam, si ob eam causam, quod Christus non Majoribus vestris dixit, sed Vobis, cum non de eo, quod Moses dixisset, qui majoribus eorum, non autem iis ipsis, quibuscum loquebatur, leges tulerat, sed de eo, quod Scribae, & Pharisaei tunc dicerent, verba facere necesse est, certe non Etiamsi permisisset, quod ad Mosem ipsum omnino referendum esset, sed Permisit, ut ipsa verba habent, legendum est. Ut scilicet ad Scribas, & Pharisaeos referatur, qui reipsa uxores dimittere permittebant. Quod quia, tanquam à Mose traditum, populo (ut tibi videtur) obtrudebant, propterea ipsum Mosem id fecisse Christus dicere potuerit, interpretibus scilicet (ut ipse loqueris) Scribis, & Pharisaeis. Itaque vides, quam non modo tuo more parum tibi constes, sed quam etiam à teipso quodammodo abalienatus videare, qui duorum, quae invicem repugnant, alterum ad alterius confirmationem afferas.

Sed de secunda, & quarta caussa videamus. In quibus illud primum à te peccatum est, quod unicam caussam in duas inepte dissecuisti. Sic enim dicere debueras: Cum & Deus ab initio, Ipso Christo teste, & Christus postea ob stupri caussam repudium permiserit, atque ob hanc solam caussam Moses repudium permittat, necesse est fateri, Mosem in repudio permittendo nihil fecisse, quod Christus ulla ratione improbare possit, sive Dei ordinationem, sive id, quod Ipse constituit, considerare velimus. Sed Christus improbat id, quod de Mose repudium permittente prae se ferunt ipsius verba illa, *Moses ad duritiam cordis vestri permisit vobis dimittere uxores vestras.* Igitur haec verba aliter, ac sonant, sunt accipienda, nec intelligendum est, Mosem permisisse, &c. sed, Etiamsi Moses permisisset, &c. Ad hunc modum, Inquam, te unicam hanc caussam explicare oportebat, non autem ex ea duas facere, Unam; quod Christus ob stuprum repudium permittat, & hanc solam caussam Moses bene intellectus in legibus datis adferat, Alteram, quod Deus, teste hic ipso Christo, ab initio ob stupri caussam matrimonium dissolvi posse voluerit, & hanc solam caussam Moses inter leges apposuerit. Nec enim satis est, alterutrum, sed utrumque verum esse oportet. Nam, si vel Deus ab initio, vel Christus postea ob ipsum stuprum repudium non permisisset, satis habuisset Christus ad Mosis permissionem istam improbandam. Deinde in eo errasti, quod utrobique id plane retices, sine quo argumentationis tuae nulla vis est, &, quo non explicato, quid tibi velis, vix quisquam intelliget. Retices autem, Christum id improbare, quod Mosi tribuere videtur. Jam vero ista tua sive unica, sive duplex caussa, eo solo fundamento nititur, quod Moses ob stuprum duntaxat divortium permiserit. Quod sane inepte factum censeri debet, cum hoc illud ipsum sit, de quo potissimum controvertitur, cujusque contrarium ne ex Christi verbis illis probari possit, idcirco inauditam istam eorum interpretationem commentus es. Verumtamen, si, quidquid, ut id probes, à te dictum fuerit, falsum esse fundamentum istud demonstrabitur, corruet illico universum hoc aedificium tuum, & simul tota caussa cades, ac fateri necesse habebis, Mosem non consentire cum Christo, qui manifeste ob solum stuprum divortium permisit.

Sed, antequam id demonstrare aggredior, ea perpendere liber, quae in explicanda quarta tuae verborum interpretationis caussa scripsisti. Ais igitur, *Et illud* [*in causa est, ut ita ordinem textum*] *quod cum Jesus Christus narret, quanam ratione ordinatum fuerit ab initio matrimonium, stupri causam inter illa quae Deus ordinavit ad matrimonii dissolutionem recitet, quam solam Mosem, apposuisse inter leges videmus.* Haec tua verba eam sententiam continent, quae & id, quod ipsis probare quaeris, insigniter labefactat, & falsa est, & denique cum eo, quod paullo ante dixeras, evidenter pugnat.

Quid enim tuae ipsius interpretationi, quam his verbis confirmare studes, magis contrarium videri potest, quam Deum ab initio non stupri caussam tantum, sed alias quoque caussas ad matrimonium dissolvendum constituisse, ut tu hic satis aperte dicis? An non eam interpretationem, quamvis ejusmodi, quae risum legenti movere possit, idcirco commentus es, ne Christus fateri videatur, a Mose ob alias praeter stuprum caussas uxores dimittere permissum fuisse? Atqui, si Deus ipse id fecerat, quid caussae est, cur Moses facere non potuerit? Hic sane, mi Palaeologe, tam foede es lapsus, ut dubitari non possit, quin aliud ageres, cum haec scriberes. At dices fortasse, verbum *ordinavit* in verbis tuis cum iis, quae statim sequuntur, *ad matrimonii dissolutionem*, conjungendum non esse, sed cum ipsis priora illa, *stupri causam*, vel posterius illud, *recitet*, conjungi debere. Certe, si ita res se habet, excusandus tamen ego sum; etiamsi te acriter reprehenderim, nulla enim distinctio inter id verbum, & sequentia apposita est. Tu vero accusandus, non dicam, quod non apposueris, nam id typographi operarum vitium esse potest, sed quod ita sine caussa verborum ordinem in oratione inverteris, & tibi soli imputandum est, si sensus, tanquam tuo multo ipsis accommodatior, ex verbis tuis eliciatur, non solum à tuo sensu diversus, sed tibi ipsi maxime adversarius. Debueras enim sic verba tua ordinare, *inter illa, quae Deus ordinavit, stupri causam ad matrimonii dissolutionem recitet*, &c. Quanquam nimis dure ea verba; *ad matrimonii dissolutionem*, cum caeteris cohaerere videntur, nisi ea cum verbo *ordinavit* conjungantur. Nolui tamen; praesertim cum alias durissimas verborum structuras in tuis scriptis observaverim, hanc dissimulare, si forte ea ex sensu tuo in verbis tuis esset.

Verumtamen dic, te obsecro, qua ratione probas, Christum stupri caussam inter illa, quae Deus ordinavit ad matrimonii dissolutionem recitasse? Legat, quisquis sit, locum ipsum, nemo erit, qui, te falsa dicere, plane non agnoscat. Nam ne vestigium quidem ejusce rei in Christi verbis apparet. Quod enim pag 132. ais, non

constare Christi rationem, nisi (quæ sequuntur sunt ipsa verba tua) *sicut quæ Deus conjunxit homo dissuere non debet: Ita quæ Deus stupri causa disjunxit, homo copulare non tentet.* Istud, inquam, primum non satis est. Hic enim non solum, stupri caussam ad matrimonii dissolutionem à Deo ordinatam fuisse, Christum dicentem facis, sed (ut quidem verba tua præ se ferunt) inter alia, quæ Deus ad matrimonii dissolutionem ordinavit, eam caussam ipsum recitare affirmas, & sic, alias etiam caussas præter caussam stupri Deum ad matrimonium dissolvendum constituisse, à Christo affirmari ais. Deinde falsum est id, quod in ratiocinatione ista tacite sumitur, Debuisse scilicet Christum, quemadmodum divino testimonio dictum suum de non dimittenda uxore confirmavit, sic etiam unam illam caussam uxorem dimittendi confirmare, quam ipse probaturus esset. In illo enim propterea divino testimonio est usus, quia alioquin ostendere non potuisset, Mosem ad duritiem cordis illorum populo uxores dimittere permisisse, non autem, quia sic ab initio esset. In hoc autem ipse, tanquam auctoritatem habens, loquitur, nec alio præterea Dei testimonio indiget, cum satis superque a Deo ejus verbis testimonium veritatis & jam datum fuisset, & identidem daretur. Postremo, dum ita, ut vidimus, ratiocinaris, in eo vehementer erras, quod hæc duo, Uxorem non dimittere, & Uxorem propter stuprum dimittere, quod attinet ad Dei institutionem, & voluntatem, paria esse vis, cum tamen illud præceptum sit, hoc autem permissum. Quare perperam à te dictum est, hominem copulare non debere, quæ Deus stupri caussa disjunxit. Nihil enim propter stuprum disjunxit Deus, sed, disjungi posse, tantummodo concessit. Sed tu, scilicet, uxoris repudium propter stuprum ipsi viro manifestum in Mosaica lege mandatum esse existimasti, quemadmodum ex iis constat, quæ scribis pag. 221. Verum ut diximus, id non mandatum, sed permissum tantummodo fuit.

Restat ultimum, quod verbis, quibus hanc tuam quartam caussam explicas, objiciebamus. Nam paullo ante eis prorsus repugnantia dixisti, cum ais, *Ab initio ordinati à Deo matrimonii, nulla fit mentio de repudio uxoris, verum dura & ferrea ætate emergente, Moses libelli repudii intulit mentionem, ob unam causam, stuprum scilicet.* Moses igitur, ut ibi affirmas, is fuit, qui de repudianda uxore ob unam stupri caussam mentionem fecit, cum antea, præsertim ab initio ordinati à Deo matrimonii, nulla ejus rei mentio facta esset. Atqui hoc ex diametro (quod ajunt) cum eo pugnat, quod in hac quarta caussa scribis, Christum cum narraret, quanam ratione ordinatum fuisset ab initio matrimonium, stupri caussam inter illa, quæ Deus ordinavit ad matrimonii dissolutionem recitasse. Quæ repugnantia ex iis verbis evidentius apparet, quæ statim subjicis, *quam solam Mosem apposuisse inter leges videmus.* Ex quibus solis satis constat, te hic sentire, etiam ante Mosem eam caussam dimittendi uxorem extitisse, & eam solam ex aliis nonnullis Mosem in suis legibus retinuisse. Id quod cum eo consentit, quod pag. 132. scripsisti, dum Christum sic loquentem facis: *Ante Mosis tamen tempora hoc non erat, cum Deus conjugium dissolvendum non permitteret nisi stupri tantum causa, & non quamvis ob causam*: nisi quod tecum ipse iterum pugnans, ibi apertissime, ante Mosem Deum non nisi ob stuprum, hic vero non obscure ob alias etiam caussas matrimonium dirimi posse, permisisse affirmas.

Sed jam, quomodo probes, Mosem ob stupri tantum caussam divortium permisisse, dispiciamus. Permittit Moses, ut ex initio cap. 24. Deut. apparet, uxorem propter aliquam fœditatem in ea inventam dimittere. Tu Alicujus fœditatis nomine stuprum clancularium intelligi debere affirmas, idque ad hunc modum probare instituis. Moses ait, si quis dimiserit propter aliquam fœditatem in ea inventam uxorem suam, eam pollutam & abominabilem factam esse coram Deo, id quod (inquis) apud Hieremiam Hier. 3:1. &c. quoque extat, ubi ait Deus, ejusmodi mulierem pollutam, & contaminatam esse. Sed pollutam esse, abominabilem esse, contaminatam esse, nihil aliud est, quam suspectam, & infamem esse apud maritum de stupro. Igitur fœditatem aliquam in uxore invenire, nihil aliud esse potest, quam aliquas & non inanes stupri admissi conjecturas habere. Sic enim ex iis aperte colligitur, quæ pag. 132, & 133. scribis.

Jam attende, obsecro, & quam graviter, ac multipliciter in hac tua argumentatione erres, agnosce. Primum non omnis repudiata uxor, sive apud Mosem, sive apud Hieremiam polluta esse dicitur, sed ea demum, quæ alteri viro nupserit. Alioquin alteri eam ducere non licuisset. Verum tu in Mosis verbis recitandis eam partem, in qua de secundis nuptiis fit mentio, astute omittis, quamvis deinde inepte verba illa, *prior maritus*, retineas. Quæ sine parte illa cum præcedentibus non cohærent. Erat autem ejusmodi mulier polluta non simpliciter & per se, sed priori viro. Neque enim scribit Moses, eam abominabilem factam esse coram Deo, ut tu, veterem interpretem secutus, eum scribentem facis, sed ait, rem abominabilem coram Jehova esse, si prior maritus eam iterum ad se recipiat, & pro uxore habeat, ut cuilibet Hebræum codicem consulenti constare poterit. Deinde, si pollutio ista ex ipsa fœditate in ea muliere inventa profecta esset, sequeretur, ejusmodi fœditate à viro reperta illico, etiam ante repudium, eam mulierem illi pollutam fuisse, & propterea ab ipso eam pro uxore amplius haberi non potuisse. Quod tamen falsum est. Nemo enim propter quantamlibet fœditatem in uxore inventam eam repudiare necesse habebat. Præterea quid caussæ est, cur affirmes, si polluta ejusmodi mulier erat, necesse esse, ut ea suspecta, & infamis apud virum de stupro fuerit, & fœditas, quam in ea vir reperisset, aliquæ & non inanes conjecturæ essent stupri admissi? Quis enim tibi concesserit, nulla alia ratione mulierem pollutam sub lege Mosis esse potuisse, quam propter stupri non inanem suspicionem? Nec enim, si Mosis verba cum iis, quæ apud Hieremiam leguntur, conjungas, aliud de muliere ista dictum reperies, quam, eam pollutam esse, non autem, ut tu affirmas, pollutam esse, abominabilem esse, contaminatam esse. De Abominabili paullo ante vidimus, & caussam tui erroris ostendimus. De Contaminata idem dicimus, nam eadem ratione hic quoque es lapsus. Legisti enim apud Hieremiam in vetere translatione, *Numquid non polluta, & contaminata erit mulier illa?* Atqui Hebræa verba (ut Franciscus Vatablus ea interpretatur) sic habent, *An non polluendo polluetur terra illa?* Itaque vides, & unicum verbum Polluendi ibi scriptum esse, & illud non ad mulierem, sed ad terram referri, nihilque præterea vel ex Mose, vel ex Hieremia elici posse, quam, ejusmodi mulierem pollutam esse, & propterea rem abominalem esse coram Deo, si prior vir eam iterum ad se recipiat, terramque pollutum iri, in qua id fieri contingat. Nec tamen prædictis tuis in argumentatione ista nectenda peccatis contentus fuisti, sed illud etiam addidisti, ut verba, quæ apud Hieremiam leguntur, ausus ipse sis fœde corrumpere, ea verba scilicet de tuo addendo, *& ob id à me repudiata.* Nempe ut mulierem quoque illam propter fornicationes suas repudiatam fuisse, incauto lectori appareret. Nec interim consideras, quam inepte similitudo illa explicata fuisset, si ea verba addita essent. Cum enim sine ullo dubio pro eo, quod in ejus similitudinis priore parte est Virum alium ducere (ut tu, veterem interpretem imitatus, imperite loquentem Hieremiam facis) id est Viro alteri nubere, in altera parte sit Fornicatam esse cum amatoribus multis (non autem Tuis, ut ipse scribis) quis non videt, ut similitudo constet, quemadmodum non idcirco mulier illa repudiata fuerat, quod alteri viro nupsisset, quippe quæ post repudium nupsisset, sic necesse esse, ut nequaquam eo in loco respublica Israëlis idcirco à Domino repudiata fuisse dicatur, quod fornicata esset cum amatoribus multis? Præterea, si ea verba, *& ob id à me repudiata*, apud Hieremiam legerentur,

rentur, quid tibi opus fuisset, ut mulierem illam propter stupri non inanes conjecturas à priore viro repudiatam fuisse probares, ad id confugere, quod ea mulier polluta, & contaminata inibi esse diceretur? Nonne ex altera similitudinis parte perspicuum fuisset, eam ob stuprum repudiatam fuisse à priore viro, quemadmodum Israelis respublica à Domino, propterea quia cum amatoribus multis fornicata esset, repudiata fuerat?

Certissimum igitur esse potest, non sulum argumentatione ista tua id non effici, quod opinaris, Mosem videlicet, non nisi ob stupri unam caussam divortium permisisse, verum etiam, uti prædiximus, te in ea explicanda graviter admodum, ac multipliciter lapsum fuisse. Et sane, quod ad ipsam totius argumentationis vim attinet, Fœditatis alicujus nomine apud Mosem, admissi stupri tantum aliquas, easque non inanes conjecturas intelligere, ridiculum censeri debet: quandoquidem alia multa, quæ fœda sunt, in muliere inveniri possunt, quæ hic commemorare non est necesse. Præsertim cum satis fuerit, ut ex ipsius Mosis verbis apparet, ejusmodi fuisse fœditatem illam, ut ea mulier in viri sui oculis gratiam non invenisset. Nec præterea aliam dimissionis caussam fuisse, significare ibi fortasse voluit Moses, nisi quod, postquam convenissent, viro uxor non placuisset. Ut, quæ de fœditate aliqua deinde commemorat, exempli caussa commemoret, non autem quia vel dimittendi caussam, vel rationem, cur uxor viro minus placuisset, ad fœditatem aliquam in ea repertam restringere velit. Certe Tigurini eum locum ita verterunt, *Ut si inveniat in ea rem aliquam fœdam.* Nam, si fœditatis tantum alicujus rationem habere Moses voluisset, verisimile admodum est, eum nullam prorsus mentionem facturum fuisse de non inventa gratia in oculis viri, & ad hunc modum dicturum, Si vir uxorem acceperit, eamque habuerit, &, quia fœditatem aliquam in ea invenerit, scripserit ei, &c. (neque enim, ut Vatablus monet, est hic sententia absoluta, sed debet hic versus conjungi cum sequentibus verbis, *non poterit prior*, &c.) Sed quia, quasi aliud agens (ut quidem ego sentio) permittere populo voluit uxores, quæ justa quavis de caussa minus gratæ essent, dimittere, propterea non ita locutus est, sed, quod uxor in viri oculis gratiam non invenisset, diserte commemoravit, addens pro caussæ exemplo fœditatis in ipsa inventæ mentionem, ut, caussam justam esse debere, ostenderet. Quod quia non ita apertum erat, idcirco haud stulte ambigebant Pharisæi, vel se ambigere simulabant, utrum quamvis ob caussam uxorem dimittere liceret. Stulti autem plane fuissent, si ex ipsius Mosis verbis ob stupri tantum indicia id licuisse constitisset, aut constare potuisset, & ineptus ipse Christus videri posset, qui quæstionis eorum vanitatem, & in Mosis verbis intelligendis ipsorum ruditatem aperte non redarguisset. Ut igitur concludamus, cum Fœditatis alicujus nomine non stupri tantum aliquæ, eæque haud inanes conjecturæ apud Mosem intelligantur, sed alia non pauca, quemadmodum nomen ipsum declarat, quinetiam non ad solam aliquam fœditatem ipsius verba restringenda sint, satis constare potest, non propter stupri solam caussam, sed propter alias multas Mosem uxores dimittere permisisse, Christique verba, dum ait, *Moses permisit vobis dimittere uxores vestras*, ut sonant, accipienda esse, nec ulla ratione posse, nedum (ut tibi videtur) debere intelligi, perinde ac si dictum fuisset, Etiamsi Moses vobis permisisset, &c. Quod si quis mirabilem istam tuam verborum Christi interpretationem plane ineptam, ac ridiculam esse agnoscere velit, eundem locum apud Marcum legat in initio cap. 10. Cum enim ibi in Pharisæorum interrogatione non habeantur illa verba, Quamvis ob caussam, nec Christus in responsione aliquid dicat, unde colligi possit, eum Pharisæos reprehendere voluisse, quod permissionem illam Mosis ad quamvis caussam pertraherent, sed simpliciter neget, uxorem dimittere licere, cum tamen ex Mose propter unam aliquam saltem caussam id licuisse constaret, nullum ibi locum invenire potest interpretatio ista tua. Itaque non opus est, quum alioquin ea insolens, & fortasse sine ullo exemplo sit, ostendere, & exempla, quæ affers, loco nostro similia non esse, demonstrare. Id tantummodo addidisse satis fuerit, teipsum paullo ante, id est eadem pag. 134. in cujus fine interpretationem istam tuam explicare instituis, nec ullam vel mutatæ sententiæ, vel novæ Christi verborum explanationis significationem das, longe aliter ea verba explanasse, &, ut sonant, ea accepisse, nisi quod inepte eam Mosis permissionem ad casum suspicionis violati thori restringis. Sic enim παραφραστικῶς, ea interpretaris, *Ad vitandam duritiam vestri cordis, seu ad significandam cordis vestri implacabilitatem, indulsit vobis* (Moses) *dandi libelli repudii facultatem, tum violati thori vobis obrepsisset suspicio.* Quo facto, quædam subjicis, quæ ad hujus interpretationis confirmationem, & explicationem pertinent. Deinde addis ea verba, *Ad hunc autem modum ordino textum: Moses etiamsi ob duritiam*, &c. Certe tantam tuam inconstantiam satis mirari non possum, qui eodem orationis filo, tanquam unicam interpretationem, duas complectaris tantopere inter se diversas. Jam vero prior illa tua interpretatio cum restrictione illa nullo pacto sustineri potest. Perspicuum enim est, Christum, si ejus verba, ut sunant, accipienda sunt, Mosis permissionem non approbare, idque tu, ut supra disputatum fuit, in posteriore interpretatione confirmanda tacite reipsa contendis, ut ea ratione evincas, Christi verba aliter, ac præ se ferre videantur, accipienda esse, cum scilicet (ut quidem tibi persuasum est) in hac dimittendæ uxoris caussa nihil prorsus Christi præceptum à Mosis permissione discrepet. Quod quam longe à veritate abhorreat, abunde me demonstrasse confido, & ob eam rem planum fecisse, summa injuria à te Racovienses fuisse reprehensos, quod exemplum hoc ad te falsitatis convincendum attulissent, qui inter Mosis legem, & Christi præcepta in ejusmodi rebus nullum discrimen constituas. Quare jam de altero exemplo videamus.

CAPUT IX.

ALterum exemplum diversitatis inter Christum, & Mosem in moralibus præceptis, quod inter ea, quæ à Racoviensibus allata fuerunt, à tuis reprehensionibus defendendum aperte, ac nominatim suscepimus, illud est, Quod Moses pejerationes tantum vetat, Christus vero etiam juramenta omnia, ut ex ipsius verbis patet, in quibus Est est, Non non tantum dicere jubemur Matth. 5.37, &, quidquid præterea addatur, à Malo esse affirmatur, & propterea piis illicitum, id quod à Jacobo Jac. 5.12. quoque ejusdem Christi Apostolo traditur. Hæc ab ipsis dicta sunt pag. 62. Quæ tu in responsione ad septimam, quam facis, eorum objectionem, pag. 227. refellere instituis. Objectionem autem breviter ex eorum sententia his verbis explicas, *Juramenta permittit Lex Mosis, Christus non permittit.* Jam quæ pro responsione affers, ad duo referri possunt. Unum est, quod nusquam Moses jurare jubeat. Alterum, quod Moses de juramento, magistratu deferente, præstando, Christus vero de jurejurando loquatur, quod sua sponte privatus jurare velit. Nam, si quid hic præterea dicis, id, tanquam vel obiter à te dictum, vel cum reliqua oratione non consentiens, & alibi latius, atque apertius à te expositum, multo commodius separatim postmodum excutietur. De priore igitur responsione, seu responsionis parte videamus.

Dicis, Mosem nusquam jussisse, ut juraretur. Sed quid hoc ad rem? Adversarii tui non dicunt, Mosem jussisse, sed permisisse juramenta, vel te ipso teste, ut vidimus, in eorum objectione formanda. Vide igitur, quam fœde sis lapsus, & quam tibi adverseris. Et ne quis me calumniari suspicetur, cum dico, te pro responsione ad adversariorum objectionem, afferre, nus-

quam Mosem jussisse; ut juraretur, hæc sunt ipsa verba tua pag. 228. post recitationem quorundam verborum Legis ad juramenta pertinentium, *Quibus in verbis nusquam jubetur jurari*, &c. Et rursus infra, *De juramento autem lege Exod. 22. Levit. 5. Deut. 6. 10, ubi nusquam jubetur jurari*, &c. Et paullo post ita concludis, *Falsum igitur est, quod Lex Mosis jubeat jurari*, &c. Præterea quomodo audes affirmare, nusquam legem Mosis jubere, ut juretur, idque ex à te prolatis locis concludere, cum, ut infra apparebit, non omnes locos, in quibus de jurejurando apud Mosem agitur, protuleris? Immo vero cum in aliquo ipsorum, quæ protulisti, ut juretur, præcipiatur? Sic enim habetur Exo. cap. 22. 9. *Si dederit quis proximo suo asinum, aut bovem, aut pecudem, & quamvis bestiam ad custodiendum, & [ipsa] moriatur, aut debilitetur, aut abigatur, nemine vidente, jusjurandum Jehovæ erit inter istos duos*, &c. Ubi nemo non videt, ad inveniendam veritatem, & lites componendas juberi à Mose, ut juretur.

Quod ad alteram responsionem, seu responsionis partem attinet, quomodo (quæso te) probabis unquam, Mosis verba de jurejurando tantum à magistratu delato accipi debere. Certe ad id probandum nihil prorsus à te affertur, nisi quod auctoritate quadam tua, de qua ante non semel diximus, plane confisus, hæc verba scribis ad finem pag. prædictæ 227. *Ita autem dicit Lex: Non assumes, proponente scilicet magistratu, nomen Domini Dei tui in vanum*, &c. Vide, quomodo verba Legis, quæ nullam prorsus magistratus mentionem faciunt, ex tuo capite supplere, & de magistratu loquentis facere audeas, ne minima quidem ratiuncula allata, cur id à te fiat. Præterea pag. seq. ea verba scribis, *De juramento autem lege Exod. 22. Levit. 5. Deut. 6. 10, ubi nusquam jubetur jurari, sed cum jurandum est rerum præteritarum causa, ad inveniendam veritatem coram magistratu, per quid sit jurandum demonstratur*. In quibus verbis te non audacem modo, ut in superioribus, verum etiam plane falsum prodis. In eo enim audax sane es, quod cum in nullo ex à te citatis locis magistratus jusjurandum deferentis mentio fiat, nec porro, nisi in primo, ulla extent indicia, quod ea juramenta à magistratu deferenda essent, tamen audes affirmare, ibi de jurando coram magistratu agi. Idem dico de eo, quod consequenter ais, in prædictis locis de jurejurando præteritarum rerum caussa adhibendo verba fieri. Nusquam enim id, nisi in primo eorum locorum, apparet. Jam vero in eo ipso es falsus, quod asseris, de juramento rerum præteritarum caussa coram magistratu præstando in illis locis verba fieri, cum in secundo, id est, Levit. cap. 5. de alio genere juramenti manifeste agatur. Scriptum est enim ibi ℣. 4, si ipsa Hebræa verba attenderis, ad hunc modum, *Aut anima, si juraverit proferendo labiis, ut male faciat, vel ut bene faciat, secundum omnia, quæ proferet homo jurando, & absconditum fuerit ab ipso, isque [postea] scierit, & peccavit in unum ex istis, confitebitur, quod peccaverit in ea re. Et adducet sacrificium pro delicto suo Jehovæ*, &c. Nemo tam cæcus esse potest, qui in his verbis de juramentis super re futura ideoque à magistratu non delatis, agi non videat. Nam magistratus, ut ipse pag. 227. fateris, non super rebus futuris, sed super præteritis juramenta deferre solet, ut alia manifesta indicia omittam, ex quibus, ibi de juramentis plane voluntariis privatorum verba fieri, aperte colligitur. Video enim, quid responsurus sis, vel potius, qua ratione id, quod tibi hoc loco à me objicitur, non diluendum, sed risu excipiendum, sis arbitraturus. Dices enim, me, qui te falsum esse dixerim, vere falsum esse, qui crediderim, locum à te Levit. cap. 5. citatum eum esse, quem protuli ℣. 4. cum is sit in ipso capitis initio, ubi ex antiqui interpretis translatione scriptum est, *Si peccaverit anima, & audierit vocem jurantis*, sive *adjurantis*, &c. Unde etiam constare dices, non in primo tantum, ut ego affirmabam, sed in secundo quoque loco magistratus jusjurandum super re præterita deferentis aperta indicia esse.

Ad hæc duo, Palæologe, sigillatim responsum accipe. Primum dico, si istum, non autem, quem ego protuleram, locum ex 5. Levit. cap. citare voluisti, non me falsum fuisse, qui, ut jam cognoscere potuisti, & mox melius cognosces, de te id, quod verum est, hac in parte sum opinatus, &, si verum confitendum mihi est, pro certo habui: sed te non leviter errasse, & mihi errandi, id est mentem tuam non percipiendi, quantum in te fuit, justissimam caussam dedisse. Nam quis unquam, nisi de tua mente aliunde constaret, divinare posset, te, cum caput illud 5. Levit. citas, tanquam in quo jurisjurandi privatorum fiat mentio, eam capitis partem intelligere, ubi ejusmodi jusjurandum non nominatur, non autem eam, ubi ejus fit aperta commemoratio? Nulla enim de juramento alicujus privati hominis in primis istis ejus cap. verbis fit mentio, sed tantummodo judicis, seu magistratus (ut fere sentiunt interpretes) adjurantis privatum hominem, ut dicat, quid de aliqua re viderit, aut cognitum habuerit.

At enim tu & hic pag. 229, & supra pag. 141, & 142. affirmas, idem esse adjurari, quod sibi jusjurandum deferri, & idem esse (verbi gratia) cum Cajaphas (non autem Annas, ut tu scribis) dixit Christo Matth. 26. 63. *Adjuro te per Deum vivum, ut dicas nobis, si tu es Christus filius Dei*, ac si dixisset (sunt ipsa verba tua) *Jura per Deum vivum, si tu sis Christus aut non sis*. Et similiter, cum Paulus ad Thessalonicenses scribens 1 Thess. 5. 27. ait, *Adjuro vos per Dominum, ut legatur Epistola hæc omnibus sanctis fratribus*, illud, *Adjuro vos*, nihil aliud esse, quam *Juramento vos adigo*. Et addis, *Et si præsens esset, dixisset: Jurate mihi per Dominum, quod hanc Epistolam legetis aliis*. Igitur, si hæc doctrina tua vera est, cum dæmoniacus ille Christo dicebat Mar. 5. 7. *Adjuro te per Deum, ne me torqueas*, idem erat, ac si dixisset, Jura mihi per Deum, quod me non torquebis. Et cum Ephesi Judæi illi exorcistæ, tentantes nomen Domini Jesu super eos nominare, qui malos spiritus habebant, dicebant Acto. 19. 13. *Adjuramus vos per Jesum, quem Paulus prædicat*, nihil aliud dicere volebant, quam Jurate nobis per Jesum, quem Paulus prædicat. Quid (obsecro) insulsius, aut ineptius excogitari potest? Nam quis non videt, in his locis Adjurare per Deum, Adjurare per Jesum, sive ὁρκίζειν τὸν θεὸν, ὁρκίζειν τὸν Ἰησοῦν, nihil aliud esse, quam Obtestari per Deum, Obtestari per Jesum? Quod tu ipse agnoscis in verbis illis pag. 229. *Cum obtestatio per nomen Dei species sit juramenti*, &c. Nam quod ais, obtestationem per nomen Dei esse speciem juramenti, nec quisquam id tibi unquam concedet, nec, si verum esset, quidquam ad rem faceret. Non enim hic quæritur, an is juret, qui obtestatur, sed is, quem ille obtestatur. Quanquam apparet, te in verbis istis scribendis, lapsum esse, & Juramenti, pro Delati, aut Deferendi juramenti, scripsisse. Verum ne delati quidem, aut deferendi juramenti speciem obtestationem per Dei nomen esse, ab ullo tibi facile concedetur. Significat quidem aliquando verbum ὁρκίζω, sive ἐξορκίζω jusjurandum exigere, seu curare, aut petere, ut quis juret, præsertim in Græca Testamenti Veteris interpretatione, quod Adjurare Latinus interpres dixit. Verum id non est perpetuum; & in duobus locis à te citatis ea significatio neutiquam admittenda est, cum nullo modo, quod ad priorem attinet, verisimile sit, Cajapham voluisse, ut Christus juraret, sed tantummodo ut, quoniam nihil respondebat, ad respondendum obtestatione illa per Deum viventem adigeretur, quod etiam eventus comprobavit. Neque enim juravit Christus, sed simpliciter respondit, *Tu dixisti*. Ex quo etiam intelligi par est, Cajaphæ verba non id esse, quod tu ais, *Jura per Deum vivum, si tu sis Christus aut non sis*. Namque ad hæc verba non potuisset Christus respondere, *Tu dixisti*. Sed tu nimirum ea verba ita concepisti, ut ad jurisjurandi exactionem melius accommodari possent. Nam ipsa quoque verba Cajaphæ recitans, addidisti de tuo ad finem duo illa verba; *aut minime*. Et sane, si Cajaphas jusjurandum à Christo exegisset, plane verisimile

est,

est, illum aliter, ac fecit, locuturum fuisse, & non modo, ut tu fecisti, postrema sua verba concepturum, verum etiam dicturum, Adjuro te, ut nobis dicas per Deum vivum, an tu sis Christus Dei filius, nec ne. Quod perinde fuisset, ac si dixisset, Dic nobis, jurejurando per Deum vivum interposito, an tu sis &c. non autem, ut fecit, *Adjuro te per Deum viventem, ut dicas nobis, si tu es Christus filius Dei.* Quod si tamen ad juramenti delationem referri posset, nihil aliud, ut ipse ex parte confirmas, esset, quam Jura per Deum viventem, te nobis dicturum, an tu sis Christus filius Dei: cujus jurisjurandi petitio, sive exactio prorsus inepta fuisset. Quid enim attinet, cum id quæritur, ut quispiam in præsentia aliquid, nec ne sit, dicat, ab eo petere; sive exigere, ut id se dicturum juret, cum exigi ab eo possit, ut jam, interposito juramento, dicat? præsertim si, ut verum dicat, quæritur. Nam, qui juraverit, se aliquid, nec ne sit, dicturum, perjurus quidem erit, nisi dixerit, sed non erit perjurus, etiamsi falsum dixerit, non enim, se veritatem dicturum juravit, sed tantummodo aliquid affirmaturum, aut negaturum. Hæc tu ipse fortasse cum sentires, aut certe aliquam ineptitudinem ejus exacti jurisjurandi animadverteres, astute verbum Dicendi in tua interpretatinne omisisti, ne scilicet videretur Cajaphas exigere à Christo, ut juret se dicturum, an sit, &c. quod, ut demonstratum fuit, plane ineptum esset, sed ut juret, an sit, &c. Quanquam haud scio, an apud probatum ullum scriptorem locutio ista inveniatur, & Jurare, an aliquid sit, pro Jurejurando interposito dicere, an aliquid sit, accipiatur. Illud certum est, cum verbum ὁρκίζω, sive ἐξορκίζω jurisjurandi petitionem significat, non solere requiri jusjurandum illud super præsentibus, aut preteritis rebus, quæ in juraturi potestate non sunt, idque sine determinatione, utra pars negativa, an affirmativa (ut loquuntur) eo jurejurando comprehendi debeat, ut Cajaphæ verba interpretari necesse est, si verbum ἐξορκίζω ibi ad jurisjurandi petitionem aut exactionem referri debet: sed super rebus futuris, quæ ex juraturi voluntate pendeant, idque cum determinatione certa alicujus rei, quam is, qui jusjurandum exigit, sibi, jurejurando interposito, promitti velit, quemadmodum Græcæ Testamenti veteris interpretationis exempla docere possunt, ut Gen. cap. 24. 3, & 37. & cap. 50. 5, & 6. Esdr. 10. 5 & aliis in locis. Et hæc quidem, quod attinet ad priorem ex duobus illis locis.

Quod vero attinet ad posteriorem, nullo modo admittendum est, Paulum juramento adigere voluisse Thessalonicenses, præsertim absentes, id est ab illis exegisse, ut jurarent, se lecturos esse Epistolam illam omnibus fratribus, cum à præsentibus, non autem absentibus, juramenta exigi soleant. Nam quod ais, Paulum, si præsens fuisset, dicturum, Jurate mihi per Dominum, quod hanc Epistolam legetis aliis, multis modis in eo ridiculum te prodis. Primum, quod tanquam vates, aut divinus aliquis id pro certo affirmas, de quo humana ratione nihil constitui potest. Deinde, quia minime credendum est, præsentem quoque simplici per Dominum obtestatione Paulum contentum futurum non fuisse, & temere jusjurandum super re futura, id est ubi, vel teipso teste, ingens perjurii periculum est, à Christianis hominibus, quibus ne incidant in perjurium (ut tibi placet) ejusmodi juramenta potissimum interdicta fuerunt, exacturum fuisse. Postremo, quia, etiamsi verum esset, Paulum, si præsens fuisset, jusjurandum à Thessalonicensibus fuisse exacturum, tamen id nihil ad rem faceret. Non enim quæritur, quid Paulus præsens facturus fuisset, sed quid absens fecerit, & utrum verba illa, *Adjuro vos per Dominum*, &c. species quædam jurisjurandi exigendi sit, quemadmodum tu affirmas. Nam, si dixeris (ut omnino velle videris) si concedatur, Paulum præsentem à Thessalonicensibus jusjurandum fuisse exacturum, necessario sequi, ut absens id, quod tantundem valeat, exegerit, hic te rursus non uno modo ridiculum prodideris. Primum, quia multa præsentes facere possumus, quæ absentes non modo ipsa, sed ne eorum quidem paria possumus præstare, aut, si possumus, non solemus. Cujusmodi profecto est jurisjurandi exactio, quæ neque ipsa, neque id, quod tantundem valeat, à nobis, dum absumus, fieri potest, aut certe non solet. Deinde, si recte conclusa esset ratio ista tua, sequeretur, modum juramenti exigendi inter præsentes quidem esse, ut aperte, ac disertis verbis jusjurandum ipsum exigeretur, inter absentes vero per ejusmodi obtestationem, qua usus est Paulus. Cur igitur Cajaphas, cum præsens esset, à Christo apertis verbis jusjurandum non exegit, si (ut tu quidem affirmas) juramentum quoddam Christo deferre voluit, sed simplici illa obtestatione, ejus, qua Paulus cum Thessalonicensibus usus est, persimili, contentus fuit?

Sed jam nimis diu in hoc priore ad exceptiones tuas responsionis meæ capite immoror, quasi in initio quinti Levit. cap. verbum aliquod scriptum sit, quod verbo Græco ὁρκίζω, sive ἐξορκίζω plane respondeat. Cum tamen ibi sit nomen Hebræum אלה, quod juramentum, vel execrationem significat, seu maledictionem. Cumque juramenti significatio ibi locum habere non possit, &, si posset, ad propositum non faceret, cum non de juramento aliquo judicis, aut magistratus, sed privati quæratur (nisi fortasse Moses, quem tu scilicet, ut supra vidimus, imitari volueris, lapsus est, & Juramenti, pro Juramenti delati, scripsit) maledictionis etiam simplicis significatio ad rem non faciat, nam aliquid quærimus, quod (ut tibi quidem videri possit) jurisjurandi exigendi vim habeat; restat, ut velimus, ibi execrationis fieri mentionem. Sed execratio, quamvis propius ad obtestationem accedat, quæ tibi vim jurisjurandi deferendi, vel exigendi habere videtur, tamen multo minus etiam, quam obtestatio, eam vim habere dicenda est. Non igitur, ut tu putasti, agitur eo in loco de jurejurando, quod homini privato à magistratu deferatur, sed de execratione, quæ à judice, vel coram judice alicui privato homini vel nominatim, vel generalibus verbis (ut ita dicam) impingatur, nisi dixerit, quidquid quapiam de re aut viderit ipse, aut alia ratione cognoverit. Et ait Moses, eum, qui execrationem istam audiverit, nec tamen, quidquid ea de re viderit, aut cognoverit, testatus fuerit, portaturum iniquitatem suam, nisi videlicet delictum suum ea ratione, quam inibi postmodum præscribit, expiaverit. Quis hic juramento delato locus esse potest, cum manifeste de dissimulatione tantum, aut simplici reticentia agatur? Inquit enim, *Nisi indicaverit*, &c. Idem habes apud Salomonem Proverb. cap. 29. 24. ubi idem nomen אלה legitur. Nam scriptum est ibi ad verbum, *Patiens cum fure odit animam suam, execrationem audiet, & non indicabit.* Si in eo Levit. loco jusjurandum à magistratu delatum fuisse intelligeretur, delictum illius privati aut in eo esset, quod jurare noluisset, aut in eo, quod juratus veritatem non dixisset, & sic perjurus fuisset. Si jurare noluisset, nec Moses simpliciter dixisset, *Nisi indicaverit*, & manifestum ejus delictum fuisset, ac contumacia, quæ non sacrificio aliquo, sed pœna quapiam à magistratu inflicta fuisset expianda. Sin perjurus fuisset, nec verisimile est, ejusmodi publico perjurio super re præterita, ac plane comperta, & idcirco prorsus voluntario, quodque aut cum proximi damno conjunctum, aut certe juridicundo impedimento est, expiationem aliquam per sola sacrificia constitutam fuisse, nec, si fuisset constituta, eadem esset cum ea, quæ perjurio privato, involuntario, & per oblivionem admisso, & ex quo nec jus publicum unquam læditur, & aliquando proximo consulitur, constituta fuit. Atqui istius, de quo agimus, delicto, & huic, de quo modo diximus, perjurio, una eademque expiatio constituta est, ut paulo infra eodem capite apparet.

Ex iis, quæ hactenus dicta sunt, facile intelligi potest, quam recte à me tibi objectum fuerit, quod falso dixeris, in eo Levitici quinto capite de jurejurando agi

rerum

rerum præteritarum caussa coram magistratu præstando, eo quia ibi omnino de alio jurejurandi genere agatur, etiamsi caput illud citando, ejus initium intellexeris, cum non nisi in eo initio tacite magistratus mentio fiat, ubi nullum prorsus nec præstandum, nec præstitum juramentum commemorari, demonstratum fuit. Ubi vero jurisjurandi fit aperta mentio, ibi magistratus (vel te ipso judice) non commemoretur, & de rebus futuris, non autem præteritis agatur. Intelligi proinde potest, me minime falsum fuisse in percipiendo, quamnam ejus cap. partem citare intellexisses? sed, ut tanto magis error tuus patefieret, cum ejus rei justam caussam haberem, ideo à principio quodammodo connivere voluisse. Et hæc satis sint pro responsione ad priorem exceptionem tuam, quam ego scilicet pro te adversus meas ipsius objectiones attuleram. Altera exceptio à me pro te allata erat, quod, cum tu non quartum, sed primum ejus 5. Levit. cap. versum citare volueris, non est, cur tibi objiciam, quod in primo tantum locorum, quos in testimonium adduxisti, jurisjurandi indicia appareant rerum præteritarum caussa coram magistratu præstandi, cum in hoc quoque loco, qui ex quatuor à te citatis secundus erat, magistratus præteritæ rei gratia juramentum deferentis satis aperta indicia extent.

Isti exceptioni jam abunde in responsione ad priorem satisfactum est. Nam, etiamsi non quartum, sed primum ejus capitis versum citare volueris, tamen non minus errasti, quam si quartum citasses, cum, ut demonstratum est, tametsi & magistratus, & præteritæ rei ibi mentio fiat: tamen de jurejurando coram magistratu præstando nullum prorsus eo in loco indicium extet, immo manifesta appareant indicia, de ejusmodi jurejurando nullo modo potuisse ibi à Mose verba fieri. Atque ita, ut spero, perspicuum est, ea, quæ tibi in posterioribus locis illis in testimonium pro sententia tua adducendis objeceram, optimo jure à me objecta fuisse. Sed fac, me injuria tibi in testimoniis istis, & superioribus proferendis & nimiam audaciam, & falsitatem objecisse, in illisque omnibus de jurejurando agi à magistratu deferendo, num propterea ex illis efficietur, juramenta, de quibus Moses loquitur, omnia à magistratu deferri? quasi vero in istis solis locis Moses de jurejurando loquatur. Qui tamen præterea & cap. 6. Levit. & toto fere cap. 30. Num. de juramento agit, quibus adde vers. 4. cap. 5. Levit. si quidem tu non eum locum, sed initium cap. afferre voluisti. Sed & alibi fortasse de eo loquitur. In tribus autem istis locis non modo nulla magistratus jusjurandum deferentis fit mentio, sed in secundo, & tertio de jurejurando, quod quis non quidem coram magistratu, sed alibi sua sponte juraverit, manifeste agitur, ut jam de tertio ostensum est, & paullo post de secundo ostendetur. Præterea finge, Mosem nusquam de alio juramento locutum fuisse, nisi de eo, quod à magistratu deferatur, num continuo verum erit, Mosem inter privatos in privatis caussis juramenta non permisisse? sic enim, cum te id satis probasse sperares, tandem concludis in extrema pag. 228. *Falsum igitur est, quod Lex Mosis jubeat jurari & quod in privatis causis inter privatos permittat juramenta.* Numquid, ut aliquid permissum esse dicatur, necesse est, ut id expressum fuerit, & non satis est, non fuisse interdictum? Num fortassis adversarii tui, quos hic falsitatis damnas, dixerant, eam permissionem in lege Mosis expressam fuisse? Atqui illi, eam ob caussam juramenta sub Lege permissa fuisse, dixerant, quod non fuerant interdicta. Cæterum permissionis, immo ne commemorationis quidem ipsorum juramentorum in lege Mosis diserte nullam mentionem fecerant, sed ad hunc modum, ut supra dicta pag. 62. apparet, locuti fuerant, *Sic omnia juramenta Christus ipse suis vetat, ne omnino jurent. Pejerationes enim tantum vetabantur sub lege, non juramenta.* Quod si tu ex eo solo, quod Racovienses affirmaverint, juramenta sub Lege vetita non fuisse, Mosem juramenta permisisse (& quidem recte) eos dicentes facis, cur eadem ratione, ut Lex juramenta privata permisisse dicatur, non satis habes, quod ea juramenta ab ipsa nusquam sunt vetita? Cur præterea, ut diserte ejus permissionis mentio fiat, aut certe, ut ipsa privata juramenta aperte à Mose commemorentur, tibi ipsi contrarius omnino requirere videris? Certe, etiamsi tibi concederetur, Mosem nusquam privata juramenta, id est, quæ à magistratu delata non fuerint, commemorasse, tamen satis ingens discrimen, quod ad privata juramenta attinet, inter ipsum, & Christum appareret, quod hic ea expresse vetuisset, ille vero minime. Quamquam non modo non vetuit Moses privata juramenta, sed eorum etiam (quod tu plane negare videris) expresse meminit, eaque se permittere eodem tempore aperte docuit. Vidimus supra, quid scripserit Levit. cap. 5. 4. ubi non solum privati jurisjurandi mentionem fecit, verum etiam servari debere docuit, cum vel per oblivionem non servati, tamquam admissi delicti, expiationem constituit. Jam vero Num. cap. 30. de nulla alia re agit, quam de votis, & juramentis, quæ quispiam sive vir, sive mulier voverit, & quibus sese ad aliquid faciendum obstrinxerit. Quæ juramenta sane privata sunt, superque re futura ad arbitrium jurantis facta, non autem à magistratu super re præterita delata, & ad formam ab ipso traditam concepta, de quibus tantum Mosem locutum fuisse ais. Nec vero ejusmodi privata juramenta prædicto loco commemorare satis babuit Moses, sed etiam, à quibus, & quando servari debeant, diserte docuit, & porro ea apertissime permisit. Verum hæc ipsa juramenta ea sunt, quæ nominatim vetuit Christus. Sed tu scilicet credebas, dictum illud, *Reddes autem Domino juramenta tua*, cui præcepta sua de jurejurando Christus opponit, additamentum esse Scribarum, & Pharisæorum, cum tamen, ut supra docuimus, totidem fere verbis, sed efficacius, & apertius id ab ipso Mose dictum fuerit eodem cap. 30. Numer. ℣. 3. Atque ex his tandem perspicuum est, neutram ex illis rationibus, quibus hoc loco inter Mosem, & Christum in juramentis interdicendis, aut permittendis nullum discrimen esse, adversus Racovienses probare te posse sperabas, alicujus momenti esse, & nihil aliud, iis adducendis, te effecisse, nisi quod tuorum adversariorum sententiam non mediocriter confirmasti.

Sed duo præterea, ut ab initio innueram, obiter quodammodo hic dicere videris, quibus adversariorum objectionem, quam tu appellas, quamque indoctam esse affirmas, dilui posse fortasse credidisti. Unum, quod Moses in suis legibus, ubi de juramento loquitur, perjurium vetet. Alterum, quod ibidem serio caveatur, ne super re vana juretur. Nam, postquam ea, quæ de jurejurando Exod. 20. Levit. 19. & Deut. 5. scripta sunt, recitasti, & nusquam juberi, ut juraretur, dixisti, illico addis, *ubique autem perjurium prohibetur & cavetur serio ne super re vana juretur*, pag. 228. Ubi paullo ante manifesta indicia apparent, te in hisce duobus, (si tamen, ut postea dicemus, pro duobus ea accipis) non minimum momentum ad respondendum adversariis ponere. Nam, loco Exod 20. recitato, statim subjicis, *clarius: Non pejerabis in nomine meo, nec pollues nomen Dei tui Levit. 19. apertius, Non usurpabis nomen Dei tui frustra, quia non erit impunitus, qui super re vana nomen ejus assumpserit.*

Quod ad prius dictum attinet, non video, quid illud ad rem faciat, cum adversarii tui non solum, ne per somnium quidem videri queant aut dixisse, aut cogitasse, Mosem perjuria permittere, quasi hinc discrimen apparere velint inter ipsum, & Christum, qui perjuria vetet, sed disertis verbis, ut vidimus, perjurationes sub Lege vetitas fuisse, affirment, in eo demum inter Mosem, & Christum discrimen apertissime statuentes, quod ille pejerationes tantum vetuerit, non autem juramenta, hic vero non pejerationes modo, sed juramenta quoque suis omnino interdixerit, ut ante dicta pag. 62. liquido apparet. Quamquam, quod Christus perjuria vetet, id non ex ipsius verbis colligitur,

sed

sed ex sententia, & ex eo, quod Mosis legem perjuria vetantem ab se recitatam non mutat, sed tantummodo juramentorum interdictum illi adjungit, tantum abest, ut quisquam suspicari possit, in eo Christum à Mose differre, quod perjuria vetuerit, quæ ille permisisset.

Quod vero ad alterum dictum pertinet, si modo à te, tamquam à priore diversum, prolatum fuit, propterea id dixisse videris, ut inde intelligi posset, privata juramenta, majore saltem ex parte, à Mose quoque interdicta fuisse, quippe quæ (ut tibi videri potest) plerumque fiant super re vana, id est (quemadmodum ipse fortasse interpretaris) non necessaria, sive non ejusmodi, quæ jurejurando confirmari debeat. Nam hoc te sentire, cum per se verisimile est, ne plane οὐδὲν πρὸς ἔπος (quod dicitur) locutus fuisse videare, tum illud vehementer suadet, quod pag. 137. hæc tua verba leguntur, *Malum enim est & periculi plenum, id quod ita est, ita esse dicere, & juramentum quod ita sit, vana opera apponere, &c.* Ubi apparet, apud te Vana opera jurare, idem esse, ac Sine necessitate jurare. Jam vero, si id sentis, falleris sine dubio, cum Hebræa vox לשוא, quam in locis à te allatis vetus interpres modo In vanum, modo Frustra, modo Super re vana reddidit, numquam (nisi vehementer fallor) significet Sine necessitate, sed semper falsitatem aliquam, aut quam Latini proprie Vanitatem vocant, declaret. Ut, quemadmodum vetus interpres, uti diximus, interdum fecit, commode Frustra perpetuo verti possit. Quandoquidem hæc vox Frustra, ut ex idoneis linguæ Latinæ auctoribus constat, non Incassum modo, sed Falso etiam, seu Fallaciter significat, non autem umquam, (quod credam) Sine necessitate. Vocem autem לשוא idem, quod Falso significare posse, ex eo percipi facile potest, quod verbum שוא mendacium, seu falsitatem significare deprehenditur, ut Exod. 23. 1. *Non suscipies rumorem* שוא (pro quo vetus interpres recte habet *mendacii*) id est, ut Vatablus explanat, *Ne sis author falsi rumoris contra proximum tuum: aut fingas in corde tuo, unde illius fama lædi possit, vel, Ne admiseris rumorem falsum.* Et Deut. 5. 20. *Nec respondebis contra proximum tuum testimonium* שוא. Ubi שוא pro falsitate, seu mendacio positum fuisse, inter omnes constat, & vetitum ibi esse, ne adversus proximum quispiam falsum, aut mendax testimonium dicat. Est igitur in locis à te prolatis Legis præceptum, atque sententia, ne quis per Domini nomen falso, aut incassum juret. Sed, si super re præterita, aut præsente ejusmodi jusjurandum adhibeatur, sit ea res vera, & juranti comperta. Siu super re futura, quam scilicet jurans se facturum promittat, fiat omnino id, quod promissum est, non autem, ne quis sine necessitate juret. Sed tu ipse fortasse non aliter sentis, & pro eodem fere habes apud Mosem Pejerare, & Super re vana jurare. Libuit tamen, ut plenius tibi responderem, hæc pauca dixisse, præsertim cum sciam, olim non defuisse, nec fortasse hodie deesse viros eruditos, qui In vanum jurare, apud Mosem pro eo acceperint, quod est Sine necessitate jurare Inter quos est Sanctes Pagninus, vir in Hebræa lingua doctissimus vulgo existimatus.

Itaque vides, te nihil hoc loco attulisse, unde concludi possit, male locutos fuisse Racovienses, qui nihil aliud affirmant, atque contendunt, nisi hanc inter Mosem, & Christum differentiam esse, quod ille juramenta non vetuerit, sed tantum perjuria, hic vero vetuerit. Quod sane maximi momenti est. Nam hinc necessario sequitur, sub Lege omne jusjurandum, modo sine perjurio, jurare licuisse, sub Euangelio vero, etiam citra perjurium, jurare non licere, sua sponte scilicet, & sine aliqua necessitate, ut verba ipsius Christi indicant, qui præceptum suum de non jurando voluntariis juramentis in Lege permissis manifeste opponit. Quare nulla caussa erat, cur tu & hic, & alibi tantopere urgeres, sub Euangelio, vel magistratu ipso jubente, vel ob aliquam aliam necessitatem jurare licere, quasi adversarii tui vel id negent, vel negare necesse habeant. Quod negare necesse non habeant, satis, ut arbitror, à nobis demonstratum est. Quod vero non negaverint, id quia ad præsentem disputationem proprie non pertinet, alio loco infra, Deo volente, planum faciemus. Nunc ea examinanda sunt, quæ tu alibi, hoc est in explanatione illa tua in concionem Christi apud Matthæum, ubi pluribus de jurejurando disputas, nec non in tua paraphrasi, atque alio quodam in loco & uberius, & aliquanto clarius, quam hic feceris, jam dissserueras, ut inter Mosem, & Christum hac in re plane convenire ostenderes.

Quantum igitur, ea, quæ de hac jurisjurandi materia, deque sententia verborum Christi juramenta vetantis à pag. 137. usque ad pag. 144. itemque pag. 205, & 206. scripsisti, sæpius, ac diligenter legendo, cumque iis, quæ & alibi prius, & hic postea dicis, conferendo, ac conjungendo, assequi potui (non enim admodum proclive est recte percipere, quid tibi velis) tribus modis præter eos, de quibus hactenus egimus, ostendere conaris, inter Mosem, & Christum, in præceptis ad jusjurandum pertinentibus nihil discrepare. Primum, quia in illis Christi verbis, *Nolite jurare*, &c. ejus mens sit, quædam juramenta, quæ à Scribis, & Pharisæis nihili fiebant, magni æstimanda esse, docere, & perjurii reum futurum monere, si quis in ejusmodi juramentis mentiretur. Deinde, quia Christus non simpliciter dicat, non jurandum esse, sed non jurandum, ne pejeretur. Postremo, quia Christus non super re certa, sed super incerta jusjurandum adhibere vetet. Atque hæc tria ex ipsis verbis tuis ad unum caput revocari possunt, quod est, Christum in sua illa concione, quod ad juramenta attinet, nihil aliud agere, quam ut perjuria, perjuriique pericula vitentur, non autem ut juramenta tollantur, præsertim ea, quæ permittebantur in Lege. Jamque de his omnibus singulatim, atque ordine videamus.

Ais, Christum, cum præcipit dicens, *Nolite jurare*, &c. docere voluisse, perperam à Scribis, & Pharisæis affirmari, si quis per cœlum, per terram, per Hierosolymam, per caput suum jurasset, nihil istud esse, adeo ut, si quis ita jurando, pejerasset, perjurii tamen reus non esset futurus. Et, ne quis me tibi aliquid affingere arbitretur, tua ipsius verba hic describere libet. Nam pag. 143. sic ais, *Hinc intelligi potest, quid sit, Nolite jurare neque per cœlum, neque per terram, neque per Hierosolyma, veluti scilicet si per hæc juratum fuerit, & pejeretur non jurari & pejerari in nomen Dei.* Et pag. 227. *cætera juramenta nihil esse dicebantur per cœlum, per terram, per Hierosolymam, per caput proprium, etiamsi pejeraretur.* Eadem sententia colligitur ex iis, quæ scripseras in initio hujus tractationis, pag. 137. junctis præsertim iis, quæ ante scripta leguntur pag. 120. Atque idem ferme scripsisti ad finem pag. 142. & pagina 205, & 206. Sed primum dic, quæso te, undenam apparet, ejusmodi juramenta, per cœlum, per terram, &c. nihili apud Scribas, & Pharisæos fuisse? Nonne, ut ex iis constat, quæ pluribus in locis scripsisti, præsertim vero pag. 142. istud inde aperte colligi existimas, quod Christus apud Matthæum Matth. 23. 18. Scribas, & Pharisæos reprehendit, qui dicebant, si quis jurasset per templum, nihil esse, si vero quis per aurum templi jurasset, istum debere, &, si jurasset per altare, nihil esse, si vero per donum, quod esset super altare, similiter debere? Atqui hic nihil audio eorum, de quibus quærimus, neque enim vel cœli, vel terræ, vel Hierosolymæ, vel capitis proprii ulla fit mentio. Immo dices. Nam eodem loco jurisjurandi per cœlum fit aperta mentio, & docet Christus, eum, qui per cœlum jurat, per thronum Dei jurare, & per eum, qui sedet super illum. Unde factum est, ut huc manifeste respiciens, prædicta pag. 142. dixeris, Scribas, & Pharisæos affirmasse, jurare per cælum, per templum, per altare nihil esse, id quod etiam repetis pag. 205. quasi ex Christi verbis ibidem perspicuum sit, Scribas, & Pharisæos docuisse, jusjurandum per cœlum nihil esse. At ego dico, multo verisimilius esse, non propterea jurisjurandi per cœlum à Christo eo loco mentionem fieri, quod Scribæ, & Phari-

Pharisæi tale jusjurandum nihili facerent (objecisset enim illis hoc quoque diserte, ut de jurejurando per templum, & per altare objecit) sed ut exemplo satis manifesto reprehensionem suam confirmaret. Ac si diceret: Quemadmodum is, qui per cœlum jurat, per eum jurat, cujus cœlum est solium, quique in coelo sedet, id est per Deum, sic, qui per templum jurat, per eum jurat, qui in eo habitat, &, qui per aram jurat, per ea jurat, quæ in ea sunt. Et quoniam exempla, rerum apud auditores aut certarum, aut non plane incertarum, iisque, quarum caussa afferuntur, minus obscurarum afferri & solent, & debent; necesse est, apud Scribas, & Pharisæos, aut certum, aut non plane incertum fuisse, eum, qui per coelum jurasset, per ipsum Deum jurare, tantum abest, ut jusjurandum istud nihil esse affirmarent. Itaque, quantus sit error tuus, animadvertere potes, qui prædicto loco id scriptum esse putasti, unde potius contrarium intelligi par est.

Quod si non ex ipsis Christi verbis eo loco, sed argumento à simili (quod vocant) colligere velis, Scribas, & Pharisæos, jusjurandum per cœlum nihili æstimasse, quemadmodum jusjurandum per templum nihili æstimabant, ut alia, quæ respondere possem, omittam, dico, argumentum istud non recte conclusum fuisse, inde apparere, Primum, quod illi hac in re, ut ipse Christus ait, vere stulti, ac cœci erant, qui juramenta per aurum templi, & per donum, quod in ara fuisset, pluris faciebant, quam ea, quæ per ipsum templum, per ipsam aram facta essent. Deinde, quod ejusmodi juramenta servari omnino debere, docebant, quæ juramento per coelum facto multo inferiora erant. Quare ne à majore quidem, nedum à simili, ducto argumento, quidquam ex iis, quæ perspicuum est Scribas, & Pharisæos docuisse, quod ad juramenta attinet, de ipsorum non aperta sententia concludi, aut constitui potest. Nam quod tu rationem quandam excogitasse videris, qua id, quod Scribæ, & Pharisæi in iis etiam, quæ expressa in sacra historia non sunt, de unoquoque jurisjurandi genere sentirent, investigari possit, nempe quod, ubi nec Dei nomen diserte appositum fuisset, nec ipsorum lucrum esset, ea juramenta omnia pro nihilo ducerent, de hac, inquam, ratione tua alibi commodius agemus, &, Deo adjutore, ridiculum istud commentum tuum retegemus.

Jam vero, etiamsi induhitatum esset, apud Scribas, & Pharisæos juramenta illa, per cœlum, per terram, nihili fuisse, non tamen continuo sequeretur, Christo errorem istum redarguere, cum de jurejurando agit, vel solum, vel etiam præcipue propositum fuisse, quia scilicet vetet, ne quis ea ratione juret. Nonne aliud potissimum agens, id interim eadem opera monere potuit Christus? Certe potuit, idque sine dubio fecit, si modo ea re opus erat. Nam, aliud ipsi propositum fuisse, ex ipsius verbis adeo manifestum est, ut talpa cœcior is dici merito possit, qui hoc non videat. Etenim, cum antea dixisset, *Audistis, quia dictum est antiquis, Non perjurabis, reddes autem Domino juramenta tua*, quis non videt, cum postea illico addit, *Ego autem dico vobis, non jurare omnino*, quis, inquam, non perspicue cernit, id omnino Christo propositum esse, ut à jurando suos vel plane absterreat, vel saltem dehortetur, non autem, ut juramentorum quorundam vim, atque præstantiam incognitam declaret? quis item non plane perspicit, verbum *omnino* non cum sequentibus conjungendum esse, sed absolute accipiendum, ut quibuscumque verbis conceptum jusjurandum in iis rebus, de quibus Christus agebat, complectatur, quæ vero sequuntur, *neque per cœlum*, &c. *neque per terram*, &c. exempla esse? Quæ exempla fateor admodum verisimile esse, immo satis aperte constare, eorum juramentorum fuisse, quæ vulgaria, & in frequente populi usu essent (adeo ut, quemadmodum fieri solet, quamvis nullo pacto spernenda forent, vulgo tamen pro nihilo ducerentur, atque adeo pro juramentis minime haberentur, conniventibus simul (si ita placet) vel etiam idipsum docentibus Scribis, & Pharisæis) ut scilicet tanto magis à cæteris gravioribus & plane confessis juramentis abstinendum esse, auditores intelligerent. Atque exempla tantummodo esse, & tu ipse fateris, qui Christum hoc loco eorum etiam juramentorum, per templum, per aram, rationem habuisse vis, & sequentia verba aperte docent, in quibus monet Christus, ut sit sermo noster Est est, Non non. Quæ verba profecto, præter priora illa, apertissime demonstrant, Christum non quidem monere voluisse, omnino jurandum non esse neque per coelum, neque per terram, nec per alia ejusmodi, hac spe, quod jurando, si pejeras, non committas perjurium lege vindicandum, ut tu pag. 206. scribis, sed ab omnibus juramentis, id est quibuscumque verbis conceptis (ut quidem nos sentimus) de iis tamen rebus, de quibus loquebatur, suos abstinere jussisse. Sed non admodum laborandum nobis est in hac prima tua Christum cum Mose prorsus conciliandi ratione refellenda, cum non modo ea ipsis verbis, ut satis demonstratum est, nullo pacto conveniat, sed etiam reliquis duabus adversetur, ut deinceps ostendemus, cum tamen tu non tanquam diversas, sed tanquam plane consentientes, immo, tanquam rationem unam, omnes tres simul attuleris.

Ad alteram igitur pertransiens, dico, te affirmare, idcirco, Christum à Mose non dissentire, quod Christus non simpliciter vetet juramenta, sed, ne pejeretur, jurandum non esse dicat, quod, ut tibi videtur, Mosis dicto non adversatur, qui jurandum quidem esse, sed à perjurio cavendum dixit. Sic enim habent verba tua pag. 139. *Lex dicit: jurabis per nomen Dei tui, sed non pejerabis, nam si pejeraveris puniam te per magistratum meum, quem in Ecclesia esse volo. Christus dicit: ut non pejeres ne jures omnino. Hæc autem duo non adversantur sibi. Jurato, sed caveto ne pejeres. Et, ut non pejeres ne jurato.*

Hic primum vides, ex tui ipsius verbis ea, quæ in prima tua ratione dixisti, falsitatis convinci. Christique mentem in verbis illis, *Non jurare omnino*, &c. non quidem fuisse, docere, ne quis per coelum, per terram, & per alia ejusmodi juraret sub hac spe, quod, etiamsi pejerasset, tamen in perjurium lege puniendum non incurrisset, sed, ut perjurium caveretur, præcipere, ne omnino quis juraret. Sunt autem hæc duo non solum inter se diversa, verum etiam repugnantia existimanda, quatenus scilicet prius illud, modo perjurii rationem habeas, & caveas, ne pejeres, jurare plane permittere videtur, posterius autem hoc, ne in perjurium forte aliquando incidas, omnino, ne jures, vetat. Atque hinc deinde apparet, quam, ridicule ne potius, an confidenter? dictum à te fuerit, hæc duo non sibi adversari, Jurato, sed cave ne pejeres, &, Ut non pejeres, ne jurato. Quid enim magis verbo, illi, Jurato, adversari potest, quam Ne jurato? An non ista duo prorsus contraria sunt? Nec vero caussa, cur dictum fuerit Ne jurato, cujus etiam rationem eum habuisse apparet, qui dixit Jurato, repugnantiam istam tollit, sed tantum minuit. Quæcumque enim ejus rei caussa fuerit, certissimum est, eum, qui dixit Ne jurato, juramenta ipsa vetuisse, qui vero dixit Jurato, etiamsi addiderit, Sed, ne pejeres, caveto, tamen ipsa juramenta diserte permisisse. Quod si fortassis ad id nunc confugere velis, ut dicas, Christum non præceptum, sed consilium dedisse, præterquam quod id nusquam aperte scripsisti, non desunt etiam loci manifesti, ubi, Christum hic non consilium dedisse, sed præcepisse, ipse confiteris, qualis est ille pag. 229. *verum est, privatis in caussa privata, & vana & incerta Jesum Christum prohibere juramenta de futuris eventibus, ne labantur in perjurium.*

Tertia tua ratio Christum cum Mose plane conciliandi ea esse videbatur, quod Moses tantummodo in rebus certis juramenta permiserit, Christus autem in incertis duntaxat vetuerit. Nam, Christum in rebus plane certis juramenta non vetuisse, non solum aperte scribis, sed rationibus etiam evincere summopere contendis

tendis

tendis. Loci, ubi id affirmas, una cum examinatione rationum tuarum proferentur. Nunc multa prius consideranda sunt, quæ isti tuæ assertioni objici possunt.

Primo loco considerandum est, etiamsi assertio ista tua vera esset, tamen adhuc insigne discrimen inter Mosem & Christum exiturum, cum Moses, ut supra demonstratum fuit, manifeste permittat juramenta super rebus futuris, ob eamque caussam incertis, Christus autem, ut in hac ipsa tua assertione dicitur, ea vetuerit. Atque eadem ipsa juramenta de rebus futuris Christum interdixisse, quæ per Mosem concedebantur, ex eo, ut dictum fuit, apertissimum est, quod Christus præcepta sua de non jurando isti concessioni opponit, id quod tu ipse non negas, quippe qui, ut vidimus, concessionem istam additamentum Scribarum, & Pharisæorum ad Mosis legem esse credideras, vel potius somniaveras.

Te autem non negare, quin Christus ea ipsa juramenta vetet, quæ in ea concessione commemorantur, id est de rebus futuris, & quibus (ut putasti) vota concipiebantur, cum ex multis aliis verbis tuis, tum ex illis perspicuum est, quæ leguntur pag. 227. *Quæ quis non videt privatorum fuisse, & de futuris eventibus in quibus includebantur vota concepta?* His enim verbis ea juramenta exponere voluisti, quæ à Scribis & Pharisæis, non autem ab ipso Mose permissa fuisse existimabas, à Christo autem interdicta, quemadmodum ex antecedentibus, & consequentibus verbis patet, atque è regione istorum verborum in margine adscriptum est, *Christus quæ juramenta vetat.* Quamquam, ut hoc obiter dicam, in eo te lapsum esse plane crediderim, quod putaveris, vota jurejurando addito concepta fuisse, cum diserte Moses inter votum, & jusjurandum illud distinguat, quo quispiam seipsum ad aliquid faciendum obstringebat. Quinetiam suspicor, ea, quæ jurejurando interposito, se facturum quis pollicebatur, de quibus eo loco agit Moses, ipsi Deo promissa non fuisse. Video enim, cum vota commemorantur, bis Domini, seu Jehovæ in ipso initio mentionem factam esse, cui votum nuncupatum fuerit, cum autem altera illa obstrictio, quæ cum jurejurando fiebat, commemoratur, nunquam Domini, seu Jehovæ Mosem meminisse. Nec vero huic nostræ sententiæ obstat, quod Christus, legis illius summam quandam explicans, dixerit, *Reddes autem Domino juramenta tua*, quasi hinc aperte constet, juramenta illa iis, quæ Deo promittebantur, adhibita fuisse. Namque considerandum est, cum in quolibet jurejurando Dei mentio fieret, per quem jurabatur, ipsi etiam Domino persoluta fuisse juramenta, recte dici potuisse, cum id, quod quis, jurejurando adhibito, pollicitus fuerat, præstabatur, quamvis id per se ad ipsum Deum non pertineret. Jam enim, postquam jusjurandum fuerat interpositum, Dei (ut sic loquar) intererat, ut pollicitatio illa vana non redderetur, alioquin ipsius gloria, & majestas, qui & testis, & vindex ejus rei appellatus fuisset, quodammodo obscurata, atque imminuta foret. Sed hæc ἀδιάφορα, ut prædixi, & idcirco de ipsis nihil plane statuo, nisi quod omnino credo, apud Mosem eo in loco aliud esse votum, aliud obligationem cum juramento. Nunc ad alia transeamus.

Nam secundo loco animadvertendum est, assertionem istam tuam, quod Christus juramenta de rebus certis non interdixerit, pugnare cum eo, quod non uno in loco ais, Christum, ut perjurii periculum vitetur, nulla ratione jurandum, sive, omnino non jurandum esse, dixisse. Sunt enim, ut vidimus, hæc verba tua pag. 139. *Christus dicit: ut non pejeres ne jures omnino*, itemque hæc, *quamvis Christus & Jacobus dicant cavendum esse ab omni juramenti genere*, pag. 140. in ipso initio & mox, *cujus periculi* (incidendi in perjurium) *vitandi causa, illi judicant omnino jurandum non esse.* Et infra eadem pagina, *Cum Christus ob id dicat nulla ratione esse jurandum ne pejeretur.* Nam, quod video te dicere, Immo cum Christus ob id juramenta vetet, ne incidatur in perjurium, satis constare posse, eum ea juramenta non vetare, ubi nullum perjurii est periculum, Primum dico, si Christus omnia juramenta vetuit, sive, ut ipse fateris, omne juramenti genus, etiamsi idcirco id fecerit, ne in perjurium quis labatur, tamen nostrum esse, non quidem statuere, quando nullum ejus rei sit periculum, sed Christi præcepto parere, & ita nullum jusjurandi genus jurare, quamcumque tandem ob caussam ipse id præceperit, præsertim, cum vix ulla res nobis sit adeo certa, ut in ea affirmanda labi nulla ratione possimus. Nam sæpenumero contingere videmus, ut in rebus ipsis præteritis, aut præsentibus mirifice decipiamur, & pro certissimis, tamquam ii, qui testes fuerimus, aut simus, multa habeamus, quæ tamen non sunt, memoria nos, aut sensibus ipsis plane fallentibus, nobisque imponentibus. Deinde dico, te tibi ipsi responsionem istam eripuisse, cum explicans, qua ratione ex Christi mente in jurando perjurii periculum sit, multo aliter loqueris, & ais, perjurii periculum in jurejurando esse, non quidem tunc demum, cum res est incerta, sed tunc etiam cum res est certa, quia nimirum potest lingua assuescere ad jurandum, & ita prolabi, ut juret etiam super re incerta, ut apparet ex illis verbis tuis pag 138. *Est igitur malum & incommodum id quod est, aut non est, jurare esse, aut non esse. Non quod malum sit jusjurandum, sed quoniam periculum est ne ad jurandum assuescat lingua & prolabatur ut juret, esse aut non esse id quod incertum est sit necne, & incidat nolens in perjurium. Hoc autem periculum, ne casu incidas in legis de sacramento violationem, Jesus Christus vocat malum.*

Itaque tertio loco dico, assertionem tuam à te ipso manifeste refutari, cum, ut modo ostendimus, etiam super re certa ne juretur, Christum vetuisse affirmas, quamvis enim id à te disertis verbis expressum non fuerit, tamen ex ipsa sententia aperte colligitur, quæ sine dubio ea est, quam nos paullo ante exposuimus. Idque cum ex tota oratione constat, tum ex primis illis verbis evidenter apparet, *Est igitur malum & incommodum id quod est, aut non est, jurare esse, aut non esse.* Nam verba illa, *id quod est, aut non est*, nullo modo simpliciter, ut sonant, accipi possunt, quasi aliquid excogitari queat, quod nec sit, nec non sit. Sed nimirum idem sibi volunt ea verba, ac si dixisses, Id quod scitur (à jurante scilicet) esse, aut scitur non esse. Atque, te hoc omnino sentire, præter rationem manifestam, demonstrant superiora alia verba tua, in quibus tuam istam assertionem, quod Christus in rebus certis jurare non vetuerit, adhuc apertius refellis. Ais enim pag. 137, *Ut igitur perjurium vitetur & nullus sit qui perjurii agatur coram magistratu reus, in loquendo, agendo, tractando privatus cum privato negotia, illud examinetur si res, de qua sermo est, ita sit, aut aliter. Et si quidem ita sit, ita esse dicatur, si ita non est, ita non esse dicatur. Malum enim est & periculi plenum, id quod ita est, ita esse dicere & juramentum quod ita sit, vana opera apponere, & id quod ita non est, ita non esse dicere & quod ita non sit, juramento confirmare.* Vides, te hic aperte Christi præceptum de non jurando ita interpretari, ut eum quoque casum comprehendat, cum quis examinans, utrum res, de qua sermo est, sit, nec ne, reperit esse, aut reperit non esse, & ita ad juramenta etiam super rebus certis pertineat. Vides item, apud te hæc verba, Id, quod ita est, idem significare atque, Id, quod, examinando, repertum est ita esse, & rursus hæc, Id, quod ita non est, idem valere, quod, Id, quod, examinando, repertum est ita non esse, quemadmodum diximus, in aliis ante recitatis verbis tuis idem esse, *id quod est, aut non est*, ac si dictum foret, Id, quod scitur esse, aut scitur non esse.

Quarto loco considerandum censeo, te, cum affirmas, Christum in rebus certis juramenta non prohibere, & idcirco ea permittere, aut tibi ipsi alia ratione plane adversari, aut, quod ad juramenta attinet, minus permisisse Mosem velle, quam Christum, id quod sane cum per se ridiculum est, tum idipsum con-

vellit prorsus, quod tu totis viribus constabilire niteris, nullum videlicet discrimen inter præcepta Mosis, & Christi de jurejurando esse. Si quis enim ea animadverterit, quæ scribis pag. 227, 228 & 229, videbit, te plane negare, Mosem privata juramenta permittere, nulla certarum, aut incertarum rerum, super quibus juramenta fiant, distinctione adhibita. Quid enim attinebat verba Legis, ubi magistratus nulla fit mentio, de juramentis magistratu deferente præstandis accipere, eoque tuis additamentis omnino referre, si, per Mosem, etiam non deferente magistratu, super rebus certis jurare licuisse, existimasses? Quid item ad hunc modum concludere? *Falsum igitur est, quod lex Mosis jubeat jurari, & quod in privatis causis inter privatos permittat juramenta.* An non hic aperte negas, Mosem id permittere, quod Christum alibi permittentem facis? Nullum enim hic discrimen appositum esse vides inter res certas, & incertas, sed simpliciter, falsum esse dici, à Mose privata juramenta permitti. Quocirca, cum statim addas ea verba, *Cui parti consonat Jesus Christus, dicens privatis non esse jurandum suis verbis*, hinc quoque perspicuum est, te superiore, quam dicebamus, ratione tibi plane adversari, quippe qui hoc loco, Christum ipsum privata juramenta indistincte interdicere, atque ita etiam super re certa, non deferente magistratu, ne quis juret, prohibere affirmes. Nec sane suspicari possum, quomodo inconstantias hasce tuas, atque ineptias excusare audeas, nedum possis, nisi forte dicas, te, ubicumque ais, Christum non vetare, quin in rebus certis jusjurandum adhibeatur, de jurejurando à magistratu deferendo loqui. Verum, te huc confugere non posse, tunc planum fiet, cum rationes, quibus sententiam tuam confirmas, expendemus.

Quinto loco illud omittendum non est, cum asseris, Christum apud Matthæum juramenta super rebus incertis interdicere, hoc non convenire cum eo, quod alibi dicis, & nos pro prima ex posterioribus rationibus recensuimus, quibus, Christum à Mose in præceptis de jurejurando nihil differre, persuadere conaris. Nam, si, cum Christus dixit, *Non jurare omnino*, &c. id ei propositum fuit, ut moneret, non esse jurandum per cœlum, neque per terram, neque per alia similia, sub spe, quod, etiam si pejeraretur, non incideretur in perjurii pœnam, non modo non id egit Christus, ut juramenta super incertis rebus vetaret, sed neque id ullo modo suis verbis complexus est. Nec porro aliud ex ejus verbis elici potest, quam, quomodocumque pejeretur, in perjurii pœnam incidi. Sed neque id etiam plane colligitur, nisi ea, per quæ juretur, cœlo, terræ, & aliis, quæ ibi enumerantur, sint similia, in quibus scilicet tacite, si non expresse, Dei mentio fiat.

Sed jam videndum est, quibus rationibus adductus fueris, ne affirmare non dubitaveris, Christum non vetare, quin in re certa inter privatos juretur, atque eodem tempore loci proferendi, ubi id omnino affirmas. Duæ autem videntur esse rationes, quæ te ad hoc impulerunt, quamvis tu eas non explices, & tamquam unam afferas, de quibus separatim deinceps agemus.

Una ratio est, quod, cum Christus nullam aliam ob caussam juramenta vetet, nisi, ne in perjurium incidatur, sequitur, eum tunc jurare non prohibere, cum nullum perjurii periculum est, quemadmodum in rebus certissimis evenire constat. Nam hæc sunt verba tua in fine p. 139. & seq. initio, *Cum certissimus es, rem esse aut non esse, jurare poteris, rem aut esse si est, aut non esse si non est, quamvis Christus & Jacobus dicant cavendum esse ab omni juramenti genere. Non enim periculum est ut incidas in perjurium, cujus periculi vitandi causa, illi judicant omnino jurandum non esse.* Et aliquanto inferius, *violator verborum Christi existimabitur is, qui certissimus de re qua de loquitur, jurat sine periculo perjurii? Cum Christus ob id dicat nulla ratione esse jurandum ne pejeretur.*

Hæc tua ratio jam à nobis tuis ipsius verbis refutata est, cum ostendimus, quomodo istud perjurii periculum, quod à jurando non absit, & propter quod juramenta Christum vetuisse affirmas, ipse alibi interpreteris, quæ interpretatio ejusmodi est, ut à juramentis, etiam super rebus quantumvis certis, abstinendum esse, Christum præcepisse demonstret. Ex eo etiam jam satis convulsa videtur hæc ratio tua, quod supra disseruimus, vix aliquid tam certum reperiri posse, in quo affirmando nullo modo errare possimus. Vide, quæ assertioni tuæ, secundo, & tertio loco ante objecimus. Nam ad ea & te, & alios lectores rejicimus. Sed aliam præterea ob caussam nihili pendenda est ratio ista tua, quod videlicet in ea pro concesso sumas id, quod nec ullo modo verum esse constat, nec à te alibi probatum fuit, immo falsum esse, non obscure deprehendi potest, Christum scilicet non alia de caussa juramenta vetuisse, nisi, ut perjurii periculum vitaretur, qua de re postmodum videndum erit.

Altera ratio tua, quam tu tamen, ut diximus, cum superiore confundis, vel certe pro qua confirmanda superiorem affers, ejusmodi est, ut in ea formanda, atque explicanda ingenii laudem prorsus quæsivisse videare. Quod quam feliciter, & ex animi sententia tibi successerit, mox videbimus. Ais igitur, cum Christus præcipit, ut sit sermo noster Est est, Non non, hic relationem haberi ad aliquem, qui interrogat de re quapiam, sit, nec ne. Cui respondere debemus id, quod res est, esse videlicet, aut non esse, pro ut res, de qua quæritur, est, aut non est. Nunc fac, (inquis) neminem esse, qui quærat certe nihil coget, ut dicas rem esse, aut non esse. Fac rursus, cum ille quærit, te incertum esse, sit ne res, an minime, quis dubitat, quin tibi neutrum respondendum sit, cum viro bono, ne mendacium dicat, summopere sit cavendum? Et tamen Christus dicit, ut respondeas rem esse, aut non esse, quod item Jacobus facit. Sicut igitur, cum aut abs te de re non quæritur, aut tu de ea incertus es, tacere potes, & nec rem esse, nec rem non esse, dicere cogeris, etiamsi & Christus, & Jacobus, ut alterutrum dicas, moneant, ita etiam, cum certissimus es de re, sit, an non sit, poteris jurare rem esse, si est, & non esse, si non est, etiamsi & Christus, & Jacobus, ab omni juramenti genere cavendum esse, dicant, cum hoc ab illis non nisi ob perjurii periculum vitandum dicatur, hic autem nullum sit pejerandi periculum. Hæc est admiranda, scilicet, illa ratio tua, ut ex iis perspicuum est, quæ scripsisti pag. 139 & 140. Nam, epilogo quodammodo utens, sic ais: *Quid enim? Nulla fraus admittitur, si minus facias quam Christus dicat, taceasque, cum aut non quæreris aut incerta tibi res est, quæ abs te quæritur. Cum Christus dicat ut ajas aut neges, & violator verborum Christi existimabitur is qui certissimus de re qua de loquitur, jurat sine periculo perjurii? Cum Christus ob id dicat nulla ratione esse jurandum ne pejeretur.* Et statim, alio quodam pacto eandem rationem explicans, eamque simul confirmans, adjungis: *Sicut enim fieri potest, ut is qui cum negotium habes, minus petat quam Christus postulet: Ita fieri potest ut plus exigat quam Christi & Jacobi permittat mandatum, nos debere dicere rem esse aut non esse. Quare si ibi minuere licet tacendo, hic licebit addere jurando.* Atque in hac potissimum explicatione, ac confirmatione tua libet suspicari, te tibi ipsi vehementer placuisse. Sed jam, qualis sit universa hæc ratiocinatio tua, accurate, ac breviter simul, quad fieri poterit, dispiciendum nobis est. Jam vero, cum in hac ipsa ratione tua explicanda plurimum momenti in eo ponere videaris quod Christus ideo jurare vetuerit, ut perjurii periculum vitaretur; Primum, quicquid à nobis hac de re contra sententiam tuam supra disputatum fuit, huc optime accommodari potest, & ex eo solo tota argumentatio tua labefactari: tametsi illud, quod de Christi mente asseris in juramentis interdicendis, nihil te juvare posse, tunc multo apertius constabit, cum non modo id aliter accipi debere, quam tu putes (quod jam ex tui ipsius verbis demonstratum à nobis est) verum

etiam,

etiam, simpliciter dictum, falsum esse, apparebit, quod postmodum, Deo volente, factum iri plane confido. Deinde animadvertendum est, in ista argumentatione duo à te sumi, quæ ex tui ipsius verbis falsa esse convincuntur. Unum est, quod Christus, etiamsi nemo sit, qui quærat, tamen, ut dicamus, res sit, nec ne, dicere omnino videatur. Alterum, quod idipsum dicat, etiamsi de re, qua de quæritur, incerti simus. Atqui tuipse in ipso explicandæ tuæ argumentationis initio utrumque refellis. Sic enim pag. 139. scribis, *Ad illum igitur qui quærit referri debet sermo, ut si ille quærat, sit res nec ne, tu dicas id quod res est, esse aut non esse, sicut ipsa aut est aut non est, si neutrum ille quærit, tu neutrum respondeas.* Numquid non vides, te diserte affirmare, Christi sermonem ad illum referri debere, qui quærit, & satis aperte dicere, Christi verba id ponere, ut sit, qui quærat, & tandem ex his dictis concludere, si nihil quæratur, nihil respondendum esse, nedum ut necesse sit aliquid respondere? An non hoc prius illud, quod te sumere dicebamus, plane refutat, eique penitus adversatur? Nonne præterea in modo prolatis verbis tuis, Christi mentem exponens, ais, cum de re quæritur, sit, nec ne, dicendum esse, non quidem alterutrum omnino, sed id, quod res est? Verum quomodo dicere poterit quis id, quod res est, vel potius quomodo curare poterit, ut dicat, si incertus est, & nescit, utrum res sit, an non sit? Ergo, te ipso teste, falsum est posterius illud, quod, rationem tuam explicando, sumebas. Idque etiam paullo post evidentius testaris, dum ipsum Christi dictum à te confictum in tuæ rationis explicatione exponis, & maxime urges. Sunt enim hæc verba tua, *quamvis Christus & Jacobus dicant, ut alterum affirmes, aut esse rem aut non esse, si illa aut est aut non est.* Nam, ut supra dictum fuit, cum omnino sit necesse, ut quælibet res, de qua quæritur, aut sit aut non sit, certe, nisi ineptissime locutus esse velis, cogeris verba illa tua, *si illa aut est aut non est*, non, ut præ se ferunt, accipere, sed ita interpretari, ac si dixisses, Si aut sciveris rem esse, aut sciveris non esse, nam ejusmodi verba hoc sensu à te proferri solere, jam bis antea ostensum est. Etenim, si dicas, ea perinde accipienda esse, tamquam si dictum fuisset, Prout illa aut est, aut non est, neque istam interpretationem dictio Si ullo modo patitur, nec tu alibi isto sensu ejusmodi verba protulisti. Sed, cum id dicere voluisti, non dictione Si, sed Sicut, ut in superioribus tuis verbis vidimus, usus es. Præterea, cum Christus, dum (ut tu quidem putas) dicit de quavis re dicendum esse, sit, nec ne sit, eodem simul tempore sine dubio præcipiat, ut id simpliciter dicatur, nullo jurejurando adhibito, vanum quippe erit præceptum istud, si tua argumentatio recte conclusa est. Nam aut is, qui de re, sit, necne sit, dicturus est, id compertum habet, aut non habet: Si non habet, jam, ut ipse vis, nihil dicere debet. Sin autem habet, jam ipse contendis, tunc ei jurejurando confirmare licere, rem esse, si est, aut non esse, si non est. Itaque per te nullus erit præcepto Christi locus. Hic non video, quid respondere possis, nisi fortasse dicas, te tria genera rerum facere, incertarum, certarum, & certissimarum, & in incertis quidem, ac certissimis Christi præceptum locum non habere, in iis vero, quæ certæ sunt, ei locum plane esse, & propterea in ejusmodi rebus, affirmandum quidem, aut negandum, sed tamen sine jurejurando, Ob eamque caussam te, ubi contra, aut præter id, quod Christus præcipere videatur, jurare licere contendis, non positivo (quod vocant) sed superlativo nomine usum fuisse, cum rei certitudinem illam (ut sic loquamur) propter quam id licere vis, declarare voluisti, & modo, *cum certissimus es*, &c. modo, *is, qui certissimus de re*, &c. dixisse, non autem unquam Certus. Quod idem dices te optime servasse, cum, de Paulo, qui jurasset, verba faciens, dixisti, *gravissimam & persuasissimam sibi caussam ingressus.* Videre potes (arbitror) Palæologe, utrum à me victoria, an potius veritas quæratur, qui pro te sæpius adversum memetipsum ea afferam, quibus tu meliora fortasse non invenies. Verumtamen, si forte responsio hæc pro te mea vel tibi arridet, vel etiam ea ipsa est, quam tu attulisses, & mentem tuam in ea recte sum assecutus, animadvertere debes, distinctionem istam rerum certarum, & certissimarum nimis subtilem esse. Nam etsi usus obtinuit, ut aliquid certum, aliquid vero certissimum dicatur, & ita res una alia certior appelletur, tamen revera eo, quod certum est, nihil certius esse potest, Quemadmodum eo, quod verum est, nihil verius potest inveniri, & tamen usus obtinuit, ut aliud alio verius esse dicatur, nempe quia & Veri, & Certi nominibus minus proprie sæpe utimur, & id verum, aut certum esse dicimus, quod ita esse videtur, quamvis, an revera sit, non bene sciatur, id est aliquo modo dubitetur. Cum quærimus, an aliquid certum apud eum sit, qui de re quapiam affirmaturus, aut negaturus est, id nimirum quærimus, an is ea de re, sit, nec ne, nihil dubitet. Hac (ut ita dicam) certitudine in humanis hisce rebus, quæ & esse possunt, & non esse, vix ulla major inveniri potest, quandoquidem, ut supra dictum est, sensus ipsi aliquando falluntur. Qui hoc pacto rem certam non habuerit, is non jurare modo, sed ne affirmare quidem, aut negare simpliciter poterit. Et sane, si vera est regula illa tua, tunc jurari posse, cum nullum est perjurii periculum, non video, cur quidquam magis sine jurejurando, quam cum jurejurando affirmare, aut negare liceat. Nam profecto, ubi nullum mendacii est periculum, ibi ne perjurii quidem periculum esse potest. Affirmari autem, aut negari aliquid jure posse, ubi mendacii sit periculum, tibi quidem dicere non licet, qui pag. 139, ea verba scripseris, *Nam sicut perjurium, ita mendacium & falsum dicere cavendum est viro bono.* Ubi etiam vides, te, non minus à mendacio, quam à perjurio, cavendum esse, dixisse. Quare ex tua ipsius doctrina, quidquid constanter affirmare, aut negare licebit, id etiam jurejurando confirmari jure poterit. Itaque, teipso judice, distinctio illa rerum certarum, & certissimarum, in quarum alteris affirmare quidem, aut negare, non tamen jurare, in alteris vero jurare quoque liceat, falsa censenda est, & proinde id verum censeri debet, quod diximus, si recte conclusa sit argumentatio tua, Christi præcepto, ne quis juret, sed tantummodo ajat, aut neget, nullum locum futurum. Sed quid dicemus, quod omnino vis, in Christi sermone rationem haberi alicujus, qui quærat, utrum res sit, an non sit, cum tamen ea de re nullum prorsus indicium in Christi verbis appareat? Certe, si antecedentia verba spectare velimus, potius ad eum casum referenda est præceptio Christi, cum quis sua sponte quidpiam affirmaturus, aut negaturus est. In Legis enim verbis, quibus præcipue sua dicta opponit, de jurejurando agebatur, quo quis seipsum sua sponte ad aliquid faciendum obligabat. Quinetiam tu ipse, huc fortasse respiciens, in tua paraphrasi pag. 206, Christi verba, *Sit autem sermo vester Est est, Non non*, his verbis complexus explanas, *Quare sit sermo vester, si quid facere voles, faciam, si facere noles, non faciam*. Quid quæso istæc explanatio, cum explicatione hac, quam in argumentatione tua sequeris, commune habet? Primum ibi manifeste de re futura agitur, cum hic de re præsente, aut præterita agatur. Deinde (quod ad propositum nostrum maxime pertinet) satis apparet, ibi nullam rationem quærentis haberi. Qua de re ne ulla dubitatio superesset, Christi sequentia verba explanans, sic eum loquentem facis, *Quod enim præter hæc est, ut puta si voto juramentum additur, bonum non est*, &c. Unde constat, te ibi existimasse, Christum in monitione sua de votis egisse. Quis autem nescit, vota, nemine quærente, id est interrogante, fieri solere? Et tamen hic, ut diximus, in Christi sermone quærentis omnino rationem haberi vis. Quæ duo sane invicem prorsus repugnant. Huc accedit, quod in argumentatione hac tua Christi verba ita accipis, ac si dixisset, Quod est, dicite esse quod

non est, dicite non esse. Quasi Christus potius monere voluerit, ut quisque id, quod verum est, dicat, quam, ut à jurando abstineat. Cum tamen constet, eum de jurejurando potissimum agere. Immo crediderim, Christum hoc loco nullam veritatis, aut mendacii rationem habuisse, sed tantum monere voluisse; ut, si quid affirmare velis, simpliciter affirmes, si quid negare, simpliciter neges, quemadmodum sequentia verba satis confirmant: *Quod autem his abundantius est, à Malo est*. Non arbitror tamen, verba Græca ad hunc modum interpungenda esse, ναὶ. ναὶ, οὔ, οὔ. quasi prius ναὶ significet id, quod affirmare velis, & prius οὔ id, quod velis negare, sive, (ut Theodorus Beza vult) perinde censeri debeat, ac si prius ναὶ, & prius οὔ cum voce ὁ λόγος, quæ præcessit, repetito articulo, conjungeretur, & ὁ λόγος ὁ ναὶ idem sit, quod sermo affirmans, ὁ λόγος ὁ οὔ idem, quod sermo negans Quamvis enim idem Beza testetur, omnes codices (quos scilicet ipse vidisset) distinctionem inter utrumque ναὶ, & utrumque οὔ habuisse, tamen ego istarum interpunctionum, quantumvis magno consensu in exemplaribus, etiam antiquissimis, extantium, nullam propemodum rationem habendam censeo, nisi quatenus nos admonent, in quem sensum locus aliquis à veteribus acceptus fuerit. Cæterum scimus omnes, ab initio istarum distinctionum usum non admodum frequentem, aut certe non admodum diligentem, & aliquando fortasse nullum fuisse. Deinde vero, prout vulgo loca explicabantur, additas ubique fuisse interpunctiones. Ea ipsa sententia, seu potius eam explicandi modus, quem hic esse suspicatur Beza, est quidem, ut ipse animadvertit, in Jacobi verbis. Sed Jacobus Jac. 5. 12, præterquam quod articulum utrobique præposuit, qui aliquis ad istum ejus sententiæ explicandæ modum omnino requiri videtur, dixit etiam ἤτω δὲ ὑμῶν τὸ ναὶ, &c. id est Sit autem vestrum Etiam, &c. non autem, ἤτω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν ναὶ, &c. id est Sit autem sermo vester Etiam Jac. 5. 12 &c. ut Christus loquitur. Inter quos duos loquendi modos, quantum (quod attinet ad propositum nostrum) intersit, nemo non videt, tametsi vetus interpres utrobique, *Sit autem sermo vester*, legit, cui etiam Syriaca editio adstipulatur. Est igitur quidem eadem, quæ Christi, Jacobi verborum sententia (quem à Domino ac Magistro suo ipsa etiam verba magna ex parte mutuatum fuisse apparet) ut, si quid affirmare velimus, simpliciter affirmemus, si quid negare, simpliciter negemus, sed tamen diversus nonnihil utrobique est eam explicandi modus. De Jacobi modo vidimus. Christi autem modus hic est, ut dicat, in sermone nostro (quod ad illud pertinet, de quo agebatur) nihil aliud esse debere, quam solam affirmationem, aut negationem. Utriusque autem, & affirmationis, & negationis voces duas simul conjungit, non modo propter elegantiam quandam, ac proprietatem sermonis, sed fortassis etiam, ut ostendat, licere & sæpius, & constanter aliquid vel affirmare, vel negare, dummodo jusjurandum non addatur. Sermonis autem elegantiam, & proprietatem quandam, si sententia illa explicari debeat, sine geminatione vocum istarum vix, aut ne vix quidem retineri posse, animadvertet, quisquis utrobique alteram ex illis vocibus subtraxerit, & Christum sic loquentem fecerit, Sit autem sermo vester ναὶ οὔ. Certe, Paulum eadem utrobique geminatione cum simplici affirmationis, & negationis significatione usum fuisse, videmus, atque dixisse 2 Cor. 1. 17, *Aut* (sive *Num*) *quæ cogito, secundum carnem cogito, ut sit apud me* τὸ ναὶ ναὶ, καὶ τὸ οὔ οὔ; id est Etiam, & Non? sive, ut vetus interpres vertit, Est, & Non? Nam, sive is interpres aliter legerit, quam hodie in omnibus Græcis codicibus legatur, quibus Syriaca editio consentit, sive non legerit, quæ statim subjicit Apostolus, etiamsi nonnulli aliter sentiunt, hunc istorum verborum sensum esse demonstrant. Inquit enim, *Fidelis autem Deus, quia sermo noster, qui* [*fuit*] *apud vos, non fuit* ναὶ, καὶ οὔ. id est Etiam, & Non. Et tamen poterat Paulus propter particulam καὶ citra sermonis elegantiæ, aut proprietatis jacturam in prioribus verbis, ut in posterioribus fecit, ab ea geminatione abstinere. Nec prætereundum est, apud Paulum articulum vocibus illis geminatis utrisque præpositum legi, & tamen perinde haberi, ac si non fuisset præpositus (nam, si ibi articuli vis urgeatur, alius sane poterit eorum verborum esse sensus) nedum ut in loco nostro, ubi nullus est, aliquis articulus pro apposito haberi debeat. Ex quibus intelligi potest, si apud Paulum, qui & aliter loqui poterat, immo eodem in loco est locutus, & sic locutus est, ut aliud quidpiam, si ejus verba mordicus retineantur, sensisse dici possit, ea geminatio eum sensum, quem nos in Christi verbis esse contendimus, sine dubio habet, multo magis apud Christum habere, qui vix aliter loqui poterat, & ita locutus est, ut ejus verba ægre admodum aliam interpretationem sint admissura. Est igitur locus Pauli ad Christi verba interpretanda accommodatissimus, nec aliud hac in re inter ipsum, & Christum interest, nisi quod Christus alterutrum, affirmare scilicet, aut negare, Paulus vero utrumque significare voluit. Unde factum est, ut in Pauli verbis conjunctiva particula legatur, in Christi vero minime.

Sed jam nimis diu præter institutum nostrum in refellenda tua Christi verborum interpretatione, nostraque confirmanda versamur. Quid enim? Fac, interpretationem tuam verissimam, & appositissimam esse. Numquid recte conclusa propterea fuerit ratio tua? Nullo prorsus modo. Nam, etiamsi Christus, si verba ejus attenderentur, jussisset, ut omnino quacumque de re, de qua scilicet ageretur, aut sermo esset (sic enim nisi plane desipuisse videri velis, supplenda est tibi interpretatio tua) diceremus, eam aut esse, aut non esse, quis non perspicue videret, ita accipienda esse Christi verba, ut & esset, qui de re quæreret, aut interrogaret, nec ne esset, & nos, quomodo res se haberet, optime sciremus? Quid enim absurdius dici potest, quam Christum præcipere, ut, nemine licet nec quærente, nec interrogante, de omni re, de qua agatur, aut verba fiant, etiamsi nihil certi de ea habeamus, tamen eam esse, aut non esse dicamus? Nam unde (quæso te) in argumentatione tua assumis, cum vel non est, qui quærat, vel res apud nos incerta est, Christi præcepto isti, quod ex ejus verbis colligi posse vis, nullum locum esse, nisi ex manifesta ingentique absurditate ista, quæ alioquin in ipso præcepto esset? At vero quid absurdi in eo vides, si Christus præcipiat, ut in re, quamvis nobis compertissima, affirmanda, aut neganda nullum jusjurandum adhibeamus? Nonne tu ipse, ut supra vidimus, ipsa Christi verba explanans, malum esse, & periculi plenum dixisti, aliquid esse, quod sit, vel aliquid non esse, quod non sit, jurejurando apposito confirmare? Nonne periculum esse (ut tuis verbis prolatis ostendimus) tu ipse affirmasti, ne quis jurando adeo jurare assuescat, ut etiam in rebus incertis juret, & ita in perjurium facile prolabatur? Quibus adde ea verba tua, quæ leguntur ibidem paullo ante, pag. 138. *Quare malum est & periculosum, assertioni, sine qua vita præsens transigi inter homines non potest, juramentum addere, abs quo quivis potest facile abstinere, maxime cum incerta sunt illa, sint, an non sint, de quibus controversia est*. Ex quibus omnibus apparet, te in omnibus rebus affirmandis, aut negandis, non sine periculo jusjurandum addi, confiteri, & propterea, te ipso teste, non modo nihil absurdi futurum in Christi præcepto, si eum mandasse velimus, ut in rebus etiam certissimis à jurando abstineamus, verum etiam, summa cum ratione id ab eo factum fuisse, constiturum. Nam, si dicas, Christi præcepto isto indistincte, ut verba sonant, accepto, juramenta etiam tolli, quæ coram magistratibus præstanda sunt, & præterea juramenta quædam privata, quæ Apostolum Paulum fecisse constat, damnari, quæ duo admodum absurda censeri debent, Hoc nihil est. Dummodo enim id

absur-

absurdum non sit, de quo quærimus, satis id est ad argumentationem tuam convellendam. Quandoquidem tu, cum argumentationis tuæ vi, Christi verbis juramenta super rebus certissimis non interdici, contendis, privata etiam juramenta intelligis, quippe qui nusquam magistratus ullam mentionem facias, immo ejusmodi verbis interdum utaris, quæ ad ea juramenta, quæ deferente magistratu fiunt, nullo modo accommodari posse videntur, qualia sunt illa pag. 140. *is, qui certissimus de re qua de loquitur, jurat*, &c. Et mox *is qui cum negotium habes*. Quæ verba de privatis sermonibus, & negotiis, & porro de privatis juramentis à te agi, manifestum faciunt, id quod etiam ex illo exemplo patet Pauli Apostoli jurantis, quod paullo ante ad sententiam tuam confirmandam attuleras. Si quidem non coram magistratu, sed privatim in epistola juravit Paulus. Quamquam non desunt, qui Pauli verba jusjurandum continere nolint, quibus tamen ego non assentior. Adjungis tu quidem pag. 141, Christum non de juramentis coram magistratu præstandis, sed de aliis loqui, idque repetis pag. 143. Verum istud à te additur, non ut idipsum confirmes, quod singulariter prius dixeras, licere jurare super re compertissima, sed id, quod universe antea non obscure tuis verbis complexus fueras, Christi verba non ita interpretanda esse, ut omnia juramenta interdicere voluerit, idque à te eo libentius fit, quod existimas, adversarios tuos juramenta, etiam deferente magistratu præstanda, prorsus tollere. Nimirum ut id sæpius inculces, quo eos in publicam invidiam vocare te posse speras. Sed hac de re alibi. Cæterum, te privata etiam juramenta in rebus certissimis minime à Christo prohiberi, credere, præter ea, quæ dicta sunt, id satis demonstrat, quod non uno in loco Christi verba ad res futuras tantum, aut etiam ad vanas alioquin & incertas accommodas, ut pag. 206, 227 & 229. apparet. Jamque, ut spero, tandem vides, quantum inter duo illa intersit, quæ paria esse putasti. Nunc igitur quid tibi videtur de acuta illa confirmatione, quam argumentationi tuæ postremo addis, *si ibi minuere licet tacendo, hic licebit addere jurando?* Numquid eadem ratio esset additionis, quæ detractionis, cum hanc sensus ipse communis omnino suasurus esset, illam vero nihil? cum, nisi minueretur tacendo, Christus absurdissima præcepisse convinceretur, nisi vero adderetur jurando, nihil plane absurdi inde sequeretur? Adde, quod jusjurandum affirmationi, aut negationi adhibitum, non recte à te additamentum ad Christi præceptionem appellatur, cum Christus disertis verbis illud vetet. Additamentum censeri posset, si Christus ea tantum verba dixisset, *Sit autem sermo vester Est est, Non non*. Nunc, quando in eadem monitione paullo ante dixit, *Non jurare omnino*, &c. & hic statim subjicit, *Quod autem his abundantius est, à Malo est*, si quis juret, non quidem se addere verbis Christi, sed aperte contravenire, fateatur, necesse est. Verum, dum ita loqueris, & additamentum illud vocas, quod revera non est, id plane confirmas, quod & hic, & alibi supra asserui, quodque, ut modo, & ante vidimus, in tota hac caussa tibi plurimum obest, te scilicet omnino velle, à Christo in rebus certissimis privata juramenta non tolli. Nam, cum ubique contendas, Christum de privatis tantum juramentis præcepta dare, non autem de iis, quæ coram magistratu præstari debent, certe, cum ais, in rebus certissimis, jurando, Christi verbis addi licere, necesse est, ut privata juramenta in rebus certissimis licere dicas. Quamquam in hac, quam ego argumentationis tuæ confirmationem appello, non tantum, ut res certissima sit, sed præterea, ut quispiam, quicum tibi sit negotium, jusjurandum à te exigat, requiris, qua tamen de re antea mentionem non feceras. Quocirca arbitror, te id addidisse in confirmatione ista, non quod sine eo, id est sua sponte (modo res certissima sit) jurare non concedas, sed ut saltem eo casu, etiam inter privatos, jurare licere evinceres.

Vidimus de tribus illis tuis rationibus, quibus demonstrari posse sperabas, Christi præcepta de jurejurando à Mosis Lege nihil differre. Superest, ut de eo agamus, ad quod, tamquam ad caput quoddam, ex ipsis verbis tuis, quæ pluribus in locis leguntur, revocari possunt, hoc est, Nihil aliud Christo propositum fuisse, quam cavere, ne in perjurium quisquam incideret, non autem juramenta tollere, ea præsertim, quæ sub Lege permissa erant.

Ista tua Christi mentis in præceptis de non jurando dandis interpretatio, non modo vera, sed ne verisimilis quidem videri debet. Nam perfacile est animadvertere eam neque ipsius Christi verbis, nec rationi consentaneam esse. Verbis quidem non est, cum nec aliquid dicat Christus de cavendo perjurio, & manifeste illis ex ipsius Legis mente, non autem, ut tu putabas, ex Scribarum, & Pharisæorum additamentis prolatis verbis *Reddes autem Domino juramenta tua*, sua dicta opponat. In quibus verbis, ut supra visum est, aperte juramenta super rebus futurus permittebantur. Unde constat, Christum juramenta quædam diserte sustulisse, quæ à Mose concessa fuerant. Nec vero ex postremis illis Christi verbis, *Quod autem his abundantius est, a malo est*, colligi ullo modo potest, ipsum perjurii cavendi potissimam rationem habuisse, quia scilicet ea verba nihil aliud significent, quam affirmationi, aut negationi jusjurandum adjungere periculi plenum esse, & ad perjurium properans, ut tu ea interpretaris pag. 137, 138, & 206. Nam quis (obsecro) qui vel levissime in bonarum litterarum studiis versatus fuerit, immo qui ipso sensu communi non careat, tibi concedet umquam, Aliquid à malo esse, significare, Aliquid esse plenum periculi, & ita, pro caussa antecedente, eaque certa, subsequens, idque incertum eventum à te substitui, patietur? Nonne infantes ipsi noverunt, præpositionem A, vel potius Ex (nam ἐκ est in Græco codice, non autem ἀπὸ, ut tu præ incuria scripsisti) motum de loco (ut ajunt) non autem motum ad locum significare, & propterea A malo, sive Ex malo nullo modo significare posse Ad malum tendens, ut tu affirmas, sed necesse esse, ut A malo proficiscens significet? Profecto cæci ipsi (adeo insignis est ac manifestus) lapsum hunc tuum videbunt. Qui tamen non solus est. Nam, ut modo innuimus, huic errori illum adjungis, quod ex re certa incertam facis. Tolerabilius sane aliquanto fuisset, si dixisses, Christum dicere voluisse, cum quis quidpiam affirmat, aut negat, jusjurandum addat, istum in malum aliquod incurrere. Sic enim ab ipsis verbis Latinis non plane recessisses. Nunc, quando pro Malo Mali periculum etiam substituis, adeo interpretatione tua à verbis es alienus, ut ferri non possis, nec ulla prorsus venia dignus error tuus videatur. Nam, quod pag. 138 ais, videri Græcam vocem interdum discrimina significare, id est (ut interpretari necesse est) pericula, nemo (arbitror) nisi exempla protuleris, id tibi crediditurus fuerit. Sed aliud adhuc turpe erratum in quo etiam omnino tibi ipsi adversaris, in interpretatione tua deprehenditur. Etenim aut nomen Græcum τοῦ πονηροῦ masculini generis esse vis, aut neutri. Si masculini quomodo (quæso) id nomen ita accipere potes, ut rem periculi plenam significet; An non, quemdam aliquem ut significet, necesse est? Nonne tu ipse id confiteris, cum pag. 145. ita scribis? *Cum è contrario πονηρὸς personam referat non rem.* Si vero in neutri, primum tibi adversaris, qui dicas, hunc locum illi esse similem *Libera nos à malo*. Nam in eo loco masculini generis nomen istud facis. Sic enim in explanatione tua scribis, pagina 174. *Et ne nos inducas in tentationem. Quid si inducti jam sumus? Libera nos à malo. Est igitur tentatio idem quod malus, &c.* Deinde nullo, ut opinor, exemplo sententia tua nititur. Non enim si (verbi gratia) τὸ πονηρὸν, τὸ ἀγαθὸν, & alia ejusmodi quædam dicuntur nomine substantivo, aut certe substantivi vim habente, idcirco τὸ πονηρὸν quoque eodem modo dictum aliquando fuisse, affirmari potest, præsertim in Novo Testamento, si vox, de qua quæritur, ad nomen ὁ πονηρὸς vim simi-

ſimiliter ſubſtantivi habens referri poſſit, ut hic certe poteſt. In Teſtamento enim Novo nomen iſtud *ὁ πονηρὸς* ſubſtantive (ut ita dicam) uſurpari, planum faciunt hæc teſtimonia Matth.13.19. 1 Joh.2.13, & 14. & cap. 5 18. ut teſtimonia alia omittam, quæ tametſi, quod ad vocem ipſam attinet, dubia ſunt, tamen conſtat inter omnes, in iis quoque *τὸν πονηρὸν*, non autem *τὸ πονηρὸν* nominari, & tu ipſe de duobus id fateris. De uno modò vidimus, Matth.6.13. *Libera nos ἀπὸ τοῦ πονηροῦ*. De altero ſupra viſum eſt, Mat.5.38. *Non reſiſtere τῷ πονηρῷ*. A nomine enim *ὁ πονηρὸς* ibi vocem *τῷ πονηρῷ* derivari, pag. 145. aperte ſcribis. Eſt igitur in loco noſtro, vel te ipſo teſte, perſonæ mentio, non rei, atque *ἐκ τοῦ πονηροῦ* eſſe (quo ipſo loquendi modo utitur etiam Johannes Apoſtolus 1 Joh.3.12.) nihil aliud eſt, quam Ex maligno illo ortum ducere, hoc eſt (ut ipſe prædicta pag.145. *τὸν πονηρὸν* interpretaris) ex Diabolo. Quare, cum Chriſtus dicit, quicquid ſimplici affirmationi, aut negationi additur, *ἐκ τοῦ πονηροῦ* ſive à Malo, vel potius ex Malo eſſe, nihil aliud ſibi vult, quam, jusjurandum in iis caſibus, quos ipſe intelligebat, à Diabolo ſuggeri, ſeu Diabolico (ut ita dicam) ſpiritui conſentaneum eſſe. Hæc enim proprie in ejuſmodi locutionibus vis præpoſitionis Ex eſſe ſolet, ut in illis apud Johannem Joh.8.44,47. cum in Euangelica Hiſtoria, tum in Epiſtolis 1 Joh.4.12.111,12, Eſſe ex Deo, Eſſe ex Diabolo, ſive ex Malo, ut hic. Quod ſi dicas, non aliam ob cauſſam ſuggeri à Diabolo, ut temere juremus, niſi, ut in perjurium incidamus, Dico, non hanc ſolam eſſe iſtius rei cauſſam, ut paullo poſt explicabimus. Itaque vides, ex Chriſti verbis nullo modo colligi poſſe, eum, dum jurare vetat, illud unum curaſſe, ne in perjurium quis incideret. Quinimmo ex ejus verbis, niſi ea aliquantulum, ratione duce, exempliſque ſanctorum hominum admoniti, atque ejus mentem ex iis, quæ antecedunt, recte colligentes, molliamus quodammodo, ac temperemus, omnia prorſus juramenta, ſive à magiſtratu delata, ſive in re alioqui graviſſima ſimul & certiſſima adhibenda, interdicta eſſe, colligi poſſe conſtat, quemadmodum multi, iis, quæ modo diximus, aut ſpretis, aut non animadverſis, collegerunt. Etſi enim, ut dictum eſt, Chriſtus ab initio ad legem de juramentis ſuper futuris, atque ob id incertis rebus ſua verba accommodat, tamen illud, quod deinde addit, præceptum, *Sit autem ſermo veſter Eſt eſt, Non non*, præſentes quoque, immo præſentes potiſſimum, id eſt res, de quibus, ſint, aut fuerint, nec ne, jam ſciri poteſt, omnino complectitur. Jam vero, ſi rationem ipſam ſpectemus, ſatis perſpicuum eſſe poteſt, Chriſto non hanc ſolam cauſſam interdicendi juramenta fuiſſe, ne ſcilicet in perjurium incidatur, ſed hanc quoque, eamque, (ut ego quidem arbitror) potiorem, ne vileſcat apud nos Dei auctoritas, atque majeſtas, neve nobis videatur, tanquam cum ſodali quopiam noſtro, ita cum ipſo Deo nos agere poſſe, eum teſtem identidem appellantes eorum, quæ nobis credi volumus, quantumvis levia ſint, nec ullo teſtimonio digna, nedum tali ac tanto teſtimonio. Breviter, ne nos aliter, quam ſumma cum reverentia, ac tremore quodam, tanquam conditorem, ac dominum noſtrum, vitæ, neciſque noſtræ ſempiternæ poteſtatem habentem, eum vel nominare quidem audeamus. Quæ cauſſa omnia juramenta complectitur, ſive ſuper rebus futuris, ſive ſuper rebus præteritis, ſive ſuper certis, ſive ſuper incertis, modo res ſint leves, & voluntarium jusjurandum. Nam, ut ſupra diximus, de voluntariis juramentis Chriſtum loqui, ex eo intelligi poteſt, quod verba ſua legi de voluntariis juramentis loquenti, eaque permittenti manifeſte opponit. Juramenta autem de rebus gravibus nec indignis, in quibus Deus teſtis, & vindex etiam appelletur, à Chriſto non interdici, & Pauli Apoſtoli in ejuſmodi rebus interdum jurantis exempla docent Rom.1.9. 2 Cor.1.23.11,31. Philip.1:8. 1 Theſſ.2.5,10, & res ipſa monet, cum nulla cauſſa ſit, cur tunc Deum veritatis teſtem, ac mendacii vindicem advocare non liceat, immo cur aliquando non debeat. Nun eſt enim nobis res ſemper cum hominibus integerrimis, & vere Chriſtianis. Nam & Deus ipſe interdum jurat per ſemetipſum, nempe quia cum hominibus, quorum plerique ii non ſunt, qui eſſe deberent, illi res eſt. Quod ſi aliter eſſet, & omnes veri Chriſti diſcipuli eſſemus, non video, quomodo jurijurando alicui locus eſſe poſſet. Animadvertendum eſt tamen, cum in rebus futuris jusjurandum à nobis adhibetur, id eſt, cum rem aliquam facturos nos eſſe, aut non facturos, jurejurando confirmamus, ſi id jure fieri poſſit, ita interpretandum eſſe jusjurandum, ut ad rem præſentem referatur, hoc eſt, intelligendum eſſe, nos non de futuro eventu, ſed neque etiam de futuro animo, & conſilio noſtro, ſed de eo, quod tunc, cum juramus, vere in animo habemus, aſſeverare. Soli enim Deo, qui nec mutari poteſt, & in cujus manu ſunt omnea futuri eventus, de iis, quæ nondum ſunt, quæque ipſe facturus, aut non facturus eſt, aſſeverare licet. Itaque ut tandem concludamus, hoc, contra quam tu putas, inter Moſem, & Chriſtum, quod ad juramenta pertinet, diſcrimen eſt, quod Moſes dummodo non pejeretur, nuſquam per Dei nomen jurare vetat; Chriſtus autem, etiamſi nec ullum perjurium committatur, nec ullum perjurii ſit periculum, ne juretur, interdicit. Quod tamen ita intelligendum eſt, ſi voluntarium futurum ſit jusjurandum, & de rebus non adeo gravibus, ut Deus teſtis veritatis advocari mereatur. Nam & ſi ipſe dixit, *Non jurare omnino*, tamen vox Omnino, ut ſupra indicatum fuit, non ita accipienda eſt, ut omnia prorſus juramenta, id eſt de quibuſcumque rebus, ſive voluntaria, ſive minus comprehendat, ſed omne jusjurandi genus in iis rebus, de quibus Chriſtus loquebatur. Quod ſatis oſtendunt ſequentia verba, *neque per cœlum* &c. *neque per terram* &c. quæ plane conſtat ἐπεξήγησιν eſſe eorum, quæ antecedunt. Perinde eſt enim, ac ſi dixiſſet; Non jurare omnino, id eſt neque per cœlum, &c. neque per terram, &c.

Ex iis, quæ huculque à nobis diſputata ſunt, liquido apparere arbitramur, merito à Racovienſibus tuo de bello ſcripto objecta illa tria fuiſſe. Primum, quod fictum Chriſtum introducere videretur. Deinde, quod aliena inſtituta à Chriſti inſtitutis, iiſque contraria induceret. Poſtremo, quod Moſem cum Chriſto confunderet, atque adeo per Moſem, ac Legem, Chriſtum, atque Euangelium aboleret, quidquid tu contra attuleris, quod examinatione, ac reſponſione dignum videatur.

Et quoniam ad hæc tria capita præcipuas fere omnes adverſariorum tuorum reprehenſiones revocavimus, eaſque, ut dictum eſt, à tuis reſponſionibus vindicavimus, primæ hujus noſtræ diſputationis parti jam nos ſatiſfeciſſe exiſtimamus. Si quid tamen omiſſum à nobis fuerit, quod, ad hanc partem proprie pertinere, videri poſſit, id in aliis tribus non incommode explicabitur. Jam enim nimis hæc pars excrevit, cui etiam propter reliquarum cum ipſa connexionem multa fortaſſe dedimus, quæ aliis reſervanda erant.

RESPONSIONIS AD JACOBUM PALÆOLOGUM PRO RACOVIENSIBUS.

PARS SECUNDA.

Sequitur ex ordine, quem ab initio nobis ipsi præscripsimus, ut præcipua quædam explicentur, quæ à te non recte in Racoviensium scripto, præter non pauca, de quibus in superiore responsionis nostræ parte agere quodammodo necesse habuimus, reprehensa fuerunt. Non recte autem reprehensa ea potissimum appello, quæ à te vel tacite, vel aperte falso objecta adversariis tuis fuerint.

Tria in ipso responsionis tuæ initio, pagina libri tui 83. Racoviensium scripto universe objicis, Primum est, finem id non præstare, quod principium promittit. Alterum, nihil ibi esse, quod sit ex sacris dictis, aut sensibus collectum. Tertium, scriptum ejusmodi esse, ut arte, & lege careat, & propterea incertum sit, quo tendat.

I. Et si nihil hic est, quod (si quis præsertim ea legerit, quæ à nobis ante scripta sunt) ulla refutatione indigere videatur, tamen quia non parum graves hæ criminationes tuæ videri possunt, Dico, primam falsam, aut certe vanam esse, ex eo constare, quod principium scripti Racoviensium tres illas, de quibus supra egimus, reprehensiones scripti tui proponit, quas omnes, ut vidimus, ipsi deinde explicant, ac persequuntur. Quod si in his ipsis ad finem usque non persistunt, sed eorum occasione, antequam scriptum absolvant, de aliis quibusdam agunt, quæ tamen eodem pertinere videntur, quid (quæso) hoc refert, dummodo id aliquando præstiterint, quod polliciti fuerant? Quamquam non video, quomodo finis ipse optime initio non respondeat, cum ab illis verbis, *Non dubium ergo est istos toto cælo errare, qui nunc obtrudere volunt Ecclesiæ Christi leges Mosis*, &c. quæ sunt pag. 78. usque ad finem ipsum, de tribus illis omnibus agatur, quæ in principio proposita fuerant, ut cuilibet legenti facile apparebit.

II. Secunda porro criminatio tua ejusmodi est, ut mera calumnia merito nominari possit. Neque enim, cum ais, nihil in Racoviensium scripto esse, quod sit ex sacris aut dictis, aut sensibus collectum, id potissimum tibi vis, quod ab adversario dictum ferri posset, testimonia sacra, quæ ab ipsis citantur, nec verbis, nec sententia eorum dicta confirmare; sed nihil ipsos vel ex verbis, vel ex sententia sacrorum scriptorum ad ea, quæ dicunt, confirmanda afferre curasse, ut declarant verba illa tua, quæ statim sequuntur, *Simplex videtur esse narratio, quæ sit dictata jurato auditorio, non nervosa disputatio, cum dissentientibus animis suscepta.* Jam vero, quam hoc manifeste falsum sit, intelliget, quisquis eorum scriptum legerit. Nam, præterquam quod ab ipso respondendi, quod faciunt, initio, id est ab illis verbis, *Nos vero contrarium*, &c. pag. 57. non prius sacra testimonia proferendi finem faciunt, quam ea omnia, quæ in totius scripti quasi argumento, & propositione quadam tuo scripto objecerant, ipsis confirmaverint, in ipsis etiam examinandis, & variis rationibus ad id, quod proposuerant, accommodandis, sane quam curiosi, ac diligentes sunt, præsertim vero in iis, in quibus major vis est, nempe in iis, quæ ex Matthæi cap. 5. petita sunt. Atque hæc tua calumnia eo magis vituperanda est, quod tu is es, qui frequentissime ex tuo capite vel inauditas sententias fundis, vel sacrorum testimoniorum interpretationes insolentissimas affers, nulla nec auctoritate, nec ratione, nec exemplo allato, ut in superioribus disputationibus jam sæpius visum est, & infra etiam, ut spero, demonstrabitur.

III. Restat tertium crimen, quod Racoviensium scriptum sit sine arte, & sine lege, & ob id incertum, quo tendat. Miror sane, te istud Racoviensium scripto objicere ausum fuisse. Primum, quia (ut de lege, seu ratione, & arte, qua in scribendo usi sint Racovienses, nihil dicam, qua tamen non carere eorum scriptum, facile ostendi posset) apertissimum est, quo tendat, vel te ipso teste, qui nusquam deinde (quod sciam) in tota responsione tua Racoviensium vel mentem, vel ullis in verbis sententiam in dubium vocas, sed confidenter, & quid sibi propositum habeant, & quid ubique sentiant, te nosse profiteris, quamvis haud raro opinione tua decipiaris. Id autem vel ex eo patet, quod plerumque, dum eorum dicta recitas, ut postea refellas, non ipsorum verba, ut in eorum scripto leguntur, profers, sed ea pro arbitratu auges, minuis, mutas, fingis denique, tanquam is scilicet, qui non minus illorum scripti scopum, atque sensus omnes noveris, quam, si tu ipse illud conscripsisses. Quid, quod, tibi contrarius, hic statim subjicis hæc verba? *Dicit is in principio nos fictum Christum introducere, instituta edere contraria Christi institutis, & alia quæ longo tractu fluunt per aliquot versus. Hæc autem summa disputationis esse videtur (Huc enim tota tendere vestra cognoscitur oratio)* capto principio, &c. Vides, te affirmare, quo tota oratio Racoviensium tendat, cognosci. Hoc autem annon id diserte tefellat, quod ais, scriptum Racoviensium, quo tendat, incertum esse, tibi ipsi judicandum relinquo. Deinde miror, te alteri objicere, quod tuum est proprium. Legi ego multorum scripta, sed nunquam (quod recordari possim) in aliquod incidi, quod tam confuse, atque incerte scriptum esset, quam est istud tuum, quo Racoviensibus respondes. Judicabit de utroque cordatus lector. Tot certe loci, in quibus tibi ipsi (saltem in speciem) adversaris, satis ostendere possunt, quam incerta sit scriptio tua. Nihil autem dico de locutionis, sententiarum, argumentationum, responsionum, placitorum denique tuorum explicationis obscuritate, & perplexitate quadam, quæ omnia incertissima reddere apta est. Ego sane (cuicuimodi sim) ut jam constare potest, sæpius in tuis dictis interpretandis divinare compellor, atque haud scio, an paucissimi ii sint futuri, quantumvis acuti, qui plerumque, quid tibi velis, recte percipiant. Sed jam ad alia progrediamur.

IV. Objicis pag. 85. adversariis tuis, quod argumenta tua non dissolverint, & addis, *Sub finem orationis vestræ dicitis: Ad Palæologi argumenta postea respondebitur. Sed quando? Cum tempus annuum ad respondendum habueritis?*

Non respondent quidem Racovienses expresse, & nominatim ad singula argumenta tua, sed ita tamen responsionem suam temperant, ut ex ea facile omnia dissol-

dissolvantur, quemadmodum ex iis, quæ ante disseruimus, intelligi potest. Nam, quod ipsorum verba affers, quibus se ad argumenta tua non respondere ipsi confiteantur, turpiter ea in re es lapsus, cum in ipso eorum scripto, quod una cum responsione tua editum est, ea verba minime legantur, quæ si tamen vere in eorum scripto tibi tradito extabant, satis hinc conjici potest, quam verum sit id, quod tui libri titulus diserte profitetur, Racoviensium scriptum ibi haberi, ut est ab ipsius auctore conscriptum, bona fide editum.

V. Pag.94. ais, Leonis cognomen datum Christo male conjungi (nempe ab adversariis tuis) cum dicto illo Philip.2.6. Matth.12.29. *Qui cum in forma Dei esset, &c. aut* inquis) *cum illo: tum hostis armatus & fortis, &c.* Dicis enim, vel potius dicere vis, Primum, ista duo dicta de eadem re non loqui, cum illud ad gesta ante Christi mortem pertineat, hoc vero ad id, quod Christus egerit contra principem novi regni post mortem, Deinde, cum neutro ipsorum Leonia cognomen Christo à scriptura tributum plane convenire, cum Christus nec propter ea, quæ ante mortem gesserit, nec propter ea, quæ contra principem novi regni post mortem egerit, sit à scriptura leo appellatus, sed respectu civium malorum, qui noluerant ipsum regnare super se, quos ipse ante se occidi jussit.

Sunt hic Palæologe plurima tua errata. Sed hoc loco de iis tantum agemus, quæ in Racoviensibus reprehendendis commisisti. Neque enim, ut in superiore responsionis nostræ parte diximus, vel mentem eorum percepisti, vel verba attendisti, vel denique eos reprehendendi ullam caussam habuisti. Mentem quidem non percepisti. Nam illi, cum de Christo, tanquam leone, verba fecerunt, nullam rationem habuerunt alicujus appellationis, quam ipsa scriptura Christo tribueret. Sed tantum ostendere voluerunt, Christum non post mortem solum, sed etiam ante mortem leonem fuisse, & utramque appellationem, & Agni, & Leonis ei simul eodem tempore convenisse, non autem ex agno, qui ante mortem esset, leonem post factum fuisse, ut ex verbis tuis aperte colligebatur. Ubi etiam illud est observandum, quod tu ipse, cum primum hac de re locutus es, nullam appellationis alicujus, quam sacræ litteræ Christo tribuant, sed rei ipsius tantummodo rationem habes. Ut ex iis patet, quæ pag.8 leguntur. Verba porro eorum non attendisti. In quibus nulla appellationis alicujus Christo in sacris literis attributæ fit mentio, sed simpliciter dicitur, Christum agnum illum ab ipsis leonem agnosci, & leonem eum apparuisse, quemadmodum extrema pag.58. & 59 videre licet. Nullam postremo caussam eos reprehendendi habuisti, cum interpretatio illa tua ejus appellationis, quam scriptura Christo tribuit, cum eum leonem appellat nullo pacto sustineri possit. Quandoquidem in eo Apocalypsus loco Apoc.5.5, in quo uno aperte Christus leo nominatur, & quem unum ipse affers, nulla prorsus fit mentio ejus victoriæ, quam obtinuerit contra cives illos malos, qui noluerant ipsum regnare super se, immo apparet, de alia victoria ibi verba fieri. De ea, inquam, victoria, quam Christus, sanguinem suum fundendo, adversus mortem, & Satanam & sibi, & nobis peperit. Quemadmodum superioris partis cap.2, demonstratum fuit. Atque hac ratione, quia scilicet Satanam, & mortem devicerit, adversarii tui, eum leonem apparuisse, affirmaverant. Quanquam, & leonem quoque in eo agnosci eum debere, dixerant, quod tantam virtutis divinæ vim exeruisset, ut ipsa quoque inanima, dum hic esset, ejus imperio cedere coacta fuissent. Hucque locum illum, *Qui, cum in forma Dei esset, &c*, non obscure accommodaverant. Sed de altero loco illo Luc.11.21, *Cum fortis armatus, &c*, ne verbum quidem in eorum scripto habetur, & si eum quoque ad hoc idem referre potuissent. Lapsus es igitur haud leviter, cum in responsione tua ita locutus es, ac si ipsi eum locum huc accommodassent. Sed multo gravius in ipsius loci explicatione es lapsus, quemadmodum alibi planum faciemus.

VI. Sequitur multiplex tua illa reprehensio, quam in ipso pag.98, initio explicare instituis. Quoniam enim adversarii tui affirmaverant, Christum tunc demum ulturum esse hostes suos, cum eos in æternum ignem ablegabit, non autem hoc gratiæ, & mediationis tempore. 1. Primum ais, si Christus postremo illo tempore sine culpa transgressarum à se latarum legum ulcisci suas, & suorum injurias poterit, certe non amplius privatum illum esse, sed magistratum. Quod si magistratus est, nunc etiam licet ei omnium injurias ulcisci, non solum aliorum, sed etiam suas sibi illatas olim, cum privatus esset.

Sed ubi est, Palæologe, acumen tuum? Quis te in argumentando terminos (quos vocant) ita, ut facis, mutare docuit, & ex quatuor terminis (quod ajunt) syllogismum constituere? Sic enim reipsa argumentaris. Quicumque potest jure suas, & suorum injurias per se ulcisci, is magistratus est. Christus poterit jure suas, & suorum injurias ulcisci. Ergo Christus est magistratus. An non vides, te pro Potest præsentis temporis, quod in propositione est, in assumptione Poterit, quod futuri est temporis, reponere? Neque enim arbitror, te vel præ incuria, vel inusitata quadam sermonis figura, cum ea verba scripsisti, *certè non amplius privatus est*, est pro erit scripsisse. Nam nihil prorsus ad rem facit, quod extremo illo tempore Christus magistratus futurus sit, cum jam ipsi adversarii tui velint, tunc à Christo de hostibus suis dignas pœnas sumptum iri. Nec vero hæc eo à me dicuntur, quia, Christum nunc magistratum esse, negare velim (quod maxime affirmo, atque ut mox apparebit, etiam contendo) sed ut argumentationis tuæ summum vitium ostendam. Præterea, quomodo ex Racoviensium verbis colligis, Christum nunc jure hostes suos ulcisci non posse, cum ipsi manifeste non de eo, quod Christus facere jure possit, sed de eo, quod faciat, & facturus sit, loquantur? Numquid nemo non facit id, quod jure potest? Atqui certum est, Deum ipsum multa non facere, quæ tamen jure facere potest, & væ nobis, nisi id ita esset. Nemo nostrum sempiternis gravibus pœnis ab ipso non afficeretur, aut certe ab æterna salute excluderetur.

2. Quare quod deinde addis, *Decipitur autem scriptor dum sub postremum tempus rejicit hanc adsti à Christo magistratus facultatem & ulciscendi hostes de injuriis illatis, sine vitio, potestatem, cum Christus aliter & Apostoli statuant, &c.* Hoc, inquam, per se nihil plane est, cum scriptor non neget, Christum jam adiisse, hoc est accepisse magistratum, jamque hostes suos ulcisci jure posse, sed nondum id fieri ab ipso dicat. Verum, quia testimonia, quæ deinde profers, ut probes, Christum jam magistratum adiisse, jamque hostes de injuriis illatis sine vitio ulciscendi potestatem adeptum fuisse, ejusmodi sunt, quæ id etiam jam ab eo factum esse, probare videantur. Animadvertendum est, cum scriptor iste in postremum illud tempus Christi de suis hostibus ultionem rejicit, eum de omnium hostium ultione loqui, deque ea ultione, cujus simul atque indicia apparuerint, nullus amplius pœnitentiæ locus, nulla veniæ spes erit. De hac enim ultione hic quæritur, quæ scilicet omnem clementiam, & lenitatem, aut certe omnem (ut ita dicam) conniventiam excludat. Itaque, cum Christus ante illum extremum diem, tametsi nonnullos ex suis hostibus ulciscitur, tamen clementem se, veniam resipiscentibus offerendo, & lenem, ultionem differendo, præbeat, & præterea adeo conniveat, ut plerosque ex suis perpetuis hostibus non ulciscatur, apparet eum, quamvis magistratus jam factus fuerit, tamen placidam & mitem naturam suam non deposuisse. Et porro certum esse debet, ex Christi factis, & persona pro hoc tempore nullum argumentum duci posse ad eam sententiam confirmandam, quod hominibus Christia-

nis suos hostes, belligerando, interficere liceat, immo contrarium potius inde colligendum esse. Huc enim tota hæc disputatio referenda est. Recte igitur Racovienses, qui nondum Christi ultionis tempus venisse affirmant, sed in postremum diem illam rejiciunt. Nam (ut inquit Petrus 2 Petr.3.9) Dominus interim patienter agit erga nos, nolens quemquam perire, sed omnes ad pœnitentiam venire. Hæc Dominus gloriæ facit, & nos scilicet vilissimi homunciones omnes hostes nostros, nisi statim resipiscant, perdere nobis licere volumus, idque exemplo etiam ipsius Domini confirmare nos non pudet. Quamquam vereor (quidquid de Christo, quod magistratus sit, à te affirmetur) te post excidium Hierosolymitanum Christo magistratum non concedere, nisi futurum tunc, cum hostes suos, qui intra ipsa castra Christianorum sunt, ulciscetur, quemadmodum olim eos, qui extra castra erant, ultus est. Ut ea indicare videntur, quæ scripta à te leguntur pag.99. Ubi inter excidium Hierosolymitanum, & postrema tempora, Christum in hostibus suis ulciscendis otiosum plane statuere videris. Quod si ita sentis, erras vehementer, & in eum ipsum errorem incidis, quem adversariis objicis. Nam tu vere is es, qui non animadvertis, etiam ante postrema illa tempora, Christum ulciscendorum hostium suorum potestatem adeptum fuisse, quæ non quadraginta illis tantum annis duravit, qui ejus resurrectionem sunt consecuti, nec finem tunc habuit, cum ultus est malos illos cives, Judæos scilicet, qui noluerunt, ut regnaret super ipsos, sed ad consummationem usque sæculi perpetuo duravit, & duratura est, quamvis extremis temporibus potissimum patefieri debeat.

3. Sed postremo ad finem prædictæ pag.99, rides quodammodo id, quod ex Racoviensium verbis aperte colligitur, tempus gratiæ, & mediationis (quam vocant) Jesu Christi usque ad postrema illa tempora duraturum. Vis enim, manifestum esse, tempus istud, ante postrema etiam tempora, finem habuisse, nempe, ut satis ex antecedentibus tuis verbis constat, ante ipsum Hierosolymæ excidium, & Judaicæ gentis dissipationem. Existimas autem, Racovienses ideo Christum etiamnum mediatorem esse, dicere, quia παράκλητος noster apud Patrem appelletur 1 Joh.2.1, putasque, eos omnino Paracletum pro Mediatore sumere. Et quanquam tu nec satis te explicas, nec aliquid eorum, quæ hoc loco dicis, probas, quippe de quibus alio tempore te dicturum ais, tamen ad hæc aliquid dicam, quantum scilicet satis esse putavero ad Racovienses à tua reprehensione defendendos.

Dico igitur, gratiæ tempus post Christum exhibitum ad ea usque tempora duraturum 2 Thess.1.8, cum Christus veniet pœnas sumpturus de iis, qui Euangelio non obediunt, nec amplius pœnitentiæ ad veniam peccatorum consequendam locus erit. Interim enim omnibus pœnitentiam agentibus, quantumvis antea impiis ac sceleratis, peccatorum remissio conceditur, præsertim vero iis, qui prius Jesu Christi cognitionem non habuerint. Et hæc est Jesu Christi gratia illa, quam Racovienses intelligunt. Nec immerito. Christus enim ipse fuit, qui dixit Luc.24.46, oportuisse, ut Christus pateretur, & prædicaretur in nomine ejus pœnitentia, & remissio peccatorum per omnes gentes, facto initio ab Hierosolymis. Et Paulus ait Tit. 2.11, extitisse gratiam Dei salutarem omnibus hominibus erudientem nos, ut sobrie, juste, ac pie vivamus in præsente sæculo, expectantes beatam illam spem, & adventum Jesu Christi. Per quem scilicet ea gratia extitit, quique tandem se implebit, quod Dei patris sui nomine promisit. Hoc Christi gratiæ tempus, mediationis quoque ejusdem Christi tempus ideo (ut puto) Racovienses appellarunt, quia scriptura testatur Rom.8.34, eum etiamnum in cælis à Dei dextris sedentem interpellare pro nobis, & servare posse ad plenum eos, qui per ipsum accedunt ad Deum Hebr. 7.25, semperque vivere, ut pro iis interpellet. Ex quibus aperte constat, Christum tanquam medium inter nos, & Deum, tantisper futurum, donec ad Deum accessus patuerit, & nos id, quod à Deo petimus, & expectamus, id est nostri corporis (ut Paulus loquitur) Rom.8.23, redemptionem obtineamus, qua peccatorum nostrorum plena remissio continetur. Unde perspicuum est, totum hoc tempus Christi mediationis tempus recte nominari posse, quidquid τοῦ μεσίτου nomen Christo post resurrectionem tributum significet. Quo, vehementer errans, putabas omnino adversarios tuos respexisse. Quasi vero aliunde de ista Christi mediatione, quæ ad postremum usque tempus duratura sit, non multo clarius appareret. Quæ cum ita se habeant, quid Racoviensium sententiæ obesse potest, quod, alia quadam ratione Christi gratiæ, & mediationis tempus finem multo ante habuisse, dici possit? Scimus & nos Sacris Literis edocti (nec Racovienses negant) alterum istum Christi adventum, alterumque judicium, quod, urbe Hierosolyma excindenda, Judaicaque natione dissipanda, tot sæculis ante factum est, ex quo, Christi gratiæ, & mediationis tempus ex parte quodammodo cessasse, dici potest. Verum hoc non impedit, quominus, quemadmodum verus ejus adventus, verumque judicium adhuc expectandum est, sic etiam adhuc veræ gratiæ, ac mediationis ipsius tempus perpetuo duret.

4. Ex ante dictis intelligi posse arbitramur, quanto in errore verseris, qui putes, distinctionem illam tuam appellationum Agni, & Leonis Christo tributarum, diversarumque ante mortem, & post mortem Christi actionum, tanquam ex Scripturis Sacris depromptam, ab ipsis tuis adversariis agnosci, & comprobari, cum dicunt, nunc quidem gratiæ, & mediationis Christi tempus esse, sed ipsum aliquando cessaturum, & tandem futurum, ut Christus hostes suos ulciscatur. Nam nihil hoc cum tua illa distinctione commune habet, qua fit, ut Christus ex placido & miti, qui ante mortem erat, rigidus plane ac severus, simulatque resurrexit, factus fuerit, & statim suorum hostium ultor, is, qui eis bene facere, proque eis orare solebat. Immo, diversum prorsus eos sentire, istud demonstrat, cum, non ante postrema tempora placidum, ac mitem animum à Christo depositum iri, velint, nec ante vere, ac plene de hostibus suis dignas pœnas eum esse sumpturum. Numquam negarunt adversarii tui, Christum in quibusdam diversum quodammodo à se seipso pro temporum, & conditionis suæ ratione & fuisse, & futurum esse, sed non in iis, neque eo tempore, quod tu affirmas. Nam, sicut diversitatem, quam ipsi confitentur, ex Sacris Literis haustam esse vident, ita, quam tu & asseris, & urges, minime ex Sacris Scripturis depromptam esse agnoscunt.

VII. 1. Dixerant adversarii tui, Christum nusquam vocare beatos persecutores, homicidas, immites, impacificos. Tu hoc dictum ita accipis, ac si ex eo ab adversariis tacite concluderetur, non licere magistratum esse, præsertim qui gladium gestet, & homines aliqua ratione occidat, ut pag. 213, & 214, patet. Ubi multum laboras, ut conclusionem istam futilem esse doceas. Atqui frustra plane hoc loco tantum laborem sumis, cum nihil aliud ex eo dicto concludere velint Racovienses, nisi, non licere homini Christiano bellum gerere, suasve injurias ulcisci, sive id jubente magistratu, aut per ipsum magistratum faciat, sive minus. Nam de privatis hominibus inter vos potissimum disputatur. Quos tu, licet Christianos, tamen magistratus auctoritate in bello hostes occidere, & acceptarum injuriarum vindictam jure persequi posse affirmas, illi negant. Nec vero ex eo, quod magistratus ipse ista faciendi jus habeat, sequitur, privato homini, magistratus auctoritate interveniente, eadem licere. Qua de re satis disputatum est à nobis superioris partis cap.2.

2. Verum non contentus, ex Racoviensium dicto id col-

id collegisse, quod colligi non debet, eos postmodum idipsum fere disertis verbis dicentes facis: pag. enim 217, sic ais, *Nusquam*, *inquit*, (auctor scilicet scripti illorum) *hoc in capite* (Matthæi videlicet quincto) *Magistratus gestans gladium*, *beatus dicitur*. Nam ubi quæso verba illa in Racoviensium scripto legis? Siccine calumniari placet, & innocentes homines in invidiam vocare? Dices, multo pejora de magistratu gladium gestante ab ipsis aperte affirmari. Respondeo primum, satis esse, ut calumniari merito dici possis, falsum esse, in eorum scripto verba ista extare. Deinde, quid alibi, cum de magistratu gladium gerente loquuntur, sibi velint, te minime intelligere affirmo, ut suo loco planum facere conabor.

VIII. Sed adhuc gravi calumnia miseros premis, cum ad finem pag. 216, ad hunc modum scribis, *Sub lege*, *inquit*, *beati erant immisericordes*, *immites*, *impacifici*. Ubi animadvertendum est, præter verbum *inquit*, ea scilicet omnia, quæ Racoviensium scriptorem dicentem facis, alio illo literarum charactere notata esse, qui, ipsa aliena verba te recitare, indicet. Nusquam enim verba ista in ipsorum scripto leguntur, sed ne sententia quidem. Quid igitur attinet, statim, ut facis, subjicere, *Atqui hoc est consulto insanire. Ubinam in Lege Mosis hoc est scriptum?* Quod cum satis esse non videretur, adscriptum est in margine, *Calumnia manifesta in Dei Legem.* Itaque calumniari, quod tuum hac in re est proprium, eadem ipsa in te iis, quos calumniaris, attributum videmus. Quod quid sit, piis, & cordatis hominibus judicandum relinquo.

IX. Objicis adversariorum scriptori, quod omnino non intelligat dictum illud Pauli Gal. 3. 24, *Lex pædagogus noster fuit ad Christum*, lectoremque ad scholia tua in Epistolam ad Galatas rejicis. Quasi vero scholia ista tua omnium jam manibus terantur. Expectandum autem videretur, donec ea in lucem saltem prodirent, nec antea tibi respondendum. Verumtamen illud interea affirmare ausim, Racoviensium scriptorem, non omnino locum illum non intelligere, quin recte plane in eo sentire, quod ex eo probari existimat, ex Christi disciplina vitæ nostræ institutionem nostram petendam esse, non autem ex Lege Mosis, non quidem quia hæc cum illa pugnet, sed quia Christi disciplina multo perfectior est, quam Lex Mosis, & nos Christi discipuli sumus, Sciendum est enim, Paulum, ubicumque fidem Christi Legi opponit, fidei Christi appellatione Christi præceptorum obedientiam comprehendere, cum nemo Christo confidere dici possit, nisi ea faciat, quæ ipse præcepit. Fiduciam enim, seu confidentiam fides ista omnino declarat, ut locutiones illæ, Fides in Christum, Credere in Christum, præter alia multa, multoque certiora argumenta, quæ hoc loco explicare non est necesse, satis aperte docent. Quinetiam, quamvis Christi fides nihil aliud esset, quam Credere, Jesum esse Christum, ut tu sine dubio arbitraris, tamen hæc ipsa fides Christi præceptorum obedientiam complecteretur. Nemo enim fuerit, qui credat, Jesum esse Christum, id est regem æternum à Deo humano generi datum, quo duce, & adjutore possimus & Satanam, & mortem ipsam vincere, ac superare, æternamque vitam, & felicitatem consequi, quin ipsi obtemperet, ejusque mandata sedulo exequatur. Cum igitur ait Paulus, Legem pædagogum nostrum fuisse ad Christum (non autem in Christo, ut tu veterem interpretem secutus locum recitas) atque Christi nomine, ut ex antecedentibus, & subsequentibus manifestum est, Christi fidem intelligat, nihil aliud sibi vult, quam Christi disciplina publicata, Mosis legem amplius nobis spectandam non esse, tanquam eam, unde adhuc institutio nostra petenda sit. Ipsis enim pædagogi institutis tamdiu puer tenetur, quamdiu eo perventum non est, quo pædagogi institutio perducere debet. Sed postquam eo perventum fuerit, is sub pædagogi disciplina non est amplius, sed perfectiorem vitæ rationem ætatique suæ convenientiorem instituere debet, quamvis pleraque eorum, quæ à pædagogo didicerat, nec puerilis ætatis sunt propria, adhuc illi servanda sint, quæ etiam multo facilius, & absolutius, quam antea, servare potest. Quocirca non est, cur quis miretur, sub Christi disciplina, quamvis ea Mosis legi successerit, multa servanda esse, quæ in Lege Mosis præcipiebantur, immo ea omnia, quæ ejus temporis, & puerilis adhuc Dei populi ætatis propria non erant, & simul facilius multo, atque absolutius, quam sub ipsa Mosis Lege fieret, præstari posse. Unde factum est, ut Paulus Rom. 3. 31. per fidem (nempe Christi) legem (moralem videlicet Mosis) non modo non tolli, sed stabiliri dixerit.

X. Rreprehendis pag. 223 eundem scriptorem, quod dixerit, Christum charitatem, & patientiam docere, Mosem vero impatientiam, & odium, blasphemiæque in Leges Dei per Mosem latas ipsum insimulas. Atqui haud paullo aliter loquitur ipse scriptor. Ait enim. Christum multo perfectiorem charitatem, & patientiam docuisse, quam Mosem, sub quo impatientiæ, & odio locus fuit, ut pag. 61 cuilibet legenti constare poterit. Sed demus tibi, Docere idem esse quod Permittere, quemadmodum postmodum loqueris (quamquam ne sic quidem scriptoris sententiam exprimis) &, quid pro reprehensionis tuæ ratione afferas, consideremus. Negas igitur, Mosem impatientiam, odiumque permittere, quia certum sit, eum à privatis requirere observationem legis divinæ ex toto corde, ex tota anima, ex omnibus viribus erga Deum, & homines, & addis, *Cum autem omne dicitur, nihil relinquitur non inclusum, ubi est igitur ista perfectio charitatis, quam prætermisit Moses & addidit Jesus Christus? Cum ille dicat, ex toto corde, anima, viribus, fortitudine amandum Deum & proximum.*

In hac tua ratiocinatione non uno modo graviter erras. Primum enim in eo fœde laberis, quod ais, Mosem dixisse, proximum amandum esse ex toto corde, anima, viribus, fortitudine. Nam id Moses nusquam dixit, qui nihil amplius præcepit, quam ut quisque proximum, ut seipsum, amaret. Quod quid significet, & quomodo perfectam charitatem minime declaret, alibi jam ostendimus, idque ex eo etiam intelligi potest, quod ad perfectam charitatem, & qualis ea est, quam Christus præcepit, non satis est proximum, sicut seipsum, amare, sed etiam plus, quam seipsum, amare eum oportet. Animas enim nostras pro fratribus ponere debemus, 1 Joh. 3. 17. Deinde non intelligis, quid sit Amare ex toto corde, anima, &c. Credis enim hoc idem esse, atque Ita amare, ut plus amari non possit, cum tamen certum sit, idem locutionibus illis significari, ac si diceretur Amare ex animo, in idque totis viribus incumbere, ut & verba ipsa præ se ferunt, & exempla non pauca aperte docent. Præterea non animadvertis, vim hujus disputationis in eo esse, utrum eadem mandaverit Deus per Mosem, quæ per Christum mandavit, non autem, utrum ita perfecte Mosis mandata servanda essent, ut servanda sunt mandata Christi. Hoc dico, quia ex argumentatione tua nihil aliud concludi potest, nisi legem, quam Deus per Mosem dederat, perfectissime servandam fuisse, ut ipsa tua verba demonstrant, cum ais, Mosem à privatis requirere observationem legis divinæ ex toto corde, ex tota anima &c. Quare, cum adversarii tui dicant, in lege divina per Mosem lata non eam charitatem, & patientiam præceptam fuisse, quam postea Christus præcepit, hoc tantum ex argumentatione tua efficietur, istam minorem charitatem, atque patientiam, quam lex Mosis præcipiebat, non minus perfecte servandam fuisse, quam majorem illam à Christo præceptam, id quod adversarii tibi facile concedent. Sed, ut vides, hoc nihil ad rem facit, nec aliquid agis, nisi probes, idem prorsus in lege Mosis, quod ad charitatem ipsam, & patientiam attinet, mandatum fuisse, quod à Christo mandatum fuit. Hoc vero nunquam, ne in speciem quidem, facere poteris. Namque, ut

dictum

dictum est, nec charitatem illam erga proximum ex toto corde, &c. in Mosis lege mandatam fuisse, apparet (hic vero de charitate erga proximum agitur) nec charitas erga Deum, quàtumvis perfecta, quæ mandata fuisset, aliud præterea complecti poterat, quam eorum quæ Deus præceperat, plane diligentem absolutamq; conservationem.

XI. Asseritur in Racoviensium scripto, ut supra visum fuit, sub Euangelio non licere ob leves caussas uxorem dimittere, immo ne ob graves quidem, nisi propter adulterium, cum tamen aliter sub Lege esset. Ad quod probandum Pauli præceptum afferunt, eo quo, ne propter ipsam quidem religionis diversitatem uxorem dimittere licere, constat, cum tamen sub Lege ob diversam religionem uxoris repudium esset. Hic tu & indiligentiæ, & imperitiæ scripti auctorem damnas, ut ex iis constat, quæ pag.226, & 227, scribis, & ais, ideo sub Euangelio disparia propter religionem conjugia non dirimi, quia jam præputiatæ gentes, si credant, Jesum esse Christum, Deum habent, & cum Israëlis republica numerantur. Quare, si contigerit, unum ex duobus conjugatis non circumcisis credere, Jesum esse Christum, etiamsi alter non credat, non tamen is, qui credit, non est ex populo Dei. Sed quid hoc ad rem facit? Nonne conjugatus iste ex populo Dei esse posset, & tamen matrimonium istud amplius non consistere, aut saltem ipse, si vir sit, uxorem dimittendi potestatem habere? Hinc patet, nihil esse, quod postmodum addis, nusquam legi, ante natum Jesum Christum, si quis non natura Judæus per circumcisionem Judæus factus esset, coactum fuisse uxorem, quæ Judæa fieri nollet, deserere. Nam & satis est ad Racoviensium rationem concludendam, eum illam deserere potuisse; nec ipsi sane urgent, sub Lege dispari ob religionem conjugia omnino dirimenda fuisse, sed tu id ipsis more tuo affingis. Sic enim se habent ipsorum verba pag.61. *Paulus etiam infideles ferre jubet, si consentiant cohabitare, quod sub lege non fuit, ubi divortium ob leves causas fuit, & ob diversam religionem repudium*, non autem (ut tu ex tuo capite in sexta, quam facis eorum objectione pag.225 ea formare voluisti) *Paulus non judicat dividenda matrimonia inter fidelem & infidelem inita, quæ Moses jussit dividi & Esdras est executus*. Itaque probandum tibi fuerat, ne sub Lege quidem ei, qui per circumcisionem Judæus factus esset, uxorem, quæ Judæa fieri nollet, si ea cum ipso habitare consensisset, dimittere licuisse, aut certe, ut adversarii contrarium probarent, postulandum. Quod tamen non recte omnino postulasses, cum ipsi satis habeant, ostendisse, sub Euangelio, etiam ob gravissimam caussam diversitatis religionum uxorem dimittere non licere, etenim pro concesso quoddammodo sumunt, sub Lege ob leves caussas id facere licuisse. Est autem id vehementer ridendum, quod non solum credis, Racovienses hanc differentiam inter Legem, & Euangelium statuere, quod sub Lege Judæo homini alienigenam sibi junctam in matrimonio habere non liceret, sub Euangelio autem liceat, sed etiam, id verum esse, concedis, & rationem affers, quare id ita sit, cum tamen nec Racovienses id dicant, nec id verum videri possit. Quandoquidem etiam sub Lege Judæus homo alienigenæ per matrimonium jungi poterat, modo alienigena Jehovam Deum agnosceret, & Mosis Legi se subjiceret. Ita sub Euangelio potest Judæus homo alienigenæ in matrimonium copulari, modo alienigena credat, Jesum esse Christum, & sese Christi disciplinæ addicat, atque hac in parte idem sub Euangelio præstat Christi fides, quod sub Lege circumcisio, & alia quibus Judaici nominis professio continebatur. Cæterum, quod rationem affers, cur inter Judæum, & non Judæum divulsiones matrimoniorum fierent sub Lege, non autem inter fidelem, & infidelem sub Euangelio, quia scilicet nullum periculum erat, ne infidelis infidelem ad cultum alienorum Deorum traheret, quemadmodum erat, ne Judæus à non Judæo traheretur, id à te non solum, quod ad rationem attinet, contra omnem rationem, omnemque experientiam dicitur, ut alibi ostendemus, sed dictum ipsum aut plane falsum est, aut nihil ad rem facit. Nam, si Judæi nomine natura Judæum intelligis, falsum est, inter natura Judæum, & non natura Judæum matrimonium consistere non potuisse, modo non natura Judæus, postea Judæus esset factus, ut paullo ante dictum est. Sin autem Judæi nomine non natura Judæum, sed quocunq; modo Judæum intelligis, id etiam (ut tibi ipsi placet) non erat perpetuum, sed tunc demum verum erat, si ab initio contracti matrimonii jam diversitas ista religionis in utroque fuisset. Nam, si ea supervenisset, non concedis, eo casu matrimonium omnino dirimi debuisse. Quod si dicas, te eum casum tantummodo intellexisse, cum ab ipso initio unus Judæus est, alter vero minime, & ita esse perseverant; Primum nullam hic differentiam inter Legem, & Euangelium ostendere poteris: nunquam enim probabis, matrimonium inter fidelem, & infidelem ab initio contractum, si in eodem statu religionis permaneant, dirimi non debere. Deinde, etiamsi id probares, hoc nihil ad rem faceret, cum Pauli præceptum, ex quo adversarii tui differentiam inter Legem, & Euangelium colligunt, non ad illum casum, sed ad eum pertineat, cum ex duobus infidelibus ab initio in matrimonio conjunctis unus fidelis fit, altero infideli permanente, ut tu ipse, cum postremo urges, nusquam legi, matrimonium ab initio inter duos non Judæos contractum, si alter eorum Judæus factus esset, omnino dissolvi debuisse, non confiteris modo, verum etiam satis aperte contendis.

XII. Objicis non obscure adversariis tuis, quod negent licere, magistratu jubente, juramentum præstare. Quæ, ut statim videbimus, calumnia censenda est. Verum, antequam id ita se habere ostendam, ne ego ipse calumniari videar, indicandi sunt loci, ex quibus perspicuum est, te id, quod dixi, adversariis objicere. Primum enim pag. 227, formata septima, quam ipse statuis, adversariorum objectione, his verbis, *Juramenta permittit Lex Mosis, Christus non permittit*, in responsione deinde, cum ostendere velles quæ juramenta Christus vetet, ea verba inter alia scribis, *Illa enim quæ deferente Magistratu juramenta fiebant, & de præteritis rebus & ad formam conceptam à Magistratu, non ad arbitrium eorum qui jurabant proprium, jurabantur.* Ex quibus apertum est, te id quærere, ut probes, juramenta à magistratu delata à Christo interdicta non fuisse. Atqui nihil ea re opus esset, nisi plane statueres, adversarios velle, ista quoque ab ipso interdicta fuisse, immo nisi, cum dicunt, Christum juramenta non permittere, ea juramenta potissimum eos intellexisse velles. At deinde id apertius docet conclusio illa tua pag.229. *Sicut autem falsum est Jesum Christum negare, ne coram magistratu, ipso jubente juremus veritatem quam novimus, ita verum est, &c.* Nam quid aliud significant verba illa, *falsum est*, quam adversarios tuos ita sentire sed falsos in eo esse? Præterea, si quis ea legerit, quæ scribis hac de re pag.141, ubi multum laboras, ut probes, licere magistratui juramenta deferre, eique parendum esse, si jubeat, ut juretur, nihil dubitabit, quin id potissimum agas, ut contrariam, quam esse putes, adversariorum sententiam refellas. Verum, ex quibus ipsorum verbis eam collegisti? Nunquid ex illis, quæ scripta sunt pag. 62? *Sic omnia juramenta Christus ipse suis vetat, ne omnino jurent*, & aliis, quæ in eandem sententiam paullo post repetuntur? Atqui cum ipsi universe loquantur, nec aliis fere verbis, quam iis ipsis, quæ Christus dixit, utantur, debent quoque eorum verba universe, & generatim accipi, nec aliter intelligi, atque Christi verba intelligantur, ex quibus etiamsi de privatis tantum juramentis eum agere concedamus, tamen magnum inter ipsum, & Mosem ea in re discrimen apparet, ut alibi supra à nobis ostensum fuit, idque Racoviensibus satis est. Nunquid ex illis, quæ ibidem dicunt, finem omnis controversiæ sub Lege inter Israëlitas juramentum fuisse, ex quibus apparere fortasse quis dixerit, eos velle dicere, hoc sub Euangelio non amplius esse? Non certe. Quid enim

etiamsi id verum esset? Certe sententia illa ex Epistola ad Hebræos Heb.6.16. desumpta, non ad controversias tantum refertur, quæ coram magistratu inter privatos sunt, sed ad omnes alias privatas controversias, in quibus quiescit altera pars, si altera id, quod affirmat, aut negat, jurejurando interposito confirmet. Quio locus ipse ejus Epistolæ indicat, de plane voluntariis juramentis præcipue sententiam illam accipi debere, noo autem ab alio delatis. De Dei enim ipsius jurejurando ibi agitur quo se Abrahamum multiplicaturum, & felicitaturum confirmavit. Cujus rei occasiooe dicitur, hominibus omnis controversiæ finem ad rei confirmationem jusjurandum esse. Quamobrem, quamvis concedatur, Racovienses voluisse dicere, sub Euangelio senteotiam istam non amplius locum habere, non tamen juramenta quæ magistratus deferat, tollentur. Satis enim, superque verum erit, non amplius omnis controversi finem jusjurandum esse, si omnis voluntaris juramenta, quæ in privatis controversiis adhiberi solent, interdicta esse statuatur.

Sed jam video, ex quibus adversariorum verbis te id collegisse, dicturus sis, quod ego illis à te falso objici, affirmo. Nempe ex illis eadem pag.62: *Et sane juramentorum forensium nullus usus esse poterit, cum & ipsa judicia, seu lites judiciales piis interdictæ sint, ut, &c.* Sic enim puto legendum esse, non autem, *interdicta, ut*, &c. quemadmodum editum est. Hic primum dico, hæc verba ita interpretanda esse, ac si dictum fuisset, Et sane ipsorum etiam forensium juramentorum, &c. Nihil enim aliud dicere voluisse Racovienses videntur, quam, etiamsi universali Christi, & Jacobi mandato forensia juramenta non tollantur, quippe cum Christus, ad cujus seotentiam Jacobi verba sunt accommodanda, de privatis juramentis prorsus agere videatur, tamen nihilominus ipsis etiam forensibus juramentis oullum locum futurum, cum lites piis hominibus hodie sint interdictæ. Sed fac deinde, adversarios tuos seosisse, omnia forensia juramenta à Christo interdicta fuisse, Dico, forensium juramentorum appellatione eos nequaquam ea juramenta intellexisse, de quibus hoc loco agimus. Agimus enim de iis juramentis, quæ magistratus ad veritatem deprehendendam jurari ipse jubet. At forensia ista juramenta ea sunt, quæ plane cessant, si quis à litigando abstineat. Sic enim ipsorum Racovienqum verba demonstrant. In litibus porro oullum fortassis jusjurandum omnino jurari magistratus ipse jubet. Alterutra enim parte perente, aut certe in alterutrius partis commodum juramenta deferuntur. Quocirca sine ulla vel magistratus, vel veritatis ipsius injuria, pars, cujus interest, ut juretur, curare, oe juretur, potest. Unusquisque enim beneficio, jurique suo renuociandi potestatem haber. Sed longe aliud est, cum magistratus ipse sua sponte, & ex officio (ut dicitur) jubet, ut juramentum præstetur, quemadmodum in criminibus evenire solet, quo casu non sine ipsius magistratus, atque adeo ipsius veritatis offensione is, qui jurare est jussus, à jurando abstinere potest, nemo enim jurare jubetur, nisi vel jam de re testatus fuerit, vel testaturus sit. Quod si quis jusjurandum præstare non vult, cur etiam à testimooio dicendo non abstinet? Verum de hujusmodi juramentis, ut dictum est, Racoviensium verba nullo modo accipi possunt, sed de iis sunt omnino accipienda, quæ, tametsi coram magistratu præstantur, in gratiam tamen ipsorum litigantium deferuntur. Atque huc respiciunt alia eorundem Racoviensium verba ad finem pag.76, ubi juramenta detestantur, quæ magistratus propter litigantium pervicaciam deferre quodammodo compellitur, quæ etiam à Christo interdicta fuisse, affirmare videntur. Sunt enim ejusmodi juramenta, si quis penitus rem introspexerit, voluntaria, & ad quæ præstanda, aut deferenda, nihil nisi privatorum voluntas mover. Quod si tamen ex voluntariis necessaria aliquo modo fierent, & magistratus ipse omnino juberet, ut præstarentur, alioquin is, qui jurare nollet, insigni aliqua injuria afficiendus esset, tunc crediderim ego, Christianum hominem jurare posse, oec multo aliter sentire videntur ipsi Racovienses loco prædicto. Ibi enim non ipsum privatum, qui, magistratu deferente, juret, reprehendunt, aut damnant, sed ipsum magistratum potius, qui nullam graviorem ob caussam, quam ut vel litigantibus morem gerat, vel seipsum a molestia liberet, temere juramenta defert.

XIII. 1. Sequitur alia sane gravis tua in tuos adversarios calumnia, sed ea ita evidens, ut ipsam diluere minime sit necesse. Dixerant ipsi, Christum docuisse, non esse vindicandum ullo modo nec per se, oec per judices, cum tamen in lege Mosis viodicta licita fuisset, quam vindictam Christus reprimebat. Hanc tu ipsorum sententiam pag. 229 his verbis complexus es, *Moses vindictam permittit, Christus vindictam non permittit.* Ex quo colligis, ipsos affirmare, Christum prohibere publicam viodictam, ne fiat à judice, & Christum, omnino oulla ratione esse vindicanda à judice mala, decernere. Ut patet ex fine prædictæ pag. 229, & seq. initio, ex quibus locis nos ipsa verba tua hic descripsimus. Jam quanta est hæc calumnia, cum apertissimum sit, ipsos de privatis agere, quibus interdictum fuisse à Christo volunt, neve per se ipsos, neve per judices suas injurias vindicent! Quid enim hoc ad vindictam publicam omnino tollendam? Nam quid vetat (ut alibi jam disputatum à nobis est) quominus Magistratus ex officio, adde vel alio quopiam, qui Christi verus discipulus non sit, accusante, in crimina animadvertat? Hic enim noo ipsi magistratui, sed privatis præcepta dantur, quos per magistratum suas injurias ulcisci posse, Christo non reclamante, contendis, Racovienses vero plane negant. Quid de ipso magistratu ipsi sentiant, postea videndum erit, nec, si quid alibi dicunt, quod ipsi magistratui, si Christianus esse velit, in maleficos vindicare omnino adimere videatur, propterea eodem quoque ea ipsorum verba trahenda sunt, quæ quam longissime ab ea sententia absunt.

2. Verum noo satis habuisses, nisi aliam quoque calumniam priori attexuisses, quæ multo etiam, quam illa evidentior est. Objicis enim eodem tempore adversariis tuis, quod Mosem privatam vindictam concedere affirment. Nam quid aliud sibi volunt verba tua, cum, adversus illos disputans, ais, falsum esse, Mosem vindictam privatam concedere? Sed quomodo hæc scribere es ausus, cum ipsi disertis verbis istud ipsum negent, quod tu illos dicentes facis? Sic enim in eorum scripto legitur ad finem pag. 62. *Oculum pro oculo, dentem pro dente Moses vindicandum docuit, idque per judices, nullam enim vindictam privatam usquam præscribit vel permittit. Christus autem vindictam legalem reprimit*, &c. Poterantne apertius negare, à Mose privatam viodictam concedi, cum non solum id verbis expresserint, sed etiam manifeste urserint, atque contenderint? Ad hunc enim modum ratiocinantur. Moses nusquam in Lege privatam vindictam præscribit, aut permittit, sed per judices tantum. At Christus legalem vindictam reprimit. Igitur Christus ne per judices quidem vindictam à suis expeti vult. Hincque apparet, quid sibi voluerint, cum antea dixerunt, io Lege Mosis vindictam licitam fuisse, unde eos calumniandi occasionem arripuisti. Non enim privatam, sed per judices expetitam vindictam intellexerunt. Apparet etiam, quid ea ipsorum verba significent, Christum vindictam legalem reprimere, quæ tibi ad superiorem calumniam struendam ansam præbuerunt. Neque enim simpliciter, & absolute legalem vindictam, sed quatenus privati ipsi eam quærere poterant, à Christo reprimi dicere voluerunt. Cæterum, quod ajunt, Mosem nusquam ullam privatam vindictam permisisse, ita interpretandum est, ut & de propria viodicta eorum verba accipiamus, cum post acceptam injuriam aliquod temporis spatium elapsum est, & ad eos tantum non ulciscendos, qui ex eodem populo erant, id pertinere intelligamus.

1. In-

XIV. 1. Indoctissimum in ipso pag. 233. initio vocas Racoviensium scriptorem, qui præceptum, sive adhortationem illam Christi, ut adversario nostro reconciliemur, cum ejusdem præcepto de dando etiam pallio ei, qui nostram tunicam accipere velit, hoc modo conjunxerit, inquiens, Christum non solum suadere, ut cum adversario reconciliemur, sed etiam ei, cui nihil debemus, omnia nostra relinquamus potius, quam judicio cum eo experiamur. Ais enim, Christi monitionem de dando pallio ad divites pertinere, qui, si quis pauper ab eis tunicam petat, pallium quoque dare debent potius, quam propter non datam tunicam coram Deo judice cum paupere contendere. Quod nihil cum monitione de se adversario reconciliando commune habet, quæ ad eum pertinet, qui conviciatus fuerat proximo suo. Non laborabo, ut, etiamsi hic verborum Christi sensus esset, conjungi tamen duas hasce monitiones potuisse, ostendam, sed tantum præter ea, quæ supra disputata sunt, cum ostensum est, te pessime monitionem illam de pallio dando interpretari, nec tibi ipsi ea in re ulla ratione constare, verba tua, quorum prius mentionem non feceram, afferam, in quibus te ipsum refellens adversariorum interpretationem aperte confirmas. Ea sunt ad finem pag. 148. ubi, cum dixisses, si quis bona nostra rapiat, eique rapinæ magistratus consentiat, nihil nobis superesse, si nostra recuperare velimus, quam invasorem invadere, nostraque repetere, oculum pro oculo, &c. illico addis, *At satius esse tum dicit Jesus Christus, ut pallio, quod raptum est addas etiam tunicam, quam ut hoc facias, & privata auctoritate per vim tua repetas.* Vides, te hic monitionem Christi de pallio dando ad eum, cui propria bona rapiantur, referre, id est ad eum, qui nihil ullo jure debeat, ut adversarii tui faciunt, non autem ad divitem, à quo pauper petat, qui divino jure petenti dare cogitur. Et tamen in initio pag. 234. stolidum eorum scriptorem appellare non dubitas, vel potius ejus stoliditatem admirari, quia scilicet dixerit, istum, à quo est, qui tunicam accipere velit, nihil illi debere. 2. Nihil autem dico, quod scriptorem istum calumniaris, cum ais, ipsum putare, istas duas monitiones de eadem re loqui, & unam esse legem. Nam unusquisque per se id facile animadvertet.

XV. Pergis autem, & pag. 235. in undecima, quam adversariorum facis, objectione eos affirmantes inducis, non licere per jusjurandum coram judice sua bona recuperare. Hæc (quidquid illi hac de re sentiant) manifesta calumnia censenda est, cum in eorum scripto id nusquam legatur.

XVI. Rursus pag. 254. objectionem decimam nonam adversariorum formans, eos affirmantes facis, propterea non posse quempiam magistratum simul, & Dei filium esse, quod magistratus, occidens amicos, & inimicos, neutros diligat, cum Dei filius diligat utrosque. Hæc quoque calumnia censenda est. Nusquam enim hoc in eorum scripto adversarii dicunt, præsertim vero eo in loco, quem ex serie istarum, quas illis tribuis, objectionum perspicuum est te intelligere. Is est à fine pag. 66. usque ad principium pag. 69. ubi semper de privatis, quid facere debeant, ut sint filii Dei nunquam de magistratus officio est sermo. Nec porro magistratus ulla ibi fit mentio, nisi quatenus, privato homini se per magistratum ulcisci non licere, affirmatur. Nec sane vel de magistratus officio, vel de magistratu gerendo, an videlicet homini Christiano eum gerere liceat, ne verbum quidem in eorum scripto habetur ante finem pag. 71 ubi demum his de rebus disputatio incipit.

XVII. Dixerant adversarii, eum, qui se per judices ulciscitur, non habiturum mercedem illam centupli in coelis iis repositam, qui misericordes, & benigni fuerint, cum illi talionem hic per judices extortam anteposuerit. Nam nec binam sane mercedem sperare potest. Hic tu pag. 258. eos acriter reprehendis, & ais, *Unde nam excidunt tam phanatica dicta?* Deinde, ut ostendas, homines plus, quam unam mercedem habere posse, primum ais, eum, qui orat, eleemosynam facit, & jejunat eo modo, quo debet, habiturum tres mercedes, unam orationis, alteram jejunii, tertiam eleemosynæ. Quo nihil ineptius dici poterat, cum de mercede duplici, quam unius ejusdemque rei caussa quis accepturus sit, manifeste agatur. Et tamen rursus infra ad idem confirmandum ais, nos tot mercedes in cœlo paratas habituros, quot in nobis erunt virtutes promissionem habentes à Deo. Sed hic deinde aliud exemplum subjicis, ubi pro eodem opere duplicem mercedem, præsentem, & futuram accipi, te demonstrare posse confidis, & complura postmodum congeris, ut probes, duas istas mercedes dari. Sed quorsum tandem hæc omnia? Nam certe nihil omnino ad rem faciunt. Quandoquidem in adversariorum mente percipienda, etsi eam ipsi satis dilucide explicant, mirabiliter es hallucinatus. Neque enim negant ipsi, duplicem mercedem à quoquam accipi posse, ne pro eodem quidem opere, nedum pro diversis, sed ajunt, fieri non posse, ut quis & mercedem habeat operis, seu facti alicujus, & simul eam mercedem accipiat, quæ ab eo opere, seu facto abstinentibus debetur. Nam si quis, magistratum adeundo, talionem acceptæ injuriæ extorqueat, hæc sane merces erit ipsius facti magistratum adeundi pro vindicanda injuria. Sed privabitur interim necessario cælesti mercede, quam Deus per Christum illis promisit, qui ita fuerint misericordes, atque benigni, ut nulla ratione, ne per magistratum quidem, suas ulciscantur injurias. Sunt enim hæ duæ mercedes inter se repugnantes, & altera alteram omnino excludit. Itaque, cum Racovienses ajunt, non posse istum binam mercedem habere, præterquam quod ad hasce duas mercedes, ut ex ipsorum verbis patet, respexerunt, eodem etiam loquendi modo sunt usi, quo dominus Jesus utitur, cum ait Matth. 6. 24. neminem posse duobus dominis servire. Constat enim (ut tu ipse in ejus loci explanatione, pag. 178, & 179. itemque in Paraphrasi, pag. 211. aperte doces) Christum non omnino negare voluisse, quemquam duobus dominis servire posse, sed tum demum, si illi duo domini sibi adversentur adeo, ut quemadmodum ibidem ipse adjicit, si quis velit unum amare, necesse sit, ut alterum odio habeat. Quales sunt Deus, & Mammona, de quibus, concludens, ibidem ait, *Non potestis Deo servire, & Mammonæ.* Hanc, quam diximus, Racoviensium mentem ipse fortasse tandem aliquo modo sentiens, pag. 261. ostendere conaris, ei, qui se ipse non ulciscatur, sed ad magistratum injurias suas deferat, mercedem apud ipsum Deum repositam esse, propterea quia ea in re Dei vicarium magistratum, & porro ipsum Deum veneretur. Nam *solemus* (inquis) *alioqui laudare eos. qui offensi à nostris mancipiis. non eos ipsi pulsant, sed nobis eorum dominis pulsandos deferunt.* Sed ut cætera multa omittam, quæ hoc loco tibi responderi possent, dico, oportuisse te, cum hæc scriberes. meminisse, Deum non modo non velle, ut quis per se injurias suas ulciscatur, sed nec etiam ut ad ipsum earum ulciscendarum gratia accedat, nedum ad ipsius quoscunque vicarios. Vult enim (ipso Christo teste, ac monitore Matth. 5. 44.) ut pro iis, qui nos maximis injuriis affecerint, & afficere pergant, se oremus, non autem apud se, nos ulciscendi caussa, expostulemus. Qua de re mox videndum erit. Huc accedit, quod non semper is, qui magistratum adit, ut suas injurias vindicet, ejusmodi est, ut & possit, & commodum alioqui sibi futurum putet, si ipse per se eas ulciscatur, & ita, cum alia ratione sibi optime prospicere posset, magistratum tamen adeat, à seque per se ipsum ulciscendo sua sponte abstineat. Immo paucissimi erunt, ex iis, quibus per te ad magistratum accedere licebit, qui idcirco magistratus opem non implorent, quia vel seipsos vindicandi ipsi vires non habeant, vel, si id faciant, valde incommodum postmodum id sibi futurum arbitrentur. Quare nulla prorsus istis pro adito magistratu merces deberi

poteſt, cum, non ut Deum in magiſtratu, ſive etiam ipſum magiſtratum venerarentur, ſed ut propriæ libidini ſatisfacerent, commodiſque ſuis conſulerent, ad magiſtratum injurias ſuas detulerint. At vero illis apud ipſum Deum merces ex ipſius promiſſo debetur, qui non ſolum per ſe ipſos, ſed ne per magiſtratum quidem, cum tamen alterutrum commode facere poſſent, acceptarum injuriarum pœnas repetierunt, atque ita debitoribus ſuis omne debitum ex animo condonarunt, ac remiſerunt, ut Deus nos facere vult, ſi nobis quoque ab ipſo omnia debita noſtra condonari, ac remitti velimus Matth. 6. 14. 18. 35. & ſic corpora noſtra propter peccata morti obnoxia ab interitu, ac corruptione vindicari, & beata immortalitate donari. Qua nulla amplior merces ne cogitari quidem poteſt.

XVIII. Scribis pag. 262. in Racovienſium ſcripto contineri, Moſem obſervantibus legem Dei proponere mercedem terram Chananæam. Quod non uno modo, falſum eſſe, demonſtrare conaris, & ex parte demonſtras. Sed ſine ulla cauſſa. Neque enim id ſcripto Racovienſium continetur. Itaque hac in re, ſi minus calumniam, at certe lapſum tuum inſignem animadvertere licet. Relege ipſorum ſcriptum, ut una cum ſcriptis tuis editum eſt, & me veriſſima loqui comperies. Immo ibi pag. 65, & 72. terram Chanaan poſſeſſionem Dei populi ſub Lege fuiſſe, ſcriptum invenies, illi à Deo traditam, non autem mercedem. Mercedem vero non ipſam Chananæam terram, ſed terrenas benedictiones apud Moſem Legem ſervantibus ubique promiſſas fuiſſe, ex iis, quæ pag. 68. ſcripta ſunt, manifeſto deprehendes.

XIX. Sed jam de reprehenſione quadam tua videndum eſt, quæ maximi ſane momenti cenſeri debet. Tui enim adverſarii, ut probarent, non licere homini Chriſtiano per magiſtratum ſuarum injuriarum vindictam expetere, pag. 70. hoc etiam argumento uſi fuerant, quod ne per Deum quidem ipſum eam expetere liceret. Idque ex eo conſtare putabant, quod quilibet Chriſtianus pro iis, à quibus injuria afficitur, Deum orare debet. Hoc tu reprehendis, tanquam non recte concluſum, utque id perſuadeas, duo facis. Primum exemplis, teſtimoniiſque ex Sacris Literis prolatis, oſtendere conaris, hominem pium & Chriſtianum poſſe à Deo vindictam acceptarum injuriarum poſtulare. Deinde adverſariorum rationem, qua contrarium demonſtrari poſſe ſperant, totis viribus convellere niteris.

I. Quod ad primum attinet, pag. 263. profers primo loco id, quod narratur in Apocalypſi 6. 10. de animabus illis interfectorum propter ſermonem Dei, quæ clamabant voce magna, dicentes, *Uſquequo Domine Sanctus & verus non judicas, & vindicas ſanguinem noſtrum de iis, qui habitant in terra?* Verum quis tam cæcus eſt, ut non videat, eo in loco proſopopœjam eſſe, inducique in viſione illa animas iſtas ad eum modum clamantes, ut ſignificetur, Deum non oblivisci afflictionum ſuorum, & quamvis diu expectet, & vindictam innocentis ſanguinis ab hujus mundi principibus fuſi multum differat, tamen aliquando futurum, ut meritas pœnas de illis ſumat? An non legimus, Deum dixiſſe Caino Gen. 4. 10, ſanguinem fratris ejus Abelis ad ſe clamare? Quid hoc aliud eſt, quam Cainum propter fuſum fraternum ſanguinem dignum fuiſſe, qui à Deo puniretur, idque è Dei memoria nequaquam excidiſſe? Vide Hebr. 11. 4. & cap. 12. 24. Sed addis, ſcriptum eſſe de ipſo Chriſto 1 Petr. 2. 23, quod traderet, ſeu committeret τὴν ἐκδίκησιν, id eſt vindictam, ei, qui juſte judicat. Non ita ſcriptum eſt, Palæologe. Non eſt enim apud Petrum verbum τὴν ἐκδίκησιν, ut tu (ne quid gravius dicam) nimis confidenter affirmas. Sed ſcriptum eſt ibi, παρεδίδου δὲ τῷ κρίνοντι δικαίως. Nam ſi dicas, aliquid omnino ſubaudiendum eſſe, nec aliud ſubaudiri poſſe, niſi τὴν ἐκδίκησιν. Primum dico, te debuiſſe verba recitare, ut ſcripta fuere, non autem verbum illud de tuo addere, & ita addere, ut nemo futurus ſit, qui, ſi tibi fidem adhibeat, non omnino ſit crediturus, ita plane ſcriptum eſſe, præſertim cum poſt verbum ἐκδίκησιν ſtatim ſubjungas; *de hac enim loquitur*, quaſi nil inquirendum præterea relinquatur, niſi, quid verbum ἐκδίκησις apud Petrum ſignificet, & de qua vindicta Apoſtolus loquatur. Deinde nego, neceſſe eſſe verbum illud ſubaudire. Nam etſi nonnulli ex interpretibus Latinis id ſubaudiendum putarunt, alii fuerunt, qui aliter exiſtimarunt (& recte quidem judicio meo) & locum ita converterunt, *Cauſam vero commendabat*, &c. ſive, ut Caſtellio fecit, *Sed rem juſte judicaturo committebat.* Et ſane ex verbis illis, τῷ κρίνοντι δικαίως, id eſt juſte judicanti, ſatis apparet, Petrum dicere voluiſſe, non quidem Chriſtum à Deo petiiſſe, ut ſe ulciſceretur (quod tamen tibi apertum eſſe videtur) ſed totius rei, & cauſſæ cognitionem, atque judicium Deo reliquiſſe, ac permiſiſſe. Hanc enim vim verbum παραδιδόναι habere poſſe, nemo eſt (opinor) qui ignoret, id quod etiam ex locis illis intelligi poteſt Rom. 1. 24. 26. & 28. in quibus omnibus Caſtellio verbum παρέδωκεν Permiſit interpretatus eſt, auctorem imitatus doctiſſimarum illarum annotationum, quæ in Vatabli (ut vocant) bibliis leguntur, qui ad primum ex prædictis tribus locis ſic annotavit, *Id eſt permiſit illos cupiditatibus cordium*, &c. Quocirca, etiamſi tibi daretur, omnino in Petri verbis ſubaudiendum eſſe τὴν ἐκδίκησιν, non tamen aliud intelligi neceſſe eſſet, quam Chriſtum non curaſſe, ut ſeipſum aliqua ratione ulciſceretur, ſed vindictam Deo permiſiſſe, id eſt illi curam reliquiſſe ulciſcendorum affligentium ſe, ſiquidem dignos, in quos vindicaretur, illos judicaſſet, nec ſibi id, quod Dei proprium erat arrogaſſe. Mirifice autem iſtum Petri locum illuſtrat id, quod ſcriptum eſt à Paulo Rom 12. 19. *Non vos ipſos ulciſcentes, dilecti, ſed date locum iræ. Scriptum eſt enim, Mihi vindicta; ego retribuam, dicit Dominus.* Ubi perſpicuum eſt, Paulum nihil aliud intelligere, quam neminem ſibi arrogare debere, ut quemquam ulciſcatur. Id enim Dei ipſius proprium eſſe, non autem, rogandum eſſe Deum, ut ipſe ulciſci velit. Nam quomodo id convenisſet cum eo, quod ſtatim addit? *Si igitur eſurierit inimicus tuus, ciba illum*, Quid enim commune habet hoc cum illo? Immo vero, quid magis vindictæ deſiderio, ac petitioni adverſari poteſt, quam beneficiorum datio? Quid porro magis abſurdum, aut potius impoſſibile, quam Chriſtum, qui pro ſuis interfectoribus patrem orabat Luc. 23. 34. ut illis ignoſceret, eundem ab eodem petiiſſe ut in iſtos ipſos, aut eorum ſimiles vindicaret?

Sed quid dicemus, quod ad hanc vindictæ petitionem illa ipſius Chriſti verba trahis Joh. 5. 45. Luc. 9. 5. *Nolite putare, quia ego accuſaturus ſum vos apud patrem, eſt qui accuſat vos, Moyſes, in quo vos ſperatis*, & item illa? *etiam pulverem è pedibus veſtris excutite in teſtimonium ſuper illos*, & denique illa Joh. 7. 7? *Ego teſtimonium perhibeo de illo, quod opera ejus mala ſunt.* Quæris enim quonam tendant iſta, & alia ejuſmodi, niſi huc, Chriſtum, & Apoſtolos futuros teſtes coram Deo contra Judæos violatores Legis. Deus bone quid monſtri hoc eſt? Primum enim quid (obſecro) commune habet, quod Chriſtus, & Apoſtoli futuri ſint teſtes coram Deo contra Judæos violatores Legis, cum petitione vindictæ a Deo injuriarum ab hominibus acceptarum? An non poteſt quis de alterius in ſe injuriis teſtari coram judice, qui rei veritatem vel ipſe noſſe, vel aliis conſtare omnino velit, & tamen non modo ab ipſo judice vindictam non poſtulare, verum etiam veniam pro eo, qui ſe injuria affecit, petere? Sed quid dico? quaſi vero is, qui violatarum legum adverſus quempiam teſtimonium ferat, continuo de ſuis injuriis teſtetur, & non infinitis aliis modis violari poſſint leges, citra ipſius teſtimonium ea de re ferentis injuriam. Ut quidem hic contigerat, ubi Judæi ſexcentis præterea modis leges divinas violaverant, citra Chriſti ipſius, & Apoſtolorum privatam injuriam, de quibus omnibus hic agi Chriſti verba ſatis demonſtrant, qui univerſe de malis ipſorum operibus loquitur. Deinde qua ratione (rogo) ex Chriſti verbis colligi

vis,

vis, ipsum futurum testem coram Deo adversus Judæos, cum, quod attinet ad priorem ex duobus locis in quibus de seipso verba facit, dicat, se non accusare illos, sed Mosem esse, qui eos accuset? Certe hinc potius contrarium colligi debet. Nam qui, cum tamen possit, non accusat, haud verisimile est, in ea ipsa accusatione eum testem futurum, præsertim sua sponte, quemadmodum ista vindictæ petitio omnino requirit. Jam vero, quid de altero loco dicemus, ubi de seipso Christus loquitur? ait Christus se testimonium perhibere, id est testatum, & planum facere, mundi opera esse mala, quid hoc ad testificandum suo tempore coram Deo de malis ipsius mundi operibus? Nec enim est apud Euangelistam, Testimonium perhibebo, verbo futuri temporis, ut tu (ne quid iniquius de te statuam) fortasse memoria lapsus scripsisti, sed, Testimonium perhibeo, tempore præsente. Quid etiam (quæso) ad testimonium ferendum ab Apostolis coram Deo contra Judæos violatores Legis pertinere potest, quod illi jussi fuissent, si qui ipsos Euangelium prædicantes recipere noluissent, ex eorum urbe discedentes, pulverem etiam, qui ipsorum pedibus adhæsisset, in testimonium adversus illos excutere? Neque enim hoc facientes, se aliquid testaturos contra eos coram Deo, significaturi erant Apostoli, sed aperte contestaturi, se nihil prorsus cum illis commune in posterum habituros, tanquam indignis, qui divinorum ministrorum, quales ipsi erant, vel umbram quidem amplius aspicerent.

At postremo, tanquam ad sacram (opinor) anchoram, ad locum illum confugisti, ubi ait Christus, Deum sine dubio celeriter ulturum electos suos, qui ad ipsum die, ac nocte clamant Luc. 18. 7. Videtur enim, ex hoc satis aperte colligi posse, Dei electos assidue à Deo petere, ut ulcisci injurias velit, quas à malis hominibus identidem accipiunt. Verum non sic res se habet. Non enim clamant electi ad Deum, ut puniat eos, qui ipsos lædunt, atque opprimunt, sed tantummodo, ut ipsos ab illis liberet, ac tueatur. Quod etiam sine ullis infligendis pœnis fieri potest, & sæpissime factum est. Hoc sibi voluerant Apostoli, cum uno consensu vocem ad Deum sustulerunt, eumque sunt precati Act. 4. 29, ut in minas intueretur eorum, qui ipsos territabant, & tanquam ii, qui principes in civitate erant, ipsos affligendi potestatem habebant. Id quod declarant sequentia verba, *Et da servis tuis, cum omni fiducia* (vel potius *libertate*) *loqui verbum tuum.* Nec vero, quia Christus dicat, Deum ulturum esse suos electos, propterea concludendum est, electos (ut tu loqueris) ad Deum clamasse pro vindicta: Potest enim Deus plus facere, quam ipsi putant, non quia id ipsi vel desiderare quidem ausint, sed quia sic impii, qui eos vexabant, & affligebant, commeriti sunt, & ut ipse Deus, quantopere suorum oppressionem abominetur, eosque caros habeat, omnibus demonstret. Sed tu scilicet, ne de hoc tibi laborandum esset, imprudentem lectorem interim decipiens, dum ipsius Christi verba recitas, cum illis admisces de tuo (nulla nota, qua à cæteris internoscantur, adhibita) duo illa verba, *pro vindicta.* Itaque, dummodo, quod quæris, quacunque tandem ratione, obtineas, Christi verba corrumpere ludum, jocumque esse putas. Quid, quod verbum ἐκδικέω, & ἐκδίκησις apud Græcos, sicut etiam apud Latinos Vindico, & Vindicta, haud raro nihil aliud, quam defensionem, aut liberationem declarant? Vidua illa Luc. 18. 3. à Christo ibidem paullo ante inducta judici illi nequam dicebat, ἐκδίκησόν με ἀπὸ τοῦ ἀντιδίκου μου, id est Defende, seu Libera me ab adversario meo. Et judex secum ipse, ἐκδικήσω αὐτήν, id est Defendam, seu Liberabo ipsam. Ubi etiam animadvertendum est, quo sensu verbum ἐκδικεῖν hic scriptum fuit, eodem prorsus nomen ἐκδίκησιν paullo post in verbis, de quibus quærimus, scriptum fuisse, quandoquidem ad parabolam istam viduæ, & judicis ea manifestam habent relationem. Atque hæc satis esse possunt ad priorem tuæ reprehensionis partem refutandam.

2. Quantum vero ad posteriorem pertinet, ut recte cognoscere possimus, utrum hæc duo inter se repugnent, Orare Deum pro inimicis, & Petere à Deo vindictam contra inimicos, ut à te pag. 266. ipsa quæstio exponitur, constituendum ante omnia videtur, quid utrumque significet. Et posterius sane satis apertum est. Nam Petere à Deo vindictam contra inimicos, nihil aliud esse affirmare possumus, quam Rogare Deum, ut velit injurias, quas à nostris inimicis accepimus, ulcisci, id est inimicos nostros pro gravitate injuriarum, quibus nos affecerunt, punire, & simul, si opus fuerit, nos ab illis asserere, atque defendere. Atque hoc idem te intelligere, potissimamque hujus precationis partem in eo statuere, ut Deus inimicos nostros ulciscatur, superiora exempla ejusce rei (ut credebas) à te in medium allata perspicue docent. In priore aliqua obscuritas videtur inesse. Multa enim orare Deum possumus pro aliquo. Nam & bona multa sunt, quibus indigere quis potest. Verumtamen, cum universe, & indistincte dicatur, Orare Deum pro inimicis, consentaneum esse videtur, ut istud idem sit, ac si dictum esset, Orare Deum, ut inimicis nostris ea omnia bona largiri velit, quibus illi opus habent. Hoc eo potissimum dico, quod tu, quantum ex verbis tuis colligi potest, preces pro inimicis ex Christi præscripto Deo adhibendas ita interpretaris, ut satis sit Deum precari, ut illis parcat. Quanquam enim hoc satis est, ut appareat, non posse à Deo peti, ut inimicos nostros ulciscatur, tamen quia tu (ut postea planum fiet) in proposita quæstione non persistis, &, cum de vindicta contra inimicos a Deo petenda agere deberes, de eo, cujus gratia hac de re quæritur, id est de vindicta per magistratum expetenda sæpius agis, & ita ab adversariorum argumento, quod dissolvendum susceperas, ad ipsam thesim (nescio quomodo) pertransis; ne incautus, & in disputationibus minime versatus lector à te circumveniri ulla ratione possit, admonendum eum esse censuimus, Orare Deum pro inimicis, plus etiam complecti, quam Deum rogare, ut illis parcat, petitionem enim simul comprehendit bonorum omnium, quibus illi careant, ut Deus ea illis largiri velit. Quemadmodum, ut nobis ea, quibus caremus, largiatur, aut petimus, aut certe desideramus Matth. 5. 44. Si enim nos ipsi inimicis nostris bene facere debemus, non modo eis parcere, cur non similiter, si Deus pro illis orandus nobis est, eum rogare debemus, ut non modo illis parcat, sed etiam bene faciat? Cum igitur Orare Deum pro inimicis, petitionem pro ipsis à Deo non veniæ tantum eorum, quæ in nos injuste admiserunt, sed omnium quoque bonorum complectatur, Petere autem vindictam a Deo contra inimicos, petitionem à Deo ipsorum punitionis pro injuriis, quas nobis fecerunt, potissimum comprehendat; quis ita stolidus futurus est, qui hæc duo inter se repugnantia, planeque contraria esse non animadvertat, &, cum Christus, ut pro inimicis Deum oremus, præceperit, nobis, si Christo obedientes esse velimus, vindictam à Deo contra inimicos nequaquam petere licere, non plane intelligat? Attamen videamus, quibus rationibus, quibusve argumentis, ea contraria non esse, demonstrare te posse, sperasti.

Primum multa exempla affers aliorum Christi præceptorum, quæ cum quibusdam aliis, quæ vel ipse fecit, vel fieri jussit, aut Apostoli ipsius fecerunt, vel fieri jusserunt, pugnare videntur, & iis esse contraria, & tamen non sunt, & ais, qua ratione ista conciliantur, eadem hæc conciliari posse. Sed interim istorum conciliandi rationem non explicas, nedum ut eodem modo hæc quoque conciliari posse doceas, & idcirco infirmissimum, quidquid dixisti, reddis. Nihil enim remanet amplius, nisi multa esse, quæ contraria Christi præceptis esse videntur, & tamen non sunt. Id quod per se nullam vim habet. Alioquin hac ratione concluderetur, nihil inveniri posse, quod Christi præceptis adversetur, & ita quidquid unicuique liberet, id omne citra Christi præceptorum contemptionem fieri etiam posset. Nec vero est, quod dicas, te ista, quæ pro exemplis attulisti.

listi, conciliandi modum ideo nec explicasse, nec ad ea, de quibus quæritur, concilianda accommodasse, quia id per se omnibus sit manifestum. Nam, ut statim ostendam (quanquam hoc labore supersedere merito possem) nihil his cum illis commune est, quippe quod illa ne in speciem quidem sibi adversentur.

Ante omnia affers exemplum illud, Quod Christus, qui præceperat, ne quis inimico suo diceret Fatue, ipse inimicis suis dixit Cæci, & stulti, Matth. 5. 22, 23. 17. Hic primum insignis est astutia tua, qui, cum Christus in eo præcepto dando nullam, nec tacitam, nec apertam, inimici nostri mentionem fecisset, tu tamen eum de inimico loquentem facias. Nimirum ut exemplum facilius ad id, de quo quæritur, accommodes, & quod tibi de personarum diversitate objici posse metuis, aliqua ex parte declines. Sed frustra omnino, aut certe sine ulla necessitate id facis. Et enim, quamvis tibi concedatur, nullam bic esse personarum diversitatem, tamen aliæ diversitates sunt, quæ, ista duo inter se minime pugnare, demonstrant. Sed est tamen simul ipsa personarum diversitas. Christi enim præceptum de fratre loquitur, ut ex antecedentibus patet. Factum vero ad inimicos pertinet. Etsi enim Fratris nomine etiam ipse inimicus, qui ex eodem populo esset, in ipsa Lege intelligebatur, tamen (ut supra alicubi docuimus) Christus in his præceptis dandis manifeste inter inimicum, & fratrem distinguit, quemadmodum ex rationibus, quas, cur ipsi inimici diligendi sint, postmodum affert, perspicuum esse potest Sed fac (ut dixi) nullam prorsus esse personarum diversitatem. An non in eo diversitas est, quod præceptum de iis conviciis agit, quæ præ ira, aut odio in alterum jaciuntur, ut antecedentia omnia docent, factum vero non ab ira, aut odio, sed à divinæ gloriæ studio, & non aliorum modo, sed ipsorum quoque, in quos convicia jaciebantur, salutis desiderio profectum est, adeo ut, non conviciatus fuisse, sed acriter reprehendisse, Christus dicendus sit? Nonne in eo, quod præceptum de Fatui, seu Stulti appellatione temere alteri tributa accipiendum est, factum autem nihil prorsus temeritatis habuit, sed & suo tempore, & meritissimo Christus Scribas, & Pharisæos & stultos, & cæcos appellavit? Nam, de temere conviciante, Christum, cum præceptum illud dedit, locutum fuisse, cum sermonis structura, tum ratio aperte declarat. Cum enim antea præceperit, ne quis fratri suo temere irascatur (sic enim in omnibus Græcis codicibus, & in Syriaca interpretatione legitur) & statim deinde præcepta addiderit, ne eidem quis Raca, aut Fatue dicat, apparet adverbium Temere εἰκῆ ubique repetendum esse. Quod si minus hoc admittatur, ratio tamen tacite subaudiendum esse docet. Nam, si, ut quis in irascendo fratri delinquat, requiritur, ut temere id faciat, certe idem requirendum esse omnino videtur in ipso fatuo appellando, quod etiam citra iram fieri potest. Non enim, de publico tantum convicio agere Christum, apparet, quod gravius quidpiam, quam irasci, videri possit, sed ipsius verba ejusmodi sunt, ut illud quoque convicium comprehendant, quod, nemine præsente, aut sciente, in fratrem jaciatur. Jam vero quomodo conciliationes istas præcepti istius, & facti Christi, ad ea, de quibus quærimus, accommodabis unquam, ubi de iisdem personis, iisdemque rebus, eadem utrobique ratione agitur? Id quod & per se patet abunde, & ex iis, quæ deinceps dicentur, apertius fiet.

Sed addis, Christum dixisse Matth. 5. 47. *Salutate inimicos vestros*, & tamen eundem dixisse, Neminem per viam salutaveritis, Luc. 10. 4. & Johannem ejus Apostolum addidisse, 2 Joh. 11. Et, si salutaveritis, participes eritis peccatorum, quæ illi admiserunt. Hoc, Palæologe, nihil ad rem facit, cum præceptiones illæ de non salutando minime ad inimicos non salutandos pertineant, neque ad id non faciendum, quod antea jussum fuerat, ullo modo spectare posse videantur. Apostoli, qui una cum cæteris jussi fuerant inimicos salutare, nihil huic rei contrarium facere videri poterant, si, ne à cœpto itinere, dum Euangelium prædicatum ibant, aliqua ratione avocarentur, in eove retardarentur, neminem inter eundum, sive amicum, sive inimicum salutavissent. Non enim propter odium aliquod, quo præceptum illud salutandi etiam inimicos respicere certum erat, ab iis, qui ipsis obviam fiebant, salutandis abstinuissent. Ex quo etiam apparet, inimicorum salutationem, quam præcepit Christus, non externam, & qualis ea erat, quam postea euntibus annunciatum Dei regnum interdixit, à qua erga amicissimos ipsos interdum, cum aliud scilicet agendum est, sine ulla culpa abstinere possumus, sed interiorem salutationem esse. Huc accedit, quod satis apparet, verba illa, *Neminem per viam salutaveritis*, figuratum & proverbialem loquendi modum continere. Quasi dixisset Christus, Hoc unum agite, ut recta ad Euangelium prædicandum eatis. Vide 2 Reg. 4. 29, & quæ ibi Vatablus annotavit. Num fortasse vis, Christum, cum jussit, ut pro inimicis oremus, proverbiali nescio qua ratione locutum fuisse, ut non ipsum orare, sed aliquid aliud præceperit, quod cum vindictæ contra inimicos petitione minime pugnet? Profer mirabilem istam tuam interpretationem, & nos simul (si potes) doce, ita Christi verba accipienda esse, ut Orate idem sit, quod Devovete, seu Dira imprecamini, quemadmodum te conari non omnino injuria tibi ab adversariis objectum fuerat. Nec vero Johannes, cum præcipit, ne ii salutentur, qui doctrinam ab Euangelica discrepantem nobis annunciant, aliquid dicit, quod præcepto de salutandis inimicis contrarium videri queat, cum isti eorum inimicorum numero, quos in præcepto illo intellexit Christus, nullo modo censeantur, immo cum fieri possit, ut alioquin amicissimi sint. Si enim dixeris, tanto magis id, quod quæris, te obtenturum; Nam, si amici ipsi interdum salutandi non sunt, multo minus tunc salutandi erunt inimici, quamvis præceptum sit, ut salutentur: Quare similiter fieri potest, ut quamvis præceptum sit, ut pro inimicis oremus, tamen contingat aliquando, ut pro ipsis minime orare debeamus. Si hoc, inquam, hic dixeris, quod infra latius explicas, Respondebo, jam te haud obscure confiteri, ut quis possit à Deo vindictam contra inimicos petere, necesse esse, ut pro iis amplius orare non debeat, & ita te agnoscere, quantum inter se repugnent illa duo, quæ tu contraria esse negabas. Sed profecto, si tum demum à Deo vindictam contra inimicos petere licet, cum pro ipsis amplius orandum non esse constat, vix unquam fiet, ut id liceat. Neque enim præceptum ullum habemus de non orando, nisi, cum quis peccat ad mortem 1 Joh. 5. 16. Si tamen illud præceptum est, & non potius admonitio, frustra oraturum esse, qui pro ejusmodi homine oraverit. Jam quotus quisque erit, qui peccantem ad mortem deprehendere possit? Immo quis erit, qui, Deo ipso non patefaciente, id agnoscere queat? Neque enim, cum Johannes ait, se non dicere, ut pro peccato, quod sit ad mortem, quis roget, indicasse dicendus est, istos, qui ad mortem peccant, ab aliis, qui non peccant ad mortem, dignosci posse. Sed hoc idem est cum illo, quod antea dixerat, Si quis vidisset fratrem suum peccantem peccatum non ad mortem, & petiisset (sic enim ex Hebræorum idiotismo verbum Petet eo loco interpretandum est) daturum illi (Deum scilicet) esse vitam, si, inquam, pro eo rogasset, qui peccaret quidem, sed non ad mortem. Voluit enim Johannes simul nos ad orandum pro fratribus adhortari, simul admonere, ne miraremur, si aliquando, pro eo rogantes, qui peccat, ut Deus vellt illi ignoscere, & pœnitentiam concedere, eventum votis nostris contrarium experiremur, id enim propterea contingit, quia is, pro quo precati sumus, ad mortem peccabat. Itaque admonere præterea videtur, ut, cum pro aliquo, qui peccet, Deum precaturi sumus, cum ea conditione precemur, Si quidem is ad mortem non peccet. Utcumque tandem sit, etiamsi isti peccantes ad mortem non solum à

quov:s

quovis facillime agnosci possent, sed frequentissimi etiam essent, &, pro iis ne quisquam rogare auderet, severe Johannes interdiceret, tamen dico, istud ad propositum nostrum non facturum. Non enim, ut pro ipsis omninò non rogaretur, juberet Apostolus, sed tantummodo ne rogaretur, ut illi vitam consequerentur, & suorum peccatorum plenam remissionem. Quemadmodum ex ipsius verbis perspicuum est. Ex quo nullo modo sequitur, posse nos contra istos, si inimici nostri sint, vindictam à Deo petere. Adhuc enim pro ipsis ex Christi mandato Deum precari & possumus, & debemus, ut illis, tanquam is, qui solem suum oriri facit etiam super injustos, alterius generis bona concedat. Quæ precatio cum vindictæ petitione prorsus pugnat. Sed jam alia tua exempla examinemus.

Pergis enim, & ais, Christum dixisse Matth. 5. 44, *Ne maledixeritis inimicis vestris*, & tamen legimus Paulum maledixisse summo sacerdoti hosti suo, & Elymæ mago Act. 23. 4. XIII. 10. Ubi etiam addis, Christum ipsum hostes suos diaboli filios appellasse. Ad primum Pauli factum dico primum, non constare eum recte fecisse, qui etiam ex parte ibidem seipsum corrigere videtur, quatenus scilicet is, cui maledixerat, summus sacerdos erat. Deinde hic idem affirmo, quod supra de Christo ipso, cæcos, & stultos Scribas, & Pharisæos appellante affirmavi. Etenim Paulus, si non peccavit, non odio ductus, nec, tanquam inimico, summo sacerdoti maledixit, sed studio divinæ gloriæ incensus, & tanquam ei, qui gravi reprehensione dignus erat. Quem simul monendum censuit, futurum, nisi resipisceret, ut eum Deus puniret. Porro, quod ad Elymam magum attinet, neque is inimicus Pauli erat, sed Dei, & apertissimum est, divinæ gloriæ vindicandæ studio, & salutis Sergii Pauli proconsulis procurandæ desiderio inflammatum Paulum, tantopere pessimum illum hominem objurgasse. De Christo vero, quod inimicos suos objurgaverit, satis supra responsum fuit. Est autem hic, antequam aliud dicamus, animadvertendum, non fuisse à Christo mandatum, ne inimicis maledicamus, eo sensu, quo hæc duo à te allata Pauli exempla una cum de Christo appendice te existimasse ostendunt. Ex quo, perperam ea à te allata fuisse, intelligi potest. Præcipit Christus, ut devoventibus nos benedicamus. Concedo, quod de devoventibus dixit, ad omnes inimicos generatim trahi debere. Sed videndum est, quid eo loco sit Benedicere, quod facere jubemur, ut quid sit Maledicere, quod ex ejusdem præcepti vi facere vetamur, intelligere possimus. Jam vero cum ex usitata in Sacris Literis ejus verbi significatione, tum ex opposito Devovendi verbo satis constat, Benedicere ibi nihil aliud esse, quam Bene precari, & idcirco illud Maledicere, quod hic vetatur, nihil esse aliud, quam Imprecari mala, non autem Objurgare, ut tu falso existimasti, qui Pauli (exempli caussa) verba, quibus Elymam magum objurgat, mandato isti de non maledicendo contravenire videri ais. Præcipit igitur tacite eo loco Christus, non quidem, ne inimicos nostros objurgemus, sed ne illis mala imprecemur. Cui præcepto Paulus neque in iis, quæ summo sacerdoti, neque in iis, quæ Elymæ dixit, contravenisse videri potest. Cum utrobique præter objurgationem nulla mali alicujus imprecatio, sed denunciatio tantum appareat. Etsi tu non levi errore, Deum ad vota Pauli magum illum cæcum reddidisse, affirmare es ausus. Cæterum, si hæc duo Pauli exempla, illaque Christi, cum Scribas, & Pharisæos increpuit, aliosque inimicos suos objurgavit, aliquid caussam tuam juvare posse, censenda sunt, necesse est, ut dicas, tunc, cum vindicta à Deo contra inimicos petitur, Dei gloriæ, aut proximi salutis studio id fieri posse. Quod petitionem istam alioqui Christi præcepto adversantem non excuset modo, sed etiam laudabilem faciat. Atqui, si istud semper fieri potest, Christi præcepto nunquam erit locus, id est nemo unquam pro inimicis suis Deum orare necesse habebit. Semper enim Dei gloriæ, aut proximi salutis studio ab ea precatione abstinere poterit. Quod si non semper, sed aliquando id fieri potest, videndum est, quando, & tandem apparebit, raro admodum id fieri posse, adeo ut ad quæstionem, cujus caussa de hisce omnibus disputamus, vix pertinere queat. Quærimus enim præcipue, non utrum aliquis dari casus possit, cum homini Christiano per magistratum suas injurias ulcisci liceat, sed utrum id semper, aut certe fere semper liceat. Hinc fit, ut tu eodem tempore, & orari Deum posse pro inimicis, & à Deo contra ipsos peti vindictam, ostendere coneris, ut paullo post videbimus, & sane non modo, ut id ostendas, res ipsa omnino postulat, sed etiam verba ipsa tua id flagitare videntur. Nam quid aliud est, ista duo, ut tu satis aperte contendis, non esse contraria, quam simul eodem tempore consistere posse? Quo fit, ut nullum ex jam examinatis exemplis tuis ad propositum facere videatur, cum in nullo eorum eodem tempore duo illa, quæ contraria videbantur, inveniri appareat, immo non inveniri constet. Neque enim eodem tempore quo Christus Scribas, & Pharisæos aliosve inimicos suos objurgabat, eosdem simul non objurgabat. Neque Apostoli, cum neminem salutabant (si tamen id reipsa fiebat) inimicos eodem tempore salutabant. Sed nec Paulus, cum summum sacerdotem, aut Elymam magum objurgabat, eive maledicebat, eodem tempore neutrum objurgabat, neutrive maledicebat. Quæ omnia ne fieri quidem ullo pacto posse, manifestum est.

Nam quid dicam de alio exemplo, quod deinde addis, non quidem, ut superiora, alicujus Christi præcepti, cujus contrarium fieri jure posse videatur, sed duorum Christi factorum, quæ fortasse id ipsum probare, quod quæris, tibi visa sunt? Ais enim, Christum, qui rogavit Deum patrem pro suis hostibus, ut illis parceret, eundem declaratum judicem vivorum, & mortuorum mandasse suis ministris, ut inimicos suos illos in tartara projicerent. Equidem miror, te exemplum istud attulisse, ubi non solum non eodem tempore, sed nec eadem vel rerum, vel personarum conditione manente, Christus ista duo fecit. Ex quo potius id plane convellitur, quod tu confirmare studes. Apparet enim ex eo, Christum, cum adhuc talis esset, quales nos sumus, orasse Deum pro inimicis suis, non autem ab ipso contra illos vindictam petiisse, quippe quod vindicare inimicos suos, sive per se, sive per alium, præsenti conditioni suæ nullo modo conveniret, sed expectandum esset, donec, mutata conditione, non solum, ex viatore (ut theologi nostri loquuntur) incola, verum etiam ex privato (ut tu loqueris) magistratus esset factus. Itaque & nos similiter, dum & viatores, & privati sumus, orare Christi exemplo pro inimicis debemus, non autem à Deo contra ipsos vindictam postulare, quod præsenti conditioni nostræ penitus adversatur.

Superioribus exemplis expositis, ab argumento adversariorum (nescio quo pacto) ad thesim ipsam (ut tibi quidem videri potest) pertransis, & ex iis, quæ Paulus, quod ad civiles caussas attinet Corinthiis mandavit, licere sua in judicio repetere demonstrare conaris. Quod neque etiam id vere est, de quo hic præcipue quæritur. Aliud enim est sua in judicio repetere, aliud vero suas injurias per magistratum ulcisci. De quibus alio loco agendum erit. Quid, quod eodem tempore eadem ratione licere homini Christiano civilem magistratum gerere concludis? Nam quid hoc ad rem, præsertim cum ne adversarii quidem id negent? Quemadmodum paullo post videbimus. Et tamen, tanquam si in proposita quæstione aliquo modo perstitisses, ita in initio pag. 268 concludis. *Ergo alio tendit oratio jussa à Christo, & alio vindicta, quam vitandam & cavendam dicit Christus.* Nam cum ex eo, quod orare pro inimicis jubemur, adversarii tui conclusissent, non tantum à Deo contra inimicos vindictam petere non licere, sed etiam non posse nos injurias nostras, sive per nos ipsos, sive per magistratum ulcisci, quamvis tu hic de vindicta à Deo petenda duntaxat disputationem instituisses, tamen ferri posses, neque omnino à proposito aberrasses, si ex jussa

precatione ista vindictam per magistratum expetendam non tolli, demonstrare aggressus fuisses. Quod tamen (ut dictum est) non fecisti. Verum extra rem de simplici suarum rerum per magistratum repetitione, deque civili magistratu gerendo sermonem intulisti. Sed rursus in ista tua conclusione insigni lapsu plane extra rem locutus es. Cum enim dicere debuisses, alio tendere orationem, id est precationem à Christo jussam, & alio vindictam, quam quis per magistratum expetit, pro hac vindicta, vindictam, quam cavendam, & vitandam dicit Christus, commemorasti.

Jam vero, cum ipse fortasse animadverteres, te nondum ad rem satis locutum fuisse, alia exempla afferre instituis, ex quibus appareat, posse eodem tempore orari Deum pro aliquo, & simul ei pœnas infligi. Primum exemplum est, Ex Pauli præcepto 1 Tim. 2, orandum esse Deum ab Ecclesia, ut suum lumen impertiat omnibus, ut salventur, hoc est, ut in Ecclesiam recipiantur. Et tamen non solum Christus Matth. 18, jubet, ut, si frater peccans noluerit audire Ecclesiam, sit illi sicut Ethnicus, & publicanus; sed ipse Paulus alibi 1 Cor. 5. monet, ejusmodi hominem tollendum esse de medio Ecclesiæ, & ejiciendum ex virtute Domini nostri Jesu Christi. Sed quale exemplum est istud, cum in priore parte de iis agatur, qui extra Ecclesiam sunt, in posteriore vero de iis, qui adhuc sunt in Ecclesia? Ibi pro iis oretur, qui veritatem nondum cognoverunt, ut ad ipsius cognitionem perveniant, hic vero ii puniantur, qui, cognitam veritatem jam professi, eam postea spernunt, nec ex ipsius præscripto, ac dignitate vitam instituunt? Vide, quæso, quam fœde sæpius labaris, eo quod iniquissimam caussam defendendam susceperis.

Sed aliud exemplum statim subjicis, quo præcedentis vitium corrigi, aut compensari posse, fortasse existimasti. Ais enim, Paulum præcipere, ut cum maledicis ne cibus quidem sumatur, cum tamen & Paulus, & Ecclesia semper Deum oraverint pro maledicis, & facinorosis, ut servarentur. Verum hic primum in eo reprehendendus es, quod nullum testimonium profers, quo confirmetur, Paulum, & Ecclesiam semper orasse Deum pro maledicis, & facinorosis, ut servarentur. Tametsi hoc, si recte intelligatur, facile tibi concedi potest. Deinde nihil hoc ad illud, de quo ambigitur. Nam quid simile habet Orare Deum pro maledico, & facinoroso, ut scilicet convertatur, & ita servetur (sic enim intelligendum est illud, quod in hoc exemplo, nullo testimonio allato, affirmas, si tibi concedi debet) & tamen interim, dum maledicus, & facinorosus esse perdurat, ne cibum quidem cum eo sumere, cum eo, quod quis Deum pro inimico suo precetur; & interim ab eodem Deo petat, ut vindicet in istum inimicum suum injurias, quas ab eo accepit? Nam quis non videt, hæc duo sese invicem destruere, illa vero duo optime convenire? Etsi enim, ne cibum quidem sumere cum homine maledico, pœnam ipsius maledici esse, statuere videris, tamen nec vere pœna illius censenda est, sed potius cautio aliorum, ne, ut monet Paulus 1 Cor. 5. 6, paululum fermenti totam massam fermentet, immo ipsius etiam beneficium, ut scilicet quemadmodum idem Paulus ait 2 Thess. 3. 14, pudefiat, atque ea ratione sui erroris admoneatur, & resipiscat, nec, si ejus pœna esset, hoc precibus pro ipso repugnaret. Ubi sciendum est, aliud esse orare pro inimicis, aliud pro scelestis hominibus, sive pro iis, qui in peccatis perseverant. Pro hominibus scelerosis orare quidem possumus, non modo, ut convertantur, sed etiam ut, dum adhuc scelerosi sunt, illis Deus bona alia hujus vitæ concedere velit. Sed hoc posterius nec facere jubemur, nisi quatenus id ad eos convertendos pertinere possit, nec, si id admodum diligenter facimus, satis laudandi sumus. Videmur enim, ut Dei osores, ac contemptores felices, atque beati in hac vita sint, desiderare. At inimicorum longe alia est ratio. Nam, etiamsi non posset quis non scelestus esse, qui homini vere Christiano esset inimicus, tamen nequaquam nostrum esset de nobis ipsis judicium ferre, &, si quis nos odio haberet, continuo apud nos constituere, illum scelestum esse, quasi indubitatum foret, nos vere Christianos esse. Quanto igitur minus id nobis concedi debet, cum fieri possit, & quotidie fieri videamus, ut homines alioqui insigni probitate præditi, vere Christianis hominibus præ ignorantia sint infensissimi? Unum Pauli Apostoli, antequam Christi Jesu veram cognitionem haberet, exemplum pro omnibus esse potest. Præterea, quamvis certissimum esset, omnes inimicos nostros sceleratos homines esse, tamen ad reprimendum in nobis vindictæ innatum quodammodo ingens desiderium, & odium, quod nostri ipsorum amor contra eos, qui nobis infensi sunt, naturaliter in nobis excitat, extinguendum, recte est non modo, ut pro istis, qualescunque illi tandem sint, Deum oremus, ut eos convertat, sed etiam diligentes in eo simus, ut in precibus nostris ad ipsum Deum illis ea omnia hujus vitæ bona precemur, quæ nobis ipsis evenire cupimus, ne id, quod pro aliis scelerosis hominibus facere pietatis, & divinæ gloriæ studio prætermittimus, pro istis vindictæ cupiditate, odioque in animis nostris latente, & nos ipsos sæpius fallente facere prætermittamus. Postremo considerandum arbitror, pœnam istam hominis maledici (si tamen, ut dixi, pœna existimanda est) quod nemo cum eo ne cibum quidem capiat, non esse pœnam voluntariam, id est, quam pro arbitrio suo illi Ecclesia infligat, sed necessariam, nempe, quam Paulus domini Jesu Christi Apostolus Ecclesiæ præscripserit, quamque sine ipsius Christi contemptione non possit Ecclesia infligendam prætermittere. Ex quo sequitur, per singularem legem à Paulo latam de puniendo ea ratione homine maledico, generali illi legi, quæ neminem à nobis incommodo aliquo afficiendum esse jubet, ea in parte derogari. Sed nulla lex neque à Christo, neque ab aliquo ex ejus Apostolis lata est, per quam legi jam ab ipso Christo promulgatæ de orando pro inimicis ita derogetur, ut contra ipsos vindictam à Deo petere possimus. Hoc ipse sentiens, vis postmodum, hic propriam legem latam esse, quæ communi deroget. Sed quam recte, postea videro.

Nam pergis adhuc, & exemplum facinorosi Corinthii, quem Paulus ex aliorum cœtu expelli jussit 1 Cor. 5, quod exemplum antea tacite commemoraveras, alia ratione ad propositum tuum accommodare tentas. *Aut enim (ais) Paulus Corinthium facinorosum odibat aut amabat: Si odibat reus erat legis Dei de amando proximo. Si amabat rejicere eum ex Ecclesia, (ut vos dicitis) non debebat.* Verum in isto tuo dilemmate nihil recte à te concluditur. Neque enim vel dicunt adversarii tui (quod tamen tu audacter affirmas) vel ex eorum verbis, sententiave colligi potest, Paulum, si facinorosum illum Corinthium amabat, non debuisse ex Ecclesia ipsum ejicere. Non enim cum amore, quo hominem illum adhuc complecteretur, aut complecti deberet, pugnat ejectio ista ex Ecclesia. Quippe quæ eidem ipsi, qui ejiciebatur, admodum utilis tandem, aut certe non inutilis futura esset. Eo enim inter alia ejectio ista tendebat, ut iste, sensu calamitatis suæ permotus, aliquando resipisceret, & in Ecclesiæ, atque adeo ipsius Christi ulnas iterum sese reciperet. Mitto responsionem, quam ipsorum adversariorum nomine tute formasti, aliud videlicet munus publicæ personæ esse, qualem Paulus gerebat, aliud privatæ: quæ responsio & optima est, nec à te vere postea attingitur: & ad illud venio, quod prædicti exempli occasione addis. Videris enim tibi, hic omnino rationem invenisse, qua demonstres, Orare pro aliquo Deum non pugnare cum provocatione Dei ad vindictam contra eundem

Consideremus (obsecro) quam feliciter tam arduum inceptum tibi succedat. Ais igitur pag. 269, Si quis Pauli ætate peccans, ex ipsius Pauli præcepto 1 Tim. 5. 20, à verbi Dei ministro coram omnibus reprehensus, resipiscere noluisset, sine dubio ministrum una cum Ecclesia pro eo Deum orare destiturum non fuisse, &

tamen

tamen interim omnes ſimul collectos cum auctoritate, & virtute Domini noſtri Jeſu Chriſti eum ex Eccleſia fuiſſe ejecturos, Satanæque tradituros ad interitum carnis, ut eſſet tanquam ethnicus, & publicanus. Et ſtatim adjungis, *Sed ſi hoc factum fuiſſet, dixiſſent iſti boni fratres: Ubi amor fraternus? Ad quid orare Deum pro eo, ut Deus inter ſuos habere velit, quem tu inter tuos habere non vis?* Vehementer fallit te opinio tua, ſi hæc ex animo dicis. Nec enim ullo modo veriſimile eſt, tam bardos adverſarios tuos futuros, ut iſta vel ſomniaturi quidem eſſent. Num putas, eos non intellecturos, aliud plane eſſe id, quod iſti Deum orarent, aliud vero, quod ipſi facere nollent? Oraſſent enim Deum, ut inter ſuos habere vellet iſtum, quem ipſi ejicerent, ſed non qualem ipſi ejicerent, minime reſipiſcentem, verum reſipiſcentem, id eſt, ſi unquam reſipuiſſet. Et idcirco eum ſimul rogaſſent, ut ipſe iſti pœnitentiam daret, utque reſipiſcere poſſet, concederet, quando hæc in ſua ipſorum manu non eſſent, ſed in ipſius tantum. Hæc, inquam, adverſarii tui optime ſine dubio intellecturi fuiſſent, ob eamque cauſſam neutiquam credendum eſt, eos ejuſmodi iſtorum factum vel miraturos, vel reprehenſuros fuiſſe, etiamſi perſuaſiſſimum habuiſſent, non poſſe eodem tempore pro eo Deum orari, contra quem ab ipſo Deo vindicta peteretur. Nam tu perperam omnino ex iſto facto tacite id deinde colligis, quod tibi, ut diximus, demonſtrandum propoſueras, Orare pro aliquo Deum, & Deum provocare ad vindictam contra eundem, non eſſe contraria. Neque enim in facto iſto vel provocatur Deus ad vindictam, vel ſimpliciter oratur, nedum ut utrumque ſimul fiat. Simpliciter quidem non oratur, ſed oratur tantum, ut iſtius ita miſereri velit, ut ei concedat, quo poſſit reſipiſcere. Nullo autem pacto provocatur ad vindictam, cum miniſter, & Eccleſia quicquid mali iſtum habere velint, ipſi ſtatim auctoritate ſibi tradita illi infligant. Quod tamen, ut dictum eſt, malum ei cenſeri non debet, cum ad ipſius quoque bonum, & ſalutem omnino ſpectet. Vides, quam male tibi ſucceſſerit, quod exequendum ſusceperas. Nempe quia nimium auſus fueras, & cælum terræ (quod ajunt) miſcere tentaveras.

Jam quod ais, adverſarios tuos putare, non poſſe hæc duo ſimul conſiſtere, Amare aliquem, & Punire eundem, id & calumnia videri debet, & nihil ad rem facit. Norunt adverſarii tui (opinor) ut cæteri omnes, iſta duo adeo non eſſe contraria, ut ſæpe alterum alterius ſit cauſſa. Nec vero aliter exiſtimare opus habent Quid enim? Num fortaſſe is, qui contra inimicos ſuos à Deo vindictam petit, præ amore, quo inimicos ſuos proſequitur, id facit? Hæc tua mirabilis charitas eadem eſt cum ea, de qua alibi egimus, cum vis, interficiendis inimicis, Chriſti præceptum ſervari, quo inimicos diligere jubemur. Ita impoſtor ille ſummus, qui homicida fuit ab initio, te miſere decepit, ut ipſa homicidia, quæ commemorata tantum animus hominis non efferatus plane abhorret, ſummæ à Chriſto mandatæ manſuetudinis, ac benignitatis præſtationem eſſe arbitreris. Sed finge (ſi placet) eum, qui vindictam à Deo contra inimicos ſuos poſtulet, præ nimio amore, quo eos complectatur, id facere, num propterea eodem tempore pro illis orare Deum poterit? Nullo modo. Nam etſi hoc quoque ex amore proficiſcitur, ſunt tamen hæc duo amoris effecta ita inter ſe repugnantia, ut ſimul eodem tepore conſiſtere nequeant. Caſtigare aliquem (ut huic rei accommodatiſſimo tui ipſius exemplo utar) ſummæ dilectionis effectum eſſe poteſt. Poteſt ejuſdem quoque dilectionis effectum eſſe, aliquem prorſus non caſtigare. Num idcirco poterit quis eodem tempore eundem, qui deliquerit & caſtigare, & prorſus non caſtigare? Non ſane. Ita & orare Deum pro inimicis ſuis, & contra inimicos ſuos à Deo vindictam petere, etiamſi utrumque ab inimicorum dilectione proficiſci poſſet, tamen nulla ratione ſimul eodem tempore conſiſtere queant. Jam enim demonſtratum eſt, in uno ejus plane contrarium poſtulari, quod in altero petitur. Itaque videre potes, tuam iſtam rationem quod amare, & punire, diligere, & caſtigare non ſunt contraria, quam tantopere urges, hoc loco futilem prorſus, atque inanem eſſe.

Verumtamen videamus, quomodo ex ea id, quod quæris, concludi poſſe ſperes. Ea igitur expoſita, ſic deinde infers; *Quare ſi flagellare poteſt manus & ſine vitio contradictionis poteſt illum cædere, quem ex corde amat, poterit & os Deo obſequentis pro eo orare ut ſalvus fiat, pro quo poſtulat & ante judicem Deum & ante magiſtratum (vicarium Dei) ut reddat, oculum pro oculo, manum pro manu, dentem pro dente, animam pro anima, quæ inique, per injuriam & fraudem abſtulit.* In hac argumentatione duplex eſt error, ſeu potius techna tua. Prior techna eſt, quod precationem pro eo exponens, contra quem vindicta poſtulatur, oris tantum mentionem facis, ut ſcilicet iſtorum duorum repugnantia minus appareat. Neque enim te ita excæcatum eſſe arbitror, ut non cernas precationem à Chriſto pro inimicis juſſam non ore tantum, ſed corde etiam ſimul fieri debere, immo, ut ore fiat, nihil opus eſſe. Altera tua techna, ut eandem repugnantiam occultes, in ejuſdem precationis explicatione eſt, dum ais, *ut ſalvus fiat*. Quaſi vero precatio pro inimicis, quam Chriſtus mandavit, nihil aliud ſit, quam orare, ut ſalvi fiant, id eſt vitam æternam adipiſcantur. Verum, longe aliter rem ſe habere, jam à nobis demonſtratum eſt, cum non iſtud modo, ſed ne illud quidem ſatis eſſe oſtendimus, quod tu alibi ſæpe concedis, orare videlicet Deum, ut illis parcat, quod certe plus eſt, quam orare, ut ſalvus fiat: niſi iſtud Parcere ita interpreteris, ut ad ſolam à morte æterna abſolutionem illud reſtringas, quod tamen nemo facile tibi conceſſerit. Quandoquidem Parcere ſimpliciter prolatum ſignificat Non punire, ſive A puniendo abſtinere, cum de parcendo delinquentibus eſt ſermo. Quocirca, niſi quis à puniendo abſtineat, licet levius multo, quam pro delicti merito puniat, peperciſſe tamen ſimpliciter dici non poterit. Quanquam ne ſic quidem repugnantiam, quæ inter duas iſtas precationes, ſeu poſtulationes eſt, ſatis occultare potuiſti, cum tu ipſe in vindictæ poſtulatione animæ pro anima, quæ reddi poſtuletur, mentionem facias, ut quidem neceſſe habuiſti, ſi veram vindictam contra inimicos à Deo peti poſſe volebas. Quid enim magis quodammodo adverſatur petitioni, ut quis in vitam æternam ſervetur, quam petere, ut, cum ſcelus aliquod inſigne perpetraverit, (quale ſine dubio homicidium eſt) & alterum occiderit, ipſe occidatur? Nonne qui hominem ita occidit, ut ipſe ex lege occidendus ſit, æternam ſimul mortem eſt commeritus, quam effugere non poterit, niſi mature reſipiſcat, atque ex animo ad Dei miſericordiam confugiat? Jam quis eſt, qui de altero, qui deliquerit, affirmare poſſit unquam, eum mature reſipuiſſe, ad Deique miſericordiam ex animo confugiſſe, quidquid illum per longum etiam temporis ſpatium facientem videat? nedum ut id de homicida affirmari poſſit, qui ſtatim rapitur ad ſupplicium, & vix verbis pœnitentiam ſuam, & in Dei miſericordia fiduciam oſtendere poteſt, ſi legalem iſtam vindictam, & talionis pœnam à Deo & magiſtratu peti poſſe velis. Neque enim Lex delinquentis pœnitentiæ, & divinæ miſericordiæ implorationis ullam rationem habet. Sed ſive eum pœniteat, ſive non pœniteat, ſive Dei miſericordiam imploret, ſive non imploret, pœnam illi infligi, &, ſi alterum occiderit, ipſum occidi prorſus jubet. Quamobrem jam apparet, quam parum appoſite, immo quam plane injuria tuæ iſti argumentationi verba illa adjunxeris, *Videtiſne quæ judicabatis oppoſita & contraria, eſſe conſona & conſentientia?* Qua in re illud etiam animadvertendum eſt, te in tota hac diſputatione tacite (id quod interdum etiam, ut jam obſervatum eſt, aperte facis) ab adverſariorum argumento, quod diſſolvendum propoſueras, vel ad theſim ipſam tuam confirmandam tranſire, vel ita adverſariorum argumentum interpretari, ac ſi ſimpliciter dixiſ-

ſent, Quia debemus pro inimicis orare, hinc ſequi, nos non poſſe per magiſtratum injurias noſtras ulciſci. Quod etſi illi dixerunt, ſic tamen ſimul argumentati ſunt, ut ex eo, quod orare debeamus pro inimicis noſtris, conſequi neceſſario dicant, non poſſe nos contra ipſos vindictam à Deo poſtulare, Ex hoc autem adverſus ſententiam tuam concludi poſſe affirment, ne ab ipſis quidem hominibus eam petere licere, nec tu aliter ipſorum argumentationem ab initio accipis. Sed deinde confundis hæc omnia, ac præterea modo probare inſtituis, poſſe quempiam amari ſimul à nobis, & puniri, modo per magiſtratum vindictam peti poſſe contendis, ſine charitatis offenſione, modo ais, non ſemper debere nos inimicos noſtros diligere, aut pro eis orare, modo plus Deum, quam proximum, amandum eſſe mones: atque alia multa huic diſputationi admiſces, quæ ejus propria non ſunt, nec ad argumentum adverſariorum diſſolvendum pertinent, etiamſi tibi contrarium videatur, qui ad diſputationis finem in extrema pag. 271 illa verba ſcribas, *Videtis jam quot diſſolutiones offerunt nobis ſacra Biblia ad veſtrum argumentum?* Quare non eſt, cur hoc loco ad ea, quæ adhuc reſtant, reſpondeam, cum omnia vel eo pertineant, ut probes, poſſe ſine veræ & legitimæ charitatis offenſione pœnas per magiſtratum de privatis ſumi, vel eo, ut oſtendas, Dei amorem amori proximi anteponendum eſſe, & tempus eſſe aliquando, cum (ita Deo jubente) nec amare inimicos, nec pro eis orare debeamus, de quibus commodius fortaſſe in proxima hujus meæ reſponſionis parte agi poſſet. Attamen, quia Racovienſes ſine dubio cum ex amore, quo inimicos proſequi debemus, tum ex eo, quod orare pro eis jubemur, nullo præterea alio argumento inde ducto, colligunt, non licere contra ipſos vindictam per magiſtratum expetere; idcirco tanquam de tertia quadam hujus, in qua adhuc ſumus, reprehenſionis tuæ parte, de hiſce duobus, quæ unum cenſeri poſſunt, breviter agemus.

3. Ais igitur, ut rem totam in pauca conferam, Chriſtum præcepiſſe, ut omnes noſtros, quantumvis caros, non tantum inimicos, præ ipſo, odio habeamus, hoc eſt, ne plus noſtros amemus, quam veritatem Dei in Chriſto, quam juſtitiam regni. Ex quo ad hunc modum concludis prædicta pag. 271, *Ama igitur & tu proximum tuum, hoſtem tuum, inimicum tuum, ſed non pluſquam Deum, quam veritatem Dei, quam ordinationem Dei, quam juſtitiam Dei, quæ vult malos male perire, vindicari malefacta, ut repurgata vita præſente à malis quiete vivere poſſint boni*, &c. Si hæc tua argumentatio recte concluſa eſt, illud omnino ſequitur, quod alibi quoque ex tuis verbis colligi oſtendimus, & te in Chriſtianam religionem inſtituta quædam inducere declarat, quæ ne athei quidem ipſi impia eſſe non ſint faſſuri. Nam, ſi ad rem locutus es, nulli dubium eſſe poteſt, quin ex ratione tua concludi neceſſe ſit, non licere homini Chriſtiano acceptas injurias diſſimulare, nedum eas ex animo condonare. Etenim, ſi propterea eas per magiſtratum vindicare licet, quia Deum pluris, quam proximum facere debemus, certe ſequitur, non licere modo, ſed etiam oportere id facere. Itaque nemo, qui injuriam per magiſtratum vindicandam acceperit, eamque ad magiſtratum non detulerit, & vindicandam curaverit, non graviter peccabit. Irane animo efferato es Palæologe, ut hæc ſerio ſcripſeris, veliſque Chriſtianos homines deteriores eſſe multis, qui nullam Dei veram cognitionem habentes, injurias ſuas nec per ſe, nec per magiſtratum vindicarunt, ob eamque rem manſuetudinis, atque clementiæ laude apud omnes maxime floruerunt? Nonne hac ratione ex Chriſtiana republica omnem ferme manſuetudinem, atque clementiam exterminas? Nam, cum ubique legibus cautum ſit, ne privatus aliquis per ſe injurias ſuas ulciſci audeat, & ulciſcentibus graves ſint pœnæ conſtitutæ, ſed, ſi quis velit ſuas vindicare injurias, ad magiſtratum accedere debeat, quinam manſuetudini, aut clementiæ locus erit, ſi nemo accedere non cogatur? Quis erit unquam, qui recte æſtimans dixerit, eum clementem, aut manſuetum fuiſſe, qui non ea ratione ſe ultus fuerit, quæ cum ipſius certo damno, aut periculo conjuncta eſſet? Adde quod, ſi recte à te concluſum eſt, non ſolum injurias noſtras, ſed aliorum etiam, quin & omnia delicta per magiſtratum vindicanda, quæ ad noſtram notitiam pervenerint, à quocunque tandem illa commiſſa fuerint, deferre debemus, adeo ut & noſmetipſos, ſi quid ex lege puniendum occulte admiſerimus, prodere, & publice accuſare cogamur, utque puniamur, curare, etiamſi capitale eſſet delictum noſtrum, &, nos turpi morte à magiſtratu affectum iri, plane conſtaret. Nam, ſi Deum pluris facere, quam nos ipſos debemus, ut certe debemus, & Dei gloria poſtulat, ut malefacta per magiſtratum vindicentur, & à nobis vindicari curentur, ipſa quoque malefacta noſtra, ut per magiſtratum vindicentur, quæcunque tandem illa fuerint, curandum nobis eſt, idque eo magis, quo graviora erunt, & digniora, quæ impunita non relinquantur. Jam qualem carnificinam ex Chriſtiana religione nobis reddis! Certe Joſephus, qui Mariam ſibi deſponſam, priuſquam conveniſſent, gravidam eſſe deprehendit, ne ſcelus, quod illam admiſiſſe pro certo habebat, palam fieret, & ipſa ex lege puniretur, eam clam repudiare, cogitabat, tantum abeſt, ut puniendam ad magiſtratum deferre vellet. Quod, cum vir juſtus eſſet, eum feciſſe, ſacra Hiſtoria teſtatur Matth. 1. 19. Et tamen non ſolum ſcelus (ut ipſe ſine dubio credebat) ejuſmodi erat, cui per Dei legem graviſſima fuiſſet decreta pœna, Deut. 22. 21, ſed etiam quo, vel certe cujus occaſione graviſſimam ſibi injuriam factam fuiſſe, Joſephus videbat. Vides, rem contrario prorſus modo ſe habere, quam tu exiſtimes, hoc eſt, illum appellari juſtum, qui ſuas, Deique ipſius graves injurias ad magiſtratum non defert, &, quantum in ſe eſt, ne puniantur, curat. Nec ſane quemquam, qui aliter faciat, non vituperandum eſſe arbitror. Idque ſub ipſa Lege, ut ex iſto Joſephi exemplo patet, ita putatum fuiſſe, mihi perſuadeo, niſi ſicubi nominatim in Lege, ut delinquentes accuſarentur, & deferrentur, conſtitutum fuiſſet Deut. 13, ut in idololatriæ peccato factum eſſe conſtat. Hoc ipſum principes ipſi, & reſpublicæ, quorum maxime intereſt, ut delicta puniantur, probe noverunt, & idcirco, quibuſdam exceptis delictis, quæ ad ipſorum injuriam proprie ſpectant, ut idololatria ad ipſius Dei injuriam, qui legem tulerat, proprie ſpectabat, nulla occulta delicta ad magiſtratum deferenda eſſe ſanciverunt. Nec unquam aliquem injurias, quas acceperit, puniendas per magiſtratum curare coëgerunt. Quo nihil iniquius excogitari poſſe videtur, cogere ſcilicet quempiam, ut immitis ac ſævus ſit, aut certe, ut ſe vere mitem ac placidum eſſe, docere non poſſit. Quamobrem, quod ais, juſtitiam Dei poſtulare, ut mali male pereant, & male facta vindicentur, verum eſt quidem, ſi recte intelligatur, ſed non tamen ex eo ſequitur, unumquemque privatum, ut id fiat, curare debere, præſertim ubi alia poteſt eſſe cauſſa, cur id curet. Quemadmodum in propriis injuriis vindicandis contingit. Sed ii demum illud curare debent, qui ipſi juſtitiæ Dei exequendæ ſunt præpoſiti. Pergis autem, & ais, *Ora pro tuis inimicis, benefacias illis, omni tempore, Saluta illos: ſed ſi tempus illud eſt quo mandatur tibi, ne dixeris illi ave, jam lex communis ceſſat, ubi Lex propria lata eſt*, &c. Jam hic apparet, quantum à propoſita quæſtione abſceſſeris. Quærebatur, quomodo Deum orare pro inimicis, & à Deo contra ipſos vindictam petere ſimul conſiſtere poſſent. Hic vero dicitur, aliquando tempus eſſe, cum ne Ave quidem illis dici debeat, & communem legem ceſſare, ubi propria lata fuerit. Atqui vel iſtud nihil eſt, vel falſum ſimul atque ridiculum cenſeri debet. Si enim tunc demum propriam legem latam eſſe intelligis de non orando pro inimicis, cum peccant ad mortem, ut verba tua (quæ poſtea addis) demonſtrant, qua de re paullo ante ſatis accurate egimus, quid hoc ad rem facit?

Nam

Nam adversarii quoque, id verum esse, facile concedent. Neque lex ista magis ad inimicos, quàm ad amicos pertinet. Sequeturne ex hoc, cum inimici nos injuria afficiunt, cessandum esse ab orando pro eis, & propterea nihil esse, quod impediat, quominus eorum injurias per magistratum vindicare possimus? Immo Christus diserte dicit Matth. 5. 44, tunc esse pro ipsis orandum, cum nos lædunt, sive injuria afficiunt. Quod si forte omnes, qui nos injuria afficiunt, ad mortem peccare vis, & propterea pro istis omnibus minime orandum esse intelligis; Primum istud non modo per se, sed etiam ex eo, quod modo diximus, Christum jussisse, ut pro istis oretur, falsissimum esse apparet. Deinde plane ridiculum est, te fateri, legem quandam communem extare, quæ pro inimicis orare nos jubeat, sed propriam interea legem latam esse, qua id facere vetamur. si istam propriam legem eos omnes casus complecti velis, quæ communis complectitur, ut profecto te velle necesse est, si de iis omnibus, qui injuria nos afficiunt, propria ista lex loquitur. Nam communis lex, quam illam esse oportet à Christo latam, de istis tantum nominatim verba facit. Certe istarum duarum legum non una communis, altera propria est, sed utraque est communis, & altera alteri penitus adversatur. Idem ferme dico de præcepto amandi inimicos, eisque bene faciendi. Nam, si legem hanc communem interdum (ut sonant verba tua) cessare vis propter propriam legem latam, explica casus, in quibus cesset, & videbis, istud nihil ad propositam quæstionem facere, idque ab adversariis facile tibi concessum iri. Sed si istam propriam legem ita intelligis, ut semper locum habeat, cum de vindicandis malefactis agitur, quia scilicet tunc de Dei justitia agatur, quæ omnibus rebus anteponenda sit, jam & falsum id esse ostendimus: nec dici potest lex ista propria, quippe quæ, ubicumque fere altera illa communis locum habuerit, locum & ipsa habitura sit, sed communis ipsa quoque, & alteri plane contraria existimari debet.

Atque hæc tandem satis esse poterunt ad universam tuam reprehensionem diluendam, ac demonstrandum, te nullo jure, ut ostenderes, adversariorum argumentum pluribus modis à te dissolutum fuisse, tanquam in hujus disputationis epilogo in fine pag. 271, & 272 initio, ea prima verba scripsisse, *Falsum enim est in eum nos vindictam petere non posse pro quo orare debemus, & illi benefacere, & eum salutare.* Hoc enim, ut vidimus, à te (præsertim si ad idem tempus, ut quidem necesse est, omnia referantur) nullo prorsus modo demonstratum est. Cætera, quæ, falsa esse, deinde in eodem quasi epilogo affirmas, nihil moror, tum quia ad rem non faciunt, tum vero quia partim ex iis, quæ adversarii tui dicunt, minime consequuntur, partim ab ipsis nusquam diserte affirmantur, etiamsi tu, tanquam ex ipsorum argumento necessario manantia, ea omnia commemores.

XX. Objicis adversariis tuis prædicta pag. 272 quod dicant, magistratum misericordem esse non posse, quin sit futurus injustus in alteram partem, magistratum autem misericordem esse debere, & addis, *Næ vos hoc totum undequaque proditis, vos nihil scire & sensu communi privatos esse.* Hic, Palæologe, insignis calumnia latet. Nam aperta convicia nihili facio. Tantum doleo, quod tanto gravius peccasti, atque, ut omnes videbunt, ea in teipsum redundare dici possunt. Calumnia igitur in eo est, quod hic Racovienses dicentes facis, magistratum injustum esse oportere. Nam, si misericors esse debet, & misericors esse non potest, quin sit injustus, necessarium profecto est, ut injustus sit. Sed quomodo ex ipsorum verbis colligis, magistratum misericordem esse debere? Sic enim scribunt illi pag. 70, *Si à Deo vindictam expetere in adversarios non licet, quomodo vindicare apud magistratum licebit? Cum Deus sit & misericors & justus, Magistratus vero neutiquam misericors esse poterit, nisi injustus alteri parti esse velit.* Certe ex his verbis contrarium potius aperte colligitur. Ad hunc enim modum argumentantur adversarii tui: Si non licet vindictam à Deo petere, qui misericors summo jure est, quanto minus à magistratu petere licebit, qui misericors esse non debet? Misericordem autem magistratum esse non debere, ex eo demonstrant, quod oporteat magistratum omnino justum esse. Injustus autem alteri parti erit, si misericors fuerit. Itaque apparet, Racovienses non affirmare solum, sed etiam contendere, magistratum justum esse debere, tantum abest, ut, injustum esse oportere, dicant, ut tu eos reipsa dicentes faciebas. Et sane valde mirum est, te hac in re ita supinum fuisse, ut nec verba ipsorum attenderis, nec mentem perceperis, apertissimamque eorum argumentationem minime animadverteris. Quid, quod ea, quæ ad Racoviensium dictum refutandum deinde attulisti, nihil prorsus ad rem faciunt, cum neque id refutent, quod illi dixerant, neque id, quod tu eos dixisse putaveras? Ea enim omnia huc tendunt, ut probent, magistratum neutri parti esse injurium, si, ut suum utrique reddatur, curat, & idcirco aliquid ab una, tanquam non ipsius, auferri jubet, & alteri dari, cujus est revera. Nam etsi hoc ad id refutandum pertinere videtur, quod reipsa Racovienses dicentes facis, magistratum scilicet injustum esse oportere, tamen, cum rationem, quare id dixissent, non refutes, quippe qui nec in magistratu misericordiam una cum perfecta justitia esse posse, nec, ut magistratus misericors sit, non oportere, probes, nihil vere agis, & incassum multa verba fundis. Nam, te illud nequaquam refellere, quod ipsi revera dixerunt (quamquam etiamsi refelleres, id non tibi, sed casui potius tribuendum esset) ex eo intelligi potest, quod in nullo ex exemplis à te allatis aliquod misericordiæ vestigium apparet.

XXI. Jam demonstratum est, quantum adversarii tui in eo ponant, quod à Deo vindictam petere non liceat, ut hac ratione, ne à magistratu quidem eam petere licere, ostendant. Ut igitur id probent, non solum pag. 70, ut visum fuit, ab eo argumentum ducunt, quod pro inimicis Deum orare debeamus, sed etiam ibidem ab exemplo ex Sacris Literis petito argumentantur, ubi Jacobus, & Johannes Apostoli vindictam à Deo petere cupientes, contra eos, qui Christum hospitio recipere noluerant, repressi sunt à Christo, & objurgati, Luc. 9. 54 Hic tu adversarios reprehendis, & pag. 281. ais, nullo modo ex hoc sequi, Apostolos non debuisse suas opes repetere apud magistratum, quas rapuissent iniqui, quasi vero hoc illud sit, quod ex prædicto exemplo ipsi concludunt, cum tamen ne illud quidem sit, quod ex eo, quod inde concludunt, confirmare demum quærunt. Quandoquidem aliud est sua per magistratum repetere, aliud vindictam, id est ultionem injuriarum per magistratum expetere. Docendum tibi fuerat, desiderium illud duorum fratrum non pertinuisse ad vindictæ petitionem à Deo, & ita jure adversarios tuos reprehendisses.

2. Sed fortasse id te præstitisse putas, cum paullo ante ais, ideo non rectum fuisse istorum Apostolorum desiderium, quia volebant auctoritate sibi concessa ad destructionem uti, cum tamen ea ad ædificationem illis à Christo data fuisset. Ex hoc enim (si id verum est) non obscure colligitur, non de vindicta à Deo petenda, sed de auctoritatis jam concessæ abusu ibi actum fuisse. Verum quomodo probas, Christum tantam auctoritatem jam Apostolis dedisse, ut ignem etiam de cœlo ad homines perdendos quandocumque ipsis libuisset, devocare possent? Id ego sane, vel aliquid simile nusquam lego. Quapropter cum duo illi Apostoli, Christum interrogantes dicant, *Domine vis dicamus, ut ignis descendat de cœlo, & consumat illos?* non est intelligendum, illos à Christo petiisse, ut sibi concederet, ut potestate, quam jam habebant, ea in re uterentur, vel eum rogasse, num juberet, aut vellet id fieri, sed perinde esse, ac si dixissent, permittis ne nobis, aut mandas, ut Deum oremus, ut ignem de cœlo mittat,

tat,

tat, qui istos consumat? Vel, Jubesne, aut permittis, ejusce rei nunc data nobis potestate, ut ignem de cælo devocemus ad ulciscendam injuriam, qua isti te afficiunt? Quod reipsa idem est, ac si vindictam à Deo ipso petiissent. Nec vero Elias 2 Reg. 1, quem imitari Apostoli isti volebant, potestate jam sibi concessa ignem de cælo devocasse, dicendus est, sed precibus id a Deo obtinuisse. Etsi enim in ipsa Historia precum non fit aperta mentio, tamen verba illa, *Descendat ignis*, &c. precationis vim habere censenda sunt. Quod si, cum scriptum sit, eundem Eliam Achabo dixisse 1 Reg. 17. 1, *Vivit Jehova Deus Israelis, in cujus conspectu sto, si erit annis his ros, & pluvia, nisi juxta oris mei verba*, preces Deo ea de re Eliam adhibuisse intelligendum est, non autem, potestate jam sibi tradita id effecisse, ut Jacobus testatur Jac. 5. 17, cum tamen precum nulla prorsus fiat mentio, quinimmo ex sermonis Hebræi proprietate ita accipi verba possint, ut jussum omnino declarent, multo magis id intelligendum est, ubi ejus verba, tanquam à precante dicta, accipi possunt.

3. Sed alia præterea ratione adversariorum ex exemplo isto argumentationem reprehendis. Ais enim, caussam, quod illi eos recipere noluissent, non tanti fuisse, ut idcirco duo isti Apostoli desiderio illos perdendi teneri debuissent. Et mox subjicis, *Si quis, inquit, noluerit vos recipere, excutite pulverem de pedibus vestris terræ illius in qua illi habitant, in testimonium, quod nihil quod ad illos pertineat, sit vobiscum. Non dicitur, perdite illos vos.* Hic primum obiter inconstantia tua notanda est. Nam, ut supra vidimus, alibi, id est pag. 263. præceptum istud Christi Apostolis datum, ut pulverem de pedibus excuterent in testimonium, &c. ita interpretaris, ut inde colligas, Apostolos futuros testes coram Deo contra Judæos violatores Legis. Hic vero testimonium intelligis, quod nihil cum Apostolis esset, quod ad illos pertineret, ut & nos antea, contra interpretationem illam tuam, Christi verba intelligenda esse diximus. Deinde vero animadvertendum est, te in eo lapsum esse, quod in exemplo, de Apostolis ipsis, qui vindictam cupiebant, non receptis, agi putas, cum tamen de Christo ipso non recepto agatur, nulla ipsorum Apostolorum ratione habita. Quod & Christi increpatio ostendit, cum ait, se non venisse, ut homines perderet, sed ut servaret. Ad ipsum enim ulciscendum noverat Christus, in eam cogitationem duos illos fratres devenisse, ut ignis de cælo inhospitales illos homines consumpturus devocaretur. Etenim si dixeris, si ita res se habeat, exemplum ad rem nostram accommodatum non esse, Nos enim de vindicta loqui pro se ipso expetita, exemplum vero de vindicta pro alio desiderata. Respondebo, immo tanto accommodatius esse, id est ad id probandum, quod Racovienses quærunt, aptius, quanto tolerabilius est pro alio, quam pro seipso, vindictam contra quempiam à Deo petere. Quemadmodum ex iis intelligi potest, quæ non multo ante de eo, quod inter inimicos nostros, quod ad orandum pro ipsis attinet, & alios sceleстos homines intersit, disputatum à nobis est. Postremo (atque hoc præcipue ad reprehensionem tuam refellendam pertinet) considerandum est, exemplum istud non tam propter factum ipsum, quam propter Christi verba, ut etiam ab aliis fit, sine dubio ab adversariis tuis allatum fuisse. Neque enim Christus discipulos illos propterea objurgat, quod vindictam nimis gravem ob levem caussam expeterent, id quod neque ex verbis, neque ex sententia ipsius colligi potest, sed simpliciter, quod eam vindictam expeterent; & Ratio, quam adjungit, non minus in gravioribus, quam in levioribus caussis locum habet. Non negabo tamen verba ipsius non ad omnem vindictam excludendam, sed ad capitalem pertinere, de qua potissimum, quod apud Christianos locum habere non possit, hic disputant Racovienses. Quemadmodum ex verbis illis apparet, quæ statim post allatum, explicatumque exemplum addunt, *Et isti scilicet erant filii Dei, perdendo animas quas Christus servatum venit?* Unde constat te calumniari, cum pag. 280, objectionem (quam vocas) ipsorum 22, tuis verbis, ut soles, confingens, ex prædicto exemplo eos ita concludentes inducis, *Ergo non licet se coram magistratu offerre, & petere sua rapta à prædonibus.* Quid enim, si jam illi prædones de scelere sive hoc, sive alio simili, ita ut eis pœna amplius augeri non possit, convicti fuerint? Quid, si prædones ipsi evaserint, bona tamen, quæ rapuerant, magistratus ope recuperari possint? Quid denique, si, quantumvis accusati, & convicti, nihil omnino pœnarum sint daturi præter ipsam rerum raptarum restitutionem, idque vel propter insignem minimeque dubiam magistratus clementiam, vel quia illius loci leges, dummodo rapta restituantur, nullam pœnam raptoribus decernant, vel quia id in ejus voluntate positum esse velint, qui rapinam passus fuerit, isque ea restitutione contentus futurus sit, vel quamcumque aliam ob caussam? An non vides, fieri posse, ut quis sua à prædonibus rapta coram magistratu petat, & tamen nulli capitale periculum creet, nec capitalem vindictam, immo ne vindictam quidem ullam contra aliquem expetat? Falso igitur, & per calumniam, ut dictum est, Racoviensibus tribuisti, quod ex exemplo illo, ex quo ipsi nihil nisi vindictam (maxime capitalem) per magistratum expetere non licere concludere volunt, colligi posse dicant, non licere coram magistratu se offerre, & sua à prædonibus rapta repetere.

XXII. Adversarii tui, ut probarent, Christum æternum regem, & sacerdotem esse in Ecclesia absque successore, pag. 72. caput 7. Epistolæ ad Hebr. citaverant, ubi inter alia dicitur, Christum habere sacerdotium ἀπαράβατον, quam Græcam vocem dixerant ipsi id significare, id est Sine successore. 1. Hoc tu pag. 286, reprehendis & adversarios rogas, ut addiscant, antequam loquantur, & non obscure (quod alibi sæpe facis) ignorationem linguæ Græcæ illis objicis, & tamen nec, quid aliud significet ea Græca vox, doces, & interim, illud ipsum, quod adversarii dicunt, eam significare, satis aperte concedis. Etenim turpi lapsu, dum reprehendere Racovienses in animo habes ejus rei caussa, quod ex æterno sacerdotio, & regno Christi, in quo successoribus non est locus, non recte id, quod volunt, colligant, nec, quid sit sine successore esse, recte percipiant, eos reprehendis, quod Christum regem, & sacerdotem esse dicant, qui successore careat. Nam quid attinet de ipsa voce ἀπαράβατον verba facere, cum certissimum sit, eam idem significare, quod, si Latine dici posset, significaret Intransmissile, id est ejusmodi, ut ad alium non transmittatur? Quod quid aliud est, quam in eo non dari successorem? Quid igitur tibi vis, cum Græcarum litterarum inscitiam tuis adversarii ascribis? Nonne tu ipse, ex loco illo, Christum nullum successorem habere, colligi posse, demonstras, cum pag. 287 ita scribis? *Nullum igitur habet successorem, quoniam nunquam moritur: successor autem datur & mortuo & repulso.* Quamquam antecedentia verba, ad quæ ista referri debent, quæ sunt illa, *Ergo illum, de quo ibi agit*, &c. adeo sunt typographi culpa (ut arbitror) depravata, ut satis intelligi nequeant. Verum ex aliis verbis tuis, quæ postea recitabimus, te id sentire, quod diximus, valde perspicuum erit. Hic autem animadvertendum est, te dicere voluisse, cum Christus nunquam moriatur, certum esse posse, eum nullum habere successorem, cum certum sit, ipsum nec repulsum fuisse, nec repellendum fore, successor autem aut mortuo, aut repulso detur. Quod quam rectè à te expressum fuerit, cæteri judicabunt. Certe, nisi hoc pacto ex ingenio verba tua suppleamus, atque interpretemur, ineptissime locutus esse videri poteris, qui ex eo solo, quod Christus non amplius moriatur, concludis, eum nullum habere successorem, & tamen interea ipse fateris, non mortuo tantum, sed repulso quoque successorem dari. Fateris igitur, Christum nullum habere successorem. Idque sine dubio ex loco ab adversariis citato probari concedis, ut mox apertius constabit.

stabit. Quid igitur tibi vis? Cur adversarios tuos ob idipsum & reprehendis, & simul irrides? At dices, In hoc ipsos reprehendo, quod non intelligunt, quid sit, Christum non habere successorem, & qualem vim hæc verba habeant. Jam hoc, Palæologe, longe aliud est, nec cum eo, quod tuæ reprehensionis initio dicebas, ullo modo consentit.

2. Sed videamus, cur adversariis objicias, quod non intelligant, quo sensu dictum fuerit, Christum successorem non habere. Nam inquis eadem pag. 287, *Non ob id nullum habet legatum in sua Ecclesia, & qui reconciliet Deo homines, ut ex filiis iræ faciat filios amoris Dei, & ex mancipiis principis hujus mundi, reddat mancipia regni Christi, & qui regat populum sanctis legibus?* Et mox, *Est igitur regnum & Sacerdotium Jesu Christi ἀδιάδοχον, quoniam nec in aliam tribum, nec in aliam familiam, nec in aliam personam, vel ob mortem ut Davidis & Aaronis, vel ob repulsam ut Saulis & Eli, quàm in Jesu Christi familiæ Davidicæ, tribus Juda, personam, hoc sacerdotium & regnum conjectum à Deo patre est, sed non est hoc regnum & Sacerdotium ἀδιάδοχον ratione legatorum & ministrorum, qui pro Domino agant.* Quasi vero negetur à Racoviensibus, Christum suos legatos, & ministros, qui pro ipso agant, in Ecclesia habere. Sed aliud est esse regem, aut sacerdotem, aliud legatum, aut ministrum. Habent & mundani ipsi reges (nam hic de regno potissimum quæritur) suos legatos, qui regis legati dicuntur, non tamen sunt ipsi reges. Ita Christus suos legatos in Ecclesia habet, non tamen sunt ipsi Ecclesiæ reges. Quis vero est hodie, aut unquam fuit, qui se Christi Ecclesiæ regem merito nominare queat. Immo quis est ex ipsis regibus, qui Christi nomen profitentur, quem, si Ecclesiæ Christi regem appellare velis, non sit id ægerrime laturus? Non negant igitur hoc loco Racovienses, vel legatos suos Christum in Ecclesia habere, vel in ipsa Ecclesia inveniri posse, qui alioqui sint reges, sed negant, ullum inveniri, aut esse posse, qui ipsius Ecclesiæ sit Rex præter unum Jesum Nazaræum, qui Christus propterea est appellatus. Sed dices, quorsum hæc, cum hic quæratur, utrum homo Christianus magistratum civilem gerere possit? Respondeo, non id hoc loco quæri, sed illud, utrum quisquam Ecclesiæ Rex sive ex toto, sive etiam ex parte præter ipsum Christum esse possit, ut postea docebimus, &, cur hac de re à Racoviensibus disputatum fuerit, ostendemus. Nunc, te eorum mentem non percepisse, eosque sine caussa reprehendisse, indicare satis habui.

3. Illud sane miratus sum, te tam facile adversariis concessisse, ex eo Epist. ad Hebr. loco probari, Christi Jesu regnum ἀπαράβατον esse, cum ibi de sacerdotio tantum agatur. Quod etiamsi cum eorum, quos adversus te defendendos suscepi, reprehensione conjunctum videatur, tamen reticendum non censui, ne lector, me in eundem errorem (si tamen error est) vobiscum incidisse, putaret. Nec vero opus est, ut hac de re aliud dicam, eaque in medium afferam, quæ ad te, & illos excusandos pertinere possent.

XXIII. Quoniam Racovienses pag. 76. dixerant, in Testamento Novo nusquam ne unum quidem verbum extare de tortoribus, carceribus, crucibus, & flagellis, quorum scilicet in Ecclesia usus esse deberet, ex quo concludi posse sperabant, ista omnia ex Ecclesia exterminanda esse; tu pag. 290 illorum objectionem 23 fingens, eos affirmantes facis, illud ex testamento vetere non esse recipiendum à Christianis, cujus mentio nulla fiat in novo. 1. Ubi non animadvertis rei, de qua agitur, circumstantias, quæ in caussa sunt, ut non possis, nec porro debeat ex ipsorum argumentatione universalis ista propositio concinnari. Idcirco enim, cum prædictarum rerum in Testamento Novo nulla fiat mentio, non sunt illa ab Ecclesia recipienda, quia in Testamento Novo de iis, quæ ad Ecclesiæ gubernationem pertinent, verba fiunt, quia Christi Ecclesia leges suas à legibus synagogæ Mosaicæ distinctas habet, quia denique multa in Testamento Novo de Ecclesia dicuntur, quæ cum istis rebus non bene convenire videntur. Hæc cum eo juncta, quod earum nulla mentio inibi fuerit facta, id efficiunt, quod istud per se efficere forsitan non potuisset. Atque horum omnium rationem in argumentatione sua concludenda Racovienses habuisse, confitebitur quisquis vel oscitanter ea perlegerit, quæ in eorum scripto proxime antecedunt.

2. Quanquam non video, cur universalis propositio illa, quam tu adversariis falso per errorem ascribis, si recte intelligatur, tantopere sit reprehendenda. Multa enim sunt, quæ in Novo Testamento continentur quidem, sed non explicate, & diserte. Verum vel sub involucro quorundam verborum quodammodo latent, vel ex sententia aliorum manifesta necessario proficiscuntur, vel ex totius doctrinæ ratione aperte colliguntur. Quidquid igitur neque explicate, & diserte, nec ullo prætereà ex prædictis modis in Novo Testamento continetur, quamvis id in Testamento vetere scriptum sit, non tamen à Christiana Ecclesia omnino est recipiendum, id est nihil cogit, ut ea, si nolit, illud recipiat. Si ad hunc modum propositionem istam interpretemur, non crediderim, eam ab homine vere Christiano falsitatis condemnari posse. Meminisse autem debemus ejus, quod à me supra non uno in loco disputatum fuit, leges morales Veteris Testamenti, sub Novo Testamento nulla ex parte cessasse. Adeo ut ea omnia quæ in Vetere Testamento de moribus præcepta sunt, ea quoque in novo præcepta fuerint, quamvis aliquanto plura, & perfectiora sint Novi Testamenti mandata, quam veteris. Quocirca, cum aliquid in Vetere Testamento præceptum invenitur, quod ad mores proprie pertineat, etiamsi illud in Novo Testamento expressum non fuerit, tamen servari debet ab homine Christiano, qui eam rationem universæ Testamenti novi doctrinæ esse novit, ut plus etiam, quam in Vetere Testamento mandatum fuisset, præstari in moribus velit. Hinc apparet, quomodo, & quatenus non inutile nobis futurum sit Vetus Testamentum, etiamsi historiæ, & vaticinationes omnes, quæ nobis cognitu utilissimæ sunt, inde expungerentur. Quæ tamen omnino, quamvis moralia plane inutilia forent, conservanda essent, & propter illas ipsum Vetus Testamentum, quod ubique fere alterutras cum præceptis, aut monitionibus ad mores pertinentibus admistas habet. Itaque nullo prorsus pacto recte concludis, cum pag. 291. ais, si, quidquid non est in Novo Testamento, etiamsi in vetere sit, tollendum est, tolli debere ipsum Testamentum vetus totum. Ista enim propositio, quocunque tandem sensu, qui plane ineptus ac ridiculus non sit, enunciata fuerit, ad ea tantum referenda est, quæ ad præcepta pertinent. Quibus sublatis, adhuc vaticinationes, & historiæ remanent, quæ totum ferme volumen occupant. Exemplum porro, quod deinde affers de legibus non contrahendi matrimonii in quibusdam gradibus cognationis, aut affinitatis, meæ & sententiæ, & propositionis illius interpretationi nihil obest. Ad mores enim eæ leges pertinent, & ad honestatem: quam, ut dictum fuit, multo majorem sub Novo, quam sub Vetere Testamento esse decet, & idcirco, quamvis eædem leges in Novi Testamenti scriptis expressæ non sint, tamen pro expressis habentur. Nam, si turpitudinis illius, quam ipsa humana ratio in quibusdam cognatis, aut affinibus mulieribus sibi matrimonio jungendis esse animadvertit, in Testamento Vetere habita ratio fuit, & propterea interdictæ in eo conjunctiones istæ fuerunt, multo magis ejusdem turpitudinis in Novo Testamento est habenda ratio, & idcirco conjunctiones illæ non tolerandæ.

XXIV. Commodissimam adversarios tuos reprehendendi occasionem tibi nactus esse videris, quia dixerint, Christum præcepisse, ut sui de mundo exirent. Itaque pag. 320. ais, nusquam legi dictum fuisse Christianis, ut de mundo fugerent. *Hoc enim* (inquis) *est seipsum occidere & vita præsenti privare.* Et statim adjungis, *Quis igitur est iste vesanus, qui quod nusquam extat citat, & quod aliter dicitur*

citur à Paulo allegat pro Christi dicto. 1. Verum quam futilis est ista tua reprehensio! Quis enim tam parum exercitatus est in lectione Testamenti novi, qui nesciat, huic voci Mundi plures notiones subjici apud Apostolos, & Euangelistas? Duæ autem sunt præcipuæ. Una est, cum ipsos homines, eorumve convictum significat, Altera, cum homines impios, aut carnales, eorumve studia, aut cogitationes designat. Priore notione dixit Paulus Corinthiis 1 Cor. 5. 10. ea verba, *Alioqui deberetis de mundo exire.* Quem locum videris ad redarguendos adversarios tuos tacite attulisse. Atqui ipsi non hac notione, sed posteriore vocem Mundi in suis verbis extulerunt, ut plus satis apertum est. Jam, si id quæris, ut locus proferatur, ubi diserte scriptum extet, oportere nos de mundo exire, valde iniquum te præbes. Præsertim cum adversarii tui non verba citent, sed sententiam urgeant. Quod ipse probe nosti, qui non verborum, sed sententiæ in ipsis reprehendendis rationem habuisti, cum id, quod ipsi dixerant Exire de mundo, tu, ut refelleres, recitans, Fugere de mundo, dixeris. Quo gravior lapsus tuus videtur, cum non verba ipsa, sed mentem adversariorum spectaveris, & tamen, quo sensu vocem Mundi usurpaverint, non animadverteris, quamvis tu ipse eodem loco, eodem, quo ipsi, sensu eam vocem extuleris. Etenim paullo ante dixeras, omnibus Christianis præceptum fuisse, ut putarent, se mortuos esse mundo. Ex quibus verbis tuis adeo præterea adversariorum dictum confirmatur, ut merito teipsum refutasse dici possis. Nam profecto, qui putat, se mortuum esse mundo, is (quantum in se est) de mundo exit. Nonne Paulus dicit, sibi crucifixum esse mundum, & se mundo Gal. 6. 14? Quid hoc (quæso) aliud est, quam exire de mundo? Nam si, ut ipse ais, is exit, seu fugit de mundo, qui seipsum occidit, & vita præsente privat, Mundi scilicet voce in priorem illum sensum accepta, ut Mundus homines ipsos, eorumve convictum significet, cur non dicetur is de mundo exisse, qui hominibus impiis, atque carnalibus, vel potius eorum studiis, atque cogitationibus mortuus sit, Mundi voce posteriore sensu illo usurpata? Nonne idem Paulus ait, Jesum Christum dedisse se pro peccatis nostris, ut nos eriperet ex præsente sæculo nequam Gal. 1. 4? Eripi ex sæculo, & Exire de mundo nonne idem sunt? An non adversarii tui hæc eadem prorsus intellexerunt, qui ad seipsos explicandos ad hunc modum pag. 80, sunt locuti? *Nec se configurare huic sæculo, sed exire de mundo, illique crucifigi, ne cum eo pereant, præcepit.* I nunc, & væsanum nomina scriptorem istum, quia scilicet perverse Pauli mentem interpretatus fuerit.

2. Nam quod illi opponere videris, non Christum, sed Apostolos, maxime Paulum, ista præcepta dedisse, adeo est frivolum, ut supervacaneum sit illud refellere. Quasi vero Christus per os Apostolorum suorum locutus non fuerit, vel ipsi, cum ejusmodi præcepta dederunt, ex suo ipsorum sensu, propriaque auctoritate sint locuti. Quid, quod Christus ipse testatus est Joh. 15. 19, se Apostolos suos, qui exemplar quodammodo in plerisque omnibus cæterorum Christi discipulorum sunt, de mundo selegisse? Quod tu ipse alibi ita interpretaris, ut quæ hic dicis, refellere existimari debeas. Sic enim ais pag. 308. *De mundo suos Apostolos dicit Christus & Paulus nos selectos fuisse, quoniam ab omnibus mundi & carnis fluctibus subtracti, subditi simus Deo ut fructibus spiritus incumbamus.* Ubi sane, & nos à mundo separatos esse debere, ideoque de mundo exire, & Christum ipsum id curasse, contra quam hic scribas, & sentias, non obscure affirmas.

XXV. Cum tu inter alia, quæ in priore scripto tuo attuleras ad probandum, hominem Christianum non modo posse, sed etiam interdum debere arma contra hostes capere, non semel repetiisses, debere nos, nisi virtutis desertores esse velimus, tutari nos, nostraque, quorum curam nobis Deus commendasset, huc que pag. 23. sententiam illam 1 Tim. 5. 8. (Pauli, ut videtur) detorsisses, quod, qui suorum curam non habent, infidelibus sunt deteriores, de quibus alibi accuratius agemus, Cum, inquam, hæc scripsisses, unde colligitur, te proditionis, & astorgiæ eos insimulare, qui nullo modo bella carnalibus armis gerere volunt, adversarii tui sub finem suæ responsionis, sermone ad Christum converso, multa dicunt, quæ his paucis summatim comprehendi possunt. In te Christe hæc probra jaciuntur. Nam si isti vere argumentantur, tu maxime proditor, & astorgus fuisti, qui odio habere parentes, eosque deserere, abnegare uxorem, & liberos propter nomen tuum jussisti. Quin & nos ipsos abnegare, odioque habere, atque ad extremum mori, & animam perdere, ut tibi vivamus, voluisti. Hæc autem dicentes, ut patet, ostendere voluerunt, non quidem Christum astorgiam aliquam præcepisse, sed maximam præcepturum fuisse, si vera esset argumentatio tua. 1. Attamen tu per manifestam calumniam ipsis objicis, quod Christum astorgiam docere dicant, atque adeo ipsorum dictis contra ipsos uteris, qui tantopere hostium dilectionem ex Christi disciplina urgeant. Eos autem ad hunc modum loquentes inducis, objectione 33, pag. 328. *Atqui Astorgiam concionatur, & commendat hominibus Christianis Christus, cum dicit patrem, matrem*, &c. & in responsione multum laboras, ut probes, Christum suos dilexisse, quasi id negent adversarii. Deinde addis, Christum quidem velle, ut, cum amor erga nos, nostraque non potest cum eo amore convenire, quo Deus vult, se, sua, & suos amari, aversemur amorem nostri, & Dei amorem sequamur, non tamen hoc esse astorgiam introducere, sed veram storgen statuere, Deumque, ut decet, præ cæteris omnibus amandum proponere. Itaque imprudens contra teipsum argumentaris. Nam hoc illud est, quod adversarii tui intellexerunt, propterea scilicet non esse (ut tibi videbantur) astorgos, & proditores illos, qui, ut se, suaque defendant, arma non capiunt, nec hostes interficiunt, quia multo præstantiore amore, ac fidelitate, quam ea sit, quam sibi, suisque debent, adducti id faciunt, nempe ea, quæ ipsi Deo debetur, qui per os Christi suis inimicis bene faciendum esse monuit, eosque amandos, nobisque id mandatum esse voluit. Nec unquam postea, ut pro nobis, nostrisque defendendis arma caperemus, hostesque interficeremus (quod cum mandato isto omnino pugnat) vel jussit, vel ulla ratione permisit. Quemadmodum nec astorgi, nec proditores sunt illi, qui omnia sua, seque ipsos spernunt, & odio habent, ut Christo serviant, ejusque Euangelio obediant. Quanquam hoc ipsum, amare inimicos suos, eisque bene facere præcipua pars est ejus servitii, quod Christo debemus, & Euangelii obedientiæ, estque discipulorum Christi maxime propria & peculiaris quædam nota.

2. Quænam est igitur altera hic mirabilis calumnia tua, cum ais, Racovienses antichristianismi, & gentilismi mandatum esse dicere, minus cætera omnia amare, quam Deum ipsum! In quo illud perpendendum est, quod, ne plane calumniari videreris, dum ea recenses, quorum amor minoris faciendus sit, quam amor ipsius Dei, versute simul, atque ridicule inimicos inter ipsa numeras, quos scilicet Racovienses plus, quam Deum ipsum, amari à nobis vellent. Quasi vero inimici ex numero earum rerum sint, quæ adeo nobis sunt caræ, ut periculum esse videatur, ne quando præ illis Deum contemnamus, quemadmodum sæpe præ liberis, uxore, parentibus, amicis, & aliis ejusmodi rebus contemnimus.

XXVI. Sed jam eo ventum est, ut ex iis reprehensionibus, quas nobis diluendas esse putavimus, una tantummodo reliqua sit, quæ majoris momenti ipsa sola, quam cæteræ omnes, esse videri queat. Quippe quam tu plus, quam cæteras omnes, urgeas, & ex qua sola (ut ita dicam) titulum libro tuo facere volueris. Eam autem idcirco omnium postremam diluendam mihi sumpsi, quod nullis certis locis tuæ responsionis contineatur, sed per universum scriptum quodammodo vagetur, & ad extremum potissimum à te inculcetur. Ea

est,

est, quod turpiter, ac misere decipiantur Racovienses, qui nolunt, ulla ratione homini Christiano licere civilem magistratum gerere. De veritate hujus reprehensionis mihi exacte inquirendum non est, cum non hic sit disputationis vestræ scopus. Siquidem, ut supra demonstratum fuit, non de magistratus officio est quæstio vestra, sed de privatorum Nec sane opus fuerat aliam disputationem de magistratu instituere præter hanc, Utrum tanta sit magistratus auctoritas, ut eo jubente, aut concedente, possit quisque Christi discipulus jure bellum gerere, & hostes bellando interficere, aut vim vi repellere, & suarum injuriarum pœnas ab inimicis expetere, eosque ulcisci, etiamsi alioquin hæc omnia homini Christiano interdicta fuerint. Nam, si qua sunt ex istis, quæ velimus etiam sine magistratus auctoritate fieri à quolibet privato Christiano homine jure posse, quid (quæso) attinet de magistratu quærere? Quamobrem id tantum agam: Primum ut ostendam, non id sentire Racovienses, quod tua reprehensio indicat, & idcirco ea in parte reprehensionem tuam minus veram esse demonstrem. Deinde ut gravissimam quandam criminationem, quam cum ipsa reprehensione conjungis, accurate diluam.

Dico igitur, non eam esse Racoviensium mentem, ut hominem Christianum à civili magistratu gerendo penitus excludere velint. Quod tamen te existimasse, complures tuæ responsionis loci, judicio meo, perspicue docent. Quamquam, utcunque tu eorum verba interpretatus fueris, non erat hæc res silentio prætereunda, sed, quid Racovienses in suo scripto de civili magistratu scripserint, diligenter perpendendum, ut si qua fortasse sinistra, id est non vera opinio de ipsorum sententia in re tanti momenti in legentium animis hæreat, ea stirpitus, si fieri possit, inde evellatur. Itaque affirmo, à Racoviensibus non negari Christiano homini civilem magistratum gerere licere, eumque summum etiam regem, & monarcham esse posse. Sed hæc duo negant ipsi. Unum est, Ecclesiæ Christianæ regem alium esse posse præter ipsum Jesum Christum, Alterum, eum, qui Christianus esse velit, humanum sanguinem fundere posse, sive privatus sit, sivè etiam magistratum gerat. Posterius hoc an recte ab ipsis negatum fuerit, nec ne, non est meum judicare. Nec sane est, quod de veritate hujus quæstionis hoc loco solliciti simus, cum, ut dictum fuit, ea ad disputationem ab initio inter vos institutam non ita pertineat, ut sine ejus cognitione tota de re decidi, & optime dijudicari non possit. Prius autem illud, ut rectissimè negatum est, sic etiam ad disputationem vestram maxime pertinet, ut statim planum faciemus.

1. Dicet enim aliquis, Quid attinebat, Racovienses in suo scripto urgere, neminem præter Christum ipsum Christianæ Ecclesiæ regem esse posse? Nam quis est, qui aliter sentiat? aut quid tandem hoc, ut intelligamus, homini privato, qui Christianus esse velit, nec bellum gerere licere, nec suas injurias ulcisci, etiamsi auctoritate magistratus id facere possit? Nullus quidem est, qui neget, neminem præter Christum ipsum Christianæ Ecclesiæ tanquam Ecclesiæ (sic enim intelligimus) regem esse posse, sed tamen tanto majorem id urgendi caussam habent Racovienses. Quandoquidem ex eo id probare volunt, quod maxime contendunt. Nam, si Ecclesiæ Christianæ nullus terrenus Rex datur, sed tantummodo cælestis Christus, primum id necessario sequitur, Ecclesiam Christianam, in terris licet degentem, terrenum tamen regnum non habere, & proinde Christianorum possessionem, & bona, non terrena, sed cælestia esse. Ex quo consequitur, hominem Christianum pro istis terrenis omnibus conservandis nihil laborare debere, & indignum plane esse, ut pro ipsis defendendis, inter quæ propria ipsius vita numeranda est, ulli mortalium damnum aliquod, aut perniciem afferre curet Præsertim cum hæc alioquin homini Christiano penitus fuerint interdicta. Deinde, si Christiana Ecclesia, quatenus Ecclesia Christi est, neminem, nisi Christum, pro rege agnoscit, satis intelligi potest, nullam esse tantam in terris potestatem, quæ homini Christiano id concedere possit, quod Christus ipse negavit, vel cujus auctoritate id Christianus homo facere possit; quod alioquin facere prohibetur. Quocirca, cum Christus homini Christiano privato vindictam interdixerit, non potest magistratus ullus eidem mandare, aut permittere, ut se ulciscatur. Nec, si is alioquin ulcisci suas injurias non potest, sua auctoritate efficere, ut possit. Hinc verba illa Racoviensium in extrema pag. 69. *Hoc jussu Christi faciendum, illud jussu Magistratus: hoc in gratiam Christi, illud in gratiam Magistratus. Quis sanus mente, non dico fide, talia portenta vera esse credet?* Et illico ea verba adjungunt alibi à nobis recitata, *O hominum cæcitatem, quæ cum sua quærit, ea quæ sunt Christi, & sua in eo bona non videt, cum pro carne & terræ pugillo certat*, &c. Quæ verba, ut antecedentia ad posteriorem effectum, sic ipsa ad priorem respiciunt, quos ex eo, quod Christiana Ecclesia nullum regem præter Christum agnoscat, manare diximus. Propterea igitur pag. 71, ea verba Racoviensium leguntur, *In Ecclesia enim Christi, ut solus Christus est Rex, qui nullo unquam gladio pugnavit, vel contra hostes dimicavit: Ita nec jus illum tradidit, sola excommunicatione relicta*, &c. & paullo post, *Quod si ergo nunc aliquis vel regem (quales erant typici ante Christum) vel sacerdotem introducere velit in Ecclesiam Christi (de politia enim nihil loquimur) is proculdubio Christum regno, sacerdotioque spoliat, cum hæc non amplius in unum aliquem transeant*, &c. Quis tam stupidus esse potest, ut ex his Racoviensium verbis non intelligat, ipsos negare, non quidem hominem Christianum magistratum, aut regem esse posse, sed ipsius Christi Ecclesiæ regem, Christive in eo regno successorem ullum dari? Jam vero, quod alibi aut dicunt, aut dicere videntur, Christianum hominem magistratum esse non posse, id ita intelligendum est, ut homini Christiano non liceat talem esse magistratum, quales sunt plerique alii, id est qui ea faciat, quæ cæteri faciunt, eaque sibi licere existimet, quæ cæteris licita esse creduntur, atque id præcipue, ne putet, se humanum sanguinem fundere posse. Hoc ipsos sensisse, docent aperte hæc illorum verba pag 74. *Parere Magistratui Christiani jubentur & timere Magistratum, non autem gerere aut ejus officio fungi, ut addicat aliquos morti vel decollet sontes.* Vides qua ratione hic Racovienses negent, aut potius negare videantur, Christianum hominem magistratum gerere posse. Nempe quia nolunt, ei licere quemquam morti addicere, & sontes decollare. Nec vero aliter sentire debemus, quia pag. 76, ea ipsorum verba legantur, *Verum Christiano viro, qui ovis esse debet, mundum, ursos, lupos, sues regere ut non licet, ita etiam si maxime velit, non potest.* Quasi hic manifestum sit, eos affirmare, nullo modo Christiano homini licere alios homines regere, & sic magistratum esse. Namque diligenter animadvertendum est, eos verbum Licet hoc loco (si modo sic ipsi scripserunt) novo quodam sensu usurpasse, ut scilicet idem significet, ac si dixissent Non videtur consentaneum, sic enim allegoria etiam, qua utuntur, postulare omnino videtur, non autem ut id significet quod significare solet, id est Non jure conceditur. Planum autem hoc fit ex eo, quod nulli dubium esse potest, alio sensu hic ab ipsis dictum fuisse, non licere Christiano viro mundum regere, alio vero, eum non posse. Atqui, Christianum hominem non posse mundum regere, apud ipsos nihil est aliud, quam, jure id fieri ab ipso non posse. Igitur, non licere eidem mundum regere, aliud sine dubio significat, quam eum non posse jure mundum regere. Nam, non posse Christianum hominem mundum regere, idem Racoviensibus significare, quod jure id ab ipso fieri non posse, ex rationibus constat, quibus illud confirmare student, ostendentes, si id facere velit, ad ea illi esse deveniendum, quæ Christus nobis interdixit. Quasi dicant, Posset quidem homo Christianus mundum regere, si in eo regimine Christi præcepta negligere vellet. Sed quoniam nullo jure homini

Christiano Christi præcepta negligere conceditur, propterea minime potest homo Christianus jure mundum regere. Itaque, dum ajunt, ut viro Christiano mundum regere non licet, sic, etiamsi maxime velit, eum non posse, nihil aliud dicere volunt, nisi, quemadmodum minime consentaneum videtur, ut vir Christianus, qui ovis est, mundum, id est lupos, & alias bestias impuras atque immanes regat, sic etiam ipsa experientia compertum iri, id sine Christi præceptorum contemptione præstari non posse. Non tamen negant Racovienses, si quis Christianus inventus fuerit, qui citra violationem mandatorum Christi id præstare queat, quin iste jure mundum regere possit. Nec enim ipsum regimen per se ullo modo vituperant. Sed propter mundi malitiam, non autem propter ipsius regiminis naturam, non vident, quomodo, eo retinendo, possit quis simul veri Christi discipuli officium retinere. Nec porro quamvis dissentaneum videatur, ut ovis lupos regat, illisve præsit, idcirco hominem Christianum perditos ipsos atque profligatissimos homines regere, iisque præesse jure posse, aut negant, aut in dubium revocant, si cæteroquin omnia sint consentanea, & Christi præceptis nulla vis fiat. Hæc est omnino Racoviensium mens hoc loco. Quo tamen judicio meo nullus est in toto eorum scripto magis aptus ad persuadendum, ipsos sensisse, non licere homini Christiano civilem magistratum gerere inter non Christianos. Id enim diserte dicere videntur, quia (ut dictum est) in verbo Licere usurpando, nova quadam ipsi licentia sunt usi. Qui locus si non esset, ego sane facile credidissem, eos in universo eo sermone, quem de magistratu habuerunt, nihil aliud sensisse, quam id, quod in ipso initio dixerunt, & quasi totius disputationis summam quandam proposuerunt, neminem videlicet, ut sæpius diximus, Christi Ecclesiæ, tanquam Ecclesiæ, regem esse posse, præter unum ipsum Christum. Ex quo tamen loco id de Racoviensium mente colligi posse videtur, nihil esse, quod prohibeat, verum Christianum populi aut Christiani, aut non mali & perversi regem, ac magistratum esse, non quidem, si Christianus populus sit, tanquam Christiani, sed simpliciter tanquam populi.

2. Hinc autem perspici potest, quanta sit illa calumnia, qua hujus de magistratu disputationis occasione adversarios premis, dum ad finem pag. 284 ita scribis, *videmini in hoc tendere, ut sublato magistratu gladii ex orbe Christiano, cogantur Christiani homines, qui causas habent, ad vos solos recurrere.* Et pag. 311. *Cur igitur vos invidere videmini aliis alterum illud ministerium gladii, quod Deus voluit esse dignius vestro?* Et denique pag. 320. *Sed isti homines modo suo cerebello satisfaciant, & curent destrui magistratum gladii, ut ad ipsos cognoscendæ omnes Christianorum lites devolvantur, parum curant quid & unde & quomodo dicatur.* Itane confidenter innocentes homines in injustissimam invidiam, tanquam si justissima esset, vocare tentas? Nam quomodo cuiquam videri de ipsis id, quod dicis, potest, cum, ut demonstratum fuit, ipsi nec Christianum hominem civilem magistratum gerere, nec Christiano populo præesse posse negent? Sed fac negare. Nonne eadem ratione negant, se, qui Christianos se esse, aut certe esse velle profitentur, magistratum civilem gerere posse? Quomodo igitur huc videntur tendere, ut ad ipsos solos in civilibus caussis à Christianis hominibus decurratur; Et, si hoc non est magistratum civilem gerere, quomodo aliis negare possunt id, quod sibi permittunt? Quod si aliis non negant de caussis civilibus cognoscere, quomodo sperare possunt, ut ad ipsos solos earum cognitio devolvatur? Quid porro dicemus, cum ais, videri ipsos aliis invidere gladii ministerium, quod Deus voluit esse dignius ipsorum ministerio, quod verbi est? Nam quid aliud hoc sibi vult, quam eos videri cupere, ut ipsi gladii ministerium habeant, quod alios non sine animi sui molestia habere vident, aut certe non posse pati, ut alii gladii ministerium habeant, & ita se honoratiores sint? Verum quomodo hoc videri potest, si & gladii ministerium, quatenus à verbi ministerio distinguitur, illos alios habere posse non negant, nec se magis, quam alios, illud habere posse affirmant? immo quatenus illud aliis adimunt, multo magis sibi ipsis adimunt, quatenus vero concedunt, sibi ipsis minime concedunt? Certum est enim, ut dixi, eos nulla ratione concedere, ut quis Ecclesiæ dominetur præter unum Christum, & propterea negare, in Ecclesia, tanquam Ecclesia, ullos esse gubernatores, aut magistratus, sed Apostolos tantum, Prophetas, Doctores, & Pastores, ut legitur pag. 73. Unde satis constare potest, ipsos nihil dubitare, quin Ecclesiastica ministeria à ministeriis civilibus sint separata adeo, ut qui Ecclesiasticum ministerium habeat, civile habere nequeat. Ex quo consequitur, cum ipsi verbi ministerium habeant, quod proculdubio Ecclesiasticum ministerium est, eos sibi ipsis nulla ratione concedere, ut civile ministerium habere possint. Quocirca non est, quod sperent, ex ipsorum doctrina de magistratu civili, etiamsi recepta esset, ad se gladii potestatem devolutum iri, nisi prius verbi ministerium deponant. Quod non dubito, si ii sunt, quos se esse profitentur, & me credere charitas jubet, quin multo pluris faciant, quam totius terrarum orbis imperium.

Hæc sunt, quæ à te in Racoviensium scripto minus recte reprehensa fuisse, docere volui. Alia multa injuria à te in illis reprehenduntur, sed quia vel leviora sunt, vel de iis fortasse commodius infra agetur, idcirco prætermittenda hoc loco esse duxi, & ad tertiam responsionis nostræ partem transeundum.

RESPON-

RESPONSIONIS
AD
JACOBUM PALÆOLOGUM
PRO RACOVIENSIBUS.

PARS TERTIA.

IN tua, Palæologe, ad Racoviensium scriptum responsione nec semel, nec leviter conquestus es, quod ipsi in eo scripto ad rationes, & argumenta Scripturæ auctoritate innixa, quibus sententiam tuam de bello à Christiano homine gerendo confirmaveras, nihil fere respondissent, quamvis illud adversus sententiam tuam scripto similiter expositam ex professo conscripsissent. Quamobrem, tametsi hæc tua querela, quemadmodum in superiore parte attigimus injusta videri possit, tamen, ne conquerendi amplius ullam caussam habeas, aut certe ne mihi id ullo pacto objicere unquam possis, quod illis objecisti, ut ab ipso initio pollicitus sum, hac tertia meæ responsionis parte, si non omnia, potiora saltem, quæ tu ad sententiam illam tuam confirmandam attulisti, refutare constitui. Enitar certe, & spero, Deo adjutore, non inanem operam, & laborem nostrum esse futurum. Nec solum ista refutare conabor, sed ea etiam quæ ad alterum caput disputationis vestræ, de quo in posterioribus scriptis explicatius disputatum est, nominatim pertinent, id est ad confirmandum, licere homini Christiano per magistratum suas injurias ulcisci. Et primum de priore capite, deinde de posteriore agemus. Et quia ad nonnulla jam ex tuis argumentis, atque rationibus ad utrumque caput spectantibus in superioribus disputationibus responsum est, hic ad ea respondere non erit necesse, præsertim vero ad illa omnia, quæ ex Veteris Testamenti testimoniis aut tacite, aut apertè à te ducta fuere. Nam & jam satis ostensum est, Christum præcepta dedisse à Mosis præceptis diversa, & hac eadem de re in proxima, id est postrema hujus operis parte nonnihil dicemus, dum, te in discrimine Legis, & Euangelii à scopo multum aberrare, planum facere conabimur. Ad eas tantum rationes respondebimus, quibus probari credis, in iis ipsis, nominatim, de quibus controversamur, nullum inter Mosem, & Christum discrimen esse, & Christum, vel quod ad bellum gerendum, vel quod ad forensia judicia attinet, eorum, quæ Moses antea statuerat, sive sub Lege jussa, permissave erant, nihil mutasse: rationes interea, quibus generatim Christi præcepta à Mosis præceptis non differre, nec aliquid diversum à Mose Christum mandasse, demonstrare tentas, tanquam eas, de quibus vel satis jam disputatum fuerit, vel postea disputandum sit, minime attingentes.

CAPUT I.

I. PRima ratio, quæ sese nobis diluendam offert, qua probari fortasse credis, non posse tantum, sed etiam debere hominem Christianum bellum injuste illatum sustinere, ea est, quam ex iis, quæ antea disputaveras, colligis, & tanquam præludii cujusdam conclusionem, ante propositam quæstionem explicas pag. 5. Ais enim, cum in bello injuste illato sustinendo agatur de tutandis & suis propriis, & patriæ bonis, virtutis, & justitiæ publicæ desertorem esse illum, qui id facere negligat

Hæc ratio nullius est ponderis. Virtus enim ista, justitiaque publica Christianæ virtuti, divinæque justitiæ posthabenda est. At Christiana virtus, ut supra dictum fuit, est, se, suaque omnia non tanti facere, ut pro iis conservandis cuiquam damnum aliquod, aut pernicies afferatur, ut evenire necesse est in gerendo cum hoste bello, pro iis tutandis, quæ is invadere tentat, & breviter Christiana virtus est, injuriam patienter ferre potius, quam sese ulla ratione ulcisci. Sed mundus, & cum eo hac in parte Palæologus hanc pro virtute vera nondum agnoscit. Immo eam non contemnit modo, atque deridet, sed etiam, tanquam insigne vitium, damnat, atque reprehendit. Orandus est Deus, ut & tibi, & illis mentem illustret, & à terrena prudentia ad sapientiam cælestem vos aliquando traducat, novosque homines faciat. Jam vero divina justitia omnino postulat, ut, quando Deus nobis cælestium æternorumque bonorum spem fecit, hæc terrena atque caduca pro nihilo habeamus, præsertim ipsius caussa. Qua de re maxime tunc agitur, cum de obedientia agitur, quæ illi præstari debeat, nec ulla re magis ejus gloria à nobis amplificatur, quam ejus præceptorum conservatione. Potissimum vero, si, ut illa conservemus, eique obediamus, non tantum alia nostra omnia, sed ipsam quoque vitam nostram nihili æstimemus. Præcipit autem Deus, quemadmodum sæpius dictum est, ut inimicis nostris bene faciamus. Tantum abest, ut eos aut cædere, aut interficere, ut in bello sustinendo fit, nobis permissum esse voluerit. Nedum id ab ipso mandatum fuerit, ut scilicet nos nostraque tueamur, quorum curam in se universam rejici voluit 1 Pet. 5. 7, & hac in re præcipue fidei, atque obedientiæ nostræ erga se publica & manifesta indicia extare.

II. Sequitur ratio quædam ex Johannis Baptistæ verbis desumpta, qui interrogatus à militibus, quid ipsi facere deberent, respondit Luc. 3. 14, *Ne quem concutiatis, ne quem calumniemini, & contenti estote stipendiis vestris.* Ex hoc enim responso apparere ais, Johannem illud genus militiæ approbasse, in quo ad defensionem imperii alieni, & ad repellendum, atque invadendum hostem, & cædendum, aut occidendum, arma, mercede accepta, gestarentur. Quod certe non fecisset, si hæc facere non licuisset. *Cum* (inquis) *sanctus esset vir & Spiritu Sancto plenus, adhuc ex utero matris suæ, & quo major nullus erat inter natos mulierum, nisi unus Rex Israël Jesus Christus.* Hæc à te scripta leguntur pag. 13.

Perfacile dissolvitur tota ista argumentatio tua, si consideretur, etiamsi Euangelica disciplina multa non permittat, quæ legalis disciplina permittebat, tamen Johannis Baptistæ officium non fuisse aliquid mutare eorum, quæ sub Lege erant, quippe cum hoc munus ipsius Jesu Christi proprium esset, qui primus omnium cælestem quandam doctrinam, multo, quam ea, quæ ante ipsum in Dei populo fuerat, perfectiorem mundo traditurus erat. Quam ante ipsius prædicationem ipsi etiam Johanni prorsus incognitam fuisse, credendum est, tantum abest, ut eam ipse publicare debuerit. Erat quidem magnus Johannes, & spiritu sancto plenus, & quo major Propheta nondum extiterat. Sed adhuc tamen sub Lege erat, terrena loquebatur Joh. 3. 31, nec per se, id est sine Christo cælestis regni erat particeps, adeo ut minimus ejus regni ipso major esset Matth. 11. 11.

Breviter, etiamsi Johannes ipse per se divinæ voluntatis sub Euangelio scientissimus fuisset, tamen non ipsius, sed Christi erat hominum mentes nova atque admirabili Euangelii doctrina illuminare. Nam, ut ait Euangelista Joh. 1. 8, *Non erat ille Lux*, &c. Cum igitur milites interrogassent Johannem, quid facere deberent, satis habuit is, qui viam tantummodo paraturus Domino venerat, monere eos, ut ex Legis præscripto viverent, præsertim cum de æternæ salutis via nihil interrogassent, sed tantum dixissent Luc. 3. 1, *Et nos quid faciemus?* Etiamsi tu scripseris eos petiisse, ut viam salutis sibi aperiret. Qua in re mirabili techna usus esse videris, & Viam salutis dixisse, ut imprudens lector æternam salutem intelligeret, quemadmodum usus loquendi sub Euangelio postulat, & interim tamen tu falsitatis convinci non posses. Sed, si quis tibi objiceret, nullam salutis mentionem fieri apud Euangelistam, responderes, verum id quidem esse, sed tu sententiam non verba retulisse, Ex præcedentibus autem manifestum esse, interrogationem istam ad minas Johannis respicere, qui venturam iram omnibus, nisi resipiscerent, minabatur, & omnem arborem non ferentem fructum cædendam, & in ignem mittendam esse dicebat, Quocirca, cum milites, postquam alii interrogassent, *Quid ergo faciemus?* interrogant ipsi, *Et nos quid faciemus?* certum esse posse, eos una cum aliis interrogasse, quid sibi faciendum esset, ut ab ira illa, & clade futura servarentur, neque de hujus salutis via locutum fuisse. Concedatur istud tibi. Sed interim fallacia, quæ in verbis tuis subest, animadvertatur, & firmum, ratumque sit, milites istos nequaquam de via æternæ salutis interrogasse. Nam nec sane de vita æterna, deque tam amplo Deo obedientibus præmio proposito quidquam aperte locutus est Johannes. Quare nec etiam ea præcepta attigit, quæ ad vitam æternam contendentium propria sunt. Nihil autem dico, quod, cum Euangelista milites separatim à reliquo populo interrogantes inducat, & illos publicanis quodammodo pares faciat, qui & ipsi separatim interrogant, satis intelligi potest, genus vitæ militare non minus periculosum, nec magis Deo probatum fuisse, quam publicanorum, qui vix sine Dei offensione suum vitæ genus retinere ullo modo poterant. Quanquam, si milites id facerent, quod militibus illis præcepit Johannes, nullum periculum esset, ne militia eos ad Christi mandata violanda adigeret. Quamvis enim (ut tu quoque observasti) cum Johannes illis præcipit, ne aliquem concutiant, non de hostibus, sed de aliis, qui hostes non erant, loqui censendus sit, videntur tamen ea verba ita universe concepta fuisse, ut postea suo tempore, quemadmodum Prophetarum verba solent, non aliter, ac sonant, accipi possent, & idcirco, ne hostes quidem ipsos concutiendos esse, & porro militiam ipsam plane abjici debere, intelligeretur.

III. Sed eodem loco simul addis, & Johannem, & Christum (quamquam de Johanne id aperte non explicas) tributum approbavisse, quod Romanis pendebatur pro alendo milite intra Judæam contra ipsam Judæam, ne scilicet rebellaret. De Johanne, ut dictum fuit, curandum non est. Quod ad Christum attinet, fateor, me paullo hebetiorem esse, nec videre, quomodo Christus, tributum approbando, id est illud (ut tibi quidem videtur) Romanis, seu Cæsari solvendo, &, ut solveretur, dignum esse affirmando, militiam in suis approbet, vel etiam permittat. Primum enim haud verisimile est, universum Judææ tributum pacis tempore alendo in ea provincia militi servisse. Quinimmo crediderim, eo tempore haud sane magnam ejus partem in eum usum conversam fuisse. Deinde, etiamsi militum stipendia totum tributum absumpsissent, tamen, postquam tributum exactum erat, pecunia Cæsaris fiebat, &, cum militibus stipendia solvebantur, quamvis ex eadem ipsa pecunia solverentur, quam populus publicanis dedisset, tamen perinde erat, ac si ex ipsius Cæsaris thesauro pecunia fuisset deprompta. Idque affirmo verum futurum fuisse, etiamsi tributum istud universum nominatim ad militem alendum fuisset imperatum, nisi velimus, nihil prorsus pecuniarum, præter Judeæ tributi pecuniam, Cæsarem habuisse, unde ejus provinciæ militibus stipendia solveret, eamque pecuniam nullo modo in alios usus, præterquam alendi milites, potuisse converti. Sed fac postremo, ita esse, ut modo dixi, non solum tributum istud universum nominatim propter alendos milites imperatum fuisse, sed etiam nisi eo tributo militem in ea provincia à Cæsare ali non potuisse, num propterea militiam approbat is, qui ejusmodi tributum solvit, aut solvendum esse dicit? Regibus, ac principibus solvi tributa imperata debent, quamcunque tandem ob caussam illa imperent. Sicut enim ipsis parere debemus in iis omnibus, quæ Dei mandatis non adversantur, sive ipsi boni sint, sive mali, ita iisdem tributa pendere omnino debemus, cum tributum pendere per se nulla ratione divinis præceptis repugnet, sive bene, sive male ipsi eo tributo utantur Rom. 13. 6 & 7. Debitum est enim omnino tributum principi, ut Paulus docet, & est tanquam æs alienum nostrum cum ipso principe. Quare ea pecunia, quam ad tributum pendendum exponimus, etiam antequam tributum pendamus, nostra censenda non est, sed ipsius principis. Bona enim nostra intelliguntur, deducto ære alieno. Præterea quæro abs te, quid facere, aut dicere Christus debuisset aliter, quam dixit, aut fecit, si militiam minime probasset. Numquid vel ipse tributum non pendere, vel, ne alii penderent, suadere debuisset? Atqui hoc nihil plane fuisset, nam vel nihilominus eam pecuniam princeps extorsisset, vel illi armata manu fuisset resistendum, & ita in illud ipsum incidendum, cujus vitandi caussa tributum negatum esset, immo in tanto majus malum, quanto gravius est committere delictum, quam non impedire, ne committatur, & regi, ac principi suo damnum aliquod afferre, quam hosti. Adde, quod, cum dicimus, bellum gerere, seu militare homini Christiano non licere, non de rege, aut principe, seu magistratu, sed de privato loquimur. Quapropter, etiamsi Christus, dum vel ipse tributum (ut tibi placet) ad alendum militem solvit, vel, ut solvatur, aliis præcipit, videri posset consentire, ut is, cui tributum solvitur (magistratus scilicet) bellum gerere, & militiam instituere posset, nec tamen Christianus non esse, aut esse desinere, tamen non idcirco privato homini concederet, ut bellare, vel militare posset, & nihilominus Christianus esse. Huc accedit, quod non omnia, quæ Christiano homini facere non licet, sunt per se ipsa mala, & reprehensione digna. Alioqui nullo pacto multa, ut fecit, per Mosem concessisset Deus, quæ per Christum interdixit, ut quidem nos sentimus, & supra satis ostendimus. Quocirca, quamvis apud nos dubium non sit, quin privatus homo, si bellum gerat, aut militet (nisi fortasse ejusmodi militia esset, quæ terrori tantummodo incutiendo inserviret) à Christi regno excludendus sit, tamen, si alioqui justum sit bellum, justaque militia, & ab omni scelere aliena, non dicetur iste ex sententia nostra malum aliquod committere, aut reprehensione dignus esse, nisi quatenus interim se pro Christi discipulo venditare vellet. Et propterea nihil necesse fuit, ut Christus, quacumque sibi oblata occasione, militiam, aut bellum reprehenderet, vel minime se approbare ostenderet. Sed satis fuit, etiam præcepta dedisse, quibus ista suis interdixisse merito dici posset, & nihil deinde aut dicere aut facere, unde colligeretur, milites, & bellatores ipsius discipulos, & regni cælestis participes esse posse: præsertim cum pro eo tempore, quo in terris versatus est, tametsi cælestem illam suam doctrinam mundo exposuit, tamen non ita aperte eam explicavit, ut post suum in cælum ascensum per Apostolos suos fecit.

IV. Ex iis, quæ hactenus disputata sunt, responsio ad id colligi potest, quod dicis, aut dicere vis, cum Christo nulla unquam præterea occasio data fuerit loquendi de bello, aut de militia, aut de jure armorum, & prædictis occasionibus sibi oblatis, ita, ut visum est, se gesse-

se gesserit, & potius ista omnia approbaverit, quam reprehenderit, concludendum omnino esse, si de ipsis illi ex proposito quæstio proposita fuisset, ipsum fuisse responsurum, ea cunctis licere. Namque ex supra dictis patet, nec fuisse istas occasiones aliquas de istis rebus loquendi, nec Christum aliquid istorum suo facto, aut dicto comprobasse, præsertim ita, ut privato cuiquam ea licere indicaverit, multo autem minus discipulis suis, nec ullam causam fuisse, cur, etiamsi ista nulla ratione approbanda censuisset, tamen vel ab iis faciendis, aut dicendis, quæ dixit, & fecit, abstinere debuisset, vel ista reprehendere, aut vituperare. Cæterum, quid Johannes, cum publicanis, & militibus ea dixerit, quæ dixit, eadem sibi proposita quæstione, responsurus fuisset (nam de Johanne quoque idem urges) laborandum nobis non esse, ex ante dictis intelligi potest. Quare, si quid præterea argumenti ex iis, quæ dixerit, aut non dixerit Johannes, a te ductum fuerit, non erit, quod aliquid amplius respondeamus.

V. At vero pergens, pag. 14. duorum exemplum affers, qui arma tractarent, quorum Euangelica historia meminit, & eos laudat, nec tamen, ut arma deponerent, ullus Apostolorum eos monuisse legitur. 1 Unum exemplum est centurionis illius, cujus puerum Christus sanavit, Matth. 8. Luc. 7. *Quem* (ais) *à fide in se summe commendat. Sed quod gestaret arma, & pro Romanis militaret* (*occisurus si quis aut rebellaret, aut impressionem in Romana castra, faceret*) *non vituperat*. Exemplum hoc vel ex eo nullius ponderis censeri debet, quod centurio iste Ethnicus erat, necdum ad Ethnicos Euangelii prædicatio translata fuerat, nec ulli Ethnico Christus ipse unquam viam salutis annunciavit. Quæ igitur caussa erat, cur Christus ejus militiam vituperaret? quasi vero tunc temporis Ethnici quoque regni cœlestis capaces haberentur, & periculum esset, ne populus, audiens istius in se fidem à Christo vehementer commendari, jam ipsum cœlestis regni participem esse crederet, & propterea, illius exemplo, ejus regni participes arma gestare, & militare jure posse, sibi persuaderet. Itaque etsi illum Christus à fide in se summe commendat, non tamen idcirco, in Dei regnum jam illum ingressum fuisse, affirmat, sed tantummodo, ea in re eum admiratus, Israelitarum incredulitatem tacite notandi, ac vituperandi occasionem nactus est, & simul prædicendi, futurum, ut Gentes in cœleste regnum asciscerentur, Israelitæ vero inde in imas tenebras ejicerentur. Nec vero, etiamsi ea centurionis fides in homine Israelita fuisset, is tamen vel non dignus, qui à Christo laudaretur, vel jam cœlestis regni particeps fuisset. Quandoquidem fides ista, quamvis laude dignissima, non tamen ea fides erat, quæ Dei filios per Christum efficit. Neque enim ex eo, quod centurio ille crederet, Jesum Christum divina vi præditum esse adeo, ut absens quoque ægrotos solo jussu sanare posset, continuo sequitur, illum ei fidem in salutis æternæ via jam habuisse, aut omnino habiturum fuisse, eique per omnia obtemperaturum. Nam, quod ais, Apostolorum neminem istum centurionem monuisse, ut arma deponeret, quid (quæso) id tandem est? Numcubi saltem legis, vivum centurionem istum fuisse, cum Apostoli Euangelium ipsis quoque Gentibus prædicare cœperunt? Desine aliquando Palæologe ineptire, & tibi cum hominibus, non autem cum truncis, & stipitibus (ut tu in extrema pag. 311. adversarios tuos appellas) rem esse interdum cogita. Quod si hæc de Cornelio centurione dixisses, de quo alibi ais, Petrum non coëgisse illum, ut centurionis munus deponeret, non tam inepte locutus esses. Jam vero nihil necesse fuit, Petrum cogere Cornelium munus illud centurionis deponere, etiamsi munus ipsum centurionis omnino, & per se (quod tamen, pacis præsertim tempore, ut tunc erat, non putaverim) Christi præceptis repugnasset. Sed satis fuit (ad hoc scilicet, ut eum per baptismum Ecclesiæ aggregandum censeret) ex spiritus sancti dono illi cælitus demisso animadvertisse, illum prædicationi suæ fidem adiunxisse, & Christo Jesu sese obedientem præbere decrevisse. Nam, quid post baptismum Cornelius fecerit, non narratur, nec in munere illo perseverasse legitur.

2. Alterum exemplum est Josephi ab Arimathæa, *qui decurio* (inquis) *Romanus erat, Judæus gente, qui consultor in senatu de vita & nece hominum, & miles inter Romanas acies versabatur*. Turpis, isque multiplex lapsus tuus est hic Palæologe. Primum enim credidisti, Josephum istum militem fuisse, nempe quia in vulgata Latina editione apud Marcum 15. 43, & Lucam 23. 50, legisti, eum fuisse decurionem. Sed quomodo non animadvertisti, apud Latinos Decuriones appellari non eos modo, qui equestribus decem militibus præsunt, sed municipales senatores quoque? Num fortasse, novo & inaudito exemplo, eandem vocem duplici sensu, eodem tempore usurpatam fuisse, existimasti? Cur tu id fecisti, quod in Racoviensibus pag. 273 reprehendis? Cur, inquam, exemplaria Græca (homo præsertim Græcus) non consuluisti? In Græcis enim codicibus pro eo, quod in Latinis est Decurio, utrobique βουλευτὴς legitur. Quæ vox nullo modo militarem decurionem significare potest. Sed quid dico? Consuluisti tu omnino Græca exemplaria, ut ex eo apparet, quod consultorem in senatu Josephum fuisse ais, ubi nomen βουλευτοῦ sine dubio exprimere voluisti. Atque ita deinde in alium errorem lapsus es, quod, eundem Josephum, & militem, & consultorem simul in senatu fuisse, ex sacra historia colligi putasti, cum tamen nihil, quod huc pertineat, de eo amplius dicatur, nisi eum fuisse βουλευτὴν, sive, ut Latinus interpres vertit, Decurionem. Sed tu nimirum (nescio quo pacto) Græcam cum Latina appellatione conjunxisti, & Josephum, tanquam diversis appellationibus, non decurionem tantum, sed βουλευτὴν quoque nominatum fuisse somniasti. Non animadvertens interea, quam parum verisimile sit, Judæum hominem, divitem, & gravem in ipso Judæorum senatu consultorem, sive senatorem, Matth. 27. 57: Mar. 15. 43, militem inter Romanas acies (ut ipse loqueris) versatum fuisse, & decem tantum equitibus præfuisse, ut nomen ipsum Decurionis indicat, quamvis non desint, qui integræ turmæ decurionem præfuisse velint.

VI. Concludis tandem, & pag. 15. ais, quæ supra dixeras, Christiano homini satis esse debere, ad intelligendum scilicet, id verum esse, quod contendis, præsertim cum Christus nusquam aut in bellum, aut in militiam, aut in arma invectus fuisse legatur. Cum tamen inter hæc omnia viveretur eo tempore, & de iis defendendis ageretur, quæ aliena erant, & Romani invascerant, & Judæi contra Judæos pro Romanis militarent. *Quod* (ais) *gravius quiddam est, quam id quod proponitur: An liceat scilicet Christiano homini, militare militiam sumptis armis ut defendat suam vitam, suas opes publicas & privatas, suam libertatem publicam & privatam, suam pacem publicam & privatam contra hostes invadere volentes & rapere aliena*. Quod si (inquis) illa à Christo reprehensa non sunt, multo minus hæc reprehendi debent.

Si quis ea legat, quæ scribis, & historiæ illius temporis cognitionem non habeat, credet fortasse, Christi ætate in illis regionibus, in quibus ipse versabatur, id est in Judæa, & Galilæa omnia armis perstrepuisse, & bella perpetuo gesta fuisse. Nam quid aliud est inter bella, & arma vivi, quod tunc ibi factum fuisse ais, nisi bella continenter geri, & undique arma personare? Quod tamen falsissimum esse, omnes norunt, qui eorum temporum historiæ prorsus non sint ignari. Credet similiter, si quis tibi fidem adhibuerit, milites, qui in Judæa alebantur, fere omnes Judæos fuisse. Quod tamen mihi nullo modo fit verisimile. Immo crediderim, perpaucos fuisse Judæos milites, qui tunc ibi sub Romano imperio stipendia facerent. Cum enim, ut ipse ais, potius contra ipsos Judæos, quam externos aliquos hostes, milites in illa provincia alerentur, credendum omnino est, exceptis admodum paucis, de quorum etiam fide minime dubitandum aliqua singulari

de caussa videretur, nullos Judæos fuisse. Et sane, nisi is Lucæ locus esset de militibus ad Johannem Baptistam accedentibus Luc. 3. 14, quos Judæos fuisse necesse est, vix ullum Judæum in ea militia fuisse, ausus essem affirmare. Quæ cum ita se habeant, quid oportuit Christum vel in bella, quæ nulla erant, vel in militiam, & arma invehi, quæ ab iis, ad quos ejus prædicatio pertinebat, vix tractabantur? An non sine ulla vel necessitate vel caussa se Romano præsidi suspectum plane reddidisset, quod idcirco militem nullum esse debere dixisset, ut, præsidio militari amoto, vel sui Judæi facilius rebellare possent, vel ipse Judææ dominatum occupare, præsertim cum propter nomen Messiæ, id est Regis, quod ipse non renuebat, jam suspectus haud omnino injuria esse posset? Satis, ut supra dictum est, Christo fuit ad suos discipulos à bello, armorumque tractatione deterrendos, illis præcipere, ut inimicis bene facerent, & alia ejusmodi mandata dare, quibus, quantumvis justa ab iis non abstinendi caussa esse videatur, efficacius ista interdicuntur, quam, si quis nominatim in ipsa inveheretur.

VII. Addis postremo Christi exemplum, qui, sicuti antea minatus fuerat, armis carnalibus, postquam in cælum ascendit, regnum suum recuperaverit, eoque explicato, epilogum adjungis omnium hactenus dictorum, ex quibus, & ex iis præsertim, quæ Christus, dum hic esset, se facturum comminatus est, concludis, Christum bellum justum approbavisse, arma pro justitiæ defensione gestanda esse, censuisse, & armis persequendos eos, qui vel nostra auferre tentarent, vel ablata restituere nollent, suo exemplo significasse.

Ad reliqua omnia, præterquam ad ipsius Christi factum, modo responsum est. Ad Christi vero factum, quatenus de contumacibus Judæis, supremam potestatem adeptus, dignas pœnas sumpsit, satis respondimus primæ partis cap. 2. Quatenus vero antea, se id facturum, quod fecit, minatus est, quid attinet respondere? Nam certe, si ex ipsa facti executione nihil ad tuam sententiam stabiliendam elicere potes, ut prædicto loco me demonstrasse confido, multo minus ex comminatione elicies. Quanquam non pauca sunt, quæ in universo isto facto longe aliter se habent, ac tu narres, unde, multo minus etiam te eo adjuvari, constare potest, quam hucusque constiterit. Sed ea, si opus videbitur, in sequente responsionis nostræ parte explicanda reservamus. Quod vero in epilogo isto, plus colligendo, quam antea sparseras, ais Christum non fuisse usquam vocatum, aut dictum legislatorem, & nusquam legi, aliquid illum in Dei lege per Mosem lata immutasse, ex quo, si verum esset, caussa tua mirum in modum juvari videretur, jam ad hoc pluribus in locis responsum est, præsertim vero primæ partis cap. 7 ad finem. Et jam hujus partis initio prædixi, me ad ea, quæ vel tacite, vel aperte ex Vetere Testamento argumenta protulisses, nihil amplius hoc loco responsurum.

VIII. Sequitur mirabilis quædam argumentatio tua, quæ, si quis animum advertat, integras quinque paginas, & eo amplius occupat. Incipit enim pag. 18, ab illis verbis, *Sed in exemplo Christi*, &c. & durat usque ad verba illa, *Sed jam redeo*, &c. pagina 23. In qua argumentatione explicanda præter errores alios non paucos, quorum pars aliqua fortasse infra à nobis indicabitur, ita teipsum implicas, ut, quid tibi velis, ipse prorsus nescire videaris. Quemadmodum quilibet facile animadvertet. Primum enim ais, aliquando evenire, ut ministri verbi fiant, ministri gladii à Deo. Deinde ostendis ex Paulo, ministerium gladii à Deo esse, & magistratui gladium gestanti omnes parere debere. Hinc infers, si quis minister verbi ad ministerium gladii à Deo vocetur, debere illum parere. Alioqui aut cogitabit, ministerium gladii non esse ministerium Dei, aut putabit, se, quamvis magistratui gladium gestanti obedire debeat, posse tamen Deo ipsum à ministerio verbi ad ministerium gladii vocanti minime obedire. Atque hic exemplis aliorum munerum, ad quæ Deus homines vocat, qui, si non paruerint, peccant, ostendis, posse Deum ad gladii munus, quod ab ipso proficiscitur, ministrum verbi vocare, istumque, nisi obediat, peccaturum, nisi velimus verbi ministrum singulare aliquod Deo non obediendi privilegium habere. Quod tamen contra omnino esse, Pauli verba demonstrare ais, quibus ab obligatione obediendi magistratui gladium gestanti nemo prorsus eximitur. Igitur (inquis) si minister verbi à gladii ministro ad gestandum gladium ob commodum reipublicæ sine verbi ministerii impedimento vocatus fuerit, obedire debet. Quamobrem (infers multo magis Deo ipsum ad gladii ministerium vocanti parendum illi erit. Quod si (postremo ais) minister verbi ad patriam sustentandam à gladii ministro vocatus, obedire debet, *Quid faciendum* (tua ipsius verba recito) *erit civibus, quibus dicitur: si curam suorum non habent sunt infidelibus deteriores, & qui si Magistratui gestanti gladium, jubenti non parent, juste secundum leges Dei occidendi sunt, ne sine causa & frustra Magistratus gladium gestare videatur?*

En tibi, quam paucissimis verbis potui, comprehensa explicatio tua tam admirabilis argumentationis. Cujus explicationis, & ipsius argumentationis turpissima vitia, tanquam ea, quæ per hanc earum synopsin quandam omnibus patere possunt, non est, cur amplius explicare curemus. Sed tantummodo, quoniam, si qua vis in argumentatione ista est, ea universa in eo consistit, quod magistratui gladium gestanti omnes parere debemus, quanquam ad hoc per ea, quæ supra disputata sunt, abunde responsum est, tamen non abs re erit hoc quoque loco eadem de re aliquid dicere.

1. Igitur ex mente ipsorum Racoviensium in eorum scripto pluribus in locis Rom. 13. Tit. 3. 1. 1 Pet. 2. 13. 2 Petr. 2. 10. Jud. 8. præsertim vero pag. 74 & 76. apertissime exposita, atque adeo ipsorum nomine dico, & una cum Paulo, Petro, Juda, & aliis Sacris Scriptoribus palam profiteor, magistratui sive gladium gestanti, sive minus, si aliquid fieri jubeat, ab homine Christiano omnino parendum esse non secus, atque si Deus ipse juberet, dummodo id, quod jubet, Dei præceptis jam per Christum, apostolosque illius nobis traditis minime adversetur, usque adeo, ut ne ipsi quidem vitæ nostræ, ut magistratui obediamus, parcendum nobis sit, sive is bonus sit, sive malus, sive tyrannus, sive justus princeps, sive fidelis, sive infidelis. At vero, si aliquid jubeat, quod prædictis divinis præceptis contrarium sit, tunc universa Scriptura, ratione, hominum consensu approbante, dico, palamque profiteor, qualiscumque ille tandem sit, ei minime obediendum esse, etiamsi alioquin (ut uno verbo dicam) totus mundus periturus esset. Quocirca, quidquid & hic, & alibi sæpissime de magistratu disputas, qui quibusdam Christi præceptis comprehensus non fuerit, deque obedientia, quæ illi debetur, tantopere urges, id omne supervacaneum in hac quæstione est, utrum homini Christiano, qui privatæ conditionis sit, jubente, aut permittente magistratu, arma capere, bellum gerere, & hostes interficere liceat. Nec aliquid ages unquam, nisi prius ostenderis, nihil horum omnium Christi, & Apostolorum ejus præceptis ullo modo adversari. Id autem te minime facturum esse, & penitus mihi persuadeo, & ex iis, quæ supra disserui, satis constare arbitror. Cætera, quæ in tua argumentatione continentur, ut dictum est, nullam vim omnino habere possunt. 2. Nam quis est, qui neget, si Deus aliquem ad gladium gestandum vocet, eum protinus obedire debere? Quis porro nescit, etiamsi Deus juberet, ut parentes ipsos nostros interficeremus, nihilominus parendum nobis esse? Nihil denique hic efficis Palæologe, nisi in iis casibus, de quibus ambigitur, istam Dei vocationem, & jussum manifeste demonstres. 3. Jam vero, quod ais, dictum esse, eos, qui suorum curam non habent, infidelibus esse deteriores, 1 Tim. 5. 8. tametsi per ea, quæ in hujus cap. initio dicta fuere, satis responsum esse videtur, tamen considerandum præterea

arbitror, quo sensu, & qua de re agens, ea verba scripserit Paulus, ex quibus ista sententia colligi videtur. Loquebatur Paulus de viduis, quae paullo ante dixerat, si filios, aut nepotes haberent, addiscerent primum pietatem exercere in propriam familiam. Quo sine dubio respiciens, ait deinde, eam viduam fidem abnegasse, & infideli deteriorem esse, quae suorum, maxime vero domesticorum, curam non haberet. Propterea Graeca illa verba, εἰ δέ τις non sunt convertenda Si quis autem, ut à vetere interprete factum est; vel Quod si quis, sed Quod si qua, ut alii omnes fecerunt. Ut non sit universalis quaedam sententia ad omnes cives pertinens, quemadmodum tu, non recte locum perpendens, putasti, sed singularis de viduis, quae filios, aut nepotes habent. Quae tamen sententia, si ad alios quoque trahenda est, in eundem sensum profecto est accipienda, quo prolata fuit. Cum igitur cura, quam eo loco Paulus intelligit nihil aliud esse possit, nisi educatio, & institutio, quid commune habere potest cura ista, quam universam Deus hominibus commendavit, cum defensione ab hostibus, quae cum vindicta necessario conjuncta est, quam sibi integram Deus reservavit? Rom. xii. 19.

IX. Sed ad tributum pendendum reverteris, & ais, cum Paulus dicat Rom 13. 5 & 7, omnino solvenda esse vectigalia, non solum propter iram, sed etiam propter conscientiam, & Romani ex vectigalium solutione colligerent vires, & arma ad defendendum imperium, manifestum esse, hunc Pauli sensum fuisse, *ut si* (inquis pag. 24.) *Pilatus aut quivis alius, qui Pilato in magistratu successit, jussisset ut omnes cives Romani sumerent arma, & starent ad mœnia, ad repellendum & occidendum hostem, si aliter rejici ex mœnibus non posset, quod ipse Paulus inter alios, ut pareret suo magistratui, accepisset arma & pro mœnibus stetisset, invasissetque & repulisset hostem, ne suo magistratui infideliter suam operam navaret, & Deo inobediens esset.*

1. Ad hanc argumentationem tuam jam satis responsum est per ea, quae ante disseruimus. Nam, si, ut demonstratum fuit, ex approbatione tributi pendendi non sequitur militiae approbatio, etiamsi omnino propter alendum militem tributum penderetur, multo minus ex eo, quod quis tributum pendi debere dicat, aut vectigal solvi, quod militi alendo inserviat, sequetur, istum ipsum, si fuerit jussus, militem futurum, & arma contra hostes sumpturum. Non enim omnia omnibus conceduntur, aut idem omnibus licet. 2. Verumtamen verba argumentationis tuae recitare volui, ut in ipsis ea perpendantur, *si aliter rejici ex mœnibus non posset.* Nam ex istis verbis colligi potest, te ipsum non tanti facere magistratus mandatum de capiendis armis ad repellendum hostem, ut semper isti mandato parendum sit, sed tunc demum, cum aliter, quam armis, repelli hostis non potest. Quod si dicas, tua ista verba ad verbum Occidendi tantummodo, quod antecesserat, referenda esse, ut sententia illorum sit, tunc demum ab iis, qui urbem defendunt, occidendum esse hostem, si aliter rejici à mœnibus non possit, rogo, cur istam quasi moderationem, & distinctionem in occidendis hostibus adhiberi velis. Nonne, quia mandatum Dei extat, ne occidito, & pluris Dei mandatum fieri debere censes, quam magistratus jussum, qui fortasse jussit, ut hostes omnino occiderentur, vel saltem nullius moderationis, aut distinctionis, dum juberet, ut arma contra hostem caperentur, nec meminit, nec rationem habuit? Atqui, si ita est, ut divinum mandatum de non occidendo, quidquid jusserit magistratus, adhuc vigere velis, ejusque rationem habendam esse statuas, ab occidendo homine hoste plane abstinendum erit. In eo enim mandato homicidium plane interdicitur. Nam, si dicas propterea occidere hostem licere, quia ex Sacra Veteris Testamenti historia constat, mandatum illud ad hostes non porrigi, jam confiteberis ipse, aliunde, quam ex magistratus auctoritate, pendere, ut hostes interficere liceat. Deinde, si Veteris Testamenti exempla attendenda essent, & ex temporis, ac juris illius ratione de occidendis hostibus statuendum, nihil ista tua moderatione, aut distinctione opus esset. Non enim sub Vetere Testamento tunc demum hostes in praelio occidere licebat, cum aliter vinci, aut repelli non poterant, sed omnino eos occidere jure quisque poterat, nisi aliter expresse à Deo mandatum fuisset. Ex quibus omnibus apparet, te tibi ipsi non constantem, ac teipsum refellentem, statuere, nec magistratus jussum divina praecepta privatis data tollere, nec amplius Testamenti Veteris jus, atque exempla, quod ad hostes interficiendos attinet, attendenda esse.

X. Ex iis, quae scribis tota pag. 26, & 27, & in initio 28. argumentatio quaedam tua colligitur, quae, ex ipsis verbis tuis concinnata, hujusmodi est. Apostoli Petrus, & Paulus optimi Christi gloriae assertores diserte praecipiunt, ut magistratui omnes obediant, nec ullam mentionem faciunt exceptionis alicujus, quam fecerit Christus in aliqua parte legis divinae in parendo magistratui gladium gestanti. Ergo Christus nullam legem tulit de bello, aut de armis, sed omnia ad legis Dei olim per Mosem latae praescriptum integra reliquit.

1. Ad argumentationem istam sic respondeo. Ut certum esset, Christi discipulos non debere arma contra hostes capere, etiamsi magistratus id juberet, quamvis, magistratu jubente, olim sub Mosaica lege arma contra hostes capi deberent, nihil opus fuit, vel ipsum Christum diserte, & nominatim praecipere, ne magistratui hac in parte obtemperaretur, vel, si hoc ipse praecepisset, ejus Apostolos, dum, ut magistratui obtemperetur, praecipiunt, istius exceptionis mentionem facere, aut alibi uspiam eam commemorare. Satis enim fuit, ut non semel dictum est, Christum (quod & fecit) praecipere, ut inimicis bene fieret, & alia mandata dare, ex quibus injurias suas nullo modo ulcisci licere, apertum esset, praesertim cum jus arma contra hostes capiendi sub ipsa lege Mosis non ex magistratus auctoritate, sed ex ratione universae illius religionis, & ex antiquissimo ac manifesto Dei concessu penderet. Quocirca, religionis ratione sub Christi Euangelio mutata, & concessione illa divina, novo praecepto dato, revocata, quid attinebat magistratus ullam rationem habere? Itaque Apostoli praecipiunt, ut magistratui omnes obediant, nulla usquam mentione facta, ne id fiat, cum jubet, ut arma contra hostes capiantur, quia certum est, ejusmodi praeceptum semper ita accipiendum esse, ut interim propter magistratus mandata Dei mandata non negligantur, sed haec illis perpetuo anteponantur. 2. Quinimmo, cum tantopere urgent Apostoli, ut magistratibus obtemperetur, eisque, quantumvis malis, minime resistatur, novum simul Christi mandatum de summa injuriarum patientia, ac tolerantia non obscure inculcant, & in armis capiendis sub Euangelio non idem licere significant, quod sub Lege licuit. Neque enim crediderim ego, sub lege Mosaica Dei populo non licuisse, cum alienigenae tyranni alicujus servitute premerentur, sese armis, si potuissent, in libertatem vindicare, & ipsum tyrannum interficere, praesertim si tyrannus ille ipsos ad divinas leges violandas adigere voluisset. Historia libri Judicum multis exemplis id docere potest, potissimum vero exemplo ejus, quod fecit Ehud, & Jaël uxor Heber Kenaei Jud. 3. 4, quorum ille Eglonem Moabitarum regem, haec vero Siseram ducem exercitus Jabini Chananaeorum regis, qui Israëlis populum servitute premebant, dolo interemerunt.

Certe hodie, ejus, quod olim sub Lege liceret, obtentu, non contra alienigenas modo, qui per vim imperium occupaverint, sed contra proprios & naturales reges, ut se in divini cultus libertatem populus vindicet, arma ab ipso capi posse, receptum jam fere videmus. Atqui hoc pernegant Apostoli, dum potestatibus omnibus, sive bonis, sive malis neutiquam resistendum esse praecipiunt, & satis aperte docent, vitam potius ipsam esse deserendam, quam aliquid contra eos, qui dominantur,

nantur, tentandum, nedum arma adversus ipsos capienda, etiamsi alioqui caussa justissima videretur, & sub Mosis lege Deo probatam fuisse constaret. Tantum abest, ut præceptione ista parendi magistratui ea omnia confirment, quæ in armis capiendis sub lege Mosis fieri, aut poterant, aut etiam debebant.

XI. Ad Apostolorum facta postmodum venis, & pag. 28, & 29 Pauli factum narras Act. 23, quo omnino probari existimas, tanti Apostoli exemplo licere homini Christiano armis sese cum inimicorum pernicie defendere. Quod factum cum à te fideliter, quod ad propositam quæstionem attinet, exponatur, hic illud repetere non est necesse. Sed satis est ostendere, quam Pauli exemplum istud longe ab eo absit, quod quærimus. Cum enim nec Paulum ipsum arma sumpsisse appareat, nec milites, qui eum ad Felicem præsidem deducebant, quemquam ut ipsum defenderent, interfecisse, aut vulnerasse, aut percussisse contigerit, quid tandem ex facto isto ad id probandum, quod quæris, elicere potes? At enim ais, si conjurati illi, secum aliis acceptis, Paulum adorti fuissent, sine dubio, milites, qui ipsum deducebant, pro eo defendendo, contra istos pugnaturos fuisse. Quinetiam inquis, *Existimo Paulum Civem Romanum inter Romana constitutum arma, Romanis ipsum defendentibus, contra sicarios Judæos, ne omnino proditor sui & sociorum videretur, sibi non defuturum fuisse.*

1. Non animadvertis Palæologe, quam frustra tecum istas rationes depute. Nam, quod ad milites attinet, quidquid illi fecissent, nulla prorsus Pauli culpa fuisset, qui, se eo præsidio armari, nequaquam curaverat (quod tamen tu, non levi sane errore, cum curasse affirmas pag. 213. idque non obscure repetis pag. 239.) sed tantummodo per sororis filium adolescentem tribuno insidias sibi paratas significari voluerat. Quas insidias vitandi caussa satis fuisset, si tribunus eum nunquam ad populum produxisset, sed castris inclusum tenere perrexisset. Nec sane aliud adolescens ille à tribuno petierat, nisi, ne postero die, id licet Judæis rogantibus, Paulum ad populum produceret. Deinde, cum Paulus Dei spiritum ducem suarum actionum haberet, eventus rei omnino considerandus est, non autem id, quod evenire potuisset. Dei autem consilio sine dubio factum est, ut conjurati illi Paulum adorti non fuerint, nec ullum periculum Pauli caussa aliquem cædendi extiterit. Sed nec ullo pacto erat verisimile aliter futurum, cum conjurati illi homines minime militares vix numerum quadraginta excederent, milites vero ad Pauli custodiam, dum deduceretur, adhibiti quadringenti septuaginta essent. Præsertim quod vix facta erat conjuratio, cum Paulus deductus est. Quare, etiamsi Paulus ipse curasset, ut præsidio illo militum armaretur, nec eventus, sed id, quod evenire potuisset, spectandum esset, quorum utrumque, ut ostendimus, falsum est, tamen nulla ratione dici posset, Paulum in periculum milites illos adduxisse quemquam sui caussa cædendi, sed tantummodo conjuratos illos ab incepto penitus absterrere voluisse.

2. Nam quid dicam de eo, quod ipsum Paulum, si conjurati eum adorti essent, facturum fuisse existimas? Qua ratione (quæso te) non defuisset sibi Paulus, id est, ut interpretari est necesse, ipse quoque armis inimicos suos repulisset? Num fortasse armatus erat Paulus, & Apostoli arma gestare consueverant? Num arma ex manibus alicujus ex illis militibus extorturus erat, ut & ipse pugnaret, nec, ut ais, sui ipsius, & sociorum proditor videretur? Sed quomodo vel id fieri poterat, vel armatum fuisse Paulum, credendum est, cum ipse vinctus duceretur ad præsidem; Certe de Pauli vinculis cogitare tibi non succurrit, cum ista scriberes: alioquin à tuis istis mirabilibus conjecturis abstinuisses. Verum quid præterea insulsius, quam pro facto ponere id, quod ex conjecturis tantum colligi dicatur, & ejusmodi conjecturis, quæ, non dicam incertissimæ sint, sed ne conjecturæ quidem appellari mereantur, quippe quæ potius rationes sint, quibus in omni facti specie, ubi, an arma capere liceat, dubitari queat, te uti posse speras? An non idcirco arma contra hostes invadentes capi & posse, & debere credis, quia, qui aliter facit & sui, & suorum desertor, ac proditor sit? Quid igitur attinuit, ut probares, arma contra hostes capi ab homine Christiano jure posse, Historiam narrare, unde, Paulum, si casus quidam incidisset, arma adversus inimicos suos sumpturum fuisse, nulla præterea alia conjectura suadente concludatur, nisi hac, quod alioqui sui ipsius, & sociorum proditor visus fuisset? Jam ratio ista quanti æstimanda sit, ex iis intelligi potest, quæ & paullo ante, & ab initio disputata sunt: ut nulla prorsus caussa fuerit Historiam istam commemorandi: tantum abest, ut ea, tanquam Pauli factum tuam sententiam confirmans, in medium afferri potuerit. Et tamen tu ad finem argumentationis tuæ inde ductæ, in extrema pag. 29. hæc verba scribere non dubitasti, *Mihi plane videtur hoc Pauli factum plus valere debere, apud Christianum hominem, quam omnium quorumvis hominum incertæ sententiæ.* Qua in re quam confidenter te gesseris, nemo facile dixerit.

XII. Postremo, antequam ad ea respondeas, quæ tuæ sententiæ opponi posse videntur, statim post modo recitata verba tua, ex tribus quæ ab adversariis concedi existimas, eam confirmare conaris. Ais enim, illos concedere videri, licere homini Christiano excubias agere, tributa, quibus alitur miles, solvere, & alium, qui sui loco militet, & gestet arma, conducere.

1. De tributorum solutione, supra satis explicatum est. 2. De excubiis vero, quænam adversariorum tuorum sententia aut aliquando fuerit, aut etiamnum sit, non ausim affirmare. Hoc tantum dicam, me credere, eos minime tibi concessuros, excubias illas homini Christiano agere licere, quæ, nisi interficere, aut ferire hostes liceat, nullæ sint futuræ. Quod tu quoque cum suspicatus esses, aggressus es demonstrare, nihil impedire, quominus Christiano homini excubias agere liceat. Itaque pag. 31 ais, malum esse non posse vigilare ad mœnia pro defensione patriæ, quin simul malum sit, malum declinare. Sed hoc non est. Igitur ne illud quidem. Et quasi aliquod dubium esset, ne homini Christiano malum declinare liceret, Christi ipsius, & Apostolorum Petri, & Pauli exemplis id confirmare voluisti. Quibus expositis, & argumentatione tua conclusa, addis, *Ad quid enim diceremus: Ne nos inducas in tentationem, sed libera nos à malo, si prudentes & scientes studere debemus ut in mala incidamus?* Quis unquam credidisset, ex precatione dominica, in qua petimus à Deo, ut sic nobis nostrorum in se delictorum veniam det, ut nos iis, qui in nos deliquerint, veniam damus, argumentum duci posse ad probandum, nobis licere eos, qui in nos delinquunt, id est hostes nostros ulcisci? Hoc primus, ut arbitror, tu nos Palæologe docuisti, qui dormiens id vides, quod alii vigilantes ne suspicantur quidem. Sed ad rem. Declinare malum utique licet, sed non cum Dei mandatorum contemptione. Aliter, ut mortem saltem, si non alia minora mala, vitaremus, & idolis sacrificare, & Christo male dicere, eumque abnegare liceret, immo & Deum ipsum. Et stulti fuerunt ii omnes (qui tamen præ cæteris fidelibus ex Sacrarum litterarum sententia ab universa Ecclesia commendantur) quos miserrime mori potius voluisse constat, quam aliquid istorum facere. Quod si mori satius est, quam vel minimum Dei mandatum transgredi, sequitur, non posse nos ita malum declinare, ut interim aliquod Dei mandatum transgrediamur. Quocirca, etiamsi tibi concedatur, idem esse Vigilare, ne in malum aliquod incidas, & Malum declinare, tamen certissimum erit, non posse quemquam ita vigilare, ne in malum aliquod incidat, ut interea divinum aliquod mandatum transgrediatur. Ex quo consequitur, illas excubias, sive pro patriæ defensione, sive pro quacunque re alia, agere Christiano homini non licere, quæ cum hostium plagis, aut interitu sint conjunctæ, id est, quæ eo tendant, vel ex quibus facile

cile

cile consequatur, ut hostes cædantur, aut interficiantur. Et quia, nisi excubiæ ejusmodi sint, ut ex iis facile hostium plagæ, aut interitus consequatur, nihil inde elicere potes ad sententiam tuam confirmandam, propterea futilis atque inanis redditur universa argumentatio tua.

3. Restat tertium de aliquo pecunia conducendo, qui pro te militet. Hoc jure fieri posse, crediderim adversarios omnino concessuros, dummodo recte intelligatur. Ut scilicet conductio ista non sit voluntaria, nec proprie conductio, sed pecuniæ solutio à magistratu imperata, qua alius conduci possit, qui pro te militet, id est id faciat, quod tu facere recusas. Nam istud idem est, quod imperatum tributum pendere. Quod, quamcunque tandem ob caussam imperatum à summo magistratu fuerit, non modo ab homine Christiano pendi posse, sed etiam omnino debere, supra ostensum fuit, nec tamen inde ullo modo sequi, ut ea facere homini Christiano liceat, propter quæ tributum illi fuerit imperatum.

Ab argumentis, & rationibus pro tua sententia afferendis ad objecta, sive objectiones quasdam adversariorum (ut eæ in tui scripti marginibus appellantur) id est eorum, qui tecum non sentiunt, diluendas pertransis, quas nec proposui, nec muneris mei est à tuis responsionibus vindicare. Tantum, si quid, dum respondes, dictum à te fuerit, quod tuam sententiam confirmandi præter ea, quæ antea attulisti, vim aliquam habere videatur, id, quemadmodum propositum fuit, diligenter refutare conabor.

XIII. Igitur ex responsione tua ad quinctam objectionem pag. 42 & 43. hoc argumentum pro sententia tua elici potest. Omnes Christiani, tam boni, quam mali, populus Dei sunt, sicut erat populus Israëliticus. Ergo poterit Christianorum magistratus una cum populo Christiano jure bellum gerere pro tuendis finibus imperii sui, non secus atque id jure facere poterat una cum ipso populo magistratus populi Israëlitici.

Hoc argumentum duplici ratione potissimum non recte conclusum est. Primum enim falsum censeri debet, omnes Christianos, sive bonos, sive malos, perinde Dei populum esse, ut populus Israeliticus erat. Israeliticus enim populus universus non nomine tantum, sed reipsa Dei populus erat. Suum enim populum ipse Deus eum millies appellat, & filium adeo suum primogenitum vocat Exo. 4. 22, quamvis (ut ipse ais) esset maxima pars mala. At nusquam reperies, omnes Christianos, bonos & malos, Dei populum apud sacros scriptores vocari, nedum ut ipse Deus eos vocet. Ii enim demum inter eos, qui Christiani nominantur, ex Dei populo sunt, qui Ipsi per Christum obediunt atque confidunt, ob idque non mali sunt Christiani. Nam & Christiani vere isti sunt. Cæteri, ut nomine tantum sunt Christiani, sic ex Dei populo non sunt revera. Vocat quidem Petrus Apostolus 1 Pet. 2. vers. 10. eos, ad quos scribit, Dei populum. Verum, non ad malos, sed ad bonos Christianos se scribere, ipse testatur, cum ait, ab illis Christum diligi, atque in eum credi. Deinde, ut Israëlitici populi exemplo juste bella geri possint ab aliquo populo pro tuendis finibus, non satis est, eum Dei populum esse. Sed necesse est præterea, ut ei à Deo regio illa, cujus fines tutari velit, eamque sibi conservare, donata fuerit, & tanquam propria possessio, data, ut terra Chanaan ipsi populo Israëlitico fuerat. Christianus populus nullam hic in terris regionem habet propriam, sibique à Deo assignatam, sed perpetuo peregrinus est, & in terra aliena. Quare non est, quod quis dicat, eum vel debere, vel posse arma capere pro finibus suis tuendis, quos hic nullos habet. Cælum petit populus iste, quemadmodum olim Israëliticus populus terram Chanaan petebat. Hæc est illi à Deo possessio assignata. Pro hac sibi conservanda, & reipsa plene possidenda belligerandum illi est, & quibuscunque eam sibi quævis ratione eripere conantibus fortiter resistendum. Sed, ut alibi dictum fuit, nec isti sunt homines, nec humanis armis bellum istud geritur, sed dæmones sunt, & cupiditates malæ, quæ non nisi divinis armis superari, ac vinci possunt.

XIV. In responsione ad objectionem septimam pag. 45. sic ratiocinaris: *Cum pax est fructus belli, Christianus licere sibi putabit frui pace, fructu scilicet belli, & bello exorto fugiet? Ut in bonis scilicet sit amicus, in malis vero amicitiæ desertor? At ubinam erit charitas publica, ubi mandatum Dei: diliges proximum tuum sicut te ipsum?*

Quanquam ad universam hanc ratiocinationem tuam satis per superiora responsum esse videtur, tamen quædam pauca, quæ magis proprie huc spectent, addenda censui. 1. Dico igitur, cum pax fructus est belli, id plane ex accidente fieri, non autem ullo modo ex natura rei, cum natura pax bellum antecedat, bellum autem ipsam pacem funditus evertat, atque aboleat. Unde constat, vix pacem belli fructum dici posse, aut ne vix quidem.

2. Quod ais de homine Christiano, qui putet sibi licere pace frui, quæ belli sit fructus, & interim bello exorto fugiat, id ridicule à te dictum est. Quasi homo Christianus, cum pax est, data opera pace fruatur, & à pace fruenda honesta aliqua ratione abstinere possit, & non necessario una cum aliis, nisi gravissime in Deum, & homines peccare velit, ei pacis fructus sentiendus sit. Quocirca futile plane illud est, quod addis, non debere eum, qui in bonis amicus sit, in malis desertorem esse. Hoc enim ad eos pertinet, qui sua sponte aliquorum amici fiunt, ut eorum bonis fruantur. Præterea ista humana justitia est, cui divina perpetuo anteferri debet. Quæ, ut supra expositum fuit, ab homine Christiano privatæ conditionis bellum geri non debere, manifeste docet. 3. Idem dico de publica charitate, quam urges. Hæc enim publica charitas non tanti esse debet, quanti charitas ipsius Dei, qui per Christum jubet, ut injuriarum omnium patientissimi simus, sibique nos, nostrosque ulciscendi curam penitus relinquamus.

4. Sed quid dicam, quod Dei mandatum de diligendo proximum, sicut seipsum, ad bellum gerendum, & hostes interficiendos accommodas? Quis tui ingenii acumen non admiretur, præsertim cum mandata dilectio ista hodie ad hostes ipsos porrigatur, quos, sicut nos ipsos diligere debemus, quippe qui & ipsi Proximi nomine censeantur? Ergo, si tibi credimus, proximum interficiemus, ut mandato de proximo diligendo satis faciamus. Quis tam stupidus est, qui hæc duo simul consistere non posse, non plane agnoscat? Neque enim, si quis arma adversus invalentes hostes capere, eosque interficere negligat, suorum proximorum interfector dici potest, etiamsi certissimum esset, nisi id faciat, futurum, ut hostis cives omnes trucidet, unde concludi debeat, istum effugere non posse, quin proximos occidat, aut hostes arma capiendo, aut cives ab iis abstinendo, præstare autem hostes, quam cives occidere. Quandoquidem tunc demum is, qui homicidium, cum posset, non prohibuit, particeps illius homicidii dici potest, si id nulla cum juria, & divinarum legum offensione facere potuit. At si vel minima ex parte jus lædendum, aut divina præcepta negligenda fuerunt, tunc nullo prorsus pacto illius homicidii reus dicendus est. Quod si nos ipsos interfici permittere potius debemus, quam vel minimum peccatum admittere, minimumve Dei mandatum transgredi, cur, ut alii interficiantur, permittere non possumus, & debemus potius, quam ipsi quemquam interficere, quod gravissimum peccatum est, & cum divino mandato manifeste pugnat? Non sunt facienda mala, ut eveniant bona Rom. 3. 8, multo minus, ne eveniant mala. Deo est cura ista tota relinquenda evitandorum malorum, cum id à nobis, nisi aliquod malum perpetremus, fieri non potest. Nec unquam homo Christianus in angustias istas conjicitur, ut aliquid mali perpetrare ei sit necesse. Sed semper in ejus potestate est nihil prorsus mali admittere, nec ullum ex divinis mandatis negligere, si uti debet, pluris justitiam, & Deum ipsum facere velit, quam cætera omnia.

Ex

Ex quo intelligi par est, quam præpostere ii se gerant, qui arma adversus eos, qui dominantur, capiunt, ut (quemadmodum ajunt ipsi) Dei cultum, ac religionem tueantur. Ut enim Deum colere possint, Deum, quantum in ipsis est, dedecorant, & stulte ipsius Dei aperta mandata contemnunt. Quasi vero quisquam sit, qui nobis, ut Deum colere possimus, eripere queat, dummodo omnia potius perpeti, quam Dei cultum abjicere parati simus. Quis vero Dei cultus præstantior, quam vitam ipsam negligere, atque profundere, ut ne minima quidem in re contra facias, ac Deus fieri jussit? Si igitur is, qui tibi in terris dominatur, prorsus jubet aliquid, quod Dei mandatis adversetur, morere potius, quam illi obtemperes, & ita Deum maxime coles, non autem armis vim, quam tibi facere conatur, repellere tenta, istud enim non quidem Dei cultum defendere est, sed suam ipsius vitam, aliaque hujus mundi bona conservare velle.

Verum ad te redeo, qui tanquam id, quod contendis, jam planissimum feceris, hoc loco in eos, qui arma capere, & insultantes hostes repellere, atque interficere recusant, non secus inveheris, ac si pessimi omnium hominum forent, eosque pag. 46 nefarios, proditores, desertores, infidos appellas. Sed & antea quoque, pag. videlicet 32. ejusmodi homines impios prorsus, & Christiano nomine indignos esse dixeras. Miser, nescis, cujus spiritus sis. Ergo homines innocentissimos, qui ipsi mori malunt, quam alios damno afficere, quique sua sponte, ut Deo obediant, tanquam oves, atque agni sunt, quos lupus invadat, hos, inquam, tu istorum turpium scelerum insimulare non vereberis? Vide quid agas. Nam profecto, nisi resipiscis, graves pœnas istarum blasphemiarum in Dei cultores ipsi Deo dabis. Quid enim amplius conviciorum in illos jacere posses, si tibi constaret, eos præ ignavia, & timiditate à belligerando abstinere? Nunc, quando certum esse potest, nec ipse, nisi omnem prorsus pudorem exuere velis, id negare sis ausurus, plerosque saltem ex ipsis, quominus arma capiant, non nisi religione teneri, etiamsi in maximo errore versarentur, nonne plane immerito turpissimis istis nominibus eos appellares? Resipisce igitur aliquando, & bellum eo modo, quo potes, cum sanctis Dei gerere desine.

XV. Dum objectionem, quam facis, adversariorum decimam diluere conaris, hujusmodi argumentationem pro sententia tua nectis pag. 51. Christus, cum jam in Judæorum manus tradendus esset, monuit discipulos suos Luc. 22. 36, ut non amplius, sicut antea jusserat, sine gladio essent, sed gladium, vendita tunica, emerent. Nempe quia & ipsum pater desertutus erat, & ipse illos. Igitur idem monere censendus est, ut, Deo precibus, & pœnitentia placato, gladio adversus hostem nos armemus, cum id magistratus jubet.

Hæc tua argumentatio non una de caussa inepte conclusa est. Primum enim figuratum sermonem Christi non intelligis, qui nihil aliud monere vult, quam summum periculum impendere. Atque hoc loco libet ex Bibliis, quæ Vatabli vocant, aureolam ad Christi verba annotationem, quales fere sunt in illis Bibliis, describere. Quæ sic habet, *Hac parabola significat Christus impendere magnum periculum, ut si quis præsidiis humanis uti voluisset, nihil consultius facere potuisset, quam sibi parare gladium, vel vendito pallio, si aliunde non posset.* Hactenus annotatio. Patet autem, in hunc sensum Christi verba accipienda esse, quis alioqui, si, ut tu putas, vere monuisset Christus discipulos, ut sese armarent, id est, ut tu interpretaris, legitima præsidia sibi pararent, an non prorsus inanis fuisset monitio ista? Nam quænam legitima præsidia sibi parare poterant, cum magistratum sibi infensum haberent, immo magistratus potissimum is esset, à quo illis metuendum erat? Num voluit Christus, ut sui discipuli contra ipsum magistratum armis sese defenderent, & hoc legitimum præsidium esse statuit? Certe ex interpretatione tua istud omnino consequitur. Quod, quam sit absurdum, & iis contrarium, quæ alicubi in hac disputatione ipse scripsisti, quivis facile judicabit. Illud etiam, quod, duobus gladiis à discipulis ostensis, vel indicatis, dixit Christus, *Satis est*, demonstrat, aliud Christum sensisse, quam ipsa verba sonent. Quod quia discipuli non intellexerant, nec, ut intelligerent, multum intererat, propterea ita respondit Christus, & ansam ulterius quærendi illis præcidit. Interim tamen, se aliud dicere voluisse, quam illi existimassent, docet. Nam, si revera de gladio ipso sibi comparando, quemadmodum illi putabant, locutus fuisset Christus, nunquam dixisset, duos gladios esse satis, cum illi multo plures essent & unicuique ex ipsis, qui gladium non haberet, ut, vendita tunica, eum emeret, ea Christi verba præcepissent. Deinde non vides, ex ipsis verbis tuis, Christi præceptum istud tunc demum locum habere, cum quis ab ipso Christo deseritur. Atqui nemo affirmare potest, etiamsi hostem videat, aut sentiat in se irruentem, à Christo se desertum fuisse. Vivit enim hodie perpetuo, & regnat Christus, nec amplius, ut tunc fecit, ad tempus moritur, & suos deserit. Quare nullum argumentum ex isto præcepto duci potest ad arma hodie à Christi discipulis contra hostes capienda. Et, qui, cum privatus sit, ea capit, nec ab ipso Deo illa jam antea sibi ad gestandum, iisque feriendum tradita habet, satis ostendit, vel se arbitrari, Christo se curæ non esse, vel Christi præsidio se parum confidere.

XVI. Addis prædicto loco, charitatem inter Christianos minime simulatam esse debere, ut Paulus præcipit. Ex quo sequitur, charitatem hominis Christiani in patriam suam non debere esse simulatam. *Quid autem* (inquis) *simulatum magis quam temporibus serenis omnem speciem amoris in patriam, cum forte necesse non est, declarare, & tempestate exorta nolle sumere arma, & si sumas, nolle illa vibrare in hostem, sed versari in militia veluti insensibilis truncus, qui publicis malis non commovetur, nec avertere malum publicum conetur?*

Hæc ratio tua abunde supra confutata est, cum charitati publicæ Dei ipsius charitatem anteferendam esse diximus. Nec ejusmodi rationibus tuis aliquid unquam efficies, nisi prius, testimonia adversariorum diluens, doceas, sub Euangelio à Deo vetitum non esse, ne hostes armis repellamus, etiamsi id sine ipsorum pernicie fieri nequeat. Præterea animadvertendum est, hominem Christianum, quemadmodum, ut dictum est, nullam in terris possessionem habet, sic etiam revera nullam hic patriam habere. *Non enim* (ait scriptor ille divinus Hebr. 13. 14.) *habemus hic civitatem permanentem, sed futuram inquirimus.* Quare non est, quod ad hominem Christianum attinet, hæc patriæ charitas admodum urgenda, quasi propter patriæ salutem jus aliqua ex parte violari posse videatur, atque, ut patriam servemus, nihil non fieri debeat. Quod fortasse concedi posset, si veram hic patriam haberemus. Sunt igitur ab homine Christiano pro patria ea omnia facienda, quæ Christi legibus, unde omne jus nobis petendum est, minime adversantur. Nec ulla fere inter patriam, aliosque locos differentia constituenda est, nisi quod, si cætera omnia prorsus sint paria, paullulum quid præ cæteris locis patriæ concedere licebit. Alioqui facillime fieri poterit, ut homo Christianus alia loca patriæ suæ anteferre debeat, & præ illis patriam contemnere. Id quod homini politico vix, aut potius nullo pacto conceditur, quippe qui patriæ charitate nullam majorem habeat, tanquam is, qui patriam istam, de qua loquimur, pro vera patria agnoscit, adeo ut præ illa suas ipsius voluptates, ac commoda omnia, famam denique, & vitam ipsam negligere, ut æquum, sic gloriosum sibi esse existimet. At homo Christianus, qui cælum ipsum pro patria habet, & cujus πολίτευμα, quemadmodum Paulus ait Phil. 3. 20, in cælis est, sæpissime vel minimum ex hominibus divinis & cælestibus, hoc est ex suis veris civibus, quantumvis alioqui extraneum, universæ terrenæ patriæ merito anteponet, se autem ipsum, suaque non propter

terrenam

terrenam patriam, sed propter cælestem, ubi opus fuerit, plane despiciet.

2. Similitudo, sive exemplum, quod addis de succurrendo, ne navis dissoluatur, quodque novæ cujusdam rationis loco esse potest, adeo nugatorium est, ut nihil supra. Nam quomodo probes id, quod ita constanter affirmas, si homini Christiano licet succurrere, ne navis, quæ, carina resuta, submergitur, penitus dissolvatur, eidem licere contra navem exurere volentes cum eorum detrimento opem ferre? Certe ejus, quod in posteriore parte exempli impedire potest, quominus homo Christianus opem ferat, hoc est aliorum detrimenti, nulla ne umbra quidem in priore parte apparet. Quocirca valde mirum videri debet, te nihilominus ista duo paria facere ausum fuisse.

3. Cæterum, quod arma sumere, nec ea (ut ais) in hostem vibrare nolle tantopere damnas, ne in eo quidem tecum omnino sentio. Fieri enim potest, ut ad territandum duntaxat, & ab incepto hostem absterrendum repente arma à populo capiantur, cui si armatus eodem consilio, de quo plane constet, Christianus homo sese adjungat, non video, cur damnandus sit. Potest etiam fieri, ut homo Christianus arma, magistratu jubente, sumat, publice antea protestatus, se iis hostem jam jam urbem invadentem minime percussurum, sed tantummodo, quatenus cæteroquin licuerit, seipsum, aliosque defensurum, idque satis magistratui esse videatur. Nam, si id præstet, quod dixit, reprehendendus non videtur. Præsertim, si ex eo, quod arma sumat, certum sit, eum non plus periculi vitæ suæ perdendæ subiturum, quam, si ea sumere negligeret. Nec enim temere homini Christiano vitæ pericula adeunda sunt, ipsiusque jactura facienda, sed tunc demum, cum Dei gloria, proximique salus id postulat. Hæc autem idcirco homini Christiano concedo, quod non ipsa arma manibus tenere, sed iis aliquem ferire illi interdicitur. Nec porro eorum consilium laudo, qui ne ad canes quidem, aut lupos, aliasve feras bestias pro sua vita tutanda feriendas gladium secum habere sustinent, cum tamen iidem innocentissimas pecudes ad se earum carnibus alendos jugulare, aut jugulandas curare non dubitent. Superstitio semper vitanda est, tanquam ea, quæ religioni, ac pietati veræ sensim, nisi diligentissime caveatur, ruinam struit. Præstat tamen perpetuo inermem esse, & se sive hominum, sive ferarum omnibus injuriis exponere, quam armis ad homines feriendos ulla ratione abuti.

XVII. Pergis autem, & pag. 52, & 53, si recte mentem tuam percepi, ita argumentaris. Ut hostis, qui nostras ædes ingressus, uxori, & filiabus virginibus vim facere tentat, deterreatur, & à malo inferendo desistat, licet objurgare, inclamare opem, socios adsciscere, de injuria, quæ tibi infertur, docere, & turbas excitare. Ergo & manum admovere, & verberibus injuriam inferentem repellere, &, si verbera non prosint, ad ferrum tandem confugere licebit. Ut autem consecutionem istam probes, ais istorum omnium eandem rationem esse. Quod si arma ad repellendum, id est, nisi aliter ab injuria facienda desistere nolit, feriendum, & occidendum hostem capienda non sunt, ne malo resistatur, nec etiam aliquid istorum faciendum erit. Nam ubique malo resistitur.

Respondeo primum, caussam, sive rationem, cur hostis à nobis occidendus, aut feriendus non sit, non eam solam esse, quod malo resistere non debeamus, vel, ut apertius loquar, non ex eo solo præcepto, ne malo resistamus Matth. 5. 29, colligi, hostem à nobis occidendum, aut feriendum non esse, sed ex aliis etiam, in quorum verbis non perinde ludere, & cavillari potes, atque in istis facis. Jubemur enim, ut unum tantum commemorem, nullo modo malum pro malo reddere Rom. 12. 17. 1 Thess. 5 15. Qui ea omnia facit, quibus hostis ab injuria inferenda deterreri possit, nec tamen interea eum vel ipse ferit, vel feriendum curat, nihil mali pro malo reddit. At is, qui, ut injuriam non patiatur; arma ad occidendum, aut feriendum hostem capit, profecto, non dicam malum pro malo reddit, sed, quod multo plus est, ad evitandum malum prior ipse malum inferre studet. Deinde, etiamsi nullum præterea præceptum extaret, nisi illud de non resistendo malo, dico, illum, qui omnia tentat, unde hostis ab injuria inferenda deterreri possit, nisi illi manus afferat, aut afferendas curet, nihil adversus præceptum illud committere, nec malo resistere ea ratione, quam Christus sine dubio intellexit. Qui, ut alibi docuimus, eo præcepto non omnem resistentiam, quæ malo homini fiat, sed eam, quæ ultionem, seu vindictam conjunctam habeat, interdicere voluit. Itaque ex vi præcepti illius recte concludetur, non licere hostem armis repellere, hoc est eum, nisi aliter ab injuria abstinere velit, ferire, atque interficere. Nec idcirco tamen sequetur, eum objurgare, clamare, terrorem illi incutere, & ejusmodi alia facere non licere. Illa enim vindictam, sive ultionem continent, hæc vero minime. Non necesse autem fuit ea omnia singulatim, diligenterque examinare, quæ tu homini Christiano licere pro concesso sumis. Nam satis est, ex Sacris Literis regulam statuisse, qua non de iis tantum, sed de aliis ejusmodi omnibus, quæ excogitari possunt, judicari queat. Ea est, Homini Christiano malum pro malo reddere, seque ulla ratione ulcisci non licere. Quæ huic regulæ non adversabuntur, ea omnia concessa erunt nobis. Quæ vero cum ea non convenient, prorsus interdicta censebuntur.

XVIII. Sequitur eadem pagina 53, mirabilis quædam responsio tua ad testimonia adversariorum, quæ pro sententiæ tuæ confirmatione habenda est. Ais enim, Etiamsi extaret præceptum aliquod à Christo datum de non sumendis armis, tamen non debere præceptum istud plus stabilitatis, aut ponderis habere, sive, ut tu loqueris, majus esse, quam præceptum à Deo datum de Sabbati die servando. Sed, Christo ipso docente, præceptum istud Dei tunc locum non habet, cum de servanda anima agitur. Ergo nec Christi præceptum, si quod esset, de non capiendis armis, tunc locum habere censendum foret, cum de animis servandis ageretur, ut scilicet agitur, cum hostis nos, nostraque invadere conatur.

Atqui, Palæologe, si recte argumentatus es, ubicunque de anima servanda agetur, nullus divinis præceptis erit locus. Itaque ipsa etiam idola, Deo posthabito, colere, ut cætera omittam, tunc licebit, immo vero opus erit, cum alioquin anima aliqua peritura fuerit, id est aliquis mortem obiturus sit. Quinetiam, si Christi verba ex ipsius factis interpretanda sunt, non necesse erit de vita alicujus agi, sed, dummodo de sanitate agatur, satis erit. Nam, ut, in die Sabbati homini alteram manum aridam habenti eam sanam reddere sibi licere, demonstraret Christus Mar. 3. 4. Luc. 6. 9, ea verba de diei Sabbati observatione dixit. Qualem igitur Dei cultum argumentatione ista tua nobis obtrudis, qualemve Dei mandatorum conservationem esse debere statuis, si nec Deum colere, nec ejus mandata servare tunc debemus, cum, si id fiat, de vita, aut sanitate alicui periclitandum est? Itane, quasi per cuniculos quosdam, universam religionem subruere tentas? Nam qui fit, ut non videas, Christum, cum ægrotos in die Sabbati sanaret, nihil fecisse, quod verbis Legis de sabbato servando recte interpretatis adversaretur, nec illum exceptionem aliquam ad præceptum illud attulisse, cum dixit, licere Sabbatis animam servare, cum de ejusmodi operibus id præceptum minime loqueretur? Nonne ipsi Judæi, qui, ut, ipse ais, præceptum istud admodum superstitiose servabant, suum tamen unusquisque asinum, & bovem, qui in puteum decidisset, protinus die Sabbati extrahebant Luc. 14. 5? Mirum sane est, te, qui tam acriter contendis, Christum, quod ad præcepta attinet, Legis simplicem interpretem fuisse; in præcepto Legis de Sabbato servando plus, quam interpretem, egisse, & exceptionem quandam illi adjunxisse, affirmare. Nam, si interpretis nomen tam late

patere

patere velis, ut ista etiam comprehendat, quibus de eo, quod interpretandum est, detrahitur, nulla caussa erit, cur non concedas, Christum, quamvis simplicem Legis interpretem, præceptis Legis quædam addidisse. Quod tamen in universa disputatione audacter negas. Quandoquidem non modo eadem ratio est detractionis, quæ additamenti, sed multo plus præcepti auctoritatem convellere videtur is, qui ei aliquid detrahit, quam qui addit. Immo, qui detrahit, aliqua ex parte præceptum vere labefactat, qui vero addit, potius illud magis confirmat. Itaque, te non satis tibi ipsi hac in re constitisse, non injuria dici posse crediderim. Præterea dic, quæso te, qualemnam putas, adversarios tuos existimare, Christum legem tulisse de non capiendis armis? Numquid non animadvertis, ipsos contendere, eum ejusmodi legem tulisse, qua aperte interdicatur, ne arma ad feriendos, & occidendos hostes capiantur, tunc etiam, cum maxime nos lædunt, & vitam eripere conantur? Quomodo autem, si ejusmodi Lex lata esset, posset ei accommodari exceptio ista, Nisi si de servandis animis agatur, cum istius salutis rationem haberi non debere, in ipsa lege expresse cautum fuisset? Quanquam satis esset, legem Christi extare, quæ simpliciter vetaret, ne arma contra invadentes hostes caperentur. Semper enim, cum hostes nos invadunt, de salute periclitamur. Quamobrem, si exceptio ista admittenda esset, tota Lex subverteretur, nec ei ullus locus esse posset. Et tu sine dubio ista exceptione tua efficere vis, ut, etiamsi Lex de non sumendis armis à Christo lata esset, tamen contra invadentes hostes ea semper sumere non liceret solum, sed etiam opus esset. Postremo, quid tu præceptum servandi sabbati, quod umbratile, & temporarium erat, cum solidis & sempiternis Christi mandatis confers, &, si quid ex eo à Christo detractum fuerit, à nobis de ipsius Christi mandatis aliquid eadem ratione detrahi posse, concludis? Quid tu nos Christo exæquas, immo vero anteponis, & eandem auctoritatem, quam ille in Mosaicis legibus habuit, nobis in ipsius legibus tribuis? An nescis, Christum tanto Mose præstantiorem esse, quanto præstantior est is, qui domum aliquam extruxit, quam ipsa domus, & filius, quam servus, & is, qui domui præpositus est, quam, is, qui in ipsa domo famulatur Hebr. 3. 3, &c.

2. Jam, quod ex iis, quæ supra dixeras, hic colligis, Christum dixisse, ut quædam animæ omnino serventur, unde concludis, si hoc de privatis rebus, & privatis hominibus dixit, multo magis de magistratu, & patria idem dicturum fuisse, ne diligentius hujus tuæ argumentationis futilitatem explicemus, satis est, ostendisse, te pessime tantam istam curam, quæ à nobis animarum servandarum haberi debeat, ex Christi verbis collegisse. Ex quibus nullo modo concludi potest, vel minimum quidem Dei mandatum posse infringi, tunc etiam cum de anima servanda agitur.

3. Quare, quod ais, cum animæ, quas servare debemus, servari non possint sine perditione illarum animarum, quas, ut servemus, nobis mandatum non est, debere nos potius has perdere, quam, ut illæ pereant, permittere, hoc, inquam, à te ineptissime conclusum fuit, cum nec ullæ sint animæ, quas, cæteris posthabitis, omnino servare debeamus, sed omnes nobis, cum id sine alicujus divini mandati violatione fieri potest, servandæ sint, & quamvis Deus non jusserit, ut omnino quasdam animas servemus, tamen per Christum mandaverit, ut nullas omnino perdamus. Ex quo fit, ut privati homines, quibus gladius à Deo datus non est ad perdendos eos, qui male faciunt, si Christo, Deoque obedire velint, vel cum totius mundi salute, ne unam quidem, eamque minimam animam perdere ulla ratione possint.

Hæc erant fere, quæ mihi adversus ea, quæ in priore tuo scripto ad tuam de bello à Christianis hominibus gerendo sententiam confirmandam attuleras, dici posse videbantur. Animus autem erat ea quoque refutare, quæ in posteriore scripto ad idem probandum vel tacite, vel aperte dixisti. Sed nihil mihi huc pertinens in eo animadvertisse sum visus, quod privata refutatione indigeat, quodque vel à te jam in priore scripto dictum non fuisset, vel à me in superioribus disputationibus abunde confutatum non fuerit. Quare ad alterum universæ disputationis caput veniendum est, &, quam vim ea argumenta habeant, quibus, vindictam acceptarum injuriarum homini Christiano expetere ope magistratus licere, ostendere conatus es, diligenter inspiciendum.

CAPUT II.

Jam vero, antequam aliud agamus, animadvertendum est, te non uno in loco, ut supra ex parte visum est, adversariis objicere, quod omnia judicia Christianis interdicta esse velint, & sua per judices repetere nulla ratione illis concedant. Quod tamen ego ipsos sentire, non putaverim, sed tunc demum ista Christiano homini haudquaquam permittere, cum vindictæ expetitionem quoquo modo conjunctam habent. Quemadmodum satis constare videtur ex eo, quod pag. 62. cum dixissent, judicia, seu lites judiciales pus interdictas esse, illico addunt verba illa, *ut statim ex ipsis Christi verbis & Apostolis etiam audiemus.* Christi enim verba, ut alibi à nobis demonstratum fuit, de non retalianda injuria omnino agunt. Nec aliter adversarii tui ea ubique accipiunt, sed semper, vindictam per judices expetendam iis interdictam esse, ajunt. Ut patet ex illis, quæ modo recitatis verbis statim subjiciunt, *Post hæc nec vindicandum esse ullo modo sive per se, sive per judices docet*, &c. Et pag. 63. *Ad hæc expressis verbis vindictam per judices expetendam vetat. Nam cum dicit: Si quis velit tecum judicio contendere*, &c. Pag vero 65. in ipso initio sic loquuntur. *Deinde vero & hoc expende quid esset ad rem, præcipere ut alteram maxillam obvertat, ut scilicet gravius quam pro una à Magistratu puniretur accusatus, & dare adversario pallium ad momentum, ut statim illud repeteret per Magistratum, cum ejus infamia & vindicta graviore*, & pag. 69. *Mercedem quoque illis repositam in cælis (non apud Judices si se ulciscantur per eos) toties ingeminat, ne præ hac terrena illius obliviscantur. Et filii quidem hujus seculi hanc præcipuam esse reputantes, quia de illa cælesti nihil sciunt nec cogitant, nihili faciunt illam centupli mercedem, pluris æstimantes, si talionem per Judices extortam receperint.* Et denique pag. 70. *Summa vero hæc sit: Si à Deo vindictam expetere in adversarios non licet, quomodo vindicare apud Magistratum licebit?* Ex quibus omnibus Racoviensium verbis apparet, eos non modo Christi præceptum, quo suam de litibus judicialibus sententiam confirmare student, ita accipere, ut tunc locum habeat, cum de vindicta, & talione agitur, verum etiam nihil aliud urgere, nisi homini Christiano vindictam, seu talionem per magistratum expetere non licere. Quæ satis, superque esse videntur ad demonstrandum, ipsorum sententiam de litibus forensibus eam esse, quam supra diximus, nec negari ab ipsis, tunc posse Christianum hominem sua per magistratum repetere, cum id sine ultione, & pœna aliqua alicui infligenda fieri potest. Nam, quod ejus quoque Christi præcepti meminerunt, quod est apud Lucam 6. 30. de non repetendis sibi ablatis ab eo, qui abstulit, & ad judicia illud quoque retulerunt, in quo tamen nullius ultionis, aut talionis repetendæ fit mentio, sciendum est, ipsos Christi verba de rebus violenter, aut certe per manifestam malitiam ablatis accepisse, vel teipso teste, ut perspicuum est ex iis, quæ scribis pag. 237, & 238. Quod ipsorum verba sane docent: quæ sic habent pag. 63. in fine, *Et adhuc apud Lucam aperte dicit, res ablatas ab adversario non repetendas. Certe per judices intelligit, quod sub lege licuit. Nam si non liceret per teipsum repetere, quanto magis per Judices, quibus adversarii malitia patefacienda foret, & cum eo contendendum.* Atqui, cum de rebus per violentiam, aut manifestam malitiam

ablatis

ablatis repetendis agitur, tunc necesse est fere, ut de ultione simul, ac pœna agatur illius, qui abstulit. Atque huc necessario referenda sunt Racoviensium verba, quæ, concludentes, statim subjiciunt, *Non esse ergo licitam piis provocationem ad judices, quod sub lege singulis licuit, aperte hic Christus docet.* Quod vero attinet ad Apostoli verba, fateris ipse, ibi de injuria, & fraude agi, ut ex iis apparet, quæ scribis pag. 161, & 162. quod sane indicare videntur aperte ea, quæ postmodum ab Apostolo subjiciuntur 1 Cor. 6. 8, *Sed vos injuriam facitis, & fraudatis.* Quanquam tu ita Pauli monitionem illam accipis, ut non à litigando, & suis per injuriam, & fraudem sibi ablatis per magistratum repetendis, sed ab alienis magistratus ope rapiendis Corinthios deterrere velit. Immo ex Pauli verbis rerum suarum per injuriam ablatarum apud magistratum repetitionem confirmari velle videris. Qua de re postea videbimus. Adversarios autem tuos Pauli verba ad ultionem per magistratum expetendam retulisse, inde constare potest, quod pag. 64, eorum verborum sententia recitata, statim subjungunt, *Et alias ultionem Deo commendandam, non alicui homini, docet.* Cæterum, quod supra dicta pag. 62, non solum dicunt, lites judiciales piis interdictas esse, sed ob eam caussam juramentorum forensium nullum usum futurum ajunt, unde perspicuum esse videtur, omnes prorsus judiciales lites piis interdictas esse, ipsos censuisse; Considerandum est, ejus, quod frequentius evenire solet, habitam ab illis fuisse rationem. Vix enim (præsertim in certis quibusdam regionibus) suum per judices repeti, & litigari posse videtur, quin simul adversæ parti alicujus gravioris mali periculum creetur. Non igitur dubito, quin Racovienses non omnes judiciales lites, omnemve suarum rerum per judices repetitionem Christianis interdici existiment, sed illas tantum, quæ ultionem quandam secum conjunctam habeant. Quod si tamen omnes interdictas esse velint (id quod ut credam, adduci prorsus nequeo) ego id tantum, quod jam pridem dixi, defendendum mihi suscepi. His ad hunc modum explicatis, nunc ad tua pro contraria sententia argumenta veniamus.

I. Primum igitur pag. 37 per magistratum malo resisti posse, nequaquam id Jesu prohibente, ex eo ostendere conaris, quod Jesus dixit Matth. 5. 22. Joh. 18. 23, *Obnoxius erit judicio*, & alibi ait, *testimonium perhibe* (addis tu autem de tuo Et accusa) *de malo*, & illa quoque verba protulit Matth. 5. 26, *ne quando tradat te adversarius judici.* Post quæ verba addis, *Eo pertinent & sequentia* (videlicet post præceptum illud, *Non resistere Malo*) *ne patiamur trahi in judicium ab eo, cui abstulimus sua, ne cogamur judicio confecto perdere & sua & nostra, Et ne ab illo expectemus vocari in jus, cui onus aliquod contra jus imposuimus: Ne cogamur per judicem eadem quæ aliis intulimus mala in duplum referre.* Hactenus verba tua. Ex quibus sine dubio, quemadmodum ex pluribus posterioris tui scripti locis apparet, & quæ in margine hoc loco adscripta sunt demonstrant, id potissimum probare in animo habes, Christum judicia non abrogare, sed approbare. 1. Et quanquam in prima responsionis nostræ parte cap. 5. satis disputatum est, locorum, quos hic citas (præter illum *testimonium perhibe de malo*) vel te ipso teste, eum sensum esse, ut humana & civilia judicia iis minime confirmentur, tamen quia nos ea à Christo approbari ultro concedimus, tanquam si id recte à te, iis citandis, probatum fuisset, dicimus, istud nihil ad rem facere. Etsi enim Christus politica judicia approbat, id est suis dictis civilem magistratum confirmat, non tamen ei, qui injuriam passus est, ope magistratus vindictam expetere, atque ea ratione Malo resistere permittit. Sed tantum ipsi magistratui, vel ex officio, vel si is tamen qui læsus est, accuset, aut alius quispiam deferat, in eum vindicare concedit, qui alteri injuriam fecit. 2. Nec vero cum ait, *ne quando tradat te adversarius judici*, ejus quod fieri ab homine Christiano jure possit, sed ejus, quod à quovis homine fieri contingat, rationem habuit. 3. Cum autem ait, *testimonium perhibe de malo*, etiamsi coram magistratu uterque esset (si modo pontifex ille magistratus, qualem hoc loco intelligere debemus, censendus est) non tamen magistratus rationem aliquam habuit Christus, cum ad eum modum ei, qui se percusserat, respondit Quasi dicere voluerit, Hic coram magistratu me accusa, si male locutus sum. Nam quomodo accusationi locus esse poterat, si cum ipso magistratu ea verba fecerat Christus, propter quæ ille ipsum cæciderat? Nonne perspicuum est, Testimonium perhibe de malo, eo in loco nihil aliud esse, quam, Doce, cur male sim locutus? Namque Docendi vim, præsertim apud eundem Euangelistam, alibi quoque verbo μαρτυρεῖν inesse, quod verbum in vulgata editione est Perhibere testimonium, inter alios demonstrat locus ille Joh. 7. 7, *Non potest mundus odisse vos, me autem odit, quia ego testimonium perhibeo de illo, quod opera ejus mala sunt.* Ibi enim sine dubio Testimonium perhibeo idem valet, quod Doceo, & demonstro. Nam simplex de suis malis operibus Jesu Testimonium parvi fecisset mundus, nisi simul, id ita se habere, Jesus aperte ostendisset. Propterea tu ea, qua soles, confidentia, & hic, & pag. 153. & 236. & 248. tanquam ab ipso Christo dictum, verbum accusandi ejus verbis admiscuisti, immo pro verbo Perhibendi testimonium substituisti, ut scilicet, accusare coram magistratu, per Christum licere, confirmares, nihil interim animadvertens, non de qualibet accusatione hic quæri, sed de ea tantum, quæ sui ulciscendi gratia instituitur, qualis certe non fuisset ista, cum Christus suum illum percussorem, a quo accusari debuisset, nec ulla ratione læsisset, nec ipsi percussori læsisse visus esset, sed duntaxat summo sacerdoti superbe nimis respondisse.

II. Quoniam, ut supra monuimus, ex iis, quæ Paulus priore ad Corinthios Epistola cap. 6. scribit, colligere videris, licere Christiano homini per magistratum res suas sibi per injuriam ablatas repetere, nec ullam distinctionem adhibes, an id cum pœna, aut detrimento auferentis fiat, nec ne, sive utrum cum ultione aliqua id sit conjunctum, an secus, operæ pretium erit ostendere, ex Pauli verbis nihil tale colligi posse. Pag. igitur 161. breviter ais, Paulum eo in loco nihil aliud agere, nisi ut eos reprehendat, qui aliena in judicio petebant, & suis rebus fraudare alios tentabant. Pergens autem in initio pag. 162. hæc verba scribis, *Hic est sensus verborum Pauli, quibus legitimus Magistratus & legitima juris dicendi forma suffragio Pauli confirmatur, & dicitur sua defendere, ne alieni illa rapere, per injuriam debeant, & per legitimum Magistratum sibi addicere, quærere & satagere licere Christiano homini.* Jam vero finge, sensum verborum Pauli eum esse, quem supra dixeras, quomodo (quæso) audes affirmare, Paulum hæc dicere? Nam quæ conclusio fuerit ista? Non licet aliena in judicio petere, & suis rebus alios fraudare. Ergo sua in judicio, ne per injuriam rapiantur, defendere, & sibi addicere per legitimum magistratum licebit. Certe hac eadem ratione sic concludere poterimus. Non licet extra judicium aliena rapere, vel rapta retinere. Ergo sua extra judicium, ne rapiantur, defendere, & rapta repetere licebit. Quanquam tu, ut vidimus, non quidem ex Pauli verbis id, quod quæris, consequi ais, sed (ut nimirum de audacia tua multo evidentius constaret) in ejus verbis id dici affirmas. Præterea, qua ratione defendere potes, Paulum ibi non quidem lites illas simpliciter detestari, sed aliena in judicio petentes damnare, cum ea verba dicat? *Quare non magis injuriam accipitis? Quare non magis fraudem patimini?* Hinc enim apparet, eum velle potius, ut quis & injuriam, & fraudem sibi fieri sustineat, quam, ut litiget. Itaque necesse est, istum, quem à litigando dehortari vult, in hasce difficultates conjectum esse, aut certe conjici posse, ut aut litiget, aut injuriam, fraudemque patiatur. Hoc autem neutiquam de eo dici potest, qui aliena petit, sed de eo dici necesse est, à quo aliquid vel petitur, vel aufertur. Hoc Ipse animadvertens, conatus es verba Pauli ita interpretari, ut non ad rem præsentem,

sed ad id, quod fieri, nescio quo modo, posset, accommodentur. Sic enim ais, *Qui cum inter duo mala constitutus, perdere sua bona & rapere aliena, potius sua perdere deberet, quam aliena rapere, oblitus legum Christianarum, cum periculum nullum sit ut perdat sua, conatur rapere aliena.* Atqui hoc tuo commento nihil aliud agis, quam ostendis, Paulum de istiusmodi homine in prædictis verbis loqui non posse, cum tu hominem istum in nullo periculo esse dicas perdendi sua, & Pauli verba, ut paullo ante dictum est, de eo manifeste agant, qui injuriam accipere, & fraudem pati possit, & sic de suis bonis periclitetur. Præterea vix unquam contingere poterit, ut quis inter hæc duo mala sit constitutus, ut vel aliena rapere, vel sua perdere cogatur? Unusquisque enim in civili ac privata vita (nam extra hos fines saltem vagari Pauli oratio non debet) si velit, vel sua conservare posse videtur, etiamsi aliena non rapiat, vel nullo modo, ne aliena quidem rapiendo, sua conservare. Quocirca ridicula plane ista tua verborum Pauli interpretatio censeri debet. At enim (dices) Paulus ea verba addit, *Sed vos injuriam facitis, & fraudatis, & hoc fratribus.* Ex quibus apparet, eum non de iis loqui, qui in periculo essent perdendi sua, sed de iis, qui aliis, quod suum erat, eriperent. Respondeo, Paulum de utrisque locutum fuisse, nam utrique in Corinthiorum Ecclesia erant. Et quia ad utrosque simul scribebat, propterea inter ipsos minime distinxisse, sed, tanquam unum quempiam hominem, totum illud Ecclesiæ Corinthiorum corpus considerasse. Cum igitur in Ecclesia essent, qui injuriam, & fraudem non quidem in judicio, sed privatim fratribus facerent, & rursus, qui, ne injuriam, & fraudem paterentur, ad judices decurrerent, utrosque unica appellatione complectens, hos primum reprehendit Apostolus, & dicit, satius esse, ut damno afficiantur, quam ut cum fratribus litigent. Deinde illos, tacite à minore ducto argumento, acriter increpat. Ac si diceret, Si illi inter vos digni sunt reprehensione, qui non potius damnum æquo animo ferunt quam ut cum fratre litigent, quanto magis alteri illi ex vobis reprehendendi sunt, qui damno fratres afficiunt? Et sane vehementer culpandi estis, postquam inter vos non tantum injuriarum impatientes reperiuntur, sed etiam ipsis fratribus inferentes injuriam. Hanc Pauli mentem esse confitebitur (credo) quisquis rem ipsam, & Apostoli verba paullo diligentius expenderit.

III. Ex iis, quæ pag. 236, & 237. scribis, hoc tuum argumentum aperte colligitur ad probandum, licere homini Christiano alterum de iniquitate coram magistratu accusare. Cuicumque licet provocare, eidem de iniquitate alterum coram magistratu accusare licet. Sed homini Christiano licet provocare. Igitur homini Christiano alterum de iniquitate coram magistratu accusare licet. Ut autem tui argumenti propositionem probes, ais, provocationem nihil aliud esse, quam accusationem ad superius judicium (sic enim loqueris) de iniquitate judicis. Assumptionem vero Pauli exemplo confirmas, qui Cæsarem appellavit Act. 25. 11. Affers præterea Apostolorum exemplum, qui dixerunt, Act. 5. 29. magis obediendum esse Deo, quam hominibus. Nam, cum hoc dicerent (inquis) ad superius tribunal provocaverunt.

Ista tua argumentatio pluribus de caussis nihili est facienda. Primum enim illud animadvertendum est, etiamsi probares, posse hominem Christianum accusationem de iniquitate alterius coram judice instituere, non tamen necessario aliquid contra Racoviensium sententiam, quam nos defendendam suscepimus, probatum iri. Potest enim fieri, ut quis alterius iniquitatem ad magistratum deferat, & tamen nullam interim vindictam expetat, nullumque illi periculum creet. Exemplum ex iis peti potest, quæ alibi supra de rebus suis à prædonibus ablatis per magistratum repetendis disputavimus. Et sane in ista iniquitatis accusatione, quam tu provocationi inesse vis, nec vindicta expetitur, nec alicui ullum periculum creatur. Ut mox videbimus. Nam quid deinde est, quod ais, provocationem nihil aliud, quam accusationem esse ad superius judicium de iniquitate judicis? Est quidem provocatio instituta, ut, si quis à judice contra se iniquam sententiam latam esse arbitretur, ea ut revocetur, curare possit, non tamen, vere ac proprie loquendo judex iste in provocatione coram superiore judice iniquitatis accusatur, nec contra ipsum judicium aliquod instituitur. Sed id tantum quæritur, ne ejus sententiæ stetur, &, ut causa coram alio tribunali cognoscatur. Eventus autem provocationis id manifeste ostendit. Nam, etiamsi à superiore judice inferioris sententia revocetur, & rescindatur, non tamen inferior judex ob eam rem ulla ratione punitur, aut ullum ex ea re damnum sentit. Cum judex ob sententiam inique latam, sive dolo malo, sive per imprudentiam id fecerit, accusatur, & punitur, non per provocationem ad superiorem judicem illud fit, nec (nisi fortasse cum de ipsius dolo agitur) donec provocationi est locus, sed contra ipsum judicem, qui iniquam sententiam tulit, nominatim judicium instituitur, cum jam ejus sententia in rem judicatam transiit, ex qua læsum quis se esse sentiat. Hæc dum à te non animadvertuntur, in turpe erratum es lapsus, provocationem inquiens nihil aliud esse, quam accusationem ad superius judicium de iniquitate judicis. Ex quo apparet, argumenti tui propositionem non modo à te probatam non fuisse, sed etiam falsam esse. Præsertim, quatenus ea ad propositam quæstionem de vindicandis per magistratum injuriis pertinere possit.

Jam assumptio etsi vera est, tamen perperam omnino tu eam probare tentasti. Quare, quod ad disputationem ipsam attinet, ea pro falsa haberi potest. Nam quid habet commune Pauli appellatio cum provocatione, de qua in tuo argumento agitur? Neque enim Paulus de judicis alicujus iniquitate conqueritur, tanquam iniquam sententiam contra se tulerit. Quippe cum nulla adhuc sententia in ejus causa à quoquam lata fuisset. Sed tantummodo, tanquam minus competentes judices, eos, qui sibi propositi erant, rejicit, & unum Cæsarem pro competente sibi judice agnoscit, eumque appellat. Sed tu nimirum, verbi Appellandi ambiguitate deceptus, inter appellationem, & appellationem non distinxisti. Appellat is, qui sententiæ jam à judice inferiore latæ, tanquam iniquæ, stare non vult, & à judice superiore causam suam cognosci petit, & de hac appellatione, seu provocatione loquitur argumentum tuum. Appellat is etiam, qui ante judicium cœptum, non à sibi proposito judice, tanquam sibi minus competente, sed ab alio quopiam causam suam vult cognosci, ad quem proprie causæ cognitionem pertinere contendat. Et hæc fuit appellatio Pauli, cum Cæsarem appellavit. Propterea, antequam ea verba protulisset, *Cæsarem appello*, sic locutus fuerat, Act. 25. 10, *Ad tribunal Cæsaris sto. Ibi oportet me judicari.* Nec vero Paulus, cum Cæsarem appellavit, sua sponte id fecit, idve sibi præcipue proposuit, ut iniquum judicium vitaret, nedum ut de iniquitate judicem aliquem accusaret, sed (ut ipse & confiteris simul, & urges, id instinctu Spiritus Sancti factum est, ut ea ratione Paulus Romam perduceretur Act. 23. 11, atque ibi, quemadmodum dominus Jesus illi prædixerat, de ipso Jesu testaretur, idque sub iniquis judicibus, ut eventus manifeste comprobavit. Eorum enim jussu tandem interfectus est. Et certe, si Paulo suum ipsius commodum propositum fuisset, haud verisimile est, eum Cæsarem appellaturum fuisse. Hac enim ratione videri poterat, se à Festo responsum illud accepturum, quod accepit, *Cæsarem appellasti, ad Cæsarem ibis*, & vix futurum, ut liberaretur. Quod alioquin facile fieri posse apparebat, ut res ipsa ostendit. Nam & Rex Agrippa dixit Act. 26. 32, *Dimitti poterat homo hic, si non appellasset Cæsarem.*

Quid autem est, quod ais, Apostolos ad superius tribunal provocasse, cum dicerent, Deo magis obedire oportere, quam hominibus? An non hic error est nulla

pro-

prorsus excusatione dignus? De nullo enim judicio loquuntur Apostolorum verba, sed tantum de imperio. Ut non modo provocationis, sive appellationis, de qua loquitur, argumentatio tua, nullum in ipsorum verbis indicium extet, sed ne alterius quidem illius, de qua paullo ante egimus, & ita nihil penitus ad id, de quo argumenti tui assumptio loquitur, exemplum istud Apostolorum pertineat.

IV. Sed video, magnum aliquod momentum tibi ad vindictam per magistratum expetendam in eo inesse videri, quod ais, Paulum minatum magistratui fuisse, qui se Romanum civem contra leges Romanas virgis percuti, & cædi jussisset. Non enim solum pag.239 id affirmas, ubi argumenta profers mentis Pauli in judiciorum materia, sed idem quoque antea pag.231 obiter affirmaveras, addens expressius, Paulum ibi minari, se delaturum injuriam ad magistratum superiorem.

Atqui, Palæologe, insigniter hac in te hallucinaris. Neque enim Paulus aliquid minatur, & ejus verba, ex quibus tu eum minari colligis, alio, quam, quo tu putas, referuntur. Sunt autem ea verba Acto. 26.37. Cum enim Paulus, & Silas Philippis, postquam magistratuum jussu virgis cæsi fuissent, in carcerem conjecti essent, mittunt magistratus lictores ad carceris custodem, jubentes, ut eos dimitteret. Quod audiens Paulus, etsi jam divina ope una cum Sila liberatus erat, sic eis dixit, *Cæsos nos publice indemnatos homines Romanos miserunt in carcerem, & nunc occulte nos ejiciunt? Non ita, sed veniant ipsi, & nos educant.* Ubi (quæso) hic minæ apparent, præsertim de ferendi injuriam ad superiorem magistratum? Ego sane nihil aliud video, quam Paulum noluisse, se, & Silam occulte dimitti, sed, quemadmodum publice, tanquam fontes aliqui ac malefici, cæsi, & carcerati fuissent, sic etiam publice, tanquam insontes, liberari, ut ipsorum innocentia pateficret, ne alioqui Jesu Christi nomen, cujus ipsi legati erant, male audiret, & Evangelicæ prædicationis cursus per ipsos institutus ea ratione impediretur, quod ut facilius obtineret, injuriam sibi, & socio factam commemoravit. &, quod cives Romani essent, addidit. Nam certum erat, hoc audito, plus etiam, quam ipse petiisset, magistratus illos præstituros, qui, etiamsi plane compertum habuissent, Paulum injuriam suam nunquam delaturum, tamen, cum ipsi per se eum una cum socio dimittendum censuissent, deinde vero, propterea quod cives Romani essent, haud leviter se errasse animadvertissent, omnino, ut errorem suum aliqua ex parte emendarent, id, quod petitum à Paulo fuerat, ipsi sua sponte fecissent, præsertim, cum citra Pauli ipsius delationem superiori magistratui omnia, quæ gesta erant, patefactum iri, admodum verisimile esset, qui civibus Romanis gravem factam injuriam, nec ulla ratione (ut ita dicam) correctam non plane impunitam esset relicturus. Nullæ igitur prorsus sunt hic Pauli minæ, sive verba sive sententiam spectes, quamvis tu, ne tibi usquam hac in parte sis dissimilis, satis confidenter Paulum, se injuriam sibi factam delaturum comminantem facias.

V. Verum quid dicemus de tua illa argumentatione, quæ pag.246. continetur? Ais enim, *Si pro inflicto colapho, si pro eversis bonis, si pro vi non licet ad judicem accedere Christiano homini, nec licebit Christiano homini in his causis, judicio præsidere. Quod enim non licet petere non liceat reddere, & frigeret Judex si nullus ad judicem accedere posset.*

Certe, cum jam sæpissime, qualia sint argumenta tua, experti simus, non amplius mirari debemus, te ita pueriliter argumentari. 1. Primum enim, quod affirmas non licere reddere id, quod petere non liceat, quis unquam tibi istud concedet, qui noverit, Deum posse eos, qui injuria nos lædunt, ulcisci, cum tamen nobis à Deo contra ipsos vindictam petere non liceat, ut à nobis supra, quid tu adversus hanc certissimam veritatem attuleris, demonstratum est? Præterea, an non ipse pag.252, 253 & 254, aperte fateris, per Christi præcepta nobis præcisam esse viam decurrendi ad magistratum, si eum, qui nos læserit, facinoris in nos admissi pœniteat? Quid igitur, si iste nihilominus à nobis accusatus fuerit, & in vindicta à magistratu contra eum petenda nos ipsi persistamus, nunquid propter ejus pœnitentiam non poterit magistratus in eum vindicare? &, cum nos peccemus, & juste coram Deo non possimus adversus istum injuriæ, qua nos affecit, ultionem à magistratu petere, ipse quoque magistratus peccabit, nec juste coram Deo poterit ab isto nobis factæ injuriæ pœnas sumere, eumque pro merito ulcisci? Profecto, si ita rem se habere velis, tu is es, qui magistratus gladium gestantis auctoritatem labefactas, eamque otiosam atque inutilem reddis. Vix enim invenietur, quomodo eam exercere possit, si omnes impune habituri sunt, quos admissi facinoris pœniteat, id est, ut ipse pag.252, tua verba interpretaris, qui ab se offenso dicant per pœnitentiam, Parce mihi. Huc accedit, quod magistratus eum puniens, qui in alterum injurius fuit, non illi tantum, qui injuriam accepit, sed reipublicæ quoque suum reddit, cujus maxime interest neminem injuria affici, & injuria afficientes puniri. Quare, etiamsi alioquin verissima esset, tamen inanis prorsus hic foret regula ista tua: Quod non licet petere, non licet reddere, neque propterea sequeretur, in injuria afficientem vindicari à magistratu non posse, quamvis is ipse, qui injuria affectus est, id non possit petere, nisi ipsam quoque rempublicam ea petitione interdici constaret. Mitto quod, ut tibi pag.271 & alibi placere apparet, ipsius Dei in facinorosis puniendis caussa agitur, nec eorum punitio sine numinis divini offensione negligi potest. Itaque (te judice) ipsi Deo, dum facinorosi puniuntur, suum quodammodo redditur, non modo privato læso, & reipublicæ.

2. Jam, quod deinde addis, inquiens, *Frigeret judex si nullus ad judicem accedere posset*, non semel, ut arbitror, à nobis supra confutatum est, cum, ut ibi diximus, nihil impediat, quominus judex ex officio punire fontes possit. Nec vero, si is, qui injuriam accepit, ipse accusare non potest, & sui ulciscendi gratia ad magistratum accedere, ut ve accedatur, curare, idcirco alii innumerabiles accusare non possunt in iis omnibus judiciis, quæ publica dicuntur *, quamvis in ipsis de privata injuria agatur qualia sunt de adulteriis, de sicariis, de vi, de veneficiis, & alia id genus.

VI. Sequitur mirificum quoddam argumentum; quod colligitur ex iis, quæ scribis pag.248 in fine responsionis ad adversariorum objectionem 15. Ais enim, ipsum Christum Joh.18.23 injuriæ accusasse illum, qui se coram pontifice cæcidisset, quod scilicet sine caussa id fecisset. Nam (inquis) *cur me cædis, est, sine causa cædis.* Quod si Christus ipse magister noster, & exemplar ad quod nos conformare debemus, de injuria accusavit, cur nobis idem facere non liceat?

Equidem nescio, an merito reprehendendus sim, qui hujusmodi tua argumenta commemorem. Quis enim unquam præter te vel somniasset quidem, Christum accusare, quia dicat alicui coram magistratu (si tamen magistratus erat, ad quem scilicet ejus rei cognitio spectaret) se propter aliqua verba, quæ dixisset, percutienti, Si bene locutus sum, cur me cædis? Nunquid isto pacto, atque istiusmodi verbis accusatio institui solet? Annon admonitio, & reprehensio potius censenda est, una cum sui extrajudiciali quadam defensione conjuncta? Nonne is, qui eum percusserat, unus è ministris illius magistratus erat, unde ab ipso magistratu percussus videri poterat, ut nullus accusationi locus esset? Quid (quæso) efficere in animo Christus habuisset, istum accusando? Num verisimile erat, magistratum illum iniquissimum & ipsi infensissimum ipsius accusationem suscepturum, eique jus redditurum præsertim contra ministrum suum, qui etiam sui caussa id fecerat, propter quod accusaretur? Adde quod, ut modo, & ante submonuimus, haud verisimile est, ad magistratum istum, hoc est ad summum

* Vide Justiniani imper. institut. lib 4. cap ultimo.

 facer-

sacerdotem, ejusmodi caussarum cognitionem spectasse, sed præsidem, quique ab ipso judices delegati essent, de injuriis privatorum jus reddere consuevisse.

VII. Eadem pag. 248. denuo argumentaris, & ais, *Si licet mihi ea quæ volens do mutuo, sperare tempore constituto, inter me & illum cui meam pecuniam dedi, recipere, cur non debeo sperare ea quæ mihi per vim sunt ablata, per accessum ad Deum, hoc est, Magistratum, vicarium Dei recuperare?*

Egregia sane argumentatio, & duarum rerum, tanquam similium, ingeniosa collatio. Quasi vero, cum mutuo datum recipitur, aliquo vel levissimo quidem damno is, qui acceperat, afficiatur, quemadmodum gravissimo is affici solet, ex cujus manibus per vim ab ipso ablata magistratus ope recuperantur. Nemo enim nescit, quam graves raptoribus sint constitutæ poenæ præter ipsarum rerum raptarum restitutionem, præsertim vero hac ætate nostra, in qua plerisque in locis vel propter simplicissima eaque admodum levia furta homines, magistratu jubente, suspenduntur. Quod si tamen contigerit, per vim rapta, magistratus ope, sine raptoris damno recuperari posse, ejusce rei caussa ad magistratum accedere licere, ut alibi dictum fuit, & ipse concedo, nec adversarii tui negant.

VIII. Supra visum est, te injurias per magistratum ulcisci licere, ex eo argumentatum fuisse, quod Christus apud Matthæum ea verba dicat Matth. 5. 25, *ne quando te tradat adversarius judici*. Ad quod brevissime respondimus, Christum ibi non de eo, quod fieri debeat, sed de eo, quod fieri contingat, verba facere. Nunc alia ratione ex universa admonitione illa argumentaris. Pag. enim 252. ais, Christum eo loco indicasse, offenso semper licitum esse accessum ad magistratum, cum non moneat offensum, ut parcat, nec ad judicem accedat, sed offendentem, ut acceleret satisfacere pro injuria illata.

Hæc tua argumentatio ex simplici conjectura ducta, nihili est æstimanda, & fallacissima est conjectura ista. Quandoquidem non, ubicunque aliquid dici convenienter potuisset, ibi etiam dictum est, quamvis verissimum sit. Sed necesse est, ut dici non solum potuerit, sed etiam debuerit. Quid, quod nullo pacto consentaneum erat, ut Christus eo loco offensum moneret, ne ad judicem accederet? Nam ibi de iis tantum agebatur, quæ ad præceptum non occidendi aliquo modo pertinerent, & propterea non de offenso, sed de offendente verba fieri debebant. Præsertim, cum de offenso infra proprio loco agendum esset, ubi videlicet de lege talionis sermo futurus erat. Nec tractationes istas confundere decebat Quod tu minime vel animadvertens, vel certe cogitans, ineptam istam tuam conjecturam ex Christi verbis duxisti.

IX. Pergis autem, & eadem pag. 252. ita reipsa argumentaris. Christus apud Lucam monet Luc. 17. 3, & 4, ut fratri offendenti, si eum injuriæ nobis factæ poeniteat, ignoscamus, Ergo, si eum non poeniteat, poterimus non ignoscere, & proinde ad magistratum injuriæ nostræ vindicandæ caussa accedere. Atque eadem pag. & pag. seq. affirmas, hanc esse legem charitatis latam à Christo omnibus Christianis, ut tunc demum ab ulciscenda per magistratum injuria abstineamus, cum facinorosum admissi in nos facinoris poeniteat.

Hic Palæologe graviter es lapsus, qui non animadverteris, quo sensu Christus apud Lucam dicat, ignoscendum, sive, ut ibi scriptum est, dimittendum esse fratri poenitenti. Non enim de non vindicanda tantum injuria ibi agit Christus, sed etiam, idque præcipue, de non rejiciendo aliquem, tanquam minime verum fratrem, omnino loquitur. Quemadmodum Matthæi locus cap. 18. qui Lucæ loco, ut ex antecedentibus apparet, sine dubio respondet, manifestum facit. Sic enim apud Matthæum Christus loquitur, *Si peccaverit in te frater tuus, vade, & corripe eum inter te, & ipsum solum. Si te audierit, lucratus es fratrem tuum.* En tibi, quid potissimum sit apud Lucam poenitenti fratri ignoscere, sive dimittere. Nempe illum pro vero fratre agnoscere, qui antea non erat, id est, per peccatum suum esse desierat. Siquidem ista apud Matthæum verba, *Si te audierit, lucratus es fratrem tuum*, non tam consecuti effectus, quam officii admonent. Perinde est enim, ac si dictum foret, Si te audierit, cum opera tua factum sit, ut frater tuus vere denuo extiterit, eum complectere, nec amplius illi negotium facesse. Itaque, sicut verba illa apud Lucam, *Si peccaverit in te frater tuus, increpa illum, &, si pœnitentiam egerit*, idem prorsus declarant, quod illa apud Matthæum, *Si peccaverit in te frater tuus, vade, & corripe eum inter te, & ipsum solum. Si te audierit*, sic necesse est, ut, quæ utrobique statim inferuntur, & imperfectum sermonem concludunt, eandem sententiam contineant, & idcirco idem re ipsa sit apud Lucam Dimitte illi, quod apud Matthæum Lucratus es fratrem tuum. Fateor igitur, si quis in nos injurius fuerit, &, à nobis privatim monitus, nolit peccatum suum confiteri, & emendare, nos non modo posse, sed etiam debere illi non dimittere, ut à contrario sensu ex Christi verbis apud Lucam colligi potest, id est, ut ex Matthæo liquet, non debere nos eum pro vero fratre agnoscere. Sed quid faciendum est? Illud nimirum, quod ibidem apud eundem Matthæum dilucide Christus explicat. Monendus est iste iterum, adhibito adhuc uno, aut altero teste. Quod si ne tum quidem resipuerit, Ecclesiæ illius loci res tota patefacienda est. Cui si iste morem gerere noluerit, tum nobis, tanquam membrum à reliquo corpore separatum, est habendus, & hoc est illi non dimittere. Quocirca tantum abest, ut ex Domini Jesu verbis apud Lucam colligi possit, nos posse ad civilem magistratum eum deferre, qui, cum nos injuria affecerit, resipiscere nolit, & illum puniendum curare, eaque ratione injuriam nobis, ab eo factam sarcire, ut si, quemadmodum fieri decet, Matthæus interpres adhibeatur, inde omnino colligi debeat, in non remittenda injuria non posse nos ulterius progredi, quam, ut eum, qui nos injuria affecit, ad Ecclesiam deferamus, &, si peccatum suum agnoscere recuset, pro fratre amplius non habeamus.

Erras igitur vehementer, cum verba Christi apud Lucam ad aliquam offensæ condonationem accommodas ab ea condonatione separatam, quæ illi (ut ita dicam) non-condonationi opponitur, de qua apud Matthæum agitur. Certum enim esse debet, Christum condonationem istam suis verbis complexum fuisse, deque ea potissimum egisse. Alioqui sequeretur, nos nullo modo condonare injurias posse, aut saltem debere, nisi injuria afficientem poeniteat. Quod & falsissimum est, & à te ipso, ut statim videbimus, negatum. Nam quod in initio pag. 253. non obscure inter condonationem, quæ corde fit, & eam, quam extrinsecam reconciliationem appellas, distinguere videris, & tacite verba Christi apud Lucam ad extrinsecam tantummodo istam reconciliationem refers, quasi Christus offendentis poenitentiam non ad cordis interiorem, sed ad externam condonationem concedendam requirat, quam externam condonationem in eo potissimum consistere vis, ne offensus, sui ulciscendi gratia, ad magistratum accedat, totum, inquam, istud nulla ratione admitti potest. Primum enim Christi verba generalia sunt, & indistincte prolata. Nec de tua ista distinctione quidquam alicubi apparet. Inquit enim simpliciter, idque bis, Dimitte illi. Quæ verba sine dubio omnem condonationem complectuntur. Deinde distinctio ista tua rationi minime est consentanea, duplici de caussa.

Una caussa est, quod nemo ex corde remittit, qui extrinsecus non reconciliatur, ea præsertim ratione, quam ipse hoc loco intelligis, id est, qui à magistratu adeundo contra offendentem non abstinet. Quemadmodum, ut manifestissimas hujusce rei rationes omittam, ex eo ipso loco apparet, ubi Christus monet, ut unusquisque fratri suo ex corde injurias condonet,

quem

quem tu ad distinctionem istam tuam confirmandam attulisti. Is est in extremo 18. cap. Matthæi. Etenim in parabola illa, ex qua Christus monitionem suam derivat, cuique ipsam accommodat, servus ille conservum suum sibi pauxillulum pecuniæ præ illa, quam ipsi Dominus sibi ab eo debitam condonaverat, debentem, in carcerem conjici curavit, nec inde exire permisit, donec debitum solueret. Quod audiens Dominus, condonationem suam revocavit, istumque servum tortoribus tradidit, usquequo id omne, quod sibi debebat, exolueret. Et Christus statim addit, *Sic & pater meus cælestis faciet vobis, si non remiseritis unusquisque fratri suo de cordibus vestris.* Ex quo perspicuum est, servum istum non remisisse ex corde. Unde vero id colligitur, nisi ex eo, quod factis jus suum est persecutus, & externam, sive extrinsecam istam tuam reconciliationem non præstitit? Immo istud est Ex corde, sive Ex animo non remittere, Factis scilicet jus suum persequi. Itaque is, qui ex corde condonat, ei opponitur, qui externis factis non reconciliatur. Apparet enim istum, si dicat se injuriam condonare, ex animo non loqui. Tantum abest, ut ex corde facta condonatio ab externa reconciliatione distinguatur, & ab ea sejungi possit, ut tu gravissimo errore satis aperte affirmas. Nec vero est, quod dicas, istum, qui offensus est, ab externa, quam tu intelligis, reconciliatione, nisi offendentem poeniteat, abstinere (ipsa tua verba adscribam) *non propter se, sed propter disciplinam, quam tenentur tueri omnes.* Hic enim adhuc gravius, id est periculosius erras. Nam, si istud verum est, non modo poterit offensus offendentem istum accusare, atque, ut in eum per magistratum vindicetur, curare, sed etiam omnino debebit. Quo, ut alibi diximus, nihil iniquius excogitari potest.

Altera caussa, cur distinctio ista tua rejici debeat, est quod ex ea sequitur, licere quidem eum, qui nos offenderit, ad magistratum deferre, sed non, si prius eum sui facinoris pœniteat. Cujus tamen diversitatis nulla ratio reddi potest. Præsertim, si tibi ipsi constare velis. Si enim idcirco licet offenso offendentem accusare, ut publica disciplina conservetur; certe, cum de publica disciplina conservanda non minus in eo puniendo agatur, quem facinoris pœniteat, quam eo, quem minime pœniteat, nulla inter utrumque, quod ad ipsos accusandi potestatem attinet, differentia esse debet. Nam quid (obsecro) facinorosi pœnitentia, id est ab eo ipso, quem suo facinore maxime læsit, veniæ petitio ponderis habere potest ad legalem vindictam reprimendam? Certe nullam. Docere nos hoc debet id, quod in Israëlis populo ex divina lege per Mosem lata fiebat, & jure civili Romanorum, ut arbitror, receptum est. Sub lege quidem Mosaica non modo veniæ imploratio ab eo, qui maxime læsus fuerat, sed ne ipsa quidem veniæ impetratio aliquid proderat, quominus de delinquente pœnæ in ipsa lege constitutæ sumerentur. Atque hoc idem hodie multis in locis fit. Idemque crediderim in publicis judiciis, de quibus paullo ante locuti sumus, jure civili constitutum esse. Quamvis enim ei, qui injuriam accepit, satis factum fuerit, non tamen reipublicæ est satis factum. Ubi vero est illa tanta Dei justitia, quam tantopere alibi urges, ut mali male pereant, & vindicentur malefacta, nec, cum ea de re agitur, proximi dilectionis ulla ratio habeatur, ut legitur libri tui pag. 271. si sola delinquentis pœnitentia, id est veniæ petitione, fieri vis, ut is, contra quem delictum commissum est, non possit curare, ut delinquens puniatur? Nec vero hæc idcirco à me dicuntur, quia in eo te reprehendam, quod velis, aliquando ad magistratum acceptæ injuriæ vindicandæ caussa accedere non licere, in quo etiam te vehementer laudo, sed ut ostendam, teipsum hac ratione axiomata tua quædam, contra quæ supra disputatum est, convellere, & doceam, nullam distinctionem à te adhiberi recte posse inter eum, à quo veniam petit is, qui ipsum offendit, & eum, à quo non petit, quod attinet ad accusationem coram magistratu instituendam, &, quando omnino concedis, alterum accusare non debere, alteri quoque accusare non licere, concedendum tibi esse, demonstrem.

X. Ex iis, quæ pag. 267. scribis, hujusmodi tuum argumentum elicitur. Paulus monet 1 Cor. 6, ut à Christianis Christianus magistratus constituatur in Ecclesia, qui querelas audiat Christianorum, qui ab aliis Christianis, rapinis, & fraudibus offensi fuerint, iisque jus reddat. Igitur, Paulo auctore, Christiano homini acceptæ per rapinam, aut fraudem injuriæ vindictam per magistratum expetere licet.

Duobus potissimum modis ostendi potest, ista tua argumentatione nihil effici, quod Racoviensium sententiæ repugnet. Primum enim, etiamsi, ut supra disputatum fuit, dubium esse non videatur, quin in iis litibus, de quibus eo in loco Paulus loquitur, de fraude vindicanda ageretur, non tamen in ejusmodi caussis à Christianis hominibus judicium ferri, simpliciter laudat Paulus, sed comparate. Siquidem, ut ante ostendimus, damnat omnino Paulus tales lites, præsertim inter Christianos, & potius injuriam, & fraudem patienter ferendam esse docet, quam harum rerum caussa litigandum. Itaque ejus sententia est, Si quis nihilominus pati injuriam, & fraudem nolit, atque à litigando abstinere, præstare saltem sub judicibus Christianis & fidelibus litigare, quam sub infidelibus. Atque idcirco recte à Racoviensium scriptore pag 64, & 77, dictum fuerat, propter impatientes de judicibus in ipsa ecclesia deligendis Paulum locutum fuisse. Deinde animadvertendum est, cum de fraude, aut rapina, quam quia passus sit, judicabit in ecclesia Christi Christianus judex, eum in sententia ferenda Christianæ æquitatis, atque clementiæ fines præteriturum non esse, & satis habiturum, si is, qui rapinam, aut fraudem fecerat, quod vi, aut dolo alteri abstulerat, id universum restituat. Neque id fortasse perpetuo, sed tum demum, si ex ea restitutione summa restituentis inopia, quæ ante ablationem non esset, consecutura non sit, cum interim is, cui restituendum fuerit, commode vitam transigere queat, etiamsi aut partem, aut totum etiam id, quod suum erat, non recuperaverit. Aliam præterea pœnam fraudis, aut rapinæ nomine judex iste neutiquam reo infliget. Ex quo sequitur, actorem nihil tentasse, quod Christi præcepto, quod extare Racovienses contendunt, de non ulciscenda per magistratum injuria, ullo modo adversetur, & propterea ipsorum hac de re sententiæ repugnare censendum sit.

XI. Ex supra dictis patet responsio ad id, quod pag. 276. ex Christi præcepto Matth. 18. colligis, de quo antea egimus. Ubi modus præscribitur agendi cum fratre, qui in nos peccaverit. Nam, cum Christus dicat, si iste alioqui resipiscere nolit, deferendum esse ad ecclesiam, *Ergo* (inquis) *vindicare licet per Ecclesiam, quod per nos non licet.*

Patet, inquam, ex supra dictis ad tuam istam argumentationem responsio, cum certum sit, ecclesiam non vindicaturam injuriam alicujus ad se delatam ulla ratione, quæ cum Christi præceptis de injuriis non retaliandis plane non consentiat, sed tantummodo curaturam, ut is, qui injuriam fecit, tum demum eam resarciat, si id sine ejus magno malo fieri possit. Sed quid dico; quasi vero in ea Christi præscriptione aliquid insit, quod ad injurias aliqua ratione vindicandas ullo modo pertineat. Certum est enim, Christum, eum agendi modum cum eo, qui in nos deliquerit, præscribendo, nullam prorsus rationem injuriæ nostræ vindicandæ habuisse: sed tantummodo, ut ille resipisceret, nos vero charitatis officia illi præstaremus, & interim ecclesia, si opus esset, perpurgaretur, curasse. Nam quantus est error ille tuus, qui verbis, quæ prædicto loco statim addis, continetur! Ea sunt, *Deferre enim ad Ecclesiam erat ejus, qui culpam & offensam non poterat concoquere.* Dupliciter omnino hic erras Palæologe. Primum, quod, ut satis aperte antea feceras,

ras, his verbis tacite affirmas, de modo acceptam injuriam ulciscendi in Christi præceptione agi. Deinde, quod, dum expresse hic ejus rei rationem affers, ex præceptione permissionem facis.

Prius erratum vel ea Christi verba satis coarguunt, *Si te audierit, lucratus es fratrem tuum.* Ex quibus apparet, Christum, ut diximus, admonitione sua curare, non ut offenso satisfiat, sed ut offendens offensi opera, ac diligentia resipiscat. Nec vero mutatur hic Christi admonitionis finis, cum offendentem, qui privatim monitus resipiscere non vult, ad ecclesiam tandem deferri jubet. Immo tum maxime id, quod diximus, curat Christus. Nam, qui, vel eo solo, quem offendit, vel altero præterea, duobusve aliis monentibus, non movetur, movebitur fortasse, si tota ecclesia eum moneat, ipsaque hortante, resipiscet. Quod si non faciat, non tamen quidquam fieri vult Christus, quo vel is, qui offensus fuit, injuriam suam ulciscatur, vel ipse offendens à resipiscendo retrahatur. Nam quis futurus est, qui, gravissima aliqua injuria accepta, sese probe vindicatum esse existimet, si is, qui ei injuriam fecit, pro alieno ab ecclesia habeatur? Ubi etiam observandum est, Christum non ipsi ecclesiæ diserte præcipere, ut injuriosum istum non resipiscentem à sui consortione separet, atque excludat, quasi hanc pœnam, qua aliqua ratione injuria vindicetur, & ei, qui eam accepit, satisfiat, isti infligi velit, sed ad ipsum offensum verba sua dirigere, ac dicere, *sit tibi, sicut ethnicus, & publicanus.* Ex quo certum esse potest, potius offensum admoneri, ut supra etiam factum fuerat, quid ejus officii sit, quam aliquid ecclesiæ contra offendentem exequendum præscribi. Jam vero nulla commodior, aut aptior ad istum ab errore suo retrahendum, adque resipiscentiam invitandum ratio excogitari posse videtur, quam, si tantisper, dum resipiscat, à reliquorum societate separetur, & interim, ut Paulus monet 2 Thes. 3. 15, non pro inimico habeatur, sed, ut frater, moneatur. Nam, ut ibidem Paulus indicat, facile ipsum pudebit, & tandem, si sanabilis fuerit, ad pristinam mentis sanitatem revocabitur. Vide, quid tu ipse, qui hoc loco, vindicari in istum, affirmas, non omnino tibi constans hac de re scripseris pag. 283, in initio, & tota etiam pag. 282. Et hæc quidem, quod attinet ad prius erratum tuum.

Alterum tuum erratum ex eo manifeste coarguitur, quod Christi verba in universa illa monitione non permittentia sunt, sed præcipientia. Vade, & corripe, Adhibe tecum, Dic ecclesiæ, Sit tibi, &c Quocirca, etiamsi iste, qui injuria affectus est, culpam (ut tu loqueris) & offensam optime concoqueret, es tamen omnia facienda essent, quæ ibi Christus monet, & iste nihilominus injuria se afficientem ad ecclesiam deferre deberet, nisi prius vel sibi soli, vel alteri secum, duobusve monentibus auscultasset. Perperam igitur dictum à te est, deferre ad ecclesiam ejus fuisse, qui offensam concoquere non posset, quasi ei, qui concoquere posset, vel deferre non liceret, vel certe deferendi nulla necessitas incumberet.

XII. Eadem pag. 276. ad finem hæc tua verba leguntur, *Si licuit Petro non cedere Ananiæ, id quod Ananias donaverat, licebit etiam cuivis non cedere raptori absque jure suum pallium.* Atque idem repetis pag 322.

Vix dici potest, quam insulsa sit hæc argumentatio tua, quotque manifesti errores, ac fallaciæ in ea contineantur. Primum in eo vehementer erras, quod ais, Petrum quiddam Ananiæ non cessisse Act. 5 3, &c, cum in ipsa historia nihil aliud dicatur, nisi Petrum Ananiæ ejus gravissimum peccatum acriter exprobrasse, qui venditi prædii, tanquam integrum pretium, partem tantummodo quandam ad pedes Apostolorum deponens, Spiritui Sancto, vel potius Spiritum Sanctum mentitus esset, eique dixisse, non hominibus, sed Deo ipsum mentitum fuisse. Non igitur repetiit, seu non cessit quidpiam Petrus Ananiæ, neque id curavit, ut integrum venditi ab ipso prædii pretium in Apostolorum, & Ecclesiæ manus deveniret. Sed tantum, ut ejus ingens scelus patefieret, ne aliquis in illis Ecclesiæ initiis cum Spiritu Sancto quodammodo ludere, seque pro eo, qui non esset, Ecclesiæ, atque adeo ipsi Deo venditare assuesceret. Deinde in eo erras, quod affirmas, Ananiam aliquid donasse præter id, quod dedit. Credis enim, eum prædii venditi integrum pretium donasse. Quod tamen aliter se habet. Namque aliud est donare, aliud se donare profiteri. Ananias integrum venditi prædii pretium donare quidem se professus est, non tamen donavit. Atque ejus peccatum non in retinendo eo, quod jam donasset, sed in profitendo, se id donare, quod non donabat, fuit. Propterea verbum νοσφίζω, quo bis in ea Historia utitur Lucas, potius Seponendi verbo utrobique interpretandum est, quam Fraudandi, & legendum potius Seposuit de pretio, & Seponere de pretio, ut doctissimis viris visum est, propria & simplici verbi significatione retenta, quam Fraudavit de pretio, & Fraudare de pretio, ut veteri interpreti placuit, translatitia & figurata, licet usitata, significatione ascita. Syriacus quidem interpres priore loco verbo, quod simpliciter accipere, seu tollere significat, posteriore vero, verbo, quod abscondere declarat, usus est. Non fuit autem prædictus tuus error silentio prætereundus, ut tanto magis alter appareret, quem ante notavimus, ex quo solo manifestæ vanitatis tua argumentatio convincitur, id est, Petrum ab Anania nihil repetiisse, sive illi non cessisse, evidentius constaret, cum aliquid ab eo repetendi, sive illi non cedendi nullum jus, aut caussam haberet. Hoc dico, quia alioquin haud ignoro, quo minor ipsius Ananiæ aliquid dandi obligatio fuisset, eo magis ab ipso ad raptorem argumentum ducere te recte potuisse.

Verum fac, Ananiam integrum venditæ possessionis pretium Ecclesiæ donasse, & Petrum ex eo nihil ei cedere voluisse. Nonne considerandum est, qua ratione id factum fuerit? Quomodo igitur non cessit Petrus Ananiæ reliquum illius pretii? Num simpliciter id repetendo? Atqui hoc nihil ad rem facit. Nemo est enim qui neget, licere à raptore ea, quæ rapuit, simpliciter repetere. Num per vim ipsa exigendo, & auferendo? At primum hoc manifeste falsum est, cum nec ipse Petrus illi ullam vim adhibuerit, nec verisimile sit, pretium illud integrum ab Ecclesia unquam receptum fuisse. Ut nihil dicam, quod in Historia ejus rei nulla fit mentio. Deinde, si per vim Petrus ipse eam pecuniam abstulit, certe, si ejus factum in exemplum trahere velis, & recte argumentationem tuam concludere, poterimus & nos ipsi à raptore nostra, quæ rapuit, per vim auferre, quod tamen fieri non posse, ipse concedis, sed per magistratum id fieri vis. Numquid fortasse Petrus magistratum aliquem adiit, & ejus opem ad pretium illud integrum consequendum imploravit? Sed quem, rogo, cum ibi nullus nominetur? Deum forte dices. Sed unde istud colligitur? Num ex eo, quod Ananias repente concidit, atque expiravit? Quasi vero Deus Ananiam interimere, Petro ad se propter integrum prædii illius pretium consequendum minime confugiente, non potuerit, aut quasi ex Ananiæ morte factum sit, ut pretium illud integrum ad Apostolorum manus pervenerit. Quid, quod ipse tibi istud subterfugium eripuisti, cum paullo post pag. 277 dixisti, Deum Petri factum approbasse? Nam hoc profecto significat, non quidem Deum aliquid fecisse, unde Petri ad ipsum confugientis petitioni satisfactum fuerit, sed ipsum Petrum id fecisse, quod volebat, Deum autem ipsius factum Ananiæ morte comprobasse. Sed fac rursus, Petrum Dei opem ad consequendum pretium illud implorasse (quo tamen nihil ineptius, aut absurdius dici potest) quid inde sequetur? Certe nihil aliud, quam nos posse Dei opem implorare, ut ea recuperemus, quæ raptor nobis abstulerit. At non idcirco concedetur nobis contra raptorem civilis magistratus opem petere. Nam, si dicas, Petrum ideo ad Deum confugisse, quia Deus ipse tantum in ea caussa judex esse poterat, ad

civilem

civilem magistratum alioqnin accessurum, si civilis aliquis magistratus fuisset, qui jus in ea caussa reddere potuisset, hoc ad excipiendum quidem fortasse aliquid valere potest, sed ad probandum, prorsus nihil. Nimis enim longe petitum est, & non probabili aliqua conjectura, verum inani duntaxat quadam opininne nititur, adeo ut istud non conjicere sit, sed divinare velle. Quocirca ex eo nullo modo effici potest, perinde censendum esse, ac si Petrus ad civilem magistratum accessisset, & proinde Petri exemplo nobis ad civilem magistratum accedere licere, nedum, ut ejusdem exemplo acceptæ injuriæ vindictam per civilem magistratum nobis expetere liceat, quemadmodum probandum tibi est, si Petri, & Ananiæ Historiam istam, quam attulisti, ad rem pertinere velis. Itaque tandem vides, universam argumentationem tuam, uti prædixeram, insulsam omnino, atque erroris plenam esse.

XIII. At vero nihil tibi fecisse videbare, nisi Racovienses suamet gladio (quod ajunt) jugulare tentasses. Nam, cum ipsi pag. 71 dixissent, per excommunicationem, quam Christum in Ecclesia constituisse volunt, hominem non tortori, sed Satanæ tradi, non ex aliqua politia, sed è cælo excludi, non denique temporali morti, sed æternæ addici, tu pag. 284, & 285 ex hoc ita reipsa argumentaris. Si homini Christiano verbi magistratum ejusmodi gerere licet, qnn anima vincitur, flagellatur, occiditur, & non corpus terrena vita, sed anima vita æterna privatur, Ergo Christiano homini licebit ad istum magistratum accedere, &, sui juris conservandi caussa, ab eo petere, ut in eos, qui id meriti fuerint, istam potestatem exerceat. Quamobrem, si quis injuriam passus fuerit, jure poterit curare, ut is, qui se injuria affecit, nisi peccatum suum emendet, excommunicetur, id est tortori Diabolo tradatur, & æterna morte occidatur. Quandoquidem, qui in peccato perseverat, meritus est, ut excommunicetur. Quod si ita res se habet, multo magis homini Christiano licebit ad gladii magistratum accedere, ut ipse sua repetat, is vero qui abstulit, si obedire nolit, tradatur lictori, & tamdiu in carcere teneatur, donec reddat ultimum quadrantem. Quandoquidem hæc sine dubio illis sunt minora, & in his minus læditur proximus, & ipsa charitas, quam in illis. Propter quam proximi, & charitatis læsionem non dubium est, quin Racovienses hæc fieri posse negent.

Hæc argumentatio tua ex adversariorum dictis derivata, non recte conclusa est. Idque quatuor potissimum de caussis. Una est, quod, quamvis adversarii tui, cum de excommunicatione loquuntur, iis verbis utantur, quæ supra commemoravimus, non tamen intelligendum est, ipsos sentire, per ipsam excommunicationem, sive ipsius excommunicationis vim, hominem æternæ morti addici, vel etiam alia fieri, quæ ibi dicuntur, sed tantummodo, per excommunicationem declarari, aliquem æternæ morti addictum esse, & in illa mala incidisse. Nec sane inter ipsos Romanæ ecclesiæ theologos deesse arbitror, qui de excommunicatione ita sentiant, quamvis easdem locutiones, quibus usi sunt Racovienses, in ipsius vi explicanda & ipsi usurpent. Illud certum est, eos, qui à Romana Ecclesia desciverunt, omnes ita sentire, & tamen ab ejusmodi locutionibus non abstinere. Nec id quidem injuria. Non solum enim in Sacris Literis usitatum est, ut verba non rem ipsam, quam proprie designant, sed ejus rei declarationem significent, verum etiam, cum de iis agitur, quæ ab excommunicatione non longe absunt, nempe de sententiis à judice ferendis, (est enim excommunicatio sententia quædam lata) proprium quodammodo videtur ista loquendi figura uti. Hinc Justificare pro Justum pronunciare, seu declarare, & ex altera parte Impiificare (sic enim proprie sonat vox Hebræa) pro Impium declarare, seu pronunciare, ut Deut. 25. 1, & Prover. 17. 15. Quinetiam in eo ipso, quod in Lege Evangelicæ excommunicationi plane respondere videtur, id est in separandis leprosis à reliquo populo hac phrasi perpetuo utitur scriptura. Toto enim cap. Levit. 13, ubi ea de re agitur, pro eo, quod est Sacerdos eum pollutum, seu contaminatum declarabit, aut pronunciabit, scriptum est in Hebræo codice Sacerdos eum polluet, seu contaminabit. Quod etiam plerisque in locis à Vetere Latino interprete retentum est, ut vs. 11, 20, 25, 27, & 30. Quemadmodum ex altera parte ibidem passim legitur Mundare pro Mundum pronunciare. Quid, quod, cum de ipsa excommunicatione agitur, eadem locutio usurpatur? Nam illud Matth. 18. 18, *quæcunque alligaveritis*, nihil aliud esse videtur, quam Quæcunque ligata esse pronunciaveritis. Quod si minus hoc concedatur, Certe verba illa Joh. 20. 23, *quorum retinueritis* (peccata) *retenta sunt*, idem, ut plerisque placet, significant, quod Quorum peccata retenta esse pronunciaveritis, &c. Quod ad excommunicationem accommodari posse, nemo negaverit. Id sane plerosque sensisse, vel illud demonstrat, quod locus iste, tanquam superiori respondens, in omnibus Latinis codicibus in margine annotatus fuit. Itaque satis constat, te injuria Racoviensibus objecisse, idque tantopere, ut feceris, à pag 281. usque ad pag. 287. exaggerasse, & pag. 301, & 313. repetiisse, quod per ipsam excommunicationem animam occidi velint. Et quamvis fortasse, cum eorum verba id præ se ferant, dici possit, te calumniatum non fuisse, insignis tamen hic plane fuit error tuus, quod ex consuetudine loquendi ipsarum Sacrarum Literarum ea interpretatus non fueris. Atque hæc, quod attinet ad primam ex illis quatuor caussis. Quæ sola satis esse potest ad universam argumentationem tuam dissolvendam. Sed tamen de reliquis videamus.

Altera igitur caussa illa est, quam ipsi Racovienses eadem pag. 71 afferunt. Nempe in excommunicatione locum esse resipiscentiæ, qui nullus est, cum quis à civili magistratu punitur. Ex quo etiam superior caussa confirmatur, & apparet manifeste, Racovienses, cum dixerunt, per excommunicationem animam occidi, nihil aliud sensisse, quam declarari, si is, qui excommunicatur, in eo statu perseveraverit, animam ejus perditam iri. Adeo ut ne plane quidem jam occisam esse declarari velint. Ridiculum autem prorsus illud est, quod pag. 286 ais, quod excommunicati anima per pœnitentiam reviviscat, Id beneficium esse temporis, & animæ ipsius, non autem ab excommunicationis natura proficisci. Ridiculum, inquam, omnino est istud, si alioqui, per excommunicationem vere animam occidi, ponatur. Nam, si excommunicatio jam plane hominis animam occidisset, ut civilis gladius corpus occidit, quid vel animæ natura, cum anima nulla esset, vel temporis beneficium prodesset? Igitur, si ejus, qui excommunicatur, anima, etiamsi eam occidi velimus, reviviscere potest, certum esse debet, per excommunicationem non ita occidi animam, quemadmodum per civilem gladium occiditur corpus. Quare non mirum esset, si privato homini id curare concederetur, hoc vero minime. Nam quod ais, eum, qui excommunicatus fuerit, si paulo post moriatur, Racoviensium judicio in Tartara præcipitari, idque scilicet vi excommunicationis fieri, non ita se habet. Semper enim resipiscere potest. Quare, non quia excommunicatus fuit, sed quia non resipuit, in Tartara detruditur, & omnino ejus anima interimitur. Potest autem is, qui excommunicatur, si velit, vel in ipsa excommunicationis sententia ferenda resipiscere, & ita animam suam omnino conservare. Quod longe aliter est in iis, qui à civili magistratu morti addicuntur. Corpora enim sua nullo pacto ipsi servare possunt. Et ita inter utramque rem apertissima differentia est, eaque maximi momenti, ut nulla ratione ab una ad alteram per similitudinem argumentum duci queat, nedum ut, quia earum altera, quæ minus detrimenti proximo allatura est, tentari potest, multo magis alteram tentare liceat, ut ex argumentatione tua, si ea admittenda esset, omnino sequeretur.

Sequitur tertia caussa, quæ ex iis colligi potest, quæ supra disseruimus, ostendentes, delationes, quæ fiunt ad ecclesiam, non eo tendere, ut ia, qui defertur, puniatur, & multo minus, ut delator suas injurias ulciscatur, aut, quod suum est, repetat, nec voluntarias, sed necessarias esse. Quocirca falsum est id, quod in argumentatione tua assumis, &, tanquam ex Racoviensium sententia proficiscens, pag. 384. his verbis scribis, *Licere Christianum hominem ad hujusmodi* (verbi Dei) *magistratum accedere, conqueri & petere sua bona, ut sibi reddatur de jure quod fuerit per vim ablatum, & si non fuerit redditum occidatur ille morte æterna.* Hoc, inquam, prorsus falsum est, cum in eo ad ecclesiam deferendo, qui, si resipiscere nolit, excommunicandus est, nihil illorum à deferente quæratur, sed tantummodo Christi præcepto obtemperetur. Quod alio respicit, quam, ut deferenti isti satisfiat. Eo enim respicit potissimum, quemadmodum alibi dictum fuit, ut is, qui defertur, vel resipiscat, vel ex ipsius Christi cœtu ejiciatur, & excludatur. Quamobrem, quidquid ea in re agitur, quod ad deferentis commodum, & satisfactionem pertinere queat, id totum ex accidente est, & idcirco nulla hoc loco ejus ratio est habenda.

Restat quarta caussa. Ea autem est, quod falsum est illud, quod in argumentatione tua pro concesso sumitur, aut certe, ut sumatur, necesse est, Racovienses idcirco negare, homini Christiano ad civilem magistratum suarum injuriarum ulciscendarum gratia accedere licere, quia hoc contra Christianam charitatem fit, contraque Christi præcepta de dilectione omnium, & alia ejusmodi. Quemadmodum ex iis colligitur, quæ scribis statim post paullo ante recitata verba tua. & ex verbis illis pag. 285: *Quoniam, inquietis, hæc sunt contra charitatem.* ex que iis, quæ ibidem contra ipsos disputas. Ubi tandem pag. 286. ita concludis, *Quare si hoc in Ecclesia Christiana esse non potest, ne violetur charitas, nec illud eadem ratione esse poterit, quoniam magis per illud violatur charitas.* Falsum, inquam, hoc est, cum ista nec sola, nec potissima ratio sit, cur Racovienses id negent. Potissima enim ratio est, quia id nominatim à Christo interdictum fuit, cum de Legis præcepto agit, *Oculum pro oculo, dentem pro dente*: ut supra satis demonstratum est. Quocirca, etiamsi in excommunicatione persequenda plus læderetur proximus, quam in civili magistratu ulciscendæ injuriæ caussa adeundo, & nihil præterea esset, quod suadere non videretur, si illud concessum est, hoc quoque concessum esse debere, tamen nihil ratio ista contra adversarios tuos valeret, qui non rationibus, sed expresso Christi mandato nituntur. Contra quod nullæ rationes quidquam possunt. Nec ullo modo licet, etiam (ut leguleii loquuntur) ex majoritate rationis, ab ejus concessione, quod nulla ratione fuerit interdictum, ad concessionem ejus, quod plane interdictum fuit, argumentari.

Spero, me id satis præstitisse, quod pollicitus fueram, & non indiligenter ea examinasse, quæ toto tuo libro attulisti ad probandum, licere homini Christiano per magistratum injurias suas ulcisci, & pœnas ab adversario expetere, nec alicujus momenti ea esse, demonstrasse. Cumque nihil præterea in hac tertia meæ responsionis parte exequendum restet, jam reliquam quartam, Deo annuente, aggrediar.

RESPONSIONIS
AD
JACOBUM PALÆOLOGUM
PRO RACOVIENSIBUS
PARS QUARTA.

Si quis, Paleologe, quot hactenus, tecum disputando, certissima errata tua ostenderimus, animadverterit, vix fieri posse existimabit, ut aliqua adhuc patefacienda restent. Et tamen tot adhuc supersunt, ut si omnia hic congerere velim, eaque unicuique manifesta facere, hoc responsionis hujus meæ additamentum potius, quam pars, universa reliqua responsione majus futurum sit. Quare, ut ab ipso initio sum pollicitus, insigniora tantummodo quædam colligam, & patefaciam. Insigniora autem ea appello, quæ vel crassiora sunt, licet minus periculosa, vel majoris momenti esse videntur, & facile incauto lectori perniciem allatura. Rogo autem te, ne vel hoc factum meum ægre feras, vel nimia mei ipsius opinione id à me fieri existimes. Nam nec tibi nocere animus est, &, me hominem eumque vulgarem esse, atque idcirco non tantum errare, sed sæpe etiam, ac graviter errare posse, satis perspectum habeo. Sed, cum multos esse animadverterim, qui tibi in rerum sacrarum cognitione plurimum tribuunt, adeo ut, quicquid de religionis nostræ placitis à te dictum fuerit, facile arripiant, & inter ea, quæ à te affirmantur, pleraque mihi esse videantur non modo falsa, sed etiam vehementer perniciosa, quorum in libro tuo, contra quem calamum arripui, non semina tantum sparseris, sed plantas quoque ipsas non paucas conseveris, haud quidem ut te læderem, sed ut aliis opem ferrem, auctoritatem istam tuam minuendam hac ratione esse censui, paratus æquo animo à te vicissim publice argui, sicubi lapsus fuisse deprehensus fuero. Etsi enim nullum periculum est, ne auctoritas mea alicui imponat, quippe quæ nulla sit, & porro vix ulla caussa esse videatur, cur id facias, meque hac in re quodammodo imiteris, tamen æquum est, ut si, dum te reprehendo, temere ipse, quæ reprehensione digna fuerint, effutiero, temeritatis meæ pœnas luam. Sed jam ex reliquis insigniora quædam errata tua enumerare, & quam paucissimis verbis potero, in apertum producere instituo.

I. Ais in priore scripto, pag. 5 Jesu Christi nomen Dei ecclesiam nobilitasse. Ex quo apparet, quam exiliter de Christo sentias, & quantum illi adimas. Quasi vero Jesus Christus Ecclesiam jam constructam invenerit, & non ipse eam construxerit, atque fundaverit. Quod tamen diserte satis ipsemet testatur inquiens, Matth. 16. 18, *Tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo ecclesiam meam.* Erat quidem ante Jesu Christi adventum Dei ecclesia, sed non eadem, quæ fuit postea. Itaque non priorem illam nobilitavit Jesus Christus. sed aliam ipse, Deo mandante, formavit, quam, ut vides, suam etiam appellat. Quippe cujus non modo dominus sit factus, sed conditor etiam fuerit. Omnia enim per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil, quod factum sit, omniaque per Jesum Christum Deus condidit, & creavit, Joh. 1. 5. Ephes. 3. 9.

II. Pag. 7. ita scribis *Missus Jesus Christus à Deo patre, tanquam propheta ille suscitatus ex fratribus Israëli-*

tici populi, ut audiretur à populo, & abs quo moneretur populus de voluntate Dei, quæ erat ut ipsum Jesum pro Rege acciperent; ejus ductum sequerentur, sperarentque per ipsius Jesu ductum & auspicia libertatem, quam perdiderant, recuperatum iri, receptus non est à populo, ut autem melius susciperetur, præcunctius missus erat Johannes.

Quatuor (ni fallor) in hisce verbis errata tua deprehenduntur. 1. Primum illud est, hanc Dei de Jesu voluntatem fuisse, ut ipse Jesus ejusmodi Rex populi esset, cujus auspiciis ex Romanorum servitute populus eximeretur, & quem ante ipsius mortem pro terreno suo rege populus agnosceret. Hunc autem errorem non uno in loco libri tui modo apertius, modo obscurius inculcas. Ex quo, ut cætera omittam, id consequitur, vel Jesum populi Dei regem hactenus revera non fuisse, vel, si revera Jesus Rex populi Dei aut est, aut fuit, ex accidente quodammodo, quod, ad regnandi saltem rationem attinet, id factum esse, non autem ex Dei proposito immutabili. Quorum utrumque quam non modo falsum, sed perniciosum sit, non est hic demonstrandi locus. Satis erit per ea, quæ mox dicentur, errorem istum tuum manifeste coarguere.

2. Alterum igitur erratum tuum in prædictis verbis est, Jesum monuisse populum, se esse regem istiusmodi. Id enim nunquam fecit. Quod tamen sæpissime fecisset, si ea voluntas Dei fuisset. Atqui, ut id facere consueverit, omnino ferunt verba tua. Nam ubi nam scriptum est, Jesum dixisse, se à Deo missum esse, ut populum Israëliticum ex Romanorum servitute liberaret? aut quando unquam Jesus, se hic in terris, præsertim ante mortem suam, terrena ratione super populum ex Dei voluntate regnare debere, præ se tulit? Dices, ut ex sequentibus verbis tuis aperte colligitur, hoc ab ipso factum esse, ubicunque docuit, se esse Christum. Christus enim nihil aliud est, quam Rex. Hæc ratio nihil valet. Nam Rex quidem erat Jesus à Deo super populum constitutus, non tamen ut terrena ratione regnaret, sed cælesti. Quod demum post ipsius mortem & fieri debebat, & reipsa factum est. Quemadmodum ex pluribus Sacrarum Literarum testimoniis apparet, præsertim vero ex eo, quod scriptum est Petrum populo dixisse Act. 2. 32, *Hunc Jesum resuscitavit Deus, cujus nos omnes testes sumus. Dextera igitur Dei exaltatus, & spiritus sancti promissione accepta à patre, effudit hoc, quod nunc vos videtis, & auditis. Non enim David ascendit in cœlos, dicit autem ipse* Psal. 110. 1, *Dixit Dominus Domino meo, sede à dexteris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Certissime ergo sciat omnis domus Israël, quia & Dominum eum, & Christum fecit Deus hunc Jesum, quem vos crucifixistis.* En tibi, quid sibi vellet Jesus, cum se Christum esse dicebat, &, qua ratione a Deo Rex super populum constitutus fuisset. Hoc tu ipse fortasse animadvertens, hanc scilicet regnandi rationem, quam Sacræ Literæ Jesu post mortem tribuunt, à terrena valde diversam esse, novum regnum, id est diversum ab eo, quod ei ante mortem donatum à patre fuerat, Jesum post mortem, & per mortem accepisse somniasti. Ut ex iis perspicuum est, quæ scribis in initio pag. 16, & ad finem pag. 91. Qua de re infra pluribus agemus. Præterea, etiamsi Jesus nonnunquam, se Christum esse, vel dixerit, vel non negaverit, non tamen aperte, ac disertis verbis ea de re populum monuit. Quippe quæ aliter, quam verbis, patefacienda, & confirmanda foret. Immo legimus Matth. 16. 20. Mar. 8. 30. Luc. 9. 21, ipsum Jesum ante mortem discipulis suis severe interminatum esse, ne ulli dicerent, ipsum esse Christum. 3. Quare vix dici potest, quantum à scopo aberres, vel potius, quam turpiter hallucineris, cum eadem pagina 7. ais, Jesum docendo (verbis videlicet) se esse Christum, suo esse perfunctum officio visum fuisse, & nihil aliud ante mortem tam sedulo omnibus inculcasse, quam, quod ipse esset Christus.

4. Tertium erratum tuum est, quod ais, Johannem missum fuisse, ut Jesus pro rege, qui populu libertatem, quam perdiderant, restitueret, melius susciperetur. Quod profecto necesse esset, si ei rei Jesus à Deo destinatus fuisset. Missus enim fuit Johannes, ut de ipso testaretur. Atqui nihil tale de Jesu testatus est Johannes. Ex servitute quidem ejus ope populum eximendum, & in libertatem vindicandum esse, reipsa est testatus, Verum alia fuit ista servitus, istaque libertas, quam tu hoc loco sine dubio intelligis. Peccati ea servitus fuit, ex qua per Jesum populus eximendus erat, & in spiritus libertatem vindicandus, idque ipse quoque deinde pag. 8. agnoscis in illis verbis, *cujus opera si populus illum recepisset, condonationem peccatorum impetrare à Deo potuisset.* Itaque dicebat Johannes Joh. 1. 29. 33, illum esse Dei agnum, qui mundi peccatum auferret, atque ipsum eum esse, qui spiritu sancto baptizaret. De terrena autem Jesu regnandi ratione, deque populo è Romanorum servitute ejus ope liberando, ne verbum quidem Johannes fecisse legitur. Nam, quod de ipso similiter ais, docuisse illum, Jesum esse Christum, hoc primum, ut diximus, nihil ad rem facit. Deinde neque ex professo, neque omnino aperte id dicebat Johannes, sed interrogatus, an ipse esset Christus, negabat, seque ante Christum missum fuisse ajebat Joh. 1. 20. 3. 28. 5. Quocirca hic quoque turpiter erras, cum ais, Johannem, docendo, Jesum esse Christum, officio suo perfunctum fuisse, visum esse, & nihil ante Jesu mortem tam sedulo omnibus inculcasse, quam ipsum Jesum esse Christum. Quamvis enim Johannes multa de Jesu diligenter testaretur, quæ Christi futura erant propria, tamen id plerosque latebat, nec ipse vel Christi nomen ipsum urgebat, vel de Jesu regno disertis verbis docebat. Quod tamen ad rationem tuam concludendam necessario requiritur.

6. Quartum erratum, quod ex supra recitatis verbis tuis, iis præsertim, quæ sequuntur, adjunctis, satis aperte colligitur, est, Non solum voluntatem Dei fuisse, ut Christus hic in terris ante mortem super Israëliticum populum regnaret, eique libertatem, quam paullo ante perdiderat, restitueret, nec solum ea de re populum ab ipso Jesu admonitum fuisse, sed etiam, ut id populum moneret, potissimum, ac præcipue Jesum à Deo fuisse missum. Nam, si hoc verum est, igitur, cum Jesus apud Marcum 1. 38, & Lucam 4. 43. ait, se propterea egressum esse, & missum fuisse, ut prædicaret, & regnum Dei Euangelizaret, id dicere voluit scilicet, se à Deo fuisse missum, ut omnibus palam denunciaret, se esse illum, qui Rex Israëlis à Deo in terris constitutus ex Romanorum servitute populum liberaturus esset: Et quia non modo apud utrumque Euangelistam ibidem dicitur, Jesum & in Capernaum, & in reliqua Galilæa id fecisse, ad quod se missum esse dixerat, verum etiam ex pluribus aliis locis colligitur Matth. 3. 35. Luc. 8 1. IX. 2, eum & in Judæa, & in Galilæa, idque in singulis urbibus, ac vicis prædicasse, & Euangelium regni annunciasse, Apostolosque suos ad Dei regnum prædicandum misisse, necesse est, ut universam illam regionem eo rumore impleverit, si se regem agnovissent, propediem futurum, ut ipsius ductu Romanorum jugum excutere possent. Atqui, si ita res se haberet, quomodo non statim oppressus fuisset? quomodo, inquam, eum locorum præfecti tulissent? Nonne Judæi, qui ab ipso fere ejus prædicationis initio illi infensi fuerunt, utque eum perderent, quæsierunt, ejusce rei modum, atque rationem in promptu habuissent? & tamen testantur Euangelistæ, Matthæus 26. 59, & 60, & Marcus 14. 55, & 56. cum jam in Judæorum manus Jesus traditus fuisset, quæsiisse principes sacerdotum, seniores, & universum consessum, ut per falsos testes Jesum interimerent, & testimonium ex multis testibus sibi consentaneum invenire non potuisse. Nam quid opus fuisset falsis testibus, aut quomodo testes non convenissent, si publice Jesus se pro eo rege jactasset, quem tu dicis, & reipublicæ statum se mutaturum dixisset? Accusarunt quidem Judæi Jesum Luc. 23. 2, quod diceret, se Christum, id est regem esse, neque id ipse aut coram

pontifice,

pontifice, aut coram præside negavit. Sed non propterea vel populum Jesus pervertebat, vel Cæsari tributa solvenda esse negabat, ut & Judæi illi objiciebant, & omnino verum fuisset, si se talem regem dixisset, qualem tu opinaris. Liquet autem, Pilatum præsidem, Jesum innocentem esse censuisse Luc. 23. 13, &c. Ex quo apparet, eum intellexisse, ac deprehendisse, alio sensu, quam Judæi dicerent, & tu illorum hac in parte similis, affirmas, non negatum fuisse à Jesu, se Judæorum regem esse Joh. 19. 13. Quæ tamen simplex appellatio tanti apud ipsum fuit, ut veritus sit, ne forte Cæsarem sibi inimicum redderet, si Jesum absolvisset, & ob eam caussam eum tandem Judæis crucifigendum tradiderit.

III. Sequitur ridiculus quidam error tuus pag. 12. Ibi enim ais, novum dilectionis genus Jesu Christi fuisse erga discipulos suos, ut eos multis discriminibus objiceret, quemadmodum ipse à patre novo amoris genere periculis, & morti expositus fuisset. Quod quam recte à te dictum fuerit, aliorum erit judicium. Sed ibidem affirmas, hoc esse illud genus dilectionis, de qua novum mandatum Christus se discipulis suis dare dixit, ut ipsi scilicet se diligerent, sicut ipse eos dilexisset. Ergo, si vera loqueris, Christi discipuli ex ipsius Christi mandato alii alios discriminibus objicere debebant, atque ea ratione potissimum novo illi mutuæ dilectionis ad ipsius imitationem Christi præcepto satisfacere. Potuitne aliquid insulsius dici? Certe longe aliter & ipse Dominus sua verba explicat, & Johannes ejus Apostolus ea se interpretatum fuisse ostendit. Ille enim sic discipulos suos monet Joh. 15. 12: *Hoc est præceptum meum, ut diligatis invicem, sicut dilexi vos. Majorem hac dilectionem nemo habet, ut quis animam suam ponat pro amicis suis.* Hic vero ait 1 Joh. 3. 16, *In hoc cognovimus charitatem, quoniam ille animam suam pro nobis posuit, & nos debemus pro fratribus animas ponere.* Non igitur fratres discriminibus objiciendo, sed pro ipsis moriendo, Christum imitari debebant ejus discipuli, ejusque de mutua dilectione novo mandato satisfacere.

IV. Eadem pag. 12 ais, cum Johannes prædicaret, sedecim ferme annos intercessisse, ex quo Judæi ex liberis servi facti essent Romanorum, & pag. 14 scribis, cum Christus interrogatus fuit, utrum Cæsari soluere tributum liceret, ante septem & decem annos Judæos liberos fuisse. Verum in posteriore scripto pag. 172 affirmas, cum Christus longiorem illam concionem, de qua apud Matthæum, habuit (quod inter utrumque ex prædictis temporibus factum fuit) Judæam jampridem Romanorum provinciam fuisse factam ad minimum ab annis viginti. Quare necesse est, vel, quæ antea dixeras, falsa esse, vel id verum non esse, quod postea dixisti.

V. In fine pag. 13, & initio 14, sic scribis, *Jesus autem Christus interpellatus ut solveret tributum, quo alebatur miles & civis & peregrinus intra Judæam contra Judæam, ne rebellaret, persolvit.* Locus autem, unde id probari existimas, est sine dubio apud Matthæum cap. 17 circa finem. Sed falsus es opinione tua. Non enim de tributo ibi agitur, quo aleretur miles, sed de dimidio sicli Sanctuarii, quod ex Legis præscripto Israelitæ censiti pendebant, ut habetur Exod. 30. 13. idque vel ex eo patet, quod nihil aliud ibi dicitur, nisi, eos, qui didrachma accipiebant, venisse ad Petrum, eique dixisse, *Magister vester non solvit didrachma?* tantundem enim valebat dimidium sicli Sanctuarii. Quod didrachmum ipso Deo dari, sive offerri dicebatur, ut prædicto loco in Lege apparet. Sed idcirco fortassis de tributo aliquo, quod Principi penderetur, ibi agi credidisti, quia mox Christus ait, *Quid tibi videtur Simon? Reges terræ à quibus accipiunt tributa, vel censum?* &c. Cum tamen hæc ipsa, & sequentia Christi verba aperte doceant, de censu, qui Deo solveretur, ibi actum fuisse. Sic enim à simili argumentatur Christus. Reges terræ tributa, aut censum non à filiis, sed ab alienis exigunt. Ergo Deus quoque non à filiis, sed ab alienis censum exigit. Ex quo sequitur, nos, qui filii Dei sumus, esse liberos ab hoc censu solvendo. Ad se enim, & Petrum sine dubio totum sermonem accommodat, ut ex sequentibus verbis apertum est, *Ut autem non scandalizemus eos, vade,* &c. Quod si alia ratione Christi verba explicentur, nihil dicetur, quod cum explicatione nostra, quam aliorum quoque esse credimus, comparatum, frigidissimum non sit, immo plane falsum atque ineptum esse non constet. Ut infra, dum suo loco explicationem tuam examinabimus, aperte conjici poterit.

VI. Ut supra visum est, in initio pag. 16, & ad finem pag. 91, ais, Jesum Christum per mortem novum regnum quæsisse, & recepisse. Videndum est autem, quid Novi regni nomine intelligas. Nam, si diversam regnandi rationem ab ea intelligis, qua ante mortem regnare debuerat, quasi antea terrena ratione regnare debuisset, postea vero cælesti, vel non terrena tantum, sed etiam cælesti regnaverit, jam hoc ex iis, quæ ante disputata sunt, falsum esse apparet, cum satis ostendimus, nec verum, nec verisimile esse, Christum Jesum, ut terrena ratione ante mortem regnaret, à Deo missum fuisse. Quod si Novi regni nomine non diversam regnandi rationem, sed regnum super novum populum, nempe super Gentes intelligis, hoc similiter falsum esse, ex iis, quæ ante disseruimus, aliqua ex parte constare potest. Cum enim, ut visum fuit, Jesus missus non fuisset, ut reipsa ante mortem regnum aliquod administraret, etiamsi per mortem regnum Gentium postea adeptus esset, non tamen per mortem novum regnum acquisivisse dici posset, cum antea nullum haberet. Nam, si dixeris, destinatione Judæorum regnum antea habuisse, respondebo, destinatione pariter ante mortem Gentium regnum illi datum fuisse, ut ex innumeris Veteris Testamenti locis manifestum est. Nec vero ipsa jura Judaici regni, quod Petro Apostolo, ut vidimus, teste, Act. 2. 32 &c., post mortem obtinuit (nulla enim adhuc, cum Petrus ea verba dixit, Gentium ratio ab ipso habebatur) ante mortem aliter habere potuit, quam sub conditione, si Dei patris mandatis paruisset, & opus perfecisset, quod ipsi perficiendum ab eo datum fuerat. Inter cætera vero Dei patris mandata illud acceperat præcipuum, ut animam suam poneret, eam iterum sumpturus Joh. 10. 17, & 18. Quamobrem, ut dictum est, etiamsi per mortem Jesus Gentium regnum fuisset adeptus, tamen nullo novo regno per mortem auctus fuisse dici posset. Atqui falsum est, Jesum per mortem Gentium regnum adeptum fuisse. Illud enim revera non antea est adeptus, quam ejus Euangelium, post ipsius mortem ab Apostolis prædicatum, publice a Judæis rejectum fuit. Ut ex iis intelligi potest, quæ scribit Paulus ad Rom. cap. 11. & ex aliis divinis Testimoniis. Sed id apertius demonstrandi nunc tempus esse non videtur. Itaque ad alia transeamus.

VII. 1. Etenim errore errorem cumulando, eadem pag. 16 asseris, Jesum Christum post mortem regnum illud, ad quod accipiendum inermis ante missus fuerat, carnalibus armis recuperasse, id est, ut seq. pag. te explicas, Romanorum armis. Nam quomodo istud verum esse potest; si regnum illud, quod ante mortem Jesus accepturus venerat, terrenum & aspectabile regnum fuerat, ut non dubium est, quin ipse velis? Nunquid Christus post captam & excisam à Romanis Hierosolymam, Judæosque per orbem terrarum dispersos, terrena ratione super Israelis populum manifeste regnavit? Certe si id factum fuisset, non ita ut fecerunt, ei perpetuo hactenus reluctati fuissent miseri Judæi. Qui tantum abest, ut post ingentem illam cladem eum pro Christo agnoverint, ut eum multo magis spreverint, ab ipso cladem illam immissam fuisse neutiquam sentientes. Quid, quod, ut ex Petri verbis illis Act. 2. 36 perspicuum est, Jesus & dominus, & Christus factus est à Deo, & quidem Israelis populi, simulatque in cælum assumptus est, & sic antequam Romani Hierosolymam

lymam vastarent? Unde constat nullo modo dici posse, Jesum Christum armis carnalibus Romanorum, regnum suum recuperasse. Et sane, quicquid Jesus per Vespasianum, & Titum contra Judæos est executus, non ad recuperandum regnum, sed ad ostendendum, se jam regnum accépisse, & ad inimicos suos, accepto regno, ulciscendos pertinet, ut ipsemet tua dicta refellens satis aperte confiteris, dum ad hanc rem parabolam illam ipsius Jesu accommodas, de qua Lucæ cap. 19. Ibi enim de eo est sermo, qui, jam accepto regno, jussit produci, & ante se occidi inimicos suos, qui ipsum super se regnare noluerant. Quam parabolæ partem potissimum huc pertinere vis, ut ex iis constat, quæ leguntur libri tui pag. 8, 90, 96, & 98. 2. Atque ex prædictis patet, quam nugatorius sit ille tuus duplex Christi ad regnum accessus, unde Christi ex agno in leonem mutationem illam tuam hausisti, aut certe ad eum accommodasti, quæ tantas turbas dedit. Qui tamen accessus revera nullus fuit. Ut enim ex prædicta parabola illa Lucæ cap. 19. intelligi potest, nunquam Jesus Christus vel per se, vel per alios, regni sui accipiendi gratia, ad populum accessit, sed à populo, cujus ipse civis erat, discedens, in longinquam regionem, hoc est in cælum, ibi civium suorum, populi inquam, regnum, ad quod jam destinatus fuerat, accepturus, profectus est. Quo accepto, eos ex populo severe est ultus, qui ipsum super se regnare noluerant, id est non modo eum pro designato rege non agnoverant, sed ne ipsorum Rex unquam esset, omnino decreverant, &, quantum in ipsis fuerat, etiam curaverant.

VIII 1. Turpis autem est lapsus tuus cum pag. 17, parabolam invitatorum ad nuptias ita ad istum tuum duplicem Christi ad regnum accessum accommodas, ut posteriorem tunc significari dicas, cum invitati omnes venerunt. Nam ex Matthæo Matth. 22. 7 &c. apertissimum est, antequam ii, qui venerunt, invitati essent, jam regem illum, qui nuptias faciebat filio suo, missis exercitibus suis, perdidisse illos, qui ipsius nomine invitantes interfecerant, eorumque civitatem incendisse. Quod res ipsa clamat de Judæorum divina eaque insigni punitione, ac dissipatione, ob idque de Hierosolymitano excidio dictum fuisse, quo non modo posteriorem Christi ad regnum accessum, sed ipsam regni recuperationem contineri vis. 2. Quinetiam ipse, teipsum refutans, missionem illam exercituum, & quæ sequuntur, posteriorem accessum ad regnum esse ais. Sic enim à te scriptum est pag. 16. *De posteriori accessu ad regnum, qui fuit veluti leonis, ita scribitur: missis exercitibus suis perdidit homicidas illos, & civitatem illorum succendit.* Apparet igitur, vel teipso teste, accessum posteriorem (quem tu appellas) Christi ad regnum suum, jam extitisse, jamque regnum (ut tibi videtur) à Christo recuperatum fuisse tum, cum invitati omnes ad nuptias venerunt, immo antequam invitarentur. Ex quo certum esse debet, per eam parabolæ partem istum posteriorem Christi ad regnum accessum minime significari.

IX. Sed alius ibidem gravis error tuus deprehenditur. Nam sic se habent verba tua, *Hunc accessum ad regnum & posteriorem & priorem nuptias appellant Euangelistæ. Et priorem quidem cum nullus ex invitatis accedere ad nuptias vellet, posteriorem vero cum invitati omnes properarent, ita ut vis facta fuerit in foribus à multitudine ingredientium, & hi primi ingressi domum nuptiarum sunt, qui violentiores & audaciores erant omnibus.* Apud nullum enim ex Euangelistis nec istius invitatorum ad nuptias properationis, nec vis in foribus factæ, nec aliorum, quæ adjungis, ulla fit mentio. Sed sunt somnia tua, quæ pro Euangelistarum testimoniis affers. Verum quid dico, apud nullum ex Euangelistis ista tua commenta legi, cum solus Matthæus parabolam invitatorum ad nuptias exponat? Lucas quidem invitatorum parabolam narrat Luc. 14. 16, nuptiarum tamen nullam mentionem facit, sed cœnæ tantum. Et tamen tu Euangelistas nominas. Sed concedatur sane tibi iste figuratus loquendi modus, ut, quod unus tantum Euangelista scripserit, ab Euangelistis scriptum fuisse dicatur, nec inter tua errata à nobis numeretur.

X. 1. Eadem pag. 17. ais, Christum Jesum ad nihil aliud venisse, *præterquam* (tua verba recito) *ut declararet populo se fuisse à Deo institutum hæredem regni.* Quod quam à veritate alienum sit, ii omnes animadvertent, qui meminerint, ipsum Christum Jesum, se ad quædam facienda venisse, sæpius affirmasse, idemque ejus Apostolos testatos fuisse, quæ nullo pacto ista declaratione comprehensa sunt, præsertim apud te, qui eam ita accipere videris, ut non late pateat, sed id tantum significet, ac complectatur, quod verba ipsa sonant. Inspiciantur hi loci, Matth. cap. 5. 17, cap. 9. 13. cap. 18. 11, & cap. 20. 28. Mar. cap. 1. 38. Luc. cap. 4. 18, & cap. 12. 49. Joh. cap. 9. 39. cap. 10. 10, & cap. 12. 46, & 47. 1 Tim. cap. 1. 15. Hebr. cap. 9. 11. & 1 Joh. cap. 3. 5. & 8, & cap. 5. 20. Ex quibus locis, & aliis similibus satis constare potest, Christum Jesum ad aliud etiam venisse, quam ad declarandum, se hæredem regni institutum à Deo fuisse. 2. An non tu ipse pag. 7 confiteris, Jesum Christum missum fuisse à Deo tanquam Prophetam? Atqui aliud profecto est Prophetæ munus, quam populo declarare, se regni hæredem à Deo institutum esse, etiamsi id verissimum sit, &, quæ tu Jesum Christum, tanquam Prophetam, præstitisse pag. 9 & deinceps narras, ab ista declaratione longe sunt diversa. Namque inter cætera pag. 11 scribis, Jesum Christum leges divinas repurgasse, idque proprium munus Prophetarum fuisse. Quid enim leges divinas repurgare cum declaratione ista commune habet? aut quis unquam, munere declarationis istius munus divinarum legum repurgandarum omnino contineri, dicat? Nihil autem dico, quod tantum abest, ut Jesus Christus ad nihil aliud venerit, quam ad declarandum populo, se regni hæredem à Deo institutum fuisse, præsertim eo sensu, quo tu hæreditatem, & regnum istud intelligis, ut ne ad id quidem revera venerit, sive à Deo missus fuerit, ut ex iis, quæ antea disputata sunt, facile intelligi potest.

XI. Pagina 18 ais, Christum minatum fuisse, se armis expulsurum eos, qui regnum per vim possidebant, & sibi restituere nolebant: nec dubium est, quin Judæos intelligas. Sed quanam ratione dici potest, Judæos regnum, quod Jesu Christi erat, per vim possedisse? Num, quia illum super se regnare nolebant? Quasi vero, quicunque legitimum regem agnoscere recusat, ipse illius regnum per vim possideat, maxime autem, si jam alium regem agnoscat, ut certe Judæi faciebant, qui tunc temporis Cæsarem pro rege agnoscebant, & nullum alium præter Cæsarem se regem habere affirmabant. Atque hinc apparet, quam futile illud sit, quod ais, & jam à nobis reprehensum est, Jesum regnum suum recuperasse. Propterea enim istam recuperationem commentus es, quia Christi regnum à Judæis injuste detentum fuisse existimasti, è quorum manibus vi, atque armis per Romanos illud Christus extorserit.

XII. In fine pag. 36, & seq. initio Christi præceptum de obvertenda altera mala dexteram percutienti, & siqua sunt ejusmodi, ita interpretaris, ut dicas Christum plus præcepisse, quam fieri velit, & ais, *In iis enim sententiis illud Christum spectasse apparet, quod vulgo inter mercatores dicitur: Iniquum petas ut æquum impetres.* Nihil indignius dici potuit. Tune Jesum Christum veracissimum & simplicissimum mercatorum mendacium atque impostorum similem facere audes, & eadem arte in suis præceptis dandis, qua illi in suis mercibus vendendis solent, utentem? Tune à Dei filio iniqua præcipi vel dicere, vel certe dicere videri non exhorrescis? An non vides, quanta fenestra ad omnem Christi disciplinam in dubium revocandam, atque adeo subvertendam patefiat, si eum alicubi plus præcipere persuasum fuerit, quam revera fieri velit? Non igitur iniquum petiit Christus, ut æquum impetraret, cum malam dexteram percutienti alteram quoque præbendam esse dixit. Sed, ut alibi disseruimus, quemadmodum ex antece-

antecedentibus, exque subjecta materia apparet, tunc demum præcepto suo locum esse vult, cum alioquin necesse esset, jam sibi inflictam malæ dexteræ plagam aliqua ratione ulcisci.

XIII. Quia sunt, qui sententiæ tuæ de bello à Christianis gerendo vaticinationem illam Esaiæ, & Michææ opponant, de convertendis gladiis in vomeres, & lanceis in falces, Tu pag. 38. respondens, ais, argumentum istud non esse ad propositum, *quoniam* (inquis) *sententia Jesaiæ eo pertinet, ut significetur, cum filius hominis miserit Angelos suos ut auferant de regno suo omnia scandala & omnes facientes iniquitatem, nullum fore usum armorum, cum nulli erunt filii carnis & filii spiritus inter quos bellum geri sit necesse, sed omnes erunt filii Dei.* Errores, qui hactenus in tuis verbis continentur (quæ enim dicis nec cum Prophetarum, nec cum Christi mente consentiunt) quia tibi cum aliis quibusdam non antiquis tantum, sed recentioribus quoque Christianis sunt communes, hoc loco à me non attingentur. Verum pergens ais, *Sed antequam illud tempus veniat, oportere gladium non converti in falcem, nec lanceas in vomeres, quomodo enim dicere posset: tunc erit, si præsens adesset? & non levabit gens contra gentem gladium, & non discent ultra bellum, in futurum, si jam præsens quod promittit extaret.* Quasi vero vel Esaias nunc loquatur, & vaticinetur, aut saltem post Christum exhibitum locutus, & vaticinatus fuerit, vel Esaiæ dictum ad ipsius Esaiæ tempora, ab illis, qui & illius, & Michææ verba tibi opponunt, accommodetur, aut accommodandum sit, si ad rem loqui velint. An non apertissimum est, Esaiam, & Michæam multis sæculis ante Christum extitisse, & vaticinatos fuisse, & ad ea tempora ab istis adversariis tuis utriusque vaticinationem accommodari, quæ post Christum exhibitum fuerunt, ita ut omnino ex ipsorum etiam interpretatione, quæ tuam sententiam de bello à Christianis gerendo prorsus convellit, uterque vates de re futura, non autem præsente loquatur? Vix sane crediderim, puerilius, aut turpius erratum hoc tuo aliud inveniri posse.

XIV. Ad finem pag. 40 affirmas, præceptum circumcisionis, & alia ejusmodi, quæ tu legalia appellas, propter quæ, tanquam maceria quadam, præputiati à Dei populo separabantur, non à Jesu Christo, sed à Deo patre Jesu Christi sublata fuisse à præputiatorum humeris. Hoc manifesto falsum est, & porro dicentem Christi gloriæ odio excæcatum prodit. Neque enim rei summa indignitas aliter me loqui permittit. Quid enim? Nonne apud Paulum ad Ephesios scribentem eo ipso in loco, ubi maceriæ, quam tu ipse commemoras, fit mentio, hæc verba leguntur Ephes. 2. 13? *Nunc autem in Christo Jesu vos, qui aliquando eratis longe, facti estis prope in sanguine Christi. Ipse enim est pax nostra, qui fecit utraque unum, & medium parietem maceriæ solvens, inimicitias in carne sua, legem mandatorum in decretis evacuans, ut duos condat in semetipso in unum novum hominem, faciens pacem, & reconciliet ambos in uno corpore Deo per crucem, interficiens inimicitias in semetipso.* Quis tam bardus est, qui, hæc legens, Christo tribui non intelligat circumcisionis, aliorumque ceremonialium præceptorum abolitionem, atque ea ratione Gentium, ac Judæorum conjunctionem? Quod si hæc eadem Deum Christi patrem fecisse, alibi scriptum est, quid hoc ad rem facit? Nam quis est, qui neget, omnia, quæ Christus fecit, à Deo patre per ipsum facta fuisse? Nec tu modo, Deum patrem ista fecisse ais, sed diserte, Christum fecisse negas.

XV. Ut Jesu Christi ipsius testimonium eludas, qui coram Pilato aperte professus est Joh. 18. 36, regnum suum non esse de hoc mundo, & ostendas, ex hoc minime probari, Christi regnum mundana, id est terrena ratione hic in terris non administrari, ais, Christum nihil aliud dicere voluisse, quam, se non fuisse declaratum regem ab hominibus, hoc est ab ipsis Judæis, quorum rex erat, sed à Deo patre. Idque scribis pag. 43, & 44. atque idem in posteriore scripto repetis. pag. 230. Sequentibus autem Christi verbis interpretationem tuam plane confirmari existimas, dum inquit, *Si ex hoc mundo esset regnum meum, ministri mei decertarent, ut non traderer Judæis.* Ais enim, *Nam si hoc factum fuisset* (id est, si Jesus rex ab ipsis Judæis fuisset declaratus) *armati circumstetissent illum Judæi sui, qui defenderent ne in Judæorum hostium veniret potestatem, se autem declaratum fuisse Regem à Deo patre*, &c.

1. Ista tua ratiocinatio prorsus inepta est, & Christi verba, quæ tibi favere opinaris, ea maxime tibi adversantur, communemque antecedentis ipsius Christi dicti interpretationem verissimam esse demonstrant, tuam vero falsitatis manifeste coarguunt. Si enim Jesus Rex hic in terris terrena ratione regnaturus, vel ab hominibus, vel à Deo declaratus fuisset, certe, ut ipse ait, ejus ministri certassent pro ipso, ne traderetur Judæis, & ab ipsis, sive ipsorum opera interficeretur. Hæc enim cum terreno regno hic in terris administrando omnino pugnant. Quamvis igitur Deus ipse tantum Jesum filium suum terrenum regem declarasset, tamen vel per homines, vel per ipsos angelos, si opus fuisset, è Judæorum manibus Jesus ereptus esset. Nec vero necesse est, ut, si quis humano auxilio ad regnum aliquod obtinendum uti velit, ab ullis hominibus, nedum ab iis ipsis, quorum rex esse quærit, antea rex declaretur: ut sensus ipse communis docet, & tot exempla ostendunt eorum, qui armato milite regnum aliquod sibi à nullis hominibus antea concessum occuparunt. Nullam autem rationem Christum in suis verbis ejus rei habuisse, quod ab ipsis Judæis rex declaratus non fuisset, vel id satis ostendit, quod ait, ministros suos, si suum regnum de hoc mundo esset, curaturos, ne Judæis traderetur. Nam quid opus fuisset curare, ne Judæis traderetur, si ipsi Judæi eum regem declarassent? Itaque potius dicere debuisset, non quæsituros Judæos, ut ipsum perderent. 2. Nam, quod tu, hoc sentiens, ita Christi verba interpretaris, ut dicere voluerit, suos Judæos, id est illos, qui ipsum regem declarassent, defensuros, ne veniret in potestatem aliorum Judæorum hostium, id adeo frigidum est, adeoque ipsis Christi verbis indefinite prolatis repugnat, immo seipsum evidenter refellit, ac destruit, ut lectorem ea de re leviter monuisse sit satis. Cæterum, ne quis falso me tibi adscribere putet, quod ex verbis Christi nolis colligi, vel rationem administrandi regni ipsius non esse mundanam, vel in hoc mundo illud non administrari, ea hic subjiciam, quæ concludens scribis prædicta pag 44. *Verba igitur* (inquis) *illa sonant unde habuerit Jesus Christus regnum, à Deo scilicet patre & non ab hominibus, non autem de regni administratione. aut de loco ubi regnet.*

XIV. Sed quid illud est, quod ibidem antea dixeras, Deum in hostium manu Jesum Christum deserere voluisse, quia volebat, ut implerentur dicta prophetarum? quasi Deus ipse ad prophetarum dicta suam voluntatem accommodet, & non ipsa prophetarum dicta ex Dei voluntate pendeant, ipsiusque voluntas sint. Non enim id à te figurata aliqua loquendi ratione dictum fuit, sed maxime propria. Cum enim videas, quam vehementer sententiæ tuæ, quod Deus Jesum misisset, ut, hic in terris existens, super populum regnaret, sive ab ipso populo pro rege agnosceretur, prophetarum de Christo prædictiones repugnent, conaris, quantum potes, persuadere, duplicem quandam voluntatem in Deo fuisse, & voluisse quidem Deum, ut Christus, hic in terris manens, populi regnum obtineret, sed tamen voluisse etiam, ut prophetarum dicta implerentur, quæ Christum in manu hostium deserendum esse ferebant. Itaque ex Jehova Deo nostro vero atque omnipotente Jovem fictum illum Gentium, vel potius poëtarum Deum facis, qui sæpe fatis quibusdam cedat, & contra suam ipsius voluntatem id velit, quod ipsa ferunt.

XVII. 1. Scribis pag. 48. post Juliani imperatoris tempora ortum fuisse bellum inter imperatores Arianos, & Homousianos. Et tamen post illa tempora non legitur, alios imperatores eodem tempore fuisse, inter quos istud de religione dissidium esset, præter Valen-

tinianum

tinianum patrem, & Valentem fratres, quorum hic Arianus, ille vero Homousianus erat, itemque Valentinianum filium, qui aliquandiu Arianus, & majorem Theodosium, qui perpetuo Homousianus fuit, quibus omnibus intermistus quodammodo fuit Gratianus, qui Homousianus fuisse traditur. Inter quos tamen bellum aliquod extitisse non narrant historici. Nam de Maximo, qui, Gratiano interempto, imperium occupavit, quique, Valentiniano adhuc Arianis favente, Homousianum se professus est, nihil attinet dicere. Is enim Tyranni potius, quam Imperatoris locum obtinet. 2. Non potest autem turpis *ἀσυγχρονία* ista tibi ullo modo condonari, cum eam ibidem ad alium majoris momenti errorem stabiliendum adhibeas, & ex bello, quod inter Arianos, & Homousianos imperatores ortum fuerit, inferas, synodos ecclesiasticas, quæ antiquitus caverunt, ne Christiani militarent, huc respexisse, ne scilicet Christiani suæ factionis sub imperatore contrariæ opinionis arma sumerent, non autem sensisse, non licere Christianis, eo quod Christiani essent, militare, & arma tractare. Et hæc quidem errata tua ex iis selegimus, quæ in priore tuo scripto animadvertimus. Quæ deinceps notabimus, ex posterioris scripti erratis selecta erunt.

XVIII. 1. Igitur pag. 87. affirmas, Apostolos de Johanne credidisse, eum esse Eliam secundum personam. Id quod tamen nusquam apud Euangelistas nec scriptum est, vel indicatum. Immo ex eo, quod apud Matthæum Matth. 17. 10, & Marcum Mar. 9. 11. legitur, Apostolos interrogasse Christum, quid illud esset, quod Scribæ dicebant, Eliam venturum esse, & ex Christi responsione, qua eos docuit, Eliam jam venisse, quod (inquit Matthæus) de Joanne Baptista eum dixisse illi intellexerunt. Ex his, inquam, perspicuum est, Apostolos antea de Johanne Baptista, quod Elias aliqua ratione dici posset, ne cogitasse quidem. 2. Nam, quod ibidem ais, Jesum Christum, quasi Apostolos scilicet ab ipsorum errore retrahentem, dictum prophetæ non ad Eliæ personam, sed ad officium pertinere dixisse, id manifesto falsum est. Quinimmo ex Christi verbis, nisi id nimis absurdum visum foret, facile potuissent Apostoli suspicari, Joannem Baptistam secundum personam Eliam fuisse. Simpliciter enim, Eliam jam venisse dixerat.

XIX. Pag. 89. ad finem ais, Jesum Christum post mortem, & resurrectionem fuisse pastorem duorum ovilium. Hoc cum ipsius Jesu Christi verbis manifeste pugnat. Is enim ait, Joh. 10. 16. *Et alias oves habeo, quæ non sunt ex hoc ovili, & illas oportet me adducere, & vocem meam audient, & fiet unum ovile, unus pastor.* Unius igitur, non duorum ovilium Jesus Christus pastor post resurrectionem est factus, licet unum istud ovile ex duobus, quorum, dum separata erant, ipse nunquam simul pastor fuit, quodammodo conflatum fuerit. Te autem sentire, ut verba tua sonant, etiam postquam eorum pastor est factus, duo ovilia permansisse, ex iis, quæ infra dicenda sunt, facile apparebit. Nec vero est, quod dicas, ovile esse unum, non ratione ovium, sed ratione pastoris, ut ex iis conjici potest, quæ scribis in initio pag. 289. Nam Christi verba diserte unum ovile, & unum pastorem separatim nominant, & utrumque futurum prædicunt.

XX. Ex iis, quæ scribis pag. 94. aperte colligitur, te affirmare, in Sacris Litteris hoc dictum inveniri. Cum hostis armatus & fortis (*Satan scilicet*, ais) fuerit judicatus, ego traham omnia ad me ipsum. 1. Quod tamen nusquam scriptum est. 2. Quinetiam non recte à te conjunguntur duo illi loci Matth. 12. 29. & Joh. 12. 32 (nam & uterque simul in margine adscriptus est) cum in priore de re jam gesta, in posteriore vero de re mox futura agatur, ut quilibet legens animadvertet. 3. Quid, quod in duobus istis locis nec simul, nec separatim hostis armati & fortis fit mentio? Namque apud Matthæum Fortis tantum commemoratur, apud Johannem vero nihil prorsus ea de re dicitur. 4. Quid, quod ne usquam quidem? Tantum enim apud Lucam cap. 11. 21. Fortis armatus nominatur, nulla Hostis facta mentione. 5. At postremo in eo graviter erras (unde etiam fit, ut dictum ipsum de Forti armato nullo modo recte explices) quod similitudinem pro metaphora, seu translatione accipis. Nam is fortis armatus non erat Satan, sed ei Satanas assimilatus est. Vide quot errores (tot scilicet fere quot sunt ipsa verba) paucissimis tuis verbis contineantur, & quam negligens, vel potius nimium audax in Sacrorum scriptorum, atque adeo ipsius Jesu Christi dictis tractandis merito dici possis.

XXI. Verum tot erratis tuis non contentus, hoc quoque adjungis, quod ibidem non obscure Satanam Principem novi regni appellas, contra quem Jesus Christus aliquid post mortem egerit, idque ex ipsius Christi verbis omnino colligis. Nam cujus novi regni fuit Satanas post Christi mortem princeps? Suine, an Christi? Si sui dicas, id palam falsum est. Tantum enim abest, ut Satanas post Christi mortem regnum aliquod novum sit adeptus, ut suo principatu magna ex parte exutus fuerit, & foras ejectus Joh. 12. 31. Sin autem Christi, Dico, ex ipsius verbis, cum Satanam mundi hujus principem appellet, id colligi non posse. Mundi enim appellatione nullo pacto novum aliquod Christi regnum intelligi potest. Sed vel homines carnales intelligere necesse est, qui, dum carnales sunt, Christi regnum nec vetus, nec novum esse possunt, postquam vero spirituales sunt facti, eorum Satanas nullo modo princeps est, vel intelligendi sunt homines universe ac generatim, potissimum autem Judæi (hi enim Mundi nomine significari apud Euangelistas solent) qui sane novum Christi regnum dici nequeunt, non autem Gentiles aut soli, aut præcipue, quos, ut conjici potest, tu novum Christi regnum appellas, quod post mortem adeptus fuerit, Quanquam ne hoc quidem recte à te fieri supra satis demonstratum fuit.

XXII. Eadem pag. 94. hæc tua verba leguntur. *Apocalypsis ita ait. Ecce vicit Leo de tribu Juda, radix (hoc est residuus ex gente) Davidis, ut aperiat librum & solvat septem signacula ejus. Adde ex Paulo* Coloss. 2, *& postquam aperuit suffixit librum cruci, quoniam erat contrarius nobis.* Mirificus omnino es Palæologe in Sacris Literis interpretandis, earumque locis conferendis, ac conjungendis. Nam, modo vel umbra aliqua similitudinis appareat, statim tu locos, tanquam eadem de re loquentes, simul nectis, atque conglutinas. Quanquam hic ne levissima quidem umbra alicujus similitudinis conspicitur. Nam quid prorsus commune habet locus ille Apocalypsis cum Pauli loco? 1. In Apocalypsi libri fit mentio, Apud Paulum autem chirographi. 2. In Apocalypsi de eo, quod factum in cælo fuerit, Apud Paulum vero de eo, quod in terra sit factum, est sermo. 3. Ibi de eo agitur, quod post Christi resurrectionem, & in cælos ascensum extiterit, Hic vero de eo, quod in ejus morte extitit. 4. Ibi id commemoratur, quod Christus fecerit, Hic autem id, quod à Deo patre est factum. Non enim, Christum cruci chirographum illud affixisse, ait Paulus, ut tibi videtur, sed Deum. 5. In Apocalypsi denique de nova quadam scriptura, aut certe non ante Christum, sed per ipsum Christum publicata agitur, Apud Paulum vero de vetere, etiam ante Christum, jam publicato scripto verba fiunt. Quis est autem, qui, si animum advertat, non perspiciat, Paulum loqui de populi Israëlitici obligatione in ceremonialibus præceptis servandis, quam Deus per Christum sustulit? Verum, istuc Apocalypsis locum pertinere nulla ratione posse, constat. Alibi autem aliquanto exactius de eo Pauli loco infra agemus. Unde, quam modo diximus, ejus veram sententiam esse, planissimum fiet.

XXIII. Pag. 98. ad facultatem aditi (ut tu loqueris) à Christo magistratus, adque ulciscendi hostes de injuriis illatis sine vitio potestatem, quædam ipsius Christi verba refers, quæ apud Matthæum sic se habent

Matth. 16. 28, *Amen dico vobis, ſunt quidam de hic ſtantibus, qui non guſtabunt mortem, donec videant filium hominis venientem in regno ſuo.*

1. Fœde hoc loco lapſus es Palæologe, cum apertum ſit, Chriſti verba iſta ad ſuam in monte transfigurationem, magnificamque illam ſuæ gloriæ patefactionem tribus ex ſuis diſcipulis exhibitam (quod ante iſtius facultatis, & poteſtatis tempus factum eſt) referenda eſſe Id enim vel ex eo liquet, quod ſtatim ejus transfigurationis narratio ſubſequitur, tempore etiam appoſito, quod inter verba illa, & ipſam interceſſit. Idque non modo apud Matthæum Matth. 17. 1, ſed apud Marcum quoque, Mar. 9. 2. & Lucam Luc. 9. 28. Qui Lucas narrationem iſtam ita auſpicatus eſt, *Factum eſt autem poſt hæc verba ferè dies octo, & aſſumpſit*, &c. Unde perſpicuum omnino eſſe videtur, proxime antecedentium Chriſti verborum eventum, atque executionem ea narratione contineri. Non poſſe autem Chriſti verba ad id referri, quod tu affirmas, id ſatis demonſtrat, quod apud omnes Euangeliſtas, qui ea recitant, conſtanter legitur, *quidam de hic ſtantibus*, ſive, *aliqui hic ſtantes*. Nam, ſi id intellexiſſet, quod tu ais, ſine dubio Multi, aut tale quid dixiſſet, non autem Quidam, ſive Aliqui. 2. Hoc ipſe animadvertens, non veritus es Chriſti verba, dum ea recitas, corrumpere, & pro Quidam, quod eſt apud Matthæum, Multi ſubſtituere, atque ſupponere.

XXIV. Aſſeris pag. 99 Chriſtum poſtremis temporibus non ſumpturum vindictam (tuis verbis utor) ab hoſtibus, qui ſunt extra Eccleſiam, ſed ab iis, qui, cum intra caſtra Chriſti eſſent, dictis invenientur profeſſi Chriſtum, factis autem peccati militiam.

1. Hæc tua aſſertio compluribus Sacrarum Litterarum locis plane adverſatur, ex quibus manifeſtum eſt, Chriſtum ultima illa die de illis omnibus ſaltem pœnas ſumpturum, qui ad pœnitentiæ prædicationem divinitus inſtitutam reſipiſcere, & ipſi Chriſto obedire noluerint, oblatamque ſibi per ejus Euangelium Dei cognitionem reſpuerint. Quorum ingens numerus extra Chriſti caſtra ſemper fuiſſe, omnino deprehendetur. Ex locis autem prædictis duos tantummodo hic notabimus, quos veritatis ſtudioſus lector conſulere poterit. Ii ſunt Act. 17. 30, & 31, & 2 Theſſ. 1. 7. &c. Quid, quod tu ipſe tibi parum conſtans. pag. 278 in ipſo initio hæc de Chriſto verba ſcribis? *Quin & poſtremo tempore repurgabit regnum ſuum, non ſolum ab alienis, ſed etiam à domeſticis minus ſibi obtemperantibus ſervis, & pœnis damnabit mortis.* Vides, te hic, quod attinet ad Chriſti judicium poſtremo tempore exercendum, nullam inter alienos, & domeſticos differentiam conſtituere. Superiore autem loco ſic diſtinguendum eſſe ais, ut in priore quidem judicio Chriſtus alienos tantum ultus fuerit, in poſteriore vero ſolos domeſticos ulturus ſit. Qua de re iterum aliquid dicendum nobis erit.

XXV. Chriſti verba illa Matth. 6. 23, *Si lumen, quod in te eſt, tenebræ fuerint, tenebræ ipſæ quantæ?* de Euangelii doctrina accipis. eaque pag. 111 adhunc modum explicas, *Hoc eſt, ſi tu in tenebris es & doceris non doctrinam lucis ſed hominum & tenebrarum, nonne duplices erunt tuæ tenebræ, non ſimplices?*

Hæc tua Chriſti verborum interpretatio, atque explicatio inepta prorſus cenſeri debet. Primum quia ex antecedentibus, & ſubſequentibus patet, Chriſtum de hominis animo, ac ſtudio loqui, ut plerique omnes animadverterunt, nec ulla ratione, ſi explanatio tua admittatur, ſit hæc pars cum reliquo ejus ſermone cohæſura. Deinde quia Oculi ſive metaphora, ſive ſimilitudo nullo pacto fert, ut hic de Euangelii doctrina agatur, quæ non in nobis, ut oculus, ſed extra nos eſt, aut certe non, ut oculus, nobis innaſcitur, ſed aliunde proficiſcitur. Poteſt quidem Euangelii doctrina lumen, ſeu lux per tralationem appellari, ſed hoc loco nomen Lumen ipſum oculum, aut certe oculi lucem manifeſte ſignificat, non, qua oculus illuminatur, ſed, qua ipſe corpus illuminat. Dictum enim ante fuerat, *Lucerna corporis eſt oculus.* Nam, quod tu, ut pag. 177, & 178 apparet, ad Eccleſiæ corpus Corporis tralationem, aut ſimilitudinem refers, cujus corporis oculus doctrina Euangelii ſit, id ridiculum plane eſt, cum Chriſtus privatos, ac ſingulos non obſcure moneat, ſi quis velit corpus ſuum lucidum habere, curandum illi eſſe, ut oculum ſuum ſimplicem ac purum habeat.

XXVI. Quoniam videbas, quantum ſententiæ tuæ, quod Chriſtus apud Matthæum cap. 5 nihil aliud fecerit, niſi Scribarum, & Phariſæorum totius fere legis divinæ falſas interpretationes, inutiliaque additamenta reſpuerit, ea ipſius Chriſti verba repugnent, quæ leguntur apud eundem Matthæum in initio cap. 23. ubi diſerte Chriſtus turbæ, & diſcipulis ſuis præcipit, ut omnia ſervent, & faciant, quæ Scribæ, & Phariſæi ipſis dixerint; Quoniam, inquam, hoc videbas, propterea pag. 116 totis viribus conaris oſtendere, Chriſtum de ſola recitatione ipſorum Legis verborum, & Prophetarum locutum fuiſſe, cum ait, Scribas, & Phariſæos in cathedra Moſis ſedere. *Erat enim* (ais) *mos in ſynagoga Seniorum conſcendere ſcribas & Phariſæos pulpitum ſeu cathedram, & inde recitare aut Moſen (id eſt legem Moſis) aut vatum ſcripta: deinde deſcendere & aſſidentes, aut ſtantes in cœtu partem quam recitaverant interpretari. Hæc indicat Lucas Act. 13. ſi addas cap. 23 Matthæi, Super cathedram.*

1. Triplex hic erratum tuum deprehenditur. Primum enim in eo erras, quod non intelligis, quid ſit Sedere in cathedra Moſis, nec plane metonymicam locutionem eſſe animadvertis, ſed vocem Cathedram proprie accipis, (quid enim alioqui pulpiti, ſeu cathedræ, quam, Scribæ, & Phariſæi conſcenderent, in explanatione iſta tua meminiſſe attinebat?) Quaſi vero Scribæ, & Phariſæi in Moſis cathedra ſediſſe dici nequeant, niſi veram aliquam cathedram conſcenderint, & non manifeſtum ſit, Cathedram, inque ea ſedere, in Chriſti verbis docendi munus ſignificare, ſive id fieret ſtando, ſive ſedendo, ſive cathedram aliquam veram aſcendendo, ſive æquum locum una cum audientibus ſervando. Mitto autem, nec tibi errati loco duco, quod, etiamſi Chriſtus de vera cathedra locutus eſſet, non tamen continuo ſequeretur, in eam Scribas, & Phariſæos aſcendiſſe, immo vix in cathedram aſcenditur, quodque, ſi in iſta tua ſive cathedra, ut tu eam appellas, ſive ſuggeſto, Lex, aut vatum ſcripta recitabantur tantum, plane veriſimile eſt, id non ſedendo, ſed ſtando factum fuiſſe, & tamen Chriſtus non ſolum Cathedram nominat, quæ idcirco ſic vocatur, quia in ea ſedetur, verum etiam diſerte ſedendi in ea mentionem facit.

2. Secundo erras, quia ipſorum Phariſæorum munus fuiſſe ais, Legem Moſis, aut vatum ſcripta in ſynagoga recitare. Quod plane falſum eſt. Neque enim Phariſæi, tanquam Phariſæi, aliquo proprio munere in ſynagoga fungebantur. Sed tantum, tanquam Phariſæi, ſuos diſcipulos, & ſectatores habebant, qui tunc temporis maxima pars populi erant, quibus ipſi Moſis Legem interpretabantur, & in Dei voluntate cognoſcenda, quemadmodum olim Moſes univerſo populo, præibant, ac duces erant. Propter quam cauſſam, eos ſedere in Moſis cathedra, dixit Chriſtus.

3. Tertio erras, quod Scribarum, & Phariſæorum morem iſtum aliquam Moſis, aut prophetarum è ſuperiore loco partem prælegendi, deinde vero pari cum cæteris loco in ſynagogis interpretandi, ex iis indicari putas, quæ ſcribit Lucas Act. cap 13. ſi illa addantur, quæ ſunt apud Matthæum cap. 23. *Super cathedram*, &c. Lucas enim nihil aliud indicat, niſi, in ſynagogis Legem, & Prophetas Legi conſueviſſe. Quod etiamſi cum iis, quæ apud Matthæum ſcripta ſunt, conjungatur, tamen nihil præterea efficietur, quam Scribas, & Phariſæos in ſynagogis Legem, & prophetas legere ſolitos fuiſſe. Nam, quod deinde ſeparatim eoſdem in loco partem, quam recitaverant, interpretarentur, de hoc nihil dicitur, nec ejus rei ullum ibi veſtigium apparet.

Immo,

Immo, quod Lucas ait, post lectionem Legis, & prophetarum misisse principes synagogæ ad Paulum, & Barnabam, rogatum, ut, si quid haberent dicendum, quo populum cobortarentur, dicerent, satis aperte ostendit, post Legis, & prophetarum lectionem, nullam separatam eorum explanationem in synagogis audiri consuevisse. Quare non solum in Testimoniis pro opinione tua citandis, sed in ipsa opinione, quam de antiquo illo more habes, te vehementer deceptum fuisse apparet.

4. Cæterum ex ante recitatis verbis, ac sententia tua constat, te, in illa cathedra, quam Scribas, & Pharisæos in synagoga conscendisse vis, nihil aliud ab ipsis prælectum fuisse, constituere, quam ipsa Legis verba, aut propbetarum. Id quod apertius sequentibus ibidem verbis inculcas. Ais enim, *Igitur nihil consueverant prælegere, nisi ipsissima legis & vatum simplicia verba*, &c. At vero in paraphrasi illa tua pag. 207. ita scriptum est, *Audistis etiam dictum à Scribis & Pharisæis, in synagoga ex cathedra, ubi legitur Lex populo & prophetarum sententia audientibus senioribus: Proximum tuum amato & inimicum tuum oderis. At ego vobis dico*, &c. Itaque necesse est, aut hic, aut ibi te vehementer errasse, cum verba illa, *& inimicum tuum oderis*, non modo non sint ipsissima Legis, aut vatum simplicia verba, sed, si tibi credimus, merum Scribarum, & Pharisæorum commentum, atque ad Mosis Legem additamentum fuerit. Sed nimirum voluit Deus, ut ex ipsis verbis tuis contra te ipsum evinceretur, sententiam illam, *Odio habebis inimicum tuum*, ejusmodi esse, ut id ipsum omnino in Lege, aut prophetis scriptum extare, merito dici possit, & porro, te ipso teste, Christum Matth. cap. 5. ipsam Legem, aut prophetas reformasse constaret.

XXVII. 1. Sed quid dicam, quod eadem pag. 116. cum videres, sententiæ tuæ de interpretatione verborum Christi, *Super cathedram*, &c. nimis officere, quod Christus nihil ibi dicat de pravis Scribarum, & Pharisæorum Legis interpretationibus, quas cavendas esse moneat, in explanatione quadam paraphrastica eorum verborum istud idem de tuo addere non dubitasti, & ita eum dicentem fecisti? *secundum autem opera, aut interpretationes illorum, nolite facere.* Nam unde additamentum istud tuum, *aut interpretationes illorum*, expiscatus es? Nihil enim in ipsius Christi verbis de ista ejus mente apparet. Dices (ut ex iis, quæ mox subjicis, conjici potest) Ex loco illo Matth. 15. 6, ubi Christus affirmat Mar. 7. 13., Scribas, & Pharisæos sua traditione Dei mandatum irritum fecisse. Verum, an non satius est ita ejus verba interpretari, ut nullo additamento sit opus? 2. Præterea locus ille minime ad rem facit. Aliud est enim Legem Dei interpretari, aliud proprias traditiones docere. 3. Adde, quod is locus de una quadam tantummodo Scribarum, & Pharisæorum traditione, deque uno Dei mandato loquitur, nec colligi inde potest, Scribas, & Pharisæos propter traditiones suas mandata Dei destruxisse, ut tu, singulari numero nimis audacter in pluralem converso, ibidem Christum loquentem inducis. Sed in prima hujus laboris nostri parte ad ejusmodi locos, qui pro tua interpretatione confirmanda afferri possent, satis responsum est.

XXVIII. Pag. 120. de iis verba faciens, quæ Christus Matth. cap. 5. Mosis præcepta tractando, concionatus est, ita scribis, *Hæc cum Apostolis acta in principio, quo Jesus Christus iniit Propheticum munus, amplioribus verbis explicata sunt, præsentibus Scribis ipsis & Pharisæis, à Jesu Christo.*

Miror, te ista scripsisse, cum nusquam legatur, Jesum Christum, præsentibus Scribis, & Pharisæis, ea, quæ in illa concione dixit, nisi minima ex parte, docuisse, tantum abest, ut amplioribus verbis coram illis ea explicaverit. Sed hoc fortasse præter id, quod ab Euangelistis scriptum est, tibi divinitus patefactum fuit.

Mirabile commentum omnino illud tuum est, quod legitur pag. 142, & 143. & repetitum ex parte invenitur pag. 227, & pag. 228. Ais enim, Scribas, & Pharisæos quod ad juramenta attinet, duo populum docuisse, Unum, juramenta illa, Per cœlum, Per templum, Per altare nihil esse, si non observaretur juramentum, propter quod Lex de Dei nomine loqueretur, hic vero nullum esset Dei nomen, Alterum, quod, si quis jurasset per aurum templi, vel per donum, quod esset super altare, reus esset perjurii, nisi tantundem solveret. Et pag. 227 ais, ideo Scribas, & Pharisæos juramenta istiusmodi approbasse, quia sic non poterat populus pejerare sine certo lucro Scribarum, & Pharisæorum.

XXIX. Non spero, me posse omnia errata explicare, quæ hoc tuo commento continentur. 1. Primum enim fieri non potest, ut ratio, quam Scribæ, & Pharisæi afferrent, cur jurare per templum, jurare per altare (nam in jurejurando Per cœlum, ut alibi vidimus, falsus es opinione tua) nihil esse statuerent, ea esset, quod in his juramentis nulla Dei nominis mentio fieret. Nam hæc eadem ratio valuisset ad demonstrandum, juramenta illa, Per aurum templi, Per donum, quod est super altare, nihil similiter esse. Quandoquidem ne in istis quidem Dei nomen nominabatur, quæ tamen juramenta eos magni fecisse, cum ex Christi verbis Matth. 23. 16, &c. manifestum est, tum ipse, ut vidimus, vehementer affirmas. 2. Deinde nullo pacto est verisimile, Scribas, & Pharisæos id constituisse, quod dicis, debere eum, qui jurasset juramenta ista, si perjurus esse nollet, solvere tantundem, quantum erat illud, per quod jurasset. Nam nulla prorsus ejus rei ratio apparebat, quam tamen tu, iis juramentis approbatis, id est, ut servari deberent, constituto, manifestam, ac necessariam fuisse dicere videris in illis verbis pag. 227. *Approbabant Scribæ & Pharisæi juramenta privatorum maxime illa, quibus per aurum templi, per dona quæ erant in altari Dei, jurabatur. Ita enim pejerare non poterat populus sine certo lucro Scribarum & Pharisæorum.* Cur vero? An non potuisset quis, si ea juramenta non servasset, perjurus & esse, & simul haberi, & tamen non cogi ad tantundem solvendum, quantum illud esset, per quod jurasset? Nam quid hoc cum illo commune habet? Num fortasse, cum quis (exempli gratia) per aurum templi jurabat, simul etiam promittebat, se, nisi jusjurandum servasset, tantundem soluturum, quanti esset aurum illud? Certe in ipsius jurisjurandi verbis, cujus tu in initio pag. 143 nobis formam quandam tradis, id neutiquam continebatur. Ad hunc enim modum jusjurandum conceptum fuisse ais, *Juro per hoc aurum me nihil scire, aut me hoc perfecturum.* Et sane, si in ipso jurejurando id comprehensum fuisset, nihil fuisset opus, ut Scribæ, & Pharisæi ipsi constituerent, debere istum juramentum suum servare, &, si non servasset, nisi perjurii reus esse vellet, illud, quod jam dictum est, solveret. Quemadmodum eos fecisse ex verbis tuis prædic. pag. 142 & 143 satis aperte colligitur. Ex quo etiam apparet, te tibi ipsi adversari, aut certe parum constare, qui deinde pag. 227, ut visum est, ais, non potuisse istum pejerare sine certo lucro Scribarum, & Pharisæorum, & idcirco ipsos ejusmodi juramenta approbasse. Nam, si sola approbatio juramenti id per se ipsa efficiebat, nihil attinebat ea de re nominatim cavere. Nec verum est, id à Scribarum, & Pharisæorum constitutione profectum fuisse, ut tua verba præ se ferre videntur. 3. Præterea ab omni verisimilitudine longe abest, constitutum fuisse, ut is, qui per aurum templi jurasset, nisi perjurii reus esse vellet, tantundem solveret. Namque omnino credendum esse videtur, aurum templi tanti fuisse, quanti nullius, aut paucissimorum universa bona vix esse possunt. Ex quo factum esset, ut, dum Scribæ, & Pharisæi nimium lucri captassent, nihil lucri fere habuissent.

4 Huc accedit, quod lucrum ex solutione ejus, quod valuisset aurum templi aut donum, quod super altari fuisset, non Scribis, & Pharisæis, sed Sacerdotibus accessisset. Qua in re profecto aut ego vehementer fallor, aut tu turpiter lapsus es. 5. Postremo, ut alia nonnulla errata in hoc

commento, in ejusque explicandi ratione tua reticeam, in eo valde reprehendendus es, quod tunrum dictorum, ne minima quidem ex parte, nullum omnino vel ex sacris, vel ex profanis scriptoribus testimonium citas, nullam rationem, nullum argumentum affers, & tibi modo dicenti, tanquam sanctissimo cuipiam oraculo, fidem vis adhiberi.

XXX. Pag. 154. leguntur haec verba tua, *Christus quoque cum Romanus magistratus tributum peteret interrogans suos* Matth. 17. 24. 25: abs quibus Reges terrae accipiant tributum, à filiis ne suis, an ab alienis? *Hoc est, à civibus suis, an à provincialibus? Et cum respondissent, ab alienis. Ergo, inquit, liberi sunt filii? Hoc est, cives non solvunt tributum civibus. Nam Romani cives ab omni tributo erant liberi. Innuit autem Judaeos & gentes paulo post unius fore civitatis cives, & unam gentem alteri non debere tributa solvere. Hoc est, magistratus conversos ad fidem non desinere Magistratus gladii & ministros Dei esse.*

Quia, quid esset illud didrachmum, quod Christus solvit, ut alibi ostendimus, non assecutus fuisti, propterea Christi verborum eo loco sententiam nulla ex parte percepisti, atque ea dixisti, quae nec vera sunt, nec verisimilia, aliisque praeterea erroribus hunc tuum errorem, & eos, qui inde proficiscuntur, cumulasti.

1. Primum igitur, quod ais, ibi magistratum Romanum tributum petiisse, ex eo, falsum esse, necessario consequitur, quod, ut supra disputatum fuit, didrachmum illud non reipublicae, sed Deo, non ex imperatorum recente jussu, sed ex Dei ipsius antiquo decreto pendebatur. Ubi etiam animadvertendum est, didrachmi exactores illos Capernai fuisse, hoc est in Galilaea. Cujus regionis, imperatoris Romani concessu, tunc temporis Herodes Antipas religione Judaeus tetrarcha erat, ideoque princeps, ac Dominus. Nec verisimile est, si quid tributi ex ea regione imperator accipiebat, ut id suo nomine à privatis exigi curaret, sed ab ipso Herode acciperet, cui tributorum ipsis privatis proprio arbitratu imperandorum curam relinqueret. 2. Sed quid est, quod deinde Filios in Christi verbis Cives suos, Alienos vero Provinciales interpretaris? Quis te allegoricas interpretationes sine ulla necessitate inducere uspiam docuit? Nam quid caussae erat, cur Christus istam sermonis obscuritatem, praesertim cum Petro discipulo suo loquens, affectaret, & cives Cives non appellaret? An non satis, superque obscuritatis in eo fuisset, qnod, ut paullo post videbimus, Civium nomine non veros cives, sed allegoricos intellexisset? Ex quo etiam apertius fit, priorem istam allegoriam tuam, ut Filii regum sint ipsorum, id est (vide hic novam aliam sermonis figuram) primariae urbis cives, admitti non posse. Neque enim in eodem verbo bis allegoria uti concessum est, nisi si quis consulto ita loqui velit, ut à nemine intelligi queat. 3. Ad haec, ut verum sit, quod ais, Romanos cives ab omni tributo fuisse liberos, non tamen sequitur in omnibus, aut plerisque imperiis, & regnis idem observatum fuisse, ut dominantis, aut principalis urbis cives ab omni tributo conferendo essent immunes. Quemadmodum Christi verba omnino significant, si interpretatio ista tua allegorica admittatur. Praeterea fac, Christum Filiorum regum appellatione, Ipsorum cives significare voluisse, quid hoc ad rem? Nam quod ais, Christum innuisse, Judaeos, & Gentes paullo post unius fore civitatis cives, istud commune Judaeorum, & Gentium civitatis jus, non verum, sed allegoricum est. Atqui reges (si modo verum est, quod dicis) non allegoricos, sed veros cives suos à tributis pendendis immunes esse volunt. Itaque perit omnino, si interpretationem tuam amplectamur, Jesu Christi ratiocinatio. 5. Denique nulla ratione fieri potest, ut Christus id intellexerit, quod tu opinaris, cum nondum, ut ipse fateris, Judaei, & Gentes unius civitatis cives essent, & Christus jam argumentationem suam locum reipsa habere ostenderit, &, se una cum Petro jam ab illo didrachmo solvendo liberum esse significaverit, cum ait, *Ut autem non scandalizemus eos, vade* &c. Perinde est enim ac si dixisset, Nos quidem ab hac pecunia solvenda liberi sumus, & propterea id facere jure omittere possemus. Sed tamen, ne istis simus offendiculo, recte est, ut eam solvere non negligamus. Vade igitur, &c. 6. Quid, quod plane falsum est id, quod affirmare es ausus, Romanos cives ab omni tributo fuisse liberos? Quinimmo proprium civium Romanorum erat tributa in aerarium conferre? Id autem vel ex eo intelligi potest, quod, ut optimis Linguae Latinae, Romanaeque historiae auctoribus placet, vel tributum à tribubus, vel tribus à tributo dictae sunt. Ex censu enim Romae à singulis civibus tributim pecunia exigebatur, & haec tributum est appellata. Quod etsi propter externis praedis ditatum aerarium aliquando fieri desitum est, non tamen propterea lex ulla est lata, ne Respub. deinceps Romanis civibus tributum aliquod imperaret. Nedum certum sit, sub imperatoribus cives Romanos ab omni tributo pendendo fuisse immunes. Quod cum ita sit, vides, quanta interpretationis tuae verborum Christi sit ineptitudo. 7. Sed ne illud quidem laudandum est, quod, cum Christus solum Petrum interrogaverit, solusque Petrus responderit, aliis nec discipulis, nec domesticis Christi praesentibus, ut ex ipsa historia, praesertim vero ex ipsa capitis seq. initio liquere potest, tamen tu, Christum suos interrogasse, illosque respondisse, affirmas. Supra minime vitio versum, vel potius plane condonatum tibi fuit, quod Euangelistas fortasse pro Euangelista dixeris. Verum non idcirco tibi pro arbitratu in Sacris Testimoniis recitandis numerum pro numero substituere ubique conceditur. 8. Sed quid postremo dicam de tua ipsius explicatione interpretationis tuae, ex qua colligitur, quod Judaei, & Gentes paullo post futuri essent unius civitatis cives, id vel nihil aliud fuisse, vel certe, à Christo indicatum, nihil potius significasse, quam, magistratus conversos ad fidem non desinere magistratus gladii, & Dei ministros esse? Quis ad haec risum tenere possit? Pluribus autem, plane ridiculam explicationem istam tuam esse, docerem, & ad ea, quae te responsurum arbitror, ipse prior responderem, nisi & jam satis in hisce tuis verbis examinandis immorati essemus, & periculum esset, ne calumniator aliquis reprehensionem nostram probationis tuae, ejus, quod probare intendis, negationem esse interpretaretur, si, errorem tuum indicasse non contenti, vehementius ea in re te exagitare pergeremus.

XXXI. In explanatione eorum Christi verborum Matth. 6. 19. 34. *Nolite thesaurizare vobis thesauros in terra*, &c. Itemque illorum, *Nemo potest duobus dominis servire.* &c. turpis omnino est, isque nocentissimus error tuus. Putas enim, Christum non simpliciter praecipere, ne ii, ad quos loquebatur, thesauros sibi in terra congerant, nec simpliciter monere, non posse illos Deo simul, & Mammonae, id est terrenis divitiis servire, sed utrumque comparate ab eo dici. Itaque pag. 177. sic Christum loquentem inducis, *Studete rebus temporalibus, sed plus spiritualibus. Thesaurizate in terra, sed plus in caelo.* Et pag. 178 sic vel Christum dicentem facis, vel ipse, ut tibi videtur, ex ejus mente ratiocinaris, *Quare si studes in Deum esse dives, primum locum da curae caelestium rerum, secundum locum da terrestrium studio & labori. Ita & Mammonae servies & Deo, & habebis thesauros in terra & in caelo, si mammonam curaveris propter Deum, & terram colueris propter caelum.*

Quid est Christi verba, interpretando, pervertere, si hoc non est? Christus diserte praecipit, non esse thesaurizandum in terra, monetque, non posse quemquam Deo, & Mammonae servire, & tu tamen ais, illum sic praecipientem, ac monentem, velle, ut in terra quoque thesaurizetur, nec negare, quin & Deo, & Mammonae servire quis possit. Quid non audebis in Christi praeceptis, ac monitionibus corrumpendis, cum haec ausus fueris? Nam, si unicum saltem Christi verbum protulisses, ex quo mirabilis ista ejus mentis explicatio tua vel levissime quidem indicaretur, ferri aliquomodo posset.

possses. Nunc autem, cum non modo ejus mentem contra ipsius verba interpreteris, sed nihil alibi vel ab ipso, vel ab alio dictum ostendas, quod interpretationem istam tuam suadendi vim habeat, cumque præterea ex aliis Sacris Testimoniis ea falsitatis aperte convincatur, & Christum, ut ipsa verba sonant, non comparare, sed simpliciter locutum fuisse constet, nulla ratione excusari istæc tua audacia potest. Quid enim? An non (ut cætera omittam) hæc sunt verba Pauli Apostoli 1 Tim 6. 8? *Habentes alimenta, & quibus tegamur, his contenti erimus. Qui autem volunt divites fieri, incidunt in tentationem, & laqueum, & desideria multa inutilia, & nociva, quæ mergunt homines in interitum, & perditionem.* Nunquid aliam Christi verborum interpretationem quærimus, si modo ea ulla interpretatione indigent? Est autem tua ista audacia eo magis culpanda, quod hujus vitæ commodis inservit, & carni nostræ mirum in modum blanditur. Ex quo perspicuum esse potest, unde ea proficiscatur. Nam quid dicam, quod, ut ex modo recitatis Pauli verbis intelligi debet, Christi verba ea ratione, qua tu facis, interpretanda esse docere, nihil aliud est, quam homines in interitum, ac perditionem demergere? Itaque meræ nugæ sunt, quod ais, posse nos Mammonam curare propter Deum, cum Paulus plane homines à divitiis quærendis absterreat. Quippe quarum cura plena sit summi ac certissimi periculi. Si enim de cura tantum divitiarum propter ipsas divitias locutus esset Paulus, non periculi, sed præsentis mali mentionem fecisset. Nec dixisset, eos, qui divites fieri volunt, in tentationem, & laqueum incidere, sed jam incidisse. Quid, quod apertissimum ex ipsius Christi verbis est, nullo pacto posse divitiarum curam cum Dei sincero cultu conjungi, idque potissimum illum persuadere curasse? Nimirum, ne quis putaret, se posse eodem tempore & Deo, & divitiis servire, quamvis Deum interim divitiis anteponere in animo haberet. Hoc aperte docet duorum dominorum similitudo, & verba significant; quibus in ea explicanda ipse Christus utitur, dum ait, necesse esse, ut unus ex duobus Dominis odio habeatur, alter vero diligatur, unus retineatur, alter vero contemnatur. Sive igitur primum, sive secundum locum divitiarum curæ tribuere velimus, ea nulla ratione cum Dei servitio simul esse potest. 2. Quanquam tu alicubi iis verbis uteris, ut, modo Dei servitium non abjiciatur, divitiarum curæ primum locum tribui posse, concedere videaris. Ita te spiritus iste mundanus invasit, atque occupavit, ita te falsa Christi mentis interpretatio, justissimo Dei judicio, errare compellit. Prædicta enim pag. 177. hæc tua verba extant, *Sit igitur divitiarum temporalium studium, sed non sine spiritualium cura.* Quis ex his verbis eam sententiam, quam modo diximus, non eliciat? Nonne Sine præcipua spiritualium cura dicendum omnino tibi fuerat, si tibi ipsi saltem constans in eo esse perpetuo voluisses, ut ex Christi mente rerum spiritualium studium majus esse debeat, quam temporalium?

3. Verum hanc ipsam de Christi mente sententiam tuam non uno modo ipse damnas, atque refellis. Primum enim pag. 179, illos duos Dominos, quibus neminem servire posse, ait Christus, contrarias leges, & mores habere confiteris. Ex quo ipse sic infers, *Cum enim studet uni obtemperare, cogitur alterum deserere, & cum cupit huic parere, facere non potest, quin alteri sit minus obsequens.* Itaque, te ipso judice, nullo modo divitiis servire possumus, quin Dei servitium relinquamus. Quippe quod duo sint Domini, contrarias leges, & mores habentes. Quæ ratio non præcipuum modo utriusque servitium (quod ne duorum quidem consentientium Dominorum fortasse dari poterit) sed uniusquoque præcipuum, alterius vero secundarium penitus excludit. Deinde eadem pag. pergens ais, duorum Dominorum similitudinem à Christo allatam, sic suo proposito ab ipso accommodari, ut velit dicere, eos, quibuscum loquebatur, non posse duabus rebus diversis intendere animum, Euangelio, & victui quotidiano. Et statim subjicis, *Ita Petrus: non est æquum, inquit, nos derelinquere verbum Dei, & ministrare mensis* Act. 6.2. Ac postmodum ibidem ita concludis, *Hanc ob caussam Deus mandata cura Euangelii Apostolis, ipse suscepit curam mensarum, ut esset veluti cocus & œconomus eorum.* Si igitur Christus eos, quos docet, ne quotidiani quidem sui victus curam habere vult, sed eam universam Deo commendare, quomodo suis verbis divitiarum temporalium studium illis permittit, dummodo spiritualium majorem curam habeant? Et sane, cum omnino velis, Christum solis Apostolis, & verbi Dei ministris eo in loco præcepta dedisse, quos & hic, & alibi, præsertim vero in priore scripto, pag. 6, & in hoc eodem posteriore, pag. 101, & 102, vis propriorum bonorum curam relinquere, & voluntarie pauperes esse debere, mirum est, te adeo tui ipsius oblitum esse, ut iisdem Christi præceptis significari velis, thesaurizandum quidem esse in terra, sed ita ut plus thesaurizetur in cælo, & divitiarum terrenarum curam propter Deum, & propter cælum habendam esse. Sed legantur denique ea, quæ in Paraphrasi scripsisti in illa verba, *Nemo potest duobus Dominis*, &c. pag 212, & 213, &c. te ipsum sententiam istam tuam, quod ibi Christus Mammonam propter Deum curari velit, funditus evertere, apertissime constabit.

XXXII. Pag. 184 hæc tua verba extant, *hoc regnum* (Dei) *duplicem habuit justitiam: unam in Judæis tantum, ante mortem Christi, condonationis peccatorum per resipiscentiam animi: alteram in non Judæis, per imputationem justitiæ per fidem, utrobique tamen fides, sed hic cum majore vi.* Ex quibus aperte colligitur, te sentire, post Christi mortem (quanquam præ incuria ita loqueris, ut id ante Christi mortem factum esse omnino dicere videaris) non-Judæis, sive Gentilibus per solam fidem sine animi resipiscentia imputatam fuisse justitiam. Distinguis enim manifeste Judæorum ante Christi mortem justitiam ab hac, quæ postea non-Judæis concessa fuit, hac potissimum ratione, quod illa per animi resipiscentiam, hæc vero per fidem daretur. Nam, si ad utramque adipiscendam animi resipiscentiam requisitam fuisse, dicere voluisses, sed ibi majorem, vel magis præcipue, quam hic, certe, quemadmodum dixisti, utrobique fuisse fidem, sed hic cum majore vi, sic etiam istud nullo modo reticuisses.

1. Hæc opinio tua non solum falsa est, & Sacris Literis contraria, sed etiam plane perniciosa. Imputatio justitiæ nihil aliud est, quam remissio peccatorum, seu peccatorum (ut sic dixerim) non-imputatio, ut ex iis evidenter apparet, quæ scribit Paulus ad Rom. cap. 4. dum ait, Davidem beatitudinem hominis in eo statuere, si Deus illi justitiam imputet sine operibus, idque ex eo probat, quod pronunciaverit, illos esse beatos, quorum remissæ sunt iniquitates, & beatum illum, cui Dominus peccatum non imputavit Psal. 32. 11, &c. Ex quo consequitur, si Gentilibus justitia imputata fuit, etiamsi animo non resipuissent, remissa, sive non imputata illis fuisse peccata, quamvis in ipsis peccatis degentibus, & de vita emendanda nihildum curantibus. Qua sententia nescio an nulla fœdior, aut detestabilior excogitari possit, cum vel ipsi sensui communi pateat, nihil magis peccatorum condonationi adipiscendæ adversari, quam, ne animo quidem à peccando desistere, nihilque magis Dei rectitudini, veræque justitiæ contrarium esse, quam, ut illi ignoscat, qui improbus esse pergit, & nulla ratione resipiscit. Sacræ porro Literæ manifeste docent, Judæis, etiam post Christi resurrectionem, peccatorum remissionem sine præcedente pœnitentia non contigisse. Nam quid (obsecro) est illud Act. 2. 38? *Pœnitentiam agite, & baptizetur unusquisque vestrum in nomine Jesu Christi in remissionem peccatorum.* Quid item illud Act. 3. 19? *Pœnitemini igitur, & convertimini, ut deleantur peccata vestra.* Et ne quis caussetur, hæc Christi interfectoribus tantum, sive iis, qui in ejus necem conspiraverant, dicta fuisse, perpendantur verba illa Act. 5. 31, *Hunc principem & salvatorem Deus*

exaltavit dextera sua, ad dandam pœnitentiam Israëli, & remissionem peccatorum. Ex quibus satis constat, universo populo post Jesu Christi resurrectionem ea conditione remissionem peccatorum concessam fuisse, si pœnitentiam agerent. Meliore autem conditione hac in parte Gentiles fuisse, quam ipsum Dei populum, nullo modo est verisimile. Sed ipsas quoque Gentes sine præcedente pœnitentia minime justitiæ imputationem adeptas esse, nullumque hac in re inter ipsas, & Judæos discrimen fuisse, id ostendit, quod scriptum est Act. 11. 18, *Ergo & Gentibus pœnitentiam dedit Deus ad vitam.* Nam ubi justitiæ imputatio, hoc est, ut diximus, peccatorum remissio est, ibi quoque vitam esse, necesse est. Ubi vero non est peccatorum remissio, ibi ne vita quidem esse ullo modo potest. Stipendia enim peccati mors Rom. 6. 13. Non minus autem Gentibus, quam Judæis una cum fide in Jesum Christum pœnitentiam publice commendatam ab ipsius Jesu Apostolis fuisse, id planum facit, quod Paulus ait Act. 20. 20, & 21, se & publice, & per domos docuisse testificantem Judæis, atque Gentilibus in Deum pœnitentiam, & fidem in Dominum nostrum Jesum Christum. Fuit autem hæc inter Judæos, & Gentes æqualitas in consequenda peccatorum remissione per pœnitentiam satis à Christo expressa, cum ait Luc. 24. 46: *Quoniam sic scriptum est, & sic oportebat Christum pati, & resurgere à mortuis tertia die, & prædicari in nomine ejus pœnitentiam, & remissionem peccatorum in omnes gentes, incipientibus ab Hierosolyma.* Summam quidem prædicationis, quæ Gentibus contigit, pœnitentiam fuisse, aperte docet Paulus, cum, Athenis in Areopago verba faciens, inter cætera inquit Act. 17. 30, *Et tempora quidem ignorantiæ despiciens Deus, nunc annunciat hominibus, ut omnes ubique pœnitentiam agant.* Sed nihil aptius ad ea omnia, quæ huc usque à nobis dicta sunt, confirmanda, ea oratione censeri debet, quam Dominus Jesus ad Paulum habuit. De qua ipse Paulus ad hunc modum Act. 26. 15, &c. *Dominus autem dixit, Ego sum Jesus, quem tu persequeris. Sed exurge, & sta super pedes tuos. Ad hoc enim apparui tibi, ut constituam te ministrum, & testem eorum, quæ vidisti, & eorum, quibus apparebo tibi, eripiens te de populo, & Gentibus, in quas ego nunc mitto te, aperire oculos eorum, ut convertantur è tenebris ad lucem, & de potestate Satanæ ad Deum, ut accipiant remissionem peccatorum, & sortem inter sanctos per fidem, quæ est in me.* Quibus Domini Jesu verbis ea adjunge, quæ Paulus ipse illico subjicit, *Unde, Rex Agrippa, non fui incredulus cœlesti visioni. Sed iis, qui sunt Damasci primum, & Hierosolymis, & in omnem regionem Judaæ, & Gentibus annunciabam, ut pœnitentiam agerent, & converterentur ad Deum, digna pœnitentiæ opera facientes.* Nam ex prædictis Domini Jesu verbis perspicuum est, non minus Gentibus, quam Judæis, pœnitentiam prædicatam fuisse, eamque cum fide in ipsum Dominum Jesum conjunctam, ad peccatorum remissionem. Sed, in pœnitentia agenda prædicationis summam constitisse, Pauli verba aperte docent. Quibus ipse pro executione verborum Jesu Christi nihil aliud se fecisse commemorat, quam, ut omnes pœnitentiam agerent, publice monuisse. Per pœnitentiam igitur potissimum, tam Gentibus, quam Judæis, post Christi resurrectionem peccatorum remissio concedebatur, tantum abest, ut sine pœnitentia, sive animi resipiscentia, ut tu eam appellas, Gentibus justitiæ imputatio contingeret, quæ, ut diximus, nihil aliud reipsa, quam peccatorum remissio est. Sciendum est enim, fidem illam (nempe in Christum, sive in Deum per Christum) cui Sacræ Literæ id tribuunt, ut per eam nobis justitia imputetur, à pœnitentia separari non posse: cum Christus, sive Deus per ipsum, perque ejus ministros pœnitentiam præceperit, & non nisi pœnitentiam agentibus quidquam pollicitus fuerit. 2. Quamobrem gravis præterea est error tuus, qui putes eam fidem à pœnitentia sejungi posse. Quamvis enim utriusque separatim alicubi fiat mentio, tamen non ideo id fit, quod fides in Christum separari à pœnitentia possit, sed ut sciatur, qualisnam ea pœnitentia esse debeat, nimirum qualem Christus præscripsit, atque etiam quia in Christum fides caussa est, ut pœnitentiam illam agamus, in eaque ad extremum usque perseverare possimus. Propterea Paulus, cum Athenis in Areopago, ut vidimus, dixisset, Deum omnibus hominibus ubique denunciare, ut pœnitentiam agerent, statim illa verba adjecit Act. 17 31, *Eo quod statuit diem, in quo judicaturus est orbem in æquitate, in viro, quem definivit, fidem præbens omnibus, suscitans eum à mortuis.* Vides manifeste id, quod præcipue Gentibus Deus prædicari voluit, pœnitentiam fuisse, cui tamen Christi cognitio, & ob id fides adjungitur, nempe quia hujus voluntatis divinæ ipsa plenissimam fidem facit, adque ei perpetuo parendum facillime homines adducit. Hic autem error tuus inde necessario proficiscitur, quod, quid sit fides in Christum, quidve credere, Jesum esse Christum, plane ignoras. Sed non est hic ea de re uberius disputandi locus.

XXXIII. Cum pag. 218 adversario, id est Racoviensium scriptore (ut tu eum loquentem inducis) ad Apostolica scripta provocante, tu vicissim provoces ad scripta Prophetica, duo hinc errores tui satis aperte colliguntur. 1. Unus est, de quo prius agemus, quod Apostolica cum Propheticis scriptis non consentire tacite affirmas. Etsi enim hoc, quod ad propositam ibi quæstionem attinet, si recte explicatum fuerit, nullo prorsus pacto perperam dictum censeri debet, videlicet, si intelligatur, aliam esse rationem humanæ beatitatis, quam Prophetæ pro eo tempore populo proposuerunt, & scriptis suis complexi sunt, aliam vero eam, quam Apostoli suis scriptis consignarunt, id est aliud Prophetas, aliud vero Apostolos Dei nomine hominibus præcepisse, si beati esse velint, tamen tibi perperam dictum existimari debet. Quippe qui velis, nec Christum, nec Apostolos legislatores fuisse, sed Legis Dei (per Mosem scilicet jam antea latæ) vindices, & obscurorum locorum per loca manifestiora interpretes. Sic enim habent ipsa verba tua priore scripto, pag. 25. eademque sententia ex aliis tuis verbis omnino colligitur. Immo, nisi Apostolica scripta rejicere velis, ea ex universa, quam libro tuo comprehendisti, doctrina tua, necessario elicitur. Certum est autem, tales quoque Prophetas fuisse, ob eamque rem, si id verum est, quod de Apostolis affirmas, cum Propheticis scriptis scripta Apostolica in præceptis dandis plane consentire, necesse est.

2. Alter tuus error est, quod scripta Prophetica Apostolicis anteponenda censes, & non his, sed illis standum esse vis. Ex quo consequitur, Apostolica scripta nonnulla continere, quæ admittenda non sint, aut certe suspecta merito esse possint, quippe quæ non ut scripta Prophetica, spiritu sancto dictante, edita fuerint. Quemadmodum etiam satis intelligi potest ex ipsis verbis tuis. Ais enim, *Et ego ad scripta Prophetica* [*provoco*], *quæ dictante spiritu sancto sunt edita.* Quasi vero scripta Apostolica, ad quæ provocantem prius feceras adversarium tuum, minime spiritu sancto dictante edita fuerint. Qui tuus error qualis, quantusque sit, à nobis latius hoc loco non explicabitur, sed unicuique judicandum relinquetur. Nam, quod ibidem addis, *& in quibus est vita æterna*, ex quibus verbis similiter, quemadmodum apertum est, te affirmare, in Propheticis scriptis vitam æternam esse, sic non admodum obscurum est, te negare, in Apostolicis scriptis esse vitam æternam, quorum utrumque eo sensu, quo à te dicta, aut indicata sunt, plane falsum est, hac de re, inquam, inferius aliquid explicatius dicemus.

XXXIV. Cum iis, quos modo notavimus, erroribus tuis ille mirum in modum consentit, qui pag. 222, & pag. 223 continetur, & à nobis primæ partis cap. 7 indicatus est. Aperte enim, si tibi tuæque doctrinæ fides adjungatur, ex prædictis locis colligitur Christum nihil dixisse, quod Deus antea alia ratione non dixerit, &, quæ Deus ante Christum mandaverat, à Christo nullo

nullo modo mutari potuisse. Illud, ut alibi vidimus, aliis verbis comprehensum est prædicta pag. 222. Hoc vero pag. 223. in illis verbis, *Falsum igitur est Christum charitatem & patientiam* (quanquam operarum incuria, quæ ab eo, qui errata collegit, minime animadversa fuit, legitur, *& charitatem patientiam) docere Magistratum, cum major charitas aut patientia in Magistratu esse non debeat, quam Deus pater & major Domino nostro Jesu Christo, esse mandaverit.*

Jam vero ex istis assertionibus tuis unum de quatuor, quæ statim dicam, necessario concluditur, Aut Christum vere à Deo missum non fuisse, vereque Dei nomine locutum non esse, Aut manifeste constare, mandatum illi fuisse à Deo, ut nihil aliud omnino populum doceret, quam id, quod jam antea divinitus doctus fuerat, Aut non posse Deum, vel non solere ea, quæ semel mandavit, aut promisit, ulla ex parte unquam mutare, vel revocare, Aut denique perspicuum esse, Deum omnino decrevisse, ut ea omnia, quæ ante Christi adventum populum suum docuisset, prorsus immutabilia forent, adeo ut ne addi quidem illis unquam aliqind posset.

Primum falsissimum est, & præterea maxime impium, cum valde perspicuum sit, neminem unquam verius à Deo missum fuisse, quam Jesum Christum, neminemque verius, quam ipsum, Dei nomine locutum esse, immo ipsum cæteris omnibus hac in parte non minus, quam in reliquis, longe antecessisse. Nam quid illa sunt, *Descendi de cælo*, *Exivi à patre* Joh.6.38.xvi.27, & ejusmodi alia non pauca? quid aliud, inquam, sunt, quam (si modo vera dixit Christus) apertissima & certissima testimonia, ipsum quam verissime, & singularissima quadam ratione à Deo missum fuisse? Quid item illa Joh. 14.9, & 10, *Qui vidit me, vidit patrem, &, Ego in patre, & pater in me est*, ac pleraque similia, quam clarissimæ & firmissimæ testificationes, ipsum Dei nomine cum maxime vere, tum maxime proprie locutum fuisse? Quibus adde, quod ipse in sinu patris esse dictus est, quod Dei inconspicui imago appellatur, expressaque forma substantiæ illius, quod in ipso habitare scriptum est omnem plenitudinem divinitatis corporaliter Joh. 1.18. Col. 1.15. Hebr. 1.3. Col.2.9, quod denique, ut alia pæne innumerabilia testimonia reticeam, Deus ipse de cælo sic de eo testatus est: Hic est filius ille meus dilectus, in quo mihi bene complacui ipsum audite. Math. 17.5, Hæc autem pauca testimonia ad rem tam manifestam, quamque si quis neget, is, se Christianum nullo modo esse, fateatur necesse est, confirmandam minime attulissem, nisi quædam verba tua, quæ antea retulimus, te ea de re dubitare, suspicionem cupiam injicere posse, animadvertissem. Nam, si firmiter credis, Jesum Christum vere à Deo missum, vereque Dei nomine locutum fuisse, quid hic attinet commemorare, Deum patrem majorem Domino nostro Jesu Christo esse. Quantovis enim minorem Deo patre Christum esse velis, tamen quidquid dixit Christus, Deus ipse pater dixisse censendus est, & propterea, quod attinet ad auctoritatem, quam Christus dicendi haberet, nulla prorsus istius (ut ita dicam) divinæ paternæque majoritatis ratio est habenda.

Sequitur alterum, quod scilicet aperte constet, Christo à Deo mandatum fuisse, ne populum suum aliud quidquam doceret, quam illud ipsum, quod jam is populus divininus doctus fuerat. Verum quid usquam ea de re apparet? aut quis est, qui se ex animo Christianum esse profiteatur, qui id affirmare audeat, immo vero non exhorrescat, cum Christus ipse & verbis contrarium testatus sit, & reipsa aliud populum docuerit præter id, quod antiquitus divina ratione edoctus fuerat? Quod ex iis apertissimum esse arbitramur, quæ à nobis copiose in prima hujus responsionis nostræ parte disputata hac de re fuerunt.

Tertium erat, quod Deus vel non possit, vel non solear id, quod semel mandavit, aut permisit, ulla ex parte unquam mutare, aut revocare. Prior hujus dicti pars summam vel impietatem, vel ignorantiam adeo & præ se fert, & revera continet, ut refutatione non egeat. Quid enim? an non potest Deus ad tempus aliquid velle, & non in perpetuum? Num fortasse inconstans, aut mutabilis erit, si, quæ semel voluit, perpetuo etiam non velit? Atqui istud tunc demum verum esse posset, si, cum aliquid primum voluit Deus, id etiam perpetuum fore decrevisset, de quo mox videndum erit. Alioqui Deo minus, quam hominibus concederemus, quos certum est posse nulla inconstantiæ, aut mutabilitatis nota, multa ad tempus tantum velle, & rursus eidem id adimeremus, ex quo maxime inter cætera apparet, ipsum esse unicum, & summum omnium rerum Dominum, & cuncta pro arbitratu, atque imperio suo regere, ac moderari. Posterior autem ejusdem dicti pars plane falsa est, & falsitate sua prioris falsitatem aperte coarguit. Certissimum est enim, multa à Deo prius vel mandata, vel permissa fuisse, quæ postea ab ipso mutata, aut revocata fuerunt. Et, ne longius abeam, præsertim cum tu ea neges, quæ manifestissima sunt, &, ipsum populum Hebræum à ceremonialibus præceptis liberatum fuisse, minime concedas, qua tamen in re quantopere fallaris, postea videbimus, ne longius igitur abeam, dico, teipsum confiteri, ante Christi mortem ex Dei lege non licuisse præputiatis conjungi populo Dei, nisi circumciderentur, post mortem vero licuisse, ut ex iis apertum est, quæ scribis priore scripto pag. 40. Ex quo consequitur, ex eadem Dei lege non licuisse Judæis ante Christi mortem cum præputiatis matrimonia contrahere, post vero licuisse: ut ipse fateris pag. 226. Et hæc, quod attinet ad Dei mandatorum immutationem. Quod vero pertinet ad permissionum revocationem, illud satis, superque est, unde etiam erroris convinci manifesto potes, quod, ut alibi observavimus, pag. 252, & 253, ea scribis, ex quibus omnino hæc sententia elicitur, ante Christum permissum fuisse, ut quilibet eum, qui se injuria affecisset, etiamsi pœnitentiam ageret, per magistratum ulcisceretur, post Christum vero minime. Quippe qui hanc charitatis legem ipse tulerit, ne quis accedat ad magistratum, & se offendentem puniri curet, cum offendentem pœnitet admissi mali.

Restat quartum, quod erat, Deum evidenter decrevisse, ut, quæ ante Christi adventum populum suum docuisset, prorsus immutabilia permanerent, adeo ut ne adjici quidem ipsis quidquam in æternum posset. Quod non minus falsum, quam reliqua tria, censeri debet. Etsi enim multis in locis Veteris Testamenti Deus affirmat, ea mandata, quæ populo per Mosem aut jam dederat, aut tunc dabat, æterna esse debere, tamen (ut pervulgatas alias responsiones eorum omittam, qui mecum sentiunt, id est omnium ferme Christi nomen profitentium) Deus ita locutus est, non ut moneret, se nunquam mandata illa mutaturum (quid enim hoc monere opus fuerat, etiamsi Deus id facere omnino decrevisset? an non satis fuisset illa nunquam mutare?) Sed ut populus nunquam ea antiquata esse suspicaretur, nisi prius aliud ab ipso constitueretur, etiamsi nihil præterea de iis servandis ipse locutus fuisset. Itaque non sibi ea mutandi, sed populo (ex suo nimirum capite) mutata censendi viam præcludere voluit. Quid, quod possint ea mandata (ut profecto Decalogi moralia sunt) æterna esse, & tamen iis aliquid adjici, quod tu Christum nullo pacto fecisse contendis? qua de re alibi supra satis disputatum est. Certe, quidquid in Vetere Testamento de non addendo legi Dei dicitur, id non ipsum Deum, sed populum respicit, ne scilicet populus ipse per se ita audax esset, ut legi divinæ quidquam adjiceret. Jamque tandem dijudicari potest, quid censendum sit de assertionibus illis tuis, cum ex iis quatuor, quorum unum saltem inde consequi necesse est, nullum vel maxime impium, vel omnino falsum esse non appareat.

XXXV. At rursus modo notato errori tuo valde affinis est ille, qui ex iis verbis colligitur, quæ scribis pag. 225: *Igitur & Paulus correxit Mosis legem. Est igitur*

Lex Mosis non Dei, sed quiddam quale quale, quod sit cujusvis illud emendare. Hinc enim manifestum est, te sentire, Paulum non divinum, sed vulgarem hominem fuisse, nulla divinarum rerum singulari cognitione præditum. Nam certe, cum velis, siquid Paulus facere potuit, idem cuivis facere licere, aperte ostendis, te Paulum non pluris facere, quam quemvis alium. Qua in re quam graviter erres, qui Jesu Christi Apostolos nullo propemodum numero habeas, ii ex Christi nomen profitentibus videbunt omnes, qui Judaico spiritu excæcati non fuerint.

XXXVI. Pag. 226 dicis, vel potius dicere vis, expansa per Christum Dei benedictione ad omnes gentes præputiatas, constitisse matrimonium inter ipsas, etiamsi altera pars noluisset credere, Jesum esse Christum, *maxime cum* (ipsa tua verba recito) *nullum esset periculum, ne pars credere nolens traheret partem credentem ad cultum aliorum deorum: cujus periculi causa divulsiones matrimoniorum inter Judæos, & non Judæos fiebant.*

Hic non video (quod & alibi supra indicavimus) quomodo adversus rationem, ipsamque adeo experientiam non graviter erres. Nam quæ caussa est, cur, si alter ex duobus conjugatis, qui Judæus non fuisset, facile alterum ad cultum aliorum deorum, præterquam unius Jehovæ, trahere potuisset, ut ipse & confiteris, & plane constituis, & Sacræ Litteræ testantur, cur, inquam, alter ex duobus conjugatis, qui Christianus non esset, sed idolorum cultor, ad idola sua colenda alterum pertrahere nullo modo potuerit? Nam, si dicas, non posse eum, qui semel idola reliquerit, ad ea colenda amplius reverti, hoc fortasse verum videri posset, si de interiore duntaxat cultu sermo esset. Nunc, quando idem hic præstat exterior, quod interior cultus, & de utrocumque est sermo, fatendum est, posse eum, qui idola colenda non esse agnoverit, ab eorumque cultu se penitus separaverit, ad ea tamen colenda iterum reverti, & quapiam, licet injusta, de caussa id facere, quod ipse minime probet. Quod utinam & nostro, & antiquioribus seculis non tam frequenter ipsa experientia comprobatum fuisset. Quanquam nihil prohibet, eum, qui semel veritatem agnoverit, iterum mendacio fidem adjungere. Multa enim sunt, quæ nos excæcandi vim habent. Inter quæ omnium fere sapientium testimonio mulierum amor præcipuum locum obtinet. Censet Paulus 1 Cor. 7. 26, imminente persecutione, satius esse cælibem vivere, ne forte conjugis cura & amor à recto cursu nos avocet, aut segnes ac timidos in divina obedientia, Euangeliique professione efficiat. Quot hodie vidimus, ac videmus inter eos, qui Christi nomen profitentur, qui, ut conjugi placeant, idola à quibus aliqua ratione semel desciverant, rursus colunt, ac venerantur? Adde, quod Pauli sententia de non dirimendis fidelium & infidelium conjugiis, non modo locum habere censenda est, ubi fidelis prius infidelis fuerit, sed etiam ubi perpetuo fuerit fidelis. Itaque crediderim, si contingeret, ut ex duobus matrimonio copulatis alter ex fidelibus natus semper in fide perseverasset, alter vero post matrimonium à fide descivisset, si una habitare consentirent, alterum ab altero dimittendum non esse. Quod si concedatur, jam cessat caussa illa nullius periculi, ne fidelis ab infideli ad aliorum deorum cultum trahatur, quod scilicet is, qui semel idola reliquerit, ad ea amplius colenda redire non possit. Hic enim fidelis nunquam idola reliquit. Neque ulla inter istum, & eum, qui natus Judæus fuerit, quod ad hanc rem attinet, differentia constitui potest.

XXXVII Memini, me in prima hujus disputationis nostræ parte non semel te reprehendisse, quod quædam ad civiles caussas pertinere diceres, non autem ad crimina, in quibus tamen de delictis agebatur, nec satis mirari potuisse, cur ita loquereris. At nunc video, unde factum sit, ut ita locutus fueris. Pag. enim 246 ais, *Jus autem civile est omne jus præterquam de capite.* Sed unde quæso istud tuum enunciatum deprompsisti? Nam Juris civilis nomen proprie sumptum omne jus significat, quod proprium alicujus civitatis est, &, cum ita* simpliciter pronunciatur, κατ᾽ ἐξοχὴν jus civile Romanorum declarat. Et quanquam, proprie loquendo, id jus, quod Romanorum est proprium, eo nomine intelligatur, tamen usus obtinuit, ut omne jus, quo Romani utuntur, ea appellatione plerumque significetur, sive id ex peculiaribus populi Romani institutis proficiscatur, sive ex alterius cujuspiam populi, vel etiam ex ipsius naturæ, & gentium placitis sumptum fuerit. Hac igitur nominis Juris civilis notitione, quæ apud bonos auctores frequenter extat, illud jus quoque comprehenditur, quod ad ipsa crimina, adeoque ad capitales caussas pertinet. Nec enim minus (verbi gratia) juris civilis Romanorum pars est Lex Cornelia de sicariis, quæ, ut inquit Justinianus, * homicidas ultore ferro persequitur, quam Lex Falcidia, qua, ut idem ait, legatis modus impositus est. Est tamen alia in communi loquendi usu, & apud minus probatos auctores non quidem Juris civilis, ut arbitror, sed Caussarum civilium significatio, ut Caussarum civilium appellatione eæ omnes caussæ intelligantur, in quibus de nullo delicto præcipue agatur, sive id capitale sit, sive minus. Quibus Caussæ criminales, seu Crimina opponuntur, eæque caussas significant, in quibus de aliquo delicto, quantumvis levi, præcipue agitur. Itaque vides, & secundum hanc, & secundum illam significationem te pessime ubique locutum fuisse, & hic ejusmodi notionem huic voci Juri civili subesse affirmasse, quæ ab omni cum loquentium, tum scribentium consuetudine maxime abhorret.

XXXVIII. *Transtulit ad se* (inquis pag. 250.) *Enochum* (Deus) *ne malitia ejus immutaret animum.* 1. Hoc ex tuo, vel alio humano capite confictum est. Haud paullo aliter auctor Epist. ad Hebr. cujus hæc sunt verba Hebr. 11. 5. Gen. 5. 24. *Fide Enoch translatus est, ne videret mortem, & non inveniebatur, quia transtulit illum Deus, ante translationem enim ipsius testimonium habuit, placuisse Deo.* Cui consentit egregius sane, quamvis non plane classicus, divinarum rerum scriptor Jesus Sirachi filius Eccle. 44. 15. XLIX. 16. Non igitur, ne malitia animum ejus immutaret, ut tu comminisceris, sed quia Deo carus erat, translatus est Enochus à Deo, & à morte conservatus. Quo conservatione nihil erat opus, si id Deus cavere voluisset, ne Enochi malitia ejus animum immutaret. Satis enim fuisset, si eum in hac mortali vita amplius esse non permisisset. Nec tu profecto ad id declarandum, quod eo loco intelligis, ulla alia re opus habes. 2. Nec porro leviter culpandus es, qui Enochi exemplum ibi attuleris, ubi de morte tantum a Deo immissa quæritur, cum Enochus non modo, ut ipse fateris, ad Deum translatus fuerit, verum etiam, ut plane divinus scriptor ille testatur, idcirco translatus fuerit, ne mortem videret

XXXIX. Pag. 256 ais, leges omnes virtutis, & vitii dictatas à Deo patre nostro non pertinere ad magistratus, qua magistratus sunt. *Nam* (inquis) *non essent lata in homines sed in Deum. Est enim magistratus Deus in terra. Cum autem Lex non sit lata justo homini sed injustis hominibus, videretur Deum posse injustum esse, si leges justitiæ pro ipso Deo continendo in officio essent latæ*, &c.

Hic sane, Palæologe, videris studio importune magistratibus assentandi ita abreptum fuisse, ut existimationis de judicio, constantiaque tua nullam rationem habueris. 1. Primum enim, quod attinet ad judicium, quid magis absurdum excogitari potest, quam, magistratum ita Deum in terra esse, constituere, ut in munere suo exequendo errare nequeat, & ne ab ipso quidem Deo, qua magistratus est, ei leges imponi possint? eumque (ut uno verbo dicam) ipsissimum Deum facere? Est quidem magistratus Deus in terra, quatenus supremam inter homines potestatem habet, ipsiusque Dei vicarius est, ex quo fit, ut ei sive justo, sive injusto resistere nullo modo liceat, nec ejus mandata negligere, nisi ea divinæ patefactæ voluntati, præceptisque nobis ab ipso Deo datis adversentur. Sed, quod pro ipso magistratu in

* Instit. lib. 4. titulo, De publ. jud. & lib. 2. tit. De lege Falc.

officio continendo nullæ justitiæ leges à Deo datæ fuerint, id vero & per se manifeste falsum est, & tu ipse (2. Ut deinde de inconstantia tua agamus) ejus contrarium paullo post fateri coactus fuisti, ac dixisti, *Proposuit tamen Deus suis vicariis, ne prolaberentur, quasdam administrandi juris præscriptiones, quæ ad privatos homines non pertinent, sed ad magistratus.* Quod si forte istas administrandi juris præscriptiones à justitiæ legibus pro magistratu in officio continendo, aliqua ratione, quæ tibi quidem subtilis videatur, sed futilis revera, & plane ridicula sit, distingui velis, in eo saltem inconstantiæ crimen vitare non possis, quod rationem, quam prius attuleras, ut probares, à Deo nullas justitiæ leges pro magistratu in officio continendo latas fuisse, quia scilicet, cum magistratus Deus sit, videretur ipse Deus injustus esse posse, hanc, inquam, rationem postea nihili facis. Nam certe eadem ratione evincitur, Deum vicariis suis, id est magistratibus, nullas juris administrandi præscriptiones proposuisse, ne prolaberentur. Alioqui, cum magistratus Deus sit, videretur ipse Deus prolabi posse.

XL. Explicans pag. 257 quomodo, uti affirmaveras, nos non ita diceremur filii Dei, sicut Jesus Christus filius Dei dicitur, sic ais, *Ipse enim, ut & Rex magistratus noster, post mortem declaratus cum potentia filius Dei, suscepto regno novo & rediens ex longa peregrinatione: Nos autem credendo ipsum Jesum esse Christum.* Ut cætera errata tua, quæ in hac à te inter nos, & Christum differentia constituta continentur, reticeam, ut pote quæ longiorem disputationem requirant, illud unum, quod admodum proclive est, indicabo, te scilicet cum explicare debebas, quomodo nos filii Dei dicamur, unde fiat, ut eo perveniamus, explicasse, id est pro formali (quam vocant) caussa efficientem, dixisse. Neque enim ipsum credere, Jesum esse Christum, filiorum Dei appellationem in seipso complectitur, sed qui credit, Jesum esse Christum, is, quia sic credit, illud, sive illa statim consequitur, unde merito Dei filius dici potest.

XLI. Diximus in secunda hujus nostræ responsionis parte, falso à te pag. 262 Racoviensibus objectum fuisse, quod dicerent, terram Chananæam mercedem à Mose servantibus legem Dei fuisse propositam. Id tamen, quod eos dicere ajebas, falsum esse, à te ex parte demonstrari affirmavimus. Hoc enim facis in illis verbis ex Paulo desumptis Gal. 3. 18, *Nam si ex lege hæreditas, jam non ex promissione.* Verum quædam ibidem de tuo subjicis admodum perverse dicta. Ais enim, *Terra autem Chananæa non est hæreditatis, sed promissionis.* Quasi supra à te ex Pauli mente inter hæreditatem, & promissionem distinctum fuisset, & quasi, quidquid servatæ legis Mosaicæ merces est, hæreditatis quoque (ut tu loqueris) esse necesse sit. 1. An non manifeste Paulus in illis verbis hæreditatem cum promissione conjungit, cum ex eo, quod hæreditas ex promissione pendeat, eam ex Lege esse negat? 2. An non tu ipse pag. 260 inter hæreditatem, & mercedem aperte distinguis? 3. Quomodo autem, terram Chananæam hæreditatis esse, prorsus negare es ausus, cum hæreditas diserte in Sacris Literis appelletur Levit. 20. 24. Psal. 135. 12. Hebr. 11. 8? Sed statim addis, *ita ut non nisi impii eam attigerint.* 4. Quam recte hoc ex ante dictis consequatur, aliorum erit judicium. 5. At, quam verum sit, ipse sententiam feres, qui illico subjicis, *Unde præter duos ob non servatas leges Dei, fuerunt omnes ad unum cæsi in deserto à Deo.* Nam, si violatores divinarum legum in deserto perierunt, quomodo soli impii Chananæam terram attigerunt? 6. Id saltem ex te scire velim, quomodo ex eo, quod non nisi impii eam attigerint, inferas, legum Dei violatores in deserto periisse. Hæc duo sane vel inter se omnino repugnant, vel certe alterum ex altero concludi nullo modo potest.

XLII. Sed jam, seligendis erratis tuis, ad eum locum pervenimus, ubi omnium fortasse maximum, quodque cæterorum magna ex parte fons, atque origo est, multo quam alibi, expressius habetur. Quanquam enim ex iis omnibus, quæ in hac tua cum Racoviensibus disputatione scripsisti, perspicuum est, te discrimen Legis, & Euangelii minime intelligere, & passim ubique sententiæ tuæ propria & clarissima vestigia apparent, tamen id apertissime, tanquam suo loco, iis verbis consignatum est, quibus nominatim, quamnam inter Legem, & Euangelium differentiam constituas, explicare voluisti. Sic enim scribis pag. 264, & 265: *Ego discrimen legis & Euangelii aliud esse non intelligo, nisi in vocatione præputiatorum ad Ecclesiam, ut illi præputiati scilicet essent liberi & non sicut Judæi sub jugo legis circumcisionis, Sabbatorum, purificationum, & cæterorum sacerdotii Aaronici, servirent Deo, sed cætera erant conformia: ut scilicet uterque populus collocaret spes suas in uno Deo, & in unum Jesum (qui receptus pro Christo, liberabat homines à ventura ira,) crederet. In una lege virtutis & vitii, in uno præmio vitæ æternæ, in una obedientia erga Deum, in uno metu gehennæ, post hanc vitam contineretur. Nullum discrimen, inquam, invenio, inter hos duos populos, hoc est, inter legem & Euangelium, nisi quod Judæi essent secundum carnem circumcidendi, præputiati non essent.*

Antequam de re ipsa diligentius agamus, quædam examinanda sunt, quæ ad modum explicandæ sententiæ tuæ pertinent, atque ea in re errores quidam, & inconstantiæ tuæ retegendæ, ut simul etiam aliquanto clarius, quid tibi velis, intelligi queat. 1. Primum igitur, cum discrimen Legis, & Euangelii explicandum proponas, id est, in quo Lex per Mosem lata à Christi Euangelio differat, duorum populorum, nempe Judæorum, & Gentilium post Christum exhibitum differentiam explicas. Quos etiam duos populos nomine Legis, & Euangelii videris intelligere, cum ais, *inter hos duos populos, hoc est, inter legem & Euangelium.* 2. Quod quam sit absurdum, omnes facile judicabunt. Nec sane iste tuus plusquam figuratus loquendi modus tibi concedi ullo pacto potest, nisi intelligas, Judæorum perpetuo Legem esse propriam, Gentilium vero Euangelium. 3. At hoc deinde cum eo pugnat, quod scriptum est à te pag. 289. Ubi disertis verbis duo Euangelia diversa constituis, Unum circumcisionis, alterum præputii. Ex quo apparet, te Judæis quoque Euangelium tribuere. Igitur, te ipso teste, in ipsis Judæis utrumque omnino considerandum est, Lex, & Euangelium, & quid eorumdem Judæorum respectu, Lex ab Euangelio differat, explicandum, si proposita de Legis, & Euangelii discrimine quæstio decidenda est, non autem de differentia tantum duorum populorum agendum. Nam hoc est potius utriusque Euangelii, quod tu, ut postea videbimus, somniasti, quam Legis, & Euangelii discrimen exponere. Sed tamen, quid de differentia duorum populorum scribas, videamus, atque hac ratione simul sententiam tuam de discrimine Legis, & Euangelii inquiramus.

Ais, ut vidimus, præputiatos vocatos fuisse ad Ecclesiam, ut tamen essent liberi, & non, sicut Judæi, sub jugo legis circumcisionis, Sabbatorum, purificationum, & cæterorum sacerdotii Aaronici, & sic vis, Judæos istis omnibus servandis, etiam post Gentium vocationem, fuisse obnoxios. 4. At vero alibi aliter loqueris. Prædicta enim pag. 289 sic ais, *Inter hæc, inquam, duo Euangelia hoc erat discriminis, quod illud* (circumcisionis) *erat servitutis, hoc vero* (præputii) *libertatis, & libertas quidem & servitus in circumcisione sola, & purificationis ratione tota versabatur.* Vides, te hic Sabbatorum, aut, præter purificationes, cæterorum, quæ ad sacerdotium Aaronicum pertinent, nullam mentionem facere, additis etiam vocibus illis, Sola, & Tota. Quæ sine dubio præter circumcisionem, & purificationis rationem cætera omnia penitus excludunt. 5. Quinetiam in iisdem ipsis ante recitatis verbis nequaquam tibi constas, & hac de re tertio quodammodo loqueris. Nam in eorum fine, ut apparet, discrimen illud duorum populorum in eo tantum fuisse vis, quod Judæi essent secundum carnem circumcidendi, præputiati non essent. Quod si dicas, te hoc loco per circumcisionem secundum

carnem

carnem universam legem Mosaicam intellexisse, quemadmodum non raro Paulum fecisse, apertum est. Respondeo primum, id, ut omnes cognoscent, non recte ibi factum à te fuisse, ubi paullo ante, de eadem re loquens, circumcisionem pro ipsa circumcisione acceperas, eamque ab aliis præceptis Mosaicis distinxeras. Deinde dico, non propterea finem tuorum verborum ipsorum principio consentaneum futurum. Neque enim, quæ ab initio enumeraveras, circumcisio, Sabbata, purificationes, & reliqua Aaronici sacerdotii, ea omnia complectuntur, quæ sunt in lege Mosis, & à præputiatis servari opus non erat, nulla enim in his mentio delectus ciborum à Mose præscripti, qui nunquam, nisi minima ex parte, præputiatis mandatus fuit, idque, ut ex Paulo liquet Rom. 14. 14. 1 Cor. 8. 7, &c. ad tempus. Namque is plane nullum ciborum delectum agnoscit, & ipsas idolis sacrificatas dapes, modo id sine alterius offendiculo fiat, comedi posse concedit. Quæ tamen una cum suffocato, & sanguine ab initio præputiatis interdictæ fuerant Act. 15. 29.

Jam vero, etiamsi tam parum tibi constes, potest tamen ex dictis tuis colligi, te inter Legem, & Euangelium hoc pacto distinguere, Ut sub Lege solis circumcisis pars in Dei populo esset, sub Euangelio vero etiam præputiatis, & sub Lege quidem debuisse omnes, qui partem in Dei populo haberent, quidquid in ipsa Mosis Lege mandatum erat, servare, at sub Euangelio eos tantum, qui ex Judaico sint populo. Reliquos à ceremonialibus, (quæ vocare solemus) ejusdem legis mandatis liberos esse. Cæterum, quod attinet ad moralia præcepta (sub quibus ea quoque fortasse comprehendis, quæ judicialia appellantur) omnia ab omnibus, nulla re addita, aut imminuta, ut in ea lege scripta sunt, servari debere: nec ullam præterea inter Legem, & Euangelium differentiam sive in præceptis, sive in promissis constitui debere.

Hæc tua de Legis, & Euangelii discrimine sententia duplici ratione rejicienda est, Primum, quia magnum discrimen in eo statuit, in quo nullum est. Deinde, quia nullum agnoscit, ubi est maximum. 6. Nam (ut prius de priore ratione agamus) plane falsum est, quod ais, etiam sub Euangelio, & post præputiatorum vocationem, Judæos lege circumcisionis, Sabbatorum, purificationum, & reliquorum Aaronici sacerdotii teneri. Ex Pauli enim verbis manifestum est, ista omnia non quidem à præputiatorum humeris, ut tu priore scripto in extrema pag. 40 loqueris, sed à Judæorum sublata fuisse. Nec sane à præputiatorum humeris ea auferri poterant, quæ iis nunquam imposita fuerant. Itaque, cum Paulus, ad Ephesios scribens, ait Ephes. 2. 14, Christum, ut Israelis populum, & Gentes, unum faceret, Legem mandatorum in decretis abolevisse, id non Gentium, sed Israelis populi respectu eum dixisse, necesse est. Quid enim attinebat legem istam Gentium ratione abolere, id est ea lege Gentes liberare, quæ nunquam ipsis lata fuerat? Breviter, si ea lex abrogata fuit, ut Paulus diserte affirmat, ea ne Judæi quidem teneri ulli modo possunt. Et certe, ut Gentes, & Judæi unum fierent, aut utrisque, aut neutris lex ista in posterum imponenda erat. Apparet enim, Paulum non de simplici quadam istorum populorum unitate loqui, ut scilicet uterque populus Dei populus esset, sed omnimodam unitatem intelligere, quæ etiam ex eo potissimum proficiscatur, quod de lege ista factum est. Ex cujus abolitione ipsos Judæos reformatos fuisse, & novos homines factos, ipsa Pauli verba aperte restantur. Inquit enim, *Legem mandatorum in decretis evacuans, ut duos condat in semetipso in unum novum hominem, faciens pacem*, &c. Quod si adhuc Judæi eadem lege tenentur, certe ejus abolitione nihil in ipsis novatum fuit. Idem Apostolus, ad Colossenses hac eadem de re scribens, iis verbis utitur, quibus planum faciat, non Gentilibus, sed Judæis ipsis legem istam abrogatam fuisse. Sic enim ait Col. 2. 13, *Et vos, cum mortui essetis in delictis, & præputio carnis vestræ, convivificavit cum illo, donans vobis omnia delicta.* Hactenus de eo manifeste loquitur Paulus, quod Deus per Christum cum Gentilibus fecit. Deinde addit, *Delens quod adversus nos erat chirographum per decreta, quod erat contrarium nobis*, &c. Hoc vero non minus manifeste ad ipsos Judæos pertinet, quorum ex numero Paulus erat, & idcirco Nobis dixit, non autem Vobis, ut antea locutus fuerat. Nec aliud sibi vult Apostolus, quam, cum populus Judaicus, Legem Mosis universam se servaturum Deo promittens, quasi proprio chirographo ad ceremonialia præcepta servanda ei se obstrinxisset Exod. 24. 3, Deum ab ista obligatione per Christum populum istum manifeste exemisse, & chirographum propterea delevisse, ac deletum ostentasse, ut creditores solent, cum debitores suos palam obligatione solvere volunt, de qua per ipsorum syngrapham sibi ab ipsis traditam aperte constabat. Quomodo verò syngrapha, seu chirographum istud Gentibus contrarium esse poterat, cum Gentiles non modo nunquam decreta illa, id est ceremonialia præcepta se servaturos promisissent, sed neque etiam ulla alia ratione ad ea præcepta conservanda obstricti essent? Decretorum enim nomine hic omnino Paulum ceremonialia præcepta intellexisse, id planissimum facit, quod deinde concludens ait, *Nemo ergo vos judicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomeniæ, aut sabbatorum, quæ sunt umbra futurorum, corpus autem Christi.* Nam, si Judæi ipsi, qui se hæc servare promiserant, eaque servare debebant, Dei benignitate sunt ab ea obligatione liberati, qua ratione poterit quis Gentiles ad ea servanda adigere? Etenim alias quoque eodem fere modo argumentatus est Paulus, &, Petrum reprehendens dixit Gal. 2. 14, *Si tu, cum Judæus sis, gentiliter vivis, & non judaice, quomodo Gentes cogis judaizare?* Atque ex hoc ad Coloss. loco (si quis ea de re fortasse dubitat) quid item in Epistola ad Ephes. significet lex illa mandatorum in decretis, perspicuum est. Quanquam in eo ipso loco apertissimum indicium extat, ceremonialia Legis præcepta ea lege significari, cum ibi, ut vidimus, affirmetur, eam à Christo abolitam fuisse. Moralia enim Legis præcepta, ut alibi supra disputatum fuit, Christus nequaquam abrogavit. Appellantur autem ceremonialia præcepta Decreta, sive, ut Græca vox habet, Dogmata, quia non habent præcepta ista originem à natura, vel ratione ipsa, neque iis, tanquam fundamento aliquo, nituntur adeo, ut convelli nequeant: sed ex sola voluntate præcipientis omnino pendent, & propterea facile ex ejusdem voluntate tolluntur. Verbum enim Græcum δοκεῖν, unde nomen δόγμα formatur, Sibi videri, seu Censere significat. Itaque ea præcepta, quæ ideo data fuere, quia sic censuit is, qui præcepit, sicque illi visum est, recte dogmata nominantur. Potuissem multo plura, immo fere infinita afferre, ut demonstrarem, ceremonialia præcepta ipsis Judæis abrogata fuisse, & nihil omnino, hac etiam in parte, inter ipsos, & Gentiles interesse. Sed hæc pauca ad veritatem istam confirmandam in præsentia satis erunt. Si unquam contigerit, ut librum tuum De duobus populis, cujus pag. 265 & 289 mentionem facis, & ad quem scripti Racoviensium auctorem rejicis (quem tamen librum nunquam publice editum fuisse arbitror) videre, ac legere possim, tunc fortasse plenius hac de re scribam, & quanto in errore verseris, in duobus istis populis sub Christo distinguendis planum facere conabor.

7. Illud tantum addam, nihil, judicio meo, perperàm magis dici posse, quam id, quod, ut supra monuimus, à te affirmatur, duo fuisse Euangelia, Unum, quod prædicabatur ab Apostolis, quos Jesus Christus ante mortem elegerat, Alterum, quod prædicabant Paulus, & ejus socii electi à Jesu Christo, postquam ascenderat in cælum, & hoc vocatum fuisse præputii à præputiatis populis, quorum intererat, illud vero circumcisionis, quod Judæis nunciaretur. Quemadmodum pag. 289 diserte scribis. Nihil, inquam, magis perperam, judicio meo, dici potest. Unius enim tan-

tum

rum Euangelii Jesu Christi, quod omni creaturæ, quæ sub cœlo est annunciatum fuerit Col. 1. 25, quodque tam ad Gentes, quam ad Judæos pertineret Mar. 16. 15, licet Judæis primum, deinde Gentibus annunciari deberet Rom. 1. 16, Novi Testamenti Sacræ Literæ mentionem faciunt, & Jesus ipse Christus aperte testatus est Matth. 24. 14. XXVI. 13, futurum, ut illud Euangelium, quod ipse Judæis, cum in mundo esset, annunciabat, omnibus gentibus, & in universum mundum annunciaretur. Quid tu (malum) igitur ais, duo esse, aut fuisse Jesu Christi Euangelia? Nunquid, ut Paulus inquit 1 Cor. 1. 13, *divisus est Christus?* Sed dices, Paulum disertis verbis inter Euangelium circumcisionis, & Euangelium præputii distinguere, cum, ad Galatas scribens Gal. 2. 7, ad hunc modum loquitur: *Sed è contra cum vidissent, quod creditum est mihi Euangelium præputii, sicut Petro circumcisionis*, &c. Hic autem solus locus est, unde sine dubio, istam duplicem Euangelii Jesu Christi appellationem olim usurpatam fuisse, demonstrare te posse credidisti. Atque adeo in eo fortasse non istius appellationis tantum, sed ipsius quoque de duobus Euangeliis opinionis tuæ potissimum fundamentum posuisti. 8. At qui vix dici potest, quam turpiter hic lapsus fueris. Quis est enim, qui nesciat, Euangelii nomine sæpe apud eumdem Paulum Euangelii prædicationem significari, sive, verbum Prædicandi, aut nomen Prædicationis nomini illi adjunctum subaudiri debere? Nam in ipso statim ejus Epistolarum initio, id est 1 cap. Epist. ad Rom. ꝟ. 1. id manifeste deprehenditur. Quid enim enim aliud est ibi *segregatus in Euangelium Dei*, quam Segregatus ad prædicandum Euangelium Dei? Cui in eadem Epistola hos duos locos adde, cap. 1. 9, & cap. 15. 19. atque ex reliquis Epistolis de multis hos paucos à me selectos adjunge, 1 Cor. 4. 15, & cap. 9. 12, & 14 in illis verbis, *de Euangelio vivere*, 2 Cor. 8 18. Philip. 1. 12, & cap. 4. 15. 1 Thess. 2. 4. 2 Tim. 1 8. Itaque nemini dubium esse potest, quin, cum Paulus in Epistola ad Gal. ait, sibi creditum fuisse Euangelium præputii, sicut Petro circumcisionis, nomina Præputii, & Circumcisionis non cum nudo nomine Euangelii, seu cum eo, quod id nomen per se proprie significat, sed cum nomine simul Prædicationis, quod subaudiatur, seu cum Euangelii prædicatione, quæ ibi eo nomine significetur, rectissime conjungi posse, ut nihil aliud sit eo in loco, *quod creditum est mihi Euangelium præputii, sicut Petro circumcisionis*, quam, ut in annotationibus Bibliorum Vatabli legitur, *delegatam mihi esse provinciam prædicandi Euangelium apud Gentes, quemadmodum Petro apud Judæos.* Verum hoc non solum fieri recte posse, sed etiam debere, docent aperte verba consequentia. Illico enim per parenthesim, tanquam antecedentia sua verba explanans, subjicit Paulus, *qui enim operatus est Petro in Apostolatum circumcisionis, operatus est & mihi inter Gentes.* Ex quibus verbis perspicuum est, in proxime antecedentibus, nihil aliud dictum fuisse, quam Paulo creditam fuisse à Deo prædicationem Euangelii inter Gentes, seu præputiatos, quemadmodum Petro inter circumcisos. Et statim addit, *Et, cum cognovissent gratiam, quæ data est mihi, Jacobus, & Cephas, & Johannes, qui videbantur columnæ esse, dextras dederunt mihi, & Barnabæ societatis, ut nos in Gentes, ipsi autem in circumcisionem.* Quæ verba similiter idem planum faciunt, ac simul ostendunt, nullam prætterea differentiam inter Paulum, Barnabamque, & Jacobum, Petrum, sive Cepham, Johannemque in Euangelio prædicando fuisse, nisi, quod illi Gentibus, hi vero Judæis illud annunciabant. Unum igitur & idem Jesu Christi Euangelium & Gentibus, & Judæis annunciatum fuit, non autem duo diversa, ut ipse falso arbitraris. Quod tamen unum & idem Euangelium, quatenus Gentibus annunciabant, Euangelium præputii, quatenus vero Judæis, Euangelium circumcisionis appellari potuit. Quanquam, ut diximus; in illis Pauli verbis Euangelii nomen non ipsum Euangelium, sed Euangelii prædicationem omnino significat.

9. Sed jam tempus est, ut de altera caussa agamus, propter quam de discrimine Legis, & Euangelii sententiam tuam rejiciendam esse diximus. Ea erat, quod nullum sententia tua inter Legem, & Euangelium discrimen agnoscit, ubi est maximum. Quod antequam explicemus, sciendum est in hac disputatione, Legis nomine vetus ipsum fœdus, quod per Mosem, Euangelii vero novum, quod per Jesum Christum Deus cum populo suo sanxit, significari. Et quoniam utriusque fœderis duæ sunt partes, una mandatorum, altera promissionum, hic de mandatis potissimum disputatur. Quanquam de promissionibus simul propter summam, quam ipsæ cum mandatis convenientiam habent, necessario agitur. Tu igitur inter Veteris, & Novi Fœderis moralia mandata, de quibus præcipue quæritur, nullum prorsus discrimen constituis, nec porro inter utriusque fœderis promissa ullam differentiam agnoscis. Cum tamen valde multum inter utraque intersit. De moralibus mandatis visum est satis in prima hujus responsionis nostræ parte, & (ni fallor) perspicue demonstratum fuit, Jesu Christi plurima moralia mandata multo absolutiora, & perfectiora esse, quam Mosis de iisdem rebus. Hic igitur de promissis breviter agemus, atque ostendemus, longe altera ab alteris differre. Ut hac etiam ratione, mandata quoque ipsa moralia, quorum servatorum potissimum promissiones sunt præmia, altera ab alteris plurimum distare constet.

Primum igitur, ut id, quod diximus, ita se habere, in universum demonstremus, eum locum afferimus, qui est in Epist. ad Hebr. de Christo Hebr. 8. 6, *Nunc autem melius sortitus est ministerium, quanto & melioris testamenti mediator est, quod in melioribus repromissionibus sancitum est.* Ac deinde in eadem Epist. Hebr. 7. 19 illum, ubi dicitur, Legem nihil ad perfectum adduxisse, sed id fecisse introductionem, seu mavis invectionem melioris spei, per quam accedimus ad Deum. Legis enim nomine, ut (quemadmodum dictum est) nos in præsente disputatione facimus, totum antiquum fœdus ibi auctor ille manifeste intelligit. Quod alibi quoque facit, præsertim vero in ipso cap. 10 initio, in illis verbis, *Umbram enim habens Lex futurorum bonorum*, &c. Qui locus præterea idipsum, quod supra dictos duos confirmare diximus, manifeste probat. Idque eo aptius, quod, quidquid bonorum habuit Lex, id umbram præ futuris bonis, quæ scilicet Euangelium allaturum erat, fuisse dicit, vel futurorum bonorum in altera illa vita Legem umbram tantum habuisse, Euangelium vero ipsam eorum imaginem exhibuisse, non obscure affirmat. Hæc enim aperte ostendunt, non solum, quæ promissa fuerunt in Euangelio bona, alia fuisse ab iis, quæ promittebantur in Lege, sed etiam longe alia. Quemadmodum longe aliud est corpus, quam umbra, vel etiam ipsa rei effigies, quam umbra quædam. Quod quanquam ex eo quoque colligi poterat, quod in prioribus duobus locis affirmatum fuerat, meliora esse promissa novi, quam Veteris fœderis, &, per Euangelium meliorem spem invectam fuisse, quam per Legem, præsertim, si locorum simul ipsorum circumstantiæ recte perpendantur, tamen id ex postremi hujus verbis, atque sententia aliquanto clarius, & facilius percipitur.

Verum ad ipsarum rerum utrobique promissarum differentiam explicandam accedamus. Non est autem opus hic rem diligenter pertractare. Sed satis est, inter utraque promissa certum aliquod idque insigne discrimen esse, ostendere. Atqui certum idque valde insigne discrimen inter Veteris, & Novi Fœderis promissa esse, id evidenter demonstrat, quod in Veteris Fœderis promissis nulla æternæ vitæ fit mentio, in novi vero ea potissimum commemoratur, atque inculcatur, ita ut ipsa sola vere, & omnino promissa fuisse videatur. Quod de Novi Fœderis promissis asserimus, adeo manifestum est, adeoque inter omnes constat, ut supervacaneum sit ejus rei testimonia proferre. Quod autem de Veteris Fœderis promissionibus affirmamus, etsi multi hodie

(nescio

(nescio qua ratione) id constanter negant, verissimum tamen esse deprehendet, quisquis universam legem Mosis accurate perlegerit. Præsertim vero in iis locis, ubi ipse ex professo, & nominatim ipsas promissiones explicat, atque enumerat, ut Exo. 23. Levit. 26. Deut. 7, & 28. Ibi enim nulla prorsus ratione vita æterna inter cætera promissa bona recensetur, sed hujus vitæ commodorum tantummodo fit mentio. Et tamen, si ea ad illius fœderis promissiones pertinuisset, non modo diserte in istis locis fine dubio commemorata esset, verum etiam, tanquam id bonum, quod solum cæteris simul omnibus maxime præstat, multo diligentius, quam reliqua omnia, exposita, atque inculcata fuisset. Et sane hæc sola ratio, quæ hujus loci valde propria est, satis esse deberet ad demonstrandum, inter Veteris Fœderis promissa vitam æternam non numerari.

Ut tamen hac de re apertius constet, considerandum est, ex multis Novi Testamenti locis perspicuum esse, vitam æternam, quamvis multo antea humano generi à Deo destinatam, atque decretam, à Christo Jesu tamen omnium primo Dei ipsius nomine verbis patefactam, & promissam fuisse. Primum enim Paulus, ad Timotheum scribens, ait 2 Tim. 1. 10, Dei gratiam datam quidem fuisse nobis in Christo Jesu ante tempora sæcularia, sed patefactam esse per illuminationem servatoris nostri Jesu Christi, *qui* (inquit) *destruxit quidem mortem, illuminavit autem vitam, & incorruptionem per Euangelium.* Et ad Titum scribens Tit. 1. 2, ea verba protulit, *in spem vitæ æternæ, quam promisit, qui non mentitur, Deus, ante tempora sæcularia, manifestavit autem temporibus suis verbum suum in prædicatione, quæ credita est mihi*, &c. Quid apertius dici poterat, ut intelligeretur, non ante fuisse à Deo patefactam vitæ æternæ spem, quam per Jesu Christi Euangelii prædicationem? Ac deinde Johannes Apostolus in ipso primæ suæ Epistolæ initio sic scriptum reliquit, *Quod fuit ab initio, quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, & manus nostræ contrectaverunt de verbo vitæ (& vita manifestata est, & vidimus, & testamur, & annunciamus vobis vitam æternam, quæ erat apud Patrem, & apparuit nobis) quod vidimus, & audivimus*, &c. Hic manifeste Johannes, de Jesu Christo, deque ejus prædicatione verba faciens, ait, per hæc vitam æternam, quæ prius apud Deum latebat, sibi, & aliis apparuisse. Idem ejusdem epist. cap. 2. 25. ita scribit, *Et hæc est repromissio, quam ipse pollicitus est nobis, vitam æternam.* Nam, de Filio, hoc est de Jesu Christo, vel de Patre, hoc est de Deo per ipsum Filium, seu Jesum Christum promittente loqui Apostolum, manifestum faciunt verba antecedentia, *Si in vobis permanserit, quod audistis ab initio, & vos in Filio, & in Patre manebitis.* Ex quibus etiam aperte constat, de Euangelii prædicatione ibi sermonem esse. Quod si ante Christum, ejusque Euangelii prædicationem vita æterna à Deo, præsertim vero in fœdere, quod cum populo suo pepigerat, promissa fuisset, perperam ejus vitæ promissionem eidem populo, ut ex verbo Nobis apparet, factam ad Jesu Christi tempora retulisset Johannes, eamque Euangelii prædicationi ascripsisset. Præterea in Sacris Novi Fœderis Litteris diserte scriptum legitur 1 Joh. 5. 11. Rom. 6. 23. Joh. 17. 3, Vitam æternam quam dedit nobis Deus in Dei filio esse, vitam æternam donum Dei esse, quod is nobis per Jesum Christum dedit, Unius veri Dei, & Jesu Christi, quem ille misit, cognitione vitam æternam contineri, & alia ejusmodi non pauca. Quibus aut dicitur, aut certe dici videtur, sine Jesu Christo vitam æternam non dari. Id autem nullo modo factum esset, si ante Jesum Christum jam vitæ æternæ promissum extitisset, vetusque fœdus servantibus, ejus vitæ præmium in ipso fœdere sanciendo constitutum fuisset, nisi velimus, in ipso antiquo fœdere Jesum Christum comprehensum esse, atque, ut vulgo & creditur, & jactatur, veteres illos per fidem in Jesum Christum, qui venturus erat, justificatos fuisse dicamus. Quo tamen nihil absurdius, aut à veritate magis alienum dici, vel excogitari potuit. Cum Jesus Christus, quatenus, antequam nasceretur, promissus fuit, non in ipso antiquo fœdere per Mosem scilicet sancito (de hoc enim loquimur) sed in Novi Fœderis promisso fuerit comprehensus, & nullo pacto ad istud antiquum fœdus, sed ad novum prorsus pertineat, veteres autem, ut sensus ipse communis aperte docet, non fide Novi Fœderis, quod promissum tantum fuerat, & futurum erat, sed veteris, quod erat præsens, quodque cum ipsis à Deo fuerat percussum, conservatione, illiusque divinæ benignitatis, quæ sub eo fœdere impertiebatur, participatione justificati, & Deo cari fuerint. Id quod non sine fide quidem illis contigebat. Sed longe aliud erat fides ista, quam credere in venturum Christum. Quod nunquam ad delenda peccata sua, seu justificationem consequendam jussi sunt facere. Verum confidentia, seu fiducia erat, quam in Deo collocabant, certaque persuasio, & Deum esse, & se quærentium eundem esse remuneratorem. Quemadmodum in Epist. ad Hebræos Hebr. 11. 6, fides, sine qua fieri non potest, ut quis Deo placeat, descripta est. Qua & veteres illi omnes, etiam ante per Mosem sancitum fœdus, justi coram Deo sunt habiti, & nos ipsi habemur. Sed non est hac de re hoc loco accuratius disputandum, nec etiam valde laborandum, ut ostendatur, priscos illos per fidem in venturum Christum minime justificatos fuisse, cum tu ipse (ut arbitror) non aliter sentias, & à communi errore hac in parte discedas.

Satis, ut videtur, probatum est, in Vetere Fœdere, quod per Mosem Deus cum populo suo firmavit, vitam æternam nequaquam promissam fuisse. Quinetiam nonnulla ex iis, quæ ad id probandum à nobis allata sunt, in universis Veteris Testamenti litteris id promissum iis, qui tunc erant, factum fuisse, non legi, haud leviter sane demonstrant. Quod idem Dominus Jesus non obscure docuit, cum Judæis ea verba dixit Joh. 5. 39, *Scrutamini scripturas, quia vos putatis in ipsis vitam æternam habere, & illæ sunt, quæ testimonium perhibent de me, & non vultis venire ad me, ut vitam habeatis.* Ex quibus non solum intelligitur, Judæos quidem existimasse, vitam æternam in Mosis, & prophetarum scriptis contineri, id est eam illis promissam fuisse, qui inibi mandata servassent, rem tamen aliter se habuisse, verum etiam, quid omnino de vetere, novoque Fœdere, quod ad vitam æternam attinet, statui debeat, facile percipitur. Nempe, vitam æternam in Vetere Fœdere, ut dictum est, promissam non fuisse, nec in illius Fœderis scriptis eam contineri, nisi quatenus in illis olim promissus, ac prænunciatus fuit Christus, deque ipso illa testantur. Ad quem hodie ire oportet, si quis vitam æternam habere velit. Ad Christum autem ire, quod Judæi facere nolebant, nihil aliud est, quam ab ipso velle doceri, & porro illi confidere, eique obedire Quibus rebus summa totius Novi Fœderis plane continetur.

10. Atque hinc perspicuum esse potest, quam turpiter erraveris, qui, ut supra indicavimus, pag. 218 dixeris, in propheticis scriptis esse vitam æternam, idque ita dixeris, ut in scriptis Apostolicis eam esse, negare videaris. Tua enim verba manifeste quodammodo cum Jesu Christi verbis pugnant, qui, ut vidimus, dixit, Judæos putasse, se vitam æternam in scripturis habere. Nam scripturarum nomine Christum prophetica scripta complexum fuisse, nemo negare ausit. Neque enim simpliciter dixisset Christus, Judæos id putasse, si id verum fuisset. Sed quia falsum erat, quemadmodum sequentia quoque verba declarant, idcirco ad eum modum sine dubio est locutus. Nec vero dubium est (idque omnibus locum ipsum inspicientibus apparebit) quin, cum affirmas, in propheticis scriptis vitam æternam esse, atque eodem tempore eam in scriptis Apostolicis esse negare videris, nihil aliud sentias, quam divina præcepta, quibus servandis vita æterna comparetur, sive illa hujus vitæ, in quibus æterna vita consistat, id est, quæ in quocunque fuerint, is vitam æternam adepturus sit, hæc, inquam, omnia ex propheticis scri-

ptis,

ptis, tanquam ex fonte, petenda, & haurienda esse potius, quam ex scriptis Apostolicis, quæ tanquam rivuli quidam inde derivati existimari debeant. Quæ quam longe à veritate abhorreant, ex iis, quæ paullo ante disseruimus, intelligi posse arbitramur. Cæterum, etsi asseruimus, vitam æternam in Vetere Fœdere promissam non fuisse, sed promissum istud Novi Fœderis esse proprium, non tamen propterea eos, qui sub antiquo Fœdere Deo confisi sunt, eique paruerunt, ab æterna vita excludimus. Nihil enim impedit, quominus Deus plus illis præstet, quam promiserit. Meminisse autem oportet, Dei populum sub Lege puero heredi assimilari. Atqui puer heres, quanta sit, quæ sibi obvenit hereditas, nondum intelligit. Nam & idem, ut Paulus, apud quem ista comparatio legitur, ait Gal. 4. 1, quamvis omnium sit dominus, interim tamen nihil differt à servo.

Ex hac, quam nos satis probasse speramus, inter Legis, & Euangelii, seu Veteris, & Novi Fœderis promissiones differentia, quod in Lege vita æterna promissa non fuerit, in Euangelio vero fuerit, quæ sane ingens censeri debet, ingens quoque inter utriusque fœderis mandata differentia necessario manavit. Quandoquidem plane absurdum fuisset iisdem mandatis tam differentes mercedes adjungere, & non tantam inter mandata, quatenus rei natura, & ratio patitur, differentiam esse, quantam inter promissa, ita ut, qualia promissa sunt, talia etiam mandata esse appareat. Quapropter, cum Veteris Fœderis promissa ad hujus vitæ commoda, terrenamque felicitatem omnia referrentur, nec ultra humanæ conditionis limites extenderentur, consentaneum fuit, ut mandata quoque ejusdem generis essent, & partim ad corporis ipsius cultum pertinerent, partim in animo excolendo ultra id, quod ipsa humana ratio, nisi corrupta fuerit, dictare potest, minime progrederentur, &, quemadmodum promissa illa majore ex parte non veram aliquam & solidam, sed adumbratam quandam atque inanem felicitatem continebant, sic decuit, ex mandatis pleraque esse, quæ adumbratam tantum, & inanem quandam justitiam præscriberent. At vero, cum promissa Novi Fœderis, hujus vitæ commodis spretis, cælestem beatitatem nos sperare jubeant, & humanam conditionem omnino exuperent, conveniens plane fuit, mandata ejusmodi esse, ut, corporis cura neglecta hominis animum supra id, quod humana ratio per se dictare queat, excolerent, atque perficerent, & quemadmodum hæc promissa veram prorsus ac solidam felicitatem complectuntur, sic sane decuit, nihil penitus in mandatis esse, quod ad veram solidamque justitiam in nobis efficiendam non pertineret. Hinc igitur factum est, ut non modo ceremonialia omnia Veteris Fœderis mandata, Novo Fœdere sanciendo, tanquam umbra quædam, plena luce adveniente, evanuerint (quod profecto ad utriusque fœderis maximum discrimen indicandum satis esse deberet) verum etiam ipsa moralia præcepta, ut, exemplis ipsis allatis, supra demonstratum fuit, multo absolutiora, ac perfectiora reddita fuerint. Nec vero, cum tanta & in promissis, & in mandatis inter vetus, novumque fœdus à nobis differentia statuitur, aliqua ex iis, quæ Novi Fœderis propria esse dicimus, in ipsis etiam antiqui fœderis scriptis indicata esse negamus, & ipsius vitæ æternæ, quæ Deo obedientibus danda esset, subobscuras significationes extare non confitemur. Immo, nihil ita Novi fœderis proprium esse, affirmamus, quin ejus indicium aliquod in Vetere Testamento appareat. Nam, ut Erasmi viri (meo quidem judicio) divinarum rerum scientissimi, atque hoc nostro, superioribusque multis sæculis plane incomparabilis verba hic adscribam *, *Quum Vetus Testamentum fuerit umbra, ac veluti progymnasma philosophiæ Euangelicæ, maxime congruebat, ut nihil adferret Christus, cujus non aliqua vel umbra, vel scintilla præcessisset in Veteris Testamenti libris, quo propensior esset omnium fides ad rem non omnino subitam atque inexpectatam. Igitur quicquid Christus præstitit, promissum est sacrorum vatum oraculis, adumbratum est figuris, & carptim etiam expressum est, veluti subinde promicantibus, hinc atque hinc scintillulis aliquot, quæ lucem illam post erupturam orbi portenderent.* Atque hoc tam præclaro tanti viri testimonio locum hunc concludere volumus, fusius fortasse aliquando, atque exactius, Deo volente, de Legis, & Euangelii, seu de Veteris, & Novi Fœderis discrimine pro rei amplitudine, ac dignitate disputaturi.

* In Epist. quæ in calce Novi Test. transl. solet apponi. cujus initium est, Quanquam in rebus, &c.

XLIII. Jam alibi observatum est, ex doctrina tua necessario consequi, non licere mitem ac clementem esse, injuriarumque patientem. Verum, ne, quo id te sentire statueretur, solis consecutionibus perpetuo agendum esset, disertis verbis eam sententiam ex parte in responsione tua scriptam extare voluisti. Sic enim legitur pag. 276; *Ergo non licet nostra, absque jure aliis rapientibus, concedere.* 1. Quis vero unquam in Christiana religione ejusmodi decreta locum habere posse cogitasset, quæ propter eorum iniquitatem, atque immanitatem quandam ne in ipsis quidem ethnicis rebuspublicis locum sint habitura?

2. Sed operæpretium est videre, qua ratione tam iniquum decretum confirmes. Igitur post modo recitata verba tua statim subjicis, *postquam ex re donata, non licuit aliquid aut subtrahere Ananiæ, aut donare & non integrum dare Ecclesiæ, plus enim est nostrum quod possidemus quam quod nobis pro dono offertur.* Si in his verbis de eo loqueris, quod ipse Ananias jure facere non potuerit, Primum, quid attinet donationis mentionem facere, cum nulla prorsus donationis rei jam donatæ, seu partis ejus, quam Ananias facere in animo haberet in ea Historia mentio fiat? Deinde, quid hoc ad rem? Neque enim quæritur hic, quid raptori facere non liceat, sed ei, qui rapinam patitur. Sin autem de eo loqueris, quod aliis cum Anania facere non licuerit, quem locum hic subtractio habere potest? Quod vero ad donationem attinet, non quidem non potuisse ex re ab Anania donata aliquid ipsi Ananiæ donari, & non integrum id, quod Ananias donaverat, Ecclesiæ dari, sed Ecclesiam ipsam ex eo, quod sibi Ananias donaverat, ipsi Ananiæ aliquid donare non potuisse, dicendum, & demonstrandum tibi fuerat. Quod si fortasse Subtrahendi verbum ad Ananiam refers, Donandi vero ad alium quempiam, ut, Ananiam quidem minime jure subtrahere, alium vero quempiam minime jure ipsi Ananiæ donare potuisse, dicere volueris, quanquam, quidquid senseris, male omnino sententiam tuam expresseris, pessime tamen, ut omnes animadvertent, sententiam istam tuam expressisti, ac præterea in ea sola, duo vitia simul conjunxisti, quæ separatim in duobus aliis jam expositis animadversa fuere. Nam & plane extra rem de eo es loquutus, quod Ananiæ facere non licuerit, &, cum de ipsa Ecclesia, quæ Ananiæ, id quod ipse ex re jam donata subtrahebat, donare non potuerit, verba facere debuisses, de alio quopiam verba fecisti. Adde, quod, etsi verissimum est, non licuisse cuipiam alii ex eo, quod Ananias Ecclesiæ donaverat, vel potius se donare professus fuerat, aliquid ipsi Ananiæ donare, & non integrum Ecclesiæ dare, tamen hoc ex ipsa Historia non liquet, ex qua sola tu universam hoc loco dicti tui confirmationem petis.

3 At denique concludens ais, *Quare si licuit Petro non cedere Ananiæ, id quod Ananias donaverat, licebit etiam cuivis non cedere raptori absque jure suum pallium.* Nihil hic explico de insignibus hujus tuæ argumentationis vitiis, ea enim superioris partis posteriore capite abunde ostensa sunt. Sed dico, te perperam, aut certe inepte ad hunc modum ex ante dictis inferre. Antea enim non de eo, quod licuerit, sed de eo, quod non licuerit, actum fuit.

XLIV. Supra visum est, te inter prius Jesu Christi judicium, quod scilicet excidenda Hierosolyma exercuit, & posterius, quod ultimis temporibus exerciturus est, hoc discrimen constituere, quod in priore

quidem hostes tantum, qui extra ipsius castra erant, ultus fuerit, in posteriore vero eos tantum, qui, intra ipsius castra se continentes, operati fuerint iniquitatem, sit ulturus. Sic enim te sentire, ex iis aperte constat, quæ leguntur pag. 99. Ubi etiam acerbe admodum hujusce rei occasione contra Racoviensium scriptorem inveheris, inquiens, *Quoniam autem hæc scriptor iste non secernit, ob hoc in multos & fœdos errores sordidæ ignorantiæ indices se & alios inducit.* 1. Atqui tu ipse alibi hæc non secernis, &, tibi ipsi manifeste contrarius, de priore judicio agens, postquam dixisses, Christum primum omnium inimicos suos, qui noluerant ipsum regnare super se, interfici jussisse, in extrema pag. 277, statim adjungis, *Deinde infideles dispensatores in partes dissecuit & abjecit à se.* Ex quibus verbis perspicuum est, te asserere, in priore judicio non in eos tantum, qui extra castra Christi erant, sed in eos quoque, qui intra ipsa castra degebant, ab ipso Christo animadversum fuisse. Rursus in posteriore, non in eos tantum, qui intra ipsius castra erunt, sed in eos quoque, qui extra fuerint, animadversurum esse Christum, satis aperte, ut alibi diximus, in iis verbis affirmas, quæ illico sequuntur, *Quin & postremo tempore repurgabit regnum suum, non solum ab alienis sed etiam à domesticis minus sibi obtemperantibus & pœnis damnabit mortis.* Immo ex his verbis non inepte, ut arbitror, colligere quis possit, te in ea sententia esse, ut posterius Christi judicium adversus domesticos quidem, sive eos, qui intra ipsius castra erunt, exercendum sit, sed præcipuè tamen, & magis proprie adversus alienos, sive eos, qui extra castra fuerint. Aut certe, ut de his magis constare videatur, quam de illis. Sic enim omninu significare videntur verba illa, *non solum ab alienis sed etiam à domestitis*, atque hæc ejus locutionis vis esse solet. Verum, quod attinet ad posterius judicium, supra satis inconstantia, errorque tuus suo loco indicatus à nobis fuit. Hoc autem loco de iis, quæ ad prius judicium pertinent, differendum videtur, & non solum ex eo, quod tibi ipsi adverseris, sed alia etiam ratione demonstrandum, te in errore versari.

2. Et sane, cum ais, Christum in priore judicio in dispensatores illos infideles animadvertisse, non video, quomodo id cuiquam, qui sanæ mentis fuerit, probaturus sis. Certe in ea Christi parabola Matth. 24. 45, ad quam te respexisse necesse est, servus ille, quem Dominus super familiam suam constituerat, ut illis daret cibum in tempore, ipsius Christi ministrum significat. Quemadmodum ex eo patet, quod universum sermonem illum Christus cum suis discipulis habuit, ad eos autem, quibuscum loquebatur, eam parabolam pertinere, & eorum monendorum gratia illam à Christo dictam fuisse, apertius est, quam ut negari ullo modo possit. Sed quid hac ratiocinatione est opus? Nonne in ea parabola Dominus ille manifeste ipse Christus est? Ergo servus à Domino illo super familiam suam constitutus, ut ipsius Christi minister sit, necesse est. Atqui, in priore suo judicio Christum neminem ex suis ministris in partes dissecuisse, aut legimus, aut verisimile est. Quanquam ego propter sequentia verba (ut alii quoque senserunt) nihil dubito, quin verbum διχοτομεῖν eo in loco non quidem in partes dissecare, sive in duas partes secare, ut verbum proprie significat, sed penitus separare declaret. Sed neque hac etiam, nec ulla alia pœna quemquam ex suis ministris in priore illo judicio Christus affecisse traditur.

Quid autem dicemus, quod in judicio isto, ejusque ordine explicando adhuc multipliciter laberis? 3. Primum enim falsum est, quod ais, Christum in isto judicio primum omnium curasse, ut ante se adducerentur inimici sui, qui ipsum super se regnare noluerant, eosque interfici jussisse. In eo enim loco, in quo solu apud Euangelistas de interficiendis istis inimicis agitur, & quem tu legi jubes, in parabola, inquam, illa, quam Christum dixisse, narrat Lucas 19. 15, homo ille nobilis, qui Christus est, accepto regno, antequam suos illos inimicos interfici ante se jussisset, jam servos suos vocari jusserat, quibus pecuniam, cum peregre ad quærendum sibi regnum abiturus esset, ad negotiandum dederat, atque eos pro meritis aut præmio, aut pœna affecerat. Quod sine dubio pars totius illius judicii fuit. 4. Ex quo deinde sequitur, ibi revera (etsi supra alicubi idem tecum sensisse videamur) de priore Christi judicio non agi, cum, ut paullo ante dictum fuit, in eo judicio de solis apertis inimicis suis Christus pœnas sumpserit, nec præterea ulla præmia, aut certe non ea, quæ ibi intelligi possunt, in eo judicio fidelibus, ut inibi appellantur, ac bonis servis suis dederit. 5. Adde, quod homo ille nobilis, Rex factus, postquam inimicos illos suos ante se adduci, atque interfici jussit, nihil amplius fecisse legitur, & tamen tu confidenter, ut soles, non dubitas affirmare, post supplicium istud de suis inimicis sumptum, eum, id est Christum, infideles dispensatores in partes dissecuisse, quasi sic scriptum eodem loco extet, cum tamen ejus rei ibi nulla fiat mentio, sed in altera tantum illa parabola, quæ apud Matthæum extat, id à Domino in servum, quem familiæ suæ præfecerat, factum fuisse legatur, aut potius legi videatur. 6. Huc postremo accedit, quod, si parabolam istam cum ea, quæ est apud Lucam, conjungendam esse velimus, & utrobique de eodem tempore, eodemque Christi judicio agi, nihil est, cur supplicium de inimicis ante pœnas de infideli dispensatore sumptum fuisse, omnino statuamus, non autem postea. An non potius contra fieri debet, cum judicium de servis, quibus pecunia ad negotiandum data fuerat, ante inimicorum supplicium fuisse legamus? Nam profecto ex eo conjicere licet, de domesticis prius, deinde de alienis in universo illo judicio actum esse.

XLV. Alibi jam dixi, me vereri, ne tu, quidquid de Christo post mortem magistratu facto dicas, ei reipsa hoc tempore, quod inter prius, & posterius ejus judicium intercedit, magistratum adimas, id est eum otiosum constituas. Me autem non male opinatum fuisse, ea demonstrant, quæ scribis pag. 278, ubi ais, Christum muneris sibi post mortem delati neminem reliquisse successorem, sed œconomum (ut ita dicas) reliquisse patrem Deum, regni ipsius provinciam patre in se recipiente, & in ejusdem pag. fine, & seq. initio affirmas, Christum curam regni Deo patri commendasse, quo ad sibi omnia fuerint subjecta. Sed pag. quoque 280, in ipso initio leguntur de Christo hæc verba tua, *pro posteriore* (munere) *curando nullum misit, quoniam satis erat pater Deus, qui hanc curam susceperat in se solum.*

Quanquam hæc tua de Christi regno, ejusque regni cura, sive administratione sententia, adeo & evidenter falsa, & insigniter inepta, aut certe tibi ipsi contraria est, ut ad errorem tuum patefaciendum, sic te sentire ostendisse, plus satis videri debeat, tamen quia ea simul & maxime detestabilis est (quippe quæ omnis Christianæ pietatis ruinam facillime secum afferat, inque Christum, ac Deum ipsum plane sit injuria) & jam quorumdam animos occupare cœpit, operæpretium erit, quam brevissime fieri poterit, errorem istum alia præstantiore ipsiusque rei propria ratione detegere.

1. Dico igitur, sententiam istam tuam, quod Christus hodie regnum suum ipse non administret, vel ex uno libro Apocalypsis manifestæ falsitatis convinci, in quo ferme universo, maxime vero à fine primi cap. usque ad quarti initium, inducitur Jesus Christus Ecclesiæ suæ curam gerens, eamque, quam & in cælo, & in terra habet, potestatem exercens. Cum enim, ut summo consensu ab antiquissimis Sacrarum Novi Testamenti Literarum interpretibus, rerumque Ecclesiasticarum scriptoribus traditum est, visio, quæ in eo libro narratur, imperante Domitiano, ob idque post Hierosolymitanum excidium contigerit, non est, quod quis ea, quæ de Christo ibi dicuntur, ad illud tempus omnino referenda esse contendat, quod Hierosolymæ excidium, & sic prius ipsius Christi judicium antecessit. Hoc tu sine dubio

dubio prospiciens, omnium veterum auctoritate spretis, librum istum ante desolatam Hierosolymam scriptum esse vis, adeo ut, quæ in eo de Babylonis ruina prædicuntur, ad ejus urbis desolationem referas. Ut ex iis patet, quæ leguntur ad finem pag. 320. 2. Qui insignis valde tuus error est, non modo quia in rebus Historicis Veterum & tempori, de quo agitur, proximorum auctoritati standum est, verum etiam quia plurima de Babylone illa dicuntur, quæ nullo modo ad urbem Hierosolymorum accommodari possunt, & inter cætera, quod jam haberet, vel habitura ante suum excidium esset regnum super reges terræ, quod ex vino iræ scortationis ejus bibissent, aut bibituræ essent omnes gentes, quod cum illa scortati fuissent, aut scortaturi essent reges terræ, quod igne comburenda esset, quod non esset futura amplius, quod denique, antequam caderet, diceret in corde suo, *Sedeo regina, & vidua non sum, & luctum non videbo* Apoc. 17. 18. XIV. 8. XVII. 2. XVIII. 3. 8. 21. 7. Præterea indubitatum esse debet, visionem illam, si non post excisam Hierosolymam, at certe paucissimis annis ante contigisse, ut septem illarum Ecclesiarum, non tanquam plane recentium, sed tanquam jamdudum existentium, & Nicolaitarum hæresis mentio inter alia aperte demonstrat. Atqui satis apparet, tot, tantaque in ea visione, tanquam ante Babylonis illius ruinam futura, aut prædicta, aut ostensa fuisse, ut nullo modo tam brevi temporis spatio fieri potuerint. Nec sane, quomodo facta fuerint, ostendi ulla ratione potest. Est igitur, ut prædiximus, valde insignis hic error tuus, qui putes, Babylonis nomine in vaticinatione illa Hierosolymam significari. In quem errorem (ita gravis, ac manifestus est) nullo pacto incidisses, nisi Christo post Hierosolymæ excidium regni sui curam adimeres. Ex hac enim sententia tua omnino sequitur, Johanni visionem illam, in qua Christi regnum suum administrantis fit mentio, ante Hierosolymæ excidium apparuisse. Quod si ita esset, fieri non posset, quin in ea vaticinatione excidium illud prædictum fuisset. At, nisi Babylon ibi Hierosolymam significet, non est, ubi, id prædictum in ea fuisse, vel leviter quidem suspicari liceat. Verum ex hoc ipso, quod, si visum illud Johanni ante Hierosolymæ vastationem apparuisset, sine dubio ea in illo prædicta fuisset, quodque, si ea in illo prædicta fuit, ut sub excidii Babylonici nomine id factum fuerit, necesse est, concludendum omnino tibi fuerat, non ante Hierosolymæ vastationem, sed post Johanni apparuisse visum illud. Cum satis manifestum sit, ea, quæ de Babylone ibi prædicuntur, nulla ratione ad urbem Hierosolymam accommodari posse. Ex quo, ut dictum est, plane consequitur, Christum etiam post Hierosolymitanum excidium regnum suum per se ipsum administrasse, cum id faciens in ea visione apertissime inducatur.

3. Sequitur, ut, quam inepta, aut certe tibi ipsi contraria sententia tua sit videamus, unde ejus quoque falsitas liquido constabit. Nam aut revera Christo ante Hierosolymæ excidium sui regni curam concedis, aut non concedis. Si non concedis quomodo ea vera esse possunt, quæ multis in locis tantopere urges, atque contendis de Christo, quod post mortem, cum jam regnum, ad quod accipiendum venerat, novo regno addito, esset adeptus, ex agno leo sit factus, quod gladii potestatem, tanquam magistratus, exercuerit, quod inimicos suos, qui ipsum super se regnare noluerant, adduci, & ante se interfici jusserit, & alia ejusmodi, de quibus supra vidimus, quæ præsentem omnino ipsius Christi sui regni curam declarant? Sin autem Christo ante excisam Hierosolymam, ut satis patet, sui regni curam concedis, quid caussæ est, cur postea adimas, eamque patri suo eum commendasse dicas? Num fortasse post illud tempus aliquo abiit Christus, unde regno suo administrando ipse sufficere non possit, vel ita aliquibus aliis in rebus occupatus est, ut huic muneri vacare nequeat? Num forte dormit interea? Nam non ita te amentem esse crediderim, ut eum iterum mortuum esse dicas. Quod si Christus non aliquo abire potuit, unde regno suo per se ipsum administrando par esse non possit, si nullis aliis occupationibus impeditur, si denique perpetuo & vivit, & vigilat, ineptissimum sane est vel cogitare, eum post illud tempus sui regni curam patri commendasse, præsertim cum ea de re ne verbum quidem in divinis literis extet.

Jam vero Christum aliquo abire non potuisse, unde suo regno per seipsum administrando satis esse non possit, id sane demonstrat, quod jam inde ab initio, cum hinc abiret, in cælum profectus est, in illud, inquam, cælum, quod oculis nostris non apparet, nec apparere potest, & supra omnes aspectabiles cælos est. Nam, ipsum supra omnes cælos jam tum ascendisse, Paulus aperte testatur Ephes. 4. 10. Qui locus sine dubio omnium remotissimus à nobis est. Quocirca, si inde potuit Christus ipse regnum suum hic inter nos (de hoc enim ipsius regno loquimur) administrasse, qui locus tandem erit, unde idem facere non possit? Quanquam ad ostendendum nullum esse tam remotum à nobis locum, unde Christus regnum suum inter nos administrare ipse non queat, satis est, Christum ipsum aliquando corpore à nobis absentem illud administrasse, & ejus corporalem præsentiam ad hoc, ut illud ipse administret, nequaquam requiri. Potestate enim plane divina ipsi concessa id factum fuisse, necesse est. Atqui ejusmodi potestas nullis locorum spatiis includi, aut terminari potest. Hæc eadem potestas nos satis admonet, nullas esse alias tantas occupationes, quibus Christus, sui regni administratione neutiquam deposita, vacare non possit. Tametsi nihil insulsius excogitari potest, quam, Christum regni sui curam abjicere, ut aliis rebus vacet. Nec tu sane istud vis. Nempe qui illum, ut infra patebit, quiescere dicas. Alioqui potuisset fortasse aliquis pro te dicere, Christum quidem regnum suum administrare, sed illud, quod in cælis habet. Non posse autem ipsum eodem tempore id, quod habet in terris, simul administrare. Quod tamen quam ridicule dictum censendum esset, cum ex iis, quæ dicta sunt, perspici potest, tum per se quisque facile judicabit, præsertim, cum regnum, quod habet in cælis Christus, ad ejus, quod in terris habet, gubernationem omnino spectet, utque hoc administrare queat, illud ei à Deo patre datum fuerit. Cæterum, ut vivere, sic perpetuo vigilare Christum, nemo (opinor) negaverit, qui meminerit de eo ab auctore Epist. ad Hebr. 7. 25, scriptum esse, quod possit ad plenum servare eos, qui per ipsum accedunt ad Deum, semper vivens, ut interpellet pro eis, & pleraque alia apud eundem scriptorem legerit, quæ Christum in cælis perpetuo aliquid agentem, acturumque demonstrant. Quæ omnia unica illa sententia ab ipso toties repetita, & variis modis explicata atque inculcata comprehenduntur, Christum æternum, perpetuumque sacerdotium in cælis habere. Nam, quod complures hodie hoc ad efficacitatem mortis ejus, & sanguinis fusionis, quæ in æternum, ac perpetuo duret, prorsus referri volunt, in eo istos mirifice deceptos fuisse, vel id docere potest, quod idem scriptor ait, oportuisse, ut Christus per omnia fratribus similis fieret, ut esset misericors & fidelis pontifex in iis, quæ apud Deum, ad expianda peccata populi Hebr. 2. 17, nosque non eum habere pontificem, qui non possit affici sensu infirmitatum nostrarum, sed per omnia similiter periclitatum citra peccatum Hebr. 4. 15. Quocirca monet, ut cum fiducia ad thronum gratiæ accedamus misericordiam consecuturi, & gratiam inventuri ad opportunum auxilium 16. Hinc enim manifestum est, Christum, quatenus est sacerdos, aliquid revera agere, immo expiationem, quam perpetuo facit peccatorum nostrorum, perpetuam quoque ipsius præsentemque actionem secum conjunctam habere, ab eaque jugiter proficisci. Quod nihil aliud est, quam Christum perpetuam suorum curam habere, eosque potentia sua ab omnibus malis, quibus ira divina peccata punire solet,

perpetuo defendere, ac conservare. Hæc autem ideo sacerdotii perpetui nomine explicantur (ipsius sanguinis fusione potissimum viam ad appellationem istam aperiente) ut semper agnoscatur, omne Christi nos gubernandi munus, & potestatem à Deo ipso proficisci, atque pendere.

Sed jam videndum est, ecquid tu afferas ad probandum, Christum Deo patri regni sui curam commendasse, id reipsa apud te est, Christo quiescente, Deum patrem ejus regnum administrandum suscepisse. Namque hac ratione apertius adhuc de falsitate hujus tuæ sententiæ constabit. Affers autem, quod Deus pater Christo dixerit Psal. 110. 1, *Sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos*, &c. Nam, cum in his verbis Christus à patre sedere sit jussus, idque, donec ipse ei omnes inimicos subjecerit, hinc credis demonstrari, Christum quiescere, & interim Deum patrem illius regnum administrare.

Jam vero (ut hoc primum dicam) cum, ut ipse omnino concedere videris, Christus aliquando regnum suum per seipsum administraverit, nec, ut ante ostendimus, ulla caussa sit, cur ipse sua sponte ab eo administrando cessaverit, reliquum profecto est, si eum ab administratione ista cessasse velis, ut eum Deus pater ad tempus quodammodo exauctoraverit, id est aut vires, aut munus sui ipsius regni administrandi illi ademerit. 4. Quo nihil absurdius dici posse existimaverim. 5. Verum, quando ita rem se habere, intelligebas, haud satis recte locutus es, cum dixisti, Christum sui regni curam Deo patri commendasse. Hoc enim non obscure significat, Christum sua sponte eo devenisse, ut vel nollet, vel non amplius posset suum regnum administrare.

Credis igitur, ut ad rem redeamus, *Sede à dextris meis, donec*, &c, nihil aliud esse, quam Dei patris jussum, ut Christus quiescat, dum ipse ejus regnum administrat. Pag. enim 280. verborum istorum sententiam ad hunc modum reddis, *Quiesce tu & sede. Ego cætera perficiam.* 6. Atqui primum verbum Sedere, quamvis simpliciter prolatum, per translationem metonymicam non semper quiescere significat, sed interdum etiam regnare, & jus dicere. Deinde in verbis istis non simpliciter prolatum fuit, sed una cum illis, A dextris meis, sive, ut in Hebræo codice legitur, Ad dexteram meam, quod profecto non quietem, sed supremam post illum, qui sic locutus est, auctoritatem, & potestatem declarat. Apertissima enim translatio est ab eo, quod reges terræ facere consueverunt. Qui eum, quem post se primum gradum auctoritatis, & potestatis habere volunt, ad dexteram sibi assidere jubent. Nam solent alioqui reges imperium suum sedendo exercere. Itaque tantum abest, ut ex verbis istis quies à Deo patre Christo mandata colligi possit, ut iis omnino, summæ secundum ipsum Deum auctoritatis, & potestatis exercendæ munus illi à Deo mandatum fuisse, significetur. Quod si quis intelligere velit, quid sit Sedere à dextris, sive ad dexteram alicujus, quidve significet, Christum à Dei dextris, sive ad Dei dexteram sedere, hos locos præcipue inspiciat, Eccli. 12. 12. Matth. 20. 21, & cap. 26. 64. Luc. 23. 69. Act. 2. 34. Ephes. 1. 20. Hebr. 1. 3, & cap. 8. 1. 1 Pet. 3. 22. Ex his enim, & similibus locis sine dubio intelliget, ea locutione nullo modo Christi quietem, sed summam ejus præsentemque auctoritatem, ac potestatem significari. Nec vero aliquem movere debet, quod Deus, cum sedere à dextris suis Christum jubet, ea verba adjungat, *Donec ponam*, &c. Quasi Christus ipse nihil interea in subigendis inimicis suis agere debeat. Sic enim loquitur Deus, non ut Christum ab agendo excludat, sed ut ostendat auctoritatem, & potestatem, quam Christus ipse in inimicis suis sibi subjiciendis exercere debet, à se profectam esse, seque eum futurum, qui per ipsum Christum ejus inimicos illi subjiciat. Hujus rei, qui antecessit, typus, hanc ipsissimam veritatem esse, omnino declarat. David enim, dum sibi subjicerentur inimici sui, non modo interea otiosus non fuit, sed ipsemet omnia, Deo adjutore, peregit, perque ipsum illi Deus omnes ejus inimicos subjecit. 1 Reg. 5. 3, Quemadmodum igitur David, postquam illi à Domino dictum fuit *Sede à dextris meis, donec*, &c. a regno suo administrando non cessavit, immo ex eo tempore maxime illud administrare cœpit, sic intelligendum est, Christum, postquam idem ipsi à Deo patre dictum fuit, non solum à suo regno administrando non cessasse, sed tunc maxime illud administrare cœpisse. Christum porro, dum ipsi omnia subjiciuntur, non quiescere, sed ipsum esse, qui potestate sibi à Deo concessa id faciat, perspicue docet Paulus, qui, ad Philippenses scribens, ait Philip. 3. 21, Dominum Jesum corpora nostra vilia transfiguraturum, ut glorioso ipsius corpori conformia reddantur, idque ipsum facturum pro ea efficacitate, qua sibi omnia etiam subjicere potest.

7. Verum, quam inepte, ac perperam ex verbis illis, *Sede à dextris meis, donec*, &c. probare conens, Christum quiescere, nec per se regnum suum administrare, vel id, teipso judice, ostendere potest, quod Christus, simulatque hinc abiit, à dextris Dei sedit, sibique à patre verba ista dici audivit, ut Marcus 16. 19, & Petrus Act. 2. 34. non obscure testantur. Quanquam satis est, id ante Hierosolymorum excidium factum fuisse, ut divinorum scriptorum alia testimonia passim docent. Siquidem, ut dictum fuit, tu ipse ante illud tempus, postquam a mortuis resurrexit, Christo sui regni administrationem attribuis, aut certe nullo pacto, eum quievisse, concedis. Ex quo apparet, te in istorum verborum, *Sede à dextris meis*, &c. interpretatione tua tibi ipsi adversari, atque id refellere, quod antea vehementer probaveras. Illud, quicquid tu hac de re sentias, certissimum esse debet, Christum post suum in cælum ascensum, & sic postquam à dextris Dei ab ipso Deo sedere est jussus, donec ei omnes inimicos subjiciat, regnum suum per seipsum administrasse. Quemadmodum non solum Apocalypsis liber, ut antea diximus, planissimum facit, sed Historia quoque actorum Apostolicorum, maxime in iis, quæ ad Paulum Apostolum pertinent, abunde ostendit. Ut nihil dicam de compluribus ejusdem Pauli, & aliorum Apostolorum in suis Epistolis testimoniis, & ipsius Christi apud Evangelistas prædictionibus, & pollicitationibus, quæ idem apertissime confirmant.

Animus erat, hujus sententiæ tuæ, quod Christus hodie quiescat, nec ipse regni sui curam habeat, ingentem impietatem, & simul maximam, quam secum affert, perniciem pluribus explicare. Sed jam modus huic responsioni nostræ adhibendus est. Itaque satis erit, si pauca quædam hac de re dixerimus. Dico igitur, ideo maxime impiam sententiam istam tuam esse, sive, ut ante locutus sum, in Deum, Christumque ejus summe injuriosam, quod & Dei opus præstantissimum, in quo suprema ejus erga humanum genus bonitas, ac beneficentia elucet, plane tollit, & Christo honorem, & gloriam, quæ, ut præcipua, sic propria ejus est, adimit. Nam in quo (obsecro) tantam erga homines benignitatem, ac liberalitatem ostendit Deus, quantam in eo, quod homini illi Jesu Nazaræno, qui Christus dicitur, quemque aliorum hominum cælesti quadam ratione in terris viventium, atque ea via ad immortalitatem contendentium ducem, ac principem ipse constituit, tantam potestatem dedit, ut ejusmodi homines perpetuo in hac mortali vita ab omnibus Satanæ, & mundi insidiis, atque injuriis tutos reddere, ac vindicare queat? Quid porro ipsi Christo vel convenientius, vel honorificentius, quam, in cælis manentem, Ecclesiam suam, quæ in terris degit, regere, & gubernare, ab ipsaque jugiter & adorari debere, & in suis necessitatibus confidenter invocari posse? Atqui hæc cessant omnia, si Christo hoc tempore sui regni per seipsum administratio non conceditur, ipsumque quiescere statuitur. Quinimmo neque etiam Christus, seu

Dei

Dei populi Rex ipse est revera, si Dei populum non regit. Hinc perspicuum est, quam perniciosa sit sententia tua. Nam, si Christum non habemus, immo, si Jesus ille Nazaræus jam revera Christus non est, vana est fides nostra, & vana omnis religio nostra. Qui ideo Christiani appellamur, quod Christum, seu regem habeamus, qui ex Dei voluntate nos justissime, ac sapientissime regat nostrique perpetuam curam gerat, donec tandem ipsius opera plane felices evadamus. Atque hunc Jesum illum Nazaræum esse dicimus, à quo & vivendi præcepta habemus, & immortalitatis spem hausimus. Sic enim cum ab ipso, tum ab ejus Apostolis edocti sumus. Quamobrem & ipse, & illi insignes impostores, & fallarii fuerunt, si id verum non est, & idcirco nulla prorsus eorum dictis fides adhiberi, nec potest, nec debet. Huc accedit, quod, etiamsi, quidquid cæteroquin Jesus, ejusque Apostoli dixerunt, verissima esse credamus, nisi tamen credimus, Jesum ipsum Nazaræum, qui eadem mala expertus est, quibus nos obnoxii sumus, ejusque opem in necessitatibus nostris haud frustra à nobis implorari, summo ac præcipuo infirmitatis nostræ fulcimento destituimur, quod Deus optimus & sapientissimus ad nos inter tot angustias, & calamitates consolandos, & roborandos excogitavit, ac proinde vix, aut ne vix quidem rectum Euangelicæ pietatis cursum tenere possumus. Sed de arcta illa salebrosaque via, quæ ad æternam salutem ducit, deflectentes, in alteram spaciosam & planam, quæ ducit ad interitum, facillime transgredimur.

XLVI. Jam, Palæologe, crediderim, me insignioribus erratis tuis colligendis, & patefaciendis, id effecisse, quod potissimum quærebam, & te minime eum esse ostendisse, cui de rebus sacris aliquid affirmanti fides temere adhiberi queat. Quare, etsi multa adhuc supersunt insignia errata, quibus librum tuum refersisti, tamen hic finem te exagitandi faciam, si modo gravissimum, eumque multiplicem quendam errorem tuum, qui passim in tuis hisce scriptis deprehenditur, prius indicavero, & palam traduxero. Mirum est enim, quomodo, cum tantopere in Christi præceptis interpretandis à Racoviensibus dissentias, & complura, quæ illi, homini Christiano facere, minime licere ajunt, tu eum & jure facere posse, & debere contendas, ipsos tamen Racovienses Fratres appellare, & tanquam cum iis, qui ejusdem Ecclesiæ tecum sint, agere non dubites. Nam & alicubi disertis verbis id profiteris, veluti cum in ipso pag. 275 initio sic ais, *Quare nos, ut sciatis, à vobis quamvis in una Dei Ecclesia sumus, differimus*, &c. 1. Numquid (rogo) ii in una Dei Ecclesia aut sunt, aut esse dici possunt, qui alii alios Dei mandata minime tenere arbitrantur, atque ea vel facere, vel non facere affirmant, unde & Dei obedientia pereat, & proximi charitas, ubi maxime oporteret, ibi minus retineatur? Quis autem erit, qui, cum audiat, te Racovienses pro fratribus, ejusdemque tecum Ecclesiæ Dei membris agnoscere, non arbitretur, eos in iis saltem, de quibus inter vos aperta disputatio non est, tecum sentire, præsertim si alicujus in religione momenti ea esse constet? Itaque, si scriptis tuis fides est adhibenda (ut cætera omittam) Racovienses, Christum hodie quiescere, nec regnum suum per se ipsum administrare, & propterea in precibus nostris eum frustra invocari, una tecum statuere, credendum nobis est. Quod tamen falsissimum esse, ipsemet probe nosti. Quippe qui nullos istius impietatis capitaliores hostes experiaris, quam eos, qui ex eo cœtu sunt reliqui. Quoties igitur Racovienses Fratres vocas, & te ejusdem cum ipsis Ecclesiæ esse præ te fers, toties eos gravissime calumniaris, nec (ut levissime dicam) quid loquaris, satis cogitas. Sed (quod turpius adhuc est) teipsum interea nefariorum, proditorum, desertorum, infidorum, impiorum denique prorsus, & Christiano nomine indignorum hominum fratrem, atque consortem facis. Etenim hæc omnia, ut alibi diximus, prioris scripti tui pag. 32, & 46, iis tribuis, qui nulla ratione adversus hostes patriam invadentes arma capere, eisque, cum suorum licet salute, perniciem afferre volunt. Tales autem Racovienses esse, tu profecto ignorare non potes, qui nihil aliud agis, quam ut eos ab isto proposito deterreas.

Agnosce igitur insignem saltem vel inconstantiam, vel simulationem tuam, cum Racovienses Fratres appellas, & in eadem tecum Dei Ecclesia esse ais. Nemo certe erit præter te ipsum, qui, in alterutrum ex istis vitiis, vel potius in utrumque simul te turpissime lapsum esse, non plane agnoscat. Præsertim, si animadverterit, quot, quantasque in ipsa quoque responsione, seu posteriore scripto tuo significationes dederis animi tui a Racoviensibus alieni, tanquam ab iis, qui à veritatis, & salutis via longe absint. Potissimum vero, si ea consideraverit, aut saltem legerit, quæ de ipsis scribis pag. 319, his verbis: *Ita & vos rident homines, & tam stupida pondera terræ mirantur, vestris stultis, ineptis febricitantium somnus prætendere Jesu Christi, sanctissimi viri, prudentissimi Prophetæ; oculatissimi hominis, fortissimi civis, argutissimi oratoris, opulentissimi Regis decreta, eo spreta à vobis, quod illa non quæratis intelligere, eo impii vos, quod quas stulte & per socordiam dissolutas concepistis animo opiniones, in gratiam Christi deponere non vultis, sed illarum Christum facitis autorem, abs quibus opinionibus tantum abest Christus, quantum vos à veritatis Euangelicæ via. Nec convicia hominum in ipsum Christum provolvuntur, sed in capite vestro resident, quoniam Christum pro capite habere non vultis, sed residere in vestra ignorantia cupitis, cum ipse sit veritatis Euangelicæ sapientia.* Hæc scripta sunt à te non in aliquo disputationis ardore, nec, cum Racoviensium mentem nondum satis exploratam haberes. Sed sedate, ac quiete, & cum jam, quid Racovienses sentirent, ex eorum ad tuum scriptum responso optime nosse posses, & porro, te nosse, plane crederes. Nec solum, qua dictum est ratione, & tempore hæc à te scripta sunt, sed etiam sponte edita, &, antequam ederentur, in aliquot annos, ut apparet, pressa. Ut nulla penitus tam fœdi erroris tibi excusatio relinquatur. Quanquam satis est, ut omni prorsus venia indignissimus videare, te in eo scripto hæc de Racoviensibus dixisse, eosque stupida admodum terræ pondera esse, suaque stulta & inepta somnia Christo affingere, ejus autem vera decreta ut intelligant, non quærere, impios esse, & à veritatis Euangelicæ via multum abesse, Christum denique pro capite habere nolle, sed in sua ignorantia permanere velle, constanter affirmasse, in quo eos ante aliquot paginas in una tecum Dei Ecclesia esse dixeras. Sed & ea quoque hic describere operæpretium fuerit, quæ ibidem de iisdem in fine pag. 315. & seq. initio scripsisti ad hunc modum, *Dicitis nos Mosen introducere in orbem Christianum velle abjecto Christo, & vos ignoratis quid & & quis sit Moses, Christus, Apostoli, Euangelium, Lex, Lux, tenebræ, mandata Christi, patientia Christiana, sermo crucis, carnis repagula, vindicta secundum Christi mandatum. Hæc addiscetis si*, &c. Quid amplius de hominibus ethnicis, & Dei, Christique cognitionis plane expertibus dicere potuisses? Hos tu tamen homines sive una tecum, sive cum quovis alio in una Dei Ecclesia esse dicere non dubitabis? Verum jam satis superque multiplex iste gravissimusque error tuus indicatus à nobis, palamque traductus est. Quod eo potissimum feci, ne quis fortasse, tuis verbis inductus, Racovienses, eosve, qui cum illis sentiunt, ex eadem tecum Ecclesia aut esse, aut fuisse suspicetur, illosque impiarum, de quibus inter vos non controvertitur, quas toto libro tuo disseminasti, opinionum, & sententiarum tuarum participes esse censeat. Sed te ipsum (id quod illis vehementer optandum fuerat) rem aliter omnino se habere, testimonium dedisse, intelligat. Nec sane absque Dei justo judicio factum est, ut tu, dum Racovienses, quanta maxima potes, injuria afficere conari videris, summo,

quo poteras, beneficio eos affeceris, invidiaque ista, in quam apud pios omnes tua culpa incurrisse poterant, quod ejusdem Ecclesiæ tecum esse crederentur, tu ipse eos exolveris, ac liberaveris.

Quod superest, Palæologe, nihil dubito, quin meam te reprehendi, increpandique libertatem, qua in universa ipsa responsione, maxime vero in postrema hac ejus parte perpetuo sum usus, ægre admodum laturus sis. Sed meminisse debes, nulla remedia (ut ille ait) quæ vulneribus adhibentur, tam facere dolorem, quam, quæ sunt salutaria. Si antiqua vulnera tua, quibus totus oppletus es, adhuc sanabilia sunt, nos profecto ejusmodi remedia iis adhibuimus, quibus sanari posse videantur. Tu modo medicamenta nostra ne spernito, neve abjicito. Cumque nihil aliud (Deus est testis) mihi propositum fuerit, quam, ut non aliis tantum, sed tibi quoque, si fieri posset, aliqua ratione prodessem, hunc laborem meum, qualiscunque is tandem sit, in meliorem partem accipe: meque ad immortalitatem Dei beneficio per fidem, quæ est in Christum Jesum, assidue contendentem, si quo modo vicissim juvare potes, juva.

ELIAS

ELIAS ARCISSEVIUS

JESU CHRISTI Servus

Omnibus piis & salutis æternæ propagandæ studiosis.

Um annos ab hinc non paucos Deo benignissimo visum fuerit, in hoc nostro Poloniæ regno aliquod lumen purioris Euangelicæ veritatis accendere, & pios nec indoctos aliquot viros excitare ad Christi sui Ecclesiam apud nos instaurandam: Ego, qui ab ineunte adolescentia non minus aliorum, quam mei ipsius æternæ salutis cupidissimus fui, non modo istis accedere & assentiri, sed etiam illis, quamvis omnibus multo inferior, socium me adjungere non dubitavi; quo una cum ipsis, inter populares meos, veræ ac solidæ pietatis studium verbis ac sermone, hortando & monendo, quoad per me fieri posset, promoverem. Id quod & hactenus feci, & posthac, Deo dante, sum facturus. Dumque in eo sum totus, ut rationes excogitem, quibus possint homines, qui passim, per vitiorum viam incedentes, pereunt, in viam Christianarum virtutum deduci, & hoc modo ab æterno interitu vindicari; forte in Disputationem quandam manu scriptam incidi, quam habuit ante complures annos cum Euangelico haud ignobili, ut audio, verbi Dei ministro, homine Gallo, Faustus Socinus homo Italus, & mihi, animorum & religionis concordiâ ac necessitudine, conjunctissimus. In qua Disputatione cum de caussa & ratione agatur, cur & quomodo Jesus Christus noster servator sit; mirum est, quam egregie vir iste (ut quidem mihi, & aliis non paucis, qui Disputationem hanc ipsius legerunt, omnino videtur) errores patefaciat, qui circa cognitionem salutis nostræ per Christum vulgo regnant, non solum apud eos, qui Euangelici vocantur, adversus quorum doctrinam ipse perpetuò disputat, sed etiam, aliqua saltem ex parte, apud alios ferme omnes, qui Christi nomen profitentur. Quibus erroribus potissimum fit, ut multorum animi, ab innocentiæ vitæ studio alioqui minime abhorrentes, pravis cupiditatibus irretiti perpetuo sint: aut certe non ita vitam agant, ut Christianum hominem decet; Christum quidem se optime nosse, jactantes & gloriantes: factis tamen interim eum haud obscure negantes. Itaque non putavi, me quidquam posse facere desiderio atque instituto meo convenientius, & porro ad eos, qui errant, in viam salutis revocandos aptius, quam si curarem, ut Disputatio ista, quæ tot annos quodammodo latuerat, in publicum tandem ederetur. Ad quod agendum me maxime impulit, quod scirem, præstantes aliquot pietate atque eruditione viros, qui opus hoc perlegissent, illud luce dignissimum judicasse, & vehementer jam diu, ut typis mandaretur, optasse. Quare auctorem & coram, & per litteras diligenter hortari cœpi, ut hunc suum laborem accurate recognosceret, eique, si nondum id fecisset, extremam (quod ajunt) manum imponeret, ut quam primum Typographo excudendum dari posset; ne diutius tanti laboris fructu ii privarentur, qui ejus quam maxime indigent. Annuit ille; & opere (tametsi, propter alias occupationes suas & frequentes morbos, tardius, quam voluissem) recognito & ad impressionem parato, potestatem mihi ejus publicandi fecit. Optarim equidem, ut liber hic Polonice edi potuisset, quo meis Polonis inprimis, hac ratione, ad veram salutis suæ viam ingrediendam, alicui adjumento essem. Sed quando Latine scriptus fuit, nec, nisi satis longo temporis spatio, ab homine, quantumvis erudito atque otioso (quæ duo tamen vix uno in homine simul reperias) in Polonicam linguam bene ac decenter verti posset; ut Latine nunc ederetur, necesse fuit. Præsertim, cum multæ alioqui etiam sint caussæ, cur Latine potissimum hæc disputatio extare debeat. Primum enim disputatur hic cum homine, qui adhuc, ut speramus, vivit, & linguam Polonicam, ut prorsus verisimile est, plane ignorat; cujus generis similiter sunt maxima pars eorum, quorum doctrina nominatim hic refellitur; quos iniquum esset non posse ista intelligere, quæ adversum ipsos in publicum eduntur. Deinde, si quæren-

quærendum sit (ut certe quærendum esse, diffiteri non possumus) ut quam plurimi utilitatem sentiant, quæ ex lectione hujus Disputationis percipi queat; Latinam ejus editionem Polonicæ tam esse præferendam constat, quam excedunt numero ii, qui in Christiani nominis populo Latine legunt atque intelligunt, eos, qui Polonice tantum, non etiam Latine, legere atque intelligere possunt. Postremo multæ variæque disputationes, quæ hac una de Jesu Christo servatore Disputatione continentur, non minima ex parte ejusmodi sunt, ut ab illiteratis hominibus vix de illis judicium ferri possit. Neque enim hæc tanta Disputatio eo animo potissimum instituta & absoluta fuit, ut vulgus ipse Christianorum, privata ejus lectione, per se errores agnosceret, in quibus, circa rationem salutis suæ per Christum, versatur; sed, ut ii, qui ingenio & eruditione aliis præstant, potissimum vero qui sacris studiis incumbunt, & præcipuè, qui aliis in Christiana religione instituendis eisque divino verbo pascendis sunt præpositi, possent, hujus Disputationis ope, errores istos animadvertere, deque eis alios monere, non modo ipsi ab illis propagandis prorsus desistere. Hæc siquidem videtur esse omnium præstantissima ac tutissima ratio homines generatim, qui Christum pro suo servatore habent, ab erroribus in religione Christiana revocandi, si eorum Pastores, & Doctores ejusmodi errorum commonefiant. Quamvis enim isti, ut auctoritatem & alia commoda sua tueantur, non facile, se errasse, nec aperte nec tacite, fateri velint; tamen sunt etiam ex istorum numero, qui, ubi id agnoverint, id ipsum ingenue fateantur, & contrarium docere instituant. Unus autem ejusmodi homo multo plus adjumenti ad errores ex Christi Ecclesia extirpandos afferre potest, quam multi alii aut imperiti aut auctoritate ac docendi munere in ipsa Ecclesia destituti. Hos igitur, qui alios docendi munus habent, in primis moneo & hortor, ut Disputationem hanc diligenter evoluere velint, ad eamque legendam ita accedere, ac si nihil prius de iis, quæ in ea tractantur, apud se constituissent; eo tantum in animis suis firmissime constituto, ut Divinis Testimoniis ac rationibus, in judicio tantis de rebus faciendo, penitus sint adhæsuri. Nam si id fecerint, & Dei solam gloriam animarumque salutem præ oculis habuerint; nihil dubito, quin mihi acturi sint gratias, quod hunc librum cum ipsis communicaverim, in quo omnium religionis nostræ utilissimum caput tam copiose explicatur, & perniciosa aliqua dogmata, quæ hactenus inter eos potissimum viguerunt, qui se Christianos reformatos esse autumant, tam manifeste reteguntur: ac thesauri quidam Christianæ religionis panduntur ac patefiunt, compluribus Divinarum Literarum locis, quos aliorum incuria, vel potius nimia curiositas interpretando & explanando obscuraverat ac corruperat, suo nitori ac germano sensui & lectioni restitutis. Jamdiu est, ex quo pii multi atque eruditi homines satis animadverterunt, nullo modo fieri posse, ut Christus Jesus ea ratione nos servaverit, quæ vulgo recepta est, & Deo ejusque justitiæ pœnas nostrorum peccatorum exolverit, sive pro peccatis nostris satisfecerit, atque in hunc ipsum finem potissimum mortuus fuerit, & sanguinem suum fuderit. Sed interim, quomodo verum sit, morte ac sanguine Christi deleta esse peccata nostra, Christumque seipsum pro peccatis nostris Deo obtulisse, ut sacra monumenta testantur, assequi non potuerunt. Id autem videtur omnino assecutus esse scriptor hic noster, & cum maxima Dei ipsiusque Christi gloria, id ipsum diligenter explicasse & planum omnibus fecisse. Unde totius Christi, officiique ejus universi tanta cognitio existit, quanta fortassis desiderari queat. Quo nihil vel salutarius vel jucundius homini Christiano accidere potest. Legite igitur, ô viri præstantes, qui alios in Christiana pietate instituendi munus suscepistis, accurate librum hunc, ac memineritis, non omnibus omnia data esse: nec divinam veritatem, quæ merito dici potest, hominum male sanorum culpa, quasi in profundo, maxima ex parte, diutissime latuisse, tam brevi temporis spatio, postquam caput attollere cœpit, totam emergere potuisse, & sese omnibus conspiciendam præbere. Nec sane id antea factum iri, credendum est, quam dies Domini instet. Quemadmodum rursus nullo pacto est verisimile, Christum venturum, ut Euangelii contemptores puniat, & Mundi scelera ulciscatur, cum adhuc ipsius Euangelii vera notitia passim non habetur, dumque homines ignorantia potius, quam malitia, peccant. Ad hunc Domini diem ut parati nihilominus perpetuo

simus,

simus, & coram Filio hominis consistere queamus, annitendum nobis est omnibus quicunque Christiani sumus: sed vobis præcipue, qui curam animarum geritis; cum non vestri ipsorum modò, verum etiam aliorum sit vobis, aliquo pacto, ratio reddenda. His siquidem salutarem doctrinam, id est, quæ illos ad veram solidamque pietatem ac vitæ sanctimoniam sectandam instruere ac permovere possit, proponere atque inculcare vestri plane est officii. Atqui, ut id faciatis, certum est necesse esse, ut ipsi doctrinam istam probe teneatis. Tenere autem non potestis, nisi in tanta, quæ hodie viget, sententiarum varietate eam diligentissime iniquiratis, & postquam omnia probaveritis, Apostoli consilium secuti, id, quod bonum est, retineatis. Nisi recte noveritis, cur & qua ratione nobis per Christum sit parta salus; vos ipsos fassuros arbitror, ægerrime fieri posse, ut salutarem doctrinam probe teneatis. Contestatur autem vobis hic liber, dum in lucem prodit; plerosque vestrum ista recta notitia carere; adque eam ex ipsius lectione acquirendam vos, præ cæteris omnibus, invitat. Ne spernite, ô viri egregii, quod vobis, animo vestræ aliorumque salutis studiosissimo, offertur, & cavete, ne prorsus inexcusabiles vos apud Deum reddatis, si ignorantiam ullam in tanto Dei & patris Christique mysterio affectaveritis: in quo, ut ait Paulus, sunt omnes thesauri scientiæ ac sapientiæ reconditi. Hoc caput & fundamentum; hæc certa & unica via totius felicitatis nostræ. Hic igitur, ut quam optime versati atque edocti sitis, ante omnia studete atque curate; Deumque orate, ut, quoniam aliquid in mea ipsius officina elaboratum, præsertim quod vobis dignum sit, vobiscum communicare non possum; hujusmodi peregregia aliunde petita opera & vobis, & Ecclesiæ universæ subinde possim impartiri. Valete.

F. S. S.

F. S. S. Christiano Lectori S. D.

ANnus est jam ferme vigesimus, Christiane Lector, cum Basileæ commorans, quo patria, ut commodius ac tutius Sacrarum Litterarum studiis possem incumbere, mea sponte relicta, secesseram, cœpi cum aliquot veteribus amicis meis serio agere de ratione, qua Jesus Christus Dei filius nobis salutem æternam peperisset. Quandoquidem multo ante, id est, cum adhuc adolescens ac pæne puer essem, Lælio præcipue Socino patruo meo monitore, cognoveram, hic plurimum vulgo erratum fuisse: idque non sine maxima tum Dei Christique ipsius obscuratione, tum vero animarum jactura, inter eos præsertim, qui sese ab Ecclesia Romana separaverant. Cognoverant ex parte hoc idem similiter ante complures annos amici isti mei; quippe qui & Lælii amici fuissent. Sed quia rem ipsam haud satis unquam perceperant; visum est mihi ab ipsis, quibus præ cæteris istud debebam, initium facere perniciosos istos errores penitus detegendi, & veritatem, quam me, Dei beneficio, exacte nosse, persuasus eram, aperiendi. Cum igitur sæpius hac tota de re cum illis verba haberem, factum est, ut aliquoties colloquiis nostris intervenerint quidam ex iis, qui Euangelici vocantur, non parumque, auditis quæ à me dicebantur, offensi fuerint. Qui postea privatim me convenientes, conati sunt mihi persuadere, ut talem doctrinam abjicerem, aut saltem aliis ne traderem. Sed quia homines erant partim illitterati, partim artis disputandi prorsus ignari; satis per se ipsi mox cognoverunt, provinciam se suscepisse, cui vires pares non haberent. Itaque, ut alius quispiam, ad hanc rem aptior, eam susciperet, curandum putarunt. Id quod etiam se facturos mihi ipsi non semel dixerunt. Quod ut commodius fieri posset (plurimum enim hoc ipse cupiebam) dedi uni ex ipsis, cujus nomen erat Hieronymus Marlianus, scripto breviter comprehensam sententiam meam de tota ratione salutis nostræ per Christum; quam adversus quemcunque me defensurum promisi. Accidit paullo post, ut Geneva Basileam veniret Johannes Baptista Rota Patavinus, juvenis eloquens & eruditus; qui jam, ni fallor, Gallica lingua, verbi divini ministerium, sibi in agro Genevensi demandatum, exercebat: postmodum vero, ut audire mihi sum visus, Ecclesiæ Italorum, quæ in ipsa urbe est, Pastor evasit. Hic ad meum hospitium, inque meum cubiculum, à Marliano rogatus, quodam die, matutino tempore, venire non renuit. Ubi statim cœptum est de sententia mea inter nos disputari. Verum, quia eo ipso die cœna Domini in Gallorum adventitiorum Ecclesia Basileæ celebrabatur, eaque peracta, Rotæ Genevam revertendum erat, disputationem in ipso ferme initio abrumpere sine ullà spe, per id tempus, ipsam repetendi coacti sumus. Quare, cum Rota maximum desiderium præ se ferret me à sententia mea retrahendi; indicatum est illi à me, Marlianum, qui aderat, quique communis noster amicus esset, habere, mea ipsius manu descriptam, ipsissimam sententiam meam; quam ab ipso sibi tradi, curare poterat: &, ubi eam diligenter examinasset, si minus veram judicasset, illam scripto confutare. Quod etiam se facturum promisit. Ego vero vicissim sum illi pollicitus, me libentissime ipsius Refutationem lecturum, & si ea mihi persuasisset, sententiam meam palam damnaturum atque abjecturum. Abiit ille Genevam, dumque avide expecto, ut ad me confutationem meæ sententiæ mittat; ecce litteræ mihi ab ipso afferuntur, quibus significat, se mirari, cur meum promissum de sententia mea ad ipsum scribendi nondum præstitissem. Obstupui, videlicet, hominis oblivionem, ne quid pejus dicam, & statim ad eum rescripsi, in memoriam illi redigens, quid inter nos convenisset, atque apertissime denuncians, me nihil scripturum, nisi ipse prior contra meam sententiam aliquid scripsisset. Tum ille per litteras mihi significavit, quando, scilicet, videret, quæ mea mens esset, se scripto meam sententiam refutaturum, & ad me illud missurum. Quod tamen nunquam fecit. Dum igitur diu frustra expecto, ut Rota aliquando fidem suam liberet, nundinis vernis Francfordiensibus anni 1577 appropinquantibus, in idem hospitium, ubi ego diversabar, divertit Geneva veniens & Francfordiam proficiscens Vir nobilis Manfredus Balbanus Lucensis amicus meus; cui comitem se adjunxerat Jacobus Covetus Parisiensis, Euangelicus, ut vocant, Minister, homo mihi tunc temporis plane ignotus. Qui, cum rescivisset, me negare, Christum morte sua pro peccatis nostris divinæ justitiæ satisfecisse, ex composito (ut quidem mihi postea affirmatum fuit) cum ipso Balbano, & quibusdam aliis, qui aderant, inter cœnandum verba quædam, nescio quo pacto, intulit de ipsa Christi satisfactione; sic futurum sperans, ut me ad disputationem eliceret, & hac ratione vel coram suis illis symmystis me erroris convinceret, vel saltem plenius meam sententiam cognosceret. Nam quod ego disputationem cum ipso detrectaturus non essem, ob id omnes plane sibi persuadebant, quod non Ministri, sed mercatoris

toris habitu Covetus uteretur. Quasi facile alioqui eam essem detrectaturus, si, videlicet, putassem, cum Ministro, id est, cum homine in Sacris Litteris versato, mihi rem futuram. Sed errarunt omnino. Primum enim, in disputationibus de rebus Sacris, cum ego is sim, (Deus testis) qui non victoriam quaram, sed, ut veritas vincat, perpetuo curem; nihil mihi gratius accidere potest, quam cum eo congredi, qui eruditione ac doctrina in iis, qua ad ipsas sacras quastiones pertinent, plurimum polleat. Deinde probe animadverteram ego, antequam plane accubuissemus, hominem istum Ministrum Euangelicum esse. Is siquidem, de more, Deum ante cibi sumptionem, omnium nomine, precatus fuerat, atque, ut dici solet, mensa benedixerat. Quare, ubi eum audivi verba illa de Christi pro peccatis nostris satisfactione dicentem, eo libentius, quod, videlicet, intelligerem, mihi rem futuram cum eo, qui, qua dicturus eram, plane percepturus esset; illico (ne si tacuissem, aut illi assentiri viderer, aut non audere cum ipso congredi, idque coram iis, quos sciebam jam dudum cognovisse, me contrarium docere cœpisse) longe aliter, atque ipse locutus esset, me sentire dixi. Hinc cœptum est inter nos disputari. Quod ubi satis diu durasset, nec ullo modo convenire possemus; rogavit is me, quando sibi una cum comitibus postridie, summo mane, proficiscendum erat, ut sententiam meam, quam brevissime possem, quatenus ipsius, & aliorum sententia adversaretur, in schedula mox notarem, ipsique traderem; se enim, Deo dante, illam scripto refutaturum. Itaque, cum jam à mensa surrexissemus, cubiculum meum ingressus, statim sententiam meam, ut ille rogaverat, in schedula notavi, & ad ipsum attuli; qui jam eo, ubi cubandum illi erat, se contulerat. Quo in loco, ipso id postulante, celeriter reformatum est, quod scripseram, id est, & ipsius, & mea sententia apertius aliquanto & distinctius in alia schedula est à me exposita. Quo facto, & mihi istorum verborum, quæ, ipso assentiente, meo nomine postremo scripseram, exemplo reservato, illi vero schedula tradita, ei vale dixi; qui sequente die, ut constituerat, primo mane una cum aliis Françofurtum ad Mœnum profectus est. Unde post paucas hebdomadas misit ad me scriptum quoddam suum breviter atque accurate exaratum; in quo visus sibi est satis abunde & suam sententiam confirmasse, & meam refellisse. Quo perlecto, vidi, necesse esse, si aliqua spes erat futura, ut Covetus, quanto in errore versaretur, agnosceret, copiose admodum ipsius scriptum refellere; putavique mihi egregiam occasionem datam esse id faciendi, quod jam diu meditabar, id est, de ratione salutis nostra per Christum plene scribendi. Quamobrem illam latissimus arripui, & statim uberem quandam responsionem ad hoc scriptum animo concepi; eamque, Dei auxilio invocato, sum aggressus. Cumque illam jam eo perduxissem, ut satis esse videretur ad Coveti scriptum in eo, de quo inter nos controversia erat, refutandum; accidit, ut sanitatis mea, ope amici Medici, qui alibi commorabatur, tuenda ac recuperanda gratia, non solum Basilea discedere, sed studia & scriptiones prorsus intermittere coactus fuerim, idque per menses circiter tres. Cum vero, cura mea jam absoluta, Basileam redire cogitarem; ecce mittitur ad me Tigurum, ubi tunc eram, à Francisco Puccio Florentino, qui per id tempus Basilea degebat, scriptum, quo conabatur responsionem quandam meam refellere ad decem ipsius argumenta, qua mihi scripta dederat, ut probaret, contra quam ego sentiebam, primum hominem creatum fuisse à Deo immortalem. Contigit autem praterea, ut eodem tempore pestis Basilea aliquo modo vigeret. Itaque credidi, Deum velle, ut adhuc Tiguri subsisterem, & Puccii scriptum plenissime confutarem. Quod etiam Deo annuente feci. Mox, peste jam Basilea extincta, eo sum reversus. Ibique, repetita adversus Covetum scriptione, eam tandem absolvi. Absolutam Johanni Francisco Castillioneo Basilea commoranti, amico meo, qui Coveti scriptum, Francfordia rediens, ipsius Coveti nomine, mihi tradiderat, dedi, rogans, ut curaret, hanc meam Responsionem ad ipsum Covetum deferri. Promisit ille, se eam Genevam missurum; ubi, videlicet, Covetus fratrem germanum haberet, qui id omnino curaturus esset. Sed tamen, quidquid hujusce rei caussa fuerit, nunquam ad Covetum Responsio mea est perlata, nec illi ejus copia facta. Id quod ex ipsius Coveti ore habuit non ita pridem amicus meus, dum Basilea esset; ubi Covetus Gallicana Ecclesia Pastorem agebat, & fortassis etiamnum agit. Interim ipsa Responsio mea Geneva detenta ad manus pervenit, ut quidem audivi, ipsius Rota, de quo antea egi; qui videbatur velle eam refutare. Sed id nunquam, quod sciam, prastitit; ob eam caussam fortasse, quod, quemadmodum mihi ab amico quodam significatum fuit, & alibi me scripsisse ac monuisse memini, visum est illius urbis Pastoribus satius esse ipsam meam Responsionem supprimere, quam, ad eam respondendo, illam publicare. Verum intera cum aliquot amicis meis & aliis piis hominibus in variis Europa locis degentibus, pracipue vero in hoc Polonia Regno, non tam mea ipsius, quam

aliorum

aliorum opera, hic meus labor communicatus fuit; neque hactenus tamen unquam, quod sumtus non suppeterent, typis excusus; quamvis id multi expeterent, & à me precibus contenderent; nisi particula ejus quædam, in qua agitur de fide in Christum, qua justificamur, quæ ab amico meo, me insciente, altero ab hinc anno, typis mandata est, sub nomine Prosperi Dysidæi; sub quo, nimirum, nomine ego ipse Disputationem meam de loco sept. capitis epist. ad Romanos, in qua hujus de Jesu Christo servatore Disputationis fit mentio, ante multos annos edideram. Inter alios vero, ad quorum manus Responsio hæc mea ad Coveti scriptum pervenit, Elias Arcissevius vir pius & in vinea Domini egregius operarius, idemque summus amicus meus, tandem fuit. Qui non destitit, donec me ad eam recognoscendam compulit, & ita parandam, ut in lucem emitti statim posset. Cujus rei caussa, eam, quæ prius uno quodammodo tractu tota fluebat, in partes, & capita divisi atque distinxi, argumento uniuscujusque partis & capitis breviter indicato, ut commodior & jucundior sit hujus non exigui sane operis lectio. Et quando, non modo ipse Arcissevius, qui hanc curam in se suscepit, sed alii plurimi id postulabant, ut publice ederetur, ipsi libenter assensi. Et, quod hactenus nunquam feci, ut meum in hoc opere nomen aperte extaret, omnino volui. Ne, scilicet alioqui viderer non audere quædam profiteri, quæ in ipso continentur, & peregrina prorsus ac nova multis videri poterunt; cum tamen revera non sint. Fecissem idem in Disputatione adversus Andream Volanum ante annos sex edita; ubi potior istorum pars non leviter attingitur. Sed mihi id tum integrum non fuit. Quanquam nihilominus paulo post non modo ab ipso Volano, sed vulgo rescitum est, illud opus esse meum. Jam Covetum ipsum haud ægre laturum, ut suum scriptum & nomen edatur, vel ob id mihi persuadeo, quod vir est plane eruditus, & cui gratum esse debeat, hanc sibi dari occasionem, sua, si voluerit, defendendi, & quem ipse gravissimum errorem putat, acrius profligandi. Velim autem, illum scire, me diligentissime, in ejus scripto ex autographo ipso describendo, versatum fuisse; adeo ut singularum vocum scribendarum rationem, quam in eo reperi, nihil immutare sim ausus; quamvis ea mihi sæpius non probaretur. Tantum quia ibi vix ulla distinctio sive interpunctio apparebat; eas ubique addidi, quantum satis esse putavi, ne in legendo quis hæreret, sed verborum sensum facile quilibet percipere posset.

Narravi tibi, lector optime, historiam totam hujus meæ scriptionis; & quæ ad ejus editionem pertinent, breviter exposui; non quidem, quod crederem, ista tibi lectu jucunda fore: sed quod non unam ob caussam id facere necesse habui. Libentius sane aliquid aliud proœmii loco, huic meo operi præfixissem, & quam hodie eorum, quæ hic à me traduntur, cognitio necessaria sit, docuissem. Verum spero, quemlibet pium & cordatum hominem, id per se satis agniturum. Doleo equidem, mihi necesse fuisse, ne nimis magnum volumen conficerem, quædam tantummodo attingere & indicare, quæ libenter plenius tractassem; ut sunt quæstiones de peccato originali, quod vocant, de significatione verborum Fidei, & Credendi, Justitiæ item, & Justificandi in universa salutis nostræ materia, de divina prædestinatione, & libero hominis arbitrio, nec non alia similes, quæ ad id, de quo disputabatur, non ita proprie pertinere sunt visa, ut quædam alia, in quibus fortasse nimii fuisse tibi videbimur. Sed hoc ob summum ardentissimumque desiderium hanc tantam veritatem penitus patefaciendi, factum est. Tu labores hos nostros, non tui minus, quisquis Christum colis, quam ipsius Coveti caussa susceptos, boni consules; & quæ scripsimus, patienter atque attente legere ac perpendere non gravaberis. Sic enim fore speramus, ut aliquem haud pœnitendum fructum hinc percipias. Quod faxit ille, in cujus manu sunt omnia, & cujus gloria, quantum in nobis est, amplificanda studio, totum hoc, quidquid est, elaboravimus. Vale. Calendis Octobris. 1594.

DISPU-

DISPUTATIONIS
DE
JESU CHRISTO SERVATORE,
PARS PRIMA.

In qua refelluntur rationes, quas Covetus, ad suam sententiam confirmandam, & Socini convellendam, ex Sacris Litteris ductas afferre tentavit.

CAPUT. I.

Refellitur ratio à divina justitia ducta; & ostenditur nullam Dei justitiam omnino postulasse, ut peccata nostra punirentur.

Responsio F. S.

Ua, meaque sententia, de quibus inter nos controversia est, verbis manu mea, te assentiente, scriptis, tibique meo nomine à me traditis continentur. Ea autem hoc modo se habent.

Communis & orthodoxa (ut asseris) sententia est, Jesum Christum ideo servatorem nostrum esse, quia divinæ justitiæ, per quam peccatores damnari merebamur, pro peccatis nostris plene satisfecerit; quæ satisfactio per fidem imputatur nobis ex dono Dei credentibus.

Ego vero censeo, & orthodoxam sententiam esse arbitror, Jesum Christum ideo servatorem nostrum esse, quia salutis æternæ viam nobis annunciaverit, confirmaverit, & in sua ipsius persona, tum vitæ exemplo, tum ex mortuis resurgendo, manifeste ostenderit; vitamque æternam nobis ei fidem habentibus ipse daturus sit. Divinæ autem justitiæ, per quam peccatores damnari mereremur, pro peccatis nostris neque illum satisfecisse, neque, ut satisfieret, opus fuisse, affirmo.

Pro confirmanda opinione tua, meaque convellenda quædam humanissime ad me scripsisti. Ad quæ omnia, quatenus opus fuerit, respondere conabor. Quod ut clarius appareat, ea hic, ut in tuo scripto jacent, per partes apponam; & singulis partibus responsiones subjiciam. Ais igitur:

Justum esse Deum nostrum, nullus sanæ mentis, ut opinor negaverit. Deum enim esse & perfecte justum esse, ita inter se cohærent, ut unum absque altero esse non possit. Et sane inter alia permulta, quæ in Deo considerari debent, justitia ejus postremo loco non est. Nihilominus tamen, ne forte eum Deum pro meo arbitratu justum esse affirmare videar, quem tu, ni fallor, vis tantum misericordem esse; id quibusdam scripturæ locis confirmabo. Justus est dominus, ut legitur Psalmo 11. Justitias diligit, & rectum videt facies ejus; & Psalm 119. in littera tsade dicitur justus esse dominus, & rectum judicium ejus. Idem etiam passim in scripturis de Deo dictum reperitur. Sed brevitati studeo.

Responsio F. S.

Cum neque ego, Deum esse justum, negem, neque in iis, quæ tu attulisti, Sacrarum Litterarum locis de divina justitia agatur, de qua disputamus (agitur enim ibi non de ea *justitia*, quæ misericordiæ opponitur, sed de ea, quæ alio nomine *rectitudo & æquitas appellari potest*, ut inter alios interpretes, explicat auctor annotationum in magnis bibliis Roberti Stephani: cui *justitiæ* non misericordia, sed *pravitas & iniquitas opponitur*) non est fere, quod ad hæc verba respondeam. Tantum dico, certe in eo te falsum fuisse, quod credideris, me velle, Deum tantummodo misericordem esse, non etiam justum; quemadmodum ex iis, quæ infra dicentur, apertissime constabit. Te autem eum esse, qui (imprudens tamen) re ipsa Deum prorsus justitia quoque prives, non modo misericordia spolies; qua sola, ut recte alicubi ait Johannes Calvinus, * consistit nostra omnium salus, me demonstraturum esse confido. Sed pergis:

Justitia autem Dei nomen (ut satis intelligis) varie in scripturis sumitur; ita ut jam te meminisse oporteat, nos de ea Dei justitia agere quæ misericordiæ opponitur, & ex qua manant tremenda judicia domini. Ea est per quam Deus iniquitatem non solum odit, sed & impunitam non relinquit. Nam sic scribitur Psal. 5. Deus es non volens impietatem, nec habitabit juxta te malus: odisti omnes operantes iniquitatem; & perdes omnes, qui loquuntur mendacium. Hanc justitiam cum sibi ante oculos proponit David, sic loquitur Psal. 130. Si iniquitates observaveris, domine Domine, quis sustinebit? Ex hac justitia fluxit sententia illa domini ad primum parentem verba facientis: Qua die de fructu arboris scientiæ boni & mali comederis, moriendo morieris, Gen. 2.

* Inst. lib. 2. c. 16. §. 2.

Responsio F. S.

Antequam cætera, quæ hinc deducis, aggrediamur, & ipsa tua verba diligentius expendamus, considerandum censeo, hanc ipsam Dei justitiam, quæ misericordiæ opponitur, de qua nos agere, ut jam videre potuisti, probe memini, duplicem esse: non secus atque misericordia duplex statui potest. Hæc autem distinctio ex iisdem Testimoniis, quæ tu ex Psalmis protulisti, aperte colligitur. In Psalmo enim 5 de ea justitia loquitur David, qua is iniquos, & impios, hoc est, illos, qui in malitia perseverant, & qui suorum scelerum pœnitentia non ducuntur, neque ad ipsum Deum, ejusque opem atque misericordiam vere confugiunt, punit & perdit. In Psalmo autem 130 de ea divina justitia manifeste agitur, non qua Deus impios & pœnitere nescios punit, sed qua, si vellet, neque illi ipsi, quos pro sua benignitate justos judicat, ante ejus faciem consistere possent. Utrumque ex eorundem Psalmorum verbis, quæ statim subjiciuntur, satis patet. In priore enim mox subjungit David, *Ego autem in multitudine misericordiæ tuæ introibo in domum tuam.* Ac si diceret, Ego autem, qui ex istorum numero non sum, sed te colo, & revereor, non perdar abs te; sed ope tua à tot tantisque malis, quibus nunc premor, tandem liberabor. Pergit enim, *Adorabo ad templum sanctum tuum in timore tuo.* Ecce, se Dei timore præditum & esse, & fore asserit. Quare non mirum est, si de Dei erga se misericordia non dubitat. Alioqui si impius, & scelestus fuisset, & quales tacite innuit superioribus à te allatis verbis, fuisse inimicos suos, seipsum ipsemet perditum omnino à Deo iri prædixisset. Dixerat enim, Deum ejusmodi homines prorsus abominari, atque exitio devovere. Ne quis tamen putaret, illi divina misericordia opus non fuisse, & dignitate sanctimoniæ vitæ suæ se liberationem consecuturum credidisse: ea verba apposuit, *in multitudine misericordiæ tuæ*: quod idem est, ac si dixisset, Non

ſum quidem ex iſtorum numero. Sed non propterea, ſi me perdere velles, non poſſes: & quidem jure, ſecluſa miſericordia tua; quam pro ſola ac pura tua benignitate iis impertire decreviſti, qui, licet peccatores fuerint aliquando, & adhuc quandoque labantur: non tamen peccatis amplius delectantur; ſed in Lege tua dies noctéſque meditantur: ſed cuſtodiunt teſtimonia tua, ſed toto corde te quærunt. Quales deſcripti ſunt Pſal. 1, & 119. in littera Aleph, & mille aliis in locis. In altero autem Pſal. poſt verba à te citata ſtatim ſubjicitur, *Quia apud te propitiatio eſt*, *&c.* Ex quibus verbia ſatia conſtat id, quod etiam ex præcedentibus non obſcure intelligi poterat, Deum poſſe quidem, nolle autem, pro ſua miſericordia, ut plurimum, ea juſtitia uti, de qua ibi verba fiunt: alioquin ipſos quoque pios, quos ille & tuetur & fovet, perditum iri.

Ex his, ut dixi, duplicem eſſe Dei juſtitiam liquido apparet: *Unam, qua perpetuo utitur, dum ſceleſtos & contumaces*, ac perditæ ſpei homines plectit, atque exterminat: *Alteram, qua peccatores nonnunquam, neque contumaces, neque omnino deſperatos, eorum pœnitentia non expectata, ex ſua Lege punit*: vel etiam, ſi velit, quanquam reſipiſcentes, promiſſione miſericordiæ ſuæ, qua ſe volens nobis quodammodo devinxit, excluſa, punire poteſt. Unde, ut diximua, etiam duplex Dei miſericordia apparet: *Una videlicet, qua reſipiſcentibus, ut ipſius promiſſa ferunt, omnia ſcelera condonat*, & ſalutem, vitamque largitur: *Altera, qua plane homines prævenit, & peccatis adhuc immerſos ad ſe vocat & allicit: & gratuito ne cogitantibus quidem delictorum veniam, & ſalutem offert*. Illa perpetuo utitur: hac vero tum demum, cum ſibi libuerit. Hæc ita ſe habere, præter duos illos Pſalmornm locos à te prolatos, confirmant univerſæ Sacræ litteræ; ex quibus aliqua tantummodo teſtimonia, quæ magis aperta videntur, & mihi nunc in mentem veniunt, decerpſiſſe ſat fuerit.

De priore divina juſtitia, atque huic oppoſita miſericordia, & quod perpetuo illa Deus utatur, loquitur ipſemet Dominus, de ſeipſo in tertia perſona verba faciens, Exodi cap. 34. 7. Ubi, poſtquam ſe impenſe miſericordem eſſe, peccatque condonare, profeſſus eſt, ait, *Quique abſolvendo non abſolvat*. Quæ eadem verba à Moſe ipſi Domino quodammodo in memoriam rediguntur, Num. cap. 14. 18. Ea autem, ut ex loco ipſo intelligi poteſt, nihil aliud ſignificare videntur, quam Dominum propenſiſſimum quidem eſſe ad miſericordiam, & ad delicta hominibus condonanda: ſed tamen eos non abſolvere, qui nocentes & rebelles eſſe pergunt, neque reſipiſcunt; quemadmodum ſupra dictus in magnis Roberti Stephani bibliis annotationum auctor, aliia & antiquioribus, & recentioribus interpretibus conſentientibus, ea interpretatur. Idem habes apud prophetam Nahum. cap. 1. 30. Quanquam ſunt, qui locutionem iſtam, quæ alibi quoque extat, multo aliter ex Hebræo vertendam & accipiendam docent. In hanc eandem ſententiam loquitur Paulus ad Romanos cap. 2. 5. dum ait, *Secundum autem duritiam tuam, & impœnitens cor, theſaurizas tibi iram in die iræ, & revelationis juſti judicii Dei; qui reddet unicuique ſecundum opera ejus: iis quidem, qui ſecundum patientiam boni operis gloriam & honorem & incorruptionem quærunt, vitam æternam: iis autem, qui ſunt ex contentione & qui non acquieſcunt veritati, obediunt autem iniquitati, ira & indignatio, &c.* Idipſum aperte docet Dominus Jeſus, cum ſæpe alibi, tum maxime Luc. cap. 13. 2. Ait enim; *Putatis, quod hi Galilæi præ omnibus Galilæis peccatores fuerint, quia talia paſſi ſunt? Non, dico vobis, ſed, niſi pœnitentiam habueritis, omnes ſimiliter peribitis.* Idem ſtatim repetit, de illis decem & octo ſuper quos ceciderat turris in Siloe, verba faciens. Ex quibus Chriſti verbis ſatis conſtare poteſt, & in malitia obſtinatos à Deo perdi, & reſipiſcentes ſervari.

De altera vero illa divina juſtitia, eique oppoſita miſericordia, quibus Deus perpetuo non utatur, ſed cum ſibi viſum fuerit, manifeſta ſunt ipſius verba, quæ Moſi dixit Exod. 33. 20: *Miſerebor cujus miſerebor, & viſceribus commovebor, ſuper quem viſceribus commovebor.* Quæ verba repetit, & quodammodo interpretatur Paulus ad Rom. 9. 15. addens, *Ergo, cujus vult, miſeretur, &, quem vult, indurat*. Idem Paulus utramque aperte explicat cap. 2. ad Epheſios, in initio: dum illos, non minus licet, quam cæteri, vere propter eorum peccata iræ divinæ obnoxios, divina miſericordia ſervatos eſſe affirmat. Quod etiam, ad Titum ſcribens, cap. 3. 3, divine, ut omnia, his verbis expoſuit: *Eramus enim aliquando & nos inſipientes, increduli, errantes, ſervientes deſideriis & voluptatibus variis, in malitia & invidia agentes, odibiles, odientes invicem. Cum autem benignitas, & humanitas apparuit Salvatoris noſtri Dei, non ex operibus juſtitiæ, quæ fecimus nos, ſed ſecundum ſuam miſericordiam, ſalvos nos fecit per lavacrum regenerationis & renovationis* (vel potius, *& renovationem*) *Spiritus ſancti, quem effudit in nos abunde per Jeſum Chriſtum Salvatorem noſtrum. Ut juſtificati gratia ipſius, hæredes ſimus ſecundum ſpem vitæ æternæ.* Ex hia verbis perſpicuum eſt, eos, qui per Dei gratiam fidem in Chriſtum adipiſcuntur, non minus, quam cæteros, jure potuiſſe à Deo propter ipſorum peccata æternæ morti mancipatos relinqui; illius tamen benignitate ſervatos fuiſſe. Plura teſtimonia hujuſce veritatis proferrem: ſed, ut dixi, hæc pauca ſatis fuerint; præſertim cum infra nonnulla hac eadem de re dicenda ſint.

Animadvertendum præterea videtur, neutram ex his juſtitiis Dei, quæ miſericordiæ opponuntur, poſſe una cum miſericordia, cui opponitur, vere & perfecte in eodem ſubjecto (ut loquuntur) eodem tempore exerceri. Nam præterquam quod, ſi id fieri poſſet, non proprie oppoſita dicerentur: id præterea manifeſtum fit hoc pacto. Etenim, quod ad priorem, quam expoſui, juſtitiam, prioremque miſericordiam attinet, cum contraria requirant ſubjecta, nempe juſtitia hominem peccatorem non reſipiſcentem, miſericordia vero reſipiſcentem; cum etiam contraria effecta pariant, juſtitia enim punit, ac perdit, miſericordia parcit, ac ſervat; nulli dubium eſſe poteſt, ſimul utramque in eodem ſubjecto exerceri non poſſe. Quod vero attinet ad poſteriores, quanquam utraque circa idem ſubjectum verſatur: cum tamen earum effecta non minus, quam priorum, invicem prorſus repugnent: ſimul eodem tempore conſiſtere nequeunt. Hæc enim homini, licet peccatori, ſalutem offert, & gratiam largitur. Illa vel perdit, vel ſuæ perditioni prorſua eum relinquit. Hac de ſuo jure multum dimittit Deus: illa jus ſuum plane retinet. Quare, ut infra clarius patebit, omnino hallucinari videntur ii (quamvis in eo commento ſibi valde placeant) qui, in ſalute nobis per Chriſtum parta, divinam juſtitiam, quæ miſericordiæ opponitur, una cum ipſa miſericordia ſimul eodem tempore perfecte conjunctam fuiſſe, affirmant.

Hæc de divina juſtitia, quæ miſericordiæ opponitur, diſſerere libuit, non ſolum ut via ad ea examinanda, quæ deinceps ſcribis, ſterneretur: ſed etiam, ut videres, num ego Deum eandem ipſam juſtitiam non exercere credam, quam ſcio te intellexiſſe, cum, me Deum miſericordem tantum eſſe velle, opinari te dicebas; quamvis eo loco de juſtitia Dei indiſtincte verba faceres, & teſtimonia, quæ ibi deinde protuliſti, ut ſupra oſtenſum eſt, non de hac juſtitia, ſed de rectitudine & æquitate divina loquantur. Quam non ſolum à Deo exerceri, ſed in omnibus operibus ejus perpetuo elucere, vel ſaltem ineſſe, conſtanter affirmo. Accedit huc, quod nolui te ſuſpicari poſſe, me diſputationem hac in parte tecum ſubterfugere ullo modo voluiſſe. Et idcirco, quemadmodum etiam coram tecum hac eadem de re diſputans, feci, humano, ſeu potius vulgari, more loquens, juſtitiam hanc divinam, quæ miſericordiæ ipſius Dei opponatur, dari ſum faſſus. Cum tamen me unico verbo hac diſputatione exolvere poſſem: ſi dicerem, in Sacris Litteris nullius divinæ juſtitiæ mentionem fieri, quæ ita appelletur, quatenus miſericordiæ

oppo

opponatur. Id quod, cum non modo verissimum sit, verum etiam non parvam lucem toti rei sit allaturum, paucis explicare operæpretium esse duxi.

Dico igitur, Justitiæ nomen, cum ad Deum refertur, ut ego quidem arbitror, in Divinis Litteris nunquam opponi misericordiæ: sed (omissis aliis hujus verbi significationibus, quas tamen ab ea, quam statim dicam, omnes aliqua ratione deduci crediderim) præcipue, & plerumque rectitudinem & æquitatem significare. Ea vero res, quæ, ad Deum relata, misericordiæ opponitur, non justitia appellatur à sacris scriptoribus; sed vel severitas, vel ira, vel indignatio, vel furor, vel vindicta, vel simili alio quopiam nomine nuncupatur. Quin etiam, quod attinet ad priorem misericordiam illam Dei à me supra expositam, non minus justus in exercenda misericordia, quam in ulciscendis injuriis Deus esse dicitur. Æquum enim est, & ideo justum, Deum sua promissa servare, & resipiscentes peccatores gratia, ac benignitate prosequi. Quocirca, Paulus non veritus est dicere, à Domino, tanquam à justo judice, datum iri sibi justitiæ coronam; eo quod bonum certamen certasset, cursum consumasset, fidem servasset: neque solum sibi sed etiam omnibus, qui diligunt adventum ejus, 2. ad Tim. 4. 8. & 2. ad Thess. 1. 5, 6, 7. documentum justi judicii Dei esse dicit, quod, qui pro regno Dei mala patiuntur, ipso digni habeantur: & justum esse apud Deum, ut, qui nunc affliguntur, relaxationem habeant, cum Dominus Jesus de coelo patefiet. Auctor etiam ad Hebræos inquit suæ Epistolæ cap. 6. 10, Deum injustum non esse, ut obliviscatur operis eorum, & dilectionis, quam ostenderant in nomine ejus, & ostendebant adhuc, sanctis ministrando. Hinc est, quod David Psal. 7. 9, orat Deum, ut judicetur ab illo secundum justitiam suam. Immo hinc est, quod idem David Deum precatur his verbis, *Judica me secundum justitiam tuam*, Psal. 35. 24. Hinc est, ut uno verbo dicam, quod tam sæpe, tam aperte, Deum judicare, seu judicaturum esse, scriptum est, secundum uniuscuiusque opera. Ubi enim Deus judicat, ibi ejus justitia ut sit, necesse est. Jam misericordia, quæ à me secundo loco posita fuit, & pura ac simplex Dei benignitas est, nullis promissionibus alligata, tantum abest, ut justa non sit, ut justitiæ nomine in Sacris Litteris insigniri meruerit; si modo iis credendum est, qui Hebraicæ linguæ peritissimi non pauca Sacræ Scripturæ loca, in quibus divinæ justitiæ fit mentio, in hanc sententiam acceperunt, atque explanaverunt: & nominatim locum illum Psal. 40, *Annunciavi justitiam in cœtu multo.* Ubi Dei bonitatem, ejusque beneficia intelligi debere, dixerunt. Atqui apertissimus videtur locus ille 1 Sam. 12. 7, *Ut disceptem vobiscum coram Jehova de omnibus justitiis Jehovæ, quas fecit vobiscum, & cum patribus vestris.* Ubi vetus interpres, sensum potius, quam verba, respiciens, pro Justitiis Misericordiis reposuit. Nec minus apertus est locus ille, Psal. 112. 9, *Dispersit, dedit pauperibus. Justitia ejus manet in seculum*, præsertim, si animadvertatur, ad quid probandum, eum Paulus attulerit, 2 Cor. 9. 9. Quid autem divinæ naturæ convenientius, & propterea æquius, ac justius, quam humanum genus miserum atque despectum, immeritum licet, beneficiis afficere, & gloriæ suæ participatione donare?

Postremo notandum est, cum justitia, quatenus misericordiæ opponitur, vêre, ut dictum est, justitia non sit, neque eo nomine in Sacris Litteris decoretur; sed potius severitas, & vindicta dici debeat: eam in Deo vere non residere, nec Dei esse qualitatem, seu mavis, proprietatem aliquam, sed tantummodo effectum voluntatis ejus. Ea enim justitia, quæ in Deo verè residet, & qualitas seu proprietas ejus est; adeo ut nihil ab eo fiat, quod ejus sit expers, illa est, quæ, ut dixi, hac appellatione in divinis monimentis insignitur, & rectitudo atque æquitas alio nomine dici potest. Nam tametsi supra dixi, quandam justitiam esse misericordiæ oppositam, qua Deus perpetuo utatur; animadvertendum est tamen, Deum perpetuo quidem ea uti: verum non quatenus misericordiæ opponitur, neque per se; sed, ut dicitur, ex accidente; quatenus, scilicet, veræ justitiæ, hoc est, rectitudini & æquitati debita est ac consentanea. Neque enim ideo punit Deus perpetuo peccatores non resipiscentes, quia proprium sit ejus punire eos qui peccant (hoc namque illud est, quod vere misericordiæ opponitur; quæ per se nihil aliud est, quam peccantibus veniam dare, nulla pœnitentiæ vel contumaciæ ratione habita) sed quia non resipiscentibus veniam non concedere, id demum naturæ divinæ, & decretis ejus, & propterea rectitudini & æquitati debitum est ac consentaneum. Eadem ferme consideratio locum habet in ipsa quoque misericordia, quatenus severitati opposita est, atque vindictæ, ut scilicet Dei proprietas non sit, sed effectus tantum voluntatis ejus.

Sed jam tempus est, ut verba tua accuratius examinemus. Quod igitur ais, Deum iniquitatem impunitam non relinquere: hoc quidem verum est, idque perpetuo, si veram iniquitatem, hoc est, obstinatam hominis malitiam, ejusque perseverantiam & perpetuam delectationem in malis perpetrandis intelligis. Sed si de ea iniquitate, in qua quis non persistat, verba facias id à veritate quam longissime abhorret; præsertim si de ea punitione loqueris, qua Deus, summo jure agens, in delicta hominum vindicare potest. Id quod manifestum, ut supra expositum est, faciunt ipsa duo Sacrarum Litterarum loca à te allata: præsertim vero posterior locus, Psal. nimirum 130, *Si iniquitates observaveris, &c.* Unde aperte colligitur, Deum sæpe, immo plerumque summo jure nobiscum non agere. Et sane mirari satis non potui, te hominem acutum ad confirmandam opinionem tuam eum locum attulisse, quo haud scio, an in universa Sacra Scriptura, in qua tamen sexcenta sunt ejusmodi testimonia, nullus alius aptior & validior ad eam convellendam reperiri possit. Quod autem addis, Ex ea justitia, quæ misericordiæ opponitur, & cujus tu putas nunquam in hominibus judicandis à Deo rationem non haberi, fluxisse sententiam illam Domini Adamum alloquentis, *Qua die de fructu arboris scientiæ boni & mali, comederis, moriendo morieris*: cum à me ostensum fuerit, ejusmodi justitiam vêre in Deo non residere, neque proprie Dei qualitatem dici posse, quatenus scilicet misericordiæ opponitur, sed tantummodo effectum voluntatis ejus: nihil ex ea fluere potuit. Quod verum esse deprehendetur, si consideremus, potuisse Deum præceptum illud homini tradere, neque tamen pœnam mortis, si illud non servasset, addere: immo ne pœnam quidem ullam. Potest enim Deus, præsertim cum ipse omnium sit dominus, de suo jure, quantum velit, dimittere. Verum, quæ instinc derives, audiamus.

Accidit autem astutia diaboli & hominis superbia, ut de vetito fructu arboris scientiæ boni & mali comederint primi parentes; ut legitur Gen. 3. Unde sic vere concludere licet: Ex justitia Dei edicto morti adjudicantur primi parentes, si de fructu arboris scientiæ boni & mali comederint. Atqui de isto fructu comederunt. Sequitur igitur, illos morti mancipatos esse. Sic Dei judicio hoc debemus, ut, quia peccavimus, morte moriamur. Est enim mors stipendium peccati, Romanorum sexto. Mors, inquam, tum prima quæ animam à corpore separat; tum vel maxime secunda quæ corpus & animam, resurrectione interveniente, rursus conjuncta in æterni ignis gehennam detrudit. At ne forsitan existimes, damnationem istam valere tantum adversus primos parentes, non autem ad nos, qui posteri eorum sumus, pertinere, Tibi sunt hæc in memoriam revocanda, ubicunque peccatum invenitur, ibi etiam mortem dominari. Dicebat autem David de seipso, quod quilibet nostrum agnoscere debet: In iniquitate conceptus sum, & in peccatis calefecit me mater mea. Idcirco dicebat Paulus Eph. 2. nos natura iræ filios esse. Et præterea Rom. 5. Mors ob peccatum ita in quos vis imperium obtinere legitur, ut ii etiam, qui non peccarunt ad similitudinem transgressionis Adam, ejus imperio non eximantur.

Responsio F. S.

Fateor, non primos parentes tantum, sed universum etiam humanum genus, propter peccatum, morti, & quidem æternæ, obnoxium esse. Verum id, non ex aliqua Dei justitia necessario fluxit, sed ex ejus libera voluntate. Quocirca, quemadmodum potuisset Deus, & quidem jure, homines, licet peccantes, morti æternæ non mancipare: sic, postquam eos illi morti edicto suo mancipavit, ex illius imperio iterum eximere, & quidem jure, sua sola voluntate potest. Sed addis:

Jam vero constat, nos, qui cum Davide ex electis sumus, à morte secunda, quæ verè mors est (prima enim nihil aliud est nobis, quam transitus ad vitam) ita liberatos esse, ut jam damnatio æterna ad nos non pertineat. Et (ut facile mihi persuadeo) Tu, si te ex electorum numero esse firma fide credis, non dubitas, quin tandem salvus evadas: & si in teipso, ut cæteri electi, multorum peccatorum sis reus. Quo fit, ut (meo quidem judicio) non immerito quis quærat, cum peccatores simus, idque agnoscamus, justitia autem Dei peccatores morte æterna plectendos esse censeat, qui fieri possit, ut ad vitam æternam, non autem ad mortem æternam transeamus. Et hæc quidem quæstio ejusmodi est, ut solutione sui Orthodoxam esse nostram de Christo servatore sententiam, Tuam vero de eo opinionem à Veritate Evangelica prorsus alienam esse, manifestissime demonstret.

Responsio F. S.

Utra sententia orthodoxa, utra à veritate Enangelica prorsus aliena sit, postea videbimus. Interim, quod dicis, justitiam Dei peccatores æterna morte plectendos censere, cum certum sit, te peccatorum nomine, omnes peccatum aliquod perpetrantes intelligere: id (tua pace dictum velim) plane falsum est. Divina enim justitia, ut supra demonstratum fuit, & infra iterum divinis testimoniis comprobabitur, eos, quos perpetrati peccati pœnitet, & qui ad Deum, quem offenderunt, toto pectore convertuntur, propter ipsius Dei decretum hac de re promulgatum, non solum non censet æterna morte plectendos esse, sed æterna vita donat, & tanquam præmio afficit, atque ornat. Quod si ante divini decreti promulgationem tua verba intelligi debere dicas; jam à me probatum fuit, quod peccantes homines æternæ morti sunt addicti, id non ex aliqua divina justitia necessario manasse, sed à libera Dei voluntate ortum duxisse, & ab ea prorsus pendere.

CAPUT II.

Rationes liberationis ab æterna morte, ac salutis nostræ per Christum breviter exposita, ostenditur, Christum, servatorem nostrum vel ob id merito dici, quod salutis æternæ viam nobis annunciaverit; iis refutatis, quæ in contrarium Adversarius attulerat.

At conclusionem tuorum verborum videamus.

Quærenti enim qui fiat, ut mortem æternam meriti nihilominus ad vitam æternam perveniamus, præsertim cum justitia Dei eam potentiam sibi adjunctam habeat, quæ quicquid illa jubet, nullo negotio exequatur, Respondemus id fieri, quod Jesum Christum servatorem habeamus. Pro servatore enim eum agnoscimus edocti à Spiritu Sancto, qui, per Angelum loquens, dixit, illum vocatum iri Jesum, quod populum suum servaturus esset à peccatis ipsius, Matthæi primo. Et quidem cum tu eum etiam servatorem appellas, videris nobiscum consentire. Sed non satis est Christum servatorem dicere, nisi etiam qua ratione quo ve modo sit servator noster, intelligamus, credamus, & confiteamur. At in eo mihi videris aut Evangelica & Apostolica scripta non legisse, aut lecta non intellexisse, aut eorum lectorum & intellectorum non meminisse, cum dicis & scribis, Christum nec pro nobis satisfecisse justitiæ Dei, per quam peccatores damnari merebamur, nec etiam opus fuisse, ut pro nobis peccatoribus divinæ isti justitiæ satisfaceret. Immo in eo vis Christum servatorem nostrum dici, quod salutis æternæ viam nobis annunciaverit, confirmaverit, & in sui ipsius persona, cum exemplo, tum ex mortuis resurgendo, manifeste ostenderit, vitamque æternam nobis ei fidem habentibus ipse daturus sit. Quare, ut tibi ad ista respondeam, Primum quæ affirmas, habita ratione conclusionis tuæ, Deo adjuvante, refutabo: deinde quod negas, eodem adjutore, evidentissimis Sacræ Scripturæ locis verissimum esse confirmabo. Futurumque spero, ut, si is es, quem te esse profiteris, qui scilicet tantum ex Dei verbo sapere cupias, facile resipiscas: & abjectis vanis istis commentis, de Christo ut servatore rectius sentias, loquaris, & scribas.

Responsio F. S.

Etsi, quod attinet ad disputationem nostram, cum nihil in hisce verbis probare coneris, sed tantum te probaturum dicas, possim, illis omissis, ad ea, quæ sequuntur, examinanda accedere; visum est tamen quædam, quæ in eis sunt, silentio prorsus non præterire. Ut igitur tu ipse aperte confiteris, non ea quæstio nostra est, utrum Christus servator noster sit. Id enim innumerabilibus prope Divinarum Litterarum locis scriptum est. Sed illud quærimus, quam ob caussam servator merito dictus fuerit. Quanquam autem ego (est Deo gratia) Christum servatorem nostrum esse agnosco; non tamen recte omnino, & ut vere fieri oportuit, te ad quæstionem a te ipso positam respondisse crediderim; quamvis responsum tuum sustineri posse non negem: Quærente enim aliquo, qui fiat, ut, mortem æternam meriti, nihilominus ad vitam æternam perveniamus: non est germanum responsum, Quia Christum servatorem habemus: sed, Quia supplicium mortis æternæ à Deo, cujus libera voluntate atque decreto eam meriti fueramus, nobis pro ineffabili ipsius bonitate condonatum fuit, atque ejus loco datum vitæ æternæ præmium; dummodo resipiscamus, & abnegata omni impietate, vitæ innocentiæ ac sanctimoniæ deinceps studeamus Tit. 2. 11. Quod si, qua ratione istud nobis innotuerit, quæratur, cum neque Deum videamus unquam, neque audiamus loquentem Joh 1. 18, quis ve nobis tantæ divinæ liberalitatis non dubiam fidem fecerit; Respondendum est, Jesum Christum ejus carissimum filium, qui in sinu patris est, nobis id enarrasse, & multis modis confirmasse: quin, seipsum nobis eam æternam vitam daturum, manifeste probasse. Quocirca, cum ad salutem tantam adipiscendam, præter Dei voluntatem, fides, atque obedientia nostra omnino requiretur, jamque nihil aliud, nisi, ut nos Deo crederemus, eique obediremus, efficiendum restaret; certe is, qui fidei & obedientiæ nostræ auctor & effector fuit, & præterea ejus salutis nobis largiendæ auctoritatem, & plenissimam potestatem est consequutus, noster servator & est, & à nobis merito agnoscitur & prædicatur. Verum, quoniam hac de re mox latius videbimus, non est, quod nunc in ea longius immorer.

Quod scribis, me negare, Christum pro nobis justitiæ divinæ, per quam peccatores damnari merebamur, satisfecisse; meminisse poteras, me non Merebamur, sed Mereremur voluisse in sententia mea explicanda scribere. Id autem quare à me factum fuerit, & tunc potuisti, & nunc clarius perspicere potes: cum non à divina aliqua justitia necessario damnationem nostram originem traxisse, sed, à libera Dei voluntate emanasse, contendam. Quod vero ais, te, habita ratione conclusionis meæ, ea, quæ affirmo, refutaturum; vide, ne studium conclusionem meam refutandi te ad ea neganda imprudentem traxerit, quæ nulla ratione negari poterant; quemadmodum, Deo bene juvante, me demonstraturum confido. Jam quod scribis, te sperare, ut vana commenta abjiciam: animadvertere debueras, me nihil comminisci, sed aliorum commenta respuere: neque me, si mea opinione falsus essem, ut nova quædam comminiscentem, sed solum, ut ea, quæ vera essent, non credentem, damnari posse. Exemplum esto in iis,

in qui-

bus nobis cum Pontificiis non convenit. Quis enim, dum eorum ignem purgatorium, auricularem (quam vocant) confessionem, mortuorum invocationem, & similia negamus, aliquid nos comminisci dicere audeat; ac non potius, ipsos hæc omnia commentos fuisse, demonstrare velle, etiamsi maxime nostra opinione deciperemur?

Cætera, quæ, antequam totam rem diligenter perspexeris, de me vel opinari te dicis, vel affirmas, prudens prætereo. Jam enim quantum in eo fallaris, manifestum facere accingor. Sed prius, quæ sequuntur, verba tua subjiciamus.

Ut igitur ad rem veniam: Ecce tu Christum affirmas ideo servatorem nostrum esse, quia viam salutis nobis annunciaverit & confirmaverit. Et quid quæso hisce verbis asseris, nisi ex consequenti etiam Prophetas & Apostolos ideo servatores nostros esse, quod nobis viam salutis prædicando annunciaverint, multisque miraculis confirmaverint? Via enim salutis nulla alia est, præter Jesum Christum; ut testatur ipsemet, Johannis 14. Prophetas autem Christum salutis viam annunciasse, an inficiaberis? Omitto, ut id probem, conciones integras quæ de Christo Messia venturo in scriptis propheticis reperiuntur. Hoc tantum dicam, quod Lucæ 24 capite legitur, exposuisse ipsummet Christum ea, quæ de se in lege, Psalmis, & Prophetis scripta erant. Quid autem de Apostolis decemus, quorum conciones & Epistolæ nihil aliud proponunt nobis, quam Christum veram & unicam salutis æternæ viam. Neque enim volebat Paulus aliud scire, ac nec per consequens docere, quam unum Christum eundemque crucifixum 1 Cor. 2. Et certè inquit, 1 Cor. 1. Nos prædicamus Jesum crucifixum. Ipsa etiam ancilla, pythonis spiritum habens, hoc intellexit, cum diceret de Apostolis, Act. 16, Isti homines servi sunt Dei illius summi, qui annunciant nobis viam salutis. Quod autem attinet ad miracula, quibus & Prophetæ, & Apostoli doctrinam, quam de via salutis annunciaverant, confirmarunt: An non nosti, quid Moses in deserto, quid Elias, & Elisæus, quid Johannes, Petrus, & Paulus fecerint? An te latet, maris aquas divisisse, Exo. 14 aquam pluviam de cælo attraxisse, 1 Reg. 18. Ignem de cælo in tyranni satellites excitasse. 2 Reg. 1, claudum sanasse Act. 3, mortuos etiam in vitam revocasse. 2 Reg. 4, & Act. 20? Si ideo igitur Servator noster agnosceretur Christus, quod nobis viam salutis annunciaverit & confirmaverit, ut fert opinio tua, nunquid Prophetæ, & Apostoli, qui idem fecerunt, etiam pro servatoribus agnoscendi essent? Atqui hoc absurdum est: Ergo absurdum & illud.

Responsio F. S.

Priusquam ad argumenta tua refellenda me converto, id tibi in memoriam redigere volui, Jesum Christum (tua etiam opinione retenta) duplici ratione Servatorem nostrum dici posse, dum adhuc sumus in hoc mundo: Vel, quia re ipsa effecerit, ut nos, salutis viam ingressi simus; Vel, quia per ipsum non steterit, quominus eam ingressi fuerimus, & ea, quæ nostri caussa fecit, nobis salutis viam abunde patefecerint. Nam si ea, quæ propter nos fecit, talia sunt; ut inde nobis salus consequi possit; quamvis effectus in nobis non sequatur, cum id nostra culpa eveniat, non tamen etiam eo casu Servatoris nostri nomine potest ullo pacto privari. Hinc enim Christus indistincte Servator mundi dicitur. Joh. 4. 42. & 1 Joh. 4. 14. quamvis mundi magna pars salutem ab ipso allatam aspernetur; ut ipsemet testatur, Joh. 3. 29. Quare concludere possumus, quicunque servator dici potest alicujus, quia is, propterea quod ipsi auscultaverit, salutem consecuturus sit, eundem ejusdem servatorem dici potuisse, etiamsi salutis viam sibi ab ipso oblatam is respuisset.

His ita constitutis, dico, nulli dubium esse posse, quin is, qui salutis viam alicui annunciat, ejus servator dici possit; cum videamus in Sacris Literis, eos aliquem servare scriptum esse, qui, quod ad ipsos attinet, nihil aliud vere agunt, nisi quod salutis viam illi annunciant. Paulus enim ad Rom. cap. 11. 14. ita scribit; *Si quo modo ad æmulandum provocem carnem meam, & servem aliquos ex illis*; & priore ad Cor. cap. 9. 22, *Omnibus factus sum omnia, ut omnino aliquos servem.* Ad Timoth. autem Epistola 1 cap 4, ad finem: *Attende tibi ipsi, & doctrinæ persiste in his. Hoc enim faciens, & teipsum servabis, & eos qui te audiunt.* Jacobus quoque ad finem Epistolæ suæ sic scriptum reliquit: *Qui converti fecerit peccatorem ab errore viæ suæ, servabit animam à morte, & operiet multitudinem peccatorum.* A conjugatis igitur ducto argumento, satis patet, eos, qui salutis viam annunciant, & si nihil aliud vere agant (quales, ut dixi, erant ii, de quibus in his locis verba fiunt) cum servare dicantur, servatores etiam dici posse.

Quod si quæras, cur tamen neque Prophetæ, neque Apostoli hoc nomine in Sanctis Literis fuerint decorati. Primum, quod ad Prophetas attinet, non est, cur mireris, illi enim salutis æternæ, de qua loquimur, viam non annunciarunt; vel te ipso teste, qui, Christum unicam salutis æternæ viam esse, confiteris. Neque enim, quamvis id tu constanter affirmes, ipsi Christum annunciarunt: sed tantummodo venturum prædixerunt. Christum sane venturum prædicere, non est ipsum annunciare; cum annunciatio rei præsentis sit, & ad eum pertinentis, cui annunciatur. Jam quæ Prophetæ de Christo prædixerunt, futurum tempus omnino respexisse, nec ad eos, qui tunc præsentes erant, pertinere potuisse, sed ad futuros tantum tempore ipsius Christi, & cæteros post adventum ejus, hæc omnia (inquam) aperte colliguntur ex verbis prioris Epistolæ Petri cap. 1. 10. quæ ita se habent, *De qua saluto (animarum) exquisierunt, atque scrutati sunt Prophetæ, qui de futura in vos gratia prophetaverunt, scrutantes in quod, vel quale tempus significaret, qui in eis erat, Spiritus Christi: qui, priusquam acciderent, testabatur [venturas], in Christum afflictiones, & quæ has secuturæ essent glorias: quibus revelatum est, quod haud sibi ipsis, immo nobis ministrarent hæc, quæ nunc annunciata sunt vobis per eos, qui vobis, prædicaverunt Evangelium, per Spiritum Sanctum emissum è cælo; in quæ desiderant Angeli prospicere.* Vides aperte, & gratiam per Christum humano generi allatam, & ejus mortem, ac resurrectionem gloriosam prædictas tantummodo à Prophetis fuisse: neque solum iis, qui tunc temporis erant, non fuisse à Prophetis ministratas, verum nec etiam sibi ipsis: sed ab Evangelicis præconibus iis demum fuisse annunciatas, qui Christi tempore, vel post Christum fuerunt. Quid quod ipsæ prophetarum prædictiones de Christo, sub typis quibusdam expositæ, ita obscuræ erant, ut, nisi Christus ipse veniens nobis eas patefecisset atque interpretatus esset, nihil vere earum intellexissemus? Id quod tu ipse tacite fateris, cum locum illum adfers, Luc. 24. 27. ubi scriptum est, Dominum Jesum duobus illis discipulis suis, qui Emauntem proficiscebantur, interpretatum fuisse, quæ in omnibus scripturis de ipso scripta erant. Isti fuerant ejus discipuli: eum, ejusque doctrinam millies audierant; & nihilominus adhuc, quæ de ipso in Prophetis scripta erant, ignorabant. Num parum etiam liquet, Apostolos ipsos, antequam Christus à mortuis resurgeret, immò, antequam Spiritu Sancto eos post suum in coelum ascensum perfunderet atque repleret, propheticas scripturas de Christo adeo non intellexisse, ut ne, cum Christus quidem ipse illis prædicaret, se occisum iri, & resurrecturum à mortuis, secundum ea quæ scripta fuerant per Prophetas, intelligerent, quid sibi vellet? Sic enim scribitur Luc. 18. 31: *Assumptis autem duodecim, ait illis, Ecce ascendimus Hierosolymam, & consummabuntur omnia, quæ scripta sunt per Prophetas de filio hominis. Tradetur enim gentibus, & illudetur & contumeliis afficietur, & conspuetur, &, postquam flagellaverint, occident eum; ac die tertia resurget. Et ipsi nihil horum intellexerunt, eratque verbum istud absconditum ab eis: nec intelligebant, quæ dicebantur.* Idem de sola ejusdem Christi in manus hominum peccatorum traditione futura,

& ab ipso eisdem Apostolis prædicta habetur apud eundem Lucam cap.9.44, & 45. Verba autem illa ipsorum Apostolorum post Jesu Christi resurrectionem, Act.1.6, *Domine, num in tempore hoc restituis regnum Israëli?* quid aliud indicant, quam ipsos, quale Christi regnum esset, nondum intellexisse? Quæ nam igitur Christi annunciatio fuit illa prophetarum, qui de eo tantummodo vaticinati sunt, idque ita obscure, ut ii qui una cum Christo assidue erant, ab eoque non solum ad prædicandum Euangelium delecti, sed jam ad regnum Dei publicandum missi fuerant Luc.9 2, non possent sine singulari divina patefactione, quæ illi dixerant percipere? Quid mirum igitur, si servatores nec appellati fuerunt, nec appellari debent?

Quare ad Apostolos, Christique discipulos veniamus, qui aliqua ratione, ut supra probatum est, homines servasse sunt dicti. Animadvertendum igitur est, quod, quemadmodum Apostoli, & reliqui discipuli Jesu Christi minus proprie salutis viam annunciasse dicuntur, Christus autem proprie: sic illi minus proprie homines servasse dicuntur, Christus autem proprie dicitur. Unde factum est, ut illi servatores appellati non fuerint, Christus vero merito servator sit appellatus. Is enim proprie annunciare dicitur, qui primus aliquid novum verbis affert aut patefacit, quique solus ab initio ad ejusmodi munus obeundum delectus est, cuique cæteros deligendi, qui, ab eo edocti, ejus vice ac nomine idem deinde munus obeant, est data auctoritas, talis autem est Christus. At qui postea idem afferunt quidem vel patefaciunt, sed nomine & vice illius, qui eos edocuit & auctoritate sibi tradita huic muneri destinavit, minus proprie annunciare dicuntur, tales autem sunt Apostoli, & cæteri Jesu Christi discipuli. Verum ea, quæ diximus, quanquam per se manifesta, divinarum literarum auctoritate confirmare libet. Et primum quod attinet ad Christi personam, ita scriptum est. *Deum nemo vidit unquam. Unigenitus filius, qui est in sinu patris ipse enarravit*, Joh.1.18. Itaque ipse Christus fuit, qui nobis ea, quæ prius in Dei sui patris sinu latebant, patefecit. Quocirca, quicquid ad nos pervenit veræ atque æternæ benignitatis, & fidelitatis divinæ, quarum ibidem superiore versic. sub nomine gratiæ, & veritatis, mentio facta fuerat, id omne soli Christo acceptum referendum est: qui primus & solus vere eas nobis annunciavit atque ipsius Dei nomine obtulit. Hinc elegantissime à Paulo Apostolo dictus est Imago Dei inconspicui 2 Cor. 4. 4, & Coloss. 1. 15. Et ipse Christus de se ait, *Qui videt me, videt patrem*, Joh. 14 9. Idem Paulus 2 Tim. 1. 8, inquit, *Ne igitur te pudeat testimonii Domini nostri; neque te pudeat mei, qui sum vinctus illius, sed esto particeps afflictionum Euangelii juxta potentiam Dei; qui salvos nos fecit, & vocavit vocatione sancta, non secundum opera nostra, sed secundum suum propositum, & gratiam; quæ data est nobis per Christum Jesum ante tempora æterna: sed palam facta est nunc per apparitionem servatoris nostri Jesu Christi; qui mortem quidem abolevit, vitam autem in lucem protulit, atque incorruptionem per Euangelium; ad quod constitutus sum ego præco, & Apostolus, & doctor gentium.* Vides, quis nam per Euangelium vitam & incorruptionem in lucem protulerit, cuique id acceptum referat Paulus, quamvis & ipse ejusdem Euangelii præco esset. Vides, inquam, per bonum Jesu Christi nuncium, mortem fuisse abolitam, vitamque in lucem prolatam. Qui ergo audes, suæ annunciationis ratione Christum servatorem nostrum esse negare? sed quid ipse Christus? nonne Joh. cap.17. 6, Patrem orans, ait *Manifestavi nomen tuum hominibus, quos dedisti mihi de mundo?* Et mox 8, subjicit, *Quia verba, quæ dedisti mihi, dedi eis:* & 14, *Ego dedi eis sermonem tuum.* Quid ipse Deus de eo Math.17.5? *Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, ipsum audito.* *

* In hac priorum Pauli ad Col. interpretatione receptissimam sententiam secuti sumus. Alioqui non magis ad Christum, quam ad mysterium Dei & Christi referri possunt, nisi ante τῦ Χριστῦ velimus λείπειν, reperi debere ea verba. εἰς τὴν ἐπίγνωσιν.

A Christo igitur, tanquam ab uberrimo, & perenni fonte omnia vera Dei scientia, omnis sapientia ad cæteros manavit, & manat. Sunt enim in eo, inquit Paulus, omnes thesauri sapientiæ, & scientiæ reconditi, Col.2.3. & 9. ait in ipso habitare omnem plenitudinem divinitatis corporaliter, quod, ut locus ipse monet, nihil aliud est, quam omnem divinam voluntatem solide & sine umbris in Christo esse, indeque ejus cognitionem peti debere. Itaque, quod Apostolorum personas attinet, etiamsi ipsi alicubi, viam salutis annunciasse, dicuntur: tamen, Christum per eos, id fecisse, certum est, Scriptum est enim à Paulo ad Eph. cap. 2. 17, *Et veniens euangelizavit pacem vobis, qui longe fuistis, & pacem iis, qui prope.* Atqui Gentibus, de quibus ibi, sub voce *vobis*, est sermo, ore proprio non annunciaverat Christus Euangelium. Sed quod Apostoli, postquam is cœlum ascendit, fecerunt, ipse fecisse dicitur. Siquidem non ipsi loquebantur, sed Christus in eis. *Quandoquidem* inquit idem Paulus) *experimentum quæritis ejus, qui in me loquitur, Christi*, 2 Cor.13.3. Et ipse Christus ait, *Et alias oves habeo, quæ non sunt ex hoc ovili; & illas oportet me adducere; & vocem meam audient*, Joh.10.16. Et quemadmodum Christus Dei patris nomine omnia loquebatur, atque ea de caussa doctrinam suam non suam, sed Patris, qui eum miserat, esse dicebat, Joh.7.16, & cap.14.24: Sic Apostoli doctrinam, quam annunciabant, Jesu Christi, qui eos miserat, doctrinam appellant, 2 Johan. Epistola, 9, Act.13.12. & verbum, per cujus auditum in nobis fides gignitur, Verbum Christi simpliciter vocatur; ut habent codices Latini, & quædam exemplaria Græca, Rom.10 17. Quicquid enim annunciabant (præsertim vero ipsam Dei gratiam atque salutem) se Christi nomine annunciare profitebantur. Quapropter Paulus, quanquam sese, & reliquos Apostolos a Deo, à quo omnia bona proveniunt, ministerium reconciliationis accepisse dicit, & Deum in ipsis posuisse reconciliationis sermonem; pro Christo tamen se id muneris obire ait. Inquit enim, *Pro Christo ergo legatione fungimur, tanquam Deo exhortante per nos. Obsecramus, pro Christo, reconciliamini Deo*, 2 Cor.5.20. Et priore ad eosdem Cor. cap.4 initio, *Sic nos æstimet homo, ut ministros Christi, & dispensatores mysteriorum Dei.* Se quidem dispensatorem mysteriorum Dei esse dicit, non suo ipsius tamen nomine, sed ut Christi ministrum. Quare superiore cap.3 tantum abesse dicit, ut vel ipse, vel Apollos opus salutis Corinthiorum absolverit, quod solius Dei proprium est: ut se, & illum simplices Dei ministros fuisse ostendat, per quos illi crediderant: ministros inquam, ut unicuique Dominus dederat, id est, ipse Jesus Christus, in quem crediderant Corinthii; qui ministeriorum in Ecclesia auctor est, & distributor, 1 Cor. 12. 5. & Ephes. 4. 7. A Jesu Christo igitur id omne, quod ipse & Apollos fecerant, factum fuisse, Paulus Corinthios vult agnoscere; qui Christus per ipsos ea opera patravisset, & cui illi fidem adhibuissent, & quem paullo inferius unicum fundamentum totius ædificii esse dicit, quod ipse Paulus, tanquam prudens architectus, jecisset. Jesum Christum ergo unicam salutis æternæ viam Apostoli annunciabant: non quidem simpliciter ipsius Jesu Christi personam; quid enim hoc hominibus profuisset? sed, quam ab eo acceperant, doctrinam, & quæ ipse ejus confirmandæ gratia fecerat, & passus fuerat, & quam gloriam inde à Deo patre suo, potestatemque reportaverat: jubentes, ut unusquisque ei indubitatam fidem adhiberet, in eoque, ejusque promissis firmam salutis æternæ spem collocaret. Nam quod Paulus ait, se nihil aliud scire apud Corinthios professum fuisse, quam Christum, & hunc crucifixum 1 Cor 2. 2, id, ut teipsum agnoscere arbitror, non ita accipiendum est quasi Paulus salutem nostram in Christo, quatenus tantummodo crucifixus fuit, statuendam putet, neque enim ait, nihil aliud se scire judicasse, quam Christum crucifixum: sed quam Christum, & hunc crucifixum. Christum igitur

tur quidem solum se scire, professum se fuisse dicit: Christum tamen totum atque (ut sic dixerim) universum: hoc est, non crucifixum tantum, sed etiam Dei regnum annunciantem: & quod caput est, postquam crucifixus, & mortuus fuit, resurgentem. Resurrectione enim Christi sublata, vel non agnita, vana est, ac perit omnis fides nostra, & adhuc sumus in peccatis nostris 1 Cor. 15.14, & 17. Ex cujus capitis initio clare liquet, Paulum ipsis Corinthiis Christum, non crucifixum tantum, sed à mortuis etiam à Deo excitatum, apertissime prædicasse. Atque eadem Epistola cap.1.23, dixerat, quamvis Christi crux scandalum esset Judæis, gentibus autem stultitia, non propterea tamen se ab ea prædicanda absterritum fuisse: & inter alia, videlicet, quæ de Christo prædicabat, non etiam eum crucifixum fuisse, palam dixisse. Quemadmodum enim Judæi inde offendebantur, gentes vero occasionem Christianam doctrinam deridendi sumebant; sic ii, qui fidem Euangelio adhibebant, ex ea re maximum in fide robur consequebantur: cum ipsum Christum tam detestabilem, ac tetram mortem postmodum superasse, considerabant. Fieri enim jam non posse videbant, ut qui ei fidem haberent, & proinde ejus membra fierent, à morte aliqua, detestabilissima licet, ac teterrima, absorberentur, & in cœlum quo caput eorum prius ascenderat, ipsi quoque tandem non evolarent. Ita, quod cæteris summa stultitia videbatur, idem eis, divinam sapientiam esse constabat; ut ait idem Paulus eodem 1 cap.24.

Sed, ut ad propositum revertamur, dico tantum abesse, ut ex eo, quod Apostoli Christum prædicaverint ipsimet salutis æternæ viam, vere & proprie annunciasse dici possint, ut inde manifestissime appareat, solum Jesum Christum id præstitisse; ad quem illi cunctos rejiciebant, & cujus doctrinam, ab ipso è cœlo delatam, se hominibus tradere profitebantur, ab eo acceptam: & quam non nisi ex iis, quæ de Christo ipsi viderant, & audierant, veram esse sciebant. Hinc Petrus Apostolus, cujus ego pauca, quæ habemus scripta, præter modum admiror, ita 1 cap. posterioris suæ Epistolæ ℣ 16, præclarissime scripsit, *Non enim arte compositas fabulas secuti, notam vobis fecimus Domini nostri Jesu Christi potentiam, & adventum: Sed qui oculis nostris aspeximus illius majestatem. Acceperat enim à Deo patre honorem, & gloriam, voce ad illum delata hujusmodi à magnifica gloria, Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui. Et hanc vocem nos audivimus è cælo delatam, cum essemus cum illo in monte sancto.* Et Johannes 1 Epistola, cap.1.5, inquit, *Et hæc est promissio, quam audivimus ex ipso, & annunciamus vobis*, & cap.5 20. *Scimus autem, quod filius Dei venit, & dedit nobis mentem, ut agnoscamus illum, qui verus est.* Sed quid plura testimonia congero, ut Apostolos, quicquid nobis ad salutem æternam pertinens annunciarunt, a Christo accepisse, & ejus vice ac nomine annunciasse probem? Quis Christianæ religioni initiatus id vel ignorare potest, vel negare? Quamobrem satis jam constare potest, minus proprie salutis viam eos annunciasse dictum fuisse: cum revera Christus eam annunciaverit, & per os eorum ipse locutus fuerit; adeo ut jure optimo Christus eam ob causam Servator dictus fuerit: Apostoli vero non Servatores, sed ministri tantum meruerint appellari, quorum opera ipse in ea salute universo orbi promulganda, usus fuerit. Hinc Petrus (ut adhuc hujusce rei præclarum testimonium proferam) cum Judæis, ut se, & cæteros Apostolos audirent, persuadere vellet, de Christo hæc Mosis verba interpretatus est, Deut.18.15, *Prophetam suscitabit vobis Dominus Deus vester, de fratribus vestris, mei similem. Ipsum audietis, juxta omnia quæcumque locutus fuerit vobis, &c*, non se, sed Christum eos audituros esse, interim evidenter demonstrans Act.3.22.

CAPUT III.

Docetur, Christum merito servatorem nostrum dici eam ob causam, quod salutis æternæ viam nobis confirmaverit, Adversarii objectione diluta.

VErum de ejusdem salutis æternæ via ab eodem Christo confirmata jam videamus. Certe, si, ut demonstratum est, is, qui salutem annunciat, servator est, multo magis servator dicendus erit, si, eandem viam veram esse, aperte probet, atque confirmet. Et quamvis tu minime neges, Christum Dominum salutis viam, quam nobis annunciavit, confirmasse: libet tamen id adeo verum esse ostendere, ut, quemadmodum idem Dominus prius dixerat, se idcirco venisse, & missum fuisse, ut prædicaret, & regnum Dei annunciaret, Mar.1.38, Luc.4.18, & 19, & 43 (id quod de eo multo ante prædixerat Esaias cap.61.1. &c) sic deinde affirmaverit, se in eum finem natum fuisse, & in mundum venisse, ut testimonium redderet veritati. Id autem ad verbum scriptum est Joh.18.37. Unde testis fidelis appellatus est, Apoc.1.5, & cap.3.14, & fuisse eum testimonium temporibus suis, inquit Paulus, 1 Tim.2.6, quia, scilicet, plenam Dei erga nos benevolentiæ fidem fecerit; atque eundem bonam confessionem testificatum fuisse sub Pontio Pilato, asserit eadem Epistola cap.6.13. Sed dicis, Apostoli eandem salutis viam miraculis confirmarunt; & tamen non sunt dicti servatores. Ad hoc jam satis responsum est, cum paulo ante probaverim, Apostolos vere, & proprie salutis viam non annunciasse. Qua enim ratione eam annunciarunt, eadem etiam confirmarunt: jam, scilicet, a Christo confirmatam, & nomine ipsius Christi; à quo etiam miracula faciendi, & doctrinam ipsius confirmandi potestatem acceperant. Quare non simpliciter testes, sed Jesu Christi testes dicuntur. *Sed accipietis* (inquit illis ipse Dominus) *virtutem supervenientis Spiritus Sancti in vos, & eritis mihi testes in Hierusalem, & in omni Judæa, & Samaria, & usque ad ultimum terræ*, Act.1.8.

Animadvertere autem oportet, non solum miraculis confirmasse Christum viam salutis, quam annunciaverat; sed, vel maxime, sui sanguinis effusione; qui propterea sanguis æterni fœderis dictus est, Hebr.13.20. & ab ipso Christo Novi Fœderis sanguis est appellatus, Mar.14.24. Nam sicuti, alicujus animantis sanguine fuso, fœdera antiquitus sanciebantur, & confirmabantur; ita Christi filii sui sanguine fœdus suum novum atque æternum, quod nobiscum per ipsum Christum pepigerat, sancivit ac confirmavit Deus. Mortuus igitur est Christus, ut Novum & æternum Dei Fœdus, cujus ipse mediator fuerat, stabiliret, ac consecraret; unde testis veri & fidelis merito nomen, ut vidimus, est adeptus. Et adeo hac ratione divina promissa confirmavit, ut Deum ipsum quodammodo ad ea nobis præstanda devinxerit, & sanguis ejus assidue ad patrem clamet, ut promissorum suorum, quæ ipse Christus nobis illius nomine annunciavit, pro quibus confirmandis suum ipsius sanguinem fundere non recusavit, meminisse velit. Loquitur enim sanguis ejus meliora, quam Abel, inquit auctor Epistolæ ad Hebr cap.12.24. Ubi manifeste apparet, hoc sensu, quo nos explicavimus, dictum id fuisse ab Apostolo. Ait enim, *Et* (accessistis) *fœderis novi mediatorem Jesum, & sanguinem aspersum meliora loquentem, quam Abel.* Namque alludit aperte ad sanguinis aspersionem, quæ in Vetere Fœdere sanciendo a Mose facta fuerat, Exod.24.8. Ubi Franciscus Vatablus doctissime, & elegantissime, ut fere solet, ita annotat: *Hic sanguis typus erat sanguinis Christi, cujus sanguinis effusio confirmatura erat omnes Dei promissiones.* Has autem duas sanguinis aspersiones, unam veteris, alteram Novi Fœderis, supra hac eadem ratione, quia scilicet utraque ad fœdus confirmandum

dum adhibita fuisset, inter se comparaverat idem auctor cap.9, quanquam ibi ex voce *διαθήκης*, non ad fœdera tantum, sed ad Testamenta quoque alludendi occasionem arripit; & utraque quodammodo in ea comparatione confundit. Ait enim ℣ſ. 16: *Siquidem ubi Testamentum est, mors necesse est intercedat testatoris. Testamentum enim in mortuis ratum est; alioqui nondum valet, dum vivit, qui testatus est. Unde ne prius quidem illud sine sanguine dedicatum fuit. Cum enim Moses omne præceptum juxta legem exposuisset universo populo, accipiens sanguinem vitulorum, & hircorum cum aqua, & lana coccinea, & hyssopo, ipsum quoque librum, & omnem populum aspersit, dicens, hic est sanguis Testamenti, quod mandavit vobis Deus.* Ad hanc in antiquo fœdere sanciendo factam sanguinis aspersionem allusit Petrus, cum in principio prioris suæ Epistolæ dixit, eos ad quos scribebat fuisse electos à Deo, ut aspergerentur sanguine Jesu Christi, id est, ut Novo Fœderi, quod sanguine Christi Deus cum hominibus sanciverat, ascriberentur: quemadmodum veteri ascripti fuerant, quoscumque Moses, io eo sanciendo, sanguine vitulorum, & hircorum asperserat. Jam vero quem Apostolorum & Christi discipulorum nominare possumus, qui in hunc finem præcipue à Deo sit morti traditus, ut ejus sanguine nobis novum & æternum fœdus suum confirmaret? Occisi sunt quidem multi ex illis & participes facti sunt Christi afflictiooum, & beneficio Dei digni sunt habiti, qui pro Christo paterentur, in quem ejusdem beneficio crediderant, Act.5.41. Philip.1.29. Sed ob eam causam potissime, ut Deo magis obedirent, quam hominibus. Unde si veritatis confirmatio aliqua consecuta est (quare etiam martyres dicti fuere) non idcirco cum Christo hac in parte sunt conferendi; cum nihil aliud fecerint, quam, quod ipsi Christo testimonium dederunt. Neque enim, propter mortem, quam Euangelii causa pertulerint, martyres sive testes simpliciter, sed Jesu Christi martyres seu testes sunt dicti; ut de Stephano, & Antipa in Sacris Literis legimus, Act.22.20. Apoc.7.13.

Sed quid dicam de Jesu Christi resurrectione, per quam potissimum, & cœlesti atque ioeffabili ratione ea omnia plenissime, ac perfectissime confirmata sunt, quæ oobis ille de cœlo attulit, atque annunciavit: & id præcipue, quod universæ prædicationis ejus, quod ad nostrum beneficium attinet, finis & caput fuit: oempe nos, si ei fidem adhibuerimus, in ultima illa die ab ipso excitatum iri Joh.6.40? Atque hanc Jesu Christi resurrectionis vim maximam ad ejus doctrinam confirmandam, agnoverunt Judæi ipsi; qui, quantum io ipsis fuit, non tantum ne resurgeret, sed etiam ne, eum resurrexisse, rumor aliquis, aut suspicio esse posset, diligentissime curarunt: ne in deterius eorum existimatio abiret, & ipsi, eum interficiendo, seipsos perdidisse tandem deprehenderent; ut legitur Matth.cap.27.63. Verum, quia de Christi resurrectione separatim paullo post tractabimus, hic nihil addo amplius. Ibi enim ea etiam, quæ hic dicenda essent, uoa cum iis, quæ ejus loci propria erunt, exponenda reservo. Quisnam (quæso te) Apostolorum, a mortuis resurgendo, viam salutis æternæ nobis confirmavit? Pudeat igitur nos aliquando, Apostolorum seu Christi discipulorum confirmationes æternæ salutis nostræ cum ipsius Jesu Christi confirmatiooibus comparare: & excellentissimum hoc opus, atque munus solius Christi, qui nos ea ratione ab æterna morte asseruit, & vindicavit, proprium non agnoscere.

Satis, ut arbitror, à me probatum est, Jesum Christum, quia salutis æternæ viam nobis annunciaverit, & confirmaverit, merito servatorem nostrum & dici, & agnosci debere: ad eaque responsum, quæ tu, ut solidissimam hanc veritatem labefactares, in medium protuleras. Quare ad ipsius Jesu Christi vitæ exemplum, & à mortuis resurrectionem, quibus in sua ipsius persona viam salutis manifeste eum nobis ostendisse, & ob eam rem servatorem etiam nostrum esse, contendo, excutienda transeamus.

CAPUT IV.

Demonstratur, refutatis Adversarii objectionibus, nos Christum imitari posse, hancque esse æternæ salutis viam: ob idque Christum jure servatorem nostrum appellari. Sic igitur subjicis:

Cum autem Christum dicis ideo servatorem nostrum esse, quia in sui ipsius persona viam salutis cum vitæ exemplo, tum à mortuis resurgendo, manifeste nobis ostenderit, vereor, ne quod asseris, tu ipse non intelligas. Si enim Christus sic nobis vitæ suæ exemplo viam salutis ostendit, ut imitatione, id est, adeo sancte & juste ac vixit vitam nostram componentes, ad salutem aspiremus aut perveniamus; quis non videt, vel potius quis, conscientia sua teste, non sentit, frustra Christum eo modo viam salutis nobis ostendisse, cum per illam incedere non possimus? Etsi enim, renati à Spiritu Sancto, sanctius & justius vivere possimus, quam antea viveremus; distat tamen, & distabit semper sanctimonia justitiaque vitæ nostræ à perfectione Christi, non minus quam cœlum à terra. Manebunt enim semper, id est, quam diu hic erimus, reliquiæ peccati, propter quas cum Paulo fateri poterimus, nos non facere bonum, quod volumus, & facere malum, quod nollemus; quia sit lex in membris nostris, quæ repugnet legi intelligentiæ nostræ. Unde & Me miserum, exclamabit merito unusquisque nostrum, quis liberabit à corpore mortis hujus? Non est igitur Christus nobis servator per exemplum vitæ suæ.

Responsio F. S.

Vereris, ne quod assero de Christi vitæ exemplo, ejusque resurrectione, nempe illis in sua ipsius persona manifeste salutis æternæ viam nobis à Christo ostensam fuisse, ego ipse oon intelligam. At ego doleo, quod studium contradicendi te ita abripuerit, ut adversus manifestissima Sacrarum Literarum testimonia, atque adeo divinam ipsam veritatem loqui te non videas. Negas igitur, nos Christum imitari posse, id est, ut tu interpretaris, adeo sancte & juste, ac vixit, vitam nostram componere. Videamus ergo primum num Christum imitari possimus. Nam si hoc evicero, id satis superque ad mea verba ea in parte, in qua à te arguuntur, comprobanda fuerit. Deinde de interpretatione tua agemus.

Christum imitari nos posse, ex illis Pauli verbis clare liquet, *Imitatores mei estote, sicut & ego Christi*; 1 Cor.11.1, & clarius adhuc ex illis, *Et vos imitatores nostri facti estis, & domini*, 1 Thess. 1.6. Petrus autem 1 Epist. cap.2.21, ita scribit, *Siquidem in hoc vocati estis, quoniam & Christus passus est pro nobis, relinquens vobis exemplum, ut insequeremini vestigia ejus.* Et Johannis Epist.1. cap.2.6: *Qui dicit se in eo manere debet, sicut ille ambulavit, & ipse ambulare.* Ex quibus locis manifestum fit, nos Christum imitari & posse, & debere. Et quis unquam fuit, qui hoc oegare sit ausus? Nonne integri libri à doctissimis & sanctimoniæ fama insignibus viris de imitatione Christi, seu de imitando Christo sunt conscripti, neque unquam ab ullo propter ipsum argumentum damnati? Et merito sane. Quid enim est aliud Jesum Christum induere, quod non semel in Sacris Literis facere jubemur, quam eum, ejusque vitam imitari? Negabis fortasse ac dices, immo Christum induere, nihil aliud esse, quam per fidem ejus sanctitatem atque innocentiam nobis imputari. Sed refellet te Paulus, qui ad Romanos scribens cap. 13.12, sic ait: *Abjiciamus ergo opera tenebrarum, & induamur arma lucis, sicut in die honeste ambulemus; non in commessationibus, & ebrietatibus: non in cubilibus, & impudicitiis: non in contentione, & æmulatione; sed induimini Dominum Jesum Christum; & carnis curam ne egeritis ad concupiscentiam.* Et ad Ephesios cap. 4.20, ita scribit,

scribit, *Vos autem non sic didicistis Christum; siquidem illum audistis, & in ipso edocti estis, sicut est veritas in Jesu: deponere vos, secundum pristinam conversationem, veterem hominem, qui corrumpitur secundum concupiscentias, quæ decipiunt: renovari autem Spiritu mentis vestræ, & induere novum hominem, qui secundum Deum creatus est in justitia, & sanctitate vera.* Utrobique enim & loci circumstantia, & antithesis perditæ vitæ, seu veteris hominis, vitæ sanctimoniam, qua Christo similes fiamus, per locutionem illam exprimi aperte docet. Quod si quis adhuc hac de re dubitat, legat, quæ scripta sunt de novo homine induendo latissime & apertissime in Epistola ad Col. ubi pleraque eorum, quæ ad Ephesios sunt scripta, repetit Paulus. Legat, inquam, cap. 3.5, usque ad ℣.14, & procul dubio, nisi ipsa stupiditate stupidior sit, dubitare desinet.

Verum tu, Christum imitari, ita interpretaris, adeo sancte & juste, ac vixit, vitam componere. Atqui istud non solum imitari esset, sed omnino exprimere, atque unum, & idem ea in re cum eo esse. Sic autem dicere debebas, sancte, & juste, quemadmodum ille vixit, vitam componere: & recte interpretatus esses. In tua enim interpretatione redundat adverbium *adeo*. Quandoquidem, ut quis aliquem imitari dicatur, satis est illius præcipuas qualitates in ea re, de qua agitur, ita exprimere, ut similitudo inter utrumque appareat, & uterque ejusdem generis qualitates, habere dici possit: licet is, quem alter sibi imitandum proposuit, multo perfectiores eas præstantioresque habeat. Quocirca Paulus non dubitavit dicere, *Estote ergo imitatores Dei, sicut filii dilecti*, Eph.5.1. Hoc est, ut patet ex fine capitis præcedentis, Quemadmodum Deus vobis peccata vestra condonavit, sic vos invicem condonate; quamvis fieri non possit, ut tanta sinceritate, & alacritate animi id à nobis fiat, quanta à Deo factum est. Nam & Christus dixit, *Estote igitur perfecti, ut pater vester, qui in cælis est, perfectus est.* Matth.5.48, quamvis ea ipsa in re, de qua ibi agitur, id est, in hac eadem peccatorum, sive offensarum condonatione, fieri non possit, ut Dei perfectionem æquemus. Satis enim est, ejusdem generis qualitate nos decoratos esse. Hinc Petrus ait, *Quemadmodum is, qui vos vocavit, sanctus est, ita ipsi quoque sancti in omni conversatione reddamini* 1 Epist. cap.1.15. Ut Christum igitur imitemur, non est necesse, ut perfectissimam sanctitatem, & justitiam ejus omnino in vita nostra exprimamus: sed ut, quemadmodum ille sanctus, & justus fuit, ita & nos sancti, & justi simus. Conari quidem debemus, ut innocentiam ejus perfectissime sequamur. Exemplar enim est, ut recte scripsit Johannes Calvinus *, nobis propositum, cujus formam in nostra vita exprimamus. Sed si minus id assecuti fuerimus: non propterea eum non imitati fuisse dicemur; modo ejus similes facti simus. Nam quod tu ais, sanctimoniam, justitiamque nostram perpetuo a perfectione Christi, non minus, quam cœlum a terra, distare: nimis id hyperbolice dictum videtur. Neque unquam tale quid in Sacris Literis scriptum reperies. Immo, ut vidisti & Christum imitari, & sicut ipse ambulavit, nos ambulare, si ejus sumus, manifeste scriptum est. Considera paulisper, si placet, tantummodo hæc Johannis Apostoli testimonia, præter id, quod superius attuli; & vide, num ii, qui Christi sunt, quod attinet ad vitæ innocentiam, ab ipso, tanquam terra à cœlo, distent. Is igitur in prima Epistola sua cap.2.3, sic ait, *Et in hoc scimus, quoniam cognovimus eum, si mandata ejus observamus. Qui dicit novi eum, & mandata ejus non custodit, mendax est, & in eo veritas non est*: & cap.3.3, *Et omnis, qui habet hanc spem in eo, purificat se, sicut & ille purus est*: & versu 6, *Omnis, qui in eo manet, non peccat, & omnis, qui peccat, non vidit eum, nec cognovit eum. Filioli, nemo vos seducat, qui facit justitiam, justus est, sicut & ille justus est*: & versu 16. *In hoc cognovimus charitatem, quoniam ille animam suam pro nobis posuit; & nos debemus pro fratribus animas ponere.* (Dilectionem autem Dominus Jesus, hac dilectione majorem inveniri non posse Joh.15.13.), Et cap.4.17. *In hoc perfecta est charitas nobiscum, ut fiduciam habeamus in die judicii; quia sicut ille est, & nos sumus in hoc mundo.* Scio equidem, quomodo non pauci hac nostra ætate hæc dicta, & alia innumera his similia non solum apud alios Sacros Scriptores, sed etiam apud hunc ipsum, quæ prudens prætereo, interpretati sint. Sed ridiculum est (bona cum eorum venia dixerim) ne dicam impium, Justitiam facere, Non peccare, & similes loquendi modos, de studio tantum & conatu interpretari. Nec tamen Catharorum, sive Novatianorum, vel similium sententiam amplector, qui absolutissimam in Christiano homine & consummatissimam perfectionem necessario requirant. Sed inter hæc duo, quasi extrema, mediam quandam viam sequor; quam & omnes fere veteres orthodoxi habiti theologi secuti sunt, & etiamnum hodie multi sequuntur: & quæ ipsis verbis, ac præterea rationi, & Sacrarum Literarum tenori perpetuo, & ipsi demum sensui communi prorsus est consentanea. Ita autem est, ut is justitiam facere dicatur, cujus opera, ut plurimum, justa sunt; licet aliquando, non quidem deliberata ac perversa voluntate, sed vel incogitantia, vel humana imbecillitate, aliquod minus justum opus faciat: Similiter non peccare is dicatur, qui, ut plurimum, in vita sua omnia peccata vitet; quamvis contingat, eum quandoque labi, & à recta via leviter aberrare. Hæc interpretatio verbis ipsis, ut dixi, & humanæ rationi nullam vim affert. Ita enim loquendi consuetudo, & ratio fert, ut scilicet unusquisque talis dicatur, & judicetur, qualis fere semper est. Hinc homines sobrios dicimus, non solum qui nunquam in potu, & cibo modum excedunt, sed etiam qui, ut plurimum, ab omni ingluvie, & ebrietate abstinent: liberales, qui, ut plurimum, modo, & ratione adhibita, dant, & largiuntur de suo; quamvis fieri possit, ut in ipsis interdum aliqua minus liberaliter facta animadvertere liceat. Atque idem de singulis virtutibus dicendum est. Id quod optime ii, qui de moribus scripserunt, & ipsi cognoverunt, & ceteris tradidere. Humana enim fragilitas morum perfectionem admittere non solet; ad quam nihilominus omnes animo, si non re ipsa aspirare debemus. Quæ fragilitas si in humanis & rationi nostræ consentaneis præceptis absolute servandis tanta est, maxima sane erit in divinis & captum nostrum superantibus ac Dei cultores decentibus perfecte exequendis. Cujus humanæ fragilitatis misertus Deus opt. max. noluit unquam summo jure nobiscum agere. Et tandem per Jesum Christum unigenitum filium suum non solum præteritorum delictorum, & scelerum omnium nobis resipiscentibus condonationem obtulit: sed etiam pro justis, acsi perfectissime sua præcepta servassemus, in futurum habere voluit, quicumque ex nobis, ipsius Jesu Christi verbis fidem adhibentes, ejus vestigia secuti, eumque imitati fuerimus; quamvis eum, (quem, ut interim à perfectione nos non avocaret, tanquam perfectissimum exemplar, ad quod nos ipsos conformaremus, esse voluit) absolute non exprimamus. Quinetiam æternæ vitæ, ac beatitudinis amplissimis & præclarissimis promissionibus adjunctis, nobis ad tam illustre opus nos accingendos & stimulos adhibuit, & vires dedit; atque accinctos Spiritu suo Sancto ac cœlesti in perpetuum fovere, & ad propositam metam perducere destinavit; ejusque rei nomine nobis se suo verbo pro sua benignitate obstrinxit. Quocirca eos pro Christianis agnoscere, qui nondum carnem suam una cum affectibus, & concupiscentiis crucifixerunt, Paulo reclamante, Gal.5.24, qui à peccati vi, & potentia adhuc non sunt immunes, contra eundem Paulum Rom.6.6, 11, 12, & 14, qui carnis imperium nondum abjecerunt, Paulo aperte contradicente, qui, ne in carne quidem amplius esse eos, qui Christi sunt, affirmare est ausus, Rom.7.5, & cap.8.8, & 9, qui nondum à pec-

* Inst. lib.3. cap. 6. sect. 3.

à peccato, ejusque servitute, ac lege sunt liberati, adversus id, quod scriptum est à Paulo Rom.6.18,20, & 22, & cap.8 2. qui non eas vires adhuc consecuti sunt, ut secundum spiritum, non autem secundum carnem ambulent, & spiritu corporis actiones perimant; contra Pauli clarissima verba Rom.8. 1, 4, & 13, qui denique à mortis lege nondum sunt soluti, eodem Paulo expresse repugnante Rom.8.2, sed in quibus omnis concupiscentia est: sed in quibus adeo peccatum vivit, ut eos morti mancipet, atque occidat: sed carnales sunt: sed venundati sunt sub peccato, ejusque legi captivi redduntur: sed quod volunt bonum non faciunt, quod autem nolunt malum, id agunt: sed mortis corpori sunt obnoxii; qualem videtur idem Paulus seipsum describere Rom.7. quem locum tu ad sententiam tuam stabliendam proferre voluisti; neque in tanta luce animum advertere, ac videre, Paulum ibi sub persona sua de iis loqui, qui adhuc expertes solidæ gratiæ sub lege sunt, & de effectis, quæ in ipsis lex producit, & quales ipsi sint, describere, quantumque à justitia vera alieni, quanquam in excellentissimo gradu, quem is status, atque conditio tribuere potest, constituti, & quam peccato adhuc, & morti sint mancipati, unde & ipse, & cæteri, qui Christo fidebant, exempti erant, atque in veram spiritus & vitæ libertatem vindicati. Totum hoc, inquam, quid aliud, quæso, est, quam sibi ipsi mentis oculos non solum claudere, verum etiam effodere, atque eruere, & plane cæcum esse velle? Neque vero primus ego sum, qui locum illum; ut veritas ipsa cogit, interpreter, sed meæ sententiæ, præter unum Augustinum * (qui tamen aliquando & ipse recte senserat quique ea, quæ sibi tribuere eo in loco Paulus videtur, ad concupiscentiam tantum, cui is nec voluntate, nec ipsis factis assentiretur, refert) auctores habeo omnes, ut arbitror (quidquid idem Augustinus contra scribat) veteres theologos tum Græcos, tum Latinos: nec non aliquot ex recentioribus, inter quos est, ni fallor, Martinus Bucerus, quem à vobis merito magni fieri intelligo.

Hucusque mihi videor satis probasse, nos Christum imitari posse, &, quid eum imitari sit, adversus sententiam tuam aperte demonstrasse. Superest, ut eum imitari viam salutis esse ostendam. Nam licet tu id aperte non negaveris, sed tantum, nos eum imitari non posse, contenderis, atque ex iis, quæ jam dicta sunt, satis id constare videatur; pauca tamen, ut verborum meorum, de quibus controversamur, veritas magis eluceat, addere libet. Viam igitur salutis esse, vitam ad Christi exemplar componere, probant manifeste ejusdem Christi verba Matth.7.13. *Intrate* (inquit) *per angustam portam, quia lata porta est, & spatiosa via, quæ ducit ad perditionem; & multi sunt, qui intrant per eam. Quoniam angusta porta, & arcta via est, quæ ducit ad vitam; & pauci sunt, qui inveniunt eam.* Nam hujus viæ perfectum exemplar Christi vitam fuisse, ita per se manifestum est, ut nulla probatione indigeat. Supervacaneum siquidem est probare, hic agi de vita, & moribus: cum id apud omnes in confesso sit, & loci circumstantiæ id fateri cogant. Volui autem hunc locum in testimonium adducere, quia in eo nominatim viæ, quæ ad vitam ducit, fit mentio. Sed eandem sententiam comprobant ea omnia loca, in quibus asseritur, quicumque Dei voluntati obtemperant, Deumve diligunt, aut fratres suos, salvos fore. Dei enim obedientiæ, & in Deum, hominesque charitatis supremum specimen in universa Christi vita eluxit. Ea autem testimonia, quia non pauca sunt, omnibus sunt obvia. Placet tamen tria tantum ex illis proferre; quæ scilicet, tria quæ proposui, aperte probant, & pro omnibus esse possunt. Primus erit notissimus ille Matth.7.21. *Non omnis, qui dicit mihi, Domine, Domine, intrabit in regnum cælorum: sed qui facit voluntatem patris mei, qui in cælis est:* Secundus, 1 Cor.2.9. *Oculus non vidit, neque auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt, quæ præparavit Deus iis, qui diligunt ipsum.* Tertius, 1 Joh.3. 14. *Nos scimus, quoniam translati sumus de morte ad vitam, quoniam diligimus fratres.* Ex his satis intelligi potest, Christum imitari, salutis viam esse. Quapropter, eum vitæ suæ exemplo in sui ipsius persona salutis viam nobis manifeste ostendisse, negari non potest. Quod si verum est, jam ea ratione servatorem nostrum esse Christum, clare liquet. Si enim, ut supra probatum est, qui viam salutis annunciat servator est: quanto magis is servator erit, qui eam viam salutis, quam annunciat, ipse prior ingreditur, neque verbo tantum, sed exemplo etiam movet, & aliorum ducem se præbet, atque constituit: & eo pacto, quicumque ipsum sequuntur, ad æternam salutem secum perducit? Sed videamus, num validiora argumenta habeas ad ea, quæ de Christi resurrectione dixi, convellenda.

* Aug. de loco ad Rom 7. sententia.

CAPUT V.

Explicatio quomodo Christus, à mortuis resurgendo, salutis æternæ viam nobis ostenderit, ac propterea noster servator sit: refutatis Adversarii objectionibus.

Sic autem scribis:

DE resurrectione etiam, obsecro, quid dicas adverte. Nam verum quidem est, ut ad vitam æternam perveniamus, oportere, ut, quemadmodum Christus resurrexit, sic nos etiam resurgamus (quamvis multi sint qui proprie nec morientur nec resurgent; sed in quibus, ut videre est 1 Cor.15, mutatio quædam mira & mortis & resurrectionis loco erit) Sed dicere, Christum ideo servatorem nostrum esse, quod, resurgendo, viam salutis nobis ostenderit, nimium est frivolum. Nam resurrectio hominum salutem necessario non præsupponit; cum multi surrecturi sint, ut patet Joh.5, qui tamen salutis & vitæ æternæ participes non erunt, sed ad mortem æternam detrudentur. Hic autem de resurrectione Christi ex professo non ago. Et sciens, prudens omitto quod per illam declaratus sit potenter Dei filius, Rom.1, quod etiam scriptura dicit, eum ad nostri justificationem resurrexisse. Agnosco enim multa esse beneficia, quæ ex Christi resurrectione ad nos redeant. Sed quemadmodum statim apparebit, quantum ad propositam quæstionem spectat, necesse est ut mortis Christi meritum interveniat, quod nos à morte prima resurgentes Deo acceptos reddat, sicque excitatos à mortuis in æternam vitam introducat.

S. Miror, te in Sacris Literis non mediocriter, ut quidem videtur, exercitatum, earum loquendi morem, quem ego fideliter expressi, non animadvertisse, & illum in meis verbis reprehendere ausum fuisse. Nam, si dicere, Christum ideo servatorem nostrum esse, quod resurgendo viam salutis nobis ostenderit, nimium frivolum est, quia resurrectio hominum salutem necessario, ut ais, non præsupponat; multo magis frivolum est id, quod Christus ipse dixit, dum ait, *Hæc est autem voluntas ejus, qui misit me patris, ut omne, quod dedit mihi, non perdatur ex eo, sed resuscitem illud in novissimo die.* Joh. 6. 39, quem loquendi modum ter deinde repetit eodem capite; videlicet ℣ſ.40, 44, & 54. Nam, si Christus, ut æternam vitam se daturum ostenderet iis, qui dati sibi fuerant à patre, satis habuit dixisse, se illos in extrema die illa excitaturum, cum tamen, quid post eorum resurrectionem futurum esset, aliunde non constaret, an scilicet exinde ad cœlum evolare deberent, an vero in tartara detrudi, aut iterum mori; multo magis Christi ipsius resurrectionem pro æterna ejus vita scribere mihi licuit: cum Christi resurrectionem eam fuisse sciamus, quam in cœlum ascensus, & immortalitas consecuta sit. Ut autem à mortuis resurrectionem simpliciter pro æterna ac beata vita passim in Sacris Literis usurpari aperte intelligas, vel saltem reminiscaris: præter supra scripta testimonia, hæc adjicere libuit,

libuit: *filii hujus seculi*, ait Dominus Jesus, *nubunt, & traduntur ad nuptias. Illi vero, qui digni habebuntur seculo illo, & resurrectione ex mortuis, neque nubunt, neque ducunt uxores. Neque enim ultra mori poterunt; aequales enim Angelis sunt; & filii sunt Dei, cum filii sint resurrectionis*, Luc. 20.35, & 36. Et Paulus ad Rom. 6.5. *Si enim complantati facti sumus similitudini mortis ejus, simul & resurrectionis erimus*: Et ad Phil. 3.10, *conformatus morti ejus; si quo modo pertingam ad resurrectionem mortuorum*: Et 1 Cor. 6. 14, *Deus vero & Dominum suscitavit, & nos suscitabit per potentiam suam*: Et posteriore ad eosdem Epist. cap. 4. 14. *Scientes, quoniam, qui suscitavit Jesum, & nos per Jesum suscitabit, & constituet vobiscum.* Quanquam non desunt, qui hoc loco de liberatione à periculis agi velint. Sed quid? Nonne idem Paulus toto capite 15, prioris ad Cor. resurrectionem ex mortuis pro aeterna beataque vita usurpat, seu pro resurrectione, quam aeterna ac beata vita consequatur? Quid autem aliud sibi volunt Apostoli, cum ita frequenter, ut legitur in Actis eorum, ipsorumque Epistolis, Dominum Jesum à Deo ex mortuis excitatum fuisse, testificantur atque contendunt, quam ad aeternam beatamque vitam ipsum fuisse evectum, immo supremam quoque potestatem fuisse consecutum? Id quod aperte constat ubique ex locorum circumstantiis; & ex eo etiam manifestum fit, quod aliquando id, quod prius ista ratione implicite dixerant, explicatius deinde affirmant. Ut videre est Act. 2. 33, & cap. 5.31, & cap. 13. 34. Eph. 1. 20. 1 Petr. 1. 2, & cap. 3. 22. Recte igitur, & secundum perpetuum Sacrae Scripturae loquendi morem, à me dictum est, Christum ex mortuis resurgendo salutis aeternae viam nobis manifeste ostendisse. Sumque in eo Paulum imitatus, qui ex Christi resurrectione resurrectionem nostram, aeternamque salutem manifeste colligit praedicto cap. 15. 1. ad Cor. & Petrum, qui priore Epistola cap. 1. 3, ita scribit: *Benedictus Deus & Pater Domini nostri Jesu Christi, qui, secundum misericordiam suam magnam, regeneravit nos in spem vivam per resurrectionem Jesu Christi ex mortuis, in haereditatem incorruptibilem & incontaminatam & immarcescibilem, conservatam in caelis in vos, qui in virtute Dei custodimini per fidem in salutem paratam revelari in tempore novissimo.* Tantae autem est efficacitatis ad confirmanda ea omnia, quae Christus nobis annunciaverat, & ad salutis viam nobis manifeste ostendendam, ejus resurrectio ex mortuis, ut Paulus non dubitaverit affirmare, eum, qui ore Jesum Dominum confessus fuerit, & corde crediderit, ipsum excitatum ex mortuis à Deo fuisse, servatum iri, ad Rom. 10. 9. Et ad Timotheum scribens, ut eum in fide stabiliret, & ad omnia munia Christi ministro digna obeunda alacrem redderet, satis habuerit illi dixisse, *Memor esto, Jesum Christum resurrexisse à mortuis ex semine David, secundum Evangelium meum*, 2 Tim. 2. 6. Quis enim posthac ei fidem habere recusaverit, cum tanto honore (id quod saepius ipse praedixerat) à Deo Patre suo eum decoratum viderit? Numquid potest falsus Propheta, vel minimi etiam mendacii auctor, postquam mortuus fuerit, resurgere, & vivum se conspiciendum iterum multis argumentis per multos dies praebere? Quod fecit Christus, Act. 1. 3. Quis non viam salutis, quam annunciavit, verissimam certissimamque esse videat, cum, rem sic se habere, in ipsius annunciantis persona perspiciat?

Caput igitur, & tanquam fundamentum totius fidei, & salutis nostrae in Christi persona est ipsius Jesu Christi resurrectio: praesertim in eum sensum accepta, quo illam nominare divini scriptores consueverunt, ut ante explicatum est. Quod vel ex eo manifeste apparet, quod Apostoli, post ipsum Christum in hoc praecipue, & potissimum sunt constituti, ut testes essent resurrectionis ejus: quam ipse non ab omnibus conspici, nec palam esse voluerat, sicut doctrinam, miracula, mortem, & vitae exemplum: ut fidei nostrae exercendae locus esset, & rebelles Judaei in sua caecitate, quemadmodum illis futurum saepe praedixerat, merito perirent. Vix enim fieri posse videtur, ut quis Jesum ex mortuis excitatum aut videat, aut credat, & ejus verbis fidem non adhibeat: & proinde à sceleribus suis ad serviendum Deo viventi, immortalitatis spe plenus, totum se non convertat; unde peccatorum veniam, & aeternam salutem consequatur. Hinc dictum est, Deum exaltasse Christum ad dandam poenitentiam Israëli, & peccatorum remissionem, Act. 5.31. Neque alia ratione intelligi debere videntur ea verba, quae sunt ad finem cap. 3, ejusdem libri: *Vobis primum Deus, suscitans filium suum, misit benedicentem vobis, in avertendo unoquoque à pravitatibus suis.* Hinc ipse Dominus Thomae, qui tum demum, resurrexisse eum credidit, cum eum vidit, ait, *Quia vidisti me Thoma credidisti. Beati, qui non viderint, & crediderint*, Joh. 20. 29. Testes inquam, potissimum fuere Apostoli, resurrectionis Jesu Christi constituti; ut patet ex eo, quod, cum sufficiendus esset aliquis in locum Judae, Iscariotae: oportuit quidem ex Petri consilio aliquem deligi ex iis, qui ab ipso Johannis baptismo, usque ad Jesu Christi in coelum ascensum, cum ipso fuissent, & omnia, quae dixerat, aut fecerat, quaeque ei contigerant, probe nosset, ac vidisset. Verumtamen, inquit Petrus, *Qui testis sit nobiscum resurrectionis ejus*, Act. 1. 22, aperte ostendens, quid potissimum testificari de Christo deberent, & quidnam in Christi persona fidei nostrae potissima causa esset. Et Act. 4. 33, Lucas Apostolicae praedicationis summam paucis complectens, ait de Apostolis, quod magna virtute darent testimonium resurrectionis Domini Jesu. Quocirca, cum postea Jesum Christum populo annunciarent, &, eum à Deo ex mortuis excitatum fuisse, affirmarent; addebant, *Cujus* (id est, *cujus rei*) *nos testes sumus*, Act. 2. 32, & cap. 3. 15, & cap. 5. 32, & cap. 13. 31.

Jesu Christi resurrectio Deo, qui ultimus & praecipuus actionum, & fidei nostrae finis, ac scopus esse debet, fidem habere, in eoque spem nostram collocare facit. Atque in hunc finem fuit Jesus Christus ab ipso Deo excitatus ex mortuis, & gloria donatus; ut manifeste scriptum est 1 Petr. 1. 21, quae fides nobis imputatur ad justitiam. Neque enim sine maxima causa scriptum est à Paulo, reputatum nobis iri ad justitiam, qui crediderimus in eum, qui suscitavit Jesum Dominum nostrum ex mortuis. Deum enim hac periphrasi idcirco designare voluit, ut ostenderet, quidnam nostrae fidei in Deum causa esset, Rom. 4. 24. Itaque quemadmodum Israëlitae maximum, cur Deo fidere possent, argumentum inde elicere poterant, quod ab eo ex Aegyptiaca servitute liberati essent, unde etiam se Jehovam Deum illorum ipse appellabat, qui eos ex servitute Aegypti liberasset; sic nos ex eo, quod Jesum Dominum & caput nostrum à Deo ex mortuis excitatum credimus, & à morte prorsus exemptum, unde Deus nos quoque ex mortuis excitasse, & in caelestibus una cum Christo collocasse, merito ab eodem Paulo dictus est, Eph. 2.6, optimam fidei nostrae in Deo collocandae causam habemus; & is nunc decentissime Deus noster, qui Jesum Dominum nostrum ex mortuis excitavit, esse dicitur.

Per resurrectionem Jesus Christus, ut ipse fateris, declaratus est potenter Dei filius, Rom. 1. 4. Act. 13. 33. Verum, qui credit, Jesum esse Christum Dei filium, vincit mundum, 1 Joh. 5. 5, & habet vitam aeternam, Joh. 20. 31. Siquidem fieri non potest, ut quis, Jesum, Dei filium carissimum, ac summa in coelo, & in terra potestate praeditum esse, agnoscat, & omnia vera esse non credat, quae ille dixit, in eoque salutis suae spem non collocet; unde, ut paullo ante vidimus, emendatio vitae, & porro delictorum venia, in qua hominis beatitudo consistit, Rom. 4. 7, Psal. 32. 1, necessario consequatur: quam sibi à Christo ipso datum iri confidat. Quocirca per Jesu Christi resurrectionem poenitentia, & peccatorum remissio non solum, ut supra dictum est, data populo sunt, sed etiam ipsius

Christi

Christi nomine universo mundo annunciata; quemadmodum ex sua resurrectione consecuturum ipse prædixerat, Luc. 24. 46. & 47. Per Jesu Christi resurrectionem fit, ut bonæ conscientiæ nostræ in Deum interrogationem, id est, quasi cum Deo stipulationem habere possimus, atque ea ratione servemur, 1 Petr. 3. 21. Nihil enim fictum, nihil non solidum esse potest in ejus hominis conscientia, nihil divinæ voluntati non consentaneum, qui Jesum sibi in eodem itinere præeuntem ad tantam gloriam pervenisse cognoscat. Quid plura? Per resurrectionem suam Jesus à Deo in vitæ principem, & servatorem exaltatus est, Act. 5. 31.

Quid ergo tibi in mentem venit, ut, Jesum Christum, ex mortuis resurgendo, in sui ipsius persona viam æternæ salutis nobis manifeste ostendisse, atque eo nomine servatorem esse, negares? Qui fit, ut multa beneficia ex Jesu Christi resurrectione ad nos redire agnoscas, & inter illa, quod nobis per ipsam æterna salus contigerit, numerandum non videas, aut, si vides, fateri nolis? Nonne tu ipse non tantum, ut modo vidimus, Jesum per resurrectionem Dei filium potenter declaratum esse, non inficiaris (quod, quale momentum ad salutem æternam nobis comparandam, habeat, exposuimus) sed eum quoque propter nostram justificationem resurrexisse, oblitum te minime esse, ostendis? Verum quid aliud est justificari, quam coram Deo pro justo haberi, & proinde ab æterna morte liberari, sempiternamque vitam, & salutem adipisci? Atqui, ut tua verba satis indicant, cum hæc omnia è longinquo quodammodo prospiceres, noluisti de Christi resurrectione disputationem ingredi. Quod tamen omnino facere debueras, si, ex ea salutis æternæ viam nobis manifeste non apparuisse, alia ratione, quam resurrectionis verbum præter id, quod in Sacris Literis fieri solet, interpretando, probare volebas. Quinetiam veritatis vi postremo victus, quasi tacite id concedendo, dixisti, quantum ad propositam quæstionem spectat, necesse esse, ut Christi meritum (de quo postea videbimus) interveniat, quod nos servet. Atque ita, respectu meæ conclusionis habito, uti prædixeras, tibi negare fas fuisse es forsitan arbitratus ea, quæ ipsa luce sunt clariora. Quanquam ego, ut verum fatear, in illis verbis, *Cum vitæ exemplo, tum à mortuis resurgendo*, quæ, ut recordari potes, ut tibi satisfacerem, meæ sententiæ exponendæ non satis præmeditatus addidi, id quod volebam perfecte non explicui; neque mihi ipsi satisfecisse, deinde animadverti: tametsi nihil nisi ipsissimam veritatem scripserim. Meorum enim verborum, quæ prius sic habebant, *Et in sua ipsius persona* (salutis æternæ viam) *manifeste ostenderit*, is erat sensus, ut, quoniam Dominus Jesus non solum ea omnia ipse fecisset, quæ cæteros facere jusserat, qui æternam salutem assequi vellent, sed etiam ipsemet exinde ad æternam salutem pervenisset: is manifeste eam, quam annunciaverat, æternæ salutis viam in sua ipsius persona nobis ostendisse, dicendus esset. Qui sensus illis sermonis particulis Cum, & Tum non satis feliciter exprimitur, ea siquidem dividunt, quæ conjungenda fuerant, & utrivis parti separatim id tribuunt, quod utrique simul tribuere animus erat. Veruntamen, ut dixi, non propterea quidquam à me dictum fuit, quemadmodum abunde me probasse spero, quod verissimum non sit. Et ex ejusmodi errore, Deo actiones nostras moderante, & ad suam gloriam convertente, factum est, ut totum hoc, quod præ manibus argumentum habemus, diligentius fuerit pertractatum: unde æternæ nostræ salutis ratio multo clarius elucescat. Sed ad reliqua pergamus.

CAPUT VI.

Probatur, refutatis Adversarii contrariis ratiocinationibus, Christum ideo servatorem nostrum & esse & nominari, quod ipse vitam æternam nobis daturus sit, cujus rei efficiendæ potestatem eum, ut hominem, & mediatorem habere demonstratur.

Subjungis igitur:

Postremo quod Christum ideo servatorum nostrum esse dicis, quia vitam æternam vel salutem ipse nobis daturus sit; non sic Christus, pace tua dixerim, à nobis servator est agnoscendus, sed aliud quidpiam in salutis istius dono considerandum est. Etsi enim verissimum est, Christum vitam æternam nobis daturum esse, ut patet ex Joh. 10, addendum est tamen, quando de eo, ut de servatore nostro, verba facimus, illum eam vitam æternam vel salutem nobis daturum esse, quam, ut servator & mediator, perfecta obedientia sua, eaque usque ad mortem crucis, nobis comparavit. Nam etsi ipsum servatoris nomen Deo non minus competat, quam Christo mediatori, qui non solum verus Deus est, sed & verus homo; tamen, cum de Christo, ut de servatore nostro, loquimur, non eodem modo eum servatorem agnoscimus, ut cum de Deo idem cum Prophetis & Apostolis dicimus: ut qui ineffabili potentia nobisque pro nobis patiens (quia Deus impassibilis est) nos servet, sed servatorem illum agnoscimus eo modo, quo mediator existens, inter Deum & nos, qui ab eo per peccata nostra separati eramus, plene & perfecte, pro nobis moriens sicque Dei justitiæ satisfaciens, Deum nobis reconciliaverit. Unde & salvi facti sumus. Et sane illud ipsum est, propter quod Christus servator noster esse agnoscitur: quia scilicet pro nobis moriens nos à morte redemerat, patrique reconciliaverit; quos nunquam redemisset, nisi debita nostra moriendo persolvisset: nec Deo reconciliasset, nisi divinæ ejus justitiæ, per quam peccatores damnari merebamur absolutissime satisfecisset; quos denique salutis eo pretio comparatæ participes non fecisset, nisi per fidem nobis justitiam suam communicasset: quæ non inhærens in nobis, sed tantum nobis ex dono Dei credentibus gratis imputata, nos Deo gratos reddat & coram ejus tribunali irreprehensibiles sistat. Et hæc quidem vera esse, jam ex Sacris Literis confirmabo.

Responsio.

Cum Christum, ob eam causam, quod æternam vitam ipse nobis daturus sit, servatorum nostrum esse, aperte negare non auderes; ut me tamen non recte locutum fuisse, ostenderes, ad id confugisti, ut diceres, alia ratione, quæ illius magis propria sit, eum servatorem esse, propter quam; non autem propter istam, quam ego ultimo loco afferebam, servator noster agnosci debeat. Atque ita tantisper, dum ea, quæ dicis, probes, ad me refellendum id pro concesso sumis, de quo inter nos præcipue disputatur. Admisces tamen interea quædam, quæ tibi fortassis probandi vim habere videantur. Et primum, quatenus conjectura assequi possum (tua enim verba, cum non appareat manifeste, utrum Dei nomen pro Deo indistincte, an pro patre tantum sumas, subobscura sunt) dicis, æternam vitam dare non esse proprium Christi, ut hominis, sed ut Dei, namque idem te affirmasse, probe memini, cum coram in mensa disputaremus. Verum, cum de Christo, ut de servatore loquimur, eum, ut mediatorem, hoc est, ut hominem, etiam considerari debere; alioqui non propria aliqua ratione servatorem futurum, sed ea tantum, quæ illi cum Deo communis est. Itaque, si probavero, Jesum Christum, ut hominem ac mediatorem, daturum nobis esse æternam vitam, & non minimi momenti id in salutis nostræ negotio esse ostendero: nihil penitus esse istæc tua ratio demonstrabitur.

Cer-

Certissimum est, Jesum Christum, ut hominem, omnem in cœlo, & in terra potestatem habere. Inquit enim ipse, postquam à mortuis resurrexerat, *Data est mihi omnis potestas in cælo, & in terra*, Matth. 28. 18. Deo autem nihil dari potest. Quare de se, ut homine & mediatore, eum illo in loco verba fecisse, manifestum est. Quod optime animadvertit Johannes Calvinus: qui inter alia, quæ in ejus loci explicatione præclare scripsit, hæc ad verbum dicit: *Meminerimus verò, quod Christus jure suo semper apud patrem habuit, hoc illi in carne nostra datum esse, vel ut clarius loquamur, in persona Mediatoris. Non enim æternam potentiam jactat, qua præditus fuit ante creatum mundum, sed quam nunc accepit, dum ordinatus fuit mundi Judex.* Hactenus Calvinus. Neminem autem esse arbitror, qui non videat, eum, qui omnem potestatem in cœlo, & in terra habeat, quatenus eam habet, eatenus etiam vitam æternam dare posse. Neque vero aliam ob caussam, ut recte paullo ante ibidem annotarat idem Calvinus, ea verba dixit Christus, quam, ut sui Apostoli inter cætera, quæ illis, ut facerent, mandaturus erat, vitam æternam ipsius nomine promittere auderent. Nam & in hunc ipsum finem, ut scilicet vitam æternam ipse dare posset, supremam illam potestatem datam sibi à patre fuisse testatur ipse Christus, sic eum inter orandum alloquens: *Sicut dedisti ei* (filio tuo) *potestatem omnis carnis, ut omne, quòd dedisti ei, det illis vitam æternam*, Joh. 17. 2. Præterea Paulus ad Phil. in initio 2. cap. aperte dicit, Jesum Christum propter obedientiam suam à Deo fuisse exaltatum, & datum illi fuisse ab eo nomen, quod est supra omne nomen, ut in nomine Jesu omne genu flectatur cœlestium, terrestrium, & infernorum. Hæc Christum, ut hominem, à Deo accepisse, & verba ipsa evidenter ostendunt (non enim, nisi ut homo, obediens esse potuit, neque propter obedientiam suam aliter, quam ut homo, quidquam consequi) & interpretes tum veteres (inter quos, si recte memini, præcipue Theodoretus) tum recentiores aperte fatentur. Sed qui nomen habet supra omne nomen, & cui omnium, etiam cœlestium, genua flecti debent, absurdum est dicere, huic mortem non obedire, &, cui sibi libuerit, eum vitam æternam dare non posse. Et quanquam hæc satis sunt, ut Christum, ut hominem & mediatorem, vitam æternam daturum esse constet; placet tamen certissimum adhuc ejusdem Pauli ad eosdem Philip. hujusce rei testimonium proferre: atque interim ejus loci verum sensum à paucis, quod sciam, animadversum manifestum facere. Sic igitur scriptum est ad finem cap. 3. ejusdem epistolæ. *Nostra enim conversatio in cælis est, unde etiam Salvatorem exspectamus Dominum Jesum Christum, qui transfigurabit corpus nostrum humile, ut conforme fiat corpori suo glorioso, secundum illam efficaciam, qua potest etiam subjicere sibi omnia.* Hæc postrema verba perspicue demonstrant, Jesum Christum hanc potestatem corpora nostra gloria & immortalitate donandi, ut hominem, habere. Nam, ut homo, potestatem à Deo consequutus est omnia sibi subjiciendi. Deus enim non dicitur habere potestatem subjiciendi sibi omnia, sed ea subjecta habere; quæ tamen pro sua benignitate humanæ etiam naturæ nostræ in Christo & per Christum caput nostrum subjicere tandem decrevit. Quod enim scriptum est, eum sub Christi pedibus omnia subjecisse, 1 Cor. 15. 27. Eph. 1. vers. 22. Hebr. 2. 8. id non eam vim habet, ut vere illi omnia jam subjecta esse credamus, sed illum sibi omnia subjiciendi potestatem à Deo fuisse consecutum. Quod tunc demum fiet, cum mortem ultimum hostem, suos ex mortuis excitando, & immortalitate æternaque vita donando, destruet ac penitus superabit. Hæc, quæ dico, verissima esse, confirmat idem Pauli locus 1 ad Cor. 15, si præcedentia verba legantur. Ait enim: *Nam sicut per Adam omnes moriuntur, ita & per Christum omnes vivificabuntur. Unusquisque autem in proprio ordine primitiæ Christus; deinde ii, qui sunt Christi in adventu ipsius. Deinde finis: cum tradiderit regnum Deo & Patri: cum aboleverit omnem principatum, & omnem potestatem, ac virtutem. Nam oportet eum regnare, donec posuerit omnes inimicos sub pedes suos. Novissimus hostis aboletur mors. Nam omnia subjecit sub pedibus illius.* Vides, quo sensu dixerit Paulus, omnia Deum subjecisse sub Christi pedibus, quia scilicet omnia tandem potestate sibi à Deo tradita suis pedibus subjiciet Christus. Idem aperte probatur loco supra dicto ad Hebr. cap. 2, sic enim ibi scriptum est: *Testatus est autem in quodam loco* (*Psal.* 8. 4,) *quis dicens. Quid est homo, quòd memor es ejus; aut filius hominis, quoniam visitas eum? Minuisti eum paulò minus ab angelis: gloria & honore coronasti eum; & constituisti eum super opera manuum tuarum. Omnia subjecisti sub pedibus ejus. In eo enim, quòd omnia ei subjecit, nihil omisit non subjectum ei. Nunc autem nondum videmus illi omnia esse subjecta.* Si igitur nondum omnia sunt illi subjecta, patet, quid sibi velint ea verba, Deum omnia sub pedibus ejus subjecisse, Potestatem scilicet sibi ea subjiciendi illi dedisse. Idem comprobant verba Psal. 110. *Dixit Jehova Domino meo, sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.* Quæ verba à Petro, ad Jesum Christum à mortuis excitatum, & in cœlis ad dextram Dei sedentem pertinere, dicuntur, Actor. 2. 35. & ab auctore epist. ad Hebr. illi ipsi sic accommodantur, cap. 10. 13: *Hic autem, unam pro peccatis offerens hostiam, in sempiternum sedet in dextera Dei; de cætero exspectans, donec ponantur inimici ejus scabellum pedum ejus.* Vidimus, Jesum Christum, ut hominem, potestatem habere, quam à Deo accepit, subjiciendi sibi omnia. Vidimus etiam, inter cætera, quæ sibi subjecturus tandem est, mortem recenseri, & quidem tanquam hostem omnium potentissimum, quippe qui ultimo loco subjiciendus, ac destruendus dicatur. Cui igitur dubium esse potest, cum idem Paulus, qui hæc dicit, scribit, Jesum Christum redditurum esse humilia corpora nostra, immortalia & similia corpori suo glorioso, secundum illam efficaciam, qua potest sibi subjicere omnia, eum potestatem hanc illi concessam intelligere? Cujus mentionem fecit, ne aliquis eum homini Christo nimium tribuere suspicaretur, & interim ad nos in Christi fide confirmandos, illum vere, ut hominem, potestate nos à mortuis excitandi, & æterna gloria donandi præditum esse, apertissime doceret. Neque enim parum refert, nos, qui Christo fidem habemus, & ejus præceptis obedimus, scire, eum ipsum, qui vindicem, & assertorem nostrum se constituit, potestatem habere ea bona omnia nobis largiendi, quæ sibi obedientibus ita constanter promisit. Præsertim cum eam viam ipse prior ingressus, quam nos tenere jussit, omnia mala expertus sit, quæ nobis, dum per eam gradimur, & illum sequimur, aut eveniunt, aut certe evenire possunt; adeo ut tanquam nostri mali non ignarus misereri nostrûm vere possit, & nobis miseris succurrere didicerit. Scriptum est enim in hanc eandem sententiam, oportuisse eum per omnia fratribus similem fieri, ut esset misericors, & fidelis pontifex in iis, quæ apud Deum, ad expiandum peccata populi. Nam propterea quod & ipsi contigit tentatum esse, posse eum iis etiam, qui tentantur, auxiliari, Hebr. 2. 17 & 18. Atque idem auctor cap. 4. 14 ait, *Habentes ergò pontificem magnum qui penetravit cælos, Jesum filium Dei, teneamus confessionem. Non enim habemus pontificem, qui non possit compati infirmitatibus nostris, sed tentatum per omnia juxta similitudinem, absque peccato.* O admirabilem Dei bonitatem atque sapientiam! Non satis illi fuit, nos hostes suos, ac desertores, scelerum nostrorum gratuita venia, & vitæ æternæ amplissimo promisso ad se iterum recipere, atque convertere; nisi etiam ipsius vitæ æternæ nobis largiendæ potestatem fratri nostro, & tantæ salutis duci ac principi à se constituto, quem per afflictiones perfectum reddidit, plenissimam concederet: & illi ipsi, quia homo est Joh. 5. 22. & 27, & nostri similis, nostrasque infirmitates expertus fuit, nos judicandi auctoritatem, quasi ea seipsum privans, omnem prorsus daret: eaque ratione spem nostram mirifice aleret, atque foveret.

Potuisti, ni fallor, ex iis, quæ à me dicta sunt, intelligere, non modo Jesum Christum, ut hominem & mediatorem, æternam vitam nobis daturum esse, verum etiam, id in salutis nostræ negotio magnum pondus habere. Ex quo planum fit, rationem tuam, qua, Christum eo nomine proprie servatorem nostrum non esse, probare tentabas, nullius, ut prædixeram, esse momenti. Nec vero te moveat, quod Christi hæc nos servandi ratio ab ea, quæ propria Dei est, non differat. Nam, si parumper ab inveterata opinione mentis oculos removeris: videbis, quemadmodum Deus fons est, origo, & caussa omnis salutis, nam fine eo non est servator, Esa. 43. 11. & præter eum nemo servat, Ose. 13. 4. ita neminem nos servare posse, nisi ea ratione, qua Deus ipse servat, & tanquam ministrum, atque instrumentum, quo Deus ad salutem nobis conferendam utatur. Nec idcirco tamen is, per quem Dei potentia servamur, servatoris nomen non meretur. Nam Othoniel, cujus opera Deus ad servandum Israelem, ac liberandum de manu Chusan-risataim Mesopotamiæ regis usus fuerat, servator à Jehova excitatus dictus est Judic. cap. 3. 9. Jehoas quoque filius Jehoachas, per quem Deus Israelem ex servitute Syrorum asseruit, ut habetur, 2 Reg. cap. 13 ad finem, eodem cap. vs. 5. servator à Jehova datus appellatur. Præterea ii omnes, quorum ministerio Deus populum suum sæpius de hostium potestate exemerat, & servasse dicuntur, & servatores ab ipso dati nominantur Nehem. cap. 9. 27. Quare Stephanus non dubitavit Mosem principem, & redemptorem à Deo missum appellare, Act. 7. 35. Quod si isti, quia præfinitam & temporariam potestatem salutis caducæ imperfectæ ac brevissimæ conferendæ à Deo adepti fuerant, servatores sunt dicti; quanto magis homo Christus Jesus, qui nullis limitibus circumscriptam & perpetuam potestatem homines sibi obtemperantes stabili æterna omnibusque numeris absolutissima salute donandi ab eo est consecutus, servator humani generis ob hanc ipsam caussam appellandus est? Eum vero non minus, quam cæteros, quatenus in mediatoris persona servator noster est, à Deo missum, datum, & excitatum fuisse, te ambigere non credo. Sed si forcassis adhuc hæsitas, lege, quæ scripta sunt Esai. 19. 20, & cap. 49. 6. Luc. 1. 69. Joh. 3. 16, & 17, & cap. 6. 32, Act. 5. 31, & cap. 13. 23. 1 Joh. 4. 14.

CAPUT. VII.

Respondetur rationi ex nomine Mediatoris Christo attributo ductæ; & ostenditur eo nomine nullam divinæ justitiæ exhibitam satisfactionem, sed nec ullam iræ Dei placationem significari.

NUnc cætera, quibus vel tacite, vel aperte, antequam ad Sacrarum Literarum testimonia ipsa nominatim proferenda te converteras, id, quod sumpseras, & de quo potissimum inter nos instituta disputatio est, confirmare niteris perpendamus. Ea autem hæc esse videntur, Christum Mediatorem esse, Ergo medium se inter Deum, & homines posuisse, & pro nobis morientem divinæ justitiæ plene & perfecte satisfecisse, Deumque nobis reconciliasse: Christum nos redemisse, Ergo necessario debita nostra persolvisse; Christum nos Deo reconciliasse, Ergo divinæ justitiæ, per quam peccatores damnari merebamur, absolutissime satisfecisse. Injicis mentionem insuper perfectæ obedientiæ Christi, qua nobis æternam vitam, vel salutem comparaverit, quorum verborum, quatenus vel ipsa vel ipsis valde similia in Sacris Literis reperiuntur, quæ vera sit sententia, & quam ab ea, in quam tu ea accipis, aliena, per ea, quæ postea dicentur, dilucide apparebit. Quæ vero addis de Christi justitia nobis per fidem imputata, ea si attingere mihi visum fuerit, infra suo loco, ubi ipsius Christi, quam tu asseris, satisfactionem nobis per fidem imputari, Sacræ Scripturæ auctoritate probare conaris, à me examinabuntur. Redemptionis etiam, seu Redimendi vocabulum mox in proxime sequentibus verbis tuis, & divinarum literarum à te prolatis testimoniis perpendendis convenientius multo excutietur. Quare de Mediatoris, & Reconciliationis vocabulis, deque eorum vi, cum infra ipsorum mentionem non facias, nunc videamus.

Et primum, quod attinet ad Mediatoris vocem, video te non minus quam cæteros, in eo deceptum fuisse, quod persuasum penitus habueris, mediatorem non dici, nisi qui duos inter se invicem dissidentes componat, & alterum alteri conciliet: vel saltem hanc esse hujus vocabuli præcipuam significationem. Quod si aliquanto cautior in fide hominibus adhibenda fuisses, & diligenter in re ipsa perscrutanda versatus esses: eo te judicii acumine esse, plane agnosco, ut, quin errorem hunc non minus, quam ego, & nonnulli etiam ante me fecerint, animadversurus fuisses prorsus non dubitem. Vidisses enim manifeste, Mediatoris seu μεσίτου nomen in Sacris Literis nihil aliud significare, quam eum, qui medius quidem inter duos sit, hoc est inter Deum, & hominem: non tamen qui Deum iratum homini placet: sed quo Deus, ut internuncio atque interprete, ad fœdera sua cum hominibus pangenda & sanciendā utatur: & per quem illi ad ipsum, ejus voluntatis cognitione instructi, accedere possint. Hæc ita se habere, ex omnibus locis, ubi hæc vox apud Sacros Scriptores reperitur, constare potest, & ex iis, quæ inde efficacissima argumenta duci possunt.

Primum igitur hæc vox reperitur apud Paulum in Epist. ad Gal. cap. 3. 19. hoc pacto: *Quid igitur Lex? Propter transgressiones fuit adjecta, donec veniret semen, cui promissum fuerat, ordinata per angelos in manu mediatoris. Mediator autem unius non est; Deus autem unus est.* Ex his verbis aperte intelligi potest, Mediatoris vocem non Dei, & hominum invicem dissidentium pacificatorem (ut sic loquar) significare: sed, ut recte in interpretatione ejus loci, hac in parte scribit Joh. Calvinus, internuncium, in Lege scilicet promulganda; qua de re ibi, non autem de pacificatione aliqua, expresse agitur. Unde factum est, ut non pauci ex iis, qui nostra memoria novas Novi Fœderis è Græca in Latinam linguam versiones edidere, hoc loco Græcam vocem μεσίτου non Mediatoris, ut alibi, sed vel Internuncii, vel Intercessoris voce reddiderint: clare perspicientes, non posse hic significationem, quam vocis Mediatoris propriam esse opinabantur, conservari. Sed satius fuisset, vocem illam ubique eodem modo interpretari; ut qui Græce nesciunt, propter quos hujusmodi versiones fiunt, proprium & ipsi judicium in ejus vi percipiendā, ex locorum collatione, adhibere possent. Quid quod satis aperte in prædictis verbis Moses Mediator appellatur? Cujus proprium officium non quidem Deum hominibus placandi fuit, sed ejus nomine cum populo Israelitico vetus illud fœdus sanciendi; atque is fuit, per quem populus ille quotidie divinæ voluntatis admonebatur, & ad Deum accedere ea ratione poterat. Scio, non deesse complures, qui, veritate ipsa licet omnino reclamante, de Christo ea verba dicta fuisse velint. Sed ne longior sim, ut eos insigniter decipi agnoscas, vide quæ doctissime & accuratissime in hunc locum scripsit & annotavit Theodorus Beza, cujus verbis illud tantum addo; quod Moses mediator inter Deum & populum Israeliticum fuerit, & quomodo, aperte probari non solum loco illo appositissimo Deut. 5. 5, quem ipse attulit, sed etiam Levit. cap. 26 ad finem, ubi hujus Paulini loci perspicua interpretatio habetur. Scriptum est enim ibi; *Hæc sunt judicia atque præcepta, & leges, quas dedit Jehova inter se, & filios Israël in monte Sinai per manum Mosis.*

Præterea vox hæc Mediatoris reperitur apud eundem Paulum 1 Tim. 2. 5, in his verbis, *Hoc enim bonum est, & acceptum coram salvatore nostro Deo; qui omnes homines vult salvos fieri, & ad agnitionem veritatis venire. Unus enim Deus, unus & mediator Dei, & hominum*

homo Christus Jesus. Ex hoc autem loco demonstrari putant plerique, Mediatoris nomen proprie pacificatorem declarare: & Christo idcirco tributum fuisse, quod Deum, qui hominibus iratus esset, sua morte illis placatum reddiderit. Subjicit enim statim Apostolus, *qui dedit semetipsum pretium redemptionis pro omnibus.* Ecce, ajunt, quam ob caussam Christus est Mediator. Nempe quia Deo morte sua solvit id omne, quod nos illi debeamus; & hac ratione nobis illius iram placavit. Sic enim explanari omnino debere credunt ea verba, *dedit semetipsum pretium redemptionis pro omnibus.* Quodsi eum non esse horum verborum sensum probavero, ut paullo post faciam, cum testimonia àte prolata excutientur: vana prorsus profecto fuerit illorum argumentatio. Interim tamen dico, istorum etiam interpretatione admissa, non continuo sequi, Mediatoris vocabulum id sua vi significare, quod ipsi credunt: sed ex accidente, propter loci circumstantias: Quinimmo nihil prohibere, quo minus ibi quoque significationem, quam ego ex cæterorum locorum collatione illi tribuo, retinere possit. Neque enim ullo modo constat, Paulum illis verbis exponere voluisse, quo sensu Christum Mediatorem appellasset. Sed potius videtur, præter id, quod eum unius Dei, & hominum unicum internuncium esse dixisset, voluisse addere, ut sententiam suam, de qua ibi agebatur, plenius confirmaret, non impendisse illum vitam suam pro liberatione unius aut alterius hominis, unius aut alterius generis personarum: sed pro cunctis indistincte mortuum fuisse. Quod aliud profecto est, quam internuncium esse, licet (communi, ut dixi, illorum verborum explanatione retenta) ad ea exequenda fuerit additum, unde salutem nostram, & Dei pacificationem pendere is prius annunciasset. Internuncium vero, non autem Pacificatorem hoc etiam loco Mediatoris nomine significari, argumento esse potest, quod, antequam Mediatoris mentio fiat, nihil prorsus dictum fuit de Dei ira adversus hominum scelera; nihil, quare de pacificatione aliqua agendum postea esset, narratum prius, sive conclusum fuerat; nihil denique præcesserat, cur de Christo, ut Pacificatore mentio injicienda esset. Sed contra de Dei bonitate, & clementia, qua humanum genus complexus fuerat, & omnes sine discrimine ad salutem, & veritatis agnitionem invitaverat, aperte locutus fuerat Apostolus. Unde merito internuncii mentio, qui Christus est, injecta fuit; cum non nisi per aliquem internuncium Dei voluntas hominibus generatim patefieri soleat, & hunc, non minus, quam Deus unus sit, unum tantummodo fuisse dixit; ut omnibus hominibus idem prorsus Dei nomine nunciatum atque oblatum esse persuaderet. Confirmatur hoc per verba illa, quæ postmodum addit, *testimonium temporibus suis*; quæ supra eam vim habere diximus, ut ostendant, per Jesum Christum plenam Dei erga homines benevolentiæ fidem factam fuisse. Atque hanc interpretationem, quæ verissima est, affert ad finem eorum, quæ in huc locum annotavit, Theodorus Beza; & ego ipsius verbis eam expressi. Quæ interpretatio nemo non videt, quam apposite ad Internuncii appellationem, quæ antegressa fuerit accommodetur, post Pacificatoris autem, quam dure, & coacte consequatur.

Tres loci adhuc sunt in Divinis Litteris, ubi nomen Mediatoris legitur, atque ii omnes in una epistola ad Heb. qui cum ejusdem fere sint formæ, eos simul afferemus, simulque examinabimus. Primus locus est cap. 8. 6. *Nunc verò excellentius sortitus est ministerium, quanto & præstantioris est fœderis Mediator, quod in præstantioribus promissionibus sancitum est.* Secundus est cap. 9. vers. 15. *Et ideo novi Testamenti Mediator est; ut, morte intercedente in redemptionem earum prævaricationum, quæ erant sub priore testamento, promissionem accipiant, qui vocati sunt, æternæ hæreditatis. Ubi enim testamentum est, mors necesse est intercedat testatoris.* Tertius est cap. 12. 24. *Et* (accessistis) *fœderis novi Mediatorem Jesum*, &c. quem locum supra attigi, & quæ recitare nunc omisi, sequentia verba, perspicue, & vere, ni fallor, explicavi. Jam vero in hisce tribus locis de veritate significationis, quam ego vocabulo Mediatoris tribuo, non secus apparet, ac de recepta significatione vehementer propter ipsos dubitari saltem debet. Primum enim Jesus Christus in eis novi & præstantioris fœderis, seu testamenti Mediator esse dicitur, quod sane ad Deum nobis placandum non pertinet, sed ad fœdus ipsum, de quo agitur, Dei nomine nobiscum pangendum, atque sanciendum. Deinde epitheta illa Novi, & Præstantioris satis ostendunt, non solum aliud fœdus, quod antiquum appellari possit, & deterius sit, antecessisse: sed illius non minus, quam hujus, aliquem mediatorem extitisse. Is autem, ut supra vidimus, Moses fuit; qui ferme invitus, ac tantum non coactus, ab ipso Deo, qui promissa patribus præstare volebat, ad ejusmodi munus delectus fuit; ut videre est Exod. cap. 4. tantum abest, ut Deum, in fœdere illo pangendo ac sanciendo, Israëli placaverit, aut conciliaverit. Postremo illa eadem epitheta, & id, quod expressius additur, Ideo fœdus, cujus Jesus Christus Mediator est excellentius esse, quia in præstantioribus promissionibus sancitum fuerit, nullam in istarum mediationum (ut ita dicam) modo differentiam esse tacite indicant, quæ aliquod momentum habeat: sed differre eas tantummodo, quatenus posterior excellentioris fœderis fuit, & præstantiora promissa continentis, quam prior.

Quod si dicas, in hisce tribus locis Christum non dici simpliciter Mediatorem, sive Dei, & hominum Mediatorem, sed novi & excellentioris fœderis Mediatorem, quare non mirum sit, si in eis Pacificatoris significatio locum non habet.

Respondeo primum, satis esse ex his locis constare, Mediatoris nomen ex vi ipsius verbi id non significare, quod vulgo creditur. Alioqui scriptor ille eo recte ibi usus non fuisset, ubi nec fœdus ipsum, cujus dicit fuisse Mediatorem Jesum, cum hominibus, nec homines, ad quos illud pertinebat, cum ipso fœdere placandi essent. Præterea, an non in loco illo Pauli ad Gal. 3. 19, ubi verbum Mediator internuncium significare, etiam ii, qui illud ad Christum libentius, quam ad Mosem referunt, ex quibus est Joh. Calvinus, omnino contendunt, Mediatoris nomen simpliciter ponitur, deinde etiam additur, *Mediator unius non est, Deus autem unus est?* An non Moses loco illo Deut. 5. 5. se stetisse inter Jehovam dicit, & populum, ut annunciaret illis Jehovæ verbum? Ex quibus omnibus intelligi par est, eum, qui fœderis, aut verborum, & sermonis alicujus internuncius sit, non modo Mediatorem simpliciter dici, verum etiam Mediatorem illius, cujus nomine, & eorum, quibuscum fœdus pangit, aut loquitur: & idcirco in unico illo loco 1 ad Tim. 2. 5, ubi Jesus Christus Dei, & hominum Mediator esse dicitur, non ideo id factum esse, quia Deum hominibus placaverit, sed quia novum & æternum fœdus cum humano genere ipse Dei nomine pepigerit, ac sanxerit, & omnem Dei voluntatem, unde ad ipsum Deum est accessus, hominibus patefecerit.

Videor mihi satis probasse, Mediatoris appellationem, qua Dominus Jesus merito insignitur, nihil commune habere cum divinæ iræ placatione: immo Dei benignitatem præcedentem, eamque quod ad ipsum Deum attinet, omnibus jam numeris absolutam, & ad quam promerendam nulla re sit opus, in ea contineri, non obscure demonstrasse. Si enim, ut vidimus, significat, eum Dei nomine nobiscum fœdus pepigisse, an non manifestum est, oportuisse Deum, antequam is ipsius jussu Mediatoris officio fungeretur, jam placatissimum esse? Non enim mittunt principes internuncios suos ad fœdera cum rebellibus pangenda, ni prius ex animo illis omnem rebellionem condonaverint & jam illis vere placati sint, nec aliud præterea ad pacem cum eis stabiliendam requiratur, quam, ut fœderis conditiones illi velint accipere. Quod ut manifestius

in Dei persona, & nostrum fiat, expendamus, obsecro, quale sit fœdus, quod is nobiscum per Christum pepigit, quemadmodum multo ante per Prophetam Hieremiam se facturum prædixerat. *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & consummabo super domum Israël, & super domum Juda fœdus novum, non secundum fœdus, quod feci patribus eorum in die, qua apprehendi manum eorum, ut educerem illos de terra Ægypti; quoniam ipsi non permanserunt in fœdere meo: & ego neglexi eos, dicit Dominus. Quia hoc est fœdus, quod disponam domui Israël post dies illos, dicit Dominus, dando leges meas in mentem eorum; & in corde eorum inscribam eas, & ero eis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum. Et non docebit quisque proximum suum, & unusquisque fratrem suum, dicens, Cognosce Dominum, quoniam omnes scient me à minore eorum usque ad majorem eorum; quia propitius ero injustitiis eorum; & peccatorum illorum, & iniquitatum illorum non recordabor amplius*, Hebr. 8. Hier. 31. En quam liberale, quamque augustum fœdus Jesus Christus Dei nomine nobiscum pepigit. Num cuiquam in mentem venire potest, Deum adhuc nobis fuisse iratum, cum ei mandavit, ut illud pangeret? Num potest quisquam sine maxima Dei injuria vel cogitare quidem, illum, dum se ita clementem profitetur, dum se ita munificum esse prædicat, adeo nobis infensum fuisse, ut aliquo, qui nobis eum conciliaret, & ejus vindictam, quæ jam jam nostris cervicibus immineret, à nobis opera sua, ac meritis, & gratia apud ipsum repelleret, opus fuerit? adeo sui juris renacem fuisse, idque persequi voluisse, ut non nisi plenissima scelerum nostrorum satisfactione accepta, nobis supplicium lege sua statutum condonare voluerit? Sed de hac re latius infra. Satis nunc fuerit, Christum, ut Mediatorem, Dei iram nobis non placasse, nedum divinæ justitiæ pro peccatis nostris plene satisfecisse, & divinorum testimoniorum auctoritate, & validissimis, nisi vehementer fallor, rationibus manifestum fecisse. Quamvis enim in hac disputatione concedi alioqui possit, Christum Dei iram placasse, cum inde non continuo sequatur, ipsum pro peccatis nostris ejus justitiæ satisfecisse, volui tamen omnem penitus, propter Mediatoris appellationem Christo attributam, de veritate dubitandi occasionem præcidere.

CAP. VIII.

Refutatur ratio ducta ex reconciliatione nostra cum Deo per Christum facta, ac docetur; nullo modo inde consequi, quod Christus ira Dei, pro nobis satisfecerit eamque placaverit; & brevi ad hoc & superius caput appendice addita, tota hac disputatio de Socini sententia a Coveto impugnata concluditur.

IGitur ad reconciliationem nostram cum Deo per Christum factam examinandam deveniamus: ex qua necessario colligi putas, ipsum Christum divinæ justitiæ, per quam peccatores damnari mereremur absolutissime satisfecisse. Atque primo illud considerandum videtur, quod tu, sicut vere credis, & scribis, ita fortassis non in sententia solum, verum etiam in verbis Sacræ Scripturæ extare putas, Christum nobis Deum reconciliasse; cum tamen id nusquam scriptum extet: sed tantummodo, vel nos simpliciter per Christum, sive per mortem Christi reconciliatos, vel Deo reconciliatos fuisse. Quod qualem vim habeat, ut perspicue intelligere possimus, non secus atque in Mediatoris voce fecimus, omnia divinarum litterarum testimonia, ubi reconciliationis per Christum factæ mentio fiat, diligenter examinemus. Ea autem omnia sunt apud unum Paulum.

Primus igitur occurrit locus ille ad Rom. cap. 5. 10. *Si enim, cum inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortem Filii ejus: multo magis, reconciliati, salvi erimus in vita ipsius.* In his verbis, ut præcedentia verba demonstrant, de Dei charitate, & de firma spe, quam in eo in mediis calamitatibus collocare possimus, & debeamus, manifeste agitur. Dixerat enim prius: *Commendat autem charitatem suam Deus in nobis, quoniam cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est. Multo igitur magis nunc, justificati in sanguine ipsius salvi erimus, ab ira per ipsum. Si enim*, &c. Et paullo superius calamitatum, in quibus propter hanc Dei eximiam charitatem gloriari possimus, mentionem fecerat. De reconciliatione igitur, quam Deus clementissimus per Christum fecerit, aperte loquitur Paulus; qua nos, qui inimici illius eramus, et reconciliati sumus, hoc est, ad eum conversi, ejus amici evasimus. Itaque sic argumentatur Apostolus: Si Deus, cum adhuc essemus peccatores, & ab ipso aversi cum eo bellum quodammodo gereremus, tanta nos charitate complexus est, ut unigenam Filium suum, ut sibi nos reconciliaret, & duritiem animi nostri emolliret, atque adeo amicos suos faceret, morti tradere voluerit: quanto magis nunc, cum jam, peccatis relictis, ad ipsum conversi ipsique reconciliati simus, nos charitate prosequetur, & per viventem filium suum, quem amplius mori non est opus, nos servabit, & à morte æterna, quemadmodum, scilicet, per eum nobis pollicitus est, omnino vindicabit? Atque ita hunc locum elegantissime inter cæteros veteres theologos interpretatur Joh. Chrysostomus. Hac autem interpretatione, quæ sola, ut statim apparebit, vera est, retenta, jam constat, Reconciliandi verbum hoc loco non divinæ alicui justitiæ satisfaciendi vim habere, sed nostram tantummodo ad Deum conversionem, quam ipse procuravit, atque hac ratione cum eo renovatam, vel potius initam amicitiam, significare. Nam, quod non pauci prima verborum facie decepti, atque ad ea, quæ præcesserant non animadvertentes (quorum hic exactior quidem & concinnior ratio affertur, sed ita tamen, ut ταυτολογία quædam commissa esse videatur) hoc loco de potentia Dei per mortem, & vitam Christi, seu de potentia ipsius mortis, & vitæ Christi in nobis servandis agi putant: id ab omni veritate alienissimum est. Primum enim, ut vidimus, non de ulla potentia, sed de Dei charitate verba fiunt. Cur igitur Dei potentiam Paulus hic in dubium revocaret, ubi de ejus voluntate tantum disputat? Præterea quænam vis hujus argumenti fuisset? Si Deus nos per mortem Filii sui reconciliare sibi potuit: multo magis servare poterit per ejus vitam: vel, si Filii ejus mors nos illi reconciliare potuit: multo magis ejusdem vita vim nos servandi habebit. Nulla profecto præsertim si reconciliationem illam, ut fere isti faciunt, divinæ justitiæ exhibitam satisfactionem intelligas. Neque enim Christi vita ad nos servandos, quam mors ad divinæ illi justitiæ satisfaciendum, vel simpliciter ad salutem nobis comparandam, potentior dici potest. Simpliciter quidem dici non potest, cùm diverso modo servent; hæc scilicet (ut quidem illi credunt) divinæ justitiæ satisfaciendo: illa vero, vitam conferendo. Quare comparatio simpliciter inter eas fieri nequit. Quod si ex eo, quod divinæ justitiæ satisfiat, vitæ collationem (ut ita dicam) consequi necessario dicas, jam mors vita potentior in salute danda apparebit. Vita enim effectus ipsius salutis ministra tantum dicetur: mors autem salutis ipsius caussa. In diverso autem illo servandi modo vitam morte potentiorem dicere, ridiculum est; cum potius mors vitâ potentior ea ratione dici debeat. Si enim morte sua, ut ipsi autumant, Christus, quicquid nos Deo debebamus, plenissime persolvit, quis non videat, qualem potentiam ad divinæ isti justitiæ pro nobis satisfaciendum illa habeat? Quod vero Christi vita nobis vitam conferat, nihil est, nisi aliud dicatur, quod fateri cogat. Posset enim fieri, ut Christus viveret, & quidem in æternum, ut certe vivit: nec tamen potestatem nos servandi haberet, id est, æterna vita donandi. Cæterum, si de charitate Dei, non autem de vitæ, & mortis Christi potentia ad nos illi reconciliandos, & servandos hic agi fatearis quidem: sed tamen hunc hujus loci sensum esse dicas, videlicet si Deus, cum ipsius

inimic?

nimici essemus, ut divinæ suæ justitiæ satisfieret, filium suum morti tradidit, multo magis nunc ea satisfactione sibi reconciliatos per viventem eundem filium suum nos servabit: Vide primum, quantum Dei charitas, quam summis laudibus extollere curat Apostolus, hac interpretatione minueretur, quæ Deum suum jus tanto rigore persequi voluisse complectitur; vel saltem quam non apposite ejusmodi satisfactionis, quæ reticeri potuisset, hoc loco mentio fieret. Deinde considera, istam interpretationem id sumere, de quo inter nos ambigitur, & cujus in Pauli verbis nullum apparet vestigium: in ea autem, quam ex doctissimorum virorum mente attuli, nihil tale contingere, nihil absurdi posse animadverti. Longior fui in his Pauli verbis explanandis, quamvis ea, ut postmodum constabit, nulla ratione tuam sententiam juvare possint, ut oblata occasione, illustri in primis loco germanum sensum restituerem, & ab obscuris quorundam interpretationibus in lucem quodammodo revocarem. Nunc ad alia Paulina loca excutienda nos convertamus.

Statim igitur post verba jam examinata hæc consequuntur: *Non solum autem; Sed & gloriamur in Deo per Dominum nostrum Jesum Christum, per quem nunc reconciliationem accepimus.* Jam vero, si, ut visum est, in superioribus verbis, ubi hujus reconciliationis fit mentio, de aliqua divinæ justitiæ exhibita satisfactione non agitur: hic quoque non agi manifestum est. Quod si ex iis, quæ deinde addit Paulus de Christi, & Adami collatione, aliquis colligi posse credat, reconciliationem hanc nihil aliud esse, quam Christi meritis erga Deum partam nobis cum ipso Deo amicitiam: is quanto in errore versetur, & qui adhuc restant Pauli loci examinandi demonstrabunt, & nos, Deo dante, infra, ubi de Christi nobis, ut tu credis, imputata justitia agendum erit, planum faciemus.

Sequitur locus ille celeberrimus 2 ad Cor. cap. 5. ad finem; ubi de reconciliatione per Christum facta multis verbis agit Apostolus; ex quibus veritas manifestissime elucescit. Ait enim, *Proinde si quis* [*est*] *in Christo, nova creatura* [*est.*] *Vetera præterierunt; ecce nova facta sunt omnia. Omnia autem ex Deo, qui reconciliavit nos sibi per Jesum Christum, deditque nobis ministerium reconciliationis. Quandoquidem Deus erat in Christo, mundum reconcilians sibi, non imputans eis peccata ipsorum. Et posuit in nobis sermonem reconciliationis. Pro Christo ergo legatione fungimur, tanquam Deo exhortante per nos. Rogamus pro Christo, reconciliamini Deo. Eum enim, qui non noverat peccatum, pro nobis peccatum fecit, ut nos efficeremur justitia Dei in illo.* Ex his verbis liquet primum, ipsum Deum fuisse, qui nos per Christum sibi reconciliavit, id enim bis manifeste dicitur: & idcirco reconciliationem per Christum factam non Dei erga nos placationem, sed nostri erga illum conversionem, unde stabilis cum eo amicitia consecuta fuerit, significare; & tantum abesse ut in reconciliatione hac peragenda Christus nobis Deum placaverit; ut potius eum jam placatum ostenderit, & ab eo jam placato ad nos, qui adhuc illius inimici eramus, sibi reconciliandos missus fuerit. Deinde reconciliationis modus, ne quod dubium supersit, exprimitur. *Quandoquidem*, inquit, *Deus erat in Christo, mundum reconcilians sibi.* Sed qua nam ratione? num scelerum nostrorum ab ipso Christo pœnas exigendo? num, pro peccatis nostris ut is suo sanguine satisfaceret, curando? num jus suum, dum Christum morti tradit, adversum nos persequendo; Nihil minus: subjungit enim, *non imputans eis peccata ipsorum.* Vides, quo pacto nos sibi reconciliaverit Deus per Christum; nimirum scelera nostra, ut per Hieremiam prædixerat, nobis liberaliter condonando. At dices, Nobis quidem non imputavit. Christo tamen imputavit; & ab eo justitiæ suæ satisfieri omnino voluit. Istud quam absurdum, atque adeo impium sit vel dicere, vel cogitare, infra clarius apparebit. Id tantummodo nunc dixisse, quod ad præsentem locum attinet, satis fuerit, Paulum, cum hic de reconciliatione per Christum facta ex professo agat, ejusque modum, ut mox etiam magis perspicuum fiet, exacte nobis describat: nunquam istam satisfactionem, quam à Christo Deus exegerit, & cujus cognitionem vos prorsus necessariam ad salutem, si non consequendam, at saltem recte percipiendam, omnino esse contenditis, si res ita se haberet, silentio præteriturum fuisse. Respondebis, opinor, Immo ejus mentionem fieri ab Apostolo in illis verbis, quæ ultimo loco scripta sunt, *Eum enim, qui non noverat peccatum, pro nobis peccatum fecit, ut nos efficeremur justitia Dei in illo.* Christum enim pro nobis peccatum factum fuisse, nihil aliud ex Hebræorum idiotismo significare, quam Christum, hostiam pro peccatis nostris extitisse. Sed vide quot errata in hac responsione sint. Primum non suo loco hæc dicta fuissent; quæ tunc dicenda omnino erant, cum modus reconciliationis expressus fuit. Præsertim cum de non imputatis mundo peccatis mentio facta esset; quod per se, nisi aliud apponatur, omnem satisfactionem penitus excludit. Neque enim opus est satisfactione ulla, à quocunque tandem illa præstari, & quomodocunque peragi possit, cum ei, qui deliquit, aut debitor est, delictum ab eo, contra quem deliquit, non imputatur, aut à creditore debitum remittitur. Præterea non potest eo loco peccati vocabulum hostiam pro peccato significare; sed hominem pro peccatore habitum aperte significat; quemadmodum multi clarissimi interpretes annotarunt. Nam si hostiam pro peccato significaret, quam, obsecro, vim haberent verba illa, *qui peccatum non noverat?* Quæ enim Dei charitas, quam Paulus Corinthiis proponit ac commendat, & qua eos ad Deo se reconciliandos movere curat, ex eo apparet, quod hostiam pro peccato fecerit eum, qui peccatum non noverat? An non necesse est, hostiam pro peccato incontaminatam esse, atque purissimam? Maximam autem vim habebunt, si vocem Peccatum, hoc loco, hominem pro peccatore habitum significare dicamus. Ex eo enim Dei charitas vehementer elucet, quod eum, qui innocentissimus erat, nostri caussa, tamquam pessimum hominem, atroci & infami morte occidi voluerit. Adde, quod illa interpretatione antithesis manifesta Peccati & Justitiæ, eaque pulcherrima & elegantissima, penitus corruit atque dissolvitur. Siquidem hæc sine dubio est Pauli mens, Deum ita nos amasse, ut filium suum, qui innocens erat, nostrum caussa nocentem judicari, &, tanquam nocentem, occidi voluerit, ut nos, qui vere nocentes eramus, innocentes, & coram ipso Deo justi haberemur, &, tanquam justi, æternam vitam tandem consequeremur. Postremo, etiamsi concederetur, vocem Peccatum hoc loco hostiam pro peccato significare, non tamen continuo sequeretur, Christum pro peccatis nostris divinæ alicui justitiæ satisfecisse. Quis enim negat, vel negare potest, Christum pro peccatis nostris mortuum fuisse, atque ea ratione nos peccatorum remissionem consecutos esse? Verum hoc non quia Deum nobis reconciliaverit, aut justitiæ cuipiam divinæ pro nobis satisfecerit, scriptum est; sed quia non aliter, quam ejus morte interveniente, id peractum & confectum fuit, ut paullo post latissime à me explicabitur. Quod vero additur: In illo, sive, Per illum, id additum est, ut intelligamus, tantum Dei beneficium non contingere cuiquam, nisi Christo sit insitus, id est, fidem ei habendo, ejus præceptis obediat, atque eodem spiritu gubernetur: adeo ut vere ex corpore illius sit, & ex carne ejus, & ex ossibus ejus Ephes. 5. 30, nam ut in initio dixerat: *Si quis* [*est*] *in Christo, nova creatura* [*est.*] Novam autem creaturam esse, & Dei mandata, quæ scilicet per Christum nobis dedit, servare, vel, Christo fidem habendo, opera charitatis facere, qua una omnia Christi mandata continentur, idem esse, probant manifeste hi tres loci inter se collati, Gal. 5. 6, & cap. 6. 15, & 1 Cor. 7. 19. Sed jam reliqua ejus loci, quem præ manibus habemus, verba perpendamus. Addit igitur Paulus, *Et posuit in nobis sermonem reconciliationis;* quemadmodum

etiam paullo ante dixerat, *Et dedit nobis ministerium reconciliationis.* Ministrabant ergo, non tantum loquebantur, reconciliatinnem auctoritate Dei ipsi quoque Apostoli: quanquam, ut supra visum est, vice Christi, & pro Christo. Quare subjungit, *Pro Christo ergo legatione fungimur, tanquam Deo exhortante per nos.* Verum, qua ratione reconciliationem ministrare poterant, si illa in Christi meritis tota residebat? Num, ut Romanus Pontifex habere se jactat, tanquam in thesauro, Christi merita recondita habebant, eaque cæteris pro arbitrio dispensabant? Sed, ut rem serio agamus, num obsecro, ea ratione reconciliationem vel loquebantur, vel ministrabant, ut dicerent, credere oportere, per Jesu Christi mortem divinæ justitiæ, per quam nos damnari mereremur, plene pro peccatis nostris satisfactum fuisse? Quid à Pauli, non dicam verbis, sed mente, ipsaque veritate alienius? Expende, quæso te, quæ consequuntur, verba, quibus ratio loquendæ, ac ministrandæ reconciliationis aperte exponitur, *Rogamus,* inquit, *pro Christo reconciliamini Deo.* Sermo igitur & ministerium reconciliationis, quibus Deus Apostnlos instruxerat, nihil aliud erant, quam homines, non secus ac Christus fecerat, cujus legati ipsi erant, rogare, atque Dei nomine hortari, ut ipsi Deo reconciliari vellent, & è peccatis emergentes, justitiæque opera sectantes, ipsius amici fierent, & beatam immortalitatem sperarent. *Apparuit enim* (inquit alibi idem Paulus) *gratia Dei salutaris omnibus hominibus, erudiens nos, ut, abnegata impietate, & mundanis concupiscentiis, sobrie, & juste, & pie vivamus in præsenti sæculo, expectantes beatam spem, & adventum gloriæ magni Dei, & salvatoris nostri Jesu Christi,* Tit. 2. 11, &c. Reconciliati igitur sumus Deo per Christum, Deo per ipsum, & per ejus vicarios Apostolos hortante, ut sibi reconciliari velimus, delictorumque veniam nobis ultro offerente: non autem Christo illum nobis placante, & illi debita nostra persolvente. Nam, ut præclare, nisi memoria fallor, Theodoretus, hunc locum explanans, ex parte ait, etsi Deus is erat, qui injuriam à nobis acceperat, & ea de causa, ut is nobis reconciliaretur, opus esse videbatur: ea tamen bonitate præditus est, ut inimicis suis ipse sponte pacem offerat, atque, ut sibi reconcilientur, & hortetur, & curet.

Sequuntur duo Pauli loci, in quibus de reconciliatione quidem per Christum facta verba fiunt; sed in neutro eorum, ut arbitror, de hac, qua nos olim Dei inimici nunc illi reconciliati sumus. Et in priore quidem nulla hac de re dubitatio esse videtur. Is autem est ad Eph. 2. 16. Atque, ut id clarius appareat, integrum ferme locum apponam, à versiculo 13, initium sumens. *Nunc autem* (inquit Apostolus) *per Christum Jesum vos, qui quondam eratis longinqui, propinqui facti estis per sanguinem Christi. Ipse enim est pax nostra; qui fecit utraque unum; & medium parietem materiæ diruit, legem mandatorum in decretis abrogans, ut duos conderet in semetipso in unum novum hominem; faciens pacem, ut reconciliaret ambos in uno corpore Deo per crucem, peremta inimicitia per eam.* In his sane verbis non agitur de dissidio, quod esset inter Deum, & homines: sed de eo, quod inter gentes & Judæos erat. Siquidem gentes nec fœdera, nec promissiones, nec verum cultum Dei habebant. Judæi autem omnia hæc contigerant; qui mandatis & decretis illis legalibus, iis præsertim, quæ cerimonialia appellamus, à cunctis populis manifeste dividebantur: adeo ut lis quædam & inimicitia inter hos, & illos esse videretur. Venit autem Jesus Christus, &, decretis illis abolitis, utrisque eandem Dei gratiam salutarem, utrisque eandem charitatis legem vel annunciavit, vel annunciari jussit, & pro utrisque sanguinem suum fudit. Quo factum est, ut hæc inimicitia & lis penitus extincta ac dirempta sit, & utrique, jam invicem reconciliati, novam vitæ, ac cultus Dei rationem instituerint, & vero Deo sese consecraverint. Nam ita interpretor ego illa verba, *ut reconciliaret ambos in uno corpore Deo;* ut scilicet significent, non quidem reconciliatos Deo ipsos fuisse, sed inter se: Deo tamen, id est, ad serviendum Deo, eique sese totos dedicandum. Et ea verba, *peremta inimicitia,* quæ ad reconciliandi verbum relationem evidenter habent, hanc interpretationem veram esse, satis aperte confirmant. Non enim, ut dixi, de aliqua inter Deum, & homines inimicitia eo loco agebatur: sed tantum de divisione, atque dissidio inter populum Israelis, & cæteras mundi nationes. Id quod à ў. 11, legere incipienti liquido apparebit.

Alter locus est in Epistola ad Col. cap. 1. 20. Verum loci recitationem à versu 18, exordiamur. Ait igitur, *Et ipse est caput corporis Ecclesiæ; qui est principium, primogenitus ex mortuis, ut sit in omnibus ipse primatum tenens, quia in ipso complacuit omnem plenitudinem inhabitare, & per eum reconciliare omnia in ipsum* (sive, *in seipsum*) *pacificans per sanguinem crucis ejus, per eum, sive quæ in terra sunt, sive quæ in cælis.* Jam vero reconciliandi verbum hoc loco non eam reconciliationem significare, qua nos Dei amici facti sumus, ex eo patet, quod in sequentibus verbis, de quibus mox agemus, ejus reconciliationis, tanquam alterius rei, fit aperta mentio. Reconciliatio igitur, de qua hic agitur, nihil aliud est, quam omnium rerum non quidem cum Deo, sed secum ipsis per Christum parta concordia. Verba autem illa, *in ipsum,* sive, *in seipsum* (utroque enim modo in Græcis exemplaribus legitur) & hanc interpretationem confirmant, & explicationem à me superiore loco ad vocem *Deo* allatam veram esse demonstrant. Quod enim aliqui *, *εἰς αὐτὸν, sibi,* hoc loco sunt interpretati: id neque sententia, neque sermonis ratio ferre potest. Nam, quod ad sententiam attinet, sequentia Apostoli verba, ut diximus, & quæ statim subjiciemus, id planum faciunt. Nisi si quis pronomen *sibi* eo sensu interpretetur, quo nos vocem *Deo* in præcedente ad Eph. loco interpretati sumus. Quanquam, ut alio sensu omnino intelligatur, à quarto casu cum præpositione, ut in Græco est, hoc modo in tertium detortum fuit. Quod autem pertinet ad sermonis rationem, nemo est, qui nesciat, verbum καταλλάττω personam, quicum fit reconciliatio, aut in tertio casu, aut in quarto cum præpositione εἰς requirere. Neque vero à sermonis proprietate, nisi manifesta ratio subsit, temere est recedendum. Quid quod & vetus interpres, & antiquiores theologi non αὑτὸν denso spiritu, sed αὐτὸν spiritu tenui legerunt, & adhuc ita legitur in nonnullis Græcis codicibus? Quanquam, ut conjicere possumus, & Græca scripta olim hisce notis carebant; &, postquam eæ appositæ fuerunt, relativum αὐτὸς per aliquod tempus, non magis cum simplex est, quam, cum est reciprocum, tenui spiritu scribi fere solebat. In seipsum igitur, sive in ipsum legendum est, atque id & rationi, & verbis est plane consentaneum. Est enim locus hic idem, qui ille in Epist. ad Eph. (quæ ejusdem ferme cum hac ad Col. ut omnes animadvertere, argumenti est) *Notum faciens nobis mysterium voluntatis suæ, secundum beneplacitum suum, quod proposuerat in seipso, ad dispensationem plenitudinis temporum, summatim comprehendere* (sive instaurare) *omnia in Christo, & quæ in cælis, & quæ in terra, in ipso,* cap. 1. 9, & 10. Sensus autem utrobique est, Deum omnia & cœlestia, & terrestria ad concordiam inter se per Christum redegisse, & quæcumque ad divinum cultum, humanamque salutem pertinent, in uno Christo summatim instaurasse, & comprehendisse: in seipsum, inquam, vel in ipsum, id est, ad se, vel ad Christum omnia convertendo, ac dirigendo. Nam quod subjicit, *Pacificans per sanguinem crucis ejus, per eum, &c.* Id nihil aliud est, quam ἐξήγησις, seu expositio quædam verborum præcedentium. Neque aliud continent ea verba præter id, quod ad Eph. scriptum est. Sed expressius, & clarius hic seipsum explicat Apostolos, aperte dicens per Christum omnia, quæ in cœlis sunt, & in terra, adeo summa-

* Castellio, Beza.

tim

tum simul comprehensa, & instaurata fuisse, ut ad summam concordiam inter se redacta fuerint. Primum enim, quæ in terra sunt, homines videlicet universi, tam gentes, quam Judæi, ut supra visum est, unus Dei populus sunt facti, & ambo summa concordia eundem Deum eadem prorsus ratione colunt & venerantur, eandemque ab ipso salutem, vitamque æternam expectant. Quæ autem in cœlis sunt, non quidem inter se (quæ enim discordia in cœlo esse potest, ubi sola Dei voluntas fit, ejusque nutui omnia sua sponte simul obediunt) sed cum iis, quæ sunt in terra, pacificata fuere; quatenus scilicet Angeli Dei, qui ante divini decreti per Christum factam promulgationem de peccatis humano generi condonandis, eoque ad cœleste regnum evehendo, hominibus, utpote Dei & Domini ipsorum inimicis, infensi erant: cum eis, Dei voluntate deinde perspecta, in gratiam quodammodo rediere, & illis ad tantam salutem capessendam ex Dei ordinatione inserviunt, & sunt adjumento; ut legitur Hebr. 1, ad finem. Atque ad hunc ferme modum doctissime, & elegantissime explicat locum hunc Chrysostomus, aliis non paucis & veteribus, & recentioribus interpretibus astipulantibus. Nam quod aliqui docti viri, hæc verba de reconciliatione cum Deo facta agere credentes, Angelis non minus, quam hominibus, pacificatore Christo erga Deum opus fuisse contendunt: id (liceat mihi libere loqui, quod sentio) inani somnio cuidam simile potius videtur, quam solidæ veritati. Neque mirari satis possum, eos, si hanc Chrysostomi, & aliorum interpretationem cognitam habuere, statim ei non adhæsisse, à suaque sententia protinus non recessisse; atque eo magis, quod eorum interpretatio præter innumera alia absurda, [illegible], quæ continet, verbis etiam vim manifeste adfert. Necesse siquidem est pacificare partim in gratiam sibi ipsi restituere, partim vero, in gratia apud se ipsum confirmare, seu plene perfecteque ponere, interpretari. Quæ interpretatio quam coacta sit, nemo non videt; præsertum cum aperte constet, de pace à Deo extra se in rebus creatis & cœlestibus & terrestribus facta, verba fieri. Quod si ipsi, & loca inter se conferendo, & verborum vim perpendendo, animadvertissent: nunquam, ut eo quo eorum interpretatio ipsos necessario compellebat, devenirent, in eam absurditatem incidissent, ut Angelos, quorum similes nos Deus tandem efficere decrevit, Luc. 20. 36, quosque Christus non assumpsit, Hebr. 2. 16, cum Deo per ipsum Christum aliqua ratione pacificatos fuisse dicerent, & errorem errori addentes, non solum eidem pacificandi verbo duplicem eodem tempore significationem tribuerent, sed etiam, quod ad Angelos attinet, pacificare nihil aliud esse, quam in gratia apud seipsum confirmare seu plene perfecteque ponere, prodigiosa quadam interpretatione, assererent. Cæterum in eo, quod addit Paulus, *per sanguinem crucis ejus*, alludit, ut supra, alibi factum esse, jam ostendi, ad sanguinis alicujus animantis, quæ feriebatur, & occidebatur, fusionem; quæ in fœderibus sanciendis, animisque prius diffidentibus conglutinandis apud veteres fieri solebat; unde ferire fœdus, tum apud Hebræos, tum apud gentes dictum est. Itaque quoniam non vere, & proprie per ipsum sanguinem Christi pacificatio ista contigit, sed per ipsum Christum sanguinem suum ejus rei occasione fundentem: idcirco statim, quasi allusionem suam explicans, & seipsum interpretans, subjungit, *per eum*. Christus igitur is fuit, per quem pacem hanc inter cœlestia, & terrestria Deus conciliavit: sanguine tamen ejus, id est morte, interveniente. Ut, dum hac via & Christum ipsum in gloriam illi à se destinatam ducit, & nobis æternæ vitæ firmissimam spem facit, suam infinitam erga universum humanum genus charitatem testaretur; unde omnia & cœlestia & terrestria, ad illi, Christoque ejus supra cœlos ad dexteram ejus evecto ex animo serviendum, perpetua pace conjungerentur & conglutinarentur. De reconciliatione autem, seu pacificatione, ut dixi, qua Dei amici facti sumus, in his verbis locutum non fuisse Paulum, apertum facit ultimus, qui adhuc superest, examinandus locus, in quo de reconciliatione per Christum facta agatur.

Illico enim subjicit Apostolus, *Et vos, cum essetis, aliquando alienati, & inimici mente in operibus malis, nunc tamen reconciliavit in corpore carnis ejus* (Ejus, inquam, non suæ, de Deo Patre enim manifestus est sermo) *per mortem; ut exhiberet vos sanctos, & irreprehensibiles, & inculpatos in conspectu suo.* In quibus verbis cum expresse de ea reconciliatione, qua homines Dei amici sunt facti, agatur, satis constat, supra de alia quadam actum esse. Sed quanam ratione hæc cum Deo reconciliatio facta fuisse dicitur? Primum Deus fuisse affirmatur, qui eam fecit: Deinde non alicui justitiæ suæ satisfaciendo, sed nos, qui alienati ab ipso eramus, inimicumque animum, mala multa perpetrantes, adversus eum gerebamus, ab iniquitatibus nostris retrahendo, & ita coram se pro ineffabili sua benignitate sanctos atque inculpatos reddendo. Hæc autem omnia effecisse Deus dicitur per corpus Christi: non quidem per corpus illius mysticum, quod est Ecclesia, sed per ipsius verum & carneum corpus, hoc est, per ipsum Christum. Christus enim a sceleribus nostris, mortuisque operibus ad Deum viventem nos convertit, atque, ut supra visum est, eo pacto in Dei stabilem perpetuamque amicitiam, ex voluntate ejus, nos restituit.

En tibi tandem, qua ratione Deo per Christum reconciliati sumus; ut ex omnibus locis, ubi de ea reconciliatione mentio fit, intelligere potuisti. Quos & afferre, ac describere singulos, & explanare placuit, ut quantum à vero scopo aberres, tu ipse perspicere possis: præsertim si ex ea reconciliatione aliquod argumentum, ut tua verba satis indicant, quod opinioni tuæ suffragetur, deduci posse credis. Alioquin unico verbo tibi hoc telum è manibus extorquere, & in teipsum retorquere potuissem: si tantummodo dixissem, ubique scriptum esse, non quidem Deum nobis per Christum reconciliatum fuisse, sed contra nos illi. Quod sane indicat, non quidem Deum, sed nos inimico animo fuisse: non illum placari, sed nos inimicitias deponere debuisse. Ita enim communis consuetudo loquendi fert; ut scilicet is reconciliatus fuisse dicatur, per quem stabat, ne amicitia aut denuo existeret, aut conservaretur: Ei vero aliquem reconciliatum fuisse dicamus, qui animo placabili adversus illum, ejus amicitiam expeteret, etiamsi aliquas pacis justissimas conditiones requireret: quibus ab illo tandem acceptis, amicitia redintegrata & confirmata fuerit. Quocirca is, qui causa fuit, ut ille eas conditiones acceperit, potest quidem jure, ac merito pacis conciliator appellari; (neque enim est pax, dum ab utraque parte inimicus animus non deponitur) sed non tamen ullo modo reconciliator dici debet illius, qui jam amicitiam expetebat, & ultro per ipsum eas pacis conditiones obtulit, quæ ab altero acceptæ stabilem veramque concordiam inter utrumque conciliarunt. Atque hac etiam ratione non negaverim, Christum mediatorem dici posse: non tamen secundum divinarum literarum loquendi morem, quæ nunquam in hac significatione, sed in ea tantum, quam supra exposuimus, mediatoris sive τοῦ μεσίτου nomen usurpant: verum vulgari atque imperito loquendi usu; quo factum est, ut is, qui pacem inter duos quoquo modo conciliet, mediator appelletur. Sed quid dicendum est, quando manifeste demonstravi, non modo Christum Deo nos, non autem Deum nobis reconciliasse, verum etiam, Deum ipsum fuisse, qui hanc reconciliationem fecit, ita ut nusquam simpliciter Christum nos Deo, sed ubique Deum nos sibi per Christum reconciliasse, vel aperte, vel tacite legatur? Atque præterea ostendi ex ipsis clarissimis verbis, in quibus ejus reconciliationis fit mentio, non alia ratione factam eam fuisse, quam quia nos operâ ipsius Dei per Christum, quo ipse ad opus hoc illustrissimum patrandum & absolvendum usus est, è peccatis nostris emer-

gentes ad ipsum, spe beatæ immortalitatis suffulti, totis viribus colendum, eique perpetuo serviendum conversi sumus? Certe, nisi quis talpa cæcior sit, videre poterit, tantum abesse, ut, quia Deo per Christum reconciliati sumus, necesse sit, divinæ alicui justitiæ pro peccatis nostris à Christo plene satisfactum fuisse: ut propter id maxime, nullam prorsus ejusmodi satisfactionem in salute nobis per Christum comparanda intervenisse, plane sit necessarium.

Iis autem, quæ dicta sunt, illud addendum adhuc videtur, & ipsam Mediatoris appellationem in Sacris Literis Christo attributam, & reconciliationem, quam is fecisse memoretur, etiamsi in eum sensum hæc verba accipi vel possent, vel deberent, qui vobis magis arridet, aperte ostendere, veram & plenam satisfactionem pro nobis Deum ab ipso non accepisse. Neque enim aut mediator, aut reconciliator is ullo modo dici potest, qui id omne præstat, quod alius quispiam debet (vindex ejusmodi homo, seu liberator dicitur) sed qui eum, cui debetur, eo adducit, ut aliqua saltem ex parte de suo jure decedere velit.

Hactenus, sententiam meam de Jesu Christo servatore nostro verissimam esse, demonstrasse, eaque confutasse, quæ tu adversus eam protuleras, jure me affirmare posse, crediderim: & propterea, statuendum omnino esse, Jesum Christum ideo servatorem nostrum esse, quia salutis æternæ viam nobis annunciaverit, confirmaverit, & in sua ipsius persona cum vitæ exemplo, tum ex mortuis resurgendo manifeste ostenderit, vitamque æternam nobis ei fidem habentibus ipse daturus sit. Qua in re illud silentio prætereundem non est, me multo plus præstitisse, quam vel verba mea polliceri videbantur, vel ego præstare ulla ratione cogebar. Non enim separatim propter unamquamque illarum causarum, ob quas, Jesum Christum servatorem nostrum esse, scripseram, eum re ipsa servatorem nostrum esse, demonstrare opus fuerat, quod tamen feci: sed tantummodo propter omnes simul conjunctas. Quod si meo jure uti voluissem, uoico ictu fortassis omnes tuæ machinæ, & copiæ, quas mihi admoveras, & quibus me aggressus fueras, & concidissent, & dissipatæ essent, cum tu singulas fere causas a me allatas consideraveris, nec quale pondus omnes simul junctæ habeant, unquam perpenderis. Itaque, cum separatim propter unamquamque earum causarum Jesum Christum servatorem nostrum & esse, & agnosci debere, planum fecerim, Deus bone, qualis quantusque servator omnium nostrum idem dicendus fuerit, in quem tot simul causas, cur servator noster nominari debeat, concurrere videmus?

DISPUTATIONIS
DE
JESU CHRISTO SERVATORE.
PARS SECUNDA.

In qua respondetur ad ipsa Sacrarum Literarum testimonia, quæ Covetus pro sua sententia confirmanda vel protulit, vel proferre poterat.

CAPUT. I.

Revocatis ad certa quædam capita Adversarii testimoniis, ostenditur, redemptionem nostram per Christum factam, esse metaphoricam, id est in ea peragenda nullum verum pretium intervenisse, sive nihil cuiquam pro nobis solutum fuisse.

SEquitur, ut de veritate sententiæ tuæ ea in parte, in qua à me rejecta fuit, quod totius controversiæ nostræ caput est, diligentius dispiciamus, atque ea de causa divinarum literarum testimonia, quæ ad eam confirmandam protulisti, cujus ponderis sint, exacte expendamus. Ea autem his tuis verbis continentur:

Redimere aliquem est debitum solvere creditori ejus nomine qui solvendo non erat, sicque satisfacere creditori. Redemit nos Christus à judicio Dei, vel ab ea Dei justitia per quam peccatores damnari merebamur. Unde sequitur, Christum, cum nos redimeret, Deo pro nobis satisfecisse. Et de hac re Paulum ad Gal.3, disserentem audiamus, Lex, inquit, non est ex fide; sed qui fecerit ea homo, vivet in ipsis, Christus vero nos redemit ab execratione legis; sed quomodo? Dum pro nobis factus est execratio. Sic ad Tit. 3. Expectantes, inquit Paulus, beatam illam spem & illustrem illum adventum gloriæ magni illius Dei ac servatoris nostri Jesu Christi. Et quomodo, quæso, servatoris nostri? Addit versu sequenti, qui dedit semetipsum pro nobis, ut redimeret nos ab omni iniquitate, & purificaret sibi ipsi populum peculiarem studiosum bonorum operum. Quid autem Petrus prioris primo. Quum sciatis, inquit, vos non caducis rebus argento & auro fuisse redemptos ex vana vestra conversatione ex patrum traditionibus accepta, sed pretioso sanguine, utpote agni immaculati & incontaminati, nempe Christi. Sic loquitur Christus de seipso Matth.20, filius hominis non venit ut sibi ministraretur, sed ut ministraret, & daret animam suam redemptionis precium pro multis. Et in cœnæ institutione Matth.26, cum corporis sui sacrum signum daret, scilicet panem, dixit, hoc est corpus meum, quod pro vobis traditur aut frangitur. Sic etiam dicebat Paulus ad Rom.3 Redemptionem factam esse per Jesum Christum, quem proposuit Deus, ut esset placamen per fidem; sed quomodo quæso, utrum absque satisfactione? Non sane. Addit enim, id factum à Christo fuso sanguine suo. Et quod, jam nulla est condemnatio adversus eos, qui sunt in Christo Jesu ut scriptum est ad Rom. 8, an absque satisfactione factum est: non sane. Addit enim eodem in loco Paulus, Deum misso suo ipsius filio conformato carni peccati, idque pro peccato, condemnasse peccatum in carne. Sic ad Col. 1, dicimur habere redemptionem in Christo, sed non sine satisfactione. Additur enim, id nos habere per sanguinem ipsius. Beneficio Dei pro omnibus mortem gustasse dicitur Christus ad Hebr.2, & ibidem etiam legitur peccata populi expiasse. Et quid de hisce apud Esaiam cap. 53, reperitur? Vere, inquit Esaias de Christo loquens, languores nostros ipse tulit, & dolores nostros portavit; nos autem reputavimus eum plagis affectum, percussum à Deo & humiliatum. Ipse autem vulneratus est propter prævaricationes nostras, attritus est propter iniquitates nostras, castigatio pacis nostræ

super eum, & livor ejus sanitas nobis. Et ne quis Judaeorum more haec ad alium quam ad ipsum Christum referas, meminerimus oportet eas esse scripturas secundum quas dicebat Paulus 1 Cor.15, Christum mortuum esse pro peccatis nostris; quod & Philippus manifeste declarat Act.8, cum haec & alia, quae hoc Esaiae 53. cap. continentur, de Christo intelligenda esse docet. Sic Cajaphas dicitur à Johanne cap.11, prophetasse, cum de Christo loquens, dixisset expedire, ut unus homo pro populo moreretur, totaque gens non periret. Nam id, inquit Evangelista, non à semetipso dixit, sed cum esset pontifex anni illius, prophetavit fore ut Jesus moreretur pro ea gente, & non tantum pro ea gente, sed ut etiam filios Dei dispersos cogeret in unum. Eadem ratione dicit Petrus prioris 2, Christum passum esse pro nobis & peccata nostra in corpore suo super lignum pertulisse. Quid etiam obsecro sacrificia nobis sub lege figurarunt? Tot agni pro peccatis immolati. Annon passim in Epistola ad Hebraeos, Christi agni immaculati mortem, qua Deo satisfieret, adumbrasse dicuntur? Nonne id vere agnovit baptista, cum de Christo clamaret, hic est agnus Dei qui tollit peccata mundi. Denique pleni sunt hac doctrina Prophetarum & Apostolorum libri, divinae Justitiae, per quam peccatores damnari merebamur, à Christo satisfactum esse, ut salvaremur. Itaque cum 1 Cor.1, dicatur Christus nobis à Deo factus esse redemptio, & ex superioribus scripturae locis satis intelligatur, sic à Deo Christum factum esse nobis redemptionem, ut interea ad nos redimendos animam suam pro nobis, ut bonus pastor pro suis ovibus poneret, Joh 10, sanguinem suum ad placandum Deum funderet, & pro nobis miseris peccatoribus moreretur: qui non videt, Christum ideo vere nostrum servatorem esse, dici, & agnosci, quod divinae justitiae, per quam peccatores damnari merebamur, morte sua pro nobis plene satisfecerit, is certe, etsi oculos habere glorietur, videtur mihi meridiano sole caecutire. Caeterum non est quod te perturbet nomen istud satisfactionis, quo non utitur scriptura, cum de redemptionis nostrae mysterio loquitur. De verbis enim seu vocibus inter nos non agitur, sed de re ipsa; quod etiam ex tuo scripto satis intelligitur. Neque enim scripsisti, in Sacris Literis non diserte scriptum esse, Christum pro nobis divinae justitiae satisfecisse, sic enim vere de vocibus instituto fuisset disputatio. Sed scripsisti, Christum divinae justitiae pro nobis non satisfecisse, nec etiam opus fuisse ut divinae justitiae pro peccatis nostris satrisfieret. Quae duo à vero, ut jam planum est, sunt alienissima.

Responsio.

Ut non solum ad ea omnia, quae attulisti, divinarum literarum testimonia, sed ad ea quoque eodem tempore respondeam, quae à te praetermissa sunt, & cum iis, quae attulisti, cognationem habent; visum est universa ad capita quaedam, numero quatuor, revocare: & ita primum multis simul, quibus eadem responsio convenit, respondere, deinde vero singula, quatenus propter aliquas proprias circumstantias opus fuerit, examinare.

Itaque, aut loci, quos citasti, & qui eis similes sunt, Christum nos redemisse simpliciter testantur; vel etiam addunt, Christum seipsum pretium redemptionis pro nobis dedisse, sive id factum fuisse in sanguine suo. Aut dicunt simpliciter, Christum tulisse, seu portasse, languores, & dolores nostros, sive peccata nostra; vel addunt etiam, ipsum id fecisse in corpore suo. Aut, pro nobis, & pro peccatis nostris, seu propter peccata nostra illum traditum, percussum seu contusum, vulneratum, passum, mortuum fuisse dicunt. Aut denique sacrificia antiqui foederis cum Christi morte, & ipsum Christum cum illis victimis, vel etiam cum summo sacerdote conferunt. Et sub hoc ultimo capite eos omnes locos contineri volo, ubi vel Christum expiare, sive expiasse peccata nostra, vel ea, tanquam agnum, auferre, sive abstulisse, vel ejus sanguinem nos à peccatis nostris lavare, seu purificare, aut nos sanctificare, sive etiam in remissionem peccatorum nostrorum eum fusum fuisse, dicitur. Quod si ex iis, testimoniis, quae, attulisti, aliqua superfuerunt, quae sub his capitibus proprie non continentur: ea à me separatim excutientur. Et quemadmodum, ut animadvertere potuisti, sub ipsis capitibus, quae proposui, aliquorum locorum memini, quorum tu mentionem nullam feceras: sic, si qua singularia testimonia, quae ad unum ex eis aegre referri possint, mihi succurrent, quae tu praetermiseris, & vel ab aliis afferri soleant, vel ego ipse praeterea animadverterim, quae tuae opinioni suffragari videantur: ea in medium proferam, &, Deo bene favente, non minus, quam caetera, & diluam, & simul aperiam atque illustrabo.

Igitur, ut quo ordine à me testimonia ipsa exposita ac digesta sunt, eodem ad ipsa respondeam: Occurrit primum verbum redimendi diligenter excutere, & significationem, quam tu illi tribuisti, recte perpendere; num ex eo, quod Christus nos redemisse dicitur, statui debeat, eum Deo, sive justitiae divinae pro peccatis nostris plene satisfecisse, sive id omne persolvisse; quod nos, propter peccata nostra, solvere debuissemus, si Deus summo jure nobiscum agere voluisset.

Et primo loco, quod attinet ad interpretationem tuam, ea, si propriam verbi significationem spectemus, admitti non potest. Quandoquidem aliquem redimere, non proprie significat debitum solvere creditori ejus nomine, qui solvendo non erat. Istud enim non eum redimere est, sed ejus aes alienum dissolvere. Ut vix credam, apud probatum aliquem auctorem, verbum redimendi ista tua significatione usurpari; quamvis videatur metaphorice fortassis id posse fieri, & hujus verbi, ut mox videbimus, metaphoricus usus frequentissimus sit. Sed redimere aliquem nihil aliud proprie significat, quam eum captivum è manibus illius, qui eum detinet, pretio illi dato, liberare. Atque hoc dico, ut propriam simul significationem verborum Hebraicorum Padáh, & Gáal, & Graecorum λυτροῦν, seu λυτροῦσθαι, sive ἀπολυτροῦν, de quibus verbis praecipue nobis vere agendum esset, complectar. Nam, si ad maxime propriam verbi ipsius redimendi significationem respicere vellem, & ejus etymologiam sequi: certe is tantummodo aliquem redimere dicendus videtur, qui prius eum emerat, vel saltem aliquando possederat, & ejus possessione amissa, iterum ab eo, qui ipsum possidet, pretio soluto, emat, & suum efficiat. Quam vim etiam habere videtur verbum ἐξαγοράζειν, quo usus est Paulus in loco illo, ad Gal.3.13, quem tu citasti. Quanquam proprie emere etiam simpliciter, non tantum iterum emere, id significare credo. Itaque tua verbi redimendi interpretatio, praesertim ut propria, nulla ratione sustineri potest; & proinde argumentum, quod inde duxeras, nullius ponderis esse apparet. Quapropter jam videre potes, te ipso in limine non leviter impegisse. Et sane mirum est, cum bonis literis, ut audio, & ex sermone, quem simul habuimus, conjicere, atque ex tuo scripto potui, sis admodum excultus, te id non vidisse; quod ego earum adhuc rudis animadverti.

Sed dices, te de verbis non contendere; & satis esse; si, ipsa mea interpretatione retenta, quam fortassis optimam esse concedes, idem re ipsa possis ex verbo redimendi argumentum ducere. Nam, si redimere aliquem, est, pretium pro eo captivo solvendo, eum liberare; necesse est profecto, Christum, qui nos redemit, verum pretium pro nobis solvisse.

Itane? Sed primum longe aliud est, alterius aes alienum dissolvere, & pretium redemptionis pro eo dare. Cujus enim aes alienum dissolvitur, is vere ejus pecuniae debitor erat. Qui vero pretio redimitur, fieri potest, ut id pretium non deberet; utpote qui injuste captivus detineretur. Praeterea id, quod ex hac propria verbi redimendi significatione ad tuam sententiam confirmandam colligi potest, admitti deberet, si verbum istud, praesertim in sacra scriptura, semper pro-

pria

pria in significatione acciperetur. Propriam autem ejus verbi significationem intelligo, cum verum pretium intervenit. Verum autem pretium voco non pecuniam tantum, sed quidquid, ut ei satisfiat, qui captivum detinet, datur; licet alioqui multa metaphorica in ejusmodi redemptione, si ad veritatem propriæ redemptionis exigatur, reperiantur; quemadmodum in ea redemptione reperiri agnosco, quam vos in salute nobis per Christum parta intervenisse contenditis.

Atque hic nequeo tui, & cæterorum, qui tecum sentiunt, non vehementer misereri; qui, præjudicata quadam opinione quodammodo excæcati, istic id non videritis, quod nemo alibi non videt. Quis enim est ita hebes, quis vel in Sacris Literis, vel in aliis bonorum auctorum scriptis ita parum versatus, quis denique ita communis loquendi usus ignarus, qui nesciat, redimendi verbum, non dicam aliquando, non etiam sæpe, sed plerumque, & fere semper, potissimum vero apud Sacros Scriptores, metaphoricam prorsus significationem obtinere, adeo ut nihil aliud sit redimere, quam liberare, aut sibi asserere, quamvis veri pretii vera solutio aliqua non interveniat? Profanos scriptores brevitati consulens missos facio, quos ejusmodi metaphora, quæ jam pridem proprii locum obtinuit, refertissimos esse, tute meminisse potes; & ad sanctarum literarum testimonia me confero. Neque vero hic cuncta proferre est opus: hoc enim infinitum esset: sed aliqua tantummodo; quæ te videlicet ad cætera perquirenda movere possint: & quibus erroris, & non levis (da veniam verbo) oscitantiæ tuæ commonefias.

Lege igitur primum Exod. 15. 13, & ibi scriptum invenies, *Duces per misericordiam tuam populum hunc, quem redemisti.* Vides, Deum dici redemisse populum Israeliticum, quem ex Ægyptiorum & Pharaonis servitute liberaverat, & sibi quodammodo asseruerat, quamvis nullum pretium cuiquam pro eo liberando solvisset. Idem legitur Deut. 7. 8, ubi expressius etiam dicitur, Deum redemisse Israelem è domo servorum, è manibus Pharaonis Regis Ægypti. Eundem loquendi modum eadem de re habes eodem lib. cap. 9. 26, & cap. 13. 5, & cap. 21. 8, & bis 2 Sam. 7. 23, & Neh. 1. 10, & Psalm. 77. 16. Hinc, ut supra etiam vidimus, Moses à Stephano *λυτρωτὴς*, sive redemptor est appellatus, Act. 7. 35, nempe, per quem Deus eam liberationem peregisset; quamvis nec etiam ab ipso Mose ullum pretium cuiquam pro ea peragenda persolutum fuisset. Apud Esaiam legitur Deum redemisse Abrahamum, quia de manibus Chaldæorum eum liberasset, & sibi asseruisset cap. 29. 22. David autem, cum, se mox liberatum iri à Deo de manu inimicorum suorum, speraret, ait Psal. 31. 6, *In manum tuam committo spiritum meum, redemisti me Jehova Deus verax.* Quæ verba cum manifestum sit, de Christo quoque ab impiis cruci affixo, typice dicta fuisse; eum quoque à Deo, dum ipsum à mortuis excitavit, redemptum fuisse constat. Sed quodnam pretium pro Christo à morte liberando alicui solvit Deus? Supervacaneum est ex Veteris Fœderis Sacris Scriptoribus plura testimonia congerere; cum ubique passim, præsertim vero apud Esaiam, & Davidem, similes loquendi modi occurrant: & sæpissime legatur, Deum redimere de morte, redimere de inimicis, redimere animam seu vitam, redimere denique aliquem simpliciter, pro liberare, aut sibi etiam asserere, nullo vero pretio interveniente. Quæ autem de liberatione, & assertione populi Israelitici per Mosem facta protulimus, ea potissimum ad propositam quæstionem faciunt; & totam rem perspicue declarant. Mosem enim, & liberationem per eum à Deo peractam, Christi, & salutis per ipsum divinitus partæ typum fuisse, nemo est, qui ignoret. Quemadmodum enim uterque mediator fuit, hic Novi & æterni Fœderis, ille Veteris & temporarii: sic etiam uterque redemptor, ille de servitute Ægyptiaca, & de manu Pharaonis, hic de peccati servitute, & de manu mortis; uterque bonorum largitor, ille, & in ejus locum suffectus Josue, terrenæ possessionis, vitæque caducæ in hoc mundo quietæ, omniumque rerum affluentis, hic cœlestis hæreditatis, vitæque in futuro sæculo immortalis ac beatissimæ. Quocirca, quemadmodum Moses, Deo ita jubente, Vide Exod. 6. 6, Israelis populum potentia, & auctoritate sibi ab eo tradita, non autem alicujus pretii solutione, ex servitute illa redemit, & ipsi Deo asservit, & ad terram illa à Deo promissam tandem perduxit: Sic Christus suprema potentia, & auctoritate sibi à Deo concessa nos ex peccati, & mortis servitute, Deo ita jubente, nullo vero pretio cuiquam soluto, redemit, & ipsi Deo asseruit; ac postmodum in cœli possessionem nobis promissam ipse introducet. Quodsi neque veteris scripturæ loquendi modus, neque Mosis & Christi collatio, quam omnium interpretum libri, & ipsorum divinorum auctorum scripta ubique testantur, & aliquando latissime exponunt, & persequuntur, te hujus lucidissimæ veritatis admonere poterat: debueras saltem quosdam Novi Fœderis locos, in quibus de redemptione nostra agitur, paullo diligentius examinare. Et vidisses primum, Deum fuisse, qui nos redemit, sive nobis redemptionem fecit, Luc. 1. 68. Qui locus exacte respondet illi Psalmi 111. 9. *Redemptionem misit populo suo*, ubi de liberatione Ægyptiaca agitur. Atque si nihilominus ex sensu tuo, Deum fecisse nobis redemptionem, curasse eum, ut Christus nos ab ipso, sive ab ipsius justitia redimeret, ipsique pro nobis pretium solveret, ac satisfaceret, interpretatus esses: istam interpretationem abunde refelli deinde vidisses ab eo, quod redemptos nos fuisse vel ab iniquitatibus nostris, vel ex nostra vana conversatione, vel ab execratione legis, ut ipsa tua testimonia habent, Tit. 2. 14. 1 Pet. 1. 18. Gal. 3. 13. non autem usquam à judicio Dei, vel ab ea divina justitia, per quam peccatores damnari merebamur, quemadmodum tu satis audacter affirmas, scriptum legitur. Execratio enim legis, de qua in eo loco ad Gal. non justitiam Dei in Lege expressam, cui satisfaciendum esset, sed execrationis pœnam à lege statutam significat. A qua pœna redempti sumus, non quia illi aliquod pretium solutum fuerit, quod ridiculum est dicere: sed quia ab ea sumus exempti. Quo sensu etiam scriptum est, nos per Christum liberatum iri ab ira, sive supplicio, Rom. 5. 9, & 1 Thess. 1. 10, quod supplicium impii, & qui Jesu Christi Euangelio non obediunt, extremo illo die subibunt, 2 Thess. 1. 8, & 9. Quam liberationem cum per Christi vitam fieri debere, eodem loco ad Rom. dicat Paulus: satis constare potest, nos inde liberatum iri, non quia iræ illi sive supplicio (id quod nec fieri potuit) aliquod pretium per Christi mortem solutum pro nobis fuerit: sed quia Jesus Christus, vivens in æternum, potentia sua in judicii die, ex decreto Dei, nos, qui ipsi obediverimus, ab æterna morte vindicabit.

At enim, dices in eo loco ad Gal. diserte scriptum esse, Christum nos ab execratione legis redemisse pro nobis execrationem factum. Unde appareat, eum solvisse pro nobis id, quod nos legi debebamus, atque ea ratione ab ejus pœna nos liberatos fuisse.

Jam igitur illud non ex verbo redimendi colligi potest, cujus si propriam significationem spectes, ipsi pœnæ & execrationi, à qua redemit nos Christus, pretium solvi oportuisset. Sed ex eo, quod Christus pro nobis execratio factus dicitur. Atqui, Christum pro nobis execrationem factum esse, non significat, eam legis execrationem ipsum subiisse, quam nos subire deberemus. Execratio enim, quam nobis lex minabatur, & quam tu intelligis, mors æterna erat; hanc vero ipse minime subiit. Sed nihil aliud significat, quam Christum, dum ipse nostri causa in quandam legis execrationem incidit, nos à vera legis execratione interea liberasse. Amavit enim Paulus, ut in aliis sæpe solet, in execrationis verbo argutus esse. Quomodo autem Christi cruce interveniente (quæ illa execratio

est,

est, quam Christus subiit, quemadmodum ibidem Paulus docet) ab æterna morte nos liberati simus, paullo post a me perspicue demonstrabitur. Omitto, quod quæcunque vel in ea epistola, vel alibi à Paulo de Lege, deque liberatione ab ea, sive ab ejus execratione disputantur, ad Judæos tantum revera, non autem ad cæteros pertinent. Sed ad rem redeamus.

Cum igitur legis, nos ab iniquitatibus nostris, & ex nostra vana conversatione fuisse redemptos: qui fit, ut non videas aperte, verbum Redimendi usitatissima & frequentissima metaphora liberationem simpliciter significare, sine ulla veri pretii solutione? Alioqui nonne ipsis iniquitatibus, nonne ipsi vanæ conversationi, è quarum manibus redempti dicimur, vel saltem alicui, qui nos in ipsis detineret, pretium solvere oportuisset? quo quid ineptius vel dici, vel excogitari potest? Perlege omnes locos Novi Fœderis, in quibus redemptionis fiat mentio: & nullum invenies, ubi de veri alicujus pretii solutione, seu de satisfactione aliqua evidenter agatur. Sed in omnibus (de iis loquor, de quibus inter nos non potest esse controversia) manifesto deprehendes, de simplici liberatione seu assertione verba fieri. Hæc autem, ni fallor, sunt, Luc. 2. 38, & cap. 21. 28, & cap. 24. 21. Rom. 8. 23. Ephes. 4. 30. Hebr. 11. 35. præter illa duo, Eph. 5. 16. & Col. 4. 5, ubi Paulus monet utrosque, ut tempus, sive occasionem redimant; quod liberationem ullam non significat, nedum pretio factam; & pro eo, quod est, Tempus sive occasionem captare, vel observare, dictum est: duriore sane metaphora, quam ea, de qua agimus, & quæ etiam legitur apud Dan. 2. 8. Et ex illis, nisi infinita antiqui fœderis testimonia, quæ per te ipse conquirere, aut in memoriam tibi revocare potes, & validissimæ rationes à me allatæ id à te impetrare queunt, quid verbum Redimendi in iis testimoniis, quæ protulisti, significet, suspicari saltem incipies. Ac tandem, ni prorsus pertinax esse velis, manus dabis; teque ea in re vehementer deceptum fuisse, fateberis.

Quod ut clarius adhuc perspicere possis, id etiam addere volui. Adeo hunc metaphoricum loquendi modum apud Sacros Scriptores invaluisse, ut non tantum Redimere pro simpliciter liberare, sive asserere passim usurpent, id quod profani quoque fecerunt: sed etiam Vendere pro In servitutem tradere, & alicui mancipare, vel subjicere, nullo vero pretio interveniente, non raro utantur. Id quod apud profanos auctores non facile fortasse quisquam deprehenderit. Hinc Deut. 32. 30 legitur: *Quomodo persecutus fuisset unus mille, & duo fugassent decem millia, nisi quod Petra eorum vendidit eos?* Ubi vides aperte, vendere, pro subjicere alicui, dictum fuisse. Et Judic. 3. 8 scriptum est, *Itaque iratus est furor Jehovæ contra Israël, & vendidit eos in manum Chusanrisataim*, &c. Et cap. 4. in ipso initio, *Addiderunt autem filii Israël facere malum in oculis Jehovæ post mortem Ehud, & vendidit eos Jehova in manum Jabin*, &c. utrobique autem vendidit, Tradidit in servitutem, tanquam si vere venditi fuissent, manifeste significat. Et idcirco vetus interpres Tradidit loco vendidit reposuit. Eundem prorsus loquendi modum, quem vetus interpres, mutato tamen verbi numero, conservavit, habes supra eodem libro cap. 2. vers. 14. Et Esaiæ 50. 1 scriptum est, *Propter iniquitates vestras venundati estis*, Id est, In servitutem vos ipsos tradidistis, vos alienæ potestati mancipastis, sive, ego id propter vestras iniquitates feci. Hac denique metaphora utens Paulus ad Rom. 7. 14, inquit, *ego autem carnalis sum venundatus sub peccatum*, id est peccati servus, & illi mancipatus. Atque hæc fuit illa servitus, & captivitas, ex qua Jesus Christus nos redemit; ut in ejus Paulini loci explicatione recte docuit Augustinus. Quemadmodum igitur venditi dicimur sub peccatum, hoc est, illi mancipati, nullo interim vero pretio interveniente: sic ab eodem per Christum redempti dicimur, hoc est, liberati, quamvis pretium nullum vere & proprie intervenerit. Quod tamen si intervenisset, ut jam dictum est, ipsi peccato, sive alicui, qui in ipso nos detineret, solvendum fuisset, quo nihil absurdius dici potest.

At dices, in redemptione per Christum facta diserte fieri pretii mentionem, cum scriptum sit, Christum dedisse animam suam pretium redemptionis pro multis, Mat. 20. 28. Marc. 10. 45, & seipsum pretium redemptionis pro omnibus dedisse, 1 Tim. 2. 6.

Ego vero non ita hebetem te esse sat scio, ut, verbi Redimendi metaphora agnita, non videas etiam eadem metaphora Christum dictum fuisse redemptionis nostræ pretium. Ut enim metaphorice simplex liberatio redemptio dicitur, quoniam idem effectus est simplicis liberationis, qui veræ & propriæ redemptionis, non minus enim hoc, quam illo modo, quis servitute eximitur: sic etiam id, quod in simplici liberatione ad eam peragendam intervenit, per translationem pretium dicitur. Immo tunc demum rite redimendi metaphora procedit, & absolute suis partibus constat, cum in simplici liberatione aliquid intervenerit, quod per translationem aliquo pacto pretio respondeat.

CAPUT II.

Explicatur diligentius tota redemptionis nostræ per Christum metaphora; & interim non pauca ex iis sacris testimoniis explanantur, in quibus de redemtione ista agitur, quæ per ipsam Christi mortem & sanguinis fusionem nobis contigerit.

Jam, ut hanc pretii translationem, totamque simul in liberatione nobis per Christum parta metaphoram melius intelligamus: singulas ejus partes examinemus, & quatenus veritati respondeant, consideremus. In vera redemptione peragenda primum captivus requiritur. Hic in liberatione, de qua agimus, homo est; Requiritur & is, qui eum captivum detineat; alioqui captivus non esset. Huic in liberatione nostra, si exactius rem ipsam considerare velimus, respondent multa. Multa siquidem nos, tanquam captivos, detinebant. Ea autem sunt, peccatum, diabolus, mundus, & qui peccatum consequitur mortis æternæ reatus, seu mortis æternæ nobis decreta pœna atque supplicium. Sed nos ad unum peccatum omnia referemus. Requiritur præterea is, qui redimat. Hic autem est Deus, sive Christus, per quem Deus liberationem nostram confecit. Requiritur postremo pretium. Hoc autem est ipse Christus, seu potius vita ejus à Deo patre data, & ab ipsomet Christo; qui, videlicet, seipsum, seu vitam suam dedit, ut tantæ liberationis effectus consequeretur. Neque aliud in hac liberatione desideratur, ut omnino veræ redemptioni respondeat, nisi ut is, qui captivum detinebat, pretium accipiat. Quamvis enim quibusdam videatur dici posse, diabolum pretium, quod in nostra liberatione intervenit, accepisse, quemadmodum antiquiores theologi, inter quos Ambrosius * & Augustinus †, ausi sunt dicere; tamen, ut Wolfgangus Musculus ‡ in suis locis communibus eleganter disseruit, id perabsurdum (pace tantorum virorum dixerim) videri debet. Et recte est, neminem id pretium accepisse, affirmare. Ea siquidem ratione potissimum non vera, sed metaphorica redemptio liberatio nostra est, quoniam in ea nemo est, qui pretium accipiat. Si enim id, quod in ipsa pretii loco est, acceptum, (ab eo scilicet, qui captivum hominem detinebat) fuisset: jam non metaphoricum, sed verum pretium intervenisset; & propterea vera redemptio esset, secundum ea, quæ à me in principio hujusce disputationis posita sunt.

Sed jam redemptionis nostræ per Christum factæ metaphoram persequamur. Sciendum est igitur, liberationem hanc nostram dupliciter considerari posse, hoc est, vel quatenus ab ipso peccato in hac vita eximimur, & liberamur, dum scilicet sectatores bonorum operum

* Ambr. epist. 77. † Aug. de Trin lib. 13. cap. 14. & seq.
‡ Musc. cap. De redemptione generis humani.

effici-

efficimur : vel quatenus peccata nobis non imputantur, id est, ab æterna morte vindicati sempiterna vita donamur. Utraque hæc liberatio primum in Deo residet, qui nos à tantis malis liberare & constituit, & curat : Deinde in nobis, qui eam reipsa adipiscimur. Jam vero, sicuti pretium non ejus caussa datur, qui redemptionem procurat, neque eum ad redemptionem procurandam movet, immo ipse est, qui illud dat, & idcirco liberationem, quatenus in ejus voluntate, atque decreto residet, non gignit: sed ejus caussa solvitur, qui captivus est, & hac ratione is ex captivitate eximitur, unde liberatio, quatenus in eo residet, gignitur, & comparatur; Ita Christus pretium fuit, non quo liberatio ex parte Dei, qui eam procuravit, & ipsum dedit, compararetur nobis: sed quo nos eam reipsa consequeremur. Utramque autem, quam modo exposui, liberationem, per Christum, seipsum & vitam suam in eum finem, & ita propter nos dantem, hoc est, crucis mortem subeuntem, consequimur. Priorem enim illam, id est, à peccato in hac vita liberationem adipiscimur, spe nobis facta vitæ immortalis, atque æternæ beatitatis, quam, fide ipsius Christi verbis adhibita, concipimus; qui nos pœnitentiam agere jussit, & novos homines fieri, præmio cœlestis hæreditatis proposito, voluit : ut videre est toto cap. 5, 6, & 7 Matthæi, & passim apud omnes euangelistas. Fidem autem, quam ejus verbis habeamus, ut supra vidimus, potissimum gignit ipsius resurrectio. Ad quam nonnisi per mortem pervenire poterat; & ipsius in cœlis æterna ac beata vita, atque majestas: ad quam, ita Deo statuente, per ignominiam, & mortem acerbissimam eum perduci, necesse erat, Luc. 24. 26. Hebr. 2. 10. præterquam quod ipsa mors, ut ante demonstratum fuit, promissiones nobis ab eo Dei nomine factas mirifice confirmavit. Quis enim de Dei benevolentia, quæ in Christi promissis continetur, deque ipsorum promissorum veritate dubitare potest, cum Deus Christum ipsum, suum carissimum filium, ut nobis, dum ipsi Deo, ut par est, obedire studemus, innumeris calamitatibus undique circundatis, atque in ipsa morte perpetuo versantibus, æternæ felicitatis, ac vitæ spem faceret, tanquam facinorosum quempiam, ab hujus mundi principibus cædi & mactari voluerit? *Qui proprio filio*, inquit Paulus Rom. 8. *non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum, qui fieri potest, ut non & cum eodem omnia nobis donet?* Et paullo post, *Quis nos separabit à charitate Christi? num afflictio? num angustia? num persecutio? num fames? num nuditas? num periculum? num gladius?* &c. *Atqui in his omnibus superamus propter eum, qui dilexit nos.* Dum ergo Christum propter nos à Deo morti traditum contemplamur, de ipsis Dei promissis jam non dubitantes, ei obedientiam, quam ab iis, qui ea, quæ promisit, bona adepturi sint, omnino requirit, alacri animo præstamus; & interea à peccati servitute exsolvimur. Qua de re in uno ex iis locis, quos tu ipse protulisti, praeclare scriptum est, *Qui dedit semetipsum pro nobis, ut redimeret nos ab omni iniquitate, & purificaret sibi populum peculiarem sectatorem bonorum operum.* Tit 2.14. & Gal. 1. 3 & 4 legimus, *Qui dedit semetipsum pro peccatis nostris, ut eriperet nos de præsente sæculo nequam, secundum voluntatem Dei & patris nostri.* Et hæc quidem, quod attinet ad priorem liberationem.

Quod autem pertinet ad posteriorem, eam primum hic spe habemus, & deinde re ipsa in futuro sæculo habebimus: tum scilicet, cum, sicuti in hoc mundo renovati sumus, & novæ Dei creaturæ effecti, ita in sæculo illo una cum iis, qui ejusdem spiritus, quo nos imbuti sumus, primitias & quasi potiores quasdam partes sunt divina benignitate adepti, liberabimur & nos à servitute corruptionis in libertatem gloriosam filiorum Dei; quemadmodum scribit Paulus ad Rom. cap. 8. 21. Atque tunc vere redempti & liberati, tunc justificati & à peccatis absoluti, tunc filii Dei dici poterimus. Nunc spe tantum hæc adepti sumus. Siquidem, ut ait idem Paulus eodem loco vers. 23: *adoptionem adhuc exspectamus [nempe] redemptionem corporis nostri. Spe enim servati sumus.* Et Christus dixit, ideo fore eos, qui digni habebuntur sæculo illo futuro, filios Dei, quia filii resurrectionis erunt Luc. 20. 36. Et Paulus ad Eph. 4. 14: *Nolite* (inquit) *contristare Spiritum Sanctum Dei, in quo signati estis in diem redemptionis.* Ad Gal. autem cap. 5. 5 scribit: *Nos enim Spiritu ex fide spem justitiæ exspectamus.* Et idcirco dixit idem Paulus, datum iri sibi in illa die à Domino coronam justitiæ, 2 Tim. 4. 8. Quo quidem in loco per Justitiæ coronam neutiquam justitiæ suæ præmium intelligit; sed est loquendi modus illi similis, cum dicimus coronam vitæ, ut apud Jacobum Jac. 1. 12, & Johannem Apoc. 2. 10; legitur, seu coronam gloriæ 1 Petr. 5. 4, ut apud Petrum. Alludit enim, ut ex præcedentibus liquet, & alii etiam annotarunt, ad Athletas. Isti autem perituram coronam; ut inquit idem Paulus 1 Cor. 9. 25 accipiebant. Ipse vero, ut inibi ait, æternam exspectabat, non oleastrum, aut apium, aut aliquid simile, ut illi, sed immortalitatem; quam Justitiæ nomine ideo appellat, quod tunc vere justos nos a Deo habitos fuisse, gloriari poterimus, & deleta esse peccata nostra, cum, ab æterna morte peccati pœna vindicati, ad æternam vitam fuerimus in cœlum translati. Hinc Petrus quoque ait, in novis illis cœlis, & nova terra, quam ex Christi promisso exspectamus, justitiam habitare, id est, immortalitatem, sive æternam vitam, suam sedem habere 2 Pet. 3. 13: Hanc igitur liberationem, qua universa nostra salus continetur, ut & spe in hoc mundo, & re ipsa in futuro sæculo obtinere possemus, Christum mori oportuit, & non nisi morte ejus interveniente; id peractum est. Firma siquidem vitæ æternæ spes in nobis, ut jam dictum fuit, non aliunde magis, quam ex Christi resurrectione gignitur. Neque satis fuisset, ut resurrectionis & vitæ immortalis nobis certa spes fieret, Christum simpliciter mori: sed pati eum etiam opus fuit, & atrocissimam mortem subire. *Decebat enim eum, propter quem sunt omnia, & per quem sunt omnia, multos filios in gloriam adducentem, principem salutis eorum per afflictiones perfectum reddere*, inquit auctor ad Heb. 2. 10. Afflictionum enim, & calamitatum via ea est, per quam nos ad cœlum perduci necesse est, Actor. 14. 22. Rom. 8. 17, quarum si Christus, qui nobis hanc Dei voluntatem patefecit, & rem prorsus sic se habere, persuadere voluit, expers fuisset: neque prior ipse, qui princeps salutis nostræ à Deo constitutus fuerat, hanc ipsam viam fuisset ingressus, unde postea in cœlum ascensurus esset; quo nos ea ductura tandem fuisset, compertum non habuissemus. Et ob eam rem non solum mori, non solum occidi, sed calamitatibus, & persecutionibus perpetuo premi, sed ludibrio, & despectui hujus mundi principibus esse, sed à sapientibus hujus sæculi, & ab iis, qui cunctis in Dei populo religiosiores habebantur, rejici, ac supremo odio haberi, sed denique, tanquam impurus ac sceleſtissimus homo, ad supplicium omnium maxime dirum & execrabile, ab iis ipsis, quos maximis & excellentissimis beneficiis affecerat, rapi tandem & trahi voluit; ut inde postmodum per gloriosissimam resurrectionem liberatus, & ad supremam beatitatem perductus, nihil mali esse in ea via, quam præmonstraverat, aperte doceret: ac deinceps nullis quantumvis gravibus periculis, & malis, nulla quantumvis atroci & infami morte à spe immortalitatis ii, qui ipsi obediunt, demoveri possent. Atque ad hoc etiam respiciens, dicere potuit Paulus, Christum, factum pro nobis execrationem, ab execratione Legis nos redemisse Gal. 3. 13. Nam, cum Legis execrationem, quam ipse subiit, ab eo deinde superatam, & in ipso extinctam, atque abolitam videamus: non est, cur illam amplius horreamus, certo futurum jam perspicientes, ut, si ipsius vestigia secuti, in eam inciderimus, nos quoque illam superaturi simus. Ipsius porro immortalitatis veram possessionem adipisci nequaquam nos poteramus, nisi Christus in suam gloriam ingressus esset, & supremam absolutamque potestatem in cœlo, & in terra consecutus fuisset,

fuisset, qua nos ab interitu vindicare, & æterna vita donare posset. Is enim, ut supra vidimus, eam omnino daturus erat, Deo ita ab initio cum propter nostri consolationem eximiam, tum propter nominis sui sempiternam gloriam statuente. Quomodo vero ingredi in tantam gloriam Christus poterat, nisi obediens fuisset usque ad mortem crucis, propter quam obedientiam ista majestate, atque potentia à Deo donatus fuit? Id quod aperte testatur Paulus ad Phil. 2. 9.

Jam igitur, quod attinet ad redemptionis spem per Christum, & ejus vitam, quam nostrum causa moriens impendit, nobis comparatam, scriptum est ad Rom. 3. 24. *Justificati gratis per gratiam ipsius, per redemptionem, quæ est in Christo Jesu; quem proposuit Deus propitiatorium per fidem, interveniente ipsius sanguine, ad ostensionem justitiæ suæ, propter remissionem præcedentium peccatorum. &c.* Cujus loci, ut interim hoc tuum testimonium, etiam quod attinet ad vocem Propitiatorium (tametsi ea ad ultimum ex propositis à me tuorum testimoniorum capitibus commodius fortasse reservari ac referri poterat) diluam, atque illustrem, hic sensus est, partam nobis esse peccatorum nostrorum absolutionem (id enim ut scis, quod ad nos attinet, re ipsa justificari est) non quidem per legis opera, quibus illam commeriti simus: sed gratis per gratiam Dei; per fidem, scilicet, quam Jesu Christo habemus. In quo nobis Deus, ut ostenderet se veracem & fidelem esse, & simul, qua ratione nos coram se justos habere vellet (utrumque enim significant verba illa, *justitiæ suæ*, ut patet ex eo, quod paullo post quasi seipsum explicans, addit, *ut sit ipse justus, & justificet, &c.*) adeo se placatum exhibuit, ut non solum, secundum antiqua promissa, nos à peccatis, id est, à peccatorum pœna, redemerit seu liberaverit, ea nobis condonando; sed etiam, ut fructus, atque effectus ejus condonationis ad nos redire posset, ea scilicet ratione, qua à me supra expositum fuit, ipsum Christum suum sanguinem fundere, &, tanquam scelerosum quempiam, supplicio affici voluerit. Nam interventus sanguinis Christi, licet Deum ad liberationem hanc à peccatorum nostrorum pœna nobis concedendam movere non potuerit, movit tamen nos ad eam nobis oblatam accipiendam, & ipsi Christo fidem habendam, unde justificati sumus; & simul Dei erga nos ineffabilem benignitatem summopere nobis commendavit. Propitiatorii autem nomen, ut plerique animadvertere, alludit ad arcæ antiqui fœderis operculum; cujus nomen apud Hebræos à verbo Caphar deducitur, quod & tegere, sive obturare atque oblinere, & condonare, sive expiare significat, idque operculum à 70 Interpretibus eodem nomine, quo usus est Paulus, appellatum fuit, & ab auctore etiam Epistolæ ad Hebr. 9. 5, nempe ἱλαστήριον, id est, Propitiatorium, seu mavis Placamen, sive Placamentum; non quia Deum populo Israëlitico placaret; sed quia Deus in eo, se propitium populo & placatum præbens, sua responsa dabat; id est, Mosi loquebatur, quæcunque illis significari volebat; ut scriptum est Exod. 25. 22. Quo nomine decentissime hoc loco est Christus à Paulo appellatus, quando non modo Deus in ipso nobis se placatissimum ostendit, verum etiam quidquid nos scire voluit, per ipsum patefecit; unde justificatio nostra consecuta est. Quod si nomen ἱλαστήριον ad operculum illud arcæ ita appellatum respicere, negaveris, & manifestam hanc elegantissimamque allegoriam aspernatus fueris: ecquid aliud tandem ex eo verbo ad tuam sententiam juvandam colligi poterit, quam, Jesum Christum esse à Deo pro placamento nobis propositum? An continuo inde concludes, à Christo Deum nobis placatum fuisse? Cur non potius, cum de gratia Dei deque peccatorum condonatione agi videas, inde colliges, Deum per Christum nobis se benignum & placatum ostendisse? Cur non potius, ut verba ipsa demonstrant, eam vocem ita interpretaberis, ut dicas, nullam aliam esse viam nobis à Deo propositam, qua iram ejus, quam adversus impios, & peccatores exercebit, devitemus, quave nostrorum scelerum expiationem, & veniam ab ipso consequi possimus, præter unum Christum, cui fidem habendo, plane & illam effugiemus, & hanc adipiscemur? Ut ex hoc loco nihil penitus elici possit de placatione aliqua Dei, seu justitiæ divinæ per Christum facta: sed tantummodo, si Deum vere, & reipsa placatum habere & experiri velimus, Christo confidendum esse; & deinde perquirendum relinquatur, quidnam sit Christo confidere, seu fidem habere. Quæ profecto longe alia quæstio est. De qua quid ego sentiam, ex iis, quæ hucusque à me dicta sunt, facile intelligi potest; &, antequam hanc meam responsionem absolvam, melius fortasse intelligetur; & unà, Deo bene favente, quantum & tu, & cæteri, qui tecum sentiunt, in ea à vero scopo aberretis, perspicue demonstrabitur. Nunc haud parum fuerit, ex hoc Pauli loco, quocumque te vertas, sententiam tuam nulla ratione confirmari posse, manifestum fecisse. Nam quod vocem ἱλαστήριον Placamen, sive Placamentum verti posse dixi; id, ut quidquid te magis adjuvare potest, concederem, feci. Cæterum, nisi ea vox ad antiqui fœderis arcæ operculum respiciat, idem prorsus eam declarare existimo, quod vox ἱλασμὸς, qua bis usus est Johannes in prima Epistola, id est, expiationem, ita ut Paulus hoc loco ad antiqua sacrificia respexerit, quod innuere videtur mentio sanguinis. Sacrificia autem illa, & expiationis verbum nihil cum satisfactione commune habere, in examinatione ultimi capitis tuorum testimoniorum perspicue apparebit.

De hac eadem, quam spe à pœna peccatorum nostrorum redemptione sive liberatione, per hanc Christi suimetipsius dationem, propriique sanguinis effusionem, adepti sumus, loquitur idem Paulus ad Col. 1. 14, in his verbis, in quibus de Deo Patre agit, *Qui eripuit nos de potestate tenebrarum, & transtulit in regnum filii sui dilecti; in quo habemus redemptionem per sanguinem ejus, remissionem peccatorum. Qui est imago Dei invisibilis, &c.* Explicat Paulus, quid sit ista redemptio nobis illius sanguinis fusione interveniente, per Christum parta: nempe remissio peccatorum, quæ satisfactioni pro peccatis, ut alibi videbimus, quam maxime adversatur, quam remissionem Deus nobis in Christo obtulit, &, ne de ea ambigere unquam possemus, ab ipso Christo proprio sanguine confirmari voluit; quo, tanquam pretio, à peccatorum captivitate, in qua detinebamur, id est, à mortis æternæ pœna redimeremur. Tanquam pretio, inquam, non quia alicui sanguis ejus solutus fuerit: sed quia, sicut pretium causa liberationis è captivitate est, sic Christi mors in spem vitæ æternæ nos erigendi, resurrectione consecuta, causa fuit; & idcirco spe liberationem nobis à nostrorum scelerum pœna comparavit. Atque, sicut in superiore, quem modo exposuimus, loco ad Rom. propitiatorium appellaverat Paulus Christum, ut ostenderet, non solum per eum nobis se Deum placatum exhibuisse, & in eo modum (nimirum si illi credimus) suam iram, quam adversus rebelles, ac contumaces exeret, effugiendi proposuisse: sed etiam suæ voluntatis (quod tamen reipsa idem est) exacte nos admonuisse; Ita hic subjungit, *Qui est imago Dei invisibilis*; ut scilicet intelligamus, non alia ratione magis partam nobis esse salutem per Christum, quam, quod per ipsum Dei voluntatem, in salute nobis conferenda, plenissime assecuti fuerimus, & ipsum Deum quasi præsentem conspexerimus. Hunc enim esse sensum verborum Pauli, præter rationem ipsam, declarat locus ille ad Eph. 1, in ipso fere initio, qui huic respondet, & paraphrasis quædam, sive explanatio ipsius dici potest, *Qui prædestinavit nos in adoptionem filiorum per Jesum Christum, in seipsum, secundum propositum voluntatis suæ, in laudem gloriæ gratiæ suæ; in qua gratificavit nos in illo dilecto. In quo habemus redemptionem per sanguinem ejus, remissionem peccatorum secundum divitias gratiæ ipsius, quam ubertim effudit in nos in omni sapientia & prudentia, patefacto nobis arcano voluntatis suæ, &c.* Ex quibus verbis satis intelligi potest, hanc redemptionem nobis contigisse ex mera Dei liberalitate,

quam nobis per Christum exhibuit. Cujus sanguine, secundum divitias gratiæ ejus, interveniente, ipsius voluntatis arcanum nobis patefactum fuit; unde spes nobis firmissima tantæ salutis est facta. Ut nihil dicam, hic quoque explicari, redemptionem hanc nihil aliud esse, quam peccatorum remissionem.

At vero de hac eadem redemptione, quam re ipsa, propterea quod Christus se pro nobis in mortem tradiderit, consecuturi simus, loquitur auctor ad Hebr. 9. ℣. 11, & 12. *Christus autem*, inquit, *assistens pontifex futurorum bonorum, per amplius & perfectius tabernaculum, non manufactum, id est, non hujus creationis, neque per sanguinem hircorum, & vitulorum, sed per proprium sanguinem introivit semel in sancta, æterna redemptione inventa.* Vide, quomodo Christus in coelum ad gloriam suam penetraverit; nimirum, per sanguinem & mortem suam. Ex quo æternam liberationem est adeptus, non solum quia ipse in æternum vivit, & morti jam non est obnoxius: verum etiam quia nos quoque, qui ejus membra sumus, hac ratione, à morte vindicabit, & una secum in æternum vivere faciet. Neque vero ea, quæ sequuntur, verba, *Si enim sanguis taurorum, &c*; de quibus inferius agemus diligentius, ullo modo hanc meam hujus loci interpretationem infirmant, quasi ex illis colligi possit, agi hic de purificatione tantum conscientiæ nostræ in hac vita. Siquidem ea verba adjungit Apostolus, ut, quoniam necesse est ad redemptionem illam æternam in alio sæculo consequendam, purgata conscientia ab operibus mortuis, dum adhuc hic sumus, Deo viventi servire, demonstret, hoc quoque per Christi mortem nobis obtigisse. Atque ita rem se habere, confirmat alius eiusdem auctoris locus, qui diversis verbis eandem sententiam continet. Is est cap. 5. 9, ubi; cum supra dixisset, Christum in diebus carnis suæ illi multo cum gemitu supplicasse, qui poterat ipsum à morte liberare, & exauditum fuisse: subjungit, *Et perfectus redditus* (sive *consecratus*) *factus est omnibus obtemperantibus sibi causa salutis æternæ.* Christus igitur non solum sibi ipsi, dum moritur, æternam vitam à Deo impetravit: sed etiam à morte liberatus, & sempiternam vitam, sempiternumque regnum, & sacerdotium adeptus, salutis causa cæteris extitit; quos ipse potentia, & auctoritate sua perpetuo fovebit, & vita æterna tandem donabit. Sed quinam sunt isti? Non omnes sane; sed ii demum, qui ipsi obtemperant, & porro ad Deo serviendum, purificata conscientia, se totos convertunt. Non negaverim tamen, ut modo leviter attigi, priorem locum de liberatione quoque in hac vita à peccati servitute accipi debere, & fortasse de perpetua peccatorum expiatione, quam spe, sive quod attinet ad Dei decretum, hic habeamus, in eo præcipue agi, atque ita superioribus testimoniis annumerari posse; quemadmodum infra, ipso exactius perpendendo, declarabitur. Expiationis autem ideo memini, quia non in hoc testimonio tantum, ut postea planius fiet, sed in superioribus quoque nomen redemptionis pro expiatione accipi potest. Quod ut fiat, suadet sanguinis mentio, quæ in omnibus fit. Atque ob eam rem non multum erraverit, qui ea in postremam tuorum testimoniorum classem retulerit, ipsorumque explicationem ex iis petierit, quæ ibi dicturi sumus.

Ex iis, quæ hactenus à me dicta sunt, constare potest, qua ratione Christus, seu vita ejus in hac nostræ redemptionis metaphora merito pretii locum obtineat; cum ex eo, quod Christus seipsum, & vitam suam pro nobis dederit atque impenderit, omnimode à peccato, & ab ipsa peccati poena liberatio nobis obvenerit, & obventura sit. Quibus addo, hanc eandem pretii redemptionis translationem alibi etiam in scriptura legi: ut Prov. 13. 8, ubi scriptum est, *redemptionis pretium* Copher enim est in Hebræo, & Septuaginta verterunt λύτρον) *anima viri, divitiæ ejus. Pauper autem non audit increpationem.* Id est, homo dives, quia dives est, & potens, non incurrit discrimina vitæ suæ, omnes enim eum, propter ejus opes, offendere verentur. Pauper vero propter egestatem suam, nullius invidiam subit; & ob eam causam murmurationes adversus se aliorum non audit. Dixerat enim superiore versu, quosdam esse, qui, cum pauperes sint, fingunt se divites: quosdam vero contra, qui, cum divites sint, pauperes se esse simulant; & hoc versu utrorumque consilii rationem tacite quodammodo reddit. Verum, si alicui fortassis durum videatur, illam formulam loquendi, Non audit increpationem, hoc loco alio modo interpretari, quam fieri soleat apud Solomonem, non alibi solum sæpissime, sed in principio etiam ejusdem capitis (nam ubique verbum Audit in ea Audire sustinet significare videtur) hic erit eorum verborum sensus: Homo dives nihil timet, nullum periculum formidat. Divitiis enim suis se ab omnibus malis liberare potest, vel: Divitiæ enim ejus ipsum in mediis malis consolantur, & servant. Pauper vero ne increpationem quidem audire sustinet; ita propter miseriam suam animum quodammodo despondet. Ubi vides, divitias, aut opinionem divitiarum appellari redemptionis pretium vitæ illius, qui dives est, vel habetur; non quidem eam ob causam, quod verum pretium sint, quod alicui solvatur: sed quia causa sunt, ut ille vitæ pericula aut non incurrat, aut non curet. Quod si etiam locum hunc secundum vulgatam quandam interpretationem simpliciter interpretari velis (quæ tamen interpretatio propter id, quod de paupere per antithesim dicitur, sustineri nequit) hominem scilicet divitem, si in aliquod discrimen vitæ incurrerit, divitiis suis se ab eo liberare: pretii redemptionis nihilominus translatio constabit. Neque enim pretium redemptionis vere, & proprie dici potest id, quod dives impendit, ut se à periculis, in quibus versatur, liberet; cum neque captivus ab ullo detineatur, neque id ab ullo, ut pretium liberationis ipsius, accipiatur. Sed pretium redemptionis metaphorice dicitur, propterea quod, non minus, quam pretium captivum è captivitate redimit, id, quod ipse impendit, eum à periculis liberat. Quocirca, cum Christus dixit, daturum se animam suam redemptionis pretium pro multis, non id voluit dicere, scilicet, soluturum se Deo, sive divinæ justitiæ vitam suam, ut is, sive illa, quæ nos captivos detineret (quod & absurdissimum est dicere, & nusquam quidquam simile in universa scriptura legitur) justo pretio redemptionis accepto, nos liberos dimitteret: sed, se vitam suam daturum, ut inde non minus, quam soluto redemptionis pretio, veris captivis evenire solet, liberationem è spirituali peccati & mortis captivitate nostra consequeremur. Atque hac eadem ratione Paulus dixit, eum semetipsum dedisse pretium redemptionis pro omnibus 1 Tim. 2. 6. Ubi etiam, quo sensu id ab eo dictum fuerit, ex verbis, quæ statim subjicit, satis liquet: dum ait, *Testimonium temporibus suis.* Quæ verba supra satis à me explanata sunt; atque hic nihil præterea addo, nisi, quod non minus in hoc, quam in reliquis tribus locis, quos paullo ante explicavi, in quibus Paulus hujusce redemptionis per mortem Christi factæ mentionem fecit, expresse aliquid additum est de patefactione voluntatis divinæ ea ratione nobis exhibita; ut nemo de salutis nostræ modo, sanguine Christi interveniente nobis partæ, unquam dubitare posset. Nempe eam nobis contigisse, non solum quia sine Christi morte, ut vidimus, id fieri nequibat: sed etiam quia per Christi mortem divinum de nobis decretum cumulatissime testatum vidimus.

CAPUT III.

Explicatur, unde fiat, ut non potius Christi resurrectio, quam mors, redemptionis nostræ pretium dicatur; cum tamen per Christi resurrectionem maxime nobis liberatio ista contigerit: & reliqua testimonia sacra explanantur, in quibus redemptionis nostræ per Christum ejusve mortem facta sit mentio.

SEd adhuc fortasse instabis, & dices agnoscere te quidem hanc pretii redemptionis translationem sustineri posse;

posse; sed in hac nostri à Christo redemptione facta locum non habere. Nam, si illud per translationem pretium redemptionis in ea appellandum fuisset, quo interveniente, nobis liberatio contigit: cur non potius Christi resurrectio, qua interveniente, id, ut egomet sæpius dixi, maxime peractum est, pretium redemptionis nostræ appellatum esset? quod tamen nunquam est factum, sed perpetuo vel, sanguine Christi interveniente, nos redemptos fuisse, vel, Christum animam suam sive semetipsum, redemptionis pretium pro nobis dedisse, legitur.

Ad istud nullo negotio respondetur. Neque enim ea analogia sive proportio est resurrectionis Christi ad pretium, quæ mortis. Christus siquidem resurgendo nihil de suo dat, aut impendit; immo plurimum accipit, & lucratur. Sed moriendo, vitam suam, & sanguinem profundit Ex quemadmodum, si quis amicum ex hostium manibus, hostibus ipsis, qui eum detinebant, occisis, liberasset, interim tamen ipse non levia vulnera, cum hostibus confligendo, accepisset, non hostium interitum, sed suum sanguinem pro amici liberatione se impendisse diceret, quamvis non quia ipse sanguinem suum fudisset (id enim per se potius liberationem impedit) sed quia hostes superasset, & intermisisset, ille liberatus esset; Ita, cum Christus, ut hostem nostrum diabolum superaret, & nos ex ipsius manibus eriperet, sanguinem suum fuderit, & mortem subieret (nam, ut scriptum est, per mortem abolevit eum, qui mortis habebat imperium, hoc est diabolum, Heb.2.14) sanguinem suum, & vitam suam pro nobis impendisse, non autem diaboli abolitionem, quæ vere in ejus resurrectione facta est, dicitur. Hac igitur de caussa nostræ redemptionis non resurrectio, sed mors Christi, pretium appellatur; quamvis Christi mors, resurrectione non consecuta, non solum nos non liberasset, sed omnis liberationis spem prorsus ademisset, ut aperte colligitur ex cap. 15 prioris ad Cor. & ex aliis locis satis intelligi potest. Quanquam, resurrectione deinde consecuta, ipsa quoque mors per se non leve pondus ad nos in fide stabiliendos, ut supra demonstratum est, obtinet, & idcirco multo etiam meliore jure, quam sanguis illius, qui amicum ex hostium manibus liberando vulneratus fuerit, liberationis caussa esse dicitur.

Ratio porro, eaque potissima, cur ita frequenter, & ubique fere cum de nostra liberatione agitur, Christi mortis mentio fiat, haec est, ut scilicet, ad Dei, cujus jussu is animam suam, ut iterum eam acciperet, pro nobis posuit, Joh.10.18, Christique ipsius charitatem nobis commendandam, jugiter ante oculos ea nobis obversetur; non quidem ut alicujus ad nos redimendos occultæ virtutis, quam mors Christi habeat, & quam omnes per se perspicue non videant, admoneamur: qualis esset, quod Deo, & justitiæ ejus pro nobis, nostrisque peccatis plene satisfecisset; id quod etiam, postquam moniti sumus, nobis vere constare non potest; sed, ne unquam tantæ divinæ benignitatis obliviscamur: & hac ratione ad Deum ex animo colendum, illique parendum, nosque totos ei perpetuo consecrandum, indies magis accendamur. Quandoquidem Deus ipse fuit, qui vitam filii sui, ut nos ab iniquitatibus nostris redimeret, & sibi assereret, & vindicaret, pro nobis impendit. Hinc Paulus, ab Ephesiis discessurus, inquit senioribus Ecclesiæ, *Attendite vobis, & universo gregi, in quo vos Spiritus Sanctus posuit episcopos, regere Ecclesiam Dei, quam acquisivit sanguine suo,* Act.20.28. Nam & in Apoc. cap.5.9 scriptum est de Christo, *Dignus es accipere librum, & aperire signacula ejus; quoniam occisus es, & redemisti* (sive *emisti*) *nos Deo in sanguine tuo, ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione, & fecisti nos Deo nostro reges, & sacerdotes.* Et Pet.1. epist. cap. 2.9 ait, *Vos autem genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitus, ut virtutes annuncietis illius, qui de tenebris vos vocavit in admirabile lumen suum.* Idem epist.2. cap.1. ait, futuros inter eos, ad quos scribebat, falsos doctores, qui negent herum, qui illos emit. Heri autem sive *Domini* appellatione, Deum ipsum, intelligi debere, qui per Christum nos sibi asseruit, præterquam quod simplex appellatio ista nunquam Christo, ut arbitror, sed soli Deo patri in Sacris Literis tribuitur, ut Act.4.4 & Jud.4 demonstrat etiam aperte idem hic apud Judam locus, qui, ut tota fere Epistola, ex Petri verbis quodammodo descriptus est. Inquit enim, *& solum herum Deum, ac Dominum nostrum Jesum Christum negantes.* Ex quibus locis manifestum fit Deum sibi nos per Christi sanguinem acquisivisse, Christumque illi nos suo sanguine redemisse, sive emisse; tantum abest, ut ex ejus sive justitiæ illius manibus, cui satisfieri oporteret, Christi sanguine redempti simus. Hinc veteres theologi, qui aliquanto aliter, ac recentiores fecerint, redemptionem per Christum nostram sunt interpretati, & in ea nos sibi Deum asseruisse, optime agnoverunt, Judæos, qui aliquando populus Dei fuerant, redemptos quidem à Christo, gentes autem, quæ tunc primum Dei hereditas. & possessio factæ sunt, emptos tantummodo fuisse dixerunt, Redimendi verbum in peculiari illa ipsius significatione, cui Græcum ἐξαγοράζω respondere videtur, de qua in initio egimus, usurpantes. Ut igitur nos non solum divinæ benignitatis identidem commonefiamus, verum etiam tanquam ii, qui pretio, & eo quidem maximo, empti sive redempti & ex servitute durissima liberati sumus, moneamur, nos nostros jam non esse, sed illius, qui nos sibi asseruit, neque cuiquam præterea nos metipsos jure mancipare posse; propterea nunquam fere in salutis nostræ ratione commemoranda Jesu Christi sanguinis mentio prætermittitur. Nam expressius etiam aliquando nos pretio emptos esse, monent Apostoli; ut Paulus, qui priore ad Cor.6.19 ait; *An nescitis quod corpus vestrum templum spiritus, qui in vobis est, sancti est? quem habetis à Deo, & non estis vestri. Empti enim estis pretio. Glorificate jam Deum in corpore vestro, & in spiritu vestro, quæ sunt Dei.* Et cap. 7. 22 & 23. *Qui enim in Domino vocatus est servus libertus Domini est. Similiter & qui liber vocatus est, servus Christi est. Pretio empti estis, nolite fieri servi hominum.* Quocirca non sine maxima caussa Petrus 1 Epist. cap.1 quem locum tu attulisti, ait, *Et, si patrem invocatis eum, qui, sine acceptione personarum, judicat secundum uniuscujusque opus: in timore, incolatus vestri tempore, conversamini, scientes, quod non corruptibilibus, auro, vel argento redempti estis de vana vestra conversatione à patribus tradita, sed pretioso sanguine, quasi agni immaculati & incontaminati, Christi, præcogniti quidem ante mundi constitutionem, manifestati autem novissimis temporibus, propter vos, qui per ipsum creditis in Deum; qui suscitavit eum à mortuis, & dedit ei gloriam, ut fides vestra & spes esset in Deum.* Jubet igitur Petrus, ut postquam tanto pretio ex iniquitatibus, & ignorantiis nostris redempti sumus, ob eamque rem ei, qui pro nobis id pretium dedit, tantum debemus, eidem illi, qui alioqui iniquitatem abominatur, & secundum uniuscujusque facta judicat, maximo cum timore perpetuo obediamus; præsertim, cum non modo nos ex ea captivitate liberaverit, sed immortalis etiam vitæ simul nobis spem fecerit, & fidei, speique in ipso collocandæ maximum argumentum dederit. Ex vana ergo conversatione nostra, ut supra etiam demonstratum est, non ex divinæ justitiæ manibus, cui pretium aliquod pro nobis solvendum esset, redempti sumus. Neque, ut istud conficeret, aurum, aut argentum, aut quid simile periturum datum est, sed sanguis Jesu Christi pretiosissimus, id est, qui nunquam perit (manifeste enim Pretiosum corruptibili Petrus opponit) sed æterni fœderis sanguis est, & in perpetuum nobis Dei promissiones confirmat. Non ex eo tamen per se, liberationis nostræ effectus consecutus esset (quod certe fieri debuisset, si id verum pretium nostræ redemptionis fuisset) nisi Deus, ut idem Petrus subjungit, à morte ipsum Christum vindicasset, & gloria donasset, & nos à mundanis concupiscentiis ea ratione avocasset, ad seque traxisset. Mortis nihilominus Jesu Christi fit semper, ut dixi, præcipua mentio, quoniam

nihil Christus fecit, nihil ipse Deus, quo magis suam charitatem nobis testatam reliquerit nosque sibi arctius devinxerit. Atque, quod ad Christum attinet, ea, quæ post ejus mortem consecuta sunt, sibi ipse non ascribit, sed patri; & sibi tantum, quæ prius jussu ejus fecerat, tribuit. Jam jam enim ad supplicium rapiendus, & ita antequam resurgat, orans patrem, sic fatur; *Ego te clarificavi super terram; opus consummavi, quod dedisti mihi, ut facerem, & nunc clarifica me, tu pater, apud temetipsum claritate, quam habui, priusquam mundus esset, apud te.* Joh.17.4,5. Hinc etiam factum est, ut non resurrectionis suæ, licet fidei nostræ, quod ad ejus personam attinet, ut supra expositum est, præcipuæ ac potissimæ causæ & fundamenti, sed mortis tantum perpetuam & solennem in Ecclesia sua celebrari memoriam Christus voluerit, nam & ea ipsius proprium est opus, & in ea tum ipsius, tum Dei, ejus, nostrumque patris, magis, quam vel in resurrectione, vel ulla alia in re ad salutem nostram spectante, suprema & ineffabilis charitas elucet atque conspicitur.

Ex his omnibus tandem crediderim, argumentum tuum, quod ex significatione verbi redimendi duxeras, penitus evanuisse, & ad omnia testimonia, quæ vel tu profers, vel proferri possunt, in quibus de redemptione nostra per Christum facta agatur, sive simpliciter in eis redemptionis mentio fiat, sive addatur, ipsum Christum pretium redemptionis nostræ fuisse, sive etiam in sanguine, seu per sanguinem, vel interveniente sanguine ipsius, redemptionem nos habere, cumulate responsum fuisse; & jam tibi ipsi aperte constare, quo sensu, id est, quam ab opinione tua abhorrente, dictum fuerit à Paulo, Christum factum nobis fuisse à Deo redemptionem 1 Cor. 1. 30. De quo loco infra fortasse aliquid explicatius dicemus. Quibus etiam illud addere non abs re fuerit, te ipsum redimendi verbo, cum de redemptione nostra ageres, videri omnino metaphorice usum fuisse, hoc est, ibi, ubi nullum verum pretium intervenit; si quædam ex iis, quæ nunc à me examinantur, verba tua, accuratius considerentur. Scribis enim, *Sic à Deo Christum factum esse nobis redemptionem, ut interea ad nos redimendos animam suam pro nobis ut bonus pastor pro ovibus poneret.* Videris sane in his verbis tacite saltem fateri, bonum pastorem, ad redimendas oves suas, animam suam pro ipsis ponere, & interim modum, quo redempti simus, ista ab ipso Christo allata similitudine explicare. Atqui bonus pastor non solvit cuiquam animam suam pro redimendis ovibus suis; sed tantummodo, ut ipsas conservet, fumet rationem non habet, & libenter vitam suam periculo exponit; atque eo pacto oves redimit, id est, à lupi rabie, & à morte liberat.

Nunc ad cætera testimoniorum tuorum capita deveniendum esset. Sed antequam id fiat, explicandus est adhuc locus unus, in quo redemptionis, quæ in salute nobis comparanda intervenit, mentio fit, neque cum ullo ex jam examinatis testimoniis potest conferri; cum non de redemptione nostri ipsorum, sed transgressionum nostrarum in eo agatur. Est autem is locus ad Hebr.9.15. De quo supra, propter vocem Mediatoris aliquid diximus. Inquit enim auctor ille: *Et ideo Novi Testamenti mediator est, ut, morte intercedente in redemptionem earum prævaricationum, quæ erant sub priore Testamento, repromissionem accipiant, qui vocati sunt, æternæ hæreditatis.* Atque hoc unum testimonium plus ponderis habere, quam cætera cuncta, videri potest. Non enim redemptionem hic pro simplici liberatione ejus rei, quæ redempta dicitur, interpretari possumus: Alioqui prævaricationes nostras liberatas fuisse, dixisset Apostolus; quod absurdissimum est dicere. Sed omnino satisfactionem, seu compensationem earum significare videtur; ad quam peragendam mors Christi intercesserit. Nam & apud Latinos verbum redimere eo sensu nonnunquam profertur. Verum sciendum est, redemptionis, seu redimendi verbum aliquando, quamvis liberationem non significet ejus rei, quæ redempta dicitur, liberationem tamen ab ea significare. Quo sensu dixit Salomo Prov. 16. 6. *Misericordia, & veritate redimetur iniquitas.* Quorum verborum sententia est, non quidem compensari iniquitatem misericordia, & veritate, sive pro ipsa satisfieri (istud enim à veritate alienissimum est, si veram compensationem, & satisfactionem, de qua nos agimus, intelligamus) sed, iniquitatem expiari, id est, iniquitatis pœnam effugi ab eo, qui ab iniquitate ad justitiæ opera se convertit; non quidem ejusmodi conversionis merito, sed divina benignitate ita ferente, ac statuente. Quanquam, ut nihil dissimulem, in Hebræo est verbum Caphar, quod potius expiare, & condonare significat, quam redimere. Ex eo tamen verbo nomen Copher deducitur; quod pro Pidion usurpatur, & non minus, quam illud, pretium redemptionis significat, cum tamen interim expiationem quoque significare possit. Cui respondere videtur nomen Græcum ἀπολύτρωσις & idcirco fortasse rectissime, ea vox in loco ad Hebræos de quo agimus expiationis voce à Seb. Castell. reddita fuit. Nam supra quoque monuimus, nomen istud, quod vulgo redemptionis nomine redditur, posse in hac materia expiationem significare. Sed alius est locus in Vetere Testamento, secundum non modo vulgatam & recentiorum versionem Latinam, sed etiam antiquam Græcam (ex qua mirum est quam multa in Apostolorum, & Euangelistarum scripta derivata sunt) in quo idem loquendi modus habetur; quamvis in fonte vero paullo aliter sit. Atque est is locus apud Pontificios, ad ipsorum satisfactiones stabiliendas, celeberrimus, apud Danielem videlicet, cap.4.24, qui sic Regem Nabuchodonosorem alloquitur: *Quamobrem, rex, consilium meum placeat tibi; & peccata tua justitia* (sive *eleemosynis*) *redime, & iniquitates tuas misericordiis pauperum.* Ubi nihil aliud intelligi debet, quam justitiæ operibus, sive eleemosynis, & misericordiis pauperum liberari hominem à peccatis, & ab iniquitatibus suis; vel quia eo pacto ab iniquitate, & peccato recedit, & ita ab eis liberatur sive eripitur (ut verbum Chaldaicum, quod redimendi verbo versum fuit, vere significat) vel quia, ut paullo ante dictum est, ea ratione per benignitatem Dei pœnam suis peccatis debitam effugere illi datur. Atque hæc verbi redimendi significatio ipsis Latinis scriptoribus est satis familiaris. Ex quibus omnibus planum fit, per redemptionem prævaricationum, nihil aliud scriptorem illum intellexisse, quam ab ipsis prævaricationibus liberationem. Quid autem id sibi velit, à nobis abunde in superioribus est demonstratum. Itaque reliqua Sacrarum Literarum testimonia, quæ tibi favere videntur, jam tandem aggrediamur.

CAPUT IV.

Explanantur loca Sacrarum Literarum, in quibus simpliciter dicitur, aut Christum portasse peccata nostra, aut quidpiam simile; atque ostenditur, hinc minime concludi debere, Christum omnes pœnas pertulisse, quas nos propter peccata nostra pendere debuissemus.

SEquitur, ut de iis sacris testimoniis videamus, in quibus, Christum tulisse seu portasse peccata nostra, sive languores & dolores nostros, scriptum legitur. Quæ testimonia te ideo attulisse certum est, quod existimes, inde aperte probari, Christo à Deo imputata fuisse peccata nostra, & eorum pœnas ab ipso exactas esse. Quod si animadvertisses, ferre & portare in Sacris Literis per metonymicam quandam translationem, auferre nonnunquam significare (quod enim alicunde aufertur, ab eo, qui aufert, tantisper dum id abjiciat, aut alibi deponat, portatur) nunquam ex illis loquendi modis tantam veritatis sententiæ tuæ opinionem concepisses; tametsi alioqui hæc locutio, portare peccatum, seu iniquitatem, in Sacris Literis significare solet,

pœnam

pœnam peccati, seu iniquitatis, subire. Abstulisse enim Christum peccata nostra nihil tuam sententiam juvat; ut melius postea videbimus. Interim ferre, seu portare, auferendi simpliciter significationem aliquando habere demonstremus, præsertim cum peccatis jungitur. Scriptum est Exod. 34. 7, de Jehova, *Servans misericordiam millibus, auferens iniquitatem, & prævaricationem, & peccatum.* In Hebræo autem est, pro auferens, Nôse; quod portans proprie significat. Nam quod quidam Condonans, seu remittens interpretantur: id quidem veritatem continet; sed potius modum, quo fiat à Deo id, quod verbum significat, quam ipsam verbi significationem exprimit. Siquidem peccatum, seu prævaricatio, sive iniquitas in hoc, & similibus locis non delictum ipsum, hoc est, ipsum factum, quod proprie auferri nequit, sed delicti reatum, & pœnam declarat. Et idcirco, sicuti, auferre reatum & pœnam peccati, proprie diceretur: ita etiam auferre peccatum, hac vocis peccati significatione servata, proprie dicitur. * Eundem prorsus loquendi modum, eandemque verbi Hebræi Nasà significationem habes, Num. 14. 18, & multis aliis in locis illud verbum istam significationem obtinet; eoque usus est Esaias in loco à te citato. Unde scriptores Novi Fœderis & ipsi aliquando βαστάζειν, quod proprie portare seu bajulare significat, pro auferre usurparunt. Nam Joh. 20 15, ubi scriptum est, *Domine, si tu sustulisti eum, dicito mihi, ubi posuisti eum*, in Græco est, *κύριε εἰ σὺ ἐβάστασας αὐτὸν*, &c. Propterea cum apud Esaiam legitur de Christo, *Vere languores nostros ipse tulit, & dolores nostros ipse portavit*, non intelligendum est, Christum sustinuisse universas pœnas, quas nos sustinere debueramus; id enim, ut supra leviter attigimus, & infra latius demonstrabitur, falsissimum est. Sed sensus eorum verborum est, Christum à nobis omnes dolores & languores nostros abstulisse, & nos (ea ratione potissimum, quam paullo ante exposuimus) ab omnibus nostris malis redemisse, & liberasse.

Dices, vehementer coactam esse hanc intepretationem, & translationem istam verborum portandi, & ferendi raro à scriptoribus sacris usurpari, immo fortasse nunquam in verbo Sabal, quo secundo loco in illis verbis utitur Propheta. Sed en tibi Matthæus, qui cap. 8. 16, & 17, eo modo, quo ego feci, locum illum Esaiæ interpretatur, & in eo translationem istam explicat, atque agnoscit. Inquit enim, *Vespere autem facto, obtulerunt ei multos dæmonia habentes; & ejiciebat spiritus verbo: & omnes male habentes curavit; ut adimpleretur, quod dictum est per Esaiam Prophetam dicentem, ipse infirmitates nostras accepit, & morbos portavit.* Num, rogo te, Jesus Christus eorum, qui male habebant, infirmitates, & morbos ab illis in se transferebat, atque eo pacto illos sanabat? An non manifestum est, sanasse eum ægrotos, ab ipsis tantum morbos depellendo? Qui autem insolens, & ridiculus sanandi modus iste fuisset, cum, ut illi sanarentur, satis esset ab ipsis morbos fugare, neque, ut eos Christus in se susciperet, quidquam vel cogeret, vel suaderet? Eadem igitur ratione locum illum ad spirituales nostras infirmitates, & morbos accommodantes, tantum interpretem imitati, dicamus, Christum peccata & scelera nostra, sive eorum pœnas portasse quidem, & suscepisse, at non in se transferendo, sed à nobis auferendo: & ridiculum futurum fuisse, si is, ut nos liberaret peccata & scelera nostra in se, nulla ratione vel cogente, vel suadente transtulisset: quæ simpliciter à nobis auferendo, liberalissimum istud atque egregium opus perficere poterat. Hinc patet, ea, quæ eodem cap. 53 Esaiæ de Christo, qui nostras iniquitates, aut peccata nostra tulerit, repetuntur, aliud nihil significare, quam Christum omnia peccata & scelera nostra, sive eorum pœnas à nobis sustulisse, & quodammodo in longinquam aliquam regionem secum asportasse. Nam Franciscus quoque Vatablus in illis verbis, quæ ad finem capitis sunt, *& ipse peccatum multorum tulit*, verbum tulit sustulit interpretatus est.

Fuit autem hæc in peccatis auferendis metaphora oculis exposita populi Israëlitici in hirco illo emissario, de quo in Levit. 16, super quem Aharon jussu Dei omnia populi delicta confitebatur, & ejus capiti imponebat; quæ ille deinde emissus in desertum secum asportabat. Non enim illi hirco vere populi peccata imputari poterant: neque is abiens vere secum illa portabat; sed non minus à populo ablata fuisse omnia peccata, indicare volebat Dominus, quam si hircus ille, super se universa habens, in desertum illa asportasset. Sed dices, hunc typum Christi fuisse, cui vere peccata imputari potuerint à Deo, atque ea ratione à nobis auferri. Immo, quia hic Jesu Christi typus fuit, quemadmodum per hircum illum peccata non ideo auferebantur, quod ipsi hirco imputarentur: sed quia, peracta tota illa cerimonia, perinde à peccatis populus universus liberabatur, ac si hircus ille ea secum in desertum asportasset; sic etiam per Christum peccata non ideo auferuntur, quia ipsi à Deo imputata fuerint, quod nec fieri potuit, ut postmodum demonstrabitur: sed quoniam, iis peractis, quæ per Christum, & in Christo peragenda erant, peccata nostra à nobis quam longissime recesserunt: non secus ac si Christus ea omnia secum in terram aliquam inhabitabilem & inaccessam asportasset. Verumtamen in eo figuratum figura præstantius est, quod, quamvis effectus, qui solus adumbrabatur, utrobique pro rei qualitate idem fuerit: tamen hircus ille vere ea in re nihil efficiebat, Christus autem multum effecit. Nam, iis peractis, quæ in ipsius persona peragi debebant, eorum vi peccata nostra abstulit, atque delevit. Id vero quomodo intelligendum sit, etsi supra à me abunde explicatum fuit, hic nihilominus tamen illud repetere placet, non quia eorum causa, quæ fecit, & passus est Christus, Deus, utpote satisfactione accepta, peccatorum pœnas à nobis jam repetere jure nequeat, id contigisse, vel quia ad delictorum veniam nobis concedendam Deum moverit Christus; sed quia eorum, quæ à nobis pro tantæ Dei liberalitatis effectu consequendo fieri debebant, Christus in nobis auctor, & causa fuit: & quia, ut Christus ipse, quemadmodum Deus decreverat, nos reipsa tandem tam eximii doni participes faceret, necesse erat in ejus persona ea omnia peragi, quæ peracta fuerunt: neque alia ratione, idque maximo nostro, ut vidimus, bono, fructum immortalis beneficentiæ suæ nos sentire posse, constituerat Deus.

Quin iis, quæ jam dicta sunt, illud etiam addo, alio præterea nomine de Christo dictum fuisse, quod abstulerit peccata nostra, quia scilicet auctoritate sibi à patre tradita hominibus resipiscentibus, & sibi fidem habentibus peccata ipse condonavit, immo, quacumque ratione illi placuit, & cuicumque voluit, veniam delictorum dum in terris fuit, plenissimam in hac vita dedit. Nec mihi dicat aliquis, vel, ut Deum simpliciter, non autem ut mediatorem, illum hæc præstitisse, vel, ejus discipulos idem fecisse. Nam, quod ad ipsum Christum attinet, manifestum est, eum, ut mediatorem, peccata condonasse. Id enim primum luculenter probatur per illa ipsius verba: *Ut autem sciatis, quia filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata, &c.* Matth. 9. 6. Marci 2. 10. Luc. 5. 24. Nam apud omnes hos tres Euangelistas Christus, cum hæc diceret, nominavit se filium hominis; & ita, ut hominem, ut mediatorem, eam se potestatem habere declaravit. Murmuraverant enim Judæi, cum audissent illum paralytico dicentem, *Remittuntur tibi peccata tua*; & dixerant, blasphemasse eum; quia solus Deus remitteret peccata. Quibus respondens Christus, non negat, solum Deum peccata remittendi potestatem habere, sed sibi, licet homini ab ipso Deo eandem potestatem concessam esse ait; & idcirco addit etiam verba illa *in terra*. Ac si diceret, ego ipse, quanquam mortalis, & in terra habitans,

* Tertull. lib 4. adversus Marcionem, Ipse igitur est Christus Esaiæ, remediator valetudinum. Hic, inquit, imbecillitates nostras aufert, & languores portat. Portare autem Græci etiam pro eo solent ponere, quod est tollere.

dum vobiſcum ſum, hanc poteſtatem habeo, & in terram hac poteſtate donatus deſcendi. Hoc munus mihi in terris verſanti demandatum eſt; quod vos tamen ignoratis. (Quanquam, cum ex Marco conſtet, verba illa, In terra, cum verbo Dimittendi conjungenda eſſe, alium eorum ſenſum eſſe ſuſpicor; quam paullo ante attigi, cum delictorum pleniſſimam veniam in hac vita dandi poteſtatem, pro illo etiam tempore, Chriſto aſſerui.) Sed, ut ſciatis rem ita ſe habere, meque rem prorſus incredibilem vobis non exponere: aliquod ſtatim hujuſce rei indicium dabo. Effectum enim aliquem remiſſionis peccatorum vobis oſtendam; & id, quod verbo aſſerui, reipſa præſtabo. (Dixerat autem prius paralytico, ut eum ſanaret, ſibi oblato, *Confide fili: Remittuntur*, &c. id eſt bono animo eſto; ſanaberis. Condonantur enim tibi errata tua.) Et mox ſubjicit, *Surge, tolle lectum tuum, & vade in domum ſuam.* Quod ſi inter omnes conſtat, poteſtatem hæc mira faciendi Chriſtum, ut mediatorem & hominem, habuiſſe, ſibi enim illam à patre datam eſſe, ipſemet fatetur, Joh. 5. 36, ubi mira opera, quæ faciebat, ſibi à patre data fuiſſe ait, & Joh 9. 4, ubi cœco nato viſum reſtiturus, opera illius, qui ipſum miſerat, ſe operari oportere dicit, & Joh. 10. 25, ubi hujuſmodi opera ſe in nomine patris ſui facere profitetur; Certe, ut ipſe Chriſtus argumentatur, peccata etiam dimittendi, ut hominem & mediatorem, poteſtatem eum habuiſſe, concludendum eſt. Adde, quod populus, paralyticum ſanitati reſtitutum animadvertens, glorificavit Deum, inquit Matthæus, qui ejuſmodi poteſtatem hominibus dederat. Quam vero poteſtatem? Nempe eam, quam Chriſtus, filium hominis in terra habere, ſe demonſtraturum promiſerat. Ad cujus verba manifeſtam relationem habent ea verba ſive ipſius euangeliſtæ ſeu mavis populi; quæ tamen niſi recte, & ſancte dicta fuiſſent, nunquam Matthæus ea ſic ſimpliciter commemoraſſet. Probatur præterea, Chriſtum in perſona Mediatoris peccata condonandi poteſtatem habuiſſe, eaque condonaſſe, per verba illa Pauli ad Col. 3. 13: *Condonantes vobis mutuo, ſi quis adverſus aliquem habet querelam, ſicut & Chriſtus donavit vobis* (nam in Græco non *Dominus*, ſed *Chriſtus* diſerte legitur.) Hanc enim ipſam condonationem à Deo per ipſum Chriſtum & ſic à Chriſto ut Mediatore factam fuiſſe, demonſtrat locus ille ad Eph. in fine cap. 4, qui huic aperte reſpondet, *Eſtote autem invicem benigni miſericordes, donantes invicem, ſicut & Deus in Chriſto donavit vobis.* Quemadmodum etiam ſupra vidimus, eundem Paulum 2 ad Cor. cap. 5 ſcripſiſſe, Deum fuiſſe in Chriſto mundum ſibi reconciliantem, eis ipſorum peccata non imputando. Atque receptæ opinionis, quod Chriſtus videlicet pro peccatis noſtris Deo ſatiſfecerit, maxima abſurditas vel ex hoc patere poteſt, quod Chriſtus ipſe, ut Mediator, peccata nobis gratuito condonavit. Quid enim commune habet condonatio cum ſatiſfactione? Quomodo fieri poteſt, ut, qui debitum remittit, idem debitum illud pro debitore ſolvat? Sed iſtius humani commenti non abſurditas tantum, ſed impietas quoque poſtea, Deo bene juvante, clarius patefiet. Interim animadvertendum eſt, cæteris cauſſis à me ſupra expoſitis, propter quas Chriſtus Servator noſter agnoſci debeat, hanc addi debere, quod ſcilicet ipſe auctoritate & poteſtate ſua, à Deo Pàtre accepta, omnium delictorum veniam nobis largitus fuerit. Quod ſi, ut dixi, Chriſti diſcipulos mihi objicias, qui peccata remittendi poteſtatem & ipſi habuere, præter ea, quæ in præcedentibus, quæſtionibus de annunciatione, & confirmatione viæ ſalutis à me dicta ſunt, quæ huic loco optime accommodari poſſunt, ut quanta inter Chriſtum, & Apoſtolos in peccatis condonandis differentia ſit, agnoſci queat: Johannis Calvini verbis potius, quam meis, tibi reſpondebo; qui in explanatione illius Matthæi loci modo à me explicati, de Chriſto loquens, ſic ait: *Hæc itaque poteſtas, quam ſibi vendicat, longe alia eſt, quam quæ Apoſtolis mandata fuit, & qua hodie funguntur Eccleſiæ paſtores. Non enim tam remittunt ipſi, quam remiſſa teſtantur, dum injunctam ſibi legationem promulgant.* Ex iis, quæ hactenus à me dicta ſunt, ſatis perſpicere potes, quid ſignificet, Chriſtum languores noſtros, & dolores tuliſſe, & peccata noſtra portaſſe, & quam, ipſa Sacra Scriptura interprete, eorum verborum ſenſus à tua interpretatione ſit alienus.

CAP. V.

Tria Eſaiæ Prophetæ loca cap. 53. expenduntur atque explicantur, ex quibus colligi poſſe videtur, Chriſtum perſolviſſe pœnas noſtrorum peccatorum, ejuſque morte ira Dei pro nobis ſatisfactum fuiſſe; hacque inde minime colligi poſſe, demonſtratur.

VErum adhuc tibi non ſatisfieri dices, cum apud eundem Eſaiam eodem loco ſcriptum ſit, Deum poſuiſſe in Chriſto iniquitatem omnium noſtrum. Quod ſane ſignificare videtur, illi à Deo imputata fuiſſe omnia peccata noſtra, & eorum omnium debitas pœnas illum perpeſſum fuiſſe. Iſti Eſaiæ loco jam ſatis reſponſum eſt, cum de hirco emiſſario, de quo Levit. 16 agitur, locuti ſumus. Nam, quemadmodum dicitur ibi, Aharonem ponere omnia populi errata ſuper hircum, non quia ipſi hirco imputarentur, aut quia hircus ille pœnas erratis populi debitas penderet: ſed quoniam ea ſecum aſportare cenſebatur, non ſecus ac ſi ſuper illum univerſa poſita fuiſſent; Sic, Deum in Chriſto iniquitatem omnium noſtrum, ſive pœnam iniquitatibus noſtris debitam, poſuiſſe, ſcriptum eſt: non quia illi errata noſtra imputata fuerint, vel eorum pœnas ipſe vice omnium noſtrum ſubierit; ſed quoniam non aliter, atque ſi ſuper ſe omnes iniquitates noſtras, & ſupplicia illis divina lege debita habuiſſet, quam longiſſime a nobis ea aſportavit, atque projecit. Præterea non ea eſt vera interpretatio verborum Hebræorum, quam vetus interpres, & nonnulli poſt ipſum amplexi ſunt. Siquidem verbum Hiphgiah non Ponere, aut conjicere, ſed vel occurrere, vel occurrere facere proprie ſignificat, & per tranſlationem Orare & precari, præſertim pro alio, vel propter rem aliquam. Qui enim eo modo orat & precatur, occurrit quodammodo ei, quem precatur. Hinc etiam aliquando nonnulli minus Latini Scriptores intercedere, quod proprie, quod ad propoſitum noſtrum attinet, ſe opponere ſignificat, pro eo, quod eſt, pro alio orare & deprecari uſurparunt; expreſſa tamen tum apud Hebræos, tum apud Latinos perſona, ſive re, pro qua, ſeu propter quam, preces interponuntur. Et in hac ſignificatione utitur Propheta eo verbo in fine ejuſdem capitis in illis verbis, *Et pro tranſgreſſoribus rogavit.* Nam in Hebræo eſt *Ulpoſciaim biphgiah.* Non crediderim tamen, hoc loco in ea ſignificatione uſurpatum id fuiſſe ab Eſaia; quamvis non deſint, qui totum locum ita verti poſſe dicant, *Et Jehova rogare fecit eum pro iniquitate omnium noſtrum.* Ex quibus eſt Sanctes Pagninus. Nam inter cætera, ejus verbi conſtructionis modus, quo hic utitur Propheta, iſtud nequaquam ferre poſſe videtur. Sed neceſſe, ut arbitror, omnino eſt, verba ita interpretari, *Et Jehova occurrit per eum*, ſive potius, *cum eo*, *iniquitati omnium noſtrum*, aut, *Et Jehova occurrere fecit ei iniquitatem omnium noſtrum* Vide Hierem. 15. 11. Priore modo ſenſus erit, Deum per Chriſtum omnes iniquitates, ſeu iniquitatum pœnas à nobis, illis quodammodo per ipſum, vel cum ipſo occurrendo, depuliſſe. Poſteriore autem modo ſenſus erit, Deum effeciſſe, ut omnium noſtrum iniquitates Chriſto obviam fierent, & ipſum quodammodo aggrederentur; cum noſtrarum iniquitatum cauſſa eum mori voluerit. Id autem quid ſibi velit, ex iis, quæ jam diximus, conſtare poteſt, & paullo poſt apertius conſtabit.

Et quando caput hoc 53. Eſaiæ præ manibus habemus, duo, quæ præterea ex ipſo teſtimonia citas, ſeparatim alterum ab altero examinare, quamvis uno

quasi contextu verborum contineantur, & idem fere sensus utriusque sit, operæ pretium fuerit; præsertim cum ea haud sane incommode ad hoc, quod præ manibus habemus, tuorum testimoniorum caput aliqua ratione referri possint. Unum est, *Castigatio pacis nostræ super eum.* Id autem nihil aliud significat, quam, Christum flagella, & afflictiones subiisse, quæ nobis pacem, id est felicitatem, & quietem pepererunt. Castigationis enim vox hoc loco non sumitur pro vera punitione, sed pro simplici afflictione & percussione. Affliguntur enim & cæduntur ii, qui castigantur. Eadem hac metonymia utitur Asaphus Psal. 73: 14 cum ait, *Et fui flagellatus tota die, & fuit increpatio* (sive *castigatio*) *mea singulis matutinis.* Qui locus in annotationibus magnorum Bibliorum Roberti Stephani ad hunc modum redditur, *Nam quotidie plagas fero, singulisque matutinis afflictio mea est.* Quam interpretationem suadent omnino loci circumstantiæ. Itaque vides, increpationem, seu castigationem pro afflictione usurpari, nimirum, ut dixi, quia, quos increpamus seu castigamus, affligere solemus. Vox autem Hebræa, quæ ibi est, ei, qua hic utitur Esaias, plane respondet. Utraque enim increpationem, seu correptionem & castigationem significat. Atque apud Esaiam eam vocem simpliciter pro flagello seu afflictione sumere, non autem pro vera punitione, cogit vox Pacis, quæ ei non obscure opponitur. Vide Hierem. cap. 29. 11. Vera enim antithesis non est inter punitionem, & pacem, quemadmodum est inter pacem, & afflictionem. Siquidem Pax eo loco, ut fere apud Hebræos solet, id quod etiam à Græcis, & Latinis, & aliis interdum receptum fuisse videtur, non reconciliationem amicitiæ cum aliquo (nulla enim ibi mentio alicujus inimici, sed tantummodo pacis nostræ) verum quietem & felicitatem significat. Estque Prophetæ sensus elegantissimus, quem modo exposui, Flagella, scilicet, & afflictiones Christi, caussam fuisse, ut nos veram felicitatem & quietem consecuti simus; quod nemo est, qui neget. Jam enim à me demonstratum fuit, non nisi Christi calamitatibus, & morte interveniente, potuisse nos ad cœlestem beatitudinem, tranquillitatemque aspirare.

Alterum testimonium sunt verba, quæ hæc proxime consequuntur, *& in livore ejus, sanitas nobis*, sive potius, *medicatum est nobis.* Quod & verissimum esse fateor, & elegantissime dictum agnosco. Propterea enim quod Christus verbera, & vulnera in corpore suo patitur, corpusque ejus totum frangitur, & sauciatur, anima nostra è gravissimis suis malis, & morbis eripitur, & suæ veræ & perfectæ sanitati restituitur. Sed quanam ratione? Num fortassis ejus corporis plagis animæ nostræ vulnera apud Deum compensantibus, proque eis illi satisfacientibus? Audi Petrum, qui divine hunc sanationis nostræ modum explicat, & totum hunc Esaiæ locum interim dilucide explanat, ad finem cap. 2. prioris epistolæ, de Christo loquens: *Cujus*, inquit, *ejusdem livore sanati estis. Eratis enim sicut oves errantes; sed conversi estis nunc ad pastorem & episcopum animarum vestrarum.* An non vides, quomodo Christi livor sanitas fuerit nobis? Nimirum, quia, ut Petrus dicit, & ego supra late exposui, mors Christi nos ad Deum, seu mavis ad ipsum Christum convertit, atque ab errore, & perditione nostra in viam salutis revocavit. Et hac de caussa Esaias quoque, quem, ut dixi, Petrus illustravit, post ea verba, *& in livore ejus sanitas nobis*, statim subjicit: *Omnes nos, sicut oves, errabamus; quisque in viam suam declinaverat.* Quæ verba etiam faciunt, ut ea, quæ ipsa consequuntur, & jam à me explanata sunt, libentius priore, quam posteriore ex à me supra expositis modis explicem. Hebræi enim, ut scis, vel non habent, vel sæpe omittunt, vel simplici copula supplent sermonis particulas quasdam, quæ sententiam magis exprimunt, & ab oculos ponunt. Quas nos, sensum potius, quam verba sectantes, in eorum verbis interpretandis adhibere possumus. Quare ego totum hunc Esaiæ locum, Petrum interea secutus, sic verterem. *Ipse vulneratus* (sive *occisus*) *fuit, propter transgressiones nostras, & contusus propter iniquitates nostras; & afflictionem subiit, quæ felicitatem nobis peperit; ejusque livore nobis medicatum est. Omnes enim nos tanquam oves, errabamus; unusquisque nostrum in suam viam declinaverat. Sed Jehova occurrit per ipsum* (sive *cum ipso*) *iniquitati omnium nostrum.* Eodem autem sensu dixit Esaias, nos livore Christi sanatos fuisse, quo Paulus, Corinthios inopia ejusdem Christi divites factos esse affirmat, 2 Cor. 8. 9. Non enim sic loquitur Paulus, quia vere Christi inopia Corinthiorum divitiæ fuissent, vel quia Christus inopiæ suæ æstimatione eorum inopiam compensasset: sed quia, Christi inopia interveniente, illi ditati fuerant. Dum enim Christus proprias divitias quodammodo relinquit, & simul omnes mundanas opes abjicit, atque aspernatur: nos cœlestibus bonis ditat atque exornat. De quibus ad eosdem Corinthios prioris cap. 1. 4. ita scribit: *Gratias ago Deo meo semper pro vobis de gratia Dei, quæ data est vobis in Christo Jesu, quòd in omnibus divites facti estis in illo, in omni verbo, & in omni scientia; sicut testimonium Christi confirmatum est in vobis; ita ut nihil vobis desit in ullo dono.* Atque his loquendi modis pleni sunt omnes boni auctores, qui eos etiam propter elegantiam quandam, quam antitheses istæ continent, sæpius affectare videntur.

Itaque vides, testimonia ex 53 cap. Esaiæ desumpta, ea inquam, quæ plus ponderis ad tuam sententiam confirmandam habere videntur (de quibusdam enim levioribus, quæ adhuc examinanda supersunt, mox agemus) nullam vim ad eam suadendam in se continere: teque, tua opinione deceptum, in eorum sensu percipiendo à veritate quam longissime aberrasse. Qua in re certe mihi risum movisti, cum ita laboras, ut de Christo ea dicta fuisse probes; quasi, hoc à te evicto, jam nullum mihi effugium relinqueretur; aut quasi dubitares, ne Judæorum more, ut ipse ais, ea ad Christum accommodari debere negarem, aut ad Christum ab Apostolis, & Euangelistis accommodata fuisse, vel oblitus essem, vel non curarem; aut denique ita me amentem judicares, ut adversus receptissimam hac nostra ætate sententiam disputare, nedum eam penitus rejicere auderem, non prius diligenter & visis, & examinatis, quæcunque pro ea confirmanda in medium afferri solent, inter quæ principem quodammodo locum obtinet ea vaticinationis Esaiæ pars. Sed scito, me, & universa testimonia, quæ attulisti, & multo plura jam pridem vidisse, & diligentissime examinasse, neque eorum unquam oblitum fuisse; & nihil in libris seu veteris, seu novi fœderis (in iis, inquam, de quibus in Ecclesia hodie nulla controversia est) scriptum extare, quod à me non verum esse credatur, & summa cum reverentia non recipiatur. Quanquam, quod attinet ad ejus Esaiæ capitis explanationes à Judæis allatas, quas ego nondum vel vidi, vel examinavi, non dubito, quin Propheta non minus ibi, quam alibi, ut mos est fere cæterorum quoque Prophetarum, sub aliquo typo eam de Christo prophetiam exposuerit. De quo si nobis constaret, tunc procul dubio appareret, quam eorum verborum sententia, quatenus, inquam, de Christo intelligi debent, à communi hodie interpretatione distet. Necesse siquidem est, figuram figurato aliqua ratione respondere, & verborum interpretationem, quæ figurato accommodatur, per similitudinem quandam admittere posse. Quod nullo modo fieri posse videtur, si vaticinationem illam secundum vulgatam opinionem explicare velis.

CAP. VI.

Expenditur locus 1 Pet. 2. v. 23. & docetur, ibi nec verbis nec sententia dici, Christum suo corpore in cruce peccatorum nostrorum pœnas sustinuisse. Ostenditur insuper, etiamsi & apud Esaiam, & apud

Petrum ea legerentur, quæ Adversarius putat, non tamen ipsius sententiam inde confirmatum iri.

SEd ad institutum nostrum redeamus. Video enim, quamvis forsitan, Matthæo præsertim interprete, quid sit, Christum languores, & dolores nostros portasse, & peccata tulisse, agnoscere incipias: tuæ sententiæ adhuc tamen tibi videri maximum fundamentum esse in illis verbis: *Qui peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignum*, apud Petrum epist. 1. cap. 2. 23. Quandoquidem ibi non pertulisse tantum peccata nostra Christus dicitur (Perferre autem nihil aliud est, quam sustinere & pati) verum etiam additur, In corpore suo super lignum, ut (quemadmodum tibi videri potest) omnes sciant, id factum fuisse à Christo, dum in cruce corpore suo universas pœnas nostris peccatis debitas pendit, atque exsolvit.

Verum animadvertere oportet primum, in Græco verbum, quod interpretes verterunt Pertulit, esse *ἀνήνεγκεν*, quod non Pertulit, sed Abstulit vertendum erat, non secus ac factum fuerit in epist. ad Heb. cap. 9. vers. ultimo; ubi idem omnino loquendi modus habetur: nec præterea alibi (quod sciam) in universis Euangelistarum, & Apostolorum scriptis. Legitur enim ibi, omnibus recentioribus interpretibus, veritate ipsa cogente, consentientibus, *Ita & Christus semel oblatus, ut multorum peccata tolleret*, &c. & vulgata editio habet, *ad multorum exhaurienda peccata*. Unde constat, *ἀνενεγκεῖν ἁμαρτίας* non Perferre peccata, sed Peccata tollere, sive auferre significare. Deinde considerandum est, præpositionem In, quemadmodum omnes in infinitis pœne locis novi fœderis animadverterunt, ex Hebræi sermonis proprietate, isto in loco non aliud significare, quam Per: atque ad hunc modum vertendum fuisse Petri locum istum: *Qui peccata nostra ipse abstulit per corpus suum super lignum.* Quorum verborum jam non potest is esse sensus, ut Christus dicatur sustinuisse peccata nostra seu pœnam peccatorum nostrorum in suo corpore cruci affixo: sed, Christum, corpus suum crucis morti tradendo, peccata nostra abstulisse. Neque vero minus Christi mansuetudinem, atque patientiam, de qua ibi agebatur, ob oculos ponit hæc, quam illa interpretatio; cum non minus in hac, quam in illa, eum crucis mortem patienter sustinuisse dicatur, quod, tanquam omnibus notum, in exemplum, ut sermo postulabat, quem instituerat, proponere voluit Apostolus; non autem, Christum sustinuisse universas pœnas peccatis nostris debitas. Quod non solum nemini constabat, vel constare poterat: sed ab omni verisimilitudine alienissimum erat; quemadmodum suo loco demonstrabitur. Et interim, propterea id Christum fecisse, ut peccata nostra auferret, indicat Petrus, ut viam sibi sternat ad eos, ad quos scribit, à peccatis dehortandos, & penitus retrahendos: cum ob hanc ipsam caussam tanta mala sponte passum fuisse Christum, deinde apertius subjuncturus esset; & ad Christi simul charitatem eis graphice depingendam, & beneficium, quod jam per Christi mortem consecuti fuerant, ipsis in memoriam revocandum. Id quod in sequentibus verbis peregregie postmodum exequitur atque præstat. Quæ omnia non ita cohærerent, si, Christum pœnas nostrorum peccatorum sustinuisse, dixisset. Non enim ex eo, quod Christus pœnas nostrorum delictorum exsolverit, sequitur, eum velle, nos peccato mori, & justitiæ vivere, ut statim adjungit Apostolus. Sunt enim hæc duo natura admodum separata; & non nisi ex accidente, hoc illius consequens est. Sicuti etiam ex eo, quod quis alicujus debita solverit, non sequitur, eum velle nullum æs alienum jam ab ipso contrahi. Sed ex eo, quod Christus ideo mortuus sit, ut peccata nostra auferret, rectissime & necessario consequitur, eum velle, ut, peccatis relictis, justitiam amplectamur. Siquidem Auferre peccata, ut ex iis intelligi potest, quæ supra, cum de redemptione ageremus, disserui, non solum à peccatorum pœnis liberare, sed ab ipsa peccati servitute in hac vita vindicare significat. Qua de re infra adhuc non pauca dicentur. Ex iis, quæ hactenus disputavi, verum sensum illius Petri loci patere arbitror, & quam perverse à plerisque ad sententiam tuam confirmandam vel è Græco versus, vel explicatus fuerit.

Quid quod, etiamsi tibi concederem, & apud Petrum, & apud Esaiam, & legi, & intelligi debere, Christum pertulisse, & sustinuisse peccata nostra, & in ipsum omnium nostrum iniquitatem incurrisse, seu conjectam fuisse, non tamen ex eo stabiliretur sententia tua? Nonne, qui occasione iniquitatum alicujus affligitur, illius iniquitates perferre, & sustinere dicitur? Hunc & similes loquendi modos quotidie in ore habemus; adeo ut si quis, quantumvis innocens, ex alicujus vel filii, vel patris, vel fratris, vel amici, vel ejusmodi conjunctæ personæ delicto, aliquod damnum, ut fit, ad se redire sentiat, affirmare non dubitet, se peccatum illius sustinere, atque etiam, quod plus est, se peccati illius pœnas luere. Nonne incurrit in me iniquitas illius, propter cujus iniquitatem ego divexor? Nonne, quod plus est, pœnam iniquitatis illius ego subeo, cujus iniquitatis occasione ea perfero, quæ perferre non commueram, & quibus ille jure plecti poterat, quamvis multo etiam majores pœnæ ab illo merito exigi potuissent, neque ego ideo ea perferam, ut ulla ex parte pro ipso satisfaciam? *Patres nostri peccaverunt*, *inquit Hieremias*, *& non sunt; & nos portavimus* (seu *portamus*) *iniquitates eorum*, Lam. cap. 5. 7. Quod certe non significat, istos pertulisse omnes pœnas debitas sceleribus patrum suorum, aut, minima etiam ex parte, Deo pro patrum iniquitatibus satisfecisse: sed occasione earum iniquitatum ipsos afflictatos fuisse, & ex illis iniquitatibus non leve damnum ad eos rediisse, vel etiam, pertulisse ipsos ea, quæ justius patribus perferenda dari potuissent. Neque est, quod aliquis dicat, illis verbis saltem innui, imputata ipsis fuisse à Deo peccata patrum. Istud enim Deus nunquam facit, nisi filius patris vestigia sequatur, Ezech. 18. 20. Quod eo loco tacite commemorare, quamvis paullo inferius populum peccasse fateatur, ei quod animo intendebat Hieremias, vehementer adversatum fuisset. Deum enim verbis illis ad misericordiam flectere curabat. Præterea neque in eo ipso Ezechielis loco, neque alibi unquam, ubi mentio fiat de iniquitatibus alterius portandis, eam locutionem ita interpretari possumus, ut peccata alterius, quæ portare quis dicatur, ei imputentur eo modo, quo vos peccata nostra Christo imputata fuisse vultis, scilicet ut is, qui vere peccatum fecerit, tanquam innocens, & à peccato immunis, coram Deo habeatur: ipse vero, tanquam si id peccatum commisisset, puniatur, cum interim tamen coram Deo vere innocens alioqui & sit, & habeatur. Ubique enim, ni fallor, aut simpliciter propter illius iniquitatem, sive occasione illius iniquitatis, afflictum ipsum fuisse, illo interim coram Deo sonte remanente, ea locutione significatur; aut erratum illius ipsi vere ascribi, & ipsum coram Deo vere nocentem & esse, & haberi, & ob eam caussam juste puniri posse; illo interim vel absoluto, vel etiam culpæ nihilominus obnoxio remanente.

Quare jam ipsa luce clarius perspicere potes, nulla ratione ista Esaiæ, & Petri testimonia vos adjuvare; & nihil amplius ex illis verbis colligi posse, quod vobis favere videatur, quam, Jesum Christum propter iniquitates nostras fuisse morti traditum. De quo, cum testimonia tua inde ducta, quod Christum portasse vel simpliciter, vel etiam in corpore suo peccata & iniquitates, sive dolores & languores nostros, scriptum extat, diluta fuerint, deinceps videndum est.

CAP. VII.

Explicantur ea sacra testimonia, quæ affirmant Christum propter peccata nostra sive pro peccatis nostris mortuum

mortuum fuisse; & planum fit, inde minime colligi posse, Christum morte sua pro peccatis nostris satisfecisse.

EX eo igitur, quod partim apud Esaiam eodem capite 53 partim vero apud Paulum, & Petrum scriptum legitur, Christum vulneratum, attritum, passum, mortuum denique fuisse propter peccata nostra, sive pro peccatis nostris, omnino concludi posse credis, eum pro peccatis nostris divinæ justitiæ plene satisfecisse. Atque adeo in animo tuo id alte insedit, ut, quoniam ego nego, Christum justitiæ divinæ quidquam pro nobis solvisse, credas me necessario etiam negare, Christum pro nostris peccatis mortuum esse; quemadmodum, ut infra videbimus, non vereris his verbis asserere, *At Christus, ut dicis, non est mortuus pro peccatis nostris.* Atque ita me contra manifesta Sanctarum Litterarum testimonia loquentem facis; & omnes, in quorum manus scriptum tuum vel jam pervenit, vel perventurum est, cum præsertim in ipso a te, ita ut ea de re aliis constet, integra sententiæ meæ expositio non apponatur, ejusmodi opinionem, id est, falsam ac perincommodam, de me concipere cogis. An in eo graviter erraveris, tibi ipsi judicandum relinquo, cum neque ex scripto, neque ex verbis meis ulla ratione id colligere potueris: & probe animadvertere posses, qualem invidiam omnium, qui Christum profitentur, adversum me istæc calumnia, si fidem inveniret, concitatura esset. Excuso te tamen egomet apud me ipsum, & pro comperto habeo, te non calumniandi animo, sed præjudicata illa tua opinione deceptum, ea me dicere scripsisse, quæ ego ne per somnium quidem cogitavi unquam; maxime vero, cum ex tui ipsius verbis, si quis ea paullo diligentius expendat, quo sensu id me dicere affirmes, aperte constet.

Fateor igitur, & in Deo meo una cum cæteris Christo fidentibus glorior, Jesum Christum Dei Filium propter iniquitates nostras; & pro peccatis nostris, ut universa Sacra Scriptura testatur, mortuum esse. Sed inde tamen consequi, constanter nego, ipsum Christum alicui divinæ justitiæ pro peccatis nostris satisfecisse, sive illi id solvisse, quod nos propter peccata nostra solvere debuissemus. Mori enim propter peccata, seu pro peccatis alicujus, ut verba ipsa satis indicant, nihil aliud est, quam caussa, sive occasione peccatorum illius mori. Caussa autem, sive occasione peccatorum alicujus is certe moritur, qui ideo moritur, ut quis à peccatis suis retrahatur; utque illi fides fiat, peccata sibi, si ab illis se retraxerit, condonatum iri, ac præterea ut is fructum ejusmodi condonationis, & ita ipsam condonationem re ipsa sentiat, & consequatur. Atqui, ut nobis hæc omnia evenirent, mortuus est Christus, quemadmodum jam à me probatum fuit. Ergo is jure propter peccata nostra, sive pro peccatis nostris mortuus esse dicitur. Neque opus est ad ista Scripturæ verba (ut ita dicam) verificanda, Christum alicui justitiæ divinæ pro ipsis peccatis nostris plene satisfecisse. Quin rogo te, ex quonam Sacræ Scripturæ loco conjicere potuisti, præpositionem Propter, ut de ea prius loquamur, istam significationem habere? Certe, etsi ea dictio ubique in Sacris Litteris occurrit: non crediderim tamen, locum ullum reperiri, unde, eam in locis, de quibus agimus, istud significare, quisquam vel suspicari quidem merito possit. An non animadvertisti, cum toties apud sacros scriptores hæc eadem locutio inveniatur, nempe, Propter peccata, nusquam tamen illud significare, quod tu credis, sed tantummodo Peccatorum caussa? Num obsecro, ut de sexcentis unum, aut alterum testimonium afferam, cum scriptum est 1 Reg. 14. 16, *Tradetque Jehova Israëlem propter peccata Jerobeam, qui peccavit, & peccare fecit Israëlem*, intelligendum est, Israëlem, cum traditus fuit, satisfecisse justitiæ divinæ pro peccatis Jeroboami? Nonne patet, *propter peccata Jerobeam*, nihil aliud significare, quam, caussa peccatorum Jeroboami? At dices, ex illis verbis aperte colligi, punitum fuisse populum propter Jeroboamum, unde etiam in locis, de quorum sententia controversia inter nos est, intelligi debeat, Christum punitum fuisse propter peccata nostra. Primum istud longe aliud est, quam satisfacere pro peccatis. Potest enim quis puniri propter sua, vel aliena peccata, nec tamen pro ipsis satisfacere. Nam David, nec leviter sane, propter adulterium, & homicidium punitus fuit à Deo; neque tamen pro ipsis satisfecit. Immo transtulit ab ipso Dominus peccatum ejus; ut legitur 2 Sam. 12. vers. 13. Præterea non vere punitus fuit populus propter peccatum Jeroboami: nisi quatenus, ejus peccati occasione, & ipse peccaverat: sed afflictus tantum à Deo & percussus. Neque enim, ut supra etiam attigimus, unquam Deus aliena peccata in quoquam vere punit, qui culpæ affinis non sit. Adde, quod punitum fuisse populum, non ex vi eorum verborum, Propter peccata, quæ per se nihil aliud unquam significabunt, quam, caussa, sive occasione peccatorum, sed ex subjecta materia intelligi, necesse est. Quid? cum David Psal. 39. 11. scribit: *In increpationibus, propter iniquitatem, corripis hominem, &c.* num intelligit increpari & castigari hominem à Deo, ut divinæ justitiæ satisfaciat pro iniquitate sua, & non potius caussa, & occasione iniquitatis suæ hominem à Deo affligi, ut discat ab iniquitate discedere? Huc accedit, quod attinet ad locum Esaiæ, dictionem Hebræam, quæ reddita est Propter, esse Min, quæ non caussam finalem, ut vocant, sed efficientem declarat. Quapropter aliud nihil ex illis verbis colligi potest, quam, Christum à peccatis nostris quodammodo occisum fuisse, sive peccata nostra Christi mortis caussam antecedentem extitisse: non autem, ut effectus aliquis ad nostra peccata spectans inde consequeretur, ipsum mortuum esse; quamvis id alioqui verissimum sit, tantum abest, ut ex verbis illis possit colligi, istum effectum ad nostra peccata spectantem propterea ex Christi morte consecutum esse, quod scilicet, pro illis divinæ justitiæ Christus, moriendo, satisfecerit.

Sed quod evincere non potes ob vim præpositionis Propter, ex altera præpositione Pro omnino colligi debere fortasse speras, & innumeros locos in medium afers, in quibus scriptum est, Pro peccato, sive Pro peccatis; per quæ scilicet verba nihil aliud significetur, quam, ut pro peccato, sive pro peccatis Deo satisfiat, ut, cum millies scriptum reperitur Sacrificium pro peccato, Hostiam pro peccatis, sive aliquid ejusmodi.

At enim, quamvis hac de re mox fusius tractandum sit, nunc id primum animadvertere opus est, dictiones Hebraeas, & Graecas, quas in ejusmodi locis boni interpretes verterunt Pro, verti etiam potuisse Propter; & nullam vero inter has duas præpositiones, quod attinet ad eos locos, esse differentiam: nisi, quod dictio Propter non solum finalem, sed efficientem quoque caussam significare potest: dictio autem Pro semper finalem significat. Et idcirco, cum dictiones illæ Hebrææ, & Grææ finalem, non autem efficientem caussam significarent: ne quis errare posset, non Propter, sed Pro eas verterunt. Deinde, si tu vere credis, in illis locis Pro peccato, sive Pro peccatis, satisfactionem pro peccatis aliquam significari, vehementer erras; ut postea demonstrabo. Nunc, quantum præsens disputatio requirit, dico, præpositionem Pro, ubicunque scriptum est, Christum mortuum esse pro peccatis nostris, caussam quidem finalem significare, non tamen eo sensu, ut videlicet Christus pro illis divinæ justitiæ satisfaceret: sed, ut nos liberationem ab ipsis, pura Dei benignitate nobis oblatam, agnosceremus, eamque re ipsa consequeremur. Quæ vero ad hanc meam responsionem confirmandam afferre possem, ad sequentis tuorum testimoniorum capitis examinationem reservo; ubi de Sacrificiis veteris Fœderis pro peccatis oblatis agendum est.

CAPUT VIII.

Respondetur ad ea loca, in quibus scriptum est, Christum pro nobis passum & mortuum esse; ac potissimum demonstratur, dictionem Pro, in ejusmodi locutione, nullo modo significare Vice, seu Loco.

Sed quid respondebis, inquies, ad ea testimonia, ubi Christus pro nobis passus & mortuus esse legitur? Hoc nimirum, respondebo: Si in illis locis, dictionem Pro caussam finalem denotare contendis, jam abunde per superiora responsum esse. Christum enim nostri caussa passum & mortuum esse, ideo rectissime dicitur, quia ut nos salutem æternam, quam ipsemet de cœlo nobis attulerat, amplecteremur, & consequeremur, mori voluit. Et ita, ut nobis bene esset, ut nos ab æterna morte vindicaremur, ipse & affligi, & mortem oppetere non recusavit. Atque, ut tu ipse fatearis, dictione Pro in finalis caussæ significatione accepta, nihil aliud esse, Christum mortuum pro nobis fuisse, quam, ut nos maximis beneficiis afficeret, ipsum vitam suam neglexisse: neque vel necessarium, vel etiam verisimile esse, ut per ea verba sacri scriptores, Christum, ut pro nobis justitiæ divinæ satisfaceret, mortuum esse, ostendere voluerint; memineris eorum Joh. Apostoli verborum: *In hoc cognovimus charitatem, quòd ille pro nobis animam suam posuit; & nos debemus pro fratribus animas ponere*, primæ 3. vers. 16. Ubi vides, nos quoque mori pro fratribus posse; non tamen quia pro illis divinæ justitiæ satisfaciamus: sed quia interdum morimur, dum curamus, ut aliquod longe ab isto diversum beneficium illi sentiant. Nam & Paulus ad Col. cap. 1. 24. ita scribit: *Nunc gaudeo in passionibus meis pro vobis, & compleo, quæ desunt afflictionum Christi, in carne mea, pro corpore ipsius, quod est Ecclesia.* Vide 2 Tim. 2. 10. Non tamen Paulus pro Colossensibus, sive pro Ecclesia Christi ullo modo satisfaciebat. Quanquam affligebatur, dum non minimum momentum ad Colossensium, & Christi Ecclesiæ ædificationem afferre curabat. Verum enimvero, licet ita scriptum reperiatur, non tamen vere, & proprie dici potest, vel fratrem pro fratre mori, vel Paulum pro Colossensibus, aut pro Ecclesia passum fuisse, sicut vere & proprie dici potest, Christum pro nobis passum, & mortuum esse. Neque enim frater ideo revera moritur, vel Paulus affligebatur, ut hic suis afflictionibus, ille morte sua alicui beneficium, det, aut daret; quamvis, dum prodesse alteri curant, mortem, & afflictionem incurrant, & pro nihilo ducant. Christus autem non modo, dum nobis bene facere studet, mortem subiit: verum etiam in hunc ipsum finem sponte mortuus est, ut nos ea ratione maximis beneficiis afficeret. Præterea is vere & proprie pro aliquo mori videtur, qui morte sua illum in vita conservat. Christus morte sua ex morte æterna nos eripuit, & in sempiternam vitam transtulit. Quod nemo unquam præter ipsum aut fecit, aut facere potest. Adde, quod quicquid beneficii ad nos ex cæterorum afflictionibus, & morte redundat, id omne Christo acceptum referri debet; qui omnium primus mortuus est, & primogenitus ex mortuis factus, cæteris mortem pro fratribus non recusandi, nec ab ea quidquam mali metuendi & exemplum, & caussam apertissimam ac certissimam dedit. Hinc Paulus ipse ad Cor. priore cap. 1. 13. *Numquid*, inquit Paulus, *pro vobis crucifixus est?* Satis aperte indicans, neminem fuisse unquam, vel futurum esse, qui vere ac proprie pro hominibus mortuus sit, aut mori possit, præter unum Christum; qui pro salute nostra primus & solus morti ultro sese obtulit, & crucis supplicium in eum ipsum finem volens sustinuit.

Quod si fortasse existimas, præpositionem Pro in illis locis significare Vice seu Loco, ut nihil aliud sit, Christum pro nobis mortuum esse, quam vice, seu loco nostrûm mortem subiisse: id adeo à veritate abhorret, ut nihil magis. Et certe hanc tibi opinionem eximere debuerant ii loci, in quibus, Christum pro peccatis nostris mortuum esse legitur. Neque enim vice, seu loco peccatorum nostrorum Christus mori potuit. Itaque agnoscere poteras, cum plane verisimile sit, in utrisque locis eandem dictionis Pro significationem esse, nihil aliud, Pro nobis Christum mortuum esse, significare, quam, Nostri caussa, quemadmodum, Pro peccatis nostris mortuum esse Christum, nihil aliud significat, quam, Peccatorum nostrorum caussa, seu, propter peccata nostra, quemadmodum alicubi diserte scriptum est; ut Rom. 4. 25, & ita omnia dilucida, & plana esse vidisses.

Sed ut error tuus, si forte in ea opinione es, tibi ipsi clarius innotescat: perpendamus, obsecro, quatuor, quæ tu protulisti, testimonia. Primum est ex epistola ad Heb. cap. 2. 9, ubi ita scriptum est. *Eum autem, qui modico, quam angeli, minoratus est, videmus Jesum propter passionem mortis gloria, & honore coronatum; ut gratia* (seu *beneficio*) *Dei pro omni gustaret mortem. Decebat enim eum, propter quem omnia, & per quem omnia, multos filios in gloriam adducentem, principem salutis ipsorum per passiones perfectum reddere* (seu *consecrare*.) Ex his verbis tantum abest, ut probari possit, Mori Christum pro nobis, significare, eum vice & loco nostrûm mortem subire: ut contrarium omnino ex illis evincatur, & vera interim significatio illius locutionis, id est, ea, quam ego attuli, patefiat. Inquit enim Apostolus, ideo Christum, propter mortis passionem, gloria & honore coronatum fuisse, ut beneficio Dei pro omnibus gustaret mortem. Quod quid aliud est, quam, propterea quod Christus mortuus fuerit, omnes nos benignitate divina maximum beneficium consecutos fuisse? non quidem propter ipsam mortem tantum: sed quia, cum propter ipsam mortem Christus gloria & honore coronatus fuerit, nos quoque gloria, & honore tandem coronabimur. Nam nec fieri potest, ut, quo caput perductum est, membra quoque non perducantur: & Christus, qui vitam æternam nobis promisit, ea ratione nobis eam largiendi plenissimam potestatem est adeptus. Unde etiam in mediis afflictionibus, & in ipsa morte consolationem non levem experimur; & in fide, atque obedientia, quam Deo debemus, mirum in modum confirmamur: præeunte nobis per easdem calamitates eo, à quo nobis omnis felicitas exspectanda est. Propterea subjungit scriptor ille, *Decebat enim*, &c. quæ verba à me jam in superioribus disputationibus explanata sunt. Ex quibus manifestum fit, eos, pro quibus Christus mortuus est, eidem morti, eisdemque perpessionibus obnoxios esse, quibus ille fuit. Et idcirco, antequam sermonem suum Apostolus absolvat, ait, misericordem & fidelem pontificem nos in cœlis apud Deum habere, qui, cum tentatus fuerit, potest & iis, qui tentantur auxiliari. Quomodo igitur vice & loco nostrûm mortuus est Christus, si nos quoque perpetuo eidem mortis generi expositi sumus, & animam nostram effundere non minus, quam ille, parati esse debemus? *Si quis vult venire post me* (inquit ipse Christus) *abneget semetipsum, & tollat crucem suam quotidie, & sequatur me*, Luc. 9. 23.

Alterum ex tuis testimoniis est ex Cajaphæ vaticinatione desumptum: qui dixit, expedire, ut unus homo moreretur pro populo, totaque gens non periret, Joh. 11. ℣. 50. Jam vero si mentem Cajaphæ, qui imprudens vaticinatus est, spectes: non potes ullo pacto voci Pro eam significationem tribuere. Siquidem non id voluit dicere Cajaphas, bonum scilicet esse, ut Jesus vice populi, qui jam morti destinatus esset, moreretur, & ita populum à morte liberaret, ejus morte in populi mortis locum substituta. (Hoc enim sensu, Christum vos vice & loco nostri mortuum esse contenditis.) Sed nihil aliud sibi voluit, quam, cum aut ipsi perituri essent, si Christum vivere permitterent, aut Christus occidendus foret, si ipsi salvi esse vellent, satius esse, Jesum solum mori,

mori, & universum populum conservari, quam universum populum perire, & Jesum ipsum vivere. Atque hæc Cajaphæ mens optime per typum ad salutem nostram accommodari potest. Nam, cum non nisi morte Christi interveniente, nos salvi esse possemus: satius fuit, ipsum mori, & nos omnes servari, quam ipsum vivere, & nos omnes perire. Verum, quemadmodum, ex ipsius Cajaphæ mente, non eadem vere erat perditio, & salus illius populi, quæ Christi (Populus enim ideo periisset, quod, vivo Christo, ipsi de quiete, & auctoritate sibi à Romanis permissa periclitati fuissent, ut ex præcedentibus summorum Sacerdotum, & Pharisæorum verbis aperte constat: Christus vero, quod mors illi subeunda esset; Populus item ideo salvus evasisset, quia sibi quietem illam, & auctoritatem conservasset: Christus autem, quia vivus remansisset) sic quoque non eadem est salutis, & perditionis nostræ, cum salute, & perditione Christi, de qua agitur, ratio. Salus enim nostra, vita æterna erat: perditio, item mors æterna. Christi vero salus, vita hæc temporaria: perditio, mors item temporaria erat.

Tertium testimonium, quod in medium proferre voluisti, sunt verba illa Petri in priore epistola sua cap. 2. ℣. 20. *Si bene facientes, & patientes, sustinetis, hæc est gratia apud Deum. In hoc enim vocati estis, quia & Christus passus est pro nobis: relinquens nobis exemplum, ut insequeremini vestigia ipsius.* Num tibi videtur, ex his verbis colligi posse, Christum loco nostrûm mortuum esse, cum, moriendo, ad eandem mortem, si opus fuerit, subeundam nos invitet, quippe qui nobis, ut insequamur vestigia ipsius, exemplum reliquerit? Nonne, ut ex primo tuorum testimoniorum, sic etiam ex hoc luculenter apparet, nullo pacto, Pro nobis mortuum fuisse Christum, significare posse, eum moriendo vicem nostram implevisse, cum ex utroque constet, ideo etiam mortuum fuisse Christum, ut nobis ad quantumvis atrocem mortem subeundam animos adderet, & nobis præiret?

Quartum & ultimum tuorum testimoniorum est cap. 10. Joh. ℣. 11 & 15, quibus locis simul junctis, probatur, Christum, ut bonum pastorem, animam suam posuisse pro ovibus suis. Atqui bonus pastor non ideo dicitur ponere animam suam pro ovibus suis, quia earum loco moriatur: sed quia propter ipsas servandas, si opus est, moritur. Neque enim, quamvis, dum ipse moritur, illæ re ipsa non serventur, is tamen animam suam pro ovibus suis non posuisse dicetur. Quid quod eo loco: Animam ponere, Mori vere non significat, sed, Mortis periculum subire? Nam si pastor moriatur, quomodo servabuntur oves, qui scopus est boni pastoris? Non igitur mortem eligit bonus pastor, aut eam volens subit, ut oves conservet. Istud enim eas penitus perdere esset. Verum, ut inquit eo loco ipse Christus, non est similis mercenario, qui lupum venientem videns aufugit, & miseras oves illi laniandas, & discerpendas relinquit. Sed ipsum & expectat, & aggreditur; atque ea ratione, ut ovium suarum vitam ab eo defendat, in vitæ periculum se ipsum adducit. Atque hujus pulcherrimæ & elegantissimæ similitudinis hanc verissimam esse explicationem constabit, si cum ea ipsum Christi factum componamus. Christus, ut nos ab interitu vindicaret, non ipse quidem interiit; neque enim in morte remansit: alioquin & nos una cum ipso omnes periissemus. Sed intereundi, quantum humanus sensus, & ratio assequi poterat, periculum sponte adiit. Morte enim Deo in primis execrabili mori non recusavit, & ab ipso Deo derelinqui. Proinde cum gemitu & clamore valido preces illi offerebat, ut se liberaret à morte Heb. 5. 7. Vidit venientem diabolum, qui interitus nostri habebat imperium, id est, tale imperium, quod interitum nobis afferebat; non aufugit: quinimmo cum ipso acriter, præsertim vero crucis mortem subeundo, conflixit, & tandem hac ratione ejus potentiam abolevit; & ita nos conservavit. Itaque animam suam pro nobis, ut bonus pastor pro ovibus suis, posuit Christus, non vice nostrûm moriendo: neque enim ab ea morte, quam ipse subiit, nos vel liberavit, vel liberare voluit; sed interitus, qui nobis imminebat, periculum adeundo: dum sævissimum lupum diabolum, ejusque omnem metum à nobis penitus depellere curat. Jam igitur & ratione ipsa suadente, & tui ipsius testimoniis comprobantibus, Pro nobis mortuum fuisse Christum, nihil aliud significare statuendum omnino est, quam, ipsum, ut nobis æterna vita contingeret, temporariam mortem sponte obiisse, non autem, nostræ mortis loco ejus mortem substitutam fuisse.

Sunt inter testimonia tua tria præterea, in quibus ea verba, Pro nobis, sive, Pro multis habentur. Unum est illud, quod non apud Matthæum, ut tu scribis, sed apud Lucam extat cap. 22. 19. & apud Paulum 1 Cor. 11. 24. *Hoc est corpus meum, quod pro vobis datur*, vel *frangitur*. Quod quamvis à te inter testimonia de redemptione numeratum fuerit, nihil tamen cum ea commune habet. Nulla enim mentio ibi redemptionis; neque verbum Datur apud Lucam, quod tu scripsisti Traditur, ad dationem pretii accommodari potest. Quid autem verbum illud significet, satis indicat verbum Frangitur, quod à Paulo ejus loco positum est. Ex quo verbo manifestum fit, de traditione, sive datione in mortem ibi agi, non autem de aliqua corporis, seu vitæ Christi alicui facta solutione. Quo autem sensu dictum fuerit, Christi corpus datum seu fractum fuisse pro nobis, & quod nullam satisfactionem pro peccatis nostris inde colligere liceat, ex iis, quæ supra disputata sunt, satis constare arbitramur. Reliqua duo testimonia, quæ attulisti, ad redemptionem manifeste pertinent, & jam à me diluta sunt. Verba scilicet Christi apud Matthæum cap. 20. 28, & Pauli ad Titum cap. 2. 14. Et cum de redemptione in eis agatur, vocem Pro non Vice seu Loco vere significare posse, patet. Alioqui Christus vice nostrum captivus remansisset. Sed caussam finalem aperte significat. Id autem in nostra redemptione qualem vim habeat, per superiora abunde demonstratum fuit.

Sed instabit fortasse aliquis, & dicet, in Matthæi loco esse Græcam præpositionem ἀντὶ, quæ, quamvis aliud possit significare quam Vice seu Loco; tamen in similibus locutionibus, ut ista est, Dare animam suam redemptionem pro multis, significet debitum aliquod præcessisse quod persolutum fuerit. Ut apud Matthæum cap. 17. in fine, *Da eis pro me & te.* Ubi Pro in Græco est ἀντὶ. Illud enim, quod Christus ibi Petrum dare jubet, debebatur ab unoquoque Israëlita, qui vigesimum annum explevisset, Exod. 30, 1.

Sed animadvertendum est, (ut alia multa, quæ responderi possent, omittam) in Matthæi loco, de quo controversia est, agi, ut dictum fuit & apertum est, de redemptione, de qua cum quis loquitur, locus est præpositioni ἀντὶ, etiamsi captivus nihil pro sua redemptione ei debeat, qui ipsum captivum detinet, nimirum propter commutationem illam, quæ in omni redemptione fit. Pretium enim redemptionis datur, & captivus recipitur, & sane in redemptione nostra per Christum facta, licet, ut supra docuimus, metaphorica, hæc commutatio facta est, quod Christus animam suam, ut in loco isto dicitur, dedit, & nos recepit, id est, è peccati servitute liberatos sibi asseruit.

Hæc satis esse arbitror, ut loci omnes, in quibus, Christum mortuum, aut passum, aut percussum, aut traditum, aut datum fuisse propter peccata nostra seu pro peccatis nostris, sive etiam pro nobis, scriptum est, nihil penitus momenti ad tuam sententiam confirmandam afferre cognoscantur. Et si quid ad exactam eorum locorum interpretationem a me omissum est: in iis, quæ proxime excutienda veniunt, commodius explicabitur.

CAPUT IX.

In primis Adversarii verbis quatuor errata indicantur; & interim quædam explicantur, quæ ad totam hanc de Christi mortis cum legalibus sacrificiis collatione tractationem, viam quodammodo sternere possint.

De ultimo igitur tuorum testimoniorum capite, in quo major vis esse videtur, jam, Deo annuente, disserere aggrediamur. Et primum, quid ipse dicas, consideremus. Scribis igitur:

Quid etiam obsecro sacrificia nobis sub lege figurarunt. Tot agni pro peccatis immolati. An non passim in epist. ad Hebræos Christi agni immaculati mortem, qua Deo satisfieret, adumbrasse dicuntur, Nonne id vere agnovit Baptista, cum de Christo clamaret: Hic est agnus Dei qui tollit peccata mundi.

In his paucis verbis tuis sunt multa errata. Primum enim non usquequaque verum est, sacrificia sub Lege mortem Christi figurasse; tantum abest, ut generatim, quemadmodum tua verba ferunt, per eam divinæ alicui justitiæ satisfaciendum fuisse, adumbraverint. Figuratum enim sive adumbratum illud sub Lege fuisse dicitur ex iis, quæ sunt sub Evangelio, cujus imaginem quandam veritati, quoad ejus fieri potest, respondentem in vetere fœdere Deus præcedere voluerit. Nam, sicuti universum antiquum fœdus imago quædam est novi: ita, si quis singulas ejus partes diligenter inspexerit, eis, tanquam imagini cuidam veritatem, totidem fere partes in novo respondere comperiet. Quare, cum non omnia sacrificia Legis, quamvis pro peccatis facta (de istis enim quin loqui velis, non dubito) Christi morti, tanquam imago veritati, respondeant: non omnia Christi mortem figurabant. Sed figura mortis Christi erant tantummodo sacrificia illa, quæ publice, hoc est, pro universo populo, ipso etiam aliquando summo sacerdote non excluso, & statis quibusdam temporibus fiebant; præsertim vero illud, quod semel in anno summus Sacerdos, in Sancta Sanctorum ingrediens, peragebat, ut ex epistola ad Hebr. cuicunque non oscitanter eam legenti constare poterit. Ubi animadvertendum est, ea, quæ ab initio scriptor ille divinus Sancta Sanctorum appellavit, id est, interius tabernaculum, (id enim hac appellatione ab exteriore distinxerat, quod Sancta simpliciter nominari dixerat) ab eodem postea perpetuo Sancta simpliciter dici. In hoc igitur sacrificio, ut dictum est, potissimum mors Christi, adeoque ipse Christus, quatenus Deo pro nobis sacrificavit, adumbratus fuit. In cæteris vero sacrificiis, quæ pro peccatis fiebant, non figurabatur Christi mors, sed tantum in summi Sacerdotis persona Christus ipse adumbrabatur. Sacrificia autem ipsa spiritualia nostra sacrificia adumbrabant. Atque utrumque non immerito. Publica enim illa & statis temporibus peracta sacrificia, sacerdotis sacrificia simpliciter dici poterant, neque enim ex populi voluntate pendebant; sed à sacerdote, ex Dei præscripto, peragebantur. Atque ob eam rem optime Christi morti respondent, quæ sola Dei, & ipsius Christi voluntate (ut ita loquar) peracta est, & quemadmodum Christi mors sacrificium pro omnibus fuit: sic etiam sacrificia illa pro omnibus fiebant. Verum quia Christi mors non solum pro omnibus, sed pro omnium etiam omnibus peccatis sacrificium fuit: idcirco ea proprie in anniversario illo sacrificio figurabatur, quod solum pro omnium omnibus peccatis fiebat. Cætera sacrificia voluntatem populi omnino requirebant, quare populi magis, quam sacerdotis sacrificia erant, & non pro omnibus, sed pro singulis fiebant, vel ad summum pro tota Israëlis congregatione, tanquam uno quopiam considerata. Atque ea de caussa sacrificia mentis nostræ, quæ voluntatem nostram requirunt, & pro singulis offeruntur, decenter figurabant. Sed quemadmodum sacrificia illa populi Deo non offerebantur, nec grata erant, nisi per manum sacerdotis: sic sacrificia nostra, nisi per Christum Deo offerantur, illi grata esse nequeunt. *Ad offerendum* (inquit Petrus) *spirituales hostias acceptabiles Deo per Christum*, prioris epist. cap. 2. 5. Per Christum autem Deo offerre nihil aliud est, quam Christo fidem habendo, eique obtemperando, nostra sacrificia Deo (ut sic dixerim) præsentare. Alioqui nos quoque sacerdotes sumus, ut ibidem testatur Petrus, & etiam paullo inferius ℣. 9. & Joh. in Apoc. cap. 1. 10, & 5. 10. Dices, me toto cœlo errare, qui distinctionem non adhibeam inter sacrificia expiatoria, & alia quæ expiatoria non sunt, & non de expiatoriis, sed de aliis sacrificiis ea, quæ protuli, testimonia accipi debere, solam enim Christi mortem sacrificium expiatorium esse. Quomodo Christi mors sacrificium expiatorium sit, & an sola, nec ne, postea melius videbimus. Interim assero, nos Deo sacrificia etiam expiatoria offerre. De hoc enim genere sacrificiorum, quæ à nobis Deo offerantur, aperte loquitur David Psal. 51. in illis verbis: *Sacrificium Deo spiritus confractus, cor contritum & confractum Deus non despicies.* Namque ibi agit David de expiatione sceleris sui, pro qua consequenda dicit, se non obtulisse legalia sacrificia, cum optime nosset, Deum illis, in expiatione scilicet ejusmodi gravium delictorum, non delectari; sed spiritus, & cordis pœnitentis, & perpetrati facinoris dolore vehementer percussi sacrificio se scelus suum vel expiaturum esse, vel jam expiasse, confidere. Nonne Salomon eo loco, quem supra explanavi, Misericordia & veritate redimi, seu potius expiari iniquitatem docet? Et quid aliud quæso est illud: *Pœnitemini & convertimini, ut deleantur peccata vestra*, quam pœnitentia peccata expiari? Legantur, qui librum Levitici commentariis illustrarunt; pauci sane invenientur, qui ea, quæ in animalibus Deo offerendis pro peccato fiebant, per figuram ad veram pœnitentiam, & emundationem conscientiæ nostræ, qua omnia expiantur peccata, accommodari non agnoscant. Ex quo concluditur, nos Deo expiatoria sacrificia offerre: & idcirco, sacrificia illa legalia expiatoria, quæ non statis temporibus, neque pro universo populo, sed prout occasio ferebat, ac privatim pro peccatis offerebantur, & Christi morti, quæ perpetua & universalis expiatio est, respondere non possunt, non Christi mortem, sed cordis nostri pœnitentis sacrificium, quod potissimum sub novo Fœdere Deo oblatum fuit, figurasse & adumbrasse. Non igitur recte sentis, si, ut innuunt verba tua, omnia illa sacrificia expiatoria mortem Christi adumbrasse credis.

Sequitur aliud erratum tuum in supra scriptis verbis, Multos scilicet agnos pro peccatis immolatos fuisse, cum in nullo sacrificio, quod pro peccato fieret, agnus immolaretur: sed tantummodo agna, sive capella, pro peccato privati. Quod etsi per se leve erratum est, quia tamen postmodum addis, huc respexisse Baptistam, cum dixit: *Ecce agnus Dei, qui tollit peccata mundi*; gravius fieri constat; ut mox dicam.

Ast aliud erratum multo gravius, quod in verbis tuis continetur, est, quod in epistola ad Heb. passim dicatur, sacrificia illa legalia Christi mortem adumbrasse, qua Deo satisfieret; cum ne verbum quidem in tota illa epistola de ista satisfactione dicatur, Id quod per ea, quæ inferius dicenda sunt, liquido apparebit.

Ultimus error, qui in verbis tuis deprehenditur, est is, quem modo attigi: quod, scilicet, Baptista, cum de Christo dixit: *Ecce agnus Dei, qui tollit peccatum mundi*, respexerit ad figurationem in Lege factam ejus satisfactionis, quæ per Christum fieri aliquando deberet. Nam præterquam quod Baptistæ verba non de satisfactione ulla, sed simpliciter de ablatione peccatorum agunt: nullo præterea modo ad rem aliquam figuratam in vetere fœdere respicere potuit ille; cum in vetere fœdere, ut jam dictum est pro peccato nullus agnus immolaretur: sed tantum vel pro holocausto, vel simul & pro holocausto jugi, & pro expiatione altaris, vel in sacrificiis, quæ pacifica appellabantur, sive in aliis, quæ expiatoria non essent, agni immolarentur, exceptis quibusdam paucissimis sacrificiis; in

quibus non quidem pro peccato, sed pro delicto agnus mactabatur. Vide Levit. 14. 12. & Num. 6. 12. Non igitur ad figuratam in vetere fœdere expiationem peccatorum vere respicere potuit Baptista, nec alius quisquam sub novo fœdere, qui Christum agnum appellaverit; sed ad sacrificia in universum respexerunt, quibus non solum apud Hebræos, sed etiam apud gentes peccata expiari credebantur; & eum agnum potius, quam aliam pecudem, quæ in sacrificiis mactari soleret, nominarunt, ejus innocentiæ, & puritatis, & mansuetudinis rationem habentes, atque hujusmodi translatione totum Christum quodammodo nobis describentes.

CAPUT X.

Ex adumbratione mortis Christi in Legis sacrificiis expiatoriis, nullo modo posse colligi, Christi mortem pro peccatis nostris divinæ justitiæ satisfecisse.

His ita præludii cujusdam loco à me delibatis, & verbis tuis leviter examinatis, totam rem jam diligentius excutiamus; & quam vim habere possint, quæ scripsisti, accuratius expendamus.

Dividenda autem præsens tractatio est in duas partes. In quarum priore de adumbratione mortis Christi per expiatoria antiqui fœderis sacrificia, id est per ipsas victimas agemus. In altera de ipsius Christi figuratione in summi Sacerdotis legalis persona disseremus.

Primum igitur, quod attinet ad sacrificia expiatoria, sive ad ipsas victimas, quæ Christi mortem adumbrarent, videndum est, num ex vi, quam sacrificia illa, sive victimæ haberent, quamque, propter adumbrationem prædictam, Christi morti inesse contendas, istam vestram satisfactionem colligi posse velis, & sic per collationem; an vero ex adumbratione, sive figuratione ipsa; id est, quia, licet ipsæ victimæ eam vim vere non haberent, illis tamen ascriberetur: quam necesse fuerit postea in re ab ipsis adumbrata seu figurata reperiri. Priore modo te argumentari velle, animum meum inducere nequeo, cum inter omnes constet, sacrificia, & victimas illas nullam vim, per se, habuisse divinæ justitiæ satisfaciendi. Quod præter universalem doctorum virorum consensum, ex eo satis constare potest, quod neque in ipsis hominum errata puniri poterant, cum inter homines, & bestias non sit speciei communio, neque earum oblatione quidquam Deo dari, qui omnium est Dominus. *Jehovæ* enim *est terra, & plenitudo ejus, &c.* Psal. 24. *Non est*, inquit Dominus, *ut accipiam de domo tua juvencum, nec de caulis tuis hircos. Meæ siquidem sunt omnes feræ sylvarum; pecudes in mille montibus*, Psal. 50. Quamobrem, si ex victimarum vi ducendum esset argumentum, atque (ut ego quidem arbitror fieri debere) mors Christi cum ipsis victimis aliqua ratione conferenda esset: hinc potius manifesto colligeretur, Christi mortem divinæ alicui justitiæ non satisfecisse, quam, vim aliquam illi satisfaciendi ipsam habuisse, inde vel suspicari quidem liceret. Itaque omnino, ex ipsius figurationis sive adumbrationis vi te argumentum ducere voluisse, dicendum est; ut illa quoque tua verba indicant, *Quid etiam obsecro sacrificia nobis sub Lege figurarunt?*

Sed antequam ipsam quæstionem, & sacrificiorum illorum tractationem aggrediar, considerandum est, nullam unquam figuram fuisse sub Lege, quæ figurato, tanquam imago quædam veritati, non responderet; sicuti etiam non multo ante à me dictum fuit. Exempli caussa, cum dicimus, serpentem illum æneum figuram fuisse Jesu Christi, ideo illud affirmamus, quia, ut dicit ipse Dominus, quemadmodum exaltatus fuit serpens ille in deserto, sic & ipse fuit exaltatus Num. 21. 9. Joh. 3. 14. & quemadmodum, quicunque serpentem illum respiciebat, à venenatorum illorum serpentum morsu sanabatur, & à morte liberabatur: sic, qui Jesum Dei filium respicit, hoc est ei fidem habet, licet à diabolo morsus, non perit; sed sanatur, & habet vitam æternam. Hanc figurandi rationem explicat elegantissime Paulus 1 ad Cor. 10. dum ea, quæ in deserto Israëlis populo evenerant, figuram fuisse ait eorum, quæ nobis eventura sunt, ℣. 6 & 11. Nam quemadmodum illi, quamvis magnis à Deo prius terrenis beneficiis affecti, cum deinde peccarunt, hac temporaria vita ab ipso Deo privati fuerunt: sic & nos quamvis cœlestibus iisque eximiis, donis, per divinam gratiam, donati simus, si debitam Deo obedientiam non præstiterimus, ipsius Dei justo judicio æterna vita privabimur. Petrus quoque ad finem 3. cap. prioris epistolæ divine idem nobis declarat: dum arcam Noë nostri spiritualis baptismi figuram fuisse docet, & quo pacto baptismus noster spiritualis illi arcæ, tanquam figuratum figuræ, respondeat, satis aperte indicat. Ut enim omnes, qui arcam illam ingressi fuerunt, in vita hac temporaria ab aquis diluvii servati sunt: sic etiam, qui spiritualem Christi baptismum ingressus fuerit, & conscientiam suam ab ejus sordibus laverit, in æternam vitam ab ignis æterni supplicio servabitur. Continet igitur figura imaginem quandam figuratæ rei; neque alia inter figuratum, & figuram præcipua differentia est, nisi, quod, si hanc illi compares, quamvis utrumque aliquid contineat, quod similitudinis, quæ inter ipsa est, caussa existit: hanc tamen umbram, illud corpus esse dices, quod in jam expositis exemplis intueri licet. In quibus tam in figura, quam in figurato, de salute, & de vita agitur; sed in figura de salute, & vita hac fluxa & caduca: in figurato vero de æterna & immortali. Ut interim examinationem cæterarum partium, quibus sibi respondent, omittam. Id enim unusquisque per se facile cernere potest. Quocirca, cum dicitur, expiatoria antiqui fœderis sacrificia satisfactionem pro peccatis nostris divinæ justitiæ exhibendam, & per mortem Christi peragendam, figurasse: necesse est, ut Christi mors, & sacrificia illa in eo conveniant, quod utrobique aliqua satisfactio insit divinæ justitiæ exhibita: sed in figurato rei longe præstantioris, quam in figura. Adeo ut si satisfactiones istæ inter se comparentur, in Christi morte veritatem, in sacrificiis illis imaginem quandam hujus veritatis animadvertere liceat. Hoc autem fieret, si sub Lege, per sacrificia illa, divinæ justitiæ pro iis peccatis, pro quibus offerebantur, satisfactum fuisse dici posset. Quæ peccata, si cum iis, pro quibus Christus mortuus est, comparentur, tanquam umbra quædam inanis solido corpori opposita, esse censebuntur. Hinc Paulus Act. 13. 38. ait, in Christum credentes justificari ab omnibus, à quibus lex Mosis justificare non poterat; satis indicans, à quibusdam levioribus tantum, ut ipsosmet Judæos, quos alloquebatur, optime novisse ibidem innuit, per Mosis legem justificationem contigisse: sed per Christi fidem omnium etiam gravissimorum, delictorum remissionem dari. Ait enim, *Notum igitur sit vobis, viri fratres, quia per hunc vobis remissio peccatorum annunciatur. Et ab omnibus, à quibus non potuistis in Lege Mosis justificari, in hoc omnis, qui credit, justificatur.* Atque inter victimarum illarum sanguinem, & Christi mortem in expiando similitudinem; sed in qualitate eorum, quæ expiata fuerunt, diversitatem, aperte agnoscit auctor ad Heb. cap. 9. 22. in his verbis: *Et omnia pene in sanguine secundum Legem mundantur; & sine sanguinis effusione non fit remissio. Necesse est ergo, exemplaria quidem cœlestium his mundari: ipsa autem cœlestia, melioribus hostiis, quam istis.* Neque ulla ratione potuisset is auctor tam longe lateque comparationem illam antiquorum sacrificiorum, & Christi sacrificii persequi, nisi inter ipsa similitudo hæc extitisset, quod utrobique expiatio fieret.

Lucidissimæ autem huic veritati nihil officit id, quod idem auctor infra sequente capite ℣. 4. ait, sanguinem taurorum, & hircorum nullo modo posse auferre peccata, & ℣. 11. hostias illas antiquas nequaquam tollere peccata posse.

Ibi enim de alio genere ablationis peccatorum agit, ab eo

ab ea longe diversæ, quam Lex per expiatoria illa sacrificia peragi profitebatur; quemadmodum infra clarius patebit. Similitudinem etiam inter legales illas purificationes, & purificationem per Christi sanguinem factam eundem auctorem agnovisse, nempe quia non minus per illas, quam per istam, mundatio vere fieret, quamvis rerum diversarum; docent ejusdem 9. cap. verba illa: *Si enim sanguis taurorum, & hircorum, & cinis vitulæ aspersus inquinatos sanctificat, ad carnis emundationem: quanto magis sanguis Christi, qui per spiritum æternum semetipsum obtulit immaculatum Deo, emundabit conscientiam vestram ab operibus mortuis, ad serviendum Deo viventi?* Quæ cum ita se habeant, necesse est, ut dictum fuit, fateri victimas illas expiatorias, si satisfactionem pro peccatis per Christi mortem factam figurarunt, satisfactionem aliquam peregisse: sed nullam, ut jam vidimus, peregerunt; ergo nullam figurarunt.

At enim dices, ut supra attigimus, cum expresse ubique in Lege scriptum sit, victimas illas pro peccatis satisfecisse, id autem per ipsas vere fieri non potuerit, necessarium esse, ut id per Christi mortem, quam figurabant, peractum fuerit, & ad istud confirmandum, adversus doctrinam meam de figura, & figurato, multa exempla proferes eorum, quæ in Christo peracta sunt, & ante eum figurata fuerunt, quæ in figura verbis tantum, non reipsa, fiebant. Ut, cum David, qui Christi typum gerebat, Psal. 16. ait, Deum non deserturum animam ipsius in inferno, neque permissurum, ut ipse videret corruptionem; Quod in ipso Davide Deum non præstitisse, docet Petrus Actor. cap. 2, & Paulus cap. 13. Sed in Christo tantum vere id factum fuisse, uterque ostendit.

Ut igitur primum ad hanc, adversus sententiam meam de figura, & figurato, argumentationem respondeam: sciendum est, multas extare apud sacros vates prædictiones de Christo, quæ, tametsi vere & proprie si verba ipsarum exacte perpendantur, in Christo solo effectum suum obtinuerunt, non tamen eventu in ipsis quoque typis caruerunt, alioqui typi esse non potuissent. Sed quia non modo verba Christo magis, quam typo, accommodantur, verum etiam Spiritus Sanctus, qui per os Prophetarum loquebatur, ad Christum præcipue respiciebat: in Christo, non autem in ejus typo, earum effectus consecutus fuisse, dicitur. Verba autem ipsarum ideo Christo potius, quam typo, accommodantur, non quia de typo primum illæ dictæ non fuerint, sed quia (Deo, ut inde Christianæ veritatis confirmationem haud levem deinde haberemus, omnem rem ita moderante) hyperbolice, & figurate enunciatæ fuere. Sic enim deinde, alio respexisse Spiritum Sanctum, & mysterium subesse, agnoscitur. Ut, cum idem David Psal. 2. ait, regem à Jehova se constitutum fuisse, cui possidendos daturus sit idem Jehova terminos terræ; & alia ejusmodi. Quæ verba de Davide hyperbolice & figurate, de Christo autem vere, & proprie dicta fuerunt; & in utroque, si hanc rationem spectes, id, quod illa continent, evenisse dicendum est. Cum igitur Petrus, & Paulus ea in Psal. 16. Davidis verba de Davide ipso dicta fuisse negant, cum ipse corruptionem vidisset, & ejus sepulchrum adhuc extaret, sed de Christo, qui nec corruptionem vidisset, nec in sepulchro remansisset, intelligi debere omnino volunt: tunc verborum exactam proprietatem respiciunt, & propheticum sensum explicant, quem, ob eam caussam in illis subesse docent. Non negant tamen, neque negare possunt, eadem verba potuisse ipsi Davidi quoque accommodari: quatenus, scilicet, à mortis periculis, in quibus tunc versabatur, à Deo liberatus, & ita pro eo tempore à morte, & corruptione exemptus fuit. Ex quibus tandem perspicuum est, verba, quæ de figura dicuntur, licet figurato magis, quam ipsi figuræ conveniant, ad figuram tamen aliqua ratione accommodari posse. Quare, si de sacrificiis illis dictum fuit, quod divinæ justitiæ satisfacerent: necesse est, ut aliqua divinæ justitiæ exhibita satisfactio inde manaret. Verum non est, quod hac in re nos diutius torqueamus: cum, quemadmodum victimæ illæ nulla ratione pro peccatis divinæ justitiæ satisfaciebant, sic nusquam eas satisfecisse scriptum extet. Quod si verum esse demonstravero; certe nihil, nisi quod tuam sententiam destruat, ex antiqui fœderis expiatoriis sacrificiis elici poterit.

CAPUT XI.

Docetur, nusquam ullo pacto dictum fuisse, sacrificia illa legalia pro peccatis satisfacere.

JAm vero nihil afferri posse videtur, quod magis suadendi vim habeat, dictum fuisse, sacrificia illa pro peccatis satisfacere, quam ea divina oracula, ubi ipsis expiari peccata scriptum est. Quamquam ego nondum legi, ipsa sacrificia seu victimas peccata expiasse: sed tantummodo sacerdotem, illis peractis, populum, vel aliquem aliquosve ex populo, sive pro ipsis expiasse, quod quid significare possit, postea videbimus. Sed demus, istud idem esse, ac si scriptum fuisset, victimas ipsas peccata expiare, quod ego non dictum modo, sed etiam verissimum esse concedo. Atqui Expiare peccata, non est, pro ipsis divinæ justitiæ satisfacere: sed eorum reatum auferre, & ipsa purgare; quemadmodum etiam ex verbis Hebræis, quibus usus est Moses, intelligi potest. Siquidem verbum, quod recentiores interpretes Expiare verterunt, apud Mosem plerumque est *Caphár*, & aliquando *Chitte*. Nam, quod attinet ad verbum Caphár, id nulla ratione satisfactionem significare potest; cum propria ejus significatio sit Tegere & Operire, vel Oblinere sive Oblinendo obturare. Unde per translationem expiandi significationem nactum est. Neque enim alia ratione potissimum expiantur, sive auferuntur, & purgantur peccata, nisi quia teguntur, & quodammodo oblinendo obturantur, & absconduntur: nimirum à Deo, sive Dei gratia & benignitate. Hinc David beatum hominem prædicat, cujus peccatum tectum est, Psal. 32. Et idcirco idem verbum Condonare significat; & de Deo hominibus peccata condonante & illa quasi tegente dicitur; ut Hieremiæ 18. 23: *Ne sis propitius iniquitati eorum*; Et Psal. 78. 38: *Ipse tamen misericors condonavit iniquitatem.* Utrobique enim est verbum *Caphár*; quod in eadem significatione reperitur in compluribus aliis locis. Nam, ubi vulgata editio habet Propitium esse, Propitiari, & ejusmodi loquendi modos, sæpe in Hebræo est verbum illud. Verbum autem Chitté Mundare seu Purificare significat. Proinde cum agitur de expiando altari, aut simili aliqua mundatione facienda, eo utitur Moses. Cum vero agitur de peccatis expiandis, quamvis fortasse, ejus origine inspecta, potius ad peccata, quam ad quidvis aliud emundandum, accommodari deberet, aut perraro, aut nunquam eo usus est. Quare non est, quod de verbi significatione multum laboremus. Si tamen aliquando sacrificiis, quæ pro peccatis fierent, id verbum accommodavit Moses; non satisfaciendi, sed mundandi & purificandi vim illi attribuisse, dicendus est. Quamvis enim aliquando erratum satisfactione mundetur & purgetur; non tamen ea ratione peccata in Deum purgantur: sed clementia & pura Ipsius Dei benignitate. Quo fit ut verbum *Chitté*, non minus quam verbum Caphár, de Deo dicatur, cum nobis delicta nostra condonat. David enim, cum Psal 51. inquit, *Asperges me hyssopo, & mundabor* (sive *expiabor*) *me*, eo verbo usus est. Expiat igitur & ipse Deus peccata; immo ipse solus vere expiat. Nam is solus est, qui vere tegit, abscondit, mundat, & purificat peccata

cata nostra, ea nobis liberaliter condonando. Dicimur tamen & nos, aut certe dici possumus, expiare peccata nostra: non quia pro ipsis Dei justitiæ satisfaciamus, quod affirmare maxima blasphemia est; sed quia ea facimus, quæ ille à nobis fieri omnino vult, si hanc ipsius supremam liberalitatem re ipsa experiri, & consequi velimus; cum interim satisfactionem veram nullam is à nobis requirat. Rectum enim & æquum est, ut si nostra scelera ab ipso nobis condonari volumus, illi aliquam obedientiam præstemus. Itaque, cum res eo devenit, ut ad effectum divinæ liberalitatis consequendum, & ejus fructum re ipsa percipiendum, nihil aliud requiratur, nisi ut à nobis, ita Deo jubente, aliquid fiat: certe, qui illud facit, expiat peccata sua, & ab ipsorum reatu, & pœna penitus liberatur. Sic verbum Expio, cum de Deo dicitur, condonare declarat. Istud enim est, quod, ad peccata expianda, ex Dei parte fieri necesse est. Cum de nobis, id facere significat, quod ad ejusmodi condonationem re ipsa adipiscendam nos facere jubet Deus. Istud enim est, quod ex parte nostrum, ad expianda peccata, requiritur. Et hac de caussa, cum populus Israëliticus sacrificia illa pro peccatis offerebat, non dici poterat tantum expiare, sed seipsa expiabat ea peccata, pro quibus sacrificabat. Deus enim propter ingentem misericordiam suam, illis sacrificiis peractis, volebat ipsos ejusmodi peccatorum plenam condonationem consequi. Hanc eandem ob caussam fit, ut sacrificiis ipsis vis expiandi peccata tribui jure possit. Nam & fidei quoque in Sacris Litteris homines justificandi vis aliqua ratione attributa est; non quod fides dignitate sua, & merito hominem in Dei conspectu à peccatis absolvat; sed quia est necesse, ad gratuitam delictorum remissionem à Deo consequendam, ut illi fidem habeamus, & sine dubio omnibus ei fidem habentibus Deus pro sua benignitate omnium peccatorum condonationem perpetuo largitur. Cum igitur Deus illam sacrificiorum obedientiam à populo, si is à peccatis illis liberari vellet, omnino requireret, & cuicunque eam obedientiam præstanti eorum peccatorum veniam largiretur: sacrificia ipsa, non virtute quidem propria, aut merito, sed ita Deo pro sua benignitate statuente, peccata expiasse, dici non injuria possunt. Verumtamen, quia sacrificia illa levem quandam Dei obedientiam continebant: ut pro levibus duntaxat quibusdam peccatis offerrentur, à Deo instituta fuerant; quæ scilicet per incogitantiam & errorem admitterentur. Quod si pro quibusdam etiam voluntariis, sive, ut vocant, ultroneis peccatis sacrificia instituta fuerunt: sola sacrificia non expiabant; sed, ad expiationem peragendam, proximo etiam, qui in eis peccatis læsus fuerat, cumulate satisfaciendum erat, ut videre est in lege sacrificii pro peccato ultroneo, Levit. cap. 6. in principio. Pro gravioribus autem peccatis nullum sacrificium à Deo institutum fuerat. Noluit enim Deus, externo illo cultu, cordis, & voluntatis pravæ opera, & veras iniquitates adversus expressa mandata sua commissas, deleri & expiari posse. Sacrificia tamen non minus pro gravioribus, quam pro levioribus delictis, instituturum Deum fuisse, omnino dicendum videtur, si sacrificia nullum peccatum vere expiassent, sed, ut vos dicitis, expiationem tantum per Christum olim faciendam adumbrassent, & à satisfactione, quæ pro peccatis nostris ejus morte peragenda foret, vim omnem sumpsissent. Quandoquidem mors Christi, ut vos asseritis, pro omnibus peccatis & iniquitatibus eorum, qui idipsum credunt, & in ea spem suam collocant, divinæ justitiæ cumulatissime satisfecit: iis vero, qui sub Lege, per fidem istam, Christi futuram satisfactionem sibi non applicabant, quodcunque tandem sacrificium offerrent, nulla, quantumvis levia, errata condonata erant. Si enim, ea fide præsente, omnia peccata, gravissima licet, expiabantur, absente, ne levissima quidem, & sacrificia illa per se nil, nisi inanis figura, erant; cur pro levioribus peccatis potius, quam pro gravioribus, instituta fuissent? Quinimmo tanto magis pro gravioribus, quam pro levioribus, instituenda erant, quanto graviora delicta conscientiam nostram magis perturbant, & exagitant, & ad desperationem nos facilius adducere possunt. Ut per sacrificia illa, si verum est id, quod vos opinamini, Jesu Christi futuræ mortis peccatores admoniti, qua pro omnibus peccatis Deo satisfaciendum erat, animum non desponderent; & inde conscientiæ suæ vulneribus salutarem medicinam petere possent.

Quamobrem, vanis istis commentis, & somniis relictis (quod enim sacrificia illa vim expiandi à futura Christi morte sumerent, de hoc ne verbum quidem in universa Scriptura extat) statuendum omnino est, per sacrificia, & victimas illas expiatorias, non modo expiationes, quæ sub Novo Fœdere fieri debebant, adumbratas esse, verum etiam, peccata ipsa, pro quibus offerebantur, vere ea ratione, qua supra expositum est, expiata fuisse. Et ob eam rem, cum omnes fateantur, ex illis victimis nullam justitiæ divinæ pro peccatis exhibendam satisfactionem oriri potuisse: Expiandi verbum in omnibus locis, ubi expiandi vis ipsis tribuitur, nihil cum satisfactione commune habere, concludendum est. Cumque nihil unquam de sacrificiis illis à Mose scriptum fuerit, quod magis satisfaciendi vim ipsis tribuere videatur, quam, cum eis peccata expiari vel dixit, vel dicere voluit: manifestum est, ab ipso nunquam scriptum fuisse, per ea divinæ justitiæ pro peccatis satisfieri.

Nam, quod aliqui ea verba, quæ sæpissime de sacrificiis illis antiquis repetuntur, *Oblatio ignita in odorem quietis Jehovæ*, ita interpretantur, ut perinde sit, ac si dictum fuisset, In odorem, qui quiescere facit iram Jehovæ: id longe à veritate abhorret. Nihil enim aliud est. In odorem quietis Jehovæ, quam In odorem, qui Jehovæ suavissimus est & gratissimus; ut & 70. Interpretes verterunt, &, ipsos imitatus, Paulus satis aperte explicavit in initio cap. 5. ad Eph. & ad finem epistolæ ad Philip. Translatio autem est ab hominibus, qui, suavem aliquem odorem odorantes, in eo quodammodo acquiescunt. Et Quietis vocabulum, ut vides etiam fieri apud Latinos, non iræ placationem, sed maximam oblectationem significat. Id autem verissimum esse, vel ex eo apparet, quod verba illa dicta sunt in aliis etiam sacrificiis, in quibus non de placando Deo, sed vel de gratiis ipsi agendis, vel alia de re ab iræ placatione longe diversa agebatur. Quinimmo in sacrificiis, quæ pro peccato fiebant, perraro ea verba apposita invenies: neque de eo vere dicta, per quod maxime peccatum expiabatur; hoc est, de sanguinis effusione atque oblatione, (nam nec dici poterant, cum odor nullus inde ad superiora ferretur) sed de combustione adipis, & renium mactatæ pecudis. Præterea non quodcunque iram placat, id etiam plene justitiæ satisfacit. Potest enim quia vel levissima re aliquando placari. Ut, si quis, de jure suo plurimum dimittens, satis habuerit, veniam à se suppliciter peti, vel etiam alterius tantum verbis delinitus fuerit. Quare ex illis verbis, utcunque ea interpreteris, nihil solidi trahi potest, ut, victimis illis satisfaciendi vim ascriptam fuisse, dicamus. Cum igitur nec sacrificia illa pro peccatis satisfecerint, nec, ea satisfecisse, dictum fuerit: quid, quæso, per figuram, nedum per collationem, inde colligi potest ad satisfactionem, quæ per Christi mortem pro peccata facta fuerit, stabiliendam? Immo quis ita hebes esse potest, ut non videat, & per collationem, & per figuram illorum sacrificiorum manifeste probari, Christi mortem nulla ratione justitiæ divinæ pro peccatis nostris satisfacere potuisse?

CAPUT XII.

Explicatur ratio & finis illius anniversarii sacrificii, de quo præcipue ac plenissime scriptum est, Levit. cap. 16. & ostenditur, nihil inde elici posse, quod iis, quæ hactenus disputata sunt, quidquam adversetur.

SEd difficilis adhuc sane nodus solvendus restat; qui, nisi solveretur, quidquid fere a me hucusque dictum est, & infirmare, & convellere posse alicui fortasse videretur; præsertim, cum supra conclusum fuerit, Christi mortis sacrificium non in quibuscunque expiatoriis victimis, sed in iis tantum, quæ semel in anno à summo Sacerdote in Sancta Sanctorum ingrediente pro peccatis immolabantur, præcipue adumbratum fuisse. Cap. siquidem 16. Levit. ubi ea de re nominatim, & copiose disseritur, scriptum extat, hircum illum emissarium omnes iniquitates populi secum in desertum asportasse, & prius dictum fuerat, Aharonem confiteri solere super hircum illum omnes iniquitates, transgressiones, & peccata populi. Et bis postmodum dicitur, in illa die populum expiari solitum fuisse ab omnibus peccatis suis. Ex quibus omnino intelligi debere videtur, adversus ea, quæ à me dicta sunt, pro omnibus, quantumvis gravibus, peccatis, sacrificium expiatorium institutum fuisse; unde colligi evidenter possit, cum, gravia delicta vere ea ratione expiata non fuisse, fatendum sit, non expiationem, sed expiationis inanem quandam umbram per se sacrificium illud fuisse, quod Christi mortem præcipue adumbrabat; Ex quo etiam adversus sententiam meam concludere omnino oporteat, posse figuræ id verbis tribui, quod in figurato tantum reipsa reperitur, & nulla ratione de ipsa figura vere dici potest.

Primum igitur, ut objecta hæc penitus diluam, & interim rem totam aperiam, sciendum est, quod, etiamsi hæc omnia verissima esse concederem, non tamen sententia mea in examinatione illorum sacrificiorum, de qua inter nos potissima quæstio ac disputatio esse debet, &, qua stante, corruit quicquid ex illis ad opinionem vestram confirmandam duci potest, ulla ex parte infirmaretur. Nihil enim evinces unquam, nisi aut re, aut verbis, victimis illis satisfaciendi vim attributam fuisse, probaveris; id quod te facere non posse, jam me demonstrasse confido. Præterea, quod ad ipsum sacrificium attinet, quod in eo solemni festo fiebat, & de quo hic præcipue agitur, dico, illud graviora peccata, quæ adversus divinam legem ex animi malitia perpetrata essent, non expiasse, neque pro illis oblatum fuisse; sed pro iis tantum, quæ ignorantiæ appellari possint, & pro quibus privatorum sacrificia instituta fuerant. Neque enim verisimile est, pro aliis peccatis institutum fuisse sacrificium illud, quam pro illis, quibus certum est Deum expiationem expressa lege statuisse. Quod autem gravioribus peccatis Deus expiationem in vetere fœdere expressa lege statuerit, id nusquam legitur. Eorum igitur peccatorum, quæ sacrificiis per totum annum oblatis expiari poterant, universalis à sacerdote semel quotannis expiatio fiebat; ut, si quis vel errorem suum nunquam agnovisset, vel etiam, eo agnito, sacrificium pro ipso offerre neglexisset, ejus expiationem nihilominus consequi posset, & coram Deo ea in parte mundus esse. Atque ita rem se habere, docet auctor ad Heb. dum cap. 9. 6. sic scribit: *His vero ita compositis, in prius quidem tabernaculum semper ingrediuntur sacerdotes sacrificiorum officia consummantes: in secundum autem semel in anno solus pontifex, non sine sanguine, quem offert pro se ipso, & pro populi ignorantiis.* Pro ignorantiis, inquit, non pro omnibus quantumvis gravibus peccatis. Verbum autem Ignorantia, sive *ἀγνόημα*, quo utitur eo loco auctor ille, exprimit eleganter vocem Hebraicam Scegagáh, qua usus est Moses, cum de peccatis ageret, pro quibus præcipue expiatio concedebatur. Ea autem significat ubique errorem & ignorantiam, sive peccatum, quod non à cordis malitia, sed ab incogitantia, & imprudentia proficiscitur. Probat hoc manifeste inter cætera id, quod scriptum est, Num. 15. 25: *Expiabitque sacerdos universam congregationem filiorum Israël; & condonabitur illis, quia error est.* In Hebræo enim est Scegagáh. Idem habetur ℣. seq. Quoniam igitur error erat, idcirco expiatio concedebatur; id est, quia non ex malitia, & deliberata voluntate, sed per ignorantiam, & imprudentiam peccatum admissum fuerat. Alioqui non concedebatur expiatio, sed is, qui peccatum illud commiserat, omnino excidendus è populo erat. Scriptum est enim ibidem ℣. 30 & 31: *Et anima, quæ fecerit in manu excelsa, tam civis, quam peregrinus, Jehovam probris affecit, atque excidetur anima illa è medio populi sui. Quia verbum Jehovæ sprevit, & præceptum ejus irritum fecit, excidendo excidetur anima illa, iniquitas ejus erit in ipsa.* Quamobrem non possum non vehementer mirari, viros * quosdam eruditos, & ingenii acumine præstantes, locum illum ad Heb. explanantes, verbum Ignorantiis pro quolibet peccato interpretatos fuisse, & nomen Hebraicum cui Græcum auctoris respondeat, quodlibet peccatum significare affirmasse. Qui, ut verbi interea proprietatem eluderent, tanquam si sacri scriptores secundum Platonis placita locuti fuissent, ideo ignorantias peccata omnia appellata fuisse dixerunt, quod in omni peccato committendo aliqua ignorantia requiratur. Nam quod ipsi constanter asserunt, nomen Mesciugáh; cui Græcum verbum respondere volunt, pro quovis peccato generaliter sumi posse, vel Ignorantias sive *ἀγνοήματα* eo in loco nihil aliud esse, quam Seigóth, quo vocabulo omne genus peccati significetur: id nullo pacto videtur sustineri posse. Primum enim, ut dictum est, Hebræum nomen, quod Græco respondet, est Scegagáh; quo usus est Moses, cum de peccatis loqueretur, quibus potissimum Deus per sacrificia expiationem concedebat: quæ, scilicet, per imprudentiam admittebantur, ut videre est toto cap. 4 & 5. Levit. & prædicto Num. cap. 15. Ad quod nomen, & ad quos locos auctorem illius epist. respexisse necesse est. Deinde non quodlibet peccatum significant, vel significare possunt Hebraica illa nomina: sed peccatum imprudenter admissum tantummodo significant. Quod ex quibusdam locis, ubi illa scripta extant, facile conjicere unusquisque poterit. Nomen siquidem Mesciugáh reperitur in lib. Job. cap. 19. 4, in illis verbis: *Sed esto sane, erraverim, mecum moretur error meus.* Liquet autem ibi agi de errore, sive de peccato per imprudentiam admisso. Ex historia enim illa patet, Jobum adversus illos amicos suos, qui eum invisebant, defendere prius voluisse innocentiam suam: & peccata, quæ sibi in universum ab ipsis exprobrabantur, propter quæ ita à Deo percussus, & afflictus esset, diluere conatum fuisse. Tandem vero ait: Quid istud ad vos, si ego erravi? ipse enim, non vos, erroris mei pœnas dabo. Ac si diceret: Ego quidem, me peccasse non credo; & me ipse innocentem judico. Sed esto; imprudens multa contra Deum admiserim, quid hoc vestra interest? Neque enim de facinoribus aliquibus nominatim ambigebatur, quæ amici Jobi eum perpetrasse contenderent, ille negaret, & una tacite confiteretur, si facinora illa perpetrasset, vere de ipso affirmari potuisse, quod peccasset. Sed se Jobus ideo non deliquisse affirmabat, quia illa eadem facinora, quæ amici sui fortasse immunda coram Deo judicabant, ipse munda esse arbitrabatur: & nullius culpæ sibi conscius erat: propter quam, scilicet, ut tam graviter à Deo affligeretur, commeritus fuisset. Non igitur fateri potuit Jobus, fieri posse, ut ipse prudens sciens peccasset, de hoc enim quæstio non erat: sed solum, posse fieri, ut, quamvis nullius culpæ sibi conscius, tamen coram Deo culpandus esset. Quemadmodum etiam Paulus inquit, se, quod ipse sciret, in Christi Evangelio ministrando nihil deliquisse: non propterea tamen se justificatum, sive ab omni culpa immunem esse, sed Domino ejus rei judicium relinquendum, 1 Cor. 4. 4. De solo igitur peccato per ignorantiam admisso, in illis Jobi verbis vocem Mesciugáh accipi

* Calvinus, Beza, &c.

debere, manifestum est. At nomen Scigióth numero plurali legitur Psal. 19. 13. Inquit enim David: *Errores quis intelligat? ab occultis munda me.* Nomen autem Errores in Hebræo est Scegióth. Quis vero non videat, id vocabulum, loco illo, peccata solum per imprudentiam admissa, non etiam reliqua significare? Non enim eorum verborum, quod fortassis viri illi eruditi existimarunt, sensus esse potest, Non posse omnia peccata ab homine agnosci, quippe quem, multa licet ex iis videntem, multa etiam sæpe lateant; cum ibi de omnibus peccatis non agatur, sed tantum de iis, quæ superbiis opponuntur. Subjungit enim sequente versu: *Etiam à superbiis prohibe servum tuum.* Itaque eo loco non quidem occulta, quod recte fieri nequit, sed Errores opponuntur Superbiis, & sicut, per superbias, apertas transgressiones, quibus adjuncta est contumacia, intelligit, ut ibidem in magnis Roberti Stephani Bibliis annotatum est: ita, per errores, occulta quædam peccata, in quæ imprudenter quis incidit, significare voluit. Nam eadem prorsus antithesis est in supra dicto capite 15. Num. Cum enim ibi dictum fuisset, qua ratione expiari possent peccata illa per errorem commissa: statim deinde subjicitur: *Et anima, quæ fecerit in manu excelsa, &c.* Et ita verba illa, *in manu excelsa*, opponuntur verbis illis, *per errorem*. In manu autem excelsa idem est, quod Per superbiam & impudentiam, deliberata scilicet voluntate; ut eo in loco in eisdem annotationibus explicatum fuit. Itaque eorum verborum Davidis sensus est, Multa peccata ab hominibus per imprudentiam committi posse; quæ cum impossibile sit, ut homo ipse agnoscat, rogare se primum Deum, ut ab ejusmodi occultis erratis ipsum tueatur, seu potius absolvat; deinde, ut à voluntariis, & quæ per contumaciam perpetrantur, illibatum conservet. Ex quo manifestum fit, vocabulum illud שגיאות nihil aliud, quam simplices errores seu peccata imprudenter & per incogitantiam admissa, significare posse. Si alibi præterea in Sacris Litteris Hebrææ voces illæ leguntur, non dubito, quin eadem prorsus ratione eas interpretari necesse sit; idque vocabulum Scegagáh, quod procul omni dubio eo sensu semper usurpatur, & manifeste voluntario peccato opponitur, satis demonstrare potest. Quamquam utramque illam vocem à verbo Sciagáh derivari credo, quod non omnino per ignorantiam errare, ut verbum Sciagág à quo deducitur Scegagáh sed errare etiam simpliciter significare videtur. Elegantissime igitur, & Veteris Scripturæ sensum, & loquendi morem conservans, auctor ad Heb. dixit, sacrificium illud anniversarium pro ignorantiis oblatum fuisse, id est, pro peccatis per imprudentiam commissis. Nam quamvis, ut dictum est, quibusdam etiam ultroneis delictis expiatio per sacrificia concederetur, à majore tamen parte denominatio fit. Adde quod, ut supra ostensum fuit, aliud, præter sacrificia, ad ea expianda requirebatur. Ejusmodi autem ultronea delicta ideo expiari poterant, quia proxime accedebant ad ea, quæ per imprudentiam admittebantur. Neque enim contumaciter adversus Deum in eis peccabatur: sed fragilitate humana, & perverso atque inveterato quodam usu, quod unusquisque bona alterius ad se, si potest, sub aliquo ignorantiæ, vel justitiæ prætextu trahit, & rapit. Et idcirco in lege expiationis, quæ est Levit. cap. 6. ibi, inquam, ℣. 3 & 7, adduntur ea verba, *quæ facere solet homo, &c.* & Num 5. 6. ejusmodi delicta appellantur peccata hominum. Ex quibus apparet, Deum in expiatione illa concedenda inveterati cujusdam usus, & humanæ fragilitatis rationem habuisse. Quæ caussa etiam sunt, ut inter ignorantias ejusmodi errata censeri possint, per comparationem, scilicet, cæterorum graviorum scelerum. Alioqui, si cum ipsis ignorantiis compararentur, iniquitates appellari debent; ut postea dicemus.

Ex iis, quæ hactenus disserui, satis intelligi potest, cum cap. 16. Levit. scriptum est, anniversario illo sacrificio peccata omnia expiata fuisse, non omnia prorsus peccata intelligi debere: sed ea omnia, quibus à Deo expiatio per sacrificia in Lege concedebatur. Quod etsi per se rationi plane est consentaneum, & satis unicuique constare poterat, per ea præsertim, quæ cap. illo 15. Num. scripta sunt: voluit tamen Deus, ut præstantissimus auctor ille epist. ad Heb. aperte explicans, pro ignorantiis expiandis sacrificium; & oblationem illam sanguinis factam fuisse, nullum dubitandi locum penitus relinqueret. Nam cap. 5. quoque ℣. 2. de pontifice Aharonico verba faciens, sic ait, *qui condolere possit iis, qui ignorant, & errant, quoniam & ipse circumdatus est infirmitate, &c.* Ex quibus verbis (quicquid iidem illi eruditi viri dicant) manifestum fit, pontificem illum non pro omnibus peccatis, sed pro ignorantiis, & erroribus ex infirmitate admissis sacrificasse. Quare, quod ad sacrificium ipsum attinet, de quo præcipue agitur, omnis nodi difficultas sublata est; & quæ hucusque de sacrificiis illis antiqui fœderis docui, dum eam tollere curo, non leviter comprobata videntur.

Sequitur, ut de ipso emissario hirco agamus. De quo tametsi cum supra de portandis iniquitatibus dissererem, dixi, ea cerimonia peracta, Deum censeri voluisse, non aliter populi iniquitates, & peccata sublata esse, quam si hircus ille ea secum asportasset, considerandum tamen videtur, num res prorsus & omnino ita se habeat. Nimis enim absurdum videri potest, ut ea ratione populi peccata sublata esse censerentur, & nihilominus tamen pro peccatis expiandis pontifex adhuc sacrificaret; præsertim, cum, teste scriptore epistolæ ad Hebræos Heb. 9. 22, sine sanguinis fusione non fieret remissio, in ea autem ipsa cerimonia nullus sanguis funderetur. Neque enim dici potest, cerimonia illa repræsentatum fuisse id, quod per sacrificium peragebatur, sive sacrificio adscribebatur; cum verisimile non sit, repræsentationem factam fuisse ejus rei, quæ nondum erat, sed omnino ratio requirat, ut post ipsam rem jam peractam, & ita post expiationem, non autem ante expiationem, repræsentatio fieret. Erat quidem jam hircus pro peccatis populi mactatus, & sanguis in sanctuarium illatus, ipsumque sanctuarium, & tabernaculum emundatum; sed tamen nondum holocaustum oblatum fuerat, neque crematus adeps hostiæ pro peccato, quæ ad expiationem absolvendam omnino requirebantur; ut videre est ejusdem Levit. cap. 4 & 5, & eodem hoc cap. 16. ℣. 24 & 25, ubi expiationem adhuc, iis peragendis, fieri, diserte dicitur. Quocirca (nisi adumbrationem quandam futuræ rei eam fuisse velimus) non injuria in eam opinionem adduci nos posse cogitabam, ut nihil aliud ipsius hirci emissarii cerimonia esset, quam simplex populi peccatorum confessio, per quam rogaretur Deus, ut, sicut postmodum hircus ille, super quem confessio facta erat, in desertum missus fuerat, ita peccata populi longe ab ipso populo ejus benignitate ablegarentur. Præsertim, si confessionem illam universa quantumvis gravia scelera, quemadmodum verba prima facie significare videntur, complexam fuisse velimus, ut quæ per sacrificium expiari non poterant, soli Deo pro ineffabili benignitate sua expianda darentur; cujus tamen expiationis, & condonationis à Deo factæ aliunde postea, quam ex cerimonia illa, commonefieri deberent; nempe ex vera resipiscentia, quæ consecuta fuisset, quæque ad ejusmodi expiationem adipiscendam omnino necessaria erat. Quamvis enim ibi scriptum sit, *Et portabit hircus ille super se omnes iniquitates eorum, &c.* id non effectum ipsum, qui vere consecutus esset; sed populi desiderium, & certissimam spem significare haud incommode posset. Aut si minus placet, desiderium, & spem consequendi peccatorum expiationem ea cerimonia repræsentatam fuisse: dici non inepte crediderim, in ea populi peccatorum confessione hirci emissionem, qui ea super se cuncta habere censeretur, idcirco à Deo fuisse institutam, ut populus ea ratione pœnitentiæ ac resipiscentiæ suæ imaginem quandam exhiberet; nimirum qui publice profiteretur, non minus se omnibus peccatis ex animo renunciasse, & ab se quam longissime ea ablegasse, quam si hircus

ille ea secum in terram illam inhabitabilem asportasset. Quandoquidem, ut supra non semel à me dictum est, & infra confirmabitur, auferri, & asportari peccata dicuntur, non modo cum non imputantur, & eorum poena aufertur, verum etiam, cum quis ex ipsorum servitute eximitur, & justitiæ deinceps operibus delectatur. Quod si hæc mea consideratio (quæ tamen non minimi momenti esse videtur, & caussa esse potest, ut tota res, præsertim; si posteriorem explicandi rationem amplectamur, omni obscuritate discussa, dilucide explanetur) rejicienda penitus videbitur: nihil tamen ex universa illa cerimonia, vel ex verbis, quibus in ea exponenda utitur Moses, adversum me elici poterit. Dicam enim, ideo ibi scriptum esse, omnia peccata, & prævaricationes; & iniquitates ab hirco illo in desertum asportatas fuisse, non quia vel pro quantumvis gravibus delictis expiatio concederetur, vel ea inanis figura esset, omni prorsus per se effectu destituta: sed quia dictio universalis, ut jam dictum fuit, accommodanda est ad ea universa delicta, quæ ritibus illis externis expiari permittebat Deus: non autem ad ea quoque pertrahenda, quibus manifestum est, Deum ejusmodi expiationem non concessisse, nec concedere voluisse: & quia vere ea delicta, de quibus ibi loquitur Moses, tanquam si ab hirco illo asportata fuissent, à populo auferebantur, id est, ipsi à Deo condonabantur. Neque huic sententiæ obstat vocabulum Iniquitatis, quo demonstrari videtur, graviora quoque scelera eo modo ablata, aut imaginarie quodammodo, aut re ipsa fuisse. Quamvis enim videatur, vocabulum illud ad veras ignorantias pertinere non posse: pertinet tamen, omnino aut certe pertinere potest ad peccata illa ultronea, quæ expiari posse volebat Deus. Nam, cum voluntas hominis & cognitio in eis committendis adesset, & animi perversitatem, licet non maximam, arguerent: quis negare audebit, ea, si puris præsertim & veris ignorantiis opponantur, iniquitates proprie appellari posse? Cum igitur Moses à Deo statutum fuisse scribit, ut Aharon super caprum illum confiteretur omnes iniquitates filiorum Israëlis, & omnes prævaricationes eorum cum omnibus peccatis eorum: voluit eo pacto omnia delicta, quæ expiari poterant, evidenter complecti; ne, si peccatorum tantum, aut etiam prævaricationum meminisset, ultronea illa delicta exclusa fuisse quis suspicari posset; quæ non peccata, & prævaricationes solum, sed iniquitates etiam & sunt, & appellari debent, si cum cæteris delictis quæ expiari poterant conferantur. Quanquam non desunt, qui velint in verbis illis aliquid gravius esse prævaricationem, quam iniquitatem. Certum est autem; in ultroneis istis delictis prævaricationem, eamque contra ipsum Jehovam, esse dici, Levit. 6. 2. & Num. 5. 6. Nam, etsi in his locis non est nomen Pesciah, quod rebellionem & defectionem significare potest, quemadmodum est in verbis illis: est tamen nomen Mahal, quod non longe à significatione abest nominis Pesciah quod profecto sæpe simplicem prævaricationem sine ulla rebellione significat, atque interdum etiam delictum sive errorem tantummodo declarat; ut Exod. 22. 8. & Prov. 10. 19. Adde, quod ad Iniquitatis verbum attinet, illud manifeste ad peccata quoque per ignorantiam commissa, & generatim ad omnia, quæ sacrificiis expiantur, accommodari; ut patet ex his locis, Levit. 5. 16 & 17. & cap. 10. 17. Præterea, etiamsi verba illa de omnibus delictis, quantumvis gravibus, intelligenda essent, num continuo sequeretur, vel externam expiationem gravissimis quoque delictis fuisse concessam, vel inanem expiationis umbram per se cerimoniam illam fuisse? An non clare liqueret, ea in re nullam fuisse externam expiationem, sed cerimoniam tantum, qua Deus, peccata universa populo se condonasse, repræsentare vellet, & quodammodo ipsorum oculis subjicere? Longe autem aliud est, simpliciter condonare peccata, & pro ipsis externam expiationem concedere. Et quemadmodum absurdum omnino videtur, ut majorum scelerum expiatio, vel minimâ quidem ex parte, ex corporeo aliquo cultu proficiscatur: sic decentissimum est, ut Deus, pura sua liberalitate, omnia, gravissima licet, peccata remittat; si tamen is, cui remitti debent, eorum poenitentiam agat, quod ea die à populo illo Deum omnino requisivisse, satis indicare posset solenne jejunium, quod ipsis indixerat, quo animas suas affligere debebant, alioqui mortis poenam subituri; ut legitur Levit. 23. 29.

Atque ex his omnia, quæ ex universa illius diei cerimonia, & à peccatis expiatione adversus ea, quæ ego de sacrificiis expiatoriis antiqui foederis asserueram, duci posse videbantur, penitus diluta esse confido.

CAPUT XIII.

Facta collatione ipsius mortis Christi cum legalibus victimis expiatoriis, & quomodo in expiandis peccatis conveniant, ostenso; planum, fit, per Christi mortem longe alia ratione expiari peccata nostra, quam divina justitia pro illis satisfaciendo.

CÆterum, cum neque per collationem, nec per figuram antiquorum sacrificiorum, ullam justitiæ divinæ pro peccatis nostris exhibitam satisfactionem ex Christi morte manasse, ne suspicari quidem detur: videamus nos, ecquid vere ex ejusmodi collatione & figura colligi possit, & debeat. Ac de collatione primum disseramus; si prius tamen illud monuerimus, veram oblationem expiatoriam corporis Christi, quam auctor ad Heb. sacrificiis illis legalibus opponit, non esse ipsius Christi mortem, sed per mortem ingressum in coelum, ubi nunc pro nobis coram Deo apparet; ut postea manifestum fiet. Unde quam graviter errent ii, qui per oblationem corporis Christi expiatoriam divinæ justitiæ pro peccatis nostris satisfactum credunt, & quam vana sint omnia argumenta, quæ, ad vim ipsius solius mortis Christi ostendendam, ex iis, quæ corporis Christi expiatoriæ oblationi tributa sunt, deduci solent, optime perspici poterit. Præsertim, cum ne argumenta quidem illa, quæ ex iis, quæ sanguini ipsi, seu morti tribuuntur, elici possunt, ad id probandum aliquod momentum habeant. Sanguinis enim, & mortis Christi nomine sacri scriptores, quos nos hucusque in hac disputatione nostra, imitati sumus, metonymice, ad varias antiqui foederis expiationes & aspersiones interim commodius alludentes, universam Christi sui ipsius oblationem intelligunt; ut eodem tempore Christi, & Dei charitatem nobis unico verbo magis ob oculos ponant, atque commendent. Verumtamen, ut & veritas, & illorum, de quibus ante diximus, error clarius appareat, sicut hactenus feci, ita in hac collatione quoque, ipsam Christi mortem victimis expiatoriis antiqui foederis opponam; ac figuræ, & figurati ratione etiam habita, illis multo præstantiorem, quamvis ex ea nulla prorsus pro peccatis nostris satisfactio proficiscatur, esse demonstrabo.

Jam vero, ut ex iis, quæ supra disputata sunt, intelligi potest, sacrificia illa non ideo peccata expiare dicta fuerunt, quod in ipsis aliquid esset, quod vel Deum ad condonanda peccata movere posset, vel ejus, pro quo offerebantur, culpam resarciret, aut compensaret: sed quia, ipsis peractis, expiatio, quæ ex Dei pura benignitate pendebat, statim consequebatur; hoc est, ille à poena suis peccatis debita penitus eximiebatur. Ita etiam Christi mors peccata nostra expiasse dicitur, non quia vel Deum ad peccata nobis condonanda moverit, vel delictorum nostrorum culpam resarciverit, aut compensaverit: sed quia peccatorum nostrorum expiatio, quæ ex sola Dei clementia tota pendebat, Christi supplicio peracto, statim consecuta est. Simul enim atque Christus crucis mortem passus fuit, id ex Dei decreto adeptus est, ut non solum ipse immortali & sempiterna vita donatus fuerit, sed nos quoque,

qui

qui illi fidem habemus, & ipsius sumus, eadem donandi potestatem habuerit. Atqui nihil aliud est reipsa peccatorum nostrorum expiatio, quam à morte peccati pœna plena & perpetua liberatio. Præterea, quemadmodum, sacrificiis illis peractis, is, pro quo victima offerebatur, jam de divina erga se benignitate, & placatione amplius dubitare non poterat, &, sibi delictum suum condonatum jam esse, pro certo habebat: Sic, morte Christi, seu ipsius supplicio peracto, nemo est, qui, Deum nos suprema charitate complexum fuisse, non agnoscat, eumque erga nos placatissimum non videat, qui dilectissimum filium suum, ut nobis ad æternam salutem, ea via, quam ipse, ad potentiam & gloriam suam patefaciendam, sapientissime elegit, dux & præcursor esset, tantis malis objecerit: & jam sibi universa delicta ipsius summa liberalitate condonata esse (iis tamen conditionibus acceptis, quas ipse æquissimas in condonatione ascripsit) pro certo non habeat. Itaque expiationis tum effectus, tum etiam cognitio sicut ex sacrificiis illis, ita ex Christi morte provenit.

Ad expiationis effectum pertinent ea Jesu Christi verba Matth. 26. 28, *Hic est sanguis meus novi fœderis, qui pro multis effunditur in remissionem peccatorum.* Non enim quia, mors ipsius, sive sanguinis effusio Deum ad remissionem peccatorum nobis largiendam motura esset, aut illum nobis conciliatura, hæc dixit Christus: sed quia, ut nos peccatorum remissionem in novo per ipsum nobiscum percusso fœdere à Deo sponte oblatam consequeremur & à morte æterna liberaremur, necesse erat, ut ipse Christus moreretur, & suum sanguinem funderet: & breviter quia ex eo; quod ipse mortuus est, & suum sanguinem fudit; ad nos tantæ divinæ liberalitatis effectus re ipsa manat, & manaturus est. Ad idem pertinent ea epist. ad Hebr. verba: *Et ideo novi testamenti Mediator est, ut, morte intercedente in redemptionem earum prævaricationum quæ erant sub priori testamento, repromissionem accipiant, qui vocati sunt, æternæ hereditatis*, cap. 9. 15. Vocabulum enim Redemptionis nihil aliud revera ut supra indicatum fuit, eo loco significat; quam expiationem: Usus est autem ea voce Scriptor ille pro expiatione, ad exemplum, ut ibi diximus, Hebraicæ vocis Cópher, quæ & redemptionem, sive redemptionis pretium, & expiationem significat; & propterea, ut supra quoque dictum fuit, possunt commode loca, quæ de redemptione, sanguinis simul facta mentione, loquuntur, de expiatione accipi. Præsertim vero locus iste, ubi de ipsorum peccatorum redemptione verba fiunt. Mors igitur Christi intercessit, ut nos per novum nobiscum à Deo per ipsum Christum percussum fœdus expiationem consequamur earum transgressionum, quæ sub vetere fœdere non expiabantur: atque ita à morte exempti, quicunque vocati sumus, & ipsi Christo fidem habemus, æternæ vitæ heredes fiamus. Ut enim (quemadmodum ibidem subjungitur) nisi mors testatoris intercedat; testamentum ratum non est: sic, nisi Christi mors intercessisset, nullum effectum habituræ fuissent ejus promissiones. Similitudo tamen in eo est duntaxat, quod utrobique ad rei, de qua agitur, confirmationem, mortem intercedere illius, qui ejus auctor est, necesse fuit. Ratio vero, cur mors intercedens confirmet, & sine ea confirmatio ejus rei non existat, longe diversa est. Ad testamentum enim confirmandum ideo testatoris mors requiritur, quia; quoad ille vivit neque ex testamento ullus effectus provenit, cum omnis ejus effectus post ipsius mortem differatur, & ipse universum testamentum non solum ex parte mutare, sed penitus etiam abolere potest. Ad Jesu Christi autem promissiones confirmandas ideo necessaria fuit ipsius Christi mors, quia non nisi per mortem ad vitam æternam posse eum pervenire, à Deo decretum fuerat: &, Christi vita æterna sublata, nullus effectus promissionum ejus; quas ipsemet nobis præstare debebat, hoc est absolutæ remissionis peccatorum, & æternæ beatitatis ad nos manare poterat. De hoc eodem divinæ nostrorum peccatorum expiationis effectu loquitur etiam Johannes 1. epist. cap. 4. 10, cum ait: *In hoc est charitas, non quasi nos dilexerimus Deum, sed quoniam ipse dilexit nos, & misit Filium suum propitiationem* (sive *expiationem*) *pro peccatis nostris.* Quid autem sit peccatorum nostrorum expiatio, quam Christus peregit, declarant proxime antecedentia verba; in quibus, ut sæpe solet, eandem sententiam Apostolus expresserat. Ea autem sunt: *In hoc apparuit charitas Dei in nobis; quoniam Filium suum unigenitum misit Deus in mundum, ut vivamus per eum.* Expiantur igitur peccata nostra à Christo, non divinæ alicui justitiæ satisfaciendo, sed nobis divina voluntate vitam conferendo, & ab æterna morte nos vindicando. Atque in isto loco, quamvis ad totum Christum, & ad ea omnia, quæ propter nostram salutem fecit, verba accommodari possint: quatenus tamen ipsum expiationem appellat, ad antiqui fœderis sacrificia allusisse videtur Johannes, & tacite cum illis sacrificium corporis Christi contulisse.

Porro ad expiationis peccatorum nostrorum cognitionem, quam per Christi mortem adepti sumus, pertinere possunt illa ejusdem Apostoli verba cap. 1. ejusdem epist. ℣. 7: *Si autem in luce ambulamus, sicut & ipse est in luce: societatem habemus ad invicem, & sanguis Jesu Christi Filii ejus emundat nos ab omni peccato.* Hic enim idcirco potius de certa notitia expiationis, quam de ipso expiationis effectu agi credo, quia perinde videtur, ac si dixisset: Si hoc facimus, non est, cur dubitemus de condonatione nostrorum peccatorum. Sanguis enim filii ejus, quem, ut eam consequeremur, effundi voluit Deus, apertissime id nobis testatur; neque Deus, qui ad æternum suum fœdus confirmandum eum sanguinem adhibuit, mentiri potest. Emundare autem sæpius idem significare, quod Mundum pronunciare, seu declarare, postea demonstrabitur. Confirmat mirum in modum hanc ejus loci interpretationem id, quod deinde subjungit Apostolus, ubi more suo, ut diximus, eandem sententiam diversis verbis explicat. Ait enim: *Si confiteamur peccata nostra, fidelis est & justus, ut remittat nobis peccata nostra, & emundet nos ab omni iniquitate.* Ipsi Deo nunc tribuit, quod filii ejus sanguini antea tribuerat; sed tamen tacite etiam sanguinis Jesu Christi mentionem facit in illis verbis: *Fidelis & justus*, id est; verax, & qui promissa, ut æquum est, servaturus sit, quæ nobis, scilicet, per Christum fecit, & ipsius sanguine confirmare voluit; quemadmodum etiam supra promissorum Dei tacite mentionem fecerat, cum Jesu Christi sanguinem commemoravit; is enim ad ipsa confirmanda potissimum adhibitus fuit. Atque eodem tempore & ad sacrificiorum, & ad fœderum sanguinem allusisse videtur. Jam, cum & sanguinem Christi, & Deum emundare nostra peccata dicat, Emundandi verbo satisfactionem aliquam non significari liquet. Neque enim Deus peccata nostra emundat, vel potius emundaturus est (nam de futura emundatione ibi expresse agitur) pro peccatis nostris satisfaciendo: sed, ut ibidem ipse Apostolus ait, ea nobis remittendo & condonando. Cujus rei cum nobis Jesu Christi sanguis non dubiam faciat fidem, merito illi peccata emundandi vis attribuitur. Id enim solum, post tantam Dei liberalitatem, ad eam condonationem reipsa consequendam, ut fiat necesse est; videlicet, ut nos rem ita se habere credamus, & proinde tales evadamus, quales Deus requirit, & Johannes esse debere affirmat, qui tanti doni participes esse cupiunt; in luce nimirum ambulemus, quemadmodum ipse Deus est in luce, & peccata nostra illi sincere, & ex animo confiteamur.

CAPUT XIV.

Incipit ostendi, ipsam Christi mortem multo plus efficere in expiandis peccatis nostris, quam efficerent victimæ

illa legales, adeoque ipsum illud anniversarium sacrificium, in expiandis peccatis, pro quibus offerebantur.

SUperantur autem victimæ, & Sacrificia illa antiqua, ea etiam inquan, quæ semel in anno offerebantur, &, ut supra demonstratum, fuit, Christi morti magis proprie respondent, ab ipsa morte Christi in peccatis expiandis; idque (non omnes hic enarro) duplici de caussa. Una est, quod sacrificia illa à peccatorum quidem pœna liberabant, verum à peccatis populum cessare non faciebant. Sed Christi mors non solum à peccatorum pœna nos subtrahit, sed etiam, ut à peccando desistamus efficit. Altera est, quod sacrificia illa ab antecedentium anni illius tantum delictorum reatu populum liberum reddebant, Christi autem mors, & à præcedentium omnium delictorum, & a futurorum reatu nos liberos reddit, nosque in perpetuum sanctificat, & coram Deo inculpatos in sempiternum efficit. Utrumque hunc Christi mortis effectum complexus est, atque utrumque ab antiquis illis victimis absuisse innuit auctor ad Heb illis verbis cap. 9. *Christus autem assistens pontifex futurorum bonorum per amplius & perfectius tabernaculum non manu factum, id est, non hujus creationis, neque per sanguinem hircorum, & vitulorum, sed per proprium sanguinem introivit semel in Sancta, æterna redemptione inventa.* Redemptionis verbum, ut jam dictum est, ab hoc scriptore pro Expiatione usurpatur. Opponit enim expiationem Christi sanguine & morte interveniente factam, expiationibus illis legalibus; atque eam æternam vocat, propterea quod legales illæ temporariæ erant, non solum quia, ut paullo superius dixerat, pro tempore illo præsente usque ad tempus correctionis constitutæ fuerant, sed quia pro illo etiam tempore in futurum nequaquam respiciebant (quod satis indicaverat dicens, quotannis sacrificium illud solenne à pontifice peragi, & sic eandem expiationem sæpius repeti; ut cap. seq. latius exponit) ipsa vero & ad finem usque seculi perdutatura est, & singulos homines semel peracta perpetuo expiat; id est, in perpetuum, quicumque Christo fidem habuerint, ab omnibus peccatis etiam futuris, videlicet, ab ipsorum reatu & pœna liberabat atque absolvit. Sic enim statuit Deus, ut postquam Christus ipsi obediens fuit usque ad mortem crucis, omnes, qui illius sunt, in cœlis cum eo tandem æternum vivant, & ita ab omnium, etiam futurorum, peccatorum poena eximantur, quod alterum est ex duobus illis singularibus Christi mortis effectis. Verum animadvertendum est, eos, qui Christo fidunt, & ejus sunt, à peccando cessare, siquidem ille nihil, nisi resipiscentibus promittit; neque pro suis agnoscit, nisi eos, qui carnem suam, ut inquit Paulus, una cum concupiscentiis & affectibus crucifixerunt, Gal.5.24. In quibus si quædam tamen adhuc remanent peccata, incogitantiæ scilicet, & fragilitates aliquæ: ea licet futura, divino decreto expiata jam sunt, & ipsis nunquam imputabuntur. Vocat igitur isto in loco auctor ad Heb. hanc peccatorum expiationem, æternam, etiam ob id, quod à peccatis cessare facit (& hic alter est illorum Christi mortis effectuum) hominemque justitiæ cultorem efficit, atque ea ratione ab omnium peccatorum poena perpetuam liberationem parit. Sicut enim, qui à peccando non cessaverit, peccatorum veniam consequi non potest, ita, quicumque peccare desinit, omnium delictorum plenissimam condonationem adipiscitur. Atque in hac etiam parte ipsam expiationibus illis antiquis opponit. Dixerat enim prius, sacrificia illa legalia non potuisse, juxta conscientiam, perfectum reddere cultorem. Quod etsi, ut ex adjunctis verbis patet, significat, vim non habuisse expiandi peccata, quæ ad conscientiam, & interiorem hominem proprie spectarent, sed ignorantias tantum, & quasdam fragilitates, ac delicta quædam externa, carnem potius, quam animam, polluentia: tamen nihilominus significat etiam ab ipsis illis peccatis hominem in futurum retrahendi facultatem nullam habuisse; utpote quæ ad conscientiam, id est, ad animum & mentem usque non pertingerent: neque eas partes in homine ita excolendi & perficiendi, ut in posterum in errores illos non laberetur, vim ullam haberent. Ut autem hæc duo, de quibus agimus, & quæ expiationi per Christum factæ tribuit, & cæteris negat, per ipsius Christi mortem contingere demonstret, & interim, quod supra scriptis verbis strictim quodammodo involverat, latius exponat, atque explicet; statim subjungit, *Si enim sanguis hircorum, & taurorum, & cinis vitulæ aspersus* (vel potius *aspergens*) *inquinatos sanctificat ad emundationem carnis: quanto magis sanguis Christi, qui per spiritum æternum se ipsum obtulit immaculatum Deo, emundabit conscientiam vestram ab operibus mortuis, ad serviendum Deo viventi?* Quamvis enim videatur in his verbis agi tantum de purgatione à peccatis ipsis, non autem de expiatione à peccatorum pœna: consentaneum est tamen de utroque agi; ut argumentum, quod per comparationem à sanguine hircorum, & taurorum, & cinere vitulæ asperso ducit, rectius consistere possit. Non enim sanguis, hircorum, & taurorum, & cinis vitulæ aspersus ideo sanctificabant ad carnis emundationem, quod, ne quis amplius inquinaretur, efficerent: sed quia à labe illa jam contracta purificabant. Sic enim argumentatur scriptor ille: si sacrificia & aspersiones illæ, ita Deo volente, eam vim propter effectum, qui consequebatur, habebant, ut carnis inquinamenta abstergerent, ita ut, qui illorum participes facti fuerant, mundi postea censerentur, cum tamen, ab ipsis sacrificiis & aspersionibus ejusmodi efficaciam nulla ratione proficisci posse, constaret: multo magis sanguis Christi vim abstergendi habebit labem, quam ex peccatis contraximus, & nos inculpatos coram Deo sistendi; cum non modo Deus in hunc finem præcipue Christum mori voluerit, sed ipsam Christi mortem hanc efficacitatem habere nos ipsi sentiamus. Nam, cum videmus, Christum per sui ipsius sanguinis effusionem æternam vitam, æternumque sacerdotium adeptum fuisse, & coram Deo pro nobis inculptum perpetuo apparere: quid est, cur timeamus, nostra peccata nobis unquam imputatum iri? Num fieri potest, si ei fidem habemus, & ejus sumus, ut peccata nostra plenissime non expientur, & nos quoque æternam vitam non adipiscamur? Expiata igitur esse peccata nostra per Christi mortem ex Dei parte, nos ipsi sentimus; & sic, omnem labem, quam ex mortiferis operibus nostris contraxeramus, quod ad ad Dei voluntatem attinet, abstersam esse agnoscentes, alacri animo, ut ex parte quoque nostri expiatio fiat, id est, ut expiationis effectum consequamur, ex ipsius Christi præscripto, viventi Deo, qui nos à morte in perpetuum vindicaturus est, ex animo servimus, totosque nos illi consecramus.

CAPUT XV.

Per occasionem explanandi locum ad Heb. cap. 9. 13, & 14 docetur oblationem Christi expiatoriam peractam fuisse in cœlo; & concluditur demonstratio ex eodem loco, quomodo per Christi mortem a peccatorum nostrorum pœnis perpetuo liberemur.

ANimadvertendum autem est, verba illa, *obtulit seipsum immaculatum Deo*, non ad solam mortem crucis referri, sed ad ingressum simul in Sancta, id est, in ipsum cœlum, ubi nunc Christus perpetuo coram Deo pro nobis astat. Per Christi enim oblationem tota illa Epistola auctor ille, ut supra monuimus, nihil aliud intelligit, quam per proprii sanguinis fusionem Christi in coelo Deo factam sui ipsius pro nobis (ut ita dicam) præsentationem. Nam, sicuti non prius sacerdotium suum vult eum vere adeptum fuisse, quam, cum post mortem in cœlum, ut pro nobis coram Deo appareret, introductus est; sic, non prius perfecte eum se Deo obtulisse, statuit, quam, cum se illi in cœlo præsentavit. Relativa

eum

enim sunt sacerdos, & oblatio. Itaque; ubi verus sacerdos nondum est, nec vera oblatio esse potest. Ubi autem verus sacerdos, ibi & vera oblatio sit, necesse est. Christum autem à scriptore illo non antè sacerdotem vere dici, quam post ejus in coelum ascensum, & unicuique, qui eam Epistolam vel semel legerit, satis constare potest, & infra, cum de ipso Christo in summi legalis sacerdotis persona adumbrato agemus, Deo dante, demonstrabitur. Quid, quod Epistolæ auctor ipse, quidnam Christi oblationis nomine intelligat, adeo dilucide explicat, ut nulla dubitandi occasio relinquatur. Sic enim scribit eodem cap.9. 25. *Neque ut sæpe offerat semetipsum, quemadmodum pontifex intrat in sancta per singulos annos in sanguine alieno* Elegantissime opponit Christi, quam sui ipsius semel oblationem fecit, ingressui pontificis quotannis in sancta cum sanguine alieno. Offerre enim, ingressui in Sancta respondet; verba neque sæpe, verbis per singulos annos; semetipsum, sanguini alieno, cum decente quadam antithesi, opposita esse apparet. Quanquam cætera pro concessis hoc loco sumantur; & in eo tantum fit comparatio, dissimilitudoque ostenditur, quod pontifex ille quotannis offerebat, Christus autem semel obtulit. Quis igitur in his verbis manifesto non deprehendat, nihil aliud esse, obtulisse Christum seipsum Deo, quam, per proprii sanguinis fusionem, sive, ut idem hic scriptor loquitur, per proprium sanguinem in vera sancta, hoc est, in ipsum coelum ingressum esse, & ibi pro nobis coram Deo astare? Quod etiam satis declarant sequentia verba. Primum enim ait, *Alioquin oportebat eum sæpe pati ab origine* (seu potius *à constitutione*) *mundi*. Nulla sane elegantia, sive etiam vis esset in his verbis, si idem foret se offerre, quod pati, nec oblatio aliquid diversum à morte præcipue significaret. Quam enim elegantiam, aut vim possent auctoris verba habere, si dixisset, non opus esse, ut Christus sæpius patiatur, alioquin oportuisse, ut sæpius pateretur à constitutione mundi? Nam etiamsi vis aliqua (ut equidem inesse credo) esset in illis verbis *à constitutione mundi*: non tamen verisimile est, ipsum eo modo locuturum fuisse, & inepte eadem verba, id est, idem significantia repetiturum, sed omnino ita scripturum, alioquin oportuisset, ut jam ab ipsa constitutione mundi id facere instituisset. Sed, si offerre seipsum, in coelo Deo se præsentare, præcipue significat, elegantissime, & efficacissime concludit Apostolus, non opus esse, ut Christus sæpius seipsum offerat, alioquin oportuisse, ut sæpius etiam passus fuisset. Nec enim Deo se præsentavit aut præsentare potuit Christus in cœlo, nisi per mortem, & proprii sanguinis effusionem. Quæ vero deinde divinus iste scriptor per antithesin adjungit; totam rem dilucidius etiam aperiunt. Inquit enim: *Nunc autem semel in consummatione seculorum ad destructionem peccati per hostiam suam* (sive *per immolationem sui ipsius*) *apparuit* Verbum enim apparere, quod paucos animadvertisse existimo; eo in loco nihil aliud significare videtur, quam coram Deo apparere. Nam idem etiam auctor cap.10.11; usus est simplici verbo astare pro astare ad aram; ut docte, & eleganter eo loco annotavit Theodorus Beza. Hic autem paullo superius de Christo dictum fuerit, *ut appareat nunc vultui Dei pro nobis*. Tametsi igitur postea non additur vultui Dei, seu coram Deo: tamen de eadem apparitione locutum omnino fuisse Apostolum, dicendum videtur. Nam id quoque manifestum faciunt ea verba, *per immolationem sui ipsius*. Siquidem non alia (quæ huc quidem pertineat) Christi apparitio ab ipsius immolatione consecuta est, quam ejusdem in cœlo sui ipsius coram Deo præsentatio, ad antiqui pontificis exemplum, qui per immolationem victimarum in sanctuario coram Deo apparebat. Quamvis enim verba illa, *per immolationem sui ipsius*, possint cum præcedentibus, videlicet, *ad destructionem peccati*, conjungi: in omnibus tamen codicibus, quos mihi videre contigit, sive Græcis, sive Latinis, non modo vulgatæ editionis, sed aliarum quoque versionum, una Seb. Castellionis excepta, distinctio inter utraque apponitur, & per immolationem sui ipsius, cum Apparuit conjungitur. Atqui ea interpunctio vix sustineri potest, nisi eo pacto, quo ego facio, verbum Apparuit interpretemur. Ex qua interpretatione aptissimus, ut vidimus, sensus elicitur. Nam si ita interpretari ea verba velimus, ut dicamus, Christum per immolationem sui ipsius nobis patefactum fuisse, præterquam quod & durius & obscurius, in quemcumque tandem sensum id accipias, dictum videbitur, nulla erit in his verbis ad superiora relatio, nulla prorsus efficacia. Quod, ut arbitror, animadvertens Castellio, cum veram fortassis interea eo in loco verbi πεφανέρωται significationem non assequeretur: non omnino injuria Græcorum codicum, constantem licet, interpunctionem sprevit. Etenim, cum sensus aliter non constat, verborum distinctiones audacter mutari possunt, dummodo ipsa verba nullo pacto immutentur suove loco moveantur. Hæc itaque de ejus loci sententia à me dicta sint; si à vulgata interpunctione omnino recedere nolimus. Nam alioqui Castellionis interpretationem rejiciendam non censeo. Et sic erit hic locus illi similis, qui est apud Joh. Epist.1. cap.3.5. *Et scitis, quod ipse apparuit, ut peccata nostra tolleret*. Quanquam non negaverim, communi etiam interpunctione retenta; posse verbum πεφανέρωται in eundem sensum hic accipi, quo ibi prolatum fuit a Johanne; si vocem διὰ seu Per pro Cum accipiamus; quo sensu aliquoties posita est in Novo Testamento; ut apud eundem Johannem eadem Epist. cap. 5. 6. *Hic est, qui venit per aquam, & sanguinem, Jesus Christus*. Quod autem a me dictum, & confirmatum jam fuit, oblationem scilicet Christi apud hunc scriptorem præsentationem ejus in cœlo Deo pro nobis factam significare, vidit etiam ante me, quisquis is fuit (doctum profecto hominem fuisse constat) qui marginales annotationes Novi Testamenti scripsit à Roberto Stephano Anno 1545. Lutetiæ editi. Nam ea verba 8 cap. ℣.5. hujus Epistolæ explicans, *qui exemplari, & umbræ deserviunt cœlestium*, ita scribit: *qui quidem exemplari, & umbræ deserviunt eorum, quæ agenda olim erant in cœlis per Christum. In cœlo enim Deo seipsum offert Christus*. Hactenus ille. Ubi obiter notandum est, doctum istum virum id sentire, quod nos sane sentimus, Christi videlicet oblationem adhuc perpetuo fieri. Hoc enim aperte indicat verbum Offert præsentis temporis, quo est usus. Nec profecto mirum est, ab eo id animadversum fuisse; cum paullo ante expresse Apostolus dixisset, Christum in cœlo ministrum veri sanctuarii fuisse factum, & ob eam rem necesse esse, ut sicuti omnes pontifices aliquid habent, quod offerant, ita & ipse aliquid offerendum habeat; nempe ibidem in cœlo. Statim enim adjungitur, si esset in terra, ne sacerdotem quidem futurum. Nihil aliud autem vel offert, vel obtulit Christus Deo, quam seipsum (de ea oblatione loquor, quam scriptor ille ibi intelligit) ergo in cœlo sui ipsius oblationem peregit. Quare, etiamsi concederetur, verba illa, ὅθεν ἀναγκαῖον ἔχειν τι καὶ τοῦτον, ὃ προσενέγκῃ, omnino converti debere per tempus præteritum hoc pacto, *Unde necesse fuit, hunc quoque habere quod offerret*, ut quibusdam * visum est: non tamen ulla ratione de oblatione in cruce, & ante ingressum ejus in cœlum hic in terra facta, accipi possent; cum eo loco de oblatione agatur, quæ vel fiat, vel facta fuerit à Christo, postquam consedit ad dexteram throni majestatis cœlestis; ut diserte satis ibidem scriptum est. Neque vero huic meæ sententiæ de oblatione Christi pro nobis (ut fortasse quispiam existimare posset) obstant ea verba Pauli in principio cap. 5 ad Eph. *Ambulate in dilectione, sicut & Christus dilexit nos, & tradidit, semetipsum pro nobis oblationem, & hostiam Deo in odorem suavitatis*. Ubi, cum dilectionis Christi mentio fiat, apparet de ipsa crucis morte dici, vel potius de ipso Christo, quatenus crucis mortem subiit, quod fuerit oblatio Deo gratissima. Primum enim

* Beza.

senten-

sententia mea non sejungit Christi mortem ab ejusdem pro nobis oblatione; immo assero, eum non obtulisse seipsum, nisi per mortem, id est, non nisi morte sua interveniente; quamvis oblatio non ante perfecta fuerit, quam post resurrectionem, & ascensum ipsius in coelum. Nam in anniversario quoque illo sacrificio in Lege statuto, in quo Christi sacrificium potissimum adumbratum fuisse, diximus, ad oblationem perficiendam omnino requirebatur, ut sanguis victimarum in sanctuarium inferretur. Scriptum est enim in Epist. ad Hebr. 9. 7, eum sanguinem à pontifice pro suis, & populi ignorantiis oblatum fuisse, postquam cum eo in Sancta Sanctorum ingressus fuisset. Deinde, quod de oblatione Christi asserui, ut ex verbis meis liquet, ad Epist. tantum ad Hebr. pertinet, ubi non nisi ea significatione, qua supra expositum est, Christi oblationem usurpatam fuisse contendo: non autem ad universa divinorum auctorum scripta. Praeterea non dicit Paulus, Christum obtulisse se Deo pro nobis, quamvis id multi * crediderint, & praesertim, qui eum locum vertendo, ejus verbis praepositionem In aliquando addiderant, hoc pacto *Qui tradidit semetipsum pro nobis* [*in*] *oblationem &c.* Siquidem verbum tradidit, quod in Graeco est *παρέδωκεν*, non est conjungendum cum voce *προσφορὰν*, hoc est, oblationem; ut recte & Tigurini, & Castellio animadverterunt, qui distinctionem inter ipsa adhibuerunt. Id autem omnino suadet cum ipsum verbum *παραδιδόναι*, cujus in victimis offerendis nullum fortasse usum invenies, tum Apostoli mens, qui maximam Christi dilectionem exprimere voluit, & aperte dicere, Christum seipsum pro nobis in mortem tradidisse. (In mortem autem tradere, simplici verbo tradidit expressit, ut hac ipsa de re loquens saepius fecit. Nam hoc eodem capite ℣. 25 inquit, *Viri diligite uxores vestras, sicut & Christus dilexit Ecclesiam, & seipsum tradidit pro ea*: Et Gal. 2. 20. *In fide vivo filii Dei, qui dilexit me, & tradidit semetipsum pro me.* Et de Deo, qui ita nos dilexerit, ut eum morti tradiderit Rom. 8. 32. *Qui proprio filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum.* Atque eodem sensu usurpavit quoque verbum Dare Christus ipse, seu potius, ut quibusdam placet, Euangelista Johannes in illis verbis, *Sic enim Deus dilexit mundum, ut filium suum unigenitum daret*, cap. 3. 16. Quod & ipse Paulus fecit Gal. 1. 4, & Tit. 2. 14.) Id vero non ita expressisset, si dixisset, Christum obtulisse se Deo pro nobis. Neque enim hoc, ut illud, mortem ob oculos ponit; cum possit quis se offerre Deo, nec tamen mori. Nam idem Apostolus in principio, cap. 12, ad Rom. scribit, ut praebeant corpora sua hostiam viventem Sanctam Deo placentem. Sensus igitur hujus loci est, Christum ita nos dilexisse, ut seipsum pro nobis in mortem tradiderit. Deinde, ut Ephesii ad singulare hoc Christi facinus imitandum magis accendantur, per appositionem subjungitur, hanc ipsius Christi eximiam charitatem, hoc ipsius egregium opus, fuisse Deo oblationem & hostiam gratissimam. Itaque non de ejus corporis oblatione, sed de oblatione praestantissimi facti agitur. Nam, ipsum factum hostiam appellari posse, patet ex eo, quod scriptum est Hebr. 13. 16. *Beneficentiae autem, & communionis nolite oblivisci. Talibus enim hostiis promeretur Deus.* Quin similem prorsus loquendi modum, cum eadem appositionis usitatissima figura, habea ad finem Epist. ad Philip. ubi scriptum est, *Habeo autem omnia, & abundo; repletus sum, acceptis ab Epaphrodito, quae misistis, odorem suavitatis; hostiam gratam placentem Deo.* Vide etiam in eadem Epistola cap. 2. 17. Ex quo loco etiam apparet, ea verba, de quibus supra egimus, In odorem suavitatis, quibus 70 Interpretes reddiderant id, quod in Hebraeo est, in odorem quietis, nullam expiationem, nedum, ut ibi diximus, irae placationem, significare. Et propterea in illis verbis ad Eph. non agi de hostia aliqua expiatoria; ut Hieronymus quoque in explanatione ejus loci optime agnovisse videtur; quamvis verbi tradidit sensum omnino assecutus non fuerit. Nam ibi ita scriptum reliquit: *Quemadmodum enim ille se tradidit pro nobis, sic & iste pro quibus potest, libenter occumbens, imitabitur eum, qui oblationem & hostiam in odorem suavitatis se patri tradidit; & fiet etiam ipse oblatio & hostia Dei in odorem suavitatis.*

* Beza.

Sed, ut ad locum Epist. ad Hebr. quem nunc praecipue mihi illustrandum sumpsi, jam tandem revertamur, dico, alia etiam ratione statui debere, ea verba, *Obtulit semetipsum Deo*, explananda esse hoc pacto, seipsum per suum sanguinem in coelis Deo praesentavit. Hic enim ratio redditur eorum, quae prius dicta fuerant. Dictum autem fuerat, Christum per proprium sanguinem ingressum in sancta aeternam redemptionem invenisse; ergo hic, cur Christus, in coelum per proprium sanguinem ingressus, aeternam redemptionem invenerit, ratio redditur. Et ita non de sola ejus sanguinis effusione, sed de ipsius quoque in coelum ingressu mentio fit. Per Spiritum autem aeternum Deo se obtulisse Christus dicitur, quia jam in aeternum vivit, & idcirco in aeternum pro nobis in conspectu Dei apparebit: non autem, ut multi simpliciter interpretantur, quia aeterna sit Christi sacrificii expiatio. Sic enim sumpsisset auctor iste id, quod probare animo intenderat. Vide 2 Cor. 3. 6. Hic autem Spiritus tacite opponitur Literae, hoc est, Legi; quae neque aeterna fuit, nec in aeternum sacerdotes constituebat. Atque in his paucis verbis eadem sententia continetur, quae pluribus ad finem cap. 7, explicata fuerat. Ubi scriptum est: *Lex enim homines constituit sacerdotes infirmitatem habentes; sermo autem jurisjurandi, quod post Legem est, filium in aeternum perfectum* (seu *consecratum*) Additur, quod obtulerit se immaculatum, ut, dum interea eleganter alluditur ad hostias, quae in sacrificiis legalibus offerebantur, quas incontaminatas esse oportebat, nihil ei unquam Deum denegaturum, & propterea nos, qui ipsius sumus, perpetuo à nostrorum peccatorum poenis, ejus ope liberos futuros, indicetur. Quanquam, alium quoque sensum verbo immaculatum subesse, credo; quem infra alibi exponam. Purgari conscientiam ab operibus mortuis, id est, à peccatis, idem est, quod nullam habere amplius conscientiam peccatorum; quo loquendi modo utitur idem Apostolus in principio cap. seq. Quod, ut postea ostendam, non modo ab ipsis peccatis, sed etiam à peccatorum reatu & poena, sive à reatus opinione, & timore ipsius poenae conscientiam prorsus jam liberam habere significat. Utrumque enim, ut dixi, per Christi mortem nobis contingere, in his verbis dicitur. Cumque jam viderimus, quomodo ad perpetuam liberationem à poena peccatorum omnia verba accommodentur: deinceps ad liberationem etiam ab ipsis peccatis ea recte accommodari posse demonstremus.

CAPUT XVI.

Per Christi mortem homines à peccando retrahi; legales autem victimas neque hanc vim, neque alteram illam hebuisse, ut in perpetuum à reatu & poena peccatorum illorum liberarent, propter qua expianda offerebantur.

AIt igitur scriptor ille divinus, ut probet, Christum, semel per sanguinem suum in vera sancta ingressum, aeternam redemptionem nactum fuisse, hoc est, perpetuam & omnimodam à peccatis expiationem, quod, si sacrificia & aspersiones illae antiquae id efficiebant, ut homo à carnis inquinamentis purgaretur, multo magis sanguis Christi nos à peccando cessare faciet. Nam, tametsi alia ratio erat illius purgationis, & alia nostrae à peccando cessationis: purgati enim, ut jam dictum fuit, illi erant, non quod posthac se non inquinarent, sed quia à jam contracta labe

labe mundabantur: potuit tamen scriptor noster hæc, licet diversa, inter se comparare, quatenus ostendere voluit, multo majores vires habere sanguinem Christi ad hoc efficiendum, quam habuissent victimæ & aspersiones antiquæ ad illud præstandum. Nam si sola Dei ordinatione ex victimis, & aspersionibus illis effectus ille consequebatur, ipsis interim nihil ea in re vi propria vere efficientibus; multo magis ex Christi sanguine effectus, de quo quærimus, consequetur; cum, præter Dei ordinationem, ipse sanguis in eo præstando maximas vires habeat. Cum enim consideramus, Christum innocentissimum cœlos penetrasse, & ibi æterna beatitudine coram Deo fruiturum esse, quis se ad eum imitandum non accingit, &, peccatis relictis, ad Deo perpetuo serviendum non convertit? Quis, cum noverit, Christum, qui resipiscentibus vitam æternam Dei Patris sui nomine promisit, in ipsius Dei conspectu inculpatissimum pro nobis in sempiternum astiturum, resipiscere negliget, & Deo se non consecrabit? Hæc autem, quæ diximus, non nisi sanguine suo prius fuso, ipsi Christo contigerunt; nec aliter (sic enim omnino decreverat Deus) ullo pacto contingere poterant, quare ejus morti, & fuso sanguini beneficia omnia, quæ ex illis ad nos permanant, accepta quodammodo referenda sunt. Probat igitur Apostolus evidenter, ex Christi sanguine, quo fuso, ipse in vera sancta ingressus sit, vitæ nostræ emendationem proficisci. Hoc autem evicto, continuo, æternam peccatorum nostrorum expiationem illum nactum fuisse, consequitur. Quicunque enim emendat vitam suam, ut sæpius dictum est, præterquam quod ab ipsis peccatis, ut manifestum est, liberatur, & purgatur, perpetuam etiam & plenissimam, Deo, quemadmodum nos ipse Christus docuit, ita pro sua bonitate statuente, à peccatorum suorum pœna liberationem adipiscitur. Duplicem igitur hanc peccatorum expiationem per Christi mortem fieri, ex hoc ad Hebr. Epist. loco apparet. Utriusque autem expertia fuere sacrificia illa legalia; ut apertius docet idem auctor in initio seq. cap. Inquit enim: *Umbram enim habens Lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum: per singulos annos eisdem ipsis hostiis, quas offerunt indesinenter, nunquam potest accedentes perfectos facere. Alioqui cessassent offerri, ideo quod nullam haberent ultra conscientiam peccatorum cultores semel mundati. Sed in ipsis commemoratio peccatorum per singulos annos fit. Impossibile enim est, sanguine taurorum & hircorum auferri peccata.* In his verbis de expiatione à peccatorum pœna præcipue agitur; non tamen de quacunque ejusmodi expiatione: sed de æterna; quæ cum, ut vidimus, nemini contingere possit, nisi prius ab ipsis peccatis expiatus sit, hoc est, à peccando destiterit: consequenter de expiatione quoque ab ipsis peccatis in eis agitur. Et, cum altera alteram necessario aut consequatur, aut præcedat, non potest unquam de una agi, quin de altera quoque aut tacite, aut expresse agatur. Verum de expiatione a pœna potissime hic sermonem institutum fuisse, probant ea, quæ statim sequuntur, verba: *Ideo, ingrediens mundum, dicit, hostiam, & oblationem noluisti, &c.* Hostiæ enim illæ, non ut quis peccare desineret, sed ut à peccatorum pœna liberaretur, offerebantur; quas sublatas fuisse dicit, & in earum locum, Christi sacrificium substitutum. Mens igitur Apostoli in supra scriptis verbis hæc est, Legem, quemadmodum umbram, tantum continebat futurorum bonorum, non autem ipsam futurorum bonorum expressam imaginem, quæ nimirum in Euangelio continetur, sic (ut quæ aliquando desitura erat) in ipsa umbra vitio non vacasse. Quod vitium postea, corpore ejus umbræ, id est, expressa rerum imagine, adveniente, animadversum est; & jure abolitam fuisse umbram, aperte comprobatum. Nam cap. quoque 8. ait, prius fœdus non vacasse culpa, non solum quia promissiones æquales promissionibus posterioris fœderis non haberet, & umbram quandam duntaxat solidi corporis contineret: sed etiam quia in ipsa umbra vitij expers non erat; utpote quod vim non haberet populi in officio continendi, ut posterius habuit. Ex quo factum est, ut merito abolitum sit, & in ejus locum suffectum aliud, quod mentibus humanis divinas leges indat, & cordibus eas inscribat. Vitium autem, quod sacrificia illa legalia, quæ potissimum Christi sacrificium adumbrabant, manifeste continebant, erat, ut statim scriptor ipse explicat, quod ea sæpius repetere necesse erat, neque vim aliquam habebant suos cultores, & qui ipsorum participes fiebant, in perpetuum expiandi. Quod vitium penitus abfuit à sacrificio corporis Christi; quod & semel tantum peractum est, & cultores suos, quique ipsius participes fiunt, in perpetuum expiat. Hujusce autem rei duplex est ratio; atque utramque in ipso initio hujus tractationis attigimus. Una, quod sacrificia illa pro præteritis tantum peccatis offerebantur; Christi autem sacrificium ad futura quoque vim suam porrigit. Altera (quæ potior est, atque præstantior) quod sacrificia illa à peccatis retrahendi nullam vim habebant: quapropter, cum, peractis illis, homines in eosdem errores denuo laberentur, eadem offerenda sæpius erant, & quotannis per ipsa peccatorum expiatio procuranda; Christi vero sacrificium à peccando cessare facit, & perpetuo hanc vim obtinet. Quo consecuto, jam necessario etiam omnium peccatorum remissio consequitur. Et ita nulla amplius pro peccatis oblatione est opus. Itaque ait idem scriptor, non mirum esse, si quotannis ea antiqua sacrificia peragebantur, quia nunquam populus per ipsa à peccatis illis retrahebatur. Quare semper aliquam peccatorum conscientiam habebat; id est, semper se coram Deo reum esse agnoscebat. Id autem eveniebat, quia sanguis hircorum, & taurorum, nulla ratione potest ad animam usque pertingere, ut fecit Jesu Christi sanguis, & eam ab ejus sordibus abluere, atque, ut homo à peccando desistat, efficere. Hoc est enim, quod intelligendum est per illa verba, *Impossibile est sanguine taurorum, & hircorum auferri peccata:* non autem, nullam vim peccata expiandi, pro quibus offerebantur, habere illa sacrificia potuisse. Quod tamen multi adversus manifestissimam veritatem putavere. Unde etiam factum est, ut quidam * affirmaverint, in anniversario illo sacrificio commemorationem factam fuisse peccatorum non solum proxime præcedentis anni, sed etiam omnium superiorum; ne male argumentatus fuisse, scilicet, Apostolus videatur, cum ex eo, quod sæpius idem sacrificium repeteretur, per ipsum sublata peccata non fuisse concludit. *Nam alioquin* (ajunt) *potuisset objici, ideo fuisse repetitum hoc sacrificium non quod peccata non tolleret, sed quod superioris tantum anni peccata elueret.* Atque ita, ut id, quod objici divino illi scriptori nullo modo poterat, & verissimum est, falsum esse ostenderent; id de sacrificio illo affirmarunt, quod nunquam probare poterunt. Nam quod Levit 16, dicitur, omnium peccatorum populi confessionem à sacerdote factam fuisse: quis dubitare potest, de omnibus peccatis anni illius tantum accipi debere, cum ex eodem cap. constet, singulis annis peccata expiata fuisse? Quid autem attinebat pro peccatis jam expiatis sive per sacrificium ipsum, sive ut isti existimant, per futuram Christi oblationem, amplius sacrificare? Quod vero auctor noster ait, commemorationem seu mavis (ut isti Græcam vocem ἀνάμνησιν interpretantur) repetitam mentionem peccatorum, in illis sacrificiis quotannis factam fuisse: quis non videat, de ejusdem generis peccatis eum loqui, non autem de iisdem ipsis singularibus delictis? Non igitur ex repetitione illius sacrificii colligit Apostolus, eas victimas nullam vim expiandi alicujus peccati habuisse, quia, scilicet, in ipso omnium peccatorum, quantumvis antiquorum, semper commemoratio fieret. Cur enim inanis prorsus ejusmodi commemoratio facta esset, cur victimæ oblatæ si populus ipse, ut ex illa confessione manifestum fuisset, eas

* Beza.

nul-

nullum prorsus momentum habere ad peccatorum expiationem persuasum habuisset? Sed ex repetitione sacrificii illius colligit, ut ipsius verba demonstrant, id sacrificium, & eas victimas vim non habuisse homines perficiendi, & à peccatis in futurum conservandi. Si enim hanc vim habuissent, certe, ut ipse ait, desiissent offerri; cum ii, qui semel eorum participes facti fuissent, minime jam peccati reos se agnovissent. Sed tantum abest, ut se reos jam non agnoscerent, ut eorundem peccatorum quotannis in eis mentio fieret; quippe populo in eadem peccata, post semel factam expiationem, denuo relabente. Hunc esse verissimum & planissimum eorum verborum sensum, fatebuntur, ut spero, iidem ipsi, adversus quorum sententiam, veritatis tantum patefaciendæ gratia, hæc pauca disserere libuit, si unquam ad eorum manus mea hæc responsio pervenerit; & se præjudicatis illis opinionibus, quod scilicet sacrificia illa, & pro omnibus, quantumvis gravibus, delictis peragerentur, & nullam, ne ad levissima quidem expianda, vim haberent, occupatos, & quodammodo abreptos, mentem hujus scriptoris, & hic, & alibi non penitus perspexisse, atque ea de caussa nonnunquam ejus vel apertissima verba à propria significatione, nulla necessitate cogente, non parum detorsisse, vel obscuriorum veram interpretationem non plane assecutos fuisse, aliqua saltem ex parte agnoscent. Ego vero interea Deum orabo, ut, quando eos suo gregi pastores dedit, spiritu suo ad omnem veritatem ipsis præire dignetur. Sed ad propositum revertamur.

Dicet enim aliquis, cur, si sacrificia illa antiqua transgressiones pro quibus fiebant, expiabant, ita elevantur ab hoc divino scriptore, eo nomine, quod hominis mentem non perficerent? Num victimarum officium aliud unquam fuit, quam peccata expiare, pro quibus oblatæ erant? Ad hoc jam responsum est, cum locum ejusdem auctoris ex octavo capite, pro illustratione eorum, quæ in his verbis continentur, in medium attuli. Sicut enim ibi prius fœdus, quia vi quadam carebat, quam posterius habuit, culpa non vacasse dicit, quamvis proprium fœderis non sit eam vim habere (neque enim proprium fœderis est, mentem perficere, & animum alicujus sanctificare, vel ea, quæ in ipso fœdere continentur, ut servet, efficere: sed tantummodo, si ipsius fœderis conditiones servaverit, illius, qui cum eo fœdus pepigit, voluntatem erga ipsum testatam facere atque obligare) ita, quia sacrificia illa vi quadam carebant, quæ in oblatione corporis Jesu Christi inest: licet ea vis propria sacrificiorum non sit: digna tamen ab ipso judicata fuerunt, quæ vitii damnarentur. Non poterant igitur sacrificia illa, sæpius etiam repetita, homines à peccatorum pœna perpetuo liberare, cum ipsa peccata nunquam auferrent. Christi autem unica oblatio à peccatorum pœna perpetuo liberat, quia ipse peccata aufert. Proinde, eadem ferme repetens, inferius idem Scriptor sic ait: *Et omnis quidem sacerdos astat quotidie sacra peragens, & easdem sæpe offerens hostias, quæ nunquam possunt auferre peccata. Hic autem unam pro peccatis offerens hostiam, in sempiternum sedet in dextera Dei; de cætero exspectans, donec ponantur inimici ejus scabellum pedum ejus. Una enim oblatione consummavit in æternum sanctificatos.* In quibus verbis notandum est, adverbium Quotidie, non, singulis diebus, sed sæpe, vel, certo quodam tempore perpetuo, significare. Nec enim agitur hic de alio sacrificio, quam de illo anniversario pro omnibus peccatis: quod, ut sæpius dictum est, veræ oblationis Christi umbra fuit: & de quo hucusque institutus fuerat sermo. Id quod probe animadvertisse videtur Theodorus Beza, qui initium horum verborum ita è Græco transtulit: *Omnis igitur sacerdos, &c.* Adverbio autem Quotidie in hac eadem significatione, hac eadem de re verba faciens, utitur idem auctor supra ad finem 7. cap. dum ait: *Qui non habet necessitatem quotidie, quemadmodum sacerdotes, prius pro suis delictis hostias offerre, deinde pro populi, &c.* Quotidie dicit; cum tamen id fieret à sacerdotibus semel tantum quotannis. Nusquam enim legitur, summum sacerdotem in sacrificiis, quæ pro populo fiebant, pro se etiam offerre debuisse, nisi in sacrificio illo anniversario. Dum autem in verbis, quæ statim sequuntur, probare vult, verum esse, Christum unica oblatione perfecisse in perpetuum eos, qui sanctificantur: explicat simul, quomodo id fiat; & utramque illam peccatorum expiationem, quam legales victimæ præstare non poterant, per Christum nos obtinuisse, eleganter insinuat. Ait enim, *Testificatur autem nobis etiam Spiritus Sanctus. Nam posteaquam prædixit: Hoc [est] fœdus, quod pacificar cum illis post dies illos, dicit Dominus, Dans leges meas in corda illorum, & in mentibus illorum inscribam eas; & peccatorum ipsorum, & iniquitatum ipsorum non recordabor amplius. Ubi autem horum remissio, non est amplius oblatio pro peccatis.* Ex quibus verbis satis apparet, nos utramque illam expiationem per Christum habere, & legem, scilicet, Dei inscriptam in mentibus nostris (quod idem est, atque à peccati servitute liberari, ac justitiæ totum se mancipare) & remissionem peccatorum ab ipso Deo; qua liberatio à peccatorum pœna continetur. Præcedit autem, ut recitationis ordine, sic re ipsa, legis divinæ in mente seu corde inscriptio remissionem peccatorum; quemadmodum universa Scriptura testatur, quæ pœnitentiam omnino postulat ab iis, qui sibi peccata a Deo condonari volunt. Pœnitentiam enim agere nihil aliud est, quam vitam corrigere, & legis peccati loco divinam legem, quæ vera & unica lex justitiæ est, in corde inscriptam habere. Ubi etiam notandum est, oblationi Christi (de qua agebatur, non autem de fœdere) id tribui, quod proprium est fœderis, quod ille nobiscum Dei nomine pepigit; nempe quia ea ad fœdus confirmandum adhibita fuit; ideoque inter alias caussas, sacrificio corporis Christi attributum fuisse, quod peccata nostra expiet, quia nobis remissionis peccatorum in novo fœdere à Deo promissæ plenissimam fidem facit: non autem quia eam remissionem nobis à Deo impetraverit; quamvis, ut ipsam, jam pura Dei liberalitate nobis oblatam, re ipsa consecuturi simus, caussa fuerit. Eandem hanc a Christi sacrificio & sacerdotio ad fœdus, & ad officium, quo, ut Mediator, Christus functus est, transitionem habes cap. 8. hujus epist. Ex quo liquere potest, omnem vim, & efficacitatem sacrificii & sacerdotii Jesu Christi, ex divino fœdere pendere. Fœderis autem Christus non acquisitor, ut ita dicam, vel impetrator suo sanguine fuit, sed mediator, hoc est, sponsor; ut apparet ex cap. 7. vs. 22. Ibi enim, loco vocis Mediatoris, est sponsor, & pro eo, quod dictus postea est Christus 8. cap. melioris fœderis Mediator, ibi scriptus fuit melioris fœderis sponsor.

CAPUT XVII.

Explicantur quædam sacra testimonia, quæ Adversarii sententiæ favere videntur; &, re quadam expressa, in qua mors Christi legales victimas in peccatis expiandis præcipue excellit, itemque alia, in qua illarum est dissimilis: tractatio hæc collationis inter ipsam, & illas absolvitur atque concluditur.

EX iis, quæ de duabus illis expiationibus peccatorum hactenus disseruimus, satis constare potest, quid sibi voluerit Baptista, cum dixit de Christo, *Ecce agnus Dei, qui tollit peccatum mundi*, Joh. 1. 29. Christus siquidem vere & perfecte nostra peccata sustulit: non, ut victimæ legales solebant, peccata quædam præterita duntaxat expiando: sed universa, etiam futura, delendo; neque solum, ut illæ, à peccati pœna liberando: sed à peccatis ipsis in posterum retrahendo, & illibatos nos conservando, atque ipsam peccati radicem quodammodo ex cordibus nostris exstirpando. Et idcirco fortassis inter alias caussas Johannes

Christum

Christum Jesum non simpliciter Agnum, sed Dei agnum appellavit; qui scilicet divina & inaudita quadam ratione peccata auferret, atque expiaret. Cæterum, sicuti à peccatis in posterum retrahit Christus, & ita ipsa penitus aufert, non quia pro illis divinæ justitiæ satisfaciat (quid enim commune habere potest satisfactio cum ejusmodi ablatione peccatorum?) Sed quia per spem immortalitatis, Dei, & proximi amorem in nobis gignit, ac perpetuo fovet: sic à peccatorum pœna non ideo liberat, & ita peccata delet & aufert, quia pro peccatis nostris Deo satisfaciat: sed quia, postquam Dei, & proximi amorem in nobis genuerit, postquam divinam legem in nostris cordibus inscripserit, Deus peccatorum nostrorum amplius non recordatur. Quamvis autem Baptista, dum Christo auferendi peccata officium tribuit, eum Agnum appellaverit, & ad expiatoria sacrificia in ea appellatione alluserit: non crediderim tamen, eum ad Christi immolationem tantum in eo respexisse, sed ad totum Christum, qui pluribus aliis modis peccata tollit; ut ex iis, quæ supra, præsertim cum de ipso nomine Servatoris Christo in Sacris Litteris tributo ageremus, à me disputata sunt, facile intelligi potest. Adeo ut allusio, & tacita comparatio sit potissimum propter ablationem peccatorum, non autem propter immolationem. Nam Petrus quoque 1 Pet. 1. 19, ut alibi vidimus, eum agnum nominat, licet ejus sanguinis, non tanquam Deo oblati, sed tanquam pretii, quo ex vana nostra conversatione redempti simus, mentionem faceret. Nimirum, quia, sicut per immolationem alicujus pecudis peccata olim auferebantur; Ita per Christi sanguinem, dum ipsius vi ex vana nostra conversatione redimimur, peccata à nobis auferuntur: comparatione præcipue, propter ablationem peccatorum, facta, non autem propter immolationem. Et auctor ad Heb. non cum sanguine tantum, qui in immolationibus illis antiquis fundebatur, sed cum aspersione quoque cineris juvencæ Christi sanguinem comparat, ut supra visum est; non quidem propter aspersionem ipsam, quæ vere utrobique fit: sed propter eundem effectum labes expiandi, quem utrinque manare certum est. Johannes autem in Apoc. cap. 1. ℣. 5, alia metaphora seu translatione, quæ nihil aliud est, quam compendiosa quædam comparatio, utens, dixit de Christo, & de ejus morte, *Qui dilexit nos, & lavit nos à peccatis in sanguine suo.* Nam, quemadmodum aqua eluuntur sordes corporis: sic sanguine Jesu Christi peccata, quæ sordes animi sunt, absterguntur: Absterguntur, inquam, quia animus noster ab ipsis mundatur. Quæ emundatio caussa est alterius ablutionis, quod scilicet ab ipsorum reatu, & pœna coram Deo mundamur; ad quam posteriorem ablutionem præcipue in loco isto Johannem respexisse, crediderim, quemadmodum indicant verba illa, *qui dilexit nos.* Ideo enim dilectio Christi proprie apparet, quod, ut à pœnis nostrorum peccatorum liberaremur, suum sanguinem fundere non dubitavit. Ad priorem autem illam alteram peccatorum ablutionem potissimum respiciens Paulus, 1 ad Cor. 6. 11. ait, aliquos ex ipsis aliquando fuisse peccatis addictos, sed ablutos esse per nomen Jesu, & per Spiritum Dei, hoc est à peccati servitute exemptos. Quem locum etsi de Christi sanguine nominatim non loquatur, tamen afferre libuit, ut, oblata occasione, sententiam nostram de ipso indicaremus, & simul testimonium afferremus illius veritatis, quæ sæpius urgenda est, Jesum Christum, videlicet, ea quoque ratione peccata nostra abstulisse, quod effecerit, ut à peccando desistamus.

Vides igitur, ut ad rem redeamus, diversis allusionibus, comparationibus, & translationibus sanguini sive morti Christi attribui, quod nos à peccatis omnino liberaverit. Quoniam vero inter Christi mortem, & sacrificia antiqua, non solum propter effectum ipsum expiationis, sed etiam propter mactationem, effusionem sanguinis, & alia non pauca, longe maxima est similitudo: idcirco nihil (adumbratione etiam seclusa) reperiri potest, ad quod decentius, cum de expiatione peccatorum, quam per Christi mortem consecuti simus, agitur, alludi queat, quam ad illa sacrificia. Quæ tamen, collatione facta, multum, ut vidimus, ab ea superantur; & præsertim in eo, quod sacrificia illa, quamvis divinis promissionibus roborata, non tamen virtute aliqua sua, sed sola Dei voluntate peccata expiabant: Christi autem mors, divino fœderi adjuncta, expiationem peccatorum nostrorum eo pacto, quo à me sæpius expositum fuit, virtute etiam sua, quam nos ipsi manifeste agnoscimus, & experimur, peragendi vim habet. Ex quo consequitur necessario, non solum in expiationis effectu, de quo hactenus disputatum est, sed etiam in expiationis cognitione gignenda, victimas illas antiquas à Christi morte multis partibus superari. Jam, quia, ut dictum fuit, Christi mors divino fœderi adjuncta est, sacrificia vero illa antiqua nulli fœderi confirmando adjuncta fuerant, sed pars fœderis ipsa erant: Propterea, præter jam diserte, dum eam illis anteponimus, enarratas dissimilitudines, hæc quoque inter Christi mortem, & sacrificia illa, dissimilitudo, quam supra attigimus, conspicitur, quod, illis peractis, statim reipsa expiatio, id est, peccatorum remissio, consequebatur. Hanc vero tum demum reipsa peccatorum remissio consequitur, si fœderis conditiones serventur, & vita corrigatur, atque à peccando cessetur.

Verum, cum de collatione sacrificii corporis Christi cum victimis expiatoriis Antiqui Fœderis satis jam dictum videatur, &, quid ipsam Christi mortem nobis præstitisse, intelligi per eam & possit, & debeat, demonstratum sit: jam de figura ipsa sive adumbratione agamus.

CAPUT XVIII.

Ex ipsa adumbratione Christi mortis in legalibus victimis, quid eandem mortem in expiandis peccatis nostris præstare, intelligendum sit, breviter exponitur; & discrimen Veteris, & Novi Fœderis in expiandis peccatis attingitur.

HIc vero non multum immorandum fuerit, cum non obscure ex præcedentibus intelligi possit, quid sacrificia illa de Christi morte adumbraverint. Ut tamen res tota melius cognoscatur, illud repetendum videtur, Figuram, si cum figurato conferatur, tanquam inanem quandam umbram solido corpori oppositam, videri, & ideo oportere, ut ea, quæ Christi mors peregit, & in sacrificiis illis adumbrata fuere, longe præstantiora sint iis, quæ victimæ illæ peregerunt. Quamobrem, cum per immolationes illas ignorantiæ, & incogitantiæ, ac leviores quædam fragilitates, & labes quædam corporis, eædemque imaginariæ potius, quam veræ, expiarentur, & mundarentur: necesse est, ut, quæ per Christi mortem expiata, & mundata sunt, longe istis antecedant. Hæc autem nihil aliud esse possunt, quam mentis perversitates, & scelera, ac voluntaria peccata, animique veræ maculæ. Adeo ut si rem ipsam penitius introspicere velimus, his expiandis proprie Christi mors adhibita videatur, non autem iis, quæ per antiqua sacrificia expiabantur. Non de corporis maculis illis tantum loquor (id enim apud omnes in confesso est, cum post Christi adventum eæ amplius maculæ non censeantur) sed de ignorantiis, incogitantiis & levioribus quibusdam fragilitatibus idem dictum volo. Cum enim demonstratum jam fuerit, per Christi mortem peccata tolli, non modo quia per ipsam à peccatorum pœna homines liberantur, verum etiam, quia ab ipsis peccatis purgantur, & tamen videamus, adhuc in iis, qui Christi jam sunt, & ejus sanguine aspersi fuerunt, posse ignorantias, incogitantias, & leviores quasdam fragilitates aliqua saltem ex parte remanere: quis negare audebit, per mortem Christi non ita proprie hæc expiari, ut

delicta graviora expiantur, quæ in homine vere Christiano perdurare non possunt, &, statim ut quis Christi mortis fructum gustaverit, protinus evanescunt? Utrumque autem à me satis probatum fuit, cum de imitatione Christi ageremus; neque hic eadem repetere est opus. Illud nihilominus tamen addere volui, utrumque ex eo solo manifestum fieri, quod ii, qui secundum spiritum, non autem secundum carnem, ambulant, Christiani sunt, nec quisquam Christianus est, qui non secundum spiritum, sed secundum carnem ambulet. Ut diserte scriptum est à Paulo ad Rom. cap. 8. ab initio usque ad ℣. 14. qui demum ita concludit, *Ergo fratres debitores sumus non carni, ut secundum carnem vivamus. Si enim secundum carnem vixeritis, moriemini. Si autem spiritu facta carnis mortificaveritis, vivetis.* At vero nemo negare poterit, eum secundum spiritum ambulare, qui justitiæ operibus perpetuo delectatur. Nec secundum carnem vivere is dicitur, aut ullo modo dici potest, in quo spiritus potior multo est, licet idem aliquando leviter labatur. Nam id, quod scriptum est à Johanne: *Qui natus est ex Deo, non peccat*, quomodo intelligi debeat, jam supra expositum est. Eum autem, qui gravioribus delictis adhuc aliquo modo sit implicitus, necdum illa ex corde suo eradicaverit, quis, secundum spiritum vivere, affirmare audebit? Legantur, quæ scribit Paulus ad Gal. 5. à ℣. 18. ad finem usque capitis, &, quam necesse sit, ut, qui secundum spiritum vivat, omnium scelerum radices ex animo suo extirpaverit, manifesto deprehendetur. Non solum autem, per Christi mortem omnia scelera expiari, omnes vero fragilitates non item, idcirco asserere possumus, quia non has, ut illa, in nobis penitus excindat: sed etiam non injuria fortassis idem habita ratione alterius illius generis, ablationis peccatorum affirmare quis posset. Quamvis enim Christus omnium delictorum veniam nobis attulerit: cum tamen leviorum illorum delictorum à Mose quoque veniam consequendi modus omnibus in perpetuum propositus fuisset: non ipsorum, sed graviorum, quibus in ipsa Lege nulla venia dabatur, Christum expiationem proprie fecisse, dicendum videtur. Paulus certe, ut supra visum fuit, Act. cap. 13. affirmavit Judæis, per Christi fidem omnium, quibus in Lege venia non concedebatur, remissionem dari; quodnam proprium esset in peccatis expiandis Christi officium, interim aperte explicans; nimirum ab iis peccatis expiare, quibus in Lege expiatio non concedebatur: & alibi scriptum est, mortem Christi intercessisse ad redemptionem, id est, expiationem earum prævaricationum, quæ sub Vetere Fœdere erant; unde fœdus, per quod ablatæ fuerunt, merito novum appellatum fuerit. Heb. 9. 15. Hinc idem Paulus Rom. 3. 25. scribit, à Deo per Christum remitti nobis peccata præcedentia, id est, quorum ante Christum rei erant homines, utpote quibus nunquam publico atque perpetuo Dei decreto expiatio concessa fuisset. Quod tamen se aliquando facturum, ipse Deus promiserat per Hieremiam Prophetam cap. 31.

Sed dicet aliquis, Nunquid ante Christi adventum graviora delicta expiari non poterant? Poterant quidem, verum non ratione aliqua in ipsa Lege, & in ipsius antiqui fœderis verbis in perpetuum omnibus proposita: sed gratia, & benignitate divina; cujus identidem populus admonebatur, & cujus specimina, atque argumenta plurima ab ipso condito orbe unusquisque vidisse & agnovisse poterat. At per Christum universali & perpetuo fœdere omnibus resipiscentibus, quorumcunque delictorum, etiam gravissimorum, Deus veniam obtulit, eique dandæ se verbo suo obstrinxit. Habuit igitur, ut inquit auctor ad Heb. in initio 10. cap. Lex umbram futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum. Nam quid erat, obsecro, à levioribus illis erratis per pecudum immolationem expiare posse, si graviorum interim pœnas dare ex Legis præscripto necesse erat? An non hæc umbra tantum fuit illius veræ imaginis, quam in Christo conspeximus, per quem, ejus morte, & oblatione sui ipsius Deo facta interveniente, ab omnium scelerum pœna, hoc est, ab ipsa morte in perpetuum vindicamur? Hæc sunt vera bona, quæ Lex præsentia non dedit, sed futura tantum adumbravit 1 Cor. 10. 11: non quidem illorum respectu, qui tunc erant, sed nostrum: qui ad perfectius seculum reservati sumus.

CAPUT XIX.

Ex eo, quod Christus in summi legalis pontificis persona adumbratus fuerit, minime concludi posse, Christum pro peccatis nostris Deo satisfecisse; sed neque inde probari, Deum à Christo nobis placatum fuisse.

Vidimus, quid nam ex adumbratione mortis Christi in antiqui fœderis victimis expiatoriis, sive per collationem, sive ex vi ipsius adumbrationis colligi possit; & nullam penitus pro peccatis nostris satisfactionem Christi morte peractam inde colligi posse, demonstratum est. Quare ad alteram hujus de sacrificiis tractationis partem accedamus; & de adumbratione ipsius Christi in legalis pontificis persona agamus. Atque hic non minus, quam in priore parte, primum per collationem, deinde ex ipsius adumbrationis vi satisfactionem istam hinc minime colligi posse, demonstremus.

Quod igitur ad collationem attinet, idem omnino de pontifice, quod de victimis ipsis dicendum videtur. Quocirca, cum jam & ratione, & auctoritate omnium theologorum constitutum fuerit, victimas illas nullam divinæ justitiæ satisfaciendi vim habuisse: de pontifice quoque idem statuendum est; præsertim cum sacrificiorum vis in victima potius, quam in sacerdote residere videatur: immo, ad ipsam satisfactionem peragendam, sacerdotis personam nihil prorsus momenti afferre posse, dicendum sit. Neque enim sacerdos ipse Deo offertur, & quodammodo datur, unde satisfactio oriri possit: sed victima tantum (Nam quod Christus seipsum obtulit, primum id in ipso singulare est; deinde cum idem fuerit & sacerdos, & victima, oblatio sui ipsius victimæ oblationi nihil addere potuit. Præterea hic non de quolibet, sed de legali sacerdote agimus, &, quid ex eo per collationem colligi possit, inquirimus) Quapropter, si victima ipsa vim compensandi delictum illius, pro quo offertur, non habuerit: ex sacerdotis personæ dignitate neutiquam eam sumere poterit. Ut enim, si satisfaciendum sit creditori, cui centum nummorum summam quis debeat, nunquam, quinquaginta tantum persolutis, vere illi satisfiet, quicunque tandem is fuerit, qui eam pecuniam solverit: sic non potest sacerdotis persona, quantumvis digna, efficere, ut justitiæ divinæ, victimam Deo offerendo, satisfiat, quæ per se satisfaciendi vim non habeat. Quod si creditor ille propter personæ qualitatem, quæ pecuniæ illius solutionem fecerit, multo minore licet summa, quam ea erat, quæ sibi debebatur, accepta, satisfactum sibi esse dicat, & a debitore suo nihil amplius se nec exigere, nec petere posse velit: jam, non quia vera satisfactio intervenerit, id est, vere & perfecte debitum solutum fuerit, sed quia creditor ita voluit, liberabitur debitor; & nisi creditor de suo jure remisisset, id est, minus quam sibi debebatur, accipere contentus fuisset, debitor liberationem consecutus non fuisset. Quod etsi à creditore in gratiam solventis factum est: ex eo tamen non efficitur, quin debiti pars reipsa omnino condonata fuerit. Quod ubi intervenit, plenæ & veræ satisfactioni locus esse non potest. Relinquitur igitur, ut is, qui solutionem illam fecerit, quantumvis nec satisfecisse, nec satisfaciendi vim alteri dedisse dici possit, movisse tamen dignitate personæ suæ creditorem dicatur. Sed ne hoc quidem ex sola personæ dignitate proficisci potest: nisi preces adjunctæ fuerint, aut declaratio saltem desiderii, & voluntatis ejus; nempe, ut creditor parte illa pecuniæ pro debitoris liberatione non minus, quam si totum solutum fuisset, contentus esse velit,

Atque hac ratione fortasse sacerdotis personam non parum sua vi in peccatis expiandis præstitisse, existimare quis posset: expiationem, videlicet pro populo precibus à Deo impetrando. Unde, collatione facta, Jesu Christi quoque personam vi propria, quatenus, scilicet, id à Deo precibus obtinuerit, in peccatorum nostrorum expiatione multum effecisse, dicendum esset.

Verum neminem esse existimo, qui, antiquum pontificem suis precibus ad expiationem peccatorum, sacrificiis illis peractis, populo concedendam Deum movisse, affirmare audeat: cum jam Deus ante pontificis preces, se, peractis illis sacrificiis, id facturum palam pollicitus sua sponte esset. Aliud est enim, pontificis precibus intervenientibus, Deum peccata reipsa expiasse: aliud, illius precibus ad ea expianda motum fuisse. Ergo ex antiqui pontificis, & Jesu Christi collatione nihil aliud colligi potest, quod ad sententiam vestram juvandam pertinere videri possit, quam, Christi precibus intervenientibus, Deum peccata nostra reipsa nobis condonasse: non autem, Christi precibus intervenientibus, à Deo impetratum fuisse, ut nobis peccata condonaret. Quod tamen etiamsi concederetur, non propterea Christum justitiæ divinæ pro peccatis nostris satisfecisse, dici ullo pacto posset; cum aliud sit Dei justitiæ satisfacere, aliud precibus aliquid ab eo impetrare, sive etiam ut supra aliquando attigimus, ejus iram placare.

Cum igitur ex collatione summi legalis sacerdotis cum persona Christi, quam adumbravit, nihil, non solum ad satisfactionem, de qua controversamur, sed etiam, ad divinæ iræ placationem confirmandam, elici possit: de ipsa adumbratione videndum est; num, scilicet, quædam verbotenus tantum fuerint in Sacris Litteris antiquo pontifici attributa, quæ satisfactionem istam indicent, aut iræ Dei placationem: unde eas in Christo, ut in re adumbrata, reipsa fuisse statuendum sit; quamvis ex natura rei adumbrantis, cui, ut supra demonstratum fuit, nihil attribui potest, cujus ipsa aliqua ratione revera non sit particeps, id fieri non posse, satis constare videatur. Agemus autem, ut dixi, de ipsa quoque divinæ iræ placatione. Nam, quamvis ea satisfactionem istam, de qua disputamus, necessario non arguat, & ob eam rem tota hæc inquisitio prætermitti possit: nullum tamen dubitandi locum relinquere præstat, & ab eo etiam errore, nimirum quod Christus Deum nobis placaverit, qui totam salutis, & justificationis nostræ rationem pervertit, & tenebris quodammodo involuit, interim animum tuum, si fieri possit, exolvere ac liberare.

Quæ igitur in expiandis peccatis de summo sacerdote à Mose dicuntur, ea omnia uno verbo Caphar continentur, de quo supra quid significet, cum victimis vel accommodatur, vel accommodari potest, abunde satis tractatum est: & aperte demonstratum, id verbum nihil penitus in peccatis expiandis cum satisfactione commune habere. Quare, ubicumque sacerdoti accommodatur, (id quod sæpissime fit) omnino aliquid diversum à satisfactione ipsum significare statuendum est; quamvis aliud significare possit, quam si victimis accommodaretur. Vetus quidem interpres ubique, ut arbitror, Rogare, seu Orare ejus loco reposuit. Et in hunc sensum accipitur in annotationibus magnorum bibliorum Roberti Stephani eo in loco, ubi agitur de solenni illo anniversario sacrificio, Levit. cap. 16. 6, & 24. atque etiam ubi agitur de prima oblatione, quam pro se, & pro populo fecit Aharon ejusdem lib. cap. 9. 7. Sed, pace tantorum virorum, ego, quamvis Hebraicæ linguæ admodum rudis, affirmare ausim, id verbum nusquam orandi, seu deprecandi vim obtinere: sed, quod ad propositum nostrum attinet, semper purgandi seu removendi, reatum scilicet, & pœnam peccati, significationem habere; sive id fiat orando, sive offerendo, sive condonando, sive quacunque alia ratione. Cumque sacrificiis illis intervenientibus, quæ sacerdos peragebat, purgari solere peccatorum reatum, & pœnam removeri manifestum sit: nihil aliud, ubicunque id verbum sacerdoti sacrificanti applicatur, significare persuasum habeo, quam per illud sacrificium peccatorum reatum auferri, & pœnam removeri, ab eo scilicet, pro quo peragitur: & ita eum purgari, vel etiam peccatorum reatum & pœnam ablatam, & illum purgatum esse, pronunciari, seu declarari; ut paulo post dicam. Sed demus, orandi, seu deprecandi significationem verbum illud in omnibus illis locis obtinere: num idcirco Deum placare significabit, id est, eum movere ad condonationem peccatorum concedendam? de hujusmodi enim placatione loquimur. Jam paullo ante dictum fuit, aliud esse preces apud Deum intervenire, aliud Deum precibus moveri. Nam multa sunt, quæ facit Deus, fidelium precibus intervenientibus; nec tamen ad ea facienda eorum precibus, proprie loquendo movetur. Quamvis non negem, Deum alioqui fidelium precibus moveri. Nonne quotidie ex Christi præscripto rogant, & precantur Deum fideles, ut ejus nomen sanctificetur, regnum veniat, fiat voluntas? Num propterea dicomus, Deum hæc omnia vel facere, vel facturum esse, quia fidelium precibus moveatur, alioqui horum nihil facturus, seu potius, ut fiat, decreturus? Verum, ut dixi, non crediderim locum unum reperiri, ubi illud verbum orandi, aut deprecandi significationem vere obtineat; nedum, in quibusdam ex iis locis, de quibus quærendum est, id significare possit, ubi expresse additur, mechattatho; id est, à peccato ejus; quod cum orandi, seu deprecandi significatione consistere nequit. Quare omnino dicendum videtur, etiam cum de sacerdote dicitur, usitatam significationem suam, quæ expiandi est, retinere, & vel ipso expiandi, vel alio simili verbo, id verbum reddi debere; ut in Latinis magis probatis interpretationibus factum fuisse comperimus. De summo igitur sacerdote sæpius dictum invenitur (præsertim vero cap. 4, & 5, & 6. Levit. ubi sacrificia expiatoria instituuntur) postquam ea omnia dicta sunt, quæ in ipsa immolatione hostiæ pro peccato alicujus ab eo fieri debent, *Et expiabit eum sacerdos*, sive, ut plerumque est, *Et expiabit eum sacerdos à peccato ejus; & remittetur ei.* Quid autem hoc sibi velit, satis ex iis, quæ jam dicta sunt, intelligi potest; nempe, peracto sacrificio illo, sacerdotem liberaturum esse illum à noxa, non quidem Deo satisfaciendo, aut propter dignitatem vel suam, vel ipsius sacrificii Deum ad liberationem ejusmodi concedendam inducendo: sed id peragendo, quod pro illo peragi voluit Deus, ut is delicti sui veniam consequeretur: & propter Dei spontaneam & puram benignitatem, qui, eo sacrificio peracto, illum coram se mundum ab eo peccato fore, decreverat. Hinc factum est, ut non immerito verbum Caphar sæpe in supra dictis locis à doctissimis viris nihil aliud significare dictum sit, quam mundum declarare; ut in annotationibus magnorum bibliorum Rob. Steph. scriptum est Levit. cap. 5. 10, & 16, & cap. 6. 7, & cap. 15. 15. Atque idem annotat Franc. Vatab. cap. 15. ejusdem libri 30. & cap. 16. 30. Id quod ubique fieri posse videtur; præsertim toto cap. 4. ejusdem libri. Nulla enim ratio est, quæ suadeat, in aliis locis potius, quam ibi, eo pacto id verbum explicandum esse. Ubi, pro confirmatione hujus explicationis, animadvertendum est, quod cum de oblatione pro peccato ipsius sacerdotis agitur, non adduntur ea verba, *Et expiabit, &c.* Quæ tamen non minus ibi quam alibi, addenda fuissent, nisi Expiare in illis aliquid significaret, quod non ita sacrificio pro peccato sacerdotis peracto accommodari posset, quemadmodum pro aliorum. Id autem profecto aliud esse non potest, quam mundum pronunciare, seu declarare. Nec enim sacerdos, licet, sacrificio pro peccato suo peracto, peccatum suum expiasset, non secus ac cæterorum, postquam sacrificia pro peccato illorum peregisset: se ipsum tamen mundum declarare, vel pronunciare aut debebat, aut etiam poterat, sicut mundos alios pronunciabat, & declarabat. Adde, quod alicubi verbum Expiandi eam significationem habere, prorsus necessarium est; ut ejusdem libri cap. 10. 17. ubi scriptum extat: *Cur non comedistis oblationem pro*

peccata in loco sanctitatis? Est enim sanctitas sanctitatum; cum illam dederit vobis ad portandum iniquitatem congregationis, & ad expiandum eos coram Jehova. Quo loco non possum satis mirari Franc. Vatablum hominem Hebraice doctissimum, & acerrimo judicio præditum, qui, cum recte verba illa, *ad portandum iniquitatem*, interpretatus fuisset, *ut remissam declaretis*, postea in interpretatione illorum verborum, *ad expiandum eos coram Jehova*, annotaverit, *Id est ad placandum Deum pro eis*; cum tamen necesse sit, utrobique eundem sensum vel declarandi, vel efficiendi esse: & ratio cogat, non de placatione ulla ea verba interpretari, cum jam sacrificium, quo expiatum fuerat peccatum, peractum esset, sed de declaratione perfecta & absoluta expiationis jam factæ. Cumque concedatur, ea oblationis comestione non ablatum seu remissum fuisse peccatum, sed, jam ablatum & remissum esse, declaratum: quomodo sustineri potest, quod eadem comestione Deus populo placatus fuerit? Quid enim opus erat placatione, ubi jam peccatum ablatum & remissum fuerat? Aut, si contenditur, ea comestione Deum placatum fuisse: cur, etiam eadem peccatum ablatum esse, negatur? Patet igitur, ibi Expiandi verbum Expiatum declarandi significationem habere. Atque ex eo loco obiter notandum est, Locutionem illam, Portare iniquitates alterius, de qua supra multa diximus, non solum, ut ibi demonstravimus, auferre ejus iniquitates, cum de peccatis expiandis agitur, significare, non autem pœnas universas, quas ille pendere debuisset, ejus loco subire, sed etiam, ablatas esse illius iniquitates, declarare. Quod jure optimo de Christo dici potest, qui, nobis remissa à Deo nostra peccata, & scelera fuisse, omnibus perpetuam & indubitatam fidem fecit, qua de re iterum aliqua dicenda erunt. Mundandi autem verbum, mundum declarandi seu pronunciandi significatione usurpari, veritate ipsa cogente, annotatum fuit, & Hebraismus agnitus eodem libro cap. 12. ℣s. 7. in illis verbis, *Et mundabitur à vena sanguinis sui.* Ubi verbum Mundabitur, Munda declarabitur, fuit explicatum in supra dictis Bibliorum annotationibus. Quare non injuria in illis Joh. Apost. verbis 1 Joh. 1. 7. *Et sanguis Jesu Christi Filii ejus emundat nos ab omni peccato*, propter loci circumstantias verbum Emundat pro eo, quod est Mundos esse fidem facit, à me supra acceptum est. Quanquam etiam, si (id quod equidem negare non ausim) de ipsa emundatione ibi ageretur, nihil tamen prorsus sententiæ meæ id officeret; cum Christi sacrificium nostra peccata re ipsa emundasse, expiasse, & abstulisse, & diffiteri nemo possit, & quomodo, nulla satisfactione pro ipsis interveniente, id verissimum sit, nisi me animus fallit, ipse perspicue docuerim. Ex his satis constare arbitror, in nullo eorum locorum cap. 4, 5 & 6. Levit. attributum summo Sacerdoti fuisse, quod pro peccatis satisfaceret, sive Deum populo placaret. Et, quod ad satisfactionem attinet, id etiam ex eo perspici potest, quod ubique additur, *Et remittetur ei.* Remissionem enim, & plenam satisfactionem (nam de hac loquimur) non solum ab ipso reo seu debitore, sed à quocunque pro eo exhibitam, simul stare non posse, infra, Deo volente, perspicuum fiet. De satisfactione ab ipso reo seu debitore peracta, neminem dubitare credo. Quare interim hoc illis addatur, quæ dixi, cum, victimis ipsis pro peccatis oblatis satisfaciendi vim, ne verbotenus quidem, tributam fuisse, ostendi. Pecudes enim, quæ pro peccato immolabantur, ab eo, pro quo sacrificium fiebat, sumebantur. Et idcirco in sacrificio etiam illo anniversario bircum, qui pro populi peccato, & arietem, qui pro ejusdem holocausto mactabatur, ab ipso populo Sacerdos accipere erat jussus, Levit. 16. 5. Cum igitur scriptum sit, remissum in illis sacrificiis populo peccatum fuisse, non potuit ipsis victimis ullo modo ascribi, quod satisfacerent, alioqui peccati remissio, & satisfactio pro peccato ab ipso reo profecta, simul stare potuissent.

Sed jam de iis locis videamus, qui magis proprie ad quæstionem nostram pertinent, & sunt prædicto cap. 16. Levit. ubi de sacrificio universali, & anniversario agitur, quod præcipue Christi mortem, & sacrificium adumbrasse jam nobis constitutum est, & cap. 9. ejusdem libri, ubi de prima oblatione, quam pro se, & pro populo Aharon fecit, verba fiunt; quæ, cum universalis fuerit Christi mortem adumbrasse, aliqua ratione dici potest. In illis autem, ut dictum fuit, verbum Caphár orandi significationem habere à doctissimis viris annotatum est. Quod aliam ob caussam ab ipsis factum fuisse non credo, nisi quia in omnibus verbum illud non cum præpositione Hal, sed cum præpositione Behád construitur. Nulla enim præterea inter hos, & superiores locos, ubi expiandi, sive expiatum declarandi, significationem retinuerunt, differentia esse videtur. Hæc vero quam levis sit, unusquisque animadvertere potest, qui Hal non minus, quam Behád, & Super, & Pro, significare sciat, nec aliquid significare posse *ichphár bahadó*, quod non significet *ichphár halá́f*. Quod si manifestum est *ichpkár kaláf* nihil aliud esse, quam Expiabit eum, sive expiatum declarabit, nec ulla ratione ea verba verti posse, Orabit pro eo: cur *ichphár bahadó* interpretabimur Orabit pro eo? An non manifeste expiandi significationem retinet id verbum isti præpositioni conjunctum, 2 Paralip. 30. 18 & 19, in illis verbis *Jehovàh katóbh ichphár behád col*, id est, *Jehova bonus expiet omnem, &c.* Nonne eo loco idem est *ichphàr behàd còl*, quod *ichphàr* hal côl. Non est igitur, etiam in his locis, ab usitata verbi Caphár significatione recedendum; & vertendi sunt omnes per verbum Expiabit, non minus, quam superiores. Quid autem Expiare significet, cum de sacerdote sacrificante dicitur, abunde supra expositum est. Non putaverim tamen, in his locis expiatum declarandi significatione id verbum usurpatum fuisse: nisi fortasse ℣s. 24. cap. 16, ubi ad finem peracti sacrificii dicitur, *Et expiabit se, & populum.* Nam quamvis, ut jam dictum est, ea significatio ipsi sacerdoti non ita commode accommodari possit: potest tamen populo, & jam peracto sacrificio, expiatum & se & populum declarare poterat sacerdos; quod ante facere non potuisset. Itaque omnino concludendum est, ubicunque de sacerdote sacrificante agitur, nihil illi majus attribui, quam quod id faceret, quo peracto, is pro quo sacrificabatur, divina benignitate à peccati sui poena, & reatu liberaretur: vel quod eum liberatum esse declararet, seu pronunciaret. Ex quo efficitur, per adumbrationem Christi in summi Sacerdotis legalis persona ex ipsius adumbrationis vi nullo modo colligi posse, Christum vel pro peccatis nostris divinæ justitiæ satisfecisse, vel nobis Deum placasse.

CAPUT XX.

Collatione facta inter legalem Pontificem, & Christum, ostenditur, qua ratione Christus peccata nostra expiaverit, & pro eis illum minime Deo satisfecisse, eumve nobis placasse, docetur. Exinde ratio prædicta expiationis nostræ plenius explicatur & confirmatur.

Restat ut nos, quid ex hac adumbratione, tum adumbratam cum adumbrante re conferendo, tum adumbrationem ipsam perpendendo, ad rerum divinarum exactiorem cognitionem, nostrique in Christiana pietate institutionem elici possit, diligenter conderemus. Et primum cum antiquo pontifice Christum conferamus: non simpliciter quidem, sed quatenus ad populi peccata expianda is à Deo pontifex constitutus fuerat: & præsertim quatenus semel in anno, in Sancta ingrediens, id universe peragebat. Sic enim & collationem ipsam melius persequemur, & quæ hac de re in epist. ad Heb. scripta sunt, rectius intelligemus.

Certum est igitur (ut hinc hujus collationis initium sumamus) antiquum pontificem, quemadmodum jam satis probatum fuit, non alia ratione populi peccata expiasse, quam ea peragendo, quibus peractis, po-

pulus

pulus veniam peccatorum suorum jam à Deo sponte decretam & promissam consequebatur, vel, populum eam veniam consecutum fuisse, declarabatur: non autem divinæ justitiæ ulla ex parte pro populi peccatis ex persona sua satisfaciendo, vel Deum illi placatum reddendo. Quare dicendum est, Christum quoque peccata nostra expiasse, non quia ex persona sua divinæ justitiæ pro eis ulla ex parte satisfecerit, vel Deum nobis placaverit: sed quia ea peregerit, quibus peractis, veniam delictorum nostrorum jam à Deo nobis sponte decretam & promissam consecuti simus, vel etiam, eam veniam nos consecutos esse, declaratum sit. Utrumque autem quomodo per Christum semetipsum Deo sacrificantem, id est, sanguinem suum per quem in cœlum ingressus est, fundentem, effectum fuerit, supra, cum victimas illas antiqui fœderis cum ipsius morte contulimus, satis, ut arbitror, demonstratum est.

De utroque porro loquitur auctor ad Hebr. 1. 3. dum ait de Christo: *Qui cum sit splendor gloriæ, & expressa imago substantiæ ejus, portetque omnia verbo potente suo, per semetipsum purgatione facta peccatorum nostrorum, consedit ad dexteram majestatis in excelsis.* Non poterat divinius, qua ratione Christus, morte sua interveniente, peccata nostra expiaverit, explicari, nec uterque iste modus magnificentius & dilucidius significari. Et sane non possum mirari, aliquos & veteres, & recentiores ejus epist. interpretes, quos mihi legere contigit, vel connexionem horum verborum non animadvertisse, & quod Apostolus uno contextu diversa de Christo scripserit, arbitratos fuisse, cum tamen nomina, ut ipsa verborum vi, & constructione, sic reipsa mirabiliter connexa sint: vel cum in connexione ista, utpote manifestissima, connivere non possent, ita frigide eam explicasse, ut intactam reliquisse præstaret. Ait igitur scriptor ille divinus, Christum splendorem esse gloriæ, & expressam imaginem substantiæ Dei, hoc est, per Christum nobis Dei gloriam, ipsumque adeo Deum insigniter admodum apparuisse: ita ut ipsummet Deum in Christo conspicere & contemplari nobis licuerit. Quod aliud non est, quam nos Deum, ejusque voluntatem, quatenus nobis hæc cognitio salutaris est, per Christum penitus cognovisse, & perspexisse. Notandum est enim, ut in hujus loci interpretatione ait Johannes Calvinus: *Non hic doceri frivolas speculationes, sed tradi solidam fidei doctrinam. Quare debemus in usum nostrum hæc Christi elogia applicare, sicuti ad nos relationem habent.* Hæc ille. Ait insuper Apostolus, Christum portare cuncta potente verbo, id est, jussu suo. Atque hoc est idem cum eo, quod alibi scriptum est, Habere illum omnem potestatem in cœlo, & in terra, Matth. 28. 18. Portandi enim verbum hic moderari significat; ut Erasmus vertit, & in suis annotationibus docet. Hæc igitur cum in Christo esse dictum sit, consequenter, & recte dictum est etiam, eum per semetipsum peccatorum nostrorum purgationem fecisse. Quatenus enim Dei erga nos voluntatem omnem in ipso expressam vidimus, declaratum nobis apertissime est, remissa & deleta esse peccata nostra. Vidimus autem expressam in Christo divinam erga nos voluntatem, non modo quia is, ut supra visum fuit, eam nobis patefecit: sed etiam quia jam in ipso re impletum scimus, quod nobis Deus per ipsum est pollicitus; & certissimum pignus divinæ bonitatis nobis patefactæ habemus. Quare de expiatione omnium delictorum nostrorum, id est, de liberatione à morte æterna, quam nobis Christus de cœlo attulit, non est, cur jam dubitemus. Quatenus vero Christus omnia potente jussu suo moderatur & regit: vere expiata sunt peccata nostra, & effectus expiationis, quam Deus pro singulari & pura sua liberalitate nobis decreverat, consecutus est. Nam, si Christus, cujus membra nos sumus, postquam ad sempiternam beatitatem perductus est, in cœlis degens, omnia in manu habet: nonne & nos una cum eo in cœlis versamur? nonne mors, atque infernus, quod ad nos attinet, vim suam prorsus amiserunt, neque adversum nos jam quidquam possunt? Quæ igitur superesse adhuc potest nostris peccatis pœna? Per seipsum igitur vere Christus purgationem nostrorum peccatorum fecit. Quod quidem, morte ejus interveniente, factum est: per quam & Dei amor atque voluntas erga nos mirifice commendata fuit, & ipse ad moderationem, & imperium cunctarum rerum pervenit, adeo ut nunc in cœlis ad dexteram supremæ majestatis in perpetuum consideat. Nos Christus, ut inquit idem auctor cap. 13. ẏ. 12, per proprium sanguinem sanctificavit: non quidem ut pontifex Aharonicus, qui, victimarum sanguine fuso, populum propter solum Dei decretum à peccatis expiabat, & expiatum esse pronunciabat: sed, sui ipsius sanguinis fusione interveniente, mortem peccatorum pœnam pro nobis extinguens, & divinæ voluntatis, qua, ut idem dixerat supra cap. 10. 10, sanctificati sumus, certissimam fidem perpetuo nobis faciens. Qua ratione qui semel sanctificatus fuit, & postea tantam sanctificationem aspernatur, & rejicit, is gravissimis pœnis dignissimus est; quippe qui ipsum Dei filium conculcet, & ejus admirabilem charitatem contemnat, ac sanguinem, quem is, eadem charitate impellente, ut sanctificatio hæc consequeretur, fundere non dubitavit, quique ob eam rem sacratissimus censeri debet, tanquam rem profanam ducat; ut ait idem Apostolus eodem cap. 10. 29. Ex quo loco aperte constat, Christi sanguine sanctificari, significare potissimum, per Christi sanguinem ad veritatis cognitionem, hoc est ad divinæ voluntatis & bonitatis, peccatorum, scilicet remissionis, id est, æternæ vitæ pœnitentibus oblatæ ac partæ notitiam pervenire, & ita à profano hominum vulgo separari. Dixerat enim prius ẏ. 26: *Voluntarie enim peccantibus nobis post acceptam notitiam veritatis, &c.* Quam sententiam deinde, uberius explicat; & verba, quæ recensui, his verbis latius repetit, *Qui filium Dei conculcaverit, & sanguinem fœderis, per quem fuerat sanctificatus, profanum duxerit, & spiritum gratiæ contumelia affecerit* Ubi nemo est, qui negare possit, sanctificationem istam, & spiritum gratiæ, acceptæ veritatis notitiæ in superioribus verbis commemoratæ respondere. Atque ita rem se habere, comprobat egregie, quod non *sanguinem* simpliciter scriptum est, sed *sanguinem fœderis*; ut, ideo, sanctificatum istum per Christi sanguinem fuisse, significetur, quia Christi sanguinis fusione divinæ promissiones sancitæ & confirmatæ fuerint, atque ob eam caussam ab ipso pro veris agnitæ; unde omnis, ex parte nostra, peccatorum expiatio, pendet ac derivatur.

Ad hanc divinæ voluntatis patefactionem pertinent fortasse non minus, quam ad ablutionem à reatu peccatorum, & à peccatis ipsis, ea verba Johannis Apoc. 1. 5. *Qui lavit nos à peccatis nostris in sanguine suo*, quandoquidem, *lavit nos*, ut ex iis intelligere licet, quæ alibi ante disputavimus, idem significare potest, quod, Nos ablutos esse declaravit. Nam etiam paullo ante, eum, testem fidelem appellaverat, si modo verba illa, *Qui lavit, &c.* ad Jesum Christum referenda sunt; ut ego quidem cum cæteris arbitror; quamvis non defuerint, qui ad Deum, cui Jesus Christus testis fidus fuisset, ea referri volebant, & non, sanguine suo, sed, sanguine ejus, legebant. Vidimus, cum de redemptione per Christum facta dissereremus, quæ, ejus sanguine interveniente, peracta fuit, ubicunque fere de ea agunt sacri scriptores, patefactionis voluntatis divinæ mentionem fieri. Idem videmus plerumque contingere, cum de peccatorum expiatione eadem ratione facta agitur, nimirum ut intelligatur, Dei voluntatem à Christo, dum, sanguine suo interveniente, nostra peccata expiat, non conciliatam nobis, sed patefactam fuisse: & verbi Expiandi, ac similium significationem illam declarationis non minus Christo, quam legali sacerdoti, convenire.

CAPUT XXI.

Ex eadem collatione colligitur (id quod etiam divinis testimoniis confirmatur) Christum nostrorum peccatorum

 expiatio-

piationem, antequam post mortem suam in cœlum ingrederetur, non peregisse. Quinetiam, ibi in cœlo ipsum peccata nostra perpetuo expiare, iisdem sacris testimoniis demonstratur, atque ex eadem collatione ostenditur; quamvis ea in re aliqua dissimilitudo inducetur.

ANimadvertendum præterea in hac collatione omnino videtur, quod, quemadmodum legalis sacerdos in sacrificio illo anniversario, quamvis non prius in Sancta Sanctorum ingredi posset, quam hostias pro peccato extra mactasset, sanguinem tamen ipsarum hostiarum in sacrarium inferre debebat, & ibi coram Deo expiationem, quæ eo sanguine fiebat, peragere; sic Christus quamvis seipsum hostiam pro peccatis nostris mactandum tradere debuerit, antequam in cœlum ingrederetur: se tamen, per quem expiatio perficienda erat, coram Deo in ipso cœlo deinde pro nobis sistere, & ibi nostrorum peccatorum expiationem peragere debuit. Nam & sanguis ille in sacrarium delatus a summo Sacerdote offerebatur, teste ut supra vidimus, auctore ad Heb. cap. 9. ℣. 7, & Christum seipsum in cœlo obtulisse, cum supra ostensum fuit, tum ex hac ipsa hujus collationis parte liquido demonstrari videtur. Unde patet, à Christo per satisfactionem peractam non fuisse peccatorum nostrorum expiationem. Si enim per satisfactionem peracta esset: utique ad eam peragendam Deo se in cœlis offerre opus non fuisset; sed ante ingressum in cœlum, immo statim, morte subsecuta, & ante ipsam resurrectionem à mortuis, expiata fuissent peccata nostra; cum non resurrectione, non ascensu io cœlum, oon sessione ibidem ad dexteram Dei omnipotentis, sed morte, & cruciatibus, quos pro nobis moriendo sustinuit, eum satisfecisse, si modo id verum est, necesse sit. Quod & vos semper dicitis, & tu ipse, ut visum est, io illis verbis aperte profiteris: *Qui non videt Christum ideo vere nostrum Servatorem esse, dici & agnosci quod divinæ justitiæ per quam peccatores damnari merebamur morte sua pro nobis plene satisfecerit is certe, &c.* Verum, quia non per satisfactionem divinæ justitiæ pro peccatis nostris exhibitam, sed per divinæ voluntatis declarationem, & vitæ æternæ supremæque potestatis adeptiooem, nos Christus expiavit: rectum est, immo necessarium, ut non ante facta fuerit expiatio, quam is io cœlum assumptus sit. Neque enim ante vel divinam voluntatem perfecte nobis declaravit, vel ipse æternam vitam supremamque illam potestatem adeptus est, quàm, ex mortuis resurgens, ad cœlos ascendit, ibi perpetuo mansurus. Hujus autem erroris vestri caussa, in hac collatiooe, scilicet non perpendenda, ex qua sola totius rei veritas vobis aperte constare poterat, nihil aliud fuit, nisi quod penitus persuasum habueritis, expiare peccata, nihil aliud esse, quam, divinæ justitiæ pro ipsis satisfacere, & Deum ad peccata nostra delenda, id est, nobis non imputanda, jure quodammodo adigere, & hac ratione, ex parte Dei, expiatiooem sibi comparatam habere. Cum tameo peccata, quorum condonationem à Deo accipimus, seu mavis, quorum pœnas non damus, nunquam ista ratione expientur. Ex parte siquidem Dei expiationem nihil, oisi ipsius pura misericordia & beneficentia, nobis comparare potest, & quæ pro peccatis expiandis fiunt, non Deum, sed nos respiciunt; vel quia ad divinam liberalitatem amplectendam nos movent, vel quia ipsius divinæ liberalitatis effectus inde ad nos manat: & ita ex parte nostri expiationem conficiunt.

Adeo autem verum est, expiationem peccatorum nostrorum, antequam Christus in cœlum ingrederetur, peractam non fuisse, ut etiam, postquam in cœlum ingressus est, expiare adhuc, & quidem in perpetuum, nostra peccata dicatur; non quidem, ut vos creditis, ob vim & efficacitatem expiationis jam in cruce peractæ, quæ perennis sit; sed quia perpetuo, in cœlis ad Dei dexteram collocatus, divinæ liberalitatis nos admonet, & ad eam amplectendam jugiter movet: & summa auctoritate, qua apud Deum pollet, hoc est, suprema sibi ab ipso potestate in cœlo, & in terra concessa, ab ira, quæ adversus impios, & peccatores de cœlo identidem exeritur, & in novissimo die simul adversus omnes cumulatissime exeretur, nos & servat & servaturus est. Hæc autem verissima esse, ex multis Sacrarum Litterarum locis liquido apparet.

Primum enim eo loco, quem ipse in medium proferre voluisti, cap. videlicet 2. epist. ad Heb. ℣. 17. ita scriptum est: *Unde debuit per omnia fratribus similari, ut misericors fieret* (sive *esset*) *& fidelis pontifex in iis, quæ apud Deum, ad expiandum peccata populi. Nam ex quo ipsi contigit tentatum esse, potest & iis, qui tentantur, auxiliari.* Ex quibus verbis planum fit, Christum, postquam passus est, expiare peccata nostra. Quod certe de perenni vi & efficacitate expiationis, quæ in cruce peracta fuerit, intelligi non potest. Quid enim attinuisset commemorare, eum tentatum fuisse, sicut & nos, & ob eam rem misericordem & fidelem esse in expiandis peccatis nostris? Quanam ejus misericordia, aut fidelitate opus est, ut vis istius expiationis, id est, ut vobis placet, satisfactionis pro peccatis nostris ad nos perpetuo manet? An non peccata nostra, ut vos quidem creditis, per eam perfectissime jam expiata sunt, nec aliud præterea requiritur, nisi, ut nos id verum esse credamus? Si id credimus igitur, jam ad nos ejus expiationis effectus manavit; neque alia Jesu Christi ope, quod ad expianda peccata attinet, indigemus. Sin autem id non credimus, quodnam auxilium à Christo ad istius vestræ expiationis effectum consequendum sperare possumus?

Jam eorum, qui ipsi fidem habent, à Christo adhuc peccata expiari, ex verbis illis præterea apparet ejusdem epist. ad finem cap. 4. quæ eandem hanc sententiam cootinent: *Habentes ergo pontificem magnum, qui penetravit cœlos, Jesum Filium Dei, teneamus confessionem. Non enim habemus pontificem, qui non possit compati infirmitatibus nostris: tentatum autem per omnia, juxta similitudinem, absque peccato. Adeamus ergo cum fiducia ad thronum gratiæ, ut consequamur misericordiam, & gratiam inveniamus ad opportunum auxilium.* Ubi etiam explicatum vides, quid sit peccata nostra expiari à Christo; nempe misericordiam, & gratiam ab ipso, sive per ipsum, nobis dari, ut opportuno auxilio non destituamur; id est, ut, cum alii, qui ei fidem habere noluerint, contumaciæ suæ pœnas dabunt, nos ab omni supplicio immunes simus. Quid tibi, quæso, hujusmodi peccatorum expiatio commune habere videtur cum satisfactione, quam ex Christi morte divinam justitiam pro peccatis nostris accepisse, ex superioribus illis hujus auctoris verbis, *ad expiandum peccata populi*, colligi posse credideras? Jam igitur tandem incipias, obsecro, rem accuratius perpendere, & sacrorum scriptorum non unum, aut alterum verbum obiter notare, sed universas sententias diligentius examinare.

De hac eadem, quæ in cœlis à Christo fiat, peccatorum nostrorum expiatione loquitur Joh. dum in principio cap. 2. prioris epist. sic ait: *Filioli hæc scribo vobis, ut non peccetis. Et si quis peccaverit advocatum* (sive *consolatorem*) *habemus apud Patrem, Jesum Christum justum. Et ipse est expiatio pro peccatis nostris: nec pro nostris solum, sed etiam pro totius mundi.* Ex eo igitur, quod Jesus Christus, qui justus est, id est fidelis & verax, in cœlo apud patrem in dextera majestatis considet: ejus patrocinio sustentamur, ac fovemur: etiam quæ ille promisit, nobis præstitum iri, certo statuere possumus. Promisit autem omnibus resipiscentibus & in ipso spem suam collocantibus à peccatorum pœna perpetuam liberationem. Ergo non est, si ei fidem habemus, cur, ne peccata nostra nobis imputentur, quidquam vereamur, sive ab ira Dei, quam increduli, & rebelles experientur, nobis unquam timeamus. Ab ea enim ipse Christus potentia & auctoritate sua nos perpetuo defendit;

fendit; & ita perpetuo peccatorum nostrorum expiationem facit. Quam, interpellationem etiam apud Deum pro nobis, appellarunt sacri scriptores. Nam idem auctor ad Heb. cap. 7. ỷſ. 24 ita scribit: *Hic autem, eo quod permaneat in æternum, sempiternum habet sacerdotium. Unde & salvare ad plenum potest accedentes per ipsum ad Deum, semper vivens ad interpellandum pro eis.* Quamvis enim Christus, ut supra demonstratum fuit, ut homo & mediator, supremam potestatem in cœlo habeat suos in perpetuum servandi: quia tamen illam à Deo accepit, quemadmodum, ut dispensationem hanc melius cognoscamus, sacerdotis munere in cœlis fungi dicitur, sic Deum pro nobis, ut fidum & misericordem Sacerdotem decet, orare dictus est. Utrumque autem, sicut expiationis peccatorum nostrorum primariam & veram caussam ostendit, atque ante oculos ponit, ita ipsam expiationem potius, quam expiationis modum nobis significat. Paulus autem ad Rom. 8. 33 ait: *Quis accusabit adversus electos Dei? Deus est, qui justificat. Quis est, qui condemnet? Christus est, qui mortuus est; immo qui & resurrexit: qui & est ad dexteram Dei: qui etiam interpellat pro nobis.* Quibus verbis tum expiationis modum, id est rationem & viam, tum expiationem ipsam complexus est. Modus est Christi mors, resurrectio, & ad dexteram Dei sessio. Expiatio ipsa per interpellationem significatur. Mors, quamvis sine ea expiatio contingere non posset, & sola magis, quam alia duo simul juncta, Dei, & Christi charitatem nobis ostendat: minus tamen, quam utrumvis eorum, in expiandis peccatis per se revera pollet; tantum abest, ut per eam expiatio plene peracta fuerit. Quod satis indicat Paulus, cum ait, *immo qui & resurrexit.* Resurrectione enim non consecuta, ut supra etiam aliquando diximus, nihil nobis Christi mors profuisset. Quod tamen absurdum omnino videretur, si per Christi mortem expiatio peracta esset. Sed nec resurrexisse quidem Christum satis foret, nisi, in cœlum translatus, ibi supremam atque perpetuam gloriam & potestatem adeptus esset; ex quo consequitur, ut pro nobis apud Deum continenter interpellet, id est, auctoritate sibi ab ipso tradita nos à cunctis malis semper liberet: & ita nostrorum peccatorum, ut jam dictum est, perpetuam expiationem faciat. Quod si quis dicat, posse fieri, ut per mortem expiatio absolutissime perfecta fuerit (quod certe, ut paullo ante dixi, necessarium est, si per satisfactionem expiata sunt credentium peccata) & nihilominus tamen si resurrectio non fuisset subsecuta, ex ea nihil utilitatis ad nos redundasset: Respondeo nihilo magis propterea potuisse Paulum dicere, *immo qui & resurrexit.* Namque ex his verbis intelligi potest, majorem vim resurrectionis esse ad nos absolvendos, quam mortis, quod & verissimum est. Nam mortuus est quidem Christus propter peccata nostra, id est, peccatorum nostrorum caussa; sed resurrexit deinde propter nostram justificationem Rom. 4. 25, hoc est, ut ab ipsis peccatis absolveremur. Quandoquidem, ut veniam delictorum nostrorum consequeremur, quæ aliud non est, quam æterna vita, Christum, qui caput nostrum factus fuerat, & tanto nos beneficio afficere postmodum ipse debebat, æternam vitam consequi necesse erat. Quanquam existimo, Paulum eo loco Resurgendi verbo supremam quoque potestatem illam, quam post resurrectionem adeptus est Christus, complexum fuisse. Id enim à sacris scriptoribus fieri solere, supra alibi à nobis ostensum est.

Ex hac expiatione, quæ in cœlis à Christo perpetuo fit, confirmantur ea, quæ supra à me de sui ipsius, quam fecit, oblatione, disputata sunt. Sed non minus hæc per illa confirmatur. Nam, si in cœlo fit expiatio, oblationem ibidem quoque fieri, dicendum est, & vicissim, si oblatio fit in cœlo, necesse est, ut in cœlo quoque expiatio fiat.

Verum dicet aliquis, quomodo, si expiatio adhuc fit, dictum est multis in locis, expiationem jam factam esse, & Christum jam purgationem nostrorum peccatorum per seipsum peregisse? Respondeo, ita scriptum esse, quia expiationis modus jam inde ex eo, cum Christus ex mortuis resurgens in cœlum ingressus est, & ibi seipsum Deo pro nobis obtulit, perfectus fuit; id est, id factum est, unde & nos ad oblatam à Deo delictorum condonationem amplectendam movemur, & Christus nobis eam condonationem reipsa largiendi potestatem habet. Ex quibus deinde ipsa expiatio & a peccatorum pœnis vera liberatio perpetuo manat. Neque in hac perpetua expiatione est Christus legali sacerdoti omnino dissimilis. Ut enim sacerdos in Sanctuarium ingressus, dum ibi erat, nihil aliud agebat, nisi populi peccata expiabat: sic Christus cœlum ingressus, dum ibi erit, continenter electorum peccata expiabit In eo tamen est maxima inter eos dissimilitudo, quod ille ad brevissimum tempus in Sanctuario manebat: hic vero in perpetuum in cœlo residebit. Ac præterea in eo, quod ille postquam è Sanctuario egressus fuerat, holocaustum offerebat, & adipem hostiæ pro peccato cremabat: quæ, ut supra ostendimus, ad expiationem absolvendam pertinebant; hic vero nunquam interim è cœlo egrediens, totam expiationem peragit atque absolvit.

CAPUT XXII.

Christum non minus, quam legalem pontificem, pro se quoque obtulisse, ostenditur; non quidem ex ipsa hujus collationis vi, sed ex apertissimis epist. ad Heb. testimoniis; quidque id sibi velit, dilucide explicatur; & inde Christum per satisfactionem peccata nostra minime expiasse, evincitur.

ALiam etiam inter antiqui fœderis pontificem, & Christum similitudinem ego animadverti, quæ ut falsissima & blasphemiæ plena, prima fronte videbitur: sic statim eam & verissimam & sanctissimam esse demonstrabo. Ea autem est, quod sicut summus ille sacerdos non minus pro se, quam pro populo offerebat: sic Christus non pro nobis tantum, sed pro seipso quoque obtulit. Quid inquies, magis detestabile excogitari potuit? Ergo Christum quem universæ Sacræ Litteræ innocentissimum fuisse testantur, pro suis peccatis obtulisse dices? Tune Dei filium incontaminatum atque sanctissimum, ore sacrilego, peccatorem fuisse, affirmare audebis? Bona verba, quæso. Etsi Christum pro se obtulisse affirmo: non tamen eum peccatorem facio, aut, quod pro suis peccatis, id est, legis & voluntatis divinæ transgressionibus, obtulerit, dico. Absit enim, ut vel per somnium quidem tanta blasphemia in mentem mihi veniat. Sed pro se non minus, quam pro nobis Christum obtulisse assero, quia non minus, quam nos, dum hic ageret, infirmitate carnis, hoc est mortalitate, & patibilitate, ut ita dicam, circundatus fuit; à qua ut liberaretur non minus, quam nobis illi opus erat; & à qua nisi ipse liberatus fuisset, nec nos unquam liberati fuissemus. Hanc autem inter legalem pontificem, & Christum similitudinem, à paucissimis, ut arbitror, ante me animadversam, non ex meo capite confinxi, aut ex simplici ejusdem pontificis cum Christo collatione, quia nimirum hic in illius persona adumbratus fuerit, eam colligere sum ausus; sed ex apertissimis, & ipsa luce clarioribus auctoris ad Hebr. testimoniis illam percepi. Qui, postquam ad finem cap. 4. ut paullo ante vidimus, dixisset, Christum posse compati infirmitatibus nostris, quia tentatus fuerit per omnia absque peccato, & idcirco, ut ad ipsum, sive per ipsum ad Deum, cum fiducia accederemus, hortatus esset: cap. 5. hæc verba subjunxit: *Omnis namque pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur in iis, quæ [sunt] ad Deum; ut offerat dona, & sacrificia pro peccatis, qui condolere possit iis, qui ignorant, & qui errant; quoniam & ipse circundatus est*

infirmitate; & propterea (seu *propter hanc*) *debet quemadmodum pro populo, ita & pro semetipso offerre pro peccatis. Nec quisquam sumit sibi honorem: sed qui vocatur à Deo, sicut & Aaron.* In his verbis duo proponuntur, quæ in legali pontifice reperiebantur. Unum, quod circundatus esset infirmitate non minus, quam populus, id est, non minus, quam cæteri, ignorantiæ, & errori esset obnoxius: propter quod non minus pro se, quam pro populo offerre debebat pro peccatis: quæ, nimirum, nihil aliud erant, quam ignorantiæ, & errores: Alterum, quod à Deo ad id munus vocatus fuisset, & nemo, propria auctoritate, sibi eum honorem sumeret. Atque, hæc duo in Christo quoque fuisse, proxime subsequentibus verbis ostendit; in quibus Christum, quem antea pontificem esse dixerat, cum pontifice illo aperte comparat. Ait enim: *Sic & Christus non semetipsum clarificavit, ut pontifex fieret: sed qui locutus est ad eum Psal. 2. 7. Filius meus es tu; ego hodie genui te. Quemadmodum & in alio loco dicit Psal. 110. 4. Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.* Hucusque, quod secundo loco in legali pontifice fuisse proposuerat, in Christo quoque fuisse demonstrat. Deinde addit: *Qui in diebus carnis suæ preces supplicationesque ad eum, qui poterat ipsum servare à morte, cum clamore valido, & lachrymis offerens, & exauditus pro reverentia* (seu potius *ex metu*) *quamvis filius esset, didicit ex iis, quæ passus est, obedientiam. Et consummatus* (sive *consecratus*) *factus est omnibus obtemperantibus sibi causa salutis æternæ, cognominatus à Deo pontifex secundum ordinem Melchisedec.* Quibus verbis, Christum in eo, quod primo loco proposuerat, legali pontifici similem fuisse, declarat. Nam, quemadmodum pontifex ille non minus pro peccatis suis, quam pro peccatis populi offerebat: sic Christus non minus, ut ipse liberaretur à morte, quam, ut cæteri liberarentur, preces Deo obtulit. Utrumque autem, & peccata scilicet illa, & mortem, cui obnoxii sumus, quæ non solum vitæ hujus extinctionem, sed calamitates etiam, & afflictiones, quæ ipsam mortem præcedunt, significat, quas nobiscum, si Christi sumus, jugiter quodammodo circumferimus, Infirmitatum, sive Infirmitatis nomine appellaverat. Unde etiam de comparatione, hac in parte, Christi cum antiquo illo sacerdote apparet. Superiore enim cap. ut vidimus, dixerat, Christum posse compati infirmitatibus nostris, quia & ipse eas expertus fuisset. Deinde hoc capite. Nam, inquit, pontifex etiam legalis eligitur, qui possit compati cæteris; cum ipse quoque infirmitate circundatus sit. Quam legalis pontificis conditionem, quæ in Christo similiter esset, ad finem quoque cap. 2. non obscure expresserat, inquiens, oportuisse Christum fratribus similem per omnia fieri, ut esset misericors & fidelis pontifex. Ex quibus apparet, dictionem Græcam γὰρ, quæ est initio hujus 5. cap. & Namque a vetere Interprete fuit reddita, vere caussalem esse, non autem, ut pereruditi quidam recentiores Interpretes putavere, inchoativam potius, quam caussalem. Qui Interpretes recte annotarunt, cum duorum respectu, quæ diximus, inter veterem pontificem, & Christum fieri comparationem dixerunt. Sed in eo, ni fallor, divini scriptoris scopum & ipsorum verborum sensum assecuti non sunt, quod hic, Christum per collationem legali pontifici anteponi crediderunt, & non eorum tantum, quæ dixi, sed aliorum etiam in hac collatione rationem habitam fuisse, sunt arbitrati; Cum tamen constet, eo, quod uterque à Deo vocatus fuerit, omnino æquiparatos fuisse. Neque enim ea verba, Pro hominibus, ut illi existimasse videntur, aliquam pontifici legali in hac vocatione conditionem tribuunt, quæ in Christo diversa sit, & multo præstantior: nempe, quod, licet uterque à Deo vocatus fuisset, Aharonicus tamen pontifex per homines, Christus ipsa Dei voce sacerdos declaratus esset. Pro hominibus enim, ut manifestum est, non Per homines, sed Hominum caussa significat; id est, ut auctor, seipsum explicans, ait, ut offerat dona, & sacrificia pro peccatis, quæ conditio in Christo quoque reperitur, qui pro hominibus, id est, ad offerendum se ipsum pro peccatis eorum constitutus fuit. Nam ex quibus præterea aliis ejusdem scriptoris verbis differentiam istam elicere possint, non video. Quæ vero de Christo dicuntur, quod sit Sacerdos in æternum, & secundum ordinem, non Aharonis, sed Melchisedeci, non commemorantur tanquam capita collationis, quæ hic fit: sed pro jam positis hoc loco sumuntur. Comparatur enim cum pontifice ex hominibus mortalibus assumpto (quod idem est, atque, secundum ordinem Aharonis) Christus immortalitate donatus, & secundum ordinem Melchisedec pontifex factus; & hunc non minus, quam illum, ea duo, quæ diximus, habere ostenditur; ut similitudo inter eos appareat, & in antiqui fœderis pontifice Christum adumbratum fuisse, demonstretur. De iis autem, in quibus inter se differunt, & Christus longe præstantior est, alibi, simpliciter per collationem, seu potius per oppositionem, institutus ex professo longus sermo est ab hoc auctore, nempe toto cap. 7. ubi & hæc, quæ in hac æquiparatione, ut concessa, ponuntur, conferendo, examinat, & propterea inter cætera, jurisjurandi, quo Christus constitutus fuerit sacerdos, cum legales sacerdotes sine jurejurando constituerentur, aperte meminit; hic vero nullam prorsus ejus mentionem facit. Quod autem addit, Christum sua obedientia omnes servasse, qui illi obtemperant, vel collationis pars aliqua non est, sed post collationem decentissima appendix, cum nihil de sacerdote legali dictum fuisse videatur, cui id opponi possit; vel (& hoc mihi magis arridet) ad alteram ex jam propositis similitudinibus respicit, quod scilicet uterque non minus pro se, quam pro aliis obtulerit. Ea enim duas partes habet; & de una, in qua potissimum fit æquiparatio, jam dictum fuerat: videlicet, de oblatione pro se ipso. De altera vero, hoc est, de oblatione pro aliis, hic agitur. Et perinde est, ac si dictum fuisset: Quemadmodum legalis pontifex victimas offerendo, non seipsum tantum, sed populum etiam à peccatis expiabat: sic Christus precibus, & obedientia sua non seipsum tantum ex morte liberavit: sed liberatus, cæteris quoque æternæ salutis caussa fuit. Sicut autem ab eruditis illis & præstantibus viris in explicatione hujus collationis non injuria, ut quidem arbitror, vehementer dissentio: sic jure mihi videor, in interpretatione eorum verborum Græcorum, ἀπὸ τῆς εὐλαβείας ipsis, & iis, qui ante eos idem animadverterant, assensus fuisse; ut scilicet verti debeant, Ex metu. Exaudiri autem ex aliqua re pro eo, quod est ab ipsa, secundum preces suas, liberari, quod quibusdam * durum videbatur, recte dici posse, probant aperte verba illa Psal. 22. 22. *Serva me ab ore leonis, & è cornibus unicornium exaudisti* pro *exaudi me*. In Hebræo enim est Hanithâni. Ex metu autem metonymice omnino pro Ex eo, quod metuebat, dictum credo. Sed hæc obiter.

Patet igitur, ut ad rem redeamus, Christum pontifici Mosaico ab hoc scriptore in eo assimilatum fuisse, quod ipse quoque pro se non minus, quam pro cæteris, obtulerit. Neque hanc similitudinem convellit, quod Christus non obtulerit pro peccatis suis, ut pontifex ille offerebat. Satis enim est, ad similitudinem constituendam, quod pro seipso obtulerit ejusdem rei caussa, cujus caussa præcipue pro cæteris obtulit.

Sed inquies, Christus pro nostris peccatis obtulit. Ergo, similitudine secundum à te ipso modo constitutos terminos admissa, pro suis peccatis etiam obtulisse dicitur. Quod & execrabilis blasphemia est, & tu ipse falsum esse non diffiteris.

At vide, quam facilis est responsio. Christus quidem pro nostris peccatis obtulit: non tamen, ut Deus ad ea nobis condonanda induceretur: sed, ut nos à morte, quæ nobis pœna peccati erat, re ipsa, ut jam Deus decreverat, liberaremur. Quod in hac æquiparatione intelligendum est, non quatenus nos moveret ad condonationem peccatorum nobis à Deo oblatam amplectendum; unde nobis liberatio à morte consequeretur: sed quatenus tantum postquam eam amplexi fuissemus, ipsam

* Castellio.

à morte

à morte liberationem nobis pareret, & vitæ æternæ effectus ad nos manaret. Neque enim sacerdos ille legalis ideo victimas pro populo offerebat, ut populum ad aliquid faciendum moveret: sed tantummodo, ut ad populum à peccatorum pœna liberationis effectus inde derivaretur. Cum igitur Christus pro sui ipsius à morte liberatione obtulerit, & ut inde ad ipsum vitæ æternæ effectus manaret, quis non videt, Christum ejusdem rei caussa, quod attinet ad similitudinem eum legali pontifice, pro se obtulisse, cujus caussa pro nobis obtulit? Quid quod mors ipsa & afflictiones quæ eam in Christo præcesserunt, licet is innocentissimus fuerit, figurata nec insulenti loquendi ratione, peccata appellari possunt? Primum enim, ut omnes fatentur, pœnæ peccatorum metonymice, præsertim apud Hebræos, peccata sive iniquitates nuncupantur. Ex qua usitatissima metonymia, per translationem, afflictiones ipsas, etiamsi peccatorum pœnæ non sint, quia tamen similes sunt peccatorum pœnis, hominem enim non secus, atque illæ, angunt, & male habent, peccata appellare non immerito possumus; nam pœnas appellari, non una lingua receptissimum est. Hinc idem ipse auctor (quod mirum sane videri potest) non veritus est haud obscure dicere, Christum pro suis peccatis obtulisse. Sic enim scribit cap. 7. 27. *Qui non habet necessitatem quotidie, quemadmodum pontifices prius pro suis peccatis hostias offerre, deinde pro populi. Hoc enim fecit semel se offerendo.* Incredibile est autem, quam fœde plerique, neque, quod Christus pro se ipso obtulerit, scientes, neque figuratum in Peccatorum voce loquendi modum animadvertentes, hunc locum suis explicationibus, & annotationibus obscuraverint atque perverterint. Quis enim ita cœcus esse potest, qui, ut antecedentia, & consequentia aperte demonstrant, non videat, in his verbis non aliam differentiam inter pontifices illos, & Christum statui, nisi, quod illi sæpe offerre necesse haberent, hic semel tantum obtulerit? Quid, obsecro, pronomen Hoc referre potest, nisi id, quod præcesserat? Præcesserat autem, *prius pro suis peccatis hostias offerre, deinde pro populi.* Quare, cum scriptum statim postea sit, de Christo, *Hoc enim fecit, &c.* quis negare potest, ab eo scriptum esse, Christum prius pro suis peccatis, deinde pro populi obtulisse? Quis, contrariam prorsus sententiam ex istis ipsis hujus scriptoris verbis à theologis nostris elici, una non rideat, atque miretur? Itaque fatendum omnino est, quod vere & proprie de pontificibus illis divinus hic vir dixerat, improprie & figurate, ut brevitati simulque comparationis, quam instituerat, concinnitati consuleret, de Christo eum dixisse: & nomen Peccati cum de Christo loquitur, non delictum, aut culpam aliquam, sed id, quod delicti, & culpæ pœna esse solet, significate. Præsertim, cum, quod alios etiam attinet, pro quibus Christus obtulit, Peccati nomine in hac æquiparatione, ut vidimus, non culpam ipsam, aut delictum, sed illud, quod delicti pœna est, significari necesse sit.

Confirmatur hæc & verbis & rationi convenientissima interpretatio ex eo, quod idem auctor præcedente versu hac eadem loquendi figura, in re tamen opposita, usus fuerat. Cum enim supra dixisset antiquos sacerdotes plures successive (ut loquuntur) constitutos fuisse, quia mors prohiberet eos manere, sed Christum, quia in æternum maneat, perpetuum habere sacerdotium, unde ad plenum nos servare potest, semper vivens ad interpellandum pro nobis: illico subjungit, *Talis enim decebat, ut nobis esset Pontifex, sanctus, innocens, impollutus, segregatus à peccatoribus, & excelsior cœlis factus.* In quibus verbis non de vitæ sanctimonia, quæ in Christo aut fuerit, aut sit, agitur. Nihil enim hoc ad propositum facit; neque ea de re supra quidquam vel tacite, vel expresse dictum fuerat. Sed ideo vocatur Christus hoc loco sanctus, innocens, impollutus, & segregatus à peccatoribus, quia infirmitatum omnium, quæ hominum peccatorum propriæ sunt, penitus nunc est expers. Non enim jam perpessionibus, & morti subjacet; sed ut ante idem auctor dixerat, in æternum manet. Unde rectissime deinde consequitur, non habere eum necessitatem offerendi quotidie pro seipso, ut sacerdotes illi habebant; qui perpetuo ea infirmitate, pro qua offerebant, circumdati erant. Siquidem, se ipsum semel offerendo, ab ea infirmitate, pro qua obtulit, in perpetuum liberatus est. Quemadmodum igitur prius sanctitatis, innocentiæ, impollutionis, & segregationis à peccatoribus nomine, immortalitatem, & impatibilitatem intellexerat, quibus peccatores penitus sunt destituti: sic deinde Peccatorum nomine, perpessiones appellavit, & mortem; quæ peccatis proprie debentur, & ipsa peccata perpetuo comitantur. Eundem figuratum loquendi modum esse puto in voce Immaculatum in illis verbis 9. cap. *Obtulit seipsum immaculatum Deo.* Non tam enim ad vitæ innocentiam respexisse, quam ad securitatem ab omni malo videtur Scriptor noster; ut inde colligat, jure posse nos liberationem à pœna peccatorum nostrorum, id est à morte, atque ab omni malo firmiter sperare: & hac spe suffultos ex ipsius Christi præscripto divino servitio nos consecrare. Vidimus etiam supra, Paulum 2 ad Cor. in fine cap. 5. dixisse Christum factum fuisse peccatum à Deo, ut nos fieremus justitia Dei; hoc est, illum voluntate divina perpessum fuisse ea, quæ peccatores perpeti solent, & debent, ut nos ea consequeremur quæ justis proprie conveniunt. Denique ad figuratam istam locutionem confirmandam maxime pertinet id, quod scriptum est Rom. 6. 10. & 1 Pet. 4. 1. Christum enim per mortem mortuum fuisse peccato, & à peccato destitisse, sine blasphemia dici nequit, nisi Peccati nomine aliud, quam peccatum ipsum intelligas, id est, hujus vitæ calamitates & afflictiones, è quibus Christus per mortem exemptus fuit. Et tamen eadem Peccati vox utrobique, ad nos relata, qui ibi monemur, ut hac in re Christi similes esse velimus, proprie accipitur; non secus atque in loco isto ad Hebr. quatenus ad legales pontifices refertur, qui ibi ea ratione, qua supra exposuimus cum Christo conferuntur. Similium figuratarum locutionum exempla non pauca ex Sacris Litteris proferri possent, ut ex loco isto sententiam nostram probari, magis etiam confirmaremus. Sed in re manifesta conjecturis opus non est. Apertissime enim, ut vidimus, testatur divinus ille Scriptor, Christum pro se quoque obtulisse.

Sed, dicet aliquis, si Christi oblatio in cœlo, ut tu asseris, facta est, quomodo potuit Christus pro infirmitate sua offerre, cum, cœlum ingrediens, jam infirmitate circundatus non esset? Ad hoc satis respondent ea, quæ, cum de Christi oblatione dissererem, supra exposui. Dixi enim inter cætera, me ab oblatione Christi, quamvis eam in cœlo perfectam fuisse affirmem, crucis mortem non separare. Quibus addo, ne preces quidem ab ea sejungendas esse, quas & pro se, & pro nobis, adhuc vivens in terris, Deo Christus obtulit. Huc accedit, quod, antequam cœlum ingrederetur, licet non amplius moriturus resurrexisset, non tamen adhuc reipsa ab omni infirmitate liberationem, & securitatem est consecutus. Tunc enim demum reipsa ab omni infirmitate liberationem & securitatem est consecutus, tunc inviolabilis est redditus, cum cœlis sublimior est factus. Ex quo apparet, in cœlo Christi oblationem esse factam: nec tamen ante infirmitate penitus eum exutum fuisse, quam sui ipsius oblatio perfecta fuerit: ipsamque oblationem ei tantæ liberationis caussam extitisse.

Hoc igitur, ut demonstratum est, cum legali summo Sacerdote Christus commune habet, quod non minus pro se, quam pro cæteris obtulit. Atque hinc planum fieri arbitror, ex eo, quod Christus pro nobis obtulerit, argui non posse, vel justitiæ divinæ pro peccatis nostris eum satisfecisse, vel Deum nobis placasse: sed contrarium potius hinc colligi debere. Ut enim, pro se offerendo, neutrum fecit, nec facere potuit: sed effectum tantummodo liberationis à morte, jam illi à Deo ante oblationem decretæ, per oblationem, seu oblatione interveniente, consecutus est; sic neutrum

pro

pro nobis offerendo eum fecisse, fateri oportet: sed tantum, sui ipsius oblatione interveniente, effectum liberationis à morte æterna, multo ante divina bonitate decretæ, nobis peperisse. Jam enim, quid Pro peccatis offerre, in hac antiqui pontificis, & Christi æquiparatione significet, explicatum est; & eundem prorsus loquendi modum, cum Christus pro seipso obtulisse dicitur, usurpatum fuisse ab auctore Epist. ad Hebr. demonstratum fuit.

CAPUT XXIII.

Ostenditur, Christum revera sacerdotem non fuisse ante suum in cœlum ingressum, hacque in re legali pontifici esse dissimilem; &, paucis adjectis, tota hæc de sacrificio Christi, ejusque in legalibus sacrificiis adumbratione disputatio concluditur. Inde explicatur locus ad Rom. 8. in ipso initio usque ad v. 5. quod reliquum erat ex omnibus testimoniis ab Adversario pro sua sententia allatis.

HActenus in hac Jesu Christi, & legalis pontificis collatione ipsorum similitudines, quas nobis usui futuras sum ratus, persecutus fui. Quare de dissimilitudinibus agendum videtur. Sed quia idem auctor ad Hebr. toto cap. 7. ut dictum est, eas diligenter persequitur, in quibus Christus longe præstantior apparet, & aliæ quædam, quas ille alibi attingit, vel ad institutum nostrum parum faciunt, vel supra obiter à me expositæ sunt: de una tantum breviter disseremus, quam auctor ille exponit quidem apertissime, sed non per collationem, & cujus hoc loco explicatio, tametsi ejus mentionem aliquam in superioribus disputationibus fecerim, non inutilis est futura. Ea vero est, quod legalis sacerdos, antequam in sacrificio illo anniversario in Sancta ingressus esset, & antequam hostias pro peccatis mactasset, jam erat vere sacerdos, & jam perfecte in Dei sacerdotem unctus, & consecratus fuerat. Christus autem non ante sacerdos vere fuit, nec ante perfecte consecratus, quam in cœlum ingressus fuerit, non modo antequam seipsum morti tradiderit. Nam, quod ante mortem sacerdos seu pontifex noster non esset, probatur per verba illa ad finem 2. cap. illius Epist. *Unde debuit per omnia fratribus similari; ut misericors fieret* (sive esset) *& fidelis Pontifex, &c.* Ex quibus satis constare potest, Christum, antequam omnes infirmitates nostras, inter quas mors præcipua est, expertus esset, pontificem revera factum non fuisse. Neque enim credendum est, eum pontificem revera fuisse constitutum prius, quam vere fidelis & misericors esse posset. Idem manifestum facere videntur ea verba cap. 5. 5: *Sic & Christus non semetipsum clarificavit, ut Pontifex fieret, sed qui locutus est ad eum, Filius meus es tu; ego hodie genui te.* Hinc enim apparet non prius creatum vere pontificem à Deo Christum fuisse, quam ei diceretur, *Filius meus es tu, &c.* Sed id ante resurrectionem ei dictum non fuit, teste Paulo, Act. 13. 33. Ergo ante resurrectionem, & sic antequam pateretur, Christus sacerdos inauguratus vere non fuit.

Quod autem etiam post mortem, antequam cœlos conscenderet, pontifex consecratus non fuerit, probant verba illa ad finem 7. cap. *Talis enim decebat, &c.* Ubi liquido perspicitur, consentaneum fuisse, ut is, qui pontifex noster futurus esset, sublimior cœlis fieret. Quoad igitur sublimior cœlis non est factus, nostrum pontificem eum esse non decuit; nec porro fuit. Probat idem id, quod cap. 8. 4. scriptum est: *Si enim esset super terram, nec esset sacerdos.* Ex quo intelligitur, ad sacerdotium Christi perficiendum mansionem in cœlis requiri, & extra coelum eum sacerdotem esse non posse. Multa alia ex eadem epist. afferri possent, quæ idem comprobarent. Sed hæc satis fuerint.

Ex hac autem Christi, & antiqui sacerdotis dissimilitudine, id verum esse, vehementer confirmatur, quod etiam citra eam à me ex ipsorum collatione jam demonstratum fuit; non expiasse videlicet Christum peccata nostra, antequam in cœlum ingrederetur. Nam si legalis pontifex, qui vere, & perfecte sacerdos jam erat, non ante expiasse peccata populi dici poterat, quam in Sanctuarium ingressus esset, quanto magis id de Christo ante suum in cœlum ingressum (cœlum enim hac in re Sanctuario illi respondere, antea demonstratum fuit) dicendum est, cum ante ingressum istum sacerdos nondum esset consecratus? Cœpit quidem quodammodo hic in terris Christi sacerdotium, sicut & oblatio cœpit. Sed utrumque in cœlis absolutum fuit, quo pro nobis præcursor ingressus Jesus secundum ordinem Melchisedec in æternum pontifex est factus, Hebr. 6. 20.

Quid per collationem ex adumbratione Christi in Mosaici summi Sacerdotis persona doceri possimus, satis explicatum videtur. Superest, ut, si quid ex adumbratione ipsa colligi possit, quatenus scilicet ad expiationem peccatorum spectat, id exponere curemus. Verum præter ea, quæ jam in adumbratione oblationis Christi per victimas illas antiqui fœderis, ex vi ipsius adumbrationis, argui posse ostendi, nihil fere inde colligi posse arbitror, quod omnibus non sit obvium, & ab auctore epist. ad Hebr. clarissimis verbis non fuerit expressum; ut, quod pontifex antiqui fœderis in manu factum Sanctuarium ingrederetur, Christus autem in ipsum cœlum ingressus sit: & ejusmodi alia quædam. Quæ tamen ad quæstionem nostram de expiatione peccatorum non proprie spectant; & idcirco omitti possunt; cum nihil attingere eorum, quæ peccatorum expiationem non respiciunt, licet quam maxima ad sacrificia & sacerdotia illa pertineant, jam inde ab initio, ne responsio hæc mea in immensum excrescat, propositum mihi fuerit. Ad reliqua igitur examinanda, cum jam hæc sacrificiorum tractatio, quatenus ad institutum nostrum pertinet, absoluta videri possit, properandum censeo. Cum autem hoc sacrificiorum ultimum esset eorum quatuor capitum, ad quæ testimonia tua universa revocaveram; nihil à te, pro tua opinione confirmanda, in medium prolatum fuisse credo, quod à me diligenter excussum videri non debeat. Unde etiam constare possit, quam debilibus fundamentis nitatur ædificium tuum; & quam non paucis ex iis ipsis, quæ ad illud, si fieri posset, sustinendum, ac fulciendum adhibuisti, labefactetur, ac penitus convellatur.

Reliquus tamen adhuc est locus unus Pauli ad Rom. 8. in ipso initio; qui ægerrime ad aliquod unum ex illis capitibus referri poterat; & quem, ob eam rem, separatim mihi examinandum reservavi. Is autem sic habet: *Nulla igitur nunc condemnatio est iis, qui in Christo Jesu non secundum carnem, sed secundum spiritum ambulant. Lex enim spiritus vitæ in Christo Jesu liberavit me à lege peccati, & mortis. Nam quod impossibile erat legi, in quo infirmabatur per carnem, Deus Filio suo misso in similitudine carnis peccati; & pro peccato condemnavit peccatum in carne; ut justificatio legis impleretur in nobis, qui non secundum carnem ambulamus, sed secundum spiritum.* Ex hoc igitur loco, qui sane difficilis admodum est, & negotium omnibus interpretibus non leve facessit, putas probari posse, Christum pro peccatis nostris divinæ justitiæ satisfecisse. Nimirum propter illa verba, *& pro peccato condemnavit peccatum in carne.* In quibus, tametsi id aperte non explicas, omnino existimas, verbum Condemnare puniendi, seu potius debitas pœnas exigendi, significationem habere. Hanc autem tuam interpretationem perrari, ut arbitror, amplectuntur. Sed plerique, Condemnare hic nihil aliud significare ajunt, quam vel exauctorare, sive exauctoratum declarare, vel delere. Et certe non videtur ullo pacto tua interpretatio admitti posse. Manifeste enim in illis verbis Apostolus affirmat, Deum, misso filio suo, illud præstitisse, quod Lex propter impotentiam suam per carnem præstare non poterat. Id autem profecto non erat peccatorum pœnas à sontibus exigere, vel peccatum punire; utrumque enim & facere poterat, & faciebat Lex: neque

caro

caro ejusmodi vim illi adimebat, aut effectum impediebat. Sed quod Lex per carnem præstare nullo modo poterat, nihil aliud erat, quam hominem à peccati servitute liberare, atque, ea ratione, justum coram Deo illum constituere. Id vero præstitit Deus, misso filio suo. Per Christum enim Deus, dum eum similem peccatori facit, hoc est, dum eum perpessionibus, & crucis supplicio subjicit, ex peccati servitute nos vindicavit; non solum quia ipsum peccatum in nobis delevit, sed etiam quia nullas vires, Christi resurrectione deinde consecuta, illi adversus nos reliquit (siquidem proprium est peccati mortem generare, Jac. 1. 15.) atque id penitus ie exauctorasse declaravit. Unde rectissime consequuntur illa verba, *ut justificatio legis impleretur in nobis, qui non secundum carnem ambulamus, sed secundum spiritum.* Nam perinde est, ac si dixisset, ut nos secundum spiritum, non autem secundum carnem ambularemus; & ita à condemnatione illa, quæ per Legem imminebat, solveremur, & justi coram Deo haberemur. Quod enim non secundum carnem, sed secundum spiritum ambulemus, id per Christum nos consecutos fuisse, nemo est, opinor, qui negare audeat. Et ipse Apostolus id antea satis explicuit, cum ait nullam condemnationem esse iis, qui in Christo Jesu non secundum carnem ambulant, sed secundum spiritum. Nam ut Pauli verba ista ex Græco aliter convertenda sint, atque, ut plerisque interpretibus visum est, ac subaudiendum verbum Sunt, hoc pacto, *qui sunt in Christo Jesu*, & articulus τοῖς tacite repetendus, ut deinde dicatur, *qui non secundum, &c.* Tamen nihilominus, vel potius multo magis constat, ex prædictis verbis, istam non secundum carnem, sed secundum spiritum ambulationem, de qua loquitur Apostolus, non sine Christo Jesu nobis contigisse. Quanquam id clarius etiam apparebit, si verbis, quemadmodum nos feceramus, ut in Græco contextu jacent, acceptis, *In Christo Jesu*, idem, quod *per Christum Jesum*, frequentissimo linguæ sanctæ idiotismo, significare dixerimus. Jam vero hujus meæ explanationis sensus, quem verissimum esse arbitror, non minus huic loco congruit, si quis verba illa, In carne, ad solam Christi personam referat, ut tu facis, quam si, ut explanatio ipsa fert, & multi præstantes theologi sentiunt, Christo quidem primum accommodari debere credat, sed deinde etiam membris ejus. Nam, etiamsi de sola Christi persona ibi ageretur, quatenus scilicet particeps carnis fuit, ut Deum in carne id præstitisse, quod Lex non poterat, demonstraretur, quod, ut verum fatear, mihi magis probatur: idem nihilominus tamen iis, qui Christo fidunt, contingere, per verba, quæ statim adjecit, declarasset Apostolus. Qua de re præcipue agebatur; hicque præcipuus totius disputationis scopus erat. Ut autem melius secundum hanc eorum verborum, In carne, interpretationem, quæ mihi tecum communis est, explanationem meam percipias, & interim obscurissimum locum illustrare pro viribus tentem: libuit totum παραφραστικῶς hac tibi respondendi occasione à me versum hic apponere, communiore interim ac receptiore primi versiculi ex Græco interpretatione admissa. Itaque Paulum sic loquentem facio: *Idcirco autem dixi, me Deo agere gratias per Jesum Christum, quod, qui divini beneficii à Christo nobis allati, ut quidem mihi contigit, participes facti sunt, ii prædictæ condemnationi nulla ratione jam sunt obnoxii. Neque enim jam carni, sed spiritui obsequuntur. Spiritus namque vitalis imperium, cui & ego, & omnes, qui Christi sunt, subduntur, nos à jugo peccati, & mortis asseruit. Nam, quod Legi in carne, hoc est in hominibus, per ipsorum carnis fragilitatem, efficere posse non dabatur, id effecit Deus hac ratione. Misit in mundum unigenitum Filium suum non minus, quam nos, carne circumdatum; & ipsum, tanquam peccatorem, plurimis malis, & ipsi denique crucis morti subjecit. Atque, ut peccatum aboleret, in ipso, & sic in carne, peccatum ipsum penitus extinxit. Siquidem eum & innocentissimum esse voluit, & à morte, cui universum humanum genus prorsus obnoxium est, vindicavit, ac sempiterna vita donavit. Unde factum est, ut nos, immortalitatis spem concipientes, carne licet circumdati, non carni, sed spiritui obtemperandi non voluntatem modo, sed vires etiam adepti simus: & sic à peccati servitute liberati, justi coram Deo habeamur, non secus atque illi habiti fuissent, qui totam Legem servassent.* Credo, te, quanquam hanc meam interpretationem omnino fortasse rejicientem, ex ea tamen perspicere, nihil esse, quod eo pacto, quod tu facis, verba Pauli interpretari vel cogat, vel etiam suadeat. Et, cum animadvertere possis, & per ea, quæ à me allata sunt, & per ea, quæ à cæteris interpretibus in ejus loci explicatione afferuntur, multa esse, quæ interpretationem tuam abunde refellant: nihil eum ad sententiam tuam confirmandam momenti habere, probe te agniturum spero. Atque ex his tandem cumulatissime ad omnia Divinarum Litterarum testimonia, quæ vel tu protulisti, vel cum à te prolatis cognationem aliquam habent, responsum esse confido.

Restat, ut pauca quædam loca, quæ ad sententiam vestram stabiliendam aut ab aliis afferuntur, aut à me animadversa fuerunt, quæ nec sub aliquo ex propositis illis capitibus continentur, & non parvam vim habere videri possunt, diligenter examinemus, & nihil revera, quod eam suadere queat, in illis inesse ostendamus.

CAPUT XXIV.

Examinantur tria Pauli Apostoli testimonia, quæ pro Adversarii sententia afferri solent: nempe Gal. 2. 21, & cap. 4. 4. Col. 2. 14. & planum fit, nihil in illis esse, quod suadere possit, Christum pro peccatis nostris divinæ justitiæ satisfecisse.

AFferuntur igitur inprimis, tanquam magni ponderis testimonium, quo solo doctus quidam * vir, opinionem istam satisfactionis Christi aperte probari, & sustineri posse putabat, verba illa Pauli ad Gal. in fine cap. 2. *Non abjicio gratiam Dei. Si enim per Legem justitia, ergo Christus gratis mortuus est.* Ratio autem, propter quam Insignes † quidam theologi, qui quæstionem hanc nostram non leviter tractarunt, ex hoc loco demonstrari vestram sententiam posse credunt, hæc est. *Nam*, ajunt ‡, *hinc colligimus à Christo petendum esse, quod Lex conferret, si quis eam impleret, vel (quod idem est) nos consequi per Christi gratiam quod Deus operibus nostris in Lege promisit* Ad hunc modum illi.

Verum hac ratione nihil efficitur, quod ad satisfactionem istam confirmandam pertineat. Fateor enim, idque modo in interpretatione alterius Paulini loci ad Rom. 8. explicui, per Christum nos consequi, quod Deus servantibus Legem promiserat. Nam quicunque illi fidem habet, & ita non secundum carnem, sed secundum spiritum ambulat, à Deo justus judicatur, non secus ac si universam Legem servasset. Sed quid hoc ad satisfactionem? cum pura Dei liberalitate id nobis contigerit, qui de suo jure, ut nobis æternam salutem impertiret, plurimum remittere voluit, & tantæ suæ beneficentiæ Christum promulgatorem, sponsorem, & certissimum pignus dedit. In Deo enim nullam justitiam misericordiæ oppositam residere, cui satisfieri opus esset, & supra in principio hujus responsionis à me demonstratum fuit, & infra adhuc non leviter confirmabitur.

Quare videndum est, num alia ratione, quam doctus ille vir excogitaverat, quæ multo plus momenti habet, ex hoc loco satisfactio isthæc vestra elici possit. Is autem ajebat, vocem Gratis, seu δωρεὰν, idem omnino significare, quod Sine necessitate; ut hæc sit verborum Pauli sententia: Si per Legem esset justitia, necessarium non fuisset, ut Christus moreretur. Sed necessarium fuit ut Christus moreretur. Ergo per Legem justitia non est. Necessarium autem intellige, ad hoc, ut nos justitiam consequeremur. Alioqui nihil ad rem. Quod

* Jacob. Acontius, † Joh. Cal Inst. lib. 2. cap. 17. ‡ Ibid. sec. 5.

si ne-

si necessarium fuit Christum mori, ut nos justitiam consequeremur: certe, dicebat ipse, aut id necessarium fuit, ut Dei liberalitas, qua nobis, nulla à quoquam satisfactione accepta, delicta condonarentur, innotesceret, aut ut divinæ justitiæ pro peccatis nostris satisfieret. Sed, ut nobis innotesceret divina ejusmodi liberalitas, Christum mori necesse non fuit, poterat enim id multis aliis modis à Deo fieri, & ante Christum divina voluntas sæpissime populo, alia, & alia ratione, patefacta est. Consequens est igitur, ut ideo necessarium fuerit, Christum mori propter justitiam nostram, quia divinæ justitiæ satisfaciendum esset; cui videlicet nulla alia ratione satisfieri poterat. Quod autem verbum illud Gratis, sive δωρεὰν, pro eo, quod est Sine necessitate, non autem, ut plerique existimant, pro Frustra, aut Sine caussa ab Apostolo eo in loco scriptum fuerit: ita demonstrare conabatur. Paulus, qui justitiam ex Lege proficisci non posse, ostendere volebat, si dixisset, alioqui Christum frustra, vel sine caussa mortem subiisse, nihil egisset. Potuisset enim illi responderi, quamvis per Legem sit justitia, non tamen Christum frustra vel sine caussa mortem subiisse. Mortuum namque eum fuisse, ut nos ad ipsam Legem servandam, resurrectione deinde consecuta, magis accenderet, fide videlicet immortalitatis facta, quam adepturi sint ii, qui Legem servaverint. Quod antea vel ignorabatur, vel parum constabat; aut certe non omnino manifestum erat.

Ut universæ huic ratiocinationi breviter respondeam, nego, hic vocem δωρεὰν significare posse Sine necessitate. Nusquam enim adverbium illud ea significatione usurpatur. Sed nihil aliud proprie significat, quam Sine caussa; id quod Hebræi, ut recte hoc ipso in loco annotavit Theodorus Beza, dicunt *Chinnam*. Quæ particula sermonis apud Hebræos à verbo, quod largiri, & donare significat derivatur. Quare illi adverbium Græcum δωρεὰν, quod à nomine descendit donum significante, exactissime respondet. Crediderim tamen, quod Beza negat, *Chinnám* Frustra quoque significare posse, & interdum ad eventum potius, quam ad consilium referri debere. Nam in eum sensum accipiendum esse omnino videtur Ezech. 6. 10. Quanquam non simpliciter *Chinnám*, sed *El-Chinnám* ibi scriptum est. * Utcunque tamen hac de re statui debeat, id illi prorsus assentior, adverbium δωρεὰν hic non ad eventum, sed ad consilium spectare, & idcirco potius Sine caussa, quam Frustra vertendum esse. Atque hac eadem significatione legitur hoc vocabulum Joh. 15. 25. ἐμίσησάν με δωρεάν, hoc est, Oderunt me sine caussa; ubi Euangelista voce δωρεὰν vocem *Chinnám*, quæ apud Davidem eo loco est, interpretatus fuit. Quod enim quidam utrobique eas dictiones Immerito reddiderunt, recte id quidem pro locorum circumstantiis. Sed ideo immerito, quia sine caussa. At præter ipsius vocabuli vim alia ratione evinci potest, non posse hic δωρεὰν significare Sine necessitate. Neque enim verisimile est, Paulum in argumentatione sua sumpsisse id, de cujus veritate non constabat, & quod simplici negatione refelli poterat: necessarium, scilicet, omnino fuisse, ad hoc ut nos justitiam consequeremur, Christum mori: sed id, quod nemo poterat negare: Christum non temere, & sine caussa à Deo morti traditum fuisse. Nec propterea Pauli argumentatio ulla ex parte infirmatur; ut mox docebo. Sed prius animadvertendum est, quod cum Paulus mortis Christi mentionem facit, non solam mortem intelligit, sed totum Christum, id est, quæcunque nostræ salutis caussa vel is fecit, vel in eo facta conspeximus; adeo ut Christi prædicationem quoque & resurrectionem tacite complectatur. Nam perinde est, ac si dixisset, Si per Legem justitiam consequi aut debemus, aut etiam possumus, quid attinebat Christum nobis Dei nomine peccatorum remissionem annunciare, & aliam justitiæ consequendæ rationem tradere, proque ea asserenda mori, ut inde ad resurrectionem pervenire posset? Mortis autem potissimum meminit, non quia in ea vel tota vel major ad nos justificandos vis resideat: quæ, ut supra vidimus & in prædicatione residet, & multo major est in resurrectione; sed quia pro justitia nobis comparanda nullum magis arduum opus fecit Christus, quam, cum crucis mortem volens subiit. Id quod præcipue minime verisimile est ut is, ita Deo decernente, fecerit, sine aliqua caussa. Non potest igitur Paulo objici, Christum mori potuisse, ut nobis vitæ æternæ, quam Legis servatores adepturi essent, indubitatam fidem faceret, etiamsi adverbium δωρεὰν in ejus verbis non Sine necessitate, sed Sine caussa interpretemur; cum is pro concesso ponat, Christum justitiam consequendi viam docuisse longe à via Legis diversam; pro qua confirmanda seipsum in mortem tradere, & sanguinem suum fundere non recusaverit. Viam autem consequendi justitiam, quam nobis Christus attulit à via Legis diversissimam esse, vel ex eo patet, quod justitia, quæ est secundum Legem, requirat, ut ipsam Legem absolute servemus; justitia vero, quam per Christum consequimur, vitæ emendatione, & peccatorum remissione continetur. Atqui vitam emendare, & peccata remitti omnino pugnant cum absoluta Legis observatione. Unde manifestum fit, sine caussa mortuum fuisse Christum, si à Lege justitia petenda est. Atque per hæc docti illius viri ratiocinatio penitus concidisse, ac dissipata fuisse videtur. Et idcirco ea omnia, quæ, etiamsi ipsius nova illa interpretatio verbi δωρεὰν admitteretur, & sic Christum necessario, ut justitiam consequeremur, mortuum fuisse concederetur, pro veritate asserenda adhuc dici possent, prudens omitto; & ad reliqua testimonia, quæ pro sententia vestra aut proferuntur, aut proferri possunt, diluenda me converto.

Profertur igitur præterea locus ille ejusdem Pauli eadem Epist. ad Gal. 4. 4. *Misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub Lege, ut eos, qui sub Lege erant, redimeret. Quorsum enim*, inquiunt *, *subjectio ista, nisi quod justitiam nobis peperit suscipiens præstandum, cui nos solvendo non eramus?*

Immo, si ideo eos liberasset Christus, qui erant sub Lege, quod suscepisset præstandum id, cui solvendo illi non erant: opus fuisset, eum minime subjectum esse Legi, ut, eam absolute servans, pro aliis id, quod ipse non debebat, solvere posset. Nam quomodo pro aliis præstare quis potest, quod ipse facere tenetur? Subjectum enim esse Legi, non Legem, sua sponte servare velle, ut fortasse ii, qui hunc locum attulerunt, sunt opinati, sed Legi servandæ obnoxium esse, ut verba ipsa fateri nos cogunt, manifeste significat. Voluit igitur Deus, Christum ex populo Israëlitico nasci, & sic Legi servandæ esse obnoxium, ut liberationis, quam nobis allaturus erat, & in ipso, ut in capite nostro, & primogenito inter multos fratres ante omnes perfici debebat, participes esse possent ii, qui Legi erant subjecti. Nisi enim is Legi subjectus fuisset, quomodo ii, qui ei oneri subjecti erant, ejus membra & fratres fieri potuissent, & eandem, quam ipse adeptus esset, libertatem sperare? Itaque tantum abest, ut ex his Pauli verbis, Christum pro nobis satisfecisse, colligi possit, ut inde probetur, eum satisfacere non potuisse; & eam potissimum ob caussam oportuisse, ut is nostrum omnium similis esset, ut ea, quæ illi contigerunt, nobis quoque evenire possent, & eventura esse, nos certo sperare possemus. Quod profecto salutis nostræ rationem longe à satisfactione diversam omnibus evidenter ob oculos ponit. Hæc autem dico, si omnino velimus ea verba, *ut eos, qui sub Lege erant, redimeret*, Perinde interpretari, ac si dictum esset, Ut eos, qui sub Lege erant redimere posset. Namque crediderim, non necesse esse ea verba ita explanare: sed nihil aliud sibi Paulum hic voluisse, dici posse, quam, Jesum Christum missum fuisse ad liberandos eos, qui sub Lege erant; liberandos, inquam, non ab omni servitute, de qua liberatione alibi verba facit, sed a jugo ipsius Legis, qua de re hic præcipue loquitur, ut, spiritus servilis

* Hieron. lib. 2. adversus Pelag. vertit, aut legit, Sine caussa.

* Cal. loco supra dicto.

loco

loco, filialem spiritum adipiscerentur. Addidisse autem, eum factum fuisse sub Lege, non quia id necessarium fuisse, hoc loco indicare vellet, sed ut sermonis elegantiæ atque argutiæ consuleret: quam sæpe ea, quæ tantum Apostolum decet, gravitate, felicissime consectatur. Notandum est autem, hoc Pauli ad Gal. testimonium, non ad id satisfactionis genus pertinere, de quo solo in tuo scripto agere videris, id est, ad pœnarum solutionem, sed ad ejus, quod Dei præcepta requirebant, præstationem; quod aliud satisfactionis genus est à magistris vestris excogitatum, de quo infra differemus.

Affertur * insuper locus ille ad Col. cap. 2. 14. *ubi scriptum est* ajunt, *deletum fuisse in cruce chirographum, quod erat contrarium nobis. Solutio enim*, inquiunt, *vel compensatio notatur; quæ nos à reatu absolvit.*

Ut hujus loci quis sit verus sensus appareat, & quam isti, alioqui acuti sane ac perspicaces, in eo hic interpretando hallucinati sint, aperte constet: operæ pretium est integrum adscribere. Sic igitur Pauli verba habent: *Et vos, cum mortui essetis in delictis, & præputio carnis vestræ, convivificavit cum illo, donans vobis omnia delicta, delens, quod adversus nos erat, chirographum in decretis, quod erat contrarium nobis; & ipsum tulit de medio, affigens illud cruci.* Hic primum liquet de Deo patre sermonem esse, qui, una cum Christo nos vivificans, donavit nobis omnia delicta nostra. Quid, quæso, hoc cum compensatione, vel solutione commune habet? An non potius per id omnis solutio, & compensatio penitus excluditur? Deinde, quod de deletione chirographi adjungitur, similiter non Christus hoc loco id fecisse, sed Deus dicitur. Quomodo igitur solutionem, aut compensationem aliquam inde vel imaginari quidem possumus, si creditor ipse is fuit, qui chirographum delevit? Quis tam mentis oculis captus esse potest, qui non videat manifestam translationem sumptam à creditoribus, qui crediti sui chirographum, debitum condonando, invalidum & inefficax in futurum reddunt, vel etiam ipsimet illud delent, vel lacerant? Neque vero (quod tamen isti asserunt) in cruce deletum fuisse chirographum scribit Paulus: sed potius, Deum, postquam illud deleverat, ipsum cruci affixisse, affirmat. Per Christi enim mortem, vere debitum illud condonatum esse, apparuit, non minus, quam si ejus debiti chirographum aliquod extitisset, & id deletum jam & laceratum in ipsa cruce affixum omnibus conspiciendum Deus præbuisset. Quid quod chirographum illud non decalogum, vel universam Legem, sed cerimonialia præcepta tantummodo, vel potius ea servandi obligationem, significat? Probatur hoc evidenter pluribus argumentis. Primum enim locus ad Eph. cap. 2. 15, qui huic respondet, manifeste de sola cerimoniali lege loquitur. Deinde nusquam legitur, Deum per Christum delevisse, & è medio sustulisse moralem Mosis legem, vel ipsam servandi obligationem: sed potius eam perfecisse, & stabilisse, Matth. 5. 17. Rom. 3. 31. Præterea, cum Apostolus supra dixisset, Deum convivificasse cum Christo Colossenses, qui præputiati erant, & ipsis condonasse eorum delicta: non temere deinde, persona mutata, dixit, *delens, quod adversus nos, &c.* & mox, *contrarium nobis. Nos*, inquit, & *Nobis*: non *Vos*, & *Vobis*, sicut antea; ut circuncisos denotaret, ex quorum numero ipse erat; adversus quos, seu quibus contrarium non autem adversus præputiatos, ipsisve contrarium, chirographum illud erat. Gentes enim nulla ratione præceptis cerimonialibus servandis erant obnoxii: sed Judæi & Israëlitæ tantum. Quod si præcepta illa ab ipsismet Judæis & Israëlitis servari jam non opus erat: quanto minus gentes ea servare tenebantur? Et idcirco concludit postmodum, *Nemo ergo vos judicet in cibo, aut in potu, &c.* Ex quo etiam perspicuum est, cujusmodi sint decreta illa, quæ deleta fuisse dicit; & de cerimoniali tantum abrogata lege hic verba fieri apparet. Hoc autem iidem isti animadverterunt, qui, ex hoc loco solutionem, & compensationem, nescio quam, probari credunt, quod certe mirum videri debet. Nam qua ratione ex chirographi illius deletione compensationem ejus, quod omnes debebamus, arguere possunt, si de cerimonialibus tantum præceptis hic agi fatentur? Sed ajunt, cerimonialia præcepta, ut ablutiones, & sacrificia, indicia aperta fuisse reatus, & culpæ, & nomine chirographi propterea appellari, quia illis, tanquam syngrapha quadam, populus se reum coram Deo confitebatur. At, cum Christus reatum illum per mortem suam, compensatione facta, deleverit, deletum quoque chirographum fuisse.

In hac interpretatione tot sunt errata, ut me ea satis explicare posse diffidam. Insigniora quædam duntaxat indicabo, ut verus hujus loci sensus magis elucescat. Quod igitur in ea asseritur, per cerimonalia illa præcepta, reum peccari populum se confessum fuisse: id à veritate prorsus alienum est. Sive enim de universis cerimoniis loqui Paulum velimus: certum est præcepts illa non comedendi, & quæ sunt ejusmodi, populi reatum aliquem non indicasse; sive de aliquibus tantum: ex iis verbis, quæ postea consequuntur: *Nemo ergo vos judicet in cibo, &c.* Apparet de quibus loquatur; nimirum, de illis, ex quibus nullus reatus argui potest. Quæ cum ita se habeant, dicendum omnino est, per Christum universas cerimonias deletas non fuisse, & præsertim eas, quarum expresse Paulus meminit, si cerimoniæ ideo per ipsum deletæ sunt, quia, reatu sublato, quem illæ arguebant, ipsas etiam tolli necesse sit. Et sic Paulus & falso, & inepte, eas sublatas fuisse, dixisset. Præterea reatus ille, quem ablutiones, & sacrificia arguebant, non is est, quem proprie Jesum Christum per compensationem illam sustulisse volunt. Siquidem, ut supra disputatum fuit, non ad expianda peccata adversus decalogum prudenter commissa institutæ fuerant cerimoniæ illæ: sed ad incogitantias quasdam, & ignorantias, ac leviores fragilitates delendas, & ad eas, quæ carnis labes ex Mosaica Lege censebantur, abstergendas. Christus vero reatum sustulit omnium peccatorum, & eorum potissimum, quæ ante ipsum nullis ritibus expiabantur; præceptis interim adhuc manentibus, adversus quæ ea delicta commissa fuerant. At delictorum adversus cerimonalis præcepta reatum non proprie & præcipue sustulit; sed potius ipsa præcepta delevit. Et ita, non quia reatum illum sustulerit, præcepta ipsa deleta sunt; sed quia præcepta delevit, reatus ipso jure sublatus est. Verum non est, quod de ablutionibus illis, & sacrificiis accuratius disputemus; cum de eis Paulus hic verba non faciat, sed de præceptis tantum loquatur, quæ decreta seu placita appellat. Qualia sunt illa, quæ ad esum, & potum spectabant, & ad observationem noviluniorum, & sabbatorum; ut ipse deinde explicat. Sacrificia autem illa, & ablutiones non erant placita vere, aut decreta: sed ritus expiandi, si quid adversus decreta seu placita commissum fuisset. Non igitur, quia reatus delictorum per Christum sublatus fuerit, deletum est chirographum præceptorum cerimonialium. Sed ideo deletum est, quia Deus, pacem per Christum faciens inter gentes, & Judæos, id, per quod maxime dividebantur, & per quod invicem diffidere dici poterant, sustulit & abolevit, Exod. 24. 3. & Judæos, qui perpetuo fœdere ad ea præcepta servanda seipsos devinxerant, quasi syngrapha obligationis eorum deleta, à tam gravi onere in perpetuum liberavit. Hanc esse hujus loci sententiam, agnoverunt iidem isti, qui ita perverse deinde ipsum sunt interpretati. Nam in explicatione illius loci ad Eph. cap. 2. 15, quem huic respondere, & ipsi probe intellexerunt, sic præclare, ut sæpe quidem solent, annotarunt. *Significat itaque Paulus non tantum adscitas esse gentes in communionem gratiæ, ne quid amplius differrent à Judæis, sed insigne quoque dissidii fuisse sublatum, quia abrogatæ sint ceremoniæ. Quemadmodum si Princeps unus dissidentes populos sub ditionem suam redigeret, non tantum animis vellet esse conjunctos, sed pristinæ simultatis tesseras & insignia tolleret, quemadmodum*

* Cal. Ibid.

(Q) *obligationis*

obligatione remissa chirographum scinditur. Qua similitudine in eodem argumento usus est Paulus Col. 2. Hæc illi. Quid quæso poterat verius aut elegantius dici? Cur igitur postea somnia illa solutionis, & compensationis à Christo factæ, & reatus, quem per sacrificia, & ablutiones populus ipse se agnoscere confiteretur, ad similitudinem illam chirographi explanandam, excogitarunt? Quæ præterea ad exactam explicationem hujus loci, præsertim, quod attinet ad crucis Christi mentionem, desiderari possent, supra, cum de reconciliatione per Christum facta disserui, in examinatione illius loci ad Eph. & verborum ejusdem Pauli hac eadem Epist. ad Col. cap. 1. 18. & deinceps, exposita sunt. Illud tantummodo adhuc monere volui; cum, ut dixi, & liquido apparet, de Deo, non de Christo sermo hoc loco institutus sit, in subsequentibus verbis non In semetipso, sed In ea, sive Per eam legi debere; ut ad crucem referatur, quod ab aliis quoque animadversum fuit. Et ipsi rationi consentanea sunt etiam emendatiora exemplaria Græca; quæ non ἐν αὑτῷ, denso spiritu, sed ἐν αὐτῷ, spiritu tenui, habere comperimus: quamvis major pars codicum crassum spiritum retinuerit.

CAPUT XXV.

Perpenditur diligentissime locus 1 Joh. 2. 12. ac demonstratur opinionem istam satisfactionis Christi pro peccatis nostris ex eo confirmari nullo modo posse; & finis sit respondendi ad testimonia, quæ pro Adversarii sententia proferri solent.

Sed magnam vim adhuc esse creditur ad vestram sententiam stabiliendam in illis Johannis Apostoli verbis; *Remittuntur* (sive *remissa sunt*) *vobis peccata propter nomen ejus*, 1 Joh. 2. 12. *Nam etsi*, inquiunt vestri *, *non exprimitur Christi nomen, Johannes tamen suo more sub pronomine αὐτὸς eum designat.*.

Primum id, quod illi afferunt de significatione pronominis αὐτὸς apud Johannem, non recte dictum est. Non enim Christum eo pronomine magis, quàm Deum, designare solet: sed modo hunc, modo illum; quamvis non solum de altero ipsorum, quem designare vult, proxime locutus non fuerit: sed etiam alterius apertam mentionem fecerit. Atque, age, ostendamus, pronomen αὐτὸς, apud hunc apostolum, Deum denotare: licet de eo proxime locutus non fuerit, immo Christi mentionem fecerit, aut de eo etiam sermonem instituerit. Ac, quibusdam aliis hac de re testimoniis prætermissis, quæ dubia alicui videri possent, dico, id duobus locis valde perspicuum esse. Primus est cap. 4 ỷ. 19. ubi scriptum est: *Nos diligimus eum* (αὐτὸν est in Græco) *quoniam ipse prior dilexit nos. Si quis dixerit, Dilige Deum, & fratrem suum oderit, mendax est.* Hic pronomen αὐτὸς, procul omni dubio Deum designat, & tamen de Christo proxime mentio præcesserat in illis verbis, *quia sicut ille est, & nos sumus in hoc mundo.* Alter locus est cap. 5. 14. *Et hæc est*, inquit, *fiducia, quam habemus apud eum* (αὐτὸν habet codex Græcus) *quod, si quid petierimus secundum voluntatem ejus, audit nos.* Quæ verba nemo est, qui neget de Deo dici; cum tamen in extremis proxime præcedentibus verbis de filio Dei, id est, de Christo sermo fuisset. Dixerat enim, *Hæc scripsi vobis, qui creditis in nomen filii Dei, ut sciatis quod vitam habetis æternam, & ut credatis in nomen filii Dei.* Nam si quis dicat, immo Deum in ipso extremo verbo commemoratum fuisse: id insulsius est, quam ut refelli debeat. De Deo igitur non minus, quam de Christo, ea verba, *propter nomen ejus*, dicta fuisse, ex Iohannis loquendi consuetudine merito suspicari possumus; præsertim, cum aliis in locis apud divinos scriptores legatur, Deum remittere, & delere peccata propter se, seu propter nomen suum; ut Esa. 43. 25. & Psal. 25. 11, & 79. 9 propter nomen suum servare, ac vivificare, ut Psal. 106. 8 & 143. 11. & alia ejusmodi plurima. Quod autem propter Christum, sive propter nomen Christi nobis peccata remittantur, nusquam alibi (ni fallor) diserte scriptum extat.

Præterea, etiamsi illis daretur, ad Christum ea verba referenda omnino esse, & diserte & hic, & alibi scriptum fuisse, propter Christum, seu propter nomen Christi nobis peccata remitti, non propterea tamen vestra istæc satisfactio persuaderi alicui posset. Propter Christum enim remitti peccata jure dici potest, nulla interim satisfactione pro ipsis peccatis interveniente. Nam, cum Deus promiserit, se veniam peccatorum daturum cuicumque Christo fidem habenti, certe qui Christo fidunt, propter Christum sibi remitti peccata, agnoscere debent. An non sæpe in libris Regum legimus Dominum dicentem, Propter David servum meum hoc, vel illud feci, aut faciam? Verum quis est, qui nesciat, ea verba nihil aliud potissimum significare, quam, Propterea quod, cum ejus posteritate ita me facturum, illi promisi; Id quod etiam alicubi aperte explicatur; ut 2 Reg. cap. 8. 19 in his verbis, *Noluit tamen Iehova disperdere Iudam propter David servum suum; sicut promiserat ei, quod daret ei lucernam, & filiis ejus cunctis diebus.* Christus spiritualis noster pater est, & nos ejus posteritas sumus; quam una cum ipso regnaturam Deus promisit in illis apud Esaiam verbis cap. 53. 10. *Iehova autem voluit conterere eum [&] ægrotare fecit [eum]. Si posuerit [seipsum] sacrificium pro delicto anima ejus, ipse videbit semen, [quod] prolongabit dies, & voluntas Iehovæ in manu ejus prosperabitur.* Promisit igitur Deus non solum futurum, ut, si Christus pro nobis mori non recusasset, ex se multos propagari videret, hoc est multos ipsi fidem habere, & tamquam ducem, & caput suum, eum agnoscere, iisdem, quibus ipse, vestigiis insistentes, & ita nomen ejus celeberrimum evasurum: sed etiam duraturam hanc ejus posteritatem ad multos dies, hoc est, in æternum; cum voluntas ipsius Dei, quæ nihil aliud est, quam, ut scriptum est, Ioh. 6. 40, ut quicunque Christo confisus fuerit, habeat vitam æternam, in ejus manu futura sit, & per manum ejus ad exitum suum felicissime & plenissime perventura. Quod etiam versu sequente aliquo modo repetitur, & explicatur. Inquit enim, *Propter laborem animæ suæ videbit* (subaudi *semen, &c.*) *saturabitur. Scientia sui justificabit justus servus meus multos; & iniquitates ipsorum ipse portabit.* Ubi duo obiter notanda sunt. Unum est, qua ratione justificet nos Christus: nempe sui scientia; quia, ipso cognito, Dei voluntatem agnoscimus, qui nos ad se vocat, & allicit, &, si resipuerimus, vitam æternam pollicetur. Unde &, peccatis relictis, justitiæ nos mancipamus, & ab ipsis peccatis plenissimam absolutionem consequimur. Justus autem interim appellatur Christus, non quia ejus justitia nobis imputetur, & sic justi coram Deo habeamur (non enim hac ratione, sed per sui cognitionem nos justificare, ut dictum est, Christus ibi dicitur) sed ut, dum, quale sit semen illud, quod ipse videbit, explicatur, merito semen illius appellari demonstretur. Christus justus est: Ergo, qui per ipsius cognitionem justi fient, haud injuria, ex Christo propagati esse, dicentur. Unumquodque enim sibi simile gignit. Alterum, quod notandum censeo, est significatio eorum verborum, *Iniquitates ipsorum ipse portabit.* Quæ supra contendi, nihil aliud significare, quam Iniquitates ipsorum ipse auferet; non autem, Ipse pœnas pendet iniquitatum ipsorum. Id quod hoc loco maxime liquet. Commemoratur enim hoc, tanquam aliquid, quod extiturum sit post mortem Jesu Christi, & tanquam præmium laboris, quem is, mortem videlicet, subeundo, pertulerit. Quod profecto esse non potuit, puniri in ipso peccata nostra. Id enim neque mortem consecutum esset: sed una cum ipsa morte peractum fuisset; neque præmium laboris dici posset, sed potius labor ipse. Quod autem Christus abstulerit peccata nostra, id vero & mortem consecutum est, & præmium ejus laboris fuit. Præmium, inquam, fuit, non quia dignitate mortis suæ Christus Deum moverit ad veniam peccatorum nobis largiendam: sed quia, ut Esaiæ verba docent, promi-

* Col. Inst. ibidem.

promiserat Deus, si Christus laborem istum, morte subeunda, pertulisset, non ipsum modo, sed cunctos, qui ei fidem habuissent, sempiterna vita donare. Nec vero mortem ejus cruentam requisivit Deus, ut justitiæ suæ pro peccatis nostris, ulla ex parte filii sui charissimi sanguine satisfieret: sed, ut nobis via innotesceret ac pararetur, qua ipse ad æternam beatitatem perducere nos decreverat. Nam, cum Deus unicuique impietatem, & mundanas cupiditates abneganti omnia peccata condonare decrevisset, &, ad patefaciendam gloriam & potentiam suam, per afflictiones, & mortem ad supremam felicitatem, beatamque immortalitatem homines perducere constituisset. Jesu Christo filio suo mandavit, ut non solum hæc nobis nunciaret, sed prior etiam afflictionum & mortis viam ingrederetur; pollicitus fore, ut & ipse è morte eriperetur, atque ad beatissimam æternamque vitam transferretur, & cæteros eadem salute impartiendi potestatem adipisceretur. Itaque nos illi in manum dedit, atque nos servandi potestatem fecit. Quæ omnia passim in Novo Testamento partim apertius, partim obscurius leguntur; præsertim vero apud Johannem Euangelistam, & auctorem Epist. ad Hebr. Et apud Johannem quidem in illa divinissima potissimum oratione ipsius Jesu Christi ad patrem toto cap. 17. In Epist. autem ad Hebr. toto præcipue fere 2. cap. Subiit Christus afflictiones, & mortem, & sic, via sibi à patre concessa, totaque in suis manibus posita, servare nos voluit, & porro servavit, alioqui perituros, & nostrorum peccatorum pœnas daturos. Quis igitur propter ipsum, sive propter nomen ipsius, peccata nobis remitti, quamvis ab ipso nulla penitus satisfactio divinæ justitiæ pro eis exhibita fuerit, negare audebit? An non etiam hanc solam ob caussam, sine satisfactione ulla pro peccatis nostris, Servator noster is vere, & proprie appellari & potest, & debet? Quod iis expresse addi volo, quæ supra de nomine Servatoris ipsi tributo disputata fuere; tametsi alioqui tacite in eis comprehensum fuerit.

Promiserat jam Deus Abrahamo se benedicturum ei, & multiplicaturum semen ejus, tanquam stellas cæli, Gen. 12. 2, & cap. 15. 5, & futurum dixerat, ut in eo benedicerentur omnes gentes terræ, Gen. 18. 18. Et tamen postea, cum illi in sacrificando filio obediens Abrahamus fuisset, ait, *Per memetipsum juravi, quod, propterea quod fecisti rem hanc, & non pepercisti filio tuo, unico tuo, quod,* [*inquam*,] *benedicendo benedicam tibi; ac multiplicando multiplicabo semen tuum, sicut stellas cæli, & sicut arenam, quæ est ad littus maris, possidebitque semen tuum portas inimicorum suorum. Et benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ, eo quod obedivisti voci meæ,* Gen 22. ℣.16 &c. Se facturum propter obedientiam Abrahami jurat id, quod multo ante sua sponte pollicitus fuerat, & quod Abrahami obedientia per se nulla ratione promereri potuit. Sed quoniam Abrahamus obedientia sua eam conditionem impleverat, quæ tacite in præcedentibus Dei promissionibus continebatur. Quod coram ipso Deo ambularet, & esset perfectus, & quæ etiam expressa fuerat tum, cum nominatim Fœdus cum ipso Deus pepigerat, ut scriptum est, diserte in principio cap. 17. ejusdem libri: Idcirco propter obedientiam Abrahami se ea omnia, quæ antea promiserat, juravit Dominus facturum. Non secus in salutis nostræ negotio, quod ad personam Christi attinet, evenit. Quamvis enim Deus ab æterno, non modo ante Christi mortem, statuisset ipsum Christum ad summam gloriam evehere, & per ipsum jam ad eam gloriam evectum humano generi peccatorum veniam, hoc est immortalitatem, & salutem dare, & ita non à Christi meritis, sed à Dei pura liberalitate totum hoc penderet: quia tamen, propter ante, non uno in loco, à nobis expositas caussas, ea ratione & via id peragi volebat Deus, ut scilicet ipse Christus ei obediens esset usque ad mortem crucis; postquam Christus eam obedientiam præstitit, peccata nobis condonari, id est, à morte in sempiternum nos liberari, propter Christum, & propter ejus obedientiam, rectissime dicitur. Nam & Esaias postremo adjungit, *Ideò partem dabo ei cum multis; & cum fortibus dividet spolia; eo quod effudit in mortem animam suam; & cum prævaricatoribus annumeratus est.* Huc accedit, quod Propter nomen Christi (si modo ad Christum verba illa referenda sunt) eo Joh. loco nihil aliud fere significare dicendum videtur, quam Propterea quod Christo fidem habuistis, & ejus doctrinam amplexi estis, atque, ipso cognito, Dei quoque cognitionem estis adepti. Qua cognitione vita æterna consistit, Joh. 17. 3. Probatur hoc satis evidenter ex eo, quod eandem sententiam postea repetens ait, *Scribo vobis pueruli, quia cognovistis Patrem.* Repeti autem eandem sententiam (quicquid nonnulli interpretes dicant) ostendit, quod, cum deinde patres, & adolescentes iterum alloquitur, non eandem sententiam solum, sed magna ex parte eadem prorsus verba repetit. Addit enim duntaxat, adolescentes alloquens, quædam verba, quæ sententiam magis explicant. Nam, quod, quidam, propter mutationem appellationis (eos enim, quos filiolos primum vocaverat, puerulos deinde nominat) superius illud membrum, *Scribo vobis filioli, &c.* ad universam ecclesiam referri debere existimant, quam deinde in tres classes dividat, patres, adolescentes, & puerulos, & postquam patres, & adolescentes iterum allocutus esset, puerulos similiter iterum post trium versuum interjectam ad patres, & adolescentes adhortationem allocutus sit: Id adeo ab omni verisimilitudine alienum est, totque absurda, quæ unusquisque per se animadvertere potest, plane continet: ut istius interpretationis originem & caussam, quam modo indicavi, vanam fuisse ostendere, satis fuerit, ac dicere, quosdam Græcos codices non τεκνία, id est, *filioli*, sed παιδία, id est, *pueruli*, in superiore illo membro habere: ac præterea τεκνία per translationem commodissime puerulos significare posse. Nam & apud vestrates Gallos puellæ, filiæ appellantur, & apud aliquos Italos pueruli ipsi, filii sive filioli, appellari consuevere. Rursus παιδίον, sicut & παῖς, non semper ad ætatem refertur; sed pro filiolo etiam usurpatur. Quod abunde patet ex eo, quod Christus discipulos suos παιδία vocat, Joh. 21. 5. Quemadmodum etiam apud Esai. 8. 18, idem Christus παιδία nominat, quoscunque ipsi pater servandos dedit; Interprete auctore ad Hebr. cap. 2. 13. Hoc dico, ne quis illud παιδία, quod est initio versus 18. ad universam ecclesiam referri non posse credat: & ita una cum illis, qui totum hunc locum, nulla necessitate cogente, monstrose quodammodo interpretari conati sunt, ad puellos, quos supra à patribus, & adolescentibus Apostolus distinxerat, referri omnino debere, sibi persuadeat. Quibus, ut omnis dubitatio tollatur, addi potest, Latinos aliquos, & Græcos codices, cum ad τὰ παιδία, postquam adolescentes primum allocutus fuerat, sermonem Apostolus convertit, non *scribo vobis*, sed, *scripsi vobis*, habere. Nam, si lectio ista admittatur, vel saltem prorsus non rejiciatur, membrum illud cum sequentibus, non cum præcedentibus, conjungi omnino debere, aut certe posse, constabit. Cum igitur in illis verbis id repetat Apostolus, quod superius, filiolos alloquens, dixerat: patet, Remitti, seu Remissa esse peccata propter nomen ejus, idem reipsa esse, quod, Patrem cognovisse. Quod si hinc probari non posse velimus, pronomen Ejus ad Patrem referri debere; fateamur saltem necesse est, Propter nomen Christi remitti peccata, non significare, Christum pro nostris peccatis satisfecisse, atque ea ratione peccatorum remissionem a Deo nobis impetrasse: sed propter fidem, quam ipsi Christo habemus, unde necessario patris cognitio consequitur, nos peccatorum remissionem adeptos fuisse. Videtur omnino (si tamen de Christo verba hæc intelligenda sunt) nihil aliud esse, quod hic dicitur, *Scribo vobis filioli, quoniam remittuntur vobis peccata propter nomen ejus*, quam id, quod infra cap. 5. ℣. 13. ut vidimus, scriptum est, *Hæc scripsi vobis, qui creditis in nomen Filii Dei, ut sciatis, quod vitam habetis æternam.* Dictio autem Propter, non impulsivam

tantum, verum etiam & finalem, & efficientem, ut omnes norunt, quin & quamlibet aliam caussam significare potest, sine qua aliquid non fiat. Ut, exempli caussa, in illis Domini Jesu verbis, Vos *mundi estis propter sermonem, quem locutus sum vobis*, Joh. 15. 3. Sermo Christi profecto meritus non fuerat, ut illi mundarentur: ita ut propter istud meritum illi mundi essent. Sed sine ipso sermone mundati non fuerant; si modo hæc, ut receptior, sic verior ejus loci sententia est. Et in Apoc. cap. 12. 11, scriptum est, *Vicerunt eum propter sanguinem agni, & propter verbum testimonii sui*. Certe sanguis Christi non meruit, sed effecit, ut illi diabolum vicerint, sicut nec verbum testimonii ipsorum id meruit, sed caussa fuit, sine qua illud effectum non est. Quocirca, quicquid, ad nostram salutem perficiendam, necessario, ex Dei voluntate, vel adhuc requiritur, vel jam intervenit, propter id nos servari, jure dici potest. Quare & propter Dei ipsius misericordiam, & propter Jesu Christi prædicationem, mortem, & resurrectionem, & propter nobis singulis deinde annunciatum Euangelium, ac verbum Dei, & propter pœnitentiam & fidem nostram, & propter ipsum Christum, qui nos suprema potestate, qua præditus est, ab interitu vindicabit, cum hæc omnia simul (quamvis non æqualiter) ad salutem nobis dandam necessario vel jam concurrerint, vel concursura sint, nos peccatorum remissionem, æternamque salutem consequi, & consecuturos esse, merito affirmare possumus. Impulsivam tamen caussam in salute nostra nullam unquam excogitare poteris, præter puram Dei liberalitatem atque clementiam. Nec caussam ullam reperies, sine qua Deus ad peccatorum remissionem nobis offerendam motus non fuisset, quæ extra ipsum Deum ullo modo considerari possit, sed omnia, quæ extra ipsum Deum aliqua ratione dici possunt, & in salute nobis comparanda interveniunt: ea aut ad nos movendos adhibentur; aut conditiones sunt, quas à nobis Deus, si oblatam salutem consequi velimus, requirit, aut denique instrumenta sunt, quibus ipse ingentem erga nos benignitatem suam ad exitum perducit. Eodem autem sensu, quo hic dixit Johan. *remittuntur* (sive *remissa sunt*) *vobis peccata propter nomen ejus*, asserunt ipsi vestri, qui hoc loco nituntur, dictum fuisse à Christo, *Sicut ego vivo propter patrem, ita & vos vivetis propter me*, Joh. 6. 57. Sed dicant, obsecro, qua nam ratione vivit, aut vivebat Christus propter patrem? Num quia pater, ut is viveret, meritus fuerit, aut fuisset; an vero quia auctor & erat, & est vitæ illius? quomodo igitur non vident, victuros nos etiam propter Christum, non quod Christus, ut nos vivamus promeritus sit: sed quod nobis vitam ipse sit largiturus? Postremo ibidem addunt, *Huic respondere, quod dicit Paulus ad Philip. cap. 1. 29. Vobis datum est propter Christum* ὑπὲρ Χριστοῦ, *non solum, ut in eum credatis, sed etiam, ut pro eo patiamini*. Atqui ὑπὲρ non impulsivam unquam, sed perpetuo finalem caussam significat: & manifestum est (præsertim, cum non ὑπὲρ Χριστοῦ simpliciter, sed τὸ ὑπὲρ Χριστοῦ ibi scriptum extet) nihil aliud id sibi velle, quam vel In negotio Christi, vel In eo, quod pro Christo suscipitur; ut recte vertit, & annotavit Theodorus Beza. Mitto, quod interdum in ipsis Novi Fœderis scriptis, ut plerique volunt, præpositio διὰ, etiam cum quarto casui jungitur, non Propter, sed Per significat, adeo ut, quod hic scribitur διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ, si de Christo intelligendum sit, idem valere dici possit, quod Per nomen ejus. Sic enim de Christo loqui consueverunt Sacri Scriptores; ut inter cætera hujusce rei Testimonia insignis, & ad propositum nostrum accommodatissimus est locus ille Act. 10. 43. *Huic omnes Prophetæ testimonium perhibent, remissionem peccatorum accipere per nomen ejus omnes, qui credunt in eum*. Quantum autem intersit inter hæc verba, Per Christum, & Propter Christum, licet non desint, qui inter ipsa, quod attinet ad justificationem nostram, nullam aut parvam admodum differentiam statui debere contendant; omnibus qui veritati manifestissimæ sese opponere consulto nolint, judicandum relinquo. Quandoquidem certum est, etiamsi, ut nos ipsi antea attigimus, propter aliquid id fieri dici potest, quod non sine ipso, vel per ipsum, omnino fit: tamen & posse, & plerumque solere dictionem propter multo plus significare, quam possit, aut soleat dictio per; & præsertim caussam impulsivam declarare, id quod dictio per nunquam facit.

Hæc erant, quæ, præter ea, quæ ipse attuleras, pro vestra sententia confirmanda in medium afferuntur, in quibus aliquid ponderis inesse, existimare quis fortasse potuisset. Quæ quam levia sint, spero me satis aperte demonstrasse. Cætera, si qua supersunt, ea vel per se ipsa jam evanuerunt, vel in iis, quæ adhuc mihi ad reliqua tua verba respondendum est, plane confutabuntur.

CAPUT XXVI.

Examinantur duo loca, Heb. 9. 26. & Apoc. 13. 8. quatenus ex illis probari videtur, Christi mortem, & sacrificium, ad eos etiam pertinuisse, qui ante ipsum fuerunt. Hinc enim putavit ipse hujus Disputationis auctor forte ab Adversariis concludi, Christi mortem ideo peccata nostra expiasse, quod pro illis satisfecerit. Verum hujus argumentationis & assumptio, & consequentia falsa esse ostenditur. Quo facto, Adversariis sententiam Divinis Testimoniis minime juvari posse, concluditur.

RESTANT ea loca, quæ ipsemet ad sententiam meam labefactandam, & ad tuam confirmandam facere posse animadverti. Ea autem sunt, in quibus affirmari videtur, antequam Christus nasceretur, non modo antequam moreretur, ejus mortem efficacitate in peccatis expiandis non caruisse. Nam certe nulla ratione id fieri posse videtur, nisi divinæ justitiæ satisfaciendi pro universi humani generis peccatis Christi sanguis vim habuisse dicatur; quemadmodum, ipsa loca examinando, clarius apparebit. Duo autem præcipue ea esse comperio, quæ separatim alterum ab altero excutiemus.

Unus igitur locus est in Epist. ad Heb. 9. 26. in illis verbis, *Alioquin oportuisset eum sæpius pati ab origine* (seu potius *à constitutione*) *mundi*. Ex quibus perspicuum fit, si Christus seipsum sæpius offerre debuisset, opus futurum etiam, ut ab ipso orbe condito sæpius cruentam mortem subiisset. Cur autem id fieri oportuisset, nisi ad eos etiam, qui ante Christum fuerunt, immo, qui ab ipso condito orbe extiterunt, fructus sacrificii Christi pertinuisset? Quod si ad eos quoque pertinuit mortis Christi fructus, qui Christum ipsi nec audiverunt, nec resurgentem viderunt, nec alios audivisse aut vidisse acceperunt: certe non quia illis Christi sacrificium divinas promissiones, & ipsius Christi doctrinam confirmaverit, vel futuræ immortalitatis spem fecerit, sed quia mors sola per se peccata expiandi, & ita divinæ justitiæ pro ipsis satisfaciendi facultatem habuerit, id contigisse omnino dicendum videtur.

Quid ad hæc respondebimus? Nempe, Tantum abesse, ut ex hoc loco probari possit, Christi sacrificium, antequam peragеretur, vim expiandi peccata habuisse, & ad priscos illos pertinuisse, ut contrarium potius evidenter inde colligatur. Nam si virtus sacrificii ad eos etiam pertingere potuit, qui sacrificium ipsum antecesserunt, ut necesse est affirmare, si velimus ad eos, qui ante Christum fuerunt, id pertinuisse: quid opus erat, etiamsi Christum sæpius se offerre oportuisset, ut is à condito orbe sæpius pateretur? An non satis superque fuisset, si Christus, postquam in mundum venerat, pati cœpisset, & ante extremum illum diem subinde passus esset? Cum igitur Apostolus dicat, necesse futurum, si oportuisset Christum seipsum sæpius offerre, ut etiam sæpius passus esset ab orbe condito: satis ostendit, sacrificium mortis Christi non debere esse post illos, ad quos ipsius fructus manaturus est. Et propterea, si sæpius offerre se debuisset Christus, sæpius etiam ante-

antequam nos esse desiissemus, ad quos, videlicet, fructus oblationis pertinere debebat, opus fuisse, ut in mortem traderetur. Non solum autem, Antequam nos esse desiissemus, dixit, sed, A constitutione mundi; ut quid fieri necesse fuisset, evidentius exprimeret, si quo sæpius se obtulisset Christus, eo magis nostra peccata expiata forent. Quod si necesse est, ut sacrificium mortis Christi non sit post illos, quibus profuturum est: certe non modo ad eos pertinere non potest, qui illud tempore præcesserunt, verum etiam alia ratione, quam divinæ justitiæ satisfaciendo iis, qui post ipsum vel adhuc sunt, vel recens existunt, ipsum prodesse concludendum plane est. Nam, si idcirco hominibus salutem conciliaret, quod divinæ justitiæ pro peccatis eorum satisfaceret: quid opus esset, ut illos vel præcederet, vel saltem subsequeretur; Dum enim debitum vere solvatur, quid refert quo tempore id fiat, præsertim apud Deum, qui omnia, quæ certo futura sunt, compertissima habet, & ea singula, tamquam præsentia, perpetuo videt atque intuetur?

Alter locus is est, qui vulgo ad hanc opinionem efficacitatis sacrificii Christi ab ipsa mundi creatione confirmandam, adduci in testimonium solet, Apoc. cap. 13. 8. ubi legitur, *Et adorabunt eam omnes, qui inhabitant terram, quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ agni mactati ab origine* (seu potius *à constitutione*) *mundi.* Ajunt enim, hic diserte scriptum esse, agnum, hoc est Christum, occisum fuisse ab ipso orbe condito. Quod cum reipsa factum non fuerit: necesse est fateri, id ideo dictum fuisse, quia virtus mortis Christi ad omnes homines, qui ab ipso orbis initio, & deinceps fuerunt, pertinere potuerit. Verum, si quis primo negaverit istam consecutionem, & dixerit, idcirco potuisse dici, Christum occisum fuisse jam inde ab ipso orbis initio, quia ab ipsis mundi jactis fundamentis, Deus, ut Christus mactaretur, jam decreverat, quemadmodum Paulus dicit, datam nobis fuisse gratiam per Christum ante tempora æterna 2 Tim. 1. 9, quia, scilicet, eam nobis dare Deus decreverat: quid quæso, respondebunt? Nam non modo in eo Pauli loco, sed in aliis compluribus similes loquendi modi inveniuntur. Quod enim Deus facere decrevit, pro jam facto habetur; ut in prophetarum vaticinationibus passim videre est. Deinde animadvertendum fuerat, verba illa, *ab origine mundi*, non conjungi debere cum proxime antecedentibus, *agni mactati*, sed cum remotioribus; ut Complutensis editio, quæ distinctionem inter utraque verba habet, satis confirmat, & probe animadvertit Sebastianus Castellio, qui hunc locum sic transtulit, *Quorum nomina ab orbe condito scripta non sunt in vitæ libro agni mactati*, edoctus, ut arbitror, ex loco illo cap. 17. 8, ejusdem libri, ubi hæc eadem sententia ita scripta est, *Et mirabuntur inhabitantes terram, quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ à constitutione mundi.* Ex quibus verbis apparet, verba Græca, quæ utrobique sunt ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, in priore loco non ad Christi mactationem, sed ad scriptionem nominum in libro vitæ respicere. Neque vero caret exemplo hujusmodi verborum transpositio apud sacros scriptores. Nam Ioh. 17. 5. scriptum est, *Et nunc clarifica me tu pater apud temetipsum claritate, quam habui prius quam mundus esset, apud te.* Ubi nemo non videt Apud te non cum Esset, cui verborum positione cohæret, sed cum Habui, a quo verbis sejunctum est, sensu conjungi debere. Apud Paulum similiter 1 Cor. 15. 19, legitur, εἰ ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ ἠλπικότες ἐσμὲν ἐν Χριστῷ μόνον, &c. id est, ad verbum, *Si in vita hac sperantes sumus in Christo tantum*, &c. Perspicuum est autem, adverbium μόνον seu Tantum, non ad proxima, sed ad remotiora respicere. Et idcirco recte vetus interpres hunc locum sic vertit: *Si in hac vita tantum in Christo sperantes sumus.* Valde autem similis huic nostræ est transpositio illa 2 Par. 20. 7. *Nonne tu Deus noster expulisti habitatores terræ hujus a facie populi tui Israëlis, & dedisti eam semini Abraham amici tui in seculum*; In seculum enim manifeste ad verbum Dedisti, non ad verba Amici tui referendum est. Atque hinc perspicere licet, quantum inveteratæ opiniones nos fallere possint, & quam cautum esse oporteat in fide hominibus sacras litteras vel explanantibus, vel citantibus adhibenda. Non igitur ex hoc Apoc loco, quicquid vulgus nostrorum Theologorum hactenus senserit, probari ulla ratione potest, Christi mortis fructum ad eos fideles etiam, qui ab ipso orbe condito extiterunt, pertinuisse.

Sed demus, vel ex hoc loco, vel aliunde istam sententiam elici posse, de qua in præsentia non est disputandum; quid tum postea? An putamus, propterea necessario sequi: Christi mortem, divinæ justitiæ pro peccatis nostris satisfaciendo, humano generi profuisse? Minime vero. Nam, quamvis prisci illi nec Christum prædicantem audiverint, nec resurgentem viderint, nec id ab aliis acceperint, sine fide tamen, ut inter omnes constat, fructum mortis ejus participare non potuerunt. Quod si fide illis opus fuit, quid vetat, quo minus eadem fide, quid Christus annunciaturus esset, & quemadmodum ex mortuis resurrecturus, quatenus ad ipsorum salutem necessarium erat, perceperint, & ita non propter satisfactionem ullam à Christo pro ipsorum peccatis olim peragendam, sed propter peccatorum remissionem ab eo annunciandam, & confirmandam, salutis spem conceperint, & ejus mortis fructum gustaverint? non secus, ac nos ipsi, qui nec vidimus, nec audivimus Christum, fide tantum, fructus qui ex ejus morte provenit, ea ratione, qua supra expositum est, nulla penitus satisfactione pro peccatis nostris interveniente, participes efficimur. Adde, quod, etiamsi sine fide, quæ ipsam mortem Christi respiceret, priscis illis salutem per Christi mortem contigisse, quis diceret, non tamen propter satisfactionem ex ipsa provenientem id evenisse, necessarium foret. Namque ex eo, quod Christus, per mortem, salute, æternaque vita homines donandi potestatem consecutus est, eos salvos fore, & ex mortuis suscitatum iri beneficio mortis Christi, nulla licet satisfactione interveniente, optimo jure dici posset.

Atque ex his tandem quæcunque vestram sententiam potissimum juvare posse videbantur, nihil penitus momenti ad eam rem habere, me satis demonstrasse confido: & porro planum fecisse, meridiano sole non cæcutire eum, qui, Jesum Christum non ideo servatorem nostrum esse agnoscit, quod justitiæ divinæ, per quam peccatores damnari mereremur, morte sua pro nobis plene satisfecerit: sed potius misere hallucinari eos, qui, licet sui erroris admoniti, id tamen adhuc verissimum esse contendunt.

De ipso Satisfactionis verbo me nihil sollicitum esse, animadvertere potuisti. Res enim non verba quæro. Id nihilominus tamen affirmare non dubitabo, non carere falsitatis suspicione eas in religione nostra opiniones, quæcumque tandem illæ sint, in quibus explicandis, verbis, & loquendi formulis uti necesse sit sacris scriptoribus prorsus incognitis: nec injuria eas à quovis rejici, donec perspicue demonstratum fuerit, earum sententiam in divinis litteris expresse contineri. Nam, quod attinet ad opinionem, de qua disputamus, non solum satisfactionis, seu satisfaciendi verbum, cum de salute nobis per Christum parta agitur, in sanctis scripturis, ut ipse fateris, nusquam apparet; sed nihil ejusmodi, ne semel quidem, expresse in eis scriptum reperitur. Quale esset, quod Christus morte sua nobis Deum reconciliasset: vel, quod pœnas universas nostris iniquitatibus debitas, moriendo, divinæ justitiæ persolvisset: vel, quod nos è manibus justitiæ divinæ, sanguinem suum redemptionis nostræ pretium illi dans, liberasset: vel, quod scelera nostra obedientia sua compensasset: vel, quod, ut remissionem peccatorum nobis Deus largiretur, digne commeritus fuisset: vel denique saltem, quod aliqua ratione Dei iram nobis placasset. An non, quemadmodum libri vestri, cum etiam ea de re disputatio nulla est, ejusmodi sententiis undique scatent: sic etiam Sacræ Scripturæ, si salus nostra,

ut vos opinamini, ex eo penderet, quod Christus justitiæ divinæ pro peccatis nostris satisfecisset, illis refertæ, aut saltem respersæ essent? An putatis, divinos homines, qui, Spiritu Sancto impellente, salutis nostræ rationem litteris mandarunt, minore vel charitate, vel diligentia in ea nobis patefacienda, quam vos, præditos fuisse? An non reipsa experti estis, quid sit extra Dei verbum novas in rebus ad salutem nostram pertinentibus explicandis loquendi formulas usurpare? An non omnes pontificiorum errores, quos nunc merito detestamini, hanc notam qua seipsos prodant, habere ipsi agnovistis, quod ea affirmant, de quibus in Divinis Litteris nihil diserte scriptum extat? Verum, ut sententiæ vestræ absurditas, & quos plures continet, execrabiles errores, melius adhuc cognosci possint, quando ad ea, quæ ipsam suadere posse aliquo modo videbantur, abunde responsum est; operæ pretium fuerit ea subjicere, quæ ad ipsam detestandam ac penitus rejiciendam, & me compulerunt, & unum quemque divinæ gloriæ, & veritatis potius, quam mundanæ existimationis, ac receptarum opinionum cupidum sectatorem & defensorem inducere debere, plane mihi persuadeo. Sed prius paucula quædam, quæ proxime consequuntur verba tua hic adscribere libet, quæ mihi, scilicet, hujusce rei argumentum suppeditabunt.

DISPUTATIONIS DE JESU CHRISTO Servatore.

PARS TERTIA.

In qua rationes, & testimonia explicantur, quibus evincitur, falsam esse sententiam istam, quod Christus morte sua Deo, sive ejus justitiæ pro peccatis nostris satisfecerit, & reliquum argumentum quoddam ad eam confirmandam ab Adversario allatum abunde refellitur.

Ais igitur:

Cum autem diceres non opus fuisse, ut Christi morte Deo pro peccatis nostris satisfieret, addebas te idcirco hoc asserere, quia in Deo satis esset misericordiæ ad nos absque ulla satisfactione salvandos.

Responsio.

EGo vero & id ea de caussa tunc asserui, & nunc idem eadem prorsus ratione assero. Neque in Deum meum adeo injurius unquam ero, ut mihi peccata mea, nulla vera pro ipsis satisfactione accepta, condonare eum aut noluisse, aut jure non potuisse, vel per somnium quidem, cogitare ausim: ne dum, ut vos facitis, constanter affirmare. Sed, ut assertionis meæ veritas magis elucescat, probandum primo erit, potuisse Deum jure nobis peccata nostra ignoscere, nulla vera pro ipsis satisfactione ab ulla persona, ullo ve modo accepta. Deinde, id facere eum voluisse, demonstrabitur. Quo facto, planum postremo faciam, non potuisse Christum vel sua morte, vel alia ratione divinæ justitiæ pro peccatis nostris satisfacere. Et ita, quæ duo mea sententia continet, & tu, à veritate alienissima esse, te ostendisse credebas, Christum pro peccatis nostris divinæ justitiæ non satisfecisse, &, ut satisfieret, opus non fuisse, ea verissima esse, Deo bene favente, constabit.

CAPUT I.

Deum jure potuisse nobis condonare peccata nostra, nulla pro ipsis vera satisfactione accepta.

DEum nobis ignoscere jure potuisse, nulla pro peccatis nostris vera satisfactione accepta, ex eo constare potest, quod delicta nostra eatenus nos Deo obnoxios reddunt, utque pro ipsis ei satisfiat, requirere videri possunt quatenus offensæ sunt majestatis ipsius; ita ut peccatis, vera pro ipsis satisfactione non accepta, Deum ignoscere, nihil aliud sit, quam eum de jure suo remittere. Unicuique autem de jure suo, quantum velit, remittere licet. Deus igitur, vera pro ipsis satisfactione non accepta, peccata nobis condonare jure potuit. Quocirca Deus, in hominibus vel puniendis, vel absolvendis, non tanquam judex aliquis statuendus est, qui de alieno jure agat, cuique non liceat à Legum præscripto recedere; sed tanquam dominus & princeps, cujus sola voluntas, cum de ipsius jure tantum agatur, omnium rerum Lex est, & perfectissima norma. Quod si quilibet homo jure potest injurias sibi illatas libere condonare, & quamvis maxime possit, eas tamen minime ulcisci; non solum id facere jure potest, sed etiam ob eam ipsam caussam laudibus ad cœlum tollitur: An eo jure & potestate Deum privare audebimus, nosque infandi sacrilegii reos constituere non exhorrescemus? Quis est, qui nesciat, delicta nostra, debita sive æs alienum, quod cum Deo contraximus, in Divinis Litteris appellari, & propterea Deum, tanquam creditorem nostrum, nos autem, tanquam ejus debitores, peccatorum nostrorum respectu, constitui? Atqui, nullus est creditor, qui debitori suo vel debiti partem, vel universum debitum, nulla satisfactione accepta, condonare summo jure non possit. Quæ est igitur inscitia, ne dicam amentia, existimare, Deum nisi illi plene satisfiat, delictorum nostrorum debita nobis remittere jure non posse?

At dices, opus est, ut Deus justitiæ suæ satisfieri curet, cui ipse, nisi semetipsum quodammodo abneget, renunciare non potest. Jam in principio hujus responsionis

nis meæ satis ostendi, justitiam istam; cui vos satisfaciendum omnino esse contenditis, in Deo non residere, sed effectum esse voluntatis ipsius. Cum enim Deus peccatores punit, ut digno aliquo nomine hoc ejus opus appellemus justitia tunc eum uti dicimus; quemadmodum, cum alicui nocenti parcit, eum misericordia usum fuisse, dicit Scriptura. Quare non opus est, ut isti justitiæ Deus vel satisfieri curet, vel renunciet. Quod autem justitia ista in Deo non resideat, præter ea, quæ supra à me disputata sunt, ex eo maxime apparere potest, quod, si ea in Deo resideret, nunquam is, ne minimum quidem delictum, cuiquam condonaret. Nihil enim unquam facit aut facere potest Deus, quod qualitatibus, quæ in ipso resident, adversetur. Exempli caussà, cum in Deo sapientia, & æquitas resideat, nihil unquam insipienter, nihil inique facit, aut facere potest. Ista justitia, quæ, ut supra visum fuit, in Sacris Litteris non justitia, sed severitas, aut vindicta, aut aliis ejusmodi nominibus nuncupatur, ista, inquam, quatenus misericordiæ opponitur, nihil aliud est, quam punire delicta. Sed punire delicta, & delicta condonare, invicem prorsus adversantur. Ergo, si ea justitia in Deo residet, hoc est, si in Deo aliqua proprietas est, quæ omnino quæcunque hominum delicta, sive resipiscentium, sive non resipiscentium, exacte puniri velit (talis est enim ea justitia, de qua agimus, quam vos in Deo residere commenti estis) nunquam is cuiquam vel parcit, vel parcere potest. Nam quod magistri vestri excogitarunt, puniri per hanc justitiam delictum posse, etiamsi delinquens ipse non puniatur, id, ut infra apparebit, & ab hac, & ab omni justitia alienissimum est. Cæterum, si dixeris, eadem ratione probari posse, misericordiam in Deo non residere; Nam si ea in Deo resideret, is nemini unquam pœnam irrogaret, cum misericordia nihil aliud sit, quam delinquentibus ignoscere: Respondebo, ut supra quoque leviter attigi, verissimum esse, misericordiam, quatenus isti justitiæ, hoc est severitati & vindictæ opponitur, in Deo non residere, sed effectum esse voluntatis ejus. Cum igitur Sacræ Litteræ testantur, Deum misericordem esse, nihil aliud sibi volunt, quam Deum sæpissime, & facillime peccata condonare; si tamen de misericordia hac loquuntur. Nam alia est misericordia divina, cujus in Sacris Litteris secundum veterem translationem sæpe fit mentio, quæ bonitas potius appellari debet, & latiorem habet significationem. Omnem enim Dei beneficentiam complectitur: sive in peccatis condonandis, sive in alio quovis beneficio hominibus dando ab ipso exerceatur. Patet præterea, nec justitiam, nec misericordiam, de quibus loquimur, in Deo residere, ex eo, quod legimus, Deum tardum esse ad iram, & multum miseratione, Exod. 34. 6. Num. 14. ỳs. 18. Quod manifeste indicat, hæc duo, effecta esse voluntatis ejus, quorum unum ab altero magnitudine superetur, & simul stare nequeant, & terminata sint; cum ea, quæ vere in Deo resident, nullum terminum habeant, & simul omnia stare possint, & inter se, magnitudinis respectu, sint prorsus æqualia. Hinc manifestum fit, quam graviter errent illi, qui Dei tum justitiam, tum misericordiam infinitam esse affirmant. Quod enim ad justitiam attinet, vocabuli specie decepti non vident, se nihil aliud dicere, quam Dei severitatem atque iram infinitam esse, contra apertissima Sanctarum Litterarum testimonia; quæ, ut modo diximus, Deum tardum ad iram esse prædicant. Ea justitia divina, quæ nullum terminum habet, non hæc est, de qua loquimur, sed ea, quæ sola, ut supra visum fuit, hoc præclaro Justitiæ nomine apud sacros Scriptores insignitur, & alio nomine Rectitudo & æquitas nuncupari potest. Hæc vere in Deo residet, & in omnibus ejus operibus valde conspicua est; atque hujus solius vi, ut postea videbimus, etiam si nullam aliam probationem haberemus, humanum istud commentum satisfactionis Jesu Christi penitus detegeretur atque evanesceret. Quod autem attinet ad misericordiam, hoc est peccatorum condonationem, quomodo eam infinitam esse affirmare audent, cum ex supra dictis locis, & ex universa Scriptura constet, Deum ea non semper uti, sed non raro vindictam & severitatem exercere? Verum propterea ita fœde sunt lapsi, quod eos diversos tantum divinæ voluntatis effectus, non autem proprietates aliquas, esse non animadverterunt, & utramque in Deo residere, persuasum habuerunt. Sed quanam ratione id sibi persuadere potuerunt, cum, ut diximus, altera alteram tollat? At hoc negant ipsi, & in salute nobis per Christum parta utramque perfecte Deum exercuisse, contendunt. Illud quam non modo falsum, sed etiam ridiculum sit, ex iis, quæ postea dicentur, clarius apparebit. Interim dicant, obsecro, cum Deus sontes punit, præsertim vero, cum eis ne tempus quidem, ut pœnitentiam agere possint, concedit, cujus rei in Vetere Testamento permulta exempla extant, quanam misericordia erga illos utitur? Quod si Deus multa facit, in quibus ne vestigium quidem istius misericordiæ apparet, quamvis & misericors, & miserator in Sanctis Litteris passim appelletur; An non multa eum facere dicendum est, in quibus nullo pacto istam justitiam exerceat, ad quam tardus admodum esse ubique prædicatur? Concludendum igitur est, nullam in Deo justitiam esse, quæ omnino (ut vestra opinio fert) peccatum puniri debere dictet, & cui ipse renunciare non possit; sicut nulla in eo est misericordia, quæ peccatoribus ignoscendum esse omnino statuat, & cui voluntas divina obsequi quodammodo debeat. Quæ cum ita se habeant, satis constare potest, nihil esse, propter quod Deus libere, cui velit, nulla satisfactione accepta, peccata jure condonare non possit, non minus, quam eum, qui deliquit, pro suo arbitratu punire. Vidit hanc veritatem Wolf. Musculus, & eam in suis locis communibus ita explicuit, ut integrum locum huc transferre non solum propter doctissimi viri apud vos non levem auctoritatem, sed etiam, quia melius illius, quam meis ipsius verbis tota res patefiet, mihi grave non fuerit. Sic igitur scribit: Loc. comm. de justific. cap. 3. *Si Deus tantum justus est Judex, & non simul misericors, vel si sic justus est, ut sine detrimento justitiæ suæ misericors esse nequeat, si sic inquam judiciariæ justitiæ obstrictus est, ut non liceat ipsi, quorum vult misereri, & à peccatis absolvere reos, quod tamen permultos sibi principes & magistratus libere permittere videmus, consequitur inania esse, quæcunque in Sacris Scripturis de gratia & misericordia Dei leguntur, nec tantum illi potestatis esse in ipsius creaturas, quantum est homini in suos subditos, imo minus, quam est figulo in suum lutum. Quare quid potest magis impium cogitari? Si vero sic justus est Deus, ut simul sit & misericors, sicque punit sontes, ut simul quorum vult libere ac licite misereatur, peccatoresque à peccatis absolvat, nec queat ob ejusmodi misericordiam gloria & encomio justitiæ privari; Quid aliud consequitur, quam duplicem illi esse thronum, judicii unum, gratiæ alterum. Et ad thronum judicii pertinere, quando justificat justum, & condemnat impium. Ad alterum vero, qui gratiæ est, referendum esse, quando impium non condemnat, quod juste facere poterat, sed misericorditer à reatu peccatorum absolvit, & justificat?* Hactenus Musculus, qui licet alioqui nobiscum sentiat, tamen veritatis vi, quæ aliqua ex parte omnibus non prorsus aut stupiditate, aut improbitate excæcatis semper affulget, victus atque compulsus, & hæc & alia non pauca, dum justificationis & remissionis peccatorum argumentum tractat, præclare scripta reliquit, quæ vestram istam satisfactionem non mediocriter labefactant. Mirum autem videri potest, Vos, cum de hominis justificatione agitur, istius divinæ justitiæ, quæ justitia in Sacris Litteris non appellatur, nec Dei qualitas est, seu proprietas, nec in ipso ullo pacto residere potest, tantam rationem haberi velle; cum autem divinæ providentiæ & prædestinationis argumentum tractatis, illius, quæ verissime divina justitia est, & in Deo perpetuo residet, atque inter admirabiles ejus proprietates numerari debet, rectitudinis, inquam, & æquitatis, non re tantum,

quod semper facitis, sed interdum etiam verbis ipsis, aut nullam aut perexiguam rationem habere: & tandem ad inperscrutabile Dei consilium confugere; tanquam si de sententia vestra alioqui manifestissime constaret, & ii, qui adversus vos disputant, veritati divinæ humanis rationibus reluctari aperte conarentur, vel etiam ad Sacrarum Litterarum testimonia, quæ in medium affertis, nihil aliud responderent, nisi ea divinæ justitiæ adversari. Ita fit, ut utrobique, contraria licet ratione, humani generis hosti illi inexorabili atque indefesso arma validissima ad omnem pietatem, pietatis nescio cujus prætextu, penitus exterminandam imprudentes subministretis. Sed hæc uberius, Deo volente, alio tempore, alia fortasse occasione oblata. Nunc ad rem ipsam.

Quæ à me hucusque dicta sunt, satis planum facere possunt, quam frivola sit ea ratio, quam te, mecum hac de re disputantem, attulisse memini, ut probares, necesse esse, si Deus justus futurus sit, ut delinquentium peccata exacte puniat; quia scilicet justitia omnino requirat, ut suum cuique tribuatur, delinquentibus autem punitio debeatur. Falsum est enim delinquentibus punitionem deberi eo sensu, in quem locutio ista hoc loco accipienda est. Delinquentes optimo quidem jure puniuntur. Verum ea punitio non ipsis, sed Reip. debetur. Cum igitur judex nocentem absolvit, non ideo (quod ad hanc sui cuique tributionem attinet) injuste agit, quia illi, quod ejus est, non tribuat, sed quia Reip. suum non tribuit, cujus interest sontes puniri, & eam ob caussam, ut puniantur lege cavit; atque ea ratione jus illud punitionis eorum sibi acquisivit; quo à nemine sine injuria privari potest. At vero, si ipsa Resp. ei juri renunciare velit, & eo seipsam privare, cum sibi ipsi nemo injuriam facere possit, nulli injuriam facit. Et idcirco, quod ad hoc attinet, ut suum cuique tribuatur, nisi alius quispiam præterea lædatur, nihil injustum committit. Quare nec Deus injustum aliquid facere censendus est, si sibi ipsi, dum delinquentibus, id est, contra suam legem committentibus parcit, quod suum est, non tribuit. Nemini enim præterea quicquam adimit. Hoc namque sibi vult sententia illa, Suum cuique tribuendum esse: Nempe, nulli non dandum, quod ad ipsum pertinet, & ad ejus commodum, atque utilitatem spectat. Neque ea sententia mala, aut pœnas complectitur, quæ jure alicui debeantur: nisi quatenus ad alterius commodum, aut utilitatem spectent, & illius jure sint. Atque hinc est, quod satius est nocentem absolvere, quam innocentem condemnare. In innocentis enim condemnatione non solum Respub. læditur, cujus non minus interest, innocentes absolvi, quam nocentes puniri, sed præterea etiam ipse innocens, qui, nisi absolvatur, jure suo privatur, & gravi injuria afficitur. At in nocentis absolutione sola Resp. læditur, nec ipse nocens jure suo aliquo privatur, aut ulla injuria afficitur. Alioqui si sententiam illam aliter interprotaremur, nec debita remitti, nec injuriæ condonari jure possent. Quæ tamen qui faciunt, tantum abest, ut injustitiæ accusentur, ut potius eo nomine æquitatis & justitiæ laudem consequantur; quamvis leges extent, quibus & debitor, quod debet, solvere cogitur, &, qui injuriam fecit, ad eam pensandam adigitur. Cum tamen contra leges committere, sive ab ipsarum præscripto discedere, alioquin injustum plane sit. Ex quo apparet, non posse ulla ratione Deum in hominum delictis, nulla satisfactione accepta, condonandis injustum videri, etiamsi concederetur, in ipso justitiam quandam esse, tanquam legem aliquam, quæ statuat, delinquentes, id est, adversus ipsius voluntatem aliquid perpetrantes, puniendos esse. Ejusmodi enim legi, cum universa ipsius Dei jus, nec ullius præterea respiciat, is parere non necesse haberet; nisi Deo minus, quam hominibus, concedere velimus. Itaque, quemadmodum homines, quatenus de jure suo decedunt, quamvis lex ab illis faciat, contra legem committere non dicuntur; sic Deus, quatenus de jure suo dimittit, etiamsi lex extaret, quæ ab ipso faceret, non tamen contra legem committere dici posset. Quod si Deus, cum peccata, nulla prorsus satisfactione accepta, condonat, nec contra legem committere, nec alicui injuriam facere potest: ipsa luce clarius est, eum in ejusmodi condonatione nihil, quod injustum sit, facere censendum esse. Possunt fortasse principes, & respublicæ, non judices tantum, in nocentis absolutione aliquid injustum committere, quia, dum de jure suo decedunt, vel privatum aliquem simul lædant, cujus intersit, istum nocentem puniri, vel legem infringant, quæ non ipsorum jus tantum respiciat, sed etiam ipsius Dei: qui idcirco eos gladio armavit, ut ministri ejus sint ad ultionem maleficorum. Hæc autem in Deo liberalissime peccata condonante omnino non sunt, nam de ipsius jure tantum agitur, ut jam abunde explicatum est. Potuit igitur Deus peccata nobis jure ignoscere, nulla à quoquam pro ipsis satisfactione accepta. Immo id adeo jure facere potuit, ut quodammodo debuerit, id est, aliter facere non potuerit; non modo quia æquum & rectum esse videtur, ut resipiscentibus delicta liberaliter condonentur (neque enim, ut supra dictum est, nobis non resipiscentibus peccata ignovit Deus) à rectitudine autem & æquitate nullum Dei opus recedere potest; verum etiam, idque multo magis, quia Deus, ut mox videbimus, resipiscentibus liberaliter veniam dare, ab ipso fere mundi exordio, & instituit, & tacita quadam lege sancivit; adversus quam legem, cum jam per eam alteri jus quæsitum esset, injustum fuisset, ut ipse Deus deinde aliquid commisisset. Et certe, quamvis revera nulla sit rectitudo sive æquitas, quæ resipiscentibus veniam dari omnino postulet, & ob eam rem, ut supra dictum fuit, sola Dei voluntas condonationis delictorum quam ab ipso consequimur caussa sit; Tamen posteaquam decretum est à Deo, ut resipiscentibus venia detur, justum est, ut tanta ipsius benignitate ii, qui vere resipiscunt, non defraudentur. Itaque singularis & inaudita Dei liberalitas, quam nobiscum per Christum exercuit, non in eo præcipue conspicitur, quod nobis resipiscentibus peccata condonare voluerit; idem enim & antea decreverat, & sæpissime præstiterat; sed in eo potissimum apparet, quod, ingentibus propositis præmiis, nos in peccatis penitus demersos ad pœnitentiam revocare summa ope, ut ita dicam, nisus fuerit; quemadmodum per ea, quæ supra dicta sunt, patere potest, & per ea, quæ infra fortasse dicentur, clarius patebit. Cumque jam satis probatum videatur, potuisse Deum jure, nulla vera pro peccatis nostris satisfactione accepta, ea nobis condonare; quod id facere voluerit, jam demonstrare aggrediamur.

CAPUT II.

Deum voluisse nobis peccata nostra condonare, nulla pro ipsis vera satisfactione accepta.

UT, quod probandum sumpsimus, apertius constare possit, operæ pretium fuerit ostendere, etiam ante salutem nobis per Christum partam, de qua nostra instituta est disputatio, nulla accepta vera satisfactione, Deum delinquentibus peccata liberalissime condonare consuevisse. Dixi autem, Vera satisfactione, propterea quod dubium non est, quin Deus in iis, quibus peccata condonavit, semper aliquid requisierit, quod fortasse satisfactionis loco fuisse dici potest; præsertim, cum certum sit, ea ratione divinæ voluntati ab eo, cui peccata condonata fuere, ea in parte plene fuisse satisfactum. Et antequam hujus antiquissimæ liberalitatis divinæ testimonia proferam, quid in iis, in quos eam exercuit, requisierit Deus, breviter exponendum censeo. Vitæ puritatem & innocentiam in iis semper requisivit Deus, quibus peccata ignoscere voluit. Hanc vero vel jam præsentem, dum errata committuntur, vel ipsa subsequentem. Totam rem dicam apertius. Duplex est genus delinquentium: Unum eorum, qui, ut supra visum est, interdum quidem labuntur,

atque

atque delinquunt, nulli tamen delicto sive peccato sunt mancipati; sed vitam universam ad divinam sibi præscriptam normam dirigunt, atque componunt: Alterum eorum, qui vel multis, vel uni tantum vitio sunt dediti; adeo ut, ad Dei voluntatem se conformare, dici non possint. Illis pro benignitate sua non imputat Deus errata illa, in quæ nonnunquam prolabuntur; quia jam pure & innocenter vivunt. His vero non imputat delicta, quibus sunt obnoxii, si resipiscant; quia deinceps pure & innocenter vivunt. Sic in utrisque vitæ puritas & innocentia quædam caussa est, ut Deus illis clementer ac benigne peccata condonet. Hac autem ea fides continetur, sine qua fieri non potest, ut quis Deo placeat; de qua auctor epistolæ ad Hebræos capite 11. ℣. 6. Quomodo enim vitam suam ad Dei normam perpetuo diriget ille, qui vel Deum esse non credat, vel eorum, qui ipsum quærunt, benignum remuneratorem eum esse, non sibi persuadeat? Hæc est illa obedientia, quæ nos Deo gratos efficit; cujus spiritus in quocunque fuerit, eum, pro admirabili Dei benignitate, coram ipso justum & inculpatum reddit. Nam quid aliud est pure & innocenter vivere, quam Dei voluntati obedire, ejusque dicto audientem esse.

Sed jam hujus divinæ bonitatis, etiam citra Christum, exempla ac testimonia proferamus. Abel ab ipso Christo justus fuisse dicitur, Matth. 23. 35. & alibi, quod justus esset, testatum fuisse traditur, Heb. 11. 4. Atqui nemo justus esse potest, cui delicta à Deo non condonentur. Quare, aut Abelem nihil unquam deliquisse dicendum est, quod nemo affirmare audebit, aut illi à Deo, quidquid deliquerat, condonatum fuisse. Cur vero illi delicta condonata fuisse dicemus? Num propterea quia Jesus Christus pro ipsis divinæ justitiæ olim satisfacturus erat, & hoc ipse Abel credebat? Nihil minus. Explicans enim auctor ille ad Heb. eam fidem, propter quam & ipse Abel justus habitus à Deo fuerat, & Enochus Deo placuerat: eam iis, quæ jam diximus, contineri dicit; nempe, ut Deus esse credatur, & præmia rependere iis, qui ipsius sunt studiosi. Credidit igitur Abel, non modo Deum esse, sed eos etiam, qui ipsi obedirent, large remunerari. Atque hinc factum est, ut ad ejus voluntatem vitam suam componeret, adeo ut, quemadmodum testatur Johannes, ejus opera justa essent, 1 Joh. 3. 12. Itaque divina benignitate, cum is pure & innocenter viveret, quicquid deliquit, ei liberalissime condonatum fuit; & justus atque inculpatus coram ipso Deo est habitus. Demonstratur hoc apertissime per ea, quæ ad Cainum Deus locutus fuisse in Sacra Historia perhibetur. Cui ægre admodum ferenti, quod ipse Deus ad Abelem, & ad oblationem ejus respexisset, ad se vero & ad oblationem suam non respexisset: inquit Deus, *Ut quid succensa est ira tibi? & ut quid concidit vultus tuus? Nonne, si bene feceris, erit acceptatio?* (seu *remissio*, sive etiam *elatio*) Gen. 4. 7. Ex quibus verbis, quanquam varie ab interpretibus explicatis, manifeste apparet, non alia potissimum ratione Abelem Deo carum fuisse, nisi quia ejus opera erant justa, Cainum vero minime, quia ejus opera, ut idem Johannes ait, mala erant: Et simul de ea divina liberalitate, de qua agimus, liquido constat; cum Deus Caino benefacienti, ac resipiscenti veniam delictorum sponte offerat, atque promittat: nullius prorsus veræ satisfactionis, quam pro ipsis accepturus esset, vel mentione facta, vel ratione habita, sed tantummodo æquitatis cujusdam, quæ divinam naturam summopere deceat; ut scilicet Deus iis, qui vel mature, vel serius, pure & innocenter vivunt, omnium delictorum veniam largiatur, eosque caros habeat. Quocirca per interrogationem ea sententia exprimitur: *Nonne, si bene feceris, &c.* quasi hoc natura ipsa omnes doceat, videlicet, Deum liberaliter peccata resipiscentibus condonare. Ut nihil fere magis impium excogitari possit, quam sentire, à Deo peccata non remitti, nisi pro ipsis illi plene satisfiat. Ex hac sola Caini, & Abelis historia, iis adjunctis, quæ à Christo, & ejus discipulis de utroque dicta sunt, perspicuum est, ea vera esse, quæ paullo ante diximus: nempe, Deum prorsus gratuito peccata semper remisisse. In iis autem, quibus delicta aut ignoscat aut ignoturus sit, vitæ puritatem & innocentiam requirere, vel jam præsentem, ut in Abele, vel ipsa delicta subsequentem, ut in Caino. Quod autem de Abele dictum est, eum justum fuisse, idem de innumerabilibus aliis scriptum extat. Ex quo aperte colligitur, eos, qui pure & innocenter vivunt, divina benignitate delictorum gratuitam veniam consequi. Neque enim, ut modo dicebamus, aliter justi appellari potuissent. Nam justum in Sacris Litteris eum intelligi, qui pure & innocenter vixerit, quemadmodum injustum, qui impure & flagitiose, non autem, qui pro suis peccatis Deo à Christo aut aliquando satisfactum iri, aut jam satisfactum fuisse crediderit, neque ex eo, quod quis ita credat, vitæ innocentiam & puritatem proficisci; partim per se manifestum est, partim, ut spero, antequam huic responsioni finem imponam, evidentissime demonstrabitur. Nunc alia testimonia hujus beneficentiæ commemoremus.

Scriptum est à Petro, quod tempore Noë, cum ab ipso arca extrueretur, Dei patientia exspectabat, 1 Pet. 3. ℣. 20. Cur autem Deus exspectare soleat, id est, punitionem impiis decretam differre, docet idem Petrus cum ait: *Non tardat Dominus promissum, ut quidam tarditatem existimant; sed patienter agit erga nos, nolens aliquos perire, sed omnes ad pœnitentiam reverti*, 2 Pet. 3. 9. Exspectabat igitur Deus, & patienter hominum scelera, centum & viginti illis annis, quibus arca extructa fuit, ideo tulit, ut mundus resipisceret, atque ea ratione non periret. Quamvis enim jam sententia ejus perdendi lata esset: revocare tamen atque rescindere solet Deus, propter supervenientem pœnitentiam, & vitæ correctionem, sententias jam à se latas de puniendis & perdendis delinquentibus; ut mox latius differemus. Ergo, si mundus resipuisset, ei Deus diluvium non immisisset; sed hominum delictis gratuito pro liberalitate sua eximia pepercisset.

Porro autem non satis habuit Deus hac ratione, qua diximus, clementissimum se ab ipso ferme orbe condito delinquentibus præbere; sed sub ipsa Lege voluit etiam tantæ suæ beneficentiæ populum diserte admoneri. Nam, tametsi in ipsa Lege ferenda, in ipsoque Fœdere sanciendo, non nisi quibusdam levioribus delictis, ut supra visum est, expiatoria sacrificia constituisset, cætera vero graviora severe puniri, & vindicari præcepisset; tamen, præter eas sententias, quas sæpius luculentissime populo inculcari voluit, se videlicet tardum ad iram esse, & multum misericordiâ, tandem, ut Moses populum, postquam illi, nisi à simulacrorum cultu se impollutum conservasset, dispersionem inter populos, & multa alia mala minatus fuerat, ad hunc modum alloqueretur, effecit: *Cum fuerit tibi angustia, invenerintque te omnia ista in novissimis diebus; si reversus fueris ad Jehovam Deum tuum, & parueris voci ejus, quia Deus misericors est Jehova Deus tuus, non derelinquet te; nec disperdet te, nec obliviscetur pacti patrum tuorum, de quo juravit illis*, Deut. 4. 30. Et rursus cap. 30. in ipso initio: *Erit autem, cum evenerint tibi omnia verba hæc, benedictio, & maledictio, quas proposui tibi, & reduxeris ad cor tuum in cunctis gentibus, ad quas expulerit te Jehova Deus tuus, & conversus fueris ad Jehovam Deum tuum, obedierisque voci ejus per omnia, ut ego præcipio tibi hodie, tu & filii tui toto corde tuo, & tota anima tua; tum reducet Jehova Deus tuus captivitatem tuam, & miserebitur tui, & conversus congregabit te de cunctis populis, ad quos disperserit te Jehova Deus tuus, &c.* Promittit igitur Moses populo, si, postquam Deus eum, propter ipsorum delicta inter gentes dispersisset, & captivum duci voluisset, pœnitentiam suorum delictorum egisset, & conversus ad ipsum Deum fuisset, futurum, ut Deus ipsorum misereretur, & à captivitate eos liberaret, & sic eis delicta condonaret. Hoc autem, & id, quod superioribus illis sententiis continebatur, cumulatissime

præstitit

præstitit Deus; ut universa Sacra Historia docet, in qua animadvertere licet, quod neque illico, cum populus peccasset, eum Deus puniebat, neque tam graviter, ut is meritus fuerat; & quandocunque populus ad frugem redibat, vel suorum delictorum intestino dolore tangebatur, Deus ab ipsis puniendis cessabat, & errata, quantumvis gravia, illis condonabat. Atque hujus rei, præter historiam ipsam, multa alia apertissima testimonia habemus; præcipue vero eam ad Deum Levitarum orationem, quæ est 9. cap. Nehem. In qua & copiosissime & dilucidissime utrumque commemoratur; præsertim vero, quod attinet ad sententias illas de divina misericordia, in illis verbis: *Ipsi vero, & patres nostri superbe egerunt, & induraverunt cervicem suam; nec audierunt præcepta tua. Immo renuerunt audire; neque recordati sunt mirabilium tuorum, quæ feceras cum eis. Induraveruntque cervicem suam; ac conversi sunt, ut reverterentur ad servitutem suam, cum rebellione sua. Tu tamen Deus veniarum, clemens & misericors, longanimis & multæ misericordiæ non dereliquisti eos, &c.* Quod vero pertinet ad id etiam, quod Moses promiserat, in illis verbis: *Irritaverunt itaque, & rebellaverunt contra te; ac projecerunt legem tuam post corpus suum. Prophetas quoque tuos occiderunt, qui testificabantur contra eos, ut converterent eos ad te; & fecerunt convitia magna. Itaque tradidisti eos in manum hostium suorum, & affixerunt eos, ac in tempore afflictionis clamaverunt ad te; & tu de cœlo audisti; atque, secundum miserationes tuas multas, dedisti eis salvatores, qui servaverunt eos de manu hostium suorum. Cum vero esset illis quies, reversi sunt ad faciendum malum contra te. Idcirco dereliquisti eos in manu inimicorum suorum, qui dominati sunt eis. Conversi autem rursum clamaverunt ad te, & tu de cœlo exaudisti; atque eruisti eos, secundum miserationes tuas multis temporibus.* Quid potuit apertius dici, ut sciremus, Dei voluntatem esse, ut peccata pœnitentibus condonentur, & id revera ab ipso præstari? *Beatus,* inquit David, *cui dimissa est prævaricatio, cui tectum est peccatum. Beatus homo, cui non imputat Jehova iniquitatem, nec est in spiritu ejus dolus,* Psal. 32. Illis ergo Deus peccata condonat, & iniquitates non imputat, quorum in spiritu non est dolus; id est, ut plerique interpretantur, qui sincero corde ad Deum convertuntur. Propterea paulo inferius subjungit: *Peccatum [igitur] meum notum feci tibi; & iniquitatem meam non operui. Dixi, Confitebor adversum me prævaricationes meas Jehovæ, & tu dimisisti iniquitatem peccati mei.* Omitto ea, quæ plenissime & apertissime hac de re scripta sunt apud Ezechielem cap. 18, & 33. quippe quæ pervulgatissima sint. Ea tamen ut paulo diligentius relegas, tibi amanter consulo; & illud præsertim, quod ℣. 19. cap. 33. legitur, accurate perpendas: *cum aversus fuerit impius ab impietate sua, & fecerit judicium, & justitiam, propter ipsa vivet.* Adeo autem verum est, Deum pœnitentibus peccata non imputare, ut, quemadmodum antea attigimus, etiamsi jam sententiam tulerit contra delinquentes, & eos perdere constituerit, si tamen illi suorum scelerum pœnitentiam agant, ipsum quoque jam latæ sententiæ pœniteat; ita ut eam revocet ac rescindat, & eos iterum in gratiam recipiat. Cujus rei præter tritissima illa regis Ezechiæ, & Ninivitarum exempla, & alia, quæ afferri possent, illustre admodum testimonium habemus in rege Achabo. Constituerat Deus, ipso Achabo vivente, tum ipsum, tum ejus domum universam propter ipsius scelera, potissimum autem propter idololatriam, funditus delere. Et ob eam caussam Eliæ præceperat, ut ungeret Jehu in regem Israëlis; cujus opera ad id perficiendum uti volebat, 1 Reg. 19. 16. Postea vero quam sceleribus suis illud addidit, ut Nabothi vineam, quam concupierat, post ipsius Nabothi cædem, fraude & jussu Jezabelis uxoris suæ, crudelissime perpetratam, possidendam invaderet, id, quod jam antea decreverat Deus, illi etiam per Eliam denunciat his verbis: *Ecce ego adduco super te malum, & auferam post te; & succidam de Achab mingentem ad parietem, & clausum, & derelictum in Israële. Dabo quoque domum tuam, sicut domum Jeroboam filii Nabat, & sicut domum Baësa filii Achiæ propter irritationem, qua irritasti, & quod peccare fecisti Israëlem,* 1 Reg. 21. 21 & 22. Hæc audiens Achabus, ut scriptum est ibidem ℣. 27, scidit vestimenta sua, &, sacco indutus, jejunavit: & alia signa pœnitentiæ, seu potius formidationis iræ divinæ, dedit, & se coram Deo dejecit. Quo viso, Deus ita Eliam alloquitur: *Vidisti ne, quod humiliaverit se Achab à facie mea? Propterea quod humiliavit se à facie mea, non inducam malum in diebus ejus. In diebus filii ejus inducam malum super domum ejus.* Hinc factum est, ut non Elias, quemadmodum antea jussum à Deo fuerat, vivente Achabo, sed Elisæus, post Achabi mortem, Jehu in regem Israëlis inungi curaverit; ut habes 2 Reg. in initio 9. cap. cui Jehu, per ipsum id fieri debere, denunciatur, quod Elias Achabo, Dei jussu, comminatus fuerat, & sine dubio, ipso Achabo vivente, nisi se coram Deo dejecisset, perfectum fuisset. Num putas, Achabus idololatra, & impurus homo pro suis sceleribus divinæ justitiæ à Christo satisfactum iri credidit, aut quovis alio modo istius satisfactionis particeps fuit, atque ea ratione pœnam illam jam sibi jure decretam effugit? Adde huc exemplum Roboami & Israëlitarum se Deo summittentium. Ob quam caussam Deus, contra quam paullo ante comminatus per Prophetam Semeiam illis fuerat, eos non perdidit, 2 Paralip. 12. Quod si Deus propter delinquentis non veram pœnitentiam, sed pœnæ formidinem, & coram ipsius majestate externam demissionem, sententiam jam adversus illum latam revocare solet, quid eum facere consuevisse dicendum est, cum is, qui deliquit, ex animo delictorum pœnitentiam agit, adeo ut resipiscat, & in posterum pure & innocenter vivat? Nec vero tantummodo hujus suæ admirabilis benignitatis hæc nobis clarissima specimina sæpius dedit Deus, sed id se perpetuo facturum, per Hieremiam vatem non obscure contestatus est. *Repente,* inquit, *loquar adversus gentem [aliquam] & adversus regnum, ut evellam, & confringam, & perdam. Sin autem convertatur gens ipsa à malo suo, contra quod locutus sum, pœnitebit me mali, quod cogitaveram facere ei,* Hier. 18. Ubi rectissime in magnis Roberti Stephani Bibliis annotatum est, *Id est mutabo sententiam, ne affligam eos, ut constitueram.* Apud Ezechielem vero cap. 33, 14. ita scriptum est: *Cum dixero impio, Moriende morieris, & aversus fuerit à peccato suo, feceritque judicium, & justitiam, &c. vivendo vivet, & non morietur. Omnia peccata ejus, quæ peccavit, non commemorabuntur ei. Judicium, & justitiam fecit; vivendo vivet.* Nam quod non pauci, ne Deus, scilicet, mutabilis esse dicatur, miris modis hæc, & ejusmodi alia divina oracula depravant; in eo certe deploranda est eorum tam crassa inscitia, qui non animadvertant, in ejusmodi sententiæ suæ revocatione ac rescissione, non ipsum Deum, sed hominem mutari, Dei decreto immutabili usque permanente: Quod nimirum est, obstinate in peccatis perseverantibus, nec se coram ipsius majestate demittentibus graves pœnas pro meritis irrogare; pœnitentibus vero & ipsius opem implorantibus benignissime veniam dare. Quod etiamsi à Deo statutum non fuisset, non idcirco tamen is mutabilis dici posset, cum sententiam prædicta ratione revocat. Homo enim, ut diximus, is est, qui mutatur: & divinæ mutandæ sententiæ caussam præbet. Mutabilis autem est is, non qui sententiam mutat, sed qui sine caussa mutat. Qui autem ob caussam mutat, tantum abest, ut mutabilis dici possit, ut non modo prudens, sed etiam in officio suo constans habeatur; & nisi mutaverit, imprudentiæ, & stultæ pervicaciæ crimen incurrat. Atque hæc pauca de innumerabilibus, quæ ante Christum divinæ misericordiæ, qua pœnitentes liberalissime à pœnis ipsorum delictis debitis eximuntur, apertissima exempla & testimonia extant, protulisse sat fuerit.

Nunc an eandem hanc liberalitatem per Christum nobiscum exercere Deus nec ne voluerit, accurate dispiciendum nobis est. Et primum certe, nisi velimus, Deum eo tempore, quod in Divinis Litteris gratiæ, seu

favoris

favoris & benignitatis appellatur, restrictiorem fuisse, quam eo, quod præ illo severitatis, atque iræ appellari potest; concludendum prorsus videtur, in salute nobis divina providentia per Christum parta, nullam veram pro delictis nostris satisfactionem à quoquam accipete Deum voluisse, sed liberalissime ea universa pœnitentibus nobis ac resipiscentibus condonasse. Et quanquam hæc sola ratio satis superque esse potest, ad veritatem hanc unicuique demonstrandam; videamus tamen, numquid præterea alia sunt, quæ ipsam & confirmandi, & omnibus persuadendi vim habeant.

Considerandum igitur deinde est, quid se facturum per Christum Deus promiserit, & quid Novum illud Fœdus, quod nobiscum per ipsum sancire decreverat, contenturum foret. Verba luculentissima, quæ hac de re apud Hieremiam leguntur Hier. 31, supra & vidimus & aliqua ex parte alicubi examinavimus: cum diceremus, ex ipsis constare, in fœdere hoc eam vim fuisse, ut in humanis mentibus divinæ legi parendi & voluntas & vires per ipsum gignerentur, quod satis est ad erratorum veniam plenissimam consequendam. Id quod etiam ex ipsis Dei apud Prophetam verbis, & ex eorum ordine constare potest. Præcedit enim in ipsis legis divinæ in cordibus inscriptio remissionem peccatorum. Atque idem est, ac si dictum fuisset: Postquam Lex divina in hominis corde inscripta foret, consecuturam ea de caussa peccatorum remissionem; quemadmodum superius ostensum est. Ubi etiam dictum à nobis fuit, idem esse hanc divinæ Legis in mentibus nostris inscriptionem, quod est pœnitentia & resipiscentia. Quæ si modo adsit, Deum pro ingenti bonitate sua, nulla vera satisfactione accepta, nobis peccata remittere voluisse in Novo Fœdere, quod nobiscum per Christum percutere dignatus est, constanter affirmo, & nunc potissimum contendo. Id quod verissimum esse vel ex illis divini illius oraculi verbis constare potest: *Quia propitius ero iniquitati eorum; & peccati eorum non recordabor amplius.* Quomodo enim propitius fuisset Deus iniquitatibus nostris, si cum eas nobis, nulla satisfactione interveniente, remittere posset, pro ipsis sibi plenissime satisfieri curasset? aut quomodo peccatorum nostrorum non recordatus fuisset, si ab humana natura in Christo ipsorum omnium tam rigide & exacte pœnas repetiisset? Vel potius quid mirum est, eum iniquitates nostras nobis non imputare, & peccatorum nostrorum non amplius recordari, si jam ei uberrime satisfactum pro sceleribus nostris fuit, & jam eorum ita recordatus est, ut ne minimum quidem impunitum reliquerit? Quænam hæc est ipsius, quam tantopere prædicat, munificentia ac liberalitas, si de jure suo ne tantillum quidem remittere voluit?

At dices, munificentissimum & liberalissimum in eo Deum fuisse, quod, cum nos ipsos plectere jure posset, noluit tamen; sed, nobis impunitis dimissis, filium suum pro nobis gravissime percussit. Primum dico, munificentiam & liberalitatem istam fortasse constituram, si, ut delicta nostra aliquo modo punirentur, necesse fuisset. Verum, cum, ut paullo ante probatum fuit, nihil impediret, quo minus Deus ea impunita relinqueret, tantum abest, ut ea non in nobis, sed in alio punivisse munificum & liberale opus censendum sit, ut & sordidum & illiberale potius dici debeat. Perinde est enim, ac si rex aliquis, cum permultos ex suis subjectis graviter sibi obæratos haberet, à quibus, nisi funditus eos perdere vellet, suum repetere non posset; ut & ipsos conservaret, &, quod sibi deberetur, reciperet, aliquem in suo regno divitem, nihil ipsi debentem, ad omnem pecuniam sibi ab illis debitam dissolvendam adigeret, aut, ut eam solveret, vel curaret, vel pateretur. Quis non regem istum tenacem & avarum esse dicat, qui, cum subditis debitoribus suis debitas sibi pecunias condonare liberaliter posset, eas ab eo, qui nihil ipsi debebat, repetierit? Præsertim vero si ita dives sit, ut ea pecuniarum summa nihil indigeat, & interim se debitoribus illis universum debitum remisisse jactet? Quo magis autem is, in quo punienda nostra delicta essent, Deo carus foret, eo magis ejusmodi facinus reprehendendum omnino videretur. Quid enim indignius, quam eum, qui tibi carissimus sit, nulla necessitate, supplicio teterrimo afficere, ab eoque immerente pœnas eorum delictorum reposcere, quæ jure prorsus condonari poterant?

Præterea non is est munificus & liberalis, qui caussa est, ut aliquis beneficio vel maximo afficiatur: sed, qui de suo donat atque largitur. Non satis est, si erga debitorem meum liberalem me extitisse jure affirmare velim, illum, me id curante, quod mihi debebat, non solvisse, & propter me id commodum sensisse. Sed necesse est, ut ego id, quod mihi ab ipso debebatur, recipere noluerim, & eam pecuniæ summam ita illi largitus fuerim, ut me ipsum ea volens privaverim. Quocirca, si is quidem non solverit, ego tamen, quod mihi debebatur, receperim; quacunque tandem ratione id factum fuerit, nulla caussa est, cur munificentiæ & liberalitatis nomine commendari possim.

Postremo non omnino ab eo, quod nos Deo debebamus, persolvendo immunes fuimus, si à Christo id sibi solvi curavit Deus; cum, ut paullo ante attigimus, ab humana natura nostra in ipso Christo illud debitum exegerit. Nec vero scriptum duntaxat reperimus, erga nos Deum benignum & largum per Christum extiturum, sed erga ipsum humanum genus. Angeli enim, Christo nato, hominibus simpliciter & absolute benevolentiam, divinam scilicet, prædicant, & annunciant, Luc. 2. 14.

Numquid autem, quod se facturum Deus pollicitus fuerat, an reipsa præstiterit, dubitamus? Nonne ipsius Jesu Christi præcursor, qui Domini vias paratum venit, ut apud Lucam cap. 1. 77, scriptum est, ejus promissæ salutis scientiæ dandæ destinatus fuit. Nempe, populo remissa esse peccata propter viscera misericordiæ Dei nostri? Quis hic satisfactionem ullam intervenisse vel somniare quidem potest? Nonne idem ipse postea, qua ratione hanc, sola Dei misericordia partam nobis, peccatorum remissionem reipsa consequeremur, luculenter expressit, cum, ut pœnitentiam agerent, quia regnum cœlorum appropinquaret, populo denunciabat, Matth. 3. 2, & baptismum pœnitentiæ in remissionem peccatorum prædicabat, Marc. 1. 4. Luc. 3. 3.? Nihil igitur præter pœnitentiam nostram extra seipsum requisivit Deus, ut peccatorum remissionem nobis in Novo Fœdere oblatam consequeremur.

Nam quod Baptista populum ad Christum rejiciebat, atque, ut in eum crederent, monebat, ut Euangelistæ omnes expresse commemorant, & diserte scriptum est Act 19. 5, id non eam vim habet, quasi, præter pœnitentiam, aliud in Christo reperturi essent, quod ad delictorum veniam à Deo impetrandam requireretur. Sed ideo ad Christum cunctos rejiciebat Johannes, atque, ut in eum crederent, præcipiebat, Primum, ut, quænam pœnitentia illa esse deberet, exactius ab ipso docerentur; id est, ut qualem, peccatis relictis, vitam in posterum instituere deberent, optime nossent. Neque enim ipse Johannes absolutissimam illam Christianæ vitæ rationem, quæ potissima pars pœnitentiæ nostræ est, populum docuit, sed Christo ipsi id muneris reservatum fuit. Deinde, ut, quidnam ea peccatorum remissio esset, aperte cognoscerent, &, ubi, quanti esset, agnovissent, multo alacrius, quam antea, ut eam consequi possent, pœnitentiam agerent, ac resipiscerent. Siquidem Baptista vitæ immortalis ac beatissimæ, quæ in ea peccatorum remissione continebatur, nusquam expresse meminit. Sed hac in parte cæteris, qui ipsum antecesserant, Prophetis similis, tectis verbis ea de re, cujus in Vetere Fœdere sanciendo Moses nullam mentionem fecerat, locutus est. Christus enim is futurus erat, qui tantam lucem primus mundo inferret. Præterea, ut, quod ipse tantummodo annunciabat, ita prorsus se habere ex Christo intelligerent. Ut enim supra abunde demonstratum fuit, Christus non

solum

solum resipiscentibus atque innocenter deinceps viventibus veniam peccatorum datum iri prædicavit; sed id verissimum esse, multipliciter & apertissime docuit, & confirmavit. Postremo, ut, quemadmodum ipse Baptista ait, non aqua tantum abluerentur, sed spiritu quoque sancto perfunderentur. Poterant quidem, ut reipsa compertum fuit, ad Johannis prædicationem pœnitentiam delictorum agere, sed, ut in ea vitæ innocentia, quam vera pœnitentia necessario secum conjunctam habet, & sic in ipsa pœnitentia ad finem usque perseverarent, sine qua perseverantia peccatorum remissio illa, id est, vera salus contingere non potest, Matth. 10. 22, Heb. 3. 6. & 14, id Spiritus Sancti, quem ii, qui in Christum credidissent, eique nomen dedissent, adepturi erant, Joh. 7. 39, Act. 2. 38, munus atque opus erat futurum. Cujus vi ea, quæ nobis resipiscentibus Deus per Christum promisit, in cordibus nostris adeo inscribuntur, & imprimuntur, ut tanta bona consequendi firma spe sustentati, ne ipsius quidem mortis formidine ab ea vitæ sanctitate demoveamur. At vero in Christum credere, nihil aliud esse, quam Deo ad ipsius Christi normam & præscriptum obedientem se præbere, idque faciendo ab ipso Christo vitæ sempiternæ coronam expectare, infra, Deo adjutore, à nobis planissimum fiet. Quod autem ea peccatorum remissio, quam nobis Christus attulit, pœnitentia, & vitæ emendatione, propter Dei misericordiam, nobis comparetur, ex iis evidenter apparet, quæ in Actis Apostolicis in hanc sentenriam passim scripta sunt. Præsertim vero cap. 3. 19. & 26, & cap. 5. 31, & cap. 11. 18, & cap. 17. 30, & cap. 26. 20. præter alia innumerabilia testimonia, quæ tum apud Euangelistas, tum apud Paulum, & reliquos divinos scriptores ejus rei extare, certum est.

Manifestum est igitur, in salute per Christum parta Deo clementissimo visum fuisse, nulla vera satisfactione pro peccatis nostris accepta, ea nobis liberalissime condonare; nec aliud à nobis requisivisse, quam pœnitentiam, & vitæ correctionem: non quidem quamlibet, sed eam, quam nobis, ipso mandante, præscripsit Christus. Unde etiam factum est, ut alicubi pœnitentiæ expresse addita fuerit fides in Dominum Jesum, ut Act. 20. 21. non quia, præter ipsam pœnitentiam, fides in Christum, tanquam aliquid amplius, quod huc pertineat, in nobis efficiens, ad peccatorum remissionem consequendam requiratur (alioqui quomodo alibi soli pœnitentiæ peccatorum remissionis adeptio tribueretur?) sed quia, non nisi per fidem in Christum ista pœnitentia contingit. Quod si satisfactionis alicujus vi nobis delictorum venia parta fuisset, falso, eam pœnitentia nobis comparari, scriptum esset. Pœnitentia enim, etiamsi nulla satisfactio intervenerit, nihilominus tamen omnibus numeris absoluta esse potest? neque ab ulla satisfactione, sive ab illius vel constantissima opinione vel etiam certa notitia, aut proficiscitur, aut vires sumit: immo cum ea adeo nihil commune habet, ut illius opinione ipsa labefactari, & convelli facillime possit. Sed de his latius postea disputabimus. Nunc alia divinæ hujus, de qua sermonem instituimus, liberalitatis argumenta exponamus.

Verum quid præterea requirimus, cum & inter omnes constet, & ubique scriptum sit, nos per Christum à Deo peccatorum remissionem accepisse? Quid magis remissioni contrarium, quam vera & plena satisfactio? Nam, si dicas, invicem quidem pugnare remissionem, & plenam satisfactionem: sed tunc demum, cum satisfactio ab eo ipso proficisci debet, qui remissionem consequuturus est: posse autem ejusdem debiti remissionem, pro quo plene satisfactum fuerit, tunc consistere, cum uni remittitur, alius vero pro eo satisfacit; nihil dixeris. Neque enim illi remittitur, pro quo est, qui plene satisfaciat. Nam quid opus est remissione, aut quomodo ea consistere potest, ubi nullum est debitum; Atqui debitum nullum est amplius, ubi jam plene pro ipso satisfactum est.

Sed inquies fortasse, in salute nobis per Christum parta remissionem non consequi, sed antecedere ipsam satisfactionem. Primum istud sententiæ vestræ plane adversatur. Vultis enim, ideo nobis à Deo remissa peccata fuisse, quia Christus pro eis plenissime divinæ justitiæ satisfecerit; & ita satisfactionem reipsa remissioni præcedere affirmatis. Deinde eodem recidimus. Si enim debitum jam remissum est, nullus est satisfactioni locus. Dices, eodem tempore utrumque peractum fuisse. Hoc rursus nihil est. Quæ enim impediunt, quominus alterum alteri præcedat, illudve subsequatur, eadem utrumque simul fieri vetant. Nam qui, obsecro, eodem tempore & remitti debitum, & pro eo satisfieri potest, si, dum pro eo satisfit, exigitur, dum vero remittitur, condonatur? Nec vero est, quod quis rursus hic dicat, non eidem condonari, à quo exigitur. Animadvertendum namque est, non posse debitum exigi, nisi ab eo, qui debet. Potest quidem alius pro alio satisfacere: sed interim non ab eo, qui pro alio satisfacit, sed ab eo, pro quo satisfit, debitum exigitur. Quamvis enim non ipse debitor, sed qui pro eo satisfacit, pecuniam numeret; ea tamen pecunia, quæ antea satisfacientis fuerat, non jam ipsius, sed debitoris esse censetur. Atque idem est, ac si prius debitor à satisfaciente pro ipso ea pecunia plenissimo jure donatus fuisset: deinde ipsemet proprio nomine eam numerasset, ac suo creditori solvisset. At enim dices, Christum in se universum debitum nostrum transtulisse: & ita non à nobis, sed ab ipso id, quod nos debebamus, jure optimo exactum fuisse, nos vero liberatos esse. Jam ista ratione non eodem tempore satisfactio, & remissio peracta esset. Nam simul atque istiusmodi translatio debiti fit, quam Novationem jurisconsulti appellant, liberatur prior debitor. Creditori vero non antea satisfit, quam is, qui in se debitum transtulit, ipsi pecuniam numeret. Nec tamen istic ulla debiti remissio intervenisset. Ut enim debitum remittatur, non satis est, debitorem, quamvis ipse nihil solverit, liberari; sed necesse est, obligationem illam sola creditoris benignitate omnino extingui: ita ut jam nec ipse debitor, nec alius ejus loco substitutus, creditori quidquam debeat. Si enim alius ejus debitum in se transtulerit, non remissum debitum, sed commutatus debitor dicetur. Neque vero dixeris, debitum quidem simpliciter remissum non fuisse: illi tamen remissum esse, qui prior debebat. Non enim illi remissum est debitum: sed ab ipso in alium translatum. Nam, si illi remissum fuisset, illud, ut ipse liberaretur, in alium transferri nec debuisset, nec potuisset. Aliud autem est, ut modo attigimus, à debito liberari, aliud sibi debitum remitti. Liberatio, propter solutionem ab ipso etiam debitore factam sæpissime debitori contingit. Remissio, non nisi propter creditoris liberalitatem, nulla solutione interveniente, debitori obvenire potest. In remissione enim, ut nomen ipsum aperte indicat, creditoris liberalitas necessario requiritur; quæ nulla est omnino, ubi creditor (quacumque ratione id fiat) universum id, quod sibi debebatur, recipit. Id quod communi etiam ac perpetuo loquendi & scribendi usu manifestissime comprobatur. Ut non satis recte ipse locutus fuerim, cum sæpius dixi, Deum, nulla vera satisfactione accepta, nobis peccata temisisse. Quasi satisfactio vera una cum remissione consistere possit. Sed, quando vos eas simul stare posse commenti estis, ut disputationi amplior locus esset, & res tota diligentius examinaretur, serviendum hac in parte vestris commentis fuit.

Remissio igitur necessario duas partes habet. Una est, quod is, qui debet, ea obligatione solvitur: Altera, quod is, cui debetur, sibi satisfieri non vult. Utravis harum partium desit, remissio nulla est. Adde, quod ipsemet Deus in hac peccatorum remissione, ut non multo ante visum est, se munificentissimum & liberalissimum fuisse prædicat. Qua vere divina, & longe præclarissima laude impie & sacrilege eum spoliat quisquis, ut pro peccatis nostris justitiæ suæ plene satisfieret, eum curasse, affirmare ac contendere audet.

Jubet Christus, ut quod nobis ab iis, qui nos offenderunt,

derant, debetur, illis remittamus, in illa præsertim similitudine seu parabola, quæ habetur Matth. 18. ubi scriptum est, regem quendam, cui maxima pecuniarum summa à quodam ex suis servis debebatur qui solvendo non erat, cum prius jussisset, ipsum, & uxorem ejus, ac liberos una cum omnibus, quæ possidebat, venundari, ejus precibus postea commotum, debitum illi remisisse. Accidit, ut servus ille deinde, cum unum ex conservis suis invenisset, qui ipsi exiguam summam debebat, ejus precibus adduci non potuerit, ut illi tempus aliquod ad solvendum concederet: sed eum in carcerem conjecerit, donec solvisset debitum. Quo audito, Rex sic eum allocutus est, *Serve nequam, omne debitum dimisi tibi, quoniam rogasti me. Nonne oportuit & te misereri conservi tui, sicut & ego tui misertus sum? Mox eum tortoribus tradi jubet, quoad redderet universum debitum.* Quibus dictis, subjungit Christus, *Sic & pater meus cælestis faciet vobis, si non remiseritis unusquisque fratri suo ex cordibus vestris delicta illorum.* Primum igitur considerandum est, in hac parabola nullam mentionem fieri satisfactionis, quam rex ille à quoquam pro servo, cui debitum remiserat, aut acceperit, aut requisierit. Quod satis demonstrare videtur, Deum similiter pro nobis, quibus peccata remittit, nullam satisfactionem à quoquam vel accepisse, vel requisivisse. Deinde observandum est; nos hic tacite in offensis condonandis idem facere juberi, quod fecit Deus. Atqui, si Deus pro debitis nostris à Christo, ut pote homine, ut nos sumus, sibi satisfieri voluit; nemo nostrum jure reprehendi posset, modo offensas in iis ipsis, qui nos offendissent, non ulcisceremur, si interim ab eorum vel propinquis vel amicis illarum pœnas repeteremus. Si rex ille, servo, qui ipsi eam maximam pecuniæ summam debebat, dimisso, ab alio eam sibi reddi curasset: quomodo illi exprobrare deinde potuisset, quod ei ipse universum debitum remisisset, is vero conservo suo remittere noluisset? Nonne à servo illo audire debuisset, Quid tu mihi debiti remissionem exprobras, cum tibi abunde pro universo eo, quod tibi debebam, satisfactum fuerit? Aut cur mihi objicis, quod à conservo meo, id quod meum erat, repetere voluerim, cum tu ab alio, quod ego tibi debebam, repetieris? Nam ego quoque, si alium invenissem, qui mihi pro illo satisfecisset, libentissime illum dimisissem. Cur enim, illius maximo incommodo, quod mihi debebatur, extorquere curassem, cum & ejus ingente commodo, & promptissime meum recipere possem?

Paulus itidem Eph. 4.32. & 5. 1. ut alibi vidimus, monet nos, ut imitatores Dei simus: & quemadmodum is per Christum peccata nobis condonavit, sic nos invicem condonemus. Quod si Deus ita per Christum nobis peccata condonavit, ut interim ab ipso Christo eorum pœnas repetierit, quid vetat, quo minus nos, ex Pauli præscripto, Deum imitati, pro offensis proximi nostri non quidem ab ipso, sed ab alio quopiam, ut modo dicebamus, nobis satisfieri curemus? Quamobrem, cum certissimum sit, nobis non licere à quoquam, sive is sit, qui offenderit, sive alius quispiam, pœnas offensarum repetere; certissimum quoque esse debet, Deum à nemine, & porro neque à Christo ipso, peccatorum, quorum nobis veniam concedit, pœnas expetiisse; nisi eos, qui vere Christiani sunt, multo, quam Deus ipse sit, & clementiores & liberaliores in injuriis non ulciscendis, & offensis condonandis esse velimus. Quod ad injurias condonandas ægre admodum adducimur, non ea potissimum caussa est, quod scilicet ei, qui nos injuria affecit, commodum, quod illi ex injuriæ condonatione obvenire possit, invideamus; sed quod, dum injurias condonamus, nobismet ipsis aliquid adimere putamus, nosquemetipsos lædere nobis videmur. Quare, cum, Dei exemplo, qui nobis per Christum injurias & offensas omnes condonaverit, idem nos quoque facere jubeamur; necesse est, ut Deus per Christum non solum in nos hoc beneficium contulerit, quod à peccatorum pœna liberati, & tanto commodo affecti simus: sed etiam sibi ipsi, quod sibi debebatur, ademerit, & seipsum quodammodo læserit. Id quod plane falsum, est, si ab ipso Christo, quidquid illi nos debebamus, abundanter ei persolutum fuit. Hinc perspicuum fit, id quod scriptum est, Deum nobis per Christum peccata condonasse, non eam vim habere, quasi propter ipsum Christum, qui pro nobis satisfecerit, eam condonationem à Deo consequuti simus; sed à Christo Dei nomine nobis peccatorum condonationem allatam fuisse per ea verba intelligi debere; ut Paulus ipse eleganter explicat, cum id, quod uno in loco dixerat, *Sicut & Deus in Christo donavit vobis*, Eph. 4. 32. in alio ita extulit, *Sicut & Christus donavit vobis*, Col. 3. 13. quemadmodum jam supra alicubi ostendimus. Ubi etiam perpendenda vis est verbi Donandi seu Condonandi, quod in Græco est χαρίζεσθαι. Quod verbum liberalitatem ejus, de quo dicitur, evidenter ob oculos ponit; nec aliter usurpari potest, quam si is, de quo effertur, de suo jure remiserit, & commodo suo, ut alii gratificaretur, seipsum privaverit. Utitur eo verbo idem Apostolus hac ipsa de re ad eosdem Col. scribens cap. 2. 13. inquiens, *Et vos, cum essetis mortui in delictis, & præputio carnis vestræ, convivificavit cum illo, donans vobis omnia delicta.* Vide, quantum absit spiritus sancti sensus ab opinione vestra. Vos dicitis, Deum per Christum justitiæ suæ pro omnibus peccatis nostris satisfieri voluisse. Spiritus autem sanctus, qui per os Pauli loquebatur, aperte testatus est, Deum per Christum omnia delicta nobis condonasse. Condonare, & satisfactionem accipere, non magis simul stare possunt, quam dies & nox, lux & tenebræ. Quod, si quis dicat, satisfactionem & condonationem simul stare posse, cum uni condonatur, ab alio autem satisfit; hic repetenda sunt ea, quæ paulo ante de remissione diximus: atque addendum, quod, si ejusdem debiti remissio & satisfactio nullo modo una consistere queunt, ut me satis demonstrasse confido, aliquanto minus ejusdem delicti condonatio & satisfactio ullo modo simul stare poterunt; cum verbum Condonare sive χαρίζεσθαι aliquanto magis liberalitatem sonet, quam verbum Remittere sive ἀφιέναι.

Sed ad eandem debiti, & solutionis translationem redeo. Audivi enim interdum aliquos dicentes, in ea solutione, quam pro nobis Christus fecit, Dei liberalitatem maximam apparere, cum ipsemet Deus id dederit, quod sibi solvi curavit. Ut enim creditor ille maxima liberalitate usus fuisse dicendus esset, qui debitori suo, sive alii, qui pro eo satisfaceret, tantam pecuniam donasset, quanta ad debitum dissolvendum opus fuisset; sic Deus maxime liberalis dicendus est, qui istud idem, quod Christus ei pro nobis solvit, ipsi Christo donavit: immo ipsum Christum, quem illi quodammodo pro debitorum nostrorum satisfactione nos ipsi dedisse dici possumus, is prius nobis dedit, ut ex illis Pauli verbis colligitur: *Quomodo non etiam cum illo omnia nobis donabit?* Rom. 8. 32. Atque hinc etiam inferunt, jure debita nostra nobis remisisse Deum dici posse, quamvis ista solutio intervenerit; cum revera neque nos aliquid, quod nostrum esset, illi dederimus: nec ipse aliquid, quod ante solutionem non habuisset, receperit.

Verum, qui hæc dicunt, multa non animadvertunt. Primum enim non vident, ejusmodi liberalitates, ut supra à nobis dictum est, non exerceri, nisi cum aliter fieri non potest. Nam quis umquam debitori suo, aut cuipiam alii in hunc finem publice pecuniam donat, ut eadem sibi pro ejus debiti satisfactione solvatur, nisi aliqua de caussa solutionem intervenire necesse sit? Alioquin enim cur inutili illo circuitu utendum esset, cum simplici debiti remissione, & debitorem liberare, & largitatem suam ostendere creditor posset? Atqui, ut, quod nos Deo debebamus, illi solveretur, nulla prorsus necessitas fuit, quemadmodum à nobis demonstratum est. Deinde non considerant, liberalitatem quidem exercuisse creditorem istum: non tamen in ipso debito remittendo, sed in pecunia donanda, qua, debitum dissolveretus

retur. Nec recte unquam dicetur, eum debitori debitum remisisse; quamvis rectissime dicatur, eum erga ipsum apprime liberalem fuisse, quippe, qui ipsi de suo pecuniam donaverit, unde id, quod debebat, solvere posset. Debiti enim remissio, ut diximus, (quatenus scilicet remissum est) omnem penitus solutionem excludit Quod si secus esset, creditor iste duplicis liberalitatis nomine commendandus foret. Primum, quod pecuniam donasset; deinde, quod debitum remisisset. Id quod manifesto falsum est; cum is unica tantum liberalitate fuerit usus: nempe, quod de suo, ut debiti solutio fieret, pecuniam largitus est. Quo fit præterea, ut ingens inter creditorem istum, & Deum nobis peccata remittentem discrimen appareat; quod tamen isti non animadverterunt. Duplex enim omnino liberalitas Dei in nostrorum peccatorum remissione conspicitur: Una, quod gratuito nobis tantum debitum remiserit, deque suo jure decedere sua sponte voluerit; Altera, quod, ut nos tam insignis munificentiæ fructum percipere possemus, unigenitum filium suum nobis largitus est: per quem ea ratione, qua supra à nobis dilucide & copiose ostensum fuit, liberationem ab æterna morte, & sempiternæ vitæ possessionem, quibus gratuita hæc delictorum nostrorum remissio continetur; reipsa consequeremur. Dedisse igitur nobis Christum Deus dicitur, non quia eum ita nostrum fecerit, ut nos deinde pro debiti nostri solutione, illum ipsi dare potuerimus; sed quia illum nostri caussa acerbissimæ morti tradidit: & ita, seipsum quodammodo graviter lædens, ut nos maximo beneficio afficeret, eum (ut ita dicam) impendere, ac profundere non dubitavit. Quod ex supra dicto Pauli ad Rom. loco clare liquet. Iis enim verbis quæ recitavimus, hæc præcedunt: *Qui etiam proprio filio non pepercit; sed pro nobis omnibus tradidit illum.* Nobis ergo Christum Deus donavit, quia illum pro nobis tradidit; nimirum in mortem, ut & omnes in ejus loci explanatione sentiunt, & à Theodoro Beza præ cæteris animadversum fuit; qui propterea in sua Latina interpretatione ea verba, *in mortem*, addenda putaverat. Quomodo autem pro nobis Deus Christum in mortem tradiderit, declarat id, quod scriptum est apud Johannem, cap. 3. 16. *Sic Deus dilexit mundum, ut filium suum unigenitum daret; ut omnis, qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam.* Non igitur, ut æs nostrum alienum, quod peccando contraxeramus, ipsius Christi solutione dissolveretur, donatus est nobis Christus à Deo: sed, ut ejus verbis fidem habentes, alterius summæ divinæ liberalitatis participes fieremus. Quocirca vix dici potest, quanta injuria Deum afficiant, qui eum altera istarum liberalitatum, quas divini scriptores vehementissime admirantur, & miris modis prædicant, quantum in ipsis est, spoliare non verentur. Quod certe faciunt, quicunque, ut sibi satisfieret, Deum nobis Christum donasse volunt. Perit enim omnino, ut dictum est, hac ratione ipsius peccatorum remissionis liberalitas. Sed & altera vel minuitur, vel certe obscuratur; etiamsi, vera satisfactione non interveniente, nos à delictorum nostrorum debito liberari non potuisse velimus. Quid mirum namque dicet aliquis, si Deus Christum ejusque vitam pro nobis profudit, cum, ut, quod suum erat, recipere posset, ab ipso id factum fuerit? Sin autem, ut demonstratum fuit, isto ære alieno sine ulla satisfactione liberari nos poteramus; hæc Christi à Deo, ut sibi satisfieret, nobis facta donatio, id est, in mortem traditio, insignis immanitas potius atque sævitia, ut supra attigimus, quam liberalitas, appellanda est. Quid enim caussæ fuit, ut in istum finem filium suum innocentissimum Deus, tam dira & execrabili morte affici voluerit, cum satisfactione ista nihil opus esset; Ita & utraque liberalitas perit, &, pro benignissimo & munificentissimo Deo, immanem & sordidum, suprema cum impietate nefandoque sacrilegio, nobis confingimus At vero, si, non ut sibi satisfieret, sed ut nos ipsius ingente peccatorum remissionis beneficio frui possemus, Deum proprio filio non pepercisse, & quamvis ab omni prorsus scelere immunem, tanquam scelestissimum hominum, detestabili inprimis atque atroci morti eum tradi voluisse, statuamus; non modo utraque liberalitas constat: sed posterior hæc & seipsam in clarissimam lucem profert, & priorem illam mirabiliter illustrat, atque commendat. Nam, ut à nobis abunde explicatum fuit, ejusmodi Jesu Christi morte non interveniente, gratuita illa peccatorum condonatio, quam non sine præcedente eximia quadam obedientia nobis re ipsa obtingere voluit Deus, inanis omnino & vana fuisset.

Ex iis quæ hactenus dicta sunt, perspici potest, quam hallucinentur illi, * qui, cum negare non auderent, Deum potuisse ea ratione nostra peccata delere, si nulla vera pro ipsis satisfactione à quoquam accepta, nobis ea condonasset, satisfactionem tamen & veram & plenam intervenire eum voluisse dixerunt, ut major quædam ipsius, in proprio scilicet filio dando, qui pro ipsis satisfaceret, liberalitas appareret. quasi vero (ut cætera quæ huic sententiæ aperte refragantur, non repetam) non eadem proprii filii dandi liberalitas multo magis conspicua esset futura, si nulla vera satisfactio intervenisset.

Satis jam me demonstrasse arbitror, Deum per Christum voluisse nobis peccatorum absolute gratuitam veniam dare; nec, quod sibi ab ipso Christo pro eis satisfieri voluerit, posse sine maxima ejus divini numinis offensione cogitari, nedum, ut à vobis fit, pro certo affirmari. Et profecto, nisi aliud tantæ divinæ beneficentiæ argumentum haberemus, id satis nobis esse deberet, quod, Deus sine ulla justitiæ suæ imminutione id facere potuit. Quare, cum Sanctæ & Novi, & Veteris Fœderis Litteræ, Deum in salute nobis per Christum comparanda beneficentissimum & liberalissimum fuisse, non loquantur modo, verum etiam personent; indignissimum plane fuit id de Deo non existimare, quod in hominibus ipsis videmus: qui sæpius & de suo jure multum dimittunt, & absque compensatione ulla injurias condonant. Nam quod plerique eorum, qui imprudentes tanta contumelia divinam misericordiam affecerunt, dicere sunt soliti, nempe Deum idcirco a Christo delictorum nostrorum pœnas repetere voluisse, ut inde, quanto is odio peccatum prosequeretur, aperte intelligere possemus, qui, ut illud puniret, ne proprio quidem carissimoque filio pepercisset, sed, eum miserabili morte excruciandum & necandum tradidisset, atque hac ratione curasset, ut à peccando in posterum retraheremur; hoc, inquam, prorsus nihil est. Satis enim, se odio peccatum prosequi, ostendit Deus, cum, nisi resipiscamus, & peccatis relictis, justitiæ deinceps studeamus nos graviter punit, atque æternæ morti mancipatos relinquit. Satis item nos à peccando retrahere curat, cum vitam suam corrigentibus æternæ beatitatis præmium proponit, quo præmio omnium, quæ humana mens excogitare potest, maximo & præstantissimo, quodque non vehementissime expetere nullo modo possumus, si quis non movetur, & ita à peccando cessat, desperandum omnino est de resipiscentia illius. Præterea, an non ex ipsa morte Christi, citra omnem peccatorum nostrorum punitionem, quantum Deus peccatum oderit, apertissime constat, cum, ut illud in nobis extingueret, & aboleret, atque ea ratione, qua supra expositum fuit, nos ad vitæ sanctimoniam traduceret, carissimum & innocentissimum filium tam atroci, & detestabili morti tradere voluerit? Ad hæc, si Deo illud, quod isti dicunt, propositum fuisset, certe eam peccatorum nostrorum punitionem nobis manifestissime apparere voluisset. Sed nec unquam id disertis verbis Sacris Scriptoribus dictum fuisse invenimus, quod tamen & sæpissime, & disertissime fieri debuerat; nec, si ubique clarissimis verbis testatum reperiremus, sic tamen rem se habere, nobis compertum esset: etiamsi, quæcunque Christum fecisse, aut illi obvenisse narratur, vel ipsi vidissemus, vel firmiter verissima esse crederemus. Nihil enim

* Dantes Aligerius, & alii.

omnino est, quod nobis, ne leviter quidem, suadere possit, Dominum Jesum, dum crucis mortem innocentissimus subiit, universas pœnas nostris peccatis debitas pertulisse, sive in ipso delicta nostra fuisse punita; ut mox planissimum fiet. At vero, quod nobis non resipiscentibus veniam peccatorum daturus Deus non sit, resipiscentibus autem sempiternam felicitatem per Christum largiri velit (quod, ut paullo ante diximus, satis ostendit, Deum & peccatum odisse, &, ne peccemus, curare) Id & passim & luculentissime in divinis monimentis scriptum extat; idemque verissimum esse, nisi propria iniquitate impediamur, facillime persuademur; partim quia id rationi maxime consentaneum est: partim quia, si Dominum Jesum ex mortuis à Deo excitatum fuisse credimus, & ipsius in cœlum translati nomine ac potestate innumerabilia miranda opera fuisse patrata, ejus rei ex qua felicitas ista nostra pendet ac necessario proficiscitur, jam ipsa effecta conspicimus. Sic nimirum Deus benignissimus & sapientissimus liberationem à peccatis nostris, & salutem nostram æternam per Christum procuravit, ut, quicumque ea, quæ Christus dixit & fecit, passus & adeptus est, vel viderit, vel firmiter crediderit, eum tanta bona consequi prorsus sit necessarium: & porro de iis non dubitare, quæ ad ea consequenda scire omnino oporteat; non modo quia ipse Deus dixerit: Verum etiam, quia eorum veritas per se, quoad ejus fieri potest, appareat. Immo inde potissimum Deus, se ea locutum fuisse constare voluit, quod vera esse deprehenderentur. Nam quod nihilominus plerique ea, quæ de Christo narrantur, non vere credunt, licet maxime se credere profiteantur; id, ut modo innuimus, ab ipsorum malitia proficiscitur, & idcirco Deus non credentes jure plectit, quemadmodum infra, ipso volente, dilucide explicabitur. Nunc, cum Deum in salute nobis per Christum comparanda à nostris peccatis, nulla pro illis vera satisfactione accepta, nos absolvere & jure potuisse, & voluisse, evidenter, ut spero, probatum fuerit; quod Christus pro peccatis nostris divinæ justitiæ satisfacere non potuerit, quemadmodum polliciti sumus, demonstrare aggrediamur.

CAPUT. III.

Nobis non pereuntibus, divinæ justitiæ pro peccatis nostris nullo modo satisfieri potuisse.

PRimum igitur, ut id magis perspicuum fiat, nobis non pereuntibus, divinæ justitiæ pro peccatis nostris nullo modo satisfieri potuisse, ostendemus. Deinde de ipsius Christi persona, quid scilicet in hoc singulariter præstare potuerit, diligenter inquirendo, separatim agemus.

Si Deus aut non potuisset, aut noluisset citra veram aliquam pro delictis nostris satisfactionem nobis ignoscere, nos ipsi omnino ei satisfacere debuissemus. Neque enim aliquid Deo debebamus, quod alius, qui scilicet non deliquisset, & ita nihil ipse divinæ justitiæ deberet, pro nobis præstare posset. Pœna peccato ipsius Dei voluntate constituta æterna mors est; quæ, cum corporalis pœna sit, à nemine, præterquam ab eo ipso, qui peccavit præstari potest. Pecuniariæ quidem pœnæ, unius delicto debitæ ab alio præstari queunt. Unius enim pecunia alterius effici potest. Et, cum quis in se alterius pecuniariam pœnam transfert, perinde censetur, ac si delinquenti eam pecuniam plenissimo jure donasset; quod & facere poterat, idemque prorsus effectus consecutus fuisset. At mors unius, sive alia quæcumque corporis vexatio, alterius effici non potest. Neque unquam vel lege, vel consuetudine receptum fuit, ut pœnam, quam quis corpore luere teneatur, alius, quisquis tandem ille sit, pro eo pendere possit. Solent aliquando homines ira & vindictæ libidine excæcati in innocentes quoque sævire: maxime vero, cum eum, qui ipsos læsit, vel quia eorum manus effugerit, vel quamcumque aliam ob caussam ulcisci nequeunt. Sed quod nocente ipso, consulto ac sponte, incolumi dimisso, in innocentem aliquem tantummodo sæviant: id prorsus nunquam vel factum est, vel fiet. Quod si homines, quantumvis barbari & truculenti, de innocentibus, nocentium loco, ipsis nocentibus sponte dimissis, pœnas non sumunt; an non hinc manifestissimum est, id non modo ab omni justitia alienissimum esse, sed plusquam immane ac ferinum censeri debere? Quare, si velimus, Deum delictorum nostrorum pœnas sibi persolvi voluisse, cum nos maxime punire posset, necesse est etiam, ut dicamus, à nobis ipsis qui peccaveramus eas repetiisse: non autem ab alio quopiam, qui nihil deliquerit. Sin minus, & à vera justitia, hoc est à rectitudine & æquitate penitus discessit, & alteri illi justitiæ, quæ vindicta & severitas proprio nomine appellari debet, nequaquam adhæsit; ac denique id fecit, quod homo immanissimus facere horreret.

Consueverunt ii, qui ejusmodi turpissimum scelus Deo attribuere sunt ausi, exemplo quodam nescio cujus regis aut legis latoris (Zaleuci Locrensis opinor) hoc facinus defendere; qui, cum ipsius filius delictum quodpiam commisisset, propter quod, lege ab ipso patre lata, utroque oculo privandus erat: ne filium cæcum haberet, & interim, scilicet, legi satisfieret, sibi unum, filio item unum oculum eruit. Factum istud pro exemplo nulla ratione adduci meruit. Primum quia dignissimum vituperatione censendum est; deinde quia cum eo, de quo agimus, minime conferendum videtur. Dignissimum quod vituperetur, est factum istud, propterea quod, dum pater & nocenti filio parcere, & legi simul satisfacere curat, neutrum facit; quippe qui filium fœde mutilet, legem autem, quæ illum utroque oculo, non altero tantum, privari jubebat, aperte infringat, cui malo dum, sibi ipsi alterum oculum effodiendo, mederi se putat, in seipsum stulte crudelis est. Atque eo magis culpandus esse apparet, quod non simplici imprudentia, sed immoderato ac cæco potissimum filii amore absurdissimam & iniquissimam legi satisfaciendi rationem excogitaverit, & amplexus fuerit; dignus, qui tunc quidem tantæ intemperantiæ & iniquitatis gravissimas pœnas lueret: nisi, sibi ipsi suæ stultitiæ satis gravem pœnam eum inflixisse, statuamus: nunc autem (si modo non hæc fabula potius est, quam historia) apud posteros male audiat, & ejus nomen inter crudeles & impotentes atque adeo temerarios principes, & populorum judices censeatur. Sed, ut demus facinus istud laudari, aut saltem excusari posse, quid hoc ad disputationem nostram? Hic enim & nocens ipse sui sceleris ex parte pœnas dedit, & is, qui ejusmodi puniendi rationem adinvenit, non in alios innocentes, sed in se ipsum, quamquam innocentem, sæviit, & adeo conjunctus cum nocente erat, ut ipse nocens eam pœnæ partem, quam iste, sua sponte elegit, subiisse videatur. At in eo, de quo quærimus, neque homines, qui deliquerunt, ulla pœna afficiuntur, nec Deus ipse, qui istam vestram peccata hominum puniendi rationem adinvenit, in seipsum vere, sed in hominem innocentissimum sæviit, nec homo ille innocens adeo nocentibus hominibus conjunctus erat, ut ipsimet pœnas illas subiisse dici possint. Quæ enim conjunctio inter Christum, & cæteros homines, quod ad carnem attinet, & quatenus homines sunt, esse comperitur, quæ non eadem inter ipsos singulos reperiatur? Quemadmodum igitur, quod unus homo in corpore suo patitur, alii homines pati nequaquam dici possunt, sic neque ea, quæ Christus in suo corpore mala sustinuit, nos ulla ratione sustinuisse videri possumus.

Sed jam, inepto hoc exemplo valere jusso, cætera, quæ ad hujus rei explicationem faciunt, afferamus. Nam præter id, quod rationis lumen, quo Deus nos donavit, aperte ostendit, non debere nec posse corporalem pœnam quam unus debeat, ab alio persolvi, id quod omnium gentium, ac sæculorum legibus & consuetudinibus perpetuo ex maximo consensu comprobatum

est; ipse Deus verbo suo idem apertissime nos docuit: & seipsum ab hac eadem æquitate non recedere testatus est. Notissima sunt ea quæ apud Ezechielem ipse loquitur cap. 18. ubi multis verbis perspicue declarat, se nolle iniquitates filiorum in patribus, nec patrum in filiis punire, si filii similes patrum scelestorum non fuerint. Ac demum ita concludit: *Anima, quæ peccaverit, ipsa morietur. Filius non portabit iniquitatem patris; neque pater portabit iniquitatem filii, justitia justi super eum erit; & impietas impii super eum erit.* Quam sententiam diserte in ipsa quoque lege Mosis scriptam legimus Deut. cap. 24. 16, idque etiam testatur auctor 2. lib. Regum cap. 14. Filius, qui patri conjunctissima persona est, adeo ut non modo ejus pars quædam, sed alter idem dici possit, non debet, ex Dei sententia, ipsius patris scelerum pœnas luere, nec vicissim pater filii; & non pudet nos affirmare, eundem Deum, sui ipsius quodammodo oblitum, adversus omnem æquitatem, ab homine uno cæterorum hominum, quibus cum nullam præterea conjunctionem habuit, nisi quod homo erat, iniquitatis pœnas perfecte exegisse? Quid vel absurdius, vel iniquius, ob eamque rem, cum de Deo loquamur, magis impium & detestandum excogitari potuit? Is, qui omnis æquitatis & rectitudinis fons est, cujusque omnia opera æquissima & rectissima perpetuo sunt, tam iniquum & pravum facinus contra suum ipsius decretum admiserit? Cujus si rationem diligentissime inquiras, nullam omnino reperies. Ut hic non summæ iniquitatis tantum & pravitatis, suprema cum impietate, Deus accusetur; sed extremæ quoque inscitiæ, (horresco, dum hæc proferre, veritatis patefaciendæ, & divinæ gloriæ vindicandæ studio, compellor) ac fatuitatis per turpissimam atque indignissimam blasphemiam & contumeliam insimuletur. Si enim misericordiam erga humanum genus exercere, & bonitatem ac liberalitatem suam nobis commendare voluit Deus; cur prorsus gratuito, ut quidem potuit, scelera hominibus non condonavit? Sin vindictam & severitatem suam in injuriis ulciscendis, & delictis puniendis, quam justitiam minus proprie, ut dixi, appellamus, ad sui nominis gloriam ostendere statuit; cur non eos ipsos ulcisci, & supplicio afficere aggressus est, qui deliquerant, & ejus majestatem, quantum in ipsis fuerat minuerant? Quænam vindicta, aut peccati punitio est hæc, eos, qui peccaverunt, impunitos dimittere, eum vero, qui nihil mali fecit, gravissimis pœnis subjicere?

At utramque proprietatem suam, inquies, misericordiam scilicet, & justitiam simul exercere, & nobis commendare voluit Deus. In eo enim, quod in nobis ipsis delicta nostra non punit, misericors apparet. In eo autem, quod illa nihilominus plectit, justus esse ostenditur.

Jam vero, si velis, ut magistri vestri dicere solent, perfecte Deum erga nos hac ratione & misericordiam, & justitiam istam exercuisse: id, ut in initio fere hujus responsionis à me dictum fuit, plane falsum est, nec fieri ullo modo potuit. Perfecta enim misericordia requirit, ut omnino delinquenti ignoscatur: perfecta autem ista justitia, ut idem ipse, qui deliquit, debita pœna puniatur. Alicui omnino ignosci, & eundem debita pœna puniri, hæc duo, inquam, ut ea, quæ invicem prorsus repugnant, nullo modo simul consistere possunt. Quid quod, si ita res se habet, ut vos dicitis, neutra perfecte usus est? Misericordia quidem perfecta non est usus. Quia, cum posset, si voluisset, delictorum nostrorum pœnas minime reposcere, debitas sibi persolvi voluit. Justitiam vero illam perfecte certe non exercuit; cum non in ipsis delinquentibus, sed in alio quopiam peccata puniverit. Sin autem non perfecte, sed aliqua ex parte utramque eum exercuisse dicas, istud quoque falsum est. Immo vero neutra ullo modo est usus. Misericordia enim, quæ Dei est propria, ipsius munificentia & liberalitate maxime constat. Nam nec tantopere in sanctis literis commendaretur, nec nobis imitanda proponeretur, nisi summam Dei munificentiam liberalitatemque contineret. Hinc fit, ut remissio illa liberalissima totius debiti, de qua in parabola regis creditoris agitur Matth. 18, quam supra exposuimus, ibidem misericordia simpliciter appelletur. Atqui, ut jam dictum fuit, si Deus nostrorum delictorum pœnas sibi persolvi curavit, etsi nos ipsis liberati fuerimus, tamen nulla prorsus liberalitate est usus; & ita nullo modo eam, quæ ipsius propria est, misericordiam exercuit. A justitia autem illa, de qua loquimur, penitus absuit. Nam de justitia illa, ut vidimus, scriptum est, Ezech. 18. *Anima, quæ peccaverit, ipsa morietur.* Breviter severitas & vindicta (hæc enim, ut sæpius dictum fuit, ea justitia est, de qua hoc loco agimus) nulla ratione patitur, ut is, qui deliquit, vel injuriam fecit, plane impunitus & inultus dimittatur. Constituere autem Dei justitiam quandam, quæ delicta quidem puniat, non tamen in eo qui deliquit, sed in alio quopiam, supremam, ut demonstratum est, injustitiam, hoc est, iniquitatem & pravitatem continet. Ita fit, ut scelera nostra in alio, qui non deliquerit, à Deo punita fuisse, non modo ejus perfectam misericordiam, perfectamque justitiam istam nobis nec ostendat, neque commendet: sed etiam utramque funditus convellat: & præterea omni vera justitia, id est, æquitate ac rectitudine ipsum Deum spoliet, eique universam sapientiam adimat.

Sed aliam etiam ob caussam, nobis non pereuntibus, divinæ justitiæ vere pro peccatis nostris satisfieri nullo pacto poterat. Vera enim satisfactio est plena debiti persolutio. Unusquisque autem nostrum mortem æternam divinæ isti justitiæ debebat. Unusquisque igitur nostrum, nisi nos ipsi id facere volebamus, alium habere debuisset, qui pro ipso mortem æternam subiret. Verum id qui fieri poterat, cum omnibus hominibus generatim, si Deus summo jure uti voluisset, æterna mors subeunda esset? Quomodo enim potest quis eam corporalem pœnam, præsertim vero mortem pro alio solvere, quam ipsemet debeat? Unum autem quempiam, qui morti æternæ, utpote qui nihil deliquisset, minime obnoxius inventus fuerit, pro omnibus satisfacere potuisse, plane ridiculum est cogitare, nedum asserere. Nam perinde est, ac si quis diceret, unum, qui nihil ipse debeat, & centum tantummodo aureos nummos habeat, quos dare possit, pro innumerabilibus aliis, qui singuli aureos nummos centum debeant, posse satisfacere; cum vix pro uno tantum vere satisfaciendi habeat facultatem. Nemo enim plus, quam unam mortem æternam subire potest, eamque pro alio pendere. Unus igitur aliquis tantum ex omnibus fortasse hac ratione servari poterat, & pro ipsius delictis divinæ justitiæ satisfieri. Cæteris omnino in æternum pereundum erat, si sibi pro illorum peccatis vere satisfieri Deus voluisset. Quare, cum vos affirmatis, necesse esse, ut divinæ justitiæ pro hominum erratis, & sceleribus satisfiat; nihil aliud revera dicitis, nisi, fieri non posse, ut omnes homines generatim in æternum non pereant, cum nec alius pro alio corporales pœnas, qualis æterna mors est, quæ nostris peccatis debetur, solvere ullo modo possit; nec si maxime rei natura hoc pateretur, id reipsa possit fieri; cum omnes generatim peccaverimus, & totidem reperire necesse esset innocentissimos homines, qui mortem æternam subirent, quot ii sunt, pro quorum delictis satisfaciendum esset.

Sed quoniam vos, ut supra observatum est, duplicem divinæ justitiæ pro peccatis nostris satisfaciendi modum commenti estis, & utrumque in salute, quam nobis Christus peperit, agnosci vultis, unum omnium pœnarum solutione, quas nos pendere tenebamur, alterum omnium eorum præstatione, quæ Dei lex nos facere jubet (quamquam, ut dictum fuit, tu in hac disputatione nostra, primum illum modum agnoscere tantummodo videris) cum de uno visum sit, videamus & de altero; si tamen prius eos invicem pugnare, vel alterutrum saltem supervacaneum esse, ostenderimus. Pugnant sine dubio hæc duo inter se, Pro aliquo satisfacere, id omne faciendo, quod is facere debuerat, & pro

eodem

eodem satisfacere, omnes pœnas subeundo, quas is, propter delicta sua, subire tenetur. Nam, si is omnia fecisse censeatur, quæ facere debuerat, fieri non potest, ut pro ipso quidquam pœnæ nomine solvatur. Ubi enim nullum delictum, ibi nulla pœna. Rursus, si, quicquid ille pœnæ nomine debebat, persolvatur, jam pro innocente non habetur. Ubi enim pœnæ persolutio, ibi noxia sit necesse est. Supervacaneum autem alterutrum saltem esse, hoc pacto demonstratur. Nam si delictorum pœna penditur, quid attinet eum, pro quo penditur, innocentem haberi? Vel, si innocens habetur, quid opus est pro ipsius delictis quidquam pœnæ nomine solvere? An non utrumvis istorum per se eum liberat, & ipsius errata prorsus delet? Neque enim est, quod aliquis dicat, ut divinæ justitiæ satisfiat, non satis esse mala non facere, nisi etiam bona fiant; atque ob eam rem non satis fuisse mala, quæ feceramus, deleri, nisi etiam bona fecisse censeremur. Siquidem non minus vera, quam vulgata, est distinctio seu partitio illa peccatorum: nempe alia peccata esse commissionis, alia vero omissionis. Ex quo intelligendum est, si pœnæ pro omnibus peccatis nostris persolutæ fuere, non minus pro bonis, quæ non fecimus, quam pro malis, quæ fecimus, persolutum fuisse, & ita Legi, & porro justitiæ Dei, plenissime pro nobis fuisse satisfactum. Et quia eadem partitio in nostris justitiis (quas scriptura appellat) adhiberi potest (quædam enim sunt justitiæ commissionis, cum scilicet bona facimus, quædam vero omissionis, cum mala vitamus) certe, si omnes Legis justitias fecisse censemur; non bona tantum omnia fecisse, quæ Lex jubet, sed ab omnibus malis, quæ vetat, abstinuisse, & ita divinæ justitiæ absolute satisfecisse, existimandi sumus. Satis autem fuisse, ut nos justi haberemur, peccata nostra deleri, id apertissime demonstrat, quod in compluribus sanctarum litterarum locis peccatorum remissione universam salutem nostram contineri, si non disertis verbis, at reipsa scriptum extat. Nec vero alia ratione duarum istarum satisfactionum repugnantiam negare potestis, vel alterutram supervacaneam fuisse, non confiteri, quam si pœnas, quæ pro nobis persolutæ fuere, ad præterita tantum delicta respicere dicatis: justitiæ autem, hoc est, perfectæ divinorum mandatorum conservationis imputationem, ad futura; ita ut, quæ ante fidem delicta commisimus, compensatione Christi sanguinis obliterata fuerint: quæ vero post fidem, ejusmodi Christi absolutæ obedientiæ imputatione. Id quod non à veritate tantum, sed à sententia quoque vestra quam longissime abest. Verum hac de re, cum de ista imputatione separatim agemus, aliquid enucleatius à nobis dicetur. Nunc, istum alterum pro nobis satisfaciendi modum ideo similiter plane commentitium esse, demonstremus, quia ne existere quidem ulla ratione potuerit.

Jam, si ut antea ostendimus, nemo corporales pœnas pro alio pendere potest, nec etiam pro alio id, quod is omnino facere tenetur, quisquam præstare poterit. Par enim est utrobique ratio. Nec magis unius factum alterius fieri potest, quam unius mors, aut corporis vexatio, alterius esse. Et quemadmodum in pœnis corporalibus infligendis non ipsa mors, aut corporis vexatio, simpliciter quæritur, sed cujusdam certi hominis mors, aut corporis vexatio; sic in factis ex legis præscripto præstandis, non ipsum factum simpliciter quæritur, sed uniuscujusque, qui legi illi obnoxius sit, proprium factum. Nam quid magis ridiculum dici potest, quam, si quis exempli gratia, lege jubente, in publico convivio modestus esse debeat: ubi ipse plane immodestus fuerit, alium qui modestiam conservaverit, pro ipso modestum esse posse, adeo ut ipse, quantumvis immodestus, pro modesto habeatur: & ita legi plene satisfactum esse? Ita nihil magis ridiculum excogitari potest, quam, si quis dicat, unius justitiam alterius, qui plane injustus fuerit, justitiam censeri. Parcere quidem Deus multis injustis propter paucos justos consuevit; ut colligitur ex verbis ipsius cum Abrahamo loquentis Gen. 18. paullo ante destructionem Sodomæ; ne scilicet una cum impiis pios quoque perdat, aut puniat. Non tamen idcirco injustos, justorum caussa, justos esse censet. Sicut enim impietas impii super eum erit, sic justitia justi super eum futura est, inquit, ut vidimus, ipse Deus apud Ezechielem Ezech. 18. 20.

Sed finge, unius justitiam, alterius censeri posse; num unius tantum justitia innumerabilium esse censebitur? Iisdem igitur rationibus quibus pœnas nostris sceleribus debitas persolvi non potuisse ostendimus, etiamsi alium pro alio pœnas corporales pendere posse concederetur, concludendum similiter est, non potuisse nos ob alienam justitiam justos à Deo haberi, etiamsi rei natura pateretur, ut unius justitia alterius censeri posset, atque eo magis, quod potest quidem homo quispiam nihil pœnarum debere, nimirum si innocentissimus sit; sed nullus homo justissimus esse non tenetur, & divinæ voluntati perfectissime obedire. Neminem autem pro alio præstare posse, quod ipsemet facere teneatur, sensu ipso communi id aperte docente, alibi asserimus.

CAP. IV.

Christum, pœnarum, quas nos ex lege Dei subire tenebamur, solutione, divinæ justitiæ pro nobis satisfacere non potuisse.

CUm igitur demonstratum fuerit, neque pœnarum, quas propter delicta nostra ex lege Dei subire tenebamur, solutione, nec eorum, quæ eadem lex nos facere jubet, præstatione, pro nobis divinæ justitiæ satisfieri potuisse, certum esse potest, Jesum Christum neutrum fecisse, nisi ea, quæ fieri nequeunt, facta fuisse velimus: & ita falsum omnino illud esse ostenditur, quod vos affirmatis, Jesum Christum pro nostris peccatis Deo plenissime satisfecisse. Nam, si quis dicat, in Jesu Christi persona quædam singularia reperiri, ob quæ id per eum fieri potuerit, quod alioqui nullo pacto fieri potuisse concedatur; is in maximo errore versatur. Nam quæ fieri suapte natura nullo modo possunt, à nemine unquam fiunt, ne à Deo quidem ipso. Atqui ejusmodi, saltem ex parte, sunt ea, quæ in utraque illa satisfactione facta fuisse necesse esset. Nec enim natura patitur, ut unius corporalis pœna pro alio pendatur, vel unius factum pro alio præstetur; cum nec corporalis pœna, nec factum unius, alterius fieri possit. Cui ipsius rei naturæ additum est, ut vidimus, Dei decretum; quod non veram tantum ejusmodi satisfactionem, quam rei natura penitus refugiebat, sed pro vera à Deo habitam quoque excludit. Hoc autem dico propter nonnullos, qui non veram quidem satisfactionem pro peccatis nostris, sed pro vera à Deo habitam, ex Christi persona fluxisse contendunt. Cujus sententiæ quidam ex præcipuis magistris vestris fuisse videntur; ut postea exponemus. Certum igitur esto, nulla ratione fieri potuisse, ut Christus vel corporales pœnas, quas ipsi subire debebamus, pro nobis persolverit, vel ea, quæ ipsi facere tenebamur, pro nobis præstiterit.

Sed, ut veritas magis adhuc perspici queat, demus naturam rei istiusmodi satisfactionibus non repugnare, & nihilominus tamen Jesum Christum eas peragere non potuisse, ostendamus. Jam dictum est (ut de pœnis persolvendis primum agamus) pœnam, quam unusquisque nostrum propter delicta sua pendere tenebatur, mortem æternam esse. Hanc profecto Christus non subiit; &, si eam subiisset, universa salutis nostræ, & liberationis à peccatorum pœna spes, & ratio funditus eversa fuisset. Immo, si jam Christus non resurrexisset, vana, ut inquit Paulus, 1 Cor. 15. 14, & 17. esset Euangelii prædicatio, & nos adhuc essemus in peccatis nostris. Et tamen, si idcirco nos servasset Christus, quod pœnas nostris peccatis debitas ipse sustinuisset, & nobis ejus rei fides, quoad ejus fieri poterat, facienda fuisset;

eum nunquam resurgere, sed in morte perpetuo manere oportuisset. Nam, si quis dicat, ideo necesse fuisse, ut is resurgeret, & in morte nequaquam remaneret, ut pro nobis mortem, à qua nos liberandi eramus, vinceret & superaret, jam ista ab hac satisfactione diversa admodum est nos servandi ratio, & eam penitus convellit. Hæc enim satisfactio, in eo, qui nos servaturus est, æternam mortem, Ista autem nos servandi ratio æternam vitam requirit. Præterea quid opus fuerat, mortem pro nobis, per resurrectionem Christi à mortuis, superari, si, peccatis nostris per ipsam mortem omnibus prorsus abolitis atque deletis, nobis mors jam dominari non poterat? Aculeus, inquit Apostolus, mortis, peccatum, 1 Cor. 15. 6. Itaque, si peccatum auferas, mors aculeo & veneno caret, neque nos jam lædere potest. Quod si rursus aliquis dixerit, hac ratione neque etiam, si remissionem illam peccatorum, nulla vera satisfactione interveniente, admittamus, necesse fuisse, ut Christus resurgeret, cum satis esset, per remissionem sublata fuisse omnia peccata nostra; Respondeo, ideo necesse fuisse, ut Christus resurgeret, & in morte non remaneret, ut nos immortalitatis inde firmam spem concipientes, ab iniquitatibus nostris ad Deum ea ratione, qua ipse Christus jusserat, converteremur; sine qua conversione nulla est revera peccatorum remissio, sed remissionis tantum oblatio. At satisfactio, etiam Christo non resurgente, perfecta fuisset.

Sed inquies, satisfactionem quidem, citra Christi resurrectionem, fuisse peractam, sed non imputari debuisse, nisi iis, qui peractam fuisse credidissent: Ut autem id crederetur, resurrectione, quæ Christi potentiam declararet, hoc est, vim satisfaciendi ipsum habuisse, ostenderet, opus fuisse. Ast ego contra; Si satisfactio jam peracta erat, quid oportebat eam peractam fuisse credere? Nnnquid, si aliquis pro me creditori meo satisfecerit, & pecuniam reipsa meo nomine solverit, quam repetere jam non possit, neque solutum, neque satisfactum erit, nisi prius ego id verum esse credam? Sed hac de re infra suo loco explicatius disseremus. Præterea, quo nam modo ex Christi resurrectione constitit, eum satisfecisse, sive satisfacendi vim habuisse? Num quia per resurrectionem declaratus fuerit æternus Deus, ejusdemque cum patre substantiæ? Atqui primum istud nullam potius satisfaciendi vim in ipso fuisse demonstrat, ut postea videbimus. Deinde falsum est, Christum, per resurrectionem, Deum æternum declaratum esse. Poterat enim purus homo resurgere, ut nobis, quicunque ipsi Christo obediverimus, in ultimo illo die eveniet; qui, licet puri homines simus, à mortuis ad æternam beatamque vitam nihilominus resurgemus. Si dixeris, Christum sua ipsius virtute atque potentia semetipsum in vitam revocasse, nos autem ipsius Christi vi in vitam revocandos esse. Istud prorsus nihil est. Nemini enim ea de re quidquam constare potest ex ipsa resurrectione. Nam, etiamsi resurrectionis nomine universam simul potestatem intelligamus, quam, resurgendo, & cælos ipsos conscendendo, adeptus est; non tamen ex eo, ipsum propria vi semet à mortuis excitasse, constat. Ut enim supremam illam potestatem, quemadmodum ante ostendimus, ut homo accepit (neque vero aliter, ut ibi diximus, accipere poterat, siquidem ea vera & propria potestatis acceptio fuit, quippe obedientiæ præmium, non autem figurata & impropria, & qualis in Deum ipsum cadere potest, ut legitur in Apoc. cap. 4. 11.) Sic, ut resurgeret, illi, ut homini, datum fuisse, nisi aliud appareat, omnino dicendum videtur. Quid quod scriptura passim testatur, eum à Deo, & alicubi à Deo patre, ex mortuis excitatum fuisse? Tametsi enim Christus ipse dicit Joh. 10. 18. 2. 19. *Potestatem habeo ponendi animam meam, & potestatem habeo iterum sumendi eam*; & alibi, *Solvite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud*; non debent hi pauci, &, ut ex circumstantiis manifestum est, figurati loquendi modi, aliquid diversum nobis suadere ab eo, quod ex multis, iisque maxime propriis, apertissime docemur. Præsertim verò, cum de nobis quoque dictum sit, quod si propter Christum animam perdiderimus, eam inveniemus Matth. 10. 39. & eam vivificabimus, sive, ut est in Græco, vivam gignemus, Luc. 17. 33. & alibi scriptum extet, eos, qui Christo credunt, & jam ex Deo nati sunt, potestatem habere, ut fiant filii Dei, id est, ad immortalitatem, & beatam vitam resurgant. Tunc enim vere filii Dei erunt, idque alia ratione, quam antea essent. *Sunt*, inquit Christus, *filii Dei, quia filii resurrectionis sunt* Luc. 20. 36. Hujusmodi autem prosopopœiis, in hoc potissimum resurrectionis negotio, ex ipsa loquendi consuetudine & quadam quasi necessitate, frequenter admodum utuntur Divinæ Litteræ. Sed hæc ὁδοῦ πάρεργον, ut dicitur. Neque enim, utrum Christus propria vi seipsum ab inferis excitaverit, nec ne excitaverit, hic quærendum est; sed utrum ex ipsa resurrectione id nobis constare possit, inspiciendum. Satis autem me demonstrasse confido, ex ipsa resurrectione id nobis neutiquam constare; & ita nullam caussam esse, cur ex ipsa resurrectione Christus æternus Deus appareat, atque ea ratione pro peccatis nostris satisfaciendi vim habuisse constet. Adde, quod non modo æternus Deus ex resurrectione ipsa non apparet Christus, sed etiam ex ea sola nec necessario nec verisimiliter concluditur, in ipso Christo, antequam resurgeret, aliquid fuisse, quod in nobis, si eum imitati fuerimus, non sit; cum nos quoque & resurrecturi simus, & in æternum regnaturi, Apoc. 22. 5, & quæ præter illa, quæ nos unquam adepturi simus, consecutus est Christus, ea omnia homini nobis quod ad ipsam naturam attinet non excellentiori, si voluisset, dare potuerit Deus. Aliunde, quam ex ipsa resurrectione, ea, quibus nos maxime antecessit Christus, dum adhuc mortalis fuit, quæque ipsius propria fuere, aperte constat; si modo ea credimus, quæ de ipso homines divinissimi Litteris mandarunr. Nec vero huic nostræ sententiæ repugnant ea verba Pauli de ipso Christo, *qui definitus* (quod alii vertunt *declaratus*) *est filius Dei in potentia secundum Spiritum sanctificationis* (seu *sanctitatis*) *ex resurrectione mortuorum*, &c. Rom. 1. 4. quasi in illis dicatur, Christum per resurrectionem apparuisse æternum Dei filium, ejusdemque cum patre substantiæ sive essentiæ; vel saltem talem Dei filium, cum adhuc mortalis esset, qualis nullus homo unquam fuit aut futurus est. Non enim agitur ibi de patefactione alicujus rei, quæ antea esset, sed de constitutione ejus, quæ nondum erat. Nam, quoad Christus immortalis factus non est, filius quidem Dei erat, sed non omnino, nec ea ratione, qua postea fuit. Hinc Paulus ea secundi Psalmi verba, *Ego hodie genui te*, de Christi resurrectione interpretatur, Act. 13. 33. Tunc enim vere & absolute constitutus est Christus Dei filius; cum immortalitatem supremamque illam potestatem est adeptus, quam Paulus, ut mos est Sacrorum Scriptorum, Resurrectionis nomine intelligit. Hanc autem verborum Pauli sententiam esse, declarat manifeste participium ὁρισθέντος. Siquidem verbum ὁρίζω ut ego quidem arbitror, nusquam (quidquid aliis visum fuerit) patefacere significat, aut declarare, nisi verbum Declarandi in eum sensum accipias, quo aliquando à bonis latinitatis auctoribus prolatum fuit, cum scribunt, exempli gratia, aliquem fuisse declaratum consulem, id est, constitum & definitum, sive creatum. Quamquam verbum ipsum Patefaciendi seu Revelandi in Sacris Litteris in hunc eundem sensum, in quem verbum ὁρίζω in illis Pauli verbis accipi debere contendo, non raro figurate accipitur. Veluti, cum idem Paulus dicit, revelandam esse erga nos gloriam, Rom. 8. 18. quod idem est, ac si dixisset, nobis esse dandam gloriam; non tamen, tanquam eadem ipsa jam vere esset, sed adhuc patefacta non fuisset. Nec enim alia ratione ea ipsa gloria jam antea fuisse dici poterit, quam Dei destinatione. Atque hoc sensu, Jesum Christum per resurrectionem patefactum Dei filium fuisse affirmare possumus. Quia scilicet jam ab ipso initio, immo antequam mundus fieret, beatissimæ immortali-

tatis

tati à Deo destinatus fuerat, Joh. 17. 5. Relinquitur igitur, supervacaneam & inutilem prorsus fuisse Christi resurrectionem ad peccata nostra per pœnarum solutionem delenda; & proinde, si per ejusmodi satisfactionem omnia peccata nostra deleta fuerunt, male locutum fuisse Paulum 1 Cor. 15, qui ait: Si Christus non resurrexit, nos adhuc esse in peccatis nostris. Nam, si Jesu Christi resurrectio ipsius Christi in satisfaciendo, id est, pœnis nostris delictis debitis, persolvendis, vim aliquam nobis non commendat, quid aliud efficit, quam ut, satisfactionem istam ab ipso peractam non fuisse, demonstret, cum ex ea manifestissimum sit, ipsum mortem æternam, quæ pœna delictorum nostrorum erat, divinæ justitiæ minime persolvisse, imo ex diverso sempiterna vita donatum fuisse?

Cæterum, si quis adhuc dicat, ideo Jesu Christi resurrectionem, in hac per pœnæ solutionem justificatione nostra, maximum momentum habere, quia per ipsam ea vera esse demonstrentur, quæ ipse dixerat, dixisse autem, se pœnas universas nostris peccatis debitas persoluturum; Respondeo, neque Christum id unquam dixisse, ut ex iis, quæ supra disputata sunt, perspicuum esse potest, & clarius, ut spero, inferius ostendemus: neque, si maxime dixisset, resurrectionem id ea ratione comprobaturam fuisse, quam nos hoc loco quærimus. Non enim generalem istam comprobandi rationem quærimus, quia scilicet eum, qui dixit, ejusmodi esse appareat, ut nulla in re mentiri possit: sed singularem quandam, qua id nominatim, quod comprobandum est, per caussas aut effecta propria ita se habere demonstretur. Adeo ut, quemadmodum non multo ante dictum est, non modo quia, Deum ipsum dixisse, appareat, id verum esse constet; sed etiam, quia verum esse appareat, id Deum dixisse, nobis, sicut facere jubemur, certo persuadeamus. Is enim, ut ibi attigimus, benignissimo & sapientissimo Deo nostro fuit in salute nobis per Christum comparanda scopus propositus, ut quæcunque is, ipsius nomine, nobis annunciaret, reipsa, quatenus fieri poterat, ex iis, quæ Christus facturus, passurus, & adepturus erat, per rerum caussas vel effectus proprios verissima esse constaret. Quid autem ipsi caussæ persolutionis pœnarum, quas divinæ justitiæ nos deberemus, magis repugnans excogitari potest, quam resurrectio illius, qui eam persolutionem peragere debuerit, cum per resurrectionem æterna mors penitus destruatur, quæ ad pœnas illas persolvendas omnino requiritur? Itaque, ut ad propositum tandem revertamur, fatendum est, cum mors æterna peccatis nostris deberetur, eamque minime Christus subierit, nec subire potuerit, quidquid ille passus est, vel pati potuit, pœnam peccatis nostris debitam non continere, & ob eam rem nullo modo potuisse eum pœnas delictorum nostrorum justitiæ divinæ persolvere.

Sed finge, Christum eas pœnas subiisse, quas quivis ex hominibus propter sua scelera subire tenebatur; quid hoc erit ad veram plenamque satisfactionem pro peccatis omnium? Quis unquam, ut jam dictum est, audivit, solvendo, quod unus debet, pro infinitis satisfieri, qui idem singuli debeant?

Video, quid ad hoc & ad ea simul omnia, quæ hactenus disputavi de Christo, qui omnes pœnas peccatis nostris debitas persolvere non potuerit, sis responsurus. Dices enim, quæ à me dicta sunt, verissima & solidissima futura esse, si Christus purus homo fuisset. Nunc, cum idem Christus, qui homo fuit, Deus quoque fuerit, isque verus atque æternus, ejusdemque cum patre, ut substantiæ, sic dignitatis, virtutis, atque potentiæ; falsa, & inania in ejus persona esse, quæcunque à me contra hanc pœnarum persolutione peractam satisfactionem fuerunt allata. Quamvis enim nec Christus ea passus fuerit, quæ quivis nostrum, divina justitia ita postulante, pati tenebatur, nec eadem, quæ ab infinitis corpore pendi debebant, ab ipso solo persolvi potuerint; tamen personæ dignitatem, & vim infinitam, quam in omnibus ejus utpote æterni Dei, actionibus, aut perpessionibus reperiri necesse est, utrique huic malo mederi. Dignitatem enim personæ efficere, ut quæ passus est Christus, licet per se multo iis minora, quæ quilibet nostrum pati debebat, ejusdem tamen, sive etiam majoris pretii censeantur. Ut in viro principe tantidem æstimabitur levis pœna, aut pluris etiam, quam in homine plebejo gravissima; & quod in hoc, perpetuo exilio, aut carcere multabitur: in illo, temporario puniri sat fuerit. Vim autem illam infinitam & ejusdem rei caussam esse, & præterea efficere, ut, quæ Christus, licet solus, suo corpore persolvit, idem pondus habeant, aut majus etiam, quam si, quod singuli debebamus, unusquisque per se proprio corpore solvisset.

Vides, quibus philosophicis inventis vobis opus sit, ut istam vestram satisfactionem defendere possitis. Atqui ea, si placet, paullo diligentius examinemus. Quod igitur ad personæ dignitatem attinet, Primum mihi valde suspectum est, quod pro concesso sumitur, principis scilicet viri levem pœnam ejusdem pretii esse, cujus gravissimam hominis plebeji: quinimmo crediderim, injustam esse eam legem, quæ idem delictum in viro principe leviter puniat, in plebejo autem homine gravissime. Quare, cum Christus, ut vos dicitis, omnia delicta nostra in seipsum susceperit, acsi ipsemet ea omnia perpetrasset; non video, quomodo justitiæ divinæ satisfieri potuerit, nisi eas omnes pœnas ipse sustinuerit, quas nos pendere ex divina Lege tenebamur. Nullum est personarum discrimen apud Deum, tunc etiam, cum ejus misericordiæ locus relinquitur. Quid tandem erit, cum de pœna irroganda ex justitiæ seu potius severitatis absolutissimæ præscripto agitur? Sed, ne longius protrahatur hæc disputatio, concedamus, personæ dignitate pœnæ æstimationem augeri. Num ita augetur, ut, quidvis dignissima persona pœnarum det, pœnas quantumlibet graves, quas minus digna vel etiam indignissima persona subire tenetur, omnino æquet? Numquid, si vir princeps unius horulæ aut diecula exilio vel carcere multetur, idem erit ac si homo plebejus perpetuo exilio aut carcere multatus fuisset? Quid, si princeps ille vir ideo brevissimæ illi pœnæ subjiciatur, ut postmodum ad supremam gloriam, & ea, quam antea habebat, infinitis partibus majorem, evehatur? Pœnæ, ut vos eas appellatis, quas nostrum caussa pertulit Christus, quamvis per se gravissimæ existimari debeant, tamen, si cum iis comparentur, quas nos meriti eramus, multo sunt leviores, quam unius diei aut horæ exilium, si cum perpetuo exilio comparetur. Brevissimum exilium, exilium est; nec à perpetuo differt, nisi temporis longinquitate. Pœnæ autem, quas Christus subiit, non longinquitate temporis tantum ab iis, quas nobis jure infligere potuisset Deus, differunt, sed etiam qualitate. Quamvis enim non defuerint *, qui, Christum damnatorum pœnas passum fuisse, affirmare sint ausi, explosa tamen est sententia ista; & merito quidem, cum propter alia multa, quæ ad eam refellendam afferri solent, tum maxime propter hoc, quod de divina gratia & auxilio desperatio, quæ propria damnatorum est pœna, quam longissime semper à Christo abfuit. Conquestus quidem est Christus, se à Deo derelictum fuisse, sed non propterea id fecit, quod vel minimum de ejus ope & benignitate desperaret. Id enim vel cogitare quidem maxime impium censeri debet. Verum ita locutus est Christus, ut ad opem sibi ferendam, hoc est ad liberationem à cruciatibus, & morte dandam, Deum adduceret. Quod si quis recte percipere velit, legat Psalmum 22, unde ea verba Christi de Deo conquerentis sumpta sunt. Ubi sub Davidis, qui in magna aliqua calamitate constitutus erat, persona, quam ex animo Christus in media morte, mediisque cruciatibus Deo confideret, ejusque opem jam jam præsentem intueretur, apertissime explicatur. Id quod ipse Christus abundantissime verbis suis comprobavit, cum non solum moriens in manus patris commendavit, sive deposuit spiritum suum: sed etiam, jam cruci affixus,

* Calvinus, & alii ante ipsum.

latroni ejus misericordiam & benignitatem imploranti, & se in paradiso omnino futurum dixit, Luc. 23. 43. & illi eandem felicitatem constanter polliceri non dubitavit. Pœnæ igitur, quas Christus sustinuit, nullam habent ad pœnas, quas nos pendere tenebamur, proportionem. Et certe si finiti ad infinitum, ut dici solet, nulla est proportio, quæ nam pœnarum Christi, quæ tempore finitæ fuere, ad pœnas nostris peccatis debitas nunquam tempore finiendas proportio esse potest? Post pœnas autem illas, ejusmodi gloriam, ob eas ipsas pœnas, est Christus consecutus, quam nec antea homo ille revera habuerat unquam, nec humana mens capere, aut lingua satis exprimere queat. Ut, etiamsi ea, quæ passus est Christus, pœnæ nomine passus esset, pœnæ tamen simpliciter appellari non deberent, sed potius labores præmia antecedentes. Quid ergo hic personæ dignitas efficere potuit, cum non modo nulla sit Christi pœnarum ad pœnas nostris delictis debitas proportio, sed, quas vos dicitis Christi pœnas, non vere & proprie sint pœnæ? Quod si, quod ad proportionem attinet, dicas nullam similiter esse nostri ad Christum proportionem, quippe cum nos puri homines simus, ipse vero etiam æternus Deus, & ob eam rem velis, quamlibet levissimam Christi pœnam cuilibet nostrum gravissimæ æquiparari posse; Respondeo, si id verum esset, non opus futurum fuisse, ut Christus tot acerbos cruciatus, & tam diram mortem sustineret; Deum injustitiæ, aut immanitatis à vobis tacite insimulari, qui, cum, levissima aliqua pœna de Christo sumpta, suæ justitiæ plene satisfacere posset, ipsum tam atrociter excarnificari voluerit, sed hac de re iterum videndum erit.

Satis, ut arbitror, demonstratum est, Jesu Christi personæ dignitatem efficere non potuisse, ut, quamvis ipse eadem minime passus fuerit, quæ unus ex nobis pati tenebatur, quæ tamen passus est, tanti æstimentur, ut pretium illorum æquent. Nunc de vi illa quam Adversarii afferunt, infinita, eorundem, quæ passus est Christus dispiciamus. Certum est nulla alia ratione posse vim istam infinitam iis, quæ passus est Christus attribui, nisi quia æternus Deus sit. Sed Christus non potuit, quatenus æternus Deus, quidquam pati. Ergo ad infinitam vim ejus perpessionibus tribuendam nihil momenti habet, quod Christus æternus Deus sit. Neque enim satis est, Christum, qui passus fuit, æternum Deum fuisse: nisi etiam, quatenus Deus æternus est, fuerit passus. Ajunt sacrarum litterarum plerique interpretes, sic Christum ex humana divinaque natura constare, ut homo ex corpore, & animo constat. Et quemadmodum in homine alias esse corporis actiones, alias animi, agnoscimus, Sic ipsi in Christo alias humanæ naturæ actiones, alias divinæ agnoscunt. Compertum est autem, quamvis idem homo, constans ex animo & corpore, sit, qui aliquid agit, aliam tamen vim esse actionum corporis, aliam actionum animi: & multas corporis actiones sive operationes, quia omnino corporis propriæ sunt, nihil prorsus ab animo sive mente mutuari, nec ulla vi magis præditas censeri, quam si ab animante animo & mente destituto, eadem fieri contingat. Nam qua majore, obsecro, vi prædita per se est in homine, exempli caussa, cibi & potionis sumptio, quam in reliquis animantibus? Quod autem de actionibus Christi, respectu divinæ & humanæ naturæ, per comparationem animi & corporis humani, diximus: idem de passionibus (quas vocant) omnino dicendum est. Immo multo magis, cum animi quidem passiones non minus, quam corporis dentur; divinæ autem naturæ passiones nullæ penitus dari possint, sed humanæ naturæ tantum. Quocirca, si plaga, puta, hominis corpori inflicta, nullam per se vim majorem habere potest, quam si eadem bestiæ alicui inflicta fuisset, multo magis quicquid passus est Christus nullam majorem vim per se habere potest, quam si quilibet purus homo idem passus esset. Quod si non per se, sed ex personæ dignitate Christi perpessiones æstimari velis; jam personæ dignitatem eam vim, qua ad satisfactionem istam peragendam opus fuisset, iis, quæ passus est Christus, conciliare non potuisse, probatum fuit. In homine si corpus affligitur, animus quoque persæpe afflictatur, at divina natura ex naturæ humanæ afflictionibus nec afflictari, nec angi, nec commoveri, nec denique ullo modo ipsarum particeps vere esse potest. Vos ipsi divinam naturam in Christo non aliter, quam per communicationem idiomatum passam fuisse confitemini. Nec enim usque adeo vos opinio ista satisfactionis excæcavit, ut divinam naturam vere pati non potuisse, non perspicue cernatis. Ergo per communicationem quoque idiomatum, non autem vere, vis illa infinita, quam ex divina natura proficisci arbitramini, Christi perpessionibus inerit; & ita non vere, sed per idiomatum communicationem (si modo id alioqui fieri potuit) divinæ justitiæ pœnas nostris peccatis debitas exsolvit Christus. Hæc est scilicet, egregia salutis nobis per Christum partæ ratio, quam nobis commenti estis; ut non vere, sed per quendam loquendi modum, à pœnis delictorum nostrorum liberati simus. Et certe, nisi aliam salutis nostræ rationem ineamus, quemadmodum si ea vis perpessionum Christi ex divina natura proficisci debuit, verbotenus tantum divinæ justitiæ id, quod nos illi debebamus, persolutum est, re autem ipsa nihil solutum fuit; sic verbotenus tantum servabimur: re autem ipsa in æternum condemnabimur.

Adhæc fingamus, si placet, divinam naturam in Christo vere passam fuisse, num, obsecro, quia divina natura, hoc est, Deus infinitæ virtutis est, idcirco quæcumque in ipso fiunt, infinitæ sunt virtutis? Sic enim plerique ex vestris argumentari solent. Maxima omnino est in ista ratiocinatione fallacia. Perinde est enim, ac si quis diceret, quia Deus infinite sapiens est, idcirco quæcumque in ipso fiunt, habent sapientiam infinitam. Ex quo concludi posset, (si modo Deum ipsum in Christo vere passum fuisse velimus) Christi perpessiones non infinita virtute tantum sed infinita quoque sapientia præditas esse. Quo nihil ineptius dictum excogitari potest. Nec vero in ipsas Christi perpessiones, magis quam sapientia, cadere potest ea virtus, seu vis ejus generis, cujus illa est, quam in Deo infinitam esse omnes confitemur, &, si caderet, non id efficeretur, quod quærimus. Non enim quærimus, ut ea, quæ Christus passus est, omnia possint, quemadmodum Deus omnia potest (hæc est enim vis illa Dei infinita) sed ut infiniti sint pretii. Alia igitur argumentatione utendum est: hac, videlicet; Deus infiniti pretii est: Christi igitur perpessiones, ut pote in ipso Deo factæ, infiniti pretii sunt. Sed rursus hæc argumentatio nullius ipsa pretii est. Posset fortassis hujusmodi ratiocinatio aliquod pondus habere, in iis, quæ perpetuo & naturaliter in re insunt, Sed in iis, quæ circa rem versantur, & ad tempus & adsunt, & absunt, quales sunt passiones, levissima censenda est. Si aliquas alias in Deum passiones revera cadere constaret, exemplo id in ipso Deo planissimum fieret. Sed quando exemplo uti non possumus, similitudine utamur. Videmus igitur Dei operationes, quantumvis maximi, non tamen infiniti pretii esse. Operationis autem nomine non ipsum operandi actum, sed opus ipsum intelligo; quemadmodum in hac quæstione nostra Passionis nomine non ipsum patiendi affectum, sed id, quod persona patitur, intelligendum est. Quærimus enim, an ea, quæ passus est Christus, infiniti pretii sint. Jam vero, si Dei opera universa singulatim consideremus, nullum ex ipsis, est quantumvis magni pretii, quod infiniti sit. Nam neque angeli ipsi infiniti pretii censeri debent, præscriptos enim quosdam fines, ac terminos habent eorum, propter quæ pretiosi (ut ita dicam) habendi sunt. Nec infinitatem pretii aliquam in re ulla comperies, præterquam in ipso Deo, & in iis, quæ in ipso naturaliter (si ita loqui fas est) & perpetuo insunt. Quocirca, etiamsi Passionis nomine hoc loco ipsum patiendi affectum intelligere vellemus, passiones divinas nihilominus infiniti pretii non esse, concludendum foret.

foret. Is enim affectus nec perpetuo, nec naturaliter ullo modo in Deo inesse potest.

Sed fingamus præterea, non solum divinam naturam vere pati potuisse, verum etiam infiniti pretii ejus perpessiones esse. Nonne & id quoque, quod unusquisque nostrum propter delicta sua pati tenebatur, infinitum quiddam erat? Nunne mortem æternam, & sic tempore nunquam finiendam poenam, quilibet ex nobis pendere tenebatur? Et, si ad summum illud jus divinæ severitatis, ut hic faciendum videtur, potius quam ad præscriptam Legem rem revocare, atque expendere velimus, nonne poenam, ut tempore non definitam, sic pretio infinitam pendere tenemur, cum Deum rem infiniti pretii offenderimus? Quod si infinitatem temporis cui jure obnoxii non essemus, quippe quorum delicta temporaria fuissent, loco infinitatis pretii, quam debebamus, sed solvendo non eramus, in unoquoque nostrum successisse dicamus; cur vicissim pretii infinitatem pro temporis infinitate, si ab hoc reatu per poenarum solutionem ab alio pro nobis faciendam liberandi sumus, unusquisque nostrum, quando per se non potest, per alium solvere non teneretur? Infinitas igitur pretii, quæ in Christi perpessionibus, quia divina natura passa fuisset, reperiri posset, pro uno quopiam persolvi potuisset, & unus tantummodo ex nobis, ejus vi, à mortis æternæ reatu liberari. Siquidem, ut dictum est, quilibet ex nobis per se eam pretii infinitatem debebat. Quare totidem pretii poenarum infinitates existere opus fuisset, quot nos omnes sumus, non unicam tantum, si omnes, id per alium solvendo, quod nos debebamus, eo nexu liberandi fuissemus.

Jam vero, si rursus, ratione licet aperte reclamante, fingas, infinitatem pretii, quam Christi perpessionibus divina natura conciliet, tantam esse, ut pro omnibus pretii poenarum infinitatibus, quæ à nobis persolvi debuissent, satis censeri debeat; necesse est etiam, ut fingas, quamlibet Christi perpessionem idem efficere potuisse. Id quod aliqui etiam ex Doctoribus scholasticis (quos vocant) confinxere, dicentes, unicam Jesu Christi sanguinis guttam ad humanum genus redimendum satis superque futuram fuisse. Quod si verum est, non video, ut paullo ante dixi, quomodo Deus aut inscitiæ, aut immanitatis excusari queat; qui, cum nobis, quam levissime Christum affligendo, salutem dare posset, eum tam diræ atque execrabili morti, quam gravissima & innumerabilia mala antecesserunt, subjicere sponte voluerit. Nam quod aliqui * ex vobis ajunt, ex firma Dei voluntate, sine sanguinis effusione nullam remissionem fieri, & decretum hoc divinum nullo pacto mutari posse; id primum, ut mox videbimus, falsissimum est. Deinde etiamsi verum esset, necesse quidem fuisset, Christum mori, atque adeo cruenta morte, (id enim sibi vult sanguinis effusio) sed, ut tam detestabili mortis genere occideretur, ut perpetuo, dum vixit, tot malis undique circundaretur, ut ante ipsam mortem tot gravissimis animi angustiis premeretur, denique, ut moriens, præ supplicii atrocitate, se à Deo derelictum fuisse, magna voce clamare compelleretur; hæc vero fieri nihil prorsus cogebat. Sed falsissimum est, ut diximus, Deum decrevisse, ut sine sanguinis effusione nulla fieret remissio. Quod enim ab auctore ad Hebr. scriptum est Hebr. 9. 22, sine sanguinis effusione non fieri remissionem, ex qua sola Sacrarum Litterarum sententia illud axioma isti excerpere potuerunt, non eam vim habet, quam ipsi putant. Neque enim voluit dicere Scriptor ille divinus, Deum peccatum nullum remittere, nisi sanguinis effusio fiat: sed, ut ex ipso verborum contextu valde perspicuum est, in Lege Mosis nullam peccatorum expiationem concedi, in qua sanguinis effusio non interveniat. Ut hac in parte per Christum factam peccatorum nostrorum expiationem illis Mosaicis similem esse ostenderet: & illas, tanquam umbram, hanc vero, tanquam corpus, fuisse declararet. Atqui, ut supra late explicatum fuit, expiationes illæ ignorantiis tantummodo, & levioribus quibusdam peccatis decretæ erant. Graviora autem delicta (quæ quidem remittebantur) nulla sanguinis effusione interveniente, poenitentia & vitæ emendatione, propter ingentem Dei benignitatem, expiabantur. Adde, quod hoc ipsum decretum, quod scilicet sine sanguinis effusione nulla peccatorum remissio fieret (si modo res ita se haberet) satis ostenderet, in Christi singulis perpessionibus, propter divinam naturam, vim infinitam ad peccata expianda, id est, pro ipsis satisfaciendum nequaquam fuisse. Cur enim, si quælibet Christi perpessio istam vim habitura erat, id decrevisset Deus, & charissimum Filium, sine necessitate ulla, cruentæ morti objecisset? quandoquidem cæteras sanguinis ad peccata expianda effusiones à Christi sanguinis effusione, per quam solam vere universa ab orbe condito peccata expiata fuisse contendicis, omnino, tanquam umbram, à corpore pendere necesse est: non autem ipsam ab illis ullo pacto. Itaque manifestum est, non modo cum rei ipsius natura pugnare, sed ab omni verisimilitudine penitus abesse, ut natura divina eam Christi perpessionibus vim aut tribuerit, aut tribuere potuerit, quæ ad divinæ justitiæ pro peccatis nostris satisfaciendum opus fuerat.

Sed age, concedamus, non solum divinam naturam pati potuisse, & ob eam rem Christi perpessiones infiniti pretii fuisse, verum etiam ita infiniti pretii fuisse, ut ab omnibus nobis, qui singuli infinitatem aliquam poenarum debebamus, exigendas poenas æquare, ac superare potuerint; quid tandem efficietur? Certe, ut pro nobis satisfiat, istud adhuc satis non est. Nam tametsi, ut error vester manifestius appareat, vobis in hac disputatione id, quod evidentissime falsum est, concessi, posse scilicet unum pro alio poenas corporales pendere; animadvertendum est tamen eum, qui pro alio poenas corporales solvat, ejusdem saltem generis, & naturæ, cujus ille est, pro quo eas solvit, esse debere. Id quod sane in confesso est; & ob eam ipsam caussam, ut Christus, qui pro nobis corporales poenas, ut vos putatis soluturus erat, verus esset homo, necesse fuisse, vos ipsi contenditis. Cum autem dicimus, eum, qui pro alio poenas corporales solvat, ejusdem naturæ esse debere, cujus ille est, pro quo eas solvit, certum est, id per seipsum satis non esse; nisi etiam, quatenus ejusdem naturæ est, eas omnes exsolvat. Nihil ergo ad istam satisfactionem pertinet, quod divina natura in Christo aliqua ratione passa fuerit. Non enim à natura divina ullo modo, sed ab humana tantum divinæ justitiæ satisfaciendum erat. Quod etiam valere videtur ad vim illam excludendam, quam naturam divinam, cum interim ipsa nihil prorsus pateretur, humanæ naturæ perpessionibus dedisse opinati estis. Si enim ea infinita vis non ab ipsa humana natura proficiscitur, sed à divina illius perpessionibus tribuitur: non video, quomodo divinæ justitiæ satisfieri potuerit; quæ non tantum, ut natura humana ipsa satisfaciat, requirit: sed etiam, ut satisfactionis vis ab ipsa humana natura proveniat, postulare omnino videtur. Similitudine aliqua res melius explicabitur. Si quis ob aliquod delictum oneri alicui propriis humeris vehendo ex Lege destinatus sit: non satisfiet Legi, si is propriis quidem humeris onus impositum habeat: sed, dum ipsum vehit, alius sit, qui vel ipsi oneri manum admoveat, vel ipsum istum, qui vehit, interim aliqua ratione fulciat, eique auxilietur. Sic, cum humanæ naturæ nostrorum delictorum poenæ subeundæ essent: non est divinæ Legi, quæ id statuit, satisfactum, si humana quidem natura eas subiit, interim tamen, ut eas ferre posset, à divina jugiter sustentata, & confirmata fuit. Sed neque etiam Legi satisfactum revera fuerit, si is, qui onus ferre debet, alicujus cibi, aut potionis mirabilis virtutis sumptione, vel alia quapiam nova & adventicia ratione mirifice roboretur. Lex enim, quæ poenam illam decrevit, quænam soleant vires hominis esse, diligenter expendit; & illis ejusmodi onus ferendum dedit, quod, prout delicti gravitas requirere est visa, hominem, quem pu-

* Zanchius.

nire voluit, affligere posset. Quæ vires si mirum in modum augeantur, jam eam afflictionem non sentiet homo ille, quam Lex ipsum sentire voluit. Et idcirco justus judex nunquam permittet, ut delinquens eo pacto, quo dictum est, roboretur & fulciatur. Quin etiam, si contigerit, eum, qui deliquerit, tantis viribus præditum esse, quæ consuetas & communes aliorum hominum vires longe superent, adeo ut onus vehendum, quod cæteris gravissimum esse soleat, illi non admodum grave futurum sit: quando vires illius minuere non potest, seu potius non debet: onus augebit, & Legis non verba, sed mentem spectabit; quæ, ut is, qui deliquisset, tanquam sui delicti pœnam, illius oneris gravitatem maximam experiretur, cavere voluit. Cautum est Lege divina, ut humana natura (sic enim ut vestris commentis meum sermonem accommodem, & præsenti disputationi inserviam, loquendum est) propter sua in Deum delicta quibusdam certis pœnis subjiciatur, quas ille longe gravissimas esse voluit, & delictorum gravitati non absimiles. Si hæc humana natura aliqua nova atque adventitia ratione ita roboretur, ut eas pœnas multo, vel aliquanto etiam leviores experiatur, quam legis propositum fuit, ipsi legi neutiquam satisfactum erit. Atqui hoc in Christo evenisse si vera est sententia vestra, necesse est. Nam, cum pœnæ naturæ humanæ delictis decretæ ei mortem æternam conciliare deberent, & ita quam gravissime fieri poterat, ipsam affligere, in Christo tamen, quem universas has pœnas perpessum esse vultis, propter divinæ, ut vobis placet, naturæ opem, quæ ipsi naturæ humanæ nova & adventicia obvenerit, tantum abest, ut mortem æternam humanæ naturæ conciliaverint, ut ea post tertium diem, ex quo pœnas illas exsolvit, ad æternam vitam summa & ineffabili cum gloria, ac potestate conjunctam evecta fuerit. Itaque statuendum prorsus videtur, humanam naturam in Christo, si pœnas, quas homines Legi Divinæ debebant, eam persolvere potuisse velimus, à nulla re alia, præterquam à se ipsa, vires id præstandi sumpsisse. Quod cum falsum esse, vos ipsi fateamini; falsum etiam erit, humanam Christi naturam propter ea, quæ passa est, aut pati potuit, divinæ justitiæ pro peccatis nostris aut satisfecisse, aut satisfacere potuisse; etiamsi à divina natura ita vel adjuvari, vel fulciri potuerit, ut pœnas nostris peccatis debitas, quas aliter pendere nequivisset, universas sustinuerit.

Verum demus postremo, naturam humanam non vi propria sua, sed quam aliunde mutuata fuerit, pœnas nostrorum delictorum divinæ justitiæ persolvere potuisse, quis unquam, qui rem ipsam vel leviter expenderit, affirmare audebit, à divina natura eam vim proficisci potuisse, & divinæ naturæ ope eam solutionem factam fuisse: cum ipsa divina natura, hoc est, ipse Deus is sit, cui satisfaciendum erat?

At dicitis, ut conjici potest, animadvertendum esse, aliam in ipsa essentia divina personam patris esse, aliam personam Filii; & Patri potuisse à Filio satisfieri, seu ut satisfieret, vim suppeditari: nec tamen aliquid, quod satisfactioni per solutionem faciendæ adversetur, committi. Sed dicite, obsecro, nonne ipsius filii personæ non minus, quam patris, satisfaciendum fuisse affirmatis? Si filius patri satisfacit, hoc est, quod illi debetur, solvit: quis ipsi filio, quod ipsi debetur, dabit? Respondebitis, ut arbitror, si patri satisfactum fuit, filio quoque satisfactum esse; cum eadem sit utriusque voluntas. Istæc responsio futilis plane est. Cum enim de vera & plena, ut hic certe fit, satisfactione agitur, voluntatis ratio non habetur, sed rei ipsius, & ad juris rigorem, non autem ad ejus, cui satisfaciendum est, animum, cuncta referuntur & examinantur. Nec vero, re ipsa inspecta, & juris rigore servato, si satisfactum est patri. filio quoque necessario satisfactum erit. Nam quomodo patri à filio quidquam ullo pacto solvi potuisset, si quod unius aut est, aut fit, alterius reipsa esse necesse foret? Numquid ea quidem, quæ pater accipit, continuo filii revera fiunt; quæ vero filius habet, non item continuo patris revera sunt? Profecto, si istud quod vobis ipsis falsissimum videri non dubito, verum esset: non potuisset filius patri quidquam revera solvere. Etenim quæ solutio esse revera potest, cum is, qui solvit, id ipsum, quod solvit, statim ipso jure, & ex rei natura, necessario recipit? At vero quis deinde ambigere queat, filium patri nihil dare posse: cum quidquid filius habet, patris revera sit, & ipse Christus diserte dixerit, Joh. 17. 10. omnia, quæ sua erant, patris esse? An non ex ipsa disciplina vestra, hoc est Dei essentiam non distinguere, sed partiri: si præter personarum proprietates, aliquid unam personam habere velitis, quod alia non habeat? Filii autem personam proprietates suas patris personæ pro peccatorum nostrorum satisfactione solvisse, cui unquam in mentem venire poterit? Quod si dixeris filii personam non solvisse, sed solutioni vim dedisse; hoc, quantum pertinet ad satisfactionem, quam ipsa quoque filii persona accipere debebat, nihil efficit. Nam sive filii persona patri aliquid solverit, sive solutioni vim dederit, ipsi, ut modo ostendimus, nihil vere solutum fuit. & ita, nisi, filii personæ satisfieri non oportuisse, dicatis, justitiæ divinæ pro peccatis nostris plene per pœnarum solutionem satisfactum non fuisse, confitendum vobis est. Quantum vero ad satisfactionem, quam persona patris accipere debuerat, non solum proprietates suas solvere filius non potuit: sed nec etiam proprietatibus solutioni vim ullam dare. Verum, ut ex ipsa essentia divina ea vis profecta fuerit, necesse est, id est, ex ea re, quam eandem numero in persona patris esse, vos ipsi affirmatis. Quod sane absurdissimum, atque adeo impossibile censeri debet; ut scilicet quis sibi per alterius solutionem satisfaciendi ex seipso, aut certe ex eo, quod idem numero sibi totum insit, proficiscatur. Quare concludendum est, illud ipsum, quod vos ad istam vestram satisfactionem stabiliendam potissimum afferre soletis, & sine quo eam funditus corruere arbitramini, quod scilicet Christus æternus Deus & ipse Jehova unicus Deus noster fuerit, non modo ad eam confirmandam quidquam momenti habere non posse, sed ipsam potius penitus convellere. Quod enim is, cui satisfaciendum erat, sibi ipsi satisfecerit, aut, sibi ipsi satisfaciendi, vim dederit, sive, quod ei, cui satisfaciendum fuerat, adeo conjuncta persona, ut omnia prorsus, ex quibus satisfaciendi vis proficisci potuit, cum ipso communia habeat, idem præstiterit, id neque ex toto, neque ex parte ullo modo fieri potest: Separatam enim penitus satisfacientis, sive illius, cujus ope satisfactio peragitur, personam ab eo, cui satis fit, esse oportet: aut saltem ita disjunctam, ut aliquid proprium habeat, ex quo satisfactio vim sumere, ac perfici queat. Atque hæc omnia sensus ipse communis quemlibet aperte docet; adeo ut si, Christum pro nobis Deo omnes peccatorum nostrorum pœnas exsolvisse, perseverare velitis, alterum ex duobus vobis faciendum omnino sit, Aut negandum, ipsum Christum æternum Deum & Jehovam esse, Aut, quatenus æternum Deum & Jehovam, ad solutionem istam faciendam nullo prorsus modo concurrisse.

Sed, cum jam satis abunde demonstratum fuerit, in Christi persona nihil esse, aut fuisse, quod per pœnarum, quas nos debebamus, solutionem divinæ justitiæ pro nobis satisfacere potuerit; nunc neque etiam per eorum, quæ nos facere debebamus, præstationem id fieri ab ipso potuisse ostendamus.

CAP. V.

Christum eorum, quæ nos ex lege Dei facere debebamus, præstatione, divinæ justitiæ pro nobis satisfacere non potuisse.

JAm vero manifestum est, Christum quia homo natus fuerat, & quidem, ut inquit Paulus Gal. 4. 4. factus sub Lege, Legi divinæ, ei inquam, quæ

æterna

æterna & immutabilis est, servandæ, non minus, quam cæteri homines, obnoxium fuisse. Alioqui potuisset Christus æternam Dei Legem negligere, sive etiam universam, si voluisset infringere; quod impium est vel cogitare. Immo, ut supra alicubi explicatum fuit, nisi ipse Christus Legi divinæ servandæ obnoxius fuisset, ut ex Pauli verbis colligitur, non potuisset iis, qui ei Legi servandæ obnoxii sunt, opem ferre, & eos ad immortalitatis firmam spem traducere. Non differebat igitur, hac quidem in parte, Christus, quando homo natus erat, à cæteris hominibus. Quocirca nec etiam pro aliis, magis quam quilibet alius homo, Legem divinam conservando, satisfacere potuit, quippe qui ipse eam servare omnino deberet. Quod si dicas, ipsum; antequam homo fieret Legi divinæ servandæ subjectum non fuisse, & ob eam rem cum homo fieri voluerit, & ita se ipsum huic jugo sponte submittere, non perinde ac de cæteris hominibus, hac etiam in parte de ipso judicandum esse; Animadvertendum est, istiusmodi sui ipsius submissionem non efficere, quin Christus non minus, quam cæteri postquam homo natus fuit, Legem divinam servare teneretur: sed arguere duntaxat, deberi illi aliquid, sive etiam multum, propterea quod, cum liber esset, se tanto oneri ferendo obligare voluerit. Hoc autem quid ad alios pertinet? An non satis superque ista suiipsius spontanea submissio suam mercedem accepit, cum à Deo ita elatus fuit, ut datum sit illi nomen adeo supra omne nomen, ut in Jesu nomine omne genu flectatur cælestium, terrestrium, & infernonorum? quod sane & istius (ut quidem vos Apostoli verba interpretamini) sui ipsius submissionis, & præterea obedientiæ usque ad mortem crucis, præmium fuisse, ex Paulo liquet, Philip. 2 6. &c. Quid quod ne sibi ipsi quidem Christum aliquid meruisse, ulla firma ratione ex eo Pauli loco colligi potest? Johannes certe Calvinus, qui, Christum sibi ipsi meruisse, contra Lombardum, & Scholasticos aperte negat, ad ea Pauli verba adhunc modum respondet: * *Præpostere vero huc trahunt Pauli testimonium, Propterea exaltavit ipsum pater, & dedit illi nomen, &c. Quibus enim meritis assequi potuit homo, ut judex esset mundi, caput angelorum, atque ut potiretur summo Dei imperio, atque in eo resideret majestas illa, cujus millesimam partem cuncta hominum, & angelorum virtutes attingere nequeunt? Sed facilis & plena solutio est, Paulum illic non differere de caussa exaltationis, sed consequentiam duntaxat ostendere, ut nobis esset exemplo. Nec omnino aliud voluit, quam quod* Luc. 24. 26. *alibi dicitur, oportuisse Christum pati & ita intrare in gloriam Patris.* Hactenus Calvinus. At vero, si sibi ipsi Christus non meruit, quomodo aliis mereri potuit?

Si dicas, Christum ideo sibi non meruisse, quia, ut ibidem paullo superius idem Calvinus ait, non opus fuerit, unicum Dei filium descendere, ut sibi acquireret quidquam novi: sed nobis meruisse, quibus multum novi acquiri potuerit; Jam tibi respondet ipse Calvinus, qui, ut audisti, negat, Christum sibi ipsi, etiam ut homini, meruisse. Nam profecto, ut homini, sibi multum acquirere poterat, ut reipsa acquisivit; quemadmodum & inter omnes constat, & universa scriptura apertissime testatur. Quod ni esset, omnis nostræ æternæ salutis spes, quam per ipsum Christum concepimus, funditus concideret, atque interiret; ut supra abundanter expositum, & demonstratum fuit. At enim dices, Christum quidem, ut hominem, sibi non meruisse, & hoc esse quod ait Calvinus: Sed, ut homini, meruisse, licet ut Deo non meruerit: neque id à Calvino negari. Immo id satis aperte à Calvino negatur, cum negat, ipsum sibi meruisse, & Scholasticos, qui id asserebant, reprehendit. Nam, quacumque ratione sibi Christus meritus fuisset, injusta omnino esset ejus reprehensio. Verum illi satis fuit, ostendisse, Christum nec, ut, Deum Deo, nec, ut hominem homini, sibi aliquid mereri potuisse; nimirum quia pro concesso tacite sumpsit, fieri non posse, ut altera natura alteri quidquam mereatur. Nec sane injuria. Nam neque alteri mereri, quisquam revera potest; nec divina natura (quod enim humana divinæ nihil mereri potuisset, nullam dubitationem habebat) etiamsi id fieri alioqui posset, quidquam cuiquam unquam meretur; quippe quæ ipsa sit, quæ donet, atque largiatur, seu mavis, meritis, si qua sunt, dignam mercedem det.

Ex jam dictis apparet, Christum nobis nihil omnino (si de vero merito loquamur) vel meruisse, vel mereri potuisse. Nam si velitis, eum ut hominem, seu vi humanæ naturæ id præstitisse; falsum illud ex eo deprehendetur, quod humana natura ne sibi ipsi quidem quidquam mereri potuit: nedum aliis sit merita; quippe quæ sibi à Deo injuncta facere teneretur. Nihil autem Christus fecit, quod ipsi à Deo injunctum non fuisset: Si enim de Legis Divinæ conservatione loquamur; ea ipsi, qui homo erat, ut modo dicebamus, non minus, quam cæteris hominibus, ipso jure injuncta fuerat. Sin ad ea respicere velimus, quæ singulariter præter id, quod Lex omnibus peræque mandat, dum adhuc mortalis esset, præstitit; ea similiter illi à Deo fuerant injuncta. Hinc enim tantopere ejus obedientia celebratur: & usque ad mortem crucis obediens fuisse dicitur. Nullus siquidem obedientiæ locus esse potest, ubi nullum est jussum. Hinc ipse, se de cælo descendisse dixit, non ut voluntatem suam faceret, sed voluntatem ejus, qui ipsum miserat, Joh. 6. 8. & apud eundem Johannem cap 4. 34. ait, cibum suum esse, ut faciat voluntatem illius, qui ipsum misit, & ejus opus perficiat. Cap. autem 10. 18. se mandatum accepisse à patre ait, ut animam suam poneret, iterum ipsam accepturus. Propterea, ut apud eundem Evangelistam ad finem cap. 14. scriptum extat, cum se in manus peccatorum; ut occideretur, tradi permittere vellet, & ob eam rem in eum locum secedere, ubi Judas Iscariota, unus ex ejus discipulis, ipsum proditurus erat: discipulos reliquos alloquens, sic ait: *Sed ut cognoscat mundus, quia diligo patrem, & sicut mandatum dedit mihi pater, sic facio; surgite, eamus hinc.* Quod si dicatis eum, ut Deum, & vi naturæ divinæ nobis meruisse; istud ridiculum plane est, cum, ut dictum fuit, Deus seu natura divina non mereatur; sed donet, ac largiatur: & meritis, si qua sunt, digna præmia rependat.

Nam si naturam ipsam divinam nobis mereri non posse fateamini quidem: sed tamen humanæ naturæ vim, ut nobis mereretur, dedisse contendatis; adeo frivolum hoc est, ut refutatione non indigeat.

Etenim quid potest, quæso, divina natura humanæ tribuere præter id, quod perfectissime Dei mandata conservet? At nulla tanta perfectio conservationis mandatorum Dei excogitari potest, quam is, cui mandatum est, præstare non debeat. Sed ubi debitum est, ibi nullum verum & proprium meritum, & quale in hac disputatione intelligi necesse est, intervenire potest. Vide Luc. 17. 10. Cæterum, si à vobis Christum non dividi dicatis, nec in iis, quæ Christus fecit, ab humana divinam naturam distingui: sed omnia ejus opera, ut ab humanæ, & divinæ naturæ concreto facta considerari; hoc item, quod ad vim obedientiæ Christi pertinet, valde frivolum est. Nam adhuc inquirendum relinquitur, undenam tanta vis, quam vos illi tributis, proficisci potuerit; præsertim cum ipsa natura divina non magis obedire possit, quam perpessiones experiri. Et cum ab humana natura, cujus proprium est obedire, neque per se, neque divinæ naturæ ope ea provenire possit; concludendum est, Christi obedientiam ejusmodi vi prorsus carere. Jam si totum quidem Christum nobis meruisse affirmetis: non tamen propter ipsius obedientiæ vim, sed propter dignitatem personæ, quæ eam obedientiam præstitit; Dico, nullius personæ tantam dignitatem esse posse, quæ, si obedire teneatur, eo quod obedierit, vel aliis, vel etiam sibi ipsi, aliquid vere & proprie mereri possit. Potest quidem minus vere & proprie aliquis mereri, quia aliquid fecerit, quamvis id facere teneretur: sed non tamen propter personæ digni-

* Instit. lib. 2. cap. 17. Sec. 6.

dignitatem aliquam, sed propter promissionem, quæ præcesserit. Atque hac ratione & sibi ipsi, & nobis meruisse Christum, ut supra alibi attigimus, recte dici potest. Cum enim Deus, ut ibi explicatum fuit, & decrevisset, & promisisset, si Christus animam suam, ut opus, quod ei mandaverat, perageret, profudisset, futurum, ut & ipse, & quicumque ei obtemperassent, æternam salutem adipiscerentur, ac præterea ipsemet eam salutem sibi obedientibus dandi potestatem consequeretur; certe, postquam Christus animam suam, munus sibi a Deo patre injunctum perficiendo, profudit: dignus fuit, qui ad tantam dignitatem & potentiam eveheretur: & merito nobis, qui illi obedimus, salutis æternæ, quemadmodum scriptum est caussa extitit Heb. 5. 9. Aliud meriti genus ex Jesu Christi obedientia vel profectum fuisse, vel proficisci potuisse, neque usquam legitur, & omnibus tam divinis, quam humanis rationibus plane adversatur.

Jam vero, quamvis, dum de Christi meritis disseruimus, satis probatum videatur, non potuisse ipsum pro nobis satisfacere, ea præstando, quæ nos facere tenebamur; ut tamen idem magis perspicuum fiat, ad ipsam rem, ejus propriis vocabulis, & loquendi modis utentes, quam brevissime examinandam revertamur. Conclusum à nobis fuerat, non potuisse Christum divinæ justitiæ id præstare, quod nos facere tenebamur: propterea quod ipsemet, quia homo erat, divinæ legi servandæ obnoxius esset. Sed quid erit, etiamsi demus id, quod evidenter falsissimum est, Jesum scilicet Christum legi divinæ servandæ subjectum non fuisse? Nonne supra ratione probatum est, quemadmodum unica tantummodo ea legis divinæ conservatio fuit, quam Christus præstitit, sic pro uno tantum eam præstari potuisse? Quid vero habet Christi persona, quod unicam duntaxat legis divinæ conservationem pro innumerabilibus valere faciat? Satis ut arbitror, à nobis demonstratum est, neque propter divinæ naturæ vim, neque propter ipsius personæ dignitatem, potuisse divinæ legis conservationem illam, ne aliquanto quidem perfectiorem esse quam ipsa lex, & Deus requirat. Tantum abest, ut innumerabilium loco esse potuerit. Adde quod, ut unius factum alterius esse censeatur (si modo, ut diximus, id alioqui fieri posset) non satis esset, aliquem id fecisse, quod facere non tenebatur; nisi etiam pro illo, qui, cum idem facere teneretur, non fecerat, se id præstare velle antea dixisset: ac præterea is, cui factum illud quodammodo dandum erat, ejus loco id (ut dicitur) acceptasset; præsertim vero si is, qui illud præstitit, egregii sui facinoris ingentem alioqui mercedem accepisset. Atqui nusquam scriptum reperies, vel Christum, postquam id protestatus esset, nostrum loco divinam legem servare aggressum fuisse, vel Deum pro legis suæ conservatione, quam nos ipsi præstare debebamus, à Christo præstitam ejusdem legis conservationem acceptasse; & cujuscumque operis, quantumvis præstantissimi, quod Christus patravit, cumulatissimam mercedem, citra istam pro nobis satisfactionem, eum recepisse, testatissimum habemus. Itaque perspicuum est, in Christi persona nihil fuisse, quod satisfactionem pro peccatis nostris eorum, quæ nos facere debueramus præstatione peragere potuerit.

CAPUT. VI.

Concluditur ex supra disputatis, Christum non potuisse divinæ justitiæ pro peccatis nostris satisfacere; idque amplius confirmatur; atque ostenditur, vera & propria Christi merita ex Adversariorum sententia statui; quæ cum Dei gratia manifeste pugnant.

EX iis, quæ hactenus dicta sunt, tandem apparet, nullo modo potuisse Christum pro peccatis nostris divinæ justitiæ satisfacere: non modo quia rei ipsius natura id nulla prorsus ratione ferre potest, ita ut inter ea, quæ plane impossibilia sunt, numerari debeat: verum etiam, quia, etiamsi id alioqui per se fieri aliquo pacto posset, ea tamen, quæ ad id peragendum necessario requirerentur, ejusmodi sunt ut ne in ipso quidem Christo reperiri potuerint, omnia licet in eo fuerint, quæ esse potuerunt. Præterquam quod nonnulla in ipso reperta sunt, quæ ejusmodi satisfactionem penitus excludant. Quare nequeo satis mirari, quid iis in mentem venerit, qui nobis primi istam satisfactionem fabricarunt; cum ea, quæ fieri non posse aperte constat, divinis etiam oraculis, ea facta fuisse, in speciem diserte attestantibus, nequaquam admittantur (& idcirco sacra verba, in alium sensum, quam ipsa sonant, per inusitatos etiam tropos, quandoque explicantur) nedum tunc pro compertis & plane veris affirmentur, atque aliis obtrudantur, cum ne verbum quidem in universis sacris literis de ipsis extat. Nam si vel unus saltem locus inveniretur, in quo satisfactionis pro peccatis nostris Deo per Christum exhibitæ mentio fieret: excusandi fortasse viderentur. Ego quidem, etiamsi non semel, sed sæpe id in sacris monimentis scriptum extaret: non idcirco tamen ita rem prorsus se habere crederem, ut vos opinamini. Cum enim id omnino fieri non possit, non secus atque in multis aliis scripturæ testimoniis una cum cæteris omnibus facio, aliqua, quæ minus incommoda videretur, interpretatione adhibita, eum sensum ex ejusmodi verbis elicerem qui & sibi ipsi constaret, & perpetuo ejusdem scripturæ tenori non adversaretur. Caveant tamen imperiti, ne, quibusdam Gallicis & Italicis interpretationibus decepti, de satisfactione ista eo in loco scriptum esse sibi persuadeant, ubi, cum de Christo sit sermo, vulgata Latina editio habet, *ut repropitiaret peccata populi.* Heb. 2. 17. Quem locum auctores illarum interpretationum non veriti sunt perinde vertere, quasi scriptum fuisset, ut satisfaceret, sive, Ad satisfaciendum pro peccatis populi, cum tamen in Græco scriptum sit, εἰς τὸ ἱλάσκεσθαι τὰς ἁμαρτίας τοῦ λαοῦ. Quod, ut omnes norunt, nihil aliud sibi vult, quam, Ut expiaret, sive, Ad expiandum peccata populi. Atqui supra, & quid Expiare peccata significet, abundanter explicatum est: & quæ ejus loci sententia sit, aperte expositum; ac de satisfactione ulla ibi mentionem non fieri, evidenter demonstratum.

Quam igitur, ut ad propositum redeam, spem salutis habere possumus, si per satisfactionem, quam Deus à Christo pro peccatis nostris acceperit, eam nobis contingere dicamus, cum ea satisfactio fieri nullo modo potuerit? Dices ne, satisfieri quidem vere pro peccatis nostris Deo non potuisse, sed tamen ea, quæ fecit, & passus est Christus, plenissimæ satisfactionis loco à Deo fuisse ducta? At istud pugnat cum eo, quod tute disertis verbis affirmas. Christum scilicet divinæ justitiæ pro peccatis nostris plene & absolutissime satisfecisse. Atque hoc, ut scis, illud est, de quo inter nos potissimum contenditur. Quod nisi ita sentires, cæteris, quibuscum, ut arbitror, tibi convenire putas, adversareris. Istorum enim plerique, plenissimam ac perfectissimam pro peccatis nostris satisfactionem ex iis, quæ fecit, & passus est Christus, non quidem propter Dei acceptationem, sed propter ipsorum Christi operum, ipsarumque perpessionum propriam vim, profectam fuisse, & volunt, & acriter contendunt. Non defuerunt tamen ex vestris ipsis, ut animadvertere potui, qui aliquanto perspicaciores, cum viderent, veram istam & propria virtute cumulatissimam satisfactionem defendi non posse, ad alteram illam sententiam deflexerunt; & ideo satisfecisse Christum crediderunt, quia Deus ita decreverit, & ipsius obedientiam pro satisfactione acceptaverit: non autem quia illa per se vim satisfaciendi habuerit. Inter quos præcipue esse videtur Johannes Calvinus; qui hac, de re scribens, hæc verba protulit, * *Quum ergo de Christi merito agitur, non statuitur in eo principium: Sed conscendimus ad Dei ordinationem, quæ prima caussa est: quia mero beneplacito mediatorem statuit, qui nobis salutem acquireret.* Et paullo post,

* Instit. lib. 2. cap. 17. Sec. prima.

Christus non nisi ex Dei beneplacito quicquam mereri potuit, sed quia ad hoc destinatus fuit, ut iram Dei suo sacrificio placaret, suaque obedientia deleret transgressiones nostras. In summa quando ex sola Dei gratia (quæ hunc nobis constituit salutis modum) dependet meritum Christi, non minus apte, quam illa, humanis omnibus justitiis opponitur. Nec vero est, quod Calvini mentem in his verbis esse dicamus, quod Christus pro nobis mortuus sit, & perfectissimam obedientiam Deo præstiterit, id à Dei bona voluntate erga nos profectum esse, alioqui nihil fuisse, quod Christum ad tantum opus patrandum adigere posset: non autem sensisse Calvinum, Christi obedientiam propria virtute Dei gratiam nobis promereri nnn potuisse. Nam istud cum ipsis verbis non consentit, præsertim vero cum illis, *Christus non nisi ex Dei beneplacito quicquam mereri potuit.* Ex quibus apparet, illum sensisse non solum, ideo obedientem fuisse Christum, quia Deus voluerit: sed etiam sua obedientia nihil eum mereri potuisse, nisi Deus, ut mereretur, decrevisset. Præterea id apertius etiam ex aliis verbis fit, quæ paullo ante scripserat. Dixerat enim: *Equidem fateor, si quis simpliciter & per se Christum opponere vellet judicio Dei, non fore merito locum, quia non reperietur in homine dignitas, quæ possit Deum promereri.*

At dices fortasse, Calvinum in his verbis Christum, ut hominem, duntaxat considerare, non autem ut Deum. Quasi vero in eo loco quæreretur, utrum Christus, quatenus homo est, aliquid nobis meritus esset, & non aperta esset disputatio de toto Christo, utrum scilicet hæc dun pugnarent: Nos Dei gratia servatos esse, &, Christum nobis apud ipsum Deum salutem meruisse. Quod igitur Calvinus Christi, ut hominis, in hac disputatione mentionem fecit: hoc non ideo factum est ab eo quia totum Christum sibi considerandum non proposuerit, alioqui quæstionem non decidisset; sed quia recte noverat, divinam naturam nihil nec sibi, nec aliis mereri posse, & Christum non nisi quatenus homo est, mereri aliquid potuisse. Quod si aliunde in ejus scriptis non eliceretur, ex hoc uno certe loco apertissime colligeretur. Ut enim Christum simpliciter, & per se, hoc est, à Dei (ut ipsemet deinde se explicat) ordinatione & beneplacito separatum mereri non potuisse probet, inquit, non posse in homine dignitatem reperiri, quæ Deum promereri possit. Nam si, Christum alia ratione, quam quatenus homo est, simpliciter & per se mereri potuisse, arbitratus esset, ineptissime argumentatus fuisset, & nihil plane dixisset.

Idem Calvinus * ex parte hoc ipsum, de quo agitur, nempe quod Christus propria eorum, quæ passus est virtute, eas pœnas, quas nos divinæ justitiæ debebamus, non solverit, non obscure indicat, cum alibi ait, Christum dependisse, ac persolvisse omnes, quæ à nobis expetendæ erant, pœnas: unn hoc duntaxat excepto, quod doloribus mortis non poterat detineri. Quomodo enim eorum, quæ dantur, propria vi satisfieri potest, si minus solvitur quam debetur?

Sensit igitur vir iste, cui nec doctrina, nec judicii acumen deerat, fieri non posse, ut Christus eorum vi, quæ fecit, & passus est, nobis quidquam sit meritus, aut pro nobis divinæ justitiæ satisfecerit. Verumtamen interea, cum verum aliquot Sacræ Scripturæ locorum ac germanum sensum assequi non posset, & fortasse illi durum videretur ab inveterata, & ab ipso jam recepta aliisque tradita sententia discedere: quanquam per quærendi speciem à Lælio Socino patruo meo veritatis admonitus: quod Christus nobis salutem æternam apud Deum vere & proprie promeritus sit, non modo asseverare perrexit: sed quæ ad Lælii quæstionem responderat, & in libro ipsius epistolarum deinde edita sunt, in suam Christianæ religionis institutinnem retulit † in quibus nihil fere prætermisit, quod ad receptam illam sententiam confirmandam afferri potuerit. Mirum sane est, illum, qui, Christum per se & simpliciter quidquam mereri nnn potuisse, & viderat & concesserat, non vidisse, inde necessario sequi, Christum vere & proprie nihil nobis meritum fuisse. Pugnat enim secum ipsa hæc enunciatio, & seipsam destruit; Christum vere & proprie salutem nobis non per se, sed per Dei gratiam fuisse promeritum. Nam, si verum & proprium meritum intervenit: jam excluditur Dei gratia. Sin non per se, sed per Dei gratiam meritus est Christus: jam vere & proprie meritus non est. Ut enim in re simili inquit Paulus; *Si per gratiam: jam non ex operibus; alioqui gratia jam non est gratia. Sin ex operibus: jam non est gratia; alioquin opus jam non est opus* Rom. 11. 6.

Nec regula illa vulgaris, quam Calvinus affert, *Quæ subalterna sunt non pugnant*, ad hanc repugnantiam tollendam quidquam momenti habet Primum enim nihil hic est subalternum; sed eodem tempore de eadem re invicem pugnantia dicuntur. Deinde non ita intelligenda est regula illa, quasi ea, quæ vere inter se pugnant, subalterna esse queant. Nisi autem hoc modo intelligatur, non video, quomodo regula illa Calvinum adjuvare possit. Si enim ita argumentari vult: Dei gratia, & proprium Christi meritum sunt subalterna; ergo non pugnant; quia ea, quæ subalterna sunt, pugnare nequeunt; pro concesso id sumit, de quo disputatur: Negant enim, qui ab eo dissentiunt, & de hoc potissimum contenditur, Dei gratiæ proprium Christi meritum subjici posse. Idque propterea negant, quod pugnent inter se Dei gratia, & proprium Christi meritum. Quorum vero unum alteri subjiciendum est, ea inter se jam pugnare non debent. Fit quidem interdum, ut ea, quæ alioqui per se invicem pugnant, ex eo, quod unum alteri subjiciatur, pugnare desinant. Nam ob eam subjectionem id, quod subjicitur, qualitates, quæ repugnantiæ caussa erant, deponit; nec jam est id, quod per se antea erat. Atque, ut ab hoc meriti, & gratiæ Dei exemplo non recedamus: pugnant inter se hæc duo, quod homo per Dei gratiam salvus fiat, & quod suis meritis salutem consequatur. Si tamen merita hominis Dei gratiæ subjiciantur, id est, si dicatur, eos, qui Christo obediunt, mereri vitam æternam, non quidem ipsius obedientiæ vi, sed quia Deus prn sua incomparabili benignitate statuit, ut, quicumque Christo obediat, vitam æternam habeat, non pugnabunt in salute consequenda ipsius hominis merita cum Dei gratia, cum ab hac illa omnino pendeant. Sed jam non erunt ea merita proprie merita, & qualia sunt ea, quæ cum divina gratia consistere nequeunt. In Christo, si velimus eum divinæ justitiæ plene, & vere pro nobis satisfecisse, opus est veris & propriis meritis, & nb eam rem ipse Calvinus, * qui satisfactionem istam asserit, ait, recte & proprie dici, Christum nobis promeritum esse gratiam Dei & salutem, & vere Christum obedientia sua nobis apud patrem gratiam acquisivisse ac promeritum esse. Sed quomodo hujusmodi merita in Christo reperiemus, si, ut ea cum divina gratia, propter quam nobis salutem partam esse constat, conciliemus, divinæ gratiæ ipsa subjicerimus, atque dixerimus, Christum non propria eorum, quæ fecit, & passus est, virtute, sed quia ita Deo pro sua bonitate visum fuit, sua obedientia nobis liberationem à pœnis peccatorum nostrorum promeritum fuisse? Nam quid aliud hoc est, quam diserte negare, merita vera & propria in Christo reperiri? Multo plura dici possent, ut aperte demonstraretur, si concedatur, Christum per se & simpliciter non posse divino judicio opponi, sed tantummodo, ut inquit Calvinus propter Dei beneplacitum: concedi quoque necesse esse, non potuisse à Christo pro peccatis nostris vere & plene satisfieri. Sed quoniam plerique ex vestris idem sentiunt, & res ipsa per se satis manifesta videtur; amplius in ea patefacienda immorandum non esse arbitrati sumus.

Cumque ea tria, quæ ab initio proposueramus, abunde me præstitisse confidam: & planum fecisse primum,

* Inst. lib. 2, cap. 16, Sec. 10. † Inst. lib. 2, cap. 17.

* Inst. lib. 2, cap. 17, Sec. 5.

Deum potuisse, nulla vera pro peccatis nostris satisfactione accepta, ea nobis condonare: deinde, etiam id facere eum voluisse: postremo, non potuisse Christum vel sua morte, vel alia ratione justitiæ divinæ pro peccatis nostris satisfacere; Nihil aliud, antequam in hac disputatione nostra, quod ad eam satisfactionem strinet, peroremus, faciendum restat, quam, ut argumentum quoddam, quod tanquam omnium validissimum ad tuam opinionem propugnandam, meamque profligandam in extrema acie coustinuere voluisti, omnium infirmissimum esse ostendamus

CAPUT. VII.

Argumentum, quo maxime probari credebat Adversarius, Christum mortuum fuisse, ut pro peccatis nostris satisfaceret, nullius momenti esse, breviter primum demonstratur.

INstitutum igitur sermonem persequens, pluribus verbis illud ad hunc modum explicas. *Sed vide quæso in quam foveam imprudens incidas. Cum enim videris tibi Deum valde extollere in eo quod illum misericordem tantum à nobis agnosci cupis, non vides interea te illi fœdissimam injustitiæ notam inurere. Nam si Christus, quemadmodum asseris, mortuus non est, ut pro nobis Deo satisfaceret; Certe mori nullo modo debuit, ac ne potuit quidem: Et injustus erit Deus, qui eum morti tradiderit. An non enim mors peccati stipendium est Rom. 6. Et nunquid per peccatum mors intravit in mundum, ita ut jam in homines non eo nomine, quo sunt homines, sed quo peccatores imperium suum exerceat? At Christus, ut dicis, non est mortuus pro peccatis nostris. Ergo sequeretur mortuum esse pro suis. Nam vere mortuus est. Et moritur nemo nisi pro peccatis aut suis aut alienis. Dicere autem, Christum mortuum esse pro peccatis suis, quanta esset blasphemia? De fructu enim arboris non comedit, & peccatum in eo nullum unquam fuit. Nonne scis illum à peccato originali immunem? Conceptus est enim non ex homine, sed ex spiritu sancto. Unde & factum est, ut ab ipso conceptionis momento, quod in utero Mariæ virginis conceptum erat, sanctum esset; quod etiam ex Matth. primo liquet. Quod autem attinet ad ea peccata, quæ vocamus actualia, Certe ubi radix non est aut arbor, ibi neque rami neque fructus inveniri possunt. Ubi non est originalis corruptio, ibi etiam non sunt actualia peccata, quæ non aliunde quam ab illa corruptione manant. Idcirco Christus dictus est agnus immaculatus. Idcirco ad Hebr. 4. dicitur tentatus fuisse in omnibus, ut & nos, sed absque peccata, & 2 Cor. cap. quinto scribit Paulus Christum non novisse peccatum, & ut testatur Petrus prioris secundo, Christus peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore ejus. Jam igitur si Christus, ut asseris, mortuus non est pro peccatorum nostrorum satisfactione, si etiam ut scriptura vere docet non est mortuus pro peccatis suis, cum peccatum in eo nullum unquam fuerit. Nunquid fateri oportebit (quod ut impiissimum ne cogitare quidem fas est) Christum à Deo injuste, immerito, & nulla cum legitima causa morti traditum esse? At satius est (non mihi sed veritati crede) explosa opinione tua, secundum sacræ scripturæ doctrinam agnoscere Deum nostrum, qui vere misericors est, etiam vere justum esse, judiciique sui justissimam & æquissimam severitatem in eo potissimum declarasse, quod ut nos peccatores salutis æternæ participes faceret, voluerit à Christo filio suo nostroque mediatore & servatore, pro peccatis nostris moriente, divinæ suæ justitiæ plene satisfieri. Hoc fecit Christus, & in eo se servatorem nostrum esse & agnosci debere, manifestissime declaravit.*

Si omnia, quæ in hac argumentatione tua perperam à te dicta sunt, persequi atque explicare voluero, vereor, ne hæc sola hujus meæ responsionis pars justum volumen efficiat. Quare reprimam me; & in ipso argumento refellendo totus ero. Cætera errata tua majore ex parte tantummodo indicabo, ut vel ex eo, quam iniquam caussam defendas, agnoscere possis.

Ut igitur argumenti tui quæ vis sit, appareat, illud paucis verbis perstringemus, & ad syllogismi formam, ut loquuntur, reducemus. Sic igitur argumentaris. Quicumque moritur, aut pro suis, aut pro alienis peccatis moritur. Christus mortuus est. Ergo Christus aut pro suis, aut pro alienis peccatis mortuus est. Sed Christus pro suis peccatis non est mortuus. Ergo Christus pro alienis peccatis mortuus est.

Tota hæc argumentatio concedi potest, & tamen nihil vel te adjuvabit, vel mihi oberit. Nam, ut supra late exposui, & fateor ipse, & glorior, Christum pro peccatis nostris mortuum esse; quamvis tu, id me negare, hic diserte dicas. Qua de re satis jam alibi supra dictum fuit: &, quanta hæc calumnia videri possit, aperte demonstratum. Sed, ut ibi diximus, quid hoc ad satisfactionem istam vestram stabiliendam? An non, mori pro peccatis, est, peccatorum caussa mori? An non peccatorum caussa mori quis potest, nulla satisfactione interveniente? Quod si dixeris, in prima argumenti tui propositione, Pro peccatis mori, nihil aliud significare, quam, pro peccatis satisfacere, & te in eum sensum ea verba hoc loco accipere; certe & falsa, & impia per se apparebit ea propositio, cum innumerabiles moriantur, qui nec pro suis, nec pro alienis peccatis satisfaciunt: immo, ut te credere arbitror, Christo excepto, omnes: Quæ tamen propositio, etiam si verissima esset, nihil te adjuvaret; ut mox apparebit.

Num alia fortasse ratione tua verba interpretaberis; & dices, Pro peccatis mori, in tua propositione idem esse, ac, mori, quia sibi imputentur peccata. Verum ex iis, quæ supra disputata sunt, apparet, ea verba istud significare non posse; cum dictio Pro nunquam impulsivam, sed semper finalem caussam declaret. Quod si tamen sensu isto, quanquam nimis improprio, ea verba protulisti; nihil aliud in tua argumentatione concludis, quam, Christum mortuum esse, quia illi aliena peccata imputata fuerint. Sed consequiturne ex hoc, Christum pro nostrum omnium peccatis divinæ justitiæ satisfecisse? Nonne aliena peccata imputata illi dicerentur, si vel unius tantum hominis peccata illi imputata fuissent, propter quæ mortuus esset? Nonne omnis illa, quam somniasti, & mihi objicere voluisti, Dei injustitia evanesceret, si vel propter unicum cujuspiam peccatum, quod ipsi imputatum foret, Christus mortuus fuisset, atque, ut tibi placet, pro ipso satisfecisset? Quomodo igitur, ut ista Dei injustitia non exstat, necessarium esse concludis, ut Christus ideo mortuus sit, quia ipsi nostra (omnia scilicet) peccata imputata fuerint? Sed demus, omnia peccata nostra Christo imputata fuisse, & ob eam rem ipsum mortuum esse; num idcirco pro ipsis peccatis eum satisfecisse, concludendum erit? Certe (ut quidem ex tua propositione in alterum istum sensum accepta necessario sequitur) quilibet nostrum, qui Christiani sumus, ideo morimur, quia imputantur nobis delicta nostra. Nemo tamen nostrum pro suis delictis, moriendo, satisfacit.

Sed postremo dices, tuam propositionem nihil aliud sibi velle, quam, neminem mori, nisi vel ipse peccaverit, vel aliena peccata illi imputentur: nec propterea affirmari abs te, quod nobis delicta nostra imputentur, quamvis mortem non experturis, nisi peccassemus. Atqui neque hoc verum est, ut infra demonstrabitur: nec, si esset, verbis tuis ullo modo conveniret; in quibus necesse foret, dictionem Pro modo hac, modo illa ratione interpretari. Præterea satis est ostendisse, potuisse Christo aliena peccata imputari, & quidem ita, ut pro ipsis satisfecerit, nec tamen inde sequi, illum pro nostris omnium delictis satisfecisse; quia, videlicet, ad istud, unde hoc sequi negamus, conficiendum, vel unius tantum peccata illi imputata fuisse sat fuerit. Itaque, ut præfatus sum, totum argumentum tibi concedi potest, nec tamen id, quod cupis, ullo modo efficies. Sed, ut argumenti tui non fallacia, aut vanitas tantum, sed fœditas etiam conspiciatur; ipsam illam propositionem tuam, ex qua tota argumentatio pendet, adhuc diligentius examinabimus.

CAPUT

CAPUT. VIII.

Argumentationis Adversarii propositionem, Neminem mori, nisi pro peccatis aut suis aut alienis, falsam & ineptam esse, de quacunque tandem morte eam interpretari velimus, aperte ostenditur.

Ais igitur, *Moritur nemo, nisi pro peccatis aut suis, aut alienis*. Dic, rogo te, axioma istud tuum unde tandem prodit? Quanam vel ratione, vel scripturæ auctoritate, quocumque modo illud interpreteris, confirmari potest? Cur ita nude, nulla expresse ac diserte confirmatione adhibita, ipsum proferre audes, cum illi uni argumentatio tua universa innitatur? Hoc certe non illud est, quod te facere in tuo scripto profiteris, in illis præsertim Græcis verbis ad ejus finem appositis, ἐδὲν ἄτερ χαρτῶν λέγομεν. Non solum enim sine scriptura id à te dictum est: sed contra omnem scripturam, adeoque contra omne jus, omnemque rationem. Nam aut verbum Moritur in tuo axiomate mortem perpetuam significat, aut temporariam. Rursus, si temporariam: aut violentam, aut naturalem. Si mortem perpetuam significat; inepta & falsa est enunciatio; cum omnes homines, post primos parentes, etiam sine ullis propriis peccatis, ut postea demonstrabitur, eam mortem subire cogantur: & nemo sit, qui pro alienis peccatis mortem æternam subeat, etiamsi dictioni Pro, in enunciatione ista, impulsivæ caussæ significationem tribuas. Tametsi enim omnes ab Adamo prognati morti perpetuæ sunt obnoxii, id, ut infra latius differetur, non ideo fit, quod ipsis Adami delictum imputetur: sed quia ab eo progeniti sunt, qui morti perpetuæ divino decreto fuit addictus, & ita non propter peccati imputationem, sed propter generis propagationem, id illis contingit.

Si dixeris, Adami delictum satis impulsivam caussam mortis perpetuæ, cui obnoxii sunt homines, fuisse, cum, absque eo delicto foret, id non accidisset; Primum hoc, illud redolet, quod reprehendi solet, *Utinam ne in nemore Pelio*, &c. Nec enim de remota, sed de proxima caussa quærimus. Proxima autem caussa ejus mortis, ut diximus, non fuit nobis Adami delictum, sed generis propagatio. Deinde, ut supra vidisti, non minus à me, quam à cæteris, affirmatur, Christum occasione nostrorum peccatorum mortuum esse: immo etiam caussa ipsorum; sive impulsivam, sive finalem caussam intelligas. Verum tamen, sicut à finali caussa satisfactionem penitus excludo; ita ab impulsiva imputationem quam longissime removeo. Sed, ut verum sit, Adami posteris ipsius Adami delictum imputari, & ita fieri, ut mortem perpetuam propter alieni delicti imputationem quis subire possit: quid hoc ad Christum, qui mortem perpetuam minime subiit?

Jam si violentam mortem verbum Moritur in tuo axiomate significat, falsissima est tui argumenti propositio; cum nemo sit, qui jure propter aliena peccata occidatur, & innumerabiles reperiantur, qui quamvis nec propter sua, nec propter aliena peccata, tamen interficiuntur. Quales sine dubio sunt martyres Dei, & Christi omnes, & quicunque, innocentes cum sint, tamen occiduntur, præsertim vero Christiani, & Deo fidentes, quibus omnia delicta divina benignitate condonata sunt. Nec vero huic manifestissimæ veritati adversatur id, quod ait Petrus, Tempus esse, ut judicium à Dei domo incipiat 1 Pet. 4. 17; quasi Deus justis hominibus mala nulla immittat, propter aliqua ipsorum peccata; alioqui ea non immissurus. Apostoli enim scopus est ostendere, quid impiis & ab ipso Deo alienis Deus facturus sit, cum pios & suos ita affligat. Nam, utidem postmodum ait, *Si justus vix servatur, impius & peccator ubi comparebunt?* Hoc est, si Deus vult, justos per multas calamitates ingredi in regnum cælorum, quasnam calamitates expertuos esse credimus homines impios & peccatis onustos? Judicium autem, afflictiones justorum minus proprie appellavit, quia eodem nomine injustorum afflictiones complecti voluit: quæ proprie judicium appellantur; ut inter utrosque commodius comparationem persequi posset; præsertim, cum, in specie justorum quoque afflictiones, pœnæ illis à Deo inflictæ videantur. Quare de Christo ipso, qui caput omnium justorum fuit, scriptum est, *Nos autem reputavimus eum plagis afflictum, percussum à Deo, & humiliatum*, Esa. 53. 4. Huic autem rei, quam hoc loco observamus, simile est illud, quod supra notavimus, Christi afflictiones, & infirmitates improprie in epist. ad Hebr. peccata dicta fuisse, cum eodem tempore id nomen proprie infirmitatibus antiquorum sacerdotum accommodaretur: ut concinnius cum illis sacerdotibus Christus conferri posset. Atque hujus sermonis figuræ, cum scilicet idem verbum eodem tempore uni proprie, alteri improprie accommodatur, innumera sunt, & in profanis & in Sacris Scriptis eaque clarissima exempla. Non igitur affliguntur justi à Deo, ut vere & proprie adversus eos, quos carissimos habet, quibusque omnia delicta condonavit, judicium exerceat. Nec, si illi omni prorsus peccato vacarent, propterea eos nunquam ullis perpessionibus subjiceret; cum id declarandæ bonitatis, & potentiæ suæ gratia potissimum ab ipso fiat. Quæ profecto mirum in modum elucebunt, cum miserrimos in hoc mundo & contemptissimos homines, quia in ipso omnem spem collocaverint, ipsiusque dicto audientes fuerint, ad sempiternam felicitatem & gloriam evehet. Quod si non raro suos affligit Deus, ut eos admoneat & castiget, in officioque contineat; id certe non tunc fit, cum, ut veri Christiani, aliquid mali patiuntur, & Deum eam ipsam ob caussam glorificandi materia illis suppeditatur. De ejusmodi autem perpessionibus, quibus Christiani homines ut Christiani, subjacent, loqui ibi Apostolum, proxime antecedentia verba manifeste declarant. Jam, cum Deus suos castigat, tunc & alio nomine, quam, quia ipsius veri cultores sint, eos affligi curat; & quamvis ipsi tunc etiam Deo ob id gratias agere debeant, & argumentum inde benignitatis divinæ percipere possint; tamen ea ratione, quam Petrus sine dubio intelligit, Deum glorificandi materiam non habent; quæ ex eo demum proficiscitur, quod quis dignus habeatur, qui, pro Dei gloria illustranda, injuria afficiatur. Unde summa oritur lætitia; de qua ipse Petrus in eadem epistola nonulla alia diviniffime scribit: & de qua verba fiunt Act. 5. 41. & aliis in locis. Quocirca ea, quæ auctor ad Heb. docet cap. 12, ubi afflictiones eorum, ad quos scribit, qui, ut ex multis conjici potest, eo quod essent Christiani, affligebantur, castigationes divinas esse affirmat, non ita intelligenda sunt, quasi semper, id est, de omnibus Christianorum afflictionibus id dici possit: sed tantummodo, cum ii, qui, ut Christiani, affliguntur, nondum tales sunt, quales in hoc mundo eos esse oportet; ita ut, non quia sint veri Christiani, sed qui a Christi nomen profitentur, ea mala patiantur. Hujusmodi autem fuisse illos, ad quos auctor ille scribit, & tepidos, quales Christus aspernatur, in Deo colendo eo tempore se præbuisse, adeo ut castigatione divina non leviter indigerent: cum alia ejusdem epistolæ verba Apoc. 3. 16. non obscure indicant, tum vero illa aperte demonstrant, quæ eodem loco habentur; videlicet: *Nondum usque ad sanguinem restitistis, contra peccatum decertantes; & obliti estis exhortationis, quæ vobis tanquam filiis, loquitur*, &c. Ista enim oblivio certe iis non obrepsisset, qui fervidi Dei cultores esse perrexissent.

Jam vero, etiamsi concederem, omnes Christianorum afflictiones castigationem divinam secum conjunctam habere (quod tamen à veritate alienissimum esse existimo) nihil hoc ad mortem violentam, de qua loquimur, quam profecto alia ratione, quam, ut eos castiget, & in officio contineat, suis inferri vult Deus. Nulla enim post mortem esse potest vitæ correctio, aut emendatio. Ex quo perspicuum est, ut diximus, innumerabiles esse,

qui, quamvis nec propter sua nec propter aliena peccata, tamen interficiuntur. Ejusmodi sunt ii, qui Deo ita cari sunt, ut eorum innocente sanguine gloriam suam patefieri velit. Nam, propter aliena peccata eos non interfici, nemo est qui dubitet. Propter sua vero, quis affirmare audebit; cum nec punitioni sit locus, ubi omnia condonata sunt nec vitæ, & morum perfectiori emendationi, ubi mors intervenit? Eos autem violentam mortem ex Dei voluntate non experturos, nisi aliquid peccassent, tantum abest, ut verum sit, ut quo innocentiores sunt, eo magis per ipsorum mortem Dei gloria illustretur, & Dei proposito in justis affligendis deserviatur. Ita ut, quod ad hanc partem attinet, si fieri posset, præstaret, eos nunquam quidquam mali commisisse; quemadmodum, cum de ipso Christo agemus, apertius ostendetur.

At vero, ut video, verbo Moriendi mortem naturalem præcipue significare voluisti. Nam, violentam te non intellexisse, ostendunt verba illa tua, *An non enim mors peccati stipendium est*, *Rom.* 6. *Et nunquid per peccatum mors intravit in mundum, ita ut jam in homines non eo nomine, quo sunt homines, sed quo peccatores imperium suum exerceat?* Quæ tua verba ad violentam mortem, quatenus violenta est, accommodari nequeunt; cum mors violenta, quatenus est violenta, nec peccati stipendium sit, nec in homines imperium suum exerceat.

Sed vide, quam longe à veritate aberres. Mors naturalis, quatenus naturalis est, & omnibus communis, non est peccati stipendium, sed naturæ nostræ, quam ipsemet Adamus in ipsa creatione accepit, propria sequela. Peccati autem stipendium est moriendi necessitas, & mors æterna. Id vel ex eo patet, quod Christus nos, qui illi fidem habemus, ab omni prorsus peccato, id est, peccati pœna & reatu liberavit; & tamen naturalem mortem non ademit: sed æternam dumtaxat, & moriendi necessitatem. De æterna morte non est, qui ambigat. De moriendi autem necessitate admonere nos possunt ii ex nobis, quos vivos offendet postremus Christi adventus, qui mortem non gustabunt 1 Cor. 15. 51. 1 Thes. 4. 17. Idem enim judicium faciendum est de omnibus, quod de paucis illis. Nam si moriendi necessitatem Christus non sustulisset: ne illi quidem pauci mortem effugere possent. Moriuntur igitur cæteri fideles, non quia propter peccatum eos mori necesse sit, cum peccati reatus penitus sublatus fuerit: sed propter mortalitatem, quæ etiam ante peccatum, & sine peccato, homini, ut pote corpus animale habenti, & ex terra ab ipso initio formato, naturalis erat; ut recte inprimis animadvertit, & late exposuit Augustinus de Genesi ad litteram lib. 6. cap. 19. & deinceps usque ad postremum caput 29. Beneficio igitur Christi a moriendi necessitate liberati sunt, qui ipsi confidunt, alioqui mortem necessario subituri. Hinc manavit illa in epist. ad Heb. sententia cap. 9. ad finem, *Statutum est hominibus semel mori.* Ibi enim hominis ex divino decreto conditio, quam ab Adamo traximus, citra Christi beneficium, consideratur. Quamquam verbum ἀπόκειται, quod vetus interpres convertit, *statutum est*, eventum, & rei naturam potius, quam divinum decretum, declarat. Quod autem mors naturalis, quatenus naturalis est, pœna peccati non sit, latissime à nobis alio loco disputatum est. Hic pauca hæc dixisse sufficiat; præsertim cum ex eodem cap. 6. epist. ad Rom. constet, Paulum, cum dixit, peccati stipendium esse mortem, non naturalem, sed æternam mortem intellexisse. Eo siquidem sensu paullo ante bis Mortis nomen usurpaverat, cum de eadem re loqueretur: primum ℣. 16. deinde ℣. 21. id quod illi ubique familiarissimum est, quod etiam vitæ æternæ antithesis, quam donum Dei esse dicit, ibidem satis aperte ostendit. In quincto autem cap. ubi scriptum est, mortem in mundum per peccatum intrasse, nihil cogit de morte naturali, quatenus naturalis est, ea verba intelligere. Immo de necessaria & æterna morte toto illo cap. agi, aperte indicant extrema verba illa: *Ut sicut regnavit peccatum in mortem, ita & gratia regnet per justitiam in vitam æternam.* Primum enim tanquam de re præterita, & quæ dumtaxat ante Christum aut sine Christo esset, de regno loquitur peccati in mortem. At mors naturalis etiam post Christum regnat; &, quatenus naturalis est, in iis etiam, qui per ipsum à peccati reatu liberati sunt, locum habere conspicitur. Deinde eam mortem vitæ æternæ opponit; quod de æterna morte sermonem esse ostendit. Nam si dicas, de æterna morte ibi sermonem esse non posse, cum in omnes eam mortem pervasisse dicat Apostolus; Respondeo, ibi non de eventu, sed de reatu agi. Certum est autem, eos etiam, qui ante Christum mortem æternam non subierunt, nisi Dei gratia servati essent, non minus, quam cæteri, funditus perituros fuisse, quippe qui & ipsi mortis æternæ rei forent. Confirmatur hoc ex eo, quod eodem cap. 18 scriptum est, *Igitur, sicut per unius delictum in omnes homines in condemnationem*, &c. Neque enim omnes per delictum illud reipsa condemnati fuere; sed rei tantummodo condemnationis facti sunt. Ex quo etiam perspicue apparet, quid mortis nomine intelligat toto eo cap. Paulus. Id enim, quod alibi Mortem appellat, hic condemnationem vocat. Quod etiam fecerat ℣. 16. Quæ autem sit condemnatio illa, ex antithesi Justificationis vitæ, quæ hoc ℣. 18 subjicitur, manifestum est. Justificatio enim illa vitæ nihil aliud est, nisi absolutio à peccatis per vitam æternam. Quare condemnatio similiter nihil aliud esse potest, quam mortis æternæ reatus.

Vides igitur, te pessime loqui, cum ais, neminem mori, nisi pro peccatis aut suis, aut alienis, si de naturali morte loqueris: cum potius nemo prorsus sit, qui pro peccatis, aut propter peccata, sive sua, sive aliena morti naturali subjaceat: & ad axioma tuum tacite confirmandum te sacræ scripturæ auctoritate abusum fuisse. Ex quo etiam manifestum est, non posse axioma tuum sustineri, etiamsi illud ita interpretareris, ac si dixisses, Nemo moritur, nisi vel ipse peccaverit, vel aliena peccata ipsi imputentur; cum nemo, ut dictum est, ideo naturaliter moriatur (de qua morte sine dubio loqui voluisti) quia peccaverit. Nam, etiamsi nemo peccaret, propter id tamen, quod homines nati essent, naturali morti omnes essent obnoxii.

At dices fortasse, de naturali quidem morte, id est, de subjacendo ipsi morti te loqui voluisse: verum non quatenus tantummodo id naturale est, sed etiam quatenus est necessarium. Si ita intelligis, eodem morbo laborat axioma tuum, quo laboraret, si de morte æterna sive perpetua loqui voluisses, cum nullus homo umquam fuerit, aut futurus sit, qui propter aliena peccata (quæ sibi videlicet, imputentur; sic enim ipse intelligis) moriendi necessitati aut sujectus fuerit, aut subjacere possit. Quod si tamen fieri posset, nihil istud ad Christum, qui moriendi necessitati subjectus non fuit.

Immo dices, subjectus fuit. Nam divino & incommutabili decreto statutum erat, ut is moreretur.

Atqui ista necessitas moriendi non ea est, de qua loquimur, quæque humano generi propter peccatum inflicta est. Nec enim ab antiquissima illa divini judicis sententia, cujus vi necessario omnes homines, qui ipsius Dei benignitate inde exempti non fuerint, mortem subeunt, necessaria Christi mors profecta est; sed ex singulari Dei voluntate tota pependit. Præterea necessitati moriendi is subjectus esse vere dici non potest, qui in ipsa morte non remanet, immo ne mori quidem. Hinc Abrahamus, Isaacus, & Jacobus, quamvis mortem naturalem gustaverint, vivere tamen dicuntur; nimirum quia in morte remansuri non sunt. Atque ob eam rem Deus, qui non mortuorum, sed viventium est Deus, ipsorum se Deum merito vocare potuit, Christo teste Matth. 22. 32. Mar. 12. 27. Luc. 20. 38. qui inde futuram illorum resurrectionem adversus Sadducæos aperte colligit. Qui necessario moriuntur, in æterna morte etiam remanent. Nam, ut paullo ante dictum fuit, qui mortem æternam non subeunt, ii, ut pote ab omni peccati pœna liberati, non necessario, sed natura-

liter

liter tantum moriuntur. Cui naturali morti ipse quoque Christus subjectus fuit: non quidem propter peccata ulla vel sua, vel aliena: sed quia homo natus erat. Mortuus est enim propter peccata nostra, non quatenus illi alioqui, postquam homo natus fuerat, naturaliter moriendum erat, sed quatenus violentam mortem subiit volens. Natus est quidem homo, ut violentam mortem subire posset, & per eam mortem aboleret illum, qui mortis imperium habebat, hoc est diabolum; atque eos liberaret, qui ejusdem mortis timore per totam vitam obnoxii erant servituti Heb. 2. 14. Sed ipsum hominem nasci, & naturaliter morti subjectum esse; per se, nec propria, nec aliena peccata ullo modo arguit.

Quare non erat, quod tantopere laborares, ut ostenderes, Christum nulla prorsus proprii peccati labe infectum fuisse; quasi, eo concesso, consequens esset, ipsum pro alienis peccatis morti fuisse obnoxium: & periculum foret, ne ego, ut sententiam meam defenderem; adversus apertissima sacrarum litterarum testimonia Christum peccatorem facerem. Quod tamen dum abs re, & intempestive curas, justo Dei judicio fœde lapsus es: cum ad Christi innocentiam confirmandam eam rationem affers, quod Christus originalis (quam vocant) corruptionis omnino expers fuerit. Ais enim; *ubi non est originalis corruptio, ibi etiam non sunt actualia peccata, quæ non aliunde, quam ab illa corruptione manant.* Ergo, si tibi credendum est, primus homo peccare non potuit; quia procul dubio, antequam peccaret, originalis corruptionis omnino expers erat. Agnoscis, ut arbitror, errorem tuum; &, vel hoc solo, justas pœnas te supervacaneæ tuæ ratiocinationis dedisse, jam sentire potes.

Quid igitur jam dicemus de universa ipsa argumentatione tua, cum non modo, etiamsi tota tibi concedatur, nihil inde efficiatur, quod vel tuam sententiam juvet, vel meam infirmet: sed propositio illa tua, ex qua omnis argumenti vis petenda est, quocumque pacto eam interpreteris, adeo falsa & inepta sit, ut vix quidquam magis falsum, aut ineptum dici possit? Id autem multo evidentius adhuc demonstrabitur, si eam rursus, idque paullo exactius & interius (ut ita dicam) expenderimus.

CAPUT IX.

Adversarii indicata propositio, dum penitius examinatur, magis etiam & falsa & inepta demonstratur &, quod Christus sit mortuus, nec tamen illi peccata nostra imputata fuerint: hoc vel maxime Dei justitiam commendare, ratione concluditur.

CUm igitur dicis, *Nemo moritur*, &c. aut verbum Moritur ita intelligis, ut id, quod fit, spectetur, aut id, quod fieri debet, aut id, quod fieri potest. Si id, quod fit, spectasti, idem est, ac si dixisses, Nemo unquam est mortuus, &c. Atqui hoc primum, ut vidimus, falsissimum est. Deinde, etiamsi verissimum esset, nihil, quod te adjuvaret, ex eo elicere posses; cum multa jure fiant, quæ nunquam vel ante, vel post facta fuere: & interdum non jure solum, sed maxima etiam cum laude, & gloria illius, qui facit. Sed si id, quod fieri debet, respexisti; perinde est, ac si dictum esset, Nemo mori tenetur. Hoc pariter, ut supra ostendimus, falsissimum est. Et, si verissimum esset, nihil tamen ad rem faceret; cum, ut demonstratum fuit, Christus non ideo mortuus sit, quia mori alioqui teneretur: sed quia ita & Deo, & ipsi visum est. Sin vero ad id, quod fieri potest, respicere voluisti; id duplicem habet rationem. Aut enim jus, aut ipsum factum spectatur; & ita, ut jurisconsulti loquuntur, aut de jure, aut de facto loqueris. Si de facto loqueris: idem est, *Nemo moritur*, &c. Quod, Fieri non potest, ut quis moriatur, &c. Verum istud adeo falsum esse apparet, ut nulla refutatione indigeat. Quod enim quis nec pro suis, nec pro alienis peccatis moriatur, id neque ullam, ut loquuntur, contradictionem implicat, nec aliquid præterea eorum, quæ *ἀδύνατα* sive impossibilia esse perhibentur, continet. Sin autem de jure loqui voluisti, nihil aliud ea verba significant, quam, injustum & iniquum esse, ut quis moriatur: & tamen nec pro suis, nec pro alienis peccatis patiatur. Et hoc sine dubio illud est, quod potissimum dicere voluisti. Nam inde, si id verum esset, recte concluderes, cum dicis, Injuste facturum fuisse Deum, qui Christum morti tradidisset, nisi eum pro alienis peccatis mori voluisset, cum pro suis is, qui innocentissimus erat, mori non posset: & ob eam rem statuis, me Deo, dum eum misericordiæ nomine extollere curo, imprudenter fœdissimam injustitiæ notam inurere, qui affirmare ausim, Christum non ideo mortuum fuisse, quod ipsi aliena peccata imputata fuerint. Nam hoc omnino illud est, quod apud te ea verba significant, Pro alienis peccatis mori. Quamvis enim, ut dictum fuit, vis dictionis Pro cum ea significatione nullo pacto convenire possit; verisimilius est tamen, te minus proprie loquutum fuisse, quam vel id conclusisse, quod non quæris, & ego quoque fateor, vel id proposuisse, quod manifesto & falsum & impium esse deprehenditur; ut initio præsentis disputationis satis demonstratum est.

Sentis igitur, injustum esse, ut quis moriatur, qui non ideo moriatur, quia ipsi vel sua vel aliena peccata imputentur. Hæc tua opinio duas partes habet. Una illud est, quod verbis diserte est expressum. Altera ex verborum sententia necessario sequitur: Jure scilicet posse alicui aliena peccata imputari, & ob eam caussam jure etiam mortem infligi, quamvis alioqui innocentissimus sit. De priore parte primum videamus. Cumque jam exemplis; eam à veritate mirum in modum dissidere, supra demonstraverimus; operæ pretium fuerit; num idem rationibus confirmari possit, experiri. Cur igitur tandem injustum censeri debet, ut aliquis moriatur, quamvis ei nec propria, nec aliena peccata imputentur? Certe non aliam ob caussam, nisi quia mors peccati pœna sit, & nemo mori teneatur, nisi quia vel ipse peccaverit, vel alius quispiam, pro quo ipse pœnas luat. At vero, an non potest quis volens id perpeti, quod perpeti alioqui non tenetur: nec tamen propterea ulla ex parte justitiam lædere? Immo quid magis laude & admiratione dignum esse potest, quam; cum quis id facere nullo modo teneatur, multa tamen mala experiri velle, ut aliis bene sit? Quod igitur summis laudibus extollendum est, id injustum esse, affirmare non erubescemus? Nulla quantumvis magna mala & sontibus lege constituta potest quisquam injuste, id est, cum æquitatis & rectitudinis offensione perpeti, quamvis innocentissimus fuerit; nisi ea vel sine caussa, vel ob injustam caussam, perpetiatur; præsertim si inde ad alios maxima commoda manatura sint; sive is sua sponte omnino ea mala subeat: sive, alio, cui parere debeat, jubente, ea subire non recuset. Injustitia igitur non ex ipsa malorum sibi non debitorum perpessione oritur; sed ex perpessionis vel nulla vel injusta caussa sive occasione proficiscitur.

Finge, ut similitudine ad rem nostram satis accommodata veritatem investigemus simul, & explicemus, Regem esse, qui multos ex suis subjectis sibi contumaces ex lege in insulam aliquam desertam, horridam, & pestilentem deportari seu relegari jusserit; cumque ii partim animo rebelli adversus ipsum esse perseverent, partim domum redeundi omnem prorsus spem abjecerint; jubeat Rex, filium suum, quem unice diligat, & sibi obedientissimum esse noverit, in eandem insulam se conferre: ibique tam diu commorari, quoad aliqua perfecerit, ex quibus contumaces illi ipsius Regis animum, si ipsi resipiscere velint, adeo placatum fore, agnoscere queant, ut non modo reditus in patriam sibi concedatur, verum etiam ingentibus præterea beneficiis ab ipso Rege afficiantur. Num, quia nemo, qui Regi contumax non fuerit, eam insulam, ne ad brevissimum quidem tempus, incolere teneatur, & ejus-

& ejusmodi contumaciæ tantum pœna ejus insulæ habitatio, sive perpetua sive temporaria, constituta fuerit: injustum esse dicemus, ut filius, qui Regi semper obedientissimus fuit, in ea insula, ipso Rege jubente, per aliquod tempus habitare non recuset, & sese omnibus malis, quæ eam insulam incolentibus perferre necesse est, subjicere non dubitet, ut contumacium illorum resipiscentiam, & ab ea pœna liberationem maximamque utilitatem procuret? Quis & Regis, qui carissimum sibi & conjunctissimum hominem, ut subjectorum suorum saluti & tranquillitati consulat, tot malis objicere voluerit, & hominis illius, qui alacri animo, quamvis innocentissimus, ea, quæ nocentium hominum pœnæ esse solent, ut alios inde eximat, pati non detrectaverit, mansuetudinem, munificentiam, & eximiam denique bonitatem non miris modis prædicet, atque suspiciat? Quis hic aliquam injustitiæ vel inanem quidem umbram animadvertere poterit? Immo quis non horreat, id injustum esse, secum animo reputare, quod ex nobilissima justitiæ parte, ex beneficentia scilicet & liberalitate manaverit?

Nos ii eramus, qui à Deo Rege nostro in hanc miseriarum & mortis insulam, propter contumaciam nostram, in perpetuum ex divina Lege relegati fueramus. & cum partim contumaces esse pergeremus; partim, à tanta servitute liberatum nos iri, nunquam speraremus; præcepit Deus Jesu filio illi suo & carissimo & obedientissimo, ut easdem miserias, eandemque mortem tantisper subiret, dum nobis fides facta esset, si resipueremus, futurum, ut non solum à miseriarum & mortis necessitate liberemur: sed ad beatissimam quoque & sempiternam vitam transferamur. Paruit ille; & quamquam sanctissimus, volens se tantis malis subjecit, quæ hominum sceleribus debentur. Atque hac ratione salutis viam nobis patefecit. Est, qui ipsius Dei, & Christi, in hoc opere perficiendo, ingentem & inauditam cum liberalitatem, tum charitatem non obstupescat? Est, qui præstantissimam justitiæ partem Deum & Christum hac in re exercuisse, agnoscere non compellatur? Est denique, qui Deum hic injustitiæ accusari posse, dicere non perhorrescat, nisi Christo aliena peccata imputata fuerint? Num injuria aliqua Christo à Deo facta est, quia ipsius jussu, ut nobis bene esset, mala scelerosis hominibus debita haud invitus subiit? Tum demum illi injuria facta fuisset, si tanta mala, quantumvis volenti, pœnæ nomine ei immissa forent; quippe qui nulli pœnæ, ut pote innocentissimus, subjacere posset. Quin quod omnium, quæ, Deo jubente, non pœnæ quidem nomine, sed nos à pœna, ex divina sola clementia, liberandi gratia, pertulit, ejusmodi præmium reportavit, quod omnem humanæ mentis captum superat, quodque, ut supra visum est, ipsi magistri vestri universæ ipsius obedientiæ quam longissime antecellere confitentur, sic, ut, ipsum id commereri potuisse, prorsus negent? Nulla igitur injustitiæ suspicio, plane relinquitur in eo, quod Deus Christum mori voluerit, quamvis & ipse Christus innocentissimus esset, nec aliorum peccata illi imputata fuerint. Quin immo omnia bonitatis, & beneficentiæ, & porro justitiæ in eo Dei consilio plena conspiciuntur, & ea, unde tibi (nescio quo pacto) injustitiæ suspicio orta est, hæc ipsa, inquam, ad facti ipsius commendationem, & ad scopum, quem Deus sibi proposuerat, atque adeo ad ipsius justitiam declarandam necessaria erant.

Quod enim & ipse Christus, innocentissimus esset, nec illi aliena peccata imputarentur, ita ut mortem, mortem, inquam, illam & violentam & execrabilem, quæ maleficis hominibus debebatur, nulla ratione prorsus, nisi quia sic Deus juberet, sustinere teneretur; hoc ipsius Dei cum supremam erga humanum genus charitatem commendas, tum veram justitiam, quam ad sui nominis gloriam patefacere decreverat, mirifice tunc declarat, cum eum, qui nihil mali ullam ob caussam commeritus fuerat, à principibus hujus mundi, dum ipsi Deo obedire studet, injustissime dira morte occisum, ad vitam postmodum omni felicitate circumfluentem evehit atque extollit. Quod si Christus, quamvis ipse omnis culpæ expers esset, jure tamen, ut, scilicet, alienorum peccatorum sibi imputatorum pœnas daret, tam atroci mortis genere interfectus fuit; & Dei charitas minuitur, atque obscuratur, qui, dum nobis bene facit, interim jus suum persequitur: & nos justitiam, hoc est, rectitudinem ipsius, ex Christi exaltatione non agnoscimus. Nam, tametsi Christus, quod ad humana jura attinet, nihilominus injustissime occisus fuisset; quod tamen pertinet ad divina, propter alienorum peccatorum imputationem, quæ certe si facta fuit, jure à Deo factam esse oportet, justissime interfectus esset. Quare nulli rectitudini, in eo postmodum summis beneficiis afficiendo, locus relictus foret. Quæ enim rectitudo esse potest in malorum exantlatorum præmiis illi attribuendis, qui ea mala jure passus fuerit?

At enim dices, jure quidem potuisse ex Dei voluntate Christo aliena peccata imputari; sed tamen nihil fuisse, cur ille, ut sibi imputarentur, commeritus esset (quamquam hæc duo, ut postea videbimus, simul stare nequeunt) & hinc, in Christo extollendo, Dei rectitudinem apparere, quod mortem, quam antea pertulerat, non nisi ex Dei singulari decreto perferre teneretur, alioquin ab ipsa prorsus immunis futurus. Quomodo igitur injustum futurum fuisse ais, si Christus mortuus esset, nec illi aliena peccata imputata fuissent; (cum sua, quæ nulla erant, ei imputari non possent) & id sine dubio propterea affirmas, quia alioqui Christus morti subeundæ obnoxius non fuisset. Nam eandem ob caussam peccata aliena illi imputari injustum similiter censendum esset. Neque enim, ut dictum est, ei imputationi subeundæ Christus obnoxius erat. Itaque vides, teipso teste, nullam injustitiam animadverti posse in eo solo, quod aliquis id perferat, quod perferre non tenetur, & ita, Christum, quamvis nulla ratione mori teneretur, mori tamen potuisse, omni interim justitia, ex parte videlicet Dei, & ipsius Christi (sic enim ubique mea verba accipienda sunt) incolumi remanente.

Adde iis, quæ dicta sunt, quod si Christus, quia sibi aliena peccata imputata essent, ideo infamem ac detestabilem illam mortem subiisset: nobis ejusdem mortis subeundæ, si opus esset (quod tamen eum fecisse universa scriptura testatur) exemplum non reliquisset. Cur enim nos mori ejus exemplo deberemus, cum nobis aliena peccata non imputentur? Quid nobis cum illo hac in parte commune esse posset? Num idcirco exemplum nobis reliquisse diceretur, quia si ipse propter alienorum peccatorum imputationem mortuus esset, multo magis nos propter nostrorum imputationem mori deberemus? Sed quomodo imputari nobis possent peccata nostra, si jam ipsi Christo, ut vos dicitis, omnia imputata fuere: aut potius, ut verissimum est, si summa & sola Dei liberalitate ea nobis universa condonata sunt? Ut nihil dicam, quod, etiamsi nobis alioqui peccata nostra imputari adhuc possent, absurdissime tamen diceretur, cum mortem ob Dei gloriam subimus, id propterea nobis contingere, quod peccata nostra nobis imputentur. Oportuit igitur, ut ad rem redeam, si Christus nobis mortem alacri animo propter Dei gloriam perferendi exemplum præbiturus erat, ipsum, non quia ulla peccata ei imputata essent, sed omnino immerentem mori; adeo ut jure optimo ea dicere posset, quæ David prius de ipso sub sua persona dixerat, *Quæ non rapui, tunc reddidi*, Psal. 69. 5. Quæ verba nullam juridicam (ut sic dixerim) caussam fuisse demonstrant, cur Christus eam mortem perferre teneretur. Sed certe non aliqua tantum, sed maxima fuit ejusmodi caussa, cur eam sustinere deberet, si ei peccata nostra omnia imputata fuerant. Oportuit, inquam, sive suorum, sive alienorum peccatorum respectu omnino immerentem Christum mori: & solum, quia Deus ita juberet: &, ut nobis vitam pareret, volentem interfici; ut nos quoque licet nec nostra, nec aliena peccata nobis imputentur: quia tamen sic Deus jubet, atque etiam interea, ut

san-

sanguinis nostri fusione aliorum fidem vel excitemus, vel confirmemus, interfici non recusemus: & quo innocentiores fuerimus, eo nos ad tam egregium facinus patrandum aptiores, & Dei scopo accommodatiores esse, agnoscamus.

Satis, ut videtur, à nobis probatum fuit, nullam penitus injustitiam in eo conspici posse, quod quis moriatur, nec tamen ideo moriatur, quia sibi vel sua vel aliena delicta imputentur, & tantum abesse, ut injustum fuerit, Christum à Deo morti tradi, nisi aliena peccata ei imputata fuerint, ut potius ex eo ipso, quod nulla prorsus peccata ei imputata fuerunt, Dei justitia, hoc est, summa beneficentia, nec non æquitas, & rectitudo maxime eluceat. Atque ita, priorem tui illius axiomatis partem non exemplis tantum, quod antea feceramus, sed rationibus quoque, falsissimam esse demonstravimus. Nunc de altera parte videamus.

CAPUT. X.

Non potuisse Christo à Deo peccata nostra imputari, nisi ut sibi imputarentur, commeritus fuerit. Ex quo Adversarii argumentum, cui tantopere fidebat, multo magis & inutile & ineptum esse concluditur.

Continet igitur reipsa axioma illud tuum, jure posse alicui aliena peccata imputari, licet is innocentissimus sit. Ego sane non video, quid absurdius, aut iniquius dici, vel excogitari potuerit; præsertim si ad Christum, cujus caussa id dictum à te fuit, referatur. Supra, cum fieri non posse dicebamus, ut quis corporales pœnas pro alio pendat; ejus rei occasione, à Deo nemini aliena peccata imputari, ostensum est: ne patris quidem filio; nisi filius patrem imitetur. Sic enim conciliatur, ut nosti, id, quod dictum est Exod. 20. & Deut 5. Deum scilicet punire peccata parentum in filiis, cum eo, quod scriptum est Ezechielis cap. 18. filium iniquitatem patris non portaturum. Quæ conciliatio apertissime colligitur ex eodem cap. 18. Ezechielis 14 & deinceps. Duo igitur, ut aliena peccata alicui imputari queant, conjunctim necessario requiruntur. Unum est, illum, cui imputari debent, ei, cujus peccata imputanda sunt, ita conjunctum esse, ut propter solam ipsam conjunctionem particeps illius delictorum esse videatur. Alterum est, ipsum quoque peccasse, & illius scelera imitatum fuisse. Alioqui, ut ratio ipsa manifeste docet, iniquissima ea imputatio censenda esset. Cum Deus Sodomam destruere vellet, Abrahamus, qui de Loti potissimum salute in ea civitate habitantis sollicitus erat, Deum alloquens, sic ait: *Absit a te, ut facias rem talem, ut mori facias justum cum impio, sitque justus, sicut impius. Absit [inquam] à te. Numquid judex universæ terræ non faciet judicium?* Gen. 18. 25. Iniquum igitur censetur apud Deum, ut justus una cum impio affligatur; nisi scilicet alia subsit caussa, præter eam, quod is inter impios degat, eisque commistus sit. Id quod etiam eo tempore eventus comprobavit, non prius à Domino Sodomæ igne cælitus immisso, quam justus Lotus una cum familia sua inde extractus esset. At quanto iniquius erit, ut eo nomine affligatur justus, quia illi impiorum scelera imputentur? Nam non solum sine caussa affligetur; sed etiam per injustissimæ caussæ speciem. Itaque duplex illi & utraque insignis injuria fiet.

Cum igitur illa duo simul juncta in alienis peccatis imputandis requirantur, in Christo autem neutrum fuisse appareat; quid quæso detestabilius fieri potuisset, quam illi aliena peccata imputare? Christus non modo aliorum turpia scelera imitatus non est: sed sanctissime semper & innocentissime vixit. Cum ipsis vero scelestis, id est, cum hominibus, quorum universa peccata illi imputata fuisse vultis, ea sola ratione conjunctus fuit, quod & ipse homo erat. Cæteroqui nullus homo fuit unquam, aut futurus est, qui ab aliis hominibus, æque ac ipse, disjunctus fuerit. Quæ igitur tandem caussa erat, cur illi aliorum peccata imputari possent? Huc accedit, quod potest quidem Deus jure, si velit, ei peccata non imputare, cui merito imputari possent. De suo enim jure, ut sæpius dictum est, quilibet, quantum velit, decedere potest. Sed nemini jure aliena peccata imputare potest Deus, cui merito imputari non possint. Peccatorum enim alienorum imputatio apud Deum non ex eorum numero est, quæ à sola ipsius voluntate pendent; sed ad alia etiam relationem habet; & in ipsa non de Dei tantum, sed de alterius quoque jure agitur. Quapropter, quemadmodum Deus neminem punit eam solam ob caussam, quia sic velit, sed etiam quia is puniri meretur; sic nemini imputat peccata aliena, quia simpliciter ita velit: sed quia is, ut sibi imputentur, commeritus fuerit. Et quemadmodum, ut quis vere puniri possit; non satis est, quod ipse puniri velit, nisi delictum aliquod commiserit (Relativa enim sunt pœna, & delictum: ita ut ubi delictum non est; ibi pœna esse nullo modo possit) sic, ut alicui vere aliena peccata possint imputari, non satis est ipsum ita velle; nisi imputationis antecedens alia digna caussa subsit. Potest quidem is, qui nihil deliquit, affligi, nec injuria: non modo si ipse velit; sed etiam invitus: si is in alterius potestate sit, qui optimo aliquo consilio, & fortassis illi ipsi salutari, ipsum, licet & immerentem & invitum, affligi velit; Sed ea afflictio nulla prorsus ratione pœna, sive punitio censenda erit. Sic etiam, qui nihil aut facit, aut in se habet, quare aliena peccata sibi imputari merito possint: potest quidem sine injuria affligi, præsertim si ipse ita velit; sed interim ea afflictio nullo modo imputatio, sive effectus imputationis alienorum peccatorum esse censebitur. Hinc fit, ut, si Christo a Deo aliena peccata vere imputata fuerunt, non satis fuerit, ipsum Christum, id fieri, alacri animo voluisse, sed necesse sit, ipsum, ut ea sibi imputarentur, commeritum fuisse. Quo nihil execrabilius excogitari potest. Id tamen te sentire indicat, quod non solum velle videris, illum, divina justitia sarta tecta remanente, morti traditum esse; sed merito etiam fuisse traditum. Nam profecto, ut Christus merito morti traditus fuerit, non satis est, illi peccata nostra, si modo id fieri potuisset, fuisse imputata; sed necesse est etiam, ut sibi imputarentur, ipsum commeritum esse. Alioqui, ut paullo ante dictum est, non merito, sed ex singulari Dei decreto, citra tamen ullam injustitiam (ut ego quidem assero) morti traditus fuisset. At enim tu, ut videtur, inter duo hæc extrema Merito, & Immerito nihil medium constituis: quamvis vocem Immerito pro eo, quod est Indigne, accipias; cum tamen in eum sensum, ut fere fit, ea voce accepta, fieri possit, ut quis nec merito, nec immerito morti tradatur. Quod certe Christo evenit. Is enim neque merito morti traditus est; quia nihil commiserat, quare mortem illam meritus fuisset: nec tamen ullo pacto immerito, hoc est, indigne; cum is nec invitus à Deo, in cujus tamen potestate erat, nec temere, sed volens, & in finem omnium præstantissimum morti traditus fuerit. Quod si Immerito pro eo, quod est, Non merito, id est, Non quia ita meritus esset, accipias: jam apparebit, nihil absurdi in ea sententia contineri, quod Christus immerito morti fuerit à Deo traditus; nisi, Christum à Deo morti tradi non debuisse velis, si is, ut traderetur, commeritus non esset. Itaque, cum concludens, ita scribis: *Jam igitur si Christus, ut asseris, non est mortuus pro peccatorum nostrorum satisfactione, si etiam ut scriptura vere docet, non est mortuus pro peccatis suis, cum peccatum in eo nullum unquam fuerit; Numquid fateri oportebit (quod ut impiissimum ne cogitare quidem fas est) Christum à Deo injuste immerito, & nulla cum legitima causa morti traditum esse?* Cum, inquam, hæc scribis, & maxime impium esse statuis, vel cogitare quidem, Christum immerito morti à Deo traditum fuisse: aut maxime impium id esse affirmas, quod ab omni impietate quam longissime abest, immo cujus contradictorium (quod vocant) Christum scilicet merito à Deo morti traditum

fuisse, maxime impium est: aut indigne factum id esse statuis, quod jure fieri potuit; ut supra abunde demonstratum fuit. Indigne autem & inique Christum à Deo morti traditum fuisse, nisi is mortuus sit pro peccatorum nostrorum satisfactione, ideo te asseverare, quia, ni ita esset, Christus, ut morti traderetur, meritus non fuisset, & ita te, ut dixi, quod Christus id meritus fuerit, affirmare: vel ex eo percipi potest, quod verbis Injuste, & Immeriro, addis etiam, Nulla cum legitima causa Quæ verba, cum de finali caussa intelligi nequeant, de antecedente ut intelligantur, necesse est. Unde apparet, te antecedentem aliquam legitimam caussam mortis Christi, præter Dei, & ipsius Christi voluntatem (quippe quod tibi in Christo morti tradendo Dei, ipsiusque Christi voluntas satis esse non videatur) omnino statuere. Ea vero nulla alia esse potest, nisi, quod Christus id meritus fuisset. Quamvis autem, ut dictum est, de antecedente tantum, non etiam de finali caussa te loqui necesse sit; cum tamen ita universe loqueris, videris finalem etiam legitimam caussam à morte Christi excludere, nisi is pro satisfactione nostrorum peccatorum morti traditus fuisset. Quod tamen falsissimum esse ex iis apparet, quæ ante à nobis latissime disputata sunt. Ubi finales plures legitimæ mortis Christi caussæ, sine ulla pro peccatis nostris satisfactione, explicatæ fuerunt.

Vides igitur, ut ad propositum revertamur, præter cæterea iniqua, & absurda, in quam horribilem blasphemiam incideris, dum Christo peccata nostra imputari potuisse contendis; quod scilicet Christus, ut ea sibi imputarentur, commeritus fuerit: & proinde merito, hoc est, quia ea dignus esset, morti illi acerbissimæ & ignominiæ atque execrationis plenissimæ fuerit à Deo traditus.

Jam quid tibi tandem de tuo illo axiomate videtur, *Nemo moritur, nisi pro peccatis aut suis, aut alienis*: sive priorem ejus, quam nos fecimus, sive posteriorem partem spectes; præsertim, si ad Christi personam accommodari debeat? Potuitne aliquid alicui in mentem venire, quod vel magis falsum, vel magis absurdum, atque adeo impium sit? Quid de universo ipso argumento? In quo te tibi ipsi vehementer placuisse, præter alias conjecturss, ex quorundam verbis, quibuscum, antequam scriptum tuum mihi exhiberetur, collucutus fueras, manifesto deprehendi. Nam aliud aut insulsius, aut frigidius, quod attinet ad quæstionem nostram, excogitari potuit? Uter tandem nostrum imprudens Deo fœdissimam injustitiæ notam inurere tentat? An ego, qui Christum à Deo, ut ea ratione nobis æterna salus compararetur, turpissimæ & sævissimæ morti traditum fuisse affirmo, quamvis nulla præterea antecedens caussa esset, cur ille eam mortem perferre deberet: id quod summa cum divinæ justitiæ commendatione fieri potuit; an potius tu, qui ideo Christum ex Dei decreto ei morti traditum fuisse ais, quia illi peccata nostra universa imputata fuerint, quod sine summa Injustitia fieri nullo modo potuit? Equidem spero, te, vel ex sola postrema hujus argumenti tui examinatione, sententiæ tuæ cum absurditatem, tum iniquitatem, agniturum: & me non injuria à te, & reliquis, qui tecum sentiunt, quicumque, & quotcumque illi tandem sint, hac in re dessentire fassurum. Quod te eo facilius facturum esse existimo, si, quæ mala ex tua sententia proveniant, & an itidem ulla ex mea, etiamsi falsa esset, provenire possent, tecum animo reputaveris.

CAPUT XI.

Ex Coveti suorumque sententia multa mala, ex Socini vero nulla prorsus, provenire posse, demonstratur.

EX sententia igitur tua primum id necessario proficiscitur, Deum aut non potuisse, aut noluisse, nulla vera pro peccatis nostris satisfactione accepta, ea nobis liberaliter condonare. Quod noluerit, hoc propriam ipsius & veram misericordiam, ac beneficentiam non obscurat solum, sed funditus etiam delet. Quod non potuerit, hoc ejus majestatem, auctoritatemque supremam atque infinitam imminuit, & certis limitibus circumscriptam coërcet, ac continet. Utrumque ejus nomen, & gloriam vehementer lædit, atque dedecorat. Deinde, quod multo adhuc gravius est, ejusdem sententiæ vi, Dei vera justitia, hoc est rectitudo & æquitas, quæ omnium actionum ejus perpetua est comes, & in eo inter ipsius proprias & admirabiles qualitates, tamquam in cælo sol inter alia sidera, refulget, penitus labefactatur, atque convellitur Sed neque altera illa justitia, id est, ipsius in delictis puniendis severitas, qua non raro præsertim vero adversus contumaces & rebelles uti solet, ulla ex parte conservatur, aut retinetur. Sed ejus loco temeraria quædam immanitas substituitur; ut, si ea sententia vera est, Deus in salute nostra procuranda & iniquissimus & immanissimus fuisse appareat. Adde huic iniquitati, & immanitati summam insipientiam; dum Christi morte nostrorum delictorum pœnas compensari curat: cum tamen id fieri nullo modo potuisse constet. Præterea ejusdem sententiæ vel caussa, vel occasione, Christi gloria non minima ex parte obscuratur. Nam & ejus erga nos charitas, in morte pro nobis subeunda, ut postea dicemus, deprimitur & ipsius proprium & peculiare munus, Euangelii cum annunciandi, tum confirmandi, Apostolis, & Prophetis pœne ex æquo fit commune: & æternæ salutis nobis dandæ potestas, quam ut homo habet, illi, ut homini, magna cum impietate, & sacrilegio adimitur, atque eripitur. Nec interea quomodo morte, & obedientia sua cunctis, qui ipsius dicto audientes fuerint, omnium peccatorum veniam pepererit, vel agnoscitur, vel recte intelligitur. Ex cujus rei ignoratione aliud postremo malum, vestræ sententiæ acceptum referendum, quod omnium nocentissimum est, facillime consequitur. Omne enim pietatis studium, ut experientia ipsa satis declarat, frigescit atque extinguitur: dum putant homines jam reipsa se justos esse, quia, scilicet, omnium suorum peccatorum pœnæ universæ, divinæ justitiæ persolutæ fuerint. Qua de re paullo post fusius disseremus.

Nunc ex altera parte, num mala aliqua ex sententia mea proveniant, dispiciamus. Primum illud certissimum est, ipsius vi Deo non solum nihil adimi, sed id omne tribui, quod tribui, in nobis servandis aut potest, aut debet. Summa enim illi misericordia, & beneficientia, ac liberalitas, atque clementia cum summa tum justitia, id est rectitudine & æquitate, tum sapientia conjuncta ascribitur. Ejus suprema potestas illibata conservatur. Severitas illius in ulciscendis præfractorum & perditæ spei hominum sceleribus, quæ veræ justitiæ pars censeri potest, non modo non negatur, verum etiam astruitur; cum resipiscentibus tantummodo eum citra ullam vel ipsorum, vel alterius cujuspiam pro ipsis veram satisfactionem, veniam dare affirmatur. Consequens est enim, ut cæteris, quemadmodum Paulus loquitur Rom.2.8, *ira, indignatio, afflictio, & anxietas*, justo ipsius judicio, immineat. Deinde, quod ad Christum attinet, ipsi etiam non modo nihil detrahitur, sed quod detractum fuerat, restituitur. Dum verus & solus divinæ benignitatis in peccatis, omnibus iis, qui resipiscunt, in perpetuum ita condonandis, ut æternam ac beatissimam vitam consequantur, & annunciator, & confirmator asseritur; dumque ejusdem vitæ, quatenus homo est, dominus atque largitor à Deo constitutus agnoscitur. Nec vero, si eum omnes peccatorum nostrorum pœnas Deo persolvisse, si, quæcumque nos facere debebamus, pro nobis præstitisse, adde, si Dei iram nobis placasse, negatur; quidquam idcirco ipsi aut detrahitur, aut detrahi potest. Cum ex his tribus duo priora fieri nullo modo potuerint: tertium vero & Dei clementiæ, cujus ipse constantissimus prædicator fuit, plurimum detrahat, & ipsi Christo non parum adimat: dum pro vero servatore, id est, delictorum condonatore, & vitæ sempi-

ternæ

ternæ datore, eum veniæ & salutis (ut sic loquar) impetratorem facit. Num fortasse sententia mea Christi charitatem eximiam in iis, quæ propter nos fecit, & passus est, aliqua ex parte minuit? Num eum dirissimum atque teterrimum supplicium nostrum caussa, quamvis innocentissimum, perferre voluisse negat? Immo nonne ipsius, in morte pro nobis oppetenda, erga nos charitatem extollit, quam tua sententia, ut paullo ante attigimus, deprimit? Nam ex tua sententia, ut vidimus, necessario concluditur, Christo merito imputata fuisse omnia delicta nostra. Sed quænam eximia charitas esse potest illius, qui pro alio idcirco aliquid mali sustineat, quod id sustinere aliqua ratione mereatur? In eo Christi erga nos charitas mirifice elucet, quod, quamvis nulla prorsus ratione, ut mea sententia habet, tot mala perpeti teneretur, nisi quia Deus ita decreverat; ut tamen nos ingenti beneficio afficeret, ea perpeti non dubitaverit. Præterea Christi adversum nos charitas multum imminuitur, si, ut Deo ipsius patri satisfieret, id est, quod nos ei debebamus, persolveretur, eam mortem subire voluerit. Quod ex tua sententia necessario consequens, à mea plane excluditur. Itaque, si mea sententia admittatur, pura & sincera Christi charitas in morte illa pro nobis subeunda aperte conspicitur, nulla vel ipsius obligatione, vel ejus patris utilitate, ut ita dicam, mista atque turbata; quæ incommoda in recipienda sententia tua contingere, manifestum est.

His omnibus illud adde, quod, etiamsi mea sententia falsa esset, non tamen ipsam amplectenti detrimentum seu impedimentum ullum, in æterna salute adipiscenda, unquam esset allatura. Nam, cum nec Dei, nec Christi gloriam ulla ex parte imminuat; cum homines à fide, & spe omni in ipsis collocanda ne tantillum quidem retrahat: cum vitæ sanctimoniam nullo pacto impediat; non sane video, cur cuiquam eam admittenti vel minimum quidem officere possit. Nam si dicas, necesse esse, ut salutem ea ratione nobis partam esse credamus, qua parta fuit: & hanc esse eam fidem, sine qua universæ Sacræ Litteræ, salutem nobis obvenire non posse, testantur; quam hoc à veritate sit alienum, in reliquis tui scripti verbis examinandis planissimum fiet. Interim considera, num verisimile sit, aliquem beneficio sibi a rege quopiam facto, propter id solum privandum esse, quod alia ratione & via, quam ea, qua factum est, sed tamen (ut ipsi saltem videtur) multo & præstantiore, & ipsi regi honorificentiore, beneficium sibi factum esse credat.

At sententia vestra, si quis eam admittat, quamvis ut ego quidem arbitror, fieri possit, ut salutem non auferat; tamen præterquam, quod Deum maxima, Christum non minima injuria afficit, & fidem atque spem, quam in utroque collocare debemus, ut ex iis, quæ infra dicentur, manifestius apparebit, non parum turbat, atque pervertit: universam etiam *sanctimoniam, sine qua nemo Dominum videbit* Heb. 12. 14, ut dictum fuit pessundare potens est.

Quare te, pro ea charitate, quam omnibus hominibus, maxime vero iis, qui Christi nomen profitentur, me debere agnosco, & rogo, & moneo, ut in ea retinenda persistere nolis; præsertim cum non tuæ tantum salutis, sed eorum quoque, qui tuæ curæ commissi à Deo fuerunt, rationem habere debeas; quorum sanguinem, si culpa tua perierint, de tuis manibus aliquando requiret Dominus. At certe facillime peribunt culpa tua, si illis eam doctrinam obtruseris, quæ à vitæ innocentia eos revocare possit. Quod hactenus imprudens fecisti, condonabit tibi Deus clementissimus. Sed, cum ex iis, quæ à me dicta fuere, in suspicionem saltem falsitatis sententiæ tuæ adduci possis; nulla venia dignus eris, si, vel quia, te antehac errasse, tacite confiteri pudeat, vel quia cæterorum tui ordinis invidiam subire pigeat, vel quamcumque aliam ejusmodi ob caussam, populum ea opinione imbuere perrexeris.

Jamque ex iis, quæ hactenus à nobis disputata sunt, non modo, quidquid à te contra sententiam meam allatum fuit, plenissime confutatum videtur: sed etiam id omne abunde confirmatum, quod in explicatione ipsius sententiæ meæ à me in schedula tibi tradita scriptum fuerat; & inter cætera (id quod caput erat controversiæ nostræ) aperte demonstratum, Christum pro peccatis nostris divinæ justitiæ, per quam nos damnari mereremur, non satisfecisse. Quocirca hic finis huic meæ scriptioni imponi posset. Verum, quia ex eorum, quæ in tuo scripto reliqua sunt, diligente examinatione major fortasse utilitas, quam ex omnibus, quæ hucusque dicta fuere, proficisci potest, & salutis nostræ æternæ ratio multo adhuc clarius, & exactius explicari atque intelligi, pestilentissimique errores per hominum aut malitiam, aut imprudentiam in Christi ecclesiam invecti aut retegi, atque refelli, aut certe manifeste indicari; non abs re visum est mihi hoc adhuc laboris ad Dei gloriam suscipere: & cætera etiam, quæ scripsisti, accuratissime majore ex parte excutere, atque perpendere.

DISPUTATIONIS *DE* JESU CHRISTO Servatore.

PARS QUARTA.

In qua Coveti sententiæ appendices quædam maximi momenti diligenter examinantur.

CAPUT. I.

Explicatur opinio adversarii de imputatione satisfactionis Christi per fidem; ejusque absurda quædam attinguntur; deque ea disputandi ordo proponitur.

Sequuntur igitur in scripto tuo verba hæc.

ITaque super est tantum ut ejusdem sacri verbi auctoritate confirmem, quod scripsi, scilicet Christi satisfactionem imputari nobis, nobis inquam ex dono Dei credentibus, quod ut spero paucis expediam. Paulus ad Rom. 4. fidem imputari scribit pro justitia ei qui credit in Deum, qui justificat impium, ita ut quamvis in nobis ipsis impii simus, Christi tamen satisfactione nobis credentibus imputata, coram Deo ipso pro justis habeamur. Et ut addit sub finem capitis, Quod fides imputata fuit Abrahamo pro justitia, non scriptum est à Mose propter eum solum, sed etiam propter nos, quibus futurum est, ut imputetur qui crediderimus in eum qui excitavit Jesum dominum nostrum à mortuis traditum in mortem propter offensas nostras, & excitatum propter justificationem nostri. Et eodem sensu dicitur, 1 Cor. 1. Christus factus esse nobis à Deo non solum redemptio, sed etiam justitia.

Ferri quodammodo potuiſſet ſententia veſtra, ſi, quemadmodum, ut iſtius ſatisfactionis beneficium reipſa participemus, dixiſtis, neceſſe eſſe, ſimul & ſufficere, ut illam peractam fuiſſe credamus: ſic neceſſe eſſe, ſimulque ſufficere dixiſſetis, ut ex Chriſti præſcripto vitam emendemus, & deinceps juſte & ſancte vivamus. Quamvis enim nullo modo ſine Dei, & Chriſti injuria ejuſmodi ſatisfactionis opinio conſiſtere queat; condonaret tamen illam ſine dubio, ut pote ab hominis malitia non proficiſcentem, Deus benigniſſimus, ſi vitæ ſanctimonia, quam à nobis omnino requirit, incolumis remaneret. Quæ enim malitia eſſe in eo poteſt, qui nihil antiquius habeat, quam ut innocenter vivat? Novi autem, quid hic dicere ſoleatis; nempe, fidem iſtam veſtram ſeu firmam perſuaſionem, quod Chriſtus Deo ejuſque juſtitiæ pro omnibus peccatis noſtris ſatisfecerit, vitæ ſanctimoniam, ut neceſſarium ſuum effectum, producere. At quomodo id dicere poteſtis, ſi, ut tute hic diſerte ſcribis, in ſalutis noſtræ à vobis excogitata ratione, non, ut nos vere in nobis ipſis pii ſimus, requiritur: ſed ſatis eſt, Chriſti ſatisfactionem nobis imputari? Fides igitur iſta veſtra, quam ad ſalutem adipiſcendam ſufficere affirmatis, non bonos neceſſario efficit, qui ea ſunt præditi, ſed, ut aliena probitas illis imputetur, eſt cauſſa. Novi iterum, quid hic vel dicatis, vel dicere poſſitis; nimirum, cum à vobis affirmatur, nos in nobis ipſis impios eſſe, ſed Chriſti juſtitiæ imputatione per fidem pios cenſeri: non ita impios nos eſſe, velle vos dicere, ut nulla vitæ emendatio, nullum pietatis & juſtitiæ veſtigium in nobis appareat; ſed quamvis (ut tuis verbis, quæ ſupra hac de re ſcripſiſti, utar) ſanctius & juſtius, quam antea, vivere poſſimus, hoc eſt, ut ego interpretor, vivamus: remanere tamen in nobis ſemper, id eſt, quam diu hic ſumus, reliquias peccati. At enim iſtæ veſtræ peccati reliquiæ, ut infra demonſtrabitur, ejuſmodi ſunt, ut eam vitæ ſanctitatem extinguant, quam in nobis, ſi ſalvi eſſe velimus, habitare debere tota ſcriptura apertiſſime teſtatur; & nihil veri in nobis boni relinquunt præter conatum, & bonam quandam voluntatem; quem proprium fidei, & regenerationis noſtræ fructum eſſe vultis. Ita ut imputatio illa veſtra juſtitiæ Chriſti non modo apud vos perfectiſſimæ divinorum mandatorum conſervationis vicem ſuppleat, quod ferri aliquo modo potuiſſet: ſed efficiat, ut ea ſanctitate, ſine qua, etiam poſt Jeſu Chriſti beneficium, Deo placere nequimus, coram ipſo Deo præditi cenſeamur, licet revera ipſa careamus. Quod, ut valde abſurdum atque impium, ita intolerabile plane eſt.

Duplicem igitur, ut vobis omnino placet (tametſi vos ipſos in eo diſertis verbis non explicatis) Chriſti juſtitia in juſtificatione noſtra rationem habet; Primum, ut pro nobis ſatisfaciat, ea omnia abſolute præſtando, quæ nos præſtare debebamus: Deinde, ut, poſtquam ejus præſtationis & ſatisfactionis per fidem participes facti ſumus, nobis eam ſanctitatem per ſui ipſius imputationem tribuat, quam à nobis omnino ipſe Chriſtus requirit. Quamquam tu, ut alibi dictum fuit, nullam præterea ſatisfactionem hic agnoſcere videris, quam eam, quæ per pœnarum ſolutionem contingit. Hanc vero juſtitiæ Chriſti imputationem adeo cum ſatisfactionis, de qua agis, imputatione miſces, ut idem propemodum utramque eſſe credere videaris. Nos, non paucos ex tuis imitati, ut dilucidius rei veritas conſpici poſſit, alteram ab altera & diſtinximus, & diſtinguemus, & utriuſque illius rationis, quam in juſtificatione noſtra Chriſti juſtitiam habere vultis, inter diſputandum rationem habebimus. Atque, ut quam multipliciter tu, & cæteri in hac juſtificationis noſtræ per Chriſtum tractatione erretis, quantoque cum ſalutis veſtræ diſcrimine id fiat, percipi queat; ea, quæ in univerſo ſcripto tuo ſunt, ad hanc rem pertinentia, hic diligenter examinabimus; atque, ut id commodius fiat, ad tria capita ipſa revocabimus, & ita tres enunciationes ſive (quas vocant) concluſiones ex verbis tuis eliciemus, quas ſeparatim deinceps excutiemus. Prima erit, Satisfactionem illam Chriſti nobis per fidem imputari, quia ſcilicet credamus, Chriſtum ea, quæ paſſus eſt, pro noſtra ſalute perpeſſum fuiſſe, id eſt, ipſum morte ſua pro peccatis noſtris divinæ juſtitiæ pleniſſime ſatisfeciſſe. Altera, Per eandem fidem, Chriſti innocentiam, & juſtitiam nobis revera impiis impartiri. Tertia, Fidem in Chriſtum, qua nos juſtificari, ſacra monumenta teſtantur, nihil aliud revera eſſe, quam credere, per ipſum Chriſtum, hoc eſt per ea, quæ Chriſtus paſſus eſt, peccata noſtra deleta fuiſſe. Priores duæ enunciationes apertiſſime explicatæ ſunt in ipſis verbis tuis. Reliqua tertia ex ipſorum ſententia neceſſario manat.

CAPUT II.

Nullo pacto, ut recte dictum, ſuſtineri poſſe id, quod Covetus affirmat, videlicet, Chriſti ſatisfactionem nobis imputari.

PRimum igitur affirmas, Chriſti ſatisfactionem, id eſt, morte Chriſti, ejus, quod propter noſtra peccata divinæ juſtitiæ nos ipſi debebamus, factam ſolutionem, nobis per fidem imputari. Hæc enunciatio duas partes habet. Una eſt, Chriſti ſatisfactionem nobis imputari: Altera, id per fidem fieri. Atque, ut de priore parte primo loco dicamus, non imputantur nobis (ut quidem Imputandi verbum vulgo ab ipſis theologis accipitur) ea, quæ vere habemus, niſi in alium finem, quam ut ea habeamus, vel pro alia quapiam re imputentur. Si jam vere pro nobis ſatisfactum eſt, quid opus eſt, immo qui fieri poteſt, ut ea ſatisfactio nobis imputetur: niſi in alium finem id fiat, quam, ut pro nobis ſatisfactum ſit, aut pro alia quapiam re ea nobis imputetur? Exemplis, quid ſibi hæc mea verba velint, aperte exponere conabor; & interim triplicem verbi Imputandi uſum commonſtrabo. Cum imputatur nobis juſtitia, ut, ſecundum Græci codicis veritatem ſcriptum eſt à Paulo ad Rom. cap. 4. 6, & 11. ea ideo nobis imputari poteſt, quia eam non vere habemus; quamvis neque in alium finem, niſi, ut eam habeamus, vel potius, ut theologis veſtris placet, habere cenſeamur, nec pro alia quapiam re, quam pro ipſa juſtitia, imputetur. At cum, verbi gratia, peccata nobis imputantur, quæ vere habemus, non, ut ipſa habeamus, nobis imputantur: ſed in alium finem; nempe, ut puniamur. Poteſt enim fieri, ut peccata habeamus, nec puniamur tamen: & ſic peccata noſtra nobis non imputentur; ut eodem loco ex Davide ſcribit Paulus. Jam, cum nobis imputatur, puta, fides: quamvis ipſa fides in nobis ſit, eamque habeamus, ideo tamen imputatur, quia pro alia re imputatur, id eſt, pro juſtitia (loquor autem ex ſenſu magiſtrorum veſtrorum, qui ad hunc modum loca illa ad Rom. cap. 4. interpretantur & explanant) quod idem eſt, ac fidem noſtram nobis juſtitiæ loco duci. At vero cum talis eſt verbi Imputandi uſus, tunc, aliquid alicui non ſimpliciter, ut in ſuperioribus exemplis fit, imputari dicitur, alio præterea non addito: Sed additur expreſſe, aut ex præcedentibus tacite reperitur, aut certe ſubauditur id, pro quo illud illi imputatur. Ut videre eſt toto eodem cap. 4 ad Romanos; ubi, cum de imputatione fidei ſermo eſt, ſemper vel expreſſe additur, vel tacite repetendum eſt, vel certe ſubaudiendum, Pro juſtitia, ſive, ut verba Græca ſonant, & vulgata atque Eraſmi editio habet, Ad juſtitiam.

Nunc videamus, quo ſenſu dicere potueris, ſatiſfactionem Chriſti nobis imputari, id eſt, cum hoc dixiſti, quem uſum verbi Imputandi ſecutus fueris. Uno enim ex prædictis tribus modis verbum Imputandi, cum ſcilicet aliquid alicui imputari dicitur, à Sacris Scriptoribus uſurpatum fuiſſe ex ipſa doctrina veſtra colligitur. Si eo ſenſu id dicere voluiſti, quaſi ſatisfactionem iſtam

vere

vere non habeamus, sed perinde existimemur, ac si eam haberemus, qui primus modus est à nobis illius verbi usurpandi expositus; te prorsus falso id enunciasse apparet. Nam & satisfactionem istam (si vera alioqui est sententia tua) ante ejusdem imputationem jam habemus: immo, si eam non haberemus, ea ne esset quidem, & ita imputari non posset; & post imputationem non eam quidem habere existimamur: sed vere & proprie habemus. Si verum est, Christum, ut tu affirmas, morte sua pro peccatis nostris plenissime satisfecisse; certum est, nos jam habere istam satisfactionem. Nam quid aliud est, Nos eam satisfactionem habere, eo videlicet sensu, in quem hoc loco istam locutionem usurpamus, quam, Vere pro nobis fuisse satisfactum? Antequam igitur ea satisfactio nobis imputetur, jam eam habemus; cum ante istam imputationem certissimum sit, vere pro nobis satisfactum fuisse. Quod si eam ante non haberemus, nec vere etiam satisfactum ante esset; & sic antea nulla foret satisfactio. Siquidem idem est, Satisfactionem esse, &, Satisfactum fuisse. Verum, si ante imputationem nulla est satisfactio; ea quomodo nobis imputari potest? Potest quidem imputari nobis aliquid, quod ante imputationem revera non sit; ut, cum nobis justitia imputatur. Sed tunc illud, quod imputatur, extra nos non consideratur. Neque enim, cum scriptura ait, nobis justitiam imputari, ipsam Christi justitiam intelligit, quidquid theologi vestri sentiant. Qua de re infra aliquid dicemus. Quamobrem ea justitia ante imputationem non est: neque esse dicitur; nisi fortasse, ut loquuntur, in abstracto. Sed in Christi satisfactione aliud est. Ea enim, ut verba ipsa indicant, extra nos consideratur. Quare, ut antequam imputetur, revera, atque, ut dicitur, in concreto sit, necesse est. Quod si hoc non fateberis: at illud saltem non negabis, post imputationem, videlicet, eam satisfactionem revera esse, id est, revera pro peccatis nostris à Christo esse satisfactum: non autem id ita esse censeri; & idcirco, nos, post imputationem, vere & proprie eam satisfactionem habere, non autem perinde existimari, ac si eam haberemus. Quod tamen in primo illo genere imputationis contra fieri contingit; in quo id, quod imputatur, non vere habetur: sed haberi existimatur, id est, perinde de eo, cui imputatur, statuitur, ac si id in ipso esset, quamvis revera non sit.

At dices fortasse, hoc non esse perpetuum: & me non omnino recte locutum fuisse, cum in imputatione eorum, quæ non habemus, dixi evenire, ut id, quod imputatur, non vere deinde in nobis sit, sed esse censeatur; fieri enim posse, ut imputetur nobis id, quod non habemus, ita ut deinde illud vere habeamus. Atque, ut id probes, proferes verba illa Pauli eod. cap. 4. epist. ad Rom. 4. *Ei autem, qui operatur, merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum.* Nam certe merces, quam adhuc non habemus, non imputatur nobis, ut eam habere censeamur: sed, ut eam revera habeamus.

Respondeo primum, me, cum istud dixi, ex sensu vestrorum theologorum locutum fuisse. Nam quid ipse hac tota de re sentiam, postmodum explicabo. Deinde dico, facile defendi posse, Paulum nihil aliud dicere voluisse, quam mercedem ita imputari, ut eam habere censeamur; si, quid merces sit, hoc loco intelligatur. Neque enim hic merces id simpliciter significat, quod mercedis loco datur: sed eo adjuncto, quod, ut merces, detur. Cum igitur Paulus ait, Ei, qui operatur, non imputari mercedem ex gratia, sed ex debito; nihil aliud sibi voluit, quam, Ei, qui operatur, non imputari ex gratia, quod id, ut mercedem recipiat: sed revera, ut mercedem, ex debito illi dari: Ut in illis verbis, *sed secundum debitum*, vel supplendum sit verbum Datur, non autem verbum Imputatur ἀπὸ κοινοῦ repetendum: vel, si repetendum est verbum Imputatur, fatendum sit, hic illud evenire, quod supra non semel observavimus, ut scilicet idem verbum propter sermonis cum brevitatem, tum concinnitatem, & energiam quandam de re una proprie, de altera minus proprie dictum fuerit. In primo igitur membro verborum Pauli Imputatur, propria ipsius (ut quidem vulgo sentiunt) significatione retenta, idem erit atque Ascribitur; in altero vero, minus propria significatione ascita, idem, quod Datur declarabit. Inque apparet, te ex ipsorum vestrorum hominum sententia, non nisi cum evidente falsitate, aut certe improprietate, verbo Imputandi primo illo modo uti potuisse, cum dixisti, Nobis Christi satisfactionem imputari.

Sin altero modo id verbum usurpare voluisti, sic, ut satisfactionem Christi nobis imputari dixeris, non quia illam antea non habeamus, sed quia in eum finem ea satisfactio nobis imputetur, ut justificemur; animadvertere debueras, ea, quæ aliquis jam habet, & illi in aliquem finem imputantur, ejus generis esse, ut effectum, & finem illum alioqui non necessario sint habitura, sed fieri jure possit, ut illo careant. Nam quid imputatione illa esset opus, ut effectus, & finis ille consequeretur, si sine illa imputatione, ut consequeretur, necesse esset? Peccata alicui in eum finem imputantur, ut is, prout meritus est, puniatur; quia, ut dictum est, potest ille non puniri, si ipsi peccata non imputentur. Id quod à Deo jure fieri potest; cum nemini ea in re, ut supra explicatum fuit, ab ipso injuria fiat. At vero si satisfactionem Christi reipsa habemus; fieri nullo modo potest, quin justificemur: & sic justificationis nostræ effectus, eam satisfactionem consequatur. Nam quid aliud reipsa est Justificari, quam à peccatis absolvi, & pro justo haberi? Sed potestne quis à peccatis non absolvi, & pro justo non haberi, pro cujus peccatis plenissime satisfactum est, & in quo ea ratione omnia penitus delicta deleta sunt, & ob eam rem consequenter innocentia, & justitia ipsorum loco substituta? Quid igitur attinet illi eam satisfactionem in eum finem imputare, ut justificetur: cum, sine maxima ipsius injuria, & æquitatis ac rectitudinis offensione, fieri non possit, quin is justificetur? Nullus ergo isti Jesu Christi satisfactionem nobis imputandi modo locus esse potest, & ita non recte locutus esses, si eo sensu verba tua protulisses.

Hinc perspicuum est, te nec tertio etiam modo Imputandi verbo in enunciatione illa tua uti potuisse. Certissimum enim est, si velis, Christi satisfactionem nobis pro alia quapiam re imputari, eam rem, esse justitiam; ita ut dicere volueris, Christi satisfactionem nobis pro justitia imputari. Atqui illud sane pro alia re imputatur, quod nec res illa est, nec illam in se vere continet. Nam, si vel res illa est, vel eam in se plane continet, qui vel pro illa imputari potest, vel, ut imputetur, est opus? Cum nobis fides imputatur pro justitia, ideo imputatur, quia nec ipsa fides justitia est, nec eam vere in se continet. At Christi satisfactio, id est, quod plenissime pro peccatis nostris à Christo satisfactum fuerit, ut ex iis quæ modo diximus, aperte constat, vel ipsa justitia est, vel certe eam vere in se continet. Deletis enim per satisfactionem, & plane obliteratis omnibus peccatis nostris, nos vere justi sumus. Cæterum, si eos, pro quorum peccatis absolute satisfactum est, non vere justos esse, sed tantummodo pro justis haberi, contendas; id nihilominus satis est ad istam imputationem excludendam. Si enim ipsa satisfactio per se ei, qui ipsius particeps est, necessario id tribuit, ut pro justo habeatur; quid attinet illi eam insuper pro justitia imputari? Ut interim taceam, vel ex eo constare te illa tertia ratione verbum Imputandi usurpare non potuisse, quod nec in verbis tuis additum sit pro qua re ea satisfactio nobis imputetur: nec ulla vel caussa, vel indicium extet, quare illud in ipsis aut repeti, aut subaudiri debeat.

Perperam igitur omnino à te dictum fuit, Christi satisfactionem nobis imputari. Quid hic dicturus sis plane non video: nisi apud te, Christi satisfactionem nobis imputari, idem sit, quod, cum Christus pro peccatis nostris satisfecerit, perinde haberi, ac sic nos ipsi pro eis satisfecissemus: ita ut nobis acceptum feratur, quod non ipsi exsolvimus, sed alius pro nobis. Sic enim

loquun-

loquuntur quidam docti viri, dum significationem verbi Imputandi apud Paulum exponunt; quos tu fortasse hac in re es secutus.

Sed pace & tua, & illorum dixerim, nec rei, nec verbis istæc interpretatio ullo modo convenit; & vitium suum ipsamet manifeste prodit. Primum enim ista imputatione nihil est opus. Nam, si Christus pro peccatis nostris satisfecit: an non hoc satis superque est, ut peccata nostra deleantur? Quid igitur opus est, ut nos ipsi præterea pro illis satisfecisse censeamur? Certe istud, si modo fieri potest, vel sine ulla imputatione ex ipsa Christi satisfactione necessario proficiscitur: vel inutile plane est. Si quis pro alio aliquid solverit: jam ille, pro quo solutum fuit, liberatus est; nec opus est præterea, ut ipsemet illud solvisse existimetur. Nam vel hoc ex sola ab alio pro ipso solutione facta necessario consequitur: vel inutile prorsus est.

Hinc fit deinde, ut non recte locuti videantur docti illi viri, cum dixerunt, Ei, pro quo solutum est, acceptum ferri id, quod alius pro ipso solvit. Si enim pro ipso solutum est, ut acceptum illi feratur, nihil est opus; cum, sive is, cui solutum pro ipso est, acceptum illi ferat, sive non ferat, jam is liberatus fuerit: immo cum necesse sit, si vera pro ipso solutio intervenit, ut jam is, cui solutum est, illi acceptum tulerit; alioqui solutio fieri non potuisset. Sed quid dico? Quomodo potest unquam acceptum ferri id, quod revera solvitur? Quid aliud apud Jurisconsultos, unde hæc loquendi formula sumpta videtur, Acceptum ferre significat, quam pro soluto habere, licet vere solutum non sit? Quid aliud est ipsa Acceptilatio, quam, per sola verba obligationis liberatio? Quam quidem obligationem prius verbis contractam fuisse oportet. Sed hoc nihil ad rem. Satis enim est, in acceptilatione per sola verba debitorem liberari. Quod si vel ipse, vel alius pro eo revera solvat, acceptilationi nullus est locus. Nullo igitur pacto ea verba sustineri possunt, videlicet, Acceptum alicui ferri, quod alius pro ipso solvit; sive Acceptum ferre proprie accipias, ut modo exposuimus: sive valde impropria quadam significatione usurpes, ut nos ipsi antea fecimus: id est, pro eo, quod vulgo dicimus Acceptare. Sed cum ad verbum Imputandi interpretandum ea verba allata fuerint, & sic de attributione ejus rei, quam quis vere non habeat, manifeste agatur; non impropria, sed propria significatione eam loquendi formulam in ipsa interpretatione usurpatam fuisse, oportet. Nisi in ea interpretatione addita fuissent illa verba, Pro nobis: & dictum fuisset, Imputari apud Paulum esse Acceptum ferri, quod non ipsi solvimus, sed alius solvit; non ita evidenter seipsam, qualis sit, prodidisset. Potest enim alicui acceptum ferri, si non propria, saltem impropria significatione, quod alius solvit; dummodo jam pro ipso solutum non fuerit. Sed, si animadversum fuisset, in Pauli verbis nullam penitus mentionem fieri alicujus rei, quæ, cum vel alterius sit, vel ab alio proficiscatur, nobis imputetur: sed vel justitiæ simpliciter (non autem hujus, aut illius) quæ nobis imputetur, quod idem est, ac nos pro justis haberi: vel fidei nostræ, quæ nobis pro justitia, sive ad justitiam imputetur; non sane in hæc absurda deventum esset.

Jam igitur, ut ad rem redeamus, perspicuum esse potest, cum dicis, Christi satisfactionem nobis imputari, tua verba non posse perinde accipi, ac si dixisses. Nobis imputari, quod pro nostris peccatis nos ipsi satisfecerimus: ita ut Imputandi verbo primo ex tribus à me expositis modis recte usus fuisse videare, asserens, imputari nobis id, quod reipsa non habemus, propterea quia non vere nos ipsi satisfecimus, sed Christus pro nobis. Nam, ut dictum est, aut ex eo solo, quod Christus pro nobis satisfecerit, necessario sine ulla imputatione nos ipsi pro nobis satisfecisse censemur, aut certe, ut id fecisse censeamur, prorsus supervacaneum est, ne dicam, impossibile. Quemadmodum enim, ut modo ostendimus, id, quod pro nobis vere solutum est, nobis acceptum ferri non potest, cum Acceptum ferre omnem veram solutionem excludat; Sic, si retineri velimus, id est, adhuc existimari, Christum vere pro nobis satisfecisse, non possumus nos ipsi pro nobis satisfecisse censeri. Nam, quod alius pro me satisfecerit, id satisfactionem à me ipso pro me factam omnino excludit. Huc accedit, quod, etiamsi, Christo pro nobis satisfaciente, eaque re pro vera semper habita, nec supervacaneum, nec impossibile foret, nos pro nobis ipsis satisfecisse censeri, nec ejus rei imputatio inutilis, non tamen recte dici posset, nobis Christi satisfactionem imputari. Tum demum enim Christi satisfactio nobis imputaretur, si, quemadmodum (ut vos creditis) ille pro humani generis delictis satisfecit, sic nos singuli pro humani generis delictis satisfecisse censeremur; vel, sicut nos ipsi pro nostris peccatis satisfecisse existimaremur, sic ille pro suis peccatis satisfecisset. Quorum utrumque & evidenter falsum, & maxime impium est. Quod igitur nos ipsi pro peccatis nostris, id est, quisque pro suis, satisfecisse censeremur, id non esset nobis Christi satisfactionem imputari, sed tantum Christi satisfactionis quidam effectus.

Itaque tandem vides, quam prave locutus fueris, cum, Christi satisfactionem nobis imputari dixisti. Nec sane multos ex iis, qui tecum sentiunt, esse credo, qui ad istum loquantur modum. Quamvis enim in ea, quæ in justificatione nostra intervenit, imputatione explicanda graviter errent; non tamen, nisi vehementer fallor, Christi satisfactionem nobis imputari plerique dicunt, sed, ut ipsi loquuntur, applicari. Quo sensu verbum Imputandi à Paulo ipso usurpari fortasse arbitratus es; & eo sensu hic, ut quidem verisimile est, illud extulisti.

Sed neque ista etiam verbi Imputandi significatio in istius Christi satisfactionis fructu percipiendo locum habere potest. Nulla enim applicatione est opus, si jam ante ipsam applicationem Christus pro peccatis nostris vere satisfecit. Id nobis applicari potest, quod adhuc non habemus, & ex cujus applicatione aliquis effectus in nos proficiscitur, qui antes non erat. Atqui, si jam satisfactum est, satisfactionem jam habemus; nec alius ex satisfactionis istius applicatione effectus in nos derivari potest, nisi, quod pro nostris peccatis vere & reipsa plenissime divinæ justitiæ satisfactum sit, unde justificemur, qui effectus jam antea extabat. Nam si dicas, Christum pro peccatis quidem nostris satisfecisse: sed cum hac tacita conditione, Si crediderimus: & ob eam rem, antequam credamus, reipsa pro nobis satisfactum non esse: per fidem autem revera satisfactionem nobis impartiri; Primum nescio, an istud te dicere permissuri sint ii, quos tuæ sententiæ auctores habes. Nullius enim nec tacitæ nec expressæ conditionis, cum de Christi satisfactione agunt, mentionem facere videntur: sed simpliciter affirmare, Christum pro mundi peccatis plenissime Deo satisfecisse. Deinde, aliter, ex sententia vestra, rem se habere, ut mox demonstrabimus, manifestum facit, ea fides, per quam nobis satisfactionem istam impartiri, sive applicari vultis. De qua utpote posteriore primæ tuæ enunciationis parte jam tempus est, ut videamus.

CAPUT III.

Perperam ab Adversario dictum fuisse, per fidem nobis imputari, id est, applicari, seu impartiri Christi satisfactionem.

Asseris igitur, Christi satisfactionem nobis per fidem imputari, id est, ut ego interpretor, applicari, sive impartiri. Quod nihil aliud est, quam ex eo, quod credimus, Jesum Christum pro peccatis nostris morte sua divinæ justitiæ plenissime satisfecisse, id consequi, ut nos istius satisfactionis participes fiamus. Istud enunciatum aut seipsum destruit,

aut certe perquam absurdam sententiam continet. Et enim, nisi nobis ea credenda sunt, quæ non sunt vera, & nisi Deus ejusmodi fidem à nobis requirit, quæ falsa credat; necesse est, antequam istam fidem habeamus, vere pro nobis jam satisfactum esse. Vere inquam, id est, reipsa: & sic, non sub aliqua conditione, nimirum, si id ipsum crediderimus. Alioqui non simpliciter nobis credendum esset satisfactum fuisse: sed ita demum, si id ipsum crediderimus. Quamquam seipsam destruit ista conditio. Nam profecto, cum illud explicandum fuerit, quod credendum est: nisi in infinitum progredi velimus, id nihil aliud erit, quam, simpliciter satisfactum fuisse. Sed, simpliciter satisfactum fuisse, &, fuisse satisfactum sub conditione, adeo pugnantia sunt, ut alterum ab altero necessario tollatur. Si credendum esset, non quidem satisfactum fuisse, sed id fuisse datum, quod satisfaciendi vim habeat; posset istæc credendi conditio locum habere, quæ, antequam impleatur, actum ipsum satisfactionis jam perfectum esse non arguit, ut altera illa facit. Idquod cum conditionis natura omnino pugnat. Sed, cum, jam satisfactum fuisse, credere debeamus, nulli conditioni est locus; &, jam satisfactionis actum perfectum fuisse, prorsus necesse est. Pugnantia igitur omnino loquitur enunciatum tuum. Dum enim dicit, credendum esse, Christum pro peccatis nostris satisfecisse: jam, antequam credamus, reipsa pro nobis satisfactum fuisse, aperte affirmat. Dum vero dicit, per istam fidem nobis satisfactionem illam tribui: satisfactum re ipsa pro nobis fuisse, antequam credamus, non minus aperte negat.

Sed finge, non pugnare hæc inter se, quid alioqui tamen absurdius excogitari potest, quam alicui beneficium dari, si credat, sibi beneficium datum fuisse? Nam, si beneficium datum est, quid opus est, ad ipsum beneficium consequendum, credi fuisse datum? Quænam hæc beneficii conferendi insolens ratio esset? Si in futurum fides ista respiceret, id est, si credendum esset, beneficium omnino datum iri, &, qui ita credidisset, beneficii particeps futurus esset; tolerabilior foret beneficii dandi ratio. Et sane mirum est, vos, cum omnes uno ore dicatis, fidem nostram, qua justificamur, Dei promissionibus niti, quæ sine dubio futurum tempus respiciunt: in explicanda tamen ipsius justificationis nostræ ratione, quæ ab ista vestra satisfactione proficiscatur, fidem in nobis requirere, quæ nec Dei promissionibus nitatur, & in præteritum omnino respiciat. Sed de hoc infra latius suo loco. Nunc illud animadvertendum est, etiamsi in futurum fides ista respiceret, non solere tamen, nec posse in beneficiis, quæ promittuntur, eam conditionem vel tacite, vel expresse unquam apponi, si is, videlicet, cui promittitur, beneficium illud sibi omnino datum iri credat. Nam, si omnino beneficium habiturus est, quid opus est, ut rem ita se habere credat? Si non omnino est habiturus, falsum credit. Conditiones, quæ vel apponuntur, vel pro jam appositis habentur, cum quid à Deo promittitur, aut alterius plane generis sunt: aut si inter ipsas, ut pote ad alias præstandas necessaria, & aliarum quodammodo parens, ejus, cui promittitur, fides, hoc est, ut promittenti credat numeratur; non intelligendum est, quasi is omnino id futurum esse confidere debeat, id est, fieri nullo modo posse, quin id fiat, quod promissum est: sed, ut eum, qui promittit, & ex animo loqui, & id, quod promisit, quantumvis arduum, præstare posse credat; cæteris interim conditionibus, sive tacitis, sive expressis, firmiter permanentibus, quæ veræ & propriæ conditiones sunt, & propter quas præstandas ea fides requiritur. Quæ si impletæ non fuerint, non est, quod promissum præstitum iri, sibi is persuadere debeat. Interdum tamen à Christo ad aliquid ab ipso consequendum simplex fides, citra omnem sive tacitam sive expressam conditionem, requisita fuisse videtur. Ut in duobus illis cæcis sanandis apparet, Matth. 9. 28. & in dæmoniaci liberandi patre, Mar. 9. 22. Verum, ut alia, quæ dici possent omittam, & præsertim nullam Jesu Christi promissionem veram ac simplicem antecessisse; ex ipsius Christi verbis aperte constat, voluisse eum, non quidem ut crederent, omnino id futurum, quod tantopere ab eo expetebant, sed potissimum, ut ipsum, id præstare posse, sibi persuaderent. Hæc à me, quamvis alio fortasse commodiore loco non ita multo post ex parte saltem repetenda, ideo hic dicta sunt, ut tui enunciati absurditas manifeste conspiciatur: in quo, ad beneficium jam datum consequendum, requiri affirmatur, ut is, cui datum est, datum fuisse credat; cum ne in dandis quidem requiri aut soleat, aut etiam possit, ut omnino beneficium datum iri credatur. Hanc absurditatem aliqui, qui interea opinionem illam vestram Christi satisfactionis à recentioribus, quos scholasticos vocant, potius, quam ab antiquioribus Christianis theologis, in ecclesiam Dei invectam vobiscum imbiberunt, probe animadvertentes, non veriti sunt affirmare, Christi beneficium omnibus citra ullam fidem contingere: posse tamen illud amitti, si diffidentia supervenerit. Quæ sane sententia, quamvis, ut ego quidem arbitror, non falsa tantum, sed periculi plena sit; non tamen video, quemadmodum refelli possit, si, Christum rejpsa pro peccatis nostris morte sua plenissime Deo satisfecisse, velimus; ut certe confiteri necesse est, si id factum fuisse credere debemus: sicuti vos constanter asseritis. Quod cum diceitis, si idcirco id à nobis requiri affirmaretis, ne jam accepto beneficio privemur, omnem, satisfactione illa admissa, absurditatem vitaretis. Sed quando ideo requiri asseveratis, ut beneficium accipiamus, id est, ejusdem satisfactionis participes fiamus: non perabsurda modo, sed plane repugnantia, ut ostensum est, loquimini: & vos merito iis, qui animum advertunt, deridendos præbetis.

Satis mihi videor utramque tuæ enunciationis partem convellisse. In quo si subtilius aliquanto, quam opus esse videretur, quædam à nobis disputata sunt; non aliam ob caussam id factum fuit, quam, ut nihil prorsus sani esse in toto hoc vestro de salute nobis per Christi satisfactionem parta commentitio corpore apertissime constaret. Commentitiam quidem istam primam enunciationem tuam esse, vel ex eo apparere potest, quod in Pauli verbis, quæ ad eam confirmandam attulisti, non dicitur, Christi satisfactionem, sive aliud, quod idem valeat, imputari per fidem: sed ipsam fidem pro justitia, sive ad justitiam imputari. De quibus verbis non ita multo post plenius agemus. Sed omnia vobis, ut ab initio dictum est, condonari potuissent, nisi, dum quandam à Sacris Litteris, ipsoque cum humano tum divino sensu penitus abhorrentem salutis nostræ rationem fabricati estis, veram interim, quantum in vobis fuit, imprudentes funditus evertissetis. Quod cum in applicatione istius Christi satisfactionis factum est, tum vero in commento illo de Christi justitia nobis imputanda absolute perfectum fuit. Quare jam secundam tuam ex tribus illis enunciationibus examinemus; & num verum sit, Christi justitiam nobis imputari, quam primam ejus partem faciemus, dispicere aggrediamur.

CAPUT. IV.

Christi justitiam nobis imputari, merum commentum esse ostenditur, iis Scripturæ locis examinatis omnibus, ubi imputationis fit mentio, quæ in salute nobis per Christum parta intervenìat.

PRimum igitur illud considerandum est, non posse imputationem istam ullo modo sustineri. (præsertim quatenus id respicit, ut nos propter eam pro perfecte justis coram Deo habeamur; quod idem est ac Christum ea præstando, quæ nos facere tenebamur, divinæ justitiæ pro nobis plene satisfecisse) si verum est, Christum morte sua divinæ justitiæ pro peccatis nostris universas pœnas nobis debitas persolvisse. Nam, ut supra satis demonstratum fuit, repugnant inter se hæc duo, Satisfieri pro peccatis suis, &, Ideo justum censeri,

quod sibi alterius justitia imputetur; aut certe alterutrum supervacaneum omnino est. Facile autem adducor, ut credam, istius imputationis, qui inter vos sunt, præcipuos fautores, in ea asserenda, ad id potissimum respexisse, ut ejus vi ea vitæ innocentia nobis ascribatur, quam, si partem in Christi regno habere debemus, in nobis esse necesse est. Quamvis enim, si Christus plenissime, morte sua, pro omnibus delictis nostris, sive præteritis sive futuris, divinæ justitiæ satisfecit, non modo alia præterea satisfactione, sed nulla etiam vitæ sanctitate opus esse (præsertim si, ut vos affirmatis, aliud ad eam satisfactionem participandam in nobis non requiritur, quam, ut id verum esse, firmiter credamus) tamen, cum Sacræ Literæ passim clament, eam in nobis requiri; ne, ut reapsa, sic etiam verbis divinæ veritati sese palam opponerent, & plane impii viderentur; non ausi sunt negare, eum, qui Christi regni particeps sit futurus, vitæ sanctimonia revera præditum esse oportere. Sed interim, ut, per speciem sanctimoniæ vitæ stabiliendæ, omnis vera sanctitas convelleretur, ab humani generis hoste versutissimo persuasi, imprudentes, istam imputationem justitiæ Christi excogitarunt: per quam, scilicet, nobis, licet adhuc peccati servi simus, ea sanctimonia ascribatur. Itaque, si vobis credimus, cum Paulus 1 Cor. 6. 9. Gal. 5. 21. Eph. 5. 5, exempli causa, apertissime contestatur ac repetit, neque avaros, neque adulteros, nec scortatores, nec ebriosos, nec conviciatores regnum Dei & Christi possessuros: cum & iracundos, invidos & contentiosos, & æmulatores, atque alios istorum similes à regno Dei excludit, non id scilicet, sibi vult, ut si salvi futuri sumus, ab istis vitiis vere abstineamus: sed, ut abstinuisse censeamur. Quo quid dici vel absurdius, vel detestabilius potest? Christus vitam, & sanguinem suum profudit, ut nos, peccatis defuncti, justitiæ vivamus, 1 Petr. 2. 24. & vos affirmare non erubescitis, ideo eum mortuum esse, ut nobis, quantumvis injustis, ejus justitia imputetur? Neque est, quod dicatis, immo vos quoque in iis, qui Christi participes censendi sint, vitæ novitatem requirere, & bona opera, utpote ipsorum fidei necessarios fructus, in illis abunde conspici, affirmare. Nam, cum ea, quæ Paulus 7 Epist. ad Rom. ac si de seipso loqueretur, scribit, ad eos, qui jam Christo insiti sint, omnino referri debere, contendatis; satis ostenditis, istam vitæ novitatem istaque bona opera non reipsa, sed per imputationem in nobis esse debere, vobis persuasissimum esse. Quid enim? Nonne eo in loco apertissime ei, de quo sub persona sua Paulus loquitur, quem vos, ipsum Paulum jam Christi spiritu regenitum, esse arbitramini, multa tribuuntur, quæ vitæ novitati veræ, plane adversantur? Num is, quæso, in vera novitate vitæ ambulare dicetur, qui carnalis adhuc, & peccato mancipatus sit, & legis peccati captivus, qualis ille esse dicitur, de quo ibi sermo habetur? Nonne ibidem expresse dicitur, & repetitur, hunc ipsum facere malum, quod non vult, & non facere bonum, quod vult? Nunquid istud est bonis operibus abundare, cum vix bona quadam eaque prorsus, inefficaci voluntate ejusmodi hominem præditum esse constet?

Quocunque igitur vos vertatis, negare non potestis, ex doctrina vestra concludi, non opus esse, ut in iis, qui servandi sunt, vera aliqua vitæ sanctimonia reperiatur: sed imputativam sufficere; & eos, qui Christo sunt insiti, sine bonis operibus esse posse: immo, quoad in hac mortali vita fuerint, peccati mancipia perpetuo esse. Nam non solum ex interpretatione vestra prædicti loci Epistolæ ad Rom. & quorundam aliorum id aperte colligitur: sed ex natura rei majore ex parte necessario consequitur. Ut a nobis demonstrabitur, cum fidem illam, qua nos justificari, & Christi participes fieri existimatis, posse sine bonis operibus in homine reperiri, in tertiæ ex tuis enunciationibus examinatione, planum fiet. Ex quo illud verum esse apparet, quod modo dicebamus, istam Christi justitiæ imputationem propter id præcipue à vobis sive adinventam, sive arreptam fuisse; ut hac ratione vitæ emendationem, quam ubique Dei Spiritus iis, qui Christi beneficium participare volunt, disertis verbis præcipit, atque præscribit, à vobis reipsa inde stirpitus evulsam in hominibus interire videamini. Nam quod attinet ad satisfactionem, satis erat excogitasse, Christum morte sua omnes peccatorum nostrorum pœnas persolvisse. Atqui *Deus*, ut inquit Paulus Gal. 6. 7, *non irridetur. Quæ enim seminaverit homo, hæc & metet. Quoniam qui seminat in carnem suam, de carne metet corruptionem. Qui autem seminat in spiritum, de spiritu metet vitam æternam.* Et profecto, si Deus non irridetur, quemadmodum, cum ipse iis tantum, qui vere vitam correxerint, salutem polliceatur, vobis satis est imaginarie quodammodo eam correxisse, sic, cum vos vitam sempiternam revera vobis ab ipso datum iri speretis, satis illi erit imaginariam dedisse. Vel, sicut vos satis esse affirmatis, si Christi nobis justitia, & obedientia imputetur: quamvis interim ipsi injusti & contumaces simus; sic ille satis esse affirmabit, vobis Christi vitam, & felicitatem imputari: quamvis interim exitio, & morti æternæ devoveamini. Nec sane possum non vehementer mirari, quidnam vos ad istam justitiæ Christi imputationem, cujus vi, adversus id, quod tota Novi Testamenti scriptura clamat, licet in novitate vitæ revera non ambulantes, Deo tamen grati simus, vel comminiscendam, vel retinendam impellere potuerit; cum non istius tantum, sed neque etiam ullius imputationis justitiæ Christi, cujus vi, licet multorum delictorum rei, pro absolute innocentibus coram Deo habeamur, in divinis oraculis ulla prorsus mentio fiat: & denique ne syllaba quidem in sacris monumentis extet de Christi justitia nobis imputanda. Quod ut manifestius fiat, primum ea loca inspiciemus, in quibus imputationis in salute nobis per Christum parta mentio fit; deinde præcipua ex illis examinabimus, in quibus quamvis nihil de imputatione dicatur; fieri tamen potest, ut vobis tam perniciosi erroris aliquam occasionem dederint.

Imputationis in ea salute, quam nobis Deus per Christum dedit, expresse meminit Paulus cap. 4. Epist. ad Rom. ubi ea, quæ de imputatione, quam Abrahamo obtigisse ex Mose affirmat, ab ipso scripta fuere, omnia ad nos accommodanda sunt; & tanquam de imputatione, quæ nobis per Christum obtingat, dicta censeri debent. Ut ex ipsius Apostoli verbis manifesto liquet; qui rationem justificationis Abrahami per imputationem cum nostræ justificationis ratione comparat: quam similiter in imputatione consistere asseverat; & alteram alteri parem facit. Hunc autem universum Pauli locum eo libentius mihi diligenter inspiciendum propono; quod & præcipuus in hac disputatione est, ac fere solus, & tu ejus potiorem quandam partem ad satisfactionis Christi imputationem confirmandam protulisti.

Duplici igitur modo, de quibus supra egimus, imputationis mentionem facit Paulus, quæ in Abrahamo justificando intervenerit. Aut enim illi fidem pro justitia, sive ad justitiam, imputatam fuisse, una cum Mose expresse dicit; aut justitiam illi fuisse imputatam, licet non ita disertis verbis, re ipsa affirmat. Prior loquendi modus est ꝟſ. 3, & 5. 9, & 10, & 22. Posterior ꝟſ. 6, & 11. Nec ulla inter hosce duos loquendi modos, quod ad sententiam attinet, differentia est, nisi, quod in priore & imputatio, & causa proxima imputationis exprimitur; in posteriore vero causa reticetur: & solius imputationis fit mentio. Idem enim reipsa est, Imputari fidem pro justitia sive ad justitiam, quod Imputari justitiam propter fidem. Hoc dico, ut quidquid te adjuvare potest, in medium proferatur: & in utroque loquendi modo de justitiæ imputatione agi concedatur. Alioqui, si meo jure uti vellem, nihil ad propositum nostrum pertinere asserere possem, quod scriptum sit, fidem pro justitia, sive ad justitiam imputari. Neque enim hoc illud est, quod quærimus: siquidem de ipsa justitia, non autem de fide imputanda inter nos quæstio est. Concedo igitur, Paulum ubique etiam cum fidei

pro

pro justitia, sive ad justitiam imputatæ meminit, nobis justitiam imputari aperte docere. Inquirendum nunc est, quid sit Justitiam imputari. Certe, si vobis hoc aliquo modo favere debet, necesse est Justitiæ vocabulum, pro alterius justitia accipere; ita ut, quemadmodum Abrahamo aliena justitia imputata fuerit, sic nobis quoque aliena justitia imputetur: hæc autem (quamquam, ut statim apparebit, id ne indicatum quidem ullo modo est) Christi justitia esse intelligatur. Verum quodnam vel minimum ejus rei argumentum habetis, cum Paulus simpliciter justitiam ubique nominet, nec unquam hujus, aut illius justitiam dicat? Quis est ita hebes, quin videat, nihil aliud esse apud Paulum Justitiam imputari, quam Pro justo haberi? An non id apertissime ex eo perspicitur, quod, ut dictum fuit, idem est apud ipsum Justitiam imputari, & fidem imputari pro justitia, sive ad justitiam? Id quod ex collatione 5 ℣. cum 6, & 10 cum 11 liquido apparet. Utrobique enim, quod prius dixerat hoc modo, illo deinde enunciat. At vero, cum fidem Abrahamo pro justitia, sive ad justitiam imputatam fuisse legimus, nulla caussa est, cur alienæ justitiæ mentionem fieri suspicemur; cum manifeste de propria agatur: pro qua, id est, cujus loco, sive ad quam, id est, ad quam nobis ascribendam, Abrahami exemplo fides nobis imputetur; sic, ut propter fidem, quantumvis multiplicis injustitiæ rei, perfecte tamen justi censeamur, seu, perinde ac si perfecte justi essemus, cum nobis agatur. Idem non minus aperte declarat, quod apud eundem Paulum idem est Remitti iniquitates, Tegi peccata, & Peccatum non imputari, quod, Imputari justitiam sine operibus. Ut enim probet, Davidem quoque beatitatem hominis in eo statuere, quod Deus illi absque operibus justitiam imputet; citat initium *Psal.* 32. ubi beatus ille dicitur, cui remissæ sunt iniquitates, tecta peccata, & à Domino peccatum imputatum non est. Ergo, Imputari justitiam, apud Paulum non est, Alienam justitiam imputari, sed, Pro justo haberi. Nam hoc quidem ex eo necessario consequitur, si peccata à Deo remissa, seu non imputata fuerint: illud vero nullo modo. Ut tute aperte fateri videris, cum ais, Christum a Deo nobis factum esse non solum redemptionem, sed etiam justitiam. Hinc enim manifeste colligitur, apud te & Christi justitiam nobis imputari aliud esse, quam nos à peccatis nostris redimi, & hoc sine illo omnino posse consistere. Quod idem omnes, qui tecum sentiunt, ut fatentur, sic fateri necesse habent; cum satisfactioni pro peccatis nostris per Christi mortem, ipsius Christi justitiæ imputationem diserte adjungant. Quamquam & tu in hoc eodem scripto tuo tibi ipsi hac in re non satis constans, unum ab altero aut non distinguis, aut certe natura separari non posse, affirmare videris: & reliqui similiter, sibimetipsis non leviter adversantes, unum cum altero interdum adeo confundunt, ut quid ex eorum sententia statuendum hac in re sit, explicatu difficillimum videatur. Hoc nimirum falsarum opinionum proprium est, ut ipsis suis assertoribus, aut certe illorum scriptis nihil explorati relinquant; dum veritas, quæ semper aliqua ex parte sese prodit, vel, ut in mendacio omnino acquiescant non sinit, vel verba sæpe ab illis extorquet, quæ cum reliquo sermone non consentiunt.

Sed ad Paulum revertamur; qui sine ulla controversia pro eodem habet Justitiam imputari, & Non imputari peccata; ut manifestissimum esse possit, cum asserit, Abrahamo justitiam imputatam fuisse, non alicujus justitiam, quæ illi imputata fuerit, intellexisse: sed simpliciter, ipsum Abrahamum pro justo à Deo fuisse habitum, dicere voluisse. Quis autem hac de re dubitare potest, cum quidquid de justitia Abrahamo imputata disserit, id omne ex illis Mosis verbis eliciat Gen. 15. ℣6, *Credidit Abraham Deo, & imputatum est illi pro justitia, sive ad justitiam?* (quanquam paullo aliter in Hebræo est; sed eandem tamen sententiam esse oportet) in quibus, ut modo ostendimus, nulla alienæ justitiæ mentio esse potest: & quæ, nisi plane stupidus sit, quilibet eandem vim prorsus habere intelligit, ac si dictum fuisset, Credidit Abrahamum Deo; & ob eam caussam ab ipso pro justo habitus fuit. An non in toto illo capite Paulo propositum est docere, qua ratione nos justificemur, id est, justi coram Deo simus, & ita ea, quæ justis conveniunt, ab ipso consequamur? Cum igitur justitiam imputari Abrahami exemplo docet, cui dubium esse potest, nihil aliud eum sibi velle, ut ipsius verba apertissime demonstrant, quam non ideo nos justos coram Deo esse, quia opera nostra id requirant, adeo ut merces ex debito nobis tribuatur: sed quia Deo visum sit fidem nostram justitiæ loco nobis ducere, ita ut ex gratia ab ipso mercedem accipiamus, qua justi coram ipso declaremur? Quid huc alienæ justitiæ imputatio pertinet, quam nec Moses, nec Paulus ne somniavit quidem? Quapropter, cum Paulus concludens, & ea, quæ de Abrahamo late disseruerat, nobis accommodans ait, *Non est autem scriptum propter ipsum solum, quod imputatum ei fuerit; sed etiam propter nos, quibus futurum est, ut imputetur, qui credimus in eum, qui excitavit Jesum dominum nostrum à mortuis;* certissimum est, non de aliqua ipsius Christi justitiæ imputatione eum loqui: sed fidem, quam Deo habemus, propterea quod Jesum dominum & caput nostrum à morte in vitam sempiternam revocavit, nobis justitiæ loco ductum iri, asserere; non secus, atque Abrahamo fides, quam Dei verbis habuit, pro justitia imputata fuerat; ut in proxime antecedentibus verbis diserte dixerat.

Hinc apparere potest, quam perverse supra scripta verba ad imputationem satisfactionis Christi per fidem probandam in medium attuleris, deceptus, ut arbitror, quia illis additum ab Apostolo fuerit, quod & tu recitas, *qui traditus est, propter delicta nostra, & resurrexit propter justificationem nostram.* At vero, quod Christus propter delicta nostra in mortem traditus fuerit, non idcirco ab Apostolo subjungitur, ut illud ipsum credere, eam esse fidem, quæ nobis justitiæ loco ducenda sit, intelligamus: nedum, ut Christi pro peccatis ex ipsius morte provenientem satisfactionem per fidem nobis imputari sciamus; Sed ut, quam ex animo Deo confidere debeamus (quæ ea fides est, quæ nobis justitiæ loco suo tempore ducetur) manifesto cernamus. Qui, ut per dominum Jesum à mortuis resurgentem justificationem, hoc est, à peccatis nostris absolutionem, quæ ab æterna morte liberatio est, si ipsi Christo obedissemus, nos consecuturos sperare possemus, eum in mortem tradiderit. Et idcirco addidit, ipsum Jesum resurrexisse propter nostram justitiam. Atque interim, cur, fidem in Deum explicans, quæ nobis pro justitia imputatur, Deo id tribuisset, quod Dominum Jesum à mortuis excitasset, rationem reddidit.

Idem Paulus imputationis, quæ in salute, quam nobis Christus attulit, intervenerit, mentionem facit, dum ad Corinthios scribens ait, Deum fuisse in Christo, & reconciliasse sibi mundum, non imputando ipsis peccata eorum. Quamvis enim ibi non diserte de Imputando, sed de Non imputando sit sermo; ea tamen, ut ita dicam, non-imputatio imputatio reipsa est. & quidem ea imputatio, qua salus nostra consistit. Nam, ut sæpius à nobis dictum fuit, peccatorum remissione, quæ idem est, ac peccatorum non imputatio, justitia nostra continetur; ob eamque rem, ut paullo ante observavimus, idem est, apud Paulum Peccata non imputari, quod Justitiam imputari, sive Pro justo haberi. Atque cum hac imputatione, ut diximus, nihil omnino alienæ justitiæ imputatio commercii habet.

Locus item ille apud eundem Paulum ad Gal. 2. 6. ubi iterum ex Mose de fide, quæ Abrahamo pro justitia, sive ad justitiam imputata fuerit, mentionem facit, aperte indicat, imputationem, quæ in salute nobis per Christum parta interveniat, nihil aliud esse, quam nobis fidem justitiæ loco duci: non autem, Christi justitiam nobis imputari. Idem declarant Jacobi verba, qui, dum hominem non fide tantum, sed operibus quoque justificari contendit, eundem Mosis locum commemorat.

Cujus loci sententiam tum demum comprobatam fuisse ait, cum Abrahamus Isaacum filium suum Deo in sacrificium obtulit. Tunc enim vere ipsum justificatum, & Dei amicum appellatum fuisse, affirmat. Ex quibus omnibus tandem perspicuum est, Imputari justitiam, & Fidem imputari pro justitia, sive ad justitiam, quæ duo in salute, quam nobis Christus sanguine suo comparavit, fieri aut tacite aut aperte Sacræ Literæ testantur, longe aliud esse, quam Christi justitiam nobis imputari.

Alia divina oracula non memini, in quibus imputationis alicujus, quæ nobis in salute per Christum parta contingat, expressa mentio fiat; præter jam commemorata. In quibus quomodo ego revera verbum Græcum λογίζεσθαι accipiam, quod modo activa, modo passiva significatione cum constructione, præter quartum aut primum, tertii casus in illis legitur, quodque Erasmus & Beza, quem tu sequeris, ubique Imputandi verbo sunt interpretati, jam tempus est, ut aperte exponam.

Dico igitur, verbo isto in locis istis, cum ad aliquid accommodatur, quod jam habemus, si simpliciter id nobis imputari, vel non imputari dicitur, aliud nihil significari, quam rationem haberi. Ita ut, cum in locis istis simpliciter legimus; peccata nobis non imputari, quæ, videlicet, habemus, hoc idem esse una cum ceteris, agnoscam, atque, peccatorum nostrorum nullam rationem haberi; ex quo consequitur, eorum nos pœnas non dare, sive ea nobis remitti. Sin vero non simpliciter id verbum profertur, ut, cum fides nostra nobis imputari dicitur (additur enim, aut tacite, aut expresse, in quem finem id fiat) tunc est locutio ista paullo aliter interpretanda. Additur autem, si non expresse, saltem tacite, In, sive Ad justitiam. Itaque sensus est, vel fidem nostram pro justitia haberi (ut Rom. 2. 26. εἰς περιτομὴν λογισθήσεται, id est, ad verbum *In sive Ad circumcisionem reputabitur*, significat Pro circumcisione habebitur; & sic verbum λογίζεσθαι potius Reputandi, ut vetus interpres fecit, quam Imputandi verbo in locutione ista reddendum esse) vel fidem nostram nobis justitiæ duci: ut Castellionis translatio fere habet: seu, quasi ratione subducta, statui, ex fide nostra nos justitiam consequi, qui sensus vel ob id maxime probandus videtur, quod hac demum ratione Justitiæ nomine Justificatio intelligitur. Nam in hunc sensum nomen istud in hac disputatione (quod & alibi sæpe ab ipso factum est) à Paulo usurpari, supra docui, cum planum feci, illum hic pro eodem habere, Imputari justitiam, &, Remitti, seu tegi nec imputari peccata.

Jam vero, cum verbum λογίζεσθαι de aliqua re dicitur, quam nondum habemus; tunc crediderim ego (quidquid ad sensum vestrum quodammodo me accommodans in tota hac disputatione alibi scripserim) significari imputationem ejusmodi, qua fiat, ut id, quod nobis imputatur, vere deinde habeamus, non autem tantummodo habere censeamur. Ita ut, cum legimus, nobis imputari justitiam, intelligere aliud nihil debeamus, quam nobis justificationem, quasi subducta ratione, re ipsa tribui seu dari (qui sensus planissimus est, tum propter id, quod dixi de vocabulo Justitiæ pro Justificatione hic a Paulo usurpato; tum etiam, quia verbum λογίζεσθαι Reipsa tribuendi, seu Dandi sensu ab ipso, hoc eodem in loco, prolatum fuisse omnino videtur; nimirum ℣. 4. cap. 4. ad Rom. de cujus versiculi verbis supra egimus) non autem intelligendum nobis sit, haberi nos pro perfecte justis, licet revera non simus. Quamvis enim hoc alioqui verissimum sit; non tamen locutio ista apud Paulum in hunc sensum accipienda videtur. Atque interim sciendum est, ipsum Imputandi verbum apud Latinæ linguæ haud improbatos auctores, hoc ipso sensu, videlicet, Reipsa tribuendi usurpatum inveniri. Potuissem autem aliqua addere de hujus verbi cum hanc eandem constructionem habet, significatione & usu, quæ à Pauli locis istis, de quibus agimus, non fuissent aliena. Sed quando hæc satis sunt ad sententiam nostram de illis aperiendam (secundum quam nihilominus te, qui sine dubio ad loca ista in verbis tuis & respexisti, & respicere debuisti, non recte locutum esse, cum dixisti, Christi satisfactionem nobis per fidem imputari, unusquisque facile animadvertet, qui ea, quæ supra a nobis disputata sunt, accurate perlegerit); jam ad quædam præcipua sacra testimonia examinanda nos convertemus, ex quibus, etsi nulla in ipsis imputatio commemoratur, vos tamen Christi justitiam nobis imputari, omnino colligi debere, existimasse videmini.

CAPUT V.

Ostenditur, nullo modo ex loco 1 Cor. 1, 30, colligi posse, Christi justitiam nobis imputari.

PRimum, quale dictum fuit, testimonium, quod mihi occurrit, à te allatum, sunt verba illa Pauli in priore ad Cor. cap. primo ad finem; *Ex ipso autem (Deo) vos estis in Christo Jesu, qui factus est nobis sapientia à Deo, & justitia, & sanctificatio, & redemptio; ut, quemadmodum scriptum est, Qui gloriatur, in Domino glorietur.* Hunc autem locum ego nunquam examinandum suscepissem, nisi vos in eo sententiæ vestræ maximum fundamentum ponere animadvertissem; cum nihil in eo sit, quod eam suadere possit; immo quod eam dissuadendi vim non habeat, si ad hanc disputationem eum aliquo modo pertinere velimus.

Creditis igitur, quia Paulus dixerit, Christum nobis factum fuisse justitiam; ex hoc intelligi par esse, Christum pro nobis justum fuisse: & sic ejus justitiam nobis injustis imputari. Ergo eadem ratione, quia dixit, Christum factum nobis fuisse sapientiam; intelligere oportebit, Christum pro nobis fuisse sapientem & sic ejus sapientiam nobis stultis imputari. Quid de redemptione dicemus? An non eodem modo colligendum erit, Christum pro nobis redemptum fuisse, & sic ejus redemptionem nobis captivis imputari? Ex quo perspicuum esse potest, quam inepte hunc locum vel hic attuleris, ut satisfactionis Christi imputationem confirmares, vel supra citaveris; ut à Christo id, quod nos divinæ justitiæ debebamus, pro nobis captivis redimendis persolutum fuisse, probares; si modo in ipso de eo, quod Christus habeat, & nobis imputetur, sermo est. Sin minus, nullo pacto de Christi justitia nobis imputanda hic agi potest. At vero quis ita mentis oculis captus est, qui non cernat, Christum nobis factum esse sapientiam, & redemptionem, idem esse, atque Christi ope nos verè sapientes factos fuisse, & vere fuisse redemptos? An non in eum sensum à vobis ipsis, dum hunc Pauli locum interpretamini, ea verba accipiuntur? Nonne, quod ad sapientiam attinet, huc merito à vobis accommodantur ea omnia divina testimonia in quibus de Dei notitia, quam nobis Christus impartitus fuerit, verba, fiunt? Sed quid plura? Nonne ipsi vos, quod Christus nobis sanctificatio factus fuerit, ita interpretamini, ut inde, eos, qui Christo credunt, sancte vivere colligatis, non autem concludatis, Christi sanctificationem seu sanctitatem illis imputari? Quid igitur caussæ est, cur, justitiam factum nobis Christum fuisse, non quidem per Christum nos juste vivere, sed ejus justitiam nobis imputari significare velitis? Quod si Justitiæ nomine non ipsam innocentiam & vitæ integritatem intelligitis, sed à peccatorum reatu absolutionem, sive ipsum coram Deo justum esse (quod mihi sane magis placet) quid inde ad innocentiæ & integritatis Christi imputationem stabiliendam elicere potestis? Nemo enim negat, per Christum, & ejus ope, nos à peccatorum reatu absolutionem, &, quod justi coram Deo simus, consecutos fuisse. Sed illud quæritur, num ad id perficiendum ipsius innocentiæ & integritatis imputatio concurrerit. Quæ de re, si vocem Justitiæ ea ratione, qua modo dictum est, interpretemur; nihil omnino in Pauli verbis dicitur, nec ejus ullum vestigium apparet. Immo, cum, vobis ipsis interpretibus, in illis dicatur, nos Christi ope

sancte

ſancte vivere; innocentes nos vere & integros, post acceptam Chriſti gratiam, non autem ex imputatione eſſe oportere, ex ipſis aperte colligitur. Id quod imputationis iſtius veſtræ potiorem partem penitus excludit. Nam, ut antea dictum eſt, & ſæpius repetere inutile non fuerit, quamvis vos ipſi eos, qui Chriſti ſunt participes, ſancte & innocenter vivere, ſæpiſſime affirmetis, & de iniquitate adverſus vos Pontificiorum conqueramini, qui per calumniam à vobis bona opera negligi affirment; tamen iſta veſtra imputatione, reipſa (quidquid contra diſputetis) ipſam ſanctitatem, & innocentiam funditus tollitis; cum, ejus vi, eos, qui bona opera non faciunt, ſed tantummodo facere aliquo modo volunt, adeo ut à lege peccati captivi detineantur, pro juſtis haberi, & nulli condemnationi obnoxios eſſe vultis.

Certum igitur eſto, ut ad Pauli verba redeam, nihil aliud eſſe, Chriſtum nobis juſtitiam à Deo factum fuiſſe; quam divina providentia per Chriſtum nos id eſſe conſecutos, ut juſti coram ipſo Deo ſimus; non ſecus atque eundem Chriſtum nobis ab eodem Deo ſapientiam, ſanctificationem, & redemptionem factum eſſe, nihil aliud ſignificat, quam nos divina providentia per Chriſtum id conſecutos fuiſſe, ut ſapientes, ſancti, & redemti coram ipſo Deo ſimus. Ita ut in noſtra juſtitia omnis de nobis ipſis gloriatio excludatur: non quidem ob eam rem, quod vere juſti non ſimus (ſive juſtitiam pro innocentia & vitæ integritate, ſive pro abſolutione à peccatorum reatu accipias) ſed quod ex Dei benignitate id conſecuti fuerimus, ut juſti ſimus. Sicut in noſtra quoque ſapientia, ſanctitate, & redemptione eadem gloriatio excluditur, non propterea quia vere ſapientes, ſancti, & redempti non ſimus; ſed quia, quod tales ſimus, id ex divina bonitate nobis obvenit. Itaque, qui gloriatur, in Domino glorietur, id eſt, ut recte in Roberti Steph. bibliis Lutetiæ editis annotatum fuit, *Qui vult ſe jactare, de Deo tantum ſe jactet, id eſt de miſericordia & benignitate, quam erga ſe Deus oſtendit.*

CAPUT. VI.

Idem demonſtratur de loco Rom. 5. 12, &c. cujus rei gratiâ illa, quam Paulus ibi inſtituit, Chriſti cum Adamo collatio diligenter explicatur; & totus locus haud mediocriter illuſtratur.

SEd nihil in ſacris monumentis ſcriptum eſſe arbitror, quod vobis majorem errandi occaſionem dederit, quam ea cum Adamo Chriſti collatio, quam idem Paulus inſtituit, & late perſequitur cap. 5, Epiſtolæ ad Rom. cujus ſumma hæc eſt. Quemadmodum Adami delicto & inobedientia factum eſt, ut homines damnarentur ac morerentur; ſic Chriſti juſtitia, & obedientia factum eſſe, ut abſolvantur & vivant. Quod Chriſti obedientia atque juſtitia noſtræ abſolutionis & vitæ cauſſa extiterit, id nihil omnino vobis favet. Nam & ego idem prorſus affirmo, & quo ſenſu in divinis literis prolatum fuerit, maxima, ut quidem mihi videor, cum ipſius Chriſti, & Dei gloria explico. Juſtitia enim, & obedientia ſua, ex Dei decreto, cœlos Chriſtus penetravit ibi perpetuo regnaturus; & ita & ſibi, & ſuis ſempiternam vitam, ſempiternamque beatitatem peperit. Atqui non poteſt nobis ejuſmodi vita & beatitas contingere ſine abſolutione à reatu delictorum noſtrorum. Immo hæc abſolutio in Sacris Novi Fœderis Literis nihil aliud reipſa eſt, quam æterna & beata vita. Sed quod ſententiam veſtram vehementer juvare videtur, eſt collatio illa obedientiæ & juſtitiæ Chriſti cum inobedientia & delicto Adami. Sic enim ejus collationis vi concluditis: Quemadmodum ideo per Adami delictum & inobedientiam homines condemnati, & mortui ſunt, quia illis id delictum, eaque inobedientia imputata fuit; ſic per Chriſti juſtitiam & obedientiam ideo abſolvuntur, & vivunt, quia illis ea juſtitia, eaque obedientia imputatur. At enim falſum eſt, Adami delictum & inobedientiam hominibus imputatam fuiſſe; neque id uſquam ſcriptum extat. Immo dices. Nam diſerte Paulus in ea collatione ait, omnes in Adamo peccaſſe, & ob eam rem morti obnoxios fuiſſe. Sed ubi nam rogo? Nempe, ut tibi videtur in illis verbis, quæ in vulgata editione leguntur, *in quo omnes peccaverunt.* Atqui non poſſunt ea verba iſtam ſententiam ullo modo continere. Quod ut manifeſtum fiat, & interim ejus, Chriſti cum Adamo, collationis ratio univerſa commodius explicetur; operæ pretium fuerit ipſa Pauli verba adſcribere, eaque diligenter examinare.

Poſtquam igitur Apoſtolus dixiſſet, nos per Chriſtum reconciliationem adeptos fuiſſe, ſtatim ſubjecit: *Propterea ſicut per unum hominem peccatum intravit in mundum & per peccatum mors, & ita in omnes homines mors pertranſiit, in quo omnes peccaverunt. Uſque ad legem enim peccatum erat in mundo. Peccatum autem non imputatur, cum lex non eſt. Sed regnavit mors ab Adam uſque ad Moſem, etiam in eos, qui non peccaverunt, ad ſimilitudinem tranſgreſſionis Adæ, qui eſt imago illius futuri.* Longum eſſet, ſi hic horum verborum Pauli ſane quem explicatu difficilium diverſas, quæ à diverſis afferuntur, explanationes enumerare, & ſingulas appendere vellem. Satis fuerit loci ſententiam dilucide explicare, eamque ex verbis ipſis depromere, ea tantum ex iis, quæ ab aliis dicuntur, commemorantes, quæ, ad id præſtandum, conducere poſſe, crediderimus.

Qui igitur in hac tota collatione nullam peccati actualis (quod vocant) rationem haberi arbitrantur: ii, ut ſtatim docebimus, vehementer falluntur. Rurſus, qui collationem in eo aut ſolum, aut potiſſimum conſiſtere opinantur; quod, ſicut per Adamum actuale peccatum in homines propagatum eſt, ita per Chriſtum actualis obedientia in homines propagata fuerit: ii ſimiliter decipiuntur, & ab Apoſtoli ſcopo longe aberrant. Qui de actuali peccato hic agi negant, nunquam, præter alia multa, ea verba, *Uſque ad Legem enim peccatum erat in mundo*, &c. niſi perquam inepte & ridicule explicare poterunt; cum Lex non adverſus originis peccatum (quod appellant) ſed adverſus actualia peccata lata fuerit. Manifeſtum eſt autem illud peccatum in mundo fuiſſe, ab Apoſtolo affirmari, adverſus quod lex, nempe Moſaica, deinde lata fuit. Perinde eſt enim ac ſi dixiſſet: Quamvis ab Adamo uſque ad Moſem nulla divina lex adverſus hominum peccata promulgata fuiſſet: ipſa tamen peccata erant; ut ex totius loci interpretatione noſtra paullo poſt dilucidius apparebit. Qui vero ad actualis & peccati & obedientiæ propagationem collationem hanc aut ſolum aut præcipue pertinere affirmant, numquam eorum verborum ſententiam aſſequentur, *Sed regnavit mors ab Adam uſque ad Moſem etiam in eos, qui non peccaverunt*, &c. In quibus præcipue (ſi ea ad Apoſtoli propoſitum, ut neceſſe eſt, accommodari debent) de iis agi conſtat, qui ab actualibus peccatis immunes erant; ab iis, inquam, actualibus peccatis, quibus ex ſententia contra Adamum lata, mortem deberi, concludere liceat, ut poſtea videbimus. Præterea nullo modo ea ab Apoſtolo toties infra repetita verba, *Unius delicto*, ſive, *Per unius delictum*, ſeu, *inobedientiam*, explicare poterunt: Ex quibus planum fit, illud unum Adami delictum, non autem hominum peccata actualia, ibi à Paulo conſiderari, ut ipſorum hominum mortis, & condemnationis cauſſam. Nam, ſi quis dicat, ideo unum illud delictum ab Apoſtolo conſiderari, quod ex ipſo actualia hominum peccata propagata fuerint; quæ condemnationis, & mortis cauſſa extiterint; Primum, ut me poſtmodum demonſtraturum confido, falſum eſt, ex uno illo delicto actualia hominum peccata propagata fuiſſe. Deinde refellitur expreſſe iſta interpretatio ab ipſo Apoſtolo in illis verbis vſ. 16. *Et non ſicut per unum, qui peccaverat, ita & donum. Nam judicium quidem ex uno in condemnationem, gratia autem ex multis delictis in juſtificationem.* Hic enim luculenter Paulus hanc differentiam conſtituit inter condemna-

cedentibus: quæ ne repetitio quidem dici debet: sed ejus, cum quo pars orationis, quæ consequitur, conjungenda est, repræsentatio; ne quis eam incautus cum iis, quæ proxime antecedunt, conjungendam putet.

Præterea, quomodo alicui in mentem venire potuit, hic esse ὑπερβατὸν, cum manifeste hæc verba, *in quo omnes peccaverunt*, ad proxima, quæ præcesserunt, respiciant? Nempe ad illa, *Et ita in omnes homines mors pertransiit*; quorum in his, quocumque pacto ipsa interpreteris, ratio redditur. Ideirco enim dicitur, mortem in omnes homines pertransiisse, quia, videlicet, omnes peccassent. Quæ decentissima illatio, seu consecutio est (ut ex particulis illis, *Et ita*, apertissime constat) ejus, quod dictum fuerat: scilicet, per peccatum mortem in mundum intrasse. Ita ut omnia verba aptissime inter se cohæreant, & unumquodque suo loco positum fuerit quæ cum fiunt, nullus ὑπερβάτῳ locus esse potest. Quomodo rursus vera ex præcedentibus repetitio verborum, *per unum hominem*, hic fieri potest, cum, si ea repetas, non modo sententia non perficiatur, quæ per se perfectissima est, sed plane obscura reddatur, & quodammodo mutiletur? Nam, si dicas, *Et ita in omnes homines mors pertransiit per unum hominem, in quo omnes peccaverunt*, &c. & intempestiva & supervacanea erunt ista verba, Per unum hominem; cum hic non, quod per unum hominem mors in omnes homines pertransierit, sed simpliciter, quod pertransierit, exprimendum sit; & satis superque, per unum hominem id factum fuisse, expressum fuerit, cum proxime dictum est, per unum hominem peccatum in mundum intrasse, peccatum autem mortis caussam extitisse. Quocirca non nisi ad vim sententiæ retundendam, & ejus splendorem offuscandum (quæ sententia, ut modo diximus, est, ideo omnes morti subjectos fuisse, quia omnes peccassent) ea interposita verba valitura dicendum est.

Etenim, si quis dicat vel non cohærere verba, vel imperfectam esse sententiam, nisi repetatur, *per unum hominem*, cum nihil alioqui futurum sit, ad quod ea verba, *in quo*, respicere aut referri possint; Respondeo, id verum futurum, si verba Græca ἐφ' ᾧ, quæ vetus interpres, In quo, reddit, non aliter explicari possent, quam, si vox ᾧ relativum alicujus antecedentis esse diceretur. Sed quando certissimum est, ἐφ' ᾧ, sive etiam ἐν ᾧ (cujus loco ii, qui ea verba repetenda censent, ἐφ' ᾧ hic positum fuisse, contendant necesse est) idem significare posse, quod Quatenus, vel Eo quod; quid attinet, obsecro, Paulum vel ineptissimo hyperbato, vel inusitatissima quadam ecclipsi utentem facere? Nam quid mali seu incommodi viderunt isti, si, ut ab aliis factum est, verba Pauli ad hunc modum vertantur? *Et ita in omnes homines mors pertransiit, quatenus omnes peccaverunt*. Immo quid aut verius, aut concinnius, aut ad Apostoli propositum accommodatius dici potuit? Num ex hac interpretatione necessario sequitur, hic de actuali peccato verba fieri: & ob eam rem, cum ipsi de originali Apostolum omnino loqui velint, eam ferre non possunt? Minime quidem. Nam non pauci sunt, qui, eam retinentes, de actuali peccato nihilominus hic agi negant. Quid enim impedit, quo minus ea verba, *quatenus omnes peccaverunt*, de originis peccato illo intelligantur, si modo verbum Peccare eam significationem habere potest? Quod si Peccandi verbum simpliciter prolatum non nisi actuale peccatum significare potest: quomodo de alio, quam de actuali, ea verba explicare poterunt, *peccatum intravit in mundum: & per peccatum mors*? In ipsis enim Peccati verbum simpliciter prolatum est. Et tamen ad illud originis peccatum ea pertrahunt, qui eam interpretationem verborum ἐφ' ᾧ admittere nolunt. Verum non satis illis est, sententiam, quam Pauli verbis subesse volunt, sustineri posse; nisi etiam omnino eam admitti, & ex ipsis verbis necessario elici debere, evincant. Et idcirco contra omnem loquendi usum, atque rationem, sine ulla necessitate, Pauli verba interpretari non dubitant

Nam, præter ea, quæ ipsorum interpretationem & insolentem, & absurdam ostendere, jam à nobis dicta sunt; animadvertendum est, ut paullo ante attigimus, necesse esse, ut ἐφ' ᾧ pro ἐν ᾧ dictum fuisse, contendant: & ita ἐπὶ pro ἐν, ut quidem faciunt, interdum usurpari asseverent. Quod etsi verum esse credimus; tamen, quidquid ipsi dicant, nunquam in Novo Testamento, ut arbitror, id tunc fit, cum, aliquid in aliquo aliqua ratione inesse, aut fieri, exprimendum est; ut certe hoc loco, si eorum sententiam spectemus, exprimendum erat. Nec locus ille, quem ipsi citant, auctoris ad Hebr. 9. 17. *Testamentum enim* ἐπὶ νεκροῖς *ratum est*, huic meæ opinioni adversatur. Nam ibi nec vere ἐπὶ pro ἐν usurpatum est, (nam eo sensu, quo ἐπὶ νεκροῖς dictum ibi fuit, non magis proprie diceretur ἐν νεκροῖς, immo fortasse minus) nec, si usurpatum fuisset, de aliqua re ibi agitur, quæ in alia aliquo modo fiat, aut insit; cum In mortuis eo loco nihil aliud significare possit, quod magis meæ sententiæ adversari videatur, quam, Eorum, qui mortui sunt. Sed, testamentum ejus, qui mortuus est, ratum esse, aliquid in ipso, qui est mortuus, aut inesse, aut fieri, non demonstrat. Neque enim vel Testamentum in ipso inesse, aut fieri ostendit, vel in ipso (& hoc ad loci interpretationem istam, quam refellimus, maxime pertineret) ratum fieri, aut esse Testamentum aliquo modo arguit.

Rejicienda igitur penitus est interpretatio ista, quæ non aliter ea verba, ἐφ' ᾧ πάντες ἥμαρτον, explanat, quam si dictum fuisset, In quo homine omnes peccaverunt: cum nec verborum structura, nec significatio præpositionis ἐπὶ, præsertim apud sacros scriptores, eam admitti, ulla ratione permittant. & ea sine ulla cunctatione amplectenda, quam & universæ orationis structura, & usitata significatio, apud sacros præsertim scriptores, verborum ἐφ' ᾧ, sive quod plus est, ἐν ᾧ, aut omnino requirit, aut certe minime aspernatur. ἐν ᾧ, quidem idem significare plane videtur, quod Quatenus, vel Eo quod, eadem epistola ad Rom. cap. 8. 3: & ad Heb. cap. 2. 18 ἐφ' ᾧ vero pro Quandoquidem, sive Eo quod usurpatum in Complutensi aliisque emendatioribus editionibus reperitur, 2. Cor. 5. 4. ubi ejus loco vulgati codices habent ἐπειδὴ & pro Quatenus, ut plerisque placet, Philip. cap. 3. 12. Mihi quidem, ut hic idem valeat, quod Quatenus, propter ea, quæ jam dicta sunt, & mox dicentur, magis placet, quam, ut Eo quod significet. Si tamen Eo quod retinere velimus; dictio Omnes non ita universe in altero, quod subjicietur, collationis membro accipienda est, ut neminem prorsus excludat: sed ut omnes complectatur, qui à Christo originem ducunt, quemadmodum in primo membro, quod expressum fuit, omnes complectitur, qui ab Adamo originem duxere. Neque etiam hos prorsus omnes, sed omnes generatim, præsertim, si infantium quoque rationem hic habuisse Apostolum velimus, quos certum est actualibus peccatis omnino caruisse.

Mens igitur Apostoli, ut ad rem tandem redeamus, in priore hac suorum verborum parte est, quod, quemadmodum per Adamum actuale & verum peccatum in mundum intravit (id est, ab ipso peccandi initium, in mundo, est factum; nam Adami nomine in hac & similibus disputationibus Evam & Adamum simul, quos pro una tantum persona accipit, scriptura intelligit) & per peccatum mors, unde factum est, ut in omnes homines mors pervaserit, quatenus, vel eo quod omnes peccaverunt; Sic per Christum actualis & vera obedientia in mundum intravit (id est ab ipso divinæ voluntati ea ratione obediendi, qua hoc tempore jubemur, in mundo initium est factum) & per obedientiam vita; unde factum est: ut in omnes homines vita pervaserit, quatenus obediverunt, vel eo quod omnes, qui scilicet ab ipso Christo sunt prognati, obediverunt. Et sic priorem ex duabus illis partibus, quas in salute per Christum nobis parta contineri non obscure antea dixerat, in condemnatione, quam per Adamum homines subire tenebantur, adumbratam quodammodo fuisse ostendit. Atque, ea in parte, optime in re con-

traria Christum cum Adamo conferri posse, demonstrat.

Verum, quoniam altera illa pars apertius & magis perspicue ab ipso exposita & tractata fuerat; idcirco statim, priore hac collationis parte relicta, ad alteram explicandam se accingit; quam ad finem usque cap. multis verbis persequitur. Cujus rei occasionem præbent illi sequentia verba, quæ, ad priorem partem adhuc melius explicandam, subjungit. Nam, cum dixisset, omnes in quos mors regnaverat, peccasse: id quasi confirmaturus, & tacitæ objectioni obviam iturus, addit, *Usque ad Legem enim peccatum erat in mundo.* Ne miremini, me dixisse, homines, in quibus mors regnavit, peccasse, cum tamen Lex mondum lata esset. Quamvis enim lex divina promulgata non fuisset, peccabant tamen homines; id est, ea committebant, quæ deinde Lex fieri vetuit. & ideo nimirum peccabant, quia rectitudini & æquitati repugnabant; quæ si non lege lata, at certe vel natura ipsa dictante, vel aliis cælestibus monitis, ipsis satis nota erat. Cum autem his Pauli verbis rursus objici posset, etiamsi concederetur, homines ante Legem peccasse, peccatum tamen, ubi lex non est, imputari non posse ita, ut is qui peccat, pœnas dare teneatur: & propterea non debuisse ante Legem homines, quantumvis peccatores, mortis pœnæ subjectos esse; Quamvis objectionem hanc facillime fortassis diluere Apostolus potuisset: ut tamen sibi ad id exponendum, quod potissimum cupiebat, viam sterneret, pro tempore id, quod ea continet, concedens, mortem, etiam citra ipsorum peccatum in Adami posteris regnasse ait; eam scilicet solam ob caussam, quod ex ipso, qui morti, utpote sui delicti pœnæ, plane obnoxius fuit, propagati erant; adeo ut de ipsis idem judicium factum fuerit, ac si, non secus atque Adamus fecerat, singulare aliquod Dei præceptum sibi traditum contempsissent. Atque in hoc typum Christi Adamum fuisse ait. Siquidem ii quoque, qui ex Christo sunt propagati, qui propter perfectam à se Deo præstitam obedientiam vita æterna donatus fuit, quamvis perfecte Deo non obedierint, vitam tamen æternam consequentur; & idem judicium de ipsis fiet, ac si, ut Christus fecit, perfecte & ipsi Deo obedivissent.

Inquit igitur, *Peccatum autem non imputatur, cum lex non est. Sed regnavit mors ab Adam usque ad Mosen, etiam in eos, qui non peccaverunt ad similitudinem* (sive *in similitudine*) *transgressionis Adæ, qui est imago illius futuri.* Demus, inquit Paulus, peccatum non imputari, ubi lex non est. Manifestum est nihilominus, mortem ab ipso primo homine, usque ad legem latam, in iis etiam, qui non peccaverant, regnasse; quasi Dei expressum mandatum aliquod pœna mortis adjecta, sibi datum, transgressi fuissent: quemadmodum Adamus transgressus fuerat; qui ob hanc ipsam caussam typus Christi, qui secundus Adamus dicitur, fuisse, jure optimo dici potest. In hac autem interpretatione mea, ut non pauci ante me fecerunt, verba illa, *ad similitudinem transgressionis Adæ*, non ad verbum proximum, *peccaverunt*, sed ad remotius, *regnavit*, quod commodissime fieri potest, libentius refero: eam potissimum ob caussam, quod hac ratione multo & exactior & plenior est Christi hæc cum Adamo collatio; ut postea apparebit apertius. Jam ipsa illa verba, ut vides, ad hunc modum interpretor *similiter ac si eadem prorsus ratione, qua Adamus, deliquissent.* Duæ autem præterea sunt caussæ, cur non libenter, ut vulgo fit, verba ista, *ad similitudinem*, &c, cum verbo, *peccaverunt*, conjungam; tametsi, recte id fieri posse, non negem. Una caussa est, quia verba illa, *etiam in eos, qui*, &c. docent ac demonstrant, non de omnibus hominibus, nec de plerisque, qui ante Mosem fuerunt, hic agi: sed de quibusdam; in quibus etiam non minus, quam in cæteris omnibus, mors regnaverit. Verum ii, qui non peccaverunt ad similitudinem transgressionis Adami, non quidam, aut etiam plerique fuerunt, sed fere omnes; nisi hanc similitudinem, quadam ratione, quam paullo post exponemus, interpreteris. Neque enim ferme ante Mosem de ullo homine scriptum invenies, quod, contra expressum Dei præceptum sibi datum, aliquid commiserit. Nam Peccare ad similitudinem transgressionis Adæ, hoc præsertim loco, ita interpretari, ut delicta quoque omnia, quæ adversus legem naturalem committuntur, & sic omnia actualia peccata complectatur (pace eorum dixerim, qui ita sentiunt) perridiculum sane est; cum nimis manifestum sit, Adami peccatum idcirco παράβασιν, seu transgressionem ab Apostolo hoc loco fuisse appellatum, ut illud à cæteris peccatis, quæ non adversus expressam Dei legem committuntur, aperte distingueret. Siquidem, ut patet, hæc verba ad id respiciunt, quod dictum fuerat, Peccatum non imputari, nisi Lex adsit: Lex inquam, expressa, cujusmodi erat Mosaica, de qua verba fiebant. Præterea ex ista interpretatione, de alio etiam peccati genere hic vel locutum fuisse, vel cogitasse Apostolum, præterquam de actuali, necessario consequitur; cum tamen, ut ex iis, quæ hucusque diximus, intelligi potest, hujus rei nullum indicium extet. Ut cætera absurda omittam, quæ nullo modo vitari possunt, si interpretationem istam amplecti velimus.

Altera caussa, cur ea verba, *ad similitudinem*, &c. cum verbo *peccaverunt*, haud libenter conjungam, est, quod, si id fiat, verba illa, *qui est imago illius futuri*, aut frigide atque insulse, aut certe nimis coacte post cætera consequuntur. Nam quid, obsecro, ad similitudinem Adami cum Christo pertinet, quod aliqui fuerint, qui non peccaverint ea ratione, qua Adamus peccavit, & tamen in ipsis mors regnaverit? Num propterea pertinet, quia aliqui similiter futuri sint, qui non obedierint ea ratione, qua Christus obedivit, & tamen vitam sint consecuturi? Sed neque istud verum est, cum ii, qui vitam sunt adepturi, ea ratione obediant, qua Christus obedivit, licet non ita perfecte; nec, si esset, in eo ipsius Christi, & Adami, sed cæterorum hominum collatio fieret. Itaque frigida atque insulsa, ne dicam falsa eorum Apostoli verborum illatio fuisset, *qui est imago illius futuri.* Quod si Ad similitudinem obedientiæ Christi obedire, Ita interpretari velis, ut idem sit, atque ita perfecte obedire, atque ipse obedivit: & satis Christum cum Adamo collatum videri dicas, cum ii, qui ex utroque propagantur alteri cum alteris conferuntur; utramque istud aliquanto coactius videtur: præsertim vero, quod priore loco est dictum; cum Peccare ad similitudinem transgressionis Adæ, non significet ut oppositionis istius ratio postularet, ita perfecte peccare, ut Adamus peccavit, sed eadem ratione. At vero, si verba illa, *ad similitudinem*, &c. cum verbo, *regnavit*, conjungantur, convenientissima & elegantissima ac maxime propria erit illatio illa. Nam vere ipse Adamus imago ipsius Christi in re contraria fuit, si, ut dictum est, etiam in iis, qui non peccaverunt, ideo mors regnavit, quod de ipsis idem judicium factum fuerit, ac si, ut ipse Adamus fecerat, expressum. idque cum comminatione mortis conjunctum, Dei mandatum transgressi fuissent: nempe quia ex ipso Adamo propagati fuerant. Sic enim & illi, qui ex Christo propagati fuerint, quamvis Deo non obediverint (neque enim simpliciter, & proprie obedivisse is dici potest, qui aliquando contumax & rebellis fuerit) in vita tamen regnabunt, non secus, ac si Deo, ut ipse Christus fecit, vere obedivissent.

Ex hac nostra explicatione intelligi potest, id verum esse, quod diximus, verba ἐφ' ᾧ aut Quatenus esse vertenda, non autem Eo quod: aut, si Eo quod vertantur, dictionem Omnes non prorsus universe, sed generatim accipiendam esse, cum, hac explicatione admissa (quod fieri debere satis docuisse videmur) necesse sit, Paulum affirmare, aliquos non peccasse. Sed quinam, dices, sunt isti? Si, non paucos viros præstantes imitatus, dixero esse infantes; nemo, opinor, acriter repugnabit. In eam tamen partem, ut verum fatear, sum propensior, ut hic de infantibus agi non credam. Ut enim ii, qui, licet vere non obediverint, quia tamen à Christo originem trahunt, vitam adipiscentur, non propterea non obedierunt, quia non possent, sed quia, quamvis possent, noluerunt tamen aliquando;

quando; sic illos, quos, licet non peccassent, quia tamen ab Adamo originem trahebant, morti obnoxios fuisse, ait Apostolus, non eos esse dicendum videtur, qui per ætatem peccare non potuerunt, sed qui, cum maxime possent, noluerunt tamen. Nam nec proprie non peccare is dici potest, qui peccandi facultatem non habet, sed is, qui à peccando abstinet. Verum quosnam, dices, ejusmodi non peccantes intelligere potuit Paulus, cum nemo prorsus sit, qui, postquam adoleverit, non peccet? Istud axioma quam verum sit, non est hic examinandi locus. Testimonia certe Sacrarum Litterarum, quæ ad illud probandum afferri solent, in quibus universe dicitur, omnes declinasse, aut peccasse, omnes conclusos fuisse sub peccatum, non esse ne unum quidem qui bonum faciat, neminem denique esse, qui non peccet, & alia ejusmodi, haud magnum ad eam rem momentum doctissimis quibusdam cum antiquioribus tum recentioribus Theologis habere videntur; cum in ipsis, quantumvis universe prolatis, manifeste aut de quibusdam certis hominibus sit sermo, aut de populis, sive nationibus, vel etiam de ipsis hominibus generatim, non autem prorsus universe verba fiant. Sed concedamus (ut sane libenter concedimus) axioma istud esse verissimum; Dico, cum Paulus affirmat, aliquos non peccasse, non omnino eos non peccasse, dicere eum voluisse: ita ut & incogitantias & fragilitates omnes ab ipsis excludat. Nam peccati nomine, quod Peccandi verbo includitur, sine dubio ejusmodi peccatum intellexit, quod non absimile sit Adami peccato; ut ex eo, quod Adami delicto pœna mortis constituta fuerit, colligere liceat, illi quoque pœnam mortis deberi. Quamvis enim, si summum jus, quo uti posset Deus, spectare velimus, quilibet adversus ipsum vel minimus error mortem fortasse mereatur; hic tamen non de alio jure agitur, quam de eo, quod ex illa sententia, quæ contra Adami delictum lata est, fluere potest. Neque enim ideo per peccatum mors in mundum intravit, quia cujuslibet peccati natura per se ea sit, ut mortem gignat; sed quia Deo visum est primi hominis peccatum morte plectere. Quare si inde ut satis aperte Paulus facit, concludere velimus, alicui, quia peccaverit, mortem omnino subeundam esse; necesse est illius peccatum primi hominis peccato non dissimile esse; alioqui perperam ea ratio concluderetur. Jam Adami peccatum non simplici incogitantia aut tolerabili quadam fragilitate commissum fuit: sed deliberata voluntate cum monitionis divinæ aperta contemptione conjuncta. Eo autem annorum spatio, quod inter Adamum, & Mosem intercessit, aliquos fuisse, qui, quoad vixerunt, nec deliberata voluntate, nec per contemptionem illius divinæ monitionis, quæ naturaliter homines à quibusdam perpetrandis revocat, deliquerit, sed vel simplici incogitantia, vel tolerabili quadam fragilitate lapsi fuerint, prorsus non dubito; qui profecto, ex sententiæ vi contra Adamum latæ, morti mancipandi non erant, & tamen in ipsos quoque non minus, quam in alios, qui tacite quodammodo sententia illa comprehensi fuerant, suum imperium mors exercuit; nimirum quia ex Adamo jam morti penitus obnoxio originem ducebant. Atque hac ratione & hoc sensu recte fortasse, quemadmodum supra innuimus, dici potest, mortem regnasse etiam in eos, qui non peccaverant ad similitudinem transgressionis Adami.

Ita Paulus alteram illam partem collationis Christi cum Adamo satis obscure quidem, sed & acute, & eleganter in supra scriptis verbis exprimit. At potissimum propterea Adamum Christi imaginem fuisse statuit, quia sicut ii, qui ab Adamo prognati sunt, omnes mortis sunt rei, sic ii, qui à Christo sunt prognati, omnes vitæ participes erunt. Quemadmodum vero Ex Adamo nasci, est ejus carnem & sanguinem participare; sic ex Christo nasci, nihil aliud est, quam ejus spiritus participem esse. Ut enim Adamus carnalis pater, & propagator est; sic Christus spiritualis pater, & propagator est agnoscendus. Christi autem spiritus voluntatis divinæ obedientia est. Qui igitur, peccatis relictis Deo se obedientem præstiterit, is ex Christo natus & propagatus merito dicetur; præsertim cum Christus, ut supra abunde explicatum fuit, ejus obedientiæ origo & caussa extiterit. Et sic in hac etiam posteriore collationis parte, quam, ut diximus, explicare præcipue Apostolo propositum fuerat, quamque latissime deinde persequitur, obedientiæ quidem, quæ in iis est, qui vitam à Christo allatam participare debent, ratio habetur, quæ ex Christo in cæteros propagata fuerit: sed non tanquam ejus rei, quæ peccato ex Adamo in cæteros propagato opponatur; quasi voluerit Paulus dicere, quemadmodum ex Adamo in reliquos homines actuale peccatum derivatum fuit, sic ex Christo derivatam esse actualem obedientiam; sed tanquam ejus rei, quæ humanitati (ut ita dicam) quam ex Adamo trahimus, quæque ipsius progeniem nos esse declarat, ex altera parte respondeat, & nos Christi progeniem constituat; ut vitam, quam ipse adeptus est, non secus adipisci possimus, quam morti obnoxii eramus, cui Adamus obnoxius fuit.

Hinc valde perspicuum est, quis eorum verborum sensus sit, quæ deinde in collatione persequenda sæpius repetit: delicto scilicet sive inobedientia unius multos mortuos esse, & peccatores fuisse constitutos: justitia autem & obedientia alterius multos victuros, & justos constitutum iri. Sicut enim delictum, & inobedientia Adami eum mortis reum peregit: ex quo factum est, ut universum humanum genus, quod post reatum illum ab ipso procreatum & propagatum est, morti penitus obnoxium sit: Sic Christi justitia & obedientia sempiternam ipsi Christo vitam peperit; ex quo factum est, ut, quicunque ab ipso procreati & propagati fuerint, ejusdem vitæ participes sint futuri. Nisi autem hujusce utrobique procreationis & propagationis ratio haberetur, quænam, quæso, inter Adamum, & Christum hac in parte similitudo constitui posset? Neque enim alioqui sic pertinent homines ad Christum quemadmodum pertinent ad Adamum; immo ex Adamo omnes homines secundum carnem sunt propagati: ex Christo ne unus quidem. Quocirca, si homines mortis rei sunt, quia Adamus ipse mortis reus fuit, non tamen idcirco concludendum videtur, homines similiter (quicunque illi tandem fuerint) vitæ participes esse debere, quia Christus vitæ particeps fuerit. Quare ostendendum est, eos homines, quos vitam propterea participaturos affirmamus, quod Christus eam participaverit, quamvis ab ipso Christo carnali ratione, ut homines universi, qui morti sunt obnoxii, ab Adamo, procreati non fuerint, spirituali tamen procreatos fuisse: & non minus ad Christum pertinere, eique conjunctos esse, quam universum humanum genus ad Adamum pertinet, eique conjunctum est.

Non igitur, quia nobis Christi justitia & obedientia imputetur, ideo vitam æternam participamus; sed quia, postquam per propriam obedientiam illius progenies facti sumus, idem de nobis judicium fit, quod de ipso factum est: quemadmodum non ideo mortis rei sumus, quia Adami delictum & inobedientia nobis imputetur; sed quia, cum ex ipso procreati simus, idem de nobis judicium fit, quod de illo factum fuit. Nam etsi verum est, idem de nobis statui, ac si Dei præceptum aliquod expressum, ut Adamus fecit, transgressi fuissemus; istud tamen non est, nobis eam ipsius Adami transgressionem imputari: sed, per generis propagationem, eundem effectum in nobis produci, quem in eo, ex quo propagati sumus, ea transgressio produxit. Ita, etsi verum est, idem de iis, qui Christi spiritus participes sunt, statui, ac si, ut ille fecit, perfecte Deo obedivissent; istud tamen non est, illis eam ipsius Christi obedientiam imputari: sed, spiritualis propagationis vi, eundem effectum in ipsis produci, quem ea obedientia in eo, ex quo propagati fuere produxit. Ea enim conditio, quæ genitori affixa perpetuo est, una cum ipso genere necessario propagatur. Exempli caussa, si quis ob aliquod suum delictum, cujus participem uxorem habeat, una cum ipsa uxore servus fiat; ii qui post

post hac ab istis gignentur & propagabuntur, eandem servilem conditionem necessario subibunt; non quia illis genitorum delictum imputetur; sed quia ejus conditionis esse, ipsius genituræ vi, coguntur, cujus ii fuerunt, à quibus sunt geniti & propagati. Quod exemplum si ad Adamum, & genus humanum ab eo propagatum accommodaveris, videbis, unde fiat, ut mortis rei omnes simus.

Falluntur igitur egregie, qui peccatum illud originis (si modo peccatum appellare licet) imputatione aliqua, pro ea parte, quæ ad reatum spectat, contineri autumant; cum omnis reatus ex sola generis propagatione fluat. Gravius autem multo labuntur, qui, pro ea parte, quæ ad corruptionem pertinet, ex pœna ipsius delicti Adami illud fluxisse, affirmant. Qua enim vel auctoritate, vel ratione unquam, non dicam probabunt, sed leviter alicui persuadebunt, Adamum, ut sui delicti pœnam, mentis, ac voluntatis corruptionem incurrisse, quæ deinde in nobis propagatione ingenita fuerit? Immo quid absurdius, & Deo, qui peccatum capitaliter odit, indignius excogitari potuit, quam Adamo ejusmodi pœnam ob delictum inflictam fuisse, propter quam à peccando in futurum abstinere non posset? Scio, Deum non raro mentis cæcitate, unde innumerabilia gravissima delicta necessario proficiscuntur, hominum scelera punire. Verum id non nisi in iis fieri contingit, qui in peccatis usque perseverantes, ut eorum impietas palam traducatur, & cæteris sint ludibrio, commeriti sunt. Neque tamen interea voluntatis depravatione plectuntur. Namque ea jam in ipsis ad summum pervenerat, nec mentis cæcitate augetur; quamvis turpia ipsa facinora, ejus cæcitatis vi, mirum in modum augeantur, & multiplicentur. Equidem haud scio, an execrabilius quidquam dici potuerit, quam, Deum omnis rectitudinis fontem atque parentem, pravæ voluntatis in homine, sive ut eum puniret, sive quamcunque aliam ob caussa, auctorem fuisse.

Hanc impiam blasphemiam quidam animadvertentes, & tamen ex uno illo Adami delicto cætera hominum delicta, hancque in nobis, ut videtur, ingenitam voluntatis depravationem, sive propter hunc Pauli locum, sive propter quemvis alium in Sacris Litteris perperam interpretatum, fluxisse existimantes: non ob divinam punitionem, verum ex ipsius rei natura id contigisse sunt arbitrati. Sed hoc quoque à veritate alienissimum est. Quam enim vim habère potest unicum delictum ad voluntatem hominis depravandam, sive etiam aliud quodpiam delictum ut perpetret, illum impellendum: nedum, ut ipsi volunt, quodammodo compellendum: præsertim, si unici illius jam perpetrati delicti gravissimas pœnas se dedisse sentiat, idque compertissimum habeat? Quod certe Adamo delinquenti evenit; qui illico post commissum delictum, se, ob eam ipsam caussam, quia deliquisset, ex divino illo horto, in quo collocatus fuerat, ejici sensit, ærumnisque, & laboribus gravissimis perpetuo devoveri agnovit. Corruptio igitur hæc nostra, & ad peccandum proclivitas (quæ qualis & quanta sit, immo etiam an omnium sit communis (nam æque communem non esse satis constat; unde etiam, ex uno illo Adami delicto eam non fluxisse, apparet) non est hic disputandi locus) non ex uno illo delicto in nos propagata est. Sed continuatis actibus habitus modo hujus, modo illius vitii est comparatus; quo naturam nostram corrumpente, ea corruptio deinde, per generis propagationem, in nos est derivata. Neque vero, si Adamus non deliquisset, propterea vel nos à peccatis immunes fuissemus, vel in hanc naturæ corruptionem incurrere non potuissemus; dummodo, ut ille habuit, sic nos quoque voluntatem ad malum liberam habuissemus. Eadem enim ratione, qua ille, quamvis ipsius Dei manibus formatus, & nulla penitus adhuc depravatæ naturæ labe infectus esset, graviter peccavit; nos similiter, etiamsi ab ipso innocentissimo procreati, neque adhuc, ne minima quidem ex parte, depravati fuissemus: peccare tamen potuissemus, & quidem gravissime, idque sæpius: & ita naturam sensim corrumpere, eamque corruptam ad posteros transmittere.

Ex iis, quæ à nobis dicta sunt, satis constare arbitror, Paulum in hac Christi cum Adamo collatione, nec dixisse, nec sensisse, nos idcirco morti obnoxios esse, quod nobis Adami delictum imputetur; propter quod probandum potissime ipsam collationem ipsaque Apostoli verba, in quibus id affirmari vobis videbatur, explicanda susceperam Sed etiamsi concederetur, id ab Apostolo diserte dictum fuisse; non propterea tamen necessario concluderetur, Christi justitiam nobis imputari, atque ea ratione nos vitam adipisci. In collationibus enim seu comparationibus recte institutis, satis est, in iis, quæ conferuntur sive comparantur, similitudinem in ea re esse, cujus caussa expresse collatio seu comparatio fit. Cum igitur Paulus dicit, Quemadmodum per Adami delictum mors in homines pervasit, sic per Christi justitiam, vitam in homines pervasisse; satis est, quod id verum maneat, non minus hoc per Christi justitiam factum fuisse, quam illud per Adami delictum. Nec necesse est, ut eadem ratione Christi justitia caussa sive occasio hujus rei fuerit, qua Adami delictum illius rei caussa sive occasio fuit. Expressa enim comparatio fit non rationis, aut modi: sed rei ipsius, atque effectus. Nec dictio ὥσπερ sive Quemadmodum, ut omnes sciunt, in comparationibus, sua vi, nisi aliud addatur, modi & rationis, aliarumve rei qualitatum similitudinem complectitur: sed ipsius rei tantummodo, quæ expressa est.

Atque ita tandem, ut speramus, quidquid ex universo eo 5. cap. ad Rom. ad vestram justitiæ Christi imputationem confirmandam in medium afferri potest, nihil prorsus ad eam rem momenti habere docuimus; quamvis, ab ipso collationis initio ad finem usque, verborum Pauli explanationem persequuti non simus. Quod tamen à nobis in alia cum alio disputatione factum est. Huc autem ea, quæ ibi scripsimus, transferre & piguit, nec sane necesse fuit.

Verum, quando in explicationem hujusce collationis incidimus; unum obiter monuisse non abs re fuerit. Non deesse videlicet, qui velint, ex quibusdam, in ea persequenda, Apostoli verbis omnino colligi, Christum obedientia sua omnem Adami inobedientiæ culpam compensasse. Nempe ex illis, quæ ℣. 18. leguntur: *Igitur sicut per unius delictum in omnes homines in condemnationem, sic & per unius justitiam in omnes homines in justificationem vitæ.* Ajunt enim, in Græco vocem Justitiam esse δικαίωμα; quæ vox (ajunt) teste Aristotele, * proprie injuriæ correctionem significat.

Sed animadvertere debuerant isti, Primum quamvis verbum δικαίωμα apud Sacros Scriptores multa significet: numquam tamen fortassis injuriæ correctionem significare: Tum, in consequentibus verbis quæ per dictionem γὰρ annectuntur, hoc est, in quibus ratio quædam redditur eorum, quæ antecesserunt, & ita de eadem re agitur, obedientiam Christi inobedientiæ Adami opponi; unde manifestum est, non de injuriæ correctione, sed de juste facto in præcedentibus actum fuisse: Præterea, si δικαίωμα hoc loco pro injuriæ correctione Apostolus dicere voluisset: non παράπτωμα sed ἀδίκημα illud oppositurum fuisse: Postremo, si id, quod Paulus, per oppositionem delicti Adami, Christo tribuit, injuriæ correctionem nominasset; non fore comparationi locum. Injuriæ enim correctio non id ipsum, quod delicto opponitur, sed id, quod ex re delicto opposita consequitur, esse deberet, ut, quemadmodum ex delicto injuriam, sic, ex re delicto opposita injuriæ correctionem consecutam fuisse, appareret. Alioqui multo plus in uno, quam in altero oppositorum contineretur: & jam tacite pro concesso sumeretur id, quod, per collationem, ex eo, quod ex delicto consecutum est, probandum fuerat. Locus ille Arist. tantum abest, ut nostræ hujus Paulini loci interpretationi adversetur, ut eam maxime confirmet. Quandoquidem ex Aristotelis ipsius verbis satis constat, magis

* Lib. 5. eth. ad Nicom.

usita-

usitatam notionem, quæ verbo δικαίωμα subjiciatur, esse Juste factum; hoc enim sensu ibidem ipse, nihil antea præfatus, illud usurpaverat. Atqui in hunc ipsum sensum hic à nobis accipitur: & ab illis quoque, ni fallor, qui Justitiam illud reddiderunt. Sed rectius fuisset, ad ambiguitatem nominis prorsus tollendam, Juste factum reddere, ut Delicti antithesis omnino requirit. Nam qui * Justificationem reddiderunt, quam graviter sint lapsi, id inter cætera docere potest, quod ad interpretationem istam Injuriæ correctionis refellendam ultimo loco diximus. Justificatio enim non res delicto opposita: sed id, quod ex re delicto opposita consequitur, esse debet; ut, quemadmodum ex delicto reatus, sic ex eo, quod delicto opponitur, justificatio, id est, à reatu liberatio consequatur. Hoc siquidem sensu ipsimet isti interpretes non solum supra ℣. 16. sed hoc eodem ℣. 18. secundo loco, verbum Justificationis usurparunt. Quanquam prædicto ℣. 16. Græce est δικαίωμα. Sed aliud ibi significat, aliud vero hic; & recte ibi Justificationis voce redditum est verbum istud: hic vero minime. Δικαίωμα igitur in his Apostoli verbis, propria ipsius significatione, Juste factum declarat. Quod, ut arbitror, in Novo Testamento non semel alibi fit, ubi vulgata editio Justificationis nomine utitur: Sed ita, ut negari non possit, sine dubio in Apoc. 19 8. in illis verbis, *Byssinum enim justificationes sunt sanctorum* (in Græco est τὰ δικαιώματα) id est, ut omnes interpretantur, bona opera, & juste facta. Quamvis autem ex Christo non unum, sed innumerabilia juste facta prodierint; ut tamen institutæ collationi Apostolus inserviat, universam Christi obedientiam, tanquam unum juste factum, considerat: & illam uni Adami delicto opponit; &, quid ex utroque fluxerit, eleganter explicat.

Hæc pauca obiter, ut diximus, hoc loco disputare voluimus, ut iisquoque satis faceremus, qui ex unico illo verbo Christi pro peccatis nostris satisfactionem confirmari omnino posse existimant: alioquin ejus rei mentionem, ut hactenus feceramus, tanquam examinatione indignæ, plane prætermissuri.

Alia divina oracula, ex quibus, Christi justitiam nobis imputari persuasum vobis fuerit, extare non puto, quæ explicatione amplius indigeant. Nam, quæ de Christo sive novo homine induendo scripta leguntur, & à nonnullis ex vestris huc pertrahi solent, quam vim habeant, supra, cum de imitando Christo ageremus, abunde expositum fuit.

CAPUT VII.

Eos, qui salutis nobis per Christum partæ participes sint futuri, necesse habere, ut revera sint pii, & revera, non imputatione tantum sancte atque innocenter vivant.

SEcundæ tuæ enunciationis primam; quam feceramus partem confutatam à nobis fuisse, non injuria affirmari posse crediderim: & aperte demonstratum, in imputatione, quæ in salute per Christum comparata nobis obveniat, nullam prorsus ipsius Christi justitiæ imputationem intervenire. Secundam istius tuæ enuntiationis partem facere possumus, Nos, licet revera impios, pro piis tamen (istius scilicet imputationis vi) à Deo haberi. Tametsi autem hac de re jam multa dicta sunt, & gravissimus hic vester error satis patefactus videtur; quia tamen is altissimas radices in complurium animis egit; nonnulla adhuc, quæ scilicet eum multo magis & retegere, & convellere possint, breviter perstringere necessarium duximus.

Jam vero ex ipsis verbis tuis perspicuum est id, quod antediximus, vos (nam & alii tui symmistæ eodem modo loquuntur) in hac Christi justitiæ imputatione vestra, id potissimum spectare, ut, quamvis, postquam Christum cognovimus, eam sanctitatem vere non habeamus, quam à nobis ipse Christus omnino requirit; id tamen nihil nobis ad justificationem obsit: non autem id præcipue quærere, ut, quamvis multorum delictorum rei simus, pro perfecte justis nihilominus habeamur, id est, nunquam adversus Dei voluntatem commisisse censeamur. Quis est enim, qui nesciat, aut hodie neget, nos omnes, antequam per Christum ad Deum converteremur, in multis persæpe deliquisse, atque adeo plerosque impios fuisse? Atqui, te aliquid voluisse dicere, de quo non plane inter omnes constet, cum nobis, quamvis in nobis ipsis impii simus, Christi satisfactionem imputari affirmasti, satis per se manifestum est. Non igitur de eo tempore, quod justificationem nostram antecessit, sed de eo, quod consequitur, sine dubio loqueris; in quo ambigitur a multis, quales revera simus. Nec desunt hodie, qui affirment, eos, qui ex animo Christum receperunt, jam non peccare: sed vitam ab omni parte sanctissimam vivere: & absolutissima innocentia, atque justitia, non quidem imputata, sed vera, præditos esse. Quæ sententia cum vestra ex diametro (quod dicitur) pugnat; nec mihi ullo modo probatur; ut alibi supra ostendi. Mitto, quod, cum nos in nobis ipsis impios esse, non autem fuisse, dicas, te, non præteriti, sed præsentis temporis rationem potissimum habuisse, constat. Nec rursus tamen, hoc tempore nos in nobis impios esse, eo sensu dicere potuisti, quod adhuc interdum labamur, & idcirco perfecte innocentes revera non simus. Namque, ut vidimus, non modo perfecte innocentes nos revera non esse, sed sanctimoniam justitiamque vitæ nostræ à Christi perfectione non minus, quam cælum à terra, semper distare vis: & perpetuo Legem in membris nostris esse, quæ repugnet Legi intelligentiæ nostræ, ac nos non bonum, quod vellemus, sed malum, quod nolumus, facere cogat. Cum igitur nos, quamvis in nobis ipsis impios, Christi justitiæ imputatione, seu communicatione, coram Deo pro justis haberi affirmas: non de omni impietate, sed de ea loqueris, quæ Christi cognitionem subsequitur: hancque non imperfectam mandatorum Dei conservationem intelligis: sed vitiositatem, quæ adhuc in nobis inhæreat, & quo minus ex Christi præscripto vivamus, nobis impedimento, dum hic sumus, perpetuo sit. Id quod ipsum Impietatis vocabulum satis aperte declarat. Neque enim impius is dici debet, qui interdum labitur: sed qui à vera sanctitate reipsa quam longissime abest. Immo, si verbum ipsum spectes, qui ab ea animum abalienatum habet, ab ipsaque plane abhorret.

Hæc tua tuorumque sententia adeo fœda & execrabilis est, ut pestilentiorem errorem post homines natos in Dei populo extitisse non credam. Potuit autem inter cætera in eum te potissimum inducere locus ille, quem ipse affers, apud Paulum: *Ei vero, qui non operatur, sed credit in eum, qui justificat impium, imputatur fides ejus pro justitia, sive ad justitiam*, Rom. 4. 5. Ex quibus verbis fortasse apertissime colligi tibi visum est, eum, qui Christi præcepta non exequitur, immo adhuc vitiosus est, pro justo tamen à Deo haberi, dummodo fidem habeat; id est, ut vos interpretamini, à Christo divinæ justitiæ pro peccatis suis plene satisfactum fuisse, firmiter credat.

Sed animadvertendum tibi erat primum, quod attinet ad ea verba, *Ei vero, qui non operatur*, non operari à Paulo eum dici, non qui post ipsius Dei, & Christi acceptam gratiam Deo obediens non sit, nec Christi præcepta conservet: sed eum, qui non ita perfecte Dei Legem servet, ut illi merces non ex gratia, sed ex debito tribuatur; quemadmodum ex ipsius Pauli verbis præcedentibus apparet manifeste. Qui autem hoc facit, & sic, ut hic Paulus loquitur, operatur, is est, qui, postquam adolevit, nunquam ne minimum quidem divinæ Legis præceptum transgreditur. Nisi enim hoc fiat; nemo, quantumvis cæteroquin & innocenter & inculpate vivat, operatus, ex sensu Pauli eo in loco, fuisse dicetur; & propterea neque etiam, ex ejusdem Pauli mente, ex operibus justificari poterit. Sed nemo nostrum

* Justificationem. Beza.

nostrum id facit. Non igitur ex operibus ipsis nostris petenda est nobis justificatio nostra: sed ad Dei benignitatem confugiendum; qui ipsi fidentes, & in ipso spem suam collocantes justificat. Ut etiam ipsi Abrahamo obtigisse legimus; qui non ideo justificatus fuisse dicitur, quod divinæ voluntati perfectissime paruisset, nec unquam, ne levissime quidem, deliquisset: sed quia Deo fidem habuisset.

Deinde, quod attinet ad verba illa, *qui justificat impium*, considerandum tibi fuerat, eum, qui justificatur, id est à reatu suorum peccatorum coram Deo absolvitur, & sic pro justo habetur seu justus pronunciatur, impium a Paulo dici, non quidem quia, postquam justificatus est, adhuc impius perduret: sed quia impius antea fuerat. Immo, si justificari debet, ut impietatem suam relinquat, quemadmodum universa divina oracula testantur Exo. 34. 7. Num. 14. 18, prorsus necesse est. Eum enim se Deus esse aperte profitetur (ut in hujus ferme totius disputationis nostræ initio, ex pleromque sensu, annotavimus) qui absolvendo non absolvat, id est, à peccatorum reatu non liberet eos, qui mali & impii esse perseverant. Justificat igitur Deus impium: sed conversum & pœnitentem, & qui impius esse desinit. Sic etiam Christus principibus sacerdotum, & senioribus populi dixit, meretrices illis præcedere in regnum Dei Matth. 21. 31. non quidem, dum adhuc meretrices esse pergerent; sed postquam pœnitentiam egissent, & aliam meliorem vitæ suæ rationem instituissent. Nam ibidem statim subjungit: *Venit ad vos Johannes in via justitiæ, & non credidistis ei. Publicani autem, & meretrices crediderunt ei. Vos autem, videntes, nec pœnitentiam habuistis postea, ut crederetis ei.* Atqui Johannes nihil aliud omnibus prædicabat, quam ut pœnitentiam agerent, hoc est, peccatis relictis, justitiæ opera sectarentur. Ut igitur ibi dicitur, meretrices Johanni credidisse, non quia, postquam credidissent, meretrices essent, sed quia antea erant; sic hoc loco justificari à Deo impius qui in ipsum credit, dicitur, non quia, etiam cum in ipsum credit, & ob eam rem justificatur, impius esse pergat: sed quia, antequam crederet, & justificaretur, impius erat. Quis autem audivit unquam, eos, qui coram Deo justi sunt, impios appellari, quæ appellatio, ut paulo ante attigimus, iis tantum proprie convenit, qui à Deo animum habent alienum? Ego sane ne eos quidem omnes, qui à Deo absolvuntur, antequam absolvantur, impios dici posse crediderim. Neque enim, quicumque coram Deo reus est, is à Deo animo est alienus. Nam, ut rei coram Deo simus, satis est, vel minimum ipsius præceptum non servasse. Itaque Paulus, cum à Deo dixit impium justificari, ne id quidem intellexit, omnes scilicet qui à Deo justificantur, antequam justificarentur, impios fuisse; tantum abest, ut post justificationem eos impios vocet. Sed propterea, *qui justificat impium*, dixit, ut gratiæ Dei vim ostenderet; quæ tanta est, ut etiamsi quis non modo interdum deliquerit, & ita, ut ante locutus erat, non operatus fuerit: verum etiam impius, id est, ab ipso Deo alienus sit: eum, si ipsi confidat, justificet, atque absolvat. Perinde est enim, ac si dixisset, Qui etiam impium justificat. Sic enim, quemadmodum illi propositum est hominum justificationem non ex operum meritis, sed ex divina beneficentia, per fidem in Christum, pendere, confirmat. Idem Paulus, cum Dei charitatem erga nos in Christo pro nobis morti tradendo summopere extollere curaret, ait, Christum pro impiis mortuum esse, Rom. 5. 6. non quod omnes, pro quibus Christus mortuus est, impii, id est, à Deo animo alieni essent; sed ut tanto magis ea in re Dei benignitas appareret: qui etiam pro iis, qui ab ipso animum alienum gerebant, Christum, suum unigenitum filium, proprium sanguinem fundere voluerit. Quod si nihilominus tamen velimus, eos, qui nondum justificati & à reatu peccatorum liberati sunt, propterea quia nondum Deo ex animo confidunt, impios appellari posse; at certe illud verissimum est, postquam in Deo spem suam collocaverint, impios nullo modo dici debere: aut saltem non eorum respectu, quæ tempus illud consecuta sunt.

Sed non impii tantum, verum ne peccatoris quidem appellationem in Sacris Litteris unquam iis tribui comperiemus, qui justificati sunt: nisi eorum respectu, quæ justificationem antecesserunt. Paulus quidem se primum peccatorum appellat, 1 Tim. 1. 15. non quia adhuc esset, quamvis præsentis temporis verbo utatur, sed quia fuisset; ut ibidem ex præcedentibus, & consequentibus verbis apertissimum est. Alioqui quomodo alibi dicere non dubitasset 1 Cor. 11. 1, *Imitatores mei estote, quemadmodum & ego Christi?* Satis profecto ostendit Paulus, eos, qui justificati sunt, peccatores non esse, cum ait, Christum pro nobis mortuum fuisse, cum adhuc essemus peccatores, Rom. 5. 8. Nam his verbis statim subjungit, *Multo igitur magis justificati nunc per sanguinem ipsius*, &c. Peccator ergo, & Justificatus ex Pauli verbis opponuntur. Et qui justificatus est, jam non est peccator; non quia nihil omnino peccet: sed quia peccatis amplius implicitus non est. Scita est enim distinctio illa inter Peccantem & Peccatorem. Qui interdum peccat, peccans quidem appellari potest: at peccator, minime. Is enim peccator appellatur, non qui interdum, sed qui sæpius peccat. Non secus atque ebrius is quidem dicitur, qui nimio potu mentem aliquomodo alienatam habet. Sed ebriosus non dicetur, nisi sæpe ebrius fieri consueverit.

Quinetiam Johannes Apostolus, ut supra alibi vidimus, eos, qui ex Deo sunt nati, ne peccare quidem affirmat. Ex eo enim, quod plerumque fit, ut ibi diximus, appellationes ducuntur, & hominum actiones æstimantur. Neque vero eorum sententia mihi placet, qui, idcirco Johannem, hominem ex Deo natum non peccare, affirmasse ajunt, quod ei peccata, quæ aliquando commisit, non imputentur. Tametsi enim, ut supra visum fuit, verissimum est, iis, qui ad Deum conversi fuerint, &, peccatis valere jussis, justitiæ operibus se mancipaverint, fragilitates quasdam & ignorantias, quæ in ipsis adhuc reliquæ sint, non imputari; ipsa tamen luce clarius est, Apostolum, cum ea verba diceret, non ad peccatorum remissionem, sive justitiæ imputationem, sed ad vitæ sanctimoniam respexisse. Inquit enim 1 Joh. 3. 4, *Omnis, qui facit peccatum, & iniquitatem facit, & peccatum est iniquitas. Et scitis, quia ille apparuit, ut peccata nostra tolleret: & peccatum in eo non est.* Ubi obiter est notandum (quod ex sequentibus Apostoli verbis adhuc magis liquet) quam verum sit id, quod à nobis in superioribus disputationibus animadversum fuit, abstulisse peccata nostra Christum dici, non solum quia nos à peccatorum poena liberavit: sed etiam quia, ut à peccando cessemus, effecerit. Pergit autem Apostolus; & ait, *Omnis, qui in eo manet, non peccat, & omnis, qui peccat, non vidit eum, nec agnovit eum.* Quis hic de peccato ipso, non autem de peccati reatu, agi non videat? Sed addit Johannes: *Filioli nemo vos seducat. Qui facit justitiam, justus est, sicut & ille justus est. Qui facit peccatum ex diabolo est; quoniam ab initio diabolus peccat. In hoc apparuit filius Dei, ut dissolvat opera diaboli. Omnis, qui natus est ex Deo, peccatum non facit: quoniam semen ipsius in eo manet; & non potest peccare: quia ex Deo natus est. In hoc manifesti sunt filii Dei, & filii diaboli, Omnis, qui non facit justitiam, non est ex Deo: & qui non diligit fratrem suum.* An nondum etiam cernimus, quid apud Johannem sit, Facere peccatum, cum evidentissime ei opponat Facere justitiam; justitiæ autem faciendæ maximam partem statuat, fratrem suum diligere? *Scimus*, inquit alibi idem Apostolus 1 Joh. 5. 18, *quod omnis, qui natus est ex Deo, non peccat. Sed natus ex Deo seipsum conservat, & Malignus non tangit eum.* Vide quid sit, apud Johannem Non peccare; nempe, Seipsum conservare. Quod idem est, atque, A peccato sibi cavere: non autem, Peccata sibi non imputari.

Indubitatum igitur esse debet, eos, qui justificati sunt (neque enim alii justificantur, præterquam ex Deo natę

nati) non modo impios in se ipsis jam non esse, aut appellari: sed ne peccatores quidem; immo, quod plus est, jam eos non peccare, merito dici posse. Quare non impii, sed pii ac justi & sunt, & vocari debent. Quod si ipsi justi dici non possunt, quinam erunt ii, quos Scriptura ita frequenter justos appellat? Dices hos quidem esse eos justos; sed non propterea tamen justos appellari, quia sancte revera & innocenter vivant, & ita quia in seipsis justi sint: sed quia ipsis justitia imputetur. Fateor equidem ipsis justitiam imputari, id est, peccata remitti, &, nisi illis peccata remitterentur, justorum appellatione non gavisuros. Non tamen ideo potissimum justi appellantur, quod ipsis peccata non imputentur, sed quia sancte & innocenter vivunt. Ut nihil aliud, Justum esse, in sanctis Litteris significet, quam, Juste vivere, sive, ut inquit Johannes, Justitiam facere. Apparet hoc manifeste ex eo, quod millies in ipsis Justus Peccatori, & Impio opponitur. Et Deus interdum, aliquem coram se justum vidisse, affirmat; ob eamque caussam, se illi singulariter propitium fuisse, profitetur. Ut de Noë scriptum est, Gen. 7. 1. Quod nullo prorsus pacto ad imputatam ab ipso Deo justitiam potest referri. Hanc enim, nulla ex parte, videt Deus in nobis, ab initio; quippe qui eam nobis ipse universam tribuat. Quare nec ab ea ad nos amplectendos & fovendos ullo modo moveri potest. Sed ut ad animi nostri probitatem, vitæque innocentiam referatur, necesse est; propter quam pro admirabili benignitate sua nobis favet; nosque caros habet. Si quis autem adhuc dubitet, quid Justi nomine scriptura intelligat, legat 3, 18; & 33. caput Ezechielis: & Justum nihil aliud significare aperte deprehendet, quam probum, & juste viventem. Legat item 10, 11, & deinceps cap. Prov. & idem esse Justum, quod integrum & innocentem perspicue videbit. Sed ego ineptus, qui in re manifestissima confirmanda amplius laborem. Si igitur fieri non potest, quin is, qui justificatus fuerit à Deo; justus sit, hoc est, juste vivat; quomodo tu, eum adhuc impium in se ipso esse, affirmas: cum Juste vivere, & Impium in seipso esse, ex diametro, quod ajunt, omnino pugnent? Atque hæc de secunda, quam tuæ secundæ enunciationis partem fecimus, dixisse satis fuerit.

CAPUT VIII.

Ex ante dictis breviter indicatur absurditas ejus sententiæ, quod nobis Christi justitia imputetur, quia credamus, illum pœnas peccatis nostris debitas persolvisse. Hæcque de Christi justitia imputatione disputatio concluditur.

TErtia ejusdem enunciationis pars ea fieri potest, quam reipsa alteram primæ fecimus, aliis licet verbis explicanda; id est, Quia credamus, Christum pro peccatis nostris plenissime Deo morte sua satisfecisse, nobis ejus justitiam imputari. Quæ pars in hac enunciatione non eam quidem absurditatem continet, quam in illa continebat; sed tamen & hic quoque admodum absurda censenda est. Quid enim commune habet, Credere aliquem pœnas, quas ego pendere tenebar, pro me persolvisse, cum eo, quod ejus probitas & innocentia mihi imputetur? aut quam vim ea fides habere potest ad imputationem istam consequendam? Satis ex iis, quæ supra disseruimus, constare arbitror, quam ista parum cohæreant, immo sibi invicem adversentur, & se vicissim destruant. Nec sane unquam præter absurditatem ipsius imputationis justitiæ Christi, quæ videlicet nullo Sacrarum Litterarum testimonio comprobata, non ipsis Sacris Litteris tantum, sed rationi quoque plane repugnat: innumera alia, quæ maximam absurditatem continent, vitare poteritis nisi, ut supra attigi, illam vestram pœnarum functione peractam satisfactionem, tempus, quod fidem præcedit, justitiæ autem Christi imputationem id, quod subsequitur, respicere dicatis. Hac enim ratione ea saltem repugnantia tolletur, quam inter utramque alioquin esse apparet. Neque absurdum per se videri poterit, si Deus præterita delicta satisfactione compensari voluerit: futura vero Christi justitiæ imputatione obtegi. Præsertim cum illa ab iis, qui ipsius inimici erant, commissa fuerint: hæc vero ab amicis committantur; illa majore ex parte à voluntatis perversitate provenerint: hæc vero ab humanæ naturæ fragilitate proficiscantur. Sed utraque (crede mihi) hæc salutis nostræ ratio penitus rejicienda est. Multo autem magis, quam pœnarum persolutio, Christi justitiæ imputatio (ut quidem à vobis sine dubio intelligitur, detestanda est; nec aliam præterea imputationem in salute nostra æternæ intervenire, agnoscendum, quam pro justis haberi à Deo, quicumque ex Christi præscripto ipsi ex animo obedierint.

Fuerunt olim, ut arbitror, non pauci, & plures fortassis hodie sunt, qui Christi justitiam nobis imputari affirment quidem: non tamen, ut ejus imputationis vi ea sanctitas & vitæ innocentia nobis ascribatur, quam post Christum agnitum a nobis Deus omnino requirit; sed ut perfecta, & perpetua per totam vitam divinæ legis obedientia nobis attribuatur. Hæc sententia, quamvis falsa & absurda, ferri tamen, ut diximus, facile posset. Certum est enim, nos, qui Deo ex Christi præscripto obedimus, perinde ab ipso haberi, ac si perpetuo, postquam adolevimus, ejus præcepta absolutissime conservassemus. Istud porro, sive Christi justitiæ imputatione, sive quacunque alia ratione fieri dicatur, non multum refert; dummodo vitæ sanctimonia salva sit. Sed Christi justitia, ad impietatem nostram, etiam postquam ipsum nos agnovisse profitemur, obtegendam, abuti velle, suprema impietas est, & totius Christianæ religionis eversio atque abolitio. Quod multo clarius perspicietur, ubi, quænam sit ea Christi fides, qua justi coram Deo habemur, breviter exposuerimus. Quare ad tertiam enunciationem tuam examinandam jam tandem accedamus.

CAPUT IX.

Credere, per ea, quæ passus est Christus, nostra peccata deleta fuisse, nullo modo eam fidem in Christum esse posse, qua justificamur.

EX scripto igitur tuo aperte colligitur, fidem illam in Christum, qua nos justificari, Sacræ Novi Fœderis Litteræ passim docent, nihil aliud esse, quam firmiter credere, per ea, quæ passus est Christus, peccata nostra deleta fuisse.

Ut hujusce enunciationis vanitas, & periculi plenum mendacium melius appareat: tria à nobis fieri debent. Primum demonstrandum est, quam illa à veritate absit. Deinde ad ea, quæ pro ipsa confirmanda afferri possent, respondendum: Postremo quænam vere ea fides in Christum sit, qua justificamur, docendum.

A veritate enunciationem istam quam longissime abesse, vel id satis ostendit, quod, ut vos * ipsi confitemini, fides in Christum Dei promissione nititur. Verum promissio futurum tempus respicit. Itaque necesse est, fidem in Christum persuassione seu firma opinione alicujus rei, quæ futura sit, contineri. At vestra istæc in Christum fides præteritum tempus omnino respicit; & firma opinione ejus rei, quæ jam peracta sit, tota continetur. Nam si dicas, immo eam futurum tempus respicere, quia per ipsam credimus, nos vitam æternam adepturos; cujuscunque enim peccata delentur, is certe vitam æternam adipiscitur? Respondeo primum, istud non id vere esse, quod creditur, & ex cujus firma opinione nos justificari ipsi contenditis: sed illud, ut quidem vobis videri potest, necessario consequi. Deinde ex eo, quod peccata deleta fuerint, vitæ æternæ adeptionem, si, ut sane hic fieri debet, rei ipsius naturam inspicias, necessario consequi, nego. Ut enim supra expositum fuit, & à nobis, ut ibi diximus, alio loco abunde

* Cal. Inst. lib. 3. cap. 2. sec. 7, 29, & 41.

constitutum est, peccatum non mortalitatis, sed prorsus necessariæ mortis caussa fuit. Quare, peccato ipso deleto, non quidem immortalitas necessario succedit: sed à mortis necessitate inevitabili liberatio; id est, in eum statum restitutio, ut morti prorsus necessario obnoxii non simus. In quo statu erat Adamus, * antequam peccasset. Longe autem aliud est Posse non mori, & Non posse mori. Hoc immortalitas est, seu vita æterna, illud à necessaria atque inevitabili morte liberatio. Quod si adversus manifestam veritatem, Adamum natura immortalem creatum fuisse contendas, & per peccatum mortalitatem in homines invectam velis; certum est tamen ea vita æterna, quam nos habituros esse speramus, Adamum ab ipso etiam initio caruisse. Animalis enim & terrest is primi hominis vita etiam ante peccatum, fuit. Nobis autem spiritualis & cælestis fuit promissa. Quocumque igitur te vertas, confitendum tibi est, peccato deleto, æternam vitam illam, quam nobis Deus promisit, & futura est, ex ipsius rei natura necessario non consequi. Solent quidem sacræ litteræ solo peccatorum remissionis nomine ipsam æternam vitam, quam nos speramus, intelligere. Quia nimirum Deo benignissimo visum est, ita nobis peccata condonare, ut non solum ab ipsorum pœna liberati, sed præmio insuper omnium maximo affecti simus. Quod etiam eam ob caussam fieri dici potest, quia, ut verisimile videtur, quamvis id nunquam diserte scriptum extet, Deus & primo homini, & cæteris deinceps, qui non peccassent, cælestem æternamque vitam post hanc terrestrem & temporariam largiri decreverat. Unde factum est, ut ipsi nos sæpe in superioribus disputationibus, peccata nostra expiari nihil aliud esse diximus, quam, nobis vitam æternam dari. Sed hoc totum à Dei bonitate, seu vere, seu verisimiliter (ut loquuntur) non autem ab ipsius rei natura necessario proficiscitur. Itaque fieri posset, ut per ea, quæ passus est Christus, peccata nostra deleta essent: nectamen æternæ illius vitæ, quam nobis ipse promisit, participes essemus. Et propterea concludendum omnino est, fidem istam vestram in Christum, ex sua ipsius natura, ad id, quod factum est, non autem ad id, quod futurum est, aut certe non ad id, quod vere nobis est promissum respicere. Quamvis autem negari non possit, fidem, id est, firmam opinionem alicujus rei, quæ affirmetur, præteritum tempus non minus, quam futurum, posse respicere; non minus enim certo mihi persuadere possum, aliquid jam fuisse, quam futurum esse; tamen, cum de fide, quæ nos Deo gratos efficiat, sermo est, qualis certe fides in Christum censeri debet; vix invenias de re credenda agi, quæ jam peracta sit, sed semper de futura.

Animadvertendum autem præterea est, Fidei vocabulum, quod attinet ad præsentem disputationem, dupliciter accipi. Neque enim assensum tantummodo alicui rei adhibitum, quæ affirmetur, significat. Sed etiam fiduciam, seu confidentiam (liceat enim nobis confidentiæ verbum, quamvis in vitio poni soleat, pro confidendi actu usurpare) quam in aliquo habeamus, declarat. Patet hoc ex eo, quod nonnullorum fidem Christus & commendat, & admiratur, qui tamen nulli rei affirmatæ assentiebantur; sed ipsi Christo, sive Deo per ipsum Christum, confidebant; id est, de Christi potentia, atque virtute divina persuasi erant, deque bona erga se ipsius voluntate sibi impense promittebant, & à Christo, sive à Deo per Christum aliquod insigne beneficium se accepturos sperabant; ut de Centurione Matth. 8. 10. 15. 28, cujus puer ægrotabat, deque Chananæa muliere (ut alia exempla prætermittam) scriptum legimus. Hæc nominis Fidei significatio verbo Credendi, quod idem hic præstat, præsertim, cum quartum aut sextum casum regit cum præpositione In, communis est. Quocirca is in aliquem, sive in aliquo credere dicitur, qui alicui confidit, & nos per Christum in Deum credere dicimur, quia Christus, ut Deo confidamus, caussa est: vel quia Christo confidendo, ipsi Deo confidimus. Nec dubium esse potest, quin, cum de fide in Christum agitur, qua justificemur, non assensus modo iis adhibendus, quæ Christus dixit, intelligatur: sed fiducia quoque, quam in ipso collocemus, significetur: immo, quin præcipue ipsa fiducia, non autem assensio, vocabulo Fidei declaretur. Tametsi enim non desunt, qui idem prorsus esse existiment Credere Deo, & Credere in Deum, sive in Deo; falli tamen omnino videntur isti: cum & ex ipsa verborum vi, & ex perpetuo sacrorum scriptorum usu, differant inter se Credere alicui, & Credere in aliquem, sive in aliquo. Hoc enim, fiducia, illo, assensio potissimum significatur; ut statim docebimus. Hebrææ linguæ usus est, ut & Credere alicui, & Credere in aliquo dicat: Græcæ vero (nimirum apud eosdem sacros scriptores) idem est quidem usus; sed Hebraicam illam locutionem, Credere in aliquo, significantius quodammodo exprimere solet, & Credere in aliquem, dicere. Quamquam interdum etiam Credere in aliquo, & ipsa usurpare non recusat: & Hebræa illa locutio non sexto tantum, sed quarto quoque casu reddi potest. Perpetuum sacrorum scriptorum usum nostræ sententiæ astipulari, ex eo deprehendi potest, quod, ubi nulli confidentiæ locus est, numquam, ni fallor, verbum Credo regit quartum aut sextum casum cum præpositione In: sed semper tertium. Rursus, cum assensui alicujus affirmatæ rei locus esse non potest, numquam tertium casum regit: sed semper quartum, aut sextum cum præpositione In; quamvis apud ipsos Latinos aliquando Credere alicui rei, pro Illi confidere usurpetur.

Propter hanc horum duorum loquendi modorum in significatione differentiam, factum est, ut, cum de fide hominibus, quantumvis divinis, & Dei nomine loquentibus, adhibenda agitur, qui ipsi id efficiendi, quod creditur, potestatem non habeant: libentius Credere illi, quam in illum, sive In illo sacri scriptores dixerint. Nempe quia, etsi confidentia quoque plerumque in ejusmodi fide est: potior tamen est assensio. Christus apud Matth. cap. 21. ut non multo ante vidimus, ubi fidei mentionem facit, quæ Johanni Baptistæ aut adhibita esset, aut adhiberi debuisset; & semper ipsum Johannem in tertio casu nominat. Idem facit eodem capite ipse Euangelista, dum cogitationes Judæorum exponit post Christi interrogationem illam, num baptismus Johannis esset è cælo, an ex hominibus. Quem & Marcus Marc. 11. 31, & Lucas Luc. 20. 5. imitantur, dicentes *Si dixerimus, E cælo, dicet, Quare ergo non credidistis illi?* Illi dixerunt, non In illum, sive In illo; quamvis id recte fieri potuisset, cum & credere in Mose, & credere in prophetis debuisse populum, scriptum sit Exo. 19. 9. 2. Par. 20. 20. Quin & sperasse in Mosem eundem populum, testatus est Christus, Joh. 5. 45.

Jam erroris illorum, qui inter hosce duos loquendi modos differentiam nullam statuerunt, caussa, ut equidem reor, fuit, quod viderent, id, quod uno in loco hoc modo dictum est, in alio, illo efferri: ut, exempli caussa, quod Moses dixit Gen. 15. 6. *Credidit* (Abram) *in Jehova*, Paulus Rom. 4. 3. Gal. 3. 6. & Jacobus Jac. 2. 23. Septuaginta interpretes imitati, dixerunt, *Credidit Abraham Deo*: & manifeste deprehenderent, eodem sensu dici Credere Deo, & Credere Christo, quo, Credere in Deum, & Credere in Christum. Sed animadvertendum erat, id non ideo fieri, quia idem vere utrumque significet; sed quia, cum Deus & Christus omnia bona, omnemque felicitatem nobis promiserunt: non possumus eorum verba vera esse credere, quin illis confidamus, in ipsisque omnem spem & fiduciam nostram collocemus. Non possumus etiam illis confidere, quin eorum verba verissima esse credamus: & sic ab ipsis vitam æternam, qui scopus & finis nostræ fidei est, quam nobis polliciti sunt, nos consecuturos esse, nobis persuadeamus. Alloqui, nisi aliquid boni nobis promisissent, ipsis quidem credere possemus; non tamen propterea in ipsos, sive in ipsis crederemus. Id est, eorum verba, aliud quidpiam affirmantia, vera esse, nobis persuadere possemus; nec tamen idcirco illis

* Vide Aug. de Genesi ad litteram lib. 6. cap. 25.

illis confideremus. Nisi etiam aliquid affirmassent unquam: possemus quidem in ipsos sive in ipsis credere, hoc est, illis confidere: ipsis autem credere, hoc est, eorum verba vera esse, nobis persuadere, qui, obsecro, possemus? Quod igitur Moses dixit, *credidit* (Abram) *in Jehova*, Paulus, & Jacobus, *credidit Abraham Deo*, dixerunt; quia, cum in iis, quæ Abrahamo Deus dixisset, amplum quoddam ipsique gratissimum promissum contineretur: non poterat Abrahamus, Dei verba vera esse credere, quin illi simul confideret; non autem quia Credere Deo propria & perpetua vi Deo confidere significet; ut certe significat Credere in Deum, sive in Deo.

Quamobrem, ut ad rem ipsam redeamus, plane statuendum est, fidem in Christum confidentiam declarare; non quidem eam ob caussam, ut quidam existimarunt, quod ex hac fide confidentia nascatur: sed quia ipsa hæc fides confidentia est. Ea fides Christi, ex qua confidentia oritur, & quæ eam potius complectitur; quam significat, est Christo credere. Christo enim credere non possumus, id est; ejus verba vera esse, nobis persuadere, quin, ut dictum est, illi confidamus; cum se nobis ingentia bona daturum promiserit. Jam vero; si fides in Christum ipsi confidere est, quis non videt, fidem in Christum non præteritum tempus, sed futurum respicere: & non firma opinione beneficii jam accepti, sed aliquando accipiendi, contineri? Non potest igitur fides in Christum, qua justificamur, firma persuasio esse, quod per ea, quæ ipse passus est, nostra peccata deleta fuerint (hoc enim & præteritum tempus, & acceptum jam beneficium respicit) sed ut quidpiam aliud sit, omnino necesse est.

Verumtamen fingamus, nihil aliud fidem in Christum significare, quam, ejus verba verissima esse, sibi persuadere, ita ut præteritum tempus, & rem aliquam jam peractam respicere queat; Certe; si velimus, eam fidem firma persuasione, quod per ea, quæ passus est Christus peccata nostra deleta fuerint, contineri: oportet Christi verba, & ipsius prædicationem potissimum ea de re agere, id est, verborum Christi, cum populo concionaretur, summam hanc fuisse, se iis, quæ passurus esset, ipsorum peccata deleturum. Atqui non modo hæc prædicationis Christi summa non fuit, sed tale quidpiam populo nunquam dixit. Tantum, discipulis suis seorsum semel dixisse eum, legimus, sanguinem suum jam jam fusum iri pro multis in remissionem peccatorum, Matth. 26. 28. Idem etiam iisdem solis discipulis affirmavit, se venisse, ut animam suam daret redemptionem, sive redemptionis pretium pro multis, Mar. 10. ℣. 45. Populo autem seu potius Pharisæis, & populi primoribus, nihil apertius, quod huc omnino pertinere, vobis omnibus videri possit, eum dixisse, memini, quam, se bonum pastorem esse, qui animam suam pro ovibus ponat, Joh. 10. 11, & 15. Quæ verba, ut supra visum est, idem sibi volunt, ac si Christus dixisset, se in vitæ discrimen seipsum adducere, ut suos à morte servaret. Quæ salus an peccatorum deletione, an vero alia re constaret, ex Christi verbis illis Joh. 13. 37, nullo modo liquere potest. Petrus sane ipsi Christo dixit, se positurum animam suam pro ipso. Num, obsecro, id sibi aut voluit, aut velle potuit Petrus, se mortem, seu mortis periculum aditurum, ut Christi peccata deleret? Cum Christus discipulis idem non obscure diceret, non obscure quoque eodem tempore ipsos ad idem faciendum hortatus est. Inquit enim Joh. 15. 12, *Hoc est præceptum meum, ut diligatis invicem, sicut dilexi vos. Majorem hac dilectionem nemo habet, ut animam suam ponat quis pro amicis suis.* Numquid, cum Christi discipuli, magistrum suum imitati, animam suam pro amicis ponebant, id, ut ipsorum peccata delerent, aut faciebant, aut facere poterant? Patet igitur, Ponere animam suam pro alio, nisi aliud dicatur, non eam vim habere, ut peccata illius delere significet. Quod cum ita sit, non dicam plebi, & populo universo ex professo, cum illis concionaretur: sed ne populi quidem principibus obiter quodammodo, iis, quæ ipse passurus erat, peccata eorum deletum iri; dixit Christus. Quomodo igitur id propterea credi aut debet, aut etiam potest, quia Christi verbis fides sit adhibenda?

Sed finge præterea, fidem in aliquem, si verborum vis atque proprietas, aut saltem usus attendatur, ita accipi posse, ut nec ipsi confidere, nec ejus verbis fidem adhibere significet: sed de ipso aliquid credere, quod is præstiterit, quamvis ipse id nunquam publice & aperte dixerit; Num fieri potest, ut, cum fidei in Christum ad salutem æternam consequendam necessaria sit, istæc hujus fidei interpretatio retineri debeat, ac non potius omnino rejici? Ex ea enim interpretatione manifeste concluditur, Christum æternæ salutis viam non annunciasse: &, cum ipse concionaretur, & signa multa ederet, neminem, nisi aliunde edoctus esset, in ipsum potuisse credere: & ita nemini, per ipsius tot miraculis confirmatam prædicationem, salutem æternam contingere potuisse. Quid, quæso, dici potest, quod magis vel absurdum, vel impium videri queat? Falsus ergo erit Johannes Euangelista, qui testatur Joh. 4. 39. & 41, ex Samaritania primum quidem multos in Christum credidisse ob eam rem, quod mulieri illi Samaritanæ omnia dixisset, quæ ipsa fecerat: deinde vero multo plures propter ipsius Christi sermonem: quique item asserit Joh. 12. 11, multos idcirco in eum credidisse, quod Lazarum ab ipso à mortuis excitatum viderent; qui denique sæpe affirmat, modo hos, modo illos in ipsum credidisse. Neque enim verisimile est, in illorum omnium notitiam, quos in Christum credidisse, testatur Euangelista, ea Baptistæ verba venisse, quæ de Jesu ad se veniente dixit Joh. 1. 29, *Ecce agnus Dei, qui tollit peccatum mundi*, & inde fidem in Christum edoctos fuisse: quam deinde, ipso Christo audito, ejusque mirabilibus operibus visis, amplecterentur; nec solum, illos omnes eorum verborum notitiam habuisse: sed, ipsorum quoque sententiam eam esse, sibi persuasisse, videlicet, Jesum, morte sua, mundi peccata ablaturum. Nam, ut supra alicubi diximus, propter ipsam peccatorum ablationem potissimum, non autem propter auferendi modum, ea verba à Baptista de Christo dicta fuerunt, & qui ea audierunt, ita quidem interpretari ipsa potuerunt, ut, quemadmodum per pecudem aliquam peccata auferri solebant, sic per Jesum peccata auferrentur. Sed, quod morte ipsius interveniente hoc fieri deberet, non secus atque pecudis morte interveniente, illud fiebat; id vero ipsos intellexisse, nec necessarium est, nec ullo modo verisimile. Cum, ut ex sacra historia liquet Luc. 9. ℣. 45. XVIII. 34. XXIV. 17, & nos supra alibi ostendimus, ipsi discipuli & Apostoli Christi id non perciperent: immo propter ipsius mortem valde perturbati fuerint, & aliqui ex ipsis modo non à fide omnino descinverint. Adde, quod non ideo à Johanne ea verba de Christo dicta fuere, ut simpliciter, id audientes, idipsum crederent: sed ut, credentes, ad Christum confugerent, ejusque verbis ob eam rem fidem haberent, ut ipsorum peccata auferrentur; Sicut etiam de eo dixit Marc. 1. 8, quod baptizaturus esset Spiritu Sancto: non ut simpliciter, id verum esse, crederetur (quid enim hoc, per se, profuisset?) sed ut, ejus rei fide facta, ad Christum, ut Spiritu Sancto baptizarentur, omnes confluerent, ejusque dicto audientes essent. Falsi præterea erunt Matthæus quoque Matth. 4. 23, & Marcus Marc. 1. ℣. 14, qui de Christo testantur, eum prædicasse Euangelium regni, quod profecto non prædicavit, si fides in ipsum Christum, sine qua Euangelii prædicatio consistere nequit non ex ipsius verbis, sed aliunde petenda, & addiscenda erat. Ipse autem Christus (quod horribile dictu est) plane ridiculus & iniquus apparebit, qui, ut in se crederent, sæpissime audientes monebat, & non credentes objurgabat, eisque multa acerba minabatur: si ad eam fidem in illis gignendam, ea, quæ ipse dicebat, & jam faciebat, nullo modo satis esse poterant. Quinetiam (quod horribilius multo est) insignia mendacii ac sacrilegii arguendus erit, qui se lucem mundi profitetur, & se

sequentes lumen vitæ habituros ait, Joh. 8. 12. quique sermonem suum servantes in æternum non perituros affirmat, Joh. 8. 51. & pleraque alia ejusmodi subinde repetit: si in ejus dictis, & factis id jam non continebatur, quod vitale lumen affert, & à morte liberat æterna.

Sed quod postremo istius vestræ in Christum fidei commentum plane retegit, illud est, quod, ut vos ipsi non negatis, ea fides in Christum, qua justificamur, sine bonis operibus esse non potest; Ista autem vestra in Christum fides nihil cum bonis operibus commune habet. Tantum abest, ut ubicumque illa est, bona opera esse necesse sit. Nam quid (quæso) commune habet, quod quis credat, per Christi mortem universa peccata sua, etiam futura, deleta fuisse, cum eo, quod vitam suam ad Dei normam instituat ac dirigat? An non potius, si id verum esse sibi omnino persuaserit, segnis & supinus in justitiæ operibus sectandis fiet: nedum illis, quemadmodum Paulus præcipit 1 Tim 6. 18, dives sit? Quid enim opus est de peccatis vitandis sollicitum esse, si jam omnia peccata nostra non præterita tantum, sed etiam futura, penitus reipsa deleta sunt, nec nobis umquam imputari debent; At enim dicere soletis, fieri non posse, ut quis tantam erga se Dei charitatem animo concipiat atque animadvertat, qui peccata ipsius universa delere voluerit, ob eamque caussam carissimum filium acerbissimæ morti tradiderit: & Dei amore interim non ita vehementer inflammetur, ut noctes, diesque de eo, quod illi placeat, faciendo cogitet, universasque actiones suas ad ejus nominis gloriam perpetuo dirigat. Quasi vero nemo ingratus esse possit: & accepti beneficii constans opinio in officio homines necessario contineat. Qui nam populus, aut natio umquam fuit, quæ Deum ita præsentem haberet, ut Israelitarum natio habuit? Isti non credebant modo, sed reipsa quotidie experiebantur Dei Jehovæ erga se largitatem, atque beneficentiam. & tamen non solum se illi obedientes non præbebant; verum interdum etiam ab ipso deficiebant, & alienorum deorum servitio se mancipabant; quamvis errata sua sibi condonatum iri, persuasi non essent: immo identidem eos, qui deliquissent, gravissime ab eodem Jehova, quem ipsi offendere pergebant, puniri viderent; quamvis iis, quæ jam acceperant, beneficiis se privari posse cernerent; quamvis denique multo etiam majora, si obedientes fuissent, se accepturos, sperare possent. Quanto igitur magis id facere poterunt ii, qui beneficio omnium maximo, quodque omnia, quæ excogitari possunt, beneficia continet, ab ipso Deo se affectos jam fuisse credentes quo amplius privari nequeant, nullum quantumvis grave delictum sibi umquam, ab ipso imputatum iri, persuasum habeant? Aut enim ita à nobis bona opera Deus requirit, ut, si illis careamus, nolit nos caros habere, aut ita requirit, ut gratissimum quidem illi facturi simus, si ejus præcepta servaverimus: cæterum, etiamsi id non fecerimus, nos tamen, quia, Christi morte omnia peccata nostra deleta fuisse, firmiter credamus, nihilominus caros sit habiturus. Si sine bonis operibus illi cari futuri non sumus: falsum esse apparet, nos ea sola fide jam absolute justificatos esse, neque enim perfecte justificatus esse quis potest, quin Deo revera carissimus jam sit. Sin, operibus licet bonis carentes, propter eam fidem caros nihilominus nos est habiturus Deus: non est, quod de vitæ nostræ sanctimonia multum laboremus. Quæ igitur caussa est, cur affirmare possitis, eam vestram in Christum fidem, qua sola justificemur, sine bonis operibus esse non posse; cum potius vel ab ipsis retrahendi vim habeat, vel ad hominem justificandum per se satis non sit?

Hæc animadvertentes nonnulli ex iis, qui in ea fide in Christum explicanda, qua justificamur, aut vobiscum sentiunt, aut non admodum dissentiunt, & clare perspicientes, istam vestram fidem, ad bona opera gignenda, vel nullam, vel exiguam vim habere, aut certe, si rei natura inspiciatur, sine bonis operibus esse posse, quæ tamen ab homine justificato ut absint, nullo modo, divinis oraculis edocti, fieri posse videbant; Isti, inquam, ubi ea fides esset, bona quidem opera necessario fore dixerunt: non tamen ob eam caussam, quod ipsa fides per se bona opera omnino gigneret, sed quia Deus, simul atque homo eam fidem amplexus esset, spiritu suo sancto, ejus voluntatem adeo reformaret, ut à peccatis deinceps abstineret; & justitiæ operibus in posterum toto pectore incumberet. Hæc opinio, ut pote quæ nulla nec ratione, nec sacrarum litterarum auctoritate fulciatur, prorsus consistere non potest. Nam quid, obsecro, habet ea fides, cur Deus, eam quodammodo præmio afficiens, bonis operibus hominem ipsâ præditum ornare velit? Quis umquam vel ipsa ratione duce, sibi persuadere potuit, vel in sacris monumentis, legendo, observavit, Deum novis beneficiis afficere eos, qui magnum aliquod beneficium se ab ipso accepisse firmiter credant, ob id solum, quod ita credant, nisi etiam accepti beneficii memores & gratos se præbeant? Sed nemo se memorem & gratum accepti à Deo beneficii præbuerit, quin juste jam, & sancte vivat; quo nihil Deo gratius, nihil acceptius esse potest. Quare cum Deus singulari illo spiritus sui sancti dono homines dignatur, ab omni verisimilitudine abest, id ab ipso propterea fieri, quod illi, maximum illud beneficium se ab ipso accepisse, credant; quod morte Christi omnia sua peccata deleta fuerint; nisi etiam gratos se tanti beneficii præbeant, & ob eam rem jam vitæ sanctimoniæ & justitiæ studeant. Itaque ea spiritus sancti datio, qui fidem istam subsequatur, ut bona etiam opera subsequatur necesse est. Tantum abest, ut ipsa bona opera, quibus homo ea fide præditus alioqui carere potuisset, in eo primum gignat atque producat. Spiritum quidem sanctum iis, qui in Christum crediderant, datum fuisse, testantur sacræ litteræ, Eph. 1. 13. Sed ea fides jam bona opera in se continebat: nec sine præcedente pœnitentia, sive obedientia id donum cuiquam dari solebat. Inquit enim Petrus iis, qui, ejus verbis auditis, corde compuncti, quidnam facere deberent, ab ipso quærebant: *Pœnitentiam agite, & baptizetur unusquisque vestrum in nomine Jesu Christi in remissionem peccatorum; & accipietis donum spiritus sancti*, Act. 2. 38. Et alibi ait: *Et nos testes sumus horum verborum, & spiritus sanctus, quem dedit Deus obedientibus sibi* (seu potius *ipsi*) Act. 5 32 Quamvis enim hæc testimonia de dono illo externo spiritus sancti loqui videantur, quod ad Euangelii confirmationem in ejus prædicationis initio per certum tempus Deus credentibus largiri voluit; de interiore tamen idem dicendum esse, omnino arguunt. Immo, si, in externo concedendo, pœnitentia & obedientia requirebatur: multo magis in interiore largiendo eam requisitam fuisse, dicendum est: quo nihil in hac vita præstantius, nihil melius hominibus Deus impertire solet? Siquidem, ut supra notato ad Ephes. loco, & alibi ait Paulus 2 Cor. 1. 22. 5. 5, arrhabo est hæreditatis nostræ: qua scilicet in futura vita perfruemur. Quæ omnium divinorum in genus humanum beneficiorum caput est & complementum.

Cum igitur fides ista vestra in Christum nec propria vi bona opera necessario pariat, immo per se ab ipsis revocare facillime queat, nec ullo modo caussa esse possit, ut homo ipsa præditus divina ope bonis operibus abundet, eisque decoretur; manifestum est, arbitror, eam sine bonis operibus esse posse: & propterea fidem illam non esse, qua justificamur: quam, ut diximus, vos ipsi absque bonis operibus non dari, confitemini. Quod si quis rationibus à nobis allatis, fidem istam bonis operibus carere posse, ut credat, adduci nequit; exemplis fortasse adducetur: si ad eos respexerit, qui ipsa hac fide præditos se esse profitentur. Quorum maxima pars quidvis potius agere videntur, quam ut sancte & innocenter vivere curent, nedum revera vivant. Nec vero eo confugiendum vobis est, ut dicatis, istos jactare quidem hanc fidem: interim tamen ejus expertes esse; cum reipsa compertum sit, idcirco potissimum eos de vita emendanda recteque instituenda parum, aut nihil curare, quod hac fide sint præditi: id est, penitus

sibi

sibi persuaserint, jam universa ipsorum peccata Christi morte deleta esse: nec aliud præterea, ut ipsis tantum hoc beneficium applicetur, requiri, nisi, ut, ita rem se habere, ex animo credant. Ad hæc, si, ubicumque ista fides est, ibi bona opera reperiri necesse esset: quid opus fuisset, & Christum ipsum, & ejus discipulos de vita emendanda, & recte instituenda tot verba facere? An non satis fuisset, homines monere, ut ista fide essent præditi? Immo, cum bona opera, ut vobis placet, non nisi ab ista fide proficisci queant: non ne præpostere docent, qui ante omnia vel potissimum ad bona opera sectanda hortantur? Atqui à Christo, ejusque discipulis sæpissime id factum invenies. Quod si minus illi fecissent, an non satis est, Johannem Baptistam, in ipso suæ prædicationis initio, ad vitam corrigendam, & sic ad bona opera, populum maximo studio hortatum fuisse? Quid quæso, conabatur Baptista, si sine ista fide vitæ emendatio non datur, cum populus adhuc ejus fidei omnino expers esset; Neque enim eos ad Christum rejicere, & ut in ipsum crederent, monere opus fuisset Act. 19. 4, si jam in ipsum credidissent. Ergo, inquies, bona opera sine fide in Christum dari posse credis? Quid ni, si bona opera non perfectam illam innocentiam, quam Christus docuit, sed vitæ emendationem, ad quam Johannes non paucos ex populo prædicatione sua re ipsa adducebat, interpreteris? Vos autem, quin nullum bonum & Deo gratum opus citra vestram istam fidem dari posse velitis, dubium non est. Si tamen, cum bona opera non sine ista fide dari affirmatis, Bonorum operum nomine, vitæ sanctitatem à Christo præscriptam intelligere vos dicatis, quam ex ista ipsa fide necessario consequi velitis; satis est ad opinionis vestræ falsitatem coarguendam, quod, ut diximus, & Christus, & ejus discipuli, in exhortationibus ad bona illa opera, toti occupati videntur. Certe enim, si vera vos dicitis, fidem istam ubique inculcare potius debuissent: cujus scilicet, solius prædicatio pro omnibus illis hortamentis esse potuisset: & sine qua universæ illæ monitiones irritæ sunt, atque inanes. Nam si dicas, ideo & Christum, & Apostolos in monitionibus illis multos esse, ut, qui ista fide præditi fuerint, quos certissimum est Deo obedientes futuros, quid Deo placeat, quidve displiceat, perfecte nosse queant, alioqui ejus rei veram & absolutam cognitionem non habituri; Respondeo, si id verum esset, non hortationibus, aut acerbis aliquando monitionibus eos usuros fuisse: sed simplicibus præceptionibus duntaxat. Nunc, quando videmus, eos summa ope niti, ut ea, quæ vel ipsi præcipiunt, vel nos jam præcepta fuisse, optime novimus, exequamur: & nullam interea istius fidei mentionem eos facere, animadvertimus; certissimum esse potest, & istam fidem bonorum illorum operum necessariam caussam sive parentem non esse, & aliam etiam ob caussam bona illa opera à Christo, & Apostolis tam frequenter commemorari, quam, ut jam credentes in Christum, quid Deo gratum odiosum ve sit, recte percipere ac probe tenere possint. Adde, quod ab omni verisimilitudine abesse videtur, ut ea fides, qua homo absolute coram Deo justificetur, sine perfecta cognitione voluntatis divinæ esse possit. Quid enim absurdius, quam Deo quempiam carissimum esse: & tamen, quid Deus eum facere velit, ignorare; præsertim, cum passim scriptum inveniatur, eos demum Deo caros esse, qui id faciunt, quod ipse vult? Vides, quam perniciosa sit ista vestra de fide in Christum, qua justificemur, opinio; cum, si ea admittatur, inde facile concludi possit, ab homine justificato non modo ipsa bona opera, sed bonorum operum cognitionem abesse posse.

Atque hæc satis sint, ut eam fidem in Christum, quæ nos justificat, aliud esse statuamus, quam credere, per ea, quæ Christus passus est, peccata nostra deleta fuisse. Quibus ea addi possunt, quæ, adversus imputationem satisfactionis Christi per fidem, non multo ante disseruimus. Unde constare potest, si vere deleta sunt peccata nostra, non necesse esse, ut id credamus: & non absurdam tantum, sed sibiipsi repugnantem esse hanc enunciationem, Deleri peccata nostra, si crediderimus ea deleta fuisse. Justificari autem, & peccata sua deleri, in proposito nostro, idem reipsa esse, jam sæpius indicatum est.

CAPUT X.

Respondetur ad rationes & testimonia, quæ suadere videntur, fidem in Christum, qua justificamur, esse, credere, per ea, quæ passus est Christus, deleta fuisse peccata nostra.

Sed age, quæ nam vos in gravissimum istum errorem inducere potuerint, consideremus. Legistis satis frequenter apud sacros scriptores verba, quæ eam sententiam continent, sanguine scilicet seu morte Christi deleta esse peccata nostra; & propterea (ut facile præterea est id sibi persuadere, quod quisque maxime vellet) statim putastis, jam reipsa peccata vestra per ea, quæ passus est Christus prorsus deleta fuisse. Et cum videretis, ubique scriptum esse, fide in Christum nos justificari; id ipsum credere, eam fidem esse, nihil præterea cogitantes, nec rei vel absurditatem, vel repugnantiam aut animadvertentes, aut curantes, omnino & statuistis, & alios docere cœpistis. Atque ita nullo negotio ingentem Christi fidelium numerum (si Deo placet) brevi tempore nobis peperistis. Verum longe aliter rês se habet. Scriptum est quidem pluribus in locis, Christi sanguine seu morte deleta esse peccata nostra: sed non eo sensu, quo vos arbitrati estis. Ut enim ex iis, quæ copiose à nobis supra disputata fuerunt, intelligi potest, cum sacri scriptores hæc, aut ejusmodi verba enunciant, Dei, Christique charitatem potissimum nobis commendare volunt: hoc est, non quidem nos monere, unde factum sit, ut peccata nostra deleta fuerint: sed quid Deus, & Christus, ut peccata nostra delerentur, facere non dubitaverint, commemorare, & nobis subinde in memoriam revocare; ut quantum illis debeamus, agnoscere possimus. Deleta autem esse peccata nostra, non propterea dicunt, quia jam reipsa, antequam in Christum credamus, deleta sint: sed quia vel de iis sermo est, qui jam Christi fidem sunt amplexi, vel ad Dei decretum omnia referuntur; qui nobis peccatorum veniam obtulit, & ex cujus parte jam peccata nostra, expiata ac deleta esse, dici possunt. Alioqui, si jam reipsa omnino peccata nostra deleta essent, quomodo veræ esse possent conditiones illæ, quas nobis latas esse passim legimus, si nobis peccata nostra remitti velimus: nempe ut pœnitentiam agamus, ut aliis ea, quæ in nos deliquerint, condonemus, ut denique in Christum credamus? Jam si fides in Christum (quod vos ipsi negare non potestis) conditio est proposita iis, quorum peccata reipsa delenda sunt; manifestum est, eam fidem non id esse, ut credamus, peccata nostra per ea, quæ passus est Christus, deleta fuisse. Nam, ut supra docuimus, pugnant hæc inter se, deleta jam esse peccata nostra, & delenda fore. Nec, si jam vere deleta non sunt, vere credi potest, ea deleta fuisse. Non igitur, quia idipsum credere, ea res sit, qua justificemur, ideo divini viri, morte Christi peccata nostra deleta esse, dixerunt: etiam si nondum in Christum credentibus id affirmaverint, & ad Dei consilium verba suâ retulerint; quasi voluerint istos monere, si credant, à Deo, ut ipsorum peccata delerentur, Christum morti traditum fuisse, ipsos justificatum iri. Nam vel non quidem, ut id crederent (ut ego sane arbitror) sed ut agnoscerent, secumque animo reputarent, id enunciarunt; vel, si, ut crederent, dixerunt: non quia ea fide eorum Justificatio contineretur, id fecerunt: sed quia, qui, Christum in eum finem morti traditum à Deo fuisse credit, ut sua peccata delerentur, is ob id deinde facile adducitur, ut Christo confidat, id est, vitam ex ipsius præscripto corrigat, ipsique obediat: nihil dubitans, si id fecerit, quin, ut ille futurum promisit, vitam æternam sit adepturus. Hoc autem melius percipietur,

ſi non compenſatione aliqua, ſed pura divina liberalitate, atque clementia, quam nihil extra ipſum Deum ullo modo nobis aut promereri, aut propria vi conciliare poteſt, peccata noſtra, quod ad Dei decretum attinet, deleri agnoſcatur: quod vero ad effectum ipſum pertinet, quam vim ad ipſa delenda Chriſti mors habeat, recte intelligatur; potiſſimum vero non iguoretur, haud alia ratione mortem Chriſti ad peccata noſtra delenda pertinuiſſe, niſi quia id, ipſa interveniente, factum eſt, non autem quia per ſe, & propria quadam vi, id abſolute præſtiterit, aut præſtare potuerit, quemadmodum à nobis (ni fallor) ſatis dilucide & evidenter ſupra explicatum & demonſtratum fuit.

Atque ex his paucis, præſertim ſi cum iis conjungantur, quæ ante non uno in loco diſputata ſunt, ea omnia Teſtimonia diluta eſſe exiſtimo, in quibus id ipſum ſcriptum diſerte fuerit, quod credere, eam vos fidem in Chriſtum eſſe putatis, qua juſtificemur. Iis autem Teſtimoniis dilutis, non ſane video, quid ſententiam veſtram ſuadendi vim aliquam habere poſſit.

Nec enim crediderim ferme eſſe, qui hodie ea Pauli verba non intelligat, quæ cap. 3. 25 epiſt ad Rom. in vulgata editione adhunc modum leguntur, *Quem* (Chriſtum Jeſum) *propoſuit Deus propitiatorem per fidem in ſanguine ipſius*, &c. & non videat ea verba, *in ſanguine ipſius*, quæ in Græco ſunt, ἐν τῷ αὐτοῦ αἵματι, idem ſignificare, atque Intercedente ſive Interveniente ſanguine ipſius, ut Eraſmus, & Tigurini verterunt, ſive Fuſo ſanguine ipſius, aut ſuo, ut Beza reddiderat. Vulgatiſſimum eſt enim in Novi Teſtamenti ſcriptis, Hæbræorum more, ut præpoſitio ἐν inſtrumentalem cauſſam, vel alicujus rei interventum ſignificet; ita ut hoc loco ea verba, ἐν τῷ αὐτοῦ αἵματι, ad univerſam præcedentem ſententiam referri debeant: ac ſi Paulus dixiſſet, Quod Chriſtus propoſitus fuerit à Deo ἱλαστήριον per fidem, id factum fuiſſe interventu mortis violentæ, & ſanguinis fuſionis ipſius Chriſti; non autem ad ſolum verbum πίστεως: quaſi Paulus voluerit dicere, fidem, quia juſtificamur (de qua fide ibi aperte loquitur) collocari, aut collocandam eſſe in ſanguine Chriſti, ut quidam Interpretes * verterant, & aliqui † ex veſtris explicarunt. Qui tamen, cum ita ſenſerunt, haud animadvertiſſe videntur, cum de fide in aliqua re collocanda in Novo Fœdere ſermo eſt, vix ullum uſum eſſe præpoſitionis ἐν: ſed præpoſitionem εἰς, aut etiam ἐπί à Sacris Scriptoribus fortaſſe perpetuo uſurpari. Qui ſi quando præpoſitionem ἐν verbo Fidei aut Credendi junxerunt, poteſt commode ea præpoſitio, ut fieri conſuevit, præpoſitione Per, aut alia ſimili ratione apud Latinos exprimi; ut in eo ad Gal. loco cap. 3. 26, διὰ τῆς πίστεως ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, id eſt, per fidem, quæ eſt per Chriſtum Jeſum. Nam ſic etiam locutus eſt Petrus, Act. 3. 16. Quamquam non deſunt, qui eo in loco, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, non cum πίστεως, ſed cum præcedentibus illis verbis, πάντες υἱοὶ θεοῦ ἐστε, conjungi velint. Neque aliter exiſtimo interpretandam eſſe eandem præpoſitionem ἐν in primo cap. epiſt. ad Eph. ubi & ſpei, & fidei ἐν τῷ Χριστῷ, fit mentio: & ſi qui alii ſunt ſimiles loci. Quocirca, etiamſi illa verba, ἐν τῷ αὐτοῦ αἵματι, ad ſolum verbum πίστεως referenda eſſent; non tamen de fide in ipſo Chriſti ſanguine collocanda, ſed de fide, quæ per Chriſti ſanguinem in nobis gignatur, ſermo eſſet. Nam in Pſal. quoque 78. 31, ſcriptum eſt, Iſraëliticum populum non crediſſe in mirabilibus Domini. Quod certe non ſignificat, in ipſis mirabilibus eos fidem ſuam non collocaſſe; neque enim (quod tamen ibi fit) eo nomine accuſandi fuiſſent. Sed eos, per mirabilia, ſeu propter mirabilia Domini, ut in ipſo Domino fidem ſuam collocarent, adductos non fuiſſe declarat; id eſt, quamvis Dominus, ut illis benefaceret, tot mirabilia feciſſet, non propterea tamen eos ipſi confidiſſe. Quin etiam hac eadem ratione videtur dici poſſe, confidendum eſſe ſanguini Chriſti, non quidem videlicet quia in ipſo ſanguine fides noſtra collocanda ſit, tanquam in eo, cujus vi noſtra peccata deleta fuerint; ſed quia per ipſum, ſeu etiam propter ipſum Chriſti ſanguinem in Deo fides noſtra eſt collocanda; id eſt, à Chriſti ſanguine ad Deo confidendum adduci debemus: neque de iis, quæ Chriſti ſanguis nobis promittit, dubitandum nobis eſt. Quod quomodo intelligendum ſit, uberrime à nobis ſupra explicatum fuit: & ibi præcipue, ubi eundem hunc Pauli locum, propter Redemptionis vocabulum, quod antecedit, & propter τοῦ ἱλαστηρίου nomen, quod vetus interpres Propitiatorem vertit, nobis explanandum ſuſcepimus.

Non crediderim præterea quemquam eſſe, qui ad ſententiam veſtram confirmandam illis ejuſdem Apoſtoli verbis utatur, quæ ſunt initio cap. 15 prioris ad Corinthios, *Notum autem vobis facio, fratres Evangelium, quod annunciavi vobis, quod & accepiſtis, in quo & ſtatis, per quod & ſalvamini; qua ratione* (ſeu *quo ſermone*) *annunciarim vobis, ſi tenetis, niſi fruſtra credidiſtis. Tradidi enim vobis imprimis, quod & accepi, quoniam Chriſtus mortuus eſt pro peccatis noſtris ſecundum ſcripturas*, &c. Quaſi Paulus dicere voluerit, fidem, qua ſervamur, hanc eſſe ſcilicet quod credimus, Chriſtum pro peccatis noſtris mortuum eſſe. Nam præter quam quod, ut ex verbis, quæ illico conſequuntur, & ex toto illo cap apparet, non de Chriſti morte, ſed de ipſius reſurrectione loquitur Apoſtolus, quam credendo, ſalutem Corinthios conſecuturos ait: mortis autem, non propter ipſam mortem, ſed propter reſurrectionem, mentionem facit: ſciendum etiam eſt, neque ipſum credere, Chriſtum pro peccatis noſtris morti traditum reſurrexiſſe, eam fidem in Chriſtum eſſe, qua verè coram Deo juſtificamur. Quod ut planius & exactius intelligi, ac percipi poſſit, quænam ea fides in Chriſtum ſit, qua juſti coram Deo habeamur, id quod tertio loco faciendum propoſueramus, paucis explicemus. Paucis, inquam. Nam, ſi quæcumque ad hujuſce rei explicationem pertinere poſſunt, hic congerere vellem; hæc mea quaſi diſputationis noſtræ appendix, multo longior ipſa diſputatione eſſet. Huc accedit, quod ex iis, quæ hactenus variis in locis diſſeruimus, ſententia hac de re mea non modo abunde explicata, ſed ſatis etiam confirmata videtur. Quare nulla quodammodo alia re eſt opus, niſi, ut quæ toto hoc ſcripto meo ad hoc argumentum pertinentia diſperſa ſunt, hic uno in loco colligam, tibique, uno quaſi intuitu conſpicienda, exhibeam.

CAPUT XI.

Explicatur ſatis accurate ac diligenter, quænam ſit ea in Chriſtum fides, qua coram Deo juſtificamur, nec non qua fide ipſe Abrahamus, qui omnium noſtrum eſt pater, juſtificatus fuerit.

Fides igitur in Chriſtum, quæ nos juſtos coram Deo conſtituit, ut ipſa verba aperte indicant, & ratio omnino poſtulat, nihil aliud eſt, ut pridem diximus, quam Chriſto confidere; id eſt, non ſolum quæcumque Chriſtus ad nos ſpectantia dixit, vera eſſe credere: ſed etiam ea tanti æſtimare, ut, ſi quid nos facere præcepit, id faciamus: ſi quid nos ſperare juſſit, id ſperemus; vel, ut ſignificantius atque apertius dicam, ſi quid boni nos, ſi aliqua fecerimus, conſecuturos eſſe affirmavit, non modo id verum eſſe, nobis perſuadere, ſed, ut bonum illud conſequi poſſimus, ea facere non dubitare. Si quis me, ſi mercaturam fecero, divitem evaſurum eſſe affirmet; poſſum id veriſſimum eſſe credere, & tamen mercaturam non facere; quippe qui vel divitias ſpernam, vel eas tanti non faciam, ut tot laboribus & periculis, quibus mercatores obnoxii ſunt comparandas judicem: ſeu quamcumque aliam ob cauſſam potius eſſe ducam à mercatura abſtinere, quam divitem eſſe: vel, alia faciliore via me divitem fieri poſſe, credam. Jam vero, ſi mercaturam non fecero: licet vera ſuadentis, ut faciam, verba eſſe credam; ei tamen confidere nunquam dici potero. Sic qui ea, quæ Chriſtus præ-

* Caſtellio. † Calvinus.

præcipit, facere recusaret, etiamsi ejus verba verissima esse crederet, ei confidere dici tamen non posset. Quamquam ea, quæ sibi obtemperantibus Christus eventura dixit, ejusmodi sunt, ut fieri non possit, quin is, qui ejus verba vera esse credat, illi ex animo obediat. Beatitatem & vitam æternam habituros dixit Christus, quicumque ipsius præcepta conservaverint. Quem autem invenies unquam, qui beatitatem & vitam æternam, sciens prudens, aut aspernetur, aut tanti non faciat, ut eas, quantumvis gravibus & multiplicibus incommodis atque malis comparandas censeat: vel satius esse ducat ea non facere, quæ Christus præcepit, quam beatum, & immortalem esse? Nam, quod beatus atque immortalis quis faciliore aliqua ratione, quam ea sit, quam Christus docuit, evadere possit, nemo sibi persuadebit, qui Christi verba vera esse crediderit; cum eam ob rem, quod plures una ad beatam immortalitatem vias esse nulla ratio patitur, nec si essent, aut difficiliorem Christum elegisse, qui summam erga nos charitatem præ se tulit, aut faciliorem ignorasse, qui exactissimam divinarum rerum scientiam professus est, ullo pacto credi potest; tum vero quia Christus apertissime testatus est, præter eam, quam ipse præmonstravit, nullam ad æternam beatam vitam viam esse. Ex quo factum est, ut, Christo, sive Christi verbis credere, idem significet, atque, illi obedire: quamvis per se nihil aliud vere significare possit, quam, ejus verba vera esse, credere: Christo autem, sive ejus verbis non credere, idem sit, atque, illi non obedire. Nam idipsum quoque de omnibus, sive de eorum verbis dicetur, qui, cum aliquid præcipiunt, insigne aliquod & vehementer per se expetendum bonum, id, quod præceptum est, facientibus, aut ipsi se daturos pollicentur, aut illis eventurum affirmant. Matth. 21, Cum Christus, ut vidimus, Judæis dixit, ipsos Johanni non credidisse: publicanos autem, & meretrices credidisse; nulli dubium esse potest, quin dicere voluerit, hos pœnitentiam egisse, & ita Johanni pœnitentiam præcipienti paruisse: illos vero minime; quamvis, Johanni credidisse, per se nihil præterea significet, quam, Johannem vera dixisse, existimasse. Nimirum quia fieri non poterat, ut quis Johannis verba vera esse crederet, & pœnitentiam, quam ille præcipiebat, non ageret; cum is aperte pœnitentiam agentibus peccatorum remissionem annunciaret: alioqui futurum prædiceret, ut gravissime punirentur: & ita maxima beneficia eos ex pœnitentia percepturos, affirmaret. Quin etiam, cum quis aliquid simpliciter præcipienti aut suadenti non obtemperat, ei non credere dicitur. Tacite enim, quicumque alteri aliquid præcipit, aut suadet, licet nihil præterea exprimat, bene illi, si id fecerit, futurum denunciat. Nemo autem est, qui sibi bene esse nolit. Quare, si non obtemperat, præcipientem, aut suadentem vera dicere non credit. Nulla igitur ratione is Christo, sive ejus verbis credere dici potest, id est, eum vera dicere sibi persuadere, qui ei non obtemperat; cum Christus sibi obtemperantibus & aperte ingentia bona ac per se omnino expetenda promiserit, & tacite bene futurum esse, denunciaverit. Quocirca non immerito eam sententiam Irenæus scriptam reliquit, quod Credere Deo, sive Christo, sit facere voluntatem ejus. Quoniam vero Christus sibi obedientibus summum bonum non denunciavit modo, verum etiam ipse promisit, hoc est, semet daturum, pollicitus est; jure optimo, qui illi parent, aut parere constituunt, frequentius multo in ipsum quam ipsi sive ejus verbis credere dicuntur. Ea enim locutione, ut dictum fuit, ipsa confidentia exprimitur. Vere autem & proprie illi confidimus, à quo aliquid speramus. Quamvis nos non obscure paullo ante iis obtemperare, qui sibi obedientibus aliquid boni eventurum affirmant, non etiam, semetipsos daturos, pollicentur, illis confidere appellaverimus; ut affirmatæ rei, qui adhibetur assensus, ab ipsa obedientia, quæ fidei nomine continetur, quam in aliquo habeamus, distinguaretur. Quandoquidem Sacræ Litteræ nonnunquam in eum sive in eo credi ajunt, qui aut tacite, aut aperte sibi auscultantibus aliquid boni, vel non auscultantibus aliquid mali simpliciter denuntiat. Ut de Mose, & de Prophetis scriptum fuisse, ante commemoravimus.

Jam vero cur hac in Christum fide, quam exposuimus, justificemur, caussa in promptu est. Nam, qui Christo confidit, Deo confidit; ut ipse Christus dixit: *Qui credit in me, non credit in me: sed in eum, qui me misit*, Joh. 12. 44. Neque enim ex seipso locutus est Christus, sed id locutus est, quod ei ut diceret & loqueretur, mandaverat Pater, qui eum miserat; ut scriptum est eod. cap. vs. 49. Nec potestatem dandi nobis vitam æternam, cujus adipiscendæ spe suffulti, ipsi obedimus, ex seipso habet Christus: sed ex Patre. Pater enim ei vitam in semetipso habere dedit, Joh. 5. 26. Jam Deo confidere, semper hominem, pro ipsius Dei benignitate, justum coram ipso reddidit; ut divina oracula testantur; quemadmodum paulo post apertius constabit. Fragilitatis namque humanæ misertus Deus clementissimus, quamvis omnia ejus præcepta perpetuo exactissime non conservemus, id quod ad propriam & absolutam justitiam prorsus necessarium esset: pro perfecte justis nihilominus tamen nos habere voluit; dummodo ipsi confidamus, id est, ei ex animo obedientes, omnem spem nostram in ipso collocemus. Ex animo autem Deo obedire is dici debet, qui, ad Deum conversus, totis viribus ejus mandata servare pergat; licet non solum aliquando ei rebellis fuerit: sed etiam, postquam ad ipsum conversus est, leviter interdum & imprudenter, seu quodammodo invitus, delinquat; quamvis perfectæ obedientiæ nomine commendari non possit.

Nec vero alia fide justificatus est ipse Abrahamus Rom. 4. 11, & 16, qui pater omnium credentium est. Quamvis enim ex Pauli verbis, quæ scripta sunt cap. 4. epist. ad Rom. videatur aperte colligi, fidem, qua Abrahamus justificatus fuit, fuisse, Deo promittenti, ipsum multarum gentium patrem futurum, & semen suum, sicut stellas cæli numerosum evasurum, fidem adhibuisse, hoc est eum vera dicere sibi persuasisse; animadvertendum est tamen, rem aliter se habere. Ut enim in superioribus disputationibus alicubi dictum fuit, ea promissio Abrahamo non sine tacita conditione facta fuerat; quæ deinde in ipso fœdere sanciendo fuit expressa. Quemadmodum scriptum est Gen. cap. 17. ut scilicet ambularet coram Deo, & esset perfectus, hoc est, ipsi Deo parere non recusaret. Id autem, ut ibi diximus, ex eo manifestum fit, quod ejusdem libri cap. 22, Dominus jurat, se multiplicaturum semen Abrahami sicut stellas cæli, & arenam maris, propterea quod, ut ipsi obediret, filium suum unicum immolare non dubitasset. Certe; si, cum ab initio Deus hoc ipsum Abrahamo promisit, & ipse ejus verbis fidem adhibuit, ideo vere & absolute justificatus coram Deo Abrahamus fuisset, quia id, quod Deus promiserat, futurum credidisset; falso deinde dictum ei foret, consecuturum ipsum idcirco esse illud promissum, quia Dei dicto in re admodum ardua audiens postea fuisset. Confirmatur hoc abunde ex eo, quod Jacobus cap. 2 suæ epistolæ aperte dicit, tunc demum vere justificatum fuisse Abrahamum, cum Isaacum filium suum in ara obtulit; & è fide quidem opera fuisse adjuta, sed vicissim tamen ipsam fidem operibus perfectam fuisse, ait. Quo nihil, judicio meo, divinius dici potuit. Ea siquidem in Deo confidentia, quæ nos coram ipso Deo justos constituit, partim obedientiæ caussa est; partim ipsâ obedientiâ perficitur. Caussa est obedientiæ, nam ideo quis obedit, quia confidit. Perficitur autem obedientiâ, quia nemo vere confidisse dici potest, antequam reipsa obediat: immo ideo confidisse dicitur, quia obedierit. Multi sunt, qui, antequam, ut Deo obediant, aut fortunis, aut vita, aut fama periclitentur, egregie Deo confidere, & confisuri esse sibi videntur. Sed postea quam, si Deo obedire velint, in hæc discrimina adducti fuerint, se Deo vere non confidere &

aliis produnt, & ipsi agnoscant. Deus ipse, qui cogitationes nostras omnes, & cordis recessus melius, quam nos ipsi, & videt, & novit, tunc demum, quod Abrahamus Deum timeret, se cognovisse, ait, Gen. 22. 12, cum, ut ipsi obediret, filium suum unicum ei non denegavit, sed ut, jussus fuerat, in sacrificium illi offerre non recusavit. Si fides, qua Abrahamus justificatus fuit, fuisset ipsum credere, id eventurum, quod Deus promiserat, quomodo ea fides oblatione filii sui perfecta fuisset? aut quomodo opus illud ab ea fide adjutum esset? An non poterat Abrahamus filium jussu Dei immolare, & tamen, numerosam stirpem suam futuram esse, non credere? aut, quamvis hoc crederet, illud tamen non facere? Qua ratione, quæso, ex eo, quod filium Deo jubenti offerre non dubitaverit, colligi potest, eum promissum illud sibi præstitutum iri credidisse: cum potius ex eo ipso, tanquam necessarium consequens, colligere liceat, eum de promisso illo desperasse, si modo non aliter, quam per Isaacum, semen suum mirum in modum multiplicandum fore putavit?

Sed inquies, me adversus auctoris ad Heb. manifesta verba loqui, qui cap. 11. suæ epist. dicat, Abrahamum ideo fide obtulisse Isaacum, quod non dubitaverit futurum, ut Dei promissum impleretur de semine suo per Isaacum multiplicando: eaque de re adeo persuasum fuisse, ut etiam, postquam ipsum Isaacum, eum immolando, occidisset, a mortuis excitatum a Deo iri putaret: quod & factum fuisse dici possit, cum perinde eum receperit, ac si in vitam a morte revocatus fuisset. At ego dico, fieri non posse, ut hæc fuerit scriptoris illius mens; cum, ut modo ostendimus, futuri illius promissi fides, sui natura, nihil cum filii immolatione commune haberet. Quid igitur, dices, sibi vult scriptor ille? aut cur, de fide, qua filium Abrahamus obtulit, verba faciens, firmæ opinionis, quam de promisso illo sibi præstando conceperat, meminit? Dicam, quod mihi verissimum videtur. Fidem Abrahami, id est, in Deo confidentiam, ut etiam paulo ante fecerat, commendaturus divinus ille scriptor, ait, eum, cum tentaretur, obtulisse Isaacum filium suum unicum, eum, inquam, qui promissa illa magnifica acceperat. Quod profecto maximam ipsius Abrahami in Deo confidentiam judicat. Nisi enim vehementer Deo confidisset, nunquam, ut illi obediret, proprium carissimumque filium mactare decrevisset, seque tanto bono privare non dubitasset; præsertim, cum Deo diffidendi magnum argumentum ex eo haberet, quod Deus eum ipsum, à quo progeniem suam denominatum iri dixisset, mactari à se vellet: & propterea, se quodammodo à Deo derideri, suspicari merito potuisset. Deo igitur ex animo confidens, & penitus persuasus, si sibi bene esse vellet, Deo parendum esse: nihil antiquius habuit, quam, ut ejus dicto auscultaret: nihil præterea inquirens, nihilve suspicans mali. At Deus unum antea promisit, cui aliud plane contrarium nunc fieri jubet. Quid tum? Ipse dominus est; & quidquid sibi libuerit, facere jure potest. Quod si vel in rem meam futurum est, vel ad ipsius nominis gloriam pertinebit, ut promissum illud, quale me accepisse putabam, omnino servet; etiamsi Isaacus mortuus fuerit, illud nihilominus præstabit. Eum enim, ut potest, sic etiam in vitam revocabit. Hæc & Abrahamum secum cogitasse, verisimillimum est, & Apostolum de eo dicere voluisse, propter ea, quæ à nobis dicta fuere, prorsus concludendum videtur: præsertim, cum in ipsius verbis ejus rei apertum indicium extet. Inquit enim: *Cogitans* (Abraham) *quod & à mortuis excitare potens* [*est*] *Deus*. Quæ verba, non quidem ea re opus omnino futurum, sed, si opus esset, id etiam à Deo fieri posse, Abrahamum cogitasse, ostendunt. Alioquin addita non fuisset particula Et. Sed simpliciter esset dictum, Cogitans, quod à mortuis excitare potens [est] Deus. Atque eo magis, si, ut mihi quidem videtur, non de ipsa potentia, sed de voluntate Dei hæc verba intelligenda sunt: & repetendum est ex præcedentibus τὸν μονογενῆ, id est, *unigenitum*, aut subaudiendum *αὐτὸν*, id est, *eum*, (quod relativum mox expressurus, sermonis elegantiæ consulens, hic reticuit auctor) & locus ita vertendus, *Cogitans, quod & à mortuis* [*eum*] *excitare potens est* (seu potius *esset*) *Deus*. Idem autem hic esse, Potens est Deus excitare, quod, Deus excitaturus esset, idcirco existimo, quod apud Paulum quoque, Potens est & facere, nihil aliud sit, quam, Facturus etiam est, Rom. 4. 21. &, Potens enim est Deus rursus inseret illos. nihil aliud, quam, Deus enim rursus inseret illos, Rom. 11. 23. Et apud eundem hunc scriptorem Heb. 2. 18, Potest iis, qui tentantur, auxiliari, idem est, quod, Iis, qui tentantur, auxiliaturus est. Sed & multis aliis in locis ea locutio in eundem sensum accipi debet.

Apparet igitur, fidem Abrahami, cujus nomine maxime commendatur, & qua justificatus fuit, non ipsum credere, id futurum, quod Deus promiserat, fuisse, sed ipsi Deo ex animo confidere. Verum, quomodo Pauli verba interpretabimur, quibus fidem explicans, qua Abrahamus justificatus est, non ipsius in Deo confidentiam, sed firmam ejus, quod Deus illi promiserat, opinionem commemorat? Sciendum est, Paulum caussæ id, quod effectus est, tribuisse, ut Abrahami exemplo justificationis nostræ modum, & originem melius exprimeret: & firmæ illi opinioni, justificandi vim tribuisse, non quia ipsa vere justificatus fuerit Abrahamus, sed quia ex ipsa necessario orta est confidentia, qua vere justificatus fuit. Idem Paulus ait, eum, qui ore dominum Jesum confessus fuerit, & in corde suo crediderit, quod Deus excitavit illum à mortuis, salvum fore: Corde enim credi ad justitiam, ore autem confessionem fieri ad salutem Rom. 10. 9. & 10. Itaque justificandi vim tribuit firmæ opinioni, quod Jesus à Deo in vitam revocatus fuerit: non quidem quia vere ea opinio justificet, sed quia ex ea necessario confidentia illa oritur, de qua loquimur. Nec vero ideo excitavit Deus dominum Jesum à mortuis, ut idipsum crederemus: sed, ut id credentes, in ipso Deo fidem ac spem nostram collocaremus; sicut diserte scriptum reliquit Petrus prioris epist. cap. 1. 21. sed id ipse Paulus eodem cap. 4. ad Rom. fidem explicans, qua justificamur, non dixit, esse ipsum credere, quod dominus Jesus à Deo à mortuis excitatus fuerit: sed credere in eum, qui dominum Jesum à mortuis excitavit. Jesus quoque beatos eos prædicat, qui ipsum à mortuis excitatum fuisse, quamvis non viderint, nihilominus tamen crediderint, Joh. 20. vs. 29, qui tamen antea dixerat discipulis suis, ipsos beatos fore, si quæ ab ipso didicerant, fecissent, Joh. 13. 17, & eos demum beatos pronunciaverat, qui audirent verbum Dei, & custodirent illud, Luc. 11. 28. atque huic sententiæ consentientem universam suam prædicationem instituerat: Nempe quia fieri non potest, quin ea, quæ à Jesu præcepta sunt, faciat, & Dei verbum, qui per ipsum Jesum locutus est, custodiat is, qui Jesum à mortuis excitatum à Deo fuisse, sibi persuaserit. Inde enim spem firmam concipit, se, si ista præstiterit, beatum atque immortalem ex Dei promisso futurum. Quod ut quilibet vehementissime expetat, prorsus necesse est. Abrahamus vehementer expetebat sine prole non decedere & proprium filium, non autem servum heredem habere Gen. 15. 2 &c. Hoc suum desiderium cum Deo exposuisset; promissum ab ipso Deo, quod desiderium ejus longe superabat, accepit. Credidit Abrahamus Deo promittenti; & ob eam rem, propter promissi ingens desiderium, se totum gubernandum & regendum Deo tradidit. Ratio enim, & sensus ipse communis nos docet, eum, qui aliquid boni ex sola sua liberalitate alteri pollicetur, ita demum illud præstiturum, si is erga ipsum talis fuerit, qualis esse debet; aut saltem, nisi id fiat, facile eventurum, ut ipse, sicut jure potest, ita etiam promissum revocet. Hanc ob caussam Moses, credidisse Abrahamum non Jehovæ, sed in Jehova scribit. Quod confidentiam illam exprimit, quæ à firma rei desideratissimæ sibi promissæ opinione necessario proficiscitur; & simul eam firmam opinionem declarat. Namque idem eo in loco est, *Credidit Abrahamus in Jehova*, quod,

Cre-

Credidit Abrahamus, Jehovam vera dicere, & propterea ex animo illi confidit. Quamvis enim, ut supra docuimus, Credere in aliquem, proprie, illi confidere significet, adeo ut in eum quoque, qui nihil affirmet, credi possit; tamen cum ad eum, qui aliquid affirmat, refertur, tunc non ipsam confidentiam tantum, sed assensum quoque affirmatæ rei declarat. Quemadmodum, quamvis eadem locutio obedientiam sua vi non significet, cum tamen ei accommodatur, qui aliquid præcipit, obedientiam quoque prorsus exprimit. Quapropter quamvis fides in Christum, id est, hæc locutio propria vi nihil aliud, quam confidentiam in Christo declaret, quæ citra alicujus rei ab ipso affirmatæ assensum, citraque obedientiam aliquam, suapte natura, consistere potest; tamen, cum Christus nonnulla præceperit & affirmaverit: fide in Christum non simplex quædam, quæ in Christo collocetur, confidentia solum exprimitur: sed iis etiam, quæ affirmavit, firmus adhibitus assensus, & ejus præceptorum obedientia omnino comprehenditur. Sed ad propositum revertamur.

Explicaturus Paulus, Abrahami exemplo, non solum fide in Deum, id est, confidentia, qua Deo confidimus, nos justificari, sed etiam, qua ratione ea confidentia in nobis gigneretur: ideo Abrahamum justificatum fuisse, dicit, quod Deo numerosam prolem sibi promittenti fidem habuisset. Quod, si recte intelligatur, verissimum censeri debet. Ex ea enim fide statim & necessario confidentia orta est, qua vere justificatus fuit. Atque hoc modo tacite docet, nobis quoque Deo nos à mortuis excitare promittenti credendum esse. Ita enim fiet, ut illi ex animo confidamus, & nos, ut Abrahamus fecit, totos ei gubernandos & regendos tradamus. Ut autem nos ad eam fidem Dei verbis adhibendam eodem exemplo magis etiam animet, atque inflammet, tacite à minore ita argumentatur: Si Abrahamus Dei verbis fidem adhibuit, quamvis ejus, quod illi Deus promittebat, nullum, præter ipsam Dei pollicitationem, argumentum haberet; multo magis nos Dei verbis fidem adhibere debemus, qui, præter ipsam Dei pollicitationem, evidentissimum servandi ab ipso promissi argumentum in domini Jesu resurrectione habemus. Quem ipse non aliam ob caussam morti tradidit, quam, ut eum postmodum ad vitam immortalem à mortuis excitando, nobis tanti promissi plenissimam fidem faceret: & illius præstandi ejusmodi viam inveniret, unde nos & ex animo ipsi confidere, & id, quod ab ipso speramus, reipsa consequi possemus: atque ita perfecte justificaremur, & à peccatis nostris coram ipso absolveremur. Itaque concludens ait, Non propter Abrahamum tantum scriptum fuisse, ejus in Deo confidentiam imputatam illi fuisse ad justitiam: sed propter nos etiam, quibus futurum est, ut imputetur credentibus in illum, qui dominum Jesum à mortuis excitavit, traditum (ab ipso scilicet) in mortem, propter delicta nostra, & excitatum propter justificationem nostram.

Observandum est autem præterea, Paulum, in fide Abrahami explicanda, ad promissionem de Isaaco nominatim illi factam respexisse; cum tamen multo ante numerosa stirps illi à Deo promissa fuisset; cui promisso fidem habendo, & ob eam rem Deo confidendo, ut testatur Moses, nec ipse Paulus diffitetur, justitiæ imputationem adeptus est. Quod nobis satis declarat, justificam illam fidem Abrahami non fuisse firmam opinionem numerosæ futuræ prolis ex Dei promisso. Ea enim firma opinione etiamnum præditus esse poterat Abrahamus: nec tamen propterea promisso de Isaaco fidem adhibere. Jam enim natus erat Ismaël, cujus genus vehementissime se multiplicaturum, ita ut præ multitudine numerari non posset, promiserat Deus, Gen.16. ℣. 10 & cap. 17. ℣. 20. Nec in promisso illo, cui fidem adhibendo, justitiæ imputationem consecutus fuerat, alicujus rei mentio facta erat, quæ Ismaëlis personæ non conveniret. Neque enim vel ipsum Abrahamum prope centenarium futurum, cum proles illa ex eo nasceretur, nec ex libera magis, quam ex ancilla eam nascituram; nec aliquid simile expressum fuerat; sed simpliciter dictum Gen. 15. 4. & 5. *Qui egredietur de visceribus tuis, ipse heres tuus [erit]*: Et mox, *Suspice in cælum: & numera stellas, si [tamen] poteris numerare eas. Sic erit semen tuum.* Quamvis enim post natum Isaacum dixerit Deus Abrahamo, In Isaaco illi vocatum iri semen, & Saræ sententiam, ut Paulus quoque ad Gal. 4. 30. interpretatur, approbaverit dicentis, *Non hereditabit filius ancillæ hujus cum filio meo*; id tamen antea intelligi non poterat. Nam, cum nondum filius liberæ vel natus, vel nominatim promissus esset: nulla erat, ut quidem videbatur, caussa, cur ancillæ filius pleno jure heres esse non posset, & ita in eo rite impleri divinum promissum. Sed neque post promissum, & natum liberæ filium, nisi Deus id expresse & singulariter constituisset, excludendus erat ancillæ filius ab hereditate patris: sed ad eam una cum filio liberæ pariter admittendus; ut in Jacobi filius manifestum fuit. Constat autem, quamvis Deus in promisso illo, cui primum fidem habuisse Abrahamus dicitur, seminis & heredis nomine, Isaacum seu filium liberæ, non autem Ismaëlem seu filium ancillæ, potissimum intellexerit; id tamen nec Abrahamum intellexisse, nec, ut intelligeret, Deum curasse; constat, inquam, partim ex ipsius Dei verbis Isaacum promittentis, partim ex Abrahami promissum audientis. Inquit enim Deus Gen. 17. 16. *Et benedicam ei* (nempe Saræ) *atque etiam dabo ex ea tibi filium*, &c. Namque, ut apparet, hoc, tanquam non antea promissum, nedum ita, ut intelligi posset, explicatum, prioribus promissis quodammodo adjungitur. Abrahamus vero excipiens ait, *Utinam Ismaël vivat coram te.* Etenim & Dei prioribus promissis, & desiderio, ac spei suæ factum iri satis Abrahamo videbatur, si Ismaël vixisset, & genus propagasset.

Firma igitur opinio illa prioris divini promissi nihil cum secundo promisso, seu promissi explicatione de Isaaco commune necessario habebat; sed confidentia in ipso Deo, multum commune, idque necessario, habuit. Nisi enim Abrahamus Deo jam confidere decrevisset, nunquam ex se ferme centenario, & Sara nonagenaria nasciturum filium, illo promittente, credidisset. Itaque fides, qua primum justus coram Deo haberi cœptus est Abrahamus, non revera divino promisso ipsa habita fides, sed inde orta confidentia in ipso Deo fuit. Quæ quanto magis variis experimentis perficiebatur, tanto magis Deo carus Abrahamus erat; & tanto certius, & stabilius justus coram ipso habebatur, adeo ut & Paulus ex credita de Isaaco promissione, & Jacobus ex ejusdem Isaaci immolatione, quibus rebus ea confidentia explorata, & mirum in modum perfecta fuit, justificatum fuisse Abrahamum asserere non dubitaverint: & ad ista tempora id pertrahere, quod multis annis ante, si Mosis verba spectemus, factum fuisse oportet. Qui Moses non ideo id scripsit, quia jam tum Abrahami fides perfecta fuisset: sed quia ex eo tempore Abrahamus Deo confidere vere & ex animo cœpisset. Tametsi enim, ut auctor ad Heb. Heb. 11. 8. & res ipsa testatur, etiam ante id tempus Abrahamus fide præditus fuerat Gen. 12. 1. &c, quippe qui Deo jubenti, ut è terra & cognatione sua in locum, quem illi ostensurus esset, migraret, & multa bona, præsertim vero eandem generis propagationem, promittenti & credidisset, & paruisset; tunc demum tamen vere Deo confidere cœpit, cum prolis desiderio vehementer incensus, eam, quam etiam petierat, sibi numerosissimam ab eo promitti audivit: & stipulatione quadam, sub tacita tamen illa ipsi parendi conditione, Deum quodammodo obligavit, ac sibi devinxit.

Hæc de Abrahami fide, qua justificatus fuit, fusius aliquanto quam constitueram, à me disputata sunt. Ex quibus, & qua fide nos quoque justificemur, & quæ mens Pauli ea de re loquentis fuerit, perspicuum esse potest.

Justificamur igitur, ut eo, unde digressa est nostra recurrat oratio, fide in Christum, quatenus Christo con-

confidimus. Nam qui Christo confidunt, ipsi Deo confidunt; cujus nomine Christus locutus est: & à quo potestatem ea præstandi, quæ promisit, plenissimam accepit. Deo autem confidere, non est, aliquid eum fecisse credere. Quare fides in Christum, aliquid jam Christum fecisse, credere, esse non potest; aut certe istud credere, ea fides in Christum non est, qua revera justificamur. Sic, ut dictum est, nec resurrectionem Christi credendo, hoc ipso justificamur; sed quia hinc fit, ut Christo confidamus: qui in eum finem & mortuus est, & revixit, ut ipsi, & per ipsum Deo confidere possemus. Hinc Paulus, *si credimus*, inquit, *quod Jesus mortuus est. & resurrexit, ita & Deus eos qui obdormierunt per Jesum, adducet cum eo* 1 Thes. 4. 14. Per Jesum igitur obdormire ideo non recusamus, quia ex ipsius resurrectione nos quoque, si id fecerimus, resurrecturos esse, firmam spem concipimus. Atqui per Jesum obdormire, nihil est aliud, quam, Jesu præceptis obediendo, hanc vitam finire; quæ illa in Jesu confidentia nostra est. Idem Paulus Euangelium, per quod salvamur, ait 1 Cor. 15. 1 &c. esse, quod Christus qui pro peccatis nostris mortuus & sepultus fuerat, resurrexerit; non quia hoc ipsum vere sit Euangelium illud, cui fidem habendo, salvemur (alioqui quomodo Christus, qui nondum resurrexerat, nec, se resurrecturum, populo inculcabat, dicere potuisset, *Pœnitentiam agite, & credite Euangelio* Marc. 1. 15) Sed quia, per Christi ex mortuis resurrectionem, Euangelio credimus; id est, nos, si ex ipsius præscripto vitam correxerimus, remissionem delictorum nostrorum, hoc est, à perpetua morte liberationem à Deo consecuturos confidimus, & vitam æternam adepturos. Eadem ratione ea credere, quæ nobis Christus annunciavit, non illa ipsa fides, quæ nos justificat: sed ipsius quasi parens & caussa est. Non solum enim Deus nos ad resipiscentiam per Christum invitavit; sed resipiscentibus omnium delictorum in perpetuum veniam est pollicitus. Nec solum, ut ex Christi præscripto vitam institueremus, præcepit; sed ejus præceptis obtemperantibus vitæ beatissimæ & in omne ævum duraturæ præmium constituit. Novit Deus imbecillitatem nostram: & amplissimis promissis eam fulcire voluit, quibus nisi fidem habeamus, nunquam ipsi Deo, & si maxime deberemus, ex animo obediemus: numquam vere confidemus. Qui autem illis fidem habet, quia, ut diximus, eorum ingenti desiderio omnes tenemur, ut obediat atque confidat, necesse est. Et propterea qui Christo sive ejus verbis credit, justificatus esse dicitur. In quo vestri homines reprehendendi sunt, qui dicunt satis non esse, si quis ea omnia vera esse credat, quæ Christus dixit, & pollicitus est; nisi etiam ad seipsum ea pertinere sibi persuadeat. Quasi Christi verba ad omnes æque non pertineant: & necesse non sit, ut si quis, eum vera locutum fuisse sibi persuadeat, ei ex animo confidat; cum nemo prorsus ab æternæ beatitatis spe, si ipsi obedierit, ab eo exclusus fuerit. At dæmones (ajunt) credunt, & jam sciunt, Christum vera dixisse; nec tamen salui fiunt; nimirum quia ad se ejus promissa pertinere non credunt. Non recte dictum est, Dæmones, quamvis Christum vera dixisse, & credant & sciant, non salvi fiunt tamen: non quidem quia Christi promissa ad se pertinere non credant: sed quia ad ipsos ea promissa non pertinent. Nihil enim dæmonibus promisit Christus. Itaque, si fieri posset, ut ejùs promissa ad se pertinere, vel maxime sibi persuaderent, in condemnatione nihilominus remanerent. Satis non esset, Christum vera dixisse credere, si eam fidem præceptorum Christi obedientia necessario non consequeretur. Quemadmodum unum Deum esse credere, ad salutem satis non est; quia ea fides sine mandatorum Dei conservatione consistere potest; ita ut possit quis eam fidem habere, & tamen, ut inquit Jacobus Jac. 2: 19. dæmonibus nihilo præstantior esse. Sed nemo hominum potest Christi verba vera esse credere, quin illi obediat. Ob eamque rem nemo ex hominibus, qui eam fidem habeat, dæmonibus comparari potest; quibus, quantumvis ea fide præditis, ut Christo obediant, non datur. Satis est igitur, Christi verba vera esse credere; non quidem per se; sed propter obedientiam, quæ inde omnino consequitur. Quemadmodum satis est credere, Jesum esse Christum, seu filium illum Dei, ut Johannes Apostolus non uno in loco testatur Joh. 20. 31. 1.Joh. 5 1 & 5. & Petri, Matth. 16. 16, atque Eunuchi confessio Act. 8. 37, & alia multa abunde confirmant; non quidem per se; sed quia nemo id vere credere potest, quin Christo Jesu obediat. Ex quibus verissimum id esse liquet, quod jam dudum contendimus, Christi fidem, quæ per se, quod ad ea attinet, quæ in nobis sunt, nos justificat, seu, ut rectius loquar, qua ipsa per se Deus nos justificat, confidentiam in ipso Christo esse, id est, cum firma spe ea consequendi, quæ ipse sibi obedientibus promisit, Christi præceptorum obedientia.

Hinc factum est (quod complures alii ante me observarunt) ut apud Apostolos & Euangelistas fides, & obedientia sæpe invicem commutentur, & idem valere deprehendantur; non quia fides pro fidelitate, & constanti debiti muneris perfunctione, tunc ab ipsis usurpetur: & multo minus, quia hæc præcipua in sacris litteris ejus vocabuli notio sit, ut quidam præstantissimi viri sunt arbitrati; Sed quia, ut diximus, idem est, alicui aliquid sibi obtemperantibus promittenti confidere; quod, illi sub spe eorum, quæ promisit, obtemperare. Nec vero, ut ab hac sententia discedamus, ne leviter quidem suadere potest id, quod insignes aliqui theologi adversus eam attulerunt, dicentes, fidem in Christum, qua justificamur, obedientiam mandatorum ejus declarare non posse, quia ea fides, qua justificamur, ubique operibus opponatur. Opera enim, quibus ea fides opponitur, non quælibet opera sunt, nec quocumque modo accepta & considerata. Sed, ut supra alibi attigimus, ea opera absolutam & perpetuam per totum vitæ curriculum legis divinæ conservationem, & executionem significant; & tamquam sua vi hominem justum coram Deo constituentia considerantur. Cum igitur pud Paulum scriptum legimus, Fide sine operibus, seu Non operibus, sed fide, nos justificari, non intelligendum est, omnia opera à justificatione nobis concilianda excludi, sed neminem, ipsorum operum propria vi, justum coram Deo constitui. Ut enim id fiat, necesse est, divinam legem absolutissime per totam vitam conservare: quod nemo facit. Et idcirco Paulus in 3. cap. Epist. ad Rom. ostendere conatur, non minus Judæos, quam gentes, peccasse; ut inde necessario colligat, non ex ipsis operibus, sed ex Dei benignitate ipsos quoque veram justitiam petere debere. Nec aliam ob caussam ea opera plerumque ab Apostolo Opera Legis dicta fuere, quam, ut de operibus à Lege requisitis, & sic de perpetua & perfectissima divinorum præceptorum obedientia, se loqui, aperte indicaret: & ea ab operibus illis, quæ non tamquam in Mosis lege nobis præscripta, sed ut à Christo nobis injuncta, facere debemus, manifeste distingueret ac separaret; non autem, ut non pauci existimarunt, quia de cerimonialibus (quæ vocant) tantum Legis præceptis loqueretur. Operum autem nomine apud Paulum, ubi opera fidei opponit, non quæcumque opera, nec quocumque modo accepta significari, planissimum facit initium cap. 4. ejusdem Epist. ad Rom. Ubi ei, qui operatur, mercedem secundum debitum dari asserit, eum vero, qui per fidem in Deum justificatur, non operari dicit. Nisi enim Operari eo in loco perpetuam & perfectissimam Dei præceptorum conservationem intelligas, falsissima affirmantem Apostolum facies; cum neque ulli merces ex debito tribuatur, qui vel semel, & quidem levissime, à sibi præscripta norma aberraverit: nec is, qui in Deum credit, & ea fide justificatur, bonis operibus penitus sit destitutus: immo plus, quam cæteri, dum in eo statu est, ipsis abundet. Itaque, sicut idem iste in seipso & justus est, & non justus (Non justus est, si ad divinam præscriptam normam facta, & cogitationes

ipsius

ipsius exacte expendantur; quare si justus coram Deo esse velit, ut ei justitia imputetur, necesse est, id est, ut pro justo divina benignitate habeatur. Justus vero est, si ex communi & æquitati maxime consentanea quadam ratione judicetur, & cum cæteris comparetur; unde etiam factum est, ut justus, quia justitiam faciat, in divinis oraculis appelletur 1 Joh. 3. 7) ita idem ipse & operari, & non operari dici jure potest. Non operatur, quia non ea omnia absolutissime vel executus est, vel exequitur, quæ ipsi in divina lege præscripta fuerunt: Operatur autem, quia non modo vere multa bona opera facit; sed in universum vitam suam ex Dei voluntate instituit, moresque componit. Ex quo etiam apparet, non quocumque modo opera in ea ad Rom. 4. cap. disputatione, apud Paulum accipi debere: sed tantummodo quatenus per se, Dei misericordia seclusa, hominem justificare possunt. Si quis enim perfecte Dei legem servaret, quod ille, ut dictum est, simpliciter Operari appellat, isti, ut justus coram ipso Deo esset; ejus misericordia opus non foret. Quandoquidem, ut idem ait, ejusmodi homini merces non ex gratia, sed ex debito tribuitur.

Fides ergo in Christum, qua justificamur, quamvis obedientiam, quam spe futuri boni, quod is nobis daturus sit, Deo præstamus, & complectatur & significet, atque idcirco opus omnino declaret; operibus tamen propterea merito opponitur, quia nec perpetuam & absolutissimam præceptorum Dei conservationem ipsa per se continet, nec propria vi justificat: sed propter Dei clementiam; qui ejusmodi opus facientibus, quod ob eam rem Dei opus à Christo appellatum fuit Joh 6. 29, justitiam, quantumvis antea injustis, imputare dignatus est; & ipsos pro justis coram se habere, pro incomparabili sua benignitate voluit.

Mirum est autem, theologos vestros omnino velle, propterea quod, Christum, morte sua, peccata nostra delevisse, credamus, nos justos coram Deo constitui: & interim, ut id obedientia, quam ex Christi præscripto Deo præstemus, fieri possit, dicere penitus horrere. Quasi vero major dignitas in ista fide, quam in hac obedientia reperiatur. An non dicunt ipsi, fidem istam, non quidem propria dignitate, sed quia ipsum Christum apprehendat, justificare? Cur igitur hæc quoque obedientia, non quidem propria dignitate, sed quia Dei misericordiam apprehendat, justificare non poterit? præsertim cum ista vestra Christi apprehensio (ut ex iis, quæ à nobis supra disputata sunt, liquere potest) merum humanum commentum, & inanissimum somnium sit: misericordiæ vero divinæ apprehensio & omnibus divinis oraculis sit consentanea, & solidissimum justitiæ nostræ fundamentum, & caussa censeri debeat. Adde quod etiamsi Christus, eo sensu, quo vos loquimini, apprehendi posset; non tamen, ut visum fuit, ista vestra fide ullo modo umquam apprehenderetur. At Dei misericordia, obedientia ipsi ex Christi præscripto præstita apprehendi rectissime potest, si, se eam præstantibus misericordem reipsa futurum, Deus promisisset; ut certe promisit. Neque vero magis perfecta in homine ea fides esse potest, quam hæc obedientia. Cumque vos eam fidem, licet revera imperfectam, Deo placere contendatis, adeo ut qui ea præditus fuerit, pro justo ab ipso habeatur; hanc quoque obedientiam, licet revera imperfectam, eodem modo Deo placere posse, negare non potestis.

Satis, quid fides in Christum sit, qua justificamur, explicatum videtur. Ad quam explicationem confirmandam, innumerabilia prope divinarum litterarum testimonia proferri possent. Sed legant tantummodo, qui de ea dubitant, Euangelium Johannis, ubi sæpissime ejus fidei fit mentio; & videbunt, nisi præfracte quis veritati reluctari velit, fateri omnino oportere, nihil aliud esse, in Christum credere, quam, Christo confidere, Christo adhærere, ejusque doctrinam, ut cælestem & salutarem, ex animo amplecti. Quamquam interdum minus proprie ii quoque in Christum credere sunt dicti, qui ejus doctrinam veram esse aliquo modo agnoverunt; quamvis ipsam ex animo amplexi non fuerint. Ut de iis scriptum est Joh 12. 42, qui cum in ipsum credidissent, eum tamen propter Judæorum metum palam confiteri non sunt ansi; parum revera ipsius verbis attendentes, qui dixerat: *Quemcumque puduerit mei, & sermonum meorum in generatione hac adultera, & peccatrice, pudebit illius & filium hominis, cum venerit in gloria patris sui cum angelis sanctis*, Marc. 8. 38. Sed inter cætera, quæ apud Johannem Euangelistam sunt testimonia, quid fides in Christum sit, explicantia, illud considerandum propono, quod ad finem cap. 12 habetur. Ubi Christus ipse sic loquitur: *Ego lux in mundum veni, ut omnis, qui credit in me, in tenebris non maneat. Et si quis audierit verba mea, & non crediderit, ego non judico eum. Non enim veni, ut judicem mundum: sed ut servem mundum. Qui spernit me, & non accipit verba mea, habet qui judicet eum. Sermo, quem locutus sum, ille judicabit eum in novissimo die. Quia ego ex meipso non sum locutus. Sed qui misit me pater, ipse mihi mandatum dedit, quid dicam, & quid loquar. Et scio, quia mandatum ejus vita æterna est.* Ex his enim verbis valde perspicuum est, In Christum credere, idem esse atque, ejus doctrinam amplecti: utpote ab ipso Deo nobis datam, & in qua vita æterna consistit.

Per hanc nostram fidei in Christum, qua justificamur, explicationem, non modo illa jamdiu agitata quæstio de fidei, & operum justificatione soluta videtur, & Paulus cum Jacobo conciliatus; verum etiam universa sacra scriptura mirifice illustrata; adeo ut quidquid in ea, quod huc pertineat, scriptum est, ab unoquoque facillime intelligi queat. Per eam nobis Dei verus cultus, & ipsa salus nostra, quam vestrorum magistrorum præceptiones quodammodo eripuerant, restituitur, & hanc & illum non vana quadam justitiæ jam comparatæ, & per Christum nobis partæ persuasione, sed, ut tota scriptura & testatur & clamat, divinæ voluntatis obedientia contineri apparet. Cumque hæc Christi fidei explicatio postremum illud esset, quod in examinatione tertiæ tuæ enunciationis, & porro verborum tuorum hactenus descriptorum nobis faciendum propolueramus; ad ea, quæ pro sententiæ tuæ ultima parte confirmanda scripsisti, excutienda accedamus.

CAPUT XII.

Ordine proposito Adversarii dicta refellendi, quomodo fides in Christum donum Dei sit, breviter explicatur & confirmatur. Inde caussa exponitur, cur ex iis, quibus Christus annunciatur, quidam credant, quidam vero non credant.

Sic igitur postremo ais. *Quemadmodum autem ex dono & gratia Dei habemus, quod nobis fides pro justitia imputetur. Sic ex eadem Dei gratia eodemque dono verissimum est nos habere fidem ipsam, qua quæcumque Christus passus est, ea pro nostra salute, ut verum nostrum & unicum mediatorem ac servatorem perpessum fuisse credimus. Idque est quod disertis verbis confirmat Apostolus ad Ephesios 2. cum scribit Gratia Dei nos esse servatos per fidem, nec id ex nobis, quia sit donum Dei. Et cum fides non sit omnium 2 Thess. 3. facile est concludere eorum tantum esse, quorum cordibus spiritu suo Deus illam infundit, quod & manifestissimum est ex 13 Act. Ubi non dicuntur credidisse quicumque Paulum Christum annunciantem audierant, sed ex auditoribus credidisse quotquot ordinati erant ad vitam æternam.*

Responsio.

Non satis vobis est, quo imprudentes totam salutis nostræ rationem pervertatis, & vos ipsos, quique vobis credunt, æternæ morti mancipetis, ea comminisci,

ac di-

ac dicere, per quæ, ut vidimus, ad salutem consequendam (velitis nolitis) non necesse esse concluditur, ut sancte & juste vivamus; nisi etiam, nihil eorum, quæ ad nostram salutem pertinent, in nostra potestate positum esse asseveretis: atque hac ratione homines ab omni recte vivendi, propriamque salutem operandi, conatu penitus avocetis. Tametsi autem hæc vestra, quam hoc loco attingis, sententia de Dei destinatione, deque humanis viribus in rebus ad salutem pertinentibus, & perniciosissima est, & non ita passim ubique, ut superior illa de Jesu Christi satisfactione, cujus caussa disputationem nostram instituimus, recepta & approbata, unde ad eam refellendam multo liberior mihi aditus pateret; Quia tamen argumentum istud, ut veritas vestris commentis & Sacrarum Litterarum interpretationibus apud plerosque hac nostra ætate obscurata in lucem quodammodo proferretur, justum volumen requireret; non parum fuerit hoc loco, ubi ea de re non controversamur, ea confutare, quæ à te ad ipsam confirmandam obiter fuerunt allata. Primum igitur, quomodo fides Dei donum sit (quod, cum à me negarum non fuisset, te probare opus nou erat) explicabo. Deinde, unde fiat, ut ex iis, quibus Dei verbum, & Christus annunciatur, quidam credant, quidam vero minime, paucis aperiam. Postremo ad ea Divinarum Litterarum testimonia, quibus tu sententiam hac in re tuam à me longe diversam comprahare niteris, respondebo; &, alium prorsus eorum locorum sensum esse, quam tu opinatus fueris, Deo juvante, demonstrabo.

Fides (nempe in Christum) Dei donum est, quia nemo, cui facultas in Christum credendi datur (datur autem generatim omnibus, quibus annunciatur Christus) ut ea facultas sibi daretur, commeritus antea fuerat; non autem, quia, quicunque in Christum credit, id ex singulari Spiritus Sancti dono habuerit, quo caruerint illi, qui non credunt: adeo ut, quemadmodum in potestate eorum, qui non credunt, positum non fuerit, ut crederent, sic in potestate eorum, qui credunt, positum non fuerit, ut non crederent. Sic enim tu sine dubio, ut ipsa verba tua satis ostendunt, fidem in Christum Dei donum esse, interpretaris. Vereris namque, si dicatur, & eos, qui credunt, potuisse non credere, & eos, qui non credunt, potuisse credere, ne fides Dei donum esse negetur. Quasi vero, si ego alicui, cui nihil prorsus debeam, ex animi liberalitate aliquid dem, donum id appellari nequeat, quia nimirum potest is, si velit, non accipere. Ut igitur aliquid donum & sit, & dicatur, nihil præterea requiritur, nisi, ut à sola dantis liberalitate proficiscatur. Hinc fit, ut unum & idem merito & donum, & præmium, sive merces appelletur; ut de vita æterna legimus. Quamvis enim nemo vitam æternam consecuturus sit, qui Christo non obedierit, & propterea merces sit Christianæ obedientiæ constituta; quia tamen quod ii, qui Christo obediunt, vitam æternam consequantur, hoc à sola Dei liberalitate profectum est, qui eos quoque qui Christo confidunt, non minus, quam cæteros, jure perdere poterat: Dei donum vita æterna merito nuncupatur. Quod si factum aliquod egregium, quale est, Christiana obedientia, quod in eo, qui accepturus sit, requiratur, quin id, quod datur, donum sit, efficere per se non potest, quanto minus id efficiet, ejusdem cui datur, voluntaria tantum & libera acceptio? Fidem autem in Christum non ita Dei donum esse, ut singulari & interiore quadam virtute divina, cui resisti non possit, in hominum cordibus inscribatur: sed potissimum per externa quædam iis etiam, qui non credunt, communia, in ipsis generari: ea, quæ in superioribus disputationibus à nobis dicta sunt, satis planum facere possunt. Quid enim attinebat tot, tantaque ut ipsi consideremus, Christum dicere, facere, pati, & adipisci, si non his rebus externis maxime & præcipue ea fides in nobis gigneretur, sed interiore quadam vi, quæ paucis concedatur (pauci siquidem sunt, qui Christo confidant) & plerisque ex illis ipsis, quibus divino consilio ea omnia, quæ Christus pro salute nostra dixit, fecit, passus, & adeptus est, narrantur, & confirmantur, atque ea ratione, ut in Christum credant, serio ipsius Dei nomine monentur, penitus denegetur? Certe, si, quid fides in Christum sit, recte percipiatur, nemo erit unquam, qui, eam Dei donum esse, eo modo, quo vos fecistis, interpretetur, nisi, Christum sine ulla caussa mortuum fuisse, affirmare velit. Taceo multa & absurda & iniqua & impia, quæ ex sententia vestra fluere necesse est; quidquid tandem, fidem in Christum esse, dicamus. Hoc enim nec præsentis instituti est, & alio loco, Deo volente, à nobis aliquando demonstrabitur. Quod autem ad præsentem disputationem pertinet: satis est ostendisse, quomodo, & cur fides in Christum ita Dei donum sit, ut liberam credentis acceptionem non excludat: & nihil penitus divinæ liberalitati propter accipiendi, & non accipiendi plenissimam facultatem detrahi, ratione, atque exemplo docuisse. Est igitur fides in Christum Dei donum, quia, ut ab initio diximus, ii, quibus, per Euangelii, scilicet, prædicationem, ea fides offertur, per quam servari possunt, tantum beneficium prorsus commeriti non fuerant; non autem quia eorum ipsorum, quibus Euangelium prædicatur, uni parti detur, ut & possint credere, & credant, alteri non detur.

At dices, si ita res se habet, unde est, quod ex iis, quibus Christus annunciatur, pars credunt, pars vero minime? Nam, si omnes credendi potestatem habent, & ea fides salutem æternam conciliat, qui fieri potest, ut aliquis credere nolit? num reperiri potest, qui salutem æternam sciens prudens aspernetur? Facillimum est ad hæc respondere. Primum enim nihil magis expressum est in Sacris Litteris, quam, caussam, cur multi ex iis, quibus Christus annunciatur, non credant, ipsorum malitiam esse, ut mox videbimus. Deinde nolle aliquid credere, quod tamen verissimum sit, non est veritati agnitæ assentiri nolle, sed nolle animum inducere, ut id verum sit. Itaque, qui Euangelio, quamvis nihil non verissimum in eo affirmetur, non credunt, sine quo prævio credendi actu, in ipsum Christum credi non potest, ii nolunt animum inducere, ut ea vera sint, quæ Euangelio continentur, &, licet reipsa æternam salutem aspernentur; id tamen scienres prudentes non faciunt, sed ignorantes & imprudentes; quamvis ejus ignorantiæ & imprudentiæ ipsorum malitia caussa sit, & origo: non secus, atque animi probitas fidei caussa & origo est, quam Euangelio alii adjungunt. *Qui ex Deo est*, inquit Christus Judæis, *verba Dei audit. Propterea vos non auditis, quia ex Deo non estis*, Joh. 8. 47. Atqui Esse ex Deo (quod tamen non pauci sunt arbitrati) non est, à Deo certo ac nominatim ad salutem participandam, electum esse: sed animi probitate esse præditum. Sicut Ex diabolo esse, quod paullo ante iisdem Judæis Christus exprobaverat, non est, à diabolo perditioni destinatum certo ac nominatim fuisse: sed, animi malitia præditum esse. Nam qua ratione potuisset Christus Judæis exprobrare, quod ex Deo non essent, si ea in re nulla ipsorum propria culpa fuisset? Ex probitate porro hominis fieri, ut Euangelio fides adhibeatur, manifestius adhuc ostendit idem Christus, cum ait, *Mea doctrina non est mea, sed ejus, qui misit me. Si quis voluerit voluntatem ejus facere, cognoscet de doctrina, utrum ex Deo sit, an ego à me ipso loquar*, Joh. 7. 16. Voluntas igitur id faciendi, quod Deus fieri vult, quæ vera animi probitas est, veritatem doctrinæ Christi & Euangelii ei, qui ea voluntate est præditus, patefacit. Qua veritate cognita, statim, ut supra disseruimus, ipsa quoque confidentia necessario consequitur. Rursus ex hominis malitia fieri, ut Euangelium rejiciatur, quemadmodum ex probitate fit, ut recipiatur, apertissime docet idem Christus, inquiens, *Hoc est autem judicium, quod lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras, quam lucem. Erant enim eorum opera mala. Omnis enim, qui male agit, odit lucem; & non venit ad lucem, ut non arguantur opera ejus. Qui autem facit veritatem venit ad lucem, ut manifestentur opera ejus, quia in Deo sunt facta*, Joh. 3.

Joh. 3. 19. Ex quibus Christi verbis non solum hominis probitatem, & malitiam, hanc rejectionis, illam receptionis Euangelii caussam esse constat, verum etiam ejus rei ratio manifestissime apparet. Quam rationem quia à vetere eodemque nobilissimo scriptore alicubi rectissime explicatam invenimus, & multo elegantius & copiosius expositam, quam à me fieri posset; ipsius verba omnia, quæ ibi hac de re facit, hic describenda censui.

Sic igitur scribit Lactantius lib. 7. divinarum institutionum (in quo de divino præmio nominatim agit) cap. 1. *Interim necessarium puto admonere lectores, quod hæc nostra, quæ tradimus, pravæ vitiosæque mentes aut omnino non intelligent (hebetatur enim acies eorum terrenis cupiditatibus, quæ sensus omnes gravant, imbecillesque reddunt) aut, etiamsi intelligent, dissimulabunt tamen, & hæc vera esse nolent, quia trahuntur à vitiis, & scientes malis suis favent, quorum suavitate capiuntur, & virtutis viam deserunt, cujus acerbitate offenduntur. Nam qui avaritia, & opum inexplebili quadam siti flagrant; quia non possunt, venditis, aut dilargitis, quæ amant, tenui cultu vitam degere, sine dubio malunt id esse fictum, quo desideriis suis renunciare coguntur. Item qui libidinum stimulis incitati (ut ait poëta) in furias, ignemque ruunt, utique incredibilia nos afferre dicunt, quia vulnerant aures eorum præcepta continentiæ, quæ illos à voluptatibus suis prohibent, quibus animam suam cum corpore adjudicaverunt. Qui vero ambitione inflati, aut amore potentiæ inflammati, omne studium suum ad honores acquirendos contulerunt, nec si solem quidem ipsum gestemus in manibus, fidem commodabunt ei doctrinæ, quæ illos jubet, omni potentia, & honore contempto, humiles vivere, atque ita humiles, ut & accipere injuriam possint, & referre nolint, si acceperint. Ii sunt homines, qui contra veritatem clausis oculis quoquo modo latrant. Qui autem sanati erunt, id est, non ita vitiis immersi, ut sanabiles non sint, & credent his, & libenter accedent, & quæcumque dicimus, aperta, plana, & simplicia & quod maxime opus est, vera & inpugnabilia illis videbuntur. Nemo virtuti favet, nisi qui sequi potest. Sequi autem, non facile est omnibus. Ii possunt, quos paupertas, & rerum indigentia exercuit, & capaces virtutis effecit. Nam si virtus est tolerantia malorum, non capiunt ergo virtutem, qui semper in bonis fuerunt; quia mala neque experti sunt, neque ferre possunt, assuetudine, ac desiderio bonorum, quæ sola noverunt. Eo fit, ut pauperes & humiles Deo credant facilius, qui sunt expediti, quam divites, qui sunt impedimentis plurimis implicati, immo cathenati, & compediti serviunt ad nutum dominæ cupiditatis, quæ illos inextricabilibus vinculis irretivit; nec possunt in cælum aspicere, quoniam mens eorum in terram prona, humique defixa est. Virtutis autem via non capit magna onera portantes. Angustus admodum trames est, per quem justitia hominem deducit in cælum. Hunc tenere non potest, nisi qui fuerit expeditus, & nudus. Nam isti locupletes multis & ingentibus sarcinis onerati, per viam mortis incedunt, quæ latissima est, quoniam late perditio dominatur. His acerba sunt, his venena, quæ Deus ad justitiam præcepit, quæque nos Dei magisterio de virtute ac veritate disserimus. Quibus si repugnare audebunt, necesse est, hostes se esse virtutis, justitiæque fateantur.* O vere egregium & immortalitate dignissimum scriptorem! Poterat ne aut verius, aut divinius nostræ salutis, ac fidei ratio & origo explicari? Putas-ne (ut hoc obiter dicam) Lactantium, fidem, qua servamur, firmam opinionem esse censuisse, quam animo conceperimus, Christi morte omnia peccata nostra deleta fuisse, qui hic manifeste, ut plerisque aliis in locis facit, salutem nostram in virtute & justitia ponit, & non obscure divinis promissis per Christum nobis factis fidem habere (qua fide, vos ipsi, nos servari non negatis) nihil aliud esse affirmat, quam credere iis, qui ex Christi præscripto vitam instituerint, divinum præmium repositum esse, & id credendo, Christi doctrinam ex animo amplecti, eique obedire? Si Christus vitam æternam simpliciter pollicitus esset, nec præcepta continentiæ, liberalitatis, humilitatis, & ejusmodi alia addidisset; facile ejus verbis unusquisque fidem haberet: præsertim cum multis testimoniis confirmatum audiret, ipsum, qui occisus fuerat, revixisse, & in cælum ascendisse, ibique regnantem suprema potestate præditum esse. Nam, ut alibi dictum est, quæ percupimus, ea etiam facile credimus. Nunc vero, quando nemini vitam æternam Christus promisit, nisi vitam emendaverit, & , omnibus hujus mundi cupiditatibus, valere jussis caste, sobrie, juste, ac temperanter vixerit; quia ab his præceptis plerique abhorrent, pauci sunt, qui ejus verbis fidem habeant, & ea, quæ de ipsius resurrectione, gloria, & potestate narrantur (quæ, si credere[n]tur, veritatis eorum, quæ dixit, indubitatam fidem facerent) fabulas arte compositas esse, non suspicentur. Non mirum igitur alicui videri debet, si ii, qui Christo non credunt, & Dei Euangelio non obediunt, gravissime punientur, Johan. 3. 36. 2 Thess. 1. 8. 1 Pet. 4. 17. adeo ut ne Sodomæ quidem punitio eorum punitioni æqualis futura sit, Matth. 10. 14, & 15. Culpa enim ipsorum maxima, nempe propter eorum animi malitiam id fit. Quæ culpa profecto nulla esset, si nemo ex iis, quibus Christi Euangelium prædicatur, credere posset, nisi singulariter illius cordi divina quadam vi ea fides infunderetur, idque iis tantum, qui credunt, contingeret. Et propterea non modo gravissime puniri, sed paulio durius, quam cæteri, quibus Christus annunciatus non fuerit, haberi eo nomine, quod Christum amplexus non fuisset, nemo sine summa injustitia, & iniquitate posset. Est autem in salute æterna nobis per Christi fidem conferenda admirabile Dei consilium animadvertendum; qui tam eximium obedientiæ nostræ præmium nec nobis antea ignotum, nec certissimum esse voluit. Nam, si ignotum antea fuisset, nemo fortassis Christo paruisset; ita humanæ vires ab ejus præceptis superari videntur: ita ejus crux per se gravis & amara est. Sed immortalitatis propositum præmium cuncta & levia, & facilia factu reddit. Sin autem certissimum fuisset: nemo adeo improbus est, quin, omnibus relictis, Christo adhæsisset. Improbis enim ipsis mala opera non per se placent: sed quia ex malis operibus aliquod bonum sperant. Quod si, malis operibus relictis, multo majora bona se consecuturos esse pro comperto haberent; non virtutis quidem amore ulla ex parte, sed certissima spe ingentis præmii, & vitam emendarent, & Christi dicto audientes essent. Ut igitur proborum, & improborum discrimen existeret, & uni ab alteris internoscerentur; vitæ æternæ incomparabile præmium ita Christo fidem habentibus proposuit Deus, ut ejus, quam dedit, notitia probis satis sit, & ea ratione ipsorum probitatis exercendæ, ac patefaciendæ sit locus: improbis vero non sit satis, & interim eorum improbitatem prodat, ac palam traducat. Ita ut maxima cum ipsius gloria in his severitatem suam, in illis vero benignitatem exerendi, & suam simul in utrisque potestatem manifestissimam faciendi, justissimam caussam habiturus sit. Cæterim ex iis, quæ diximus, constare potest, eos, qui Christo fidem habent, ipsique obediunt, quamvis citra spem vitæ immortalis id facturi non essent, non tamen idcirco, ut quibusdam videtur, mercenarios appellari debere. Nam cum merces, præsertim antequam credant, & obedire constituant, illis non appareat, eorum probitate, aut saltem non deplorata improbitate fit, ut ejus mercedis, si obedierint, consequendæ, spem concipiant: & ita obedire non recusent. Itaque non merces sola, sed sanatus quoque aut sanabilis (ut Lactantii verba æmuler) eorum animus ipsorum obedientiæ caussa est. Quod verissimum esse comprobant ii, quorum animi sanabiles, aut sanati non sunt. qui, & si eandem prorsus, eodemque modo sibi propositam mercedem habent; non tamen obedire volunt: aut certe non obediunt: & suam ipsorum felicitatem imprudentes negligere pergunt.

CAPUT XIII.

Respondetur ad testimonia, quæ Adversarius pro sua sententia, quomodo fides in Christum sit Dei donum, protulit. Cujus rei occasione, de divina ad vitam æternam prædestinatione, deque humanis in fide Euangelio adhibenda viribus, nonnihil disputatur.

VIdimus, quomodo Christi fides Dei donum sit, & unde fiat, ut ex iis, quibus Christi Euangelium annunciatur, quidam credant, quidam vero minime; atque rem multo aliter se habere, quam vos existimetis, breviter quidem, sed, ni fallor, perspicue demonstravimus. Nunc, quod restat, ad ea divina testimonia respondebimus, quæ pro sententia vestra confirmanda à te prolata fuerunt. Quamquam ad ista responsio, iis, quæ diximus, bene perpensis, per se ipsa jam apparere potest, & unicuique in promptu esse.

Jam vero sic habent primi testimonii verba in Epistola ad Ephes. cap. 2. 8. *Gratia enim estis salvati per fidem, & hoc non ex vobis; Dei donum [est:] non ex operibus, ne quis glorietur. Ipsius enim sumus factura, creati in Christo Jesu in operibus bonis, quæ præparavit Deus, ut in illis ambulemus.* Duplicem Dei gratiam, seu duplex Dei donum in salute nobis per Christum parta hoc loco explicat Paulus. Unum est, quod omnia delicta nostra nobis liberalissime à Deo condonata fuerunt, dummodo in ipsum per Christum credamus. Alterum est, quod ipsummet Deo per Christum confidere, ex ipsius Dei liberalitate, nobis obtigit; qui hanc fidem in nobis, annunciato nobis Euangelio, effecit. Neque enim aliquid feceramus nos, propter quod nobis hoc concedi deberet, quod non omnibus concessum videmus. Et idcirco ait Apostolus, *Non ex operibus*, explicans quodammodo id, quod ante dixerat, *non ex vobis.* Nec enim ea verba, *non ex operibus*, ut à multis fit, conjungi debent cum remotioribus illis, *Gratia enim salvati estis per fidem*, tanquam si proximiora illa, *Et hoc non ex vobis; Dei donum [est]* per parenthesim dicta fuissent. Namque id facere nihil cogit. Quod si tamen fieri deberet, non opponerentur hoc loco opera fidei, sed gratiæ, ut in loco illo, *Si autem gratia, jam non ex operibus*, Rom. 11. 6. & ea gratia id quoque complecteretur, ut fides non merito operum aliquorum, quæ fecissemus, sed Dei benignitate nobis concederetur. Ac si Paulus dixisset, Gratia servati estis per fidem. Adeo autem verum est, vos gratia servatos esse, ut ipsa quoque fides, quæ, ita Deo benignissime statuente, justos vos coram ipso reddit, non vobis ascribi debeat, sed Deo, qui eam in vobis per Euangelii prædicationem genuit. Gratia, inquam, non autem ex operibus, servati estis. Nihil enim antea feceratis, propter quod vel vobis tantam salutem decerni, vel vobis potius, quam aliis, annunciari, meriti fuissetis. Nemo igitur, tanquam si ei vel simpliciter, vel comparate, id est, magis, quam aliis, hæc salus deberetur, gloriari potest. Siquidem Deus is fuit, qui, pro sua benignitate, nullis nostris operibus ad hoc impulsus, per Christum Jesum, ejusque Euangelii prædicationem, nos spirituali ratione creavit, &, ut in ea sanctitate & novitate vitæ ambularemus, quam ipse nobis præscripsit, similiter effecit. Ex quibus postremis Apostoli verbis satis præterea patet, quid reipsa sit ea fides, per quam servamur, quam Dei donum esse dicit. Nempe in bonis operibus, quæ nobis Deus per Christum præscripsit, ambulare. Explicat enim sine dubio, quomodo gratia Dei per fidem servati simus. Est autem hic locus valde similis, immo fere idem cum illo ad Tit. cap. 3. 5. *Non ex operibus justitiæ, quæ fecimus nos, sed secundum suam misericordiam, salvos nos fecit*, &c. Ubi & ex verbo illo præteriti temporis Fecimus, & ex antecedentibus verbis illis, *Eramus enim aliquando & nos insipientes*, &c. perspicuum est, Apostolum de operibus loqui, quæ Jesu Christi patefactionem, & annunciationem antegressa fuerint. Cui loco affinis est ille 2. ad Tim. 1. 8. *Qui nos servavit, & vocavit vocatione sancta, non secundum opera nostra, sed secundum suum propositum, & gratiam.*

Satis jam apparere existimo, quo sensu Paulus eo loco, quem tu citasti, fidem Dei donum esse dixerit. Quod etiam scripsit in epist. ad Philip. ad finem primi capitis, inquiens, à Deo proficisci, quod adversarios & infestos aliquos habeant. Ipsis enim donatum esse non modo, ut in Christum credant, sed etiam, ut pro ipso patiantur. Qui locus, quomodo fides Dei donum sit, aperte explicat. Non enim aliter ex Dei dono Philippenses habuisse, ut in Christum crederent, quam, ut pro ipso paterentur, ex verbis Pauli aperte colligitur. Verum, quod ad perpessiones pro Christo attinet, non id voluit dicere Apostolus, quod Philippenses jam libenti ac forti animo, ut Christi nomen illustraretur, paterentur (hoc siquidem est pro Christo pati. Præpositio enim Pro, ut sæpius dictum est, semper finalem caussam notat) id à Deo proficisci. Immo, ut ex præcedentibus verbis manifestum est, ut id facerent, eos monere voluit, ac dicere, Quod propter Christum affligerentur, & ita pro Christi nomine pati possent, id non ex Dei voluntate tantum, sed ex liberalitate quoque agnosci debere. Monet igitur, ne afflictionibus ab instituto deterreantur: sed ea ex re multo magis persistendi argumentum habeant: ut pote qui inde se Deo charissimos esse perspicere possint; qui, quos maxime amat, eos ut pro Christo patiantur, ejus nominis occasione illis calamitates immittendo, dignos facit. Nam & Apostoli ibant gaudentes à conspectu concilii, quoniam digni habiti essent pro nomine Jesu contumeliam pati, Act. 5. 41. Quod certe non significat, ipsos gavisos fuisse de constantia sibi in contumelia illa perferenda à Deo concessa: sed de ipsa contumelia, quam, Jesu nominis occasione, acceperant: unde sibi pro Jesu nomine, id est, pro Jesu gloria illustranda pati facultas data foret. Id autem, quod Paulus Philippenses monet, statim sui ipsius exemplo confirmat? quem, videlicet, sciebant, propter Christi nomen, multa ab adversariis constanter jam perpessum fuisse, & adhuc perpeti audiebant; quemadmodum ex extremis ejusdem cap. verbis patet. Atque hæc eadem monitio, tanquam ad nos in mediis persecutionibus consolandos & roborandos necessaria, ubique in novi fœderis scriptis extat, præsertim vero in Petri priore epistola. Quemadmodum igitur Paulus ideo dixit, Philippensibus donatum à Deo esse, ut pro Christo paterentur, quia, ut pati possent, donaverat illis Deus; sic, ut in Christum crederent, donatum illis à Deo fuisse idcirco dicit; quia, ut in Christum credere possent, Deus illis donaverat.

Sequitur locus ille 2 Thes. 3. in ipso cap. initio: *De cætero fratres orate pro nobis, ut sermo Dei currat, & clarificetur, sicut & apud vos, & ut liberemur ab importunis & malis hominibus. Non enim omnium est fides. Fidelis autem Dominus est, qui confirmabit vos, & custodiet à malo.* Ego sane satis mirari nequeo, te, nescio quos alios imitatum, ad sententiam vestram confirmandam, hoc Pauli testimonium protulisse; cum nemo negare possit, hæc verba, Non omnium est fides, idem posse significare (& quidem usitatissima significatione) atque, Non omnes credunt; ut plerique præstantissimi viri ea hoc loco exposuerunt. Ex quo fit, ut, etiamsi ita exponi possint, ac si dictum fuisset, Non omnibus datum est, ut credant, quemadmodum vos exponitis; nihil tamen solidi in eis, ad vos adjuvandos, reperiatur. Sed multo magis id mirum videri debet, cum ex ipsis verbis, quæ antecedunt, & quæ consequuntur, aliorum interpretatio aperte confirmetur, vestra vero penitus convellatur. Cum enim Paulus reipsa dicat, se cupere, ut liberetur ab importunis & malis hominibus, & rationem reddens, cur id dixerit, statim subjungat, *Non enim omnium est fides*; quis non fidet, ex antithesis vi manifesta, eum nihil aliud velle dicere, quam non omnes esse bonos & benignos, & quales fides homines & arguit, & efficit; & ita non de credendi facultate, sed de ipso credendi actu eum loqui?

Quis

Quis non animadvertit, ex ipsius verbis necessario quodammodo consequi, eos omnes, quorum non est fides, importunos & malos esse, & eorum importunitatis ac malitiæ aut caussam, aut effectum esse, quod ipsorum non sit fides? Atqui ii, quibus, ut vobis placet, datum non est, ut credant, non omnes mali & importuni sunt. Alioquin omnes homines, antequam credant, malos & importunos esse oporteret. Non enim, ut ipsi affirmatis, illi ab initio sunt pejores cæteris, quibus datum est, ut credant. Paulum vero non de malitia & importunitate, quæ in omnibus hominibus naturaliter sit, sed de insigni quadam & propriâ culpa comparata verba facere, apertius est, quam ut probari necesse sit. Jam in nullo homine malitiæ ejusmodi & importunitatis, quæ naturalis non sit, vel caussa, vel effectus esse potest, quod ei, ea ratione, qua vos vultis, datum non sit, ut credat. Effectus esse non potest, quia, ex ipsa disciplina vestra, Deus nullam aliam ob caussam, quæ nobis constare possit, multis credendi facultatem denegat, nisi quia ita sibi videtur; vel saltem non ideo denegat, quod mali & importuni magis, quam cæteri sint. Caussa similiter esse non potest. Alioqui Deus multorum hominum malitiæ & importunitatis cujusdam caussa foret.

Vide io quas difficultates se conjicere necesse sit, si de credendi facultate Paulum locutum fuisse velimus. At, si de ipso actu credendi, nimirum qui, ex hominis parte, ab ipsius voluntate proficiscatur, eum loqui dicamus; omnia plana sunt. Verissimum enim est, omnes, qui non credunt, & ideo non credunt, quia nolunt, malos & importunos esse: &, quod non credant, cum caussam tum effectum esse malitiæ, & importunitatis eorum. Effectus omnino est, quia, ut jam demonstratum fuit, propterea homines non credunt, quod mali & importuni sunt. Caussa vero est quia dum veritatem divinam negligunt, sive obsistunt, augetur indies malitia, & importunitas eorum, cum ipsa per se, tum vero quia Deus veritatem Euangelicam aut spernentes aut oppugnantes in reprobum sensum tandem tradit; & tantum scelus multis aliis sceleribus justissime vindicare consuevit. Adde iis, quæ dicta sunt, Paulum, ut conjici potest, quin & verisimillimum est, de falsis Christianis quoque hic agere voluisse: à quibus non minus, quam ab apertis Christi inimicis se liberari cuperet; cum, tametsi complures, se in Christum credere, profiterentur: paucos tamen, experientiâ doctus, esse sciret, qui verè crederent. Postremo verba, quæ statim consequuntur, qui sit Pauli sensus aperte docent. Siquidem ea verba, *Fidelis autem Dominus est*, &c. evidentissimam simul & elegantissimam præcedentium antithesim continent; quæ plane periret, si Non omnium est fides, aliter, quam non omnes credunt, interpretaremur. Nam eadem prorsus antithesi utitur quoque 2 ad Tim. 2. 13. *Si non credimus, ille fidelis permanet, negare seipsum non potest.*

Reliquus est locus ille Act. 13. 48. ubi ad hunc modum Lucas scriptum reliquit. *Audientes autem gentes gavisæ sunt; & glorificabant verbum Domini, & crediderunt quotquot erant ordinati ad vitam æternam.* Quoniam vero hoc Lucæ testimonium celeberrimum apud vos est, &, insolubile pro sententia vestrâ argumentum continere creditur, ac non paucos eorum, qui vobis adversati sunt, non leviter aut torsit, aut saltem exercuit; idcirco paullo diligentius ipsum examinabimus. Et primum, nulla ratione fieri posse, ut ipsius sententia ea sit, quam vos existimatis, docebimus. Deinde, qui nam scriptoris sensus fuerit, aperire conabimur.

Ex hoc igitur loco vos omnino intelligi debere contenditis, ex iis, quibus Euangelii prædicationem audire conceditur, aliquos tantummodo nominatim, non autem omnes generatim, ab æterno à Deo vitæ æternæ destinatos esse; quibus, scilicet, solis datum sit, ut credere possint (alioqui, cum nemo non credat, quin æternam vitam adipiscatur; si omnes credere possent: omnes quoque vitam æternam possent consequi; & ita falsum esset, aliquos tantummodo nominatim ab æterno vitæ æternæ à Deo destinatos fuisse) & idcirco Lucam diserte dicere, credidisse quotquot ordinati erant ad vitam æternam.

Jam vero, aut volumus, Lucam, cum hæc scribit, id affirmare, quod quilibet spiritu Dei præditus affirmare potuisset, aut aliquid præterea asserere, quod singulariter a Deo sibi patefactum esset. Si Lucas id affirmavit, quod quilibet spiritu Dei præditus affirmare potuisset; certe ejus verborum sententia non ea esse potest, quam vos putatis. Qui enim sine singulari ipsius Dei patefactione scire potuit Lucas, omnes, qui ab æterno à Deo vitæ æternæ destinati erant, ex gentibus, quæ Antiochiæ Pisidiæ, Pauli, & Barnabæ prædicationem a Judæis ad se primum translatam audierunt, credidisse? Quamvis enim, si vera est divina destinatio illa Adversariorum, possit quilibet jure affirmare, neminem ex iis, qui Dei verbum audiunt, credere, nisi eos, qui æternæ vitæ nominatim ab æterno destinati fuerint; non tamen omnes, qui audierint, & destinati fuerint, jam credidisse, affirmare, antequam moriantur, ullo modo quisquam potest: nisi id sibi singulariter patefactum fuerit. Potest enim fieri, ut quis vitæ æternæ omnino destinatus sit: nec tamen statim, Euangelii voce audita, credat: immo, antequam credat, sæpius Dei verbum audiat, & sero tandem ei fidem adhibeat. Nam quis vestrum (rogo vos) si alicui populo Euangelium prædicatum fuisse noverit, ausit affirmare, omnes ex eo populo, qui æternæ vitæ destinati erant, jam credidisse? An non vos ipsi fatemini, dum in hac vita sumus, reprobos, quos vocatis, à prædestinatis non internosci? At certe internoscerentur, & quidem ex iis, quos Dei verbum audivisse scimus, bona pars, si nemo prædestinatus est, qui, Euangelio audito, statim non credat.

Sin autem (ut quidem, si interpretationem vestram sustineri posse, velitis, necesse est) Lucæ à Deo singulariter patefactum fuisse dicatis, prædestinatos omnes ex gentibus, quæ Antiochiæ Pisidiæ Euangelii prædicationem ab initio audierunt, credidisse; videte, obsecro, in quæ absurda incidatis. Primum id contigisse dicetis, quod numquam ut arbitror, contingit; ex universo scilicet aliquo populo, cui prædicatum fuerit Euangelium, omnes, qui servabuntur, ab ipso prædicationis initio, Euangelio credidisse. Deinde, ut ita contigerit, id Lucæ patefecisse Deum, affirmabitis, cujus cognitionem sibi soli reservare, & ne angelis quidem ipsis eum impartiri, dicere soletis; quodque cur patefecerit, nulla caussa excogitari potest: immo, eum patefecisse, ab omni prorsus verisimilitudine abest, præsertim ne ipse Lucas, si occasio se obtulisset, à charitate adversus Antiochenos illos, qui jam non tum credidissent, utpote reprobos, exercenda ulla ex parte retraheretur. Postremo, etiamsi, Lucæ à Deo id singulariter patefactum fuisse, absurdum non censeretur; id tamen ipsum Lucam cæteris patefecisse, assereretis, cujus notitia nihil penitus potest prodesse, sed multum obesse, quodque fidem ægre invenire, ac vanitatis, atque arrogantiæ dicentem suspectum facillime reddere potest. Nam quæ utilitas vel illis, qui tunc temporis erant, vel iis, qui postea fuerunt, ex eo provenire potuit, quod scirent, omnes ex gentibus, qui servari poterant, Euangelii prædicatione Antiochiæ in Pisidia ab initio audita, credidisse, & ita cæteros, qui tunc non crediderunt, servari non potuisse? Certe, cum omnia tecum animo reputaveris; nil nisi magnum aliquod malum inde proficisci potuisse confiteberis: & potissimum id, quod de ipso Luca modo dicebamus, charitatis scilicet remissionem ac propemodum extinctionem in iis, qui tunc vivebant, erga illos, quos non credidisse constaret. Quæ enim paullo ardentior charitas aut esse, aut exerceri potest ergà illum quem à Deo reprobatum, & sempiternæ morti irrevocabili decreto destinatum esse scias? Ipsi vos ideo, dum in hoc sæculo sumus, nobis, quinam sint reprobi, quive prædestinati, ignotum esse, Deum voluisse dicitis, ne charitas in nobis aliqua ex parte aut frigeret, aut interiret: sed, eam erga omnes vividam & ardentem unus-

quisque retineremus: præsertim vero, quantum in nobis esset, omnium salutem curaremus, & promoveremus. Id quod nullo pacto fieri potest, ubi jam certum est, salutis, ob Dei æternam reprobationem, nullam spem esse. Num adversus hoc Dei consilium Lucam commisisse, &, quod ad Antiochenum illum populum attinebat, tantum arcanum, sibi singulari ipsius Dei benignitate patefactum, cunctis temere propalasse dicemus? Nec saltem addidisse, cur sibi à Deo, ut id aliis proderet, ac litteris mandaret, patefactum fuisset? ne alioqui, id affirmans, quod vel ita se habere, vel ipsi notum fuisse, credendum non est, cæteris, quæ scribebat, apud cordatos lectores, fidem adimeret, aut certe magna ex parte minueret, & ita nec auctoritati salutaris historiæ, quam condebat, nec sui ipsius existimationi satis consuleret.

Itaque certissimum esse debet, aliam prorsus esse verborum Lucæ sententiam, quam vos opinati sitis. Qui sine dubio, dum parum considerate (liceat mihi vera loqui) omnia, quæ ad vestram illam Dei prædestinationem stabiliendam pertinere prima facie videntur, arripitis, & mordicus retinetis: quamvis, si vestra ejus loci interpretatio vera est, id fieri nullo modo possit; id scripsisse tamen Lucam putastis, quod unusquisque spiritu Dei præditus, immo quicumque vobiscum in ea opinione consentiat, scribere ausus fuisset. Ut igitur telum istud è manibus vobis excutiatur, & sententiam vestram hoc Lucæ testimonio nihil prorsus juvari constet; ea satis videri debent, quæ hactenus dicta sunt. Neque enim necesse est ejus verum sensum manifestum facere; dummodo eum esse non posse, quem vos credidistis, ob eamque rem, nihil vos ab ipso posse adjuvari, planum fiat. Ut tamen veritas clarius innotescat, & tibi, ac cæteris, qui umquam hanc meam responsionem lecturi sunt, plene satisfaciam; quid Lucas vere senserit, aut saltem sentire potuerit, ostendemus.

Dico igitur primum in illis verbis, *Et crediderunt, quotquot ordinati erant ad vitam æternam*, hypallagen quandam vel metathesin sive partium orationis permutationem, vel transpositionem esse posse, & sensum eundem esse, ac si dictum fuisset, *Et quotquot crediderunt, ordinati erant, ad vitam æternam.* Similis fortasse sermonis figura est apud Johannem in Apoc. 13. 8. *Et adorabunt eam* (bestiam) *omnes, qui inhabitant terram, quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ Agni*, &c. Quamvis enim aut synecdoche aut hyperbole in his verbis esse possit, illi præcedenti similis, *Et data est illi potestas in omnem tribum, & populum, & linguam, & gentem*; durior tamen tanto hæc, quam illa esset, quanto plus complectitur, omnes inhabitantes terram, quam, Omnis tribus & populus, & lingua, & gens, & quanto plus est, adorari, quam, potestatem sibi datam esse. Quare cum certum esse videatur, non omnes, qui in Agni libro non sunt scripti, bestiam illam adorasse, aut adoraturos esse, non aliud sensisse Johannem dici potest, quam omnes, quicumque, ex inhabitantibus terram, Bestiam adoraturi essent, non ex illis futuros, qui in libro Agni scripti essent. Idem dico de verbis illis apud eundem Johannem, in eodem libro, cap. 17. 8. *Et mirabuntur inhabitantes terram, quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ à constitutione mundi, videntes bestiam, quæ erat, & non est.* Quamvis enim alibi idem scripserit, *Et admirata est universa terra*, cap. videlicet 13. 3. nihil tamen aliud hic dicere voluisse videtur, quam, quicumque mirabuntur, eorum nomina in libro vitæ scripta non esse. Hi autem loquendi modi ideo usurpantur, ut brevitati simul, & concinnitati cuidam orationis consulatur. Nam, si explicite ac consueta ratione integra sententia scriberetur, & pluribus verbis, & verborum non admodum venusta repetitione utendum esset. In priore enim illo Apocalypsis exemplo ita dicendum fuisset: *Et adorabunt eam inhabitantes terram. Omnium autem, qui adorabunt eam, nomina non sunt scripta*; &c. Sic in loco nostro, si explicite integram sententiam scribere Lucas voluisset, dicendum illi erat: *Et crediderunt. Quotquot autem crediderunt, ordinati erant ad vitam æternam.* Quamquam fateor, de illis Apocalypsis locis, an ita accipi debeant, ut nos diximus non immerito dubitari posse; etiamsi nos eam, quam diximus, ipsorum sententiam esse, ferme persuasum habeamus, & aliis quoque facile persuaderi posse credamus. Quod si cui tamen hæc nostra verborum Lucæ interpretatio dura videbitur; non propterea de ipsius loci sententia assequenda est desperandum: sed an, citra ullam sermonis figuram, commode explicari possit, inquirendum.

Quod antequam à nobis fiat, cur Lucas, quotquot credidissent, ordinatos jam ad vitam æternam fuisse, dicere potuerit, est exponendum. Insulse enim dictum cuipiam id videri posset, si non aliqui tantum nominatim, sed generatim omnes, quibus Euangelium annunciatur, ordinati essent ad vitam æternam, ut nos asserimus; immo, nisi inter eos ipsos, qui credunt, aliqui esse possent, qui ordinati non sint ad vitam æternam; quod nemo sanæ mentis dixerit. Animadvertendum est, Lucam de gentibus loqui, quibus tunc primum publice, rejectis Judæis, Euangelium annunciari contigerat; idque non ex singulari & expressa Dei monitione, ut Cornelio Centurioni ejusque familiæ evenerat Act. 10, quibus privatim, cum nondum Judæi rejici cœpissent, Euangelium annunciatum fuerat: sed ex Pauli, & Barnabæ, quantum apparebat, consilio. Nemo autem est, qui nesciat, gentes ante illud tempus prorsus incapaces regni Dei, in ipsius Dei populo, habitas fuisse; adeo ut nec illis annunciari, præsertim Judæis relictis, Euangelium debuisse: nec, si annunciaretur, credituras esse: nec, si crederent, id illis ad salutem profuturum, existimaretur. Id quod etiam ex verbis Petri Act. 15. colligi potest; qui, & ex Dei mandato se gentibus Euangelium annunciasse, & eas credidisse, &, quia credidissent, spiritu sancto à Deo donatas fuisse, ac non minus, quam Judæos credentes, in verum Dei populum cooptatas esse, tamquam aliquid, quod prius incredibile videretur, cæteris Apostolis, & senioribus Hierosolymæ narratis, in memoriam revocat. Quocirca haud immerito Lucas expresse ait, istos Antiochenos, quibus Paulus, & Barnabas Euangelium prædicaverant, non solum credidisse, sed, quotquot crediderant, ordinatos jam fuisse ad vitam æternam. Non quia vel ii tantum, qui credidissent, ad vitam æternam ordinati fuissent, vel non semper omnes, qui credunt, ad eam sint ordinati; sed, ut in initio publicæ annunciationis Euangelii, Judæis etiam posthabitis, gentibus concessæ, nullum, dummodo crederent, inter ipsas, & Judæos credentes discrimen amplius extitisse apertissime doceret, & id, quod Paulus, & Barnabas fecerant, ex Dei voluntate, atque decreto factum fuisse, luculenter testaretur.

Hæc autem Lucæ mens, alioqui etiam probabilissima, mirifice hunc locum illustrat, &, vestra interpretatione relicta, alium quærendum ejus sensum ostendit. Nam, si nolimus, in Lucæ verbis figuratum, quem diximus, loquendi modum agnoscere; eorum planissimus sensus esse poterit, neminem ex ethnicis illis Antiochenis fuisse, qui animo esset probo, & à justitia ac pietate non alieno, qui, Pauli, & Barnabæ prædicatione illa audita, Euangelio non crediderit. Neque enim ait, eos qui ordinati fuissent à Deo, sed simpliciter, eos qui ordinati essent ad vitam æternam, credidisse. Ordinatus autem ad vitam æternam is dicitur, qui animum nec improbum, nec à justitia & pietate alienum gerit; ut ex iis liquere potest, quæ supra de caussis credendi, & non credendi disputavimus. Est autem in Lucæ verbis pulcherrima & elegantissima antithesis, eorum respectu, quæ Paulum & Barnabam Judæis dixisse, antea narraverat. Dixerant enim illi Judæis, qui, blasphemantes, Paulo ipsi contradicebant, *Vobis oportebat primum loqui verbum Dei. Sed quoniam repellitis illud, & indignos vos ipsos judicatis æterna vita; ecce convertimur ad gentes.* Sicut igitur Judæi, qui non credebant, vita æterna seipsos indignos judicare, ab illis

Apo

Apostolis dicuntur: non quod sic ipsi prudentes judicarent, neque propter ipsorum animum: sed propter eventum, qui ipsorum culpâ accidebat: Imprudentes enim seipsos vita æterna ob suam ipsorum malitiam indignos constituebant. Ita, eos ex gentibus, qui crediderant, jam ad vitam æternam ordinatos fuisse, dicit Lucas: non quia id, illis prudentibus, factum fuisset, neque propter ipsorum animum: sed propter eventum, cujus caussa, magna ex parte, in ipsis residebat. Imprudentes enim, ob suam ipsorum probitatem ad vitam æternam ordinati fuerant, id est, ad eam capessendam idonei redditi ac præparati. Hoc autem cum ea, quam paullo ante exposuimus. Lucæ mente aptissime congruit. Sic enim Lucas, quemadmodum etiam in superiore nostra interpretatione dictum est, Pauli, & Barnabæ prædicationem illam, Deo volente, ipsorumque opus & probante & adjuvante, factam esse, confirmat; nihilque in eorum prædicatione defuisse ostendit, quod ad gentes fide donandas necessarium esset; nec ullum in gentibus impedimentum ad credendum, quam gentes essent, non magis, quam in Judæis, quia essent Judæi, amplius fuisse docet. Neminem enim ex illis fuisse, qui non crediderit? dummodo ad vitam æternam ordinatus esset, id est, propria malitia ad credendum, & porro ad vitam æternam capessendum ineptus & imparatus non esset. In quo asserendo nihil dicit, quod unusquisque, spiritu Dei præditus dicere non posset; nec aliquod magnum & sibi singulariter patefactum divinum arcanum, quod silentio involuere præstaret, aut propalat, aut non obscure jactat. Sed ea dicit, quæ partim per se verissima esse constat: partim cæteris Apostolorum, & Euangelistarum scriptis mirifice consentiunt, & indies magis eventu comprobata sunt. Verbi porro passivi τάττομαι, quo hoc loco utitur Lucas, eam naturam esse, ut, si non addatur persona agens, non absolute modo accipi possit, sed etiam ita, ut eadem sit persona agens, & patiens, sciunt ii, qui Græce norunt. Quocirca illud ἦσαν τεταγμένοι, Erant ordinati, non incommode ita etiam intelligi potest, ac si scriptum esset ὑφ' ἑαυτῶν ἦσαν τεταγμένοι, A seipsis erant ordinati.

Quid quod concedi posset, omnino subaudiri debere ὑπὸ Θεοῦ A Deo, nec tamen id huic nostræ interpretationi quidquam officeret? A Deo enim aliquid fieri dicitur, quod Dei voluntati consentaneum est. Et idcirco omnia, quæ juste sunt facta, Deo tribuuntur. Quæ enim juste facta sunt, Dei voluntati sunt maxime consentanea. Hinc illa apud Hebræos phrasis, quæ etiam in alias linguas derivata est, Deum tangere cor alicujus, cum significare volunt, aliquem Dei timentem esse, & ea facere, quæ Deus probat. Ut habes 1 Sam. 10. 26. de iis, qui Sauli recens à Deo regi constituto adhæserunt; quorum cor Deum tetigisse, Scriptura dicit, atque eis filios Belial, id est, impios ac perversos opponit. Ut enim supra de locutionibus illis Esse ex Deo, Esse ex diabolo, diximus; sic hoc loco notandum est, quod, quemadmodum impii ac perversi homines non ideo filii Belial appellantur, quia Belial, id est diabolus eos vi sua necessario tales efficiat: sed quia ipsi ea faciunt, quæ diabolo summopere placent; sic eorum, qui Deum timent, non ideo Deus cor tetigisse dicitur, quia eos Deus vi sua necessario tales effecerit, sed quia ipsi ea faciunt, quæ Deus maxime probat. Auctor certe annotationum in magnis bibliis Rob. Steph. ea 1 Sam. 10. 26 supra scripti loci verba, *quorum tetigerat Deus cor*, ad hunc modum explicat, *Aliquorum, qui timebant Dominum.* Itaque apparet, Tangi cor à Deo nihil aliud esse, quam Deum timere: & ita Deum auctorem dici eorum, quæ ejus voluntati sunt consentanea. Id autem ob eam simul caussam factum esse non negamus, quod sicut diabolus continenter homines ad improbitatem, & injustitiam instigat, & propterea hominum impietatis auctor non injuriâ dicitur, quamvis homo propria voluntate & culpa impius fiat, & possit, si velit, diabolo instiganti non auscultare: Ita Deus perpetuo hominum non plane deploratorum corda ad probitatem & justitiam incitat & movet, unde merito hominum pietatis auctor esse dicitur: quamvis homo nonnihil & ipse propria voluntate ea in te agat: & possit, si velit, Deo ipsius cor incitanti & moventi non consentire. Quo autem plus Deum ad probitatem in hominis corde generandam conferre, quam diabolum ad improbitatem, ex sacris litteris constiterit, eo magis verum erit, si diabolus improbitatis auctor dicitur, Deum probitatis auctorem dici posse; etiamsi, quemadmodum diabolus necessitatem male agendi nemini affert, quia non potest: sic Deus bene agendi necessitatem nulli imponat, quia non velit.

Potuit igitur Lucas rectissime dicere, eos omnes credidisse, qui ordinati erant à Deo ad vitam æternam, quamvis verissimum sit, eos, qui crediderunt, potuisse non credere, qui autem non crediderunt, potuisse credere. Is enim proprie ordinatus ad vitam æternam dicitur, qui ad eam capessendam jam idoneus & paratus est; id est, non solum capere potest, si velit, & velle potest: sed futuræ voluntatis caussas necessarias, & quasi semina, si ei Euangelium, per quod vita æterna confertur, annunciatum fuerit, jam in seipso habet, id est, probitatem & animum à pietate non alienum. Has autem res Deus facere dicitur, & sic, ad vitam æternam ordinare, non modo quia res sunt ejus voluntati maxime consentaneæ, verum etiam quia ipse earum rerum in homine tamquam prima efficiens caussa, citra tamen ullam necessitatem, auctor, est: quibus si careat homo, credere Euangelio non potest. Et idcirco dixit Christus, *Nemo potest venire ad me, nisi Pater, qui me misit, traxerit eum* Joh. 6. 44. Nisi, cum id agitur, ut in Christum credamus, jam Deus nos traxerit, id est, non voluerit tantum, sed reipsa in nobis probitatem &, per eam, Euangelicæ prædicationis assensionem aliquam ingeneraverit (illud enim, velle trahere, hoc, ipsum trahere est) fieri non potest, ut ex animo credamus. Propterea, quasi seipsum explicans, statim fere subjungit Christus, *Omnis ergo qui audivit à Patre, & didicit, venit ad me.* Non satis est audivisse, sed didicisse etiam oportet. Non satis est à Deo, qui etiam citra Christum, sed per Christum potissimum, in omnibus hominibus generatim id præstat, ad animi probitatem, & justitiam eaque ratione ad assensum Euangelicæ prædicationi præbendum, incitatum esse: Sed Deo incitanti obtemperare, aut saltem non reluctari opus est. Alioqui numquam ad Christum ibimus; id est, numquam Christo plane confidemus. *Nemo* (inquit idem Christus prædictam sententiam aliis verbis repetens) *venire potest ad me, nisi ei fuerit datum ex patre meo*, Joh. 6. 65. Ex patre meo, inquam, non autem A patre meo, ut habent pleræque Latinæ versiones. Nam in Græco est ἐκ τοῦ πατρός μου ut scilicet locutionem possis agnoscere similem illius, *Qui ex Deo est, verba Dei audit*, &c. & non de Dei consilio, sed de eventu, qui secundum Deum fit, agi intelligas, id est, ab animi probitate (quippe quod illa caruerit) illi, qui ad Christum non venit, datum non fuisset ut veniret. Quæ nimirum probitas secundum Deum est. Quin etiam A patre meo dicere potuisset; nec tamen de Dei consilio potissimum, sed de eventu loqui. Neque enim proprie dare is dicitur, qui maxime dare vult, nisi sit, qui accipiat; sed, qui reipsa dat, hoc est, accipientem invenit. Quo sensu de ipso Deo dictum est à Paulo, *Si quando Deus det illis pœnitentiam, ad agnoscendum veritatem*, &c. 2 Tim. 2. 26. & à Mose, *Neque dedit Jehova vobis cor intelligens, neque oculos videntes, neque aures audientes, usque in hunc diem* Deut. 29. 4. Ibi enim manifeste Moses populo non Dei consilium aperit, quod, ut contumaces & stupidi essent, fuerit: sed ipsis potius adversus Dei voluntatem suam ipsorum contumaciam & stupiditatem exprobrat. Ordinati igitur ad vitam æternam à Deo illi fuisse dicuntur, qui credunt, non item ii, qui non credunt: non quia unis plus, quam alteris dare voluerit, aut hi magis, quam illi, ut crederent, decreverit: sed quia, reipsa his dedit, quod illi accipere noluerunt: & reipsa hos ad credendum

idoneos reddidit, quod in illis, ipsorum culpa, factum non est.

Quamobrem nescio, quid tibi in mentem venerit, cum scripsisti, non dictum fuisse eo in Actis Apostolorum loco, credidisse, quicumque Paulum Christum annunciantem audierant. Quasi vero necesse sit, omnes, qui, Euangelii prædicationem audiunt, credere, nisi, ut non credant, jam Deus decreverit, sive ipsis credendi facultas à Deo data non fuerit: nec ulla alia caussa non credendi inveniri possit, quam omnino non posse credere; & quasi denique nemo unquam sit, qui id non faciat, quod facere aliquo modo potest.

Sed fac præterea, Lucam non solum dixisse, eos omnes credidisse, qui ad vitam æternam à Deo ordinati fuerant: sed etiam, cum hæc diceret, ad Dei consilium potissimum respexisse; Dico, id jure ab ipso fieri potuisse, quamvis ii quoque, qui non crediderunt, ut crederent Deus decrevisset. Cum enim, ut diximus, nemo in Christum credere possit, dum animum à probitate, & justitia alienum gerit; Deus, cui omnia patent, quique cordis, & renium scrutator & explorator est, qui tales sunt, ex iis, quibus Euangelium annunciari vult, eos non perinde, atque alios, ad vitam æternam ordinat, id est, ut in æternum vivant, decernit. Nisi enim mutentur, non credituros optime novit. Atqui sine Christi fide nemini, cui Euangelium annuncietur, vitam æternam contingere decrevit Deus. Alios vero, propterea quia nisi mutentur credituros plane novit, eos ad vitam æternam singulariter destinat, & pro suis jam agnoscit. Hinc factum est, ut Paulo Corinthi degenti dixerit Dominus, Noli timere, sed loquere, & ne taceas; propterea quod ego sum tecum, & nemo adorietur te, ut tibi noceat, quoniam populus est mihi multus in hac civitate. Act. 18. 9, & 10. Populum suum vocat Dominus homines probos, & porro qui credituri erant; quorum cum Corinthi magnus esset numerus, monet Paulum, ut libere & audacter Euangelium prædicet. Futurum enim, ne ejus labor inanis sit. Atque hoc eodem sensu dixerat antea idem Dominus Pharisæis, se habere alias oves, quæ non essent ex illo ovili: quas se adducere oporteret, Joh. 10. 16. Verum jam satis hac de re dictum esto. Nisi enim mihi temperem, video paullatim, dum argumentum, quod ex illis Lucæ verbis à te prolatis elici potest, penitus diluere, & locum ipsum exacte illustrare tento, universam divinæ providentiæ, & virium humanarum in salutis negotio tractationem ingredi; quæ, ut ante dictum fuit, separatum volumen postulat, nec, ut hoc loco à me explicetur, instituta disputatio nostra requirit. Non parum autem me fecisse putavero, qui, ut pollicitus fueram, neque hoc neque alia à te prolata testimonia sententiæ hac de re vestræ ne tantillum quidem suffragari, satis aperte, ni vehementer fallor, demonstraverim. Quo facto, & diligenter examinata, & abunde confutata à me fuisse ea omnia videmur, quæ in scripto tuo vel ad sententiam meam infirmandam, vel ad tuam stabiliendam à te allata fuerant. Quare nihil aliud restat, quam, ut tuorum verborum conclusionem videamus.

CAPUT XIV.

Gratiæ aguntur Adversario pro ipsius benevolentia & humanitate: Excusatur respondendi ad ejus scriptum tarditas: Et de cætero quid illi faciendum sit, ostenditur. Ea autem hæc est.

EX his igitur omnibus satis liquet, Christum Ideo vere servatorem nostrum esse, quod morte sua Deo pro nobis peccatoribus plene satisfecerit, nosque ex dono Dei credentes satisfactionis & justitia sua perfectissima gratuita imputatione servaverit. Et hac quidem ex Dei verbo deprompta, tanta, ut spero, apud te auctoritatis erunt, ut posthac malis cum scriptura credere & sentire, quam absque scriptura ex tuo sensu per devia aberrare. Tu propterea boni consulas, quod hac inter equitandum meditatus raptim ad te [illegible] *scripserim, cum ut veritati testimonium perhiberem, tum etiam, ut quam te in Christo unico & absolutissimo nostro servatore optem, hoc meo scripto significarem. Quod si plura ex me desiderabis, fusius sane de his adjutore Deo tecum disserere, sive ex scripto sive in præsentia, nunquam recusabo. Bene vale. Dominus studiis tuis benedicat.*

Ὀυδὲν ἄπερ χαμαὶ λέγειν.

Datum Francoforti ad Mœnum calendis Aprilis anno 1577.

Tuus in Christo
J. C.

In hac tua conclusione nihil est, ad quod respondendum mihi sit; nisi, ut tibi gratias agam, qui cum crederes, me sententiam de Chiisto servatore nostro veritati contrariam, & à sacris litteris abhorrentem sequi, ac per devia aberrare, me & rationibus & divinorum scriptorum testimoniis in viam, ut tibi visum est, revocare tentaveris. Et sane, pro hac non vulgari humanitate tua, & propensi in me animi significatione, me tibi plurimum debere, & nunc confiteor, & perpetuo agnoscam. Non pauci enim ex iis, qui tecum sentiunt, fuissent, qui longe aliter, quam tu feceris, mecum egissent: &, tanquam pestilentem hominem, me penitus aversati essent. Quare si umquam parem tibi gratiam referendi occasio sese mihi obtulerit, non committam, ut ingrati animi nomine abs te, vel à quovis alio merito accusari possim. Quamquam satis parem gratiam me tibi retulisse videri potest, cum, ut te, qui vere in maximis & perniciosissimis erroribus versaris, & salutis viæ aliis monstrandæ præpositus, ipse eam non probè tenes, à tanto malo, & periculo liberem; hunc tam copiose tibi respondendi haud profecto exiguum laborem suscipere non recusaverim. Factum est autem mala valetudine, & aliis occupationibus meis, ut responsionem hanc, quam ad medium jam perduxeram, integris octo mensibus prorsus intermittere coactus fuerim: reliquo vero tempore ei non nisi diei partem aliquam dare potuerim; præsertim cum librario, quæ jam scripseram, interim describenti, ego ipse ex autographo meo universam dictare necesse habuerim; quod nec ipse librarius, nec alius quisquam id, quod mea manu scriptum erat, satis assequi posset. Ne igitur mireris, si serius multo, quam fortasse putabas, perfectum est a me, quod me facturum coram tibi spoponderam; ne ve id aut negligentiæ meæ, aut alii minus justæ caussæ tribuas. Satis cito promissum præstitisse mihi videbor, si hic meus labor apud te inanis non fuerit. Quod certe sperare me jubet probitas, & candor animi tui; quibus si destitutus esses, nec validissimæ rationes, nec sacrarum litterarum apertissima testimonia, quæ ad veritatem patefaciendam hic à me congesta sunt, quidquam efficere possent. Cur plura de hoc eodem argumento ex te desiderem, nullam caussam esse, teipsum agniturum spero; ita mihi omnia nota esse, eaque jam diu diligentissime excussa atque perpensa à me fuisse, animadvertere poteris, quæ tuæ opinioni, de qua præcipue disputamus, aliquo modo favere posse videantur. Si tamen, vel ut responsionem hanc meam refellas, vel quia de quibusdam, quæ à me dicta sint, adhuc dubites, aliquid ad me rursus scripseris; perinde ut res postulare videbitur, ita respondebo. Sed & tui ad me scribendi, & mei tibi respondendi sine dubio finis erit, si veritati, & Dei gloriæ, simulque tuæ, & aliorum saluti omnia posthabueris: Deum vero precatus fueris (ut quidem ego ex animo precor) ut, si imprudens hactenus, in ipsum, & in ejus filium in Euangelio ministrando contumeliosus fuisti, populique tibi commissi dum salutem curare credis, damnationem procurasti, tibi benigne veniam dare, & spiritu suo mentem tuam perfundere, ac sui cognitionis luce collustrare velit. Vale. Basileæ 12. Julii 1578.

Tuus in Christo F. S.

FINIS DISPUTATIONIS DE JESU CHRISTO SERVATORE.

Justificationis Nostræ per Christum Synopsis ubi potissimum de ipsius Christi mortis vi, & effectis agitur.

DEus pro summa & sola sua bonitate olim decrevit omnibus resipiscentibus, & in posterum, mundanis cupiditatibus valere jussis, sobrie, juste, ac pie in præsente sæculo viventibus, omnis peccata condonare, eosque post hanc mortalem vitam ad immortalem à mortuis excitando transferre: si modo ab eo vitæ instituto ne ipsius quidem mortis terrore teterrimæ licet ac destabilissimæ demoverentur.

Propterea Jesum Christum unigenum filium suum natum è muliere in mundum misit, nimirum ut hanc ipsius voluntatem mundo patefaceret.

Hinc factum est ut Christus Jesus non modo tantam Dei bonitatem nobis annunciaverit, ac mirandis infinitis operibus nunquam antea visis nec auditis confirmaverit, verum etiam ejus annunciandæ occasione mortem crucis, ipso Deo mandante, subierit, qua nulla execrabilior inveniri poterat, quamque innumerabilia eaque ingentia mala & incommoda sunt antegressa.

Neque hoc ad suam nobis voluntatem patefaciendum satis Deo visum fuit, sed præterea voluit, ut in ipsius Jesu persona rem prorsus sic se habere, quemadmodum is nobis patris sui nomine exposuerat, videremus. Atque hanc ob caussam; eum, quem nobis nostræ vitæ exemplar proposuerat, tertio, postquam interfectus fuerat, die a mortuis excitavit, ac postmodum in cœlum ad immortalem vitam transtulit.

Verum neque hoc etiam contentus, ne ullus penitus dubitationi locus relinqueretur, ipsi Jesu tantam in cœlo & in terra, tanquam obedientiæ scilicet usque ad mortem crucis insigne præmium, potestatem dedit, ut eos, qui viam ab ipso cum verbis tum sui ipsius exemplo præmonstratam ingressi, & persecuti fuerint, in mediis etiam calamitatibus & ipsa morte perpetuo fovere, & confirmare, ac tandem æterna vita donare ipse posset.

Itaque nemo est, qui hæc omnia facta fuisse aut animadverterit, aut crediderit, qui de prædicta divina voluntate amplius dubitare potuerit, & ita, abnegata impietate, ad Deum ex Jesu Christi præscripto se non converterit, (atque hoc est in Christum sive in Deum per Christum credere) ac proinde peccatorum suorum veniam ex Dei decreto non sit consecutus.

Cum igitur mors Christi & ipsa per se veniam peccatorum nobis à Deo per ipsum Christum oblatam ob signaverit, ac confirmaverit, & ad resurrectionem ipsius Christi tanquam nostræ resurrectionis, qua delictorum nostrorum venia continetur, certissimum pignus nobis exibendum, supremamque illam potestatem ipsi dandam necessaria fuerit; merito scriptum est, Christum mortuum fuisse pro peccatis nostris, nos sanguine suo à peccatis lavisse, sanguinem suum in peccatorum nostrorum remissionem effudisse, seipsum, ut nos ab omni iniquitate redimeret, pro nobis tradidisse, ejus sanguinem, si in luce ambulaverimus, nos ab omni peccato expurgare, ipsum animam suam, sive seipsum, redemptionis pretium, pro multis, sive pro omnibus dedisse, propitiatorium eum à Deo per fidem in ejus sanguine propositum fuisse, & alia ejusmodi: non quia is Deo morte sua id solverit, quod nos propter scelera nostra ejus justitiæ debebamus, atque ea ratione Deum nobis conciliaverit, aut quia merito tam insignis obedientiæ suæ iram Dei adversum nos placaverit. Siquidem neque his rebus quidquam opus erat, neque ex ullo modo fieri poterant: sed quia nos, qui à Deo adversi eramus, sui sanguinis fusione ac morte interveniente, ad Deum, qui jam ultro pacem nobis offerebat, & in ipso Christo quam maxime propitium nobis se ea ratione ostendebat, adduxit, atque ut illi in posterum confideremus, exque illius præscripto obediremus, effecit. Quod & fieri poterat, & solum faciendum restabat; unde nobis reipsa peccatorum venia parta, & stabilis ac perpetua cum Deo nostro reconciliatio consecuta est.

Hinc apparere potest (Ut de quibusdam ex prædictis & similibus scripturæ loquendi modis aliquanto apertius agamus) pro nobis mortuum esse Christum, non id significare, quod multi fortasse crediderunt, eum scilicet vice seu loco nostrum mortuum esse. Quemadmodum, pro peccatis nostris Christum mortuum fuisse, non significat vice seu loco peccatorum nostrorum eum mortem oppetiisse. Id quod etiam abunde ex eo constat, quod tantum abest, ut Christus moriendo vicem nostram obierit, ut nos ad ejus exemplum mori parati esse debeamus, alioquin ejus regni participes non futuri, sicut apertissime pluribus in locis Sacræ Litteræ testantur. Ut igitur, pro peccatis nostris mortuum esse Christum, aliud nihil significat, quam nostrorum peccatorum caussa eum occisum fuisse, sic, Pro nobis Christum mortuum esse, nihil præterea declarat, quam illum propter nos violentam mortem subiisse.

Cum autem scriptum invenimus, sanguinem Christi nos expurgare ab omni peccato, non utique intelligendum est, vim quandam occultam Christi sanguini inesse, ad expurganda peccata nostra, sed eam, quam nos ipsi perspicue agnoscere possimus. Nam cum Christus per fusionem sui sanguinis & non alia via ad supremum illam potestatem pervenerit, apparet ejus sanguine factum esse ut nos à peccatis expurgemur, id est, à pœna nostris peccatis debita liberemur. Siquidem ea suprema potestate omnes obedientes sibi ab æterna morte vindicare, & beata immortalitate donare potest. Et idcirco ita demum dicitur ejus sanguis nos ab omni peccato expurgare, si in luce ambulaverimus. Christus enim sanguinem suum fundens, id ex Dei patris promisso consecutus est, ut non solum sibi beatam immortalitatem pepererit, sed etiam omnibus suis. Hi autem sine dubio sunt illi, qui ipsi obediunt, & in luce ambulant. Præterea animadvertendum est, hæc verba, expurgare, expiare, emundare, atque his similia, sæpissime in Sacris Litteris, non rem ipsam, sed rei declarationem, significare. Vide Levit. 12. 7, 8. & cap. 15. 15. & 30. & cap. 16. 30, & quid in his locis annotarit Franciscus Vatablus homo Hebraicæ linguæ peritissimus. Vide insuper totum cap. 13. & 14. ejusdem libri, una cum iis quæ ibidem idem Vatablus ad verbum Mundandi sæpius annotavit. Quocirca rectissime atque ex Sacræ Scripturæ more scriptum fuisset, sanguinem Christi nos expurgare ab omni peccato, etiamsi Christi sanguis aliud nihil efficeret, quam declararet nos ab omni peccato expurgatos esse; quod certe efficit. Namque eo Deus, tanquam sigillo quodam remissionem peccatorum nobis ultro oblatam obsignavit, & novum atque æternum fœdus nobiscum sanxit. Nimirum enim sanguine Christi interveniente factum est, ut simul infinitam Dei charitatem erga nos perspexerimus, simul vitam æternam, quæ vera peccatorum nostrorum expurgatio est, nobis partam esse agnoverimus.

Jam vero cum legimus Christum seipsum sive animam suam redemptionis pretium pro nobis dedisse, sciendum est, verbum Redimere, præsertim in Sacris Litteris frequentissime nihil aliud esse, quam liberare (ut Castellio ubique fere id verbum reddidit in Novo Testamento) nullo vero pretio interveniente. Quod cuilibet Bibliorum concordantias (quas vocant) consulenti planissimum fiet, & tamen Redimendi verbum proprie pretio dato liberare significat, immo, si ipsius verbi vim spectes, emptionem omnino declarat, quæ sine pretio fieri nequit. Quare eadem usitatissima sermonis figura Christus sive anima ipsius dicitur redemptionis nostræ pretium, non quia verum pretium sit, quod cuipiam,

Deo præsertim, pro nobis liberandis solutum fuerit, sed quia id datum est à Christo, & ab ipso Deo, ut nos à peccatis id est peccatorum pœna liberaremur. Hoc est, Christus Dei jussu seipsum sive animam suam impendit atque insumpsit, ut hac ratione ad immortalitatem perductus nos quoque eodem secum traheret, atque perduceret.

Mitto autem, quod & expurgare nostra peccata, & nos à peccatis nostris redimere dicitur Christi sanguis, quia ut nos à peccando cessemus efficit. Quod profecto longe aliud est, quam pœnas nostris peccatis debitas eo persolutas fuisse, nec cum ea re quicquam commune habet. De hoc autem Christi sanguinis seu mortis effectu testimonia habes 1 Pet. 1. 18, & 19. & cap. 2. 24, 25. Heb. 9. 14. Gal. 1. 4. ad Tit. 2. 14. Eph. 5. 25, 26, 27, & multis aliis in locis.

Quoniam vero, præter ea quæ supra commemorata sunt, scriptum est, Christum sese obtulisse pro peccatis nostris, sciendum est, hoc per similitudinem legalium sacrificiorum, quæ pro peccatis offerebantur, dictum esse, maxime vero illius anniversarii sacrificii, quo peragendo summus sacerdos in sancta sanctorum ingrediebatur. Ut ex ipsa epistola ad Hebr. ubi de Christi oblatione expiatoria, ex professo & copiose agitur, aperte constat. Quemadmodum igitur, sacrificiis illis peractis, populus a reatu paccatorum, pro quibus victimæ illæ offerebantur, liberabatur, non quia vis aliqua in ipsis inesset pro peccatis satisfaciendi, sed quia talis, qualem diximus, ex Dei voluntate effectus inde manabat: sic Christi sacro ministerii peracto, nos, qui Christi sumus, id est qui illi confidimus & obedimus, à reatu omnium peccatorum liberamur, non quia in iis, quæ in ipsius Christi persona facta sunt, vis aliqua insit pro nostris peccatis satisfaciendi, sed quia, cum Deus decrevisset, si Christus sibi obediens fuisset usque ad mortem crucis, non solum ipsum beata immortalitate donare, sed etiam suos omnes beatos & immortales efficiendi potestatem ei concedere: certe cum Christus eam obedientiam Deo præstiterit, & eam ob caussam prædictam potestatem ab eo consecutus fuerit, apparet, nos à peccatorum nostrorum reatu liberatos esse, neque in judicium venturos, sed à morte ad vitam transiisse. Ubi etiam animadvertendum est, quod sicut oblatio antiqui illius anniversarii sacrificii non tunc perficiebatur, cum victima jugulabatur, sed cum jam jugulatæ sanguis in sancta sanctorum à Pontifice inferebatur, (Scriptum est enim in epist. ad Heb. 9. 7. Pontificem sanguinem istum pro se & pro ignorantiis populi obtulisse) sic Christi oblatio non tunc perfecta est, cum ipse mactatus & crucifixus fuit, sed cum, postquam crucifixus fuerat, seipsum in cœlum intulit. Cœlum enim in hac similitudine universa sanctis sanctorum respondere ex eadem epist. ad Hebr. valde perspicuum est. Quare Christi oblationis in Divinis Litteris mentio nullam pro peccatis satisfactionem declarare potest, quæ ex ejus morte manaverit, neque ea ratione peccata nostra Christi oblatio expiare dicenda est: sed Christi beatam immortalitatem, & mirificam illam potestatem, cum illum se obtulisse ajunt significare volunt Sacræ Litteræ, qua vere nostra peccata expiantur, id est nos ab omnibus malis, quæ propter peccata Deus hominibus immittit, & ab ipsa æterna morte asserimur, & vindicamur, & simul, quemadmodum ad tantum beneficium consequendum necesse est, à peccando desistimus, atque cessamus. Cum enim animadvertimus Christum per sui sanguinis fusionem ad immortalitatem, & supremam illam suos beatos efficiendi potestatem pervenisse, eaque in re, quantopere nos Deus dilexerit, intelligimus, ut Christi efficiamur, quod non nisi vitæ sanctimonia, ipsiusque Christi imitatione fit, omnino curamus, parati & ipsum sanguinem fundere potius, quam Deo non obedire, & in peccatis amplius manere.

De Fide & operibus, quod attinet ad justificationem nostram ex Italicis litteris ad clarissimum virum N. N.

AD tuas quæstiones, etsi per ea, quæ antehac ad te scripsi, satis responsum mihi videtur, tamen conabor adhuc, quoad ejus per me fieri poterit, respondere. Sed prius oportet me repetere, quidnam fidei nomine intelligam, fidei, inquam Christi, qua justificamur, ac perpendere num Christi fides in tota hac disputatione non in unum tantum sensum accipiatur, ne forte in homonymiam seu æquivocationem incidamus. Et quamquam hoc satis commode fieri potuisset in responsione ad secundam quæstionem, tamen bene erit, ut id ante omnia fiat.

Dico igitur, fidem Christi, id est, quæ quoquo modo, quantum ad præsentem disputationem pertinet, ad Christum respicit, duplicem habere significationem. Una est, cum significat credere, Jesum esse Christum Dei filium &c. Atque hæc fides ad ipsius Christi personam & munus proprie respicit: accessorie autem (ut loquuntur) & consequenter ad ejus præcepta & promissa. Altera significatio est, cum significat confidere Christo, atque hæc fides ad ipsius Christi præcepta & promissa præcipue respicit: accessorie autem, & (ut sic dixerim) antecedenter, ad ejus personam atque munus. Ex his duabus non quidem prior sed posterior (cujus rei rationem postea explicabo, cum ad secundam quæstionem respondebo) ea Christi fides revera mihi esse videtur, qua scriptura testatur nos justificari, id est coram Deo pro justis haberi, nobisque nostra peccata condonari, ita ut loco mortis peccati pœnæ, nobis donetur æterna vita. Hæc siquidem sola res est, quæ pro Dei misericordia nos illi ad vitam æternam gratos efficit. Nempe Christo confidere, eique totum se tradere: id quod reipsa nihil aliud est, quam ejus præceptis obedire, spe futuræ immortalitatis, quemadmodum breviter explicat Paulus in epistola ad Titum circa finem secundi capitis. Itaque prior fides quam exposui, non est illa Christi fides, qua revera justificamur, sed eam antecedit, quemadmodum postea dicemus, nec sine hac illa haberi potest. Ut enim fieri nequit, ut civitas aliqua cuipiam Regis legato pareat, ac speret, si paruerit, se id accepturam, quod legatus iste vi potestatis sibi à Rege concessæ, iis qui paruerint, se daturum promisit, nisi credat, istum revera regium esse legatum, eumque ejusmodi potestate præditum: sic nemo Christo parere possit, immortalitatemque sperare, quam is vi potestatis sibi à Deo concessæ iis, qui paruerint, se daturum promisit, nisi credat, eum revera esse Christum Dei filium &c. Præterea, quicunque priore hac fide est præditus, altera carere non potest, cum fieri nequeat, ut quisquam ex animo credat, Jesum esse Christum Dei filium &c; ac consequenter sibi persuadeat, eum habere potestatem dandi vitam æternam iis, qui ipsius præceptis obediverint, nec tamen obediat. Alioqui posset quis sua sponte prudens sciens vitam æternam aspernari, quod tamen fieri nullo modo potest. Hinc factum est, ut isti priori fidei Christi, tametsi non ea est, qua revera justificamur, interdum salus nostra adscripta fuerit, ut Joh. 20. 31 & alibi. Ex iis, quæ hactenua dicta sunt, intelligi potest, me, cum una tecum affirmo, sine Christi fide non posse quemquam vitam æternam adipisci, etsi utramque istam fidem intelligo, non tamen utramque eadem ratione intelligere, nec ob eandem caussam, nec utrique eodem modo salutem nostram attribuere: sed priori, quatenus præcedit, & secum necessario trahit posteriorem: posteriori vero, quatenus ea ipsa est revera, qua justificamur, & Deo ad vitam æternam grati efficimur. Nunc ad tuas quæstiones venio.

Prima quæstio est, Hoc posito, quod sine fide vita

æterna

æterna nemini possit contingere, qualis & quanta efficacia, aut pars caussæ efficientis justificationis nostræ per me operibus tribuatur antecedentibus & subsequentibus fidem, quando (ais) ad vitam æternam consequendam nihil momenti ipsa habent. Hicque me mones, ut aperte loquar, & nimias subtilitates ne persequar. Qua in re id tibi in memoriam redigendum putavi, complures paralogismos atque Sophismata, nec retegi, nec dissolvi posse sine magnis subtilitatibus, quæ nunquam sunt nimiæ, dum modo veritatem contineant, & ad rem omnino faciant.

Jam vero aperte ac distincte loquendo, Respondeo, me, quod ad opera attinet, quæ fidem antecedunt, nullam eis efficaciam ad vitam æternam justificandi tribuere. Nec sane poterat à me aliud responsum expectari, cum concedam sine Christi fide nemini vitam æternam posse contingere. Quod tamen eatenus intelligi volo, quatenus sub Novo Testamento sumus, nobisque patefacere Deo est visum. De eo enim tempore, quo Testamentum Vetus viguit, deque Dei arcanis nihil loquor. Possunt quidem opera, quæ fidem præcedunt, quempiam aliqua ratione Deo gratum efficere: verum non satis est, ut quis æternam salutem consequatur, eaque ratione justificetur, & Deo sit gratus, quam hoc loco intelligimus. Ut evidenter colligitur ex his duobus locis cum antecedente historia conjunctis Act. 10. ℣. 34. & cap. 15. 14. Porro, quod attinet ad opera, quæ Christi fidem subsequuntur, si de vera & propria subsecutione loquimur, ita ut opera sint quiddam re ipsa à fide distinctum, hæc Christi fides in quæstione tua nihil aliud erit, quam prior illa fides, hoc est, Credere Jesum revera esse Christum Dei filium, &c. Opera vero erunt reipsa posterior illa fides, hoc est, ipsi Christo confidere. Quamobrem hæc opera ex iis, quæ initio sunt dicta, efficaciam habebunt justificandi coram Deo ad vitam æternam, non quidem ut opera, sed ut fiducia, quæ per Christum in Deo collocetur, & quia Deus pro bonitate sua ita vult. Nihil autem absurdi est in eo, quod istis operibus, non autem fidei illi, quæ ipsa antecedit, justificatio ista ascribatur. Non enim propterea negatur, nos fide justificari, siquidem jam dictum est, & opera ista aliud nihil reipsa esse, quam fidem, id est fiduciam; & fidem illam, quæ eis reipsa præcedit, non esse revera eam fidem, quæ nos Deo ad vitam æternam gratos efficit.

At vero si de quadam subsecutione loquimur, non vera nec propria, sed tantum, (ut loquuntur) per viam intellectus; ita ut opera à fide reipsa non distinguantur, tunc Christi fides, quam opera subsequentur, aliud nihil erit, quam ipsi Christo confidere, quod sine dubio coram Deo justificandi vim habet, & consequenter opera ipsa justificant, quatenus executio sunt ac perfectio & tanquam forma ipsius fidei. Quocirca divinitus à Jacobo dictum est, Jac. 2, *Abraham pater noster nonne ex operibus justificatus est, offerens filium suum Isaac super altare? Vides quoniam fides cooperabatur operibus illius, & ex operibus fides consummata est.* Et sequitur, *Et suppleta* (vel potius *impleta*) *est scriptura dicens, Credidit Abraham Deo & reputatum est illi ad justitiam, & amicus Dei appellatus est.* Gen. 15. Ac tandem fidem quæ operibus careat corpori spiritu carenti assimilat. Unde constat, Opera nequaquam simpliciter esse fidei fructus, ut vulgo creditur, sed fidei formæ perfectionem indere, & vitam (ut sic dixerim) tribuere. Itaque vides, quomodo & cur dicam, opera, quæ fidem subsequuntur, efficaciam habere justificandi coram ipso Deo, idque Divinarum Litterarum testimonio. Quapropter, cum Paulus negat opera coram Deo justificare, ea considerat, non quidem ut executionem ac perfectionem, & quasi formam fidei, id est fiduciæ, quæ in ipso Deo collocetur, per quam Deus hominem justificat, nec ut conjuncta cum bonitate ac promissis divinis, sed, quemadmodum ex ipsiusmet verbis liquet, ea per se ipsa considerat, atque ut facta legis divinæ implendæ caussa, ex quo fieret, ut merces daretur non ex gratia sed ex debito, ac propter vim ac dignitatem ipsorum operum. Nam si quis hac ratione coram Deo justificari velit, oportebit eum nunquam ne minimum quidem peccatum coram ipso Deo committere. Hanc autem non esse rationem justificationis nostræ coram Deo, David (inquit Paulus) satis ostendit, cum ait, Rom. 4. Psal. 32. *Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata. Beatus vir cui non imputavit Dominus peccatum.* Formalis igitur (ut ita loquar) justificatio nostra coram Deo fuit, & semper erit, propter carnis nostræ infirmitatem remissio peccatorum nostrorum, non autem impletio divinæ legis, quod Paulus operari vocat. Veruntamen nulli reipsa conceditur remissio ista, nisi Deo confisus fuerit, seque ipsi regendum ac gubernandum tradiderit. Ex quo, quamvis antehac Dei præcepta aut contemneret, aut minime conservaret, vel etiam nondum perfecte conservet, tamen jure affirmari possit, jam eum Deo obedire. Atque hoc pacto fides, id est Christo confidere, (qui enim in Christum credit, in ipsum Deum credit) & opera, id est obedientia præceptorum Christi, quæ, ut dictum est, executio ac perfectio, & tanquam forma est ipsius fidei, coram Deo nos justificant, seu potius, ut magis proprie, atque ut scriptura solet, loquamur, Deus per illa, ex illisve nos justificat; sive per illa ex illisve justificamur, & consequenter ex Dei gratia ac bonitate plurimum valent ad vitam æternam consequendam. Atque hæc satis quod attinet ad primam quæstionem.

Secunda quæstio est, Utrum censeam, cum scriptura jubet, ut in Christum, aut Christo, aut per Christum credamus, debere hic præcipue rationem haberi doctrinæ de operibus ac vitæ innocentia, cum (sic loqueris) prima ac præcipua pars doctrinæ Christi & Apostolorum sit fidem prædicare, id est, quod Jesus sit Messias, Dei filius &c. Quemadmodum fecerunt Apostoli omnes, & Johannes ante ipsos, prius testificantes de Christi persona, deinde de peccatorum poenitentia, ut apparet in actis Apostolorum, & primo cap. Euangelii Johannis. Itaque à me quæris, cur, cum Christi doctrina has duas partes habeat, ego velim, credere in Christum idem esse, ac credere ejus doctrinæ ad opera spectanti, præsertim cum (inquis) vanum sit opera prædicare, nisi prius prædicetur fides, ex qua omnis operum præstantia ac dignitas pendet.

Respondeo, scripturam, cum jubet nos credere in Christum, id præcipue jubere velle, ut Christo confidamus, quod quid sit supra expositum fuit. Hoc autem dico, quia modus ipse loquendi, *Credere in* &c. qui propter Hebræam linguam proprius scripturæ est, id declarat. Nam in eadem scriptura ad eundem modum sperandi verbum construitur, id est cum præpositione *In*; veluti Joh. 5. 45. 1 Tim. 4. 5, nec dubium est quin hoc verbum ita constructum, significet spem quæ collocetur in &c. Cum vero scriptura jubet nos Christo credere, id præcipue jubere vult, ut fidem ejus verbis adjungamus, id est credamus verum esse, quicquid ille dixerit. Quæ interpretatio nulla probatione indiget. Cum apud ipsos etiam profanos scriptores & in qualibet lingua hæc sit significatio propria verbi Credendi ad hunc modum constructi. Nam quamvis non defuerint viri linguæ Hebraicæ peritissimi, ut Bucerus, & Stancarus, qui censuerint, idem prorsus in Sacris Litteris significare Credere in Deum, quod Credere Deo, ego tamen arbitror eos deceptos fuisse, deceptionisque caussa aperte à me exposita fuit in disputatione illa mea de Jesu Christo servatore, in ipso ferme initio ejus partis, ubi explicatur, quidnam sit ea fides in Christum qua justificamur. Postremo cum scriptura jubet, nos per Christum credere, dico, eam nihil aliud præcipue jubere velle, quam ut Deo confidamus, eidemve credamus ex ipsius Christi præscripto, aut si mavis, hac ratione, ut Christo confidamus, ejusve verbis fidem adhibeamus. Itaque nullus ex prædictis tribus loquendi modis præcipue aut per seipsum significat judicio meo, Credere Jesum esse Messiam &c. Id tamen significare

ſeu potius complectuntur acceſſorie, ut dicitur, & per accidens, quatenus videlicet accidit, ut nemo poſſit Christo confidere, aut ejus verbis credere, nec per Chriſtum Deo confidere, aut ejus verbis credere, niſi prius credat Jeſum eſſe Meſſiam &c. Intelligendum eſt autem hoc prius (ſi de eo loqui velimus quod ſemper eveniat) potius intellectus ratione, quam reipſa. Quandoquidem facile fieri poteſt, immo quotidie fit, ut uno & eodem tempore hæc tria exiſtere incipiant, Credere Jeſum eſſe Meſſiam, &, Ejus verbis adhibere fidem, &, Ipſi confidere. Ubi etiam animadvertendum eſt, quod pariter ratione intellectus prius Chriſti verbis adhibetur fides, deinde ei confiditur. Etenim ordo perpetuus ratione intellectus harum trium rerum talis eſt, Primum credimus Jeſum eſſe Meſſiam, &c. Ex quo oritur neceſſario fides, quam ejus verbis adhibemus, id eſt, ut dictum fuit, firma perſuaſio omnia eſſe vera, quæ ille dixit, cum videlicet fieri nequeat, ut Jeſus ſit Meſſias &c. Et tamen quidpiam non verum dicat. Poſtremo ex hac perſuaſione neceſſario conſequitur, ut ei confidamus, id eſt, ſpe vitæ æternæ, quam ille ſibi obedientibus promiſit, ei obediamus. Non quidem eam ob cauſſam, quod fieri nequeat, ut quis cujuſpiam verba vera eſſe credat, nec tamen illi obediat (ſiquidem, exempli cauſſa, fieri poteſt, ut quiſpiam amicum à vita Chriſtiana retrahere conetur, inquiens alioqui fore, ut perſecutionem experiatur, iſque amicus hoc verum eſſe credat, non tamen à Chriſtiana vita recedat) ſed propterea quod ipſa æterna vita, quam Chriſtus ſibi obedientibus promiſit, ejuſmodi res eſt; quam nemo prudens ſciens aſpernari ulla ratione queat, ut ſupra dictum eſt. Ex his autem intelligi poteſt, eam Chriſti doctrinæ partem, quæ præcipue ejus perſonam reſpicit, poſſe quidem primam appellari, quatenus intellectus ratione eam partem antecedit, quæ præcipue ejus præcepta reſpicit, atque promiſſa: ſed non idcirco poſſe, aut debere vocari præcipuam. Verum præcipuam partem iſtam debere dici, quæ illam ſequitur, ut habet dictum illud, Primum in intentione, ultimum in executione. Quocirca id quod affirmas vanum eſſe opera prædicare, niſi prius prædicetur fides, intelligens ſine dubio Fidei nomine, Credere Jeſum eſſe Meſſiam, &c. Etiamſi veriſſimum eſſet, nihil tamen meæ ſententiæ adverſaretur, cum fieri omnino poſſit, immo plerumque fiat, ut, quod neceſſario præcedit, eo quod ſequitur, minus præcipuum ſit. Idque eo exemplo demonſtratur, quod huic rei (ni fallor) valde accommodatum ſupra attulimus. Nemo enim negaverit, magis præcipuum eſſe Regis legato parere, quam credere eum eſſe Regis legatum, & tamen neceſſe eſt, ut hoc prius fiat quam illud. An non aperte conſtat, credere quod ſit legatus Regis eo tendere, ut illi pareatur, idque ut finem ſibi propoſitum habere, non autem contra? Ad eundem igitur modum, etiamſi neceſſarium foret, ut prædicatio, quod Jeſus ſit Meſſias, &c. antecederet prædicationem obedientiæ, quæ illi debetur, non idcirco ſequeretur, credere quod Jeſus ſit Meſſias, &c. obedientià, quæ illi debetur, magis præcipuum eſſe. Cum manifeſtum ſit, illud hanc tanquam finem ſibi propoſitum habere, non autem contra. Nam quis eſt, qui non clare perſpiciat, propterea nobis prædicari Jeſum eſſe Meſſiam, &c. ut illi confidamus, eique obediamus? Teſtatur hoc univerſa Sacra Scriptura, quæ finem & complementum totius Chriſtianæ religionis charitatem eſſe ſtatuit, quæ aliud nihil eſt, quam obedientia iſta, dicente Chriſto, *Hoc eſt præceptum meum, ut diligatis invicem*, Joh. 15. Inter plurimos autem locos id aperiſſime docet divina illa (ut ſic loquar) Chriſtianæ pietatis epitome, de qua ab initio mentionem feci, quæ eſt apud Paulum Tit. 2. 11. Ubi breviter habetur, quicquid Chriſtus ejuſque Apoſtoli nos Dei nomine docuerunt, nihil eſſe aliud quam vitæ innocentiam cum ſpe beatæ immortalitatis conjunctam, quod idem eſt prorſus, ac Chriſto confidere ipſique obedire. Inibique concluditur, in hunc eundem finem mortuum eſſe Chriſtum, videlicet ut nos ab omni iniquitate liberaret, ac bonorum operum ſectatores efficeret. At enim ais tu, ex fide omnem præſtantiam & dignitatem operum pendere. Hoc, cum fidei nomine intelligas credere quod Jeſus ſit Meſſias &c. non poteſt tibi ullo pacto concedi, neque hoc uſquam innuunt Sacræ Litteræ. Ex fide quidem præſtantia & dignitas operum pendet, ſi fidei nomine fiduciam intelligamus quæ in Chriſto collocetur, & in Deo per ipſum, & ratione intellectus hanc fiduciam ab ipſis operibus diſtinguamus, quemadmodum in reſponſione ad primam quæſtionem dictum eſt. Quin immo res plane contra ſe habet ac tu affirmas. Siquidem, credere Jeſum eſſe Meſſiam &c. eatenus præſtans res eſt ac digna, id eſt, Deo grata, quatenus cum ea, fiducia in ipſum Jeſum, perque illum in Deum conjuncta eſt, & ita cum ipſa conjuncta ſunt opera, quæ, ut dictum fuit, executio ſunt ac complementum, & quaſi forma iſtius fiduciæ. Arbitror autem, ea, quæ hactenus à me dicta ſunt, ſatis eſſe ad demonſtrandum, cur, cum de Chriſti fide verba fiunt, fiduciam potiſſimum intelligam, quæ in ipſo Chriſto collocetur, id eſt reipſa obedientiam præceptorum ejus ſub ſpe eorum quæ promiſit: atque affirmem hanc fidem eſſe illam Chriſti fidem, qua revera juſtificamur, non autem perſuaſionem illam, quod Jeſus ſit Meſſias, &c. Quamvis & Johannes, & Apoſtoli in ſuis concionibus aperte de dignitate perſonæ Jeſu verba fecerint, ac teſtati fuerint, Jeſum eſſe Meſſiam, &c. Quod tamen judicio meo non fecerunt (præſertim vero Johannes) ea ratione, qua tibi videtur: nihil tuam opinionem juvantibus iis teſtimoniis, quæ ad eam confirmandam indicaſti, quæ plenioris explanationis ac reſponſionis non indigent: cum jam oſtenſum ſit, aliud eſſe rem quampiam eſſe præcipuam, quod illud eſt, de quo agimus, aliud vero primam in ordine, quod eſt, quicquid ex teſtimoniis iſtis de perſuaſione iſta dici poteſt.

Tertia tua quæſtio eſt. Cum Deus per gratiam peccatorem vocat, datque illi ſpiritum vivæ fidei, an iſte, antequam quidquam operetur, poſſit coram ipſo Deo eſſe juſtificatus? Nam, ſi (ſubjicis) hoc conceſſero, neceſſe erit, ut omnia iſtius opera à juſtificatione excludam, fatearque ea, ut vere (ais) ſunt, nihil aliud eſſe quam juſtificationis ſequelam, ſeu appendicem quandam. Hic autem petis, ut ſcribam, quidnam his operibus tribuam, & num ea, dignitate atque efficacia paria fidei eſſe cenſeam, an vero ipſius fidei effecta.

Reſpondeo primum, me in Sacris Litteris ſcriptum non invenire, Deum ex gratia ſua peccatorem ita vocare, ut det illi vivæ fidei ſpiritum, aut certe non eo ſenſu dictum, quo tu ſine dubio intelligis. Niſi enim vehementer erro, nihil dubitandum eſt, quin tu, per verba iſta ſignificare volueris, Deum generatim occulta & arcana quadam ratione, ab Euangelii prædicatione aut quavis alia patefactione diſtincta, in eorum quorum ipſe vult corde vivam fidem infundere, quæ efficiat, ut Euangelio credant. Hoc, inquam, non invenio. Sed invenio, Deum per verbum ſuum omnes quibus id annunciatur, aut quavis alia ratione patefit, ad credendum Euangelio invitare, & conſequenter neminem ex iſtis eſſe (generatim loquendo) qui credere nequeat. Quod niſi aliud eſſet, vel ex eo conſtare poſſet, quod ii, qui non credunt, ob hoc ipſum graviſſime puniuntur, Matth. 10. 18. Nec tamen propterea non eſt fides Dei donum, quemadmodum non propterea ejus, qui ex mera liberalitate aliquid dat, donum cenſeri non debet, quia videlicet in poteſtate illius, cui dat, ſit poſitum id, quod datur, nec ne accipere. Fides igitur eſt Dei donum, eo quod Deus iis, quibus per Euangelii patefactionem fidem offert, nihil prorſus debet, non autem, quia eam alia ratione in hominum corda infundat. Generatim autem mea verba accipi volo, deque ea fide, qua juſtificamur, haud ſane ignorans, Deum nonnunquam ſingulari quadam ratione aut ſolere, aut certe poſſe fidem donare, eamque in cujuſpiam cor, quemadmodum ipſi viſum fuerit, infundere, eundemque

Deum

Deum ſolere ſpiritum ſuum donare, quo in nobis confirmetur, & in omnibus gravioribus periculis corroboretur fiducia, quam in Chriſto Jeſu collocavimus, Eph. 1. ℣. 13, 14. Quamobrem cum Deus hunc ſpiritum donat, jam is, cui donatur, juſtificatus eſt coram ipſo. Jam enim pœnitentiam iſte ſuorum peccatorum egit, eaque correxit, idque operatus eſt, quod ei per tempus & occaſiones licuit.

Alioqui nequaquam affirmari poſſet, eum in Chriſto fiduciam collocaſſe. Deinde dico, non poſſe vivam fidem eam nominari atque ejuſmodi, qua peccator juſtificetur, quacunque tandem ratione eam adeptus fuerit, quæ operibus careat, id eſt pœnitentia & vitæ correctione. Quin etiam videtur fieri non poſſe, ut quis vivam fidem, nempe in Chriſtum habeat, niſi prius aliquo pacto pœnitentiam ſuorum peccatorum egerit. Ut ex eo intelligi poteſt, quod Johannes, antequam quicquam de Chriſto diceret, pœnitentiam prædicavit, hacque ratione viam ad Chriſtum ſtravit, quemadmodum aperte docent Matthæus, Marcus, & Lucas. Nam quod ad Johannem Euangeliſtam attinet, prætermittit ipſe in ſua hiſtoria iſtam pœnitentiæ prædicationem, eamque prius fuiſſe tacite ponit, non ſecus atque alia multa ab aliis narrata. Adde, quod omnino videtur, Chriſtum ipſum & Paulum ejus Apoſtolum prius pœnitentiam prædicaſſe, deinde fidem, ut ex his locis colligi poteſt Marc. 1. 15. Act. 20. 21. Immo perſpicuum eſt, primum omnium quod & Chriſtus & Apoſtoli prædicarunt fuiſſe pœnitentiam. Matth. 4. 17. Marc. 6. 12. Illud certiſſimum eſt, non omnia bona opera poſt juſtificationem eſſe, & tanquam ejus appendicem cenſenda. Quin potius bona opera, quatenus ipſa complementum ſunt, & quaſi forma fiduciæ, nec reipſa aliud cenſeri debent, quam ipſa in Deum fides, ea ſunt quibus per Dei gratiam juſtificamur. Quod autem bona opera non modo appendix quædam juſtificationis non ſint, ſed ipſa ſint ante juſtificationem, hinc apparet, quod juſtificatio noſtra nihil aliud reipſa eſt, quam peccatorum deletio. Peccatorum autem deletionem antecedit pœnitentia, & ad Deum converſio Act. 3. 19. Quæ pœnitentia atque converſio, manifeſte nihil niſi correctio vitæ eſt, & bona opera malorum loco quæ prius fiebant. Ut nihil dicam, quod in loco proxime notato, quemadmodum & in compluribus aliis, apparet, peccatorum deletionem & ſic juſtificationem noſtram, eſſe pœnitentiæ ac converſionis, ac conſequenter bonorum operum effectum, Petro iſthic dicente, *Pœnitemini igitur & convertimini, ut deleantur peccata veſtra.* Sequuntur quidem etiam bona opera juſtificationem noſtram, ſed non ut ipſius appendix quædam. Immo ipſa ſunt, quæ conſervant juſtificationem, atque ut continuet efficiunt. Ea enim deficit, quotieſcunque is qui juſtificatus erat, ad priora peccata revertitur, ſic Deo volente, ut, quemadmodum ipſe bona opera facere eſt oblitus, ita ſimiliter ejus bona opera oblivioni tradantur: Ezech. 33. 13. Eſtque iſtius conditio deterior, quam ante cum juſtificationem nondum fuerat adeptus. 2 Pet. 2. 20. &c. Jam igitur ex iis, quæ dixi, ſatis intelligere potes, quid ego bonis operibus tribuam, ejuſmodi videlicet operibus qualia fieri præcipit Jeſus Chriſtus, quæque ſub ſpe æternæ vitæ, ut illi obediatur, fiunt, cum affirmaverim Deum per ipſa nos juſtificare, id eſt ea, propter Dei bonitatem ac miſericordiam, cauſſam eſſe, ut ipſe Deus nobis peccata noſtra ita condonet, ut vitam æternam largiatur. Sunt, inquam, hujus rei cauſſa, quatenus quiſquis ea facit, talem ſuorum peccatorum condonationem adipiſcitur: qui autem ea non facit, ſi modo tempus & opportunitatem ea faciendi habeat (nec quiſquam antequam ea faciat) ejuſmodi peccatorum ſuorum condonationem minime adipiſcitur. Potes etiam intelligere, quanti illa à me præ fide fiant, & num ea paria, dignitate atque efficacia, fidei eſſe ſtatuam, an vero ut ejus effecta agnoſcam, cum velim, fidem nempe eam, qua juſtificamur (de hac enim loquimur) nihil aliud eſſe, quam Chriſto confidere, id quod executioni mandatur, ſuumque complementum, & quaſi formam ſuſcipit, cum per ſpem vitæ æternæ ipſius Chriſti præceptis obedientia præſtatur. Adeo ut inter juſtificantem fidem, & bona opera nullam, niſi ratione intellectus, differentiam conſtituam, ſicut & Scriptura facit, interdum pro obedientia fidem uſurpans, eaſque invicem permutans. Id quod Hieron. quoque Oſorius inter alios animadvertit, & lib. 1. de juſtitia cœleſti à fine folii 21. & deinceps, quoſdam iſtius ſcripturæ uſus locos collegit.

Quartæ quæſtionis locum habebit id, quod ais, te neſcire, quid mihi velim, cum ſcribo, oportere potius de iis quærere, quæ in nobis eſſe debeant, quam de iis quæ extra nos. Inquis enim in nobis nihil præter condemnationis materiam inveniri poſſe, extra nos autem omnes ſalutis noſtræ cauſſas, niſi fortaſſe perſuaſum habeam, in nobis aliquod liberum arbitrium eſſe, aut facultatem operibus noſtris ad cælum perveniendi.

Ad hoc reſpondeo, meorum verborum ſententiam, quemadmodum ex ipſo loco colligi arbitror, ubi ea ſunt ſcripta, hanc eſſe, quod cum de juſtificatione noſtra diſputetur & quæratur, unde ea proficiſcatur, vis præcipua quæſtionis, ſi hinc fructus aliquis percipiendus eſt, non circa illa verſatur, quæ extra nos ſunt, ſed quæ in nobis, cum ſcilicet juſtificati ſumus, ut ſcire poſſimus, quidnam neceſſe ſit in nobis reperiri, ſi jure affirmare velimus, nos eſſe juſtificatos, & ſi id in nobis minime eſſe forte cognoverimus demus operam ut ſit; alioqui falſi ac decepti eſſe deprehendemus. Nam quod ad illa attinet, quæ extra nos ſunt, & tamen juſtificationis noſtræ ſunt cauſſæ, quamvis & digniora & nobiliora, inque ipſa juſtificatione noſtra magis præcipua iis, quæ ſunt in nobis, non eſt cur de eis ſolliciti admodum ſimus, quatenus quærimus ut juſtificemur. Etenim aut iſta ſunt & erunt, ſine ulla noſtra cura atque induſtria, nec neceſſe eſt, ut prius in nobis certum aliquid ſit: & quid opus eſt de eis eſſe ſolicitum? Aut nec ſunt nec erunt ſine cura noſtra atque induſtria, & niſi prius in nobis certum aliquid ſit, & ſane opus eſt curare, ut iſtud in nobis habeamus. Et ſic apparet tandem veſtigationem noſtram circa ea eſſe debere, quæ in nobis inveniantur, cum juſtificati ſumus. Pro majore vero explicatione ac confirmatione eorum, quæ dicta ſunt, dico, jam perſpicuum eſſe, magis præcipuam in juſtificationis noſtræ negotio quæſtionem de operibus eſſe ac fide: quæ res in nobis, id eſt, intra nos ſunt; & in quibus voluntas & actio noſtra requiritur. Quocirca diligenter primum veſtigare debemus, an revera res iſtæ, ſive utraque, ſive una tantum, & utra (ſi modo res diverſæ ſunt) ad nos juſtificandos pertineat, ac deinde quid ſint, aut quales eſſe debeant, ne erremus nobiſque fortaſſe videamur illas habere, cum tamen longe ab eis abſimus. Quod enim ad miſericordiam Dei attinet, Chriſtique perſonam una cum iis omnibus, quæ idem Chriſtus pro nobis fecit & facturus eſt, quamvis hæ ſint veræ & præcipuæ cauſſæ juſtificationis noſtræ; tamen, aut jam illarum ſumus erimuſve participes, antequam intra nos certum aliquid ſit, & ſic ſupervacaneum eſt de illis cogitare, quatenus per eas juſtificari velimus. Aut illarum nec jam ſumus nec futuri ſumus participes, niſi prius intra nos certum aliquid ſit: & ſic de hoc curioſe quærere debemus. Id autem inveniemus tandem nihil præter fidem & opera eſſe, aut utraque ſimul, aut alterutrum, ſi modo, ut dixi, res ſunt inter ſe diverſæ. Nec quiſquam eſt, qui neget, eum, qui vera ac viva fide ſit præditus, quæ abſque bonis operibus eſſe nequit, juſtificatum eſſe, ſeu potius per ipſam hanc fidem à Deo juſtificari. Non igitur abſolute verum eſt, in nobis nihil præter condemnationis materiam eſſe poſſe, aut omnes juſtificationis noſtræ cauſſas extra nos eſſe poſitas, quandoquidem, ut dictum eſt, viva ac vera fide juſtificamur, & conſequenter ab omni condemnatione liberamur, eſtque fides prædicta, cauſſa (ut ajunt) ſine qua non ſalutis noſtræ. Quæ quidem fides ſine dubio intra nos eſt. Sic enim, ut ſupra attigi, accipienda ſunt

verba

verba illa mea, *In nobis*; non autem, ut significent idem, quod, *In potestate nostra*, quemadmodum fortasse tu ea acceperas, cum ego tamen semper hoc sensu ea extulerim, ut videlicet idem significent, quod *Intra nos*, idque non sine voluntate atque actione nostra. Quod si hæc voluntas atque actio nullo modo est libera, sed prorsus necessaria exsistit, adeo ut circa rem hanc nihil sit in potestate nostra, oleum operamque (quod dicitur) ii perdunt, qui hisce de rebus loquuntur aut scribunt. Verum ego penitus mihi persuadeo, voluntatem istam atque actionem nostram aliqua saltem ratione in nostra esse potestate, cum videam id in Sacris Litteris ubique passim apertissime testatum esse, & testimonia, quæ pro contraria sententia afferuntur, nullum pondus ad eam confirmandam mihi habere videantur; cumque aperte cognoscam, sublata prædicta potestate, si ea animadvertantur, quæ hinc necessario consequuntur, ipsam etiam religionem & pietatem universam sublatum iri, & funditus everti. Quod ita se habere aliquando fortasse, Deo adjutore, scripto edito demonstrabo. Nec sane, ut mihi videtur, ullo pacto absurdum est affirmare, in nobis aliquod liberum arbitrium esse, aut facultatem per opera nostra ad cœlum perveniendi, quamvis fortasse tibi hoc non modo maxime absurdum, sed horribilis etiam quædam blasphemia videatur: dum modo verba ista recte explicentur, atque intelligantur. Nihil enim prorsus dubito, quin Deus benignissimus velit, quemcunque, quantumvis perditum antea peccatorem, qui in posterum secundum Jesu Christi præcepta vivat, ad cœlum pervenire: nec similiter dubito, quin ita vivere & Christo Jesu obedire generatim in eorum omnium potestate ac libertate sit positum, quibus ipse Deus dignatus est eundem Christum, ejusque Euangelium patefacere.

De Statu primi hominis ante lapſum DISPUTATIO,

Quam Faustus Socinus Senensis per ſcripta habuit cum Francisco Puccio Florentino, anno 1578.

In qua habetur Reſponſio, ad Defenſionem Franciſci Puccii *ſuorum argumentorum, de immortalitate hominis & omnium rerum ante lapſum.*

1. Cor. 15. 22.

Sicut in Adam omnes moriuntur, ita in Christo omnes vivificabuntur.

2. Tim. 1. 10.

Christus diſtruxit mortem, illuminavit auem vitam & incorruptionem per Euangelium.

Irenopoli

Poſt annum Domini 1656.

Ad Illustrissimum Principem & Dominum,

D. MAURITIUM

Landgravium Hassiæ, Comitem in Katzenelenbogen, Dietz, Ziegenhain, Nidda, &c. &c.

PRÆFATIO.

PRæclare Sophus ille, Princeps Illustrissime, *principia rerum, esse quidem mole exigua, at virtute maxima.* Quantula corpore, rerum semina; quantula iis inclusa principia, natura exhibet? at quam ingentes mole, quam multiplices numero ex illis vetegabilium, mineralium, & animalium consurgunt species, formæ, & familiæ? In societate humana, & administratione civili consultationes, exilia quædam initia habent; at quantæ varietates, quantæque moles consiliorum, dictorum & factorum ex illis prodeunt, atque prorumpunt? Omnes itidem scientiæ, à minimis ortæ atque profectæ principiis, amplitudine sua, in quam excrevere, quanta vis sit principiorum, ostendunt. Cum igitur tanta virtus insit rerum principiis; efficitur, his recte constitutis, rei cujusque ortum, progressionem, & statum, bene habere: sin circa illa obrepserit error, eundem inconvenientia multa comitari. Natura, si in principiis rerum impingat; pro rebus usitatis, novas, insolentes, sæpe etiam portentosas substituit. In consultationibus si labi contingat; consilia, dicta & facta omnia, pro salute, rebus humanis summam perturbationem, imo perniciem inferunt. Nec vero dissimiles exitus, nec dissimilia in suo genere inconvenientia, in scientiis & facultate quavis, similes lapsus consequuntur. Quod si in humanis atque naturæ rebus, minimus circa principia error, tantum secum malorum trahit; quid de principiis divinæ facultatis, ipsius Theologiæ, quæ humanas, & naturæ res, longe omnibus sui partibus antecellit, statuemus? Divina hæc principia, eoque immota & sempiterna; & admissus circa illa error, adeo gravis, adeo perniciosus existat necesse est, ut errorum quos illum subsequi oportet, nec numerum, utut conere, ineas, neque modum invenias: Deo præterea ea in re, seu improbitatem & perversitatem, seu socordiam hominum, peculiari ratione puniente. Testis ejus rei est, præsens ecclesia Romana, tot erroribus, totque ac tantis superstitionibus conspicua. Miraris, tot errores unum in locum confluere potuisse? Miraris, tot tantisque superstitionibus, eos homines, qui Christum & illius sacratissimam religionem profiteri videbantur, irretitos, iis adhuc teneri? Quid est cur mirere, si caussam horum omnium, admissum circa divina principia errorem longe gravissimum, deprehendas? Etenim, si ecclesia Romana, divinas litteras, pro divinis divinæ veritatis principiis, solas agnovisset, iisque solis perpetuo institisset; nunquam in tot errores, totque & tantas superstitiones, seipsam præcipita-

 pita-

pitavisset. Ex vero enim & recto, nonnisi verum & rectum. At cum eadem, in numerum principiorum divinæ veritatis, & traditiones majorum, quas Verbum non scriptum vocant, & auctoritatem suam, vel potius summi pontificis aggregasset, iisque magis quàm Litteris Sacris innixa fuisset; fieri aliter non poterat, quin tot erroribus, & tot superstitionibus seipsam impediret & implicaret. Quid enim à traditionibus & Pontificum decretis, id est hominum commentis, præter errores & superstitiones, quorum illa nimium nimiumque feracia, exspectandum fuerat? Nec vero solum ecclesia Romana præsens, ejus rei suppeditat exemplum; verum & ii qui ab ecclesia Romana præsenti, errorum & superstitionum illius pertæsi, discessionem sibi faciendam putaverunt. Multas inter hos controversias, multa certamina, multa dissidia, non sine summo animi dolore, inviti spectare cogimur. Ecquæ horum caussa? Certe non alia, quàm admissus etiam, circa principia divinæ veritatis error: non is quidem, ut in numerum divinæ veritatis principiorum, aliquid aliud præter Sacras Litteras admittendum censerent; verum is, quod omnia dogmata, ad augustissimam Jesu Christi religionem spectantia, ad amussim illarum non exigerent, imo ne exigenda quidem putarent: quæ commendationem aliquam vetustatis, at non illius primæ, quæ à Christo & Apostolis, haberent; quinetiam adversus eos, qui singula, ad hunc lapidem Lydium, sacras nempe litteras, tanquam certissima divinæ veritatis principia, revocarent, velluti adversus hostes Christianæ religionis; consurgendum sibi existimarent, eosque publice, omni ratione traducendos non dubitarent. Quàm præpostera sint, & fuerint istorum hominum judicia, res ipsa arguit. Primos illos divinæ veritatis assertores, quibus successere, & quibus magnam deberi gratiam, libenter fatemur omnes, in cœlum laudibus vehunt; quod Divinarum Litterarum illato lumine, tetras illas tenebras discusserint, & ab oculis nostris depulerint: iidem, eos homines, qui reliquias istarum tenebrarum, eodem Sacrarum Litterarum lumine exactas prorsus volunt, persequuntur: ac aperte præ se ferunt, se nec tantam veritatis divinæ succedentis lucem ferre, neque ut ea alii perfruantur, pati posse; ac tanto bono, non solum seipsos privare, sed illud etiam aliis invidere. Sed agant quidquid velint: ea dogmata religionis Jesu Christi divinissimæ, consistant necesse est; quæ sola Sacrarum Litterarum auctoritate, tanquam divinis principiis nituntur, iisque per omnia respondent. Atque id quidem unicum nostrum votum, in eoque potissimum nostra desudat opera. Porro, quid à nobis sit hac in parte effectum; scripta nostra, quæ in lucem dedimus, & adhuc Domino annuente daturi sumus, sint indicio: de quibus penes pios & cordatos viros, ac æquos rerum æstimatores, esto judicium. Quos quidem per viscera miserationum domini nostri Jesu Christi, rogatos vellimus, ut si ea in re, nos cum aliqua dexteritate,& ingenuo candore versari adverterint; operas suas ad opus tam præclarum consummandum, & absolvendum conferant, & conatus nostros studiaque, pro virili adjuvent. Dignissima res est, ubi

nervos

nervos intendant suos. Agitur de Dei Christique gloria, & divino honore atque cultu. Atqui aperte nobis Deus per prophetas & Christum denunciavit, quod mandatis hominum coli nolit. Id igitur nobis propositum, ut divinam, circa divinum cultum, veritatem asseramus, eamque ab omnibus commentis humanis vindicemus. Agitur nostra salus, felicitasque æterna. Hujus nos & expeditissimam & certissimam viam & rationem, è Sacris Literis omnibus proponimus. Quæ igitur proferri possunt, in quibus uberiore cum fructu, & majore cum laude, operam suam collocent atque impendant? Sin vero nos uspiam lapsos, aut à sensu sacrarum litterarum, per imprudentiam deflexisse, (nam scientibus & volentibus nobis, numquam id usu veniet) deprehenderint, in charitate & lenitate spiritus Christi, errorem demonstrent. Petitioni nostræ, æquitatis plenissimæ si acquieverint, reipsa comperient, nos nec Dei Christique gloria, nec nostra salute, quidquam charius habere; & tantam apud nos divinarum litterarum majestatem esse, ut etiam à vilissimo homine, nedum à magnis viris, ex iis, de re quavis, nos facile passuri simus edoceri. Convitiorum & calumniarum plaustra, bene dicta depravandi, & nobis alienissima affingendi perpetuum studium, quibus adversum nos hactenus omnes fere depugnarunt, nobis nullum errorum commonstrarunt; immo vero prorsus nobis persuaserunt, nos nullius erroris convinci posse ab adversariis. Etenim si erroris alicujus convinci ab iis possemus; cur ad eum modum, qui ab omni veritatis inquisitione & investigatione, longe omnium est alienissimus, nos oppugnarent? Falsum refellere cuivis mediocriter cordato, facile est; quippe, quod etiam ultro per se corruat. Veritas, quibuscumque prematur modis, tandem emerget. Quemadmodum vero omnia scripta nostra, in lucem relata, publico piorum & doctorum virorum examini, ultro hactenus subjecimus: ita hanc disputationem Fausti Socini Senensis, viri quondam pietate & eruditione percelebris, cum Francisco Puccio Florentino, de statu primi hominis ante lapsum, olim habitam, nunc vero à nobis publicatam, eorundem judicio proponimus. Evolvant igitur diligenter, & ad trutinam sacrarum literarum, tamquam indubitata divinæ veritatis principia, singula revocent atque exigant. Occurret quod probent; amplectantur, & adversus impetum hominum maleferiatorum, conjunctis viribus una defendant. Erit quod offendat; nervose refellant, & erroris amice convincant. Ad eum modum, & votis nostris, quæ paulo ante ad eos detulimus, satis fecerint, & æquitatem suam piis omnibus & cordatis viris approbaverint.

Ut vero hanc disputationem, augusto nomini tuo Princeps Illustrissime, dedicandam existimarem, virtutum tuarum fama, causam mihi subministravit. Permulti populares nostri, qui è tuis provinciis in patriam redeunt, acumen ingenii, judicium tersum, limatum, grave, incorruptum; eruditionemque in tanto principe prorsus admirabilem; rerum etiam abstrusissimarum cognoscendi prope indefessum studium, & partam magno rerum gravissimarum usu, summam prudentiam; & quæ sunt

præcipua Principis ornamenta, pietatem, justitiam, & æquitatem, ac humanitatem raram, cæterasque virtutes, nunquam satis commendare possunt. Cui igitur potissimum, quam tanto Principi, ea disputatio dicanda fuerat? Erit hic, quod acumen ingenii tanti excitet; judicium adeo tersum & incorruptum exposcat; summam prudentiam & æquitatem in ferenda sententia, perpensis utriusque partis rationum momentis, utri veritatis palmam statuat decernendam, exigat. Nec res indigna est, celsissima occupatione tua. Scientiâ ejus rei, qui natura simus, cognitio nostri exacte continetur. Hac vero probe imbuti, rectius discimus, quanta Dei bonitas, quam admirabilis & stupenda prorsus illius φιλανθρωπία ut eam Apostolus appellat, erga nos exstiterit; qui nobis mortalibus, & necessariæ morti subjectis, beatam immortalitatem dare in Christo Jesu, πρὸ χρόνων αἰωνίων, ut idem loquitur, decreverit. Nec decreverit solum, verum etiam decretum tam liberale, tam augustum atque divinum, per filium suum unigenam, Dominum & Servatorem nostrum Jesum Christum, novissimis temporibus publicandum, ac illius vitæ innocentia prorsus divina, comprobandum, & nec visis nec auditis à creatione universi operibus, confirmandum, ac morte acerbissima & sanguine pretiosissimo ipsius obsignandum? eo denique à mortuis reducto, & supra modum omnem exaltato, ac immortalitati dandæ omnibus qui ipsi confiderent, præfecto, sanciendum duxerit. In quibus quidem Dei operibus, prorsus admirandis, omnique ratione suspiciendis, & summa bonitatis, potentiæ, & sapientiæ divinæ majestas & amplitudo refulsit, & suprema Domini Jesu Christi divinitas eluxit, & firmamenta prorsus immota, spei futuræ immortalitatis, jacta & constituta apparuere. Porro spes beatæ immortalitatis firma & inconcussa, est fidei & totius pietatis, quam nobis Servator noster Christus dominus præscripsit, certissima dux atque magistra. Unde præclare divus Johannes. *Omnis qui habet hanc spem in eo, sanctificat seipsum, quemadmodum & ille sanctus est.* Cum igitur ad tanta religionis Jesu Christi augustissimæ mysteria, hæc disputatio aditum patefaciat atque muniat; ecquid dignius auribus & illustrissima persona Celsitudinis Vestræ, offerri potuit? Quocirca sic mihi prorsus persuadeo, Vestram Celsitudinem, disputationem hanc, consueta in omnes humanitate excepturam, & benigno vultu aspecturam, ac æquo animo lecturam & perpensuram, & sententiam secundum veritatem laturam esse. Quod cum unice optem, à Domino Jesu Servatore nostro; eidem Celsitud: Vestram commendo, eundemque precor, ut illam spiritu suo sancto gubernet, omnia illius fortunet, & tantum orbis Christiani ornamentum, quam diutissime salvum & incolume conservet. Valere tandem opto Celsitudinem vestram: cui etiam officia mea submisse defero. E prædio meo Czarkoviano, Kalendis Martii. Anno 1610.

Vestræ celsitudini addictissimus

Hieronimus Moscorovius à Moscorow.

DE

De statu primi hominis ante lapsum Disputatio.

FRANCISCI PUCCII FLORENTINI *argumenta decem pro immortalitate rerum, præsertim vero hominis, in prima creatione, ad* F. S. S.

FRANCISCUS PUCCIUS F. S. salutem dicit.

ERuditissime Frater. Christiana charitas exigit ut invicem nos sublevemus, si quis aliqua in re labitur, aut fallitur. Cum igitur ego existimem te decipi in aliquibus capitibus doctrinæ non parvi momenti, cuperem sane meliores sententias tibi suggerere, & à falsis illis opinionibus te dejicere. Quapropter cum inter nos jam conveniat, Deum esse, & quærentibus se præmia largiri; quod ego existimo fundamentum rite instituendi hominis, ut ex eo semper pendeant, eique toto corde adhæreant, quod bene sentiant, & recte dirigantur in singulis cum credendis tum agendis, & cum præterea mundum esse creatum à Deo utrique credamus, & incipiamus dissentire, cum agimus de natura rerum creatarum in primo eorum statu: ego, quam brevissime potero, exponam, in quo existimem te hallucinari; & ut melius appareat discrimen, & vitemus errorem eorum qui de rebus obscurioribus differunt, & neutri verum tenent, redigo quæstionem ad disparata seu contradictoria (ut loquuntur) quorum alterutrum esse necesse est, si considerentur eodem respectu & tempore. Mea sententia igitur est: Deum immortalem creasse primum omnia immortalia, præsertim hominem, cum condidit eum ad suam imaginem: Tu contra tenes, Deum immortalem creasse primum omnia (vel hominem ipsum ad suam imaginem) non immortalia, sed mortalia. Ego igitur adscribam rationes & testimonia divina, quibus mea assertio verissima probatur; quæ persuadebunt omnibus, qui libero se committent numini, ut veram sententiam eligant, rem omnino ita se habere: & oro atque obsecro te, suavissime frater, ut non contradicas tam perspicuæ veritati, & sententiæ tam piæ & tantæ consolationis. Quod si non potes aut non vis mecum sentire, saltem singulatim respondeas meis argumentis sine ambagibus, sed eo ordine & simplicitate qua à me proponuntur.

I.

Omnia quæ facta fuerunt à Deo, erant valde bona: at quævis mors per se habetur in malis & valde malis. Ergo nulla mors inerat rebus, cum primum sunt à Deo creatæ.

II.

In omnibus rebus creatis (præsertim in homine) fuit aliqua similitudo creatoris: nam hoc exigit analogia creatoris & creaturæ: at nihil est magis dissimile, quam mortale immortali: necesse est igitur omnes res creatas fuisse immortales, præcipue hominem, qui est imago Dei.

III

Sacræ Literæ testantur, Deum primum inspirasse in faciem hominis spiraculum vitæ, & factum esse hominem in animam viventem, quibus verbis declaratur ejus natura, & hypostasis: hæc autem quæ ei tribuuntur, pugnant ex diametro cum natura mortali. Ergo fuit immortalis.

IV.

Constitutus est primum homo in sede voluptatis: at nulla solida voluptas est ei cui mors imminet. Ergo mors non inerat hominis naturæ, & tantummodo supervenit, cum declinavit ab instituto creatoris.

V.

In paradiso erat lignum vitæ, quo vesci debebat homo. Utebatur igitur cibo immortali, & dicitur privatus eo post lapsum, ne viveret perpetuo in humanis: ergo fuit immortalis in primo statu ante lapsum

VI.

Cum Moses accurate describat creationem rerum, & nullam mentionem mortis faciat ante præceptum & conditionem inobedientiæ, frigidissimum, ne dicam insulsissimum est comminisci, fuisse res utique mortales ante lapsum, & pugnat cum præstantia conditoris, & cum ordine monitionis: ergo mors accidit rebus inferioribus, postquam homo neglexit Dei monitum.

VII

Non est contemnendum præclarissimum testimonium libri Sapientiæ Sap. 1. 12. *cum sit consentaneum cæteris divinis autoribus, & spiret sensum omnino divinum. Sic autem habet.* Nolite zelare mortem in errore vitæ vestræ, neque acquiratis perditionem in operibus manuum vestrarum. Quoniam Deus mortem non fecit, nec lætatur in perditione vivorum: creavit enim ut essent omnia, & sanabiles fecit nationes orbis terrarum, & non est in illis medicamentum exterminii, nec inferorum regnum in terra. Justitia enim perpetuo est immortalis: injustitia vero mortis est acquisitio. Impii autem manibus & verbis accersiverunt illam, & existimantes illam amicam defluxerunt & sponsiones posuerunt ad illam: quoniam morte digni sunt (qui sunt) ex parte illius. *Ergo si credimus huic divino testi, quem ego, saltem hac in parte, omni exceptione majorem judico; colligimus, creata primum fuisse omnia immortalia, & postea ita incidisse in morbum corruptionis, quo nunc laborant, ut impiis tantummodo impendeat exitium tanquam male actæ vitæ decens pœna. Quapropter scite concludit, postquam multa locutus est de cogitationibus impiorum, & de eorum perversitate, dicens* Sap. 2. 20. Quoniam Deus creavit hominem inexterminabilem, & ad imaginem similitudinis suæ fecit illum. Invidia autem diaboli mors introivit in orbem terrarum: imitantur autem illum, qui sunt ex parte illius. *Quod nostram sententiam de immortalitate rerum in primo statu luculenter confirmat.*

VIII.

Testimonium Pauli in quinta cap. ad Rom. est luculentissimum, ut doceat, quomodo obrepserit mors in homines: dicit enim: Per unum hominem peccatum in hunc mundum intravit, & per peccatum mors, & ita in omnes homines mors pertransiit, in quo omnes peccaverunt; *Ergo ante peccatum, cum nondum intrasset mors, fuit homo immortalis.*

IX.

Iterum priori ad Corinthios sic habet 1Cor. 15. 21. Quoniam quidem per hominem mors, & per hominem resurrectio mortuorum: & sicut per Adam omnes moriuntur, ita & per Christum omnes vivificabuntur. *Quo in loco etiam agit de restitutione illa omnium corporum, quæ fiet in renovatione gloriæ filiorum Dei, de qua agitur 8 ad Rom: Ergo agnoscenda est mors & corruptio, tanquam magnus morbus, qui obrepsit rebus creatis, & cui est datum remedium per Messiam, non sine majori quadam fælicitate ipsarum; adeo ut satan, qui existimavit eas perdere hac morte, qua in illis debacchatur, tantum se objiciat operibus Domini, & tantisper retardet cursum illorum, donec tandem eo superato & devicto, beneficio ejusdem creatoris & Messiæ, erumpant in libertatem, & efferantur ad summam fælicitatem; & adhunc modum illustretur magis beneficium conditoris, & ejus sapientia, qui usus est hoc impedimenta ad eorum incrementum & beatitatis cumulum.*

X.

Si mors inerat hominibus ante peccatum, & Messias nunquam dicitur attulisse remedium, nisi ei quæ introivit per peccatum, restituisset nos ad statum utique mortalem, & filius Dei nullam solidam fælicitatem comparasset nobis sua morte

& resurrectione, imo maneret ipse quoque adhuc mortalis, quatenus homo est; quo nihil dici potest absurdius, & quod magis pugnet cum sacris literis. Hisce firmissimis oraculis & rationibus fultus, constantissime retineo meam assertionem sine ulla hasitatione, & scio neminem posse affirmare pari plirophoria se persuasum esse divinis testimoniis tenere contrarium. Quaeso frater charissime, ut hac non oscitanter perpendas, & te committas libere divina aura: nam sine dubio, si ita egeris, & non restiteris spiritui Dei, non poteris à me dissentire. Bene vale. 4 Junii 1577. Basilea.

Responsio ad superius scriptum:

Qua argumenta pro immortalitate primi hominis in eo contenta breviter refelluntur.

F.S. FRANCISCO PUCCIO salutem dicit.

ETsi (quod tu ipse fortasse non ignoras) Francisce literatissime, hoc tempore occupatissimus sim, tamen ut tibi morem geram, ad ea quæ pro asserenda sententia tua ad me scripsisti, quam dilucidissime potero, respondebo; si prius id te monuero, me, cum nego hominem à Deo immortalem fuisse creatum, non intelligere, cum ab ipso creationis initio morti penitus fuisse obnoxium, adeo ut omnino ei moriendum esset; sed tantummodo sui natura morti fuisse subjectum, & non nisi divina gratia, qua in ipsa creatione donatus non fuerat, à morte immunem perpetuo esse potuisse. Nunc ad tua argumenta venio, atque eorum recitatione ubique omissa, eo ordine, quo à te proposita fuere, ut ipse petis, ea sigillatim refellere instituo.

I.

Vidit Deus cuncta quæ fecerat, & erant valde bona. Id est, ut plærique doctissimi viri ex vi ipsorum verborum interpretantur, erant decora, & ei, quod facere animo intenderat, apta & convenientia. Translatio est enim manifesta ab opificibus, qui postquam opus aliquod perfecerint, ipsum diligentius considerare solent, & si eorum intentioni respondeat, approbare. Hinc factum est, ut Septuaginta vocem Hebræam Tob, hoc & superioribus locis, non ἀγαθὰ, sed καλὰ verterint*; nec immerito: siquidem ea vox, ut Joannes Forsterus in suo Lexico annotat, à verbo derivatur, quod non tam substantialiter & essentialiter, ut ille ait, bonum esse, quam amabile, volupe, jucundum, utile, & gratum significat. Atque ut ipse fatearis, eam vocem convenientiam quandam seu pulchritudinem, non autem veram bonitatem, aut saltem non eam, de qua hic agi existimas, aliquando significare, consule hos locos. Gen: 2. 18, & 6. 2. 1 Sam: 9. 2. Exod: 2. 2. Deut: 8. 12.

Sed demus, quæcunque Deus fecisset vere bona fuisse; num continuo immortalia etiam esse debent? Certe herbæ, arbores, & universæ stirpes in hoc sunt numero, nec tamen immortales unquam fuere, licet & ipsæ vitam & animam suam habeant. Patet hoc ex eo, quod homini & cæteris animantibus eas, nulla lege præterea adhibita, in cibum dedit Deus, antequam homo peccaret. Verum quomodo ad animantium arbitratum comedi poterant, & non sæpe propria vita privari, ac penitus corrumpi atque deleri? Valde bonum esse, non significat omnia bona quæ excogitari possunt in se continere, sed omnem eam bonitatem habere, quæ propria ejus rei est de qua quæritur. Quare tuum argumentum principium petit, & tacite id sumit de quo disputamus, & quod ego pernego, nempe hominis bonitatem propriam esse, ut immortalis sit. Quod autem valde bonum esse non significet omnem prorsus bonitatem habere, satis constare potest, si consideremus in omni lingua & apud omnes auctores innumerabilia esse quæ optima appellantur, & tamen à multis bonitatibus quam longissime absunt. At dicis, non potuisse valde bonum appellari id in quo mors inest, quæ valde mala est. Primum nego homini, licet mortali, mortem inesse. Imo cum mors adest, is jam amplius non est. Aliud prorsus est, morti natura subjectum esse; aliud, sibi mortem inesse. Poterat homo quamvis morti subjectus, ope divina à morte perpetuo servari, & æternum vivere. Nec, donec est & vivit homo, cum morte vere aliquid commune habet. Quis autem optimum vinum esse neget, quod gustatu suavissimum & bibenti salutare est; quamvis aliquando futurum sit, ut vel absumptum fuerit, acidum factum gustui ingratissimum & bibenti perniciosum evaserit; Extinctio ergo, & formæ in deterius mutatio, quæ futura sit alicujus rei, ejus bonitatem non tollit. Deinde, ut jam dictum est, etiamsi mors ab initio in rebus creatis fuisse diceretur, nisi probatum fuerit hoc magnum malum bonitatem tollere quæ ipsarum est propria, non tamen valde bonas fuisse ulla ratione negaretur.

II.

Demus in omnibus rebus creatis aliquam esse similitudinem creatoris: Quid tum? Num propterea res creatas creatori prorsus similes esse oportet? Certe longe aliud est, aliquam similitudinem habere, & in omnibus esse similem. Sed ais, *Nihil est magis dissimile, quam mortale immortali.* Fateor, qua ipsum mortale est, illud immortale; sed non simpliciter, adeo ut inter ipsa nulla similitudo esse possit. Poterunt enim adhuc similia esse, non in una tantum sed in compluribus aliis rebus. Alioqui, si tua argumentatio valeret, quæcunque aliqua in re prorsus dissimilia essent, in omnibus essent dissimilia. Atque ita argumentari liceret; Homo rationalis est, bruta irrationalia. Sed nihil magis dissimile est, quam rationale irrationali. Ergo inter hominem & bruta nulla est similitudo. Et tamen adeo inter se similia sunt, ut sub eodem proximo genere contineantur. Nonne vides manifeste in ratiocinatione tua transiri à secundum quid ad simpliciter dictum? Et certe miror te in rebus Dialecticis, ut arbitror, exercitatum, argumenti tui apertam fallaciam non agnovisse, quam ego natura tantum duce & agnovi, &, ni fallor, satis evidenter detexi. Possunt ergo res creatæ aliquam creatoris similitudinem retinere, nec tamen immortales esse. Homo autem cur potissimum ad Dei imaginem factus dicatur, ex eo loco, ubi id primum dictum fuit, liquido apparet, hoc est, quia dominium datum est illi in universa opera Dei. Nam (ut Athanasii, vel quisquis est alius illius quæstionum libelli auctor, hac ipsa de re quærentis eamque explicantis verbis utar) *sicut in toto mundo Deus rex est & imperator, & potestatem exercet in omnia, & quæ in cælo sunt & quæ in terra; sic etiam homo princeps & rex constitutus est super omnes res terrestres, qui libera sua voluntate facit quod vult, sicut ipse Deus.* Quanti autem hoc fieri debeat, ostendit David Psal. 8, ubi tantam Dei erga hominem benignitatem & vehementer admiratur, & pluribus verbis persecutus summopere extollit. Imaginem autem Dei in homine immortalitatem esse non posse, nec ad eam imaginem constituendam immortalitatem requiri, ex eo apparet, quod etiam postquam homo morti est penitus obnoxius, eam imaginem retinere dicitur. *Gen. 9. 6. Jac. 3. 9.*

III.

Tantum abest, ut quod scriptum est de primo homine, quod scilicet factus fuerit in animam viventem,

* Chaldæus paraph: habet *thechin*, quod rectum, aptum & commodum significat.

pugnet

pugnet ex diametro cum natura mortali, ut ex eo maxime Paulus, 1 *ad Cor.* 15. colligat eum corpus animale, ob eamque rem mortale habuisse. Sic enim ait 1 Cor. 15. 44, 45; *Seminatur corpus animale, resurgit corpus spirituale. Est corpus animale, & est corpus spirituale. Sic & scriptum est: Factus est primus homo Adam in animam viventem, ultimus Adam in spiritum vivificantem. Verum non prius spirituale, sed animale, postea spirituale.* Quod si corpus animale est id quod seritur, & porro corrumpendum ac destruendum est, & quia primus homo factus est in animam viventem, ejus corpus animale fuisse concluditur; an non aperte constat, propterea quod primus homo factus est in animam viventem, corpus eum habuisse quod seratur & destruendum sit? Non enim in animam viventem, sed in spiritum vivificantem factum esse oportet corpus illud, quod in æternum sit permansurum: vivificantem inquam, non quia alia vivificet, sed quia seipsum vi sibi à Deo tributa vivificet, nec ut vivat aliena amplius ope indigeat, & ita nunquam mori possit, cum vitæ suæ indeficientem causam in se ipso habeat. Quocirca cum dicitur Gen. 2. 5, Deum inspirasse spiraculum vitæ in Adamum, & nihil aliud inde colligat scriptura, nisi Adamum factum fuisse in animam viventem, concludendum omnino est, ex eo etiam nihil colligi posse, quod ad immortalitatem pertineat, sed potius propter id ipsum, mortalem natura formatum fuisse primum hominem auctore Paulo statui debere. Id quod etiam citra Pauli auctoritatem unusquisque animadvertisse poterat; cum post peccatum non minus quam ante, animalia appellentur animæ viventes; ut sæpius videre est, cap. 9. Gen. 5. 10. 12, 15, 16. & multis aliis in locis; & in eis spiritus & spiraculum vitæ esse dicatur Gen. 6. 17. Et 7. 15. & 22. Aliud est enim naturam & hypostasim, quemadmodum ipse loqueris (ut interim hoc tibi de homine concedam) alicujus rei esse, ut sit anima vivens, & spiraculum vitæ habeat; aliud, quod ea natura & hypostasis perpetua futura sit. Quin imo scriptura ut vitam hominis caducam, fluxam, & mortalem esse demonstret, dicit hominem spiritum suum in naribus habere, Esaiæ 2. ad finem; haud dubie alludens ad illud quod scriptum est à Mose, Deum inspirasse in nares hominis, quem formaverat (sic enim habetur in Hebræo) spiraculum vitæ Gen. 2. 7. Et idcirco etiam à Jeremia spiritus narium, pro vita usurpatur Lament. 4. 20.

IV.

Quamvis in vulgata Bibliorum editione hortus ille, in quo primus homo ab initio collocatus fuit, appelletur paradisus voluptatis; certum est tamen Hebræam vocem, quam vetus interpres voluptatis voce reddidit, significare eo loco nomen proprium regionis, ubi erat hortus; ut & septuaginta & recentiores Latini interpretes eam verterunt. Quod nomen non jam tum cum Deus hortum illum consevit, sed consequentibus sæculis illi regioni impositum fuisse, credendum omnino est. Hoc dico, ne quis ex eo, quod nomen illud à verbo quod deliciari & delectari significat, descendere videtur, omnino concludi posse existimet, hortum illum in ea regione positum deliciis plenum fuisse. Sed quid? Num idcirco homo in sede voluptatis positus fuisse diceretur Gen. 2. 5. 8. 15, quod in horto deliciarum pleno, ut eum coleret & custodiret, positus fuisset? Quam longe abest hoc ab illo. Sed tu fortassis reconditiorem aliquem sensum in tota illa historia subesse vis, quam verba præseferant. Ego vero & tibi & cæteris qui ingenii acumine pollent, hujusmodi indagationes non invitus relinquo, & me in istis abstrusioribus speculandis Paulo hebetiorem esse confiteri non pudet. Præterea etiamsi homo in sede voluptatis fuisset constitutus, non inde tamen consequeretur, natura immortalem fuisse, quia scilicet, ut ais, mors imminens omnem solidam voluptatem tollat. Epicurei se prorsus mortales esse firmiter credebant, & nihilominus tamen adeo solidas voluptates se experiri posse profitebantur, ut summum bonum in ipsa voluptate ponerent. Ad quod summum bonum, & sic ad solidam voluptatem, plerique eorum antequam è vita excederent, se pervenisse affirmabant. Quod si hoc illis eveniebat, quibus penitus se interituros plane persuasum erat, quanto magis id primo homini evenire potuisse dicendum est, qui nec prorsus morti addictus fuerat, sed potuisset divina gratia in vita conservari, nec se mortalem esse, nemine indicante, vere agnovisset? Mors enim imminens non minuit voluptatem, nisi eam sibi imminere quis sciat: quemadmodum etiam, ut & ratio suadet & theologi asserunt, æternæ vitæ, quatenus æterna vita est, jucunditas nulla esset, nisi ii qui eam vel habent vel adipiscuntur, illam se possidere scirent, & se in æternum victuros esse persuasissimum haberent.

V.

Immo quia ex arbore vitæ in horto illo à Deo consita vescebatur primus homo ante peccatum, cujus arboris ea vis erat, ut comedentis ex ea vitam perpetuaret, idcirco necessarium est hominem natura immortalem non fuisse. Cur enim Deus, qui nihil frustra facit, ejusmodi arborem in hominis usum consevisset, & illi comedendam dedisset, si is immortalitate ab ipsa creatione donatus fuisset, & sic nulla re, cujus ope ipsius vita perennaret, opus habuisset.

VI.

Tibi frigidissimum videtur, nulla mortis mentione à Mose facta ante præceptum, comminisci, ut ais, res creatas fuisse mortales ante lapsum. At mihi multo frigidius videtur, cum omnes res creatæ intereant, comminisci (hoc autem vere est comminisci, non illud) ante lapsum eas fuisse immortales. Nam quod attinet ad præstantiam conditoris, ea ne leviter quidem id suadere videtur, tantum abest ut cum ipsa pugnet, quod fuerint mortales. Manifestum enim est, omnes res creatas infinitis partibus semper à creatore superatas fuisse, præsertim vero illas, quæ vel sensu, vel ratione carent. Pleni sunt libri à doctissimis viris de providentia divina conscripti, argumentis evidentissimis præstantiæ Dei, quæ in rebus ab ipso creatis eluceat, citra omnem immortalitatis earum considerationem; nec quisquam est ita hebes, qui dummodo creationem agnoscat in omnibus creatis rebus, nulla immortalitatis, qua sint præditæ, ratione habita, creatoris præstantiam aliqua saltem ex parte non videat. Quod autem attinet ad monitionem, quid quæso ad bestias ejusmodi monitio? An non vere istud est comminisci, propter hominis transgressionem non hominem solum sed cætera quoque animantia ex immortalibus mortalia esse facta; cum in universis Sacris Literis ea de re ne verbum quidem extet? Post hominis lapsum, id quod Deus illi, si laberetur, comminatus fuerat, qualem vim habeat, apertissime ab ipso Deo declaratum est; nec tamen quod cuncta animalia propter ejus transgressionem morti in futurum obnoxia esse deberent, vel dictum, vel leviter saltem indicatum fuit. Quænam vero hæc Dei justitia fuisset, propter hominis peccatum innocentes animantes tam graviter punire? si modo, ut ego quidem arbitror, longe gravissima pœna est immortalitate privari. Nam quod terra propter hominem maledicta fuisse legitur, istud quid sibi velit, satis ibidem explicatur Gen. 3. 17. Neque ratio ulla patitur, ut de alia maledictione ea Dei apud Mosem verba interpretemur, quam de illa de qua ibi expresse agitur, quæ homini scilicet detrimentosa futura erat, & ad illius punitionem respiciebat; nulla tamen interea ipsi terræ vera pœna inflicta. Quod nec fieri poterat, cum terra sensu careat, & non nisi per prosopopœjam pœnas aliquas subire dici queat. Quare citra omnem injustitiæ suspitionem, in pœnam hominis cui eam incolendam dederat, non modo ea quæ in Sanctis Literis diserte exponitur, verum etiam quacunque alia simili maledictione percuti terra à Deo potuit. Quapropter tota vis argumenti tui est respectu hominis, cui cum Deus, si præceptum illud transgressus fuisset, mortem comminatus fuerit, satis constare videtur, ante transgressionem illum mortalem non fuisse.

Hic primum, si sacræ historiæ verba ipsa exacte perpendere velimus, & ad ea explananda Pauli Apostoli interpretationem, de qua infra agendum erit, non adhibere; per comminationem illam, licet in ea mortis expressa mentio fiat, mortem tamen ipsam vere Adamo decretam non fuisse, sed tantummodo mala destinata, quibus in hac vita propter peccatum hominem perpetuo circumdatum esse voluit Deus, manifestissime apparebit. Nam postquam homo lapsus fuit, explicans quodammodo Deus seipsum, & quid per mortem intellexisset perspicue declarans ait Gen. 3.17. *Quia paruisti voci uxoris tuæ, & comedisti de arbore illa, de qua præceperam tibi dicendo, Non comedes ex ea, maledicta terra propter te. In labore comedes ex ea cunctis diebus vitæ tuæ, spinasque & tribulos germinabit tibi, & comedes herbas agri. In sudore vultus tui vesceris pane, donec revertaris in terram; nam ex ea sumptus es. Quia pulvis es, & in pulverem reverteris.* Vides, mortis non tanquam pœnæ mentionem fieri, sed tanquam termini ad quem usque pæna duratura sit, (nam & prius ait, *cunctis diebus vitæ tuæ*, & deinde addit, *donec revertaris in terram*) & non infligi homini mortem à Deo, nec tanquam aliquid pristinæ ejus naturæ vel contrarium vel etiam dissimile commemorari; sed solum morti hominem subjectum esse, ipsimet declarari, tanquam rei quæ ipsius hominis naturæ & materiæ, ex qua constabat, propria esset, eique valde consentanea: Deinde, etiamsi vel propter Pauli auctoritatem, vel, ne nova quadam prorsus ratione comminationem illam interpretari videar, tibi concessero, in ea vere de ipsa morte agi, non tamen sequetur, hominem ante lapsum fuisse immortalem; cum ex Hebraici sermonis proprietate nihil aliud significent illa verba, *moriendo morieris*, quam, certissime morieris, sive incurres in necessitatem moriendi; ut eleganter annotatum fuit in magnis Biblus Rob. Steph: Nam ut in principio à me dictum est, homo ante lapsum quamvis natura mortalis esset, non tamen morti erat penitus & necessario obnoxius; sed divina gratia à morte in perpetuum servari poterat. Post lapsum vero omnino necessarium est ut semel moriatur, quemadmodum etiam scribit auctor ad Heb. ad finem cap. 9. Ad cujus rei confirmationem & uberiorem explicationem, quæ adhuc mihi dicenda supersunt, in responsione ad octavum tuum argumentum explicanda reservo. Itaque intelligere potes, neque propter conditoris præstantiam, nec propter ordinem monitionis, ulla ratione statui debere, universas res creatas, vel etiam ipsum hominem ante ejus lapsum, ex natura sua cum immortalitate aliquid commune habuisse. Quod vero Moses accurate rerum creationem describens nullam mortis mentionem faciat, cui mirum id esse potest, quamvis cunctæ res fuerint mortales creatæ? Quid enim morti, seu conditioni mortali cum ipsa creatione commune est? Neque enim à Mose rerum natura, & qualitates sive proprietates, quas in creatione adeptæ fuerint, sed creatio ipsa & creationis modus præcipue describitur. Quanquam mors vel mortalitas nec natura nec qualitas nec proprietas rei vere dici potest, sed potius horum omnium aut præsens aut futura corruptio & abolitio. Cur autem Moses de rerum creatione agens id explicuisset quod ad creationem non pertinet, quodque unusquisque per se nimio plus videt, morti scilicet omnes res sub cœlo creatas subjectas esse, cum tam multa silentio prætereat, quæ ad rerum creatarum naturam proprie spectant, quæque ad ipsam creationem pertinere dici possunt, & plerisque sunt prorsus incognita? Num putas eum vel somniasse quidem, extituros aliquando qui omnes res creatas in ipsa creatione à Deo immortalitate donatas fuisse, ex ipsius verbis colligere se posse crederent? aut rei tam ab omni ratione alienæ ullam rationem eum habuisse credis?

VII.

Animus erat de testimoniis libri Sapientiæ, quod liber ille ad confirmanda nostræ religionis principia & decreta nullas vires habere credatur, omnino silere: ut tibi tamen etiam hac in parte satisfaciam, dico sententiam priorum verborum, quæ tu citas, non eam esse quam scribis, & longe aliud sensisse scriptorem illum, quam tu opinatus fueris. Siquidem mortis nomine non significare voluit mortem naturalem sive mortalem conditionem, seu mavis eam mortem quæ omnibus est communis; sed vel æternam mortem, ut plerique senserunt, vel ut ego sentio, vitam infelicem, aut mortem immaturam, miseram, ac denique aliqua ex parte violentam. Id autem manifestum facit ipsum verborum initium, ubi auctor homines hortatur ad devitandam mortem. Nam mors hæc quæ omnibus dominatur, vitari non potest. Non minus manifeste idem ostendunt verba illa: *Impii autem manibus & verbis accersiverunt illam.* Neque enim impii malis operibus mortem, quæ omnibus est communis, accersiverunt; cum jam inde ab ipso statim Adami lapsu & sic ab ipsius ferme mundi initio in mundum ea invecta fuerit. Quanquam non *illam* sed *illum* fortasse legi debet, ut ad infernum referatur; quandoquidem ex Græco exemplari supra legendum est *inferni regnum*. & expungenda sunt illa verba Latini codicis. *Injustitia autem mortis est acquisitio.* Verum idem nihilominus sensus esset, & propterea eandem plane vim ad sententiam meam confirmandam ea verba haberent. Quod autem dicit scriptor ille Sap. 1. ℣: 14. *Deum creasse omnia, ut essent*; Primum vox *omnia*, non de omnibus creatis rebus intelligenda est, sed de iis de quibus agitur, id est de hominibus. Demonstratur hoc ex eo quod supra à me scriptum fuit, stirpes scilicet, ut semper essent, creatas non fuisse; immo ante lapsum & homini & brutis animantibus, ut eis vescerentur, Deum libere concessisse. Hæc autem sermonis figura, quæ, ut scis, Synecdoche appellatur, ita frequens est in sacris scriptoribus, ut nulla alia frequentior videatur. Atque hic idem auctor ea sæpissime utitur: ut videre est inter cæteros locos cap. 7. 11. XII. 21, 27, & cap. 8. 5. cap. 10. 2, & cap. 18. 14, & 16. Et cap. 19. 6, & 21. Sed potissimum ad finem cap. 11, & in principio cap. 12. ubi idem prorsus est loquendi modus. Nam de hominibus tantum verba faciens, omnium meminit quæ Deus condidit; non quia omnium rerum creatarum nomine homines quoque contineantur; sed quia, cum omnia dicit, homines solos intelligit, & ubique omnes & omnia pro eodem accipit. Id vero ex eo patet quod ait: *Sed tu parcis omnibus, quoniam tua sunt Domine animarum amator.* Deinde ejus rei rationem reddens, subjungit. *Nam omnibus incorruptus tuus inest spiritus. Itaque eos qui labuntur, paullatim coarguis.* (Sic enim vere habet principium cap. 12. non autem ut est in vulgata Latina interpretatione, quæ toto eo libro à Græco exemplari mirum in modum dissidet.) Ubi qui non videt ea verba; *Sed tu parcis omnibus, quia tua sunt*, de hominibus tantum accipi debere, næ ille aut præjudicata aliqua opinione vehementer occupatus est, aut in sacris auctoribus intelligendis, & usus cujusvis linguæ cognitione parum profecit. Cum igitur in illis verbis; *Creavit enim ut essent omnia*, de hominibus tantum loquatur scriptor iste, & illud *Esse* de quo ibi loquitur, opponatur morti de qua supra egerat; mors autem illa, ut vidimus, non ea quæ necessario omnibus hominibus subeunda est, sed vel æterna, vel ex parte aliqua violenta sit, sive infeliciter transacta vita; manifestum deinde est, *ut essent*, non significare, ut vitam hanc perpetuo retinerent, sive ut nunquam morerentur; sed vel ut vitam æternam consequerentur, vel ut feliciter viverent, sive ad terminum usque quem natura præscribit vitam ducerent ac perdurarent, nec vi aliqua ante tempus perirent: Ex quo efficitur, priora illa hujus scriptoris verba, à te citata, nulla ratione sententiam tuam juvare posse. Asseris enim (& de hoc controversamur) omnia quæ à Deo creata sunt (& præsertim hominem) in ipsa creatione immortalitate donata fuisse. Quod multo magis verum esse apparebit, si consideremus, non de alia morte quam de violenta aut de misera vita ibi agi, verisimillimum esse, ut mos est universæ veteris scripturæ,

quæ

quæ cum de morte loquitur alicui propter peccata à Deo infligenda, miseram vitam seu magnas calamitates aut violentam mortem perpetuo intelligit. Atque secundum hunc sensum ita παραφραστικῶς interpretor ego totum illum locum: Ne miseriam mortemve immaturam & violentam vobis delictis vitæ vestræ volentes concilietis, neve malis vestris factis perditionem vobis sponte accersite. Deus enim calamitatum & acerbæ mortis vobis auctor non est, neque infelici hominum interitu delectatur, sed invitus quodammodo eorum scelera calamitatibus & morte punit. Eos namque singulos creavit ut felices vivant, & usque ad terminum quem unicuique natura præscribit, incolumes perdurent. Nam cum aliquis generatur in hoc mundo, id ad vitam tantum & bonum ejus spectat, nec aliquod malum tanquam venenum quoddam ex ipsa generatione is contrahit, quod eum ad ejusmodi perditionem trahat. Neque vero in terra adeo sæva hominum mors ac perditio regnat, ut eam effugere non detur. Justitia enim, quam omnes amplecti possunt, si velint, ab omni miseria & violenta morte hominem liberat, quam impii & injusti homines & factis & verbis suis nefariis sibi ipsis accersiverunt, & tanquam amicam imprudentes eam complexi, misere contabuerunt, quasi perpetuo quodam fœdere cum ipsa inito. Nam & profecto ejus partium esse dignissimi sunt. Hanc meam interpretationem tibi vice exactæ istius loci examinationis esse volo. Ex qua præterea quæ prius dixeram intelligere potes, ne de mundi quidem creatione hic verba fieri, me tibi concessurum; neque id injuria à me negari dices, si cum verbis ipsius autoris, non ut in Latino sed ut in Græco codice habentur, ipsam meam interpretationem diligenter contuleris. Et hæc, quantum attinet ad priora à te prolata hujus scriptoris verba. Quod vero pertinet ad posteriora, dico te eorum pariter sensum nulla ex parte assecutum esse. Non enim dicitur ibi, ut tu opinaris, mortem impiis tantummodo impendere (quod etiamsi diceretur, jam quid sibi id vellet, supra à me expositum est) sed perditionem & mortem alicui machinari impiorum esse proprium diabolum imitantium, qui, ut ait Dominus Jesus, homicida fuit ab initio Joh. 8. 44. Nam Deus hominem non ad injustitiam & pravitatem creavit, sed ut integer esset & incorruptus. Quod enim in Latino est, *creavit hominem inexterminabilem*, in Græco scriptum legimus Sap. 2. 23, ἔκτισε τὸν ἄνθρωπον ἐπ' ἀφθαρσίᾳ, id est, ut reliqui veteres Latini codices habent, & quidam verbum verbo reddentes verterunt, *creavit hominem in integritate*. Siquidem ἀφθαρσία non minus pro integritate quam pro immortalitate usurpatur. Proprie enim incorruptionem significat. Mirum autem videri potest, cum in verbis, quæ protulisti, scriptum sit, *Imitantur autem illum*, &c. te auctoris sententiam non percepisse, & de impiis diaboli exemplo mortem alteri inferre conantibus, non autem morientibus eum loqui non animadvertisse. Quanquam Latinus vetus interpres sensum potius quam verba eo loco reddidit. Nam in Græco est, πειράζουσι δὲ αὐτὸν &c. πειράζουσι autem *imitantur* significare non potest; αὐτὸν vero non ad vocem διαβόλου, sed ad vocem θάνατος referri debet, ut scilicet non diabolus sed mors pronomine isto relativo significetur; & sic non illum, sed *illam* sive *eam* Latine reddi debet; quemadmodum ab aliis interpretibus fere factum videmus. Ubi præterea notandum est, verbum πειράζειν, sive Experiri, non experimentum in seipso, id est, hoc loco mortis participationem, sed ejus in altero experimentum, conatum videlicet eam alteri inferendi declarare posse. Non absimili enim loquendi modo supra quoque scriptor hic usus fuerat, cum impios de justo ita loquentes inducit Sap. 2. 17. πειράσωμεν τὰ ἐν ἐκβάσει αὐτοῦ, hoc est, Experimentum capiamus eorum, quæ illi tandem eventura sunt. Auctoris igitur sententia, meo quidem judicio, est, impios qui mortem justo inferre tentant, à recta via turpiter aberrare, & ita excœcatos propria malitia esse, ut non sperent aliquam à Deo retributionem, si innocenter & inculpate vitam transigant, & ab omni cæde atque injuria abstineant; cum tamen Deus hominem creaverit, ut integer esset & omni injustitia vacans, & hac in parte ipsius Dei perquam similis. Diabolus autem fuerit, qui mortem id est homicidium & alterius oppressionem suasit, ut hac ratione homini, cujus honori & gloriæ quam à Deo consecutus est, maxime invidet, miseriam atque interitum identidem paret. Hæc autem ipsa aliis inferre, eos conari qui diaboli partibus favent, & ut inquit Christus Joh. 8. 44. 47, non ex Deo sed ex diabolo sunt. Verum (ut ipse auctor adjungit deinde cap. seq.) nihil conatibus suis isti efficient. Justorum enim vita in manu Dei est, qui eos ab omnibus malis defendet ac liberabit. Hunc esse verissimum hujus loci sensum te ipsum probe agniturum spero, si verba ipsa paulo accuratius quam antea feceras examinaveris, & Græca exemplaria consulueris. Quem sensum, quod attinet ad rem nostram, nihil immutaveris, etiamsi postrema loci verba ita accipias, ut experimentum in se ipso mortis, non autem in altero significent, (quemadmodum Græcæ isti locutioni magis convenire ipse non nego) modo manifesta vocabuli mortis significatio, quam dixi, non immutetur. Sic enim postrema ista verba significabunt, eos, qui à diabolo stent, miseriam tandem atque interitum subire; id quod tuam ipsius loci interpretationem & ex eo argumentationem nihil prorsus juvat. Et ex iis quæ de hoc disputavimus, superioris quoque loci sententiam, præsertim quod ad vocem mortis attinet, te percepturum, non plane diffido. Unum tamen adhuc te monitum volo, me verba illa ἐπ' ἀφθαρσίᾳ, id est, *in integritate*, pro eo quod est, integritati, sive ad integritatem, interpretatum fuisse, non sensum modo, qui mihi aptior & universæ divinæ scripturæ convenientior visus est, secutum, sed alios etiam interpretes imitatum, qui non *in immortalitate*, sed *immortalitati*, sive *ad immortalitatem* ea reddiderunt. Quod si hæc interpretatio tibi duriuscula visa fuerit, poteris verba, ut sonant (id autem est, *in integritate*) accipere. Et sensus erit, Deum creasse hominem integrum & incorruptum, & propterea sui similem. Diabolum autem cœdes & injustitiam in mundum invexisse, &c. Illud postremo non omittam, ex quibusdam quæ in hujus scriptoris testimoniis producendis verba apposuisti, clare perspici posse, te opinionibus tuis imbutum, & de earum veritate aut parum jam aut nihil addubitantem, ad sacrorum scriptorum verba examinanda accedere. Ais enim: *Ergo si credimus huic divino testi, quem ego saltem hac in parte omni exceptione majorem judico*, &c. Hunc igitur scriptorem, cujus autoritatem alii vel spernunt vel suspectam habent, saltem in ea parte testem omni exceptione majorem judicas, quæ scilicet tuam sententiam, ut quidem credis, juvare possit. Ita quia verissimam jam esse tuam sententiam statueras, ex illa de hujus scriptoris auctoritate judicium facis.

VIII.

Per peccatum inquit Paulus Rom. 5. 12, *mors in mundum intravit:* id est, moriendi necessitas, sive mors æterna, non autem mortalis conditio, sive ipsa mors naturalis, quemadmodum supra à me explicatum fuit. Ut autem hoc pacto & Mosis & Pauli verba interpreter, multa me præter rationes jam allatas, & sacrorum scriptorum perpetuum loquendi morem impellunt, immo potius cogunt. Nam non solum ipse Paulus, ut jam ex parte vidimus & in responsione ad proxime sequens argumentum plenius videbimus, alibi aperte testatur, primum hominem creatum fuisse mortalem; verum etiam rationibus ex ipsis Sacris Literis desumptis id plane demonstrari potest Gen. 2. 16. Primum enim quod Adam etiam ante lapsum comederet & escis uteretur, argumento est, eum omnino fuisse natura mortalem & corruptibilem. Quandoquidem escæ ad reparationem calidi & humidi, unde animalis vita pendet, sunt comparatæ. Nam utrumque tandem absumitur, nisi subinde ea ratione quodammodo propagetur, id quod incorruptibili & immortali naturæ prorsus repugnat. Quod enim immortale & incorruptibile

natura

natura est, non indiget refectione ulla; cum nec mori nec corrumpi possit, aut saltem non corruptibilibus rebus, quales sunt escæ, reficitur, sed incorruptibilibus & ipsius naturæ accommodatis. At dices fortasse, hominem ante lapsum cibis usum fuisse non ad sui conservationem sed ad voluptatem tantum. Istud vero quomodo probabis? Certe hujus mutationis, quod scilicet ante lapsum cibi ad voluptatem tantum, post vero ad conservationem quoque comparati fuerint, nulla in sacris literis fit mentio, nec ullum discrimen hac in parte inter hominem jam lapsum & adhuc innocentem fuisse usquam legitur. Sed quid? An non tota humani corporis fabrica cibo ad ejus conservationem opus fuisse manifeste arguit? Cur enim ventriculum, cur jecur, & venas, cur intestina habuisset, si concoqui & digeri ad ipsius nutritionem, crassioribus & inutilibus partibus expulsis, cibus in eo non debuisset? Quam vero immortali & incorruptibili naturæ dissentaneum sit escis uti, satis indicat Paulus cum ait, *Escæ ventri, & venter escis: Deus autem & hunc & illas abolebit*, 1 Cor. 6. 13. Quod nulla alia ratione asserere potuit Apostolus, nisi quia cum immortali & incorruptibili conditione, quam certo nos adepturos sperabat, escas omnino pugnare videbat. Ubi obiter eadem ratione animadvertendum est, non escas tantum, sed ventrem quoque ipsum naturæ immortali adversari; quo tamen Adamum antequam peccaret caruisse, non crediderim te affirmare ausurum. Præterea quis unquam immortalem & incorruptibilem naturam illius esse audebit dicere, qui commistione cum altero suæ speciei sibi similem gignat, & ejusmodi generationi destinatus sit, ut fuit homo antequam delinqueret? Quis non videt sibi similis productionem ad generis seu (ut loquuntur) speciei conservationem spectare, intereuntibus singularibus seu (ut vocant) individuis? Num fortasse putas, si Adam non peccasset, homines generaturos fuisse, donec ipsis terra repleta esset; deinde à generando cessaturos? An non verisimile est potius, Deum, si homines perpetuo generaturi non erant, non ea ratione eos multiplicari constituturum fuisse, sed ab ipso creationis exordio orbem terrarum ipsis repleturum? Invicem autem pugnare, immortalem esse, &, sibi similem per alterius conjunctionem procreare, ostendunt manifeste verba Christi, Luc. 20. 35, & 36. Inquit enim, *Qui vero digni habiti fuerint, ut sæculum illud assequantur & resurrectionem ex mortuis, nec matrimonia contrahunt, nec nuptum dantur; neque enim amplius mori possunt*. Immortali igitur conditione præsente, pereunt omnino nuptiæ, & maris fœminæque conjunctio. Concubitu rursus, & commistione ejusmodi existente, immortalitatem abesse necesse est. Huc accedit, quod materia ex qua homo constat, & elementorum commistio quæ in eo conspicua est, alterationem (ut ajunt) & mutationem in ipso omnino arguunt, & propterea etiam corruptionem, nisi mirabili quadam ac divina ope perpetuo conservatus fuisset; præsertim cum ab ipso initio ibi positus foret, ubi solis accessu & recessu, temporum & diei ac noctis perpetuæ vicissitudines regnant, quæ mista omnia vi sua paulatim ad interitum tandem perducunt. An una cum iis qui ex proprio capite quidquid magis libuerit confingere solent, ante Adami lapsum, æstus, frigora, imbres, siccitates in orbe terrarum non extitisse; & si homines nunquam deliquissent, nunquam hæc extitura fuisse credis; quamvis horum omnium necessariæ causæ ante Adami lapsum extarent? Num asserere audebis, Adami corpus ex ipsa terra formatum sua natura ejusmodi rerum & qualitatum impressionibus minime fuisse obnoxium? Num id impenetrabile & inviolabile fuisse dices, & quamvis carne, ossibus, & nervis compactum atque consistens, vulneribus, contusionibus & incisionibus lædi ac corrumpi potuisse negabis? Num famem, sitim, defatigationem, Adamum ante peccatum vel expertum fuisse vel experiri potuisse, minime concedes? Num pro eo tempore à somno etiam ipsum immunem facies, ex quo Alexander ille magnus se mortalem omnino esse deprehendebat? Num, si ille non deliquisset, non modo variari ejus ætatem non potuisse affirmabis, & perpetuo in eadem consistente ætate eum permansurum fuisse dices? verum etiam filios quos genuisset, vel ejusdem, cujus ipse erat, cum creatus fuit, ætatis nascituros, vel alterationem quidem, donec per incrementa ad eam ætatem pervenissent, experturos, sed in ea postmodum in perpetuum quieturos, & nulli alterationi jam obnoxios futuros, asserere non dubitabis? & sic ex patre incorruptibili filios corruptibiles quidem primum nascituros (nam quidquid alteratur, corruptibile natura est) incorruptibiles tamen deinde omnino evasuros asseverabis? An hæc, obsecro, quæ & per se longe absurdissima sunt, & sententiæ tuæ, quæ homines, si non peccassent, natura prorsus immortales futuros statuit, aperte refragantur, aut non curas, aut ex ipsa sententia tua necessario fluere non animadvertis? Adde quod si corpus hominis ejusve fabricationem diligenter consideres, quam post lapsum Adami immutatam fuisse, nemo est qui vel probare possit vel comminisci audeat, fieri non posse videtur, ut Deus ejusmodi corpus, quanquam cum cæterorum animalium corporibus comparatum longe præstantissimum, si tamen per se consideretur, à perfecta & absoluta præstantia remotissimum, immortale & nunquam interiturum creaverit. Aliis multo præstantioribus dotibus, quam Adami corpus exornatum unquam fuerit, exornabit Deus corpora nostra, cum ipsa immortalia efficiet; quas partim & Adamo semper defuisse agnoscimus, & nobis deesse conquerimur; partim imaginari potius, quam vere percipere aut explicare possumus. Sed hæc diligentius examinandi non est hic locus. Satis fuerit ostendisse Sacrarum Literarum testimonia, in primo homine etiam ante peccatum quædam fuisse, quæ cum immortali natura nihil commune habere possint. Quibus addatur id quod in refutatione quinti argumenti, in te ipsum à me retorti dictum est, hominem videlicet, si immortalis creatus esset, esu arboris illius vitalis ab initio opus non habiturum fuisse. Nec enim dici potest, arbori illi vim in vita conservandi vere non fuisse inditam, sed allegorice nihil aliud per eam arborem intelligi debere, quam hominem naturaliter perpetuo victurum fuisse. Nam præterquam quod istud tanquam merum humanum commentum, nulla verbi divini autoritate suffultum, simplici negatione refelli potest; falsum id esse etiam ex eo convincitur, quod post peccatum positus fuit Cherubim & gladius versatilis ad custodiendam viam arboris vitæ, ne homo, qui jam boni & mali sciens evaserat, ad eam manum porrigeret, eaque ut vitam suam perpetuaret vesceretur. Quod allegorice tantum, quoquo te vertas, interpretari nunquam poteris. Sed necesse est fateri, vere arbori illi eam vim Deum dedisse, ut comedentis vitam mirifice conservaret. Postremo, etiamsi concederetur, in illis Pauli verbis quæ tu attulisti, *per peccatum mors*, mortis nomine non necessitatem moriendi, sive æternam mortem, sed simpliciter ipsam mortem significari; nihil tamen inde ad tuam sententiam confirmandam necessario eliceretur. Per peccatum enim ipsam mortem in mundum intrasse, non eam vim habet, ut, si homo non peccasset, mors in mundo extitura non fuisset; sed tantummodo ut peccati occasione quadam & Adami lapsu præcedente, mortem humanum genus contraxerit, quamvis alioquin eam nihilominus subiturum fuisset. Exemplum hujusce loquendi modi, cum hac, quam ego assero, significatione, est apud eundem Paulum in eadem Epistola ad Rom. cap. 11. 11, 12, & 15. ubi aperte ait, lapsu, sive per lapsum Israëlis contigisse salutem gentibus, & illius lapsum & diminutionem fuisse divitias mundi & gentium, & rejectionem Judæorum fuisse mundi reconciliationem: cum tamen neque gentes ideo Christo fidem habuerint, quia Judæi eum aspernati sint, & gentibus debuisset prædicari Evangelium, ac salus annunciari, etiamsi Judæi Christum non respuissent, & à Deo rejecti non essent: ut inter innumera ejus rei evidentissima testimonia & certissima argumenta patet potissimum

tissimum

tissimum ex eo, quod Christus antequam ab ipsis plane respueretur, & eos Deus rejiceret, & antequam in cælum ascenderet, mandavit Apostolis suis ut Euangelium omni creaturæ prædicarent, Mar. 16. 15, & ut omnes gentes docerent, Matth. 28. 19, & constituit eos testes suos non in Hierusalem modo atque universa Judæa & Samaria, verum etiam usque ad ultimum terræ, Act. 1. 8. Sed quia publicam Christi inter gentes & confessionem & prædicationem præcessit Israëlis defectio, quæ occasio tanti boni gentibus fuit, ideo gentium salus per Judæorum lapsum contigisse dicitur.

IX.

Locus Pauli 1 ad Cor. 15. omnino falsitatem tuæ opinionis coarguit, tantum abest ut eam esse veram confirmet. Ibi enim Adamus cum Christo confertur, nulla peccati mentione facta, & per illum mortem in mundum invectam fuisse, per hunc vitam, asseritur: naturalis tantummodo Adami constitutionis ratione habita, & qualitatum quas Christus post resurrectionem adeptus est. Per Adam igitur omnes moriuntur, quia ille mortalis erat, & ob eam causam omnes qui ex eo nascuntur, mortales esse necesse est. Mortalis, inquam, erat non modo post lapsum, sed etiam ante lapsum, ut ipse Apostolus ejus mortalitatem ex duabus rebus, quæ lapsum antecesserunt, colligens, evidenter demonstrat. Inquirens enim, quale corpus habituri simus in resurrectione, ait omnino ut in iis quæ seruntur evenit, sic hac in re eventurum, ut scilicet mori debeat corpus hoc quod habemus, ut aliud novum & longe præstantius inde nascatur; quemadmodum ex mortuo semine novum quiddam & multo excellentius exoritur. *Seminatur* (inquit) *in corruptione, resurgit in incorruptibilitate, seminatur in ignominia, resurgit in gloria: seminatur in infirmitate, resurgit in potentia, seminatur corpus animale, resurgit corpus spirituale.* Hæc est igitur differentia corporis, quod nunc habemus, quodque destruendum est, & corporis quod post resurrectionem habituri sumus, quodque in æternum durabit, quod hoc nostrum animale est, illud spirituale erit. Animale autem corpus quale sit, jam explicaverat, nempe corruptibile, vile & infirmum. Porro animale nostrum corpus esse ex eo confirmat, quod Adam, unde omnes originem trahimus, animale corpus habuit. Animale vero corpus eum habuisse, ex Mosis verbis Gen. 2. 7. colligit, qui scribit, factum fuisse primum hominem in animam viventem. Sed anima vivens factus jam erat homo antequam peccaret. Ergo antequam peccaret, corpus animale habuit, & ita, antequam peccaret, habuit corpus corruptibile, vile & infirmum. Subjicit deinde, ut idem probet, corpus videlicet hoc nostrum destruendum esse, quod terreni simus, & tacite ea ratiocinatione utitur, qua Deus ipse, cum Adamo ejus conditionem declararet, usus est, dum ait Gen. 3. 19, in terram eum, ex qua sumptus fuerat, rediturum, & quia pulvis esset, in pulverem reversurum. Cum igitur terreni simus, destruendum est hoc corpus nostrum, si immortales esse velimus; cum id naturaliter in terram, unde sumptum est, reverti debeat. Terrenos autem nos esse per id demonstrat Gen. 2. 7, quod ipse primus homo, qui nos progenuit, de terra sumptus ac formatus, & propterea terrenus fuit. Verum hoc ante lapsum in ipso creationis initio extitit. Igitur ante lapsum Adamus fuit terrenus, & sic ante lapsum corpus sui natura omnino abolendum habuit. Quod deinde ex eodem hoc Pauli loco colligi posse credis, omnia corpora restitui debere, atque eadem de re agi existimas 8. cap. ad Rom. id, etsi à veritate alienissimum est: quia tamen sententiam tuam, de qua disputamus, nullo pacto confirmat, & ut verus sensus illius loci ad Rom. in quo vis aliqua inesse videtur, tibi constaret, longo sermone opus esset, hujusce rei tractationem in aliud tempus differemus, cum minus occupatus fuero; & quam longe à sacrarum literarum scopo hac in parte aberres, Deo bene favente, demonstrabo. Illud interim tibi affirmo, in neutro illorum locorum de aliis hominibus agi quàm de Christianis, nedum de brutis quoque animantibus Paulus loquatur. Dixi autem restitutionem illam omnium corporum, quam tu & alii quidam ex illis locis elici posse putatis, nihil tuam sententiam juvare; quia cum Christianorum corpora renovanda esse manifestum sit; & tamen inde nulla ratione consequatur, primi hominis corpus ante peccatum fuisse immortale; ex renovatione similiter sive restitutione omnium corporum, quæ futura sit; nulla pristina ipsorum immortalitas argui potest. Quodsi aliter sentis, consecutionem istam probes. Id autem, si ego vel frigidissime quidem fieri posse animadvertissem, responsione mea probationem tuam antevertissem. Sed ingenium meum obtusius est, quam ut acutissimas istas argumentationes per se assequi possit. Cætera quæ concludens addis, ea, quoniam vel ad quæstionem nostram proprie non spectant, vel nulla autoritate aut ratione abs te confirmantur, vel partim etiam mihi tecum sunt communia, missa prorsus facio.

X.

Non mors, sed conditio mortalis, inerat in homine etiam ante peccatum; si modo non hoc quoque valde improprie dictum est. Christus autem aliud attulisse nobis dicitur, quam remedium ejus mortis, quæ per peccatum intravit in mundum. Venit enim, ut ipse ait, non solum ut vitam habeamus, sed ut abundanter habeamus, Joh. 10. 10. Immo quantum meminisse possum, nusquam legitur Christum remedium ei morti dedisse, quæ propter primi hominis delictum orbem terrarum invaserat. Quanquam id verissimum esse fateor, dummodo hoc duntaxat eum fecisse, non dicamus. Siquidem manifestissimum est, opponi Christum Adamo, non ut eum qui à morte nobis ab ipso Adamo illata liberaverit, sed ut eum qui nobis vitæ æternæ causa extiterit, sicut ille mortis. Primum enim cap. 5. ad Rom. ubi eam oppositionem Apostolus accurate & copiose persequitur, scriptum est: *Si unius delicto multi mortui sunt, multo magis gratiam Dei per Christum in multos exuberasse.* Quæ autem sit ea gratia Dei quæ morti illi opponatur, declarat idem Paulus ad finem cap. 6, inquiens; *Stipendia enim peccati mors. Gratia autem Dei vita æterna in Christo Jesu Domino nostro.* Quod etiam explicat eodem cap. 5. Nam paucis interjectis ait: *Si enim unius delicto mors regnavit per unum, multo magis abundantiam gratiæ & donationis justitiæ accipientes in vita regnabunt per unum Jesum Christum.* Et illico subjungit. *Igitur sicut per unius delictum in omnes homines in condemnationem; sic & per unius justitiam in omnes homines in justificationem vitæ.* Ac postmodum. *Ubi autem superabundavit delictum, superabundavit gratia, ut sicut regnavit peccatum in morte, ita & gratia regnet per justitiam in vitam æternam, per Jesum Christum Dominum nostrum.* Priore deinde ad Cor. cap. 15. in iis verbis, quæ tu in proxime superiore argumento citasti, opponitur Christus Adamo, non ut is qui liberet ab ea morte quam Adamus attulit; sed ut auctor resurrectionis, sicut ille mortis; (quid autem per resurrectionem intelligat, manifestum postea facit, nimirum non restitutionem in pristinum statum, seu post sive ante lapsum, sed renovationem in multo excellentiorem; ut supra demonstratum fuit) atque ut is per quem homines vivificentur, sicut per illum moriuntur. Alios locos illustriores non memini, in quibus Christus cum Adamo conferatur. Christus igitur etiam tunc cum Adamo opponitur, non mortem quam ex illius peccato contraxerimus, abolere dictus est, sed vitam æternam afferre; ut ubique scriptum extat. Et Paulus alibi non sat habuit dixisse de Christo, *Qui destruxit quidem mortem*; sed addidit, *illuminavit autem vitam & incorruptionem per Euangelium.* 2 ad Tim. 1. 10. Atque hactenus ad tua argumenta responsum volo. Potuisti autem (ni vehementer fallor) ex responsionibus meis duo animadvertere. Unum, argumenta & testimonia quæ attulisti, non ejusmodi esse quæ sententiam tuam alicui persuadere possent; cum non solum ad eam confirmandam nihil veræ soliditatis habeant, sed etiam ex ipsis aliqua, eam funditus

ditus

ditus evertere posse videantur. Alterum, me non omnino immerito sententiam meam verissimam esse, asseverare, quam viri aliqui doctissimi ante me literis prodiderunt, & vulgus hominum, qui clarissimam hanc lucem quibusdam scripturæ locis non exacte perpensis, hallucinantes non conspexere, sunt demirati. Quos vulgares homines te tanto ingenio & tam varia eruditione præstantem imitari profecto non decet; sed humanis commentis omnibus rejectis, ad verissimos & certissimos sacrorum testimoniorum sensus penitus inspiciendos te totum convertere; unde veritati divinæ, quæ adhuc maxima ex parte latet, patefaciendæ inservire possis. Quod ut facias, & moneo & obtestor. Nam alioqui desidiæ tuæ rationem reddes illi, qui paratus est judicare vivos & mortuos. Ego interim Deum supplex orabo, ut tibi perpetuo gratia & spiritu suo adesse velit.

Basileæ 11 Junii. 1577.

FRANCISCI PUCCII

Suorum argumentorum defensio adversus superiorem responsionem, ab ipsomet auctore ad hunc modum inscripta:

Confutatio dogmatis de mortalitate rerum à Deo creatarum in primo earum statu, per Franciscum Puccium Florentinum.

Non parum dubitavi, Fauste acutissime, an amplius contendere tecum præstaret, de hac bella quæstione quam defendere conaris; nempe, Deum immortalem creasse primum omnia (vel hominem ipsum ad suam imaginem) non immortalia, sed mortalia: & aliam mortem fuisse in rebus creatis, ante eam quæ per peccatum intravit in mundum, an potius expediret silentio præterire eas infirmissimas conjecturas, quas objicis argumentis solidissimis & divinis oraculis; quibus non solum à me, sed ab omnibus qui non omnino pessime sentiunt, contrarium probatur. Nam profecto existimo, quanquam te ipsum potius exercendi ingenii gratia mihi contradicere, quam quod ita sentias: cæterorum vero qui tua cum nostris conferent, neminem fore confide (modo vel primoribus labris sacras literas gustaverit) qui non statim intelligat, te quidem satis acute tergiversari, & subterfugere nimis certa oracula, nihil tamen afferre quod non admodum frivolum & nugatorium sit. Et sine dubio ego facile fassus essem, te ingenii acumine & sophisticis artibus superare me, qui vix manifestissimam & certissimam veritatem tueri possum; nec opus erat tuam suppellectilem Hebræam & Græcam proferre, ut me perterre faceres; nam ultro dedissem manus, & me à te superari fassus essem, si hanc tantum palmam quærebas. Sed ego res divinas graviores apud te esse putabam, quam ut tam facile eas eludere, & certissimas quasque in dubium revocare velles. Idcirco disputabam tecum, tanquam cum homine cui veritas ipsa esset cordi, & in ea quiescere cuperet. Nunc quando constat, te parum curare, an bene an male de hujusmodi rebus sentias, ut qui tibi finxeris pietatem quandam novam, in qua bene sentire facile negligitur, & summa licentia detorquendi sacras literas ad libitum, & quidlibet ex quolibet colligendi usurpatur; judicabam certe potius à scribende abstinendum esse, quam nimium altercando suspicionem injicere lectoribus (si qui tamen unquam hæc videbunt) rem hanc esse dubiam, & tua argumenta alicujus ponderis, vel egere alia responsione, quasi eorum fallacia non satis per se manifesta essent; quia si quis non movetur divinis oraculis, imo ea depravare non veretur, suis frigidissimis commentis, de ejus sanitate omnino desperandum est. Sed quia in te fortasse non tam est culpa malitiæ, quam imprudentiæ & alacritatis ingenii, quod omnia audet, & de suo acumine nimis sibi promittit: decrevi adhuc semel te amice hortari, ne amplius resistere veritati, & in divinum numen contumeliosus esse velis; & quam modestissime potero, percurrere & refellere instituo, contortulas illas & spinosas rationes, ad quas in desperatissima causa confugisti.

Primum, cum ego proposuerim tibi defendendum disparatum seu contradictorium simplex, dilucidum, & sine ullis ambagibus aut ambiguitate, operæ precium est considerare, quomodo tu tibi fingas quæstionem multiplicem, ancipitem, & secum pugnantem, in qua mille subterfugia semper habeas, ut modo negare, modo asserere liceat. Nam cum vides epithetum Immortalis, quod ego Deo attribuo, tibi adversari, & tuum dogma jugulare, qui vis Deum creasse sibi simile, & tamen contendis creasse mortale; callide omittis illud immortale, ut possis etiam de immortalitate Dei dubitare. Deinde cum adimis homini immortalitatem, etiam antequam incideret in mortem per peccatum, paucis verbis magnam contradictionem implicas. Nam negas eum fuisse creatum immortalem, & tamen non vis asserere eum fuisse mortipenitus obnoxium. At hoc quid sibi vult? An invenitur aliquid non immortale, quod morti non sit obnoxium? & quid aliud est mortale quam morti obnoxium, & immortale contra quid significat nisi morti non obnoxium? Quid est pugnantia dicere, si hoc non est? Sed videbimus infra, quam pueriliter de hac re disputas. Cum addis in hac præfatione, eum sua natura morti fuisse subjectum, tibi potest concedi, eum fuisse morti quodammodo subjectum, quatenus imminebat illi periculum mortalitatis, si monitum Dei negligebat, ut neglexit. Nam certe ita erat immortalis factus à Deo, ut in mortem tamen posset se ipsum conjicere propria incuria, ut fecit: sed nos de primo statu ipsius contendimus, non de impendentibus periculis. Nam nos etiam cum sani sumus, possumus nobis semper accersere morbum, si plagas nobis infligamus, & tamen merito sani prius dicebamur. Itaque sequeris semper ancipitem sensum, & statum quæstionis nostræ turbare niteris, ut qui frustra laboras in invenienda alia morte, cujus autor fuerit Deus: ante eam quæ intravit per peccatum, cujus passim perhibetur autor diabolus: & cum nihil reperias simile morti in autore vitæ & bonorum omnium, mutuo accipis aliquid ab hoc ejus adversario; & pii judicabunt, an Deo an diabolo gratificeris. Nam cum concludis, & non nisi divina gratia, qua in ipsa creatione donatus non fuerat, à morte immunem perpetuo esse potuisse; *quam expresse tibi ipsi contradicis, qui asseris in 5 cap. arboris vitæ eam vim fuisse, ut comedentis ex ea vitam perpetuaret: nonne manifeste illic fateris, quod hic negas, nempe fuisse prospectum ejus immortalitati? & quomodo probares, eum in ipsa creatione non fuisse donatum gratia immortalitatis: cum anima adhuc in singulis immortalis maneat, & homo appelletur Dei imago? & David prædicet eum fuisse factum paulamminorem Deo, aut angelis* Psal. 8, *ut infra excutiemus? Quis te docuit hanc distinctiunculam, de qua ne unus quidem apex est in sacris literis, & adimit nostro generi in prima nostra creatione præcipuam dignitatem, de qua sancti tam magnifice verba faciunt? Nonne vides manifestum discrimen spiritus, dum tu eorum studia deprimis, quod ipsi summa alacritate extollunt? An fingis tibi Mosem & Davidem, tanquam novos aliquos oratores, qui è musca elephantum faciant? Certe illi non fuerunt tales, & si fuissent, credendum illis non foret. Sed non me latet, te etiam negare immortalitatem animarum, nisi, Christianorum in resurrectione; & videbimus infra te confugere ad impium dogma Epicureorum, ut eorum patrocinio te tegas. Nunc veniam ad tua Sophismata, quibus testimonia divina, quæ te arguunt falsitatis,*

& meam

& meam sententiam confirmant, ausus es eludere.

I.

„Cum evinco ex approbatione summi Dei, non posse dari, mortem, quæ valde mala est, fuisse in rebus creatis; cum diserte dicatur, generatim eum vidisse omnia quæ fecerat esse valde bona, & singulatim repetatur sæpe eadem ejus comprobatio; non audet D. Faustus negare mortem jure haberi in malis, & valde malis, ac proinde pugnare ex diametro cum natura rerum, quas Deus approbat: sed incipit cavillari in voce Tob, quam prætendit non significare vere bonum, sed tantummodo volupe, jucundum, decorum & similia. Ut hoc probet, est sane admirabilis ejus industria: nam confugit ad Græcam translationem, & ad Lexicum Jo: Forsteri, & invenit aliquos locos in scriptura post invectam mortem in mundum, in quibus ea vox potius pulchritudinem quam bonitatem significat. Sed nisi studium contendendi excæcat te vir eruditissime, quomodo non vides esse nimis mendicatum & miserum perfugium, ad Græcam translationem & Lexicum, cum extet Hebraica veritas, & notio verbi peti possit ab Hebraico Lexico? Nam pro una Græca versione, cujus incertus est autor, habemus innumeras Latinas, Italicas, Germanicas, Gallicas, Anglicas doctissimorum virorum, qui constantissime reddunt *bonus*, & pro Græco Lexico Xantes Pagninus (cui nemo non cedit in linguæ sanctæ cognitione) non sulum ita vertit, sed hanc præcipuam hujus verbi notionem docet esse in suo Lexico. Sic enim habet Tob *bonus* nomen adjectivum Gen. 1. 4. & tu ipse fateris vocabulum hoc ut plurimum accipi pro bono, & nisi quis conniveat nimis impudenter ad circumstantias creationis, & nimis anguste & exiliter sentiat de conditore nostro, non poterit accipere vocem illam nisi pro perfecte bono, quod etiam decus & pulchritudinem complectatur. Nam ea tribuitur primum luci huic, qua fruimur, quam nisi quis bonam & jucundam esse fateatur, & cum bonitate miram pulchritudinem in se continere, næ ille dignus est, qui ea misere privetur: cæteræ deinde res creatæ nomine bonitatis laudantur, & hac comprobatione primum illud caput clauditur, quod universitatis fabricam comprehendit. Et cum nullum vestigium hujus malæ mortis appareat nisi in homine & rebus ei subjectis, quomodo persuadebimus nobis unquam in cæteris creaturis illam comprobationem complecti immortalitatem, & homini tantummodo fuisse constitutam hanc mortis miseriam, cum Deus ornaverit eum præ cæteris sua imagine, & dederit illi tam honorificum locum in orbe terrarum? Demus tibi, illa verba Dei continere translationem quandam ab artificibus; nonne hoc tibi maxime adversatur, si quid bene concepisti de hoc summo artifice, & conditore nostro, ob ipsius & operum aliorum præstantiam, immortalitatem & perpetuitatem? Quodsi concedis lucem & cælestes creaturas esse immortales, creatoris beneficio & munere: quare id de homine & de aliis rebus negas? Cum artifex laudat aliquod suum opus, & commendat præ cæteris, quis existimabit ei inesse aliquod vitium, de quo in cæteris ejus operibus ne suspicari quidem liceat? Denique cum Deus immortalis dicit se creasse simile sibi; ego immortale intelligo, tu mortale tibi fingis, etsi de morte nulla est mentio in creatione rerum. Quis tibi videtur melius sentire? Ego totam mortis infelicitatem per peccatum supervenisse puto, & acceptam diabolo refero, qui homicida fuit ab initio: tu Deum primum autorem ejus comminisceris: quis nostrum tibi videtur à Deo facere? At inquis; *In herbis & plantis quæ fuerant datæ à Deo in cibum animantibus, erat sua vita; verum quomodo ad animantium arbitratum comedi poterant, & non sæpe propria vita privari, ac penitus corrumpi atque deleri?* & ad hunc modum tibi videris egregie probasse corruptionem & mortem fuisse in hominibus; cum non videas quomode plantæ & herbæ potuerint esse cibus animantium sine corruptione; quasi si demus, animam aliquam & vitam fuisse in cibis, quibus animantes utebantur, eam amitterent cum fiebant nutrimentum animalium; cum potius tunc vere dici debebant vivere, cum ad eum finem pervenerant, in quem conditi fuerant. Nam sicut corpora animantium alunt suos fœtus lacte, & ejus finis & vita est nutrimentum eorum: sic hoc magnum corpus terræ, quod pepererat tot animalia, effudit & effundit assidue magnam copiam ciborum, quibus suos fœtus alat, & ex hujus magnæ matris huberibus videmus omnes animantes pendere, & ipsam matrem & nutricem benevolam quodammodo lætari sua sobole, & subministrare copiose herbas & semina, quæ unaquæque animans expetit & quærit. Nam semina, fructus, & herbæ sensu carent, & tamen tantum abest ut illa mutatio sit in illis appellanda mors, ut sit potius eorum vita, & id potissimum videntur expetere, cum lætissima se offerunt edentibus; dum contra, cum comedimus animantes in quibus est anima vivens (quod fit contra primum institutum) omnia gemitibus & lamentis implentur. Et ne quid scrupuli restet, ex cibo hoc non posse probari corruptionem, Arbor vitæ omnem dubitationem nobis adimit. Nam ex ea quoque comedebatur, & tamen tantum abest ut ex hoc cibo corruptio aliqua aut mortalitas inferretur, ut corporis vita per eum perpetuaretur, sicut tute fateris. Vides igitur quam infirmo fundamento niteris, cum adimis immortalitatem animantibus, quæ animam viventem habuerunt à Deo; hoc tantum argumento, quod ea quæ sensu carent, & data fuerunt illis in cibum, patiantur aliquam mutationem in melius, & fiant pars & substantia animantium, quæ vitam & sensum habent. Nam sicut nos sine hujus vitæ detrimento barbam & capillum nobis tonderi patimur: sic herbæ & plantæ ab animantibus tondebantur, nec aliquid tamen simile morti illis contingebat. Fingis præterea me voluisse probare, illud valde bonum significare omnia bona, quæ excogitari possunt, in se habere; quod ne per somnium quidem mihi in mentem venit, nec verba mea aliquid simile præ se ferunt: sed ego valde bonum approbatione Dei dico non potuisse appellari illud, in quo inest mors, quæ est valde mala, & passim agnoscitur tanquam effectus peccati & satanæ: & non colligo contineri eo verbo omnem speciem boni, sed excludi illam speciem mali, de qua disserimus. At cum non possis ex hoc luto te expedire, recurris ad tuas minutas subtilitates, & negas in homine licet mortali mortem inesse. Sed quæ sunt præstigiæ istæ? Non vis in primo statu illi fuisse datam gratiam perpetuo vivendi? Contendis eum fuisse creatum mortalem, & tamen vis mortem in eo non fuisse. Ut vero istud probes, subjungis; *Imo cum mors adest, is amplius non est.* Igitur in nobis, quoque non inest mors, licet mortales simus, quia tu dicis: *nec dum est & vivit homo, cum morte vere aliquid commune habet.* Itane vero Fauste res divinas tractas? Esne ita hebes, ut non videas, nimis absurdum esse enunciatum: Mortale est, & nihil cum morte commune habet? Nisi incidisses in adversarium amicum (ut ego certe tibi sum) quibus cachinnis excepisset hanc responsionem? Quam facete te derisisset? At ego potius tantam hominis miseriam & caliginem mentis deflendam judico. Nam pergis dicens: *& cum mors adest, amplius non sumus*, quod non solum est ridiculum, sed maxime impium, Nam nisi concedimus cum corporibus animas interire, atque omnia morte deleri, nunquam potest de hominibus dici, eos amplius non esse; nam eorum *ἰδέα* sive essentia nunquam aboletur, aut evanescit, licet multas vicissitudines patiatur; ut videbimus in posterioribus disputationibus. Quanto melius igitur loquuntur sacræ literæ, quæ cum agunt de obitu hominum dicunt de spiritu nostro, eum reverti, ad eum qui fecit ipsum: de corpore vero,

ro, illud dormire. At ista tua theologia nova multo magis præcise agit. Dicit enim *cum mors adest homini, is amplius non est*. Quæso frater etiam atque etiam considera, quid hic audeas affirmare, & quantam rem in dubium revoces, oam ego certe vicem tuam doleo. Exemplum quod è medio sumis, à locutione communi, cum appellamus boоum vinum, quod tamen absumi debet aut corrumpi, plus mihi quam tibi favet: nam ego quoque fateor, hominem potuisse mortalem fieri, ut factus est sua ingratitudine, negligentia, & inobedientia. Sed cum Deus eum creasset, non inerat in creatione, quod supervenit per defectionem.

II.

„ Iterum more tuo, dum ego tantum concedo, malum mortis & dissimilitudinem hanc cum creatore excludi per illa verba, quæ similitudinem cum Deo nobis tribuunt; fingis me inferre res creatas prorsus similes esse creatori, & tibi formas argumenta diversa à meis, & ad mea interim connives. Certe si Deus immortalis creasset hominem mortalem, dicendum erat potius, eum fecisse dissimilem sibi; nunc quando de dissimilitudine nullum fit verbum, & imago & similitudo urgetur, tam oecessario colligitur, ex enunciato illo, Deum creasse illum immortalem, quam necessario intelligeretur hominem creatum esse mortalem, si diceremus, homo mortalis creavit hominem similem sibi. Itaque ego non argumentor, ut tu falso me insimulas, quasi dicerem; homo rationalis est, & bruta irrationalia; at nihil magis dissimile est quam rationale irratiooali, ergo inter hominem & bruta oulla est similitudo: sed applico ad hunc modum exemplum tuum meo instituto, nempe: homo rationalis creavit animal sibi simile; at nihil magis dissimile, quam irrationale rationali; oon creavit ergo irrationale. Interim concederem facile, animal illud creatum posse nonnullis in rebus esse dissimile ei, qui se creavit; sed illam dissimilitudioem insignem tantum excludo. Si igitur concedis Deum creatorem immortalem, non potes tribuere rebus creatis mortem. Sed videmus, in quo statuas hanc similitudinem & imaginem Dei in homine? *Quia*, inquis, *datum est illi dominium in universa opera Dei*: in quo sane mira est tua calliditas: nam cum videas non magnum esse, potestatem habere in rebus inferioribus, quæ sunt minima inter opera domini, magnifice amplificas & pro rebus terrestribus audacter supponis universa opera domini. Sed qua conscientia hoc dicis? Viderisne tibi divinitus edoctus, cum tam falsa effutis? Itane vero, ut nobis adimas quod Deus vere dedis, tribuis ea quæ ipse non dedit? Nam dominium hoc, in quo potissimum existimas consistere imaginem Dei, & tantam dignitatem nostræ naturæ, his finibus contineri voluit Deus, nempe; *replete terram, & subjicite eam, & dominamini in pisces maris, & in volatile cæli, & in omnem bestiam reptantem super terram.* Suntne hæc universa opera Dei? ubi hic mentio cælorum, syderum, angelorum, & aliorum maximorum operum Dei? Quæ est hæc nova temeritas in asserendis aut negandis rebus sacris! Certe vix possum credere, te sine aculeo conscientiæ hæc scripsisse. Nam Athanasius, quem statim citas, nil tam magnum audet: sed dicit, *sic etiam homo princeps, & rex constitutus est super omnes res terrestres*: hæc enim verba falsitatem tuæ assertionis redarguunt, & de vero imperio loquuntur. Sed ut ad imaginem, quam habemus cum Deo, redeamus, non audivi adhuc aliquem ausum esse negare, imaginem & similitudinem Dei in homine, potissimum fuisse in ratione & mente nostra, & Christus qui est imago Dei inconspicui, est λόγος id est ratio vel sapientia Dei, & ad hunc modum mira Analogia & convenientia reperitur inter nos & Deum & Christum ipsum Servatorem nostrum; de qua non est hic disserendi locus. Quodsi tu nunc potius agnoscis te similem Deo, quod bestiis & terrestribus rebus imperitare potes, quam quod animal rationis particeps sis, non miror profecto te tam parum moveri ratione cum divina tum humana, & libenter tibi relinquo illud imperium io bruta: nam ego certe majorem gratiam habeo Deo pro mente & ratione, quam pro terrestribus bonis. Quis autem erit tam iniquus rerum æstimator, qui cum audit Davidem canentem, hominem factum esse paulo inferiorem Deo, putet mortem ei potius fuisse a Deo insitam (ut tu tenes) quam accidisse ei aliorum culpa, ut nos probavimus? Aut quis credet, sanctum virum potius respectu imperii in res terrestres, quam animæ rationalis, & particulæ divinæ auræ, taotopere extollere ejus dignitatem, ut cum angelis ipsis, atque adeo cum Deo ipsum conferre non dubitet? Nam tantam Dei benignitatem admiratus propheta, prorupit in ea verba. *Quid est homo, quod memor es ejus, aut filius hominis, quoniam visitas eum? Minuisti eum paulo minus à Deo* (sive *ab angelis*) *gloria & honore coronasti eum, & constituisti eum super opera manuum tuarum.* Quem locum autor ad Heb. aptat Messiæ: nam tota dignitas nostri generis ex eo pendet, & ipse est caput nostrum, per quod nostrum genus est ditatum summis & cælestibus bonis, & consortio divino dignum effectum. Quod vero dicis, hominem etiam post mortem in muodum invectam, appellari imaginem Dei, hoc meum dogma confirmat: nam manet semper ratio & immortalitas animorum, & illi morti, quæ per peccatum obresperat, datum est remedium per Messiam, per quem omnia tandem restituentur, & ad hunc modum cuncta demum vertentur in Dei gloriam. Tu vero qui negligis potiorem partem generis humani; & tot animas evanescere credis, cogitare debes, quam parum consentanea hæc sint divinæ naturæ, quæ nihil frustra agit, & neminem vult perire, & nihil odit eorum quæ fecit: nam nisi resipiscas, videbis magno tuo malo, quam male sentias.

III.

„ Cum videas verba illa Dei, quæ de primi hominis natura agunt, & declarant eum factum fuisse in animam viventem, & Deum iospirasse in faciem ejus spiraculum vitæ, pugnare ex diametro cum natura mortali, & meum dogma confirmare; & in veteri & in novo fœdere ne apicem quidem inveoias, quem tam perspicuo testimonio opponas, tentas an possis depravare locum Pauli cap. 15. prioris ad Cor. qui non de primo homine, nisi obiter; sed de futura resurrectiooe, & restitutione eorum corporum, quæ jam mortalia sunt per peccatum, copiose tractat: sed quid proficis? Ao invenisti Paulum dicentem, factum esse hominem in animam noo viventem, aut mortalem? Nam ita oportet loqui eum qui infirmaret tam clara verba, quæ mihi favent. Nihil minus: sed Paulus religiose verba Genesis citat, quæ Adamo tribuunt animam viventem, dum comparat illum Christo, qui non solum est vivens sed vivificans: per eum enim omnes vivificabuntur, ut Paulus interpretatur (quamvis tu aliter tibi fingas, ut in omnibus à sensu divino discedas) Apostolus enim loquitur de magno discrimine inter corpus animale, quod habuimus per Adamum, & spirituale, quod habebimus per Christum; in quo est comparatio bonæ conditionis, in qua nos constituit creator, cum meliori quam restituet redemptor, & denique collatio terrestris status cum cælesti, & nihil minus cogitat Apostolus, quam tribuere naturæ aut conditioni corporis Adami ante peccatum ignominiam, corruptionem, & infirmitatem, quas agnoscit in cadaveribus, quæ humantur. Paulus enim mortis initia Adamo tribuens, non Deo creatori, ut tu audes parum pie affirmare, sic incipit comparare Adamum cum Christo: *Quia per hominem mors* (inquit ille) *per hominem quoque resurrectio mortuorum; & sicut per Adam omnes moriuntur, ita & per Christum omnes vivificabuntur*: & postquam multa disputa-

disputavit de restitutione corporum mortalium, & declaravit dotes, quibus in resurrectione ornabuntur, quæ erunt tantæ præstantiæ, ut prioris naturæ excellentiam superent; Dicit primo homini tantum tribui animam viventem: Messiæ vero esse spiritum vivificantem. Nam per Adamum terrenum fuimus animales & terreni, per Christum cælestem erimus spirituales, & cælestes. Vides igitur Paulum non docere, an homo mortalis an immortalis fuerit in primo statu, de quo nos contendimus; sed declarare, quomodo per Messiam efferendi simus ad majorem dignitatem & cœlestem felicitatem. Licet enim concedendum sit, corpus Adami terrestre fuisse minus præstans corpore glorificatorum; nemo tamen sanæ mentis somniabit, illud, cum est conditum à Deo, fuisse ignominiosum & corruptum, quod de corporibus vel potius de cadaveribus nostris dicit Apostolus. Cum dicis, animalia appellari animas viventes, etiam post mortem in mundum invectam, ac proinde non colligi aliquid aliud amplius ex illis verbis, quæ agunt de creatione rerum, antequam mors intrasset, nimis crasse falleris. Nam vita qua adhuc fruimur, eadem est quæ prima sua natura, & Deus, qui ita loquitur, agnoscit in illis quod suum est: sed illa mortalitas, quæ supervenit, eam corrumpit, & turbat, & hoc funestum spectaculum nobis proponit, quo non parum deterrentur à peccando piorum mentes. Itaque quod vivimus, est beneficio conditoris: quod morimur factum est fraude diaboli, & inobedientia hominis. Nos enim non contendimus de vita, quæ superest, cujus respectu appellamur & sumus viventes: sed de morte, utrum principio fuerit à Deo insita in nos, nec ne. Ad locos vero, quos citas, qui de hominis vita caduca, fluxa, & mortali loquuntur, quid attinet respondere? Nam sine dubio agunt de eo statu quo nunc est, non de eo quo fuit in Paradiso; cum nulla mentio mortis esset, sed omnia læta & beata riderent, & dominum laudarent astra matutina, & exultarent omnes filii Dei; ut est apud Jobum Job. 38. 7.

IIII.

Nisi omnia beneficia Dei extenuare quæreres, & singula in pejorem partem acciperes, profecto potuisses non solum excusare, sed etiam laudare veterem interpretem, qui reddidit gan beheden, *Paradisum voluptatis* potius, quam hortum in Heden, ut tu cum novis quibusdam vertendum judicas. Nam certe paradisi nomine aliquid amplius intellexit pia antiquitas, quam hortum olerum, aut aliquid simile vulgare & humanum; & favent priscis magnæ rationes in Sacris Literis. Nam cum latro ille in cruce dixisset domino Luc. 23. 42, & 43. *Memento mei, cum veneris in regnum tuum*. Christus eum consolatus respondit, *hodie mecum eris in paradiso*; ubi te non tam protervum esse crediderim, ut audeas negare regnum Christi & paradisum pro eodem accipi, & Messiam usum fuisse eo verbo admodum proprie, ut significaret liberationem nostram, quam tunc perficiebat. Nam sicut per peccatum fuerat homo primum ejectus è paradiso, & ex illo felici loco; sic per sanguinem Christi, qui tunc effundebatur in remissionem peccatorum, restituitur piis Paradisi aditus, & summus locus in divina felicitate. Quodsi velles illum dixisse, hodie mecum eris in horto; vides quam frigide succurrisset illi misero, qui ipsum invocabat in mortis articulo. Apparet igitur Christum ipsum & cæteros pios paradisi nomine intellexisse, divinam fælicitatem & statum beatitatis, in qua fuerat homo antequam detruderetur in has miserias, quibus nunc undique premitur. Et licet hæc locutio Christi satis probet, paradisum sumi pro divina & felici conditione, & hanc fuisse piorum sententiam in populo Dei, quæ passim in orbe Christiano adhuc retinetur; non desunt etiam in contextu Mosis luculenta verba, quæ probant illum fuisse locum felicem, & divinarum deliciarum. Sic enim habet Gen. 2. 9. *Et germinare fecit dominus Deus è terra omnem arborem concupiscibilem ad visum, & bonam escam, & arborem vitæ in medio paradisi.* Ad hæc, paradisus illa irrigabatur pulcherrimo flumine, & speciem totius terræ tunc oportet fuisse pulcherrimam, cum nondum deformata execratione nostrum casum mœrebat, sed è manibus creatoris innumeris benedictionibus ditata, nova & florentissima nitescebat, & cum in ea fuisset homo ornatus tantis bonis, & donatus conjuge charissima cum spe felicis sobolis, non video quid ipsi deesset ad terrestrem felicitatem. Præterea non existimo latere te, hominem in Hebraicis bene versatum; Salomonem passim appellare summum bonum nomine ligni vitæ, ut Prov. 3. 18. XI. 30. XIII. 12. XV. 4, ut manifestum sit viros Dei intellexisse, in ligno vitæ contineri & comprehendi solidam felicitatem. Ad has firmissimas rationes accedit notio verbi Hadan, quod delectari & deliciari significat; vel te ipso teste: ut Gen. 18. 12. Hedna in hoc sensu accipitur. Quomodo igitur audebis negare illam fuisse proprie appellatam paradisum deliciarum & voluptatis? Sed audiamus te tanquam ex tripode pandentem novum mysterium. *Quod nomen* (inquis) *non jam tum cum Deus hortum illum consevit, sed consequentibus sæculis illi regioni impositum fuisse credendum omnino est.* Profecto si invenires homunciones tam leves, ut crederent statim iis, qui audacter obtrudunt credendum, quidquid ipsis in buccam venit, posses cum illis ita ore rotundo & asseveranter loqui. Quidsi haberes multitudinem aliquam, quæ penderet ex ore tuo tanquam ex numine, possesne liberius omnia fingere? At amice, si mihi hoc sit omnino credendum, tibi est prius omnino probandum, & divino testimonio confirmandum. Dato ergo nomen loci illius tempore Adami, si istud non fuit proprium loci nomen. Quodsi Adamus nominavit res proprie, quomodo potuit magis proprie appellare locum illum, quam hoc ipso deliciarum & voluptatis, qualem Moses describit? aut si posteritas non retinuit nomen verum tam celebris loci, quomodo credemus eam retinuisse nomina tot patrum & familiarum, quæ recensentur ante & post diluvium? Nam si tibi crederemus, nobis diceres pro tua libidine, hæc fuisse à posteris conficta. Itane vero ludendum est cum tam sancta historia?

Cum evinco ex statu fælici, in quo fuerat homo ante peccatum, nullam in eo fuisse mortem & corruptionem, quod hæc pugnant cum solida voluptate, quæ describitur ipsi tributa in hac prima conditione; confugis ad impium dogma Epicureorum, qui existimarunt cum corporibus animas interire, & omnia simul morte deleri: dicis enim eos, quamvis ita sentirent, existimasse tamen, se posse solidas voluptates experiri, & ideo summum bonum in voluptate posuisse: hic vero quid dicam ad tam manifestas nugas, ne dicam delirationes? Num igitur existimas Epicureos bene sensisse? si bene senserunt, quid nos soliciti de futuris & æternis sumus? edamus & bibamus, cras enim moriemur. Sin pessime, quomodo vis errore eorum tuum tegere? Viderisne tibi me urgere aliquo Elencho, cum sic argumentaris? Epicurei etsi omnino se mortales esse crederent, summum bonum tamen in voluptate ponebant, ergo mors imminens non adimit omnem solidam voluptatem. Nam vix in schola ipsius Epicuri, & inter eos, qui in ejus verba jurassent, ratio hæc aliquas vires haberet. Et nisi tu in Epicuri castra vis te conjicere, dices eos errasse toto cœlo, dum se omnino ita mortales credebant, ut post mortem nihil sperandum docerent: dum de summo bono tam anguste & exiliter sentiebant: dum voluptatem solidam laudabant, quam vix in humanis somniare poterant: dum mortem, quæ omnem voluptatem ipsis tollebat, fingebant non esse timendam: & denique dices merito fuisse explosos & derisos, non solum ab iis qui divine sentiebant, sed à cæteris quoque, qui

„non omnino rationis expertes erant. Sed ut aliquid amplius tribuas felicitati Adami, quam delirationi Epicuri, dicis, Adamum etsi mortalis erat, tamen id non intellexisse: qui vero tu id nosti? Aut quomodo probas? Igitur novit naturam omnium bestiarum, & suæ conjugis? suam vero non norat; quodsi ille non norat, qui tu audes affirmare, quod ipse non potuisset asserere? Dices, video nos mori: at hoc accidit postquam mors in mundum intravit, cum status rerum miris modis est mutatus. Nonne vides semper te confundere felicem conditionem, in qua erat beneficio Dei, cum infelici illa, in quam conjectus fuit fraude diaboli?

V.

„Cum firmissime probo, hominem in primo statu fuisse immortalem; quia constitutus fuerat ei cibus lignum vitæ, & eo privatus est post lapsum, ne viveret perpetuo in terris; quid respondet Faustus? hoc potius arguere contrarium: nam si immortalis fuisset, non egebat cibo immortali, qui vitam perpetuaret. At, bone vir, immortalibus immortalia conveniunt; & cum Deus fecisset hominem animal, quod comedere debebat, & voluptatis & sobolis procreandæ gratia, dedit illi cibum præstantissimum, & suæ naturæ convenientem; quod tute fateris tam disertis verbis, ut nolim alio testimonio quam tuo te urgere. Dicis enim in VIII. cap. *Quod enim immortale & incorruptibile natura est, non indiget refectione ulla; cum nec mori nec corrumpi possit, aut saltem non corruptilibus rebus quales sunt escæ, reficitur, sed incorruptilibus, & ipsius naturæ accommodatis.* Audis tua verba, quæ si non omnino surdus es auribus animi, intelligis veritati & mihi adstipulari! Nam inter nos convenit, si non de alliis escis, saltem de ligno vitæ, illud fuisse incorruptibile & immortale. Et quis est tam bardus, qui sibi persuadeat, cibum illum qui hominis causa factus est, fuisse à Deo donatum immortalitate; ipsum vero hominem ejus Dominum morti subjectum fuisse? Itane credes sine ulla ratione, Deum voluisse ut præstantiora vilioribus servirent? Quodsi darem quoque, hominem mortalem usum fuisse cibo illo immortali; manet semper robur mei argumenti, quod asserit, eum ante lapsum fuisse immortalem, sive id beneficio cibi, sive alia causa contingeret. Sed, & homo & ipsius cibus omnino immortales erant, & cum alter per peccatum incidisset in mortalitatem, alter vero maneret semper incorruptibilis & immortalis, cautum est, ne mortalis amplius immortalem gustaret; nam in æternum distulisset mortem corporis, & miseriarum hujus vitæ nullus fuisset finis.

VI.

„Ut aliquid dicas contra meum sextum argumentum, quod probat ex historia Mosis, quæ nihil agit de morte ante comminationem, esse tuum commentum, quidquid fingis de morte rerum creatarum, ante mortem per peccatum in mundum in vectam; respondes, hoc nimis evidens fuisse etiam in primo illo statu, cum omnes res creatæ interirent; nec necessarium fuisse Mosem loqui de re tam perspicua: & interrogas, an ego putem eum vel somniasse quidem, extituros aliquando, qui omnes res creatas in ipsa creatione à Deo immortalitate donatas fuisse ex ipsius verbis colligere se posse arbitrarentur? In quo profecto vel cuivis plumbeo homini stomachum faceres, adeo impudenter te geris, & tam temere audes falsissima affirmare. Dic igitur tu qui asseris omnes res creatas interire, an Lux quæ primo creata est, an cælum, an sol, an luna, an sydera intereant; ego sane non video has res creatas aliquid adhuc cum morte commune habere: si tu perspicacior es, quæso ostende. Præterea dicesne Angelos & animas quoque nostras mortales esse? certe, quoquo te vertas in hoc pulcherrimo universitatis corpore, sive res conspicuas sive inconspicuas consideres, nullam videbis speciem mortis aut corruptionis, nisi in hisce inferioribus humanis & homini subjectis, quibus id accidit propter peccatum. Nam etsi cœli & angeli ipsi per renovationem Messiæ majorem quandam gloriam & præstantiam adipiscentur; nemo tamen somniavit adhuc, hujuscemodi creaturas mortales esse. Qua fronte igitur audes affirmare omnes res creatas interire, cum tantummodo hoc cadat in has inferiores, quæ inter res creatas infimum locum sunt sortitæ? quæ hæc est nova & ingens temeritas? Quodsi Adamus agnoscebat cætera omnia immortalia, Dei viventis & conditoris beneficio, ut nos adhuc ea cernimus; quare non sibi persuasisset idem de seipso, dum vitabat illud unicum periculum mortis, quod dominus ostendit ipsi imminere? quodnam indicium mortalitatis apparebat aut in coelo aut in terra, quod tantum vitium in homine inesse designaret, quo cæteras creaturas carere constabat? Quis posset mortem somniare inter tot res immortales conditas ab authore vitæ? tu solus profecto; qui cum nunc videas res inferiores interire, audes (utinam potius imprudenter quam impie) idem de cæteris quoque pronunciare, de quarum immortalitate nemo dubitat. Et qui sunt isti libri, quorum tu mentionem facis, qui Dei providentiam celebrent; citra aliquam immortalitatis mentionem? Si extarent monumenta gregis illius Epicureorum, fortasse aliquid simile hisce tuis novitatibus inveniremus: sed cæterorum neminem alicujus nominis invenies, qui contra immortalitatem summarum creaturarum Dei vel hiscere audeat. Ethnici autem non videntur omnino excusatione indigni, si de rebus inferioribus disserentes, existimarunt corruptionem proprie & natura in illis inesse, ut pote qui ignorantes hanc tantam causam, quæ extrinsecus acciderat, vix poterant aliter de earum conditione judicare. Nobis vero, quibus retectum est, causam hujus tanti morbi accidisse extrinsecus, & præter primum institutum illius conditoris, qui cuncta incorrupta creavit, omnis excusatio adimitur: nam nemo Christiani nominis sibi id persuadere poterit, nisi detrahat omnibus modis creatori, & singula in pejorem partem accipiat, ut tu facis. At cum ex monitione Dei constet, quare rebus humanis & terrestribus mors acciderit, cujus cæteræ res creatæ immunes sunt; tu objicis, in monitione non fieri mentionem brutorum, quæ & ipsa nunc morti obnoxia sunt. Quasi sit difficile probare ex Sacris Literis, id quod omnes saniores tenent, cæteras res creatas nobis subjectas participes esse hujus nostræ miseriæ, quæ redundavit in illas ex nobis, tanquam ex capite. Nam sicut rege ægrotante dolet totum regnum; sic homine corrupto, qui in terrestribus Rex erat, totum istud terrestre regnum corruptioni obnoxium fuit, & hanc calamitatem tantisper ferunt cæteræ res creatæ, donec humano genere liberato, ipsæ quoque corruptione & interitu liberentur. Quæ doctrina si bene gustetur est miræ consolationis, & maxime consentanea miro artifici & conditori Deo, qui nihil odit eorum quæ fecit, & creavit ut essent omnia, nec eum pœnitet, si quid alicui dedit: ideo non privasset vita ullas animantes, si hæc causa extrinsecus non attulisset illis interitum. Idcirco bestiæ ante peccatum non vorabant se in vicem, ut nunc videmus, sed habebant herbas & semina, quibus vescebantur, quæ terra earum mater abunde subministrabat. At postquam homine averso à Deo, pleræque earum etiam discesserunt à propriis epulis, & inquinarunt sibi ora velut fraterno sanguine; vides habitas fuisse à piis immundas eas, quæ non permanserunt in fide & in primo instituto creatoris; mundas vero eas, quæ primo cibo contentæ fuerunt, nempe herbis, oleribus, & seminibus, ut oves, boves, capræ, columbæ, anseres, & similes: & cum hoc discrimen mundorum & immundorum animalium necessarium intellectu fuerit in sacrificiis & victimis, quæ mactabantur ante latam legem per Mosem, per bis mille & quingentos serennos non poteris invenire notam evidentiorem hac qua sancti immunda animalia à mundis discernere possent. Nam

cum

cum nondum erant monumenta rerum divinarum mandata literis, & memoria creationis & lapsus nostri erat recentior; non est difficile videre, pios legisse & docuisse tam celebrem historiam in hoc magno volumine universitatis, & in creaturis quæ ipsis ob oculos versabantur. Nam certum est memoriam casus nostri generis, & spem illam obscuriorem Messiæ, quam Deus tunc dedit, inscriptam & insculptam fuisse in illa naturali inimicitia & simultate insita nobis contra serpentem: quam inimicitiam non possumus dicere ullo modo, fuisse ante lapsum inter genus humanum & serpentem. Nam Eva aversata fuisset aspectum illius, qui ipsam decepit, & satan parum astutus fuisset, ut quærens captare benevolentiam, per invisam speciem se insinuasset. Itaque cum tot discrimina supervenissent per peccatum in nobis & in cæteris animantibus, nemo prudens negabit, pios distinxisse etiam bestias mundas ab immundis hac insigni nota, quam supra exposuimus: & licet per Mosem tandem res fuerit aliis verbis declarata, vides tamen hoc maximum discrimen inter mundas & immundas animantes esse servatum, & bestias & volucres quæ rapto vivunt, immundas habitas fuisse, & adhuc vestigia aliqua hujus differentiæ manere in usu communi. Nam non libenter vescimur accipitribus, milvis, falconibus, noctuis, & hujuscemodi avibus, & multo minus leonibus, tygribus, lupis, vulpibus, & similibus feris, quæ non utuntur cibo primum instituto, sed aliorum morte sibi victum comparant. Nec defuerunt viri cordati, qui hanc caussam hujus lanienæ inter animantes libenter audissent: nam Plinius & alii doctissimi viri, qui hoc pulcherrimum universitatis corpus contemplabantur, non parum mirati sunt, naturam benignam matrem delectari hac internecione & spectaculo tam funesto & truculento pulcherrimarum ferarum, quæ sunt ipsius foetus, & ab ea summo studio procreatæ & educatæ in terris. Quibus si declaratum fuisset hanc crudelitatem & sævitiam immanem, quæ passim cernitur, habuisse caussam extrinsecus & temporariam, & prius institutum conditoris longe mitius & decentius fuisse, nunquam profecto id negassent, & sibi id persuaderi facile passi fuissent: nam existimassent hanc sententiam multo magis consentaneam naturæ summi Dei, qui cum sit benevolus & clemens erga omnes, benigni patris more, non credendum est instituisse hanc carnificinam in hac sua terrestri domo inter suas creaturas, quam ne immanissimus quidem tyrannus libenter ferret inter canes in suis ædibus. Si igitur agnoscatur hic morbus illis accidisse culpa sui regis, nempe hominis, & hanc ἀταξίαν & confusionem non esse perpetuam, & fore aliquando, ut ad pristinum institutum cæteræ quoque creaturæ redeant, tota illa admiratio cessat, & omnis suspicio, quæ obrepserat de crudelitate creatoris, penitus diluitur. Ne autem existimes me aliquid novi docere, aut primum amovere ex animis hominum hanc suspicionem; audi Deum apud Esaiam Esa. 65. 25, qui cum ait de restitutione per Messiam, diserte explicat fore, ut redeant animantes ad pristinum institutum, & extinguatur hoc bellum quod inter ipsas nunc inflammatum est. *Lupus & agnus* (inquit dominus) *pascentur simul, & leo sicut bos comedet paleam, & serpenti pulvis panis ejus erit: non male facient nec corrumpent, in omni monte sanctitatis meæ.* Nec potest hic locus (quantumvis te torqueas) ita tropice accipi, ut non concedatur semper, saltem analogiam metaphoræ exigere, conditionem ferarum fore feliciorem, si ita viverent ut Deus descripsit. At in primo illo statu cum jubente domino procreatæ sunt & benedictæ, nihil adhuc erat depravatum, & nullus alius cibus dicitur illis datus, quam olerum, herbarum, & similium. Itaque non est dubitandum, omnes foetus terræ & elementorum, similem pacem & concordiam coluisse. Paulus vero tam luculenter scribit de liberatione omnium creaturarum in ultima restitutione omnium; ut nihil possit excogitari dilucidius ad confirmandam nostram sententiam: dicit enim: *Nam expectatio creaturæ revelationem filiorum Dei expectat: vanitati enim creatura subjecta est non volens, sed propter eum qui subjecit ipsam in spe: quia & ipsa creatura liberabitur à servitute corruptionis, in libertatem gloriæ filiorum Dei: scimus enim quod omnis creatura ingemiscit, & parturit usque adhuc: non solum autem illa, sed & nos etiam primitias spiritus habentes, & ipsi intra nos gemimus, adoptionem filiorum expectantes, corporis nostri redemptionem, &c.* Vides igitur Paulum agnoscere creaturas subjectas corruptioni, non vitio voluntatis earum; sed jure servitutis, nam sortem dominorum subire coactæ sunt. Ideo notavit illud *non volens*, sed *porpter eum qui subjecit*. Et 1 Cor. 15. 37. ubi expresse ait de resurrectione & renovatione ultima, & comparat corpora quæ moriuntur, seminibus diversis, quæ seruntur & resurgunt quodammodo, cum spicæ renovantur, sic loquitur: *Non corpus oriturum seminas, sed nudum granum, pro ut inciderit, tritici, aut alicujus ex reliquis seminibus, non omnis caro eadem caro; sed alia quidem caro hominum, alia vero pecorum, alia vero piscium, alia vero volucrium, & corpora cœlestia & corpora terrestria: sed alia quidem cœlestium gloria, alia vero terrestrium*, &c. Nonne vides in resurrectione non solum fieri mentionem creaturarum generatim, sed etiam nominari earum species. Quid potest, clarius dici? quemnam locum habebimus, qui non possit depravari, si adversus hos cavillari audes? Quod autem nonnullis videtur absurdum, si concedant, cætera animalia quæ ante corruptionem creata sunt, renovanda aliquo modo esse, nescio sane quid incommodi in eo videant. Cum enim tenent renovandam esse terram & coelum, audebuntne dicere terram fore sine bestiis, aquas sine piscibus, aërem sine avibus, & hos foetus elementorum perituros, qui sensu simili nobis præditi sunt; cum ipsa elementa, quæ sensu illo carent, restituantur. Profecto si res hæc melius consideretur & perpendatur à viris doctis, non erit quod mirentur, si nos de omnibus creaturis Dei tam benigne & divinæ bonitati & amplitudini convenienter sentiamus; cum præsertim testimonia, quæ supra citavimus, manifesto ipsis faveant. Cum vero interrogamur, quomodo suscitabuntur, quali autem corpore? respondet Apostolus hujuscemodi quæstionibus, & præfatur illud: *demens*. Quo monet omnes ut sobrie de illo *quomodo & quali* inquirant: nam Deus innumeris modis potest ea meliora & pulchriora restituere, & congruentem aptamque formam futuro mundo illis dare, sicut seminibus putribus & sepultis restituit quotannis spicas recentes, in quibus eadem corpora continentur, sed nova & pulchriora & paleis & aristis ornata, quas non serimus. Cum igitur Faustus expostulat cum Deo cœli & terræ, dicens, *Quænam vero hæc Dei justitia fuisset, propter hominis peccatum innocentes animantes tam graviter punire?* Respondemus, Deum posse reddere rationem sui facti & bestiis, quæ non revocant in dubium suam justitiam, & hominibus, qui tam temere eam revocant. Quodsi Deus jure creationis potuit subjicere bestias homini, quis non videt consequens esse, ut homine earum Domino afflicto, ipsis quoque similis sors obtingeret, donec eo tandem liberato & ad majorem dignitatem elato, in ipsas etiam major aliqua felicitas redundaret. Eadem est ratio terræ, in quam invecta est execratio ob hominis peccatum: ea enim quoque culpæ expers fuit, sed quia erat nostrum domicilium, Dominus detorsit fulmen execrationis ab homine ad eam, mira charitate, sicut patres benigni cum erudire & plectere volunt filios puerulos, ictus canibus infigunt, aut aliis bestiis, quas minus amant, ut liberi potius videant in aliis poenas culparum, quam in se ipsis eas experiantur: & ipsa terra renovabitur olim, ut supra dictum est, cum filii Dei perfectam gloriam & corporum renovatio-

„nem adipiscentur, & longe beatior & perfectior erit, quam prius fuerit. At quomodo te torques, cum videas ex monitione Domini constare hominem nihil cum morte habuisse commune, antequam de interdicto fructu comederet? Dicis verba illa Dei esse interpretanda ex verbis Pauli, qui quater mille annos post scripsit, & de hoc non tractavit nisi obiter. Deinde verba Pauli vis esse interpretanda ex verbis tuis, & adfers tres interpretationes diversissimas inter se, ut videbimus; quarum nulla tibi satis facit, nec propria videtur. Sed heus tu; nonne præstaret dicere ingenue, nec Mosi nec Paulo credas, & me solum audias. Nam si tandem eo veniendum est, ut non quid ipsi dicunt, sed quod tu asseris sit credendum, melius esset eos negligere, & te solum audire. Subjicis præterea, per comminationem illam, licet in ea mortis expressa mentio fiat, mortem tamen ipsam decretam non fuisse: sed nonne vides miser, cujus spiritus sis? & quid differt hæc tua locutio ab illa satanæ, qui dixit mulieri: *non moriemini, et si comedatis*, & finxit aliud commentum simile tuis, contra simplex Dei verbum qui dixerat: *moriemini si comedetis*. Tibine credam, qui more satanæ negas quod Deus asserit, & iisdem fere verbis uteris: an vere decretam fuisse Adamo mortem constanter tenebo, sicut verba Dei docent? Quid autem illa mors fuerit, satis explicatum, cum homo devovetur miseriis & ærumnis mortalium, donec in pulverem revertatur, & fructu vitæ, quo prius donatus fuerat, privatur, ne perpetuet in æternum dies suos. Nonne tibi videtur hæc vera mors, aut potius mortalitas illa de qua nos contendimus? Nam Adamus vixit tamen fere mille annos, postquam hæc mortalis conditio constituta ipsi fuit: sed statim à peccato mortalis factus est corpore; animum vero invasit alia mors, nempe illa perversa scientia boni & mali, qua nos mortales misere conflictamur in finibus bonorum & malorum, si pendemus ex aliis quam ex creatore.

VII.

„Cogitaveras ad testimonia libri Sapientiæ nihil respondere; sed fretus tuo ingenio, hæc quoque eludere tentas. Priorem partem capitis, ubi dicitur Deum non fecisse mortem, sed creasse omnia ut essent, vis accipiendam esse de infelici vita aut de morte violenta: constanter enim defendis, Deum fuisse autorem illius mortis ab initio, per quam minores miseriæ & exitium, mortis nomine nuncupantur. Diabolo autem & impiis tribuis tantummodo differentias quasdam mortis & interitus. In quo profecto egregiam operam navas diabolo, qui autor mortis & omnium miseriarum (quatenus eæ malæ sunt, & opus Dei destruere tentant) passim perhibetur, & quid vis me replicare amplius? ego cum illo viro Dei de quavis morte intelligo, eam non fuisse factam à Deo. Tu contra contendis mortalitatem esse primum factam & constitutam à Deo. Judicabit ipse Deus, & qui ejus spiritu præditi sunt, uter nostrum male sentiat. Nam si quis tractet Sacras Literas hac licentia, quam tu tibi sumis, quis est locus tam certus, qui non possit corrumpi? Poteras dicere per mortem hanc intelligi locustas. Nam Pharao cum rogabat Exod. 10. 17, ut liberaretur suum regnum à locustis, dixit, Rogate dominum vestrum, ut auferat à me mortem hanc: & quid potest responderi tam putribus commentis? Stultissimum est conari satisfacere ii, qui sunt sensu tam depravato & corrupto: nam cæterorum nemo erit, qui non videat autorem illum velle adimere hominibus eam suspicionem, quam tu confirmare quæris. Declarat enim mortem non fuisse institutam à Deo, sed per peccatum fraude diaboli irrepsisse in mundum, & impios qui vitam inhonestam turpemque agant, sibi parare exitium. Sic respondent ultima primis, & mira convenientia cernitur. Nam ita deterrentur scelesti, ut nulla, ne tenuis quidem suspicio restet, primum institutum Dei fuisse aliquid perdere, aut eum lætari interitu eorum, qui per ipsum vitam & animam habent. Quomodo vero non lætaretur interitu vivorum, si principio vitam mortalem dedisset? Cum enim posset dare vitam immortalem, quare dedisset mortalem, si mortem nolebat? Non ne vides, virum Dei amovere à Deo omnem mortis causam, & in diabolum & peccatum transferre? te contra, principalem causam mortalitatis in Deo ponere, & satanæ & peccato tantummodo quosdam effectus relinquere? Non solum enim hic, sed etiam in posteriore parte capitis, ubi dicitur Deum creasse hominem inexterminabilem (vel ut tu fateris vertendum esse, in incorruptione) & quod ad imaginem similitudinis suæ fecit illum; invidia autem diaboli mors introivit in orbem terrarum: & si multa dicis, quæ meam sententiam confirmant, & nihil manifestius excogitari potest his verbis, ad declarandum, hominem ante lapsum immortalem fuisse; tamen non vis agnoscere diabolum autorem mortis, & tantummodo eum instigasse contendis. In quo adversaris omnibus sanctis, qui Deum autorem & fontem vitæ semper prædicant, & mortis causam ab eo quam longissime relegant. Videto igitur, quomodo tibi possis promittere te fore consortem eorum, à quibus tantopere & in re tanti momenti dissentis. Cæterum ubi dicis me non consuluisse Græcum codicem, in hisce testimoniis citandis, ego id ingenue fateor. Nam in meis Bibliis majoribus non habentur libri Veteris Testimenti, qui non extant Hebraice. Ideo sum usus communi versione, quam tamen non video discedere à sensu meo & veritatis; quamvis (ut verum fatear) plus mihi placet, qui vertit, *in immortalitate* aut *in incorruptione*, quam qui reddidit *inexterminabilem*. Et plus probo, *experiuntur autem eam* (id est mortem) *qui sunt ex parte illius*; quam illud, *imitantur autem illum* qui sunt ex parte illius: & hæc quatenus nostram quæstionem attingunt, mihi omnino favent. Quod autem ais, me uti libris Apocryphis, cum meas sententias confirmant: ego certe eorum testimonium infirmius duco, quam probari eo possit aliquid novi: sed cum consentanea docent cæteris divinis autoribus, ut plerumque, & fere semper consueverunt, non video quare sint contemnendi. In singulis vero probandis utor judicio & ratione, & ingenue & libere pendeo ex Deo cœli; quo duce, quæ divina sunt, tum in canonicis, tum in Apocryphis, tum in Ethnicis agnosco & amplector.

VIII.

„Videamus nunc, quanta dexteritate quæras pervertere illustrissimum testimonium Pauli, qui inquit Rom. 5. 12: *Per unum hominem peccatum in hunc mundum intravit, per peccatum mors*. Primum mira calliditate omittis illud, *per unum hominem*: nam id quam maxime adversatur tibi, qui contendis mortem intrasse per Deum, ante peccatum. Deinde ut semper amoveas à peccato causam mortis, dicis non mortem intrasse, sed moriendi necessitatem: Itaque si tibi credimus, præcipua causa mortis fuerat ante peccatum; sed per peccatum invecta est tantummodo necessitas moriendi: & ut nihil certi unquam habeas, nec possis in ullo sensu constans deprehendi, huic interpretationi aliam diversissimam conjungis, dicens, *sive mors æterna*. At quid hic audio? tu qui negas in Veteri Testamento ullam esse mentionem vitæ æternæ, vis tamen fuisse mortem æternam comminatam: Dicisne Deum proposuisse timorem mortis æternæ, tu qui negas eum dedisse spem vitæ æternæ? quid hoc absurdius excogitari potest? Præterea cum dicis, necessitatem moriendi sive mortem æternam, viderisne tibi parile aliquid aut simile copulare? nonne discrepant toto cœlo, necessitas moriendi & mors æterna? Nam necessitas moriendi cadit in omnes homines, & bestias: mors æterna non cadit nisi in impios & scelestos. Præclara sane ratio interpretandi scripturas: quare non addis, sive mors violenta, sive mors civilis (quo nomine appellatur exilium) sive aliquid aliud, quod in buccam venit? Sed videbimus te non tibi constare per integram horam. Nam non contentus hisce du-

„bua

bus, adfers adhuc tertiam interpretationem, & pro morte vis intelligendam esse occasionem mortis, quod infra excutietur. Ita promittis interpretationem, & adfers confusionem. Nam fingamus me tibi credere, quomodo possim scire quid tute sentias; cum in re maximi momenti discedis a simplici verbo divino, & quæ tu dicis, omnino sunt inter se diversissima. Si non vis me credere Paulo, ostende saltem rationem eligendi tua commenta, cum ad hunc modum non solum confingis, quidquid lubet; sed etiam non tibi constas, & posterioribus verbis doces diversissima à prioribus. Sed videamus, quæ rationes te cogant (ut tuo verbo utar) discedere à simplici notione verbi, & à sensu Mosis, & Pauli. Primum ex usu ciborum, & escarum, & ex constitutione corporis, concludis hominem creatum fuisse mortalem: nam immortales non indigent refectione, & voluptatis causa non tibi videtur sufficere. Jam declaratum est, fuisse in hoc etiam graviorem causam, nempe seminis, ut posset homo propagere sobolem. Quod autem ad refectionem attinet, tu non semel fateris, arboris vitæ eam vim fuisse, ut comedentis ex ea vitam perpetuaret. Esne igitur adeo immemor, ut cum tam accurate defendas ita intelligendum esse locum illum, & nolis ulla ratione ferre allegoriam, non videas te illic concedere, quod hic negas? Corporis autem constitutio non pugnat cum natura immortali: nam membra, quæ tibi videntur superflua, necessaria erant ad procreationem; & Messias quamvis renovasset corpus humanum, habuit tamen post resurrectionem quoque membra, quæ prius, & non semel comedit & bibit. Si igitur non negas immortalitatem corporis Christi excitati, vides neque usum ciborum, neque membra corporis pugnare cum natura immortali. Cum vero Paulus dicit 1 Cor. 15. 53, ventrem & escas esse abolendas, loquitur quatenus corruptibiles sunt. Nam ut idem inquit, oportet mortale hoc induere immortalitatem, & corruptibile hoc induere incorruptionem: & 2 Cor. 5. 4. dicit, & enim qui sumus in hoc tabernaculo, suspiramus onerati, in quo non cupimus exui, sed superindui, ut absorbeatur mortalitas à vita: quibus verbis declaratur diserte, quid sit abolendum in nobis, videlicet mortalitas & corruptio, quæ supervenerunt extrinsecus: eorum vero quæ Deus fecit, nihil periturum.

Altera ratio, quam dicis te suasisse, ut discederes à simplici sensu sanctorum, est usus matrimonii institutus ante lapsum: tibi enim videntur nuptiæ illæ pugnare cum natura immortali: sed quid hic incommodi vides? si nos mortales possumus mortales gignere; quare non poterint immortales procreare immortales? & tu concedis, cibo illo arboris vitæ saltem perpetuatam fuisse primorum parentum vitam: quocunque enim modo concedis in illis immortalitatem, cogeris ferre nuptias, ut repleretur terra, & divino mandato satisfieret. Nam quod ad futuram vitam attinet, in qua cessabunt nuptiæ, longe diversa est ratio; nam hæc erit cœlestis conditio, prima vero fuit terrestris. In prima procreandi erant homines: in secunda jam extabit numerus, quem Deus sibi proposuit. Et de hac secunda conditione loquitur Dominus cum Sadducæis apud Lucam cap. 20, & declarat beatos fore pares angelis, qui jam nunc fruuntur vita felici & immortali, & nulla connubia exercent: & cum Christus subjungit. *Deus non est mortuorum sed viventium; omnes enim vivunt ei*, idem intelligit quod nos tenemus, nempe substantiam omnium manere, & ex creaturis ejus nihil perire in conspectu Dei; licet corpora & animæ pro diverso eorum statu varie afficiantur, & multas vicissitudines patiantur, & oculis nostris evanescere videantur. Ad multas vero minutas interrogationes & quæstiones quas moves, de corpore Adami in prima conditione, nihil refert respondere. Nam omnibus satisfacit Christi corpus excitatum, & immortale, quod tamen retinuit priora membra, & eandem formam, & quamvis corpora sanctorum sint miris modis exornanda in resurrectione, non tamen amittent primam naturam; quæ cum sit opus Dei, non potest ei displicere. Sed cum videas hæc commenta infirmiora esse, quam ut tam diserta verba Pauli, quæ mihi adstipulantur, infirmare possint; aliud quæris rursum æque ridiculum. Dicis enim, peccatum dedisse tantummodo occasionem quandam morti, ut in mundum intraret, quæ utique sine peccato intrasset, vel quæ ante peccatum intraverat. Sicut rejectio Judæorum, qui Messiæ contradixerunt, dedit aditum prædicationi Euangelii inter gentes, cum tamen hoc deberetur illis absque ulla occasione. Sed quid hoc ad rem facit? oporteret enim probare eandem esse naturam peccati & mortis, quæ prædicationis; & Paulum dixisse de morte, quod dixit de prædicatione Euangelica. Sed ipse eo in loco nihil minus quam hoc ait. Nam comparat nationem cum natione, & deprimit superbiam ambarum, & docet Deum misericordem erga homines, ita tamen, ut desertoribus & diffidentibus immineat ejus indignatio & exitium. Ideo declarat Judæos (quamvis alioqui essent genus sanctum) per diffidentiam excidisse, & gentibus imminere idem periculum, si non permanerent in fide. Addit, casum miserum Judæorum monere gentes, ut sibi quoque caverent, & hortatur ut sortem miserorum potius defleant, quam insultent illis ob beneficium nunciatum & creditum ipsis, eo potissimum tempore quo contumacia Judæorum illud rejiciebat. In qua collatione & cohortatione, ne unus quidem apex est, qui ad nostram controversiam faciat, nec ulla similitudo rerum & locutionum, aut affinitas nostræ quæstionis in ea inveniri potest. Sed Fausto sufficit aliquid comminisci, & cum videt Mosem contradicentem sibi, confugit ad Paulum; cum Paulus ipsum manifeste condemnat, recurrit ad suum commentum de necessitate moriendi; cum hoc non satis facit ipsi, efficit secundum diversissimum de morte æterna; cum ne hoc quidem ipsi placet, format tertium æque distans & absurdum, de occasione moriendi, paratus (quantum non sine magno animi mei dolore video) & quartum & quintum, & innumera addere, ut est fœcundus & copiosus in falsis opionibus confingendis.

IX.

Etsi de verbis Pauli in 15 prioris ad Cor. sæpe jam egimus; quia tamen hic locus est eis proprius, excutiemus breviter, quibus modis tentes pervertere tam divinum oraculum. Tibi videtur, Apostolum conferre Adamum cum Christo, nulla peccati mentione facta, & tacite innuis, eum non tam habere rationem Adami lapsi, quam in ipsa creatione & conditione prima. At quamvis mentio expressa non sit in verbis collationis, nonne satis est expressum, cum declaratur Christum mortuum esse propter peccata? quod si ipse non esset excitatus, Apostolus dicit, nos adhuc teneri labe peccati. Sed quid si hic non dixit Apostolus, quod notissimum erat, & alibi satis explicatum, numquid id veritatem Dei adimit? Cogita, quæso, animo sedato & tranquillo, an vitia illa ignominiæ, corruptionis, & infirmitatis, quæ tribuit Apostolus nostris corporibus, ut nunc humantur, agnoscenda sint ex illa natura, quam Deus creavit, & ornavit sua imagine: an potius ex illo morbo, qui obrepsit per peccatum fraude diaboli. Si quid bene concepisti de summo artifice & conditore omnium, quomodo excusas & extenuas adversarii ipsius & hominis culpam? quomodo tam facile Deum invidiæ & imperfectionis insimulas? Nam si ignominia, infirmitas & corruptio inerat nostræ naturæ, cum primum à Deo condita est; quid præterea attulit fœditas peccati, & fraus diaboli? Certe quidquid fingas quod diabolo adscribas, erit leve, si conferatur cum iis quorum autorem facis Deum. Nam habere corpus animale, quale fuit in primo statu, minus bonum est, quam habere illud spirituale, quale futurum est in resurrectione; sed nihil mali in eo est, & quod pugnet cum præstantia conditionis. Sed esse

„conditum infirmum, ignominiosum, & corruptum, appellari tamen ad imaginem conditoris, ut tu tenes. profecto nimis manifeste redarguit ipsum creatorem eorundem vitiorum. Quomodo autem ex terrenis debeamus fieri cœlestes, superius expositum est. nempe quia gloria absorbebit mortalitatem, & elevabit nostrum corpus ad summam dignitatem. De renovatione omnium corporum supra copiose disseruimus. Ideo supersedebimus hic pluribus, cum res manifestissima sit eis, qui volunt potius credere divinis sermonibus, quam eos violenter ad sua commenta absurdissima detorquere.

X.

„Cum semper in cassum labores, & te mirum in modum torqueas, ut invenias, aliam mortem in homine, ante eam quæ intravit per peccatum; dicis tandem, eam quæ inerat ante peccatum in homine, non fuisse mortem, sed conditionem mortalem; & quia in mendacio conscientia quiescere non potest, addis. *Si modo non hoc quoque valde improprie dictum est.* Profecto, Fauste, non solum valde improprie dictum est; sed etiam falsissime: nam proprie & vere mortalis conditio per peccatum supervenit. Tu vero dum ordinem hunc invertis, vides in quas angustias te conjicias Cum dico Christum attulisse remedium ejus mortis quæ per peccatum intravit, non excludo majorem dignitatem, ad quam nostram naturam extulit: nam id credo, & satis explicatum est, sed contendo tibi probandum esse, eum attulisse remedium huic morti, quam tu nobis fingis: nam ipse dicitur Servator, quia liberavit à peccato & à morte, quæ stipendium peccati fuit, ut Paulus loquitur: Quodsi aliam mortem vis esse antiquiorem hac, quæ per peccatum venit, necesse est ut alium Servatorem invenias, de quo diserte dicatur, eum nos liberasse à morte, aut à mortali conditione, quam per Deum constitutam fuisse ante peccatum dicis. Nam Christus abolevit eum qui mortis habebat imperium, nempe diabolum; id est devicit autorem mortis: sed de illa prima morte, cujus tu facis autorem Deum, nusquam est mentio. Idcirco est tuum merum commentum, & explodendum: & tenendum est, Christum abolevisse hanc mortem, quæ turbaverat nostrum felicem statum, & nos elevasse ad feliciorem, videlicet ad vitam cælestem & æternam. Ad hunc modum tota scriptura fluit sine ullo labore. & apparet beneficium Christi non minus late patere, quam damnum Adami, & exitium non impendere nisi iis, qui aversi à creatore, malum vitæ institutum sequuntur, cum in credendis tum in agendis, & sibi cumulant indignationem divini numinis.

„Sic collationes illæ Adami, & Christi, quæ habentur 5. ad Rom. & 15. ad Cor. non sunt coactæ, aut iniquæ, ut vos quidem tenetis, qui docetis Paulum uti incredibili fallacia aut sophismate. Nam cum dixit, omnes per Adamum morti obnoxios fuisse, vultis eum intellexisse, totum humanum genus (ut verum est) sed cum idem statim subjungit, per Christum utique restitui aut vivificari omnes, contenditis eum non intelligere nisi unum aut alterum ex una quaque myriade Christiani nominis, quo nihil absurdius aut iniquius excogitari potest: & qui sibi talem Paulum fingit, certe non sentit de eo tanquam de viro Dei, sed ut de præstigiatore aliquo, qui imponere queat stultæ multitudini: & quocunque fuco turpitudo hujus fallaciæ tegatur, ille tamen expostulabit severe in die judicii, cum iis, qui tam sæpissime abutuntur suis scriptis, & ostendet hujuscemodi sensus spinosos, contortulos, & fallaciarum plenos, nunquam sibi in mentem venisse. Hæc habui, Fauste, quæ tuis responsionibus objicerem, & quibus earum fallacias refellerem, quæ profecto sunt tam evidentes & perspicuæ, ut me nonnunquam pœnituerit hujus laboris: & certe opus deseruissem, nisi charitas & voluntas erga te non parum propensa me ad scribendum impulisset, potius quam aliqua vis tuorum argumentorum, quæ hoc exigeret. Sed quia videbam, te non leviter velle de sententia dejici, nolui hoc Christianum officium negligere, quo, si potest fit, te hoc tanto & tam fœdo errore liberem. Nam non possum sine lacrimis videre, virum nobilem, doctum, ingeniosum, & alioqui pietatis studiosum, tam inscite falli, & de capitibus doctrinæ maximi momenti tam male sentire. Nam etsi non multum refert, si idiota hanc quæstionem exacte non intelligat, tamen virum in Sacris Literis exercitatum tam false de ea scribere, tot divina oracula & testimonia eludere & depravare, multum interest. Nam innumera absurda sequuntur, & tota scriptura sacra invertitur. & offendiculum ingens infirmioribus præbetur. Quodsi forte melius sentis, & tantummodo laudem ingenii quæris, conveniamus de veritate, & in ea investiganda potius quam opprimenda te exerceto: nam ego sum paratus tibi in omnibus reliquis rebus cedere, & auditor & adjutor tuus esse, si qua in re pietatem & tua studia promovere protero. Nam si poterve tam perspicuæ veritati resistere pergeres, & obstinate sententias tam alienas à veritate retineres; dares gravissimas pœnas illi, qui contumeliosos in suum nomen, & male sentientes de divinis rebus, consuevit satanæ cruciandos tradere. Sed de te meliora mihi promitto, & Deum supplex oro, ut nobis omnibus adsit, & nos suo spiritu collustret, & horum nostrorum laborum aliquem fructum tribuat, ad sui nominis gloriam, & piorum consolationem & emolumentum, Amen. Basileæ Cal. Quint. 1577.

DEFENSIONIS FRANCISCI PUCCII

Suorum argumentorum pro immortalitate rerum, præsertim vero hominis in prima creatione, copiosa Refutatio.

Ad eundem Franciscum Puccium Proœmium, in quo ad ipsius defensionis proœmium respondetur.

MEminisse potes, Francisce disertissime, post primos congressus nostros, cum viderem quam ægre in disputando certis modestiæ finibus te continere posses, me decrevisse, non amplius tecum coram ulla de re disputationem instituere, & monuisse te, si aliqua in re mecum non sentires, & ab opinione mea me retrahendum judicares, scripto id ut faceres: responsurum me, vel tibi concessurum, prout vis tuorum argumentorum, quæ ad me perscripsisses, requirere mihi visa fuisset. Sperabam enim in scribendo, ubi animus altercatione n accenditur nec commovetur, sed sedata sunt omnia, & si quid minus modeste dictum ab initio per incuriam exciderit, otium & tempus ad corrigendum datur, te multo modestiorem futurum. Verum opinione mea vehementer deceptus sum. Nam postea quam ad rationes & divina quædam testimonia, quæ mihi breviter à te perscripta tradideras, quibus primum hominem à Deo immortalem conditum fuisse, contra quam ego sentirem, aperte evinci putabas; per me non contumeliis aut maledictis ulla ex parte, sed rationibus tantum, & divinis testimoniis, rogatu etiam tuo responsum est: quasi id ferre nequiveris, adversus

ea, quæ

ea, quæ à me dicta sunt, scriptum aliud exarasti; quod adeo conviciis & calumniis undique scatet, ut illis demptis, multo contractior libellus futurus sit; & tamen quam modestissime potueris, in ea responsione te versatum fuisse profiteris. Quocirca ne tibi iterum in me, vel potius in te ipsum tam graviter peccandi occasio aliqua daretur, verbum amplius non addidissem; nisi periculum foret, ne apud rudiores, & eos, qui me non bene norunt, veritas hujusce quæstionis nostræ, & innocentia mea, quarum defensio ad Dei gloriam summæ curæ mihi esse debet, verbis tuis, me tacente, opprimeretur. Ex titulo enim quem huic posteriori scripto tuo præfixisti, satis constare potest, te in animo habere, illud divulgare aliquando, & in hominum manus ut perveniat, curare: siquidem ita titulus habet:

Confutatio dogmatis D. Fausti Socini de mortalitate rerum à Deo creatarum in primo earum statu, per F. P. F. Cujusmodi tituli scriptis adhiberi non solent, quæ privatim ad eum ipsum mittuntur, qui cum disputatio instituta est, & qui optime novit, quanam de re ibi agatur; sed iis, quæ publicari debent, & ab aliis legi, qui nisi prius moneantur, quid ibi tractetur, prorsus ignorant. Et quoniam hujusce tuæ inscriptionis mentio facta est, ut hinc, quemadmodum convenire videtur, eorum quæ in universo eo scripto continentur, & ad quæstionem nostram vel ad personam meam pertinere possunt, examinandorum initium faciam: Primum quæro ex te, cur dogma meum appelles id, quod ante me multis doctissimis viris & in Sacris Literis exercitatissimis placuit? Ego, si nescis, tantum abest, ut quod aliquis ante me excogitaverit, quamvis id verissimum & præstantissimo aliquo ingenio dignum esse judicem, mihi vel ipse arrogare, vel ab aliis tribui velim, ut si quid unquam ejusmodi à me primum excogitatum fuerit, libenter alium, si modo id jure fieri possit, ejus inventi auctorem sim facturus. Cur deinde ibidem, dum sententiam meam explicas, me res à Deo mortales ab initio creatas fuisse docere affirmas? cum, ut infra demonstrabitur, quæstio nostra vere sit de homine, quem tu immortalem à Deo conditum fuisse contendis; ego autem nego: cujus occasione de inferioribus aliis rebus duntaxat alicubi disputamus, quidquid in quæstione ipsa exponenda de omnibus rebus scripseris. Nam in hac etiam confutatione, (quam appellas) non satis tibi fuit, in ejus inscriptione, loco Hominis, Res supponere; sed etiam in ipso scripti limine non amplius Res simpliciter, sed diserte pro Homine, Omnia scribere voluisti.

Antequam confutationem hanc tuam videre potuissem, facile passus sum, te, dum quæstionem exponeres, dixisse, meam sententiam esse, Deum creasse primum omnia mortalia; cum, eo sensu te id scripsisse, verisimillimum esset, quo ego deinde in tuis argumentis refellendis, omnes res creatas interire, affirmare non dubitavi; qua de re suo loco fusius disseremus. Sed postquam ex hoc posteriore tuo scripto, quidnam per ea verba nunc significari velis, aperte cognovi, te sententiam meam eo modo explicare, amplius ferendum non putavi. Atque ex hoc tui scripti initio perfacile conjici potest; uter nostrum sophisticis artibus delectetur, à quibus ego semper tanquam à re perniciosissima & abstinui & abstinebo; tantum abest ut eis, quemadmodum tu existimasse videris, te superior aut esse aut videri aliqua ratione velim. Acumine autem ingenii quamvis à te & à multis aliis me superari agnoscam: non tamen eo ita prorsus destituor, ut tuorum argumentorum apertissimas fallacias, & in verbis tuis creberrimas easque evidentissimas captiones, quibus te ipsum potius imprudens, quam alios, sciens irretire pergis, liquido non perspiciam; & me perspexisse, ut alii intelligant, sicut antea feci, sic nunc quoque, Deo bene favente, magna ex parte non sim facturus. Quod vero ais, suppellectilem meam Hebræam & Græcam, ut te perterrefacerem, proferre opus non fuisse, quo consilio id dicas, plane equidem ignoro; cum te ipsum latere non possit, ejusmodi meam suppellectilem non valde curtam modo, sed propemodum nullam esse. Græcos enim fontes, ut egomet omnibus dico, leviter admodum degustavi; Hebræos vix dum attigi. Sed cum divina oracula, quæ nobis diligentissime & religiosissime expendenda & tractanda sunt, Hebræis & Græcis literis fuerint consignata, necesse est, cum de sententia aliquorum verborum dubitatio incidit, Hebræum aut Græcum exemplar consulere; & quatenus doctissimorum virorum ope, & nostro simul judicio atque ingenio progredi possumus, secundum eorundem exemplarium veritatem locum interpretari: quod, sine accurata ipsorum verborum examinatione fieri nequit. Quare & id ante hac à me factum est, & post hac, si se occasio obtulerit, non cunctanter fiet: nec metuo, ne apud æquos lectores in ostentationis crimen incurram, dum modo, de quibus asseveravero, aut vera aut saltem probabilia esse deprehendantur. Ab hac autem quasi levi quadam expostulatione ad gravissimam calumniam sensim delaberis, dum affirmare non dubitas, tibi nunc constare, quod prius non putaveras, me parum curare, an bene an male de hujuscemodi rebus sentiam, ut qui mihi finxerim pietatem quandam novam, in qua bene sentire facile negligitur, & summa licentia detorquendi Sacras Literas ad libitum, & quid libet ex quolibet colligendi usurpatur.

Agnoscis, ut arbitror, verba tua. Sed dic, quæso te, ex quanam responsionis illius meæ parte, non dicam aperte deprehendere, ut tu affirmas, sed obscure conjicere potuisti, me non multum curare in religione Christiana, utrum bene an male sentiam. Dices fortasse, non ex scripto meo, sed ex verbis quibusdam, quæ tecum habui, id tibi perspicuum fuisse. Primum, ex verbis tuis manifeste colligitur, id tibi constitisse, si non demum post responsionem meam, & ex ipsa responsione, at certe postquam scriptum tuum mihi exhibuisti. At illa verba mea, de quibus mox agemus, & responsionem meam & exhibitionem scripti tui antecesserunt. Deinde, nunquid, si tibi privatim aliquid dixi, quod merito reprehendi possit, debes tu id scripto publicare? Charitate, credo, nimia id fecisti, ut simpliciores sibi à me tanquam à pestilente quodam homine caveant. Ut autem ista de me asserendi nullam omnino causam te habuisse, tu ipse cognoscas, non gravabor hic ipsorum meorum verborum sententiam referre; & interim, quid de dogmatis in religione nostra respuendis aut retinendis, sive etiam non admodum curiose examinandis sentiam, breviter aperire. Memini igitur, postquam bis aut ter convenissemus, & de quibusdam religionis nostræ placitis consentire non possemus; cum tu diceres, me, quoniam male sentirem, longe abesse à salute mea, respondisse me, immo te longe falli existimatione tua: nam & optime sentiebam, & quamvis male sensissem, non tamen continuo salutis meæ jacturam me facturum. In quibus enim potissimum dissentiebamus, non ex eorum numero esse, quæ recte intelligere, ad salutem esset prorsus necessarium. Addebam notas, quibus ea quæ cognitu ad salutem consequendam sunt prorsus necessaria, à cæteris quæ vel plane indifferentia, vel minus sunt necessaria, internosci debere putabam. Sic igitur & tunc statuebam, & nunc statuendum hac in re censeo.

Omnia dogmata, sine quibus fides in Christum & conservatio mandatorum Dei constare nequit, ad salutem adipiscendam cognitu esse prorsus necessaria; & ob eam causam omnino ab omnibus retineri debere. Rursus omnia dogmata, quibuscum fides in Christum, & conservatio præceptorum Dei constare non potest, salutem, si retineantur, penitus eripere, & ob eam causam omnino ab omnibus respuenda esse. Ea vero, cum quibus, & sine quibus & Christo confidere & Deo obedire possumus, neque omnino neque ab omnibus vel retineri vel respui necessarium esse; propterea, quia salutem nobis, nec si retineantur, nec si respuantur, necessario non adimant. Itaque de his non ita anxie laborandum esse, nisi ejusmodi sint, ut sine eorum vera cognitione, ægre admodum possit quis Christo fidem habere, & Deo, quam à nobis requirit, obedientiam præstare; vel

nisi

nisi jam appareat, ex iis quæ inde deducuntur, fiduciam in Christum, & vitæ sanctimoniam paulatim convelli, aut labefactari; vel etiam, nisi is, de quo quæritur, num eorum perfectam cognitionem habere debeat nec ne, studiis divinarum literarum se totum tradiderit, & alios Christianam pietatem docere curet. Quamvis enim & suæ & aliorum saluti, quos erudiendos susceperit, etiam dogmatibus illis non bene cognitis, & de ipsis non recte sentiens consulere possit: periculum tamen est, (ut error errorem consequitur) ne tandem aliud ex alio nectendo aliquid suscipiat, quod & ipsi & aliis exitium pariat sempiternum. Præstare autem de unoquoque dogmate recte sentire, quam prave, & unicuique non oscitanter nec supine, in iis quæ ad Christianam religionem quoquomodo pertinent, amplectendis aut aspernandis versandum esse.

Intelligis, Francisce, si minus antea intellexisti, sententiam hac de re meam, quam utinam plerique omnes te ipsa amplecterentur, non ita, ut non sine lachrymis pii cernere sunt coacti, ubique charitas non modo frigeret, verum etiam penitus extingueretur, nec tanta & tam misera Ecclesiæ filii Dei dilaniatio conspiceretur. Non si quis à nobis in uno aut altero dogmate dissentiat, licet interim & verbis & factis se in Christo Jesu omnem spem collocasse abunde testetur, eum non aversaremur tantum, sed etiam, ut jam fieri consuevit, maledictis, probris, minis, exilio, carcere, ferro denique & igne insectaremur: cum tamen interea cum iis, qui nec puriter nec innocenter vivunt, immo insigni etiam aliquo vitio laborant, dummodo nobiscum in omnibus Christianæ religionis decretis vel sentiant vel sentire se dicant, & gaudeamus & lætemur, non modo & vivamus & simus. At fucatam istam religionem & veram hypocrisin deteget Deus aliquando, quæ sævitiam & immanitatem, pietatem esse statuit, & justitiam atque cœlestem quandam vitam, quibus universa Christiana religio continetur, aut revera aspernatur, aut agnoscere plane recusat.

Sed ad propositum revertamur. Non igitur bene de divinis rebus sentire in ea pietate, quam mihi colendam proposui, facile negligitur, ut tu affirmas. Quodsi aliter se haberet, laborem hunc, tibi iterum respondendi, profecto non sumpsissem, sed tantummodo calumnias tuas paucis diluissem, & te una cum reliquis, qui tecum sentiunt, in tuo sensu (ut nostri loquuntur) abundare permisissem. Quanquam neminem hactenus extitisse arbitror, qui ab ea opinione vestra tot & tam gravia errata derivet, ut tu facis, per quæ, ut infra apparebit, facile vera pietas convelli posse videtur, id est, homines à justitiæ & sanctitatis studio, ad turpe otium segnitiemque traduci. Quare tanto magis mihi enitendum est, ut quæ scribis, à veritate pleraque mirum in modum dissidere, planum omnibus faciam. Tametsi enim id priore meo scripto me satis præstitisse, aliquis fortasse non immerito arbitrabitur; sunt tamen adhuc non pauca dicenda, ut veritas clarius eluceat. Ex quibus non minus quam ex iis, quæ jam scripsi, intelligi poterit, tantum abesse, ut mihi ipsi summam licentiam Sacras Literas detorquendi permittam, & quidlibet ex quolibet, ut ais, colligere audeam, ut nihil magis coner, quam tibi, ne istud fiat, persuadere, qui nullo discrimine, nulla diligenti consideratione adhibita, quicquid prima facie tuis commentis, absurdissimis licet, & plane deridendis, suffragari videtur, statim arripis, & sententiæ tuæ inexpugnabile quoddam propugnaculum prorsus esse statuis. Et antequam ad examinationem eorum quæ adversus responsiones meas attulisti, veniamus, consideremus, si placet, quid nam in me, dum in hac disputatione nostra sententiam meam explico, accusandum censeas. Dicis me simplex disparatum, seu contradictorium tuæ sententiæ non defendere: Verum, dic obsecro, an non sententia tua est hominem ab initio immortalem à Deo creatum fuisse? An non ego defendo, hominem ab initio immortalem à Deo creatum non fuisse? Nunquid non hæc plane sunt contradictoria? Sed quia, ut tibi omnia prorsus effugia eriperem, & simul constaret, qua de re inter nos disputaretur; explico, quidnam Immortalis nomine intelligam; ne, dum simpliciter contradictoriam sententiam tuæ sententiæ defendo, aliud præterea affirmare velle viderer possem; ais me quæstionem multiplicem, ancipitem & secum pugnantem fingere, quæ tamen & multiplex & anceps fuisset sine illa explicatione. Nam, quod secum nullo modo pugnet, paullo post demonstrabo. Tu vero is es, qui multiplicem & ancipitem sententiam defendendam suscipis, cum Immortalis nomine, modo, ut proprie significat, eum qui natura immortalis sit, intelligas; quod vere in quæstione nostra versatur: modo eum significari velis, cujus immortalitati prospectum fuerit; quod & valde improprie dictum est, & à sententia tua, quam multis in locis aperte explicas, & contra quam ego disputo, ita abest, ut eam penitus destruat; quemadmodum jam à me probatum fuit, & iterum suo loco confirmabitur. Quid, quod aliud quoque ridiculum sane effugium tibi quæris, dum ais, *Et quomodo probares, eum in ipsa creatione non fuisse donatum gratia immortalitatis, cum anima adhuc in singulis immortalis maneat?* Quasi vero non manifestissimum sit, in hac quæstione mortalitatis & immortalitatis primi hominis, de corpore tantum agi, non autem ullo pacto de anima. Alioqui, cur inter tempus, quod lapsum antecessit, & id quod consecutum est, tam diserte in ipsa examinanda distingueretur, cum, quod ad animam attinet, inter utrumque tempus nulla differentia hac in re constitui possit? Vides explicationem meam adhuc mancam esse, tantum abest ut supervacanea fuerit, & bene facturum fuisse me, si addidissem, verbum *immortalem* ad corpus tantum in disputatione nostra referri debere. Sed quis unquam putasset te, dum me reprehendendi occasionem aliquam captares, à proposita quæstione tam longe discessurum, & in verbis tam manifeste quodammodo lusurum? Quanquam animi immortalitas nihil impedire potest, quominus simpliciter & sine ulla adjunctione homo mortalis esse dicatur; ut infra aperte demonstrabitur. Nunc de repugnantia videamus, quam in eadem meæ sententiæ explicatione esse dicis. Dixeram, primum hominem à Deo non fuisse creatum immortalem: addidi, non tamen me asserere, eum fuisse morti penitus obnoxium. Ais tu; *At quid hoc sibi vult? an invenitur aliquid non immortale, quod morti non sit obnoxium? & quid aliud est mortale, quam morti obnoxium, & immortale contra quid significat, nisi morti non obnoxium?* Tu qui me calliditatis insimulas, propterea, quod in sententia mea explicanda epithetum *Immortalis*, quod tu Deo in quæstione proponenda tribueras, prætermiserim; quod tamen, ut paulo post videbimus, omittendum omnino fuerat; non vereris statim in verbis meis reprehendendis verbum unum omittere, in quo tota vis sententiæ residet, & quod solum universam tuam reprehensionem aperte diluit: id autem est adverbium *penitus*. Omne quidem * mortale sive non immortale, est morti obnoxium, sed non penitus morti obnoxium. Potest enim quod mortale est, licet morti sit obnoxium, non mori. Quod autem ita mortale est, ut morti sit penitus obnoxium, id ut moriatur necesse est. Et hæc est, quod ad mortalitatem attinet, præcipua differentia inter nos & Adamum, antequam peccaret, quod ille mori quidem poterat, & suapte natura debebat, nisi divina gratia conservatus fuisset; mori tamen eum prorsus necesse non erat; cum Deus nondum ejusmodi gratia illum omnino privare decrevisset: nos vero non solum mori possumus, & naturaliter debemus, nisi divina gratia conservemur; sed etiam propter peccatum, iis exceptis qui Deo fidem habent, omnes ut moriamur, prorsus necesse est. Nam qui Deo confidunt, moriuntur quidem, non tamen propter peccatum & necessario, sed propter humanam ab ipso creationis initio conditionem,

* Autor responsionum ad orthodoxos, quæ Justini nomen in scriptum habent, responsione ad quæstionem 52 ex Gelenii interpretatione. *Non si quid natura mortale est, id omnino mori necesse est, &c.*

& mi-

& naturaliter. Quod verum esse comprobabunt ii ex fidelibus, qui ad Judicii diem vivi pervenient, quos nullum genus veræ mortis attinget. Hi autem argumento tibi esse possunt, reperiri aliquod mortale & morti obnoxium, quod tamen non moriatur, & ita morti non sit penitus obnoxium. Sed quid amplius in tua reprehensione refellenda laboro? cum non modo adverbium *penitus*, quod postea omittis, te ipso teste, in verbis meis legatur; sed illico ipsis addita à me fuerint ea verba, *adeo ut omnino ei moriendum esset*; & propterea in responsione ad sextum argumentum, sententiam meam non minus dilucide, quam modo fecerim, jam tibi exposuerim? Ex qua dilucida sententiæ meæ expositione, si non ex verbis ipsis enunciati illius, videre poteras, cum dico hominem sua natura morti fuisse subjectum, nullo pacto ancipitem sensum me sequi voluisse, aut potuisse. At vero nonne ipsa verba, quæ tu ancipitem sensum continere dicis, per se ipsa planissima sunt? Nonne tu ipse idem satis aperte fateris, cum, ut ea ancipitia esse ostendas, duo illa verba, *sui natura*, quæ prius à te relata fuerant, & omnem ambiguitatem tollunt, deinde subtrahis, & eorum loco *quodammodo* simpliciter substituis? Nonne te ipsum manifeste refellis, & id dicis, quod mihi ad reprehensionem tuam respondendum fuerat, cum ais; *Sed nos de primo statu ipsius contendimus, non de impendentibus periculis*? Nam cum dico, primum hominem sua natura morti fuisse subjectum, quisnam ad impendentia pericula & non ad primum ejus statum, verba mea ullo modo pertrahere poterit? præsertim cum in contextu meorum verborum præcesserint verba illa, *ab ipso creationis initio*, quæ cum cæteris omnino cohærent, & à te prorsus reticentur, per quæ impendens illud periculum propter divini præcepti negligentiam penitus excluditur. Vides quam fideliter, quam diligenter in verbis meis vel recitandis vel reprehendendis verseris; & tamen audes, ut jam dictum est, mihi objicere, quod in sententia mea exponenda epithetum *immortalis* a te, dum quæstionem proponeres, Deo attributum, omittere non dubitaverim; atque in eo me vituperas, in quo laudari potius debueram, qui & ab errore tuo abstinuissem, & illum palam non traduxissem. In quæstionibus enim proponendis, seu enunciatis asserendis, nunquam ea apponi debent, quæ re vera pars quæstionis aut enunciati non sunt: præsertim vero, si in alterutram partem aliquid momenti habeant, quamvis verissima sint: sed & quæstio exactissime proponi, & enunciatum simplicissimum esse debet. Quare non fuerat in quæstione à te proposita, vel potius in utriusque nostrum sententiæ explicatione tua, nec in enunciato meo, epithetum illum *immortalis* Deo tribuendum, quod pars quæstionis nequaquam est, & medius terminus (ut vocant) est, vel esse potest unius ex tuis syllogismis. Sic enim secundum tuum argumentum necti potest: Quod immortale est, si quid creat, id immortale creat; Deus immortalis est: Ergo Deus quæ creavit, immortalia creavit. Majorem autem propositionem, de qua sola dubium esse poterat, ea ratione probare conaris, quod in creaturis necesse sit aliquam similitudinem creatoris reperiri. Itaque manifestum est, in ipsa conclusione tua non extare epithetum *immortalis*, (nec mirum, cum medius terminus nunquam conclusionem ingrediatur) & ob eam rem, quamvis id summam veritatem contineat, à quæstione tua & enunciato meo excludendum omnino fuisse. Sunt ista additamenta, Sophistis & qui causæ suæ parum fidunt, prorsus relinquenda, ut rudioribus saltem fucum aliquem facere possint. Me autem non calliditate aliqua, sed ratione tantum duce, epithetum illud omisisse, apertissimum non modo cæteris omnibus, sed tibi ipsi potest esse ex eo, quod in responsione ad secundum argumentum, (quemadmodum necesse erat) & in responsione ad sextum, quidquid ex Dei immortalitate ad tuam sententiam confirmandam elici potest, à me abunde refutatum est. Verumtamen non satis habuisti, hujus rei occasione, me calliditatis nomine aliis suspectum reddere, sed impietatis quoque aperte insimulare voluisti. Ais enim, me illud Immortale omisisse, ut possim etiam de immortalitate Dei dubitare! Elegans vero scomma, & Christiano homine dignum. Quæ calumnia & gravis injuria est, si hæc non est? Quodsi te hac in parte imitari vellem, quanto, si non æquius, at certe plausibilius dicere ego possem, te ideo epithetum illud Immortalis, in quæstione proponenda, Deo tribuisse, quod crederes, alium esse vel fuisse mortalem Deum, qui & ipse creator extitisset; à quo ut Deum, de quo loquimur, manifeste distingueres, notam illam immortalitatis huic nostro opponere voluisses: præsertim cum non modo, ut dictum fuit, epithetum illud alioqui in quæstione ipsa addi non debuerit, verum etiam inter omnes constet, Deum, licet immortalem, non tamen quatenus immortalis est, creatorem extitisse; ita ut nulla ratione immortalitatis Dei in quæstione nostra, dum ea proponitur, mentio sustineri queat. Sed absit à me, ut in te, quæcunque tandem occasio mihi detur, ejusmodi criminationes seu convitia regeram. Animadvertisse autem poteras, me in sententia mea exponenda non solum epithetum illud Dei omisisse, sed id etiam quod à te dictum fuerat, de divina imagine in homine: cum non magis aperte hoc quam illud in sententiis nostris explicandis apposuisses, & debuisse te, si modo priorem illam omissionem jure reprehendere te posse putabas, posteriorem multo magis carpere; cum multo magis sententiæ meæ officere videantur, quod homo ad Dei imaginem conditus fuerit, quam quod Deus immortalis sit. Quod vero deinde asseris, me conari, ut alicujus mortis Deum auctorem faciam, & me ea in re diabolo gratificari non obscure affirmas, id quam vehementer à veritate abhorreat, infra commodiore loco demonstrabitur.

Addis præterea, me ipsum mihi expresse contradicere, qui in mea præfatione dicam, Adamum non potuisse à morte perpetuo immunem esse, nisi divinæ alicujus gratiæ munere, qua in ipsa creatione donatus non fuerat; & in responsione ad quintum argumentum asseram, arboris vitæ, quam commedendam Deus Adamo concesserat, eam vim fuisse, ut comedentis ex ea vitam perpetuaret: nec animadvertis, nullam prorsus repugnantiam in verbis meis esse posse; cum in prioribus tempus ipsius creationis explicem, ad idque aperte respiciam; in posterioribus vero de ea re verba faciam, quæ ipsam creationem subsecuta est. Omitto, quod posteriorum meorum verborum sententia non ea est, quam tu credis. Nam id, quoniam tu sæpius eorum verborum testimonio adversus memetipsum uteris, alibi commodius planum fiet. Cætera quæ in tua præfatione continentur, vel quia responsione non egent, vel quia infra ad ipsa respondebitur, sciens libensque prætereo. Illud tantum quod postremo ais, silentio transeundum non censeo, non te latere, à me animarum immortalitatem, nisi Christianorum in resurrectione, negari. Nam quomodo id dicere audes, cum in initio fere 6. cap. hæc verba tute scripseris. *Præterea dicesne Angelos & animas nostras mortales quoque esse?* Nonne ex his verbis tuis perspicuum est, tantum abesse, ut scias me animas hominum mortales esse statuere, ut potius omnino putes, me una cum cæteris plerisque Christianis, eas non minus quam angelos immortales esse non negare? De Epicureorum impio dogmate, ad quod me confugere statim subjungis, postea videbimus. Nunc tempus est, ut ad ea, quæ adversus responsiones meas scripsisti, examinanda deveniamus; si tamen prius, ut omnis tergiversandi occasio tibi auferatur, ostendero, sententiam tuam esse, primum hominem ita creatum fuisse à Deo immortalem, ut quamvis, si ipsi Deo non obedivisset, mortalis evasurus foret; tamen ante ejusmodi delictum eum natura à morte immunem fuisse, ut pote qui in ipsa creatione immortalitate donatus esset. Apparet autem ita te sentire, ex innumeris pene locis scriptorum tuorum, sed præcipue ex 1. 2. 3. & decimo tuorum argumento-

rum

rum, quæ nullam vim prorsus habere possunt, nisi ab ipso statim creationis initio hominem natura immortalem fuisse, illis confirmare velis; ut cunctis ea legentibus constare potest: præsertim vero decimo, ubi re ipsa probare niteris, nos etiam post resurectionem quoque mortales natura futuros, si ante lapsum primus homo natura immortalis non fuisset. Adversus hanc tuam sententiam ego, ut supra dixi, potissimum disputo; & assero, primum hominem, etiam antequam laberetur, & ex vetita sibi arbore comederet, natura immortalem non fuisse; sed naturaliter, etiam citra impendens aliquod periculum, morti jam tum fuisse subjectum; quemadmodum ex priore scripto meo tibi ipsi satis notum esse credo. Quamvis enim tu, dum quæstionem nostram exponis, asseras me affirmare, omnia à Deo ab initio mortalia creata fuisse, & id mihi defendendum proponas: num debueram ego id defendere, quod tu volebas, præsertim cum tu ipse id vere postea non defenderes, quod te affirmare dixeras, sed tantummodo ejus assertionis partem illam, cujus contradictorium enunciatum ego defendendum suscepi? Nam profecto nisi te duas quæstiones proposuisse, duasque assertiones defendendas suscepisse dicas, argumentis tuis non omnia, sed hominem tantum immortalem creatum fuisse, defendere conaris; bona enim eorum pars de homine tantum agunt, neque ad cætera pertrahi possunt, præcipue vero 3. 4, 5, & decimum. At non mirum est, te hac in re incuria, ut arbitror, lapsum fuisse; cum in eadem propositione, tanquam contradictoria ponas hæc duo: Deus creavit omnia immortalia: &, Deus creavit omnia mortalia; cum tamen utrumque falsum esse possit. contra id, quod ibidem de natura contradictoriorum tu ipse recte mones. & dubitandum non sit, quin optime noris, primi enunciati contradictorium esse, *Deus non creavit omnia immortalia*, non autem, *Deus creavit omnia mortalia.* Atque hæc, occasione hac mihi oblata, non omnino invitus scripsi; ut hinc conjicere possis, materiam ad tua scripta carpenda, mihi nec defuisse, nec defuturam, si contendere magis, teque deprimere, quam veritatem investigare, teque à falsitate opinionum tuarum retrahere vellem, & de verbis potius (quod tu sæpe facis) quam de re ipsa tecum disputare. Sed jam tandem ad replicationes tuas (quas vocant) excutiendas accedo.

CAPUT I.

TU Ipse, ægre admodum licet, fateris, vocabulum Hebræum Tob, interdum pulchritudinem potius, quam bonitatem significare. Nec profecto quisquam est, qui locis illis inspectis, quos, ut consuleres, monui, id negare ullo modo possit. Nam quod ais; locos illos in scriptura esse post mortem in mundum invectam, id prorsus nihil est. Primum enim, omnes historiarum scriptores verbis suis non eam significationem tribuunt, quam habebant, cum res gesta est, sed quam ætate ipsorum retinuerunt; nisi perraro, & cum aliquem loquentem inducunt. Quamobrem cum Moses scribit, Deum vidisse omne quod fecerat, & id fuisse valde Tob, non est, cum ipse ex persona sua loquatur, quod dubitare possimus, quin verbo Tob in ea significatione usus fuerit, quæ ipsius ætate illi conveniret, & sic (ut tute negare non potes) post mortem in mundum invectam. Ex quo perspicuum est, posse etiam eo loco vocem Tob טוב in eum sensum accipi, in quem cæteris locis à me allatis accipitur; etiamsi tibi concederem, verbum illud non nisi post Adami lapsum in ea significatione usurpatum fuisse. Quod tamen adeo puerile mihi visum est, ut vehementer miratus sim, te ea verba scripsisse. Quid enim efficere potest mors in mundum invecta, ut id vocabulum, quod bonitatem prius semper significabat, postea pulchritudinem potius, quam bonitatem aliquando significet? An quia fortassis mors causa est, ut nihil eorum, quæ sub cælo conspiciuntur, bonum proprie appellari mereatur, idcirco mutata est vocabuli significatio, & à bonis ad pulchra translata? Cur igitur ea ipsa vox, tot rebus & tam frequenter in sacris scripturis post illud tempus adjungitur, quæ non pulchritudinis, sed bonitatis nomine commendantur? Præterea nonne inter ea, quæ à me allata fuere, est insigne illud testimonium: Gen. 2. 18. quod non solum ante lapsum Adami, est, sed etiam in eo Deus ipse loquitur, ut nulla tergiversandi occasio relinquatur. Ex quo testimonio aperte constat, verbum Tob decus & convenientiam quandam declarare; quemadmodum ego in testimoniis, quæ tuam sententiam juvare credis, accipi debere contendo. Nec sane parum videri debet, si in una & altera tantum pagina, quæ de iis quæ Adami lapsum antecesserunt, scripta sunt, id vocabulum in ea significatione semel inveniatur. Proinde cum manifestum sit, verbum illud id significare posse, quod ego assero, in iis etiam locis, de quibus inter nos controversia est; superest, ut videamus, num ibi meo sensu, an vero potius tuo scriptum fuerit, id est utrum Decorum, eique quod facere Deus animo intenderat, aptum atque conveniens; an vero Perfecte Bonum significet. Quis autem est, qui translationem illam manifestam ab opificibus ductam animadvertens, meam interpretationem non amplectatur, tuamque rejiciat? Nam quidquid, ut vim hujus rationis effugias, unquam excogitare potueris, nihil ages. Cum enim opifices opus, quod perfecerunt, contemplantur & diligenter inspiciunt, non ejus interiores qualitates, quæ neque apparent, & sibi ante operis perfectionem notissimæ erant, sed exteriores, & quæ oculis subjectæ sunt, quæque sibi, antequam opus perficerent, constare non poterant, considerant, & quodammodo explorant: et si eas, quales cupiebant, invenerint, opus approbant, & recte rem se habere ajunt. Itaque non aliam operis bonitatem, quam aptitudinem quandam, decus, & convenientiam rimantur atque examinant. Adde, quod non minus approbat fictor aliquis, licet præstantissimus, totum opus suum, quod ex luto fecerit, quam id quod ex marmore, dummodo intentioni non minus illud, quam hoc respondere animadvertat; quamvis luteum opus fragilissimum esse sciat, ac brevi facile interiturum; marmoreum vero durissimum, & ad multa secula facile permansurum. Nec minus approbabit pictor, sedilis imaginem à se pictam, quam hominis, si non minus illa quam hæc, veritati respondere sibi visa fuerit; quamvis in homine pingendo multo majorem artis suæ peritiam requiri atque ostendi non ignoret. Neque vero culpandus est opifex, nec ejus præstantiæ ne tantillum quidem est detrahendum; si non omnia opera durabilis, cum tamen maxime posset, sed multa etiam fragilia effingit, vel si non omnia ejus generis esse vult, in quibus summa artis peritia, qua præditus est, apparere possit. Non enim eadem ubique & semper conveniunt. Potuit igitur Deus, summus licet & præstantissimus opifex, non omnia opera sua æque durabilia, aut æque præstantia facere, & nihilominus tamen cuncta æque approbare: cum non magis hoc, quam illud in suo genere perfectum, & ad scopum quem sibi proposuerat, accommodatum vidisset. Quare etiamsi approbatio illa ad universas operum Dei qualitates porrigeretur, non tamen, si aliqua ex ipsis immortalitate donata fuisse constaret, cætera quoque immortalia ab initio condita fuisse, concludendum esset, quæ plane interire, & nunc & omni tempore animadversum sit. Nam quod satis aperte ex tuis verbis colligitur, Deum opus hoc suum, de quo potissimum loquimur, præ cæteris commendasse, & ob eam ipsam causam, cum in cæteris de mortalitatis vitio ne suspicari quidem liceat, non esse existimandum, in illo ejusmodi vitium ab initio fuisse; non animadvertis, mortalitatem, quamvis per se considerata vitium sit, id est cujusdam perfectionis, (ut ita dicam) carentia, non secus atque in lutea statua est fragilitas; si tamen ad

normam

normam divini propositi expendatur, vitium fortassis non esse, cum ad finem, quem sibi Deus proposuit, hominis mortalitas spectare possit: quemadmodum fragilitas in lutea statua vitium non censebitur, si secundum fictoris voluntatem, & ejus intentionis scopum consideretur, qui sciens prudens, cum marmoream facere posset, quia sic finis sibi propositus postulabat, luteam facere maluit. Quod si Deus præ cæteris à se creatis rebus, hominem commendavit, id certe non in approbatione illa continetur, sed in iis verbis, ubi ad imaginem & similitudinem suam se hominem facturum, in ejus creatione præfatur: quæ commendatio qualem vim habeat, suo loco iterum videbimus. Quid quod in cæteris Dei operibus, non modo quod tu negas, de mortalitate suspicari licet, verum etiam in plerisque eorum ea evidentissime apparet? Sed dices, te cum de homine loqueris, cæteras quoque inferiores res creatas, quæ illi ab initio subjectæ fuerunt, intelligere, quarum mortalitas aut immortalitas, ab ipsius hominis mortalitate aut immortalitate omnino penderet. Quam istud verum sit, infra latius examinabimus. Interim assero, nihil impedire, quominus, etiamsi homo ipse immortalis conditus fuisset, cætera inferiora mortalia condita essent. Quare hominis nomine (præsertim eo addito, quod à Deo præ cæteris ejus operibus commendatus fuerit, id quod rebus homini subjectis nulla ratione accommodari potest, præ quibus ille potissimum commendatur) res inferiores omnes complecti, non minus absonum quam insolens videri debet: unde etiam argumentatio tua inanis prorsus censenda est. Huc accedit, quod in superioribus ipsis rebus creatis, de quibus expresse scribit Moses, tantum abest, ut nulla suspicio mortalitatis esse possit, ut contra quam tu satis audacter affirmas, non unus modo ex Christianis Theologis, sed plerique fortasse crediderint, eas mortales esse; qua de re postea agemus. Atque ex his tandem satis intelligi potest, translationem illam ob opificibus ductam, qua Moses manifestissime usus est, meæ interpretationi non maxime adversari, ut tu putabas, sed maxime favere; tuæ vero penitus refragari. Mosem autem ea translatione in illis verbis usum fuisse, si quis nondum fortasse sibi persuadere potest, consideret paulisper ejus verba, iis de quibus disputamus, similia, postquam tertii, quarti, & quinti diei opera, nec non sexti quoque, homine excepto, omnia narravit; & perspicue videbit, ibi nihil aliud contineri, quam approbationem Dei universi operis à se patrati. Inquit enim de primis operibus tertii diei Gen. 1.9. (ut hinc de iis verbis, quæ deinceps eodem modo scribit, dijudicare liceat.) *Dixit vero Deus, congregentur aquæ quæ sub cælo sunt, in locum unum, & appareat arida. Et factum est ita. Et vocavit Deus aridam terram, congregationesque aquarum appellavit maria. Et vidit Deus quod esset bonum.* Quis tam oculis mentis captus esse potest, ut non videat, hic non de bonitate aliqua peculiari & interiore terræ aut maris verba fieri: sed tantummodo opus illud, quod scilicet arida ab aquis separata fuisset, à Deo, id postea quodammodo contemplante, approbatum fuisse, aperte narrari? Ex quo etiam loco, & ex consequentibus, de quibus diximus, perspicuum est, approbationem illam non respicere singulas res à Deo creatas, sed universum opus quod factum fuerat. Quocirca ego nihil dubito, nec quenquam, qui recte rem perpenderit, dubitare posse existimo, cum scriptum est Gen. 1. 81, *Et vidit Deus omnia quæ fecerat; & ecce bona valde*; quin non ad singulas res creatas verbum *Omnia* referri debeat, sed ad opera ipsa universa, de quibus per sex dies à Deo patratis singulatim dictum fuerat: & quin perinde sit, acsi Moses dixisset: Et consideravit Deus universa opera, quæ singulis sex diebus fecerat, & vidit, quod lux creata fuisset, & à tenebris divisa; quod facta esset expansio quædam, quæ superiores aquas ab inferioribus separaret; quod aquæ inferiores in unum locum congregatæ fuissent, & apparuisset arida, quæ deinde produxisset herbas virentes, seminiferas, & arbores fructiferas cum semine suo; quod in expansione illa posita fuissent duo magna luminaria, quorum majus diei, minus vero nocti præesset; & præterea stellæ, quæ ibi lucerent, & una cum duobus illis luminaribus in signa essent, & tempestates, & dies, & annos; quod in aquis pisces, in aëre super terram aves extitissent; quod terra protulisset animas viventes, bestias, & reptilia singula secundum genus suum; quod postremo homo ad ipsius imaginem creatus fuisset, qui piscibus, avibus, bestiis, reptilibus, & universæ terræ præesset ac dominaretur: hæc omnia, inquam, vidit Deus aptissime & convenientissime à se perfecta fuisse, & talia prorsus extitisse, qualia esse oportebat. Neque ab hac explanatione nostra, quæ & planissima & verissima cuilibet videri potest, id dissidere putandum est, quod de luce à Deo creata dictum fuit Gen. 1.4. *Et vidit Deus lucem, quod esset bona*: quasi de peculiari ipsius lucis bonitate ibi aperte verba fiant; cum ex aliis consequentibus non absimilibus locis appareat, nihil aliud sibi velle ea verba, quam vidisse Deum, opus illud creandi lucem, quod ipse perfecerat, rectum & conveniens esse; præsertim cum non desint, qui creationem illam lucis, quam ibi describit Moses, nil aliud esse & contendant & satis evidenter demonstrent, quam id quod deinde per Epexegesin additum fuisse volunt, *Et divisit Deus lucem à tenebris*, quibus ego assentior. Sed non est hac de re nunc disputandi locus. Quodsi non ad singulas res creatas, sed ad opera universa, ut à me explicatum est, ea verba, de quorum sententia controversamur, referenda sunt; vides profecto quacunque ratione vocabulum Tob interpreteris, ea ad tuam sententiam confirmandam nihil momenti habere posse.

Sed jam cætera, quæ de interpretatione ejus vocabuli adversum me scripsisti, excutiamus. Dicis, me in eo interpretando ad Græcam translationem, cujus ignoratur auctor, confugisse, tot doctissimorum virorum in reliquis multis linguis translationibus spretis. Ego, ut satis constat, ad eam translationem, ut interpretationem meam confirmarem, non confugi; sed interpretatione ejus loci, ex sententia doctissimorum virorum allata, statim addidi: Hinc factum est ut 70 vocem Hebræam Tob &c. Ejus autem translationis 70 illos viros auctores feci, plerosque tum antiquiores, tum recentiores imitatus, qui cum versionem illam citant, eam ipsis aperte tribuunt, quam & propter ejus antiquitatem, & propter auctoritatem, quam illi non pauca testimonia in Novi Fœderis scriptis, secundum ipsa prolata, conciliare videntur, spernendam esse non putabam, quicunque tandem illius auctor fuisset. Nec interea tamen aliorum versiones vel rejicio, vel reprehendo, in quibus Tob *Bonum* dictum fuit; sed quidnam Boni appellatione eo loco intelligi debeat, expono: cum nemini dubium esse possit, quin operis alicujus decus, & ei, quod opifex animo intenderat, aptitudo & convenientia, ipsius bonitas appellari & possit & debeat. Itaque nec ego ipse, si is locus mihi vertendus esset, à communi interpretatione fortasse discederem. Nam & ipsa Græca vox καλὸς, qua 70 interpretes usi sunt, & quam ego maxime probo, non minus bonum quam pulchrum significat; quamvis non ita late pateat ejus significatio, ut Boni apud Latinos, vel etiam Tob apud Hebræos. Quod vero me ad Græcum lexicum confugisse ais, aliud profecto agebas, cum id scriberes. Ego enim ad nullum Græcum lexicum confugi, sed auctoritatem Johannis Forsteri in suo lexico attuli, qui nullum Græcum lexicum (quod sciam) sed Hebraicum tantum edidit. Quomodo autem, cum de Hebrææ vocis significatione ageretur, me Græci lexici autoritatem afferre, tibi in mentem venire potuit? Is porro Forsterus, quanquam fortassis aliquando labitur; in significationibus tamen verborum Hebræorum perquirendis, singularumque vocum vel origine vel peculiari sensu indagando, multo diligentior quam Pagninus fuit. Quandoquidem Pagnini opus nullis propemodum ingenii luminibus

distinctum est, sed multa tantummodo lectione refertum. Neque tamen non etiam ex ipsius Pagnini lexico multa, quæ mihi adstipulantur, doceri possumus. Nam & verbum, unde nomen adjectivum Tob deducitur, fatetur non minus, pulchrum esse seu pulchrescere, quam bonum esse, significare; & ibidem duo tantum testimonia ejus verbi profert, quæ ipse quoque utroque modo interpretatur. Sed quæ à Hieronymo, quem ipse una cum aliis doctissimis viris, Psalmis, ut arbitror, & fortasse etiam Ecclesiaste exceptis, vulgatæ Latinæ versionis auctorem agnoscit, secundum Pulchritudinis, non autem Bonitatis significationem, translata fuere, ea sunt, Num. 24. 5, & Cant. 4. 10. Quin etiam in significatione ipsius adjectivi nominis tradenda, aperte docet, vocem illam, pulchrum etiam & decorum significare. At dicis, multo sæpius pro bono quam pro pulchro & decoro id nomen usurpari. Quid tum postea? An non vocabula accipienda sunt in eam significationem quæ magis loco, de quo agitur, convenire videtur, quamvis alia crebrior multo esse deprehendatur? Præterea nonne satis demonstratum est, usitatiore etiam sua significatione verbum id verti posse, absque ulla meæ & aliorum, quos ego sequor, ejus loci interpretationis jactura? Verum enim vero ut appareat, quocunque sensu, qui ei aliquo modo convenire possit, id vocabulum dictum velis, eam vim in ipso non inesse, quam tu opinaris; præter ea quæ jam dicta sunt, expendamus diligenter, si placet, quid nomen *Bonus* hic significare possit. Ita enim omnino hic vertendum esse contendis, neque ego verti posse diffiteor. Bonum igitur dici aliquid potest, aut simpliciter, aut non simpliciter. Rursus quod non simpliciter, id aut respective (ut loquuntur) aut secundum quid. Simpliciter bonum illud dici posse videtur, quod nullius rei respectu, sed omnino & per se absolutissimè perfectum est; quod quia non nisi de Deo dici potest, factum est, ut in ea significatione nunquam fortassis vox Bonus usurpata inveniatur. Simpliciter bonum illud etiam dicitur, quod rectum est; sub quo continetur honestum (quanquam honesti appellatio, ei quoque tribuitur, quod non simpliciter sed respective bonum est, ut mox dicemus) & idcirco figurate potius, quam proprie, qui rectitudini seu honestati student, viri boni sunt appellati. Verum quia hæc bonitas, vel in nulla re creata absolutissima invenitur, vel non nisi dono Dei alicui contingit, propterea secundum hanc ipsam loquendi rationem, solus Deus simpliciter bonus appellandus est; ut docuit Dominus Jesus Mar. 10. 18. Luc. 18. 19. Respective autem id dicitur esse bonum, quod expetendum, seu potius, (ut significantius, quamvis minus Latine loquar) expetibile est; propterea, quia alicui bonum est, vel esse potest. Hinc eos, qui aliis benefaciunt, aut saltem non nocent, cum tamen possent, quæ beneficii quædam species est, viros bonos appellamus, & beneficentiam bonitatis nomine decoramus. Expetibilia porro in tria genera dividuntur, honesta, utilia, & jucunda, ut fere receptum est. Honesti enim, ut paullo ante attigimus, duplex appellatio, & simul, respectu boni, duplex ratio est. Una illius, quod ad decus & honorem spectat, & alio nomine honorificum dicitur. Altera illius, quod, ut diximus, latiore vocabulo rectum etiam vocatur. Hoc simpliciter bonum, ut dictum fuit, censendum est: illud vero respective duntaxat bonum dici debet. Jam secundum quid ea esse bona dicuntur, quæ vel in genere suo perfecta sunt, aut saltem mediocritatem excedunt, vel ad eum usum, in quem comparata fuere, apta sunt, atque idonea. Hinc est, quod multa, licet vere imperfectissima, bona tamen dicuntur, ut si quis alicujus rei imaginem, quæ egregie picta aut ficta fuerit, rem bonam appellet; quæ tamen sensu & vita prorsus destituitur, atque si extra genus suum & absolute consideretur, innumeris vitiis laborat, nedum res perfecta sit; multa item, quæ maxime nocere possunt, bona interdum appellari audimus: veluti cum quis bonum venenum vocat illud, quod præsentaneum est, & bonum pugionem, quo quis facile, undique licet lorica tectus, vulnerari & confodi possit. Alias subdivisiones (quas vocant) quæ eorum, quæ non simpliciter bona sunt, tam respectivorum, quam secundum quid fieri possent, consulto prætereo: quemadmodum etiam sciens prudensque alia multa omisi, quæ ad exactam partitionis hujus nostræ explicationem requiri posse viderentur. Satis enim est ad rationem meam concludendam, quot modis aliquid bonum sit, vel dici possit, breviter indicasse. Jam age, in quam partem nomen *Bonum* in verbis illis Mosis, accipi velis, dispiciamus. Pro simpliciter bono sumi debere, contendere non potes, nisi quatenus ea bonitas rectitudo est, ab honestate tamen distincta: neque etiam pro bono honesto respective considerato; alioqui omnes res creatas, quæ, ut tu interpretaris, valde bonæ appellatæ sunt, vel id, quod solius Dei est, sortitas fuisse diceres; quod à te ipso valde impium censeri, penitus mihi persuadeo: vel eas honestas res esse, sive honestatis studiosas affirmares, quod & ridiculum est, & proposito tuo nequaquam inservire potest. Pro reliquo autem bono, quod respective bonum est, pro utili, inquam, vel jucundo certe accipi non vis; cum neque hoc tuam sententiam juvare possit, & me cavillari dicas in voce Hebræa, cum de sententia Forsteri dico, eam deductam esse à verbo, quod non tam substantialiter & essentialiter bonum esse, (sic enim ille loquitur) quam amabile, volupe, jucundum, utile, & gratum significat, atque aperte contendis, debere illam accipi pro perfecto bono, quod tamen decus etiam & pulchritudinem complectatur. Superest igitur, ut quemadmodum ex verbis tuis colligi videtur, vel pro eo quod rectum sit, vel pro bono secundum quid accipi debere velis, & nihil aliud illud *Valde bona* significare contendas, quam vel admodum recta, vel in suo genere omni ex parte perfecta, vel ad eum usum, id quem creata fuerant, aptissima & maxime idonea; aut etiam duo ex istis, vel omnia simul. Quod si ita res se habet, qua ratione hinc concludi posse opinaris, res omnes fuisse creatas immortales, nisi prius probaveris, (id quod potissimum ego pernego) ad rectitudinem rerum creatarum immortalitatem requiri; hoc est, non rectum fuisse, ut res creatæ ab initio immortales non essent, vel rerum creatarum propriam perfectionem fuisse ut essent immortales, vel denique sine immortalitate non potuisse eas illi usui accommodatas esse, cui destinatæ fuerant; etiamsi mortalitatem per se consideratam, summum alioqui vitium esse tibi concederetur? Quanquam, quod attinet ad propriam rerum creatarum perfectionem, unde ea colligi, (quæso) poterat, cum, ut quibusdam placet, nihil omnino adhuc creatum fuisset, vel ut alii affirmant, solos Angelos & sublimius cœlum, quod ipsius Dei sedes est, Deus creasset; à quibus rebus cæteras res, quarum creationem describit Moses, plerasque vehementer quodammodo dissidentes, ab ipso initio creatas fuisse, manifestum est? Nonne vides aperte, non posse argumentationem tuam aliquod pondus habere, nisi *valde Bonum* id, quod simpliciter perfectissimum sit, significare velis, & quod omnem prorsus bonitatem habeat? Atque hanc ob caussam in responsione mea dixi, *Valde bonum esse*, non significare omnia bona, quæ excogitari possunt, in se continere; non quod ita te prorsus affirmare crederem, sed ut quo vis argumenti tui rem pertrahebat, indicarem, atque hac ratione nihil momenti in eo esse posse, evidenter ostenderem. Neque interea tamen, ut nunc quoque feci, propriam responsionem ad tuum argumentum omisi: nam dixi, illud tacite id sumere, de quo disputamus; & quamvis mors ab initio in rebus creatis fuisse diceretur, nisi probatum esset, hoc magnum malum bonitatem tollere, quæ ipsarum est propria, non tamen valde bonas fuisse, ulla ratione negari posse. Adversus quam meam responsionem tu nihil penitus affers; sed tanquam tuum argumentum non percepissem, illud tantummodo iterum inculcas,

cas, & latius exponis; neque adhuc animadvertere potes, si argumentum tuum aliquam vim haberet, concludi posse, stirpes omnes sensu & ratione præditas fuisse. Nam si stirpes valde bonæ creatæ fuerunt, certe sensu & ratione carere, quod magnum malum est, non magis potuerunt, quam animantes mortales esse: quia id magnum malum est, & ipsæ valde bonæ creatæ fuerint. Sed non solum in hoc lapsus fuisse videris, quod bonitatem, quæ est secundum qnid, ad simplicem bonitatem imprudens tacite detorseris; sed etiam quod τῇ ὁμωνυμίᾳ seu varia significatione vocis Mali deceptus, Bonum in quandam significationem acceperis, quæ, ut arbitror, nusquam extat, id est, pro beato ac felici. Nam cum, quamvis mortem per se in malis & valde malis haberi dicas, & mortis infelicitatem per peccatum supervenisse, te putare affirmes, (præsertim vero cum mortem ipsam omnino in rebus futuram fuisse contendas, & passim scribas, si ille ab initio mortales creatæ forent;) videris mortem magnum malum ideo appellasse, non quia vitium quoddam in re arguat, sed potissimum, quia ipsi rei detrimentosa sit, in quem sensum vox *malum* recte accipi potest; quod genus mali in ea re, quæ bona appelletur, id est eo nomine, quod nomini Malo opponitur, inesse posse, tibi persuadere non potuisti: Sed considerare debueras, ejusmodi mala, quæ, (quidquid dicas) vere non insunt in re, sed ei impendent, non impedire, quominus aliquid & Bonum & valde Bonum jure dici possit, nisi Boni nomine perfectissimum illud Bonum intelligatur, quod, ut dictum fuit, nihil aliud, quam Deus est, quem ab omni genere malorum quam longissime non abesse tantum, sed in æternum abfuturum, necesse est; cum quodvis malum, rei cui contingat, vel contingere possit, imperfectionem, seu vitium aliquod omnino arguat; non autem quia ejusmodi malum impendens per se bonitatem, licet absolutissimam, aliqua ex parte alioqui impediat. Felicitatem quidem impedire potest, non omnem tamen, sed eam, quam nos divinitus edocti, veram & summam felicitatem esse scimus. Homo autem, de quo præcipue agimus, quatenus felix esse potest, in quamcunque significationem, quæ ei convenire possit, Bonum accipias, bonus non appellatur; quamvis ea quæ felicitatem illi conciliare possunt, non bona solum, sed summa etiam bona dicantur: non secus atque idem homo, quatenus infelix esse potest, nulla ratione malus vocabitur; quamvis illa, quæ ipsi infelicitatem afferre queant, & mala & valde mala merito appellantur. Ex quibus perspicuum est, quantum hallucinatus fueris, si modo eo sensu quem tua ipsius verba ferre docuimus, mortem, quia valde mala sit, hominis & cæterarum creatarum rerum magnam bonitatem, quam ipsis in eo Mosis loco attribui putas, tollere aut impedire dixisti. Itaque tandem vides, quacunque ratione Tob sive bonum interpreteris, quæ non prorsus absurda sit, nihil ex eo verbo ad tuam sententiam confirmandam sumi posse. Sed jam videamus, num adhuc aliud habeas, unde vocem Bonum seu valde bonum mortalitatem excludere ostendi posse eredas. Ais, inter cæteras res creatas, superiores quoque, id est cœlestes, nominatim autem lucem, ea comprobatione, quod bonæ essent, commendari; quæ comprobatio, cum in illis immortalitatem complectatur, in homine quoque eandem complecti debet. Hic primum, ut supra attigimus, id sumis, quod verum esse non constat, res scilicet superiores atque cœlestes, quarum creationis Moses expresse meminit, & lucem hanc creatam, immortales esse. Immo ego una cum plerisque, ut arbitror, Sacrarum litterarum Interpretibus, eas aliquando interituras existimo; ut infra sexto capite demonstrare conabor. Deinde, ut sint immortales, quis tibi patefecit, earum immortalitatem ea comprobatione contineri; cum inter nos maxime controversum sit, quatenus comprobatio illa extendatur? Neque enim animadvertis, etiamsi tibi darem, verba illa, *Et erant valde bona*, ad singulas res creatas referri debere; non tamen inde sequi, Mosem in illis verbis, ejusmodi bonitatum, qualis immortalitas est, ullam rationem habuisse; ut in illa ab artifice translatione explananda, à me abunde demonstratum fuit. Quid quod si illa comprobatio in superioribus & cœlestibus rebus immortalitatem complectitur, eam non idcirco in inferioribus quoque & terrestribus complecti debet; præsertim si, ut tu opinaris, hæ illis deteriores sunt. Adde quod in illis, ut ipse ais, nullum mortis vestigium apparet, in his autem certe mortem dominari conspicimus. At inquis, hoc demum accidisse post peccatum primi hominis. Sed istud iterum est, quod ego maxime nego, & quod in quæstione nostra potissimum versatur. Quapropter te id prorsus affirmare, nisi simul ratione vel auctoritate confirmes, ridiculum profecto est. Ad argumenta autem, quibus id probare niteris, suo loco respondebitur, & jam responsum est. Ad id, quod ais, de commendatione, qua Deus præ cæteris hominem exornavit, ut ante dictum fuit, hic non attinet respondere: quam enim vim ea habeat, alibi & explicatum est, & explicabitur. Neque vero est generalis & obscura quædam commendatio, sed simplex & aperta, quæ ad immortalitatem nulla ratione pertrahi potest. Postremo, ut appareat, quam nullius ponderis sit tua argumentatio, animadvertendum est, eo argumentandi genere probari posse, herbas & stirpes omnes sensu præditas ab initio fuisse; non secus atque paullo ante demonstratum est, eas rationis quoque fuisse participes, præcipuo tuo argumento, si modo id aliquas vires habeat, concludi posse. Sic enim quispiam, te imitatus argumentabitur. Comprobatio illa in homine & in cæteris animantibus, sensu præditum esse complectitur: ergo in herbis quoque & stirpibus, idem ut complectatur necesse est. Cur enim ipsæ solæ, quæ non minus quam homines & bestiæ, bonitatis nomine commendantur, sensu penitus destitutæ forent? Quin etiam eodem argumento, & saxa, & scopulos omnes, & maris arenam, & cætera ejus modi quæ creavit Deus, vegetativam, (quam appellant) animam habuisse, multo evidentius probaretur; cum in aliis omnibus inferioribus, id est, stirpibus, bestiis, & homine, ea anima insit, qua prorsus carere, & plane mortuum esse, nemo negaverit maximum per se vitium esse. Ex quo etiam liquido constat, quam absit à veritate, quod divina illa approbatione immortalitas contineatur; cum si ad singulas res creatas, ut tu & plerique alii sentiunt, eam pertinere velimus, ad ea etiam porrigatur, quæ non solum immortalia non sunt, sed omni vita penitus destituuntur. At dices fortasse, non potuisse ea approbatione immortalitatem contineri, nisi eorum respectu quæ vivunt: quasi vero non majus vitium sit, mortuum, hoc est, sine vita esse, quam non immortalem; & non ob id potissimum eam comprobationem immortalitatem complecti velis, ne videantur immerito & falso Valde bonæ dictæ fuisse res creatæ, si mortales essent, quod valde malum censeri debet. Satis jam superque, ut arbitror, à me confirmatum est, primum hoc tuum argumentum nihil momenti habere posse, ad sententiam tuam vel leviter quidem suadendam. Et certe piget me tot verba in re apertissima facere, ut tuis paralogismis & verborum captionibus occurram. Quibus illud etiam addendum est, cum legis, Deum vidisse omnia quæ fecerat, & fuisse valde bona, atque id de singulis rebus creatis dici existimas; non debere te putare id scriptum esse, ut si quid mali in eis tibi nunc inesse videatur, scias illud ab ipsis, cum crearentur, abfuisse, & tibi hac ratione quidlibet comminiscendi licentia permittatur; sed contra, ut quamvis fortasse multa tibi videri possent in eis inesse, quæ non deceant, (nisi id ipsarum culpa accidisse manifestissime appareat) eas tamen tales creari oportuisse, & ut tales essent, ipsarum conditori & omnium rerum domino ac moderatori sapientissimo, Deo nostro placuisse memineris; atque hinc curiositatem omnem & audaciam Dei opera ad normam tui sensus & judicii examinandi ac revocandi, vitare & cohibere discas:

nihil enim esse, quidquid humanæ rationi videri possit, quod in eis aut deprehendi aut desiderari posse, vel suspicari quidem liceat; quemadmodum aliqui doctissimi Interpretes eo in loco prudentissime annotarunt. Restat, ut alia quædam, quibus in prioribus responsionibus meis ad idem argumentum, nonnulla partim convellere, partim carpere tentasti, paulo diligentius expendamus. Quædam enim, quæ hic intempestive admisces, quod scilicet, cum Deus immortalis creaverit simile sibi, immortale non autem mortale id esse intelligi debeat; quod in creatione rerum nulla mentio mortis fuerit facta; quod Diabolus, non Deus, sit auctor mortis: suis locis, id est 2, 6, & 7, capite excutientur. Dixeram ex eo, quod universas stirpes, ante Adami lapsum, corruptioni & ei morti quæ illis contingere potest, non obnoxias solum, sed destinatas etiam fuisse constaret; cum & homini & cæteris animantibus, nulla præterea lege adhibita, in cibum datæ fuissent; evinci posse, Valde boni appellatione immortalitatem non comprehendi, cum & ipsæ stirpes, ut fert interpretatio tua, valde bonæ fuissent appellatæ. Ut meam hanc apertissimæ instantiæ (ut vocant) vi solidissimam tuæ argumentationis refutationem aliqua ratione convellas, primum non prorsus concedis, in stirpibus aliquam vitam fuisse: quod tamen omnino concedere debueras; cum receptum fere sit, eas vegetativa, ut loquuntur, anima præditas esse, & nemo etiamnum non videat & fateatur, eas nasci, adolescere, senescere, & mori denique atque extingui, quæ omnia vitam aliquam in ipsis inesse plane arguunt. Id quod Cicero, si recte memini, non uno in loco disertissime exponit. Nam si quis objiciat, eas neque apud Hebræos animas viventes appellari, neque apud Græcos τοῦ ζωοῦ nomine, quod ipsius origine inspecta, Vivens significat, insigniri; neque apud Latinos animalia vocari, animadvertendum est istud κατ' ἐξοχὴν factum fuisse. Adeo enim anima sensitiva vegetativæ præstat, & adeo illius vita hujus vitam excellit, ut merito ea tantum, quæ sensu prædita sunt, & animalia & viventia, & animæ viventes fuerint appellata. Nam & animarum quoque appellatione, eadem sermonis figura, homines soli, non etiam cæteræ animantes, sæpissime significantur, non aliam sane ob causam, nisi quia rationalis anima, quæ in solis hominibus inest, sensitivam animam, qua cætera quoque animantia prædita sunt, longe antecellit. Ut autem aliquam vitam in ipsis stirpibus semper fuisse, non prorsus concedendi nonnullam causam habere videreris, eas deinde, cum hac de re agis, non suo nomine, sed cibos appellas, & considerandas quodammodo proponis, non cum adhuc vivunt atque vigent, sed cum jam cibi sunt effectæ, hoc est, propria vita privatæ; & me, tunc demum suam vitam eas amittere, dicentem facere videris, cum animalium nutrimentum fiunt; quod nec ego dixi, & falsissimum est. Siquidem etiam antequam animantium fiant nutrimentum, dum in eum finem parantur, vel ex toto, vel ex parte perimuntur, & propria vita privantur. Addis deinde non posse ullo modo dici, eas vitam suam amittere, & corrumpi, cum animantium nutrimentum fiunt; immo potius dici debere, eas tunc vivere, propterea quod cum prius sensu carerent, postea animalium pars & substantia factæ fuerint, quæ sensu sunt prædita. Equidem satis mirari non possum, te ista docto homine indignissima scribere ausum fuisse. Quid enim magis communi sermone tritum, non modo apud Philosophos, manifestum est, quam unius generationem esse alterius corruptionem, & rursus, unius corruptionem, alterius generationem esse? An nescis fortasse, id in omnibus scholis decantatum, formam esse, quæ dat esse rei, & forma perempta, rem ipsam perire necesse esse. Quomodo igitur ex stirpibus * cibus fieri potest, & ex cibo nutrimentum gigni, ac pars ejus quod nutritur, quin non stirpes solum, sed cibus etiam ipse intereat & corrumpatur? Quomodo vegetativa & propria stirpium anima, aliæque differentiæ, (quas appellant) quibus forma (ut dicitur) earum constat, vel potius quæ propria forma ipsarum sunt, perire possunt, aut certe pereunt, etiam antequam nutrimentum animantium fiant; & ipsæ stirpes nihilominus esse, & vivere? Quæso te, quid mori & corrumpi significare credis? num materiam ex qua aliquid constat, penitus deleri, aut deteriorem formam suscipere? Numquid non vides, hac ratione ne nunc quidem hominem morti & corruptioni esse obnoxium; cum materia, ex qua constat, ut cæterarum rerum, naturaliter nunquam deleri queat; & res mortuas atque vilissimas corrumpi dici non posse, cum ex illis animæ viventes, & nobilissimæ res generantur; quod tamen falsissimum esse, si non à Philosophis, à Christo saltem & Paulo doceri ex parte poteras. Quorum primus ait Joh. 12. ℣. 24. *Nisi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipsum solum manet. Si autem mortuum fuerit, multum fructum affert.* Alter vero aperte scribit 1 Cor. 15. ℣. 38. non vivificari id quod seritur, nisi prius moriatur. Quod si semen moritur, antequam ex eo stirps fiat, nec fieri stirps potest, nisi semen prius moriatur, quamvis stirps, ut idem Paulus ostendit, multo nobilior sit ipso semine, quod licet prius propriam formam amittat, quam ea ratione vivificat; tamen non prius plane sua forma privatur, quam vivificere incipiat multo magis herbas & stirpes mori necesse est, antequam comedentium nutrimentum & pars atque substantia fiant; cum multo ante propriam formam perdiderint, etiamsi tibi daretur, in nobiliorem speciem (quam vocant) dum animalis pars & substantia fiunt, ipsas evadere; præsertim cum semina, dum stirpes fiunt, quodammodo renoventur: unde Paulus institutæ comparationi inserviens, ea vivificari, non veritus est dicere; stirpes vero, dum pars & substantia animantium fiunt, in rem ab eo, quod ante erant, plane diversam, & in novam prorsus speciem vertantur. Nam quod ais, eas tunc ad eum finem pervenisse, in quem conditæ fuerant, tu ipse considera, quid hoc sit; cum granum quod satum fuit & stirps factum est, mortuum fuisse dicatur, & tamen nonnisi ea morte præcedente, ad eum finem pervenire potuerit, in quem satum fuerat. Quod si contendere volueris, fuisse quidem, sed jam non esse mortuum, non solum ab omnibus doctis viris exsibilaberis, sed nihil etiam quod attinet ad quæstionem nostram, efficies. Satis enim mihi est, si stirpes, dum animantium cibus & nutrimentum fiunt, propria vita aliquando privatas fuisse, abs te concedatur; ex quo manifestum fit, tantum abesse, ut immortales ab initio creatæ fuerint, ut mortem eas subire, ad animantium arbitratum, & posse & debere constitutum fuisset. Neque illud præterea tacendum videtur, partem etiam seu substantiam illam animantium, in quam herbæ & stirpes eorum cibus effectæ vertebantur, præsertim vero cum animal jam adultum & perfectum omnino esset, non utique permansisse, sed paulatim periisse, & absumptam fuisse, & in absumptæ locum non minus quam nunc fieri scimus, aliam, quæ gignebatur, subinde successisse; alioqui in immensum animalia excrevissent. Quapropter nulla ratione negari potest, stirpes universas ab ipsa creatione corruptioni fuisse obnoxias, atque, ut penitus deleri atque interire possent, jam tum à Deo decretum fuisse. Sed quid dicam de eo, quod subjungis, semina, fructus, & herbas videri potissimum expetere, ut in animantium substantiam mutentur, cum lætissimæ se offerunt edentibus. Certe Francisce, si herbarum gemitus exaudire posses, cum interdum ad usum animantium radicitus extirpentur & convelluntur, aut discerpuntur, ac quodammodo dilaniantur, non ita diceres. Verum hæc puerilia, vel saltem Poëtis prorsus relinquenda, omittamus. Addis præterea hæc ipsa verba, *Et ne quid scrupuli restet, ex cibo hoc non posse probari corruptionem, Arbor vita*

* Plutarchus sub Persona Solonis in septem sapientum convivio, ait. Nos dum stirpibus nutrimur, eas perdere, & vita privare. Perdi enim quidquid in aliud mutatur, & omni corruptione corrumpi, ut alterius nutrimentum fiat.

ber vitæ omnem dubitationem nobis adimit. Nam ex ea quoque comedebatur, & tamen tantum abest, ut ex hoc cibo corruptio aliqua, aut mortalitas inferretur, ut corporis vita per eum perpetuaretur. Ita loqueris, ac si hoc loco disputaretur, utrum ex herbarum & stirpium cibo, quo antequam homo laberetur, & ipse & cætera animantia ex Dei præscripto seu concessione utebantur, argui possit, cunctas animantes, non immortales sed mortales & corruptibiles creatas fuisse; cum tamen hic ne verbum quidem hac de re fiat, sed in octavo demum capite de ea sit disputandi locus. Verum tamen quia fortassis, quantum conjectura assequi possum, aliud intelligis quam scribas, ne vim argumenti, quo uti voluisse videris, effugere me velle suspicari possis, vide, an hoc dicere in animo habueris: Non posse ex eo, quod plantæ universæ in cibum animantibus ab initio concessæ fuissent, ullo modo colligi, plantas ipsas jam tum fuisse corruptibiles. Nam arbor quoque vitæ in cibum homini data fuerat, & ex ea comedebatur, & tamen (tantum abest, ut ea corruptibilis esset) à corruptione hominem in perpetuum conservabat. Jam vero hæc ratio nullam vim habet, nec arboris vitæ exemplum afferri merebatur; cum non modo ea arbore in cibum uti posset homo, citra ipsius arboris interitum; verum etiam necesse esset, si ex ipsius fructu is vesci identidem debebat, ut ea conservaretur, quæ ut equidem arbitror, una tantum erat: neque enim ipsam arborem, sed fructum ejus in cibum homini à Deo datum fuisse, quin tute fatearis, non dubito. Ex stirpibus vero & herbis, ut mox videbimus, non paucæ sunt, quarum præcipuus usus in cibis, absque ipsarum interitu, haberi nequit; nec, si una extinguebatur, alia ejusdem generis & facultatis deesse poterat. Sed argumentationem ipsam accuratius perpendamus. Negas enim eum cibum corruptibilem esse potuisse, qui comedentem à corruptione conservaret. Qua igitur ratione fit, ut cibi, quibus vescimur, res mortuæ sint, & tamen in nobis vitam propagent, atque conservent? Qui potest magis res mortua vitam conciliare, quam corruptibilis incorruptionem? Nonne si priorem formam fructus illius arboris amittebat, & in illius hominis corpore aliud quid fiebat, eum corrumpi necesse erat? Nam quid aliud est corrumpi, quam, priore deposita, novam formam suscipere, sive ea priore præstantior, sive deterior sit? Sed quam in ejus arboris cibo decipiaris, cum eum immortalem quoque vocas, & mihi tecum in eo convenire autumas, infra in quinto capite latius demonstrabitur: At postremo tibi ipsi, (ut credo) in superioribus responsionibus non satis faciens, & id deinde negans, quod prius concessisse videbare, addis, *Sicut nos sine hujus vitæ detrimento, barbam & capillum nobis tonderi patimur, sic herba & plantæ ab animantibus tondebantur, nec aliquid tamen simile morti illis contingebat.* Ergo, si tibi credendum est, ante hominis lapsum, non licebat cæpas, allia, pastinacas, raphanos, daucos, napos, & id genus permultas herbas, quarum præcipuus in cibis usus, in radice consistit, eradicare, & earum radicibus vesci. Huic inanissimæ licet rationi tuæ, & plane commentitiæ, seu potius evidenter falsissimæ, jam ego in priore meo scripto satis aperte occurreram; cum dixissem, nulla præterea lege adhibita, herbas, arbores, & plantas universas, in cibum animantibus à Deo, etiam ante Adami delictum, datas fuisse: ad quæ tamen mea verba tibi connivere visum est, ut liberius ridiculum istud tuum commentum proferre posses. Adeone studio ea defendendi, quæ semel dixisti, abripi te sinis, ut in quæ absurda ridicula devenias, non animadvertas? Præterea, qui herbarum & stirpium surculos, & germina, & frondes etiam ipsas, quæ pars ipsarum sunt, hominum barbæ & capillo comparare potes, quæ nequaquam hominis sunt partes, sed excrementa tantum? Sed jam ad alia transeamus. •Ut apertam argumenti tui fallaciam, tibi ipsi conspiciendam exhiberem, dixeram in homine, licet mortali, mortem non inesse. Has tu præstigias appellas, & quasi aliquod portentum locutus fuissem, ais, Igitur in nobis quoque non inest mors, licet mortales simus: quasi inter omnes constet, in nobis mortem inesse, & non potius pueris quoque & mulierculis manifestissimum sit, ibi mortem esse non posse, ubi est vita. Cum igitur in homine, dum vivit, vitam inesse & omnes sciant, & tu negaturus non sis; quis non videt, in homine, dum vivit, mortem inesse non posse? Quare non immerito non ego quidem, qui tuas fallacias detego, sed tu præstigiator appellandus es, si modo alicui unquam inani quadam & captiosa verborum specie, quia scilicet homo mortalis sit, in eo licet vivo, mortem inesse, persuadere poteris; &, vitam simul & mortem, quæ privantia contraria sunt, in eadem re, eodem tempore, reipsa reperiri. Mortem igitur homini vivo inesse, non nisi valde improprie, & prorsus figurate dici potest, & non in disputationibus certe, in quibus veritas investigatur, sed in orationis exornationibus, & Poëticis pigmentis forsitan est adhibendum. Proinde non est, quod cachinnis excipienda ab adversario non amico, illa mea verba dicas; *Nec donec est, & vivit homo, cum morte aliquid vere commune habet*, quia nimis absurdum sit enunciatum; *Mortale est, & nihil cum morte commune habet.* Primum enim, in enunciato illo, more tuo subtractum est à te adverbium Vere, quod, ut tu ipse aperte fateris, diserte extat in verbis meis. Ex quo Adverbio, quod idem valet, quod proprie & reipsa, satis diluitur, quicquid illis objicere aliquis posset. Nam non solum, ut istis verborum præstigiis occurrerem, id verbum adjeci; sed etiam ut in ipsis morientibus, dum adhuc vivunt, enunciatum meum verum deprehendi posset. Morientes namque incipiunt quidem quodammodo cum morte aliquid commune habere; dum tamen adhuc vivunt, nihil proprie & re ipsa cum morte commune habent. Mors enim, de qua nunc loquimur, est animalis & illius concreti omnimoda extinctio ac dissolutio. Itaque videmus sæpe fieri, ut quis vel corporis ægritudine, vel externa aliqua vi, ad mortem quam proxime accedat; qui tamen si evaserit, aut convaluerit, nemo est qui ausit affirmare, eum proprie & reipsa cum morte aliquid commune habuisse, sed parum admodum abfuisse quin habuerit. Fateor tamen, ut omnis dubitatio prorsus tolleretur, rectius me locuturum fuisse, si dixissem, Donec est & vivit, & valet homo. Sed cum ea de re nulla inter nos controversia esset, & de valente, non autem moriente homine loqueremur, satis mihi visum est, adverbio illo Vere, huic malo obviam ire. Quanto igitur magis cum morte vere nihil habet commune is, qui ita vivit, ut etiam valeat; ut de Adamo affirmare possumus, cum vidit Deus cuncta, quæ fecerat, & erant valde bona. At inquis, quomodo fieri potest, ut homo mortalis sit, & nihil cum morte commune habeat? (Nam, ut quantum fallaris, tute perspicias, volo deinde etiam ex verbis meis demi Adverbium illud Vere) imponit tibi scilicet mirum in modum nomen *mortalis*; neque adhuc perspicis, mortale non id vocari quod jam cum morte aliquid commune habeat, sed quod habere possit, vel aliquando habiturum sit: eadem enim est ratio mortalis ad mortem, quæ corruptibilis ad corruptionem. Ut igitur id quod adhuc integrum & incorruptum est, quamvis corruptibile sit, nondum aliquid tamen cum corruptione commune habet: sic id, quod vivum adhuc & validum est, quamvis mortale, nondum aliquid tamen cum morte habet commune. Itaque nomen mortalis, licet à morte derivetur, non est tamen par quibusdam aliis ejusmodi nominibus, in quibus id, unde derivantur, aliquo modo continetur, ut Animalis, Rationalis, & similia; sed idem est mortalis, ac si dici potuisset, moribilis. Sed dices, meomet exemplo adversus me ipsum utens, ex Pauli Apostoli verbis aperte colligi posse, id quod corruptibile est, non modo dum adhuc integrum & incorruptum est, cum corruptione aliquid commune habere, verum etiam corruptionem esse: inquit enim 1 Cor. 15. 50: *Hoc autem dico fratres,*

quia caro & sanguis regnum Dei possidere non possunt, neque corruptio incorruptelam possidebit. Ex quibus verbis apparet, carnem & sanguinem, id est, homines mortales, quatenus mortales sunt & corruptibiles, corruptionem vocari. ¶Hic Paulinus loquendi modus, omnino improprius & metonymicus est. Manifesto enim qualitatem pro re dixit, cui ea qualitas insit, corruptionem scilicet pro re corrupta: quare non mirum est, si rem corruptam quoque, pro re corruptibili posuit; non ea quidem ratione, quia id, quod corruptibile est, corruptum sit, aut dum adhuc incorruptum est, cum corruptione aliquid commune habeat; sed eam ipsam ob causam, propter quam corruptionem pro re corrupta dicere voluit; nempe ut evidentius rem ob oculos poneret, & propter ipsius corruptibilitatem id à regno Dei excludi, ubi non nisi incorruptibilia locum habere possunt, efficacius demonstraret. Quodsi nihilominus tamen videre nondum potes, quomodo id, quod corruptibile est, cum corruptione nihil commune habeat, & propterea etiam id, quod mortale est, cum morte: restitue enunciato meo adverbium Vere, quod illi ademeras, & videbis me rectissime locutum fuisse. Nam quamvis fortasse quodammodo dici possit, cum morte jam aliquid commune habere id, quod suapte natura morti sit obnoxium: (id enim in Adamo ante lapsum epithetum Mortalis in mea sententia significat) tamen nulli dubium esse potest, id vere seu proprie, (de eo præsertim qui bene valeat) dici non posse; sed tantummodo, quod naturaliter aliquando futurum sit, ut cum morte aliquid, vel multum etiam, habeat commune. Hic enim, ut paulo ante dictum fuit, non loquendi quilibet usus, sed veritas ipsa spectanda est. Siquidem nec auctoris cujuspiam verba interpretamur, nec oratorie loquimur; sed argumentis, & rationibus, quid maxime verum sit, exacte inquirimus. Qua ratione inspecta, non solum, donec est & vivit homo, sed nunquam cum morte eum vere aliquid commune habere, affirmare poteram. Nam dum vivit homo, certe mors non est. Eo autem mortuo, est quidem mors, sed homo ipse amplius non est. Quomodo igitur potest alterum cum altero vere aliquid commune habere, si altero existente, alterum non esse necesse est? An nescis illud vulgatissimum juxta ac verissimum, non entis nullæ sunt qualitates. Et illud, De ea re, quæ non est, nihil in præsens affirmari potest, nisi quod non sit? At tibi & ridiculum & maxime impium videtur, de homine unquam affirmare, quod amplius non sit? Ergo & ridicule & maxime impie loquutus est Hieremias Propheta, immo ipse Deus, quem Hieremias loquentem facit, cum ait Hier. 31. 15. *Vox in excelso audita est, lamentationis & luctus & fletus, Rachel plorantis filios suos, & nolentis consolari super eis, quia non sunt.* Ridiculus quoque & maxime impius hac in re fuit Matthæus Apostolus, qui in Evangelio suo Mat. 2. 18, hoc Vatis Testimonium, infantibus, jussu Herodis crudeliter necatis accommodavit. Ridiculus non minus, & maxime impius fuit idem Hieremias, cum Deum orans ait Lam. 5. 6. *Patres nostri peccaverunt, & non sunt.* Ridiculus & maxime impius David, qui Deum alloquens, non veritus est dicere Psal. 39. 14. *Recede à me, ut refrigerer, priusquam abeam, & non sim.* Sed omnium maxime & ridiculus & impius Jobus Job. 14. 10, qui in eandem sententiam cum Deo quodammodo expostulans, postquam dixisset, arborem habere spem, si præcisa fuerit, & rursum virescat, & pullulent ejus rami, & alia ejusmodi, post modum subjungit: *Homo vero cum mortuus fuerit & nudatus, atque consumptus, ubi ipse est?* Vide quid studium me carpendi in te effecerit, ut sanctissimos & sapientissimos viros, immo Deum ipsum imprudens, inscitiæ & impietatis insimulaveris, & eorum, quæ quotidie legis & habes in manibus, penitus oblitus fueris. Sed inquis, nisi concedatur cum corporibus animas interire, & omnia morte deleri, non posse unquam dici de hominibus, eos amplius non esse, cum eorum εἶναι, sive essentia, nunquam aboleatur aut evanescat: Et interim aut nescis, aut non meministi; anima, licet immortali, permanente, hominem tamen ipsum aboleri, & εἶδος sive essentiam hominis in eo consistere, quod animal sit rationale; & cum per mortem animal, quod necessario ex anima & corpore conflatum est, omnino pereat, per mortem hominem ipsum extingui necessarium esse? Et quid (obsecro) est aliud, mori & interire, quam amplius non esse? Si igitur hominem mori & interire non diffiteris, qua ratione negare potes, hominem post ipsius mortem & interitum amplius non esse? Plura ad idem confirmandum congererem: sed & apud Philosophos, & apud Theologos adeo in confesso est, anima etiam hominis, post mortem ejus, immortali permanente, ipsum hominem, ut verba ipsa aperte demonstrant, mortuum esse, nec amplius existere, ut tui erroris te admonuisse sufficiat, præsertim cum nos de homine, quatenus vere homo est, & animal, semper loquamur. Illud tamen silentio involvendum non est, quod εἶδος, sive essentiam hominis, non ipsius animam rationalem tantum, ut fortasse quispiam existimare potuisset, sed potissimum materiam, ex qua homo constat, esse vis. Dicis enim, eam multas vicissitudines pati: quod sicut indignissimum est, ut ab homine erudito dicatur, (si quidem cujusvis rei essentia, aut perit aut immutabilis permanet) ita de rationali anima, quæ nullas vicissitudines pati potest, prorsus dici nequit. Materiam autem, unde homo conflatus est, ejus potissimum essentiam esse, quis est ita hebes, qui falsissimum esse non videat? In forma enim, non in materia, ut omnes sciunt, rei essentia consistit. Verum in posterioribus disputationibus hac eadem de re, ut dicis, iterum videndum erit. Testimonia Sacrarum Literarum, quæ subjungis, ut quomodo hac de re loqui debeamus, agnoscam, nec à te fideliter, (ut arbitror) recitata sunt, nec ad rem ullo pacto facere possunt. In eis enim primum non dicitur, hominem post mortem adhuc esse, id quod tu asseris, & ego nego: neque à me negatum fuerat, humanos animos post mortem superstites esse; ut tu altero illorum probare velle videris. Deinde quid attinet laborare, ut ostendas, corpus hominis post ejus obitum dormire? Num fortassis corpora nostra unquam interire & corrumpi negas, propterea quod materia, ex qua constant, nunquam evanescit? At quam imperite istud dicatur, supra satis demonstratum est. Nam si id admittatur, nihil unquam interire aut corrumpi dicendum erit; neque est quod disputemus, utrum homo ante lapsum mortalis aut corruptibilis esset, cum ne post lapsum quidem interire, aut corrumpi possit. Quid quod etiamsi non animam hominis tantum, sed corpus etiam post mortem perpetuo remanere concederetur: homo tamen ipse, ut dictum fuit, qui concretum illud animæ & corporis est, concreto illo dissoluto nec amplius existente, necessario dissolvitur & esse desinit? Quid quod nusquam, ut arbitror, scriptum est, mortuorum hominum ipsa corpora dormire, sed eos quorum corpora fuerunt; qui etiam non dormire, sed obdormivisse dicuntur? Suspicor enim te vel in aliquo corrupto Latino codice legisse, vel memoria lapsum, scriptum esse putasse apud Matthæum Mat. 27. 52. *Et multa corpora sanctorum, quæ dormierant, surrexerunt*; cum & emendati codices *Qui* habeant, non *quæ*, & ita legi debere, codex Græcus apertissime ostendat. Quanto satius fuisset, eos locos, si qui tamen sunt, attulisse, in quibus homo post mortem dormire dicatur, unde probari posse videtur, hominem etiam post mortem extare. Somnus enim eis quæ non sunt, vere attribui non potest. Dixi autem, *si qui tamen sunt*: nam etsi passim legitur de iis, qui mortui sunt, quod obdormierint; tamen eos dormire, aut perraro aut nunquam legitur. Quamvis enim in Novi Fœderis scriptis, non raro in vulgata Latina editione, mortui dormire dicantur: sciendum est tamen, in Græco exemplari, ubique, nisi vehementer fallor, esse verbum κοιμᾶσθαι quod non *dormire* proprie, sed *obdormiscere* signifi-

significat: ob eam causam; cum de jam mortuis est sermo, non præsenti, sed præterito tempore illud enuntiari Præterea non homines ipsi obdormivisse dicuntur, (nam in hominis appellatione vis nostræ disputationis est,) sed ii de quibus sermo est. At dices: Nonne de hominibus est sermo? Est quidem, sed non tanquam de hominibus. Atque hinc est, ut quorundam Philosophorum opinio, hominem esse non quem videmus, sed animum ipsius, qui non apparet, cum eis animum immortalem esse concedatur, non omnino à veritate abhorreat, dum modo recte intelligatur. Neque enim, dum hominem dicunt, animal rationale, & id, quod proprie homo significat, intelligi volunt, sed eum, de quo loquuntur; quem non animal illud rationale, & totum illud concretum vere esse volunt, sed animum tantummodo, qui in eo corpore ad tempus degat. Proinde apud ipsos aliud vere est homo, ab eo, quem videri negant, & de quo loquuntur. Propterea ex ipsis, qui exactius loqui volunt, non utique dicunt hominem, sed exempli causa, Socratem, Platonem, aut quempiam alium non esse, quem videmus. Socratem enim, aut Platonem, non ipsum hominem esse volunt, sed hominis animum. Quocirca etiam post mortem Socratem aut Platonem extare contendent, hominem non amplius extare, plane concedent. Multum igitur interest, utrum dicatur, homo obdormivit, an David, exempli gratia, aut Stephanus, aut quispiam alius, quamvis eum proprio nomine non appelles: & sic, ut alio etiam pacto rem apertius fortasse explicem, non de ipso homine, ut homine, sed *περὶ τοῦ ὑφισταμένου*, seu de persona verba facias. Nec memini me de homine quod obdormierit, alium locum legisse, (possunt tamen esse plures) præter illum apud Jobum, *Etsi homo obdormierit, non resurget*: quanquam in Hebræo est איש, quæ vox non proprie hominem, sed virum, aut quemque significat; ut omnino credam locum illum sic verti debere, *Et quisque si obdormierit, non resurget*, vel alio non absimili modo, ita ut non de homine tanquam de homine, sed de persona sit sermo. *Quisque* autem verti debere vocem illam, indicant verba numero multitudinis prolata, quæ deinde eam consequuntur, secundum Hebraicam veritatem. Quodsi etiam millies hominem ipsum obdormivisse in Sacris Literis scriptum extaret, sciendum est; per translationem metonymicam ea quoque obdormiscere dici, quæ prorsus intereunt. Sic enim Cicero: *Si animus hominis mortalis esset, quid melius quam in mediis vitæ laboribus obdormiscere, & ita conniventem somno consopiri sempiterno?* Quamvis autem de immortalitate animorum nulla inter nos controversia sit, tamen ut divinarum literarum testimonia & religiosius tractare & diligentius expendere assuescas, libet eum locum accuratius examinare, ex quo tu, tanquam si ea à me negata fuisset, animi nostri seu spiritus immortalitatem (nisi magno in errore versor) probare voluisti. Ais igitur: *Sacræ Literæ cum agunt de obitu hominum, dicunt de spiritu nostro, eum reverti ad eum, qui fecit ipsum.* Atqui Solomonis verba sic habent Eccl. 12. 7. *Et spiritus redeat ad Deum qui dedit illum.* Quod ad Deum non ad *eum*, ut tu scripsisti, ibi habeatur, nihil moror. Sed non est ullo modo prætermittendum, quod non *qui fecit* ut est in scripto tuo, sed *qui dedit*, auctor scripsit. Non parum autem refert, utrum hoc an illo modo legatur. Nam si legas, *Qui fecit*, apparet Solomonem agere de re aliqua per se subsistente, ut loquuntur; quare de hominis animo, qui per se subsistat, & in morte à corpore separatus ad Deum revertatur, eum verba facere dicendum omnino videtur Sin autem ut scriptum est, legas, *Qui dedit*, nihil prohibet, de re aliqua per se non subsistente, verba fieri. Dat enim multa nobis Deus, quæ per se non subsistunt, vires, bonam valetudinem, ingenium, sagacitatem, solertiam, & alia ejusmodi; sed inter cætera, (quam omnibus largitur,) vitam hanc animalem, seu potius vim eam vitam vivendi, quæ & spiritus & anima appellatur; quæ cum nec per se aliquo modo subsistat, nec tamen evanescere possit, ad Deum qui eam dederat, tanquam ad omnis vitæ fontem, cum ab eo cui data fuerat, recedit, ut revertatur necesse est. Animus autem sive mens, de qua sine dubio tu eo in loco verba fieri credis, non est vis, qua vivimus & sentimus, sed qua intelligimus; quæ, cum non animet, aut vivificet terram hanc, ex qua creati sumus, sed animatam atque vivificatam regat atque gubernet, seu tueri vis, ei regendæ & gubernandæ præposita fuerit; cum de hujus vitæ animalis dissolutione loqueretur Salomon; non ipsum quidem terræ aut pulveri, sed vim illam, quæ ipsam animat & vivificat, & sine qua spiritu destitutus in locum suum revertitur, opposuit, quæ à pulvere; quem Dei jussu dereliquerat, ad locum suum & ipsa redit. Certissimum autem hunc esse auctoris sensum ex eo intelligi debet; quod alioqui, si spiritus appellatione mentem sive animum intellexisset, omnium hominum animi in morte ad Deum reverterentur, & in coelum migrarent. Ibi enim de eo, quod omnibus hominibus contingit, est sermo; neque tu ipse aliud sentis, cum dicas, ibi agi de obitu hominum, & disputatio sit de hominibus generatim, non autem de piis magis, quam de impiis. Impiorum vero animos per se subsistentes, (sic enim accipio verba tua) ad Deum in morte reverti, quam impium sit affirmare; & quam isthæc impietas, eam, quam meis verbis attribuebas, longe superet, judicabunt qui vere pii sunt, & non nisi vitæ innocentia & pietate nobis in coelum aditum patefieri, ex verbo Dei optime norunt. Non est tamen quod verearo, ne ego impietatis te accusem. Scio te imprudentem, non paucis tibi præeuntibus, qui non magis quam tu fueris, hac in parte oculati fuerunt, in istam foveam cecidisse. At vide, ut cautius post hac aliorum vestigia sequare, nec cuilibet, qui tibi se ducem præbeat, temere te committas. Sancte igitur & religiose, non modo scite & recte locutus sum, cum morte præsente, hominem amplius esse negavi. Quare nulla causa erat, cur ea in re aliquam, nedum insignem miseriam meam, & mentis caliginem deflendam judicaveris. Ex qua re, & mortem in homine, licet mortali, non inesse, & nihil hominem, dum is adhuc vivit, immo ne post mortem quidem, cum ipsa morte commune, vere habere posse, planum fieri prorsus existimo. Itaque concidit omnino argumentum tuum; in quo expresse assumitur, mortem in rebus inesse, antequam moriantur. Cæterum si mortem, pro mortalitate dixisti, jam per ea, quæ dicta sunt, convulsa est argumentatio tua, & in primo meo scripto, exemplo illo vini, quod optimum appelletur; quamvis aliquando futurum sit, ut vel coacescat, vel absumatur, non inepte ut arbitror, probatum fuit, hominem & cæteras res, quia mori naturaliter essent ab ipsa creatione obnoxiæ, & idcirco corrumpendæ atque absumendæ aliquando forent, non ideo valde bonas appellari non potuisse. Cui exemplo, quatenus aperte argumentationis tuæ fallaciam coarguit, nihil opponis, sed tantummodo ais, plus tibi illud, quam mihi favere. Nam te quoque fateri, hominem mortalem fieri potuisse ex immortali: quasi vero vel istud ego dicam, vel si immortalis homo creatus fuisset, mortalem evadere potuisse negem. Ut interim omittam, quod; dum exemplum meum usurpas, pro *debuisse Potuisse* supponis. Vinum enim non potest tantum, sed debet quoque, ut tu ipse fateris; aut absumi tandem, aut corrumpi, atque in eo vis exempli est: quo si uti velis, hominem ab ipso creationis initio, si ejus naturam inspicias, mori & corrumpi aliquando debuisse, fatearis necesse est, & non minus quam in vino, non ipsam quidem corruptionem, sed corruptibilitatem jam tum in homine fuisse concedas. Ut igitur id parum apte probes de quo non differimus; & quod nihil ad rem facit, id aptissime confutari non curas, quod tu maxime asseris, & quo labefactato, primæ hujus ratiocinationis tuæ universa structura dissolvitur.

CAPUT II.

NIhil hic tibi affingo, sed rem, uti est, ad unguem explico. Nec enim, ubicunque unum dicis & aliud intelligis, quid dicere in animo habueris, divinare debeo. Atque ut quam fideliter & candide hâc in re versatus sim, manifesto deprehendatur, verba tua, quæ tu ipse manu tua scripta mihi dedisti, subjicienda censui. Ea igitur sic habent. *In omnibus rebus creatis, præsertim in homine, fuit aliqua similitudo creatoris. Nam hoc exigit analogia creatoris & creaturæ. At nihil est magis dissimile, quam mortale immortali. Necesse est igitur omnes res creatas fuisse immortales, præcipue hominem, qui est imago Dei.* In his verbis (ut patet) non tantum contendis, malum mortis, & dissimilitudinem hanc cum creatore excludi per illa verba, quæ similitudinem cum Deo nobis tribuunt, sed contendis potissimum, omnes res creatas immortales fuisse, quia in omnibus rebus creatis fuerit aliqua similitudo creatoris; id quod verum esse nequeat (quodquid aliud est, quam necesse esse, ut in rebus creatis, non aliqua, id est, nulla fuerit similitudo creatoris?) si creator immortalis fuisset, ipsæ vero mortales; cum nihil tam dissimile sit, quam mortale immortali. Rectissimum igitur & quam accommodatissimum exemplum meum fuit, ex quo tui argumenti fallacia aperte perspicitur, videlicet: Homo rationalis est, bruta irrationalia: sed nihil magis dissimile est, quam rationale irrationali; ergo inter hominem & bruta nulla est similitudo. Idem enim prorsus esse *nulla*, & *non aliqua*, te ignorare non credo. Quam apposite vero hoc meum exemplum ad tuum institutum accommodes, accurate postea perpendemus. Quod autem admisces de homine, quod sit imago Dei, aliud argumentum tacite continet divinæ alicujus majoris adhuc similitudinis in homine; non ex analogia creatoris & creaturæ ductum, sed ex eo quod scriptum extat, hominem creatum fuisse ad imaginem & similitudinem Dei. Itaque primum illud, quod omnes res creatas complectitur, & quo eas universas immortales creatas fuisse probare niteris, est tuum præcipuum & evidens argumentum. Hoc autem quo id probare vis, quod duntaxat te contendere, postea scribis, illi per te implicite annexum fuit: ad quod tamen non minus quam ad illud, per me explicite responsum est, tantum abest ut ad tua argumenta conniverim. Quin tu ipse iterum ad omnes res creatas argumentationem tuam pertinere vis, cum post modum dicas; *Si igitur concedis, Deum creatorem immortalem, non potes tribuere rebus creatis mortem.* Quæ tamen argumentatio tua, si tantummodo, ut tu asseris & eam aperte explicas, ex enunciato illo, quod Deus hominem sibi similem creaverit, insignem hanc mortalitatis cum Deo dissimilitudinem ab homine excludi debere contendit, quomodo ad reliquas res creatas à te pertrahi potest, cum reliquas res creatas sibi similes Deus creavisse nusquam legatur? Cum igitur non obscure dixi, ex tua priore argumentatione omnino colligi, res creatas prorsus creatori similes propterea esse oportere, quod in rebus creatis sit aliqua similitudo creatoris, recte locutus sum. Nam cum ostendere debuisses, si mortales res creatæ fuissent, aliquam cum creatore similitudinem eas non habituras: nihil aliud probas, quam in hoc eas illi dissimiles futuras, quod ille immortalis, ipsæ vero mortales essent, & nullam præterea dissimilitudinem ex ea re induci demonstras; perinde quasi prior illa tua propositio falsa appareat, si concedatur, aliqua in re creatorem & res creatas non esse similes, & ita necesse sit, si in rebus creatis aliquam creatoris similitudinem existere detur, eas creatori prorsus similes esse. Sed dicis, nihil aliud tibi voluisse, quam non omnem quidem dissimilitudinem, sed insignem illam tantum excludi. Atqui, si ita sentiebas, aliter loqui debueras, & priorem illam propositionem hoc pacto enunciare: In nulla re creata fuit insignis aliqua dissimilitudo cum creatore. Neque enim id quod subjicis, istum tuum sensum ullo modo explicat, quamvis fortasse secus tibi videatur. Nam ea verba: *At nihil est magis dissimile, quam mortale immortali*, nihil aliud declarant, quam mortalitatem immortalitati esse perquam dissimilem, quod de omnibus quæ invicem opponuntur, dici potest, quantumvis parvi momenti sint. Insignis autem dissimilitudo, ut tu manifeste hoc loco accipis, non significat aliqua in re magnam dissimilitudinem, sed in re magni momenti. Et, si de insigni hac dissimilitudine in illis verbis loqui voluisses, id priori propositioni nihilo magis in ea argumentatione consentaneum fuisset. Potest enim fieri, ut aliqua inter se in re una eaque maximi momenti dissimilia sint, & tamen aliquam similitudinem invicem habeant; ut in exemplo meo cognosci potest. Siquidem maximi momenti est dissimilitudo illa, quæ est inter hominem & bestias, quod ille ratione præditus est, hæ ratione destituuntur; & tamen non in una re tantum, sed in pluribus adeo similes sunt, ut inter has & illum non aliquam solum, sed magnam quoque similitudinem esse, jure optimo dici queat. Quod si priorem illam propositionem, ut argumentum tuum ea ratione expositum, qua nunc illud explicare videris requirebat, enuntiasses, putasne me illam tibi concessurum fuisse? In nulla re scilicet creata fuisse insignem aliquam dissimilitudinem cum creatore: qui ne tibi quidem eam, uti est, vere concessi, sed ne disputatio longius protraheretur, tantummodo ad tempus dedi. Nam (obsecro te) inter arenam, quæ est ad litus maris, & Deum, quæ similitudo est? vel quæ majoris momenti dissimilitudo in duabus rebus reperiri potest, quam unam perenni ac sempiterna & omnibus numeris absolutissima vita præditam esse, alteram omni prorsus vita perpetuo carere? An non maximi momenti dissimilitudo est inter universas stirpes & Deum, cum illæ nihil videant, nihil audiant, nihil intelligant; Deus vero omnia perspiciat, omnia exaudiat, omnia perfecte intelligat? Supervacaneum est hic maximi momenti dissimilitudines, quæ inter creatorem & res creatas semper fuerunt, congerere; cum eæ unicuique sint maxime obviæ, & in sexto capite de illis aliquid adhuc dicturi simus: præsertim vero, cum ipse, quasi priori & præcipuæ argumentationi tuæ parum fidens, ei quodammodo renuncies, & in similitudine, quam hominem cum Deo in ipsa creatione habuisse, Sacræ Literæ docent, totus hæreas: de qua quid adversum responsionem meam scripseris, jam exponendi tempus est. Dixeram, cur potissimum homo ad Dei imaginem factus dicatur, ex eo loco liquido apparere, ubi id primum dictum fuit; nempe quia illi datum fuerit dominium in universa opera Dei. Tu permiram hanc calliditatem meam vocas, qui ut homini adimam, quod Deus vere dedit, id illi tribuam, quod ipse non dedit. Constare enim, non in universa opera Dei, sed in hæc inferiora tantum, quæ sunt minima inter divina opera, dominium illi à Deo esse datum. Cœlorum autem, syderum, angelorum, & aliorum maximorum operum Dei, nullam mentionem factam esse. Et statim adjungis: *Quæ est hæc nova temeritas, in asserendis aut negandis rebus sacris?* At vero, Francisce, uter nostrum & callidus & temerarius dici magis mereretur, egone qui id dico, quod divini autores scripserunt, an potius tu, qui locum Psal. 8. afferens, quem auctor quidem Epist. ad Hebr. Christo accommodat, retices ea verba, *Omnia subjecisti sub pedibus ejus*; quæ cætera à te recitata illico consequuntur, & ab auctore illo non negligenter examinantur. Neque ego tamen vel callidum vel temerarium te appellavero, sed tua defendendi & me sugillandi studio tam graviter lapsum fuisse doleo. Quod si David ausus est dicere, Deum omnia sub pedibus hominis subjecisse, nonne ego affirmare potui, datum illi fuisse imperium in universa opera Dei? Plus est enim *Omnia*, quam *universa opera Dei*. Omnium nempe appellatione ipse quoque Deus continetur, quemadmodum ex Paulo constat, qui scribit 1 Cor. 15. 27, manifestum

festum esse, in sententia illa excipiendum esse eum qui ei subjecit omnia: quem excipere ex vi veritatis manifestæ opus non esset, nisi ex vi verborum & ipse inibi comprehensus fuisset. Neque est quod dicas, ea verba ad Christum tantummodo respicere: nam & tu ipse, tum hic, tum in præfatione, aperte testaris, de homine generatim Davidem loqui, & res ipsa id satis per se docet. Cæterum si quatenus ad Christum respiciunt, vere & proprie ea intelligi velis; quatenus vero de homine generatim dicuntur, minus proprie, & figurate, ita ut omnium appellatione ea tantum contineantur, quæ per epexegesin subjici statim videntur, *Oves & boves, &c.* Primum vide quid agas, cum multis aliis in locis ferre non possis, ut nomen *omnis* ea duntaxat complectatur de quibus est sermo: deinde considera, omnino de hominibus quoque cummuniter id proprie dictum fuisse. Nam cœli, & sydera omnia, ut rebus terrestribus deservirent, à Deo creata fuere, ut & ratio & experientia fateri cogit, & colligitur ex verbis, quæ Moses Deo tribuit, cum eorum creationem enarrat. Quamvis enim hæc inferiora superioribus comparata, si externam speciem contempleris, videri possint esse inter minima opera Dei, adeo ut homo ipse cum illis ne comparandus quidem videatur; unde Psal. 8. argumentum ex parte sumptum est: tamen si penitus res inspiciatur, videbimus hæc inferiora superioribus longe præstantiora esse. Quis enim negare poterit, hominem Soli ipsi, qui inter superiora illa principem locum obtinet, multis partibus antecellere? Sol enim magnitudine licet immensus ac splendidissimus, atque ingenti vi præditus, ratione tamen & anima & vita caret, quibus nihil præstantius excogitari potest, quæ omnia in homine posuit Deus. Tecum autem, tanquam cum Christiano, & divinitus edocto loquor, qui una cum quibusdam pseudophilosophis, non somnies, solem non anima & vita tantum, sed ratione quoque præditum esse. Jam solis magnitudo nihili facienda est: alioqui & sol ipse cœlis omnibus aliqua saltem ex parte dignitate ac præstantia inferior esset, & innumera ex inferioribus creatis rebus homini ipsi qui certe illis dominatur, quodammodo anteponenda forent. Splendor solis quamvis maximus, cum splendore & gloria, qua hominem Deus coronavit, adeo ut paullo minorem se ipso fecerit, non est aliqua ratione conferendus. Vis denique illa ingens solis mirum quam longe superetur ab ea vi homini data, qua cœlos ipsos penetrat, & Dei arcana rimatur: in terris autem, quicquid audet, quantumvis arduum, videtur posse conficere. Quod si, ut te ipsum diffiteri non arbitror, homo sole multo est præstantior, & idcirco omnibus & cœlis & syderibus longe antecedit; certe, si analogiam seu proportionem spectemus, cum homo sit quidam sol inter hæc inferiora, & inter ipsa non secus ac sol inter superiora, principem locum obtineat, tanto præstare inferiora superioribus, (quanquam hoc perabsurdum prima facie videri potest) dicendum omnino videtur, quanto homo sole est præstantior. Quod ex eo insuper facile intelligi potest, quod pleræque ex inferioribus creatis rebus vitæ sunt participes, cujus superiores illas, de quibus loquuti sumus, omnes expertes esse novimus, quamvis illis Deus tanquam instrumentis utatur, ad vitam in inferioribus aut gignendam aut propagandam; sicut etiam cibis, id est rebus mortuis, & præ animantibus vilissimis, idem in ipsis animantibus præstat. Nam hoc solum satis est, ut inferiora superioribus anteferenda esse agnoscamus. Quamobrem si dicas, superiora immortalia esse, inferiora autem mortalis, animadvertendum est, non proprie immortale esse illud, quod vita præditum non sit, neque ejusmodi immortalitas, id est perpetua permansio magni æstimanda est; nisi velimus, terram ipsam, quia non minus quam cœli & sydera perpetuo duret, cunctis animantibus antecellere. Præterea nos de eo tempore loquimur, cum homini imperium illud datum est, hoc est, ante ipsius lapsum, quo tempore inferiora, non minus quam superiora immortalia fuisse contendis.

Postremo, an non meministi, negari à me istam tuam superiorum corporum immortalitatem, seu perpetuam permansionem? Mitto quod, si diligentius, quid in hac re sentias, expendatur; cum superiora illa non minus, quam inferiora hæc universa renovanda esse credas, & nullius rei, quam Deus creaverit, essentiam perire; non sane video, cur hæc potius quam illa, à te mortalia appellanda sint. Nec vero arbitror, te idcirco superiora inferioribus præferenda esse censere, quod hæc multo breviore tempore, quam illa, in eodem statu permaneant. Hac enim ratione non modo animalia quædam, verum etiam quercus, & aliæ arbores permultæ, quæ ad multa sæcula vivunt, homini anteponendæ essent, qui vix ad sæculum unum vitam suam retinere potest. Jam nec te movere debet, quod superiora, ut nomen ipsum indicat, in multo editiore loco sint constituta: cum perspicuum omnibus esse possit, istud non ad ipsorum dignitatem & præstantiam spectare, sed ad inferiorum usum pertinere: quibus illa inservire non poterant, nisi in multo excelsiore mundi parte collocata fuissent. Sed objicies fortasse, cum de superioribus rebus à me disputatum est, nullam angelorum factam fuisse mentionem. Angelorum ideo mentionem non feci, quia illi non numerantur inter opera Dei, quorum creationem Moses nobis aperte describit, & cum de universis Dei operibus loquimur, non te ita iniquum futurum arbitror, ut nisi aliud mihi concedere velis, saltem hoc non permittas, ut si dubitetur, utrum homo in universa opera Dei imperium, cum crearetur, habuerit, universorum operum Dei appellatione ea tantum intelligantur, quæ sex illis diebus, quibus & ipse homo creatus esse scribitur, a Deo condita fuisse manifestum est. Vides, hæc inferiora non minima esse inter opera Dei, de quibus loquimur; sed maxima & præstantissima, & ob eam causam sapientissime à Deo constitutum fuisse, ut superiora, quæ illis tu longe majora esse putabas, ipsis servirent. Quod si superiora inferioribus inserviunt, etiamsi alioquin inferiora superioribus cedere deberent, cum tamen certissimum sit, hominem inferioribus cunctis dominari, proprie profecto & recte post Davidem me locutum esse constat, cum dixi, homini datum fuisse dominium in universa opera Dei. Et quid aliud est, alicui rei dominari, quam ejus rei plenum usum habere? Nam cæteræ animantes, & herbæ quoque, & stirpes & arbores, superiorum corporum usum quidem habent, sed non plenum; tum quia ipsæ non minus quam illa, ad hominis usum conditæ sunt; tum quia partim ratione, partim & oratione, & sensu carent, quibus cœlestium corporum plenus usus comparatur. Atque hac de causa, cætera præter unum hominem, illis dominari dici non possunt. Quin imo cætera cuncta inferiora, quia, ut dictum est, ratione destituuntur, propter vim, quam cælestibus corporibus indidit Deus, dum superioribus utuntur, ab illis quadam ratione reguntur, & gubernantur; non quidem tanquam à præstantioribus, sed tanquam ab iis, quæ, ut ipsa ad suum exitum perduci possent, creata fuere, & ea vi donata, atque ipsis quodammodo præfecta, non secus ac servus pædagogus puero ingenuo, interdum etiam & ipsius domino, non modo præstantiori quam ipse sit, ut eum regat & gubernet, præfici solet. Homo autem, cum rationis particeps sit, eandem habet ad superiores res creatas proportionem, quam adultus dominus ad servos suos, quibus pleno jure utitur, nec ab illis, nisi sui ipsius obliviscatur, regi se ac gubernari permittit. Hinc pervulgatum illud: Sapiens dominabitur astris. Neque tamen ita dominatur homo cœlestibus corporibus, ut in illa eandem potestatem exercere possit, quam Deus ipse exercet: nam ne in inferiora quidem ejusmodi potestas illi concessa est, sed utrorumque usus tantum, qui ad ipsius necessitates & voluptates pertinet. Dominium enim, quo nos jurisconsultorum vocabulo tum usi sumus, ut ipsi tradunt, aliud directum est, aliud utile. Directum in rebus creatis sibi reservavit Deus. Utile homini pro sua bonitate concessit. Imperium

autem

autem illud etiam in inferioribus, plenissimum usum, nedum plenissimam potestatem non significare, satis demonstrari videtur ex eo, quod ante diluvium cæteris animantibus vesci homini non licebat. Quocirca, cum post diluvium eæ non minus quam holera virentia, illi in cibum sunt datæ, prioribus verbis, quibus dominatio ipsi in eas concessa fuerat, additum est expressius ac significantius Gen. 9. 2, *Terror vester ac tremor sit super cuncta animalia terræ.* Hujus autem dominationis, quam in cœlestia corpora homo à Deo consecutus est, nulla aperta fit mentio in illis verbis, quibus imperium in res creatas ei concessum est: duplici de causa. Una est, quia satis id expressum fuerat, cum animantium omnium & universæ terræ mentio est facta. Nam si, ut diximus, superiora illa his inferioribus inserviunt, inferioribus subjectis, subjici superiora quoque necesse est. Altera huic valde similis causa est, quia satis fuit mentionem fecisse illorum, quæ non minus quam homo, sensu sunt prædita, & inter res creatas ad ipsum quam proxime accedunt; de his enim majus dubium esse poterat. Unde factum est, ut herbarum, stirpium, & arborum, in iisdem verbis nulla singularis mentio facta sit, quamvis non minus quam cætera, hominis dominatui subjectæ fuerint. Nam si quis dicat, terræ universæ appellatione illas contineri; non minus eadem appellatione animalia terrestria continebantur, & tamen ea singulariter nominare voluit Deus. Et David in enumeratione illa ad finem Psal. 8. nec terræ, nec stirpium ullam mentionem facit. Dominatur igitur homo, quatenus ad ipsius commodum & jucunditatem opus est, non inferioribus tantum, sed superioribus etiam creatis rebus, cœlis, inquam, & syderibus universis. Nam & Moses aperte testatur, hæc omnia à Deo cunctis hominibus distributa fuisse, Deut. 4. 19. Hinc Marc. Ant. Flaminius, præstantissimi ingenii vir, in paraphrasi sua soluta oratione in eum Davidis Psalmum conscripta, veritatis vi & efficacitate verborum Regii vatis permotus, sic eum loquentem facit. *Tu denique hominem huic medio mundi globo, tanquam mortalem aliquem Deum, præpositum esse voluisti: neque solum ea quæ gignuntur in terris, sed etiam cœlum ipsum, & admirabiles illos syderium fulgores, ad usus & commoditates illius creavisti*, &c. Quibus verbis addi etiam potest, angelos ipsos, quamvis ad hominis usum non utique creatos, homini tamen Dei jussu inservire, ita ut nihil plane esse videatur, præter ipsum Deum, quod homini aliqua ratione subjectum esse dici non possit. Quare, ut in principio diximus, non de Christo tantum, sed de omnibus quoque hominibus generatim ea verba dicere potuit David, *Omnia subjecisti sub pedibus ejus.* Hæc à me præter id, quod in animo habueram, disputata sunt, ut quam injuria à te & miræ calliditatis, & novæ cujusdam temeritatis accusatus fuerim, tu ipse perspicere possis. Nam quod ad alios attinet, satis superque fuisset ostendere, me verborum meorum auctorem Davidem habere, & universorum operum Dei appellatione commode intelligi posse universas res terrestres; quo sensu, ut verum fatear, ea verba à me scripta fuere; cum nemo nesciat, his συνεκδοχικοῖς loquendi modis, & sacros & prophanos scriptores refertissimos esse. Atque hic libet annotare Georgium Buchananum, virum bonis literis mirifice excultum, & celeberrimum nostræ ætatis Poëtam, in paraphrasi sua carmine edita, ea ejusdem octavi Psal. verba: *Constituisti eum super opera manuum tuarum*, ad hunc modum interpretatum fuisse: *Et tua dextra super universa opera creasti principem.* Quem ego, cum idem scripsi, nondum videram. Ex quo temeritatem meam, ut tu eam appellas, novam dici non debere constat, & simul perspicuum est, alia adhuc esse verba in eo Psalmo, quibus dictum meum sustineri possit; cum tantus vir eo pacto, quo ego locutus sum, ea interpretatus fuerit. Nec sane immerito: indefinite enim prolata universalibus enunciationibus paria existimantur. Quod autem addis, te vix posse credere, me sine conscientiæ aculeo ea verba scripsisse, id adeo indigne dictum est, ut nullam mereatur responsionem.

Neque vero ego Athanasii testimonium attuli, ut probarem, homini datum fuisse dominium in universa Dei opera; sed ut propter dominium illud, quomodocunque id intelligi deberet, ad imaginem Dei eum creatum fuisse, jure dici potuisse, confirmarem. Quod si Athanasius & alii non pauci id senserunt, quamvis fortasse hominis dominatum ad superiores quoque res creatas porrigi non animadvertissent; quanto magis idem sensissent, si eo mentis suæ aciem intendissent? Sed jam de hoc satis. Quod igitur deinde scribis, non audivisse te adhuc aliquem ausum esse negare, imaginem & similitudinem Dei in homine potissimum fuisse in ratione & mente nostra; scito, non paucos ex Antiquioribus, * quamvis inter ipsos aliqui, si recte memini, propter illa duo verba, imaginem & similitudinem, non imperium modo in res creatas, sed etiam rationalem animam in divino illo testimonio contineri crediderint, de imperio tamen ibi potissimum agi, & sensisse & aperte docuisse. Ex recentioribus vero, Wolphangus Musculus & accurate & copiose defendit, omnino propter ejusmodi imperium, non etiam propter mentem sive rationem, aut aliquid simile illi à Deo concessum, hominem ad Dei imaginem & similitudinem creatum fuisse, scriptum extare. Cujus doctissimi viri verba in eum Mosis locum si perlegere volueris, non dubito, quin me non omnino male sentire tute fateare. Quanquam in imperio illo mens quoque & ratio inclusa est; cum ratio & mens, qua homo est præditus, ejus imperii causa efficiens sint. Adime enim homini rationem & mentem, & illi omne propemodum imperium in res creatas ademeris. Quandoquidem prudentia, sagacitate, & industria hominis potissimum fit, ut illi res creatæ omnes subjiciantur, eique ad ipsius usus & commoditates deserviant. Prudentia autem, sagacitas, industria, quibus cæteræ animantes aut penitus destituuntur, aut leviter admodum præ homine pollent, ex mente atque ratione proficiscuntur. Ita fit, ut ideo quilibet homo de ratione & mente sibi à Deo concessa maximas gratias agere debeat, quod ejus ope tanquam Deus aliquis, cæteris animantibus, nan modo iis creatis rebus, quæ sensu & anima carent, præest ac dominatur. Reliqua autem bona, quæ ex rationali anima homini in hac vita obveniunt, aut obvenire possunt, ea non sunt communia omnibus hominibus; immo paucissimis contingunt, & non nisi maximis laboribus comparantur. Proinde Sapiens non veritus est dicere Eccl. 1. 17, 18, in illis esse laborem & afflictionem spiritus, & qui addit scientiam, addere dolorem. Nec ratio & mens, qua hominem Deus donavit, magni fieri per se ipsa debet, nisi eam bona aliqua consequantur. Ut enim sapientissime à nonnullis dictum fuit, si homini felicitatem non dederis, tantum abest, ut de ratione & mente gloriari possit, ut potius invidere bestiis non parum debeat, quæ cum rationalis animæ expertes sint, multa mala non sentiunt vel agnoscunt, multo plura non provident, præterita non meminerunt, aut saltem de ipsis non cogitant: quæ omnia facere, rationis & mentis vi cogitur homo, & ita miserias suas & calamitates, quibus magis quam cætera animantia, quoad vivit, est obnoxius, mirum in modum ipsemet augere atque amplificare compellitur. Felicitas igitur, quæ rationem consequatur, pluris facienda est, quam ipsa ratio. Quocirca felicitas illa, quam Deus homini cuicunque largitus est, ut cunctis rebus creatis dominetur, quamvis a ratione ortum ducat, rationi tamen, quod ad præsentem vitam attinet, anteponenda est. Fuit quidem, & est adhuc ea felicitas, adumbratio illius felicitatis, quæ generi humano per Christum obvenit, seu potius obventura est, ut scilicet una cum ipso in æternum regnemus, & multo, quam nunc, præstantiore ratione omnia sub pedibus nostris subjecta esse videamus; quam futuram felicitatem non minus quam præsentem hanc, non sine mentis & rationis auxilio consequi possumus. Verum ea non omnibus contingit, sed iis tantum, qui ipsius

* Athanas. Basilius. Chrysost. Procopius. &c.

Christ

Christi vestigia insecuti fuerint, & Deo omnium domino morigeros & obedientes se præbuerint. Quamobrem de ea non potuerunt in hominis creatione exponenda verba fieri, cum ibi de eo, quod naturaliter cuilibet homini datum re ipsa est, manifestissime agatur. Itaque quemadmodum in prima creatione, & in vita hac animali & terrestri, hanc similitudinem cum Deo, ejus beneficio, adepti sumus, ut non secus atque ille universis sive conspicuis sive inconspicuis rebus, sive in hoc mundo, quem sex illis diebus creavit, sive extra ipsum, imperat & dominatur, nos in hoc mundo hisce conspicuis rebus, aut præfecti simus, aut earum usum plenum habeamus: sic in secunda creatione, id est in resurrectione justorum ex mortuis, in qua corpora nostra reformabuntur, & in vita illa spirituali atque coelesti, sicut ille, omnibus sibi subjectis, in æternum vivit, & regnat, sic nos, omnibus inimicis & ipsa morte atque inferno devictis, in æternum vivamus, atque regnemus. Hæ utrobique sunt veræ & præcipuæ similitudines, quas cum Deo habere possimus, ad cujus imaginem & vetus homo Adam, & novus Christus conditus est. Et quemadmodum posterior illa cum Deo similitudo, quæ Christi, & eorum, qui Christi sunt, propria est, habet quidem necessario antecedentem aliam cum Deo similitudinem, justitiam scilicet & sanctitatem, sine qua ipsa consistere non potest; ea tamen præstantior est, quippe quæ illius scopus & finis sit: sic prior hæc similitudo, quæ Adami & eorum, qui ab eo sunt prognati, propria est, requirit quidem aliam antecedentem similitudinem, rationem scilicet & mentem; sed illi tamen, ut pote cujus ipsa finis certissimus fuerit, præferenda est. Sed non est propterea animalis cum spirituali, terrestris cum coelesti, & porro mortalis cum immortali vita confundenda, & quod unius est proprium, alteri tribuendum. Quid autem est in Deo præstantius, aut admirabilius, quæ ipsius imago utrique vitæ sua proprietate servata, sive in hac sive in illa nobis magis expetenda, quam regnum, potestas honor, atque imperium, unde ipsi nomen Elohim apud Hebræos factum est, ad cujus Elohim imaginem ubique homo conditus fuisse dicitur? Quodsi in mente & ratione potissimum divinam illam in homine imaginem & similitudinem non ideo consistere vis, quod mente & ratione intelligamus, & magna bona ejus ope adipiscamur, sed quia mens & ratio immortalis sit, ut ipse Deus immortalis est; istud non solum tibi non favet, sed etiam non parum adversatur. Animadvertendum est enim, præcipuam hoc loco quæstionem nostram non esse, utrum imago Dei in homine dominatum in res creatas significet, ut ego affirmo; sed utrum hominis immortalitatem complectatur; immortalitatem, inquam, non animi & mentis tantum sed corporis etiam, & universi illius concreti, ut tu asseris. Quomodocunque enim ista tua assertio vel falsa vel admodum dubia deprehendatur, aut concidit, aut certe non mediocriter labefactatur argumentatio tua; atque ita parum refert, si eodem tempore affirmatio mea vel funditus etiam convellatur. Jam vero, si divinam in homine imaginem, animi ejus immortalitatem significare vis, non est, quod dicas, hominem Deo similem non fuisse futurum, si ante lapsum corpus mortale habuisset, quia ipse Deus immortalis sit; nam satis illi ea in parte similis fuit, si animum, qui corpore longe præstantior est, immortalem habuit, propter quam animi immortalitatem præcipue Deo similis factus fuisse dicatur. Ex iis, quæ hactenus disserui, satis intelligi potest, neque Mosem & Davidem ex musca elephantum facere voluisse, ut tu in præfatione tua ajebas, etiamsi imago & præstantia illa divina in homine immortalitatem corporis non complecteretur: nec Davidem, quamvis in homine extollendo animæ rationalis potius, cujus tamen nullam prorsus mentionem facit, quam imperii in res creatas, de quo solo tam copiose tamque diserte loquitur, rationem habuisset, sententiæ tuæ vel leviter quidem suffragaturum. Quanquam non video, quemadmodum elatio illa hominis, quam David ita luculenter persequitur, te adjuvare possit; cum David de homine post Adami lapsum loquatur, & ipsum, qualis adhuc erat, cum ea scriberet, sibi considerandum proponat, id est, cum sine dubio jam morti penitus obnoxius esset. Quamvis enim de imperio in opera manuum Dei illi ab ipso Deo concesso aperte disserat, quod ante illud delictum primi hominis factum fuit: de eo tamen imperio, tanquam de re, quæ adhuc duret, verba facit: Quapropter concludendum omnino videtur, hominem quamvis non modo suapte natura mortalem, verum etiam morti penitus subjectum, præstantissimum tamen esse Dei opus, & præstantiam illam potissimum retinere, quæ homines sanctissimos in divinæ erga hoc suum opus benignitatis admirationem rapiat; ita ut contra quam tu & arbitraris & ubique contendis, ad hominis præstantiam ejusmodi constituendam corporis immortalitatem non requiri, statuere debeamus. Hic vero antequam de hac hominis cum Deo similitudine dicendi finem faciam, examinare libet, quo novo argumento ex meis responsionibus, ut tibi quidem videtur, desumpto, vi istius similitudinis, hominem à Deo immortalem creatum fuisse, probare velis. Hoc igitur, ut inquis, exemplo uteris. Homo rationalis creavit animal simile sibi. At nihil magis dissimile, quam irrationale rationali: non creavit ergo irrationale. Eadem enim ratione, licet id non exprimas, ita concludi posse existimas. Deus immortalis creavit hominem similem sibi. At nihil magis dissimile, quam immortale mortali. Non creavit ergo mortalem. Atque interim perspicere non potes, prius argumentum nullam vim habere ex forma ipsa argumentationis, sed (ut loquuntur) ex necessitate tantum materiæ; & verbum *creare*, aliud significare (idque admodum improprie) in priore argumento, quam significet in posteriore. Quod autem ex forma ipsa prius argumentum nullam vim habeat, manifestum est. Nam etiamsi demas ex majore propositione omnem mentionem similitudinis, in qua posterioris argumenti tota vis consistit, argumentum nihilominus efficax erit. Satis est enim dixisse; Homo rationalis genuit aut procreavit, vel, ut tu dicis, creavit animal. Siquidem certum est, omne animal procreatum procreanti in forma specifica (ut vocant) simile esse debere, neque aliquam formæ specificæ similitudinem esse posse inter id animal, cujus forma est, ut rationale sit, qualis est homo, & illud quod sit irrationale; & ob eam rem necesse esse, ut animal ab homine procreatum, irrationale non sit. Atque ita vides, non ex forma supervacanea argumentationis tuæ, quæ omnis fere, quod ad vim exempli attinet, illis verbis, *simile sibi*, propositioni admissis nititur; sed ex necessitate materiæ concludi, animal ab homine procreatum irrationale esse non posse. Neque in hac prioris argumenti majore propositione superfluitas illa excusari aliquo modo potest, nisi nomen *Rationalis* eandem vim habere velis, ac si dictum fuisset; Quatenus est rationalis. Verum si istud admitteretur, necesse esset in alterius quoque argumenti majore propositione nomen *Immortalis* eandem vim habere, ac si dictum fuisset; Quatenus est immortalis. At Deum creasse hominem similem sibi, quatenus ipse immortalis est, neque usquam legitur, & illud ipsum est, de quo hic tantopere controversamur. Sed propositi à te exempli in priore argumento inconcinnitatem etiam prodit verbum *creavit*, quod homini procreanti accommodare non dubitasti: quasi vero idem sit procreatio in homine, quod creatio in Deo; aut Deus quatenus creat, homini procreanti jure optimo comparari possit. Certe Deus, quatenus creat, non cum homine procreante, sed aliquod opus faciente conferri debet; alioqui omnes res creatæ, ejus filii apellari possent. Et ideo, quemadmodum si quis diceret de aliquo opifice, quod opus fecisset simile sibi, non intelligendum esset, inter ipsum opificem, & opus ab eo factum nullam insignem dissimilitudinem extare, (nemo enim nescit, artificem operi suo semper quam longissime antecellere, & idcirco insignem

insignem aliquam dissimilitudinem necessario inter utrumque reperiri) sed tantummodo insignem aliquam similitudinem alterum cum altero habere: sic verba illa, *Creavit Deus hominem ad imaginem & similitudinem suam*, non omnem profecto insignem inter ipsos dissimilitudinem excludunt, sed insignem tantummodo aliquam similitudinem significant. De qua ne aliquod dubium esse posset, ibidem in quo consistat, & cujusmodi illa sit, diserte expositum est. Sic enim scribit Moses Gen. 1. 26. *Et dixit Deus. Faciamus hominem ad imaginem nostram, & dominetur piscibus maris, & avibus cœli, & bestiis, & universæ terræ, omnique reptili quod repit super terram. Et creavit Deus hominem ad imaginem suam, ad imaginem Dei creavit illum, marem & fœminam fecit eos.* Ex quibus verbis apertissimum est, imaginem & similitudinem illam imperio homini in cætera animantia & in ipsam terram dato, contineri, præsertim iis, qui sciunt, Epexegesin figuram apud Hebræos, qui expositivis sermonis particulis non utuntur, sed per simplicem copulam & eas & plerasque alias ubique repræsentant, frequentissimam esse; ut hoc loco nihil aliud sit, *Et dominetur*, quam, *Qui scilicet dominetur*. Exemplum hujus figuræ, etsi infinita prope sunt, luculentissimum est eodem capite, in ipso Mosaicæ narrationis initio. Nam postquam generalis cujusdam propositionis loco, primo dixisset, *creavit Deus cœlum & terram*; explicaturus deinde singulatim, quomodo id factum fuisset, ait, *& terra erat inanis*, &c. Quæ verba, usque ad ea verba, *Et dixit Deus: Fiat lux*, expositive vertenda sunt, hoc videlicet pacto. Nam cum terra esset inanis, &c. dixit Deus, Fiat lux. Quid autem magis ab omni verisimilitudine abest, quam Mosem narrasse, Hominem ad Dei similitudinem factum fuisse, & in quo ea similitudo consisteret, ne indicasse quidem, (ut certe non indicavit, si ea in dominatu, quem homo in rebus creatis habet, non consistit;) & ita antropomorphitis occasionem præbuisse, perabsurde statuendi Deum non minus quam nos membra habere, & humana hac forma nostra præditum esse; quibusdam vero aliis imperite comminiscendi, id propterea scriptum fuisse, quia aliquando futurum esset, ut ipse Deus humanam naturam & speciem assumeret, atque homo fieret. Nec vero cum Deum creantem cum artifice opus faciente comparo, & vi comparationis ostendo, à re creata omnem insignem dissimilitudinem non excludi, ad id confugere potes, ut dicas, artificem non esse Deo parem, qui opera sua in nulla sibi insigni re dissimilia efficere possit Nam cum dico, Deum creantem homini opus facienti similem esse, perinde est, ac si dicerem, cum Sacræ Literæ de Deo tanquam creatore simpliciter loquuntur, intelligi debere, eum nolle opus suum sibi per quam simile esse, sed non minus à se differre quam opus à suo opifice. Aliis loquendi modis utitur scriptura, cum perquam similia sibi opera Deum efficere significare vult. Etenim tunc eum gignere dicit, & patri comparat, & patrem vocat. Patres enim sibi perquam similes filios generant, in iis præsertim, in quibus potissimum similitudo consistit. Atque hac ratione fit, ut qui immortales à Deo conditi fuere, ut angeli, filii ejus appellentur Job. 1.6. 2.1. XXXVIII.7. & qui ex hominibus beatam illam immortalitatem consequentur, filii Dei eam ob causam futuri sint, Christo ipso teste; Luc. 20. 36; qui ideo filios Dei esse dicit, quod filii sint resurrectionis. Immortalitas enim, qualis angelorum est, & piorum erit, omnem fere insignem cum Deo dissimilitudinem excludit. Et quamvis interdum etiam fiat, ut filii Dei, ii quoque appellentur, qui tanta cum Deo similitudine præditi non sunt: tamen propter insignem aliquam similitudinem, præter eam, quam in creatione homo adeptus est, quam cum Deo habeant, vel propter aliquam loci circumstantiam, qua translatio ejusmodi sustineri possit, ita appellantur. Nec liberior ejusdem translationis usurpatio impedit, quominus proprius ejus usus is sit, quem diximus: ut cum Paulus scribit Rom. 8. 17, *si filii, etiam hæredes*, &c. aut quominus verum sit, in divinis literis, cum de immortalitate agendum est, qua Deus res à se creatas donet, aut donare velit, & ita eas sibi perquam similes efficere; non creatoris simpliciter, sed patris quoque nomine eum decorari; quod in prima hominis creatione factum non est. Verbum enim *Creare*, nihil aliud per se significat, quam vel aliquid, quod prius non erat, facere seu formare, vel jam factum seu formatum reficere sive reformare, nulla habita ratione, utrum creatori simile sit necne. Quodsi addatur, rem creatam similem creatori esse, vel ea similitudo intelligenda est, quæ ibidem expressa fuerit, nec præterea alia somnianda; vel ea tantum, quam inter formatorem & rem formatam reperiri, sit verisimile. Quis est autem, qui negare audeat, hominem ex eo, quod dominationem in cætera animantia, & in universam terram habeat, Deo similem esse? Quis non videt, ut & Flaminius dixit, & innumeri alii doctissimi viri scripsere, & quotidie affirmari audimus, hominem ea de causa, tanquam mortalem aliquem Deum, huic medio mundi globo præpositum esse? Ex quibus Flaminii verbis id etiam colligi potest, eum, non minus quam nos & cæteri omnes, imaginem Dei in homine citra corporis immortalitatem consistere, arbitratum fuisse. Quid igitur aliam in homine cum Deo similitudinem, præter eam, quæ apertissimis verbis explicata est, comminiscimur? aut cur eam ex nostro capite nullo sanctarum literarum testimonio ad hoc excitati prorsus confingimus, quæ creatoris & rei creatæ analogiam exuperat; cum creatæ rei ad creatorem proportio per se, quamvis tu diversum asseras, nullam magis alterius cum altero similitudinem exigat, quam operis proportio ad opificem suum.

Superest, ut ea breviter excutiamus, quæ adversus rationem meam, qua imaginem divinam in homine immortalitatem non necessario requirere comprobaveram, afferre voluisti. Nam cum ego dico, post hominis lapsum, postquam fuisse eum mortalem non negas, ipsum hominem non minus quam ante, ad Dei imaginem conditum esse scribi, & à sacris auctoribus Dei imaginem appellari; respondes tu, hoc confirmare tuum dogma. Nam manet semper ratio & immortalitas animorum; & illi morti quæ per peccatum obrepserat, datum est remedium per Messiam, per quem omnia tandem restituentur, & ad hunc modum cuncta vertentur in Dei gloriam. Sic enim ad verbum scripsisti. Sed quidnam tuum dogma appellas? an assertionem illam tuam, de qua in hoc argumento, quod præ manibus habemus. potissimum disputari vis, aut secundum tuam ipsius argumenti explicationem velle debes? an præcipuam sententiam tuam, cujus causa universa hæc disputatio nostra instituta est? an vero aliquid aliud, quod sentias, vel ad rem nostram pertinere credas, ac tuæ præcipuæ sententiæ non leviter suffragari? Si dogma tuum appellas assertionem illam, de qua hic potissimum agitur, dogma tuum profecto, si modo dogma dici debet, meritissimo nominas. Nam non memini me vel legisse vel audivisse quenquam esse, qui ex eo, quod homo ad Dei imaginem creatus fuisse dicatur, colligi posse existimet, hominem suapte natura immortalem & animo & corpore creatum fuisse. At vero qua ratione (dic velim) istud tuum dogma confirmatur per ea testimonia, ubi post delictum Adami homo imago Dei appellatur. Quid vero ratio & immortalitas animorum, quæ in homine adhuc remanent; quid remedium per Christum morti, quæ per peccatum obrepsisset, datum ad hoc pertinent; nisi ut probent & confirment, quod ego dico, in homine posse imaginem Dei animadverti, citra corporis naturalem immortalitatem? Sin dogma tuum vocas præcipuam sententiam tuam, non sane video, quomodo ex eo, quod homo post peccatum primi hominis, imago Dei nominetur, confirmari possit, primum hominem natura immortalem conditum fuisse. Nam quod ratio & animi immortalitas caussa fit, una cum remedio, morti, quæ per peccatum obrepsit, dato, ut isto nomine adhuc honeste-

honeſtetur, jam id à me aperte negatur, cum contendo divinam in homine imaginem aliud ſignificare. Verumtamen, quamvis id tibi concedatur, quid hoc ad inſtitutum tuum? An non, ut ſupra viſum eſt, in animi immortalitate præcipue hominis cum Deo ſimilitudinem, de qua loquitur Moſes, ſtatuere, corporis immortalitatem, quam quis ex ſimilitudine illa argui velit, aut convellit, aut vehementer infirmat? An non ego quoque moriendi neceſſitatem, ſive mortem æternam per peccatum obrepſiſſe affirmo, cui, ut latius infra diſſeretur, remedium per Chriſtum allatum fuerit. Quod ſi dogmatis tui nomine, aliud ſignificare vis, quid illud ad rationem meam, qua argumentum tuum, de quo hic agendum eſt, labefactare contendo? Nam ſi, ut divinare me ſæpius compellis, dogma tuum vocas id ipſum, de quo copioſe paulo ante diſſeruimus, divinam ſcilicet hominis imaginem potiſſimum in mente & ratione conſiſtere, (quamvis id, ut tute fateris, pleriſque ante viſum eſt, immo, ut tu credebas, omnibus) jam ſatis oſtendi, nos, quod ad imaginem illam attinet, de eo præcipue diſputare, utrum ea corporis, non autem, utrum animi immortalitatem ſeu rationem complectatur; & quod illa ad animi immortalitatem inprimis reſpiciat, id & argumento tuo, & ſententiæ, quam per illud confirmare tentas, non leviter adverſari. Præterea, an non hic etiam ſumis id, de quo in hoc tuo dogmate diſputatur? Pernegant enim, qui tecum non ſentiunt, animus licet hominis adhuc immortalis permaneat, hominem ob id imaginem Dei appellari; & quod remedium morti, quæ per peccatum in mundum intraverit, à Chriſto datum eam divinam imaginem efficiat, aut conſervet, quæ in omnibus hominibus adhuc ſit, non pernegant ſolum, ſed merito etiam exſibilant atque irrident; cum manifeſtiſſime conſtet, remedium illud iis tantum concedi, qui ipſi Chriſto fidem habent, & ad ejus exemplum & præſcriptum, vitam moreſque inſtituunt atque componunt. Non aliter autem hic à te peccatum eſt, atque in reſponſione illa ad vini exemplum per me allatum in ſuperiore argumento. Ut enim ibi nihil reſpondes ad rationem meam ex illo exemplo deductam, quæ argumentationem tuam plane diluit; ſed inepto eodem exemplo, quod tibi ea etiam ratione, qua illo uti voluiſti, aperte adverſatur, id, de quo nulla controverſia erat, confirmare niteris: ſic hoc loco rationem meam ex iis teſtimoniis petitam, in quibus poſt caſum primi hominis, quilibet homo Dei imago appellatur; unde evincitur, ad ejuſmodi imaginem conſtituendam hominis immortalitatem naturalem, quod tu opinaris, non requiri; qua opinione nititur univerſa argumentatio tua; nulla prorſus reſponſione dignaris, ſed tantummodo iiſdem teſtimoniis, perverſe ſimul & ridicule comprobare tentas id, de quo nec vere diſputamus, & aſſertionem tuam, quæ de hic potiſſimum agitur, inſigniter labefactat. Sed profecto nimius ſum in ejuſmodi tuis nugis, vel explicandis, vel refellendis; & certum eſt, poſthac, illas me agnoviſſe, duntaxat indicare. Nam ſi ex iis, quæ jam dicta ſunt, eas tute agnoſcere non incipis, inanis plane futurus eſt ea in re omnis labor & induſtria mea. Convitioſa ſcommata, non leves calumnias, intempeſtivas & vanas futuri mali prædictiones, & quaſi Dei nomine comminationes, huic ſecundo capiti, præter falſas criminationes illas, quas ſupra dilui, admiſtas, & miſſas facio, & una cum reliquis contumeliis, quibus toto ſcripto tuo identidem me afficis, tibi ex animo condono.

CAPUT III.

CUm evidenter, Paulo ipſo auctore, demonſtrem, tantum abeſſe, ut Sacræ Scripturæ teſtimonium illud, quod primus homo factus fuerit in animam viventem Gen. 2. 7. 1 Cor. 15. 45, tuam ſententiam confirmet, ut potius eam funditus evertat; quid opus eſt ei teſtimonio aliud opponere, aut invenire Paulum dicentem, primum hominem factum fuiſſe in animam mortalem? Num fortaſſe parum aperte, primum hominem mortalem creatum fuiſſe, ab ipſo dicitur, cum ex eo quod factus fuerit in animam viventem, arguit, eum habuiſſe corpus animale, & quod non minus quam granum quod ſeritur, mori deberet? Præterea, an non idem & vivens & mortale ſimul eſſe poteſt? Quid autem refert, utrum obiter an ex profeſſo aliquid dicatur, dummodo id vere affirmetur? Certe ſi ea, quæ obiter à divinis ſcriptoribus dicta fuere, vim teſtimonii non haberent, non ita multa eſſent, quæ ex ipſorum ſcriptis ad aliquid confirmandum promi poſſent. Paulum autem vere affirmaſſe id, quod adverſus temetipſum rationem tuam retorquet, etſi ſatis à me probatum eſt; ea tamen in examinando, quæ à te in contrariam partem diſputata ſunt, uberius comprobabitur. Ais igitur, Apoſtolum loqui de magno diſcrimine inter corpus animale, quod habuimus per Adamum, & ſpirituale quod habebimus per Chriſtum; & in hoc eſſe comparationem bonæ conditionis, in qua nos conſtituit creator, cum meliori, quam reſtituet redemptor. Sic enim habent verba tua. In quibus illud primum conſiderandum eſt, quod ais redemptorem nobis reſtituturum meliorem conditionem, quam ea fuerit, in qua nos conſtituit creator; quaſi, antequam crearemur, in aliqua meliore conditione fuerimus, quam cum creati ſumus. Nam profecto reſtituere nihil aliud eſt, quam reddere id, quod is, cui reſtituitur aliquando habebat. Hoc autem dico, non ut tua verba carpam, præſertim cum fieri poſſit, ut non *Quam reſtituet*, ſed *In quam reſtituet*, ſcribere volueris; (qui loquendi modus, ubi non de conditionis ipſius, ſed noſtri reſtitutione præcipue agitur, multo tolerabilior eſt) ſed ut rei veritas magis perſpiciatur. Neque enim, antequam eſſet creatus Adam, aliquid aliud quam terra erat; ex quo perſpicuum eſt, ſatis bonam conditionem illum in creatione adeptum fuiſſe, ut ex mortua terra animal vivens fieret. Quod ſi ejus corpus, propter materiæ qualitatem, ex qua formatum fuerat, infirmitati & corruptioni, atque adeo ignominiæ erat obnoxium; num propterea à Deo infirmitatem aut corruptibilitatem habuit, aut ignominiam, à quo nihil niſi robur, integritatem, & decus conſecutum eſt? Hæc autem bona, quæ illi largitus eſt Deus, ſi perpetua eſſe noluit ſua natura, nec terræ conditionem, ex qua hominem formaverat, prorſus mutare voluit; an idcirco accuſari debet, & ipſi Deo mortalitatis naturalis, quæ in homine eſt, cauſa adſcribi? An non aliquando cogitas, Deum eſſe omnium dominum, & omnis vitæ autorem, & nemini injuriam facere, ſi eum immortalem non creat: immo quod ei vel unius horæ vitam concedat, beneficentiæ & liberalitatis nomine maximopere commendandum eſſe? Sed de his fuſius infra diſputabitur. Non enim hic, an ea prima hominis conditio ſimpliciter & per ſe bona vel mala fuerit, explicandi eſt locus; cum Apoſtolus eam ſimpliciter & per ſe non conſideret, ſed ſecundum quid, & comparatam cum ſecunda conditione, cujus comparatione Mala profecto dici poteſt. Nam quod ais, Apoſtolum ignominiam, corruptionem, & infirmitatem, quas tribuit corporibus noſtris, agnoſcere in cadaveribus, quæ humantur, * quæſo te, unde id colligi poſſe credis? Num ex eo, quod corpora noſtra grano, quod ſatum fuerit, comparat, & quia granum cum ſeritur, terræ mandatur, corpora autem noſtra ſimiliter cum humantur, terræ mandantur, ideo de cadaveribus quæ humantur, eum loqui exiſtimas? Sed qui fit, ut non videas, in ea comparatione nullam terræ rationem haberi, cum terra nihil conferat ad reſurrectionem corporum; ad procreationem vero herbæ ſeu ſtirpis quam plurimum: & multa corpora reſurrectura ſint, quæ nunquam humata fuerint? Siquidem in eo tantummodo

* Verbum humandi hoc loco eo ſenſu accipio, qui cum ipſa vocabuli notatione conſentit, quique ut Cicero lib. 2. de legibus teſtatur, olim ejus erat proprius, ut ſcilicet de iis diceretur quos humus injecta contegeret.

comparatio consistit, quod sicut granum non potest vivificari & stirps fieri, nisi prius moriatur; & non granum, quod seritur, sed stirps est id, quod nasci debet; imo, si stirps nasci debet, mori granum necesse est: sic corpora nostra non possint vivificari & immortalia aut gloriosa fieri, nisi prius moriantur, seu deleantur, & non corpus quale hoc est, quod nunc habemus, erit id, quod in resurrectione habebimus, sed alterius, & multo præstantioris conditionis; quod ut habeamus, deleri hoc, quod habemus, necesse est. Quæ comparatio eos quoque complectatur oportet, qui vivi reperientur, cum Dominus Jesus judicare veniet mundum cum justitia. Nam illi quoque mutabuntur, & alterius conditionis corpus adipiscentur, & quodammodo resurgent, ac non minus quam cæteri, qui obdormierint, priore corpore deleto, vivificabuntur, neque tamen unquam humabuntur. De corporibus autem nostris vivis, non autem cadaveribus, in ea seminis comparatione loqui Paulum, vel ex eo perspicuum est, quod inter cætera ait 1 Cor. 15. 44, *Seminatur corpus animale, resurgit corpus spirituale.* Cadavera enim non sunt corpora animalia, sed inanima & mortua. Nonne tu ipse idem fateris, dum ais, ibi, cum de animali & spirituali corpore sermo est, fieri comparationem bonæ conditionis, in qua nos constituit creator, cum meliore, quam restituet redemptor? Quid igitur deinde de cadaveribus comminisceris, & verborum quadam levissima & inanissima specie, ut plerunque soles, deceptus, veritatem gravissimam & solidissimam, quæ, velis, nolis, tibi ipsi aliquando apparet, obscuras atque pervertis; Comparat itaque, ut dictum est, Paulus hæc corpora nostra, qualia nunc habemus, cum illis, quæ habituri sumus: & in hac collatione utitur seminis & nascituræ stirpis similitudine, * tunc quodammodo seminari hæc corpora nostra significans, non quidem cum mortua humantur, sed cum creantur, & à Deo in hoc mundo ponuntur: non ut perpetuo durent, sed ut non secus ac granum, quod seritur, tandem deleantur, atque ea ratione in longe meliorem formam renoventur. At vero inter cæteras conditiones, quas corporibus nostris, qualia nunc habemus, tribuit, ea est, quod sint corpora animalia: & asserit, non aliter ac satum granum prius est quam stirps, & granum deleri debet, stirps autem existere: sic prius esse corpus animale, quam sit corpus spirituale; & corpus animale deleri debere, spirituale autem existere. Sed ea ratione probat, corpora nostra animalia esse, quia Adam, à quo originem trahimus, factus fuerit in animam viventem. Ergo manifeste consequitur, Adamum quoque, cum factus fuit, corpus animale habuisse. Quod si Adamus in ipsa creatione corpus animale habuit, ergo ejusmodi corpus habuit, quod non aliter atque granum satum, delendum erat, ut stirps spiritualis corporis existeret, si ad vivificationem & immortalitatem perveniendum illi erat; tantum abest, ut natura jam immortalis esset. Corpus autem animale eo loco apud Paulum significare corpus, quod vivat quidem, sed non perpetuo, ex eo præterea constare potest, quod illi corpus spirituale opponit. Nam cum idem sit corpus spirituale, quod corpus illius, qui factus sit in spiritum vivificantem, non secus, atque ut jam dictum fuit, idem est corpus animale, quod corpus illius, qui factus sit in animam viventem (ut enim prius opposuerat corpori animali corpus spirituale; sic deinde opponit ei, qui factus fuit in animam viventem, illum qui factus fuit in spiritum vivificantem) certe corpori animali opponitur corpus illius, qui factus sit in spiritum vivificantem. Sed *esse factum in spiritum vivificantem*, ut in prioribus responsionibus à me dictum est (in quo tu injuriose dicis, me, ut in aliis omnibus, à sensu divino discedere) non significat eo loco alios, sed se ipsum vivificare, id est suapte natura immortalem esse; ut statim demonstrabo. Ergo, habere corpus animale, quod huic rei; ut probavimus, oppositum est, nihil est aliud, quam seipsum non vivificare, idest, natura immortalem non esse. Factum autem esse in spiritum vivificantem, eo loco non significare, alios sed seipsum vivificare, ex eo sequitur necessario, quod jam propositum fuit, idem ibi esse, *Habere corpus spirituale*, quod, *Factum esse in spiritum vivificantem.* Alioqui, cum ex verbis Pauli aperte colligatur, omnes in resurrectione corpora spiritualia habituros esse, omnes etiam in resurrectione aliis vitam impartiendi potestatem consequerentur: quod & falsissimum est, & ab Apostoli scopo quam alienissimum.

Hæc à me disputata sunt, non solum, ut *Factum esse in animam viventem*, mortalitatem, non autem immortalitatem plane arguere demonstrarem; verumetiam ut eodem tempore, quid apud Paulum animalis & spiritualis corporis appellatione potissimum significetur, contra quam tu sentias, perspicuum fieret. Nam alioqui satis mihi fuisset demonstrare, *factum esse in animam viventem*, cum ei oppositum fuerit, *factum esse in spiritum vivificantem*, oppositam quoque significationem & vim habere; & quid sibi velit, *Factum esse in spiritum vivificantem*, deinde explicare. Est quidem in corpore spirituali aliquid diversum ab eo, quod in corpore animali reperitur, præter id, quod à nobis expositum est; ut nomina ipsa indicant. Aliud enim genus vitæ erit spiritualis corporis, quam sit animalis; sed hoc non est præcipuum inter ipsa discrimen, de quo hic agitur: verum illud necessario consequitur. Neque enim fieri potest, ut quis natura immortalis sit, & simul animalem vitam vivat; ut in angelis videre est, quibus nos in resurrectione similes fiemus; atque etiam ex eo apparet, quod & Dominus Jesus, & ejus Apostoli sæpissime, cum omnia uno verbo complecti volunt, quæ nobis in futuro sæculo obventura sunt, dicunt, nos vitam æternam habituros. Sed hac de re jam in responsione ad octavum tuum argumentum non pauca disseruimus, & iterum ad diluenda ea quæ abs te objiciuntur, nonnulla addenda erunt. Nunc, antequam quod superest in 3. hoc capite excutiendum, attingam, operæ precium est illud monere, cum dicit Paulus, ultimum Adamum factum esse in spiritum vivificantem, non de ipso Christo tantum ea verba dicere, sed etiam de membris ejus; non secus atque cum dixit, Primum hominem factum esse in animam viventem, non de ipso Adamo tantum loquitur, sed de omnibus, qui ab eo originem ducunt. Illud enim scilicet confirmare voluit, quod re ipsa præcesserat, & disertis verbis deinde explicatum fuit, prius esse in nobis corpus animale, & postea spirituale; quæ confirmatio nullius ponderis esset, nisi quemadmodum per Adamum sumus in animam viventem, sic per Christum futuri simus in spiritum vivificantem. Sciendum est autem, nos per Christum vivificandos esse duplici ratione. Una est, quia quicunque Christi fuerimus, vitam æternam consequemur. Altera, quia ipse Christus ea potestate, qua sibi omnia subjicere potest, vile corpus nostrum ad similitudinem gloriosi sui corporis reformabit, & ita vita æterna donabit. De hac multis in locis scriptum est, præcipuè vero ad finem 3. cap. epistolæ ad Philip. & 6. cap. Euang. Joan. De illa vero agitur potissimum eodem cap. 15. prioris ad Cor. in comparatione illa Adami & Christi: nec de altera ibi præcipue verba fiunt, sed obiter tantummodo à fine ℣. 24, usque ad initium ℣. 27. Et fortassis sub verborum compendio de utraque simul ℣. 57. Cum igitur eodem capite dictum est; *Quandoquidem enim per hominem mors, & per hominem resurrectio mortuorum: sicut enim in Adam omnes moriuntur, ita in Christo omnes vivificabuntur*: de priore illa ratione, qua per Christum vivificamur, est sermo, non autem de posteriore. Perspicuum est hoc ex eo, quod nihil ad comparationem illam Christi cum Adamo pertinere potest, quod Christus potentia illa sua, qua sibi subjicere potest omnia, nos à mortuis excitet, & vita æterna donet. Quandoquidem per Adamum non ideo morimur, quia is potentia sua aliqua nos occidat, aut occidere possit, qui ante tot secula ipse mortuus est; sed quia cum ipse

mortalis

* Cic. ad At. lib. 14. ep. 22. Tullia nollem abortum: tam enim Cassii sunt jam quam Bruti serendi.

mortalis esset, omnes qui ab illo ortum ducimus, ut mortales simus necesse est: neque enim qui ipse mortalis sit, immortales filios gignere potest. Et in hoc est illi Christus ex altera parte conferendus, à quo quicunque originem trahimus, vivificari tandem non secus atque ille vivificatus fuit, omnino debemus. Non enim ex eo qui immortalis effectus fit, qui in morte ipsi remaneant, procreari possunt. Itaque cum ait Apostolus, ultimum Adamum factum fuisse in spiritum vivificantem, nullo prorsus pacto intelligendum est, Christum admirabili illa sua virtute, quam in extrema die exeret, nobis vitam largiturum: quid enim hoc ad collationem ipsius cum Adamo? sed ipsum immortalem naturam adeptum fuisse, cujus participes erunt omnes, qui illi insiti fuerint; quemadmodum naturæ mortalis omnes participes fiunt, qui Adamo sunt insiti. Ex quibus omnibus intelligitur, non conferre Paulum dotes, quibus exornanda erunt in resurrectione corpora nostra, cum excellentia prioris naturæ, quam ipsæ superaturæ sint; nunquam enim priorem naturam, tanquam excellentem considerat, neque ejus, quod excellens in ea aliquando fuerit, ullam rationem habet: sed tanquam vilem & sibi & cæteris considerandam proponit, & ejus tantummodo rationem habet, quod in ea vile semper extiterit; neque ibi ullam penitus inter Adamum & nos differentiam constituit, quamvis ipsum Adamum, jam tum, cum primo creatus est, consideret, quem in primo statu mortalem fuisse, ut jam abunde satis demonstratum est, non disertis quidem verbis, sed tamen revera ex eo ipso docet, quod tu ex Mose ad ejus immortalitatem statuendam, pro tertia ex rationibus tuis, arripueras. Quis autem, cum de vi verborum seu Mosis seu alterius antiqui Sacri Scriptoris ambigitur, melior post Christum interpres adhiberi potest, quam Paulus Apostolus, & divinorum arcanorum præ cæteris scientissimus, & Sacrarum Literarum ab ineunte adolescentia peritissimus? Quanquam, ut in priore meo scripto ostendi, ex ipso Mose, ea ipsius verba non eam vim habere, quam tu putas, satis liquet; cum post Adami lapsum in cunctis animantibus, non modo in homine spiraculum vitæ esse, apud eum legatur, sed animantia universa, animæ viventes appellentur. Ad hoc respondes tu, me nimis crasse falli, nam (inquis) vita, qua ad huc fruimur, eadem est quæ prima, sua natura, & Deus, qui ita loquitur, agnoscit in illis quod suum est. Nihil hactenus sciens rectius dixisti, quam hoc imprudens: vitam scilicet qua adhuc fruimur, eandem esse sua natura, quæ prima. Sed quomodo eadem est sua natura, quæ prima, si prima sua natura (ut quidem credis) immortalis erat, hæc vero est sua natura mortalis? Quod si mortalitas & immortalitas naturam vitæ non variant, cur tantopere contendis, hominem non potuisse appellari animam viventem, si sua natura immortalis non fuisset, & pugnare ex diametro, *Factum esse in animam viventem, & natura mortalem esse?* Est quidem, etiamsi concedamus, priorem vitam, qua Deus hominem donavit, sua natura immortalem fuisse, hæc quoque qua fruimur, licet natura mortalis, ejusdem Dei donum: non tamen natura eadem vita, sed vel prorsus alia, vel illius tantum pars quædam. Rectius tamen est, eam prorsus aliam esse dicere, cum vita natura immortalis partitionem aliquam vere non admittat, & mortalitate atque immortalitate diversæ plane vitæ species constituantur. Non potest igitur Deus, si primum hominem immortalem creavit, in nobis hodie agnoscere, quod prius dederat; cum immortalitatem, quam nobis largitus fuerat, in nobis amplius non videat, & aliud vitæ genus in nobis reperiatur, quam illud erat, quo is primum hominem donavit; quamvis agnoscat Deus quod suum est, quatenus, ut dictum fuit, non minus hanc quam illam vitam, ipsius donum esse constet. Nam tu ipse statim subjungis, *Sed illa mortalitas, quæ supervenit, eam corrumpit & turbat.* Verum mortalitas est in nobis, & in ipsa vita, qua fruimur naturaliter, & ab ipso ortus initio. Immo ut tibi placet, mors ipsis quoque in nobis semper est. Ergo corrupta perpetuo in nobis, & turbata est prior illa vita. Quomodo igitur eam in nobis adhuc agnoscere Deus potest? Sed addis, *Itaque quod vivimus, est beneficio conditoris: quod morimur, factum est fraude diaboli, & in obedientia hominis.* Est, ut ais, beneficio conditoris, quod vivimus. Itaque merito vocamur animæ viventes, licet mortales simus; atque eadem ratione primus homo, quamvis & ipse mortalis creatus esset, quia tamen vivebat, & Dei beneficio vivebat, anima vivens nominari potuit. Sed ut hæc vita, qua modo fruimur, eadem sit natura cum prima illa vita, si velimus primam illam vitam fuisse natura immortalem, non satis est Dei beneficio nos vivere, sed ut vitam natura immortalem vivamus, necesse est. Fraude Diaboli quidem effectum est, ut homo in inobedientiæ crimen inciderit. Hominis autem inobedientia mortem, quam ei Deus, nisi obediens fuisset, minatus fuerat, accersivit, & illi comparavit; Deus tamen fuit, qui homini ejusmodi pœnam inflixit; quam, si velis esse mortalitatem hanc, qua naturaliter premimur, cuique natura omnes subjecti sumus, non potes ulla ratione negare, quod mortales simus, Dei decreto & voluntate constitutum esse: quamvis ejus decreti & voluntatis, fraus diaboli remota, hominis autem inobedientia proxima causa fuerit. Quamobrem statuendum omnino est, ipsius Dei voluntate factum esse, ut hæc vita, quam nunc vivimus, non sit eadem natura cum ea, qua primum hominem donaverat, si illam natura immortalem fuisse dicamus; tantum abest, ut Deus eam vitam adhuc in nobis agnoscere possit. Cæterum, si adversus ipsam veritatem a nobis tam clare expositam adhuc urgeas, superesse in nobis illam priorem vitam, cum adhuc Dei beneficio vivamus, tui ipsius verbis, quæ statim adjungis, respondebo. *Nos non contendemus de vita, quæ superest, cujus respectu appellamur & sumus viventes.* Quæ verba una cum iis, quæ illico consequuntur, quam apposite eo loco subjeceris, aliorum erit judicium. Nam, ut in fine superioris capitis præmonui, ejus generis ratiocinationes tuas, quæ vel nihil prorsus ad rem faciunt, vel etiam tibi ipsi manifeste adversantur, indicasse sat fuerit. Non est igitur eadem sua natura hæc vita quâ fruimur, cum illa, quam in creatione primus homo habuit, si ea immortalis fuit: quare non potes hac ratione vel somniare quidem, animam viventem fuisse hominem appellatum, postquam deliquit; si anims vivens is dici nequit, qui vitam immortalem natura non habeat. Multo satius erat te ad eam loquendi figuram confugere, qua res eo nomine appellantur, quod illis aliquando conveniebat, licet postea convenire desierit. Sed animadvertendum est, cum volumus verba figurate interpretari, oportere, veritate cogente, quæ aliunde nobis appareat, id fieri; & cum de ea, quam verborum propriam vim esse credimus, sperte constat. At nihil cogit, Animam viventem, in testimoniis à me allatis, figurate accipi debere. Neque enim constat, eorum verborum propriam vim esse, quam tu asseris, & de qua potissimum hoc loco controversamur, quamque ego illis locis convenire non posse demonstravi. Quin potius, cum ego multos locos afferam, ubi id significare non possunt, quod tu affirmas, tu contra ne unum quidem proferas, ubi ejusmodi notionem illis subjectam esse appareat, nec ulla præterea ratione id probes; concludi sane potest, non eam vim illis inesse, quam tu arbitraris. Quod si in figuratis & consuetis interpretationibus, ea quam dixi cautio adhibenda est; quanto magis ea adhiberi debet in coactis & insolentibus, seu potius perversis & absurdissimis; qualis ea est, quam tu in testimoniis à me citatis comminisceris, per quam ea, quæ in re maximi momenti natura disparata sunt, eadem natura esse concluditur. Quid enim hoc te facere vel cogit, vel suadet saltem, nisi quia semel, nulla licet verborum proprietate, nulla ratione, nulla auctoritate ad hoc impulsus, in animum tuum induxeris, *Factum esse in animam viventem, & habere spiritum vitæ,*

cum natura mortali ex diametro pugnare. Et tamen tu is es, qui nec mihi nec aliis concedere velis, ut veritate ipsa, & apertissimis divinis testimoniis coacti, verba aliqua interdum diligentius examinemus, & non eo sensu, quem prima facie præseferunt, sed alio, nec admodum improprio nec inusitato, immo fortassis eo, qui proprius videtur, usitatiore interpretemur. Mitto, quod cum dicis, Deum in illis meis testimoniis loqui, non recte dicis. Nam in testimoniis illis 7. cap. Gen. non Deus ipse, sed Moses loquitur; & spiritum vitæ in animantibus, etiam post Adami lapsum fuisse affirmat. Quod vero ad ea testimonia respondes; in quibus vitæ humanæ fragilitas, per illa verba maxime significatur, ex quibus tu immortalem naturam omnino colligi debere contendis, id à te profecto aliud agente scriptum fuit. Dicis enim, ea non egere responsione: nam sine dubio agunt de eo statu, in quo nunc homo est; non de eo, in quo erat ab initio. Quasi vero ego ex ipsis ostendere voluerim, hominem ab initio mortalem fuisse; & non manifestum sit, ad explodendam eam vim quam tu tribuis illis verbis; *Et inspiravit in faciem ejus spiraculum vitæ*, & ad contrarium in illis inesse demonstrandum, me verba illa Esaiæ cap. 2. 22, protulisse. Neque enim ibi falsitatem ipsius sententiæ tuæ, ad quam probandam tot argumenta scripsisti, ostendere mihi propositum est; sed illius argumenti tui fallaciam redarguere. Quod me abunde præstitisse confido, cum & *Factum esse eum in animam viventem*, *& inspiratum illi fuisse in faciem* seu potius *in nares spiraculum vitæ*; quæ tu primi hominis vitam natura immortalem fuisse, indicare prorsus credebas, vitæ mortalitatem naturalem arguere, planissimum feci. Sed quid dicam de eo, quod ad confirmandum, nullam mentionem mortis fuisse in eo loco, ubi primum Adamus à Deo collocatus fuit, (quod tamen nihil penitus ad rem faciat: longe enim aliud est, ibi nullam fuisse mortis mentionem, & Adamum natura immortalem fuisse) testimonium ex libro Jobi profers Job. 38. 4, ubi manifestus est sermo de eo tempore, cum primum à Deo terra fundata est, id est, antequam hortus ille à Deo consitus fuisset. Vide obsecro, quid ad stabiliendum errorem tuum arripere non dubites. Ut interim taceam, quod nec bona pars eorum, quæ tu asseris, quæque majoris momenti est, ibi habetur, (neque enim scriptum est eo loco, quod omnia læta & beata riderent) nec ea quæ habentur, etiamsi de eo tempore, de quo tu existimas, verba fierent, quidquam tibi favere possent; cum de stellis matutinis tantum, & de filiis Dei, id est, de intelligentiis illis cœlestibus (quas vocant) & de angelis Dominus loquatur. Verum jam de horto illo accuratius aliquid videamus, & responsionis meæ ad quartum argumentum tractationem aggrediamur.

CAPUT IV.

Beneficium Dei nullum extenuo, sed aliquid cuipiam ab eo datum fuisse, affirmare non ausim, nisi id ab ipso nobis patefactum fuerit: & quæ in Sacris Literis, nunquam leguntur de Dei operibus vel comminiscendi vel investigandi, tibi & cæteris, si qui sunt tui similes, & curam lubens relinquo, & palmam non invitus concedo. Veterem interpretem, qui *Gan Eden* vertit Paradisum voluptatis, nec laudare possum, nec excusare; cum & loquendi forma, & Orientalis plagæ mentio primum non admodum leviter indicarent, de regione illa, non autem de voluptate verba fieri, & id deinde, quod paullo inferius scriptum est, quod egrederetur fluvius *Me Eden* ad irrigandum hortum illum, luce ipsa clarius ostenderet, *Me Eden* ea in narratione locum aliquem omnino significare. Nam & ipsemet ea verba, non *ex voluptate*, sed, *ex loco voluptatis* parum sibi constans vertere coactus fuit. Adde, quod quarto cap. ejusdem libri ℣. 16. scriptum legitur aliquid primo illo loco non absimile, ubi scilicet tum *Eden*, tum Orientalis plagæ fit mentio, quem locum veritate cogente ad orientalem plagam *Eden* ipse interpretatus est. Quanquam ipse in loco, de quo quæritur, Orientalis plagæ fieri mentionem, non est arbitratus; sed verbum *Mikkedem*, *A principio* est interpretatus, quod ex vi verbi fieri potuisse non nego. Sed nulla est ratio, cur in locis non dissimilibus *Mikkedem* significet *A principio*; cum tamen manifestum sit frequenter ea voce Orientalem plagam significari; *Kidmath* vero *Ad orientalem plagam* denotet, cum vix alibi ea vox istam significationem obtineat. Huc postremo accedat, quod Græcam versionem, quæ eum tam fœdi erroris admonere potuerat, præ oculis habebat. Neque enim dubium videtur, quin ab ea hoc loco Paradisi nomen mutuatus fuerit, quod nomen nec Latinum est, nec Græcum, &, quamvis in Hebraica lingua usurpatum, ipsis quoque Hebræis peregrinum. Quamvis enim ipsa Græca translatio ad finem cap. 3. pro *Eden*, *Paradisum deliciarum* habeat: hic tamen pro *Gan be Eden*, *Paradisum in Eden* habet; nimirum quia, ut dictum est, ipsa loquendi forma hoc loco non patitur *Eden*, aliter, quam pro regione accipi. Quodsi pia antiquitas, ut ais, Paradisi nomine quem idem ac hortum illum esse credere videris, aliud intellexit, quam hortum olerum, aut aliquid simile vulgare aut humanum; quid hoc ad laudandum vel excusandum veterem interpretem, qui verba fideliter reddere debuerat, & unicuique mentem Mosis ex illius verbis interpretari, liberum relinquere? Itaque certum est, non leviter errasse interpretem illum, quisquis fuerit; nec posse ex eo, quod in Latina vulgata Bibliorum versione legatur, primum hominem collocatum fuisse in paradiso voluptatis, colligi id, quod tu in argumento tuo affirmas, & in quo ipsius argumenti tota vis est, primum scilicet hominem constitutum fuisse in sede voluptatis; & me ejus recte & merito te monuisse. Cæterum, si non ex verbis illis, sed quia illius horti nomine & antiqui illi, & Christus ipse Luc. 23. 43, intellexerit divinam felicitatem, & statum beatitatis, in qua primus homo constitutus fuisset, id demonstrari credis; animadvertendum est, non illius horti, sed paradisi nomine, ut tu ipse loqueris, felicitatem seu potius felicitatis locum à Christo, quod etiam à Paulo factum est 2 Cor. 12. ℣. 4, significatum fuisse. Paradisus autem non hortum illum poprie, sed quoddam pomarii genus ab ejusmodi hortis distinctum significat; ut ex illis Solomonis verbis patet Eccle. 2. 5: *Feci mihi hortos & pomaria.* Nam in Hebræo est: *asitheli ganoth upbardesim.* Aliud igitur est *Gan*, quo nomine hortus ille vocatus à Mose fuit, & aliud *phardesim* seu paradisus. Quod genus pomarii præstantissimum, & à vulgaribus pomariis & hortis valde separatum fuisse, vocis peregrinitas aperte indicat; præsertim cum non ab Hebræis tantum, sed à Græcis quoque fuerit recepta. Nisi enim jam apud Græcos in usu fuisset, non eam usurparent 70, illi interpretes, sive quicunque ejus Græcæ versionis auctor fuit; ubi in Hebræo alia vox erat, quam vocem quia, ut dixi, genus pomarii singulare proprie significabat, usurpandam esse eo loco indicatum est, ubi de horto à Deo ipso consito sermo fieret. Ex hac vocis paradisi significatione fieri potest, ut per translationem, cœlum ipsum, ubi beati residere credebantur, paradisus appellatum fuerit, tanquam locus deliciis omnibus refertissimus: non secus atque nos hac ætate nostra, cum jam paradisus nihil aliud, quam sedem beatorum proprie significat, mutua quadam translatione paradisum vulgari sermone appellare solemus locum aliquem, qui deliciarum sit plenus. Id quod mihi multo verisimilius fit, quam ut per allusionem ad pomarium sive hortum illum à Deo consitum id factum fuerit. Nec enim, ut ostendimus, à Mose fuit is locus paradisus appellatus, sed à Græco interprete; cujus autoritas, etsi ut supra diximus, à Novi Fœderis scriptoribus, qui Græca lingua sunt usi, spreta non fuit: non tamen, ut arbitror, tanti erat, ut apud Hebræos ipsos, & in communi eorum lingua adeo polleret, ut inde non solum hortum illum alio nomine, quam à Mose appellatus fuerat, nominarent, sed etiam per transla-

translationem ab eo ductam jam populari ipsorum sermone receptum esset, ut eodem nomine sedes beatorum vocaretur. Nam neque ab Ezechiele, qui solus præter Mosem inter sacros Hebræos scriptores, ejus horti nominatim mentionem fecit *pardes*, sed *Gan* perpetuo appellatur. Necesse est autem, ut latronem illum Luc. 23. ℣. 43, bene sperare jubens Christus, ea diceret, quæ is vulgaris homo intelligere posset; quod & tu ipse non obscure affirmas. Quod si populari sermone inter Hebræos jam receptum fuerat, ut sedes beatorum paradisus appellaretur (quacunque ratione id factum fuisset,) quid mirum, si Christus felicitatis æternæ locum Paradisum vocavit, cum vulgarem hominem alloqueretur? Non igitur, quia Christus hortum illum antiquissimum, quem paradisum Græcus interpres nominaverat, felicitatis divinæ locum esse statueret, idcirco paradisum pro divina felicitate dixit: sed quia ita tunc loquebantur. Cur autem ita loquerentur, quid magis verisimile sit, expositum à nobis est. Verumtamen sive propter Syriacam linguam, quæ in communi usu populi Hebræi tunc erat, ex qua hortum illum paradisi nomine, quæ vox Syriaca censetur, in populo Hebræo vulgo appellatum fuisse velimus; sive ob quamcunque aliam causam detur tibi, locutionem illam ex horto illo fluxisse; quid inde necessario colliges? Num hortum illum felicitatis divinæ locum fuisse? Si, (ut perfecto necesse est) per translationem id factum fuit, nonne vides, ut paullo ante ostendimus, translationem in eo consistere, quod sicut hortus ille deliciarum plenus erat, sic beatorum sedes omnibus deliciis affluat? Nec vero a me ipso plane negatum fuit, hortum illum deliciis plenum fuisse: sed id ex verbo *Eden* probari non posse, tantummodo contendi. Quod si translationem in eo consistere velis, quod uterque locus divinæ felicitatis locus sit, probandum tibi est illud ipsum, de quo disputatur, hortum scilicet illum divinæ felicitatis locum fuisse. Nam profecto nominis paradisi translationem ab horto illo ad sedem beatorum, non autem à sede beatorum ad hortum illum ductam esse necesse est: in quo horto cum aliquid fuisse constet, propter quod translatio fieri potuit, non est cur translationem ex eo manasse dicamus, quod in eo fuisse non constat. Potuit etiam ideo per translationem beatorum sedes ejus horti nomine appellari, quia sicut in medio horti illius erat arbor illa vitalis; sic ubi beati degunt, est inibi in medio vera atque æterna vita. Ad quod etiam respexit apud Joannem in Apoc. idem Christus, cum ait Apoc. 2. 7, *Vincenti dabo edere de ligno vitæ, quod est in medio paradisi*. Adumbrabat quidem ea arbor vitalis veram illam & æternam vitam; quemadmodum etiam dici potest, totum hortum illum beatorum sedem adumbrasse; sed non idcirco sequitur, in eo horto divinam felicitatem fuisse simpliciter, dici posse, ut de beatorum sede dicitur; adeo ut omnia, quæ nobis felicitatem humanam impedire videantur, ab eo abfuisse, qui eum hortum habitaret, statuendum sit: sed eam tantummodo felicitatem horto illi, & ipsum incolenti attribuere debemus, quam ibi fuisse, divinis oraculis docemur, & eam tanquam umbram veræ felicitatis agnoscere. Quocirca, quæ tu subjungis, ut ex ipsius Mosis verbis probes, eum locum felicem fuisse, & divinarum deliciarum; quibus enarratis, cum de homine sermo esset, postremo addis ea verba: *Non video, quid ipsi deesset ad terrestrem felicitatem*; non modo argumentum & universam ratiocinationem tuam non confirmant, verumetiam & hanc & illud insigniter labefactant. Nam si propter bona illa, quæ enarras, inter quæ immortalitatis nulla fit mentio, concludendum est, nihil defuisse homini ad terrestrem felicitatem; an ea bona satis superque non sunt, ut jure dici possit, eum in voluptatis sede fuisse positum, nisi etiam immortalem eum sua natura fuisse comminiscamur? Præterea, si ejus felicitas, ut hic & alibi non diffiteris, terrestris fuit; quid immortalitatem naturalem illi tribuis, quæ non nisi cœlestis felicitatis propria est; ut ipse ad finem 9. cap. non obscure confiteris, & quam bona omnia cœlestis, non etiam terrestris felicitatis propria, necessario consequuntur? Non igitur horti illius nomine aliquid pro eo tempore tacite & allegorice intelligendum est; cum diserte à Mose expressa fuerint ea bona, quibus Adami felicitas continebatur. Itaque, cum ostendere simpliciter debuisses, Adamum in voluptatis, sive etiam felicitatis sede positum fuisse, ut inde ejus naturalem immortalitatem, de qua dubitatur, colligere posses, tibi ipsi ejus rei aditum omnino præclusisti, ea enumerans, quæ illi Deus bona manifeste concesserat, quibus perfectam terrestrem felicitatem contineri tute affirmas, & ita adversus temetipsum imprudens argumentaris, & ea dicis, quibus ego ad tua commenta penitus convellenda, validius nihil afferre potuissem. Quamvis autem, ut tu nimis honorifice me appellas, ego in Hebraicis bene versatus non sim; crediderim tamen affirmari posse, ligni vitæ nomine apud Solomonem summum bonum non significari, sed tantummodo magnum aliquod bonum; ut ex duobus posterioribus testimoniis abs te prolatis intelligi potest. Proverbiorum enim cap. 13. ℣. 12, quod quis desideret mature obtinere, lignum vitæ appellatur. Quod ni fallor, nemo summum bonum dixerit, sed tantummodo magnum bonum; atque id non proprie, sed ut vulgus hominum loquitur. Possumus enim multa matura consequi, quæ vehementer desideremus; at ex eis non modo aliquod magnum bonum non percipere, sed magnum malum sentire. Cap. autem 15. 4, ejusdem libri, linguæ sanitas seu moderatio, lignum vitæ esse dicitur. Ex qua licet magna bona consequantur, non tamen summum bonum ea in re consistit. Potest enim homo & modestissimus & maxime circumspectus esse in omnibus sermonibus & verbis suis, & tamen nihilominus multis malis in hac vita subjacere, iisque circumdatus esse, & futuræ vitæ summo bono, quia cuipiam alii vitio obnoxius, Deo se obedientem non præstiterit, prorsus privari. Nam etsi Jacobus dicit Jacob. 3. 2, qui in sermone non labitur, eum esse virum perfectum qui possit etiam totum corpus frænare: ipsa tamen experientia docet, id ab Apostolo ὑπερβολικῶς dictum fuisse, non minus quam illud, quod de effreni lingua paullo post subjicit, eam esse mundum iniquitatis. Qui loquendi modi omnibus scriptoribus familiarissimi sunt; præsertim vero iis, qui aliquid vel laudare vel vituperare aggrediuntur, in quo, si, ut homines vel ad eam rem hortentur, vel ab ea deterreant, ex communi usui loquendi, veritatis fines aliquantulum aut multum etiam transierint, dummodo recte suadeant, nulla ratione culpari posse videntur. Præterea, etiamsi concederetur lignum vitæ apud Solomonem pro summo bono usurpari, & κατ' ὑπερβολὴν quibusdam rebus interdum, quæ summum bonum non continent, ex loquendi consuetudine tribui; non tamen continuo sequeretur in eo ligno vitæ, quod in horto illo consitum fuerat, summum bonum vere extitisse: sed adumbrationem duntaxat summi boni; quæ adumbratio quid fuerit, satis ex divina historia manifestum est: nec opus est per allegoriam aliquam ex proprio capite fingere aliquod bonum, quo tunc Adamus frueretur, cujus ibi expressa mentio non fiat: minime autem omnium vitam natura immortalem, qua is præditus esset, cui ejus arboris usus, ut in prox. seq. cap. videbimus, plane adversatur. Quod vero me & carpis, & derides, & denique increpas, qui nullo testimonio divino adhibito, ausus fuerim affirmare, nomen *Eden* quo Moses eam regionem vocat, ubi hortus ille à Deo consitus fuit, non jam tum cum Deus hortum illum consevit, sed consequentibus seculis ei regioni impositum fuisse, Id à te homine non vulgari, & quem ego privatim, tanquam me doctiorem, quod veritatem manifestissimam agnovissem, monuisse satis habueram, profecto fieri non debuit. Quis est enim qui nesciat, nomina rebus imponi ad usum loquentium, & aliarum distinctionem? Quis autem usus nominis illius regionis esse potuit, cum præter Adamum & ejus conjugem, nulli essent homines, & nulla alia regio habitaretur, ad cujus distinctionem illa,

ubi Adamus intra limites etiam horti illius cum uxore solus habitabat, aliquo peculiari nomine appellanda foret. Non igitur divino aliquo testimonio probandum mihi erat, quod constanter asserui; cum sensus ipse communis, si quis animum advertat, id unum quemque aperte doceat; nec dandum fuit à me nomen loci illius eo tempore, quo Adamus in horto illo à Deo positus est, cum nullum proprium nomen illi adhuc impositum fuisse, dicere voluerim, quamvis id, cum tecum, id est, cum homine literato loquerer, non omnino expressérim. Fuit ergo regioni illi nomen illud, aut quodpiam aliud consequentibus seculis, & tunc demum sine dubio inditum, cum multiplicari homines cœperunt, & orbis terrarum diversæ regiones habitari, ut quemadmodum jam pridem aliæ res, quibus utebatur homo, & quas ab ipso nominandas esse, aliquando contingere potuerat, diversis distinctisque nominibus internoscebantur; sic variæ regiones, quibus jam uti ceperant homines, quasque nominare ea de causa interdum opus erat, variis quoque & peculiaribus nominibus distinguerentur. Dixi autem: *Nomen illud aut aliud quodpiam*: ut errorem illum vitarem, in quem tu incidisti, qui nomina propria hominum, & familiarum, quas Moses commemorat, hac in re, de qua quærimus, nominibus propriis regionum æquiparas; cum tamen hominum & familiarum nomina (familiarum inquam, quas hoc loco intelligere necesse est) quamvis & familiæ & homines intereant, immutabilia sint, & ab historicis, tanquam ea, quæ talia tunc temporis essent, recenseantur: Reginnum vero nomina, quia ipsæ regiones perpetuo manent, & sæpe mutentur, & ab historicis, qualia sunt cum ipsi scribunt, memoriæ prodantur, ut sciant lectores, qua de re agatur. Quocirca cum Moses scripsit Deum consevisse hortum illum in Eden, nulli dubium esse potest, quin eam regionem, nomine quod ipsius Mosis ætate obtinebat, appellaverit, ut ubi hortus ille consitus fuisset, statim agnosceretur. Quod numen post tot secula, ex quo orbis terræ habitari passim cœpit, aliud fuisse ab illo, quod ei ab initio impositum fuerat, facile fieri potest. Ex quibus planum fit, te, ut injuria me reprehenderes, non leviter lapsum fuisse: me autem nec temere, nec arroganter aliquid affirmasse, nec cum sanctissima Mosis historia lusisse; sed in ejus verbis perpendendis & graviter & diligenter fuisse versatum.

Sed jam ad gravissimam illam tuam calumniam, quod scilicet, ut te refellerem, ad impium Epicureorum dogma confugerim, accurate explicandam & patefaciendam accedamus. Ut argumenti tui infirmitatem ostenderem, non satis habueram falsitatem illius, quod primo loco sumpseras, demonstrasse, & non posse simpliciter dici, quod primus homo in sede voluptatis constitutus fuisset, perspicuum fecisse; sed id quoque, quod deinde assumpseras, plane falsum esse, ostendere volens, adhunc modum ratiocinatus fueram. Tu negas, morte imminente, ullam solidam voluptatem hominem experiri posse; & eam ob causam primum hominem, qui voluptatis sede collocatus fuisset, natura mortalem esse non potuisse concludis. At quomodo admitti potest hæc argumentatio tua, cum homines inventi fuerint, qui non modo, ut cæteri, erant mortales, sed etiam se penitus interituros credebant; & tamen adeo solidas voluptates se experiri profitebantur, ut in voluptate summum bonum esse statuerent? Nam quanto magis id Adamo evenire potuisset, quamvis natura mortalis esset; cum & Dei beneficio posset non mori, nec se mortalem esse, nemine indicante, vere agnovisset? Hic dicis, me confugere ad impium dogma Epicureorum, qui existimarunt, cum corporibus animas interire, & omnia simul morte deleri. Cui consentit illud, quod in præfatione dixeras, te non latere, negari à me immortalitatem animarum, nisi Christianorum in resurrectione; cujus rei indicium afferebas, quod, ut infra videndum erit, confugerem ad impium dogma Epicureorum, atque eorum patrocinio me tegerem. Nam & hoc loco sic deinde scribis. *Num igitur existimas Epicureos bene sensisse? Si bene senserunt, quid nos solliciti de futuris & æternis sumus? Edamus & bibamus, cras enim moriemur: sin pessime, quomodo vis errore eorum tuum tegere?* Jam quæ major aut evidentior calumnia excogitari potest? Itane te Francisce nescio quid excæcat, ut non videas, me nihil aliud ab Epicureis mutuari, quam solidæ alicujus voluptatis posse hominem, licet mortalem, participem esse? Itane transversum rapit, ut me eorum sententiis, quæ habent, cum corporibus animos hominum interire, & in voluptate summum bonum esse, ad me protegendum uti, tanquam si hæc ipsorum decreta vera essent, affirmare non verearis; cum tamen vel ad propositam quæstionem, vel ad argumentatiunem meam nihil prorsus faciat, sint ne illa vera necne; sed ut argumentationem meam concludere possim, nihil aliud requiratur, nisi quod illi ita opinati fuerint? An non tutemet rem sic se habere, satis aperte agnoscis, cum postea ita loqueris? *Viderisne tibi me urgere aliquo elencho, cum sic argumentaris: Epicurei etsi se omnino mortales esse crederent, summum bonum tamen in voluptate ponebant. Ergo mors imminens non admsit omnem solidam voluptatem?* Nam si istam putas esse argumentationem meam, quomodo vel suspicari quidem potes me ad dogma Epicureorum de mortalitare animorum, & de summo bono in voluptate posito voluisse confugere; cum ex ipsa clare liqueat, me aliud non spectare nisi quod illi ita crederent: rectene autem an prave sentirent, nihil hac in disputatione ad me pertinere? Quod si argumentationem meam rectius adhuc percepisses, vidisses præterea, quod de animis hominum Epicurei ita statuerent, ad rationem meam concludendam, non quidem necessarium esse, sed id à me ad majorem argumenti efficacitatem, ut scilicet à minori argumentari possem additum fuisse: alioqui enim satis firma est argumentatio mea, si Epicureos homines mortales fuisse mihi concedatur, ita ut, ne mortales quidem eos se vere agnovisse, mihi concedi necesse non sit. Quod autem attinet ad alterum illud ipsorum decretum, de summo bono, aperte cognovisses id, quod obscure ex ipsis verbis tuis, quibus argumentum meum expunere voluisti, percipi potest, me, quod sic illi opinarentur, non simpliciter curare, sed quatenus ex eo evincitur, eos solidam aliquam voluptatem expertos fuisse. Quare non erat, cur me, tanquam Epicureorum scholæ candidatum aliquem, ab ea ingredienda deterrere quodammodo conareris. Sed calumniam tuam, quam satis me & patefecisse & diluisse confido, jam missam faciamus, & ea, quæ adversus ratiocinationem meam non diserte quidem abs te afferuntur, sed afferri posse, ut conjicio, credidisti, excutiamus. Videtur tibi, me ideo pessime argumentari, cum ex Epicureorum opinionibus argui dico, hominem, licet mortalem, posse solidam aliquam voluptatem experiri: quia in eo fallerentur Epicurei, quod se solidas voluptates sentire posse affirmarent; cum manifestum sit, hanc eorum opinionem ab omnibus, qui omnino rationis expertes non fuerint, & derisam & explosam fuisse, atque id merito fuisse factum, cum solidam voluptatem in humanis vix somniare possent. Hæc sunt, quæ ex verbis tuis colligi possunt, quæ ad labefactandam argumentationem meam pertinere posse videantur. In quibus dupliciter à te erratum est. Primum, quod explosam eam Epicureorum opinionem ab omnibus credidisti, quæ à nemine explosa fuit. Deinde, quod solidam voluptatem alio modo, quam in hac quæstione nostra fieri debeat, es interpretatus. Jam vero quod ad primum attinet, dico, opinionem Epicureorum, quæ ab omnibus explosa fuerit, eam fuisse scilicet quod summum bonum in voluptate consisteret, si tamen voluptatis nomine, corporis delectationem, sive indolentiam potissimum intelligebant, ut plerique existimasse videntur. Neque enim vel hodie desunt, vel superioribus ætatibus defuerunt, qui multo aliter eorum sententiam interpretati sint,

eo nimirum pacto, aut parum admodum diverso, quo apud Ciceronem * Torquatus eam interpretatur. Nam si eo modo eorum sententia explicetur, & intelligatur, non pauci vel sunt, vel fuerunt, qui tantum abest, ut eam explodant, ut in eam pedibus (ut dicitur) omnino discedentes eant. Sed quomodocunque ea res se habeat, nihil ad me, ut dixi, an in eo Epicureorum opinio vera an falsa sit. Quod autem solidas voluptates homo, licet mortalis, experiri possit, ut Epicurei sine dubio diserte affirmabant, propter quod ego eorum potissimum testimonio ad ratiocinationem meam confirmandam usus sum, nemo opinor, sanæ mentis negavit. Sive enim voluptatem, de qua ipsi loquebantur, eam jucunditatem, quæ sensibus simul, non animo tantum, percipiatur, ut Ciceroni placet, interpreteris; quis negare potest eam in genere suo solidam, id est, non inanem, aut adumbratam, sed plane veram in hac mortali vita reperiri? sive simpliciter jucunditatem esse velis, ut & Græca vox ἡδονὴ & Latina *voluptas*, præsertim si earum originem spectes, omnino significare videntur (quanquam Cicero † contra Epicureos disputans, id prorsus negare videtur, sed parum sibi constans, qui alibi millies Voluptatem pro jucunditate simpliciter accipit) quis non inter Ethnicos modo, verum etiam inter eos, qui Dei cognitionem ex ipsius singulari aliqua patefactione habuerunt, atque adeo inter ipsos Christianos eam homini in hac vita non inanem, sed veram contingere posse negare est ausus, dummodo, unde ea percipiatur, bene cognitum habeat? Atque, ut de Ethnicis primum loquamur, & quidem de iis, qui inter ipsos sapientissimi, ut habiti sunt, sic etiam fuerunt, hoc est de Philosophis, nonne major pars eorum, immo, ut arbitror, post Socratem omnes, felicitas hominis in hac vita quibus rebus contineretur, diligenter perquisierunt, atque ea de re graviter inter se digladiati sunt. At vero quid attinebat, felicitatem sive summum bonum in hac vita quærere, si in ea nullam veram jucunditatem dari posse censuissent? Numquid felicitas sine vera jucunditate esse potest? Qui vero Dei voluntatem agnoverunt, si eos, qui Christi tempora antegressi sunt, spectare velimus, nemo opinor inficiabitur, eos veram aliquam jucunditatem in hac mortali vita reperiri existimasse, cum omnium sapientissimus Solomo Ecclesiastis librum non aliam ob causam scripsisse videatur, quam ut non solum jucunditatem, sed felicitatem ipsam præsentis vitæ, (quibus videlicet in rebus posita esset) doceret, & non in iis consistere, in quibus plerique autumabant, manifeste ostenderet. Christiani autem ipsi, etsi veram hominis felicitatem, & summum ejus bonum, in hac vita non dari plane agnoverunt; veram tamen aliquam jucunditatem filios Dei etiam in hoc mundo experiri, non modo non negarunt, sed prorsus affirmarunt. Quid enim est illud Petri 1 Pet. 1. 8? *Exultatis gaudio ineffabili & glorioso.* Potestne ineffabile gaudium à vera jucunditate sejunctum esse? Quid illud ipsius Christi Mat. 5. 12: *Gaudete & exultate, quia merces vestra copiosa est in cælis*; qui in ipsis quoque calamitatibus nos lætos & hilares esse jubet, & beatos etiam propter spem futuræ immortalitatis eos qui Deo obediunt, sæpissime pronunciare non dubitat. Quod etiam ab eodem Petro non semel repetitur 1 Pet. 3. 14 &c. Quid Pauli hac de re præclara dicta commemorem, qui & gloriari in calamitatibus, ac vexationibus Christianos affirmat, & inter spiritus fructus, gaudium recenset, & regnum Dei denique in hoc mundo nihil aliud esse, quam justitiam, pacem, & gaudium, in spiritu sancto Rom. 14. 17? Pluribus afferendis in hanc eandem sententiam divinis testimoniis supersedeo. Sunt enim omnibus in promptu, & ratio ipsa aperte fateri cogit, sicut animo vere Christiano, id est bene sibi conscio, & beatitatis æternæ spe perfuso nihil in hac vita felicius excogitari potest; sic in eo veram aliquam jucunditatem, sedem quodammodo posuisse, & perpetuo habitare. Et hæc quidem, quod pertinet ad primum erratum tuum.

Quod vero ad alterum attinet, dico te solidæ voluptatis nomine in refutatione exempli Epicureorum à me allati, perfectam & omnibus numeris absolutam voluptatem intellexisse: alioqui non dixisses, eam in humanis vix somniari posse. Verum cum de Adami solida voluptate agimus, non de perfecta simpliciter, sed neque de perfecta aliquo modo (non enim eam habet vim epithetum *solida*) sed de vera loquimur. Quod autem de absolute perfecta loqui non possimus, tu ipse satis confirmas, cum Adami felicitatem terrestrem tantum, non autem cœlestem fuisse concedis, & aperte fateris majora bona nos habituros in resurrectione, quam habuerit Adamus in creatione. Nam quod nomen *solida*, stabilem quoque & permanentem significare potest, quare hic de voluptate quæ perpetuo maneat, disputari fortasse quis existimare posset, id te non spectasse ex eo liquet, quod non satis tibi est, ut solidam omnem voluptatem mortalitate tolli demonstres, aliquem morti obnoxium esse, nisi etiam se mortalem esse agnoverit. Deinde verbum illud, *Omnem*, te de vera, non autem de perpetuo permanente locutum fuisse, manifeste indicat. Nullum enim verum genus voluptatis hominem, cui mors immineat, experiri posse dicere voluisti? non autem, nullum perpetuo permanens. Nam neque ulla differentia esse potest inter unum & aliud genus voluptatis, quatenus in æternum permaneant, & omnes sciunt, universas voluptates humanas æque, ac pariter morte deleri. Præterea, non mors imminens, sed mors jam præsens voluptates perpetuo permanere non sinit. Sed quid ego in re manifestissima amplius laboro, cum tute id negaturus non sis? alioqnin aliis responsionibus adversus rationes meas profecto usus fuisses. Quod si aliter te sensisse vel suspicari quidem potuissem, putasne me vel ad horæ momentum tibi daturum, primum hominem in sede voluptatis constitutum fuisse? Quare si solidæ voluptatis appellatione nec perfectam, nec perpetuo permanentem voluptatem hoc loco intelligere debemus, sed veram, non inanem, sive adumbratam, aut etiam quatenus humana conditio fert, permanentem; jam constare potest, me Epicureorum exemplo quam appositissime fuisse usum, qui, nisi veram aliquam voluptatem in hac vita, & ut hominis fert conditio etiam permanentem experti fuissent, nunquam ita desipuissent, ut in voluptate summum bonum collocarent: oportet enim, qui ita loquatur, & tamen solidam voluptatem nullam experiatur, prorsus mente captum esse. Neque vero Epicureorum exemplum ideo usurpare volui, quia aliorum Philosophorum exempla deessent, qui non minus quam Epicurus, veram voluptatem in humanis dari, dum felicitatem in hac vita homini concedebant, non obscure affirmabant, ut paullo ante ostendimus; sed quia, ut supra indicavimus, ipso voluptatis vocabulo, ut ipse Epicurus faciebat, non utebantur, nec de ea nominatim agebant, nisi quatenus in ipsa summum bonum contineri negabant. Quemadmodum etiam ad amplificationem rationis meæ, cum demonstrare vellem, homines, qui non solum mortales essent, sed se funditus extinctum iri crederent, solidas voluptates expertos fuisse, Epicureorum potius, quam aliorum exemplo sum usus, propterea, quia id illi diserte, & palam profitebantur; alioquin non deerant aliorum Philosophorum exempla, qui humanam in hac vita felicitatem asserentes, animorum interim singularium subsistentiam (quam vocant) & immortalitatem quamvis non ita publice & expresse, re ipsa tamen non minus, quam Epicurei negabant. Atque hoc si de ipso Aristotele (ut cæteros præteream) omnium Philosophorum, communi doctorum hominum calculo, acutissimo & perspicacissimo judicato, credere nolumus: at de ipsius præcipuis & doctissimis interpretibus, qui ita eum quoque sensisse omnino censuerunt, & ipsi plane senserunt, Alexandro & Themistio, à quorum altero, ni fallor, magnus ille Averroes aut parum, aut nihil hac in re dissentit, id negari nullo pacto potest. Proinde quod constanter affirmas, mortem, omnem voluptatem, non modo

* Lib. 1. de Finibus.
† Lib. 2. de Finibus.

solidam voluptatem Epicureis ademisse, quam tamen ipsi non metuendam esse fingerent, & istud inter alia commemoras, propter quæ derisi ab omnibus & explosi fuerunt, id à veritate quam longissime abest. Nam neque, ut jam probatum fuit, futura mors voluptatem vel omnem, vel solidam adimit, neque de morte, quod metuenda non esset, quamvis homo penitus interiturus fuisset, id est, morte animus quoque ipsius extinguendus foret, ipsi soli sic sentiebant; sed multi præterea, inter quos maxime Stoici, quos imitatus Cicero, ut optime nosti, mortem omnino, animo licet post mortem non superstite, contemnendam esse, pluribus in locis, præsertim vero in Tusculanis illis disputationibus, aperte contendit. Et Aristoteles * ipse qui mortem, rem maxime terribilem esse ait, idem tamen affirmat, si recte memini, mortem licet per se horribilem, à nobis non metui, quamvis certum sit, nos eam subituros aliquando, quia tanquam res, quæ adhuc longe absit, consideretur. Quomodo igitur audes dicere, finxisse Epicureos mortem non esse metuendam, aut quomodo id inter alia ponis, propter quæ ab omnibus exsibilati fuerint? Quod si mors, teste Aristotele, cum procul à nobis abesse creditur, non timetur; qui potest mors futura, nisi proxima sit, & jam jam immineat, omnem solidam voluptatem adimere; Id quod tu ipse vi veritatis victus quodammodo perspiciens, non mortalitate seu futura morte, sed morte imminente, in argumento tuo dixisti, omnem solidam voluptatem tolli. Qui loquendi modus, tibi ipsi forsitan interea, ut fere accidit, fucum fecit: nec videre potuisti, quomodo is, cui mors immineat, voluptatem aliquam solidam experiri possit. Sed, si animadvertisses, mortem imminentem, in tuis verbis, non pro morte quæ jam vere in foribus adsit, sed quæ vel adesse possit, vel certo aliquando adfutura sit, accipi debere, nec verborum specie deceptus fuisses, non ita profecto pronunciasses. Nam & verborum etiam quorundam meorum specie, te hallucinatum fuisse arbitror (ut interim, quidquid ad te aliqua ex parte in gravissima illa tua calumnia utcumque excusandum dici potest, ego ipse aperiam) ut me fortasse, quod Epicurei summum bonum in voluptate non posuissent tantum, sed invenissent quoque, affirmare crederes, cum scilicet de iis ita scripsi; *Ad quod summum bonum, & sic ad solidam voluptatem plerique eorum, antequam è vita excederent, se pervenisse affirmabant. Quod si hoc illis eveniebat*, &c. Ex quibus postremis verbis fieri potest, ut credideris me asserere, Epicureis evenisse, ut in voluptate summum bonum reperirent. Quod tamen ex illis verbis nequaquam colligi potest; sed tantummodo ad solidam voluptatem, in qua summum bonum illi constituebant, eos pervenisse; ut omnibus manifestissimum esse non dubito. Quanquam & hanc, & quamvis aliam excusationem tibi evidenter eripiunt verba, quibus argumentationem meam explicare tentasti; de quibus supra satis dictum est. Quare jam ad reliqua quæ in hoc capite examinanda adhuc restant accedamus.

Cum igitur ego dixissem, Adamum licet mortalem, se tamen mortalem esse, nemine indicante, vere agniturum non fuisse: rogas primum, qui ego id noverim, aut quomodo probem? Atque hic non aliter te geris, atque dum volebas me divino testimonio probare, regioni illi Eden nomen illud ab ipso mundi exordio impositum non fuisse, id est, vis ut probem illud, quod communis sensus per se apertissime videt. Sed antequam rem ita se habere demonstrem, non est prætermittendum, quod (ut jam sæpius vidimus te facere consuevisse) cum meorum verborum sententiam recitas, aliquid omittis, hoc est retices adverbium *vere*, in quo tamen maxima vis posita est. Vere autem non agniturum fuisse Adamum se mortalem esse, nemine indicante, ex eo perspicuum est, quod nos ipsi de nobis id non nisi experientia ipsa, & rationibus propter experientiam animadversis, nosse potuimus. Nec mirum, Nam, ut dictum est à Philosopho; nihil est in mente, sive in intellectu, quod non prius fuerit in sensu Oportebat igitur Adamum aliquid prius sensibus percipere, ex quo ad veram notitiam pervenire posset mortalitatis suæ. Id autem vel aliquo indicante, cui ipse fidem haberet, vel experientia aliqua fieri necesse erat. Causas enim, ex quibus ejus mortalitas pendebat, eum alioqui, non dicam intellexisse, sed intelligere potuisse, quis audeat affirmare, cum verisimillimum sit, eum ne scivisse quidem, quod ex terra sumptus esset, nisi postquam ab ipso Deo illi patefactum fuit? Quis enim prius hoc illi indicaverat? nemine autem indicante, quomodo id scire potuerat, cum simulatque creatus est, terra amplius non esset, sed aliud quid, quantum sensibus percipi poterat, à terra longe diversissimum? Indicia vero, qualia sunt, cibus, somnus, defatigatio, & cætera ejusmodi, sine experientia, per quam ad causarum eorum indiciorum, & proinde ad ipsorum quoque indiciorum cognitionem perventum est, illi penitus nota esse nullo modo poterant. Sed quis hac de re dubitare potest, cum vix ipsi nos, rationibus licet efficacissimis, perpetuaque & certissima experientia edocti (præsertim cum florente adhuc ætate sumus, & recte valemus) moriendum nobis esse plane credamus, immo interdum, nos nunquam morituros esse, sperare videamur? Siquidem à quibus abhorremus, ægre admodum futura omnino credimus: quæ vero percupimus, perfacile etiam speramus.

Sed si ad te hac in parte revincendum communis sensus non sufficit, addantur præterea tui ipsius verba in sexto capite, quibus dum ibi aliud inepte confirmare satagis, ea quæ hic dicis, apertissime confutasti. Sic enim scribis: *Quod si Adamus agnoscebat cætera omnia immortalia Dei viventis & conditoris beneficio, ut nos adhuc ea cernimus, quare non sibi persuasisset idem de se ipso, dum vitabat illud unicum periculum mortis, quod ostendit dominus ipsi imminere? quodnam indicium mortalitatis apparebat aut in cælo, aut in terra, quo tantum vitium in homine inesse designaret, quo cæteras creaturas carere constabat? Quis posset mortem somniare inter tot res immortales conditas ab autore vitæ?* Quid obsecro poteram ego ipse efficacius ad meam assertionem confirmandam, & ad te refellendum afferre, si eorum verborum loco, quibus tu immortalitatem superioribus rebus creatis tribuis, verba, quæ nullum manifestum indicium mortalitatis in eis apparuisse, tantummodo significarent, ubique substituissem? Sed videamus quid hoc loco deinde subjungas, ais enim. *Igitur novit naturam omnium bestiarum & suæ conjugis; suam vero non norat?* Primum, quis tibi patefecit, Adamum novisse naturam omnium bestiarum, & suæ conjugis? Ex scriptura sane nihil aliud habes, nisi Deum adduxisse ad Adamum cuncta animalia, ut illis nomina imponeret; Adamum vero illis nomina imposuisse, qualia sibi visum est. Quod vero attinet ad ejus uxorem, legitur eum appellasse ipsam Chavam, quia mater esset omnium viventium; & prius dixisse, eam dicendam esse viraginem, quia de viro sumpta esset. Num tibi videtur ex his colligi posse, Adamum cognovisse naturam omnium bestiarum & suæ conjugis? Nonne ex nominibus conjugi impositis clare liquet, quatenus ea cognitio, quam nominum impositio arguit, progrederetur, nimirum ad ea, quæ quilibet, quantumvis stupidus cognoscere potuisset? Putasne bestiarum nomina præstantioris & reconditioris significationis fuisse, quam vel conjugis nomina fuerint, vel nomen ipsius Adami, sive ipsius hominis, qui propter terram unde sumptus fuerat, sic appellatus fuit? An potius eorum, quæ clare perspicis exemplis edoctus jam vides, bestiarum nomina non ad alia respexisse, quam ad ea quæ sensibus sese prodebant, & unicuique manifesta esse potuissent? Neque enim Deus ideo voluit ab Adamo animantia cuncta nominari, ut interior eorum natura pateficret, sed ut is, vel cum ipso Deo, vel cum conjuge loquens ea nominare & distinguere posset, & ut eo pacto in imperii possessionem, quod illi in ea dederat, ipsum quodammodo immitteret.

Quare,

* Lib. 2. Eth. Lib. 2. Rhet.

Quare, quibuscumque nominibus ea appellasset, id satis erat ad Dei institutum. Deinde mortalitas, licet naturalis, natura tamen rei proprie dici non potest: neque enim peculiaris quædam qualitas est in re, sed conditio quædam ex qualitatibus aliarum quoque rerum communibus proveniens, quæ naturaliter proprias qualitates ejus rei perpetuo permanere non finit, & eas hac ratione tandem destruit; tantum abest, ut ipsa inter proprias qualitates numerari possit. Itaque Adamus suam naturam nosse poterat, nec tamen se mortalem esse vere agnoscere. At postremo addis, quodsi ille non norat, qui tu audes affirmare, quod ipse non potuisset asserere? Illud audeo affirmare, non potissimum quidem, quia videam nos mori, ut tu meo nomine statim respondes, sed quia & divinis oraculis edoctus sum sic rem se habere, & innumeris prope iisque manifestissimis non minus quam validissimis rationibus, quas experientia nos animadvertere compulit, id aperte evinci perspicio, quæ omnia Adamo prorsus erant incognita. Nec tamen, etiamsi ad id solum, quod nos mori videam, confugerem, idcirco priorem hominis felicem statum, cum posteriore infelici confunderem, quod nunquam à me fit. Sed tibi onus imponerem omnino probandi, in ea pristina hominis felicitate, immortalitatem comprehensam fuisse, cum ea nos carere constet. Non secus, atque si quis vellet affirmare primum hominem in occipitio non minus quam in fronte, oculos habuisse, aut alis usum fuisse, quod hæc ad ipsius felicitatem pertinere posse crederentur, certe cum videamus, nos oculos in fronte tantum habere, alis autem carere, id illi omnino probandum esset. Nullam enim, ut ante dictum fuit, aliam felicitatem, qua nos careamus Adamo obtigisse in priore illo statu somniare debemus, præter eas, quæ in divinis literis, ex quibus hujusce rei universam cognitionem hausimus, aperte explicatæ sunt, vel evidenti saltem ratione, ut hoc supra dictis addam, demonstrari possunt. Id autem quam apte à te factum sit, judicabunt omnes, qui hasce nostras disputationes unquam visuri sunt. Quod ut melius etiam cognosci possit, iis, quæ vel in prioribus responsionibus meis, vel in hoc scripto, pro quarto hoc tuo argumento refellendo, hactenus à me dicta sunt, unum adjungere libet, ex quo nisi te eum esse prodas, quem me esse, cæteris persuadere studes, plane intelligetur argumentationem tuam, te ipso teste, infirmissimam & vanissimam esse. Nam nisi negas, hominis animum post mortem immortalem permanere, & per se subsistere, quomodo asseris, si Adamus morti obnoxius fuisset, eum nullam solidam voluptatem experturum? Nunquid mors alia ratione solidas voluptates omnes alicui adimere potest, quam quia is penitus se aliquando ab ea extinctum iri credat? Verum quomodo Adamo istud contingere poterat, si ejus animus in æternum permansurus erat, potior videlicet & præstantior illius pars, quæ solidissimas & absolutissimas voluptates capit atque experitur? Dicesne Adamum, si mortalis fuisset, corpore quidem se mortalem esse vere agniturum, animo autem immortalem minime? Ergo credis, Deum, qui tot beneficiis illum liberalissime affecerat, id quod maximum & præstantissimum fuisset, ei quodammodo deinde erepturum, (siquidem ut in priore scripto diximus, beneficium immortalitatis, si quis immortalem se esse nesciat, propemodum interit) & ei quem alioqui, ut tibi quidem videtur, in voluptatis sede constituisset, id denegaturum, sine quo nulla solida voluptas percipi possit; id autem vel daturum, vel relicturum, quod omnem solidam voluptatem adimere valeat? Sed hæc hactenus. Nunc ad reliqua argumenta pertranseamus.

CAPUT V.

IN superioribus disputationibus, præsertim vero ad finem præfationis demonstratum est, de eo præcipue nos controverti, utrum primus homo, antequam laberetur, suapte natura immortalis esset, necne. Te autem omnino sentire, primum hominem ante lapsum natura immortalem fuisse, non autem aliquo Dei beneficio, quo postquam creatus fuerat, conservari necesse haberet, cum ex aliis, quorum supra mentionem fecimus, tum ex ipsa propositione & explicatione sententiæ tuæ, quam manu tua descriptam mihi tradidisti, prorsus manifestum est. Sic enim scribis. *Mea sententia igitur est, Deum immortalem creasse primum omnia immortalia, præsertim hominem, cum condidit eum ad suam imaginem.* An aliud adhuc certius aut evidentius testimonium me ejus rei proferre vis? Quid enim aliud est creatum fuisse immortalem, quam naturam immortalem in ipsa creatione adeptum fuisse, & ita suapte natura immortalem esse? Quare frustra, ut argumenti tui contra teipsum vim maximam & evidentissimam aliquo modo effugias, ad finem hujus capitis ea verba scribis: *Quodsi darem quoque, hominem mortalem usum fuisse cibo illo immortali, manet semper robur mei argumenti, quod asserit eum ante lapsum fuisse immortalem, sive id beneficio cibi, sive alia causa contingeret.* Itane vero? quem in positione tua affirmas immortalem fuisse creatum, eum putas te posse concedere mortalem fuisse; & argumenti tui robur adhuc manere, cum tamen robur cujuscumque argumenti in eo consistat, ut probet id, quod probandum propositum est? Quid autem ad me, si verum est quod continet argumentatio tua; modo id, quod probandum suscepisti, non confirmet? confirmet autem? immo vero funditus evertat. Quid quod ipsa tua verba satis ostendunt, id verum non esse quod asserit argumentum tuum, si primum hominem mortalem fuisse concedas. Asserit enim argumentum tuum, ut tu ipse fateris, Hominem ante lapsum fuisse immortalem. Si mortalis fuisset, quomodo immortalis fuisse diceretur? Sed inquis, ut video, mortalis quidem poterat esse natura, sed beneficio illius cibi immortalis erat. At ego dico, si mortalis erat natura, nec beneficio cibi illius, neque cujusvis alterius rei, quæ eum etiam in sempiternum in vita esset conservatura, immortalis esse poterat. Longe enim aliud est, *immortalem esse*, & *sibi prospectum fuisse, ut vita in æternum propagetur.* Immo fieri non potest, ut aliquid immortale sit, & simul ejus vitæ perpetuæ conservationi prospiciatur. Quo fit, ut in quæstione nostra proponenda, ne verba quidem illa *suapte natura*, aut similia addere sit necesse, vel creationis aliquam mentionem facere; sed satis sit eam hoc pacto proposuisse: *Utrum primus homo, antequam delinqueret, immortalis esset, nec ne.* Ut autem omnis vel dubitandi vel tergiversandi occasio præripiatur, recte est, ut eo modo, quo jam dictum fuit, & sententiam tuam explicasti, quæstio nostra proponatur. Præterea, cum tu non hominem solum, sed bestias quoque & omnia quæ à Deo creata fuere, immortalia ante hominis delictum fuisse, eodem verborum contextu affirmes, an non manifestum est, te naturalem immortalitatem intelligere, non autem eam, quæ externa aliqua ope compararetur? Nam cujus rei externæ ope, obsecro, bestiæ in æternum conservandæ erant? Nunquid & ipsæ ex arbore vitæ comedere debebant? An non idcirco, eas immortales fuisse dicis, quod in ipsa creatione immortalem naturam adeptæ essent? Rectissime igitur responsum per me fuit ad argumentum tuum, dum ex eo ipso, ex quo tu primi hominis immortalitatem demonstrari posse existimabas, cum natura immortalem non fuisse, probari planum feci. Nam si homo vitam suam cibi illius virtute perpetuabat, certe homo immortalis natura non erat; quod mihi concedere non potes, quin simul mihi des manus: nam hoc illud est, quod ego in hac disceptatione nostra affirmo, tu autem negas; & de hoc potissimum disputamus. Sed jam ea diligentius consideremus, quæ, hoc minime concesso, adversus responsionem meam adferri posse existimasti. Et primum videamus, quibus verbis responsionem meam exponas. Ais igitur: *Quid respondet Faustus? hoc potius arguere contrarium: nam si immortalis fuisset, non egebat cibo immortali,*

tali, qui vitam perpetuaret. Et Illico subjungis, *At, bone vir, immortalibus immortalia conveniunt*, &c. Sed cur, Francisce, me id dicentem facis, quod nunquam dixi, & ex eo responsionem tuam nectis? Inspice verba mea, & vide num ibi reperire possis, cibum illum immortalem fuisse. Credisne me tui similem esse, qui, cum de aliqua re exacte disputatur, & veritas diligentissime inquiritur, utar non figuratis tantum, sed à communi loquendi & scribendi usu penitus abhorentibus, & plane poëticis loquendl modis, quibus veritas obscuretur? Sed posset tamen istud tibi condonari, si, ut figurata verba sunt, & tanquam figurata à te ipso fortasse primum prolata fuerunt, ita perpetuo ea figurate, non autem proprie deinde acciperes, nec ea ratione imprudens tibi ipsi decipulas tenderes. Non enim dubito, quin, cum ab initio scripsisti, hominem in paradiso usum fuisse cibo immortali, metonymice pro cibo, qui immortalitatem conciliaret, cibum immortalem dixeris; non autem cibum, qui ipse vere immortalis esset; ut postea te ipsum tuis figuratis locutionibus decipiens, verbum illud interpretatus es. Quod si tu, quæcumquæ sit ejus rei causa, affirmare non dubitas, cibum illum vere immortalem fuisse; at me idem dicentem non facias, quod prorsus falsum esse apparet. Quomodo enim immortale illud vere esse potest, quod propriam formam amittit, & aliam suscipit, quæ nec ipsa perdurat; ut escis omnibus necesse est accidere, quemadmodum supra abunde ostensum est? Quamvis enim arbor illa vitalis, seu potius ejus fructus eam vim conservandæ vitæ haberet, qua cæteræ escæ à Deo Adamo concessæ destituebantur; fieri tamen non poterat, quin substantia ipsius in Adami substantiam, non minus quam aliorum, converteretur, quæ etiam non permaneret, sed sensim absumeretur, & in ejus locum interea novo cibo generata alia substitueretur. Dissolvitur igitur universa ratiocinatio illa tua *Immortalibus immortalia conveniunt*. Nam neque is cibus vere immortalis erat, neque id ego unquam vel cogitare quidem potui, nedum tibi id ipsum aliquomodo concesserim; cum ex verbis meis, ne figurate quidem posse id dici, colligi revera possit. Nam quamvis in responsione mea dixerim, ejus arboris eam vim fuisse, ut comedentis ex ea vitam perpetuaret; primum animadvertendum est, me idcirco illud eo loco dixisse, non quod rem sic se habere statuerem, sed ut ex eo ipso, quod tu ad sententiam tuam probandam attuleras, meam confirmari ostenderem, tuam autem convelli: quod inter disputandum frequentissime fieri consuevit, ne verbo quidem adhibito, unde aperte constare possit, num id, quod conceditur, verum esse credatur, an secus. Quid enim ea re opus est, cum satis sit ad adversarium revincendum, ipsum ita affirmare? Deinde, quo sensu ea verba à me dicta fuerint, si id quod continent, non tantum pro concesso ponere, sed ego ipse affirmare omnino dicar, ex iis liquet, quæ in responsione mea ad tuum octavum argumentum hac eadem de re disputans, & ejus quod hic dixeram, mentionem faciens, multo clarius scripsi: nempe, arbori illi eam vim à Deo fuisse inditam, ut hominis ex ea comedentis vitam mirifice conservaret; non autem ut immortalitatem illi conciliaret. Tametsi enim & hic & ibi verbo *perpetuandi* (quanquam hic inusitata quadam, ut vereor, ratione) usus sum, quod tamen apud probatos auctorea, non in æternum sive in perpetuum producere, sed continuare simpliciter, plerumque significat; quo sensu tu ipse eo usus es, ad finem capitis seq. in illis verbis, *ne perpetuet in æternum dies suos*) in ea significatione sum usus, in qua verbum *in æternum* sive *in sæculum*, sæpissime in Sacris Literis usurpatur, & in quem sensum omnino ea in eo loco accipi debere existimo, ubi Deus ita fatur Gen. 3. 22: *Ecce Adam quasi unus ex nobis factus est, sciens bonum & malum. Nunc ergo, ne forte mittat manum suam, & sumat etiam de ligno vitæ, & comedat, & vivat in æternum* sive *in sæculum*, (cujus loci sententiam in ea responsione ad 8 argumentum, hac ipsa de re agens, attuli, atque ex parte exposui) ut scilicet, *perpetuare vitam* nihil aliud sit, quam ad illud usque tempus vitam conservare, ad quod homo mortalis vivere potis est. Verbum enim *olam* quo utitur ibi Moses, perpetuitatem quidem temporis simpliciter per se significat, adeo ut sit idem *le olam* ac si dicas *semper* sive *in perpetuum*: ea tamen perpetuitas temporis, sive præteriti sive futuri, secundum naturam ejus rei, de qua sermo est, æstimari debet. Exemplum perpetuitatis præteriti temporis sit illud apud Hieremiam Hier. 2. ℣. 20: *A seculo confregi jugum tuum, rupi vincula tua, &c. A seculo* dixit, cum tamen id multis seculis post mundi creationem fieri cœpisset: nimirum, quia ab ipso initio populi Israëlitici, quem sibi in populum peculiarem delegerat, de quo eo in loco loquitur Deus, id factum fuerat. Semper enim postquam populus ille extiterat, Deo rebellis & contumax fuerat. Itaque ut vides, perpetuitas quidem eo verbo significatur, sed secundum naturam rei, de qua agitur: si quis vellet inde colligere, populum Israëliticum, etiam ante Jacobum Deo contumacem fuisse, an non plane deridendus esset, cum ante illum virum is populus non extaret? Futuri temporis exemplum erit id, quod scriptum est de servo Hebræo Exod. 21. 6, qui si noluerit septimo anno liber egredi, tenetur cogitur servire *le olam*, id est *in perpetuum*. Et tamen non solum ipsius morte, sed etiam propter annum jubilei, ut plerique existimant, & intelligi potest ex cap. 21. Levit. ejus servitus finiebatur, nempe quia rei natura ita ferebat, neque enim is vel post mortem, vel post jubileum servire poterat, nec unquam absoluta perpetuitas sive æternitas, eo verbo aut alio simili significatur, nisi cum rei ipsius natura, de qua sermo est, non repugnat. Cum igitur sine controversia Adamus post peccatum mortalis esset, victurum eum fuisse in æternum, si fructu arboris vitæ vesci potuisset, nihil aliud est, quam victurum ad ultimum usque diem, ad quem mortalis hominis natura pervenire poterat. Videmus autem, humanis quoque medicamentis & victus ratione fieri posse, ut homo vitam suam ultra quosdam terminos, aliis quodammodo, qui consueta victus ratione utuntur, nec ea medicamenta adhibent, constitutos proferre possit. Quanto magis credendum est, arborem illam divinam ea vi præditam fuisse, ut hominis vitam, ut diximus, mirifice conservaret, adeo ut ad extremum temporis punctum, ad quod pertingere poterat, illam perduceret? Mitto, quod viri Hebraicæ linguæ peritissimi, inter quos est Sanctes Pagninus, dicunt, *Olam* interdum longum tempus sive multum tempus significare. De qua tamen re ego non parum dubito. Videntur enim viri illi non animadvertisse, id quod longum tempus ipsi nominant, esse perpetuum, ejus rei, de qua agitur, natura inspecta; & in omnibus linguis usu receptum fuisse, ut ea vox, quæ perpetuum sive æternum significet, eo sensu proprie usurpetur. Fateor equidem, κατ' ὑπερβολὴν aut per alios in ea voce usitatos tropos *olam* non minus quam aliarum linguarum voces, quæ ei respondent, longum tempus simpliciter, nullius perpetuitatis ratione habita, declarare posse; ut in illis Psal. 21. 5, verbis: *Dedisti ei longitudinem dierum Olam & ultra*. Quamvis enim de Christo id proprie dictum fuerit; de Davide tamen, cui tanquam ipsius Christi typo, & de quo ea omnia dicuntur, aliqua ratione verba convenire debent, ὑπερβολικῶς, pro admodum longa vita dictum fuisse necesse est. Verum cum de verbi alicujus significatione quæstio est, troporum in ipso verbo non usitatorum non est habenda ratio; quamvis, cum ad locum ventum fuerit, ubi tropum verbo subesse credimus, id evidenti ratione probatum evincere, atque ab omni usitata verbi significatione, si ita necessitas postuler, recedere possimus. Propria ergo verbi *Olam* significatione etiam retenta, dico vere Adamum, ipsius natura inspecta, in æternum, sive in sæculum victurum fuisse, si quantum maxime vivere poterat, vixisset. Qui autem in æternum ita vivunt, ut nunquam mori possint, ii aut

natura

natura immortales sunt, sicut angeli; aut certe fiunt, ut nobis eveniet; quemadmodum Paulus aperte docet, 1 Cor. 15. Neque vero credendum est, arborem illam ea vi præditam fuisse, ut hominis, qui ex ea comedisset, vitam ita perpetuaret (liceat enim nobis in hac disputatione hoc verbum ad hunc modum usurpare) ut is mori postea nunquam posset, sed immortalis fieret: nam vel semel ex ea comedere satis fuisset, vel perpetuum nullo puncto temporis intermisso ejus fructu vesci oportuisset, ut paulo post demonstrabitur. Neutrum autem verum est: nam & Adamus profecto aliud facere etiam potuisset, aliisque cibis vesci, & nihilominus virtute illius arboris absolute perfrui; &, si semel ex ea comedere satis fuisset, non consita esset in eo horto, & homini una cum cæteris arboribus, præter arborem scientiæ boni & mali, in cibum libere concessa: Deus enim, ut in prioribus responsionibus dictum est, nihil frustra facit. Hinc factum est, ut aliqui doctissimi * viri qui eam arboris illius vim fuisse omnino credebant, ut hominem ex ea comedentem immortalem efficeret, dixerint eam homini datam ab initio fuisse, ut esset in signum postea, ut siquidem homo obediens inventus fuisset; potuisset comedere de arbore vitæ, & sic divino munere immortalis fieri. Quibus ego in hoc non assentior: constat enim apertissime ex ipsa historia, potuisse Adamum, ante peccatum, comedere ex fructu illius arboris; quæ cum ante hominis lapsum arbor vitæ appelletur, non est credendum, minore virtute eam ante quam post fuisse præditam. Quodsi tum demum eam vim immortalitatis conferendæ adipisci debebat, cum dandus erat homini comedendus ejus fructus, propter obedientiam: quid periculi erat, ne, si potuisset Adamus qui non obedierat, comedere, ut antea, de arbore illa, is in æternum viveret. Perspicuum est igitur, arbori illi ab ipso initio eam vim perpetuandæ vitæ insitam naturaliter fuisse, ex qua cum per temporis intervalla comedere is deberet, qui ipsius facultate perfrui voluisset, satis intelligi potest, ejus vim fuisse non immortalem efficiendi, sed maxime diuturnam vitam dandi: si enim immortalem effecisset, nonne semel ejus fructus comestus id præstitisset? Quodsi immortalitas ipso comedendi actu perpetuabatur, seu potius, ut rectius loquar, ipsa perpetua & indesinenti comestione comparabatur; & simul atque is qui ex ea arbore comedebat, comedendi finem fecisset, mortalitas succedebat; certe non per temporis intervalla, sed sine ulla intermissione comedendum ex ea semper fuisset. Etenim si quis dicat, immortalitatem quam esus illius cibi comparabat, ad tempus quoddam durasse, post quod tempus iterum ex ea arbore ad instaurandam immortalitatem comedere opus esset, jam isthæc immortalitas nullo pacto dici potest. Qui enim potest fieri, ut immortalitas ad tempus duret? quid magis secum pugnans excogitare, nedum dicere aliquis potest? Præterea, si ad tempus tantum ea immortalitas perdurare potuisset, necesse fuisset tempus illud certum & præstitutum esse, aut sensurum hominem, cum jam ipsa immortalitas deficere inciperet, & instauratione indigere: alioqui periculum fuisset, ne homo incogitans statim mortalis ex immortali evaderet; quæ omnia absurdissima esse, nemo, opinor, inficiari audebit. Quamobrem non injuria omnino statuendum arbitror, *in æternum*, sive *in seculum* in verbis illis Dei, quæ supra recitavimus, ut in aliis multis locis divinæ scripturæ, non omnino in sempiternum significare, sed integrum prorsus tempus designare, quod potuisset homo vivere, ad quod, contra quam Deus statuerat, vitam suam profecto perduxisset, si jam vim illius arboris edoctus, ad eam pro arbitrio manum porrigere potuisset, & ex ea quantum voluisset, comedere, ac frequenter ea pro cibo uti, Id quod ante lapsum, cum ejus vim, aut certe, quanti vis illa æstimanda esset, ignoraret, non fecerat. Quodsi quis dicat, arborem illam vitalem non potuisse quidem hominem natura immortalem efficere, sed eam tamen vim habuisse, ut is qui ex ea identidem comedisset, nunquam mortuus fuisset; & ideirco figurate dici posse, cibum illum immortalem fuisse, cum ex ipso subinde comedentem à morte in æternum conservaturus esset; atque hac eadem ratione contendat, non necesse esse verba illa *in æternum*, sive *in seculum* in divino illo testimonio aliter quam vulgo recepta interpretatione explanare: respondeo, satis jam à me demonstratum fuisse, non eum immortalem vere dici posse, qui quoquo modo semper sit victurus, sed eum tantummodo, qui natura immortalis sit, & non aliena externa ope, sed propria & interiore vi nunquam sit moriturus: nec tropum tropo cumulare decet, ita scilicet, ut primum cibus ille immortalis appelletur, non quia ipse immortalis, sed quia immortales efficiat, qui ex eo comederint; deinde etiam comedentes illum dicantur fieri immortales, non quia vere immortales unquam evadant, sed quia, si illius esum continuaverint, novas vires subinde sibi comparabunt, quibus à morte immunes esse queant. Multa autem consulto prætereo, quæ dici à me possent, ut planum fieret, cibo illi non solum vere immortalem comedentem efficiendi, sed etiam vim illam in vita in æternum conservandi, nullo modo datam fuisse. Satis enim in præsentia fuerit, id ex testimonio illo Sacrarum Literarum, ex quo solo ea opinio confirmari posse videtur, colligi non debere; manifestum facere. Itaque adhuc constanter affirmo, verba illa *in æternum*, sive *in seculum*, non vulgata interpretatione; sed ea, quam nos attulimus, omnino explicanda esse. Neque enim tanta celeritate ac diligentia in adhibenda arbori illi seu viæ, quæ ad arborem ducebat, cœlesti custodia opus fuisset, si id cavere voluisset Deus, ne Adamus unquam moreretur. Si enim, ut jam probatum est; & mihi in hac disputatione conceditur; arbor illa vere immortalem efficere comedentem non poterat, satis erat aliquando id facere. Nam deficiente cibo illo, moriendum illi tandem fuisset. Cum igitur ita diligens fuerit Deus in custodia illa ponenda, statuendum est, non id quidem voluisse eum cavere, ne Adamus unquam moreretur, sed ne ad multo longius tempus, quam ipsum vivere volebat, vitam suam illius cibi beneficio perduceret. Quod certo accidisset, si ei facultas ad cibum illum manum porrigendi erepta non fuisset; quemadmodum à nobis aperte explicatum est. Ex iis, quæ hactenus de vi arboris illius in vita conferenda disseruimus, agnoscere jam potes, toto cœlo errasse te, quod putaveris inter nos convenire, cibum illum immortalem fuisse, cum ego nulla prorsus ratione immortalem dici posse, & modo sentiam, & semper me sensisse ostenderim. Ex quibus etiam perspicuum est, quid sibi velint illa mea verba, arborem illam eam vim habuisse, ut comedentis ex ea vitam perpetuaret: si modo tanquam ex mea ipsius sententia prolata accipi debent, & ne suspicionem quidem repugnantiæ alicujus esse posse inter ipsa, & illa, quæ in præfatione ejusdem prioris scripti dixeram; Adamum scilicet in ipsa creatione à Deo ea gratia donatum non fuisse, ut à morte perpetuo immunis esse posset, etiamsi utraque (quod tamen manifesto falsum est,) idem tempus respicerent. Longe enim aliud est, ut demonstratum fuit, posse perpetuare vitam suam, & à morte perpetuo immunem esse posse: quo beneficio nunquam Adamus donatus fuisse propter esum cibi illius sibi permissum, dici potest, quamvis cibo illi subinde comesto vim à morte in perpetuum conservandi insitam fuisse diceremus; cum ejusmodi vis ei patefacta nunquam fuerit, nisi postquam illius comedendi facultate privatus fuit. Atque hæc omnia à me ideo dicta sunt, ut, si fieri possit, aliquando tandem, quantum & in meis, ut putas, confutandis & in tuis confirmandis fallaris, tute agnoscere incipias. Nam alioqui, ut aliis id persuaderem, tot congerere opus non fuerat, præsertim vero, ut de cibo illo constaret, immortalis necne fuerit, aut appellari debeat. Detur enim tibi immortalem fuisse; quomodo solvis argumentum meum, frustra illi cibo, à Deo vim perpetuandæ vitæ fuisse datam, si

* Oecolampadius, &c.

Ll i

Adamus

Adamus jam ab ipsa creatione immortalis erat? Neque enim est quod dicas: *Immortalibus immortalia conveniunt*: namque poterat cibus ille immortalis esse, nec tamen comedentis vitam perpetuandi facultatem habere. Apparet hoc ex eo, quod cæteri cibi Adamo concessi ea facultate carebant: ea enim sola arbor, de qua agimus, inter innumerabiles alias in eo horto consitas, arbor vitæ est appellata; & cum cautum est, ne Adamus perpetuare vitam suam posset, ei soli custodia posita fuit: & tamen, nisi velis hominem immortalem mortalibus cibis usum fuisse, quod & sententiæ illi tuæ: *immortalibus immortalia conveniunt*, & iis, quæ vel tacite vel aperte, & hic & alibi scribis, & denique rationi ipsi manifeste adversatur. Profecto si primum hominem natura immortalem dicis, cæteros quoque cibos Adamo à Deo datos immortales fuisse, affirmandum tibi omnino est. Quod enim scribis, Deum illi dedisse cibum præstantissimum, & ejus naturæ convenientem, cum illi ejus arboris usum concessit; maximam fallaciam in se continet: quasi vero Deus illi eum solum dedisset cibum: ex quo, cum ejus vim ignoraret, non plus, quam ex cæteris singulis comedisse ipsum verisimile est; ita ut, cum unica esset arbor illa inter alias permultas, & reliquas stirpes atque herbas, quibus ille in cibis uti poterat, minima pars cibi, quo Adamus utebatur, ex ea arbore desumpta fuerit, necesse sit. Itaque non est solutum argumentum meum, quod cibum illum, non immortalitatem quidem ipsum habuisse, sed vitæ perpetuitatem comedenti contulisse, supervacaneum, eamque ob causam Deo indignissimum, qui ita statuerit, fuisse demonstrat. Si Adamus jam suapte natura immortalis ipsius Dei beneficio erat, sive perpetuitatem illam vitæ, maximam longitudinem dierum, sive à morte perpetuam & sempiternam conservationem, sive etiam ipsammet immortalitatem interpreteris, cur igitur tantopere laboras, ut probes, si cibus ipse immortalis fuit, hominem quoque immortalem fuisse oportere; cum istud ad argumentationem meam nihil prorsus pertineat? Sed quid dicam, cum id tute sentiens, frustra & intempestive admodum ex verbis meis in 8. cap. evincere velis, posse eum qui immortalis sit, incorruptibilibus rebus refici? quasi ego, incorruptibilem fuisse cibum arboris illius vitalis, unquam vel obscure quidem indicaverim; immo ibidem aperte non dixerim, escas esse res corruptibiles; de escis verba faciens, quibus Adamus ante delictum vescebatur. Ea autem verba mea cum attente lego & considero, veritati quidem adstipulari, tibi vero plene refragari intelligo. In eis enim diserte primum affirmavi, eum qui immortalis sit, refectione aliqua indigere non posse. Nam sensus ipse communis, id unumquemque apertissime docet. Verum, ut tibi, sicut ubique facere studeo, omnes effugiendi vias præcluderem, statim addidi: *Aut saltem non corruptibilibus rebus, quales sunt escæ, reficitur; sed incorruptibilibus, & ipsius naturæ accommodatis*: non quod id fieri posse dicerem, sed, si fieret, eo nihilo magis te adjuvari ostenderem, quam si nullo penitus modo fieri posset; atque interea iis etiam satisfacerem, si qui sunt, qui subtili fortasse quadam ratione, eos qui natura immortales & incorruptibiles sunt, immortali atque incorruptibili Dei gratia jugiter refici omnino contendant; cum alioqui, ea deficiente, ipsi sensim non minus quam ii, qui mortales sunt, si ipsos ciborum refectio deficiat, deficerent atque interirent. Quod tamen à veritate, ni fallor, mirum in modum abest. Ii enim qui natura immortales & incorruptibiles sunt, semel tantum, hoc est, cum vitæ sempiternæ beneficium à Deo acceperunt, eam ab ipso gratiam sunt consecuti, cujus vi non indesinenter quidem reficiuntur, sed in eodem ipso statu perpetuo perdurant. Sic enim conditi sunt, ut nunquam illis, ne per minimum quidem temporis punctum, aliquid decedere queat. Atque ea gratia nihil est amplius ab ipsis, nisi vix cogitatione quadam separatum; ut in iisdem ipsis est donum intelligendi, & ratiocinandi, quibus ablatis non amplius ii essent, qui prius erant. Sed hac eadem de re iterum in 8. cap. differendum erit; ubi etiam de eo, quod dicis de voluptate & sobolis propagatione, quarum causa primus homo, licet immortalis, comedere deberet, accurate disputabimus. Nihil autem dico, quod, si verba tua spectentur, non vis ex illis verbis meis aperte colligi, immortales qui natura sunt, eosdem posse immortalibus rebus refici; sed Deum dedisse Adamo cibum præstantissimum & naturæ ejus convenientem: id enim me tam disertis verbis fateri agis, ut nolis alio testimonio, quam meo me urgere, & illico mea verba refers. Quod quam diserte non minus quam αὐτὸ αὐτὶνω, ut dicitur, à te expressum & dictum sit, adeo ut id, quod dicere voluisti, potius quam id quod dixisti, mihi spectandum fuerit, tibi ipsi judicandum relinquo. Relege quæ ipse scripsisti, & me vera dicere non diffiteberis. Sed jam ad sextum caput examinandum accedamus.

CAPUT VI.

Vide quam sis iracundus: id tibi stomachum fecit, quod te tui erroris admonere debebat, & ob eam rem mitem atque placabilem in hac disputatione reddere. Num te idcirco injuria affeci, quod inter disceptandum dixerim, te ex Mosis verbis id elicere velle, quod elici posse, ne somniare quidem potuit? Quis ita modestus est, ut & hæc, & multo graviora de eo, à quo dissentiat, & quem absurdissima dicere credat, non loquatur & scribat; præsertim si rem ita se habere, maxime probabile unicuique videri possit? Quod certe hic accidit. Neminem enim, qui aliqua in existimatione sit, vel esse vel fuisse arbitror, qui ex Mosis verbis, ut tu omnino fieri debere existimas, colligi posse putet, omnes res creatas in ipsa creatione à Deo immortalitate donatas fuisse. Quid si minimum ex probris, quibus me subinde in tuo hoc scripto laceras, in te jecissem, quos tumultus, quas tragœdias excitasses? cum leviter & urbane morsus & castigatus, ita æstuas. Sed operæpretium est videre, quid adversus universam ratiocinationem meam attuleris. Dixeram in meæ responsionis meæ, mihi multo frigidius videri, cum omnes res creatæ intereant, comminisci eas ante lapsum primi hominis fuisse immortales, quam putare eas fuisse mortales; quamvis Moses, ipsarum mortis, id est, mortalitatis (sic enim tibi est loquendi usus) nullam mentionem faciat. Hic tu me impudentiæ & temeritatis acriter accusas, qui omnes res creatas interire affirmare ausim; & interea non vides, quid omnium rerum creatarum nomine me intelligere eo loco voluisse necesse sit. Nec, quid mihi voluerim, cum eas interire affirmo, quamvis id luce ipsa clarius sit, perspicere potes. Ex ipsa autem ratiocinatione mea manifestum est, me nihil aliud dicere voluisse, quam, cum videamus omnes res sub cœlo creatas interire, frigidissimum esse comminisci, eas ab initio immortales fuisse; quamvis Moses, dum earum creationem exponit, ipsarum mortalitatis non meminerit. Quid quod in responsionis calce me ipsum, dum argumentationem tuam accuratius refello, adhuc melius explicans, ita scribo? *Cur autem Moses id de rerum creatione agens explicuisset, quod ad creationem non pertinet, & quod unusquisque per se nimio plus videt, morti scilicet omnes res sub cœlo creatas subjectas esse; cum tamen multa, &c.* Ut igitur ad rationem meam concludendam necesse erat, verbum, *Intereant*, ejusmodi interitum significare, de quo unicuique aperte constet: sic nomen *Omnes*, non de universis penitus rebus creatis sermonem esse indicabat, sed de iis omnibus, de quibus inter nos vel præcipua vel aliqua saltem disputatio est, hoc est, de terrestribus sive inferioribus rebus, quas omnes interire videmus. Quocirca etiam sine aperta mentis meæ explicatione illa, quam postmodum adjeci, nemo, nisi qui potius verba mea quoquo modo carpere, quam ipsorum sententiam jure reprehendere anxie labores, mihi objicere potest, quod cœlum, sidera, lucem, solem, lunam,

lunam, interire dixerim: & multo minus angelos, & animas nostras; cum de angelis nihil aperte in rerum creatione explicanda dicat Moses, animæ vero in hac vita nunquam per se considerentur; sed tanquam pars hominis, de cujus mortalitate & immortalitate disputatur: ita ut cum de rebus creatis à Mose descriptis agitur, in hoc numero non hominis anima per se ullo modo, sed ipse homo omnino censendus sit. Te autem, cum nihil solidi adversus argumentationem meam afferre posses, ut infra manifestum fiet, cavillandi occasionem captasse ex eo valde perspicuum est, quod in priore tuo scripto nihil prorsus hac de re dixisti, quamvis sententiam meam hisce verbis in præfatione tua explicasses: *Tu contra tenes, Deum immortalem creasse primum omnia (vel hominem ipsum ad suam imaginem) non immortalia, sed mortalia.* Nam si jam tum credebas, me asserere, Deum creasse omnia non immortalia sed mortalia, & omnium appellatione non modo res cœlestes generatim, sed angelos etiam ipsos, & animas nostras vis contineri; cur, te rogo, inter argumenta tua angelos saltem, de quorum natura immortali nemo, quod sciam, unquam dubitavit, mihi non objecisti? An non illico obmutuissem? Nonne vides, id à te propterea factum non fuisse, quod verbum, *omnia*, ea tantum omnia complecti videas, quæ nunc mori cernimus? Cur idem postea non vidisti? An cœcus ita repente factus es, adeo ut contumeliam etiam, propter ejusmodi verbum à me eadem de re loquente prolatum, mihi facere, deinde non dubitaveris? Sed quid longius abeo? Nonne in hoc ipso scripto tuo, in primo capite, mecum disputas, tanquam cum eo, qui superiores res creatas immortales esse non sit negaturus, ex quarum immortalitate argumentum illud tuum, quo hominem immortalem creatum fuisse probare volueras, stabilire niteris? Nonne hoc ipso sexto argumento de inferioribus tantum rebus nos contendere non obscure fateris, cum superiorum nulla prorsus mentione facta, ita concludis? *Ergo mors accidit rebus inferioribus, postquam homo neglexit Dei monitum.* Si me superiorum rerum mortalitatem asserere putasses, & ad ipsarum quoque immortalitatem probandam argumentum afferre voluisses, an non ad hunc modum tibi omnino concludendum fuisset? *Ergo nulla ex rebus creatis, nedum omnes, ut tu asseris, mortalis fuit condita: Inferioribus autem mors accidit, postquam homo neglexit Dei monitum.* Sed quis unquam erit, qui, cum argumenti tui vis tota in eo consistat, quod ante hominis lapsum, & Dei monitionem, nulla esset mentio mortis; & frigidissimum esse dicas, comminisci, fuisse res utique mortales ante lapsum, quod & cum præstantia conditoris, & cum ordine monitionis pugnet; non videat aperte de inferioribus duntaxat rebus te loqui voluisse, ad quas solas hominis lapsus & Dei monitio pertinere potest? Quas igitur tu indefinite *Res* appellaveras, cur ego easdem ipsa de re agens, universe *omnes res creatas* appellare non potui? Nec tamen desunt, ut quidem meminisse videor, præstantissimorum auctorum loci permulti, in quibus omnium rerum creatarum nomine res tantum quæ sub cœlo sunt, non etiam cæteræ, significantur; & in quibus asseritur, res omnes creatas interire; cum tamen de rebus hisce inferioribus tantummodo sermo esset. Sed hic ubi nunc sum, omnibus fere libris destituor: nec certum alicujus loci exemplum succurrit præter unum, quod huic rei ita appositum est, ut ego, dum ea verba scripsi, eum locum imitatus fuisse videar. Locus est apud Franciscum Petrarcham civem tuum, cujus ingenium & eruditionem, nemo est qui non vehementer admiretur, inprimis autem scriptorum elegantiam & suavitatem, quæ in iis quæ patrio sermone conscripsit, plane incomparabilis esse videtur; in Latinis vero ejusmodi est, ut parem, postquam Latinæ linguæ popularis usus omnino intercidit, in superioribus scriptoribus vix invenias. Is igitur alicubi ita scripsit *: *Bewvedi homai, si come à morte corre ogni cosa creata:* Cum tamen is, ad quem scribit, res inferiores duntaxat ad mortem properare cernere posset. Neque est quod dicas, hoc esse poëtæ exemplum, qui poetice locutus sit. Nam figura sermonis Synecdoche, qua ibi utitur Petrarcha, ut alias à me dictum fuit, non est poëtarum propria, sed omnium scriptorum communis, & in ipsis Sacris Literis frequentissima: nec ibi ludit, aut jocatur, aut in verbis quodammodo lascivit Poëta; sed de re seria atque divina gravissime loquitur. Sed & idem auctor alibi, quod multo plus est, dixit, *Ogni cosa al fin vola;* * cum tamen non de omnibus rebus, in quibus & Deus ipse comprehenditur, sed de iis tantum, quæ sub cœlo sunt, loqui velit. Itaque perspicuum est, me, quicquid dicas, nec impudenter nec temere locutum esse, cum dixi, omnes res creatas interire: etiamsi tibi daretur, multas ex iis, quarum creationis Moses aperte meminit, immortales esse.

Verum, ut adhuc planius fiat, quam immerito me, propter ea verba, ejusmodi conviciis oneraveris, & totius rei veritas dilucide appareat; non secus atque, cum de dominatu homini in cæteras res creatas concesso disserui, à me factum est; præter id, quod facere cogor, & meorum verborum sententia exigit, de immortalitate, quam tu ita constanter omnibus superioribus rebus tribuis, diligenter videamus: & num verba mea, sine ulla interpretatione, sed simpliciter accepta, verissima esse, demonstrari possit, experiamur. Neque hic repetere necesse est, angelos & animos nostros ad hasce nostras de rebus creatis disputationes non pertinere. Satis enim id & modo & pridem à nobis explicatum fuit. Quod igitur ita asseveras, immortales esse res cœlestes, unde id, quæso, habes? Certe ad id probandum ne syllabam quidem ex Divinis Literis profers; sed tantummodo ais, neminem adhuc somniasse, ejusmodi creaturas esse mortales; & neminem, Epicureis fortasse exceptis, alicujus nominis me inventurum, qui contra immortalitatem summarum creaturarum Dei vel hiscere audeat. Et ita tibi videris satis demonstrasse, res omnes cœlestes esse immortales. Quid hac de re senserint Philosophi ethnici, quorum magna pars, ne creatum quidem mundum fuisse sunt arbitrati; non est quod solicite quæramus: divinis enim patefactionibus destituti, multa his de rebus falsa dixerunt: multa quæ nos verissima esse scimus, assequi non potuerunt. Crediderim tamen eos, qui mundum à Deo conditum esse putabant, eum aliquando periturum, facile concessuros fuisse, & ex ipsis nonnullos id etiam aperte docuisse opinor. Ex iis autem, qui ex verbo Dei harum rerum cognitionem hausere, aliquos extitisse credo, qui cœlum, & res cœlestes omnes, de quibus loquimur; in extrema illa die penitus dissolvendas esse affirmaverint. Ea tamen sententia, quæ habet, hæc omnia renovanda esse, receptior multo est. Atque hanc sententiam tu, ut quidem credis, sequeris. Quæ tamen, si recte intelligatur, tantum abest, ut res cœlestes immortales esse statuat, ut potius earum mortalitatem aperte comprobet. Ea enim quæ in extrema illa die renovanda sunt, ita renovabuntur, ut aliam formam suscipiant. Quæ autem novam formam recipiunt, ut in superioribus disputationibus ostensum est, non amplius ea sunt quæ prius erant, sed alia sunt facta, & id quod prius erat, interiit. Ex quo perspicuum est, ejusmodi renovationem, sine præcedenti ipsorum interitu fieri non posse. Exemplum esto in iis, quæ renovanda certo scimus, hoc est in corporibus nostris. Paulus, ut supra visum fuit, diserte asserit, non vivificanda esse hæc corpora nostra, id est, immortalitate donanda, nisi prius moriantur; non secus atque granum mori necesse est, si stirps fieri debet. Quocirca concludendum omnino est, corpora illorum, qui in judicii die vivi adhuc reperientur, renovari non posse, nisi eodem quidem momento, sed tamen ordine intellectus, (ut loquuntur) prius deleantur, atque intereant. Quamvis enim ii, qui tunc superstites erunt, morituri non sint;

* Considera bene jam tandem ô homo, quomodo omnia creata ad mortem cursant.

* Omnia ad finem volant.

corpus tamen omnium, quale nunc habemus, in ipsa renovatione extinguetur, & aliud fiet. Hinc eos, qui tunc erunt, una cum cæteris immutandos esse Paulus docet; non quia ipsi vere renoventur, & aliam formam suscipiant: singulorum enim forma remanebit, & iidem erunt, qui antea fuerant: sed quia singulorum corpus plane renovabitur, & mutationem ea in parte omnes experientur. Cum enim in homine aliqua insignis mutatio fit, cum ipse idem vere permaneat, mutari tamen eum dicimus: ut cum ex juvene fit senex, ex malo bonus; vel è contrario ex bono malus, ex infirmo robustus, aut contra ex robusto infirmus. Quodsi insigni aliqua mutatione in homine facta, is mutari dicitur: quanto magis id dici potest, cum altera ex duabus partibus, ex quibus constat, ita renovatur, ut alia fiat quam antea fuerat? Exemplo igitur corporum nostrorum doceri aperte possumus, si qua in judicio Dei seu ad finem hujus seculi renovanda erunt, ea novam formam susceptura, & idcirco non minus quam illa, in ipsa renovatione interitum simul expertura. Nam quod ais, angelos quoque per renovationem Messiæ, majorem quandam gloriam & præstantiam adepturos; quasi ipsi angeli non minus quam cætera, quæ renovanda esse credis, renovandi sint; id prorsus humanum commentum est. Ejus enim rei nulla penitus mentio est in Sanctis Literis. Immo ipsi angeli quales nunc sunt, à Christo Luc. 20. 36, nobis tanquam ii proponuntur, ad quorum exemplar reformandi simus; ut quales nos etiam simus futuri, inde conjicere liceat. Nobis autem præstantiores in futuro seculo angeli non erunt: ut ex ipsius Christi verbis colligi potest; & in primo & in secundo cap. epistolæ ad Heb. & aliis in locis non obscure scriptum est. Quod certe fieret, si majorem adhuc præstantiam & gloriam illi adepturi essent, quam tamen adipisci possent; nec ideo eos renovari dicendum esset ea ratione, qua renovandas esse res cœlestes, omnes ii quos tu imitari videris, sunt opinati.

Sed jam ab hominum opinionibus ad Divina Testimonia, quæ hac de re loquuntur, transeamus. Ego profecto adhuc perspicere non possum, quibus verbis ex Sanctis Literis depromptis, rerum cœlestium immortalitatem, seu potius perpetuam permansionem, vel etiam renovationem aliquis confirmare possit, atque iis etiam globum hunc terrestrem annumerare. Quinimo multa ex divinis oraculis testimonia proferri possunt, quibus contrarium perspicue demonstratur. Primum enim, quid adversus eam sententiam clarius dici potuit, quam id quod apud tres Euangelistas Dominus Jesus constanter affirmavit, cœlum scilicet & terram transitura, verba autem sua non præteritura? Quid enim aliud in illis verbis, *Transire* significat, quam *perire & aboleri?* ut & antithesis verborum Christi Matth. 24. 35. Mar. 13. ℣. 31. Luc. 21. 33. (hoc est, earum rerum, quas is dicebat futuras, quæ omnino extitura aliquando dicere volebat) manifeste ostendit, & alii non absimiles loci, in quibus id verbum usurpatum fuit, planissimum faciunt. Inter quos ille apud Johannem est valde insignis 1 Joh. 2. 17: *Et mundus transit, & concupiscentia ejus: qui autem facit voluntatem Dei, manet in æternum.* Concupiscentiam enim mundi aboleri, & perire, idque ibi ab Apostolo dictum fuisse, nemo negare audebit. Paulus quoque scribit 1 Cor. 7. 31, transire figuram hujus mundi. Quod nihil aliud significat, quam hanc mundanam vitam interire, atque aboleri. Quamvis enim in Græco utrobique sit aliud verbum, quam in illa Christi sententia; ejusdem tamen prorsus significationis est, & *transire* aut *præterire*, non secus atque illud, plane declarat. Verum quid alio exemplo est opus, cum ipse Christus ibidem proxime ante ea verba dixerit: Non prætereituram generationem illam, donec ea omnia fierent, quæ ipse prædixerat? Nam quis est, qui non videat, *Præterire* eo loco idem esse atque *extingui & perire*, sive *amplius non esse*. Nec ibi diversum est in Græco verbum ab eo, quo usus est postea, sed prorsus idem. Sed de hac significatione verbi *Transire* seu *Præterire*, in ea Christi sententia, ne illi quidem dubitare videntur, qui cœlum & terram renovatum iri, & deinde perpetuo permansura credunt. Sic enim, quantum meminisse possum, ad eum locum respondent: Esse quendam ibi loquendi modum, qui potius æternam cœli & terræ permansionem indicet. Cum nihil aliud sibi Christus ibi voluerit, quam ostendere, prius periturum cœlum & terram, quam non extitura ea omnia; quæ ipse futura prædixerat. Nam quod alibi apud Matthæum scriptum est Matth. 5. 18: *Donec transeat cœlum & terra, jota unum, aut apex unus non præteribit à lege, donec fiant omnia*; apud Lucam sic legitur Luc 17. 16: *Facilius est autem cœlum & terram præterire, quam de lege unum apicem cadere.* Cui interpretationi videtur præterea adstipulari locus valde similis apud Esaiam cap. 54. 10, qui tamen haud scio, an ab ipsis proferatur: aptiorem certe, nisi me animus fallit, ad eam interpretationem confirmandam, nullum invenient. Et quoniam veritatem non victoriam quærimus, silentio eum præterire nefas esse duximus. Is igitur sic habet: *Nam montes recedent, & colles nutabunt: misericordia autem erga te non recedet, & fœdus pacis meæ non mutabit. Dixit miserator tuus Jehova.* Hic, inficiari nequeo, eum loquendi modum esse omnino videri, quem in Christi verbis illis inesse contendunt. Neque enim dominus simpliciter dicere voluit, montes recessuros, & colles mutaturos: sed comparate, id est, futurum potius, ut montes recedant, & colles nutent, quam ut recedat misericordia sua erga Israëlem, & pacis suæ fœdus nutet. Atque ita per rei quæ fieri non possit, à minore (ut vocant) comparationem, multo magis fieri non posse ostendit, ut misericordia ipsius erga populum recedat, aut pacis suæ fœdus nutet. Verumtamen animadvertendum est, ut supra alicubi dictum fuit, quod tunc demum à proprietate verborum discedendum est, & ad figuratos loquendi modos confugiendum, cum veritas, aliunde manifeste apparens, id nos facere cogit. Atqui non solum non constat, Christi verba proprie & citra aliquem tropum accipi non posse; sed ex aliis etiam Divinarum Literarum Testimoniis perspicuum est, proprie omnino accipienda esse, ut postea demonstrabo.

Quodsi quis objiciat: Immo ex illis apud Lucam verbis perspicuum esse, ea proprie accipi non posse; cum ibi ab eodem Christo, coeli terræque abolitio, tanquam res commemoretur, quæ fieri nullo pacto possit: considerandum est, illa verba aut secundum ea, quæ à nobis mox dicentur, aut per id, quod apud Matthæum, eandem Christi sententiam exponentem, scriptum est, explananda esse; ut vel hoc modo ipsa interpretari debeamus, *facilius esse, dum hæc vita, & hoc seculum manebit, cœlum & terram transire, quam unum apicem de lege cadere*: vel hoc; *prius transiturum cœlum & terram, quam desiturum fieri, quæ scripta sunt in lege.* Nam ea tunc demum perfecte impleta erunt, cum cœlum & terra esse desierint. Mitto, quod in illis apud Esaiam verbis potest subesse proprius verborum sensus, ut plerunque in propheticis scriptis contingere solet; in quibus sensus, qui pro eo tempore intelligebatur, tropum aliquem, præsertim vero superlationem, quam ὑπερβολὴν Græci nominant, in verbis necessario requirit, qui autem nobis patefaciendus erat, ex verbis proprie acceptis dilucide constat. Quod eo loco, ut arbitror, accidit: pro eo enim tempore κατ' ὑπερβολὴν dictum est, montes recessuros, & colles nutaturos, in adumbrata quandam potius, quam vera populi Dei liberatione: at in liberatione vera, quæ per Christum, dum à mortuis immortales excitabimur, nobis obveniet, montes vere recedent, & nutabunt colles. Proprie autem omnino, non autem figurate, aut saltem non figurate solum, sed etiam proprie Domini Jesu verba accipienda esse, (ut interim alia testimonia adversus cœli & terræ perpetuam permansionem proferam) id satis ostendit, quod Psal. 102 ad finem scriptum est, & in fine primi cap. ad Heb. repetitum: *Initio terram fundasti, & opera*

manuum

manuum tuarum sunt cœli: ipsi peribunt, & tu permanebis: omnes tanquam vestimentum veterascent. Tanquam indumentum mutabis eos, & mutabuntur. At tu [idem] ipse es, & anni tui non deficient. Quid potuit apertius & efficacius dici, ut cœlos & terram vere transituros aliquando esse, demonstraretur? Scio equidem, nonnullos hæc ita interpretari, ac si dictum fuisset, Deum si vellet, cœlos & terram, quos creavit, posse destruere atque abolere. Sed coacta nimis videtur isthæc interpretatio; præsertim cum diserte scriptum sit: *Ipsi peribunt & veterascent:* quibus verbis illud, *si voles*, vix ac ne vix quidem adjungi potest; cum ejusmodi sint, ut rei naturam & ipsum eventum, non autem quod fieri possit, aperte declarent. Nec vero dicat aliquis, ex eo, quod postea dicatur, eos mutatum iri, ipsorum renovationem significari. Non enim aliter renovabuntur, quam soleat vestis vetustate jam consumpta; ut verba ipsa exprimunt; quæ renovari dicitur, non quia ipsa vere renovetur, sed quia alia loco ejus sumitur, & non raro alterius formæ, ac multo præstantior, quam illa unquam fuerit. Ita enim in consummatione seculi cœlo & terræ continget. Non renovabuntur quidem ipsa, sed aliud & prorsus novum cœli & terræ genus, id est, aliud longe præstantius seculum, alia longe præstantior vitæ ratio, quæ nobis ex Dei promissione Christi beneficio dabitur, eorum loco substituetur. Propterea in Apocalypsi scriptum est Apoc. 21. 1: *Et vidi cœlum novum, & terram novam. Primum enim cœlum & prima terra abiit, & mare non est amplius.* Vides non renovatum iri hoc cœlum, quod nunc cernimus, neque hanc terram, quam nunc incolimus; sed abitura hæc, & mare amplius non futurum: Novum autem cœlum, & novam terram ipsorum loco substiturum iri. Quare etiamsi vere, non autem allegorice, aliud cœlum & terram aliam intelligeres; nullo tamen pacto negare posses, per hæc testimonia cœli & terræ hujus veram renovationem penitus excludi, & eorum interitum apertissime pronunciari. At vero non cœlum aliud verum, & terram veram, sed allegoricum sive metaphoricum utrumque, id est ut diximus, aliud seculum, aliam vitæ rationem, quam sub hoc cœlo, & in hac terra habeamus, per illa verba significari, ea quæ infra dicentur, satis planum facient.

Jam si quis dicat: Si novum cœlum & novam terram allegorice interpretari velimus, allegorice quoque interpretanda esse verba illa; *Primum enim cœlum, & prima terra abiit.* Respondeo, quantumvis allegorice ea verba interpreteris, ex ipsis nihilominus probari, hoc cœlum verum & hanc terram veram perire tandem debere. Nam si prior hæc vitæ nostræ ratio abolenda, si prius hoc seculum destruendum est; aboleatur quoque & destruatur cœlum hoc & terra hæc necesse est, per quæ & ex quibus nunc vivimus & sustentamur. Ad hæc, ex aliis testimoniis vel jam prolatis, vel adhuc proferendis manifestum est, non allegorice tantum, sed proprie etiam ea verba explicanda esse. Id quod præterea satis indicant verba illa: *Et mare non est amplius:* quæ nullo modo, ut arbitror, eo in loco per allegoriam explicari possunt; sed omnino significant, mare ipsum vere amplius non futurum, nec enim novum mare ejus loco successurum, sicut de cœlo & de terra dicitur: nec primum mare non esse amplius, sicut primum cœlum & terram abiisse; sed simpliciter, mare amplius non esse, expresse affirmatur. Quod ideo dictum videtur, ut verba antecedentia; *Primum enim cœlum, & prima terra abiit;* quæ exacte superioribus illis respondent; *Et vidi cœlum novum & terram novam*, non allegorice tantum ut illa, sed proprie etiam intelligenda esse constaret.

Aliud apertum de cœlo penitus abolendo testimonium, est in illis Jobi verbis Job. 14. 12: *Quisquis autem, si obdormierit, non resurget: donec non sit cœlum, non evigilabunt & non expergiscentur è somno ipsorum.* Ubi etsi Jobus aliud dicere voluisse videri debeat; est tamen elegantissima & præclarissima de corporum nostrorum resurrectione vaticinatio, quam nunc Christiani, ut pleraque alias, in propheticis scriptis antea latentes, Christo, ut inquit Paulus 2 Tim. 1. 10, vitam atque immortalitatem in lucem proferente; & manifestissime agnoscunt, & libentissimo ac lætissimo animo amplectuntur. Est autem locus hic unus ex illis, quorum jam mentionem fecimus; in quibus pro eo tempore, quo verba prolata fuere, figurate aliqua intelligenda sunt: pro alio vero tempore, id est, secundum sensum propheticum, proprie. Jobus enim, cum affirmaret, hominem qui semel mortuus fuerit, non amplius victurum (ut quidem communis humana ratio ferre videbatur) inter cætera, quæ hac de re pronunciat, ait prius futurum, ut cœlum amplius non sit, quam ut homo iterum in vitam redeat. Eadem enim communi humana ratione, cœlum in æternum stare videmr. Spiritus autem Dei, qui per eum loquebatur, aliud interea intelligebat, & ea verba non figurate tantum, & secundum communem hominis sensum, sed proprie etiam & secundum ipsam veritatem aliquando accipi volebat. Verissimum enim est, non prius è mortis somno nos evigilaturos, quam cœlum esse desinat. Cœlum igitur, ut ex hoc Prophetico divinoque oraculo perspici potest, cum nos à morte in vitam revocabimur, peribit, & amplius non erit. Similis autem omnino loquendi modus est in illis Christi verbis, apud Matthæum Matth. 5. 18, de quibus paullo ante egimus: *Donec cœlum & terra transeat, jota unum aut apex non præteribit à lege, donec omnia fiant.* Quamvis enim, propter id præsertim, quod apud Lucam scriptum est, ea verba figurate tantum dicta videantur; verissimum est tamen, non prius cessaturum ut fiant, quæ scripta sunt in lege, quam cœlum & terra perierit. Quare, ut jam diximus, non tam ex Luca Matthæus, quam ex Matthæo Lucas explicandus est.

Sed jam ad Petrum veniamus 2 Pet. 3. 7, qui cœli & terræ dissolutionem ita perspicue docet, eamque ita accurate explicat, ut nihil præterea desiderari posse videatur. Is igitur primum inquit, qui nunc sunt, cœlos & terram verbo Dei conservatos, igni reservari, in diem judicii & perditionis hominum improborum. Neque est, quod quis dicat, igni cœlum & terram reservari, quatenus igne purgabuntur & renovabuntur. Non enim ibi agitur de renovatione aliqua, sed de perditione; & dicitur, quod quemadmodum priores illi homines improbi ante diluvium, quos mundum, qui tunc erat, Apostolus vocat, aquis de cœlo à Deo immissis perierunt: sic in judicii die, non homines tantum improbi perdentur, sed ipsum cœlum & terra, sub quo & in qua ipsi degunt, una cum ipsis peribunt, & igne consumentur. Atque hac ratione ostendere voluit Petrus, quantum volentes fallerentur ii, qui ab ipsius mundi initio omnia semper in eodem statu permansisse, & permansura esse dicebant; nec venturum Christum, sicut & ipse Christus, & Apostoli ejus sæpissime & apertissime pronunciaverant, ad judicandum orbem terrarum, & scelestos homines universos exterminandos, ac sempiternæ perditioni mancipandos, aut credebant, aut credere præseferebant. Ne autem, quo sensu ea verba protulerit Apostolus, aliqua dubitatio superesse queat, audiamus quæ paullo post disertissime & efficacissime subjungit ỳ. 10: *Adveniet autem*, inquit, *dies Domini, sicut fur in nocte, in quo cœli magno impetu transibunt, elementa vero combusta solventur. Terra autem & quæ in ipsa sunt opera exurentur. Cum igitur hæc omnia dissolvenda sint, quales oportet vos esse in sanctis conversationibus & pietatibus, expectantes & properantes in adventum Dei diei, per quem cœli ardentes solventur, & elementa combusta liquescent? Novos vero cœlos, & terram novam juxta ipsius promissionem expectamus, in quibus justitia habitat.* Nunquid igitur tibi videtur, ignem illum, cui cœlum ac terra in judicii die reservatur, purgaturum esse utrunque ac renovaturum? an non potius, ut aperte prædicit Petrus, ea exusturum atque dissoluturum? Qui potuit alicui hæc Apostoli

verba legenti, unquam in mentem venire, cœlum hoc & terram hanc non omnino perdenda, sed renovanda esse; aut tu, quando ea interdum percurristi, quomodo non renovanda solum, sed ita renovanda esse cœlestia credidisti, ut priorem formam, sive essentiam retineant, & sic immortalia semper maneant. Quis vero est, qui affirmare audeat (quam tu tamen communem sententiam esse statuis) elementa restituenda fore, seu renovanda: cum Petrus bis apertissime dicat, ea exurenda ac dissolvenda esse? Equidem non possum satis mirari, si qui sunt, qui contra clarissima ac repetita divina oracula, ejusmodi opiniones è suo capite fingere non erubescant. At enim, quod ad cœlum & ad terram attinet, dicent, Petrum affirmare utrunque renovandum esse Immo non hoc affirmat Petrus; sed inquit, novos cœlos novamque terram, id est, alios coelos aliamque terram à nobis expectari. Sed etiamsi diserte diceret Apostolus, coelus & terram renovari debere; jam ad hoc supra responsum est, & demonstratum, non vere & proprie renovandum esse cœlum & terram, per ejusmodi verba significari; sed affirmari, cœli & terræ loco, quæ transierint, & amplius non sint, novum coelum, novamque terram substituendam esse. Quid autem sit illud novum coelum, & illa nova terra, satis demonstrat idem Apostolus: Cum ait, nos ex domini promissione utrunque expectare. Quid enim nobis promisit Christus, sive Deus per ipsum Christum? num verum aliquod aliud novum cœlum? num veram aliquam aliam novam terram? nihil minus: sed beatitudinem, & vitam sempiternam promisit, quam in cœlis quidem futuram dixit; verum cœlorum nomine, tanquam cœlorum, non novum illud cœlum, quod una cum nova terra, promissum nobis fuisse asseverat Petrus, intellexit; sed locum, si ita appellare fas est, ubi Deus ipse habitat, quem Christus & alii sanctissimi homines, in cœlis habitare, & sæpissime & manifestissime dixerunt, quem locum Paulus tertium cœlum appellavit 2 Cor. 12. 2; in quod & Christus hinc discedens migravit, & nos, qui cum ipso semper futuri sumus, migrabimus: ubi nullius veræ terræ erit usus aliquis, sed sine aliqua vera terra, ut nunc angeli faciunt, beati in sempiternum vivemus. Non potuit igitur vel Christus, vel quivis alius dixerit, paratam nobis esse vitam æternam, eamque in cœlis repositam, cœlorum vocabulo id cœlum significare, quod novum una cum nova terra ex divino promisso nos expectare, ait Petrus. Quodsi tamen de eodem cœlo utrobique sermo esset, quid hoc ad alterius veri cœli substitutionem, in hujus locum quod videmus, quoque nunc fruimur? Certe, si novum illud coelum nihil aliud est quam Paradisus, & beatorum sedes; non verum & proprium cælum est, id est, non ejusdem generis cœlum, cujus hoc est, quod aspicimus, cum quo nihil fere nisi nomen commune habet. Quod nomen idcirco illi obvenit, quia, quemadmodum cælum supra terram, sic locus ille supra omnia elatus est, ita ut coelum ipsius cœli appellari possit: unde etiam colligere possumus, inter hosce duos cœlos non minus interesse, quam inter cœlum & terram differre videamus. Quare dici non potest, ejusmodi coelum, tanquam aliud verum coelum, in hujus nostri locum substituendum esse. Tanquam allegoricum fortasse substitui posset, nulla nominis habita ratione, sed rei tantummodo; cum ibi, quemadmodum sub hoc cœlo nostro & in hac terra, animalem vitam vivimus, spiritualem vitam victuri simus. Sed si hoc fieret, terram quoque illam novam allegorice, non cœlum tantum, in ejusmodi cœlo contineri necesse esset.

Ex his omnibus efficitur, ut novum coelum & nova terra, quam ex Dei promisso speramus, non verum cœlum & vera terra sit, sed allegoricum utrunque; sive beatorum sede utrumque contineri velimus, sive ipsorum nomine id quod jam à nobis dictum est, & mihi adhuc multo magis probatur, intelligamus, novum scilicet illud seculum, novamque vitæ rationem, quæ expresse in divinis promissionibus continentur, ab iis, quibus hujus coeli, hujusque terræ ope in præsens perfruimur, quanquam longe diversa, sub eodem tamen genere, seculi videlicet & rationis vitæ comprehensa: unde per translationem metonymicam, in qua scilicet causa pro effectu posita est, novum cœlum & nova terra merito dici potuerunt. Confirmatur hæc novi cœli novæque terræ allegorica interpretatio, ex eo, quod Petrus subjungit, in eis justitiam habitare: quod non obscure innuit, jam illa aliquomodo extare, quamvis, quod ad nos attinet, nondum extare dici possint, & prorsus nova nobis obventura sunt. Hinc enim factum est, ut auctor ad Heb. Heb. 2. 5: *μέλλουσαν οἰκουμένην* ea appellaverit. Et profecto, extant jam aliquomodo illi cœli, & terra illa, si eos seculum illud, & vitæ rationem illam esse dicas, quam nobis promisit Deus. Jam enim ejusmodi seculo, ac vitæ ratione angeli Dei perfruuntur, (& idcirco, quatenus futuri sunt, non propter ipsos angelos, ut idem auctor ad Heb. ait, sed propter nos sunt) & in illis hac ratione jam habitat justitia; sive justitiam pro sanctitate & rectitudine accipias, sive pro ipsius rectitudinis & sanctitatis præmio, hoc est pro beata immortalitate; quo sensu non semel in Sacris Novi Testamenti scriptis justitiæ nomen usurpatur. At si novum cœlum & novam terram proprie accipere velis, necesse est, ut verbum *habitat* pro *habitabit* dictum fuisse contendas: quæ temporum in verbis commutatio, tanquam sermonis figura, ut supra diximus, nonnisi manifesta veritate nos ad id cogente, in alicujus sermone esse censenda est. Nec vero primus fuit Petrus, qui novum cœlum, & novam terram allegorice, pro novo & præstantiore rerum statu dixerit: sed multis ante seculis Deus per Esaiam vatem Esa. 65. 17. LXVI. 22, cum se Israelis statum in melius mutaturum prædiceret, novos cœlos & novam terram se creaturum promisit, quem, ut fere solet, imitatus Joannes in Apocalypsi Apoc. 21. vs. 1, cum præstantissimam illam seculi ac rationis vitæ nostræ mutationem significare vellet, novum cœlum & terram novam se vidisse ait. Jam igitur manifestum est, quid sibi velit Petrus, cum novum coelum & novam terram ex promissione divina nos exspectare dixit, in quibus justitia habitat, & nullum verum aliquod cœlum, aut veram aliquam terram, per ea verba eum significare voluisse apparet Quod si minus ex ipsius verbis perspicuum esset, id certe, ut supra attigimus, satis perspicuum ex eo fieret, quod vita hæc animalis atque terrestris in judicii die cessare debet, & ejus loco spiritualis atque cœlestis substitui. Quid enim vero coelo & vera terra in vita illa opus erit? Nonne & cœlum & terram, ut huic animali ac terrestri vitæ inservirent, creavit Deus? qua cessante, propter quam utrumque conditum fuit, an non & ipsa cessare debent? Cum dominus Jesus aperte dicat Luc. 20. 36, nos angelis Dei similes futuros; quid nobis cum cœlo hoc, quod aspicimus, & cum terra hac, in qua habitamus, vel cum aliis ejusdem generis? Nunquid angeli Dei hoc cœlo & hac terra, sive alius ejusdem generis utuntur atque fruuntur? Cui usui amplius futura nobis sunt omnia, quæ vel in cœlo vel in terra sunt, sive alia eis similia? Nunquid ad cibos, quibus sustentemur, eorum ope, & inde percipiendos; cum immortales futuri simus, & nulla refectione opus habituri? Sed opinor, non quibus sustentemur, sed quibus deliciemur. Ergo & angeli ipsi, quorum, ut dictum fuit, pares futuri simus, si tibi credendum est, non solum cibis utuntur, sed etiam eos, hujus cœli ope, & ex hac terra, sive ex aliis his similibus percipiunt: alioqui, si aliunde suos cibos haberent, etiamsi in futuro seculo, ut tu opinaris, comedendum nobis esset, (de quo suo loco fusius dicetur,) non tamen ob eam causam cœlo aut terra aliqua vera nobis opus esset. Num fortasse aliquo sole, & luna, aliquibusve stellis ad diei & noctis distinctionem, ad tempestatum vicissitudines, ad annos notandos, propter quæ sydera omnia creata fuere Gen. 1. 14.

erit

erit opus nobis, qui in perpetua luce futuri sumus, qui nullam amplius mutationem aut varietatem sumus experturi, qui sempiternam vitam vivemus? Num luce hac creata, & ipso sole ac luna, ad locum illustrandum, ubi erimus, opus erit nobis, qui ipsam increatam lucem perpetuo præsentem habituri simus, quibusque, ut scriptum est Apoc. 21. 23. xx11. 5, Deus ipse & claritas ejus, & dominus Jesus, agnus ille purissimus, in æternum lucebunt, ac vice solis & lunæ erunt? Num ad oculorum oblectationem, syderum egebimus nos, qui Deum ipsum præsentem intuebimur, & æternæ majestatis ejus jucundissimo aspectu in omne ævum perfruemur? At, credo, animantibus cæteris coelum illud novum & terra nova, non nobis, usui erunt. Sed Petrus manifeste sit, nobis, inquam, non bestiis promissum fuisse à Deo novum cœlum, & novam terram. Quanquam non video, quomodo si bestiæ (ut tibi quidem videtur) non minus quam nos immortales sunt futuræ, vel aliquo cœlo ac terra egere possint, vel varietates & vicissitudines, quas coelum terræ impendens, secum necessario affert, experiri queant.

Quid tibi tandem, Francisce, videtur de tua omnium rerum cælestium immortalitate, cum ex pluribus iisque apertissimis divinis testimoniis & rationibus ex eis depromptis, planissimis atque firmissimis, evincatur, eas non modo perpetuo ejus formæ, cujus nunc sunt (quod tamen ad earum immortalitatem omnino requiritur) non permansuras, sed ne renovandas quidem fore: & quod plus est, non amplius alias ejusdem generis, in earum locum subrogandas esse, ita ut penitus sint interituræ? Quid habes, quod tu divinis iisque disertissimis oraculis opponas, ut ea alio modo, quam loquuntur, interpretanda esse, nedum aliis, sed tibi ipsi persuadere possis? quos verborum tropos in illis inesse dices, præter eos, quos ego exponens, non admittendos esse docui, qui, quatenus ipsorum ope sententiæ tuæ ea non obstare, ostendere coneris, non insolentissimi tantum sint, sed etiam maxime deridendi, & homine literato indignissimi, te præsertim, qui adeo troporum omnium, ut quibusdam scripturæ auctoritatibus absurdissimas tuas opiniones confirmare possis, magnus osor es atque inimicus, ut manifestissimas etiam & frequentissimas sermonis figuras, quas mulierculæ ipsæ & norunt, & sæpissime usurpant, quæque jam pridem propriorum locum obtinuerunt, omnes prorsus rejicias ac detesteris, & nullo modo admittendas esse clames? Memini te aliquando, ut sempiternam terræ permansionem probares, ea Solomonis verba afferre Eccl. 1. 4: *Generatio præterit, & generatio advenit; terra autem in æternum* (sive) *in seculum) stat.* Atqui, si ejusmodi sunt cætera testimonia, quibus vel terram ipsam, vel res coelestes, de quibus nunc agimus, in æternum permansura, & interitum aliquem nunquam expertura, confirmari existimas, eis proferendis, mihi crede, non injuria abstinuisti. Quid enim? adeone hebes esse quisquam potest, ut non cernat, nihil aliud sibi Solomonem voluisse, quam id quod omnibus constare poterat, in memoriam legentibus redigere, & ad institutum suum accommodare, quod erat, hujus vitæ ingentem vanitatem, si quis à rectissima via vel minimum deflectat, ostendere? Ait igitur Solomon, Terram quidem, ut omnes animadvertere possimus, semper manere; homines autem interire, & alios subinde in priorum locum, qui defecerant, gigni, & quodammodo suffici. Ex quo intelligitur, eum non de sempiterna illa terræ permansione, quam tu comminisceris, & nemo agnoscere potest; sed de perpetua hac, quam experientia compertam habemus, verba facere. Adde, quod verba, *in æternum*, sive *in seculum*, ut cap. superiore disseruimus, semper secundum subjectam materiam interpretanda sunt. Si secus fiat, in permulta, quæ plane inconvenientia sunt, devenitur. Exempli causa, cum David scribit Psal. 52. 10, se laudaturum dominum in æternum: certe, si velis verba, *in æternum*, sempiternum prorsus tempus significare, vel Davidi nunquam moriendum fuisset, vel etiam post mortem Deum celebrasset; contra id quod non semel ab ipso expresse scriptum est Psal. 6. 6. xxx. 9, inter mortuos non esse, qui Dominum laudare possit. Quamobrem necesse est, ut ab omnibus fit, secundum id, quod subjecta materia postulat, & ipsa etiam loquendi consuetudo fert; *in æternum*, pro cunctis diebus vitæ meæ, accipere. Cum igitur Solomon dicat, generationem præterire, & generationem advenire, terram vero in æternum stare; quamvis daretur, non de hac permansione, quam videmus, sed de aliqua quam non videmus, sermonem esse: ea tamen permansio esset intelligenda, quæ subjectæ materiæ conveniret; & dicendum esset, non in sempiternum tempus, etiam cum non amplius generatio una præteriret, & adveniret alia; sed solum, quandiu generatio una præterierit & altera advenerit, perpetuo terram duraturam, ita ut semper permansio illa æterna, quocunq; pacto eam interpreteris, ad generationum ortum atq; interitum respicere debeat, & ad eos omnino referri. Præterea, non puto te latere, communem & receptissimam sententiam esse, Solomonem in eo libro multa dicere, non secundum divinam eamq; occultam veritatem; sed secundum id, quod humana ratio manifeste assequi potest. Quare mirum videri non deberet (quod tamen, ut diximus, non fecit) si terram in æternum omnino permansuram, & nunquam perituram dixisset; cùm nobis nihil de ejus futuro interitu liquido constet, & propterea, quod jam tot seculis eam permansisse animadverterimus, permansuram quoq; in sempiternum, credendum prorsus nobis videatur; ut etiam de cœlo humanæ communi rationi videri, supra in verbis illis Jobi explicandis diximus.

Aliud Testimonium Divinarum Literarum, quod sententiæ tuæ adstipulari credi possit, hoc tempore non succurrit; & si aliqua succurrerent, fortasse non responderem, nam levia admodum esse oportet, & quibus per ea, quæ hactenus dicta sunt, abunde responsum fuerit. Evolve quantum velis, sacra volumina; nihil unquam de sempiterna rerum cœlestium, quarum creationem describit Moses, permansione perspicue scriptum invenies; nec alios cœlos perpetuo permanere leges; præter illos, ubi Deus ipse habitat, quorum non meminit Moses, in creatione rerum; & qui ὁμώνυμοι tantum cum hisce nostris conveniunt. Quare jam vides, quam injuria me, & insignis impudentiæ, & ingentis ac novæ temeritatis notaveris, quod omnes res creatas interire affirmaverim; etiamsi mea verba, nulla alia interpretatione adhibita, præter eam, quæ in hisce nostris disputationibus necessaria est, & in alium sensum quam quo evidenter à me prolata fuerint, accipi deberent.

Sed ad ratiocinationem meam jam tandem revertamur, & quid præter istas indignissimas contumelias attuleris, examinemus. Dicebam, non necesse fuisse, ut Moses in creatione rerum describenda, earum mortalitatis mentionem faceret; cum id ad creationem non pertineret, & unusquisque nimio plus videret, cunctas res creatas, quæ sub cœlo sunt interire. Ad hoc, ut quidem conjicere possum (nam alioqui, cur id scripseris, prorsus nescio) respondes; Immo Adamum, cum agnosceret cætera omnia immortalia, Dei viventis & conditoris beneficio, idem de se ipso sibi persuasisse; sive persuasurum fuisse. Quasi vero Moses, non modo Adami tempore, sed etiam antequam Adamus delinqueret, suam historiam conscripserit, & ipsum Adamum, si is mortalis creatus fuisset, ejus rei admonere debuerit; aliter enim futurum, ut Adamus se immortalem creatum fuisse, omnino sibi persuasisset. Qui fieri potest, ut ista scripseris? aut cur constantis opinionis, quam de sua immortalitate Adamus haberet, seu habiturus fuisset, mentionem facis? quid hoc vel ad ratiocinationem meam, vel ad universam disputationem nostram? Adamus nihil videbat, aut videre poterat, antequam laberetur, quod sibi vel levissime quidem suadere posset, se esse mortalem; immo omnia, ipsum creatum fuisse immortalem illi indicabant. Esto: quid tum postea? nonne hoc, ut in quarto cap. demonstravimus,

plane mihi favet, in solida voluptate illi, licet mortali, afferenda? Nunquid fortassis hoc tibi vis: Non debere me affirmare id, quod ille agnoscere non poterat, nec ullo pacto opinari? Sed etiam istud in eo quarto capite diserte dixeras, & ad hoc tuum sextum argumentum, sive ad ea quæ ego ad ipsum responderam, id nihil prorsus pertinet. Quodsi tu tanti illud facis, ut intempestive etiam repeti debere credas; à me certe tanti non fit, ut bis, quamvis tempestive id fieret, mihi refellendum esse putem. Quare ad ea, quæ supra, dicta sunt, te rejicio. At vero quæ subjuugis: *Quis posset mortem somniare inter tot res immortales conditas ab auctore vitæ? tu solus profecto, qui cum nunc videas, res inferiores interire, audes* (utinam potius imprudenter quam impie) *idem de cæteris quoque pronunciare, de quarum immortalitate nemo dubitat.* Hæc tua verba, inquam, quæso te, quid sibi volunt? Cum enim dicis: *Quis posset*, &c. de Adamone loqueris, & de quovis alio, qui ejus tempore fuisset? Sed ut jam dixi, quid hoc ad rem nostram? Præterea, quomodo id, quod hic dicis, & in superioribus verbis aperte affirmaveras, verum censeri debet, Adamum, scilicet, agnovisse cætera omnia immortalia? (ubi etiam tuo more Adami nomine omnia inferiora intelligis, cæterorum autem omnium res cœlestes) nam qua ratione, quæso, res cœlestes immortales agnoscebat? Num fortasse, quia non peribant? Sed eadem ratione inferiores quoque res immortales esse agnovisset. Ut enim tibi placet, ante Adami lapsum, de quo tempore loqueris, nihil omnino periit. Acuta sane ratio, res immortales esse agnoscendi, quia videlicet per aliquod brevissimum tempus nulla ex ipsis perierat; quæ tamen tanti ponderis tibi esse videtur, ut dicas, jam tum constitisse, eas fuisse immortales. Non igitur satis tibi fuit, adversus præclarissima divina testimonia, res omnes cœlestes immortales esse, confidentissime pronunciare: sed addere etiam voluisti, pro immortalibus ab Adamo in initio fere suæ creationis plane agnitas fuisse. Quid comminisci non audebis, cum è tuo capite hujusmodi portenta fingere non verearis? At, opinor, ideo Adamus res cœlestes immortales esse agnoscebat, quia Philosophus jam effectus, & quidem Peripateticus, eas ex quinta quadam essentia, non autem ex quatuor elementis, ut res mortales sunt, constare animadverterat. Verum hac ratione seipsum, quia ex quatuor elementis conflatus esset, mortalem prorsus agnovit. Et certe, si Adamus Philosophus fuit, nihil in seipso videre potuit, quod mortalitatem, hoc est ejus concreti futuram dissolutionem, omnino non argueret. Sed hæc missa faciamus, & ad tua illa verba revertamur.

Cum igitur dicis: *Quis posset* &c. non de ipso Adamo fortasse, & de quovis alio, qui ejus tempore fuisset, sed de iis, qui postea consecuti sunt, & de nobis ipsis loqueris. Si ita res se habet, qui affirmare audes, nobis constare, res cœlestes omnes immortales esse, cum divinitus edocti simus, eas penitus interituras? & quamvis res ipsæ cœlestes immortales creatæ essent, idque omnibus aperte constaret, num somniaret is, qui cæteras, hoc est inferiores mortales creatas fuisse putaret; cum eas plane interire quisque videat, & ipsarum interitus naturales & per se necessarias causas, jam inde ab initio creationis in eis fuisse appareat? At, inquis, non debes saltem ex inferiorum rerum interitu, superiorum quoque interitum argumentari, de quarum immortalitate nemo dubitat. Primum, ut supra dictum est, non tantum neminem de superiorum rerum immortalitate dubitare non credo; sed eos etiam, quos tecum facere opinaris, ex eo ipso, quod renovandas esse dicunt, mortales ipsas statuere contendo. Quem enim invenies, te uno excepto, qui, priore rei forma abolita, rem ipsam interiisse non fateatur? Deinde, non quia inferiores videam res interire, ideo superiores quoque interituras affirmo; sed quia & divinis oraculis, & rationibus evidentissimis ad ita statuendum adducor: inter quas rationes, præcipua illa est, non quidem, nunc inferiores res perire, & alias subinde in earum locum nasci; sed, olim futurum, ut animalis hæc vita, & terrestre hoc seculum, funditus citra ullam instaurationem intereant, propter quod seculum & propter quam vitam, res illæ superiores conditæ fuere. Atque hinc apparet, quam perverse ratiocineris, cum ex eo, quod inferiores res creatæ infimum locum in mundi globo sortitæ sunt, quasi eam ipsam ob causam, superioribus viliores sint, non mirandum esse existimas, si inferioribus pereuntibus, superiores nihilominus immortales permaneant. Neque enim; ut supra latius expositum est, animadvertis, superiores res inferiorum causa, non autem contra, conditas fuisse; & præter id, quod jam diximus de sublimiore loco, quem res superiores obtinuerunt, id videlicet non ad ipsorum honorem & gloriam, sed ad inferiorum usum & beneficium pertinere; non vides inferiorum rerum locum, non tam infimum, quam medium in universo mundo, à Deo sex illis diebus creato, dici debere; adeo, ut si res recte perpendatur, terræ globus nihil aliud sit, quam totius mundi hujus quasi regia quædam in ipso regni medio, ut decet, & assolet, collocata, ubi homo mundi ipsius Dominus & Rex à Deo constitutus, suum domicilium habeat: alioqui, si ratio, quam affers, aliquid momenti haberet; homo, qui eundem locum una cum inferioribus cæteris rebus sortitus est, qualibet superiore creata re, dignitate & præstantia inferior esset. Quodsi infimi, ut tu eum appellas, loci rationem idcirco habendam existimas, quod ibi mortalitatis causæ sint, quæ à superiore loco absunt; istud etiam ante Adami lapsum erat: & tamen ante illud tempus, res, quæ infimum locum sortitæ fuerant, natura immortales fuisse vis, non minus quam illas, quæ supremum obtinuerant. Quæ ratio, quidquid de infimo loco dicas, & quocunque pacto inde differentiam inter utrasque res, quod ad immortalitatem attinet, colligi velis, te nihil prorsus agere ostendit; cum non ex qualitate loci aliquo modo, ubi positæ fuerint res inferiores, sed omnino ex solo Adami delicto illis mortem obrepsisse, & expresse dicas, &, si opinionem tuam tueri velis, te dicere sit necesse. Ut interim præteream, quod in primo cap. inter alias rationes, quibus concludi vis, hominem immortalem creatum fuisse, illam attulisti, quod verisimile non sit, cum Deus cunctas res superiores immortales creaverit, hominem ab ipso mortalem creatum fuisse, quem præ cæteris sua imagine ornaverat, & in tam honorifico orbis terrarum loco collocaverat. Si enim universus terræ orbis vilis locus est præ ipsis coelis; quis potest in eo tam honorificus locus esse, quo non multo honorificentiores sint ii, ubi superiores positæ res fuerunt? Quid igitur attinet, in collatione hominis cum rebus cœlestibus, in qua homo ipsis anteponitur, loci, qui illis datus fuerit, mentionem facere, quem viliorem iis, qui cœlestibus rebus dati fuerunt, omnino esse oportet?

Ex iis quæ hactenus disputata sunt, satis constare arbitror, te vel nihil prorsus, vel nihil, quod plane futile non sit, adversus ratiocinationem meam attulisse. Nam verba ipsa tua, ex quibus quidquid boni pro te elici poterat, me expressisse confido, quam obscura, intempestiva, & inter se ipsa male cohærentia, atque ἀσύστατα sint, cæteris judicandum relinquo. Neque hoc ideo dico, ut tibi aliquid detraham; quid enim hujusmodi verba tibi detrahere possunt? sed ut aliquando, si fieri potest, hac in parte teipsum agnoscas. Quod si minus assequi potero, videant saltem, qui hæc nostra legent, me rem, uti se habet, optime cognovisse. Manet igitur immota atque inconcussa responsio mea ad argumentum tuum, dum dicebas, frigidissimum esse, comminisci, fuisse res mortales ante lapsum, nulla à Mose mentione mortis facta ante præceptum. Ad hoc enim & tunc dixi, & nunc iterum dico, non necesse fuisse, immo nec verisimile, licet res ante lapsum, non minus quam post, mortales essent, Mosen ejus rei mentionem fecisse; cum mortalitas ad ipsam creationem proprie non pertineat, & unusquisque Mosis ætate plus

animo

nimio videret; omnes res sub coelo creatas mortales esse. Ex quo efficitur, non eum, qui negat immortales res fuisse ante lapsum Adami, sed eum qui immortales fuisse affirmat, certe comminisci; & id plane confingere, quod nunquam aliis probari videbit.

Reliquum est ut videamus, nunquid aliquid dixeris, quod responsione egeat, quod attinet ad illam monitionem & comminationem mortis, quam Adamus audivit, si divino præcepto non paruisset; in qua sola major vis est, quam in cæteris omnibus, quæ pro tua opinione, vel à te allata fuere, vel ab aliquo afferri præterea possint. Sed prius illud iterum examinandum est, quod dicebas de præstantia conditoris, cum qua rerum creatarum mortalitatem pugnare affirmabas. Ad hoc enim respondi; immo præstantiam Dei creatoris in rebus ab ipso creatis posse animadverti, etiam citra ipsarum immortalitatem: cujus rei fidem facerent libri à doctissimis viris de providentia Dei conscripti, qui pleni erant argumentis evidentissimis præstantiæ Dei in rebus creatis, citra aliquam earum immortalitatis considerationem. Rogas tu quinam sint libri isti, qui Dei providentiam celebrent, citra aliquam immortalitatis mentionem. In qua interrogatione dici non potest, quam graviter erraveris, vel potius, errare volueris. Nam (ut ipsam rem, ni tibi molestum est, paullo diligentius expendamus) videturne tibi idem esse, commemorare præstantiam creatoris in rebus creatis, & celebrari providentiam Dei? Nunquid non vides, quam hoc latius multo pateat quam illud? Vides profecto. Sed tamen, quamcunque ob causam id feceris, ita locutus es, quasi ego dixerim, in providentia Dei celebranda in illis libris, nullam fieri immortalitatis mentionem; cum id in præstantia tantum Dei in creatis rebus commendanda, factum fuisse affirmaverim. In quo tamen interea foede lapsus es, dum quod ad hominem attinet, immortalitatem intelligis, non eam de qua loquimur, concreti scilicet illius ex anima & corpore conflati perpetuam permansionem, sed omnem immortalitatem, ita ut animarum etiam immortalitatem complectatur; quam mihi, ut in præfatione, & alibi feceras, sic hoc etiam loco objicere voluisti; quamvis de ipsa nulla penitus inter nos controversia sit; & in eo, de quo contendimus, non minus hic quam aliis in locis, ea non modo tibi non sit adjumento, sed maxime etiam noceat. Nam si ejus ratio habita fuit in Dei creatoris præstantia, in rebus creatis commendanda; primum ab hac commendatione omnes inferiores res creatæ, de quibus tantum in argumento tuo, ut supra ostensum fuit, loqui voluisti, præter hominem, cui soli inter ipsas animæ immortalitas à doctissimus illis viris attributa fuit, penitus excluduntur; & superiores item omnes; de quibus hic extra rem loqueris, præter angelos, qui soli inter ipsas, anima sunt prædıti. Deinde, si propter animæ immortalitatem habuerunt viri illi, unde creatoris præstantiam in rebus creatis agnoscerent & commendarent, certe ad eam commendationem, alicujus præterea immortalitatis, rationem habere, seu potius aliam immortalitatem expiscari, necesse non fuit. Quod autem immortalitatis nomine, animæ immortalitatem potissimum complecti volueris, id aperte indicat, quod tanquam de re, quæ ab omni verisimilitudine absit, interrogas, quinam sint libri, in quibus providentia Dei, citra nullam immortalitatis mentionem, celebretur. Nam, sicut certum esse videtur, non consuevisse à scriptoribus, de quibus loquimur, providentiam Dei citra animorum immortalitatis mentionem celebrari; ita incertum omnino est, an ab aliquo ipsorum, in divina providentia celebranda; alius cujuspiam immortalitatis mentio fiat; immortalitatis, inquam, quam rebus creatis in ipsa creatione Deus largitus fuerit, siquidem de hac, non de alia, inter nos disputatio est. Quid autem hic rursus attinebat, superiorum creatarum rerum immortalitatem commemorare, quam nemo alicujus nominis, exceptis fortasse Epicureis, negare ausus fuerit? Neque enim, ut ratio tua à præstantia creatoris ducta, inanis esse demonstretur, necesse est probare, omnes res creatas tam inferiores quam superiores Dei conditoris præstantiam, etiam citra immortalitatem; præseferre; sed satis est, vel in una tantum id verum esse ostendere. Quanquam tu id, quod ego ad ejusmodi tuam rationem refellendam protuleram, imprudens, & errorem errore cumulans, ad enunciatum illud meum, quod omnes res creatæ intereant, à te, ut vidimus, tuo modo, expositum, nescio quo pacto pertraxisti, tanquam ad illud confirmandum (id quod evidenter falsissimum est) à me prolatum fuisset. Cum igitur tu ex creatoris præstantia argumentaris, res omnes ab ipso creatas immortalitate in ipsa creatione donatas fuisse; ostendo primum, id perperam à te fieri; cum ab ipso creationis initio, omnes res creatæ infinitis partibus creatore semper inferiores fuerint; ita ut manifeste appareat, non pugnare cum præstantia conditoris, quod res ab ipso creatæ mortales sint, quasi fieri non possit, ut immortalis mortalia creet. Nam si is, qui omnia & videt, & audit, & intelligit, innumerabilia condidit; quæ nihil prorsus unquam vel viderunt, vel audiverunt, vel intellexerunt; quid mirum, si idem, quamvis immortalis sit, multa creaverit, quæ mortalia semper fuerint? An non unicuique liquido constat mirus ordo, quem Deus in rebus creandis servare voluit, ut alia ab alia gradatim aliqua re superetur, donec ad summum perveniatur; & interim nulla ex ipsis sit, quæ ipso Deo longe inferior esse non agnoscatur, & unaquæque conditorem suum, quatenus potest, & amare simul & revereri discat? Primum enim quædam creavit, quæ non modo non sentiunt aliquid, nec intelligunt, verum etiam omni vita sunt prorsus destituta: qualia sunt ea omnia, quæ ne vegetantur quidem, ut scopuli, saxa, arena maris; quin mare ipsum, & terra universa. Adde etiam coelos ipsos, & sydera omnia, quæ nemo bonus philosophus, nedum Christianus, vita aliqua præditа esse dicet. Proxime his superiorem gradum obtinent eæ res creatæ, quæ vegetativæ animæ sunt compotes, quales sunt herbæ, stirpes, & arbores omnes; quæ, ut supra vidimus, vivere dicuntur, sed interim sensus expertes sunt. His proxime rursus antecedunt, quæ non vivunt solum, sed etiam sentiunt, ut pisces, volucres, & bestiæ omnes; quæ tamen non intelligunt vere, neque ratiocinantur, sed ratione & mente destituuntur. Istis postremo in hoc mundo antecellit homo; qui non sentit solum, verumetiam intelligit, & ratiocinatur; propter quod etiam, ut antea vidimus, cunctis aliis, ex divino decreto, dominari & imperare potest. Deest illi tamen unum, quod, neque materia, ex qua conflatus fuit, nec domicilium illi datum, ullo modo ferre potest, ut sit naturæ immortalis. Hanc adeptæ sunt illæ res creatæ, quæ adhuc homine gradu uno superiores sunt; sed & ex alia materia, si ita loqui licet, omnino constant, & proprium domicilium alibi habent, hoc est, ubi nulla varietas est, vel esse potest. Angelos autem hos esse novimus, qui tamen ab ipso Deo, non minus quam finitum ab infinito, superantur. Virtutem enim, potestatem, & scientiam, certis finibus circumscriptam habent: potentiæ, auctoritatis, atque sapientiæ infinitatem Deo sibi reservante. Quæ cum ita se habere, tu ipse maxima ex parte negare non possis, quomodo affirmare audes, cum Dei conditoris præstantia pugnare, res ab ipso mortales creatas fuisse? quasi quicquid Deus rebus à se creatis non dedit, eo ipsum quoque destitui censendum sit; vel immortalitas levissimum aliquod donum existimari debeat, quo nullam rem creatam ab initio caruisse, Dei munificentia omnino requirat; vel non multæ res creatæ sint, in quibus multo majora vitia, quam mortalitas censeri debeat, semper extiterint; vel denique, si res immortales creatæ non fuerint, Dei, qui illas creavit, præstantia in ipsis animadverti non possit. Nam hoc est, quod deinde dico, cum librorum illorum de providentia Dei conscriptorum mentionem facio, quos non unum aut alterum esse affirmo, sed omnes, qui id argumentum

laté pertractantes, rerum creatarum constructionem & qualitates considerant; quales sunt decem illi libri sive Sermones, qnos Theodoretus de divina providentia accuratissime conscripsit, in quibus, nisi memoria vehementer fallit, innumerabilia ferme argumenta præstantiæ Dei, in rebus creatis, diligenter explicat, nusquam apposito, quod Deus eas ab initio immortales creaverit. Quis est autem, qui aliter sentire possit, si tantummodo hominis & quarundam bestiarum corporis fabricam & compositionem cum exteriorem tum interiorem consideret? ex quibus maxima conditoris Dei præstantia manifestissime elucet, nihil prorsus eam obscurante, immo nulla penitus ratione ad hanc rem pertinente, quod homo & bestiæ & nunc mortales sint, & semper fuerint; nisi quatenus ex ipsorum corporis fabrica & compositione, quæ sine dubio semper eadem fuit, clare liquet, & has & illum suapte natura nunquam immortales fuisse.

Sed jam, quæ ad comminationem & monitionem illam divinam pertinentia dixisti, accurate examinemus. Affirmaveras in argumento tuo, cum ordine monitionis illius pugnare, quod ante Adami lapsum res essent mortales. Hic ego primum responsionis ea verba dixeram: Quid (quæso) ad bruta ejusmodi monitio? Quod perinde est ac si dixissem: Etiamsi tibi concederetur, ex comminatione illa mortis, naturalem immortalitatem omnino colligi; quid hoc ad bestias, quibus nihil comminatus est Deus, quas tamen tu propter eam comminationem immortales eo tempore fuisse concludis? Ad hoc tu nihil respondes; quod tamen tanti ponderis est, ut in ea parte argumentationem tuam propter id ipsum funditus everti, liquido appareat. Nisi enim, homine immortali existente, fieri non posse demonstres, quin cæteræ quoque animantes immortales fuerint; nunquam ex monitione illa, bestiarum pristinam immortalitatem arguere poteris. Id autem quomodo demonstrabis? Certe illi, qui ante te ex ea monitione hominis immortalitatem colligi posse existimarunt, cæteras animantes ullo tempore immortales fuisse, ne per somnium quidem cogitarunt. Nonne aperte videmus, hominem cunctis animantibus, ab ipso creationis exordio mirum in modum semper præcelluisse? Et si animæ immortalitatem, quam ab ipso initio homini concedis, bestiis quoque non denegas; cur corporis immortalitatem ab ipso initio bestiis denegare non potes, quamvis illam homini concedas? Itaque intelligis, argumentationem tuam, quod ad bestias attinet, inanem plane esse. Addideram ea de re, quæ ex argumento tuo necessario manabat, propter delictum scilicet Adami, cætera quoque animalia ex immortalibus mortalia evasisse, ne apicem quidem in universa sacra scriptura extare: quin etiam ex comminationis illius post hominis lapsum explicatione, perspicuum esse posse, nihil tale factum fuisse. Hic similiter vel nihil respondes, vel ea dicis, quæ falsissima sunt. Cum enim dicis, difficile non esse ex Sacris Literis probare id, quod omnes saniores tenent, cæteras res creatas nobis subjectas, participes esse hujus nostræ miseriæ, quæ redundavit in illas ex nobis, tanquam ex capite; (sic enim tua verba habent) hujus nostræ miseriæ nomine, aut generatim, quicquid hominibus propter delictum illud accidit, intelligis; aut nominatim mortalitatem, quam tu nominatim fluxisse opinaris. Si omnia mala generatim intelligis, id ad rem nostram nihil omnino facit. Quamvis enim id tibi concedatur, non tamen probatum fuerit, bestias propter hominis delictum immortalitate privatas fuisse; nisi aliunde constet, eas ante delictum fuisse immortales. Possent enim bestiæ participes esse omnium malorum, quæ homo tanquam pœnam sui delicti subire coactus fuit, nec tamen mortalitatem, quam homo ea ratione sibi comparavisset, inde contraxisse, quod videlicet jam antea suapte natura mortales essent. Sin autem mortalitatem nominatim intelligis, falsissima dicis. Nam neque Sacræ Literæ id unquam, ne leviter quidem, indicant; nec saniores omnes credunt. Quinimo neminem sanæ mentis, præter te, qui nescio quo pacto hac in re fascinatus quodammodo videris, esse arbitror, qui cæteras animantes, propter hominis peccatum, ex immortalibus mortales evasisse, vel affirmare vel cogitare audeat: quod si tamen verum esse ostendisses, vicisses profecto. Cur ergo, si ex Sacris Literis id probare difficile non est, ne syllabam quidem ex Sacris Literis profers, propter quam, ita rem se habere, vel suspicari saltem liceat; præsertim id fieri posse, me diserte pernegante? Nihil igitur penitus momenti habet responsio tua ad id, quod ego dixeram, diluendum. Quæ (si verba tua, ne inepte prorsus locutus fuisse videare, priore illo modo interpretemur) ad id tantum, quod ultimo loco dixeram, pertinere potest, dum ajebam, injustum futurum fuisse, si propter hominis delictum, cæteræ animantes innocentes, tam gravi pœna, qualis esset ex immortalibus mortales fieri, mulctatæ fuissent. Sic enim respondere videris: Non posse id injustum videri, cum ex Sacris Literis constet, cæteras animantes miseriæ illius, quæ homini propter peccatum subeunda fuit, participes fuisse; quæ miseria ex nobis, tanquam ex capite, in ipsas redundarit. Sed ipsis iterum rogo, cur, si Sacræ Literæ id aperte testantur, unicum saltem vel obscurum testimonium ejus rei ex non profers? Ego quidem in universa Sacra Scriptura non memini me legisse locum unum, ubi dicatur, bestias propter hominis primum illud delictum aliquam infelicitatem subiisse. Sed tantummodo ex historia illa animadverti, secundum quorundam sententiam posse colligi, quædam mala, quæ cæteræ animantes ab hominibus patiuntur, passuras eas non fuisse, nisi Adamus peccasset. Nam (exempli gratia) si, ut illi putant, homine non delinquente, terra ipsa per se, nulla hominis opera aut industria adhibita, fruges omnes abunde subministrasset, non opus fuisset tauros jugo submittere, aut aliis bestiis in aranda aut vertenda terra uti; & ita illæ hoc onus expertæ non fuissent. Quod tamen ita se habere iis non videtur, qui homine etiam non delinquente, terram nihilominus colendam fuisse affirmant. Cujus rei maximum indicium proferunt, quod ille ipse hortus, ubi Adamus primum collocatus fuit Gen. 2. 15, cultura indigebat, & jam Adamus adhuc innocens, ad eum non custodiendum modo, verum etiam colendum positus fuerat. Nam quod in sacra illa historia scriptum est Gen. 2. 6, ascendisse vaporem è terra, ad irrigandam universam faciem terræ, cujus ope terra germinaret herbas, & virgulta omnia; pro eo tempore accipiendum est, quo primum herbæ & virgulta ex terra extitere, & homo adhuc non erat creatus, qui terram colere posset. Id autem liquet, partim ex illis verbis Gen. 2. 4: *Istæ sunt generationes cœli, & terræ, quando creata sunt in die quo fecit Jehova Deus, cœlum & terram, & omne virgultum agri, antequam oriretur in terra, & omnem herbam agri, priusquam germinaret.* Ex quibus intelligitur, sermonem esse de eo tempore, quo primum terra Dei jussu germinavit; Partim ex illis Gen. 2. 5: *Et homo non erat, qui coleret terram.* Quæ verba manifeste loquuntur de exiguo illo tempore, quod Adami creationem antecessit, quod ideo dicitur à Mose, ut divina potentia recte agnoscatur; neque quisquam sit, qui suspicari possit, herbas, & fruges illas non sine hominis opera è terra existere potuisse. Quid vero post hominem creatum factum fuerit, & qua ratione postea herbas & fruges terra produxerit, seu potius productura esset, non aperte explicat Moses; sed ex eo, quod jam diximus, de horto illo, cui colendo homo vacare debebat; & ex verbis illis: *Et homo non erat, qui coleret terram*, satis demonstrari videtur, etiam ante peccatum, sive homine non peccante, terram ab ipso homine coli debuisse Gen. 3. 19. Neque explicatio illa comminationis divinæ, in qua hominem, quia deliquisset, comesturum ex terra in labore dicitur, & in sudore sui vultus Gen. 3. 19, contrarium suadent. Homo enim post peccatum, non modo terram colere debuit, quod & antea faciebat; sed loco terræ fœcundissimæ

dissimæ & ad colendum facillimæ, qualem in horto illo fuisse credendum omnino est, terram habere à Deo propter ipsum maledictam, quæ scilicet non nisi sæpius & diligenter culta fructum ferret, eumque mediocrem, & spinis & tribulis undique oblita esset, adeo ut ex ea non sine sudore res ad victum necessariæ percipi possent. Ad ea autem, quæ in horto illo ipsi Adamo concesserat, Deum respexisse, cum comminationem suam explicavit, probat id, quod ibidem illi futurum prædixit, ut comederet herbas agri. Perinde est enim, ac si dixisset: Non arborum illarum, quas in horto conseveram, fructibus optimis & suavissimis amplius vesceris, sed herbas agrestes posthac comedes. Non est igitur in concesso, non arandam & vertendam fuisse terram, si homo non peccasset; præsertim cum jam orbis terrarum hominibus repletus fuisset, & alibi, quam in horto illo, plerisque commorandum esset: maxime vero cum non desint, qui velint, maledictionem illam terræ nihil aliud mali illi attulisse, nisi quod ea, quæ naturalia erant, necessaria effecerit, ita ut homo ea non amplius tanquam naturalia, sed tanquam delicti sui pœnas agnoscere debeat. Quibus ego, cum Christus à peccati pœna nos liberaverit, hæc tamen non sustulerit, libenter accedo. Quodsi animantes ea mala, quæ, dum homo fructus è terra percipit, sentiunt, passuræ vel omnia vel majore ex parte erant, etiamsi Adamus non deliquisset; adhuc videre non possum, quid mali ex hominis delicto in bestias redundasse, ex Sacris Literis colligi possit; quæ tamen mala, quomodocunque ea contigisse velimus, ad paucas omnino animantes pertinent; ita ut eorum malorum & similium causa, dici nulla ratione possit, ex nobis, tanquam ex capite, miserias nostras, quas propter primi hominis delictum subire coacti fuimus, in cæteras animantes derivatas fuisse. Et quidnam miseriarum propter ejusmodi mala ex nobis in illas derivari potuit, post Adami lapsum; cum jam hominis imperio, ita Deo statuente, subjectæ prorsus essent? Quo fit, ut contra quam tu affirmas, plerique eorum, qui inter saniores habentur, bestias post hominis delictum feliciores quam ante, facere videantur, quippe quas ab homine quodammodo defecisse, & ipsius jugum, postquam is lapsus fuit, maxima ex parte excussisse velint.

Verum, cum divinis testimoniis penitus destitueris, conatus es quadam ratione ostendere, injustum censeri non debere, si homini propter ejus delictum, mortalitatis pœna à Deo inflicta, cætera quoque animantia eandem miseriam subierunt: quam diligenter examinabimus, si prius, quid potissimum ego ex Sacris Literis ad idem confirmandum depromi posse credam, veritatis indagandæ gratia attulero atque expendero. Quod igitur animalia universa, propter hominem à Deo una cum ipso homine graviter affligantur, illustre admodum exemplum habemus in diluvio, quo non minus animantes universæ, quam homines ex divino decreto perierunt. Sed propter hominem id à Deo factum fuisse, evidenter ostendunt verba illa ad finem 8. cap. ℣. 21. Gen. *Nequaquam ultra maledicam terræ propter hominem. Sensus enim* (vel potius, *Quia sensus*) *& cogitatio humani cordis, in malum prona sunt*, (vel potius, *sint*) *ab adolescentia sua. Non igitur ultra percutiam omnem animam viventem, sicut feci.* Apparet ex his verbis, propter hominem, & propter ipsius scelera, perdidisse Deum cætera omnia animantia. Sed animadvertendum est simul, hoc diluvii exemplum ad disputationem nostram non ita bene accommodari posse. Neque enim dixi ego, divinam justitiam non pati, ut innocentes animantes propter hominis delictum affligantur, sed, ut tam graviter puniantur. Siquidem gravissime essent punitæ, si immortalitate privatæ fuissent. Nam id mali propter hominem expertæ essent, à quo natura quam longissime aberant, & quod alioqui nunquam eas attigisset. At in diluvio, quamvis mortem sint animantes subire coactæ, quam grave esse malum non diffiteor; illi tamen jam natura obnoxiæ erant, & eam subire nihilominus aliquando debebant. Quare non videtur à Deo ejusmodi injuriam illis factam fuisse, ut de eo conqueri possent, si, dum ipsarum dominum, qui id commeritus fuerat, perdere voluit, ipsas quoque eodem genere mortis perdidit; præsertim, cum per diluvium homini vita eripi non posset, quin bestiæ quoque una cum eo perimerentur: quem hominis perdendi modum, cur potius quam alium eligere voluerit Deus, nobis curiose indagandum non est; sed ejus rei causa, quam optimam & dignissimam esse oportet, ipsiusque vera cognitio, Dei occulto judicio tota est relinquenda. Cum vero Deus, ut quidem tu vis, homini propter delictum immortalitatem naturalem ademit, nihil prohibebat, eandem immortalitatem bestiis, quæ nihil deliquerant, integram perdurare; ut paulo post probabimus. Deinde in hoc diluvii exemplo, unum considerandum censeo, quod nescio an à cæteris animadversum fuerit. Illud autem est, quod non homo solus, sed cætera quoque animalia à recta via deflexerant; ut aperte ex historiæ verbis colligitur. Sic enim ibi scriptum est Gen. 6. 12: *Cumque vidisset Deus terram esse corruptam, omnis quippe caro corruperat viam suam super terram: dixit ad Noë, Finis omnis carnis venit coram me*, &c. Ex illis enim verbis: *Omnis quippe caro corruperat viam suam semper terram*; apparet, non hominem tantum, sed omnes animantes deflexisse. Cuicumque nimirum animantium generi naturaliter à Deo sua via, per quam gradiatur, præscripta est. Quodsi de homine tantum loqui voluisset, non erat, quod viæ cujuscunque carnis mentionem faceret; quasi hominibus singulis certa quædam singularis via ab ipso præscripta fuisset. Per omnem autem carnem hoc loco omnes homines tantummodo non significari, ex eo præterea constare potest, quod ait Deus Gen. 6. 13: *Finis omnis carnis venit coram me*: nec enim de hominibus tantum, sed de omnibus animantibus id dictum esse, & ex præcedentibus verbis illis apertum est: *Delebo hominem quem creavi à facie terræ, ab homine usque ad animantia*, &c. Et multo apertius ex iis, quæ infra posita sunt: *Ecce ego adducam aquas diluvii super terram, & interficiam omnem carnem, in qua spiritus vitæ est subter cælum.* Ne aliquid dicam de eventu ipso, qui, rem sic se habere, manifestissime ostendit. Quid igitur mirum, si Deus omnes animantes perdidit una cum homine, diluvii aquas universo terrarum orbi immittens, cum omnes animantes viam suam corrupissent?

At dicet quispiam, quomodo possunt bestiæ, cum ratione careant, ita errare, ut culpæ alicujus vere sint affines, & puniri mereantur. Non possunt quidem bestiæ, nec tam graviter, nec in iisdem plerisque rebus delinquere, in quibus homo delinquit; sed delinquere tamen possunt, id est, ut diximus, & Deus ipse loquitur, à quadam via sibi naturaliter præscripta aberrare atque deflectere, adeo ut merito puniri queant. Hujusce rei præclara testimonia habemus, non solum in Mosis lege Levit. 20. 15, & 16, in qua bestiæ quibusdam de caussis gravissime puniuntur, veluti cum jumentum interfici jubetur, cum quo vir aut mulier cojerit, sed etiam in illis Dei verbis ad Noë Gen. 9. 5: *Sanguinem enim animarum vestrarum requiram de manu cunctarum bestiarum, & de manu hominis.* Quibus in lege consentit illud Exod. 21. 28, quod bos cornupeta, qui hominem occiderit, lapidibus obrui debet. Natura enim ipsa animantes monet, non debere eas cum homine se commiscere; & ipsum illis reverendum esse, non modo non occidendum. Nec vero, quia propter hominem Deus terram cunctis animantibus privavit, eamque deformavit, propterea dicendum est, hominem solum, non etiam cæteras animantes deliquisse. Tametsi enim animalia cuncta deliquerant, quæ si non deliquissent, fortassis diluvium non extitisset; non tamen propter bestiarum delictum, sed propter hominum iniquitatem, aquis omnia quæ in terra erant, à Deo deleta fuere. Et ob eam causam inquit Moses Gen. 6. 5: *Videns autem Jehova, quod multa malitia hominis esset in terra, & cuncta*

cogitatio

cogitatio cordis ejus intenta esset ad malum omni tempore, pœnituit eum, quod hominem fecisset in terra. Et contristatus in corde suo; delebo, inquit, hominem, quem creavi, à facie terræ, ab homine usque ad animantia, à reptili usque ad volucres cœli. Pœnitet enim me fecisse eos. Narratur prius causa, quæ Deum vere ad diluvium immitendum orbi terrarum impulerit, Deinde vero, ne quid injuste factum ab ipso fuisse, quisquam suspicari possit, expresse ut vidimus, additur, non hominem tantum, sed universa quoque animantia à recta via aberasse, & terram ejusmodi corruptione replevisse. Bestiarum autem conservandarum Deum rationem habere, neque eas sine maxima causa immerentes perdere solere, indicat finis historiæ Jonæ Prophetæ; cui Deus inter cætera, quæ ipsum a perdenda civitate Ninivitarum revocaverant, id dicit fuisse, ne tot jumenta, quæ in ea erant, perderet; & tamen, nisi homines Ninivitæ resipuissent, simul cum eis, ut prædixerat, ipsa quoque perdidisset; quamvis homines perimere, jumenta autem conservare potuisset. Modus enim perdendi homines, quem elegerat, id est, civitatis subversio, jumentorum quoque quæ in ea erant, perditionem secum necessario trahebat. Hoc autem idcirco dicere volui, ut appareat, verum esse id, quod in initio diximus, cessare injustitiam, cum homo perdi omnino debet, si bestiæ quoque, quibus nihilominus aliquando moriendum est, quamvis immerentes perduntur; cum genus mortis, quo perdendus est homo, bestias quoque attingat necesse est: & hanc ob causam, non injustum vere Deum futurum fuisse, etiamsi in homine aquis diluvii perdendo, bestiis, licet immerentibus, non pepercisset.

Nunc videamus, qua tu ratione injustitiam ab eo facto, de quo agimus, removere tentes; & nemini mirum videri posse, si cunctæ animantes, quamvis innocentes, immortalitate privatæ fuerint, demonstrari posse credas. Ea in verbis tuis supra relatis continetur. Dicis enim id evenisse, quia ex homine, tanquam ex capite, in cæteras animantes ejus miseria redundaverit: ac si dicas, quod animantes cunctæ immortalitate privatæ fuerint, hoc non ex Dei quodam singulari decreto provenit, sed ex natura rei: necesse enim fuit, ut homine qui earum caput est, mortali effecto, ipsæ quoque mortales fierent; & idcirco earum mortalitatis causam extrinsecus advenisse ais, quæ scilicet non solum ab ipsis animantibus ortum non duxerit, sed nec etiam ex voluntate divina revera manaverit. Adfers similitudinem regni, quod, rege ægrotante, totum dolet; & dicis, non secus homine corrupto, qui in terrestribus rex erat, totum hoc terrestre regnum corruptioni obnoxium esse.

Quam isthæc tua ratio inanis, & similitudo à te allata parum apposita sit, verbis explicari non posse credo. Videamus primum de ratione. Hominem caput cunctarum rerum terrestrium esse vis. Sed adverte, non enim verum caput, sed metaphoricum est, & ita metaphoricum, ut non in omnibus vero capiti respondeat, sed in quibusdam. Caput est homo cæterarum animantium, (ut alia terrestria nunc omittamus) non quia ex ipso, tanquam ex capite, influat aliquid in cætera animantia tanquam in membra, sed quia sicut caput in corpore principem locum ut situ, sic dignitate, & præstantia obtinet, & membra omnia moderatur ac regit; ita homo inter alias animantes omnes principatum dignitatis, & præstantiæ sortitus est, & illis imperat ac dominatur. Quid quod ex vero etiam capite in vera membra nihil propemodum ea ratione, qua ex homine in cæteras animantes mortalitatem derivatam fuisse vis, unquam influere videmus? Si caput dolet, languent quidem cætera membra, ut vulgo dici solet, non vere dolent tamen. Sed dolor in ipso capite tantum est. Si caput percussum fuerit, concutiuntur quidem quodammodo membra; non tamen ipsa vere percussa sunt, sed caput solum. Atque non modo si caput ipsum affligatur, hæc in corpore eveniunt; verum etiam, si aliud quodpiam membrum male habeat totum corpus ejus incommodi particeps fit, quanquam modo plus, modo minus, prout membrum fuerit, quod affligitur; inter quæ, quia, ut diximus, caput omnibus præstat, non dubium est, nullum esse, ex cujus malis tantum incommodi sentiat corpus, quantum ex capitis malis. Si caput vel natura vel casu male interius affectum sit, fluit quidem ex illa mala affectione detrimentum aliquod in reliquum corpus; non tamen cætera membra eodem vitio laborant. Nec caput seu cerebrum solum est, ex quo male affecto, malum aliquod in reliquum corpus derivetur; sed cætera quoque ex interioribus præcipua membra, ut ventriculus, jecur, & cor. Itaque vides nullo pacto fieri potuisse, ut ex homine quamvis cæterorum animantium capite, ipsa mortalitas derivata fuerit, quam alioquin ipsæ experturæ non fuissent.

Quid autem de similitudine dicam? Si ægrotat rex, dolet quidem totum regnum; non tamen ipsum vere ægrotat. Quinetiam optime valere potest regnum universum, rege interea gravissime ægrotante. Ut interim taceam, tunc demum dolere regnum rege ægrotante, si rex illi carus atque acceptus fuerit. Homo autem, quod carus & acceptus fuerit animantibus, nullo modo apparet. Quinimmo, ut paullo ante diximus, plerique volunt, illico post ipsius hominis delictum, animantes ab ipso quodammodo defecisse & rebellasse, tantum abest, ut ejus vicem doluerint. Sed similitudo ista, quæ tolerabilius, ut puto, quam tu feceris, explicari poterat, ut à te explicata fuit, adeo cum eo, de quo quærimus, nihil commune habet, ut de ipsa nihil amplius dicere præstet.

Ex iis, quæ dicta sunt, planissimum fit, rationem, & similitudinem tuam, quibusdam etiam tibi datis, quæ partim prorsus falsa sunt, partim aut falsa, aut certe valde dubia apparent; nihil aliud nobis posse suadere, nisi animantes omnes, homine ex immortali, mortali sua culpa effecto, aliquem dolorem aut detrimentum inde cepisse: mortales vero ex immortalibus factos fuisse, nullo penitus modo, ne indicare quidem posse. Si rationibus hic agere volebas, ostendendum tibi erat, vel non potuisse, vel non debuisse, homine immortalitatem amplius non habente, bestias immortalitatem retinere. Sed neutrum præstare potuisses. Ut enim de priore prius dicamus, quomodo id unquam demonstrasses, cum nihil à Deo post hominis delictum, neque in cœlo neque in terra novatum fuerit, quod ad mortalitatem rebus creatis inferendam, aliquid momenti habeat; sed eadem omnia etiam ante extarent. Hinc, fit, ut si velimus hominem post illud erratum ex immortali mortalem evasisse, necesse fit fateri, efficientem hujusce rei causam alibi quam in iis, quæ cæteris animantibus in hac vita cum homine sunt communia, residere. Quare nihil est omnino, quod homine mortali effecto, bestias immortales esse non sinat; & si esset, idem homini contigisset, si ipsis bestiis mortalitas primum inferenda fuisset. immo, si vel uni ex ipsis immortalitatem adimere voluisset Deus, cæteris quoque & ipsi homini eadem fuisset adimenda: quod & absurdissimum plane est, & simul nihil referre hac in re demonstrat, utrum id ex universis animantibus, quod immortalitate privari debuisset, caput an cauda hujus terrestris corporis esset.

Alterum, quod erat, homine immortalitatem amplius non habente, bestias immortalitatem retinere non debuisse; hoc est, non decuisse, ut rege mortali effecto, ejus subjecti immortales perdurarent, frustra etiam ostendere tentasses. Nihil enim magis decet, quam ut justitia servetur. Quapropter, si rationi consentaneum non erat, ut bestiæ homini subjectæ immortales essent, cum ipse homo mortalis foret; ab hac subjectione potius eximendæ erant, quam sine ulla ipsarum culpa immortalitate privandæ, & tam gravi pœna immerentes afficiendæ. Id enim decenter mortalitatis pœnam, quam homo meritissime subierat, consecutum esset, & divinæ justitiæ præclarissimum exemplum in perpetuum fuisset. Quodsi nullo modo eo imperio homo privandus erat, satius tamen fuisset, indecentiam illam,

illam, ut sic dixerim, quod princeps mortalis esset, subjecti autem immortales, quam id, quod multo magis indecens erat, admittere, & innocentissimis bestiis tam insignem injuriam facere. Quanquam mihi adhuc non constat, quidnam ita indecorum ea in re futurum esset, ut ancipitem quodammodo Dei deliberationem reddere posset; cum videamus, res cælestes, & terram ipsam, quas ut supra demonstravimus, certum est homini inservire, & ad ipsius usum potissimum conditas fuisse, quamvis vere immortales non sint, eam tamen durationem, ut ita dicam, & perpetuitatem habere, quæ vice immortalitatis esse possit. Donec enim hæc animalis vita fuerit, donec generatio advenerit, & generatio præterierit, non solum, ut inquit Salomon, terra stabit, sed cœlum etiam, & omnes res cœlestes. Quid igitur absurditatis in eo fuisset, si, hominibus nascentibus & intereuntibus, bestiæ interim immortales permansissent, & nihilominus homini perpetuo deservissent? At, inquiet aliquis, cum bestiæ jugiter multiplicarentur, si hominibus intereuntibus, ipsæ immortales fuissent, homines brevi tempore numero ita superassent, ut eos opprimere potuissent. Quasi vero, postquam terram replevissent, quod Deus fieri volebat, à procreando Dei jussu cessare non potuissent; & antea ejusdem providentia ita multiplicari, ut hominum paucitati obesse non possent. Mitto, quod non secus ac Rex subjectorum multitudine non opprimitur, sed sublimior fit, ac roboratur; homo bestiarum, quibus imperasset, ingenti multitudine oppressus non fuisset, sed gloriosus magis & validior factus esset. Jam vero, homine perpetuo generante, & uno in alterius locum continenter succedente, ea mortalitas quæ in ipso est, quod attinet ad ejus in cætera animantia dominatum, non modo aliquid incommodi non adfert, sed prorsus non apparet, idem enim omnino est, ac si iidem plane homines perpetuo viverent. Atque ex his (ut alia præteream, quæ ad hoc idem confirmandum dici possent) satis intelligi potest, hominis mortalitatem cum bestiarum immortalitate non indecenter stare potuisse, tantum abest, ut ejus rei vitandæ causa, gravissima injuria bestias affici necesse fuerit.

Sed iis omissis, quæ dicere paullo convenientius potuisses, reliqua, quæ ad objectionem meam refellendam attulisti, consideremus. Addis igitur, ut rationem illam tuam confirmes, quod scilicet ex nobis, tanquam ex capite, in cæteras animantes miseria, in quam propter Adami delictum incidimus, redundarit, hujusce rei manifestum indicium esse, quod multæ bestiæ se invicem vorent: quæ miseria & ἀταξία non nisi propter hominis delictum illis contingere potuit; cum ante delictum res multo aliter se haberet. Atque, tanquam necesse sit, vel ante delictum idem fuisse, vel id propter delictum accidisse, multus in hoc es, ut demonstres, idem ante delictum non fuisse. Neque ut tibi ipsi, & tuis commentis indulgeas, id saltem vides, quod alioquin multo perspicacius videre posses, neutrum scilicet necessarium esse. Quid enim prohibet, post hominis delictum, alias animantes non propter ipsum hominis delictum, sed propria culpa viam suam, ut scripturæ verbis utar, corrupisse? Immo vero, cur propria ipsarum culpa, non autem aliena id contigisse non affirmabimus, cum ob eam ipsam causam graviter à Deo & punitæ fuerint, & puniantur, ut supra demonstratum est? Hinc perspicuum fit, quam parum apte probare coneris, ante hominis delictum id non fuisse, quia naturale non esset; nec à Deo in prima creatione institutum. Quasi ante illud tempus jam propria culpa bestiæ à divino primo instituto recedere non potuerint. Præterea quid quæso, commune habet hominis delictum cum bestiis? aut quam vim in eo peccato fuisse animadvertere possumus, ut animantibus in primo statu non persistendi causam dederit? Certe, ut modo de ipsarum mortalitate dicebamus, quam ex hominis mortalitate provenisse ajebas, necesse est, id vel ex natura rei, id est, illius peccati contigisse, vel ex divino decreto; quia nimirum, sic fieri debere Deus censuerit. Si ex natura illius peccati id profectum fuisse velis, quid insulsius excogitari potest? Non poterant ergo bestiæ in officio perseverare, homine semel delinquente? Qua tandem ratione? Num propter exemplum? At exempla nullam necessitatem adferunt, sed movent tantum. Quod si secus esset, nemo fere nostrum in delictis suis magna ex parte excusatione dignus non foret. Sed quid dico? Credimus ne bestias, cum homo deliquisset, id intellexisse, & delicti illius exemplo ad delinquendum permoveri potuisse? Quis harum nugarum vanissimam vanitatem ferre possit? Num propter occultam aliquam vim, quæ ex ipso delicto manans, ad bestias omnes penetraverit, & eas contagio quodam interius infecerit? At ipsum delictum nihil vere subsistens est, sed actionis duntaxat qualitas quædam, sive ut plerique velle videntur, qualitatis defectus: & si res vere subsistens esset, non tamen vim aliquam ea ratione inficiendi habere posset, sed exemplo tantum. Quod si, non ex natura ipsius delicti, sed ex divino decreto ἀταξίαν istam, quæ in bestiis conspicitur, profectam fuisse contendas; quid quæso, non dicam absurdius, sed magis impium dici potest? Ergo Deus, quasi homo, cum ira percitus est, postquam vidit hominem mandato suo non paruisse, ordinem pulcherrimum, quem ipse in omnibus creatis rebus instituerat, tantæ contumeliæ impatiens, perturbavit atque confudit; & (ò blasphemiam execrabilem) nesciens quid ageret, ut non homo solum, sed cæteræ etiam animantes in posterum contumeliosæ quodammodo in ipsum essent, & voluit & effecit; & ita, dum injuriam sibi illatam ulcisci studet, in seipsum sæviit, & majestatem suam ac nominis gloriam multis modis minuit, atque ignominia affecit. Nunquid non totus horres, cum hæc audis? Sed profecto, vel illas superiores nugas dicas oportet, vel in hasce horribiles blasphemias incidas, si propter primi hominis delictum bestias à creatoris instituto recessisse velis. Quid autem unquam excogitare poteris, propter quod, cum Adamus delictum illud commisisset, Deus præter rei naturam, & contra sui ipsius decus, decere judicaverit instituta sua abrogari, atque perverti? Non igitur vel Plinio, vel cuipiam alii cordato viro persuaderi unquam potuisset, lanienam hanc, quam inter bestias videmus, causam extrinsecus habuisse, propterea quod homo ab ipso initio deliquisset; nec, si quoquo modo id illis persuaderi potuisset, eorum admiratio hac ratione ulla ex parte cessasset, immo potius aucta mirum in modum fuisset, postquam causam multo absurdiorem & iniquiorem ipso effectu cognovissent. Sed ut mirari desinerent, omnia sensim à primo naturæ instituto degenerasse, ut ante diluvium Sacræ Literæ jam evenisse aperte testantur, illis ostendendum fuisset, & argumentis non obscuris demonstrandum; quamvis bestiæ naturæ fere obediant, & vere voluntatis usum non habeant, non pauca tamen interdum facere præter terminos sibi à natura constitutos, à quibus abstinere possent; veluti cum se cibis ita ingurgitant, ut tamen abunde expleri satis non habeant, sed ad os usque ipsum se infarciant, adeo ut non leviter sibi ipsis aliquando noceant, (quod certe à natura, quæ ipsorum utilitati studet, proficisci non potest) & quamvis id illis sæpius contigerit, eodem tamen denuo recidant, nimia ingluvie ad illud ipsum, à quo naturaliter revocantur, consulto, ut ita dicam, properantes: cujus rei non leve indicium esse potest, quod ejusdem generis bestiæ, & eodem etiam partu editæ, aliæ aliis modestiores quodammodo sunt, vel propter educationem, vel aliqua alia de causa. Ex quo apparet, ad tantam ingluviem eis non natura tantum duce rapi, sed propria etiam culpa pertrahi.

Cætera, quæ hujusce disputationis occasione toto hoc capite abs te dicuntur, si ejusmodi fuerint, ut ad confirmationem sententiæ tuæ pertinere videantur, infra suis locis examinabuntur: quæ vero ad institutum no-

strum

strum nullo modo pertinent, attingere nolui: præsertim id quod tanta constantia asseveras, mundorum & immundorum animalium etiam ante Mosem insignem notam extitisse, quod ea munda censerentur, quæ primis tantum cibis a Deo institutis uti pergerent; immunda vero, quæ aliis etiam cibis vescerentur. Quod cujusmodi sit, alii judicabunt, quibus hæc tua, aut cujusvis illa sint, inventa expendendi otium fuerit. Mihi quidem persuasissimum est, nonnulla animalia secundum Mosis regulam munda esse, quæ à primo illo instituto recesserint: nonnulla rursus immunda, quæ in eo perseveraverint. Id autem dicam, te, cum propter Adami delictum ἀδικίαν inter bestias extitisse probare velles, & ipsas quoque à primo Dei instituto recessisse ostendere, apposito exemplo usum non fuisse; cum magna pars bestiarum adhuc primis illis cibis contenta sit. Nam aliquid proferre debueras, in quo animantes omnes propter hominis peccatum, non minus quam ipse homo, à divino instituto recessissent; non aliter atque omnes ex immortalibus mortales effectas esse propter mortalitatem, quæ homini supervenit, omnino contendis. Neque tacite aliquo modo id præteribo, quod, ut injustitiam, quæ in eo divino decreto fuisset, aliquantulum minuas, addere non dubitasti, omnes scilicet res creatas, in seculi consummatione una cum homine ab interitu & corruptione liberandas esse; inter quas, tum quia dicis Omnes, tum quia aliter ad propositum non faceret, non est dubitandum, quin bestias quoque recenseas, & quidem omnes, quæ unquam fuerunt, aut futuræ sunt; quamvis postea de iis tantum, quæ ante corruptionem, ut tu loqueris, creatæ sunt, verba tua accipi velle videaris. Sic enim ais: *Quod autem nonnullis videtur absurdum, si concedant cætera animalia, quæ ante corruptionem creata sunt, renovanda aliquo modo esse; nescio sane, quid incommodi in eo videant.* (in quibus verbis illud etiam notandum est, quod dicis *Aliquo modo*; quasi à mortuis excitari, & ab interitu & corruptione liberari, sit aliqua renovatio, non autem integra atque perfecta) Quæ verba quo consilio scripseris, ipse nosti. Illud ego scio, te nihil ejus, quod quæris, effecturum, nisi omnes bestias & ante & post peccatum primi hominis renovandas esse demonstres. Sed sive hoc, sive illo modo opinio tua intelligenda sit, eam, iis divinarum literarum testimoniis, quibus eam comprobare tentasti, non leviter excussis, examinare libet. Tametsi enim ad institutam disputationem nostram aut parum aut nihil facit; (nam si, ut videtur, ad minuendam aliqua ex parte illam injustitiam, eam protulisti, parum istud est: neque enim ut argumentatio mea diluatur, aliquantum minui, sed penitus tolli debet: sin autem, ut ex ea pristinam omnium animantium immortalitatem confirmes, id prorsus supervacaneum & nihil est; cum hominem renovandum esse constet, quem tamen immortalem creatum fuisse nego) tamen cum ex ea opinione multum mali consequi possit, plus otii nactus, quam cum ad prius scriptum tuum respondi, in quo idem asseverabas, eam à veritate quam longissime abesse, ut vere abest, demonstrandum esse censui. Et, antequam ad tua testimonia respondeo, quibus explicatis, concidat commentum istud tuum necesse erit; operæ precium est, quædam tua verba accuratius perpendere. Inquis enim, postquam opinionem tuam recitasti: *Quæ doctrina, si bene gustetur, est miræ consolationis, & maxime consentanea magno artifici & conditori Deo, qui nihil odit eorum, quæ facit, & creavit, ut essent omnia, nec eum pœnitet, si quid alicui dedit.* En virus nocentissimum istius tui monstri. Nam, cur obsecro, isthæc doctrina est miræ consolationis, præsertim si bene gustetur? Non sane, (ut tibi quidem videri potest) nisi quia salutis viam nobis latissimam proponit, si consecutiones, quæ inde deduci possunt, diligenter animadvertantur. Nam si Deus ita clemens & benignus est, ut bestias ipsas rationis expertes, & rerum divinarum cognitione carentes, quæque nihil unquam, ut vere ipsi obedirent, vel facere vel pati potuerunt, renovare, & à corruptione atque interitu vindicare decreverit; quid censemus eum de homine decrevisse, quem mente ac ratione donavit, & cui seipsum patefecit, si is ipsi obedire non prorsus recuset, & ab ipso penitus non deficiat, quamvis, dum in hac vita mortali degit, & infirmitate carnis circumdatus est, nonnullis cupiditatibus & carnalibus desideriis implicitus sit, & vitam etiam vivat mollem & voluptariam? Non est profecto credendum, eum tam severum & rigidum futurum, ut ejusmodi hominem, qui se ipsius inimicum plane non constituerit, ad beatam immortalitatem, ad quam conditus fuit, omnino tandem non evehat, atque perducat. Hanc autem esse posse miram illam consolationem, quam tu ex opinione tua bene gustata trahi credis, satis indicant illa verba, *Qui nihil odit eorum quæ fecit, & creavit ut essent omnia, nec eum pœnitet, si quid alicui dedit*; (de quibus postea agemus) iis juncta, quæ decimo cap. scripsisti, ubi ais, exitium non impendere nisi iis, qui aversi à creatore malum vitæ institutum sequuntur, cum in credendis, tum in agendis, & sibi cumulant indignationem divini numinis. Quæ verba licet ita intelligi possint, ut ex ipsis sententia, quam modo dixi, non eliciatur; per ea tamen, quæ infra non uno in loco, & præsertim in eodem capite 10, à nobis dicentur, me non male conjecisse constabit. Ecquænam alia mira consolatio ex dogmate tuo, de re futura & incerta, derivari potest, quæ non multo magis multoque uberius ex innumeris aliis rebus jam præteritis & certissimis percipiatur, si ea non mira tantum, sed etiam haud aliquo modo inanis esse debet. Quod enim attinet ad Dei benignitatem, ex qua omnis nostra vera consolatio proficiscitur, de ea nobis promittere, contra id, quod ipse decrevit, summa stultitia est. Decrevit autem Deus iis, quibus per Christum filium suum se patefecit, ita demum vitam æternam dare, si ipsius Christi in hoc mundo similes fuerint, hoc est, ut Pauli verbis utar Tit. 2, 12, abnegata impietate & mundanis desideriis, sobrie, juste, & religiose vivant, in præsenti seculo. Qui secus fecerint, eos, ex ejusdem Dei immutabili decreto, æternum exitium manet. Hujus autem benignitatis, ex qua sola nos, qui sub Christo militamus, universam consolationem nostram in mediis etiam hujus mundi malis ducere possumus, num testimonium aliquod quæremus in renovatione futura bestiarum? quas, si tamen renovandæ essent, cur ad vitam immortalem restituere vellet Deus, perfecte scire non possemus, ut ex quarum futura immortalitate si quid colligere liceret, (præsertim si omnes bestiæ, quæ unquam fuerint, ea donandæ essent) nemo est tam impius, qui se æternam vitam consecuturum esse sperare non deberet. Nonne potius divinæ ejus benignitatis certissima indicia in vita, morte, & resurrectione Jesu Christi animadvertemus; unde manifeste intelligere possumus, ipsum Jesum, qui eam benignitatem nobis & nunciavit, & promisit, verissima dixisse, & apertissimo exemplo doceri, quod, si ipsius Christi vestigia secuti fuerimus, universæ mundi calamitates, & ipsa mors, quantumvis atrox & ignominiæ plena, nihil penitus nobis obesse poterunt; sed iis devictis ac superatis, beatissimam & immortalem vitam adipiscemur? Ex hoc fonte nihil unquam manabit, nisi sincerum atque purissimum, neque ex eo inanem quandam confidentiam, quæ Dei universam nobis benignitatem eripit, haurire quisquam poterit. Sunt permulta alia Dei opera ac testimonia, ex quibus eum pœnitentibus veniam dare, & juste in posterum viventibus, præterita delicta non imputare, apertissimum est, & Sacras Literas legentibus ubique sunt obvia. Ex illis igitur præterea consolationem petamus nostram, quæ nobis propter id ipsum proposita fuere, & ad nos proprie pertinent. Nam, quamvis certissimum sit, ex iis etiam, quæ Deus bestiis largitur, benignitatem ipsius in nos homines, tanquam à minore ducto argumento, colligi solere; ut ipse Christus facit Mat. 6. 26, qui ex eo, quod Deus volucres cœli nutrit, ac pascit, multo magis idem nobis benefi-

cium

cium daturum esse, nos percipere jubet: tamen ejusmodi argumenta, unde non mediocrem consolationem capimus, non ex rebus futuris ducuntur, quæ non minus quam idipsum, quod nobis persuaderi debeat, obscura sint, & fidem non minus quam illud, in nobis requirant; sed ex iis quæ vel sunt, vel fuerunt, & adeo nobis sunt nota, ut inde ad cognitionem ejus, quod adhuc nobis non constat, & credi debet, pervenire possimus. Quare miram istam consolationem, quæ ex bestiarum futura immortalitate hauriri possit, quilibet cordatus & pius homo tibi universam non invitus relinquet.

Sed jam Sanctarum Literarum testimonia, quibus commentum istud tuum confirmari omnino credis, diligenter inspiciendi tempus est. Duo autem præcipua sunt. Unum ex cap. 8. epistolæ ad Rom. depromptum est. Alterum ex cap. 15. prioris ad Cor. Prius testimonium sic à te scribitur Rom. 8. 19. 20. *Nam expectatio creaturæ, revelationem filiorum Dei expectat: vanitati enim creatura subjecta est, non volens, sed propter eum, qui subjecit ipsam in spe: quia & ipsa creatura liberabitur à servitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei. Scimus enim, quod omnis creatura ingemiscit, & parturit usque adhuc: non solum autem illa, sed & nos etiam primitias spiritus habentes, & ipsi intra nos gemimus; adoptionem filiorum exspectantes, redemptionem nostri corporis* &c. Quibus verbis descriptis, ita statim subjungis: *Vides igitur Paulum agnoscere creaturas subjectas corruptioni, non vitio voluntatis earum, sed jure servitutis: Non sortem dominorum subire coacta sunt: Ideo notavit illud: Non volens, sed propter eum qui subjecit.* Quæ tua verba expendere decrevi, priusquam ad ipsum testimonium examinandum accedam; ut hinc saltem judicari queat, an tibi merito id ascribi possit, quod mihi injuria in tua præfatione ascripsisti, quod quidlibet ex quolibet colligere audeam. Nam quid est quidlibet ex quolibet colligere, seu potius colligi posse putare, si hoc non est? Quia in Pauli verbis dicitur, creaturam vanitati subjectam esse, non volentem, sed propter eum, qui subjecit; hinc argumentaris, & perspicuum esse dicis, creaturas subjectas esse corruptioni, non vitio voluntatis earum, sed jure servitutis. Primum, quis te docuit verba illa; *Non volens*; interpretari; *Non vitio voluntatis earum?* Nam quid aliud est *non volens*, quam non sua sponte, non voluntate sua, sive; non quia ipsa velit? An non in Græco est, οὐχ ἑκοῦσα? Quid ergo comminisceris de vitio voluntatis? Quasi Paulus voluerit dicere, creaturam non subjectam esse vanitati culpa sua, hoc est, quia id commerita sit. Cum nihil aliud voluerit dicere Apostolus, quam, ipsa quodammodo invita id illi contigisse. Deinde unde colligis, jure servitutis id factum fuisse? sine dubio, ut tibi videtur, ex illis verbis: *Sed propter eum qui subjecit.* At qui fit, ut non videas, ibi manifeste de eadem subjectione sermonem esse, de qua in proxime præcedentibus verbis, ubi creaturam vanitati subjectam esse dictum est, sermo fuerat, & de subjectione, qua cæteræ res homini subjectæ sunt agi credas; quamvis homo ibi expresse nunquam nominetur? Quod si hoc, quod nemo est qui non videat, tui erroris admonere te non poterat, annon id præstare saltem debuerant verba illa, *In spe*, quæ statim subjiciuntur; quorum tu nescio quo pacto oblivisceris? Nam in qua spe, cujus præsertim ibi mentio fieri possit, subjecit Deus ab initio res creatas homini? Ita stupidus profecto non es, ut non animadvertas de ea spe verba fieri, qua speratur corporum redemptio, & liberatio ab illa vanitate, cui cum ejusmodi spe à Deo creatura subjecta fuit. Certe si ex hoc loco, quid agas, agnoscere non incipis, desperandum omnino est, futurum aliquando, ut divina oracula non amplius imprudenter pervertas, aut inepte interpreteris. Atque ex his, quidquid in eo Pauli testimonio tibi esse videbatur, quod sententiam tuam illam de mortalitate bestiis, ob dominatum hominis, cui subjectæ erant, inflicta, confirmaret, penitus dilutum est. Nunc de ipsarum renovatione, quam ibidem adeo luculenter; ut nihil exoptari possit dilucidius, ab Apostolo explicari credis, accurate videndum est. Quod igitur, (ut de hoc primum dicam) in ipso testimonio recitando, vulgatæ editionis verbis usus es, quæ à Græco fonte in quibusdam non levibus non parum discrepat; cum tamen ab ea editione hoc posteriore tuo scripto in aliis testimoniis proferendis fere semper discedas; quo consilio id à te factum fuerit, inquirere nolo. Sed quod imperfectum descripseris, id vero vix ferri potest. Quomodo enim scire poterimus, quis sensus sit verborum Pauli, quæ intellectu admodum difficilia ab ipso statim initio esse creduntur, nisi cujus rei gratia ea dixerit, nobis appareat? Est autem in ipso initio particula *Nam*, quæ sermonem ad superiora referri, & eorum quæ proxime dicta sunt, rationem reddi, aut confirmationem afferri, aperte docet. Quare omnino non erant reticenda superiora illa verba: *Ipse idem spiritus una cum spiritu nostro testatur, quod sumus filii Dei? Si autem filii Dei, & hæredes: hæredes quidem Dei; cohæredes autem Christi, si tamen compatimur, ut & glorificemur. Existimo enim quod non sunt condignæ passiones hujus temporis ad gloriam, quæ, futurum est; ut revelelur erga nos. Nam* &c. Hæc enim verba, quæ satius aperta sunt, demonstrant de qua re agatur, nempe de hominibus, iisque per Dei spiritum regenitis, in quibus patefacienda sit gloria Dei Joh. 1. 3, 5. Qui autem regeniti non sunt, ut inquit Christus, non videbunt regnum Dei, neque in illud intrabunt. Cum igitur, ut latius confirmet, quod dixerat, statim subjungit Apostolus: *Nam expectatio creaturæ* &c. Quis non intelligit, eum de eo creaturarum genere loqui, de quo sermonem instituerat? præsertim cum in Græco sit, ἡ κτίσις, cum articulo, qui præter numerum singularem aperte demonstrat, de insigni aliqua creatura verba fieri? Nec enim in primis illis verbis tantum articulus est, in quibus propter articulorum usum apud Græcos frequentissimum, fortassis ejusmodi vim habere negari posset; sed in sequentibus semper repetitur, & postremo eo in loco ponitur, ubi necesse sit, si recte Latine interpretari velis, addere pronomen *Hæc*, aut *illa*. Etenim ea verba πᾶσα ἡ κτίσις, nemo inficiabitur, verti debere, *omnis illa*, sive *hæc creatura*; non autem simpliciter, *omnis creatura*. Nam si omnis creatura eo in loco legi posset, hoc est, si Paulus de omni creatura generatim loqui voluisset, profecto non πᾶσα ἡ κτίσις, sed πᾶσα κτίσις, dixisset. Atqui si de omnibus creaturis Apostolus sermonem instituisset, in superioribus locis, ubi non est nomen *Omnis*, non in numero singulari sed in plurali locutus esset. Quod enim aliqui * id, ut arbitror, animadvertentes, & nihilominus tamen Paulum, de tota hac rerum creatarum universitate verba facere credentes, vocabulum κτίσις verterunt, sive interpretati sunt, *Rerum naturam*, ut alio modo eam universitatem significarent; præter alias validissimas rationes, quas postea afferemus, ex eo inepte id ab ipsis factum fuisse, deprehenditur, quod ea significatione nusquam alibi, quod credam, in Sacris Literis id vocabulum usurpatur; sed ubique aut ipsam creationem, aut rem creatam simpliciter significat. Cui illud addatur, quod satis verisimile est, si eo sensu nomen κτίσις ab Apostolo prolatum fuisset, adjuncturum ipsi fuisse, non nomen πᾶσα, quod proprie totam sive universam, ut sensus ferret, non significat, sed ὅλη, quod nomen proprie id significat. Cum igitur hic de creatione non agatur, de re creata ex vi verbi agi necesse est; non quidem, ut ostendimus, de omni generatim, sed de omni illa, de qua est sermo. At sermo est de homine per Spiritum Dei regenito; ergo de omni homine per Spiritum Dei regenito, & sic de omni hac insigni, non autem de omni prorsus creatura agitur. Quocirca etiamsi vocabulum κτίσις universitatem quandam rerum creatarum hoc loco significaret; ea tamen universitas non omnes prorsus res creatas, sed omnes homines divina vi regenitos, qui sine dubio universitatem quandam constituunt, omnes, inquam, hujus aspectabilis mundi

* Se, Castell.

novas creaturas complecteretur. Adde autem præter articuli & numeri singularis vim manifestam, & rem ipsam de qua Paulus loquitur, quæ de alia creatura, præterquam de homine per spiritum divinum regenito, hic verba fieri vetant; quod nomen *creatura* non uno tantum in loco pro creatura duntaxat, Dei virtute formata, accipitur; & verbum creare, pro regignere & reformare, & quasi iterum creare ponitur. Quod cum Arius presbyter Alexandrinus non animadvertisset, nec fortassis alii, qui ei contradicebant, vidissent, data est ejus falsæ opinioni non levis occasio. Credebat enim Arius, Christum esse rem creatam, quæ ante omnes alias cujuscunque generis creaturas à Deo condita fuisset. Id autem, ut quidem sibi videbatur, Pauli apertissimo testimonio confirmabat, qui ad Colossenses scribens, cap. 1. 15. appellabat Christum primogenitum omnis creaturæ, ubi etiam Græcum exemplar habet πρωτότοκος πάσης κτίσεως, sine articulo. Quam autem (dicebat Arius) apertiorem hujusce rei auctoritatem quærimus? Si Christus primogenitus est omnis creaturæ, necesse est quidem eum fuisse ante omnes creaturas, sed rursus non minus necesse est, eum quoque quatenus fuit ante alias omnes, fuisse creaturam, Primogenitus enim aliquarum rerum is esse non potest, qui & ipse ex illarum genere non sit, quod & nomen ipsum, & Sacrarum Literarum perpetuus usus evidentissime ostendit. Hinc primogeniti boum, primogenita pecorum, primogeniti filiorum, pro primogenitis bobus, primogenitis pecoribus, primogenitis filiis, & alia ejusmodi: & per translationem, Christus ipse primogenitus ex mortuis vocatur Col. 1. 18, propterea quod ipse primus omnium fuerit, qui à morte excitatus, vitam sempiternam sit consecutus Rom. 8. 29; & idcirco primitiæ quoque eorum, qui obdormierunt, appellatus est 1. Cor. 15. 21. Dictus est idem Christus primogenitus inter multos fratres, quia sicut ipse quoque vere est frater, ita ante omnes extitit, qui per ipsum Deo fidem habuerunt atque ea ratione filii Dei, ut ipse est, facti sunt. Non secus igitur primogenitus etiam omnis creaturæ dicitur, quia & ipse creatura est, & ante omnes creaturas fuit. Neque est, quod quis dicat: primogenitum dici omnis creaturæ Christum, non ratione temporis, sed dignitatis tantum. Id enim non solum cum verbi significatione pugnat, sed etiam ab ipso Paulo eodem loco abunde refellitur; cum illico subjungat, *Quoniam per ipsum condita sunt universa* &c. Quæ verba ipsum ante omnes creaturas tempore etiam, non dignitate tantum extitisse demonstrant: alioqui quomodo per ipsum condi potuissent? Quod si, ut Arius putabat, & pleri que sentire videntur, nomen creaturæ, ad primam rerum creationem respicit, nulla ratione negari potest, Christum tanquam creaturam, omnibus prorsus rebus creatis tempore antecessisse; quod & falsissimum est, & ex hominum mentibus penitus evellendum. At vero si creaturam non creaturam simpliciter, sed novam sive reformatam creaturam interpreteris, concidit Arii argumentum, & una cum eo ipsius hæresis, quæ hoc uno potissimum fundamento nititur, quod Christus prima creatarum rerum & ibi & alibi esse dicatur. Nam in Apocalypsi Apoc. 3. 4. quoque principium creaturæ, seu potius creationis Dei appellatur. Quod quidam *, quid sibi velit, non percipientes, & absurditatem interea animadvertentes, si Christus vel prima, tempore omnium creaturarum ab ipso initio conditarum, vel principium universæ creationis diceretur, nomen ἀρχὴ eo loco nullo fortasse in Sanctis Literis exemplo, aut certe nulla necessitate ita interpretati sunt, ac si ibi dictum fuisset, Christum esse præstantissimam creaturam omnium, quas Deus condiderit: cum tamen, nulla vi verbis adhibita, sensus sit, eum esse principium illius creationis divinæ (in Græco enim est τῆς κτίσεως cum articulo) illius, inquam, novæ divinæ creationis cujus in novi Fœderis Scriptis toties fit mentio. *Si quis* (inquit Paulus 2 Cor. 5. 17.) *in Christo* [est] *nova creatura* [est] *vetera præterierunt, ecce nova facta sunt omnia.* Et alibi Gal. 6. 15. *In Christo enim Jesu, neque circumcisio aliquid valet, neque præputium, sed nova creatio.* Et rursus alibi Eph. 2. 10. *Ipsius enim sumus factura, creati in Christo Jesu, in operibus bonis* &c. Et iterum Eph. 3. 8. *Mihi enim omnium sanctorum minimo data est gratia hæc in gentibus evangelizare impervestigabiles divitias Christi, & illuminare omnes, quæ sit dispensatio sacramenti absconditi à sæculis in Deo, qui omnia creavit, per Jesum Christum.* Ubi, etsi plerique id non perspexerunt, manifeste agitur de illa nova creatione, cujus rei indicium est, quod in antiquis nonnullis, iisque non contemnendis Græcis codicibus, ut testatur vetus Latina translatio, & interpretatio Syriaca, deerant illa verba *Per Jesum Christum:* quibus demptis, nulla dubitatio, si quis admodum contentiosus esse nolit, ea de re, superesse potest. Sed idem Paulus in eadem adhuc epistola, postquam Ephesios, ut veterem hominem exuerent, hortatus est, sic scribit Eph. 4. 23: *Renovamini autem Spiritu mentis vestræ, & induite novum hominem, qui secundum Deum creatus est in justitia & sanctitate veritatis.* Cui persimile est illud, quod alibi dixit Col. 3. 9. *Exspoliantes vos veterem hominem, cum actibus suis, & induentes novum qui renovatur in agnitione Dei secundum imaginem ejus, qui creavit eum.* Quid, his testimoniis perlectis, cujus creaturæ & creationis in illo Apoc. loco, & in superioribus illis, Pauli ad Colossenses verbis, quæ Arius ad suum somnium comprobandum arripiebat, mentio fiat, dubitationis amplius relinqui potest? Verum eadem ratione multo minus, de qua creatura in testimonio tuo agatur, dubitari potest; cum multo plura clarissima indicia, quæ partim jam exposuimus, partim mox exponemus, ibi de nova creatura sermonem esse demonstrent. Ut igitur ostensum est, in Novo Testamento creatura pro nova creatura aliquando accipitur, & verbum creare, renovare & quasi denuo creare non raro significat. Nec mirum, cum verbum Hebræum *bara* eandem significationem in Veteri Scriptura interdum obtineat, ut apud Esaiam præsertim cap. 43. 15, ubi quod antea dixerat. *Sic dicit Jehova redemptor vester, Sanctus Israel.* &c, repetit inde hoc pacto. *Ego Jehova sanctus vester, creans Israël, rex vester.* Dicit se creare Israëlem, quia eum ex omnibus malis liberaturus erat, & quodammodo renovaturus; & idcirco paullo inferius ait, *Ecce ego facio nova.* &c. Sed adhuc locus succurrit, in Novo Testamento ubi vocabulum *creatura* simpliciter positum, novam creaturam significat, & ad rem nostram appositissimus est. Sic enim scribit Jacobus de Deo, Jacob. 1. 18. *Voluntarie progenuit nos verbo veritatis, ut essemus primitiæ quædam creaturarum ejus.* Nonne hic manifeste creaturæ simpliciter appellantur, homines divina virtute regeniti, quos ego creaturæ appellatione significari in tuo testimonio contendo? Nunquid dicis creaturæ vocabulum non fuisse simpliciter positum, quia non dictum fit creaturarum, sine aliqua adjectione, sed *creaturarum ejus.* Atqui omnes creaturæ sive veteres, sive novæ Dei creaturæ sunt. Itaque negari non potest, hoc Jacobi testimonium vehementer conferre ad explanationem testimonii tui. Sicut enim ibi de filiis Dei erat sermo: ita hic de progenitis à Deo sermo est. Sicut ibi creaturæ appellantur, ita & hic. Sed præter ea, quæ jam dicta sunt, & quæ unicuique satis esse possent, rationibus adhuc firmissimis ostendamus, non modo de omnibus creaturis, ut tu credis, in testimonio tuo non agi; verum etiam de alia creatura, quam de nova & Christiana Paulum loqui non posse. Primum verbum *expectatio*, & *expectat*, id apertissimum facit. Etenim quænam creatura patefactionem filiorum Dei expectat, præter eos homines, qui divinitus edocti, spiritu mentis suæ renovati sunt? Expectantne tantam patefactionem, non dicam bestiæ, quæ cogitandi vi sunt destitutæ, sed innumerabiles homines, qui futuræ vitæ vel nullam penitus, vel infirmissimam spem habent? Nec dicat quispiam Expectationis, & Expectandi verbo non veram expectationem, sed illis, qui expectare dicuntur, futurum certum eventum significari; quod nonnunquam fieri & apud propha-

* Castellio.

prophanos & apud Sacros Scriptores recte novi. Nam verbum Græcum ἀποκαραδοκία quod parum expressit vetus interpres, ejusmodi expectationem significat, quæ modum quoque ipsum, seu, ut loquuntur, actum, & gestum expectandi ante oculos ponat. Quare non sane immerito à Theodoro Beza in sua interpretatione, si recte memini, ea verba, *exerto capite*, sive, *quasi exerto capite* translata sunt. Itaque non futurum certum eventum duntaxat, sed veram expectationem ibi quodammodo depingi dicendum est.

Adhæc falsissimum est, omnibus rebus creatis certo eventurum, ut ipsarum bono, quemadmodum Pauli verborum sententia omnino requirit, patefactionem filiorum Dei præsentem habeant. Impii enim & scelesti, quorum numerus maximus est, quin & carnales omnes, & qui Spiritu Christi non reguntur, quorum multo major etiam est multitudo; maximo & sempiterno suo malo, filios Dei patefieri videbunt. Præterea, quomodo omnibus creaturis unquam accommodabitur illud, *Non volens*, sive *Non sua sponte?* quomodo illud *In spe?* Quomodo illud *Ingemiscit*, *& parturit, usque adhuc?* Num plusquam poëtice, & per prosopopœjam quandam prorsus inauditam hæc omnia dicta fuisse asseverabimus? At hujusmodi nobis perfugia penitus eripiunt illa verba: *Non solum autem* [illa;] *sed & nos ipsi primitias Spiritus habentes & ipsi intra nos gemimus*, &c. Ex quibus apparet, quemadmodum non per prosopopœjam de iis, qui primitias spiritus habebant, sed secundum ipsissimam veritatem dicitur, quod intra se gemerent, expectantes adoptionem filiorum Dei; sic de omni illa creatura, vere, & non ficte dictum fuisse, quod ingemisceret & parturiret, hoc est, tanquam in partus doloribus esset Joh. 16. 21, post quas tandem, ut Christus hac eadem similitudine, de eadem re fortassis verba faciens, usus dixit, magna lætitia sequatur. Hæc omnia quæ unusquisque, qui in ipso meridie non palpet, clare videre potest, perspiciens, ut arbitror, Augustinus, quantum meminisse possum, multo tolerabilius, quam tu, vel ii, qui de rerum natura, sive de universante quadam omnium rerum creatarum hic sermonem esse volunt, de hominibus tantum loqui Apostolum existimavit; haud ignorans & creaturæ, & omnis creaturæ nomine homines solos in Sanctis Literis non semel significari, ut apud Marcum Mar. 16. 15, in Jesu Christi verbis, & apud eundem Paulum videre est Col. 1. 23. Nisi velis, cum Christus mandavit discipulis suis, ut prædicarent Euangelium omni creaturæ, & Paulus dicit prædicatum fuisse Euangelium omni creaturæ quæ sub coelo est, bestias quoque creaturæ appellatione contineri; ita ut optime fecisse Franciscus ille Assisias videri possit; etiamsi illud verum esset, quod in ejus vita à nescio quo scriptum fuisse accepimus, eum & piscibus & volucribus, & reliquis bestiis interdum Dei verbum annunciasse. Miror tamen Augustinum, de omnibus hominibus generatim hic verba fieri non posse, haud animadvertisse: cum id, ut modo ostendimus, perspicuum sit, & eadem, quæ bestias excludunt, homines impios, & divinæ veritatis ignaros omnino excludant; illas quia nullo modo possunt, hos quia vel plane nolunt, vel ipsis datum non est. Sed quid de te dicemus, qui in universalibus enunciationibus nullam interpretationem admittis, & qui asserere non dubitaveris, Paulum hic scribere de liberatione omnium creaturarum in ultima restitutione omnium? Nam cum Apostolus diserte, ut tibi quidem videtur, dicat, *Omnis creatura*, vel indefinite creaturam nominet, quomodo nulla interpretatione admissa, opinione præsertim tua de rerum coelestium immortalitate retenta, possunt ejus verba vera demonstrari? Nunquid Angeli vanitati quam tu corruptionem interpretaris, subjecti sunt? num res cœlestes, quas tu prorsus immortales esse, ex communi etiam omnium sententia, vis; Quæ sententia, quamvis ut demonstravimus, sicut communis nequaquam est, ita etiam falsissima sit: habent tamen, ut diximus, res coelestes perpetuam quandam, dum hæc vita animalis manet, durationem, quæ vice immortalitatis esse possit, & propter quam eas corruptioni subjectas esse, eo sensu dici non queat, qui in Pauli verbis apparet, in quibus de re, cui subjectam se esse creatura jam sentiat & experiatur, manifeste agitur: quod rebus coelestibus nec vere, nec per prosopopæjam ullo modo convenire potest; quippe quæ ante extremum illum diem corruptionem aliquam re ipsa nec agnoscere, nec subire possint. Quodsi præter tuum morem creaturæ nomen vel indefinite vel universe prolatum, propter ea quæ à Paulo de ipsa creatura dicuntur, inferiores duntaxat res creatas, non autem eas etiam, quæ corruptioni obnoxiæ non sunt, complecti vis; qua ratione audes affirmare ibi agi de ultima restitutione omnium; cum in verbis Pauli non nisi de creatura illa restituenda, de illa, inquam, quæ vanitati subjecta est, & ingemiscit, atque parturit, usque adhuc, mentio fiat? Quæso te, cum divinæ scripturæ locum aliquem præ manibus habes, an non diligentissime, ut in ipsis etiam propbanis scriptis fieri decet, omnia consideras & rimaris, & antecedentia & consequentia verba accurate perlegens, animum attendis, ut perspicere possis, num sensus, quem illi subesse opinaris, omnibus quæ ibi dicuntur, recte conveniat, & nihil sit, quod interpretationi tuæ plane adversari possit? Si hæc facis, quomodo non vidisti, non modo de omnium restitutione in his Pauli verbis non agi, verum etiam de bestiis nullam mentionem fieri? Quomodo verborum inani quadam specie captus, statim ea ad opinionem, quam animo jam concepisti, accommodas; & interim infinita prope absurda, quæ inde consequuntur, non cernis? At probe me nosse existimo, quid in causa fuerit, ut de omnium restitutione agi, & potissimum de bestiis, hoc loco verba fieri omnino credideris: Nempe ad ita statuendum te induxerunt verba illa, *Quia & ipsa creatura*, &c. Et item illa, *Non solum autem* [*illa*] *sed & nos ipsi*, &c. Verum quod ad priora attinet, aut credis, ut verba præseferre videntur, ibi dici, aliquid etiam præter creaturam, à servitute corruptionis vere liberandum esse; aut non credis. Si credis, jam vocabulum *Creatura*, non modo res creatas, quæ corruptioni obnoxiæ non sunt, non complectitur; sed neque etiam aliquas quæ corruptibiles sunt. Quæ autem sunt istæ? Homines, sine dubio dices, & hanc verborum illorum esse sententiam affirmabis, non homines tantum, sed bestias quoque à corruptionis servitute liberandos esse. Vides igitur primum, quam in arctum vocabulum *Creaturam* cogas, ut scilicet hominem non complectatur. Vides denique non de omnium restitutione hic agi, sed eorum duntaxat, quæ corruptioni obnoxia sunt; & rerum coelestium, quas restitui seu renovari debere affirmas; nullam hic mentionem fieri.

Neque vero dixeris, te Restitutionis omnium nomine, liberationem omnium creaturarum à corruptionis servitute intellexisse. Nam te hæc tanquam diversa accepisse, & plus restitutione omnium, quam liberatione omnium creaturarum complecti voluisse, docent aperte illa verba tua: *Paulus vero tam luculenter scribit de liberatione omnium creaturarum in ultima restitutione omnium ut* &c. Sin autem non credis, in illis verbis affirmari, aliquid præter creaturam à servitute corruptionis vere liberandum esse, & creaturæ nomen, ut rationes à nobis allatæ fateri cogunt, si non hominem solum, eumque Christianum, at hominem non minus, quam bestias hoc loco significare non inficiaris, cur ex eo, quod dictum sit, *Et ipsa creatura*, de bestiis omnino mentionem fieri existimas; quasi creatura homini quodammodo opponatur, qui ipsius creaturæ nomine comprehensus non fuerit. Nonne animadvertis, propter Christum sic locutum fuisse Apostolum? Perinde est enim ac si dixisset: *Non Christus tantum sed & ipsa creatura* &c, ac diserte affirmasset, omnes veros Christianos ab interitu & corruptione liberatum iri, non secus atque Christus ipse liberatus fuisset. Ad superiora enim verba illa respicit; *cohæredes autem Christi; si tamen & compatimur ut & conglorificemur*. Potest etiam, ut arbitror,

non inepte dici, particulam *Et*, propter angelos Dei additam fuisse, qui jam vere filii Dei sunt ob immortalitatem; & nihil aliud sibi voluisse Paulum quam, non Angelos solos à corruptione immunes, & ob eam rem vere Dei filios perpetuo futuros; sed illam etiam creaturam, de qua loquebatur, eandem libertatem, eandemque gloriam consecuturam: quæ creatura cum proprie à corruptionis servitute liberanda sit; quamvis de angelis non ita proprie dici possit, eos à corruptionis servitute liberatos fuisse, quippe qui incorruptibiles creati fuerint; quia tamen id aliqua ratione dici potest, quatenus scilicet Dei beneficio ac liberalitate à corruptione absunt, non veritus est Paulus, fortasse eodem contextu eadem verba proprie quidem creaturæ, minus autem proprie angelis accommodare, ut & brevior & elegantior esset sermo, & convenientia illa, quæ inter novam humanam creaturam, & angelos futura est, melius exprimeretur. Filios autem Dei in Sacris Literis proprie appellari eos, qui immortales sunt, & supra alibi ostensum est, & ex hoc loco liquido apparet, dum ait Paulus, se una cum iis, qui Spiritus primitias habent, expectare adoptionem filiorum, redemptionem sui corporis. Quamvis enim dum in hac vita mortali sumus, filii Dei vocemur, quicunque ejus Spiritu regeniti fuimus, & ipsi Deo in sanctitate, & justitia, quatenus fert humana conditio, similes evasimus, atq; hanc ipsum ob causam spe jam immortales sumus; non tamen prius absolute filii Dei erimus, quam cum revera immortalitatem hoc corpus nostrum adeptum fuerit, & ea etiam in parte Deo similes facti erimus. Hujusce autem duplicis divinæ (ut ita dicam) filiationis nostræ, evidentissimum est testimonium in illis Johannis verbis Joh. 1. 12: *Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, iis, qui credunt in nomine ejus, qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt.* Dicit eos ex Deo natos esse, qui Christum receperunt, & divina virtute sunt regeniti; & eos nihilominus adhuc filios Dei fieri dicit: quod nihil aliud est, nisi Christum sibi confidentibus, vitam æternam largiri. Quod vero attinet ad verba illa, *Non solum autem [illa] sed & nos ipsi* &c; Per ea quidem satis videtur liquere homines divino Spiritu regenitos creaturæ illius appellatione non contineri: unde fieri potuit, ut Augustinus homines generatim eo vocabulo significari crederet; sed bestias tantum significari, quis sanæ mentis unquam dixerit? Ergo de bestiis omnibus loquitur Paulus? de hominibus vero nequaquam; cum dicit, creaturam exspectare patefactionem filiorum Dei, & cætera, quæ paullo ante bestiis nullo modo convenire demonstravimus. Quodsi homines quoque creaturam nominando intellexit, quomodo deinde dicit: *Non solum autem* &c. An non ii etiam, qui Spiritus primitias, habebant, homines erant? certe id nulla alia ratione ab ipso fieri potuit, quam propter excellentiam quandam eorum hominum; qui Spiritus primitias haberent, propter quam generali illa hominum, quæ in creaturæ vocabulo continebatur, appellatione non includebantur. At vero cur non eadem ratione potius, ne supra à nobis absurda notata consequantur, dicemus, quamvis creaturæ nomine homines divina virtute regenitos significare voluerit; non tamen ea generali appellatione comprehensos fuisse, illos, qui non modo regeniti erant, sed etiam potiores & præstantiores quasdam partes divini Spiritus hauserant, propter quod merito à cæteris distingui poterant? Quid enim aliud sunt Spiritus primitiæ, quam, ut priores, sic potiores Spiritus quodammodo partes, quas Paulus & cæteri Apostoli, & qui illorum simillimi erant, divina benignitate consecuti fuerant? Rerum enim primitiæ, quæ Deo offeruntur, unde translatio ducta est, ex præstantioribus & selectis primis rebus constant. Nam si de iis omnibus loqui voluisset Paulus, qui Spiritus Dei participes erant, cum dicit: *Sed & nos ipsi* &c; quid attinebat primitiarum Spiritus mentionem facere, non autem Spiritus simpliciter? Sensus igitur est: Non solum Christianos omnes generatim, quos illis verbis *Omnis illa* (sive *hæc*) *creatura* significaverat, ingemiscere, & parturire; sed eos etiam ex ipsis, qui præstantissimi sunt, & majore ac singulari quadam divina virtute sunt donati. Ubi etiam observandum est, in Græco non esse: *Non solum autem illa*; sed, *non solum autem*, sine pronomine *Illa*: quod pronomen loci sententiam aliquantulum obscurat: quasi Paulus non amplius de creatura illa loquatur; cum tamen nihil aliud sibi voluerit Apostolus, quam affirmare id, quod generatim pronunciaverat, in præstantioribus etiam quibusdam singularibus, de quibus adhuc dubitari poterat, locum habere. Non est autem prætermittendum, ne aliquid dissimulare videamur, in Græco non esse simpliciter *Ingemiscit, & parturit*, sed *Simul ingemiscit, & simul parturit* συστενάζει καὶ συνωδίνει cujus rei si tu rationem in testimonio describendo habuisses, existimari posset, te, de bestiis sub creaturæ nomine sermonem esse, ideo credidisse, quod dictio *simul* ad homines tacite referretur, perinde quasi dictum fuisset, *Nobiscum ingemiscit, & nobiscum parturit.* Nunc, cum verba illa, veterem interpretem secutus, sine particula *Simul*, ut alia ejusmodi recitaveris, te ad id quod diximus, non respexisse, manifestum est. Quod si tamen fecisses, non idcirco sententiam illam amplectendi ullam causam habuisses: cum propter verba illa, *Non solum autem* &c, perspicuum sit, particulam *simul* non homines complecti, de quibus in illis verbis deinde agi sine dubio, & tu putasti, & aliqua ex parte verissimum est; sed consensum illarum creatarum rerum, dum una omnes ingemiscunt, atque parturiunt, exprimere: quemadmodum non minus eleganter, quam erudite à Theodoro Beza hoc loco annotatum fuisse memini. Atque ut hujusce Paulini testimonii explicandi finem aliquando faciam, dico Apostolum, postquam affirmasset, esse quidem nobis simul cum Christo multa mala perpetienda, si simul cum ipso gloriosi ac beati fieri debemus; non esse tamen pares hujus temporis perpessiones futuræ gloriæ, quæ in nobis patefiet; ut hoc confirmaret, statim subjunxisse, quidnam sit illud, quod Christiani & novæ Dei creaturæ expectant. Id autem nihil aliud esse ait, quam ut filii Dei patefiant, hoc est, adoptio illa filiorum fiat, quam postmodum se etiam expectare dicit. Et quemadmodum supra dixerat, patefaciendam esse erga nos gloriam illam, non quia ea ipsa gloria, nunc vere sit, & interim lateat; sed quia ea, quæ nondum est, postea erit, cum nobis dabitur: sic deinde ait, patefaciendos esse Dei filios, non quia jam sint, & interea lateant; sed quia ii, qui adhuc vere filii Dei, hoc est, ut antea diximus, immortales non sunt, immortales postea fiant. Sunt quidem hæc jam quodammodo, quatenus scilicet Deus ea facere decrevit, & certo tandem futura sunt; sed in ipso Deo interim latent; ob eamq; rem, cum fient, patefieri dicentur. Hinc idem Paulus alibi Col. 3. 2: *Mortui enim estis, & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. Cum autem Christus apparuerit vita nostra, tunc & vos apparebitis cum ipso in gloria.* Vere tamen non sunt, præsertim in nobis, qui dum hic sumus, ignominia & mortalitate undique circumdamur. Pergens igitur Apostolus & tacitæ cuidam objectioni respondens, ait: quamvis hæc nova Dei creatura, dum in hoc mundo degit, calamitatibus, ignominiæ, & perpessionibus subjecta sit; non tamen credendum esse, ejus finem atque scopum, fœlicitatem, gloriam, & incorruptionem non esse. Neq; enim ejusmodi vanitati Christiani sua sponte subjecti sunt; quasi in ea id sit, quod ipsi quærunt. Sed ideo ei subjacent, quia ita Deo visum est, qui per dedecus & miseriam, eos ad supremum decus & beatitatem omnibus numeris absolutam, ob majorem sui nominis gloriam perducere statuit; ipsisque ejus rei (Christum scilicet à mortuis excitando, & omnem illi in cœlo & in terra potestatem largiendo) maximam spem dedit; ita ut non minus, quam Christus ipse jam sit, se ab omni penitus corruptione in perpetuum immunes evasuros, firmiter sperent, divino Spiritu sustentati; quem supra dixe-

rat

rat testificari, eos esse filios atque heredes. Quam eandem sententiam idem Paulus ad Corinthios scribens 2 Cor. 5. 4; his verbis expressit: *Etenim qui sumus in hoc tabernaculo, ingemiscimus gravati, eo quod nolumus expoliari, sed supervestiri. ut absorbeatur quod mortale est à vita. Qui autem nos in hoc ipsum effecit, Deus est, qui etiam dedit nobis pignus Spiritus.* Et ideo hic sequitur: *Scimus enim quod omnis illa (sive hæc) creatura ingemiscit ac parturit usq; adhuc. Amen amen* (inquit Christus discipulis suis Joh. 16. 20) *dico vobis quia plorabitis & flebitis vos, mundus autem gaudebit; Vos autem constristabemini. sed tristitia vestra convertetur in gaudium. Mulier cum parit, tristitiam habet, quia venit hora ejus, cum autem peperit puerum, jam non meminit pressuræ, propter gaudium; quia natus est homo in mundum* &c. Non est igitur mirum, si Paulus postmodum eos quoq; qui Spiritus primitias acceperant, quales fuerunt illi Christi discipuli, ingemiscere & parturire asseverat; donec corpora ipsorum a corruptionis servitute liberentur; & sic tandem eorum tristitia in verissimum gaudium convertatur. In verbis autem illis Pauli ad Corinthios, inter cætera observandum est quod dicit: *Qui autem nos in hoc ipsum effecit, Deus est.* Itaq; Christianos ait esse factos à Deo: quod quid aliud est, quam Christianos Dei creaturas appellare, quatenus Christiani sunt? Et ita apparet, quam egregie locus ille huic nostro simillimus, explicationem nostram confirmet. Ex ipsa autem explicatione nostra, in qua nihil hiat, nihil absurdum est, sed omnia apertissime cohærent, & innumerabilia prope absurda quæ si aliter locum interpreteris, admittere necesse est, omnia prorsus cessant; apparet verbum vanitatis, cui nova creatura voluntate Dei subjecta esse dicitur, non corruptionem simpliciter significare, quæ omnibus animantibus, non tantum hominibus est communis; sed abjectionem, ignominiam, & perpessiones illas, quarum antea Apostolus meminerat, & quæ Christianorum sunt propriæ; quas necessario non corruptio tantum, sed plerunque immatura etiam corruptio consequitur. Sic autem rem se habere præter loci totius contextum, qui eam interpretationem omnino requirit, probant alia testimonia in Novo Testamento huic similia, præsertim ea quæ attulimus, omnium vero potissimum locus ille ad Cor. si quis à 7, usque versu, præcedentis cap. 4, Pauli verba repetat; in quibus hoc idem argumentum non minus divinè, quam copiose, ab Apostolo tractatur. Nec vero ego vel primus vel solus fui, qui hujus Paulini testimonii, quod primum protulisti, verum sensum assecutus fuerim. Memini enim me cujusdam anonymi commentariis, in hanc ad Rom. epistolam Paulo 3. Romano Pontifici dicatis, eandem interpretationem legisse, quam ab antiquiore aliquo scriptore auctorem illum mutuatum fuisse verisimile est; cum ad eam confirmandam nihil propemodum in medium afferat. Quare jam tandem vides, quam indigne ad commentum tuum de bestiarum renovatione Pauli illa verba detorseris, in quibus non nisi de Christianorum futura gloria, & immortalitste agitur. Sed hoc quodammodo ferri potest; cum alii quoque viri præstantes, quanquam non ita graviter, ut tibi evenit, in eis interpretandis lapsi fuerint. At interpretstio, quam affers, alterius illius loci ejusdem Apostoli in cap. 15, primæ epistolæ ad Cor. quod testimonium apertissimum esse credis resurrectionis bestiarum, adeo quovis etiam rudi ingenio, & in bonis auctoribus inexercitato indigna est, ut tibi tam fœdus error tuus nullo pacto condonari possit: in quem nunquam incidisses, nisi animum tuo illo somnio plane præoccupatum ad Psuli verba intelligenda attulisses. Ea autem à te sic exscribuntur 1 Cor. 15. ℣. 37: *Non corpus orturum seminas, sed nudum granum, prout inciderit tritici, aut alicujus ex reliquis seminibus, non omnis caro, eadem caro, sed alia quidem caro hominum, alia vero pecorum, alia vero piscium, alia vero volucrum; & corpora cœlestia, & corpora terrestria, sed alia quidem cœlestium gloria, alia vero terrestrium* &c. Et statim subjungis. *Nonne vides in resurrectione, non solum fieri mentionem creaturarum, generatum, sed etiam nominari earum species? Quid potest clarius dici? Quemnam locum habebimus, qui non possit depravari, si adversus hos cavillari audebis?* Hæc sunt verba tua. Quam clare autem in superiore illo testimonio id dictum fuerit, quod tu opinaris, satis jam demonstratum est. Nunc de altero hoc videamus. Et sane mirandum est, te ita loqui; cum nemo sit, ut arbitror, qui verba illa Pauli explicanda susceperit, à quo non eodem modo, quo à me fiet, explanentur: ita scilicet, ut nihil penitus cum sententia tua commercii habeant. Quare hoc labore si velim, supersedere possem, & tantummodo te monere, ut præclarum quempiam ejus Paulinæ epistolæ interpretem consulas, & sine dubio errorem tuum nulla venia dignum statim agnosces. Verum tamen, cum nullum hic librum ferme, præter ipsa sacra Biblia habeam; ne memoriæ meæ & opinioni de sensu aliorum nimis fortasse confidam; placet, quam brevissime potero, te in viam, si fieri potest, reducere conari.

Primum igitur, in ipso testimonio describendo multo gravius etiam quam in altero illo recitando lapsus es. Nam non modo, ut ibi feceras, præcedentia quædam verba omisisti, ex quibus, de qua re sermo institutus sit, manifeste constat; sed consequentia etiam nonnulla reticuisti, quæ sola ad universum errorem patefaciendum sufficere possunt; & ita mutilum denique testimonium protulisti, ut præterquam quod, de qua re ibi vere agatur, ex verbis à te descriptis sciri prorsus nequit, nihil omnino vel ad opinionem tuam, vel ad ipsam rem, de qua quærimus, pertinere videantur: nulla enim ibi mentio de resurrectione fit, & ne verbum quidem est de renovatione illa ultima; sed comparationes duntaxat, & similitudines explicantur, ex quibus cujusmodi futurum sit corpus eorum, quos resurrecturos esse supra affirmaverat Apostolus, & quomodo distans sit futurum ab eo corpore, quod nunc habent, (quatenus dum in vita sumus, assequi possumus) satis intelligitur. Quod ita se habere, ex integra loci ipsius recitatione manifestum fiet. Psulus igitur, postquam pios homines, de quibus solis, ut infra demonstrabitur (quod plerique tamen interpretes, ut existimo, non animadverterunt) loquitur, resurrecturos esse, validissimis rationibus confirmasset, hæc verba subjunxit: *Sed dicet aliquis. Quomodo resurgunt mortui, quali autem corpore veniunt? insipiens tu, quod seminas non vivificatur nisi moriatur: & quod seminas, non corpus, quod nasciturum est seminas, sed nudum granum. ut puta tritici, vel alicujus cæterorum, Deus autem dat illi corpus sicut vult, & unicuique seminum proprium corpus. Non omnis caro [est] eadem caro, sed alia quidem hominum, alia vero pecorum, alia vero piscium, alia vero volucrum; & [sunt] corpora cælestia, & corpora terrestria; sed alia quidem cælestium claritas, alia autem terrestrium. Alia claritas solis, alia claritas lunæ. alia claritas stellarum: stella enim à stella differt in claritate. Sic etiam resurrectio mortuorum: seminatur in corruptione, resurgit in incorruptione; seminatur in ignominia, resurgit in gloria; seminatur in infirmitate, resurgit in virtute: seminatur corpus animale, resurgit corpus spirituale.* &c. Quis (rogo te) ex prioribus verbis, quæ tu omiseras, de hominibus mortuis, non autem de bestiis verba fieri, clare perspicere non potest? Quis enim unquam audivit mortuos, sive τοὺς νεκροὺς aliud quam mortuos homines significare? Quis verborum Pauli argumentum esse non cernit, qualenam futurum sit corpus eorundem hominum mortuorum, postquam resurrexerint? Ex posterioribus quoque quis non apertissime videt, quæ præcesserant omnia, comparationes & similitudines fuisse, ad rem, de qua agebatur, explicandam allatas; cum ibi diserte dicatur; *Sic etiam resurrectio mortuorum?* Equidem non video, quo pacto erroris tui fœditas excusari ulla ex parte possit. Apostolus igitur, ut manifestissimum est, ad interrogationem illam respondens: *Quomodo surgunt mortui? quali autem corpore veniunt?* atque inscitiæ redarguens, quicunque eo modo interrogasset, (quasi vero dubitandum sit, quin in resurrectione nostra alterius ac præstantioris formæ & qualitatis corpora, quam nunc habeamus,

habituri simus, & id unicuique persuasissimum esse non debeat) similitudine seu comparatione sati grani, ostendit longe præstantiora futura corpora nostra in resurrectione, quam in hoc præsenti sunt sæculo: quemadmodum nasciturum corpus nudo grano, quod seritur, longe præstantius est: & sicut granum mori debet, ut nascatur corpus illud, ita nostrum hoc corpus delendum esse demonstrat, si futurum est ut resurrectionis corpus existat. Qua de re quoniam in superioribus disputationibus non pauca diximus, non est, quod de ea hic aliud præterea dicamus. Grani, quod seritur, & ejus, quod ex eo nascitur, similitudine allata, qua potissimum in tota hac re explicanda utitur, subjicit Apostolus alias similitudines & comparationes, ex quibus differentia inter utrumque corpus ostendi ac persuaderi queat: & non secus atque superiorem illam comparationem, absque ulla similitudinis nota, attulerat, inquiens simpliciter: *Tu quod seminas*, &c. posteriores quoque nulla similitudinis nota adhibita, sic afferre constituit, *Non omnis caro* &c. acsi diceret: Quemadmodum videmus aliam esse carnem hominum, & aliam pecorum, &c. cumtamen omnes peræque carnes sint; sic mirum cuipiam esse non debet, si aliud erit corpus, quod in resurrectione habebimus, & aliud id, quod nunc habemus; & non aliter atque carnes, una alia præstantior est, illud futurum corpus hoc præsenti præstantius erit. Deinde accommodatiore similitudine, ad illud ipsum suadendum utens, & ad rem ipsam (ut dicitur) propius accedens, ait, neminem ignorare, corporum alia esse cœlestia, alia terrestria; atque aliam esse cœlestium corporum claritatem, aliam terrestrium. Unde constare potest, nihil absurdi in ea sententia, quam ipse confirmare conabatur, contineri; diversi scilicet generis futurum esse illud novum corpus, & alterius claritatis, quam hoc vetus sit. Neque hoc contentus, postremo addit, inter ipsa quoque corpora cœlestia, multum interesse: cum alia sit claritas solis, alia lunæ, & alia stellarum: quin & ipsæ stellæ inter se differant in claritate, ut incredibilis nemini videri possit, futura hujus corporis, quo in hac vita animali, & terrestri utimur, ab eo, quo in illa cœlesti ac spirituali utemur, differentia; cum videamus ejusdem generis, & naturæ corpora ita inter se differre. Quibus similitudinibus & comparationibus explicatis, ut & qua ratione ita locutus fuisset, liquido appareret, & quid demum ad propositam quæstionem decidendam concludere vellet, dilucide ostenderet, ait: *Sic etiam resurrectio mortuorum, seminatur*, &c. Itaque mira elegantia & dexteritate quadam præcipuam illam seminis similitudinem una cum aliis comparationibus, tacite illi annexis, quæ in ea explicanda animadverti possunt, ad institutum suum aptissime accommodat. Illæ enim carnium & corporum differentiæ, differentiis, quas inter seminatum & enatum corpus instituit, atque us præterea quas seminis similitudo necessario secum affert, si minus exacte, (quod in comparationibus fere fit) at quantum opus est, respondent atque consentiunt. Si in testimonio hoc proferendo ea verba non prætermisisses: *Deus autem dat illi corpus, sicut vult, & unicuique semini proprium corpus*; dubitandum esset, an illa tibi tam graviter errandi & tam claram lucem non aspiciendi levem aliquam causam dedissent. Sed quando ea prorsus retices, videre adhuc nequeo, quid tibi in his Pauli verbis intelligendis omnem mentis aciem ita hebetare potuerit. Fieri enim poterat, ut ex præmissis illis colligi posse existimares, Paulum innuere voluisse, quemadmodum Deus unicuique semini dat proprium corpus, sic omnibus animantibus, prout unumquodque animal natura ab alio qualitatibus disjunctum est, proprium corpus in resurrectione daturum esse; & ob eam causam statim subjunxisse: *Non omnis caro [est] eadem caro*, &c. quasi diceret Paulus: Sicut nunc videmus non omnium animantium eandem carnem esse; sic etiam in resurrectione non omnium animantium eadem erunt corpora. Verum non idcirco excusandus ullo modo esses. Nam & quæstionis quam Paulus tractat, cum propositio, tum decisio, quemlibet satis admonere poterat, non de omnium animantium, sed de hominum tantummodo resurrectione hic agi: & ea quæ eodem modo, quo cætera, de corporibus cœlestibus dicuntur, omnia per comparationem dici, aperte demonstrant: nec enim resurgent corpora cœlestia. At in quæstione proposita de resurrectione tractatur; &, si tibi credendum est, de earum rerum resurrectione, quarum corpora humanter: alioqui seminis similitudo, ut quidem existimas (id quod alibi à nobis expositum fuit) ad ipsam non quadraret. Cur igitur, dices, ea verba apposuit Paulus? Quid attinebat, si de hominibus duntaxat quæstio erat, in seminis similitudine explicanda addere, Deum, unicuique seminum dare proprium corpus? Ratio est manifesta. Ut enim cum corporum cœlestium & terrestrium meminit, non satis habuit ostendere cœlestia à terrestribus differre; sed ipsa quoque cœlestia; quin ex ipsis cœlestibus ea, quæ ejusdem generis sunt, inter se differre ostendere voluit: sic in similitudine illa explananda, non satis illi fuit, differentiam notare, quæ inter nudum granum & corpus, quod deinde nascitur, existit; sed ipsa quoque ex diversis seminibus enata corpora, licet omnia æque stirpes sint, inter se nihilominus dissimilia esse, demonstrare voluit; ut, quemadmodum modo dicebamus, tanto magis fieri posse perspicuum faceret, ut, quamvis & corpus, quod nunc habemus, & quod in resurrectione habituri sumus, vere corpus utrumque sit, hoc tamen ab illo multum differat, & in propriis qualitatibus sit dissimile. Quid, quod, ut paulo ante dictum fuit, non secus quam in altero illo Pauli testimonio, non modo de bestiis hic non agitur, sed etiam non nisi de piis hominibus est sermo? Cujus rei, cum hoc idem in 10. cap. à nobis tractandum sit, id solum in præsentia manifestum indicium proferemus, quod ex verbis testimonii ipsius, ut à me recitatum fuit, sumi potest. Quis est enim, quem asseverare non pudeat, impiorum corpora resurrectura esse in gloria, & in virtute, sive in potentia; ut affirmat Paulus resurrectura esse corpora, de quibus loquitur? Neque enim est, cur aliquis putet, in gloria & in virtute impiorum quoque corpora resurrectura, quatenus incorruptibilia futura sint. Nam aperte Paulus gloriam & virtutem ab incorruptibilitate distinguit. Mitto, quod incorruptibilitas illa, siquidem impiorum corpora in æternum pœnis & cruciatibus sustinendis destinata erunt, nihili facienda est; immo maxime ab ipsis impiis odio habenda est, ac detestanda, quippe quæ in causa sit, ut ipsorum ignominia & infirmitas perpetuo sit duratura; tantum abest, ut propter eam gloriosi & potentes appellari possint. Neque etiam est, quod aliquis somniet, ideo impiorum corpora in resurrectione dici gloriosa, & potentia, quia secundum ipsorum propriam naturam talia sunt, licet propter impiorum scelera aliam conditionem subire sint coacta. Paulus enim non ita obscure præter rem philosophatur; sed proposito inserviens, simpliciter, & aperte id quod futurum est, eloquitur, ut resurgentium, de quibus sermonem instituerat, corpora, qualia re ipsa inperpetuum sint futura, Corinthios doceat. Præterea quis impiorum corpora resurgentia suapte natura, gloria & potentia prædita esse affirmare audeat, si in ipsis, nihil unquam nisi ignominiam & infirmitatem agnoscit? quis illi tantum arcanum patefecit? Desinamus igitur aliquando præter ea, quæ Deus nos scire voluit, aliquid comminisci: ne, tanquam iis non contenti, ejus iram in nos provocemus, & miseri ac ridiculi tandem fiamus.

Quod si Paulum de piorum tantum corporibus resurrecturis, sermonem instituisse, ex ipsis testimonii verbis tibi adhuc constare non potest, considera, obsecro te, ipsum ea corpora ibidem spiritualia appellare; ac proinde, ut supra demonstratum fuit, eos, qui ejusmodi corpora habituri sunt, in spiritum vivificantem factum iri affirmare; & tu ipse judica, num impii in spiritum vivificantem reformandi sint. Ut interim nihil dicam,

dicam, quod, quos resurrecturos hic dicit, eosdem cœlestes futuros, & Jesu Christi, primi hominis cœlestis imaginem portaturos, deinde docet. Nam id extra verba ipsius testimonii est. Quod tamen nemo non videt, impios a Pauli sermone penitus excludere, nisi impios quoque in futuro sæculo Jesu Christi imaginem portaturos esse, non impie minus, quam falso atque inepte affirmare velimus.

Hactenus duo illi tui quidam quasi Achilles, quorum virtute ab omni impetu commentum istud tuum de bestiarum resurrectione defendi posse putaras, à nobia Deo bene juvante, & profligati & funditus deleti sunt. Nunc videamus an adhuc aliquos gregarios milites habeas, quorum ope prælium aliquo modo renovare possis. Habes quidem, sed, ut, qui illis parum fidas, ad territandum hostem eos duntaxat conspiciendos dedisti: Cæterum in aciem perducere noluisti. At mihi in ipsis stationibus eos adoriri certum est, &, iis pariter devictis, tibi instaurandi prælii omniem spem eripere. Ut igitur supra visum est, præter duo illa præcipua testimonia, ea libri Sapientiæ verba tibi favere credis Sap. 10. 25: *Nihil odisti eorum quæ fecisti*: quasi vero Deus, odisse dici possit ea, quibus immortalitatem largitus non sit. Quod non secus est, acsi quis diceret, principem odisse aliquos, quibus liberalitate sua bona aliqua utenda, fruenda, ad tempus dedit, quia videlicet, ut quibusdam aliis, in perpetuum non dederit. Certe si isthæc ratiocinatio bona est, multo plus odit princeps eos, quibus ne ad tempus quidem dedit: atque eadem ratione Deus multo plus odisse dicetur ea, quibus vitam aliquam non est largitus, quam ea quibus spiritum & vitam ad tempus concessit. Sed certissimum est, multis rebus creatis nullam vitam à Deo datam fuisse: ergo, si tuam argumentationem admittimus, Deus multa eorum quæ fecit, non odit solum, sed graviter etiam odit. Tunc odisse Deus res ab se creatas dici posset, si eis sine aliqua causa aliquod malum immitteret, & immerentes affligeret, vel etiam fortasse, (quanquam id jure suo facere posset) si quod jam dedit, nulla ipsarum culpa id exigente, ab illis repeteret. Hinc apparet nullius momenti esse id, quod præterea dicis, & ex Paulo sumptum videtur Rom. 13. 39; *Deum non pœnitere, si quid alicui dedit*. Nam jam vides in hac disputatione me tibi id dare, dum modo recte intelligatur: Quinimo, etiamsi sententia illa sine ulla exceptione aut interpretatione admittenda esset, nihil istud ad quæstionem nostram. Tibi enim, antequam ea utaris, probandum est, immortalitatem bestiis à Deo ab initio fuisse concessam: quod illud idem est, de quo hic præcipue controversamur, & quod ex earum futura resurrectione confirmare niteris, tantum abest, ut ex eo ipsam resurrectionem statuere queas: quia scilicet fieri non possit, ut Deum pœnituerit, quod bestiis immortalitatem dedisset, & ob eam rem concludendum sit, illis ab ipso aliquando restituendam esse. Ubi tamen non animadvertis, satis Deum datæ immortalitatis pœnituisse, si eam ab initio bestiis dederat, & deinde illis eripuit, præsertim nulla ipsarum culpa. Quamvis enim iterum immortales futuræ essent, id tamen quod à Deo primum acceperant, id est, ut nunquam mortem experirentur, ipsis ereptum deinde fuisse, nullo pacto negari potest. Quod si aliter sententiam illam, quod Deum non pœniteat, si quid alicui dedit, ad institutum tuum accommodas, & ita fortassis argumentari vis, Deus vitam animantibus dedit, ergo illam ipsis non eripit. Primum, istud argumentum, non quidem resurrecturas bestias, sed nunquam morituras probat, quas tamen mori videmus: & sic ad tempus illud, si vim aliquam habere debet, pertrahendum est, quod Adami lapsum antecessit; tanquam hac ratione probare velis, mortem, quam bestiæ subeunt, Dei voluntate illis inflictam non esse, & ideo ab ipso mortales ab Initio creatas non fuisse: quod quam verum sit, cum nec ipsarum bestiarum culpa id evenerit, nec delictum aut mortalitas Adami, ut supra abunde ostensum est, ad id efficiendum aliquas vires habuerit, quilibet facile judicabit. Deinde, num tibi Deus vitam animantibus eripere videtur, cum naturali morte moriuntur? Nonne vides, vitam in illis deficere, non quia Deus illam eripiat, sed quia ejus vitæ genus suapte natura sensim post aliquod tempus minuitur, atque extinguitur? Nihil igitur dedit unquam Deus bestiis, quod illia deinde eripuerit, quod ad vitam attinet, nisi probetur immortalem vitam eis ab initio concessisse: quod, ut dixi, in hac disputatione nostra maxime à me pernegatur. Quod enim illis vitam dederit, non satia est, ut vel suspicari quidem possimus, cum moriuntur, eas ab ipso, re prius donata privari; cum non æternam vitam, sed temporariam, ut secundæ causæ, ex quibus illa pendet, manifestum faciunt, eis largituasit.

Conficiendus adhuc restat alius ex tuis gregariis militibus, id est argumentum, quod ex illis ejusdem sapientiæ verbis Cap. 1. 14: *Creavit enim ut essent omnia*; elici posse credia. Sed quid dico? nonne is in prioribua responsionibua meis, ad septimum tuum argumentum plane confossus fuit? Quid igitur ejus cadaver frustra mihi ostentas? Verum id multo magis in te culpandum est, quod postquam ea attulisses, quæ tibi bestiarum resurrectionem omnino suadere videntur, ita scribis: *Cum igitur Faustus expostulat cum Deo cœli & terræ, dicens: Quænam vero hæc Dei justitia fuisset, propter hominis peccatum innocentes animantes tam graviter punire? respondemus, Deum posse reddere rationem sui facti, & bestiis quæ non revocant in dubium suam justitiam, & hominibus, qui tam temere eam revocant.* In quo eos imitatus esse videris, qui æternam quandam & necessariam Dei de singulorum salute aut perditione prædestinationem statuentes, & homini liberam voluntatem in rebus divinis prorsus adimentes; si quis ejus sententiæ falsitatem propterea constare dicat, quod, si ea vera esset, Deus, qui sibi obedientibus præmium, contumacibus vero pœnam constituit, summæ cum inscitiæ, tum injustitiæ argueretur; eum & impudentem, & temerarium, & turpissimum etiam canem vocant, qui Dei justitiam in dubium vocare audeat, divinamque providentiam maledictis incessere non vereatur: quasi non, modo ipsis, sed illi quoque clare pateat, rem sic se habere, ut ipsi dicunt; & tamen Deum in ordinem cogere, & suarum actionum ipsum rationem hominibus reddere velit. Annon, Francisce tibi, ejusmodi homines egregie causam suam defendere, & adversariorum argumentum illud, quod tanti ponderis esse creditur, penitus diluere videntur? Atqui tu idem prorsus facis, qui me cum ipso Deo expostulare, & temere admodum ejus justitiam in dubium revocare ais, cum bestiaa immortales à Deo conditas fuisse, quod tu asseris, propterea nego, quia si id verum esset, non constaret ipsiua justitia: Quasi vero id, quod tu affirmas, verum esse sciam, & tamen nihilominus ejus rei à Deo mihi caussas & rationem reddi omnino velim. At dices, jam, cum hæc dico, planum feci, ita rem se habere, ut assero. Quam bene id præstiteris, me satis demonstrasse arbitror. Præterea ii quoque quorum te similem hac in parte esse affirmo, se ostendisse putant, verissimum esse, quod ipsi asserunt. Finge autem & te, & illos id absolute præstitisse. Quid tum postea? Num ia, contra quem disputabis, id probe antea noverat? num saltem postea id plane novit? At quo pacto antea novisse poterat, si id maxime contendebat, ut id ipsum falsum esse demonstraret? An fortasse, cum optime sciret, rem sic se habere, ut vos dicitis, Deo injustitiæ notam illam, aliud agere se simulans, impie inurere voluit? Quod si non ante, sed postea novisse vultis, quis vobia id patefecit, quod in intimo hominis pectore residet? Et quamvis postea noverit, quid hoc, ut ipsum, eorum duntaxat occasione, quæ prius dixerat, vel expostulare cum Deo, vel insigniter temerarium esse affirmare possitis? Valde superstitiosus potius appellandus fuerat, qui, dum nimis veretur, ne Deum injustitiæ insimulet, ea admittere noluerit, quæ ad-

mittenda omnino erant. Sed jam cætera percurramus.

Poſtquam igitur ſatis tibi viſum eſt, omnem injuſtitiæ ſuſpicionem ab ea ſententia depuliſſe, quod beſtiæ, propterea quod homo culpa ſua mortalis ex immortali evaſerit, immortalitate & ipſæ, alioqui licet immerentes privatæ fuerint, quaſi perorans, epilogo ea repetens, quæ jam dixeras, ita concludis: *Quod ſi Deus jure creationis potuit ſubjicere beſtias homini, quis non videt, conſequens eſſe, ut homine earum domino afflicto, ipſis quoque ſimilis ſors obtingeret; donec eo tandem liberato, & ad majorem dignitatem elato, in ipſas etiam major aliqua felicitas redundaret?* Ex quibus tuis verbis intelligi poteſt, cum ſupra ex homine, tanquam ex capite, in beſtias ejus miſeriam redundaſſe dicebas, te ipſum ideo caput beſtiarum hominem appellaſſe, quia earum dominus ſit. Ex quo an id conſequatur, quod tu hic neminem non videre affirmas, unicuique perſpicuum eſſe poterit, qui ea, quæ ibi nos ſcripſimus, non oſcitanter legerit. Obſervandum eſt autem, quibus verbis hic ſententiam tuam explices: nam ejuſmodi ſunt, ut, quemadmodum, jam ſæpius evenire in tuis verbis animadvertimus, tibi ipſi, non modo rudioribus quibuſdam imponere queant. Ita enim loqueris, ac ſi homo caſu quodam afflictus fuiſſet, cujus afflictionis participes beſtiæ quoque eſſe debeant; ut quas eandem ſortem ſubire deceat, quæ ipſarum domino obtigerat. Sed cur verborum tuorum ſpecie, eam afflictionem homini, maxima & ſola ipſius culpa obtigiſſe occultas? Num debent ſervi ſtultorum dominorum afflictionem, quam ultro illi ſibi accerſierint, participare, niſi quatenus ita natura rei ferat, & aliter fieri nequeat? Sed ſupra aperte docuimus, nihil impediſſe, quominus, homine mortali effecto, ipſæ beſtiæ immortales eſſe perſeverarent. Solent aliquando, qui ſubjecti ſunt propter Domini culpam à Deo affligi: ſed vel alterutra, vel utraque harum cauſarum ea in re ſubeſt, (præſertim ſi illa abſit, quod aliter fieri non potuerit) nempe, quod, aut ſubjecti ipſi ſive ejuſdem, ſive alterius culpæ participes ſunt, aut ipſorum afflictio domini pœnam adauctura eſt. Verum neutra harum cauſarum hic ſubeſſe conſpicitur: nam neque beſtiæ alicui culpæ affines erant, maxime vero, ſi, ut tibi videtur, ante hominis lapſum delinquere non poterant; neque beſtiis erepta immortalitas hominis pœnam aliqua ratione augere potuit, ſed potius minuere, dum videret ſcilicet, ſocias habere ſe pœnarum ſuarum eas, quæ nihil mali commiſerant. Quin imo, tunc demum creviſſet hominis pœna, ſi ſui & beſtiarum comparatione miſeriam ſuam plane agnoviſſet, & ſua culpa vere id factum fuiſſe conſideraſſet, beſtiis, quæ extra culpam omnino erant, ab ea miſeria jure optimo exemptis. Quod ſi, ut hominis pœna minueretur, id fortaſſe à Deo mira charitate factum fuiſſe velis; vide, obſecro, quænam perverſa charitas iſthæc fuiſſet, ut ſontis pœna mitigaretur, inſontibus eandem pœnam infligere. An non potius ſonti ejuſmodi pœna ſtatuenda fuerat, quæ mitigatione aliqua non egeret? Itaque quæcunque diverticula, & effugia quæras, vides iniquitatem ſententiæ tuæ nullo pacto vitari poſſe.

Sed antequam huic diſputationi finem impono, libet iſtud tuum commentum accuratius perpendere. Nam aut omnes beſtias, quæ unquam fuerunt & futuræ ſunt, in reſurrectione reſtituendas eſſe credis: aut aliquas duntaxat. Si omnes, certe beſtiæ melioris ſunt conditionis, quam homines. Quod enim aliquæ beſtiæ in judicii die puniendæ ſunt, nuſquam legitur; cum tamen id innumerabilibus hominibus eventurum ſit, iis ſcilicet omnibus, ut Chriſtus ipſe aperte teſtatur Matth. 25. 41, qui charitatis officia, iis qui Chriſti ſunt, non præſtiterunt: quos infinitos prope eſſe, nemo non videt. Et tamen, ut ſupra ex ipſis divinis literis oſtendimus, beſtiæ quoque corrumpunt viam ſuam, & ob eam cauſam à Deo etiam in hac vita puniuntur. Quodſi teſtimoniis illis, (licet refragantibus) dicas, eas non delinquere, vel non ita delinquere, ut puniri mereantur; melioris tamen conditionis erunt, quam homines. Ipſæ enim ita creatæ erant, ut felicitatem ſibi deſtinatam amittere nullo pacto poſſent; cum homines ea conditione creati ſint, ut felicitate, quæ ipſis deſtinata eſt, privari queant; immo felicitatis loco, graviſſimas pœnas ſubire. Neque vero dixeris, ex judicio quod de hominibus in illa extrema die fieri debet, colligi poſſe, de beſtiis quoque judicium ferri debere. Nam, quemadmodum ridiculum prorſus fuiſſet, ex hominum futura reſurrectione, beſtiarum quoque reſurrectionem argumentari, niſi aliqua divina oracula, quæ de beſtiis ipſis reſtituendis loqui tibi videbantur, protuliſſes: ſic ridiculum plane eſſet, ex futuro de hominibus judicio, judicium quoque de beſtiis futurum eſſe, argumentari: cum nihil præterea ad commentum iſtud confirmandum, ex Sancta Scriptura in medium afferri poſſit. Sed profecto ſi id verum eſt, quod ex verbis tuis non obſcure percipitur, beſtias, ſcilicet homine non delinquente, de via, quam illis Deus ab initio præſcripſerat, deflectere non potuiſſe, & ob eam rem homini, ſi quid ipſæ delinquunt, univerſam culpam aſcribendam eſſe; nullum de ipſis judicium ferri debere, concludendum eſt; ſed eas univerſas, in hominis reſtitutione, ad majorem aliquam felicitatem, ut tua verba habent, revocandas eſſe. Ex quo fit, ne ingens abſurdum illud admittatur, quod beſtiæ in creatione meliorem conditionem, quam homo ſortitæ eſſe dicantur, ut facile perſuadere nobis poſſimus, omnes homines tandem, ſive bonos, ſive malos, ad felicitatem illis à Deo deſtinatam perducendos eſſe; cujus ſententiæ & Origenes fuiſſe traditur, & aliqui præterea fuere non pauci, quorum adhuc inter eos, qui ſe Chriſtianos eſſe profitentur, aliquem numerum exſtare credo: Nam inter exteros, præſertim vero inter Machometanos, infinitam eſſe iſtorum multitudinem audio. Quæ opinio, dum, ut in pleriſque ex tuis opinionibus contingit, Dei miſericordiam mirifice extollere atque illuſtrare videtur, mirum eſt quam ipſam vere deprimat, & penitus obſcuret, ac maxima cum hominum, qui eam amplectuntur, pernicie, omnis injuſtitiæ, & impietatis non tantum in divino cultu deſidiæ & negligentiæ, origo, & fons exiſtat. Cujus te ſententiæ eſſe, profecto ne cogitare quidem auſim, præſertim cum alicubi ex iis, quæ ſcripſiſti, contrarium te omnino ſentire deprehendi poſſet. Ut tamen eorum, quæ aſſeverare audes, unde ea ſententia neceſſario quodammodo fluit, ſub illo, quaſi melle, divinam benignitatem (ut quidem incautis videri poteſt) ſummopere commendandi, latens venenum appareat, hæc reticere nec potui, nec debui. Sin autem non omnes quæcunque fuerunt aut futuræ ſunt, beſtias reſtituendas eſſe credis, ſed aliquas tantummodo, eas videlicet, quæ, ut tu loqueris, ante corruptionem creatæ fuerunt; & præterea alias quaſdam fortaſſe, quas à cæteris diſtinguendas eſſe cenſes; jam teſtimonia tua, quæ, ut opinaris de beſtiis, vel univerſe vel indefinite loquuntur, te ipſo teſte, qui alibi fallaciarum plenas, ejuſmodi interpretationes appellas, depravas, atque corrumpis, præſertim, cum illis nihil præter mentis tuæ ſenſum, & inanes quaſdam ac futiles rationes opponere poſſis. Si enim, ut dictum eſt, beſtias corrumpi non potuiſſe credis, niſi homo prius corruptus fuiſſet; immo hominis corruptionem, neceſſariam corruptionis beſtiarum cauſam fuiſſe ſtatuis: quanam ratione, inter eas quæ ante corruptionem creatæ fuerunt, & eas, quæ poſt corruptionem creatæ ſunt, differentiam iſtam conſtituere potes, ſive etiam quocunque alio modo, inter alias & alias beſtias diſcrimen aliquod hac in re ponere? Annon neceſſe eſt, ſi uni beſtiæ reſtitutio eſt concedenda, quæ alteri denegetur, id propter culpam aliquam, quæ in ea, cui denegatur, reſideat, jure fieri poſſe? At quænam culpa in beſtia aliqua reſidere poteſt, ſi ſolum Adami delictum omnis corruptionis, quæ in beſtiis reperitur, neceſſaria cauſa extitit? cur potius, quæ ante corruptionem creatæ fuerunt, quam quævis aliæ, reſtituendæ

ſunt,

sunt, si ipsæ primum fuere corruptæ, & corruptionem deinde in alias ex ipsis natas transmiserunt? Nonne, si aliqua differentia inter has & illas in ipsis restituendis constitui deberet, melioris conditionis eæ censendæ forent, quas corruptionem à primis illis, vi procreationis, necessario & nulla ipsarum culpa contraxisse constaret, quam illæ, de quibus dubitari saltem potest, an propria culpa potius quam propter Adami delictum corruptæ fuerint? Quomodo autem injustitiam mortalitatis, bestiis, nulla ipsarum culpa inflictæ, vel diluere vel minuere ea ratione tentas, quod bestiæ quoque à mortuis excitandæ sint, & immortali vita donandæ, si id omnibus bestiis non concedis, & iis maxime negas, quas extra omnem culpam esse manifestum est?

Sed de bestiarum commentitia tua resurrectione, hæc dixisse sufficiat. Jam vero, quæ addis de terra, propter hominis peccatum à Deo maledicta, & in filiorum Dei renovatione una cum ipsis renovanda, partim ita ridicula sunt & puerilia, ut ea refellere opus non sit, præsertim cum in priore scripto planissimum fecerim, cur terra à Deo propter Adami delictum maledicta fuerit; & quonam modo id citra illam injustitiæ suspicionem fieri potuerit; nec tu aliquid adversus explicationem meam attuleris, partim à me in hoc ipso cap. cum de immotalitate rerum cœlestium tractaremus, abundanter confutata fuere. Superest igitur, ut quid de eo, quod majoris momenti est, iterum dixeris, & quid adversus ea quæ ego responderam, attuleris, examinemus. Et sane valde mirum est, te in levioribus, & in iis, quæ aut prorsus nihil, aut parum admodum ad quæstionem nostram pertinent, refutandis, non segniter laborare: graviora autem, & ea, quæ maxime ad rem faciunt, vel levissime attingere, vel silentio penitus præterire. In comminatione illa divina, quam Adamus audivit, si de vetita sibi arbore comedisset, ut supra diximus, potissima vis est omnium tuorum argumentotum, ad probandum id de quo præcipue contendimus, hominem scilicet ante lapsum fuisse immortalem, & tamen ad ea, quæ ut istud meæ sententiæ, ut videtur, contrarium diluerem, & comminationis illius verissimum sensum aperirem, à me dicta sunt, si verba tua recte perpendantur, nihil omnino respondes, sed solum dicis, me multum torqueri, cum videam ex monitione Dei constare, hominem cum morte nihil habuisse commune, antequam de interdicto fructu comederet. Ecquid tandem te adjuvabit, quod multum me torqueam, si dum me torqueo, interim tu concidis, & præstantiora quæ habebas arma, tibi è manibus extorqueri sinis, & in temetipsum extremo tuo malo eadem retorqueri sentis? Ex explicatione enim, quam ipse Deus suæ monitionis affert, non modo in comminatione illa divina, mortem ipsam vere non contineri ostendi: sed etiam Adamum suapte natura morti obnoxium ab initio fuisse, perspicue demonstravi: Et tu tamen adhæc nihil revera dicis. Nam primum quod ais, me verba illa monitionis divinæ ex verbis Pauli interpretanda esse dicere, qui quater mille annis post scripsit, & ea de re non tractavit, nisi obiter, quæso te quid agebas, dum hæc scribere cogitabas? Num tibi videor ex Pauli verbis illa Dei verba interpretanda esse, affirmare cum de eorum interpretatione agens, sic scribo? *Hic primum si sacræ historiæ verba ipsa exacte perpendere velimus, & ad ea explananda Pauli Apostoli interpretationem, de qua infra agendum erit, non adhibere, per comminationem illam, licet in ea mortis expressa mentio fiat, mortem tamen ipsam vere Adamo decretam non fuisse, sed tantummodo mala destinata, quibus in hac vita propter peccatum hominem perpetuo circumdatum esse voluit Deus, manifestissime apparebit.* Nihil poteram clarius dicere, ut verba Pauli, interpretationi, quæ mihi verbis Dei convenire videtur, & per quam tua argumentatio penitus diluitur, non parum officere asseverarem; tantum abest, ut in rem meam esse existimem, ut Dei verba ex Pauli verbis explanentur. Cum igitur tibi, non mihi, Pauli verba hac in parte faveant, quid me reprehendis, quasi ut tuæ argumentationis vim eludam, ad Pauli verba confugerim? Præterea, etiamsi ad Pauli verba pro verborum interpretatione confugissem, nunquid non optime fecissem? Nam qui melius Dei verba interpretari possunt, quam homines divini? Num tibi fortasse potius, quam Paulo in divinis oraculis, de quorum sententia dubito, intelligendis fidem adhibendam? At inquis, *Paulus quater mille post annis fuit.* Et tu post ipsum Paulum, adhuc mille quingentis. Sed ut de ipso Paulo agamus, an non te pudet hæc effutire? Quid enim refert, utrum exiguo tempore, an vel centum mille annis post fuerit, qui verba Dei interpretatur, dummodo divino spiritu sit præditus? Verum addis, *Obiter tantum ea de re tractavit Paulus.* Huic inanissimæ oppositioni in initio 3 cap. satis responsum est; dum hac eadem ratione Paulinam aliorum verborum Mosis interpretationem, declinare aliqua ex parte tentares. Tu igitur, qui Pauli divinorum oraculorum interpretationes eludere conaris, & qui non obscure affirmas, quia is quatermille post annis scripserit, non esse in divina illa monitione recte percipienda, de ejus interpretatione curandum, mihi objicere non erubescis, quod me non Paulum audiri velim? Nam quod ais, me Pauli verba ex verbis meis explicari velle; & ad ejus verba explananda tres interpretationes diversissimas afferre, quarum nulla mihi satis facit, nec propria videtur, hoc quam verum sit, suo loco videbimus. Sed ut ad propositum revertamur, dico, me in Dei comminatione illa interpretanda ad Paulum non confugere, sed solum reverentia, quam ejus verbis debeo, permotum, in ea interpretatione, quæ mihi potissimum favet, & divinis verbis apertissime congruere videtur, non acquiescere, & ea de causa aliam proferre, non quidem ex Pauli verbis petitam, sed ex vi verborum ipsius Dei depromptam; quæ tamen Pauli verbis non adversatur, ut de priore illa dici posse videtur. Itaque apparet, quam non indigne tantum, ne dicam impie, sed etiam falso mihi objicias, quod in Dei monitione illa explananda, Pauli verbis utar. Quod vero postea adversus priorem illam meam interpretationem subjungis, id rursus nihil est; cum ea, quibus ipsam abunde confirmo, ne attingas quidem, sed tantummodo nuda verba mea, quibus ejus interpretationis sententia continetur, recites, quæ nisi vera esse probentur, & falsa & inter se pugnantia esse videantur. Quo fit, ut me & miserum appellare, & Satanæ quoque comparare audeas, & ita semper specie verborum, & tibi & aliis fucum facere coneris. Dixerat Deus Adamo Gen. 2. 17, *Quacunque die ex arbore boni & mali comedisset, eum morte moriturum.* Mulieri autem, quæ ne forte, ut Deus præmonuerat, morte moreretur, ab eo cibo abstinebat, inquit serpens Gen. 3. 4, *Nequaquam morte moriemini. Sed scit Deus, in quocunque die comederitis ex eo, aperientur oculi vestri, & eritis sicut dii, scientes bonum & malum.* Vides, serpentem non interpretari verba Dei, sed ea vera esse prorsus negare; immo affirmare, rem omnino aliter se habere, ac Deus dixerat. Deum enim ipsius mulieris, & Adami summæ felicitati, quam ex fructus illius esu consequi poterant invidisse, & propterea ab eo comedendo ipsos falsa illa futuræ mortis præmonitione deterrere voluisse. Nunc, quid ego dicam, consideremus. Sic igitur, ut paullo ante vidimus, scribo: *Per comminationem illam, licet in ea mortis expressa mentio fiat, mortem tamen ipsam vere Adamo decretam non fuisse.* Huc usque refers tu verba mea; sed (more tuo scilicet) adverbium *vere* omittis. In cujusmodi omissionibus, cum ita frequenter deliqueris, quamvis Christiana charitas postulet, ut de unoquoque, dum adhuc res est dubia, bene existimemus, nescio profecto quid de te existimem. Quæ enim sæpius eodem modo fiunt, casu non fieri, tradiderunt Philosophi; ut dubium esse non videatur, quin consulto & hic & alibi hujusmodi particulas, in verbis meis recitandis reticueris, quæ id quod [illegible] in eis nude prolatis prima facie esse videtur, non parum minuunt, atque molliunt. Quod certe in iis, quæ hic

recitasti, facit adverbium *vere*, quod aperte significat, non omnino mortem ipsam in illa comminatione decretam non fuisse, sed non vere, hoc est, contineri quidem & ipsam mortem in comminatione illa quatenus ad ipsam etiam, dum ita comminaretur, respexit Deus; ut in explicatione deinde comminationis, post hominis delictum ipsemet declaravit, & ita quodammodo mortem quoque ipsam in ea fuisse decretam, non tamen vere; cum, ut expraedicta explicatione constat, homo jam natura mortalis esset. Hinc fit, ut statim subjungam: *sed tantummodo mala destinata, quibus in hac vita propter peccatum hominem perpetuo circumdatum esse voluit Deus.* (Hæc enim vere decreta fuere, ut pote quibus homo, dum in horto illo erat, adhuc obnoxius non esset) Quæ verba mea non debuerant à te ullo pacto reticeri, si sincere & candide, atque ut Christianum hominem decet, mecum agere volebas; & sententiæ meæ, quam tu opinaris, turpitudinem me docere. Adeo enim cohærent hæc verba, & ea quæ recitasti, ut illa sine his intelligi nequeant. Atqui propterea (ut saltem suspicari libet) una cum reliquis, quæ ad sententiam meam vel explicandam vel confirmandam pertinent, ea prætermisisti, quod ex his solis verbis clarius est ipsa luce, quam verba mea à Satanæ verbis distent. Nec enim, ut ex ipsis apparet, negatur à me, ut à Satana factum fuit, id verum esse, quod Deus dixit; sed quid sibi divina illa monitio voluerit, explanatur. Quam explanationem non ex eapite meo confingere audeo, sicut Satanas, aliud sentire Deum quam locutus fuisset, injustissime & impudentissime commentus fuerat; sed ex ipsius Dei suorum verborum explicatione, eam manifeste depromo. Nihil aliud erat, cur verbis illis ita nudis, & quæ perfectam sententiam non continent, iisque etiam mutilatis, ex interpretatione illa mea decerptis, me Satanæ similem ostendere tentares, & apud rudiores ejusmodi invidiam mihi iniquissime conciliare studeres. Nam quid de te, cum hac ratione mecum te geris, dicendum sit, judicabunt omnes pii. Qui vero non pii modo, verumetiam eruditi, aut sane non plane rudes fuerint, videbunt, cum deinde, quid mors illa esset, quam Adamo Deus comminatus fuerat, ut utramque meam interpretationem nunquam à te explicatam tacite refellas, explanare niteris, te utramvis earum adeo non confutare, ut utramque admitti posse aperte confirmes; sententiam vero hac in re tuam non mediocriter labefactes. Sic enim ais: *Quid autem illa mors fuerit, satis explicatur, dum homo devovetur miseriis & ærumnis mortalium donec in pulverem revertatur. & fructu vitæ quo prius donatus fuerat privatur, ne perpetuet in æternum dies suos.* Tute igitur primum fateris, mortem illam, mala, quibus primum hominem, si peccasset, perpetuo, donec moreretur, circumdatum iri Deus destinaverat, significasse, & ita mortem ipsam vere, non peccati pœnam fuisse, sed terminum ad quem usque pœna duratura esset (quæ prior mea interpretatio est) mecum non obscure affirmas. Deinde cum ais, hominem fructu vitæ privatum fuisse, ne perpetuaret in æternum dies suos; utique posteriorem meam interpretationem confirmas, quæ habet, mortem Adamo propter peccatum decretam, necessitatem moriendi fuisse.

Postremo, ipse sententiam tuam, quæ ait: *Adamo delicti pœnam mortalitatem constitutam fuisse*; haud leviter infirmas, cum immortalis naturæ, quæ Adamo fuerit erepta, nullam mentionem facis. Nam quod dicis de fructu vitæ, quo privatus fuerit, quamcunque vim illi fructui tribuas, non immortali natura eum privatum fuisse declarat; sed, ut tibi quidem videtur, & hic aperte scribis, modo perpetuandi in æternum dies suos, quod profecto natura immortali eum non privat, immo mortalem natura fuisse, ut supra demonstratum est, manifestum facit. Nihil autem obfuisset Adamo, quod cibo illo privatus esset, si suapte natura fuisset immortalis, nisi prius illam immortalitatem naturalem ipsi eripuisset Deus; quod factum fuisse, ut modo dicebam, in hac tua pœnæ mortis explicatione, nullo modo apparet. An putas fortasse, te illud expressisse, cum non miseriis & ærumnis simpliciter, sed miseriis & ærumnis mortalium, devotum fuisse Adamum dixisti? Si id credis, vehementer falleris. Nam vel inepte admodum id verbum *Mortalium* à te additum fuit, aut nihil aliud significat, quam quibus nos mortales, id est, nos homines hodie obnoxii sumus Et enim si velis vocem *mortalium* eandem vim habere, ac si dixisses: quæ propriæ sunt mortalium; ita ut nemo possit esse mortalis, qui miserias & ærumnas illas non experiatur; nemo item contra immortalis, qui eis obnoxius sit; ineptissimum est. Nam unde id colligis? Num ex eo, quod hodie omnes mortales earum participes esse vides, immortales vero omnino expertes? Atqui eadem ratione cibis terrestribus uti, & per maris ac fœminæ conjunctionem sibi similem procreare, propriæ res mortalium erunt, & cum natura immortali pugnabunt: cum generatim omnes mortales, utrumque facere vel non facere posse videamus, immortales vero minime. Quod tibi tamen prorsus negandum est: alioquin totum istud de hominibus in primo statu natura immortali commentum, penitus evanesceret. Nunquid non vides, quod ærumnis & miseriis istis obnoxii simus, id non ex natura mortali necessario pendere, sed ex divino decreto, propter quod, tanquam peccati pœnæ, illis necessario subjacemus: alioqui fieri potuisse, ut mortales essemus, & tamen nihilominus ejusmodi molestiis essemus liberati? Nam etiam postquam Adamus peccavit, id est, cum nemini dubium est, quin mortalis fuerit, non Adamus solus, ut arbitror, sed universi primi illi homines, multis malis, tot scilicet corporis morbis & ægritudinibus non subjacebant, quibus nos hodie subjacemus: id quod præter alia indicia, & præter causas, quæ ejus rei afferri possent, satis ostendit illorum diuturnitas vitæ, quæ ultra nonum etiam seculum non raro perducebatur. Hoc ideo dico, ut non ratione solum, sed etiam experientia ipsa doceamur, Adamum in primo illo statu, etiamsi mortalis fuisset, à multis miseriis, quicquid ejus rei causa foret, immunem esse potuisse, quibus nunc nos omnes undique premimur & afflictamur. Jam vero, cum Adamo pœna propter delictum inflicta est, nulli erant, aut fuerant præter ipsum alii homines mortales, qui ærumnis & miseriis illis semper obnoxii fuissent, unde conjicere liceat, postquam Adamus illis devotus esset, qui antea ab ipsis liber erat, ex immortali mortalem esse factum; ita ut dici possit, te satis expressisse, eum immortalitate privatum fuisse, dum miseriis & ærumnis mortalium devotum fuisse dicis. In quem sensum, qui multo magis & ineptus & falsus, quam superior esset, tua verba accipi debere, non injuriâ quisquam contendere posset. Ex ipsis enim, si diligenter attendantur, jam tum præter Adamum mortales aliquos extitisse, colligitur. Reliquum est igitur, ne falso & inepte plane locutus fuisse videare, ut verbis tuis aliqua vis fiat, atque eo modo, quo in initio diximus, explicentur: nullo enim præterea alio explicari posse videntur. At eo sensu admisso, de immortalitate qua Adamus privatus fuerit, nulla penitus in ipsis mentio fit; immo propter arborem vitæ, cujus in illis meministi, quæ Adamum mortalem natura semper fuisse omnino arguit, id ne fieri quidem potuisse, tacite affirmatur. Ex quo efficitur, mortem quam Adamo Deus minatus fuerat, aut non ipsam mortem, sed mala, quæ ad mortem usque duratura essent, te ipso teste, vere ac proprie significasse: aut, si ipsam mortem significavit, nihil nisi necessitatem moriendi significare potuisse. Si enim mortalitatem, quæ illum esset invasura non significabat, quanam præterea alia ratione ipsam mortem significare poterat? Num immaturam aut violentam mortem significabat? Non profecto. Nam, ut ipse fateris, multis seculis vixit Adamus, postquam deliquit; & nulla externa vi extinctus est. Num fructus illius, quo in æternum perpetuare dies suos potuisset, ereptionem? Atqui ut in superioribus disputationibus, dictum fuit, ubi etiam quæ vis illi fructui inesset, abunde explicavimus, nesciebat Adamus, antequam ex arbore

scien-

scientiæ boni & mali comederet, vim illius fructus, aut saltem quanti vis illa facienda esset, ignorabat. Quapropter dici non potest, antea vere fructus illius beneficium, sive etiam ipsum fructum ei fuisse concessum; & idcirco neque etiam postea ereptum. Unde factum est, ut in comminationis explicatione, eâ de re nihil prorsus Deus dixerit, sed tantummodo deinde caverit, ne Adamus jam rem ipsam edoctus, ad eam arborem manum porrigere amplius posset; & ita eo divino beneficio, eoque vitali cibo, tunc demum vere frueretur, cum maxime ipso indigus erat. Quid, quod tu alibi non ad pœnam, sed commodum ipsius Adami, privatum eo cibo illum fuisse affirmare videris? In fine enim quinti cap. sic scribis: *Cautum est, ne mortalis amplius immortalem gustaret; nam in æternum distulisset mortem corporis, & miseriarum hujus vitæ nullus fuisset finis.* Quomodo igitur hic inter ea, quæ mortis pœna Adamo inflicta complexa est, id numerare audes? Quomodo præterea, postquam miseriarum & ærumnarum, quas mortalium appellas, quibus Adamus, donec in pulverem reverteretur, devotus fuit, & illius cibi ablationis mentionem fecisti, hæc verba subjicere non dubitas? *Nonne tibi videtur, hæc vera mors, aut potius mortalitas illa de qua nos contendimus?* Certe, ut ostendi, & per se satis liquet, mortalitas illa quam tu asseris, ego nego, in illis ipsis tuis verbis nullo modo continetur, Itaque justissimo Dei judicio factum esse videmus, ut quando in priore illa interpretatione mea utcunque examinanda, quibusdam verbis meis recitatis, seu potius verborum quadam parte, eaque parum fideliter prolata, me indigne non minus quam graviter criminatus fueras; in interpretatione tua deinde explicata, tuis apertissimis verbis adversus temetipsum merito sententiam tuleris.

CAPUT VII.

SI in hoc septimo cap. ad ea tantum respondere vellem, quæ contra priores responsiones meas scripsisti, nihil propemodum mihi dicendum esset. Nam tu nihil vere adversus eas affers. Protuleras ex Sapientiæ libro testimonia quædam, ex quibus constare credebas, Deum nolle hanc mortem naturalem, cui omnes subjacemus, & non hominem modo, verum etiam omnia ab initio immortalia condita fuisse probari. Ad ea testimonia, quamvis propter libri illius suspectam auctoritatem id facere non cogerer, non quidem, ut ais, meo ingenio fretus, sed manifesta veritate confisus, ut tibi satisfacerem, respondere volui; &, nisi maximo in errore versor, aperte demonstravi, mortem de qua loquitur auctor ille, non esse mortem, quæ omnibus hominibus & bonis & malis communis est, nec ab ipso unquam affirmari, Deum ab initio hominem immortalem creasse; & multo minus cætera omnia. Nec aliquid interim dixi, cujus rationem, si non necessario id ipsum probantem, at valde probabilem non attulerim. Quibus cum tu non videas quid opponere possis, ad arma tua recurris, id est, ad convicia & calumnias. Ac primum dicis, me Deum auctorem mortis facere; diabolo autem, & impiis differentias quasdam tantummodo mortis & interitus tribuere. In quo me egregiam operam navare diabolo ais, qui auctor mortis passim perhibetur. Hic nimirum, antequam ulterius progrediamur, paulisper insistendum est; ut & calumnia tua appareat, & quam in hac de morte tractatione hallucineris, manifestum fiat. Cum igitur dicis, me Deum facere auctorem mortis, nisi te desipere prorsus tute profiteare, vel ex ipsis verbis meis, vel ex meorum verborum sententia, te id collegisse, ut dicas necesse est. Ex ipsis verbis meis, id certe non collegisti: alioqui locum statim produxisses. Quod si tamen collegisse tibi videris, profer verba mea, & illico, si tale quid uspiam à me scriptum fuisse constiterit, graviter me erasse (quanquam ut postea apparebit, id tanquam recte dictum aliqua ratione defendi potest) ingenue confitebor. Ex verborum meorum sententia, quomodo id colligere potueris, non sane video. In universa enim hac disputatione nostra, nihil aliud, quod huc pertineat, à me affirmatum fuit, quam hominem à Deo non fuisse creatum immortalem, & ipsum sua natura jam inde ab initio mortalem fuisse; id quod de cæteris quoque rebus, quas interire videmus, asseveravi. Quis unquam ex his loquendi modis intelligere poterit, me facere Deum auctorem mortis? Quod si aliquando eandem sententiam his verbis expressi: *Deus creavit hominem mortalem*; quis id non videt, cum creari à Deo res mortales nihil aliud sit, quam non creari immortales; non quia Deus illis mortalitatem indat, sed quia non aufert? Simili enim modo dicemus fictorem, qui luteam statuam fecerit, eam fragilem fecisse; non quia illi fragilitatem ipse illam indiderit; sed quia ex duriore materia eam facere poterat, & sic, ut fragilis non esset, efficere. Poterat Deus, cum ab initio hominem creavit, ex alia materia, quam ex terra, quæ suapte natura necessario alteratur & corrumpitur, ejus corpus formare; ut in resurrectione faciet, in qua, teste Paulo, non ex terra terrena, sed ex cœlo cœlestia corpora nobis largietur: noluit tamen, num propterea ejus corruptibilitatis auctor fuit? Si lutum illud, ex quo statuam fictor effinxit, loqui posset, nonne maximas gratias illi ageret, quod formam, quam prius vilissimam habebat, in tam excellentem mutasset, & cum prius in humili & contempto loco esset, ab ipso in editiore & nobili aliqua parte constitutum fuisse? Ipsa statua, quæ nihil nisi vilissimum lutum antea erat, immo si proprie loqui volumus, nihil vere erat, annon idem & ipsa faceret? numquid, si loqui posset, fictori suo exprobraret, quod æneam sive marmoream se non fecisset? numquid fragilitatis suæ, cujus causa in materia, ex qua constat, residet, eum auctorem faceret? An non, si hæc diceret, statim ab ipso frangi atque comminui mereretur? Quæ ergo (malum) inscitia atque impudentia hæc est, cum sive terram ipsam consideres, ex qua homo formatus fuit, sive ipsum hominem contempleris, & hic, & illa, quidquid boni habent, quidquid vitæ in illis est, Deo acceptum referre debeant: quicquid autem mali, & mortalitatis in ipsis reperitur, ex ipsorum natura proveniat; quasi de ipso Deo conquerentem hominem inducere, quod se ex incorruptibili aliqua materia non formaverit, & suæ mortalitatis illum auctorem facere non dubitantem, qui ipsum ad tantum honorem extulit, & in tam eximia dignitate collocavit? At dices: Non est cur adversum me hæc loquaris, cum ego constanter affirmem, hominem ab initio immortalem à Deo fuisse conditum. Jam istud probe memini; nec te aut inscitiæ, aut impudentiæ accuso: sed dico, te non posse, etiamsi Deus hominem mortalem creasset, ejus mortalitatis Deum auctorem futurum dicere, quin non inscite tantum sed impudenter etiam loquaris; & idcirco calumniari te, cum affirmas, Deum à me auctorem mortis, non modo mortalitatis fieri, quia negem ab ipso immortalem fuisse hominem creatum, seu mortalem creatum fuisse affirmem. Sed me urgebis adhuc, & inquies, eum alicujus mali auctorem merito dici posse, qui id malum auferre potuit, & non abstulit. Verbi gratia, si pauper aliquis mihi occurrat, cujus ego miseriam levare possim, & non levem, ejus miseriæ auctor merito dici potero. Si medicus in ægrotantem inciderit, quem morbo liberare valeat, & id facere neglexerit, ægroto illo moriente, ipse ejus mortis auctor dici jure poterit. Verum in his & similibus exemplis non consideras, mali causam ei, qui illud auferre poterat, & non abstulit, ideo asscribi, quod is auferre debuerat. Finge enim, nec me pauperi illi subvenire, nec medicum ægroto opem ferre omnino debere; certe neuter nostrum alicujus mali auctor censebitur. Deus nihil cuiquam debet, nisi id, quod liberaliter promisit, & se facturum sua sponte obstrinxit. Homini vero, antequam eum crearet,

crearet, quid non dicam, debuit, sed debere potuit; cum is adhuc non esset? Quænam porro lex Deum ad aliquid faciendum præter suam ipsiusmet liberam voluntatem atque decretum obligare potest? Num quia Deus natura benignissimus, & liberalissimus est, omnibus omnia largiri, naturæ suæ vi quodammodo cogitur? Atqui id falsissimum esse, experientia ipsa apertissime docemur; ut à nobis superiore capite, in illa rerum ab ipso creatarum gradatione, ostensum fuit. Si idcirco Deus mortis sive mortalitatis auctor appellandus est, quod cum immortalitatem dare posset non dedit, eadem ratione, mortis, hoc est vitæ carentiæ, quæ in rebus, quæ non vegetantur, est; insensibilitatis (ut ita dicam) quæ in herbis, stirpibus, atque arboribus apparet; irrationalitatis item, quæ in bestiis conspicitur, auctor esse dicetur, cum primis vitam, secundis sensum, tertiis rationem dare potuerit, & non dederit; atque ita maximorum vitiorum Deus, qui omnis perfectionis est auctor, causa & origo esse perhibebitur. Quod si hæc aut falsa sunt, ut profecto sunt; aut licet vera, non tamen absurda, cur illud aut verum esse dicis, aut non admittendum? Liberalissimus quidem & benignissimus natura est Deus noster: non tamen quia omnibus omnia largiatur, sed quia, cum nihil cuipiam debeat, innumerabilia nihilominus & varia dona, rebus ab se creatis, non benigne minus quam sapienter distribuit; nec ulla est creatura tam vilis, quæ illius in se miram bonitatem non experiatur. Concludendum igitur omnino est, etiamsi Deus hominem ab initio mortalem creaverit, ejus mortalitatis nulla ratione auctorem proprie dici posse; cum ea mortalitas, ex natura materiei, ex qua creatus fuit homo, necessario proveniat; & id vitium illi auferre Deus nullo modo cogeretur; tantum abest, ut idem propriæ mortis auctor dici possit, qui nihil nisi vitam dedit. Ex quo perspicuum est, te non magis ex verborum meorum sententia, quam ex ipsis verbis colligere potuisse, me Deum mortis auctorem facere; & idcirco hanc, quam toties in hoc tuo scripto repetis, non veram accusationem, sed manifestam calumniam esse. Calumniæ autem mira hujusce totius tractationis ignoratio conjuncta fuit. Si quidem, cum sancti viri mortis causam à Deo, ut tuis verbis, quæ postea hac de re scribis, utar, quam longissime relegant, quamvis ut demonstravimus, ne hujus quidem naturalis mortis Deus vere & proprie sit auctor: eam tamen non intelligunt, sed de violenta aut immatura morte, sive de infelici vita loquuntur, sive etiam de hac morte, non tamen quatenus naturalis, sed quatenus prorsus necessaria & perpetua est. Sic enim vulgo etiam ex parte loquimur, usu jam pridem, idque necessario, obtinente, ut mors hæc, quæ omnibus communis est, licet per se res valde mala sit, quia tamen nullo consilio vitari potest, mors quodammodo, quæ appellatio malum aliquod insigne præ se fert, non censeatur, nec in deliberationem cadat. Cum igitur morituram aliquem prænunciamus, cum, ut mortem caveat, monemus, cum mortis reum esse affirmamus, cum mortem alicui minitamur, cum mortem sibi quærere quempiam dolemus, cum alicujus mortem lamentamur, cum in morte aliquem versari asserimus, cum nos mille mortibus esse circumdatos conquerimur; cum hæc, inquam, & similia innumera quotidie dicimus, nunquam de morte ipsa naturali loquimur, sed vel de violenta morte, aut quæ nobis immatura videatur, vel de infelici vita verba facimus. Percurre universum Novum Testamentum, & in eo sæpissime mortis mentionem fieri comperies; cum tamen mors tanquam malum, quod per se ipsum Deo displiceat, aut displicere possit, consideratur, nunquam ea appellatione mortem hanc naturalem, quatenus naturalis est, significari videbis. Quod ita se habere, in proximo sequente cap. quoad ejus fieri poterit, ostendemus. In veteri autem Testamento, ubi frequentissima est mortis quoque mentio, nusquam fere de morte naturali sermonem esse credo, nisi ubi de aliquo, qui diem suum obeat, aut obierit, verba fiunt; idque non semper. Sæpe enim is non mortuus esse, sed obdormivisse cum patribus suis dicitur. Accipitur etiam mors alicubi Poëtice, ut apud Davidem & Jobum, pro statu mortuorum: alibi vero, ut cum Deus in lege & Prophetis mortem delinquentibus statuit, sive minatur, cum populum suum à morte retrahere studet, cum dicit, se nolle impii vel morientis mortem, cum hominem justum, & eum, quem ante male actæ vitæ pœnituerit, non moriturum asseverat, aut cum scriptura aliquem dignum morte, seu filium mortis appellat, aut cum divini viri precantur Deum, ut ipsos a morte liberet, vel se ab ipso liberatum iri sperare affirmant, & infinitis prope aliis in locis, ubi aliis de causis mors nominatur, semper fere non de morte naturali, sed de morte violenta, aut immatura, vel de infelici vita sermo est. Quocirca cum dicitur, Deum mortis causam sive auctorem non esse, sed potius diabolum, hæc verborum istorum est sententia: quod quis violenter, aut immature moriatur, vel infeliciter vivat, sive etiam perpetuæ morti necessario sit obnoxius, id non ex Deo ortum habere, qui hominem creavit, ut ad fines usque a natura sibi præscriptos feliciter vivat; nec à morte in sempiternum eum detineri, ex propria voluntate omnino statuit: sed ex diabolo esse, qui vel ante tempus, aut misere hominem perire, vel infeliciter vivere, vel à morte nunquam liberari posse, & cupit, & quacunque potest ratione, tanquam Deo rebellis, & humani generis perpetuus & indefessus ac capitalissimus hostis, & facit & quærit Quod vero attinet ad mortem naturalem, ejus mortis neque Deus vere, nec diabolus auctor est. Causa enim ipsius, ut supra diximus, jam ab ipso creationis initio in re ipsa residet, nec eam vel Deus impedit, vel diabolus inferre curat; quippe quam nemo effugit, & alioqui in ipsius diaboli manu nullo modo sit, aut esse possit. Quamvis autem non mortis solum (de naturali nunc loquor) sed cæterorum etiam malorum & miseriarum Deus auctor nec dicatur, nec vere sit; id tamen non ita intelligendum est, quasi, cum quis moritur aut affligitur, id Deo nolente fiat. Non vult quidem Deus id, quod ejus mortis & afflictionis præcipua causa & origo est, hominis scilicet malitiam & peccatum: sed postquam homo malus factus est & peccat, tantum abest, ut mortem illam & afflictionem nolit, ut ipse sit, qui eam immittit. Scriptum est enim Deut. 32. 39: *Ego occidam, & vivere faciam, Percutiam & ego sanabo.* Et rursus alio loco Sam. 2. 6: *Jehova mortificat & vivificat; deducit ad inferos, & reducit: Jehova pauperem facit, & ditat: humiliat, & sublevat.* Et alibi Esai. 45. 7: *Ego Jehova, & non est alius, formans lucem & creans tenebras: faciens pacem, & creans malum. Ego Jehova faciens omnia hæc.* Et iterum alibi Amos 3. 6: *Non est malum in civitate, quod non faciat Jehova.* Sed quid aliis testimoniis egemus? cum universa lex & Prophetæ minas Dei adversus contumaces & delinquentes contineant, ubi Deus se & interfecturum, & varia mala sæpissime immissurum monet atque testatur? Est igitur effector Deus non minus mortis quam vitæ, & non minus miseriarum, quam felicitatis. Verum quia, ut dictum est, hominum improbitas atque delicta, causa sunt, ut is & mortem & miserias illis immittat, quod invitus quodammodo facit, (neque enim interitu & calamitatibus nostris delectatur) non ipse, sed diabolus, qui hominem ad malitiam & peccata continenter instigat, ejusque morte & malis mirum in modum gaudet, mortis & miseriarum humani generis auctor esse dicitur. Quo etiam Deus, sicut ex sacris monimentis colligere possumus, tanquam carnifice ad judicia sua exequenda utitur; nec diaboli tantum, sed improborum quoque hominum operâ, ea in re Deum uti, manifestissimum est. Ne vero, quis credat, eam vim, quam & Diabolus, & homines improbi alios Dei inimicos occidendi aut affligendi habent, in ipsis omnino residere; & Deum, ut id fiat, eorum opera uti necesse habere, sæpe non per Diabolum, & malos homines, sed per Angelos suos id exequitur: ut in

ut in primogenitis Ægyptiorum occidendis Exod. 12. 23, & in Senacheribi exercitu funditus delendo 2 Reg. 19. ℣. 35, & in Herodis superbia miserabili mortis genere vindicanda Act. 12. 23, factum fuisse constat. Quod autem diximus, hominum improbitatem atque delicta, mortis & miseriarum causam esse; id quidem verum est, sed non perpetuo. Sæpe enim homines & interficiuntur & affliguntur, non propter ipsorum scelera, sed quia Deus ea ratione fidem atque obedientiam eorum exercere, & in clarissimam lucem proferre vult; & simul potentiam & virtutem suam, & quam sibi ejusmodi homines cari sint, suo tempore omnibus patefacere. Tunc autem, ut ex Sanctis Literis conjicere, & ratione ipsa persuaderi possumus, non angelorum suorum, sed diaboli & improborum hominum, vel quia ita ante decrevit, vel quia permittit, opera utitur. Qui tamen eo nolente, & habenas quodammodo eis non relaxante, nihil efficere possunt; nec aliquid, quod in ipsorum potestate omnino sit, habere dici queunt, nisi nocendi desiderium. Itaque vide ipse quid agas, cum me ideo reprehendis, quod, ut dicis, diabolo & impiis quosdam tantummodo mortis & interitus effectus & differentias relinquam, & diabolum mortis instigatorem duntaxat faciam, non etiam auctorem. Nam vel nihil dicis, vel imprudens in Deum es maxime contumeliosus. Etenim si diabolum auctorem mortis esse statuis, eo sensu quo à me expositum est, & impiis eam potestatem & causam mortis tribuis, de qua modo à nobis dictum fuit, quid est cur me reprehendas? Nam ut vides, idem uterque dicimus, nec à me unquam diabolum auctorem mortis esse fuit negatum, nec eum instigatorem tantummodo esse, vel prius dixeram, vel nunc dico, nisi quatenus id solum vere & absolute in ejus potestate est. Interficiendi enim & nocendi vim, quam habet, non nisi Deo ante decernente, aut permittente, quod & impiis contingit, exerere & exercere potest. Sin alio præterea modo sive diabolum, sive impios interitus & calamitatum auctores esse affirmas, Deo, quod proprium illius est adimis, & eum, quantum in te est, imprudens tamen, ut dixi, de solio suæ majestatis & potentiæ deturbas, & quasi alios Deos constituens, hæresim delirio Manichæorum similem in Dei ecclesiam, si isthæc tua in vulgus spargis, nesciens quid agas, inducere tentas. Quæ tua hæresis eo etiam & detestabilior est, & nocentior esse potest, quod ad ipsam naturalem mortem potissimum respicit, & ejus mortis diabolum esse auctorem facit, cujus etsi Deus nullo pacto proprie est auctor, universam tamen prorsus in manu habet, tanquam omnis naturæ dominus & moderator; nec ad illam diaboli vis ulla ratione pertingere potest, nisi ipsum alterum Deum summum & verum, summa cum impietate constituas. Ex quo etiam, uter nostrum, si tamen hac in re à me dissentis, Diabolo egregiam operam navet, uter à Deo stet, arbitror unicuique satis constare. Adeo autem in Dei manu est mors naturalis, ut quamvis ejus mortis, quæ nihil aliud est, quam vitæ ab ipso datæ naturalis defectus, & rei ad priorem statum revolutio, vera causa in ipsa tota resideat, is tamen ejusdem mortis, quatenus scilicet vitam longiorem non dedit, effector in Sanctis Litteris dictus fuerit. Jobus enim ita eum alloquitur Job. 10. 9: *Memento (quæso) quod sicut lutum feceris me, & in pulverem reduces me.* Nam sine interrogatione hæc verba, ut à vetere interprete factum credo, legenda esse omnino videntur. Quin etiam de superioribus quoque, quæ ille recte per interrogationem, ut puto, vertit, dubitare fortasse quis posset. Sed interrogatione illa, quæ convenientissima videtur, retenta, hæc est totius loci sententia: *Tu Deus qui tuis manibus me fecisti, idem ille eris, qui me perdas atque destruas, & ante tempus vitam hanc, quam mihi largitus es, eripias? Certe satis tibi esse debet, quod sicut me tanquam aliquod vas luteum formasti, ita tandem in pulverem, ut ejusmodi vasis evenire necesse est, revertar.* Quam postremam sententiam aliis verbis exposuit, Deum nimirum ejus rei effectorem faciens, ut proposito suo magis inserviret; nec tamen interea, ea ratione inspecta, quam modo attulimus, à veritate recessit. Imitatus autem fuisse hunc locum Jesus ille Syrachides videtur, & ipsi primo homini accommodasse, cum inquit Eccl. 17. 1, Deum creasse hominem de terra, & iterum convertisse illum in ipsam. Cæterum ex Jobi verbis perspicuum est, cujus mortis auctorem Sancti viri Deum esse negent, nempe violentæ, immaturæ, & quam miseriæ & calamitates antegrediantur, sive etiam ipsarum miseriarum & calamitatum, quæ mors ejus opus destruit atque perdit. Hanc enim, cujus origo & antecedens propria causa ab ipso quam longissime abest, nec vere vult Deus, & non sine maxima vi, sibi quodammodo ab hominum sceleribus adhibita, eam infert, aut, quod idem hic est, inferri permittit: quam tamen, ut dictum fuit, ad magnificandam gloriam suam, piis etiam non raro contingere & vult & sinit, ut in eodem Jobo, quod ad miserias & calamitates attinet, manifestum est. Sed tunc ejus origo & antecedens causa, cum scilicet non tantum sinit, sed etiam antea decernit, in ipsius voluntate est: quamvis Diaboli, & impiorum mala voluntate, quam certe non ipse dedit, sed ipsorum culpa in illis esse reperit, ad id facinus nominatim perpetrandum, justissime & sapientissime utatur, qua de re à nobis alias, id est, (si modo ita Deo visum fuerit) cum divinæ providentiæ argumentum separato opere tractabimus, copiosius multo ac dilucidius disseretur.

Animadvertendum est tamen, mortem illam & calamitates, quas Deo auctore, sustinent homines pii, nec mortem nec calamitates vere dici debere, cum illa vitam immortalem, hæ vero fælicitatem sempiternam ipsis pariant atque concilient; & ideo recte dici posse, ejusmodi mortis, quæ opus Dei destruat atque perdat originem & antecedentem causam in ipso Deo nunquam residere. Hujus igitur mortis, ut dictum est, divini viri causam à Deo penitus removent, & ipse eam se nolle, diserte ait. Proinde Jobus suo more, quasi cum Deo expostulans, ipsum interrogat, num eam sibi immissurus sit? satis ostendens à rectitudine id absuturum, & eam ob rem cum ipsius Dei voluntate pugnare: mortis autem naturalis, quamvis Deus vere ipsius auctor non sit, effectorem tamen eum prorsus non esse, nusquam dicunt, & multo minus eam non velle. Nec mirum; nulla enim causa est, cur ipsam nolit. Siquidem ab ea ipsius opus non destruitur, neque perditur; ut tu propterea affirmas, quod Dei opera, in quibus ea regnat, eo consilio ab ipso primum facta fuisse credis, ut perpetuo viverent. Atque ita, ut fere facere consuevisti, id in tua ratiocinatione tacite sumis, de quo potissimum contendimus. Nam si res aliter se habeat, concidit omnino argumentatio tua. Si enim, ut ego affirmo, cujus tu contrarium demonstrare, sicut conaris, ita omnino debes, Deus nihil eorum, quæ nunc mori videmus, immortale ab initio creavit, sed eis temporariam tantummodo & certis finibus circumscriptam vitam dedit, non sane destruuntur, seu perduntur hæc ejus opera, quæ ad eos præscriptos usque terminos perdurant; nec, ipso ita volente, naturaliter ultra perdurare possunt. Neque si Deus post vitam hanc temporariam, aliam æternam homini dare constituerat, aut saltem, (& hoc est quod ad propositum nostrum proprie pertinet) ut in sempiternum à morte detineretur, adhuc non decreverat; hoc, inquam, ipsius opus, morte naturali destructum fuit. Poterat enim iterum illi vitam, eamque perpetuam dare, cujus rei diaboli fraude omnem spem amiseramus, nisi Deus ineffabili sua benignitate, eam nobis non restituisset solum, sed mirifice etiam confirmasset atque auxisset. Neque etiam si, ut moreretur homo, nondum plane Deus constituerat, mortalitas naturalis, quam in illo inesse ab ipso initio voluerit, ejusmodi ipsius opus destruebat. Quid enim impediebat, quominus deinde, quamvis natura mortalem, virtute sua mori non sineret, aut adhuc viventi mortalitatem auferret, & immortalitatem concederet, ut Christianis illis concedet, qui vivi ad judicii diem pervenerint? quod tamen ejusdem Diaboli fraude nobis prorsus ereptum fuerat. Quæ cum ita se

habeant, non quidem à morte naturali, cui, ut nos affirmamus, obnoxius semper fuit homo; non à naturali mortalitate, quam, Deo volente, in ipsa creatione hominem habuisse dicimus; sed à morte perpetua, & à moriendi necessitate hoc Dei opus destructum & perditum fuisse dici potest. Utrumque enim illud malum non ab ipsius Dei voluntate, sed à voluntate Satanæ, qui primum hominem à Dei obedientia avertit, originem traxit. Mortalitatem igitur & mortem ipsam naturalem, quatenus tamen naturalis est, non etiam quatenus citra Dei & Christi beneficium est prorsus necessaria, quamvis à Deo provenire non possint, à quo nihil nisi vita proficiscitur, & vult & voluit Deus: nec sanctum & vere divinum aliquem virum invenies, qui contrarium aut dicat aut sentiat. Quorum si ego fidem in Deum & vitæ innocentiam imitatus fuero, non dubito quin ipsorum consors fiam, etiamsi hac in re ab eis maximopere dissentirem. Jobus sane postquam, ut vidimus, quæ sit mors illa, quæ cum Dei natura & voluntate pugnet, satis aperte ostendit, non minus aperte demonstrat, naturalem mortem Dei voluntati nulla ratione adversari, cum ipsum ejus effectorem esse affirmare non dubitat. Atque ex hoc uno Jobi testimonio, quam multipliciter in hac de morte ejusque auctoribus quæstione à te peccetur, satis intelligi potest. Quid ergo vis, cum de Deo loquens, ita interrogas? *Quomodo vero non lætaretur interitu viverum, si principio vitam mortalem dedisset? Cum enim posset dare vitam immortalem, quare dedisset mortalem, si mortem nolebat?* Namque unde (rogo) argumentaris, & adversus manifestas rationes & auctoritates concludis, Deum nolle mortem naturalem? Certe ex illis libri Sap. verbis, quæ hic a te iterum nulla responsionis meæ, eo modo, quo debueras, mentione facta, mihi opponuntur: *Deus mortem non fecit, nec lætatur in perditione vivorum*, id non apparet. Sed relege ea, quæ jam pro hujus loci interpretatione scripsi, & videbis de morte naturali in his verbis nullo pacto agi posse. Quodsi id facere non vis, consule saltem Ezechielis cap. 18, ubi Deum, impii & morientis mortem nolle, scriptum videbis, & quemadmodum ibi de morte naturali sermo esse non potest: sic hoc loco, cum simillime sunt utrobique sententiæ, de morte naturali verba non fieri intelliges; quamvis ibi de impiis loquatur Deus, hic de hominibus generatim loquatur auctor. Si enim impium ante tempus misere mori, sive in hac vita affligi, vel ut plerique eum locum interpretantur, æternæ mortis pœnas subire non vult Deus, multo minus ejusmodi interitum homines generatim subire lætabitur. Et si rectissime, & ex sensu divinorum oraculorum locutum fuisse illum auctorem cognosces; alioquin ea dicentem facies, quæ nemo vir divinus unquam ne cogitavit quidem.

Sed ut tua interrogatio qualis sit, tute perspicias, Cum dicis Deum mortem nolle, aut vis eum omnino non velle mortem, aut nolle quidem mortem per se unquam, sed tamen interdum aliqua ratione velle. Quæ statim dicemus, hæc verba nostra dilucide explicabunt. Si vis Deum omnino non velle mortem, quomodo hoc tuum axioma defendes, cum Deus homini, si ipsi non obedisset, mortem minatus fuerit; & postquam deliquit, ut tibi placet, non modo eum miseriis & ærumnis variis devoverit, sed etiam naturali immortalitate privaverit, & ea ratione ut moretur, omnino constituerit? Nam ego vicissim interrogabo: Cum Deus homini vitam prorsus immortalem dare potuisset, ita ut nullum ei periculum mortalitatis immineret, nec seipsum, ut fecit, in mortem posset conjicere, quare eam immortalitatem dedit, quam amittere posset, & se morti penitus mancipare, si omnino mortem nolebat? Quod si non omnino mortem noluisse Deum, sed ita noluisse vis, ut non nisi culpa ipsius hominis ea illi obventura esset, eo tamen delinquente mors ipsi sui delicti pœna foret, non potes ex eo statuere, à Deo hominem immortalem creatum fuisse. Potuit quidem, ut plerique doctissimi viri sentire videntur, eum mortalem quidem creare, sed si obediens fuisset, immortalitatem postea largiri; & ita mortem noluisset, nisi quatenus homo delicto suo eam sibi accersisset. Aliud est mori: aliud morti natura obnoxium esse. Qui enim natura morti obnoxius est, ut supra disseruimus, potest non mori. Itaque naturam mortalem habere, dum is, qui eam naturam habet, si velit, immortalem ipsam efficere possit, nihil aliud vere est, quam posse mori. Sed Deum creasse hominem, qui mori possit, certe non est mortem velle. Alioquin & peccatum ipsum, quo nihil magis odit, voluisset Deus, quia videlicet hominem creavit, qui peccare posset. At dices, potuisse quidem hominem natura peccare; sed rursus natura potuisse non peccare: mori autem natura non potuisse tantum, sed etiam debuisse, si mortalis creatus fuit. Respondeo, satis futurum, si datum illi fuisset, ut eam mortalem naturam sua obedientia in immortalem convertere posset. Quinimo cum naturaliter ei datum esset, ut posset obedire, ti obedienti immortalitatis præmium constitutum fuisset, recte dici posset, quamvis ei natura datum non fuisset, ut immortalis esset, natura tamen fuisse datum, ut immortalis esse posset. Quibus adde, non necesse fuisse, ut Adamus propter obedientiam suam immortali natura donaretur, sed satis adhuc futurum, si, quamvis natura mortalis, divino beneficio à morte perpetuo conservaretur. Non igitur mortem voluit Deus, quia hominem creavit, qui naturaliter mori posset; nisi etiam, ut moreretur, omnino decreverit, & illi mortem vitandi nullam potestatem fecerit: quod ex eo solo, quod Deus hominem mortalem creaverit, nunquam colligere poteris. Proinde vides jam, cujusmodi sit illa interrogatio tua, & quam futilis argumentatio tua, quæ in ea contineri aliqua ratione potest. Quod si simpliciter roges, quare, cum primo homini vitam immortalem dare posset, mortalem dedisset, ejus rei causa est in promptu. Nam cum certissimum sit, si homo ipsius dicto non paruisset, ut is penitus morti obnoxius fieret, cur immortalitatem, antequam ejus obedientiæ periculum fecisset, largitus esset, quam ut ei mox eriperet, facillime fieri poterat? An non rerum usus, & ratio ipsa aperte docet, multo convenientius esse, ut quid non fiat, quam ut jam factum dissolvatur? Si mortalitatem illam, quam tu homini Deum in ipsa creatione dedisse vis, ita demum perpetuo erat habiturus homo, si Deo obedisset, nonne præstabat eam illi non dare, sed obedientiæ ipsius præmium constituere? Ita enim & delinquenti pœna, & in fide permanenti præmium fuisset decretum: Pœna, ejectio à paradiso, ærumnæ, & labores, mors denique necessaria & perpetua fuisset: præmium vero immortalitas. Atque hac ratione divina justitia, hoc est Dei rectitudo illa & æquitas infinita atque perpetua, ex qua ipsius præstantia & gloria maxime elucet, multo magis apparuisset. Sed quid de divina benignitate dicam, quæ in supremam ipsius divini numinis admirationem cunctas res creatas inducit & rapit? Certe Dei benignitas magis conspicua est, si quis, aliqua re debitam ei obedientiam præstans, maximis donis ab ipso afficiendus sit, quam si ea maxima dona jam quidem ab ipso illi data sint, sed ob delictum tamen aliquod, si is illud admiserit, prorsus eripienda. Minuit enim quodammodo atque obscurat hæc severitas illam benignitatem.

Verum objicies, eandem ob causam, ut Dei scilicet benignitas & rectitudo magis appareret, præstitisse, Adamum in Paradiso ab initio non collocasse, sed deinde, si obediens fuisset, eum locum illi incolendum destinasse, quam, sicuti factum est, collocasse quidem, sed ita tamen, ut, si deliquisset, inde penitus ejiciendus esset. Facilis est responsio. Si Deus in Paradiso Adamum non collocasset, is sui delicti pœnam manifeste non vidisset neque sensisset. Nullo enim præterea dono donatus fuerat, quod sibi propter peccatum suum auferri, liquido posset cognoscere. Donandus igitur ab initio vel eo vel alio simili dono fuit, cujus deinde ereptione, si peccasset, se delicti sui pœnas justas dare, ipsemet

apertissime nosset. At etiamsi immortalitate ab initio donatus non fuisset, nihil prohibebat, quominus justam Dei, quem offendisset, punitionem experiretur atque agnosceret, dum è Paradiso ejiceretur: quinimmo ipsius immortalitatis ablatio, si immortalis creatus fuisset, severitatem quidem Dei cunctis id audientibus indicasset, non tamen ea pœna ipsi Adamo constitisset. Qui enim vere scivisset Adamua, se ex immortali mortalem evasisse? Deus, dices, illi patefecisset. Atqui non est hæc illa scientia, qua in sui peccati pœna manifeste agnoscenda hic opus est nobis: Hic enim rem per effectus, non per indicia, experientia non opinione; sensu denique non fide, cognoscere necesse est. Præterea quemadmodum Adamus Deo fidem non adhibuerat, mortem ipsi minanti, si ex vetita arbore gustasset: sic etiam fieri poterat, ut dicenti, mortalem ipsum ex immortali factum fuisse, fidem non adhiberet. Nec vero in primo illo statu aliquid habuit, aut habere potuit Adamus, quod ipsius immortalitatem illi indicare ullo pacto posset, ut supra aliquando attigimus, ita ut, Deo deinde immortalem eum à se conditum fuisse testante, ipsi id credere facile futurum esset. Verum est igitur, quod dicebamus, ad benignitatem & justitiam divinam patefaciendam, non parum momenti allaturum fuisse, quod Adamus, siquidem is propter suum delictum immortalitate privandus erat, ea non jam sibi data, sed, si divino dicto audiens fuisset, decreta privaretur. Quare, si & benignitas divina & justitia, magis hoc quam illo modo apparuisset; si, quantum ratione & rerum usu suademur atque comperimus, convenientior hic, quam ille modus fuisset; equidem non video, cur illum potius, quam hunc Deo placuisse velis, nisi quod homini id tribuendo, quod non habet, sed obedientia sua (quæ Dei est liberalitas atque clementia, summa cum æquitate conjuncta) sibi comparare & potest & debet, in ipso inanem quandam confidentiam imprudens gignere curas, ex qua in veræ pietatis & vitæ sanctimoniæ studio, maxima remissio & desidia consequatur. Quis enim nescit, multo difficilius adimi, quæ jam data sunt, quam non concedi, quæ nunquam data fuere? Neque enim in Adami persona solum id evenisse contendis, sed in cæteris quoque idem factum esse vis, (ut ex iis intelligi potest, quæ in 10, cap. scribis) ita ut quicquid beneficii nobis Christus attulit, non per fidem in ipsum nobis detur, sed etiam antequam ipsi Christo credamus, nostrum sit; immo, etiamsi de Christo nihil unquam audiamus, ejus tamen participes omnes simus, nec illud amittere possimus, nisi à Deo creatore deficiamus. Atque ita nullum Christo obedientibus præmium propositum esse vis, sed Deo contumacibus tantummodo pœnam. Quæ opinio, quam & inepta & falsa & perniciosa sit, vix verbis declarari posse existimo. De qua in 10, cap. aliquid explicatius dicemus, cum tibi divina oracula, quibus maxime niteris, & quorum ibi mentionem facis, aperte adversari potius, quam obscure favere demonstrabimus.

Visum est, non solum quam evidens sit illa toties repetita calnmnia tua, quod Deum mortis auctorem faciam; sed etiam, quam in universa hac de morte disputatione graviter erres. Nunc, etsi quicquid in hoc septimo cap. scripsisti, satis & examinatum & confutatum videtur, quædam alia dicenda sunt, & breviter nonnulla ex tuis verbis percurrenda potius quam examinanda. Postquam igitur, quod Deum non autem diabolum mortis auctorem faciam, asseverasti, statim subjungis: *Et quid vis me replicare amplius? ego cum illo viro Dei de quavis morte intelligo, eam non fuisse factam à Deo.* Hæc sunt verba tua. Verum, cur id ita constanter affirmas, quod inter nos est maxime controversum? Cur vel aliquam ejus, quod ego nego, rationem non affers, vel quæ à me contra sententiam tuam fuerunt disputata, non refellis? Videturne tibi auctor ille de quavis morte verba facere, cum homines monet, ne mortem sibi ipsis accersant? An fortasse aliquam mortis naturalis vitandæ rationem docere curat? Quodsi in illis verbis, ubi primum mortem simpliciter nominat, de naturali morte agere nequit, cur, dum adhuc in eodem argumento versatur, immo sententiæ quæ in illis continetur, rationem reddit, & iterum mortem simpliciter nominat, de naturali morte ipsum loqui omnino vis? At vero, paucis interjectis, ais: *Nam si quis tractet Sacras Litteras, hac licentia, quam tu tibi sumis, quis est locus tam certus, qui non possit corrumpi?* Immo vero quis tam fœdus error esse potest, quæ tam in rebus divinis detestabilis sententia, quæ ex Sacris Literis colligi & confirmari nequeat, si ea oscitantia legantur & explanentur, qua à te legi & explanari videmus? Igitur qui non statim & ubique, verborum quadam prima facie deceptus, nulla præterea diligenti examinatione adhibita, una tecum eas audacter interpretor, sed omnia accuratissime, antequam in aliqua interpretatione acquiescam, & considero & expendo, magnam licentiam in Sacris Litteris tractandis mihi sumo? Quid unquam in divino aliquo testimonio interpretando à me dictum fuit, quod ratione aut exemplo non confirmaverim? Fac tu idem, si potes, & me ad ea, quæ protuleris, ut ego te plerumque video, conniventem non videbis; non, pro responsione, ut tu non raro facis, contumelias & falsas criminationes afferentem, sed rationes & argumenta duntaxat, &, nisi vehementer fallor, aliusmodi quam ea sint, quæ aliquando a te afferuntur, & hominem in literis versatum nequaquam decent. Nam quale est illud, quod deinde statim subjicis? *Poteras dicere per mortem hanc intelligi locustas. Nam Pharao cum rogabat, ut liberaretur suum regnum à locustis, dixit: Rogate dominum vestrum, ut auferat à me mortem istam.* Appositum sane meæ interpretationi exemplum. Quasi vero manifestum non sit, in plerisque locis, ubi mortis fit apud Sacros Scriptores mentio, ut supra ostendimus, de morte naturali nullo modo sermonem esse, sed vel de morte violenta aut immatura, vel de infelici vita, vel de morte æterna, ut illic esse dico; & mihi satis non sit, de morte naturali ibi verba non fieri, ut abunde probavi, quæcunque tandem alia interpretatio in illis verbis sequenda sit. Quanquam ut veritas dilucidius conspiceretur, quis sit eorum sensus, & exacte, & ut arbitror, non inepte explicavi. Adde, (ut tuæ ratiocinationis ineptitudo magis appareat) in verbis illis Pharaonis, mortis nomine, non quidem locustas ipsas vere, sed calamitates illas & molestias, quas locustæ ejus regno exhibebant, significari. Quare eo loco, non locustas mortis appellatione, ut tu quidem credis, interdum declarari, sed insignem aliquam molestiam & calamitatem quandoque exprimi, intelligi par est, in quem sensum in ipso testimonio tuo id vocabulum, non secus atque in compluribus aliis scripturæ locis, accipi posse affirmamus. Quomodo ergo illico addere non vereris ea verba: *Et quid potest responderi tam putribus commentis?* Putria commenta illas interpretationes appellare audes, quas & ratio necessario requirit, & verba ipsa non modo non refugiunt, sed plerumque omnino postulant? Quo igitur nomine tuæ appellandæ erunt, quas nemo, qui jam tuis opinionibus præoccupatus non sit, rationi quidem plane repugnare, verbis autem parum convenire non animadvertet? Neque id dixisse contentus, adjungis insuper: *Stultissimum est conari satisfacere iis, qui sunt sensu tam depravato & corrupto.* Hæc est scilicet solidissima omnium responsionum, quas ad rationes meas afferre nosti, ut me probris & conviciis oneres atque incessas. Nam quod, ut id confirmes, deinde scribis, quam vim habere potest? cum nihil aliud vere dicas, aut potius dicere velis, quam respondere ultima primis, & miram convenientiam cerni, si auctor ille primum dicat, nullam mortem à Deo fuisse institutam, sed per peccatum fraude Diaboli, quodvis mortis genus in mundum irrepsisse: deinde affirmet, impios, qui vitam inhonestam turpemque agunt, sibi parare exitium? Multo profecto melius responderent ultima primis, & multo major convenientia cerneretur, si ejus exitii tantum, quod sibi impios parare deinde affirmasset, non

Deum sed Diabolum auctorem prius fecisset; præsertim cum non, ut tu in ejus sententia referenda facis, in primis verbis Mortis, in ultimis vero Exitii vocabulo utatur, sed utrobique vocabulum Mortis usurpet. At, inquis, ut quidem conjicere possum, *si à Deo cujusvis mortis causa quam longissime relegetur; diabolus autem cujuscunque mortis auctor fiat, deterrentur scelesti, & nulla, ne tenuis quidem suspicio restat, primum institutum Dei fuisse, aliquid perdere, aut lætari interitu eorum, qui per ipsum vitam & animam habent.* Jam cernimus igitur miram illam convenientiam, cum *mortis* verbum, modo pro quacunque morte, modo pro exitio accipiatur. Quod autem scelesti deterreantur, non video magis, si interpretationem tuam sequamur, quam si meam. Id enim quod scelestos deterret, est, quod eis patefiat, parare ipsos sibi sceleribus suis mortem & exitium; quod non minus ex interpretatione mea, quam ex tua colligitur. Immo, si tua interpretatio attendatur, cum scelesti audient, Deum ita quamcunque mortem odisse, ut ne naturalem quidem mortem velit, in aliquam spem erigentur, fore, ut exitii & mortis supplicium ipsis non irrogetur, & ita à peccando non cessabunt, aut saltem non admodum deterrebuntur. Præterea, scriptoris illius institutum non fuisse, cujuscunque mortis diabolum auctorem habere, vel cujuscunque mortis causam à Deo penitus removere, indicatur aperte ex eo, quod eam mortem, quam non fecisse Deum dixerat, impios manibus & verbis accersisse deinde affirmat. Nec enim impii mortem naturalem accersivere, ut in priore nostro scripto exposuimus, & ea mors non impiis magis, quam piis, sed peræque omnibus communis est; &, cum prius dixisset, diaboli invidia mortem intrasse in mundum, postea subjicit, eam mortem experiri eos qui sunt ejus partium. Atqui mortem naturalem experiuntur etiam ii, qui Diabolo vehementer adversantur, hoc est, homines justi. Miror equidem te in tam clara luce cæcutire, & nondum perspicere, si cujuscunque mortis scriptor ille auctorem diabolum facere voluisset, ex ipsius verbis omnino colligi posse, homines, qui diaboli partes non sequuntur, nunquam mortem naturalem experturos. Hoc autem dico, si non secundum sensum meum, quem vetus interpres expresserat, sed secundum eam sententiam, quam tu plus probas, verbum *experiuntur* explicetur. Proprium enim impiorum, si eam sententiam sequamur, esse in illis verbis dicitur, ut mortem illam subeant, de qua ibi est sermo, quod alioqui non exprimitur, tantum abest, ut ea interpretatio, quatenus quæstionem nostram attingit, tibi, ut ais, omnino faveat. Sed hoc tibi valde peculiare est, ut aliquid tibi omnino favere dicas, quantumvis vehementer tibi adversetur. Nam tibi quoque omnino favere ais, quod potius *in immortalitate*, sive *in Incorruptione*, quam *inexterminabilem* legatur, cum tamen *inexterminabilis* significet eum, qui nullo pacto deleri potest, id quod tibi maximo ad pristinam hominis immortalitatem asserendam adjumento esse posset: *In immortalitate* vero, ut de hac interpretatione parum dicamus, idem significare possit, quod *Ad immortalitatem*: unde nihil elici potest nisi hominem fuisse creatum, ut esset, non autem, qui esset immortalis. At *in incorruptione* præterquam quod *ad incorruptionem* significare potest, *in integritate* etiam, sive *ad integritatem* potest exponi: quod omne ibi de primi hominis immortalitate, per ea verba, commentum rejicit atque excludit. Vocabulum autem Græcum ἀφθαρσία pro Animi incorruptione, id est, pro Integritate apud Sacros Scriptores accipi, satis indicat finis Epist. ad Ephes. ubi scriptum est: *Gratia cum omnibus, qui diligunt Dominum nostrum Jesum Christum, in incorruptione* id est, in integritate: in Græco enim est ἐν ἀφθαρσίᾳ. Vide etiam Tit. 2. 7, in Complutensi præsertim & Roberti Stephani editione, ubi non modo ἀδιαφθορία, ut in omnibus codicibus, sed ἀφθαρσία ipsa pro Integritate usurpatur. Quanquam in te manifestissima exemplis opus non est.

Restat, ut aliquid etiam de ultima parte hujus cap. dicamus. Si ita tibi videris ex Deo cœli pendere, & ejus Spiritu præditus esse, ut non solum de ethnicis aut apocryphis scriptis, sed de veris canonicis etiam judicium ferre, & non minus in his quam in illis, quæ divina sunt, agnoscere possis, (quasi in canonicis scriptis non pauca reperiantur, quæ divina non sint,) istud singulare beneficium à Deo te accepisse, cæteri non vident. Quocirca cum de re aliqua ad divinæ scientiæ notitiam pertinente, cum aliquo disputas, necesse est, aut solis rationibus & argumentis agere, sacrorum autem scriptorum auctoritatem tanti facere, quantum ea, quæ scribunt, rationi consentanea videantur, ut in Philosophicis disputationibus fieri videmus, in quibus Platonis, Aristotelis, & cæterorum Philosophorum tanti æstimatur auctoritas, quanti ratio æstimandam esse docet: aut ut in sacris disputationibus hactenus fieri consuevit, quibusdam divinis scriptis tanta auctoritas tribuenda est; ut ab eorum sententia nullo modo recedere liceat. Sed tu neutrum plane facis. Nam quamvis Sacrorum Scriptorum auctoritate, non secus atque alii, utaris, quam, si quis tibi negaret, eum fortasse, nec immerito, dementem diceres: interim tamen judicium tibi de iisdem scriptis integrum reservas, & de Apocryphis, qua in parte omnino recipienda sint, audacter decernis atque pronuncias. Atqui cum alicujus scripti auctoritas nihil sit, nisi quatenus aut cum ratione, aut cum cæteris scriptis consentit, nulla in parte ejus scripti auctor, testis omni exceptione major judicandus est. Testis enim auctoritas, non ex veritate ejus rei, de qua ipse testatur, sed aliunde pendet. Immo ejus rei veritas ex ipsius testis auctoritate cognoscitur, quam si aliter constare contigerit, illius testimonio opus non est. Sin autem de ipsa veritate adhuc dubitatur, qui potest testis omni exceptione major is æstimari, quem aliquando aut falli, aut fallere posse, iis, qui veritatem inquirunt, persuasissimum sit? Atque hac ratione non Apocrypha scripta tantum, sed & ipsa Canonica, nulla prorsus in parte testis omni exceptione majoris locum obtinere debent, si, ut tu sentire videris, aliqua in ipsis sunt, aut esse possunt, quæ vera non sint. Quare merito à me notatus fuisti, quod auctorem libri Sapientiæ, testem omni exceptione majorem ea in parte judicare non dubitasti, *in qua*, veritati consentanea, eum scribere credis; atque eo magis, quod non veritati sed errori consentanea scriberet, si id diceret, quod tu opinaris. Tantum enim abest, ut is veritati, quæ aliunde constet, testimonium certissimum dare possit, ut ipse potius, ab ipsa veritate, se ea in parte veridicum esse, testimonium accipiat. Sed tu ita tuis opinionibus addictus es; ut quicunque tibi tecum sentire videatur, eum ea in re testem omni exceptione majorem esse statuas; quamvis alioqui ejus auctoritas tibi ipsi suspecta sit. Quanquam satis est eam cæteris suspectam esse, neque enim hic de testimonio aliquo, cujus auctoritate ipse movearis & persuadearis, quæritur: præsertim cum sine ejusmodi scripturarum testimoniis divinitus te absolute rei veritatem edoctum esse, nihil addubites; sed quo alii, qui tecum non sentiunt, moveantur ac persuadeantur: qui si in judicio de Apocryphis auctoribus ferendo te imitari velint, in iis partibus maxime, in quibus tu eos testes omni exceptione majores habendos esse statues, multo æquius, ipsorum auctoritatem nihil prorsus faciendam esse, statuere poterunt.

Verum oblitus jam fueram, te totum ex Deo cœli pendere, alios verò fortasse aliunde, vel partim ex Deo, partim ex quapiam alia re. Quantum in ista tua de te ipso opinione fallaris, quod scilicet jam totus ex Deo cœli pendeas, & multo magis, quod ea ratione in rerum divinarum notitia nunquam falli possis, adeo ut de ipsis canonicis scriptis ubique sententiam ferre queas, & quam te fugiat, quid sit ex Deo cæli totum, sive ut tu loqueris, ingenue ac libere pendere, alio loco fortassis à nobis planum fiet; non quidem ut te deprimamus, quem alioqui, si vere Christianus fueris, & id in me esset, ad cœlum usque extollere curarem; sed ut,

vel

vel tu ipse eo errore, qui tibi æterni exitii causa, nisi caveas, perfacile esse potest, omnino libereris; vel alii saltem in eundem, maximo cum ipsorum salutis discrimine, tecum non incidant, aut, si jam inciderint, inde extrahantur, antequam a recta via prorsus aberrent. Interim te & amice & Christiane moneo, ut in Sacris Scriptoribus legendis atque interpretandis, quamcunque tandem auctoritatem illis tribuas, præsertim cum eorum testimonio in disputationibus uti vis, paulo diligentius verseris; nec tibi satis sit semel locum inspexisse, sed sæpius omnia ipsius verba una cum iis, quæ antecedunt & consequuntur, accuratissime examines. Quodsi in his libri Sapientiæ testimoniis, quæ ad sententiam tuam confirmandam protulisti, sicut debueras, ita præstitisses, profecto ea nunquam in medium produxisses. Te autem admodum negligenter in iis expendendis versatum fuisse, vel id argumento esse potest, quod primum testimonium in priore parte capitis esse dicis: secundum vero in posteriore, quasi in eodem capite utrumque sit; cum tamen primum in primo, secundum vero in secundo ejus libri capite scriptum extet.

CAPUT VIII.

HIc jam tertium me calliditatis insimulas, qua nihil unquam à me alienius fuit; eamque, ut semel antea fecisti, miram appellas. Sed videamus, in quo ejusmodi meam calliditatem tibi deprehendisse videare. Ad confirmandam sententiam tuam, & docendum, quomodo hæc mors naturalis, de qua contendimus, in homines obrepserit, ea Pauli verba ad Rom. 5. ℣s.12, ex vulgata versione in medium attuleras: *Per unum hominem peccatum in hunc mundum intravit, & per peccatum mors; & ita in omnes homines mors pertransiit, in quo omnes peccaverunt.* Et statim subjunxeras: *Ergo ante peccatum cum nondum intrasset mors, fuit homo immortalis.* Ego sic respondi: Per peccatum, inquit Paulus, mors in mundum intravit: id est, moriendi necessitas, sive mors æterna, non autem mortalis conditio, sive ipsa mors naturalis. Ais tu, me mira calliditate omisisse illud: *Per unum hominem*, nam id quam maxime mihi adversatur, quippe qui contendam mortem intrasse per Deum, ante peccatum. Certe, dum me mire callidum ostendere vis, te nimis incautum prodis. Quid enim ineptius dici potuit? Primum, ego non omitto verba illa: *per unum hominem*, sed totam illam primam sententiam: *per unum hominem peccatum intravit in mundum*, sicut etiam integram illam postremam omitto: *Et ita in omnes homines*, &c. Quæ ad propositum tuum multo plus pertinere potest. Quas ideo omisi, quia in neutra earum vis aliqua vere argumenti tui resideat; sed in ea duntaxat tota consistit, quod mors in mundum per peccatum intraverit, ut conclusio tua aperte demonstrat. Non enim, quia per unum hominem mortem in mundum intrasse probare velles, propterea superiora verba illa adscripseras; sed quia sine ipsis non erat integra ea sententia, qua argumentatio tua nitebatur. Deinde, finge te, cum Pauli locum attulisti, in illis verbis, *per unum hominem*, maximam tuæ argumentationis vim constituisse, ut scilicet quemadmodum nunc explicare videris, non per Deum, sed per hominem, mortem in mundum intrasse ostenderes, an non satis ea expressa sunt, cum dico: *Per peccatum mors in mundum intravit*: Nunquid Deus cum peccato aliquid commune habet, aut habere potest? Itaque non minus Deus à causa mortis longe removetur, si dicas, mortem per peccatum intrasse in mundum, quam si dixeris, eam intrasse per hominem, sive per unum hominem. Immo vero magis. Multa enim per hominem in mundum intravere, quorum Deus auctor jure optimo dici potest: at eorum, quæ per peccatum intraverunt, nullo prorsus pacto. Nonne perspicuum est, non alia ratione ex verbis Pauli colligi posse, mortem per hominem in mundum intrasse, cum id ipse expresse non dicat, nisi quatenus expresse dicit, mortem in mundum intrasse per peccatum. Peccatum autem per hominem in mundum intrasse dixerat, de quo, etiamsi Paulus id non dixisset, nemo est, qui ambigere possit? Præterea, si mira calliditate usus, ea verba *Per unum hominem*, simul cum universa sententia reticui, cur deinde nihil dico, ad quod suadendum ea reticuisse aliquid momenti afferat, sed solum, quod mors in illis Pauli verbis non mortalitatem aut mortem naturalem, sed moriendi necessitatem sive mortem æternam significet, & dico & demonstrare conor? Hæc sane responsio mea, non minus infirmat argumentum, quod ex eo, quod per unum hominem mortem in mundum intrasse dicatur, ad tuam sententiam stabiliendam duci potest, quam id, quod ex eo ducitur, quod mors per peccatum in mundum intraverat. Vis est enim in vocabulo *Mors*, per quod, si nec mortalitas nec mors naturalis significetur, utrumque argumentum, nullius ponderis esse, manifestum est. Mitto, quod ut in superiore capite disseruimus, aut nihil dicis, aut evidenter calumniaris, cum & hic & alibi frequentissime asseverare non dubitas, me Deum mortis auctorem facere.

Sed satis jam de mira calliditate dictum fuit, quam tu mihi homini, ut merito in Deo gloriari possum, simplicissimo, ascribere hoc loco non es veritus. Nunc, quid ipsi responsioni meæ objicias, perdendamus. Dum igitur dico, in Pauli verbis *Mortem* significare moriendi necessitatem, sive mortem æternam, considerandum est, quod ais, me hæc duo conjunxisse, tanquam si parilia aut similia essent; cum tamen necessitas moriendi & mors æterna, discrepent toto cœlo. Siquidem necessitas moriendi cadit in omnes homines & bestias: mors autem æterna non cadit nisi in impios & scelestos. Equidem, ut sæpe mihi usu venit, vereor, ut satis explicare possim, quot errata in hisce tuis paucis verbis contineantur. Primum enim, cum alicujus auctoris sive sacri sive prophani locus non uno modo exponitur, non necesse est duos, si ita contigerit, illos sensus pariles aut similes esse, immo ne non contrarios quidem: sed illud tantummodo spectandum est, ut & verba utrique sensui convenire possint, & nulla ratio cogat, hunc magis quam illum, falsum aut verum esse fateri: præsertim vero, si interpretationes illæ diversæ aut contrariæ non ideo afferuntur, ut locus aperte explicetur, sed ut alia ratione explicari posse ostendatur, quam alius quispiam omnino explicari debere existimet; & tunc maxime, si illius explicationem consistere non posse, (id quod potissimum ageretur) argumentis & rationibus demonstretur. Quæ omnia hic conspiciuntur. Nam & verba utrique interpretationi, ut postea ostendetur, convenire certum est; & nihil prohibet, quominus utravis illarum vera esse possit. Præterea, non revera, ad verba Pauli explananda, eæ interpretationes allatæ fuerunt. Eas enim pluribus verbis explicassem & confirmassem: sed ad interpretationem tuam infirmandam, & demonstrandum, aliis etiam modis, quam tu arbitreris, locum illum explanari posse, quam deinde interpretationem tuam, nullo pacto admitti debere, rationibus non sane paucis, partim ex Sacris Literis, partim ex ipsa natura petitis, satis planum feci, aut certe facere sum conatus. Si quis in celebri illo loco, ad finem cap. 4. libri Genesis, diceret, verba Hebræa ita verti posse, ut ibi dicatur, tempore Enos cœptum fuisse invocari nomen Jehovæ; sive tempore Enos profanatum fuisse in invocando nomen Jehovæ, recte diceret: nam & verba utrumque sensum admittunt; & nihil cogit, hunc magis quam illum, verum aut falsum esse. Et tamen hi duo sensus non diversi modo sunt, verum etiam plane contrarii. Quod si me necessitatem moriendi & mortem æternam, tanquam parilia conjunxisse dicas, non quia utramque ad Mortis vocabulum interpretandum attulerim, sed quia per dictionem *sive* eas conjunxerim, cujus natura sit, parilia disjunctive copulare, (ne de vi ejus dictionis tecum contendam, quam tamen apud bonos auctores pro simplici disjunctiva particula usurpari interdum arbitror) dico, non

necesse esse, ut ea, quæ per particulam illam copulantur inter se simpliciter paria sint; sed satis esse, si ea in re, de qua agitur, sint paria, ut videre est in exemplo à me modo allato, ubi per eam particulam, duæ verborum Mosis interpretationes conjunguntur, quæ inter se simpliciter contrariæ sunt. Satis est enim, si utraque pariter loco illi convenire possit, ut, sive hanc sive illam accipias, nulla vis, verbis aut sententiæ fiat. Nec vero crediderim, me in eo exemplo explicando perperam particula illa usum fuisse, quemadmodum & tibi, ut spero, videbitur. Verum te, cum ea verba dixisti, non ad particulam *Sive*, sed ad id, quod locum illum Pauli interpretandum suscepissem, potissimum respexisse, ex eo satis constat, quod statim subjungis: *Præclara sane ratio interpretandi scripturas. Quare non addis, sive mors violenta?* &c. & quod sæpius mihi objicis, quod diversissimas interpretationes attulerim. In quo quam immerito me reprehendas, jam demonstratum est. Et hic est primus error, qui in verbis tuis deprehenditur. Alter error est, quod moriendi necessitatem & mortem æternam similes esse, non credis. Nam similes esse, à nobis postea planum fiet. Tertius est, quod ejus rei rationem affers, quia moriendi necessitas in omnes homines & bestias cadit: mors æterna in impios & scelestos tantum. Quasi necesse sit, ut ea, quæ similia sunt, possint ubique simul reperiri, non natura tantum, sed etiam divino decreto. Posse enim natura & moriendi necessitatem & mortem æternam simul ubique reperiri, quis negare audebit? cum nihil in altera sit, quod cum alterius natura pugnet. Cæterum quod divino decreto, non ubique tamen simul, reperiantur, id non idcirco fit, quod similes non sint; sed quia homines pios, non nisi unum ex istis duobus malis, Deus pro ingente benignitate sua, subire voluit. Quartus error est, quod affirmare non dubitas, moriendi necessitatem & mortem æternam toto cœlo discrepare, cum tamen utramque simul in impios & scelestos cadere, negaturus non sis. An dissident toto cœlo ea, quæ uni rei pariter conveniunt? Quid potuit magis à veritate alienum, immo evidenter falsum aut dici aut excogitari? Quintus adhuc est in verbis tuis error, isque omnium gravissimus & homine in Sacrarum Literarum studiis versato longe indignissimus. Ais enim, ut vidimus, moriendi necessitatem in omnes homines & bestias cadere: mortem autem æternam in impios tantum & scelestos. Constat autem fere inter omnes theologos, quod & verissimum est, Adamum delicto suo mortem æternam & sibi & posteris suis omnibus peperisse, adeo, ut si quis à morte æterna eximitur, id divino beneficio & liberalitate ei contingat. Pii igitur & justi homines, quos Deus ab æterna morte immunes esse voluit, si summo jure cum illis agere voluisset, propterea quod ab Adamo & ipsi genus ducunt, & ab ipso propagati sunt, morti æternæ, non secus atque impii & scelesti, mancipati forent. Quod si minus admittatur, istam propagationem tantam vim habere: certum tamen est, pios & justos generatim idcirco morti æternæ obnoxios esse, quia & ipsi aliquid peccant. Et cum Paulus ait, Per unum hominem peccatum intrasse in mundum, non peccatum duntaxat Adami intelligit, sed peccatum ipsum universe, id est, quicquid peccant homines. Quemadmodum, cum mortem per peccatum intrasse dicit, non Adami tantum mortem intelligit, sed omnium, in quibus mors regnat. Hoc dico, ne quis causetur, mortem illam, Adami tantum delicto, non etiam cæterorum peccatis deberi. Neque vero, ut tuum errorem excuses, dicere potes, te non de eo, quod jure fieri posset, sed de eo, quod fit, locutum fuisse; verissimum autem esse, quamvis omnes jure æternæ morti obnoxii sint, præter impios tamen & scelestos, nullos æternæ morti mancipari; idque beneficio Christi contingere, qui universum genus humanum eo nexu exsolvit. Nam si id dicere voluisti, gravius quodammodo errasti. Nihil enim prorsus ad rem istud facit, cum manifestum sit, Paulum non de effectu potissimum, sed de vi ipsa & peccati & propagationis disserere, cujus tamen vim Christi obedientia, ea ratione, qua in 10 cap. explicabimus, fregerit atque dissolverit. Itaque vides, dum me reprehendere summo studio quæris, in quot & quantos errores ipse incideris.

Sed jam cætera examinemus, &, quid adversum interpretationem, seu mavis interpretationes meas attuleris, consideremus. Cum igitur dico, Mortis nomine in verbis Pauli, moriendi necessitatem significari, ais tu: *Itaque si tibi credimus, præcipua mortis causa fuerat ante peccatum: sed per peccatum invecta est tantummodo necessitas moriendi.* Quidni? Nonne, ut supra diximus, eæ omnes causæ, unde mors naturalis, de qua loquimur, provenit, in Adamo erant, etiam antequam peccaret? Da vel unam ex ipsis, quæ ab illo abesset. Peccatum dices. Atqui peccatum non potest inter eas causas numerari, de quibus hic est sermo. Quamvis enim tibi concederem, peccatum mortis hujusce naturalis causam fuisse: non tamen ullo modo causa efficiens esset, sed tantum, ut vocant impulsiva, id est, propter quam Deus naturali morte hominem mulctasset. Peccatum autem mortis efficientem causam non esse, si ipsius peccati naturalis vis te admonere non potest, at ex eo admoneri debes, quod Angeli, qui peccarunt, post innumera pene sæcula, non solum vivunt, sed, ut creditur, nec fieri aliter posse videtur, naturam immortalem adhuc retinent. Ita, quod ratione forsitan non assequeris, exemplo saltem ut assequaris conveniens est. Causæ efficientes mortis nostræ naturalis, cum in materia ipsa unde formati sumus, manifeste apparent; tum in eo domicilio, quod homini ab initio Deus dedit, & nunc vigent, & semper viguerunt. Non potuit igitur peccatum, quod postea fuit, naturalis mortis, quatenus naturalis est, ullo modo causa esse. Necessitatis quidem moriendi fuit causa, non tamen efficiens, sed impulsiva tantum. Efficiens enim necessitatis moriendi causa fuit, divinæ gratiæ (cujus vi, homo licet natura mortalis, vel à morte conservari vel immortalis fieri, vel post mortem in vitam revocari poterat) omnimoda privatio, ad quam pœnam homini infligendam Deus peccato ipsius hominis impulsus fuit, atque ea ratione peccatum causa necessitatis moriendi extitit. Pergis autem & inquis: *Et ut nihil certi unquam habeas nec possis in ullo sensu constans deprehendi, huic interpretationi aliam diversissimam conjungis, dicens, sive mors æterna.* An aliquid certi habeam necne, judicabunt ii, qui hæc nostra viderint. An vero inconstans propterea appellari debeam, quod vocabulum mortis necessitatem moriendi sive mortem æternam significare dixerim, nos ipsi videamus. Tu *mortis* nomine in Pauli verbis mortalitatem sive mortem naturalem significari omnino contendis. Quod ni ita esset, frustra ea ad tuam sententiam confirmandam attulisses, quæ est, ante peccatum Adamum mortalem natura non fuisse. Mihi igitur, qui contrarium defendo, & ad argumenta tua respondeo, satis superque est demonstrasse, eo in loco verbum mortis in eum sensum accipi non posse, aut etiam in alium quempiam accipi posse. Nam si istud facio, argumentum tuum funditus everto: si hoc, id certe vehementer infirmo, ita ut utrumvis præstem, nihil solidi in eo reperiri posse, ostensurus sim. In hoc igitur constantia mea omnino requiritur, scilicet ut vel hoc vel illud faciam. At utrumque facio, nam & rationes firmissimas affero, quibus ei vocabulo, quam tu putas notionem, in eo testimonio Pauli non subesse aperte evincitur; & alia, quam tu facias, ratione explicari posse ostendo, & in utroque asseverando constantissimus sum. Quod autem in verbo illo aliter, quam tu facias, explanando, non una interpretatione contentus sim, id nullam penitus inconstantiam meam coarguit, sed, quam dubia sit interpretatio tua, multo magis ostendit, quam si unicam tantum interpretationem attulissem. Tuum porro erat, non me inconstantiæ notare, etiamsi inconstantissimus fuissem, sed

neutram

neutram mearum interpretationum veritati aut Pauli verbis convenire posse, planum facere; aut saltem alteram ex ipsis falsam esse ostendere. Sed quomodo id fecisses, cum verissimum sit, per peccatum non modo moriendi necessitatem, sed mortem etiam æternam hominibus contigisse; & ad Pauli scopum, qui ab ipsa morte liberationem & vitam æternam per obedientiam in homines derivatam fuisse vult, utrumque maxime pertineat? Nunquid verbum *Mors* alteram ex illis interpretationibus admittere non potest? Sed utram rogo? num priorem? Atqui si tu mortis nomine non mortem ipsam, sed mortalitatem præcipue significari vis, an non ego multo æquius eodem mortis nomine vere mortem ipsam significari contendere possum? (quod me facere, dum mortem moriendi necessitatem interpretor, paulo post liquebit) aut si non vere ipsam mortem, at certe moriendi ipsam necessitatem? Nam si, posse mori, Mors appellari potest, quanto magis, mori debere, mors appellanda erit? Quod autem non ipsam mortem revera, sed mortalitatem præcipue *mortis* appellatione in eo testimonio significari velis, manifestum facit conclusio argumenti tui, dum ais: *Ergo ante peccatum, cum nondum intrasset mors, fuit homo immortalis*, (id enim scilicet tibi probandum fuerat.) Nam si mortis nomine non mortalitatem, sed ipsam mortem præcipue intellexisses, profecto conclusio tua prorsus inepta fuisset. Ex eo enim, quod mors ipsa nondum in mundum intrasset, non quidem immortalem, sed vivum sive non mortuum hominem fuisse, concludi potest. Quod si dicas, & mortalitatem & mortem ipsam eodem vocabulo ibi significari, &, quatenus mortalitatem significat, te eo pacto argumentatum fuisse; non negasse tamen, quin mortem ipsam potissimum significet; Respondeo, istud neque ex verbis neque ex sententiis tua apparere. Cum nec aliquid de hac duplici ejus vocabuli significatione dicas; & ad argumentationem tuam concludendam satis sit, si mortalitatem significet. Præterea, ut interpretatio mea, te ipso judice, sustineri queat, sufficit in interpretatione tua necessarium esse, mortis appellatione mortalitatem contineri, & te hanc significationem præcipue hoc loco respexisse. Mortalitatem autem ubique ipsum morti naturaliter obnoxium esse, intelligo, quod profecto nimis improprie mors appellatur. Siquidem non modo natura morti obnoxium esse, mors non est: verum etiam, ut non semel antea dictum fuit, potest quis natura morti obnoxius esse, tamen nunquam mortem experiri. At moriendi necessitatem, mortem appellare decentissime possumus. Ubi enim moriendi necessitas est, ibi mortem consequi necesse est. Immo vero quid aliud est in hac disputatione nostra, moriendi necessitas, quam ipsa mors? Perinde est enim, cum dico, per peccatum, non immortalitatem sed moriendi necessitatem in mundum intrasse, ac si dicerem, peccatum causam extitisse, non quidem, ut homo morti sit natura obnoxius, sed ut omnino moriatur.

Sed dicet aliquis, cur igitur in prioribus responsionibus negasti, Mortem in illis Apostoli verbis ipsam mortem naturalem significare? Considerandum est, me ibi non frustra epithetum illud naturalis adhibuisse, ut non mortem ipsam, cui omnes subjacemus, à Pauli notorum verborum sententia omnino ma excludere velle putaretur, sed solum quatenus naturalis tantum est, & non etiam necessaria, quod deinde in hisce posterioribus, ne ulla de sententia meorum verborum dubitatio esse possit, multo clarius expressi. Atque id eo libentius feci, quod in priore meo scripto, hoc eodem capite, dum ostendere volo, interpretatione tua Mortis admissa, Pauli testimonium ad tuam sententiam confirmandam nihil momenti habere, mortalitatem aut mortem naturalem, quatenus naturalis est ipsam mortem simpliciter voco. Neque enim, cum antea in sententia tua exponenda epithetum Naturalis apposuissem, & quid tu ipsius Mortis nomine significare velles, constare posset; ac præterea ibi non minus, quam supra fecissem, ipsam mortem necessitati moriendi opponerem, admodum curiosus fui in interpretatione tua, quam reprobaveram, exactius explicanda: sed verbis tuis eam referre satis habui. Certum igitur sit, me, verbum *mortis* in ea Pauli sententia pro ipsa morte accipi posse, non modo non negare, verum etiam summopere contendere, si, quid ipsa mors sit, recte intelligatur, id est, si ipsam mortem, non mortalitatem, non mortem naturalem, quatenus tantummodo naturalis est, sed mortem cui omnes subjacemus, quatenus necessaria est atque certissima, esse dicamus. Sed quid de posteriore mea interpretatione, dicam? Num eam verbis consentaneam non esse, aliqua ratione demonstrare potes? cum verbum *mors* plerumque immo fere semper apud Paulum æternam mortem significet, & Mori, in æternum perire, declaret, tunc videlicet cum mortis, tanquam rei malæ, quæ per se Deo displiceat, ut certe hic facit, meminit? Quod si mihi non credis, inspice hos locos ejusdem epistolæ ad Rom. cap. 1. 32, & 6. 16, & 21. Et 7. 10, 11, 13, & 24. Et 8. 2, 6, & 13. Sed præter hos appositissimus est locus ille Rom. 6. 23: *Stipendia enim peccati mors. Donum autem Dei vita æterna per Jesum Christum Dominum nostrum.* Ibi enim *mortis* nomine mortem æternam significari, non declarat solum antithesis vitæ æternæ, sed etiam antecedentia verba demonstrant, quorum ibi confirmatio ab Apostolo affertur. In antecedentibus namque verbis, de morte æterna manifeste agitur: Ait enim: *Quem igitur fructum tunc habuistis, in illis in quibus nunc erubescitis? Nam finis illorum mors est. Nunc vero liberati à peccato, servi autem facti Deo, habetis fructum vestrum in sanctificationem, finem vero vitam æternam.* Quis dubitare potest, de temporaria morte in his verbis sermonem non esse, quæ non minus iis, qui innocenter vivunt, quam in peccato demersis communis est? Verum nonne eadem sententia est horum verborum: *Stipendia peccati mors*, & illorum: *mors per peccatum in mundum intravit?* Visum est ejus explicandi occasione, quod te, inconstantiæ nota, quam mihi inurere tentas, relicta, experiri decebat, quam & veritati ipsi, & Pauli verbia consentanea sit, utraque interpretatio mea; & obiter quoque visum est, quam interpretatio tua, & sensus, quem verbo *mortis* subesse credis, & ad quem potissimum & solum in argumento tuo respicis, illi verbo parum conveniat. Id quod ex eo præterea constare potest, quod verbum mortis sive moriendi, seu nomen adjectivum mortuus, in novi ipsius fœderis scriptis; cum tanquam malum aliquod Mors consideratur, quod per se Deo vel non placeat, vel placere non possit, nunquam mortalitatem sive mortem naturalem, quatenus naturalis est, significat. Quod quia non nisi omnibus locis in medium allatis demonstrari possit, id autem & nimis longum esset, & à me, qui tanta memoria non polleo, ut omnium meminisse possim, nec concordantiarum (quem vocant) librum hic habeo, fieri nequit, non omnes sed multos afferamus, qui vice omnium esse possint. Et primum tanquam jam allati habeantur ii, qui paullo ante ex Epistola ad Rom. in quibus de morte æterna agitur, citati fuere; atque, ut ibi fecimus, satis sit ipsos locos indicasse, nisi si quando dubii esse videbuntur, & explanatione egebunt. Inspiciantur deinde ii, quos hic adscribimus, Matt. 22. 32, cui addantur, qui illi in Marco & Luca respondent. Quorum Jesu Christi verborum, quis verus sit sensus, & quam in illis interpretandis insigniter erres, infra hoc eodem capite suo loco demonstrabitur. Interim alios locos notemus. Sunt autem apud eundem Matthæum 26. 66. Mar. 13. 12: & 14. 64. Luc. 23. 15. Joh. 5. 24, & 6. 48, 49, ubi ita scriptum est: *Ego sum panis vitæ. Patres vestri manducaverunt manna in deserto & mortui sunt. Hic est panis de cælo descendens, ut si quis ex eo manducaverit, non moriatur.* Certe cum ii, qui panem istum cœlestem comedunt, naturalem mortem experiantur, de naturali morte sermo esse non potest.

Quod si quis dicat de alia, quam de naturali morte,

quam patres illi experti fuissent, non constitisse, proinde si aliam quam naturalem mortem Christus intellexisset, cum dixit: *Patres vestri manducaverunt manna in deserto, & mortui sunt*, ejus argumentum nullas vires habiturum fuisse apud Judæos, quos ea ratione fateri cogere volebat, non magni æstimandum esse, quod eorum patres cœleste manna in deserto comedissent. Animadvertendum est primum, non esse omnino concedendum, Christum id curasse scilicet, ut ipsi Judæi eam rem non magni faciendam faterentur. Rationis enim Christi nulla vis esset, nisi is, qui ipsum comederit, non moriatur. Ex quo solo per comparationem apparet, cibum illum à Deo patribus datum parvi æstimandum esse, cum comedentes ex eo mortui sint. Sed non morituros esse qui Christum comedissent, nullo pacto adhuc constabat. Quare fatendum est, Christum ratiocinatione illa usum fuisse, non ut Judæi ipsi rei veritatem agnoscere compellerentur, sed ut eos, more suo, tanquam auctoritatem habens, doceret, & iis, quæ dicebat, personæ suæ præstantia, quam tot signis prodebat, potius quam ratione evidenti confirmatis, à veteribus illis umbris, ad novam & veram lucem adduceret. Deinde considerandum est, de alia quam de naturali morte constitisse, quam patres illi experti essent. Ii enim qui manna in deserto manducaverant, magna ex parte (ii videlicet saltem, qui ex Ægypto egressi erant, qui omnes, Josue tantum & Calebo exceptis, interierant Num. 14. 30. xxii. 12.) quamvis eo cibo à Deo donati fuissent, propter sua tamen peccata, partim violenta, partim immatura morte in ipso deserto perierunt, ut ex illa historia, & ex Pauli 1 Cor. 10. 5, & auctoris ad Hebræos Hebr. 3. 17, verbis perspicuum est, quam mortem æternæ mortis pœna, ut ex iisdem locis colligi potest, consequuta est, aut certe consequutam fuisse verisimile semper fuit. Ex quibus intelligi debet, omnino de alia morte loqui in toto eo sermone Christum, quam de morte naturali, quem sermonem repetit eodem cap. 6. Johan. ℣s. 58. ubi id, quod dixerat prius, non moriturum qui ipsum comedisset, explicat deinde his verbis: *Qui manducabit hunc panem, vivet in æternum.* Sequuntur apud eundem Johannem hi loci, cap. 8. 21. 24, & 51. Quanquam non desunt, qui ultimum hoc testimonium, & aliud simile cap. 11. 26, ita interpretentur, ut *non mori in æternum*, seu, *non videre mortem in æternum*, significet, mortem non futuram perpetuam. Simili enim modo loquendi utitur idem Christus, in hanc sententiam, supra eodem capite 8. 35. *Servus autem non manet in domo in æternum*, id est, manet quidem, sed non in perpetuum: Mihi tamen plus probatur, ut de perditione sive exitio sit sermo. Quamvis enim qui Christo fidem habent, & ejus sermonem servant, magis etiam quam cæteri, in hoc mundo perire & deleri videantur: nunquam tamen perditioni & exitio devoventur, ut diffidentibus & Christo contumacibus contingit. Immo nunquam vere moriuntur, sed cum nobis mortui sunt, Deo vivunt, qui eos à mortuis excitare, & æterna vita donare constituit. Sunt autem illi duo loci valde similes ei, qui est cap. 10. 28. *Et ego vitam æternam do eis, & non peribunt in æternum.* Quod illic dicitur: *Videre mortem, & mori*, hic dictum est, *perire*. Propterea igitur non pereunt in æternum Christi oves, quia ipse illis dat vitam æternam. Sunt præterea videndi hi loci, 2 Cor. 1. 9, & 10, & 2. 16, & 3. 7, & 4. 11, & 12, & 7. 10, & 11. 23, & 2 Tim. 1. 10. Hoc autem ad Timotheum loco ait Paulus, Christum mortem destruxisse. At Christus mortalitatem hanc, qua circumdamur, & naturalem mortem, quatenus naturalis est, non destruxit, sed perpetuam mortem destruxit. Nam tametsi post resurrectionem natura immortales erimus, mortales tamen adhuc sumus, & naturalem mortem quisque subimus. Inspiciantur adhuc exempla in Epist. ad Hebræos cap. 2. 14, & 15, & cap. 5. 7. In capite secundo dicitur, Christum per mortem destruxisse eum, qui mortis habebat imperium, hoc est diabolum, & liberasse eos, qui timore mortis per totam vitam obnoxii erant servituti. Atqui, ut modo vidimus, Christus, mortalitatem aut naturalem mortem non destruxit. Mors igitur, cujus imperium diabolus habebat, non erat mortalitas, seu mors naturalis. Alioqui eo destructo, destrui mortem naturalem necesse erat. Neque aliud sibi vult auctor ille, quam Christum per mortem, mortem destruxisse. Nam nisi mortem destruxisset, quomodo liberasset eos, qui timore mortis per totam vitam obnoxii erant servituti? Destruxit ergo, ut dictum est, Christus mortem perpetuam, quæ cum per peccatum in mundum intrasset, ejus mortis habebat diabolus, qui peccati prima origo est, potestatem atque imperium. Mortis autem perpetuitate sublata, non est, cur amplius mortem metuamus. Quodsi mortalitatis aut mortis naturalis non minus, quam mortis perpetuæ, diabolus per peccatum auctor extitisset, Christus, qui ut alibi scriptum est, venit, ut dissolveret opera diaboli 1 Job. 3. 8, eam certe non in futuro tantum seculo, sed in præsenti quoque solvisset. In capite autem quinto scriptum est Hebr. 5. 7; Christum preces & supplicationes ei obtulisse, qui ipsum à morte servare poterat, & exauditum fuisse. Sed nunquid Christus à mortalitate sive à morte naturali servatus fuit? An non & ipse mortuus est, & violenta & turpi morte occisus? Servatus igitur est à morte, quia in ea relictus non fuit, & à perpetua morte est vindicatus. Ex his locis, qui profecto non pauci sunt, conjici potest, quo sensu verbum *mors* in testimonio tuo prolatum fuerit, aut certe pro mortalitate, aut morte naturali, quatenus naturalis est, id accipi non debere. Quibus addi potest, quod, ubicumque mortis Christi fit mentio, quæ licet nobis & ipsi Christo maxima bona attulerit; (siquidem per eam & ipse in gloriam suam intravit, & nos in eandem intrandi firmam spem concepimus & modum invenimus) & ex Dei decreto ei illata sit: tamen per se & mala fuit, & Deo placere non potuit, nunquam ea mors tanquam naturalis consideratur, sed tanquam violenta. Nec enim cum Domini Jesu mortem celebramus, & ei de tanta in nos charitate publice gratias agimus, mortem ipsius tanquam naturalem, & quam, ut pote qui homo natus fuerat, naturaliter subiturus erat, consideramus, sed tanquam violentam, quod & panis fractione, quæ contusionem ejus corporis repræsentat, & vini in poculum infusione, & inter fratres distributione, quæ ejus sanguinis fusionem refert, apertissime testamur. Quid quod eodem cap. 5 Epistolæ ad Rom. non levia indicia sunt, mortem, quæ per peccatum in mundum intravit, non esse mortalitatem sive mortem naturalem, quatenus naturalis est, sed mortem, quatenus est necessaria, sive mortem æternam? Nam non semel post ea verba, Paulus, eam, quam mortem appellaverat, condemnationem vocat, & eam justificationi opponit. Atqui justificatio sive absolutio, sine dubio est, ab æterna morte liberatio. Ergo condemnatio mors ipsa æterna est, seu morti æternæ addictio, non autem mors naturalis seu morti naturali addictio, id est mortalitas. Absolutio condemnationem penitus excludit: At liberatio à morte æterna, mortalitatem seu mortem naturalem non penitus excludit: immo ii, qui ab æterna morte jam sunt liberati, non solum moriuntur, sed immaturæ & violentæ morti, magis quam cæteri homines succumbunt. An non præterea in fine capitis, morti, quæ per peccatum in mundum invecta est, vitam æternam Apostolus opponit? Quam sententiam ad finem capitis sequentis repetit, ubi, ut ostendimus, mortis nomine mortem æternam plane intelligit, nec mortalitatem seu mortem naturalem intelligere ullo pacto potest. Qua igitur vel ratione vel auctoritate fretus, cum dicitur mortem per peccatum intrasse in mundum, mortalitatem, mortis appellatione contineri vis? Num, armis meis contra me ipsum utens, illa Pauli auctoritate fortasse niteris, quæ seq. cap. iterum examinanda erit 1 Cor. 15. 21: *Per hominem mors, & per hominem resurrectio mortuorum?* Etenim, cum ego contendam, ibi

Adamum

Adamum cum Christo comparari, nulla peccati mentione facta, sed naturalis tantummodo Adami constitutionis ratione habita, certum est non posse mortis nomine eo loco mortem necessariam sive æternam significari, sed mortalitatem sive mortem naturalem. Verum diligenter attendendum est, cum ibi nulla peccati ratio habeatur, non esse locum huic nostro similem. Propterea enim ego maxime contendo, non posse in testimonio tuo mortem pro mortalitate accipi, quia ejus, tanquam mali alicujus, quod per se Deo displiceat, quippe quod ex peccato provenerit, mentio fiat. In altero autem illo testimonio, Mors quidem tanquam malum aliquod consideratur, quod homini contingat propter mortalitatis malum, quod in ipso est, ut malum est in bestiis rationis carere, sive (ut ita dicam) irrationalitas, non tamen tanquam malum, quod per se Deo displiceat, eamque ob causam, non mortem necessariam sive æternam, sed naturalem mortem significant, naturalem, inquam, ipsam mortem, non simpliciter mortalitatem, nam ut supra dictum est, mortem pro ipsa mortalitate accipi, valde profecto improprium est. Itaque apparet, alterum illud Pauli testimonium, etiam eo modo explicatum, quem tu aspernaris, & tibi in hac disputatione magis favere potest, Mortem pro ipsa mortalitate aliquando usurpari, non probare. Quod si nihilominus tamen alicubi fieri contigerit, cum nec Hebræi, nec Græci, verbum unum, quod mortalitatem proprie significet, habere videantur, non id, quod perrarum est, sed quod in frequenti sit usu, est attendendum, præsertim cum ratio aliter fieri debere, nullo modo suadeat, quemadmodum hic non suadere, satis planum me fecisse arbitror, cum contrarium potius ratione suaderi ostendi, ut sine dubio, etiamsi loquendi aut scribendi usus à te faceret, is tamen usus hoc loco attendendus non esset.

Sed jam, quid meis interpretationibus adhuc objicias, consideremus. Dicis enim, eas inter se diversissimas esse: quod etsi satis jam confutatum est, cum rationem, quare id dicas, futilem esse demonstravimus; & etiamsi non diversissimæ tantum, sed plane contrariæ essent, id mihi vitio dari non posse, planum fecimus: operæ pretium tamen duximus, non modo non diversissimas esse, verum etiam simillimas dici debere, aperte ostendere. Quod si te perfecto modo perceptum non fuisset, neque etiam addidisses, eas diversissimas esse, condonari tibi error tuus facile posset. Video enim te æternam mortem in verbis meis cruciatus sempiternos interpretatum fuisse. Sed animadvertere debueras, cum inter nos, ut supra disputatum fuit, de mortalitate aut immortalitate hominis, id est, hujus concreti ex anima & corpore conflati quæstio sit, me hoc loco, ubi de morte sit sermo, quæ homini per peccatum obrepserit, de dissolutione hujus concreti loqui, quam mortis nomine significari in Pauli verbis affirmo, non quatenus naturalis, sed quatenus necessaria est sive æterna. Nulli enim dubium esse debet, per peccatum huic æternæ dissolutioni homines obnoxios esse. Qui enim à mortuis excitantur, ut perpetuo vivant, non sane jure aliquo aut natura, quæ post peccatum remanserit, excitantur, sed Dei sola voluntate atque potentia. Quæ cum ita se habeant, quid similius esse potest moriendi necessitati, quam mors æterna, id est perpetua hominis dissolutio? Quid quod si penitius res introspiciatur, idem plane sunt. Neque enim necessario morti obnoxius dici debet is, qui aliquando non amplius moriturus, revicturus sit. Nam si omnino ei moriendum esset, quomodo fieri posset, ut in æternum viveret? Neque enim is mori vere dici potest, cujus vita in divino decreto lateat, quæ suo tempore in ipso patefacienda sit. Hinc enim factum est, ut Mortis nomine sine aliqua adjectione, mors perpetua significetur. Ea namque vera mors est, & hanc Christus, ut dictum est, destruxit, & funditus delevit, in iis scilicet, qui ipsius participes sunt. Ex quo perspicuum est, necessitatem moriendi, quam per peccatum in mundum intrasse dicimus, (si quid necessitas moriendi sit, recte intelligatur) à Christo tanquam diaboli opus, dissolutam & penitus sublatam fuisse. Nec vero hanc sententiam infirmat id, quod scriptum est ab auctore Epistolæ ad Heb. 9. 27, hominibus statutum esse, ut semel moriantur. Primum enim, (si tamen velimus auctoris verba decretum aliquod, & non potius eventum & rei naturam significare) dico, auctorem illum extra Dei benignitatem hominis post peccatum conditionem considerasse, qui sine divina benignitate omnino & in perpetuum mori debet. Nam Paulus quoque dixit: Mortem ab Adamo usque ad Mosem in omnibus hominibus regnasse, Rom. 5. 14, quamvis ut Dominus Jesus nos docuit Abrahamus, Isaacus & Jacobus, qui in eo annorum curriculo, & nati & mortui sunt à Deo in vitam revocandi sint, & ipsi Deo vivant, Mat. 22. 32. Luc. 20. 38. Citra enim divinum beneficium, & ipsorum & reliquorum omnium conditionem præ oculis habuit autor ille, de ea nimirum re sermo erat. Quicunque autem moritur, nisi divino beneficio in vitam revocetur, ut à morte in perpetuum detineatur, necesse est. Deinde etiamsi concluderemus, auctorem illum Dei, & Christi beneficii ratione habita, locutum fuisse, id quod indicare potest adverbium *semel*, quod ideo videtur appositum fuisse, ut innueret à Christo nos consecuturos, ut à mortuis excitemur, nec amplius moriamur, (quanquam res aliter se habet, nam ideo adverbium *semel* appositum fuit, ut quemadmodum mors hominis non iteratur, ita Christi oblationem iterandam non esse doceret) animadvertendum est, Dei & Christi beneficium caussam esse, ut moriendi necessitatis in hominibus duplex ratio constitui possit: altera est communis omnium, atque eorum etiam, qui Dei & Christi beneficium participant, ejusdem beneficii ratione habita, quatenus scilicet omnes naturalem mortem semel experiuntur: altera communis quidem est omnium; sed ejus beneficii ratione non habita, quatenus scilicet, si hominis conditionem per se post peccatum spectes, omnes, ut dictum fuit, sine ullo discrimine mori in perpetuum debemus. Potuit igitur auctor ille, non de hac, sed de illa loqui, quæ tamen non est necessitas illa moriendi, de qua nos loquimur, quam peccatum in mundum invexit, sed pars quædam illius; & quamvis utriusque caussa peccatum extitisse dici possit; (nam id, quod totius caussa est, partium quoque causa esse videtur) tamen, quia partes per se quoquam tanquam effectus, alicujus causa considerantur, sed quatenus tantummodo in toto sunt, qui verus est ejus causæ effectus, idcirco proprie hæc mors, quam adhuc post Dei & Christi beneficium re ipsa subire coacti esse videmur, naturalis constitutionis nostræ potius, quam peccati effectus est, & propterea à Jesu Christo, qui alioqui mortem per peccatum invectam una cum cæteris diaboli operibus abolevit, sublata non fuit. Quanquam, ut alibi monuimus, qui Dei & Christi beneficium participant, hanc ipsam mortem non necessario, sed naturaliter tantum subeunt, ita ut vere & proprie unica tantummodo dicenda sit moriendi necessitas, & hanc, ut ibi diximus, Dominus Jesus in illis, qui illi fidunt, penitus sustulit atque delevit. Ergo non solum, quid mors æterna in meis verbis significet, non percepisti, quod mirum videri non debet, cum pervulgato sensu id dictum fuisse credideris: sed nec etiam, quid necessitatem moriendi appellaverim, assecutus es. Non enim eam in omnes homines cadere dixisses. Siquidem, ut clare liquet, tu in illis tuis verbis, non de hominis post peccatum conditione per se considerata, quod tamen debueras, locutus es, sed intempestive Jesu Christi beneficii rationem habuisti. Qui error non perinde atque alter ille tibi ignosci potest. Nam de necessitate moriendi, cujus causa peccatum fuisset, sermo erat. Nemo vero negabit unquam, ejus necessitatis moriendi, quam ego intellexi, vere & proprie peccatum causam extitisse, non autem ejus quam tu putasti, cum hæc, ut dictum est, etiam peccati effectus sublatis, & vi ipsius peccati prorsus abolita, remaneat;

maneat; illi vero tollatur. Verum, fac me diserte de ea moriendi necessitate locutum fuisse, de qua tu es opinatus, & eam cum æterna morte conjunxisse, jam postquam, quid æterna mors in meis verbis sit, percepisti, non diversissima sed simillima me conjunxisse vides. Neque enim minus sunt similes moriendi illa necessitas, & hominis perpetua dissolutio, quam mortalis conditio & mors naturalis. Ut enim mors naturalis mortalem conditionem omnino consequitur, nisi Deus singulari beneficio illi ob viam eat: sic necessitatem experiendi mortem naturalem, æterna concreti illius dissolutio omnino consequitur, nisi Deus singulari beneficio iterum concretum illud quodammodo conficiet atque compingat; & sicut naturalis mors esse non potest absque mortali conditione: ita perpetua hominis dissolutio, sine necessitate experiendi mortem, esse nequit. Sed finge adhuc, me, dum mortem æternam dixi, æternos cruciatus dicere voluisse, num diversissimæ res idcirco erunt, moriendi illa necessitas & mors æterna? Quam id falsum sit, supra ostendimus, cum utramque impiis convenire te non negaturum diximus. Nonne potius similes dicendæ sunt, si altera vera & absoluta pœna peccati est, altera pars saltem illius pœnæ, quæ humano generi propter peccatum inflicta fuit? Nonne utramque dices per peccatum fuisse in mundum invectam? Nonne utramque Pauli & verbis & sententiæ subesse posse affirmabis? Quid igitur tibi voluisti, cum me tanquam malum Sacræ Scripturæ interpretem sugillare conatus es, & eadem ratione, qua mortem apud Paulum moriendi necessitatem sive mortem æternam interpretor, violentam quoque mortem & exilium, quæ mors civilis appellatur interpretari me potuisse dicis? An non cernis, te boni & mali, recti & pravi, in interpretationibus nullum discrimen habere? Nam simulatque vides tibi negari, eum alicujus verbi sensum esse, quem priusquam ad locum legendum, nedum examinandum accessisses, quia ex Deo cœli tibi omnino pendere videris, animo conceperas; & alium esse affirmari, statim ad id confugis, ut demonstres, non omnes interpretationes, quæ ei verbo aliquomodo conveniunt, eo loco admittendas esse; neque consideras, istam qualemcunque exceptionem, non minus tibi quam ei, qui à te dissentit, opponi posse, nisi prius constare facias, verbi illius significationem propriam aut usitatam eam esse, quam tu sequeris; eam vero sive eas, quas alter sequitur, minus proprias & inusitatas esse. Cujus tamen contrarium hoc loco contingit, ut à nobis expositum fuit. Neque etiam, ut diximus, satis est vocabuli significationem, quam tu amplecteris, magis propriam magisve usitatam esse, si ratio suadeat, non ipsam ullo modo, sed aliam quampiam minus propriam minusve usitatam potius eo loco esse retinendam? Et certe, ut vidimus, etiamsi significatio, quæ tibi magis arridet, magis quoque propria & usitata esset: hic tamen admitti eam non debere, ratio omnino requireret, sed eam, vel eas, quas ego amplectendas esse dico. Quibus neutiquam similes sunt duæ istæ, quas tu, tanquam eis similes attulisti, cum neutra ad Pauli propositum accommodari possit; utraque falsam sententiam contineat, posterior etiam nusquam in Sacris Literis extet, nisi fortassis, ut antea de locustis dictum est, quatenus per exilium graves calamitates importantur, & exilium ipsum per se gravissima calamitas esse videtur. Verum adhuc est, quod mihi & meæ interpretationi objicias. Inquis enim: *At quid hic audio? Tu, qui negas in Veteri Testamento ullam esse mentionem vitæ æternæ, vis tamen mortem æternam fuisse comminatam? Dicesne, Deum, proposuisse timorem mortis æternæ, tu, qui negas eum dedisse spem vitæ æternæ? Quid hoc absurdius excogitari potest?* Hactenus sunt verba tua. At vero quid vere absurdius excogitari potest, quam in disputatione aliquid adversario, tanquam ab eo dictum, objicere, quod is inter disceptandum nunquam dixerit? Atque in hunc eundem errorem non semel antea incidisti. Qua mente id facias, novit Deus. Neque enim satis est tibi, ea mihi objicere quæ non debes, nisi etiam calumnieris. Nunquam à me dictum fuit, in Veteri Testamento nullam vitæ æternæ mentionem esse. Sed tecum de variis quæstionibus conferens, coram dixi, in Fœdere, quod Deus cum Israëlitico populo percussit, inter præmia, quæ illis, si fœdus servassent, proposuit, non commemorari vitam æternam, quod verissimum esse omnes cognoscent, qui universam Legem Mosaicam diligentissime perlegerint. Dixi præterea, ipsi Abrahamo, qui pater omnium Deo fidentium dicitur, vitam æternam non fuisse a Deo aperte promissam Rom. 4. 16, in iis promissionibus, quæ in ejus historia narrantur, ita ut nobis ex Mosis mente constare non possit, an Abrahamus vitam æternam speraverit, nec ne. De quo tamen quid sentiendum esset, quidve ex aliis Sacris Scriptoribus nobis ea de re constare posset, amplius inquirendum esse dicebam. Certe hæc & ejusmodi alia, quæ tecum aliquando communicavi, asserere, non est negare ullam in Veteri Testamento vitæ æternæ esse mentionem, siquidem Veteris Testamenti appellatione, ut fieri consuevit, & tu hic facis, non ipsum Vetus Fœdus, sed sacra ante Christum monimenta & scripta intelligimus? Addidisses saltem verbo mentionem epitethum claram sive apertam, aut aliud simile, tolerabilius multo locutus fuisses; & quamvis ego ad Dei promissiones tantum & fœdera, eos qui ante Christum vixerunt, proprie spectantia, verba mea semper retulerim, id me sentire facile confessus fuissem. Præterea num tibi necessarium videtur, si per peccatum mors æterna in mundum intravit, ut eam mortem Deus aperte comminatus fuerit? Abrahamus, Isaacus & Jacobus nullum apertum Dei promissum de resurrectione à mortuis habuerunt: & tamen, Jesu Christo teste, ut paulo ante dictum fuit, hujus tanti boni participes & ipsi erunt. Ergo eadem ratione potuit Deus mortis æternæ timorem non proponere, & tamen eam homini delinquenti infligere, atque ita, nulla inter præmium in eis proponendis differentia extabit, sed quemadmodum resurrectio & vita æterna sub generalibus & magnificis quibusdam promissis, sanctis illis viris factis, tacite continebantur, nulla prorsus pœnæ alicujus, si divinis præceptionibus non paruissent, expressa mentione facta: sic mors æterna, sub generali ipsa mortis comminatione tacite continebitur, quamvis Adamo, si Dei dicto audiens fuisset, nullum præmium expresse propositum fuerit. Postremo, cum in verbis meis æternæ mortis nomine, non sempiternos cruciatus, sed perpetuam hominis dissolutionem intelligi par sit, nihil impedit, quominus Deus vitæ æternæ nullam spem dederit, & tamen mortis æternæ timorem proposuerit. Vita enim æterna donum Dei est singulare & excellentissimum, quod nihil cum natura hominis commune habet, aut certe ei nulla ratione naturaliter debetur. Ipsius autem hominis perpetua dissolutio ei naturalis est, ut mitissimus existimandus sit Deus, si homini delinquenti eam pœnæ loco constituit. Nam quid illi vel boni aufert, vel mali infert, si eum naturæ ipsius propriæ relinquit, & à se ex terra creatum atque compactum, in terram rursus reverti ac dissolvi sinit. Hoc adeo rationi per se consentaneum est, ut pœna quodammodo dici non possit. Pœna tamen, quatenus hæc dissolutio perpetua esset, dicenda foret, non quia in perpetuum dissolvi homini naturale non sit, sed quia (ut ex eo, quod Abrahamo, Isaaco, & Jacobo continget, aperte conjicere possumus) Deus hominem, si in fide permansisset, ab ea dissolutione aliquando vindicare decreverat. Itaque eum satis punit, cum tanto bono, quod ei præparaverat, propter delictum penitus privat. Atque hac ratione potissimum moriendi necessitatem hanc, quamvis hominis naturæ propriam & convenientem, peccati effectum & opus diaboli esse dixi. Nisi enim homo peccasset, ab ea necessitate liberatus divina ope fuisset. Quod cum de altera illa moriendi necessitate non constet, eam magis naturalis hominis constitutionis effectum, quam peccati esse, affirmare non dubitavi. Quamvis enim, ut sæpius à nobis dictum est, potuisset Deus hominem, licet mortalem, à morte in per-

in perpetuum conservare; vel ei, dum adhuc viveret, mortalitatem eripere: tamen, etiamsi homo non peccasset, quod eum ne ad tempus quidem, mori ac dissolui permisisset (quicquid Sacrarum Literarum interpretes hac de re dicant aut sentiant) id nobis nulla ratione vel apparet, vel apparere potest. Sed jam vide, quo te rapiat me reprehendendi libido, ut dicas præterea, me tertiam interpretationem afferre, cum nullam tamen meam verborum Pauli interpretationem præter jam examinatas adscribam, sed tantummodo, etiamsi tua admittenda foret, nihil solidi in ea pro tuæ sententiæ confirmatione inesse, demonstrem. Qua de re suo loco videbimus. Quid mirum igitur, si, ut dicere videris, ex verbis meis nihil addiscere potes, cum ea ex ipsis, quæ planissima sunt, prorsus non intelligas? Nunquid si mihi non dicam crederes, sed mentis aures accommodares, ex iis, quæ antea scripseram, agnoscere non potuisses, interpretationem tuam eorum Pauli verborum penitus rejiciendam esse? Nonne hoc satis erat, ut ea in parte errore tuo liberareris? Nonne à simplici verbo divino in interpretatione mea me non solum non discedere animadvertisses, sed verbi significationem usitatissimam sequi, & non rationibus solum, sed perpetuo etiam Sacrorum Scriptorum loquendi more, ad eam interpretationem amplectendam impulsum, immo potius coactum me fuisse, aperte profiteri? Nonne si paululum animum attendisses, me, & quæ sibi ipsis maxime constant, & quæ cum universis Sacris Literis mirifice consentiunt, docere vidisses? Nonne, ut soli Paulo & Mosi credas, tuis præjudicatis opinionibus posthabitis, re vera me tibi suadere comperisses? Atqui, ut his, & aliis divinis scriptoribus credas, necesse est, ut quid dicant, intelligas. Id autem fieri nequit, nisi verborum vim percipias. Nam ex verbis sententia elicitur. At verborum vim percipere qui potes, si Sacrorum Librorum idiotismos non observas, si verba ipsa non diligenter examinas? Quod cum ego jam perspexissem, conatus sum priore meo scripto apertissimis rationibus potius, quam vi manifestissima verborum Pauli tibi planum facere, alium omnino esse testimonii, quod ex eo protuleras, sensum, atque opinatus fueras. Sed nihil me profecisse video. Nam non solum non resipiscis, sed gravem errorem multo gravioribus cumulas. Cum enim dico, ex eo constare, mortalitatem naturalem per peccatum in mundum non intrasse, & Adamum etiam ante delictum natura mortalem fuisse, quod escis jam uteretur, & indigeret refectione, id quod ipsa ejus corporis constitutio satis nos docere poterat; ais primum, quatenus assequi possum, non refectionis causa Adamum ante delictum comedisse, sed voluptatis & sobolis propagandæ gratia. De voluptate postea videbimus. Quod vero ad sobolis propagationem attinet, cur cibo indigebat homo, nisi quia instaurandum illud erat, quod, sobolem propagando, ei decedebat? Sed quid potest ei, qui natura immortalis sit, unquam decedere? An non sola sobolem procreandi ratio, eum omnino natura mortalem fuisse demonstrat, etiamsi nihil aliud haberemus, quod nobis idem aperte indicaret? Necesse est enim, cum per eam propagationem propaganti aliquid decedat, fateri, aut plane naturæ immortali repugnare, sibi similem, id est, ejusdem speciei procreare; aut alia ratione ab immortalibus immortales gigni. Mitto, quod id, quod Adamo in propaganda sobole decedebat, multo præstantiore via, quam escarum esu, in quibus concoquendis, digerendis, & ex parte expellendis, multa immortali natura indignissima animadverti possunt, instaurari & poterat & debebat, si is immortalis fuisset. Sed enim arcte tenendum illud est, tanquam verissimum, & quod probatione aliqua non indigeat, immortali naturæ nihil decedere posse, & cibos ideò ad sobolem propagandam necessarios fuisse, quia instaurandum ea ratione erat id, quod per eam homini decedebat. Ita dum aliam, quam refectionem, causam ciborum fuisse ostendere conaris, eam causam affers, quæ maxime refectione opus fuisse perspicuum facit. Subjungis deinde, ut, refectione etiam concessa, immortalem naturam non tolli probes, me ipsum non semel fateri, arboris vitæ eam vim fuisse, ut comedentis ex ea vitam perpetuaret. Jam totus hic locus in 5. cap. accurate pertractatus est, attamen hic quoque aliquid dicamus. Quid obsecro; ut, qui natura sunt immortales, refici aut posse aut debere constet, efficit, arboris illius vitalis eam vim fuisse, ut comedens ex ea vitam suam perpetuaret? Istud aliquam vim haberet, si probandum esset, vel cibis vitam in æternum prorogari posse, vel in æternum eos posse vivere, qui cibis utuntur; (si tamen tibi concederetur, perpetuare vitam, idem esse, quod in æternum eam conservare; quod longè aliter se habere in eodem 5. cap. me ostendisse confido): At cum probandum sit, aliquem suapte natura immortalem cibis posse refici, id prorsus nullas vires habet, nisi illud ipsum prius probetur, quod est in quæstione, primum scilicet hominem, quamvis cibo uteretur, quo reficiebatur, & perpetuabat vitam suam, immortalem tamen natura fuisse, quod enunciatum neminem præter te esse arbitror, qui non animadvertat, & absurdissimum esse, & seipsum plane destruere. Nam quid magis, ut eodem loco dictum fuit, sibi ipsi adversari potest, quam immortalem esse natura, & ad perpetuandam vitam aliqua re uti? Quid magis absurdum, atque adeo ἀδύνατον, quam, nihil alicui decedere posse, ut certe iis, qui natura sunt immortales, evenit, & tamen eundem ipsum subinde refici? Quod si hæc, quæ me vel somniare quidem puderet, ex meis verbis colligi posse credis, non minus falleris, quam in ipsis asserendis errare manifesto deprehendaris. Fortasse inter ea, quæ te in istos errores protrahunt, sive potius prima illa, de qua potissimum contendimus, opinione tua necessario jam pertractum, in iisdem retinent, illud est, quod ei, qui immortalis creatus sit, aliquid decedere posse existimas. Atqui aut illud, quod decedit, instaurari debere putas; aut, ut, instauraretur, necesse non esse arbitraris. Si instaurandum omnino est, certum est, id ejusmodi esse, ut sine eo is in priore statu conservari nequeat, sed paulatim absumatur, alioqui quid instauratione opus esset? Verum qui ita comparatus est, is quomodo natura immortalis esse potest, cum ad sui conservationem externa ope indigeat? Nam si dicas, fieri posse, ut ipse seipsum reficiat, præterquam quod istud quæstioni nostræ non convenit, in qua cibis, & sic rebus externis refectio fieri debet, dico, te magno in errore esse. Nihil enim seipsum prorsus externa ope destitutum reficere potest. Necesse est enim, ut cuicunque aliquid deest, id aliunde, quam à seipso petat. Quandoquidem, si à seipso id petere posset, jam eo non careret. Sin putas id, quod decedit, sine ulla ejus, cui decedit, læsione posse non instaurari, quid refectione opus est? Immo quid decessionem appellamus eam, quæ eum, de quo fit, nihil minuit? Præterea quis unquam tibi concedet, in iis, qui immortales natura sunt, aliquid ita superfluere, ut sine aliqua imminutione eis detrahi possit, idemque extrinsecus adveniente deinde ope refici? Sed jam ad alia transeamus, si prius tamen te illud monuerimus, me in arbore illa vitali allegoriam nullo modo negare, nedum ulla ratione non ferre (ut tu ea parum inspiciens, quæ à me scribuntur, affirmas) sed allegorice tantum historiam illam de Cherubim, qui fuit positus ad custodiendam viam arboris illius, non esse interpretandam asseverare, & omnino fatendum esse dicere, vere illi arbori vim mirifice vitam hominis conservandi datam fuisse. Quæ cum dico, tantum abest, ut concédam, eum, qui natura immortalis sit, refectione vel indigere vel uti posse, (quod prorsus nego) quemadmodum tu mihi objicis, ut ex ea arboris vi, cujus ope Adamus ad vitam suam conservandam etiam ante lapsum indigebat, eum natura immortalem nunquam fuisse confirmem.

Jam vero ad id, quod dixeram, de constitutione corporis humani, respondes, membra, quæ mihi videntur superflua, necessaria fuisse ad procreationem; &

Messiam,

Messiam, quamvis renovasset corpus humanum, habuisse tamen post resurrectionem membra, quæ prius, & non semel comedisse & bibisse. Primum ego, nunquam dixi, superflua esse, sed superflua futura, nisi homo refectione opus habuisset. Quod vero ad procreationem necessaria essent, id, ut paulo ante visum est, non modo non tollit, primum hominem refectione opus habuisse, sed id quam maxime confirmat. Quare nihil agis, nisi & refici debere corpus, & natura simul immortale esse posse, demonstres. Deinde quod ad Christi corpus attinet à mortuis excitatum, qui scis, id membra omnia interiora, quæ prius habuerat, retinuisse? Num ex eo id colligis, quod Christus non semel comedit atque bibit, postquam à mortuis resurrexit (cujus rei tu hic intempestive mentionem facis, non enim, ut priora membra eum retinuisse probes, qua de re sermo erat, sed ut ciborum usum cum immortali natura non pugnare ostendas, id dixisti, de quo mox suo loco videbimus) At bibisse & comedisse potuit Christus post resurrectionem, nec tamen eadem interiora membra habere, quæ ante habuerat, quibus cibus & potus ad corporis refectionem distribueretur, sed alia, quibus alia officia peragerentur. Nam profecto non ut corpus reficeret, sed ob aliam causam necesse est biberit & comederit, si jam tum ipsius corpus immortale fuisse velimus. Nec vero Christus procreare debebat. Quare superflua omnino priora interiora membra fuissent. Hæc dico non quia negem Christi corpus post resurrectionem, dum hic in terris versatus est, eadem membra, quæ prius & exteriora & interiora habuisse, sed ut ostendam, quam audacter quædam de re asseveres, quæ si tibi negaretur, eam nunquam probare posses, quippe quæ nec ullo modo appareat, & iis ipsis, quæ à te posita sunt, manifeste adversetur. Quamvis autem id non negem, quid tamen inde ad argumentum meum dissolvendum colligere potes? Nam adhuc tibi probandum est, Christi corpus post resurrectionem, dum in terris erat, & cum discipulis interdum comedebat & bibebat, naturalem immortalitatem adeptum fuisse, quod ego falsissimum esse arbitror, & vel ex eo solo falsum deprehendi, si concedatur in eo eadem interiora membra fuisse, quæ antea fuerant, quæ non nisi mortali naturæ, & quæ ciborum refectione indigeat, convenire possunt. Non est Christus Jesus, quamvis, ut non amplius moreretur, a mortuis excitatus, immortalitatem & gloriam sui corporis adeptus, nisi cum in cœlum translatus est, ubi sedes est corporum immortalium & gloriosorum, quæ sub hoc cælo, ubi omnia ad interitum rapiuntur, degere non convenit. Putas ne Christi corpus immortale & gloriosum minorem claritatem & splendorem habere, quam habuerit, cum adhuc mortale transfiguratum est in monte? Sed nihil tale de Christi corpore legimus, postquam is ab inferis excitatus, per 40 dies in terris fuit. An non manifestum est, non glorificatum fuisse Christum, nisi post ipsius in cœlum ascensum? *Nondum enim erat* (inquit Johannes Joh. 7. 39.) *spiritus datus, quia Jesus nondum erat glorificatus.* Ipse vero Christus ait Joh. 16. 7 *Si enim ego non abjero, paracletus non veniet ad vos.* Tunc demum igitur glorificatus est Christus, cum hinc abiit; & ante suam glorificationem corpus eum immortale & gloriosum & potens habuisse, nec verisimile est, & ipsi sensui communi plane refragatur. Nec vero potentia & gloria ab immortalitate separari potest in iis corporibus, quæ post resurrectionem renovantur, ut ex Paulo liquet 1 Cor. 15. 42, qui in ipsis hæc tria omnino conjungit. Quod si dicas, Christum, antequam in cœlum ascenderet, dixisse, sibi datam esse omnem potestatem in cœlo & in terra Matt. 28. 18, respondeo, idem re ipsa ab eodem dictum fuisse, etiam antequam moreretur & resurgeret. Inquit enim orans patrem Joh. 17. 2, *sicut dedisti ei*, (de seipso autem loquitur) *potestatem omnis carnis*, &c. & alibi ab Euangelista dictum fuit Joh. 13. 3: *Sciens Jesus, quod omnia dedit ei pater in manus* &c. Atque eadem sententia aliis in locis scripta extat, antequam Christus moreretur. Cum igitur ante mortem & resurrectionem dictum fuerit, Christum omnem potestatem accepisse, non quia revera acceplisset, sed quia omnino eam accepturus erat, multo magis id post mortem & resurrectionem dici potuit; cum propter mortem & per resurrectionem eam acceperit, præsertim cum extrema verba suis discipulis faciens, ipsis inspicientibus jam jam in cœlum ascensurus, & mortalem hunc mundum relicturus esset. Idem Christus, in eadem ad Patrem oratione ait, sibi ab ipso fuisse datam claritatem, *ut videant*, inquit Joh. 17 24. *claritatem meam quam dedisti mihi*: & tamen certum est, eam gloriam seu claritatem illi non nisi propter mortem & post mortem datam fuisse. Præter enim ejus rei alia complura, quæ habemus, apertissima testimonia, ipsemet dixit Luc. 24. 26, *Oportuit Christum hæc pati, & intrare in gloriam suam.* Numquid animadvertisti, in epist. ad Hebr. hujus rei, quod scilicet Christus immortalis & perfectus non evaserit, nisi postquam in cœlum ascendit, ubi pro nobis nunc coram Deo in perpetuum apparet, multa esse evidentissima argumenta? Sed inter cætera insigne est illud quod 7 cap. habetur, ubi, ut Christus in æternum viveret, & sic in æternum sacerdos esse posset, decessisse dicitur, ut cœlis sublimior fieret, qua de re à nobis alio loco disputatum est. Dum igitur dominus Jesus post resurrectionem hic cum discipulis esse voluit, non fuit ejus corpus immutatum, & immortale & gloriosum effectum, nam neque tantum splendorem & majestatem mortalibus oculis intueri & sustinere potuissent; nec ipse se vere resurrexisse eis fidem fecisset, nisi idem prorsus fuisset, qui antea fuerat. Unde factum est, ut ipsa clavorum vestigia in manibus & lanceæ in latere eum etiam tunc habuisse legamus Joh. 20. 27, quæ nemo non videt, quam immortali corpori convenire non possint. Multa prudens prætereo, quæ in hanc sententiam afferri queant. Satis enim hæc cuicunque esse possunt, qui manifestissimæ veritati reluctari nolit, ut Christi corpus immortale à mortuis excitatum, & immortalitatem naturalem, dum in hoc mundo adhuc versaretur, consecutum non fuisse cognoscat, quibus id tantum addo, cum Christus per id temporis vere comederit, fieri non posse, ut naturam immortalem adeptus esset, cum Paulo teste, ii, qui immortales fiunt, non comedant, ut statim, tua responsione ad testimonium, quod ex ipso protuleram, diluta, planissimum fiet. Vere autem comedisse Christum, non autem ita visum fuisse, & tu maxime contendis, & omnino, nisi Euangelistas nobis imposuisse velimus, fatendum est, qui non aliam ob causam ejus rei ita diserte mentionem faciunt, nisi, ut inde appareat eum ipsum vere, qui antea mortuus fuerat, in vitam revocatum fuisse. Nam & ipse Christus, cum filiam illam principis synagogæ à mortuis excitasset Luc. 8. 55, jussit ei dare comedere, ut hoc argumento, eam vere in vitam restitutam esse, demonstraret. Nec dubium est, quin ipse Christus, ut discipulis suæ resurrectionis fidem faceret, præter alia, quæ illis indicia manifesta exhibuit, hoc etiam, quod comederet, exhibuerit. Nam ejus rei Lucas nos in sua historia aperte admonet Luc. 24. 14; & Petrus, ut se una cum cæteris, quibus idem datum fuerat, Christum vere à mortuis excitatum vidisse, confirmaret, ea verba addidit Acto. 10. 41, *Qui manducavimus & bibimus cum illo, postquam resurrexit à mortuis.* Atqui Paulus, ut diximus, aperte testatur 1 Cor 6. 13, escas & ventrem in futura vita destructum iri. Sed respondes, Paulum loqui, quatenus corruptibiles sunt, atque ea responsione te duplici de causa mirifice cunctis deridendum exponis. Primum enim ineptissime Pauli verba interpretaris, cum ipse dicat, escas una cum ventre abolendas esse, corpus autem suscitandum. Nam & corpus ipsum, quatenus corruptibile est, abolebitur. Quocirca nisi venter & escæ, non solum quatenus corruptibiles sunt, sed omnino aboleantur, nihil docuit Apostolus: quin etiam falso & perperam locutus est, qui inter escas ventremque & cor-

corpus differentiam in ipsorum conservatione aut destructione constituere voluerit, cum tamen penitus nulla sit. Deinde perridicule, quamvis tacite, affirmare non vereris, in futuro seculo nos comesturos esse, atque ea in re Machometem, qui ejusmodi artibus populum carnalem & gulæ ac ventri deditum seduxit, imitari te non pudet; neque interim vides, voluptatem, quæ sola post resurrectionem ciborum usus causa, te ipso teste, esse potest (cessabit enim post resurrectionem sobolis propagatio) multis de causis indignissimam esse, quæ retineatur. Novi ego non paucos, qui ita vel literarum vel aliis studiis delectantur, ut maximam molestiam ex eo capiant, quod propter corporis refectionem eis cibum sumere sit necessarium, quamvis optime valeant, & cibus alioqui ipsis suavissimus sit, nimirum quia à multo majoribus voluptatibus, dum comedunt, avocantur. Quis autem nescit voluptatem, quæ in cibo & potione capienda sentitur, & ejusmodi cæteras corporis voluptates sine antecedenti molestia esse non posse? Fames enim & sitis antecedat necesse est, si quis veram voluptatem, quæ in cibo & potu reperitur, experiri velit. Quid aliud est fames & sitis, quam vacuitas quædam, quæ dolorem affert, quam idcirco & replere curamus, & replendo jucunditatem necessario capimus. Quis satietatem ei voluptati succedere non videt, & cibum suavissimum, vacuo repleto, adeo injucundum esse, ut nauseam etiam ei movere possit? Quæ omnia absurdissimum est, in æterna illa & absoluta felicitate evenire posse, vel suspicari quidem, quæ tamen si ibi potui & cibo locus futurus est, cessare nullo modo possunt, nisi velis in altero seculo aut nullam majorem voluptatem quam comedendi & bibendi dari; aut cibum & potionem ab aliis voluptatibus non avocare, & præterea asseras, nos & voluptatem comedendi & bibendi sine antecedenti fame & siti experturos, & indesinenter comesturos ac bibituros. Nisi enim satietatem succedere velis, cur à cibo & potione unquam abstinendum esset? Si ideo interdum abstinendum fore credis, ut majoribus voluptatibus perfrui possimus, cur majoribus illis voluptatibus perpetuo potius non perfrueremur, cibo & potu in æternum valere jussis? Neque enim dicere potes, illis majoribus voluptatibus satietatem succedere, si comedendi & bibendi voluptati eam succedere negas. Quod tamen si diceres, voluptatum satietatem in futuro seculo dari affirmares, quo nihil absurdius dici potest. Restat igitur, ut perpetuo nos comesturos & bibituros esse contendas, quod una cum cæteris, quæ si priora illa absurda vitare velis, te affirmare necesse esse diximus, & maxime ridiculum, & longe absurdissimum esse, nemo est, qui liquido non perspiciat. Quis præterea est, qui non videat, ideo voluptatem in cibo capiendo à natura fuisse positam, ut corpus, quod refectione indiget, alatur? Nam nisi ea esset, cibum sumere, in quo nihil nisi labor foret, animalia maximo cum vitæ ipsorum detrimento sæpius fortasse negligerent. Eadem autem ratione, ut omnes animadverterunt, tantam in maris & fœminæ conjunctione voluptatem eadem ipsis parens natura posuit, ne scilicet alioqni animalia à procreatione abhorrerent, nedum ei, ut opus erat, diligenter operam darent. Cur igitur, nutritionis corporis necessitate cessante, isthæc bibendi & comedendi voluptas, quæ propter eam comparata est, una cum ipso cibo & potu non cessabit, quemadmodum procreatione cessante, voluptatem illius conjunctionis, una cum ipsa conjunctione cessare videmus? Nonne si Deus voluptati eorum, qui vitam æternam adipiscentur, ciborum usu prospectum vellet, quamvis causa, propter quam potissimum cibis nunc utimur, id est, corporis reficiendi necessitas cessatura sit, multo magis conjunctione illa prospectum voluisset, quamvis procreandi amplius homines non essent, propter quam procreationem præcipue ea conjunctio instituta fuit? Nemo est enim quin fateatur, multo majorem hanc, quam illam voluptatem esse. Machometes certe, ut audio, in futuro seculo non ciborum tantummodo usum, sed maris quoque & fœminæ conjunctionem conservari vult, quem vereor sane, ne in hac parte quoque jam imiteris, quamvis Christus aperte testetur, in futuro seculo nuptias abolendas esse. Etsi enim video negari non posse, quin omnem maris & fœminæ conjunctionem Christi verba Luc. 20. 35, in illo seculo tollant: cum tamen considero, quomodo testimonium Pauli, de ciborum usu abolendo, magis etiam, quam illud Christi de conjunctione illa tollenda clarum & indubitatum, obscurare & eludere conatus fueris, satis verisimile mihi sit, ut aliqua ejusmodi tua interpretatione illud quoque tenebris involvere & devitare tentes. Nam profecto nisi id facias, & interim ciborum usum in futuro seculo propter voluptatem retinendum esse omnino velis, in ea absurda devenies, quæ modo commemoravimus, à quibus tibi multo magis cavendum est, quam à ridicula sive coacta aliqua verborum Christi explanatione. Jam enim ea in re semel verecundiæ fines peregregie transiisti, cum Pauli verba illa ita absurde interpretari non dubitaveris. Dicere autem posses; Christum nuptias quidem & matrimonia negare, quæ procreandi causa potissimum fiunt, cum nulla procreatione in illa vita opus futurum sit: at alias maris & fœminæ conjunctiones, quas fere semper voluptatis causa fieri contingit, non negasse. Quæ sane interpretatio, licet, ut statim videbimus, nullo pacto admittenda sit, est tamen multo, quam illa alia verborum Pauli, tolerabilior; & multi illam deridebunt, & falsitatis convincent, qui hanc fortassis, aut non omnino aspernabuntur, aut, quo pacto refellere possint, non facile invenient. Verumtamen ex eo primum ejus absurditas constare unicuique potest, quod apud Matthæum & Marcum simpliciter dicitur, in resurrectione nullas nuptias futuras, sed eos, qui resurrexerunt, fore tanquam angelos, qui sunt in cœlis. Certe angeli qui sunt in cœlis, non modo à nuptiis abstinent, sed ab omni concubitu Matth. 22. 30 Mar. 12. 25. Nec vero ea tantum in re illos angelis similes fore dicere voluit. de qua sermo erat (quod sane inepte factum fuisset. Quid enim ex ea comparatione amplius intelligeretur, quam ex simplici dicto?) sed in aliis etiam; & eam similitudinem, quam cum angelis habituri sunt, ad confirmationem sui dicti afferre, tanquam generalem propositionem, ex quo singularis illa conclusio colligeretur, ut ex Luca manifestum est, apud quem immortalis etiam naturæ, in qua similes angelis erunt, mentio fit. &, quod æquales angelis sint futuri, pro ratione & confirmatione eorum, quæ dicta fuerant, à Christo subjungitur. *Nam* inquit Luc. 20. 36, *æquales Angelis sunt*. Deinde, cum apud eundem Lucam ratio reddatur, cur cessaturæ sint nuptiæ quia scilicet mori amplius non poterunt, & ideo ut alii ab ipsis procreentur, qui in eorum locum quodammodo succedant, opus non erit, & hæc ratio, omnem maris & fœminæ conjunctionem excludat, (siquidem ex omni ejusmodi conjunctione filii procreantur) nec Christus aliud præterea doceat, statuendum prorsus videtur, non nuptias solum, sed omnem concubitum per Christi verba in futura vita tolli. Quodsi propter voluptatem promiscuos concubitus admitti posse velimus, cur nuptias etiam, non quidem procreandi, sed voluptatis capiendæ causa non admisisset Christus? At enim nuptiæ procreandi gratia potissimum fiunt, promiscui concubitus non item. Non recte dictum est. Neque enim nuptiæ, sed maris & fœminæ conjunctio procreandi causa fit. Nuptiæ vero ut aliquis modus & ordo in ea conjunctione servetur, institutæ sunt. Nec vero ad id, quod rude hominum vulgus opinari potest, sed ad id quod verum est, & satis liquet, Christum respexisse, credere debemus. Maneat igitur, omnem concubitum per Christi verba in futura vita excludi, & quamvis ipse de nuptiis interrogatus, nuptiarum tantum in sua responsione meminerit, nuptiarum tamen appellatione, omnem maris & fœminæ conjunctionem & brevitati & honestati consulentem, significare eum voluisse credamus. Quodsi tu idem facere voluisti, gaudeo equidem. Auget enim, ut verum fatear, suspicionem meam, quam de sententia

tua hac in re paulo ante exposui, quod, cum ego, verba Christi, ad omnem concubitum ex futuro seculo exterminandum attulerim, tu tamen interea in responsione tua maris & fœminæ conjunctionem nunquam diserte commemoras, sed matrimonii semper, aut nuptiarum, aut connubiorum mentionem facis, quæ cessatura in futura vita confiteris. Nam cum alio modo vim rationis meæ te effugere posse sperares, dummodo contra id, quod sentires, non loquereris, non erat, quod maris & fœminæ conjunctionem post resurrectionem omnino cessaturam esse negares, etiamsi ita vere sensisses, ne videlicet sine aliqua necessitate te illudendum præberes. Nec enim nescis, quam istæc Machometana opinio non solum passim damnetur, sed vulgo etiam irrideatur Quod tamen cavere in ciborum usu non minus debueras, cum non minus hæc, quam illa opinio, ab iis, qui Christo nomen dederunt, ludibrio habeatur. Id autem præstare debuisses, si dixisses, fieri posse, ut in futuro seculo, nullus ciborum sit usus, non quia id immortali naturæ repugnet, sed quia cessabit sobolis propagatio, propter quam potissimum ciborum usum ab ipso creationis initio institutum fuisse affirmas, & ita non necesse habuisses, Pauli verba tam inepte, ut fecisti, interpretari. Sed fortasse id veritus es, ne ejusmodi responsione ei, quod sentis, contrarium locutus, & ciborum usum in futura vita cessaturum, tacite confessus fuisse viderere. Itaque non ut primi hominis ante lapsum immortalitatem naturalem à meis oppugnationibus tueare, sed quia alioqui etiam id tibi verum videatur, nos post resurrectionem cibis usuros, non obscure te asserere existimari potest. Quod sane tua causa doleo. Cæterum si ab Adami immortali, quam putas, natura absurdam istam sententiam imprudens deduxisti, quasi fieri non possit, ut, si qui in futuro seculo immortales erunt, cibis non utentur, Adamus illis uti potuerit, & immortalis esse; aut te isto errore libera, aut ciborum usum propter sobolis propagationem potissimum institutum non fuisse agnosce; sed etiam citra procreationis causam homini, ut comederet necessarium fuisse fatere. Nullam autem præterea ejus rei necessariam causam invenies, quod in futuro seculo locum prorsus habere nequeat, ea una excepta, quod Adamus refectione indigeret. Qui vero illo seculo digni habebuntur, nulla refectione opus sint habituri; quod idem est, ac si diceres, quia ille mortalis fuit, hi vero immortales erunt. Quod enim propter solam voluptatem, licet causam non necessariam, quam vita illa æterna indignam esse ostendimus, Adamus immortalis comederit, id tum, quia ea voluptas, quæ in cibo capiendo sentitur, refectionis causa, ut diximus, comparata est, nec sine præcedenti vacuitate & dolore esse potest, tum quia ipse per se in vita etiam hac animali à multis spernitur, ex quo veram hujus vitæ voluptatem non esse constat, nullo pacto admittendum est. Ita fiet, ut vel ad cognitionem mortalitatis naturalis, quæ semper in Adamo fuit, pervenias, vel de hominis futura felicitate tam exiliter & indigne non sentias, ut eam ex aliqua parte potione & cibo contineri velis. Quod certe, ut dictum fuit, vel ex eo falsum esse animadvertere potes, si concubitus omnes è futura vita tollas. Id autem, si ea Christi verba, quæ nuptias aperte ex ea exterminant, & rationem afferunt, quæ in omni concubitu locum habet, & in quibus præterea ejus vitæ participes futuri, ad id confirmandum, quod dictum fuerat, pares angelis fiunt, qui ab omni concubitu sunt alieni, tibi nequaquam persuadere possunt, persuadeat illud, quod in Apoc. 14. ℣. 14. scriptum legimus de iis, qui cum mulieribus non sunt coinquinati, sed virgines sunt (quicquid hæc virginitas eo in loco significet) quibus datum est, ut agnum sequantur, quocunque ierit Nam si in futura vita, non minus, quam in hac, concubitus voluptatis causa exercendi essent, cur ita (seu proprie seu metaphorice locus accipiendus sit) præ cæteris commendarentur ii, qui à mulieribus omnino abstinuissent? Nonne clare liquet, illud ideo fieri, quod qui ita faciunt, propius quam cæteri, ad id genus vitæ, quod in alio seculo futurum est, accedere conantur, atque ut id præstent, hujus mundi voluptate, quam vulgus hominum maximam arbitratur, & cujus desiderio homo vehementissime tangitur, sponte abstinent? Quod sane laudandum in ipsis non foret, si eadem voluptas ejus vitæ & felicitatis, ad quam aspirant, communis esset. Hac eadem ratione fit, ut qui magis sobrii in hac vita sunt, & necessitatis tantum, non etiam voluptatis gratia, cibis utuntur, quin etiam tantum abest, ut ciborum voluptates quærant, ut non nisi vulgarissimis epulis vescantur, & sæpe seipsos jejuniis & inedia macerent, ii præ cæteris commendentur, & admirationi habeantur, tanquam ii, qui angelorum more, quatenus humana fragilitas ferre potest, vitam agere instituant. Neque vero distinctio, quam tu adhibes, inter escas, quibus nunc utimur, & eas quibus in futura vita utemur, quod, scilicet hæ corruptibiles sint, illæ vero incorruptibiles sint futuræ, præsentem, & futurum ciborum usum ita discriminant, ut diversum de utroque judicium fieri debeat, præsertim cum ipsa distinctio inanis prorsus & falsa esse deprehendatur. Nam quid tandem est escas esse incorruptibiles? Satis à nobis primo capite demonstratum fuit, escas necessario corruptibiles esse, cum eas priorem formam amittere necesse sit. Quamvis enim post resurrectionem, non refectionis, sed voluptatis causa eas comedi velis: tamen fieri non potest, quin à comedentibus atterantur ac comminuantur, ita ut aliam formam suspiciant: nisi integras deglutiendas esse dicas, & præcipuam voluptatem, quæ in eis comedendis percipitur, ipsis comedentibus adimas. Verum si integræ deglutiendæ sunt; an in ventre integræ quoque perseverare debent? Nonne si id fieret, post paucas epulares accubationes venter omnino repleretur, adeo ut finem comedendi in perpetuum facere necesse foret? Sed integræ, opinor, ventrem ingrediuntur, & integræ quoque exeunt, & sic nec comedendi finem facere est necesse, & ipsæ nunquam pereunt. Nunquid hæc absurda, hasce fœditates non animadvertis? Nonne vides, te imprudentem ideo escas, quas nos in futuro seculo comesturos putas, incorruptibiles appellare, quia ab incorruptibilibus comedantur, non autem quia ipsæ incorruptibiles sint futuræ, neque inter hasce, quibus nunc vescimur, & illas, quod ad hanc rem attinet, ullam differentiam constitui posse. Ea quæ nobis supra primo & quinto cap. de stirpium & arboris illius vitalis immortalitate, quam tu asserebas, disputata sunt, satis te ejus rei admonere possunt. Quod si tibi videtur, fieri non posse, ut immortalis mortali cibo utatur, cur escas omnes ab homine, postquam immortalis effectus fuerit, penitus non removes, cum escæ nunquam, nisi mortales, esse possint? cur saltem, cum Christus post resurrectionem, non incorruptibiles quidem, sed corruptibiles escas comederit, ex eo solo ipsum immortalem naturam adeptum eo tempore nondum fuisse non agnoscis? Quodsi concederetur, escas immortales esse posse, num propterea escæ non essent, quia essent immortales; & voluptas, quæ inde perciperetur, alia quam corporalis foret, & à voluptatibus longe distans, quibus angeli Dei perfruuntur, quorum similes in spirituali illa vita futuri sumus?

Sed fortasse angelos quoque comedere affirmas. At quibusnam escis utuntur? Num istis nostris corruptibilibus? Non dices opinor. Num aliis earum similibus, excepta corruptione? Verum unde illas habent? In cœlo, credo, non minus, quam in terra, herbæ, fruges & fructus incorruptibiles nascuntur, quibus pro cibo angeli utuntur. At manna, puto, comedunt. Scriptum est enim in Psal. 78, secundum Græcam & vulgatam Latinam translationem. & in libro Sapientiæ Sap. 16. 20, & in libro etiam qui inscribitur quartus Esdræ 4 Esdr. 1 ℣. 19. Israëlitas, cum manna comederent, comedisse panem sive escam angelorum. Quid Hebraica veritas in eo Psalmi loco scriptum esse nos doceat, omnes sciunt. Panem enim fortium, non angelorum habet. Sed etiamsi vox Angelorum retineretur, quid aliud esset

panis

panis Angelorum, quam panis angelicus ac cœlestis, id est, de cœlis, ubi angeli degunt, descendens? Nam antea quoque dixerat Psalmi auctor, *Frumentum cœlorum dedisti* eis, & in Psal. 105. scriptum est, *Pane cœlorum saturavit eos*, non quia ipsi cœli eo frumenti aut panis genere utantur, sed quia de cœlis descendebat. Panem etiam angelorum potuisset manna appellare, ut excellentiam cibi ostenderet, qui dignus esset, quo angeli uterentur, si cibum, ut homines, caperent. Denique (ut alias interpretationes non paucas, quæ angelorum voce retenta, ad eum locum afferri solent, ex quibus angelos cibis uti nullo modo colligi potest, interea omittam) angelorum sive angelicum id dici potest, quod præstantissimum est. Nam Dei quoque sive divinum, & in sacris libris, & apud prophanos scriptores, & in ipso quotidiano sermone id passim dicitur, quod maxime singulare & longe excellentissimum est. Non crediderim autem, quemquam esse, qui ex eo angelos cibis uti colligi posse dicat, quod eos Abrahamus sub humana specie latentes mensa exceperit Gen. 18. Nam quemadmodum homines videbantur, nec tamen erant: sic & cibos capere visos fuisse dicendum est, quamvis vere non caperent, ut in Tobiæ libro Tob. 12, de se ipso angelus testatur. Mitto, quod cibi illi, quos ipsis Abrahamus apposuit, nequaquam angelicæ naturæ accommodati esse poterant, præsertim si id verum est, quod tu asseris, incorruptibiles esse illas escas, quibus ii, qui incorruptibiles sunt, vescuntur. Certe si cibis angelos uti dici potest, nullo alio cibo eos vesci comperies, quam inaspectabili illo, quo in eodem Tobiæ libri loco, ut habet vetus Latina editio, se uti profitetur angelus ille, quod etsi in historia & mihi & omnibus valde suspecta scriptum est; non minus tamen vere, quam eleganter dictum videtur. Mentem enim suam angeli nobilissimo cibo, hoc est, divinæ majestatis contemplatione, ineffabili cum jucunditate pascunt, quæ contemplatio sub aspectum nec cadit, nec cadere ullo modo potest. Hoc cibo & nos in futura illa atq; immortali vita utemur, cujus vim atque naturam humana lingua dicendo exprimere non potest, nec animalis homo cogitando assequi. Nunquam enim vel oculus vidit, vel auris audivit, vel in cor hominis ascenderunt, quæ præparavit Deus diligentibus ipsum, 1Cor. 2. 9. Libet namque hoc etiam sensu Esaiæ Esa. 64. 4. à Paulo repetita & adducta verba interpretari. Siquidem, quemadmodum ea omnia, quæ patribus sub Vetere Fœdere obvenerunt, umbra fuere eorum, quæ nobis sub Novo obtigerunt: ita quicquid nobis, dum in hac vita sumus, sub novo obtingit, nil nisi umbra quædam est eorum, quorum in futura participes erimus. Ut igitur per Christum multa nobis pro eo tempore, quo hic degimus, patefecit Deus, de quibus antea ne cogitaveramus quidem: sic multa pro sempiterno illo ævo, quod cum ipso Christo degemus, præparavit nobis Deus, quæ nunc nulla ratione percipere possumus 1Cor. 2. 14. Sicut enim animalis homo non percipit ea, quæ sunt Spiritus Dei; &, ut ea percipiat, necesse est, eum ex animali spiritualem evadere: ita dum adhuc corpus animale habemus, futuras nostras voluptates, quibus, cum spirituale corpus adepti fuerimus, perfruemur, cogitatione percipere nequimus, sed tantummodo, tanquam ex umbra corpus, leviter imaginari. Indignissimum profecto est homine Christiano, & qui se Spiritu Dei regenitum profitearur, voluptates sive jucunditates beatissimi atque innocentissimi illius futuri seculi, iis, quas hic omnes non minus mali, quàm boni, innumerabilibus miseriis circumscripti, experimur, similes futuras arbitrari; & Jesum ipsum Dominum nostrum, qui primus ad tantam felicitatem pervenit, & nos sibi pares effecturus est, cibo & potione se identidem exhilarare, tacite affirmare non vereri. Nam profecto vel Christus quoque escis jam utitur; vel nos post resurrectionem non utemur. Quod si escis utitur Christus, vere hisce nostris utitur. Quid ergo opus est, ut post resurrectionem nostræ escæ incorruptibiles fiant? An non iis uti poterimus, quibus Christus vescitur? Non, dices. Nam tum ingenti hominum multitudini illæ non sufficient. Ego sane vereor, si ex terra petendi sint cibi, & tot hominum & bestiarum centena millia, quot tu putas, illis uti debent, ne terram ipsam uno die absumant, nisi velis escas omnes quotquot unquam fuerunt, quamvis pars animantium effectæ deinde fuerint, ut nihil scilicet intereat eorum quæ Deus fecit, inexplicabili quadam ratione ab ipsis animantibus separatum restitui atque renovari, easque tanquam in pœnu, in loco deinde aliquo, ad animantium restitutorum usum asservari. Hasce ineptias, & multo plures ac graviores jam tandem aliquando, Francisce, relinque, & spiritualia spirituali ratione dijudicans, Christum Jesum nostræ salutis principem in cœlis jam tot seculis & degentem & regnantem, citra omnem escarum usum felicissimum agnosce, cujus plane similis in sublimibus illis sedibus eris, si in infirmis hisce locis vitam ejus, dum & ipse hic versatus est, imitatus fueris. Is tibi, si ejus spiritu carnis facta peremeris, & in ancipiti ac difficili illo cum omnibus tentationibus prælio victor evaseris, ex arbore vitæ, quæ est in medio pomarii Dei, & manna illud absconditum comedere dabit, quibus cibis omnem famem explebis, & simul voluptate, qua nunc vix te postea perfruiturum sperare potes, mirifice perfunderis? Cæterum quod ais, eorum, quæ Deus fecit, nihil periturum, & id ex eo, quod mortalitas & corruptio nostra abolenda sit, probari credis, quasi scriptum fuerit, nihil aliud, quam mortalitatem & corruptionem, in rebus à Deo creatis abolendam esse, primum id, quod de hominibus, & quidem Christianis dicit Paulus, ad escas quoque ridicule pertrahis. Deinde ex affirmatione unius rei, de qua nominatim agitur, negationem alterius, de qua nullus est sermo, nulla ratione aut exemplo colligere vis. Postremo non meministi, Paulum 1Cor. 15. 44. cum de qualitatibus corporum in resurrectione plenius disserit, aperte dicere, spiritualia futura, non autem animalia, ut nunc sunt. Quod cessaturas omnino escas & ventrem destructum iri evidentissime confirmat: cum nemo non videat, escas una cum ventre propter hanc animalem vitam comparatas fuisse, & nullum commercium spirituali corpori cum escis esse posse. Sed de ciborum usu, quem immortalibus convenire putaveras, hactenus dictum sit. Jam de altera ratione, quæ non, ut à simplici sensu sanctorum discederem, suasit, ut tu me ipsum dicentem facere videris, sed ut verborum magis proprium eumque usitatissimum sensum multo minus proprio, eoque plane inusitato relicto, sequerer atque amplecterer, jure optimo persuasit, dispiciamus, tuamque responsionem diligenter examinemus. Dixeram igitur, maris & fœminæ conjunctionem, & ex ea sobolis propagationem, quæ ante primi hominis delictum instituta à Deo fuerat, satis indicare, ipsum primum hominem jam tum fuisse mortalem. Sobolis enim propagatio ad conservationem speciei, intereuntibus singularibus, sive individuis, instituta est. Dupliciter ad hoc respondes, primum nihil incommodi esse, si, ut nos immortales possumus mortales gignere: sic immortalis Adamus, immortales genuisset. Deinde (quanquam hic non satis te explicas) ais, me ipsum concedere, Adamum esu arboris vitæ perpetuasse vitam suam, & ita necessario asserere, non pugnare cum immortalitate, sui generis propagationem. Sed neutro modo vim argumenti mei effugere aut infirmare potes. Quantum enim ad priorem pertinet, dico, absurdum esse, ut immortales ex sese alios immortales producant: nam vel innumerabiles brevi tempore fierent, & quotidie magis augeretur numerus, adeo ut tandem, omni hujus mundi ordine confuso ac dissoluto, ipsis universus orbis repleretur, nec, si de hominibus loquamur, satis esset ad illos excipiendos alendosque terra, quæ ipsis pro domicilio & nutrice quadam data fuerat; vel post certum tempus eos procreando cessare oporteret, quorum neutrum admitti potest, quin prius Dei institutum mutetur aut pervertatur. Alia igitur ratione immortales producuntur. Creat nimirum eos Deus ipse per se omnes, nec vim sui similis procreandi illis tribuit, quippe quibus se ipsos per procreationem quasi reno-

renovare nequaquam sit opus. Exemplum habemus in angelis, quos, quia Deus immortales ab ipso initio esse voluit, vim procreandi nullam illis datam fuisse scimus Nihil vel in cœlo vel in terra reperies, quod perpetuo, dum hæc vita animalis stabit, duraturum sit, cui ex sese simile gignendi vis data fuerit. Solem, lunam, atque stellas considera, quæ propterea quia in præsenti seculo perpetuo singulæ permanebunt, ut sibi simile aliqua ratione producant, nullam vim habent. At herbæ, stirpes & arbores, quia tandem & senescunt & moriuntur, idcirco semina in se ipsis ex divino instituto ab initio creationis habuere, quibus simile sibi producere, & se ipsas instaurare quodammodo possent. Itaque non dico absurdum esse, ut ab immortalibus immortales producantur, si immortalibus procreatio conveniat. Nam id esset maxime rationi consentaneum: sed, quod immortales procreandi vim à Deo habuerint, id vero longe absurdissimum esse affirmo. Quod vero ad illud attinet, quod posteriore loco dicebas, per ea, quæ supra non uno in loco disputata sunt, satis apparet, id nihil esse. Nunquam enim à me dictum fuit, Adamum fructus illius ope à morte perpetuo immunem esse potuisse; &, si id dixissem, male locutus fuissem, cum nec ea vis illi fructui inesset; nec ipse Adamus unquam ejus usu vere donatus fuerit, ut interim taceam, nunc etiam, cum de procreatione agitur, longe differre, immortalem esse natura, & alicujus rei ope vitam suam in perpetuum conservasse posse. Subjeceram, ut rationem meam confirmarem, Jesu Christi testimonium, qui diserte ait, eos, qui digni habebuntur seculo illo futuro, ideo nuptias & matrimonia non contracturos, quia amplius mori non poterunt. Nam si Christus recte argumentationem suam conclusit, confitendum omnino est, eum, qui immortalis sit, non procreare. Respondes, *diversam esse rationem primæ & secundæ conditionis hominum: illam fuisse terrestrem; hanc fore cœlestem. In prima procreandos fuisse homines: in secunda numerum extiturum, quem sibi Deus proposuerat.* Si ego hujusmodi licentiam Sacras Literas tractandi mihi sumerem, ut Jesu Christi ratione, quam sui dicti ipse affert, non contentus, alias afferrem, an non me omnis generis maledictis proscinderes? Sed perpendamus, quæso, duas hasce rationes tuas. Dicis, primam conditionem terrestrem fuisse, secundam cœlestem fore. Quid hoc ad procreationem? Non repugnaret alioqui procreatio conditioni cœlesti, nisi ea conditio immortalitatem contineret, per quam omnis procreatio excluditur. Modus ipse procreandi repugnat; & voluptas quæ inde percipitur, cœlesti conditione indignissima est, quod utinam ita agnoscas, ut omnem maris & fœminæ conjunctionem ex futura vita exterminandam confitearis, atque eadem ratione ciborum quoque usum ex ipsa penitus tollas, quo nihil cœlesti conditioni magis dissentaneum excogitari potest. Sicut autem cœlesti conditioni sobolis propagatio per se non repugnat: ita terrestri non est omnino consentanea. Finge enim homines non peccasse, & idcirco, ut tibi placet, immortales remansisse, quid impedisset, quominus repleta jam terra, procreatio cessasset? Immo, manente omnium eadem conditione terrestri, cessaturam fuisse nemo dubitare potest. Ita terrestris conditio non solum procreationem necessario non requisivisset, sed eam ferre non potuisset, non quidem per se, sed, ut loquuntur per accidens, propter ingentem jam procreatorum numerum. Quare alteram rationem tuam consideremus. Vis enim non propter immortalitatem tantum, sed etiam, quia jam extabit numerus à Deo constitutus, in futura vita procreationem cessare. Sed quorum numerus extabit? omnium hominum; an beatorum tantum? Si omnium hominum, ergo Deus decrevit, ut in futura vita sit quidam hominum numerus, sive beati sint, sive minus? Quid insulsius dici potest? Præterea manifestum est, hosce, de quibus Christus loquitur, qui in futura vita matrimonia non contrahent, beatos esse. Ait enim, angelis illos pares, & Dei filios futuros. Quamobrem si de omnibus hominibus hic agi velis, omnes homines beatos futuros affirmes necesse est, qua sententia nihil detestabilius esse potest. Si beatorum numerum intelligis, dico, si concedis, ut ex Euangelistis constare videtur, ultima dies quænam & quando futura sit, à Deo jam decretum esse, & nolis, ut quidem arbitror, Deum decrevisse, non, quia eorum probitatem providerit, sed quia ita ipsi visum fuerit, nulla probitatis futuræ in homine ratione habita, quinam singuli futuri sint beati, aut quosnam singulos ipse ex hominibus beatitudinem participare velit, te numerum beatorum, quem sibi proposuisset Deus, in resurrectione extiturum, affirmare nullo modo posse. Quamobrem vero ita loquar, tibi inquirendum relinquo. Neque enim vel pauca dicere, ut me explicarem, satis esset, vel multa hac de re scribere hujus loci est. Tu pro tui ingenii acumine, quid mihi velim, nullo labore perspicies. Id tantummodo ut interpretationem tuam refellam, dixisse in præsentia sufficiat, Christum aperte dicere, rationem, cur procreatio cessare debeat, illam esse, quia scilicet, quos Deus seculi illius participatione dignatus fuerit, mori amplius non possint. Ea autem ratio, *jam extabit numerus, quem sibi proposuerat Deus*, de tuo adhibita est, nec unquam probabis, Deum de numero aliquo certo ac definito beatorum habendo cogitasse; vel etiamsi cogitasse constaret, ac præterea in judicii die jam id peractum visurus esset: tamen nunquam ostendes, cessationem procreationis in futura vita ex hoc etiam, non autem ex sola immortalitate proficisci: præsertim cum præter verba Christi, quæ immortalitatis duntaxat mentionem faciunt, ratio ipsa, ut vidimus, aperte doceat, non decere eos, qui immortales sunt, procreare, & per procreationem multiplicari. Quod si non immortalitatis tantum sed numeri etiam jam expleti, quem sibi proposuisset Deus, ad procreationem tollendam ratio habenda esset; & alterutrum tamen, tanquam non necessarium, quod diserte exprimeretur, reticere voluisset Christus, reticenda potius immortalitas erat. Nam si ideo cessaturam propagationem dixisset, quia numerus, quem sibi proposuisset Deus, extiturus esset, satis expressa ipsa quoque immortalitas fuisset. Quomodo enim extare numerus posset, si illi iterum morerentur? Ad hæc nonne sæpissime, antequam à Saducæis interrogaretur, vitam illorum, qui ad eam resurrectionem perventuri erant, æternam fore aperte docuerat? Sed immortalitate tantum expressa, de numero à Deo constituto, qui extiturus sit, nihil prorsus apparet. Quocirca eam solam ad Jesu Christi rationem concludendam sufficere, certissimum esse debet. Et quo magis ea, vel quia ipse illam sæpe in sermonibus suis antea inculcasset, vel quamvis aliam ob causam, nota illis esse debebat; eo decentius Saducæis responsum dedit, quibus ut Matth. testatur Matth. 22. 34, eo responso os obturavit. Quamvis enim Christus, præter id, quod ad eorum interrogationem respondet, resurrectionem etiam ex Mose illis probet: tamen, nisi quæstioni propositæ ipsorummet judicio recte respondisset, nunquam illis os obturasset. Quod certe factum non fuisset, nisi sola immortalitas omnes nuptias penitus excluderet. Si enim aliud præterea requireretur, neque ita obmutuissent Saducæi, neque alii, qui aderant, Jesum bene respondisse sive dixisse, ut ait Marcus & Lucas, animadvertere statim potuissent. Hinc agnoscere potes, quantum à tuæ sententiæ defendendæ studio te excæcari sinas, cum id non videas, in quo non modo alii, sed Saducæi ipsi, quorum maxime interest, id aut non esse aut occultari, convenire non potuerunt. Verum adhuc gravius hallucinaris, cum ex verbis Christi, quæ postea de Abrahami, Isaaci & Jacobi resurrectione agens, subjungit, substantiam omnium manere, & ex creaturis Dei nihil in conspectu Dei perire colligi posse credis, ex illis inquam verbis: *Deus non est mortuorum sed viventium. Omnes enim vivunt ei.* Hic sane in verbis tuis, tot pene errata sunt, quot verba. Primum enim in eo erras, quod cum de hominibus tantum loquatur Christus, qui non omnia, sed omnes Deo

vivere

vivere dixit, ad creaturas generatim ejus sententiam accommodas. Deinde egregie falleris, quod de omnium hominum resurrectione loqui Christum arbitraris, cum tamen, ut modo dicebamus, liqueat de eorum tantum, qui beati futuri sunt, resurrectione sermonem fuisse institutum. Siquidem, ut constanter apud tres Euangelistas scriptum extat, Christus ante ea verba asseruerat, in resurrectione homines futuros pares angelis, & apud Lucam diserte dicitur, futuros filios Dei, quia filii resurrectionis erunt. Etenim (licet, ut supra alicubi à oobis observatum est, ex nonnullis, quæ in hoc scripto tuo leguntur, id te sentire aliquis suspicari possit) non ita te impium esse pro comperto habeo, ut omnes homines ad angelicam & beatam atque immortalem Dei filiorum vitam perventuros credas. Nec vero te moveat, quod scriptum est ibi; *omnes enim ipsi vivunt.* Verbum enim, omnes, non omnes homines, sed omnes, de quibus est sermo, significat, ita ut credam, ne ad beatos quidem omnes futuros id verbum respicere, sed ad tres illos tantum, de quibus verba fiebant. Ad impios quidem mortuos pertinere non posse, id argumento esse potest, quod alioqui impii mortui Deo vivere dicerentur, & Deus ipsorum Deus esse dici posset, quo nihil perpetuo Sacræ scripturæ loquendi usui magis adversatur, quæ impios ipsos, qui adhuc vivunt, mortuos simpliciter, non modo Deo mortuos, non raro vocat, & Deum impiorum vivorum, ne dum mortuorum, nunquam Deum esse dicit. Erras præterea, quia credis, substantiam alicujus rei non perire, si materia ex qua constat, ounquam evanescat. Qua de re, quamvis in primo capite aliquid jam dictum sit, nonnulla etiam hic dicenda sunt. Igitur, si omnium substantia remanet, quia nullius materia evanescat, nihil unquam perit, ooo solum in Dei conspectu, sed nullo modo. Videri quidem possunt perire, sed vere perire nequeunt. Substantia enim rei manente, rem ipsam manere, necesse est. Quodsi nihil vere perit, quid resurrectione est opus? Nunquid per resurrectionem res oon vere in vitam revocantur, & ab interitu vindicantur, sed tantummodo oculis nostris viventes, & ab interitu liberæ subjiciuntur? Potestne aliquid vel magis falsum atque ridiculum, vel in Jesum Christum vitæ perpetuæ auctorem & principem magis contumeliosum, excogitari? Nam quod nullius rei materia unquam evanescit, id non ex Christi beneficio, sed ex ipsius rei natura necessario proficiscitur. Ita Christus non ab interitu, cui nullo modo obnoxii esse poteramus, nos liberat, sed jam naturaliter liberos, ut quales sumus, tales etiam videamur, efficit. Si dixeris te nihil aliud dicere voluisse, quam materiam non evanescere, nihil ages. Nam diserte substantiam manere ais, quanquam ideo substantiam manere autumas, quia materia non evanescat. Nec vero omnium creatarum rerum formam perpetuo manere, affirmare potes, nisi non modo universæ philosophiæ repugnare, verum etiam manifestissimum mendacium dicere non erubescas, & tamen imprudens id re ipsa affirmas, cum substantiam permanere ais. Rei enim substantia sive essentia, vel nihil aliud, quam ipsius rei forma est, vel certe eam in se continet. Alioqui si nihil aliud tibi vis, quam materiam non evanescere, & id, tuo modo loquens, substaotiæ permansionem appellas, quis tecum ea de re pugoabit, nisi quatenus te, quod sentis, noo recte explicare contendat? Verum quod creatarum rerum materia non evanescat, quid hoc ad futuram resurrectionem, & omnium corporum immortalem restitutionem? Nam præterquam, quod unius cum altero oullum commercium est, nedum necesse sit, ut uno posito alterum consequatur, si idcirco omnia corpora ad æternam vitam excitari aliquando debent, quod nullius materia evanescit, profecto nihil nobis Christi beneficium attulit. Nam etiam sioe Christo creatarum rerum materia, quamvis sub variis formis semper mansisset. Quid enim in natura, quod præsertim ad eam rem atinet, à Christo povatum est? Satis certe explicari oequit, quibus contumeliis imprudens istis tuis commentis & consecutionibus Christi oomen afficias, & quibus sacrilegiis te obstringas, qui naturæ nostræ id tribuere non dubites, quod Deus per Christum nobis præter omnem naturam largitus est. Hunc tuum errorem coosequitur postremo alius, quod scilicet, quid io verbis Jesu Christi sit, Deo vivere, plane non intelligis, qui ideo gravissimus judicandus est, quod totam ipsius argumentationem pervertit, & ineptissimam facit. Putas enim, Deo vivere, in Christi verbis idem esse, ac vere, etiam ante resurrectionem, vitam retinere, sive nunquam, etiam citra resurrectionis beneficium, vere periisse, cum tamen, ut Christus non ineptissime argumentatus fuisse videatur, necesse sit, eos, quos resurrecturos docere vult, nisi resurgant, vere periisse. Si enim non vere periissent, sed adhuc, quamvis minime resurrecturi essent, aliqua ratione reipsa viverent, quinam ex eo, quod Deus oon sit Deus mortuorum, sed viventium, concludere potuisset, Abrahamum, Isaacum & Jacobum resurrecturos esse, quia Deus post eorum ex hac vita discessum, se esse ipsorum Deum, professus fuisset? Nunquid Deus mortuorum Deus esset, si illorum Deus foret, qui nunquam periissent, quamvis nullum aliud vitæ genus illi consecuturi aliquando essent? Non igitur omnes Deo vivere ait, quia ante resurrectionem adhuc re ipsa vivant, seu nunquam ullo modo perierint: sed quia Deus illos in vitam revocare omnino statuit, atque ut in æternum vivant, immutabili consilio decrevit. Quæ enim certo futura sunt, ea jam esse dicuntur, præsertim apud eum, cui non solum notissima sunt, sed solus eorum auctor & effector est. Deus ergo, etsi jam decesserant sancti illi viri, se illorum Deum appellat, quia nobis mortui, ipsi vivunt, qui eis vitam præparavit, eamque sempiternam. Hunc esse sensum verborum Christi, non modo argumentandi ratio necessario postulat, sed etiam locus insignis apud auctorem epistolæ ad Hebr. 11 13, 14 16, apertissime confirmat. Cum enim antea dixisset, Abrahamum, Isaacum, & Jacobum, promissiones quidem accepisse à Deo, terræ illius, quam deinde eorum posteris dedit, sed tamen terram ipsam consecutos non fuisse, hinc colligens, eis, oe fide & spe sua frustrentur, cœlestem patriam, cujus terra illa quædam umbra erat, omnino datum iri, ita postea concludit: *Nunc autem meliorem patriam appetunt, id est, cœlestem. Ideo non confunditur Deus, vocari Deus eorum. Paravit enim illis civitatem.* Arcanum, quod in illis apud Mosem verbis latebat, à Domino Jesu patefactum, haud ignorans præstantissimus hic auctor, illud proposito suo convenientissime accommodat; & simul, si quid dubii cuipiam adhuc in Christi verbis esse posset, quasi interpretem agens, ea unico fere verbo dilucidissime explanat. Ex qua explanatione intelligi par est, id verum esse, quod paullo aote diximus, Deum impiorum Deum, præsertim mortuorum, dici non posse. His enim nihil boni præparavit. Unde manifestum fit, verbum *omnes* in Christi verbis impios nequaquam complecti. Nam si impii mortui non minus, quam pii, Deo viverent, cur impiorum quoque mortuorum, Deus dici non posset? Adde, quod Deo vivere eandem vim habet, quam Deum, sibi Deum esse. Is enim, ut dictum est, quamvis mortuus sit, Deo vivit, cui Deus æternam vitam dare decrevit: *Qui credit in me* (inquit Christus, cum de resurrectione ageret) *etiamsi mortuus fuerit vivet; & qui vivit, & credit in me, non morietur in æternum.* Ex his autem postremis Christi verbis, & aliis multis, tum ipsius tum discipulorum ejus, quæ eandem sententiam continent, perspicuum est, eum, qui ita mortuus fuerit, ut ad æternam vitam aliquando sit restituendus, propter futuram istam restitutionem adeo vivere dici posse, ut nunquam mortuum fuisse, affirmare liceat, non ea ratione solum, quia quæ certo futura sunt, jam esse dici possint; sed etiam quia is nunquam vere moriatur, qui perpetuæ morti non mancipetur. Mors enim noo perpetua, somnus potius, quam mors, appellanda est. Nam profecto, tanquam ex somoo evigilabunt ii, qui in ultima die, immortali ac beata vita ab inferis excitari donabuntur.

Merito igitur potuit Christus affirmare, Abrahamum Isaacum & Jacobum, Deo vivere, quia æterna vita ab ipso Deo aliquando donari debeant. Nam eadem ratione, vere mortuos etiam nunquam eos fuisse, affirmare potuisset, atque hoc pacto, Deum ipsorum Deum, postquam è vita excesserant, recte appellari potuisse demonstrat, quod alioqui non recte dictum fuisset. Recte autem dictum esse necesse est, cum Deus ipse ea verba protulerit. Ergo æterna vita illi aliquando ab ipso donandi sunt. Et sic acutissime simul & elegantissime Saducæis futuram resurrectionem, quemadmodum præfatus fuerat, ex scripturis probat. At vero, si propterea vivere sive Deo vivere eos dixisset, quod ipsorum substantia adhuc maneret, & id dixisset, quod ab omnibus jure optimo irrideri potuisset; & Deum ipsorum Deum recte dici potuisse, etiamsi nunquam resurrecturi essent, ipsemet confessus fuisset. Atque ita quicquid ex Mosis loco ad futuram resurrectionem confirmandam elicere studebat, sibi ipsi eripuisset, ac denique & perverse argumentatus, & inepte prorsus locutus esset. Vivunt ergo, præsertim Deo, Abrahamus, Isaacus, & Jacobus, si quidem resurrecturi essent: sin minus, plane sunt mortui. Quare, cum Deus se Deum illorum esse dicat; Deus autem non mortuorum sed viventium sit, ut resurgant, necesse est. Itaque fit, ut eodem tempore, sed diversa tamen ratione, Ipsi etiam Deo & mortui sint & vivant. Vivunt Deo, quatenus illis vitam æternam dare omnino constituit: Mortui sunt Deo, quatenus illis nondum eam vitam re vera dedit. Quod ipsi Deo mortui sint, caussa est, ut in eo statu, in quo nunc sunt, perdurare nequeant, cum ipse eorum Deus dicatur, qui non mortuorum sed viventium Deus est: Quod Deo vivant, causa est, ut merito is eorum Deum se esse professus fuerit. Alioqui si omnino mortui Deo essent, is ipsorum Deus appellari nullo modo posset. Rursus, si Deo omnino viverent, necesse non foret, eos resurrecturos esse, ut is illorum Deus vere appellari queat. Ex his quæ dicta sunt, satis constare credimus, quæ sit sententia verborum Christi, & quam immerito, ad omnium rerum creatarum resurrectionem sive instaurationem, aut certe ad ipsorum substantiæ permansionem probandam, illa detorquere tentaveris. Quare jam ad propositum revertamur.

Multa præter duas illas rationes attuleram, quibus Adamum in ipsa creatione mortalem natura fuisse demonstrarem, & tibi, si fieri posset, planum fieret, mortalitatem sive mortem naturalem per peccatum in mundum invectam non fuisse. His omnibus, quas tu minutas interrogationes vocas, satis facere dicis Christi corpus excitatum & immortale, quod tamen retinuit priora membra & eandem formam. Cujusmodi sit hæc tua responsio, judicabunt ii, qui ea, quæ supra à nobis scripta sunt, perpenderint, quibus, Christi corpus ante ascensum in cœlum immortalem naturam adeptum non fuisse, ostendere conati sumus, & argumenta illa mea perlegerint, quorum bona pars firmissima adhuc manet, etiamsi tibi concedatur, Christi corpus statim post resurrectionem natura immortale effectum fuisse, & tamen eadem prorsus, quæ antea habuerat, membra retinuisse. Si ad hunc modum in disputationibus ad objecta argumentare respondere licet, nemo est, qui egregie sententiam suam defensurus non sit, & nullo negotio silentium adversario impositurus.

Verum adhuc subjungis: *Et quamvis corpora sanctorum sint miris modis exornanda in resurrectione: non tamen amittent primam naturam, quæ, cum sit opus Dei, non potest ei displicere.* Non displicent Deo opera sua, dum idem rerum status, eademque conditio manet. Sed, si hæc mutanda sunt, mutari & illa plerumque contingit. Fictor (ut hac comparatione tanquam accommodatissima sæpius utamur) quam luteam statuam pro alicujus rei occasione & tempore prudentissime effinxit, eandem si perpetuo, mutata causa, durare nolit; marmoream aut æream faciet. Dum hæc vita animalis & terrestris erit, multa voluit Deus in hominis corpore naturalia esse, quæ spirituali & cœlesti vita succedente, amplius manere nolet. An non natura in corpore est, quod animale sit? Nonne hæc natura mutabitur, quam in ipsa creatione humanum corpus adeptum est, & ipsum ex animali spirituale fiet? Qui audes igitur, primam corporum naturam in resurrectione amittendam non esse, affirmare? Numquid non ipsa animalis & terrestris vita opus Dei est? Hanc tamen, & mutari & deleri oportet; neque tamen ea Deo displicet, qui, non ut perpetua, sed ut temporaria esset, eam condidit. Longum esset, si ejusdem rei alia exempla hic congerere vellem, nec sane est opus, cum omnibus sint in promptu, & satis sit quam appositissimo veritatem patefecisse.

Sed jam ad eum locum pervenimus, ubi, quid in te mea carpendi studium possit, si unquam alibi, manifeste deprehenditur. Posteaquam abunde demonstraveram, interpretationem tuam, quæ apud Paulum mortem pro mortalitate seu morte naturali accipit, penitus rejiciendam esse, addideram, quod etiamsi concederetur, in illis Pauli verbis *mortis* nomine non necessitatem moriendi sive mortem æternam, sed simpliciter ipsam mortem significari: (hoc autem, ut supra exposui, quatenus naturalis est, ut est sententia tua, intelligebam) nihil tamen inde ad opinionem tuam, de qua disputamus, confirmandam eliceretur, & rationem, quamobrem id affirmarem, deinde subjunxeram. Tu hic, ut antea vidimus, & in fine hujus capitis ex verbis tuis aperte colligitur, atque hoc etiam loco id reprehendens, ais, me tertiam interpretationem ad verba Pauli afferre. Quid profecto insulsius aut à veritate alienius dici potuit? Ergo adversarii interpretatione concessa, quod nihil sibi testimonium ab eo allatum officiat, demonstrare, ipsum testimonium nova ratione interpretari est? Videant hoc quicunque extra causam sunt. Nos quid adversus responsionem meam attuleris, videamus. Ea autem hæc erat: Per peccatum intrasse mortem ipsam in mundum, nihil aliud significare, quam peccati occasione quadam, & Adami lapsu præcedente, humanum genus mortem contraxisse, quam tamen alioqui naturaliter subiturus fuisset. Nam per lapsum quoque Judæorum, ait idem Paulus Rom. 11. 11. gentibus salutem contigisse, hoc est, publicam Euangelii prædicationem, & fidem in Christum: & tamen gentibus, etiamsi Judæi lapsi non fuissent, publice prædicandum erat Euangelium; nec propterea gentes Christo fidem habuerunt, quod lapsi essent Judæi. Respondes & ais: *Sed quid hoc ad rem facit? oportet enim probare, eandem esse naturam peccati & mortis, quæ prædicationis; & Paulum dixisse de morte, quod dixit de prædicatione Euangelica. Sed ipse eo in loco nihil minus, quam hoc agit*, &c. Hic primum de fide in Christum, quam, gentibus per Judeorum lapsum obtigisse, Paulum dicentem ostendo, nullum verbum facis, sed Euangelii prædicationem tantum commemoras. Deinde ipsius etiam lapsus Judæorum mentionem omittis, cui ex altera parte peccatum, ut prædicationi mors, respondet, non autem prædicationi, quam solam, & peccato & morti simul opponis. Jam vero quid opus est probare, eandem esse naturam peccati & mortis, quæ lapsus & prædicationis, præter, id quod probatum est? Nonne satis est, in eo utrorumque naturam eandem esse, de quo quæritur? Cum igitur demonstratum sit, sicut, per peccatum mortem in mundum intrasse, dictum est, ita, per lapsum Judæorum prædicationem Euangelii gentibus obvenisse, scriptum extare, quænam alia ipsorum natura investiganda est, cum de vi tantum locutionis inter nos contendatur? Præterea si quid etiam amplius quærimus, dico, eandem naturam utrorumque esse. Nam quemadmodum, si rem ipsam per se consideremus, fieri poterat, ut prædicatio Euangelii gentibus nullo pacto obventura esset, nisi propter lapsum Judæorum, ita ut Judæorum lapsus ejus prædicationis tanquam necessaria impulsiva causa requi-

quireretur, & tamen aliter res se habet. Nam etiam sine eo lapsu prædicatio futura erat: sic, quamvis fieri potuisset, ut mors naturalis nullo pacto homini obventura esset, nisi propter peccatum, ita, ut peccatum ejus mortis, tanquam necessaria impulsiva causa requireretur, tamen aliter rem se habere dico. Nam etiam sine peccato mors homini naturalis erat. Et quemadmodum lapsus Judæorum non efficiens prædicationis illius naturalis unquam esse potuisset, sed impulsiva tantum: sic, ut supra ostendimus, peccatum non efficiens ullo modo mortis causa esse poterat, sed duntaxat impulsiva. Adde, quod si lapsui Judæorum, Euangelii prædicationis gentibus concessæ, & ipsorum salutis origo tribuitur, quam tamen futuram Deus alioqui omnino decreverat multo magis mortis naturalis, origo peccato tribui potuit, quam etiam, quatenus naturalis est, omnino alioqui, Deum futuram esse decrevisse, non constat. Quod igitur deinde dicis, seu potius dicere vis (nam opposito modo contra quam decebat, loqueris) Paulum nihil minus agere, quam ut de prædicatione Euangelii dicat, quod de morte dixit, falsum est. Nam satis, quod ad propositum nostrum attinet, de utroque idem dixit, si prædicationem Euangelii gentibus per lapsum Judæorum contigisse ait, non secus atque prius dixerat, mortem per peccatum in mundum intrasse, & ita in omnes homines pertransiisse. Nam quid attinebat Pauli sententiam in eo 11. Ad Rom. cap. loco explicare? Num credis me ita bardum esse, ut vel dicam vel sentiam, ibi de peccato & morte aliquo pacto agi? Quid porro ineptius mihi objici potuit, quam illud quod postmodum subjungis? *In qua collatione & cohortatione ne unus quidem apex est, qui ad nostram controversiam facit.* Quasi ego propter aliam causam, quam ob locutionum similitudinem & affinitatem illud Paulinum testimonium protulerim. Te autem in modo descriptis verbis tuis ad id non respexisse, demonstrant sequentia verba. Illico enim addis: *Nec ulla similitudo rerum & locutionum, & affinitas nostræ quæstionis inveniri potest.* Etenim si dixeris, per epexegesin, te hæc verba addidisse, (quod tamen tu, qui omnes tropos, ut ais, supra modum abhorrere videri vis, dicere non deberes) nihil dixeris. Nam in ipsis, ut patet, non de locutionum tantum similitudine, sed rerum quoque, & præterea de affinitate quæstionis nostræ mentionem facis, quarum quatenus mihi ipsi opus est, testimonia aliunde, quam ex eo loco à me vel petita sunt vel peti debent. Nempe ex iis potissimum locis petenda sunt, unde etiam, citra Judæorum lapsum gentibus salutem per Christi Euangelium annunciari debuisse intelligi potest, quod & à me factum est. Locutionum autem similitudinis meminisse quoque voluisti, ne extra rem omnino loqui viderere, & eam non minus, quam rerum similitudinem, & quæstionis nostræ affinitatem eodem orationis contextu à Pauli verbis quam longissime removere non dubitasti, quamvis manifestissimum sit, eundem fere loquendi modum utrobique esse, ut & hic & in priore scripto, à nobis animadversum est. Ad ea quæ postremo non falso minus, quam confidenter, quasi concludens, de me affirmas, non est quod respondeam. Satis enim per ea, quæ jam dicta sunt, responsum fuit. Illud tantum, tanquam è longinquo alioqui repetendum, iterum hic dicam, te adversus manifestam veritatem putasse, me, ut Mosis verbis responderem, ad Paulum confugisse. Nam id nusquam à me factum est. Quin immo, ut in 6. cap. planum feci, ad Mosis verba, eo modo, quo ego fieri posse credebam, interpretanda, non parum impedimenti Pauli afferre testimonium mihi visum fuit. Neque illud reticebo, non mirum esse, me, quamvis rudem & imperitum, facundum & copiosum fuisse, non quidem, ut tu vis, in falsis opinionibus confingendis, sed in tuis absurdissimis sacrarum literarum interpretationibus refellendis. Nam quilibet infantissimus licet, & doctrina atque ingenio destitutus, idem præstare fortasse poterit. Res enim ipsa per se unicuique id præstandi facultatem & materiam abunde suppeditat.

CAPUT IX.

Quod Apostolus in cap. 15 prioris ad Cor. Adamum cum Christo conferre instituat, nulla peccati mentione facta, aut ratione habita, cum id per se liquet, tum aperte confirmatur ex eo, quod eandem collationem postea persequens, ad ea respicit quæ in Adamo fuerint, etiam antequam peccaret, ut satis explicatum est, in prioribus responsionibus. Quod autem in initio ejusdem capitis Paulus dixerit: Christum mortuum fuisse pro peccatis nostris, id nullo pacto manifestissimam hanc veritatem obscurare potest. Quidvis potius agebat Apostolus, quam ut ad Adami cum Christo collationem illam, de qua postea acturus erat, respiceret, cum ea verba scripsit. Primum enim ideo ea apposuit, ut Christum quamvis atroci & turpi morte occisum; non tamen propter scelera sua, quæ nulla erant, sed ut nostra peccata, ejusmodi ipsius morte interveniente, delerentur, necatum fuisse, Corinthios iterum admoneret. Quod enim Christus mortuus esset, exprimere necesse habebat, ut ex eo, quod Christus à morte in vitam revocatus fuisset, nos quoque resurrecturos esse confirmaretur. Nam ea de re nonnulli ex ipsis dubitabant. Pro peccatis nostris præterea mortuum fuisse Christum affirmavit (& ad hoc fortasse potissimum respexit) ut non frustra ac temere tam dira nece eum extinctum fuisse doceret: sed ut nos à peccatorum nostrorum pœna liberaremur, quod certe, ut postmodum ostendit, factum non fuisset, si resurrectio mortuorum non esset, & sic ipse Christus ab ea morte in vitam restitutus non fuisset. Nos igitur (ut interim hæc etiam Apostoli verba, quæ attulisti, examinemus) si Christus in vitam revocatus non est, adhuc in peccatis nostris esse ait, non aliam ob causam, quam, ut inanem fuisse ipsius mortem ostendat, si mortui non resurgunt. Nam cum Christus ideo mortuus fuerit, ut peccatorum nostrorum veniam nobis à Deo oblatam reipsa consequi possimus; peccati autem pœna mors perpetua sit, quomodo eam veniam consequemur, si à morte in perpetuum detinebimur, & ipse Christus, qui ab ea nos liberaturus erat, ab eadem detinetur: quod profecto verum esse oportet, siquidem mortui non resurgunt. Hic vides, me ingenue præter id, quod tu vel dixisti, vel fortassis etiam cogitasti, ex Pauli verbis colligere, quicquid ad tuam sententiam confirmandam, quod scilicet in ea collatione Christi cum Adamo peccati rationem habuerit, colligi potest: sed tamen nihil inde potest elici. Idem est enim acsi scripta essent in alia Pauli epistola. Nam cum ad collationem transit, non tanquam de re huc pertinente agit, sed omnem prorsus peccati mentionem omittit, atque ut dictum est, antequam eam plane absolvat, eorum meminit, quæ in Adamo erant ante peccatum, ex quibus, ut in 3 cap. disseruimus, mortalitas Adami ab ipso creationis initio, omnino evincitur. Neque hæc idcirco à me dicuntur, quia Christum cum Adamo, tanquam vitæ auctorem cum eo, qui mortis fuit, peccati Adami, ut ipsius Christi obedientiæ ratione habita, conferri posse negem. Nam ut tu dicis, & ego fateor, id notissimum est, & alibi non modo satis, verum etiam uberime explicatum, nempe in 5 cap. epistolæ ad Rom. sed quia hic alio modo Adamus & Christus comparantur, quam ibi: Ibi enim, ut supra expositum est, Adamus tanquam perpetuæ mortis auctor consideratur; hic tanquam naturalis: ob eamque rem ibi peccati expressa mentio fit, quod perpetuæ mortis est causa, hic nulla fit peccati mentio, sed tantummodo naturalis & primævæ Adami conditionis, ex qua mortem naturalem contrahimus, sicut ex Christi quæ successit natura & condi-

tione naturam immortalem trahemus, ad quam naturam & conditionem, quamvis ipse per obedientiam suam pervenerit, ejus tamen hic nulla ratio habetur, sed res ipsa duntaxat, quod scilicet Christus à mortuis excitatus, & sempiterna vita donatus fuerit, cum de ipsius persona agitur, ante oculos ponitur. Sed nec etiam, cum de nostrum agitur personis, Christi obedientiæ hoc loco aliqua ratio habetur. Quamvis enim nemo qui Christi non sit, ejus naturæ particeps esse possit; Christi autem esse nemo queat, nisi ejus spiritum habeat, & ita quemadmodum ille fecit, Deo obediat: tamen non, qua ratione Christi fiamus, hic spectatur, sed tantummodo quod Christi simus. Non igitur veritas Dei adimitur, si hic idem dici, quod ibi, negatur: sed loci internoscuntur ac distinguuntur, neque, ut à te fit, eorum sententiæ, propter affinitatem, quam inter se habent, permiscentur, ac confunduntur. Nam utraque per se vera est, nec altera alteram tollit. Ut autem nullum dubium de mente Pauli, in hac Adami & Christi collatione, relinquatur, dico, si non aliunde, at certe ex eo satis apparere, mortem, quam ex Adamo in omnes dimanasse ait, hoc loco mortem non esse, cujus peccatum causa fuerit, quod in fine capitis peccatum inquit esse, *τὸ κέντρον*, id est, aculeum mortis, quod omnino indicat, eam mortem de qua loquitur, etiam sine peccato esse, sed tamen sine peccato non posse aliquem lædere. Translatio est enim ab apibus seu vespis, quibus, si aculeum demas, sunt illæ quidem, sed nemini nocere possunt: Ita mors naturalis, est quidem etiam sine peccato, propter primi hominis, ex quo & nos eam hausimus, mortalem ab ipso initio conditionem: sed tamen sine ipso peccato nemini potest nocere. Qui enim sine peccato moritur, id est, cujus peccata divina bonitate tecta & deleta sunt, à morte detineri nequit, sed immortalitate donabitur, atque tunc dicet, ubi est mors aculeus tuus? Fuisti quidem ô mors, sed nullum aculeum habuisti, non me læsisti, sed lædere tentasti: Et ad vitam immortalem restituor. Nec mirum. Peccatum enim, quod te aculeo contra me armabat, Dei gratia & benignitate mihi per Christum exhibita, quod ad me attinet, extinctum fuit. Unde factum est, ut dum me subjicere conaris, ego te superaverim, & in bello, quod mihi movisti, tandem victor evaserim. Hanc esse Pauli sententiam, nemo arbitror negare audebit, ex qua, ut diximus, intelligi potest, eam mortem, de qua toto eo cap. loquitur, etiam citra peccatum dari. Quod præterea ostendunt ea verba: *Virtus verò* (sive potentia) *peccati, lex.* Eadem ratione appellat legem potentiam peccati, qua peccatum dixerat aculeum mortis. Ut igitur peccatum non modo à lege non proficiscitur, sed etiam sine lege esse potest, sine lege tamen majore sua vi & potentia destituitur. Nam, ut inquit idem Paulus Rom. 5. 13: *Peccatum non imputatur nisi est lex*: Sic mors naturalis non modo à peccato non provenit, sed citra ullum peccatum datur: si tamen peccatum non adsit, suam vim excercere non potest. Cætera, quæ, ut Paulum in collatione illa peccati rationem habuisse ostendas, & rationes meas, quibus contrarium probatur, labefactes, hoc capite scribis, ejusmodi fere sunt, ut ex iis, quæ à nobis supra variis in locis dicta fuere, penitus diluantur. Verum tamen, quoniam te in illis tibi ipsi summopere placuisse animadverti, operæ pretium me facturum sum ratus, si ea diligentius excuterem. Atque ut id melius fieri possit, verba ipsa tua, in quibus major vis esse videtur, per partes hic describam, & singulatim examinabo.

Ais igitur: *Cogita quæso animo sedato & tranquillo, an vitia illa ignominiæ, corruptionis & infirmitatis, quæ tribuit Apostolus nostris corporibus, ut nunc humantur, agnoscenda sint ex illa natura, quam Deus creavit, & ornavit sua imagine, an potius ex illo morbo, qui obrepsit per peccatum fraude diaboli?* Hic ut soles, verborum specie deceptus, ea dicis, quæ maximum pondus tibi habere videntur, & tamen levissima sunt. Si enim probatum fuerit, neque Deo tanquam creatori, neque imagini, qua hominem, cum illum crearet, ornavit, adversari, quod ipsum hominem mortalem creaverit, satis probatum erit, vitia illa ignominiæ, corruptionis & infirmitatis, non quidem ex natura, quam Deus creavit, ut tu loqueris, sed in natura illius, quem Deus creavit, ab ipso creationis initio agnoscenda esse. Nam ea vitia mortalitatem consequuntur. Deo autem creatori, aut imagini, qua hominem ornavit, non repugnare, quod hominem mortalem creaverit, id est, ei immortalitatem, cum eum creavit, largitus non fuerit, supra a nobis abunde demonstratum est, & simul explicatum, mortalitatis vitium à Deo non proficisci, neque ex ipsius creatione agnosci debere, sed in ipsa re naturaliter esse, & ex materia, unde conflatus fuit homo, esse agnoscendam. Qui autem fieri potest, ut mortalitas ex Deo manet, cum ea vere nihil aliud sit, quam in re, quædam (ut vocant) carentia? At vero, quod vitia illa mortalitatem necessario consequantur, manifestum est. Primum, quod attinet ad corruptionem, quo nomine Apostolus, ut supra alicubi ostendimus, corruptibilitatem appellat, cui dubium esse potest, eam mortalitatis perpetuam esse comitem, cum idem ferme utraque sit? Nihil enim est aliud mori, quam corrumpi, & in aliam formam verti: & rursus, corrumpi, nihil aliud est, quam mori, id est, esse desinere. Neque alia inter mortalitatem & corruptibilitatem differentia est, nisi quod, proprio usu loquendi inspecto, corrumpi dicuntur, quæcunque novam formam suscipiunt: mori vero ea tantum, quæ vita prædita sunt: quanquam, ut modo tacite innuimus, per translationem, quicquid esse desinit, quamvis omni anima destitutum, mori dici potest. Itaque si translationem, admittamus, idem plane utraque erit. Sin proprietatem spectemus, corruptibilitas tanquam genus, mortalitas vero tanquam species fuerit. Et quia, ubicunque est species, ibi genus quoque sit necesse est, ubicunque mortalitas reperitur, ibi corruptibilitatem quoque reperiri est necessarium. Infirmitatem porro mortalitati perpetuo adhærere, id aperte ostendit, quod propterea aliquid mortale est, quia vita parum firma & valenti est præditum, neque eas vires habet, ut iis, quæ ipsum paulatim absumunt, obsistere queat, & seipsum sustinere valeat. Imbecillitatem humani generis, cum à sacris, tum à prophanis scriptoribus non aliam ob causam tantopere deplorari videmus, nisi quia vita hominis mortalis, fluxa & caduca est. Aufer ab homine mortalitatem, & ipsum firmissimum & validissimum efficies. Mortalitatem eidem relinque, infirmus & imbecillus necessario erit. Jam vero ignominia, seu (si in hac significatione hoc vocabulum usurpare licet) vilitas, quam humilitatem quoque Paulus appellavit Phil. 3. 21, nullo modo potest à mortalitate naturaliter separari. Comitatur enim perpetuo mortalitatem vita animalis & terrestris, in qua multa & vilia & humilia sunt, quæ, ut corpus humanum subeat & experiatur, necesse est. Quomodo autem ignominia circumdatum id esse non dicetur, quod modo ab hac, modo ab illa re lædi atque injuria affici contingat, quemadmodum mortali corpori evenire necessario videmus, ut tandem, propterea quod mortale est, suorum quodammodo hostium præda fiat? Animadvertendum est tamen, ex his tribus vitiis, quæ Paulus in corporibus nostris agnoscit, primum, videlicet corruptibilitatem simpliciter tantum illis tribui, quippe quia plane corruptibilia suapte natura sunt, duo vero reliqua, infirmitatem scilicet & ignominiam, non simpliciter tantum, sed etiam comparate. Nam si mortalia hæc nostra corpora, cum corpore immortali Domini Jesu comparentur, erunt sane vilia prorsus atque infirma: At si per se considerentur, erunt quidem & infirma & vilia, ut nos docuimus, sed non omnino. Habet enim humanum corpus & ipsum, quamvis mortale, suam potentiam & gloriam.

gloriam. Nam quod tu Paulum ea vitia corporibus nostris, ut nunc humantur, tribuere affirmas, id quam perperam dictum sit, supra in 3. cap. abunde explicatum fuit. Iis tamen quæ ibi diximus, addi potest, non solum ratione & experientia aperte constare, ea omnia vitia corporibus nostris inesse, dum adhuc vivunt, sed etiam sacrarum literarum testimonio. Atque de omnibus idem Paulus aperte testatur. Nam de corruptione (sic enim, ut diximus Apostolus corruptibilitatem nominat) testatur in illis ejusdem capitis verbis 1 Cor. 15. 50. *Hoc autem dico fratres, quia caro & sanguis regnum Dei possidere non possunt, neque corruptio incorruptelam possidebit.* Nec enim vult nos docere, cadavera ipsa putria & in pulverem conversa, ad cœlestem illam gloriam non perventura. Quis enim hoc ignorare potest? Sed ne erremus, quod prius dixerat, iterum inculcat, oportere scilicet, ut corpus hoc nostrum immutetur, & aliud in resurrectione sit, quam nunc est. Proinde arcanum explicans, quod non omnes obdormiemus, omnes tamen nos immutandos esse ait, & oportere, ut mortale hoc induat immortalitatem, & corruptibile hoc induat incorruptibilitatem: ne quis fortasse putaret, eos, qui vivi in adventu Christi reperientur, immutandos non esse, & corpore mortali, ac corruptibili ad cœlestem beatitatem perventuros. Et sic vides manifeste, vocabulum corruptionis, quod inter alia, ut arbitror, causa fuit, ut crederes, Paulum de cadaveribus loqui, non ipsam corruptionem, sed corruptibilitatem apud ipsum significare. Id quod etiam aperte declarat antithesis verbi ἀφθαρσίας, quod sine dubio hoc loco incorruptibilitatem significat. Neque enim corpora nostra in resurrectione fore non corrupta dicere voluit Paulus, sed incorruptibilia. Quanquam existimo, verbum φθορὰ, quo ipse utitur, non minus pro corruptione apud antiquos Græcos usurpari, qui fortasse non habebant, quomodo proprie corruptibilitatem uno verbo exprimerent, sicut nec Latini vere habent, etsi nos una cum sacris scriptoribus, ut etiam alia non pauca non vere Latina, quo melius, quod sentimus, explicemus, id vocabulum usurpamus. Eadem autem proportione à bonis latinitatis auctoribus Incorruptus pro Incorruptibili, quod verbum non bene latinum est, non raro usurpatur. De infirmitate, quæ adhuc nobis vivis insit, testatur Apostolus scribens ad Cor: dum ait de Christo 2 Cor. 13. 4. *quod crucifixus quidem fuerit, ex infirmitate, vivat autem ex potentia Dei.* (quod testimonium mirifice confirmat id, quod paulo ante diximus, mortalitatis comitem individuum esse infirmitatem.) Nam si Christus ipse corpus infirmum habuit, antequam moreretur, an non cæteri etiam, dum adhuc vivunt, corpus infirmum habebunt? At de ignominia sive humilitate testatur idem in epistola ad Phil: dum inquit Phil. 3. 21, Christum transformaturum esse corpus nostrum humile, ut sit conforme corpori suo glorioso. Antithesis item gloriæ, qua utrobique utitur, idem esse ostendit humilitatem ibi, quod hic est ignominia. De ipsis autem vivis corporibus, non de cadaveribus nostris eo loco Apostolum loqui, præter alia multa id solum satis demonstrat, quod in illis verbis collatio est non obscura corporis, quale nos in terra habemus, & corporis quod Christus in cœlis habet. De imagine Dei in homine, deque morbo, qui fraude diaboli obrepserit, paulo post videbimus. Nunc tua verba expendenda, subjicere pergamus.

Itaque statim addis: *Si quid bene concepisti de summo artifice & conditore omnium, quomodo excusas & extenuas adversarii ipsius & hominis culpam? quomodo tam facile Deum invidiæ & imperfectionis insimulas?* Ego non solum aliquid bene, sed omnino optime existimo de Deo. Non tamen ab ipso hominem immortalem creatum fuisse credo. Immo tu, qui id credis, de ipso male existimas, cum, ut superioribus disputationibus explicavimus, & justitiam & benignitatem Dei imminuat atque obscuret, quod homo immortalis creatus fuerit, & ad divinam gloriam patefaciendam maxime pertineat, quod immortalitate ab initio donatus non sit; neque vel adversarii vel ipsius hominis culpam aut excuso aut extenuo, si naturalem mortalitatem non ex hominis peccato, & fraude diaboli ipsi homini contigisse, sed rei, ex qua creatus fuit homo, propriam fuisse affirmo, quam si Deum auferre noluisse dico, non idcirco eum vel invidiæ vel imperfectionis insimulo. Nam quis invidum dicat illum, qui multa bona largitus est, si aliquod insigne bonum largiri noluit, cum ne minimum quidem eorum, quæ dedit, ullo jure cogeretur? Quodsi propterea invidiæ accusandus est Deus, quia immortalitatem homini non dedit, an non invidiæ quoque accusari potest, quod arenæ vitam, stirpibus sensum, bestiis rationem & mentem non dederit? Nam si hæc omnia homini dedit, immortalitatem quoque angelis largitus est, quanquam neutrum facere citra ullam invidiæ suspicionem poterat: equidem nescio, quem tibi Deum fingas, qui omnia quæ ipse habet, homini dare quodammodo debuerit, alioqui invidus futurus, si aliquid præstantissimum largitus illi non fuisset, quem ipse creaverat, atque ut esset, effecerat, & ex vilissima terra in nobilissimam formam finxerat. Imperfectionis autem à me Deum insimulari, quonam pacto probas? Num quia ex imagine sua, quam in homine posuit, arguere debemus, omnia vitia, quæ in homine ab initio inerant, in ipso quoque inesse? Id quam verum sit, postea videbimus. Num quia non omnes perfectiones, quæ in homine esse possunt, in eo, quem ipse formavit, unquam fuerunt, si homo ab initio immortalis non fuit? An non hæc eadem ratio ipsum imperfectum esse arguit, cum in cæteris rebus ab ipso creatis tot vitia seu imperfectiones conspiciantur? Quod si non est imperfectionis arguendus Deus ob eam rem, quod, exempli gratia, bestiis rationem & mentem non dederit, quamvis materia, ex quibus constant, non minus, quam hominis materia id ferre posset: quanto minus imperfectionis arguendus est, ob eam causam, quod homini immortalitatem non concesserit, cum materia, ex qua ipsum formavit, id nulla ratione pateretur.

Sed verba, quibus id, quod dixeras, comprobare vis, audiamus. Nam, inquis; *Si ignominia, infirmitas, & corruptio inerat nostræ naturæ, cum primum à Deo condita est, quid præterea attulit fœditas peccati & fraus diaboli? Certe quicquid fingas, quod diabolo adscribas, erit leve, si conferatur cum iis, quorum auctorem facis Deum.* Hic autem, quod nusquam alibi factum video, sunt in tuo ipsius scripto, id est, tua manu exarato, appositæ in margine notæ quædam, quæ, ut conjicio, ideo à te appositæ fuere, ut aliquid te diceres, quod maximi ponderis esset, & dignum quod diligenter præ cæteris, quæ in universo scripto dixeras, observaretur, lector animadverteret. Sed age videamus, ecquid tantopere notandum in ipsis tuis verbis reperiatur. Jam vero prorsus inania sunt verba tua, nisi peccatum & diabolum, naturæ humanæ, quod ad ipsam naturalem mortalitatem attinet, aliquid mali attulisse constet. Sed non modo id non constat, verum etiam ejus rei contrarium manifestum est. Quid enim momenti ad naturalem hominis mortalitatem, ex qua, ut ostendimus, necessario ignominia, infirmitas & corruptio proveniunt, aut peccatum aut diabolus attulisse potuit, cum omnes omnino causæ, quæ eam mortalitatem efficiunt, ut supra non semel dictum est, in ipso homine ante peccatum & diaboli tentationem inessent? Quæ sola ratio satis superque esse potest ad nos commonefaciendos, etiam antequam delinqueret homo, eum natura mortalem fuisse. Quid enim aliud est, natura mortalem esse, quam naturaliter posse aut debere mori? Quis autem negare potest, in homine, propter materiam, ex qua conflatus est, & elementorum in ipso misturam, & locum in quo degit, causas,

quæ necessario efficiunt, ut naturaliter possit aut debeat mori, vere inesse? Verum hæc omnia, & si quæ sunt alia ejusmodi, ab ipsa creatione in homine fuerunt. At vero qui fieri potest, ut quis causas efficientes alicujus rei in se habeat, easque per se necessarias, id est, quæ eam prorsus necessario per se efficiant, & rem ipsam non habeat? Nihil igitur vel peccati fœditas, vel diaboli fraus, hac in parte hominis naturam immutare potuit, & quod ad ipsam mortem attinet, ut antea demonstratum fuit, non ut naturaliter moriatur, sed ut necessario in perpetuum moriatur; non efficiens quidem causa, sed impulsiva tantum fuerunt. Mortalitas igitur naturalis quæ in homine apparet, ea in ipso semper fuit. Quare ea vitia, quæ ipsam necessario consequuntur, neque Deo, qui illa auferre nullo jure cogebatur, neque diabolo, qui ea efficiendi nullam vim habet, sed rei ipsius pristinæ ac perpetuæ conditioni adscribenda sunt. Nec aliter auferre ea vitia ab hominis corpore potuisset Deus, quam si illud, ut in resurrectione faciet, ex alia materia formasset, quod ut noluit, sic nec facere debuit. Ex quo etiam intelligi par est, naturam hominis, quatenus ea vitia sunt in homine, à Deo conditam non fuisse, quod tamen tua verba præseferunt. Cum igitur nihil eorum vitiorum Deo per me ascribatur, diabolo autem necessariæ aut æternæ mortis causa tribuatur, num leve aliquod malum illi tribuo, si cum iis bonis, quorum auctorem Deum facio, conferatur? Vides quam digna, quæ singulariter notentur, sint verba tua, in quibus nihil est, quod perperam dictum non sit, quemadmodum præter ea quæ hic breviter perstrinximus, ex iis, quæ in 7. cap. latius disseruimus, perspicuum esse confido. Atque hucusque verba tua exscripsisse sufficiat. Nam quæ adhuc restant, eorum sententiam recitasse, satis fuerit.

Dixeram, propterea quod Adamus ab ipso initio corpus animale & terrestre habuisset, facile intelligi posse, eum jam tum natura mortalem fuisse. Tu, quod attinet ad naturam animalem, nihil ad ea respondes, quibus, mortalitatem in ea natura inesse, & hic & alibi probo: sed tantummodo ais, in ipsa nihil mali inesse; & quamvis minus bonum sit, quam spiritualis natura, nihil tamen in ea inesse, quod pugnet cum præstantia conditoris. Jam antea ostendimus, qualitates, quæ à Paulo in ea corporum, quæ nunc habemus, & eorum, quæ in resurrectione habituri simus, collatione corporibus hisce nostris tribuuntur, inter quas illa est, quod nostrum hoc corpus animale sit, non tanquam bonas sed potius tanquam malas, propter comparationem considerandas proponi, quarum tamen nulla cum præstantia conditoris pugnat, quasi fieri non possit, ut præstantissimus ille omnium rerum conditor aliquid creaverit, in quo ejusmodi mala reperiantur. Nam tametsi ea per se mala sunt, non tamen sunt, si ad scopum, quem sibi creator ille proposuit, referantur, sicut etiam alia vitia, quæ in cæteris rebus ab ipso creatis semper fuisse appareat, per se quidem mala sunt: at si ad ipsius propositum referantur, ne vitia quidem appellari debent. At vero, si pugnare cum præstantia conditoris appellas, res esse, quæ ab ipsius conditoris natura longe absint, non minus abest à Dei natura animalitas (ut ita dicam) quam mortalitas, & omnia vitia, quæ mortalitati perpetuo adhærent. Quod autem attinet ad naturam terrestrem, etsi, quæ à me afferuntur ad eam explicandam, non refellis, conaris tamen ostendere, quid illa significet, atque hac ratione, ut arbitror, ea, quæ à me dicta sunt, infirmare: Interim tamen & ea, quæ dico, maxime confirmas, & te ipsum tuomet gladio jugulas. Ais enim, nos cœlestes ex terrenis evasuros, quia gloria absorbebit mortalitatem, & elevabit corpus nostrum ad summam dignitatem. Quanquam in tuo scripto, pro mortalitatem mendose scriptum est, immortalitatem, quod & loci sententia omnino declarat, neque enim absorbebitur immortalitas, sed mortalitas; & superiora verba tua, ad quæ hic te respicere ais, quæ sunt cap. 8, plane ostendunt, quæ de mortalitate non autem de immortalitate, absorbenda agunt, ut ex Pauli verbis constat, quæ ibi ad hoc ipsum confirmandum affers. Jam vero, si ideo, ut ipse fateris, fiemus è terrenis cœlestes, quia mortalitas absorbebitur, qui te ipso teste, negari potest, terrenum esse, mortalitatem in se omnino continere, &, cum Adamum ab ipso initio terrenum fuisse inficiari nequeas, Adamum quoque non minus, quam nos, ante ipsum peccatum fuisse mortalem? An non hinc clare liquet id quod 4. cap. dicebamus, te non posse aliquo pacto Adamo in primo statu immortalitatem tribuere, qui ei terrestrem tantummodo felicitatem in eodem statu tribuas, cum tu ipse confitearis, immortalitatem non terrestris conditionis, sed cœlestis tantum propriam esse? Maximam quippe vim habet ipsa veritas, quæ eos etiam, qui ipsi vehementissime reluctantur, testimonium sibi aliquando dare compellit. Sed præterea, quæ à nobis in prioribus responsionibus dicta sunt, & ipsum testimonium tuum ex Pauli verbis valde perspicuum est, mortalitatem seu corruptibilitatem terrenæ conditioni, quæ Adami semper propria fuit, necessario inhærere. Cum enim dixisset, nos portaturos imaginem hominis cœlestis, quemadmodum terreni imaginem portavimus, statim ea verba addit: *Hoc dico fratres, quia caro & sanguis regnum Dei possidere non possunt, neque corruptio incorruptelam possidebit.* Quæ verba nemo, qui legendis bonis auctoribus tempus aliquod insumpsent, eorum, quæ proxime antecesserant explicationem & confirmationem continere, unquam negare audebit. Etsi ὅτι sive *quia* in ipsis ἰδικῶς, ut plerique fecisse videntur, accipi deberet, non autem συλλογικῶς, ut quidem fieri debere & mihi videtur, & visum est Seb. Castellioni, qui, ni fallor, initium hujus loci ita vertit: *Hoc autem ideo dico fratres, quod* &c.

At vero cum crederes, te satis probasse, & probaturum esse, quod corpus animale habere, & terrestrem esse, longe aliud sit, quam esse mortalem, sive corpus infirmum, vile & corruptibile habere; antequam de terrestri qualitate agas, ais, infirmum, ignominiosum & corruptum conditum esse, & interim ad imaginem conditoris factum dici, nimis manifeste redarguere ipsum conditorem eorundem vitiorum. Quamvis autem in 2. cap. plenissime explicatum fuerit, quid significet illa Dei imago in homine, & demonstratum sit, immortalitatem in ipsa nullo pacto contineri, qua dempta necesse est, ut illa tria vitia in hominis corpore reperiantur: libet tamen adhuc alia ratione planum facere, quam infirma & inanis sit tota argumentatio tua.

Primum igitur animadvertendum est, te id, quod homini in Sacris Literis tribuitur, ejus corpori tribuere, sive è contrario, quod humano corpori tribuitur, ipsi homini dare, quod licet per tropum fieri possit, ut à nobis fortasse aliquando in hisce disputationibus factum est, ubi nimirum nihil periculi erat: non decet tamen in argumentis formandis, ut alibi supra dictum fuit, hujusmodi figuratis locutionibus uti, & aliis vel potius sibi ipsi imprudenter illudere ac præstigias facere. Sacræ Literæ nos docent, hominem ad Dei imaginem conditum fuisse. Eædem Sacræ Literæ testantur, humanum corpus esse corruptibile, vile & infirmum, antequam in resurrectione renovetur. Negas tu, hoc posterius de Adami corpore in primo statu dici posse, si illud primum verum est. Cur ita tandem, cum illud de homine, hoc de ejus corpore dictum fuerit? Homo ad Dei imaginem conditus fuit, id est, totus homo, si simul & animum & corpus ejus spectes, universum, inquam, istud concretum in creatione cum Deo similitudinem adeptum est. Posset autem fieri, ut vel animi tantum, vel corporis tantum ratione id intelligi contigisset, quamvis de concreto ipso scriptura loqueretur. Verumtamen quod ad solum corpus attinet, inter omnes constat, qui à veritate penitus recedere nolint, illud ad Dei imaginem conditum non fuisse. At non desunt multi iique doctissimi viri, qui, animum hominis duntaxat divina imagine in creatione decoratum fuisse, affirment.

Possunt

Possunt igitur de hominis solo corpore multa dici, quæ divinæ imagini non respondeant, immo etiam adversentur: possunt item de toto homine, quatenus conditus est ad eam imaginem, multa affirmari, quæ soli corpori nequaquam conveniant. Quid igitur mirum, si corpus hominis ab ipso initio vile, corruptibile & infirmum fuisse dicatur, etiamsi istud imagini divinæ plane adversari concedatur? Quid rursus mirum, si homini, quia ad Dei imaginem conditus fuisset, propterea (quatenus scilicet ad eam imaginem esset conditus) nec vilem, nec corruptibilem, nec infirmum esse tribueretur, quamvis hæc omnia vitia in ejus corpore semper fuisse constaret? Futilis est ergo argumentatio tua, quæ inter hominem & corpus ejus non distinguit, & id, quod de uno dictum est, ad alterum maxima cum fallacia pertrahit. Præterea fingamus, hæc duo in hac disputatione nostra omnino confundi posse, certe argumentum tuum nullam prorsus vim habebit, nisi, quicquid in hominis corpore, tum cum creatus est, fuit, idem in Deo reperiri necesse sit, vel saltem nihil fuerit in humano corpore, quod à divina natura maxime distet. Quid enim? An non ita rationem concludis? Homo ad Dei imaginem est conditus. Ergo si ejus corpus infirmum ignominiosum & corruptum creatum est, manifeste ipse Deus eorundem vitiorum redarguitur, & ita ipse quoque infirmus, ignominiosus & corruptus est, quod cum horreat lingua proferre, statuendum est, hominis corpus ea vitia in ipsa creatione non habuisse. Atqui ego quoque sic argumentabor; Homo ad Dei imaginem creatus fuit, Ergo si ejus corpus animale & terrenum fuit conditum, ipse Deus etiam animalis, terrenus est, quod cum impium sit cogitare, consequens est, hominis corpus eas qualitates, cum creatum, fuit, non habuisse. Quid hic dices? Num ea vitia mala esse, has autem qualitates non malas? Verum quid hoc ad argumentum tuum, quod universam vim suam ex similitudine, quam homo cum Deo habet, plane sumit? Nonne ea similitudo, ut tibi videtur, omnes præcipuas qualitates complectitur? Et si non omnes complectitur, cur potius malas, quam non malas? An non contra magis decet, non malas potius quam malas? Nunquid non sunt in prima humani corporis natura præcipuæ inter omnes illæ duæ qualitates, animale esse, & terrenum esse, quibus ab illa, quam in resurrectione consequetur, penitus distinguitur & separatur? Quid quod duæ illæ qualitates, si bene considerentur, non minus malæ sunt, quam tria illa vitia, cum ex ipsis es vitia necessario proveniant, ut supra, te ipso etiam ex parte consentiente, non uno in loco probatum est? Animalis sane conditio & qualitas semper, cum spirituali opponitur, ut spirituali corpori Paulus animale opponit, tanquam mala commemoratur. *Animalis homo*, inquit idem Paulus 1 Cor. 2. 14, *non percipit ea, quæ sunt Spiritus Dei, stultitia enim est illi.* Animalem hominem vocat eum, qui spiritu divino destitutus sit, qua conditione, quod pertinet ad salutem æternam consequendam, nulla fere pejor excogitari potest. Illud verissimum est, si sine Spiritu Dei fieri potest, ut quis ad æternam vitam perveniat, animalem hominem ad eam perveniendi nullum aditum habere, cui eleganter animalis corporis ratio respondet. Neque enim potest animale corpus vitæ immortalis particeps esse. Nam spiritualis tantum corporis ea propria est. Quoniam, non secus atque animalis homo cum æterna vita perpetuum dissidium habet, corpus animale cum immortali vita perpetuo dissidet. Quæ enim animale corpus necessario consequuntur, ut cibus, somnus aut saltem requies, & ea omnia, quæ hæc duo vel antecedunt vel subsequuntur, præter cætera, quæ sub hoc coelo, sub quo illi degendum est, experiri necesse habet, cum immortalitate prorsus pugnant, quippe quæ non aliunde, quam ex mortali natura proficiscantur. Sed quam mala sit animalis conditio, ex Juda Jud. 19. adhuc apertius constat. Nam de iis, qui secundum cupiditates suas impias ambulant, verba faciens ait: *Hi sunt, qui [seipsos] segregant, animales, spiritum non habentes.* Quantum igitur isti homines animales spiritualibus comparati, mali sunt: tantum animale corpus spirituali comparatum, malum censendum est. At Jacobus Cap. 3. 15. quoque manifeste valde malam esse animalem qualitatem declarat, cum falsam sapientiam terrenam, animalem & dæmoniacam esse dicit. Ubi terrenam quoque conditionem in malis numerari conspicimus. Cui astipulatus Paulus admonet Colossenses Col. 2. 3, ut ea, quæ super terram sunt, nequaquam sapiant. Et ad Philippenses scribens Phil. 3. 19, eos, quorum finis perditio est, & qui ventrem pro Deo habent, terrena sapere affirmat. Nulla igitur vel causa vel occasio est, cur hæ duæ qualitates minus, quam illa tria vitia, in imagine & similitudine, quam homo cum Deo habet, includantur. Quodsi hæ includi non debent, nec illa includenda sunt; & omnino confitendum, divinam illam imaginem & similitudinem, ad hæc & ejusmodi alia pertingere non posse. Nam si dixeris, illas duas qualitates non tanti momenti esse, ut insignem aliquam dissimilitudinem inter Deum & hominem constituant, quis te ferre poterit? Et enim si insignem dissimilitudinem eam intelligis, qua in alia quapiam re alter alteri sit maxime dissimilis, quid magis dissimile esse potest, quam animale & terrenum spirituali & coelesti, sive potius plusquam spirituali & coelesti? Neque enim satis est, Deum spiritualem & coelestem appellasse, qui spirituum fons & parens, & supremorum coelorum princeps ac splendor est. Sin dissimilitudinem insignem eam vocas, quæ in re magni momenti consistat, an non tibi videtur quam maxime referre, utrum quidpiam animale & terrenum sit; an vero spirituale & coeleste, cum Paulus, dum præsentis & futuri corporis differentias enarrat, ut nos sine dubio interim consoletur, dicat, nos portaturos imaginem hominis coelestis, quemadmodum terreni portavimus; & antea non contentus spirituale corpus appellasse id, quod Deus nobis (tanquam coronam scilicet boni certaminis, quod certaverimus) daturus est, qui prius animale illud habebamus, nos postea, qui spirituale corpus habituri simus, in spiritum vivificantem factum iri, non obscure affirmat, ut à me cap. 3. satis explicatum fuit? Sed quid? Num verisimile est, differentias præcipuas, quæ inter Adamum in primo statu, & Christum in coelum translatum, ab Apostolo notantur, non maximi momenti esse? Quoquò igitur tandem te verteris, nunquam recte conclusum à te fuisse, tibi ipsi persuadere poteris, propter dissimilitudinem, quæ inter primum hominem & Deum fuit, ignominiam, infirmitatem & corruptibilitatem illam, quam mortalitas naturalis secum necessario affert, ab hominis corpore in primo statu esse excludendam.

CAPUT X.

UTer nostrum in hoc postremo tuo argumento in cassum laboret, & mirum in modum se torqueat, postea videbimus. Nunc quid præterea in hujus cap. initio dicas, consideremus. Dixeram, in homine, etiam ante lapsum, fuisse non quidem mortem, ut tu me dicentem faciebas, sed conditionem mortalem, si modo non id quoque valde improprie dictum erat. Hasce tu angustias appellas, in quas me conjiciam, quia veritatis ordinem invertam, id est, eum, qui non nisi post peccatum & propter peccatum mortalem conditionem subierit, etiam ante peccatum mortalem fuisse affirmem. Sed quænam, quæso, angustiæ hæ sunt, si assero, in Adamo vivo mortem non fuisse, & adhuc dubito, utrum in eodem, licet mortali, mortalem conditionem fuisse, proprie dici possit? Et si angustiæ hæ dici debent, an non in easdem me conjicio, etiamsi tibi concedam, primum homi-

hominem ante lapsum non fuisse mortalem, & non quidem verum, sed à te & quibusdam aliis confictum illum ordinem nihil immutem? Nonne post lapsum, quo tempore tu quoque Adamum mortalem fuisse concedis, eadem, alterum asserendi, & de altero dubitandi caussa est? Nonne de omnibus hominibus & animantibus, quæ hodie sine dubio sunt mortales, idem prorsus asserere, idemque dubitare possum? Quid igitur tibi in mentem venit, ut hæsitationis meæ tui ordinis inversionem causam esse diceres? Sciendum est autem, me illa verba, *si modo non hoc quoque valde improprie dictum est*, idcirco addidisse, quod, cum te improprietatis, quæ contra, quam par erat, in argumenti tui verbis esset, accusarem, nolui ipse fortassis incaute minus proprie loqui, & impropriorum verborum tuorum loco alia non multo magis propria temere substituere. Quamvis enim nulla absurditas animadverti possit, si dicas, homini mortali, dum adhuc & vivit & valet, mortalem conditionem inesse, quæ magna conspicitur, si dixeris illi mortem inesse, cum mors esse nequeat, ubi est vita, dubitandum tamen videtur, num illud proprie dici possit. Mortali quidem conditione generatum seu natum fuisse hominem, ejus conditionem mortalem esse, sive eum habere conditionem mortalem, & ejusmodi alia quædam proprie dici videntur: sed in ipso, licet mortali, conditionem mortalem inesse, vereor ut proprie dici queat. Conditio enim, status, fortuna, sors, & si quæ sunt his similia, de re quidem dicuntur, & circa rem versantur, & ipsius etiam rei esse dici possunt, sed in ipsa re inesse non videntur. Nec dissimilis hac in parte cæterarum conditionum mortalis conditio censenda est, quamvis ipsius conditionis mortalis causæ non extra rem tantummodo, sed etiam in re sint. Nam possunt causæ alicujus effectus in re esse: effectus vero ipse extra rem, quantumvis circa rem versetur. Ambulatio, sessio, cursua, & cætera ejusmodi, circa hominem versantur, quin etiam hominis esse dicuntur: nec tamen in homine sunt revera, quamvis eorum causæ in homine sint. Sed quidquid hac de re statuendum sit, satis superque fuerit, dubitationis meæ rationem reddidisse, & quam inepte ex ea sententiæ meæ in præcipua quæstione nostra absurditatem indicare volueris, planum fecisse. Quare jam ad cætera transeamus.

Si concedis, Christum extulisse naturam nostram ad majorem dignitatam, & nos elevasse ad feliciorem statum, quam is esset, in quo Adamus ab initio constitutus fuerat, quomodo concludere potes, *nos in resurrectione * immortales futuros, si Adamus in primo statu immortalis erat?* Annon in majore illa dignitate & feliciore statu, immortalitas, quam is antea habuisset, contineri potest? Sed ais: *Non legimus, Christum attulisse remedium, nisi ei morti, quæ per peccatum intravit.* Atqui in hac tua argumentatione, ut ex prioribus meis responsionibus colligi satis aperte potest, dupliciter erras. Primum erras, quod mortalitatem seu mortalem conditionem, mortem appellas, & de ea testimonia, in quibus Christus mortem destruxisse dicitur, loqui existimas, cum tamen de ipsa morte, non autem de mortalitate seu mortali conditione loquantur. Nec vides, etiamsi tibi detur, expresse scriptum extare, Christum non attulisse remedium, nisi ei morti, quæ per peccatum intravit: non tamen inde sequi, aut mortalitatem per peccatum in mundum intrasse, aut ei à Christo remedium allatum non fuisse. Aliud est enim mors, aliud mortalitas. Deinde erras, quod cum mortalitatem mortis appellatione contineri velis: nihilominus tamen affirmas, nunquam dici, Christum remedium attulisse, nisi ei morti, quæ per peccatum intravit. Hæc enim verba tua sine dubio sic accipienda sunt, ut perinde sit, ac si dixisses, ubicunque mortis fit mentio, cui Christus remedium attulerit, peccati quoque per quod ea mors intraverit, aliquo modo mentionem fieri. Jam cum sæpissime scriptum extet, Christum dare vitam æternam, quod nihil aliud est, quam mortalitatis remedium, & id nulla peccati, quod eam mortalitatem in mundum invexerit, mentione facta, certe, si mortalitas est mors, falsa omnino affirmas, & alii morti, quam ei, quæ per peccatum intraverit, remedium Christus attulisse non aliquando tantum, quod tu negas, sed frequentissime etiam dicitur. Num, quia sicut verissimum est, ita ex ipsa Sacra Scriptura intelligi potest, Christum abolevisse eam mortem, quam peccatum attulerat, ideo non nisi morti, per peccatum in mundum invectæ, remedium is dedisse scribitur? Quænam ratio argumentandi, tibi pene familiaris, isthæc est, ut ex affirmatione unius, negationem alterius, cujus nulla fit mentio, & quod optime una cum eo, quod affirmatur, consistere potest, colligere non dubites? Adde, quod quamvis ex eo loco epistolæ ad Hebr. quem tu citas, & ex fine etiam 15 capitis prioris ad Corinthios appareat, Christum mortem abstulisse, quæ propter peccatum nos oppresserat, quod ex iis omnibus locis similiter colligi potest, in quibus Christum vel delevisse, vel expiasse, vel sustulisse peccata nostra sacræ literæ affirmant: tamen nusquam, ut arbitror, simpliciter ac diserte scriptum est, Christum ei morti remedium attulisse, quæ per peccatum in mundum intraverat ita ut inde argumento illo tuo à contrario sensu, quanquam inepto & minime in ejusmodi locis admittendo, concludere possis, morti, quæ non per peccatum in mundum intraverat, Christum remedium non dedisse. Quid autem, si morte sublata, quæ per peccatum in mundum intraverat, omnia perfecta erant, quæ nos, quod ad immortalitatem pertinet, consequi poteramus, opus fuerat tam luculente passim in novi fœderis scriptis affirmari, Christum vitæ æternæ auctorem esse, & tunc maxime, cum Adamo opponitur, à cujus peccato allatam mortem ab ipso Christo destructam fuisse dixisse sat fuerat, & alicubi etiam apertissime scribi, 2 Tim. 1. 10. ab ipso non tantum mortem fuisse abolitam, sed vitam quoque & incorruptionem in lucem prolatam? Hæc omnia, quæ argumentum tuum funditus evertunt, dixeram in priore meo scripto, quæ hic repetere libuit, ut, quo pacto in hac disputatione nostra te geras, perspici possit. Nam neque ad ea aliquid respondes, & quidquid in posteriore scripto tuo hac eadem de re dicis, jam per ipsa confutatum est. Quid enim sibi volunt ea tua verba? *Sed contendo, tibi probandum esse, eum attulisse remedium huic morti, quam tu nobis fingis.* Nam profecto, nisi saltem prius probes, mortalitatem esse mortem, nihil agis. Quod si feceris, probandum tibi deinde erit, Christum non nisi ei morti, quæ per peccatum in mundum intravit, remedium attulisse. At neutrum facis, sed tantummodo tanquam, si id à me negaretur, vel, eo probato, satis tuo officio fecisses, probare niteris, Christum morti, quam nobis peccatum peperit, remedium dedisse. Ego id in priore meo scripto dixi verissimum esse, quamvis locus non succurreret, ubi scriptum extaret, hoc est, ut hic latius explicavi, diserte ac simpliciter. Nam alioqui sententia implicite, vel una cum vitæ æternæ, quam nobis Christus attulerit, mentione ubique fere, scripta est. Præterea satis à me probatum fuit, scriptum extare, mortalitatem à Christo abolitum iri, nec tu id negare potes. Quare, ut ab ea morte (quando ita eam nominas) liberari possimus, non est, quod præter Christum alium servatorem quæram. De quo si dictum est, quod nos peccato liberaverit, id non ideo dictum est, ut nihil aliud, præsertim si verba proprie accipiantur, eum fecisse intelligamus, sed ut id ab ipso sublatum esse sciamus, quo manente vita æterna, quam is nobis attulit, donari non poteramus. Nam cum peccati stipendium mors sit, quomodo peccato adhuc manente, & divina benignitate nobis non condonato, atque ea ratione extincto ac deleto, vita æterna nobis contingere poterat? Numquid mors & æterna vita simul esse possunt? Dixi autem

* *Port. leg. quia in resurrectione immortales futuri simus Adamum in primo statu immortalem fuisse.*

em, præsertim si verba proprie accipiantur. Nam si minus proprie ea accipi velimus, crediderim dici posse, peccato abolito vitam æternam necessario nobis obvenire, cum jam à Deo decretum fuerit, ita per Christum peccatorum veniam nobis dare, atque æterna morte, ipsorum pœna, nos liberare, ut simul obedientiam nostram, pro ineffabili ipsius benignitate remuneretur, & illi incomparabile vitæ æternæ præmium largiatur.

Quamquam si rem adhuc diligentius perpendere velimus, satis proprie id dici posse videtur, cum, ut supra disputatum est, ex futura Abrahami, Isaaci & Jacobi beata resurrectione arguere merito possimus, Deum & Adamo & cæteris, qui sibi obtemperassent, vitam æternam post hanc temporariam, largiturum fuisse. Atque ita, non quia homines, si non peccassent, suapte natura immortales essent futuri, sed quia, si non peccassent, quamvis naturalem mortem experti essent, ad æternam tamen vitam postmodum Dei benignitate perventuri erant, peccato sublato, vitam æternam succedere par est. Non mirum igitur, si peccatorum remissione immortalitatem contineri ex sacris literis intelligere possumus, quamvis etiam ante peccatum mortalitas esset. Nam per eandem peccatorum remissionem, vitam quoque cœlestem & spiritualem, intelligunt sacri scriptores: & tamen certissimum est, etiam ante peccatum, homini non spiritualem & cœlestem, sed animalem & terrestrem vitam concessam fuisse. Nempe quia, & ut peccatorum remissionem hæc omnino consequantur, constituit Deus, & peccato non existente, homines divina liberalitate eadem adipisci aliquando debebant. Immortalitatem autem à vita cœlesti & spirituali distinxi, non quia alteram ab altera separari posse putem; sed propter te, qui eas sejungis, & Adamo in primo statu, immortalitatem citra spiritualem & cœlestem vitam adversus manifestissimam veritatem tribuere audes.

Ex iis, quæ hactenus dicta sunt, dilucide apparet, mihi præter Christum, alium servatorem seu liberatorem inveniendum non esse, ut à mortalitate aliquando liberemur, quamvis mortalitatem ante peccatum extitisse, nec per peccatum in mundum intrasse, affirmem, etiamsi de Christo nihil aliud scriptum esset, quam ipsum peccata mundi sustulisse, & à morte per peccatum in mundum invecta nos liberasse. Tibi potius omnino inveniendus est servator & liberator, tibi, inquam, qui, mortalitatem omnem & ipsam mortem naturalem, per peccatum in mundum intrasse contendis. Nam si id verum est, certe Christus non delevit peccata nostra, neque nos à morte per peccatum invecta servavit. Morimur enim adhuc omnes, nec naturalem mortem effugiendi viam aliquam novimus. Ita dum meam sententiam idcirco reprehendere curas, quia, si ea vera esset, ut à mortalitate aliquando per Christum liberari possemus, ei plus tribuendum foret, quam in sacris literis tribuatur, quod tamen falsissimum est, non animadvertis, sententiam tuam ideo explodendam esse, quia, si ea admitteretur, id Christo adimendum esset, quod illi universa divina oracula tribuunt, & ipsa salus nostra plane in dubium vocaretur. Qui enim fieri potest, ut per Christum propterea ab æterna morte liberati simus, quod nobis per ipsum peccata à Deo condonata fuerint, si omnes adhuc ei morti, quæ peccati pœna proprie dici queat, obnoxii sumus? Hinc autem, si minus aliunde, jam constare potest, an in postremo hoc tuo argumento à meis responsionibus tutando in cassum labores, & te mirum in modum torqueas nec ne, cum id mihi objicias, quod nulla prorsus ratione objicere queas, & tibi adeo objici possit, ut ex eo sententiam tuam non falsam modo, verum etiam detestabilem esse appareat.

At vero id præterea inde constat, quod ais, necesse esse, ut de alio illo servatore diserte dictum inveniam, eum nos liberasse à morte aut mortali conditione, quam per Deum constitutam ante peccatum dico, *nam de morte* (inquis) *cujus auctor fuerit diabolus, per Christum abolita, extant aperta testimonia: de prima autem illa morte, cujus ego facio auctorem Deum, nusquam est mentio.* Primum enim in cassum laboras, cum à me abunde, ut supra visum est, probatum fuerit, in sacris literis dictum fuisse, Christum à mortali conditione nos liberasse, id quod tu ipse inficiari nequis. Quodsi velis me probare, eam mortalem conditionem ante peccatum in homine fuisse, jam istud id non est, de quo in hoc ipso argumento tuo præcipue disputatur, sed id quod falsum esse eo argumento demonstrare conaris, & de quo potissimum non magis hic, quam alibi, sed ubique peræque contendimus. Nam in ipso hoc tuo argumento de eo est quæstio, utrum Christus liberaverit nos ab alia morte, quam ab ea, quæ per peccatum invecta fuit, quemadmodum tu in eo asseveras. Id autem ego (quamquam si verum esset, nihil mihi obesse posset, cum non mortem sed mortalitatem ante peccatum in Adamo fuisse dicam) verum esse nego. Neque id tantum facio, quod tamen, te idem nequaquam probante, satis ad te refellendum esset, sed etiam falsum esse demonstro, cum, citra ullam peccati mentionem, Christum ei morti, si ita mortalitatem appellare libet, quam ante peccatum quoque fuisse contendo, remedium attulisse, passim scriptum extare doceo. Sed fac necessarium esse, ut ex reo actor fiam, & id probare debeam, quod tu argumento tuo improbandum suscepisti, an non id egregie in responsione ad octavum argumentum præstiteram, ubi multis cum auctoritatibus tum rationibus planissimum feceram, Adamum, etiam ante lapsum, mortalitate circumdatum fuisse, ad quas tu, ut vidimus, quemadmodum respondeas, invenire non potuisti, sed idem quoque, ad argumentumque hoc tuum paullo etiam accommodatius, in responsione ad tertium argumentum, & ad idem octavum præstiteram, cum ex eo, quod Adamus ante lapsum corpus animale & terrestre habuisset, quod corpus per Christum (de quo, quid nobis attulerit, hic disputamus, (in spirituale & cœleste in nobis mutandum esse constat, eum natura jam tum mortalem fuisse, confirmaveram, quas meas confirmationes non solum, ne leviter quidem, nusquam deinde confutasti, sed quod ad terrestrem conditionem attinet, aperte etiam comprobasti.

In cassum præterea laboras, & te non parum torques, cum ea verba scribis: *A morte, aut à mortali conditione.* Nam cum nescias, qua ratione ostendas, mortalem conditionem esse mortem, sive me affirmare, in Adamo, antequam laberetur mortem fuisse, satis esse non obscure concedis, si probem, Christum ab ea mortali conditione, quæ ante peccatum fuerit, nos liberasse, & illam ab ipsa morte tute distinguis. Sed interim non vides, eo concesso, argumenti tui universam vim perire. Nam, ut in initio diximus, si ea non mors, sed mortalitas seu mortalis conditio est, quid ad eam excludendam momenti habere potest, quod Christus ab ea tantummodo morte nos liberaverit, quæ per peccatum in mundum intravit?

Postremo in cassum laboras, cum de illa prima morte per Christum abolita, ideo (ut quidem videtur, neque enim satis te explicas) mentionem nusquam fieri credis, quia simul scriptum non sit, ejus fuisse auctorem Deum, sive eam per Deum constitutam fuisse, ut me affirmare contendis. Ut enim supra perspicuum fecimus, ista est calumnia tua evidentissima, cum ego non à Deo, sed à rei ipsius natura eam mortem, id est, mortalitatem, proficisci affirmem, nec alia ratione ab ipso constitutam fuisse, dici posse asseverem, nisi quia eam non abstulit, seu potius ex ea materia hominem creavit, in qua ejus rei necessariæ per se sunt causæ. Quocirca plenissime à me probatum est, mortalitatem, quæ in Adamo ante peccatum fuerit, abolendam in nobis per Christum esse, cum inter cætera, ex terrenis cælestes, nos, ipsius Christi ope, factum iri, ostendi; unde etiam eo modo, quo dici potest, à Deo constitutam fuisse, simul dictum esse apparet. Is enim fuit, qui hominem ex terra formavit, cui terræ naturaliter corruptio inest, ut ante ex ipso Paulo docui, qui idem nos in resurrectione ex terrenis cœlestes fieri debere, ob eam

rem concludit, quod corruptio incorruptionem consequi nequeat. Non est ergo meum merum commentum, affirmare hominem, antequam delinqueret, natura fuisse mortalem, & hanc mortalitatem naturalem, una cum morte ipsa necessaria & perpetua, quæ propter peccatum nos invasit, à Christo jam destructa, ab eodem in resurrectione abolendam esse: sed tui meri commenti, qui hominem natura immortalem ante peccatum facis, & per peccatum omnem mortalitatem inductam esse fingis, nugatio est.

Ex quo tuo commento, præter multa alia, quæ inde vel consequuntur, vel abs te ducuntur, longe absurdissima, illud non absurdissimum modo, sed admodum etiam execrabile necessario efficitur: Quod Christus à morte, quæ propria peccati pœna sit, nos plene non liberaverit: propter quod solum merito ab omnibus piis rejici penitus atque explodi debet. Quod ut melius percipi queat, & simul nonnulla, disperse variis in locis harum mearum responsionum dicta, rectius intelligi possint, sciendum est (idque non nobis tantum placet, sed quibusdam etiam doctissimis viris placuisse videtur) duplicem esse rationem pœnarum à Deo primo homini ob peccatum decretarum. Una est earum, quæ proprie peccati ipsius pœnæ dici possunt. Altera earum quæ minus proprie. Propriæ ipsius peccati pœnæ sunt illæ, quas vere peccatum attulisse constat, & quas alioqui, vel propter ipsius rei naturam, vel propter Dei voluntatem nobis patefactam, verisimile non est extituras fuisse, ut fuit ejectio ex paradiso, una cum malis, quæ illam necessario sunt consecuta, & mors perpetua sive moriendi necessitas illa, de qua supra late disseruimus. Minus propriæ peccati pœnæ fuerunt illæ, quæ, etiamsi primus homo non peccasset, nihilominus extitissent, aut jam extabant, ut est, quod terra producat spinas & tribulos, & homini colenda sit, si ex ea ad vitam sustentandam fruges percipere velit. Hujus generis pœnas dicere possumus fuisse eas, quæ serpenti & mulieri fuerunt decretæ. Nam & serpentem super pectus suum ingressum jam antea fuisse, ac pulverem comedisse, & mulierem, etiamsi non peccasset, cum dolore filios parituram, & homini subjectam futuram, credendum omnino videtur. Hæc tamen omnia benignissimus Deus peccati pœnas esse voluit, satis habens id, quod jam naturale erat, necessarium efficere; & pœnæ loco esse, quod à naturalibus malis eos, qui peccaverant, non liberaret.

Rem autem ita se habere, præter ea, quæ à doctissimis illis viris afferuntur, aperte confirmat, quod Christus in iis, qui ipsi obediunt, peccatum delevit, id est, pœnam peccati penitus sustulit, & tamen in ipsis adhuc ista remanent, nec aliud in eis penitus abolevit, nisi mortem æternam, nimirum quia illa absque peccato non extitisset. Nam quod attinet ad ejectionem ex paradiso, ea, quamvis Adami propria pœna dicenda sit, universi tamen humani generis minus propria censenda est, quippe, cum universum humanum genus illi pomario habitando destinatum non fuisset, & hanc ob causam ii, qui Christo obediunt, non minus, quam cæteri, passim orbem terrarum inhabitant, nec in aliquem ejusmodi hortum restituti sunt. Id enim, Adamo etiam non peccante, futurum erat. Hæc tamen, quæ minus proprias peccati pœnas appellamus, sustulit quoque Christus, quatenus pœnæ sunt. Pœnæ autem, ut diximus sunt, quia ex naturalibus prorsus necessaria fuerunt effecta. Christiani igitur ea non amplius, tanquam necessaria, sed tanquam naturalia agnoscere debent. Futurum est enim aliquando, ut, licet vivi, ab omnibus tamen laboribus, calamitatibus, doloribus ac subjectionibus liberentur, & ad veri paradisi habitationem admittantur. Secus autem impiis eveniet, qui nunquam vivi iis malis liberabuntur, & perpetuo à cælestis pomarii habitatione excludentur. Jam vero si velimus, mortalitatem aut mortem naturalem ita peccati pœnam esse, ut, nisi peccatum fuisset, ea prorsus non extitisset; & sic propriam peccati pœnam esse dicamus, necesse est, cum ea à Christo penitus sublata non fuerint, ut velimus etiam, à Christo peccati pœnam, eamque præcipuam, penitus non fuisse sublatam. At si inter minus proprias peccati pœnas eam numeraverimus, & etiam absque peccato futuram dixerimus, nos per Christum ab ea, quatenus pœna est, planè liberatos fuisse videbimus. Neque enim amplius necessarium est, ut vel vivi mortales simus, vel omnino mortem experiamur. Siquidem & aliquando immortalem vitam habebimus, & ex nostrum numero aliqui nunquam mortem experientur.

Atque ex his intelligi potest, quam infirmum sit argumentum illud tuum ex divina comminatione ductum, de quo in 6, cap. copiose disputatum est. Nam, etiamsi verum esset, in ea comminatione, mortalitatem seu mortem naturalem Adami delicti pœnam decretam fuisse: non tamen continuo sequeretur, eam ante peccatum non extitisse, aut sine peccato nullo modo extituram fuisse, cum id, quod naturale erat, pœnæ loco constitui potuerit, quatenus ex naturali necessarium fuerit effectum. Quod si argumentum illud, quod sine dubio cæteris tuis longe præstat, infirmissimum est, quid de aliis sentiendum sit, tibi ipsi judicandum relinquo.

Sed jam videamus, quid sententia mea exclusa, retinendum esse censeas. Ais igitur: *Tenendum est, Christum abolevisse hanc mortem, quæ turbaverat nostrum felicem statum, & nos elevasse ad feliciorem, videlicet ad vitam cælestem & æternam.* Quasi vero non idem prorsus à me dicatur, & verba hæc, si vera sunt, tuæ sententiæ falsitatem omnino non coarguant. Nam si Christus eam mortem abolevit, quæ nostrum felicem statum turbaverat, certe mortalitas naturalis, quam tu mortem vocas, nostrum felicem statum non turbavit, cum ea à Christo destructa non fuerit. Ergo mortalitas naturalis in ipso felici statu homini inerat, quem statum ideo non turbabat, quia ea felicitas, quippe quæ terrestris esset, immortalitatis non erat capax.

Cæterum si dicas, te eodem sensu dixisse, destructam fuisse mortem illam à Christo, quo dixisti, eum elevasse nos ad feliciorem statum, nempe quia id aliquando certo futurum est, animadvertendum censeo, recte ista loquendi figura uti nos posse, cum de feliciore statu nostro, cujus auctor sit Christus verba facimus. Certum est enim, ad eum revera nos adhuc non pervenisse, neque ea in re aliquid mali aut periculi est, siquidem felicior ille status ad peccata nostra delenda non requiritur: sed ut ipse fateris, si veritatem attendere velimus, est quid amplius, quod nobis a Deo donandum est, præter expiationem peccatorum, quamvis ea ratione, qua paulo ante diximus, id quoque in Sacris Literis, peccatorum remissionis nomine contineri soleat. At cum de mortis illius destructione, cujus destructionis Christus sit auctor, sermo est, ab ista loquendi figura abstinere debemus, cum certum sit, perpetuam mortem in nobis per Christum jam vere destructam esse, etsi id non ante extremum illum diem sensuri sumus; & cum mors, quæ felicem nostrum statum turbavit, sit peccati pœna, Christus autem ab ea pœna nos penitus exemerit, non est ab ea morte liberatio in illum diem rejicienda, sed cum dicitur, Christum nos ab ea liberasse, id in præsens, ut verba proprie significant, accipiendum est: alioqui si verba per figuram non in præsens, sed in futurum tempus duntaxat intelligenda sunt, non obscure negatur, Christum à peccatorum pœna nos penitus exemisse. Si enim citra temporis enallagen dici nequeat, ipsum a morte, quæ felicem nostrum statum turbaverat, nos liberasse, profecto nos adhuc ab ea morte vere detineri, seu ipsi adhuc obnoxios esse, manifeste indicatur.

Præterea si rem exactius expendere velimus, videbimus, ne in futurum quidem mortalitatem nostram à Christo vere & proprie abolendam esse: sed immortalitatem nobis dandam, seu potius, ut magis proprie adhuc loquamur, immortales nos reformandos esse. Nam si de iis loqui velimus, qui, cum Dominus Jesus ad mundum judicandum veniet, jam obdormierint, certe mortalitas in illis proprie aboleri nequit, cum nec ipsi homi-

homines amplius sint, ut in primo cap. ostendimus; & hominibus non existentibus, ipsorum mortalitas nulla esse possit. Id autem, quod prorsus non est, quomodo aboleri potest? Sin autem eos spectemus, qui vivi eo tempore invenientur, cum, quod corpus habebunt, quod subjectum (ut vocant) mortalitatis est, in illis destruendum sit, quemadmodum ex Paulo non uno in loco supra demonstravimus, & aliud pro eo substituendum, non proprie dici potest, in ipsis mortalitatem abolendam esse. Qua enim ratione vere aboleri potest aliquid ea in re, quæ amplius non sit? Tunc vere mortalitas in ipsis, id est, in ipsorum corporibus aboleretur, si eadem corpora retinerent: Sed iisdem corporibus non retentis, in quibus mortalitas residebat, minus proprie dicitur, in ipsis mortalitatem aboleri.

Nec mihi objiciat aliquis, Paulum diserte dicere, hoc mortale immortalitatem induere debere 1 Cor. 15. 53. Nam & istud & ejusmodi permulta dici posse non nego, sed si ipsa veritas spectetur, minus proprie dici affirmo, & secundum usitatos loquendi modos, qui veritatem, si res diligenter perpendetur, minime continent. An non ubique scriptum extat, nos resurrecturos? At vero quo pacto resurgere is potest, qui amplius non est? Nonne clare liquet, eo loquendi modo nihil aliud significari, quam nos denuo extituros. Sic Paulus ait, hoc mortale immortalitatem induere debere, non quia vere id, quod mortale est, immortalitatem induturum sit: sed quia in locum illius, quod mortale est, immortale corpus surrogabitur. Nam & ego ipse supra sæpe dixi, mortalitatem in nobis abolendam esse, & ejusmodi alia quædam, à quibus infra quoque non abstinebo, communem loquendi usum secutus, quem, ut in veritate investiganda fieri decet, si attendere nolimus, non est, quod mihi objicere aliquo modo possis, Christum nullam mortem abolevisse seu aboliturum esse, aut nulli morti remedium attulisse seu allaturum esse, præter eam quæ per peccatum in mundum invecta est, etiamsi non modo id verum esset, & mortalitas, mortis nomine jure optimo appellari posset; verum etiam mihi non concederetur, si Adamus & cæteri Deo obedissent, futurum, ut beatam immortalitatem adepturi aliquando essent. Neque enim, ut dictum est, quamvis immortales reformandi per Christum simus, vere tamen & proprie dici potest, Christum immortalitatem destructurum esse, nedum destruxisse, aut mortalitati remedium daturum esse, nedum dedisse. Eadem autem est ratio remedii dandi, quæ abolendi, cum in remedio dando non minus quam in abolendo, mortalitas ipsa requiratur, quæ in iis, qui jam mortui sunt, prorsus nulla est, in iis autem, qui adhuc vivunt, & immortales fieri debent, est illa quidem, sed non in re, quæ in ipsis perpetuo esse debeat: imo in eo, quod in ipsis perpetuo futurum est, ea nunquam fuit. Idem enim omnino statuendum est de ipsis, atque de illis, qui jam mortui fuerunt; & censendum, eam mutationem, quam experientur, ipsis, hac in parte, vice mortis futuram, ut perinde futurum sit, acsi ipsorum corpus, non minus, quam cæterorum in aliam jam formam versum esset, ac plane interiisset.

Ne quid autem absurdi sententia nostra continere videatur, quasi pugnent hæc inter se, immortalem reformari eum, qui ante mortalis erat, & mortalitatem in ipso non aboleri, exemplo fictoris & statuæ, quo sæpius usi sumus, rem sic se habere confirmabimus. Si fictor luteam statuam prius formaverit, quæ propter ipsius fragilitatem comminuta & absumpta fuerit, & postea eam ex marmore, aut ære denuo finxerit atque refecerit, non dubium est, quin eam statuam, quæ ante fragilis fuerat, durabilem reformaverit, statuæ tamen ipsi, quæ ante hanc novam formationem, jam nulla amplius extabat, fragilitatem ademisse proprie dici nequit, sed sed per tropum tantummodo, quatenus eam formando, non amplius ex fragili materia, ut antea, eam finxit.

Neque vero est, quod quis rursus objicere possit, eadem hac subtilitate nostra effici, ut Christus nec mortem etiam perpetuam aboleverit, cum mors perpetua nunquam vere in nobis fuerat. Diversa est enim mortis perpetuæ & mortalitatis ratio. Mortalitas, id est, immortalitatis carentia illa, sive, ut proprie loquamur, mortalitatis naturales & per se necessariæ causæ in re sunt, & idcirco nihil impedit, quo minus in ipsa revera aboleri possint, nisi ejusmodi veræ abolitioni rei ipsius natura repugnet. Si igitur id non fiat, quacunque de causa non fieri contingat, mortalitatem vere abolitam non fuisse, affirmare licet: Secus est in morte perpetua. Ea enim in ipsa re nec est, nec esse ullo modo vere potest. Quare, non quia ipsius rei natura repugnet, sed quia tota natura reclamat, in ipsa re vere aboleri prorsus nequit. Quocirca necesse omnino est, cum mortem perpetuam a Christo destructam fuisse dicimus, alio modo destructam intelligere, quam quia in nobis vere abolita fuerit. Adhæc, mortalitas est: Mors perpetua non modo in ipsa re non est, verum etiam nec ipsa vere est. Hinc fit, ut mortalitas vere aboleri possit: Mors perpetua, non item. Non igitur dici poterit, mortem perpetuam destructam non fuisse, si eo modo penitus destructa fuerit, quo destrui potest, & quem, nec præterea alium, universa natura patitur, nempe ut ne sit, efficiendo: Mortalitas autem nisi vere aboleatur, & quidem in ipsa re, cui inest, cum id perse prorsus ἀδύνατον non sit, non abolita fuisse jure dici poterit.

Quod si dixeris: satis esse, sicut egomet præfatus sum, si ipsius rei natura huic veræ abolitioni repugnet; & ideo, cum fieri non possit, ut idem vere corpus ex mortali fiat immortale, & sic, ut in ipso mortalitas vere aboleatur, satis abolitum iri mortalitatem, si eo pacto aboleatur, quo aboleri potest, hoc est, si pro corporibus mortalibus immortalia substituantur, jam istud est, quod volebam. Nam si concedis, idem vere corpus ex mortali immortale fieri non posse, sed necesse esse, ut aliud corpus fiat, concedendum etiam omnino abs te est, idem vere corpus ex immortali mortale fieri non posse, sed necesse esse, ut aliud corpus fiat? Quare cum constet, Adamum idem vere corpus habuisse post peccatum, quod ante peccatum habuerat, necessarium est, ut fatearis, Adami corpus, quod post peccatum utique mortale fuit, ante peccatum immortale non fuisse. Itaque hujusce nostræ subtilitatis scopum & fructum vides, ut scilicet, hac ratione appareat, falsum esse, Adamum ex immortali mortalem effectum fuisse. Si enim homini vere mortalitas inflicta fuisset, cur non etiam vere eadem mortalitas in ipso aboleri possit? Scio equidem te, (nam aliter vim argumentationis meæ effugere non potes) omnino negaturum, corpus ex mortali immortale fieri non posse, nisi aliud corpus fiat: Sed si unquam percipere potueris, non posse alicujus rei formam mutari, & aliam fieri, quin res ipsa mutetur & alia fiat, corpus autem ex mortali immortale fieri non posse, quin ejus forma mutetur, & alia fiat, animadverteris, id negare desines. Nunc reliqua tuæ conclusionis verba expendamus.

Explicans quis sit ille status felicior, quam is esset, in quo ab initio constituti fueramus, ad quem Christus nos elevaverit, ais, ut vidimus, esse vitam cœlestem & æternam. Atque ita imprudens fateris Adamum in primo statu immortalem non fuisse. Si enim Adamus ab initio immortalis fuisset, cum felix & beatus, ut tibi videtur, profecto esset, jam vitam æternam habuisset. Quid enim est aliud æterna vita, quam immortalitas cum felicitate conjuncta? Video quid hic dicturus sis. Nempe vitam æternam à te dictam fuisse eam, cui mortalitatis periculum non impendeat, qualis futura est vita, ad quam post resurrectionem perveniemus: Adami autem vitæ, licet immortali, mortalitatis periculum impendisse, si ex vetita arbore comedisset. Verum adverte. Quod enim aliqua immortalis vita reperiatur, cui mortalitatis periculum immineat, est tuum commentum, & de hoc tacite inter nos disputatur. Quapropter non debueras id tu tacite pro concesso ponere, & cum sententiam tuam explicas, tanquam à me longe dissimilem, iis verbis uti, quibus ego quoque in mea explicanda uti possum, immo jam usus fueram. Nam in priori-

bus responsionibus meis, cum probare volo, Christum non mortem solum delevisse, quæ per peccatum in mundum intraverat; sed etiam immortalitatem nobis attulisse, ea scripturæ testimonia profero, in quibus, cum Christus Adamo opponitur, non quidem mortem delevisse, quam is mundo intulerat, sed vitam æternam dedisse dictus est. Quandoquidem apud me, ut apud omnes theologos, & apud ipsum Paulum, immortalitas & vita æterna idem sunt, adeo, ut ne felicitatis quidem meminisse oporteat, cum immortalitatis nomine vitam æternam significare volumus. Nec mirum, cum utriusque verbi eadem vis sit, & quod ad ipsius verbi vim pertinet, non magis in vita æterna, quam in immortalitate felicitas contineatur, ita ut, si Adamus in primo statu vitam æternam habuisse idcirco dici non potest, quod mortis periculum illi impenderet, eadem ratione immortalis fuisse dici nequeat. & ita necesse sit confiteri, aliquam mortem seu mortalitatem in eo statu fuisse & Christum alii morti sive mortalitati remedium dedisse, præter eam, quæ per peccatum in mundum postea intravit. Jam vero, cum inter nos quæstio esset, utrum Christus, quod spectat ad mortem sive ad mortalitatem, aliud nobis attulerit, præter id, quod abstulerat peccatum, & Adamus ante peccatum habebat, & tua sententia, quæ partem, ut loquuntur, negativam amplectitur, tibi exponenda esset, perperam fecisse videris, qui præter id, quod Adamus ante peccatum habebat, vitam æternam Christum nobis attulisse dixeris, cum vita æterna, ut supra diximus, mortalitatis remedium sit, & ita ex tuis verbis, nisi ea tuo modo explices, tuæ ipsius sententiæ confutatio, & meæ confirmatio colligi possit, & concludi, Christum, morti seu mortalitati remedium dedisse, quæ in primo hominis statu ante peccatum exstiterat. Nec vero sine justissimi Dei numine hæc fiunt, ut quando manifestæ veritati adversari es aggressus, sæpius, ut visum est, modo tacite, modo aperte tibi ipsi adverseris, & veritati interea testimonium tribuas.

Cæterum non satis bonam operam navasse visus tibi fuisses, nisi, postquam sententiam tuam, propter quam universa hæc disputatio nostra instituta est, atque argumenta, quæ ad eam probandam attuleras, à meis oppugnationibus & responsionibus, maledictis potius & verborum captionibus quam rationibus aut Sacrarum Literarum testimoniis, utcumque defendere ac vindicare tentaveras, venenum etiam, quod sub ea sententia tua latet, seu potius tu illi supponis, prodidisses atque sparsisses. Id autem facere te vehementer cupisse, ex eo intelligi debet, quod ejus rei occasionem, ex modo à me examinata expositione sententiæ tuæ, in hac postrema quæstione arripuisti, in qua non tua quidem, sed mea potius sententia explicatur; & si tua explicatur, non satis tamen id esset, ut inde ea duci possent, quæ tu dixisti. Sic enim ex ipsa conclusione tua ratiocinaris: *Ad hunc modum tota scriptura fluit sine ullo labore, & apparet beneficium Christi non minus late patere, quam damnum Adami & exitium non impendere, nisi iis, qui aversi à creatore, malum vitæ institutum sequuntur, cum in credendis, tum in agendis, & sibi cumulant indignationem divini numinis.* Jam hæc non magis efficiuntur, non dicam ex conclusione tua, quæ, ut dixi, meam revera non tuam sententiam continet, sed ex eo, quod Christus nullam aliam mortem seu mortalitatem aboleverit, præter eam, quæ per peccatum in mundum invecta fuerat, ut tu sentis, quam ex eo, quod hac in parte aliud præterea fecerit, aut facturus sit, ut ego sentio, nisi aliud dicatur. Non minus enim hoc, quam illud indefinite prolatum est, & neminem excludit; nec minus hoc quam illud, simpliciter nulla conditione adjecta, dictum est. Quare operæ pretium me facturum existimo, si quonam pacto ex eo, quod tu diversum à me sentis, hæc effici credas, explicavero, & simul, quid ea sibi velint, latius exposuero, ut, quantum mali & perniciei in illis subsit, deinde perspici queat.

Cum igitur sentias, Christum nulli morti, seu mortalitati remedium attulisse nisi ei, quæ per peccatum in mundum intravit; & certum sit, à Christo omnem mortem & mortalitatem aboleri, hinc primum necessario efficitur illud, quod tu ubique probare niteris, & de quo præcipue disputamus, Adamum creatum fuisse immortalem, & ante peccatum nullam in ipso mortalitatem fuisse. At ex hoc deinde effici videtur, ut omnes homines cujuscunque generis & conditionis sint, ab ipso ortu in immortalitatis quodammodo possessione constituti Christi beneficio fuerint, quam amittere nequeant, nisi à Deo creatore postea fuerint aversi, & perverso vitæ instituto sibi ejus iram atque indignationem cumulaverint. Nam cum Christi beneficio totum humanum genus (ut tibi quidem videtur) in eundem statum, & multo etiam excellentiorem, quam is fuit, in quo Adamus ante peccatum erat, restitutum fuerit, apparet manifeste, si Adamus ipse immortalis fuit, in immortalitatis jura totum humanum genus Christi beneficio restitutum fuisse, idque divinam justitiam decuisse, ut, qui sine sua ipsorum culpa perierant, quales sunt ii omnes, qui post Adami delictum, præter ipsum Adamum & ejus conjugem, quorum uterque peccaverat, in mundo extiterunt, in pristino vitæ & immortalitatis gradu reponerentur, unde non nisi propria culpa excidere amplius possent. Ex quo perspicuum fiat, non minus late patere, ut scriptura testatur, Christi beneficium, quam noxam Adami. Nam si Adamus causa fuit, ut universum humanum genus, aut mortalitatem contraheret, aut certe morti penitus addiceretur, Christus vicissim effecit, ut universum humanum genus à mortalitate & morte liberetur, & in cœlestis, & in spiritualis atque æternæ vitæ certissima possessionis spe constituatur. Hoc illud est (ni fallor) quod tu dicere voluisti, & hæc ea sunt, quæ ex tua sententia fluere arbitraris, Sacris Literis, ut putas, maxime consentanea, ita ut his retentis, facillimus sit & dilucidus totius scripturæ sensus, qui alioqui, id est, si sententia mea admittatur, ex qua alia ab his diversa consequuntur, difficilis admodum ac plane obscurus futurus sit, & cum ipsis verbis nulla ratione consentiens. Quod ut constare possit, duorum Pauli testimoniorum mentionem facis, quæ omnino depravatum iri existimas, & ex parte demonstrare niteris, nisi ea vera sint, quæ, tanquam ex tua sententia derivata, modo commemoravimus.

Ego, etsi, cum ad hunc locum perventum foret, duo illa testimonia tantummodo explicare ab initio constitueram, quippe, quibus explicatis, nulla prorsus dubitatio de falsitate eorum, quæ ex tua sententia colligenda putas, relinqui possit: ut tamen, in quam multiplici errore verseris, agnoscere queas, libet rem totam paullo diligentius examinare. Itaque primum demonstrabo, ex sententia tua, de qua potissimum contendimus, quamvis ea vera esset, illa non consequi, quæ tu ei apponere paucis verbis voluisti, & ego latius exposui: deinde planum faciam, hæc ipsa per se falsissima esse, ita ut, si ex tua sententia fluerent, ea sola ratione tuæ sententiæ falsitas manifeste coargueretur. Postremo duo illa Paulina testimonia, à tuæ interpretationis tenebris in clarissimam lucem vindicare conabor.

Quod igitur ad primum attinet, dico, etiamsi tibi concederetur, Adamum creatum fuisse immortalem: non tamen inde consecuturum, universum humanum genus beneficio Christi in immortalitatis jura restitutum fuisse. Nam neque usquam dictum est, Christum restituisse omnes homines in eum statum, in quo Adamus ab initio fuit, aut in multo excellentiorem; neque id fieri debuisse, vel divina justitia vel ulla res alia suadere potest. Nusquam scriptum extare, quod Christus universum humanum genus, in primum illum Adami statum vel alium præstantiorem restituerit, confitebuntur ii, qui Sacras Literas accurate perlegerint, in quibus beneficium in homines à Christo collatum, nusquam sub ejusmodi verborum involucris nobis narratur, sed semper id, quod attulit, exprimitur, nulla mentione facta, quod aut æquet, aut superet bonum illud

primo

primo homini in creatione concessum, sed alicubi tantum demonstratur, quod mala quædam cessatura sint in eo statu, in quo per Christi gratiam futuri sumus, quæ in primo illo hominis statu reperiebantur. Quocirca non ex primi status restitutione, sed ex eo, quod diserte atque explicate nobis Christum attulisse legimus, universi humani generis ad immortalitatem restitutio colligi posset, si ea quæ Christus attulit, nulla conditione adjecta, ad omnes homines pertinerent. Sed, ut infra videbimus, quamvis a Christi beneficio nemo nominatim excludatur; ii tamen duntaxat ejus participes fiunt, qui ipsi Christo fidem adhibuerint, sive Græci, sive Barbari, sive ethnici, sive Judæi, sive mares, sive fæminæ, sive servi, sive liberi fuerint. Debuisse autem humanum genus universum in eum statum restitui, in quo Adamus ab initio fuerat, non propter ea persuaderi possumus, quod sine propria culpa perierit. Nam quomodo sine propria culpa perire potuit humanum genus, quod ne perire quidem potuit, cum adhuc non esset? Num dices, in Adami lumbis fuisse, ut auctor ad Hebr. dicit Heb. 7.9. Levi in Abrahami fuisse lumbis tunc, cum Melchisedeco decumas prædæ dedit? Sed meminisse debes, eundem illum auctorem probe agnovisse, istam, (ut ita dicam) essendi rationem minime veram esse, & ob eam causam, cum ex eo, quod Levi in lumbis Abrahami esset, argumentari vellet, ipsum quoque Levi à Melchisedeco decimatum fuisse, addidisse illa verba ὡς ἔπος εἰπεῖν, id est, ut sic dixerim. Ita fateor posse quodammodo dici, periisse universum humanum genus, cum Adamus propter peccatum periit. Sed certe tamen non periit, cum vere nondum esset, quare nec ulla injuria ei fieri potuit. Neque prius fuit ne unus quidem præter primos istos parentes qui ambo deliquerant, quam Adamus mortalis, ut tibi placet, factus est. Quæ igitur injuria cæteris fit, si ex mortali mortales oriuntur, & ipsorum mortalitati perpetuo relinquuntur?

Præterea aut justum est, homines ex Adamo mortali mortales gigni, aut injustum. Si justum est, cur, ut modo diximus, justum etiam non erit, ipsos in eadem conditione perpetuo permanere? Si injustum censendum est, cur Deus id voluit, seu potius quomodo velle potuit? cur, ut immortales fieremus, non curavit? Dices, hoc fieri nequivisse: mortalis enim immortalem procreare non potest. Istud verum est natura ipsa inspecta: Sed Deus supra naturam est, & sine dubio efficere potuisset, ut ex Adamo, quantumvis mortali, filii immortales procrearentur. Quælibet enim absurditas potius ferenda erat, quam alicui injuria facienda. Quod si omnino nihilominus necessarium esse velimus, ut homines post delictum primi parentis mortales, ut ipse erat, nascerentur, quamvis id injustum alioquin foret: injustum certe fuit primum illud decretum, ut scilicet Adamus propter peccatum proprium ex immortali mortalis fieret, si ex eo hæc injustitia, Adamo peccante, necessario consecutura erat, quod ejus posteri omnes mortales procrearentur. Neque est, quod dicas injustitiam omnem cessare, cum Deus huic malo statim remedium adhibuerit, quod nisi fecisset, injustitiæ redarguendus esset. Nam non est alicui vulnus infligendum, ut illico sanetur. Et inique is fecisse dicetur, qui cum vulnus non infligere posset, inflixit tamen, quamvis eodem fere tempore remedium dederit. Neque Dei gloria ex eo elucere potest, quod ei malo remedium attulerit, cui, nisi attulisset, iniquus futurus erat, non quidem propter promissum aliquod ejus rei ab ipso factum, sed quia ipse ejus mali auctor fuisset. Namque alterutram omnino ex his duabus causis esse oportet, propter quam remedium mortalitati nostræ dare Deus debuerit. At compertum est, id ante ab ipso promissum non fuisse. Consequens est igitur, ut causa sit, quia ipse ejus mortalitatis auctor fuerit. Itaque vides necesse esse, si velis, Deum debuisse humanum genus à mortalitate asserere, ut Deus ipsius mortalitatis auctor extiterit, neque auctor solum, sed etiam injuria auctor. Si enim jure auctor extitisset, cur eam auferre deinde debuisset?

Ad hæc, si humano generi sine ipsius culpa mortalitas subeunda fuit, & huic mortalitati mederi debuit Deus, quid opus erat servatore aliquo, & peccatorum remissione ad eam nobis medicinam faciendam? Nonne satis fuisset, Deum statuere, Adami posteros quos propter parentem mortalem mortales nasci oportebat, ea conditione nasci, ut morerentur quidem, sed post modum à morte in vitam omnino revocandi essent, & in pristinum sui parentis statum restituerentur? Si dixeris, necesse fuisse, ut ipsius Adami culpa, quæ tanti mali causa extiterat, elueretur, nec aliter potuisse humanum genus à mortalitate vindicari, & in pristino illo statu reponi, Jam fatearis oportet, jure propter primi parentis culpam id malum cunctis obrepsisse. Atqui, si jure obrepsit, illud auferre Deus nullo jure cogebatur. Quod autem propter culpam primi parentis à Deo mortalitas nobis omnibus obrepserit, ut, si immortales fieri velimus, ea culpa delenda omnino sit, id ita divina postulante justitia factum fuisse, illud plane indicat, quod alioqui ipsius culpæ vires per se nullæ sunt ad tantum malum nobis infligendum. Ut enim ante non semel dictum fuit, peccatum non est causa efficiens mortis, sed impulsiva tantum, nec sua vi necessario nobis mortem infert, sed Deum ad illam nobis inferendam, merito movet atque impellit. Et quid aliud est culpam deleri, quam jus illud ex crimine contractum, propter quod pœnam subire omnino debemus, solui atque aboleri. Si igitur nec scriptum usquam est, Christi beneficio universum humanum genus in pristino Adami statu aut præstantiore repositum fuisse; nec id fieri debuisse ulla ratione persuaderi possumus; immo quod Deus id facere nullo jure cogeretur, clare liquet; quid est, quod ex pristina Adami immortalitate toti humano generi immortalitatis jura restituta fuisse, colligere possimus? Quibus addo, quod si Deus omnes Adami posteros in ipsius Adami primo statu collocare voluisset, & is Adami status felicitatem & immortalitatem continebat, mortalitas ipsis plane auferenda erat; nec permittendum, ut tot miseriis, & calamitatibus præviis ad mortem cuncti raperentur, postquam etiamsi tibi daretur, eos, nullo prorsus excepto, ita immortali ac beatæ vitæ Christi beneficio destinatos esse, ut ii tantummodo, qui à suo creatore avertantur, inde excludi possint? alia tamen ratione id illis contigisse fatendum esset, quam quia per Christum in primam Adami conditionem repositi fuissent. Quare si adversus veritatem, & hic & in priore scripto late à nobis expositam, adhuc sententiam tuam de immortalitate primi hominis retinere volueris, ne ista saltem necessario ab ea derives, quæ derivari necesse non est, & nihilominus, ut illa vera sit ipsa falsissima esse possunt, ut revera sunt, quemadmodum statim docebo.

Itaque ut id, quod secundo loco proposueram, quam brevissime potero, perstringam, dico, sententia tua approbata, quod scilicet universum humanum genus re ipsa beneficii, quod nobis Christus attulit, sit particeps, adeo ut omnes, quicunque post Adamum aut nati sunt aut nascentur, propter id beneficium immortali ac cœlesti vita donandi omnino sint, nisi se à creatore avertant, & eam ob causam eo, quod jam adepti fuerant, se ipsos privent, tantum abesse, ut tota scriptura, quemadmodum tu loqueris, fluat sine ullo labore, ut nihil impeditius nihil obscurius, immo nihil magis falsum aut ineptum reperiri possit. Atque ut nihil de iis dicam, qui Christi adventum antecesserunt, de quibus multo proclivius est demonstrare, id nullo modo dici posse, quod tu asseris, quid aliud aut sæpius, aut apertius testantur sacræ litteræ, quam æternam vitam, quam nobis Christus attulit, præmium esse, Dei gratia atque benignitate, fidei atque obedientiæ nostræ erga ipsum Deum & Christum constitutum? Quid accuratius in eis explicatur, quam eos, qui participes tanti beneficii futuri sunt, debere vitam quandam in hoc

seculo agere non sanctissimam modo & honestissimam, sed angelicam quodammodo atque cœlestem? Quid certius ex ipsis colligi potest, quam Euangelii prædicationem tanquam instrumentum esse, quo Deus ad Christi beneficium hominibus impartiendum utatur? Hæc autem, quomodo vera esse possunt si vera est sententia tua?

Primum enim qui potest vita æterna per Christum allata fidei & obedientiæ nostræ præmium esse, si ea, hoc est, jure illam adipiscendi, jam donati sumus omnes, & eam ob causam in ipsius quadam possessione constituti, antequam, quod nos Christus facere jubeat, vel sciamus quidem, nedum ei credentes obediamus. Nonne si ita res se habet, ut tu affirmas, certissimum est, non vitæ æternæ præmium credentibus in Christum fuisse constitutum, sed duntaxat avertentibus se à Deo, exitii, & ipsius vitæ æternæ, quæ data illis fuerat, ereptionis pœnam? Quomodo deinde verum esse poterit, quicunque bona à Christo allata consecuturi sint, honestissime & sanctissime, & supra quam humana conditio ferre posse videatur, vitam agere debere, si ut ne illis priventur, satis est a Deo creatore sese non avertere, & sibi malo vitæ instituto ejus indignationem non cumulare? (neque enim dubium est, quin apud te non secus atque apud alios, idem sit exitium subire; & Jesu Christi beneficium non participare, ut ipsa verba tua aperte indicant) Num avertit se à creatore, si quis ea, quæ sibi creatorem imperare credit, facere studet, quamvis illa, quæ vere imperata fuere, aliqua ex parte ignoret, & quædam imperata fuisse credat, quæ interdicta fuerunt; vel non admodum diligenter id conetur, & conatus suos inanes plerunque experiatur? Num Dei iram, & indignationem is sibi cumulabit, qui non præfracte nec malitiose, sed propter humanæ naturæ fragilitatem, cum aliqua etiam animi sui molestia paulo intemperantius aut incontinentius vivat? Postremo quomodo verum erit, per Euangelii prædicationem nobis vitam æternam, quam Christus attulit, impartiri, si ante ipsam prædicationem omnes jam in immortalitatis jura Christi beneficio restituti sumus?

Quæris fortasse, ubi ea scripta sint, quæ modo commemoravimus? Nunquid de vitæ æternæ mercede fidei & obedientiæ nostræ constituta dubitas? Relege, si oblita es, ea quæ scripta sunt apud Matth. cap. 5 ubi non solum ex Christi sententia perspicuum est, regnum cœlorum non omnibus esse datum, sed præmium propositum fuisse iis, qui tales fuerint, quales nos esse Deus vult, verum etiam diserte scribitur; iis qui propter ipsius Christi nomen multa passi fuerint, repositam in cœlis esse copiosam mercedem. Pati autem propter Christum, nemo negabit aliunde ortum non ducere aut pendere, quam ex fide quam ejus verbis adhibemus, & ex obedientia, quam ipsi & Deo nostro præstare volumus. Neque vero dixeris, mercedem illam cœlestem aliquid esse præter ipsam æternam vitam, quasi iis, qui propter Christi nomen affliguntur, aliquid præparatum fuerit, quod cæteris, qui vitam pariter æternam per Christum adepturi sint, dandum non sit. Nemini enim, qui propter Christum in hoc mundo non affligitur, Christi beneficium continget. Cum Paulus dixisset Rom. 8. 17, eos, qui spiritum Dei participaverant, hæredes esse Dei, cohæredes autem Christi, statim addit, si tamen simul cum ipso Christo affligerentur, ut & simul cum ego gloriosi evaderent. Idem Paulus aperte docet 2 Tim. 3. 12, omnes, qui pie in Christo vivere voluerint, persecutiones passuros; idem una cum Barnaba monet eos Act. 14. 21, qui Christum amplexi fuerant, oportere per multas tribulationes ingredi in regnum Dei. Petrus testatur 1 Pet. 2. 21, nos ad hoc vocatos esse, ut patiamur multa à malis hominibus & affligamur. Christus ipse ait Luc. 9. 23, si quis velit eum sequi, debere seipsum negare & crucem suam quotidie tollere. Quid multa? Universum Novum Testamentum ejusmodi sententiis scatet. Ex quibus liquido apparet mercedem illam cœlestem non esse aliquid singulare præter id, quod cæteris detur, qui Christi beneficii participes sint, dandum illis, qui propter Christum multa sustinuerint, sed omnibus communem esse, ad quos Christi beneficium pertineat, cum omnibus qui Christi beneficii participes futuri sunt, multa propter ipsum Christum sint sustinenda; neque aliud id esse posse, quam vitam æternam, cujus qui expertes fuerint, ii profecto Christi beneficium non participabunt. Unde etiam intelligere debemus, vitam æternam, quam attulit Christus, non omnibus jam eo modo, quo ipse intelligis, esse datam; sed præmium fidei & obedientiæ fuisse constitutam. Nam si jam omnibus ea conditione, qua tu affirmas, esset data, non recte diceretur, non dandam esse, nisi iis, qui simul cum Christo in hac vita afflicti fuerint, sed dicendum erat, non esse relinquendam nisi iis, qui se a Deo non averterint. In eodem Matt. cap. 5 Christus testatur, nullam repositam esse mercedem iis, qui amicos amant. Ex quo perspicuum est, iis, qui inimicos dilexerint, quod nos facere debere nobis ea ratione persuadere voluit, mercedem esse repositam. Quæ autem sit merces ea, explicat idem Christus sequenti cap. cum ait Matt. 6. 14: *Si enim remiseritis hominibus peccata eorum, remittet & vobis pater vester cœlestis delicta vestra.* Sed quid aliud est, hæc remissio peccatorum, quam vita æterna nobis per Christum allata, & Christi beneficium illud de quo disputamus? Ergo Christi beneficium tanquam merces benignitate divina illis datur, qui adeo Christi verbis fidem adhibuerint, & Deo obedire voluerint, ut inimicos quoque, quemadmodum Deus per Christum præcipit, diligere non recusaverint. Et ne quis putet hanc inimicorum dilectionem non omnibus esse necessariam, quibus peccata remitti debent, illico subjungit Christus: *Si autem non dimiseritis hominibus, nec pater vester dimittet vobis peccata vestra.* Nunquid dices aliud esse, dimittere hominibus peccata, & inimicos diligere? Si ita credis egregie falleris. Neque enim magis diligere inimicos, quam cæteros homines jubemur, sed eos non propterea à cæteris distinguere, quod nobis inimici sint, & aliquid in nos peccaverint: verum, prout se occasio obtulerit, eis non minus quam cæteris benefacere. Id quod ex eo necessario consequitur, quod quis ex animo, ut alibi Christus præcipit, injurias omnes inimicis condonet. Nam ea ratione discrimen omne inter ipsos & cæteros homines sublatum est. Præterea & Christus Mat. 18. 35, Mat. 5. 44, & Paulus Rom. 12. 14, jubent, non autem, ut quibusdam visum est, consulunt, ut inimicos diligamus, eos beneficiis afficiamus, & illis bene precemur. Quod si & per se manifestum non esset, & ab aliis aperte demonstratum non fuisset, planum id facere conarer. Si igitur omnes inimicis bene velle debemus, & huic obedientiæ quam Deo præstamus, præmium propositum est, quid aliud esse potest præmium illud, quam vita æterna, quæ omnibus dabitur, qui id fecerint, quod facere omnino debuerant, quibus nullum præterea præmium constitutum legimus. Quis autem negare potest, vitam æternam Christianæ obedientiæ præmium esse, cum Christus in die judicii dicturus sit iis, quibus eam dabit Mat. 25. 34: *Venite benedicti patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi. Esurivi enim & dedistis mihi manducare, sitivi, & dedistis mihi bibere,* &c. Paratum est igitur regnum cœleste non quidem omnibus, qui Adamo fuerant prognati, sed iis demum, qui ut Christo obediant, nullum charitatis officium prætermiserint, aut certe ipsis, non quia homines sint, sed quia Christo obedierint, ex æterno Dei decreto dabitur. Itaque omnino non jam ante obedientiam illis datum, sed post obedientiam dandum est. Quid de operariorum parabola ad vineam colendam a Patrefamilias conductorum dicemus Matth. 20, quibus omnibus peræque denarius ille, hoc est, vita æterna, quæ omnibus veris Christianis dabitur, tanquam laboris merces datur? An non idem etiam aperte nos docet talentorum parabola? in qua scriptum est Mat. 25. 23: *Euge serve bene & fidelis: quia super pauca fuisti fidelis,*

super

super multa te constituam, intra in gaudium domini tui. Fidelitatis nostræ præmium est, intrare in gaudium Christi, hoc est, vitam æternam, non secus atque ille adeptus est, adipisci, non autem jus quoddam, ante fidelitatem acquisitum. Deficiet me tempus, si omnia quæ huc pertinent congerere velim. Nam quid est illud Petri 1 Pet. 1. 9? *Reportantes finem fides vestræ salutem animarum.* Quid illud Pauli 1 Cor. 15. 58? *Abundantes in omni opere domini, semper, scientes, quod labor vester non est inanis in Domino.* Quid illa ejusdem Apostoli Gal. 6. ℣. 7? *Nolite errare, Deus non irridetur: quæ enim seminaverit homo, hæc & metet. Quoniam qui seminat in carnem suam, de carne etiam metet corruptionem, qui autem seminat in spiritum, de spiritu metet vitam æternam. Bonum autem facientes non deficiamus, tempore enim suo metemus non deficientes.* Quid item illud 2 Tim. 2. 5. & IV. 7? *Nam & qui certat in agone non coronabitur, nisi legitime certaverit.* Immo vero quid illud? *Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi. In reliquo reposita est mihi corona justitiæ, quam reddet mihi dominus in die illa justus judex. Non solum autem mihi, sed & omnibus iis qui diligunt adventum ejus.* Sexcenta prætereo in ejusdem divinissimi viri scriptis expressa, quæ idem manifeste probant, & Jacobi locum, huic Pauli postremo similem, considerandum propono: inquit enim Jac. 1. ℣. 12: *Beatus vir qui suffert tentationem, quoniam cum probatus fuerit, accipiet coronam vitæ, quam promisit dominus diligentibus se.* In Apoc. autem scriptum est Apoc. 2. ℣. 10: *Esto fidelis usque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ.* Sed quid dico? Ibidem 2, & 3, cap. septies à Christo sub variis, iisque clarissimis translationibus sive allegoriis vita æterna iis promittitur, qui vicerint. Quod dilucide ostendit, vitam æternam victoriæ nostræ in prælio adversus peccatum & diabolum, quæ fide atque obedientia nostra continetur, coronam & quasi triumphum esse. In novissima autem ejus promissionis repetitione, ita scriptum est Apoc. 3. 21: *Qui vicerit, dabo ei sedere mecum in throno meo: sicut & ego vici, & sedi cum patre meo in throno ejus.* At qua ratione vicit Christus? Audi Paulum Phil. 2. 8, qui victoriæ simul præmium luculenter exponit: *Humiliavit semet ipsum, factus est obediens usque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod & Deus exaltavit illum, & donavit illi nomen, quod est supra omne nomen.* Ubi etiam Apostolus, ut idem & nos faciamus, ejus, quod illi contigit, exemplo hortatur, quemadmodum Christum ipsum in eo Apoc. loco facere videmus, qui sui præmii atque triumphi exemplo proposito, ad se in victoria imitandum Laodiceæ Ecclesiam invitat. Sed audiamus adhuc, quid auctor ad Hebr. hac de re scribat Hebr. 10. 35: *Nolite itaque,* inquit, *amittere confidentiam vestram, quæ magnam habet remunerationem, Patientia enim vobis necessaria est, ut voluntatem Dei facientes reportetis promissionem. Adhuc enim modicum aliquantulum, qui venturus est, veniet & non tardabit: Justus autem ex fide vivet: Etsi subtrahatur, non placet animæ meæ. Nos autem non sumus subtractionis in perditionem, sed fidei in acquisitionem animæ.* Quid potuit clarius dici, ut non minus fidei & constantiæ in suscepta semel Christi religione præmium, animæ salutem esse perspiceremus, quam diffidentiæ & subtractionis pœna perditio est.

Quod si quis adversus hæc, & innumerabilia hujus rei indubitata atque certissima testimonia afferat, vitam æternam multis in locis non præmium, sed donum appellari, & nominatim à Paulo Rom. 6. 23, dictum fuisse, mortem quidem esse peccati stipendium, vitam vero æternam esse Dei gratiam seu donum, & propterea clamet, ineptum id fidei & obedientiæ nostræ tribuere, quod soli Dei clementiæ & liberalitati tribuendum est, is sciat, se in media ipsa luce plane cæcutire. Nihil enim impedit aut impedire potest, quominus vita æterna donum sit simul, & præmium, aut sola Dei clementia & liberalitate aliquid adipiscamur, ad quod tamen adipiscendum omnino fides, & obedientia nostra requiratur. Donum est vita æterna: quia nihil unquam ab hominibus vel factum fuit, vel fieri potest, quod sui ipsius æstimatione ac dignitate ab ea quam longissime non abiit, nedum illam mereatur. Ut enim nos docuit Christus Luc. 17. 10, cum fecerimus ea omnia quæ Deo grata sunt, dicere debemus, Servi inutiles sumus: Nam quæ debueramus facere, fecimus. Præmium tamen est eadem vita æterna, quia Deo opt. max. pro sua ineffabili misericordia & bonitate visum est, eam illis largiri, qui Christi verbis fidem adhibuerint, & sibi ea ratione obedientes fuerint, & qui idem non præstiterint, eam illis minime dare voluit. Hoc igitur inter vitæ æternæ præmium, & mortis æternæ pœnam interest, quod illud sola Dei munificentia fidei & obedientiæ nostræ est constitutum: Hæc vero meritissimo fuit peccato decreta. Quare hoc stipendium peccati, illud Dei donum jure optimo appellatur. Hinc perspicuum est, necessitatem fidei & obedientiæ nostræ antequam vitæ æternæ jura adipiscamur, cum absoluta divina clementia & liberalitate non pugnare. Neque enim postquam crediderimus, & obedierimus, debet nobis quicquam Deus, nisi quia id prius & clementissime & liberalissime promiserat, cum alioqui non modo præmio aliquo nos afficere, sed maximis etiam & sempiternis pœnis mulctare ob scelera nostra suo jure posset. Itaque certissimum esto, vitam æternam quam nobis Christus attulit, fidei & obedientiæ nostræ præmium esse, & idcirco Christi beneficium sive illius consequendi jus non omnibus ab ipso omni dari, sed iis tantum, qui jam ipsi fidem habuerint, & Deo se obedientes præstiterint.

Sequitur, ut quam rara & admirabilis vitæ sanctitas & innocentia iis necessaria sit, qui Christi beneficio, id est vita æterna affici debent, ex divinis oraculis demonstremus. Satis superque constare id poterit, si 5, 6, & 7. Matth. capita non omnino oscitanter legantur, præsertim vero 5, ubi quædam à Christo nobis præcepta sunt, quæ humanam ipsam naturam exuperant, &, ut fieri possint, divino & cœlesti eoque singulari auxilio est opus, * non minus, quam ut gaudeamus & exultemus cum nobis homines maledixerint, & nos persecuti fuerint propter nomen ipsius, quod nos facere ibidem Christus jubet. Vim vi repellere licere, natura plane docet & omnes leges permittunt. At Christus Matth. 5. 39, id nos facere vetat, adeo ut percutienti nos in dexteram malam, sinistram quoque obvertere præcipiat potius, quam malo homini & nobis vim afferenti resistere. Cupiditates quasdam quas natura ad nostri ipsorum generis conservationem nobis dedit, vix ullo modo in potestate nostra esse videntur, qualis est viro fœminæ appetitio. Et tamen Christus Matth. 5. 29, non solum vetat nobis, mulierem libidinose intueri, sed in adulterii loco ducit. Quid magis quodammodo proprium homini est, quam irasci, quem affectum ad nostri ipsorum conservationem natura animis nostris indidit? Verum Christus Matth. 5. ℣. 23, eum, qui fratri suo temere iratus fuerit, adeo criminis reum esse dicit, ut hominem occidenti fermo æquiparet. Quid se ulciscendi libidine homini à teneris (quod ajunt) unguiculis penitius insitum est? Quid eidem difficilius, quam injurias sibi illatas ex animo condonare? Hoc tamen nos facere, ab illo autem abstinere omnino Christus præcipit Matth. 5. 44, alioqui, ut paulo ante visum est, peccata nostra nobis remissum non iri affirmat; adeo, ut iis, qui nos odio habent, benefacere & pro persequentibus & calumniantibus nos Deum orare velit. Adde his omnibus, quod quæcunque in hoc sunt mundo, atque ea ipsa quæ possidemus, aut nostra sunt quamvis nobis longe charissima, quin nosmet ipsos, & vitam atque animam nostram nos odio habere vult, hoc est, nihili pendere, eorumque desiderio nullo modo teneri, quod obscure in eo loco Matth. 5 dictum est, dum beatos esse prædicat, qui persecutionem patiuntur propter justitiam, & ut modo dicebamus, gaudendum esse illis ait, qui hominum maledictis & insectationibus propter nomen ejus, sunt obnoxii, alibi clarissime

* 5. deest aliquid

explicat Luc. 14. 26, 28. Hæc profecto humanis viribus, nisi divinitus vehementer fulciantur & roborentur, præstari nequeunt. Itaque Christus, quemadmodum, cum gaudere & exultare jubet eos, qui persecutiones propter ipsum sustinent, addit, *Quoniam merces vestra copiosa est in cœlis*; sic passim modo tacite modo aperte maximum illud vitæ æternæ præmium iis repositum esse dicit, qui ipsius dicto audientes fuerint. Hæc enim sententia conclusio est omnium Christi mandatorum si diligenter quicquid nobis præcepit apud Euangelistas omnes, perlegatur. Hæ nimirum sunt vires illæ, quibus imbecillitatem nostram sustentat Deus, atque ut id faciamus, quod alioqui nulla ratione possemus, efficere valet. Quis est enim, qui cum spem immortalitatis & cœlestis beatitudinis concepit, hæc mundana omnia pro nihilo non sit ducturus, & Jesu Christi præceptis obtemperaturus? Quis autem est, qui eam spem omnino non concipiat, dum modo ipsum Jesum vere Christum esse credat & Dei filium, id est veracem, immortalem, in cœlis regnantem, & quæ promisit, præstare potentem? Is enim ipse fuit, qui tanta bona sibi obedientibus promisit. Propterea à Joanne scriptum est 1 Joh. 5. 3: *hæc est enim charitas Dei, ut mandata ejus custodiamus, & mandata ejus gravia non sunt. Quoniam omne quod natum est ex Deo, vincit mundum. Et hæc est victoria, quæ vincit mundum, fides nostra. Quis est autem qui vincit mundum, nisi qui credit, quoniam Jesus est filius Dei?* Ex quo intelligi par est, quam sit perniciosa opinio tua, quæ in ejus rei possessione homines constituit, cujus adipiscendæ spes vires nobis ad mandata divina exequenda suppeditat, sine qua spe fieri non potest, ut ea exequamur, & mundum vincamus, & ita necesse est ut in æternum pereamus.

Adeo autem verum est, ea quæ nobis à Christo præscripta fuere, naturalem nostram conditionem exuperare, ut, qui ea præstant, novæ creaturæ appellentur, non solum quia novum sibi ipsis genus vitæ instituunt, & ex malis boni fiunt, sed quia novam ipsi etiam universæ naturæ vitam vivant. Et quoniam, ut dictum est, id citra spem vitæ immortalis fieri nequit, hac in parte quoque eos denuo nasci oportet; &, ipso Christo patefaciente, id ope Spiritus Sancti perspicere, quod prius aut obscure tantum conjiciebant, aut penitus non videbant. Hæc ita se habere, declarant verba Christi Joh. 3. 3, 5: *Nisi quis*, inquit, *natus fuerit denuo (sive desuper) non potest videre regnum Dei: & paulo post: Nisi quis natus fuerit ex aqua & spiritu, non potest introire in regnum Dei. Quod natum est ex carne, caro est: & quod nascitur ex spiritu, spiritus est.* In quam sententiam multa ibidem adjungit Christus, ex quibus eum non de renovatione vitæ tantum, sed de nova quoque divinarum rerum cognitione loqui, manifestum est: præsertim ex illis verbis: *Amen amen dico tibi, quia quod scimus loquimur, & quod vidimus testamur, & testimonium nostrum non accipitis, &c.* De tota autem hac re accurate explicat Paulus, cujus verba, si quis ea diligenter expenderit, mirifice cum sermone illo Christi ad Nicodemum consentire videbit. Sic enim scribit 1 Cor. 2: *Sapientiam vero* (loquimur) *non hujus seculi, neque principum hujus seculi, qui destruuntur, sed loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est, quam prædestinavit Deus ante secula in gloriam nostram, quam nemo principum hujus seculi cognovit. Si enim cognovissent, nunquam dominum gloriæ crucifixissent. Sed sicut scriptum est, Quæ oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt, quæ præparavit Deus diligentibus ipsum. Nobis autem revelavit Deus per spiritum suum. Spiritus enim omnia scrutatur, etiam profunda Dei. Quis scit enim hominum, quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis, qui in ipso est. Ita & quæ Dei sunt, nemo cognovit, nisi Spiritus Dei. Nos autem non spiritum hujus mundi accepimus, sed spiritum, qui ex Deo est, ut sciamus quæ à Deo donata sunt nobis, quæ & loquimur, non in doctis humanæ sapientiæ verbis, sed in doctis Spiritus Sancti, spiritualibus spiritualia comparantes. Animalis autem homo non percipit ea, quæ sunt spiritus Dei; stultitia enim est illi; & non potest intelligere, quia spiritualiter examinantur, spiritualis autem judicat omnia, & ipse à nemine judicatur. Quis enim cognovit sensum Domini, aut quis instruxit, eum? Nos autem Christi sensum habemus.* Placuit totum hunc Pauli locum hic adscribere, ut perspicuum fiat, ea quæ nobis à Deo donata sunt, id est, iis præparata, qui ipsum dilexerint, non naturaliter nobis patefacta esse, sed per Spiritum Dei, quem ex Christo hausimus; & hinc judicare liceat, num ea dilectio, quam Deus à nobis per Christum requirit, ab iis qui hac ratione renovati non fuerint, & ex animalibus spirituales effecti, præstari queat. De hac autem divina nativitate, quæ humanæ opponatur, diserte scriptum est in illis verbis Joh. 1. 13: *Qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt.* Hos autem ipsos affirmat ibidem ipse Euangelista esse eos, qui Christo fidem habent, id est, sine dubio, qui vitæ rationem à Christo præscriptam spe immortalitatis sibi ab ipso propositæ atque promissæ amplexi tenent. Petrus autem hanc ipsam nativitatem expresse generationem appellat. Ait enim 1 Pet. 1. 3: *Benedictus Deus & Pater Domini nostri Jesu Christi, qui secundum misericordiam suam magnam generavit nos in spem vivam, per resurrectionem Jesu Christi ex mortuis in hæreditatem incorruptibilem*: &c. & infra, postquam dixisset, Deum excitasse Christum à mortuis, & illi potestatem dedisse, ut per eum ipsi Deo confideremus, addit: *Animas vestras castificantes in obedientia charitatis in fraternitatis amore, simplici ex corde invicem diligite intente, renati non ex semine corruptibili, sed incorruptibili per verbum Dei vivi (seu viventis) & manentis (seu potius manens) in æternum.*

Ex his autem, dum divinam & cœlestem vitæ sanctitatem, quam Christianus præstare debet, ostendere curamus, simul colligi potest, non vitæ æternæ à Christo allatæ jura alicui in prima & carnali nativitate dari, sed in secunda & spirituali ejus vitæ nobis spem fieri, qua vires nobis comparentur tantam vitæ sanctitatem præstandi. Non igitur, ut quis Christi beneficium non participet, se à Deo avertere necesse est, & malum vitæ institutum cum in credendis, tum in agendis sequi, ac sibi divini numinis indignationem cumulare, ut tu affirmas: sed satis est eum plus quam humanam vitæ rationem non amplecti & tenere, quam Christus ipse nobis præscripsit. Satis est sive per negligentiam sive propter carnis fragilitatem in lucta illa carnis, & spiritus succumbere: Satis est denique carnem cum affectibus & concupiscentiis non crucifixisse. Et sane si ab ipso ortu unusquisque Christi beneficii ipso jure, ut jurisconsulti loquuntur particeps fieret, quemadmodum tu credis, fateor verisimile admodum esse, aliqua insigni à Deo defectione opus futurum, ut quis ejus beneficii jure quodammodo spoliari posset, neque satis fore, eum carni suæ, non quod à Deo deficere cogitaret, sed quia communi naturæ instinctu ad id impelleretur, quibusdam in rebus indulsisse. At si quis tanti beneficii jura nondum assecutus sit, nihil mirum videri debet, si ab eo consequendo excludatur, nisi cœlestem quandam vitæ integritatem ad cœlestem beatitatem divino munere participandam attulerit. Natura aut adoptione legitima filius paternæ hæreditatis jus jam habens, paucis quibusdam iisque gravissimis de causis ea hæreditate privari potest. At cui hæreditas nullo jure debetur, illi quæcumque vel durissimæ conditiones, si eam adipisci velit, proponi possunt, ita ut innumeris iisque levissimis etiam de causis ab ea consequenda, sine injuria excludi queat. Quocirca detestabilis non minus, quam universæ scripturæ dissentanea est opinio tua, quæ homines confidentes efficere, & ab admirabili illa vitæ innocentia, sine qua nemo Jesu Christi beneficio perfruetur, avocare facillime potest.

Restat, ut per Euangelii prædicationem vitam æternam Christi operà nobis partam, à Deo quodammodo

distribui

distribus ostendamus. Et quanquam te hoc prorsus negare, si sententiam tuam retinere velis, necesse est, ut ex hujus rei exacta explicatione veritas dilucide apparere potest; non secus tamen atque in aliis probandis feci, quædam duntaxat ad id confirmandum afferam de multis, quæ nunc mihi succurrunt. Neque enim animus est in hoc scripto, ut plane novam, sic à sanctis literis penitus abhorrentem quandam humanæ salutis per Christum partæ, quam ad tuam ipsius perniciem & aliorum, si qui tibi credent, rationem excogitasti, plane confutare, sed solum in quæ absurda seu potius impietates, occasione sententiæ tuæ, de qua potissimum contendimus, te ipsum conjeceris aperte indicare. Jam vero æternam vitam à Christo allatam per Euangelii prædicationem hominibus à Deo impartiri, declarat imprimis historia Cornelii Centurionis Act. 11. 13, cui ut Petrus ipse, rem, uti gesta erat, cæteris exponens, testatur, mandavit angelus, ut Petrum accersendum curaret, qui ei verba locuturus esset, in quibus seu per quæ servaretur tum ipse, tum familia ejus tota. Hic dicere non potes id, quod fortasse alibi dicturus esses, ubi per Euangelii prædicationem salutem contingere scriptum est, id scilicet propterea dici, quod ii quibus Euangelium annunciatum fuit, sese à Deo averterant, & cum eam ob causam à Christi beneficio excidissent, per Euangelium, quod ad pœnitentiam omnes hortatur & in hoc totum esse videtur, iterum ad Deum conversi sunt, & ad idem beneficium restituti, ut merito per Euangelii prædicationem servati fuisse dici debeant. Cornelius enim & familia ejus non averterant se à creatore, sed pietatem colebant, & Deum, quod idem ferme est, metuebant. Nam præter id, quod ea de re scriptum est in initio ipsius narrationis, Petrus, cum ad ipsum Cornelium venisset, & ab eo, causam cur se accersisset percontatus, eam audivisset, ait Act. 10. 34, *In veritate comperi, quia non est personarum acceptor Deus: sed in omni gente, qui timet eum & operatur justitiam acceptus est illi.* Acceptus ergo erat Cornelius Deo ante Petri prædicationem, tantum abest, ut à creatore defecisset, & tamen per Petri prædicationem salutem consecutus fuisse dicitur. Nempe, quia Deo licet charus, vitæ æternæ, quam Christus attulerat adhuc particeps non erat, alioqui falsissimum esset per Apostoli verba ei salutem contigisse. Christus Patrem alloquens ait Joh 17.3 *Hæc est vita æterna, ut cognoscant te solum Deum verum & quem misisti Jesum Christum.* Per Dei igitur & Jesu Christi cognitionem nobis vita æterna acquiritur. Verum hujusmodi cognitio non omnibus hominibus naturaliter data est, sed per Euangelii prædicationem iis tantum exhibetur, quibus ipse Christus voluerit, qui alibi ita loquitur Mat. 11. 27; *Nemo novit filium nisi pater, neque patrem quis novit nisi filius, & cui voluerit filius revelare.* Et illico, subjungit: *Venite ad me omnes, qui laboratis & onerati estis, & ego reficiam vos.* Cum dixisset, Dei & ipsius notitiam iis tantum contingere, quibus ipse eam dare voluisset, explicat statim, quo pacto eam det, adhortans omnes, ut ad se veniant, hoc est, quid dicat attendant, si ab hujusmodi calamitatibus & molestiis recreari velint, in quibus assidue versantur, quicunque Dei & Christi cognitione carent, hoc est vitæ æternæ, si innocenter vixerint, consequendæ firma spe sunt destituti. Præterea fide in Christum vita æterna per ipsum allata comparatur: Sed fides in Christum per Euangelii prædicationem gignitur. Ergo per Euangelii prædicationem vita æterna per Christum allata hominibus datur Si forte dubitas de eo quod primo loco sumpsi, audi Johannem Joh. 20. 31. *Hæc autem scripta sunt, ut credatis quia Jesus est Christus filius Dei, & ut credentes vitam habeatis in nomine ejus.* Atque hoc unicum testimonium pro infinitis aliis, quæ passim leguntur, ne in re manifestissima confirmanda ineptus videar, esse volo. Quod autem deinde assumpsi, eodem testimonio probatur: nam scriptio illa Joannis quid aliud est, quam muta quædam sed non minus; quam vocalis, efficax Euangelii prædicatio? Atqui per eam se fidem in Christum in legentibus generaturum sperat Euangelista, neque aliam ob causam id laboris se suscepisse profitetur. Christus etiam in oratione illa ad patrem ait Joh. 17. 20: *Non pro eis autem rogo tantum, sed & pro eis, qui credituri sunt per verbum eorum in me.* Hinc fit, ut & ipsa Euangelii prædicatio fides appelletur, ut apparet in illis Pauli ad Gal. verbis Gal. 3. 2: *Ex operibus legis spiritum accepistis, an ex auditu fidei?* Et rursus: *Qui ergo vobis tribuit spiritum & operatur virtutes in vobis ex operibus legis an ex auditu fidei?* Auditum fidei pro auditione prædicationis Euangelii appellat, per quam; ut ex Apostolicis actis à Luca descriptis constat, Spiritus Sancti amplissima dona Deus credentibus largiebatur. Quod si quis auditum fidei ob hanc ipsam causam, quod credentibus duntaxat ea dona darentur, non auditionem prædicationis Euangelicæ sed fidelem auditum, hoc est auditionem cum fide conjunctam interpretetur, non vehementer pugnabo. Quanquam mihi verisimile non sit, Apostolum auditionis sine re audita mentionem fecisse, quam tamen operibus legis, non autem ipsam auditionem opponat; nec novum videri debet, quod per auditionem Euangelicæ prædicationis spiritum Galatis datum fuisse dicat, quamvis, ut fides præterea accesserit, necesse fuerit. Nam & Christus dixit discipulis suis Joh. 15. 3: *vos mundi estis propter sermonem quem locutus sum vobis:* (ubi etiam observandum est, eum dixisse propter sermonem, quod multo plus est quam per sermonem, sive ex sermone) Et tamen certum est, sermonem Christi, nisi illi credidissent, discipulos mundaturum non fuisse. Si modo hæc, ut plerisque videtur, ejus loci sententia est: similes autem loquendi modi in divinis literis passim occurrunt. Utcunque autem res se habeat, cum ibi Paulus de fide in Christum loquatur, intelligere ex ipsius verbis possumus, per auditionem prædicationis Euangelicæ, fidem in Christum in nobis gigni. Nec vero alia divina testimonia desunt, in quibus fides pro Euangelica prædicatione usurpatur, quale est illud Act. 6. 7: *Et multa turba sacerdotum obediebant fidei*: Sed ea nunc proferre & examinare non est opus. Miraberis forsitan, quod hoc virium prædicationis Euangelicæ, ad fidem in Christum in nobis generandam, argumentum tractans, celeberrimum illum Pauli locum ad Rom. cap. 10 non afferam, ubi non dubium est quin apertissime Apostolus, per auditionem verbi Dei fidem in nobis gigni pronunciet. Sed scito me ab eo testimonio afferendo ideo abstinere, quia dum semel, in quodam tuo libello responsionem, quam ad eum locum accommodas, raptim legerim, quamvis rem ipsam probe teneam, & non modo falsam sed ineptam quoque & ridiculam tuam interpretationem esse perspiciam: non tamen omnium memini, nec sine plenissima confutatione eorum, quæ dicis, locum attingere volui, præsertim cum hac de re obiter à me in hac mea responsione agatur, & ; quæ dicta sunt, satis esse possint, ad id, quod volebam, non leviter confirmandum.

Quod si per fidem in Christum vitam æternam nobis conferri, fidem autem per Euangelii prædicationem in cordibus nostris gigni fatearis quidem, sed hæc in illis tantum contingere dicas, qui à Deo se averterunt: primum falsum id esse, Cornelii exemplum demonstrat, paulo ante à me allatum: Deinde tanquam ex tuo capite confictum, satis est id verum esse negare. Sed enim ab omni verisimilitudine penitus abhorret, ut quis Jesu Christi beneficio fruatur, ipsum autem Christum quis sit & qualis sit nunquam noverit, cum & ab ipso Christo & ab ejus Apostolis atque discipulis, ut is à mundo agnoscatur, & hac ratione vitam illam æternam, quam nobis peperit, re ipsa consequi possimus, tot & tanta gesta, scripta, patrata, tot ingentes labores exantlati, tot extrema mala tolerata fuerint.

Præterea aut omnes homines, simulatque adoleverint, & recti & pravi discrimen aliquod agnoscant, à Deo deficere vis, aut non omnes. Si omnes, fane non

debueras

debueras dicere, iis tantum exitium impendere, qui ſeſe a creatore averterunt, niſi iterum ad ipſum converterentur. Quod tamen falſum eſſe, & ratio & experientia aperte teſtatur. Siquidem, ut jam dictum fuit, aliud eſt a creatore ſe avertere, aliud nonnunquam, aut ſæpius etiam labi, atque delinquere. Sed ſi nihilominus tamen id verum eſſe contendis, dic (te rogo) cur Deus, quemadmodum omnibus ab ipſo ortu beneficium Chriſti impertiit: ſic omnibus æque remedium tanti beneficii, quod propria culpa amiſerunt, recuperandi non largitur? cur omnibus Chriſtum, & peccatorum per ipſum remiſſionem annunciari non curat? Sin non omnes, ſed aliquos adultos à creatore ſe avertere velis, cur nulla diſtinctio in ejuſmodi remedio concedendo inter hos & illos apparet, ſed ſicut Chriſti Euangelium, populo cuipiam non annunciatur, in quo utriuſque generis adulti ſunt, ſic cuipiam alii annunciatur in quo ſimiliter, utriuſque generis adulti reperiuntur? cur omnibus qui ſe à Deo non averterunt, ne quid ſine cauſa fiat, non denegatur? Cur item omnibus qui ſe averterunt, non conceditur? Id profecto neceſſe eſt; ut dicas, alia remedia ad amiſſam vitam æternam, quæ per Chriſtum parta fuerit, recuperandam hominibus à Deo dari, præter fidem in Jeſum Chriſtum, vel fidem in Jeſum Chriſtum alia ratione, præter Euangelii prædicationem humanis cordibus inſeri. Sed quomodo aut hoc aut illud verum eſſe oſtendes, cum in Sanctis Novi Fœderis Scriptis nulla alia ratio remiſſionis peccatorum conſequendæ (quæ certe ad Chriſti beneficium recuperandum, quod quis amiſiſſet, neceſſaria eſt,) proponatur, quam fides in Chriſtum? fidei autem in Chriſtum adipiſcendæ nulla alia via explicetur, quam de ipſo Chriſto prædicatio, ejuſque doctrinæ expoſitio? Quid autem abſurdius excogitari poteſt, quam ſi quis affirmet, poſſe alicui fidem haberi, cujus notitia nulla habeatur; Chriſtum autem vel leviter quidem noſſe qui poſſumus, niſi is miniſterio ſuorum Apoſtolorum, atque præconum ſe nobis patefecerit, aut ipſe de cœlo, quemadmodum Paulo fecit Act. 9, nobis loquatur? qui tamen & antea de Chriſto audiverat, & poſtea, antequam plene crederet, ad Ananiam miſſus eſt, qui illi diceret, quæcunque eum facere oportebat. Nec aliter, ut vidimus, Cornelio accidit, qui ſic Chriſti cognitionem divina benignitate conſecutus eſt, ut tamen Joppe Cæſaream Petrum accerſere debuerit, & ex ejus ſermone id, quod prius neſciebat edoceri. At neque unquam non Chriſti tantum, ſed Dei ipſius notitiam aliquam, præter eam, quæ natura homini inſita videtur, nobis dari comperies, ſine alicujus rei externæ quodam quaſi inſtrumento. Quin etiam non deſunt, qui affirment, nullam homini Dei notitiam natura ingeneratam eſſe, ſed vel alicujus monitione, vel mundi contemplatione, vel miſsis aut inuſitatis quibuſdam operibus, quæ miracula appellamus, quæque humanis viribus fieri non poſſe credantur, vel aliqua alia externa re ad divini numinis cognitionem aut opinionem perveniri. Cæterum ſi alia ratione præter Euangelii prædicationem Chriſti fides in hominum cordibus ingeneratur, qui fit, ut ejus fidei fructus, non niſi in iis, qui de Chriſto audiverunt, ullos unquam videri contigerit? Poteſtne quis Chriſti fide vera imbutus eſſe, & non eum palam confiteri, & pro Chriſtiano haberi velle? Quis autem iſta fecit unquam, cui Chriſtum aut per ſe, aut in miniſtris ſuis loquentem ſive ſcribentem audire, ſeu legere non contigerit? Quare neceſſe eſt, quamvis id in Sacris Literis expreſſum minime ſit, ut non fide tantum in Chriſtum, ſed alio etiam modo, & via remedium hominibus, qui ſe à creatore averterint, ad Chriſti beneficium recuperandum, à Deo concedi dicas, quod non minus abſurdum eſt, quam ſecum quodammodo pugnans. Etenim aut modus ille, Chriſti fide præſtantior, aut inferior, aut ipſi par eſt. Si par aut præſtantior, ſine cauſa nimirum eſt omnis de Chriſto prædicatio, ſine cauſa ea omnia, quæ ſupra commemoravimus, facta fuere, ut Chriſtus agnoſcatur, & ei fides habeatur. Sic enim Paulus quoque argumentatur, cum juſtitiam per legem hominibus contingere negat Gal. 2. 21: *Si ex lege eſt juſtitia, ergo Chriſtus gratis mortuus eſt.* Sin autem eſt inferior, id eſt minoris vis atque efficacitatis, cur tamen retinetur? Cur, cum omnes a Deo averſi, pareque jura æternæ vitæ per Chriſtum adepti antea eſſent, aliis potentius, aliis vero infirmius, ad ea recipienda remedium datur? Adde quod, ſi Paulum in modo relata argumentatione imitari velimus, inferior quoque ejuſmodi via, ſine cauſa Euangelium prædicari, arguere dicenda eſt. Sine cauſa enim mortuum eſſe Chriſtum, docet Apoſtolus, ſi per legem ſit juſtitia; quamvis dicere quiſpiam poſſet: per Chriſtum multo uberius quidem & efficacius juſtitiam contingere, per legem tamen juſtitiam ſimiliter hominibus dari. Neque enim dubitari poteſt, quin Apoſtolus omnem juſtificandi vim, ſive ſeparatim ſive conjunctim cum Chriſto, à lege eo argumento removere velit, & non tantum iis reſpondere, qui ſine lege juſtificari hominem volebant, ſed iis etiam ſatisfacere, qui per Chriſtum quidem abſque operibus legis juſtificari hominem concederent, interim tamen per legem quoque juſtitiam nobis obvenire contenderent. Hactenus ſatis confirmatum videtur, vitæ æternæ beneficium per Chriſtum allatum per Euangelii prædicationem, etiam iis, qui à creatore non defecerint, dari atque conferri. Ex quo efficitur, jura illius æternæ vitæ omnibus, quia homines ſint, & ex Adamo progniti, data non fuiſſe, ſed alia progeneratione, nempe ea, quæ per Dei verbum fit, opus eſſe. De qua aperte mentionem facit Petrus 1 Pet. 1. 23, in illis ſupra citatis verbis: *Renati non ex ſemine corruptibili, ſed incorruptibili per verbum Dei vivi (ſeu vivum) & manentis (ſeu manens) in æternum.* Et ne quis putaret verbum illud Dei aliud eſſe, quam Euangelium Jeſu Chriſti, quod ipſe & cæteri Apoſtoli annunciaverant, addit poſtmodum: *Hoc eſt autem verbum, quod euangelizatum eſt in vos.* De eodem loquitur Jacobus, cum de Deo ſcribit Jac. 1. 18: *Voluntarie genuit nos verbo veritatis, ut eſſemus primitiæ quædam creaturarum ejus*, ut innumera prope alia teſtimonia omittam divinorum ſcriptorum, in quibus eadem ſententia continetur.

Ex iis, quæ hucuſque diſſeruimus, id quod ſecundo loco à nobis propoſitum fuerat, confectum videtur, & demonſtratum, ea quæ tibi neceſſario ex priſtina Adami immortalitate fluere videntur, non falſiſſima modo, ut polliciti eramus, verum etiam periculi plena eſſe, quod commodiore oblata occaſione, multo etiam evidentius, ſi opus fuerit ſeparato ſcripto à nobis demonſtrabitur.

Supereſt, ut id præſtemus, quod tertium erat, & ad duo illa Pauli teſtimonia veram & tibi adverſantem interpretationem afferamus. Et quoniam locus ille prioris epiſtolæ ad Cor. cap. 15, ad explicandum, cum per ſe, tum per ea quæ ſupra non uno in loco dicta ſunt, facilior eſt, & ejus explicatio, eorum quæ in cap 5. epiſtolæ ad Rom. continentur, interpretationi viam aperiet, is nobis primo excutiendus eſt. Sic igitur habet locus 1 Cor. 15. 21: *Nunc autem Chriſtus reſurrexit à mortuis, primitiæ eorum qui obdormierunt fuit. Quandoquidem enim per hominem mors, & per hominem reſurrectio mortuorum. Sicut enim in Adam omnes moriuntur, ita &. in Chriſto omnes vivificabuntur. Unuſquiſque autem in ſuo ordine. Primitiæ Chriſtus, Deinde qui [ſunt] Chriſti in adventu ejus. Deinde finis*, &c. Jam vero aut de omnibus prorſus hominibus loqui Paulum exiſtimas; aut non prorſus de omnibus. Si non prorſus de omnibus, nihil ad tuam ſententiam confirmandam ex ejus verbis elicere potes. Si enim quoſdam excipias, perit vis illa, quam univerſali enunciationi ineſſe contendis, & perit ſimul argumentatio tua, quæ tota vi illi innititur, & quærendum relinquitur, de quonam hominum genere Paulus loquatur. Sin de omnibus prorſus hominibus, ſeu de univerſo humano genere ab Apoſtolo verba fieri dicas, quæſo te, quomodo id affirmare audes, cum is diſerte ſe ipſum explicans, eos per Chriſtum vivificandos eſſe

decla-

declares, qui Christi sunt, & postquam ii, qui Christi sunt, vivificati fuerint, finem futurum affirmet: Namque non omnes homines Christi esse, id satis indicat, quod alioqui non dixisset Apostolus: *Deinde qui [sunt] Christi*, quod planum facit aliquos non esse Christi, & aperte probat id, quod alibi idem scripsit Rom. 8. 9: *Si quis Christi spiritum non habet, hic non est ejus.* Præterea, aut de vivificatione ad salutem tantum hic agi credis, aut de vivificatione quoque ad perditionem. Si de vivificatione tantum ad salutem, ergo omnes prorsus homines sive boni sive mali salutem per Christum consequentur, quod ut ab homine Christiano dicatur, indignissimum plane est. Sin vero de vivificatione quoque ad perditionem, quid hoc tuam sententiam juvare potest? Neque enim omnes homines resurrecturos esse ex eo loco probare vis, sed omnes, qui à creatore aversi non fuerint, vitam æternam atque cœlestem consecuturos, inter quos ut tua ratiocinatio omnino requirit, & te sæpius dicentem audivi, infantes omnes ex quibuscunque hominibus natos numeras, quos, si de ipsis hic verba fieri tibi concederetur, resurrecturos quidem constaret, sed non tamen vitam æternam & cœlestem adepturos. Inquirendum enim adhuc relinqueretur, utrum ad salutem an vero ad perditionem resurrecturi essent, & ejus quæstionis veritas aliunde petenda foret. At vero de vivificatione ad salutem, nec de alia præterea Paulum loqui adeo perspicuum est, ut nihil clarius inveniri possit. Primum enim, ut supra in sexto cap. vidimus, corporibus resurrecturis eas qualitates tribuit, quæ à cœlesti æternaque vita separari nequeant. Deinde, ut modo ostendimus, de iis qui Christi sunt, duntaxat loquitur, quos ad salutem resurrecturos esse, nemo negabit. Postremo toto capite nihil aliud agit, quam ut Jesu Christi fideles vitam immortalem atque beatam consecuturos, ipsius Jesu Christi exemplo, doceat. Quem ut ad immortalem beatitatem resurrexisse ostendat, satis habet dicere, eum resurrexisse. Itaque ubique *resurgere* pro vivificari, seu ex mortuis excitari ad salutem, manifeste usurpat, ut in Sanctis Literis fieri consuevit, quemadmodum in responsione illa Domini Jesu ad Saducæos factum vidimus, ita ut, si verba illa, *Ad salutem*, ubique adjungas, non modo Apostoli sensum ulla ex parte non imminuas aut pervertas, sed plerisque locis maximam lucem & vim afferas. Quis autem negare potest, passim in iisdem Sacris Literis mortem, interitum, & corruptionem pro æterna morte impiis debita usurpari? Quocirca mirum videri non debet, si ex altera parte resurrectionis, sicut vitæ & immortalitatis nomine, vita æterna piis Dei benignitate præparata, ut cuilibet eas legenti apparebit, in ipsis intelligitur. Propterea etiamsi & ex iis, quæ dicta sunt, & ex eo, quod de impiis, nullam penitus mentionem facit, & ex omnibus denique toto capite, præsertim vero ad ejus finem, ab ipso scriptis, non constaret, Apostolum de alia vivificatione non agere, præter eam, quæ ad salutem sit, id tamen abunde satis ex eo solo liqueret, quod vivificandi, suscitandi, resurgendi, seu resurrectionis, immortalitatis & incorruptionis vocabulis ubique utitur, quæ, nisi aliquid præterea expresse additum fuerit, semper beatam æternamque vitam declarare, & nunquam de impiis dici, nemo est in Sacris monimentis vel mediocriter versatus, qui ausit diffiteri.

Quod si dixeris, omnes quidem prorsus, si rei ipsius natura spectetur, ad salutem consequendam à Christo vivificari, sed eos, qui sese à creatore averterint, tanto bono deinde privari, præter id, quod ad hujusmodi somnium, in 6 cap. jam responsum est, & id, quod paulo ante demonstravimus, Paulum scilicet eos omnes tantum, qui Christi sunt vivificandos asserere; dico, necessarium esse ut probes, ex universo resurgentium numero ad salutem, si rei natura spectetur, in vitam revocatorum, eos solos deinde tanta felicitate privari, qui sese, à creatore averterint, hoc est iterum idipsum probes, ad quod confirmandum Pauli verba attuleras, & de quo nominatim disputatio instituta est. Ego enim una cum cæteris constanter affirmo, non adepturos esse per Christum vitam illam æternam, atque cœlestem, nisi illos, qui ipsius Christi Spiritus participes fuerint. Ut autem quis Christi Spiritus particeps dici possit, non satis est sese à creatore non avertere, sed eximiam quandam obedientiam, non animo tantum, verum etiam opere, quemadmodum Christus fecit, illi præstare oportet. Præterea quæ a nobis modo allata sunt, ut Paulum de vivificatione duntaxat ad salutem loqui ostenderemus, eam vivificationem omnino arguunt, quæ non suapte natura solum ad salutem destinata sit, sed etiam quam ipsius salutis effectus plenissimus revera consequatur. Sed neque ullam aliam ad salutem à mortuis resurrectionem in universa Sacra Scriptura nominari comperies. Quæ enim ad salutem sit, & tamen salutis effectu careat, à te fortassis, ut innumerabilia absurda, quæ ex interpretationibus & commentis tuis necessario fluunt, quoquo modo possis, devitare coneris, excogitata fuit. Sed quam tua spe frustreris, me satis aperuisse confido.

At enim dices. Cur Paulus voce illa universali *Omnes* usus est, si de omnibus prorsus hominibus loqui nolebat? Quin etiam addes id, quod in tuo scripto attulisti, nihil absurdius aut iniquius excogitari posse, quam cum omnes per Adamum mori dicit, totum humanum genus intelligere: Cum autem nos ait per Christum vivificari, unum aut alterum ex unaquaque myriade Christiani nominis designare velle. Ad hæc respondeo, jam ex prædictis perspicuum esse, nec vocem *Omnes* utrobique totum humanum genus significare posse; neque hanc quam Apostolus explicat, Christi cum Adamo collationem, ita crassa quadam ratione accipiendam esse, ut à te fieri videmus. Quibus addo, vocem Omnes, cum de Christo est sermo, non minus universalem esse, quam cum de Adamo verba fiunt, neque enim minus eos omnes significat, qui ad Christum pertinent, quam eos omnes prius significasset, qui pertinent ad Adamum. Itaque, si ea vox, cum de Adamo est sermo, omne humanum genus complectitur, id non propterea fit, quod *Omnium* nomine omnes prorsus homines per ipsam vocem intelligere Paulus voluerit, sed quia casu (quod ad Pauli propositum attinet) ii, qui ad Adamum pertinent, universum humanum genus complectuntur. Rursus, si eadem vox, cum de Christo sermo est, eos tantum significat, qui Christi Spiritu sunt præditi, id non ideo factum est, quia Paulus ipse, omnium nomine paucos quosdam homines intelligere voluerit, sed quia casu (ipsius consilio inspecto) ii tantummodo ad Christum spectant, qui ejus Spiritum habent. Ita fit, ut Christi hæc cum Adamo comparatio, quamvis per Adamum omne humanum genus moriatur, per Christum vero pauci quidam homines vivificentur, nec absurda nec iniqua ullo modo dici queat. Quin & absurdissima & iniquissima esset, si per Adamum ii morerentur, qui ipsius sunt, per Christum vero ii vivificarentur, qui majore ex parte ipsius non sunt. Quam ipsius comparationis absurditatem & iniquitatem tot præterea in Apostoli verbis absurditates, tot, tantæque in religione Christiana iniquitates consequerentur, ut nihil fœdius, nihil indignius excogitari posse videatur, ut jam à nobis demonstratum est, & adhuc fortasse confirmabitur. Mitto, quod verba illa, *Omnes moriuntur: Omnes vivificabuntur*, secundum communem loquendi morem, & ipsius scripturæ usum commodissime ita accipi possunt; ac si dictum fuisset: *Sicut omnes qui moriuntur, per Adamum moriuntur*, ita omnes qui vivificabuntur per Christum vivificabuntur. Mitto etiam, quod ea verba ἐν τῷ Ἀδὰμ, ἐν τῷ Χριστῷ, perinde exponi possunt, quasi scriptum esset, οἱ ἐν τῷ Ἀδὰμ, οἱ ἐν τῷ Χριστῷ, hoc est, ii qui sunt in Adam, ii qui sunt in Christo, ita ut ex ipsius collationis verbis appareat, Apostolum de iis tantum loqui, qui Christi sunt, & ad Christum pertinent. Nam, quod, si recte memini, dicere soles: universum humanum genus, Christi esse, & ad ipsum perti-

pertinere, sive ipsius corporis membra esse, quia Christus ipse homo natus fuerit, & Messias in genus humanum (sic enim loqueris) fuerit insitus, id adeo carnem sapit, & à Christianis decretis, quæ nihil nisi spiritum redolent, alienum est, ut Christianum se esse profiteri vix jure possit, qui erroris sui admonitus, id verum esse nihilominus asseveret.

Sed, antequam rem ita se habere ostendam, dic, te rogo, cur igitur omnes homines non servantur? cur non omnes, ut æternam salutem reipsa consequantur, & cum ipso Christo in perpetuum vivant, vivificandi sunt? Dices, quia ii, qui à creatore se averterunt, tanquam excisi sunt ab ea arbore, in quam insitus fuit Messias, aut tanquam rami sunt, in ea penitus mortui & arefacti. Primum istud manifesto falsum est, si arbor, in quam insitus fuit Christus, universum genus humanum est. Nam homines impii, quantumvis à Deo aversi, homines tamen esse non plane desierunt, quamvis per translationem metonymicam dici possit, eos non amplius homines, sed bestias esse, quippe qui ratione à Deo sibi concessa, aut perverse, aut, ubi magis opus est, minime utantur. Non vere autem homines esse desiisse, nec tanquam in generis humani arbore, ramos penitus mortuos, & arefactos esse, aut ab ea excisos, ut ipse fatearis, necesse est, cum eos, si Pauli testimonio ad tuam sententiam confirmandam uti velis, per Christum vivificandos esse, quamvis deinde exitio devovendos, affirmare cogaris. Nunquid enim per Christum aliqua ratione vivificandi sunt ii, qui nullo modo ad ipsum amplius pertinent? qui homines amplius non sunt? si igitur adhuc homines sunt, & cæteri non aliam ob causam Christi beneficium plene participant, nisi quia humani generis, cui insitus fuit Christus, pars sunt, cur ipsi quoque Christi beneficium plene participare non debent? Deinde undenam collegisse videris, eos, qui se à creatore averterint, ab ea arbore excisos fuisse, in quam Messias insitus fuit, aut quamvis adhuc in arbore vivant, ejus tamen radicis & vitalis succi plene participes non esse? Nonne ex iis locis divinarum literarum, in quibus diserte pronunciatur, impios non habere partem in regno Christi? Sed (ut interim ipsius rei tractationem aggrediar) ex iisdem aut similibus locis percipere poteras, ejusmodi homines, nisi aliquando, postquam adoleverint, Jesu Christo fidem habuerint, nunquam Christi beneficii participes fuisse: & animadvertere debueras, nusquam legi, eos, cum primum per Euangelii prædicationem Christo asseruntur, restitui ad Christi beneficium, à quo excidissent: sed simpliciter Christi beneficii participes factos esse; idque si modo in ea fide permanserint, & divinæ voci obedire perseveraverint. Itaque Paulus gentes quas participes factas fuisse dixerat, radicis & pinguedinis illius olivæ, in quam insitæ fuerant, excludendas esse affirmat, nisi in Dei bonitate permanserint Rom. 11. 22. Et in Epistola ad Hebr. scriptum est Hebr. 3. 14: *Participes enim Christi effecti sumus, si tamen initium illius substantiæ, usque ad finem firmum retineamus, dum dicitur: Hodie si vocem ejus audiveritis, ne obduretis corda vestra*, &c. Non igitur facti sumus participes Christi, nisi substantiam illam rerum sperandarum, hoc est fidem, quæ in nobis esse cœpit, ad finem usque retineamus, & Deo obedire perseveremus, tantum abest, ut ante fidei nostræ initium, jam participes Christi simus. Nam & paulo superius idem scriptor dixerat, nos esse Christi domum: si modo confidentiam, & gloriationem spei usque ad finem firmam retineremus. Considerandum præterea tibi fuerat, si homines universi ab ipso ortu ad Christum pertinerent, nusquam dicturum fuisse Paulum Rom. 11. 11, delicto & lapsu Judæorum salutem gentibus contigisse, sed illis salutem restitutam fuisse, & multo minus eas oleastro comparaturum contra naturam in bonam oleam insitos. Quomodo enim per Euangelii prædicationem, quam libenti animo acceperant, contra naturam in Dei populum insitæ sunt gentes, si ab ipso ortu non minus, quam Judæi, verus Dei populus erant? Num potest quis Jesu Christi beneficium participare, & tamen ex vero Dei populo non esse? non igitur contra naturam aliquo pacto, sed omnino secundum naturam in Dei populum insitæ sunt gentes, si ab ipso ortu participes Christi factæ erant, etiamsi insitionem illam, vocationem tantummodo externam intelligas. Ut enim externæ illius vocationis gentes participes fierent, prorsus secundum naturam fuit. Nam quid magis secundum naturam, quam aliquem se eum esse, publice profiteri qui ab ipso matris utero fuit, aut ejus filium haberi, cujus filius natus sit? At vero ideo contra naturam tanquam oleaster in bonam olivam insitæ gentes fuere, cum per prædicationem Euangelicam Christum sunt amplexæ, quia ante illud tempus nihil penitus cum Christo commune habebant, & natura alieni ac procul à Dei populo erant, quod Judæis secus eveniebat, qui jam ab initio in Dei populum electi fuerant, & promissionum de Christo participes facti erant. Totam hanc rem explicat diligenter Paulus scribens ad Ephesios his verbis Eph. 2. 12, 13, 14: *Propter quod memores estote, quod aliquando vos, qui gentes eratis in carne, qui dicebamini præputium, ab ea quæ dicitur circumcisio in carne manufacta, qui eratis illo tempore sine Christo, alienati à conversatione Israël, & hospites testamentorum promissionis, spem non habentes, & sine Deo in mundo. Nunc autem in Christo Jesu vos, qui aliquando eratis longe, facti estis prope in sanguine Christi*, non quia statim à morte Christi re ipsa participes facti fuissent illius beneficii, sed quia ea fuit ratio, eos in populum Dei suo tempore cooptandi, & ad ejus cognitionem vocandi. Loquitur enim perpetuo Christi sanguis, & perpetuo ad nos ex longinquis vicinos faciendos efficax est. Quod ni ita esset, quomodo alibi, ut paulo ante vidimus, dicere potuisset Rom. 11. 11, per lapsum Judæorum salutem gentibus contigisse, cum Judæorum lapsus, de quo loquitur, Euangelii ab Apostolis annunciati rejectio fuerit, quæ mortem Christi, aliquo post tempore subsecuta est? Idcirco paucis interjectis, quibus eadem morte Christi interveniente, pacem inter utrumque populum factam fuisse ait, subjungit postmodum: *Et veniens euangelizavit pacem vobis, qui longe fuistis, & pacem iis qui prope.* Per Apostolos enim suos, postquam in coelum ascendit, euangelizavit Christus gentibus, non antea, & paulo post concludit: *Ergo non amplius estis hospites, & advenæ, sed cives sanctorum, & domestici Dei*, &c.

Jam vero satis mirari non queo, cum tota scriptura clamet, nullam carnalem cognationem aliquid momenti in Christi regno habere, quid tibi in mentem venerit, ut universum humanum genus ideo Christi esse statueris, quod ipse Christus, homo fuerit natus, quæ inter omnes carnales cognationes infima est, & quavis alia minus æstimanda. Paulus 9, cap. epist. ad Rom. nihil aliud agit, quam ut ostendat, Judæos, quamvis non homines tantum, sed populum quoque à Deo singulariter electum, quippe quorum esset adoptio filiorum, & gloria & fœdera, & legislatio, & cultus divinus, & promissa: adde, quorum essent, patres, qui tam cari Deo fuerint, & ex quibus denique ipse Christus secundum carnem natus esset, hujusmodi homines, inquam, non fore divinæ hæreditatis participes, nisi promissionis filii sint. Quid autem sit, esse promissionis filium, abunde cap. 4. exposuerat, & in epistola ad Gal. cap. 3, & 4, latissime explicat. Promissionis filii nimirum sunt, & in semine Abrahami censentur, (quod semen, ut aperte idem Paulus ait, Christus est, ipse scilicet cum membris suis) ii qui ex fide sunt cap. 3. 7: *Cognoscite ergo* (inquit) *quia, qui ex fide sunt, hi sunt filii Abrahæ.* Quare in eam absurditatem devenias necesse est, ut dicas (quemadmodum, quantum meminisse possum, & tu certe dicis, & quidam alii, quomodo alioquin pædobaptismum negantibus respondeant, invenire nescientes, de filiis saltem Christianorum affirmare non verentur) infantes omnes propria fide præditos esse. Atqui, ut quæ sit ea fides, quæ in iis, qui in semine Abrahæ censeri debent, necessaria

est,

est, hoc loco non excutiamus, profecto si verum est, quod affirmas, negari nequit, in omnium infantium animis esse aliquam cognitionem aut opinionem Dei, cui fidant. Quod fieri non potest, quin ipsi id sentiant & agnoscant, nisi velis actiones in homine ipso ignorante fieri, & hominem cognoscere aut opinari, & interim, quod opinetur, aut cognoscat nescire? Huc accedit, quod fides, si Deo commendare nos debeat, voluntaria sit necesse est. At quomodo potest aliquis aliquid velle, & tamen se velle nescire? Ego, ut cæteri, infans fui, nec postquam adolevi, agnovi unquam aut memini, cum in cunis adhuc vagirem, aut etiam grandiusculus jam factus incedere cœpissem, me Deum novisse, aut de ipso opinionem aliquam animo concepisse, & multo minus me illi fidisse. Tu, si meliore perspicacitate, & memoria es, potes nobis, ecquænam sit infantium fides, aperire. Neque hoc per jocum omnino me dicere existimes. Nam si velis, usque ad eam ætatem, in qua homo averti à Deo potest, fidem in infantibus esse, perfacile est ejus rei meminisse. Ego enim & plerique alii, quos novi, jam viri facti aliquorum meminimus, quæ nobis trimulis, & bimulis semel evenerunt. Quanto magis perpetuæ fidei in animis nostris, & ad grandiorem etiam nostram ætatem perductæ memores esse possemus? Præterea cum, ut modo diximus, fides voluntaria esse debeat, (Voluntarium autem appello non id, quod volumus tantum, nisi etiam idem non velle possimus.) quænam fides Deo grata in infantibus esse potest, si omnes ut fidem habeant, necesse est? An non vides, insuper, sicut infantibus contingere non potest, ut se à Deo avertant, ita fieri non posse, ut Deo fidant? Contrariorum enim est eadem disciplina atque judicium, quod communis ipse sensus, sine philosophorum & Dialecticorum regulis, nos aperte docet. Quodsi tamen verum est, infantes non solum non posse se à Deo avertere, sed necessarium esse, ut illi fidant, unde eis salus æterna consequatur, certe infantem mori præstat, & Deus nobiscum non admodum benigne egit, quod ad adultam usque ætatem nos perduxit; nec diabolus, qui humani generis perditionem totis viribus molitur, neque alio studio tenetur, satis novit, quid agat, cum infantium vitæ tot modis continenter insidiatur, nempe illum quamvis acutissimum & scientissimum adhuc fugit, infantes omnes Deo confidere, &, si adolescant, posse eos facillime se à Deo avertere, & à Christi participatione excidere Rom. 9. 7, & 8. Adde postremo his omnibus, non recte locurum fuisse Paulum, cum dixit, nihil prodesse ex Abrahamo secundum carnem natum esse, & inter filios carnis, & promissionis distinxit, si nemo filius carnis est, quin idem necessario usque ad certum tempus filius promissionis sit. Quamvis enim tibi daretur, eum loqui de iis, qui post illud tempus sunt, non deberet tamen ita loqui, & carnalem cum Abrahamo cognationem tam parvi facere, si ipsi generi humano insitum esse, tanti est, ut inde necessario, nisi quis propria culpa pereat, vita æterna proveniat. Hæc autem ratio eandem vim habet, etiamsi nolis, infantes fide preditos esse, dummodo velis, omnes ad Christum pertinere, atque eo majorem, quod, si fide destituuntur, ipsorum cum Christo cognatio carnalis plane est; nec promissionis filii ullo modo queunt appellari. Hoc ideo dico, quia cum ipse mecum omnia reputo, vix adduci possum, ut credam, te infantibus, quamvis ejus sententiæ quosdam præstantes viros auctores habeas, fidem in Deum attribuere. Nam præterquam, quod rationes a nobis allatæ, & quæ afferri possent, id prorsus ridiculum esse ostendunt, & ægrotantis somnio simillimum, quid attinet te illud cum animo no cogitare, atque statuere, cum humani generis salutem per Christum partam in eo ponas, quod Christus natus homo, omnes homines, quia homines sunt, suos effecerit, & in immortalitatis jura re ipsa restituerit, quibus nemo privari possit, nisi se à creatore averterit?

Verum, quomodo ejusmodi rationem salutis nostræ per Christum nobis proponere audes? quomodo ad Christum jam re ipsa universum humanum genus ab ipso ortu pertinere, affirmare non dubitas? cum Sacræ Literæ apertissime testentur Gal. 6. 15. 1 Cor. 7. 19. Gal. 5. 6, in Christo Jesu nihil valere nisi novam creaturam, nisi conservationem mandatorum Dei, nisi fidem, quæ per dilectionem operatur? Cum scriptum sit, Joh. 1. 12, 13. natos ex sanguinibus, & ex voluntate carnis, & ex voluntate viri, non eos esse, quibus ipse dederit potestatem, ut filii Dei fiant? Cum ipso Christo teste Joh. 3. 3. necesse sit, si quis regnum Dei ingredi velit, denuo, sive desuper nasci, & similes sententiæ in divinis Novi Fœderis oraculis ubique legantur?

Si enim dixeris, hæc & ea omnia innumerabilia testimonia, quæ æternam salutem nostram fide in Christum, & vitæ ejus imitatione contineri, ajunt, de adultis tantum loqui, quid hoc erit? Nam & ego propter adultos eorum mentionem feci, de quibus falso hæc dicuntur, si caussa, cur Christi sint, & ejus beneficii participes, ea est scilicet, quia homines sunt, sicut ipse Christus homo natus est. Ea enim, quæ in ipsis præterea requiruntur, non illis quidem salutem comparant, sed, ne eripiatur, efficiunt, aut certe eam illis restituunt, nec impedire possunt, quominus & in Christo Jesu, & ad filiorum Dei immortalitatem participandam, & ad regnum Dei consequendum summum ac præcipuum habeat momentum, hominem esse natum. Si quis ab aliquo adoptatus fuerit, quis unquam dicet, caussam, cur hæreditas adoptivi patris illi debeatur, non esse adoptionem, neque, quod adoptatus fuerit, aliquid ad eam rem conferre, sed ejus rei solam causam esse, animum gratum quem post adoptionem erga adoptantem ostenderit, quamvis si ingratus in ipsum postea extitisset, illum adoptivus pater exhæredare decrevisset, quod etiam illi ante comminatus esset? Nonne, qui ad eum modum loqueretur, à veritate quam longissime recederet? Ita falsissimum est, si propterea quod homines nascimur, Christi participes sumus, negare, non modo hominem nasci, sed etiam ab Abrahamo, Isaaco, & Jacobo, genus ducere, nihil momenti habere ad Christi beneficium participandum, sed omne ad eam rem momentum in eo esse, quod quis Christo obediat, quamvis decretum sit, & ante denunciatum, ut, qui Christo non obedierit, eo beneficio privetur. Itaque apparet, de ipsis adultis ea non posse dici, quæ passim scriptura affirmat, si ratio, quare Christi simus, ea est, quam tu excogitasti.

Quæ de infantibus supra disserui, non propter ipsos infantes à me disputata fuere, quorum curam, & de quibus judicium Deo penitus relinquo, sed propter adultos, ut ex iis, quæ de infantibus dicta sunt, perspici queat, adultos longe diversa ratione servari ab ea, quam tu nescio unde expiscatus tibi esse videris.

Porro autem, quid Christiano homine indignius, quam existimare carnalem cognationem, quam cum Christo habemus, nostræ salutis esse causam? quasi ipse ad immortalitatem ideo pervenerit, quod homo esset, & non, ut testatissimum est, ob eam rem, quod Dei patris sui voluntati paruisset, & propter propositum sibi gaudium, crucis mortem subire non recusasset Phil. 2. 9. Hebr. 12. 2, exemplum nobis relinquens, ut insequeremur vestigia ipsius 1 Pet. 2. 21, si ad eam immortalitatem & gloriam pervenire cuperemus, quemadmodum adhuc in terris vivens, ut faceremus, præceperat, promittens, se eum fore, qui eam nobis daturus esset; quippe qui postquam viam, quam nobis demonstrasset, ipse prior confecisset, non modo id se consecuturum sciret, quod alii, qui ipsum secuti forent, eventurum certo prædixerat, sed etiam omnem in cœlo & in terra potestatem sibi datum iri, compertissimum haberet. Quapropter ad tantum fastigium postmodum elatus, factus est causa salutis æternæ: quibusnam? Num omnibus qui ex Adamo sunt prognati? non profecto: quid enim hoc cum promissis illis ejus commune habet? sed, ut inquit auctor ille divinus Hebr. 5. 9, omnibus obe-

dientibus sibi. En cognatio illa vera & spiritualis, quam cum Christo habere debemus, ut illius simus, & ad ipsum pertineamus; ut scilicet, quemadmodum ille Deo paruit, sic & nos Deo ea ratione, quam nobis ipse & verbis & sui ipsius exemplo præscripsit, pareamus. Carnalis cognatio necessaria quidem fuit. Alioqui, nisi Christus vere homo fuisset, sicut nos sumus, quomodo sperare possemus, nos ea consecuturos, quæ consecutus ipse est? nec carnalis cognatio necessaria fuit, quatenus tantum homines sumus, sed etiam quatenus, qui eam viam ingrediuntur, quam ipse nobis præscripturus erat, perpessionibus, calamitatibus, & violentæ ac turpi morti obnoxii sunt. Quis enim hæc non formidaret, nisi is, antequam ad gloriam nobis promissam evectus esset, eadem omnia plus satis expertus fuisset? Quocirca ab eodem divino scriptore Hebr. 2. 10, præter multa alia, quæ in eandem sententiam scribit, dictum est, decuisse, ut Deus, cum vellet multos filios in gloriam adducere, principem salutis eorum per perpessiones perfectum redderet; non secus ac deinde ℣f. 14 dixit, quia pueri, quos Christo dedit Deus, carnis & sanguinis sunt participes, ipsum quoque Christum eorundem participem fuisse.

In quibus verbis, memini te *pueros* pro veris pueris & infantibus interpretari, & ita a tuis, nescio qua ratione, jam animo conceptis opinionibus possideri, ut primum non videas, eo loco de infantibus agi non posse; cum non solum de iisdem antea loquens divinus autor, eos fratres Christi appellasset, quibus ille annuntiaturus esset nomen Dei; sed postea etiam, cum pueros eos nominat, dicat, Christum per mortem destruxisse eum, qui mortis habebat imperium, hoc est, diabolum, & liberasse eos ex ipsis, qui timore mortis per totam vitam obnoxii erant servituti, (nisi enim puerorum appellatio eos complectatur, quos liberatos fuisse dicit, vanum omnino fuisset dicere, eum idcirco, nonsecus ac pueros, participem fuisse carnis & sanguinis, ut eam liberationem peragere posset) Verum, nec infantibus nomen Dei annunciatur; nec ex ipsis sunt aliqui, qui timore mortis unquam obnoxii fuerint servituti. Deinde, eam ipsam ob causam fit, ut non animadvertas, apud Esaiam Esa. 8. 18, unde eam appellationem mutuatus est autor ille, puerorum nomine, non infantes significari, sed discipulos & cultores Dei; ut unusquisque, qui locum legerit, confitebitur: quo sensu ab autore quoque illo idem vocabulum usurpatur. Postremo eadem ratione fit, ut non memineris, à Jesu Christo Joh. 21. 5, eodem puerorum nomine apud Johannem discipulos suos aliquando fuisse appellatos; & ab ipso Johanne 1 Joh. 2. 14, in prima sua Epistola pueros appellari, primo aliquos ex iis, ad quos scribit, qui certe infantes non erant; deinde ℣f. 18 etiam omnes, ut quidem ego cum plerisque sentio, licet quibusdam aliter visum fuerit. Multa perquam absurda prætereo, quæ consequerentur, si pueros pro infantibus appellatos fuisse eo loco diceremus, & ad propositum redeo.

Necessarium igitur fuit, Christum carnalem cognationem nobiscum habere, cum quatenus homines sumus, tum vero quatenus, ut ex Psalmo id promens ait Paulus Rom. 8 36. Psal. 44. 23, morti tradimur tota die, & æstimati sumus sicut oves occisioni destinatæ. Cæterum quemadmodum nihili prorsus æstimandum est, nec aliquid nobis proderit, quod affligamur, & occidamur, nisi, quia Deo obedire velimus, id nobis contingat; & hanc carnalem cum Christo cognationem habere prorsus vanum erit, nisi cognatio spiritualis præcesserit: sic, quod homines simus, & carnalem hanc cum Christo cognationem habeamus, prorsus nihil est, nisi cognatio spiritualis subsequatur. Nam, si nos Christi similes esse in eo, quod ipsius proprium videtur, per se nihil est; nisi in eo, quod vere ipsius est proprium, illius similes simus: quanto magis per se nihili faciendum erit, quod in eo Christi similes simus, quod omnibus peræque commune esse constat? Quin etiam, sicut affligi, & occidi, si ob aliam causam contigerit, quam ut Deo pareamus, infelices nos efficit: ita hominem esse natum, nisi per Christi spiritum renascamur, nos miseriis multis & ærumnis, dum vivimus, subjicit, & æternæ morti tandem mancipat, atque addicit. Etenim, quemadmodum Christus non idcirco perpessiones & violentam mortem expertus est, ut omnes, qui affligerentur & occiderentur, quia ipse afflictus & occisus fuisset, vitam beatam & immortalem una secum adipiscerentur; sed ideo hæc passus est, quia illi, quos secum ad æternam vitam perducturus erat, ejusmodi malis erant destinati: sic idem Christus non ob eam eem est natus homo, ut omnes homines, quia ipse homo fuerit, serventur; sed propterea homo natus est, & carnis ac sanguinis particeps factus, quia pueri illi, quos dedit ei Deus, id est, discipuli ac cultores ipsius Dei, ut inquit, autor ille divinus, carnis & sanguinis sunt participes, & homines nati sunt.

Satis demonstratum videtur, Pauli sententiam in verbis illis ad Corinthios esse, quod sicut omnes qui Adami sunt, & ad ipsum pertinent, moriuntur; sic omnes, qui Christi sunt, & ad ipsum pertinent, vivificabuntur; & abundanter confirmatum, eos Christi esse, & ad ipsum pertinere, non qui homines sunt nati, sed qui ejus spiritu sunt regeniti, hoc est, Deo, ut ipse fecit, se obedientes præstant. Nunc quidnam idem Paulus in cap. 5 Epistolæ ad Rom. senserit, dispiciendum nobis est. Et quanquam ea, quæ jam dicta sunt, maximam lucem ad eum locum sunt allatura; duo tamen adhuc, ut tota res melius percipiatur, antequam verborum ipsorum explanationem aggrediamur, dicenda sunt. Meminisse igitur primum oportet ejus differentiæ, quam superiore capite, inter hunc locum ad Rom. & illum ad Cor. statuimus, hoc est, ibi Christum tanquam auctorem resurrectionis, & vitæ immortalis, cum Adamo, tanquam auctore mortalis vitæ, & mortis naturalis, comparari, nulla habita ratione, nec delicti Adami, nec obedientiæ ipsius Christi; ut eo loco explicatius dictum est: hic vero comparari Christum cum Adamo, tanquam auctorem æternæ vitæ cum auctore mortis æternæ, habita ratione & delicti Adami, ut pote quod æternæ mortis causa fuerit; & obedientiæ Christi, ut pote quæ æternæ vitæ causa extiterit. Deinde sciendum est, seu potius oblivioni non tradendum, Christum non aliter atque Adamum suam posteritatem habere. Ex eo enim tanquam ex primo parente omnes spirituales homines procreantur, ut ex Adamo omnes animales. Hinc factum est, ut apud Esaiam Esa. 53. 10, scriptum sit de eo, quod si anima ipsius dedisset se oblationem pro delicto, ipse vidisset semen. Quodsi Paulus ad Corinthios scribens 1 Cor. 4. 15, vocat se patrem illorum, quia eos per Euangelium in Christo genuerit; & Galatas Gal. 4. 19, appellat filios suos, quos iterum se parturire ait: quanto magis Christus, qui hæc per ipsum efficiebat, pater & genitor illorum dicendus est. Si Abrahamus pater omnium nostrum, qui Deo confidimus, ideo esse dicitur, quia ea in re illi similes sumus: multo magis noster pater appellandus erit Christus, cui non tantum, dum Deo obedimus, similes ea in re sumus, sed ipse obedientiæ nostræ origo & causa fuit. Quanquam hisce exemplis & testimoniis opus non est, cum res per se ipsa notissima sit. De hac autem (ut ita dicam) paternitate Christi & docte & copiose differit Franciscus Georgius Venetus, in sua harmonia mundi; quem, si quis ea de re dubitet, consulere poterit.

Hæc breviter præfati, collationis, quam nobis Christi cum Adamo eo loco explicat Apostolus, verba ipsa examinemus. Inquit igitur Rom. 5. 12: *Propterea sicut per unum hominem peccatum in mundum intravit, & per peccatum mors, & ita in omnes homines mors pertransiit, quatenus* (sive *eo quod*) *omnes peccaverunt*, &c. Verba enim Græca ἐφ' ᾧ, *quatenus*, sive *eo quod*, hoc loco significare (quidquid quibusdam videatur) & plerique sentiunt, & exemplis appositissimis in Novo Testamento comprobatur, in quibus ἐφ' ᾧ, sive quod plus est ἐφ' ᾧ,

quate-

quatenus, vel *eo quod*, manifeste significat. Et quanquam plura esse scio, duo tamen, quæ nunc succurrunt, duntaxat indicabo. Primum est, in Complutensi editione, & manu scriptis codicibus, 2 Cor. 5. 4. Alterum, Hebr. 2. 18. Illud certissimum est, nullo modo ἐφ' ᾧ, exponi posse, *in quo homine*, cum propter multa alia, tum vero propter interjecta inter ea verba, & vocem ἀνθρώπου, membra orationis, post quæ nulla sermonis consuetudo, nulla grammaticæ regula patitur, ut ᾧ tanquam pronomen relativum ad illam vocem respicere possit, ad quam si respicere debuisset, necesse omnino fuisset, ut statim post ipsam consecutum esset. Sed finge Paulum repetiisse vocem ἀνθρώπου, hoc pacto, ἐφ' ᾧ ἀνθρώπῳ, & expresse dixisse, *in quo homine*, quinam magis insolens aut ineptus loquendi modus inveniri posset? Quis non videt, si de homine, quem supra nominaverat, loqui voluisser Apostolus, non *in quo homine*, sed *in eo enim homine*, dicturum fuisse? Ubi etiam perpendendum est, quod non præpositione ἐπὶ sed ἐν omnino usus esset. Verum hac eadem de re accuratius à nobis alio * loco disputatum est: hic veritatem indicasse sat fuerit. Jam vero, si ex his Apostoli verbis ad tuam sententiam confirmandam, aliquid elicere velis, opus est alteram collationis partem, quam Apostolus brevitati consulens omiserit, hoc loco reponere, quæ hujusmodi esse poterat: *Sic per unum hominem obedientia in mundum intravit, & per obedientiam vita, & ita in omnes homines vita pertransiit, quatenus*, (sive *eo quod*) *omnes obedierunt*, &c. In quibus verbis, si *omnes homines*, universum prorsus humanum genus intelligas, ex Pauli sententia sequetur, totum genus humanum, ne uno quidem homine excepto, obediens Deo esse; nisi vocem *quatenus* omnino retineamus, & eam ita interpretemur, ut idem sit, *quatenus omnes obedierunt*, acsi dictum fuisset, *quatenus tamen omnes obedierunt*, id est; in omnes homines quidem pertransiit vita, si tamen omnes obedierint. Quæ interpretatio absurda videri non debet, præsertim cum in hac parte collationis, à nobis Pauli verbis adjuncta, rectius sit dicere, *Pertransibit*, & *obedient*, in futuro tempore, quam *Pertransiit*, & *obedierunt* in præterito, ut nos fecimus, ne aliquid immutari, quod in altera parte esset, conqueri posses. Quod tamen jure facere non potuisses; cum ipse Paulus, in integra collatione, ad finem ferme capitis, id quod per præteritum tempus de Adamo dixerat, per futurum de Christo extulerit; cum tamen per præteritum non minus etiam quam alibi fecisser, efferre posser. Nam inquit: *Sicut enim per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt multi; ita & per unius obedientiam justi constituentur multi*. Potuisser enim dicere: *Ita & per unius obedientiam justi constituti sunt multi*. Sed *constituentur* dicere voluit, ut proprie loqueretur, & illos multos, qui ad Christum pertinent, nondum justos constitutos fuisse, aperte ostenderet, ut jam constituti sunt peccatores illi multi, qui ad Adamum pertinent, de quibus ipse hoc loco potissimum loquitur. Jam si eam interpretationem adverbii *quatenus*, non modo ipsum adverbium in Pauli verbis admittas; etiamsi omnes homines, pro universo humano prorsus genere accipias, nihil juvare poterunt sententiam tuam. Neque enim hominem natum fuisse, ex Pauli sententia, satis erit, nisi quis Deo paruerit. Sin autem eam interpretationem admittere nolis, vides quid ex eo efficiatur, quod per *omnes homines* significetur totum omnino humsnum genus, nempe omnes penitus homines Deo obedientes esse.

At dices fortasse, hoc absurdum videri non debere, si recte intelligatur, id est, si dicamus, ideo omnes omnino homines Deo obedire à Paulo dictum fuisse, quia per Christum omnes prorsus obedire censeantur, quemadmodum in Adamo omnes prorsus peccasse censentur. Sed jam à nobis dictum est, Apostolum nequaquam affirmare, in Adamo omnes peccasse. Et quod peccati nomine verum peccatum, non autem imputatum Paulus intellexerit, ex consequentibus verbis liquido constat, in quibus, peccatum in mundo fuisse ait, etiam ante legem. Lex enim non adversus imputatum, sed adversus verum peccatum lata fuit. Quare de vera etiam, non autem de imputata obedientia, Paulum in prætermissa illa collationis parte loqui necesse est. Relinquitur igitur, ut de omnibus prorsus hominibus, ea interpretatione adverbii *Quatenus* non admissa, Apostolus verba facere non potuerit. Nec si ea interpretatio non recipiatur, aliud dici potest, quam, cum dixit, *omnes homines*, utrobique omnes quidem prorsus intellexisse, sed in priore collationis parte, omnes ex Adamo natos, in altera, omnes ex Christo. Quod si durum videatur, considerandum est, cum psrs illa altera collationis desit, non posse nos affirmare, *omnes homines* in ea dicendum esse. Potest enim pro *omnes homines* reponi *omnes credentes*, præsertim cum in superiore parte capitis, unde collationem hanc Christi cum Adamo pendere, vox *Propterea* aperte demonstrat, dictum fuerit, nos fide aditum habuisse ad hanc gratiam, in qua stamus, quæ sine dubio ea ipsa est, quam in hac collatione per Christum nobis exhibitam fuisse ait Apostolus. Rectissime autem opponuntur omnes credentes, omnibus hominibus; quoniam, ut dictum fuit, quemadmodum Adami posteritas, omnes homines sunt; sic Christi posteritas sunt omnes credentes. Atque ad hunc modum, Adamo & Christo inter se collatis, nihil erit incommodi, si (quanquam, ut diximus, id fieri nullo modo potest) verba illa vulgatæ editionis: *In quo omnes peccaverunt*: Ita interpreteris, ac si dictum fuisset: *In eo enim homine omnes peccaverunt*. Nam ea ratione, qua in Adamo omnes homines peccarunt, eadem in Christo omnes credentes obedierunt, ut postea explicabimus. Diligenter vero attendendum est id, quod modo diximus, hanc scilicet collationem ex superioribus pendere. Hoc enim satis perspicuum facit, de aliis hominibus, quibus Christus profuerit, sermonem esse non posse, quam de impiis, & peccatoribus, pro quibus is mortuus est, & qui per eam fidem justificati, quam ipsi Christo adhibent, hoc est, Deo reconciliati, & ab ipsorum criminibus absoluti, per eundem Christum viventem servandi sint, & à futuro supplicio, quod ii, qui fidem Christo non habuerint, afficientur, liberandi. De his enim tantum supra locutus fuerat Apostolus, unde collationem Christi cum Adamo deinde intulit, in qua, si alii præterea homines per Christum vitam adepturi esse dicerentur, perperam illata foret, & non recte ullo pacto in ipsa auspicanda dictum fuisset, διὰ τοῦτο, id est *Propter hoc*, sive *Propterea sicut*, &c. Quoniam vero non de aliis hominibus, per Christum in æternam vitam conservandis agit Paulus, quam de impiis & peccatoribus Deo per ipsum reconciliatis; tota collationis vis in sequentibus verbis usque ad verba ea, *sed non sicut delictum*, &c. vere residet, in quibus dicitur, eos etiam qui non peccaverant, mortis imperio subjectos fuisse, ad similitudinem delicti Adami, & ob eam causam in ipsis extremis dictum est: *qui est imago illius futuri*. Eam autem vim nos, quia satis obscure ab Apostolo indicata potius, quam clare explicata videtur, breviter aperiemus, sententiam tantummodo eorum verborum exponentes. Nam cur ita explicari debeant, alibi à nobis demonstratum est.

Cum itaque Apostolus dixisset, in omnes homines mortem pertransiisse, quatenus omnes homines peccassent, statim addit, peccatum in mundo fuisse etiam ante legem à Deo per Mosem latam, quasi dicere voluerit: Ne miremini, me dixisse ea verba; *Quatenus omnes peccaverunt*. Sciendum est enim, quamvis Lex Mosaica promnlgata nondum esset, peccatum tamen ab ipso initio in mundo semper fuisse. Et quia adhuc ipsi opponi poterat, quod, etiamsi illi daretur, peccatum esse non posse, ubi non est Lex, contra quam peccatum fuerit; * responder Paulus, si quis nolit concedere, omnes homines mortem subire debuisse, quatenus omnes homines peccassent, concedendum certe esse,

* In disputatione nostra de Jesu Christo servatore.

* *Deest aliquid:* posse, ubi non est Lex, id tamen imputari.

eos eam ob rem morti obnoxios fuisse, quod ex Adamo, qui merito illi fuit subjectus, prognati essent. Ex quo factum est, ut ab Adamo usque ad Mosem, etiam in iis, qui non peccaverant, mors regnaverit, tanquam si, quemadmodum Adamus deliquerat, ita & ipsi deliquissent, & non secus atque ille, contra divinum aliquod praeceptum sibi nominatim datum commisissent. Ita sensim ad id devenit Apostolus, quod animo potissimum intenderat.

Nam si quis dicat, non posse Christum cum Adamo comparari, quia ii, qui ab Adamo propagati sunt, vere peccaverint, ut ipse peccavit, qui vero à Christo sunt prognati, de quibus supra locutus fuerat, non vere obedierint, ut ipse obediit; siquidem per aliquod tempus impii seu peccatores fuerunt; jam illi responsum est. Non enim, ut dictum fuit, ii tantum, qui peccaverant, mortui sunt, sed etiam qui non peccaverant, quod ab Adamo essent prognati, quibus peccato suo Adamus mortis causa extitit. Itaque mirum videri non debet, si Christus, cujus imago (in re tamen contraria) Adamus fuit, sua obedientia iis, qui ab ipso prognati sunt, vitae causa extiterit, etiamsi vere obedivisse dici nequeant; aut si, quemadmodum omnes, quos genuit Adamus, perinde habiti sunt, acsi, ut ille fecerat, adversus praeceptum aliquod sibi datum deliquissent: ita quoscunque genuit Christus, perinde habebuntur, acsi perpetuo, ut ille fuit, Deo obedientes fuissent. Qua de re explicatius loquitur Apostolus ad finem collationis, ut infra videbimus.

Exposita vera, quae per oppositionem inter Adamum & Christum est, similitudine, aliquas inter ipsos, id est, inter Adami noxam, & Christi beneficium, dissimilitudines exponere instituit, & inquit ℣. 15: *Sed non sicut delictum, ita & donum. Si enim unius delicto multi mortui sunt, multo magis gratia Dei, & donum in gratia illa unius hominis Jesu Christi, in multos abundavit.* Ex quibus verbis jam apparet, Christi beneficium ad omnes homines reipsa non pervenisse aut pervenire, sed ad multos. Nam si ad omnes aut pervenisset, aut perventurum esset, cur utrobique Omnes non dixisset? Potuit quidem utrobique Multos dicere, quamvis ii, quibus Adami delictum nocuit, Omnes fuerint. Omnes enim multos esse negari non potest. Quare ut institutae collationi inserviret, non dubitavit Paulus Multos pro Omnibus, propter communem loquendi usum, appellare. Id tamen nunquam fecisset, si non minus in ea parte, quae ad Christum spectat, proprie & vere omnes dicere potuisset, quam in ea, quae ad Adamum. Quanquam animadvertendum est, in Graeco ubique esse articulum, ita ut non *multi* & *multos*, sed *illi multi*, & *illos multos* credam omnino legendum, esse vide 1 Cor. 10. 17. Quod, ut loquendi modum quo usus est Apostolus, & proprium & elegantem ostendit; sic mirifice nostram hujusce collationis explicationem confirmat. In qua collatione, quamvis de hominibus in ea agatur; non tamen, quod ad ipsius praecipuam vim attinet, tanquam homines considerari eos dicimus, sed tanquam vel ex Adamo, vel ex Christo natos. Idcirco Apostolus non *multos* simpliciter eos nominare voluit, sed *illos multos*, cum non multos homines simpliciter, sed multos quosdam homines, id est, certam quandam hominum multitudinem significare vellet. Ait igitur Paulus, dissimilitudinem quandam, hac in re explicans, si illi multi, hoc est omnes ab Adamo prognati, ipsius Adami delicto perierunt, multo aequius esse, ut donum Dei per Christum hominibus concessum, in illos multos abundaverit, qui ab ipso Christo sunt prognati. Nam & multo convenientius est, ut beneficia communicentur, quam damna; & praeter naturam rei, quae sola in Adami damno communicando fuit, in Christi beneficio communicando ipsius quoque Dei decretum est. Ex quo fit, ut propterea etiam multo magis hoc, quam illud abundaverit, quod, propter divinum decretum, necesse sit omnino, ut nemo prorsus ex illo altero numero hujus beneficii sit expers; sed omnes, nullo excepto, illud reipsa participent: damni autem, cum ejus communicatio non ex Dei decreto, sed ex rei natura proficiscatur, non omnes omnino ex illo altero numero reipsa participes erunt, sed divina benignitate multi ex ipsis ab eo damno eximentur. Neque vero est, quod aliquis putet, verba illa, *Multo magis* sic interpretanda esse, ut sententia sit, multo plures beneficii participes futuros, quam damni. Primum enim, ut pueri ipsi norunt, adverbium *Magis* non quantitatis aut numeri, sed qualitatis est, ita ut non extensionem, sed intensionem (ut loquuntur) hoc loco significari certissimum sit. Deinde cum, ut diximus, non *Multos*, sed *illos multos* Paulus scripserit, ejusmodi interpretationi nullus locus esse potest.

Subjicit Apostolus aliam dissimilitudinem, quae, nisi quis eam perverse exponere velit, aperte veritatem nostrae explicationis, & multo magis tuae falsitatem demonstrat. Inquit enim Rom. 5. 16: *Et non sicut per unum qui peccaverat* [*ita est*] *donum. Nam judicium quidem ex uno in condemnationem, donum autem ex multis delictis in justificationem.* Si igitur donum à multis delictis absolvit, certum est de iis verba fieri, qui, cum multa delicta commisissent, ab ipsis, Dei dono per Christum dato, absoluti fuerunt. Non ergo de universo humano genere sermo esse potest, & praesertim de infantibus, quos certum est multa delicta non commisisse. Quod si Graeca verba ἐξ ἑνὸς, non *ex uno*, sed *ex unius* (scilicet delicto) interpretari velis, & infra, non *ex multis delictis*, sed *ex multorum delictis*, legi debere contendas; ut Graeca verba, ἐκ πολλῶν παραπτωμάτων, ferre possunt, quam interpretationem pauci admodum (ut mihi persuadeo) amplectuntur, nihil tamen efficies. Nam si infantes quoque intelligere voluisset Apostolus, & eos criminis reos facere, non *ex multorum delictis*, sed *ex multorum delicto* dixisset; siquidem unius tantum delicti infantes rei esse possunt. Quanquam cum Adami delictum actuale, ut vocant, fuerit, ab omni prorsus verisimilitudine abhorret, in hac collatione, originalis, quod appellant, peccati mentionem inferri atque id Adami delicto opponi; praesertim cum ejusmodi originale peccatum nihil aliud esse possit, quam reatus ejusdem ipsius delicti, cui opponeretur.

Pergit Apostolus, & priorem, quam attulerat, dissimilitudinem repetens, eam & efficacius explicat, & evidentius ad suum praecipuum institutum accommodat, inquiens Rom. 5. 17: *Si enim unius delicto mors regnavit per unum, multo magis abundantiam gratiae, & donationis justitiae accipientes, in vita regnabunt, per unum Jesum Christum.* Ex his verbis aperte liquet, non solum quosdam multos esse, qui Christi beneficii reipsa participes sint; sed etiam quinam sint illi multi, nempe ii, qui abundantiam gratiae & donationis justitiae accipiunt. In Graeco est enim οἱ λαμβάνοντες, id est, ii qui accipiunt; quod manifeste indicat, non omnes ejusmodi abundantiam accipere, sed omnino aliquos esse, qui eam non accipiunt, aut certe fieri posse, ut non accipiant. Praeterea Accipere hoc loco, ut verisimile quidem est, non ipsum effectum accipiendi tantum fortasse significat, sed voluntatem etiam ejus qui accipit. Nam hac eadem de re scribens Joannes ait Joh. 1. 12: *Quotquot autem acceperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri.* Acceperunt, inquit, hoc est accipere voluerunt, non respuerunt, ut quidam fecere. Et enim proxime dixerat *In propria venit, & sui eum non receperunt.* Idem autem verbum λαμβάνω est ibi, quod hic, & eadem prorsus sententia, eos scilicet, qui gratiam per Christum hominibus oblatam non respuunt, sed eam accipiunt, & Christo fidem habent, filios Dei futuros, atque aeterna vita donandos esse. Sic autem praeter alias hujus ratiocinationis vires, cum in superiore simili loco explicatas, tum hujus loci proprias, hic argumentari videtur Apostolus: Si unius delictum causa fuit, ut mors regnaret in iis, qui non sua sponte sed necessario, quippe ex ipso delinquente orundi, ejus naturam participarunt; quanto magis donum Dei, per unum hominem oblatum, causa erit, ut vita, quae in eo dono continetur, in iis regnet, qui ejusmodi

donum voluntarie acceperint? Verbum autem justitiæ, quod nihil aliud quam justificationem, & absolutionem à peccatis significat, de iis qui peccatores antea fuerant, Apostolum loqui, præter ea, quæ jam dicta sunt, aperte declarat, de iis inquam, qui oblatam sibi per Christum, peccatorum remissionem accipere non recusaverint. Quod de universo humano genere ab ipso ortu dici non posse, quis est qui non videat? Sed quid aliis conjecturis est opus, ut hic de universo humano genere verba non fieri persuadeamur, cum de iis loquatur Apostolus, qui revera vitam æternam per Jesum Christum consequentur? Quamobrem nisi execrabilem illam sententiam tueri velis, omnes scilicet homines vitam æternam adepturos esse; non de omnibus prorsus, sed de multis sermonem hic haberi, ipsemet confitearis necesse est.

Sequuntur in hac collatione ea verba, quæ tibi potissimum occasionem tui errati præbuerunt, quæque, ut arbitror, cum hunc Pauli locum citasti, nominatim afferre voluisti. Ea autem hæc sunt: Rom. 5. 18, *Igitur sicut per unius delictum in omnes homines in condemnationem; sic & per unius justitiam in omnes homines in justificationem vitæ.* Hic dices, non habere me effugia aliqua. Nam neque hic sunt ea verba: *Quatenus omnes peccaverunt*; nec obscurum est, quid omnibus in priore collationis parte nominatis, in altera respondere debeat, ut dici possit, *Omnes credentes* in ea reponi fortasse debere. Expressa est enim altera pars collationis, & diserte in ipsa dictum, *Omnes homines* non minus quam in priore. Verum, Francisce, cum hæc Pauli verba legisti, ut eorum sententiam percipere posses, oportebat te diligentius, quam fecisse videris, ipsa perpendere. Cumque in eorum initio sit verbum, *igitur*, intelligere debueras, id quod in ipsis continetur, ex superioribus duci, & ex illis pendere. Atqui, si eorum sententia esset, quam tu putasti, totum videlicet humanum genus, ab ipso ortu re ipsa particeps esse beneficii Christi; quomodo hoc ex superioribus penderet, in quibus, ut vidimus, nihil dictum est, ex quo id colligi possit, sed contra multa dicta sunt, unde id falsum esse, non obscure deprehendatur; præsertim vero in proxime præcedentibus, ubi expressum est, hanc vitalem justificationem ad illos pertinere, qui abundantiam hujus divini doni accipiunt? Quod certe indicat, nonnullos esse, qui eam non accipiunt, sive ea acceptio voluntatem accipientis requirat, sive minus. Hoc solum tibi, si animum attendisses, viam aperire poterat ad veritatem. Vidisses enim, necesse esse, ut hic, (præsertim si de omnibus prorsus hominibus verba fiunt) non de eventu, sed de consilio; non de effectu, sed de prima causa fit sermo. Cujus rei argumentum præterea tibi esse poterat, quod non, ut supra proxime, & alibi factum fuit, expressum est verbum aliquod, eventum aut effectum significans; sed verbo seu potius verbis, quæ ad sententiam perficiendam omnino requiruntur, suppressis, dictum fuit: *in omnes homines in justificationem vitæ:* Sunt autem hæc verba superioribus illis valde similia: *Nam judicium quidem ex uno in condemnationem, donum autem ex multis delictis in justificationem*: nisi quod ibi expressa sunt ea verba, quæ hic desunt, *judicium*, & *donum*; &, quod multo pluris faciendum est, non additum fuit, *in omnes homines*, ut hic, quo fit, ut ibi (si quis ita velit) non de consilio tantum, sed etiam de eventu verba fieri, statui possit: nihil enim incommodi ex ea re proficisci potest: hic vero de consilio tantum agi fateri cogamur; nisi velimus omnes homines re ipsa vitalem justificationem consequi, & in vita regnaturos esse per Iesum Christum. Nemo enim non videt, idem esse justificationem vitæ apud Paulum hoc loco, quod in proximia verbis est, regnare in vita. Neque vero alium verum & plenum eventum sive effectum, in Jesu Christi beneficio participando, vel hic Paulus, vel alibi tota scriptura agnoscit, præter hunc, quod re ipsa vita æterna quis perfruatur. Propterea Apostolus, sicut proxime dixit, *regnabunt in vita per unum Iesum Christum*; sic proxime dicet, *per unius obedientiam justi constituentur multi.* Alius est quidem eventus sive effectus; cum scilicet, dum adhuc sumus in carne, membra Christi efficimur per fidem, & spe immortalitatem ejus participamus; sed eventus sive effectus iste, non verus & plenus est, non solum quia re ipsa vita æterna non perfruimur, verum etiam quià fieri potest, ut à fide excidamus, &, ut inquit auctor ad Heb. nos subtrahamus Heb. 10. 38. Quam ob causam, ut vidimus, idem affirmat Heb. 3. 6, 14, ita demum factos esse nos participes Christi, & ejus domum esse, si usque ad finem in fide perstiterimus. Alium autem illum effectum sive eventum, quod scilicet ab ipso ortu omnes homines Christi beneficii participes sint, sed deinde, si se à Deo averterint, esse desinant, quem tu nobis proponis, prorsus non agnoscit scriptura, nec de ipso hic loqui potest Paulus; qui, ut vides, de æterna vita, quam reipsa homines consequantur, ipsaq; perfruantur, verba facit. Siquidem, ut nos una cum plerisque aliis, ut arbitror, animadvertimus, Apostolus in præcipua Christi cum Adamo collatione, quã hoc loco late persequitur, semper aut de vero & pleno eventu sive effectu loquitur illius beneficii, quod nobis Christus attulit; aut de consilio, sive de prima causa ipsius; ita tamen ut, cum de eventu est sermo, non *omnes*, sed *multi* nominentur: cum autem de consilio, omnium etiam mentio fiat. Nam & Christus sanguinem suum pro multis fusum iri prædixit, & animam suam se daturum redemptionis pretium pro multis prænunciavit; cum tamen Paulus eum dedisse se pretium redemptionis pro omnibus expresse affirmet Mat. 26. 28. Mar. 10. 45. 1 Tim. 2. 6. Quod nimirum ideo factum est, quia Christus de eventu, Paulus autem de consilio loquebatur. De consilio autem eo loco Paulum locutum fuisse, ostendunt manifeste verba illa, quæ præcedunt de Deo, quod velit Omnes homines servari, & ad cognitionem veritatis venire. De Christi ergo perfecto beneficio, hoc est, de salute ipsa æterna duntaxat agit Apostolus in hac collatione, nec de alio præterea Christi beneficio verba facit. Quamvis enim, ut supra dictum fuit, de fidelibus atque obedientibus hominibus loquatur: non tamen, vel quod jam fidant & obediant, vel quod fidem habituri & obedientes futuri sint, tanquam Christi beneficium, aut ipsius beneficii effectus, hoc loco ab ipso consideratur; neque ea in re Christus cum Adamo confertur, quasi, quemadmodum per Adamum peccatum verum & actuale propagatum est in cæteros homines, sic per Christum obedientia vera & actualis in reliquos propagata fuerit, ut quibusdam visum est. Ea enim de re, quam tamen, si recte intelligatur, verissimam esse confiteor, non agit Paulus, nisi fortassis in ipsius collationis initio, idque satis obscure. Sed sensim deinde, ut paulo ante docuimus, ea plane relicta, ad præcipuam, quam sibi proposuerat, collationem descendit, & in eo potissimum, Christum cum Adamo conferre instituit, quod, sicut, quicunque ab Adamo sunt prognati, morti obnoxii sunt, ita quicunque à Christo prognati erunt, vitam æternam consequentur. Itaque fides & obedientia in hominibus, quod idem est, ac, prognatum à Christo esse, non ipsæ verè cum aliqua re conferuntur, sed tanquam ejus rei, quæ conferri debet, propriæ qualitates in collatione necessario ponuntur; non secus atque, ex Adamo natum esse, non ipsum vere cum aliqua re confertur, sed tanquam qualitas propria ejus rei, quæ conferri debet, in collatione necessario ponitur. Quibus utrinque positis, vel plenus eventus & effectus beneficii Christi cum pleno eventu & effectu noxæ Adami, id est, vita æterna cum perpetua morte confertur; vel consilium Dei, & prima causa ejus beneficii, tacite cum diaboli consilio, ejusque noxæ prima causa comparatur. Cum igitur hic, ut diximus, de pleno eventu sive effectu sermo esse non possit; alioqui omnes homines vitam æternam habituros affirmaret Apostolus; de consilio & prima causa sermonem esse oportet, & adhunc modum expiicanda & supplenda sunt ipsius verba: Igitur quemadmodum diaboli consilium fuit, ut Adamo peccante, & ob eam causam meritò perpetuæ morti addicto, omnes

„ homines una cum eo morti, perpetuæ pariter addicerentur: sic Dei consilium fuit, ut Christo obedientiam „ præstante, & ob eam causam merito, propter ipsius „ decretum, vitam æternam adepto, omnes homines una „ cum eo vitam æternam pariter adipiscerentur. Quemadmodum vero, ut diaboli consilium eventu non careret, necesse erat, ut omnes ex Adamo nascerentur; alioquin id, quod ipsi Adamo evenisset, cæteris obesse non potuisset: sic, ut Dei consilium eventu non careat, necesse est, ut omnes homines ex Christo nascantur; alioquin id, quod ipsi Christo evenit, cæteris prodesse non poterit. Quodsi factum est, ut omnes homines ex Adamo nascantur, ex Christo non item, id, (quod ad collationem ab Apostolo propositam attinet) casu factum est. Nimirum quia, ut ex Adamo cæteri homines nascerentur, cum is solus esset à Deo creatus, naturaliter necessarium fuit, quod autem homines ex Christo nascantur, ipsorum hominum voluntatem requirit, eamque liberam. Nisi enim voluntas libera sit, nullo modo dici potest, quod quis Christum imitari voluerit, & non secus atque ille, fide, quam illius verbis adhibeat, ut pote justitiæ & honestati consentaneis, ad id adductus atque impulsus, Deo obedientem se præstiterit; quod ut diximus, nihil aliud est, quam illud, ex Christo nasci, de quo quærimus. Itaque, si non omnes ex Christo nascuntur (ut enim scriptum est Rom. 10. 16. 2Thess. 3. 2. non omnes obediunt Evangelio, neque omnium est fides) id Dei consilium, nec aliud esse ostendit, quam nos dicamus, nec illud vere infringit; cum, licet ipse maxime velit, omnes Christo fidere, innumeri tamen possint nolle; nec consilium ejus sit, ut omnino sive libere, sive necessario fidant, sed ut & volentes & libere fidant, quod fieri non potest, nisi eis libera voluntas ad utrumque concedatur, seu potius relinquatur. Si igitur fidere Christo nolunt, id non fit quidem, quod ipse volebat; sed non tamen vere infringitur consilium ipsius, qui eos posse nolle statuit, & si nolint, quid de illis ad sui nominis gloriam facturus sit, jam decrevit.

Quodsi dicas, non omnibus hominibus prædicari Christi Evangelium; respondeo, satis prædicatum fuisse, cum ipse Christus primum quasi in ipso medio terrarum orbe illud annunciaverit, & suos discipulos deinde in universum mundum miserit, ut prædicarent Evangelium omni creaturæ, & sibi testes essent usque ad ultimum terræ. Quare consilium Dei fuisse dici potest, ut omnes prorsus homines Christum nossent, eique fidem haberent. Proinde si non pauci sunt, qui de Christo nunquam audierunt, id justo Dei judicio, quanquam ipsi soli vere cognito, contra ejus primum decretum factum fuisse, statuendum omnino videtur.

„ Si dixeris, Adami noxam omnes prorsus homines attingere, ab orbis conditi initio usque ad finem seculi; Christi autem beneficium hoc pacto explicatum, non pertinere nisi ad eos, qui post ipsum Christum fuerunt: Dico, etiamsi tibi concessero, ex explicatione mea beneficii Christi colligi posse, id non nisi ad eos spectare, qui Christum consecuti sunt; non tamen Apostoli collationem, si interpretationem meam sequamur, mancam aut iniquam fore. Primum, quia rei natura ita fert, cum Adamus ab initio orbis extiterit; Christus vero multo post tempore; & collatio æqua & perfecta in eo est, quod, sicut Adamus omnibus obesse potuit, qui post ipsum fuere; ita Christus omnibus prodesse potest, qui similiter post ipsum fuerint. (Usus sum autem verbis *Potuit*, & *Potest*, quia, ut jam dictum est, hoc loco non de eventu, sed de consilio, seu de prima causa agitur) Deinde, quia, postquam Christi beneficium apparuit, cessat in nobis effectus noxæ Adami, nisi nos ipsi culpa nostra eum retineamus, id est, Christi beneficium aspernemur, & ita, quod ad consilium Dei spectat, post Christum Adamus nihil nobis amplius nocet. Hinc fit, ut Paulus in tota hac collatione de damno nobis per Adamum peccatum illato, tanquam de re transacta, & quæ amplius non sit, mentionem faciat. Sic utrique, Adamo scilicet & Christo suum tempus in collatione assignatur. Ex quo efficitur, ut nulla prorsus iniquitas aut imperfectio in ipsa deprehendi queat.

At si postremo dixeris, Adami noxæ omnes infantes participes fuisse; Christi autem beneficii hac ratione explicati non item; animadvertendum est, Paulum non omnem vim noxæ Adami, cum omni vi beneficii Christi conferre; sed eam vim, quod Adami noxa omnes homines jam adultos perpetuæ morti addicere potuerit, cum ea vi beneficii Christi conferre, quod omnes homines jam adultos æterna vita donare possit. Nam de adultis Paulum loqui, cum de Christi beneficio verba facit, per ea quæ supra dicta sunt, perspicuum est: etsi non esset, satis est ostendisse, nullam iniquitatem in collatione futurum, si de infantibus in ea mentio non fiat. Verba certe, infantes hic nominari, non indicant. Quamvis enim omnium hominum appellatione infantes quoque significari possunt, plerumque tamen, & fere semper, hominum sive omnium sive aliquorum nomine, tum in sacris, tum in prophanis literis, adulti duntaxat, & ii, qui rationis usum habent, significantur. Ratio autem & loci sententia, infantes hic non nominari, plane suadet. Neque enim ita pertinere possunt infantes ad Christum, sicut pertinent ad Adamum. Adamus omnium infantium carnalis est pater: Christus autem infantium spiritualis pater non est, neque ab ipso vere, ne unus quidem propagatus est. Eorum enim tantummodo, qui Deo per ipsum confidunt atque obediunt, parens & genitor Christus est. Infantes autem, cum rationis usu careant, neutrum præstare possunt. Quare in hac parte Christum cum Adamo conferre, & ineptissimum & iniquissimum esset.

Nec, ut supra ostendimus, quidquam momenti hac in re habet, quod Christus homo natus sit. Nam si in carnalibus rebus conferendis & accipiendis, nihil refert, eum, qui conferre debet, hominem esse, ut is est, qui accepturus sit, nisi aliud præterea accedat; quanto magis id dicendum est, in conferendis & accipiendis rebus spiritualibus? Si infantes nihil aliud commune cum Adamo habuissent, nisi quod homines, ut ille homo erat, fuissent, immo nisi ab ipso propagati forent, ejus miseriarum propter ipsum participes facti non essent. Haud aliter de Christi persona censendum est. Quod enim infantes, non secus atque Christus humani generis pars sint, nisi aliud præterea accedat, immo nisi ab ipso spirituali ratione ortum ducant, id prorsus nihil est, ut illius felicitatem participare possint. Num credis fortasse, quia Christus natus est homo, eam ob causam universum humanum genus sanctificatum fuisse? Sed quid tibi, ut ita credas, persuadere potest? Non certe rei natura. Neque enim totum humanum genus tanquam massa aliqua est, in cujus minima parte si aliquid fiat, id per contagium & quasi fermentationem quandam, in reliquo fieri suspicari possimus; sed homo ab homine separatus est, & cum Christus in matris utero est conceptus, & deinde natus, major pars eorum, quibus eum profuisse credis, non extabant. Non eventum aut experimentum aliquod: cum plerique eorum, qui secundum carnem præ cæteris Christo conjuncti fuerunt, præ cæteris quoque ipsum spreverint, & ab illius sanctificatione quam longissime abfuerint. Non divinarum literarum testimonia aliqua: cum nihil magis ab earum sententia abhorreat, quam sanctificationem, quæ generi humano per Christum aut contingit, aut contingere potest, à carnali cognatione pendere; sed ubique in eis scriptum sit, fide in ipsum Christum, tantæ sanctitatis nos participes fieri. Non denique ratio ulla, quam excogitare potueris: cum sanctificatio per Christum parta, ut tota spiritualis est, sic spirituali modo, ut fiat, prorsus necessarium sit. Præterea, si ista carnali ratione sanctificari homines velis, multo magis dices, Christianorum infantes, qui ex ipsis sanctificatis nati sunt, sanctos esse. Quod si verum est, eadem ratione, qua jam probatum est, Dei consilium fuisse, ut omnes prorsus homines Christiani fierent, ipsius etiam consilium fuisse, ut omnes infantes sancti essent, & ad justi-

ad justificationem illam vitalem pervenirent, concludendum est.

Hactenus de interpretatione verborum Pauli ita disserui, tanquam si de omnibus prorsus hominibus eum loqui constaret, & osteodi, nihil, quod tuam sententiam persuadere possit, inde colligi. Quanto igitur magis id verum esse demonstrabitur, si eorum verborum vera sententia percipiatur, quæ alia noo est, nisi, à Christi beneficio neminem excludi, sed quicunque abundantiam hujus divini doni exceperint, ejus participes fieri? Dixerat enim, ut vidimus, Apostolus, si unius delicto mors per unum regnaverat, multo magis futurum, ut qui abundantiam divinæ gratiæ per Christum oblatæ acciperent, per eundem Christum in vita regnarent. Hinc postea coocludit, Adami delictum & Christi justitiam in eo esse paria, quod, sicut oulla cujuicunque hominis ratiooe habita, omnibus per Adami delictum condemnatio parta fuerat: sic nulla cujuscumque hominis ratione habita, omnibus per Christi justitiam salus parta est. Verum quemadmodum ii, qui Deo obedientes fuerunt, quamvis ei coodemnationi essent obnoxii, ab ea exempti tamen divina benignitate suot: sic, qui Dei gratiam per Christum oblatam respuunt, quamvis tantæ saluti sint destinati, divino tamen judicio ejus adeptione privantur. Neque vero in universa hac collatione ad numerum hominum umquam respexit Paulus, (ut alii etiam ante me animadverterunt) quasi ostendere hic conatus fuerit, non plures delicto Adami coodemnatos fuisse, quam justitia Christi servatos: sed ad modum condemnationis & salutis ubique respexit, quos similes fuisse ostendit, & ioter cætera in eo, quod, sicut in condemnatiooe inferenda personarum ratio noo habetur, ita in salute danda nullus est personarum respectus; nec ab ea re ipsa consequenda, ea tamen ratione, qua Deo visum est, ullus prorsus excluditur; non secus atque à condemnatione re ipsa subeunda, ea ratione, qua Deo visum est, nemo prorsus exclusus fuit. Hanc autem esse verborum Pauli sententiam, & tuam interpretationem ab ejus mente penitus abhorrere, præter ea, quæ jam dicta sunt, ex consequentibus verbis intelligi potest, quæ sic habent: *Sicut enim per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt multi, ita & per unius obedientiam justi constituentur multi.* Primum enim ex his verbis, quæ rationem reddunt præcedentium, apparet, verba illa: *in justificationem vitæ,* eam vitalem absolutionem à peccatis significare, quæ in futuro seculo conferenda est. Hic enim in futuro tempore loquitur, *justi constituentur,* quod verum id esse demonstrat, de quo nos tantopere asseveramus, in superioribus verbis non de eventu ipso, sed de divino consilio agi. Quo admisso, corruit funditus interpretatio tua, quæ de jam collata justitia, & de vitæ æternæ possessione quadam, in qua universum humanum genus constitutum jam fuerit, ibi verba fieri, omnino requirit. Deinde, non minus quam ex aliis verbis hujus collationis, ex ipsis clare liquet, effectum obedientiæ Christi, & ipsum Christi beneficium, re ipsa non omnibus, sed multis contingere, atque, ut supra dictum fuit, quibusdam multis. Hic enim non minus quam in superiore illo loco, in Græco voci *Multi* articulus est additus, & dictum οἱ πολλοί. Cum enim dixisset eos regnaturos in vita, quicunque Dei donum acciperent, & hinc concludens subjunxisset, neminem à tanto beneficio excludi; idque per Christi justitiam contingere: recte, rationem ejus dicti reddens, ait, per Christi obedientiam illos multos, quicumque scilicet oblatam divinam gratiam non respuerint, sive quocumque modo acceperint, servandos esse. Confert autem Adami inobedientiam cum obedientia Christi: quia sicut Adamus inobedientia sua perpetuam mortem sibi comparavit, unde ex natura rei factum est, ut quicumque ex ipso originem traxere, eidem perpetuæ morti sint obnoxii: sic Christus obedientia sua æternam vitam sibi comparavit, unde ex oatura rei factum est, ut omoes, qui ab ipso originem traxerint, eandem vitam æternam consequantur. Ex quo efficitur, ut, quemadmodum unius hominis, id est, Adami inobedientia, multi, nulla habita ratiooe, utrum vere peccatores fuerint necne, pro peccatoribus habiti sunt; illi, inquam, multi, qui ex ipso Adamo sunt nati: sic unius hominis, id est, Christi obedientia, multi, nulla habita ratione, utrum vere justi fuerint necne, pro justis habeantur; illi, inquam, multi, qui ex ipso Christo fuerint nati. Et sic Christi obedientia, vis delicti Adami in iis, qui ab ipso Adamo propagantur, fracta & dissoluta est: oec delicti tantum illius & propagationis vis est comminuta, sed, ut Apostolus deinde subjungit, legis quoque ex qua major etiam hominibus condemnatio illata fuit, qui eam non servaverunt; ita ut non modo tanquam ab Adamo prognati, & pro peccatoribus habiti, sed etiam tanquam legis divinæ contemptores, & veri peccatores, æternæ mortis sint rei. Quicumque enim ex Christo spirituali ratiooe fuerint nati, hoc est, ut sæpius diximus, qui fidem Christi verbis habuerint, à Deo, ut ille fecit, obedierint; hi, quamvis ab Adamo prognati, peccatis aliquando obruti fuerint, à morte perpetua eximentur, & vita æterna donabuntur. Atque hac nostra & facillima, & ad pietatem ac vitæ sanctimoniam utilissima atque accomodatissima ioterpretatione, totum caput illud quintum epistolæ ad Rom. secum consentit; & hanc posteriorem partem, quæ collationem Christi cum Adamo contioet, ex priore, in qua homines Deo per Christum fidentes, quamvis antea impii & peccatores fuerint, per ipsius Christi vitam servatum iri dicitur, derivari atque pendere, ut ipsa verba omnino requirunt, apertissimum & planissimum fit.

Jam igitur videre primum potes, quam non coactæ nec iniquæ sint collationes illæ Christi & Adami, quas Apostolus in 15. illo cap. prioris epistolæ ad Cor. & in 5. hoc epistolæ ad Rom. explicat, & quam ipsius verbis convenientes; etiamsi in eis non dicatur, totum humanum genus, ab ipso ortu, Jesu Christi beneficii vere particeps esse: immo quam & coactæ & iniquæ essent, & Apostoli verbis non dissentaneæ tantum, sed etiam contrariæ, si id in illis diceretur: cum nullo pacto, quod ad numerum attinet, sit comparanda ea communitas, quam Christus cum humano genere habet, cum ea, quam habet Adamus: (siquidem ex Adamo omnes homines nati sunt: ex Christo autem tanquam homines nulli, alia vero ratione non omnes, sed aliqui duntaxat) & cum id, in quo Adamus & Christus cooveniunt, quantum ad communitatem, quam habent cum universo humano genere, id est, quod homines sint, per se nihil prorsus momenti habuerit ad nos iisdem malis subjiciendos, quibus Adamus subjectus fuerit; quare neque etiam aliquid momenti per se habere debet ad nos iis bonis donandos, quibus Christus donatus fuit: & cum denique ex Apostoli verbis liqueat, eos tantum Christi beoeficii participes futuros, qui ejus fuerint, & ad ipsum pertiouerint; atque hos non quidem Omnes, sed Multos futuros, eos scilicet, qui abundantiam ejus doni, quod Deus per Christum obtulit, acceperint. Ex quo perspicuum fit, duo hæc divinarum litterarum testimooia, quibus sine dubio potissimum niteris, sententiæ tuæ quam maxime adversari, adeo ut eam utrumvis ipsorum per se, & convellere & funditus evertere valeat. Videre deinde potes, non incredibili fallacia, aut sophismate usum fuisse Paulum, quamvis alicubi Omnium appellatione, cum de Adamo in his collationibus loquitur, omnes homines contineantur; cum vero de Christo, aliqui tantum: id enim jure fieri potuit. Quod si fieri non potuisset, non falacia aut sophisma in Apostoli verbis esset, sed ineptitudo & evidens mendacium. Quinimo tunc fallacia & sophismate plena essent verba

ipſius, ſi Omnium nomine utrobique omnes homines intelligere voluiſſet, & ita ſpecie quadam comparationis inter Chriſtum & Adamum, legentibus perſuadere, totum humanum genus, per Chriſtum, in vitæ immortalis poſſeſſionem quandam immiſſum fuiſſe, quemadmodum per Adamum perpetuæ morti addictum fuerat: & fallaciæ ac ſophiſmatis plena eſt interpretatio tua, quæ ſignificationes verborum pro rebus, de quibus agitur, non diſtinguens, falſiſſimam ſententiam, quam nihil præterea ſuadere poteſt, nobis pro veriſſima obtrudit. Poſtremo, potes videre, Paulum, ſi interpretatio noſtra admittatur, non præſtigiatorem fuiſſe, nec ſtultæ multitudini imponere voluiſſe, quippe qui, ſi id, quod nos aſſerimus, dicere voluit, id verbis quoque dilucide expreſſerit, & ipſiſſimam veritatem aperte locutus fuerit, ex qua nihil, niſi maximus fructus omnibus provenire poſſit.

Sed finge, Paulum verbis eam ſententiam omnino expreſſiſſe, quam tu ſequeris, quamvis revera aliud plane ſenſerit; quid damni aut incommodi ex ea re vel tibi, vel cuicumque alii accidere poteſt? Numquid non habes in iiſdem illis ejuſdem Apoſtoli epiſtolis, & in cæteris, quæ extant, diſertiſſime ac frequentiſſime explicatam rationem ſalutis tuæ; quæ, ut uno verbo dicam, ea eſt, ut ſancte & innocenter ex Chriſti præſcripto vivas, ab ipſo Chriſto beatam immortalitatem expectans? Num tibi eam ſalutem eripere poteſt, quod univerſum humanum genus, in ipſo matris utero, Chriſti beneficii efficienter participes eſſe, alicubi ab eodem Apoſtolo ſcriptum fuiſſe, falſo arbitratus fueris? Nonne vides, eam opinionem, quam ex Pauli verbis concepiſti, nullam aliam ob cauſam tibi nocere poſſe, niſi quia, cum omnes homines jura immortalitatis jam adeptos fuiſſe tibi perſuaſeris, non anxie admodum laborandum putaveris, ut ſancte & innocenter vivas; ſed ſatis eſſe crediderís, ſi à Deo penitus non deficias: ea enim ratione futurum veriſimile eſſe, ne tanto bono, quo jam donatus fueras, unquam priveris? In hoc nimirum duntaxat, te à Paulo deceptum fuiſſe, quod ſalutis tuæ portam & viam, quæ anguſta & arcta eſt, latam & ſpatioſam eſſe, ejus verbis in animum tuum induxeris. Hinc illæ lacrumæ. Nec vero hæc propterea dico, quod ita rem ſe habere ſim perſuaſus; ſed ut tute videas, cum quibus in die judicii expoſtulaturus ſit Paulus potius; an cum iis, qui ex ipſius verbis eam ſententiam colligendam dicunt, quæ hominibus veram ſalutis viam proponit, quam ipſe in ſuis ſcriptis millies alibi clariſſime explicat; an vero cum iis, qui eam ex ipſis elicere tentant, quæ non modo ab ipſius ſenſu penitus abhorret, verum etiam ſalutis viam & rationem pervertit, & hominibus ſempiterni exitii cauſa eſſe poteſt. Memineris, Franciſce, aliquando, te nec infantem eſſe, nec à republica Chriſtiana alienum, ſed virum & profeſſione Chriſtianum, præceptorumque Chriſti optime ſcientem. Quare tibi noctes dieſque in eam curam incumbendum eſſe cogita, ut ea præcepta diligenter obſerves; neque committendum, ut, dum de eorum, quibus labor iſte tuus prodeſſe nullo modo poteſt, ſalute ſtudioſe inquiris, tuam ipſius & cæterorum, quibus ad eam conſequendam non parvo adjumento eſſe poſſes, aut negligas aut ignores. Id autem non ita facile fiet, niſi immortalitatem, non quidem homini ab initio creationis datam, & multo minus poſtea per Chriſtum univerſo humano generi in ipſo matris utero reſtitutam, ſive ejus recuperandæ jura jam re ipſa collata fuiſſe credas; ſed & Adamo obedientiæ præmium decretam fuiſſe exiſtimes, & nobis divina benignitate, fidei in Chriſtum, qua fiat, ut ad eam normam, quam is nobis præſcripſit, Deo obediamus, & laborum, quos hanc ipſam ob cauſam ſubire debemus, mercedem & coronam conſtitutam eſſe, tibi plane perſuadeas.

Multa ut vides, Franciſce, meo more adverſus pauca ſcripſi, aut certe multo plura, quam initio conſtitueram, ita me ſtudium à tuis erroribus te retrahendi, & veritatem illuſtrandi rapit atque incendit. Nam ſi tibi ipſi non adeo credere volueris, ut ad ea quæ tibi legenda propoſui, aut corporis oculos, aut mentis aures occludas; ſpetandum omnino videtur, ut aliqua ſaltem ex parte, te erraſſe agnoſcas, & in futurum, ne tibi idem eveniat, paulo diligentius caveas: cæteri, qui diſputationes haſce noſtras perlegerint, non dubito, quin laborem hunc meum, quamvis ad tua refellenda propemodum ſupervacaneum, haud inanem alioqui futurum dicant. Quoniam vero ex opinione mea innumera fluere affirmas, quæ abſurda ſint, & offendiculum ingens infirmioribus præbeant; tecum id ut interim reputes, oro & obſecro, quænam abſurdiſſimæ ſententiæ, quæ graviſſima offendicula ex tua opinione, non quidem neceſſario, magna ex parte fluant, ſed tamen, ut & tibi ipſi viſum eſt, & incautis pleriſque videri poſſet, fluere cenſeri queant: quæ hoc loco breviter perſtringere non inutile fuerit. Nam de ſcripturæ ſacræ, quam mihi & opinioni meæ objiciis, inverſione, quid attinet dicere? cum nullum ferme locum ex ipſa attuleris, quem, ut omnes judicabunt, non perverteris atque corruperis: &, ſi opinio tua una cum iis, quæ inde quavis ratione derivantur, admittatur, univerſa, (præſertim de natura noſtra) divina oracula depravari & ſubverti neceſſe ſit.

Primum igitur ex opinione tua, adverſus quam ego diſputo, id neceſſario ſequitur, quod ſane valde abſurdum videri debet, Deum ſcilicet, immortalitatem obedientiæ primi hominis præmium non decreviſſe; & tamen ipſum ita demum ea perfrui voluiſſe, ſi obediens fuiſſet. 2. Deinde, tu cum ipſa opinione tua, ut eam quibuſdam rationibus probare poſſis, neceſſario conjungis, omnes beſtias immortales ab ipſo initio fuiſſe creatas: quod non valde abſurdum modo, ſed apprime impium cenſendum eſt; quippe quod immortalitatis donum, hominum pietati & juſtitiæ decretum, cum ſtolidis viliſſimiſque animalibus ex æquo commune faciat. 3. Hanc alia impietas conſequitur, Deum nulla ipſarum culpa, beſtias, quas immortalitate donaverat, mortis pœnam ſubire voluiſſe. 4. Ex hac impietate aliud, quod non minus ridiculum quam impium eſt, à te ducitur, beſtias ſcilicet, una cum hominibus in reſurrectione ad immortalem vitam reſtituendas eſſe: ex quo aut ſanctitatis ſtudium in hominibus facile convelli poteſt; aut melioris conditionis eſſe beſtias, quam homines, apparere. 5. Tum autem, ut non ſolum, quid in hac diſputatione noſtra ſentias, melius cognoſcatur, ſed etiam opinionis tuæ appendix quædam, ut credis, explicetur, omnium rerum ſubſtantiam perpetuo manere contendis, quo nec magis falſum quicquam dici poteſt, nec quod magis Chriſtum Jeſum, perpetuæ vitæ datorem, ipſius propria gloria ſpoliet. 6. Præterea, ut à quadam mea, & aliorum præſtantium doctrina virorum, qui mecum ſentiunt, oppoſitione, ſententiam tuam tuearis, quanquam non prorſus neceſſario, in id longe omnium abſurdiſſimum & maxime ridiculum incidis, ut dicas, nos in futuro ſeculo comeſturos & bibituros eſſe: unde neceſſario fluit, ipſum dominum Jeſum, noſtræ ſpiritualis, cœleſtis, & ſempiternæ vitæ auctorem & principem, cibo & potu in cœlis regnantem uti. 7. Ex quo etiam neceſſarium eſt conſequi, maris & fœminæ conjunctiones & concubitus, in futura illa vita exercendos fore. 8. Ea inſuper ſententia ex opinione tua omnino conſequitur, Jeſum Chriſtum à morte, propria peccati pœna, nos nequaquam liberaſſe. Nam id profecto veriſſimum eſt, ſi mortalitas hæc naturalis, qua adhuc circumdamur, eſt mors illa, quæ propter peccatum nobis inflicta fuit, & ante peccatum prorſus à nobis aberat, ut tu conſtanter affirmas. Hæc ſententia non abſurdiſſima tantum, ſed etiam maxime ſacrilega eſt, & ſalutem noſtram plane in dubium revocat; adeo ut nihil fere magis impium,

aut

aut detestabile, excogitari posse videatur. Postremo ex tua opinione id tute derivas, quod multipliciter & absurdissimum & impium, &, quod caput est, valde perniciosum esse constat: nempe, omnes homines, in ipso matris utero, efficienter participes esse beneficii Christi, quo ii soli priventur, qui à creatore se averterint, & ejus iram in se ipsos atque indignationem suis sceleribus cumulaverint. Sola enim hæc tua sententia, ut pote per quam salutis nostræ ratio tota pervertitur, universam, si recte perpendatur, Christianam religionem pessundare potest, atque omnem Christiano homine dignam sanctimoniam extinguere atque delere. Alia permulta missa facio, quæ nostris legendis, te absurdissime dixisse, omnes animadvertent; ad quæ dicenda partim impulsus, partim compulsus tuæ opinionis defendendæ studio fuisti.

Cujusmodi autem sint, vel absurda vel offendicula, quæ ex opinione mea consequi dicis, ex hac nostra responsione constabit. Tametsi enim tu me in Deum contumeliosum esse affirmas, videbunt qui hæc legent, vel te hac in parte nihil omnino dicere; vel quæ evidenter falsa sunt, asserere; vel in eo ipso reprehendendo, in quo me Deo contumeliam facere ais, te in Deum maxime contumeliosum esse. Illud de opinione mea, deque iis quæ ad illam confirmandam à me afferuntur, fatearis necesse est, nihil in illis esse, quod homines à cœlesti illa vitæ sanctitate aut revocet aut abducat: quæ, ut in iis, qui per Christum immortalem vitam se adepturos sperare possint, necessario requiritur; sic in nemine esse potest, cujus cor rectum & integrum non sit. Quod utinam de tua opinione, deque iis, quæ ad eam vel persuadendam vel defendendam, affers, dici posset. Sed, ut vidisti, & tua opinio fidem in Christum dubiam efficit, sine qua ea sanctitas consistere nequit, & id tibi plerumque propositum videtur, ut eam penitus labefactes atque convellas; adeo ut, nisi tua ipsius verba clarissima, te ab ea accusatione alicubi manifeste vindicarent, multa dicas, multas divinorum oraculorum interpretationes proferas, quæ omnino ostendere possint, te sentire, omnes homines, sive bonos sive malos, tandem servandos esse.

Jam vero ego, nec in mea opinione asserenda, nec in tua refellenda (quod tu suspicatus esse videris) nec in prædictis erroribus tuis gravissimis retegendis & confutandis, ullam ingenii laudem quæro; sed ne veritas ullo modo obscuretur, neve germana Christiana pietas aliqua ex parte extingustur, pro virili & curo & satago. In quo dum totus sum, cavi quantum potui, ne te convicio aliquo aut maledicto læderem, quamvis à te graviter & frequenter lacessitus fuerim. Si quid tamen mihi imprudenti exciderit, quod animum tuum, præter id, quod par est, offendat, ut benigne mihi id ignoscas, vehementer & summis precibus a te peto atque contendo. Sed illud vehementius multo, præ tuæ salutis desiderio te rogo, seu potius moneo, ut post hac, si fieri potest, aut mecum aut cum quovis alio, sive coram, sive ex scripto disputans, à conviciis abstineas. Nam præterquam, quod virum nobilem ac literatum, qualis tu es, minime decent, & adversarii causam juvant, à regno Dei eum, qui ipsis deditus sit, excludunt; ut Paulus aperte testatur, qui etiam præcipit, ne cum ejusmodi hominibus, qui inter Christianos se esse profiteantur, vel cibum quidem sumamus. Quodsi à conviciis, ut divino regno indigni non judicemur, abstinendum nobis est; à calumniis multo magis abstinere debemus, quibus tamen tu in tuo scripto adversum me, delectatus quodammodo fuisse videris. Quare quid tibi faciendum sit, vides. Hæc si præstiteris, & præterea vitæ absolutiori innocentiæ & Christianæ sanctitati studueris, quidquid in hac controversia nostra unquam sensurus sis, ego & te semper meum in Christo fratrem esse agnoscam, & tibi mecum satis convenire putabo; &, quod tu mihi perhumaniter facturum te polliceris, si tecum de veritate conveniam, hoc est, ut ego interpretor, si tuam sententiam veram esse assensus fuero, id ego re ipsa præstabo. Ex te enim, & multa addiscere curabo, quæ me docere potes; & quantum in me fuerit, tibi cum in studiis, tum in omnibus conatibus tuis adjumento ero. Sin autem te non multum curare animadvertere potero, ut vetere homine deposito, novum induas; etiamsi non in hac quæstione tantum, sed in omnibus Christianæ religionis placitis, quin & in singulis divinarum litterarum sententiis, atque adeo verbis & syllabis interpretandis, mecum prorsus sentires; non tamen te vel fratrem agnovero, vel tibi mecum convenire existimavero. Spero te omnino non factis minus, quam lingua, verum Christianum plane nobis expressurum. Neque enim ignoras, quam gravia divina supplicia impendeant illis, quibus cœlestis illa veritas patefacta est, nec dignam tantæ cognitione vitam instituunt. Deus optimus maximus, pro sua clementia, te nunquam deserat, & studia ac labores tuos, ad Ecclesiæ suæ utilitatem dirigat atque convertat. Tiguri 27 Januarii 1578.

ILLUSTRI IN PRIMIS

AC MAGNIFICO DOMINO

D. JOHANNI KISKÆ A CIECHANOVIECZ,

Samogitiæ Præsidi generali, &c. Domino & Patrono suo perpetuâ observantia colendo.

QUantum ad Christianam pietatem colendam ac retinendam, & ad exteros propagandam; illustris ac magnifice Domine, momentum habeat ipsius CHRISTI naturæ sive essentiæ, nec non expiationis peccatorum per ipsum, vera cognitio; neminem esse arbitror, qui, ex parte saltem, clare non perspiciat. Quapropter, cum, annos ab hinc ferme quinque, disputationem quandam adversus Andream Volanum, aliquot annis ante cœptam, absolvissem, in qua utrumque horum religionis nostræ capitum (quamquam alterum altero multo copiosius) ita tractatur, ut facile possit inde apparere, quid de utroque statuendum sit; nihil ab eo tempore antiquius habui, quam, ut disputationem hanc ipsam ederem. Sed vix tandem nuper factum est, ut id præstare potuerim. Quod peropportune in hoc tempus incidit, cum non apud alios modo, sed etiam apud quosdam ex nostris, me pessime audire, aperte cognovi. Quia videlicet, per Christi sanguinem ac mortem alia ratione expiata fuisse nostra peccata, contendo, quam vulgo tradatur. Ex hac enim disputatione constabit, quam immerito ab istis traducar, tanquam is, qui Christi sanguinem & mortem à nostrorum peccatorum expiatione excludam. Ut quidam etiam ex ipsis, publice scriptis editis, affirmare non dubitarunt. Quamquam id multo clarius apparebit, si unquam mihi Deus dederit, ut aliam disputationem meam de Jesu Christo servatore, ante annos jam decem conscriptam, edere possim. Interim, qui de me hac in re male sentiunt, habebunt saltem, unde, cur, de me male sentire se, debere existiment, posthac ipsi noscant. Ante hac enim, plerique ex meis reprehensoribus potius audita quædam, quam cognita, in me culparunt. Tempus autem veritatis, ut ajunt, pater, quemadmodum nostros homines, dum de Christi natura atque essentia aliter docent, atque alii doceant, veram ipsius Christi gloriam quærere ostendet: sic me, dum de peccatorum per Christum expiatione diverse ab aliis docendum sentio, id curare demonstrabit, ut ipsi Christo suus verus honor ac majestas illibata constet. Jam ad ista, quæ supra exposui, quibus ad meam hanc adversus Andream Volanum disputationem edendam impulsus fui, nonnullorum fratrum, & amicorum assiduæ preces, atque adhortationes accesserunt. Quare vix ullum fore credo, qui meum hoc factum reprehendere audeat. Præsertim, cum Volani scripta, ad quæ respondeo, non solum universum cœtum nostrum, verum etiam meipsum

me ipſum privatim petant, eaque jam ab annis ſeptem, ſine ulla reſponſione, publice extent. Tibi autem, illuſtris ac magnifice Domine, cui, ob tuas maximas virtutes, & ſingularem in me humanitatem, omnia me debere, libens agnoſco, & profiteor, hoc mearum vigiliarum munus offero ac dedico: non quidem, ut eorum, quæ hic à me dicuntur, patrocinium ſuſcipias (neque enim vel humano patrocinio divina veritas eget, vel, ſi quid minus recte dictum à me fuerit, id defendi volo) ſed ut te ad ea, quæ hic diſputantur, perlegenda & cognoſcenda alacriorem & diligentiorem reddam. Quanto enim opibus cæteris noſtri cœtus in hoc regno præſtas, tanto te ardentius cæleſtem veritatem inquirere decet. Ut eam non ex aliorum, ſed ex tua ipſius inveſtigatione penitius cognitam, promovendam quoque & propagandam, quemadmodum facile poteris, omnino cures. Deus tibi concedat, ut, ſpretis aliis rebus omnibus, uni ipſius gloriæ perpetuo ſtudeas. Dat. 14. Junii 1588.

Illuſtri Magnificentiæ tuæ

Addictiſſimus & deditiſſimus in Domino F. S.

De Jesu Christi Filii Dei natura sive essentia.

Nec non de peccatorum per ipsum expiatione Disputatio *adversus* ANDREAM VOLANUM.

In qua & prior ad Parænesim ejusdem Volani, & ad ea, quæ ipse huic objecit, plenior altera responsio habetur.

Utriusque responsionis Auctor ad Lectorem.

CUm annos ab hinc tres allata ex Lituania in Poloniam ad nos fuisset epistola quædam Andreæ Volani, quam ipse, Parænesim ad omnes in regno Poloniæ, magnoque ducatu Lituaniæ Samosatenianæ vel Ebioniticæ doctrinæ professores, inscripserat; rogarunt me ejus loci fratres, ubi tunc degebam, ut non ipsorum modo, verum etiam aliorum omnium nomine ad Parænesim istam respondere vellem; idque quam primum: certo etiam spatio paucissimorum dierum ad eam rem mihi assignato atque præscripto. Etenim nuncius qui in Lituaniam reversus erat, & per quem illi omnino, responsum mittendum judicabant, diutius eo in loco commorari se non posse, sed quam celerrime sibi discedendum esse, affirmabat. Ego, etsi nec doctrinam, nec ingenium ejusmodi mihi esse noveram, ut vel præ cæteris ad id munus deligendus essem, vel tam brevi tempore quidquam magnopere probandum præstare possem; tamen cum & fratribus me omnia debere agnoscerem, & Volani epistola perlecta, non adeo aut difficile, aut laboriosum esse judicassem, ad omnia, quæ contra nostros homines revera, contraque sententiam nostram de Deo, Christoque ejus in ea continebantur, ita respondere, ut quicumque veræ pietatis, veræque divinarum rerum scientiæ amatores essent, facile & caussæ nostræ justitiam, & Volani in nos sive errorem, sive iniquitatem perspicerent, cumque nobis, nostraque sententia defendenda, ipsius Dei, Christique ejus vere gloriæ defensionem contineri, persuasissimum haberem, haud sane invitus demandatam mihi provinciam suscepi, ac, Deo adjutore, intra mihi præscriptum tempus responsionem scripsi: non eam quidem plenam admodum, aut accurate digestam atque dispositam; sed tamen ejusmodi, ni fallor, quæ haud omnino immerito Volani epistolæ ea in parte, cui respondebatur, opponi posset. Volui tamen, celeritatis, qua conscripta fuerat, indicium aliquod manifestum in ipso titulo exstare. Itaque Tumultuariam præ temporis angustia responsionem, eam inscripsi. Unde fortasse in primis suis contra me verbis, me tumultuari, ait Volanus. Nomen vero meum cum ob hanc ipsam caussam tum propter alias nonnullas homine Christiano, ut arbitror, non prorsus indignas, reticendum censui. Satis esse existimans, si ab uno quodam illam exaratam fuisse, constaret: ne cœtus ipse universus, cujus nomine eam scripseram, cum is magna ex parte ne scriptam quidem fuisse, sciret, in crimen quodammodo vocari posset, si quid in ea minus recte dictum deprehenderetur. Præsertim, cum quædam ibi de ratione expiationis nostrorum peccatorum per Christum attigissem, quæ an aliis omnibus, quorum nomine respondebam probarentur necne, plurimum dubitabam. Cujusdam igitur boni viri illam esse, ut inscriptio ipsa quemlibet moneret, curavi. Fratres eam acceptam, cum ne perlegendi quidem illam otium habuissent, ad alios primum in Polonia fratres, qui in ipso itinere occurrebant, deinde in Lituaniam ad eum, à quo Volani epistola ad nos transmissa fuerat, deferendam properanti nuncio dederunt. Quam ad ipsius Volani manus pervenisse, non ita multo post certior sum factus, cum firma spe, vel illum nobis in hac disputatione, concessurum, vel, novo scripto edito, responsurum. Quorum sane utrumque, quanquam non æque, vehementer lætabar. Verisimile enim admodum mihi fiebat, ut, si minus contigisset, doctum alioquin hominem & pietatis studiosum ab inveterato errore in capite religionis nostræ tanti momenti discedere, saltem ex ejus responsione occasio nobis daretur tota de re uberius atque accuratius scribendi, ac potissimum omnia sanctarum litterarum testimonia, quæ huc maxime pertinere viderentur, diligentius aliquanto, quam ante hac factum esset, & fortasse verius, interpretandi, atque explanandi. Ecce autem, dum post menses non paucos hæc eadem mecum animo revolvo, affertur mihi jucundissimus nuncius, Volanum respondisse, ac responsionem ipsam ad symmystas suos in Poloniam misisse. Ex quibus curavi statim ut quæreretur, num res ita se haberet, & meo nomine ejus scripti exemplum peteretur. Fassi sunt ipsi quidem, Volani scriptum, quo mea responsio refellebatur, ad se missum fuisse: sed ejus exemplum daturos, ejusve describendi copiam se facturos, negarunt. Et enim formis illud excudi debere, & publicari propediem. Quare hoc tempus, quod breve admodum futurum appareret, me & alios expectare æquum esse. Quamquam vero vehementer scripti illius legendi desiderio tenebar, tamen non potui non probare responsum, quod retuleram. Nec sane, si, scriptum publicandum omnino esse, antea rescivissem, ejus exemplum petere umquam ausus fuissem. Mitigavit autem dolorem, quem ex non adepta tam desiderata re capiebam, id ipsum, unde fiebat, ut non adipiscerer. Nihil enim mihi gratius contingere poterat, quam Volani responsionis publicatio: quippe quæ & veritatis inquirendæ majorem ansam præbitura esset, & non modo prioris responsionis meæ publicationem, verum etiam alterius plenioris atque exactioris tum scriptionem, tum publicationem non excusabilem solum, sed etiam quodammodo necessariam effectura esset. Unde etiam factum est, ut diu, contra quam putaram, operis editionem expectare non admodum grave mihi fuerit. Tandem prodiit Volani scriptum Spiræ formis excusum anno superiore. Quod, simulatque in meas manus pervenit, avide id legendum arripui. Nec destiti, donec eo ipso die totum perlegerim. Verum, eo perlecto, immo in ipso ferme legendi initio, magna, vel potius omni de spe decidi. Primum enim opus ipsum, quod, tanto cum desiderio, in publicum edi, expectaveram, satis exiguum esse, cognovi. Deinde animadverti, Volanum non adversus responsionem meam præcipue, sed adversus aliud quoddam, nescio cujus scriptum, (tametsi suspicor, quis nam ejus fuerit auctor) sibi pro responsione ad Parænesim suam oblatum rescripsisse. Quinimmo, ni fallor, responsionis meæ ille nec tacite, nec aperte quidquam meminit, nisi post multas tandem paginas. Ubi potius mei sub nomine cujusdam alterius ex eadem cohorte Anonymi scriptoris mentionem facere incipit, quam ipsius responsionis meæ; quam nusquam responsionis sibi traditæ nomine dignatur. Et sane non tam miror, quod ei aliud cujusquam scriptum pro responsione exhibitum fuerit, cum sciam, fratres nulli alii præter me Volano respondendi munus dedisse, quam quod ipse Volanus cum responsionem meam, sive una simul cum altera illa responsione, sive separatim acceperit; tamen nec in initio scripti sui ejus clare ac di-

stincte meminerit, nec me Adversarium diserte ac simpliciter, sive Antagonistam suum umquam nominet; sed his nominibus perpetuo illum alterum designet, atque intelligat. Itaque major libri pars, ejusque ut dixi non magni, non in mea responsione refellenda, sed in illius alterius scripto refutando insumitur. Præterea in iis non adeo multis paginis, ubi contra me disputatur, ea, quæ præcipua sunt, id est sacrorum testimoniorum, quibus usus fuerat Volanus, explicationes, ad eaque responsiones meæ bona ex parte ne commemorantur quidem: & earum, quæ commemorantur, nonnullæ, quæ tamquam novæ & Volano ipsi, ut arbitror, antea inauditæ, multo magis, quam cæteræ, refutatione egere videbantur, verbo tantum, & convitiis, ac maledictis refelluntur, quibus ad se defendendum, nosque oppugnandos comparatis à Volano armis, adeo scriptum ejus abundat, ut, si hac ratione vincitur, is sine dubio (de me præsertim; nam illius, quem Adversarium suum vocat, responsionem non vidi) jam victoriam reportaverit, jamque triumphum, ut libet, canere possit. Huc accedit, quod præter ea, quæ in Parænesi attulerat, ad suam de Christi natura sententiam confirmandam, nostramque convellendam, quæque in mea responsione abunde confutata fuerant, pauca omnino affert, præter quasdam è suo capite confictas rationes, easque ad excipiendum potius, quam ad quidquam probandum accommodatas. Quæ, ut per se ipsæ infirmissimæ sunt, sic nullum prorsus habent in divinis litteris firmamentum. In eos autem plurimum laborat, ut, quæ prius dixerat, exornet, atque amplificet (quamvis interim sæpe nihil omnino ad ea respondeat, quæ ego illis objeceram) ac quædam, inter illa, potissimum, quæ infirmiora sunt. Quod nimirum arbitretur, se ibi uberiorem segetem verisimilium quorundam, & signorum, fallacium tamen, habere, unde argumenta sua ducere possit, quibus & sibi ipsi, & aliis imprudens imponat. Qualis est totus locus ille de antiquissimo & perpetuo in Christi ecclesia, ut ipse affirmat, super eadem, quam ipse tuetur, sententia, consensu atque decreto. Hæc igitur ego, & alia præterea nonnulla animadvertens, meque mea spe plane frustratum videns, nec mihi argumentum à Volani scripto suppeditari cernens de universa hac inter ipsum, & nos controversia pro rei dignitate tractationem agrediendi, in aliud tempus, aliamque occasionem id differens, constitueram statim ad Volanum refutandum priorem tantum meam responsionem publicare, quibusdam adjunctis, unde ea refellerentur, quæ privatim & proprie contra illam à Volano sunt scripta. Sed postmodum, cum ne hoc quidem facere mihi necessarium videretur, aliis, quæ plus urgebant, rebus intentus, supersedendum hoc, quamvis non magno, labore tantisper duxi, dum minus essem occupatus. Id autem nunc demum non ita ante multos dies mihi contigit, quibus factum est, ut opportune me amici & præsentes & absentes monuerint, ne, Volani librum diutius sine responsione ulla esse, paterer. Cuperent autem illi, ut ad omnia diligenter ac copiose responderem, quæ in eo libro leguntur, caussæ nostræ quoquo pacto adversa. Ego vero libentissime illis morem gererem, nisi, ubi nunc sum, libris plane destituerer, quibus maxime ad eam rem est opus. Quare cogor meum illud consilium ferme sequi, quod paulo ante exposui. Meam igitur priorem responsionem hic primum subjiciam à me recognitam, & propterea quibusdam in locis, paucissimis tamen, emendatam; ubi videlicet vel præ nimia festinatione leviter lapsus fueram, vel non satis aperte mentem meam explicueram. Atque hoc posterius in nonnullis locis mihi contigit, qui acriter reprehenduntur à Volano, quorum tamen nullum mutavi, etiamsi id meo jure facere potuissem; dummodo alicubi, exemplum Volano traditum sic se habuisse, confessus essem, quemadmodum ferrent illius verba. Nullum inquam, ex locis à Volano reprehensis, in eo, in quo ab ipso reprehenduntur, mutavi, ne is ullam de me conquerendi caussam, licet minus justam, habere possit. Jam post priorem responsionem meam illico alteram responsionem adjiciam ad ea omnia, quæ toto Volani posteriore scripto contra me ipsamque meam priorem responsionem continentur. Et quoniam Volanus, ut dictum est, Anonymum me, nec ullo alio præterea certo nomine appellat (quamquam cæteroqui plurimis speciosis, scilicet, titulis me ornat) nec ulla caussa est, cur potius nunc, quam antea, nomen meum in hisce responsionibus meis apparere velim, Anonymi sane cujusdam & dicantur, & inscribantur.

AD

AD
ANDREÆ VOLANI PARÆNESIM,
Fratrum Nomine, qui in Regno Poloniæ magnoque ducatu Lituaniæ de uno Deo patre, unoque Dei filio consentiunt, quos ipse Samosatenianæ vel Ebioniticæ doctrinæ professores appellat,

Anonymi cujusdam RESPONSIO.

CUm tuam, Andrea Volane, eruditionem haud sane vulgarem, judiciique acumen consideramus, satis mirari non possumus, te in divinarum rerum cognitione, quarum tamen studiosus semper videri voluisti, tam parum profecisse, ut multi, qui alioqui præ te plane rudes, stolidique censeri debent, & vixdum sacrarum litterarum volumina evolvere cœperunt, tibi jam palmam præripuerint, & jam ad divini templi adyta propius accesserint, dum tu in ipso atrii limine adhuc consistis. Quod cum ex aliis multis, tum ex epistola quadam tua cognovimus, quam Parænesia titulo ad omnes in regno Poloniæ, magnoque ducatu Lituaniæ Samosatenianæ, vel Ebioniticæ doctrinæ professores scripsisti. Cum autem istorum nomine partim injuriose, partim minus vere nos sine dubio intelligas, qui in hisce, quamvis incultis & frigidis, regionibus, ardentis amoris vinculo copulati, unum Deum patrem omnis principii atque originis expertem, & unum dominum Dei filium; hominem illum Jesum Nazaræнum crucifixum & resuscitatum confitemur, & adoramus, visum est nobis, quidquid in ea epistola, quod huc pertinere possit, nobis objecisti, paucis refellere, & simul ad ea, quæ, ut nos à proposito, & sententia nostra deterreres, collegisti, breviter respondere.

Objicis nobis, quod in medio cursu Christi regni promovendi turpiter defecerimus. Cum tibi potius istud objici debeat, qui, vel hujus vitæ incommodis, quæ veritatis divinæ veris sectatoribus perpetuo impendent, deterritus, vel ob quamcumque aliam minus justam caussam, non modo, ut à principio dictum est, ultra initia tam excellentis ac salutaris viæ numquam progressus fueris; sed eos, qui progredi sunt ausi, & detestari, & maledictia proscindere non sis veritus Nam quod ais, nos bene quidem incepisse, qui expiationem peccatorum nostrorum meritis hominum antehac tributam unico Christi sacrificio vindicare instituеramus; sed in eo non perseverasse, cum ipsum Christum ab æterno ex patris substantia genitum æternumque cum ipso simul Deum esse non agnoverimus, immo fundamentum expiationis peccatorum nostrorum, quantum in nobis est, demolitos fuisse; longe ea in re, tua pace dictum volumus; falleris, & non uno modo laberis. Dicis enim, ideo Christi sacrificio peccata nostra expiata fuisse, quia is æterni Dei patris peccatis hominum debitam iram sanguine suo placaverit, & ex Deo justissimo scelerum vindice clementem propitiumque patrem humano generi effecerit (nam sic habent verba tua) Hoc autem nullo pacto fieri potuisse ais, nisi Christus extra creatarum rerum numerum fuerit. Nullam enim tantam vim in omnibus creatis rebus fuisse, affirmas, quæ hæc præstare potuerit, & pretium æternæ redemptionis Deo ipsi patri statuere. Quamquam autem in præsentia animus non est vulgo receptam de ratione, qua Christi sacrificium peccata nostra expiaverit, sententiam impugnare, id tamen à te libenter doceri velimus, ubinam apud sacros scriptores legatur, Jesum Christum sanguine suo Deum ex justissimo scelerum vindice clementem propitiumque patrem humano generi effecisse. Certe testimonium, quod tu ipse ex posteriore Pauli apostoli ad Corinthios epistola in medium affers, longe aliter rem se habere ostendit. Nam si, ut ibi scriptum est 2 Cor. 5, 19, Deus erat in Christo mundum sibi reconcilians, non imputans eis peccata ipsorum, apparet, non Christum sanguine suo nobis Deum reconciliasse, sed Deum nos sibi reconciliasse, per Christum: idque non pretium ex Christi manibus pro peccatis nostris accipiendo; sed peccata nostra nobis non imputando. Quamvis enim idem Paulus alibi dicat, 1 Tim. 2. 6. Christum dedisse se redemptionis pretium pro omnibus, nusquam tamen legitur, id pretium Deo ipsi patri statutum fuisse, ut tu audacter affirmas. Nec mirum; cum non alia ratione Christus sive ejus anima Mar. 10. 45. redemptionis nostræ pretium appellata fuerit, nisi quia, sicut in redimendis captivis pretium datur, quod eorum liberationis instrumentalis quædam caussa est; ita in nobis è peccati potestate, cujus captivi detinebamur, redimendis datus est à Deo, non autem acceptus Christus, sive anima ipsius, quæ nos à tanta servitute liberandi instrumentalis quædam caussa fuit. Qua de re non est hic accuratius disserendi locus. Satis fuerit ostendisse, te multo aliter in expiatione per Christum peccatorum nostrorum explicanda loqui, atque apud divinos homines scriptum reperiatur. Id quod alterum quoque testimonium ex epistola ad Heb. 9. 14. à te ipso allatum demonstrare potest. Scriptum est enim ibi, sanguinem Christi, qui per spiritum æternum obtulit seipsum immaculatum Deo, non quidem propitium nobis & clementem patrem ex justissimo scelerum vindice Deum effecisse, sed vim habere purgandi conscientiam nostram ab operibus mortuis, ut serviamus Deo viventi & paullo ante ℣. 12. dictum fuerat, Christum per sanguinem suum in Sancta, hoc est, ut infra eodem cap. explicatur, in ipsum cælum, semel ingressum esse, atque ea ratione æternam redemptionem nactum fuisse: non autem, suum sanguinem æternæ redemptionis pretium Deo ipsi patri statuisse.

Sed esto. Placaverit Christus sanguine suo iram æterni Dei patris adeo, ut ipsum nobis ex justissimo scelerum vindice propitium clementemque patrem effecerit; statuerit Christus ipsi Deo patri sanguinem suum pretium æternæ redemptionis: num hæc fieri non potuerunt, nisi ille æternus Deus fuerit, & extra creatarum rerum numerum? Immo vel nulla ratione fieri potuerunt, vel ad peccata nostra expianda satis esse non possunt, si is æternus Deus & creator fuit. Nam si Christus æternus Deus & creator esset, cum ex ipsa disciplina vestra, tum vero ex vi manifestæ veritatis unus & idem cum patre suo esset. Alioquin & duos æternos eos & duos creatores asserere oporteret. Atqui nemo seipsum placat, nemo sibiipsi aliquid solvit. Ergo si Christus æternus Deus & creator est, nec patrem suum placavit, nec illi pretium nostræ redemptionis dedit.

Neque est, quod dicas, Christum, quatenus æternus Deus & creator est, unum quidem & eundem cum patre esse, verum non persona, sed essentia tantum. Satis

est enim unam & eandem numero esse utrisque essentiam, ut patrem à filio nec placari, nec quidquam accipere potuisse, constet.

Quæcumque enim vis iram paternam placandi, ps-trive aliquid solvendi in Christo statuatur, ea non aliunde, quam ex ipsa essentia proficisci potest, non autem ex persona, quæ per se (ut præsertim vestri magistri docent) nihil aliud, nisi quædam relstio est. Et quid tandem habere potest filius ille vester Dei æternus, quod patris non sit, præter puras suas proprietates, ex quibus solis diversa persona, ut vobis placet, à patre constituitur? Quomodo igitur vel aliquid patri solvere filius iste potuit, vel vim solutioni dare? Numquid proprietates suas filius patri pro nobis persolvit, aut proprietatibus suis vim solutionis faciendæ humanæ naturæ à se assumptæ dedit? Sed finge, filium aliquid habere, quod patris non sit, unde vel solutio, vel solutionis efficacitas manare possit.

Finge, distinctionem personarum inter patrem & filium, quamvis utriusque sit eadem numero essentia, tanti esse, ut filius patrem placare potuerit, eique pretium nostræ redemptionis solvere; Certe hoc ad expianda peccata nostra satis non est, si ipse filius æternus Deus est atque creator. Nam, si ita res se habet, profecto ipsum quoque filium peccata nostra non minus, quam patrem, offenderunt, nec minus cum ipso filio, quam cum patre, nostrum istud æs alienum contractum fuit. Necesse est igitur, ut ipse quoque filius placetur, ipsique pro nobis satisfiat. Quod sine dubio ipsemet nec fecit, nec facere potuit. Cum, ut dictum fuit, & sensus ipse communis nos docet, nemo seipsum placare, aut sibi ipsi aliquid solvere possit. Quod enim quidam ex vobis ajunt, patris, & filii eandem esse voluntatem, adeo ut, patre placato, filium quoque placatum esse, & si patri satisfactum fuerit, filio quoque satisfactum fuisse, necesse sit. Hoc nimirum vanissimum subterfugium est, primum quia ista tants tantique momenti inter patrem, et filium voluntatum conjunctio, omnem etiam inter ipsos quamvis pro aliis, placationem, & satisfactionem penitus excludit. Deinde quia, cum de Dei placatione agitur, deque satisfactione ei exhibenda, quæ vera & propria sit, quæque ex meritis placantis, & satisfacientis pendeat, adeo ut ex nulla re creata ea placatio, vel satisfactio proficisci possit, non voluntatis, sed rei ipsius ratio habetur. Quocirca non satis est, filium eadem velle, quæ pater vult, nisi etiam ipse revera non minus, quam pater, alicujus personæ meritis placatus fuerit, & quod sibi debebatur, id universum reipsa receperit. Nec rursus eo confugiendum tibi est, ut dicas, Christum, ut rem creatam quidem, Deum nobis placasse, illique pretium nostræ redemptionis dedisse, virtute tamen divinæ naturæ, quam in eadem persona sibi conjunctam haberet, utrumque præstitisse.

Hæc enim effugia jam tibi ipse præclusisti, qui non de Deo simpliciter, sed de Deo patre placando, ipsique satisfaciendo loqueris, & Christum, tamquam verum & æternum unigenitumque patris filium, ideoque ex omni creaturarum ordine exemptum (sunt ipsa verba tua) ista præstitisse contendis. Quamquam, ut ex iis, quæ ante disputata sunt, intelligi potest, is, qui ipse Deus æternus & creator est, quemadmodum Deum æternum & creatorem placare, sive aliquid solvere nequit; sic alteri, ut id præstet, vim nullam dare potest: cum nihil proprium habeat, unde ea vis proficisci queat; sed ejus rei ratione unus & idem plane sit cum eo, quem placare, cuique satisfacere oportet: immo, ut rectius loquamur, is ipse sit. Itaque videre potes, tantum abesse, vt, quia Christus patrem, sive Deum placaverit, illique pretium æternæ redemptionis statuerit, necesse sit, eum esse æternum Deum & extra creatarum rerum numerum, ut potius hæc nullo pacto simul consistere queant. Sed addis, non posse hominem creatum & natura sua finitum, potestatis divinæ, & infinitæ esse in abolendo mortis & inferni imperio, vitaque æterna donanda. Hic insignis error vester & omnium Jesu Nazaræni adversariorum semper fuit, quod homini illi, qui vere crucifixus & mortuus est, postquam revixit, omnem potestatem in cælo, & in terra à Deo datam fuisse Math. 28. 18. Philip. 3. 21. 1 Cor. 15. 26. Eph. 1. 22, qua sibi subjicere possit omnia, & mortalia ac vilia corpora nostra immortalia efficere, & corpori suo glorioso paria reddere, agnoscere non vultis, aut nondum potestis, quamvis id frequentissimis & clarissimis divinarum literarum testimoniis confirmatum fuerit.

Atque hac ratione, dum Christi gloriam vindicare creditis, eam imprudentes opprimere conamini. Ac præterea in unicum Deum nostrum, ipsius Christi domini & servatoris nostri patrem, multis modis injurii estis, dum eam gloriam, quæ ipsius propria est, nec cum alio communicari potest, commenticiis quibusdam aliis personis tribuere vos non pudet, eam vero, quæ & communicari potuit, & ab ipso communicata fuit, in eo homine, quicum ipsam communicavit, agnoscere recusatis, & ita cum ejus majestatem impie læditis, tum vero erga humanum genus singularem bonitatem reipsa indignissime aspernamini. Palam enim est, vos aut prorsus negare, hominem illum tanta virtute, & gloria esse præditum, aut id propter naturæ divinæ conjunctionem fieri, affirmare. Id quod Dei præstantissimum opus omnino tollit, qui, ut Petrus ait, Jesum Nazaræenum virum illum, quem Judæi crucifigentes sustulerant, à mortuis excitavit, dextera sua exaltavit, & dominum ac Christum fecit Act. 2. 24. 33. 36, ac, teste Paulo Philip. 2. 9. quia seipsum dejecerat, & obediens fuerat usque ad mortem crucis, ad summam sublimitatem extulit, & dedit ei nomen, quod est supra omne nomen; ut in nomine Jesu omne genu flectatur cælestium, terrestrium, & subterraneorum, & omnis lingua confitestur, quod dominus est Jesus Christus, ad gloriam Dei patris. Nam quomodo hæc vera esse possunt, aut quomodo fieri potuerunt, si homo ille vel hac potentia & majestate numquam reverà fuit præditus, vel eam à divina quadam substantia & natura, sibi indissolubili ac mirabili quodam nodo conjuncta & copulata, perpetuo habuit?

Verum ab ista vestrâ in Deum, & Christum blasphemia ad calumniandos nostros homines pertransis; & ais, eos, quia Jesum Christum jam pro æterno Deo non habent, varias præter ipsum acquirendæ salutis vias adinvenisse: ejusque rei testimonium Racoviensem illam secessionem affers. Nec interea vides, longe aliud esse, quempiam existimare, salutem sibi contingere non posse, nisi aliquid faciat, & aliud, in eo, quod à se fieri oportere existimat, salutis suæ spem collocare. Nam dic, quæsumus te, numquid salutem te adepturum speras, si, verbi gratia, ebriosus, aut scortator fueris Non dices, opinamur. Paulus enim manifeste, ejusmodi homines regnum Dei minime possessuros, affirmat 1 Cor. 6 9, & 10. Gal. 5. 19, & 21. Ergo, nisi sobrius & castus fueris, salutem te adipisci non posse, es persuasus. Nec tamen propterea, ut credimus, in sobrietate, & castitate tua salutis tuæ spem collocas. Jam vero, si multi ex nostris nunc temporis à veritate aliquantulum aberrarunt; quam longissime tamen ab eo errore, cujus tu eos insimulas, abfuerunt. Non enim, quia Jesum Christum pro perfectissimo suo servatore non haberent, sed, quia ejus præcepta non bene cognita habebant, in eum errorem sunt lapsi. In quo illud interea laude dignum videtur, quod, ut Christo obedirent, servilia, ut tu ea vocas, vitæ ministeria sua sponte obire ii etiam non recusabant, qui in delitiis, atque otio antea perpetuo vixerant. Alia multa, quæ vel disciplinæ nostræ, vel nostris hominibus objicis, nulla indigent refutatione. Quandoquidem eos omnes, qui, Jesum Christum servatorem suum esse, non agnoscunt, quive eum, ut dominum & regem æternum Ecclesiæ à Deo jam datum & constitutum,

ftiiutum, non adorant, ejusque opem se implorare posse, non confitentur, qui denique ab ipso vitam æternam oon expectant, & ejusmodi aliis Judaicis, aut Mahometanis erroribus sunt impliciti; hos non modo pro nostris non habemus, sed etiam penitus aversamur, & à Dei regno alienissimos esse, docemus. Nec vero in eos errores prolabendi oostra de Christi persona sententia ipsis ullam caussam dedit, quæ potius per se maximam ab iis homioes retrahendi vim habet; ut pote quæ homini illi Jesu supremam, ac perpetuam præsentemque in Dei Ecclesia potestatem asserit.

Quod si quidam ex iis, qui sententiam de filio Dei nostram amplexi fuerant, io ea retinenda non perseverarunt, quin etiam & verbis, & scriptis, ut sis, eam nunc publice detestantur, videant ipsi, quid agant. Nobis quidem persuasissimum est, ipsos, nisi justu aliquo Dei judicio excæcati fuerint, non ex animo loqui. Nam quid attinet ad ea respondere, quæ a pontificiis, dum contra vos, nosque disputant, mutuatus es; veluti, cum ais, inter eos, qui a vestra de Christi persona sententia recesserunt, nullo pacto convenire: præsertim vero, cum nobis perpetuum Ecclesiæ consensum opponis? Præclare sane hac in parte Stanislaus Hosius adversum vos disseruit, vosque vestromet ipso gladio jugulavit. Nec vero minus in perpetuo Ecclesiæ consensu cootra nos asserendo vos falsi estis, quam pontificii adversum vos, nosque sint. Legantur diligenter historiæ ab iis ipsis conscriptæ, qui nostrorum hominum capitales hostes fuerunt, scripta simul eorum, quos Patres vocant, aotiquissimum quemque primum legendo, accurate pervestigentur: numquam, donec Antichristianismus plane obtinuit, defuisse intelligetur, qui publice stolidæ isti vestræ sententiæ, quæ, Jesum Christum Dei filium, ipsum Deum esse, statuit, sese opposuerint. Quin, eos aliquando rerum in Ecclesia potitos esse, invenietur: nec statim ab ipso initio, sed paullatim, non secus atque alios Antichristianos errores, eam absurdissimam senteotiam in Ecclesiam irrepsisse, deprehendetur. Verum tu, eam veræ ecclesiæ sententiam perpetuam esse, statuis, quæ tandem passim recepta est. Qua ratione concludi potest, usum, & cultum imaginum à vera ecclesia semper receptum fuisse; quia nimirum, post multas ea de re concertationes, tandem, ut retinerentur, & colerentur, obtinuit. Sed jam ad ea veniamus, quæ sparsim in epistola tua ex sacris literis adversus nostram sententiam profers.

Primum ais, apostolica scripta testari, Christum Dei filium antecessisse universam hanc visibilium & invisibilium rerum creaturam Col. 1. 15. nec animadvertis, ibidem affirmari, Christum primogenitum esse omnis creaturæ. Quod plane ostendit, ipsum quoque Christum, ut rem creatam, eo loco considerari. Semper enim in litteris sanctis, ut vocabuli ipsius vis aperte docet, is, qui primogenitus aliquorum dicitur, ex eodem ge ere & ipse est: ut eo loco idem sit Primogenitus omnis creaturæ, quod Prima omnium creaturarum. Quod si omnis creaturæ nomen ad antiquam rerum creationem referatur, necesse est, Christum, ut rem creatam, ante cæli, terræque creationem, ut Arius dicebat, extitisse. Primogeniti enim vox noo ad solam dignitatem, sed ad tempus potissimum refertur; id quod ex eo ipso loco manifestum est. Statim enim subjungitur; *Quoniam in ipso condita sunt*, &c. Et mox, *omnia per ipsum, & in ipsum creata sunt*. Neque enim per ipsum creari potuissent, nisi is tempore prior extitisset. Quocirca, nisi Arianus esse velis, confitendum tibi omnino est, non de prima rerum creatione ibi agi, sed de secunda: io qua Christus vere non dignitate tantum, sed tempore quoque, ut res creata, omnes res creatas antecedit; quemadmodum omnes fatentur, & sic omnia planissima eruot. De hac autem secunda creatione, quæ sub Christo capite, & per ipsum Christum, universitatis rerum, quod ad Dei cultum quoquo modo pertinet, reformatio est, pluribus in locis loquuntur sacræ litteræ Eph. 2. 15. Apoc. 3. 14. Eph. 3. 9. 2 Cor. 5. 17. Rom. 8. 19. Gal. 6. 15. Eph. 2. ℣. 10. iv. 24. Col. 3. 10. Jac. 1. 18. Atque, de ea duntaxat hic agi, illud sane indicat, quod locus epistolæ ad Ephesios cap. primo ℣. 10, 20, &c. qui huic respondet (ejusdem enim ferme argumenti ad Ephesios, cujus ad Colossenses, epistolam esse, constat) de ea tantum loquitur. Porro, quod Johannes ait, per verbum, sive Sermonem facta fuisse omnia; id ad ea omnia referendum est, quæ pertinebant ad negotium Euangelii, de quo scribere ipse aggressus fuerat, & quod homo ille Christus Jesus primus mundo patefecerat; quem ipse ob eam caussam Verbum sive Sermonem appellaverat. Vocem enim Omnia, & quamlibet aliam ejusmodi universalem, semper ad subjectam materiam restringendam esse, oemo est qui nesciat: & exemplorum plena sunt omnia. Inspiciantur tamen hæc in ipso novo testamento paucula loca, quorum pars ad ipsum propositum nostrum maxime facit. Mar. 13. 23. Joh. 4. 25. & 14 26, & 19. 28. Act. 20. 35. 1 Cor. 6. 12. & 13. 7. 2 Cor. 5. 17. 1 Joh. 2. 20. & 27. Cæterum, cum per Christum sæcula facta fuisse dicuntur, ab auctore epist. ad Heb. cap. primo, quæ sæcula intelligenda sint, satis explicat deinde idem auctor cap. 2. 5. inquiens, *Non enim angelis subjecit orbem terræ futurum, de quo loquimur.*

Ais deinde, Christum in sacris litteris vocari unigenitum, non autem creatum Dei filium. Sed neque nos ita loquimur, ut dicamus, Christum creatum esse Dei filium, atque unigenitum Dei filium ipsum esse, agnoscimus, & confitemur: quamvis, creatum esse, simul agnoscamus. Neque enim pugnant, Genitum, & Creatum esse: præsertim, si diversarum rerum respectu dicantur. Christus non dicitur genitus, quatenus simpliciter est; sed quatenus est filius Dei. Hoc autem non impedit, quominus, quatenus simpliciter est, creatus dici possit. Alioqui ne nos quidem, quatenus simpliciter sumus, creati dici possemus; cum, quatenus filii Dei sumus, geniti, seu nati dicamur, & quidem ex ipso Deo Joh. 1. 13. Jac. 1. 18. 2 Joh. 2. 29. v. 1.

Subjungis, Christum vocari expressam imagioem substantiæ Patris. Atqui locus Heb. 1. 3, quem tu sine dubio intelligis, non Patris, sed Dei habet: pronomen enim αὐτοῦ, sive Ejus, non nisi ad nomen ὁ Θεός, sive Deus, quod antecedit, referri potest. Cui adde loca illa, 2 Cor. 4. 4. & Col. 1. 15. ubi Christus diserte imago Dei dicitur. Nimirum, ut sciamus, Christum non esse ipsum Deum, sed ejus imaginem, imaginem autem, quia Deus, qui alioquin inaspectabilis est, per Christum, qualis sit, cognoscitur, & propterea in postremo eorum testimoniorum dicitur imago Dei inconspicui. Quoniam vero Dei non solum voluntatem erga nos, sed gloriam quoque, illam exacte, hanc, quatenus mortalibus licet, in Christo videmus, & contemplamur, Deusque se totum nobis in Christo expressit; idcirco Christus expressa imago seu character substantiæ Dei dicitur.

Addis, Christum Rom. 9. 5. vocari Deum super omnia sæcula benedictum. Quod tamen nusquam legitur. Apud Paulum in Latino vulgato codice habetur, *Ex quibus est Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in secula.* In Græco autem, ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. Itaque vides, Christum non quidem Deum benedictum super omnia sæcula, sed Deum super omnia, sive super omnes, à Paulo vocari, benedictum in sæcula. Si modo de Christo ipso dicuntur hæc omnia. Nam, ut Erasmus pluribus in locis annotat, possunt hæc verba ita interpungi, ut nomen Deus non referatur ad Christum. Et alicubi * ait, *verba Pauli nullum sensum evidentius reddere, quam hunc, Deus, qui est super omnia, sit benedictus in sæcula.* Alibi † autem coram Deo profi-

* Respons. ad collat. juvenis. Gerontodidasc. † Ad artic. monachor. Hisp.

tetur, ſibi videri, Paulum hoc ſenſiſſe. Atque interpunctionem, ex qua hic ſenſus elicitur, videlicet, ut poſt vocem σάρκα punctum ſtatuatur, in ſuis in hunc locum annotationibus, tanquam eam commemoras, quæ ſola inter omnes alias nihil incommodi habeat, quod ad ſermonis rationem attinet. Itaque poſtmodum docet, nihil vetare, quominus verba, quæ poſt vocem σάρκα ſcripta ſunt, ad Deum patrem referantur.

Sed demus, ad Chriſtum omnia referri debere. Quid tum poſtea? An non certum eſt, Deum Chriſto dediſſe nomen quod eſt ſupra omne nomen Philip. 2. 9, & eum à ſe à mortuis excitatum, poſuiſſe in dextera ſua in cœleſtibus ſupra omnem principatum, & poteſtatem, & virtutem, & dominationem, & omne nomen, quod nominatur non ſolum in hoc ſeculo, ſed etiam in futuro, & omnia ſubjeciſſe ſub pedibus ejus, & ipſum dediſſe caput ſuper omnia Eccleſiæ Epheſ. 1. 20? Eſt igitur Chriſtus ſuper omnia non ab æterno, nec natura ſua, ſed poſtquam à mortuis à Deo excitatus fuit, & ipſius Dei beneficio. At enim in eo loco Deus præterea diſerte nominatur. Sed an neſcis, hoc nomen Deus non eſſe nomen proprium, ſed appellativum, & idem ſignificare, quod Dominator, Judex, ſeu Gubernator, Potens, ſeu Fortis, Benefactor, & ejuſmodi alia nomina? An non meminiſti, virum illum Jeſum Nazaræum, dominum, & Chriſtum, id eſt regem, à Deo fuiſſe factum Act. 2. 36, ut ſcilicet nos regat, gubernet, tueatur, ab omnibuſque malis vindicet, & ſupremis ac ſempiternis beneficiis afficiat, & porro noſter Deus ſit? Quid ergo alium, præter illum hominem, quæris, qui hæc omnia habeat? aut quid præterea, ut per ipſum ſervemur, eum habere neceſſe eſt? Agnoſce aliquando Dei potentiam, ſapientiam, & bonitatem. Potentiam in eo, quod hominem adeo extulit, ut, præter ſeipſum, ei omnia ſubjecerit. Sapientiam, quia hæc omnibus numeris abſolutiſſima ratio fuit, qua homines pii ipſi Deo perpetuo confiderent, atque obedirent. Bonitatem vero in eo, quod, ut nos immerentes, immo quovis acerbo ſupplicio digniſſimos & inimicos ſuos, ad ſe converteret, ſibi reconciliaret, à morte peccati pœna aſſereret, & vita æterna donaret, fratri noſtro ea omnia mala experto atque perpeſſo, quibus nos, ſi tantorum bonorum participes eſſe volumus, tantiſper dum hic ſumus, expoſitos eſſe oportet, & idcirco ejuſmodi, qui noſtrarum miſeriarum ſenſu tangi poſſit, tantam poteſtatem dedit, ut nihil neque in cœlo neque in terra ſit, quod ejus nutui non obediat, atque obtemperet. Hinc apparet, merito Jeſum Chriſtum à nobis adorari, & adorandum eſſe, quamvis ex patris ſubſtantia ab æterno non fuerit genitus. Sic enim vult Deus ipſe, qui eum regem & Deum noſtrum fecit. Is, ut vidimus, in Jeſu nomine omne genu flecti debere, conſtituit. Verum, quod tu addis, Æquali cultu & honore cum Deo patre, rectius feciſſes, ſi Ejuſdem generis cultu & honore, addidiſſes. Id enim ſibi volunt ea verba ipſius Jeſu Chriſti apud Johannem Joh. 5. 23, *Ut omnes honorificent filium, ſicut honorificant patrem.* Non minus filio, quam patri, divinus honor ab omnibus debetur, & ſic ejuſdem generis utrique debetur; ſed non tamen æqualis. Nam patri tanto major debetur, quanto filio eſt præſtantior. Pater enim omnium bonorum fons eſt, ſed nobis inacceſſus: Filius vero tanquam rivus ex fonte promanans, unde nobis haurire licet. Quidquid Filius habet, à Patre, qui ſua ſponte dedit, omnino habet; ſed Pater à ſeipſo. Prima ſalutis noſtræ cauſa Deus eſt, pater ille, ex quo, ut inquit Paulus 1 Cor. 8. 6, omnia, & nos in illum ſecunda vero Jeſus Chriſtus dominus noſter, per quem omnia, & nos per illum. In Deum igitur, tanquam in ultimum ſcopum, omnes reſpicere debemus; Chriſtum vero, eum eſſe, per quem eo convertamur, agnoſcere, & in quo fidem noſtram, & ſpem collocando, in ipſo Deo ſperemus, eique confidamus. Nam, ut ait Petrus 1 Pet. 1. 21, per Chriſtum credimus in Deum, qui ſuſcitavit illum à mortuis, & dedit ei gloriam, ut fides, & ſpes noſtra eſſet in Deum.

Dicis, Chriſtum ſæpius expreſſe & ſine troporum involucris teſtari, ſe de cœlo deſcendiſſe. Sed quomodo audes affirmare, ſine tropo ullo ita locutum fuiſſe Chriſtum, cum in eodem ſermone dicat, panem, quem ipſe daturus ſit, eſſe carnem ſuam, quam dabit pro mundi vita Joh. 6. 51; & hunc panem vivificum de cœlo deſcendiſſe, antea identidem teſtatus fuerit? Certe Chriſti caro in Mariæ virginis utero formata eſt, non autem de cœlo revera delapſa; aut certe tu ipſe ita ſentis. De cœlo igitur deſcendere, in Chriſti verbis neceſſario aliter, quam ipſa verba tibi ſonare videantur, accipiendum eſt. Nec tu unquam ſine idiomatum communicationis ope, qui tropus ſane eſt, quemadmodum is, qui loquebatur, ſe de cœlo deſcendiſſe, citra mendacium, affirmare potuerit, recte explicabis. At vero, quid ſit De cœlo deſcendere, ſatis declarant alii ſimiles Sacrarum Litterarum loci. Ut, cum Chriſtus principes ſacerdotum, & ſcribas interrogat Matth. 21. ℣. 25, utrum baptiſmus Johannis ſit è cœlo, an ex hominibus; & cum Johannes in Apocalypſi dicit Apoc. 21. ℣. 2, & 10, vidiſſe ſe novam Hieruſalem deſcendentem de cœlo. Similem etiam locutionem habes in illis Jacobi verbis Jac. 1. 17, *Omne datum optimum, & omne donum perfectum deſurſum eſt, deſcendens à patre luminum.* Et rurſus in illis 3. 15, *Non eſt enim iſta ſapientia deſurſum deſcendens, ſed terrena, animalis, diabolica,* Et paullo poſt 17, *Quæ autem deſurſum eſt ſapientia,* &c. Ex quibus omnibus locis apparet, De cœlo deſcendere idem eſſe, atque à Deo ipſo proficiſci quo ſenſu merito dicere potuit Chriſtus, ſuam carnem è cœlo deſcendiſſe; cum ſingulari ac mirabili Dei conſilio & virtute fuerit creata, atque ea ratione ab ipſo Deo profecta. Quapropter, Chriſtum de cœlo deſcendiſſe nihil aliud ſignificare poſſe videtur, quam, ab ipſo Deo eum profectum fuiſſe. Quemadmodum idem Chriſtus alibi dicit Joh. 16. 28, ſe exiviſſe à patre. Quæ verba mirum eſt te, ad ſententiam noſtram refellendam, ſeu veſtram confirmandam, attuliſſe; cum paullo inferius 30, ex diſcipulorum verbis, qui ajunt, ſe propterea credere, illum à Deo exiviſſe, quia ſciret omnia, nec opus illi eſſet, ut quis eum interrogaret, ſatis conſtet, ea locutione nihil aliud ſignificare voluiſſe Chriſtum, quam, ſe divinum hominem eſſe. Vide Joh. cap. 8. 24, atque à Deo ſingulari quadam ratione miſſum. Diſcipulos enim, cum ajunt, ſe credere, illum à Deo extitiſſe, ex animo loqui, & ſecundum ipſius Jeſu mentem, demonſtrat id, quod ipſe paullo ante affirmaverat, illos crediſſe, quod ipſe à Deo exiviſſet. Quod etiam repetit in precatione ad patrem, inquiens de illis Joh. 17. 8, *Et cognoverunt vere, quia à te exivi, & crediderunt, quia tu me miſiſti.* Quodſi quis ita hebes eſt, ut ex locorum circumſtantiis non intelligat, quo ſenſu dicantur Apoſtoli crediſſe, & vere cognoviſſe, quod Jeſus à Deo exiviſſet, id ſaltem ſecum animo reputet, fieri non poſſe, ut jam tum vere agnoviſſent, (etiamſi id veriſſimum eſſet) eum ex patris ſubſtantia ab æterno fuiſſe generatum: & ita aliud omnino eſſe intelligat, Chriſtum à patre exiviſſe, quam tu opineris, quamque, ut vel vobis favere, vel nobis adverſari queat. Nam, quidquid tu hac de re dicas, certum eſt, Chriſti Apoſtolos ante ipſius reſurrectionem non modo pro vero, æterno, & patri conſubſtantiali Deo Chriſtum non habuiſſe (quod nec poſt reſurrectionem unquam ne ſomniarunt quidem) ſed pro æterno rege eccleſiæ à Deo deſignato non agnoviſſe. Quomodo enim uſque adeo de ejus reſurrectione poſtea, quamvis ab iis, qui eum reſuſcitatum viderant, nunciata, dubitaſſent, ut eis omnibus ſimul Chriſtus ipſorum incredulitatem, & cordis duritiam exprobaverit Marc. 16. ℣. 14? Nec vero, quod Chriſtus arcanam diſcipulorum triſtitiam noſſet, & paterni amoris erga illos conſcius eſſet, eis (quod tamen tu arbitraris) perſuadere poterat, eum æternum Deum eſſe, quem hominem eſſe, videbant. Multo enim majora homini largiri potuiſſe

potuisse Deum, optime noverant: ut certe Christo homini largitus est. Adde, quod, eum paterni erga ipsos amoris conscium esse, illis nondum aperte constabat. Itaque vides, Ex Deo exire, non eam vim habere, quam putasti. Jam vero quid opus est alteram illam, quæ huic adjuncta est, quamque tu simul attulisti, locutionem explicare, videlicet, Venire in mundum? Quis enim nescit, Venire in mundum, aliud nihil esse, quam mundo manifestum fieri, & munus aliquod inter homines obire? Nam & ipsi falsi prophetæ, cum homines docere incipiunt, in mundum exire dicuntur 1 Joh. 4. 1. Nonne Christus dicit, se misisse discipulos suos in mundum, quemadmodum ipse in mundum à patre missus fuerat Joh. 17. 18. Nonne idem Pilato dicit, se eo natum esse, & eo in mundum venisse, ut testimonium daret veritati? Quis ex istis locis non intelligit, quo sensu Christus dixerit, se, qui à patre exivisset, in mundum venisse Joh. 18. 37. Quis inde non agnoscit, Christum tunc primum in mundum venisse, cum munus sibi a patre mandatum obire incepit; & prius eum natum fuisse, deinde venisse in mundum?

Sed inquis preterea, ipsum Christum affirmasse, se extitisse, antequam Abraham fieret, Joh. 8. 58. Esto. Num continuo ex patris substantia ab æterno genitus erit Christus? Certe potuit Christus ante Abrahamum extitisse, & tamen res creata esse. At dices, nos negare, eum extitisse, antequam ex Maria virgine nasceretur. Recte est. Sed fucum, quem eo loco vestri homines rudioribus, & fortasse interdum sibi ipsis, facere solent, indicare libuit. Nunc, aliam esse ejus loci sententiam, quam plerique omnes existimare videntur, aliterque, atque hactenus factum est, verba Græca interpretanda esse, quam brevissime fieri poterit, demonstrabimus. Verba Græca sic se habent, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι ἐγώ εἰμι. Certum est autem, vocem γενέσθαι, si Latine reddatur, non præteriti tantum temporis, sed præsentis quoque cum futuri significatione, esse; ut sunt omnes ejusmodi voces infinitivorum. Ita ut πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι per se non minus, Antequam Abraham fiat, quam, Antequam Abraham fieret, significare possit. Utram autem significationem hoc loco hæc verba habeant, oportet id ex verbo, unde illa pendent, expilcari. Jam vero hic necesse est, ut verba ista, vel à verbo pendeant λέγω, vel verbo εἰμί. Quare necesse est etiam, ut, cum utrumque ex his verbis præsentis temporis sit, verbum quoque γενέσθαι præsentis sit temporis in futurum respicientis; & idcirco πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι hoc loco, Antequam Abraham fiat, omnino significet. Nec sane tam linguarum rudis quisquam esse potest, quin solœcismum in his verbis animadvertat, Dico vobis antequam Abraham fieret ego sum. At enim ajunt, solœcismum istum ideo commissum fuisse, ut intelligatur, Christum esse illum, qui est, nempe Jehovam Deum. Primum dicimus, nusquam fortassis in sacris litteris Deum simpliciter dici illum, qui est. Nam celebres illi loci Exo. 3. 14. *Ego sum, qui sum*; &, *Qui est, misit me ad vos* Esai. 41. 44. 48, ut jam pueri sciunt, in Hebræo aliter leguntur, id est, Ero, qui ero; &, Ero misit me ad vos. Deinde affirmamus, istud non satis esse, nisi etiam alibi mirabilis hæc locutio aut ei similis inveniatur; ubi videlicet verbo Sum præsenti tempore & Deus describatur, & verbo præteriti temporis simul respondeatur. Præterea tunc dicimus, istos solœcismos commissos fuisse, suspicari nos posse, cum aliunde de re ipsa, quæ causa eorum esse potuerit, manifeste constat. Quod hoc loco contingere, constanter negamus, ut pote de quo ipso inter nos controversia est. Illud postremo certissimum est, cum nihil cogat istum solœcismum admittere, præstare illum abjicere; vel saltem ex hoc loco, utpote dubio, nihil solidi in re tam ardua colligi posse. Verum dicet quispiam, quid nam sibi voluisset Christus, si, ut vos ejus verba accipitis, dixisset, dico vobis antequam Abraham fiat ego sum. Primum dispiciendum est, utri verbo adhæreant verba ista, Antequam Abraham fiat, an verbo Dico; an verbo Sum. Et, cum alibi Christus usus fuerit hac locutione, Ego sum, simpliciter & absolute, idque bis in hoc eodem, quem cum Judæis habuit, sermone; hic quoque eodem modo eam ab ipso usurpatam fuisse, dicendum est. Ita ut verba, *Antequam*, &c. non cum verbo Sum, sed cum verbo Dico conjungantur: quemadmodum in ejusdem Christi verbis in similibus locis apud eundem Euangelistam fieri videmus; infra cap. 13. 19. & cap. 14. 29. ut perinde sit, ac si dictum fuisset, Dico vobis, antequam Abraham fiat, quod ego sum. Non autem, Dico vobis, quod antequam Abraham fiat, ego sum. Deinde inquirendum est, quid significet locutio ista, Ego sum. Id autem ex superioribus illis duobus locis cognosci potest. Quorum unus sic habet Joh. 8. 24. *Nisi credideritis, quod ego sum, moriemini in peccatis vestris.* *Alter vero sic* 28, *Cum exaltaveritis filium hominis, tunc cognoscetis, quod ego sum.* Sed & discipulis suis idem Christus dixit Joan. 13. 19. *A modo dico vobis, priusquam fiat, ut, cum factum fuerit, credatis, quod ego sum.* Unde constat, Ego sum, idem valere, atque, Ego sum lux mundi, Ego sum via, & veritas; & vita: quemadmodum ille alibi loquitur: id est, uno verbo, Ego sum Christus. Sed dices, At quid sibi volunt ea verba, Antequam Abraham fiat? Numquid Abraham, qui ante tot sæcula extiterat, nondum factus erat? factus quidem jam fuerat ille homo Abraham: sed nondum factum erat id, quod nomen ipsius significabat, & propter quod ei nomen illud à Deo impositum fuerat. Nondum gentes multæ fidem fuerant adeptæ, & propterea homo ille Abraham, qui pater fidentium est, nondum pater multarum gentium factus fuerat Rom. cap. 4. 11. nec porro, Abraham ipsum vere factum esse, adhuc dici poterat; cum Abraham nihil aliud sit, quam Pater multitudinis, id est, multarum gentium. Inquit enim Deus Gen. 17. 5. Nec ultra vocabitur nomen tuum Abram, sed appellaberis Abraham; quia patrem multarum gentium constitui te. Quemadmodum igitur Christus alias monuit Judæos, ut ambularent, dum lucem haberent, & sæpius illis non obscure minatus est, futurum, ut gentibus daretur regnum Dei, ipsi vero eo privarentur, sic hoc loco non sine tacitis minis monet eos, ut, antequam gentibus fidei ostium aperiatur, agnoscant se esse Christum. Atque hac ratione, dum illi eum in verbis capere conantur (neque enim dixerat ipse, se vidisse Abrahamum, ut ab illis ei objiciebatur) is, ex nomine Abraham occasione sumpta, quasi interim tamen ad ea responderet, quæ sibi objecta fuerant, alio, id est ad sibi propositum ab initio scopum, sermonem detorquendo, eos mirifice deludit: sed ita, ut ipsi id animadverterint, & gravissimas minas simul senserint. Unde factum est, ut præ ira lapides sustulerint, quos in eum conjicerent.

Sed habes adhuc alia Christi verba, quibus nos oppugnes. Is enim, patrem orans, ait Joh. 17. 5. se ante conditum mundum habuisse apud ipsum gloriam illam, qua se ab ipso ornari, rogabat. Miramur profecto, ita homines alioqui perspicaces cæcutire, ut non videant, nihil aliud sibi velle Christum, quam jam ante mundum conditum à patre suo decretum fuisse, ut ipse ea gloria, quam petebat, decoraretur, & sane, nisi alii non pauci divinarum litterarum loci, in quibus haberi, aut datum fuisse aliquid dicitur, quod decretum duntaxat & destinatum sit, quales sunt 2 Cor. 5. 1. Heb. 10. 34, 2 Tim. 1. 9, vos hujus loci sententiæ admonere non potuerunt, id saltem facere debuerat locus in eadem Christi oratione, qui hujus explanatio quædam dici potest. Inquit enim postmodum Christus Joh. 17. ℣. 24. *Pater quos dedisti mihi volo, ut, ubi sum ego, & illi sint mecum: ut videant gloriam meam, quam dedisti mihi; quia dilexisti me ante constitutionem mundi.* Hinc certe perspicuum est, quoniam Christus noverat, se amatum fuisse à patre ante mundi constitutionem, id est, sibi jam tum gloriam illam, quam expectabat, destinatam à

patre fuisse, idcirco suam, eam appellasse, dixisseque, jam sibi eam à patre fuisse datam, & se ante mundum conditum eam apud patrem habuisse. Quid quod in eadem precatione ad patrem ver. 22. ait, se dedisse discipulis suis eam gloriam, quam is sibi dederat? Nam quomodo id aliter fecisse poterat Christus, quam promissione, & destinatione? Quare eodem quoque sensu, sibi à patre datam fuisse gloriam quod idem est, atque, se apud patrem eam gloriam habuisse, eum dixisse, confitendum omnino est. Nihil autem dicimus, quod gloria, qua Christus a patre affici postulabat, non ea erat, quam vos ante conditum mundum eum apud patrem habuisse vultis: quod istam a vobis excogitatam gloriam si Christus unquam habuisset, eam nunquam deponere potuisset, eaque tunc etiam, cum patrem orabat, fuisset præditus, quare, ut sibi daretur, petendum ipsi non fuisset: quod eam, licet à se depositam, cur a patre peteret, nulla causa erat; ipse enim per se eam resumere potuisset: quod denique, vobis etiam concedentibus, is, qui vere patrem precabatur, seu Christus, quatenus precabatur, eam gloriam nunquam reipsa habuerat. Hæc omnia, igitur, & alia præterea omittimus, quæ interpretationem vestram verborum Christi nullo pacto sustineri posse demonstrant. Nam & ea unusquisque per se videre potest, & nonnulli ex vobis ipsis istam interpretationem rejiciunt, & nostram amplectuntur.

Sequuntur examinanda illa Christi verba Joh. 6. 62, *Quid si videritis filium hominis ascendentem, ubi erat prius?* Hic vero quibusdam ex nostris mirum in modum insultas, qui de alio loco Christum locutum fuisse, existimant, quam de cœlo. Qui si vero Christus apertissime de cœlo loquitur, qui nullo præterea modo locum nominat, quam, Ubi erat prius: & quasi non inter omnes constare videatur, Christum, ut hominem, nondum in cœlo fuisse, cum hæc diceret. Sed neque etiam postea, antequam in ipsum cœlum aspectabili ratione ascenderet. Et tamen ipse disertis quodammodo verbis ait, filium hominis, antequam in istum, de quo nos quærimus, locum aspectabili ratione ascendat, in eo ipso loco aut jam fuisse, aut certe futurum esse. Non igitur est, cur tantopere nostros irrideas, atque omni non Christiana modo charitate, sed humanitate etiam deposita, eos, nisi sententiam mutent, crudelissimo quovis mortis genere necandos censeas, qui, ut hæc absurda declinarent, de alio loco, quam de cœlo, verba Christum fecisse, omnino statuerunt, & quinam is locus esse posset, accurate perquisiverunt. Vestram enim illam communicationem idiomatum, ad quam, tanquam ad sacram anchoram taodem semper confugitis, & potissimum hoc loco ut confugiatis, necesse est, pro re ludicra ac futili habuerunt: ut certe est, ubicunque jam de iis aperte non constat. quibus ipsa innititur. Verborum figuræ in sermone tunc demum admitti possunt, vel etiam debent, cum alioqui de veritate sententiæ, quæ, figuris illis admissis, ex verbis elicitur, nullum est dubium; non autem, cum de ea sententia ambigitur. Quo fit, ut verborum explicatio per sermonis figuras ad respondendum quidem, atque excipiendum valere possit, sed nihil omnino ad probandum. Quod ita se habere ejusdem hujus loci exemplo statim planissimum fiet. Dicitis vos, ex hoc loco manifestum esse, Christum fuisse in cœlo, antequam eo hinc ascenderet. Negant quidam ex nostris, hic de cœlo verba fieri, & ob eam causam negant, quod alioqui filius ille hominis, id est homo ille Jesus, ante illud tempus in cœlo fuisset. Quod vos ipsi, si ex hoc loco sententiam nostram labefactari velitis, falsum esse, contendatis necesse est Sed interim hanc objectionem diluere tentatis, dicentes, hic per sermonis figuram, quæ idiomatum communicatio appellatur, tributum fuisse filio hominis id, quod proprium est τῷ λόγῳ, seu naturæ divinæ, cui filius hominis individue conjunctus est. Verum quomodo ad istud confugere potestis, de quo nihil constat, illudve in vestra explicandi loci ratione ponere, quod potissimum à nobis negatur, & ad quod reipsa probandum hunc ipsum locum attulistis? Nempe, in Christo esse τὸν λόγον, seu substantiam quandam divinam filio hominis individue conjunctam? Perspicuum est igitur, vos ex his Christi verbis nihil ejus, quod quæritis, adversum nos probare posse; sed tantummodo respondere, & vos defendere, si quis, interpretationem illorum vestram nullo pacto sustineri posse, contenderet. Et hæc quidem satis esse possent pro responsione nostra ad locum istum. Veruntamen, ne jejune quodammodo de tanto vestro, ut quidem tibi videtur, testimonio tecum egisse videamur; dicimus, in eo de cœlo loqui Christum potuisse, nec tamen quicquam inde contra sententiam nostram sequi. Nam, aut verba Christi sine ullo prorsus tropo interpretanda sunt; & tunc evanescet vestra idiomatum communicatio, & proinde ex ipsis ducta argumentatio vestra penitus dissolvetur, aut, si tropus aliquis in Christi verbis admittendus est, non videmus, cur non potius dicamus, ideo dixisse Christum, filium hominis fuisse in cœlo, antequam post resurrectionem eo ascenderet, quia jam ante illud tempus non modo in cœlo mente, & cogitatione perpetuo versabatur, verum etiam omnia cœlestia, id est arcana quæque divinissima, & ipsa omnia, quæ in cœlo sunt, & fiunt, adeo cognita & perspecta habebat, ut ea tanquam præsentia intueretur; & ita, quamvis in terris degens, in ipso tamen cœlo commorari dici posset. Non videmus inquam, cur non potius hæc interpretatio amplectenda sit, in qua nihil vel dicitur, vel pro concesso sumitur, quod verissimum esse non constet, quam ista vestra, in qua conjunctio illa duarum naturarum in Christo aut pro jam posita habetur, aut expresse affirmatur; de qua & olim, & hodie non modo dubitatum, sed etiam tam acriter pugnatum est. Sed quid tandem erit, si concedatur, Christum, vere & proprie loquendo, in cœlo fuisse, antequam eo post mortem assumptus fuerit? Num propterea sequetur, eum vel extitisse ab æterno, vel saltem antequam ex Maria nasceretur? Minime vero. Nam in cœlo, antequam moreretur, revera esse potuit, postquam ex Maria natus est: nec solum potuit, sed etiam (ut ita dicamus) debuit. Si enim homo ille Paulus Christi servus ad tertium usque cœlum ante mortem raptus est 2 Cor. 12. 2, & in ipso paradiso fuit; nullo pacto nobis verisimile fit, Christum ipsum, hominem scilicet illum, ante mortem in cœlo non fuisse, & servum majora in hac vita adeptum fuisse, quam dominum; sive unigenam atque carissimum Dei filium non eo honore ac beneficio ab ipso Deo affectum fuisse, quo alius multo minus insignis & carus affectus fuit. Præsertim cum, si Paulus, ut verisimile est, eo fuit raptus, ut videret arcana illa Dei, quæ se vidisse, & hominem effari non posse, ipse testatur; certe Christus, in quo sine ulla mensura rerum omnium divinarum cognitio, ut fuit, sic etiam esse debuit, quin ibi per aliquod tempus, antequam munus cœlesti doctrina homines imbuendi sibi a patre mandatum publice susciperet, versatus fuerit, nullo modo dubitandum videtur. Ita fiet, ut non modo Christi verba hæc planissima sint, & in eis nullum tropum admittere necesse sit, sed illa etiam, de quibus supra egimus, Descendi de cœlo, Exivi à patre &c, sine ullo tropo, quod tu tantopere requiris, accipi possint: nec tamen sententiæ nostræ ne minimum quidem officiant; immo eam una cum iis, quæ modo examinavimus, mirifice illustrent, vestram vero omnibus modis labefactent, atque convellant. Nam, si Christus, antequam homo natus est, non solum fuit, sed etiam verus Deus semper ex patris substantia extitit, quid opus erat, cum postea in cœlum rapi, sive ut Dei arcana contemplaretur, sive quamcumque aliam ob causam? Etenim conjunctio illa admirabilis atque individua divinæ cum humana natura satis superque fuit ad hominem illum assumptum rerum divinarum perfectissima notitia locupletandum, eique multo plura eaque efficacius tribuenda, atque imprimenda, quam habita-

tio

tio ulla cælestis facere potuerit. Quod si dicas, Christum fuisse in cælo, de cælo descendisse, à patre exisse; hæc omnia nimirum, & si qua ejusmodi de Christo dicuntur, ad id tempus referenda esse, quod ejus ex Maria ortum antecessit; jam ad tropos confugias necesse est, & hæc de Christo tamquam homine dicta fuisse neges, cum tamen vel de ipso simpliciter dicantur, vel etiam de illo filio hominis diserte affirmentur.

Unus adhuc restat locus à te obiter in initio epistolæ tuæ adversus sententiam nostram ex sanctis litteris allatus; Verba videlicet illa *Pauli*, ubi dicit Phil. 2. 6, & 7. Jesum Christum, cum in forma Dei esset, formam servi sumpsisse, non autem assumpsisse, ut tu scribis.

Hunc locum sui ipsius explanationem secum afferre, videbit, quisquis animum adverterit. Primum enim de Jesu Christo nominatim agitur. Inquit enim apostolus, *Is affectus sit in vobis, qui fuit & in Christo Jesu*, &c. Atqui Jesus ipse Christus non fuit vere, antequam homo esset, etiamsi λόγος ille, quem vos præter illum hominem vobis finxistis, jam revera fuisset. Nam & Jesus nomen est proprium hominis illius, & Christus Unctum significat, & idcirco ad hominem necessario refertur. Divina enim natura ungi non potest; nec, ut ungatur, illi est opus. Hic rursus vides, ad tropos, quos nobis exprobras, tibi confugiendum esse. Deinde manifeste hoc loco Christus nobis ad imitandum proponitur. Jam vero quomodo Jesus Christus nobis ad imitandum proponi potuisset eorum respectu, quæ fecerit, antequam homo nasceretur, cum ea à nemine visa fuerint, aut videri potuerint? Num parum liquet, exempla rerum compertarum esse debere, & propterea necesse esse, ut ea Jesu Christi facta, quæ nobis ad imitandum proponuntur, ejusmodi sint, quæ aliquo modo conspecta fuerint? De homine igitur illo Jesu, qui Christus appellatus est, loquitur Paulus, & nos eum imitari debere docet. Is enim, quamvis ἐν μορφῇ, hoc est in specie, seu mavis forma Dei esset, quippe qui & mari, & ventis, & tempestatibus, tum morbis, & languoribus omnibus, atque ipsi morti, dæmonibus denique imperaret, & obedirent ei, quidquid vellet, ut uno verbo dicamus, & absens & præsens obique locorum faceret; cum tamen tempus fuit, & Deo patri ipsius visum est, suam hanc cum ipso Deo æqualitatem in speciem deposuit (neque enim tanquam rapinam, sed tanquam sibi donatam eam semper habuit) & μορφὴν, id est speciem seu formam, servi & vilis mancipii sumens, se à scelestis hominibus comprehendi, injuriis affici, cædi, conspui, ac ludibrio haberi permisit; ita ut nihil à cæteris vulgaribus hominibus differre videretur; & usque adeo obediens patri fuit, ut mortem ipsam, eo mandante, subire non recusaverit, mortem autem crucis, omnium apud Judæos teterrimam & detestabilissimam. Cujus sui ipsius demissionis, & patris mandatorum obedientiæ, id præmium ab ipso Deo reportavit, quod nec lingua exprimere, nec cogitatione satis assequi possumus. Quare nos quoque de nobis humiliter sentire debemus; nec, si aliquid, quo cæteris præstemus, in nobis esse cognoscimus, de eo supra modum gloriari, idve mordicus retinere; sed Deo totum acceptum referentes, si ita ipsi visum fuerit, nos ipsos quodammodo eo privare, nec nostro quodam jure uti velle. Ita fiet, ut nos quoque præmio omnium summo ab ipso Deo tandem afficiamur. Quid hic vides, quod vel cum ipsis Pauli verbis prorsus non consentiat, vel non verissimum & utilissimum sit, aut ullis reprehensionibus obnoxium? At vero, si tuam & eorum, qui tecum sentiunt, interpretationem sequi velimus; Deus bone, quot idiomatum communicationes inducere oportet, & verborum minus proprias significationes? Quot vel evidenter falsa, vel plane inutilia, quot denique absurda admittere necesse est? Nam præter ea, quæ supra à nobis animadversa sunt, nec vocabuli μορφῆς propria significatio retinebitur, quod speciem seu formam, non, ut nostrates philosophi, & logici, sed ut boni auctores Latini loquuntur, significat; & nomen Dei, modo pro ipsa divina essentia, modo pro sola patris persona, ut vos hæc distinguitis, accipietur; cum tamen id fieri posse, nedum debere, nulla ratione appareat. Præterea is, qui se dimiserit, non idem revera erit, qui postea elatus est. Quandoquidem Deus, ut vobis placet, se demisit; homo autem elatus fuit. Verum Deus, sive natura divina, quemadmodum efferri, sic etiam se revera demittere non potest. Quod unum satis est ad universam interpretationem vestram evertendam, eamque omnium contemptui, & cavillis exponendam. Quamobrem multa consulto præterimus, quæ illi objici possent. Nam satis hæc omnino homini non plane rudi aut pertinaci futura sunt.

Nihil autem diximus de testimonio illo Heb. 1. 4, à te eodem hoc loco quodammodo infarto, quod scilicet Christus tanto omnibus angelicis spiritibus excellentior factus sit, quanto sublimius præ illis sortitus est nomen. Nam quis est, qui nesciat, hæc de homine illo Jesu dicta fuisse, qui, in dextera Dei collocatus, angelis ipsis sublimior est factus? An non id saltem manifestissimum est, hæc ad illud tempus pertinere, quod Christi mortem est consecutum, & expiationem, quam per semetipsum nostrorum peccatorum fecit? Et tamen tu tanquam ea recenses, quæ jam facta essent, cum Christus formam servi (ut tu loqueris) assumpsit; id est, ut ipse sine dubio interpretaris, humanam naturam induit. Vide, rogamus te, quæ tibi homini erudito, quod malam causam agas, justo Dei judicio excidant.

Ex iis, quæ hactenus dicta sunt, non solum ad ea omnia responsum esse arbitramur, quæ ex divinis litteris adversus sententiam nostram protulisti; sed, si quis penitus rem ipsam inspexerit, ad ea etiam, quæ, à te excogitata, quoquo modo nobis objici posse videantur. Nam quod ais, nos aperta & clarissima spiritus sancti verba nostris tropis eludere, atque obscurare; id adeo falsum est, ut non alia ratione magis ad sententiam, quam de Deo, & Christo profitemur, amplectendam inducti fuerimus, quam simplici, & sine ullis tropis divinorum Testimoniorum interpretatione; quæ passim, domini Jesu Christi patrem, unum illum Deum esse testantur, præter quem non est alius; &, hominem illum Jesum Nazaræum, unum illum Dei filium esse, prædicant, cui omnia, præter seipsum, Deus ipse subjecit. At vos illi estis, qui sine tropis, & præsertim sine vestra illa idiomatum communicatione, nihil ferme hic explicare potestis; & per ipsos tropos eas de Deo, Christoque ejus opiniones in Ecclesiam invexistis, quæ sanctissimam religionem nostram & Judæis, & Mahometanis omnibus deridendam exponunt. Qui Mahometani si sententiam de Jesu vestram, ut ais, Apostolorum scriptis contineri putant, & propterea illa rejiciunt, vobis id acceptum referendum est, quibus ipsi, tanquam iis, qui Apostolorum disciplinæ legitimi hæredes esse videmini, hac in parte, nihil præterea quærentes, indubitatam fidem adjungunt. Qui tamen, simulatque à nostris hominibus admonentur, rem aliter se habere, agnoscunt; & paullo æquiores se Apostolicis scriptis præbent. Quamquam ii, qui ex ipsis suæ religionis peritiores sunt, non idcirco potissimum Apostolorum scripta rejiciunt, quod in iis ea de Jesu contineri credant, quæ falsa sint; sed quod, sicut nos de Mosaica Lege post Christum credimus, sic illi, Jesu Nazaræni Apostolorum magistri disciplinam post Mahometem cessasse, sunt persuasi. Idque propterea evenisse dicunt, quod Deus, cum vidisset Jesu sectatores, qui jam in immensum numerum accreverant, eum ex homine, in quo divinus quidam spiritus habitasset, ipsummet Deum fecisse, illis indignatus, ne hoc malum latius serperet, Mahometem miserit; qui auctoritatem Jesu disciplinæ, eam reformando, abrogaret; & quem in posterum, non autem

jam

jam ipſum Jeſum, ut unicum divinæ veritatis magiſtrum, mundus agnoſceret, & ſequeretur. Itaque à vobis omnino, veſtriſque non ſanis verbi Dei interpretationibus tantæ in Dei Eccleſia vaſtitatis ſive cauſa, ſive occaſio profecta eſt. Nos, ſi alicubi, cum de Chriſto Sacræ Litteræ loquuntur, tropum aliquem ſubeſſe dicimus, id, veritate cogente, locique ipſius circumſtantiis admoniti, facimus; & exempla non pauca, ac teſtimonia apertiſſima ejus rei ex ipſis Divinis Litteris proferimus: nec quidquam abſurdi unquam ex noſtris explanationibus conſequitur. Vos autem frequentiſſimos tropos ſine ulla neceſſitate, aut ratione, inducitis: nec plerumque ne locum quidem unum in Divinis Scriptis oſtendere poteſtis, quo interpretationes veſtræ confirmentur. Ex quibus tot tantaque non abſurdiſſima modo, ſed plane impoſſibilia proficiſcuntur, ut vix enumerari, nedum ſatis explicari queant. Quid cum illis actum fuerit, quos videlicet nobis opponis, qui per tot ſæcula tam ingente numero, ut ipſi ſoli eſſe viſi fuerint, qui Chriſti nomen ſint profeſſi, diverſum à nobis ſenſerunt, ſive etiam ſententiam veſtram per omnia ſecuti ſunt, non magis laboramus, quam vos ipſi de iis laboratis, qui à mille circiter annis miſſas pro mortuis celebrari poſſe, ac debere, crediderunt, vel certe ſexcentis aliis ſuperſtitionibus fuere imbuti: quos, ab eo tempore uſque ad patrum noſtrorum memoriam, eos fere omnes fuiſſe compertum eſt, qui in univerſo orbe terrarum Chriſto nomen dabant. Porro quod ais, ſi ſententia noſtra vera eſt, nullam hactenus fuiſſe Eccleſiam; Vide, quæſumus, quid dicas, & quam parum tibi conſtes, qui Samoſatenianos, & Ebionitas nos vocas.

Nunquid Eccleſiam eſſe non putas, niſi non ſolum publice homines congregentur, ſed in maximo etiam numero? Certe, ſi iſtud verum eſt, per multa ſæcula, vel te ipſo judice, nullam habuimus Eccleſiam. Quanquam ex hiſtoriis ſatis liquet, & Paulum Samoſatenum, & Photinum, & alios, qui Jeſum Chriſtum, ut nos facimus, antequam ex Maria naſceretur, revera non extitiſſe ſenſerunt, permultos diſcipulos feciſſe, qui per aliquod tempus & publice congregati ſunt, & in quibuſdam regionibus cum numero, tum auctoritate cæteris Chriſtum profitentibus ſuperiores fuere. Qua de re quidquid ſtatuendum ſit, nobis ſatis eſt, Apoſtolicam illam & veram ſine dubio Chriſti Eccleſiam idem ſenſiſſe, quod nos ſentimus: ut ex ipſorum Apoſtolorum ſcriptis, cuicumque præjudicatis opinionibus non faſcinato, perſpicuum tandem fore ſperamus. Quod ſi ſtatim poſt illa tempora aliter de Chriſto publice doceri cœpium eſt, ac nos doceamus; nihil permovemur, ſcientes ab Apoſtolis, & ab ipſo Chriſto tenebras iſtas propediem in Eccleſia ſecuturas prædictum fuiſſe, & ipſis Apoſtolis adhuc viventibus, multos Antichriſtos extitiſſe, & multos falſos Prophetas atque impoſtores in mundum prodiiſſe, qui negarent illum Jeſum Chriſtum ὁ σαρκὶ ἐληλυθὼς ſive ἐρχόμενον, id eſt, qui in carne venit (non autem in carnem veniſſe, quod nec Græca verba ullo modo patiuntur, nec res ipſa ferre poteſt, cum de homine illo Jeſu ſit ſermo, qui in carnem venire non potuit) & hunc eſſe eum Spiritum, qui venturus erat, illius magni Antichriſti. Quod etſi propter eos potiſſimum dictum eſſe putamus, qui hodie quoque ſi non verbis, at re ipſa Jeſum pro Chriſto agnoſcere recuſant, eo quod non cum mundana majeſtate & potentia, ſed in carne, hoc eſt in humilitate, & infirmitate venerit; non eſt tamen, quin iis etiam omnibus aliqua ratione accommodari poſſit, qui, hominem illum Jeſum Nazarænum, humilem licet antea atque infirmum, & tunc filium illum Dei unigenam fuiſſe à Deo mundo exhibitum, & nunc præpotentem dominum ac regem ab ipſo Deo factum, & ſuper omnia conſtitutum eſſe, non confitentur. Quæ certe nemo eorum revera ac prorſus confitetur, qui præter hominem illum aliam naturam, ſive ſubſtantiam excogitant, cui vere & proprie hæc omnia conveniant, quæ homini illi non niſi figurate, ac minus proprie convenire poſſe, arbitrantur. Nec tamen nos ii ſumus qui neminem, niſi in omnibus noſtræ ſententiæ adhæreat, pro Eccleſiæ membro agnoſcere velimus. Satis enim nobis eſt, ſi, quod ad hanc rem attinet, confiteatur unuſquiſque, Deum illum ſummum Jehovam, eſſe unum, nempe eum, qui pater eſt domini noſtri Jeſu Chriſti, nec alium eſſe præter illum. Jeſum autem Nazarænum, hominem ſcilicet illum, qui vere crucifixus fuit, eſſe Dei unicum filium, cui omnia tradita ſint à Deo in manus, quemque nos colere, & ab ipſo vitam æternam expectare oporteat: quidquid de ipſo filio Dei alioqui ſentiat, antequam ex Maria naſceretur. Quamvis, ut ipſam veritatem exactiſſime quiſque intelligat, & percupimus, & pro virili noſtra laboremus. Nihil enim boni unquam ex erroribus in religionis negotio, quantumvis levibus, proficiſci poteſt. Sed, ut error errorem gignit, multa mala tandem inde poſſunt conſequi, & totius veræ ac ſolidæ pietatis everſio. Antiquos theologos, eos præſertim, qui ab Apoſtolorum temporibus, & idcirco ab ipſa veritate, minus abſunt, non modo non contemnimus, ſed plurimi etiam facimus; eorumque ſummam eruditionem, & eloquentiam, & in quibuſdam eximiam præterea nec noſtri ſæculi quandam pietatem, vehementer admiramur: nec nos cum illis conferendos eſſe probe novimus. Præſtare tamen dicimus Euangeliſtarum, & Apoſtolorum ſcripta noctes, dieſque manibus terere, & ſibi familiariſſima reddere: in quibus rerum divinarum ſcientia, quæ nobis uſui eſſe poſſit, fideliſſime, atque, ut ipſemet fateris, vel potius aperte contendis, perſpicue & ſimpliciter, nec ullo modo dubie, vel ambigue omnibus pus propoſita & explicata eſt, quam iſtorum quantumvis præſtantium virorum libros curioſe evoluere: ubi non dubium eſt, quin multa perperam ſcripta fuerint, & in quibus recte intelligendis plus difficultatis ſæpius invenitur, quam in Sacrarum ipſarum Litterarum ſenſu percipiendis. Adde, quod ii ſcriptores nec ſinguli ſibi ipſis conſtant; & inter ſe mirifice non raro pugnant, & digladiantur, cum in ipſis dogmatis, tum maxime in divinorum oraculorum interpretationibus. At vero ipſi Apoſtoli, & Euangeliſtæ in nulla prorſus re, quæ alicujus momenti eſſe poſſit, ne tantulum quidem invicem diſſident, aut ſibi ipſis adverſantur. Adde præterea, quod ad ſcriptorum illorum omnium volumina modo percurrenda (ut quidem neceſſe eſſet, ſi nobis, quid illi unaquaque de re vere ſenſerint, inquirendum foret) vix hominis ætas videtur poſſe ſufficere. In novi autem teſtamenti univerſis ſcriptis perlegendis non multos dies ponere neceſſe eſt. Ita ut ſingula loca, immo ſingula verba diligenter perpendendi tempus conceditur. Huc accedit, quod, ſi quid temporis ab his ſcriptis penſitandis, & memoria ſæpius repetendis, quod litterarum ſtudiis dare poſſimus, nobis reliquum eſt, id totum in Veteris Teſtamenti libris evolvendis, præſertim vero in Pſalmorum & Prophetarum lectione multo libentius inſumimus, ii præſertim ex nobis, qui alios docendi munus habent; admonitionis Paulinæ ad Timotheum 2 Tim. 3. 16, bene memores, adeo, ut non niſi neceſſitate aliqua impulſi, alios præterea libros in manus ſumere ſoleamus. Atque hinc fit, ut, ſi qui ex nobis aliquid ſcribunt, vix aliis verbis aut ſententiis uti ſciant præter eas ipſas, quæ in Sacris libris leguntur, ab illis interpretandis cum eas ſatis per ſe perſpicuas eſſe arbitrentur, ſibi, quantum fieri poteſt, temperantes. Cujus rei nomine tu nos derides. Nec conſideras, cum vernaculo ſermone fere ſcribamus, nos non tibi, & aliis doctioribus, qui jam mentem miris quibuſdam ſacrorum teſtimoniorum interpretationibus præoccupatam habetis, ſed rudioribus ſcribere, qui, nulla jam penitus imbibita opinione præpediti, ſenſa divinorum oraculorum, modo aliquo ordine perſcribantur, & ad certa quædam capita revocentur, faciliime aſſequuntur. Quibus ſi rem gratam nos feciſſe ſenſerimus, non multum curamus, ſi ab aliis, quibus, ut placeremus, [illegible]

nunc

nime ſtuduimus, male operam noſtram collocaſſe dicamur. Habes, ut ad propoſitum revertamur, de antiquioribus Scripturæ Sacræ Interpretibus breviter expoſitam ſententiam noſtram. Verum quid de recentioribus theologis dicemus? Ii quippe magni viri ſunt, non negamus, neque nos ipſos illis anteferimus: ſed & multarum rerum cognitione, & linguarum peritia, & ingenii acumine longe nobis eos præſtare confitemur. Non tamen tanta unquam erit illorum apud nos auctoritas, ut apertiſſimos Divinarum Litterarum ſenſus eorum commentis nobis in dubium vocari ſinamus. Præſertim, cum certiſſimum ſit, eos quidquid acutius in hac noſtra de Deo, Chriſtoque ejus controverſia dixerunt, id omne, aut ſaltem ejus maximam partem ab Antichriſti acerrimis propugnatoribus illis, quos ſcholaſticos vocant, mutuatos fuiſſe: qui, coelum terræ miſcentes, ſimplicitatem ac ſplendorem Euangelicæ veritatis humanis quibuſdam figmentis, quæ ne ipſi quidem interdum percipere poſſunt, conturbarunt, ac tenebris quodammodo involverunt. Quod ſi vel in hac, vel in quapiam re alia, plus, quam non modo recentiores iſti, ſed antiquiores illi viderint, nos vidiſſe nobis perſuademus, non propterea, ut tibi videtur, tumemus, aut ſuperbimus. Quinimmo eo magis nos demittimus, & humiles efficimur, quo plus eo nomine nos Deo noſtro debere agnoſcimus. Qui, nos miſeros humunciones, pro ineffabili ſua bonitate, ea ſcire voluit, quæ magnis & clariſſimis alioqui viris nunquam cognita fuerunt. Eos porro, qui magnis illis viris, eorumque auctoritate potius, quam re alia permoti, in eodem cum illis errore perſiſtunt, nequaquam deſpicimus, ſed vehementer miſeramur. Inter quos unus ex præcipuis es tu. Andrea Volane, quem, ad reliqua tuæ epiſtolæ capita, ut pote nec ad rem ipſam, de qua vere agis, nec ad nos propriè ſpectantia, minime reſpondentes, amice poſtremo & Chriſtiane monemus, ut, ſi veritati ſaluberrimæ & manifeſtiſſimæ acquieſcere non potes, ſaltem poſt hac in ſcriptis tuis aliquanto modeſtior eſſe velis, & nos Jehovæ, unius ſummi Dei & patris noſtri, ac Chriſti Jeſu ejus filii, unius domini noſtri, cultores, non ita, ut facis, conviciis, ac contumeliis impetere, & onerare pergas. Nam tametſi nobis injuriæ & maledicta tua, ſi ea, ut fore ſperamus, patienter tulerimus, non minimo honori & gloriæ, cum apud pios & cordatos homines, tum vero apud Deum ſunt futura; tibi tamen peſſime conſultum fuerit, qui ea ratione & exiſtimationem tuam vehementer lædes ſanæque mentis hominibus tandem inviſus eris, & Deo aliquando nimiæ tuæ, ſive iræ ſive incogitantiæ, juſtas pœnas dabis.

Finis Reſponſionis ad Paranæſim And. Volani.

Reſponſio ad ea omnia quæ Volanus ſuperiori reſponſioni objecit.

ANONYMUS AD LECTOREM.

NE, ſi fortaſſe altera hæc mea reſponſio ad eorum manus perveniat, qui nec Volani librum viderint, nec videndi facultatem habeant, poſſit quiſquam ſuſpendendi judicii ſui in hac controverſia noſtra ex me ipſo cauſam ullam habere; conſtitui hoc loco ipſius Volani verba, in quibus priorem meam reſponſionem reprehendit, eo ordine, quo ab ipſo ſcripta fuere, ſumma fide, ut in ejus publicato libro leguntur, fere omnia deſcribere, idque per partes; interjecta ubique ad ſingulas particulas reſponſione mea: quam perpetuo ita & temperare & moderari ſtudebimus, ut tibi, optime lector; ſi non uſque adeo utilis & jucunda, haud ſaltem plane infructuoſa & inſuavis eſſe poſſit.

ANDREAS VOLANUS
lib. ſui pag. 96. in fine.

Particula 1.

NIhil ergo cauſa habet, cur quidam alius ex hac cohorte Anonymus tantopere tumultuetur ſcriptor, impium me immerito vocans, & omnes ab exortu Euangelii mecum Chriſti ſervos, qui Chriſtum Divinæ participem naturæ ab æterno confitentes, carnem ideo ejus vivificam, omnique gloria ac cæleſti virtute decoratam, quod Divinitati illius ſit indiſſolubiliter juncta, prædicamus. Neque enim propterea ſicut iſte ſomniat, in Deum Patrem injurii ſumus, quod Chriſto Deo vitæ ac ſalutis æternæ gloriam tribuimus, cum omnia eadem ex beneficio Dei patris profluere vere credimus.

ANONYMUS.

Hic primum animadvertendum eſt, me Volanum, & eos, qui cum ipſo ſentiunt, non vocare impios; quod nomen per ſe nimis male ſonat, & illis tribui ſolet, qui à vero Dei cultu abhorrent. Sed dico tamen, eos imprudentes, dum Chriſti gloriam vindicare credunt, eam opprimere conari, multiſque modis in Deum injurios eſſe, ejuſque majeſtatem impie lædere. Ut apparet in mea ſuperiore reſponſione, pag. 18. Tum vero ipſi pueri norunt, in ipſo communi ſermone, longe aliud eſſe, Impie aliquid per imprudentiam dicere aut facere, &, Impium eſſe. Deinde eſt conſiderandum, me non propterea, Volanum, & ſuos in Deum patrem injurios eſſe, dixiſſe, quod Chriſto Deo vitæ ac ſalutis æternæ gloriam tribuant; ſed quod eam gloriam tribuant, quæ cum illo communicari à Deo patre non potuit. Cujuſmodi certe non eſt vitæ, atque æternæ ſalutis dandæ poteſtas. Immo contendo, hanc poteſtatem cum Chriſto à Deo communicatam, eique revera datam fuiſſe, hocque ipſos non agnoſcere ajo; atque idcirco & in Chriſtum, & in Deum imprudenter hac in re injurios eſſe. Nam quod hic ait Volanus, Immo ſe, ſuoſque credere, hæc, quæ Chriſtus habet, ex beneficio Dei patris profluere; Reſpondeo, illum nondum ſuam ipſius, & ſuorum ſententiam ſatis noſſe, ſi hoc (ut quidem non dubito) ex animo dicit. Etenim, cum intelligant, hæc habuiſſe Chriſtum per æternam illam & naturalem ac neceſſariam à Deo patre generationem, quam Chriſto tribuunt; nemo illi conceſſerit, iſtud, Dei patris beneficium appellari poſſe. Quod enim ex ipſius rei natura eſt, ſemperque fuit, nec aliter eſſe poteſt, nullo pacto beneficium dici debet. Beneficium enim non à natura, ſed à voluntate proficiſcitur, eaque libera ab omni neceſſitate. At enim dicet, in eo eſſe beneficium, quod filius ille æternus humanam naturam in unam eandemque hypoſtaſim, ut loquuntur, ſibi copulaverit; atque hac ratione humana ipſa natura iſtarum rerum particeps fuerit. Hic enim, ut vidimus, diſerte ait, ſe cum ſuis prædicare, carnem Chriſti vivificam ideo omni gloria ac virtute cæleſti decora-

decoratam esse, quod divinitati illius sit indissolubiter juncta. Ego vero contra. Si ita res se habet, minus recte ac proprie res istæ ad Christum Dei patris beneficio profluere dicuntur. Idque duplici de causa. Primum, quia revera illæ ab ipsius Christi natura proficiscuntur; etiamsi, quod ea natura in Christo ipso insit, id Dei patris beneficium dici possit. Nota est enim illa distinctio omnium theologorum, qui orthodoxi esse existimantur, inter naturam, & gratiam, potissimum adversus Pelagianos, nequaquam concedentium, id ex gratia (nempe Dei) proprie, & secundum Sanctarum Litterarum loquendi morem dici posse, quod ab hominis natura proficiscatur; quamvis ea natura talis sit per Dei gratiam. Altera causa est, quia non minus ex ipsius filii Dei beneficio res istæ profluxerunt, quam ex Dei patris: cum necesse sit ut filii voluntas nihil minus, quam patris voluntas, ea in re præstiterit. Immo eo magis filii beneficium hoc censendum est, quam patris, quod non pater, sed filius humanam naturam sibi copulavit; exque filii hypostasi, seu persona, non autem ex patris, fit, ut humana natura res istas habeat. Quare nemo non videt, non sat recte dici, ex Dei patris beneficio illas profluere. Hæc enim locutio id saltem omnino indicat, Deum patrem ea in re potiores partes habere. Præterea quid hoc facit ad propositum, quidve ad ea testimonia pertinet, quæ ego protuleram, de summa illa potestate, quam Deus pater Christo dedit, ex quibus apparet, dationem istam fuisse post ipsius Christi resurrectionem à mortuis, & propter crucis mortem, quam is, ut Deo patri obediret, subivit? Quandoquidem illud urgeo, tum demum tantam potestatem Christum habuisse, cum per omnia patri obediens inventus est. Quod profecto demonstrat, eam ex indissolubili illo, quem isti commenti sunt, divinæ & humanæ naturæ nodo minime fluxisse. Alioquin ab ipso conceptionis momento perpetuo eam Christus omni ratione habuisset, nisi, quatenus eam nondum exeruisset. Quod si postea fecisset, nullo tamen pacto ob eam rem potestas ipsa, Dei patris donum dici potuisset. Sed ne id quidem, quod eam exeruisset. Suo enim proprio jure id fecisset Christus, non autem ex Dei Patris dono. Itaque nullum locum hic habere potest illud, quod Volanus antea dixerat, & ex quo, ut dictio Ergo ostendit, in initio hujus primæ particulæ posita, hæc, quæ hoc loco scribit, pendere aliquo modo voluit. Quod scilicet unum & idem opus & Dei patris, & Christi dicatur. Neque enim de opere aliquo hic loquimur, sed de gloria, & potestate illa summa. Quam dicimus nec naturalem, nec ullo modo propriam Christi esse potuisse: cum ei revera à Deo patre post crucis mortem propter ejus obedientiam fuerit data. Verum, quid hic addat, videamus.

VOLANUS Partic. 2. pag. 97.

Imo iste videat quam tanto errori suo excusationem inventurus est, qui Dei Filium omni virtute Divina spoliat, ac nihil eum per se posse nisi quantum communicaverit illi Pater, comminiscitur.

ANONYMUS.

Modo confessus ipse fuerat, ex Dei patris beneficio vitæ ac salutis æternæ gloriam, quam Christus habet, profluxisse. Nunc vero me ingentis erroris accusat, quod (ut ipse quidem loquitur) Dei filium nihil per se posse, nisi, quantum communicaverit illi pater, comminiscar. Quæ quam recte conveniant, mox videbimus. Apparet enim (id quod etiam supra pro concesso sumpsimus) illum per vitæ ac salutis æternæ gloriam, admirabilem illam potestatem intelligere dandi vitam, ac salutem æternam, quam Christus habet. Jam, si hanc potestatem ex Dei patris beneficio Volano ipso teste Christus habet; quomodo potest Volanus alteri, id est mihi, objicere, quod velim, Christum per se nihil posse, nisi, quantum communicaverit illi pater? Nec enim in ejus verbis dictio Nihil ita universe accipienda est, ut ad omnia, quæ fieri possunt, referatur, sed ad ea tantum, quæ divina potestate fiunt; qualis est datio vitæ ac salutis æternæ. Namque de his & responsio mea loquitur, & ipsemet hic verba facit: &, me loqui, intelligere se, ostendit; cum proxime dixerit, me omni virtute divina filium Dei spoliare. Certe, si ex Dei patris beneficio ista ad Christum profluunt, non video, quomodo Volanus sibi ipsi non adversetur, qui commentum appellet, ac summi erroris loco ducat, asserere, filium Dei ista per se non posse, nisi, quantum communicaverit illi pater. Ni fortasse hæc verba ita intelligat, quasi necesse sit, hodie quoque filio Dei à patre vim, ac potestatem ista faciendi suppeditari: alioquin, tanquam eum, qui in se manentem vim istam, ac potestatem non habeat, ea nullo modo posse facere. Sic autem eum intelligere, indicant verba illa, *Omni virtute divina spoliat*. Atqui, si ita est, graviter in me peccat Volanus; cum non solum hoc ego non dixerim, & plane contrarium sentiam (sentio enim, ut ex ipsis verbis meis pag. 18, & 19, intelligi potest, Christum eam vim, & potestatem in se ipso manentem habere; sibi tamen à patre, ut præmium suæ obedientiæ, datam) verum etiam nusquam scripserim, filium Dei nihil per se posse, nisi quantum illi à patre communicatum fuerit. Quod tamen si dixissem, cum ipso Dei filio locutus fuissem: qui modo; Filium, modo, se, quidquam à seipso negat posse facere, Joh. 5. 19, & 30, (inquit priore loco) *nisi quod viderit Patrem facientem* quæ verba idem significant, quod, Nisi, cujus faciendi potestatem Pater cum ipso communicaverit. Quemadmodum sequentia verba docent, in quibus eadem loquendi figura utens, demonstrari sibi à patre opera, pro communicari secum ab illo potestatem ea faciendi, manifeste dicit. Id quod ante me observaverunt, ut arbitror, alii non pauci: præcipue vero auctor Annotationum in Vatabli bibliis; qui ad verbum Demonstrat, sic annotat, *Id est communicat, quasi dicat, in partem omnium, quæ agit, accersit illum.* Itaque Volanus ausus est affirmare, eum & comminisci, & graviter errare, qui de Dei filio ita loquatur, ut ipse Dei filius loquitur. Sed pergit.

VOLANUS Partic. 3. pag. 97.

Omnem enim gloriam quæcunque debetur Patri, Filius sibi vendicat, ut qui non honorat Filium, non honoret & Patrem, nec qui non habet Filium, habeat Patrem.

ANONYMUS.

Verum est sine dubio, eum qui non honorat Filium, ne Patrem quidem honorare, & eum, qui Filium non habet, ne Patrem quidem habere Joh. 5. 23. 1 Joh. 2. ℣. 28: ut divina oracula aperte testantur. Non tamen sequitur, omnem gloriam, quæcunque debetur Patri, Filio deberi, & *ἀσυλλογίστως* plane est argumentatio ista; quemadmodum omnes animadvertent. Quod si non ita, ut ne quidem (fateor) ejus verba præseferunt, argumentatur Volanus; sed, omnem gloriam Patri debitam Filium sibi vindicare, ideo affirmat, quod ipse Filius ea verba dixerit Joh. 5. 23, *ut omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem?* perperam nihilominus colligit. Neque enim dictionis Sicut ea vis est, ut perpetuo plenam similitudinem constituat. Immo, si quando eam constituit, id non ex vi ipsius dictionis, sed ex accidente fit. Propria enim ejus dictionis vis est, ut rei tantum, non etiam quantitatis, vel omnis qualitatis ipsius rei, similitudinem ostendat. Quemadmodum hæc loca, inter alia complura, manifestum faciunt, Matth. 5. 48. Luc. 22. 29. Joh. 17. 23. 1 Joh. 1. 7. Adde, quod, cum eo in loco, Christus de honore sibi debito agat propter omne judicium sibi à Patre datum, quod sine dubio, ut homini, illi datum fuit, ut etiam constat ex ℣. 27, ejusdem cap. nullo pacto de plena similitudine sui, paternique honoris loqui potuit.

VOLANUS Partic. 4. pag. 97.

Nam si Christum ideo prædicari in scripturis Deum putant, sicuti toties dictitant, quod Divina Dei Patris virtus in eo emicuet, dum varia opera & miracula soli Deo possibilia faceret, imprudenter ac nimis incogitanter faciunt,

qui

qui eo praetextu omnem adorationis cultum illi deberi arbitrantur. Eadem enim virtute Dei tam Prophetae quam Apostoli non dissimilia miracula fecerunt, & qui tamen propterea adorandos vel invocandos censeret, impius divinae majestatis violator jaste crederetur. Hujus vero rei in Paulo ac Barnaba illustre habemus exemplum, quibus ob insigne editum miraculum cum Lystrenses tanquam diis sacrificare vellent, acriter ab illis objurgati, & magnis clamoribus deterriti, ad Deum illum vivum adorandum, qui fecit coelum & terram & mare & omnia quae in eis sunt, voce eorum sunt revocati. Toties enim hic Deus coeli & terrae creator, soli sibi servire, se unum adorari praecipit, at qui praeter hunc unum creatorem rerum omnium, pro diis reputentur, illis horrendam maledictionem per Prophetam Hieremiam imprecatur. Ac propterea vel si medii crepent Ebionitae, nullam unquam justam poterunt invenire causam, cur Christum ob miraculorum patrandorum potentiam Deum adorandum praedicent, nisi verum aeternumque una cum suo Patre Deum, & conditorem rerum omnium recognoscant. Sed quia à tam clara scripturarum luce refugiant, quae creationem rerum omnium Filio Dei attribuunt, hicque se altro ne quid videant, oculis privant, brevi futurum spero, ut ne adorandum quidem nec invocandum Dei Filium toti turba à se seducta persuadeant. Ita enim in cognitione Christi indies isti proficiunt, ut tandem sint ipsum rejecturi, & ad quendam Lucianismum (atinam sim falsus vates) viam patefacturi.

ANONYMUS.

Quanquam haec ad ipsam meam responsionem refellendam nihil omnino pertinent; tamen quia Volanus ea, contra me quodammodo disputans, scripsit, mihi faciendum putavi, ut ea refellerem: maxime cum eorum refutatio, ad nostros homines, nostramque sententiam defendendam, plurimum conducere queat. Tria hic dicuntur. Unum, quod à nobis dicatur, Christum idcirco Deum in sacris literis nominatum fuisse, quia divina patris virtute multa mirabilia faceret; & propterea etiam adorandum proponi: sed ea in re vehementer nos labi. Alterum, Christum adorari non posse, nisi sit coeli, terraeque conditor. Tertium, brevi futurum, ut nos filio Dei adorationem, & invocationem adimamus.

Quod ad primum attinet, dico, me nescire, an quisquam ex iis, qui vere sunt nostri, Christum eam ob caussam vel solam vel praecipuam Deum nominatum fuisse affirmet, quod virtute patris mirabilia opera faceret. Neque enim unum aut alterum verbum, quod alicubi nostri dixerint, statim arripiendum est; sed & antecedentia, & consequentia consideranda, exque omnibus sententia ipsorum elicienda. Quae sine dubio ea est, ut multas alias ob caussas Christus Deus in sanctis literis dicatur, praeter miracula: & propter haec quidem non simpliciter, quatenus ea faciebat; sed quatenus virtute in se ipso residente ea facere poterat, quod nemini umquam, praeter illum, datum fuisse ajunt. Unde apparet, exempla prophetarum, & apostolorum à Volano allata ad rem nihil facere: cum nec Prophetae, nec Apostoli virtute in se ipsis residente miracula umquam fecerint; aut certe nostris hominibus fecisse videantur. Ego sane, etsi Christi virtutem istam à caussis, cur Deus nominatus fuerit, minime excludendam censeo; tamen, cum in responsione mea rationem redderem, cur Christus à Paulo vocari potuerit Deus super omnia, miraculorum faciendorum potestatis nullam prorsus mentionem feci. Ut videre est supra pag. 26. Quare vehementer miror, Volanum, dum in me refellendo totus esset, isthaec scripsisse. Illud certissimum est, nec me, nec quemquam ex nostris Christum, ob miraculorum patrandorum potentiam, Deum adorandum praedicare. Quod tamen Volanus ausus est nobis objicere. In quo etiam animadvertendum est, Volano idem videri, Deum esse, & Adorandum esse. Quod tamen secus est. Nam & angeli, & alii, dii sunt: nec tamen adorari debent. Sed decipitur nimirum Volanus ambigua significatione nominis Dei, ut infra partic. 48 & 49. ostendere conabimur.

Sequitur, ut de Christi adoratione, etiamsi coeli, & terrae hujus aspectabilis conditor non sit, aliquid dicamus. Dico igitur, Volani ἀξίωμα, Neminem adorari posse, nisi sit coeli, terraeque conditor, in ipsius Christi persona; vel ex eo falsum esse constare, quod, ut Christus ab omnibus adorari debeat, ipse Deus effecit, eum propter obedientiam usque ad mortem crucis in summam sublimitatem evehendo; teste Paulo ad Philippenses Phil. 2. 9. Ex quo perspicuum fit, adorationem consistere posse etiam citra ullam in eo, qui adoratur, coeli, terraeque creationis rationem. Nam, ubi creationis istius ratio habetur, ibi nec ulla alia re ad adorationem tribuendam est opus, nec adoratio alia re adjuncta conciliari potest: quippe cum jam summo jure perfectissima & absolutissima à cunctis ea debeatur; & ei, cui debetur, nihil penitus à quoquam addi, vel adjungi possit. Quis enim coeli, terraeque creatori quidquam addat, aut adjungat? Etenim, si Volanus dicat, respectu humanae in Christo naturae Paulum sic locutum fuisse; fatebitur ipse, adorationem illi etiam tribui posse, qui coeli, terraeque creator non sit. Nam certe humana Christi natura, seu Christus, quatenus homo est, coelum, terramque non condidit. Quod si rursus dicat, id propterea factum esse, quia ea natura humana divinae naturae, quae coelum, terramque condiderat, indissolubili nodo juncta erat; oportebit, ut dicat (neque id sane negare audebit) Christo homini, etiam ante resurrectionem, omnem adorationem, id est ab omnibus, debitam fuisse. Jam tum enim indissolubilis ille nodus factus fuerat. Verum, quod Christus ab omnibus adorari debeat, id à Deo post ejus mortem factum esse, Paulus ait Phil. 2. 9. idque non alia ratione, nisi, illum super omnia evehendo. Ex quo etiam intelligi debet, quamvis, ut plerique volunt, verum esset, Jesu Christi exaltationem nihil aliud fuisse, quam declarationem & patefactionem ejus, quod antea erat; nihilominus tamen ex ea constitutum, adorationem illi etiam tribui posse, qui coeli, & terrae non sit creator, neque enim vel per ipsam exaltationem apparuit, Christum coelum, terramque creasse; vel aliam, cur ab omnibus adorari debeat, caussam, ut dictum est, Paulus affert, nisi hanc, quod Deus illum ad supremam sublimitatem extulerit. Nec vero quisquam dixerit, hoc non facturum fuisse Deum, nisi Christus homo divinam naturam sibi in eadem hypostasi copulatam habuisset, quae coeli, terraeque conditrix erat. Hoc enim humanum prorsus est somnium, nullis divinis testimoniis confirmatum; immo à pluribus non leviter confutatum: ab iis, inquam, omnibus, in quibus exaltationis Christi, & modi, & caussarum ejus fit mentio. In quorum nullo ejusmodi rei ne vestigium quidem, aut suspicio ulla apparet; sed omnia contrarium prorsus indicantia: & in quibus de Christo, quod ad naturam attinet, cum exaltatus fuit, nihil aliud, quam hominem seu virum eum fuisse dicitur. Quinimmo, si jam copulatio ista divinae cum humana natura in Christo fuisset facta; nihil fuisset opus, ut Deus, nempe Pater, humanam Christi naturam extolleret, si quidem Patri id aperte tribuitur Joh. 17. 5; Apo. 2. 28. & aliis in locis. Quod ipse quoque Paulus eo loco evidenter docet: cum agnitionis, & confessionis, quod Jesus Christus sit Dominus, finem statuit Dei patris gloriam. Non opus, inquam, fuisset, ut Deus pater Christi humanam naturam extolleret. Nam id per se res ipsa plane tulisset. Quomodo enim fieri potuisset, ut, cum sibi tanto nexu conjunctam divinam naturam haberet, non semper pro arbitratu ipsius Christi ejus humana natura eorum omnium esset particeps, quae divina natura habet? dummodo (quando ita Adversariorum plerisque placere video) ne ea cum humanae naturae proprietatibus omnino pugnarent. Hoc autem de exaltatione ista dici non posse, vel ex eo constat, quod, ut omnes fatentur, & in hac disputatione ponitur, eam aliquando humana ipsa natura habuit. Adde, quod fieri non posset, quin alicubi saltem (quod tamen nusquam factum est) scriptum extaret, Christum seipsum exaltasse, quemadmodum scriptum extare vult Volanus

cum suis, ab ipsoque Christo dictum fuisse, illum seipsum in vitam revocasse; idque pagina antecedente contra Adversarium suum, & nos omnes, quos Ebionitas vocat, antequam mecum congredi incipiat, plurimum urget. Ubi tamen neque ipse neque illius symmystæ figuratum Christi sermonem animadverterunt, ut vel institutam metaphoram persequeretur, vel ad interrogationem sibi factam responsum accommodaret. Sed hac de re alibi à nobis latius explicatum fuit. Hic, illud tantum monuisse, fuerit satis, Etiamsi verissimum esset, Christum seipsum à morte revocasse in vitam; non tamen continuo sequuturum, naturali & propria virtute id illum fecisse; sed potius sibi à patre ad id præstandum suppeditata: nec, si sequeretur, inde colligi omnino posse exaltationem quoque sui ipsius ab ipso factam fuisse. Multo enim plus est, Omni potestate in cœlo, & in terra præditum esse, hominumque & angelorum caput esse, & dominum, ipsamque æternam vitam dandi potestatem habere, quam, à mortuis excitatum esse. Et potest fieri, ut res aliqua creata in ipsa creatione hoc fuerit adepta, ut corpus suum à morte in vitam revocare possit. Sed, ut seipsam supra omnia possit extollere, sibique ipsi vitam immortalem conferendi potestatem dare, id nullo prorsus modo fieri potest. Itaque Volani argumentum illud pro æterna divinitate Christi à suimet ipsius resuscitatione ductum, cui tantopere ille confidebat, nihil solidi habere deprehenditur. Sed ad rem nostram. Ut enim Volanus probet, Christum, nisi cœli, & terræ creator sit, non posse vel Deum esse, vel merito adorari, id affert, quod legitur apud Hieremiam Prophetam Hier. 10. 11, *Dii, qui non fecerunt cœlum, & terram, tollantur de terra, & de sub cœlis ipsis.* Verum hic locus nihil probat: duplici de causa. Una est, quod non de omnibus diis loquitur. Alioqui multi, qui & vocantur, & sunt dii, exterminandi essent; quos tamen Deus caros habet: de quibus infra partic. 48. videndum erit. Sed de iis, qui, ut primi bonorum fontes & auctores, coluntur, quique ipsi Jehovæ Deo opponuntur, atque eo cultu & honore afficiuntur, quo ipse Jehova Deus, nec præterea alius, eo in loco manifeste agitur, Atqui nos, etiamsi Christum, Deum nostrum agnoscimus, eumque adoramus; non tamen primum bonorum auctorem & fontem facimus, eumve Jehovæ Deo opponimus: nec porro eodem prorsus cultu & honore illum afficimus, quo Jehova Deus pater ipsius afficiendus est, ut in priore responsione pag. 27. breviter attigi. Altera causa, cur iste Hieremiæ locus nihil ad rem faciat, est, quod ista dicta sunt, antequam Christus existeret, non modo, antequam Deus adorandus constitueretur. Tunc certe verum erat, idque absolute, nullum Deum adorandum esse, qui cœlum, & terram non fecisset. Nemo enim adhuc præter cœli, terræque creatorem ea habebat, quibus adoratio debetur. Nunc vero aliter res se habet. Homo enim ille Jesus Nazaræus, qui crucifixus fuit, ad tantam sublimitatem à Deo est evectus, ac tantopere ab ipso (ut sic dixerim) Deificatus; ut omnino & Deus merito dicatur, & adorari debeat: præsertim, sic ipso Deo jubente ac statuente. Ita ut omnis cultus & honor, qui Jesu tribuitur, non minus, quam cætera omnia, quæ illi tribuuntur, ad ipsum Deum patrem referatur, in ipsoque tandem conquiescat.

Restat tertium eorum, quæ in Volani verbis contineri diximus. Auguratur igitur Volanus, brevi futurum, ut nostri homines, filium Dei nec adorandum, nec invocandum esse, dicant. Cur autem ita augeretur, rationem affert, quia ipsi Dei filio rerum omnium creationem tribuere recusamus. Si ita loquitur Volanus, quia, ex hoc illud necessario consequi, existimet; quantopere fallatur, supra satis ostensum est: tametsi de invocatione nominatim actum non fuerit. Quis enim dubitare queat, illum merito invocari posse, id est ejus auxilium, atque opem implorari, qui & auxiliandi, & opem ferendi potestatem habeat maximam, eamque sibi à Deo in hunc ipsum finem concessam, ut, qui per illum ad Deum accedunt, eos perpetuo & juvet, & servet Heb. 2. 18. IV. 18. VII. 25; quamvis alioquin is rerum omnium creator non sit? Qua de re abunde satis disseruimus in disputatione nostra cum Francisco Davidis. Quod si Volanus ita auguratur ob id solum, quod putet, nos eam filio Dei adimere omnium creationem, quam illi scriptura attribuit; injurius plane in nos est. Præsertim, cum ea non refutet, quæ vel à me in priore mea responsione, vel in aliis scriptis multo ante in publicum editis, cum à me ipso, cum ab aliis allata sunt ad probandum, & evincendum, testimonia illa sacra, quæ, omnia per Christum, seu Verbum, sive filium Dei creata, vel facta esse, dicunt, non de prima & antiqua creatione, sed de secunda & nova accipienda esse. Et notandum est, quod Volanus, non, se opinari simpliciter, nedum, se vereri, aut metuere, sed, se sperare, ait, futurum, ut nos in tantam impietatem prolabamur, ut, Dei filium nec adorandum, nec invocandum esse, dicamus. Itaque videtur Volanus, ut istud eveniat, cupere; fortasse, ut hac ratione reliqua doctrina nostra, quam ille prorsus impiam & blasphemam esse, judicat, melius ab omnibus cognoscatur. Sed optandum illi fuerat potius, ut nos resipisceremus, &, quemadmodum, Dei beneficio, ipsius Dei filio & adorationem, & invocationem tribuimus, sic reliqua tribueremus, quæ illi per nos adimi, ipse autumat. Neque enim, si erramus, de nobis plane desperandum esse (quod ipsum vita, moresque nostri, ni fallor, satis docent) is apud se ullomodo constituere potest. Quare crediderim, Volanum hac in re, ut in aliis plerisque, in hoc suo scripto, non se eum Jesu Christi discipulum præstitisse, qui & ipse, ut arbitror, esse studet, & ego, ut aliquando sit, Deum ex animo precor. Nam, quod postea ostendit, se optare, ut falsa de nobis vaticinetur, id ad nostram Christi rejectionem, quam fore prædicit, & viæ ad Lucianismum quendam patefactionem omnino pertinet. Sed & idem alibi in hoc scripto, his haud dissimilia se de nobis sperare, confirmat. Verum jam tempus est, ut, quæ hic adjungit, subjicere pergamus.

VOLANUS Partic. 5. pag. 99.

Et tamen Anonymus hic ex nescio quo prorepens angulo scriptor, tantam sibi turbæque suæ Christi notitiam attribuit: neque in rerum divinarum cognitione, tam parum profecisse dicit, ut multos, qui alioquin præ me plane rudes, stolidique censeri debent, & vix dum Sacrarum Literarum volumina evolvere cœperunt, mihi jam palmam præripuisse clamitet. Ego vero hanc istis plane rudibus ac stolidis judicio tanti magistri non invideo sapientiam, ut in hac simplicitate & inscitia mea me perpetuo à Domino conservari cupiam, qui Christum verum ac æternum æterni Dei Patris Filium, æquali cultu & honore cum Deo Patre adorandum profiteor, illumque ad avertendum cœlestis Patris sui iram, victimam ac propitiationem pro peccatis meis ac totius mundi factum vere recognosco.

ANONYMUS.

Ut ex ipsius Volani verbis apparet, ego istos, plane rudes ac stolidos non absolute dixi; sed comparate; id est præ ipso Volano; cujus eruditionem non vulgarem esse, quemque judicii acumine præditum, antea dixeram. Nec porro quisquam credat, cum Multos dixi, omnes me significare voluisse, qui mecum sentiunt, & Volano in rerum divinarum cognitione anteferendi sunt; sed eorum partem tantum: eos videlicet, quos alioqui, quod pertinet ad eruditionem, & judicium, cum ipso conferendos non esse, statuo. Quorum ego non quidem magister, sed condiscipulus sum minimus. Nec vero ad ista scribenda ex angulo aliquo prorepsi; sed, ut supra in præfatione totius disputationis monui, rogatus a fratribus. Idque cum in hominum luce versarer, &, quæ tunc scripsi, etiam palam profiteri minime dubitarem. De simplicitate porro atque inscitia ista sua, in qua se à Domino conservari, cupit Volanus, deinceps agendum erit.

VOLANUS Partic. 6. pag. 100.

Verum in ea quoque confessione me vehementer errare iste contendit, ut qui nusquam apud Sacros Scriptores

legi

legi asseveret, quod Christus sanguine suo Deum ex justissimo scelerum vindice, clementem propitiumque Patrem humano generi effecerit.

ANONYMUS.

Et merito quidem: ut ex priore nostra responsione intelligi potest; & mox apertius etiam intelligetur.

VOLANUS Partic. 7.. pag. 100.

Nam quod dicitur à Paulo 2 Corinth. 5. Deus erat in Christo mundum sibi reconcilians, non imputans eis peccata ipsorum, vel inde rem aliter se habere ostendit, quod non Christus scilicet sanguine suo nobis Deum reconciliaverit, sed quod Deus nos sibi reconciliaverit per Christum, idque non precium ex Christi manibus pro peccatis nostris accipiendo, sed peccata nostra nobis non imputando.

ANONYMUS.

De hoc Pauli loco paullo post videbimus.

VOLANUS Partic. 8. pag. 100.

Inde vero jam cuivis apparere potest, quo tandem novi isti progrediantur Antichristi, dum nihil tam certum tamque firmum in universa religione Christiana habemus, quod isti non in dubium vocent, ac omnibus adhibitis machinis subruere tentent. Quid illustrius, vel scripta Prophetica, vel Apostolica, nobis ad credendum proponunt, quam quod ad placandam & avertendam iram Dei Patris à nobis, & abolendam maledictionem transgressioni legis debitam, Christus pro nobis factus est execratio, ut nos ab execratione legis redimeret? sicuti Paulus Apostolus testatur ad Galatas cap. 3.

ANONYMUS.

Immo vel hinc cuivis facile apparere poterit, quam Volano durum videatur ea corrigere, quæ semel scripsit & quantas vires ad homines alioqui bene oculatos excæcandos habeat erroris vetustas, præjudicataque, aliqua de te, opinio. Nihil enim clarius, nihil certius iis paucis, quibus in priore nostra responsione afferendis, Volanum monere voluimus, ut posthac cautior vel in scribendo, vel in fide suis magistris adhibenda esse vellet; atque animadvertere; longe alia ratione Christum nostra peccata expiasse, quam Dei iram placando, eumque, ut ipse ausus erat loqui, ex justissimo scelerum vindice clementem propitiumque patrem humano generi efficiendo, & nostræ redemptionis pretium illi statuendo. Nam, quod hic ait, nihil illustrius nobis ad credendum prophetica & apostolica scripta proponere, quam, ad placandam & avertendam iram Dei patris à nobis, Christum pro nobis factum esse execrationem, id ab homine in sacrarum litterarum studio versato nulla prorsus ratione dici debuit; cum nihil tale umquam nec à Prophetis, neque ab Apostolis scriptum inveniatur. Nec vero unicus ille locus, quem ex Paulo profert Gal. 3. 13, quidquam ad rem pertinet. Primum, quia aliud est, nos redimi seu liberari ab execratione Legis, ab ea, inquam, execratione, quæ per ipsam Legem imminet cuicumque ea omnia non facienti, quæ in libro Legis sunt scripta, ut Apostolus ipse disertis verbis se explicat; aliud vero, placari iram Dei patris, illamque à nobis averti. Et sane potuimus nos liberari ab ista execratione Legis, etiamsi nulla Dei ira placata, nec à nobis aversa fuerit: ut postea docebimus. Deinde, quia, etsi Paulus dicit, Christum, factum pro nobis execrationem, nos à Legis execratione redemisse, non tamen dicere vult, virtutem istius redemptionis faciendæ in ipsa, quam Christus subiit, Legis execratione fuisse, ipsumve Christum nostrum omnium loco fuisse execratum, nostræque execrationis loco ipsius execrationem substitutam. Sed sunt isti loquendi modi sacris scriptoribus valde familiares, cum modum & rationem rei gestæ explicare volunt, & quidpiam significare, sine quo gesta non sit. Ut, cum, exempli caussa, idem Paulus ait Rom. 11. 11. per delictum seu lapsum Judæorum extitisse salutem Gentibus, & illorum lapsum divitias mundi, illorumque diminutionem divitias Gentium fuisse. Nemo enim nescit, nec in lapsu ipso Judæorum, nec in eorum diminutione vim ullam fuisse ad salutem Gentibus conciliandam, illasque una cum mundo ditandas. Sed propterea ita locutus est Paulus, ut ostenderet, non ante fuisse Gentibus datam salutem, illasque una cum mundo ditatas, quam Judæi laberentur, & diminuerentur. Quare hoc etiam loco dicere potuit, Christum, factum pro nobis execrationem, à Legis execratione nos redemisse, non quidem ut doceret, ex ipsa Christi execratione vim ullam ad hoc præstandum manasse: sed, ut ostenderet, non sine Christi execrationis interventu eam, quæ nobis imminere solebat, execrationem sublatam fuisse. Quid quod verba Pauli ejusmodi sunt, ut non sit necesse aliud intelligere, nisi eum Christum, qui nos ab execratione Legis liberavit, factum pro nobis fuisse execrationem? ita ut decentissimam quandam in suis verbis argutiam, ut alibi solet, Apostolus sectari voluerit; non autem significare relationem aliquam, quæ inter eam execrationem sit, quam Christus subiit, & eam, à qua nos ipsius Christi ope liberati sumus. Quamquam Volanus ita Pauli verba recitat, ut relationem istam omnino præseferant. Ex simplici enim enunciatione, caussalem, ut ita dicam, facit; addita de suo particula Ut, & in aliam formam mutata locutione. Jam, quod Paulus non simpliciter ait, Christum factum fuisse execrationem; sed addit, Pro nobis; id non eam vim habet, ut significetur, in execrationis nostræ locum Christi execrationem successisse; quasi dictio Pro idem valeat, quod Vice seu Loco. Quandoquidem dictio illa eandem vim habet in hoc, & similibus locis, quam dictio Propter, cum caussam, quam finalem vocant, declarat. Ut nihil aliud hic, & alibi sit Pro nobis, quam Nostri caussa, id est, ut effectus aliquis nos respiciens inde manaret. Postremo non potest hic Pauli locus ad institutam disputationem revera pertinere, cum ipse non loquatur de execratione aliqua nobis ob non servatam Legem adhuc imminente; sed de ea, quæ antea imminebat, sive imminere consueverat, quam Christus sustulit: non quia videlicet quidquam pro nobis solverit, aut præstiterit; sed quia ex Dei patris decreto nos à totius Legis servandæ obligatione liberavit. Ubi tantum abest, ut, ullam Dei iram placandam & à nobis avertendam fuisse, appareat; ut non nisi summa & perpetua ejus in nos bonitas ac beneficentia undique conspiciatur. Vult enim Paulus manifeste Galatis persuadere, non ex Legis conservatione petendam esse justitiam, sed ex fide Jesu Christi. Adde, quod quidquid eo loco dicit Paulus de liberatione ab obligatione servandæ Legis, id omne ratione cerimonialium præceptorum dicit; præcipue vero circumcisionis; Galatas reprehendens, qui ex istis carnalibus ritibus justitiam suam peterent. Itaque, cum inquit, Christus nos liberavit ab execratione Legis. Nos dicens, proprie seipsum, cæterosque Judæos intelligit, qui ab onere cerimonialium præceptorum, cui antea suberant, exempti erant. Propterea statim addit, *Ut in gentibus benedictio Arabam fieret in Christo Jesu*, &c. Oportuit enim, maceriem illam inter utrumque populum dirui, & legem mandatorum in decretis tolli; si ad Gentes parta per Jesum Christum salus perventura erat, & ipsæ una cum Judæis conjungendæ, adeo ut ex utrisque unus tantum populus fieret. Quemadmodum idem Apostolus alibi Eph. 2. 14. luculenter explicat.

VOLANUS Partic. 9. pag. 101.

Nam quod mediatorem Dei & hominum Christum Jesum passim scriptura vocat, vel inde iram Dei Patris erga genus humanum abunde declarat, quæ reconciliandi partes ipsi Christo imponit.

ANONYMUS.

Ergo, si Volano credimus, quod Moses à Paulo Gal. 3. 19, Mediator appellatur, & quidem Dei, & Israëlitarum, ut ex eo intelligitur, quod sequitur, *Mediator autem unius non est, Deus autem unus est*, id Dei iram erga Israëlitas abunde declarat, quæ reconciliandi partes ipsi Mosi imponit. Quid, rogo, magis à veritate alienum esse potest? An parum liquet, Mediatoris seu τοῦ μεσίτου nomen in sacris litteris, quarum hæc vox propria est, non Pacificatorem seu Reconciliatorem, ut ita dicam, sed Internuncium significare, sive eum

(quatenus ad Deum, & homines refertur) per quem Deus hominibus suam voluntatem patefacit, fœdusque aliquod cum illis pangit, seque ipsum cum illis quodammodo communicat, ad eosque accedit, utque vicissim illi ad se accedant, constituit? Debuerat sane hujus rei Volanum vel id monere, quod Christus modo novi, modo melioris testamenti seu fœderis mediator in Divinis Litteris ter appellatur Hebr. 8. 12. & x11; cum quater tantum ea appellatio illi tribuatur. Uno enim tantum in loco, Dei, & hominum mediator dicitur 1 Tim. 2. v. 5: non autem passim, ut Volanus satis inconsiderate scripsit. Nam quid est, novi & melioris testamenti seu fœderis mediatorem esse, nisi ad pangendum & sanciendum novum & melius fœdus constitutum fuisse, cum videlicet ad vetus & deterius quoddam pangendum & sanciendum alius quidam olim fuisset constitutus? Quam hic, quæso, Dei iram erga humanum genus vel suspicari quidem licet? Nonne potius summam benevolentiam pacatissimumque animum cernere potest unusquisque? Neque enim fœdera, præclaris & liberalissimis adjunctis promissis, cum iis pangere ac sancire quisquam curat, quibus adhuc est iratus. Sed cum iis, quibus ex animo bene vult: quamvis decreverit, eos non aliter benevolentiæ suæ fructum reipsa sensuros esse, quam si fœderis conditiones acceperint, seseque gratos ipsi & morigeros præstiterint. Nam, si Volanus forte dubitat, an Moses à Paulo mediator fuerit appellatus, & locum illum ad Gal. una cum aliis non paucis ad Christum potius, quam ad Mosem referendum censet; videat, quæ hac de re in eum ipsum locum docte sane ac cordate scripsit Theodorus Beza: & fortasse dubitare desinet.

VOLANUS. Partic. 10. pag. 101.

Paulus autem in tota ad Romanos Epistola hoc potissimum agit, ut quia nulla caro in conspectu Dei justificatur ex operibus legis, & ideo revelatur ira Dei è cœlo adversus omnem impietatem & injustitiam hominum, ut omne os obturetur, & obnoxius fiat totus mundus condemnationi Dei: propterea gratis justificari doceat omnes, per redemptionem factam in Jesu Christo, quem proposuit Deus, ut esset placamentum per fidem, in sanguine ipsius, ad declarandam justitiam suam, per remissionem præcedentium peccatorum. Cur enim Deus remittit peccata, nisi quia sanguine Christi placatur, ut ne vindicet? Vindicaturus in aliis omnibus, iramque & excandescentiam suam erga omnes declaraturus, qui veritati quidem non obtemperant sed obtemperant injustitiæ.

ANONYMUS.

Paulus in Epistola ad Romanos ostendit quidem, & Gentes, & Judæos peccasse, & propterea utrosque egere gratia Dei, atque clementia; quam in Christo exhibitam fuisse docet Sed non idcirco dicit, Deum à Christo placatum fuisse, Deo ve pretium redemptionis nostræ persolutum. Nam, quod ait Rom. 3. 25, Christum propositum à Deo fuisse placamentum per fidem; id aliud nihil est, quam, si quis velit Deum erga se placatum reipsa experiri, oportere, ut Christo confidat, Hæc enim est fœderis, quod nobiscum per Christum Deus pepigit, conditio; quæ una omnes conditiones complectitur. Quod vero addit, In sanguine ipsius; id non ita accipiendum est, quasi fides in ipso Christi sanguine sit collocanda, sed in sanguine ipsius, idem est, atque Interveniente ipsius sanguine: quemadmodum Erasmus, & Tigurini locum sunt interpretati. Hujus enim, & similium locorum sententia est, Christi sanguinem, id est (ut loquuntur) violentam mortem, in salutis nostræ ratione intervenisse. Id quod identidem in Sacris Litteris repetitur; ut, quantopere nos Deus dilexerit, quantumque illi debeamus, agnoscere velimus. Nam alioqui etiam Dei erga nos dilectio in Christo morti tradendo multis in locis aperte commemoratur & prædicatur. Intervenit autem in salutis nostræ ratione, & sic in justificatione, & remissione peccatorum nostrorum à Deo consequenda, Jesu Christi mors, non quia ejus sanguine placari debuerit, vel placata fuerit Dei ira erga nos; quorum utrumque, ut absurdissimum & dictu plane horribile, sic impium, in Deumque summe injuriam censeri debet. Sed quia apertissima confirmatio fuit salutaris doctrinæ Jesu Christi, quæ hoc potissimum continebatur, quod pœnitentiam agentibus & in posterum ad ipsius præscriptum viventibus Deus omnium peccatorum remissionem benigne largiebatur: idque ita, ut pro æterna morte peccati pœna æternam vitam illis daturus esset. Merito igitur post fidei mentionem sanguinis Christi mentio subjicitur; cum hic sanguis, etiamsi in illo (proprie loquendo) fides, ut dictum fuit, collocanda non est; tamen efficiat, ut ea vera esse credamus, quæ Christus dixit, ob idque illi confidamus. Adde, quod non sine sanguine suo, id est cruce ac morte, qua nobis ad iter, quod docuerat, capessendum dux & præmonstrator esset, nosque ad mortem, quamvis atrocem, perferendam potius, quam ut ab ejus præscriptione aberraremus, animaret, atque alacres redderet, potuit ille ad beatam immortalitatem, ad supremamque illam, qua donatus à Deo fuit, potestatem pervenire. Ex quibus duabus rebus cum specimen, & argumentum futuræ nostræ beatitatis apparuit tum illius nobis dandæ modus & ratio confecta est quodammodo, atque extitit. Siquidem Christus is futurus erat omnino, qui nos ultimo illo die à mortuis excitaret, & corpus nostrum vile glorioso suo corpori conforme redderet Philip. 3. 21: quemadmodum etiam se facturum ipse promiserat, Joh. 6. 40. Atqui resurrectione nostra æternaque vita peccatorum nostrorum, ut paullo ante innuimus, vera remissio continetur. Atque hinc apparet, quid sibi voluerit Paulus, cum dixit 1 Cor. 15. 17, nisi Christus resurrexerit, vanam esse fidem nostram, & nos adhuc esse in peccatis nostris. Quod profecto non dixisset, si ex ipsa Christi morte, qua nimirum Dei ira placata fuisset, vis expiandi peccata nostra manasset, inque ipso Christi sanguine fides nostra collocanda esset. Huc accedit, quod verbum, quod Volanus, una cum aliis nonnullis, Placamentum est interpretatus, apud Paulum est ἱλαστήριον; quo nomine arcæ Veteris Fœderis operculum appellatum fuit: & Latine Propitiatorium sonat. De quo fit mentio Heb. 9. 5. Ad quod, ut etiam, quibusdam & antiquioribus & recentioribus interpretibus placuisse video, in suis verbis respexisse omnino videtur Apostolus. Verum non ita appellatum fuit operculum illud Exod. 25. 22, quia Deum propitium redderet; sed quia Deus in eo responsa dabat, seque propitium ostendebat. Quæ quantopere Christo in justificationis nostræ negotio conveniant, quilibet facile animadvertere potest. Jam, quod Paulus redemptionis mentionem facit, non hic aliqua veri pretii solutio cogitanda est: cum Redemptionis vocabulum tritissima, præsertim in Sacris Literis, translatione, nihil aliud, quam Liberationem significet, nullo vero pretio interveniente. Quanquam crediderim, in hoc loco, & similibus Hebraismum quendam esse. Hebræi enim nomine Copher & redemptionem, & expiationem significant. Itaque suspicor, Paulum Redemptionis nomine expiationem significare voluisse. Cui convenienter admodum mentio sanguinis adjungitur; cum in Lege Mosis, quo hæc omnia sine dubio per allusionem referenda sunt, non expiarentur peccata sine sanguinis effusione Heb. 9. 22. Sed & idcirco quoque Christi sanguinis à Paulo fit mentio, quia, cum agat de peccatorum remissione, quæ nobis per novum fœdus obvenit, quod nobiscum sancit Deus, ut patet Hier. 31. & Heb. 8. fœdera autem sanguine sanciti solerent, & antiquum fœdus sanguine sancitum fuerit Exod. 24. 8. Heb. 9. 18, non potuit ulla quodammodo ratione sanguinem Christi non commemorare, quo novum ipsum fœdus sancitum fuit, & spontaneæ, ut sic loquar, ac liberalissimæ Dei nostri promissiones in eo factæ, multo præstantiore sane & evidentiore ratione (ut ex supra dictis constare potest) corroboratæ, quam eæ, quæ in vetere factæ fuerant, & sanguine hircorum, ac vitulorum confirmatæ, qui in eo sanciendo fuerat fusus.

VO-

VOLANUS Partic. 11. pag. 102.

Hæc vero cum tam clare & perspicue dicuntur ab Apostolo, imo cum tota universa scriptura sancta, hoc unum subinde proponit & inculcat, quæ (malum) intemperies mentem hominis istius agitat, ut nusquam in scripturis sanguine Christi Deum Patrem peccatoribus placatum dici profiteatur?

ANONYMUS.

Immo vero, cum ex Apostoli verbis recte intellectis non Christi sanguine Deum placatum fuisse, sed contra, jam antea Deum fuisse placatum, in Christo apparuisse, perspicuum sit, nec usquam in Sacris Litteris quidquam dicatur, quod Dei placationem istam per Christi sanguinem factam suadere possit; quid est, cur quantumvis erroris nostri admoniti, rem tantopere absurdam alioqui atque horribilem, manibus pedibusque, ut dicitur, defendere eamque mordicus retinere pergamus?

VOLANUS Partic. 12. pag. 102.

Sed enim Paulum ad Corinth. 2. cap. 5. Non Christum sanguine suo nobis reconciliasse Deum, dicere ostendit, sed Deum nos sibi reconciliasse per Christum, idque non precium pro peccatis nostris accipiendo, sed peccata nostra nobis non imputando. At vero quodnam obsecro discrimen iste agnoscit in hisce dictis, ut non Christum reconciliasse Patrem Deum nobis dicat, ideo quia Deus nos sibi in Christo reconciliare dicitur? Si enim Christus tanquam unicus Dei & hominum mediator intercedit, per quem nos sibi Pater reconciliat, nihil profecto aliud intervenire ostendit, per quod Deus clementem ac propitium nobis se exhibeat, nisi quod Christus sanguine suo illum nobis placaverit. Ita vero sive Deus nos sibi reconciliare per Christum, sive Christus Deum nobis reconciliasse dicitur, id tamen totum in eum recidit sensum, ut Deum Patrem, ideo nobis habeamus reconciliatum, quia Christus mortis suæ, & supplicii pro nobis persoluti interventu, Deum Patrem peccatis infensum nobis reconciliavit.

ANONYMUS.

Attulerat Volanus locum istum, tanquam illum, qui ad Dei placationem Christi sanguine factam, quam ipse cum suis commentus est, omnino pertineret, & ad redemptionis æternæ pretium Deo patri à Christo persolutum. Ego vero, ex hoc ipso loco contrarium colligi, satis aperte ostendi. Nam & quod Deus ipse, ut hic dicimr, in Christo manens nos sibi reconciliaverit, omnem à Christo factam placationem excludit; & quod, ut statim adjungitur, Deus nobis peccata nostra non imputaverit, id, nullum pretium pro peccatis nostris Deo solutum fuisse, planissimum facit. Quomodo enim Christus nobis Deum placavit, præsertim vero sanguine suo; si, antequam sanguinem suum funderet, ab ipso prædicationis suæ initio, jam ipsius Dei nomine pacem nobis offerebat; immo ipse Deus per illum id potissimum curabat, ut nos, qui ab ipso aversi eramus, nostrisque peccatis nos ipsos ejus inimicos constitueramus, ad ipsum converteremur, & inimico animo deposito, ac porro peccatis relictis, cum ipso reconciliaremur? Namque hanc esse Pauli mentem, eumque non de reconciliatione jam peracta, sed à Deo procurata loqui, aperte ducent postmodum sequentia verba; *tanquam Deo exhortante per nos, obsecramus pro Christo reconciliamini Deo.* Quomodo rursus Deo patri pretium pro nobis à peccatis nostris in perpetuum redimendis à Christo fuit persolutum, si Deus ipse pater in Christo manens peccata nostra nobis non imputavit? Hinc enim apparet, primum, Christum, ut nos à peccatis redimeremur, non quidem quidquam Deo solvisse, sed Dei ipsius nomine nobis gratuitam à peccatis liberationem obtulisse. Deinde, potuisse Deum, si voluisset, jure peccata nostra nobis imputare. Nulla autem ratione nobis imputari poterant peccata nostra, si pro ipsis erat omnino, qui satisfaceret. Vel potius, si pro ipsis erat omnino, qui satisfaceret, nullus locus iis nobis non imputandis esse poterat. Ea enim non imputari dicuntur, quæ alioqui illum, qui ea commisit, reum peractura essent. Atqui, ubi satisfactio vel jam intervenit vel certo interventura est, citra omnem (ut sic dixerim) non imputationem, reatum penitus abolitum iri, certum est. Hæc, quamvis clara & manifesta, Volanus tamen adhuc non videt; nec differentiam ullam agnoscere potest inter hos duos loquendi modos, Christus reconciliavit nobis Deum, &, Deus nos sibi reconciliavit per Christum. Quæ tamen est maxima, & ipsis etiam pueris perspicua. Cum priore modo, Deum nobis ex inimico amicum à Christo factum fuisse, aperte significetur; posteriore vero, contra, Deum ipsum nos ex inimicis amicos per Christum sibi fecisse, declaretur. Atque adeo inveterata opinione, quæ illius animum præoccupavit, impeditus est, ut, si Christus est mediator, per quem Pater nos sibi reconciliet, velit omnino, ex hoc ipso ostendi, Christum sanguine suo Deum nobis placasse. Cum tamen hoc non modo ex illo non consequatur, sed cum illo cohærere nullo pacto possit; &, si illud verum est, hoc falsum esse, omnino necesse sit. Verum ea audienda sunt, quæ meis argumentationibus objicit, atque respondet.

VOLANUS Partic. 13. pag. 103.

Quod autem iste Patrem reconciliatum nobis in Christo dicit, non precium pro peccatis nostris accipiendo, sed peccata nostra nobis non imputando, hæc quidem mutua contradictione adeo se non interimunt, ut alterum potius ex altero tanquam effectum ex sua caussa profluere ostendant. Ideo enim Deus peccata non imputat, quia mortis Christi sacrificio placatos, pro justis eos reputat, quos peccatis obnoxios merito punire ac morti æternæ addicere potuit.

ANONYMUS.

In hac responsione Volanus confundit Dei placationem cum pretii solutione seu satisfactione illi exhibita pro peccaris nostris. Nam, cum velit ostendere, hæc duo non pugnare, Nobis non imputari à Deo peccata, &, Pretium pro peccatis nostris acceptum à Deo fuisse, immo alterum ex altero consequi; ait, Deum ideo nobis non imputare peccata, quia mortis Christi sacrificio fuerit placatus. An hoc dignum fit eo homine, qui alterum inscitiæ in formandis argumentis tam acriter reprehendit, ut ipse, quemadmodum infra videbimus, in me invectus, facit, ipsimet judicandum relinquo. Sed de ejus reprehensione latius suo loco. Nunc ad rem. Dico igitur, me non negare, quin Dei placatio, quæ Christi morte peracta esset, una cum non imputatione peccatorum nostrorum consistere posset. Placatur enim quis sæpenumero, quamvis offensæ reatus adhuc maneat: quo fit, ut non imputationi fit locus. Et Volanus ipse, in supra dicta Dei placatione hoc evenisse, vult. Ait enim, potuisse Deum merito nos punire, atque æternæ morti addicere, quia peccatis obnoxii fumus. At vero, cum pretii solutio seu satisfactio intervenit, dissolvitur omnis reatus. Et propterea, si Deus pro peccatis nostris pretium seu satisfactionem accepit, nec nos jam peccatis obnoxii fuimus, nec ipse eo nomine nos merito punire, & morti æternæ addicere potuit. Ac propterea nullus non imputationi relictus est locus.

VOLANUS Partic. 14. pag. 104.

Nec obstat gratuita Dei misericordia, qua ille impulsus Christum in salutem nobis donavit, quin quod ad nos attinet, tota salutis causa in Christo ipso sit collocanda, ut placatum ac propitium Deum Patrem, ideo peccatores sibi statuant, quia ille peccatis debitam pœnam pro omnibus sustinuit, justiciæque Dei satisfecit.

ANONYMUS.

Animadvertant, obsecro, pii lectores, quid affirmare audeat Volanus, & quemadmodum loquatur. Nam quis unquam, præter ipsum, dixit, quod ad nos attinet, totam salutis causam in Christo ipso esse collocandam, etiamsi ipsius Dei gratuitæ misericordiæ ratio habeatur? Dicitur quidem Christus, & revera est salutis nostræ causa, sed non tota causa. Ut illi ipsi fatentur, quos ipse magistros sequitur. Nam quid aliud est istud, quod ipsemet confitetur, Deum gratuita misericordia

sua impulsum, donasse nobis Christum in salutem, quam, Deum esse primariam nostræ salutis causam, seu, quod ad nos attinet, salutis causam primariam in gratuita Dei misericordia collocandam esse? Si proximæ causæ tantum salutis nostræ mentionem Volanus fecisset, eamque totam in Christo collocandam esse, dixisset, tolerabilius multo locutus esset. Licet, quantum ego conjicio, ejus rei causam ipse nescivisset. Quanquam, si ea vera sunt, quæ ab aliis accepta nobis tradidit, Christum peccatis debitam pœnam pro omnibus sustinuisse, & Dei justitiæ satisfecisse, non aliter loqui potuit, quam locutus est: & merito magistros suos tacite reprehendit, qui totam, quod ad nos attinet, salutis causam in ipso Christo non statuant. Quemadmodum enim, si quis aliquam pecuniæ summam debeat, hancque alius quispiam pro ipso universam creditori solvat, is non ipsi creditori ullo modo, sed ei, qui pro se solvit, liberationem suam prorsus acceptam referre debet; sic sane, si Christus Deo id universum solvit, quod nos illi propter peccata nostra debebamus, ejusque justitiæ pro nobis satisfecit, liberationem nostram ab omnibus peccatorum pœnis, & sic salutem nostram, nullo modo ipsi Deo, sed Christo prorsus acceptam referre debemus. Nam, quod Deus ipse liberationem istam procuraverit, & Christum, ut ait Volanus, in salutem nobis dederit; hoc, quod huc quidem pertinet, nihil est. Cum hac ipsa ratione, ut suæ justitiæ satisfieret, quæsiverit, deque jure suo ne tantulum quidem cesserit. Id quod animadvertentes quidam ex iis, qui præcipuam salutis nostræ causam omnino Deo ascribunt, & nihilominus tamen, satisfactionem istam ex Christi sanguine manasse, volunt, atque contendunt; mirabile quiddam excogitarunt; & dixerunt, nullo modo potuisse Deum peccata nostra non punire in nobis ipsis, nisi ipsius justitiæ alia quapiam ratione plene satisfactum fuisset. Quod haud scio an quidquam detestabilius dici potuerit, quodve ipsius Dei majestatem, & gloriam magis lædat. Mitto, quod universa scriptura passim contrarium testatur, cum sententiis, tum exemplis apertissimis de Dei adversus hominum peccata lenitate, atque clementia, sine ulla vera satisfactione. Cui nec ullus locus esse potest, ubi peccata condonantur, aut remittuntur. Quid autem frequentius in scriptura legitur, quam Deum condonare, aut remittere peccata? Nonne hoc idem in salutis nostræ per Christum partæ ratione explicanda sæpius inculcatur, & apertissime commemoratur? Vera satisfactio plenam debiti solutionem requirit; vel potius nihil aliud est, quam plena debiti solutio. Condonatio vero, aut remissio plenam debiti solutionem omnino excludit: sive ea fiat à debitore ipso, sive ab alio quopiam pro eo. Misericordiam enim gratuitam, & liberalitatem condonatio debiti, aut remissio prorsus declarat. Quæ nulla est, ubi creditor id, quod sibi debebatur, universum recipit; à quocunque tandem, & quacunque ratione id recipiat. Proinde videat Volanus, quidquid ipse contradisputet, quomodo gratuitam Dei misericordiam, quam in salute nobis per Christum danda intervenisse non negat, funditus non evertat, cum, per ipsum Christum divinæ justitiæ pro omnibus peccatis nostris satisfactum fuisse, asseverat.

VOLANUS Partic. 15. pag. 105.

Ita vero in salutem à Deo Christus nobis datus est, ut tamen ille mortis suæ sacrificio & peccata nostra expiaverit, & Deum propitium nobis reddiderit, & nunc in conspectu Dei appareat, ut interpellet pro nobis.

ANONYMUS.

Putat Volanus, idem reipsa esse, Expiare peccata nostra, quod, Pro peccatis nostris divinæ justitiæ satisfieri. Et idcirco ex supra ab se dictis hoc modo infert. Sed longe fallitur, sententia mea. Quandoquidem Deus ipse peccata nostra expiare dicitur, & revera expiat; nec tamen Deus ipse suæ justitiæ satisfacit, aut satisfacere potest. Christum igitur morte sua expiasse peccata nostra, facile concedo; quamvis omnino negem, ipsum eadem morte divinæ justitiæ pro peccatis nostris satisfecisse. Nego etiam, ipsum ullo pacto morte sua nobis Deum propitium reddidisse. Quod tamen Volanus ex peccatorum nostrorum expiatione per eandem mortem peracta consequi, sine dubio existimat. Quod vero Christus nunc pro nobis in conspectu Dei appareat, & pro nobis interpellet, nec, quid sit, Volanus intelligit, & in præsente disputatione plurimum illi obest. Id enim adhuc revera expiari à Christo peccata nostra ostendit, & propterea Christi expiationem nihil cum satisfactione commune habere docet. Qua de re non est necesse hoc loco enucleatius quidquam explicare.

VOLANUS Partic. 16. pag. 104.

Nescio ergo quid sibi velit iste somniator, non acceptum ideo Christum à Deo in pretium redemptionis asserens, quia toties dicitur à Deo datus, utrumque cum commemorat scriptura, & datum nobis Christum ex gratuita Dei misericordia, & ita vicissim Deo Patri oblatum, ut non per aliud, quam mortis ejus sacrificium, peccata generis humani sint remissa.

ANONYMUS.

Hic Volanus iterum ea confundit, quæ omnino sunt distinguenda; & in argumentando terminos (quod dicitur) mutat: ac præterea mihi quædam affingit. Quæritur, utrum Deus Christum acceperit in pretium redemptionis. Ait Volanus. Ego nego, & dico, Christum in nobis redimendis datum fuisse a Deo, non autem acceptum. Hæc verba mea Volanus sic accipit, ac si ex eo, quod Christus datus sit a Deo, concludam, non fuisse acceptum a Deo in pretium redemptionis. Cum tamen non simpliciter dicam, datum fuisse Christum à Deo; sed in redimendis nobis datum; nec ex eo, quod Christus in nobis redimendis à Deo sit datus, colligam aperte, eum à Deo in redemptionis pretium non fuisse acceptum (quanquam id jure facere potuissem, ut mox docebo) sed tantum, simpliciter unum affirmem, alterum negem, rem, uti eam gestam fuisse credo, breviter exponens. Hæc illa sunt, quæ mihi affingit Volanus. Qui deinde, cum argumentationem istam, quam mihi tribuit, inanem vult ostendere, à Christo, ut redemptionis nostræ pretio, considerato, ad eundem oblatum transgreditur: & sic, ut dixi, in argumentando terminos mutat. Nec interim considerat, quantum sit discrimen inter utrumque; præsertim in hac disputatione. Adeo ut ne ab exemplo quidem (quanquam, id eum facere voluisse, ex ejus verbis neutiquam intelligi potest) argumentari Volanus potuerit. Etenim, si Christus, tanquam redemptionis pretium, sit à Deo datus, hinc sane videtur colligi posse, eundem in redemptionis pretium non fuisse à Deo acceptum. Neque enim vel fieri potest, vel certe ullo modo est verisimile, ut, qui pretium dat, quo captivi redimantur, ille ipse sit, qui pro eorundem captivorum redemptione idem pretium accipiat. Si quidem hæc locutio, Datus est Christus à Deo, tanquam redemptionis pretium, sive, ut ego locutus fueram, In nobis redimendis datus est Christus à Deo, eam vim habet, ut ostendat, non modo à Deo profectum fuisse pretium istud, id est, à Deo factum esse, ut pro nobis redimendis Christus insumeretur, sed, ipsum Deum fuisse, qui Christum, tanquam pretium, solverit. Unde apparet, non posse Volanum locutionem istam admittere, quin simul fateatur, Christum à Deo in redemptionis pretium minime acceptum fuisse. Nisi eundem esse velit, qui solvit, &, cui solvitur; &, quempiam sibi ipsi aliquid posse solvere, affirmet. At vero nihil impedit, quominus Christus à Deo datus fuerit; & tamen idem Christus ipsi Deo fuerit oblatus. Non enim est Christus, tanquam oblatio, à Deo datus, perinde atque, tanquam redemptionis pretium, ab eodem datus fuit. Hoc sentiens fortasse ipse Volanus, hic quoque in argumentatione sua, etiamsi ab exemplo argumentari voluerit, terminos mutare est coactus. Nam pro priore exempli parte, quæ esse debuerat, Christus in oblatione pro nobis facienda datus est à Deo, substituat,

Christus datus est nobis à Deo, sive, ex gratuita Dei misericordia. In quo dupliciter est erratum. Primum, quia In oblatione pro nobis facienda, subtractum est, Deinde quia Nobis, verbo Est datus, fuit additum. Neque enim Christus in nobis redimendis nobis à Deo est datus; sed neque cuiquam alii. In nobis enim redimendis datus à Deo Christus merito dici potest, non, quod à quoquam fuerit acceptus: sed, quod Deus, ut nos ex peccati captivitate redimeremur, Christum impendit quodammodo, atque insumpsit. Et pretium redemptionis nostræ Christus dicitur, non, quod cuiquam pro nobis revera solutus fuerit; sed, ut in priore diximus responsione, quia, sicut pretium in redimendis captivis instrumentalis quædam causa est eorum liberationis; sic Christus liberationis nostræ instrumentalis quædam fuit causa, dum occisus est & mortuus, & sic, quemadmodum dictum est, impensus quodammodo, atque insumptus. Huc accedit, quod ad exemplum oblationis attinet, quod non perinde acceptus est Christus à Deo, cum illi oblatus est, ut acceptus ab eodem fuisset, si in redemptionis pretium illi fuisset solutus. Id quod cum ex ipsa natura universali oblationis, & solutionis satis intelligitur; tum vero ex propria oblationis Christi natura abunde constat; si, quomodo se Christus Deo obtulerit, recte percipiatur. De quo in proxima particula nonnulla dicenda erunt.

VOLANUS Partic. 17. pag. 105.

Sed instat adbuc iste, & ex Capite Nono Epistolæ ad Hebræos dicit. Sanguinem Christi, qui per spiritum æternum obtulit seipsum immaculatum Deo, non quidem propitium nobis & clementem Patrem ex justissimo scelerum vindice Deum effecisse, sed vim habere purgandi conscientiam nostram, ab operibus mortuis, ut serviamus Deo viventi. Verum nemo nisi imprudens ita argumentatur, ut quia unum aliquem certæ causæ recenset effectum, ideo alios effectus non posse dari contendat, cum unius & ejusdem causæ plures esse queant. Non enim vinum ideo non inebriat, quia stomachum calefacit, hilaritatem inducit. Ita vero sanguis Christi in pretium redemptionis nostræ effusus, & Deum offensum nobis placat, & conscientiam nostram purgat ab operibus mortuis. Imo opera nostra nihil aliud generarent, nisi mortem, si sanguis Filii Dei in odorem bonæ fragrantiæ Deo oblatus ipsum nobis propitium non redderet, & non amplius justum judicem operum, sed clementem obedientiæ Filii sui acceptatorem efficeret. Sic vero quæ optime conveniunt ac mutuo sese consequuntur, iste nescio quis novus ratiocinator, tanquam diversa separat, ac simul consistere non posse temere censet.

ANONYMUS.

Non attuli ego locum istum epist. ad Hebræos, ut probarem, Christum sanguine suo minime ex justissimo scelerum vindice propitium nobis & clementem patrem, Deum effecisse. Sed, quia Volanus istius loci, tamquam ejus, qui ad effectum istum sanguinis Christi spectaret, mentionem fecerat, cum illum multo aliter de Christi expiatione loqui, quam divini scriptores soleant, me ostendisse, dicerem; addidi, id vel ex isto loco intelligi posse, quem ipse attulerat. Nam, cum in eo de expiatione peccatorum nostrorum, per Christi sanguinem facta, aperte atque ex professo verba fiant; nulla supra dicti illius effectus fit mentio, sed tantummodo dicitur, Christi sanguinem vim habere purgandi conscientiam nostram ab operibus mortuis, ut serviamus Deo viventi. Non est igitur, quod Volanus quærat, quomodo hic Christi sanguinis effectus cum effectu illo non pugnet; vel, eo invento, mihi insultet. Nam, quod, si effectus ille non foret, hic non esset extiturus, ut ipse affirmat, quomodo, verum esse, probabit umquam, etiamsi sua illi eorum istius loci verborum. *Purgabit conscientiam nostram ab operibus mortuis*, interpretatio concedatur, quæ est, Efficiet, ut opera nostra non amplius mortem generent? Cur filii Dei sanguis non potuit efficere, ut opera nostra mortem amplius non generent, quamvis non reddiderit nobis Deum propitium? Fac enim (ut ego quidem nihil prorsus dubito) Deum ante fusum Christi sanguinem jam nobis propitium fuisse: quid impedit, quominus Christi sanguis via fuerit, per quam ipse Christus ad immortalitatem, & supremam illam potestatem pervenerit, unde vita nostra æterna proficiscitur? Verum, qui vitam æternam habet, certe ejus opera non amplius mortem generant. Quamquam opera nostra non amplius mortem generare, tunc etiam dicuntur; cum non amplius sunt mala, sed bona; cum, inquam, ab immunditia & iniquitate discedimus, & vitæ puritati atque innocentiæ adhæremus, Deoque viventi ea ratione servimus. Quod si in hunc sensum accipiatur interpretatio Volani, quem sensum in divini illius scriptoris verbis inesse, ostendunt postrema illa, *ut serviamus Deo viventi*, nihil est, cur quilibet perspicue cernere non possit, hoc à Christi sanguine præstari potuisse, etiamsi Deum nobis propitium non reddiderit. Cum potius hoc ideo potissimum præstare potuerit, quia propitium illum nobis esse declaraverit. Nemo est enim, quin, si Dei erga se benevolentiam perspexerit, qui sibi, vitam ex Christi præscriptione instituenti, æternam beatitatem offerat, à mundanis concupiscentiis, & injustitia, ut Christus præcepit, protinus recedat, seseque deinceps vitæ sanctimoniæ, ac justitiæ mancipet. Atqui, Christi fusum sanguinem istam Dei benevolentiam nobis ostendisse, ac confirmasse, & supra particula 10. satis demonstratum est, & multo uberius, nisi hoc idem argumentum latissime alio loco à nobis tractatum esset, hic demonstrari posset. Id autem non reticebo, Volanum non modo hic quoque redemptionem, quæ per Christi sanguinem, tamquam ejus redemptionis pretium, peracta est, cum ejusdem Christi oblatione confundere, verum etiam, quomodo se Christus Deo obtulerit, non intelligere. Quod recte explicatum cum plurimum & ad locum istum, aliosque præterea ejusdem epist. ad Heb & ad totam hanc rem, & tractationem illustrandam conducere possit, de eo aliquid differendum videtur.

Dico igitur, non leviter falli Volanum, qui cum plerisque putet, tunc Christum se obtulisse Deo, cum sanguinem suum fudit; existimans, idem esse, Christum se Deo obtulisse per proprium sanguinem, &, Christum suum ipsius sanguinem Deo obtulisse. Quod posterius numquam revera scriptor illius epistolæ dicit; ut paullo post apparebit. Itaque ex mente ejusdem scriptoris affirmo, Christum non quidem in cruce, seu crucis ara, ut vulgo loquuntur, se Deo obtulisse, sed in ipso cælo. Loquor autem una cum ipso de vera & perfecta, non autem de inchoata quadam oblatione. Patet hoc vel ex eo, quod in comparatione illa Christi [tamquam & summi sacerdotis, & victimæ, cum legali summo sacerdote, cumque legalibus victimis in sacrificio illo, quod semel quotannis statuto tempore fiebat, quam tam longe & late persequitur, atque explicat scriptor ille,] Sanctis sanctorum, in quæ ingrediebatur legalis pontifex, respondet omnino ipsum cælum, in quod ingressus est Christus. Ut inter cæteros locos ostendit manifeste ℣. 24. ejusdem 9. cap. ubi scriptum est. *Non enim in manufacta Sancta Jesus introivit exemplaria verorum, sed in ipsum cælum; ut appareat nunc vultui Dei pro nobis.* Namque sciendum est, auctorem illius epist. licet ab initio inter Sancta, & Sancta sanctorum distinxerit, tamen deinde perpetuo ipsa Sancta sanctorum simpliciter Sancta appellare. Atqui non fiebat vera oblatio pro peccatis (de hac enim loquimur) in sacrificio illo anniversario, nisi tum demum, cum summus sacerdos in Sancta sanctorum ingrediebatur. Eo enim sanguinem mactatæ pecudis inferebat, Deo pro peccatis offerendum, ut per id maxime constat, quod scriptum est supra ℣. 7. Dicitur enim ibi, pontificem ipsum semel in anno in secundum illud tabernaculum ingredi non sine sanguine, quem offert pro seipso, & pro populi ignorantiis. Hinc vero posset quispiam existimare, aperte colligi, Christum quoque sanguinem suum pro peccatis obtulisse. Quod ta-

men verum eſſe non poteſt; cum Chriſtus ſanguinem ſuum in cælum non intulerit. Igitur in hac ſimilitudine ſeu comparatione Chriſti, & pontificis legalis, ſanguini alieno à pontifice illo in ſacrarium legalis illato atque ibi oblato, non Chriſti ſanguis reſpondet, ſed ipſe Chriſtus, a ſeipſo videlicet in cælum illatus, ibique oblatus. Ut planum faciunt præcipue verba ejuſdem cap. ℣ſ. 25. *Neque ut ſæpe offerat ſemetipſum, quemadmodum pontifex intrat in Sancta per ſingulos annos in ſanguine alieno.* Ex quo uno loco tria, quæ hactenus à nobis dicta fuerunt, cuilibet conſtare poſſunt. Primum illud eſt, ad quod probandum ipſum attulimus. Patet enim, verbum, *ſemetipſum*, illis opponi, *in ſanguine alieno.* In quibus particula In, ut ſæpe alias, ex Hæbrei ſermonis proprietate, idem valet, quod Cum. idem enim omnino hic eſt, In ſanguine, quod (quemadmodum antea ſcriptum eſt) Non ſine ſanguine. Ergo neceſſe eſt, ut in Chriſto, Offerre ſemetipſum, reſpondeat, in legali pontifice, oblationi alieni ſanguinis. Alterum, quod ex ſupra dictis verbis apparet, eſt quod Sanctis ſeu ſacrario illi legali cælum ipſum reſpondet. Repetenda enim ſunt ἀπὸ κοινοῦ verba præcedentia, & perinde cenſendum, ac ſi ſcriptum hic foret, Neque in ipſum cælum introivit, ut ſæpe, &c. Quibus cum ſubjungatur, Quemadmodum pontifex intrat in Sancta, &c. Quis eſt qui non videat, in hac comparatione cœlum ipſum Sanctis opponi? Quanquam hoc iiſdem proxime antecedentibus verbis, præter alia non pauca, quæ in epiſtola illa leguntur, adeo, ut dictum fuit, clarum eſt & manifeſtum, ut cæcus plane is ſit futurus, qui id per ſe ipſe ſatis ſuperque non cernat. Tertium, quod prædicta verba probant, illud eſt, quod oblatio illa antiqua, cum qua ſcriptor ille oblationem Chriſti confert, non fieret niſi ingrediente pontifice in Sancta; & propterea ſimiliter Chriſti oblatio facta non fuerit, niſi, poſtquam Chriſtus in cœlum ipſum ingreſſus eſt. Id quod etiam ſatis aperte in illis explicatur: cum, ut monuimus, repetendum ſit ex præcedentibus poſt Verbum Neque, In ipſum cœlum introivit. Non obtulit igitur (ut ad id revertar, quod me ad verba iſta ejus epiſt. proferenda impulit) Chriſtus ſanguinem ſuum Deo, præſertim ex divini ipſius ſcriptoris mente; quod tamen Volanus putavit. Sed ſemetipſum obtulit, idque in ipſo cœlo. Dicit quidem ſcriptor ille, Chriſtum non per ſanguinem hircorum, & vitulorum, ſed per proprium ſanguinem ingreſſum fuiſſe in Sancta, id eſt, quemadmodum legalis pontifex non ante in Sancta ingrediebatur, quam ſanguinem hircorum, & vitulorum funderet (nam pro ſe vitulum, pro populo hircum antea mactabat) ſic Chriſtum non fuiſſe ingreſſum in ipſum cœlum, niſi, poſtquam ſanguinem fudit, non quidem hircorum, aut vitulorum, ſed ſuum ipſius: & præterea ſanguinem Chriſti fuſum aliis ſanguinis aſperſionibus, quæ in Lege fuerant, aſſimilat. Sed tamen, cum ad oblationem ventum eſt, ibi neceſſe habet ſanguini hircorum, & vitulorum non Chriſti ipſius ſanguinem, ſed ipſum Chriſtum aſſimilare. Nec vero ſimilitudines aut ſolent, aut omnino debent ſibi ipſis ubique, & per omnia reſpondere. Itaque, ut ad rem redeam, ſatis ex prædictis conſtat, Chriſtum ſeipſum non in cruce, ſed in ipſo cœlo Deo obtuliſſe. Quod etiam abunde hac re confirmatur, quod Chriſtus ſacerdos plane inauguratus non fuit, niſi poſt mortem ſuam; immo poſt ſuum in cœlum aſcenſum. Hoc enim ex eadem epiſt. ad Heb. apertiſſimum eſt; quæ plura loca habet id diſertis propemodum verbis teſtantia. Quamvis plerique, propter præjudicatam de Chriſti ſacrificio in cruce peracto opinionem, id non potuerint animadvertere; atque ad Chriſti ſacerdotii æternitatem ſeu perpetuitatem tantum loca illa retulerint. Non reputantes interim, quam abſurdum foret, Chriſti ſacrificium jam peractum eſſe, & tamen illum, ſacerdotem in æternum inaugurari. Loca autem præcipua, ex quibus conſtat, Chriſtum poſt crucis mortem demum, & aſcenſum in cœlum, factum revera ſacerdotem fuiſſe, præter illa duo, cap. 5. 10. & VI. 20, qui mihi id videntur ſatis diſerte dicere, ſunt tria iſta; cap. 2 ℣ſ. 17, & 18. v. 5. & VII. 26. In primo enim dicitur, debuiſſe Chriſtum fratribus per omnia ſimilari, ut fieret miſericos & fidelis pontifex, in iis, quæ erga Deum, ad expianda peccata populi: nam ex eo, quod illi contigit tentatum eſſe, poſſe iis, qui tentantur, auxiliari. Unde omnino intelligitur, non fuiſſe Chriſtum factum revera pontificem, niſi, poſtquam per omnia tentatus fuit, quibus nos tentamur, & ſic ipſam cruentam mortem expertus eſt: quemadmodum etiam ex antecedentibus eſt manifeſtum. In ſecundo autem loco ſcriptum eſt, Chriſtum non ſeipſum glorificaſſe, ut fieret pontifex, ſed illum, qui ad ipſum dixit, *Filius meus es tu: ego hodie genui te.* Nam hæc Dei ad Chriſtum verba tum demum extitiſſe, cum Chriſtus reſurrexit à mortuis, perſpicue docent verba Pauli Act. 13. 33: quidquid nonnulli ea eludere conentur. Præſertim vero Theodorus Beza, qui in annotationibus ſuis in eum locum conatur oſtendere, Paulum ſuſcitandi verbo primum exortum, primamve exhibitionem potius, quam reſurrectionem à mortuis, intellexiſſe. Rationes enim, quibus movetur, ut aliquando à nobis eſt factum, refutare adeo proclive eſt, ut vix quemquam paulo cordatiorem Sacrarum Litterarum ſtudioſum fore exiſtimem, qui, propter illas, vel minimum quidem à vera non minus, quam receptiore, ejus loci explicatione recedendum putet. Denique in tertio loco habetur, decuiſſe, ut nobis talis eſſet pontifex, qui inter alias conditiones, quas habere debuit, ſublimior cœlis factus eſſet. Nam certe hinc colligitur, antequam Chriſtus cœlis factus eſſet ſublimior, non fuiſſe talem, quem nos habere pontificem deceret; nec porro pontificem fuiſſe. Adde, quod aliæ omnes conditiones, quæ ibi enumerantur; videlicet, eſſe ſanctum, innocentem, impollutum, & ſegregatum à peccatoribus, nihil aliud ſignificant, quam Chriſti immortalitatem, atque (ut ita loquar) impatibilitatem. Quemadmodum & totus locus per ſe ſatis perſpicue docet, & alibi à nobis pluribus verbis demonſtratum fuit. Ex quo intelligi par eſt, Chriſtum non fuiſſe revera noſtrum pontificem, antequam immortalitatem, & gloriam ſui corporis adipiſceretur. Niſi igitur velimus, Chriſtum prius ſeſe Deo pro nobis obtuliſſe: quam revera noſter pontifex fuerit, & ſic veram oblationem eſſe poſſe, ubi verum ſacerdutium non ſit; neceſſe eſt omnino, ut fateamur, Chriſtum non in cruce, ſed in ipſo cœlo ſe Deo obtuliſſe. Unde planiſſimum fit, quam longe diverſa ratione Chriſti ſacrificium noſtra peccata expiet, ab ea, quam cum pleriſque aliis Volanus ſequitur. Ideo enim noſtra peccata Chriſti ſacrificium expiat, quia Chriſtus, ſeipſum Deo offerendo, (quod ut dixi in ipſo cœlo eſt factum) ſupremam ſecundum Deum in cœlo, & in terra poteſtatem eſt adeptus, qua nos à pœnis omnium peccatorum noſtrorum perpetuo liberat. Propterea, quamvis Sacræ Litteræ non raro doceant, Chriſtum jam expiaſſe peccata noſtra, eo quod jam ea omnia & fecit, & adeptus eſt, unde ad nos liberatio iſta proficiſcitur; tamen ſæpe etiam oſtendunt, & præſertim in hac epiſtola ad Hebr. eum adhuc illa expiare. Nempe quia perpetuo ejus liberationis ipſe potentia ſua participes nos facit; &, dum cæteri, qui increduli, contumaces, & impii ſunt, identidem ſuorum peccatorum pœnas luunt, nos, qui Deo per ipſum confidimus, illique obedimus, ac veram pietatem colimus, ab omnium ſcelerum, quæ olim commiſimus, & errorum, quos adhuc committimus, veris pœnis per ipſius potentiam immunes ſumus; & tandem per eandem potentiam, cum ſcelerati homines prorſus perdentur, atque æternæ morti adjudicabuntur, nos & ſervabimur, & vitæ æternæ compotes efficiemur; & ſic veram & plenam peccatorum noſtrorum expiationem conſequemur. Voluerunt autem divini ſcriptores nobis hanc ſupremam atque perpetuam Chriſti poteſtatem ſub ſummi æternique ſacerdotii nomine explicare, ut ſemper ob mentis noſtræ oculos obver-

obversaretur, Christum eam potestatem non ex seipso, sed Dei patris beneficio habere. * Adeo ut, quod hanc rem attinet, perinde sit, ac si expiationem istam, quam diximus, peccatorum nostrorum à Deo continenter impetraret Heb. 9. 24. vs. 25. Itaque dixerunt, illum jam in cœlum ingressum apparere nunc vultui Dei pro nobis, & pro nobis interpellare Rom. 8. ys. 34. Hoc enim ipse pontifex faciebat, postquam ingressus erat in Sancta; ubi, ut dictum est, vera peccatorum expiatio peragebatur. Quamvis igitur revera non roget nunc Christus Deum pro nobis, cum is ipse sit, qui nobis omnia bona potestate jam sibi tradita largitur, tamen rogare dicitur propter prædictam causam. Atque ipsius continente interpellatione pro nobis apud Deum non quidem efficacitas mortis ipsius in delendis peccatis nostris, quæ perpetuo duret, significatur, sed præsens ejus auctoritas, & cura, quam nostrum gerit, describitur. Quod idem dico (nam nec reipsa hæc inter se differunt) de expiatione peccatorum nostrorum, quam à Christo adhuc fieri, testantur Sacri Scriptores. Neque enim, ut plerique sunt arbitrati, id ad vim sive efficaciam ipsius Christi mortis refertur. Sed omnino præsentem Christi actionem declarat. Ut aperte demonstrant verba illa epist. ad Hebr. *Ut misericors fieret & fidelis pontifex in iis, quæ apud Deum, ad expianda peccata populi. Nam, ex quo illi contigit tentatum esse, potest & iis, qui tentantur, auxiliari.* Atque eadem sententia repetitur ad finem 4. cap. ejusdem epist. & alibi non obscure insinuatur, & tantum non plane exprimitur. Præsertim vero cap 5. 2.

VOLANUS Partic. 18. pag. 106.

Non minorem autem inscitiam, & in alio ejusdem Apostoli testimonio non bene intellecto prodit. Nam quia hic Christum per sanguinem suum in sancta, hoc est in ipsum cælum semel ingressum dicit Hebr. 9. 12, *atque ea ratione æternam redemptionem nactum fuisse: non igitur sanguinem suum æternæ redemptionis pretium* Deo *ipsi statuisse iste concludit. At cui obsecro istam redemptionem nactus est, aut quem tandem morte sua placavit, si Deus Pater istam oblationem illius minime requisivit?*

ANONYMUS.

Istum quoque locum non ideo revera attuleram, ut probarem, Christum sanguinem suum æternæ redemptionis pretium ipsi Deo minime statuisse; sed ut ostenderem, multo aliter locutum fuisse Volanum in expiatione peccatorum nostrorum per Christum explicanda, quam scriptum inveniretur apud divinos scriptores. Quanquam non video, si Christus idcirco nos sanguine suo in æternum redemit, quia per suum sanguinem in ipsum coelum ingressus est, quomodo eundem suum sanguinem pretium æternæ redemptionis nostræ ipsi Deo statuere vel debuerit, vel etiam potuerit. Nam, si Christi sanguis hoc præstat, ut Christus in cœlum ingrediatur, ingressus autem iste nobis æternam redemptionem parit; quid opus est ad eandem redemptionem obtinendam eundem sanguinem pretium ejus redemptionis Deo statuere? An non ex ratione ista, qua scriptor iste docet, factum fuisse, ut Christi sanguine redempti simus, planissimum est, cur idem sanguis, sive anima Christi, pretium nostræ redemptionis appelletur? Nempe quia Christus, ut in cœlum ingrederetur, & ibi æternam nobis redemptionem nancisceretur, sanguinem seu vitam suam impendit atque insumpsit. Quæ ratio nos redimendi nihil prorsus commune habet cum solutione Deo facta ejusdem sanguinis. Quare; nisi velimus, Christum sanguine suo duobus iisque plane dissimilibus modis nos redemisse, quorum etiam alterum plane supervacaneum esse, necesse est; fateri omnino oportet, Christum nullo pacto ideo nos sanguine suo redemisse, quod pretium redemptionis nostræ ipsi Deo statuerit. Aut certe dicendum est, locum istum epistolæ ad Heb. de alia redemptione loqui, quam de ea, quæ Christi sanguine, tanquam pretio, facta est. Quod tamen Volanus non dicit, immo satis aperte confitetur locum de hac ipsa redemptione agere; sed pro responsione interrogat, cui nam istam redemptionem nactus fuerit Christus. Quasi vero vel ego negem, nobis illam nactum eum fuisse, vel necesse sit, si illam nobis est nactus, pretium ipsius redemptionis ab eo ipsi Deo fuisse persolutum. Quorum utrumque quam longe à veritate abhorreat, ex iis, quæ modo diximus, liquido constare potest. Quocirca valde miror, cur ita locutus fuerit Volanus. Nec minus sane, vel potius multo magis mirum videri debet, cur rursus interroget, quem tandem morte sua Christus placaverit, si Deus pater istam oblationem illius minime requisivit. Confundens enim, ut solet, & placationem, & oblationem cum pretii solutione, ita loquitur, quasi inter omnes constet, adeoque ipsemet confitear, Christum morte sua quempiam placasse; & si quempiam morte sua placavit, necesse sit, eum, quem placavit, oblationem illius per mortem requisivisse; si autem requisivit, fieri non possit; quin pro æternæ redemptionis pretio sanguinem illius ab eo acceperit. Quæ tamen omnia à me prorsus negantur; & ex parte manifesto sunt falsa. Falsum enim est omnino, neminem placari, nisi ea re, quam ipse requisiverit. Nam quid vetat, quominus quis placetur re aliqua nequaquam à se requisita, dummodo illa ejusmodi sit, quæ ad ipsius iram sedandam sit accommodata? Falsum similiter est, si quispiam alterius morte placatus fuerit (erga eos videlicet, quos alioqui jure punire potuisset) etiamsi mortem istam ipse requisierit, inde sequi, ab ipso illius sanguinem pro redemptionis istorum pretio acceptum fuisse. Immo placatio fere ostendit, eum, qui placatur, de suo jure aliquid omnino remittere. Pretii vero solutio, si integrum pretium sit, ut certe hic intelligitur, suum jus ab accipiente plane retineri, demonstrat.

VOLANUS Partic. 19. pag. 106.

Ita vero sub ambagibus istis, nescio quam novam fraudem impostor iste occultat, ut novum deinde dogma suis Ebionitis proponat. De quo quidem divinare nolo, cum & ipse nondum se plene aperiat, & in aliud tempus istam tractationem rejiciat: qua nimirum vulgo receptam sententiam de ratione, qua Christi sacrificium peccata nostra expiaverit, impugnare velit.

ANONYMUS.

Volano ambages videntur ea, quæ tamen sunt expeditissima. Nihil enim in responsione mea hac de re scriptum est, quod unicuique, modo præjudiciis agere nolit, confitendum non sit, cum intellectu facillimum, tum rationi maxime consentaneum esse. Quod si interim non satis apparet, quomodo ea, quæ à me dicta sunt, cum multis Sacrarum Litterarum testimoniis convenire possint; non tamen idcirco veritas per se ipsa manifesta & iis paucis locis, quos ex Sacris Litteris antea allatos tractare contigit, convenientissima, abjicienda, aut spernenda est, sed amplius quærendum; nec existimandum, ut Volanus quidem existimare videtur, quidquid errorum, tot retroactis sæculis, in Christi Ecclesiam inductum fuerat, sexaginta paulo plus annis, quibus hoc serio agi cœptum est, retectum, indeque aliqua ratione profligatum fuisse; vel se, suosque tantos progressus in divinarum rerum cognitione fecisse, ut ultra progredi non possint. Volfgangum Fabricium Capitonem virum insignem atque doctissimum, cuique quidquid in Christiana religione Volano, & suis cognitum est, perspectum fuit; immo qui una cum non paucis aliis veritatis divinæ instaurandæ ducibus in quibusdam ad Christianam religionem pertinentibus, præsertim vero in iis, quæ sacramenta vocantur, multo plus vidit, quam isti adhuc viderint; hunc, inquam, tantum virum non puduit in præclara illa epistola, quam Martini Cellarii seu Borrhai libello de operibus Dei præfixit, pluribus verbis aperte profiteri, se pleraque nondum nosse, aut assecutum esse: nec veritus est affirmare, quidquid jam tum patefactum fuerat, vix scintillam esse renascentis Lucis Evangelicæ: futurum autem brevi, ut divinarum rerum notitia multo amplior haberetur. Atque interim vehementer derisit eos, qui,

jam

jam ſe ſummam conſecutos eſſe, arbitrabantur; nec quidquam amplius doceri ſuſtinebant. Quamobrem, ne Volanum, ſuoſque pudeat, ſi quædam adhuc ignorant, nec veritati indagandæ viam obſtruere tentent, atque ab hoc ſtudio homines pios publicis conviciis, ac maledictis, & quaſi minis, immo & ferro, & igne, ſi aliter non poſſunt, deterrere ac revocare. Nam præterquam quod fruſtra omnino laborabunt, & nihil agent; neque enim contra Dominum, ut inquit Sapiens Prov. 21. 30, conſilium eſt ullum; ſeipſos etiam conficient tandem, & divinam iram vehementiſſime contra ſe concitabunt. Ego quidem nec impoſtor ſum, nec fraudem ullam occulto, ut Volanus me inſimulat. Qui rectius feciſſet, ſi id re præſtitiſſet, quod verbis pollicetur, aut præſefert: ut ſcilicet de me divinare noluiſſet; ſed de mente, ſtudioque meo judicium ſuum in illud tempus diſtuliſſet, quo me plene aperuiſſem. Id quod tamen, quamvis hoc Volanus neſciret, jam antea feceram; nec in reſponſione ad ipſum mea hanc de ratione expiationis peccatorum noſtrorum per Chriſti ſacrificium tractationem in aliud tempus rejeceram, vulgo ve receptam ea de re ſententiam me impugnare aliquando velle profeſſus fueram, ſed tantummodo non eſſe mihi animum id tunc faciendi dixeram. Nam, etſi nihil dum de eo argumento formis excuſum in publicum edideram; tamen copioſiſſime tota de re in diſputatione mea de Jeſu Chriſto ſervatore explicaveram. Quam diſputationem duobus ante annis non ſolum multis ipſe oſtenderam, & amicis quibuſdam eam deſcribendi, & cuilibet oſtendendi poteſtatem feceram; ſed ei dederam, qui Genevam poſtea illam miſerat. Ubi etiam de illa refellenda conſilium ab initio captum eſt. Quod dum ego, antequam illam excudendam curem, avide expecto, jam quinctus annus elapſus eſt. Quanquam interea ſum monitus, eos, qui conſilium illud ceperant, ſententiam mutaſſe, & laborem illum meum plane ſupprimendum eſſe, cenſuiſſe. Cogito igitur brevi, Deo volente, diſputationem iſtam publicare, aut certe eam aliquando publicatum iri ſpero. Quo fit, ut hoc loco quædam pauca tantum de hac materia diſſerere libuerit, quæ etiam reticuiſſem, niſi veritus eſſem, ne ob ſilentium meum divina veritas male audiret. Nec enim ea de re præcipue inter me, & Volanum diſputatur. Immo ego jam in priore reſponſione oſtendi, Volani opinionem circa rem iſtam, ipſius, de qua potiſſimum diſputamus, ſententiam funditus evertere: & hic paullo poſt, Deo dante, iis diluendis, quæ argumentationibus meis Volanus objicit, idem à me apertius oſtendetur.

VOLANUS Partic. 20. pag. 107.

Inde tamen facile quiſque perſpicere poteſt, quam peſtem orbi Chriſtiano, iſtorum opera Satan moliatur, qui tam proterve ſcripturas lacerant, & novis ſubinde ac ſecum pugnantibus opinionibus illas adaptant, ut deinde ſuſpectas plurimis reddant, & à religione Chriſtiana ad quamvis impietatem homines abripiant.

ANONYMUS.

Nihil hic dicitur, quod reſponſionem requirat, vel certe ad quod ſupra ſatis reſponſum non fuerit. Illud tamen addam, tantum abeſſe, ut ego, ſeu prudens ſive imprudens, Sacras Litteras ſuſpectas plurimis reddere coner, & à religione Chriſtiana ad quamvis impietatem homines abripere; ut potius certo ſciam, me Sacras Litteras, quantum in me eſt, à perverſis & impiis explanationibus vindicare, atque hac ratione, ne ſuſpectæ alicui merito videri poſſint, efficere, &c. dum rationem expiationis peccatorum noſtrorum per Chriſti ſacrificium, quæ paſſim recepta eſt, impugno, eamque à vero Sacræ Scripturæ ſenſu quam longiſſime abeſſe, demonſtro, homines à fucata quadam ſub Chriſti nomine religione, quæ, ut plus ſatis conſtat, nullos niſi mortiferos carnis fructus parit, ad veram pietatem traducere, quæ ſpiritus vitales fructus producat.

VOLANUS Partic. 21. pag. 107.

Tota quidem Scriptura Sacra huic blaſphemiæ repugnat, quam iſte evomit, negans Deum Patrem ſacrificio mortis placatum, & quidvis aliud Chriſtum morte ſua egiſſe, quam ut Deum Patrem pro juſto peccatorum vindice, nobis propitium ac clementem Patrem exhiberet.

ANONYMUS.

Immo nihil apertius univerſa ſcriptura teſtatur, & clamat (nulla interim Chriſti mortis, tanquam ejus videlicet, ad quam Deus reſpiceret, mentione facta) quam, Deum, antequam Chriſtus moreretur, nobis pœnitentiam agentibus, per ipſum Chriſtum omnium delictorum gratuitam veniam obtuliſſe, & omnium offenſarum condonationem; Chriſtique mortem non ad Deum nobis placandum, ſed ad placatum oſtendendum pertinuiſſe, & ad nos, qui mente alieni à Deo eramus, ad ipſum Deum adducendos ſpectaſſe. Nec porro ipſam Chriſti mortem ejus revera ſacrificium eſſe, aut fuiſſe: ſed illi præiviſſe: nempe quod oblatione ſui ipſius in ipſo cœlo contineretur. Appellatur quidem à Paulo Chriſti factum illud, quod mortem pro nobis ſubire voluerit oblatio, & victima Deo in odorem bonæ fragantiæ, Epheſ. 5. 2, nam facta egregia, quibus patrandis charitas, atque beneficentia erga homines exercetur, Deo ve obedientia præſtatur, hoſtiæ Deo gratæ appellari ſolent. Ut ex his locis apparet, Heb. 13. 16. 1 Pet. 2. 5. Philip. 4. 18, in quorum etiam poſtremo idem loquendi modus habetur, qui in ſuperiore illo Pauli loco. Qui Paulus alibi Rom. 12. 1, hortatur, ut noſtra corpora hoſtiam Deo placentem exhibeamus. Verum, quod ipſa mors Chriſti ſit ejus ſacrificium illud expiatorium, de quo hic agimus; id nuſquam ſcriptum extat. Quamquam ex eo, quod ſine prævia morte ſacrificium ipſum peragi non poterat; factum eſt, ut non modo Chriſtus pro peccatis noſtris, ſeu propter peccata noſtra, mortuus eſſe dicatur; ſed etiam ipſi morti ſeu ſanguini Chriſti peccatorum expiatio tribuatur. Nempe potiſſimum, ut hac ratione Dei, ipſiuſque Chriſti ſumma in nobis ſervandis charitas maximopere commendetur. Ex prædictis igitur omnibus non minus imperite, quam impie (Volani, & aliorum pace ſit dictum) eos loqui conſtat, qui aſſerunt, Chriſtum mortis ſuæ ſacrificio Deum nobis placaſſe, id re ſua morte egiſſe, ut Deum Patrem ex juſto peccatorum vindice propitium nobis ac clementem patrem efficeret. Sic enim efferenda eſt poſterior hæc Volani ſententia, ſi ea cum Parænefis verbis plane conſentire debet. Namque hoc loco paullo aliter loquitur Volanus; & particulam Ex in Pro mutat: verbum autem Efficeret in Exhiberet transformat. Ex quibus fit, ut ſenſus eſſe poſſit, Chriſtum morte ſua id egiſſe, ut Deum, qui alioqui peccata ſevere punire ſolet, clementem ac propitium patrem nos ſentiremus, atque experiremur. Quæ ſententia recte explicata, ut veriſſima eſt, ſic iis, quæ ego dico, eſt conſentanea.

VOLANUS Partic. 22. pag. 107.

Quod ſi quid ſobriæ mentis iſte haberet, vel unicum hoc nonum Epiſtolæ ad Hebræos caput ad refellendam hanc ejus inſaniam ſufficeret. Nam ob id Novi Teſtamenti mediatorem Chriſtum dicit, ut morte intercedente, ad redemptionem earum prævaricationum, quæ fuerant ſub priori Teſtamento, vocati, promiſſionem accipiant æternæ hæreditatis. Ac ideo ſemel in conſummatione ſeculorum ad abolendum peccatum, per immolationem ſui patefactum eſſe dicit, & in ipſum conſcendiſſe cœlum, ut appareat nunc in conſpectu Dei pro nobis. Sic nimirum mortis Chriſti finem apertiſſimis deſcribit verbis, ut peccato per oblationem corporis ejus abolito, aditus nobis pateat ad Patrem: & quem peccata noſtra ab eo ſegregaverant, obedientia & juſtitia Chriſti nos illi conjungeret.

ANONYMUS.

Si Volanus, qui mihi omnem ſobrietatem mentis adimit, meque in hac diſputatione inſanientem facit, judicium ſuum, atque prudentiam, qua alioqui, ut arbitror, plurimum pollet, hic adhibere voluiſſet, aliter ſine dubio locutus eſſet: ſimulque vidiſſet ex iſto potiſſimum nono cap. epiſt. ad Heb. & meam ſententiam con-

confirmari, & suam everti. Quippe ex quo, ut supra ostendimus, Christi oblationem, non in ipsa morte, sed post mortem, fuisse coostet; & propterea, quamvis mors intercesserit ad redemptiouem, sive expiationem peccatorum oostrorum, non tamen ex ipsius mortis vi aliqua occulta eam manasse: qualis vis esset, si per eam mortem vel Deus placatus fuisset, vel pretium oostræ redemptionis illi fuisset persolutum. Ac breviter, ex quo liquido appareat, longe alia ratione nos per Christum redempros esse, nostraque peccata expiata, quam ipse Volanus putet; eaque in re Christi mortis vim atque afficaciam omnibus, qui ipsius Christi historiam tenent, obviam esse ac manifestam. Nam, quæ idem Volaous ex iis, quæ prædicto nono cap. sunt scrita, ad me refellendum concludit; ea vel oihil plane mihi adversantur, sed potius favent, vel nullo modo ex ejus loci verbis colliguntur. Etenim, si per oblationem corporis Christi, ut Volanus concludit, abolitum est peccatum, & hic finis Christi mortis fuit (quod ego sane nunquam negavi) oblatio autem corporis Christi, ut ante ostendimus, facta est post mortem in ipso coelo; sequitur omnino, aut per ipsam Christi mortem minime placatum Deum fuisse, neque in ipsa morte pretium redemptionis nostræ Deo fuisse statutum, aut hæc ad abolendum peccatum non satis esse; immo prorsus apparet, ex ipsa morte peccatorum nostrorum abolitionem petendam non esse. Porro quod addit, obedientiam, & justitiam Christi nos Patri conjungere, quos (sic enim arbitror legendum, noo autem, quem) peccata nostra ab eo segregaveraot, si hoc significat, Christum obedientia, & justitia sua Deum placavisse, vel pro nobis illi ea omnia præstitisse, quæ nos præstare debeamus; id neque ex illius scriptoris verbis ullo modo consequitur, oec, ut in disputatione nostra de Jesu Christo servatore abunde ostendimus, ulla ratiooe verum esse potest. Sin autem per verba ista Volanus intelligit, obedientiam, & justitiam Christi effecisse, ut ipse Christus in coelum ingressus fuerit, ibique tantam potestatem fuerit adeptus, ut & nos, qui antea propter peccara nostra à Deo disjuncti eramus, hoc animadvertentes, peccata reliquerimus, iisque relictis, ex fœdere, quod nobiscum per eundem Christum pepigit Deus, ipsorum omnium veniam simus consecuti, & ipse Christus possit nos in perpetuum servare, vitaque æterna donare, quibus rebus vera nostra cum Deo conjunctio continetur; si hoc inquam, Volanus intelligit, & id dicit, quod verissimum est, & sententiam meam prorsus approbat, atque confirmat.

VOLANUS Partic. 28. pag. 108.

Verum ut Academicus iste, ludum jocumque sibi esse scripturam ostendat sacram, id denuo jam, quod impugnavit concedere videtur: Ita tamen, ut Christum honore divinitatis spoliet, & meram esse creaturam evincat.

ANONYMUS.

Volanus ad hunc modum reipsa argumentatus fuerat, Quisquis Deum patrem placavit, eique pretium æternæ redemprionis dedit, is æternus Deus & creator est; Sed Christus Deum patrem placavit, eique pretium æternæ redemptionis dedit; Ergo Christus æternus Deus & creator est. Negavi ego assumptionem, seu minorem hujus argumenti propositionem: immo eam falsam esse ostendi, & ejus, ut vocant, contradictoriam enunciationem, veram; id est, à Christo neque patrem placatum fuisse, neque pretium æternæ seu nostræ redemptionis illi datum. Idque ita affirmavi, ut propterea Volanus me & somniatorem, & impostorem appellare, & insaniæ simul insimulare non dubitaverit. Ut alia convicia omittam, quæ ejus rei occasione non levia, nec pauca in me conjecit. Cur igitur deinde me Academicum appellat? An non quid sentiam, ipso teste, aperte sum professus, sic, ut blasphemiam quoque me evomuisse dicat? At enim deinde, quod prius negasti, concedis. Nullo pacto concedo. Sed, ut futilitas argumentationis adversarii multo evidentius appareat, dico, posse concedi assumptionem istam; nec tamen recte argumentum conclusum dici posse. Nempe quia major propositio sit falsa: adeo, ut non modo necessarium noo sit, cum, qui Deum patrem placaverit, eique pretium æternæ redemptionis dederit, esse æternum Deum & creatorem, sed etiam nulla ratione potuerit is, qui æternus Deus & creator sit, Deum patrem placare, eive pretium æternæ redemptionis dare; & consequenter, si Christus æternus Deus & creator est, necesse sit, ut nec Deum patrem placaverit, nec ei pretium nostræ redemptionis dederit. Nec tamen satis habuit Volaous, me Academicum nominare; sed addidit etiam, Sacram Scripturam mihi ludum jocumque esse (nam & alibi me inter eos numerat, quibus Sanctæ Litteræ sint ludibrio) cujus tamen Sacræ Scripturæ causa, & pro cujus veritate asserenda novit Deus, quanta hactenus sim passus, & assidue patiar, ac porro perpetuo, ipso adjuvante, perpeti sim paratus.

VOLANUS Partic. 24. pag. 108.

Sed esto (inquit) Placaverit Christus sanguine suo iram æterni Dei Patris, adeo ut ipsum nobis propitium clementemque Patrem effecerit: tum sane, aut duos Deos & duos creatores asserere oportet: aut si unus & idem cum Patre Deus est, seipsum placavit. Sed nemo seipsum placat, nec sibi ipsi aliquid solvit. Ergo si Christus æternus Deus & creator est, nec Patrem suum placavit, nec illi pretium nostræ redemptionis dedit. Hæc quidem novi istius dialectici argumentatio est, quæ prodit hominem nunquam fæliciter in ea arte versatum, & in formandis Syllogismis pueriliter errantem. Sic enim omnes argumentationis confundit partes, ut neque termini sint suo loco dispositi, nec conclusio suis præmissis subjiciatur, & major propositio pro conclusione inepte repetatur,

ANONYMUS.

Nec fideliter Volanus argumentationem meam recitat; oec, ut recirat, ei id ullo modo objici potest, quod ultimo loco iple objicit: videlicet: majorem propositionem pro conclusione in ea repeti. Major propositio ab ipso conficta, hæc est; Si Christus unus & idem cum Patre Deus est, seipsum placavit. Conclusio autem, quæ & mea ipsa est, sic habet; Si Christus æternus Deus & creator est, nec patrem suum placavit, nec illi pretium nostræ redemptionis dedit. Quomodo hic, quæso, major propositio pro conclusione repetitur? Certe nec in conclusione fit mentio, quod Christus seipsum placaverit; quod tamen Seipsum placasse, alter terminus est majoris propositionis: nec in majore propositione dicitur, quod Christus patrem suum non placaverit, nec illi pretium nostræ redemptionis dederit; quo alter terminus conclusionis continetur. Nam in altero ex duobus terminis, quibus utraque constare solet, majorem propositionem, & conclusiooem prorsus convenire debere, quis est, qui nesciat? Quanquam, ut majorem istam propositionem confinxit Volanus, in neutro termino ea cum conclusione prorsus convenit. De uno jam vidimus. De altero vero dico, non idem plane esse, Unum & eundem esse cum Patre Deum, & Æternum Deum & creatorem esse; quamvis alterum ex altero omnino consequatur. Immo, ex Volani suorumque sententia, non simpliciter & absolute consequitur. Vult enim una cum suis, Christum non persona, sed essentia tantum, esse unum & eundem cum patre. Non possum igitur satis mirari, quomodo Volanus ausus sit dicere, in hoc argumento pro conclusione repeti majorem propositionem; præsertim, cum major propositio enunciatio sit plane affirmans: conclusio vero, plane negans. Itaque, aliud agentem id Volanum scripsisse, prorsus dicendum videtur. Sed videamus, ecquid alia, quæ meæ argumentationi, quod ad formam attinet, objicit, solidiora sint; & idcirco ipsam, qualis ex verbis meis aperte colligitur, recitemus. Sic igitur ea se habet; Si Christus æternus Deus & creator est, unus & idem est cum patre suo; Sed nemo seipsum placat, nemo sibi ipsi quidquam solvit; Ergo, si Christus æternus Deus & crearor est, nec patrem suum placavit, nec illi pretium nostræ re-

dem-

demptionis, dedit. Hic vero, antequam alia, quæ formationi argumentationis meæ objicit Volanus, diluere instituam, rudem lectorem monere fubit, ne forte putet, ideo ineptam esse argumentationem nostram, quia in conclusione repetatur hypothesis illa, Si Christus æternus Deus & creator est; cum in veris recteque formatis hypotheticis syllogismis ipsa hypothesis in conclusione repeti non possit, aut certe non soleat. Namque hypothesis ista in argumentatione mea non facit syllogismum hypotheticum: sed talis, qualis est, cum ipsa supponendi ratione, pars est illius enunciati, quod omnino concludendum mihi fuerat. ut postea videbimus. Est quidem in universa argumentatione mea reipsa hypotheticus syllogismus: sed ejus hypothesis non est expressa. Ut mox declarabo. Ait enim nihilominus Volanus, confusas esse partes meæ argumentationis. Cur vero? Non funt, inquit, termini suo loco dispositi; nec conclusio suis præmissis subjicitur. Quod ad dispositionem terminorum attinet, non video, quam, vel levissimam quidem, eam vituperandi occasionem Volanus babuerit; cum, quidquid in mea argumentatione expressum est, suo loco sit positum; ut quilibet facile animadvertet. Si dixisset, terminos majoris propositionis non plane fuisse expressos, verum dixisset. Verum ego, cum non omnino dialectice, sed partim etiam rhetorice disputarem, brevitati consuleus, & insuavem quandam repetitionem vitans, fatis habui in majore propositione id dicere, ex quo necessario, & manifeste integri ejus termini colligerentur, quodque alioqui ad ipsam majorem propositionem probandam commemorare necesse babebam, ad quod denique omnem disputationem redactum iri videbam. Cumque eo commemorando, si prorsus dialectice loqui voluissem, dicendum mihi fuisset, Si Christus æternus Deus & creator esset, unus & idem esset cum patre suo; & consequenter, si patrem suum placavisset, illique pretium nostræ redemptionis dedisset, seipsum placavisset, & sibi ipsi aliquid solvisset; Cum, inquam, totum boc mihi dicendum fuisset, id tantum dixisse contentus fui, Si Christus æternus Deus & creator esset, unus & idem esset cum patre suo. Ex solo enim boc, Unus & idem esset cum patre suo, & necessario, & manifeste sequi videbam, illum seipsum placaturum fuisse, & sibi aliquid soluturum; si quidem patrem suum placavisset, atque illi pretium nostræ redemptionis dedisset: quæ est vera argumenti mei hypothesis. Cujus suppositi oppositum rectissime in conclusione affirmatur, cum ejusdem hypothesis consequens in minore propositione negatum fuerit. Quare non erat, cur Volanus argumento meo objiceret quod in eo conclusio suis præmissis non subjiciatur; nec enim ullam præterea occasionem id dicendi habuit, nisi hanc, quod major propositio una cum sua probatione commista, enthymematica (ut sic dicam) est, & rhetorica potius, quam dialectica. Quod si, ut debuit, ad argumentationem ipsam meam, non autem ad eam, quam ipse mihi tribuit, respexisset, fortasse ab hoc illi objiciendo abstinuisset.

VOLANUS Partic. 25. pag. 109.

Hæc autem fuit illius mens & sententia, quam expedire voluit, sed per ignorantiam artis, ut videtur, non potuit. Si Christus unus essentia est cum Deo Patre, seipsum mortis suæ sacrificio placavit: sed nemo seipsum placat: Ergo Christus unus essentia cum Deo Patre non est. Est igitur Christus homo merus: aut si statuatur verus & æternus Deus, duos utique Deos & creatores statui oportet.

ANONYMUS.

Quia Volanus credidit, me argumentatione mea voluisse concludere, Christum non esse æternum Deum & creatorem, sed creaturam tantum; propterea non solum mei argumenti formationem, ut vidimus, plane immerito reprehendit; sed hic etiam, quomodo ad id concludendum, mihi formandum argumentum fuisset, abs re & porro ridicule admodum docere conatur. Nec considerat, in majore argumenti à se pro me formati propositione pro concesso tacite id ipsum sumi, quod ego falsum esse, ex eo ipso, sine quo id verum esse non posse, ipse contendebat, argumentatione mea demonstrare volui; Christum videlicet morte sua patrem placasse. Sed neque interim ad ea, quæ à me scripta sunt, quidquam animum advertit. Ex iis enim plane perspicuum est, me idipsum conclusisse, quod concludere volebam, quodque concludendum proposueram. Proposueram autem mihi concludendum, si Christus æternus Deus & creator est, non potuisse fieri, ut patrem suum placaverit, sive pretium nostræ redemptionis dederit: &, si tamen hæc fieri potuerunt, ea non satis esse ad peccata nostra expianda. Prorem igitur totius propositionis partem hujus mei argumenti conclusione complector, eamque, ni fallor, ex suis præmissis recte duco. Ex qua consequitur quidem & illud, quod me concludere voluisse, Volanus est opinatus, si ea vera sunt, quæ ipse Christo in peccatorum nostrorum expiatione tribuit. Verum, quamvis lectorem istud quoque ex argumentatione mea colligere voluerim, quippe de quo præcipue inter me, & Volanum disputetur, id ipsum tamen mihi probandum boc loco non sumpsi: & aliam viam sum ingressus ostendendi, Volani argumentum, quod, ad æternum Deum ac creatorem Christum statuendum, [illegible], nullius momenti esse, & seipsum labefactare atque destruere. Apparet igitur, ut arbitror, nihil esse, cur, ne in formandis syllogismis pueriliter errare, Volanus dicere debuerit, aut potuerit Fateor equidem, me alioquin in ea arte adhuc rudem esse, & in disputationibus, quas de rebus divinis non paucas hactenus cum doctis viris per scripta habui, quarum nonnullæ jam publice extant, me naturali quadam potius, quam artificiosa disserendi ratione usum fuisse. Nec fere quidquam mihi gratius contingere posset, quam, si quis eam artem absolute & perspicue me doceret, meosque in argumentis aut formandis, aut refellendis errores omnes corrigeret. Atque utinam is Volanus esset. Sed quantum ex hoc argumenti mei reprehensione, & correctione conspicio, is hoc me beneficio afficere aut vix ulla ex parte potest, aut certe non multum curat.

VOLANUS Partic. 26. Pag 109.

Ego vero ad argumentum simpliciter respondeo, & tam majorem, quam minorem propositionem falsissimam esse judico.

ANONYMUS.

Quamvis, ut ostensum est, argumentum à Volano pro me formatum aliud, concludat, quam ego volui; tamen quia ejus minor propositio, prior omnino pars est ipsius minoris propositionis argumenti mei, major vero, si id, quod in ea tacite pro concesso sumitur, hypothetice accipiatur, eadem reipsa est cum mei argumenti majore; idcirco videndum est, quid ad, utramque falsam esse, probandum, in medium Volanus afferat, &, quatenus opus fuerit, respondendum.

VOLANUS Partic. 27. Pag. 100.

Nam quod ad majorem attinet, &c.

ANONYMUS

Quæ bic per septem fere integras paginas à Volano afferuntur, ad probandam falsitatem majoris propositionis, quæ babet, Cbristum seipsum placasse, si unus essentia est cum Deo patre, huc omnia tendunt, ut demonstretur, etiamsi Christi, & Patris una essentia sit, personas tamen esse diversas, idque tanquam si à me hoc negatum fuisset, atque, eo probato, falsitas istius propositionis appareret. Cum tamen neque ego boc loco id negaverim, &, ratione allata, ostenderim, etiamsi illud concedatur, tamen propositionem illam nullo modo falsam reddi. Ut apparet in ipsa responsione mea, pag. 15, & 16. Quam rationem cum Volanus revera ne attingat quidem, neque commemoret, ejus verba, quæ alioquin etiam magna ex parte sunt inania, hic describere non fuit opus. Donec enim illam non refutaverit, satis jam responsum est

ad om-

ad omnia, quod ad propositionem istam attinet. Nam cæteroquin ad ea respondere, quibus hic communem non Patris solum, & Filii, sed una quoque spiritus sancti essentiam, tribus interim eorum distinctis personis, probare conatus est, etiamsi hæc ad præcipuam, quæ inter nos est, controversiam pertinent; tamen, cum ea ad ipsam meam responsionem refellendam non pertineant, ut ad institutum meum non facere, sic minime necessarium esse duxi. Præsertim, cum ea ejusmodi sint, quæ non minus pondere levis, quam numero pauca, censeri debeant; & seipsa præterea ex parte convellant, atque evertant.

VOLANUS Partic. 28. Pag. 116.

Sed Anonymus iste omnino sibi satisfieri postulat, & quia sensum communem repugnare dicit, ut seipsum aliquis placet, aut sibi ipsi aliquid solvat: Christum ideo non posse fieri æternum Deum, & unius cum Patre essentiæ contendit: cum non minus seipsum peccatis nostris offensum, quam Patrem placaret. Verum & in eo vehementer fallitur iste, seque sensu potius communi carere ostendit, qui tam absurda loquitur. Quæro enim si Filius præpotentis alicujus Patris à subditis suis simul & paternis omni ignominia affectus, & atroci quadam injuria vexatus, seipsum ultro Patri deprecatorem sisteret, omnemque injuriæ memoriam ex animo suo deponeret, nonne sic Patre placato, & seipsum placaret? At profecto Filius Dei hanc ultro sortem subiit, qui non minus enormitate scelerum mundi, quam Pater offensus, seipsum tamen vadem interposuit, & atrocissimam injuriam voluntaria oblivione conterens, ipsum quoque Patrem clementem ac propicium mundo reddidit. Verum & Deus ipse toties apud Prophetas populi sui perditos mores & flagitia deplorans, & fœdam idolatriam illius accusans, effundere se juste in eum iram suam proclamat, sæpe tamen seipsum reflectit, & pro ingenti misericordia sua, iram suam se remittere denunciat. Non propter vos (inquit) facio domus Israel, sed propter nomen sanctum meum, quod polluistis in gentibus, ad quas venistis. Ita vero Deus iratus, seipsum placat, dum ultro pœnam se condonare promittit, quam tamen juste peccatis hominum infligere potuit. Quid ergo mentis iste habet, qui pro certo quodam axiomate sumit, quod nemo scilicet seipsum placare possit? sed malitia quædam istos excæcat, ut notissima etiam principia, & mentibus omnium hominum insculpta convellant, dummodo gloriæ Filii Dei aliquid detrahere queant.

ANONYMUS.

Vidimus, Volanum ad majorem argumenti propositionem evertendam nihil revera attulisse; cum id, quod attulit, jam in priore mea responsione refutatum fuerit. Nunc, quam firma sint hæc, quæ contra minorem attulit, videndum est. Sed prius est animadvertendum, voluisse Volanum, hac argumenti propositione evertenda, alterum quoque argumentum dissolvere ex duobus à me allatis (quæ propterea ipse, nescio quo pacto, miscet atque confundit) ad ostendendum, pessime illum argumentatum fuisse, dum ex ratione vulgo recepta, & quam ipse pro concessa sumebat, expiationis peccatorum nostrorum per Christum peractæ, eundum Christum æternum Deum & creatorem esse, concluserat. Alterum meum argumentum erat, si Christus æternus Deus & creator esset, expiationis rationem à Volano expositam non satis futuram fuisse ad peccata nostra expianda; id quod ipse scilicet numquam concessurus esset. Hoc autem meum argumentum ex mei ipsius verbis ea ratione niti Volano visum est, quod nemo seipsum placet, nemo sibi ipsi quidquam solvat. Hac igitur ratione eversa, credidit, ipsum quoque argumentum plane eversum iri. Verum non est Volanus mentem meam plane assecutus, à qua tamen ipsa mea verba nihil discrepant; immo eam non obscure indicant, quamvis explicatius loqui potuissem. Quod cum, propter temporis tunc mihi concessi brevitatem, propterque festinationem, factum à me non fuerit, hic me paucis omnino aperiam. Dico igitur, ea responsionis meæ verba, quæ leguntur pag. 16, *Quod sine dubio ipsemet nec fecit*, &c. non eo revera pertinere, ut probem Patris placationem Filii placatione esse non potuisse. Satis enim habueram ostendisse, Filium quoque fuisse placandum, eique satisfaciendum: nec satis esse, Patrem fuisse placatum, eique satisfactum. Nam ad ea, quæ contra dici poterant, mihi deinde (quod etiam feci) respondendum reservaveram. Sed idcirco verba illa subjeci, ut majorem Volani argumentationis absurditatem ostenderem. Ex qua videlicet efficeretur, ut non modo satis non esset ad expianda peccata nostra, patrem à Christo fuisse placatum, sed etiam necesse esset, ut alius quispiam, præter ipsum Christum, expiationem istam peregisset. Igitur, ad alterum meum argumentum evertendum, non satis est demonstrare, fieri posse, ut quispiam seipsum placet, sed ostendendum est, ex Patris placatione per Christum facta ipsius quoque Christi placationem consecutam esse. Atque hoc ipse Volanus, ut arbitror, sentiens, dum ad utrumque argumentum meum convellendum probare vult, fieri posse, ut quis seipsum placet, exemplum, seu similitudinem istam affert filii alicujus præpotentis patris, qui pro communibus subditis, à quibus uterque communiter offensus fuisset, patrem deprecetur, atque exoret. Sed jam videamus, quomodo, prioris argumenti mei minorem propositionem falsam esse, Volanus ostendere conetur. Primum igitur eam simpliciter ita accipit, ut ipse eam protulerat, nempe, Nemo seipsum placat; cum tamen in ea à me additum fuerit, Nemo sibi ipsi aliquid soluit; ut ipsemet in initio hic confitetur, & tamen deinde, solutionis nulla mentione facta, de placatione tantum agit: ut non ipsam minorem propositionem meam convellere, sed ejus tantum priorem partem reprehendere aggressus esse videatur. Ex quo satis constare potest, illum, dum in argumento meo, ut credidit, reformando solutionis mentionem omisit, non brevitati consulentem id fecisse, atque, ut alioqui existimari potuisset, quia Placationis nomine utrumque intelligeret: sed eo fortasse consilio, ut ipsum argumentum, meque vituperandi majorem occasionem haberet; ut postea apparebit. Nunc illud aperte monendus est lector, ex eo, quod probetur (id quod tamen nec Volanus facit, nec quisquam, ni fallor, faciet) quempiam seipsum placare posse, idque eo sensu, quo à me negatum fuit, nequaquam convelli assumptionem ipsam meam, aut vim ipsius mei argumenti labefactari. Satis enim est ad argumentationem illam Volani evertendam, si verum sit, neminem sibi ipsi quidquam solvere. Id autem verissimum esse, & sensus ipse communis, quemadmodum à me dictum fuerat, nos docet, nec ipse Volanus hoc loco aperte negat: nedum falsum esse, ut debuerat, probet. Verum de rationibus agamus, quibus, quempiam seipsum placare posse, ostendere conatur. Duæ autem omnino sunt. Nam & exemplo illo filii patrem placantis utitur; & sacra testimonia commemorat, ex quibus, Deum seipsum placare, constare possit. Quod ad exemplum attinet, primum id in eo affirmatur, quod verum non est. Non est (inquam) verum; filium istum, patre placato, seipsum placare. Immo jam placatus est filius, antequam patrem placet; ut ipsius Volani sibi ea in re parum constantis verba illa antecedentia demonstrant, *omnemque injuriæ memoriam ex animo suo deponeret* Quis enim, adhuc placandum eum esse, dicat, qui jam omnem injuriæ memoriam ex animo suo deposuerit? Deinde, etiamsi filius iste tum demum placaretur, cum patrem placatum videret; non tamen ipse seipsum placaret, quamvis paternæ placationis caussa ipse fuisset. Non enim de remotiore, sed de proxima caussa hic agendum est. Itaque revera non ipse filius seipsum placaret, sed placaret eum paterna placatio, sive ipse pater, dum se placatum subditis illis præberet. Futile igitur plane est exemplum sive similitudo ista. Nisi quatenus ea probare Volanus voluerit, placato Deo Patre, Christum quoque placatum fuisse. Quod tamen in hac disputatio-

ne nostra nihili faciendum esse, ostensum est à nobis priore responsione pag. 16, & 17. Sed considerandum est præterea, Volanum, dum ad rem nostram exemplum accommodare vult, non leviter labi. Quippe qui, cum concludere debuisset, Christum, patre clemente ac propitio nobis reddito, seipsum quoque nobis clementem & propitium reddidisse, concludit, Christum, atrocissimam injuriam voluntaria oblivione conterentem, ipsum quoque patrem clementem ac propitium mundo reddidisse. Quod si fortasse nihil aliud, exemplo isto afferendo, sibi Volanus voluit, quam ostendere, Christum seipsum placare potuisse, quamvis patrem placaverit; is nihilominus non una de caussa reprehendendus videtur. Primum enim hoc ad rem nihil facit; cum à me non dicatur, Christum seipsum placare non potuisse, si patrem placavit; nec porro affirmetur, hæc duo simul consistere non posse: sed patrem à Christo, si quidem unus & idem cum patre Christus est, placari non potuisse dicatur, quia videlicet nemo seipsum placet; &, quod pater à Christo placatus fuerit, si Christus æternus Deus & creator est, id non satis esse ad nostram expiationem, affirmetur. Deinde in ipso exemplo explicando apparet, aliud quiddam, eo afferendo, quæsitum fuisse. Nempe, ut ostenderetur, ex patris placatione Christi ipsius placationem consecutam esse. Id enim indicant aperte verba illa, *nonne sic Patre placato, & seipsum placaret?* Postremo ista sui ipsius placatio, quæ exemplo isto continetur, non est ea, de qua inter nos disputatur: ut paullo post constabit. Namque de altera ratione jam videndum est, qua probare Volanus vult, posse quempiam seipsum placare. Ait igitur, sæpe apud prophetas ipsum Deum denunciare, iram suam se remittere, idque pro ingente sua misericordia; & populum ultro non punire, quem tamen juste punire poterat. Itaque, dum illud probare studet, quod nihil ad propositum pertinet, id non mediocriter confirmat, quod totam expiationis per Christum rationem ab ipso explicatam convellere est aptum. Nam profecto, si Deus sub Vetere Testamento sæpe ultro iram remisit, & debitam pœnam condonavit, nihil est cur suspicari possimus, in novo fœdere vel ipsum plenam satisfactionem pro nostris peccatis requisivisse, vel, ad pœnam nobis condonandam, illum à quoquam placari, oportuisse Jam vero quid ad propositum facit, ex Prophetis probare, Deum sæpe iram pro sua ingente misericordia remittere, & ultro pœnam condonare? Quia (inquit Volanus) hinc apparet, Deum ipsum, de quo agimus, seipsum placare, & te nihil mentis habere, qui dicas, neminem seipsum placare. Quasi vero, vel ista Dei sui ipsius placatio hoc ipso nomine apud ipsos Prophetas appelletur; vel ea sit, de qua controversamur. Quid, quæso, vetat, quominus negem, ex istis, quæ de Deo dicuntur, constare, aut consequi, illum seipsum placare? quod tamen Volanus pro concesso sumit: & propositionem illam meam ita accipit, ac si in ea negarem, quemquam esse, qui ultro iram remittat, & debitam pœnam condonet. At dicet, Tua verba id complectuntur, cum, neminem seipsum placare, affirmas. Hoc enim seipsum placare est. Probandum igitur Volano erat, hanc ultroneam, ut ita dicam, iræ remissionem, & pœnæ condonationem, quam reipsa dari & cæci ipsi vident, sui ipsius placationem esse: non autem, ut, eam dari, ostenderet, ad ipsas sacras litteras confugiendum. Nec tamen, si id aliquo modo probasset (scio enim, bonos auctores sic interdum figurare, seu minus proprie, loqui consuevisse, & eum, qui iram remittat, seipsum placare dixisse; quemadmodum etiam, A seipso aliquid impetrare, & similia non pauca apud eosdem leguntur) Si igitur id aliquomodo probasset, non tamen quidquam effecisset. Neque enim argumentum meum de hujusmodi placatione loquitur; sed de ea, quæ ex placantis facto aliquo, immo ex ipsius meritis proficiscatur. De ea nimirum, de qua ipsa Volanus in argumentatione sua locutus fuerat: ubi negaverat, Deum à Christo placari potuisse, nisi ipse Christus æternus Deus & creator esset: quippe quod in nulla creatura tanta vis esse posset. Hoc Volanus, inquam, suæ Parænesis pag. 2, & 3. pluribus verbis apertissime scribit, atque idem à me, tamquam ab ipso dictum, agnoscitur in responsione mea, pag. 13, & 17. Ubi de qua placatione uterque nostrum loquatur, clare explico. Quod si Volanus tamen de ea nos placatione locutos esse velit, cujus ipse hic exempla ex sacris litteris profert, certe ex ipsius sententia concludendum erit, Christi placationem ejusmodi fuisse, quæ nullum ipsius factum, nulla merita requisierit; nedum talia, quæ in re creata inveniri non possunt, atque ita universa ejus argumentatio ex Christi placatione ducta penitus dissolvetur. An non id solum, quod in eadem responsione mea solutionem, quemadmodum & Volanus ipse ab initio fecerat, cum placatione semper conjungo, manifeste docet, de quonam genere placationis ego loquar? An non ipse Volanus satis videtur intelligere, inter nos de ea placatione disputari, quæ ex placantis facto, & meritis pendeat, cum passim placationem pro Redemptione seu solutione usurpet, easque invicem commutet, atque, ubi utraque commemoranda erat, unam commemorare satis habeat? Quod potissimum, ut supra monuimus, in argumento illo suo pro me formando fecit. Quamquam, ut ibidem diximus, eo potius consilio id ab ipso eo in loco factum, & solutionis mentione præterita, placationem tantum, commemoratam fuisse, cuipiam fortasse videri poterit, ut deinde, sicut fecit, in eo argumento refellendo exultare quodammodo posset, & mihi, tamquam scilicet sensu communi carenti, nihil mentis habenti, malitia quadam excæcato, gloriæque filii Dei semper aliquid detrahere conanti (qualem hic me fingit) liberius atque audacius insultare; ob eam videlicet caussam, quod simpliciter & absolute (ut ex ipsis verbis colligere proclive foret) neminem seipsum placare, dicere ausus essem; atque hac ipsa ratione à Christo, si unus & idem essentia est cum patre suo, ipsum patrem placari non potuisse, concludere veritus non fuissem.

VOLANUS Partic. 29. pag. 118.

Hanc vero mentis pravitatem & in eo ipso declarat, quod locum Pauli ad Colossenses ex cap. 1. corrumpit, ubi rerum Christus primogenitus universæ creaturæ dicitur: secundæ scilicet creationis illum autorem non autem illius primæ ab Apostolo vocari, impudenter asserens. Non sine causa admonui, nemo qui modo aliquid sani judicii habet, hunc locum aliter accipiendum ac intelligendum judicat, nisi quod rerum omnium creationem, quam Moses Gen cap 1. ad autorem Deum refert, istam quoque Apostolus Filio Dei vindicat. Dicit enim Moses, In principio creavit Deus cœlum & terram. Apostolus autem in Filio creata esse omnia, tum quæ in cœlis sunt, tum quæ super terram, visibilia & invisibilia, sive Thronos, sive Dominationes, sive Principatus, sive Potestates: omnia inquam, per ipsum & in ipsum creata esse perhibet. At proinde sceleratus homo Arrius, qui nullum non movit lapidem, ut receptam Ecclesiæ confessionem de æterno Dei Filio, vereque ex Patre genito labefactaret, non tam perfrictæ tamen frontis fuit, ut hunc Apostoli locum, non de prima rerum omnium creatione verba facere assereret, sed ex una voce primogeniti, erroris sui omne patrocinium quæsivit. Quod ergo antea dixi, idem nunc libere repeto, non tam cum Ecclesia Christi, quam cum conscientia sua & pudore, bellum Ebionitas nostri seculi suscepisse, quod in tam fœdo ac turpi videlicet mendacio, neque Deum ipsum timeant, neque homines revereantur. Tot jam sæcula à Christo in mundum secundum carnem nato numeramus: quibus omnes sancti Ecclesiæ Dei doctores & pastores, insignes Christi martyres, totaque adeo Ecclesia Christi Apostolum Christi Paulum ad Colossen. cap. 1. de universa rerum omnium simul creatione, & perditi generis humani restauratione, doctrinam proponere confitetur. Ebionitæ autem ab impio uno & blasphemo homine Serveto edocti, & numero pauci, & ante paucos annos exorti, & nulla præstanti doctrina, nullaque vitæ pietate illustres uno cum illo

aliquo

ubique veteris illius Ecclesiæ Antistite, sive vitam, sive doctrinam spectes, omnes comparandi, universam Ecclesiam errare contendunt, & quod falsam dictorum Apostoli retineant intelligentiam, confidenter clamitant. Cuinam obsecro hic credemus. aut quorum potius hominum autoritatem sequemur? Si quis hæsitat, aut animo fluctuat, omnis se mentis judicio carere ostendit, si quis porro in eandem erroris sententiam provolutur. neque se Deum timere, neque homines revereri aperte declarat. Verum ne solo testium numero & pondere isti opprimantur, sed ex re ipsa judicium fiat, quis obsecro nisi impius talia verborum monstra Spiritui Sancto tribuat, ut cum ille redemptionem generis humani per sanguinem Christi factam diserte per os Apostoli prædicat, idem scilicet beneficium diversis verbis repetere judicetur, quod per eum sint omnia condita quæ in cælis sunt, & quæ in terra, visibilia & invisibilia. At vero tanta dictorum diversitas, non unum & idem opus filii Dei describit, sed sicut in aliis plurimis scripturæ locis, ita & hic creatorem rerum omnium simul & restauratorem Filium Dei esse ostendit. Nam si de sola restauratione, aut secunda creatione per Christum facta loquitur Apostolus, hoc quidem cum clarissimis in hoc uno capite professus fuerit verbis, nihil profecto attinebat, eandem repetere sententiam sub obscuris & ambiguis verborum involucris. Est enim omnium scriptorum ea consuetudo, ut si quid intricatius & obscurius lectori proponant, id planioribus & clarioribus plerumque verbis explicent, & quasi prioris dicti exegesin apponant. Verum si quis rem plane &, aperte exponat, & eam obscuro deinde verborum complexu repetat, præterquam quod superfluam battologiam admittit, sine etiam ipse & alieno otio proterve abutitur. Hæc vero superflua & monstrosa dicendi ratio, procul absit à præclaro Spiritus Sancti organo Apostolo Paulo, qui in verbis ita parcum se ubique ostendit, ut rem quam simplicissime ubique proponat & à verborum luxuriosis ac inutili apparatu semper abstineat.

ANONYMUS.

Omnibus iis omissis, quæ hic Volanus extra rem ipsam scripsit, quippe quæ vel mera convicia, & calumniæ in nostros homines sint, vel ab ipso nulla ratione firmentur, vel denique alibi infra repetantur, ubi ad ea respondere commodius fuerit, de re ipsa tantum agemus; & Paulini loci interpretationem nostram à Volani impugnationibus defendemus; eamque latius interim & explicare, & confirmare conabimur. Igitur animadvertendum est, quod, etiamsi inter Mosem, & Paulum, in creatione, quam uterque intellexit, explicanda, magna similitudo esset; non tamen propterea sequeretur, utrumque eandem intellexisse. Id enim ex rebus iisdem, quæ ad utramque, licet diversam, creationem pertinerent, oriri posset; & ex aliis præterea, in quibus duæ istæ creationes convenirent. Quare vel negandum Volano est, duas ejusmodi creationes dari; vel, si id negare non audet, ex aliis indiciis & loci Ipsius circumstantiis docendum, creationem, de qua ad Coloss. cap. 1. agit Paulus, non posse aliam esse, quam eam, de qua Gen. cap. 1. agit Moses. Aliter frustra laborabit, & frustra similitudinem verborum, & rerum nominatarum, quæ in utroque scriptore sit, mihi opponet. Nunc vero, cum similitudo ista sit plane exigua, non video, cur potius statuendum non sit, nequaquam de eadem creatione agere utrumque scriptorem. Præsertim, cum constet, duarum creationum in Sacris Literis mentionem fieri; Paulum vero de ea non loqui, de qua manifeste loquitur Moses, multa præterea, vel ex ipso loco, vel aliunde petita, demonstrare possint. Inter quæ illud potissimum est, quod ex appellatione Primogeniti omnis creaturæ, ibidem Christo tributa, à me fuerat allatum. Nam ex ea appellatione ostenderam, necesse esse, vel in Arrii sententiam discedere, vel confiteri, non de prima, sed de secunda creatione ab Apostolo verba fieri. Ad quod Volanus neque hic, neque alibi quidquam respondet: sed, ut pleraque alia, id naso suspendere satis habet. Exiguam vero omnino inter Mosem, & Paulum in sua utriusque creationis expositione similitudinem esse, hæc inter alia ostendere possunt. Moses cæli, & terræ creationis diserta meminit. Paulus nullam ipsorum creationis mentionem facit: quin potius illa commemorat, non tanquam creata, sed tanquam ea, in quibus contineantur illa, quæ creata sunt. Moses nihil dicit de rebus invisibilibus. Paulus ea non minus, quam visibilia, in creatione sua recenset. Moses, quod attinet ad ea, quæ in cælis sunt, solis Lunæ, & stellarum creatarum facit mentionem; quod vero attinet ad ea, quæ sunt in terris, herbarum, arborum, & animalium. Paulus nihil horum commemorat. Rursum Paulus Thronos, Dominationes, Principatus, Potestates, tanquam creatas, nec aliud quidquam præterea, speciatim nominat. Moses vero de his ne verbum quidem facit. Quocirca quidquid est similitudinis in utraque creatione explicanda, id omne in eo sit necesse est; quod in una omnium ferme rerum visibilium, quæ in cælo, & in terra sunt, tanquam creatarum, singulatim per species fit mentio: in altera vero universe omnia, quæ in cælis, quæque in terra sunt, creata esse dicuntur, & nominatim visibilia. Verum quis est, qui nesciat, universales voces ad subjectam materiam accommodari, & restringi debere? idque in ipsis Novi Testamenti scriptis, sæpissime ut fiat, necesse esse? Vide, quæ in priore responsione nostra, pag. 23, & 24. hujus rei pauca quædam exempli gratia testimonia indicavimus. Quibus hæc adde; Math. 17. 11. Luc. 11. 41. Act. 2. 44. & cap. 20. 27. Rom. 8. 28, & cap. 14. 2. 1 Cor. 2. 15, & cap. 9. 22, & cap. 10 23, & 33. Gal. 3. 22. Ephes. 4. 15. Philip. 4. 23. 2 Tim. 2. 10. Tit. 1. 15, & cap. 2. 9. 2 Pet. 3. 4. Apoc. 21. 5. Ne plura alia commemorem, ex quibus idem planissimum fit. Cum igitur universales dictiones ad subjectam materiam accommodari, & restingi debeant; sequitur, fieri posse, ut dictio Omnia apud Paulum, quatenus ad visibilia pertinet, pauca eorum complectatur, quæ sunt enumerata à Mose, immo paucissima: ut certe paucissima complectitur; quemadmodum statim docebimus, unde fiat, ut vix ulla inter utriusque creationis explicationem similitudo inveniatur. Subjecta enim materia apud Paulum sine controversia mysterium exhibiti & patefacti Christi est. Cum quo mysterio nihil est ex iis, quæ commemorantur apud Mosem, quod quidquam commune revera habeat, præter hominem. Atque eadem subjecta materia satis demonstrat, de alia creatione apud Paulum agi, quam apud Mosem. Ut non sit necesse ex rerum, quæ utrobique creatæ dicuntur, dissimilitudine id colligere. Quis autem tam hebes esse potest, quin videat, id, quod à Paulo hic dicitur, idem esse cum eo, quod ab eodem dicitur ad Ephes. cap. 1. 10. præsertim, cum non in hac parte solum, sed etiam in plerisque aliis idem omnino sit argumentum utriusque Epistolæ; Quod igitur hic dixit Creare, ibi dixit, ut vetus interpres verbum Græcum ἀνακεφαλαιώσασθαι vertit, Instaurare; vel, ut Erasmus, & Tigurini, Summatim instaurare; vel, ut alii, ipsam vim verbi magis exprimentes, Summatim comprehendere, seu Recolligere. Quodvis enim istorum verborum novam creationem aliquo modo declarat. Ubi etiam animadvertes, Omnia, tum quæ in cælis, tum quæ in terra, non minus, quam hic, dixisse Apostolum: quamvis certum sit, eum ibi non prorsus omnia intellexisse, ea præsertim, quorum creationis Moses meminit: immo quamvis, ex istis, hominem tantum sine dubio significare vellet. Quem locum à superioribus aliis testimoniis de vi, & usu universalium vocum ideo sejunxi, ut ostenderem, tunc etiam, cum de Christi mysterio loquitur Apostolus, solere eum voce ista universali uti, idque cum additione illa, *tum quæ in cælis, tum quæ in terra:* eamque ad subjectam materiam, cum manifesta restrictione, accommodare. Similis est locus, ubi videlicet à Paulo de Christi mysterio agitur cum universalis dictionis usu, eodem cap. 1. ad Ephes. ꝟ. 23, & cap. 4. 10. Quid quod hoc ipso cap. 1. ad Coloss.

paullo inferius, id est ℣ſ. 20, ſcriptum eſt, per Chriſtum reconciliata fuiſſe omnia, & pacificata fuiſſe per ſanguinem crucis ejus, tum quæ in terra, tum quæ in cælis? Num ergo beſtiæ, arbores, herbæ, ſol, luna, & ſtellæ per Chriſtum ſunt reconciliatæ, & per ſanguinem crucis ejus pacificatæ? Agnoſcat igitur Volanus, in voce Omnia non eam vim eſſe, quam ipſe fortaſſe credidit; ac præterea, Eorum, quæ in cælis, & quæ in terra ſunt, nomine, non ea omnia apud Paulum ſolere intelligi, quorum creationem deſcribit Moſes; ſed alia quædam, ad quæ recte nova per Chriſtum facta creatio accommodari poteſt. Neque enim arbitror, illum dubitare, quin ſimplici Creandi verbo nova creatio ſeu reformatio in Sanctis Literis ſignificari interdum ſoleat. Quod ſi tamen dubitat, præter loca in prioris meæ reſponſionis margine, pag. 23. inter illa annotata, in quibus de nova per Chriſtum creatione agatur, hæc tria apud Eſaiam inſpiciat; cap. 43. 7, & 15; & cap. 65. 18. Sed quæret fortaſſe quiſpiam, quid ſit apud Paulum, ipſos etiam Thronos, Dominationes, Principatus, & Poteſtates per Chriſtum denuo creatas ſeu reformatas eſſe. Id mihi videtur cuilibet ſatis conſtare poſſe, qui, quantopere fuerit Chriſtus à Deo evectus & exaltatus, animadverterit; adeo ut illi omnia iſta ſubjecta fuerint; Eph. 1. 21. (qui locus hunc noſtrum, præſertim propter argumenti utriuſque epiſtolæ ſimilitudinem, mirifice illuſtrat) & 1 Pet. 3. 22. Ingentem enim mutationem in omnibus iſtis hac ratione factam eſſe oportet, & novam quandam formam, univerſam illam hierarchiam accepiſſe. Hierarchiæ autem nomine hoc loco malos etiam angelos complector, qui poteſtate aliqua divinitus ſibi tradita ſunt præditi. Eos enim Principatus, & Poteſtates ab eodem Paulo appellari, oſtendit locus Eph. 6. 12. idemque ſatis intelligitur ex ℣ſ. 15. cap. 2. ipſius epiſtolæ ad Coloſſenſes: ubi hujus reformationis inſignis quidam effectus legitur. Nec ſane dubitandum videtur, quin idem declaret ℣ſ. 24. cap. 15. prioris ad Cor. quo in loco Virtutes etiam, angeli iſti mali, nominantur. Quod nomen extat ſimiliter prædictis in locis, Eph. 1. 21, & 1 Pet. 3. 22. Atque, ut ex loco ad Epheſ. cum hoc ad Coloſſ. collato intelligi poteſt, idem valet, quod Throni, quamvis vulgo hæc duo inter ſe diverſa eſſe credantur. Sed jam ad Volanum revertamur, qui ratione quadam putat, ſe poſſe omnino evincere, Paulum hoc loco de nova ipſa per Chriſtum facta creatione nullo modo agere. Inquit enim, longe abſurdiſſimum eſſe, quod Apoſtolus clariſſimis verbis antea dixerit, idem deinde ſub obſcuris & ambiguis verborum involucris eum repetere. Diſerte autem antea redemptionis generis humani per Chriſti ſanguinem factæ mentionem fecerat. Quare, ſi velimus, eum ſub Creandi verbo novam ipſam creationem intellexiſſe, obſcure admodum eandem ſententiam repetentem illum faciemus, quam prius clariſſime expreſſerat. Sed animadvertere debuerat Volanus, non idem eſſe redemptionem generis humani per Chriſti ſanguinem factam, & novam per ipſum Chriſtum factam creationem; aut certe, me hæc duo pro una eademque re non accipere. Ut ex illis verbis perſpicuum eſt, quæ in hujus loci tractatione leguntur in priore reſponſione mea, pag. 23. *De hac autem ſecunda creatione, quæ ſub Chriſto capite, & per ipſum Chriſtum univerſitatis rerum, quod ad Dei cultum quoquo modo pertinet, reformatio eſt*, &c. Hoc ſane multo plus complectitur, quam redemptio humani generis per Chriſti ſanguinem facta, Immo, cum ea redemptio apud Apoſtolum hoc loco ſola peccatorum remiſſione contineatur, vix, ſub iſta creatione eam comprehendi, affirmare poſſis.

Quod ſi nihil aliud Volanum monere potuerat, quam neceſſe ſit, ut, ſi Apoſtolus hoc loco de nova creatione agit, aliud, quam per Chriſti ſanguinem humanum genus redemptum fuiſſe, & ipſe dicere voluerit, & ego, eum dixiſſe, arbitratus fuerim; at illud ſaltem eum monere debuerat, quod hic de iis, quæ ſunt in cælis, deque inviſibilibus, & nominatim de Thronis, Dominationibus, Principatibus, & Poteſtatibus verba ſunt, iiſque in Chriſto ſeu per Chriſtum creatis: Præterea, cur tantopere Paulo indignum exiſtimat Volanus, quod cum prius de redemptione humani generis per Chriſtum facta diſerte locutus fuerit, deinde de nova per Chriſtum facta creatione agat, idque verbis non ita per ſe apertis; cum idem Paulus in Epiſt. ad Epheſ. atque adeo in loco huic noſtro ſine dubio reſpondente, hoc ipſum fecerit? Nam, cum ℣ſ. 7. cap. 1. dixiſſet de Chriſto, *In quo habemus redemptionem per ſanguinem ejus*, &c. Deinde ℣ſ. 10 ait, in Chriſto ſummatim comprehenſa ſeu recollecta fuiſſe omnia, tum quæ in cælis, tum quæ in terra. Ubi quin de nova creatione per Chriſtum facta agatur, nemo eſt, qui dubitet. Ad quam tamen ſignificandam nihilo apertius videtur verbum Recolligendi ſeu Summatim comprehendendi, quam verbum Creandi: immo vero obſcurius; præſertim apud ſcriptorem non raro hebraizantem, qualis ſine controverſia Paulus eſt. Hebræi enim compoſitis verbis carent, & idcirco ſæpe ſimplicibus pro compoſitis utuntur. Idemque valere poteſt apud ipſos Creare, quod, ſi Latine hoc ſenſu diceretur, Recreare, id eſt Denuo creare ſeu Reformare. Quid quod idem Paulus alibi hoc eodem verbo Creandi, ſeu verbo κτίζειν in hac ſignificatione utitur? Duo manifeſti omnibus ſunt loci Epheſ. 2. 10, & 15. & unus præterea in eadem Epiſtola paullo perſpicacioribus, præſertim Johanni Calvino minime obſcurus; quippe quem circumſtantiæ omnes aliter accipiendum non eſſe, demonſtrent: videlicet cap. 3. 9. Adde, quod in ipſa Græca lingua, qua Apoſtolus ſcribebat, ejuſmodi verbum, quod Denuo creare ſignificaret, quale eſſe potuiſſet ἀνακτίζειν, in uſu, ut arbitror, non erat. Quapropter id recens ipſi fuiſſet formandum, ſi ſimplici verbo κτίζειν hoc loco contentus non fuiſſet. Jam vero verbum ἀνακεφαλαιώσασθαι, quod in loco ad Epheſ. ſcripſit Paulus, non niſi per quandam interpretationem, novam creationem declarat, non autem ex manifeſta vi ſua; ut verbum κτίζω, quod hic uſurpavit, ſine dubio facit, ſimul atque legenti Hebraicus idiotiſmus ſuccurrit. Nec alibi invenitur idem ſcriptor ad novam creationem ſignificandam eo verbo uſus fuiſſe; ſed ſemel tantum, ni fallor, cum Summatim comprehendendi ſignificatione: nempe ad Rom. 13. 9. quæ ſignificatio per ſe nihil cum nova creatione commune habet: quemadmodum ex prædicto loco cuilibet perſpicuum eſſe poteſt. Poſtremo miror ſane, Volanum tam conſtanter affirmare, Paulum ita parcum in verbis ſe ubique oſtendere, ut rem quam ſimpliciſſime ubique proponat. Cum tamen is præter alios omnes Novi Fœderis ſcriptores, uno Johanne excepto, plurimum repetitionibus delectetur, iiſque nullo modo neceſſariis; niſi fortaſſe ad ornatum, & majorem quandam vim ſermonis: cum alioqui uno modo, aut ſemel tantum rem dixiſſe, ſatis futurum fuiſſet. Id quod & 5, & 7, capitis Epiſt. ad Rom. & aliorum locorum compluriun exemplis prolatis oſtendere poſſem. Verum, ne longius abeam, ex hoc ipſo loco exempla proferre volo. Nam quid eſt, obſecro, *primogenitus omnis creaturæ*, &, *in ipſo creata ſunt omnia*, &c. præter id, quod ſtatim ſequitur? *omnia per illum, & in illum creata ſunt, & ipſe eſt ante omnia.* Quid item illud, quod ſubjungitur? *Et ipſe eſt caput corporis Eccleſiæ, qui eſt principium.* An non, præterquam quod hoc ipſum in præcedentibus continebatur, id etiam illico repetitur his verbis? *Primogenitus ex mortuis, ut ſit in omnibus ipſe primatum tenens.* Omitto alia, quæ deinceps & antea toto fermè hoc eodem cap. repetuntur, idque ſine ulla neceſſitate, præter ornatum, & efficacitatem quandam orationis. Satis enim eſt ex ipſo loco, de quo agitur, Volanum manifeſti erroris coarguiſſe.

VOLANUS. Partic. 30. Pag. 122.

Veſtra igitur hæc impudentia eſt Ebionitæ, rebus apertis ac ſolo

ex sole ipso clarioribus caliginem offundere, & ut erronea vestra opinio obtineat, omnia loliginis succo denigrare. Quis enim est nisi cæcus, qui non videat, omnia vestra consilia eo tendere, idque moliri unum; ut omnia quæcunque de Christi Deitate dicuntur testimonia, violenta interpretatione evertatis, & alienum à mente scriptoris sensum, ubique scripturis affingatis? Itaque ut fraus vestra & in obterenda veritate mutuus omnibus innotescat sensus, tanta in corrumpendo uno aliquo scripturæ testimonio vestra deprehenditur dissonantia, ut nullo alio certiori perditæ malitiæ vestræ cognosci queat argumento.

ANONYMUS.

Hæc omnia, una cum superioris partic. conviciis ac calumniis, & à me, &, ut spero, ab aliis, quos immerito, ut infra alibi dicetur, Ebionitas Volanus vocat, illi (cum præsertim hac in parte prorsus nesciat, quid faciat) ex animo condonantur, & simul enixe rogatur Deus, ut eadem ipse pro bonitate sua illi condonare velit.

VOLANUS Partic. 32. pag. 127.

Apostolus quidem cum in Epistola sua ad Hebræos, &c.

ANONYMUS.

Hic, per quatuor amplius paginas, multa dicit Volanus, quæ non probat; nos interim suo more conviciis, & calumniis onerans. Quare ejus verba describere non opus fuit. Tantum, contra sententiam meam, quod in illis Epist. ad Hebr. verbis cap. 1. *per quem fecit & sæcula*, non de mundo hoc, seu de cælo & terra, sed de futuro mundo, deque futuris sæculis agatur, quam sententiam testimonio ejusdem Epist. confirmaveram, in qua mox seq. cap. auctor dicit, se de futuro terrarum orbe loqui; Tantum, inquam, contra hanc meam sententiam possunt videri ea facere, quæ adversus illius alterius adversarii sui de eodem loco sententiam potius, quam adversus meam, attulit. Primum, quod, quid per Sæcula scriptor ille intelligat, appareat ex verbis illis in initio cap. 11. 3. *Fide intelligimus, aptata esse secula verbo Dei*. Deinde, quod eodem primo cap. testimonium illud Psal. 102. 62, *Tu in initio Domine terram fundasti*, &c. ad Christum accommodetur. Quod ad locum 11 cap. attinet, dico, illum nihil sententiæ meæ obesse posse. Neque enim necesse est, ut idem verbum eodem sensu ubique apud eundem scriptorem accipiatur: præsertim, cum id verbum ex ipsius scriptoris mente duplicem significationem habere possit; atque ex ejus verbis satis constare queat, ipsum uno in loco, diverso sensu id verbum usurpasse ab eo, quem in alio est secutus (ut sane, hic factum fuisse, satis aperte à me ostensum fuit) si modo verum est, Apostolum cap. 11 sæculorum appellatione veterem hunc mundum intellexisse. Nam novum & futurum cap. 1. eadem appellatione eum & significare potuisse, & porro significasse, indicant, præter id, quod in priore responsione diximus, ipsius loci argumentum, &, quæ antecedunt, verba. Sermo enim ibi est de Dei filio jam patefacto atque exhibito; per quem, Deum ultimis diebus locutum fuisse, antea dictum fuerat, eumque omnium hæredem constituisse. Quare, cum postea illico subjungatur, *per quem fecit & sæcula*, nemo non videt, necesse esse, ut de iis sæculis verba fiant, quæ post ultimorum dierum initium per Christum Jesum à mortuis excitatum, & cæli, terræque dominum constitutum, facta fuerint. Idem docere possunt, quemadmodum dictum est, verba illa 2. cap. vers. 5. *Non enim angelis subjecit orbem terræ futurum, de quo loquimur*. Quæ verba, licet magis proprie ad ea referantur, quæ similiter 1. cap dicta fuerant, *Et cum iterum introducit Primogenitum in orbem terræ*, &c. (nam ad aliqua, quæ antecesserint, ea referri necesse est) in quibus videlicet idem plane verbum habetur; tamen ad alia quoque & referri possunt, & debent, ubi de terrarum orbe, ejusdem Christi, de quo sermo est, ratione, actum fuerit, quamvis sub alio vocabulo. Præsertim, cum id vocabulum, per se, futurum terræ orbem significare sit aptius, quam illud alterum. Nam profecto vocabulum αἰῶνας, sive Sæcula, magis apte terræ orbem futurum, id est futurum sæculum, significare potest, quam vocabulum οἰκουμένην, sive Orbis terræ. Nec vero, si deinde cap. 11. Sæculorum nomine aliud intelligitur, mirum videri debet; cum superiora verba illa, *de quo loquimur*, eo respicere non potuerint, non modo quia postea, idque longissimo intervallo, nomen illud pronunciatum est; verum etiam quia ibi nec Christi aperte ulla ratio habetur, & totum ejus loci argumentum longe ab eo distat, quod superiore loco tractatum fuit. Quod ni esset, etiamsi non posset superior locus commode eo vel respicere, vel referri, posset tamen posterior ipse locus, immo deberet ad superiorem referri, & secundum scriptoris mentem, & regulam quandam ibi traditam explicari, id est ita accipi, ut per verbum illud Sæcula futurus orbis intelligeretur. Et propterea in illis verbis cap. 10. 5. *Ideo ingrediens mundum*, &c, nulli dubium esse debet, quin de orbe futuro vox Mundi accipi debeat. Nam & de Christo est sermo, & nihil similius alterum alteri inveniri potest, quam Ingredi in mundum, & introduci in orbem terrarum. Atqui orbis iste terrarum, ex ipsa regula sive explicatione scriptoris, orbis terræ futurus est. Ergo hic quoque mundus, futurus mundus est. Nobis, inquam, futurus: non autem ipsi Christo. Ex quo, ut ἐν παρέργῳ hoc etiam dicam, liquet, Christum oblationem suam non ante peregisse, quam in futurum nobis mundum fuerit ingressus. Apertissime enim ex eodem loco colligitur, Christum non ante seipsum obtulisse, quam in mundum istum ingressus fuerit. Sed de his hactenus. Jam vero, quod pertinet ad locum illum Psalmi ad Christum accommodatum, *Tu in initio Domine*, &c. Hoc non est proprie ad rem loqui, & ostendere, in loco, de quo agitur, non de futuro, sed de præsente mundo verba fieri (quid enim vetat, quominus in uno loco de futuro, in altero vero de præsente mundo verba fiant?) sed aliud testimonium afferre est, ad id probandum, quod ex loco, de quo agitur, probari, & affirmatum fuerat, & defendendum erat. Præterea, quamvis in allato testimonio de cæli, terræque creatione agatur; non tamen ea tribuitur Christo. Neque enim illi prima ipsa loci apud Psaltem verba accommodantur. Sed totus locus, qui de hujus sæculi a Deo per Christum mutatione facienda, deque Christi regno, per quod Deus perpetuo erit omnia in omnibus, vaticinationem continet, pro testimonio excellentiæ ac gloriæ Christi affertur. Cujus prima verba, licet ad rem minus pertinentia, aut certe ad ipsum Christum non spectantia, afferre tamen necesse habuit scriptor ille. Nam sine illis, quæ reliqua sequebantur, & ad rem pertinebant, nullo modo intelligi, nec consistere poterant. Sed de hoc testimonio uberius explicatum est à fratribus in Animadversionibus in Theses sive Assertiones collegii Posnaniensis de trino & uno Deo, ad quas lectorem, ipsumque Volanum rejicimus: præsertim, cum is, qui Assertiones illas defendendas suscepit, hujus loci in ipsis Assertionibus allati fratrum explicationem ne attingere quidem fuerit ausus. Non est autem prætermittendum, quod hic Volanus ait, quendam ex nostris totam rejicere Epistolam ad Hebræos, & inter apocrypha referre. Cum tamen nos nullum fortasse scriptum vel habeamus, vel habere nos profiteamur in Sacris Novi Fœderis Literis, quo validius, aut efficacius & ipse Volanus, & omnes adversarii nostri erroris convinci queant. Quemadmodum, Deo volente, à me planum fiet, si unquam mihi pro caussa nostra actoris partes suscipiendæ erunt. Sed Volanus (quo consilio ipse novit) nostros eos omnes appellat, qui, Christianos se esse, aliquo modo profitentes, Jesum Christum Dei filium, revera ante Mariam matrem suam extitisse, negant. Inter quos tamen multi sunt, à quibus nos vehementissime abhorremus: ii præsertim, quos merito Ebionitas appelles; homines prorsus judaizantes, & Novi Testamenti scripta, potissimum vero Epistolas omnes fermo pro nihilo ducentes;

& inprimis epistolam ad Hebræos, ejusque auctorem tantum non conviciis ac maledictis proscindentes. Hic vero Volanus, hujus rei occasione, tamquam, scilicet, si ejusmodi homines ex nostro numero essent, ais, se sperare, brevi futurum, ut etiam totam doctrinam apostolicam rejiciamus, & arcana totius impietatis in Alcorano, spretis Euangelicis scriptoribus, quæramus. Ex quo, ut supra etiam partic. 4. observavimus, satis apparet, Volanum ea de nobis expetere, quæ vel suspicari, à Christiana charitate atque prudentia longissime abest. Nos vero illi hac in re meliorem mentem optamus.

VOLANUS Partic. 32. pag. 127.

Tale vero est (evidentissimum de vera filii Dei ante matrem suam existentia testimonium) *quod Christus aperte de se testatur, se nempe de cælo descendisse, seque à Patre exivisse & venisse in mundum. Hoc autem tam clarum testimonium Anonymus evertit, ut qui nihil aliud significare voluisse Christum ista locutione dicat, nisi quod Christus homo est divinus, atque a Deo singulari quadam ratione missus. Verum ostendat nobis iste obsecro, ubinam aliquis Propheta de se unquam testatus sit, quod de cælo descenderit, aut perneget omnes sanctos Prophetas fuisse homines divinos, ac singulari quadam ratione à Deo missos. Inde vero apparet, quam scelerate homines isti scripturas corrumpant, & quam violenter ab genuino sensu ad impias suas opiniones detorqueant.*

ANONYMUS.

Dupliciter in hac ratiocinatione contra interpretationem meam peccat Volanus. Primum peccat, quia vult, si verum sit, ideo à quopiam fuisse dictum se de cœlo descendisse, & à Deo exivisse, quia divinus homo esset, & singulari quadam ratione à Deo missus, verum quoque esse, si quispiam fuit divinus homo, & singulari quadam ratione à Deo missus, eum dixisse, se de cælo descendisse, & à Deo exivisse. In quo manifesta est fallacia, quam vocant, consequentis. Neque enim convertuntur ista duo. Nec quidquam prohibet, quominus sancti prophetæ jure potuerint dicere, se de cælo descendisse, & à Deo exiisse; nec tamen dixerint. Quamquam, non propterea id dictum ab eis non fuisse, affirmari potest, quia scriptum non inveniatur. Unde multo etiam gravius Volani peccatum esse constat. Aut certe ex eo efficitur, ne possit Volanus istam suæ ratiocinationis fallaciam idcirco excusare, quod tacita quadam inductione fuerit usus, ad probandum, neminem, qui ante Christi adventum divinus homo esset, & singulari quadam ratione à Deo missus fuisset, dixisse, se de cœlo descendisse, & à Deo exiisse. Quo videlicet probato, verisimile esse appareat, ut Christus, cum hæc de se dixit, alio respexerit, aliaque potiora in se habuerit, præter id, quod divinus homo esset, & à Deo singulari quadam ratione missus. Deinde peccat Volanus, quia pro absurdo ponit negare, omnes sanctos prophetas singulari quadam ratione à Deo missos fuisse, vel hoc ipsum potius, quod negari non vult, pro concesso sumit. Id quod tamen à me plane negatur; & sic apparet, Volanum principium (quod ajunt) quodammodo petere. Quamvis enim sancti prophetæ non pauci à Deo missi dicantur; non tamen id singulari quadam ratione factum fuisse, vel dicitur, vel affirmari potest. Adde, quod in verbis meis vox illa, Quadam, non perinde accipienda est, ac si dictum fuisset Aliqua, vel ea vox, ut fieri solet, ad imperfectionem sive improprietatem rei significandam fuisse adhibita. Sed sic accipi debet, ut idem sit, atque Certa quadam. Quamobrem non satis est, ad interpretationem meam evertendam, probare, Prophetas aliqua, seu qualicumque singulari ratione à Deo fuisse missos, & tamen eos jure non potuisse dicere (non autem, ut perperam Volanus ratiocinatur, non dixisse) se de cælo descendisse, & à Deo exivisse. Sed necesse est ostendere, inter rationem, qua missus à Deo fuit Christus, & illam, qua missi fuerunt sancti Prophetæ, nullam futuram differentiam, aut saltem hac in re Christum sanctis prophetis nihilo præstantiorem futurum, nisi Christus revera ante matrem suam extitisset. Nec tamen hic Volanum fallaciæ æquivocationis (quam nominant) vel ignorationis elenchi redarguo, quemadmodum alioqui jure facere potuissem. Mihi enim imputari volo, quod apertissime non sim locutus; licet ipsa subjecta materia satis aperta faceret verba mea. Mitto autem, quod Volanus ad utramque istam locutionem, Descendisse de cælo, & Exivisse à Deo, id refert, quod ego de altera tantum dixeram; & quod postea, cum, exemplo de prophetis allato, meam interpretationem reprehendit, prioris tantum locutionis meminit, quæ est Descendisse de cælo; ad quam minime interpretationem istam accommodaveram. Mitto, inquam, hæc, nam, modo de sententia mea aliqua ratione agat Volanus & ad rem quoquo modo loquatur, jam non multum mihi curandum esse statui, quod vel parum fideliter mea dicta referat, vel in eis reprehendendis argumentationes suas non satis recte concludat.

VOLANUS Partic. 33. pag. 128.

Verum quod Christus apud Patrem re vera in cælo extiterit antequam carnem in utero virginis matris assumeret, vel inde patet, quod sicut se exivisse à Patre, & venisse in mundum, ita relicto mundo, iterum se ire ad Patrem testatur. Nam si nunquam ante hac apud Patrem fuit, quomodo se iterum ad eum contendere prædicat?

ANONYMUS.

Cum Volanus invenire non potuerit, quid afferret contra ea, quæ a me dicta fuerant, ut ostenderem, locutiones illas, Descendisse de cælo, Exivisse a Deo, eam vim habere non posse, quam illis ipse tribuerat, præter omnem disputandi rationem, iis plane omissis, hoc aliud testimonium attulit. Nec interim vidit, inde nihil prorsus sententiam suam juvari posse, nisi prius probet, Christum, tunc à patre se exivisse, & venisse in mundum, dicere voluisse, cum conceptus est in virginis utero, atque ex ea natus, quod tamen non faciet unquam: ut ex priore responsione nostra intelligi facile potest. Præterea non animadvertit, adverbium illud Iterum in Græco esse πάλιν quod non secus, atque Rursus seu Rursum apud Latinos non tantum Iterum seu Denuo significat; sed etiam Contra sive Ediverso: idque sæpenumero non modo cum nulla veræ iterationis, sed cum levissima, & in speciem potius, quam vera, oppositionis significatione. Ut recte locutus fuerit Christus, dummodo ipse & à patre exivisset, & ad patrem iret, ut loquitur Johannes cap. 13. 3. (opponi enim videntur invicem hæc duo) nec necesse sit, ut eodem respectu utrumque verum esset; sic, ut colligi possit, qua ratione Christus apud patrem futurus erat, postquam ad illum ivisset, eadem apud eundem fuisse, antequam ab eo exiret, quemadmodum colligi forfasse potuisset, si Iterum, ut Volanus scripsit, legendum esset. Quamquam ea vox non verbis illis Christi adhæret, Eo ad patrem, ut Volanus, loci sententiam recitans, perperam indicat; sed illis, Relinquo mundum. Sic enim habet locus, Exivi à patre, & veni in mundum. Rursus relinquo mundum, & eo ad patrem. Ait igitur Christus, se prius à patre exivisse, & in mundum venisse; Nunc contra, se mundum relinquere, & ad patrem ire: non autem, relicto mundo, iterum se ire ad patrem; ut Volanus eum dicentem facit. Itaque tota ejus argumentatio concidit, quæ eo solo nitebatur, quod Christus, iterum se ad patrem contendere, prædicasset. Nec tamen à me negatur, vel, Christum dicere potuisse, se iterum ad patrem ire, sive ad patrem reverti; vel, revera illum ad patrem iterum ivisse, sive ad patrem revertisse. Immo utrumque à me non conceditur solum, verum etiam contra Volanum, & eos, qui cum eo sentiunt, non leviter urgetur, ut ex priore responsione mea, pag. 40, & 41, intelligi potest, & ex iis, quæ paullo post dicam, satis constabit.

(5 l

VO-

VOLANUS Partic. 34. pag. 128.

Imo quomodo se ascendere illuc dicit, ubi fuit prius, si numquam antehac in cælu fuit.

ANONYMUS.

Numquam negatum à me fuit, Christum revera fuisse in cœlo, antequam verba ista diceret. Sed num propterea sequitur, eum extitisse revera, antequam ex Maria nasceretur? Nihil minus. Vide priorem responsionem nostram, pagina 40.

VOLANUS Partic. 35. pag. 128.

Verum egregii isti interpretes, non de ascensu, &c.

ANONYMUS.

Hoc loco Volanus (quod & in Parænesi fecerat) in eos invehitur, qui supra dicta Christi verba ita interpretantur, ut in eis non de ascensu ipsius in cælum agatur, sed de ascensu in Hierusalem, vel trans mare Galilææ. Quibus cum ego non assentiar, non est, quod vel Volani integra verba hic describam, vel ad ipsa quidquam respondeam. Præsertim cum, quid ad istos excusandos merito dici possit, jam in priore mea responsione ostenderim. Ut apparet pag. 37; nec ad ea, quæ à me dicta fuerunt, quidquam Volanus responderit.

VOLANUS Partic. 36. pag. 130.

Nam & Anonymus hic quoque suam eamque duplicem interpretationem affert, ut non modo à vobis dissidere. Sed nec sibi constare omnibus videatur.

ANONYMUS.

Quis umquam, inconstantiæ nomine dixerit eum accusandum esse, qui, duplici ratione locum certum quendam in sanctis litteris explanari posse, non dicat tantum, sed etiam aperte demonstret? præsertim vero si duo, qui inde proficiscuntur, sensus nullo modo invicem pugnent, aut dissideant; nec de loci sententia percipienda revera agatur, sed de alia explanatione quadam infirmanda? Hæc autem omnia hic sunt. Ac præterea non simpliciter à me duæ istæ explanationes afferuntur, sed sub diversa utrobique conditione, sive ex diversa ejusmodi locorum accipiendi ratione: ut postea explicabimus.

VOLANUS Partic. 37. Pag. 130.

Postquam enim hic more suo multa jejune & intempestive nugatus est, ut Christum non fuisse reipsa in cælo tanquam hominem purum, ex Maria natum ostenderet, figuratu saltem dicendi modu eum in cælo fuisse concedit, quod nimirum in cælu non modo mente & cogitatione perpetuo versabatur, verum etiam omnia cælestia, id est, arcana quæque divinissima, & ipsa omnia quæ in cælo sunt & fiunt, adeo cognita ac perspecta habebat, ut ea tamquam præsentia contemplaretur.

ANOYMUS.

An multa jejune & intempestive nugatus fuerim, necne, ex ipsa mea responsione constare potest. Ego quidem spero, me & pleniora quædam (ut sic dixerim) & opportuniora disseruisse, quam Volanus optasset. Qui propterea ne verbum quidem contra rescribere est ausus. Si quid jejune à me tractatum fuisse, dici fortasse poterat, id egomet ibidem disertis verbis monui. Nullam enim testimonii à Volano allati explanationem adhuc attuleram. Sed statim deinde attuli, ac jejunitatem istam mihi objiciendi omnem ansam Volano præcidi. Qui tamen ex ipsis verbis meis ejusdem vitii, ubi nulla prorsus ea de re suspicio erat, me insimulandi occasionem videtur captasse. Neque hoc contentus, verbis illis, More suo, in universum mihi objicere voluit, quod multa jejune & intempestive in mea responsione ad suam parænesim nugatus fuerim. Quod an verum sit, judicabit prudens lector. Inquit autem Volanus nominatim, tunc me id fecisse, cum, Christum non fuisse reipsa in cælo, tamquam hominem purum ex Maria natum, ostendere volui. Quod tamen numquam feci: sed, tantum pag. 37 dixi, videri inter omnes constare, Christum, ut hominem, nondum in cælo fuisse, cum verba illa, à Volano indicata, diceret. Immo id ego, ut statim dicam, falsum esse ostendi. Nam quod Volanus ait, me figurato saltem dicendi modo, Christum, ut hominem, in cælo fuisse concedere, si voce Saltem maternæ linguæ, ut arbitror, proprietate deceptus, pro Tantum, ut quidem sæpe solet (& tamen ipse aliis sermonis impuritatem objicit in ipso pag. 39. initio) abusus est, apparet, illum, ne quid gravius dicam, non intellexisse, quæ à me scripta sunt. Tantum enim abest, ut figurato tantum dicendi modo, Christum, ut hominem, antequam hinc abiret, & antequam ea verba pronunciaret, in cœlo fuisse concedam: ut ego is sim, qui, vere & proprie Christum, ut hominem, jam antea in cælo fuisse, contendam. Ut constat ex iis, quæ scripta sunt in ipsa responsione mea, pag. 40. & ex iis, quæ ipse Volanus particula sequente scribit, intelligi aperte potest. Nec vero simpliciter & absolute dico, Christi verba in eum sensum accipi posse, quem hic Volanus recitat, & quo altera ex duabus illis meis explanationibus continetur, sed tum demum, si in Christi verbis tropum aliquem agnoscere velimus, quemadmodum Volani, & suorum interpretationem ferre ostendi. Ut patet pag. 39. Quod si fortasse Volanus voce Saltem hoc loco proprie, & Latine est usus, & voluit dicere, me concedere, Christum, ut hominem, si non alia ratione, at figurato loquendi modo in cælo fuisse; perperam omnino est locutus. Quasi vel ipse, sive adversarii mei id quærerent; vel ego non quidem id concedam, sed, petam, eamque petitionem meam Concedendi verbo recte potuerit Volanus exprimere.

VOLANUS Partic. 38. pag. 131.

Quod si inquit, concedendum est, Christum vere & proprio loquendo, in cælo fuisse, minime dubitandum esse dicit, quod sicut Paulus in tertium usque cælum raptus fuit, ut arcana Dei ineffabilia contemplaretur, ita & Christus aliquod tempus in cælo versatus fuerit, antequam munus cælestis doctrina hominis imbuendi sibi à Patre mandatum publice susciperet. Ita vero fieri, ut non modo hæc verba Christi planissima sint, & in eis nullum tropum admittere necesse sit, sed illa etiam, Descendi de cælo, Exivi à Patre, sine ullo tropo accipi possint.

ANONYMUS.

Ex his ipsius Volani verbis, si cum superioribus conjungantur, apparet, id verum esse, quod dixi, me duas istas explanationes non simpliciter, neque eadem ratione attulisse; sed priorem quidem, si tropus aliquis in Christi verbis admittendus sit; posteriorem vero, si nullus. At, ne posthac queat Volanus, quamvis plane immerito, me inconstantiæ damnare, dico, posteriorem hanc Christi verborum interpretationem mihi verissimam videri, meque in ea prorsus acquiescere. Atque, ut in priore responsione non obscure affirmavi, sic hoc loco affirmo, atque adeo contendo, Christum, postquam natus est ex Maria, & antequam à mortuis resurgeret, fuisse in cælu revera & proprie: hominem, inquam, illum Jesum Nezarænum, medio illo tempore, aliquandiu in cælo fuisse, prorsus assevero. Nam, præter rationes evidentissimas, si sententia præsertim nostra de Christi essentia retineatur, quæ id omnino suadent, docet hoc aperte locus ipse, de quo agimus. Si quidem in eo, ut ipsi adversarii volunt, & ego nihil dubito, de cælo est sermo. Diserte enim in eo dicitur, filium hominis ibi prius fuisse, quo fieri poterat, vel futurum erat, ut ascendere conspiceretur. Quantopere autem, si hoc verum est, adversariorum sententia de Christi natura sive essentia labefactetur, prior responsio nostra quemlibet docere potest: ad quam lectorem rejicimus. Tantum hic addimus, pro eo, quod est in Græco, ὅπου ἦν τὸ πρότερον, posse Latine dici, Ubi erat, seu fuerat prius. Nam verbum ἦν & Fuit, & Fuerat, non solum Erat, significare posse, cum omnes Græcæ linguæ studiosi norint, tum in ipso Novo Testamento demonstrant hi loci; Matth. 2. 15, & cap. 12, 40; una cum aliis non paucis, in quibus ἦν. Fuit significat: & Joh. 9. 24. & cap. 20. 7; ubi significat Fuerat. Hoc autem propter Græcæ linguæ ignaros

diximus; ne fortasse pateat, cum in Latinis codicibus legatur, Ubi erat prius, in verbo erat aliquam vim esse ad demonstrandam perpetuam quandam antehac in cælo Christi habitationem; & propterea interpretationem nostram minime recipiendam censeant.

VOLANUS Partic. 39. pag. 131.

Imo vero nihil certum planumque erit in omnibus scripturis Sanctis si talis interpretatio omnium dictorum Christi, qualem vos homines perditi ac impudentes invehitis, admittenda erit. Si enim fingere cuivis, quidquid libet, licebit, & pro certa scientia quaslibet conjecturas sequi, actum est de universa Christiana religione, & pro cælesti illa ac infallibili Philosophia, volaticam illam quæ nihil certi affirmat, habituri sumus Academiam.

ANONYMUS.

Hic sane & licet, & libet illud Volano objicere, atque exprobrare, quod in Euangelio legitur Matth. 11. 17. *Tibia lusimus vobis; & non saltastis, lamentati sumus vobis; & non planxistis.* Prius enim in sua Parænesi omnino reprehendere videbatur, quod verba Christi de suo è cælo descensu figurate, & cum tropo aliquo à nostris hominibus acciperentur. Nunc vero meam interpretationem, quæ nullum prorsus tropum in ejusmodi Christi verbis agnoscit, vehementer vituperat: adeo ut me & perditum & impudentem hominem, hujus rei occasione, nominare non dubitaverit. Siccine agere Christianum, mitto Christianum, politicum ac litteratum hominem decet? Nam quid præterea habet interpretatio mea, cur eam Volanus tantopere damnet, nisi, quod sine ullo tropo Christi verba accipit? Immo, quid aliud est mea interpretatio, quam Christi verba sine ullo tropo accipere? Sed age, Volano concedamus sua dicta refigere, & modo affirmare, modo negare, prout magis suæ sententiæ tutandæ conducere existimat; quid est, cur sine ullo tropo Christi verba accipi nequeant? Nam quid vel absurdum, vel incredibile, obsecro, in eo est, quod Jesus Nazaræus, homo, inquam, ille ex Maria virgine natus, revera in cælo fuerit, etiam antequam à mortuis resurgeret, ibique usque ad sæculi consummationem perpetuo commoraturus, eo ascendere conspectus fuisset? Immo, quid vel convenientius, vel credibilius inveniri potest; dummodo id pro concesso non ponatur, ad quod probandum hæc ipsa Christi verba Volanus attulerat? Cur hujus rei rationes à me allatas non refellit Volanus: sed censoria tantum quadam auctoritate & me, & mea dicta gravissime notat; nec ulla responsione præter turpia convicia, atque calumnias, mea verba dignatur? Nam, quod non obscure ait, me hic fingere quidquid mihi libet, & pro certa scientia quaslibet conjecturas sequi; ea evidens calumnia est, atque, ut a Volano proficiscatur, indignissima, qui me eodem tempore impudentiæ nomine accusat. Quid enim magis abesse constat ab istis figmentis, & simplicibus conjecturis, quas mihi Volanus objicit, quam sanctarum litterarum verba ita accipere, ut omnino sonant, quemadmodum ego facio? Contra vero, quid magis istarum rerum proprium esse apparet, quam sanctas litteras ab eo, quem præseferunt, sensu, eoque planissimo, ad alienum ab ipsis verbis, eumque involutissimum sine ulla necessitate detorquere, ut hic Volanus cum suis facit? Quod si semel tantum atque iterum id facerent, ferri quodammodo possent. Sed, cum sæpissime, si sua somnia defendere velint, id facere cogantur, & porro faciant; nullo pacto sunt ferendi, illisque (non autem vel mihi, vel meis, ut Volanus est ausus) objiciendum est, quod nihil certi in Christiana religione, inque sacrarum litterarum interpretatione nobis relinquant. Nam quotus quisque locus paullo illustrior est, ubi de Christo agatur, quem ipsi suo illi Communicationis idiomatum tropo non obnoxium (ut sic dixerim) reddant, eumque propterea dubium atque incertum efficiant? Adde, quod sæpe coguntur tropum istum adeo (ut ita loquar) extendere, ac dilatare, ut quod unius tantum ex duobus illis, Deo, & homine, quos ipsi in Christo unitos fuisse, sunt commenti, sit proprium, de altero separatim dici potuisse velint. Ut quidem hoc loco accidit; ubi Christus dicit se fuisse in cælo: id quod ipsi, ad solum Deum omnino referunt, quamvis de Filio hominis, id est de homine, separatim id dictum fuisse constet. Cujus tamen figuratæ locutionis exemplum aut nullum aut perrarum aliquod, idque fortasse non apud bonos auctores, invenire hactenus potuerunt, vel post hac poterunt: nisi quidpiam aliud pro concesso sumpserint, quod non minus controversum sit, quam illud ipsum, de quo disputatur. Solet quidem id, quod unius tantummodo partis est, toti tribui. Ut homini, quod cogitet, quod intelligat; quæ animæ tantum conveniunt: vel, quod stet, quod sedeat; quæ propria sunt corporis. Sed, quod unius partis proprium alteri parti separatim tribuatur, id plane insolens est. Nam quis umquam ausit ita loqui, Corpus meum cogitat, Corpus meum intelligit? aut, Anima mea stat, Anima mea sedet? Nullum autem exemplum huic rei accommodatius afferri potuit, quam hoc animæ, & corporis humani: cum ipsi adversarii dicere soleant, quemadmodum ex anima, & corpore constat homo, sic Christum ex Deo, & homine constare. Sed, ut breviter concludamus, calumnietur, convicietur, execretur, quantum velit, Volanus; numquam vim hujus mei dilemmatis jam in responsione ad ejus Parænesim pluribus explicati effugere poterit? Aut Christi verba cum aliquo tropo accipienda sunt; aut sine ullo tropo. Si cum aliquo tropo, nulla est caussa, cur potius ita illa interpretemur, ut Volanus interpretatur, quam, ut ego interpretor: immo nulla est caussa, cur mea interpretatio ejus interpretationi longe anteferenda non sit, propter eas rationes, quas in prædicta responsione attuli. Sin autem sine ullo tropo accipi debent verba Christi; nullum locum habere potest Volani interpretatio, quæ sine idiomatum communicationis tropo explicari nequit; atque, ut mea recipiatur, necesse est: quæ præterea, ut dictum fuit, & in priore mea responsione pag. 49. demonstratum, Volani, & suorum de Christi essentia sententiam non leviter labefactat.

VOLANUS Partic. 40. pag. 132.

Sed quia omnes jam vos agnoscunt homines fidelis nugaces, & scripturas sanctas ludibrio habentes, de certa illa quidem ac stabili veritatis sententia se numquam dimoveri patientur, vos autem mutuis pugnis ac telis confectos propediem conspicient. Nam & in eo de ascensu Christi in cælum explicando loco, alter hic adversarius non accedit Anonymi sententiæ, ac omnino de ascensu Hierosolymam verba à Christo fieri duxit. Neque enim discipulos ascendente Christo in cælum scandalizatos perhibet, sed tum cum ascendisset Hierosolymam ubi traditus & vinctus esset, scandalizatos esse. Ego vero tam hujus quam illius meras hasce nugas ne responsione quidem dignas judico, quando tanta opinionum varietate fluctuantes, & magno intervallo à se invicem dissidentes: omnem ipsi sibi fidem derogant, & in crasso deprehensi mendacio tenentur.

ANONYMUS.

Nihil est opus ad repetita Volani convicia & maledicta quidquam respondere. Videat ipse quid agat, & Christi Matth. 5. 22. ac Pauli 1 Cor. 6. 10. præceptorum, ac comminationum meminerit. Quod autem ait, nos mutuis inter nos pugnis propediem confectum iri, quia scilicet adversarius ille suus mecum in interpretatione illorum Christi verborum, *Ubi erat prius*, non consentiat; ut nihil dicam, quod fieri potest, ut iste ipsius adversarius non sit revera è nostrorum hominum numero: videtur omnino Volanus ex suorum ingenio nostros homines metiri. Vix enim possunt illi quenquam ferre, qui non per omnia iis, quæ jam semel inter ipsos constituta fuerunt, vel assentiatur, vel assentiri se dicat. At nostri homines non sunt ejusmodi. Verum, dummodo in quibusdam præcipuis religionis nostræ capitibus, sine quibus pœnitentia in

Deum,

Deum, & fides in Dominum Jesum consistere non possunt, consentiatur, & communis cæteroqui charitas, & pax conservetur, in reliquis liberum plane unicuique esse volunt, ab aliis dissentire. Quamquam in Scripturæ verbis varie non explanandis, ipsi quoque Volani magistri non usque adeo sunt superstitiosi. Id quod cuilibet, vel Theod. Bezæ in Novum Testamentum à se translatum annotationes legenti, facile constare poterit. Quocirca nulla erat caussa, cur propter varietatem istam nos & hic, & alibi tantopere vituperaret Volanus, ex eaque, crassi ac manifesti mendacii nos coarguì assereret. Quasi vero, quia necesse est, alteram ex duabus istis interpretationibus minus veram esse, necesse similiter sit, ut altera quoque sit falsa. Cæterum, quod attinet ad rationem, qua motus iste Volani adversarius meam interpretationem non probavit, tametsi ea ad Volani pariter interpretationem improbandam pertinet, & idcirco nullo pacto mihi ab ipso Volano objici potest, tamen, ne quis scrupulus in legentium mente de mea interpretatione remaneat, dico, in Christi verbis de nullo alio scandalo agi, quam de eo, quod oriri poterat ex eo, quod idem Christus ante dixerat de sua carne comedenda. Videbatur enim durum admodum hoc atque adeo impossibile. Idem autem multo magis iis visum iri apparebat, qui postmodum Christum in cælum ascendere conspexissent; iis, inquam, qui in eum sensum, unde scandalum proficiscebatur, ea Christi verba accipere perseverassent. Hoc enim intelligendum est omnino, cum postea dixit Christus, *si ergo videritis, &c.* si modo, ut Volani adversarius pro concesso sumit, voluit Christus dicere, eos tunc multo magis scandalizatum sive offensum iri. Quod tamen nullo modo videtur necessarium. Potest enim Christi sensus esse huic plane contrarius; id est tunc cessaturum scandalum, & ex suo in cælum ascensu deprehensum iri, alio sensu se dixisse, carnem suam comedendam esse, atque illi existimassent. Atque hoc dico, etiamsi Christi verba, ut hactenus factum est, cum interrogatione legenda essent. Quod si, ut verba ipsa præleferunt, nulla est in ipsis interrogatio, sed imperfectus est sermo, & particula Si pro cum, seu Postquam posita est, ut sæpe fieri contingit, non apud sacros modo, sed etiam apud profanos scriptores; nihil est, cur, de futuro scandalo quidquam Christum dicere voluisse, suspicemur. Sic enim videntur legi, & suppleri posse verba Christi, Cum ergo videritis filium hominis ascendentem, ubi fuerat prius, tunc agnoscetis, quod spiritus est, qui vivificat, caro non prodest quidquam; quodque verba, quæ locutus sum vobis, spiritus sunt, & vita sunt. Nam, si cui durum videbitur ea addere, quæ nos addidimus, inveniat ipse mollius (ut ita dicam) aliquod supplementum. Certe enim vix fieri potest, ut per interrogationem verba hæc enunciari debeant, utque pro τί οὖν ἐάν, seu Quid ergo si, scriptum fuerit ἐὰν οὖν, seu Si ergo: nec simile exemplum temere apud bonos auctores invenies. Sed imperfecti sermonis, præsertim in sacris litteris complura exempla extant. Illud certum est, alios quoque ante me hunc locum sic accepisse, ut imperfecta sit oratio. Nam alicubi ex Philippo Melanchtone in hunc locum sic annotatum reperi, *Imperfecta oratio est, quam sic poteris absolvere; Si videritis filium hominis ascendentem, cognoscetis Dei potentiam esse, quæ vivificet vos, de qua nunc dixi, &c.* Hæc tamen, ut obiter, sic non tamquam certa, sed tamquam verisimilia, dicta esse volo.

VOLANUS Partic. 41. pag. 132.

Nobis certe Christus Dominus, qui ipsissima est veritas, illudere noluit, & quam vere se ante mundum conditum extitisse profitetur, ita vere ex cælesti illo solio in hasce terras se descendisse testatur, ut carne nostra assumpta, eam deinde in cælum auferret, nobisque per illam ad sacrarium illud cæleste viam patefaceret.

ANONYMUS.

Verissime ait Volanus, Christum ita vere ex cælesti illo solio in hasce terras se descendisse testari, ut carnem nostram assumeret, quam vere profitetur, se ante mundum conditum extitisse. Atqui Christus hoc neutiquam vere profitetur? Igitur illud neutiquam vere testatur. Testatur quidem Christus aperte, se descendisse de cœlo; sed non ex cœlesti illo solio. Nondum enim in solio cælesti cum patre suo consederat namque, hoc tum demum factum fuisse, ipse alibi testatur, cum ita vicit, ut nos vincere suadet. Apoc. 3. 28. Nec porro, ut carnem nostram assumeret, de cælo se descendisse, testatur Christus, sed contra, ipsum filium hominis, id est se hominem, de cælo descendisse ait, Joh. 3. 13

VOLANUS Partic. 24. pag. 133.

Videant ergo isti, quam rationem filio Dei reddituri sint, qui nescio quem simulatorem illum fingunt, dum nihil istorum judicio certi unquam de se protulerit, aliudque semper corde conditum quam ore promptum habuerit.

ANONYMUS.

Immo videat ipse Volanus una cum suis, quam rationem reddituri sint filio Dei, quem & hic, & alibi sæpe aliud sentientem, ac loquentem faciunt: &, quæ ipse de filio hominis, de se, inquam, homine affirmat, ad, nescio quem, æternum Dei filium pro eo tempore referunt, quo, hominem eum non fuisse, volunt. Nam quid attinet de incertitudine (ut ita loquar) verborum Christi, quam ipsi ubique ferme inducunt, amplius verba facere? quid enim aliud est dicere de Christo. Hic loquitur secundum divinam naturam; Rursus hic secundum humanam; At vero hic secundum utramque, ut frequentissime faciunt: quid hoc aliud est, inquam, nisi plane nihil certi in Christi verbis relinquere? Et sane vehementer miror, quomodo Volanus nobis id objicere ausus fuerit, quod ipsius, & suorum est proprium, à nobis vero penitus est alienum. Vide autem præter id, quod supra partic. 39, hac de re disseruimus, ea, quæ in priore responsione nostra, pag. 45. in hanc eandem sententiam scripsimus.

VOLANUS Partic. 43. pag. 133.

Nam quod juramento interposito coram Judæis, &c.

ANONYMUS.

Hoc loco Volanus quatuor ferme paginas occupat in exponenda explicatione, tum adversarii sui, tum mea, illorum Christi verborum, *Antequam Abraham*, &c. Joh. 8. 58. & in utroque nostrum, me vero potissimum, calumniis, & conviciis onerando, atque in Adversarii sententia ut cumque refellenda. At de refutandis explicationis meæ rationibus, quibus non, ut iste ipsius adversarius, aliter intelligi posse Christi verba, atque ante hac vulgo intellecta fuerunt, sed omnino debere, ostendi, verbum nullum. Satis habuit Volanus dixisse, me in explicatione mea esse odiose garrulum, ridiculumque interpretem, immo scelestum depravatorem verborum Christi; eam vero a spiritu Satanæ profectam fuisse; qui nihil pensi habeat, quomodò scripturam Dei corrumpat, dummodo gloriæ Christi filii Dei aliquid detrahat; eam denique vanam, monstrosam, impiam censendam esse; ut quæ nihil aliud redoleat, quam virulentum in Christum Dei filium odium, & obstinatum quoddam omnis Evangelicæ veritatis evertendæ studium. Cur autem hæc dicat, nullam caussam affert; nisi quod suum adversarium refellens, manifestum esse ait, Christum de sua existentia ante Abraham locutum fuisse: quæ cum res incredibilis Judæis, illum ex solo carnis aspectu metientibus, esse videretur; idcirco jusjurandum interposuerit, ut plenam suis dictis fidem astrueret: & Judæos rabie occæcatos non aliam ob caussam lapides contra eum sustulisse, nisi, quia, cum Deum se fecisset, eum blasphemasse, arbitrarentur. Ex quibus interpretationis quoque meæ vanitatem, & monstrosam impietatem apparere, ait. Quasi vero vel non incredibile Judæis videretur, Jesum, Dei Christum, & Israëlis redemptorem esse, futurumque, nisi illum reciperent, ut ipsis Dei regnum auferretur, & Gentibus daretur, quæ verbis

bis illis Christum complexum esse, interpretatio mea docet; vel, hæc illis ab ipso Jesu, non quidem cum jurejurando, ut Volanus ait, sed asseveranter denunciata fuisse, non satis foret ad illos rabie occæcandos, adque lapides tollendum, ut in ipsum jacerent, adigendos. Præsertim, cum ex ipsius Christi verbis aliam honestiorem caussam eum lapidandi tuo sceleri prætexere possent: non quidem quasi se Deum faceret, id est æternum illum Jehovam, cæli, ac terræ creatorem, ut Volanus, eum se fecisse, sine dubio intelligit (nullo enim pacto, etiam vulgata ex Græco interpretatione admissa, id ex Christi verbis colligi potest) sed quasi vel, Abrahamum ipsorum patrem nondum extitisse, affirmaret, vel, se illo anteriorem aliqua ratione faceret. Certe ob eam caussam, quod in parabola de vinea Mar. 12. Luc. 20. malis cultoribus à Domino locata, Judæis auferendum Dei regnum, & Gentibus dandum, significasset, manus statim in eum injicere illi volebant, & fecissent utique, nisi populum timuissent. Quinetiam legimus apud Lucam, cap. 4. ob id, quod, exemplis ejus rei è Vetere Testamento petitis, illis indicasset, fieri facile posse, ut alienigenæ ipsis anteferrentur, eos adeo indignatos fuisse, ut in vicinum montem eum duxerint, quo inde eum præcipitarent. Sed videat lector in responsione mea, pagina 32. & deinceps, interpretationem nostram hujus loci apud Johannem. In qua leve erratum quoddam nostrum præ festinatione & incuria antea admissum, sed a Volano minime animadversum, emendavimus. Nescio enim, quomodo, γίνεσθαι, tanquam si γενέσθαι scriptum foret, acceperam; cum interim hoc nihilo magis, quam illud, habita ratione eorum, quæ de ipsa voce dicebam, sententiam atque interpretationem meam juvare posset, quæ tamen mea revera non est. Sed, qui primus nostra ætate de Christi essentia, atque persona exactissimam (ni fallor) veritatem in lucem protulit, idem hanc illius loci explicationem primus reperit: & porro, dum viveret, eam non paucis piis hominibus prorsus probavit. Is autem ejusmodi vir fuit, cui Volanus inter suos omnes vel Sanctarum Literarum cognitione, vel vitæ innocentia vix parem inveniet.

VOLANUS Partic. 44. pag. 137.

Apostolus ad Romanos cap. 9. nihil clarius nihilque illustrius proponit, quam Christum verum hominem, verum que Deum esse, hominem quidem secundum carnem ex patribus Judæorum natum esse ostendit. Deum autem super omnia benedictum in sæcula prædicat. Huic vero tam splendidæ luci Anonymus vehementer infensus, eam obscurare modis omnibus contendit.

ANONYMUS.

In priore responsione ostensum est à nobis, non incommode verba Pauli Rom. 9. 5, ita interpungi posse, ut pars illa, *qui est super omnia Deus*, &c. ad Christum non referatur; idque teste atque auctore Erasmo; quem Volanus ipse adversus Lojolitas Vilnenses (quos idem vocat) disputans, in oppugnatione idolum idololatriæ, pag. 3. virum clarissimum, & omni laude summæ eruditionis, & pietatis eximiæ cumulatissimum, haud sane immerito, appellat; ejusque auctoritatem in Idoli nomine interpretando illis opponit.

VOLANUS Partic. 45. pag. 137.

Nunc enim pauci quibusdam autoribus hanc vocem Deus textui falso insertam, nunc de solo Patre Deo intelligendam tradit.

ANONYMUS.

Horum duorum prius nusquam à me traditur, posterius ex Erasmi mente, ut dictum est, affertur; non adjecta tamen exclusiva (quam vocant) ulla particula, ut hic *solo* adjecit Volanus. Id enim abs re & inepte prorsus factum esset. Non est autem mirum, hic Volanum mihi affinxisse, quod vocem hanc Deus, Pauli verbis falso insertam, tradiderim; cum superiore quoque pag. dicat, à nobis in Sacris Literis pleraque supposititia esse clamitari. Qua nulla nec major, nec gravior calumnia in nostros homines excogitari potuit.

VOLANUS Partic. 46. pag. 137.

Sed quia vanam utramque opinionem ipsa res judicio, & tanto celeberrimorum Ecclesiæ scriptorum consensu refelli animadvertit: concedit tandem Deum ab Apostolo vocari Christum. Sed non quod ab æterno aut natura Deus sit, sed quod Dei beneficio Deus factus sit, dato illi videlicet nomine, quod est supra omne nomen & collocato in dextera super omnem principatum, & potestatem, subjectisque omnibus sub pedibus ejus, ac constituto capite super omnem Ecclesiam. Nam Dei quidem nomen, non esse proprium sed appellativum dicit, quod nihil aliud significet, quam Dominatorem, Judicem, potentem seu fortem, benefactorem, & ejusmodi alia nomina. Neminem ego tam crasso ac stupido hominem ingenio esse puto, qui vel inde non animadvertat, quam execrabili in Christum Dei Filium odio isti ferantur, dum si viribus omnibus incumbunt, ut eum vera ac æterna Deitatis gloria spolient.

ANONYMUS.

Prioris opinionis, ut modo dicebam, ego nusquam mentionem feci. Posteriorem vero minime vanam sum arbitratus. Sed, ne Volano ulla caussa superesset nobis Pauli testimonium illud amplius opponendi, in eo non prorsus persistendum esse duxi; sed ostendendum, etiamsi verba illa ad Christum referenda essent, non tamen ex eo colligi, Christum natura, & ab æterno Deum esse. Quod ut evidentius appareat, totum locum, ut in ipso scripto meo, quod Volano oblatum fuit, legitur, hic recitabo. Quandoquidem paullo aliter nunc edendum curavi: propterea quia certius de Erasmi testimonio constare volui. Sic igitur antea scripseram. *Nam, ut Erasmus pluribus in locis annotat, possunt hæc verba sic interpungi, ut nomen Deus non referatur ad Christum, & alicubi ait, sibi omnino videri, post vocem σάρκα punctum esse statuendum; ita ut, quæ sequuntur verba ad hunc modum vertantur, Ille, qui est super omnia, sive omnes, Deus [sit] benedictus in sæcula; & ad Deum patrem referatur. Sed demus ad Christum*, &c.

VOLANUS Partic. 47. pag. 138.

Nam quod contendunt, multos scripturæ locos esse depravatos, qui nomine Dei Christum insigniunt, aut si depravati non sint, non ita Deum vocari, qui sit natura, sed qui beneficio Dei censeatur Deus, hoc perinde est, ac si dicant, Autoritati quidem scripturæ multum se tribuere, si Christum Deum neget, quod si affirmet, nihil eam se morari. Se enim omni scriptura superiores esse, ut quemcunque velint sensum illi affingant, non autem illi se regendos permittant.

ANONYMUS.

Dictum est paullo ante, hanc esse maximam & gravissimam in nostros homines calumniam. In me vero potissimum talis censeri debet; qui nec in responsione ipsa mea ad Volani Parænesim, nec usquam alibi ne unum quidem locum, in quo Christus appelletur Deus, depravatum esse, aut dixi, aut dicere necesse habui, sed ne suspectum quidem mihi esse, ulla ratione ostendi. Quod si quis est ex iis, qui commenticiam illam Jesu Christi filii Dei æternam generationem minime recipiunt, ex quorum scriptis, aut dictis, opinio ista depravationis illorum locorum colligi possit; non tamen continuo vel mihi, vel nostris hominibus, qui videlicet æternam illam filii Dei generationem non agnoscimus, eadem opinio tribuenda est. Cum, ut supra alibi dictum fuit, multi sint ejusmodi homines, à quibus nos non minus, quam cæteri, abhorremus, nisi quod eos nec interficiendos, nec puniendos curamus; quemadmodum plerique alii, potissimum vero ii, quos duces, ac magistros Volanus habet, & studiose curant, & omnino curandum esse, libris etiam ea de re publice editis, plane contendunt.

VOLANUS Partic. 48. pag. 138.

Itaque eo jam dementiæ prolabuntur, ut Deum Spiritualem substantiam ac per se existentem negare incipiant, sed in numero accidentium stolide reponant. Si enim nomine Dei nihil aliud intelligendum proponitur, quam justum, fortem ac potentem esse, hæc quidem cum per se non subsistant, nisi certo

certo alicui subjecto tribuantur, Deum utique non esse aliquam mentem aut spiritum per se subsistentem; sed solum esse accidens, quod creaturæ alicui rationali, tanquam suo subjecto attribuatur. * *Ita vero falsum erit, spiritum aliquem esse æternum & increatum, causamque rerum omnium in natura, sed* † *solas rationales creaturas, quæ sint justæ, fortes, ac potentes, esse Deos. En quæ monstra nobis novi isti Theologastri parturiunt, & in quam absurdas ac impias opiniones prorunnt, dum scripturis sanctis vim faciunt easque temulentis suis sensibus servire cogunt. At quale obsecro acumen ostendunt, & quam certa principia proponunt, ut deinde necessarias conclusiones inde nobis inferant? Dei, inquiunt, nomen cum non sit proprium sed appellativum, Ergo nihil aliud significat, quam justum, fortem, potentem, ac Dominatorem. Quid audio bone philosophe, sive potius Grammatice, nomina appellativa sola significare accidentia, & non ipsas etiam rerum substantias? Atqui tyrones in ludis litterariis de homine, equo, bove, & cane interrogati, quale sit nomen, respondent appellativum esse, ut tibi hæc prima artium rudimenta ab illis fuerint perdiscenda, antequam sic infœliciter philosophari inciperes.*

ANONYMUS.

Vix dici potest, quam aliena à sua eruditione atque acumine hic loquatur Volanus, cum id, quod à me de hoc ipso nomine Deus dictum est, ad illum transfert, qui potissimum hoc nomine appellatur, inque hac de Deo disputatione in æquivoco (quod ajunt) perpetuo versatur. Aliud est igitur ipsum nomen Deus; aliud is, qui potissimum hoc nomine appellatur. Aliud item Dei nomen propria sua significatione acceptum, quam adhuc retinet; aliud ea acceptum, qua usurpari consuevit. Nomen Deus apud Latinos quemadmodum Eloha sive El apud Hebræos; & Θεὸς (de quo nobis nominatim agendum esset, siquidem Græce scripsit Paulus) apud Græcos sua propria significatione pluribus convenit: cum non sit nomen proprium, sed appellativum. Fit tamen, ut κατ' ἐξοχὴν uni illi summo rerum omnium conditori, tamquam ejus proprium, id nomen tribuatur. Nimirum quia hujus nominis propria significatio illi præcipue convenit, & singulari quadam, præter alios ratione. Ipse enim potissimum dominator, gubernator, fortis, ac benefactor est (namque hæc, ut in priore responsione diximus; propria est hujus nominis significatio) immo alii, præ ipso, vix hisce appellationibus sunt digni; præter unum Christum Jesum, cum quo sua omnia communicare illi placuit. Unde factum est, ut in sacris litteris Christus frequentius Dei nomine atque expressius, quam quisquam alius, post summum illum rerum omnium conditorem, appellatus fuerit. Hæc autem sermonis figura; cum aliquod nomen appellativum uni cuidam, tamquam si ejus proprium nomen esset, accommodatur, idque propter excellentiam quandam, frequentissima est in omnibus linguis, & apud omnes scriptores. Hinc, ut imperator Justinianus * testatur, poëtæ nomine simpliciter prolato, apud Græcos Homerus intelligitur, apud Latinos vero Virgilius (ac de Homero quidem multo ante Cicero † idem testatus fuerat) & simplici juris civilis nomine jus civile Romanorum significatur. Quamvis & apud Græcos, & apud Latinos alii plurimi fuerint poëtæ præter Homerum, & Virgilium; & non Romani tantum, sed alii quoque permulti suum proprium jus civile habuerint. Hinc etiam apud Theologos invaluit, ut Apostoli simplici nomine Paulus intelligatur, apud philosophiæ vero studiosos ut Philosophi nuda appellatione Aristoteles significetur. Sed quid plura? an non Adonai nomen passim apud Hebræos pro omnium creatore usurpatur, quamvis sua propria significatione Dominum, seu Dominum meum declaret? Quare id nomen de rebus quoque creatis & dici potest, & frequentissime dictum invenitur. Quamquam in Hebræa scriptura, ad differentiam inter creatorem, & res creatas, variatio unius vocalis punctuli introducta est. Verum, qui Vetus Testamentum ex Hebræo in Græcum converterunt, nomen ipsum creatoris proprium, quod Jehova est, κύριε nomine reddiderunt; idque non addito plerumque articulo, ut in propriis nominibus fieri solet, cum tamen certissimum sit, nomen κύριος appellativum esse, & sæpissime in ipsis Sacris Litteris rebus creatis tribui. Quocirca mirum videri non debet, si nomen Θεὸς, id est Deus, quamvis appellativum sit, tamen, ut ante dictum est, tamquam si proprium ejus nomen esset, summo creatori accommodatur, idque frequenter sine articulo. Quamquam is frequentius cum articulo, nulla præterea alia re adjuncta, ὁ Θεὸς nominatur. Quod verti etiam alicubi Latine posset, ille Deus, & sic nomen hoc Deus prorsus appellativum conservaretur; & nihilominus unus tantum, isque omnino certus, significaretur. Hac autem ratione, ut videlicet vel proprii nominis loco sit, vel, nulla prorsus re alia adjuncta, articulum præpositum habeat, nusquam (ni fallor) τοῦ Θεοῦ nomen Christo attributum invenies. Itaque, ut ad rem redeamus, Sophistam plane agere voluisse videtur Volanus, cum ea, quæ de hoc nomine Deus à me disputantur, de illo dicta accipit, qui potissimum hoc nomine appellatur: quasi nemo alius umquam eo nomine appellatus fuerit in Sanctis Litteris. Quod tamen aliter omnino se habere, Christus ipse docet Joh. 10. 34, & 35. Ut alia complura ejus rei apertissima testimonia omittam. Quod si nihilominus scriptum sæpe legitur, unum tantum esse Deum; tunc nomen Deus in potiorem sensum accipitur, & eum significat, qui ita omnium rerum sit gubernator, & dominus, ut nullum superiorem, aut per omnia æqualem, agnoscat. Nam unum quoque tantum Dominum nobis Christianis esse legimus 1 Cor. 8. 6 Ephes. 4. 5, vel absolute etiam unus tantum Dominus esse dicitur, qui Christus est; & tamen Paulus ipse, qui hæc dixit, alibi sæpe homines mortales aliorum, etiam Christianorum, dominos appellat. Futile igitur prorsus est id, quod ait Volanus, me negare, Deum esse spiritualem substantiam ac per se existentem: cum ego non de ipso Deo loquar, id est de dominatore illo altissimo, cui hoc nomen κατ' ἐξοχὴν, tamquam ipsius proprium, tributum invenitur; sed de hoc nomine Deus verba faciam. Nec tamen, nomen istud accidentia sola significare, ajo, quemadmodum mihi Volanus objicit. Nam, & si dixi, nomen Deus idem significare, quod Dominator, Judex seu Gubernator, Potens seu Fortis, Benefactor, & ejusmodi alia nomina, perinde accipienda sunt verba mea, ac si dixissem, Is, qui dominator est, &c. Quemadmodum, si quis diceret, hoc nomen Philosophus idem significare, quod Studiosus sapientiæ, recte loqueretur: quamvis Philosophus sit nomen (ut vocant) substantivum, idque substantiam quandam aliquo modo significans, licet interdum adjectivi nominis naturam induat; Studiosus sapientiæ vero, quatenus hic, tamquam nomen unum, accipiendum foret, sit nomen prorsus adjectivum. Intelligendum enim esset, eum ita locutum fuisse, ac si dixisset, Is, qui studiosus est sapientiæ. Cæterum Volanus, ut apparet, ex eo, quod nomen Deus propria sua significatione sit nomen appellativum, colligere me voluisse, existimavit, esse nomen, quod non substantiam ipsam ullo modo significet, sed sola accidentia. Quod tamen longe aliter se habet (Nec sane, Dei gratia, vel grammaticæ, vel etiam logicæ sum adeo rudis, ut istud mihi in mentem venire potuerit) Quandoquidem hoc nomen Deus appellativum esse, non ob aliam caussam asserui, quam, ut concluderem, non esse nomen proprium: quemadmodum ex ipsis verbis meis liquido constat, id est non tale, quod uni tantum conveniret, atque individuam sive unam numero quandam substantiam perpetuo significaret, summum videlicet illum rerum omnium conditorem: unde concludi posset

cum,

* Desideratur verbum aliquod.

† Desideratur *Verum erit*, aut tale quidpiam.

* Inst. lib. 1. cap. De jure nat. gen. & civ. † In Topic.

cum Christo id nomen tributum inveniretur, eum, summum illum rerum omnium conditiorem, esse. Sic enim argumentandum est Volano, si ex Dei nomine, quod Christo à Paulo tribui contendit, nec ego plane diffiteor, id colligi velit, quod probare nititur. Quod si non ex solo Dei nomine, sed ex eo simul, quod additur, Super omnia, id colligi debere existimat; jam ad hoc quoque satis in priore nostro scripto responsum est, pag. 26 Quanquam autem nomen Deus, quatenus etiam appellativum est prorsus, substantiam ipsam aliquo modo significat; tamen unum ex iis nominibus censeri debet, quæ grammatici ambigua vocant, qualia sunt Rex, Civis, Poëta, Philosophus, & alia ejusmodi. Hæc enim substantiæ qualitatem quandam potius, quam ipsam substantiam, declarant. Unde fit, ut nonnunquam ex substantivis adjectiva fiant. Cujus rei etsi manifesta exempla in ipso nomine Deus inveniri, non ausim asserere; non crediderim tamen, eum peccaturum, qui aliquando hoc nomen adjective usurparet; non tamen ita, ut pro Justo acciperet. Neque enim hanc notionem huic nomini subesse existimo. Quod nec dixi unquam: quamvis Volanus id mihi suo more affingat.

VOLANUS Partic. 49. pag. 140.

Sed ne in re vana insectanda, oculisque omnium exposita diutius immorer, nemini quidem dubium est, qui vel primis labris Sacras attigerunt Literas, nomen Deo proprie & in sua significatione usurpatum, nihil accidentale significare, sed simplicissimam ac perfectissimam omnium substantiam, spiritum scilicet æternum omnique principio carentem, ac totius creaturæ autorem, ideoque solum ab universa creatura colendum & adorandum. In quem quidem adeo nullum accidens cadit, ut non tam sit justus fortis, bonus, ac sapiens, quam ipsa justitia, fortitudo, bonitas, ac sapientia. Ac proinde ut ab ordine omnium creaturarum hic Deus sive æternus spiritus se exemptum esse ostendat, hoc necessario sibi vendicat, & ab universa creatura requirit, ut sicut eum unum & solum Deum, hoc est, spiritum omnis initii expertem agnoscere debent: ita solum, illum adorent, solique serviant. Itaque quos stulta gentilitas Deos sibi fabricata est, maledictionem omnibus imprecatur per Prophetam, ut poto in quos tanquam creaturas impie hic honos transferatur, qui non competit, nisi illi æterno spiritui rerum omnium creatori. Et Paulus stultitiam simul & impietatem gentium accusat, qui serviebant iis, qui natura non sunt Dii, & qui colebant creaturam non creatorem, quibus quidem verbis luculenter demonstrat, ut solum esse Deum illum spiritum increatum omni origine carentem: ita hunc solum colendum, adorandum, & invocandum esse. Inde vero nemini jam dubium esse potest, quod cum salva scriptura Prophetica & Apostolica pernegari omnino non possit, omnem veræ adorationis cultum Filio Dei Christo Domino tribui, verum itidem & natura Deus ab iisdem scripturis statuatur.

ANONYMUS.

Quod nomen Dei in Sacris Literis ipsam essentiam divinam significet, id est, illum ipsum, qui omnium rerum creator est, cuique similis natura est nemo, hoc non ex vocabuli propria significatione fit, cum id revera appellativum sit nomen, & pluribus conveniat, ac præterea non tam rei substantiam, quam qualitatem significet; sed ex loquendi usu, qui per eam figuram, quæ ἐξοχή, id est Excellentia, dicitur, inductus est, cum interim idem nomen aliis quoque præter summum illum creatorem in iisdem Sacris Literis tributum inveniatur: quemadmodum supra demonstratum fuit. Quis est autem linguarum non plane rudis, & in divinis scriptoribus legendis vel leviter exercitatus, qui hæc nesciat? Nam vel unus ille locus (cui tamen alii similes inveniuntur) Deut. 10.17, ubi Moses summum illum creatorem, id est Jehovam, Deum Deorum appellat, apertissime ostendit, non minus in sacris, quam in profanis literis, Dei nomen appellativum revera esse, & non nisi per excellentiam quandam id nomen, tanquam proprium, Jehovæ, seu summo illi omnium rerum Domino ac moderatori, tribui. Namque, ut ibi doctissime & appositissime, ut solet, annotat Franciscus Vatablus, idcirco ipse Jehova, Deus Deorum esse dicitur, *quia unicus est Deus, qui primas tenet inter omnes Deos*. Vides, lector, quomodo tantus vir nobiscum sentiens, & Jehovam, unicum Deum esse, statuat, & simul tamen, alios Deos esse, agnoscat. Quod idem fecerunt multo ante ipsum plerique eorum, qui apud Christiani nominis homines rerum divinarum peritissimi sunt existimati. Inter quos maxime Irenæus; qui, licet ita contendat, Dei nomen, uni tantum vero Deo tributum in Sacris Literis fuisse, ut ne locum quidem illum 2 Cor. 4.4. *in quibus Deus hujus sæculi excæcavit mentes infidelium*, ad alium, quam ad verum Deum referri velit; tamen aperte confitetur, eos etiam, qui adoptionis divinæ spiritum acceperunt, Deos in Sanctis Literis vocatos fuisse, ut unicuique patebit sextum cap. tertii lib. accurate legenti: ubi locos Psal. 50. 1. & Psal. 81. 1 & 6, huic sententiæ convenienter explicat. Quam etiam repetit in fine procemii quarti libri, & in ipso ejusdem lib. initio. Quamobrem penitus evanescit quidquid de uno & solo Deo vel hic, vel alibi aut scribit Volanus, aut intelligit, ut inde probet, Christum, quia Deus à Sacris Scriptoribus appelletur, illum Jehovam esse, qui supremus rerum omnium conditor, & gubernator est. Qui etiam Jehova cur, & quomodo solus adorandus, & invocandus sit, licet Christus quoque, quamvis Jehova non sit, & adorari debeat, & invocari possit, satis perspicuum videtur. Eadem enim hujus rei ratio est, quæ illius, quod idem Jehova unicus sit Deus noster, & tamen Christus quoque, qui ipse Jehova non est, sit noster Deus. Id quod satis confirmat ipse Volanus, dum asserit, illum spiritum increatum omni origine carentem solum esse Deum, & solum colendum, adorandum, invocandum esse: & tamen Christo Dei filio hæc omnia tribuit; quem constat inter omnes non carere origine, sed sui principium Patrem habere. Nam, si hic Volanus ad distinctionem personæ, & essentiæ confugiat, & dicat, Dei filium personæ quidem ratione non carere origine, sed ratione essentiæ, carere; Primum dico, hoc non videri ad rem facere. Nam de ipsa persona filii Dei, cum ita à Patre distinguitur, necesse est sermonem esse: & ipsa persona est Deus ipsaque colitur, adoratur, & invocatur; non autem essentia. Deinde moneo, ut diligenter legat primum librum G. Genebrardi theologi Parisiensis de Trinitate. Ubi contra suos magistros, ex antiquorum authoritate, explicatum inveniet, Dei filium, ratione ipsius essentiæ, originem à patre habere, solumque Patrem αὐτόθεον esse; & hæreticos censeri debere eos, qui Christum αὐτόθεον esse contendunt. Sed de Christi adoratione, & invocatione, quæ illi aut debeatur, aut conveniat, quamvis ipse non sit unus ille Deus, & supra satis dictum est, & copiosissime, ut ibi monuimus, in nostra cum Francisco Davidis disputatione explicatum fuit; & nonnulla etiam deinceps dicenda erunt. Verumtamen ad ea hoc loco respondere libet, quæ ex Paulo affert Volanus, ut probet, nullam rem creatam, & quæ natura non sit Deus, adorandam, aut invocandam esse. Dico igitur, cum Paulus, scribens ad Gal. 4. 8, illis quodammodo exprobrat, quod aliquando eos coluisset, qui natura non sunt dii, voce Natura, ut alibi quoque, nihil aliud eum significare voluisse, quam, si dixisset Vere seu Revera, seu mavis Reipsa. Ut Beza in eum locum annotavit, inquiens, Naturam ibi opinioni opponi. Atqui Christus, licet res creata, non opinione tantum, sed reipsa est Deus: & quidem Deus noster, nobis revera ab uno illo Deo datus & constitutus. At vero, quod idem Paulus in Epistola ad Rom. eos vehementer accusat, qui creaturam supra creatorem, seu malumus, ut Beza legit, præterito creatore, venerabantur, & colebant; hoc non impedit, quo minus res creata coli possit, modo non supra creatorem colatur, nec per ejus cultum creatoris cultus relinquatur. Id quod profecto in Christo, licet re creata, colendo evenit. Cum ipse non aliter, quam ut creatori, ex ipsius creatoris voluntate, subordinatus, colatur,

tur; omnisque ejus cultus ad creatorem ipsum referatur. Qua de re paullo post aliquid explicatius dicendum erit.

VOLANUS Partic. 50. pag. 142.

Ac proinde animadvertentes Ebionitæ, id quidem necessaria consecutione recte colligi, nullum jam non movent lapidem, ut omnibus suis sectatoribus persuadeant, Filium Dei in precibus non esse invocandum, sed ad solum Patrem omnia vota esse dirigenda. Alii autem, qui non perinde omnem faciem perfricuerunt, ut in tanta scripturæ luce, tam aperte mentiantur, adorationem quidem Christo deberi non negant, sed non eam tamen, quæ soli Patri competit. Scribit enim Anonymus, non æquali cultu & honore cum Deo Patre, sed ejusdem generis cultu & honore Christum colendum esse. Id enim (inquit volunt ea verba ipsius Jesu apud Joannem, ut omnes honorent Filium sicut honorant Patrem. Non minus (inquit Filio,) quam Patri divinus honor ab omnibus debetur, sed non tamen æqualis.

ANONYMUS.

Cum apertissimum sit, Volanum Ebionitarum nomine nostros homines intelligere, aut certe comprehendere, gravissima hæc ipsius calumnia censeri debet, qui Ebionitis generatim id tribuat, quod à nobis quam longissime abest, & in quo detestando, ac refellendo hactenus & multi fuimus, & maxime laboravimus. Ostendunt id nostrorum hominum hujus rei caussa in Transylvania graves susceptæ disceptationes, & ecclesiarum Poloniæ nostrarum super ea re editum judicium: quæ omnibus sunt nota. Ostendent idem clarius aliquando, Deo dante, nostra de tota hac materia elucubrata scripta. Debuerat saltem Volanus primum voci Ebionitæ, Quidam addere; & deinde non Alii autem, quod etiam non bene, ut nunc ea leguntur, cum antecedentibus cohæret, sed Plerique tamen, scribere. Refellitur autem hæc Volani calumnia vel ex eo, quod ipsemet supra pag. 99. scripsit, inquiens, se brevi futurum sperare, ut nostri homines, quos ibi similiter Ebionitarum nomine significat, ne adorandum quidem, nec invocandum Dei filium toti turbæ à se seductæ persuadeant. Persuadeant enim omnino pro Suadeant, seu Persuadere conentur, eo, in loco dixit; ut & antecedentia, & consequentia verba declarant, præcipue vero antecedentia: in quibus fatetur, nos Christo Dei filio adorationem tribuere: sed in eo nos acriter reprehendit, quod interim tamen eum cæli, terræque creatorem agnoscere nolimus. Sed & infra pag. 148. suam hanc calumniam ipse refutare dicendus est, cum ait, *Ebionitæ tandem Christo nuncium remittent, & quem Deum negant, ne adorandum quidem brevi concludent.* Apparet enim ex multis, Volanum inter adorationem, & invocationem Christi, ex mente etiam, ut putat, nostra, nullum discrimen hac in re constituere; id est, si una ex illis Christo denegetur, alteram quoque necessario denegandam; & si una concedatur, alteram quoque concedendam, censere. Quod igitur hic ait, nullum jam nos non movere lapidem, ut omnibus nostris sectatoribus persuadeamus, id ipsum & supra, & infra affirmat, nos nondum iisdem persuadere conari; quippe qui contrarium hactenus ipsi profiteamur. Sed, brevi tamen nos id facturos, ominatur. Itaque, sibi nullo modo constans & repugnantia loquens, non solum calumniam suam ipsemet diluit; sed etiam sui peccati non leves pœnas dedit. Cæterum, cum hic sententiæ meæ, quam recitat, de Christi adoratione, nihil objiciat, antequam aliud dicamus, subjicienda sunt prius ejus verba, quibus dicta mea refellere conatus est.

VOLANUS Partic. 51. Pag. 143.

Nam & in eo, quem ex Joanne Evangelista producunt loco, eadem adorationis species tribuitur Filio, quæ & Patri, & Christus non alia fide, sed eadem qua credimus in Patrem, in se credi præcipit, & quidquid bonorum ab invocato proficiscitur Patre, eadem quoque tribuere cuncta Dei Filium testatur Apostolus Paulus. Nam in omnibus Epistolis suis gratiam & pacem à Deo Patre & Domino nostro Jesu Christo omnibus fidelibus precatur, ut communem salutis æternæ operationem ab utroque proficisci ostendat. Dum autem ad Thessalonicen. scribit. Ipse (inquit) Deus, & Pater noster & Dominus noster Jesus Christus dirigat viam nostram ad vos. Et in alio loco. Ipse vero Dominus noster Jesus Christus & Deus ac Pater noster qui dilexit nos, & dedit consolationem, & spem bonam per gratiam, consoletur corda vestra, & stabiliat vos in omni sermone, & opere bono. Quæ quidem verba Apostolica nihil aliud testificantur, quàm incomparabilem illum tranquillæ conscientiæ thesaurum, omnisque vitæ statum ad beatam illam immortalitatis spem dirigendi, tam Deo Patri, quam Filio vendicari, ut una eademque gloria salutis æternæ utrique tribuatur. Ubi ergo istud obsecro adorationis discrimen, ubi dispar Patris & Filii gloria, quam miseri isti opinionis errore sibi fingunt, & tam claris Spiritus Sancti testimoniis aures occludunt? Mera profecto obstinatio, & deploranda cordis cæcitas, quod tam pertinaciter isti gloriæ Filii Dei obluctantur, ut nulla Scripturæ Sanctæ reverentia hunc cæcum mentis impetum in eis restinguere possit.

ANONYMUS.

Locus apud Johannem Joh. 5. 25, (nempe, *ut omnes honorificent, &c*) à me productus fuit, quo, eum sic posse explicari, ostenderem, ut sententiæ meæ, atque adeo illorum, quorum nomine Volano respondebam, nihil repugnaret. Est enim is locus præcipuus inter omnes pro Adversariorum sententia. Atqui Volanus perinde loquitur, quasi ego eum locum produxerim, ut inde sententiam meam confirmarem. Quamvis enim, ut paullo post apparebit, id facere potuissem, non tamen feci, nec vero facere necesse habui. Quod autem ait, eandem adorationis speciem eo in loco Filio tribui, quæ & Patri, id sane fateor; & propterea, alteram altera non magis adorationem esse, facile concedo. Sed non idcirco sequitur, utramque esse æqualem. Quemadmodum, exempli caussa, pietas, quæ fuit in Paulo Apostolo, ejusdem speciei est cum ea, quæ in quolibet alio vero Jesu Christi discipulo invenitur, ex quo fit, ut alteram magis pietatem, quam alteram dicere, fortasse nullo modo possimus. At, æquales non esse, affirmare omnino & possumus, & debemus. Nullum enim est dubium, quin Pauli Apostoli pietas major fuerit ea, quæ in quolibet vero Christiano reperitur. Aliud autem est, Esse majorem pietatem; aliud, Esse magis pietatem. Quomodo vero, etsi, ut Patri, sic Filio quoque divinus honor, & ob eam rem ejusdem speciei adoratio debetur, non tamen utrique par ac prorsus eadem debeatur; satis in priore responsione nostra, pag. 27, & 28. ostensum est. Adde tamen iis, quæ ibi diximus, quod, ex ipsius Christi verbis, ea, quam nos inter Filii, & Patris adorationem statuimus, differentia aperte colligitur. Apparet enim ex illis, idcirco adorandum esse Filium, quia Pater illi omne judicium dedit. Nam hoc illi non necessario, neque ab æterno dedisse, id demonstrat, quod paullo inferius idem Christus ait Joh. 5. 27, Patrem potestatem judicii faciendi Filio dedisse, quia filius hominis sit. Quanquam idem satis ex eo probatur, quod hic ait, Patrem non judicare quemquam. Hoc enim omnino respectu humanæ in Christo naturæ dicitur, & consequenter, quatenus Filius in nobis judicandis secunda est caussa Patre interim ejusdem rei prima caussa manente. Nam per Christum hominem judicaturus est Deus mundum, Act. 17. 31. Quocirca necesse est, ut adoratio, quæ Filio, ut omne judicium habenti, debetur, non ut primæ, sed ut secundæ caussæ, illi debeatur. Patri vero adoratio, eodem nomine, ut primæ caussæ, reservetur; & simul, quod Filius adorari debeat, id ex Patris dono, & voluntate profectum fuisse, agnoscatur. Id quod sane, Filii adorationem Patris adorationi per omnia parem esse non posse, evidenter ostendit. Pater enim non ideo adoratur, quod ita cuipiam alii fuerit visum, à quo ea acceperit, quibus adoratio debetur. Sed ipse ex seipso omnia habet, immo omnia ipse omnibus largitur: adeo ut ad ipsum tandem omnis honor alii cuicumque debitus,

& porro ipsa Filii adoratio referenda sit. Jam quod addit Volanus de eadem fide, qua in se, ut in Patrem, credi Christus præcipiat, id etiam haud invitus concedo, modo de eodem fidei genere loquatur, non autem de omnimoda fidei æqualitate. Fidei enim in Christum proximus finis est fides in ipsum Deum Patrem; quemadmodum in priore scripto attigimus. Unde clamabat ipse Christus Joh. 12. 44, *Qui credit in me, non credit in me, sed in eum, qui misit me.* At fidei in Deum Patrem nullo modo finis est fides in Christum. Itaque apparet, utriusque fidei diversam quandam esse rationem, & alteram altera tanto præstantiorem esse, quanto finis iis, quorum est finis, præstantior est: quamvis utraque, eadem definitione comprehendi queat: & idcirco necesse sit, ut ejusdem sit generis. Est enim utraque fides, in Deum videlicet, & in Christum, firma opinio veritatis verborum ejus ad se pertinentium cum vera cordis in eo fiducia per spem vitæ æternæ ab eodem consequendæ conjuncta. Sic enim libet, quantum ad præsens institutum attinet, utramque fidem una oratione utcumque describere, atque eadem definitione comprehendi posse, ostendere. Nam, sicut Dei verba verissima sunt: sic & Christi. Sicut Deus nos vita æterna donabit, sic & Christus. Immo Christi verba nihil aliud sunt, quam ipsius Dei verba Hebr. 1. 2. Per Christum enim locutus est Deus. Nec alia ratione nos Deus vita æterna donabit, quam per ipsum Christum. Cui, in hunc ipsum finem, omnem potestatem in cælo, & in terra dedit, eique omnia subjecit, id est vim sibi subjiciendi largitus est. Futurum enim esse, ut vi ista Christus nos immortales reddat, locuples testis est Paulus Apostolus ad Philipp. cap. 3. ad finem. Cujus Pauli testimonia, à Volano allata ex initiis ipsius Epistolarum, & ex utraque Epistola ad Thessalonicenses, probant quidem manifeste, Christum una cum Deo Patre curam nostri gerere, nobisque in iis, quæ ad salutem nostram æternam spectant, præsto esse, & jure invocari posse, ut latius ipsi contra Franciscum Davidis disseruimus; non tamen inde æqualitas per omnia hisce in rebus inter utrumque concludi potest. Quandoquidem, ut etiam in priore responsione diximus, in toto hoc salutis nostræ negotio Deus Pater prima caussa est, Christus autem secunda. Namque per Christum ista omnia Deus ipse in nobis & facit, & facturus est. Quantum igitur prima caussa secundæ præstat, tantum Deus Pater in his omnibus Christo præstare dicendus est, & propterea etiam Dei Patris adoratio Christi adoratione sublimior à nobis censetur. Nec sane quisquam aliter sentire potest, nisi prius persuasum habeat, Christum non minus, quam ejus patrem, esse illum unum Deum, ex quo omnia. Atqui hoc & cum multis, iisque apertissimis Sacrarum Literarum testimoniis, præsertim vero ex eodem Paulo desumptis, omnino pugnat, nec ex iis, quæ Volanus ex ipso attulit, unquam, ne in speciem quidem, probari poterit. Quare, quidquid testimonia ista Pauli Volanus urgeat, atque exaggeret, quidquid, eorum occasione, in nos maledictorum, & contumeliarum jaciat: discrimen adorationis inter Deum Patrem, & Christum à nobis allatum firmissimum manebit, ipse vero, ut parum modeste ac Christiane, sic non admodum docte ac prudenter nobiscum disputasse, atque egisse existimabitur.

VOLANUS Partic. 52. pag. 145.

Nam viginti quatuor illi senes, tam procidere ante insidentem throno, quam coram agno describuntur, & omnis creatura, quæ in cælo est, & quæ super terram, & sub terra, & in mari auditur dicens, Sessori throni & Agno benedictio, & honor, & gloria, & robur in sæcula sæculorum. Hic vero aperte audimus. quod una eademque tam Patri quam Filio sine discrimine ullo tribuatur gloria, ut qui hæc testimonia producunt Ebionitæ, sponte mendacii sui testes contra se citare videantur. Quare cum negari omnino non possit, totam illam adorationem, quæ soli æterno debetur Deo, Filio quoque illius competere Domino Jesu Christo, necessario ergo sequitur, illum non sola participatione donorum cælestium vocari, sed verum naturaque esse Deum. Nullo enim in excellentissimis Dei creaturis tantus divinitatis micat splendor, nulla operum Dei tanta in homine ullo vel Angelo conspicitur gloria, ut propter donorum cælestium summam amplitudinem aliquam creaturam exæquare liceat creatori. Ac proinde Apostoli tametsi cælesti spiritus virtute desuper cumulate perfusi, tantaque patrandorum miraculorum facultate præditi, quanta in ipso Christo conspecta fuit, nunquam tamen divinum aliquem cultum exhiberi sibi passi sunt, ut pro summo scelere omnem ejusmodi honorem execrati fuerint. Et Angelus Joannem ad pedes suos provolutum acriter objurgat: vide ne feceris, conservus enim tuus sum, & unus fratrum tuorum Prophetarum, & eorum qui servant verba libri hujus, Deum adora. In vero nullam creaturam tanta dignitate præditam ostendit Angelus, cui cultus divinus conveniat, ut prorsus neminem, nisi uni ac soli Deo sit tribuendus. Agnoscimus ergo verum æternumque Deum Dominum & salvatorem nostrum Jesum Christum, ut pote quem Deus uno eodemque cultu secum adorari præcipit, & quidquid cultus & adorationis illi tribuitur, id in se profectum ultro agnoscit.

ANONYMUS.

Et si hæc non mecum, sed cum suo illo adversario disputans, Volanus scripsit; tamen operæpretium duxi, ad meam sententiam defendendam, diligenter ad ea respondere. Quod igitur attinet ad Johannis locum Apoc. 5. idem dico, quod supra de Pauli locis dixi, me videlicet agnoscere, idque perlibenter, inde sponte colligi, Christo una cum Deo Patre adorationem convenire, & quidem ejusdem generis, id est cultum divinum. Interim tamen nego, totam illam adorationem, quæ soli æterno Deo debetur, filio quoque illius competere Domino Jesu Christo. Neque, id ex Johannis verbis ullo modo probari posse, concedo. Quamvis enim in iis nullius discriminis, quod inter Dei Patris, & Christi adorationem sit, fiat mentio; non tamen sequitur, nullum inter eas esse discrimen; ut Volanus putat, in consequentis fallaciam, ut sæpe solet, incidens. Verum quidem est, si nullum est discrimen, nullius etiam discriminis mentionem fieri; sed non contra, si nullius discriminis fiat mentio, nullum etiam esse discrimen. Si quis (exempli caussa) dixerit, debere nos Deum, & proximum amare, recte omnino locutus fuerit. Nec tamen hinc sequetur, nullum esse inter amorem, quem Deo, & inter eum, quem proximo debemus, discrimen; licet nullius discriminis inter utrumque amorem in verbis istis sit facta mentio. Sed mirum est, quomodo Volanus hic imprudens seipsum refellat. Inquit enim, totam illam adorationem, quæ soli æterno Deo debetur, filio quoque illius, Domino Jesu Christo competere. Nam ex particula quoque perspicuum est, Dominum Jesum Christum filium solius æterni Dei, Volano ipsi non esse solum æternum Deum; sed eum modo, cujus est filius, hunc ipsi esse solum æternum Deum. Etsi enim forsitan dicet Volanus, in suis verbis pronomen Soli non tam cum nominibus Æterno Deo cohærere, quam cum verbo Debetur, & eandem vim habere, ac si dictum fuisset Solum, seu Tantum; tamen propter eandem particulam Quoque, quam certissimum est semper inter diversa poni, necessario ex ipsius verbis colligetur, Dominum Jesum Christum æterni Dei filium, non esse ipsum æternum Deum. Ac præterea necessarium est, vel adorationem Domini Jesu Christi non esse plane eandem cum æterni Dei adoratione, alioqui falso dictum fuisset, eam tantum æterno Deo deberi; vel certe, ideo adorationem Domino Jesu Christo competere, quia ejus adoratio non in ipso terminetur, sed ab ipso in æternum Deum ejus patrem transeat; qui, quidquid cultus, & adorationis Jesu Christo tribuitur, id in se profectum ultro agnoscat. Quemadmodum ipse Volanus, veritate victus, fateri tandem coactus est: cum etiam proxime fassus fuisset, Deum præcepisse, ut Christus adoretur; mirifice interim & nostram sententiam confirmans, atque explicans, & suam imprudenter tantum non funditus evertens, ejusque loco aliam

quandam

quandam substituens. Nam, si Deus, ut ipse Volanus loquitur, Jesum Christum uno eodemque cultu secum adorari præcipit; jam hinc apparet, Jesum Christum non esse ipsum Deum, manifeste enim is, qui præcipit, id est Deus, ab eo, de quo præcipitur, id est a Jesu Christo, hoc loco distinguitur; hincque porro colligitur, non quidem, Jesum Christum esse æternum Deum, quemadmodum Volanus colligi existimat, & propterea adorandum esse; sed potius, Jesum Christum non propterea adorandum esse, quia ipse sit æternus Deus; sed quia sic Deus præcepit. Si item Deus, quidquid cultus & adorationis Christo tribuitur, id in se profectum ultro agnoscit, apparet manifeste, Christi adorationem cum adoratione, quæ soli Deo ex ipsius lege debetur, qualiscumque tandem Christi adoratio sit, nullo modo pugnare posse, etiamsi Christus nec persona, nec essentia sit ipse Deus. Quemadmodum si Rex aliquis primum ediceret, ne quis cuiquam, præterquam sibi soli, in salutatione procumberet; deinde rursus ediceret, ut unusquisque filio suo, aut cuipiam alii similiter in salutatione procumberet, addens præterea, se quidquid honoris illi deferretur, sibi ipsi delatum esse agniturum; nemo futurus esset, qui diceret ejusmodi honorem isti delatum cum honore pugnare, qui soli regi ex ipsius priore edicto debetur; quamvis iste nec persona, nec essentia ipse REX sit. Ego quidem (idque ut arbitror, facerent alii omnes, qui unius Dei cultores sunt) vel lignum, & lapidem quempiam adorarem, si id Deus juberet, & quidquid cultus, & adorationis illi tribueretur, id in se proficisci ultro agnosceret. Ac tantum abest, ut vererer, ne unius Dei cultor, amplius appellari non possem, ut tunc maxime eam appellationem mihi convenire existimarem; qui tantopere unum Deum colerem, ut, ipso jubente, seque pro suo ipsius cultu id agniturum declarante, ne us quidem me submittere dubitarem, quæ alioqui me longe inferiora essent. Quid igitur de Christi adoratione dicemus, cum non solum, ut adversarius ipse confitetur, Deus præceperit, ut illum adoremus, & quidquid cultus & adorationis illi tribuatur, id in se profectum ultro agnoscat; verum etiam tanta potestate, majestate, & gloria eum donaverit, ac decoraverit, ut nulla ratione fieri possit, quin a nobis divina ratione colatur, & adoretur? Quomodo enim fieri potest, ut Jesus Christus hominum, & angelorum omnium Dominus fuerit factus, eique omnis potestas in cælo, & in terra data fuerit, cui simul Deique ecclesia regenda, & gubernanda illi fuerit tradita, cui ecclesiæ omnia bona, potissimum vero spiritualia, quibus illa indiget, ipse perpetuo largiatur ac subministret, præter seipsum denique Deus omnia ei subjecerit, ipsumque suum solium illi impertierit Ephes. 1. 21, &c. Philip. 2. 9. &c. Mat. 28. 18. Ephes. 1. 22, & 23. & cap. 5. 23, & 29. Cor. 15. 27. Heb. 2. 8. Apoc. 3. 21. Ephes. 4. 6. Mat. 1. 21. Rom. 10. 12. Phil. 3. 21. Apoc. 2. 23. Apoc. 1. 2, & 3. cap. Matth. 28. 20. Luc. 1. 71. Heb. 7. 25; & tamen is adorari, id est divino cultu affici, à nobis non debeat? Ergo nos ejus servi, ejusque populus erimus; ab ipso quidquid expetendum in hac vita est, ipsamque æternam vitam exspectabimus, ipsi omnia facta nostra, omnesque ipsius cordis intimas cogitationes patere, persuasum habebimus, atque & has & illa pro meritis ab ipso & puniri, & præmio affici agnoscemus; eum denique necis, vitæque nostræ imperium habere, omnibusque perpetuo adesse, atque ab omnibus malis, omnibusque inimicis nostris nos defendere ac vindicare posse, confitebimur, & tamen eum, licet vel corpore absentem, vel certe nequaquam à nobis conspectum, aut alio corporis sensu perceptum, non venerabimur atque colemus, hancque venerationem & cultum nostrum non omni, qua fieri potest, externa ratione declarabimus, illique publice exhibebimus? Jam quid aliud est Christum adorare eo adorationis genere, quod ipsi Deo debetur, quam hæc illi præstare? Taceat igitur Volanus una cum suis omnibus: nec prius, Christum, nisi æternus Deus & creator sit, eo adorationis genere, quo ipse æternus Deus & creator colendus est, adorari posse neget, quam ista, quæ modo commemoravimus, vel Christum, ut rem creatam, non habere ostendat; vel, nisi æternus Deus & creator esset, eum habiturum non fuisse, probet. Neutrum autem illum facturum esse unquam, satis docere possunt ea, quæ a nobis supra partic. 4. hac de re disputata sunt. Itaque quod Volanus ait, nullam esse creaturam, quam propter donorum cælestium summam amplitudinem creatori exæquare liceat; si de plenissima exæquatione loquitur, quæ inter creatorem & rem creatam in ipsa saltem adoratione, de qua disputamus, nullum prorsus relinquatur discrimen, hoc illi libenter concedimus. Neque enim ut dictum est, omnimodam æqualitatem inter Dei creatoris, & Christi rei creatæ adorationem statuimus. Sin autem eam exæquationem intelligit, qua fiat, ut eodem genere adorationis & creator, & res creata à nobis colatur, Christianæ religionis mysterium se plane rudem esse ostendit: quorum præcipuum ac maxime hujus religionis proprium, quoque non intellecto, necesse sit in aliorum haud sane mediocri ignoratione versari, omnino est, non quod in Deo, licet essentia uno, sint plures personæ, quodque Christus, licet Dei filius & homo, ille ipse Deus sit, cujus est filius, quemadmodum à multis jam sæculis hactenus à plerisque Christiani nominis existimatum est; sed quod Christus, licet res creata, tot tantisque donis divinis atque cælestibus à Deo creatore exornatus fuerit, ad tantamque sublimitatem evectus, ut merito eodem adorationis genere, quo ipse Deus creator, adorandus sit. Hæc tanta Jesu Christi exaltatio, quam divinæ literæ passim prædicant, atque inculcant, est Dei opus illud admirandum, quod is, se facturum multo ante prædixerat, quodque homines male instituti, deque Dei potentia ac benignitate erga humanum genus nondum, quantum decet, bene sentientes, si quis illis narret, credere nolunt Act. 13. 41. Ii vero qui recte omnino de Deo sentiunt, id & credunt, & lætabundi exclamant, *A Domino factum est istud, & est mirabile in oculis nostris* Psal. 118. 2. Jam vero quid huc pertinent exempla vel Apostolorum, vel angelorum, qui se adorari non sustinuerunt, quæ Volanus attulit? Quid, quæso, commune habent omnia simul dona, quæ omnibus angelis, omnibusque Apostolis unquam fuerunt à Deo data, cum vel minimo eorum donorum, propter quæ nos Christum, licet rem creatam, divino cultu afficiendum esse dicemus? Quis, obsecro, unquam sive ex angelis, sive ex hominibus, præter ipsum Christum, cælestis Rex Dei populi est factus? Taceo majora, aut certe expressiora reliqua, quæ ante commemorata sunt. Quorum nullum est, quod ulli alii vel inter homines, vel inter angelos unquam concessum fuerit. Taceo præterea, quod in eo ipso, in quo potissimum Volanus Apostolos cum Christo comparat, hoc est in miraculorum patrandorum facultate, magnum est inter hunc, & illos discrimen. Nam, ut partic. 4. attigimus, Christus virtute, aut potestate in seipso ex Dei dono residente miracula & olim faciebat, & multo magis nunc facit. Apostoli vero non aliter, quam ex ipsius Christi virtute, aut potestate, illa facere poterant. Propterea non poterant ipsi per se ulli alii potestatem miraculorum faciendorum conferre. Quam tamen aliis multis, ipsisque adeo Apostolis conferre per se ipse potuit, & porro contulit Christus Mar. 3. 15; & nunc vel maxime conferre potest. Itaque longe fallitur Volanus, qui asserit, tanta fuisse miraculorum patrandorum facultate Apostolos præditos, quanta in ipso Christo conspecta fuit. Quanquam præterea hoc loco non de eo, quod olim in Christo fuerit conspectum, sed de eo, quod revera, licet non ita conspicuum, hodie in ipso sit, agi debet; atque ipse considerari, non qualis erat, dum adhuc in terris mortalis degeret, sed qualis & fuit, & perpetuo futurus est, posteaquam Deus illum à mortuis excitavit, & in suo ipsius solio sedere jussit. Et sane ridiculum (ut quam levissime dicam) se prodit Volanus, cum

in acceptis donis homines ullos, aut angelos cum Christo confert; & Franciscum Davidis ea in re imitatur, qui ejusmodi ineptissimis comparationibus, Christum nec adorandum, nec invocandum esse, quantacumque gloria, & potestate à Deo donatus fuisset, demonstrare conabatur. Quanquam is Volano hac in parte cautior, cum videret, non posse concedi, Christum ea à Deo adeptum fuisse, quæ supra recensuimus, quin simul ei divinus cultus, & vera invocatio concederetur, aggressus est tandem negare, in eoque totus fuit, Christo à Deo supradicta illa dona revera data unquam fuisse. Quamobrem, ut paullo ante monuimus, si Volanus negare perseveret, Christum, ut rem creatam, propter donorum cælestium amplitudinem eo adorationis genere coli posse, quo colitur ipse Deus creator, qui illum ejusmodi donis donavit; necesse est tandem, ut & ipse neget, Deum Christo, ut rei creatæ, ea dedisse, quæ supra commemoravimus. Cæterum, quod Volanus ex angeli verbis Johannem Apoc. 22. 9, se adorare prohibentis colligit, nullam creaturam tanta dignitate præditam esse, ut ei cultus divinus conveniat, ea in re non leviter errat. Si enim id colligit ex ratione, quam affert angelus, cur Johannes ipsum adorare non debeat, non habet ea ratio locum in Christo. Is enim, quamvis, non secus atque angelus, res creata esset; non tamen conservus Johannis, & fratrum ejus prophetarum, atque eorum, qui servarent verba libri illius, qualem se angelus esse dicit, nullam interea quod res creata sit, mentionem faciens, sed princeps, ac Dominus, Rexque perpetuus istorum omnium erat. Verum Volanus, angeli verbis recitandis, addit illis de suo vocem Unus, hoc pacto, *& unus fratrum tuorum*, &c. cum tamen legatur, *& fratrum tuorum*, &c. ita ut sensus sit, non quidem, angelum esse unum ex fratribus, &c, sed conservum esse fratrum, &c. Nec vero aliter legitur in altero superiore loco Apoc. 19. 10, ubi similiter angelus Johannem se adorare volentem prohibuit. Quamvis Theodotus Beza, cui fortasse nimium Volanus credidit, utrobique pro, *& fratrum tuorum*, in sua interpretatione scripserit, *& [unus] ex fratribus tuis*, sive, *& [unus] fratrum tuorum.* Quod si Volanus id, quod diximus, de nulla creatura adoranda, ex angeli conclusione illa colligit, *Deum adora*; jam, quod ad Christum attinet, perperam hoc fieri, supra demonstratum est, cum ex ipsius Volani verbis ostendimus, Deum, quidquid cultus & adorationis Christo tribuitur, id in se profectum ultro agnoscere; adeo ut, qui Christum adorat, ipsum Deum adoret. Nam, quod inde Volanus argumentatur, Christum igitur esse æternum Deum, id est illum ipsum Deum, qui cultum ei tributum in se profectum agnoscit, perverse admodum id facit; cum potius contrarium inde colligendum omnino sit, & sensus ipse communis nos doceat, necesse esse, ut alius sit is, qui honorem alicui tributum in se profectum agnoscit, & alius is, cui tributus honor in illum proficiscitur. Nec enim hic locum habere potest sophistica illa distinctio Essentiæ, & Personæ; cum non de Deo Patre, sed de Deo indistincte agatur; nec ulla caussa sit, cur una ex tribus illis divinis, quas confinxerunt, personis, magis, quam alia, honorem uni alii ex ipsis tributum in se profectum agnoscat: cum omnes hae in re, (ut quidem ipsi volunt) sint prorsus æquales. Dixi autem, Magis, quam alia. Nam, si Volanus dixerit, se Dei nomine solum Patrem intellexisse, nec de eo quidquam, Filii respectu, dixisse, quod similiter de Filio, Patris respectu, dici non possit, sequetur, recte quempiam locuturum esse, qui dixerit, Jesum Christum, quidquid cultus & adorationis Deo tribuitur, id in se profectum ultro agnoscere. Quod tamen ineptissime dictum esset; idque ne Volano quidem ipsi ullo modo probatum iri existimaverim. Relinquitur igitur, ut Volanus de Deo indistincte locutus fuerit, & consequenter Jesum Christum hic non à Patre tantum, sed ab Ipso Deo manifeste distinxerit, & porro tanquam rem creatam consideraverit. Quemadmodum ex eo quoque constare potest, quod ait, Deum præcepisse, ut Jesus Christus uno eodemque cultu secum adoretur: tantum abest, ut ex eo, quod Deum de ipso Christo constituisse, hoc loco affirmavit, quamvis id verissimum sit, concludi possit, Christum Jesum ipsum Deum esse; ut ipse fieri debere credidit. Sed, antequam finem facio, ad Johannis locum redeo. Sciendum est enim, Cyprianum non legisse, *Deum adora*; sed, *Jesum Dominum adora*. Quæ lectio, si admittatur, plane contrarium probare poterit ejus, quod ex ipso loco probare se posse, existimavit Volanus. Videtur enim omnino angelus voluisse Johanni dicere, si in re aliqua creata Deum adorare vis, non me quidem, qui conservus tuus sum, sed Jesum, qui omnium est Dominus, sicut debes, adora. Porro Cypriani verba, ex quibus simul apparet, eum sensisse, Christum idcirco adorandum esse, quia Deus illum exaltando, id fieri præceperit, hæc sunt in serm. De bono patientiæ ad finem, *Pater Dei præcepit filium suum adorari, & Apostolus Paulus divini præcepti memor ponit, & dicit* Philip. 2. Deus exaltavit illum, & donavit illi nomen, ut sit super omne nomen; ut in nomine Jesu omne genu flectatur cælestium, terrestrium, & infernorum. *Et in Apocalypsi* Apoc 19, & 22, *angelus Joanni volenti adorare se resistit, & dicit.* Vide ne feceris, quia conservus tuus sum & fratrum tuorum; Jesum Dominum adora

VOLANUS Partic. 53. Pag 147.

Rumpantur ergo clamore Ebionitæ, & quidquid usquam fallaciarum est, id in unum cumulum congerant, ut Filium Dei Deum pernegent, nos autem fidem & invocationem nominis ejus Sancto tribuentes, purasque manus ad eum attollentes, ac salutem corporis & animæ ab eo exposcentes, stoliditatem eorum & impietatem reipsa confutemus. Quis enim mente privatum se servus ostendit, qui verberibus ac vinclis ad imperia Domini exequenda cogitur, & Dominum tamen eum sibi esse negat. Nec dissimili dementia exagitantur Ebionitæ, qui cum negare non possint, Christum ab universa creatura adorandum, ipsum tamen Deum recognoscere refugiunt. Sed quia aquam igni facilius miscebis, quam adeo pugnantia & contraria secum conjunges, ipsa absurditate revicti Ebionitæ, tandem Christo unctum remittent, & quem Deum negant, ne adorandum quidem brevi concludent. Ac profecta tam aperta in Christum rebellio, non aliam pœnam meretur, quam ut extrema cæcitate percutiantur à Domino, qui nodum in scirpo quærunt, & ubi plana expeditaque sunt omnia, ipsi sibi præcipitia accersunt.

ANONYMUS.

Nihil hic contra nos dictum est à Volano, quod non per calumniam dictum videri possit, quodque commode in ipsum, suosque à nobis retorqueri non queat. Quandoquidem nos nullis fallaciis utimur, sed toti a ipsorum fallaciis detegendis sumus, nec filium Dei Deum esse negamus: immo Jesum Nazarænum, id est hominem illum, qui, imperante Tiberio Cæsare, Hierosolymis crucifixus fuit, & à mortuis resurrexit, qui solus Dei ille filius est, nec alius præter, aut ante ipsum, hunc, inquam, una cum Thoma ejus Apostolo Dominum, & Deum nostrum esse confitemur Joh. 20. 28. Quod profecto ipsi non faciunt. Jesum enim illum, qui revera crucifixus fuit, & à mortuis resurrexit, illum, inquam, hominem minime Deum esse agnoscunt; sed alium quendam Deum esse statuunt, qui hominem illum individue sibi conjunxerit, quidque perfectissime Deus esset, non modo plane per se subsisteret, etiam antequam homo ille Jesus revera existeret. Nec porro nos, ut Volanus non obscure nobis hic objicit, sancto Dei filii nomini fidem, & invocationem denegamus, purasve manus ad ipsum attollere dubitamus, & corporis, animæque salutem ab ipso exposcere. Immo ipse Volanus una cum suis hæc facere plane recusat; cum Jesum Nazarænum pro nobis crucifixum & resuscitatum propter donorum cælestium amplitudinem, quibus à Deo donatus fuit, adorari, aut invocari jure posse negat. Cum tamen, nisi ob eam caussam adoretur, & invocetur, nihil in ipso sit, cur illi hæc tribui jure queant. Jam, quod ait,

tandem

tandem futurum, ut Christo nuncium remittamus, & brevi ne adorandum quidem concludamus; utrumque nos factis, non verbis tantum, & aperte jam per Dei gratiam refutamus, & posthac apertius in dies refutaturos nos esse confidimus. Ipse vero Volanus is est, qui una cum suis utrumque istud, quod nos facturos ait, jam fecisse aliquo modo videri potest, cum nec illum ipsum, qui revera unctus à Deo fuit, aut certe non quatenus unctus fuit (nec enim ungitur à Deo æternus Deus) pro suo servatore atque æternæ vitæ datore agnoscat: neque, ut dictum est, ei adorationem concedere velit. Postremo, quod, nos nodum in scirpo quærere, affirmat, &, ubi plana & expedita sunt omnia, nobis ipsis præcipitia accersere; nihil plane inveniri potest, quod vel à nobis magis absit, vel melius in ipsum, & suos quadrare possit. Nam quomodo nos, quæso, nodum in scirpo quærimus, qui, cum Sacræ Literæ Act. 2. 36, virum illum Jesum Nazaræum, Dominum, & Christum, id est populi sui perpetuum ac cælestem regem à Deo factum fuisse, apertissime testentur, illique nomen, quod est supra omne nomen, propter ipsius usque ad crucis mortem obedientiam, in hunc ipsum finem à Deo fuisse datum, ut in nomine Jesu omne genu flectatur Phil. 2. 9, ad ipsum Jesum, ad virum, inquam, illum, tanquam ad regem nostrum perpetuum atque cælestem, venerabundi confugimus, eumque in precibus nostris invocare audemus, illique ex animo ubique locorum genua flectimus, ac divino eum cultu afficimus, nihil prorsus de Dei aut voluntate aut potentia dubitantes, nihil perquirentes, quomodo fieri potuerit, ut Deus hominem mortalem tantopere evexerit, ut eum sibi ipsi parem fecisse dici possit? quomodo, inquam, nos, cum ita nos geramus, nodum in scirpo quærimus? At vero quomodo Volanus una cum suis nodum in scirpo non quærit, qui tam apertis, aliisque ejusmodi compluribus Sacris Testimonnis nondum adduci potest, ut hominem illum divina majestate atque potentia à Deo decoratum fuisse credat; & tanquam id ab ipso fieri vel non potuerit, vel non debuerit, ut interim Christo adorationem, & invocationem secundum Sacra Testimonia tribuat, in illo essentiam quandam esse comminiscitur, quæ eadem numero sit cum ipsius Dei essentia; & ita in inextricabiles labyrinthos seipsum involuit, quibus & divinis testimoniis manifestissima vis infertur, & universa religio nostra in dubium revocatur, atque omnibus exteris suspecta redditur; ac præterea salutis nostræ ratio tota ferme pervertitur, dum id, quod Deus homini illi crucifixo & resuscitato ad fidem, spemque nostram confirmandam, atque fovendam dedit, & ex pura sua liberalitate concessit, ad substantiam, nescio quam, transfertur, quæ ante illum hominem fuerit, idque omne ex propria sua natura semper habuerit? Nam dicant, obsecro, adversarii, quid absurdi in eo est, quod Deus hominem illum Jesum Nazaræum tantopere extulerit, ut ei adoratio, seu divinus cultus, & invocatio, sive ipsius opis in spiritualibus ipsis rebus imploratio conveniat, ita ut sacra oracula id apertissime testantia per insolentes plane quasdam atque importunas sermonis figuras interpretari, vel potius pervertere cogamur, & de Dei essentia ea audacter asserere, quæ monstri sunt similia, immo quæ impossibilia prorsus censeri debent? Nunquid Deus id facere non potuit? Atqui hoc vel cogitare quidem plane impium est; cum hic nulla contradictio, ut vocant, nulla rei ipsius passiva (ut ita loquamur) impotentia animadverti queat. Nunquid, eum voluisse, nullo modo est verisimile? Atqui nihil unquam excogitari poterit, in quo tanta Dei potentia, sapientia, ac bonitas, quanta in hoc, eluceat. Immo in hoc solo opere plus potentiæ, sapientiæ, ac bonitatis divinæ apparere potest, quam forsasse in cæteris omnibus Dei operibus simul junctis. Quare nihil etiam verisimilius est, quam Deum id facere voluisse. Desinant igitur adversarii se diutius hac in re torquere, sibique ipsis nodos indissolubiles nectere, & ad Dei gloriam veram atque præcipuam cognoscendam aditum præcludere; immo, quantum in ipsis est, eam imprudenter obscurare atque delere: & aliquando tandem nobiscum Deo de tanto beneficio gratias agentes, datum & constitutum sibi ab eo regem perpetuum atque cælestem, ad quem in suis omnibus necessitatibus fidenter confugere possint, & à quo vitam ipsam æternam expectare debeant, eum agnoscant, qui revera noster est frater, qui, excepto peccato, omnia mala nostra expertus est Heb. 2. 4, & 5. cap, qui denique non minus, quam nos, preces & supplicationes quondam ei offerre necesse habuit, qui poterat ipsum liberare à morte, atque exauditus, factus est omnibus obtemperantibus sibi caussa salutis æternæ, profectus in cœlum, subjectis illi angelis, potestatibus, atque virtutibus 1 Pet. 3. 22.

VOLANUS Partic. 54. Pag. 148.

Cujus cæcitatis suæ tanta jam annis hisce, &c.

ANONYMUS.

Quatuor hic paginas occupat Volanus in Racoviensi illa secessione insectanda, & cœtu illo vituperando nobisque objiciendo, atque exprobrando, inque iis, quæ vel à me, vel ab adversario illo suo contra allata sunt, refellendis, quanquam rationem ipsam à me allatam, qua ostendi, summa injuria hominibus illis tribui, quod aliam salutis viam præter Jesum Christum quærerent, qua una re universa Volani accusatio continebatur, revera ne attingit quidem; tametsi denuo accusationem suam ab hoc capite ordiatur. Tantum ex eo, quod dixeram, si multi ex nostris hominibus tunc temporis aliquantulum à veritate aberrarunt, id non idcirco factum fuisse, quod Christum Jesum pro perfectissimo suo servatore non agnoscerent, sed, quod nondum ejus præcepta bene cognita haberent; ex hoc, inquam, Volanus occasionem arripit ostendendi, nostros homines non ejusmodi esse, qui pro magistris in profundis illis divinæ veritatis mysteriis, ut ipse loquitur, id est in quæstione, quæ hodie agitatur, de Dei, Christique essentia, ac persona, sint deligendi; sed neque etiam tales, quos in teterrimos errores prolapsos fuisse, non plane sit verisimile. Nam, si in præceptis vivendi à Christo traditis, quæ ita nude & aperte sunt (inquit) in scripturis proposita, ut nullus hæsitationi cujusquam sit locus relictus, ipsi hallucinati sunt; an dubitabimus, quin illi in occultioribus religionis nostræ mysteriis cæcutierint? Hæc sunt breviter, ad quæ mihi respondendum esse hoc loco duxi, cæteris omissis, quæ ad priorem responsionem meam nihil pertinent. Unde factum est, ut integrum Volani locum non adscripserim. Quod igitur Volanus ait, nostros homines pro magistris in profundis illis divinæ veritatis mysteriis deligendos non esse, facile hoc illi concedimus. Neque enim nostri homines, se aliorum magistros jactant, aut tales haberi volunt: quamvis nihil dubitent, quin ipsi, quatenus ab aliis dissentiunt, ipsissimam veritatem amplexati fuerint. Quam & si aliis quoque persuasum iri cupiunt, idque pro viribus modeste ac placide conantur; non tamen tanquam aliorum magistri id faciunt, sed tanquam cæterorum condiscipuli; pro magistro & sibi, & aliis hac in re solum Spiritum Sanctum proponentes, eosque homines, quos certum est eo spiritu adeo fuisse præditos, ut, in rerum divinarum scientia errare non potuerint. Hi sunt Novi, & Veteris Testamenti scriptores; nec alii præter ipsos. Quod si de eorum, quæ tanti viri scripserunt, interpretatione quæratur, nullum hic similiter, præter ipsum Spiritum Sanctum, magistrum quærendum esse affirmant: quem ab se petentibus cælestem patrem omnino daturum, testatus est Christus Luc. 11. 13, & Jacobus ait Jac. 1. 5, & 6. Si quis sapientia destituatur, eam illi datum iri à Deo, si modo eam ab ipso petat cum fiducia nihil hæsitans. Eorundemque interim Sacrorum Scriptorum plura & clariora loca ad explanationem pauciorum, & obscuriorum adhibenda esse ajunt: atque, hac ratione ipsos quoque scriptores ad sui ipsorum etiam explicationem magistros agnoscendos esse, confirmant. Nec aliam præterea Sacras Literas interpretandi certam rationem inveniri

statuunt. Quas omnibus & singulis ad intelligendum à Deo propositas olim in perpetuum fuisse contendunt, nullis deinceps hominibus, quantumvis doctrina, & auctoritate, adde etiam sanctitate pollentibus, nullis hominum conciliis, quantumvis sancte in speciem ac legitime congregatis, nulla denique visibili ecclesia, quantumvis perpetua atque universali, vel constituta, vel promissa, vel indicata, cujus sententia, & judicio in divinorum oraculorum interpretatione standum nobis sit. Atque hæc eadem ab iis ipsis, quos Volanus præceptores habet, pie sane ac præclare contra Pontificios & antea disputata sunt, & hodie quoque, ubi opus sit, disputantur. Quin etiam Volanus ipse, contra Lojolitas disputans, coactus est Athanasii, Hieronymi, Augustini, Theodoreti, & aliorum, quorum auctoritatem nobis identidem ipse opponit, & sacrosanctam quodammodo esse vult, tum dicta, tum exempla, & facta spernere, atque in hæc verba erumpere; *Absit autem à piis mentibus, ut quovis fulgore hominum excellentium oculos perstringi sibi patiantur, ne in solam veritatis divinæ lucem intendant, ab eaque omnis veræ scientiæ ac doctrinæ cælestis regulam petant. Nam si ne Angelo quidem aliud Evangelium afferenti, præter id quod evangelizatum est, credi mandat Apostolus, nullus unquam quacunque authoritate præditus homo istud apud nos obtinebit; ut spreta doctrina Evangelicæ vocis, doctrinam illius & instituta sequamur.* Et paullo inferius, postquam Scripturæ locos contra theologorum illorum sententias recitasset, sic ait; * *Facessant ergo hic quorumvis hominum exempla & authoritati divinæ cedat omnis humana authoritas. Agnoscimus quidem Hieronymum, Augustinum, Athanasium præclara in Ecclesia Dei fuisse lumina. Sed homines tamen fuisse meminimus, qui & in multis labi potuerunt, & confessione etiam sua lapsi sunt. Legemque hanc ipsi in omnia sua scripta tulerunt, ut sicubi à scripturis canonicis discreparent, neminem credendi religione obstringerent.* Hæc Volanus, qui etiam ante dixerat, idque Lojolitis opposuerat *, Augustinum olim ne Concilii quidem Nicæni auctoritate, tametsi judicio universæ Ecclesiæ sanctæ approbati, aggravari quemquam voluisse, nisi res ex scripturis sacris, tanquam Communibus omnium testibus, approbata esset. Volui autem, hac mihi oblata occasione, hæc ipsius Volani verba commemorare, ut is à seipso responsionem petat, cum toties hominum præstantium auctoritatem, Ecclesiæque consensum adversum nos inculcat; & quidquid ejusmodi, ad sententiam nostram infirmandam, hic toto libello congessit, sua ipsius manu alibi disjectum, ac dissipatum esse intelligat. Eo vero libentius id feci, quod hoc ipso in loco, dum sine ulla caussa nostrorum hominum auctoritatem elevare studet, aliorum haud obscure confirmare conatur; dicens, cum nostri homines (ut ipsi quidem videtur) in Racoviano illo secessu tam turpiter, & multipliciter erraverint, neminem futurum, qui, relictis omnibus clarissimis Ecclesiæ luminibus, ab istis indoctis nulloque judicio præditis certam aliquam scientiam requirat. Quasi vero necesse sit ab aliquibus hominibus certam rerum divinarum scientiam requirere; & non, ut dictum fuit, hac in re à Dei spiritu, divinisque scriptoribus toti pendere debeamus. Quantacumque igitur nostrorum hominum vel imperitia, vel stupiditas Volano esse videatur, aut etiam sit; quantacumque rursus eorum, qui aliter docent, doctrina atque judicium esse possit, ex ipsius Volani verbis dico, & ipsum Volanum, & quemlibet alium utrorumque argumenta, & testimonia ex ipsis divinis oraculis petita diligenter examinare debere, &, quale momentum utraque habeant, perpendere, atque hac sola ratione de tota hac controversia judicare; nec ullis umquam præjudiciis agere. Istud enim Pontificiis, aliisque qui ad sua figmenta stabilienda rationibus divinitus dictatis, & sanctarum litterarum testimoniis destituuntur, penitus reliquendum est. Aut, si nihilominus liber hominum doctrinæ, & pietatis opinione præstantium auctoritate uti, id tum demum faciendum videtur, cum abunde superiori veritatis inquirendæ rationi satisfactum fuerit; non autem Volanus imitandus, qui contra nos passim, & ubique Patres, Ecclesiam, Apostolorum successores, & cætera id genus commemorat, in eoque potissimum suæ caussæ præsidium ponere videtur; negligenter admodum interea se gerens in argumentis, & testimoniis examinandis, quæ nos vel tamquam sacris litteris consentanea, vel ex ipsis Sacris Litteris deprompta afferimus. Quemadmodum ex iis, quæ hactenus disputata sunt, satis constare potest; & multo apertius constabit, si quis cum priore responsione mea illius hoc scriptum ad eam refutandam editum diligenter contulerit. Jam vero, quod Volanus argumentatur, cum nostri homines, ex ipsa confessione mea, aliquando in Christi præceptis intelligendis erraverint, verisimile omnino esse, ut multo magis in religionis nostræ mysteriis percipiendis hallucinati fuerint, Respondeo primum, non omnem errorem in Christi præceptis intelligendis ejusmodi esse, qui fidem facere possit hominis in divinis mysteriis cæcutientis. Ejusmodi enim error, opinio esse debet, quod aliquid à Christo jussum, non sit ab ipso jussum, aut etiam sit vetitum; vel contra, quod aliquid à Christo vetitum, non fuerit ab ipso vetitum, aut etiam fuerit jussum. Nam profecto talis error ostendit, hominem eo imbutum, Dei spiritu non esse præditum: quippe qui Christi cognitionem nondum habeat. Ut enim Johannes 1 Joh. 2. 3. scriptum reliquit, Qui dicit se nosse Christum, & mandata ejus non custodit, mendax est, & veritas in eo non est. Atqui nemo umquam Christi mandata custodierit, qui vel à Christo jussa pro vetitis aut non jussis, vel vetita pro jussis aut non vetitis habuerit. Cæterum, si quis ea à Christo aut jussa, aut vetita esse crediderit, quæ tamen nec vetita, nec jussa ab ipso fuerint, non est talis error indicium hominis spiritu Dei carentis. Nihil enim obstat, quominus quis Christi vera præcepta omnia nosse, eaque custodire possit, etiamsi plura esse opinetur, quam sint. Hujusmodi autem erant nostrorum hominum, qui una cum aliis Racoviam secesserant, in Christi præceptis intelligendis errores. Iique & paucissimi nec diuturni fuerunt. Atque interim eorum, qui vere ex nostris erant, summam alacritatem in Christi mandatis, quantumvis arduis, exequendis notam recte judicantibus facere potuerunt: quemadmodum in priore mea responsione attigeram. Ac videat sane Volanus, quid agat, cum Racoviam cum Monasterio comparat, eamque illi poene exæquat. Videat inquam, ne Dei iram in se provocet, cum homines innocentes pessimorum hominum similes facere non dubitat: nec interim, quam se omnibus cordatis hominibus hac importuna atque inepta comparatione contemnendum, ac deridendum præbeat, quidquam animadvertit. At deinde rursus ad Volani ratiocinationem ex mea ipsius confessione ductam respondeo, id, quod in ea assumitur, præcepta vivendi à Christo tradita apertissime in Sacris Litteris exposita fuisse, verum quidem esse, si eorum legentium respectu loquamur, qui, ut scriptura loquitur, oculos habent ad videndum. Cæterum, qui tales non sunt, facile decipiuntur. Faciunt hujus rei certissimam fidem Pontificii omnes, qui turpiter in Christi præceptis intelligendis errant; adeo ut non solum vetita pro non vetitis, & jussa pro non jussis habeant; sed non pauca, quæ vetita sunt, pro jussis habeant, in eoque sæpe se Christo plurimum obedire opinentur, in quo maxime illius præcepta violant. Sed quid inter pontificios hujus rei documenta quæro? Nonne inter eos, qui hodie puriorem Christi cognitionem profitentur, multos esse necesse est, qui in Christi præceptis hallucinentur, cum (ut leviora taceam) alii ex ipsis nonnulla à Christo expresse vetita esse contendant, quæ alii, non modo non vetita, sed jussa etiam ab ipso fuisse, firmiter asseverant? exempla proferrem, nisi ea notissima essent, atque, in hoc præsen-

* Pag. 35. * Pag. 30.

tim regno, omnibus conspicua. Non recte igitur ullo modo argumentatur Volanus, cum ex errore aliquo in Christi præceptis recte intelligendis errorem multo magis in religionis nostræ mysteriis percipiendis colligi vult: ejusmodi, inquam, mysteriis, quorum cognitio (ut ipse sine dubio de iis statuit, de quibus hic loquitur) ad salutem sit necessaria. Quod si tamen ita argumentari libet, cur potius in istis ipsis mysteriis, de quibus hic agitur, Pontificiorum errorem aliquem insignem fuisse non statuit; cum pontificii, ut diximus, tam graviter & multipliciter in Christi præceptis recte intelligendis sint lapsi? quos tamen ipse in istis, quamvis diu admodum, immo perpetuo, antequam ipsorum tyrannis in Ecclesia plane obtineret, jactatis & controversis, imitatur; nec ab eorum ferme vestigiis quidquam prorsus aberrat. Debnerat sane illa tanta ac propemodum inexplicabilis errorum colluvies, quæ inter pontificios tam diuturna fuit, & Volano, & omnibus piis omnia suspecta reddere, quæ in ipsorum ecclesiis recepta animadvertissent. Præsertim vero ea, quæ aliquando in dubium fuerant vocata. Nam, si ante pontificiorum tyrannidem jam eam sententiam de Dei, & Christi natura sive essentia extitisse dicat Volanus, quam ipse una cum illis, & plerique aliis amplectitur; nec nostrorum sane hominum eadem de re sententia ab ipsis primum excogitata est. Verum, si præterea, Pontificiorum sententiam jam antea ab universa ecclesia receptam fuisse, Volanus contendat (quamquam ne hoc quidem, postquam à Pontificiis recepta fuit, eam à falsitatis suspicione liberare poterat) id aliter se habere, testantur historiæ. Ex quibus constat, Arrianam, quam vocant, hæresim, huic plane contrariam, quæ late, ut Volanus ipse in Initio pag. 158 fatetur, dominata est aliquando, non prius concidisse, quam multis ante annis tyrannus ista ecclesiastica extitisset. In quo id maximopere considerandum videtur, quod ista ipsa tyrannis tandem caussa fuit, ut concideret Arrianorum sententia, & contraria omnino obtineret; tunc videlicet cum ipsa quoque tyrannis omnino obtinuit: quodque Romana ecclesia, ut Pontificii hodie non immerito contra omnes Homousianos jactant, qui ab ea ecclesia defecerunt, ea, inquam, ecclesia, quæ caput, & fundamentum hujus tyrannidis semper fuit, columna simul, & basis fuit perpetua ejus sententiæ, quæ Filium Dei homousion, sive coëssentialem ipsi patri statuit. Nec sine Romana ecclesia, ejusque auctoritate, quæ sine dubio magna erat, umquam ea sententia tantopere viguisset. Quocirca iis quidem, qui Romanam ecclesiam pro universali ecclesia habent, condonandum quodammodo videtur, si ὁμοούσιον sententiam ab universa ecclesia semper receptam fuisse affirment. Verum, quod Volanus & alii multi, qui cum eo sentiunt, idem dicat, profecto vix id ferri potest Nec ipsi ea in re ulla sunt digni venia. Namque hoc dicentes, ecclesiam Romanam & ipsi pro universali Ecclesia se habere, tacite profitentur: quam tamen alioqui magni Antichristi sedem perpetuo fuisse dicunt, annos ab hinc circiter mille. Quod si verum est, non video, cur ecclesias, quæ illi adversabantur, quales erant Arrianorum ecclesiæ, saniorem doctrinam habuisse, non sit verisimile, quam ipsam, & illas, quæ cum ea consentiebant, præsertim vero, in eo religionis capite, propter quod unum maxime invicem dissidebant. Et hæc satis sint in præsentia. Alias fortasse, historicorum locis in medium prolatis, rem sic se habere, ut diximus, planum, Deo dante, omnibus faciemus.

VOLANUS. Partic. 55. pag. 152.

Verum Anonymus non diffitetur antiquorum illorum Theologorum summam fuisse eruditionem & eloquentiam, & in quibusdam eximiam præterea nec nostri seculi pietatem. Agnoscit & recentiores scriptores eos esse viros, qui multarum rerum cognitione & linguarum peritia, & ingenii acumine longe sint omnibus suæ sectæ autoribus superiores; sed in eo Dei bonitatem prædicare se dicit, quod se miseros homunciones ea scire voluit, quæ magnis & clarissimis alioqui viris nunquam cognita fuerunt. At vero homo inepte, bonitatis & gratiæ Dei tanto luculentiora in eis hominibus extant testimonia, quanto & omni doctrina & pietate aliis superiores judicantur. Hi ergo cum omnibus seculis præclara Dei organa fuerint agnita, ut vel tu hostis eorum summam doctrinæ ac pietatis laudem illis tribuere cogaris, quæ (malum) superbia mentem tuam excæcat, ut majora gratiæ Dei dona in te quam in illos collata gloriari non erubescas? Nec vero quisquam nisi insanus à suo ipsius judicio pendet, ut nihil aliorum moratur judicia, talem se omnino statuat, qualem erroris opinione finxit. Porro quicunque aliquam prudentiæ habent micam, adeo nihil unquam tribuere sibi audent, ut in judiciis hominum potius, quam in mentis suæ sensu aquiescant. Vide ergo Anonyme, & sobrii hominis cogitationem ad momentum suscipe, ut intelligas, quam procul distes ab ea prudentiæ opinione, qua teipsum inflasti.

Anonymus. Falso omnino mihi à Volano tribuitur, quod majora gratiæ Dei dona in nostros homines (quamquam ipse in me dicit; qua de re postea aliquid dicemus) quam in antiquiores, & recentiores theologos, collata fuisse glorier. Neque enim id ullo modo sonant verba mea ab ipso Volano recitata, nempe illa, *qui* (Deus noster) *nos miseros homunciones pro ineffabili sua bonitate ea scire voluit, quæ magnis & clarissimis alioqui viris nunquam cognita fuerunt.* Nam quid prohibet, quominus nos, Dei benignitate, in rebus divinis aliqua sciamus, quæ illi nescíverunt; & tamen illi majora alioqui, quam nos, gratiæ Dei dona habuerint? Non diffitetur Volanus, cum adversus Lojolitas loco paullo ante indicato disputat, Athanasium, Hieronymum, Augustinum, Theodoretum invocationem aut Mariæ virginis, aut aliorum sanctorum, quorum animæ in cælis esse creduntur, vel dicto, vel facto approbasse. Num quia ipse istud minime approbat, eaque in re Dei beneficio id videt, quod magni isti viri non viderunt, idcirco statuit Volanus, in se majora gratiæ Dei dona collata fuisse, quam in illos? Non putarim. Atque hic obiter considerandum est, quænam auctoritas viris istis, quantumvis alioqui magnis, tribuenda sit in doctrina, quam nobis tradiderunt de Dei, Christique natura sive essentia, id est de re, ipsorum etiam sententiâ, magna ex parte obscurissima & explicatu difficillima, ut pote de qua sacræ litteræ & parce, nec aperte loquantur: cum iidem in re tam clara, tam facili, tantopere Sacris Litteris testata gravissime lapsi fuerint; adeo ut inter idololatras numerari posse videantur. Nam certe, qui invocationis cultum alii tribuit, quam Deo, ejusque filio Jesu Christo domino nostro, is idolum quoddam sibi fingit; cum nemo præter Deum, & Christum preces nostras è cælo audiendi nobisque se invocantibus subveniendi potestatem habeat. Immo, si Volano credimus, ne Christus quidem ipse Dei filius sine idololatriæ crimine invocari potest, nisi essentia sit unus Deus cum patre suo. Nec vero putet quis; solos istos quatuor ex antiquioribus theologis, quorum scripta ad nos pervenere, quique ex Dei ipsius patris substantia vel essentia Christi generationem defendunt, in errore isto invocationis sanctorum hominum mortuorum fuisse. Apparet enim ex indiciis multis, ab Athanasii temporibus eam opinionem plurimum in Ecclesia invaluisse. Sed & multo ante Athanasium non defuerunt ex prædictis Theologis, aut certe ex iis, qui de Christi essentia diversum à nobis senserunt, quibus penitus persuasum fuit, sanctos mortuos nos precibus suis apud Deum juvare. Mitto alia non pauca, quæ admodum superstitiose vel dicta vel excogitata in istorum scriptis leguntur, quæque ad idololatriam proxime accedunt. Mitto manifestos alicubi & pueriles in scripturis interpretandis errores; qui Theodorum Bezam impulerunt, ut, nescio quo in loco, diceret, in antiquioribus illis plus quidem conscientiæ (sic enim ipse loquitur, ni fallor) sed minus scientiæ fuisse, quam in nostri temporis Theologis. Mitto, inquam, hæc, ne summam eruditionem, quam universe illis concesseram, & insignem pietatem, quam in quibusdam

me agnoscere professus fueram, nunc illis adimere velle, videri possim Nam sum adhuc revera prorsus in eadem sententia. Verum tamen nec summa fere omnium eruditio, nec insignis aliquorum pietas efficit, quominus potuerint omnes in Dei, Christique essentia perscrutanda errare, cum potius vel in eo ipso errore asserendo potuerint (ut certe plerique fecerunt) se & valde eruditos, & Christi gloriæ cupidissimos ostendere. Quinetiam nec summa eorum eruditio, nec insignis pietas (nam de eloquentia summa, quam illis similiter tribuebam, nihil attinet dicere) à multis aliis erroribus in iis, quæ ad religionem nostram pertinent, eos tutos reddit. Et enim, quod attinet ad pietatem illam insignem, quam tamen, ut dixi, in quibusdam tantum agnosco, ea ignorationem tantummodo excludit eorum, quorum cognitio necessaria est ad salutem. Quod vero attinet ad summam eruditionem; summe eruditus is est, qui bonarum artium. & litterarum cognitione est apprime excultus, etiamsi de theologo fuerit sermo, de quo si, ut theologo, seu quatenus theologus est, id dictum fuerit (quod tamen de istis a me factum non est, indistincte enim sum locutus) intelligendum erit, eum in omni theologiæ parte optime esse versatum, nec ullius rei extra ipsum positæ, quæ ad sensa sacrarum litterarum recte percipienda pertinere possit, rudem aut expertem esse. Hæc autem omnia in eo etiam esse possunt, qui non tanto vel judicio, vel Dei spiritu sit præditus, ut rerum ipsarum divinarum veritatem assequi plerumque possit. Ad summam, ignoratio veritatis rerum, cum summa eruditione conjuncta esse potest. Plurimi certe sunt inter Pontificios theologos viri eruditissimi; qui tamen à veritatis rerum multarum & magnarum cognitione in ipsa sacra philosophia quam longissime absunt. Aut, si ipsi earum veritatem tenent, necesse est profecto, ut, qui ab illis se segregarunt, in multis, iisq; magnis, circa sacram philosophiam, erroribus versentur, inter quos tamen ingans numerus est eruditissimorum virorum. Ex iis autem, quæ diximus, perspicuum esse potest, quamvis de recentioribus Theologis dixerim, eos & multarum rerum cognitione, & linguarum peritia nobis longe præstare, non tamen hinc continuo sequi, eos, non dicam in omnibus, sed ne in illis quidem religionis nostræ partibus veritatem melius nosse, quam nos noverimus. Nam, quod addidi de ingenii acumine, quo nobis antecellunt; id, nisi vel acre simul judicium, vel potius, hac præsertim nostra ætate, singularis quidam Dei favor adsit, ad veritatem in rebus divinis indagandam sæpe potius obest, quam prosit. Hæc dicere volui, ut Volanus sciat, me, cum & antiquiores, & recentiores theologos nobis adversantes laudandos mihi censui, ita tamen locutum fuisse, ut caussæ nostræ nihil officerem; nec ea in re me ineptum hominem prodidisse, quemadmodum, ejus rei nomine, ipse me appellat. Jam quod ea, quæ de nostris hominibus dixi, quorum nomine mea illa responsio scripta est, ad me unum Volanus refert, tanquam si de me uno locutus essem; in eo sane minus sincere, aut certe minus prudanter, (nam, quid levius dicam, non invenio) versatus fuisse dicendus est; & occasionem quacumque ratione captasse in me invehendi. Nam ex quibus (rogo) illius mei scripti verbis intelligi potest, vel me à meo prorsus judicio pendere, vel prudentiæ opinione me ipsum inflasse? Cum enim verba mea semper ita accipienda sint, ac si universus cœtus noster per Poloniam, & Lituaniam sparsus loqueretur, mihique ad hanc totius cœtus nostri quasi personam sermo ipse perpetuo accommodandus fuerim; quid, obsecro, poterit quisquam vel animadvertere usquam vel reprehendere in verbis meis, tamquam de me ipso dictum? Sed fingamus, me de ipso nominatim, & privatim locutum fuisse; quomodo constabit, aut verum erit, me à meo ipsius judicio pendere, aut me ipsum prudentiæ opinione inflasse? Nonne, quod ego ipse sentio (quod attinet ad eam quæstionem, de qua præcipue agimus) contra complurium theologorum cum antiquiorum, tum recentiorum sententiam, sentiunt pariter mecum hodie innumerabiles ferme non homines modo, sed ecclesiæ, idque non in una tantum orbis Christiani parte; sed in pluribus? desinat ergo aliquando Volanus eloquentia sua perverse uti, & mecum posthac candide agat, nec se ab illo suo, nescio quo, Dei zelo ita rapi sinat, ut, in manifestas calumnias prorupisse, cuiquam videri possit.

VOLANUS Partic. 56. pag. 154.

Videntur tibi errasse omnes in tradenda salutis doctrina, quicunque doctores ac pastores ab ipsis usque Apostolorum temporibus Christum Dei Filium verum Deum prædicabant, te vero solum ac sectatores tuos sapere dicis, qui Christum Deum esse negatis. Quibus obsecro testibus caussam agemus, ut illos ne an verò vos delirare approbemus? At vero illi omnibus ætatum sæculis cælestis doctrinæ acerrimi propugnatores, & pro ea fortiter occumbentes, sanctissimi martyres sunt judicati, ita ut ne vos quidem aliter dicere veritas sinat. Vos autem nemo recte sentire præter vos ipsos dicit, nisi sacrilegos gloriæ Christi hostes, & impiæ doctrinæ autores, ac scripturarum sanctarum impudentes eversores, omnes pii ac docti clamitant. Et dubitatis adhuc, quæ testimonii autoritas ad veritatem approbandam majus pondus apud vos obtinere debeat

Anonymus. Quærit Volanus, quibus testibus, in controversia nostra, nobis agenda sit caussa. Quasi vero hominum testimonio in controversiis de religionis Christianæ decretis standum sit; aut sit necesse tribunal quodammodo aliquod in terris habere, ubi ejusmodi controversiæ judicentur. Quid, quæso, aut minus verisimile, aut Pontificiæ tyrannidi magis consentaneum? Præterea, quomodo testes seu potius judices in hac controversia nostra dari poterunt, qui sint legitimi? Alterutrius enim partis is, qui hanc caussam cognoscere possit, omnino erit. Aut enim sentiet, Christum esse illum Jehovam Deum creatorem cæli, & terræ (de hoc enim controversamur, non autem simpliciter, utrum Christus sit verus Deus, quem esse, nos quoque affirmamus) aut sentiet non esse. Nam, si qui sunt, qui assensionem hac in re cohibeant, & adhuc dubitent, ii profecto vel testimonio dicendo, vel sententiæ tanta de re ferendæ inepti erunt. Nisi velimus istos pro judicibus hac ratione habere, ut sacrarum literarum testimoniis, & rationibus utriusq; partis diligentius, quam antea, auditis atque perpensis, in utram partem illi magis inclinaverint, aut etiam, quod prius nullo modo fecerant, plane concesserint, ea sententia vera existimanda sit, altera falsa. Verum neque hoc ad Volani testimonium, quale videlicet ipse quærit, quidquam facit, ut mox videbimus; nec nos sane, nisi id alioqui Christianis hominibus & divina ipsa veritate indignum videatur, tale judicium declinaturi simus. Nihil enim dubitamus, quin, si quis modo de hac quæstione nostra dubitare incipiat, & diligenter rationum, & testimoniorum hinc inde allatorum pondera, ac momenta examinare velit, multo citius nostram, quam adversariorum, sententiam sit probaturus. Sed non quærit Volanus, ut tota caussa iis, qui neutrarum partium sint, judicanda proponatur: immo ex eo sententiam ferri vult, quod altera pars jam sentiat. Quo quid absurdius? Inquit enim, præter nos ipsos, neminem dicere, nos recte sentire. Certum est autem, eum Nostri ipsorum nomine omnes intelligere, qui nostram sententiam umquam fuat amplexi. Alioquin evidenter falsissima loqueretur. Præter nos ipsos igitur necesse est, ut eos demum esse intelligat, qui nostram sententiam numquam sunt amplexi; ita scilicet, ut eam retinuerint. Hos autem Volano non ejusmodi esse, qui neque etiam eam rejecerint, ex eo apparet, quod tota vis argumentationis in eo est, quod omnes pii, ac docti nos (ob prædictam videlicet sententiam nostram) execrentur, ac detestentur. Propterea infert, *Et dubitabimus adhuc, quæ testimonii auctoritas, &c.* Nullum autem est dubium, quin Volanus nec impium, nec doctum eum esse existimet, qui sententiam nostram non plane rejiciat. Itaque, in hac controversia, alterius partis, id est nostrorum adversariorum, testimonio seu potius judicio standum esse, censet. Potestne quidquam iniquius excogitari? Conveniamus saltem prius, quinam sint isti viri pii ac docti. Neque vel ii à pietate, ac doctrina alieni judicentur, qui

maxime

maxime pios ac doctos fuisse, nos contendimus, vel contra quidam & docti, & pii habeantur, quos aut tales non fuisse, apud nos certum est, aut non certum, fuisse. Neve à Volano in argumentatione sua principium petatur. Adde, quod, si de veteribus loqui velimus, nihil de omnibus doctis ac piis affirmari potest; ob eam caussam, quod viget quidem memoria & extant scripta illorum, qui nostrorum adversariorum sententiam & receperunt, & propugnarunt. At illorum, qui eam vel rejecerunt, vel etiam impugnarunt nec ulla extant scripta, & memoria pæne deleta est: eo quia & adversariorum sententia obtinuerit, qui omnia illorum scripta delenda curarunt; nec ullos historicos habeamus, nisi ex adversariorum numero. Qui tamen, manifesta veritate victi atque compulsi, ex paucissimis quibusdam, quos nostræ sententiæ propugnatores variis temporibus fuisse commemorant, unum & doctrinæ atque eloquentiæ, ac constantiæ simul nomine non obscure commendant; & hæreticum quidem, seu pot ius hæresiarcham, illum omnes faciunt: cæterum, summum alioqui virum fuisse, quidam ex ipsis ingenue confitentur. Is fuit Photinus quondam Sirmii episcopus: quem certum est, ipsissimam nostram sententiam & sermone, & scriptis acriter defendisse: idque postquam incepit, perpetuo, dum vixit. Quem nec Imperatoris Constantii sibi infensi præsentia, nec exilii evidens periculum deterruit, quominus id, quod sentiebat, palam profiteretur & constantissime asseveraret. Qui suo denique episcopatu privari, atque extorris fieri maluit, quam quidquam de sua sententia decedere, & adversariis gratificari. Immo qui, cum adversarii de victoria contra eum, quem (ut pote plurimi contra unum) condemnaverant, in disputatione quadam gloriarentur; non destitit ipse, luculentissimis scriptis & Græce, & Latine editis, suam sententiam, unaque cum ipsa divinam veritatem defendere, eorumque vanam gloriationem retundere, ac palam traducere. Cujus unius viri si monumenta extarent, non dubitamus, quin satis habituri essemus, quod in hoc genere adversariis opponeremus. Sed de his hactenus. Neque enim nos propterea sententiam nostram aut libenter sequimur, aut tuemur, quod sive Photinus, sive alius quispiam vir magnus eam constanter asserere non dubitaverit. Jam vero, ut Volani ratiocinationem penitus dissolvamus, non est omittendum, illum ex eo etiam constare velle, nostram caussam iniquam esse, quod nos ipsi de iis, qui contrariam sententiam sunt secuti, bene alioqui sentimus, & non paucos etiam inter ipsos pro Jesu Christi martyribus habemus; cum tamen ipsi contra pro perditis hæreticis nos semper habuerint, unde concludi posse videtur, nos contra nos ipsos sententiam ferre. Hic primum dico, haud satis constare, quonam animo erga nostros homines fuerint isti omnes, quos veros Christi martyres fuisse, licet à sententia nostra alienos, libenter confitemur. Fieri enim facile potest, ut, quemadmodum nos illos à Christi regno non excludimus, quamvis in sententia nostra rejicienda eos graviter errasse credamus: sic illi, quamvis, in ea retinenda nostros homines graviter errare, existimarent, tamen eos à Christi regno minime excluderent. Deinde dico, ex eo quod nos melius de illis sentiamus, quam illi de nobis, nihil vel ipsorum caussam juvari, vel nostram lædi; immo ex eo apparere, quanta sit moderatio, & candor animi nostri, &, si exemplis agere libet, potius inde caussæ nostræ justitiam, illorum vero caussæ injustitiam colligi posse, affirmo. Vix enim invenias, quod, qui, non condemnatus ipse, alios condemnet, non pejorem caussam defendat. Atque, ut alia exempla prætermittam eorum, qui alios à se in uno aut pluribus religionis nostræ dogmatis dissentientes, ab illis licet ipsi non condemnati, condemnarunt, aut condemnant; cum tamen rectius illi, quam ipsi sentiant: unum tantummodo afferam ætate nostra maxime illustre; & in quo rem ita se habere, ut dico, Volanus ipse, ut arbitror, nullo pacto est negaturus. Condemnant hodie ii, qui Lutherani vocantur, omnes Calvinianos, adeo ut eos & execrentur, & detestentur, ac pro alienis a vera Christiana republica omnino habeant. Cum interim Calviniani, licet Lutheranos errare credant, non tamen eos condemnent, aut pro fratribus in Christo non habeant: modo alioqui secundum suam ipsorum Lutheranorum religionem sint pii. Quinetiam ipsum Lutherum & Dei virum appellare, & sanctitate illustrem fuisse, affirmare solent. Jam, si Volani argumentatio bona est, Lutherani in controversia illa sacramentaria (inde enim & dissensio inter utrosque, & tota condemnatio ista) optime sentiunt: Calviniani autem pessime. Atqui aliter, nisi vehementer fallor, & ipse Volanus censet, & cum Volano ii fere omnes, qui, Pontificiis idololatriis & superstitionibus valere jussis, nec Lutherani alioqui, nec Calviniani sunt. Itaque quidquid de testibus, quibus caussam agamus, hoc loco Volanus scripsit, vel leve atque ineptum, vel etiam ipsius, & suorum caussæ inutile censendum est. VOLANUS Partic. 57. pag. 155.

Magna profecto impudentia vestra est Ebionita, & mundita quædam in contemnendo perpetuo universæ Ecclesiæ Christi judicio arrogantia, ut quod illa semper de Christo credidit, & quam fidem diversis hæreticis tanquam Achillis clypeum opposuit, illam vos falsi erroris insimulare non pudeat.

Anonymus. Perpetuum istud universæ Christi ecclesiæ judicium nunquam probabit Volanus. Immo contrarium à nobis manifeste probatur, quotiescumque testimonia Christi Apostolorum (id quod sæpissime facimus) in medium afferimus, ex quibus apertissime colligitur, unum illum Deum nostrum, eum esse, qui est pater omnium, & ab isto uno Deo Jesum Christum Dominum nostrum distingui, ut necesse sit, Jesum Christum non esse illum unum Deum. Testimonia sunt, 1 Cor. 8. 4, &c. & Eph. 4. 5. Quod & ipse Christus antea clarissimis verbis testatur fuerat, Joh. 17. 3. Ut interim nihil dicam de innumerabilibus aliis locis apud eosdem Apostolos, in quibus Christus diserte à Deo distinguitur: & sæpe quidem, cum ei cultus, & in ipsum fides, aut aliquid ejusmodi tribuitur; ex quo fit, ut nullus, naturæ humanæ a divina distinctæ obtentu, sit tergiversationi locus. Nam & Christus ipse antea discipulis suis dixerat Joh. 14. 1, *Creditis in Deum; & in me credite*, manifeste, quod ad fidem etiam in ipso collocandam attinet, se à Deo distinguens. Inspiciat tamen lector hos locos, Act. 20 21. Rom. 14. 18. 1 Cor. 12. 5, & 6. Philip. 2. 5. 1 Tim. 1. 1, 1 Pet. 2. 3, & 4. Apoc. 1. 13, & cap. 7. 10, & cap. 14. 4, & cap. 22. 1, & 3. In his enim omnibus locis Christus à Deo diserte distinguitur, quamvis ita consideratus, ut, quemadmodum dictum est, ad naturarum distinctionem confugiendi aditus omnis præcludatur. Quibus eos omnes addere potes, qui sunt in initiis Epistolarum Pauli, & secundæ Epist. Johannis, & in fine Epistolæ ad Ephes. Et si enim Deus in locis istis Pater noster, aut Pater simpliciter nominatur; tamen ipsius Christi pater in nullo eorum aperte dicitur. Nec, si Christus, quatenus gratiam, pacem misericordiam, & charitatem cum fide confert, atque eo nomine invocatur, unus ille Deus esset, ut adversarii volunt; non eatenus etiam & pater, & pater noster esset; aut, ubi ista illi tribuuntur, & talis consideratur, quemadmodum in prædictis omnibus locis fit, ibi ab eo, qui pater, & pater noster est, diserte distingueretur. Quid vero? An non vel id unicuique satis esse deberet, ut cognosceret, Apostolos sensisse, Christum omnino, quantum ad ipsam eandem numero essentiam seu naturam pertinet, à Deo distinctum esse, quod ipsum passim, quemadmodum etiam omnes facimus, filium Dei appellarunt? Nam, si Christus est Dei filius, quomodo, is erit ipse Deus? Num potest quis sui ipsius esse filius? Quæ tanta fuit ejus ætatis stupiditas, in qua demum creditum est, Christum esse illum ipsum Deum, cujus est filius? Atque, ut eorum delirium omittam, qui, cum viderent, se aliter elabi non posse, non veriti sunt affirmare, Christum, quod ad humanitatem attinet, totius Trinitatis, & sic tamen aliquo modo sui etiam

etiam ipsius filium esse; nonne plerique ex adversariis nostris, hæc animadvertentes, & fassi sunt, & fatentur ingenue, Dei simplici nomine frequenter in Apostolorum scriptis Deum patrem tantum significari? Immo nonne hoc ipsum pro responsione ad prædicta omnia testimonia afferre sunt coacti? Sed futilis prorsus ista responsio est: quippe in qua & principium petitur, & id interim conceditur, unde, quod defendendum suscipitur, plane oppugnatur. Explico, quid mihi velim. Dum dicitur ab adversariis, in prædictis omnibus testimoniis, Dei simplici nomine, Deum tantum patrem intelligi; tacite pro concesso sumitur, non Patrem solum, sed alium quoque, nempe saltem Filium, absolute & simpliciter Deum esse. Atqui hoc illud ipsum est, de quo disputatur, quodque nostri homines negant, afferentes, Filium Deum quidem esse, sed non simpliciter & absolute; id est non ita, ut in uno illo Deo ipse quoque essentialiter (ut sic dixerim) includatur; unde fiat, ut Dei simplici nomine, non modo ut prædicato, sed etiam ut subjecto, filius ipse Dei significari possit. Nam quod Paulus dixit Act. 20. 28. 1 Tim. 3. 16, Deum sanguine suo Ecclesiam acquisivisse, & Deum in carne manifestatum fuisse, in quibus locis simplex Dei nomen, ut subjectum, positum est; ista, inquam, loca ad Patrem referri commodissime posse, facile est ostendere. Erasmus certe, licet alioqui æternæ filii Dei divinitatis assertor, & tantopere alibi ab ipso Volano, ut supra diximus, & quidem meritissimo laudatus, id percommode in priore loco fieri posse, multo ante has memoria nostra motas & agitatas controversias, * docuit: & ratione atque exemplis demonstravit, filii Dei sanguinem recte ipsius Dei patris sanguinem appellari potuisse. In posteriore vero nihil prorsus est, quod ad ipsum Deum patrem accommodari nequeat. Et primum illud ipsum, quod Deus sit manifestatus seu patefactus in carne, optime Deo patri convenit. Nam & Christus ipse dixit Joh. 14. 9. *qui videt me, videt patrem.* Et enim hoc ad ipsius Christi præsentiam, adque verba, & opera, quæ, in carne existens, dicebat, ac faciebat, referendum omnino esse, & proxime antecedentia, & subsequentia verba aperte declarant. Proxime enim dixerat, *Tanto tempore vobiscum sum, & non cognovistis me?* Post vero, ut id ipsum explicaret, paucis interjectis, subjunxit, *Verba, quæ ego loquor vobis, à me ipso non loquor. Pater autem, in me manens, ipse facit opera.* Nec reticebo loca illa, in quibus Christus vel inconspicui Dei imago, vel forma expressa substantiæ Dei dicitur 2 Cor. 4. 4. Col. 1. 15. Heb. 1. 3; ubi Dei nomine Patrem significari, adversarii ipsi non concedunt modo, sed etiam contendunt. Namque de Christo, quatenus in carne apparuit, & ad nos relationem habet, in illis agi, & res ipsa loquitur, ut ex adversariis nonnulli (Calvinus præsertim) animadverterunt. Sequitur in prædicto Pauli testimonio, *justificatus est in spiritu*: quod nemo non videt ad Deum patrem rectissime accommodari; qui, per spiritum suum sanctum effusum in populum, & gentes per Christum, justus, ac promissorum servator apparuit, & laudatus vehementer ac celebratus, atque (ut ita dixerim) approbatus est. Hoc enim esse, Deum justificari, omnes norunt, qui Sacras Literas vel summis labiis degustarunt. Additur, *apparuit angelis.* Nempe quia per Christum mundo exhibitum ipsi quoque angeli de Dei patris cum majestate, tum voluntate ea noverunt, quæ antea non noverant; in eaque, ut inquit Petrus 1 Pet. 1. 12, inspicere cupiunt. Tunc enim potissimum, apud Sacros Scriptores, Deus apparere dicitur, cum vel majestas, vel voluntas ejus elucet, atque conspicitur. Subjungitur autem, *prædicatus est gentibus.* Gentes enim, quæ ut Paulus ait Ephes. 2. 12, sine Deo erant in mundo, Deum creatorem cæli, & terræ, ipsis, ut idem Act. 17. 23, &c. ostendit, antea ignotum, per Jesu Christi Apostolos sibi prædicari, audiverunt: eum, inquam, Deum, qui virum illum Jesum Nazarænum, per quem judicaturus est orbem, à mortuis excitavit. Vide Act. 17. 30, & 31. Atqui is, qui Jesum à mortuis excitavit, Deus pater est; Act. 3. 26 Gal. 1. 1. 1 Pet. 1. 3. Subjicitur præterea, *creditus est in mundo.* Nam, ut Petrus 1 Pet. 1. 12, ait, per Christum creditur in Deum, qui illum excitavit à mortuis. At postremo adjungitur, *receptus est in gloria*, ut Erasmus locum convertit, non autem, *sursum receptus est in gloriam*, ut vertit Beza, duplici errore. Neque enim, etiamsi de ipso Christo sermo esset, deberet hic locus ad assumptionem Christi in cælum referri, quæ & fidem, quæ illi habita est in mundo, & ipsius prædicationem inter gentes antecessit, non autem subsecuta est; quemadmodum receptionem, de qua hic agitur, subsecutam esse, ordo ipse narrationis ostendit. Quid enim insulsius esse posset, quam prius dicere, Christum prædicatum fuisse gentibus, illique in mundo fidem fuisse habitam; postea vero addere, eum in cælum fuisse assumptum: cum non modo hoc illa, ut diximus, antecesserit, verum etiam eorum caussa quædam, aut certe ad ea præparatio, fuerit? Nec vero verbum ἀναλαμβάνειν, quo hic usus est Apostolus, revera sursum recipere significat: inveniturque in ipso Novo Testamento simplicis receptionis, aut etiam acceptionis sive assumptionis significationem habere. Ut Act. 20. 13, ἐκεῖθεν μέλλοντες ἀναλαμβάνειν τὸν Παῦλον quæ verba sic reddidit ipse Beza, *illinc recepturi* Paulum. Et rursus seq. ℣. ἀναλαβόντες αὐτὸν. Quod idem vertit, *recepto eo.* Cap. autem 23. 31. ἀναλαβόντες τὸν Παῦλον, ἤγαγον. Id est, interprete eodem ipso Beza, *acceptum Paulum duxerunt.* Et Epist. ad Ephes. cap. 6. 13. ἀναλάβετε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ Quod, eodem interprete, est, *Assumite universam illam armaturam Dei.* Alter Bezæ error, illi tamen cum Castellione communis, est, quod, cum in Græco legatur ἐν δόξῃ, ipse In gloriam est interpretatus; quasi scriptum esset εἰς δόξαν. Invenitur quidem sæpe in Sacris Literis ἐν pro εἰς usurpatum; at contra εἰς pro ἐν, aut perraro (ut arbitror) aut fortasse nunquam invenies: præsertim eo sensu, quem hic locus requireret. Quidquid de infinitis locis, ubi id fiat, idem Beza alicubi affirmaverit. Quanquam quid necesse erat, hac in parte, veterem lectionem mutare? Nonne, etiamsi In gloria scriptum fuisset, eadem sententia conservata dici posset, quod hic videlicet de assumptione in cælum sermo esset? Certe in eo loco, quem ipse Beza in suis annotationibus citat, Act. 1. 2. verbo ἀνελήφθη absolute posito, assumptum fuisse Christum in cælum, significatur. Sed solent nimirum nostri Novi Sacrarum Literarum interpretes, lectores suarum interpretationum proprium judicium in verbis sacris intelligendis adhibere posse. Verum ad rem nostram. Dico igitur, omnino legendum esse, Receptus est in gloria. In gloria autem, ex Hebræorum idiotismo, pro eo, quod est Cum gloria, dictum est; ut Philipp. 4 19. seu Gloriose; quemadmodum ipsius Bezæ interpretatio eo in loco habet. Itaque loci nostri sententia est, Deum patrem, cæli, terræque creatorem, per Apostolorum Christi prædicationem, non solum plane agnitum, rejectisque idolis, seu falsis diis, receptum fuisse; sed etiam cum gloria seu gloriose id factum esse: id est splendide, luculente, & valde illustri quadam ratione: ubi videlicet summa ipsius Dei patris majestas eluxerit, & ejus nominis clarissima concelebratio consecuta fuerit. De hac autem splendida Dei patris receptione, & idolorum rejectione, vide potissimum 1 Thess. 1. 5, & deinceps usque ad finem cap. Omitto autem, quod & superior ille locus Act. 20. 28. in Syriacis codicibus aliter legitur (nec enim ibi Dei, sed Christi nomen scriptum est) & quod posterior in omnibus Latinis pro Deus habet Quod, & ita citatur ab antiquis Latinis scriptoribus: ut scilicet non de Deo, sed de pietatis sacramento seu mysterio loquatur Apostolus. Quæ sane lectio, quemadmodum Erasmo quoque, & aliis visum est, multo convenientior nobis videtur. Nam sine dubio omnia multo melius, magisque proprie ad

ej-

* In apolog. ad Sanctium Caranzam.

mysterium pietatis accommodantur, quam ad Deum, ac eo quidem excepto, quod primo loco dicitur. Sensus enim est, pietatis mysterium, quod Euangelio videlicet continetur, in carne, id est per carnem, per homines scilicet mortales & multis calamitatibus obnoxios, initio ab ipso Christo facto, publicatum fuisse. Unde Paulus 1 Cor. 4. 7. ait, se, & alios Apostolos habere thesaurum cognitionis Euangelicae, qua hominum corda illuminantur, in vasis testaceis; ut sublimitas virtutis sit Dei, & non ex ipsis. Ideoque & hic per. decentissimam antithesim subjungitur, justificatum fuisse hoc mysterium in spiritu. Hoc est, licet per imbecillos homines mundo exhibitum, divina tamen virtute confirmatum & approbatum esse. Caeterum, apparuisse angelis, praedicatum fuisse gentibus, creditum fuisse in mundo, & receptum fuisse cum gloria: haec omnia, inquam, nemo non videt, quanto rectius ad Euangelicum mysterium, quam ad Deum, accommodentur. Sed neque ignorandum est, Syriacam interpretationem cum Latina prorsus consentire: quamvis Immanuel Tremellius in ea Latina facienda, insigni lapsu, hoc loco, Graecam lectionem expresserit. Itaque, si ex Graecorum codicum vulgata lectione necesse esset ad Christum simplex Dei nomen, quod ibi, ut subjectum, positum est, referre (id quod tamen nullo modo necesse esse, ostendimus) non idcirco, quid responderem, & lectioni isti opponerem, habiturus non essem. Sed jam satis superque de eo Pauli loco à nobis disputatum est. Quod ideo fecimus, ut nihil impedire posset, quominus ex ante dictis planissimum fieret, Apostolorum sententiam ab ea, quam perpetuam in Christi ecclesia fuisse, Volanus ait, plurimum abhorrere. Tametsi ejus tantummodo rei occasione eum locum, licet ab Adversario minime allatum, explanandum mihi sumpsi, quod dixeram ab adversariis principium peti, dum locos, qui apud Christi Apostolos extant, in quibus manifeste Christus à Deo distinguitur, ita accipiendos dicunt, ut Dei nomine non Deus ipse absolute, sed Deus pater tantum intelligatur. Cui rei addideram, eos hac responsione id concedere, unde, quod defendendum susceperunt, plane oppugnatur. Nam, si in locis praedictis, qui sunt paene infiniti, Dei simplici nomine, quod, ut subjectum, fuerit positum, Christi pater tantum intelligitur, idque ad ipsius Christi distinctionem; quid caussae est, cur vel hinc non satis appareat, cum Deus unus sit, unum illum Deum apud Apostolos Christi patrem tantum esse, non etiam ipsum Christum? Si enim vel unus locus alicubi in apostolicis scriptis extaret, de quo nullo modo dubitari posset, quin ibi Dei nomine ea ratione, qua dixi, posito, sine una cum Jesu Christi patre, sive seorsum, ipse Jesus Christus intelligeretur, aliqua esset saltem occasio quaerendi, num, ex Apostolorum sententia, in illa unica essentia divina ipse Dei filius, (quamquam hoc alioqui absurdissimum, atque adeo impossibile videatur) aliqua ratione comprehenderetur. Sed nullus penitus ejusmodi locus extat. Quocirca concludendum est, Apostolos omnino sensisse, solum Jesu Christi patrem; non etiam ipsum Jesum Christum, illum unum Deum esse. Quomodo igitur audet Volanus asserere, perpetuum universae Ecclesiae judicium à nobis contemni, si hoc idem, quod Apostoli ipsi senserunt, constanter asserimus? Numquid Apostoli suo tempore Christi ecclesiae membra non fuere, eaque praecipua ac nobilissima, immo ejusmodi membra, ex quibus solis illa ferme universa in ipso initio constabat, quaeque aliis omnibus spiritum, & vitam ab ipso Christo acceptam impertiebant, nec ullo prorsus pacto hisce in rebus quidquam peccare poterant? Non libet autem hoc tempore, vel potius per librorum inopiam non licet, manifeste ostendere, idem sensisse per aliquot saecula fere omnes, qui Christi nomen profitebantur, atque haereticos omnino eos fuisse existimatos, qui, Jesum Christum, unum illum Deum esse, dicebant. Id quod adversarii ita sunt interpretati, quasi haeretici isti unicae divinae essentiae personas non distinguerent. Quia videlicet aliquando eo nomine fuerunt reprehensi, quod Dei filium, ipsum patrem facerent. Sed non animadverterunt adversarii, vel potius animadvertere noluerunt, scriptores illos, à quibus isti reprehensi sunt, propterea sic locutos fuisse, quia nullum alium, praeter Christi patrem, unum illum Deum esse & agnoscebant, & pro concesso quodammodo sumebant. Sed de his alias fortasse fusius, Deo volente. Nunc satis sit, aperte demonstrasse, quod de perpetuo ecclesiae Christi judicio à nobis spretō Volanus ait, ipsius merum commentum esse.

VOLANUS Partic. 58. pag. 155.

Illud vero quam temere & impudenter à vobis dicitur, quod quam nunc contra Dei Filium spargitis doctrinam, tam arcanum creditis esse mysterium, ut nunquam id magnis & clarissimis viris cognitum fuisse praedicare non erubescatis? Num enim vos primi hujus arcani estis auctores, qui Ebionem, Cherintum, ac deinde Samosatenum haec olim sparsisse mendacia adeo negare non potestis, ut eos nunc sanctorum loco veneremini, & solos Ecclesiae verae Dei membra fuisse jactetis?

Anonymus. Adeo turpiter hoc loco lapsus est Volanus, ut justi in se judicii Dei apertissimum documentum dederit. Putavit enim, aliquid alicui esse cognitum in rerum divinarum scientia, cum is, id dici, & à quibusdam affirmari, probe novit; ac praeterea, quale sit, inquirit. Cum tamen vel ipsi pueri sciant, id demum alicui in scientiis esse cognitum, quod, sicut verum est, sic ab illo verum esse agnoscitur, & approbatur. Quae enim aut falsa sunt, aut pro veris non agnoscuntur, ea nullo modo, in hoc rerum genere, cognita esse dicuntur. Cum igitur in priore mea responsione dixi, Deum pro ineffabili sua bonitate voluisse nos miseros homunciones ea scire, quae magnis alioqui & clarissimis viris numquam fuerunt cognita; non ita stupidus fui, ut voluerim dicere, magnos illos viros, qui multis ab hinc saeculis extiterunt, haec numquam audivisse, aut, qualia essent, inquisivisse, ut Volanus verba mea accepit; id quod ex consequentibus ejus verbis, quae proxima particula subjiciemus, aperte constat. Sed, ut manifestum est, dicere volui, eos haec, licet vera, pro veris tamen non habuisse, neque approbasse. Quod idem de plurimis ejusmodi viris, qui nostra aetate vixerunt, affirmare licet; qui ea, quae nos dicimus, audiverunt quidem, & examinaverunt; nec tamen, ut sunt, vera esse, agnoverunt, neque approbarunt. Turpem autem istum lapsum suum alio non minus turpi vehementer auxit Volanus. Putavit enim ex verbis meis colligi, tam arcana & recondita ea esse, quae nos de filio Dei asseveramus, ut nobis primis auctoribus accepta referri debeant. Quod tamen & à verbis meis quam longissime abest, quemadmodum unusquisque animadvertet (ea enim paullo ante recitavi) nec mihi umquam, ne per somnium quidem, in mentem venit. Id autem cum nihilominus falsum esse, sine ulla caussa, & plane abs re ostendere conatur Volanus, in tertium, eumque duplicem, errorem incidit, quo jam expositos lapsus suos prorsus cumulavit. Ait enim, adeo verum esse, Ebionem, Cerinthum, ac deinde Samosatenum haec olim sparsisse, ut eos nunc sanctorum loco veneremur, & solos Ecclesiae verae Dei membra fuisse, jactemus. Itaque, quod ad hoc posterius attinet, id dicit, quod manifestae falsitatis ipsemet coarguit; cum, ut vidimus, paullo superius affirmet, nos fateri, quosdam, qui aliter, atque isti, de Christi persona senserunt, caelestis doctrinae acerrimos propugnatores, & sanctissimos martyres fuisse. Quod vero ad id pertinet, quod priore loco dicit, nimis aperte calumniatur. Nam ex quo, rogo, scriptorum nostrorum loco colligi potest, nos quemquam ex istis pro sancto venerari? Certe in enarratione quadam primae partis primi capitis Euangelii Johannis, quod scriptum primum omnium à nostris hominibus hac aetate editum fuit, sententiam Cerinthi, & Ebionis, praesertim vero Cerinthi, longe diversam à nostra esse, in ipsa praefatione, ex Irenaeo ostenditur: tantum abest, ut, quia isti scilicet

nobis-

nobiscum senserint, eos pro sanctis veneremur. Jam, quod ad Paulum Samosatenum attinet, eum quidem nobiscum sensisse arbitramur in eo, quod Dei filium, antequam in Mariæ virginis utero conciperetur, revera extitisse negaverit, atque adeo ejus de Christi persona senteotiam universam parum à nostra abfuisse, credimus, non tameo eum pro sancto veneramur; nec tale quippiam, ni fallor, ex nostris scriptis unquam elici poterit. Verum, ut ad Cerinthum, & Ebionem revertamur, & quantus Volani error & calumnia fuerit, melius appareat, dico, Cerinthi de Jesu Christi persona opinionem his verbis ab Irenæo descriptam fuisse, ut quidem in Latinis codicibus leguntur, Lib. 1. cap. 25. *Jesum autem subjecit non ex virgine natum, impossibile enim hoc ei visum est, fuisse autem eum Joseph, & Mariæ filium, ut reliqui omnes homines, & plus potuisse justitia, & prudentia, & sapientia præ omnibus, & post baptisimum descendisse in eum Christum, ab ea principalitate, quæ est super omnia, figura columbæ. & tunc annunciasse incognitum patrem, & virtutes perfecisse; in fine autem revolasse iterum Christum de Jesu, & Jesum passum esse, resurrexisse, Christum autem impassibilem perseverasse, existentem spiritualem.* Hactenus Irenæus. Jam quid, quæso, hæc deliria cum nostrorum hominum sententia commune habent, qui constanter credunt, Jesum ex Maria virgine natum, nulla Josephi opera, nullo ejus semine interveniente, quique nullum alium Christum agnoscunt, præter hunc ipsum Jesum, qui ex Maria natus est, & revera crucis mortem subiit, ac resurrexit? An non cum Cerinthi opinione Volani, & suorum sententia potius convenit, dum ajunt, Dei Filium æternum de cælo descendisse sibique hominem in unam eandemque hypostasim copulasse; istumque filium non revera, sed tantum per loquendi figuram, quam Idiomatum communicationem appellant, passum esse, & resurrexisse; cum interim homo ille tantum revera passus fuerit, ac resurrexerit? De Ebionæis porro idem Irenæus sequenti cap. scribit, eos ea, quæ sunt erga Domioum, non similiter atque Cerinthum opinatos fuisse. Quod non ita accipiendum est, quasi in nulla re cum Ceriotho circa Jesu Domini personam consenserint. Certum est enim ex eodem Irenæo, Ebionæos, non secus atque Cerinthum, sensisse, dominum Jesum ex Josepho fuisse generatum. Sic enim scribit Lib. 3.23. *Non ergo vera est quorundam interpretatio, qui ita audent interpretari scripturam. Ecce adolescentula in ventre habebit & pariet filium, quemadmodum & Theodotion est interpretatus Ephesius, & Aquila Ponticus utrique Judæi proselyti, quos secttati Ebionæi ex Joseph generatum eum dicunt*, &c. Cui consentiens, quod ad Ebionæos attinet, Eusebius Lib. 6. cap. 16. eccl. hist. Volfg. Musculo interprete, sic ait; *Sciendum vero est, ex interpretibus illis Symmachum fuisse Ebionæum. Est autem hæresis illa Ebionitarum sic dicta, eorum, qui Christum de Joseph & Maria natum dicunt, & nudum esse hominem putant.* Idem Eusebius Lib. 3. cap. 24. dixerat, Ebionæos judicasse, Christum simplicem & communem hominem fuisse, ex viri, & Mariæ consuetudine natum. Subjungit quidem eodem loco Eusebius, alios ejusdem appellationis non negasse, ex virgine, & Spiritu Sancto natum fuisse Dominum; tametsi, ante carnis nativitatem verbum, sapientiamque fuisse, non confiterentur. Verum, & primos, & potiores Ebionitas, Josephum Christi patrem revera esse, dixisse, ibidem satis apparet, & simplici Ebionitarum appellatione ejusmodi homines, qui id sentirent, intelligi secundum Eusebium debere, ex altero à nobis recitato loco manifestum est. Nec vero ii ut eidem Eusebio placet, licet in hoc ab istis dissentirent, ejusdem tamen appellationis erant, ideo Ebionitæ vocabantur, quod interim una cum illis Christum ab æterno fuisse negareot; sed, ut ibidem Eusebius docet, quod illos imitantes, omnino legis Mosaicæ observationem retinendam esse, statuerent, quodque omnes Pauli Apostoli epistolas rejicerent, & Euangelio tantum, quod est secundum Hebræos uterentur. Nam & Irenæus prædicto loco de Ebionæis sic scriptum reliquit; *Solo autem eo, quod est secundum Matthæum, Euangelio utuntur, & Apostolum Paulum recusant, apostatam eum legis dicentes. Quæ autem sunt prophetica curiosius exponere nituntur, & circumciduntur, ac perseverant in iis consuetudinibus, quæ sunt secundum Legem, & Judaico charactere vita uti; & Hierosolymam adorant, quasi domus Dei sit.* Accedat & hoc Hieronymi testimonium, qui in epist. ad Augustinum, cujus initium est, *Tres simul epistolas*, &c. sic scribit; *Si hoc verum est, in Cerinthi & Ebionis hæresim delabimur, qui credentes in Christo, propter hoc solum à patribus anathematizati sunt, quod Legis ceremonias Christi Euangelio miscuerunt, & sic nova confessi sunt, ut vetera non amitterent.* Ex his igitur, quæ ex Irenæo, Eusebio, & Hieronymo attulimus, perspicuum esse potest, quam aut imperite, aut calumniose Volanus nostros homines Ebionitas vocet eosque perpetuo ita nominet; Cum hoc nomen Judaici plane spiritus, sub Christianorum appellatione, hominibus tantum conveniat, à quibus nos mirum in modum dissidemus. Nam & hodie quoque tales homines extant: iisque non minus, immo magis, quam ipse Volanus, & sui omnes, nobis sunt infensi. Istos igitur, si libet, Ebionitas Volanus appellet, nos vero, si famæ & existimationi suæ consultum esse velit, ne posthac ita nominet. Neque enim, quia hac una in re cum Ebionitis consentimus, quod Christum, antequam ex Maria nasceretur, verbum, & sapientiam Dei fuisse negamus, ideo ab iis, qui aliter sentiunt, Ebionitæ appellandi sumus, alioquin ipse Volanus à Pontificiis, multis nominibus, quæ ipse sibi tribui, sine dubio ægerrime ferret, merito appellari posset; eam videlicet ob caussam, quod non modo una in re, sed in compluribus una cum iis, qui ita appellantur, consentiat, & ab ipsis Pontificiis dissentiat. Sed, si præterea Volanus curat, ne parum sciens historiæ ecclesiasticæ videatur, ne cuiquam post hac asseveranter objiciat, quod Ebionem sancti hominis loco veneretur. Quem enim Ebionem Volanus intelligit, à quo scilicet Ebionitæ appellati fuerint, is quidquid ab Hieronymo, & aliis etiam multo antiquioribus scriptum legatur, numquam fortasse fuit. Certe Irenæus istis omnibus antiquior, qui alios hæresiarchas omnes nominatim perstringit, Ebionæorum quidem sive Ebionitarum pluribus in locis mentiooem facit; sed Ebionis (ni fallor) nusquam. Et Eusebius non quidem ab Ebione quopiam dictos fuisse Ebionitas, sed à mentis & intelligentiæ paupertate, quod Ebion Hebræis pauperem significet, aperte testatur, prædicto cap. 24. Lib. 3. Atque idem clare intelligi potest ex epistola ad Philadelphienses, quæ Ignatii nomine circumfertur; ut quidem in exemplari Græco scriptum invenimus. Nam in Latina editione is locus aliter legitur, & vulgatam potius de Ebione opinionem confirmat.

VOLANUS Partic. 59. pag. 155.

Scribis enim Anonyme, Paulum Samosatenum, & Photinum, & alios, qui Jesum Christum, ut vos facitis antequam ex Maria nasceretur, revera non extitisse senserunt, permultos discipulos fecisse, qui per aliquod tempus & publice congregati sunt, & in quibusdam regionibus cum numero, tum autoritate cæteris Christum profitentibus superiores fuere. Inde vero vel tuo ipsius testimonio liquet, non tam abstrusa, neque adeo recondita doctrina hujus vestræ fuisse mysteria, ut vobis scilicet primis autoribus accepta referantur. Quomodo autem magnis illis & vere divinis Ecclesiæ scriptoribus ignota esse potuerunt qui in confutandis illis tamquam impiis & pestiferis opinionibus perpetuam operam insumpserunt, & tandem ab universa Ecclesia profligarunt? Sed vide qualem nobis Ecclesiam describas, in cujus tu gremium constitutum dicis, ut omnes Christianos, qui Christum verum Deum affirmant, hæreticos facias. Paulus Samosatenus, & Photinus, inquis, & alii qui Christum non Deum, sed hominem solum affirmarunt permultos discipulos fecerunt, qui per aliquod tempus & publice congregati sunt & in quibusdam regionibus cum numero tum autoritate cæteris Christum Deum profitentibus superiores fuere. O egregiam argumentandi rationem; & vere dignam cujus tante artifice & pu-

lere

dere permoti inter ſolos Samoſatenianos Eccleſiam agnoſcimus, omnes autem alios Chriſti fideles pro hæreticis reputemus. Permultos (inquit Anonymus) fecerunt diſcipulos Paulus Samoſatenus & Photinus, qui publice congregati ſunt, & per aliquod tempus cum numero tum autoritate Catholicis ſuperiores fuerunt: Ergo illi fuerunt vera Eccleſia. Catholici autem omnes hæretici. At vero ſi tuum hoc valet Argumentum Anonyme, Sabellii quoque & Arrii, Neſtorii item atque Eutychetis valeat oportet. Permultos enim & hi fecerunt diſcipulos, imo plures quam primi illi veſtri magiſtri, tantoque longiori tempore virus ſuum propagaverunt, quanto acutius ſcripturarum ſenſum pervertendum ſibi deſumpſerunt. Arrii enim ſectatores minore impudentia Chriſtum verum Deum, quam priores illi præceptores veſtri negantes, multis ſæculis in Eccleſia floruerunt, & favoribus multorum nominis Chriſtiani principium adjuti, oppreſſis orthodoxis, dominatum in Eccleſia exercuerunt. At vero iſtis Eccleſiæ titulum tribuere non potes, niſi tuam ſectam, ut pote Arrianis repugnantem, in univerſum condemnes. Ita vero futile, imo vaniſſimum agnoſcis tuum eſſe argumentum, quo veram Eccleſiam in cœtu Ebionitarum vel Samoſatenianorum conſiſtere demonſtras.

Anonymus. Quæ primo loco ex allatis verbis meis colligit Volanus, ea nihil ad rem facere, ſupra ſatis demonſtratum eſt. Neque enim ego vel nos ſententiæ noſtræ primos auctores feci unquam; vel quod ea ſententia à quibuſdam defenderetur, defenſa ve olim eſſet, priſcis illis magnis viris, quibus adhæret Volanus, incognitum fuiſſe, aut dixi, aut dicere volui. Jam vero, quod addit, me talem deſcribere Eccleſiam, in cujus gremio me conſtitutum dicam, ut omnes Chriſtianos, qui Chriſtum verum Deum affirmant, hæreticos faciam; id nec vere, & plane abs re ſimiliter dictum eſt. Non vere quidem eſt dictum, nec porro fideliter à Volano, dum ea repetit, verba mea ſunt recitata; cum nulla in illis Chriſti Dei, vel non Dei, nulla Catholicorum fiat mentio; cumque ego neminem reprehendam, nedum hæreticum faciam, qui, Chriſtum, verum Deum eſſe, affirmet. Nam, etſi Chriſtum, antequam ex Maria naſceretur, revera non extitiſſe, ſentio, illum tamen, Deum eſſe, ipſe confiteor; eumque verum, id eſt, non falſum aut imaginarium: & licet, Chriſtum, illum Deum eſſe, negem, qui cœlum, terramque condidit; non tamen eos hæreticos facio, qui eſſe affirmant. Si modo, receptiore vocabuli uſu, hæreticum eum demum intelligimus, qui extra Eccleſiæ eſt gremium. In quem ſenſum hanc Hæretici vocem hoc loco ipſum Volanum accepiſſe, apparet. Graviter quidem errare iſtos omnes, conſtanter credo. Sed non idcirco eos à ſanctorum conſortio excludo: dummodo alioqui in recta ſalutis via perſiſtant, & Chriſto ſe obedientes præſtent. Abs re autem omnino hic locutus eſt Volanus; cum verba mea non ad Eccleſiam deſcribendam ullo pacto pertineant, ſed tantum ad oſtendendum, perverſe admodum ratiocinatum fuiſſe Volanum, qui dixiſſet, ſi ſententia noſtra vera eſt, nullam hactenus extitiſſe Eccleſiam. Quaſi vero vel nulli ante nos publice eandem ſententiam ſecuti ſint, vel ſaltem non publice, idque magno in numero, congregati fuerint. Hæc enim falſa eſſe, partim ex ipſius Volani verbis oſtendo, partim ex iis, quæ apud hiſtoricos leguntur, indico. Hinc patet, fœdiſſime lapſum fuiſſe Volanum, qui putaverit, me ex eo, quod noſtræ ſententiæ homines publice olim, non exiguo in numero, congregati aliquandiu fuerint, inter ipſos ſolos Eccleſiam agnoſci debere, cæteros vero omnes hæreticos eſſe, argumentari voluiſſe; &, cum me reprehendendi juſtiſſimam cauſſam ſe nactum eſſe, exiſtimaſſet, tantopere me ea in re exagitare voluerit: adeo ut ipſa verba mea, quibus eam argumentationem contineri, neſcio quo pacto, ſibi perſuaſerat, ſæpius, tamquam inſcitiam meam mihi exprobrans, otioſe repetierit. Quis autem unquam, præter ipſum Volanum, quem mei ſuggillandi nimium ſtudium in errorem rapuit, mea verba legens, in illis argumentationem iſtam ab ipſo reprehenſam contineri, vel leviter quidem ſuſpicari poterit? Mihi ſane Volani reſponſionem legenti, una cum juſta aliqua Indignatione, ſtatim riſus obortus eſt; quem neminem tenere poſſe arbitror, qui, meis verbis antea lectis, in eam inciderit.

VOLANUS Partic. 60. Pag. 158.

At profecto ſi quid mentis haberet, &c.

Anonymus. Quia dixeram, Paulum Samoſatenum, Photinum, & alios, quorum ſententiæ de filii Dei (ut ſic dixerim) exiſtentia nos adhæremus, permultos diſcipulos feciſſe; hinc capta, ſeu potius arrepta occaſione, Volanus ait, me, niſi ſtolidus eſſem, vel ex hoc uno, quod ipſe fateor, iſtos ſcilicet novæ ſententiæ auctores avitam Eccleſiæ doctrinam uppugnaſſe, ſatis perſpicere poſſe, eorum ſententiam non orthodoxam, ſed hæreticam fuiſſe. Ac deinde per octo integras paginas totus in eo eſt, ut veritatem cujuſcumque inter Chriſtiani nominis homines de reb. divinis motæ quæſtionia a ſententia illius antiquæ Eccleſiæ petendam probet, omneſque pro hæreticis, id eſt peſſime ſentientibus, habendos, qui, cum ipſam Eccleſiam non poſſint, certos quoſdam homines ſuæ ſententiæ auctores habent. Ego, etſi Paulum Samoſatenum, Photinum, & alios, diſcipulos permultos feciſſe dixi; non tamen novæ ſententiæ auctores eos feci. Quamvis enim eorum ætate jam contraria ſententia ab Eccleſia, hoc eſt generatim ab iis, qui Jeſu Chriſto nomen dederant, recepta fuiſſet; non tamen ea, quæ ab ipſis aſſerebatur, nova erat: quippe quam ipſius Chriſti Apoſtoli conſtanter docuiſſent, unde etiam dubium non videtur, quin poſt ipſos Apoſtolos aliquamdiu ea ab univerſali eccleſia retenta fuerit. Sed neque hiſtorias, nec ſcripta ejus temporis ulla habemus, niſi eorum, qui contrariam ſententiam ſunt ſecuti; quibus, quod ad hiſtoriam attinet, hac in re minime fidendum eſt; quique, cum tandem principatum in Eccleſia obtinuerint, facile, ut alibi ſupra attigimus, curare potuerunt, ne adverſariorum ſcripta in poſterorum manus pervenirent. Hinc perſpicuum eſt, de ſententia illorum, qui hæretici ab iſtis ſunt habiti, nihil poſſe ſtatui; utrum videlicet ea ab antiqua Eccleſia, necne, recepta fuerit; nec mirum eſſe, ſi ea, licet olim paſſim recepta, iis, tanquam auctoribus, fuerit tributa, qui, poſteaquam, hominum male doctorum culpa, quodammodo exoleviſſet, illam inſtaurare ſint aggreſſi. Quemadmodum ætate noſtra nonnullæ de Chriſtiana religione ſententiæ, quæ jam pæne exoleverant, Luthero, Zuinglio, & aliis quibuſdam, tanquam auctoribus, attributæ ſunt: quæ tamen in ipſa univerſali eccleſia quondam vigebant. Quod ſi libri, & ſcriptores, unde hoc facile intelligi poteſt, perinde inviſi iis fuiſſent, qui in Eccleſia dominatum ſunt adepti, atque ii fuerunt, quos ante diximus, non minus hoc, quam illud, incertum foret. Periiſſent enim, ipſorum opera, omnino ejuſmodi quoque ſcripta. Sed quia plurima in illis ſunt, quæ ipſis aperte favent, adeo ut ſecundum ea ſcripta ſententiam omnibus de rebus, quæ hodie ſunt controverſæ, ferri non recuſent; idcirco ea ſunt conſervata, & communia ipſorum, & adverſariorum arma quodammodo effecta. Verum, quidquid ſit, quidquid hoc loco adverſus auctoritatem ſententiæ noſtræ à Volano congeſtum fuerit; ſatis ſemper erit nobis, eam divinis Literis non modo non adverſari, ſed prorſus conſentaneam eſſe, præ quibus humanam quantam libet auctoritatem, vel ipſo Volano teſte, nihili faciendam eſſe, ſatis demonſtratum eſt ſupra partic. 54. ubi etiam perpetuus, quem hic potiſſimum Volanus jactat, in ſua, ſuorumque ſententia Eccleſiæ conſenſus non leviter labefactatus, & convulſus fuit.

VOLANUS Partic. 61. Pag. 166.

In eo tamen ſtoliditatem ſuam & judicii temeritatem aperte declarant, quod judicio tamen Eccleſiæ in condemnatis aliis hæreſibus volentes nolentes ſubſcribere coguntur. Nam Sabellianos, Arrianos, Neſtorianos, & Eutychianos condemnent neceſſe eſt, ſi ſectam ſuam, ut pote omnibus illis hæreſibus repugnantem, ſalvam & incolumen eſſe velint. Sed non poſſunt approbare Eccleſiæ judicium in condemnatis omnibus hiſce ſectis, quin una eademque opera, ſuam quoque hæreſim recte condemnatam ſentire cogantur. Ita vero ſuo ipſius judicio Ebionitæ ſe hæreticos eſſe convincunt, & veritati divinæ

volentes ac scientes obluctantur. Quare tam obstinata eorum malitia nihil meretur aliud, quam ut post unam atque alteram admonitionem, juxta consilium Apostoli devitentur, atque in his suis sordibus relinquantur. Hoc vero & ipse faciam, neque inutilem operam amplius in sanandis his, qui ultro perire volunt, consumam: certo persuasus Dominum ipsum brevi scelesta eorum consilia dissipaturum, & ipsam hanc hæresim, quod toties fecit, exterminaturum.

Anonymus Non potui me continere, quin Insulsam hanc & falsissimam in nostros homines accusationem, & redargutionem, quamvis ea ad priorem meam responsionem nihil pertineat, paucis refutarem, vel potius lectoribus, eam per se omnino refutaturis, considerandam proponerem. Nam cui, quæso, probaturus est unquam Volanus, nos idcirco Sabellianos, Arrianos, Nestorianos, & Eutychianos condemnare, quia eos Ecclesia quam ipse vocat) condemnaverit; non autem ob id tantum, quod eorum opiniones Sacris Literis aperte refragentur? Aut quis tam hebes futurus est, qui existimet, ex eo, quod nos quosdam condemnamus, id est, male in aliqua religionis nostræ parte sensisse, judicamus, quos eosdem Ecclesia ista condemnavit, consequi, omnes, quos ipsa similiter condemnavit, à nobis condemnari necesse esse? Nonne, si argumentatio ista bona est, eadem ratione consequitur, necesse esse, ut Volanus, & sui omnes, Lutheranos, Zuinglianos, Calvinianos, & reliquos quoscumque ecclesia Romana condemnavit, pariter condement; cum non eos modo, quos supra nominavimus, sed præter alios multos, nostros etiam homines ab ea jampridem condemnatos, & ipsi condemnarint? Ego profecto nescio, an quidquam ineptius, aut iniquius dici, vel excogitari potuerit, præsertim, cum hinc Volanus colligat, nos, volentes ac scientes divinæ veritati obluctari. Quid enim, si subtilem istam, scilicet, ipsius ratiocinationem, nos, qui crassiore ingenio sumus, nondum vel animadvertimus, vel satis percepimus: atque persuasum hactenus habuimus, posse fieri, ut cum Volani Ecclesia ista merito in quibusdam consentiamus, in quibusdam vero minime? Cæterum, quod in nobis sanandis inutilem operam amplius se consumpturum negat; laudo sane ejus consilium. Inutilis enim prorsus est ea opera, quæ iis sanandis insumitur, qui optime valent. Nos hac in parte, Dei beneficio, rectissime valemus. Quod si tamen secus esset, certe medicamenta, quæ Volanus adhibet, ejusmodi sunt, quibus nihil effici posse, statim apparet; immo, quæ morbum nostrum, si aliquis esset, facillime confirmare & augere queant. Verum, ut dixi, nihil vel istis, vel ullis aliis medicamentis hac in re nobis est opus. Id quod in dies magis piis hominibus perspectum iri confidimus: adeo ut opera etiam, & exemplo nostro multos ad eandem, in qua nos sumus, mentis, ac spiritus sanitatem aliquando perventuros esse speremus; Deo opt. Max. conatus, & consilia nostra, quæ non scelesta, ut Volanus ait, sed sancta, & unius Dei, Christique ejus cultoribus dignissima sunt, perpetuo adjuvante, eaque ad optatum à nobis finem pro sua bonitate tandem perducturo.

VOLANUS Partic. 62. pag. 202.

Quare quod Anonymus me adhortatur, ut à pestifera hac istorum hæresi insectanda abstineam, ne & existimationem meam vehementer lædam, & hominibus me invisum efficiam, non tanti hæc omnia æstimo, ut quæcunque splendida & plausibilia videntur mundo, pro stercorib. cuncta reputem, dummodo conscientiam meam integram & sinceram Domino approbem, meique oblitus in unica ejus gloria, illustranda recumbam. Te potius Anonyme quisquis es & omnes tuos admoneo, & vehementer obsecro, ut tandem à spurcissimis istis & blasphemiis in Christum Dei Filium spargendis in vulgus abstineatis scriptis, memores omnis peccati & blasphemiæ illum ipsum judicem futurum, cui bellum hoc infelix, & cum tanto periculo vestro conjunctum intulistis.

Anonymus. Quæ inter superiorem locum, & hunc in Volani scripto interjecta sunt, omnia ad illum refellendum pertinent, quem ipse Adversarium suum nominat: paucis quibusdam exceptis, quæ ad finem addit; ubi nos & Christi gloriæ apertos hostes vocat, & Christum, Deum & salutis auctorem negare ait, & idcirco magnam hominum partem ab eo colendo, & invocando deterreat. Quæ cuncta falsissima esse, cum ex priore ipsa responsione mea, tum ex iis, quæ hactenus postea disputavi, unicuique perspicuum esse potest. Quocirca, ne omissis, ad postremam hanc ad me pertinentem Volani scripti partem aliquid respondendum censui. Monueram ego fratrum nomine Volanum, non ut ab insectanda sententia nostra abstineret; sed ut posthac in scriptis suis aliquanto modestior esse vellet; nec ita, ut facere consueverat, nos conviciis, ac contumeliis impetere, atque onerare pergeret: idque non quidem, ne hominibus simpliciter, sed ne sanæ mentis hominibus se invisum tandem redderet, & (quod multo pluris fieri debet) Deo aliquando nimiæ suæ sive iræ, sive incogitantiæ justas pœnas daret. Quæ monitio utrum fidelis & Christiana fuerit, necne aliis judicandum relinquo. Sed paruit ne Volanus tam sanctæ admonitioni? Nihil minus. Quin immo in posteriore hoc scripto suo nihil aliud magis egisse videtur, quam ut nostros homines, me vero possimum, probris, & maledictis proscinderet, ac calumniis premeret. Et me quidem vel privatim, vel alios in communionem vocatis, ex nescio quo prorepentem angulo scriptorem, novum Antichristum, cujus mentem intemperies quædam agitet, somniatorem, imprudentem, impostorem, cujus opera pestem orbi Christiano Satan moliatur, scripturas proterve lacerantem, easque suspectas reddere, & homines simul ad quamvis impietatem abripere conantem, blasphemiam evomentem, nihil sobriæ mentis, immo nihil mentis habentem, insania laborantem, Academicum, id est nihil certi in religione habentem, cui ludus jocusque sit scriptura sacra, novum dialecticum novumque ratiocinatorem, in formandis syllogismis pueriliter errantem, sensu communi me carere ostendentem, malitia quadam excæcatum, mentis meæ pravitatem declarantem, loca Sacrarum Literarum scelerate corrumpentem, seu sceleste verba Christi depravantem, fraude in obterenda veritate, ac perdita malitia præditum, frigidum ac jejunum calumniatorem, multa meo more jejune & intempestive nugatorem, hominem perditum atque impudentem, stolide nugacem, odiose garrulum, virulento ac pertinaci in Christum Dei filium ejusque gloriam odio præditum, ingente mentis stupore oppressum, theologastrum, spermologum, temulentis meis sensibus scripturas subservire cogentem, hominem ineptum, hostem scriptorum, à quibus dissentio, superbia excæcatum, prudentiæ denique opinione inflatum facit, ac nominat. His, inquam, & aliis ejusmodi nominibus, & criminationibus, ut supra, majore ex parte, visum est; me appellat, atque opprimere studet Volanus. Sed vivit Deus, qui, ut me has injurias æquo animo Volano condonare novit, nec iis quidquam, nisi ipsius Volani caussa dolere, aut commoveri; sic quidquid in illis continetur, quod ad voluntatem meam quoquo modo referri possit, à veritate alienissimum esse perspicit. Cujus quidem rei vitam etiam, moresque meos iis, qui me noverint, fidem & facere, & facturos esse confido. Nec debuerat sane Volanus de homine sibi ignoto tam turpia tam audacter scribere. Quod si me noverit unquam, futurum spero, ut si tamen erro, non malitia illa, sed sola ignorantia me errare ipse confiteatur; nec fortasse indignum amicitia sua judicet. Illud & Volanum, & cæteros omnes, qui ob sententiam de Jesu Christi essentia & persona, quam defendo, mihi seu noto, sive ignoto, sunt infensi, monitos velim, me, Deo adjuvante, ab ea defendenda non solum conviciis & calumniis istis, sed ne ipsius quidem mortis terrore deterritum iri; nisi prius, eam falsam esse doceat. Quod tamen nullo prorsus modo fieri posse, eamque, ut verissimam, sic ad summi Dei, ipsiusque Christi gloriam amplificandam, hominibusque salutis æternæ viam magis magisque patefaciendam, vehementer pertinere, persuasissimum habeo.

Scribebantur hæc à me Anno 1583. *Mense Septembri*

Finis Responsionis ad Responsionem Andr. Volani

DE

DE TRINO ET UNO DEO,

adversus novos Samosatenicos.

LECTORI PIO ET CANDIDO S.

Etsi nos nihil vehementius optamus, quam ut unius Dei, Christique ejus verior notitia, qua nos ipse Deus, ut alios non paucos, in hac Ecclesiæ instauratione, pro singulari sua benignitate instruxit, ad ejusdem Dei gloriam, humanique generis salutem amplificandam, quam latissime diffundatur quodammodo & propagetur: tamen, ne forte ambitiosi hac in re esse videamur, neve conatum & factum nostrum quisquam aliter, atque par est interpretetur, à scriptionibus, quantum possumus, abstinemus, nec nisi provocati certamen cum adversariis inire solemus, quamvis persuasissimum habeamus, quo crebriores de iis, quæ inter nos controvertuntur, disputationes editis scriptis institutæ fuerint, eo majores quoque veritatis progressus futuros, eamque tandem apud omnes sui studiosos plane obtenturam. Verum, cum provocati sumus, ne officio nostro prorsus deesse, divinæque veritatis patrocinium deserere merito videri possimus, utque eadem opera, si ita res postulet, nos ipsos cunctis purgemus, ad scribendum non inviti accedimus. Cum igitur aliquot ab hinc mensibus editæ fuerint Assertiones quædam de trino & uno Deo ex prælectionibus collegii Posaniensis excerptæ, in quibus nos omnino petimur, falsæque doctrinæ, atque adeo impietatis graviter accusamur, & novi Samosatenici, contra quos nominatim illæ scriptæ sunt, per contemptum appellamur, deliberatione prius, judicioque maturo adhibito, visum est nobis in Assertionibus istis diutius non connivere, sed paullo diligentius in eas singulas inquirere, & quasi, scribendo animadvertere animadversionesque nostras una cum ipsis assertionibus, ut ab adversariis publicatæ sunt, optima fide recusis edendas curare, unde facile intelligi possit, nos, doctrinamque nostram immerito tantopere ab istis reprehendi atque oppugnari, eosque nec ad sententiam suam confirmandam, nec ad nostra labefactandam quidquam firmi aut solidi vel attulisse, vel etiam afferre potuisse. Quamobrem te, quisquis es, candide ac pie lector, etiam atque etiam rogamus, & obsecramus, ut scriptionem hanc nostram, cumque adversariis concertationem, tamquam propemodum necessariam agnoscere velis, eamque, quod ad te attinet, cui exiguum laborem hunc nostrum dicamus, æqui bonique consulere. Ex qua si utilitatis nonnihil, ut speramus, perceperis, id Deo acceptum referas. Quo volente, melius atque absolutius aliquid in hoc eodem argumenti genere, si ita opus fuerit, à nobis aliquando es habiturus. Vale.

F. S. Senensis nomine fratrum suorum in Polonia, de uno vero Deo, unoque Dei Filio consentientium.

DE TRINO ET UNO DEO,

adversus novos Samosatenicos.

Assertio I.

1. Multi quidem pestilentes errores, contra Fidem Trini & unius Dei, nostra ætate nati sunt: sed illa est maxime impia & blasphema secta, quæ Pauli Samosateni Hæresim, jam pridem damnatam ab inferis conatur excitare. 2. Hæc enim cum Judæis & Mahometanis, ita unum esse Deum confitetur, ut eum principium Filii ab omni æternitate neget extitisse. (a) 3. Et Deum Christi Patrem in Sanctis Litteris ideo nominari autumat, quod Dei virtute obumbrante, ex (b) virgine sit conceptus: 4. cum ante eandem virginem reipsa nusquam fuerit, inquit. (c) 5. Eundem filium Deum vocari censet eo modo, quo illi Dii vocati sunt, ad quos sermo Dei factus est. (d) 6. Factum enim Deum & Dominum ait, quando post resurrectionem data est illi omnis potestas in coelo & in terra (e) 7. Spiritus autem Sancti nomine in sacris literis nullam personam significari docet: sed nunc divinam potentiam, nunc eximium Dei donum hominibus datum. (f) 8 & Postremo dogma de Trino & uno Deo commentum Antichristi. (g) tempore S. Justini Martyris inventum (h) asserit.

(a) Simon Budnaeus in Demonstratione, quod Christus non sit ipse Deus, qui est pater, fol. 6. (b) Ibidem fol: 5. (c) Ministri Sarm: & Trans. lib. 2. de falsa & vera unius Dei cognit. cap. 8. (d) Buднaeus in Demonst. fo. 4. (e) ibidem fol. 1. & 4. (f) Ministri in principio & fine cap. 4. lib. 2.

(g) Ministri cap. 2. lib. 1. (h) Budn. in præfat. Apol. ad Lectorem Polonum.

Animadversiones in Assertionem I.

1. *Multi quidem*) Immo contra fidem de uno vero Deo nullus gravior in Christi Ecclesiam ab Antichristi spiritu error invectus est, quam in Deo, inque illius simplicissima essentia plures esse personas inter se distinctas, quarum quælibet sit verus Deus, & non Patrem tantum domini nostri Jesu Christi esse illum unum verum Deum, sed Filium quoque ipsum, & Spiritum Sanctum. Quo nihil vel absurdius, vel (ut ita dicamus) impossibilius, vel divinis oraculis magis contrarium excogitari potest.

2. *Hæc enim cum*) Judæorum, & Mahometanorum error non in Dei Filii æternitate neganda, sed in Jesu Nazareno pro Dei Filio unigenito & Christo minime agnoscendo consistit, & consequenter in ejus disciplina tamquam unica salutis æternæ via nequaquam amplectenda. Cujus rei istas de Dei, ejusque Filii, & spiritus Sancti natura, sive essentia portentosas opiniones potissimum caussam esse, apertius est, quam ut demonstrari debeat.

3. *Et Deum Christi*) Quis vero negaverit Christum Dei Filium (non autem, ut isti inepte loquuntur, Deum Christi Patrem) in Sanctis Litteris ideo nominari,

 quod,

quod, Dei virtute obumbrante, ex virgine sit conceptus, cum apud Lucam angelus Dei hæc verba ipsi virgini dixerit Luc. 1. 31? *Spiritus Sanctus superveniet in te, & virtus altissimi obumbrabit tibi. Ideoque, quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei.*

4. *Cum ante eandem.*) Quis porro dubitaverit, quin Christus ante eandem virginem minime extiterit, cum post ipsam virginem & natam & jam nubilem factam de ipso à Domini Angelo dictum fuerit pastoribus Luc. 1. 27. 2. 11. Mat. 8. 18, 19: *Natus est vobis Hodie salvator, qui est Christus Dominus, in civitate David*, cum ex ipsa virgine is sit natus, cum denique ipsa virgo ejus mater fuerit? Annon istud stultissimum illum Homericum Margitem imitari esset, qui ambigebat, uter natu grandior esset, ipse, an mater ipsius?

5. *Eundem filium.*) Eodem modo Jesus Nazarænus, qui Dei filius est, Deus vocatur, quo illi, ad quos sermo Dei factus est, quatenus duntaxat non secus ipse, atque illi, Deus ab uno illo summoque Deo est factus & constitutus. Cæterum ratio, qua ipse Jesus Deus factus, constitutusque est, adeo præstantior atque excellentior est, quam illa fuit, qua dii facti, ac constituti illi fuerunt, ut modi longe inter se diversi censeri debeant. Si quis autem, hæc verissima esse cognoscere velit, expendat diligenter, quæ Christus Judæis, ipsum, quod, cum homo esset, Deum se faceret, criminantibus, & blasphemare dicentibus respondit, Joh. 10 34.

6. *Factum enim.*) De hoc infra videndum erit.

7. *Spiritus autem.*) Nihil verius dici potuit.

8. *Postremo dogma.*) De origine illius dogmatis non adeo sumus solliciti. Nam, etiamsi ad ipsum mundi initium ea referenda esset, in ejus falsitatem evidentissimam nihil minuere posset.

Assertio II.

1. Nec advertunt isti per quam acuti novi Magistri, quod ipsemet filius Dei, sub nomine sapientiæ, per Salomonem de se dixit: *Ab æterno ordinata sum, & ex antiquis antequam terra fieret.* (i) Est enim *Christus Dei virtus, & Dei sapientia*, teste Apostolo, (k) & cum 2. idem Apostolus Dominum nostrum proprium filium Dei appellat, (l) satis ostendit, non tam filium Dei appellari, quod ex virgine conceptus sit, quam quod ex substantia Dei patris sit genitus ab æterno. 3 Nam filius Dei proprius is dici non potest, qui ex ejus substantia genitus non sit, 4. sed & ipse Dominus dum ait: *Antequam Abraham fieret ego sum*: (m) satis aperte declarat. 5. se ante virginem matrem & fuisse & esse: qui si tum primum Dominus fuisset factu, cum revixisset, certe ipso die Natalis Domini, angelis ad pastores locutus hæc non fuisset: (n) *Natus est vobis hodie salvator, qui est Christus Dominus.* 6. Porro idem verus noster Magister non obscure docet Spiritum Sanctum esse personam, cum ei ea quæ personæ sunt propria tribuit, (o) & alium Paracletum nominat. 7. (p) Jam vero fidei Catholicæ de Trino & Uno Deo antiquitas facile demonstratur.

(i) *Prov. 8. 23.* (k) *1 Cor. 1. 24.* (l) *Rom. 8. 32.* (m) *Joan. 8. 58.* (n) *Luc. 2. 11.* (o) *Joan. 14. 16.* (p) *Ibidem vers. 26.*

Animadversiones in Assertionem II.

1. *Nec advertunt isti.*) Quinimmo ipsi non animadvertunt, sapientiam illam, de qua loquitur Salomon, nunquam Dei sapientiam ab ipso appellari, sed Sapientiam simpliciter, Christum vero à Paulo non simpliciter Sapientiam, sed Dei sapientiam vocari 1 Cor. 1. 24. Ait quidem Salomon Prov. 8. 22, Dominum sive Jehovam possedisse sapientiam initio viæ suæ, id est sapienter omnia & decrevisse, & fecisse: sed non propterea de aliqua sapientia loquitur, quæ Dei propria sit. Nam per eandem illam sapientiam & reges regnare, & principes justitiam decernere, ante ℣. 15. dixerat. Et sane, si quis non videt, Salomonem per prosopopœjam de sapientia in genere, & in abstracto loqui, quæ nullo modo Christus esse potest, is permulta, quæ in eo cap. & seq. scripta sunt, parum attente legit. Jam vero Christus Dei sapientia dictus est à Paulo, quia per Christum potissimum, & in Christo Deus suam sapientiam prodit. Quemadmodum Euangelium, ab eodem Dei virtus dictum fuit Rom. 1. 16, quia Deus in illo potissimum, & per illud virtutem suam manifestam facit.

2. *Et cum idem Apostolus.*) Vocat idem Apostolus Christum proprium Dei filium omnino propter alias caussas, quam propterea quia ex substantia Dei Patris sit genitus ab æterno. Idque cum ex aliis multis, tum ex eo constat, quod in Epist. ad Hebr. 1. 5, ubi de hac propria Christi (ut ita loquamur) ex Deo filiatione agitur, ea ex eo loco potissimum probatur Psal 2. 7. *Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Qui tamen locus alibi à Paulo Act. 13. 33, ad Christi resurrectionem refertur. Et in eadem Epistola ad Hebr. 5. 5. ad ipsius Christi sempiternum sacerdotium, ad quod Deus illum vocavit, idem locus accommodatur. Atqui, antequam is ex virgine nasceretur, & homo esset, reipsa ad ejusmodi munus, quod sine humana natura consistere nequit, vocari non potuit, tantum abest, ut id ab æterno factum fuerit.

3. *Nam Filius Dei.*) Cur vero? Nonne quia sic videmus in animalibus contingere? Quasi vero Deus ea ratione, qua animalia generant, & ipse generet, aut generare possit. Quod si argumentum in hac filiorum materia ab animalibus ad Deum valeret, sequeretur, omnes Dei filios ex ejus substantia generatos esse. Nullus est enim inter animantia filius, qui ex Patris substantia generatus non sit, & tamen multi sunt Dei filii, & quidem ex eo nati, & ab ipso generati, qui tamen nullo modo ex ejus substantia geniti fuerunt. Quemadmodum ex his testimoniis apparet, Joh. 1. 13. Jac. 1. 18, 1 Joh. 3. 9, 10. & aliis ejusmodi compluribus.

4. *Sed & ipse.*) Ad hunc modum è Græco locus iste converti debet, *Amen, amen dico vobis antequam Abraham fiat, ego sum* Joh. 8. 58. Nam, cum nullum verbum nec antecedat, nec sequatur, quod præsentis temporis non sit, non dubium est, quin verbum γενέσθαι significationem præsentis temporis in futurum respicientis habeat, & non quidem Fieret, sed Fiat omnino reddi debeat. Non erat autem adhuc factus Abraham, (quod nomen Patrem multitudinis, id est multarum gentium, significat Gen. 17. 5.) quia nondum ad Gentes Dei regnum, & Euangelium translatum fuerat, per quod gentes multæ crediderunt, & ita filii viri illius sunt factæ, ac vero tum demum Abraham, id est pater multarum gentium factus est Rom. 4. 11. xvi. 17. Verba autem illa, *ego sum*, perfectam ipsa per se sententiam continent. Id est, sine ullo ex iis verbis, quæ ibidem expressa sunt, licet aliquid in ipsis subaudiri necesse sit. Idemque significant, quod supra eodem cap. ℣. 24, 28, & infra cap. 13. 19. Nec enim verba illa, *antequam*, &c. cum verbo *sum*, quod sequitur, sed cum verbo *dico*, quod præcedit, conjungi debent. Similes autem sunt loci Joh. 13. 19, & 14. 29. Itaque sic Christi verba intelligenda sunt, ut idem sit, ac si scriptum esset, Amen, amen dico vobis antequam Abraham fiat, quod ego sum. Quorum verborum sententia ex iis, quæ dicta fuerunt, utcumque constare potest. Monet nimirum non obscure Dominus Jesus Judæos illos, ut, antequam ab ipsis Dei regnum auferatur, & ad Gentes transferatur, credant, se esse Christum, atque, ut Joh. 12. 36. dixit, credant in lucem, dum lucem habent.

5. *Qui si tum primum.*) Aut volunt, verba illa angeli ad pastores de Jesu dicta esse (ut ipsi loquuntur) secundum divinam naturam tantum, aut secundum humanam tantum, aut secundum utramque. Si secundum divinam tantum, primum sibi ipsis adversabuntur, qui infra Assertione 23. ejusmodi de Jesu testimonia ad humanam naturam referant. Deinde hoc nihil ad rem faciet, cum hic quæratur, quando Jesus Dominus factus fuerit, quod in divinam naturam non cadit. Idque ipsi quoque satis fatentur, cum eadem Assertione 23. de ipso sic loquuntur, *Alioqui quatenus Deus, semper erat Dominus omnium.* Sin secundum humanam tantum, quo-

modo

modo Dominus revera esse poterat is, qui nemini adhuc dominabatur, sed tunc primum natus, in præsepi fasciis involutus jacebat Luc. 2. 7, cuique paullo post propter illos, qui animam ipsius quærebant, in Ægyptum fugiendum fuit Mat. 2. 23? Quod si secundum utramque, id est, quia secundum divinam naturam vere Dominus jam erat, idcirco secundum naturam quoque humanam, quatenus individue naturæ divinæ erat conjuncta, eum Dominum merito dictum fuisse velint, ratiocinationem istam ex eo ineptam esse apparet, quod, ut theologi omnes fatentur, & res ipsa testatur, multa secundum humanam naturam ante resurrectionem Jesus minime habuisse dici potest, quæ tamen, ut divina natura perpetuo habeat, necesse est, ut impatibilitatem, ut immortalitatem, ut cælestem omnibusque numeris absolutam gloriam. Cæterum, quomodo angeli verba explicanda sint, disputabitur infra Assertione 23.

6. *Porro idem verus.*) Sæpissime apud Sacros Scriptores non paucis rebus ea tribuuntur, quæ personarum sunt propria, nec tamen eæ res sunt personæ, ut peccato, ut legi, quodque huc maxime pertinet, ut spiritui, id est vento, ut scripturæ Rom. 7. 11. 3. 19. Joh. 3. 8. Gal. 3. 8, ut denique charitati, de qua attente legantur, quæ scribit Paulus 1 ad Corinth. 13. Nec sane mirabitur quisquam, Spiritui Sancto in Sacris Literis multa tribui, quæ personæ tantum proprie conveniant, nec tamen eum esse personam. Nam, quod nullo modo sit persona, id evidentissimis cum rationibus, tum divinis testimoniis demonstrari potest, quæ hoc loco proferre non est necesse.

7. *Jam vero fidei.*) De hoc statim videbimus.

Assertio III.

1. Nam ut omnes Catholicæ fidei Articuli sunt antiqui: (q) sic is, qui Unius quidem Dei essentia sive natura, Trini autem personis mysterium aperit, ita est antiquus ut omnibus fidelibus qui Deo placebant, (r) esset, quantum sat erat, notus: 2. quam quidem fidem prisci illi Patriarchæ cum posteris semper ad ætatem usque nostram coluerunt, (s) colentque deinceps veri Christi fideles, (in quibus non erit Deus recens) (t) usque ad consummationem seculi. (u) 3. Eandem antiquam salutaremque Fidem Abrahamus pater verbis & factis constanter professus est: cum Deum Christianorum, sub personis trium Angelorum Trinum & Unum Deum repræsentantibus alacris excepit: (x) quando tres vidit, & unum adoravit: (y) qui & communiter & sigillatim Jehovah sæpius nominatur. (z)

(q) 2 Cor 4. 13. (r) Hebr. 11. 6. (s) Ibidem. (t) Psal. 80. 10 (u) Mat 28. 20. (x) Genes. 18. 2. (y) Orig. Aug. Hilar. (z) vers. 1. 13. 33. & 20. 14.

Animadversiones in Assertionem III.

1. *Nam ut omnes.*) Hæccine est illa demonstratio, quam isti polliciti fuerant? Nam quid hoc est aliud, quam principium (quod dicitur) petere? Probent prius, fidei articulum esse, quod Deus sit unus essentia, sive natura, trinus autem personis, & tum demum ex eo demonstrent, fidem de uno & trino Deo esse antiquam.

2. *Quam quidem fidem.*) Immo iste Deus trinus nulli antiquorum, qui verum Deum coluerint, nulli item eorum, qui verum Deum per Christum agnoverint, aut agnituri sint, cognitus vel fuit, vel futurus est unquam. Itaque non qui illum respuunt. Sed qui amplectuntur, ii non recentem modo, sed plane imaginarium Deum habent.

3. *Eandem antiquam.*) Quidvis aliud potius cogitabat Abrahamus Gen. 18. 3, cum numero singulari tres illos viros, sive angelos ab initio compellavit, quam Deum trinum & unum. Sed idcirco sic locutus est, *vel quod unum* reliquis duobus, ut in legationibus fere fit, antecellere apparebat, *vel quod tanquam* unus propter muneris conjunctionem censeri poterant. Lotus quoque Gen. 19. 18, 19. ex iisdem tribus duos, cum tamen nihil de tertio nosset, numero singulari alloquutus est. Nec tamen, ut nos pro ipsis tacite fecimus, ratiocinantur isti, cum de compellatione nihil dicant. Sed inquiunt, *tres vidit, & unum adoravit.* Quæ verba per se, à quocumque tandem primum dicta fuerint, reprehensionibus; aut certe cavillis sunt valde obnoxia. Nam neque ullo modo unum tantum adoratum fuisse ab Abrahamo constat, &, & si constaret, hoc ad eorum commentum penitus destruendum valeret. Ex eo enim appareret, unum tantum ex illis tribus adorari debuisse, & idcirco reliquos duos non fuisse adorandos, nec porro tribus illis angelis tres in Deo personas, quarum quælibet (ut ipsi volunt) adorari debeat, repræsentatas fuisse. Nam quod dicere videntur, unumquemque ex illis angelis Jehovam sæpius nominari, id & falsum est, nec testimoniis, quæ attulerunt, ut quilibet videre potest, ulla ratione probatur; ac præterea, etiamsi verum esset, nihil ad rem faceret. Id enim idcirco fieri potuisset, quod quilibet eorum à Jehova missus esset. Missum enim mittentis nomine in ipsis divinis literis appellari solere, vulgatius est, quam ut exemplis confirmari debeat.

Assertio IV.

1. Hanc fidem fideles Patriarchæ posteris suis divinis Prophetis quasi per manus tradiderunt (a): ut vel ex uno Isaia colligitur: 2. qui passim Trinum & Unum Deum, & incarnationem filii Dei prædicat: tum in aliis locis, (b) tum quando filium Dei sic facit loquentem: (c) *Dominus Deus misit me, & spiritus ejus:* & sequitur: *Hæc dicit Dominus redemptor tuus, sanctus Israël.* Quæ quidem verba esse Christi, ea, quæ proxime antecesserunt, sunt argumento. 3. Hoc tamen libenter fatemur, hæc fidei Catholicæ admiranda sacramenta paucis fuisse aperta nota, (d) tantisper dum veniret Lux illa, *quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.* (e)

(a) Deut. 32. 7. (b) Isa. 6. 3. Isa. 7. 14. (c) Isa. 48. 16, 17. (d) Coloss. 1. 26. (e) Joan. 1. 9.

Animadversiones in Assertionem IV.

1. *Hanc fidem fideles.*) Meræ nugæ, quid enim huc Deut. locus, quem isti citant, pertinet, cap. 32. 7? Namque in eo nihil prorsus ista de re dicitur, sed tantum de beneficiis est sermo, quibus Jehova Israëlis populum affecerat.

2. *Ut vel ex uno.*) Miramur tantam confidentiam, cum nusquam apud Esaiam ne umbra quidem istius trinitatis in uno Deo appareat. Nam quod cap. 6. in acclamatione illa Seraphim ter sanctus vocatur Jehova, id non triplicitatem personarum, sed sanctitatis potius perfectionem in eo significat, vel ejus sanctitatis constantem asseverationem, & prædicationem ostendit. Vide Ezech. 21. 27. Ter autem in acclamationibus, seu compellationibus aliquid repeti solere sine ulla ejus rei, ad quam illæ pertinent, vel referuntur, triplicitatis significatione, & vulgatissimum est, & apud ipsos Prophetas hi loci demonstrant. Hierem. 7. 4. & 22. 29. Locus porro apud eundem Esaiam cap. 7. 14. nihil de filii Dei incarnatione habet, quam nullam Sacra Scriptura novit: sed vaticinationem conceptionis filii Dei in virginis utero, ejusdemque filii ortum, seu nativitatem continet, quæ incarnationem istam plane commentitiam esse docent, eamque penitus excludunt. Postremo locus cap. 48. 16, 17. ejus contrarium probat, quod isti quærunt. Nam, etiamsi illis concedatur, ibi à Propheta (de Christi scilicet adventu vaticinante, quodque olim futurum erat, ob oculos ponente) sub persona sua filium Dei loquentem induci: nihil tamen inde elicietur, nisi commemoratio Dei, spiritusque ejus, & filii Dei, id est Christi. Quis autem est, qui vel unum aliquem ex istis tribus neget, vel eos simul in nobis erudiendis, inque salute nostra ad exitum perducenda conjungi non fateatur, de quibus rebus eo in loco agitur? Verum interea Jehova Deus ibidem manifeste à Christo

distinguitur, id est mittens à misso, ex quo apparet, Christum non esse Jehovam Deum.

3. *Hoc tamen libenter.*) Tempus erit, cum id quoque fatebuntur, ista non admiranda Catholicæ fidei sacramenta, sed ridicula humanæ curiositatis inventa esse.

Assertio V.

1. Quare & Christus Dominus, & ejus lectissimi Apostoli apertius, quam in veteri lege mysterium S. Trinitatis docuerunt. 2. Et quanquam, quemadmodum ex uno loco scripturæ sacræ, septem esse Sacramenta non constat: ita nulla quidem scriptura docet aperte, tres esse divinas personas, & unam essentiam: tamen cum sint aperta (ut ex consequentibus intelligetur) literarum divinarum testimonia, in quibus 3. & Christum Dominum, 4. & Spiritum S. verum Deum esse docemur, 5. patremque verum Deum esse concedant adversarii, ac Deum esse unum libenter dent nobis, iidem Patrem, Filium, Spiritumque Sanctum, unum Deum esse natura, sed distinctum tribus personis, vel inviti fateantur necesse est.

Animadversiones in Assertionem V.

1. *Quare & Christus*) Sic isti somniant.

2. *Et quanquam*) Dignum patella operculum. Dignum nimirum exemplum, re quæ eo probari debet. Nam certe, quemadmodum, septem esse Sacramenta, nec uno, nec pluribus in locis sacra scriptura aut docet, aut innuit, sic, tres esse divinas personas, & unam essentiam, nusquam ulla ratione in ea aut traditur, aut indicatur.

3. *Et Christum*) Hoc extra propositam quæstionem est, cum de Deitate (ut sic loquamur) non de dominatione quæratur. Vide autem, quid de hoc adversariorum loco scripserimus infra Assertione 23. numero 3.

4. *Et Spiritum S.*) Hoc plane falsum est.

5. *Patremque verum*) Non modo concedimus, verum etiam maxime contendimus, atque urgemus. Et addimus, Patrem esse illum verum Deum, ἕν ἀληθινὸν θεὸν, qui cum unus tantum sit, necesse est, Patrem tantum illum verum Deum esse.

Assertio VI.

1 Nam ipsa veritas apertissimam & invictam de Trino & Uno Deo doctrinam tradidit hisce verbis: 2. *Et ego*, inquit, *rogabo Patrem, & alium Paracletum dabit vobis: ut maneat vobiscum in æternum, Spiritum veritatis, quem mundus non potest accipere*: & paulo post Paracletus autem Spiritus Sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, & suggeret vobis omnia quæcunque dixero vobis Joan. 14. ℣. 16. & consequenti capite: Joan. 15. 26. Cum autem venerit *Paracletus, quem ego mittam vobis à Patre, Spiritum veritatis, qui à Patre procedit* ℣. 26. 3. Hujus generis est illud apud D. Matth. 28. 19. *Baptizantes eos in nomine Patris, & Filii, & Spiritus S.* 4. Eandem Fidem professi sunt Apostoli: ut D. Paulus 1 Cor. 12. 4. 5. 6. *Divisiones*, inquit, *gratiarum sunt, idem autem Spiritus. Et divisiones ministrationum sunt, idem autem Dominus. Et divisiones operationum sunt, idem vero Deus, qui operatur omnia in omnibus.* Simile quiddam legitur Eph. 4. de uno Spiritu, uno Domino, & uno Deo. 5. In his divinis oraculis distinctio quidem personarum est manifesta. Divinitas autem singularum personarum facile colligitur.

Animadversiones in Assertionem VI.

1. *Nam ipsa veritas*) Hic quoque summam confidentiam miramur, cum in testimoniis, quæ citantur, nihil prorsus de uno & trino Deo ne suspicari quidem liceat.

2 *Et ego inquit*) Ex tribus hisce testimoniis nihil aliud colligitur, quam, Spiritum Sanctum à Patre per Christum ipsius Christi discipulis missum, & datum fuisse. Quod verissimum esse confitemur. Sed quid hoc ad Trinitatem istam personarum in uno Deo probandum? An non potius ex eo manifestum est, solum Patrem esse illum unum Deum, cum solus Pater commemoretur, à quo missio ista & datio, tanquam à prima caussa, proficiscatur, ab uno autem illo Deo, tamquam à prima caussa, omnia bona proficisci constet? Aut quis audivit umquam, unum illum Deum vel mitti, vel dari, aut esse, qui per eum aliquid vel mittat, vel det? Certe hæc cuilibet homini cordato summæ ineptiæ, vel potius blasphemiæ videri debent.

3. *Hujus generis est*) Hic etiam Patris, & Filii, & Spiritus Sancti mentio quidem habetur, non tamen, tres istos in una Dei essentia esse, colligitur. Quod enim in nomen omnium trium omnes gentes baptizare jubentur Apostoli Matth. 28. 19. quod ad rem istam attinet, hoc nihil est. Cum, in Mosem quoque Israëlitas baptizatos fuisse, testetur Paulus 1 Cor. 10. 2. & sæpe ipsi homines mortales in operationibus, & actionibus, sive nostris erga Deum, sive Dei erga nos, cum ipso conjungantur. Vide Exo. 14. 31. Judic. 7. 18. 1 Sam. 12. 18.

4. *Eandem Fidem*) Hæc duo Pauli testimonia omnino ejus contrarium demonstrant, ad quod probandum fuere allata, cum in utroque unus Deus ab uno Domino, & uno spiritu apertissime distinguatur. Quod profecto perspicue ostendit, ad unius Dei essentiam nec Dominum illum, nec spiritum pertinere, aut certe Dominum illum, & spiritum, unum ἓν μόνον θεὸν, non esse. Ubi etiam animadvertes, quod si ex locis istis probaretur, In Deo tres personas esse, illæ tres personæ, unus Deus, unus Dominus, & unus spiritus essent. Itaque una ex illis tribus unius Dei personis, ipse unus Deus esset. Quo nihil absurdius dici, aut cogitari potest.

5. *In his divinis*) Distinctio non personarum, sed rerum apparet. Singularum autem divinitas, qualem hoc loco intelligere necesse est, nullo prorsus pacto colligitur.

Assertio VII.

Sic Apostolorum perfecti discipuli disertis verbis S. Trinitatem professi sunt: ut S. Clemens, (l) ut D. Dionisius Areopagita (m) ut S. Ignatius Martyr 2. (n) Ac Ignatius quidem hoc divinum mysterium à S. Joanne Euangelista fidelissime didicerat: 3. qui ut testis est D. Hieronymus (o) rogatus ab Asiæ Episcopis, adversus Cerinthi & Ebionis dogma consurgens, (quod Christum Deum verum esse negabat) suum scripsit Euangelium. 4. Idcirco hisce verbis exorsus est: (p) *In principio erat Verbum: & verbum erat apud Deum: & Deus erat Verbum.* His vero conclusit: *Hæc autem scripta sunt, ut credatis, quia Jesus est Christus filius Dei, &c.* q

(l) Epist. ad Jaco. fratrem Domini. (m) cap. 1 de div. nom. (n) Epist. ad Phil. (o) In sub. descrip. Eccl. (p) Joan. 1. 1. (q) Joan. 20. in fine.

Animadversiones in Assertionem VII.

1. *Sic Apostolorum*) Quæ, tamquam ab istis tribus dicta, Clemente, Dionysio, & Ignatio afferuntur, nihili æstimanda sunt, cum, priorum duorum nomine quæ circumferuntur, scripta adulterina plane habeantur, tertii vero partim adulterina, partim admodum corrupta, & additamentis quibusdam coinquinata, adeo ut eorum quoque in ipsis fiat mentio, quæ non nisi post aliquot secula extiterunt. Quamquam non ita corrumpi potuerunt, quin adhuc in ipsis clarissimum testimonium extet, quod Christus non sit ille, qui est super omnia Deus, sed filius ipsius. Id enim ad verbum scriptum est in ea Epistola, quæ ad Tarsenses inscribitur. Et alibi non pauca leguntur, quæ doctrinam istam de Trinitate, quod, sc. Pater Filius & Spiritus Sanctus sint essentia unus Deus, prorsus refutant. Nec vero in Epistola ipsa, quam citant isti, ad Philippenses quidquam de Trinitate ista legitur. Sed tantum dicitur, non

esse tres Patres, tres Filios, & tres Paracletos, sed unum Patrem, unum Filium, & unum Paracletum. Adde quod ibidem locus ille (ut est in Latina interpretatione Deut. 6. 4.) *Dominus Deus tuus, Deus unus est*, ad Patrem tantum referatur, & inferius acriter reprehenduntur illi, qui putant, illum, qui est super omnia Deus, illum scilicet omnipotentem, ex virgine natum esse.

2. *At Ignatius quidem.*) Fabulæ.

3. *Qui ut testis.*) Hieronymi testimonio, qui trecentis circiter annis post scriptum à Johanne Euangelium exiitit, nullo modo hac in re standum est, præsertim cum ejus quodammodo caussa agatur. Adde quod ejus auctoritati Eusebii Pamphili auctoritas anteponenda est, qui annis plus minus septuaginta ante ipsum floruit. Is autem aliam omnino caussam ab ista, quam Hieronymus affert, * suæ scribendæ historiæ Johannem habuisse ait, quæ & ex ipsa historia apparet, & aliorum præterea scriptorum testimonio confirmatur. Quinetiam Hieronymus ipse, loco ab istis citato, ejus caussæ meminit, eamque pluribus verbis explicat. Quam tamen multo latius ab Eusebio expositam fuisse invenies. Qui Eusebius scribit quidem, Johannem à Christi divinitate exorsum esse, quasi illa sibi tractanda reservata fuisset, verum id ex sensu suo dicit, nec tanquam caussam, quam Johannes sui Euangelii scribendi habuerit, illud commemorat.

4. *Idcirco hisce verbis.*) Non ad istum modum profecto exorsus esset Johannes, si illud, quod isti, dicunt, ei propositum fuisset. Apertissime enim tota de re scripsisset, non autem eo modo, ut saltem dubitandi non minor, quam antea, occasio esset. Legantur nostrorum istius universi loci explicationes, & rem se ita habere constabit.

5. *His vero conclusit.*) Nihil aptius ad istos erroris convincendos concludere potuit Johannes. Nam, si Jesus est Christus filius Dei, Jesus autem non ante Mariam matrem fuit, ob idque æternus Deus non est, sequitur omnino, Christum Dei Filium non ante eandem Mariam fuisse, ob idque æternum Deum non esse. Præterea, si Jesus est Dei, seu τȣ̃ Θεȣ̃ Filius, certissimum esse debet, alium esse Deum, & alium Jesum, & idcirco, Jesum esse Deum, seu τὸν Θεὸν, nullo pacto posse.

Assertio VIII.

1. Unde impius error Mahometi in Paulo Samosateno 2. à plurimis Conciliis, præsertim à Concilio Antioch. plurimorum Episcoporum damnatus est. (r) & postea in celeberrimis duobus Conciliis, in Nicæno quidem primo, contra Arrium, in Constantinopolitano vero etiam primo, contra Macedonium, Articulus Fidei de Trino & uno Deo magis ac magis tot tantorumque Patrum summo consensu est confirmatus, & declaratus: (s) & deinceps semper à consequentibus approbatus: nominatim vero recens à Concil. Tridentino.

(r) Euseb. in hist. lib. 7. cap. 22. & 23. (s) in Tomo Concil.

Animadversiones in Assertionem III.

1. *Unde impius.*) Ita loquuntur isti, ac si Paulus Samosatenus post Mahometem fuerit, cum tamen eum trecentis, & amplius annis antecesserit. Jam vero nemo sanæ mentis, Mahometis de Jesu Nazaræno falsam opinionem, Pauli Samosateni sententiam fuisse dixerit, cum Samosatenus, Jesum Nazaræenum, verum & unigenam Dei filium, & Dominum nostrum esse, agnoverit, eumque adorandum esse dixerit, ejusque doctrinam perpetuam in Dei Ecclesia fore confessus fuerit, & alia non pauca de ipso affirmaverit, quæ omnia Mahometes negavit.

2. *A plurimis Conciliis.*) Divina veritas nec ab ullis hominum Conciliis pendet, nec ab ipso orbe universo, ne minima quidem ex parte, convelli unquam, aut labefactari poterit.

* Hist. Eccles. lib. 3. cap. 18.

Assertio IX.

1. Qui vero originem tam nefandi erroris scire velit, is facta impiorum Judæorum perpendat oportet, ex quibus facile in eam cognitionem veniet, ut hujus blasphemiæ autores eosdem esse non dubitet: qui filium Dei, quod patrem suum dicebat Deum, æqualem se fœdi facientem Deo, volebant interficere. Joan. 5. 18. 2. Hujus autem turbidi & impuri fontis Judaici rivuli fuere Cerinthus, * Ebion, † Sabellius, Paulus Samosatenus, Arrius, & eorum similes alii. *

** Epiph. lib. 1. hæres. 28. † Euseb. lib. 3. hist. cap. 28. * Epiph. lib. 2, hæres. 65.*

Animadversiones in Assertionem IX.

1. *Qui vero originem.*) Si blasphemia est negare, Deum Christi Patrem esse, & Christum Deo esse æqualem, blasphemi certe sunt isti, qui Christum ipsum Deum esse contendunt. Nam hac ratione nec Deus Christi Pater, nec Christus Deo æqualis erit. Nemo enim sui ipsius Pater, nemo sibi ipsi æqualis esse potest.

2. *Hujus autem.*) Hujus purissimæ & lucidissimæ veritatis atque sententiæ, quod Deus, sive essentia, sive persona, unus sit, isque Pater tantum Domini nostri Jesu Christi, ob eamque rem Jesus Christus ille unus Deus esse nullo modo possit, perennis isque limpidissimus fons est Spiritus Sanctus in Sacris Literis, eaque divinæ auræ particula, quam nobis Deus ipse ab ipso creationis initio indidit.

Assertio X.

Contra, Fide Catholica & Orthodoxa universa Dei Ecclesia, ita unum Deum esse credit & profitetur, ut Unitatem in Trinitate, & contra Trinitatem in Unitate veneretur. (z) 2. Sunt namque in una divina natura tres divinæ personæ: Pater, qui est à seipso: Filius, qui ante omnia secula ex solo Patre natus est: (a) & Spiritus S. qui ab æterno ex Patre, Filioque procedit. 3. Quo fit, ut in confessione veræ sempiternæque Deitatis, & in essentia unitas, & in Trinitate adoretur æqualitas. (b)

(z) Deut. 6. 4. Gene. 18. ut supra. (a) Symbolum Nicænum: (b) in Præfat. Ecclesia.

Animadversiones in Assertionem X.

1. *Contra fide.*) Deum quidem unum esse, agnoscit universa Dei Ecclesia. Sed ita ut unitatem in trinitate, & trinitatem in unitate veneretur, id vel nulla Dei Ecclesia, vel certe non quatenus est Dei Ecclesia, agnoscere ullo modo potest, cum istud humanum prorsus commentum sit, cui divina veritas omnibus modis apertissime refragatur.

2. *Sunt namque in.*) Egregia vero probatio, præsertim cum ad eam ex parte confirmandam Nicænum symbolum afferatur, quod ducentis circiter ac quinquaginta post Apostolorum Christi tempora annis compositum fuit. Nempe cum jam divina veritas, quæ ipsorum Apostolorum tempore nonnihil contaminari cœperat, magna ex parte, non paucis doctis piisque viris frustra renitentibus, fœdata ac corrupta fuisset. Quanquam Nicænum symbolum nihil aliud habet, nisi, Jesum Christum Filium Dei unigenitum Patri ὁμοούσιον, id est consubstantialem esse, neque ex nihilo extitisse, aut aliquando non fuisse. Nihil interim de tribus divinis personis, quæ in una divina natura sint, statuens, aut pronuncians.

3. *Quo fit, ut.*) Quasi ista confessio Dei spiritum, & non hominum curiositatem auctorem habuerit, eaque in veris Dei Ecclesiis aut semper fuerit, aut esse debuerit.

Assertio XI.

1 Jam vero ut prima persona in divinis semper erat Deus: ita semper fuerit Pater necesse est: Sed scire oportet, hoc nomen Pater secus Deo Patri tribui, ratione æterni

filii: secus ratione nostri Psal. 2. 7. Prov. 8. 24. Mich. 5. 2. Hebr. 13. 8. 3 Ad primum genus refertur illud, *Filius meus es tu: ego hodie genui te* Ps. 2. ut supra. 4. De nobis autem illud intelligitur: *Nunquid non unus Pater omnium nostrum?* 5. quod quomodo intelligatur insequentia verba docent: *Nunquid non Deus unus creavit nos* Mala. 2. 10? 6. quod etiam Dominus insinuavit, cum dixit: *Ascendo ad Patrem meum, & Patrem vestrum* Joan. 20. 17.

Animadversiones in Assertionem XI.

1. *Jam vero ut.*) Immo nihil prorsus vetat, quominus Deus sit, & tamen non sit Pater. Illud enim naturæ est, hoc voluntatis.

2. *Sed scire oportet.*) Non negamus, ratione Jesu Christi Dei filii, qui ex muliere in tempore (ut loquuntur) factus, & natus est, non autem alicujus æterni Filii Dei, aliter ex parte dici Patrem Deum, aliter ratione nostri: sed tamen ejusdem filiationis in iis, quæ maximi sunt momenti, nos quoque vel jam participes esse, vel aliquando fore affirmamus.

3. *Ad primum genus.*) Vel hinc apparet, Jesum, Dei Filium ex parte eaque potiore & præstantiore, non alia ratione esse, quam nos filii Dei vel jam simus, vel futuri simus. Istud enim testimonium, ut ostendimus Assertione 2. numero 2. ad Jesu resurrectionem, & sempiternum sacerdotium refertur. Jesumque propterea à Deo generatum, ejusque Filium esse testatur, quod immortalis factus Rex declaratus fuerit, Deique sacerdos in perpetuum constitutus. Atqui nos quoque, qui filii Dei sumus, nunc partim spe, partim reipsa ista omnia aliquo modo jam habemus, & postea suo tempore, revera ac plene ea consequemur, quemadmodum ex his locis liquido apparet, Joh. 5. 24. 1 Cor. 15. 53. Apoc. 1. 6. & 5. 10. & 20. 6. & 22. 5.

4. *De nobis autem*) Locus iste, ut doctioribus placet, ad Deum non refertur. Vide, quid ibi annotarit Franciscus Vatablus.

5. *Quod quomodo.*) Si hoc verum est, ergo locus iste de quadam hominum divina filiatione loquitur, quæ per creationem contingit. Atqui creatio omnibus hominibus communis est. Ex quo sequitur, de divina filiatione quadam, quæ omnibus hominibus est communis, isto in loco agi. Verum quis non videt, cum divina Jesu Christi filiatio cum nostra confertur, non de ea filiatione nostra sermonem esse, quæ omnium hominum est communis, sed quæ aliquorum, id est, in ipsum Jesum Christum credentium, est propria? Quis porro ignorat, homines, qui Dei filii in Sanctis Literis vocantur, ob aliam caussam, eamque multo præstantiorem ita vocari, quam quia à Deo fuerint creati? Nisi novam creationem intelligere velimus, de qua nec Malachias Mal. 2. 10. eo in loco verba facit, nec isti sine dubio intelligunt.

6. *Quod etiam*) Quinimmo ex istis Domini Jesu verbis aperte colligitur, Deum eadem ratione ipsius Jesu patrem esse, qua nostrum quoque est. Nam statim addit Joh. 20. 17, *Deum meum, & Deum vestrum.* Nemo enim dixerit, Deum non ea ratione Domini Jesu Deum esse, qua noster Deus est. Et cur (obsecro) ea verba dixit Christus, nisi ut suos consolaretur, & se ad suum & illorum communem patrem & Deum mox ascensurum illis significaret? Quare, quidquid de diversitate aliqua inter se, & illos in suis verbis indicasset, id plane inutile ei, quod agebat, fuisset. Nam quod Meum, & Vestrum dixit, non autem Nostrum, id factum est, ut apertius, de quibusnam loqueretur, constaret.

Assertio XII.

1. Secunda persona S. Trinitatis est verus, & unigenitus Filius Dei Joan. 1. 18. 1 Joan. 5. 20. 2. æque verus Deus ac Pater ejus. Ibidem. 3. Quod cum multa divina oracula planum faciunt: tum illud planissimum, *In principio erat Verbum: & Verbum erat apud Deum: & Deus erat Verbum* Joan. 1. 1. 4. Et illud Thomæ: *Dominus meus & Deus meus* Joan. 20. 28. 5. Hunc itaque Filium Dei mirandum in modum ex Patre natum ante omnia sæcula, Deum de Deo, lumen de lumine, Deum verum de Deo vero, genitum non factum, consubstantialem Patri, per quem omnia facta sunt, constanter credimus. *

* *Symb. Nicæn.*

Animadversiones in Assertionem XII.

1. *Secunda persona.*) Jesus Nazaræus, qui Christus dicitur, non autem secunda alicujus trinitatis persona, verus & unigenitus Dei Filius est.

2. *Æque verus Deus.*) Hic, etsi verus Deus, id est non fictus aut imaginarius, non tamen æque verus Deus, ac pater ipsius est. Idque vel ex eo constat, quod ejus Pater Deus est ipsius, Joh. 20. 17. Eph. 1. 17. Apoc. 3. 12. ipse vero sui Patris Deus non est. Nec tamen, Jesum Christum verum Deum esse, probat locus ille, 1 Joh. 5. 20. Ibi enim præcipuus sermo est de Deo Patre ipsius, quem ait Johannes esse illum verum Deum, τὸν ἀληθινὸν Θεὸν, cujus notitiam ipsum Jesum Christum nobis dedisse affirmat. Quocirca verba illa, *Hic est verus Deus*, οὗτός ἐστιν ὁ ἀληθινὸς Θεὸς, non ad Jesum Christum, sed ad Deum ipsius Patrem referenda sunt.

3. *Quod cum multa.*) Immo locus iste satis indicare potest, Jesum Christum non esse æque verum Deum, ac Patrem ipsius Joh. 1. 3. Cum ejus Pater ibi ὁ Θεὸς nominetur, id est ille unus Deus; ipse vero Θεὸς, id est Deus, simpliciter esse dicatur. Quamvis enim non raro ille unus Deus Θεὸς, nullo præposito articulo, nominari soleat: tamen quia potest appellatio ista, præsertim cum non subjecti (ut loquimur) sed prædicati, quemadmodum hic fit, locum habet, aliis etiam præter unum illum Deum convenire; idcirco ad omnem dubitationem excludendam plane verisimile est, Johannem, si, Jesum Christum unum illum Deum esse per omnia Patri æqualem, docere voluisset, non aliter, quam ὁ Θεὸς illum appellaturum fuisse, maxime cum jam ibidem Patrem τὸν Θεὸν nominasset. Nam ad personarum distinctionem satis erat, illum apud hunc fuisse, affirmasse. Præterea, cum ὁ Θεὸς unus tantum sit, & de Jesu Christo sub τοῦ λόγου, seu Verbi appellatione dicatur, eum fuisse apud τὸν Θεὸν, quem ipsius patrem esse constat, nemo non videt, cum necesse sit, ut alius sit is, qui apud aliquem est, & alius is, apud quem ille est, Jesum Christum τὸν Θεὸν, sive illum unum Deum esse non posse, ob eamque rem æque verum Deum, ac Patrem ipsius, non esse.

4. *Et illud Thomæ.*) Iste locus similiter potius indicat, Jesum Christum, quamvis Deum, non tamen ita Deum esse, ut ejus Pater est Joh. 20. 28. Apparet enim, Thomam ex comperta resurrectione ipsius Jesu collegisse, illum suum Dominum, & Deum esse. At Jesu resurrectio nullo modo ostendit, illum esse æternum ac summum omnium rerum Dominum & Deum, qualis ejus pater est: immo contrarium demonstrare potest. Neque enim in ejusmodi Deum ullam resurrectionem, sicut nec mortem, revera cadere, sine impietate maxima vel suspicari quidem licet. Ostendit tamen Jesu resurrectio, illum veracissimum esse, ideoque Christum Dei, vivorum & mortuorum judicem, vitæque æternæ datorem ab ipso Deo constitutum Joh. 4. 26. v. 22. XVII. 2. Nam talem se esse, Ipse professus fuerat, unde fit, ut jure optimo Dominus, & Deus noster & sit, & esse dicatur.

5. *Hunc itaque.*) Isti Nicænum Symbolum amplexi de Dei filio ista constanter credunt. Nos autem ipsius Dei filii, ejusque Euangelistarum, & Apostolorum dicta secuti, eum Cæsare Augusto imperante natum esse, exque muliere factum fuisse, & per sanctificationem Dei, & spiritus, perque resurrectionem à mortuis Dei filium extitisse, & Dominum ac Deum nostrum factum esse Luc. 2. 1 &c. Gal. 4. 4. Joh. 10. 36. Rom. 1. 4. Act. 2. 36. Joh. 20. 28, nobis penitus persuademus, & firmissime asseveramus.

Assertio XIII.

1. Tertia vero ejusdem sanctissimæ Trinitatis persona dicitur Spiritus S. Mat. 28. 19. 2. Nam etsi & filius, & Pater est spiritus, & sanctus: (si quidem Deum spiritum & sanctum esse confitemur Joan. 4. 24. 1 Reg. 2. 2.) 3. tamen cum tertiæ divinæ personæ productioni proprium nomen non sit impositum, sed spiratio, & processio appelletur Joan. 15. 26, efficitur hinc, ut etiam persona proprio nomine careat: quo fit, ut recte communi omnibus tribus personis vocabulo Spiritus S. nominetur.

Animadversiones in Assertionem XIII.

1. *Tertia vero.*) Quid Spiritus Sanctus dicatur, supra Assertione 1. numero 3. dictum est.

2. *Nam etsi &.*) Nusquam de Filio hoc dicitur. Quinimmo ipse Apostolis suis dixit Luc. 24. 39, *Spiritus carnem, & ossa non habet, sicut videtis me habere.* Nam, etiamsi Deum, τὸ Θεὸς, spiritum appellatum fuisse concederemus, id tamen nihil ad Filium pertineret, cum Filius non sit ὁ Θεὸς, nec unquam à Sacris Scriptoribus eo nomine simpliciter appellatus fuerit. Jam vero locum illum Johan. 4. 24. (ubi tamen nos in Græco codice, non Deum spiritum esse, sed Deum spiritum quærere, dictum fuisse suspicamur) ad Patrem omnino referendum esse, antecedentia verba aperte demonstrant. Ex quo præterea loco, ut ex aliis infinitis, manifestum est, nihil aliud esse Deum, seu τὸ Θεὸς, quam Patrem.

3. *Tamen cum tertiæ.*) Si nomen Spirationis, & Processionis proprium nomen tertiæ divinæ personæ productionis non est, igitur secundæ quoque est communis. Itaque utraque spiratio & processio est, vel potius spiratum quid & procedens. Quod vix istorum theologiam ferre posse crediderimus, quæ specificam (ut vocant) inter secundam, & tertiam personam differentiam statuere videtur, quod secunda gignatur, tertia vero spiretur. Quod si tamen secundum ipsos utraque spiratur atque procedit, cur, quatenus à prima spirantur atque procedunt, una primæ filius & est, & dicitur altera vero minime, cum tamen utraque (ut iidem asseverant) eandem prorsus cum illa essentiam habeat, & propterea nulla ratione constare possit, cur magis secunda, quam tertia ex illius substantia generata, ob idque ejus filius esse dicatur?

Assertio XIV.

1. Est autem Spiritus Sanctus Deus, æque ut Pater & Filius, æqualis utrique, ac ejusdem cum utroque naturæ. 2. Cum enim divinus spiritus eas res gerat, quæ propriæ sunt Dei, Deus verus sit oportet: quales sunt eæ, quas Apostolus ad Corinth. commemorat. 3. Sed Spiritum S. verum Deum esse, etiam idem Apostolus ad eosdem Corinth. scribens haud obscure docet: *Nescitis*, inquit, *quia templum Dei estis, & spiritus Dei habitat in vobis* 1 Cor. 3. 16 4. & paulo post: *Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos*, & in eadem Epistola: *An nescitis quoniam membra vestra templum sunt Spiritus S. qui in vobis est* 1 Cor. 6. 19? & paulo post: *Glorificate & portate Deum in corpore vestro.* 5. Credere itaque nos quoque oportet in Spiritum S. tanquam in verum Deum & Dominum vivificantem: qui cum patre & filio simul adoratur, & conglorificatur: qui locutus est per Prophetas. *

* *Symb. Nicen.*

Animadversiones in Assertionem XIV.

1. *Est autem Spiritus.*) Hoc nec verbis, nec sententia usquam scriptum legitur.

2. *Cum enim divinus.*) Quid mirum est, Spiritum Sanctum eas res gerere, quæ propriæ sunt Dei, cum Dei virtus sit atque potentia, cumque Dei operationes Spiritus Sancti nomine nuncupentur? Sed non propterea sequitur, ipsum esse Deum, nisi prius constet, ipsum esse personam quandam ab ipso Deo distinctam (quanquam hoc ipsum, ut ex iis etiam constat, quæ supra alibi attigimus, illum minime Deum esse aperte ostenderet) cujus tamen rei contrarium ex iis, quæ modo diximus, clare perspicitur. Neque enim alicujus personæ virtus, aut operatio, persona aliqua, præsertim alia ab ea, cujus virtus & operatio est, esse potest. Præterea non satis esset, Spiritum Sanctum personam esse ab ea, cujus spiritus est, distinctam. Scimus enim, iis personis, quamvis creatis, per quas Deus aliquid operatur, easdem illas operationes in divinis literis passim attribui Esa. 43. 11. Ose. 3. 4, licet eæ Dei sint propriæ. Nam & ipsum servare, quod Dei omnino proprium est, mortalibus hominibus attribuitur legitur, adeo ut servatores quoque nominentur. Vide Judic. 3. 9. 2 Reg. 13. 5. & Nehem 9. 27.

3. *Sed Spiritum Sanctum.*) Deus in nobis habitare, seu manere dicitur, propterea quia de spiritu suo nobis dat, 1 Joh. 3. 24. & 4. 13. Id quod etiam ex postremo testimoniorum, quæ isti citant, perspicuum est. Statim enim subjungit ibi Paulus 1 Cor. 6. 19, *quem habetis à Deo.* Unde etiam fit, ut ipse spiritus Dei seu Spiritus Sanctus in nobis habitare dicatur. Verum de Spiritu Sancto, quem isti sibi fingunt, id est de tertia illa persona essentiæ divinæ, nihil dari potest. Apparet autem nullo modo in nobis idcirco dici habitare Deum, quia spiritus ipse Dei, quo præditi sumus, Deus sit, cum ipse ille Deus, cujus spiritus est, in nobis habitare dicatur. Quemadmodum ex ipsis sacris verbis, quæ isti protulerunt, intelligi potest. Nam cum Paulus dixisset 1 Cor. 16, & 17, *Spiritus Dei*, τοῦ Θεοῦ, *habitat in vobis*, paullo post subjicit, *Templum enim Dei*, τοῦ Θεοῦ, *sanctum est, quod estis vos.* Itaque illius Dei, cujus spiritum in Corinthiis illis habitare dixerat, eosdem templum esse, non obscure affirmavit.

4. *Et paulo post.*) Græci codices, quibus Syriacus interpres astipulatur, non habent, *Et portate* 1 Cor. 6. 20, in quo verbo est, quidquid pro adversariis eo in loco videtur posse facere. Deinde ea verba, *Et portate Deum in corpore vestro*, nullo modo ad Spiritum Sanctum, quem Corinthii illi à Deo habebant, accommodari possunt. Quorsum enim attinuisset illos hortari, ut eum spiritum portarent in corpore suo, quem jam haberent? Nam, si Portare pro eo, quod est Ne abjicite, dictum fuisse velimus, si quidem subaudiatur Imprudenter, insolens plane id fuerit, sin autem Consulto, de rebus gravibus tantum & molestis id dici solet. Adde, quod alterum illud verbum, Glorificate, satis demonstrat, ibi Dei nomine Spiritum Sanctum non intelligi. Nusquam enim (ut credimus) in Sanctis Literis glorificari ab hominibus Spiritus Sanctus dicitur.

5. *Credere itaque.*) Ad suas nugas revertuntur. Nugæ enim merito appellari possunt, quæcumque non præter Sacras Literas tantum, sed etiam contra ipsas ab hominibus de rebus divinis scripta, & constituta sunt. Sciendum est autem non modo in ipsis Sacris Literis, sed ne in symbolo quidem, quod Apostolorum vocatur, aliquid de fide in Spiritum Sanctum dictum fuisse. Neque enim *Credo in Spiritum Sanctum*, sed *Credo Spiritum Sanctum*, omnino legendum in eo esse, præter alia multa, ipse sermonis ratio aperte docet. Aliter enim in ea omnia, quæ consequuntur, & sic (ut alia omittamus) in ipsam carnis resurrectionem similiter credendum esse, decretum in eo fuisset, quo quid absurdius dici potest? Deum vero, aut Dominum Spiritum Sanctum esse, eumque cum Patre, & Filio simul adorari, & glorificari, neque etiam in symbolo ipso Nicæno dictum est. Verum ex Constantinopolitanæ Synodi decretis, quæ sexaginta circiter post annis congregata fuit, symbolo illi est additum. Nec tamen Deum, sed Dominum tantum in additis illis verbis eum nominatum fuisse constat.

Assertio XV.

Procedit vero Spiritus S. à Patre Filioque æterna pro-

processione, tanquam ab uno principio. Joan. 10. 30. 2. Unde in Sacris Literis, nunc Spiritus Christi * Galat. 4. vs. 6. nunc Spiritus Patris Matt. 10. 20. appellatur, & modo à Patre Joan. 14. 26. modo à filio mitti dicitur Joan. 15. 26. & de eo, quod est filii, accipere legitur: De meo, inquit Dominus, *accipiet* Joan. 16. 14. ut vel hujusmodi phrases Patri Filioque communes, communiter eum ab utroque procedere sint argumento: qua etiam in sententia omnes veteres Orthodoxi Græci Patres fuere. Ex quo efficitur, Græcos novos & Ruthenos, multum à priscis illis Patribus dissidere. Restat, ut adversariorum fundamenta expendamus: & quam sint infirma demonstremus.

* *Concil. Lugd. Flor. Symb. Athan. Cyril. Nazian. Chrisost. &c.*

Animadversiones in Assertionem XV.

1. *Procedit vero*) Spiritum Sanctum à Patre, & Filio æterna processione, tamquam ab uno principio, procedere, apud sacros scriptores nusquam legitur. Nam etsi dixit Christus Joh. 10. 50. *Ego & Pater unum sumus*, quem locum ad id probandum isti afferunt, tamen hoc nihil ad rem facit, cum ibi, ut ex antecedentibus patet, non de alia unitate sit sermo, quam potestatis. Potestatem vero illam supremam, propter quam illic unum cum Patre esse dicitur, Christo, ut homini atque in tempore, non autem ab æterno datam reipsa fuisse, complura sacra testimonia evidenter demonstrant. Hæcque inter alia, Matth. 28. 18. Joh. 5. 27. & 17. 2. Act. 2. vs. 36. Eph. 1. 20, 21. &c.

2. *Unde in sacris*) Non Spiritus sanctus simpliciter, sed spiritus, quo Christi fideles à Deo donantur, interdum spiritus Christi appellatur, eam potissimum ob caussam, quod eodem spiritu Christus ipse præditus fuit. Probatur id satis aperte ex eo ipso loco, quem isti afferunt, Gal. 4. 6. Ubi scriptum est, *Quoniam autem estis filii, misit Deus spiritum Filii sui, in corda vestra, clamantem Abba Pater.* Quod sine dubio idem est, acsi dixisset, Quoniam Deus filios suos vos esse vult, idcirco eundem spiritum vobis dedit, quem ipsius Filius primogenitus habuit, quique ob eam caussam filiationis spiritus est. Opponit enim spiritum istum spiritui servitutis, quem sub Lege Israëlitæ acceperant. Ut ex loco huic respondente constat, Rom. 8. 15. Nam & hic subjungitur, *Itaque jam non es servus, sed filius.*

3. *Et modo à Patre*) Non est dubium, quin à Filio quoque mitti Spiritus Sanctus in sacris litteris dicatur. Sed hoc ita intelligendum est, ut à Patre acceptum mittat. Quemadmodum ex eodem ipso testimonio planum fit, quod isti afferunt, Johan. 5. 26. Ubi ait ipse Filius, *Cum autem venerit paracletus, quem ego mittam à Patre, spiritum veritatis, qui à Patre procedit, ille testimonium perhibebit de me.* Mittit igitur Filius quidem Spiritum Sanctum, sed à Patre, à quo (tamquam à fonte videlicet) procedit, & est Filius tamquam rivus, qui à fonte acceptam irrigandis agris aquam suppeditet atque transmittat. Et ne quis putet, hoc semper ita fuisse, aut ex ipsius Filii natura pendere, audiat ipsum Filium ita dicentem Joh. 14. 16. *Et ego rogabo Patrem, & alium paracletum dabit vobis*, &c. & Petrum, qui adhunc modum hac de re loquitur Act. 2. 33. *Dextera igitur Dei exaltatus (Jesus) & Spiritus Sancti promissione accepta à Patre, effudit hunc, quem* (seu potius *hoc, quod*) *vos videtis, & auditis.*

4. *Et de eo, quod*) Istud propterea vere dictum est, quia potestatem suam & gloriam Pater cum Filio communicavit. Ut merito dici possit, quæcumque Pater habet, ea Filii quoque esse. Itaque ubi Christus discipulis suis dixisset, spiritum illum veritatis de suo accepturum, & illis annunciaturum, illico adjunxit Joh. 16. 15. *Omnia, quæcumque habet Pater, mea sunt. Propterea dixi, quia de meo accipiet, & annunciabit vobis.*

5. *Ut vel hujusmodi*) Immo phrases istæ & loci, ubi illæ leguntur, ut dictum est, Spiritum Sanctum à solo Patre, tamquam à suo principio & fonte proficisci ostendunt, ita tamen, ut per Filium, tamquam per secundam caussam, & rivum quendam in eos; qui in ipsum Filium credunt, eique obediunt, derivetur.

Assertio XVI.

Quoniam vero longum esset omnia, quæ contra afferri solent ab adversariis, argumenta enumerare, potiora duntaxat hic breviter diluemus. Solent igitur objicere, 1. primum quidem nomen Essentiæ Trinitatisque in Sanctis Literis non extare, 2. ac deinde scripturas ipsas palam testari, Christi patrem solum esse verum Deum: vel quod idem est, unum Deum, ex quo omnia. (b) 3. Præterea nusquam Tripersonatum Deum (sic enim audent blasphemare) in scripturis proponi. (c) 4. In veteri etiam Lege nullam fieri filii Dei mentionem, nisi quando Christus Dominus prædicitur, ex hominibus nasciturus. (d) 5. Ad hæc passim in Literis Sacris Christum vocari Filium hominis. (e) 6. Denique Acto 2. aperte scriptum, Jesum factum esse à Deo Christum & Dominum. (f) 7. Spiritum vero in Actis quidem donum, Lucæ autem 24 Virtutem appellari. (g) 8. Atque hæc sunt fere adversariorum argumenta. Ad quæ sic ordine respondemus.

(a) *Nic. Paruta Thes. 2.* (b) *5. Thes par. 3.* (c) *cap 3. primo lib Monstro Sarmatia, & Nic Parut. Thes 4.* (d) *Monstri lib 2 cap 8 ante medium* (e) *Simon Budn. in Apologia.* (f) *Idem fol. 3. Demonstrationis.* (g) *In principio & fine cap 4. lib. 2. Monstrorum.*

Animadversiones in Assertio XVI.

1. *Primum quidem nomen*) Hoc, tamquam indicium quoddam falsitatis adversariorum sententiæ, dictum aliquando à nostris fuit, non autem, quod pro solido argumento ad eos refutandos id ducerent.

2. *Ac deinde scripturas*) Hoc vero, tamquam solidissimum veritatis fundamentum, quod numquam adversarii convellent, & tamquam præcipuum falsitatis adversariorum sententiæ argumentum, à nostris identidem affertur atque inculcatur.

3. *Præterea nusquam*) An non potius isti blasphemant, qui revera tripersonatum Deum inducunt? Nam quid aliud est, Deum esse trinum in personis, sive in Deo tres esse personas, quam Deum tripersonatum esse? Cur res ipsas non rejiciunt, si vocabula tantopere horrent?

4. *In veteri etiam*) Dicimus, in Vetere Testamento nullam fieri Filii Dei mentionem, qui jam esset, aut fuisset, sed qui ex Abrahami posteris in Davidis familia nasciturus, & homo futurus esset. Nec aliter loquuntur nostri in eo ipso loco, quem citant isti.

5. *Ad hæc passim*) Quis hoc possit negare?

6. *Denique* Acto. 2.) Hoc quoque an non verissimum est?

7. *Spiritum vero*) Ne hoc quidem negare quisquam audebit.

8. *Atque hæc sunt*) Multa præterea alia eaque firmissima argumenta habemus, etsi nostrum non sit aliquid probare, qui negamus, sed adversariorum probationes refellere, qui affirmant. Sed quomodo hæc pauca illi refutent, videamus.

Assertio XVII.

Etsi disputatio nostra non est instituta de verbis, sed de re ipsa: 1. tamen quoniam verbosi verba consectantur, voces quibus Catholica Ecclesia utitur, esse ex utroque Testamento collectas, sic demonstramus. 2. Nam cum Exo. 3. (h) Deus vocetur, *qui est*, sive ut in Hebræo legitur, *qui erit*, perspicue hinc verbum Essentiæ ducitur. 3. Sic quoniam in Genesi. (i) de Abrahamo hæc legimus, *Apparuerunt ei tres viri*, à tribus, qui Trinum & Unum Deum repræsentabant, nomen S. Trinitatis est inventum. Eadem via & ratione ex Novo Testamento eadem nomina ducuntur: 4. Essentiæ quidem in Apocal. (k) *Qui est, & qui erat, & qui venturus est*, 5. Trinitatis autem ex ejusdem Euangelistæ Epi-

(h) *Exod. 3. 14.* (i) *Gen. 18. 2.* (k) *Apoc. 1. 8.*

stola.

stola. (l) Tres sunt, inquit, qui testimonium dant in cælo.

(l) 1 Joan. 5. 7.

Animadversiones in Assertionem XVII.

1. *Tamen quoniam*) De istis vere dici posse, quod verba consectentur, id inter cætera manifestum facit, quod paullo ante observavimus. Nam blasphemare nostros dicunt, propterea quod nusquam tripersonatum Deum in scripturis proponi ajunt, nempe quia hac ratione Tripersonati Dei nomen enunciant, & tamen ipsi tripersonatum ipsum Deum revera inducunt, licet Tripersonati vocem diserte numquam proferant.

2. *Nam cum*) Etsi nec de verbo Essentiæ, nec de re ipsa multum contendimus, aut laboramus, tamen operæpretium est considerare; quam graviter isti errent, qui, propterea quod Deus (quemadmodum ipsi ajunt) ut in Hebræo legitur, vocetur, *qui erit*, perspicue verbum Essentiæ inde duci affirmant. Cum enim Essentia (præsertim in hac quæstione nostra) aliquid, quod jam sit, vel significet, vel certe perpetuo indicet, quomodo ex verbo Erit, quod omnino aliquid futurum significat, Essentiæ nomen duci poterit?

3. *Sic quoniam*) Ergo quia scriptum est, tres viros Abrahamo apparuisse, qui à Deo missi erant, licebit inde Trinitatis nomen colligere, idque ad Deum ipsum, ejusque essentiam accomodare; & quia isti dicunt, Deum personis trinum esse, non licebit sine blasphemia affirmare, ab ipsis tripersonatum Deum induci? Quæ iniquitas est, si hæc non est? Cæterum non modo ad Trinitatis nomen, sed ad rem ipsam, quæ nomine isto significatur, nihil locum istum de tribus viris Abrahamo conspectis pertinere posse, supra Assertione 3. numero 3. satis demonstratum est.

4. *Essentia quidem*) Non potest locus iste ad propositum facere, cum nomine Ejus, qui est, & qui erat, & qui venturus est, apud Johannem in eo libro Deus pater tantum significetur, ut ex salutatione patet, ubi Apostolus Deum Patrem à septem illis spiritibus & ab ipso Jesu Christo distinguens, non aliter illum nominat, quam Eum, qui est, & qui venturus est Apoc. 1. 4.

5. *Trinitatis autem*) Præclarum vero testimonium. Quod videlicet non solum plane controversum est, sed ab antiquioribus etiam cum Latinis, tum Græcis codicibus prorsus abest, quodque Syriacus interpres nullo modo agnoscit. Vide, quid theologi ipsi Lovanienses in Novo Testamento, ab ipsis recognito, in locum istum annotaverint. Præterea, cum ex sequentibus pateat, verba illa 1 Joh. 5. 1. *Et hi tres unum sunt*, sine quibus testimonium nullius ponderis est, nihil aliud significare posse, quam Idem omnino testantur, nec ulla ratione essentiæ unitatem aliquam declarare, ridendi plane sunt isti, qui ejusmodi testimonium ad Trinitatis nomen uni essentiæ divinæ accommodandum afferre non dubitaverint.

Assertio XVIII.

Non imus inficias hæc legi Joan. 17. (m) *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum.* Sed additur, *Et quem misisti Jesum Christum*: 1. quibus non excluduntur ea, quæ sunt de natura patris, (quemadmodum cum dicitur, solus homo, non excipitur anima ejus) Nam cum Pater & Filius & Spiritus Sanctus sint eadem natura, fieri non potest, ut nominatis verbis sive Filius, sive Spiritus Sanctus excludatur: 2. sed falsi duntaxat Dii, ut præclare annotarunt D. Cyrillus & D. Chrysostomus. 3. Atque hanc interpretationem esse ex media scriptura depromptam testimonia utriusque legis planum faciunt. Sic enim legimus in Deuter: (n) *Dominus solus Dux ejus fuit, & non erat cum eo Deus alienus*: 4. Sic ad Corinth, *Aut ego solus & Barnabas non habemus potestatem*, &c. Ubi etsi solum dixit: tamen non exclusit Barnabam.

(m) Joan. 17. 3. (n) Deut, 32. 12. (o) 1 Cor. 9. 6.

Animadversiones in Assertionem XVIII.

1. *Quibus non excluduntur*) Proxime antecedentia verba, *sed additur*, &c. per parenthesim legenda sunt. Quæ enim hic dicuntur, ad superiora tantum pertinent. Dicimus autem, istos pessime argumentari. Nam etsi, cum dicitur, solum Patrem esse verum Deum, Patris nomine ea, quæ natura, seu de natura Patris sunt, non excluduntur, non tamen Filius (ut de eo prius separatim agamus) non excluditur. Neque enim Filius de natura Patris est eo sensu, in quem verba ista, De natura, accipere hoc loco necesse est. Nisi fortasse, si vox Patris ita accipienda sit, ac si expresse additum fuisset Tamquam patris. Quod si fiat, id nihil ad propositum faciet, cum in verbis istis, Pater est solus verus Deus, nullo modo subintelligendum sit Tamquam pater, sed potius perinde censeri debeat, ac si dictum foret, Is, qui est Pater, est solus verus Deus. Atque ob eam caussam falsum omnino erit, verbis istis ea non excludi, quæ sunt quidem de natura Patris, sed tamquam patris. Quod si dicat aliquis, Filium de natura illius esse, qui Pater est, non modo tamquam patris, sed etiam tamquam Dei, eo quod Deus sine filio suo esse non possit, Dicimus, hoc plane falsum esse, in eoque pro concesso sumendo principium peti. Nam de hoc quoque inter nos disputatur. Jam vero, quod ad Spiritum Sanctum attinet, concedi facile potest, eum esse de natura Patris, ut Dei, & propterea, cum dicitur, Is, qui est Pater, est solus verus Deus, Spiritum Sanctum non excludi, id est intelligi illum, qui Pater est, hoc est Deum, non sine suo spiritu. Verum non idcirco ipse spiritus erit verus Deus. Exemplum ipsum sumamus, quod isti attulerunt. Si dico, Solus homo est animal rationale, certum est, me non excludere animam ipsius hominis, quatenus scilicet hominem intelligo non sine ipsius anima. Ea enim de natura ejus est. Sed non idcirco hominis anima erit animal rationale. Quæ autem de Spiritu Sancto diximus, eadem de Filio, etiamsi is de natura Patris tamquam Dei esset, dicta volumus. Sed dicet quispiam, Filium, & Spiritum Sanctum non solum de natura Patris tamquam Dei esse, sed etiam unam naturam cum Patre, idque istos in assumptione sui argumenti, seu consequentiæ probatione dicere. Respondemus primum, hoc illud ipsum esse, de quo disputatur, & locum istum idcirco à nostris afferri solere, ut appareat, nec Filium, nec Spiritum Sanctum esse verum Deum, æque ac Patrem, quod reipsa idem est, atque non esse eandem naturam cum Patre. Deinde dicimus istos in consequentiæ probatione plus dixisse, quam opus fuerat. Satis enim fuisset dicere, Filium, & Spiritum Sanctum esse de natura Patris, quemadmodum fuerat propositum. Aut certe ad hunc modum proponere oportebat, Quibus non excluduntur ea, quæ sunt eadem natura cum Patre. Quod ideo isti non fecerunt, ne propositionis, ejusque probationis ineptitudo quædam nimis aperta esset. Nam quid attinet dicere, non excludi ea, quæ sunt eadem natura, idve, exemplo allato, probare, præsertim tali exemplo? Nec enim hominis anima eadem est natura cum ipso homine. Patet hoc ex definitione utriusque. Quæ enim definitio unius est, numquam alterius esse poterit. Itaque id verum esse constat, quod ab initio diximus, istos pessime argumentatos esse.

2. *Sed falsi*) Fatemur, omnino propter Gentium falsos Deos verba illa à Domino Jesu dicta fuisse. Quis enim tunc temporis de istorum portentis, quibus duæ præterea personæ, seu subsistentiæ præter Patrem inducuntur, quarum utraque sit æternus Deus per omnia ipsi Patri æqualis, vel somniabat quidem? Dicimus tamen, ejusmodi esse Christi verba, ut iis non minus portenta ista, quam falsi illi dii excludantur. Et enim, cum necesse sit, solum verum Deum,

ni,

τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν, unum tantum esse, isque Pater esse dicatur, nec Filius autem, nec Spiritus Sanctus sit Pater, quis tam hebes est, quin videat, nec Filium, nec Spiritum Sanctum esse illum verum Deum?

3. *Atque hanc.*) Ex media scriptura depromptum est, soli Jehovæ tribui aliquid ad Deos alienos excludendos, non autem eos, qui cum ipso Jehova conjuncti sunt, atque ab eo pendent, per quos ipse aliquid operatur, quique ei sunt carissimi. Cujus rei utinam isti, ubi maxime opus est, meminisse vellent. Non sane ex Christo Jehovæ ipsum Iehovam facerent.

4. *Sic ad Corinth*) Exemplum istud nihil ad rem facit, cum is, quem isti eo in loco non excludi ajunt, non solum aperte nominatus fuerit, sed etiam eadem prorsus verborum structura comprehensus, ita ut non quidem non excludi, sed disertis verbis includi dicendus sit. Nam si dicant, hic quoque aperte nominatum fuisse Jesum Christum, & eadem verborum structura diserte comprehensum (id quod superioribus illis verbis innuerant, *sed additur*, &c.) Respondemus verbum quidem Cognoscant, non minus ad Jesum Christum, quam ad Patrem referri, & propterea vitam æternam in utroque cognoscendo consistere: sed nihil tamen, quod ad verborum structuram attinet, ad Jesum Christum verba illa pertinere, *solum verum Deum.* Neque enim cohærent illa omnino cum verbo Cognoscant, quasi dicere voluerit Christus, Ut cognoscant te, & quem misisti, Jesum Christum, esse solum verum Deum. Sed verba illa, *solum verum Deum*, per appositionem legenda, & interpretanda sunt. Ac si dictum fuisset, Ut cognoscant te, qui es solus verus Deus, & cognoscant, quem misisti, Jesum Christum. Est autem animadvertendum, istos duas interpretationes & responsiones ad eundem locum attulisse, & ineptissime simul miscuisse, quamvis illas tanquam unam attulerint. Nam & quia Filius, & Spiritus Sanctus sint eadem natura cum Patre, neutrum excludi volunt, & quia Filius nominatus deinde sit, ad ipsum quoque, quæ de Patre dicta sunt, pertinere contendunt. Neque tamen interim animadvertunt, posteriore interpretatione Spiritum Sanctum, cum ipse nominatus non sit, tacite excludi. Jam vero, quod ad locum istum Pauli attinet 1 Cor. 9. 6. (ut alia non pauca omittamus) præter ea, quæ dicta sunt, illud observandum est, in Græco haberi ἢ μόνος ἐγὼ, καὶ Βαρνάβας, id est *Aut*, vel *Num solus ego & Barnabas*, anteponi videlicet nomen Solus nomini Ego, cui nomen Barnabas per simplicem copulam statim conjungitur, ita ut possit utrumque pro uno nomine haberi, & nomen Solus ex ipsa Grammaticæ vi non minus ad Barnabam, quam ad Paulum pertinere.

Assertio XIX.

Sic in eadem Epistola (p) ore quidem Apostolico dicitur: *Nobis tamen unus Deus Pater, ex quo omnia*: 1. sed additur, *Unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia*: 2. Ubi sine dubio, vel sententia adversariorum à Dominatione Christi non excluditur Pater. 3. Quare si in cognitione Christi posita est vita æterna, sique per eundem Christum unicum Dominum nostrum facta sunt omnia, idem Jesus Christus sit verus Deus oportet. 4. Et quemadmodum hic à Devinitate Filius non excluditur, 5. ita nec Spiritus S., nt tum ex supra allatis scripturis, tum ex hac, (q) *Dominus autem spiritus est*, colligitur: 6. sed neque à danda nobis vita excludi potest. Nam *spiritus vivificat*, ut habetur eodem capite; 7. Neque enim Sanctæ Literæ omnia ubique: sed varia variis in locis tradunt.

(p) 1 Cor. 8. 6. (q) 2 Cor. 3. 17.

Animadversiones in Assertionem XIX.

1. *Sed additur.*) Non ita sdditur, ut cum proxime dictis tanquam in unam sententiam conjungi debeat 1 Cor. 8. 5, 6. Sed subjicitur tantum, ut id explicetur, quod reipsa propositum fuerat, nos scilicet unum tantummodo Deum, & unum Dominum habere. Nam, exposito, quis esset ille noster unus Deus, exponendum erat, quis noster ille Dominus esset.

2. *Ubi sine dubio.*) Non excluditur quidem Pater à dominatione Christi, Verum non propter rationes aliquas extra ipsum locum petitas, sed quia, cum ibidem jam dictum fuerit, Patrem esse illum unum nostrum Deum, sequitur necessario, nullam esse dominationem, quam nos agnoscere debeamus, quæ à Patre non pendeat & proficiscatur, tantum abest, ut ab ea ipse excludi possit. Nomen enim Deus eo loco, ut frequentissime fit, etsi nomen ejusmodi est, quod aliis quoque in ipsis Sacris Literis tributum invenitur, tamen pro rerum primo auctore, & ex se ipso Domino ac moderatore accipitur, quem unum tantum esse ait Apostolus, eumque Patrem illum quippe ex quo solo omnia deriventur atque dependeant. At vero, cum dicitur, nobis esse unum Dominum Jesum Christum, quia nomen Dominus eo loco minus significat, quam nomen Deus, à quo manifeste distinguitur (eum enim significat, qui nobis dominetur non ex seipso, sed ex alio, & per quem, non autem ex quo, aliquid in nos derivetur, ut ex ipsius Apostoli verbis apparet) idcirco nulla prorsus ratione potest Christus in divinitate illa Patris supra exposita essentialiter (ut ita dicamus) includi. Immo, ut ab ipsa secundum rationem istam excludatur, necesse est. Si dixerit (exempli caussa) civitas aliqua, cui gubernandæ Rex unum quempiam tantum nominatim præfecerit, sibi unum tantummodo principem esse, itemque unum gubernatorem, rectissime locuta fuerit. Nec tamen vel Rex per præfectum illum civitatem istam non gubernabit, vel ille gubernator civitatis princeps erit eadem ratione, qua Rex ipse est. Adde, quod, si diligentius res expendatur, qua ratione Christus à divinitate illa Patris excluditur, eadem Pater à Christi dominatione illa excludi dicendus est. Nam, quemadmodum Christus non est Deus, ex quo omnia, sic Pater non est Dominus, per quem omnia. Immo, dicent isti. Scriptum est enim de Deo, quem vos Patrem tantum esse contenditis, *Quoniam ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia* Rom. 11. 36. Et alibi legitur Heb. 2. 10. *Decebat enim eum, propter quem omnia, & per quem omnia*, &c. Ubi non dubium est, quin de Deo Patre verba fiant, quidquid aliter nonnullis visum fuerit, & quidam Latini codices suadeant, qui in sequentibus verbis contra fidem Græcorum exemplarium, & emendatiorum Latinorum, ac Syriacæ interpretationis, immo contra id, quod locus ipse omnino postulat, non Consummare habent, sed Consummari. Verum sciendum est, alio sensu dici, per Deum, seu per Patrem esse omnia, & alio per Christum. Per Deum, seu per Patrem dicuntur esse omnia, ne quis existimet, ex Deo quidem omnia esse, sed ita tamen, ut vel operandi instrumenta aliunde petat, vel ipsis instrumentis uti necesse habeat. Itaque, per ipsum quoque esse omnia. significat, & instrumenta ipsa, per quæ aliquid operatur, ab ipso proficisci, ab eoque omnem vim suam sumere, nec ipsi illis opus esse. Sed cum dicitur, per Christum esse omnia, tunc Christus is esse affirmatur, per quem Deus, tanquam per instrumentum, omnia in nobis operetur. Atque hoc sensu nullo modo Pater est Dominus, per quem omnia.

3. *Quare si.*) Quamvis in cognitione Christi posita sit vita æterna Joh. 14. 9. Mat. 11. 27. Joh. 17. 23, non tamen est Christus verus Deus, æque ac Pater. Propterea enim, Christo cognito, vita æterna habetur, quod, qui Christum novit, Patrem novit. Nec sine Christo, ejusque cognitione, Patris cognitio haberi potest. Hancque ob caussam ad vitam æternam consequendam, Jesu Christi cognitio cum Patris cognitione, ab ipso Christo conjuncta est.

4. *Et quemadmodum.*) Non excluditur quidem Filius à divinitate Patris, sed ea tamen ratione, qua Regis præfectus à regia illa potestate, atque auctoritate non excluditur. Cæterum, sicuti præfectus Rex non est revera, ita & Filius non est revera ille Deus, qui est Pa-

ter.

ter. Atque hac ratione, ut diximus, à Patris divinitate excluuntur.

5. *Ita nec Spiritus S.*) Ad locos supra allatos satis responsum est. Quod autem ad locum istum attinet 1 Cor. 3. 17, *Dominus autem spiritus est*, is nihil ad hanc rem pertinere potest, cum in eo non dicatur, Spiritum Sanctum esse Dominum, sed Dominum esse illum spiritum, de quo videlicet antea sermo fuerat. Id autem metonymice dictum est, quia nimirum ab ipso Domino proficiscitur spiritus ille. Non secus atque Christus spes nostra dicitur 1 Tim. 1. 1, quia ab ipso spes, quam vitæ, ac felicitatis nostræ habemus, proficiscitur.

6. *Sed neque à danda.*) Nemo erit, qui neget, Spiritum Sanctum à danda nobis vita minime excludi. Nam, ut dictum fuit, Spiritus Sanctus ipsa Dei vis atque efficacia erga nos est. Non tamen huc pertinet locus ille 2 Cor. 3. 6, *spiritus autem vivificat*, ut isti sunt arbitrati. Ibi enim intelligendum est, non alia ratione vivificare spiritum, quam littera occidat. Atqui littera non propria quadam sibique insita vi occidit, sed quia, quisquis illi adhæret, moritur. Quare neque etiam spiritus ille propria quadam sibique insita vi vivificare dicendus est, sed quia, quisquis illi adhæret, vivit.

7. *Neque enim.*) Hoc verum est. Sed non sunt tamen Sanctæ Literæ sibi ipsis repugnantes. Quocirca, cum ex 1 Cor 3. 6. tradant, nobis unum esse Deum, eumque Patrem illum esse, ex quo omnia, & nos in illum, nullo modo fieri potest, ut alibi tradant, Spiritum Sanctum esse illum unum Deum, cum Spiritus Sanctus non sit Pater ille, ex quo omnia, & nos in illum.

Assertio XX.

Nusquam quidem Literæ Sacræ Tripersonatum Deum vocant: (1. hæc namque portenta verborum ab Hæreticis sunt conficta) 2. Sed eædem divinæ literæ ubique testantur unum Deum esse, Patrem & Filium & Spiritum S. ut ex superiorum Thesium plurimis testimoniis intellectum est.

Animadversiones in Assertionem XX.

1. *Hæc namque.*) Si hæretici sunt, qui ista verborum portenta ad alios tantum redarguendos confinxerunt, certe hæreticissimi (ut sic loquamur) existimandi sunt illi, qui rerum ipsarum monstra, quæ iis verbis significantur, ad veritatem obruendam ex proprio capite confinxerunt. Vide, quæ scripsimus Assertione 16. numero 3. & Assert. 17. num. 1. & 3

2. *Sed eædem.*) Immo divinæ litteræ ubique testantur, unum Deum esse, Patrem Domini nostri Jesu Christi, nec alium esse præter illum, ut ex jam examinatis testimoniis quilibet conjicere potest, & sine dubio deprehendet, quisquis Sacras Literas, omni præjudicio remoto, non oscitanter perlegerit.

Assertio XXI.

1. Jam vero qua fronte audent isti tam pertinaciter asseverare, nullam filii Dei in Veteri Testamentento mentionem fieri? cum ipse Apostolus tot tamque antiqua testimonia in ea Epistola, quam ad Hebræos scripsit, de Domino nostro explanet? Sic enim ait: (a) 2. *Cui enim dixit aliquando Angelorum: Filius meus es tu: ego hodie genui te?* &: *Ego ero illi in Patrem: & ipse erit mihi in filium*, 4 *& cum iterum intro ducit primogenitum in orbem terræ, dicit: Et adorent eum omnes Angeli Dei. Et ad Angelos quidem dicit: Qui facit Angelos suos spiritus, & ministros suos flammam ignis: 5. ad filium autem: Thronus tuus Deus in sæculum sæculi: virga æquitatis, virga regni tui. Dilexisti justitiam, & odisti iniquitatem: propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis, præ participibus tuis, Et, Tu in principio Domine terram fundasti: & opera manuum tuarum sunt cæli.*

(a) *Heb. 1. 5. Ibidem.*

Animadversiones in Assertionem XXI.

1. *Jam vero.*) Isti ipsi fatentur, à nostris concedi, in Vetere Testamento filii Dei mentionem tunc fieri, cum Christus Dominus prædicitur ex hominibus nasciturus, Id nimirum fatentur isti supra Assertione 16. (de quo, quid sit, vide ibidem numero 4. explicationem nostram) & tamen hic eos nostris objicere non pudet, quod nullam fieri in Vetere Testamento filii Dei mentionem, pertinaciter asseverent. Itaque suo ipsorum testimonio hac in re graviter calumniati fuisse deprehenduntur.

2. *Cui enim.*) Hoc testimonium ad Christi resurrectionem referendum esse antea docuimus, Assertione 2. numero 2.

3. *Et: ego ero illi.*) Hoc vero ad filium aliquem, qui jam esset 2 Sam. 7. 14, nedum qui ab æterno fuisset, non pertinere, verba ipsa aperte indicant, in quibus de futura (ut ita loquamur) paternitate, futuraque filiatione agitur. Itaque ex eo non modo non probatur id, quod isti volunt, vel potius, nisi calumniari pergant, velle debent, verum etiam sententia nostra de Filio Dei, quod, antequam ex Maria nasceretur, non extiterit, haud mediocriter confirmatur.

4. *Et cum iterum.*) Hinc porrò manifestum est, Filium Dei, de quo testimonia citat Apostolus, & hominem fuisse, & tanquam hominem ab ipso, nec extra hominem consideratum esse. Quandoquidem omnino tanquam homo, primogenitus ille in orbem terrarum introductus fuit Hebr. 1. 6. præsertim, cum iste orbis terrarum sit ille nobis futurus, Hebr. 2. 5, de quo, (ut ipse ait) Apostolus loquitur.

5. *Ad filium autem.*) Dum sine ulla caussa quærunt isti, ut in Testamento Vetere filii Dei mentionem fieri ostendant, ea testimonia afferre pergunt, quæ in universa hac disputatione nostra ipsis maxime adversantur Psal. 45. 6, &c. Ex hoc enim testimonio, Christum & ea ratione Deum esse apparet, qua res creata Deus esse potest (de Salomone enim primum ista omnia dicta sunt) & tanquam Deum, (seu quatenus Deus est, Deum suum habere, ab eoque præ suis consortibus ungi. Ex quo etiam satis perspicuum est, in loco isto de nullo Dei Filio, qui homo non sit, vel aliquando homo non fuerit, verba fieri.

6. *Et tu in principio* Hebr. 1. 10.) In his verbis, vel Apostoli ad Deum apostrophe est, ut non paucis ex nostris visum fuit, non autem de Dei filio testimonium aliquod, quod ipse afferre voluerit: vel testimonium quidem de Dei filio est inter alia antecedentia numerandum, quæ ibi Apostolus attulit, non tamen quia verba Ps. 102. 6, &c. ad ipsum Filium dirigantur, aut de Filio in ipsis, præcipue agatur, sed quia is locus vaticinationem continet de re ad Filium quoque pertinente, & ex qua Filii summa præstantia elucet, qua angelos antecellit, id quod Sacris Testimoniis confirmare, Apostolo, ut ex ℣. 4. apparet, propositum fuerat. Continet nimirum is locus vaticinationem de mundi hujus aspectabilis abolitione, & horum sæculorum in alia præstantiora mutatione. Jam vero hæc per Filium in ejus postremo adventu fient 2 Cor. 15. 26, &c. Phil. 3. 21, cui hoc à Patre datum est, ut ipse sit, qui mortalitatem penitus aboleat, & suos vitæ sempiternæ atque cælestis præmio afficiat, simulque cælos, qui nunc sunt, & terram una cum impiis in die judicii perdat. Vide 2 Pet. 3. Quamvis igitur in Psalmo mundi hujus abolitio atque mutatio Deo ipsi tribuatur, nec filii Dei ulla mentio aperte fiat, tamen quia Deus non nisi per Filium suum illam facturus est, propterea ad Filium vaticinatio ista ab Apostolo merito accommodatur. Nam supra quoque ad Filium testimonium illud accommodavit Psal. 97. 7, *adorent eum omnes angeli Dei*, idque in primogenito in orbem terrarum introducendo dictum fuisse ait, cum tamen in Psalmo, unde testimonium illud petitum est, nulla aperta Filii Dei, ejusve in orbem terrarum introductionis mentio fiat, & verba illa ad ipsum Deum ibi manifeste referantur. Nempe quia locus vaticinationem de Filii regno continet, atque adoratio illa Deo tribuenda Jesu Christi personam respicit, in quo, &

per quem in orbem terrarum introductum, id est in mundum illum inaspectabilem, in ejusque possessionem atque imperium missum, ipsi angeli Deum adoraturi erant. Nec vero quemquam moveat, quod in citato ab Apostolo loco nostro ea verba habentur Ps. 102. 25. *Tu in principio Domine terram fundasti, & opera manuum tuarum sunt cœli*, quæ nullo modo rem aliquam futuram significant, nec ad Dei Filium, tanquam hominem, accommodari possunt. Namque animadvertendum est, Apostolum necesse habuisse ista quoque verba recitare, ut ea intelligerentur, quæ in testimonium adducere volebat. Pendent enim ea omnia ex istis per nomina relativa, quibus terra & cœli in ipsis non nominari significantur. Itaque ista quoque attulit, ut, qua de re in verbis ipsius testimonii ageretur, percipi posset. Cumque necesse habuisset ab ipso initio locum recitare, ad finem etiam ejus recitationem perduxit, & integrum prorsus attulit. Hoc dicimus propter extrema verba illa, *Tu autem idem es, & anni tui non deficient*, si cui fortasse videretur, ea ad Filii personam, tamquam hominis, minime accommodari posse. Nobis quidem secus videtur, & dicimus, in illis sempiternum Jesu Christi regnum significari. Non est similiter, cur quis de interpretatione nostra dubitet, quia antecesserint verba illa. *Ad filium autem*, ex quibus videlicet appareat, Filium esse illum, ad quem hujus testimonii verba dirigantur, quemadmodum Filios est ille, ad quem verba proxime superioris testimonii, quod statim, ut hoc, post verba illa, *Ad Filium autem*, consequitur, diriguntur. Nam *ad Filium autem* (subaudi, *dicit*) non significat, Ipsum Filium alloquitur, sed de Filio loquitur. Patet hoc ex superioribus illis verbis, *Et ad Angelos quidem dicit*, quæ non cum ipsis Angelis, sed de Angelis verba fieri significant, ut ex loco ipso Ps. 104. 4. qui recitatur, apparet, Qui facit angelos suos spiritus, & ministros suos flammam ignis. Ubi etiam non præcipue de ipsis angelis, sed de Deo est sermo. Cæterum dissimilitudo inter hoc, & superius testimonium nihili facienda est, non solum quia satis similia sunt, si in utroque aliqua ratione de Filio agatur, verum etiam quia Apostolum ejus rei nullam rationem habuisse constat. In ipso enim afferendorum testimoniorum initio ait, *Cui enim dixit aliquando angelorum, filius meus es tu, ego hodie genui te?* Ubi nemo non videt, citati testimonii verba ipsi Filio dicta fuisse, ut præfatus Apostolus fuerat, & tamen illico addit, *Et rursum, Ego ero illi in patrem*, &c. cujus testimonii verba ipsi Filio dicta non fuisse, certissimum est

Assertio XXII.

Plurimas adversarii solent nominare scripturas, quibus Christum verum esse hominem docent. Sed eas nominant, 1. Ut fucum suæ causæ faciant: volentes multitudine testimoniorum superiores videri: 2. Et in iis suum ingenium ostentant, 3. Quæ, non minus à nobis, quam ab illis stant: qui ut Christum Dominum verum Deum esse affirmamus: ita & verum hominem libenter cum D. Athanasio profitemur, ut sit Christus Dominus perfectus Deus, perfectus homo ex anima rationali, & humana carne subsistens.

Animadversiones in Assertionem XXII.

1. *Ut fucum*) Immo ut fucum removeant, quem isti, eorumque magistri rudioribus facere solent. Nam, si Christus verus homo est, ut verus atque æternus Deus æque ac pater sit, fieri nullo modo potest, etiamsi alioqui plures personæ in una Dei essentia esse possent, ac proinde distinctio illa Personæ & Essentiæ, simulque Idiomatum communicatio illa (quibus duabus rebus, licet manifeste partim falsis atque ridiculis, partim nullum hic locum habentibus, veritati velum quoddam obtenditur) plane admittendæ essent.

2. *Et in iis*) Nondum videre possumus, quænam ingenii ostentatio esse possit in suadendo rationibusque præterea, si opus est, confirmando, eum, qui verus homo sit, id est res creata & natura mortalis atque caduca, æternum simul Deum, id est rem increatam & natura immortalem ac sempiternam esse non posse. Nam quis tam hebes aut rudis est, qui, si animum adverterit, id ita se habere, perspicue non cernat, & aliis aperte demonstrare non queat?

3. *Quæ non minus*) Quomodo vero? Nam ex eo, quod Christus sit verus homo, in speciem saltem probatur, eum non esse æternum Deum, quemadmodum isti affirmant: nulla vero prorsus ratione ex eo ipso concludi potest, eum esse æternum Deum, quod nostri negant. De hoc enim inter utrosque disputatur, non autem de eo ipso, utrum Christus sit verus homo, nec ne.

Assertio XXIII.

1. Actor. 2. Petrus loquitur: *Certissime sciat ergo omnis domus Israel: quia & Dominum eum, & Christum fecit Deus hunc Jesum, quem vos crucifixistis.* Sed intelligere oportet, Christum secundum naturam divinam factum non esse: sed potius illum esse, per quem facta sunt omnia. Secundum vero humanam naturam factum esse concedimus, Rom. 1. *Qui factus est ei ex semine David secundum carnem.* 2. Et quidem multo ante resurrectionem factum eum esse Christum, id est, Regem & Dominum secundum naturam humanam, firmissimo argumento sunt hæc divina testimonia: *Ubi est, qui natus est Rex Judæorum?* (a) &, *Unde hoc mihi, ut veniat mater Domini mei ad me?* (b) Alioqui quatenus Deus, semper erat Dominus omnium. 3. Postremo adversarii hoc verbum Dei aperte adulterant: Nam cum nusquam habeat scriptura filium Dei esse factum Deum: (Absit enim ut factitium eum Deum credamus) ipsi tamen hunc locum ita interpretantur, quasi legerent, *Deum fecit*, & non *Dominum eum & Christum fecit*.

(a) *Matth.* 2. 2. (b) *Luc.* 1. 43.

Animadversiones in Assertionem XXIII.

1. *Actor.* 2. *Petrus*) Locus iste à nostris non idcirco allatus fuit, ut probaretur, Christum, id est illum, qui Christus est fuisse factum, sed ut demonstraretur, Jesum Nazaræum, qua Dominus & Christus est (eoque Deus, ut postea ostendemus) non semper extitisse, sed factum aliquando a Deo fuisse.

2. *Et quidem*) Non negamus, Jesum Nazaræum etiam ante resurrectionem Dominum, & regem aliqua ratione factum fuisse. Jam enim ingente potestate ac virtute præditus erat, & primitias quasdam sui dominatus, suique regni habebat. Verum tamen interim reipsa dominationem, & regnum suum, quippe ad quod prævia violenta morte perventurus erat, adeptus nondum fuerat Luc. 24. 26. Nec satis sane mirari possumus, quemquam esse, qui hoc negare audeat, cum tota scriptura id apertissime testetur, præsertim vero locus à nostris allatus, in quo disertis verbis scriptum est Acto. 2. 36. eum Jesum Nazaræum, quem Judæi crucifixerant, Dominum & Christum à Deo factum fuisse. Nam, postquam crucifixus fuerat, & ita non ante resurrectionem, id Deum fecisse, & ipsa allata verba satis indicant, & totus locus aperte demonstrat, in quo potissimum de Jesu Nazaræi resurrectione agitur, qua, & simul ea, quæ per ipsam secuta esset, ejusdem Jesu exaltatione exposita & confirmata, tandem ita in prima illa concione, quam ad Judæos habuit, concludit Petrus, *Certissime sciat ergo omnis domus Israel, quia & dominum & Christum fecit Deus hunc Jesum, quem vos crucifixistis.* Et tamen audent isti asserere, filium Dei, etiam secundum humanam naturam multo ante resurrectionem Regem, & Dominum fuisse factum. Neque hoc testimonium interea ab iis, qui contra sentiunt, allatum ulla responsione dignantur. Nam quæ ipsi testimonia afferunt, in quibus Je-

jus

sus ab ipso ortu rex Judæorum, & Dominus appellatus est, nullius plane sunt ponderis. Nemo est enim, qui nesciat, ea, quæ vel ex Dei singulari aliquo decreto, vel aliqua quacumque ratione certo futura sunt, tamquam præsentia haberi, ac dici. Præsertim vero, si futuræ qualitates sint ejus rei, quæ jam ipsa adsit. Exemplum, ne longius abeamus, esto in eo testimonio, quod isti Assertione secunda ad idem, quod hic, probandum ex Luca citant Luc. 2 11. *Natus est vobis hodie salvator, qui est Christus Dominus.* Nam ex Matthæo Matth. 1. 21. liquet, Jesu nomen, quod à servando seu salvando ductum est, idcirco Dei filio ab ipso ortu inditum fuisse, quia is salvum facturus esset populum suum à peccatis eorum. Non igitur adhuc revera salvator erat, cum natus est. Alioquin, ut Jesu nomen illi conveniret, non opus fuisset ad id, quod futurum erat, respicere, & tamen jam tum diserte Salvator appellatur. Ratio est quia jam decreverat Deus, ut Salvator esset. Quinetiam in altero testimoniorum, quæ hic citant, Maria Christi mater vocatur, cum tamen adhuc eum non peperisset, & sic revera ejus mater nondum esset. Nempe quia mox certo futura erat. Cum Samuel missus est à Deo ad ungendum unum ex filiis Isai, inter quos sibi de rege prospexisse Deus dixerat, simul atque Eliabum vidit, qui unus ex illis erat, decoro aspectu, & staturs corporis procera, dixit 1 Sam. 16. 7. *Nam* (seu *Certe*) *coram Jehova Christus ejus est?* putans eum esse, quem Dominus elegisset. Itaque Christum Jehovæ illum vocavit, non quod jam esset, sed quod omnino futurum arbitraretur, &, ita Deum jam decrevisse, sibi persuaderet. Vide autem, ut istorum errorem clarius perspicias, quæ scripsimus Assertione 2. numero 5. quibus alia multa ajungi possent, sed his contenti esse volumus.

3. *Postremo adversarii*) Quin potius aperte calumniantur isti. Nemo enim ex nostris ait, scriptum ibi esse, Jesum Deum fuisse factum. Sed, ut isti ipsi fatentur, ita locum interpretantur, ac si id ibi scriptum esset. Itaque falsum omnino est, eos verbum illud Dei adulterare, etiamsi in sua interpretatione fallerentur. Cujus interpretationis ratio hæc est, quod, cum Dei nomen Christo in Sacris Literis alicubi tributum, sit nomen (ut vocant) appellativum, quod dominationem, & benefaciendi vim aliquam insignem & plane divinam significat, hæc autem Domini, & Christi appellatione illi passim attributa prorsus contineantur, certe, si scriptum est, eum dominum & Christum fuisse factum, intelligere oportet, Deum quoque eundem factum esse, &, si non ante revera Dominus & Christus factus esse dicitur, quam à mortuis revixit, non ante quoque Deum factum fuisse, concludendum est. Præterea isti ipsi Assertione 5. ex eo, quod Christus in Sanctis Literis Dominus esse doceatur, Deum illum esse non obscure contendunt. Cur ergo in aliis id tantopere vituperant, quod ipsimet faciunt? Adde, quod nostri recte ex facto domino & Christo Deum factum colligant, si vel ex sola Domini appellatione, ut ab istis fit, Dei quoque appellationem colligere licet. Sed perperam ex eadem Domini appellatione colligunt isti naturam divinam, de qua sine dubio in Assertione illa quincta agebatur. Potest enim quis Dominus esse non natura, sed Dei gratia. Ut certe Jesus est, cum disertis verbis scriptum sit Acto. 2. 36. eum à Deo Dominum fuisse factum. Postremo, ut, quam iniqua istorum reprehensio sit, apertius constet, sciendum est (ni fallimur) & Hilarium lib. 5. de Trinit. & Ambrosium lib. 1. de fide ad Gratianum, *fecit eum Deum & Christum*, in Petri verbis legere.

Assertio XXIV.

Ad extremum quod ad divinitatem Spiritus Sancti attinet, 1. libenter damus adversariis, Spiritum Sanctum esse donum & virtutem patris. 2. Sed hoc donum & hæc virtus est tertia divina persona: quæ dividit alia dona singulis prout vult. (a) Nec mirum cuiquam debet videri, Spiritum divinum donum vocari, 3. cum ipse etiam Filius sit donum Patris. Sic enim de eo ait Propheta: *Parvulus natus est nobis: & filius datus est nobis.* (b) Ita ipse quoque Filius nominatur 4. virtus Patris. Sic namque ait Apostolus. (c) *Nos autem prædicamus & Christum Dei virtutem; & Dei sapientiam.* Quamobrem merito Spiritus Sanctus donum Dei & virtus nominatur. Nam & gratis donatur: & prorsus divina in nobis operatur.

(a) 1 Cor. 12. 11. (b) Esa. 9. 6. (c) Cor. 1. 24.

Animadversiones in Assertionem XXIV.

1. *Libenter damus*) Non potest istud concedi quin simul concedatur Spiritum Sanctum non esse Deum æque ac Patrem. Semper enim donum & virtus, ipso donante ac virtute prædito, inferius quiddam est.

2. *Sed hoc donum*) Cum istud probaverint, tum nos errasse confitebimur.

3. *Cum ipse etiam*) Ista ad confirmandum, non propterea Spiritum Sanctum non esse personam, quia donum & virtus Dei nominetur, aliquid fortasse valere possunt. Constat enim, filium Dei personam esse. Sed ad divinitatem Spiritus Sancti, de qua hic agitur, adversus rationem istam tutandam nihil valent, cum ne in ipso quidem Filio divinitas ista à nostris agnoscatur. Quare principium, ut solent, petunt isti. Neque enim de persona, sed de divinitate tantum Spiritus Sancti hoc loco mentio facta est. Præterea animadvertendum est, etiamsi possit Filius donum Patris vocari, non tamen eo nomine in sanctis eum litteris diserte appellari. Nam locus, quem isti citant Esai. 9. 5. *filius datus est nobis*, non aliter quam per interpretationem id continet, eamque valde dubiam. Siquidem, *filius datus est nobis*, ita intelligi potest, ac si dictum fuisset, *Rex datus est nobis.* Populi n. Dei rex, seu Christus, filius Dei, & Filius simpliciter appellatur Psal. 2: 7, & 12. Dare autem regem, non est regem ipsum, sive illum qui rex est, donare, sed regem præficere ac constituere. Alii autem erant loci isto aliquanto aptiores ad id, quod isti volunt, probandum. Quibus tamen numquam efficietur, ut filius Dei æque proprie donum ipsius Dei vocetur, atque Spiritus Sanctus vocatur.

4. *Virtus Patris*) Immo Dei, ut ipsum prolatum testimonium habet 1 Cor. 1. 24. Quamquam enim idem est Pater, quod Deus. quemadmodum idem est Filius, quod Christus (& propterea allatum locum, in quo non Filii, sed Christi mentio fit, ad rem hanc in parte facere concedimus) tamen, quia istis non idem est, &, si Filius, seu Christus est Dei virtus, sequitur, ipsum non esse illum Deum (aliud enim est res ipsa, aliud virtus ipsius) idcirco id notare libuit, & fallaciam, quæ in istorum verbis latet, una cum ipsorum de divinitate filii Dei sententiæ falsitate detegere.

Assertio XXV.

1. Ex his igitur omnibus facile is, cui oculi sunt, quibus Deus videtur, perspicit, quanto in periculo æternæ salutis omnes ii versentur, qui jam non Indulgentias Ecclesiæ, non Reliquias Sanctorum, non invocationem Divorum, cæteraque generis ejusdem: sed, quod longe intolerabilius est, ponentes in cælum os suum, ipsum Sanctum sanctorum Deum Opt. Max. oppugnant, cum eoque infelicissimi bellum gerunt: 2. quem tamen esse Trinum & unum tam est necessarium, quam id, quod maxime dicitur necessarium. 3. Sed quod hæc adversarii Orthodoxæ Fidei non videant, in promptu causa est: quia oculos fidei non habent. Nam *Evangelium in iis, qui pereunt, est opertum*, inquit Apostolus, 2 Cor. 4. 3.

Atque hæc sunt Catholicæ Fidei inexpugnabilis de

Trino & Uno Deo, firmamenta, quæ adversarii quidem audent (quid enim non auderent?) oppugnare, vel potius ingenio vafro eludere. Sed quam id conentur inaniter, Thesium usitata brevitas non patitur hic fusius dicere. Laus Deo.

Animad. in Assert. XXV.

1. *Ex his igitur.*) Quinimmo ex his, ut suis locis à nobis indicatum est, ipsi cæci videre possunt, quam monstrosa, sibique nulla ex parte consentanea sint eorum, quos isti sequuntur, de Deo, Christoque ejus, deque Spiritu Sancto dogmata, & quid judicandum de ea ecclesia sit, quæ non modo tales nugas, quales sunt Indulgentiæ, quas vocant, sanctorum (quæ dicuntur) reliquiarum cultus, eorumdemque mortuorum invocatio, maximo numero vel excogitavit ipsa, vel approbavit. verumetiam unius Dei, domini nostri Jesu Christi patris, majestatem minuere, Jesum ipsum Christum dividere, hominique illi ex Maria virgine nato, divinitatem, qua præditus ex Dei voluntate est, adimere, sanctum denique spiritum, ab uno illo Deo, cujus spiritus est, eum non distinguendo, tollere, atque abolere, seu prudens, sive imprudens, est ausa.

2. *Quem tamen.*) Nihil unquam confidentius dictum fuit. Namque ipsi sensui communi patet, unam tantum numero essentiam tres personas esse non posse, cum necesse sit, ut quælibet persona suam numero ab aliis distinctam essentiam habeat, ob eamque rem, ut, ubi tres sunt personæ, ibi tres numero essentiæ sint. Unum autem tantum numero, tria numero nulla ratione esse posse, si quis est, qui non intelligat, huic certe helleboro est opus.

3. *Sed quod hæc.*) Immò vero, quod erronei cujusdam spiritus homines ista tam aperta, blasphema, & ridicula mendacia pro gravissimis divinæ veritatis principiis Christiano orbi obtrudere, & quavis ratione defendere pergant, ac plerosque adhuc, qui assentiantur, habeant, nil mirum est, cum prædictum fuerit, hominem illum peccati, filium illum perditionis, venturum in omni seductione iniquitatis iis, qui pereunt, quibus missurus esset Deus operationem erroris, ut crederent mendacio 2 Thes. 2. 10. 11.

Atque ex his in istorum Assertiones Animadversionibus nostris satis perspicuum esse arbitramur, quam non modo infirma, sed nulla sint illius de trino & uno Deo opinionis fundamenta. Quæ tamen adversarii omni conatu stabilire student. Sed frustra nimirum id conantur. Namque necesse omnino est, ut in dies magis appareat, ac confirmetur, illum unum Deum, *Domini* nostri Jesu Christi patrem tantum esse. Ipsi in *Ecclesia* per eundem Jesum Christum sit honor, gloria, imperium & nunc, & in omnem æternitatem.

THESIS ADVERSARIORUM.

CHRISTUS est ille unus Deus.

Argumentum nostrum, contra hanc Thesin.

CHRISTUS distinguitur ab uno illo Deo: *Ergo*, Christus non est ille unus DEUS.

ASsumptionem hujus argumenti, complura Novi Testamenti loca suppeditant, in quibus fit mentio Christi distincte à Deo; non tantum simpliciter nominato; sed etiam in Græco, cum articulo apposito, quæ omnino, de illo uno Deo, sub ipso Dei nomine, ibi verba fieri, demonstrant. Consequentiam, ipse communis sensus ostendit, qui nos docet, non posse quemquam, à semetipso distingui, & distinctionem non poni, nisi inter diversa.

Responsio Adversariorum.

In istis Novi Testamenti locis, vel consideratur Christus, quatenus tantum est homo; seu secundum humanam naturam tantum: vel Dei nomine, non ipsa divinitas; sive ipse unus Deus, absolute, atque indistincte, sed Pater tantum Christi intelligitur.

Refutatio istius responsionis.

Prior exceptio nullam habere vim potest. Nam etiamsi Christus haberet, in una & eadem persona, divinam essentiam cum humana conjunctam, non tamen posset distingui ab uno illo Deo, si ipse esset ille unus Deus: quemadmodum homo, nulla ratione distingui potest à creatura, sive etiam substantia intelligente, cum ipse sit creatura & substantia intelligens. Nec recte unquam dicetur, verbi gratia, *Creatura intelligens, & homo*, sive, *Substantia intelligens & homo*, quamvis certum sit, hominem in una & eadem persona habere cum animo, secundum quem est intelligens, conjunctum corpus, secundum quod non est intelligens. Sequeretur enim omnino, ex tali distinctione, hominem non esse substantiam, seu creaturam intelligentem.

Altera exceptio similiter inanis est. Aut enim, neganda est assumptio nostra, & respondendum ad probationes ejus, quas attulimus, aut, si ea una cum suis probationibus conceditur, concedendum simul est, in illis omnibus Novi Testamenti loci, illum unum Deum absolute atque indistincte nominari, & propterea etiam intelligi; alioqui affirmari non posset, ibi Christum ab illo uno Deo distingui. Nam quod in locis istis, illius unius Dei nomine, absolute atque indistincte prolato, Pater tantum Christi intelligitur, vel hoc satis indicat, Patrem Christi tantum esse illum unum Deum.

Ad confirmandum autem argumentum, unum modo testimonium proferam, ubi neutra exceptio locum ullum habere potest. Ait enim Christus discipulis suis, *Credite in Deum, & in me credite.* Ubi, cum de credendo in Christum agatur, non audebunt adversarii affirmare, ibi Christum considerari secundum humanam naturam tantum. Et certe necesse est fateri, ibi Christum de se, quantus quantus est, verba facere. Jam cum ibidem Dei nomini, in Græco, articulus fuerit appositus, & Deus, in quem Apostoli jam credebant, sit ille unus Deus Israëlis absolute, certum est, eo in loco, unum Deum, indistincte atque absolute intelligi debere; nec posse negari, quin ibi Christus, ab illo uno Deo omnino distinguatur; & consequenter, quin Christus nequaquam sit ille unus Deus.

Aliud argumentum.

CHRISTUS non est Pater ille, ex quo omnia, & nos in illum: *Ergo*, Christus non est ille unus DEUS.

ASsumptum, apud omnes in confesso est; sed præterea apertissime probatur, ex verbis Pauli Apostoli, 1 Cor. 8. 6. ubi diserte Christus distinguitur, ab illo Patre, ex quo omnia, & nos in illum. Consequentia vero ex eodem loco patet, ubi ille unus Deus definitur esse, Pater ille, ex quo omnia, & nos in illum.

Hoc argumentum attingitur in disputatione Smiglensi, sed non recte deducitur, aut explicatur: quin

etiam

etiam in Pauli testimonio verba illa, *Et nullus alter*, adduntur, simili sententia, ex quarto versiculo in textum translata.

Responsio.

Verba Pauli, in loco isto, non sunt accipienda definitive, ita ut intelligamus, nullum alium esse illum unum Deum, nisi Patrem illum, &c. Sed tantummodo intelligendum est, Patrem illum, ex quo omnia, & nos in illum, esse illum unum nostrum Deum. Verba autem Pauli sic accipienda esse, ut diximus, non ut in argumento accipiuntur, apparet ex eo, quod alioqui Pater ille, &c, non esset noster Dominus, sed Jesus Christus tantum. Eodem enim plane loquendi modo, sicut prius dictum fuerat, nobis unum esse Deum Patrem illum, &c. sic deinde subjungitur unum (subaudi nobis) esse Dominum Jesum Christum.

Refutatio responsionis.

Pauli verba sunt apertissima, & manifeste definiunt, quis sit ille unus Deus noster. *Nobis*, inquit, *unus est Deus Pater ille*, &c. Perinde est enim, ac si diceret, Nobis Christianis, unus tantum est Deus, nempe Pater ille, &c. Explicat igitur ac definit Paulus clarissime, quis sit iste Deus, quem unum Christianis esse affirmat, adeo ut ex ejus tum verbis, tum sententia, liquide constet, Patrem illum, tantummodo esse illum unum Christianorum Deum. Instantia de verbis, quæ ibidem de uno Domino nostro, qui Jesus Christus sit, statim subjiciuntur, non est valida, duplici de caussa. Primum, quia jam antea constitutum est a Paulo, Patrem illum esse, illum unum Deum; id quod omnem prorsus dominationem complectitur, quatenus simpliciter est dominatio. Quare, quod postea dicitur de uno tantum Domino, qui sit Jesus Christus, necessario ita intelligendum est, ut non tamen propterea, Pater ille, simpliciter loquendo, non sit noster Dominus: alioqui, quod jam constitutum fuerat, dissolveretur, & sibi ipsi turpiter Apostolus adversaretur. Deinde, vox Dominus, in eo Pauli loco, non quemvis Dominum significat, sed ut ex ipsis verbis manifestum est, eum Dominum, qui ab illo uno Deo distinguatur, & tamen nobis Christianis sit Dominus. Talis autem certe Pater ille non est. Ex quo perspicuum est, istius loci posteriora verba definitive accipi posse, vel potius debere, ut ipsa sonant; nec ex illis ullum argumentum duci posse; quominus priora prorsus definitive accipiantur, quemadmodum & ipsa sonant; id est, ita ut ab illa divinitate, de qua ibi Apostolus loquitur, excludatur, quicunque non est Pater ille, hoc est, statuatur quemcumque alium non esse ejusmodi Deum. Nam similiter per posteriora verba, ab ea dominatione, de qua ibi Apostolus loquitur, excluditur, quicumque non est Jesus Christus: hoc est, statuitur, quemcumque alium non esse ejusmodi Dominum. Animadverte autem præterea, argumentum non huc tendere, nec porro, si thesim ipsam oppugnare velit, tendere debere, ut ex Pauli verbis probet, Christum non esse Deum, sed, non esse illum unum Deum. Quocirca instantia de verbis sequentibus, ex quibus videlicet non sequatur, Patrem illum non esse nostrum Dominum, non est ad rem: sed si ad rem esse debet, ostendendum est, ex prædictis verbis non sequi, Patrem illum, non esse illum unum nostrum Dominum, seu mavis demonstrandum est, si bonum esset argumentum, posse similiter ex sequentibus verbis concludi, Patrem illum, non esse illum unum nostrum Dominum: hoc autem absurdum esse. Atqui nihil absurdi istud continet, imo verissimum est, Patrem illum, non esse illum unum nostrum Dominum, qui est Christus Jesus. Neque enim Pater ille, ab illo uno Deo, ad ipsius dexteram sedere est jussus, eive ab illo uno Deo omnia, præter seipsum, subjecta fuerunt, quibus rebus unicus iste in nos Jesu Christi dominatus continetur.

Aliud argumentum.

Christus non est ille altissimus: *Ergo*, Christus non est ille unus Deus.

Assumptio probatur ex ipsius Christi verbis, *Pater major me est* Joh. 14. 26. Pugnant enim manifeste inter se hæc duo, Majorem se habere, &c, Esse illum altissimum. Consequentiæ ratio est apertissima, cum inter alis unius illius Dei nomina, sit ejus maxime proprium Altissimus, sive, Ille altissimus, Græce, ὁ ὕψιστος.

Responsio.

Si Christi verba accipienda sint simpliciter, tunc dicimus, Patrem esse majorem Filio, non natura sive essentia, nec potestate vel auctoritate, sed tantum ratione originis, quatenus, scilicet Pater, est principium Filii, non autem vicissim Filius principium est Patris. Verum quod unus ille Deus vocatur Altissimus, seu ille altissimus, hoc fit ratione tantum naturæ, sive essentiæ, vel etiam potestatis & auctoritatis, quibus in rebus nullum prorsus sibi parem habet. Talis autem est Filius, non minus quam Pater. Quod si Christi verba non simpliciter, sed secundum quid sint accipienda, prout nos revera accipienda statuimus, verissimum est, Patrem omnino majorem esse Filio, secundum ipsius Filii humanitatem; sed hinc non excluditur omnimoda æqualitas Filii cum Patre, secundum ejusdem Filii divinitatem.

Refutatio responsionis.

Christi verba simpliciter accipienda esse, postea ostendemus. Si igitur simpliciter accipiantur, negari non potest, quin simpliciter Christus minor sit Patre; & consequenter non sit ipse ille Altissimus. Nam illud, quod Christus, seu Filius, sui ipsius principium habet Patrem, aut veram minoritatem (ut sic loquar) Filii, respectu Patris, inducit, aut non inducit. Si non inducere adversarii velint, falso igitur Christus ex ipsorum sententia dixerit, *Pater major est*. Sin autem inducere fateantur, necesse est simul fateri, Christum, ut dixi, simpliciter minorem Patre esse, & consequenter non esse illum Altissimum. Nam quod ajunt, Altissimum dici illum unum Deum non absolute, sed tantum ratione naturæ, sive essentiæ, vel etiam potestatis & auctoritatis. Primum respondeo, nomen Altissimi, uni illi Deo atributum, absolute ubique poni, & propterea absolute etiam esse accipiendum, & longe absurdissimum esse, si quis dicat illum, quem Spiritus Sanctus, tamquam nomine ejus proprio, vocat simpliciter Altissimum, sive Illum altissimum, aliqua ratione quemquam se majorem habere, quo ipse nulla ratione sit major, quemadmodum certe Christus, seu Filius, Patre non est. Deinde dico, hoc ipsum, quod Filius sui principium Patrem habet, non posse efficere, ut Filius sit minor Patre, nisi quod attinet ad potestatem vel auctoritatem, aut certe ad dignitatem; qua in re, similiter, atque in aliis, nemo non videt, fieri non posse, ut is, qui sit ille unus Deus, quemquam se majorem habeat, id est, se digniorem.

Jam vero, quod Christi verba sint simpliciter accipienda, ut quidem vetustissimi quique Patrum censuerunt, non autem, ut adversariis placet, secundum quid, hoc est, secundum ejus humanitatem, ex eo patet, quod ejusmodi figurata loquutio, vix usquam alibi invenietur, nec illam loquendi usus ferre potest, aut ratio ipsa. Continent siquidem hæc affirmantia licet verba, *Pater major me est*, aperte negationem hanc; videlicet, Ego non sum tam magnus, ut pater. Atqui simpliciter de persona quapiam, nullo pacto quicquam negari potest, quod ei secundum aliquam naturam conveniat, Nemo enim, exempli caussa, simpliciter negaverit, hominem quantum

esse, quia ejus anima revera non sit quanta: satis est enim, si ejus corpus sit quantum, ut profecto est. Ita similiter, si Christus secundum divinitatem tam magnus esset ut Pater, nullo pacto id de se simpliciter negare potuisset, quamvis secundum humanitatem, revera tam magnus non sit; idque eo magis, quod ex adversariorum sententia, Christi persona, divinitate ipsa maxime continetur. Nam divinitas, seu natura divina Christi per se considerata, secundum ipsos, est perfectissima persona, quæ sibi in eandemmet suam personam, humanam naturam copulaverit.

Locorum, qui ad probandam Divini Spiritus Sancti Personam à nobilissimo quodam viro allati fuerunt explanationes.

1. MAtth. c. 1. 20. Quod Christus conceptus fuerit (seu magis generatus, ut angeli verba habent) ex Spiritu Sancto nullam vim probandi habet, quod Spiritus Sanctus sit persona: nec consequenter, quod sit, proprie loquendo, Deus. Certe enim si Angelus dixisset, Quod in ea generatum est, ex divina virtute est, omnino & recte locutus fuisset, & id ipsum dixisset, quod dicere voluit, nemo tamen ex verbis istis auderet concludere, divinam virtutem esse personam.

2. Cap. 3. 11. Locus iste aperte contrarium probat, nempe Spiritum Sanctum non esse personam, neque enim persona id esse potest, quo quis baptizatur, quemadmodum baptizatur aqua, sed ut res tantum sit necesse est, sicut est aqua. Personæ est, baptizare, non autem ea baptizari. Locus vero ℣. 16. aliud nihil probare potest, quam Spiritum Sanctum esse rem quandam, sed non tamen personam. Nec enim verba illa, *sicut columbam*, ad ipsius rei essentiam referenda sunt, ut scilicet hinc inferre liceat, sicut columba res est animata, sic Spiritus Sanctus res est animata, & sic cum res divina sit, etiam persona: sed referri debent ad externam speciem & modum, idque non ipsius rei, sed descensus illius, qua de re infra latius numero septimo.

3. Cap. 12. 32. Quod possint dici verba etiam adversus res illas, quæ non sunt personæ, cum per se manifestum est, tum aperte in ipso Novo Testamento ejus rei exemplum ac testimonium babemus, Acto. 6. 13. Nam certe, locus ille sanctus & lex, adversus quam Stephanus verba blasphema loqui accusabatur, non erant personæ. Ubi etiam notabis, vocem *blasphemia*, quæ in Græco codice est, licet in Latino desideretur, ut videas, blaspbemari etiam adversus illa posse, quæ non sunt personæ. Quod dico, quia apud alios Euangelistas blasphemiæ in Spiritum Sanctum fit mentio. Quod si ob id concludere ex isto loco velis, Spiritum Sanctum esse personam, quia cum Filio hominis, id est, cum Christo comparatur, qui sine dubio est persona, hæc simplex conjectura est, & quidem fallacissima, non autem probatio ulla. Quandoquidem satis est ad comparationem istam faciendam, quod in Spiritum Sanctum verba, & quidem blaspbema, dici possint, ut in Filium hominis, ad hoc autem nihil esse necesse, ut Spiritus Sanctus sit persona, jam exemplo loci illius sancti & Legis ostensum est.

4. Cap. 28. 19. Duplici ratione videtur ex loco isto Matth. 28. 19. probari posse, Spiritum Sanctum esse personam. Primum, quia Gentes in illum baptizare jubentur Apostoli. Deinde, quia hac ipsa in re conjungitur cum Patre & Filio, qui sunt personæ. Quod attinet ad priorem rationem, eam minime esse validam, ostendit locus Acto. 19. 3. Ubi Paulus interrogat discipulos illos, in quid fuerint baptizati, ipsi vero respondent, In Johannis baptisma. Nam certe in aliquid baptizari, est in rem baptizari, non in personam, & Johannis baptisma, res erat, non persona; ex quo intelligitur, potuisse baptizari, & posse, Gentes in Spiritum Sanctum, quamvis Spiritus Sanctus res tantum sit, non etiam persona. Quod si quis dicat, alio sensu dici, baptizari in baptisma Johannis, & alio, baptizari in Spiritum Sanctum; Hoc primum nihil est, nisi simul probetur, sensum, quo dicitur quis baptizari in Spiritum Sanctum, ejusmodi esse, qui non nisi personæ convenire videatur. Deinde, non diverso sensu (quod pertinet ad propositum) ista duo dicuntur. Quemadmodum enim baptizari in Johannis baptisma, est in iis institui, quæ pertinent ad baptisma, id est, ad doctrinam Johannis: sic baptisari in Spiritum Sanctum est in iis institui, quæ pertinent ad Spiritum S. qua de re infra circa finem aliquid apertius explicabimus. Nam si quis addat, & novæ cujusdam rationis loco afferat, non diserte in Spiritum S. sed in nomen Spiritus S. apud Matthæum scriptum esse, qui loquendi modus non conveniat nisi personis. Primo loco respondemus, sæpissime in divinis litteris, iis quæ non sunt personæ, ea tribui, quæ sunt propria personarum. Fatemur enim, multa de Spiritu Sancto in scriptura dici, quæ, proprie loquendo, personis tantum conveniunt, sed nihilominus, propter multas causas, quarum nonnullæ ex hoc scripto nostro colligi poterunt, omnino statuimus, ipsum non esse personam, sed ex earum rerum numero, de quibus scriptura ita loqui solet, ac si essent personæ, quamvis revera non sint. Secundo respondemus, cum Pater & Filius sint *revera personæ*, & vox *Nomen*, semel tantum ponatur, & prius etiam ex ipso verborum ordine de illis, quam de Spiritu Sancto dicatur, non minus commode, quam usitate, quod de Patre & Filio proprie effertur, ut videlicet illis nomen tribuatur, improprie de Spiritu sancto efferri, quod fortasse nunquam factum fuisset, si Spiritus Sancti aut solius, aut non sub eodem verborum contextu mentio facta fuisset. Restat, ut aliquid de posteriore ratione dicamus, qua videbatur posse ex isto loco Matth. 28. 19, probari, Spiritum Sanctum esse personam. Breviter igitur dicimus, nihil absurdi in eo esse, quod res quæ non sint personæ, cum personis conjungantur. Exempla habes, Acto. 23. 32. Ephes. 6. 10. Phil. 3. 10. 2 Thes. 1. 9, & quidem, ut hic in personis Dei, & Christi, & in rebus ad nos non aliter spectantibus, quam nos spiritum Sanctum spectare contendimus.

5. Marci 13. 11. Quod in isto loco, & in aliis, apud alios Euangelistas ei respondentibus, nec non alibi Spiritui Sancto tribuitur, *Quod loquatur*, non propterea concludendum inde est, Spiritum ipsum Sanctum esse personam. Alioqui similiter concludendum esset, Legem, Christi sanguinem, & divinam adhortationem, esse personas. Nam istis quoque tributum invenitur, quod loquatur, Rom. 3. 19. Heb. 12. 5. & 24. Quemadmodum igitur figuratus sermo in istis tribus locis agnoscendus est: sic etiam in iis agnosci debet, ubi Spiritus Sanctus loqui dicitur. Et in illis quidem locis est figura metaphoræ, per quam ob rei similitudinem ea dicitur locutio, quæ revera non est locutio: in his vero est figura Metonymiæ, per quam id loqui dicitur, cujus vi quispiam loquitur. Hoc autem dico, de loco, qui hic affertur, & de aliis ei apud alios Euangelistas respondentibus. Nam alibi, ut Joh. 16. 13. metaphorice Spiritui Sancto tribuitur quod loquatur, quemad-

mo-

modum alia similia quædam in eo toto Christi cum discipulis sermone ei tribuuntur, quæ ad hanc eandem sermonis figuram sint referenda. Loqui igitur in isto apud Johannem loco dicitur Spiritus Sanctus, non quia sit causa ut aliquis loquatur, ut in loco qui hic affertur, sed quia instillatin illa cognitionis rerum divinarum, quæ in mentibus hominum per Spiritum Sanctum, id est, per divinam efficaciam atque inspirationem fit, est sermo seu locutio quædam. Verum ad ipsum locum hic allatum & similes revertendo, dicimus, aliud nihil esse Spiritum Sanctum in quopiam loqui, quam quempiam Spiritu Sancto loqui, ut de Stephano legimus, non potuisse ejus adversarios resistere ejus sapientiæ & spiritui quo loquebatur, Act. 6 10. Sic enim habent exemplaria Græca, non autem *qui loquebatur*, ut est in Latina vulgata editione. Hoc porro quod de Stephano legimus, illud est, quod Christus se facturum promiserat, Luc. 21. 15. qui locus totam hanc rem non parum illustrat. Ex eo enim apparet, id, quod Christus alibi dixit, Spiritum Sanctum, seu spiritum Dei loquuturum in suis discipulis, eosve doctorum quid loquantur, nihil esse aliud, quam ipsum Christum Dei patris sui virtute ac potentia, quæ in ejus manibus est posita, effecturum, ut eam sapientiam, eaque verba habeant, quibus tunc fuerit opus. Ubi etiam notabis, id quod modo innuimus, id est, Luc. 12. 12. non haberi, quod Spiritus Sanctus ipse loquatur, sed quod doceat quid oporteat loqui, & sic cum Spiritus Sanctus apud Matthæum & Marcum dicitur loqui, agnoscas metonymiam, de qua ante diximus.

6. Lucæ 2. 25. Ex isto loco potius probatur, Spiritum Sanctum non esse personam. Neque enim de personis, sed de rebus dicitur, quod sint super aliquem, eo, inquam sensu, quo ibi dicitur Spiritus Sanctus fuisse super Simeonem. Namque nusquam legimus, ni fallor, exempli gratia, Deum vel Christum esse super aliquem, cum tamen de utroque legatur, quod sint in aliquo. Sed de ira Dei, de pace, de misericordia, quod vel sit, vel maneat super aliquem, & de similibus quibusdam sane legimus, ut Joh. 3. 36. Gal. 6. 16. nempe, quod hæ res tantum sunt, illæ vero personæ. Jam quod in eodem cap. 2. Lucæ, versu sequenti 26. dicitur, Simeonem oraculum habuisse a Spiritu Sancto, propterea dicitur, quia spiritus est virtus Dei: virtuti autem Dei ea tribui, quæ proprie ipsi Deo, cujus est virtus, conveniunt, nemo non videt, esse rationi apprime consentaneum. Sed præterea ejus rei apertissimum exemplum habes Luc. 22. 69. Nam & Christi quoque virtus, pro ipso Christo posita invenitur, 2 Thess. 1. 7. Idem est igitur oraculum Spiritus Sancti, quod oraculum Dei, sua virtute illum dantis, sive per Angelum, ut Act. 10. 22. expresse ac diserte legitur, sive alia quacumque ratione. Tertium testimonium ex eodem Lucæ cap. 2. 27. sumptum, nihil ad rem facit, cum in Græco non legatur, ex inspiratione Spiritus Sancti, sed tantum in spiritu.

7. Cap. 3. 22. Locus iste Luc. 3. 22. qui videtur plane ostendere, Spiritum Sanctum in forma columbæ apparuisse, aperte docet, haud ita rem se habere. Si enim id dicere voluisset Lucas, certe non *tanquam columba*, sed *tanquam columbæ* dixisset, unde apparet, vocula *tanquam*, seu, ut vulgata habet editio, *sicut*, voci *columbæ* junctam, tam hic, quam apud alios Evangelistas, tum ad verbum *descendere*, vel participium *descendentem*, referendam esse, tum etiam columbini descensus, non autem columbini corporis similitudinem declarare. Verisimile quidem alioqui etiam est, istam corpoream speciem seu formam, in qua Spiritus Sanctus in Christum descendit, non vulgarem fuisse, & in qua nihil divini necessario conspiceretur, qualis est forma columbæ, sed plane singularem & miraculi plenam. Hæc dicere voluimus, ut verus sensus loci intelligatur. Alioquin parum, vel potius nihil refert ad probandum, quod Spiritus Sanctus sit persona, eum in columbæ forma conspectum fuisse: neque enim propterea, vel Spiritus Sanctus erit columba, vel columba est persona. Vox Osoba/ quæ in ista Polonica versione habetur, est ambigua, & in loco isto non personam, sed speciem seu formam declarat: in Græco enim est vox εἴδει, quæ nullo modo personam significat.

8. Cap. 4. 1. In isto loco Luc. cap. 4. 1. non legitur, *ab hoc eodem spiritu*, sed tantum, *in spiritu*. Itaque satius fuerat Matth. locum attulisse similiter cap. 4. 1. ubi scriptum est, *à spiritu*, aut hunc locum cum illo conjunxisse. Sed concedamus diserte scriptum esse, *à Spiritu Sancto*, certe non magis hinc sequitur, Spiritum Sanctum esse personam, quam sequeretur divinam vim esse personam, si scriptum fuisset, *à divina vi*, quod nemo negabit recte scribi potuisse. Quod attinet ad locum eodem Lucæ cap. 18. si de primis verbis agatur, jam ostensum est ex eo, quod legamus Spiritum Sanctum esse super aliquem, potius concludi posse, Spiritum Sanctum non esse personam, vide supra numero 6. Sin autem de iis, quæ sequuntur, *unxit me*, dicimus, verbum istud *unxit*, & similiter id quod postea subjungitur, *misit*, non ad spiritum, sed ad Dominum referendum esse ibidem antea simul cum spiritu nominatum *spiritus Domini*. Id quod manifestum est ex loco, unde verba ista sunt accepta, Es. 61. 1. Vide locum, & veritatem agnosces, non tamen in vulgata Latina & Græca editione, in quibus eadem ambiguitas est, quæ apud Lucam: sed in Hebræo codice, & in translationibus cujuscunque linguæ inde vere manantibus.

9. Cap. 12. 12. Quod Spiritus Sanctus doceat, hoc nullo pacto nos cogit fateri ipsum esse personam, ut ex iis intelligi potest, quæ scripsimus numero 5. Et, 1 Cor. 11. 14. naturæ tribuitur quod doceat, quæ tamen non est persona. Præterea, ipsa spiritualis Christi unctio, qua ejus Christi fideles sunt prædi ti, docere dicitur, 1 Joh. 2. 27. Verum nemo nescit ipsam unctionem non esse personam, & sane locus iste, in quo eadem de re verba fiunt, de qua agitur, ubicumque Spiritus Sanctus docere dicitur, vel ipse unus satis est ad ostendendum, quomodo Spiritui Sancto tribuatur, quod doceat, quamvis non sit persona.

10. Johannis 1. 33. Locus Joh. 1. 33. nihil habet quod ad rem faciat, nisi quod Spiritus Sanctus descendat & maneat super aliquem. Atqui jam supra docuimus, esse vel manere supra aliquem, personæ non convenire, tantum abest, ut inde probari possit, aliquid esse personam.

11. Cap. 4. 24. In loco Joh. 4. 24. Græcus codex non habet verbum *est*, quod si nihilominus subaudiri debet, tamen ex articulo, qui nomini *Deus*, est suppositus, non item nomini *spiritus*, constat non *spiritum*, sed *Deum* in enunciatione ista esse subjectum, ut sensus sit, non quidem, quod spiritus habeat essentiam ac subsistentiam per se, eamque divinam, sed quod ille unus noster Deus, qui sine dubio per se subsistit, habeat essentiam spiritualem. Verum nihil est necesse, verbum *est* subaudiri. Nam cum nomen spiritus in Græco non minus accusandi, quam nominandi casu accipi possit, potest potius haud incommode subaudiri verbum, *quærit*, quod proxime ante legitur, ut sit sensus, *Deum quærere spiritum*. Cæterum quacunque ratione ista Christi verba interpretari velimus, cum in eis non quidem diserte Spiritus Sancti, sed *spiritus* simpliciter mentio fiat, cumque nulla prorsus ratione constet, simpliciter isto nomine Spiritum Sanctum isto in loco intelligendum esse, nihil erat, cur ista Christi verba ad quidquam de Spiritus Sancti essentia probandum deberent afferri.

13. Cap. 14. 26. Jam abunde responsum est numero 5. & 9. ad id quod scriptum legitur, Spiritum Sanctum docere. Nam quod præterea in loco Joh. 14. 26. habetur, ipsum in memoriam revocare, ejusmodi est, ut in ipso quotidiano sermone, id ipsum de qualibet re etiam omni sensu carente sæpe dicatur. Frequenter enim audimus dicentes, hoc vel illud mihi in memoriam revocat, &c. de rebus quæ per se ipsæ nullius pre-

tii sunt. Et si verbum istud revocandi in memoriam, seu suggerendi, frequens esset in Sacris Literis, nihil dubito, quin in ipsis aliquot ejusmodi exempla haberentur, ac fortasse, si quis diligenter inquireret, vel sub istis, vel sub similibus verbis exemplum aliquod tale in eis deprehenderet. Illud non reticebo, Euangelicos una, nisi fallor, cum plerisque Pontificiis affirmare, ex ipsis Sacris Literis aperte colligi, cœnam Domini, nobis ipsius Domini mortem in memoriam revocare, cum tamen ipsa cœna Domini nequaquam sit persona.

13. Cap. 15. 26. Ex toto loco isto, quinque colligi possunt de Spiritu Sancto dicta, quæ videantur indicare, illum omnino esse personam. Primum est, quod dicitur Venire. Secundum, quod appellatur Consolator. Tertium, quod mittitur, (quanquam hæc posteriora duo, in præcedenti quoque testimonio habentur, sed nos hoc loco ea examinanda reservavimus.) Quartum, quod procedat & emanet à Christi Patre. Quintum, quod testetur de Christo. Quod attinet ad primum, satis est commemorare, idem in scriptura dici de Dei regno, de mandato, de fide, de ira, nempe Dei, & de aliis rebus, quæ non sunt personæ, quod scilicet veniant. Vide Luc. 17. 20. Rom. 7. 9. Gal. 3. 23. & 25. 1 Thess. 1. 10. De secundo dico, in ipsa scriptura, consolandi actionem attributam inveniri iis rebus ipsis, quæ non sunt personæ, Psal. enim 23. 4. legimus, *Virga tua & pedum tuum ipsa consolantur me.* Qua sermonis figura similiter dicere potuisset David, Sunt consolatores mei. Nam sine dubio, quisquis consolatur, is etiam est consolator. Quis autem refugeret, exempli causa, ad hunc modum loqui, In meis afflictionibus, Dei gratia & bonitas, ipsi mei consolatores sunt, quamvis nemo nesciat, gratiam & bonitatem Dei non esse personas. Ad tertium omnibus in promptu est responsio, propter frequentiam divinorum testimoniorum, in quibus aliquid mitti dicitur, quod non est ullo modo persona. Hæc autem frequentia potissimum est in libro Psalmorum, ubi dicitur Deus mittere auxilium alicui, Psal. 20. 3. Misericordiam & veritatem suam, Psal. 57. 4. Iram indignationis suæ, Psal. 78. 49. Redemptionem populo suo, Psal. 111. 9. Ex quarto, quamvis ii, qui Spiritum Sanctum ipsum Deum esse statuunt, quales sunt Euangelici omnes & Papistæ, putant inde intelligi, formam (ut ita loquar) personalitatis ejus: tamen sine dubio contrarium potius probatur. Neque enim naturaliter persona à persona perpetuo & indesinenter, aut etiam sæpe aut subinde procedere seu emanare potest: qualem certum est processionem istam Spiritus Sancti à Patre Christi esse, id quod etiam indicat verbum ipsum præsentis temporis, *procedit*. Res non personæ à personis ratione ista emanant, ut habetur Mar. 7. 15. ubi idem est verbum, quod in loco isto Joh. 15. 26. Sed jam ad quintum accedamus, propter quod potissimum ex voce *Nota* supposita, apparet locum istum allatum fuisse. Dicimus igitur, non personarum tantum esse testimonium dare, sed etiam rerum, quæ non sunt personæ, & quidem similiter, ut hic de ipso Christo, testari, Joh. 10. 25. & 1 Joh. 5. 8. In priore enim loco diserte ipse Christus ait, opera quæ in nomine Patris sui faciebat, testari de ipso, non minus quam hic dixerat, Spiritum Sanctum de se testaturum. In posteriore vero similiter diserte spiritui & aquæ & sanguini tribuitur, quod testificentur, nempe Jesum esse Christum, ut ex præcedentibus constat. Certum est autem, aquam & sanguinem (si forte idem quis de spiritu, qui ibi intelligitur, fateri nolit) non esse personas, sed res tantum.

14. Cap. 16. 7. Locus Joh. 16. 7. nihil habet ad quod proximo numero 13. responsum non sit. Quod vero scriptum est ℣. 8. quod scilicet Spiritus Sanctus arguturus esset mundum, &c. (non autem puniturus, ut verbum, Polonicum, hic scriptum significare videtur) nullum habet momentum ad probandum, quod Spiritus Sanctus sit persona: præsertim cum actio ista, ut alicujus personæ minime unquam apparuerit. Est enim redargutio ista plane figurate dicta, & significat effectum illum patefactionis illorum trium mundi vel erratorum, vel errati judiciorum, qui ex divinis donis, & vi atque efficacia divina, qua Christi discipuli ac fideles repleri debebant, profecturus erat. Adde, quod non desunt exempla rerum, quæ non sunt personæ, quibus tribuitur, quod arguant sive corripiant, quales sunt, malitia & aversio, Jer. 2 19. Conscientia, Joh. 8. 9. Lex, Jacob. 2. 10. & aliæ res similes, de quibus hæc & similia, in Sacra Scriptura leguntur. Quod si quis contendat in hujusmodi locis, aut cèrte in plerisque eorum, aliquam personam subintelligi, cujus revera sit ista arguendi seu corripiendi actio, quæ rebus istis tribuitur, & propterea isti figurato loquendi modo ibi esse locum, ne hac de re sine ulla necessitate nunc disputem, quam tamen veram esse non credo, dico, hic quoque, ubi Spiritui Sancto tribuitur, quod mundum arguat, personas esse, quarum actio ista (quanquam ego, ut paullo ante attigi, hic nullam veram ac rei ipsius propriam actionem agnosco) censeri potest, Deus nempe ipse, & Christus à quo & per quem missus fuit Spiritus Sanctus, id est, Christi fideles, vi atque efficacia illa divina sunt repleti, & cœlestibus ac mirabilibus illis donis insigniti, nec non ipsi Christi fideles, qui istis rebus divinis acceptis, mundum reipsa redarguebant. Jam ℣. 13. ejusdem cap. 16. Joh. duo præterea habentur, ad quæ nondum responsum fuit, nempe *Spiritum Sanctum audire*, &, *à seipso non loqui*. Nam ad illud, quod futura annunciet, quamvis non ita expresse, tamen satis per ea responsum arbitramur, quæ diximus numero 6. ad locum Lucæ 2. 26. Quod igitur ad ista duo attinet, fateor ea esse ejusmodi, quæ proprie accepta, nullo pacto alii, quam veræ personæ conveniant, adeo, ut hic mera prosopopoeia seu personæ fictio agnoscenda sit, si Spiritus Sanctus revera non sit persona. Verum non omnino abhorret scriptura à meris prosopopoeiis, quæ etiam vix resolvi & explicari possunt, cujusmodi est multiplex illa Psal. 148. cui, multis aliis omissis, quasdam similes indicabimus, quæ propter verbum *audiendi*, aut alia similia, cum hac nostra commune aliquid habent. Eæ sunt, Deut. 4. 28. & 30. 19. & 32. 1. Esa. 1. 2. Ezech. 36. 1, &c. Mich. 6. 1, 2. Resolvitur autem & explicatur prosopopoeia mera hoc pacto, quod scilicet Christi discipuli debebant certi esse, ea quæ sibi dictari sentirent, pro divinitus dictatis omnino haberi debere. Et sane alioqui, si Spiritus Sanctus esset vera persona, nihil attinebat dicere, *à seipso non loquetur*. Quis enim hac de re ambigere vel dubitare potuisset, sed ficta persona inducta potuit Christus ita loqui. Jam vero, quod subjungit Spiritum Sanctum se glorificaturum, &c. apertissimus est istorum verborum sensus, cum scilicet illa vis divina, quæ effundi in ipsius discipulos debebat, ea quæ ad ipsius regnum pertinent, patefactura esset, hinc consecuturum, ut ipsius gloria illustraretur.

15. Actorum totum cap. 1. præcipue autem ℣. 16. Maxima pars primi cap. Actorum Apostolicorum, contra quam hic affirmatur, nihil de Spiritu Sancto loquitur. Percurremus autem breviter pauca illa loca, ubi ejus fit mentio. Primum igitur ℣. 2. Christus dicitur mandata dedisse Apostolis per Spiritum Sanctum, ex quo constare videtur, Spiritum Sanctum non esse personam, Neque enim per aliam personam, quam per seipsum mandata Christus Apostolis dedit. Fateor tamen, dictionem *per*, in loco isto posse ita accipi, ut non instrumentum, sed auctorem significet, quemadmodum in re simili videmus 1 Thes. 4. 2. Non putet tamen quisquam hinc concludi posse contrarium, id est, Spiritum Sanctum esse personam, ut sine dubio persona est Dominus Jesus, per quem ibi Paulus mandata dedisse ait. Nam idem Paulus, eodem prorsus loquendi modo, gratiam sibi datam auctorem facit mandatorum quorundam, quæ statim daturus erat, Rom. 12. 3. ut alia innumera loca omittam, in quibus similiter divinæ

gratiæ,

gratiæ, vel alii rei simili, quæ non est persona, tribuitur in scriptura auctoritas, sive efficiendi causa. Jam vero deinde in eodem cap. Act. 1.4.5. mentio fit Spiritus Sancti, primum implicite sub nomine promissionis Jesu Christi Patris, & postea diserte, cum explicatur promissio ista, ubi dicitur Apostolos Spiritu Sancto baptizatum iri. Promissionis nomen per se potius rem quam personam indicat, quamquam ex promissionis istius explicatione constare videtur, non de ipso Spiritu Sancto, sed de Spiritus Sancti baptismo promisso ibi verba fieri. Ipsum vero Spiritu Sancto baptizari, ut numero 2. supra ostendimus, satis aperte docet, Spiritum Sanctum non esse personam. Sequitur ℣. 8. Spiritus Sancti mentio his verbis, *Accipietis virtutem supervenientis Spiritus Sancti in vos.* Non arbitror autem quemquam esse, qui ex eo, quod Spiritui Sancto virtus tribuatur, hinc concludat Spiritum Sanctum esse personam. Cum aliis rebus multis, quæ non sunt personæ, idem tributum inveniatur. Vide 1 Cor. 15.56. Phil. 3. 10. 2 Tim. 3. 5. Heb. 11. 34. Tametsi mihi sit verissimile, locutionem istam, *Virtus Spiritus Sancti*, quæ etiam alibi aliquoties legitur, idem omnino valere, quod locutio alia similis valet, cui alicubi adjuncta reperitur. Locus est Rom. 15. 19. in virtute signorum & prodigiorum, in virtute Spiritus Sancti; ut scilicet, quemadmodum voces, *signorum & prodigiorum*, ponuntur, ad explicandam virtutem, quam intelligit Apostolus, sic etiam nomen *Spiritus Sancti*, ad idem explicandum sit positum. Nam eodem sensu alibi Spiritum Sanctum simpliciter commemorat, ut 2 Cor. 6. 4. Breviter hæc locutio, *Virtus Spiritus Sancti*, eadem esse videtur, cum illa, *corona vitæ, corona gloriæ*, Jacob. 1. 12. 1 Pet. 5. 4. Id quod in isto loco simul dicitur, de superveniendo (ut sic loquar) in Apostolos Spiritus Sancti, ut intelligi potest ex iis, quæ diximus supra numero 6, non obscure indicat, Spiritum Sanctum non esse personam. Rerum enim est, non personarum, venire super aliquem, non secus atque in aliquo manere, aut esse. Vide Luc. 21. 35. Act. 8. 24. & 13. 40. Reliquus locus in quo Spiritus S. isto cap. 1. Act. mentio fiat, est is qui citatur ℣. 16. Verum nihil pertinere ad probandum, quod spiritus sit persona, eum per aliquem loqui, facile ex iis cognosci potest, quæ disputavimus supra numero 5. quibus illa adde, quæ infra à nobis dicentur num. 29.

16. Cap. 5. 3. Græcum exemplar, Act. 5. 3. non habet, Mentireris in Spiritum Sanctum, sed, Mentireris Spiritum Sanctum, quod ita accipi potest, &, ni fallor, debet, ut Latine ista verba sonant, ut scilicet Petrus velit dicere, Ananiam facto illo suo, præ se tulisse, se habere Spiritum Sanctum, cum tamen ipse sciret, haud ita rem se habere. Quamquam potest quis mentiri adversus rem, quæ non sit persona, ut dicitur quis mentiri adversus conscientiam suam, & adversus veritatem, qui posterior loquendi modus invenitur in ipsis sacris litteris, Jacob 3. 14. De Spiritu Sancto, quod testetur, jam respondimus supra num. 13. ad finem.

17. Cap. 7. 51. Quod Actor. 7. 51. dicuntur homines Spiritu Sancto resistere, id nullam vim habet ad probandum Spiritum Sanctum esse personam. Veritati siquidem resistitur, ut 2 Tim. 3. 8. & verbis hominum ibidem cap. 4. 15. & de resistendo voluntati Dei fit mentio Rom. 9. 19. Nec tamen aut veritas, aut verba hominum, aut Dei voluntas persona est aliqua, sed res tantum.

18. Cap. 8. 29. Spiritus nomine, Actor. 8. 29. intelligitur sine dubio Angelus ille, cujus antea fuit mentio ℣. 26. Illud negari non potest, nihil esse quod cogat statuere Spiritum istum idem esse, quod Spiritus Sanctus. Quare nihil ad rem facit locus iste.

19. Cap. 13. 2. Quod attinet ad illud, quod Actor. 13. legimus versu 2. intelligendum est, extitisse vocem quandam, quam constiterit esse divinam, quæque ipsa ista verba protulerit, neç dixerit præterea, Ego sum Spiritus Sanctus, qui hæc vobis dico; adeo, ut idem isto in loco sit, Spiritus Sanctus dixit, quod, vox divina virtute extitit. Ita ut relativum *mihi*, & verbum *advocavi*, pro quo vulgata Latina editio habet, *assumpsi*, ad eum referatur, cujus nomine extitit vox illa, nempe ad Deum, seu mavis ad Christum, cui à Deo Ecclesiæ cura demandata est. Jam quod attinet ad id, quod scriptum est ℣. 4. propterea dicuntur Saulus & Barnabas emissi à Spiritu Sancto, quia divina vi atque operatione emissi sunt, nempe, vel ob id dictum est antea, de voce illa quæ jam extiterat; vel ob aliud aliquid simile, quod deinde expressius jussi sunt exire. Potuit autem vox illa & jussus iste per Angelum fieri, & nihilominus spiritui Sancto, id est, virtuti & efficaciæ divinæ utraque res tribui. Angelorum enim operationes a virtute & efficatia divina omnes, præsertim vero illæ, quæ nomine ipsius Dei aut Christi fiunt, plane proficiscuntur.

20. Cap. 15. 28. Sensus istorum verborum, *Visum est Spiritui Sancto, & nobis*, sine dubio hic est, visum est nobis ex divino afflatu sive inspiratione. Certi enim erant Apostoli, & reliqui, à quibus decretum illud manabat, cum ipsi in Jesu Christi nomine congregati essent, ipsum Jesum Christum secundum promissum suum, Matth. 18. 20. in ipsorum medio fuisse, & divinitus illis inspiratum, id decretum esse. Neque enim alioqui quicquam ibi legitur; quod indicet personam aliquam, quæ Spiritus Sanctus esse possit; vel interrogatam vel consultam ab ipsis fuisse, quid de quæstione illa statuere debeant, vel sua sponte eos hac ipsa de re monuisse, sententiamve suam super ea aliquo modo declarasse. Utuntur igitur Apostoli, & alii, ad sensum istum, quem diximus, exprimendum, isto loquendi modo, non quia Spiritus Sanctus sit persona, sed quia prosopopœia, seu personæ fictione ista vividius, ut sic dixerim; ista divina inspiratio exprimitur, & majestas atque auctoritas major toti rei conciliatur.

21. Cap. 16. 6. Dicuntur Paulus & Silas prohibiti à Spiritu Sancto, ne prædicarent &c. Quia divina virtute atque efficacia prohibitio ista facta est, sive per Angelum, sive aliæ quacunque ratione ea facta fuerit, in qua divina virtus fuerit animadversa. Jam, quod ℣. sequenti huic simile dicitur in vulgata editione Latina, in Syriaca & in quibusdam Græcis exemplaribus, quæ Beza in sua translatione secutus est, sic habet: *Et non permisit eos Spiritus Jesu.* Verisimile est autem, quamvis non legatur isthic vocula illa *Idem*, quæ hic in loco citato apposita est, hanc prohibitionem eadem ratione fuisse factam, qua priorem illam. Sed Spiritus Jesu (si ita legi posse velimus) aliud nihil, judicio meo, esse potest, quam Angelus Jesu. Neque enim invenies, quidquid alii doceant, Jesu seu Christi Spiritus nomine Spiritum Sanctum simpliciter intelligi. Quod si ita res habet, sequitur id, quod Jesus Angelus, id est, Jesus per Angelum suum facit, à Spiritus Sancto fieri dici. Ex quo satis constat, Spiritum Sanctum non esse personam quandam singulatem à Christo ejusque Angelis distinctam, sed vim atque efficaciam divinam, sine qua ista à Jesu per Angelos suos non fiunt. Postremo & illud addam, præsertim propter priorum locum, in quo Spiritus, diserte fit mentio, prohibendi actionem non personis tantum, sed etiam rebus in ipsa scriptura tribui. Vide Act. 8. 36. & 10. 47. secundum Græcam veritatem.

22. Cap. 20. 28. Paulus quod vel ipsemet, ut quidem verisimile est, vel Christi fideles in ejus nomine congregati fecerant, Spiritum Sanctum fecisse dicit, non contentus dixisse id ipsum quod intelligebat, nempe divina inspiratione ac nutu id factum fuisse, ob eam causam, quam supra numero 20. attulimus. Mirum enim est, quam figuratus ac prosopopœicus iste loquendi modus, quamvis probe animadversus, & eo sensu acceptus, qui veritatis limites nihil excedat, tamen vehementius multo auditorem afficiat, quam simplex & proprius. Cæterum nemo nescit Christum esse, qui epilco-

epiſcopus, id eſt, paſtores in Eccleſia dat, & per ſuos hujuſce rei miniſtros conſtituit. Eph. 4. 11. Cum igitur idem hoc Spiritum Sanctum facere legimus, ſatis, ut proxime antea in re ſimili diximus, intelligere hinc poſſumus, Spiritum Sanctum non eſſe perſonam quandam à Chriſto ejuſve miniſtris diſtinctam, ſed efficaciam & favorem illum divinum, ſine quo talia non fiunt.

23. Cap. 21. 11. Nihil habet locus hic quod ad rem faciat, niſi Spiritum Sanctum loqui, ad quod jam reſpondimus ſupra num. 5. & alia alibi diximus, unde facile reſponſio colligi poteſt, & figuratus iſte loquendi modus probe animadverti.

24. Roman. 8. 26, & 27. Paulus nomine ſpiritus non intelligit ipſum Spiritum Sanctum, ſed qualitatem illam hominis regenerati per Chriſti cognitionem, quæ animalitati, ut ſic loquar, opponitur, quæ quidem qualitas effectus ſane eſt Spiritus Sancti, id eſt, virtutis ac favoris divini in ipſa Chriſti patefactione ejuſque Euangelii prædicatione comprehenſi, ſed non tamen eſt ipſe Spiritus Sanctus. Nam quod Paulus ſpiritus nomine in loco iſto, id quod nos diximus, intelligat, non autem Spiritus Sanctus ipſum, aperte conſtat ex eo quod proximo 27 verſiculo ſubjungit, neque enim ibi ſcriptum eſt, *idem Spiritus*, ut hic citatum video: ſed, *qui autem ſcrutatur corda*, qua periphraſi Deus ſine dubio intelligitur: & ſtatim ſubjicitur, *ſcit*, (quod verbum hic omiſſum fuit.) *qui ſit ſenſus Spiritus*. Jam certum eſt, Spiritus nomen hic ſignificare eum Spiritum, de quo proxime eſt locutus, quod etiam apertiſſimum facit id quod ſtatim ſequitur, *quod ſecundum Deum poſtulat pro ſanctis*. Nam & antea de Spiritu dixerat, *eum poſtulare* &c. Verum nulla ratione fieri poteſt, ut Apoſtolus voluerit dicere, eum, qui ſcrutatur corda, ſcire, quia ſit ſenſus Spiritus Sancti. Cordium enim ſcrutatio nihil pertinet ad ſciendum, qui ſit ſenſus Spiritus Sancti, cum Spiritus Sanctus ipſius Dei Spiritus ſit. Itaque tantum abeſt, ut ex loco iſto Pauli probari poſſit, Spiritum Sanctum eſſe perſonam, ut potius inde colligi queat, quomodo, etiamſi Spiritus Sanctus non eſt perſona, tamen ea de illo dicuntur, quæ ſunt propria perſonarum. Nam certe qualitas illa in homine regenerato, non eſt perſona, & tamen de ea dicitur, quod ſenſu, id eſt, cognitione eſt prædita, quod poſtulet, ſeu interpellet, & quod gemitus inenarrabiles habeat, quæ non niſi perſonis conveniunt. Senſus autem totius hujus Paulini loci eſt, regeneratos per Chriſti cognitionem homines, quos & hic & alibi ſanctos appellat, ſi ipſi per ſe conſiderentur, cum propter Chriſtum affliguntur, id quod infirmitates appellat, ignoraturos quid agant, quidve Deum rogent, ſed quatenus qualitate illa ſunt præditi, quæ illis per Chriſti cognitionem acceſſit, & ſpem ſimul ac notitiam habent liberationis ſuæ & modi ipſius, ardentiſſime à Deo implorare, ut in ſpe ac notitia iſta ipſos confirmare velit, ac tandem felicem & beatum exitum, ad quem ipſi ex ejus voluntate perpetuo anhelant, afflictionibus iſtis dare. Sancti igitur pro quibus ſpiritus iſte poſtulat, ii homines ſunt, in quibus talis Spiritus eſt, qui & pro ſingulis in quibus eſt, & in ſinglis, pro omnibus qui tales ſunt, Deum, ut dictum eſt, orare non intermittit.

25. Cap. 15. 16. Nihil habetur quod ad quæſtionem hanc de Spiritu Sancto pertinere poſſit, niſi, quod per Spiritum Sanctum, ſive ut in Græco & in ipſo vulgato Latino codice legitur, in Spiritu Sancto aliquid ſanctificetur. Sed hoc ad probandum, quod Spiritus Sanctus ſit perſona, nihil prorſus momenti habet: non paucis enim rebus, quæ non ſunt perſonæ, idem in ipſo Novo Teſtamento tribuitur. Vide Joh. 17. 1. 1 Tim. 4. 5. Hebr. 10. 10. & 29. Vide etiam, Matt. 23. 17. & 19. Hebr. 9. 13.

26. 1 Corinth. 2. 10. uſque ad 14. Non ſuccurrit nunc exemplum talis omnino locutionis, qualis iſta eſt 1 Cor. 2. 10, de Deo revelante per Spiritum ſuum, ut melius appareat revelationem iſtam divinam potuiſſe à Paulo dici, per eam rem factam fuiſſe, quæ non ſit perſona. Sed nemo eſt qui taſſurus non ſit, potuiſſe Apoſtolum, exempli cauſa, dicere, Deum iſta revelaſſe nobis per Euangelium ſuum: & tamen Euangelium Dei non eſt perſona. Utimur autem libenter hoc exemplo, ab ipſa re de qua agit Paulus nihil recedentes. Quia ſi quis diligenter rem perpendat, videbit iſtum Dei Spiritum, de quo ibi verba ſiunt, aliud nihil eſſe, quam divinum illum afflatum & favorem, qui in Dei Euangelio continetur, per quem Deus ea, quæ præparavit diligentibus ipſum, patefecit iis, qui ipſi Euangelio credunt. Nam alibi etiam idem Apoſtolus ait, Jeſum Chriſtum per Euangelium vitam & immortalitatem in lucem protuliſſe 2 Tim. 1. 10. Quin etiam, ſi quis recte animadvertat, videbit ipſum Euangelium ab eodem Apoſtolo alibi ſpiritum appellari, & literæ, id eſt Moſaicæ legi opponi 2 Cor. 3. 6 &c. Jam quod Paulus ait, ſpiritum ſcrutari etiam profunda Dei, id nullo modo probat Spiritum Sanctum eſſe perſonam. Nomine enim ſpiritus iſto in loco eum intelligit, in quo ſit ſpiritus, quemadmodum infra ejuſdem Epiſtolæ cap. 13. 4, &c. charitatis nomine eum intelligit, in quo ſit charitas, dum charitati tribuit, quod ſit manſueta, benigna, non invida, & alia plurima perſonarum propria. Quod ſi quis nihilominus adhuc dubitat, ne Paulus iſto in loco 1 Cor. 2. ſpiritus Dei nomine perſonam quandam intellexerit, conſideret tantum id quod ℣. 12. ſcribit, ubi Spiritui Dei opponit ſpiritum mundi. Nam certe ſpiritus mundi, quem ibi Paulum intelligere neceſſe eſt, non eſt perſona quædam.

27. 1. Cap. 6. 11. Quod per Dei Spiritum homines à ſuis peccatis abſolvantur, ſanctificentur, juſtificentur, ut iſto in loco legitur, id nullam habet vim probandi Spiritum Sanctum eſſe perſonam. Nam & in ſanguine, id eſt, per ſanguinem Chriſti, tum ablui à peccatis noſtris dicimur, tum ſanctificari, & per fidem juſtificari. nec tamen vel Chriſti ſanguis vel fides ſunt perſonæ. Vide Heb. 13. 12. Apoc. 1. 5. Rom. 3. 38.

28. 2. Cap. 13. 13. In verbis iſtis communicatio Spiritus Sancti; vox *Spiritus Sancti*, non active: *ſed paſſive* accipi debet, id eſt, intelligere oportet, *non quidem* aliquid à Spiritu Sancto communicari *ſed* ipſum Spiritum Sanctum communicari. Similem locutionem habes, 1 Cor. 10. 16, nec uſquam, ni fallor, hujuſmodi locutio aliter accipi debet. Jam quod Spiritus Sanctus ipſe communicetur, hoc potius oſtendit, illum eſſe rem non perſonam. Perſonarum enim eſt communicare: rerum vero communicari.

29. Hebræ. 3. 7. Quamvis ea, quæ ſupra num. 5. & alibi diſputavimus, ſatis eſſe poſſint ad demonſtrandum, quod verba iſta Heb. 3. 7, *Spiritus* ſcilicet *dicit* &c. non habent vim oſtendendi Spiritum Sanctum eſſe perſonam: illis tamen hoc addatur, quod de ſcriptura ſæpius legimus; eam aliquid dicere. Ut Rom. 4. 3, & 9. 17. & 10. 11. 1 Tim. 5. 28. & aliis in locis. Quod exemplum accommodatiſſimum cenſeri debet. Nam ſi de ſcriptura ipſa, quæ non modo non eſt perſona, ſed à perſonæ eſſentia quam longiſſime diſtat, legimus, quod aliquid dicat, multo magis id de Spiritu Sancto legi poteſt, etiamſi non ſit perſona, cum ſit efficacia ac virtus Dei, perſonæ omnium aliarum ſine ulla comparatione excellentiſſimæ, & ſic maxime propriæ perſonæ, præſertim cum Spiritus Sanctus ſit ſcripturæ autor, & non aliud in iſto & ſimilibus locis legamus, Spiritum Sanctum dicere, quam id quod in ſcriptura habetur, quodque ipſam ſcripturam dicere alicubi legimus. Jam, quod iſto eodem in loco Hebr. 3. 7. ſcriptum eſt, *Vocem ejus*, ſciendum eſt, relativum *ejus* non Spiritum Sanctum ſed Deum referre, Vide Pſal. 95. 7. unde verba iſta accepta ſunt.

30. 1 Johan. 5. 7. Verba iſta de teſtimonio Patris, verbi & Spiritus Sancti non habentur in emendationibus & antiquioribus Græcis codicibus, nec in Syriaca editione, nec etiam in antiquiſſimis Latinis exemplaribus. Sed etiamſi verba iſta legi deberent, aliud nihil inde colligeretur, quam Spiritum Sanctum teſtari, ad quod

reſpon-

responsum est supra numero 13. ad finem. Nam si quis dicat, cum Pater & sermo sint personæ, hinc intelligi, Spiritum Sanctum, qui cum illis conjungitur pariter esse personam; ad hoc quoque responsum est numero 4. similiter ad finem.

Objectio. Sacræ Literæ Spiritum Sanctum non separant a Deo Patre & filio, sed in præcipuo loco jubemur baptizari omnes in hos tres: in altero item celebri, docemur, Patrem, sermonem & Spiritum Sanctum idem esse: in tertio monemur peccatum in Spiritum Sanctum irremissibile esse.

Responsio. Nihil mirum' videri debet, si Spiritum Sanctus sæpe cum Deo & cum filio ejus Domino nostro Jesu Christo, in summis ac præcipuis rebus conjungitur, quamvis non sit persona. Quis enim merito mirari potest, si vis atque efficaciæ Dei, simul cum ipso Deo & cum Christo, per quem Deus illam sub Novo Testamento uberrime exserit, quam sæpissime fiat mentio, eique eadem tribuantur, quæ ipsi Deo & Christo tribuuntur, ipsorumque sunt maxime propria? Quis ex eo, quod vis atque efficacia Dei ab ipso Deo non separetur, audebit concludere, ipsam vim & efficaciam esse personam divinam, ab ipso Deo cujus vis & efficacia est, & à quo emanat, distinctam? De eo quod baptizari jubemur, in nomen Patris & filii & Spiritus Sancti, jam responsum est numero 4. Verum tamen libet hic aperte addere id, quod ibi vix obscure innuimus, locum videlicet istum Matth. 28. 19. non pertinere ad formam verborum, quibus aquæ baptismus administrari debeat, ut inde scilicet colligi possit, Spiritum Sanctum divinam esse personam à Patre & filio distinctam, cui non secus ac Patri & filio ii consecrentur ac dicentur, qui aqua baptizentur. Nusquam enim in Actis Apostolicis, ubi tam sæpe administrati baptismi aquæ fit mentio ista verborum formula commemoratur, sed tantum *nomine*, seu, *in nomen Jesu Christi*, vel, *Domini Jesu*, vel simpliciter, *Domini*, credentes baptizati fuisse dicuntur. Quare præter alias rationes, quæ id evincunt, quasque hic explicare non est necesse, vel ob hanc unam concludendum est, sensum istius loci esse; debere eos, qui Jesu Christi discipuli sunt, institui atque initiari ea doctrina, quæ ad Patrem & filium & Spiritum Sanctum pertinet. Quemadmodum enim baptismatis nomen pro doctrina seu disciplina usurpatur: sic baptizandi verbum, pro eo, quod est instituere atque initiare doctrina seu disciplina aliqua, optime usurpari potest. De nomine baptismatis est locus apertus, cujus supra mentionem fecimus Act. 19. 3. Immo ipsum verbum *baptizandi*, idem cum ea quam diximus significatione inveniri, haud immerito quis affirmaverit. Quicquid sit, etiamsi apud Matthæum vox *baptizantes* aquæ baptismum significaret, nihil aliud tamen esset intelligendum, quam eos, qui baptizantur aqua, debere institui in iis, quæ pertinent ad Patrem & ad filium & ad Spiritum Sanctum, quemadmodum in loco illo Acto. 19. baptizatum fuisse in baptisma Johannis, si velimus *baptizandi* verbum ibi baptismum aquæ significare, aliud nihil est, quam in aquæ baptismo suscipiendo in iis institutum fuisse, quæ pertinent ad baptisma, id est, ad doctrinam seu disciplinam Johannis. Nemo autem nescit, quam cognitio ejus doctrinæ, quæ ad Patrem, ad filium, & ad Spiritum Sanctum pertinet, sit illi homini necessaria, qui Jesu Christi discipulum se merito declarari velit, & in ejus nomine aqua baptizari, etiamsi nec filius, id est, ipse Dominus noster Jesus Christus, sit ille idem unus Deus, qui Pater, ejusdemve cum illo essentiæ, nec Spiritus Sanctus sit persona. Nam & Pater est primus auctor primumque principium religionis Christianæ, atque ultimus ejus finis: & filius is est, in quo illa proponitur atque explicatur, & per quem initium, progressum, ac finem suum habet: & Spiritus Sanctus ea res est, sine qua nec quicquam istorum fit, nec ii, qui Christianam religionem amplectuntur, perdurare in illa possunt. Fac enim non exeri à Deo vim atque efficaciam suam singularem in humanum genus, qua ejus inestabilis benignitas erga ipsum, illudque beata immortalitate donandi consilium patefiat ac confirmetur, & in ipsis cordibus obsignetur, certe vel nulla religio existet, vel suo fine plane frustrabitur. Atque his paucis, quæ hac de re disputavimus, volumus non tantum ad istum locum Matth. 28. sed ad omnes alios qui allati sunt, in quibus Dei & Christi & Spiritus Sancti fit mentio, esse responsum, & si qui sunt alii similes, qui vel afferri soleant, vel afferri posse videantur; ut constet, Spiritum Sanctum cum Deo & Christo conjungi, non aliam ob caussam, nisi quia una cum Deo & Christo ad salutis nostræ rationem pertinet, non autem propterea, quia sicut illi, sic etiam ipse sit persona; multo autem minus quia isti tres simul & quilibet ipsorum sit unus ille Deus noster. Hoc enim non modo naturæ ipsi toti ac rationi penitus adversatur, sed cum universa sacra scriptura apertissime pugnat, quæ alium ubique facit illum unum Deum nostrum: alium vero, tum Christum, tum etiam Spiritum Sanctum: & solum Jesu Christi patrem, à quo Spiritus Sanctus emanat, istum unum Deum nostrum esse clarissime testatur. Certe duo ex illis allatis locis, nempe Rom. 15. 16. & 2 Cor. 13. 13. manifeste satis illum unum Deum à Christo & Spiritu Sancto distingunt. Est enim in Græco, nomini Dei additus articulus, qui illum unum Deum ibi debere intelligi omnino significat. Nam quod præter istorum trium conjunctionem additur 1 Joh. 5. 7. quod unum sint, ut non repetamus id, quod ante proximo num. 30. monuimus de loco isto plane suspecto, satis est pro responsione id, quod statim vs. 8. sequitur, de spiritu & aqua & sanguine: unde liquido apparet, quo sensu proxime dictum fuerit. Patrem verbum & Spiritum Sanctum esse unum. Quanquam ex multis aliis scripturæ locis constat, aliud omnino significare *esse unum*, quam esse unam individuam essentiam. Vide, ut alia loca omittam, Job. 17. 11. 21. 22. Nam in locis istis expresse indicatur hoc ipsum, quod Deus & Christus seu Pater & filius sint unum, nullo modo istam individuæ essentiæ unitatem declarare. Alioqui sequeretur, Christi fideles esse unam tantum individuam essentiam & sic unum tantum individuum hominem. Diserte enim Christus ibi Patrem orat; ut sui fideles sint unum, *sicut nos*, inquit, *unum sumus*.

De blasphemia in Spiritum Sanctum, quatenus inde videatur posse colligi; ipsum Spiritum Sanctum esse personam, responsum est supra num. 3. Quatenus vero ex eo, quod blasphemia ista non remittitur velit quis colligere Spiritus Sancti summmam excellentiam, nihil est, quod in eo adversus nos laboret, cum nos ultro concedamus, vel potius contendamus, Spiritum Sanctum esse vim atque efficaciam Dei, qua quidem re nihil excellentius excogitari potest, præter ipsum Deum; in quem tamen blasphemiæ non minus, quam eæ quæ in filium hominis, qui idem est ipsius Dei filius, dictæ fuerunt, remittuntur. Unde apparet, vel Spiritum Sanctum excellentiorem ipso Deo Patre esse, quod vere sine maxima in ipsum Deum blasphemia ne cogitari quidem potest; vel istud, quod blasphemia in Spiritum Sanctum non remittatur ex ipsius Spiritus Sancti perfectissima & absolutissima excellentia per se nequaquam proficisci, nec eam inde colligi necessario posse, quippe, quod necesse sit, aliam istius rei esse causam. Alioqui sane nec ipsa blasphemia in Deum Patrem remitteretur, ut de filio taceam, quem tamen omnes, qui Spiritum Sanctum personam esse credunt, si non majoris, at certe non minoris excellentiæ quam ipsum Spiritum Sanctum esse statuunt.

Argu-

Argumentum ad probandum, quod Spiritus Sanctus ſit Deus.

Deo tantum peccatur. Sed in Spiritum Sanctum peccatur. Igitur Spiritus Sanctus eſt Deus.

Reſponſio.

Oportebat in argumento iſto dicere, *ſed Spiritui Sancto peccatur*, &c. ſi hoc probatum fuiſſet, aliquas vires habuiſſet argumentatio. Aut certe oportebat dicere, *In Deum tantum peccatur.* Sed hoc nimis aperte falſum eſſe conſtitiſſet, cum ſcriptum inveniatur: *Si autem peccaverit in te frater tuus*, Matth. 18. 15. Et rurſus, *Neque in legem, neque in templum, neque in Cæſarem peccavi*, Act. 25. 8. Et rurſus, *Qui ſcortatur, in proprium corpus peccat*, 1 Cor. 6. 18. Igitur ex eo, quod peccetur in Spiritum Sanctum, non ſequitur Spiritum Sanctum eſſe Deum; niſi etiam eadem ratione concludere velimus, quemlibet fratrem noſtrum, & legem, & templum, & Cæſarem, & denique uniuſcujuſque corpus, eſſe Deum. Quanquam nuſquam ſcriptum invenitur, quod peccetur in Spiritum Sanctum, ſed quod in Spiritum Sanctum blaſphemetur, Mar. 3. 29. Lucæ 12. 10. ſeu quod detur Spiritus Sancti blaſphemia, id eſt, Spiritus Sanctus blaſphemetur, vel quod contra Spiritum Sanctum quia verbum dicat, Mat. 12. 31. & 32. Atqui Act. 6. 11. & 13. accuſatur Stephanus, quod verba blaſphema dixerit non ſolum in Deum, ſed etiam in Moſen, adeoque contra locum illum ſanctum & legem; & non Deus modo, verum etiam homines blaſphemantur, Rom. 3. 8. imo & alia multa, ut Chriſtianorum bonum, doctrina, & verbum Rom 14.16 1 Tim. 6. 1. Tit. 2. 5. Nec mirum; cum blaſphemari, nihil aliud ſit, quam verbis vituperari. hoc autem in quidlibet cadere poteſt.

Animadverſiones quædam extemporales in D. JOHANNIS NIEMOJEVII ſcriptum adverſus partem quandam Diſputationis F. S. de JESU CHRISTO Servatore.

1. F. S. non vocat mendacium, & ſomnium humanum, credere, fideles gratia Dei per mortem & ſanguinem Chriſti à peccatis expurgari; ſed, quod ea fides in Chriſtum, qua juſtificantur, ſit credere, per ea, quæ paſſus eſt Chriſtus, deleta fuiſſe peccata noſtra, hoc vero & periculi plenum mendacium continere ait, & humanum commentum eſſe affirmat. Siquidem, quamvis veriſſimum ſit, per mortem & ſanguinem Chriſti gratia Dei fideles à peccatis expurgari, ſive fidelium peccata per ea, quæ paſſus eſt Chriſtus, deleta fuiſſe; non tamen hoc credere eſt fides illa in Chriſtum nos juſtificans, de qua in parte illa diſputationis Fauſti cum Calviniano eccleſiaſte quærebatur. Id quod ipſe D. Niemojevius ſatis confirmat, cum fidem juſtificantem explicans, reſurrectionis Chriſti mentionem facit, cum tamen in ea Calvinianorum fide nulla prorſus de Chriſti reſurrectione mentio fiat.

2. Non deſtruit Fauſtus totis viribus medium remiſſionis peccatorum, nec illud rejicit aut eludit, multo minus eos, qui id medium tenent, impudenter ſubſannat, etiamſi in ſua fidei in Chriſtum juſtificantis expoſitione ſanguinis & mortis Chriſti non meminerit, immo nobis remiſſionem peccatorum per Chriſti mortem & ſanguinem contigiſſe agnoſcit, quod quo modo intelligendum ſit paullo poſt breviſſime explicabitur. Verum aliud eſt agnoſcere quidpiam veriſſimum eſſe, eorum etiam quæ ad ſalutem noſtram pertinent, aliud, quia id verum eſſe credatur, propterea peccatorum remiſſionem contingere, & hominem juſtificari.

3. Nec de Dei miſericordia ſcribit inordinate, quia dicat, Deum miſericordiam ſuam in illos exerere, qui doctrinam Chriſti amplectuntur & ſequuntur. Neque enim de omni Dei miſericordia loquitur. Novit enim optime Dei ineffabilem miſericordiam, qua humanum genus complexus eſt, ita ut perditiſſimos etiam homines, & antea ſibi infeſtiſſimos, dummodo in Jeſum Chriſtum credant, ſervare & in gratiam recipere decreverit, & pollicitus ſit, omnem noſtram mandatorum Chriſti conſervationem anteceſſiſſe. Sed, eam miſericordiam Dei, qua reipſa peccatores ſervat, & reipſa illis peccata remittit, eorundem hominum peccatorum reſipiſcentiam ſubſequi, ex innumerabilibus paſſim Sacrorum Scriptorum teſtimoniis apertiſſime colligit. Quorum omnium loco ſatis ſit in præſentia illud unum attuliſſe, *Pœnitemini, & convertimini, ut deleantur peccata veſtra*, Act. 3. 19.

4. Non ſpernit autem Dei ſapientiam, neque opus Dei ſubſannat, quia in ſalute nobis per Chriſtum parta miſericordiam divinam una cum juſtitia conjunctam non agnoſcat; ſi juſtitiam Dei in eum ſenſum accipiamus, in quem hoc loco à Domino Johanne accipitur, qui ſine dubio juſtitiam Dei, cæteros imitatus, Dei ſeveritatem in peccatis puniendis intelligit. Nec enim Deus, Chriſtum morti tradendo, ſeverum ſe erga peccata noſtra ſimul & clementem oſtendit; ſed clementem duntaxat. Cum morte & ſanguine Chriſti, non ideo deleta ſunt peccata noſtra, quia ea ratione punita fuerunt, ſed quia Chriſtus per mortem crucis, & ſanguinis ſui fuſionem in cœlum ingreſſus eſt, ubi pontifex in æternum eſt factus, id eſt poteſtatem eſt adeptus, nos a morte & aliis peccatorum pœnis in perpetuum liberandi, & ita omnibus ſibi obedientibus æternæ ſalutis cauſſa factus ſit, Heb. 5. 9.

5. Non prorſus negat Fauſtus fidem collocandam eſſe in ſanguine Chriſti; quamvis neget id in tertio cap. ad Romanos ſcriptum eſſe, & alia ratione, quam cæteri, ejuſmodi verba, ſi modo uſpiam in Sacris Literis extant, omnino interpretetur. Verba Fauſti, quibus hoc manifeſtum ſit, hæc ſunt, *Quin hoc eadem ratione poteſt dici confidendum eſſe ſanguinis Chriſti, non quidem quod in ipſo ſanguine fides noſtra collocanda ſit, tanquam in eo, cujus vi noſtra peccata deleta fuerint (iſtud enim, ut dictum fuit, quocunque ſenſu dicatur, agnoſcendum, & ſano animo reputandum potius, quam credendum eſt) ſed quia per ipſum, ſive etiam propter ipſum Chriſti ſanguinem in Deo fides noſtra eſt collocanda, id eſt, à Chriſti ſanguine ad Deo confidendum adduci debemus*, &c.

6. Nec vero ſentit de Chriſti morte, quod attinet ad delenda peccata noſtra, idem quod de Johannis Baptiſtæ, Pauli, & aliorum ſimilium morte; quorum nemo per mortem ſuam poteſtatem à morte nos eſſerendi conſequutus eſt. Quod tamen in Chriſto factum agnoſcimus. Nec porro æquantur ab ipſo verba Petri, qui promittit animam ſuam pro Chriſto ſe poſiturum cum illis Chriſti dicentis, *Ego ſum paſtor bonus, & animam*

meam pono pro ovibus, sed exemplo verborum Petri probatur. Ponere animam suam pro aliquo, nisi aliud præterea dicatur, non significare mori, ut deleantur peccata illius; ut ostendat, ex solis illis Christi verbis non potuisse audientes percipere, Christum moriturum, ut delerentur peccata ipsorum, quod eo loco sibi ostendendum proposuerat; non autem, ut neget, idcirco mortuum fuisse, ut delerentur peccata nostra; quod verissimum esse & fatetur, & gloriatur.

7. Quocirca ultro concedit, non modo mortem & sanguinem Iesu Christi pro nobis fusum, fuisse oblationem & hostiam Deo in odorem suavitatis, ut Paulus loquitur, verumetiam hanc hostiam pro peccatis nostris oblatam dici posse, id est, in hunc finem, ut peccata, & iniquitates nostræ emundentur & remittantur; quamvis Sacræ Literæ, Christum quatenus oblatio & hostia non boni odoris Deo tantum, sed expiatoria quoque est, se ipsum non in cruce, ut plerique existimant, sed in ipso cœlo post resurrectionem Deo obtulisse dicant. Nec mirum, cum non ante æternam redemptionem sit nactus, quam in sancta illa non manu facta ingressus fuerit, ibique demum sacerdotium fuerit adeptus, ut habetur tota fere Epist. ad Hebr. sine sacerdotio autem expiatoria oblatio esse nequeat. Agnoscit igitur Faustus, ex morte & resurrectione Christi felicitatem & justificationem nostram, sed eo sensu, quo supra cap. 4. expositum est.

8. Etiamsi Faustus plane negaret, fidem nostram in Christi sanguine collocandam esse (quod tamen aliter se habere capit. 5. ostensum fuit) non propterea dicendum esset, illum vel dominicam cœnam parum curare, vel non debere ejus participem fieri. Quandoquidem cœna Domini ad gratias Deo & ipsi Domino agendas pertinet, quod ipse Dominus pro nobis corpus suum morti tradiderit, & in remissionem peccatorum nostrorum sanguinem fuderit, adque memoriam ejus rei celebrandam; non autem ad testandum, quod in ea sanguinis Christi fusione fidem nostram collocemus; quæ, si quis proprie loqui velit, & secundum sacræ Scripturæ morem, non in Christi sanguine collocari dicetur, sed in ipso Christo, sive in Deo per Christum, qui, ut id faceremus, sanguinem suum fundere non dubitavit.

9. Non quærit Faustus, si fides illa, quod per ea, quæ passus est Christus, peccata nostra deleta fuerint, nos justificat, cur Sacræ Literæ à nobis exigant bona opera. Sed quærit, cur, si ista fides necessario & semper bona opera gignit, Christus, & Apostoli tot verba faciunt de vitæ emendanda. *Nonne satius*, inquit, *fuisset homines monere, ut ea fide essent præditi?* Et mox ad ea, quæ contra dici possent, respondet.

10. Neque ita porro crasse hallucinatur, ut suam imperfectam obedientiam illi perfectissimæ Christi præferat. Sed obedientiam nostram illi fidei, quod Christus sua morte peccata nostra deleverit, & æquat, & anteponit. Nam si fides illa Christum apprehendit; hæc obedientia misericordiam Dei apprehendit. Quare merito miratur theologos quosdam, qui fidei illi, quam ex propria dignitate justificare non posse fatentur, justificandi vim tribuunt, obedientiæ vero nostræ tribuere perhorrescunt, cum tamen eam fidem in nobis non minus, quam obedientiam nostram, imperfectam perpetuo esse affirment. Atque eo magis, quod Christi apprehensio ista, ut supra disputatum fuerat, & humanum commentum est, nec ullo modo ea fide fieri potest; misericordiæ vero Dei apprehensio & Sacris Literis testatissima est, &, Deo obediendo, eam omnino fieri contingit.

11. Ipsemet Faustus apertissime fatetur, fidem, cum firmam opinionem alicujus rei affirmatæ significat, non minus præteritum tempus, quam futurum respicere posse. Sed interim negat, fidem in Christum, qua justificamur, ad præterita potissimum respicere. Primum, quia, ut inter omnes constat, ea Dei promissionibus nititur, promissiones autem futurum tempus omnino respiciunt; Deinde, quia, tametsi fides præteritum tempus respicere potest, cum tamen de fide sermo est, quæ nos Deo gratos efficiat, vix de re præterita credenda agitur. Postremo, quia, cum credere in Christum nihil aliud sit, quam Christo confidere, necesse est fidem in Christum ad futura, non autem ad præterita respicere. Quorum omnium occasione & de statu primi hominis ante lapsum, & de significatione varia multiplicique verbi Fidei, sive Credendi, non inutiliter, ut D. Johannes ait, sed & utilissime, & necessario, si ad ea, quæ sibi objici poterant, respondere, & totam rem aperire volebat, à Fausto disputatum fuit.

12. Non ait Faustus, nihil eorum, quæ Christus dixit, credi debere aut certum & utile esse, nisi id ipse vulgo dixerit: sed affirmat, etiamsi fides in Christum, quæ nos justificat, esset, credere, ea verissima esse, quæ Christus dixit, non tamen eam fidem firma persuasione contineri posse, quod per ea, quæ Christus passus est, nostra peccata deleta fuerint, cum nihil ea de re aperte in suis concionibus dixerit Christus; quem tamen certissimum est doctrinam salutarem, & porro quæ fidem justificantem complecteretur, palam populo proposuisse, & Evangelium regni publice annunciasse. Arrigit autem aures Faustus, cum adversus sententiam suam exemplum prædicationis seu collocutionis Christi cum Nicodemo affertur ea in parte, ubi de filio hominis exaltando agitur. Sed nihil tamen audit, quod ad propositum faciat; cum neque id populo aut populi primoribus, sed uni tantum separatim dictum fuerit, neque ab ipso Nicodemo, ut ipse D. Johannes confitetur, tunc sit perceptum. Adde, quod non de Christi morte, sed ad supremam majestatem exaltatione ibi verba fieri verisimilimum est. Ad reliqua exempla nulla est opus responsione. In eo enim Johan. 6. ipse D. Johannes fatetur, populum, quid Christus diceret, tunc temporis non intellexisse. Ad illud vero Johan. 10. jam in ipso Fausti scripto responsum est. At postremum illud Johan. 12. eodem vitio, quo superiore omnia, idque multo certius laborare, nempe quod nihil aperte ibi de deletione peccatorum per mortem suam Christus dixerit, nemo est, qui per se perspicere non queat.

13. Nullum Racha impactum est à Fausto Ecclesiæ Christi, quia dixerit, aliquid, quod à plerisque qui se Christianos profitentur, asseritur, mendacium continere. Alioquin semper peccaremus, cum, fratrem quidpiam falsi affirmare, diceremus, sive etiam contrarium tantummodo ejus, quod ille diceret, affirmaremus. Quid enim aliud est affirmare contrarium ejus, quod alter dicit, quam falsa eum dicere affirmare. Mendacium autem dicit is, qui falsa dicit, quamvis imprudenter id faciat, teste, si recte memini, P. Nigidio apud A. Gellium sive Agellium, qui, inter Mendacium dicere, & Mentiri, eam differentiam constituit, ut is mentiatur, qui non ipse fallitur, sed alios fallere conatur; mendacium vero is dicat, qui non tam alios fallit, quam ipsemet fallitur.

14. Quid autem dicemus, cum accusatur, quod ne ipsi quidem Christo parcat, cum dicit plane ridiculum & iniquum, adeoque insigniter mendacem apparitutum esse Christum, si ea vera esset in Christum fides, qua justificamur, quam Calviniani esse ajunt, ipse plane negat? An non hoc potius, quanti Christus ab ipso fiat, aperte indicat, qui eos etiam, qui imprudenter & tacite ipsum criminantur, ferre non potest; & quod Christus vel ridiculus, vel iniquus, vel mendax sit, pro re, quæ prorsus fieri nequeat, se habere, non obscure ostendit.

15. Ait D. Johannes, Faustum nolle concedere, ex fide Christiana vera bona opera nasci; cum tamen apertissimum sit, illum hoc ipsum plane asserere; & idcirco Calvinistarum fidem in Christum ab ipso pro fide justificante non agnosci, quod ea sine bonis operibus esse potest. Quemadmodum perspicue demonstrat, ad ea, quæ in contrariam partem disputari possent, breviter respondendo.

16. Ait præterea, non concedi ab ipso, Spiritum Sanctum credentibus in Jesum Christum dari; & tamen disertis verbis id Faustus concedit. Quinetiam ad id probandum alterum ex testimoniis, quæ à D. Johanne posthnodum proferuntur, ipse prior attulerat, quod est cap. 1. Epistolæ ad Ephesios.

17. Quidquid à D. Johanne congeritur, ut probet, Deum fide illa in Christum, qua Faustus nos justificari negat, summopere delectari, frustra congeritur; nisi simul probet, adeo eam fidem Deo placere, ut hominem ipsa præditum Spiritu Sancto donet, qui bona opera, quæ prius non habebat, in eo gignat. Quod nunquam faciet, cum, etsi Deus cognitione nostra beneficiorum ab ipso acceptorum, & suaChristique cum potentiæ, tum sapientiæ, & bonitatis in eis dandis confessione, vehementer delectatur, eam tamen aliis insuper beneficiis cumulare non soleat, immo multo magis, quam cæteros homines, qui ipsa carent, ea cognitione præditos puniat, nisi etiam, qui tali cognitione sunt præditi, se eorum beneficiorum perpetuo memores & gratos ostendat, quod sine vitæ emendatione, & porro sine bonis operibus fieri non potest; & cum certissimum sit, Spiritum Sanctum, quod jam credentibus dabatur, non datum fuisse ante resipiscentiam, & obedientiam Christo præstitam, Act. 2. 38, & 5. 32. & idcirco perspicuum fiat, bona opera non subsequi modo, sed etiam antecedere illam Spiritus Sancti dationem.

18. Si concordiæ modus recipiatur à Fausto expositus inter testimonia sacra, quæ in tribuendæ & adimenda operibus justificatione invicem dissidere videntur, omnia planissima erunt. Videlicet, si non propter ipsorum operum perfectionem, aut meritum, sed propter Dei ingentem largitatem, qui obedientiam nostram ex Christi præscripto sibi præstitam, quamvis imperfectam, & sibi alioqui debitam, æterna vita donare decrevit, ipsis operibus bonis, tanquam iis, quæ in nobis, si justificari velimus, omnino esse debeant, justificationem vere à scriptura, ut verba sonant, adscribi affirmetur. Quo fit, ut unusquisque & soli Deo per Christum omnem suam justitiam acceptam referat, & ad vitæ sanctimoniam, sine qua nemo Christum videbit, si reipsa justus coram Deo haberi velit, omnino perducatur. Sin autem D. Johannis, & aliorum, qui cum ipso sentiunt concordia ineatur, præterquam quod manifesta vis fit sane quam multis Sacrarum Literarum locis, quos aliter omnino, quam verba ipsa sonent, interpretari necesse est, homines etiam à vitæ sanctitatis studio (ut ad vitia proclives omnes sumus) facilime revocantur; dum putant, bona opera ad hominem justificandum non pertinere. Quod si D. Johannes, etiamsi ipsius verba aperte contrarium dicere videantur, sentit, non prius justificari hominem, id est illi à Deo peccata remitti, quam pœnitentiam egerit, ut Sacræ Literæ manifeste docent, atque ea ratione bona opera ad hominem justificandum pertinere agnoscit, & confitetur; quidquid de vi sanguinis & mortis Christi sentiat, conveniet illi cum Fausto; quamvis Faustus persuasissimum habeat, eam, quam D. Johannes cum Calvinistis communem habet, sententiam, de Dei gloria, atque adeo ipsius Christi plurimum detrahere. Quod fortasse & ipse D. Johannes verum esse confitebitur, si unquam Fausti disputationis perlegendæ facultatem & otium habuerit.

19. Et quia D. Johannes dicit, Faustum gloriari, quod contra Calvinistas scripserit, & facile ei videri, contra illos ex abdito angulo tela vibrare; primum sciendum est, non ideo parti illi suæ disputationis, quæ ad D. Johannem missa est, titulum ejusmodi præfixum à Fausto fuisse, ex quo appareat, ipsum cum Calvinianis disputare, quod inde gloriam aliquam ad se rediturum putaverit: sed ab ipso ob eam rem id factum esse, ut sciretur, cum quibus adversariis res illi esset; & ita nonnulla, quæ alioqui in ipsius scripto subobscura fuissent, clara omnino & aperta essent. Deinde non est ignorandum, Faustum ad ipsum illum Calvinianum ecclesiasten, qui cum disputationem habet, jam abhinc sesquianno atque eo amplius, integram disputationem mittendam curasse, & librum sive exemplum ex eo descriptum Genevæ esse, ubi responsum adversus ipsum cuditur, excudendum fortasse aliquando, & in lucem emittendum. Quod utinam celeriter fiat, ut veritas divina jam tot cen- serio caput exerat, & ex profundo, in quo tamdiu delituit, tota emergere possit.

20. Objicit postremo D. Johannes Fausto, quod ex diametro cum Paulo pugnet, dum ait, errasse illos, qui Christi resurrectionem fidei articulum appellarunt.
„ Nam, inquit, contra Paulus ait, Qui confitetur Do-
„ minum Jesum, quod Deus illum à mortuis excitave-
„ rit, servabitur. Corde enim creditur ad justitiam, ore
„ autem fit confessio ad salutem. Verum quisquis Fausti scriptum eo in loco legerit, rem multo aliter se habere intelliget; & quo pacto ipsius sententia ista de resurrectione Christi huic Pauli testimonio (quamvis prima fronte contra eam apertiori, quam ipse D. Johannes ei recitaverit) non adversetur, jam plene explicatum inveniet.

Cæterum ad ea omnia, quæ Fausti sententiæ obstare videntur, sive à D. Johanne in suo scripto allata, sive ab adversario Calviniano Fausto objecta, sive ab aliis excogitata fuerint, jam plenissime in ipsa disputatione responsum est; &, si opus fuerit, brevi iterum paucis verbis respondebitur Deo dante; quem ex animo & continenter, ut nos ex omnibus Satanæ tenebris eripiat, orare debemus.

Notæ in scriptum N. N. Polonicum de Christi regno in terra.

APoc. 20. *& regnabimus*, &c. Apud Johannem est, *Et regnabunt*, &c. non autem, *Et regnabimus*. Neque enim ad omnes Christianos sunt ejus verba referenda; sed ad quosdam tantum. Id quod in hac disputatione non minimi momenti est, ut infra videbimus.

Matth. 23. *Habent Dominum Christum è cœlo venientem*, &c. Apud Evangelistam cœli unde venturus sit Christus, cum Judæi dicturi essent, *Benedictus*, &c. nulla prorsus fit mentio. Quin etiam non de Judæis in genere ibi agitur, sed tantummodo de Hierosolymitanis.

Apocal. 20. *Per mille annos regni Christi in terra*, &c. Nulla ibi terræ mentio, ubi regnum illud sit futurum.

Matth. 24. *Idque ut regnet cum illis annos mille, ut [scriptum] extat* Apoc. 20 &c. Hoc est plane divinare. Nam quod locus ille Apoc. 20. huc pertineat, nihil constat.

Quod autem id in terris fieri debeat Apoc. 5. 10. scriptum est, &c. Non est hic locus ad illum Apoc. 20. accommodandus. Hic enim de Christianis in genere agitur, ibi vero de quibusdam Christianis. Ibi Christi, cum quo regnare debeant, his diserte fit mentio; hic ea de re nihil aperte dicitur. Ex quo sequitur, non agi utrobique de eodem regno, aut certe nihil cogere, ut de eodem utrobique agi concedamus. Et sane nihil prohibet, Christianos regnaturos esse in terra, nec tamen Christum corporaliter præsentem, cum quo una regnent, in terra futurum. Quanquam nec etiam quidquam prohibet, quominus illi dicantur cum Christo regnare, qui ipso regnante, sub ejus auspiciis & ipsi regnant. Quamvis hi in terra, ille vero corpore in cœlo perpetuo maneat. Itaque ex istis duobus locis, quantumvis simul junctis, regnum istud Christi, corporali ipsius præsentia una cum suis in terra, minime concludi potest. Mitto autem allegoricas interpretationes vocis Terræ apud Johannem in loco isto, licet facillimas & Sacris Testimoniis maxime consentaneas; ne forte videar argumentum inde sumptum eludere potius, quam refutare. De locis Veteris Testamenti postea videbimus.

Matth.

Matth. 8 *Ibi ab ortu & occasu congregabuntur fideles*, &c. Hic locus & similes de Judæis à regno Dei excludendis, & gentibus in illud introducendis & congregandis manifeste agunt. Quod enim apud Matthæum de filiis regni dicitur, apud Lucam cap. 13. 28. de ipsis Judæis pronunciatur. Ait enim ibi Christus, Judæos alloquens, *Cum videritis Abraham*, &c. *vos autem expelli foras*. Non possunt igitur hi loci ad regnum istud Christi in terris referri; cum in eo, ut in hoc scripto habetur, Judæi summo in pretio sint futuri; immo ejus constituendi ratio futura sit Judæorum in terram Chanaan reductio, & ad Christum ibi corpore præsentem ac regnantem conversio atque aggregatio.

Luc. 22. *Ibi edent & bibent ad mensam Domini*, &c. Non alium seu alterius generis esum & potum Apostolorum cum ipso intelligit, ibi Christus, quam eum, quem Apoc. 3. 20. illis verbis complectitur, *Cœnabo cum illo, & ipse mecum*, nempe mysticum & spiritualem; quo videlicet summa apud ipsum gratia, & cum ipso conjunctio ac necessitudo significatur. Nam de mystica ac spirituali cœna ibi Christum loqui, indicant aperte verba antecedentia; *Ecce sto ad ostium: & pulso, si quis audierit vocem meam, & aperuerit januam, intrabo ad illum*. Præterea non recte ad omnes fideles refertur id, quod de ipsis Apostolis eo in loco dicitur. Alioqui id quod subjungitur de thronis, super quos sessuri sint judicantes duodecim tribus Israël, ad omnes fideles similiter referendum esset. Quod quantum à veritate absit, quilibet facile intelligit. Jam quod scriptor addit de novo fructu vitis, seu ut ipse loquitur, de nova illa vite, ex qua se bibiturum dixit Christus una cum Apostolis suis in regno patris sui Mat. 26. 29, præterquam quod hoc quoque ad solos Apostolos pertinet, necesse est etiam, ut id factum fuerit ante ipsius in cœlum ascensum. Testatus est enim ibi Christus, se vinum non bibiturum, donec istud fieret. Atqui Christum ante suum in cœlum ascensum, & postquam verba illa dixit, una cum Petro & aliis suis discipulis bibisse, declarant ipsius Petri verba Act. 10. 41, Nisi velimus Christum postquam resurrexit à mortuis, nec dum in cœlum ascenderat, bibisse quidem una cum discipulis: sed non tamen vinum. Quod quam sit ridiculum nemo non videt.

Ibi filii Dei mansueti possidebunt terram. Locus Matth. 5. 5. ad quem præcipue verba ista respiciunt, ad ea sine dubio alludunt, quæ leguntur Ps. 37. 11. Immo inde sunt desumpta, ut alia multa ex Vetere Testamento à Christo & Apostolis sumuntur; sed tamen non raro alio sensu, quam prima fronte præ se ferant, qui sensus vel ex subjecta materia, vel ex analogia Christianæ fidei eliciendus est. Et ex subjecta quidem materia, ut in verbis illis Ps 19. *In omnem terram exivit sonus eorum*, quæ cum ibi de cœlis dicta fuerint, ab Apostolo tamen Paulo Rom. 10. usurpata, ad Apostolos seu Evangelii præcones accommodanda sunt. Ex Christianæ autem fidei analogia, ut in his apud Matthæum verbis. Quod enim in Psal. de terra hac, quam incolimus, dictum est, in Evangelio de terra illa nova, ubi justitia habitat 2 Pet. 3. est intelligendum. Hanc enim terram, ut ibidem ait Petrus, nobis promisit Christus; nec præterea aliam. Eam autem jam extare, nec hanc esse quam incolimus, quæ scilicet innovanda sit, id perspicue docet, quod dixi ibi scriptum esse, in ea justitiam habitare. Nimirum enim sedem illam beatorum intelligit Petrus, in qua jam Christus est, quæ nobis nova erit, & futura etiam nostrum respectu dicitur. Nam in orbem terrarum futurum (videlicet nobis) jam introductum esse Christum, probant hi duo loci simul juncti, Hebr. 1. 8. & Hebr. 2. 5. Verba enim illa in posteriore loco, *de quo loquimur*, necesse est omnino ut ad priorem locum relationem habeant. Quanquam, ut ante dictum est, etiamsi de hac ipsa terra, ubi nunc sumus, Christus apud Matthæum locutus fuisset, nihil tamen concluderetur, pro Christi regno isto in terris corporali præsentiâ. Nihil enim impedit, quominus pacifici possideant hanc terram, Christo interim in cœlis manente.

Præsertim vero Ezech. 34. 23, 24, &c. Hic locus, & alii hujusmodi de regno fidelium nihil loquuntur, sed tantum de pace & quiete eorum sub Christo Domino. Neque, si de regno loquerentur, inde concludi posset, Christum regnaturum cum eis hic in terra corpore præsentem. Quamvis enim dicatur Christus in medio ipsorum futurus, non tamen sequitur, eum corpore præsentem illis adfuturum, nisi etiam velimus, cum ipse Christus dixit, ubi duo aut tres congregati fuerint in nomine ipsius, se in medio eorum esse, eum voluisse significare, se corpore præsentem illis adfuturum. In hæc absurda nimirum incidunt, qui istud Christi in terris futurum regnum prædicant, nec quam vim habeat præsens ipsius regnum in cœlis satis perpendunt.

Sed adhuc plenius & clarius Ezech. 37. &c. *Illi, inquam, habitabant*, &c. Miror sane relativum Dni illi, sive Ipsi ita in hoc loco accipi ut ad patres, de quibus ante facta est mentio referatur. Nam vix credo quemquam esse, qui non clare perspiciat, ex ductu totius sermonis debere referri ad eos, de quibus præcipue verba fiunt, & de quibus proxime dictum fuerat, *& habitabunt*, &c. id est, ad Israëlitas in genere, qui videlicet eo tempore fuerint. Præsertim, cum fieri non possit, ut patres Israëlitarum in genere resurgant à mortuis, ut terram illam inhabitent, cum patres Israëlitarum generatim fuerint mali. Notabis autem, quod non legitur ibi *Patres nostri*, ut hic scriptum est; sed *Patres vestri*, ne forte quis credat vocem *nostri*, ad Ezechielem nimirum & alios fideles relatam, bonos & fideles tantum Patres significare posse. Adde, quod, etiamsi de fidelibus tantum patribus locus iste accipiendus esset, non tamen verum esset filios & nepotes eorum resurrecturos, ut in ea terra habitent. Quod profecto necesse foret, si pronomen *ipsi* ad Patres referendum esset. Eorum enim, licet fidelium, filii ac nepotes pessimi fuerunt.

Apoc. 7. 15, 17. *Agnus in throno sedens in medio throni habitabit cum illis* &c. Non legitur in eo loco, quod agnus sedens in throno, in medio throni habitabit cum illis; sed quod is, qui sedet in throno, habitabit super illos, & quod agnus, qui est, in medio throni, reget illos, &c. Quanta autem differentia sit inter hæc, quæ ibi leguntur, & ea, quæ tanquam ibi scripta hic citantur, videbit unusquisque per se, & mirabitur locum tam corrupte fuisse allatum, & quod de re præsente antea narrata, id est de sessione in throno &c. majoris evidentiæ gratia repetitur, ad futuram detorqueri. Idque eo magis, quod, licet Christus consederit in throno patris sui, ut ipse affirmat, sup. cap. 3. ad finem, & inf. cap. 22. in princ. legatur, *è throno Dei & agni*, tamen simplici nomine illius, qui sedet in throno, nunquam Christus seu agnus intelligitur, in visione & libro illo, sed semper Deus. Immo agnus non semel diserte distinguitur ab eo, qui sedet in throno, ut cap. 5. 13, & alibi. Nam quod de ipso dicitur, quod stet vel sit in medio throni, quo sensu id dicatur intelligi potest ex eo, quod scriptum est cap. 5. 6.

Luc. 1. *Idem etiam thronum Davidis patris sui*, &c. Solium seu thronum Davidis possidere est regnare super Dei populum, ut ipsius Dei populi verum ac legitimum regem, talemque ab ipso Deo constitutum. Hac enim nota, nec præterea alia Davidis regnum à cæteris regnis distinguitur. Reliquæ enim vel loci vel subditorum circumstantiæ accidentia sunt, quæ nihil ad rei essentiam pertinent. Aut igitur negandum est, Christum in cœlo manentem regnare super Dei populum ea ratione, qua ante dictum est, quod summa esset blasphemia; aut agnoscendum, jam Davidis patris sui solium Christum possidere, & porro nihil opus esse, quo illud possideat, eum in terram descendere, & Hierosolymis, super Jacobi secundum carnem posteros, corpore præsentem regnare.

Apoc. 20. prædicat reſurrectionem ex mortuis omnium fidelium Chriſti, &c. Sic quidem eſſe deberet, ſi in illo Apocalyp. loco de Chriſti deſcenſu in terras, ſeu ad nos adventu ageretur. Certum eſt enim in Chriſti adventu, eos, qui ipſius Chriſti ſunt, reſurrecturos, 1 Corinth. 15. 23. Verum in loco illo non dicitur, reſurrecturos fideles omnes, ſed quoſdam tantum. Nempe qui decollati ſeu percuſſi fuerint ſecuri, propter teſtimonium Jeſu, & propter verbum Dei, quique non adoraverint beſtiam neque imaginem ejus, nec acceperint characterem ejus in frontibus aut in manibus ſuis. Nam, ut de ſecuri percuſſis nihil dicam, (nemo enim non videt, poſſe quempiam eſſe Chriſti fidelem, nec tamen propter nomen ejus ſecuri percuti) dico, poſſe fieri, & ſine dubio factum eſſe, ut plurimi non tales fuerint, de quibus dici poſſit, eos non adoraſſe beſtiam, &c. eo ſenſu, quo apud Joh. dicitur, & tamen fuerint Chriſti fideles. Apparet enim Johannem de iis loqui, qui iſta facere renuerint, ob idque multa perpeſſi fuerint, aut certe perpeti fuerint parati, non autem de iis, qui ſimpliciter non fecerint; tum quia conjungit hos cum illis, qui ſecuri propter Chriſtum fuerint percuſſi; tum quia inter eos, qui iſta ſimpliciter non fecerint multi eſſe poſſunt, ac revera ſunt, non veri Chriſti fideles, ideoque indigni, qui ad eam gloriam reſurgant. Verum poſſunt ſimiliter inter eos, qui iſta ſimpliciter non fecerint plurimi eſſe Chriſti fideles, qui, vel quia beſtiæ tempore non fuerint, vel quia ob locorum diſtantias nihil commercii cum ea habere potuerint, non autem quia renuerint id facere, beſtiam non adoraverint, &c. de quibus, ut dictum eſt, non loquitur Johannes, & ſic apparet, eum non omnes Chriſti fideles ſuis verbis complecti. Præterea, cum inferius dicatur, mortuorum unumquemque fuiſſe judicatum ſecundum opera ſua; & ſi quis non fuit inventus ſcriptus in libro vitæ, conjectum fuiſſe in ſtagnum ignis; conſtat aperte mortuos iſtos non omnes fuiſſe malos aut infideles, immo multos ex illis fuiſſe inventos ſcriptos in libro vitæ, & conſequenter in antecedente reſurrectione illa non omnes bonos & Chriſti fideles reſurrexiſſe. Certum igitur eſſe debet, ibi non agi de Chriſti adventu ad nos, & conſequenter neque etiam de vera mortuorum reſurrectione; cum mortui non ſint reſurrecturi, niſi Chriſto ad nos adveniente. Tunc autem, ut dictum eſt, & hujus ſcripti auctor non obſcure fatetur, non aliqui tantum, ſed omnes Chriſti fideles reſurgent, & ſic inimica mors abolebitur. Atqui, inimica morte abolita, jam Chriſti regni finis erit. Ultimus enim hoſtis, qui aboletur, mors eſt 1 Cor. 15. ℣ſ. 26. Hoſtibus autem omnibus abolitis, & ſic Chriſto jam omnibus ſubjectis, ſubjicietur ipſe Chriſtus Deo, cui videlicet regnum tradet; ibidem ℣ſ. 24, & 28. Quomodo igitur fieri poteſt, ut poſtquam Chriſtus ad nos venerit, ipſius regnum adhuc per annos mille duret ac vigeat, ut ex illo loco Apoc. una cum aliis millenariis colligit hujus ſcripti auctor? Hinc, ut concludamus, conſtat, locum illum allegorica aliqua ratione interpretandum eſſe, & nihil inde elici poſſe ad regnum iſtud Chriſti in terris confirmandum, niſi illum cum clariſſimis aliis ſacris teſtimoniis apertiſſime pugnare velimus.

Qui exſcindet ac tollet omnem malitiam è terra, &c. An non hoc eſt idem cum eo, quod dicitur Matth. 13. ℣ſ. 41? *Mittet filius hominis angelos ſuos, & colligent de regno ejus omnia ſcandala*, &c. Atqui locus iſte apud Matthæum ab hoc eodem ſcriptore infra ad tempus refertur, quod poſt mille illos annos Chriſti regni futurum eſt.

Et inquiunt, ſufficit nobis Evangelium, &c. Quidquid hoc loco dicitur, nihil ad nos pertinet, qui Chriſti in terris regnum iſtud futurum negamus. Neque enim propterea nos ii ſumus, qui Apocalypſis librum ſpernamus, vel ſi quid ibi ad noſtram aut ſalutem, aut conſolationem ſpectans ſcriptum eſt, id parvi faciamus. Immo non dubitamus, & libri illius oracula diviniſſima eſſe, & plurima continere ad Eccleſiæ bonum maxime pertinentia. Sed interim aſſerimus (quod nemo negat) pleraque ibi ſcripta valde obſcura eſſe, neque quidquam quod ibi ſcriptum ſit, ita accipiendum eſſe, ut aliis divinis oraculis, quæ præceſſerant, & nihil obſcuritatis in ſe habent, ullo modo advertetur. Atqui ſi locum illum 20. cap. & alios ejus libri ita acciperemus, ut poſtquam Chriſtus ad nos advenerit, vel aliqui vel omnes ejus fideles à mortuis excitari, cum ipſo Chriſto per annos mille in terris regnaturi eſſent, id ex diametro cum aliis ſcripturæ locis pugnaret, ex quibus apertiſſime colligitur, & adveniente Chriſto omnes ejus fideles reſurrecturos, & omnibus ejus fidelibus reſuſcitatis jam Chriſti regni finem futurum.

De habitatione ipſius in terra cum fidelibus, &c. Cum hoc de maxime diutina corporali habitatione, & de regno præſentia corporali diutiſſime adminiſtrando ſine dubio ſcriptor noſter intelligat, id ego apud Sacros Scriptores uſquam ſcriptum legi pernegare non dubito.

Velint nolint, aut ad Mahometem, &c. Immo potius ad nugas Mahometanas & Epicureas etiam amplectendas via quædam eſſe videtur, terrenum Chriſti regnum expectare. Nam quæ ſolent aut etiam poſſunt terreuæ voluptates eſſe, eæ ſane cum iis, quas Machometani à Deo ſperant, & in quibus Epicurus hominis felicitatem ſtatuebat, aut eædem ſunt, aut valde conſentiunt.

Ille eam [vitam æternam] ponit poſt diem judicii, tandem aliquando neſcio quando, &c. Quaſi vero judicii dies ille extremus tam cito futurus à nobis expectari non poſſit, quam cito ab iſtis expectatur regnum iſtud Chriſti in terris, (certe quæ iſtis ex Sacris Literis petita, indicia ſunt proximi regni iſtius, eadem nobis extremi illius diei adventantis ſunt ſigna) & quaſi non tam certo poſſit expectari ſeu futurus credi dies ille, ut regnum iſtud. Nunquid fortaſſe ſcriptor noſter quidquam dubitat de die illo? quod ſi ipſe nihil dubitat, cur alios dubitantes facit? Quanquam, quod attinet ad celeritatem adventus illius diei, modo certo adventurus credatur, ea nihil momenti habet in ſalute noſtra, ut ex Petri verbis colligitur 2 Petr. 3. Cæterum nemo eſt, qui vitam æternam, id eſt reſurrectionem, ad illam vitam, ponat poſt diem judicii, ſed nos omnes qui millenarii non ſumus, in ipſo illo die ponimus, nec ante illum expectamus; nempe ab ipſo Chriſto edocti, qui quater Joh. cap 6, hoc eſt ℣ſ. 39, 40, 44. & 54. ſe in extremo illo die ſuos fideles ſuſcitaturum ait. Quod ſatis eſt ad opinionem iſtam de reſurrectione fidelium Chriſti ante extremum illum diem manifeſtiſſimi erroris convincendam.

Id autem fiet illis mille annis, &c. Immo ſimulatque Chriſtus advenerit. Quibus peractis (longum autem tempus ad hæc peragenda non requiritur) ſtatim mundi finis erit, & vita illa æterna in coelis initium ſumet. Quemadmodum ex illis ipſis teſtimoniis intelligi poteſt, quæ ab hujus ſcripti auctore hic proxime ante fuerunt citata.

NOTÆ IN EBERHARDI SPANGEMBERGII ſcriptum de duabus beſtiis Apocalypſis.

IV.

DUrum videtur, quod meretrix illa magna ſit idem cum beſtia, cum meretrix beſtiæ inſidere dicatur cap. 17. Apoc. Propterea hic locus diligentiore explicatione indigere videtur, cum, ut verum fatear, ipſius angeli verba iſtud idem, quod ſcilicet meretrix & beſtia, una & eadem res ſint, innuere videntur.

V.

Apud Danielem cap. 7. nihil habetur de hoc, quod hic

hic dicitur, videlicet, quartam beſtiam habuiſſe ea, quæ aliarum beſtiarum erant propria; & Tremellius ac Junius ſuis in eum locum annotationibus ſatis docuerunt, non eſſe temere affirmandum, quartam illam beſtiam eſſe Romanum Imperium.

VI.

Romam inter duo maria eſſe poſitam, non niſi plus quam improprie (ut ſic loquar) dici poteſt, cum uni ferme adhæreat, & ad illud, propter fluvium ſuum navigabilem, in id pauca ab inde paſſuum millia ſe exonerantem, poſita dici queat, ab altero vero non modo itinere aliquot dierum diſtet, ſed etiam celebri monte totam Italiam perpetuo interſecante ſeparetur: adeo ut potius inter mare (illud, ſcilicet, cui ferme adhæret) & montem poſitam eſſe dicendum videatur. Jam Apoc. cap. 17. nulla fit mentio duplicis maris, ſed aquarum tantum multarum, ſuper quas mulier illa ſedeat, quæ etiam non veræ ſint aquæ, ſed populi, & turbæ, & gentes, & linguæ. Locum Dan. 11. huc pertinere non conſtat, & ſatis ex tota illius prædictionis ſerie liquet, de Antiocho Epiphane ibi verba fieri, quem Romani Pontificis typum fuiſſe, nihil ex Sacris Literis apparet.

VII.

Secunda Beſtia non dicitur ſemper fuiſſe apud alteram; immo ex Johannis verbis intelligi poteſt, aliquamdiu poſt illam extitiſſe, illamque etiam ſine hac ab ipſo Johanne proponi & conſiderari, & ideo, etiamſi admittatur alioqui ratiocinatio iſta, quod ſcilicet ex ſecunda beſtia colligatur profeſſio Chriſtiani nominis in altera prius nominata; non tamen hinc concludi abſolute poteſt priorem beſtiam non eſſe Romanum imperium adhuc ethnicum, ſed potius dicendum, ſub prioris beſtiæ nomine Romanum imperium, primum ut ethnicum, deinde etiam ut profeſſione Chriſtianum, accipi & ſignificari. Adde, quod ſi iſtud non fiat, interpretatio ſeptem capitum, quæ infra particula 15, &c. affertur, ſubſiſtere non poterit, cum ſex priora capita ad Romanum Imperium, ut ethnicum conſideratum, tantum pertineant.

IX.

Immo, qui velit defendere, beſtiæ prioris nomine non poſſe intelligi Romanum imperium profeſſione Chriſtianum, præcipue vero ſub Pontificibus, ſed neceſſe eſſe, ut intelligatur Romanum imperium adhuc ethnicum, optime videtur poſſe ratione iſta uti, quod Roma jam profeſſione Chriſtiana, & ipſi Romani Pontifices inprimis, nunquam blaſphemaverunt Dei nomen, aut eos, qui in cœlo habitant, id quod iſti priori beſtiæ tribuitur, quodque hoc apertiſſime ethnico Romano imperio convenit, quod & Chriſto in cœlo habitanti ac regnanti diſerte maledicebat, & blaſphemum atque injurium in verum Deum, ipſius Chriſti Patrem, multis modis erat.

X.

Cum meretrix illa Apoc. 17. dicatur eſſe civitas illa magna, non video, quomodo beſtia, ſuper quam meretrix ſedet, poſſit eſſe eccleſia Romana, neque enim civitas ſuper eccleſiam, ſed potius eccleſia ſuper civitatam ſedet. Præterea, ſi, ut ſupra affirmatum eſt, meretrix, & beſtia idem ſunt, ſequitur, beſtiam, ſimiliter ut meretrix eſt, eſſe civitatem illam magnam, non autem ejus eccleſiam.

XV.

Deſiderantur in enumeratione iſta capitum Romani imperii Tribuni militares, qui multo diutius imperium exercuerunt, quam Decemviri, qui tamen inter hæc capita numerantur. Ex quo ſequitur, ſi alioqui interpretatio iſta capitum Romani imperii admittenda ſit, Johannis tempore non quinque, ſed ſex iſtorum capitum jam cecidiſſe, adverſus manifeſta ipſius angeli verba. Crediderim tamen, interpretationem iſtam ab hac impugnatione defendi poſſe, Dictatoribus videlicet omiſſis, nec inter iſta Romani imperii capita numeratis, quippe qui nec ordinarius magiſtratus ex decreto ipſius populi unquam fuerint, nec certis aliquibus temporibus aut extiterint, aut eſſe deſierint; niſi quod poſt Syllam & deinde Cæſarem, quorum uterque ſeipſum Dictatorem fecit, nullus dictatoris nomen uſurpaſſe legitur.

XVII.

Cum dictum antea fuerit & mox repetatur, Romanum imperium profeſſione Chriſtianum, ſive Romanam Catholicam eccleſiam (ut pote quæ ſit beſtia illa) eſſe & ſeptimum & octavum caput, non eſt laborandum, ut Conſtantini Magni imperium, diverſum ab aliis, qui præceſſerant, fuiſſe oſtendatur, ut hinc ſcilicet, inferri poſſit, tunc cœpiſſe ſeptimum caput. Quaſi Conſtantinus fuerit ipſe caput iſtud; quemadmodum etiam indicant verba illa, in ſuperiore, id eſt, 16 ſectione poſita, po tym przerzeczonym ſzoſtym Krolu zaden inſzy nienaſtapił oprocz Conſtantina wielkiego / Ramienie &c. hoc eſt, *Poſt hunc prædictum ſextum regem, nullus alius ſucceſſit, præter Conſtantinum Magnum, brachium*, &c. Namque ex his verbis videtur omnino colligi, Conſtantinum Magnum, quatenus fuit brachium ſæculare eccleſiæ Romanæ, fuiſſe ſeptimum caput, ſeu ſeptimum regem; quod tamen eſſe nequit, ſi eccleſia ipſa Romana eſt caput iſtud.

XVIII.

Atqui, quod ſive imperator Romanus jam Chriſtianus factus, ſive ipſa eccleſia Romana, quatenus habuit imperatorem brachium ſuum ſæculare, ſit illud ſeptimum caput, videtur nullo pacto poſſe admitti. Diſerte enim dicit angelus Johanni, caput iſtud ſeptimum exiguo tempore duraturum. At vero quicquid auxilii ſæcularis Romana Eccleſia à Conſtantino Magno habuit, id multis ſæculis in ipſius Conſtantini ſucceſſoribus duravit, donec, ſcilicet, Græci imperatores cœperunt à Pontifice Romano diſſidere. Præterea, etiamſi poſt ipſius Conſtantini Magni, ac duorum filiorum ejus, Conſtantini & Conſtantis mortem, velit quis auxilium iſtud deſiiſſe, quippe ipſius Romæ dominatione ad Conſtantium reliquum Conſtantini Magni filium devoluta, qui Arrianus fuit, & poſt ipſum ad Julianum cognomento Apoſtatam (quanquam hoc non fuit deſinere, ſed interrumpi) non tamen brevi tempore duraturum iſtud ſeptimum caput, ſic ſimpliciter & abſolute dicere angelus potuiſſet, ſi omnino ſex priora capita ea ſunt, quæ partic. 15. fuerunt enumerata. Nam duo ex iſtis, nempe Decemviri & Triumviri, multo breviore temporis ſpatio duraverunt, præſertim Decemviri, qui vix biennium regnarunt. Recte autem, judicio meo, & hic, & ſequente particula 19. capita iſta dicuntur eſſe Romana, ſive in urbe Roma. Hinc enim id ſequitur, quod ego veriſſimum eſſe arbitror, beſtiam, ſcilicet, quæ capita ſeptem habet, eſſe ipſam Romam, non autem Romanam eccleſiam, Romam, inquam, prius ſub imperio ethnico, & ſæculari, deinde etiam ſub eccleſiaſtico, & modo illa, modo hac ratione conſideratam.

XXIV.

Si conſtaret, beſtiam aliud nihil eſſe, quam eccleſiam Romanam, facile poſſet admitti iſta concluſio, quod altera beſtia eodem tempore cum ipſa eſſe cæperit: Sed quemadmodum non recte Sect. 7. videtur eſſe concluſum, quod prior beſtia ſit Romanum imperium ſub Chriſti tantum nomine, ex eo, ſcilicet, quod beſtia iſta habeat beſtiam alteram, id eſt, Prophetam: cum, ut ibi diximus, in Apocalypſi non dicatur, ſemper ita fuiſſe; ſic nec converſo ordine, probari poteſt, ſemper alteram beſtiam una cum priore fuiſſe, ſive eodem tempore eum ea eſſe cæpiſſe, ex eo, videlicet, quod beſtia prior aliud nihil ſit, quam eccleſia Romana, ſeu maluimus Roma ſub eccleſiaſtico imperio; cum nihil conſtet, beſtiam non ſignificare Romam etiam ethnicam & ſub ſæculari imperio.

XXVII.

Cornu illud parvum apud Danielem, Tremellio & Junio hominibus Evangelicis; nec non aliis doctiſſimis

viris Romanæ ecclesiæ minime addictis, est Antiochus Epiphanes, quem typum Romani Pontificis gessisse, nusquam, ni fallor, nobis Spiritus Sanctus indicavit: Jam vocula abowiem / quia, cujus perpetuum est reddere rationem, non videtur hoc loco convenire, nisi clarius explicetur, & hoc ipso loco repetatur, alteram Apocalypsis bestiam esse caput & os prioris.

XXIX.

In verbis illis Ktore znacza quæ significant, &c. verbum znacza / *id est, significant*, nimis improprie videtur usurpatum pro eo quod est, *ex altera parte respondent*, seu *opponuntur*.

XXXI.

Cum Apoc. 13. dicatur, alteram bestiam dicere habitantibus in terra, ut faciant imaginem prioris bestiæ, nullo pacto verisimile videtur, alteram istam bestiam esse hanc ipsam imaginem. Neque ulla caussa est, cur, si hoc Johannes sensisset, aliqua ratione id aperte non indicasset; præsertim, cum unica vocula addita, facere id potuisset, si dixisset, alteram bestiam jussisse, ut se facerent imaginem bestiæ, quamquam magis obstant præterea illa quæ sequuntur, quod, scilicet, alteri bestiæ datum fuerit, ut det Spiritum imagini isti, ita ut etiam loquatur imago ista, &c. Hæc enim manifeste docent, aliud esse alteram bestiam, aliud vero imaginem prioris bestiæ.

XXXV.

Verba ipsius Apocalypsis, ubi expressæ sunt universales voces, & cujuscumque generis homines significantes, non permittunt, ut intelligamus, characterem istum non pertinere nisi ad eos, qui antea vel ethnici fuerant, vel bestiam bene cognoverant. Adde, quod non apparet, quod isti habeant peculiare, sibi à bestia quodammodo inustum, quod alii omnes non habeant, qui bestiam semper ex animo coluerunt.

XXXVI.

Ratio, quæ hic redditur præcedentis dicti, minus probabilis videtur, quam ipsum dictum; cum nulla sit caussa, cur ii, qui ex animo bestiam semper coluerunt, non sint numerandi inter ipsius bestiæ cultores; immo, cum nihil absurdius, quam istos ab hoc numero apud Johannem excludi, & ipsa loca, quæ hic commemorantur, unde constat, omnes, qui salutem æternam non sunt adepturi, bestiam culturos, aperte docent; inter bestiæ cultores à Johanne numerari illos etiam, qui eam & semper, & ex animo coluerunt, tantum abest, ut quemadmodum hic sine ulla probatione affirmatur, sint loca ista interpretanda, ut isti non numerentur.

XXXVII.

Poterat id, quod hoc loco dicitur omitti; cum, si non falsum, certe plane dubium sit, & parum aut nihil pertineat ad præsens Institutum, & ad duarum illarum bestiarum significationem. Ego quidem, omnino falsum esse puto, eos pro fratribus habendos, qui nos persequuntur. Neque enim alterius persecutio, præsertim Christum colentis & confitentis, ejusque nomen, ut servatoris sui, publice profitentis, quales nos sumus, cum pietate Christianaque charitate consistere potest.

XL.

Quod illi tres reges Dan. 7. significent illos decem proxime nominatos, nulla ratione admittendum videtur. Cur enim non potius ibi scriptum fuisset, istos decem reges, non autem tres depressum iri? Quis umquam audivit, tres idem esse, quod decem, præsertim, ubi dictum fuerit, *tres ex istis decem* quemadmodum hic conceditur dictum fuisse, quamvis id disserte scriptum non sit. Sic enim habent prima ipsa verba hujus 40 particulæ Trzech krolow z onych dziesieci / *Trzy ili est*, *Tres reges ex illis decem*, &c.

Quanquam, satis hoc ipsum aperte apud Danielem legi, affirmari potest, cum constet, ibi dici, reges significatos in Danielis somnio fuisse per cornua illa, de quibus diserte legitur, idque bis, quod Daniel viderat tria de prioribus, id est, de decem cornibus avulsa fuisse. Locus Lucæ. 19. non probat, idem significare solere tres, quod decem. Nam Christus in parabola illa satis habuit narrare, quid cum tribus ex illis decem servis fecisset ac dixisset nobilis ille vir, qui singulis minam dederat, jubens, ut negotiarentur. Nec inde ulla ratione colligi potest, decem & tres pro eodem interdum in scriptura accipi solere; præsertim, cum non appareat ex Christi verbis, tertium servum, qui venisse dicitur rationem redditurus Domino, numerum explevisse illorum servorum neque enim de eo dixit Christus aliud, quam *& alius servus venit*, &c.

XLI.

Si diversis in locis modo tria, modo decem cornua nominata invenirentur, posset locum habere consideratio ista significationis ejusdem, quam utrque hic numerus habere solet: Sed ubi non modo eodem prorsus in loco simul nominantur, sed ita, ut constet, tria non esse illa decem, sed tantum de numero illorum, nullus locus considerationi isti prorsus relinquitur.

XLII.

Jam supra monuimus, haud temere affirmandum, quartam illam bestiam Dan. 7. esse Romanum imperium. Verisimile enim plane videtur, imperium illud, quod post Alexandrum Magnum extitit, & Seleucidarum regnum appellari solet, per eam significari. Unde consequitur, non statim ex eo, quod & apud Danielem, & apud Johannem decem regum fit mentio, eandem rem utrobique dici. præsertim, si verum est id, quod superiore particula affirmatum est, numerum denarium in istis locis pluralitatem significare, & non, scilicet, certum & præfinitum quendam numerum.

XLIV.

Hoc verum est, si Danielis loci ratio habeatur, non autem, si ad Johannis locum quis respiciat, quæ inter utrumque locum differentia satis docere potest; non agi utrobique de re eadem. Verba enim Apocalypsis non ita habent. *Sunt decem reges, qui ex isto regno surgent*; sed tantum apud Danielem ita legitur. At in Apocalypsi verba sunt, quæ omnino indicant, decem istos reges uno & eodem tempore exturos, cum diserte dicatur, eos una hora cum bestia potestatem, ut reges, accepturos.

XLV.

Hæc interpretatio prædictorum verborum Apocalypsis, sine dubio ab ipsis verbis non parum abest. Nam longe aliud est, Sumere potestatem regni eadem hora cum bestia, &c., Postquam bestia regnare cœperit, aperiri sibi portam, ut possint regnare. Adde, quod reges isti, si ii sunt, qui ante, particula 42 & 43. esse sunt dicti, non, postquam Romana ecclesia supremam potestatem Romæ obtinuit, sed ante, magna & præstantiori ex parte regnare cæperunt.

XLVI.

Hæc particula superiorem redarguit, eique est contraria. Nam, si Romanum imperium in multos reges dividi debuit, ut eo citius ipsum Romanum imperium Christianum nomen gerere posset hoc est, summa imperii ad ecclesiam Romanam devolvi, certe non ecclesiæ Romanæ summa potestas ostium aperuit regibus illis regnandi: sed contra, istorum regum potestas viam stravit ecclesiæ Romanæ ad istam supremam auctoritatem perveniendi.

XLIX.

Interpretatio loci Apoc. 20. quod attinet ad Sa-

nam vinctum, in abyssum dejectum, & ibi diligenter admodum inclusum, ac postea solutum, quæ hic attingitur, & infra partic. 51. & deinceps apertius exponitur, mira admodum & absurda videri debet, quod attinet præsertim ad tempus, quo ista facta fuerint. Nam per eam efficitur, ut tunc Satanas vinctus, in abyssum conjectus, ibique magna cum diligentia inclusus fuerit, cum bestia, quæ ipsius Satanæ præcipuum est instrumentum, spirituali, eique summæ potentiæ carnalem solide ac stabiliter junctam habere cœpit; tunc vero inde solutus fuerit, cum bestiæ spiritualis potentia insigniter minui cœpit, ac labefactari. Quod si ante Carolum quinctum Imperatorem, electorum Dei non sunt ex lamenæ conspectæ, quæ postea, hoc non idcirco factum est, quod Satanas in abyssum detrusus esset: sed potius quia Satanas ejusque imperium ita grassabatur in mundo, ut vix ulli electi Dei existerent: Ecclesia, videlicet, quæ ipsum Satanam, se, & mox futurum partum suum persequentem eique insidiantem, fugerat, in deserto loco manente Apoc. 12. Nam alioqui non minus ante, quam post Carolum quinctum ii, qui sese bestiæ aliquo modo opponebant, & sic electi Dei fuisse censeri possent, ab ipsa bestia & regibus terræ, qui ab illa seducti fuerant, summopere vexati, & afflicti, atque etiam ex hac vita exterminati sunt. Legatur martyrum, qui sub bestia, post alteram bestiam exortam, passi sunt, historia, quæ tamen ob scriptorum inopiam, & ingentem metum, ignorantiæ summæ rerum divinarum junctum, qui quominus ista scriptis diligenter mandarentur, impediebat, plena haberi non potuit: inter cætera vero quæ in ista ipsa historia non leguntur, diligenter investigetur, quot (ex Albingensium potissimum numero) qui Romanæ ecclesiæ hæretici erant, id præcipue Dominico, Dominicanorum monachorum auctore, curante, flammis exusti, & aliis modis exincti fuerint. Floruit autem Dominicus iste (ab Honorio tertio Pontif. (nisi me memoria fallit) in numerum Divorum relatus) annis amplius trecentis ante Carolum quinctum Imperatorem. Nihil dico de Johanne Hussio & Hieronymo Pragensi, & non paucis aliis in Anglia, in Germania, & alibi ab Imperatoribus, regibus, principibus, & conciliis doctrinæ Romanæ ecclesiæ addictis, religionis caussa, ante Caroli quincti tempora, ultimo supplicio affectis. Namque ii ex prædicta historia satis noti esse possunt.

L I.

Quod castra sanctorum, & urbs illa dilecta, cum ab iis, quos Satanas jam solutus excitaverat, infestari cœperunt, vellent ex urbe Babylone aufugere, nullum verbum (ni fallor) est apud Johannem in Apocalypsi, sive cap. 20. sive alio in loco. Immo ea, quæ cap. 20 leguntur, si quis diligenter attendat, ut ordine ipsius narrationis, sic reipsa post Babylonis excidium extitura, facile cognoscet; adeo ut ipsi illi mille anni, primaque illa resurrectio, & Satanæ vincula & conjectio in abyssum, &c. ista, inquam, omnia Babylonis ruinam sint secutura. Nam vel id, quod tunc dicuntur ii revicturi, qui nec bestiam adoraverunt, aut imaginem ejus, nec characterem ipsius acceperunt, satis ostendit, jam bestiæ tyrannidem desiisse, & sic jam Babylonem cecidisse. Consideretur vero, aliud plane esse, Castra sua, & civitatem habere, quod de sanctis apud Johannem cap. 20. Apoc. legitur; &, Fugere ex civitate Babylonis, quod eis pro eodem ipso tempore in hac particula tribuitur.

L I I

Apoc. capite 14. non tres angeli, sed unus tantum dicitur Euangelium æternum prædicare. Nec apparet, ex prædicatione ista consecutum esse, ut sanctus Dei populus cœperit ex Babylonis civitate fugere.

L I V.

Mille annorum nomine intelligi Apocalypsis 20. annos paullo plures, quam septingentos, qui inter Carolum Magnum, & Carolum quinctum intercesserunt, cum nihil aliud prorsus appareat, quod interpretationem istam juvet, sed potius multa, quæ illam labefactent, non video, cur admitti ullo modo debeat.

L V.

Non bene hæc conveniunt, Satanam fuisse ligatum, ne gentes deciperet, & tamen horribiles multas cædes, & varias plagas interim io mundo excitasse. Qua enim ratione (quæso) ista excitat Satan, nisi quia gentes decipit? Gentium enim nomine ii, sine dubio, hoc loco intelliguntur, qui non sunt veri Christiani, etiamsi Christi nomen alioqui profiteantur. Nec vero habentur apud Joannem verba illa, *[illegible]* *hoc est, ad populum plane perdendum*, ubi agitur de Satana ligato, ne decipiat gentes. Quasi ista satanæ vincula eo tantum spectent, ne Dei populus plane extermineretur, quantumvis interim alioqui gentes Satan decipiat. Sed simpliciter dicitur satan ligatus fuisse, ne gentes deciperet: addita etiam diserte vocula *amplius*, quæ ostendit, satanam, antequam ligaretur, id fecisse, propter quod, ne id jam faceret, ligatus fuerit. Atqui Dei populum satanas numquam plane exterminavit, nec umquam tamen propius eo accessit, ut illum funditus perderet, quam eo tempore, quod medium fuit inter Carolum Magnum & Carolum quinctum Imperatores, tantum abest, uti tunc ligatus fuisse dici possit, ne gentes seduceret, easque ut solet adversus Dei populum excitaret. Jam vero quod hic dicitur, visum ostensum Johanni illorum, qui cum Christo vixerunt & regnarunt mille annis, accipi debere de vita, quæ istiusmodi hominibus obtingit post dissolutionem hujus tabernaculi, ut significetur, eos, dum Antichristus hic vivit & regnat, ut Dei sacerdotes victuros & regnaturos, nullo pacto, ex sensu præsertim ipsius hujus scripti, admitti potest, propter mentionem illam mille annorum. Certum est enim, istos mille annos esse eosdem cum illis, quibus Satanas vinctus esse debuit, quemadmodum unicuique caput illud 20. Apoc. legenti constare potest, præsertim vero ex fine ℣. 6. & principio ℣. 7. simul junctis. Atqui, postquam finiti fuerint isti mille anni, quibus Satan vinctus est futurus, non tamen desinet statim vita & regnum Antichristi; immo soluto jam Satana, fiet fortius & vividius, si ipsi hujus scripti auctori credimus, qui vult, bestiæ tyrannidem, durantibus Satanæ vinculis, numquam intercidisse. Præterea isti mille anni habent certum suum & unicum principium; quemadmodum etiam ex verbis Johannis apparet, istos, qui regnaturi erant cum Christo, simul & semel omnes debuisse incipere regnare. Unde sequeretur, omnium simul & semel terrestre hoc tabernaculum dissolvi debuisse, id est, omnes eodem tempore debuisse diem suum obire, si vera esset interpretatio ista; id quod manifeste fieri non posse apparet. Omitto autem, quod, si mille isti anni est tempus illud, quod fluxit à Carolo Magno ad Carolum quinctum, ut supra affirmari vidimus, consolatio & confirmatio, quam Christi fideles sub Antichristo percipere debere ex visione ista dicuntur, tunc plane desineret, cum ea maxime fuit, & est opus. Nam post Carolum quinctum, & sine ulla comparatione major fidelium Christi numerus, quam antea fuit, & Antichristi tyrannis crudelior.

L V I I.

Resurrectio reliquorum mortuorum, ut quidem verba ipsa ferunt, *Cæteri vero mortuorum non revixerunt*; ejusdem generis esse debet, aut saltem plane similis, cujus est priorum. Quare, si priorum resurrectio, est postquam dissolutum fuerit hoc terrestre tabernaculum, vivere & regnare cum Christo in cælo, ut superioribus proximis duabus particulis dicitur; certe reliquorum resurrectio non potest esse, venire in cognitionem veritatis divinæ. Hæc enim illi non parum est absimilis; præsertim, cum multi ex iis, qui ad hunc

modum resurrexerint, perituri nihilominus sint. Praeterea, quod ista reliquorum mortuorum resurrectio; non sit patefieri sibi divinam veritatem, aperte constare videtur ex ipsis verbis quibus illa describitur postea, & narratur ℣. 12. & 13. unde etiam apparet, statim post illam subsequi judicium aeternum, secundum opera ipsorum: nempe quae fecerint, antequam morerentur, & quae propterea ipsorum adhuc mortuorum opera dici possint, ut docet modus ipse loquendi, *& judicati sunt mortui*, &c. Neque enim ita loqui potuisset Johannes, si ageretur de operibus, quae fecerint, postquam mortui esse desierint, ut fert interpretatio resurrectionis eorum, quae hic affertur.

L I X.

Arbitror hic pro Dan 7. scribendum fuisse Dan. 12. Caeterum animadvertendum est, quamvis scriptum sit, reliquos mortuorum non resurrecturos, nisi post illos mille annos, non tamen intelligendum esse, id statim postea futurum, ut scriptor noster sensisse videtur. Antecedere enim resurrectionem istam debet pugna gentium, à Satana jam soluto, excitatarum adversus sanctos eorumque castra, & civitatis dilectae obsessio, atque obsessiorum igne divinitus demisso consumptio, ut satis ex ipsa narratione patet. Ex quo etiam conficitur, ut etiamsi mille anni isti finirentur tempore Caroli quinti Imperatoris, non tamen concludi debeat, immo ne fieri quidem ullo modo possit, ut ejusdem tempore resurrectio ista esse coeperit. Nondum enim hactenus, nedum illius Imperatoris tempore, qui ante annos 40 mortuus est, vidimus obsessores istos divinitus extinctos.

L X I.

Si bestia illa una cum suo falso propheta est ecclesia Romana, una cum suo Pontifice, ut supra affirmatum in hoc scripto est, nullo pacto videtur dici posse, Gog & Magog esse ipsam ecclesiam Romanam, propter id, quod scriptum est ℣. 10. ejusdem 20. cap. Apoc. *& diabolus, qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis & sulphuris, ubi bestia, & pseudopropheta.* Primum enim ex his verbis constat, alios esse seductos istos, (hos autem certum est esse gentes, & inter ipsas, Gog & Magog, ut ex ℣. 7. liquido apparet) & alios bestiam, & pseudoprophetam. Deinde non obscurum ex ipsis est, bestiam, & pseudoprophetam, jam conjectos fuisse in stagnum sulphuris & ignis, cum diabolus similiter eo conjiceretur. Hanc enim vim habent verba illa, *ubi bestia & pseudopropheta*; quae sine dubio referuntur ad id, quod scriptum est cap. superiore ℣. 20. tamquam videlicet, ad id, quod antea factum fuisset. Et quidem nos, ut supra innuimus, id adeo ante punitum Gog & Magog factum esse credimus, ut etiam ante ipsos illos mille annos, quemadmodum tum narrationis ordo, tum alia multa suadent, omnino factum esse existimemus. Adde, quod bestia & falsus propheta conjecti dicuntur in stagnum ignis & sulphuris, ubi dies noctesque cruciabuntur: ii vero qui decepti a diabolo obsederant urbem sanctorum, & sic Gog etiam & Magog, igne caelitus demisso dicuntur devorati. Ex quo similiter satis liquet, aliud esse bestiam, & falsum prophetam, & sic, ex hujus ipsius scriptoris mente, Romanam ecclesiam cum suo Pontifice, & aliud Gog & Magog apud Johannem. Nam quod hic dicitur quemadmodum Gog & Magog ultimus hostis populi Dei apud Ezechielem cap. 39. scribitur, sic imperium Romanum sub Christiano nomine, esse ultimum inimicum, per quem peccata populi sui puniturus sit Deus; videtur, ex verbis, quae leguntur apud Ezechielem, non posse id plane statui, quod hic de Gog & Magog affirmatur. Cum nihil vetet, Deum sui populi reducendi principium factarum fuisse à destruendo Gog & Magog, unde proficiscuntur illa, quae ibi dicuntur de populo reducendo: necdum tamen, istis quamvis destructis, futurus esse finis abolendi inimicos populi Dei, quo plene ac perfecte in libertatem vindicaretur. Quod vero attinet ad Romanum imperium Christi nomen profitens, nusquam alibi (quod sciam) scriptum aut indicatum est, illud fore ultimum inimicum, quo utatur Deus in castigando populo suo. Apud Johannem certe, ut diximus, satis aperte legimus, Gentes ex quatuor terrae angulis, Gog & Magog à Satana congregatum iri, ut bellum inferant sanctis, postquam jam bestia & pseudopropheta conjecti fuerint in stagnum ignis & sulphuris; quam bestiam certum est Romanum imperium significare.

L X V I I, L X V I I I, & L X I X.

Quid apud Danielem significet illa abominatio desolationis, quatenus vel refertur, vel accommodatur ad Christi tempora declarat ipse Christus, si haec duo loca simul jungantur, Matth. 24. 15. & Luc. 21. 20. id quod nihil habet commune cum eo, quod hic dicitur. Porro, quod ad ablatum sacrificium attinet, id quatenus similiter ad Christi tempora pertinet, illarum septuaginta septimanarum ultima ab ipso Christo factum fuisse, ex ipsius angeli apud Danielem verbis cap. 9. constat. Quod tempus multis saeculis illud antecedit, quo Romana ecclesia caput illud septimum bestiae fieri potuit; & de sacrificio Judaeorum, non autem Christianorum in praedictione ista agitur. Locum Danielis 12. nihil cogit aliter intelligere, atque intelliguntur antecedentia loca cap. 8. ℣. 11, & cap. 11. ℣. 31. in quibus eadem de re verba fiunt, & quae certum est, de Antiocho Epiphane intelligenda esse: praesertim vero locus cap. 11. ita ut nemo id negare possit. Nec ulla est caussa, cur quis ea, quae Dan. 12. hac de re sunt scripta, eadem esse affirmet, cum iis quae leguntur Apoc. 12.

L X X I, & L X X I I.

Hic pro concesso id sumitur, de quo nihil constat, id est, principium dierum, qui leguntur Dan. 12. eo tempore extitisse, quo Constantinus Magnus Imperator Romanus declaratus est; etiamsi concederetur, Danielis locum ad Christi tempora pertinere, de quo tamen similiter nihil constat. Immo, ut diximus prorsus est verisimile, ad Antiochum Epiphanem locum istum referendum esse, nam ad unguem (si Tremellio & Junio fidem non detrahimus, id sine ulla haesitatione testantibus) respondet dierum numerus, nec necesse est eos pro totidem annis accipere. Adeo, ut, quemadmodum etiam antea de aliis locis Danielis diximus, si quis velit ista nihilominus ad bestiae alterius tempora, de qua in apocalypsi, referre, necesse sit prius probare, Antiochum Epiphanem istius bestiae typum fuisse. Jam dies pro annis acceptos interpretari annos non solares, sed lunares, novum plane & inauditum, ut arbitror, in Scriptura est, in qua nulla alia annorum computatio (nisi vehementer fallor) inter tam multos ac poene innumerabiles, invenietur, quae non sit annorum solarium. Nec mirum, cum anni lunares, id est, duodecim lunarum, non sint revera anni, nisi fiat debita intercalatio, id est, quoto aliquo anno adjectio dierum, qui illis desunt, quibus adjectis, pares solaribus fiunt. Ut à Judaeis hodieque fit, qui tertio quoque anno tredecim mensium annum habent. Ad probandum autem, quod dies isti Danielis sint totidem anni lunares, afferre, quod 1290 anni lunares tunc expleti sunt, cum decima pars civitatis corruit, qua de re scriptum est Apoc. 11. & hoc pro certo argumento veritatis istius suppositionis proponere, nimis ab omni ratione recte argumentandi abest. Sunt enim hic multae principii petitiones, seu sumptiones pro concessis earum rerum, quas alii in hac ipsa disputatione negent. Aut certe de quarum veritate nihil apparet. De duabus jam diximus, quarum altera est, Danielis locum pertinere ad Christi, vel potius post Christum tempora, altera vero, initium dierum, qui ibi commemorantur, statuendum esse in ipso initio imperii Constantini Magni, id est, tum coepisse ablationem jugis sacrificii, & abominationem illam desolationis. Tertia est,

quod

quod oblatio illa jugis sacrificii & abominatio desolationis, de quibus apud Danielem, tum defierit, cum cecidit decima pars civitatis, de quo in Apocalypsi. Nam 1290 illi dies apud Danielem, tempus est, quo duæ istæ res durare debebant. Quarta est, quod tunc decima pars civitatis illius ceciderit, cum Carolus quinctus Imperator coactus est pacem facere cum Protestantibus. Adde quod, si 1335 anni lunares finiuntur, ut hic dicitur, anno Christi 1602. nullo modo fieri potest, ut anni lunares 1290 finiti fuerint tempore pacis istius. Ea enim facta est ante annum Christi 1602. annis solaribus 47. & amplius; inter annos vero 1290, & 1335 lunares, non intercedunt nisi lunares anni 45. Miror autem, scriptorem nostrum tantopere laborare in explicandis diebus 1290, & 1335. de quibus apud Danielem, cujus verba & prædictiones isto in loco ad institutam scriptionem pertinere, incertum plane est, & nihil prorsus dicere de diebus 1260. qui bestiæ, de qua nominatim & ex professo ipse scribit, in Apocalypsi tribuuntur. Sed non potuit, videlicet, ullo pacto invenire, quomodo numerum istum dierum 1260. ad mox futuram (quam ipse, ut cupit, sic, quemadmodum fieri solet, etiam sperat) liberationem Christi fidelium à tyrannide Antichristi accommodaret.

LXXIII & LXXIV.

Laudo istam considerationem computationis inclusivæ & exclusivæ, ad loca illa Mat. & Marci, ubi agunt de Christi transfiguratione, cum Lucæ loco concilianda accommodationem. Sed quid re ista hic erat opus, nisi ardens illud desiderium liberationis a tyrannide Antichristi, duorum tantum annorum, in ipsa expectanda, moram vix pati posset? Nam, quod ad ostendendum, anno 1600. Christi, tantum bonum sperari posse, affertur id quod scriptum est Apoc. 14. de sanguine, id est rubro vino, quod ex lacu iræ Dei expressum pertigit ad frænos equorum per stadia 160 mihi plane ridiculum videtur, & de tanta re scriptione prorsus indignum.

LXXV.

Cum scriptor ipse incertum relinquat, an anno Christi 1602. an vero 1600 futurus sit iste ipsius Christi adventus, non erat, cur laboraret in conciliando eo, quod scribit de anno 1600. cum eo, quod de Christi adventu legitur Mat. 24, & Mar. 13. omisso eo, quod scribit de anno 1602. quasi, si anno 1602. & non prius adventus iste Christi fuerit, nulla istiusmodi conciliatione sit opus: sed tantum, si fuerit anno 1600. quod palam absurdissimum est. Quamquam, si ipse velit, prædictionem suam pro certa haberi, non prædictionis eventus, sed ipsa prædictio cum locis illis Matthæi, & Marci conciliandа est, sive eam eventus postmodum comprobaverit, sive minus. Sin vero pro certa haberi nolit, nulla conciliatione est opus. Postremo & illud addam, si scriptor noster istum Christi adventum eum esse credit, qui finem hujus sæculi secum sit allaturus, ipsum vehementissime falli. Sed non est id ostendendi hic locus. Nam ipsum similiter falli, quod tam cito liberationem fidelium Christi ex Antichristi tyrannide & expectet, & futuram affirmet. Eventus manifeste comprobabit. Nec necesse est id rationibus & auctoritatibus divinis (quæ quidem alioqui sunt in promptu) hic demonstrare.

Objecta seu Articuli JOHANNIS CUTENI Ministri Euangelici.

1. INfantes cum nascuntur, nascuntur absque peccato. Suntque tales qualis Adamus fuit, cum à Deo est creatus.

2. Infantes sunt similes filio Dei, Nam quemadmodum ille sine peccato est, sic & illi sine peccato sunt.

3. Adamus etiamsi non peccasset, futurus erat, & erat obnoxius morti corporali, ejusque mortis, cum in Adamo, tum in aliis hominibus non est caussa peccatum.

4. Homo quilibet, si modo velit, potest non peccare.

5. Homo ipse per se, & Deum voluntatemque ejus nosse, & illam exequi potest.

6. Homo in hac vita viribus naturalibus, potest voluntatem Dei perfecte perficere.

7. Vita illa æterna nemini datur nisi promerenti.

8. Christus in mundo non erat antequam in carne appareret. Cum autem non fuerit, nemini poterat esse utilis: cumque hic in carne versaretur, nulla miracula per se ipse edere potuit.

9. Christus homo solummodo à Prophetis & Apostolis differt, quod ipse ex Spiritu Sancto fuerit conceptus, quodque Deus per ipsum majora miracula quam per alios fecerit.

10. Christus propterea venit, ut quemadmodum Moses Judæorum: sic ipse noster sit Legislator.

11. Lex Christi perfectior quam Mosis. Moses enim externam, hic vero non solum externam sed & internam a nobis probitatem requirit.

12. Moses princeps erat, & dentem pro dente eximi jussit. Ipse vero noluit esse Rex, suosque jure agere prohibuit &c.

13. Moses suis terram Chanaan; Christus vero cæleste regnum promittit.

14. Christus venit ut se exemplum omnium virtutum exhiberet.

15. Christus utilis nobis, sed Imitantibus.

16. Homo cum peccat, ipse per se ex peccato se erigere potest.

17. Euangelium Christi est, ostendere hominibus pœnitentibus paratam apud Deum peccatorum remissionem.

18. Perpessiones Christi, cruciatus & mors, non sunt oblatio nobis iram Dei placans, quam incurreramus, & incurrimus propter peccata nostra.

19. Christi perpessiones sunt tantummodo testimonium, certitudinem legis & Euangelii ipsius nobis confirmans. Præterea sunt exemplum nos ad imitationem adhortans.

20. Christus obedientia sua apud patrem non nobis, sed sibi ipsi id promeruit, quod in morte non est relictus: sed tertio die resurrexit. Id quod etiam nobis sperandum est, si ex lege ipsius vixerimus, exemploque ejus nostras actiones direxerimus.

21. Usus baptismi & mensæ Domini necessarius non est. Id quod inde colligo, quod Socinus hujus sententiæ author, quamque illi approbant, nec baptizatus est, nec baptizari vult. Ac proinde nec mensam Domini curat.

22. Christum invocare in cujusque voluntate positum.

23. Anima unà cum corpore moritur: donec in adventu Domini in judicium utrumque simul resurgat.

24. Baptismus, si quis eum putat sibi necessarium, administrari debet in nomen Patris & Filii per Spiritum Sanctum. Atque hac formula usus quidam ministrorum Chmielnici baptizavit pædagogum filiorum D. Joachimi Glinscii. Cujus rei testimonium ipsemet Dominus Glinscius qui coram aderat, nobis præsentibus suæ domi perhibuit.

25. Baptizari in nomen Patris & Filii aliter non intelligitur, quam quod dixit Divus Paulus, Omnes sunt baptizati in Mosen 1 Cor. 10.

26. Etsi fortassis frustra id quæritur, ex iis præsertim qui omnia tribuunt viribus naturalibus, prima illa creatione in Adam a Deo homini donatis, attamen cum credant Christum ex Spiritu Sancto esse conceptum;

27. Cupio scire quid de Spiritu Sancto sentiant.

28. Fuerunt tales, qui tantum sentiebant eum esse motionem natam in anima hominis. Hæc superioribus articulis

articulis addenda decrevi, sperans me ad singulos à Domino Lubienieciu & Domino Morzcovio responsum habiturum.

Ad objectiones seu articulos Cuteni Ministri Euangelici F. S. Responsio.

1. INfantes nascuntur sine peccato, quatenus ipsi sine dubio nondum quicquam peccarunt. Nec tamen sunt quails Adamus fuit, cum à Deo est creatus, quatenus ipsi æternæ morti sunt obnoxii, id quod Adamus non erat, antequam peccaret; non quidem quia illis Adami peccatum imputetur, sed quia ex Adamo, propter suum peccatum jam morti æternæ obnoxio facto, sunt propagati.

2. Infantes, cum nascuntur, nullius quidem peccati sunt rei. Non tamen propterea filio Dei similes sunt, aut dici possunt. Quippe, cum Dei filius ita sine peccato vixerit, ut nullam, quantumvis magnam externam tentationem, non penitus vicerit ac superaverit, & interim omnium divinarum virtutum habitus habuerit. Quæ in infantibus recens natis nullum prorsus locum habere possunt.

3. Adamus antequam peccaret, quod ad ipsius naturam attinet, erat mortalis, ut post peccatum. Sed post peccatum non modo natura mortalis, sed etiam morti penitus obnoxius fuit. Itaque mors ipsa corporis, non quatenus naturalis est, sed quatenus est prorsus necessaria, & in Adamo & in nobis peccati effectus censenda est.

4. Quilibet homo, ubi ad eam ætatem pervenerit, ut rationia usum habeat, si nulla mala institutione, aut usu corruptus fuerit, posset, si plane id vellet, nullum ex iis peccatis committere, quæ cum ipsa ratione pugnant, eique per se omnino adversantur; sed, ut ea peccata vitare possit, quæ ipsi rationi per se non omnino adversantur, necesse est præterea, ut sibi persuadeat ac speret, si illa vitaverit, se ingens aliquod bonum inde consecuturum. Propterea Deus præceptis suis, quæ per Christum dedit, cum inter illa sint non pauca, in quibus ea prohibentur, quæ per se humanæ rationi alioqui non omnino adversantur, addit vitæ æternæ promissum, cui ut fidem adhibere possint, iis omnibus geratim concedit, quibus ipse Christus ejusque Euangelium annunciatur.

5. Homo ipse per se nec seipsum, nec Deum ejusve voluntatem cognoscere potest; sed necesse est, ut hæc illi Deus aliqua ratione patefaciat; quæ patefactio si plena fuerit, qualis est in Euangelio, id est, cum vitæ æternæ promisso, jam habebit, unde possit vires sumere ipsius Dei voluntatem perficiendi.

6. Homo in hac vita non quidem viribus naturalibus, sed viribus sibi à Deo per spem æternæ vitæ sibi ab eo factam subministratis, potest ejusdem Dei voluntatem perficere.

7. Ad vitam æternam consequendam non ulla merita, sed Christi præceptorum obedientia requiritur, cui constitutum est præmium seu merces ipsa æterna vita, non quod obedientia ista id per se mereatur, sed quod ita Deo benignissimo cum humano genere agere visum fuit.

8. Christus certe non fuit, nec esse potuit, antequam esset. Esse autem, cum homo sit, non potuit, antequam in utero matris suæ conciperetur. Postquam vero conceptus & natus fuit, munusque suum obire cœpit, potuit per se ipse miracula facere, quatenus potestas ea faciendi, quam à Deo habuerat, in ipso ex ipsius Dei dono ac voluntate residebat.

9. Christus homo Prophetis & Apostolis non eo tantum est præstantior, quod ipse ex Spiritu Sancto fuerit conceptus, ipsi vero minime, quodve Deus per ipsum majora miracula fecerit, quam per illos (quamquam præterea, quod attinet ad Apostolos, etiamsi, ut ipse Christus dixit, majora quam ipse fecerit, miracula facere potuerint, non tamen ipsi sua, sed Christi potestate ea faciebant) sed multo magis est ob id Christus Prophetis & Apostolis præstancior, quod per suum Euangelium ipse mundo, non illi, beatam immortalitatem patefecit, ac Dei nomine æternum fœdus, illam iis largiendi, qui ipsi Christo, & per illum Deo confisi fuerint, eique sese obedientes præstiterint, nobiscum sancivit & suo sanguine confirmavit, ac præterea ab ipso Deo est universorum hæres constitutus, cum plenissima potestate omnia jussu suo regendi ac moderandi, non ipsorum Prophetarum modo & Apostolorum, totiusque divini populi in perpetuum cælestis rex declaratus, sed ipsorum angelorum omnium princeps ac Dominus factus.

10. Quamvis Christum suam legem habeat, eamque Dei nomine mundo tulerit, non tamen simpliciter legis lator dicitur, cum ejus lex aliud nihil fuerit, quam complementum ac perfectio Mosaicæ legis. Nec sane ob id præcipue in mundum venit, ut legem ferret, nostero legis lator esset, sed ut nos servaret, in quem etiam finem nobis suam legem dedit.

11. Christi lex, quia ut diximus, est complementum & perfectio legis Mosaicæ, sine dubio ipsa lege Mosaica est perfectior. Nec tamen negandum est, quia ipsa quoque lex Mosis, ab hominibus interiorem probitatem requireret, licet non tam exactam, ut Christi lex requirit, quæ vicissim non minus quam lex Mosis externam probitatem seu sanctitatem postulat, sed multo tamen excellentiorem.

12. Moses sine dubio fuit princeps, adeo ut alicubi Rex fuisse dicatur, sed non tamen tamquam princeps jussit, dentem pro dente eximi: sed simpliciter tamquam legis lator ipsius Dei nomine. Christus vero quamvis in terris more aliorum regum rex esse noluerit; non tamen hæc fuit caussa, cur noluerit suos istam talionis pœnam repetere. Cæterum cum aliquo coram judice litigare non omnino vetuit Christus, sed tantum ubi ulciscendi caussa id fiat, & vindicta, quemadmodum in pœna talionis repetenda fiebat, ea ratione quæratur.

13. Terra Chanaan proprie loquendo non fuit promissa à Mose sive in lege Mosis, sed fuit hereditas à Deo decreta ante ipsam legem populo Israelis. In promissis porro à Mose factis nulla sane est aperta mentio regni cælestis. Hoc enim Christus demum sibi obedientibus promisit.

14. Christus non ob id venit, ut se nobis exemplum omnium virtutum ostenderet, sed, ut ante dictum est, ut nos servaret, quamvis inter illa quæ fecit, & passus est, ut nos servaret, illud mirum in modum eluceat, quod in seipso perfectissimum exemplar omnium, quarum sectatores ii esse debent, qui tantæ salutis participes esse velint, divinarum virtutum præbuit, atque expressit.

14. Si quis est qui dubitet, an Christus non prosit nisi illis, qui ipsum imitantur, is profecto nec Christianæ religionis gustum ullum habere, nec Novi Testamenti scripta legisse merito videri potest.

16. Ia homo, qui gustum alioqui Christianæ religionis habeat, & promissorum in ea contentorum, si simpliciter labatur, aut etiam aliquod gravius peccatum committat, fieri potest, ut sine alia superveniente Dei gratia seipsum erigat, & peccatum relinquat. Verum tamen, cum nemo in toto Christianæ pietatis colendæ curriculo, suis ipsius viribus tuto confidere possit, nihil laudabilius & securius, quam ad opem & auxilium divinum, quod nobis etiam alioqui in omnibus, quæ facere aggredimur, implorandum est, in ejusmodi casu recurrere. Quod si quis ita delinquat, ut vitæ sanctimoniam abjiciat, & virtutum Christianarum semita relicta, vitiorum viam ingrediatur, nulla ratione potest ipse per se denuo ad virtutes sectandas converti, & vitiis vale dicere. Sed necesse est, ut Deus singulari suo favore & gratia ad id præstandum illi adesse, eumque juvare dignetur.

17. Em-

17. Euangelium Christi non est simpliciter ostendere, hominibus poenitentibus paratam apud Deum peccatorum remissionem, sed ita demum, si talis poenitentia adjunctam sibi habeat fidem in ipsum Christum, id est, obedientiam præceptorum ejus sub spe vitæ æternæ ab ipso iis promissæ, qui talem obedientiam præstiterint.

18. Christi promissiones cruciatus & mora non potuerunt esse oblatio, quæ nobis iram Dei placaverit, cum jam Deus nobis iratus non esset, cum Christus munus suum obire cœpit, sed contra per ipsum Christum quæreret, atque adeo à nobis peteret, qui ipsius Dei inimici eramus, ut sibi reconciliari vellemus, & peccatis relictis ad justitiæ opera sectanda nos convertere; se enim, si id à nobis fieret, paratum esse omnia ipsa peccata nostra nobis remittere ac condonare. Itaque quidquid passus est Christus, crux denique & sanguis ejus, non alio pertinent, quam ad suum effectum perducendum tantam Dei erga nos clementiam ac liberalitatem.

19. Christi perpessiones non modo testantur nobis & confirmant certitudinem legis Christi atque Euangelii, nec tantum sunt nobis exemplum ad imitationem ipsius Christi adhortans; sed sunt, ut modo dicebamus, ratio & via perducendi ad suum effectum ingentem Dei erga nos benignitatem, in nostris peccatis omnibus gratuito condonandis, & immortalitatis nobis afficiendis, & simul cum iis junctæ, quæ ipsas sunt consecuta. Sunt demonstratio manifesta, nihil tam dirum & atrox Christum imitanti accidere posse, quod illi beatam immortalitatem, ad quam contendit, præripere possit.

20. Christus obedientia, quam Deo præstitit, quemadmodum nobis sic etiam sibi ipsi (proprie loquendo) nihil est meritus. Sed sicut nihilominus hanc ipsius obedientiam, ex Dei decreto, consecuta est ejus à mortuis resurrectio, sic etiam consecuta est ipsius potestas, nos, qui, illi obtemperamus, à mortuis excitandi & salute æterna impertiendi.

21. Cœnæ Dominicæ usus est necessarius, ut Christo obediamus, qui illum nobis præscripsit. Baptismus autem in ecclesia, Apostolorum exemplo, omnino est retinendus. Quid hic Socinus faciat aut sentiat, ipsimet perpendendum relinquimus. Quamquam certum est, ipsum de cœna Domini idem nobiscum sentire, atque, ut illum ad eam admittamus, vehementer expetere, cur autem baptismum nobiscum hactenus non susceperit, caussam non esse, quod illum damnet, cum ipse omnes alios, qui alioqui nostram doctrinam probant, ad eum accipiendum suadeat, atque adeo sedulo impellat.

22. Nemo à nobis pro fratre habetur, qui Christum invocare renuat, immo eum, qui sit hujusmodi ipsum Christum, quem Dominum & Deum nostrum agnoscimus, utque talem adoramus & invocamus, penitus, sive prudentem sive imprudentem, negare censemus.

23. Quod animæ nostræ una cum corporibus moriantur, nullo pacto asserimus. Tantum ex analogia totius scripturæ edocti affirmamus, eas usque ad Christi adventum non frui beatitudine illa, quia illis est promissa, qui ipsius Christi sunt.

24. Nos cum baptismum administramus, vel utimur usitata formula verborum In nomine seu in nomen Patris, & Filii, & Spiritus Sancti, vel simpliciter Apostolos imitati, in nomine Jesu Christi baptizamus. Si quis ex nostris alia formula est usus, est singulare quiddam, quod ipsi nostro cætui adscribi non debet.

25. Baptizari in nomen Patris & Filii, non eodem prorsus sensu dicitur, quo dixit Paulus Omnes baptizatos fuisse in Mosem. Nec nos cum Pauli locum istum afferimus Adversariis respondentes, qui ex eo, quod Christus jussit Apostolos baptizare in nomen Patris, & Filii, & Spiritus Sancti, colligunt Filium & Spiritum Sanctum, & utrumvis eorum esse illum unicum Deum nostrum, aliud probare volumus, quam posse quem in aliquem (quod idem est atque In alicujus nomen) baptizari, quantumvis ille non sit ille unicus Deus noster.

26. Nos viribus naturalibus in prima creatione homini datis parum omnino in rebus divinis tribuimus, scientes, teste Apostolo, animalem hominem non percipere quæ sunt Spiritus Dei: & certe, quod Deus filium suum ex Spiritu Sancto concipi voluerit, indicat primæ creationis nostræ, ubi de mysteriis divinis agitur, imperfectionem. Fit autem nobis in illis verbis [illegible] *attamen cum credant* &c. non levis injuria; quasi vero dubitare merito de nobis posset, an crederemus, illud esse verum, quod apertissimis verbis, idque non semel, in sacris litteris expressum est.

27. Spiritum Sanctum virtutem Dei atque efficaciam, qua aliquo modo res ab ipso Deo sanctificantur, esse credimus. Personam vero, ipsum Spiritum Sanctum proprie & in potiorem significatum acceptum, & ab ipso Deo cujus est spiritus, distinctum, esse negamus.

28. Sanctam motionem creatam à Deo in anima hominis, metonymice auctorem rei pro reipsa nominando, Spiritum Sanctum appellari posse, dubitari nequit. Sed aliud est appellari posse, aliud vero reipsa esse.

Brevis discursus de caussa, ob quam creditur aut non creditur Euangelio Jesu Christi; & de eo, quod, qui credit, præmio, qui non credit, pœna à Deo afficiatur. F. S.

Ex Italico in Latinum translatus.

Homo in omnibus suis actionibus habet pro fine, bonum aliquod. Bonum vero duplex est. Nam bonum est, id quod justum & rationi conveniens est, sine respectu emolumenti alicujus, quod ad illum, cui id faciendum est, rediturum sit. Et bonum est illud, quod aliquod emolumentum adfert facienti illud. Nemo igitur est, qui deliberate faciat aliquid, quod non existimet, aut justum & rationi conveniens esse, aut certo emolumentum sibi allaturum.

Verum quidem est, quod justa ut rationi consentanea, adferunt fructum facienti ea: verum hoc non est naturaliter hominibus compertum: solum hoc naturaliter exploratum illis est, quod justa & rationi consentanea, quamvis

quamvis facienti ea nullum fructum ferant, quin potius detrimentum importent, nihilominus omni ex parte fieri debeant: quemadmodum altera ex parte ab iis expetitur naturâ, ut capiant aliquem fructum earum rerum, quas agunt, aut saltem detrimentum non sentiant. Hinc fit, quod, dum homini aliquid faciendum occurrit, quod ipsimet justum & rationi consentaneum videatur, allaturum autem sit, (ut præ se fert) detrimentum, ex una parte ad id faciendum a ratione impellitur, quæ ipsi naturaliter dictat, ut semper faciat id, quod justum & rationi conveniens esse reputat: ex altera vero trahitur ad missum faciendum illud à cupiditate, quæ naturaliter eum movet, ad vitandum detrimentum.

Jam qui in hac lucta sinit rationem evadere superiorem, dignus laude est, ut enim faceret id, quod conveniens esse existimabat, maluit pati, & nuncium remisit proprio & innato desiderio suo: quemadmodum è contrario, qui permittit appetitum superiorem evadere, dignus est reprehensione. Quandoquidem, ut satisfaceret suo desiderio, non continuerit se, quin faceret id, quod ipsemet, fieri non debere, judicabat.

Verum, cum innatum illud desiderium emolumenti, sit nimia potens in nobis, sæpius evenit, ut, nisi cognoscamus vel cogitemus actionem justarum & rationi convenientium rerum, allaturam nobis emolumentum aliquod, eas missas faciamus, licet alioqui eas facere multum cuperemus; & faciamus ea, quæ nec justa nec rationi consona sunt, quamvis alioqui displiceant nobis, quia ex iis speramus capere fructum aliquem, hoc est, vel honorem, vel commodum, vel voluptatem.

Cum igitur vellet Deus efficere, ut justa & rationi consentanea ageremus, & sic nos reddere participes sui ipsius, qui est fons omnis justitiæ & omnis rationis, non fuit ipsi satis, immittere ab ipso ortu animis nostris aliquam notitiam rerum prædictarum, vel variis modis, ac nominatim danda lege per manus Mosis suo populo, & potissimum manifestanda plene voluntate sua per os Jesu Christi, exponere nobis perfecte, quænam sint revera justa & rationi congrua: sed insuper, præter alios modos ad idem perficiendum ab eo usurpatos, ad extremum in persona ipsius Jesu Christi effecit, ut haberemus majorem caussam, quam unquam antea, existimandi, rerum superius dictarum functiones, parituras fructum facientibus eas, proposito præmio ei, quicunque eas exequeretur, vita æterna, & dato pro arrha, ipso Christo (cui similes esse studere debemus, si eas velimus exequi) excitato à misera morte ad vitam felicem & immortalem.

Quod præmium, cum sit non solum summum & incomparabile, sed etiam supra omnia alia cuivis desideratissimum, (nulla enim res à nobis magis expetitur, quam felicitas & vita,) si nobis tam evidenter propositum fuisset, ut nulla restaret caussa ambigendi, nullum est dubium, quin nullus hominum esset, tam inimicus prædictarum rerum justarum & rationi convenientium, qui non redderetur earum amicus, hoc est, non eas exequeretur, ut potiretur tali præmio.

Quapropter voluit quidem Deus pollicitatione istius præmii, sublevare fragilitatem humanam, ut ii, quibus alioqui justa & rationi congrua placent, audientes tale promissum, erigantur in eam spem, quod actio eorum, maximo ipsis emolumento futura sit, & ita ea faciant, at noluit per id eo rem deduci, ut nullum superesset discrimen inter hominem cupidum bene agendi, & inter eum, qui nullo ejus rei tangitur desiderio: immo voluit, ut hæc sit ratio discernendi & dignoscendi unum ab altero. Quandoquidem, ut homo bene agendi cupidus, dum audit, sermonem esse de præmio, quod propositum est agenti justa & rationi consentanea, facile adjungit fidem ejusmodi bono nuncio; & adjungendo ei fidem, operatur res prædictas, atque hac ratione palam facit, se esse hominem bene agendi cupidum: ita è contrario, homo male agendi cupidus, dum audit, sermonem esse de prædicto præmio, nolens fidem adhibere, derisui id habet; & ex consequenti animum non inducit ad agendum res prædictas, & ita se eum esse patefacit, cui bene agere non sit cordi. Unde sequitur, ut Deus, cum summa sua gloria, justus appareat, & sit largus remunerator illorum, horum vero severus vindex.

Voluit igitur sapientissimus Deus, inter alia, quæ non sinunt, ut judicium humanum habeat pro re certissima, Id, quod quicunque mandata & facta à Jesu Nazaræno, qui dicitur Christus, impleverit, habiturus sit præmium, vitam æternam, voluit (inquam) ut Jesus ipse excitatus à mortuis, non conspiceretur ab universo populo, sed tantum ab aliquibus, quos testes dictæ resurrectionis destinavit. Si enim universus populus illum vidisset, nullus tam sceleratus fuisset, quin, postquam ea ratione perspexisset, Christum vera dixisse, & prædictum præmium certum esse, se illi adjunxisset, atque adeo probus homo apparuisset: Sed cum audiret, id tantum asseverari à prædictis testibus, & ita haberet aliquam saltem caussam dubitandi, essetne hoc verum necne, is, qui delectabatur male agendo, & quasi obstinatus erat in sua malitia, non commodabat fidem hujusmodi veritati & testimonio, sed solum commodabant fidem illi, qui antea, non aliam ob caussam, non emendabant vitam suam; quam quod non cernerent adhuc, quomodo sperare possent, se bene agendo, percepturos eos fructus, quos videbantur capere ex male agendo, qui, quam primum illis eorum aliqua lux spei affulsit, libenter, omisso pravo, bene agere & vitam mutare instituerunt: hærentibus aliis in suis peccatis, qui ob immodicam voluptatem, quam ex male agendo hauriebant, aut quod cupiditatibus suis nimis mancipati essent, nolebant credere, futurum ex re ipsorum, si mutarent vitam, nisi, ut dici solet, dato pignore in manum.

Porro, quoniam ea, quæ nos, si Christum sequi velimus, agere convenit, non solum justa & rationi convenientia, sed angelica & cœlestia sunt, & videntur magna ex parte excedere naturales humanas vires, hinc est, quod homini (generaliter loquendo) non sufficit habere aliquam opinionem prædicti præmii, sed necesse est, si perseverare usque ad finem, & in omni tentatione constans esse velit, ut habeat ejus aliquam certitudinem, quam Deus, pro sua benignitate, virtute Spiritus sui, nos sentire faciat in cordibus nostris. Verum hujusmodi gratiam, non largitur nisi iis, qui, dum audiunt sermonem esse de tali præmio, id verum esse posse, assentiuntur, adeo ut se componant ad missum faciendum pravum, & parendum voci Euangelii, cui primam illam fidem accommodant, quæ adhoc faciendum est necessaria, & quæ sicut diximus, nascitur ex eo, quod animus non sit alienus ab agendo justis & rationi consentaneis. His igitur tantum, si in hoc bono proposito perseverent, dat Deus hujusmodi lumen rerum promissarum & appararum iis, qui eum diligunt, & obediunt voluntati ejus patefactæ per Christum, quod satis sit ad eos confirmandos in omni atrocissimo etiam certamine, & instituendos ad superandam omnem gravissimam etiam difficultatem, quæ occurrat volentibus ad extremum usque insistere vestigiis Jesu Christi. Alii, qui retenti à malitia aut peccatis suis, quantumvis, audientes prædicationem Euangelii, intelligant esse justum & rationi consonum, obedire hujusmodi voci, nihilominus, cum non videant certitudinem propositi præmii, nolunt ei obedire, neque vitam mutare instituunt, hi (inquam) non solum nunquam fruuntur prædicto dono Dei, sensu videlicet veritatis ejus beatissimorum promissorum, sed solent præterea, in pœnam eorum vel improbitati vel negligentiæ debitam, præter alia supplicia, orbari ab illo nonnunquam donis naturalibus, & erepto iis magna ex parte intellectu, similes bestiis fieri. Nam si homo, ut superius dictum est, non agendo justa & rationi congrua, quamvis ipsi certam

tum esse videatur, quod, si ea faciat, redundaturum sit in eum detrimentum, dignus est reprehensione: quanto magis reprehensione, immo castigatione dignus erit, si ea tunc non agit, cum habet caussam credendi, quod actio eorum allatura ipsi sit fructum infinitum. Debet igitur homo, cui fuerit revelata voluntas Dei, allata mundo per Christum, considerare, quod, etiamsi res patratæ contra prædictam voluntatem, & ex consequenti nec justæ nec rationi consentaneæ, videantur ipsi posse parere aliquem magnum fructum, dum pariunt vel honorem, vel commodum, vel voluptatem insignem: è contrario, si eas omittat, & agat ea, quæ justa & rationi convenientia, & conformia sunt prædictæ divinæ voluntati, quantumvis sensurus esse grave detrimentum videri possit, perferendo vel dehonestamentum, vel jacturam facultatum, vel afflictionem corporis non levem, nihilominus, ob ea, quæ de Christo excitato à mortuis, & evecto in cœlum, facto immortali & potentissimo, narrari intellexit, non levem habeat caussam sperandi, quod imitanti illum tandem sit propositum tantum commodum, quod largissime compenset, immo superet infinitis partibus, omne malum prius exhaustum. Neque dubium est, quin, nisi plane mancipium peccati & carnalium mundanarumque cupiditatum sit, decreturus sit obedire prædictæ divinæ voluntati, & ita vitando gravissimum supplicium, quod Deus irrogaturus est inobedientibus, poterit posthac, juvante Deo, continuare prædictam obedientiam, & tandem reportare gloriam, divitias, & lætiam inenarrabilem & sempiternam.

Contra Chiliastas, de regno Christi terreno per annos mille.

Etsi sæpius dicere consuevi, in quæstione, De regno Christi in terris futuro, ratione corporeis oculis conspicuo & hisce sensibus perceptibili, una cum ejusdem Christi in terris corporali præsentia, idque per complura secula; me multo libentius audire, quam docere, & doceri, quam docere velle: tamen sciunt plerique me ex altera parte semper professum fuisse, nullo pacto mihi probari sententiam de ejusmodi futuro Christi regno. Et revera ego semper eam sacris literis analogiæque fidei nostræ repugnantem, & perniciosam simul esse sum arbitratus, præter id, quod absurdissima multa, & sibi invicem adversantia, ex ea necessario oriri mihi plane est visum. Quod satis per se superque est ad ejus falsitatem indicandam & coarguendam. Jam vero, postquam haud levi cum animi mei dolore rescivi, multos, eosque alioqui pietatis studiosos, sententiam istam serio sequi & defendere, majore studio animum ad veritatem hujus quæstionis investigandam applicui: & quod diligentius totam rem, sacraque testimonia, & rationes inde ductas perspexi ac consideravi, eo firmius credidi, sententiam istam & falsam & absurdam, &, quod caput est, perniciosam esse.

Primum enim mihi videtur, sententiam istam de tali, quale ante exposuimus Christi regno in terris futuro, viam sternere ad regnum, quod nunc Christus in cælo manens re ipsa habet, convellendum atque evertendum. Ex quo totius fidei nostræ & Christianæ religionis ruina, necessario sequitur, ut jam, ni fallor, plerique omnes animadverterunt, quicquid contra disputent ii, qui Christo in cælo manenti, adorationem & invocationem adimunt. Qui quidem ad sententiam suam confirmandam hoc argumento potissimum utuntur, quod Christi regnum, ut Sacræ Literæ præferre videntur, sit futurum in terra, idque in ipsa Judæa, super Judaicum populum Hierosolymis, postquam Dei nutu ac providentia, urbs illa in ea provincia, eodem loco ubi antea erat, instaurata fuerit. Nam si ita res se haberet, tunc ad hunc modum argumentari liceret: Regnum Christi unum tantum & simplex est non duplex, prout divinæ literæ satis aperte testantur, quæ unius tantum Christi regni mentionem faciunt, idque nunquam desiturum ajunt, id est, nullum aliud, præter Dei ipsius regnum, ejus loco successurum. Igitur Christi regnum in terris super populum Judaicum, in urbe Hierosolyma futurum est, regnum Christi nullum esse potest, nisi Christus ipse in terris adsit, & super populum Judaicum sceptrum teneat, & consequenter, cum hæc nondum fuerint nec sint, nondum etiam fuit neque est Christi regnum, sicque Christus ad hunc diem in cælo manens, nondum regnavit nec regnat. Hujus argumenti vim nullo pacto effugere possunt ii, qui prophetica Veteris Testamenti testimonia, de Christi regno super domum Jacob, & Hierosolymis in perpetuum futuro, & si qua sunt similia, quæ corporis sensibus comprehensibile in terris Christi regnum, idque perpetuo duraturum promittere videntur, nullo pacto mystice seu allegorice, sed, ut verba ipsa sonant, accipi volunt. Quibus consultius, meo quidem judicio, foret, ipsis propheticis testimoniis relictis, ad ea tantum testimonia confugere, quæ in ipsius Novi Testamenti Sacris Literis (ubi aliqua de Christo nunc, dum in cælo manet, re ipsa regnante, apertissima sunt testimonia) omnino docere videntur, Christum, ratione supra dicta, in terra per multa sæcula una cum suis regnaturum. Nam nisi prophetica illa testimonia, vel omnia vel aliqua saltem ex ipsis mystice seu allegorice interpretemur, ubi (quæso) apud Prophetas mentio facta deprehendetur, Christum in cælo manentem, in Judaico populo nondum illi subjecto, tamen re ipsa ac pleno jure regnaturum? Ubinam, inquam, a Prophetis mentio facta deprehendetur, præsentis nunc pleno jure Christi regni, quod illi Euangelica & Apostolica scripta tribuunt, quodque agnoscere necesse est, si Christus nunc merito ac proprie est appellandus, eique adoratio & invocatio tribuenda? Numquid verisimile est, prophetas ex professo de Christi regno loquentes, regni ipsius potiorem & divinorem hanc saltem (ut sic dixerim) partem, vel potius regnandi rationem silentio præteriisse? quodsi pars aliqua propheticarum vaticinationum de Christi regno, necessario mystice seu allegorice est interpretanda, eadem ratione omnes, cum eædem aut similes ubique sint loquutiones, interpretari debebimus, aut certe poterimus. Ex quo fit, ut ex Propheticis de Christi regno prædictionibus, nihil prorsus solidi afferri possit ad regnum istud Christi in terris, de quo agimus, confirmandum. Nisi quis ante illud, ullum Christi regnum, nec fuisse umquam nec futurum, contendat.

Sed sive quis ex prophetarum, sive ex Apostolorum Euangelistarumque scriptis regnum istud Christi in terris probare velit, nullo modo argumentum negantium Christum nunc re ipsa regnare, superius allatum, dissolvere poterit. Non poterit, inquam, effugere, quin vel præter & contra divina testimonia duplex Christi regnum faciat, vel Christum in cælo manentem, nunc re ipsa regnare neget.

Objectio. Nam si dixerit, immo se asserere, & quod Christus in cælo manens nunc re ipsa regnet, & quod postmodum in terra corpore præsens regnaturus sit, hoc totum, inquam, se asserere unum idemque ac simplex Christi regnum esse, & regnum illius aspectabile in terra, nihil aliud revera futurum, quam patefactio-

(Q q) nem

nem regni quod re ipsa jam inde Christus habet, ex quo redivivus ascendit in cœlum.

Responsio. Respondebitur tantam esse diversitatem inter utramque regnandi rationem, ut omnino duo diversa regna censenda sint. Primum enim præsens, id est, hoc tempore regni Christi ratio ejusmodi est, ut ipsum regnum plane subsistat, & pleno jure à Christo administretur, etiamsi totus terrarum orbis illi adversaretur; satis enim est ad plenum jus hujus regni obtinendum, quod Christus suprema divinaque potestate sit præditus, qua tum in cœlo, tum in terra, quidquid velit, efficere queat. At futura illa, quam isti sibi fingunt, regni Christi ratio omnino requirit, ut multi ex hominibus sint, qui eum pro Christo agnoscant & venerentur, id est, ut regem suum colant. Deinde hæc Christi regni ratio præsens, nullum discrimen personarum aut locorum habet. Ista vero futura postulat, ut peculiari quadam ratione Christus super Judaicum populum regnet, idque in ipsa urbe Hierusalem. Præterea, ut paulo ante attigimus, præsens Christi regni ratio potestatem supremam, divinamque requirit, tum in cœlo, tum in terra: At futura ista satis habet, si Christus suprema potestate in terra sit præditus, & ejus doctrina pro vera æternaque habeatur. Taceo nonnulla alia insignia inter utramque regnandi rationem discrimina, quæ unusquisque cordatus homo facile per se animadvertere potest. Quanquam vel id satis indicat, has duas regnandi rationes, duo etiam regna constituere, quod, qui sententiam istam probant de regno Christi, quale diximus, in terris futuro, illud simpliciter atque absolute Christi regnum vocare solent. Quippe qui satis intelligant, non patefactionem revera præsentis Christi regni, sed novum quoddam & absolutum Christi regnum illud futurum. Et sane quid attinet, ad hoc, ut patefiat præsens Christi in cœlo manentis regnum, ipsum Christum corpore præsentem in terra mille annos una cum suis regnare? An non id melius præstar, quod Christus ipse de cœlo descendens, universum orbem terrarum, divina prorsus ratione judicet, statimque suos omnes immortales ac beatos reddat, sibi vero adversantes perdat, æternoque suplicio addicat? ut certe faciet. Hoc autem quia revera & patefactio & complementum est regni Christi, nam & supremam secundum Deum ipsius Christi potestatem declarat, & mortem, totius mystici Christi corporis inimicum teterrimum ac perniciosissimum, ultimumque inter omnes Christi hostes abolendum, abolet, merito alicubi sed perraro tamen, regnum Christi vocatur, ut 2 Tim. 4. 1. Aliud Christi regnum in terris, ipso Christo corpore præsente, non agnoscit scriptura. Nec sane aliter sensisse puriorem antiquitatem, vel ex symbolo, quod Apostolicum appellatur, constare potest: in quo aliud nihil, quod huc pertineat, dicitur, nisi Jesum Christum Dei filium, qui in cœlum ascendit, inde venturum esse ad judicandum vivos & mortuos: de alia illa in terra sive regnandi sive regni sui patefaciendi ratione, in toto illo symbolo, ne syllaba quidem extar, nec sane immerito. Sic enim, si quis recte animadvertat, perpetuus tenor Sacrarum Literarum Novi Testamenti omnino fert atque docet, ut aliquanto apertius mox, Deo dante, sum ostensurus.

Nam quod deinde potissimum sententiam istam de Christi regno in terris, ea ratione qua dictum est, futuro, me penitus aversari cogit, illud est, quod scilicet aperte video eam pugnare cum perpetuo sensu, qui in scriptis Euangelistarum & Apostolorum deprehenditur: in quibus adventus Christi de cœlo ad nos in terram, tantum ad judicandum mundum futurus describitur, idque statim; ut præcipue colligitur ex furis noctu venientis, sæpius usurpata similitudine, & ex comparatione illa, Mat. 24. adventus Christi cum temporibus Noë, quando diluvium extitit: ex ea enim ipsa comparatione, & ex verbis omnibus, quæ ad eam explicandam Christus profert, valde perspicuum est, Christum, simulatque advenerit, non quidem solium suum in terra erecturum, in quo sedens regnet una cum suis per longissimum tempus, sed in quo statim de universo hominum genere sententiam ferat; & alios quidem ad se recipiat, id est, præmio æterno donet, alios vero missos faciat, id est, æternis pœnis afficiat. Idque sequente capite, idem Christus perspicue declarat cum air: Ubi venerit filius hominis in gloria sua cum omnibus angelis suis, tunc sessurum eum in solio suo glorioso, & congregatum iri ante ipsum omnes gentes; ipsum autem alios ab aliis separaturum, & justos quidem, ex ejus ferenda sententia, vitam æternam adepturos, cæteros vero æternum supplicium subituros. Ubi nihil audis de ipso sessuro in solio suo ad regnandum cum hominibus piis in terra per complura sæcula. Et ne quisquam hic causari & tergiversari possit, animadvertatur diligenter ex duobus supra dictis locis, præsertim vero ex posteriore, apertissime id colligi quod modo dicebam, videlicet adventum Christi secum statim allaturum, non quidem aliquorum hominum, aut majoris partis eorum, sed universe omnium judicium, ultimamque ac diffinitivam de omnibus sententiam. Atqui judicium hoc ultimum & universale, ii ipsi, contra quorum sententiam disputamus, fatentur fore extremum omnium, quæ in terra & in hoc sæculo fieri debent, aut certe post regnum Christi in terris, non autem ante, nec simul cum eo futurum. Id quod inter alia eos fateri cogit locus ille, qui Achilles est testimoniorum, quæ proferunt ad confirmandam sententiam suam, Apoc. cap. 20. Ibi enim manifeste judicium istud futurum dicitur post mille illos annos, quibus duraturum est regnum illud, de quo ibi verba sunt, quod isti id esse autumant atque contendunt, de quo inter nos est quæstio.

Ad demonstrandum vero, Christi adventum secum statim allaturum finem hujus sæculi, & ipsius terræ interitum, & ita Christo adveniente, nullum penitus illi regno locum futurum, nihil apertius excogitari potest eo, quod scriptum est, 2 Pet. 3. ubi diserte dicitur, cum dies Domini advenerit, cœlos transituros, id est perituros, quemadmodum alibi scriptum est, & elementa solutum iri, terram vero & quæ in ea sunt opera, exurenda esse, denique hæc omnia esse dissolvenda. Namque idem esse adventum diei Domini seu diem Domini, quod ipsius Domini adventum, & Petrum nomine diei Domini, ipsius Domini adventum intellexisse, præter nonnulla alia in Novo Testamento loca, quæ dilucide ostendunt, hæc duo pro uno & eodem sumi atque usurpari, ipsius Petri verba id clarissime demonstrant. Ut enim ex ℣. 4. constat, contra eos disputat, qui prænunciatum ac promissum adventum Domini, tanquam rem prorsus vanam & quæ nunquam futura esset, ridebant. Itaque manifeste, quod prius adventum Domini appellaverat, adventum deinde diei Domini vocat.

Et quando supra incidimus in mentionem celebris illius, pro regno Christi in terris asserendo, loci Apoc. cap. 20. operæ precium me facturum arbitror, si ostendero, ex loco illo regnum istud nequaquam probari posse, & necesse esse, ut totus ille locus allegorica aliqua ratione accipiatur & explicetur. Etenim, si hoc evicero, facile, ut spero, non pauci ex adversariis manus dabunt, cum reliqua omnia loca, tam in veteri quam in Novo Testamento, quomodo partim omnino debeant, partim commode possint allegorice sumi & explanari, unusquisque parvo aut nullo negotio sit intellecturus. Ad hoc igitur quod dixi ostendendum, duplici via utar. Primum simpliciter probabo, si locus ille ita accipiendus esset, ut verba sonare videntur, utque adversarii eum accipiunt, id ibi dictum inventum iri, quod aperte pugnat cum clarissimis Novi Testamenti locis. Deinde opponam illi locum, 1 Cor. 15. 23. & deinceps, ex quo loco, in eo quod inde elicam, apertissimo, manifestius etiam constabit, locum illum Apocalypticum allegorice interpretandum esse, & eadem opera verba Pauli diligenter explanare conabor; idque

eo libentius, quod sciam non paucos esse, qui ex illo ipso loco sententiam istam de Christi regno in terra futuro confirmare non dubitant. Jam in loco illo Apocal. aperte dicitur, animas decollatorum propter testimonium Jesu, & propter verbum Dei, sive ipsos decollatos, & qui non adoraverunt bestiam neque imaginem ejus, neque acceperunt characterem in fronte sua & in manu sua, vixisse & regnasse cum Christo mille annis. Si istud *vivere*, resurgere est corporali resurrectione, & *regnare*, est hic in terra regnare; (ut quidem necesse est, si locus iste ad regnum Christi, de quo disputamus, confirmandum pertinere dicendus sit) hæc ejus loci sententia pugnat ex diametro cum eo, quod apertissime colligitur ex verbis Christi quater repetitis, Joan. cap. 6. id est ℣. 39. 40, 44, & 54. in quibus omnibus locis Christus id dicit, ex quo patet, eum quemlibet ex suis ultimo die resuscitaturum: quibus illud adstipulatur, quod dixit Martha ipsi Christo, Joan. 11. 24, se scilicet scire, Lazarum fratrem suum, qui erat mortuus, resurrecturum in resurrectione futura die ultimo. Nonne hæc prorsus invicem repugnant, jam advenisse diem ultimum, &, adhuc superesse annos mille & amplius? Apparet enim ex eodem Apoc. loco, post mille illos annos superfuturum adhuc aliquod spacium temporis, ante diem ultimum. Itaque cum Christi ac Marthæ, quæ Christi ipsius sermonibus prius edocta sine dubio, ad eum modum est loquuta, verba simplicissima & apertissima sint, nec ulla penitus sit causa, cur non ita omnino sint accipienda, ut ipsa sonant, necesse plane est, ut verba loci Apocalypsis, quæ visionem quandam referunt, id est, rem, ut visionum perpetuus mos est, subobscuram & allegoricis interpretationibus prorsus obnoxiam, aliter accipiantur, atque ipsorum (ut sic dixerimus) cortex præsefert: nisi Spiritum Sanctum secum pugnare velimus, & quod Christus sæpius & constantissime fore asseveravit, non ita futurum ut ille dixit, sed longe diversa ratione statuamus. Quæ cum absurdissima & plena blasphemiæ sint, concludendum est omnino Apoc. locum allegorice interpretandum esse, id est ut ad confirmandum regnum Christi in terris, de quo controversamur, nihil faciat. Sed jam cum loco isto Apoc. conferamus locum istum Pauli 1 Cor. 15. eumque paullo diligentius examinemus. Itaque primum ex Pauli verbis, cum ait, vivificatum iri eos, qui sunt Christi, in adventu ejus, aliquid colligi videtur, quod pugnet cum eo, quod scriptum est in loco Apoc. nisi locus ille allegorice explicetur. Hic enim indefinite, atque ob id universe dicuntur resurrecturi ii, qui sunt Christi, in ejus adventu, id est simul atque advenerit. Ibi vero non omnes qui Christi fuerint, sed pars eorum quædam potior atque præstantior, mille annis cum Christo regnatura, videtur resurrectura dici. Neque enim omnes, qui Christi sunt decollantur, aut bestiam imaginemve ejus adorare, vel ejus characterem in fronte & manu sua accipere nolunt: sic enim omnino interpretanda videntur verba Joannis, ut videlicet ad eos referantur, qui ista facere recusent, non autem simpliciter non fecerint; fortasse quia nec de bestia nec de ejus imagine quidquam audierunt unquam; vel quod in aliqua orbis parte fuerint, quo ejus notitia non pervenerit; vel quod prius fuerint, quam ipsa existeret. Confirmatur autem, Joannis verba non omnes qui Christi sunt, complecti, ex eo quod subjungitur, cæteros mortuos non revixisse, donec mille anni complerentur. Nam hoc ad solos impios eos ve, qui Christi non sunt, referre, nimis durum videtur. Verisimile est enim, si hic esset sensus ejus loci, non dicturum fuisse Joannem simpliciter, *cæteri vero mortuorum*, ut dixit; sed potius, cæteri vero mortuorum, qui ista fecerunt, aut quidpiam simile. Adde, quod ex fine cap. apparet, inter eos mortuos, qui non revixerunt in priore illa resurrectione, aliquos fuisse pios, & in libro vitæ scriptos. Dicitur enim ibi apertum fuisse librum vitæ, & judicatos fuisse istos mortuos, ex iis quæ scripta erant in libris secundum opera ipsorum, & tandem subjicitur, si quis non inventus fuit scriptus in libro vitæ, conjectum fuisse in stagnum ignis: quod certe clare ostendit multos in libro vitæ scriptos ex istis mortuis inventos fuisse. Constat igitur jam, de non contemnendo discrimine inter ista duo loca, nisi locus Apoc. allegorice accipiatur.

Sequitur discrimen ac dissidium multo evidentius, multoque majoris momenti, si locus Apoc. secundum adversariorum sensum sit explicandus. Nam Paulus subjungit, Deinde, id est, resuscitatis iis qui sunt Christi, in adventu ipsius, adfuturum finem. In loco autem Apocal. legitur, resuscitatis quibusdam multis Christi fidelibus, eos regnaturos mille annis cum Christo. Certe enim, si hoc futurum est in terra, & sic durante etiam hoc sæculo, finis adhuc longissime aberit. Quamquam vox *finis* in Pauli loco, ut ex consequentibus intelligi potest, non hujus sæculi proprie, sed regni Christi finem videtur significare, ita ut, quomodocunque alioqui regnum istud, de quo in Apoc. interpretemur, nisi allegorica aliqua ratione totus locus explicetur, evidens plane atque ingens discrimen atque dissidium inter istum & Pauli locum appareat.

Objectio. At excipiunt adversarii; immo ex Pauli verbis, quæ statim subjicit, aperte constare, post Christi adventum & resurrectionem ipsius fidelium, & ante finem multa intercessura, quæ scilicet fient illorum mille annorum spatio, de quibus in loco Apoc. adeo ut Pauli locus & cum loco Joannis mire hac in parte consentiat, & sententiam de commoratione diuturna Christi in terris post adventum suum, aperte confirmet. Quamvis enim Paulus ea verba protulerit, *Deinde finis*, ea tamen non ita accipienda esse, quasi statim adfuturus sit finis; nam illico ibi subjungitur, *cum tradiderit regnum Deo & Patri, cum aboleverit omnem principatum & omnem potestatem ac virtutem*: ex quibus verbis apparet, post adventum quidem Christi & resurrectionem ipsius fidelium, finem, fore, sed non tamen statim, verum postquam deinceps ea facta fuerint, quæ subjiciuntur.

Responsio. Ad hæc respondeo. Primum quod attinet ad priorem partem eorum quæ subjiciuntur, id est, ad traditionem regni Deo & Patri, sine dubio id factum iri post Christi adventum & resurrectionem ejus fidelium; sed neque hoc ullum temporis spatium, nisi brevissimum requirit, nec quidquam aliud re ipsa est, quam executio adfuturi finis, finis, inquam, ut ego libentius interpretor, regni Christi; traditione enim regni Deo & Patri, finis Christi regni continetur atque (ut sic loquar) efficitur. Jam vero quod attinet ad posteriorem partem eorum, quæ subjiciuntur, id est, ad abolitionem omnis principatus, & omnis potestatis ac virtutis, neque hoc similiter Christo ipso, corpore præsente longo tempore, indiget, sed neque ut id fiat, corporali Christi præsentia in terra, quidquam est opus, præsertim si recte intelligatur, quinam sint isti principatus, potestates ac virtutes: ex non paucis enim aliis locis satis constat, non homines hos esse, sed dæmonas.

Præterea hæc pars non ita accipienda est, quasi ista deinceps fieri debeant, ut postea demonstrabo. Et certe, si mens Pauli fuisset docere, ista deinceps factum iri, præsertim vero si aliquod longum temporis spacium, antequam perficerentur, intercessurum indicare voluisset, verisimile est ipsum prorsus eum aliter loquuturum fuisse ac fecit, & dicturum, Deinde abolebit omnem principatum & omnem potestatem ac virtutem, tradetque mox regnum Deo & Patri, & erit finis. Nam ut locutus est, ejus verba ita accipi possunt (ut quidem mox docebo esse accipienda) ut intelligatur, ista quidem fieri oportere ante finem, sed non tamen post Christi adventum, & ejus fidelium resurrectionem. Jam non solum Pauli verba ista accipi posse ut modo dictum est, verum etiam omnino debere demonstrant aperte ea quæ sequuntur, præsertim vero id quod ℣. 26. dicitur,

ultimum inimicum abolendum, eſſe mortem. Nam ſi mors ultimus inimicus eſt, qui aboleatur, quomodo poſt reſurrectionem Chriſti fidelium aboleri poſſunt, vel abolendi ſunt omnes principatus, & omnes poteſtates ac virtutes? an non hi inter inimicos numerantur, vel potius ſunt præcipui Chriſti inimici? Nunquid ubi reſurrexerint Chriſti fideles, inimica mors nondum erit abolita? Quid magis abſurdum, & ſecum manifeſte pugnans excogitari poteſt?

Cæterum non modo ultimum inimicum abolendum, eſſe mortem, & conſequenter poſt Chriſti fidelium reſurrectionem non poſſe aboleri omnem principatum, omnemque poteſtatem ac virtutem, & neceſſe eſſe ut iſta omnia ante fuerint abolita, ſed etiam ſtatim poſt abolitam mortem, Chriſti regni finem adfuturum, probat manifeſte id, quod poſt mentionem abolitionis iſtorum omnium, illico addit Paulus; inquit enim, Chriſtum regnaturum, donec illi ſubjecti fuerint omnes inimici ejus: nam ſi ultimus inimicus ſubjiciendus, mors eſt, certe, morte abolita jam non amplius regnabit Chriſtus. Ubi diligenter animadvertendum eſt, eos qui Chriſto hoc tempore regnum non concedunt, & nondum eum regnaſſe volunt, nec non aliquos ex iis, qui eum quidem nunc regnare confitentur, ſed tamen nihilominus regnum iſtud ipſius in terris expectant, contra quos nos præcipue diſputamus, vehementer falli, exiſtimantes verba illa Pauli, *oportet eum regnare*, de futuro, id eſt, olim extituro regno accipienda eſſe; cum ex Græco verbo βασιλεύειν, quod præſentis, vel præteriti imperfecti temporis tantum eſt, perſpicuum ſit, neceſſe eſſe, ut Paulus de regno loquatur, quod jam re ipſa ſit: qui, ſi de extituro regno loqui voluiſſet, non aliter quam βασιλεύσειν aut βασιλεῦσαι, in futuro ſcilicet vel Aoriſto tempore dicere potuiſſet.

Jam quod ita Pauli verba accipienda ſint, ut ſimulatque omnes inimici Chriſti ei fuerint ſubjecti, ejus regni futurus ſit finis, ſeu regnum is Deo & patri ſit traditurus, & voculam *donec*, uſitatam in ejus verbis ſignificationem habere, ut videlicet rei finem declaret, non autem, ut aliquando ſolet, ſimpliciter euſque rei durationem; nec eſſe quod quis arguetur, Paulum quidem dicere, Chriſtum regnaturum uſque ad ſubjectionem omnium ſuorum inimicorum, ſed non tamen negare, quin poſtea quoque ſit regnaturus: id plane ſuadet vel potius fateri cogit, quod abſurdiſſimum eſſet, Paulum, cum ex profeſſo de Chriſti regno agat, deque ejus fine, nullum verbum de duratione ejus, etiam poſt ſubjectos Chriſti omnes inimicos, potuiſſe; præſertim vero ſi adhuc mille annos & amplius duraturum eſſet. Verum præterea, omnino verborum Pauli ſententiam eam eſſe, quam diximus, docent quæ paulo poſt eodem loco ſcripſit; *cum autem ſubjecta ei erunt omnia, tunc & ipſe filius ſubjicietur ei, qui ipſi ſubjecit omnia, ut ſit Deus omnia in omnibus.* Ex quibus verbis patet, tunc adfuturum finem regni Chriſti, cum illi omnes inimici fuerint ſubjecti. Cui ſententiæ conſonat illud Dei ipſius, in Pſalmo celebre dictum, à Chriſto & ab Apoſtolis de ipſo Chriſto interpretatum; *Sede a dexteris meis, donec ponam inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum*, quod nemo ſanæ mentis negaverit idem eſſe cum eo, quod hic Paulus ait, oportere Chriſtum regnare, donec illi ſubjiciantur omnes inimici ejus.

Unde etiam conſtat id veriſſimum eſſe, quod antea diximus, Pauli verba nulla ratione de regno aliquando extituro, ſed de eo quod jam extiterit, accipienda eſſe. Nam certe, ſeſſio Chriſti à dextris Dei, quæ idem eſt quod Chriſtum regnare, jam tum cœpit quum Chriſtus aſſumptus eſt in cælum Marc. 16. 19. Jamque igitur videant quid agant ii, qui loco illo Apoc. ut verba ſonant accepto, ad regnum iſtud Chriſti terrenum probandum, potiſſimum utuntur; ſic enim Chriſtum in terris, ratione cunctis aſpectabili, mille annis regnaturum concludunt, poſtquam ejus fideles plurimi reſurrexerint: & tamen ex Paulo certiſſimum eſt, tunc deſiturum Chriſti regnum, idque Deo & Patri ab ipſo traditum iri, cum ejus fideles à mortuis excitati fuerint; ac breviter iſti tunc plane Chriſti regnum iſtud cæpturum ſtatuunt, cum Chriſti regni finem adfuturum Paulus aperte docet. Ex his arbitror jam ſatis conſtare, locum illum Apoc. allegorice interpretandum omnino eſſe, & ſic nihil ex eo elici poſſe, quod regnum iſtud Chriſti in terris comprobandi vim ullam habeat. Quodſi quis me interroget, quænam ſit iſta allegorica ejus loci interpretatio, nihil pudebit confiteri, me hactenus eam ignorare, nec ex multis ejuſmodi interpretationibus, quas à doctiſſimis viris, cum antiquioribus tum recentioribus, afferri cognovi, ullam mihi, niſi forte aliqua ex parte, probari. Quid autem mirum, viſionem eamque propheticam, id eſt, de rebus futuris, non plene intelligi? An non hoc proprium eſt ferme omnium vaticinationum, ut ſcilicet non plene intelligantur, niſi poſt earum eventum?

Nec ſane neceſſe eſt in hac diſputatione, ejus viſionis veram interpretationem tenere: ſed ſatis omnino eſt, aperte conſtare, eam non ita eſſe interpretandam, ut ipſa verba ſonant, id quod me oſtendiſſe confido. Quanquam præterea animadvertendum eſt, in ipſa viſione nihil dici de loco, ubi regnent decollati iſti propter Chriſtum, & alii qui ibidem vixiſſe, id eſt, revixiſſe dicuntur. Dicitur enim tantummodo, eos regnare cum Chriſto, nec de Chriſto, qui è cælo in terram deſcenderit, ibi ulla ſit mentio. Quare cum certum ſit Chriſtum in cælo regnare, videtur potius ibi dici, iſtorum una cum ipſo Chriſto regnum, in cælo quam in terra eſſe. Nam ſi quis dicat, poſtmodum ibidem affirmari, exactis mille annis, gentes quaſdam à diabolo ſeductas circuiſſe caſtra ſanctorum, & civitatem dilectam. Reſpondeo, nihil prorſus cogere, ut iſti ſancti illi ſint, quos revixiſſe & regnaſſe ſuperius dixerat. Et hæc in præſentia ſatis eſſe volo ad oſtendendum, adverſarios, in eo loco qui præcipuus inter omnes, quos afferre ſoleant, eſſe videtur, nihil ſolidi pro ſua opinione ſtabilienda habere.

Addam adhuc, quam breviſſime potero, aliam rationem, quæ ſententiam iſtam de terreno Chriſti & ſuorum regno, ſemper mihi ſuſpectam atque adeo plane inviſam reddidit, quam alii nonnulli attingunt, ad quam breviter explicandam venio. Univerſæ Novi Teſtamenti litteræ, totaque fidei noſtræ Analogia, id potiſſimum quærunt ac poſtulant, ut iſtis terrenis rebus omnibus neglectis atque pro nihilo habitis, quæ finem ſunt habituræ, quæque mortalibus oculis aſpiciuntur, ad res illas cæleſtes perpetuo aſpiremus, quæ ſunt æternæ & mortali homini inaſpectabiles. Cujus rei præclarum ac diſertum teſtimonium inter alia plurima extat, ad finem cap. 4. poſterioris ad Cor. Sed etiam inſignis valde eſt locus ille ſimiliter ad finem 3. cap. epiſtolæ ad Philip. Ubi ſcriptum eſt, noſtram converſationem, vel potius, ut Græcum verbum ſonat, tamquam propriæ civitatis jus atque uſum, in cælis eſſe, unde & ſervatorem expectamus Dominum Jeſum Chriſtum: ut intelligas, ibi cælorum appellatione, non quidem omnem locum ubi Deus regnet, ſuoque favore & benignitate adſit, quemadmodum non pauci, ſimilia teſtimonia eludentes, intelligendum contendunt: ſed omnino locum illum, ubi nunc Chriſtus præſens corpore habitat, qui cum hac noſtra terra, ubi nos diutiſſime eſſe regnaturos iſti contendunt, nihil commune habet, immo ubique in Sacris Literis ei opponitur. Atqui ſi hic in terris tam diu regnaturi ſumus, hocque ſaltem ex parte futurum eſt præmium fidei & laborum noſtrorum, quomodo fieri poteſt, ut de hac ipſa terra non cogitemus aſſidue, vel ut terrena omnia negligamus & poſthabeamus? Quid aptius ad homines à cæleſti illa & ſpirituali, ac pene angelica vita, una cum ſpiritus paupertate, id eſt, humilitate conjuncta, retrahendos atque abducendos, ad quam divina omnia ferme novi fœderis oracula nos adhortantur atque impellunt, quam expectatio diuturnæ fælicitatis in hac

ipſa

ipsa terra, ac terrena, quantumvis alioqui sanctissima ratione auctoritatis & potentiæ administrationis? Certe quale præmium est, quod agendæ vitæ expectatur, talem fere necesse est ipsius vitæ rationem esse. Neminem autem bis meis verbis turbari & offendi velim. Scio enim (quod ab ipso initio fassus sum) multos esse, qui regnum istud expectant, & pii sunt revera, & vitam plane spiritualem degunt, aut certe degere perpetuo student.

Verum hoc loco rei ipsius per se vis & natura à me inspicitur & consideratur, &, quid fieri sit verisimile, non autem quid re ipsa fiat; cum multa sint, quæ Deo juvante impedire possunt, quominus quis ex concepta perniciosa per se opinione, quicquam vitii contrahat. Præsertim si jam virtutis sit studiosus cultor, antequam ejusmodi imbibat opinionem. Cæterum negari non potest, vim per se præmii vitæ agendæ eam esse, quam dixi. Hinc Christus non quidem in terris sed in cœlis copiosam esse mercedem nostram affirmavit, & similia dicta sæpius repetiit, ut scilicet, dum veram nostram mercedem exponeret, simul nos ad cœlestis vitæ rationem, & mercedi nostræ consentaneam invitaret. Nam quod idem dixit, mites possessuros terram, ad locum Psal. 37. 11. ubi eadem sententia ad verbum legitur, sine dubio allusit. Ubi sententia ista, pro eo tempore & sub Vetere Fœdere, in quo terrena sunt promissa, ut ipsa verba sonant, intelligi poterat: at vero à Christo Novi Fœderis mediatore usurpata, in quo fœdere pomissa cœlestia sunt, mystice omnino est accipienda. Posset hæc ratio pluribus confirmari, & exactius ac plenius multo explicari atque concludi: sed his paucis quæ dixi, contentus esse volo.

Innumera alia, ad sententiam de terreno isto Christi & suorum regno, plane dissuadendam, sese dicenda offerunt; verum temporis angustia, ea me scribere non permittit: unum tamen, quod apud me est maximi ponderis, breviter attingam, & mox finem huic scripto imponam. Dico igitur, sententiam istam vel penitus dissuadendi, vel saltem, ne ea publicetur, monendi, vim maximam habere, quod, si ea vera esset, aut certe si publicanda foret, Christus & Apostoli eam aperte docuissent. Hoc autem eos non fecisse, & Novi Testamenti lectio unumquemque satis docere potest, & id satis ostendit, quod alioqui nullo modo fieri potuisset, ut totus orbis Christianus per complura sæcula eam pro falsa & ridicula habuisset; siquidem orbis Christiani universi error aliquis, potest fortasse etiam per longum tempus, esse in re aliqua credenda & affirmanda, quæ Christi & Apostolorum dictis minus sit consentanea: sed in ea penitus rejicienda & neganda, quam aperte vel Christus vel Apostoli docuerint, nullo prorsus pacto: nec ejusmodi erroris exemplum, sed ne levissimam quidem umbram quisquam inveniet unquam. Quare caveant diligenter ii, qui sententiam istam hodie urgent, ne, etiamsi vera esset, id palam facere contendant, quod Deus obscure tantum indicare voluerit, ob eam forte causam, ne Christi fideles de terra terrenisque rebus curandi aut cogitandi occasionem inde sumant, aliud nihil obscura ista indicatione quærens, quam ut, cum res evenerit, appareat, eam præfinito jam ab antiquissimis temporibus ipsius consilio & decreto evenisse. Nam in hunc præcipue finem Propheticæ prædictiones existunt, quo notum fiat Deum esse, eumque humana hæc curare. Jam quicquid de terreno isto Christi & suorum regno (si id futurum tamen est, quod ut credam nullo modo adduci possum) in Sacris Literis continetur, id ad Propheticas prædictiones potius, quam ad divina Euangelicaque promissa, referendum esse ne illi quidem ipsi, qui illud expectant, fortasse negare audebunt. Quamobrem, regnum istud omnino expectandum esse docere, & divina oracula, ut de ipso loquentia, interpretari, ejus tantummodo est, qui Prophetico spiritu sit præditus, quique utpote ab ipso Deo edoctus, ejusque spiritu afflatus, quæ dicit constantissime asserere atque asseverare non dubitet; non autem ejus, qui compluribus scriptis, divinis licet, testimoniis & rationibus atque argumentis, quamvis ex Sacris Literis petitis, ad ea quæ dicit, non tam aliis quam sibi ipsi probanda ac persuadenda indigeat, & si quis eum melius doceat, ab eo discedere, sententiamque mutare sit paratus. Cavendum est, ne hujusmodi exoticis, & jam diutissime à toto orbe Christiano explosis opinionibus invehendis, iisve asserendis aut etiam disputandis, invisi plane iis etiam qui serio pietati student, merito reddamur; præsertim, si opiniones istæ nullum secum spirituale commodum afferunt, sed potius gravia incommoda & pericula, qualia opinionem de Christi in terris regno isto, secum afferre ostendi. Necdum videre possum, quid spiritualis commodi, vel minimi quidem ex ea proficisci queat. Nam quod quidam affirmant, hac ratione Judæos ad Jesum Nazaræ-num pro Christo agnoscendum allici, egregie falluntur isti, pace eorum sit dictum; cum potius nihil magis Judæos inde retrahere possit, quam si videant eos, qui Jesum pro Christo habent, prædictiones de Christo & ejus regno, ex quibus solis ipsi de his rebus veritatem petunt, & petendam esse contendunt, ita ut ipsa verba sonant, interpretari. Exclusis enim in prædictionibus istis, Allegoricis interpretationibus, nihil est cur ipsarum vi Jesus Nazaræus pro Christo sit habendus, immo cur non pro tali nequaquam sit agnoscendus. Cracoviæ. 17 Septembris 1589.

F. S.

Disputatio brevissima de Christi carne adversus Mennonitas.

Credunt quidam, haud sane alioqui mali homines, ex iis quibus Christiana religio cordi esse videtur, Jesu Christi filii Dei carnem, nullo modo ex Mariæ virginis substantia, in ejus utero formatam fuisse: sed tantummodo per illam, sive de cœlo delapsam, sive inibi alia ratione formatam, pertransisse; atque ut uno verbo dicam, Christum nascendo nihil de matre sumpsisse: utque hanc sententiam mordicus teneant, adeo ut sint ex ipsis, qui propter hanc unam caussam mori non recusent, tria potissimum, ut mihi relatum fuit, eos movent. Primum est, quod diserte in divinis literis scriptum sit, *Verbum factum fuisse carnem*, Joan. 1. 14. quod certe, ajunt, demonstrat, Dei filium, qui idem quod verbum est, non quidem ex Maria virgine, ut vulgo creditur, carnem assumpsisse, sed per se, quod ad substantiam attinet, nulla extrinsecus re assumpta, hominem factum fuisse. Alterum est, Quod, si Jesu Christi caro ex Mariæ virginis substantia formata fuisset, utique ipse Christus, tanquam ex Adamo prognatus, non secus ac cæteri omnes homines, peccato, damnationi, morti denique obnoxius fuisset, & divinæ legi servandæ obstrictus. Quæ si vera essent, jam nec nostra peccata, tanquam agnus innocentissimus tollere, nec Deo nos reconciliare, nec morte sua id, quod nos divinæ justitiæ debebamus, pro nobis exsolvere, nec obedientia sua legi pro nobis satisfacere potuisset; ac proinde noster servator non esset. Tertium est, quod ajunt satis constare, hominem nascendo nihil ex matre sumere, sed ex Patre tantum, dicente præsertim Paulo Apostolo ea verba 1 Cor. 11. 12,

Sicut mulier ex viro, ita & vir per mulierem. Ex quibus pater, nihil in ortu nostro ex muliere sumi, sed tantummodo nos per ipsam quasi pertransire. Hæ sunt potissimæ rationes, ut dixi, quibus illi in sua sententia (ut quidem audio) retinentur: quibus pii hominis & amici precibus adductus, quam dilucidissime potero, respondere constitui.

I. Quod igitur ad primam attinet, falsum illud esse dico, quod ipsi pro concesso sumunt. Nam in Græco Codice scriptum est, ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο. Quæ verba etiamsi verti possunt, *Verbum caro factum est*, non minus tamen, ut omnes sciunt, Latine sonant, *verbum* sive *sermo caro fuit*. Ex istis autem duabus interpretationibus nemini dubium esse debet, eam eligendam esse, quæ loco ipsi magis conveniat. Atqui nullo pacto convenire reliquis Euangelistæ verbis potest, ut ea verba, ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο, *verbum caro factum est*, interpretemur. Præsertim si eo sensu verba ista accipiantur, quo isti boni viri faciunt. Perverso enim ordine, si id fieret, de verbo illo locutus esset Joannes. Nam prius ea narrasset, quæ posterius fuerint, posterius vero id quod prius fuit. Quandoquidem sine dubio prius est verbum caro factum, id est, ut illi interpretantur, effectum homo, quam in mundo fuerit, in propria venerit, à suis non fuerit receptum, potestatemque filios Dei fieri iis dederit, qui ex Deo sunt nati. Quæ tamen omnia prius narrantur, quam illud dicatur. Rejecta igitur vulgata interpretatione, altera amplectenda est, qua nihil convenientius ipsi loco inveniri potest. Postquam enim Joannes multa de Christo, sub verbi seu sermonis appellatione dixisset, ne quis aliud intelligeret quam ipse vellet, ait deinde, quasi lectorem monendo, *verbum illud fuisse carnem*, id est, hominem imbecillem, & perpessionibus ac calamitatibus obnuxium, atque in mundi conspectu vilem; cujus tamen ipse & alii eam gloriam vidissent, quæ propria unigenæ Dei filii esset. Nam mox subjungit, *Et vidimus gloriam ejus* &c. Quod si quis tamen veterem lectionem retinere omnino velit, & *verbum caro factum est*, legere, satius multo est, ea verba alio referre, quam ab ipsis referantur; ad demissionem scilicet sui ipsius postquam homo fuit, non autem ad id, quod homo fuerit factum. Tunc enim factum est caro verbum (quod nihil aliud, quam Jesus Christus filius Dei est) cum sese volens omnibus malis subjecit, quæ illi a perditis hominibus illata fuere, & mortem crucis subire, non dubitavit seu recusavit.

Sequitur secunda ratio, in qua id omne esse videtur, quod homines istos non plane immerito in istam de Christi carne sententiam inducere potuit. Verum illud primum scire debuerant, falsum esse, quod à nostris Magistris hactenus traditum est, Omnes homines, quia ab Adamo originem duxerint non posse non peccare; eam scilicet ob caussam, quod peccatum illud Adami hoc secum, vel sua natura, vel divina voluntate traxerit, vel propter utrumque. Hoc enim nusquam in Sacris Literis legitur; quamvis in ipsis legatur, hominem ad peccandum valde proclivem esse, Gen. 8. 21. 3 Reg. 8. 46. & neminem esse qui non peccet; quæ non tam propterea fiunt, quia peccatum illud universæ Adami posteritati tantum vulnus imposuerit, nec ita intelligenda sunt, quasi aliter fieri nullo modo possit: sed intelligendum est, naturam humanam sua sponte fragilem & imbecillem esse, in iis exequendis quæ bona sunt & Deo accepta, quippe quibus plærumque non appetitus modo, qui in homine vehementissimus est, sed ex parte etiam ipsa ratio repugnet. Cujus rei testimonium evidentissimum in ipso Adamo habemus, ejusque conjuge; qui antequam peccassent, & ita, antequam labem aliquam ex peccato contraxissent, adeo tamen fragiles & imbecilles fuerunt, ut spreta aperta Dei monitione, ex vetita sibi arbore, partim appetitu impulsi, partim ratione persuasi, comederint ac gravissime peccaverint.

Cum autem dicitur, neminem esse qui non peccet, usitatum loquendi modum esse intelligi debet; quo significatur, vix inveniri hominem sine peccato, quemadmodum etiam David dicebat Psal. 14. 2. *neminem esse, qui quod bonum esset, faceret, ne unum quidem.* Nam si, ut Paulus facit, ad omnes Israëlitas verba Davidis referenda sunt, certe non omnes omnino tales erant: atque ne longius abeamus, non talis erat ipse David qui de se multo aliter alibi prædicat, Psal. 18. Breviter, ad quoscunque homines ea verba referenda sint, certum esse debet, id ad amplificationem quandam dici, ut scopo, ad quem sermo tendit, magis inserviatur. Nam ut scopo sibi proposito magis inserviret, Salomon quoque Deum orando dixit, neminem esse qui non peccet: quo scilicet populi sui futura peccata aliqua ratione excusaret, & ad veniam illis concedendam, si ad ipsius misericordiam populus confugisset, Deum moveret atque adduceret. Deinde, etiamsi verissimum esset, neminem prorsus esse qui non peccet, non tamen continuo sequeretur, aliter fieri nullo modo posse. Neque vero, quia affirmo Adamum quoque ad peccandum proclivem fuisse idcirco nego majorem in posteris proclivitatem esse ad peccandum, quam in ipso Adamo fuerit. Sed hoc longe aliud est, quam non posse non peccare, neque id ex primo peccato profectum est, sed sensim ac paulatim per degenerationem, ut in omnibus aliis rebus evenire videmus, est factum. Ut ad rem igitur veniamus, dico falsum id esse, quod dicitur Christum, si ex Adamo prognatus fuisset, peccato obnoxium fuisse futurum, id est, (nam alioqui argumentatio non recte conclusa fuisset) illum omnino peccaturum. Nihil autem dico, quod potuit Deus Christum (quicquid mali secum prognatio ex Adamo afferat) à peccando conservare, & ne peccaret efficere. Et hoc quidem attinet ad peccatum & ex eo damnationem. Quod autem pertinet ad damnationem, cui sint obnoxii illi qui ex Adamo progenerantur, non propter proprium peccatum, sed propter peccatum ipsius Adami; Dico, ab ea damnatione semper, Dei voluntate, eos exemptos fuisse, qui illi obediverint & confisi fuerint, ut tota scriptura restatur, quæ hujusmodi homines & justos, & justificatos, & Deo caros atque acceptos esse ubique affirmat. Nemo autem Deo plus obedivit vel confisius fuit quam Christus; Ergo Christus quamvis ad Adamo prognatus, nulli tamen damnationi obnoxius fuit. De morte autem non est quod aliquid respondeam; cum ea mors, qua nobis Christus salutem peperit, non ea sit, cui ipse, tamquam ex Adamo prognatus, obnoxius fuisse dici possit. Hæc enim naturalis est, illa vero violenta eaque detestabilissima, cui nullus hominum, ex eo solo quod ab Adamo originem ducat, subjectus est. Præterea Christus morte & sanguinis sui fusione, non idcirco nobis vitam & salutem comparavit, quia justitiæ divinæ aliquid pro nostris peccatis solverit, sed quia moriendo & sanguinem suum fundendo, non solum peccatorum omnium remissionem nobis à Deo, si vitam ex ipsius Christi præscripto emendaverimus, oblatam sanxit & confirmavit, verum etiam ad æternam vitam ipse pervenit, & potestatem est adeptus, omnes suos, id est, suis præceptis obedientes, eadem vita donandi. Hinc etiam patet responsio ad id quod dicebatur, de obligatione Christi servandi legem divinam, si ex Adamo prognatus fuisset; quasi id propterea saluti nobis per Christum partæ adversetur, quod nemo pro aliis ea præstare possit, quæ ipse debet. Non enim, quia pro nobis præstiterit id quod nos debebamus, propterea dicitur Christus obedientia sua nobis salutem peperisse, sed quia sua obedientia cælos penetravit, ibique in æternum vivens, potest in perpetuum, idque perfecte, servare omnes, qui per ipsum accedunt ad Deum, id est, qui ipsi obedientes Deo confidunt. Et quemadmodum delicto Adami factum est, ut, quicunque ex ipso, carnali ratione propagantur, quamvis non omnes ea ratione delinquant, qua ipse fecit, quia tamen

ex ipso

ex ipso sunt nati, eidem morti ac damnatione sint obnoxii, cui ipse propter delictum suum, fuit: sic Christi obedientia factum est, ut quicunque ex ipso, spirituali ratione sunt progeniti, id est, ei fidem habentes eumque imitantes, novam in terris ac cælestem quandam vitam vivunt, etiamsi non ita perfecte Deo obediunt ut ipse fecit, ejusdem tamen æternæ vitæ ac salutis, quam ipse sibi eadem obedientia sua acquisivit, participes sint futuri.

III. Superest, ut de postrema istorum ratione agamus, in qua vehementer eos falli existimo. Nam, ut audio, cum Philosophi tum Medici, ratione atque experientia propemodum ipsa duce ac teste, ajunt, ex matris sanguine & substantia, non secus atque herbas ac stirpes nascendo, ex terræ humore, sic nos dum in utero formamur, multum accipere. In hoc tamen utrique inter se differunt, quod plerique Philosophorum, mulieris semen ad generationem una cum viri semine concurrere negant, Medici vero affirmant. Neque vero aut Philosophis aut Medicis adversatur Paulus, cum ait, *Sicut mulier ex viro, ita & vir per mulierem*: Non enim, *per mulierem* dixit, quasi nihil sumat nascendo ex muliere vir, & solum per eam quodammodo transeat: verum, vel sic locutus est, ut sermonis elegantiam quandam tueretur, quæ periisset, si utrobique dictione *ex*, usus fuisset. Cum tamen interim dictione, *per*, idem significare vellet postea, quod antea dictione, *ex*, significaverat; vel *ex viro* dixit, non autem ex muliere, sed *per mulierem*, ut differentiam aliquam inter hanc & illum, in generatione statueret, atque à viro quidem primariam, à muliere vero mediam quandam corporis nostri caussam proficisci ostenderet, quod ne Medici quidem ipsi fortasse negabunt; vel potius, ut equidem arbitror, alio respexit, & ad ea verba quæ paulo ante dixerat 1 Cor. 11. 8. *Non enim vir ex muliere est, sed mulier ex viro*, sine dubio relationem habuit: Quæ verba non ad generationem formationemque in utero, sed ad creationem referenda sunt, in qua non vir ex muliere, sed mulier ex viro formata est, ut sacra historia docet. Atque hanc eorum Pauli verborum sententiam esse, indicat alius ejusdem Pauli locus 1 Tim. 2. 13. huic persimilis, in quo scriptum est, *Adam enim prior formatus est, deinde Eva.* Cum igitur in loco nostro postmodum dixit, *Sicut mulier ex viro, ita & vir per mulierem*. nihil aliud sibi voluit quam ostendere; si mulier ab initio ex viro formata est, per mulierem ex altera parte virum deinde nasci: ubi *ex muliere* etiam dicere potuisset, sed hoc loco noluit, quia jam dictione *ex*, ad primam originem designandam usus fuerat; Id tamen sine dubio dicere voluit, virum dum nascitur, ex muliere formari, quemadmodum mulier cum creata fuit ex viro fuit formata. Hinc est (contra quam isti boni viri existimant) quod in Sanctis Literis tam frequenter scriptum invenitur Job. 14. 1: 15. 14. 15: 24. 4. *ex muliere quapiam esse natum aut genitum virum aliquem*, numquam vero fortassis, si Hebræi & Græci fontes consulantur, nec mulierem neque virum *ex viro*: Et, *homo natus ex muliere*, seu *nati ex mulieribus* sæpe legatur Matt. 11. 11 Mat. 1. 16. numquam vero homo natus ex viro, seu nati ex viris, quamvis viro generatio non mulieri tribuatur: Et Christus ipse dicitur natus ex Maria, & ex muliere factus seu natus, Gal. 4. 4. Ex quibus omnibus tandem apparet, verba Pauli ab istis citata, non modo eorum sententiæ non favere, sed ei non parum adversari; & propterea concludendum esse, cum, teste Paulo, quemadmodum mulier ab initio ex viro formata est, sic deinde ex muliere vir nascitur, non secus ex mulieris substantia virum nascendo accipere, quam ex viri substantia, cum primum formata est, mulier acceperit: & quia certissimum est, Christum ex Maria virgine natum fuisse, Christum quoque ex Mariæ virginis substantia nascendo accepisse.

Atque ex his responsum satis videtur ad illa tria, quæ bonos istos alioqui, ut dixi, homines in eo errore detinere videntur, quod Jesu Christi filii Dei caro nullo modo ex Mariæ matris ejus substantia formata fuerit, seu quod Christus nascendo nihil de matre sumpserit. Boni consulet amicus, in cujus gratiam hæc scripsimus, exiguum hunc laborem nostrum. Nam ita occupati eramus, ut vix hoc tantillum præstare potuerimus. Videat ipse pro virili sua, ut isti simplices homines ab eo errore retrahantur. Nam quo magis Christum extollere, & nostræ salutis rationem asserere se putant, eo magis Dei erga humanum genus beneficium incomparabile per Christum datum, adeoque ipsum Christum deprimunt, & viam salutis nostræ magis etiam, quam antea esset, tenebris involvunt, seu potius, quantum in ipsis est, destruunt. Eo enim tendit eorum sententia, ut Christum verum hominem fuisse neget. Quod si admitatur, necesse est ut fidei ac spei nostræ per ipsum Christum, quæ unica salutis æternæ via est nobis à Deo proposita, potissimum fundamentum evertatur. Deo enim per Christum idcirco præcipue confidimus, in eoque spem nostram collocamus, quia eum, qui homo erat ut nos sumus, quemque sequimur & imitamur, non modo à mortuis excitavit, verum etiam suprema gloria & potestate donavit. Id certe ex opinione ista consequitur, quod ipsi, qui eam tam arcte tenent, adeo verum esse contendunt, ut, quemadmodum vidimus, inter præcipua numerent, quæ eos in eam sententiam induxerunt; id autem est, Christum legi Dei servandæ obstrictum non fuisse, quod non modo manifestis Pauli verbis repugnat, Gal. 4. 4. qui Dei filium natum seu factum, sub lege fuisse, diserte scribit, verum etiam ipsi salutis per Christum partæ rationi plane adversatur, cum, ut ibidem Paulus aperte indicat, necesse fuerit, ut Christus sub lege nasceretur, quo eos, qui sub lege erant, redimere posset. Sed hæc hactenus.

Responsio F. S. ad objectiones Cuteni.

1. Infantes nascuntur sine peccato, quatenus ipsi sine dubio nondum quidquam peccarunt: nec tamen sunt quales Adamus fuit, cum à Deo est creatus, quatenus ipsi, æternæ morti sunt obnoxii, id quod Adamus non erat, antequam peccaret; non quidem, quia illis Adami peccatum imputetur, sed quia ex Adamo, propter suum peccatum jam morti æternæ obnoxio facto, sunt propagati.

2. Infantes, cum nascuntur, nullius quidem peccati sunt rei, non tamen propterea filii Dei similes sunt aut dici possunt: quippe cum Dei filius ita sine peccato vixerit, ut nullam quantumvis magnam externam tentationem, non penitus vicerit ac superaverit, & interim omnium divinarum virtutum habitus habuerit, quæ in infantibus recens natis, nullum prorsus locum habere possunt.

3. Adamus, antequam peccaret, quod ad ipsius naturam attinet, erat mortalis, ut post peccatum: sed post peccatum, non modo natura mortalis, sed etiam morti penitus obnoxius fuit. Itaque mors ipsa corporis, non quatenus naturalis est, sed quatenus est prorsus necessaria & in Adamo & in nobis, peccati effectus censenda est.

4. Quilibet homo, ubi ad eam ætatem pervenerit, ut rationis usum habeat, si nulla mala institutione aut usu corruptus fuerit, posset si plane id vellet, nullum ex iis peccatis committere, quæ cum ipsa ratione pugnant, eique per se omnino adversantur: sed ut ea pec-

cata vitare possit, quæ ipsi rationi per se non omnino adversantur, necesse est præterea, ut sibi persuadeat ac speret, si illa vitaverit, se ingens aliquod inde bonum consequuturum. Propterea Deus præceptis suis, quæ per Christum dedit, cum inter illa sint non pauca, in quibus ea prohibentur, quæ per se humanæ rationi alioqui non omnino adversantur, addidit vitæ æternæ promissum, cui ut fidem adhibere possint, iis omnibus generatim concedit, quibus ipse Christus ejusque Euangelium annunciatur.

5. Homo ipse per se, nec seipsum, nec Deum ejusque voluntatem cognoscere potest, sed necesse est, ut hæc illi Deus aliqua ratione patefaciat: quæ patefactio si plena fuerit, qualis est in Euangelio, id est, cum vitæ æternæ promisso, jam habebit, unde possit vires sumere, ipsius Dei voluntatem perficiendi.

6. Homo in hac vita, non quidem viribus naturalibus, sed viribus sibi à Deo, per spem vitæ æternæ sibi ab eo factam, subministratis, potest ejusdem Dei voluntatem perficere.

7. Ad vitam æternam consequendam, non ullum meritum, sed Christi præceptorum obedientia requiritur, cui constitutum est præmium seu merces, ipsa vita æterna; non quod obedientia ista id per se mereatur, sed quod ita Deo benignissimo, cum humano genere agere visum fuit.

8. Christus certe non fuit, nec esse potuit, antequam esset. Esse autem, cum homo sit, non potuit, antequam in utero matris suæ conciperetur. Post quam vero conceptus & natus fuit, munusque suum obire cœpit, potuit per se ipse miracula facere, quatenus potestas ea faciendi, quam à Deo habuerat, in ipso, ex ipsius Dei dono ac voluntate residebat.

9. Christus homo, Prophetis & Apostolis non eo tantum est præstantior, quod ipse ex Spiritu Sancto fuerit conceptus, ipsi vero minime; quodve Deus per ipsum majora miracula fecerit, quam per illos: (quanquam præterea quod attinet ad Apostolos, etiamsi, ut ipse Christus dixit, majora quam ipse fecerit, miracula facere potuerint; non tamen ipsi sua, sed Christi potestate ea faciebant) sed multo magis est ob id Christus Prophetis & Apostolis præstantior, quod per suum Euangelium ipse mundo, non illi beatam immortalitatem patefecit, ac Dei nomine æternum fœdus, illam iis largiendo, qui ipsi Christo, & per illum Deo confisi, ei sese obedientes præstiterint, nobiscum sancivit & suo sanguine confirmavit, ac præterea ab ipso Deo est universorum hæres constitutus, cum plenissima potestate, omnia jussu suo regendi ac moderandi; non ipsorum Prophetarum modo & Apostolorum, totiusque divini populi in perpetuum cœlestis Rex declaratus, sed ipsorum Angelorum omnium princeps ac Dominus factus.

10. Quamvis Christus suam legem habeat, eamque Dei nomine mundo tulerit, non tamen simpliciter legislator dicitur; cum ejus Lex, aliud nihil fuerit, quam complementum ac perfectio Mosaicæ. Nec sane ob id præcipue in mundum venit, ut legem ferret, nosterve legislator esset; sed ut nos servaret, in quem etiam finem nobis suam legem dedit.

11. Christi Lex, quia ut diximus est complementum & perfectio legis Mosaicæ, sine dubio ipsa lege Mosaica est perfectior, nec tamen negandum est, quin ipsa quoque Lex Mosis, ab hominibus interiorem probitatem requireret, licet non tam exactam ut Christi Lex requirit; quæ vicissim non minus, quam Lex Mosis, externam probitatem seu sanctitatem postulat, sed multo tamen excellentiorem.

12. Moses sine dubio fuit princeps, adeo ut alicubi Rex fuisse dicatur: sed non tamen tanquam princeps jussit dentem pro dente eximi, sed simpliciter tanquam legislator ipsius Dei nomine. Christus vero, quamvis in terris more aliorum Regum Rex esse noluerit, non tamen hæc fuit causa, cur noluerit suos istam talionis pœnam repetere. Cæterum, cum aliquo coram judice litigare, non omnino vetuit Christus; sed tantum, ubi ulciscendi id causa fiat, & vindictæ, quemadmodum in pœna talionis repetenda fiebat, ea ratione quæratur.

13. Terra Chanaan, proprie loquendo, non fuit promissa à Mose, sive in lege Mosis, sed fuit hæreditas à Deo decreta, ante ipsam legem, populo Israelis. In promissis vero à Mose factis, nulla sane est aperta mentio regni cœlestis. Hoc enim Christus demum sibi obedientibus promisit.

14. Christus non ob id venit, ut se nobis exemplum omnium virtutum ostenderet, sed, ut ante dictum est, ut nos servaret; quamvis inter illa, quæ fecit & passus est ut nos servaret, illud mirum in modum eluceat, quod in se ipso perfectissimum exemplar omnium, quorum sectatores ii esse debent, qui tantæ salutis participes esse volunt, divinarum virtutum præbuit atque expressit.

15. Si qui est qui dubitet, an Christus non prosit, nisi illis qui ipsum imitantur, is profecto nec Christianæ religionis gustum ullum habere, nec Novi Testamenti scripta legisse merito videri potest.

16. Is homo, qui gustum aliquem Christianæ religionis habeat, & promissorum in ea contentorum, si simpliciter labatur, aut etiam aliquod gravius peccatum committat, fieri potest, ut sine alia superveniante Dei gratia se ipsum erigat, & peccatum relinquat. Verumtamen, cum nemo in toto Christianæ pietatis colendæ curriculo, suis ipsius viribus tuto confidere possit, nihil laudabilius & securius, quam ad opem & auxilium divinum, quod nobis etiam alioqui, in omnibus, quæ facere aggredimur, implorandum est, in ejusmodi causa recurrere. Quodsi quis ita delinquat, ut vitæ sanctimoniam abjiciat, & virtutum Christianarum semita relicta, vitiorum viam ingrediatur, nulla ratione potest ipse per se, denuo ad virtutes sectandas converti, & vitiis valedicere; sed necesse est, ut Deus singulari suo favore & gratia, ad id præstandum illi adesse, eumque juvare dignetur.

17. Euangelium Christi non est simpliciter ostendere hominibus pœnitentibus, paratam apud Deum peccatorum remissionem; sed ita demum, si talis pœnitentia adjunctam sibi habeat fidem in ipsum Christum, id est, obedientiam præceptorum ejus sub spe vitæ æternæ, ab ipso ei promissæ, qui talem obedientiam præstiterint.

18. Christi perpessiones, crucistus & mors, non potuerunt esse oblatio, quæ nobis iram Dei placaverit; cum jam Deus iratus nobis non esset, cum Christus munus suum obire cæpit, sed contra per ipsum Christum quæreret, atque adeo à nobis peteret, qui ipsius Dei inimici eramus, ut sibi reconciliari vellemus, & peccatis relictis, ad justitiæ opera sectanda nos converteremus; se enim, si id à nobis fieret, paratum esse, omnia ista peccata nobis remittere ac condonare. Itaque quidquid passus est Christus, crux denique & sanguis ejus, non alio pertinent, quam ad suum effectum perducendum tantam Dei erga nos clementiam ac liberalitatem.

19. Christi perpessiones, non modo testantur nobis & confirmant certitudinem legis Christi atque Euangelii, nec tantum sunt nobis exemplum, ad imitationem ipsius Christi adhortans; sed sunt, ut modo dicebamus, ratio & via perducendi ad suum effectum, ingentem Dei erga nos benignitatem, in nostris peccatis omnibus gratuito condonandis, & immortalitate nobis afficiendis; & simul cum iis juncta, quæ ipsas sunt consequuta, sunt demonstratio manifesta, nihil tam dirum & atrox Christum imitanti accidere posse, quod illi beatam immortalitatem, ad quam contendit, præripere possit.

20. Christus, obedientia quam Deo præstitit, quemadmodum nobis sic etiam sibi ipsi (proprie loquendo) nihil est meritus; sed sicut nihilominus hanc ipsius obedientiam, ex Dei decreto, consequuta est ejus à mortuis

tuis reſurrectio, ſic etiam conſequuta eſt ipſius poteſtas, nos, qui illi obtemperamus, a mortuis excitandi, & ſalute æterna impertiendi.

21. Cœnæ Dominicæ uſus eſt neceſſarius, ut Chriſto obediamus, qui illum nobis præſcripſit. Baptiſmus autem in Eccleſia, Apoſtolorum exemplo, omnino eſt retinendus.

22. Nemo à nobis pro fratre habetur, qui Chriſtum invocare renuat: Imo eum qui ſit hujuſmodi, ipſum Chriſtum, quem Dominum & Deum agnoſcimus, utque talem adoramus & invocamus, penitus, ſive prudentem ſive imprudentem, negare cenſemus.

23. Quod animæ noſtræ una cum corporibus moriantur, nullo pacto aſſerimus; tantum ex analogia totius ſcripturæ edocti affirmamus, eas uſque ad Chriſti adventum, non frui beatitudine illa, quæ illis eſt promiſſa, qui ipſius Chriſti ſunt.

24. Nos, cum baptiſmum adminiſtramus, vel utimur uſitata formula verborum, *In nomine*, ſeu *in nomen Patris, & Filii, & Spiritus Sancti*; Vel ſimpliciter Apoſtolos imitati, *in nomine Jeſu Chriſti* baptiſamus. Si quis ex noſtris alia formula eſt uſus, eſt ſingulare quiddam, quod ipſi noſtro cœtui aſſcribi non debet.

25. Baptiſari in nomen Patris & Filii, non eodem prorſus ſenſu dicitur, quo dixit Paulus, omnes baptiſatos fuiſſe in Moſen; nec nos, cum Pauli locum iſtum aſſerimus adverſariis reſpondentes, qui ex eo, quod Chriſtus juſſit Apoſtolos baptiſare in nomen Patris, & filii, & Spiritus Sancti, colligunt, filium & Spiritum Sanctum, & utrumvis eorum eſſe illum unicum Deum noſtrum, aliud probare volumus, quam poſſe quem in aliquem (quod idem eſt, atque in alicujus nomen) baptiſari, quamvis ille non ſit ille unicus Deus noſter.

26. Nos, viribus naturalibus, in prima creatione homini datis, parum omnino in rebus divinis tribuimus, ſcientes, teſte Apoſtolo, animalem hominem non percipere, quæ ſunt Spiritus Dei. Et certe, quod Deus filium ſuum ex Spiritu Sancto concipi voluerit, indicat primæ creationis noſtræ, ubi de myſteriis divinis agitur, imperfectionem. Fit autem nobis, in illis verbis, *Credunt nihilominus* &c. non levis injuria; quaſi vero dubitari merito de nobis poſſet, an crederemus illud eſſe verum, quod apertiſſimis verbis idque non ſemel, in Sacris Literis expreſſum eſt.

27. Spiritum Sanctum, virtutem Dei atque efficaciam, qua aliquo modo res ab ipſo Deo ſanctificantur, eſſe credimus. Perſonam vero ipſum Spiritum Sanctum, proprie & in potiorem ſignificationem acceptum, ab ipſo Deo cujus eſt Spiritus, diſtinctum eſſe negamus.

28. Sanctam motionem creatam à Deo in anima hominis, metonymice, auctorem rei pro re ipſa nominando, Spiritum Sanctum appellari poſſe, dubitari nequit. Sed aliud eſt appellari poſſe, aliud vero reipſa eſſe.

JOANNIS NIEMOJEVII

Epiſtolæ duæ,

De Sacrificio & Invocatione Chriſti.

PErlecto ſcripto tuo contra Volanum, animadverti argumenta ejus ſatis accurate à te refutata, locaque ſcripturæ plæraque diligenter examinata ac elucidata, Verum non ſine mærore (ne quid gravius addam) incidi inter legendum in quoddam Paradoxon, Scripturæ Sacræ contrarium ac plane horrendum, dum Chriſtum in morte ſive in cruce ſacrificium obtuliſſe pernegas. Volanus circa cauſam efficientem turpiter lapſus eſt, dum Chriſtum morte ſua Patrem cæleſtem placaſſe, ex iratoque clementem ac miſericordem effeciſſe, aſſerere ac affirmare non veretur: Tu contra, Domine Socine, in cauſa media non leviter hallucinari videris, qui mortem Chriſti extenuas, effectumque præcipuum mortis Domini noſtri obliterare ac expungere vis, audacter pronuncians, Dominum Jeſum Chriſtum non in ara crucis, ſed in ipſo cœlo ſacrificium obtuliſſe. Miror quid tibi in mentem venerit, ut tam confidenter (ne quid aliud dicam) contra manifeſta Sacræ Scripturæ teſtimonia pugnare, contrariamque ſententiam tueri non timeas.

Legi quoque diligenter reſponſionem tuam ad Argumenta Franciſci Davidis; ubi Chriſti Domini invocationem, honoremque nomini ejus ſacroſancto convenientem aſſeris, ac contra calumnias Franciſci Davidis defendis: Attamen videris mihi, paucis verbis optimam ſententiam non tantum obſcuraſſe, ſed quaſi in dubium revocaſſe, adverſarioſque in errore confirmaſſe.

Quæris quid ſit, quod tantum malum ſecum importare poſſit? Breviter reſpondeo: verba illa quæ ſæpius addis; *Chriſtum Dominum invocare poſſumus, ſed non debemus ſive non tenemur, &c.* ruinam negotio cauſæque tuæ minantur. Non poſſum percipere, quomodo hæc conciliari poſſint; Non debemus, ſed poſſumus: quaſi in negotio ſalutis noſtræ liberum ſit facere vel omittere, prout nobis aliquid magis neceſſarium vel è contra viſum fuerit.

Ego vero non tantum poſſe, ſed & debere nos Jeſum Chriſtum invocare, ab illoque bona nobis neceſſaria petere, affirmo; quod hiſce rationibus breviter confirmare volo. Debemus in Jeſum Chriſtum credere, fiduciamque erga illum ſinceram concipere: Ergo & invocare nomen ejus ſanctum debemus, non tantum poſſumus. Item, debemus Jeſum Chriſtum, Dominum, regem, gubernatorem, ducem, protectoremque noſtrum agnoſcere, cui tuto inniti, ad ejuſque nos nutum componere debemus: Ergo eundem invocare, ab eoque precibus ambire, quo nobis auxilio ſuo præſto ſit, opemque non deneget, debemus. Poſſem per omnes partes eminentiæ Chriſti, ejuſque officii erga nos, diſcurrere, ex quibus omnibus invocationem ſacroſancti nominis ejus, non tantum poſſibilem (ut ita dicam) verum ſumme neceſſariam evincerem: Verum, quoniam mihi non cum adverſario res eſt, ab iis ſuperſedeo; hoc tantum in tuo ſcripto deſiderans ut ſemper & ubique rem, quam defendendam ſuſcepiſti, ornes, tuearis, maximeque commendes, præcavens, ne quod una manu exædificaſti, altera deſtruere aut labefactare videaris. Si enim poſſumus, ſed non debemus, aut ut tu ſcribis, non tenemur, quid inde ſequatur facile quivis colligere poterit. Adverſarius dicet: Quid tam ſtudioſe urges invocationem nominis Chriſti, cum ego id præſtare non tenear; Imo ſit tibi per me liberum invocare, mihi tu in re indifferente, tuo exemplo præſcribere non potes, &c. Unde non levis error pernicioſaque dubitatio ſuborietur, dum alii invocare Dominum Jeſum Chriſtum non ceſſant, imo ſedulo id præſtant, alii vero id facere recuſabunt, atque dum teſtimoniis exemplisque ſacris urgentur, libertate conſcientiæ ſuæ facile ſe tueri ac excuſare, ſi iſtud tuum pronunciatum ſtabit, poterunt. Mihi vero videtur hujuſmodi Chriſtianus, qui Dominum Jeſum Chriſtum invocare aut non vult, aut non audet, vix nomine Chriſtiani dignus: quod & tibi veriſimile videri credo. Cur igitur ex re neceſſaria,

liberam

liberam ac iodifferentem facere vis? Scio in publicis precibus non ſemper id requiri, cum & exempla Apoſtolorum diverſum oſteodant; verum hic non de hac re loquor, ſed conſcientiæ ſingulorum fidelium io veritate, notitiaque nominis Jeſu Chriſti erudiendæ ac ſtabiliendæ ſunt, ut quid credere de Chriſto, qualemque fiduciam concipere, quæ demum & qualia bona ab eo ſperare debeant, certo perſuaſi ſint. Qua in re qui recte edocti ſunt, Spiritu Sancto atteſtante in conſcientiis eorum, ſi in fide ac ſpe, reverentiaque erga Chriſtum Dominum fundati non aberrant, ii neque de invocatione nominis ejus unquam litem movebunt. Contra quicunque invocare non audent, ii neque fiduciam nec ſpem ullam veram ac ſinceram habent, Chriſtique Domini dignitatem, emioentiam, officiumque penitus aut ignorant, aut leviter tantum de illo perſuaſi ſunt, nuoquamque guſtarunt quam benignus ac ſuavis ſit Dominus: ad quem cum certa fiducia (quod abſque ardenti invocatione nominis ejus fieri nequit) accedere non audent: certoque certius eſt hujuſmodi omoes ſive pſeudochriſtianos, ſive tepidos, ſuper Chriſto Domino ſuper lapide vivo, veluti vivos lapides non ædificari.

Reſtat adhuc non levis ſcrupulus in eodem ſcripto, quem ut eximas opto, dum Adorationem Chriſti ab Invocatione diſtinguere videris. Negare oon poſſum, ſæpius id accidere, ut aliquem adoremus (de civili adoratione loquor) ſine petitione alicujus rei ab eodem: Verum quomodo hæc in Chriſto Jeſu adorando diſtingui poſſint, non video neque percipere poſſum. Non enim amplius Jeſus Chriſtus nobiſcum verſatur carnali præſentia, ut eo viſo capita noſtra inclinemus, aut coram eo procidamus. Quod Papiſtæ ſe egregie præſtare putant, dum coram lignea crucifixi imagine ſe humiliant, ac capita aperiunt. Nobis vero qui Jeſum Chriſtum non in terra, oeque in elementis terreſtribus præſentialiter quærimus, omnis Chriſti adoratio non tam externa, quanto magis interna eſſe debet. Quotieſcunque enim ad nomen Jeſu Chriſti genua flectimus, id abſque ardenti deſiderio cordis, ſive petitione auxilii ſalutaris facere non poſſumus; quod dum facimus nihil aliud agimus, niſi nomen ejus invocando, eundem non tantum interno affectu cordis veneramur, ſed etiam externo geſtu adoramus. Et ſæpiſſime fit, ut abſque exteriori reverentia, vel gemendo, vel precando auxilium ejus ambiamus; cum nunqnam fieri poſſit (de veris adoratoribus loquor) ut Chriſtum adorando ab eo aliquid non petamus. Quod ſine invocatione oominis ejus fieri nequit. Intelligis, ni fallor, vir erudite, quare ego iſtam ſubtilem diſtinctionem inter Invocationem & Adorationem, non recipiam nec aſſequi poſſim: tuum erit nodum hunc expedire. Datæ Lublini Ultima Februarii, anno 1587.

Joannes Niemojevius.

Reſponſio F. S.

SEntentiam meam de Sacrificio Chriſti, hac theſi comprehenſam tibi impugnandam propono. *Sacrificium & oblatio Chriſti expiatoria pro peccatis noſtris, quamvis non ſine cruce & ſanguinis fuſione, non tamen revera in ipſa cruce ſanguiniſve fuſione, ſed mox in cœlo, Chriſto illuc ingreſſo, peracta eſt.* Hanc autem theſim ad unguem cum iis conſentire invenies, quæ contra Volanum hac de re ſcripſi. Sed jam ad alias tuarum literarum partes venio.

Damnas vehementer, quod in diſputatione mea cum Franciſco Davidis affirmem, nos Chriſtum Dominum invocare poſſe, non tamen teneri; hocque ipſi Chriſti invocationi, quam tamen ubique ſtabilire nitor, ruinam ſternere arbitraris. Hic autem pro eodem habes, *non debere*, & *non teneri*; cum tamen *non debere* eam vim habeat, ut ſignificet, aut certe ſignificare poſſit, *Id facere non licere*; quod contrarium eſſet ejus, quod ego aſſero: *Non teneri* autem (quæ locutio, quamvis fortaſſe non omnino Latina, ad hunc ſenſum explicandum, & olim & hodie uſurpata eſt) nihil aliud ſignificet, quam *Nullo jure cogi*. Videris etiam paulo aliter accipere Iovocandi verbum quam ego accipiam, qui ipſam, (ut ſic dixerim) precum noſtrarum directionem eo verbo intelligo, quemadmodum & Franciſcus ipſe Davidis, (quanquam interim Adorationem aliquando cum Invocatione confunderet) ſe intelligere apertiſſimis verbis oſtendebat. Dico autem, te videri verbum iſtud paulo aliter accipere; nam Apoſtolorum exemplo, & publico ac perpetuo Eccleſiæ uſui, ad Deum potius quam ad Chriſtum ſuas preces dirigendi, occurrere volens ais, te hac de re oon loqui: *Sed*, inquis, *conſcientiæ ſingulorum fidelium in veritate notitiaque nominis Jeſu Chriſti, erudiendæ ac ſtabiliendæ ſunt, ut quid credere de Chriſto, qualemque fiduciam concipere, quæ demum & qualia bona ab eo ſperare debeant, certo perſuaſi ſint.* Quaſi vero vel hoc ipſum à me diligentiſſime ubique non fiat, vel ſententia mea de invocatione Chriſti, huic rei quidquam adverſetur. Sed ſive recte perceperis, quid in verbis meis (ubi tamen proprietatem ſimul & communem loquendi uſum ſecutus ſum) ſignificet verbum Invocandi, ſive minus, oſtendam (ni fallor) nihil eorum quæ ad me hac de re ſcripſiſti, ſententiam meam labefactare, & nihil eſſe, cur dubites, ne propter illam à quoquam Chriſti invocatio in dubium merito revocetur. Igitur ſententia mea, ut ex prædictis intelligi poteſt, breviter hæc eſt; Nos quidem jure poſſe preces noſtras ad ipſum Chriſtum dirigere; ſed non tamen ad id faciendum divino jure cogi. Et hanc meam ſententiam clariſſime expoſui, idque noo ſemel, in libello ipſo diſputationis meæ cum Franciſco Davidis, præſertim vero in eo ſcripto, quod legitur ante reſponſionem ejuſdem Franciſci per partes deſcriptam & à me refutatam: io quo ſcripto ad ea reſpondeo, quæ vir quidam pius & doctus (is erat D Blandrata) breviſſime, ad Chriſti iovocationis oeceſſitatem probandam, ad me ſcripſerat, & ad demonſtrandum hanc neceſſitatem omnino urgendam eſſe. Quæ eadem reipſa ſunt cum iis quæ tu ſcribis. Itaque, niſi jam ad me diſputationis illius libellum remiſiſſes, poſſem merito, pro refutatione eorum quæ meis verbis objicis, te ad ſcriptum illud meum rejicere. Verum, libello jam à te mihi remiſſo, hic paucis ad tua objecta reſpondebo.

Primum igitur ſic ais: *Non poſſum percipere quomodo hæc conciliari poſſint, Non debemus, ſed poſſumus. Quaſi in negotio ſalutis noſtræ liberum ſit facere vel omittere, prout nobis aliquid neceſſarium vel contra viſum fuerit.* Ex his verbis tuis, quemadmodum etiam ex aliis, id apparet, quod dixi te, *Non debemus*, pro eo uſurpare, quod eſt *non tenemur*, ſive, *nullo jure cogimur*. Jam vero pro reſponſione dico, te hic vel principium, ut ajunt, petere, vel negotii ſalutis nomine, negotium religionis intelligere. Cum tamen inter utrumque differentia ſtatuenda videatur. In ſalutis noſtræ quidem negotio omoia ſunt oeceſſaria. In religioois vero noſtræ negotio, non pauca ſunt non neceſſaria. Et ne aliunde, quam ex re ipſa, de qua agitur, exempla petamus, Ad Chriſtum preces noſtras dirigere, ſine dubio ad negotium noſtræ religionis pertinet: attamen nemo eſt, qui negare audeat, nos poſſe, ut ſæpiſſime quidem omnes facimus, non ad ipſum Chriſtum, ſed ad Deum preces noſtras dirigere. Quodſi pariter ad ſalutis noſtræ negotium pertineret, ad ipſum Chriſtum preces oostras dirigere, id omittere ſane uoquam ulla ratione poſſemus. Illud quod hac in re ad ſalutis noſtræ negotium pertinet, eſt, nos merito poſſe ad ipſum Chriſtum, ſemper & ubique, in rebus ad Eccleſiam ſeu publice ſeu privatim pertinentibus, preces noſtras dirigere, idque ex animo agnoſcere, & palam profiteri. Nam ſi quis hoc non agnoſcit, oec profitetur, is poteſtatem, regnum, & gubernationem Chriſti in Eccleſia non agnoſcit nec profitetur; ſine qua agnitione & profeſſione nemo per Chriſtum ſalutem adipiſci poteſt.

Deinde

Deinde sic argumentaris: *Debemus in Jesum Christum credere, fiduciamque erga illum sinceram concipere: Ergo & invocare nomen ejus sanctum debemus, non tantum possumus.* Respondeo, hic subesse consequentis quam vocant fallaciam.: Recte siquidem ex necessaria invocatione colligere quis posset necessariam fiduciam. Nam, ut Paulus ait, quomodo invocabit quis eum in quem non credit? Sed non recte contra ex necessaria fiducia, necessaria invocatio colligitur. Praesertim, si Invocationis nomine, ut in hac disputatione fit, ipsa precum directio intelligatur. Nihil enim vetat, quominus alicui plane confidam, & tamen ad alium in meis necessitatibus preces meas dirigam, cui videlicet non minus confidam. Debemus Jesu Christo confidere: sed iisdem debemus ipsi Deo confidere. Immo Christo confidere, nihil revera est aliud, quam ipsi Deo confidere. Neque enim in ipso Christo fiducia nostra terminatur; sed per ipsum in Deum transit ibique acquiescit. Quare, tametsi fiducia in Christum necessaria est nobis, non tamen necessarium est, ut ad ipsum preces nostras dirigamus; cum possimus eas ad Deum dirigere, cui similiter immo excellentiore quadam ratione confidere omnino necessarium nobis est. Alioqui, si argumentatio tua a necessaria fiducia ad necessariam invocationem valeret, ad hunc modum quis argumentari posset. Necessarium est nobis semper atque ubique Christo confidere; Igitur necessarium est nobis semper atque ubique preces nostras ad Christum dirigere. Quod tamen quam à veritate absit, nemo non videt.

At rursus hac argumentatione uteris; *Debemus Jesum Christum, Dominum, Regem, Gubernatorem, Ducem, Protectoremque nostrum agnoscere, cui tuto inniti ad ejusque nos nutum componere debemus: Ergo eundem invocare, ab eoque precibus ambire, quo nobis auxilio suo praesto sit, opemque non deneget, debemus.* Haec argumentatio eodem ferme vitio laborat, quo & superior. Quandoquidem etiamsi necessarium esse videtur, ut is, cujus opem & auxilium precibus implorare omnino debeamus, a nobis Dominus, Rex, Gubernator, &c. noster agnoscendus sit; non tamen contra necessarium est, ut ejus qui a nobis Dominus, Rex, Gubernator, &c. noster agnoscendus sit, opem & auxilium implorare omnino debeamus. Nam si alius similiter Dominus, Rex, Gubernator, &c. noster nobis sit agnoscendus, nihil prohibebit, quin, illo praeterito, hujus opem & auxilium precibus imploremus. Exemplum esto in antiquis illis Imperatoribus, qui vel suos filios, vel alios homines sibi consortes imperii asciscebant. Certe istis licet ad imperii consortium evectis, & sic populi Dominis, Regibus, & Gubernatoribus constitutis ac declaratis, nemo tamen ex populo eorum opem & auxilium implorare cogebatur: sed poterat adhuc unusquisque opem illorum & auxilium semper implorare, à quibus isti, tales constituti ac declarati fuerant, quippe, quos non minus, quam istos, Dominos, Reges, & Gubernatores suos agnoscere adhuc deberent. Similiter igitur, cum non Christus tantum, à nobis Dominus Rex, Gubernator, &c. noster sit agnoscendus, sed Deus quoque à quo ipse Christus talis est nobis constitutus & declaratus, nihil prohibet, quominus non ipsius Christi, sed Dei opem atque auxilium in precibus nostris imploremus. Nam si dicas, te in argumentatione tua addidisse de Christo, quod ei tuto inniti debeamus, id quod de istis hominibus ad imperii consortium ascitis dici nequeat; jam in responsione ad superius argumentum, ubi ex fiducia in Christo necessario collocanda, necessaria ejusdem Christi invocatio colligebatur, huic rationi satisfactum est.

Verum hic statim subjicis. *Possem per omnes partes eminentiae Christi ejusque officii erga nos, discurrere, ex quibus omnibus invocationem sacrosancti nominis ejus non tantum possibilem (ut ita dicam) verum summe necessariam evincerem.* Ego vero affirmo, cum ex iis quae supra enumerasti, omnium, quae Christus habet, maximis & praestantissimis, ista Christi invocandi, id est, ad eum preces nostras dirigendi summa necessitas, non nisi perperam, ut vidimus, colligi possit, nunquam eam recte, ex aliis Christi eminentiae partibus, collectum iri: Sed tantum (quam quidem ipse diligentissime ubique urgeo) indubitatam, & ab omnibus necessario agnoscendam & praedicandam, ad Christum preces nostras dirigendi potestatem, quemadmodum ex his, sic etiam fortasse ex illis rectissime conclusum iri.

Sed ais: *Si possumus sed non debemus, aut, ut tu scribis, non tenemur, quid inde sequatur facile quivis colligere poterit. Adversarius dicet: Quid tam studiose urges invocationem nominis Christi, cum ego id praestare non tenear?* Respondeo; Idcirco tam studiose urgeo Invocationem Christi, ut Adversarius mecum agnoscat, & palam profiteatur, Christum à nobis merito invocari, id est, preces nostras ad ipsum dirigi posse, & consequenter fateatur ac praedicet, Christum in coelo manentem, summa nunc in ipso coelo & in terra potestate reipsa praeditum esse, universamque Ecclesiam suo nutu regere ac gubernare; & idcirco ut coelestem nostrum Dominum, Regem, ac Gubernatorem à nobis adorari, seu divino cultu ac veneratione affici debere. Certe (ut interim ad alia quae subjungis respondeam) qui ita de Christo ex animo, ut quidem prorsus necessarium esse dico, & sentiet & loquetur, is nunquam dicet, se Christum invocare, sive ad ipsum preces nostras dirigere, vel non audere vel nolle. Immo, quanquam id nec ne facere, sibi liberum alioqui esse agnoscet; tamen se ad illum preces suas directurum dicet, prout spiritus suggesserit, atque humana imbecillitas postulaverit; cujus potissimum juvandae gratia, hoc Christo a Deo datum est, ut preces nostras perpetuo exaudire, nobisque opem ejus implorantibus opitulari possit: neque unquam iste de Christi invocatione litem movebit, aut, dum alii Christum invocabunt, id ipse facere recusabit. Cur enim, si jure optimo semper à se invocari Christum posse & agnoscit & profitetur, aliis Christum invocantibus, ipse id facere recuset, nisi forte Christianae charitatis prorsus sit expers, ideoque plane indignus, qui in Christianorum coetu locum habeat? Itaque ambabus (quod ajunt) ulnis, ea verba a te postmodum divinitus scripta, illorumque sententiam amplector ac recipio; *Quicunque* (Christum) *invocare non audent, ii neque fiduciam, nec spem ullam veram ac sinceram habent, Christique Domini dignitatem, eminentiam, officiumque penitus aut ignorant, aut leviter tantum de illo persuasi sunt, nunquamque gustarunt, quam benignus ac suavis sit Dominus &c.* Recte igitur existimasti, mihi quoque verisimile videri, eum, qui Dominum Jesum Christum invocare non vult, aut non audet, vix Christiani nomine dignum esse. Nisi quod non modo vix, sed ne vix quidem; & non modo verisimile id mihi videtur, sed persuasissimum mihi est. At nihil prorsus cum hoc pugnat, ut paulo ante ostendi, asserere, posse nos quidem merito ad Christum ipsum preces nostras dirigere; non tamen (simpliciter & absolute scilicet loquendo) ad id faciendum divino jure cogi. Nam praeterquam quod nullum divinum, idque certum atque indubitatum praeceptum ea de re extat, ipsa etiam subordinatio Christi ad Deum isti necessitati penitus adversatur. Ex ista enim subordinatione, hoc inter Dei & Christi invocationem discrimen necessario consequitur, quod scilicet Deum quidem invocare omnino debemus, sive ad ipsum Deum sive ad Christum verba precum nostrarum dirigendo (qui enim Christum nominatim orat, ipsum Deum revera orat, cujus Christus vicarius quodammodo est, eique, ut dixi, subordinatus:) Christum vero, ob hanc ipsam causam, semper quidem invocare possumus, id est, ad ipsum preces nostras dirigere (id enim facientes, nihil à praecepto ac necessitate invocandi Dei recedimus) sed possumus etiam illum non invocare; id est, possumus non ad ipsum, sed ad Deum verba precum nostrarum dirigere. Cum enim Deus Christo nequaquam sit subordinatus, qui Deum orat precum verbis non ad Christum, sed ad ipsum Deum directis, is nullo modo Christum orasse

cen-

censendus est. Aque cognitio & doctrina hujus discriminis inter Dei & Christi invocationem, certissima est ratio conscientiæ nostræ, in tota hac quæstione invocationis Christi, quietæ ac tranquillæ reddendæ, & Adversariorum, qui nos Christum cum Deo confundere calumniantur, oris obstruendi, illorumque pravitatis detegendæ; qui idcirco Christo invocationem adimunt, quia supremam illam potestatem & gubernationem, precumque nostrarum exauditionem illi nequaquam concedunt; ex qua, ut ostendi, non necessitas, sed potestas tantum Christi invocandi necessario sequitur. Est denique tutissima atque adeo unica via, ut conservandi Deo in Ecclesia (quemadmodum omni studio ac conatu curare debemus) suam prærogativam, sic ipsam Christi invocationem prorsus stabiliendi, & adversus omnes satanæ impetus inconcussam reddendi. Tantum abest, ut eam hac ratione labefactari posse, quisquam merito suspicari queat. Et propterea ego cum Francisco Davidis disputans, consulto ipsissima interim (ut mihi quidem videtur) veritate nihil dissimulata, hanc ipsam viam sum ingressus. Sed quæ hac de re scripsi, ut ni fallor, apertissime mentem meam explicant, sic recte intelligenda ac perpendenda sunt. Alioqui, si quis, quæ legit, negligenter legat, non solum ex meis scriptis, sed etiam ex ipsis Sacris Literis occasionem sumere facile poterit, licet plane immerito, de rebus divinis male ac perverse sentiendi.

Nunc venio ad scrupulum tuum propter distinctionem meam inter Christi Adorationem & Invocationem. Neque enim vides, quomodo Christus corpore à nobis absens adorari queat, qui eodem tempore invocetur: cum tamen videlicet ego ubique affirmem, nobis necesse esse Christum adorare, invocare vero non item. Et ais: *Quotiescunque enim ad nomen Jesu Christi genua flectimus, id absque ardenti desiderio cordis, sive petitione auxilii salutaris, facere non possumus.* Immo vero nihil impedit, quominus ad ipsius etiam Dei nomen, genua sive corporis sive animi flectamus, nihil tamen interea temporis cogitantes, nisi ut illum debito honore afficiamus. An non possumus Christo & corporis & animi genibus flexis, hymnos ac laudes canere ac tribuere divinas? An non eum & mente & lingua Dominum ac servatorem nostrum, venerabundi agnoscere ac confiteri? an non, ut in ipsius cæna fit, ei sacro & divino cultu gratias agere, ejusque nomen sanctissimum divina plane ratione concelebrare; & tamen eodem ipso tempore nihil de auxilio ab ipso sive petendo, sive etiam expetendo cogitare? Profecto possumus. Talis est enim Christus à Deo factus nobisque constitutus, taliaque per ipsum beneficia accipimus, ut, etiam eo secluso, quod nobis eum invocantibus opem in necessitatibus nostris ferre potest, eum tamen prorsus divino honore afficere debeamus. Quamvis enim corpore nobis Christus non adsit, adest tamen spiritu; & non modo gestus nostros omnes & verba videt & audit; sed cor ipsum nostrum perpetuo novit atque intuetur, nec quidquam hic diversi est ab eo, quod foret si ubique & semper præsens nobis corpore adesset. Quocirca, quemadmodum nemo potest negare, quin, si Christus corpore præsens nobis esset, eum adorare, & tamen eodem tempore simul non invocare possemus; sic negandum nullo modo est, eum licet à nobis corpore absentem, adorari sine invocatione posse. Exempla quidem adorati, nec tamen simul invocati Christi, cum in terris esset, non pauca habemus, eaque non civilis sed religiosæ adorationis; ut Mat. 2. 11. & cap. 14. 33. Joh. 9. 38 & alibi. Siquidem, ut in ipsa disputatione mea cum Francisco Davidis scripsi (ipsa autem verba adscribam) *Adorat is, qui corpus aut animum alicui reverenter inclinat, & coram eo venerabundus procumbit, etsi nihil ab eo petat. Invocat autem is, qui in necessitate constitutus, aut aliquid percupiens, confidenter alienam opem & benignitatem implorat.* Quamobrem miror, distinctionem Adorationis & Invocationis Christi, non quidem à me excogitatem, sed à rei ipsius, non minus quam vocabulorum diversitate proficiscentem, tibi homini erudito imprimis ac perspicaci, adeo subtilem videri, ut eam percipere nequeas: cum potius necesse sit ad summam quandam atque (ut ita dixerim) imperceptibilem subtilitatem confugere, si quis hæc duo, quæ & natura ipsa & loquendi usus manifeste distinxit atque sejunxit, confundere velit, vel alterum ab altero numquam separare. Dat: in agro Paulicoviano, die 20 Martii 1587.

F. S.

Joannis Niemojevii Epistola II.

VErba in responsione contra Volanum hæc extant: *Itaque affirmo Christum non quidem in cruce, seu crucis ara se Deo obtulisse, sed in ipso cœlo.* Item: *Nec porro ipsam Christi mortem, ejus revera sacrificium esse aut fuisse, sed illi præivisse &c.* In literis vero ad me datis quædam addidisti, sententiam tamen non mutasti; immo hanc esse tuam opinionem, quod Christus revera in cruce sacrificium non peregisset, manifeste confessus es.

Quid igitur dicam? Libenter placita scriberem, si pie ac juste id facere possem, verum nec te officiosis mendaciis delectari puto, nec ego alicui adulari volo, contraque animi sententiam loqui possum. Ut igitur tecum libere agam, nolo verborum circuitu uti, sed fretus clarissimis Novi Testamenti sententiis, absque omni tergiversatione simpliciter affirmo, sententiam tuam non tantum erroneam, verum cum testimoniis sacræ scripturæ ex diametro pugnare. Non opus est longa probatione, sed tantum scripturæ sanctæ loca aliquot producenda, ex quibus sententiæ tuæ vanitas, errorque deprehendi facile potest, quod facere, favente Deo, incipiam.

Paulus Ephes. 5. *Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis oblationem ac victimam Deo, in odorem bonæ fragrantiæ &c.*

Hebr. 9. *Nam si sanguis taurorum & hircorum, & cinis juvencæ aspergens inquinatos, sanctificat ad carnis puritatem; quanto magis sanguis Christi, qui per Spiritum æternum seipsum inculpatum obtulit Deo vivo?*

Ibidem; *Neque ut sæpe offerat semetipsum, sicut Pontifex ingreditur in sacrarium quotannis, cum sanguine alieno, alioqui oportuisset eum sæpe passum fuisse à condito mundo. Sed nunc semel in consummatione seculorum, ad abolendum peccatum per immolationem sui ipsius patefactus est: & sicut illud statutum est hominibus, ut semel moriantur, postea vero judicium; ita & Christus semel oblatus, ut multorum peccata tolleret, altera vice absque peccato conspicietur iis qui ipsum expectant ad salutem, &c.* Possem plura testimonia adducere; verum nunc iis contentus esse volo, ex quibus manifesta repugnantia opinionis tuæ apparet. Tu enim Jesum Christum seipsum in cruce obtulisse Deo negas, mortemque Christi pro vero sacrificio agnoscere non vis; testimonia vero citata, Christum per mortem crucis seipsum obtulisse Deo, apertissime testantur.

Quid ad hæc dicturus es? Fortassis ad Dianian confugies: verum ego ipsissima verba urgeo, nec nunc de sensu verborum disputationem instituere volo, verbis apertissimis contentus, sicut omnes pios, Deique amantes facere decet. Obsecro itaque, ne extra & ultra propositum necessitatemque me in certamen provoces, hoc est, ne mecum de sensu verborum litem instituas: dabitur, Deo volente, oportunum tempus, de sensu verborum Apostoli conferendi ac disputandi; nec deerunt rationes, Deo favente, sententiam veram eruendi ac confirmandi. Nunc vero hoc tibi objicio, in hocque te non laudo, quod apertissima Spiritus Sancti pronunciata, per repugnantiam verborum oppugnare audeas. Spiritus enim sanctus clarissimis verbis

mos-

mortem Christi oblationem nominat, tu vero per antiphasin testimonio Spiritus Sancti contraire videris. Summa igitur meæ reprehensionis, totiusque disputationis, quoad præsentem Articulum, hæc sit: aut ostende, (quod te nunquam facturum puto) scripturam Novi Testamenti, mortem Christi oblationem sive sacrificium non vocare, aut manifestæ veritati cedere, palinodiamque canere non dubites, teque ab errore liberes, nec cæteris scandalum, adversariisque occasionem sugillandi calumniandique præbeas. Tu Christi sacrificium in cælo demum peragi asseris, conferens Christi ascensum cum introitu veteris Pontificis in sancta sanctorum. Verum quamvis negare nolo, Christi sacerdotium esse æternum, in cæloque sacerdotem pro nobis interpellando, vultuique Dei apparendo agere: tamen nihilominus in terra per mortem crucis, idem Christus seipsum obtulit, morsque ejus jure optimo oblatio vocari, attestante Spiritu Sancto, potest. Nam & sub lege Pontifex cum sanguine in sanctuarium ingrediebatur, qui sanguis mactatorum animalium erat; ea vero mactatio animantium, oblatio sive sacrificium appellatur. Ita & Christus seipsum per mortem crucis obtulit, sanguinemque proprium effundi passus est: per quem sanguinem introivit in tabernaculum non manu factum, hoc est, in ipsum cælum, ut ibi æternus Sacerdos Deo appareat pro nobis. Sed ab istis uberius tractandis supersedeo; à proposito certamine non discedens, hoc unum urgeo, aut ostende in Novo Testamento mortem Christi oblationem non appellari, aut te erasse, sententiamque scripturæ sacræ contrariam edidisse confitere. Quod attinet ad rationem justificationis nostræ, effectaque mortis Christi scias me cum illis non sentire, qui Christum morte sua Deum placasse, ex iratoque clementem effecisse imaginantur. Nec illis assentior, qui fide mortua justificari volunt. Novi, gratia Dei, distinguere autorem justificationis nostræ à causa media, patrisque clementissimi misericordiam gratiamque, summam præcipuamque causam salutis nostræ agnosco: qui quicquid fecit, id totum, primo respectu, propter seipsum fecit, ut misericordia ejus immensa, bonitasque ineffabilis appareret. Attamen mediæ causæ quæ in Christo mediatore præcipue concurrunt, non sunt negligendæ, nec leviter transeundæ, aut in alium sensum, quem Spiritus Sanctus non dictet, accipiendæ. Opera bona à fide justificante separare nolo, sed fidem cum operibus (à Paulo edoctus) confundere caveo: etsi enim opera à fide reipsa non separantur, tamen in negotio justificationis, ratione quadam distinguuntur. Sed de his dabitur aliquando opportunior differendi occasio, tempusque & locum Deus, si voluerit, suppeditabit. Nunc vero finem priori parti controversiæ nostræ imponens, rogo quod & superius postulavi, ne in respondendo terminos propositos mutare velis, in aliudque genus transcendere audeas, hoc est, ne mecum de sententia verborum litem moveas: sed si id negare non poteris, me pro sententia mea confirmanda, Apostolica verba recte adduxisse, nihil præterea restabit, quam ut errorem tuum agnoscas corrigasque. Quod ut facias suadeo, idque tibi à Deo optimo dari ac suggeri opto.

Sed jam ulterius progrediamur, deque filii Dei invocatione agamus. Video te laborare, quo crimen à te labefactatæ invocationis Jesu Christi removeas, teque nihil hujusmodi scripsisse, unde adversarii occasionem erroris sui stabiliendi habeant, ostendere possis. Ego ingenue fateor, te docte, pie, ac luculenter pro asserenda Domini nostri Jesu Christi gloria scripsisse, adversariosque fortissimis telis ex verbo Dei petitis confodisse, armaque eorum irrita ac vana reddidisse: & nisi pauca illa verba, de quibus mox agemus, addidisses, non puto aliquid validius, quo adversarii contundantur planeque corruant, scripto illo tuo contra Franciscum edito inveniri posse. Verum cum invocationem filii Dei, quam tantopere commendasti ac stabilivisti, non ita necessariam sicut fiduciam in dominum nostrum Jesum Christum asseris, sed liberam facis, ad quam nemo jure divino necessario cogatur: videris mihi à priori sententia etsi non recedere, tamen aliquatenus deflectere. Si enim invocatio Jesu Christi non est adeo necessaria, ut quivis Christianus jure divino ad eam cogatur, profecto inter adiaphora numeranda, potiusque singulorum fidelium conscientiis relinquenda, ut quilibet juxta suggestionem spiritus: vel illa uteretur vel eam negligeret; nullaque fuisset causa tam acriter cum adversariis hac de re contendendi. Si enim Christus gloriam integram ab iis, qui nomen ejus invocare nec audent nec volunt, habere potest, profecto permittendi sunt ejusmodi propriis conscientiis, ut hac in parte libertate Christiana utantur. Verum si invocatio Jesu Christi ad gloriam nominis ejus refertur, sine quo honor Domini Jesu Christi illibatus conservari, gloriaque ei integra tribui non potest, profecto invocatio nominis Jesu Christi, res est ex necessariis, ad fidem religionemque Christianam pertinentibus. Verum his breviter prælibatis, ad Apologiam tuam accedamus: Objicis mihi quod inter verba, *non debere*, & *non teneri*, discrimen nullum statuam, qua de re contendere nolo, nam me grammaticum non esse, non inficior. Agnosco hæc duo verba, me in una significatione accepisse: verum à te admonitus, ero posthac cautior.

Discrimen quoddam inter res ad salutem necessarias, & illas quæ ad religionis negotium pertinent, statuis: quæ ad salutis negotium faciunt, eas necessarias affirmas, quæ vero religioni serviunt, non pauca non necessaria asseris. Ego, mi domine, explicatiorem accuratioremque hujus rei descriptionem desidero: verba enim, ut à te scripta sunt, nisi candidum interpretem nacta fuerint, possent nonnullam suspicionem injicere, te de religione Christiana minus sentire; sive imprudentius loqui. Religio enim vera ea omnia continet, quæ ad cultum Dei, Jesuque Christi tam internum quam externum, in verbo Dei præscriptum, pertinent: ex quibus si quis, sciens ac volens aliquid omiserit, puto hujusmodi hominem contemptæ religionis (nisi resipuerit) pænas luiturum. Ego itaque omnia quæ ad religionem Christianam vere ac proprie pertinent, cum iis rebus quæ saluti nostræ serviunt, conjungere didici. Scio, quoad religionis negotium, à multis peccari, non malitia sed ignorantia, qui (ut spero) veniam habituri sunt, si ex eorum numero fuerunt vel sunt, qui vero timore Dei imbuti, sincero cordis affectu Deum quærunt, nihil temere omitientes, quod perspectum à Deoque profectum habent. Sed de his non est nunc dicendi locus: nobis, quibus veritas Dei ampliori modo patefacta est, nulla excusatio relicta, si scientes volentesque negligentes in religione, non tantum interna, sed etiam externa fuerimus. Non debemus igitur nec possumus religionis officium, à salutis negotio distinguere: immo potius salutis nostræ modum sive medium, majori ex parte in vera religione constituere. Sed jam videamus exemplum à te adductum hujusmodi. *Ad Christum ipsum preces nostras re ipsa dirigere, sine dubio ad negotium religionis nostræ pertinet: attamen nemo est qui negare audeat, nos posse, ut sæpissime quidem omnes facimus, non ad ipsum Christum, sed ad Deum preces dirigere. Illud quod hac in re ad salutis nostræ negotium pertinet est, nos merito posse ad ipsum Christum semper & ubique in rebus ad Ecclesiam seu privatim seu publice pertinentibus preces nostras dirigere, idque ex animo agnoscere & palam profiteri. Nam nisi quis hoc agnoscat & profiteatur, is potestatem, regnum & gubernationem Christi in Ecclesia non agnoscit nec profitetur: sine qua agnitione & professione nemo salutem per Christum adipisci potest.*

Exemplum à te loco argumentationis positum, videtur fallaciam redolere, quam ego aut nominare nescio, aut ad fallaciam divisionis pertinere arbitror: vis enim ex eo quod assidue non fit, concludere, quod necessario facere non teneamur. Verum facile per instantiam

argumentum tuum ſolvere poſſum. Deus Pater non ſemper invocatur; immo Stephanus ſolum Chriſtum invocavit, Paulus quoque non ſemel id feciſſe legitur: ergo invocatio Dei non eſt neceſſaria ad ſalutem. Non recte igitur, (pace tua dixerim) argumentaris, ab eo quod ſemper non fit, ad non neceſſarium actum. Nam de tempore & loco non eſt præſcribendum: Spiritus ſuggeret fiduciaque, quam erga Chriſtum unus altero majorem habet, ſingulos fidelium inſtruet. Ego libenter ad gloriam Chriſti fateor, me nunquam in privatis meis gemitibus ſive precibus, quoties Deum Patrem invoco, ejuſque auxilium imploro, Chriſtum omittere: novi enim certiſſimeque confido, me niſi per ipſum non poſſe ad Patrem tuto ac confidenter accedere; quoniam ſic Patri omnipotenti placuit, ut Chriſtus ſit opitulator ac interpellator noſter, per quem cum fiducia ad thronum divinæ gratiæ, ut miſericordiam conſequamur, confugiamus. Quod ad publicas preces Eccleſiæ pertinet, hæ pro temporis neceſſitatiſque ratione moderari poſſunt. Fruſtra itaque hoc exemplum adduxiſti, immo meo judicio extra propoſitum: nam non quæritur an ſemper & ubique neceſſarium ſit preces ad Chriſtum dirigere, ſed an res ſit neceſſaria homini Chriſtiano Chriſtum invocare, ad eumque preces dirigere. Tu ipſemet fateris, hoc ad ſalutis noſtræ negotium pertinere, ut agnoſcamus nos merito poſſe ad ipſum Chriſtum ſemper & ubique preces noſtras dirigere. Hoc tuum poſſe, neceſſario oppoſitum, mihi haud dubie labefactationem Invocationis Chriſti continere videtur. Quid enim hoc eſt: poſſumus invocare Chriſtum, idque ut profiteamur, ad ſalutem neceſſarium eſt: verum ut invocemus nullo jure cogimur? Si quis ita argumentaretur: poſſumus confidere Chriſto, idque agnoſcere & profiteri debemus, verum ut ei confidamus, nullo jure cogimur: nonne tibi abſurda hujuſmodi argumentatio videretur? Scio quid reſpondere poſſis; nos expreſſum mandatum habere de fide in Chriſtum dirigenda, de precibus vero ad eum dirigendis non item. Ego nunc hac de re diligentius agere nolo, tu ipſe tuum ſcriptum inſpice, videbis te contra Franciſcum, Dei ordinationem & conſtitutionem loco præcepti approbare; immo aliquot loca, niſi fallor, adducis (quæ & ego adducere, niſi brevitati conſulerem, poſſem) quæ vim expreſſi mandati habent.

Sed quid pluribus opus eſt, cum tu ipſe evidenter teſteris, eum, qui Chriſtum invocandum negat, nec poteſtatem, nec regnum, nec gubernationem Chriſti in Eccleſia agnoſcere, ſine qua agnitione & profeſſione, nemo ſalutem per Chriſtum adipiſci poteſt. Si igitur is qui Chriſtum invocari jure ac merito poſſe non agnoſcit neque profitetur, Chriſtum Dominum vere nec agnoſcit nec confitetur, ob cujus ignorantiam ſalute per Chriſtum parta privandus eſt: quomodo is, qui ſciens Chriſtum eſſe invocandum, tamen non invocat, majori pœna dignus non erit? Conſtat itaque ex tuamet ipſius confeſſione, Domini noſtri Jeſu Chriſti invocationem ad ſalutem conſequendam eſſe neceſſariam. Si enim hujuſce rei ignoratio ab agnitione vera Jeſu Chriſti excludit, à ſaluteque per Chriſtum acquirenda arcet: quomodo rei ipſius neglectus ſive contemptus eundem effectum producere non debeat?

Accedis poſtea ad meam argumentationem, quæ à natura vique fidei, fiduciæque erga Jeſum Chriſtum conceptæ, ad effectum neceſſariæ Invocationis producebatur. Quam tu hujuſmodi reſponſo rejicere tentas, objiciens argumento à me producto fallaciam conſequentis: *Recte ſiquidem* (verba tua refero) *ex neceſſaria Invocatione colligere quis poſſet neceſſariam fiduciam. Nam, ut Paulus ait, quomodo invocabit quis eum in quem non credit? Sed non recte contra ex neceſſaria fiducia, neceſſaria Invocatio colligitur, præſertim, ſi Invocationis nomine, ut in hac diſputatione fit, ipſa precum directio intelligatur. Nihil enim vetat, quominus alicui plane confidam, & tamen ad alium in meis neceſſitatibus preces meas dirigam, cui videlicet non minus confidam. Debemus Jeſu Chriſto confidere, ſed eidem debemus ipſi Deo confidere; imo Chriſto confidere, nihil revera eſt aliud, quam ipſi Deo confidere: neque enim in ipſo Chriſto fiducia terminatur, ſed per ipſum in Deum tranſit, ibique conquieſcit. Quare tametſi fiducia in Chriſtum neceſſaria nobis eſt, non tamen neceſſarium eſt, ut ad ipſum preces noſtras dirigamus, cum poſſimus eas ad Deum dirigere cui ſimiliter, immo excellentiore quadam ratione confidere, omnino neceſſarium nobis eſt.*

Hæc tua, Domine Socine, ad argumentationem meam reſponſio, tantum abeſt, ut vim argumenti mei enervet debilitetve, quin potius connexum argumenti mei ſtringit ac confirmat. Nam quod tu ex neceſſaria Invocatione neceſſariam fiduciam colligis, ſed non è contra; videris mihi hac in re multum hallucinari, qui res conjunctiſſimas divellere tentas, quæ mutuam relationem habent, & invicem reciprocantur. Si enim in eum ad quem preces dirigo, credere, eique confidere debeo: quomodo viciſſim eum cui tuto confido, (ut Jeſu Chriſto tutiſſime confidere debemus) nunquam in neceſſitatibus mei invocare audebo aut non curabo? Profecto ſi quis reperiretur, qui de fide in Jeſum Chriſtum gloriari auderet, eumque invocare negligeret, iſtum ex tribus vitiis ad minus uno laborare oporteret: vel enim de Domino Jeſu Chriſto minus ſentiret, videlicet, invocantem ac confidentem juvare non poſſe: aut ſe ejus auxilio non indigere arbitraretur: vel potius (quod veriſimilius eſt) loco veræ fidei nomen tantum inane prætenderet, ſimulataque fide gloriaretur. Sed quoniam veri Chriſtiani de Domino ac ſalvatore noſtro perſuaſi ſunt, eum, & poſſe & velle juvare, ejuſque auxilio & opera ſemper & ubique ſe indigere: certe hi omnes ex fiducia concepta aliter facere nec poſſunt, nec debent, quin ad Chriſtum in neceſſitatibus ſuis aſſidue confugiant, ab eoque auxilium petant. Fiducia igitur vera neceſſario producit Invocationem, non minus quam Invocatio ſincera veram fiduciam requirit.

Quod vero à perſona excellentiaque Dei Patris, ad infringendam neceſſitatem Invocationis Jeſu Chriſti, argumentum petis, cui excellentiori modo confidere, eundemque invocare tutiſſime poſſumus: facis id impertinenter, immo (pace tua ſit dictum) minus conſiderate. Quid enim aliud facis, quam ab Adverſariis arma mutuaris, & non ſentiens in eorum caſtra tranſire videris? Si enim propterea, quod ad Deum preces noſtras dirigere neceſſe habeamus, ad Chriſtum non neceſſario eaſdem dirigere teneamur: nonne eadem ſequela fidem in Chriſtum non neceſſariam, aliquis imprudens exiſtimare poterit? maxime cum Deum talem habeamus & profiteamur, qui ſine alicujus ope nobis ſuccurrere, noſque ex omni periculo liberare, ſoluſque eripere poſſit. Cur igitur alii cuipiam, præter Deum ipſum patrem benigniſſimum, omnino potentemque protectorem confidamus, ſive in neceſſitatibus noſtris ad alium quempiam confugiamus? Vides, ſi modo attendere voles, te hujuſmodi argumentis plus gloriæ Chriſti nocere, quam prodeſſe, adverſariiſque anſam contra Chriſtum inſurgendi præbere. Novimus, gratia Dei, & libenter profitemur ineffabilem majeſtatem, bonitatemque Patris noſtri clementiſſimi: ſed, ubi agitur de gloria Chriſti, non opus eſt potentiam ac majeſtatem Dei prætendere, excellentiaque Patris gloriam filii obſcurare, ſed voluntas, conſilium ac ordinatio Dei conſideranda ac proponenda eſt. Si Deus nos voluiſſet per ſe ſolum ſalvare, & abſque mediatore conſervare, profecto id facere ſicut potuiſſet, ita & feciſſet, Chriſtumque ſalvatorem neque promiſiſſet neque exhibuiſſet. Sed quoniam Jeſum Chriſtum conſtituit Dominum; Salvatorem ac mediatorem noſtrum, per quem ad Patrem accedere debemus, eique omnem poteſtatem in cælo & in terra tradidit, in quem poſt Deum credere, eique tuto confidere poſſumus, inanis

eſt

est omnis disputatio de eminentia Patris: sufficere enim sola voluntas ejus potest, proque certissima regula fiduciæ ac obedientiæ nostræ erga Christum, Dei ordinatio ac constitutio esse debet. Tuum argumentum itaque valde claudicat, quod in hunc modum formare oportet: Possumus & tenemur Deum Patrem invocare: ergo ad Christum preces nostras dirigere quamvis possumus tamen non tenemur. Manifesta fallacia consequentis, quam ab instanti, simili argumento ostendere possum: Possumus & tenemur in Deum Patrem credere, ergo Jesu Christo quamvis confidere possumus tamen non tenemur. Non est ovum ovo similius quam hoc argumentum tuo argumento. Verba itaque à te in hunc modum scripta: *Quare tametsi fiducia in Christum necessaria nobis est, non tamen necessarium est, ut ad ipsum preces nostras dirigamus, &c.* Quicunque diligenter inspicere ac dijudicare voluerit, videbit ad labefactandam Invocationem Christi spectare: quicquid enim necessarium non est, id fortassis & parum prodesse poterit. Verum ne in re manifesta nimius sim, laboreque superfluo utar, malo à rationibus meis quiescere, teque ipsum potius contra temet ratiocinantem audire, ut ita facilius absurditatem istam animadvertere possis, erroremque tuum corrigere velis. Verba hujusmodi in tuo scripto extant: *Recte igitur existimasti, mihi quoque verisimile videri, eum, qui Dominum Jesum Christum invocare aut non vult, aut non audet, vix Christiani nomine dignum esse; nisi quod non modo vix, sed ne vix quidem, & non modo verisimile id mihi videtur, sed persuasissimum mihi est.* Si ita judicas, Domine Socine, quod is qui Christum invocare non vult, nomine Christiani hominis indignus est, quomodo absolutam necessitatem invocationis Christi negare audes? Videris profecto pugnantia loqui & asserere. Nam si necessarium est, ut is, qui per Christum salvari vult, sit verus Christianus; verus autem Christianus esse non potest, quicumque Christum invocare non vult nec audet: nonne vides ex hoc tuo connexo hujusmodi conclusionem necessario sequi, quod quicumque nomen Christi invocare non vult nec audet, istum ad salutem per Christum partam non pertinere. Unde & hujusmodi consequens necessario emerget, quod invocatio nominis Jesu Christi æque est necessaria, quam salutis nostræ certa persuasio, nominisque Christi vera professio. Vide igitur quomodo Dominus Faustus Dominum Socinum oppugnet, ut ex hoc mutuo conflictu veritas (cui rogo reluctari noli) tanto magis elucescat. Posita hac ratiocinatione Domini Fausti contra Dominum Socinum, ego aliam non dissimilem adjiciam: Omnis res, per quam gloria Christi maxime elucescit & amplificatur, nominisque Christiani professio stabiliter ac confirmatur, est summe necessaria: Dirigere preces nostras ad Dominum Jesum Christum, est res per quam gloria Christi amplificatur & elucescit, nominisque Christiani professio declaratur ac confirmatur: Ergo directio precum nostrarum ad Christum, res est maxime necessaria. Rogo quid in hoc argumento (quamvis ab homine indocto formato) desideras? Majorem propositionem, scio te non vituperaturum. Minorem tu ipse defendis, quando eum qui Christum invocare non vult nec audet, hominis Christiani nomine indignum judicasti, ignarumque Dominü, regni ac potestatis Christi declarasti. Si igitur constat, per Invocationem, Christi regnum ac gloriam ejus illustrari, certissime invocatio nominis Christi res est necessaria & non libera tantum.

Quod ad eminentiam paternam attinet, (cujus in hoc scripto mentionem facis) hæc nulla ratione per Invocationem Christi nominis minuitur sive obscuratur, sed magis stabilitur illustraturque: nam quicquid potestatis ac gloriæ Christus possidet, id totum à Patre habere, omnibus piis, in regnoque Christi doctis, certissimum est, atque omnis gloria Christi, in gloriam Dei Patris redundat. Non est igitur verendum, ne adversarii justam causam calumniandi, gloriæque Dei detrahendi, ex doctrina necessariæ Invocationis Christi, accipere possint; quibus os obstruendum, non hujusmodi subtilioribus distinctionibus, sed aperto verbo Dei, in quo expressum testimonium extat, de summa Christi exaltatione, quem Pater in solio secum considere fecit, vicariumque suum constituit. Non potest igitur gloria Christi gloriæ Dei, ne quidem in minutissima particula derogare: quin potius ita statuendum est, quod minima gloriæ Christi abnegatio, necessario vergit in Deum ipsum, ut autorem gloriæque Christi vindicem.

Stat itaque firmum argumentum meum à potestate Christi ad necessariam invocationem nominis ejus ductum. Tu vero volens hoc elidere, potius eludis exemplo ab iis, quos Imperatores in consortium imperii asciscere soliti erant. Exemplum hujusmodi non posse integre accommodari Christo, tu ipse vidisti: attamen non video, quid te juvare possit. Illi enim, qui olim ab Imperatoribus in consortium legebantur, non nomine tenus, sed re ipsa honore debito afficiebantur; nec unquam placuisset imperatoribus illis, si quis neglectis & posthabitis eorum consortibus sive collegia, ad Imperatores solos recurreret. Quod præcipue in filiis Imperatorum spectabatur: exemplum quoque Josephi à Pharaone exaltati, hujus rei clarissimum exhibet testimonium. Non possum itaque non mirari, cur tam inconsiderate scripseris: *Similiter igitur, cum non Christus tantum à nobis Dominus, Rex, Gubernator, &c. noster sit agnoscendus, sed Deus quoque, à quo ipse Christus talis est nobis constitutus & declaratus, nihil prohibet, quominus non ipsius Christi, sed Dei opem atque auxilium in precibus nostris imploremus, &c.* Argumentum hujusmodi est: non solus Christus est Rex & Dominus noster, sed etiam Deus Pater, multo excellentiore modo: ergo possumus non Christum, sed Deum ipsum invocare. Quod verba inferius posita magis confirmant: *Sed possumus illum etiam non invocare, id est, possumus non ad ipsum sed ad Deum verba precum nostrarum dirigere, &c.* Si ita argumentum tuum conclusisses: Possumus Christum non semper nec ubique invocare, sed sæpe solum Patrem implorare possumus, recte conclusisses. Verum dum indefinite verba hæc: *possumus Christum non invocare*, scripseris, videris eos justificare, qui Christum nunquam invocant, nec invocare curant sive audent. Si enim possumus non invocare, ergo qui non invocant, nihil peccant, dignumque reprehensione admittunt. A simili: possumus feria sexta non jejunare, ergo qui non jejunant, non peccant. Quicumque enim non faciunt, ad quod nullo jure divino coguntur, nescio qua ratione istud pro peccato imputari possit ac debeat. Videris hujusmodi intempestivis argumentis, non solum invocationem sed etiam eminentiam Christi, etsi non tu ipse labefactare, tamen adversariis ad labefactandum imprudens causam porrigere. Christus ipse testatur, sibi à Patre omne judicium commissum, ut omnes honorificent Filium, quemadmodum Patrem honorificant. Absque dubio hæc verba summum honorem Christo deferunt, in quo & invocationem nominis ejus, facile quivis non contentiosus includi, agnoscere poterit: habent igitur hæc verba vim expressi mandati invocationis Christi. Nam quicumque Christum non invocant, ii nec debito honore (quod tu ipse fateris) afficiunt. Status itaque quæstionis nostræ non est, an semper & ubique Christum invocare teneamur: sed an gloria Christi, nostræque salutis fiducia id exigant requirantque, ut Christus necessario invocetur. Quod necessario faciendum esse, firmissimis rationibus comprobatum, meo judicio, video, tuque ipse majori ex parte mihi suffragari videris, dum omnes istos, quicumque Christum nec invocant nec invocare audent, condemnare videris. Stat igitur, in æternumque firmissima perstabit hæc propositio: Christus ab omnibus iis, qui per Christum salvari volunt, necessario invocandus est. Rogo te itaque obnixe, ut post hac tuo *Possumus* renuncies, locoque ejus, *Tenemur* reponas ac ascribas,

Hoc insuper loco colophonis addo. Quamvis nullum de invocando Christo mandatum in Novo Testamento extaret (prout non pauca, quæ vim expressi mandati retineant, esse puto) tamen si non absoluta, consequentis nihilominus necessitate Christum invocare tenemur. Nam absque invocatione nominis Jesu Christi, neque fides vera, fiduciaque sincera erga Christum defendi, nominisque ac majestatis ejus autoritas conservari potest, nomenque Christianum juste ac legitime usurpari. Sed de his in præsenti sufficere arbitror.

Quod ad scrupulum à te injectum, ob distinctionem Adorationis & invocationis Christi, attinet, neque adhuc mihi exemptum video. Non sum adeo rudis, gratia Dei, ut, quid inter vocabula adorationis & invocationis intersit, nesciam: verum ubi de religione nostra erga Jesum Christum agitur, inter hæc duo discernere nec scio nec possum: maxime cum nos Christum præsentem præsentia corporali non habeamus. Quicquid enim gloriæ honorisve Christo a nobis exhibetur, id potius ad internum cultum referendum duco: nam etsi aliquando externos gestus adhibemus, tamen ii per se parum aut nihil valent: incitamenta tamen sunt ad attentiorem orationem sive gratiarum actionem, ardentioremque, cujus tota energia in interiori animi motu, seriaque cordis affectione constat. Miror itaque qui fiat, ut tu hymnos, laudes, gratiarumque actiones in adoratione includens, invocationem sub eodem genere habere nolis; cum gratiarum actio etsi specie (ut ita dicam) differat, tamen sub eodem genere cum invocatione, id est, sub interna adoratione, de religione Christiana loquendo, comprehendi possit ac debeat.

Quod vero scribis: Talem esse Christum à Deo factum & nobis constitutum taliaque nos per ipsum beneficia accepisse, ut etiam eo secluso, quod nobis eum invocantibus opem in necessitatibus nostris ferre potest, eum tamen prorsus divino honore afficere debeamus, &c. ut verum fatear, maluissem à te non fuisse scripta: videntur enim imprudenter (sit dicto venia) scripta: nam si Christus nos in necessitatibus nostris juvare non posset, parum abesset, quin otiosum ac exauthoratum (quod absit) Christum haberemus. Si enim Christus nobis in necessitatibus nostris succurrere non posset, nec Rex, nec caput, nec sponsus, nec pastor noster merito vocari deberet. Qualis enim Rex, qui subditos ad se confugientes, nec exaudire nec adjuvare potest? Cujusmodi caput, quod membra non vivificat? Quomodo sponsus, qui sponsam non nutrit nec defendit? Essetne pastor, qui lupos ab ovibus non arcet, nec oves tuetur. Ex adverso, quales subditi, qui in necessitatibus suis Regem non invocant? Cujusmodi membra, quæ à capite vitam non accipiunt? Fidelis ne uxor, quæ mariti sui auxilium in necessitate non implorat? Suntne propriæ oves quæ sub tutelam pastoris sui non confugiunt; Sed sufficit; tu enim ista omnia optime nosti, cæterosque multo me doctius instruere potes: modo cave, ne præjudicata opinio noceat, neque pudeat à minori aliquando admoneri & discere. Ego hoc epiphonemate rem totam concludo; Vincat veritas. Amen. Datæ Lublini, 25 Aprilis, anno 1587.

Joannes Niemojevius.

Responsio F. S.

PRoposui tibi, tanquam ex scripto meo contra Volanum desumptam (quod scriptum tibi hac in parte Scripturæ Sacræ contrarium visum fuerat) hanc thesim impugnandam: *Sacrificium & oblatio Christi expiatoria pro peccatis nostris, quamvis non sine cruce & sanguinis fusione, non tamen revera in ipsa cruce sanguinisve fusione, sed mox in cælo, Christo illuc ingresso, peracta est.*

Antequam thesim istam meam impugnes, ais, me in ea, verba quædam addidisse, quæ in duabus sententiis non extant, quas tibi ex scripto contra Volanum descripsisti, quasque ibidem recitas; verba opinor illa, *quamvis non sine cruce & sanguinis fusione.* Putassem te existimare, aliquid etiam à me additum fuisse in verbo *peracta est*, quod in illis nudis sententiis non extat, nec ejus sensus plane in eis est expressus; nisi ex verbis, quæ deinde subjicis, constaret te intelligere, id verbum ad sententiam in eo scripto expositam pertinere. Ut autem apertissime constat, me nihil omnino iis, quæ antea scripseram, addidisse, immo apertius antea locutum fuisse, quam postea iis verbis, quæ tu addita existimasti: describam hic utrumque locum integrum, ubi illæ duæ sententiæ leguntur. Quod & tu sane, ni fallor, facere debueras, cum tibi eas descripsisti. Sic enim eadem opera, & melius semper, quid sentiam, intellexisses, & jam ad ea omnia reipsa responsum datum à me vidisses, quæ tanquam evidentissima contra thesim meam testimonia attulisti. Immo non solum locos illos integros, ut quidem mihi videtur, sed totam hac de re disputationem, quæ paucis omnino paginis continetur, tibi describere debueras: sic enim in nova, necdum bene cognita sententia, quam quis impugnare in animo habet, ut eum qui eam constanter affirmat & docet, possit ab ea retrahere, facere meo judicio decet. Sed jam utriusque loci verba, ut in meo scripto leguntur, adscribam.

Prior locus sic habet. Dico igitur, non leviter falli Volanum, qui cum plerisque putet, tunc Christum se obtulisse Deo, cum sanguinem suum fudit, existimans idem esse, Christum se Deo obtulisse per proprium sanguinem, & Christum suum ipsius sanguinem Deo obtulisse. Quod posterius nunquam revera Apostolus dicit, ut paullo post apparebit. Itaque ex mente ejusdem Apostoli affirmo, Christum non quidem in cruce seu ara crucis, ut vulgo loquuntur, se Deo obtulisse, sed in ipso cœlo. Loquor autem (nota) una cum Apostolo, de vera & perfecta, non autem de incohata quadam oblatione. Patet hoc, &c. *Ex his quidem verbis apertissime patet, me multo clarius expressisse in scripto contra Volanum, quam in thesi mea inde petita, me à Christi oblatione crucem & sanguinem ejus non separare; & fateri, inchoatam quodammodo in cruce fuisse Christi oblationem, non tamen ibidem revera perfectam. Quod etiam in disputatione mea de Jesu Christo Servatore, disertius scripseram tum aliis tum his verbis*: Sententia mea non sejungit Christi mortem, ab ejusdem pro nobis oblatione: immo assero, eum non obtulisse seipsum, nisi per mortem, id est, non nisi morte sua interveniente; quamvis oblatio non ante perfecta fuerit, quam post resurrectionem & ascensum ipsius in cœlum.

Alter porro locus ita se habet. Nec porro (ait scriptura) ipsam Christi mortem, ejus revera sacrificium esse aut fuisse, sed illi præivisse: quippe quod oblatione suâ ipsius in cœlo, contineretur. Appellatur quidem à Paulo Christi factum illud, quod mortem pro nobis subire voluit, oblatio & victima Deo, in odorem bonæ fragrantiæ, nam facta egregia, quibus patrandis charitas atque beneficentia erga homines exercetur, Deove obedientia præstatur, hostiæ Deo gratæ appellari solent. Ut ex his locis apparet Hebr. 13. 16. 1 Petr. 2. 5. Phil. 4. 18. in quorum postremo idem loquendi modus habetur, qui in superiore illo Pauli loco, qui Paulus alibi hortatur, ut nostra corpora hostiam Deo placentem exhibeamus. Verum quod ipsa mors Christi sit ejus sacrificium illud expiatorium de quo hic agimus, id nusquam scriptum extat. Quanquam ex eo, quod sine prævia morte sacrificium ipsum peragi non poterat, factum est, ut non modo Christus pro peccatis nostris, seu propter peccata nostra mortuus esse dicatur; sed etiam ipsi morti seu sanguini Christi, peccatorum expiatio tribuatur, nempe potissimum, ut hac ratione Dei, ipsiusque Christi summa in nobis servandis charitas maximopere commendetur. *Hactenus verba mea: ex quibus te ipsum jam agnoscere arbitror, me in thesi mea nihil iis addidisse, quæ contra Volanum scripseram. Nunc viden-*

videndum est, quibus testimoniis me docere velis, eandem meam thesim, Spiritus Sancti verbis penitus adversari, & ex diametro cum illis pugnare.

Primum verba illa Pauli producis, Ephes. 5. Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis oblationem ac victimam Deo, in odorem bonæ fragrantiæ. *Hunc locum, ut ex verbis meis paullo ante recitatis apparet, non solum jam antea ipse observaveram, sed etiam nihil contra meam assertionem continere, ostenderam. Et sane miror, cum me à mea sententia retrahere tantopere coneris, te hunc ipsum locum attulisse, non refutatis iis, quæ jam ego ad eundem respondendo scripseram, & ibi scripseram, unde tu sententiam meam excerpseras. Quanquam vero, ut aliud præterea respondeam, minime est necesse: tamen, ut clarius perspicias, ipsa hujus loci verba, contra quam tu omnino credis, sententia mea nihil repugnare, & simul agnoscas, me ab ipso meæ sententiæ publicandæ initio, hunc locum non sine responsione præteriisse; adscribam hic, quæ de eo scripsi in disputatione mea de Jesu Christo Servatore. Sic autem ad verbum ibi habetur.* Neque vero huic meæ sententiæ, de oblatione Christi pro nobis (ut fortasse quispiam existimare posset) obstant ea verba Pauli, in principio cap. 5. ad Ephes. Ambulate in dilectione, sicut & Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis, oblationem ac hostiam Deo in odorem suavitatis. Ubi, cum dilectionis Christi mentio fiat, apparet de ipsa crucis morte dici, vel potius de ipso Christo, quatenus crucis mortem subiit, quod fuerit oblatio Deo gratissima. Primum enim sententia mea, &c. *Nam hic sequuntur ea verba, quæ supra ex eadem disputatione retuli. Sed paullo post sic ibidem legitur.* Præterea non dicit Paulus Christum obtulisse se Deo pro nobis; quamvis id multi crediderint, & præsertim qui eum locum vertendo, ejus verbis præpositionem *in* addiderunt (*Beza is fuerat in prima suæ translationis editione*) hoc pacto: Qui tradidit semetipsum pro nobis in oblationem &c. Siquidem verbum Tradidit, quod in Græco est *παρέδωκεν*, non est conjungendum cum voce *προσφοράν*, hoc est, oblationem. Ut recte & Tigurini & Castellio animadverterunt, qui distinctionem inter ipsa adhibuerunt. Id autem omnino suadet, cum ipsum verbum *παραδίδοναι*, (cujus in victimis offerendis nullum fortasse usum invenies) tum Apostoli mens, qui maximam Christi dilectionem exprimere voluit, & aperte dicere; Christum seipsum pro nobis in mortem tradidisse. In mortem autem tradere, simplici verbo Tradidit expressit, ut hac ipsa de re loquens sæpius fecit. Nam hoc eodem cap. v. 25. inquit. Viri diligite uxores vestras, sicut & Christus dilexit Ecclesiam, & tradidit semetipsum pro ea. Et ad Gal. 2. 20. In fide filii Dei, qui dilexit me, & tradidit semetipsum pro me. Et de Deo, qui ita nos dilexerit, ut eum morti tradiderit, ad Rom. cap. 8. 32; Qui proprio filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum. Atque eodem sensu usurpavit quoque verbum Dare Christus ipse, seu potius, ut quibusdam placet, Euangelista Johannes in his verbis: Sic enim Deus dilexit mundum, ut filium suum unigenitum daret, cap. 3. 16. Quod & ipse Paulus fecit ad Gal. 1. 4. & Tit. 2. 14. Id vero non ita expressisset, si dixisset, Christum obtulisse se Deo pro nobis. Neque enim hoc, ut illud mortem ob oculos ponit, cum possit quis se offerre Deo nec tamen mori. Nam idem Apostolus, in principio cap. 12. ad Rom. scribit, ut præbeant corpora sua hostiam viventem, sanctam, Deo placentem. Sensus igitur hujus loci est, Christum ita nos dilexisse, ut seipsum pro nobis in mortem tradiderit. Deinde ut Ephesii ad singulare hoc Christi facinus imitandum magis accendantur, per appositionem subjungitur, hanc ipsius Christi eximiam charitatem, hoc ipsius egregium opus, fuisse Deo oblationem & hostiam gratissimam. Itaque non de ejus corporis oblatione, sed de oblatione præstantissimi facti agitur. Nam ipsum factum hostiam appellari posse, patet ex eo, quod scriptum est ad Hebr. 13. 16. Beneficentiæ autem & communionis nolite oblivisci, talibus enim hostiis promeretur Deus. Quin similem prorsus loquendi modum, cum eadem appositionis usitatissima figura, habes ad finem Epist. ad Philipp. ubi scriptum est: Habeo autem omnia & abundo: repletus sum acceptis ab Epaphrodito, quæ misistis, odorem suavitatis, hostiam gratam, placentem Deo. Ex quo loco etiam apparet, ea verba, de quibus supra egimus, *In odorem suavitatis*, quibus LXX Interpretes reddiderunt id, quod in Hebræo est, *In odorem quietis*, nullam expiationem, nedum, ut ibi diximus, iræ placationem significare, & propterea in illis verbis ad Ephes. non agi de hostia aliqua expiatoria. Ut Hieronymus quoque in explanatione hujus loci optime agnovisse videtur, quamvis verbi Tradidit sensum omnino assecutus non fuerit. Nam ibi ita scriptum reliquit; Quemadmodum enim ille se tradidit pro nobis, sic & iste, pro quibus potest, libenter occumbens imitabitur eum, qui oblationem & hostiam in odorem suavitatis se Patri tradidit, & fiet etiam ipse (nota) oblatio & hostia Dei in odorem suavitatis.

Non opus est, arbitror, me quidquam addere, ut ostendam Pauli verba, ex vi ipsius Grammaticæ, & secundum ipsum litteralem (ut vocant) sensum, de alia oblatione accipienda esse, quam de qua inter nos agitur: Tantum, ut melius intelligi possit id, quod in supra scriptis verbis meis dicitur de verbis illis, *In odorem suavitatis* (nam ad superiora lectorem quodammodo rejicio) sciendum est, me antea in eodem opere monuisse, prædicta sacræ scripturæ verba vix usurpari in sacrificiis expiatoriis, sed potissimum ac fere semper in aliis sacrificiis non expiatoriis; ut videre est primis tribus capitibus Levitici, in quibus de sacrificiis non expiatoriis agitur, & de holocausto, quod solum & per se expiatorium non erat, & manifeste distinguitur apud Mosem ab hostia pro peccato. In sequentibus vero capitibus, ubi de variis sacrificiis expiatoris agitur, semel tantum (ni fallor) in uno ex illis ea verba leguntur. Capite porro 16; ubi diligentissime tota ceremonia sacrificii illius anniversarii pro peccatis, explicatur, cui sacrificio potissimum in epistola ad Heb. assimilatur Christi sacrificium, nunquam leguntur. Adde, quod verba illa, in sacrificio expiatorio non de eo dicuntur, per quod maxime & revera peccata expiabantur (nam neque inde odor ullus ad superiora ferebatur) sed de combustione adipis & renium: quæ tametsi ad absolvendam expiationem, in legalibus illis sacrificiis requirebatur, tamen, ut ea quæ fiebat jam egresso pontifice ex sacrario, nihil sibi respondens in Christi sacrificio expiatorio habet, ubi omnia absoluta sunt, nunquam Christo ipso pontifice ex sacrario egresso.

Affers deinde, tamquam testimonium thesi ac sententiæ meæ manifeste apertissimeque contrarium, locum ad Heb. cap. 9. hæc videlicet verba, ut à te descripta sunt. *Nam si sanguis taurorum & hircorum; & cinis juvencæ aspergens inquinatos sanctificat ad carnis puritatem, quanto magis sanguis Christi, qui per spiritum æternum seipsum inculpatum obtulit Deo vivo.* Primum hic omissa sunt multa verba inter voces *Deo* & *vivo*, fortasse scribæ errore, quem miror te non animadvertisse: ea autem sic in Bezæ translatione, quam sequi videris, leguntur, *purgabit conscientiam vestram à mortuis operibus ad serviendum Deo*. Ex quibus verbis apparet, hoc loco, si ipsa nuda verba spectes non agi de expiatione seu purgatione à reatu peccatorum, de qua nos agimus, & thesis mea loquitur; sed de purgatione ab ipsis peccatis, id est, de vi quam Christi sanguis habet efficiendi, ut peccatis relictis, Deo serviamus. Qua de re disputatum est à me, præsertim cum hunc ipsum locum explico, disputatione de Christo Servatore, & quomodo hoc verum sit, pluribus demonstratum. Igitur quod ad ipsa verba attinet (quæ sola hic attendi vis, omissa in præsentia disputatione de sensu verborum) non potest hic locus thesi meæ esse contrarius, etiamsi (quod tamen longe aliter se habet, ut postea ostendam) diserte in eo scriptum est, in ipsa cruce sanguinisque

fusione, aut saltem in ipso sanguine peractam fuisse Christi oblationem. Mea enim thesis disertis verbis, non de quacumque Christi oblatione, sed, ut dixi, de expiatoria pro peccatis nostris oblatione loquitur: de ea, inquam, unde factum sit, ut à reatu & pœna peccatis nostris debita, liberati simus, non autem unde factum sit, ut peccatis relictis, Deo serviamus. Deinde, cum verba divini illius scriptoris à te allata, ad superiora referantur, ut particula *Nam*, aperte ostendit, non erant antecedentia verba in hujus loci recitatione omittenda, quæ in eadem Bezæ translatione sic habent. *Adveniens autem Christus pontifex futurorum bonorum, per majus & perfectius tabernaculum, non manu factum, id est, non hujus structuræ: neque per sanguinem hircorum & vitulorum, sed per proprium sanguinem ingressus est semel in sacrarium, æternam redemptionem nactus. Nam si sanguis* &c. Hæc autem verba satis docent, quid sit Christi oblatio, quæ hic commemoratur, eamque non sine ingressu Christi in sacrarium, hoc est, in ipsum cælum, peractam fuisse ostendunt. Ut enim iisdem verbis utar, quibus usus sum in disputatione de Christo Servatore: Hic ratio redditur eorum quæ prius dicta fuerant. Dictum autem fuerat, Christum per proprium sanguinem ingressum in sancta, æternam redemptionem invenisse; ergo hic, cur Christus in cælum, per proprium sanguinem ingressus, æternam redemptionem invenerit, ratio redditur, & ita non de sola ejus sanguinis fusione, sed de ipsius quoque in cælum ingressu mentio fit. Quibus verbis meis addo, hinc omnino sequi id quod ibidem proxime ante dixeram, ea verba, *obtulit semetipsum Deo*, explananda esse hoc pacto, *seipsum in cælis Deo pro nobis præsentavit*. Alioqui tota periodus pessime cohæreret cum verbis proxime antecedentibus, nec illorum, ut tamen necesse est, rationem redderet. Itaque tantum abest, ut hic locus sententiam meam labefactet, ut eam maxime confirmet, si modo velimus, in eo de expiatoria Christi oblatione agi pro peccatis nostris. aliter nihil ad rem nostram, locus iste, ut jam dictum fuit. Confirmatur autem hic oblatione Christi sui ipsius verba fieri, quæ peracta fuerit in cælo, ex illis verbis, *per spiritum æternum*. Nam (& hic similiter iisdem verbis utar, quibus usus sum in disputatione de Christo Servatore) per spiritum æternum se obtulisse Christus dicitur, quia jam in æternum vivit, & idcirco in æternum pro nobis in conspectu Dei apparebit; non autem, ut multi simpliciter interpretantur, quia æterna sit Christi sacrificii expiatio: sic enim sumsisset auctor iste id, quod probare animo intenderat. Hic autem *spiritus* opponitur *litteræ*, hoc est Legi, quæ neque æterna fuit nec in æternum sacerdotes constituebat. Atque in his paucis verbis eadem sententia continetur, quæ pluribus ad finem cap. 7. explicata fuerat, ubi scriptum est. *Lex enim homines constituit sacerdotes infirmitatem habentes: sermo autem juris jurandi, quod post Legem fuit, filium in æternum perfectum (seu consecratum)* Quid igitur quæso hic locus habet, unde videri possit, hic apertissime affirmari id quod ego nego, in sanguinis videlicet Christi fusione, peractam fuisse expiatoriam pro peccatis nostris ejusdem Christi oblationem? Nunquid, quia hic dicitur, sanguinem Christi, qui se obtulit Deo, purgare conscientiam nostram ab operibus mortuis; idcirco, non dicam aperte dicitur, ut quidem tibi videtur, sed concludi debet, ipso Christi sanguine peractam fuisse ejusmodi oblationem? Mihi quidem nullo modo videtur: tum quia, ut contra Volanum scripseram, cum sine Christi sanguine, Christi hæc oblatio fieri non potuerit, merito sanguini, oblationis ipsius effectus tribui potest; tum vero quia oblatio ipsa, alia effecta producere potest, (ut quidem si nuda hujus loci verba tantummodo attendamus, omnino producit) præter hunc qui hic sanguini tribuitur; & sic, licet quadam in re cum ipso conveniat, non tamen ipso revera contineri. Immo ipsa verba apertissime potius præseferunt, ideo Christi sanguinem purgare &c. quod eum consecuta sit oblatio ejusdem Christi per spiritum æternum, quemadmodum vitulorum & hircorum sanguinem, id est, horum animalium mactationem consequebatur ingressus legalis pontificis in sancta; ad quam rem, ut jam dictum fuit, hic manifesta relatio habetur.

Postremo ad eandem thesis sententiæque meæ cum Sacris Literis manifestam repugnantiam ostendendam, affertur à te locus in fine ejusdem. 9. cap. epist. ad Heb. ut in Bezæ translatione legitur, hoc pacto: *Neque ut sæpe afferat semetipsum, sicut Pontifex ingreditur in sacrarium quotannis cum sanguine alieno; alioqui oportuisset eum sæpe passum fuisse à condito mundo: Sed nunc semel in consummatione seculorum, ad abolendum peccatum per immolationem sui ipsius patefactus est. Et sicut illud statutum est hominibus, ut semel moriantur, postea vero judicium: ita & Christus semel oblatus ut multorum peccata tolleret, altera vice absque peccato conspicietur iis, qui ipsum expectant ad salutem.* Hic locus non modo thesi sententiæque meæ non est contrarius, sed eam aperte confirmat; præsertim in primis verbis, ex quibus cætera alioquin per se ambigua explananda sunt. Quomodo autem eam confirmet, jam docui in ipso scripto meo contra Volanum, in his verbis: *Tertium, quod prædicta verba probant, illud est, quod oblatio illa antiqua, cum qua scriptor ille oblationem Christi confert, non fieret nisi ingrediente pontifice in sancta, & propterea similiter Christi oblatio facta non fuerit, nisi postquam Christus in cælum ipsum ingressus est. Id quod etiam satis aperte in illis explicatur, cum, ut monuimus repetendum sit ex præcedentibus post verbum neque, In ipsum cælum introivit.* Sed & in disputatione de Christo Servatore, ex hoc ipso loco sententiam meam confirmaveram, his verbis: *Quid quod auctor ipse* (Epistolæ ad Hebr.) *quidnam Christi oblationis nomine intelligat, adeo dilucide explicat, ut nulla dubitandi occasio relinquatur. Sic enim scribit eodem cap 9. 25. Neque ut sæpe offerat semetipsum, quemadmodum pontifex intrat in sacra per singulos annos in sanguine alieno. Elegantissime opponit Christi, quam sui ipsius semel oblationem fecit, ingressui pontificis quotannis in sancta cum sanguine alieno.* Offerre *enim*, Ingressui in sancta *respondet: verba*, Neque sæpe, *verbis* Per singulos annos; Semetipsum, Sanguini alieno, *cum decente quadam antithesi opposita esse apparet.* Et mox: *Quis igitur in his verbis manifeste non deprehendat, nihil aliud esse obtulisse Christum seipsum Deo (agebatur enim de verbis superioris à te allati loci ejusdem cap.) quam, per proprii sanguinis fusionem, sive, ut idem hic scriptor loquitur, per proprium sanguinem, vera sancta, hoc est, cælum ipsum ingressum esse, & ibi pro nobis coram Deo astare?* Hactenus ibi, quod pertinet ad prima hujus loci verba jam quod attinet ad sequentia, in quibus, ut arbitror, pondus ipsius testimonii ponis, ea similiter usque ad ea verba, *Et sicut illud*, &c. sententiam meam confirmare ibidem ostenduntur. Hic tamen brevitatis caussa, satis habeo paucis demonstrare, nec ipsa nec reliqua quidquam illi adversari. Nam quid illi adversari possunt verba illa? *alioqui oportuisset eum sæpe passum fuisse à condito mundo.* Num propterea illi adversantur, quod à passione (ut sic loquar) ad oblationem argumentans scriptor ille divinus, ostendit idem esse passionem & oblationem? Atqui non ab eodem ad idem, quamvis cum adjunctione aliqua, quæ illis verbis continetur, *à condito mundo*, sed à conjunctis, seu ab antecedente ad consequens, argumentum illic ducitur, id est, ex negato necessario antecedente consequens etiam negatur. Quod argumentandi genus longe elegantius atque concinnius est. Ex eo igitur, quod Christus non sæpe passus est à condito mundo, colligit scriptor ille eum non necesse habuisse, ut sæpe semetipsum offerat, seu, non sæpe semetipsum obtulisse. Neque enim oblatio sine antecedente passione esse potest. Velut si quis ita loqueretur: Non oportuit Christum sæpius resurgere, alioquin oportuisset eum sæpius mori; nemo esset qui hinc concluderet, apud istum idem esse Christi mortem & resurrectionem, sed tantummodo, non posse

resur-

resurrectionem esse ubi mors non est. Verba porro, quæ sequuntur; *sed nunc semel in consummatione seculorum, ad abolendum peccatum per immolationem sui ipsius patefactus est*, non video quomodo, ne in speciem quidem; meæ sententiæ adversentur, nisi immolationis nomine solam mactationem intelligamus; quasi ex eo quod dicitur Christus per sui ipsius immolationem apparuisse ad abolendum peccatum, sequatur (si quidem immolatio solam mactationem significat) sola mactatione Christi abolitum fuisse peccatum, & sic sola Christi crucis morte & sanguinis fusione, ablationem ejus expiatoriam pro peccatis nostris contineri. Atqui immolatio, sive ut in Græco est, θυσία non solam mactationem, sed aliud præterea significat, id est, quidquid post mactationem ipsam, (ut quidem in omnibus ejusmodi sacrificiis usu venit) faciendum restat. Etiamsi aliquando verbum θύω per synecdochen, solam mactationem significare inveniatur, etiam ubi nullum sacrificium est: ut Act. 10. 13. Præterea, quamvis per Christi mortem abolitum sit peccatum, non tamen idcirco sequitur, vim aliquam propriam in ipsa morte fuisse, qua id factum fuerit: sed tantum non sine Christi morte id fieri potuisse. Quemadmodum scriptum est Heb. 2. eundem Christum per mortem illum destruxisse, qui mortis habeat imperium, hoc est, diabolum; cum tamen non revera ipsa morte hoc præstiterit Christus: immo ipsa ejus mors per se contrarium effecisset, id est, diabolum in suo mortis imperio vehementissime confirmasset: verum quia non poterat sine Christi morte, ejusdem resurrectio & exaltatio existere, quarum vi revera diaboli imperium illud mortis abolitum est; propterea per mortem suam id Christus effecisse dicitur. Nec quidquam tritius aut frequentius his loquendis modis est, sive in sacris sive in profanis litteris. Qua de re rursus aliquid postea dicam, ut ostendam, me hic interea nequaquam ab ipsis verbis (quod tu nunc fieri vetas) ad eorum sententiam transire. Quæ autem hic dixi, non propter locum à te allatum dixi, cum in eo neutiquam dicatur, per Christi mortem abolitum fuisse peccatum; non modo quia, ut dictum est, aliud immolatio seu θυσία Christi significat, præter ejusdem mactationem, sed etiam quia verba illa, *ad abolendum peccatum*, non sunt cum illis conjungenda, *per immolationem sui ipsius*. (Nam & sic alii fortasse omnes, ut ego arbitror, præter unum Seb. Castellionem, existimarunt: in omnibus enim aliis translationibus, in omnibusque codicibus Græcis, quos quidem ego inspexi, distinctio inter utraque verba apposita est.) Itaque sicut nemo dixerit, scriptum esse, per Christi nativitatem datum fuisse ab ipso Christo testimonium veritati, licet ipse dicat, se ad hoc natum fuisse, ut testimonium daret veritati; sic ex eo, quod scriptum fuerit, Christum per sui ipsius immolationem apparuisse ad abolendum peccatum, minime dicendum est, consequi, scriptum simul fuisse, per Christi mortem abolitum fuisse peccatum, licet Christi immolatio aliud nihil esset quam ipsius mors. Sed idcirco dixi, quæ dixi, quia ingenue & fateor & glorior, per Christi mortem abolitum fuisse peccatum, idque aut quid simile, quod idem plane significat, pluribus in locis sacrarum litterarum scriptum esse, optime novi. Cæterum quid sibi velit, Christum per sui immolationem apparuisse seu patefactum esse, non est hic differendi locus. Alibi, id est, in disputatione de Christo Servatore meam sententiam abunde exposui. At vero dices fortasse, te immolationis nomine totum sacrificium totamque oblationem intelligere, & propterea, cum nomen istud referatur ad patiendi verbum paullo ante positum; hinc sequi, passionem ipsam totum sacrificium totamque oblationem complecti, seu passione sacrificium oblationemque peractam fuisse. Respondeo primum, prorsus negari posse, immolationis nomen ad Patiendi verbum relationem habere: sed referendum esse ad verbum Offerendi superius positum, & verba illa, *Alioquin* &c. per parenthesin legenda esse, ut in ipsa Bezæ translatione leguntur. Deinde etiamsi immolationis nomen ad Patiendi verbum referendum esset, & immolatio pro toto sacrificio, totaque oblatione accipiatur: non tamen continuo sequi, passione ipsa sacrificium oblationemque contineri, sed tantum sacrificium & oblationem non sine passione fuisse aut peragi potuisse. Sed jam de postremis hujus loci verbis agamus: *Et sicut illud* &c. Existimas enim (ni fallor) cum in hac comparatione, Christi oblatio morti hominibus statutæ respondeat, hic aperte dici, Christi oblationem ipsius mortem fuisse. Verum meo judicio aliter res se habet. Nemo enim negare potest, ideo Christi oblationem morti hominibus statutæ recte respondere posse, quod, ut jam sæpe dixi & in mea ipsa thesi asserui, inque scriptis meis dilucide exposui, non fuit Christi oblatio sine ejusdem Christi morte, nec sine ea peragi potuit.

Arbitror jam satis constare posse, plurimum abesse ut sacræ scripturæ loca à te citata, cum mea thesi ex diametro pugnent. Nec sane id, quod ipse ex eis contra me concludis, quidquam thesi meæ adversatur, aut sententiæ meæ quam ipse refers. Ais enim; *Tu Jesum Christum seipsum in cruce Deo obtulisse negas, mortemque Christi pro vero sacrificio agnoscere non vis: testimonia vero citata, Christum per mortem crucis seipsum obtulisse Deo, apertissime testantur.* Si citata à te testimonia nihil amplius testantur, quam, Christum Deo se obtulisse per mortem crucis, quomodo, quæso, meæ thesi adversari possunt, in qua assero, Christo in cælum ingresso, ejus oblationem demum peractam fuisse? aut potius quomodo eam confirmandi non vim aliquam habent? Scriptum enim est diserte, Christum per proprium sanguinem introisse semel in sancta. Heb. 9. ℣. 12. quæ sancta ipsum cælum esse, nec te ipsum negare, jam pro concesso supra à me sumptum est, & probatur aperte eodem cap. 24. præter alia multa ejusdem rei apud eundem scriptorem evidentissima argumenta. Certe, si Christus per proprium sanguinem ingressus est in cælum, verum erit, Christum per crucis mortem se Deo obtulisse, & simul tamen non solum verum esse poterit, sed etiam verisimile fiet, Christi oblationem ingressu ipsius in cælum peractam fuisse. Præsertim cum, quemadmodum dicitur Christus semel oblatus, sic semel in cælum ingressus fuisse dicatur. Jam quod ipse ais, me negare Christum seipsum in cruce Deo obtulisse, & nolle Christi mortem pro vero sacrificio agnoscere, nullo modo pugnare potest cum eo, quod Christus seipsum per mortis crucem Deo obtulerit: nisi etiam, Christum in cruce cælum ingressum non esse, & Christi mortem verum ipsius ingressum in cælum non agnosci, cum eo pugnare velis, quod Christus per proprium sanguinem, id est, per crucis mortem in cælum ingressus fuerit. Numquam ego negavi Christum per crucis mortem se Deo obtulisse: Alioquin, cum affirmem ingressu ejusdem Christi in cælum; ipsius oblationem contineri & peractam esse, simul contra manifestæ scripturæ verba negassem, Christum per proprium sanguinem in cælum ingressum fuisse: vel potius, cum id negare non possem, mihi ipsi manifeste adversatus fuissem, & Christi ingressu in cælum, ejus oblationem contineri negassem. Quanquam in nullo ex testimoniis à te allatis dicitur (nedum illa, ut ipse ais, id apertissime testentur) Christum per crucis mortem se Deo obtulisse. Quemadmodum ex examinatione mea supra allata verborum, unicuique constare potest, & quilibet, qui considerate ea legat atque perpendat, facile agnoscet ac confitebitur. Quocirca vehementissime sum miratus, te ea adeo aperta contra thesim sententiamque meam testimonia esse putasse; ut tibi licuisse crederis à me flagitare, ne ad verborum sententiam in illis diluendis nunc confugerem. Quod tamen non jure te fecisse ipse satis agnoscere videris; cum de verborum sententia disputationem in aliud tempus differs. Nam si illud fieri aliquando potest, cur nunc non fit, cum jam disputatio inter

nos instituta est, vel potius cum, ut video, id curas ut verba sententiamque meam revocem? Ego sane oullo modo mea dicta revocare possum, nisi id facere me debere docear: id autem quomodo doceri possum, nisi dicta mea Sacris Literis adversari persuadear? hoc vero quomodo persuaderi possum, nisi de sententia verborum, quæ contra me afferuntur, diligenter agatur? Sed Deo ago gratias, quod oon necesse habui meo jure uti, & postulationi tuæ, satis facere potui, ac testimonia à te allata diluere, ostendendo, (quamquam id per se satis manifestum est) verba ipsarum nihil omnino sonare, quod dictis meis adversetur. Quodsi de verborum sententia agendum fuisset, & penitius inquirendum, qua ratione expiata fuerint à Christo peccata nostra, apertissime constitisset Christi oblationem expiatoriam, non in ipsa cruce, sed in cœlo peractam fuisse. Quemadmodum in ipso scripto meo contra Volanum osteodi: sed multo clarius atque uberius in disputatione de Christo Servatore. Nec vero tuæ petitioni non satis feci, cum exposui cur dici potuerit Christi sanguinem seu mortem purgare seu abolere peccata nostra, sive per Christi mortem abolitum fuisse peccatum: neque hic à verbis ipsis ad sententiam transivi. ,, Vulgatissimum enim est ac frequentissimum, & pro- ,, pterea ipsis verbis coosooum, ei rei aliquem effectum ,, tribuere, sine qua effectus ille non existit, quamvis ,, res illa vera ipsius causa efficiens non sit, nec proxima ,, iostrumentalis. Hinc, exempli causa, scriptum legimus fidem servare; cum tamen non aliter fides servet, quam quia eam salus consequitur, nec sine fide salutem quis adipiscitur, Deo revera iaterea ut efficiente causa, per Christum ut proximam instrumentalem, servante, id est, æternam vitam dante, vel aliam salutem largiente; nullas vires fide ipsa ad id efficiendum revera habente aut conferente. Similiter per fidem justificari dicimur; quamvis non aliter per fidem justificemur, quam quia Deus per Christum, ipsi Christo fidentes justificat. Quamquam, quod attinet ad locutionem istam, *per mortem Christi*, & similes, jam, scripturæ exemplis prolatis, quam vim ejusmodi verba habeant, eamque cum thesi sententiaque mea nihil prorsus pugnantem, satis demonstratum est. Possem hic exemplis compluribus spertissimis ostendere, quam non jure à me petieris, ne de verborum sententia agam, etiamsi in testimoonis tuis, verba cum sententia mea appertissime pugnantia legerentur; sed hoc labore, ut pote supervacaneo, supersedere volo. A me id tantum, judicio meo perere debueras, ne mirarer, si tantopere senteotiam meam viruperares, ab eaque me retrahendum curares, cum ea manifeste, quod ad verba attiner (si modo id ita se habuisset) cum non paucis locis Sacrarum Literarum pugnaret. Sed vix etiam hoc ipsum jure facere potueras, cum in scripto meo contra Volanum, à te bis perlecto & diligenter examinato, ea legantur per quæ testimonia à te allata, & si qua sunt similia, aut aperte aut tacite diluuntur; cumque ibidem sententia mea oon simpliciter exponatur, sed clare explicetur, & testimoniis rationibusque divinis confirmetur, adeo ut neque Volanus merito mihi insultare, nec quisquam infirmus offendi possit, aut ullus adversarius hinc calumniandi meque condemnandi occasionem arripere. Legantur modo diligenter, quæ ibi scripsi. Nam ea, nisi fallor, futura sunt semper satis ad me defendendum, sententiamque meam si non probandam, saltem probabilem ostendendam unicuique, non prorsus à veritatis sensu alieno. Dices, me tibi injuriam facere, qui scriptum illud meum diligenter examioaveris, & tamen sententiam meam plane improbes. At ego manifeste deprehendo ex iis quæ ad me scripsisti, te eorum, quæ ibi legisti, oblitum fuisse, & vix qoidquam meminisse præter sententiam ipsam meam, eamque mutilam & imperfectam.

Sed, ut jam disputationem hanc concludam, quod à me petis & urges, ut aut errasse me agnoscam & confitear, sententiamque edidisse Scripturæ Sacræ contrariam, aut ostendam in Novo Testamento mortem Christi oblationem seu sacrificium non appellari; hoc, inquam, nulla prorsus ratione petere potes. Primum, quia sive mecum disputare, seu me a sententia mea retrahere velis, tuum est probare sententiæ meæ falsitatem, non autem meum probare veritatem. Præsertim cum jam id fecerim in scripto meo contra Volanum, quod ouper legisti, & quo lecto, me redarguere cæpisti. Deinde, quia Sacræ Scripturæ loci, quos hactenus meæ sententiæ opposuisti, neque verbis neque sententia, Christi mortem, sacrificium illud & oblationem ejusdem Christi vocant expiatoriam pro peccatis nostris, & multo minus ajunt, in ipsa cruce sanguinisve Christi fusione, expiatoriam ejusmodi oblatiooem revera peractam fuisse. Quod tibi probandum est, si velis me thesim sententiamque meam revocare, aut eam probandum suscipere. Postremo, quia talis negans enunciatio nulla ratione probari potest, quantumvis vera sit, nisi omnia verba totius Novi Testamenti in medium producantur & examinentur. Si petiisses, ut probarem in Novo Testamento dici, mortem Christi non esse oblatiooem, &c. tolerabilior fuisset petitio tua (quamvis nec ipsa æqua, eique similis qua Papistæ & Lutherani contra nos utuntur, dum petunt ut osteodamus locum io Sacris Literis, ubi dicatur illud quod in cœna Domini datur, non esse corpus Christi. Nisi quod tanto minus æqua hæc tua petitio foret, quam ista Papistarum & Lutheranorum, quaoto illi clarius in ipsis Sacris Literis contrariæ sententiæ habent testimooium: immo ut verius loquar, ipsi habeot apertissimum testimonium affirmans, illud quod in cœna Domini datur, esse illud Christi corpus, quod pro nobis fuit traditum, tu vero nullum locum habes aperte affirmantem, mortem Christi esse oblationem illam expiatoriam) sed petere, ut ostendam in Novo Testamento Christi mortem non appellari oblationem, intolerabilis plane petitio est. Jam si hoc petere in animo habuisti, ut ostendam ex aliquot Novi Testamenti locis, ipsam Christi mortem non esse oblationem illam expiatoriam; quanquam, ut dixi, hoc à me jure petere non potes, tamen ex multis, quæ in variis scriptis meis, quæ omnia legisti, ad id probandum attuli, unum seligam; quando tu ejus, licet aliquanto obscurius meministi, inquiens, me conferre Christi ascensum cum introitu veteris pontificis in Sancta Sanctorum: non quidem, ut illud hic rursus explicem, jam enim supra ex ipsis scriptis meis verba illud explicantia recitavi, sed ut, quæ contra videris afferre voluisse, refellam.

Dico igitur primum, non me conferre ingressum Christi in cœlum cum ingressu veteris pontificis in Sancta Sanctorum, sed ipsum Spiritum Sanctum id facere, io Epistola ad Hebr. cum alibi tum vero maxime cap. 9. Deinde, quod ad hanc collationem seu comparationem ejusque vim declinandam, ais te nolle negare Christi sacerdotium esse æteroum (sunt ipsa verba tua) in cœloque sacerdotem pro nobis interpellando, vultuique Dei apparendo, agere, tamen nihilominus (ais) in terra per mortem crucis idem Christus seipsum obtulit, morsque ejus jure optimo oblatio vocari, attestante Spiritu Sancto, potest. Quod, inquam, sic scribis, hoc nihil pertinet ad ipsam comparationem. Comparatio enim in eo est, quod, quemadmodum vetus Pontifex non faciebat oblatiopem suam, nisi postquam ingressus est in Saocta Sanctorum; sic Christus suam oblationem non fecit, nisi postquam ingressus est in cœlum: & pontifex quidem fuso prius pecudum sanguine, id est pecudibus mactatis; Christus autem fuso prius suo sanguine, id est, seipso in crucis mortem tradito. Nihil ad hanc comparandi rationem Christi sacerdotii æternitas. Ex qua tamen sine dubio colligitur, Christi oblationem expiatoriam ipsa crucis morte non contineri, quæ jam non est amplius; sed Christi coram Deo in cœlo apparitione, quæ perpetuo durat & duratura est. Durat quidem ac perpetuo durabit Christi mortis, quicunque ab ipsa manat, effectus & efficacia: sed aliud est oblationis efficacia, aliud ipsa oblatio. Nec solam Christi obla-

oblationis efficaciam, sed ipsammet oblationem perpetuo durare necesse est, si Christus revera æternus est sacerdos, eamque illam unam quam semel fecit, cum unica in perpetuum sit oblatio Christi expiatoria. Scriptor Epistolæ ad Hebr cap. 8. aperte testatur, * *necesse esse, ut Christus*, qui est in cælo, *aliquid habeat quod offerat*; &, *si esset in terra, non futurum sacerdotem*: & tu tamen affirmas, Christum in terra seipsum obtulisse. Jam, ut idem scriptor ait, oblationes quæ fiunt in terra, sive ii qui eas offerunt, *exemplari & umbra deserviunt cælestium.* Ubi in Vatabli Bibliis sic annotatum reperies: *Id est, qui quidem exemplari & umbra deserviebant eorum quæ agenda olim erant in cælis per Christum. In cælo enim Deo seipsum effert Christus.* Vides ut alii ante me, iique doctissimi viri agnoverint, Christum sui ipsius oblationem non in terra sed in cœlo fecisse. Quod & te agniturum spero, si modo tantum locum ipsum cap. 8. Epist. ad Hebr. diligenter inspexeris, omniaque ejus verba perpenderis. Nihil respondeo ad illud quod ais, Spiritum Sanctum attestari, Christi mortem, oblationem jure optimo vocari. Supra enim satis superque ad hoc responsum est. Sed illico subjungis: *Nam & sub lege pontifex cum sanguine in sanctuarium ingrediebatur, qui sanguis mactatorum animalium erat: ea vero mactatio animantium, oblatio sive sacrificium appellabatur.* Hæc postrema verba, in quibus tota vis est, nunquam cuiquam probabis, nisi locos proferas. Quod te facere posse non arbitror. Nam certissimum est, sola mactatione sive apud Hebræos sive apud Gentes, nullam oblationem peractam fuisse, quod & nomen ipsum oblationis aperte indicat, cum in ipsa mactatione nihil prorsus offerretur. Unde etiam fit, ut mihi neganti, Christi oblationem in ipsius morte peractam fuisse, nullum probandi onus incumbat: sed contra iis incumbat, qui istud affirmant; quippe qui id affirment, quod alioqui contra omnem usum atque rationem, adeoque ipsum sensum communem esse videtur. Et hæc quidem hactenus, quod attinet ad Christi oblationem expiatoriam pro peccatis nostris, ut tibi rationem redderem, cur ex iis quæ à te scripta sunt, ne suspicari quidem possim, eam in cruce peractam fuisse seu in morte Christi: tametsi autem tu à re ipsa, de qua thesis mea loquitur, ad appellationem disputationem transtulisti, tamen arbitror hac etiam in parte me objectis tuis satisfecisse.

De effectu mortis Christi, gaudeo te melius sentire, quam alii quidam sentiant: me autem vel illum negligere aut non multum curare, vel aliter accipere ac Spiritus Sanctus dictet, nunquam deprehendes. Imo si scripta mea paullo diligentius, quam hactenus feceris, examinare volueris, in quibus, præsertim vero in disputatione de Christo Servatore, fusissime hac de re differo, videbis spero, quam procul ab istis vitiis absim, & quam calumnientur ii, qui me horum audacter insimulant; quibuscum te sentire, virum tam pium atque cordatum, indignum plane esset.

Quod ad opera & fidem in justificatione nostra attinet, dico Paulum nullo modo distinguere opera (quæ non implendæ legis gratia, nec ut merito illorum ac propria vi justificemur coram Deo, sed ut ipsi Deo ex Christi præscriptione obediamus, à nobis fiunt) ab ea fide, qua sive per quam nos justificari asserit: ejusmodi enim opera non modo à fide, qua justificamur, separari nequeunt, ut ipse confiteris, sed anima seu forma quædam ac vita ejus fidei sunt: sicut Jacobus nos aperte docet, cum ea, respectu fidei, spiritui corpori vitam danti confert. Quod verissime & maxime proprie illis convenire, & jam in scriptis meis satis demonstravi, & suo tempore me omnibus vere piis demonstraturum spero.

Sequitur ut de Christi Invocatione agamus, & ratio à me reddatur, cur non possim tibi acquiescere iterum me monenti ac suadenti, ut sententiam meam mutem, quæ est, Christum à nobis invocari, id est, ad eum preces nostras dirigi jure posse, non tamen ad id faciendum nos divino jure cogi; atque affirmem, omnino necessarium nobis esse preces nostras ad Christum dirigere. Primum igitur, ut me ad hoc faciendum moveas, repetis id quod prius dixeras, si mea sententia vera est, rem adiaphoram seu indifferentem esse Christi invocationem, & propterea nullam fuisse causam tam acriter hac de re cum adversariis contendendi. Ad hoc jam satis responsum est in prioribus meis ad te litteris, in illis verbis: *Respondeo, Idcirco tam studiose urgeo invocationem Christi, ut Adversarius*, &c. cujus meæ responsionis, mirum est te nullam mentionem facere, cum iterum idem mihi objicis. Apparet autem te statum quæstionis & controversiæ inter nos & adversarios, non recte tenere, aut non meminisse; quem ut plane percipias, ac simul videas, mihi istud objectum esse jam diu notissimum, & ad diluendum facillimum, pleniorem que responsionem habeas, adscribam hoc loco, quæ contra Franciscum Davidis hac de re scripsi, quamvis a te nuper una cum aliis huc pertinentibus jam lecta, quando te eorum non meminisse video. Sic igitur verba mea habent cap. 27. partic. 4. *Ad id vero quod postea addis; Alioqui* (nempe nisi Christi invocatio vel præcepta est vel prohibita) *Christi invocationem adiaphoram futuram, quare etiam concludis de ea disputandum non esse; Respondeo, Si Adiaphori nomine rem intelligis, quæ nec bona per se nec mala sit, consequentiam tuam non esse bonam. Sunt enim multa per se bona, quæ tamen præcepta non sunt. Quodsi nomine Adiaphori id modo intelligis, quod nec prohibitum est nec præceptum; jam fateor ego, de Christo invocando, id est, de precibus nostris ad ipsum dirigendis, nullum certum mandatum extare, ideoque nos posse quidem semper id facere, non tamen teneri; nec propterea sequitur, de Christi invocatione disputandum inter nos non esse. Etenim illud, de quo inter nos circa Christi invocationem disputatur, nullo modo nec nobis nec vobis est Adiaphorum. Nos enim contendimus, neminem Christianum esse posse, qui non fateatur, se confidenter in necessitatibus suis Christi opem implorare posse, & consequenter ipsius summam in angelos & in homines, & in ipsos dæmonas potestatem, cum plena ac perpetua præsenteque totius Ecclesiæ cura & gubernatione conjunctam, non agnoscat & confiteatur, Deumque per ipsum in Ecclesia omnia facere & largiri, sibi non persuadeat. Vos contra, eum qui nunc Christi opem imploret, idololatram esse affirmatis; & divino verbo, atque adeo Dei gloriæ summopere adversari contenditis, si Christus nunc in cælis manens aliquid efficere vel largiri ipse possit, aut si Ecclesiam regat atque gubernet aliter, quam per verbi ministerium semel constitutum; ac proinde in Deum graviter peccare, qui aliam præterea hoc tempore potestatem, aut Ecclesiæ curam in Christo agnoscunt & esse contendunt* Hactenus ibi verba mea. Controversia igitur inter nos & adversarios est, Utrum Christus jure invocari possit, nec ne: illi negant, nos affirmamus. Quid igitur quæritur amplius in nostra cum illis disputatione, quam ut demonstremus, nos jure posse Christum invocare? ex qua una re demonstrata, omnia quæ ad Christi gloriam & majestatem sacris testimoniis comprobatam & nobis commendatam pertinent, necessario consequuntur & illibata conservantur. At inquies, Non debere addi, *Nos tamen Christum invocare, id, est ad eum precationes nostras dirigere, divino jure non cogi.* Cur vero? An quia hoc est falsum? Atqui ego affirmo esse verissimum; ut jam satis in ipsis meis ad te prioribus litteris ostendi, & in his postea, Deo dante, tuis ad meas rationes responsionibus refutandis, clarius ostendam. An quia hoc, quantumvis verum, in dubium videtur revocare, an Christus invocari possit, aut saltem quia sine ullo incommodo reticeri potest? Immo hoc ut verissimum est, sic (quæ est veritatis natura) mirum in modum confirmat nos in ea sententia, quod Christus jure à nobis invocari possit, id est, eam nobis in dubium revocari nullo modo permittit; nec cum propter hoc, tum propter distinctionem ac discrimen, quod inter Dei & Christi invoca-

* Ne consulas hic Bezam: nam verba Apostoli corrupit, addens de suo verbum Fuit, & mutans Offerat in Offerret.

invocationem statuendum omnino est, silentio præteriri aut debet aut potest. Quemadmodum in priore velitatione nostra & dixi, & aliqua ex parte demonstravi. Quod ut melius intelligatur, Dico, Adversarios, ut probent Christum invocari jure non posse, hoc potissimum argumento uti, quod nullum ea de re extet præceptum expressum atque indubitatum, sine quo tam arduam rem in divino cultu audere nemo debeat. Ut argumentum hoc dissolvamus, aut assumptio aut consequentia nobis est neganda. Assumptionem nullo modo negare possumus, quidquid tibi neganda esse videatur. Nam, si præceptum est datum ut Christum invocemus, quandocumque ejus rei occasio sese obtulerit, id facere omnino debemus. Omnia ,, enim præcepta affirmantis semper obligant, cum se ,, rei præceptæ occasio offert. Occasio Christi invo- ,, candi est sine dubio, cum quis in aliqua necessitate est constitutus, quæ divina ope indigeat, & multo magis, cum quis jam reipsa invocare vult. Ergo, si præceptum est ut Christum invocemus, numquam, cum in aliqua necessitate sumus quæ divina ope indigeat, & multo minus cum jam reipsa invocare volumus, omittere possumus quin Christum invocemus. Sed hoc manifeste est falsum. Ergo falsum est, extare præceptum de invocando Christo. Igitur non Adversariorum argumenti assumptio, sed consequentia neganda est, & ostendendum, quamvis præceptum datum non sit, ut Christum invocemus, invocari tamen à nobis jure posse. Quemadmodum ego latissime ostendi in disputatione mea cum Francisco Davidis. Apparet igitur, necesse esse huc devenire, ut fateamur, non extare præceptum de invocando Christo; & consequenter, nos divino jure non cogi Christum invocare. Quod divino jure cogamur invocare, hoc Dei est proprium, & ad ipsius Dei prærogotivam supra Christum maxime pertinet; ut postea clarius patebit. Jam quod ais, si Christum divino jure invocare non cogimur, relinquendum esse liberum conscientiis fidelium, *ut quilibet* (sic scribis) *juxta suggestionem spiritus, vel illa uteretur vel eam negligeret*; Dico me nusquam urgere, ut quisquam omnino Christum invocet, id est, ad ipsum verba precationum suarum dirigat; sed hoc, ut ex ipsis prioribus meis ad te litteris intelligi potest, prout spiritus unicuique suggesserit, liberum relinquere. Id quod nihil pugnat cum eo, quod ab Adversariis contendo: id enim contendo, ut ex animo agnoscant, se jure posse preces suas ad Christum dirigere, & propterea simul fateantur, se paratissimos esse ad id faciendum, quandocumque id illis spiritus suggesserit. Quomodo vero is, qui ita & sentiat & loquatur, dici umquam poterit, non audere aut nolle Christum invocare? Hoc ego in alteris meis litteris longe à veritate abesse docui, & tamen tu rursus in hunc hæc cadere posse affirmas, confundens iterum, quod sæpe in posterioribus hisce tuis literis facis, Non audere ac nolle invocare Christum, cum Non invocare Christum; cum tamen fieri possit, ut quis Christum non invocet, id est, re ipsa ad eum preces suas non dirigat, non quia non audeat aut nolit id facere, sed quia id spiritus non suggesserit. Quare caute omnino interpretandum est in verbis tuis verbum *Negligeret*, si ea admitti debent; ut scilicet significet *Non uti*, non autem *Aspernari*, seu mavis *Nihil curare*. Quinetiam ob eandem caussam caute similiter accipi debet id verbum, etiamsi certissimum esse velis, propter antecedentia verba ita interpretandum, ac si scriptum à te fuisset, *Non uteretur*. Potest enim adhuc ita accipi, ut ad propositum non autem ad eventum referatur; & breviter possunt verba tua ita accipi, ac si dixisses, *ut quilibet juxta suggestionem spiritus statueret, an illa velit uti, nec ne*. Atqui ex sententia mea hoc nullo modo consequi potest. Nemini enim qui ex animo agnoscat, Christum jure invocari posse, suggerere potest spiritus, ut statuat non invocare Christum. Immo ejusmodi homini sæpius suggeret spiritus, ut Christum invocet, sive charitate Ecclesiæque ædificatione id requirente, sive humana imbecillitate ad id impellente (quemadmodum in altero meo ad te scripto jam dictum est) sive etiam aliis justis caussis & rationibus id suadentibus, pro loci ac temporis ratione. Hæc satis ad ea quæ præludii cujusdam loco meæ sententiæ iterum objecisti. Nunc de iis videamus, quæ meæ ad priores tuas litteras responsioni objicienda censuisti.

Dixeram, videri statuendam differentiam inter negotium salutis, & negotium religionis. Petis hic, vir humanissime, seu desideras accuratiorem explicationem. Nulla alia accuratiore explicatione mihi opus esse videtur, præter eam, quam, ut primum meum autographum testari potest, ab initio scripseram; sed postea, cum tecum mihi rem esse cogitarem, id est, cum viro apprime erudito ac perspicaci, consulto tanquam supervacaneam delevi. Ea est, quod latius patet negotium religionis, quam negotium salutis; & omnia quidem, quæ ad salutem pertinent, ad religionem quoque pertinent, sed non contra. Quare quod ais, religionem veram ea omnia continere, quæ ad cultum Dei Jesuque Christi tam internum quam externum, in verbo Dei præscriptum pertinent, nihil contra differentiam istam facit. Sed tu ex eo, quod religio omnia continet quæ ad salutem spectant, credis fortasse, vicissim salutem nostram ea continere omnia, quæ ad religionem spectant, & sic, quemadmodum negotium salutis à religionis negotio disjungi non potest, sic similiter religionis negotium à salutis negotio non posse disjungi. Quod perinde est, ac si quis existimaret, quia, ubicumque est homo ibi est animal, sic vicissim ubicumque est animal ibi esse hominem. Quod fallaciæ genus appellatur fallacia consequentis, in quam (ignosce mihi vir præstantissime) sæpe incidere mihi videris in hisce disputationibus nostris. Scire (exempli gratia) licere homini Christiano ex omnibus cibis cum gratiarum actione comedere, sine dubio ad religionem pertinet, non pertinet tamen ad salutem, teste Paulo Rom. 14. Hoc idem dico de omnibus rebus adiaphoris, quæ plurimæ sunt, de quibus scire quid sentiendum sit, nemo negare potest ad religionem pertinere, quamvis ad salutem non pertineat. Quot sunt ad religionem nostram pertinentia, de quibus quotidie disputatur, quæ tamen ad salutem non pertinent? Certe plura, quam multi existimant. Exempla proferrem, sed satis esse arbitror rem indicasse: jam enim ad ea respondendum est, quæ contra exemplum à me prius allatum scripsisti.

Ais igitur, *Exemplum à te loco argumentationis positum, videtur fallaciam redolere, quam ego aut nominare nescio, aut ad fallaciam divisionis pertinere arbitror. Vis enim ex eo quod assidue non fit, concludere quod necessario facere non teneamur.* Certe ita argumentatus essem, ut verba tua sonant, turpis fallacia esset in argumentatione mea, non quidem divisionis, sed manifestæ ignorationis elenchi. Ab eo enim quod non fit, ad id argumentatus essem quod facere non teneamur. Ego non ab eo quod non fit, sed ab eo quod non fieri jure potest, argumentum duxi. Fallacia porro, quam tu in argumentatione mea esse suspicaris, non divisionis est, sed A secundum quid, ad simpliciter. Verum longe abest argumentatio mea ab hac fallacia. Ad quod ostendendum, quia hic cardo totius quæstionis nostræ vertitur, quid vel jam dixerim vel dicturus sim (quæso te) diligenter attende. Jam supra dixi id, quod verissimum est, & de quo inter omnes Theologos constat, præcepta affirmantis semper obligare, cum rei præceptæ faciendæ occasio sese offert. Jam vero si necessario tenemur Christum invocare, certe necesse est etiam ut id nobis præceptum fuerit. Et, si præceptum est, necesse est etiam ut semper Christum invocemus, quandocumque Christi invocandi occasio se offert. Ergo, si hoc necesse non est, non est etiam de Christo invocando nobis præ-

ceptum

ceptum datum; & , si præceptum non est datum, necessario Christum invocare non tenemur. Recte igitur & sine ulla prorsus fallacia conclusi, ex eo, quod non semper Christi invocandi oblata occasione Christum invocare tenemur, nos Christum invocare necessario non teneri. Tu ipse hujus fortasse ratiocinationis vim sentiens, tibi ipsi manifesto contrarius, cum prius tacite concessisses, & postea aperte concesseris (nempe quia nimis evidenter est verum) nos posse Christum non semper nec ubique (ais enim, si ita conclusissem, me recte conclusurum fuisse) invocare, sed sæpe solum patrem implorare; tamen de veris Christianis hæc verba scripsisti, *Certe hi omnes ex fiducia concepta aliter facere nec possunt nec debent, quin ad Christum in necessitatibus suis assidue* (nota) *confugiant, ab eoque auxilium petant.* Ostenderam ego argumentum tuum a fiducia in Christum ad ejusdem invocationem ductum infirmum esse, vel ex eo, quod hinc sequeretur, cum semper atque ubique Christo confidere debeamus, semper etiam atque ubique debere nos preces nostras ad Christum dirigere. Quod & manifesto falsum est, & tu verum non esse confiteris; & tamen, cum illud tuum argumentum defendere velles, coactus es contrarium affirmare, & in istam ipsam absurditatem, quam ego effugi à te non posse prædixeram incidere. Rem paulo diligentius, te obsecro, perpende, & videbis nullo pacto contendere te posse, Christum necessario nobis invocandum esse, quin etiam contra manifestam veritatem contendas, nos numquam in precibus nostris omittere posse quin Christum invocemus; nisi novum quoddam divini præcepti genus inducas, ut non semper, oblata rei præceptæ occasione, sed aliquando, prout nobis videbitur, quidpiam facere jubeamur; & breviter velis præceptum nobis fuisse, non quidem simpliciter ut Christum invocemus, sed ut eum aliquando invocemus. Quod numquam probare poteris. Nam quidquid ad hoc confirmandum attuleris, aut simpliciter, & sic semper in precibus nostris invocandum esse Christum, ostendendi vim habebit (id quod fieri nequit) aut nihil ad Christi invocationem præcipiendam pertinebit. Propterea etiam verissimum esset, nos necesse omnino habere aliquando preces nostras ad Christum dirigere, non tamen affirmandum simpliciter esset, ut tu facis, Christum necessario nobis invocandum esse; sed tantum, Christum necessario aliquando nobis esse invocandum. Percurre cogitatione omnia Dei præcepta affirmantia, nullum invenies, quod, rei præceptæ occasione oblata, ullo pacto omitti possit, si, quæ res illa præcepta sit, recte intelligatur. Dices fortasse, cœnam Domini celebrare, divinum præceptum esse (quod ego quoque sentio) & tamen Aliquando tantum necesse nos habere eam celebrare. Verum istud præceptum nullam certam rei præceptæ occasionem habet, & istud *Aliquando*, in hoc præcepto exequendo, non cuilibet rei præceptæ occasioni opponitur, sed cuilibet tempori. Quod si tamen ulla certa occasione cœnæ Domini celebrandæ dari potest, non dubium est, quin semper ea occasione oblata, necesse sit cœnam Domini celebrare. Puto me satis demonstrasse, in argumentatione mea, quod ad ipsius formam attinet, nullam penitus esse fallaciam, immo ne quod ad materiam quidem, cum, quæ in illa aut assumpsi aut pro concessis posui, verissima esse ostenderim, & partim à te ipso concessa. Videndum nihilominus tamen est de instantia, quam contra argumentum meum affers, & qua facile illud solvere te posse ais. Ea est ejusmodi; *Deus Pater non semper invocatur: immo Stephanus solum Christum invocavit, Paulus quoque non semel id fecisse legitur. Ergo invocatio Dei non est necessaria ad salutem* Ad hanc ipsam instantiam non modo pluribus in locis contra Franciscum Davidis disputans, aperte respondi, & rem hanc totam clarissime exposui: sed in ipso priore ad te scripto meo ea dixi, unde responsio evidenter appareat, & totius rei explicatio. Sunt enim ibi hæc verba mea; *Ex ista enim subordinatione* (Christi ad Deum) *hoc inter Dei & Christi invocationem discrimen necessarie consequitur, quod scilicet Deum quidem invocare omnino debemus, sive ad ipsum Deum sive ad Christum verba precum nostrarum dirigendo, qui enim Christum nominatim orat,* (nota) *ipsum Deum revera orat, cujus Christus vicarius quodammodo est, eique ut dixi, subordinatus: Christum vero ob hanc ipsam caussam semper quidem invocare possumus, id est, ad ipsum preces nostras dirigere; id enim facientes nihil à præcepto* (nota) *ac necessitate invocandi Dei recedimus. Sed possumus etiam illum non invocare, id est, possumus non ad ipsum, sed ad Deum verba precum nostrarum dirigere. Cum enim Deus Christo nequaquam sit subordinatus, qui Deum orat, precum verbis non ad Christum sed ad ipsum Deum directis, nullo modo Christum orasse censendus est.* Vides (nisi vehementer fallor) instantiam tuam jam antea à me eversam fuisse, ex qua eversione constat aperte, id verissimum esse quod supra scripsi, soli Deo hoc convenire, ut ipsum necessario invocare debeamus, non etiam Jesu Christo; aut certe constat, quod ad ipsam necessitatem invocandi attinet, discrimen omnino inter Dei & Christi invocationem statuendum esse, quod à te nullum statuitur, summa subordinationis Christi ad Deum obscuratione vel potius deletione. Instantiam quam huc affers, de fiducia in Deum & in Christum similiter necessaria, suo loco infra, ad rem non facere, Deo dante, demonstrabo. Nunc, ut pergam ostendere, jure divino (absolute loquendo, ut in prioribus meis ad te litteris scripsi) nos non cogi, nec semper nec aliquando ad Christum preces dirigere, verba quædam tua, quæ hic sequuntur, examinabo: ex quibus rursus te tibi ipsi in hac Christi invocandi necessitate adversari docebo, & interim sententiam meam confirmare. Sed prius explicandum mihi est, quid verbis illis *absolute loquendo*, mihi velim. Dico igitur, non esse absolute necesse, ut quis ad Christum ne semel quidem preces suas dirigat, id est, fieri posse, ut quis preces suas numquam ad ipsum Christum direxerit, & tamen nec ideo peccaverit, & nihilominus salutem per eundem Christum consequatur; quippe cui numquam contigerit ullam ex iis caussis habere, quas supra attigi, omnino preces, suas ad Christum dirigendi. Alioqui si ullam ex illis caussis habuerit, nec tamen preces suas ad Christum direxerit, & grave peccatum commisisse dicendus erit, & necesse habebit ut illud sibi dimittatur, si salutem per Christum sit consecuturus. Itaque licet non absolute, tamen per accidens (ut loquuntur) ad ipsum Christum preces nostras dirigere aliquando necesse habemus. Quod necessitatis genus non modo in hac re tam gravi tantique momenti, sed in levioribus quoque multis per se adiaphoris rebus cernitur: multa enim sæpe charitate, Ecclesiæque ædificatione, aliisve justis caussis cogentibus, facere necesse habemus, quæ alioqui prorsus omittere possumus, id est, nisi ea fecerimus, graviter peccamus. Exempla, quippe quæ omnibus, & tibi præsertim sunt nota, nihil opus est producere. Jam enim ad tua verba examinanda accedendum est.

Itaque sic scribis, *de tempore & loco non est præscribendum*, nempe invocandi Christi. Sed si de tempore non est præscribendum, Ergo ne de ipsa quidem invocatione præscribendum est. Ea enim omnino suum tempus habet, id est, cum in necessitate quis est constitutus, & multo magis, cum invocare vult. *Sed*, addis, *spiritus suggeret*: id ego prior dixeram, & hic repetii, atque iterum repeto, spiritus suggestioni relinquendum esse, ut hac in parte precationes nostras moderetur, satisque propterea esse, nos jam penitus esse persuasos, à nobis jure optimo Christi opem, in precationibus nostris implorari nominatim posse, idque semper & ubique. Ita fiet, ut spiritu suggerente, id etiam facere non dubitemus. Subjicis autem postea: *fiduciaque quam erga Christum unus altero majorem habet, singulos fidelium instruet.* Fiducia in Christum non in-

struit

ſtruit quemquam ex Chriſti fidelibus, ut omnino ad ipſum Chriſtum preces ſuas dirigat, ſed uoumquemque monet, cum Chriſtus preces noſtras intelligat, poſſe ad ipſum preces noſtras dirigi. Alioqui, cum Chriſti fideles nunquam fiducia in Chriſtum deſtituantur, ad ipſum ſemper in neceſſitatibus ſuis preces dirigere inſtruerentur, quod falſum eſſe, oſtenſum eſt. Cæterum, quod ad hoc pertinet, in quo Chriſti fideles de Chriſti invocatione monentur, ſeu inſtruuntur, par eſt in omnibus prorſus in Chriſtum fiducia; licet alioqui alius alio majorem habeat. Nam ſi quis propter fiduciæ in Chriſtum paucitatem, vel minimum quidem dubitet, an Chriſtum ſemper & ubique invocare jure poſſit, is Chriſti fidelis revera non eſt. Pergis autem, & ais, *Ego libenter ad gloriam Chriſti fateor, me nunquam in privatis meis gemitibus ſive precibus, quoties Deum Patrem invoco, ejuſque auxilium imploro, Chriſtum omittere. Novi enim, certiſſimeque confido, me niſi per ipſum non poſſe ad Patrem tuto ac confidenter accedere.* Si cum ais, te nunquam Chriſtum omittere, intelligis, te ſemper ad Chriſtum quoque preces tuas dirigere, id quidem facis, quod facere jure potes. Sed ratio, quam affers, oſtendit, te exiſtimare hoc facere tibi neceſſe eſſe. Quomodo igitur alibi, veritate cogente, fateris, poſſe nos ſæpe ſolum Deum Patrem invocare? Nunquid alia hac in re eſt conditio tua, quam noſtrum omnium? Vides arbitror, te tecum pugnare, id quod propterea fit, quod, quæ adſers ad probandam Chriſti invocandi neceſſitatem, quemadmodum etiam ipſum neceſſitatis verbum ſimpliciter prolatum poſtulat, ſi recte allata ſunt, probant, non quidem aliquando, ſed ſemper in precibus noſtris invocandum eſſe Chriſtum. Itaque, ut vidimus, non obſcure concluſiſti, nos neceſſe habere nunquam Chriſti invocationem in noſtris privatis precationibus omittere, quamvis poſtmodum ſic ſcribas, *Quod ad publicas preces Eccleſiæ pertinet, hæ pro temporis neceſſitatiſque ratione moderari poſſunt*, cum tamen ratio, quam attuleras, neceſſitatis invocandi ſemper Chriſti in privatis precibus, ſi ullam vim habet, eandem prorſus habeat & in publicis. Jam illa verba, *pro temporis neceſſitatiſque ratione*, ſatis indicant, teipſum veritatem quodammodo ſenſiſſe, id eſt, nullam ordinariam eſſe neceſſitatem invocandi Chriſti; ſed fieri poſſe, ut neceſſitas aliqua id faciendi emergat. Quod ego quoque non ſolum fateor, ſed memini, me aliquando ad ſynodum Chmelnicenſem ſcripſiſſe, recte futurum, ſi hoc tempore propter falſos iſtos fratres, qui Chriſtum invocare nolunt, conſtitueretur, ut in publicis precibus non tantum Deus Pater, ſed Chriſtus quoque invocaretur. Addidiſti etiam alia verba, quæ neceſſitati non omittendi Chriſti invocationem in precibus noſtris antea concluſæ adverſantur, nempe illa, *nam non quæritur an ſemper & ubique neceſſarium ſit preces ad Chriſtum dirigere*, & illico ſubjungis, *ſed an res ſit neceſſaria homini Chriſtiano Chriſtum invocare ad eumque preces dirigere.* Quæ poſteriora verba, ut ſupra demonſtratum eſt, cum prioribus modo recitatis pugnant. Si enim neceſſaria res eſt homini Chriſtiano preces ad Chriſtum dirigere, neceſſarium eſt etiam ſemper & ubique (cum ſcilicet quis precari vult) ad Chriſtum preces dirigere. Cæterum ſuperiora verba tua, quod nunquam omittas Chriſtum in tuis privatis precibus, quod ad ipſa verba attinet, poſſunt etiam ita accipi, quaſi non omittas Chriſti meminiſſe, inque ejus nomine ad Patrem accedas, agnoſcens Chriſtum eum eſſe, per quem Deus Pater omnia Chriſti ipſius fidelibus largiatur, nec niſi Chriſti fideles ad Deum accedere poſſe, & hoc probat ratio tua ſupra deſcripta in recitandis verbis tuis; non autem, nos non poſſe ad Patrem tuto & confidenter precationes noſtras dirigere, niſi ſimul ad Chriſtum quoque eas dirigamus. Sed ad rem locutus non fuiſſes, ſi hæc tuorum verborum ſententia eſſet. Verba porro, quæ ibi ſubjungis, *quoniam ſic patri omnipotenti placuit, ut Chriſtus ſit opitulator ac interpellator noſter, per quem cum fiducia ad thronum divinæ gratiæ, ut miſericordiam conſequamur, confugiamus*, quorum ſententia & verba ſimul ipſa, aliqua ex parte, expreſſa ſunt in fine cap. 4. Epiſt. ad Hebr ſi, ut ego quidem arbitror, ad Chriſti invocationem in prædicto ad Hebr. loco referri poſſunt, non præceptum, ut in diſputatione mea cum Franciſco Davidis docui, ſed adhortationem continere dicenda ſunt, & commonefactionem propter imbecillitatem noſtram, quæ mirifice ſublevatur, eo non fruſtra invocando, qui compati poteſt infirmitatibus noſtris, ut ibi paulo ante ſcriptum eſt. Quod ſi præceptum continerent, omnes idem facere cogerentur, quod tu facis (priorem enim verborum tuorum interpretationem omnino retineo) & nunquam Deum Patrem invocare poſſent, quin ſimul preces ſuas ad Chriſtum dirigerent, ut ſatis jam ſuperque demonſtratum eſt.

Vidimus, te coactum fuiſſe tecum pugnare, & aliqua ratione ſententiam meam, quam oppugnas, confirmare: Nunc videamus de reliquis, quæ mihi objicis. Ais, *Hoc tuum poſſe* (ſemper & ubique invocare Chriſtum) *neceſſario oppoſitum, mihi haud dubie labefactationem invocationis Chriſti continere videtur.* Continet ſine dubio iſtud meum *Poſſe*, quatenus Neceſſario opponitur, labefactationem abſolutæ neceſſitatis invocandi Chriſti; ſed non tamen ipſius Chriſti invocationis: Immo illud ipſum expreſſe ac diſerte continet, quod noſtris adverſariis, qui Chriſto invocationem non concedunt, opponendum eſt, & nihil minus; apertiſſimeque contra ipſos Chriſti invocationem confirmat. Jam, quod exiſtimare præ te fers, me ita argumentari, Poſſumus, ergo nullo jure cogimur, plurimum falleris, ſi ita exiſtimas. Nihil ego hic argumentor, ſed tantum ſententiam meam profero, cum aio, Nos poſſe, non tamen ullo jure cogi. Immo ipſa verba, Non tamen, aut ſimilia, aperte docent, me fateri, iſtud meum *poſſe* per ſe non opponi ulli neceſſitati; & quamvis hic ita evenit, ut cum neceſſitate non conjungatur, tamen alioqui optime cum neceſſitate conjungi poſſe, tantum abeſt, ut ex ipſo *poſſe* excluſionem neceſſitatis concludam. Poſſem hic pluribus oſtendere, quam turpem lapſum mihi aſcripſeris, idque plane injuria, cum nulla tam fœdi mei erroris ne leviſſima quidem ſuſpicio eſſe poſſit: Sed brevitati aliqua ſaltem ex parte conſulendum eſt. Ad inſtantiam tuam de fiducia in Chriſtum propter jam dicta nihil reſpondendum eſt. Tantum dico, quod credis, non ſecus præceptum eſſe, ut ad Chriſtum preces noſtras dirigamus, ac præceptum eſt, ut illi confidamus, id longe aliter ſe habere. Nulla enim (quod tu tamen pro conceſſo ſumis) Dei ordinatio, aut conſtitutio extat de precibus ad Chriſtum dirigendis. Loca, quæ ego ipſe contra Franciſcum Davidis attuli, quemadmodum ibi dixi, videri quidem poſſunt vim habere expreſſi præcepti: ſed tamen revera non habere, ex natura præcepti ac perpetua vi, de qua ſupra egimus, quam precibus ad Chriſtum dirigendis non eſſe compertiſſimum eſt, omnino ſtatuere debemus.

Deinde ex eo, quod ipſe affirmo, neceſſarium eſſe ad ſalutem per Chriſtum conſequendam agnoſcere ac profiteri, Chriſtum jure ac merito invocari poſſe, tanquam à minore, argumentari vis, magis neceſſarium eſſe reipſa Chriſtum invocare. Quod argumentum perverſa plane ratione concluſum eſt, cum plus ſit reipſa omnino invocare, quam, omnino agnoſcere, ſe jure ac merito poſſe invocare. Qualenam (rogo te) eſt iſtud argumentum? Hoc jure ac merito fieri poſſe agnoſcendum eſt: Ergo multo vel aliquanto magis fieri debet. Exemplum afferam non longe petitum ſæpius mihi varia ratione uſurpandum. Agnoſcendum eſt, nos ſemper & ubique poſſe jure ac merito ad Chriſtum preces dirigere: Ergo multo vel aliquanto magis debemus ſemper & ubique preces ad Chriſtum dirigere. Tanta eſt denique iſtius tui argumenti inutilitas, ut in ipſa ratiocinatione concludenda alios (quos vocant) terminos pro iis, quos antea poſueras, ſubſtituere coactus fueris, primum in illis verbis, *quomodo is, qui ſciens Chriſtum*

eſſe

esse invocandum, &c. Aliud est enim, Christum esse invocandum: aliud vero, Christum jure ac merito invocari posse. Hoc potestatem tantum; illud necessitatem quoque significat. Itaque medium tui argumenti terminum, in quo tota vis est, mutasti. Deinde, cum idem argumentum alia quadam forma repetis, in ipsa conclusione illa verba ponis, *quomodo res ipsius neglectus sive contemptus* &c. Atqui aliud est Negligere sive contemnere invocare Christum, aliud non invocare, quemadmodum supra ostendi: aliud esse Nolle & non audere invocare Christum, aliud *Non invocare*, quod quo sensu a me ipso dicatur, longe à contemptionis suspicione invocationis Christi remoto, apertissimum unicuique mea scripta legenti esse potest. Itaque argumentationis tuæ alterum ex duobus extremis terminis similiter mutasti. Præterea in tua argumenti repetitione insignis est cum ambiguitas tum fallacia. Cum enim dicis, *Si enim hujusce rei ignoratio*, &c. non apparet, quid Hujusce rei nomine intelligas. Nam supra commemorasti, &c, posse jure ac merito Christum invocari, &c, Christum invocandum esse; & denique proxime omnium, Christi invocationem ad salutem esse necessariam, quorum primum non idem, est quod secundum & tertium. Hic igitur est summa ambiguitas. Sed statuamus, te, ut æquum est, primum intelligere, in conclusione certe summa est fallacia. Oportet enim, ut ibi nomine Dei ipsius, idem intelligas. Verum qui, Christum non invocat, id est, quem modo contingit reipsa ad Christum preces non dirigere, nullo pacto contemnit, Christum jure ac merito posse invocari; cum ne contemnere quidem invocare Christum ulla ratione dici possit, ut jam demonstratum est.

Deinceps refutationem meam priorum argumentationum tuarum refellere aggrederis. Et dicis, me argumenti tui à fiducia in Christum ad ejusdem invocationem ducti connexum stringere ac confirmare; quia videlicet fateor, invocationem sine fiducia esse non posse. Cur vero? An quia, si invocatio sine fiducia esse nequit, vicissim fiducia sine invocatione esse non potest? Atqui hæc est manifesta fallacia consequentis, ut prius te monueram. Neque enim, si ex duobus hoc sine illo esse non potest, continuo nec illud sine hoc esse poterit, alioqui infinita absurdissima concludi recte possent. Formes tibi syllogismum ex hac propositione. *Quicumque quempiam invocat, illi etiam confidit*, ad probandam ex fiducia in Christum ejusdem invocationem, & videbis, te ἀσυλλόγιστον prorsus syllogismum formare, id est, ex puris affirmativis in secunda figura. Sic enim necessario tibi formandus erit: Quicumque quempiam invocat, illi etiam confidit, Ergo quilibet Christianus verus Christum invocat. Quo argumentandi genere, ut pote vitiosissimo, nihil absurdi non concludi potest. Ut si ita argumenter: Quicumque quempiam amat, illum etiam aliqua ratione novit, Quilibet eum, quem odio habet, aliqua ratione novit, Ergo quilibet eum, quem odio habet, amat, Quod si, ut ais, fiducia & invocatio adeo conjuncta sunt, ut reciprocentur, id quod ego prorsus nego, jam non ego sum, qui argumenti tui connexum stringo ac confirmo, sed materiæ ipsius (ut loquuntur) necessitas. Sed videamus, quomodo nihilominus, ex meo dicto argumenti tui nexum stringi ac confirmari, ostendere coneris. Sic igitur scribis; *Si enim in eum, ad quem preces dirigo, credere eique confidere debeo, quomodo vicissim eum, cui tuto confido (ut Jesu Christo tutissime confidere debemus) nunquam in necessitatibus meis invocare audebo aut non curabo?* Hic manifeste terminos quæstionis nostræ mutas. Non enim, ut jam non semel monui, quæritur à nobis, utrum quis possit non audere, aut etiam non curare invocare Christum; sed utrum possit non invocare. Quæ inter se (præsertim Non audere invocare, & Non invocare) plurimum differunt. Et recte fortasse concludi potest, eum, qui cuipiam confidit, illum etiam audere invocare: sed non tamen, illum etiam invocare. Nihil enim vetat, quo minus quidpiam non faciam, non quia non audeam, sed aliquam aliam ob caussam. Ut nihil dicam, quod fieri potest, ut quempiam invocare non audeam, non quia illi non confidam, sed vel quia prohibitus sim id facere; vel quia quidpiam aliunde, si id fecero, gravioris mali mihi metuam; vel propter alias caussas. Ex quo apparet, ex natura ipsius fiduciæ necessario reipsa invocationem vel etiam (ut sic dixerim) invocandi ausum non consequi ipsam fiduciam. Adeo ut, quamvis verissimum sit, neminem, qui Christo confidat, non audere illum invocare, tamen hoc non ex ipsa fiducia simpliciter oriatur, sed ex eo, quod in Christo invocando nullæ alioqui sunt caussæ, quæ ab ipso invocando deterrere quemquam possint. At vero, quia non similiter absunt omnes caussæ, quæ efficere possunt, ut quis reipsa (non quidem quia non audeat aut etiam non curet; sed quia non contigerit, ut id spiritus suggesserit) Christum non invocet, nempe quia adest Deus Pater, cui similiter confidit; & ad quem nominatim preces suas se dirigere jure posse novit; propterea non similiter in ipso Christo, ex fiducia in eum, ejusdem reipsa invocatio sequitur, ut sequitur ab ipso invocando non deterreri. Ex his apparet, quæ postea scribis de uno ex tribus vitiis, quo laborare necesse sit eum, qui de fide in Jesum Christum glorietur, & tamen eum invocare negligat, aut ad rem non facere, si verbum Negligere, ut quidem apparet, apud te contemnere & aspernari significat, aut non recte conclusa esse, cum hæc simul vera esse possint, quempiam Christo ex animo confidere, ita existimantem, & se illius auxilio indigere, & illum sibi eum invocanti opitulari posse, & tamen istum re ipsa Christum non invocare, id est, ad ipsum preces suas non dirigere. Nimirum, quia noverit, ipsius Christi auxilium se impetrare posse, non minus si ad Deum precationes suas dirigat, quam si ad ipsum Christum. In verbis, quæ deinde addis, incidis in tibi à me quodammodo prædictam & supra commemoratam absurditatem illam, in quam te vis istius tui argumenti à necessaria fiducia ad necessariam invocationem ducti necessario impulit, & Christianos aliter facere nec posse nec debere affirmas, quin ad Christum in necessitatibus suis *assidue* confugiant, ab eoque auxilium petant. Quæ absurditas pariter consequitur ex eo, quod hic rursus concludis, hoc pacto, *Fiducia igitur vera necessario producit invocationem non minus, quam invocatio sincera veram fiduciam requirat.* Nam si hoc verum est, sequitur omnino, ut, quoniam assidue Christo confidendum nobis est, assidue etiam illum in necessitatibus nostris invocare debeamus. Accipio autem ista tua verba, de fiducia in Christum, ejusque invocatione. Alioqui, si indefinite, ut sonant, accipiantur, multo majora absurda ex illis necessario consequentur, ut ex ante disputatis intelligi potest.

Objicis deinde mihi, quod ab Adversariis arma mutuer, & non sentiens in eorum castra transire videar; quia excellentiam Dei Patris urgeam, ex necessitateque, quam habemus invocandi Dei, concludam (ut tibi quidem visum est) nos non habere necesse invocare Christum.

Si, quandocumque urgetur excellentia Dei Patris, in castra transitur istorum Adversariorum, nunquam deberemus illam urgere contra alios Adversarios, qui sunt tanquam alterum extremum, nobis medium, seu medii locum tenentibus: & tamen, nisi illam maxime ac potissimum urgeremus, necesse esset, nos in ipsorum castra transire. Igitur videndum est, an suo loco & tempore Dei Patris excellentia, nec ne, urgeatur. Ego quidem, in hac disputatione me eam suo loco & tempore ursisse, penitus mihi persuadeo. Tametsi hoc loco, ubi à fiducia in Christum argumentabaris ad ejusdem invocationem, neutiquam eam ursi; quamvis ejus, quasi transiens, mentionem fecerim, & merito quidem eam commemoravi, ut postea dicam, Vis meæ responsionis, ut verba ipsa sonant, non in eo est, quod necesse habeamus Deum invocare, cujus rei hic nullam mentionem facio, tantum abest, ut ex ista ne-

cessitate colligam, nos non necesse habere Christum invocare, sic enim nihil respondissem: sed in eo est, quod, cum non solum Christo, sed etiam Deo confidere debeamus, possumus ad ipsum Deum (solum videlicet) preces nostras dirigere; & sic non necesse habemus propter necessariam fiduciam in Christum eas dirigere ad Christum. Quod ut manifestius constaret, merito excellentiæ Dei supra Christum in ipsa fiducia in eo collocanda mentionem feci. Idque ita, ut interim ostenderim, fiduciam, quæ in Christo collocatur, in ipso Deo revera collocari; Ut tanto clarius appareret, nihil obstare, quominus Christo confidamus, & tamen ad Deum solum precationes nostras dirigamus. Quare quævis hic instantia, non modo tua de necessitate confidendi Deo, quæ non excludat necessitatem confidendi Christo, nihil ad rem facit. Oportuisset saltem, te instantiam afferre alicujus rei, quam Deo soli, & non simul Christo, tribuere possimus, & tamen eandem Christo tribuere teneamur, ejusmodi autem instantiam nullam invenire poteris; quippe quæ sibi ipsi adversetur, seque ipsa destruat. Præterea, non esse eandem rationem invocationis, quæ est fiduciæ, vel ex eo patet, quod sæpius est dictum, necesse nos habere semper Christo confidere, non autem semper Christum invocare. Quod ut apertius fiat, recitabo hic ea, quæ scripsi contra Franciscum Davidis, qui mihi tamquam pugnantia inter se obscurissimaque dicta objiciebat, quod dixissem, nos Christum adorare eique servire non tantum posse, sed etiam debere: eundem tamen nos invocare quidem posse, non tamen teneri. Eadem enim in tota hac quæstione est prorsus ratio fidei seu fiduciæ, quæ adorationis & servitutis, de quibus ibi agitur. Sic igitur contra eum scripsi cap. 19. partic. pa. *Servitutis & adorationis, quæ Christo tribuuntur, alia ratio, quam invocationis est, ita ut Christo servire, eumque adorare omnino debeamus, invocare vero tantummodo possimus. Servitus enim & adoratio, de quibus hoc loco agitur, affectiones quædam potius, quam actiones, sunt animi & mentis nostræ; eæque non alicujus temporis aut occasionis, sed perpetuæ & nobis inhærentes: Invocatio vero, cum pro precum directione & opis imploratione ipsa accipitur, ut & nos facimus, & usus loquendi requirit, est actio quædam non nobis perpetuo inhærens, sed quæ à nobis pro tempore & occasione, quantumvis frequenter id fiat, suscipitur. Hinc fit, ut perpetuo uno eodemque temporis momento & Deo & Christo servire & utrumque adorare possimus: At Christum invocare non possumus, nisi ad eum nominatim preces nostras derigamus. Quocirca, si Christum invocare omnino deberemus, numquam ad Deum patrem solum nostras preces dirigere possemus. Quod falsum esse, exempla sanctorum virorum & purioris Christianæ Ecclesiæ antiquissimus usus ostendit. Neque enim ut superiore cap. partic. 6. dictum est, qui Deum patrem invocat, Christum ipsum invocat; quemadmodum qui Christum invocat, ipsum Deum patrem invocat. Et hanc ob caussam, quamvis ad Christum, nulla patris expressa mentione facta, preces suas dirigat, præcepto tamen de invocando Deo patre satisfacit. Sic rex præfectos dat, à quibus ea peti possint, quæ ab ipso solo alioqui peti possunt. Non tamen, ut omnino à præfectis petatur, jubet. Neque enim, ne quisquam jam se adeat, interdicit. Cum autem ipse rex aditur, nullo modo à præfectis, sed ab ipso tantum rege petitur; quamvis, cum à præfectis petitur, ab ipso rege, cujus auctoritate ac nomine illi omnia faciunt, petatur. Itaque vides, in distinctione illa mea nullam esse antilogiam, nullum ænigma, sed eam sensui ipsi communi quodammodo patere.* Volui in recitandis his verbis contra Franciscum Davidis ea non omittere, quæ de differentia inter Dei & Christi invocationem agunt, quamvis alia idem significantia in priore meo ad te scripto legantur, quæ etiam in hoc posteriore sunt repetita, ut ipse hæc relegens mireris, quomodo tamen, his non semel in meis scriptis lectis, vel quædam mihi objeceris, vel saltem non alia ratione, quam feceris. Non est igitur, ut ad propositum revertar, meum argumentum ullum tale in scripto meo, quale tu formari oportere ais, videlicet ad hunc modum: *Possumus & tenemur Deum patrem invocare: ergo ad Christum preces nostras dirigere, quamvis possumus, tamen non tenemur*: sed hæc sententia tantum ex meo scripto elici potest: Quamvis ad Christum preces nostras dirigere possimus (id quod solum, & nihil amplius, concludi potest ex necessaria fiducia nostra in Christo) non tamen hinc sequi, nos necessario ad ipsum Christum preces dirigere debere. Nempe quia ad solum Deum, cui similiter necessario confidendum nobis est, eas dirigere possumus. Nec putes tamen, etiamsi argumentatus ita fuissem, ut tibi videtur (quod sane mihi numquam in mentem venit) argumentum, quod ipse subjicis, hoc pacto, *Possumus & tenemur in Deum patrem credere: Ergo Jesu Christo quamvis confidere possumus, tamen non tenemur*, ne putes, inquam, hoc argumentum instantiam manifestam futuram fuisse argumentationis meæ, atque, ut ais, non tam ovum ovo simile esse, quam hoc argumentum est superiori illi à te mihi tributo. Similitudo enim argumentorum exacta non in concipiendorum verborum forma tantum, sed etiam in materia verbis contenta consistit. Non est autem similis materia fiduciæ, & directionis precum; non solum propter ea, quæ contra Franciscum Davidis scripta recitavi, sed etiam multo magis, quod ad propositum nostrum attinet, propter hæc, Primum (præsertim cum de Christo est sermo) nihil est medium inter fiduciam, & diffidentiam. Adeo ut, qui Christo non confidit, ei necessario diffidat; quod scelus plane est. Deinde, si quis Christo non confidit, hunc necesse est etiam ipsi Deo non confidere, spiritu sancto id non obscure attestante pluribus in locis. Præterea, cui in rebus divinis confidere possumus, ob hoc ipsum, quod possumus, etiam debemus. Cur enim possumus cuipiam in rebus divinis confidere, qualiscumque tandem sit hæc fiducia, nisi quia aut ille verissima ac certissima nobis Dei nomine promissa facit, veramque nobis colendi Dei ab eoque felicitatem sperandi rationem ac viam docet, aut etiam ipsemet ex ipsius Dei ordinatione nobis felicitatem est daturus? Verum, qui talis est, ei omnino confidere debemus. Alioqui Dei voluntati resisteremus, & veritati divinæ non assentiremur. Nihil tale in materia invocationis seu directionis precum, quamvis ad ipsum Christum relatæ, cernitur. Si quis enim ad Christum preces suas non dirigit, non quia non audeat, aut nolit, sed quia ita illi contingit facere, nulla caussa existente ex iis, quæ illum monere possint, ut ad Christum preces suas dirigat, nihil sceleris admittit; si interim ad Deum tamen suas preces dirigat. Medium enim quiddam inter directionem precum suarum ad Christum, & abhorrentiam (ut sic loquar) à dirigendis ad Christum precibus suis, est eas dirigere ad ipsum Deum. Jam, qui ad Christum preces suas non dirigit, non propterea ne ad Deum quidem eas dirigit. Postremo, si ad Christum dirigere suas preces quis potest, non sequitur eum etiam omnino debere. Hic enim potestas cum necessitate minime convertitur, aut reciprocatur. Alioqui quemadmodum semper potest, sic etiam contra manifestam veritatem semper omnino deberet. Verum, ut superius indicatum est, ego hic nihil fueram argumentatus, nedum tale argumentum fecissem, quale tu mihi tribuis; sed tantum ad argumentum tuum à fiducia in Christum ductum respondens, ostenderam quomodo ex ista quantumvis necessaria fiducia, ad eundem Christum necessaria precum directio minime sequeretur. Quocirca falsa & absurda, quæ à simili ex isto tamquam meo argumento ducis, id est, quædam Christi gloriam ac majestatem obscurantia ac minuentia, nihilo magis ad verba, quam ad mentem meam pertinent. Quæ quam tota in eo sit, ut Christi gloria ac majestas illustretur atque amplificetur, & Christus ipse novit, nec te ipsum ignorare existimo. Nec sane opus quidquam erat hoc loco ad ostendendum

dum, Dei Patris eminentiam atque erga nos bonitatem gloriæ Christi nihil officere, ea afferre quæ ipse contra alios affero. Neque enim, ut dictum est ante, ego hic Dei eminentiam seu bonitatem ursi, præsertim ad Christi necessariam invocationem simpliciter labefactandam. Qua de re inferius agendum erit. Multo autem minus (si tamen extra propositum hoc in loco nostrum, hac de re agendum videbatur) pro concesso sumendum quodammodo erat, ex eo quod Christus constitutus sit nobis à Deo dominus, Servator, mediator, cui omnem potestatem in cælo & in terra tradiderit, in quem post Deum credere, eique tuto confidere possimus, omnino constare, Dei voluntatem esse ut necessario ad Christum preces nostras dirigamus: nihil enim ista omnia ad hanc Dei voluntatem probandum momenti habent, sed tantum ad probandum, Dei voluntatem esse ut preces nostras ad Christum dirigere possimus: nisi quædam verba, quæ Mediatoris vocem explicantia addidisti, nempe hæc, *per quem ad Patrem accedere debeamus*, necessitatem istam ex Dei voluntate preces ad Christum dirigendi continere, apertissimum esse credidisti. Atqui si verba ista talem necessitatem continerent, omnino etiam continerent necessitatem semper preces nostras ad Christum dirigendi. Non aliter enim quam per Christum, ad patrem accedere nos posse certum est. Sed quid sit, per Christum ad patrem accedere, quatenus scilicet hoc facere omnino jubemur ac cogimur, dictum est supra cum tua verba examinavi, ubi ob hanc ipsam caussam te numquam in privatis tuis precibus ad Deum, Christum omittere dixisti.

Subjicis postea verba hæc mea in priore ad te scripto, *Quare tametsi fiducia in Christum necessaria nobis est, non tamen necessarium est, ut ad ipsum preces nostras dirigamus*, spectare ad labefactandam Christi invocationem. Id quod primum ex eo concludere videris, quod ante concluseras, non esse necessarium Christo confidere, si (quemadmodum me argumentatum fuisse existimabas) quia possumus & tenemur Deum patrem invocare, concludendum est, nos non teneri ad Christum preces nostras dirigere. Verum ego ingenue fateor, me nulla ratione intelligere posse, quomodo ex priore illa tua conclusione hæc posterior sequatur. Quamquam cum jam demonstraverim, te frustra adversum me istam priorem conclusionem extulisse, nihil est cur hic quidquam respondeam. At deinde idem ex eo aperte concludis, quod (ais) *quicquid necessarium non est, id fortassis & parum prodesse potest*. Sed quid attinebat, quæso, ut istud mihi objiceres, verba illa mea afferre? An non hoc ipsum expresse continet ipsa sententia mea contra quam disputas, obque hoc ipsum tantum me reprehendere pridem instituisti? Videris autem ipse agnoscere, quam sit infirmum objectum istud, cum vocem *fortassis* apposueris, idque potius ex quorundam aliorum sententia scripsisti, quam ex tua ipsius. Sunt enim quidam inter nostros homines, qui nondum percipere queunt, quæ sit differentia inter necessarium & utile in religione nostra. Quibuscum te non sentire, vel ex eo intelligo, quod ipsam cognitionem, quam nostri homines habent de Dei Christique natura atque essentia, à communi sententia discrepantem, nisi fallor, ad salutem consequendam necessariam esse non credis, & rectissime quidem judicio meo: alioqui perirent ii omnes, qui tali cognitione sunt aut fuerunt, aut futuri sunt umquam destituti: ex quo sequeretur, ut alia absurda omittam, multos sanctissimos & viros & fœminas Christique martyres periisse. Non negabis tamen (quod & verissimum est) prædictam cognitionem non modo utilem & valde utilem, sed longe utilissimam esse ad ipsam salutem adipiscendam. Taceo innumerabilia alia exempla ejusdem rei cum inter doctissimos multos viros constet, ea, quæ ad salutem necessaria sunt, quod ad cognitionem præsertim spectat, paucissima omnino esse. Sed fortasse exemplum quæris actionis seu facti alicujus nostri, qualis Christi invocatio est, quod in religione nostra nobis sit valde utile, nec tamen necessarium. Non est necesse tale exemplum invenire. Satis enim est ostendisse ad objectum tuum diluendum, aliquid, immo multa admodum utilia esse posse in nostra ipsa religione, quæ tamen non sint necessaria. Sed accipe nihilominus hoc exemplum. Assidue exercere se in studiis sacrarum literarum non est ad salutem necessarium, alioqui perirent innumerabiles homines maxime pii, qui hoc non faciunt: & tamen admodum utile esse nemo negaverit. Nec vero hic dixeris, iis esse necessarium qui id possunt facere. Nemo enim hoc tibi concedet; cum nulli ad salutem necessarium sit aliud, quam Deo per Christum confidere: quod etsi prægnantissimum quiddam est, tamen compertissimum ratione atque usu est, id in eo quoque inveniri posse, qui se assidue in studiis Sacrarum Litterarum non exerceat, etiamsi id facere maxime possit. Dummodo ne inaniter & sine fructu aliquo Christiano tempus, quod lectioni & examinationi sacrorum scriptorum dare posset, terre audeat. Mitto autem, quod etiamsi Christi invocatio parum nobis prodesset, non idcirco ea nobis contemnenda foret. Nam satis esset, eam aliquo loco & tempore alia digna effecta pariturum, qualis est celebratio nominis Christi, & publica contestatio agnitionis imperii, ac perpetuæ ejusdem Christi in Ecclesia curæ ac gubernationis; atque etiam in tali agnitione, ad Christi gloriam sui ipsius exercitatio quædam ac confirmatio, quod non in publicis modo, sed etiam in privatis precibus locum habere potest.

Sed jam ad me meis dictis revincendum transis. Ubi in te ego refutando, & ostendendo me mihi ipsi optime constare, non ero longior, cum jam supra errorem tuum in confundendis istis locutionibus, *Non vult nec audet invocare Christum*, &, *Non invocat Christum*, & simul, quo sensu ex sententia verbisque multis meis colligi possit, me neminem condemnare, quamvis reipsa Christum non invocet, id est, ad eum preces suas non dirigat, abunde ostenderim atque explicuerim. Quid enim aliud ex aliis meis dictis contra me concludis, quam, quicumque nomen Christi invocare non vult nec audet, istud ad salutem per Christum partam non pertinere? Hic autem obiter dicendum mihi est, te dum ita concludis, *Nomen Christi invocare*, pro eodem ponere quod est, *Christum invocare*, quod & si fieri posse videatur, cum, Hebraica locutione, sæpe idem significet, exempli gratia, Nomen Dei, quod Deus: tamen, cum hic Invocandi verbum pro eodem accipiatur, quod est preces dirigere, non videtur debere mutari hæc locutio Invocare Christum, in hanc, Invocare nomen Christi. Nam Invocare nomen Christi, cultum ac fidem erga Christum, unde quidem fiat ut quis audeat ad ipsum suas preces dirigere, non tamen ipsum Dirigere ad Christum suas preces, significat, quod cuilibet constare poterit, si velit, ubi locutio ista legitur, loco ipsius substituere, Dirigere preces suas ad Christum. Videbit enim, non bene quadrare hoc non dicam ubique, sed, ni fallor, nusquam. Fateor igitur, ut ad rem redeam, eum, qui Christum invocare nec vult nec audet, ad salutem per Christum partam non pertinere; nec propterea mihi quidquam adversor, etiamsi affirmem invocationem Christi, id est, directionem ad ipsum precum nostrarum non esse necessariam, absoluta scilicet ulla necessitate sive semper sive etiam aliquando. Nam per accidens (ut ajunt necessariam esse & fateor & contra Adversarios ipse contendo, cum illam semper & ubique jure fieri posse tantopere urgeo. Quidquid enim in religione nostra jure fieri potest, id etiam necessitati per accidens est obnoxium; cum qua necessitate ac potestate, unde ea ortum ducit, in iis qui eam agnoscunt, nullo modo simul consistere potest Nolle nec audere.

Affers deinceps ad probandam necessitatem directionis

nis precum nostrarum ad Christum, hoc argumentum: *Omnis res per quam gloria Christi maxime elucescit & amplificatur, nominisque Christiani professio stabilitur ac confirmatur, est summe necessaria: Dirigere preces nostras ad Dominum Jesum Christum est res, per quam gloria Christi amplificatur & elucescit nominisque Christiani professio declaratur ac confirmatur: ergo directio precum nostrarum ad Christum res est maxime necessaria.*

Si infirmitatem istius argumenti, à te quamvis apprime docto homine formati, agnoscere ipse vis, substitue in assumptione seu minore propositione pro, Dirigere preces, &c. Dirigere semper & ubique preces, &c. & videbis, eam propositionem non modo tam veram esse, ut antea, sed etiam, ut sic dixerim veriorem. Ex quo fiet, ut istius argumentationis vi, si recte ea conclusa est, concludere similiter, & quodammodo verius possis, Dirigere semper & ubique preces nostras ad Christum rem esse maxime necessariam. Quod non laborabo amplius, ut falsum esse ostendam, contentus exemplo Apostolorum, & tua ipsiusmet confessione, licet eam non semel convellere, ista tua nova quadam necessitate probanda, ut vidimus, coactus fueris. Non est igitur major argumenti tui propositio simpliciter & absolute vera, non solum in Christi persona, sed ne in Deo quidem ipso. Multa enim in Ecclesia fieri possent, per quæ Dei ipsius gloria maxime elucesceret & amplificaretur, & cultus ipsius Dei stabiliretur ac confirmaretur, quæ tamen non fiunt. Nempe quod alia fiant, quæ idem revera præstant atque efficiunt. Quamobrem, cum publica ac constans professio in Ecclesia, quod Christus omnem potestatem in cælo & in terra habeat, quod Ecclesiam ipse perpetuo regat atque gubernet, quodque merito unusquisque nostrum semper & ubique ejus opem cum vera cordis fiducia implorare, ad eumque precationes suas dirigere possit, præter ipsius Christi cœnæ celebrationem, aliaque non pauca quæ quotidie fiunt aut dicuntur, fierive aut dici possunt, non minus (nisi quid novi accidat, quod ipsam precum directionem ad Christum omnino postulet) Christi gloriam illustret atque amplificet, Christianique nominis professionem stabiliat ac confirmet, quam si præterea aliquando (pro concesso enim sumo tuam assumptionem sic debere accipi) preces reipsa ad ipsum Christum dirigerentur; concludendum est, non esse summe necessarium reipsa preces nostras ad Christum dirigere, idque eo magis, quod in hac invocationis materia cogimur (velimus nolimus) Dei eminentiam supra Christum agnoscere; cum, ut demonstratum est, Deum semper & ubique invocare teneamur, Christum vero non item. Hanc Dei eminentiam, & sic quod Deus Christo subordinatus non sit, quemadmodum Christus Deo, ego urgeo; quam optime novi per Christi invocationem non minui nec obscurari. Aliter enim quomodo tantopere contenderem, Christum jure invocari posse? Non igitur per Christi invocationem, sed per Christi invocationis necessitatem affirmo ego minui atque obscurari hanc Dei eminentiam, ut nimis manifestum est. Nam ista tua necessitas, ut scilicet non semper sed aliquando sit necesse, non præscripto nec quando, nec ubi, nec quoties; res inaudita est in religione nostra, nec simplicem Necessitatis appellationem meretur, nedum cum illis adjunctionibus, summæ, seu Maxima, quæ ex verbis tuis aperte colliguntur. Aliam Dei patris eminentiam nec urgeo, nec commemoro in hac disputatione; nisi alicubi, ut, quemadmodum supra ostendi; non quidem vel Christi invocationem vel etiam invocationis necessitatem ei officere aut indicem aut concludam; sed tantum, ut majorem infirmitatem alicujus tuæ argumentationis ostendam. Quod Christi gloria Dei gloriæ deroget, ne per somnium quidem cogitavi umquam, immo haud scio, an ullus hactenus evidentius, copiosius, ac diligentius, quam ego in scriptis meis fecerim, Christi gloriam, præcipue hanc, quod ejus opem in precibus nostris sacris fidenter implorare possimus, ad ipsius Dei gloriam maxime ac vehementissime spectare, docuerit ac demonstraverit. Sed cum Christi gloria nominatur, vera Christi gloria intelligi debet, illa nimirum quam sacris testimoniis edocti, Deum illi tribuisse, cumque ipso communicasse scimus, quæ quamvis summa omnino ac multiplex & pene incredibilis sit, aliquid tamen ei cogitatione nostra addere possumus, quod ad ipsum Christum quodammodo cum Deo confundendum pertineat, quale istud est, quod preces nostras ad Christum dirigere omnino debeamus. Id quod neque in fiducia, neque in servitute, neque in adoratione, nec denique in ulla re alia, quam tribuere ex Dei ordinatione Christo conveniat, contingere potest, ut ex iis constare arbitror, quæ supra à me scripta sunt. Et hæc satis esse volo pro responsione ad ea, quæ iterum mihi objicis, quasi sine caussa, eminentiæ Dei supra Christum aliquoties in altero meo scripto mentionem fecerim. Nam, quod hic hanc meam inter Deum & Christum in invocatione distinctionem, tamquam subtiliorem carpis, eam ejusmodi non esse, sed ipsi sensui communi quodammodo patere, ostendunt satis, quæ supra recitavi contra Franciscum Davidis à me scripta.

Jam, quod tantum pondus in eo statuis, quod Christi gloria Dei gloriæ nihil deroget, ut propter hoc sic inferas, *Stat itaque firmum argumentum meum, à potestate Christi ad necessariam invocationem nominis ejus ductum*, videre sane nequeo quo jure id facias. Pro concesso enim sumo, te hic, quemadmodum supra fecisti, & res ipsa postulat, per Invocationem nominis Christi, ipsius Christi invocationem, id est, ad eum precum directionem intelligere. Nam quid, obsecro, adversus id, quod ego contra affirmo, & exemplo allato, ostendo, non posse colligi ex certissima licet potestate necessariam invocationem, defendere tuum argumentum potest, quod Christi gloria Dei gloriæ nihil prorsus deroget? Nunquid ego tuum argumentum ex eo oppugnare ac convellere tento, quod Christi hæc gloria, quæ ex necessitate illum invocandi oriretur, derogaret Dei Patris gloriæ? Nihil minus. Nam quid hoc ad argumentum tuum? Fuisset hoc, ut tu quidem existimasti, argumentum pro mea, vel contra tuam sententiam, non autem responsio ad argumentum tuum. Ego vero (ut mihi quidem videtur) diligentissime caveo, ne ejusmodi crassos errores in disputando committam; quamvis tu hunc eundem plane errorem mihi ante quoque ascripseris, in solutione alterius tui in priore scripto allati argumenti à fiducia ad invocationem, ut ante visum est. Nunquid fortasse hujus rei, quod hic Dei gloriæ derogaretur, in tuo argumento solvendo ullam mentionem feci? Nullam omnino. Tantum ut probarem, te consequentis fallacia deceptum, quemadmodum invocatio vera & merito facta, esse non potest sine summa aliqua potestate ejus qui invocatur, sic existimasse, summam potestatem invocatione carere non posse; quod plane falsum est, etiamsi, ut tua argumentatio habet, ea summa potestas necessario agnoscenda esset: ut hoc, inquam, probarem, satis aperte dixi, hoc verum quidem futurum, si in una tantum persona summa ista potestas agnoscenda esset; sed si in pluribus ea sit agnoscenda, ex hoc non posse consequi necessariam invocationem, seu precum directionem ad certam unam ex illis. Idque confirmavi exemplo allato summæ potestatis mundanæ non in una tantum persona agnoscendæ. Ad quod exemplum quid tu respondeas, postea videbimus. Nam prius denuo hic aperiendum est, quid te maxime in hunc errorem inducere potuerit, & porro, ut ex tua ad meum exemplum responsione apparet, omnino induxerit. Illud autem est, quod putas eandem esse hic rationem invocationis, quæ adorationis, puta, & servitutis; & sicut summa eaque prorsus agnoscenda potestas, cuicumque illam haberi, etiamsi plures eam haberent, necessario adorationem,

id

id est, summam reverentiam, oempe humanam, si potestas sit humana, divinam vero, si potestas sit divina, & parem servitutem conciliat, ita existimasti necessario invocationem conciliare: quod tamen à veritate abhorrere, & discrimen, quod ad oecessitatem attinet, inter invocatiooem, & adorationem servitutemque statuendum plane esse, vel id te monere poterat, quod in ipsius Dei Christique persona paulo post agnoscis & fateris; id est, posse sæpe nos ad Patrem solum preces nostras dirigere, quod certe in adoratione & servitute non contingit. Semper enim & ubique noo Deum solum, sed Christum quoque adorare cogimur seu tenemur, eique servire; hoc necessario requirente summa, quam habet io nos cum patre Deo communem, potestate a nobis necessario agnoscenda. Ea eoim nequaquam à nobis agnosceretur eo modo, quo agnosci debet, si unquam eum adorare eique servire prætermitteremus. Nunc ad refutationem tuam exempli mei venio; qua dilueoda, apertius tota de re constabit.

Primo igitur loco ais, me ipsum vidisse hujusmodi exemplum (nempe Imperatorum, & ab ipsis ad imperii consortium ascitorum) non posse iotegre accommodari Christo, nimirum, arbitror, quia, ut cuicumque vel difficillimo disputatori satisfacerem, ego ipse sum fassus, in hoc esse dissimile exemplum, quod Christo omnino confidendum est, illis vero ad imperii consortium evectis hoc non debebatur; io tuo autem argumento ejus rei mentio fiebat, quod Christo tuto inniti deberemus. Verum ego ibidem satis huic objectioni occurri, ostendens, jam me in superiore argumento dissolvendo, huic rationi satisfecisse. Quare nihil necessarium erat, ut exemplum, quod alioqui, fateor, ea carere non poterat, hanc quoque rem in se cootineret, cujus te ipsum novisse nullam bic necessitatem esse, satis indicat, quod in posteriore hoc tuo argumento commemorando dicis, ut vidimus, te illud a potestate Christi ad necessariam invocatiooem duxisse, nulla fiduciæ in eo collocandæ mentione facta. Itaque etsi non simpliciter, tameo habita ratione argumentorum tuorum & mearum responsionum, exemplum à me allatum Christo prorsus accommodari potest; eo magis, quod si ulla alia differentia est inter exemplum & rem de qua quæritur, ea est, quod illi imperii consortes ab Imperatoribus asciti, non erant prioribus istis Imperatoribus subordinati, quemadmodum Christus subordioatus est Deo. Quare, si tamen nemo cogebatur opem ipsorum implorare, ubi videlicet priores Imperatores aderant, & parem cum illis adhuc potestatem retinebant, multo minus cogetur quisquam Christi opem implorare, Deo ubique præsente non minus quam Christo, & eandem potestatem, quam Christo dedit, sibi retinente.

At deinde ais, istos ab Imperatoribus ad imperii consortium evectos, non nomine tenus sed reipsa debito honore affectos fuisse: quasi vero vel ego dixerim istos reipsa debito honore non fuisse affectos, vel nolim necesse esse Christum debito honore afficere; vel denique constet, ad Christum preces dirigere (hæc enim est illa opis imploratio, de qua hic agimus) honorem esse Christo debitum, id est, ejusmodi quod illi exhibere sit necesse. Nonne vides, te hoc loco omnino principium petere? Nam si honoris debiti nomine, non quidem necessarium, sed qui convenire possit, intelligis, præterquam quod improprie prorsus loqueris, nihilominus etiam principium petis; si modo verbum *Afficiebantur*, quod io tuis verbis legitur, significat, Affici omnino debebant. Jam enim in ipso exemplo explicando à me negatum est, quemquam coactum fuisse ipsorum opem implorare: quam tamen opis implorationem non nego illis convenire potuisse, seu, ut clarius loquar, illis tribui potuisse: alioqui nihil ad rem facere exemplum videretur, cum ex mea ipsius coofessione manifestum sit, Christi opem implorari posse. Quod si verbum tuum illud *Afficiebantur*, id modo significat quod sonat, id est, factum ipsum, hoc nihil ad rem, obi non de eo quod fieret, sed de eo quod jure facere quis cogeretur, quæritur. Præterea, quomodo probas, istis omnem honorem exhibitum fuisse, qui exhiberi merito poterat? Sed quidquid sit, illud certissimum est te nunquam probaturum, quemquam coactum fuisse illorum opem implorare, præsentibus præsertim prioribus Imperatoribus, & eandem cum illis adhuc potestatem retinentibus. Opis autem implorationem, in hoc exemplo, ipsam modo & per se intelligo, qualis est privata ac sine supplici libello. Nam in publica seu cum supplici libello, quidam præterea honor continebatur istis imperii consortibus debitus, quippe qui prioribus Imperatoribus noo essent subordinati, sed tantum eorum socii. Propterea non licebat fortasse in tali opis imploratione unquam eos omittere, quamvis absentes & ignaros: cum tamen Christum, omnia perpetuo licet scieotem, etiam in publica invocatione sæpe sine dubio omittere liceat. Id quod quisque igitur istis semper reipsa tribuere cogebatur, erat reverentia, servitus, obedientia, & si qua sunt similia, quæ oecessario agnitiouem necessariam summæ nec subordinatæ potestatis comitari debent. Itaque quod ais, *nec unquam placuisset imperatoribus illis, si quis neglectis & posthabitis eorum consortibus sive collegis, ad imperatores solos recurreret*; si de posthabitione & neglectu loqueris, quod attinet ad solum factum, non autem ad coosilium omnino ita faciendi, nunquam istud verum esse ostendes; nisi propterea id non placiturum fuisse Imperatoribus illis dicas, quod noluissent, se solos necessitatibus & postulatis subjectorum hominum providere coactos, ut antea, esse (quanquam hoc verum fuisset forsitan, si multos id facere animadvertissent, non autem si unum aliquem, aut etiam paucos quosdam) Atqui istud in Deum cadere nequit, nec quidquam ad quæstionem nostram pertinet. Legitur quidem in Ecclesiastica historia, si recte memini, de quodam Amphilocho, qui consulto Arcadio à Theodosio patre ad imperii consortium nuper evecto, honorem quendam non exhibuit aliquando; sed soli patri pariter præsenti exhibuit, ut hoc Theodosio miraturo ægreque (ut factum est) laturo, Amphilochus occasionem haberet ostendendi, Deum similiter ægre ferre, si quis ipsi soli, Christo filio, cum quo solium ipsum suum communicavit, prætermisso, cultum divinum præstaret; & idcirco Theodosium adhortandi, oe eos ferre vellet, qui Christum ipsum noo colerent. Verum hoc nihil ad invocationem sive opis implorationem; qua licet unum Theodosium Amphilochus tunc honorasset, dummodo alioqui Arcadium honore illi conveniente affecisset, nihil Theodosius vel miratus esset vel ægre tulisset. Jam Pharaonis & Josephi exemplum quomodo hujus rei clarissimum exhibeat testimonium (ut ipse asseris) non video: oihil enim ibi apparet, vel inde apparere potest de Pharaone ægre ferente aut laturo, si quis preces suas oon ad Josephum, sed ad ipsum direxisset: nisi velis, quod Pharao dixit in Josepho toti Ægypto præficiendo, neminem pedem aut manum moturum in tota terra Ægypti sine imperio ipsius, huc pertinere. Nam si hoc eam vim habere dicas, acsi Pharao dixisset, neminem quidquam impetraturum, nisi id petiisset à Josepho, ab eoque precibus obtinuisset; hoc singulare quiddam in eo exemplo erit, quod nec in aliis exemplis iovenitur, nec propterea, ut idem aut simile quidpiam à Deo in Christo factum fuerit, quidquam suadebit. Itaque propter exempli singularitatem nihil ex eo concludi poterit, nisi cum manifesta principii petitione. Quanquam non crediderim ego necesse esse, verba illa Pharaonis ad istum modum interpretari: immo tantum illis significari, quidquid jussisset Josephus, unumquemque facere debuisse; quidquid vetasset, à nemine fieri potuisse. Ut oihil dicam, quod, quamvis ad concessiones eorum quæ peterentur, verba ista accommodari aut possent aut etiam deberent, nihil prohibet quominus Pharaonis mens fuerit, ut nihil, licet à se petitum, cuiquam daretur nisi per manum Josephi, &

ejus jussu interveniente. Quod sane ego in Christo agnosco & sæpe in meis scriptis assero, Deum in Ecclesia nihil largiri nisi per Christum, id est, ipsius jussu interveoiente; quamvis id ab ipso Deo tantum petitum fuerit. Denique istud Pharaonis, sive alterius cujusvis regis terreni exemplum, qui alicui curam sui regni demandarit, non est magnopere in hac parte urgendum; cum fieri possit & quotidie fiat, ut non tam ad illum honorandum & evehendum, quam ad se molestia & labore liberandum, ut supra attigimus, id fecerit, quod, ut ibi dixi, nullo pacto in Deum cadere potest.

Ad ea quæ statim subjungis, ut refutes argumentum quoddam meum, quod ex meis verbis elicis, nihil est cur respondere debeam, cum ego revera nihil argumentatus fuerim, ut supra demonstravi. Tametsi verissimum est (& hoc pacto alibi sum argumentatus) si Christus non semper in precibus nostris iovocandus est, nullum igitur de precibus nostris ad illum dirigendis præceptum extare; quod si nullum præceptum extat, non necessarium esse ad illum preces dirigere. Nec propterea illos justifico, qui nunquam Christum invocant, si id consulto & per contemptum invocationis Christi faciunt, ac præcipue si non invocant, ubi spiritus, propter quamvis caussam, quæ multæ esse possunt, id ut fiat suggerit. Itaque nullo pacto eminentiam Christi aut labefacto, aut labefactare videri possum; quam scio in hac parte firmissimam, & inconcussam perpetuo fore, dummodo à me urgeatur, probetur, demonstretur (quemmadmodum semper & ubique fit) optimo jure posse nos in precibus nostris semper & ubique Christi opem implorare, ut pote illius, qui ex patris voluntate omnia in Ecclesia administret, omniaque faciendi potestatem habeat, cum exauditiooe precum nostrarum, immo cordium ac renum inspectione atque exploratione perpetuo conjunctam.

Jam vero quod addis Christum ipsum testari, sibi à Patre omne judicium commissum, ut omnes hooorificent, filium quemadmodum Patrem honorificant, & ais, *Absque dubio hæc verba summum honorem Christo deferunt, in que & invocationem nominis ejus facile quivis non contentiosus includi, agnoscere poterit*, si, ut apparet, ac quemadmodum soles, per Invocationem nominis Christi, ipsius Christi invocationem intelligis, hoc est, ad ipsum precum nostrarum directionem (quanquam non debuisses toties ambiguitate verborum, etiam tibi fortasse ipsi, occasionem errandi præbere) ego plane diversum sentio, id est, contentiosum omnino eum futurum, qui verbis istis directiooem reipsa precum nostrarum ad Christum contineri velit. Constat enim, verbis istis eum modo honorem contineri, qui necessario ex eo sequitur, quod Christo à Deo omne judicium, hoc est, omnis Ecclesiæ gubernatio commissa fuerit, quam, ut supra ostensum est, precum reipsa directio necessario non consequitur, licet eam adoratio ac servitus necessario consequatur, quibus adde & obedientiam, quæ tamen servitute continetur. Nam de obedientia præcipue, seu, quod idem est, de fide reipsa Christi verbis adhibenda eo in loco agi, ostendunt ea, quæ sequuntur; *qui non honorificat Filium non honorificat Patrem, qui misit illum. Amen amen dico vobis, quia qui verbum meum audit, & credit ei qui misit me, habet vitam æternam.* Est igitur verborum Christi, quæ à te sunt allata, ut contra Franciscum Davidis cap. 9. partic. 3. scripsi, hæc sententia, *Oportere nos Christo obedire, & ipsum non secus ac Deum Patrem revereri; quia omnia gubernat, & sibi non obedientes ac contumaces punire pro arbitrio atque imperio potest.* Quanquam vero verba ista Christi, & totus ille locus directionem reipsa precum nostrarum non continet, continet tamen oecessariam agnitionem ac publicam professionem potestatis dirigendarum precum, quippe quæ ex omni Ecclesiæ gubernatione necessario consequatur, quemadmodum contra eundem Franciscum scripsi partic. 2. capitis 21. his verbis, *Iste ipse apud Joh. locus satis aperte docet, Christi invocationem ad Dei gloriam pertinere. Supra enim cap. 9. partic. 3. de gubernatione seu judicio, quod in Ecclesia nunc Christus exerceat, istic agi ostendimus; propter quod honos illi sicut patra ejus cœlesti tribuendus ab omnibus sit. Qui honor profecto aliud sit necesse est, quam, ipsum simpliciter judicem seu gubernatorem esse, cognoscere; neque enim hac ratione honor ullus Christo tribuetur, nisi etiam quæ judicis & gubernatoris sunt, illi tribuantur. Inter quæ id potissimum numerari debet, ut ejus clementiam & æquitatem implorari posse agnoscatur, & publice affirmetur.* Vides, quam diligens fuerim in eliciendo ex hoc loco, quidquid ad Christi iovocationem pertinens inde elici potest. Nam, ut necessitas ipsius invocationis recte ac necessario inde eliciatur, impedit ipsa invocationis ratio & natura, quæ oullo modo ex subordinata potestate quantumvis magna, necessario consequitur; nec invocandi legitimæ facultati, aliisque oon paucis ad Christi summam gloriam spectantibus, quæ ex ejus potestate necessario consequuntur, est similis. Itaque non habent à te citata Christi verba vim expressi mandati invocationis Christi, ut existimasti, licet aliarum rerum prædictarum habeaot, quemadmodum ego ipse de adoratione seu divino cultu contra Volanum scribens sum fassus; & in alio scripto ad quendam, in quo scripto eandem distinctionem attuli ioter necessitatem adorandi Christi, eumque invocandi, quæ tibi Christi invocationem labefactare videtur. Sed, ut ad te revertar, addis deinceps me ipsum fateri, eos, qui Christum non invocant, eum nec debito honore afficere. Ubi, ut soles, *Non invocant* usurpas pro *Non audent nec volunt invocare*; vel potius (si hoc recte ex verbis meis & aperte concludeodum est) *Non agnoscunt & profitentur se jure posse invocare.* Melius fecisses, si ubique dixisses, me videri (tametsi oon tantum videor, sed sic est revera) condemnare omoes istos, quicumque Christum non invocant nec invocare audent, ut paulo post scribis. Nam illa verba, *nec invocare audent*, aut declarant, quo sensu priora, *non invocant*, sint à te dicta, aut certe illorum defectum supplent. Sed paulo ante verba ista, hæc scripsisti: *Status itaque quæstionis nostræ non est, an semper & ubique Christum invocare teneamur; sed an gloria Christi nostræque salutis fiducia id exigant requirantque, ut Christus necessario invocetur.* Ad quæ quid mihi merito respondendum sit, supra abunde expositum est. Hic tamen hoc dicam, statum quæstionis nostræ esse, ut ex scriptis meis manifestum est, An Christum invocare, id est, ad eum preces nostras dirigere teneamur, seu divino jure cogamur. Ex quo sequitur, si non semper & ubique cogimur, partem oegantem oostræ quæstionis, quam ego defendo, jure optimo à me defendi; primum, quia non possumus dici simpliciter divino jure cogi quidquam facere, si noo semper & ubique, data videlicet ejus rei faciendi occasione cogimur; deinde, quia, si non semper & ubique, ne aliquando quidem, necessitate videlicet absoluta cogimur, ut ante pluribus est demonstratum. Quod tu in quæstionis nostræ statu exponendo addis, de Christi gloriæ nostræque fiduciæ (ut sic loquar) exigentia, id revera non pars ipsius quæstionis est, sed ad rationes pertinet, quibus tu pro parte affirmante uteris: quæ cum nullam vim contra sententiam meam habere, ut quidem mihi videtur, satis evidenter docuerim, noo video cur debeam, ut mones, meo *Possumus* renunciare, ejusque loco *Tenemur* reponere ac scribere. Tu potius (ea tamen reverentia, qua me cum tanto viro agere decet) monendus mihi es, ut tuæ isti incertæ ac vagæ & simul tamen absolutæ necessitati invocandi Christi renuncies, ejusque loco certam stabilemque invocandi Christi, seu ad ipsum preces nostras dirigendi facultatis agnitionem & professionem substituas; ex qua, certa similiter ac stabilis suo tempore, ex supposito sive ex accidente necessitas consequitur ad Christum preces dirigendi: Aliter & Christi invocationem, quantum in te fuerit, plane incertam reddes, & infirmorum conscientias aut lædes aut torquebis; qui audientes, sibi necessarium esse ad Christum preces dirigere, & tamen non

sem-

semper & ubique, aut totum hoc tanquam sibi minime constans, & una cum ipso directionem ipsam precum ad Christum contemnent atque aspernabuntur, aut semper dubitandi caussam habebunt, ne graviter peccaverint, si quando ad Christum preces dirigere omiserint, multo autem magis, si sæpe id illis contigerit, verentes, ne tunc maxime oportuerit Christum invocare, quippe quod necessitas illa vaga tunc acciderit id faciendi; cum nullo pacto sit verisimile, ut id, quod necessarium est ut faciamus, quamvis non semper sed aliquando, tempus suæ necessitatis ex sola voluntate nostra habeat, si alioqui per se tempus suum habet. Mitto alia absurda & pericula, vel obscurandæ subordinationis Dei ad Christum, vel Adversarios, qui Christum invocari posse negant, in suo perniciosissimo errore confirmandi, si viderint, necesse esse, ut, qui posse ajunt, idque defendere volunt, necessarium etiam idem esse dicant atque contendant; quando illi vel jam sciunt, vel facillime intelligere possunt, ex eo ipso quod omnes fateri coguntur, non semper & ubique preces nostras ad Christum dirigere nos teneri, nullum hac de re præceptum datum fuisse.

Nam quod postremo colophonis loco addis, etiamsi nullum in Novo Testamento mandatum extaret de invocando Christo (quanquam non pauca esse putas, quæ vim expressi mandati habeant) *tamen* (ais) *si non necessitate absoluta, consequentis nihilominus necessitate Christum invocare teneremur*; velim scias, me, cum ullum præceptum de Christi ope, directis ad eum precibus implorandа extare nego, non tantum de expresso verbis præcepto loqui, sed etiam de colligendo per necessarias consequentias ex aliis præceptis, hominisque Christiani necessario officio. Itaque si ea vera essent, quæ statim subjicis his verbis, *Nam absque invocatione nominis Jesu Christi, neque fides vera fiduciaque sincera erga Christum defendi, nominisque ac majestatis ejus autoritas conservari potest, nomenque Christianum juste ac legitime usurpari*, si inquam, hæc vera essent (interpretatis videlicet verbis illis, *invocatione nominis Jesu Christi*, acsi scripsisses, *directionem precum nostrarum ad Jesum Christum*) ingenue faterer, certum de precibus ad Christum nostris dirigendis præceptum extare. Sed ea minus vera esse, & ad ista omnia optime atque integre conservanda, satis esse constantem ac publicam agnitionem & professionem divinæ potestatis Jesu Christi, & consequenter ad eum semper & ubique preces nostras dirigendi legitimæ facultatis, quibuscum necessario adoratio, servitus & obedientia erga eundem Jesum Christum conjuncta est, spero ex ante disputatis, omnibus facile constiturum. Nec tibi ipsi fortasse tam vera ista, quæ affirmasti, visa fuissent, si pro, Invocatione nominis Jesu Christi, Directione precum nostrarum ad Jesum Christum, scripsisses. Nam certe sine invocatione nominis Jesu Christi, ut hæc locutio ex Sacris Literis accipienda est, ne Christianismus quidem consistere potest. Jam cum agitur in hac religionis materia de necessitate absoluta, quod attinet præsertim ad officium nostrum, id intelligendum est, quod omnino sit necessarium, si Deo obedire velimus & salvi esse; quæ necessitas alioqui absoluta vocari nequit per se ipsa, cum conditionem conjunctam perpetuo habeat. Itaque si salvi esse non possumus sine directione precum ad Christum, ut quidem non possumus si ea vera sunt quæ tu affirmas, statuendum est, etiamsi nullum verbis expressum ea de re præceptum extet, tamen precum nostrarum ad Christum directionem absolute nobis necessariam esse, id quod ego nullo prorsus pacto aut concedere possum, aut quod affirmetur, laudare.

Restat scrupulus distinctionis inter Christi Invocationem & Adorationem; quem tibi nondum exemptum esse, sane miror. Primum dicis, te optime scire, quid intersit inter vocabula Adorationis & Invocationis; sed tamen te inter hæc duo, quatenus ea nunc ad Christum referuntur, distinguere nec scire nec posse; cum, quidquid honoris & gloriæ Christo nunc corporali præsentia minime nobis præsenti exhibetur, ad internum cultum potissimum referendum ducas. Hic sane aliud prætereris, ac de te affirmas. Videris enim adhuc omnino ignorare, quid inter duo ista vocabula intersit. Ostendunt enim hæc verba satis aperte, tibi non videri interiorem cultum sine invocatione esse posse, cum tamen manifestum sit, interiorem cultum esse posse sine ulla petitione. Itaque negare videris, necessarium esse ut in invocatione sit aliqua petitio; quod tamen & nomen ipsum Invocationis necessarium esse ostendit, & inter nos plane constat; cum jam certissimum sit, nobis idem esse in tota hac disputatione de invocatione Christi, Invocationem & Precum directionem. Num fortasse negabis, interiorem cultum sine ulla petitione esse posse? Atqui ut agnoscas hoc nullo modo negandum esse, id tantum tecum animo reputa, quod Christum interiore cultu afficere semper & ubique, immo indesinenter, quatenus per humanam fragilitatem licet, debemus; non tamen semper & ubique, nedum indesinenter, aliquid ab eo debemus petere. Quid plura? cum Invocatio, ut dixi, idem nobis sit, quod Precum directio, & ipse fatearis, nos sæpe ad solum Patrem preces dirigere posse, immo, ut ipsa tua verba habent, cum fatearis, nos posse Christum non semper nec ubique invocare, nunquid non clare perspicis, interiorem cultum Christo exhibendum non semper habere secum conjunctam invocationem? alioqui oporteret te affirmare similiter, nos posse non semper nec ubique Christum interiore cultu afficere, quod impium plane esset. Certe, si hoc non satis est, ut intelligas, me jure optimo inter Christi ipsius corpore absentis adorationem & invocationem distinxisse, & adorationem sine invocatione esse posse constanter affirmasse, vix scio quomodo unquam id tibi persuaderi poterit. Verumtamen ut interim aliquot tuæ hac in re incuriæ, tuique ipsius decipiendi caussæ explicentur, atque hac ratione adhuc tentetur, an scrupulus iste tibi eximi possit, respondendum est ad ea quæ meis dictis objicis.

Objicis igitur primum, quod hymnos, laudes, gratiarumque actiones in adoratione (ut ais) includam, invocationem tamen sub eodem genere habere nolim.

Hic rursus in consequentis fallaciam incidis. Putas enim, si Invocatio sub adoratione, ut suo genere contineatur, utramque necessario semper simul junctam esse. Atqui aliter res se habet. Siquidem fieri potest, ut nulla sit invocatio sine adoratione, ut species sine suo genere; nec tamen contra ullo pacto concludi aut debeat aut possit, adorationem sine invocatione esse non posse. Immo necesse est, si Adoratio est genus, Invocatio vero ejus species, ut sæpe adoratio sine invocatione esse possit. Neque vero ego usquam aut tacite aut aperte scripsi, Christi invocationem sine adoratione esse posse. Illis sane exemplis hymnorum, laudum & gratiarum actionum afferendis, nihil aliud ostendere volui, ut quidem ipsa verba mea clare explicant, quam, dari posse Christi adorationem sine invocatione. Quid igitur hinc contra sententiam meam de distinctione adorationis & invocationis colligi potest? Mirum sane hoc & tanquam portentum quoddam esset, si ex demonstratione, quod adoratio sine invocatione esse queat, sive etiam ex hujus rei affirmatione, colligi posset, nequaquam adorationem sine invocatione esse posse. Nam hæc est breviter ac reipsa illa mea distinctio. Nonne id quod ex dicto meo colligeretur, cum ipso meo dicto ex diametro (quod ajunt) expresseque pugnaret? Scio quidem te non ita collegisse: sed tamen verba mea ab omni suspicione, quod distinctioni illi meæ adversentur, liberare volui. Non laborabo, ut ostendam ex illis exemplis meis non recte colligi, invocationem, tanquam ad suum genus, ad adorationem pertinere. Satis est enim, hoc ipso concesso quod tu ex ipsis collegisti, aperte ostendisse, id non modo ad distinctionem meam inter adorationem & invocationem labefactandam non pertinere, sed eam manifeste confirmare. At deinde mihi objicis, quod hæc verba scripserim: Talis est Christus à Deo factus nobisque

constitutus, taliaque per ipsum beneficia accepimus, ut etiam eo secluso, quod nobis eum invocantibus opem in necessitatibus nostris ferre potest, eum tamen prorsus divino honore afficere debeamus. Ais enim, *Si Christus nos in necessitatibus nostris juvare non posset, parum abesset quin otiosum ac exautoratum (quod absit) Christum haberemus, &c.* Hoc loco videris in accidentis fallaciam incidere. Ego enim considero res in natura sua, ut mihi satis sit, intellectu posse eas inter se distingui: tu vero eas consideras prout in subjecto (ut loquuntur) ut simul sint necesse est. Quod, etiamsi verissimum esse concedatur; tamen, quod ad illud attinet de quo agitur, ex accidente est. Quid enim impedit, quominus ea, unde fit ut Christum adorare & invocare possimus, nunquam reipsa divelli possint, & non semper omnis conjuncta in Christo esse, & tamen propter aliqua ex ipsis, eum merito adoremus, quæ ipsa per se, ut eum invocemus, nullam vim habeant? Summæ dignitati * summæque beneficentiæ summus honor debetur, & divinæ quidem divinus, Christus summam eamque divinam dignitatem habet, summamque, eamque divinam beneficentiam in nos exercuit. Ergo vel ob ista sola, ei à nobis divinus honor & sic adoratio debetur. Atqui ista sola non satis sunt, ut eum invocare possimus, nisi etiam nos juvare possit, nostrasque preces exaudire; ac præterea nisi constet, non fuisse à Deo prohibitum ut ipsum invocemus: quæ quanquam omnia in Christo sunt, & illi dempta eum quodammodo exauctoratum redderent; non est tamen, quin ex natura ipsa rerum fieri possit, ut sine his ista sint. Immo, etiamsi ne ex natura quidem ipsa rerum hoc fieri posset, tamen satis ad mea verba defendenda esset, quod consideratione distingui possent; & jure affirmari, unis per se adorationem tantum, alteris vero cum ipsis junctis etiam invocationem convenire. Quapropter nihil est opus ut demonstrem, ut quidem in promptu est, hæc reipsa sejungi posse, immo fieri potuisse, si ita Deo visum foret, ut Christus ipse, id est, is qui ab eo Christus factus est, una illa sine alteris habuisse, sive etiam cum illis unis quædam tamen ex alteris, & non omnia. Mitto, quod in ipsis verbis meis (quibus addere potuissem, quod perpetuo à Christo divina beneficia accipimus & majora his accepturi sumus, cui rei per se adoratio debetur) non seclusi quod Christus nos juvare possit, sed quod nobis eum invocantibus subvenire queat. Possunt enim, ut modo attigi, hæc separari, id est, fieri potest, ut quis juvare possit & porro juvet, nec tamen ipsum invocantibus subvenire queat; nempe vel quia eorum preces non audiat, vel quia prohibitus sit ipsum invocantes juvare. Sed jam de his satis.

Quæ hic obiter addis ab confirmandam necessitatem invocandi Christi his verbis; *quales subditi, qui in necessitatibus Regem suum non invocant?* Et mox, *Fidelis ne uxor, quæ mariti sui auxilium in necessitate non implorat? suntne propriæ oves, quæ sub tutelam pastoris sui non confugiunt?* Hæc, inquam, omnia eam vim non habere quam credis, satis superius ostensum est, ubi de natura egi potestatis ejusdem in pluribus, quam una, personis residente, quarum etiam illa de qua agitur, alteri sit subordinata. Hic tamen dicam, nec subditos malos, nec uxorem infidelem, nec oves alienas esse, quæ ad regem, maritum & pastorem suum in suis necessitatibus non confugiunt, modo ne ad alienum regem, maritum, aut pastorem confugiant, sed opem ab eo petant, qui non modo eorum regi, marito ac pastori conjunctissimus sit, sed ipsorum potestatis solus auctor, à quo ipsi perpetuo pendeant, & ad quem ut hi confugiant, nunquam ægre sint laturi; dummodo id per ipsorum contemptum, vel quia ipsis isti non fidant, fieri nec videant nec suspicari possint. Applica nunc tu ipse hæc omnia nobis, Christo, & Deo, in quibus ea sunt, & in hac disputatione esse statuuntur, quæ vel à me in tuis similitudinibus addita, fortasse in ipsis rebus, unde similitudines ducuntur inveniri nequeunt, vel à te nullo modo, si non veritatis quandam umbram, sed ipsam (ut quidem non dubito) veritatem quæris, omittenda erant. Vincat igitur, ut tu in ipso tuo scripto concludis, veritas. Quod ut in nobis potissimum eveniat, id caveamus diligentissime quod tu me mones, ne præjudicatæ opiniones nobis noceant, neve nos pudeat, ut ais, à minore aliquando admoneri, ab eoque discere. Mihi sane præjudicatam; hisce in disputationibus nostris, nullam opinionem nocere, argumento esse poterit diligentia mea, in omnibus & singulis à te contra me allatis, perpendendis, examinandis, excutiendis. Quam equidem in te, propterea quod hoc honore ea digna non censeo, in meis pensitandis tantam non requiro; sed talem nihilominus desidero, quæ & me à labore sæpius earundem rerum scribendarum & inculcandarum, te vero cum ab eodem labore, & molestia non jam litterarum sed voluminum meorum legendorum, in quibus eadem identidem repetantur; tum maxime à suspicione, ne præjudicata opinione impeditus, mea aut vix legere sustinueris, aut non intellexeris, aut perpendere nolueris, prorsus liberare atque immunem reddere queat. Cracoviæ. Die 20 Maji 1587.

F. S.

* Cic. li. 2. de Inventione Dignitas (est) alicujus honesta, & cultu & honore & verecundia digna auctoritas.

Ad
HIERONYMUM MOSCOROVIUM,
F. S.
In suam cum
ERASMO JOHANNIS
Disputationem.

PRÆFATIO.

QUantopere vera exaltationis hominis Jesu Christi cognitio, ad claram ipsius Christianæ religionis notitiam, sit necessaria, tibi, Hieronyme Moscorovi, Viro tam solida atque erudita pietate præstanti, incompertum esse nequit. Mihi quidem id adeo exploratum est, ut hujusce rei, aliqua saltem ex parte, ignorationem, maximorum errorum inter eos, qui Christi nomen sunt professi, diutissime caussam fuisse, hodieque esse, affirmare non dubitem. Tantæ autem ac tam perniciosæ ignorationis origo & caput, est ac fuit semper, de existentia unigeniti filii Dei non recte sentire, atque opinari, ante conceptum ex Spiritu Sancto & natum ex virgine Jesum Nazarenum, jam reipsa ac perfecte Dei filium unigenitum extitisse, qui, videlicet, vel ex ipsa essentia Dei patris genitus, vel ex nihilo, antequam aliud quidquam crearetur, ab ipso Deo creatus sit, & suo tempore humanam naturam assumpserit, vel hominem, sive, ut alii loqui malunt, humanum corpus seu carnem induerit. Atque, ut nunc nihil de iis dicam, qui, propterea Jesum Nazarenum unigenitum Dei filium esse, sunt arbitrati, quod is natura divina constet ex ipsa Dei patris essentia genita, quæ humanam naturam assumserit, quorum sententiam Sacris Testimoniis confirmari non posse, satis jam nostrorum hominum publice editis scriptis demonstratum esse videtur; de iis aliquid hic attingam, contra quorum sententiam vix quidquam nominatim hactenus nostri homines in publicum ediderunt, de iis, inquam, qui Arrii similes eumve imitati, Jesum Nazarenum substantiam quandam spiritalem primam omnium divinitus creatam, esse statuunt, quæ humanum corpus seu carnem induerit. Hi enim maxime hominis Jesu Christi exaltationem obscurant, vel potius penitus tollunt; cum vix quidem concedant, Jesum Christum verum esse vel umquam fuisse hominem: quippe qui vel nullam aliam animam, præter substantiam istam spiritalem humana anima multo excellentiorem, ei tribuant: vel certe mentis seu intellectus humani loco eam in ipso esse velint. Viderunt nempe isti (id quod plerique alii non vident) nullo pacto fieri posse, ut duæ diversæ naturæ, quarum utravis per se subsistere possit & personam constituere, ita simul jungantur, ut unam tantum personam constituant: præsertim de qua interim tamen essentialiter utravis per se ipsarum naturarum vere ac proprie prædicetur. Quare, cum pro concesso sumant (quod etiam verissimum est) in Christo Jesu unam tantum esse personam, cumque in eo filium Dei unigenitum agnoscant, quem personam esse certum est, & cujus per se naturam nihil cum humana natura commune habere, ipsi autumant; necesse habuerunt, veram naturam humanam à Christo Jesu excludere (quippe quæ per se personam constituere sit apta (ac sentire, Christum revera & essentialiter hominem non esse, aut dici posse: sed tantum, quatenus verum humanum corpus induit. En quo tandem perducat sententia ista de unigeniti filii Dei, ante Jesum Nazarenum ex virgine natum, existentia; ut scilicet, non modo admira-

bile

bile atque omnium excellentissimum atque humano generi saluberrimum Dei opus in Jesu Christo homine ad sui æqualitatem evehendo obscuretur, sed Jesus Christus verus esse homo negetur: id est, ipsa salutis nostræ æternæ ratio funditus propemodum evertatur, & sapientissimum, in via nobis ad immortalitatem tradenda ac commonstranda, ipsius Dei consilium pœne irritum reddatur. Est tamen, quod istorum misereamur, quos in tam perniciosum errorem sententia ista induxit; cum non pauca extent sacra testimonia, quæ hominibus imperitis & parum firmis videri possint eam continere. Atque adeo curandum nobis est, ut ejusmodi locorum verus sensus, satis licet iis, qui mentis oculos divinis rebus cernendis aptos habent, per se clarus & apertus, istis etiam explicetur, & pateat: aut saltem ostendatur, multum abesse, ut ex illis sententia ista elici debeat. Ego sane, pro virili parte, id præstare jamdiu sum conatus: præcipue vero in disputatione quadam inter Erasmum Johannis, & me, ex ipsius Erasmi scripto quodam, & mea ad ipsum responsione, à me olim composita & conscripta. Anni enim sunt circiter undecim, cum Erasmus ipse Johannis vir eruditus & in Sacris Litteris haud mediocriter exercitatus, qui nunc Claudiopolitanæ ecclesiæ in Transilvania est pastor, Cracoviam primum, ut arbitror, veniens, à nostris hominibus petiit, ut sibi liceret coram ipsis explicare argumenta quædam, quibus à sententia nostra de nullo reipsa, ante hominem Jesum Nazarenum ex Maria virgine natum, unigenito Dei filio, amplectenda absterreretur, & in sua huic plane contraria retinenda confirmaretur, licet alioqui nobiscum de uno tantum Deo, Domini nostri Jesu Christi patre, consentiret: atque ut simul quæ à nobis ad ista argumenta responderentur, audire posset, eaque, quatenus opus esse sibi videretur, refellere. Annuerunt fratres, & ex ipsius Erasmi voluntate, uni ex ipsorum numero nominatim provinciam ad ejus argumenta coram aliis, qui adfuturi erant, respondendi demandarunt. Is autem unus ipse fui. Itaque biduo amanter & placide disputavimus, me singulatim atque ordine ad omnia, quæ Erasmus afferebat, respondente: tametsi meæ responsiones Erasmo nequaquam probari poterant. Haud ita multo pòst, cum Erasmus Cracoviæ adhuc hæreret, ego vero tunc temporis ruri habitarem, missum est ad me, vel ab ipso Erasmo (nam non satis memini) vel certe ipso Erasmo id curante, ejus scriptum, in quo nostræ disputationis capita se complexum fuisse, profitebatur. Quo perlecto, cum animadvertissem, non solum (quod ipsemet ingenue ad finem ipsius scripti fatebatur) multa, quæ à me dicta fuerant, ab Erasmo omissa fuisse, sed etiam nonnulla ex iis, quæ non omiserat, parum recte exposita, & simul postmodum rescivissem, Erasmum aliquot exempla istius sui scripti ad varios in variis locis degentes amicos suos misisse; decrevi scripto similiter ea omnia refellere, quæ ipse Erasmus se dicentem in suo scripto faciebat. Quod etiam brevi perfeci, & scriptum meum ad amplissimum virum Andream Dudithium, multiplici ac varia eruditione insignem & utriusque nostrum amantissimum, misi: rogans, ut, eo accurate perlecto, illud quam primum ad ipsum Erasmum Johannis, qui jam Cracovia, alio discesserat, transmittere vellet. Id quod, licet non tam cito, ut voluissem, ab ipso tamen factum fuisse, postea certo cognovi. Ad hoc scriptum meum nihil umquam, quod sciam, Erasmus respondit. Tantum (ut quidem audivi) professus est, se, eo lecto, multo magis in sua sententia confirmatum fuisse. Ex quo summum me desiderium cepit, hanc nostram disputationem in lucem emittendi; ut, scilicet, quando hic labor meus nihil apud ipsum, cum quo disputabam, profecisset: tentarem an apud alios aliquid proficere posset: & rem totam piis atque eruditis hominibus dijudicandam proponerem; ut, ex utracumque parte staret veritas, ea tandem obtineret. Verum huic meo desiderio satisfaciendi nullam antehac facultatem habere potui. Nunc vero (Dei, arbitror, providentia) cum ea mihi, ne cogitanti quidem, mira quadam ratione data fuerit, nolui occasionem hanc spernere, cum iis, qui divinarum rerum scientiæ studio tenentur, hoc, quidquid est, communicandi. Quod nimirum id ad scientiam istam, omnium sine ulla controversia nobilissimam & utilissimam, maxime pertinere videatur. Expenduntur siquidem in hac disputatione, ut antea innuimus, & examinantur satis diligenter sacra testimonia

non

non pauca, & inde petita argumenta, aliæque rationes, quæ cum ipsis consentire videntur, ex quibus plurimi in ea opinione confirmantur, Unigenitum Dei filium aliud quidpiam revera esse, præter hominem Jesum Nazarenum; ita ut, ea perlecta, facile quivis, quid de testimoniis istis sentiendum sit, quâve ratione sint explicanda, statuere possit. Hoc tantum non leviter doleo, quod ex ipsius Erasmi Johannis literis, quas nuper ad me dedit, intellexi, ipsum gravate ferre, quod utrumque hoc, nostrum scriptum in publicum nunc edatur. Id enim propediem, ut quidem sperabam, futurum, jam ipsi significaveram. Voluisset ipse, ut conjicio, prius saltem scriptum suum accuratius recognoscere. Itaque, si id mihi fuisset integrum (quamquam propter distantiam locorum & alia impedimenta, diu admodum hanc editionem differre opus fuisset, & interim fortasse hujusce rei facultas, quæ à multis aliis rebus pendet, aliquo modo mihi periisset) facile hac disputatione nostra edenda supersedissem. Sed, cum ipsius litteræ mihi sunt redditæ, jam totum opus, præter hunc primum quaternionem, typis excusum fuerat. Scripsit autem iisdem in litteris idem Erasmus, se hanc controversiam in quodam suo scripto solide tractasse: quippe in quo & suam sententiam aliquot argumentis accurate expositis & confirmatis tuetur, & quæ à nobis objiciuntur ordine refellit. Hoc igitur suum scriptum, quod si ei morem gerere voluissem, se statim ad me missurum pollicebatur, ut refutarem, me conari voluisset, & illud una cum refutatione mea imprimendum curare. Sed præstabit, ut ipse scriptum istud suum edat. Ad quod refellendum, si satis ea non esse judicavero, quæ in hac disputatione à me sunt dicta, parvo labore & sumptu, Deo dante, quæ deerunt, separato libello addere potero. Satis me officio meo satisfecisse mihi videbor, cum hic lectores monuerim (non obscure enim id ex iis, quæ supra dixi, colligi potest) quid ipse Erasmus de suo scripto, ad quod in hac disputatione respondetur, sentiat: illud, videlicet, imperfectum esse. Verum tamen subjungit ipse, se caussæ suæ tantopere confidere, ut ausit vel ista ipsa paucula sua verba cum prolixis nostrorum hominum commentariis, quos de Christo homine confecerunt, committere. Quocirca doloris, quem ex ipsius litteris me cepisse dixi, ex iisdem litteris non mediocre levamen sentio: & spero ipsum tandem, quidquid à me factum est, boni consulturum.

Jam vero tibi, Moscorovi præstantissime, hunc Libellum potissimum inscribere placuit, quod quamvis, Dei benignitate, noster jam sis factus: tamen vix nullum in toto hoc regno noverim, qui incorruptius de hac inter me, & Erasmum Johannis controversia judicare queat. Nam non solum ea eruditione atque ingenii ac judicii acumine polles, quibus paucissimi sunt præditi; sed tanto animi candore ac sinceritate præstas, ut crediderim, facile fore, ut quicumque te noverit, si inter te, & ipsum aliqua de re contendatur, ubi, quid ipse pro se, aut contra te afferat, recte cognoveris, te unum litis vestræ judicem libenter sit constiturus. Quid dicam de summa tua prudentia ac multarum, nec sane minimarum, rerum usu, unde ad graves controversias dirimendas, etiam in iis, quæ ad ipsa nostræ religionis dogmata spectant, plurimum adjumenti omnino comparatur? O felicem illum diem, quo te cœtus noster suum esse, plane vidit. Nam, ut tu, ex eo tempore, hujus mundi illecebris spretis, & vanis curis relictis, Dei Christique servitio te totum consecrasti, æternæque tuæ salutis, à qua alioqui facillime aberrasses, certissimam viam es ingressus: sic cœtus noster te tanto viro auctus, jam sperare merito potuit fore, ut alii etiam præstantes viri, partim exemplo, partim cura tua, ad ipsum se aggregent: & sic tandem aliquando nostrorum hominum innocentia, & verissimæ ac solidissimæ pietatis studium iis omnibus innotescat, qui, quamvis adhuc nobis infensi, probi sunt tamen alioqui homines, & ad veritatem, si illis clare ac sincere proponatur, amplectendam apti, quæ illos ab æterna morte atque interitu vindicare potest, & ad beatam immortalemque vitam transferre. Neque enim id præcipue nostri homines agunt, ut de Dei Christique essentia inexplicabiles & à Sacris Literis abhorrentes sententiæ ex Christiana republica, quantum ipsi efficere possunt, ejiciantur, atque adeo inde perpetuo exulent: sed ut vitæ ex Jesu Christi Domini nostri præscripto puritas & sanctitas, quæ sola ad æter-

æternam vitam est via, inter eos, qui nomen ipsius Jesu Christi nominat, quos nimis turpe est ab iniquitate non recedere 2 Tim. 2. 19, ita vigeat, ut qui nondum Christo nomen dederunt, incipiant admirabundi de Christianæ doctrinæ præstantia & efficacia serio cogitare, & agnoscentes, vere inter eos, qui Christiani vocantur, Deum habitare, ad eum ipsum, à quo Christiani nominantur, ad principem, inquam, & auctorem salutis æternæ, ab ipso Deo mortalibus datum & constitutum, ex animo convertantur. Hoc, inquam, præcipue nostri homines agunt & curant, & propter hoc unum, quemadmodum de Dei Christique essentia, sic de aliis non paucis ad Christianam religionem pertinentibus, ut veræ certæque & divinis testimoniis consentaneæ sententiæ obtineant, quoad possunt, dant operam. Vident enim his contrarias, quæ ubique ferme hactenus obtinuerunt, opiniones facile impedire, quominus quis istam, de qua paullo ante dixi, unicam salutis æternæ viam teneat. Cujus rei fidem facere potest vita, quam ii, qui Christiani nominantur, vulgo, jam à compluribus sæculis, ducunt; è quorum numero vix millesimum quemque reperias, qui vero Christianis moribus sit aut fuerit præditus. Illud certissimum esse videtur, nullo modo fieri posse, ut cum vera ac plena rerum divinarum cognitione, quæ passim habeatur, tam diu tam exiguus hominum vere piorum sit numerus. Ea autem de hominum vere piorum numero, qui vel nunc sit, vel jamdiu antea fuerit, affirmo, quæ omnes verissima esse, & agnoscunt & ingemiscunt: tot calamitatum gravissimarum, quæ Christianum orbem, jam per tot sæcula, miserrime affligunt, caussam merito in ipsorum Christianorum vitia ac scelera, & qui ubique regnat, luxum & voluptariam vitam conferentes. Ita ut nihil frequentius audiatur, quam publice, & voce, & scripto, reprehendi mundoque exprobrari crimina ista. Sed vix quidquam proficitur, aut proficietur unquam, vixque à peccati ubique regnantis dominatu illi ipsi, qui Christum Jesum omnis justitiæ parentem se purius multo, quam vulgo fiat, colere profitentur, vindicari poterunt, nisi prius salutis æternæ ratio ac firmamentum dilucide cunctis appareat. Id quod sine divinæ majestatis, ad quam Christus homo evectus fuit, vera cognitione, ut ab initio attigimus, nunquam fiet. Nisi enim, eum ipsum, qui viæ ad æternam salutem consequendam dux nobis ac præmonstrator fuit, cum communem nobiscum naturam haberet, & sine peccato per omnia, ut divina oracula loquuntur, similiter ac nos, tentatus fuisset, non modo ad immortalem beatitudinem pervenisse credamus, verum etiam ipsius immortalis beatitudinis iis dandæ, qui ipsum imitati fuerint ejusque dictis paruerint, eosque perpetuo fovendi & ab omnibus malis protegendi, plenissimam potestatem adeptum fuisse, nobis certo persuadeamus; vix fiet, unquam, ut serio nostrum quisquam resipiscat, & viam istam nobis præmonstratam, valde asperam alioqui naturæque nostræ invisam, ingrediatur ac teneat, seseque ab inveterata peccandi assuetudine ad justitiæ opera ex animo sectanda convertat. Dux autem viæ istius ac præmonstrator, ex ipsius Dei consilio, Jesus Christus homo fuit, nec alius quisquam: diserte Paulo Apostolo contestante, unicum esse mediatorem Dei & hominum, hominem Christum Jesum. Quare, istum ipsum hominem ad tantam majestatem evectum fuisse, agnoscendum nobis est. Hoc autem illi demum recte ac vere facient, qui nullum alium Dei filium unigenitum, ante, aut præter hunc hominem, agnoscent. Certissimum siquidem est, Dei filium unigenitum nobis viam istam patefecisse, & ipsum Deum alioqui invisibilem nobis enarrasse.

Legant igitur, obsecro, æquo animo ii, in quorum manus ea inciderit, hanc disputationem nostram; ex qua minimo negotio intelligent, nihil esse, cur suspicari quis debeat, aut etiam possit, Dei filium unigenitum ante Jesum Christum hominem extitisse. Tuque, eruditissime Moscorovi, amoris & observantiæ in quem meæ hunc tibi inscriptum libellum testem ac monumentum perpetuo extare velim, quando non satis temporis habui, ut tibi eum expendendum antea traderem, si quid in eo à me dictum reperies, quod minus vere aut recte dictum censeas, monere me statim ne graveris; ut quamprimum id corrigere aliqua ratione possim, atque, ut te vere dignus hic meus labor aliquando appareat, nec facile unquam intereat, curare. Deus cœlestibus suis donis in dies magis te augeat ac cumulet. Anno à Christo nato CIƆ IƆ XCV. die 16. men. Junii.

Disputatio inter *Erasmum Johannis* affirmantem, Christum fuisse unigenitum Dei filium, etiam antequam ex virgine nasceretur, & *F. S.* contrariam sententiam asserentem. Ubi ille argumentantis, hic vero respondentis partes perpetuo obtinet.

A Fausto quidem scripta; sed ita, ut quae Erasmum dicentem facit, sit (idque, quo ad ejus fieri potuit, ad verbum) quidquid ipse Erasmus sibi attribuit in quodam scripto, in quo Disputationis, quam coram cum Fausto hac eadem de re habuit, capita exponere conatus est. Itaque, etsi uterque sic loquens inducitur, quasi res quodammodo agatur; tamen nihil aliud intelligendum est, quam hic à Fausto ea omnia refutari, quae vel ad suam sententiam confirmandam, vel ad contrariam labefactandam in eo scripto Erasmus exposuit.

ERASMUS JOHANNIS.

PRimo omnium fateor, me tecum facere, in articulo de uno vero Deo patre, nec trinitatem agnoscere, quamobrem etiam patior persecutionem à Germanis. Verum in doctrina de persona & officio Christi nego, me tecum sentire, quamquam paratus sim meliora amplecti, & in tuam sententiam; defendere, quatenus eam defendere è scriptura adversus me possis. Atque ut tanto rectius error mihi eripiatur, omnino necesse est, ut palam & ingenue proferam ea, quibus impedior, quominus tecum faciam. Ita ad rem propius accedo, & quatuor rationes, quibus à tua sententia alienor, & in mea retineor, leviter attingo.

Quarum prima est, quod videatur non parum decedere majestati Dei, dum ejusmodi ei opponitur mediator, qui sit purus homo, qualem ipse doces, etsi majoribus, quam alii, donis ornatum. Contra vero hac re maxime extolli Dei altitudinem, si credamus, ad eam non patere aditum, nisi per ejusmodi mediatorem, qui sit filius Dei unigenitus, & creator totius mundi, & omnium angelorum & hominum.

Secundo non parum detrahitur Christo ejusque dignitati, si merus homo habeatur, in quo nihil sit essentiale, quod in alio quovis homine non reperiatur, & si per eum opera solummodo redemptionis peragantur, digne vero honorari Christum si habeatur non solum pro filio Mariae, sed etiam unigenito filio Dei, cujus essentia longissime excedat claritate & splendore omnium angelorum essentiam quantumvis spiritualem, quique fuerit ante initium rerum omnium, ac per quem Deus non solum redemerit mundum, sed etiam ex nihilo creaverit.

Tertio affirmo tua sententia non leviter extenuari beneficium redemptionis, ut pote quod per hominem effici potuerit, cum tamen nihil sit hoc beneficio majus, maximeque in hoc elaborandum, ut ejus dignitas omnibus modis exaggeretur. Quod si quis Christum agnoscit unigenitum Dei filium & creatorem mundi, is rapitur in admirationem tam stupendi operis, & cogitur fateri, oportere omnium maximum esse beneficium, pro quo obtinendo necesse fuerit parentem rerum omnium de caelo descendere, hominem induere, & acerbissimum mortis supplicium subire.

Quarto elogia illa magnificentissima, quibus scriptura insignit Christum, longe esse augustiora, quam ut cadere possint in hominem, ut, quod totum Vetus Testamentum, cujus summa est dignitas, in hunc unum respexit, sacerdotium, regnum, omnisque ordo prophetarum in Christum quasi digitum intenderint, quem tanto cum desiderio omnes patriarchae, reges, & prophetae cum tota ecclesia veteris testamenti expectarint, de quo Johannes dicat, dignum se non esse cujus solvat corrigiam calceamenti, qui à Paulo dicitur imago Dei inconspicui, primogenitus omnium creaturarum, splendor gloriae Dei, & character substantiae ejus, in quo habitet omnis plenitudo divinitatis corporaliter, per quem omnia sunt condita, de cujus plenitudine omnes accipiunt, quem angeli adorent Heb. 1. Haec, inquam, & alia multa, quae scriptura Christo tribuit, non quadrant in tam vile subjectum, quale a te constituitur, & quodammodo coarctanda est magnificentia horum encomiorum, quo in Christo homine, utcumque locum habeant. Quod si revera agnoscimus Christum unigenitum Dei filium, quem Deus tantis dotibus exornarit, ut per eum & mundum condiderit, & omnia sua opera exequatur, majestatem suam haec elogia retinebunt, & optime in Christum quadrabunt.

Has quatuor rationes, ut dictum est, breviter attigi, quibus fateor me non parum confirmari in mea sententia. Verum nolo nunc de his prolixius agere, nec magnopere ad eas responsum peto, quandoquidem testat quinta ratio, quae praecipuam vim in se continet hujus controversiae, qua cadente simul aliae omnes cadunt: quasi tante omnes stant, ad quam proponendam me nunc accingo.

F. S.

Quamquam non admodum requiris, ut ad quatuor istas rationes respondeam, tamen, ut, quemadmodum instituta disputatio postulat, nihil à te afferatur, sive contra sententiam meam, quod à me non refutetur eas omnes refellere conabor.

Quod igitur ad primam attinet, Dico eam in priore parte ad propositam inter nos quaestionem non facere. Quaerimus enim, utrum Christus fuerit unigenitus Dei filius, nec ne, antequam ex virgine nasceretur, non autem utrum fuerit purus homo. Nihil autem impedit, quominus Christus non fuerit unigenitus Dei filius, nisi postquam natus est ex virgine, nec tamen sit aut fuerit unquam purus homo: At enim

ais, tu, eum purum hominem fuisse doces. Primum non credo me unquam de Christo ad istum modum locutum esse. Deinde dico, quidquid ego doceam, hoc extra quæstionem nostram esse. Sed fac præterea, & me docere, Christum esse purum hominem, & hoc maxime ad quæstionem nostram pertinere: Nego quidquam vel Dei majestati decedere, vel absurdi in eo esse, quod mediator inter Deum & nos sit purus homo. Id autem jure à me fieri satis indicat Paulus 1 Tim. 2. 5, dum diserte ait, unum mediatorem Dei, & hominum esse hominem Christum Jesum. Nam alioqui hic simplici hominis appellatione non fuisset contentus; præsertim ubi nihil cogebat Christum hominem appellari; nisi quod fortasse mens Pauli erat significare, Christum Jesum, quatenus est homo, mediatorem unicum Dei & hominum esse, id quod rationem istam tuam Apostolico spiritui adversari plane ostenderet. Adhæc, si Dei majestas non ferret, ut ipsius Dei, & hominum mediator esset purus homo, non ferret similiter, ut ejusmodi mediator, purus homo jure existimari posset. Atqui Christus nihil manifeste in se habuit aut fecit, quod purus homo habere aut facere nequeat, si Deus velit. Itaque purus homo jure existimari potuit, quemadmodum & olim & hodie à plurimis existimatus est; qui tamen, eum servatorem suum & sempiternæ vitæ datorem esse, agnoverunt, quo nihil majus, seu manifeste, sive non manifeste, in ipso vel fuit, vel esse potest. Postremo, quemadmodum nihil Dei majestati ex eo decedit, quod filius ejus unigenitus summa ignominia & turpissima morte ab hujus mundi principibus affectus fuerit, nempe quia sic salutis nostræ ratio postulabat; sic nihil Dei majestati ex eo decedere potest, quod purus homo mediator sit inter ipsum & nos, modo sic ratio salutis nostræ requirat; ut certe requiri contendet, quisquis Christum purum hominem esse affirmat. Immo, cum Dei gloria ex ipsius erga nos benignitate, ac beneficentia maxime appareat, vehementer ejus gloriam amplificat, quod purum hominem, quales nos sumus, mediatorem suum esse voluerit, eumque iis donis cumulare, quibus ad ejusmodi munus perfecte obeundum opus erat. Non potest autem Dei majestas ea re minui, quæ ipsius gloria plurimum amplificatur. Adde, quod ex ejusmodi donis majestas Dei maximopere elucet; nec personæ dignitas tam in essentia ipsa, quam in qualitatibus consistit. Hinc fit, ut persona, quantumvis indigna, eandem prorsus cum dignissima essentiam habere possit, solis qualitatibus ingens, dignitatis ratione, inter utramque discrimen constituentibus.

Jam quod in altera hujus primæ rationis parte, de filio Dei unigenito dicis, & alibi identidem repetis, ad rem nullo modo facere videtur, cum neque ego negem, Christum revera Dei filium unigenitium esse, nec quidquam prohibeat, quin purus homo unigenitus Dei filius esse possit. Siquidem purum hominem in hac disputatione eum intelligere necesse est, qui hominis quidem essentiam habeat, nec præterea ullam: cæterum qualitatibus cum nullo alio homine communibus præditus esse possit. Quocirca nisi velis, Christum ex ipsa Dei essentia genitum esse (quod te nolle arbitror) nihil est, cur tibi potius, quam mihi, Christum filium Dei unigenitum esse, jure affirmare liceat. Quod vero addis de creatore totius mundi, & omnium angelorum & hominum, dico, te eum tibi fingere, qui nunquam fuit præter ipsum Deum; nec si, ut putas, creare est ex nihilo condere, ullo modo esse potest. Nam & quidam ex iis, qui alioqui tecum sentiunt, suntque in hac quæstione exercitatissimi, pro summa blasphemia habent, si quis creationem istam ulli alii præter ipsum solum Deum tribuat; & nominatim si ejus filio unigenito eam tribuere velit. Præterea, cum ipse, ut infra videbimus, non modo fatearis, sed plane contendas, redemptionem præstantius esse opus, quam creationem, non video, quid, te ipso judice, decedere possit majestati Dei, si mediatorem suum eum constituit, qui sit redemptor, quamvis non sit creator.

Secunda ratio eodem vitio laborat, quo primam, cum eam refellere institui, laborare ostendi, ac præterea nihil habet, ad quod reipsa jam responsum non sit, nisi id ipsum, in quo prædictum vitium consistit; id videlicet, quod dicis de essentia excellentiore. Nam hoc sane aliquo pacto ad Christi personæ dignitatem amplificandam perinere posset. Verum istiusmodi dignitas personæ Christi non adeò quærenda est; & multo pluris, quam ipsa, est æstimandum, multoque magis ad Christi gloriam & honorem pertinere dicendum id, cum quo dignitas ista consistere non potest, quod scilicet, quamvis, quod ad ipsam essentiam attinet, Christus nihil aliud, quam homo esset, tamen talem se in voluntariis laudabilibusque dictionibus, & operationibus præstiterit, qualem nullus hominum præstitit, aut præstiturus est unquam. Huc accedit quod non tam de ipsa Christi gloria, nedum, de dignitate ista, solliciti esse debemus, quam de Dei gloria. Atqui hæc multo major conspicitur, si per Christum, licet purum hominem, tot tantaque Deus patraverit, quam si eadem per ipsum diviniore aliqua essentia præditum, quamvis ea à se donatum, patrasset. Quemadmodum multo magis laude dignus & gloria est artifex quispiam, si instrumento aliquo viliore & ad rem ipsam per se ineptiore opus aliquod insigne faciat, quam si idem opus præstantiore aliquo instrumento, & ad rem ipsam per se aptissimo faceret; quamvis instrumentum illud ab ipso fabrefactum esset. Sed, etiamsi dignitas personæ Christi omnino quærenda esset, huc tamen nihil attineret, quod dicis de essentia ejus ante initium omnium rerum, (si modo ipsum quoque rem creatam esse fateris.) Nihil enim vetat, quominus Christus, licet post tot alias creaturas à Deo conditus, personæ tamen suæ dignitate præstantior sit, quam ea, quæ prima omnium fuit condita. Immo facile fieri potest, ut quæ omnium prima à Deo fuit condita, omnium vilissima fuerit; videmus enim eundem Deum à vilioribus, id est, inanimatis, incepisse, & ad præstantiora, id est, animata, & tandem ad hominem intellectu præditum, creando, pervenisse: in ea quidem creatione, quam Moses litteris consignavit. Id porro, quod ais, dignitati Christi detrahi, si per eum opera tantummodo redemptionis peragantur & non etiam videlicet, creationis; jam satis refutatum est, cum de Dei majestate in mediatore constituendo egimus. Satis enim est; quod Christus præstantioris cujusdam operis media caussa fuerit, quam sit creatio. Nec quidquam ejus dignitati adderet, quod etiam creationis fuisset. Quemadmodum opifici cuipiam, qui domum ab alio exædificatam, ab ipsis fundamentis instaurasset, & ad multo elegantiorem & præstantiorem formam redegisset, quam antea esset, nihil prorsus dignitatis adderetur, si ejus domus, ut antea fabricata erat, ædificator fuisset.

Ad tertiam rationem dico, nullo modo extenuari posse beneficium redeptionis per extenuationem qualemcunque ejus, per quem facta est; cum qualis & quanta ipsa redemptio sit, manifeste constet. Tunc locum fortasse haberet ratio ista, si de qualitate & magnitudine redemptionis minime constaret; videretur enim ex essentia seu natura non admodum præstante, aut certe non singulari illius, per quem ea facta fuisset, posse colligi, eam non adeo excellentem rem esse. Nunc, quando, qualis sit & quanta redemptio nostra, quoad in hoc sæculo percipere licet, aperte intelligimus, nec ea ex majore quadam Christi personæ præstantia, per quem facta est, major apparere potest quam illi credant, qui Christi personæ præstantiam istam non agnoscunt, nullus rationi isti est locus. Miror autem, quod Christum, omnium rerum parentem ausus fueris appellare, non modo præter, sed contra universas Sacras Literas, quæ unum illum Deum, quem tu Christum non esse, nec ejusdem cum Christo essentiæ fateris, unum etiam & solum parentem nostrum atque omnium rerum prædicant, & hac ipsa ratione eum à Christo

distin-

distinguunt. Vix ausit Trinitarius ullus hoc tempore ita loqui, ut tu locutus es. Et sane non vides, te istis tuis rationibus paulatim in trinitariorum castra reverti. Nam certe, si tu recte ratiocinaris, ut major Christi personæ dignitas, sic redemptionis nostræ per ipsum factæ beneficium amplius atque augustius omnibus appareret, si Christus ille ipse Deus esset præter quem non est alius, & de quo scriptum legimus Deut. 6. 4, *Audi Israel Jehova Deus noster Jehova unus est.* Mitto autem, quod in hac tertia ratione extra propositam quæstionem mihi objicere videris, non quidem ut in superioribus, quod Christum purum hominem faciam, sed quod hominem illum esse agnoscam, cum videlicet ais, sententia mea non leviter extenuari beneficium redemptionis, ut pote quod per hominem effici potuerit. Mitto hoc, inquam. Arbitror enim, te ipsa voce hominis purum hominem intellexisse. Quanquam non desunt ex iis, qui tecum sentiunt, qui concedere nolint, Christum esse aut fuisse hominem. Id enim cum vestra sententia prorsus pugnat; nisi velitis, vel Christum esse duplex ὑφιστάμενον, sive, ut vocant, suppositum, vel in uno supposito Christo esse duplicem formam essentialem. Quod utrumque falsissimum atque adeo impossibile plane est. Certe videris tu ipse, omnino hominem ab ipsa unigeniti filii Dei essentia penitus excludere, cum rudiores quosdam Trinitarios hac in re imitatus, extra omnem scripturam dicis, unigenitum Dei filium, quem omnium rerum parentem vocas, hominem induisse. Nam profecto aliud est, quod induitur, & aliud quod induit. Sed non est meum, nunc absurdissima multa, & cum Sacris Literis apertissimè pugnantia adeoque impossibilia persequi, aut ulla ex parte explicare, quæ ex sententia vestra necessario proficiscuntur.

Jam igitur ad quartam tuam rationem veniamus, in qua nonnulla dicuntur, quæ infra diligentius examinabuntur, ea, videlicet, quæ aliquod pondus habere videntur. Nam quod affirmas, longe augustius esse, quam ut in hominem cadere possit, in unum Christum totum Vetus Testamentum respexisse, & omnia simul, quæ sub eo erant, omnesque Patriarchas, reges, & Prophetas cum tota Ecclesia Veteris Testamenti maximo cum desiderio eum expectasse; quod inquam, affirmas, hæc in hominem cadere non posse, ne de iis, quæ hic pro concessis sumis, quidquam dicam, quorum saltem pars in dubium merito revocari potest: Dico, si ista omnia singulatim apertius explicentur, nec sub verborum involucro principium (quod ajunt) alicubi tacite petatur, plane perspectum iri, tantum abesse, ut quidquam eorum in hominem cadere non possit, ut nonnulla sint, quæ non nisi homini convenire queant, veluti expectatio illa venturi Christi (quæ non semper, ut tibi videtur, sed aliquando, idque sero tandem in Israëlis ecclesia fuit.) Hominem enim expectabant Israëlitæ, quemadmodum etiam illis promissus fuerat, ex Davidis semine, nec alius quisquam præter hominem, Christus esse poterat. Christus enim populi Dei, & sic hominum verum & proprium regem significat. Atqui verus & proprius Rex, ejusdem generis, sive, ut logici loquuntur, ejusdem speciei sit oportet, cujus ii sunt, quorum est Rex, & idcirco homo, quamvis cunctis animantibus dominetur, non tamen bestiarum Rex nisi minus proprie & metaphorice appellabitur, quemadmodum etiam Deus per Metaphoram hominum Rex dicitur. Quod affers ex Johannis verbis, quæ de Christo dixit, id tibi plurimum adversatur. Johannes enim ibi de Christo, ut homine, aperte loquitur; ut indicat illud ipsum, quod ait, de corrigia calceamenti ejus, & demonstrant alia ejus verba apud Johannem Euangelistam; ubi ad id respiciens, quod pridie ejus diei dixerat, quodque à te allatum fuit, inquit Joh. 1. 30, *Hic est, de quo dixi, Post me venit vir, qui ante me fuit*, &c. Cur vero non potuit Johannes de Christo homine dicere, quod ipse non esset dignus solvere corrigiam calceamenti ejus? Num fortasse, quia & ipse Joannes homo erat? Quasi vero inter hominem & hominem summa distantia esse nequeat propter diversas qualitates. An non, si quis ex nobis dicat, exempli caussa, Paulum Apostolum fuisse talem Jesu Christi servum, cujus nos digni non fuissemus solvere calceamenti corrigiam, rectissime loquetur, quamvis Paulus, non secus ac nos, homo fuerit? Atqui non minor, immo multo major erat inter Johannem, & Christum hominem, differentia, quatenus etiam uterque Dei minister erat, quam inter quemlibet nostrum & Paulum, quatenus & ille fuit, & nos Christi servi sumus. Adde, quod ibi Johannes Christum considerat, qualis etiam postmodum futurus erat, idque quoniam erat certissimum, tanquam rem præsentem accipit. Patet hoc ex eo, quod baptismi Sancti Spiritus mentionem facit, quem daturus esset Christus, quodque hujus rei caussa nominatim, cum, videlicet, ipse aqua tantum baptizaret, tantopere sibi Christum præfert. Nihil autem esse ex Sacris Literis certius potest, quam, sicut Spiritu Sancto baptizandi potestatem reipsa non habuit Christus, nisi post suam glorificationem, sic, ut hominem glorificatum, eam potestatem illum à Deo consecutum fuisse. Jam quantus est Christus homo præ Johanne, si post suam glorificationem consideretur? tantus nempe, ut proverbiale (ni fallor) dictum illud, quod Johannes ad id significandum usurpavit, in cujusmodi tamen dictis hyperbolicum aliquid sine ulla veritatis offensione esse potest, non satis id expressisse videatur. Jam, quod Christus, ut ais, à Paulo dicitur imago Dei inconspicui, splendorque gloriæ Dei, & character substantiæ ejus; hæc omnia, inquam, optime ac plenissime Christo homini conveniunt, in quo, & per quem mirabili ratione ipsa Dei gloria apparet, & voluntas apertissime cognoscitur, seque ipsum Deus nobis exprimit. Quin etiam ad Christum hominem hæc omnino referenda esse, ipsi loci indicant, ubi ea dicta sunt 2 Cor. 4. 4. Col. 1. 15. Hebr. 1. 3; quippe in quibus vel paullo ante, vel ibidem de Christo sit sermo, quatenus aut sanguinem suum in remissionem nostrorum peccatorum fudit, aut Euangelium annunciavit, aut per ipsum Deus hisce ultimis temporibus nobiscum est locutus. Illud certissimum est, ista divina omnia, quatenus ad humanum genus referuntur ad ipsumque pertinent, de Christo dicta fuisse. Quocirca, cum certissimum similiter sit, Christum hominem mediatorem inter Deum & homines fuisse, immo hominem Christum Jesum unicum Dei & hominum mediatorem à Paulo dici 1 Tim. 2. 5. Cumque quod Christus aliter, quam ut homo, humano generi quidquam divinum impertierit unquam, nihil aperte constet, immo cum nec Christus esse potuerit, ut paullo ante ostensum est, nisi homo, nec Dei filius ille dilectus quisquam diserte usquam dicatur, qui non sit homo, sub quibus Christi & Filii Dei appellationibus ista omnia illi tribuuntur; cum inquam, hæc ita se habeant, nulla caussa est, cur dubitare possimus, quin ista ipsa omnia non dicam homini conveniant, sed de alio, quam de homine, dici non potuerint. Cæterum, quod Paulus dicit Col. 2. 9. Joh. 1. 16, in Christo habitare omnem plenitudinem divinitatis corporaliter, & Johannes testatur, omnes nos de ejus plenitudine accepisse, utrumvis istorum, cur homini convenire nequeat, hactenus videre non possum. Quod enim attinet ad Pauli verba, in illis, ut ex contextu ipso satis liquet, divinitatis nomine nihil aliud intelligitur, quam ipsius Dei voluntas, quam in Christo corporaliter omnem habitare ait Apostolus, id est, totam eamque solidam (non autem imperfectam & adumbratam ut quondam in Lege Mosis) in Christi Euangelio ejusque præceptis contineri. Quod vero pertinet ad Johannis testimonium, illud explicatur manifeste per antecedentia verba, ad quæ relationem habet: per illa, scilicet, *plenum gratia & veritatis.* In Christo enim plenissime Dei benignitas & fidelitas in suis promissis servandis extitit, cujus nos omnes participes facti sumus. Hæc autem si quis Christo homini con-

venire non videt, necesse est profecto eum præjudicata aliqua eaque firmissima opinione impediri, quominus veritatem manifestissimam cernere queat. Arbitror, me ea dixisse, quæ satis esse possint ad rationem tuam inpræsentia refutandam. Nam de reliquis nonnullis, quæ ante commemorasti, Christo in scriptura attributis, infra, ut dictum est, disputandum nobis erit. Illud unum, antequam finiam, non reticebo te hic quoque ita locutum fuisse, ut non solum à proposita quæstione discesseris, quatenus Christi hominis mentionem fecisti, sed etiam illum, hominem esse aut fuisse non concedas. Id enim hic similiter innuunt verba illa tua, *quam ut cadere possint in hominem.* Quod si quanta Dei & potentia & sapientia & erga humanum genus benignitas sit, quantaque in eo apparere possit, quod Christo homini ista omnia attribui jure posse voluerit, aliquanto diligentius quam fortasse fecisti, perpendisses; nec sane ita unquam locutus esses, nec ejusmodi encomia quodammodo coarctanda dixisses, si ad Christum hominem accommodari debeant. Quæ omnino suam majestatem retinent, etiamsi per Christum mundus hic aspectabilis, & qui aliquando periturus est, conditus non fuerit, nec omnia sua opera per eum Deus exequatur; dummodo certum sit, ut esse debet, inaspectabilem illum & nunquam interiturum, qui nobis futurus est, mundum, per Christum fuisse conditum, & nihil a Deo in Christi ecclesia fieri quantumvis magnum & admirandum, quod per ipsum Christum non fiat.

E. J.

Cum non hoc agam in præsentia, ut prolixe in quatuor istis rationibus defendendis verser, eas missas facio, & quintam rationem in manus sumo, à qua tota hæc controversia dependet. Hæc vero ea est. Quod sentiam tuam sententiam defendi non posse, nisi plurima scripturæ dicta violenter torqueantur, & quasi per vim alio trahantur. Et hæc est inter alias caussa, cur alterum quoque dogma longe verissimum de uno vero Deo minus feliciter progrediatur, quia multi absterrentur ejusmodi contortis scripturæ interpretationibus, quas plerique vestrorum sequuntur in doctrina de Christo, iisque adeo offenduntur, ut ea etiam suspecta ipsis fiant, quæ rectissime de uno vero Deo contra Trinitatem docentur. Verum ne temere id affirmare videar, aliquot argumentis demonstrare aggredior.

F. S.

Si dogma de uno vero Deo hactenus minus feliciter progressum est, quod tamen ego, omnibus recte perpensis, affirmari posse non crediderim, alia omnino ejus rei fuit & est caussa, quam a te allata. Idque vel ex eo patet, quod, ut ipse fateris, plerique ex nostris hominibus interpretationes istas sequuntur, quas tu contortas appellas. Nam, cum interpretationes istæ, ut tibi videtur, necessario ex sententia nostra oriantur, quam in doctrina de Christo asserimus; perinde est, acsi dixisses, plerosque eorum eas sequi, qui & tecum & nobiscum idem de uno vero Deo contra Trinitatem sentiunt. Nam sine dubio plerique ex istis idem de Christo asserunt, quod nos asserimus. Ex quo constat, sententiam nostram Sacris Litteris videri magis consentaneam, quam tua videatur. Tantum abest, ut per eam contorqueri scripturæ dicta credantur, & quodammodo vim pati. Quinimmo, cum magna pars eorum, qui hodie nobiscum sentiunt, etiam postquam Deum illum Trinum abjecerant, in istis sacrarum litterarum locis interpretandis tecum olim sentirent; ubi sententia nostra doceri incepit, paullatim, interpretationibus illis relictis, nostras, receperunt: unaque cum iis tandem ipsam sententiam sunt amplexi. Non diffiteor tamen hactenus, nihil à nobis editum fuisse, quo dicta Scripturæ, quæ tu intelligis, diligenter omnino explicata & explanata fuerint; & adhuc iis, qui non facile ab inveteratis opinionibus quantumvis falsis discedere possunt, satisfactum à nobis non esse. Sed, qui sententiæ nostræ veritatem agnoverunt, eamque omni prorsus difficultate & absurditate, sive rationem spectes, sive perpetuum sacrarum litterarum tenorem consideres, carere animadverterunt; ii haut ægre ferunt, si quædam Scripturæ dicta nondum plane intelligunt, nec, qua ratione explicanda sint, sicut eidem veritati nihil prorsus repugnare videantur, suspicari adhuc possunt. Tentabo ego, Deo adjutore, num ea, quæ allaturus es, ita explicari queant, ut non istis tantum, sed tibi quoque fortasse plene satisfiat: tibique ipsi appareat, non nostris, sed vestris interpretationibus scripturam torqueri, eique vim afferri. Itaque tua argumenta audiamus.

E. J.

Primum Argumentum. Omnis cognitio veri Dei est à Christo Jesu, quemadmodum probatur duobus testimoniis, Joan. 1. *Deum nemo vidit unquam, unigenitus filius, qui est in sinu patris, ipse enarravit nobis*, & Matth. 11. *Nemo novit patrem* (hoc est Deum) *nisi filius, & cui filius voluerit revelare.* In sanctis veteris testamenti fuit veri Dei cognitio. Ergo Christum, qui eam sanctis veteris testamenti revelarit, tum fuisse necesse est.

F. S.

Tuum hoc argumentum, nec omnino id probat, quod tibi probandum sumsisti, nec cum ipsis testimoniis, quæ attulisti, plane consentit. Probandum enim tibi sumseras, Christum fuisse unigenitum Dei filium, antequam ex virgine nasceretur, & de filio, seu de unigenito filio testimonia ipsa loquuntur, quæ protulisti; tuum vero argumentum de Christo simpliciter concludit, quod fuerit ante virginem matrem. Itaque in majore propositione & in ipsa conclusione pro Jesu Christo, seu Christo, unigenitus filius Dei substituendus est. Jam vero, ut de vi ipsius argumenti agamus, dico, majorem propositionem nullo modo concedi posse; præsertim, si verbum Est in ea, tanquam rei naturam seu conditionem perpetuam declarans, accipiatur, & ad omne tempus referatur. Nec porro propositio ista ex allatis testimoniis ulla ratione probatur.

Quod enim attinet ad testimonium posteriore loco allatum; illud nec de omni Dei cognitione, sed quatenus est pater, eaque plena, loquitur, nec ad præteritum tempus refertur. Quod loquatur de cognitione Dei, quatenus est pater, ex eo satis perspicuum est, quod de Patris cognitione diserte in ea verba fiunt, nec de alia præterea. Id quod tu ipse sentiens, cum illud recitasti, vocem Patrem interpretatus es Deum. Atqui verum quidem est, patrem istum, esse Deum; sed ex ipsa voce apparet, illic non considerari simpliciter, ut Deum, sed ut patrem. Non omnem autem Dei cognitionem, ut patris, esse, nec porro in vetere testamento Dei, ut patris veram cognitionem fuisse, vel illa Pauli verba ostendunt Rom. 8. 15. *Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timorem, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus Abba, Pater.* Quod vero testimonium istud de pleniore aliqua cognitione loquatur, primum indicat ipsum verbum Græcum ἐπιγινώσκει quod sine dubio plus significat, quam si simplex verbum γινώσκει, scriptum esset, ac plenam omnino quandam cognitionem declarat. Deinde id ex eo demonstratur, quod antecedit: neminem, scilicet, nosse filium, nisi patrem. Nam certe, etiam præter patrem sunt, qui filii aliquam cognitionem habeant. Quod si huc quoque referenda dicas verba illa, *& cui voluerit filius revelare*; tamen falsum erit, neminem nosse filium, nisi patrem, & cui filius seipsum revelare voluerit: si hoc de qualicumque non autem de plena tantum cognitione accipiatur. Certum est enim, posse diligi à nobis filium, antequam is seipsum nobis revelet. Atqui dilectio sine aliqua cognitione esse non potest. Igitur, etiam antequam filius seipsum nobis revelet, possumus ejus aliquam cognitionem habere. Quod autem possimus filium diligere,

ante-

antequam is seipsum nobis revelet, probant hæc verba ipsius filii Joh. 14. 21. *Qui autem diligit me, diligetur à patre meo; & ego diligam eum, & manifestabo ei meipsum.* Idem enim Revelandi, quod Manifestandi, verbum pollere, nemo arbitror negaverit. Quamobrem, si dixeris, hic Christum de pleniore sui ipsius patefactione loqui, nihil est, cur nolis, itidem in testimonio a te allato eum de pleniore ista patefactione locutum esse, ob idque de pleniore etiam cognitione. Nec porro rationem differentiæ ullam inter hos duos locos, quod ad verbi illius significationem attinet, afferre poteris; nisi id pro concesso sumas, quod vel plane controversum inter nos sit, vel non minus, quam ea, de quibus controversamur, probationis indigeat. Postremo verba simpliciter prolata, simpliciter etiam in dubio sunt accipienda. Verum qui ex parte tantum, non autem ulla ratione plene aliquem novit, non simpliciter eum novit, sed, ut loquuntur, secundum quid. Quare nec, se illum nosse, affirmare, proprie loquendo, simpliciter poterit. Hinc dixit Christus Joh. 19. 18. servum nescire, quid faciat dominus ipsius, non quod ex nulla parte id sciat, sed quod non pene sciat, quemadmodum sequentia verba demonstrant, *vos autem dixi amicos, quia omnia, quæcunque audivi à patre meo, nota feci vobis.* Quapropter, cum de patre cognoscendo allatum à te testimonium simpliciter loquatur; non de cognoscendo illo etiam ex parte tantum, & secundum quid, sed solum de eo pleniore aliqua ratione & simpliciter cognoscendo verba fieri, nisi aliunde contrarium appareat, concludendum est.

Jam, quod prædictum testimonium ad præteritum tempus referri non debeat, planum fit ex ipso verbo *ἐξηγήσατο*, quod præsentis temporis est, nec ad præteritum ullo modo trahi potest; nisi fortasse, si jam constaret, filium præterito etiam illo tempore fuisse. Verum de hoc adeo inter nos non constat, ut sit illud ipsum de quo disputamus, & quod ego falsum esse constanter affirmo; tu vero, ut verum esse ostenderes, nec aliam ob caussam, hoc ipsum testimonium protulisti.

Alterum testimonium à te allatum, quamvis in priore parte de omni tempore loquatur, negans, quemquam unquam vidisse Deum; non tamen de omni tempore in posteriore loquitur, dum ait, filium unigenitum, qui est in sinu Patris, enarrasse; nec, quod loquatur, intelligi potest, nisi prius certum sit, filium unigenitum semper fuisse, id quod, ut dixi, illud ipsum est, de quo controversamur. Quin etiam posset filius unigenitus semper fuisse, & Deum enarrasse, nec tamen semper enarrasse. Nec vero est in Euangelistæ verbis ea vis, quam tu sine dubio existimas; neminem, videlicet, unquam Deum novisse, nisi quatenus Filius enarraverit. Neque enim, etiamsi verbum Videre pro Cognoscere usurpatum esset, hæc verba ipsa præseferrent: in quibus præcise negatur, quemquam unquam Deum vidisse. Jam loci sententia, ipsis verbis plane consentanea, hæc est: Quamvis nemo unquam Deum viderit, & sic per ejus visionem nemini unquam contigerit ipsum Deum cognoscere; tamen per filii unigeniti enarrationem Dei cognitionem hominibus contigisse. Hoc autem per se nullo pacto excludit alias rationes cognoscendi Dei, præsertim quocumque tempore. Non enim ex simplici eaque particulari affirmatione negatio ulla universalis colligi potest. Nam, si quis dicat, non esse ibi simplicem affirmationem, propter pronomen Ipse, quod eam vim habeat, ac si dictum esset, Ipse, & non alius, animadvertendum est, fieri posse, præsertim ex linguæ Hebrææ proprietate, ut pronomen illud nullam vim habeat nisi exornandi orationem, & nomen, quod antecessit, quia interposita fuerant illa verba, *qui est in sinu Patris* quodammodo repræsentandi. Exempla hujus rei in Sacris Literis sunt frequentissima. Præterea, etiamsi id pronomen vim istam efficiendi negationem & cæteros omnes excludendi haberet, possent tamen verba illa, *Ipse*, sive *ille*, (ἐκεῖνος enim est in Græco) *enarravit*, ita accipi, ut ad præsens illud sæculum referrentur, non autem ad omnia præterita; quemadmodum accepisse videtur Beza, addens in interpretatione de suo verbum Nobis; quod verbum tu ipse quoque (quod sane valde miror, id enim non parum tibi obest) in ipso testimonio recitando addidisti. Sed ego & facile concesserim, vim istam illius pronominis, & nihil addendum Johannis verbis dixerim. Nec tamen ex testimonio isto propositio illa tua, probabitur. Verbum enim enarravit, quod Græce est, ἐξηγήσατο, non tantum rectam, ut, quemadmodum infra videbimus, id verbum accipis, sed simul exactam expositionem & explanationem rei declarat, aut certe declarare potest; quæ non est necessaria ad qualemcumque ipsius rei cognitionem. Quocirca verum esse potest, idque simpliciter, id est, quarumcumque personarum & temporum respectu, solum filium Dei unigenitum, ipsum Deum enarrasse; & interim non minus verum esse, ut profecto est, etiam sine unigenito filio Dei aliquam inter homines Dei cognitionem fuisse. Ex his autem apparet, non modo Johannis verba, ut antea dictum est, ad omne tempus non nisi ex parte pertinere, verum etiam non de qualibet sed de plena Dei cognitione in illis agi, merito affirmari posse. Nec sane, si de qualibet Dei cognitione in illis ageretur, visionis Dei mentio in ipsis facta esset. Quandoquidem, aliquam Dei cognitionem etiam sine ipsius Dei visione haberi posse, certissimum esse videtur; at plenam cognitionem non item. Itaque si quis istorum verborum clariorem explanationem habere velit; addat in illorum sententiæ superiore expositione nostra Plene, & Plenam ante verba Cognoscere, & Cognitionem. Nos enim id facere propterea omisimus, ut tanto magis constare posset, nulla ratione ex verbis illis majorem tui argumenti propositionem confirmari.

Hactenus a me ita disputatum est, quasi nullum dubium sit, quin in propositione illa tua Omnis cognitionis nomine, quælibet etiam non plena cognitio intelligi debeat; quemadmodum te intelligere certum est. Verum, si quis esset, qui eodem modo argumentans Cognitionis simplici nomine plenam cognitione intelligeret, eamque generalem in Dei populo; tunc major quidem ista argumenti propositio vera esset, cum certum sit nullam ejusmodi Dei veri cognitionem extitisse, nisi per unigenitum Dei filium. Sed minor propositio esset falsa. Neque enim in sanctis Veteris Testamenti fuit generatim plena veri Dei cognitio. Quinetiam ne in ullo quidem ex ipsis plenam veri Dei cognitionem fuisse, affirmare licet; non quidem (quod, videlicet, tunc temporis filius Dei unigenitus non fuerit) propter duo ista testimonia à te allata, quorum neutrum de omni tempore prorsus loquitur, prius vero de generali præterea & publica quadam Dei cognitione accipi debet; sed propterea quod ea de re nihil apparet, aut diserte scriptum est. Quamvis enim pluribus in locis legatur, tunc etiam Dei cognitionem extitisse; tamen non simpliciter, sed secundum quid ejusmodi testimonia accipienda esse, docent aperte plurima alia loca; ex quibus colligitur, plenam Dei cognitionem sub Novo demum Testamento contigisse, ac contingere debuisse. Legatur cap. 3. posterioris ad Corinth. & quæ scripta sunt in initio epist. ad Heb. & deinceps pluribus in locis, præsertim vero cap. 2. 3. 7. 8. & 10. & vel ex his cognoscet quilibet, quam uberior Dei cognitio sub Novo Testamento extiterit, quam sub vetere. Quodsi ad ipsa Novi Testamenti præcepta, quæ explicantur cum alibi passim, tum potissimum Matth. cap. 5. 6. & 7. ad ipsas ejusdem testamenti promissiones, quæ & ibidem & alibi exponuntur, atque in epist. ad Heb. cap. 3. meliores iis, quæ in Vetere Testamento erant, esse dicuntur, respicere velimus, idem confiteri cogemur; maxime cum scriptum sit a Paulo, vitæ æternæ & immortalitatis cognitionem

per Euangelium Jeſu Chriſti, quod ipſe Paulus prædicabar, contigiſſe, 2 Tim. 1. id quod aliis ex locis, iiſque non paucis, ſatis perſpicuum eſt. Inter quos vide 1 Joh. 1. 2. & 3.

E. J.

Ego vero in teſtimoniis à me allatis urgeo particulas univerſales. Nemo Deum vidit unquam. &, Nemo novit patrem ſine filio, & dico comprehendi tempus Veteris & Novi Teſtamenti, & omnes quicumque Deum unquam noverunt. Qui aliter accipit, is non ſimpliciter accipit verba ſed reſtringit. Reſtringit enim verba, qui cognitionem Dei de qua generaliter fit ſermo intelligit de pleniore cognitione Novi Teſtamenti. Is vero qui affirmat omnem cognitionem hiſce duabus ſententiis comprehendi, non reſtringit eas, eum de omni cognitione loquantur, & tam imperfecta quam perfecta cognitio ſit cognitio, & tam ii Deum norint, qui imperfecte norint, quam qui perfecte. Deinde, quod ad dictum Johannis attinet, puerile eſt, ſi dicamus Johannem loqui de viſione oculorum, cum omnibus conſtet Deum oculis nequaquam videri. Loquitur igitur Johannes de cognitione mentis, ita ut videre idem ſit quod cognoſcere, ut ſententia ſit, Deum à nullo mortalium unquam fuiſſe cognitum, niſi Chriſto revelante. Præterea cum poſtea ſequatur, filium expoſuiſſe nobis Deum, hinc facile colligitur, Johannem loqui de cognitione mentis. Si enim ſolus filius expoſuit nobis rectam Dei cognitionem, ſequitur, Johannem velle dicere, omnem rectam Dei cognitionem longiſſime remotam eſſe à captu omnium mortalium, niſi à Chriſto exponatur ac reveletur. Quod ſi prior pars de ſenſu oculorum eſſet intelligenda, in poſteriore dicendum fuiſſet, filius, qui eſt in ſinu patris, is fecit ut Deum oculis intueremur. Verum quia dicitur Chriſtus expoſuiſſe nobis, colligitur priora quoque verba de expoſitione per filium facta intelligi oportere: ita ut Chriſtus quoque in Veteri Teſtamento fuerit fons omnium oraculorum, quæ Prophetis ſunt patefacta, Chriſtus vero ea à Deo immediate acceperit, & eccleſiæ ſuæ per Prophetas revelarit.

F. S.

Particula univerſalis Nemo, quæ eſt in teſtimonio ex Matthæo prolato, non poteſt habere eam vim, ut omnino comprehendat tempus Veteris & Novi Teſtamenti, & omnes, quicumque Deum unquam noverunt. Prohibet enim hoc, ut dictum eſt, verbum Græcum *ἐπιγινώσκει*, quod præſentis temporis tantum eſt, & Cognoſcit, ſive agnoſcit, ut Seba. Caſtellioni placuit, verti debuerat, non autem Novit; quod verbum eſt ambiguum, & tam præteritum, quam præſens tempus ſignificare poteſt. Nam, ſi dixeris, quamvis id verbum per ſe præſentis temporis ſit, tamen tanquam indefinitum quiddam accipi debere, quod rei naturam explicet, atque ad omnia tempora pertineat; jam ego huic exceptioni ocurri, cum dixi, non poſſe verbum illud ad præteritum tempus ullo modo trahi, niſi fortaſſe, ſi aliunde conſtaret, filium præterito etiam illo tempore fuiſſe; id eſt, jam certum eſſet illud, quod ejuſmodi tractione probare animus eſſet, & dixi fortaſſe; quia nihil obſtat, quominus tunc quoque filius fuerit, & tamen eo tempore etiam ſine ipſo filio quiſpiam Patrem noverit, immo ipſe filius nondum patrem noverit; quod attinet, inquam, ad vim ipſorum verborum, *Nemo cognoſcit patrem, niſi filius, & cui filius voluerit revelare.* Exemplo à nobis conficto ſimilis locutionis, res clarior fiet. Si quis dicat, Nemo præter hunc Regis cubicularium ipſius Regis mentem cognoſcit, & is, cui ipſe cubicularius patefacere voluerit. Certe, etiamſi conſtet, iſtum cubicularium multo ante tempore non ſolum extitiſſe, ſed Regis etiam cubicularium fuiſſe, fieri nihilominus poterit, ut veriſſima iſte dixerit, & interim tamen ante hoc tempus non modo ſine cubiculario iſto contigerit Regis mentem cognoſci, ſed ipſe cubicularius eam non noverit. Quippe quod is, qui ita dixit, de præſente tantum tempore, non etiam de præterito loqui potuerit. Itaque vides, in ratiocinatione tua ex particula univerſali ducta non uno modo principium peti; & ea pro conceſſis tacite ſumi, quæ vel probare ipſa ratiocinatione quæris, vel tibi prius probanda erant. Hoc autem dico, quantum pertinet ad teſtimonium ex Matthæo prolatum. Nam in teſtimonio Johannis fateor, eandem particulam complecti omnes, qui unquam fuerunt; ſed non ex ſimplici vi ipſius particulæ, verum ex eo, quod adjuncta eſt verbo præteriti temporis Vidit, & addita eſt alia particula Unquam, quæ id genus omne tempus comprehendit, quod verbo, cui adhæret, ſignificatur. Sed quid hoc ad ratiocinationem tuam? Primum enim Johannes de viſione, ex qua, ut diximus, cognitio oritur, non autem de ipſa cognitione in illis prioribus verbis loquitur. At enim ais, puerile hoc eſſe, ſi dicamus, Johannem loqui de viſione oculorum. Reſpondeo, ſive viſio iſta ſit oculorum, ſeu qualiſcumque ſit, eam eſſe quid diverſum à cognitione; nec ullo modo puerile cenſendum, ſi Johannes hoc loco de ea ſit locutus. Alioqui pueriliter omnino alibi locutus eſſet, ubi non contentus hanc eandem ſententiam, *Deum nemo vidit unquam*, totidem verbis abſolute extuliſſe 1 Joh. 4. 12, (unde apparet eum de viſione iſta non autem de cognitione locutum eſſe, falſum eſt enim prorſus, neminem unquam noviſſe Deum) hoc, inquam, non contentus, haud multo inferius ſcribit, *Qui enim non diligit fratrem ſuum, quem vidit, Deum, quem non vidit, quomodo poteſt diligere?* Ex quibus verbis præterea conſtat, eo ſenſu, quo diximus, ſententiam illam ſupra ab ipſo fuiſſe prolatam. Pueriliter quoque plane locutus fuiſſet Paulus, cum aſſerit 1 Tim. 6. 16. Col. 1. 15, neminem ex hominibus vidiſſe, aut videre poſſe Deum, ipſique inviſibilis ſive inconſpicui nomen attribuit. Sed affers rationem tui dicti; quam non auctoritate ſolum, ut jam feci, ſed ratione ſimiliter refutabo. Quia, inquis, omnibus conſtat, Deum oculis nequaquam videri. Quaſi vero nihil ſit dicendum, niſi quod aliquo modo ignoratum ſit. Immo ſcriptores, & quicumque de re aliqua verba faciunt, perſæpe ea dicunt, vel potius dicere neceſſe habent, quæ ſunt notiſſima; ut inde nimirum eorum, quæ docere volunt, & minus nota ſunt, aut fidem faciant, aut explicandorum ſibi viam parent. Quemadmodum ſine dubio hic fecit Johannes, ut ex mea loci explanatione ſuperius allata intelligi poteſt; ſi modo ita notum eſt, ut dicis, Deum ea viſione, quam ego intelligo, & à cognitione diſtinguo, nequaquam videri. Quod dico propter Anthropomorphitas (quos vocant) & alios nonnullos, qui hoc, licet veriſſimum, non tamen facile concedent; & Paulus ſatis oſtendit, non eſſe rem apud omnes certam, cum id doceat, nec appareat, ob aliud quippiam demonſtrandum, hoc ab eo fieri. Deinde fac, Johannem non de viſione, ſed de cognitione ibi locutum fuiſſe, quid inde concludere poteris? Etenim, ſi velis, illum de quacumque cognitione loqui, non ſolum id, quod falſiſſimum eſt, eum dicentem facies, ſed contrarium ejus, quod in tua argumentatione aſſumis. Aſſumis enim, in Vetere Teſtamento veri Dei cognitionem fuiſſe. Quomodo autem hoc verum eſſe poterit, ſi nemo ullo cognitionis genere Deum unquam noverat, cum jam Vetus Teſtamentum amplius non erat? Nam, quod ita accipis verba Johannis, ac ſi dixiſſet, Nemo unquam novit Deum, niſi quatenus filius unigenitus enarravit; hoc eſt vim manifeſtam ipſis verbis afferre; in quibus duæ ſententiæ diſtinctæ habentur; atque in priore, ut dictum eſt ſupra, præciſe negatur, Deum a quoquam fuiſſe viſum, & porro cognitum ſi ibi Videre idem eſt, quod Cognoſcere. Quod ſi velis quidem, Johannem in priore ſententia de omni cognitione loqui, ſeu perfecta, ſive imperfecta; ſed tamen de immediata, quam prorſus neget ulli unquam contigiſſe, in poſteriore vero exponat quodnam ſolum & ſemper fuerit medium cognoſcendi Dei; dico nihil conſtare ex verbis ipſis, quod filius unigenitus ſolus & ſemper fuerit medium cognoſcen-

gnoſcendi Dei quacumque cognitione; ſed tantum, quod ſimpliciter fuerit medium cognoſcendi Dei; idque non quacumque ſed pleniore quadam & exactiore cognitione; ut ex iis, quæ ante diſputata ſunt, facile apparebit. Neque enim, ſi prior ſententia de immediata cognitione accipienda eſt, per univerſalem illam vocem Nemo excluduntur ab immediata cognitione alii præter homines: Non excluduntur, inquam, angeli, per quos certum eſt Deum ſæpiſſime ſe hominibus pateſeciſſe, adeoque legem ſuam, ex qua factum eſt, ut eum non minima ex parte Iſraelis populus cognoverit, Moſi ac per illum ipſi populo dediſſe: Act. 7. 53. Gal 3. 19. Hebr. 2. 2. Jam, ſi videndi verbo in priore Johannis ſententia non quælibet cognitio intelligenda eſt, ſed plena cognitio, quemadmodum ipſum verbum, ſi ad cognitionem referatur, omnino præ ſe fert; hoc nihil te juvat: cum, ut dictum eſt, plena veri Dei cognitio in Vetere Teſtamento non fuerit. Sed præſtat ſane ad ipſam viſionem verbum illud referre. Sic enim & verbum ipſum, ut ſonat, accipitur, & planiſſima alibique non ſemel atque adeo iiſdem plane verbis alicubi conſignata ſententia, ex Joannis dicto colligitur. Miror autem, te tantopere negare, contra multorum, immo omnium, quos hactenus legi, ſententiam, verbum illud ullo loco de ipſa viſione accipi poſſe, idque propterea quod in ſequentibus verbis non de ipſa viſione, ſed de cognitione agatur. Cum potius, eo quia in ſequentibus verbis de cognitione agitur, neceſſe ſit, ut in præcedentibus iſtis de ea non agatur. Siquidem in iſtis præciſa negatio eſt, in illis autem affirmatio, & ſic fieri non poteſt, ſi utrobique de eadem re agitur, ut verba ullo pacto cohæreant, aut ſibi ipſi Johannes conſtet. At vero, ſi primum de viſione, deinde vero de cognitione agatur: & verba ipſa optime inter ſe cohærent, & Johannes non modo ſibi omnino conſtat, ſed illud dicit, quod appoſitiſſimum eſt, & à Paulo quoque Apoſtolo pauciſſimis verbis dictum fuit. Quid enim eſt aliud, Chriſtum eſſe imaginem Dei inviſibilis, quam Deum à nemine unquam fuiſſe viſum vera viſione, filium autem unigenitum, illum enarraſſe?

Supereſt, ut de eo aliquid dicam, quod ais, me Scripturæ verba non accipere ſimpliciter, ſed reſtringere; quia videlicet Cognoſcendi ſimplici verbo pleniorem cognitionem abſolute intelligo ſignificari, non autem pleniorem Novi Teſtamenti, ut tu mihi tribuis. Dico igitur, me jam oſtendiſſe, rem potius contra ſe habere, cum ego ſimpliciter tantum verba accipiam, tu vero etiam ſecundum quid. Eſt autem animadvertendum, non reſtringi verba, cum eorum propria tantum ſignificatio retinetur, minus propria aliqua rejecta. Minus propria ſignificatio verbi Cognoſcendi ſimpliciter prolati eſt, ut cognitionem ex parte declaret, propria vero, ut plenam; quemadmodum ipſe loquendi uſus ſatis docet. Quamobrem qui per verbum Cognoſcendi ſimpliciter prolatum, non ex parte, ſed plenam tantum cognitionem intelligit; is nequaquam verbum illud reſtringit. Sed qui ex parte cognitionem etiam intelligit, is minus proprie verbum accipit, illudque quodammodo dilatat; quod fieri non debet, niſi faciendum eſſe, aliunde conſtet. Nam quod ais, teſtimonia à te allata de omni cognitione loqui, id nullo pacto admitti poteſt, cum verbum Cognoſcendi & Videndi, quæ tu pro eodem accipis, itemque verbum Enarrandi ſimpliciter in ipſis proferantur, nulla univerſali particula adjecta. Particula enim univerſalis Nemo nullo modo ad ipſum verbum, ſive ad cognitionem eo verbo ſignificatam referri poteſt; ſed ad homines tantum pertinet. Hoc autem dico, quia videris, neſcio quo pacto, velle, ut particula illa vim habeat oſtendendi, de omni cognitione verba fieri. Sed Poſtremo affirmas, tam imperfectam, quam perfectam cognitionem, eſſe cognitionem, & tam eos Deum noviſſe qui imperfecte eum noverunt, quam, qui perfecte. Ego vero iſta prorſus nego: & dico, imperfectam, id eſt, ex parte tantum; cognitionem non tam eſſe cognitionem, quam perfectam, id eſt plenam: neque utramque ſub eodem genere univoco comprehendi, ſed vel æquivoco, vel ſaltem analogo. Prius enim omnino & magis proprie, cognitio de plena cognitione prædicatur: deinde vero & minus proprie, de cognitione ex parte, & idcirco verum eſſe non poteſt, quod ais, eos qui Deum imperfecte norunt, tam illum noviſſe, quam, qui perfecte; etiamſi, ut appares, particulas illas *tam*, & *quam* non ad rei intenſionem (ut vocant) ſed ad rem ipſam ſimpliciter in verbis tuis referri velis. Adde vero hoc loco id, quod ſupra attigimus; videlicet in neutro ex tuis teſtimoniis verbum Cognoſcendi ſimpliciter ſcriptum eſſe, ſive id, quod tantundem valeat. Quandoquidem, ut ante dictum fuit, in altero eſt verbum *ἐξηγήσατο*, quod plus ſignificat, quam ſimplex verbum Cognoſcere; in altero vero verbum Videre, quod, ſi ad cognitionem referri debeat; exactam cognitionem præ ſe fert, & verbum Enarrare, quod de exactiore aliqua cognitione agi declarat.

Itaque tandem, ut arbitror, conſtat, in teſtimoniis à te allatis nullam vim eſſe ad id probandum, quod in argumenti tui majore propoſitione dicere voluiſti, quo minime probato, argumentum ipſum penitus diſſolvi atque evaneſcere, neceſſe eſt.

E. 7.

Secundum Argumentum. Propono dictum 1 Cor. 8. *Nobis unus tantum eſt Deus pater ex quo omnia.* Hic nulla neceſſitas cogit, cur reſtringamus particulam univerſalem, quominus de omnibus Dei operibus tam creationis, quam redemptionis, accipiamus. Dixit Paulus paulo ante, non eſſe, alium Deum niſi unum, & idolum nihil eſſe. Hæc ſunt generalia, ideoque veriſimile eſt, Paulum in genere loqui de omnibus Dei operibus. Igitur particulæ, *per quem omnia*, quæ ſequuntur de Chriſto, non debent reſtringi ad opera redemptionis. Opponuntur enim inter ſe Ex quo, & Per quem, ſuntque ejuſdem amplitudinis. Præterea Ex quo, ſignificat actionem mediatam, quam Deus efficit non per ſe, ſed per alium, Per quem vero, immediatam, quam ipſemet Chriſtus efficit Deo mandante ac vires ſuppeditante. Sequitur igitur, Deum non in ſe, aut per ſe, mundum creaſſe, ſed per filium; alias tollitur diſcrimen harum particularum Ex quo, & Per quem.

F. 8.

Hoc ſecundum argumentum ſimiliter non probat ipſam theſim, quod Chriſtus fuerit Dei filius unigenitus, antequam ex virgine naſceretur. Nec ullo modo corrigi, ut primum poteſt, cum ne allatum quidem teſtimonium ad ipſam theſim accommodari queat. Sed ſi recte concluſum eſt, probat tantum, ipſum Chriſtum fuiſſe ante illud tempus. Cum autem hoc vitium ſit commune pleriſque aliis, de quibus deinceps videbimus, argumentis tuis, nihil de eo poſthac dicam. Sed fingam, theſim, quam tibi probandam ſumpſiſti eſſe hujuſmodi *Is, qui eſt unigenitus Dei filius, fuit, antequam ex virgine naſceretur* (hoc enim à me plane negatur) & ubique pro conceſſo à te ſumi permittam, quod & veriſſimum eſt, Chriſtum eſſe unigenitum Dei filium. Nunc ad argumentum.

In hoc argumento non oſtendis, vocem Omnia, in verbis illis *ex quo omnia*, non debere reſtringi ad ea omnia, quæ ad Chriſti eccleſiam, ſeu ad Chriſtianos, quatenus ſunt Chriſtiani, quoquo modo pertinent. Sic enim interpretor ego vocem illam, eo in loco: non autem, ut ea tantum complectatur, quæ pertinent ad redemptionem, quamquam poſſet quis Redemptionis verbum ita late interpretari, ut hoc idem eſſet cum eo, quod ego intelligo. Verum tamen ſatius eſt ſic loqui, ut ego feci, quo omnis ambiguitas tollatur. Non oſtendis, inquam, in argumento tuo, falſam eſſe, nec recipi ullo pacto debere interpretationem iſtam meam:

Hoc autem non oſtenſo, infirmum prorſus eſt tuum argumentum; cum alioqui certiſſimum ſit, voces iſtas univerſales ſæpiſſime debere reſtringi, prout locus, & ſubjecta materia poſtulat: quin etiam non raro, quamvis nec locus, nec ſubjecta materia id per ſe requirat, tamen ad abſurda vitanda eas reſtringendas eſſe conſtet. At enim dices, te oſtendiſſe, vocem Omnia, iſto in loco, indiſtincte ſumi debere, & generaliter: adeo ut ad opera quoque creationis pertineat; cum ibi paulo ante generaliter dicatur, non eſſe alium Deum, niſi unum, & idolum nihil eſſe. Reſpondeo, Iſta quidem per ſe eſſe generalia; ſed tamen à Paulo Chriſtianis, quatenus Chriſtiani ſunt, accommodari: idque, antequam verba illa proferat, *ex quo omnia*. Inquit enim ſtatim poſt generalia iſta, *Nam etſi ſunt, qui dicuntur dii, ſive in cœlo, ſive in terra (ſiquidem ſunt dii multi & domini multi) nobis tamen unus Deus, Pater ex quo omnia, & nos in illum, & unus Dominus, Jeſus Chriſtus per quem omnia, & nos per* ſeu *propter ipſum*. Vides, Apoſtolum à generalitate illa, quam verba præ ſe ferebant, diſcedere; tanquam aliquid difficultatis habiturum eſſet in ea perſiſtere, ac ſimpliciter affirmare, Deum unum tantum eſſe, (quamvis alioqui id recte intellectum veriſſimum ſit) propter eam videlicet cauſſam, quod multi ſint dii & domini, aut certe eſſe dicantur. Propterea concludit, quidquid ſit, Nobis, id eſt Chriſtianis, unum eſſe Deum, Patrem illum, ex quo omnia: ex quo, ſcilicet, Chriſtiani, quatenus ſunt Chriſtiani (jam enim illos à reliquis hominibus diſtinxerat & ſeparaverat) omnia habent. Quemadmodum igitur dicendo *nobis*, Chriſtianos intelligit, eoſque non quatenus res creatæ ſunt, aut homines, ſed quatenus ſunt Chriſtiani, ſic dicendo Omnia, non ſolum omnia noſtra, id eſt, Chriſtianorum tantum intelligit, ſed etiam, ut Chriſtianorum; non autem, ut rerum creatarum, aut etiam hominum. Quod vero omnino reſpectu Chriſtianorum, idque quatenus ſunt Chriſtiani, de Deo loquatur, vel ex eo colligi poteſt, quod illum Patris nomine vocat. Nempe quia illum hoc loco, ut Patrem, & ſic Chriſtianorum, quatenus Chriſtiani ſunt, Deum conſiderat. Idem præterea ex eo patet, quod ſequitur, *& nos in illum*. Quaſi dicat:, Quemadmodum à Deo, quem nos Chriſtiani non niſi unum habemus, videlicet à Patre illo ad nos, tanquam filios, omnia proficiſcuntur, ſic nos viciſſim in illum unum tendimus, & ad eum, tanquam Patrem noſtrum, omnes reſpicimus, atque aſpiramus. Certum igitur eſſe debet, cum deinde Apoſtolus ſubjungit, *& unus Dominus, Jeſus Chriſtus, per quem omnia*. Omnium nomine ea omnia intelligi, quæ ad Chriſtianos, ut Chriſtianos, pertinent, non autem prorſus omnia, quæ unquam creata fuere, aut facta, quæve ad quoſcumque quacumque ratione pertinent; & eum, qui ad hæc vocem Omnia referat, verborum Apoſtoli ſenſum corrumpere, & in alienam à propoſito, adeoque ab ipſis verbis ſententiam, locum transferre. Itaque fateor quidem, opponi hoc loco inter ſe Ex quo, & Per quem, atque inde ſequi, Deum hic mediatam, Chriſtum autem immediatam cauſſam omnium oſtendi; ſed non prorſus omnium, præſertim vero cœli, & terræ, qui creati ſunt multo ante, quam Chriſtiani exiſterent, ad quos omnia iſta omnino referenda ſunt, ut alibi quoque ſine dubio faciendum eſt; ubi ſimiliter Dei, tanquam iſtorum auctoris, ſit mentio; videlicet, 1 Cor. 12. 6. & 2 Cor. 5. 18. Ut nihil dicam de articulo in Græco non minus hic, quam in prædictis locis voci πάντα id eſt Omnia præpoſito, qui de cujuſdam generis ſeu de quibuſdam omnibus ſermonem eſſe videtur indicare. Mitto etiam, quod oppoſitio iſta verborum ex quo, & Per quem, non eſt perpetua, quodque Deo ipſi alibi tribuitur, quod non modo ex illo, ſed etiam per illum ſint omnia, Rom. 11. 36. Hebr. 2. 15. in quod quamvis idcirco fieri poſſit (ut in animadverſione fratrum ſecunda, in 19, Aſſertionem de trino & uno Deo collegii Poſnanienſis explicatum eſt) quia alio ſenſu dictio Per ibi accipiatur, quam hic accipitur, tamen poteſt etiam ſimul fieri, ut ideo in prædictis locis, per ipſum Deum omnia eſſe, fuerit dictum, quod vox Omnia latius ibi pateat, quam hic (ut certe patet) atque multa etiam comprehendat, quorum nec mediata nec immediata cauſſa Chriſtus ſit, & propterea non potuerit dici, ea per Chriſtum eſſe. Adde autem iis quæ ante dicta ſunt, concedi poſſe, cum Paulus dicit, Ex quo omnia, Omnium nomine res omnes creatas, cœlumque & terram ipſam debere intelligi; nec tamen inde ſecuturum, cum deinde dicit, Per quem omnia, eadem omnia ſignificari. Sæpe enim, ubi una & eadem vox, eaque etiam non repetita, ut hic, ſed ſemel tantum expreſſa, ad plura refertur, ſolet ſecundum naturam eorum, ad quæ refertur, ſignificationem diverſam habere, ut cum Petrus dicit 1 Pet. 4. 17. Tempus eſſe ut judicium incipiat à domo Dei, (ſubaudi *& pergat ad impios*.) Nam certe alio ſenſu dictum eſt ab ipſo judicium reſpectu domus Dei, & alio, reſpectu impiorum. Vel, cum auctor Epiſt. ad Hebr. ait Hebr. 7. 27. Chriſtum non habuiſſe quotidie neceſſe, quemadmodum pontifices (legales videlicet) prius pro ſuis peccatis, deinde pro populi offerre, hoc enim ab ipſo ſemel fuiſſe factum, cum ſeipſum obtulit. Hic enim niſi Peccatorum nomen, quatenus ad ipſum Chriſtum accommodatur, aliter interpreteris, quam, quatenus ad pontifices illos, aut ad populum refertur, turpiſſime blaſphemantem facies divinum illum ſcriptorem. Nihil igitur hic ſimiliter impedit, quominus vox Omnia ad Deum relata unum ſignificet, ad Chriſtum vero aliud: id eſt, non tam plenam habeat ſignificationem, cum refertur ad Chriſtum, quam, cum refertur ad Deum. Quemadmodum in exemplo proxime allato Peccatorum nomen, quatenus refertur ad pontifices illos, atque ad populum: & reatum & pœnam peccatorum ſignificat. Quatenus vero refertur ad Chriſtum, pœnam tantum declarat, eamque non revera ut pœnam, ſed ut quæ pœna eſſe ſoleat, mortem ſcilicet, atque eam antecedentes ærumnas & calamitates; à quibus ut ipſe quoque liberaretur, Chriſtus ſeipſum obtulit. Quod ſi nihilominus neceſſe eſſe velimus, ut in loco noſtro utrobique vox Omnia idem prorſus ſignificet; certe cum nulli dubium eſſe poſſit, ut dictum fuit, quin ejuſmodi voces univerſales ſæpiſſime reſtringi debeant, potius ex eo, quod plane veriſimile eſt, vocem iſtam ad Chriſtum relatam ea tantum complecti; quæ ad Chriſtianos, ut Chriſtianos, pertinent, immo ex eo, quod certum eſt, fieri non poſſe, ut ad Jeſum Chriſtum relata ea comprehendat, quæ fuerunt ante ipſum, Jeſus autem ipſe Chriſtus vere & proprie loquendo non fuit, antequam ex virgine naſceretur, utrumque enim nomen, Jeſus, & Chriſtus, ad illum hominem omnino ſpectant; ex hoc, inquam, potius ſtatuere debemus, vocem Omnia ad ipſum Deum relatam, eo pacto, quo dictum eſt, reſtringendam eſſe, quam cum iſtis incommodis & acyrologiis ejus vim plane univerſalem, cum ad Chriſtum refertur, eſſe retinendam. Namque præterea animadvertendum eſt, Chriſtum hoc loco manifeſtè tanquam eum, qui revera & pleno jure unicus Dominus noſter ſit, conſiderari: & idcirco neceſſe eſſe, ut eatenus per ipſum omnia eſſe dicantur, quatenus revera ac pleno jure eſt unicus noſter Dominus. Atqui aſſerere, Jeſum Chriſtum, noſtrum unicum Dominum revera & pleno jure fuiſſe, etiam antequam ex virgine naſceretur, nihil aliud eſt, quam univerſam religionem noſtram pervertere, ac ludibrio exponere, & ipſas Sacras Literas abjicere atque contemnere; quarum, præter perpetuum ſenſum, aperta teſtimonia, quæ id falſum eſſe demonſtrant, pluríma ſunt. Sed unum tantum, quod pro omnibus eſſe poteſt, brevitatis cauſſa attuliſſe ſat fuerit. Inquit igitur Paulus ad Romanos ſcribens Rom. 14. *In hoc enim Chriſtus & mortuus eſt, & reſurrexit, & revixit, ut & mortuorum, & vivorum dominetur*. Ex quibus verbis apparet, Chriſtum non modo, antequam ex virgine naſceretur, ſed antequam à mortuis reſurgeret,

ret, non fuiſſe revera & pleno jure unicum noſtrum Dominum.

E. J.

Tertinm Argumentum. Profero dicta Pauli Phil. 2. Cum eſſet in forma Dei & æqualis Deo aſſumpſit formam ſervi, & factus eſt obediens patri uſque ad mortem crucis, 2 Cor. 8. *Noſtis beneficentiam Domini Jeſu Chriſti, quod propter nos pauper factus ſit, cum eſſet dives, ut vos illius paupertate diteſceretis.* Hinc ſic colligo: Summa humilitatio præſupponit ſummam gloriam & felicitatem, quicnmque ex ditiſſimo fit pauperrimus, eum ditiſſimum ante fuiſſe neceſſe eſt. In Chriſto hoc accidit. Non autem apparet illa felicitas ac divitiæ illæ in Chriſto verſante in his terris, cum eo nihil fuerit calamitoſius toto illo tempore, quo in his terris vixit uſque ad id tempus, quo crucifixus eſt & humiliatus uſque ad mortem crucis. Ergo neceſſe eſt, ut præceſſerit ejus nativitatem gloria illa & beatitudo in cælis; ex qua demiſerit ſe in has miſerias & omnium rerum indigentiam noſtri cauſſa.

F. S.

In hac tua argumentatione ſumis tanquam probatum ex teſtimoniis à te citatis, in Chriſto ſummam fuiſſe humilitationem, eumque ex ditiſſimo factum fuiſſe pauperrimnm; hoc ex poſteriore, illud vero ex priore teſtimonio. Quod in Chriſto ſumma fuerit humiliatio id dupliciter poteſt intelligi, prout nomen ſumma accipitur, relative ſcilicet, aut per ſe ſive abſolute. Jam ſi abſolute accipitur, falſum eſt, ſummam humilitationem ſummam gloriam & felicitatem quæ videlicet anteceſſerit, præſupponere. Poteſt enim ejuſmodi ſumma humiliatio eſſe, ubi non modo ſumma, ſed ne ulla quidem gloria aut felicitas anteceſſerit. Quare, ſi formam ſervi aſſumere, & fieri obedientem uſque ad mortem crucis, quod Chriſto in verbis teſtimonii, quæ protuliſti, tribuitur, ſumma per ſe eſt humiliatio; in quolibet, cui iſta contigerint, ſummam humiliationem fuiſſe merito dicetur. Sin autem relative nomen iſtud accipitur; ſumma humiliatio præſupponit anteceſſiſſe, proprie loquendo, non ſummam gloriam, nec ullo modo felicitatem, ſed tantummodo ſummam excellentiam, eamque non abſolute ſummam, ſed ſummam relative ad humiliationem. Atqui, ſi hoc pacto nomen Summa in verbis tuis accipi debet, neceſſe eſt, ſi velis ex loco à te producto probare, in Chriſto fuiſſe ſummam humiliationem, aut ſimpliciter hæc ipſa, vel ſimilia verba, in quibus tū relationem contineri contendas, ibi eſſe ſcripta, aut illud quoquo modo expreſſum eſſe, ad quod, humiliatio, quæ ibi ſimiliter exprimatur, relationem habeat. Id, quod priore loco dixi, non eſt; quemadmodnm fatebitur, quicumque verba à te prolata legerit. Neceſſe igitur eſt, ut ſit hoc poſterius. Quod ſi ita ſe res habet, quid attinet dicere, ſummam humiliationem, quæ, videlicet, ex citato loco probetur, præſupponere ſummam gloriam & felicitatem, ſi id; quod ex humiliatione Chriſti relative accepta colligi poteſt, ibidem commemoratum fuerit? Et ſane id commemoratum ibi fuit. Nam, ut tu ipſe locum citaſti, dicitur ibi, eum fuiſſe in forma Dei, & æqualem Deo. Hæc tibi igitur urgenda erant, quæ ipſum teſtimonium per ſe probat, & ex quibus intelligitur, quænam excellentia illa fuerit, quæ Chriſti humiliationem anteceſſit; non autem in genere ſumma gloria & felicitas Chriſti (quæ qualis fuerit, quærendum poſtea ſit) ex allati teſtimonii verbis per argumentationem, perperam colligenda.

Jam vero, quod attinet ad id, quod ſecundo loco, tanquam ex altero teſtimonio probatum, te ſumſiſſe dixi, Chriſtum videlicet ex ditiſſimo pauperrimum fuiſſe factum, id nullo modo ex teſtimonii verbis, qualia tu ipſe recitaſti, probari videtur. Nec enim Superlativa ibi ſunt nomina, Pauperrimus, Ditiſſimus; ſed Poſitiva, Pauper, Dives.

His ita expoſitis, & demonſtrato, te in argumentatione tua vel ea ſumpſiſſe, tanquam per teſtimonia, quæ protuleras, probata, quorum probatio in illis, ut a te ipſis recitata ſunt, minime continetur; vel perperam ex eo, quod tanquam probatum ſumpſeras, argumentatum eſſe; ſequitur, ut videamus, quid tu poſtea inſeras. Quamvis enim ſatis ex iis, quæ dixi, diſſoluta ſit nniverſa ferme tua argumentatio; alia tamen ejus vitia adhuc ſunt retegenda. Inſers igitur, non apparere illam felicitatem, illaſque divitias in Chriſto verſante in his terris; cum eo nihil fuerit calamitoſius toto illo tempore, quo in his terris ante mortem crucis vixit. Quod ad felicitatem attinet, jam dictum eſt, non eſſe quærendam in Chriſto ante ſui ipſius humiliationem felicitatem ullam, ſed tantummodo aliquam excellentiam, quæ citra ullam felicitatem eſſe poteſt. Verum fingamus, felicitatem iſtam eſſe quærendam; unde, quæſo te, habes, aut quomodo demonſtrare potes, nihil Chriſto fuiſſe calamitoſius toto illo tempore, quod ejus mortem anteceſſit? Certe in ſacra de ipſo hiſtoria nihil, quod ego meminerim, de ejus ſtatu, & conditione explicite narratur, niſi vel, cum plane infans eſſet, vel, poſtquam jam annos natus circiter triginta Euangelium prædicare incepit. Cur igitur, alios imitatus, (quorum tamen hic invidiam ſubire nolim) id ita aſſeveras, quod nec tu, nec illi certo ſcire queunt? De divitiis, dico, Paulum non eas Chriſti divitias intelligere, quibus calamitates opponuntur, vel opponi poſſunt. Ejus enim generis divitias Chriſtum habuiſſe eo loco intelligit, de quibus alibi ſcribit ad eoſdem Corinthios 1 Cor. 1. 5. eos in Chriſto Jeſu divites eſſe factos in omni verbo, & in omni ſcientia, ita ut nihil illis deſit in ulla gratia, ſpirituales nimirum divitias. Et infra eoſdem alloquens ait 1 Cor. 4. 8. *Jam ſaturati eſtis, jam divites facti eſtis. Sine nobis regnatis; & utinam regnaretis, ut & nos vobiſcum regnemus.* Hic enim ſimiliter de divitiis donorum Spiritus Sancti ſermonem eſſe, indicant verba antecedentia, quibus monet eos, ut ipſius, & Apollo exemplo diſcant, propter dona ſibi divinitus conceſſa non ſuperbire, neque alius contra alium inflari. Sed quid aliunde exempla conquiro? Nonne in ipſo teſtimonio tuo ea verba, *ut vos illius paupertate diteſceretis*, de hujus generis divitiis ſunt accipienda? Neque enim Corinthii hujus vitæ commodis per Chriſtum, ſed ſpiritualibus bonis aucti fuerant; quemadmodum in ſuperioribus exemplis aut expreſſum eſt, aut indicatum. Sententia igitur loci à te prolati eſt, Chriſtum, cum dives eſſet donis cæleſtibus & divinis operationibus, dum Euangelium regni Dei annunciabat, poſtmodum iſtis donis cæleſtibus non fuiſſe uſum; divinas autem illas operationes quodammodo abjeciſſe, & ſeſe illis privaſſe; tunc ſcilicet, cum ſe comprehendi, & miais modis illudi, cædi denique ac flagellari, permiſit, & tandem crucis morte affici. Quæ nmnia cum propter nos Chriſtus fecerit, recte innuit Paulus, eum ſingulari quadam beneficentia erga nos fuiſſe uſum, noſque ipſius paupertate fuiſſe ditatos. Nam alibi quoque ſcriptum eſt ab eodem Paulo Eph. 2. 13. per ſanguinem Chriſti gentes, quæ aliquando procul erant, factas eſſe prope; id eſt, ex non Dei populo Dei populum fuiſſe factum, & ſic compluribus ſpiritualibus donis ditatas eſſe, quibus antea penitus carebant. Propterea hic Corinthios alloquens, qui ex gentibus erant, *propter vos*, inquit, & *ut vos diteſceretis* Miror antem, te de antecedente gloria, quam ex humiliatione (quamvis non admodum recte) colligebas, nullam deinde mentionem feciſſe. Certe, ſi hanc Chriſto adimis, tunc cum in terris verſatus eſt, contra aperta ſcripturæ teſtimonia id facis.

E. J.

Quomodo vero is poteſt eſſe beatus & dives, qui non habet, quo caput reclinet, quique ſit ipſis vulpibus & alitibus pauperior?

F. S.

De beatudine jam dictum eſt, ex ipſa humiliatione

tione, ex qua sola tu id colligis, nequaquam concludi posse. Christum beatum fuisse, antequam sese humiliaret. Quod si tamen posset concludi, ea, quæ tu modo commemorasti, quæ beatitudinem excludere videntur, non tribuuntur Christo per totum illud tempus, quo ante mortem in terris versatus est; sed ea de se Christus affirmat tunc temporis, cum jam post trigesimum suæ ætatis annum Evangelium Dei annunciaret, nec ullum locum, ubi requiesceret, haberet. De divitiis, etsi, quod ad ea attinet, quæ à te commemorata sunt, idem responderi potest; tamen addo, jam me exposuisse, qua ratione hic in terris Christus fuerit dives, divitiis, videlicet, non terrenis, sed cælestibus: non carnalibus, sed spiritualibus: eumque tunc factum fuisse pauperem, cum se illarum usu privavit. Quamquam verbum Græcum ἐπτώχευσε, non significat revera, Pauper est factus, sed potissimum Mendicavit; aut certe hoc non minus, quam illud significat. Hæc autem significatio rectissime cum mea divitiarum Christi interpretatione convenit. Translatio est enim elegans ab aliquo, qui multas pecunias haberet, quique quantumvis revera dives esset, mendicare tamen sustineret, ac pauperum sortem subire. Namque simili modo Christus fecit. Cum enim iis donis cælestibus esset à Deo ditatus, quibus innocentiam suam asserere, eamque omnibus patefacere ac probare potuisset, atque, inimicis suis prostratis, splendorem & dignitatem suam retinere ac tueri, iis tamen aliquando nulla ex parte est usus; sed ea ultro est passus, quæ antea dixi, & tanquam si homo sons atque alienæ opis indigus esset, ita se gessit, & hominum omnibus cælestibus donis destitutorum sortem subiit. Notandum est enim, in Pauli verbis non haberi vocem ullam, quæ indicet, divitias Christi, una cum ipsa mendicitate seu potius mendicatione non fuisse: sed simpliciter dici, eum mendicasse, cum esset dives, ἐπτώχευσε, πλούσιος ὤν, Ad verbum, *mendicavit, dives existens*; ex qua loquendi forma aperte potius indicari videtur, eodem tempore eum & divitem fuisse, & tamen mendicasse. Huc accedit, quod, si quis pertinaciter neget, Paulum, cum Christum divitem fuisse, dixit, de divitiis illis spiritualibus locutum esse; non videtur saltem posse negare, illum divitem dici posse, cujus in manu sit, quantumcunque velit divitiarum habere, in Christi autem manu, dum hic in terris ageret, positum fuisse summas sibi opes ingentemque pecuniæ vim comparare, ea, videlicet, potestate, qua tot alia plane admiranda faciebat, nemo, arbitror, non confitebitur. Quod cum facere noluerit, sed pauper esse elegerit, recte ob hanc caussam dicere potuit Paulus, Christum, cum dives esset, pauperem nostri caussa fuisse. Nam, pauperem esse, significat verbum πτωχεύειν, ubi à Mendicandi significatione recesseris: non autem, ut arbitror, Pauperem fieri. Cujus verbi dum propriam & usitatam significationem diligenter inquiro, incidi in Lexicum quoddam, ubi hæc verba habentur: *Paulus de servatore 2. ad Corinth. cap.8.* ὅτι δι' ὑμᾶς ἐπτώχευσε πλούσιος ὤν; *id est, vestra caussa, ut mendicus, nihil possidens aliorum opibus eguit, cum tamen locuples esset.* Ex quibus apparet, eorum auctorem, quisquis fuerit (linguæ autem Græcæ peritum eum fuisse necesse est) in interpretatione verbi πτωχεύειν hoc loco ea in parte mecum maxime facere, quod non Pauperem fieri, sed pro Paupere se gerere significet; & porro in eo mihi astipulari, quod istæ divitiæ Christi una cum ista ejusdem mendicitate seu paupertate essent.

E. J.

Nego, Christum vere dici beatum divitem & gloriosum inter tot difficultates & defectus, imo tum revera dico fuisse pauperem, cum in terris versaretur; & præcipue cum fungeretur munere docendi.

F. S.

De beato & divite, itemque de paupere Christo, cum in terris versaretur, supra satis responsum est. De gloriosa vero iterum dico, nec humiliationem omnino præsupponere antecedentem gloriam, sed tantummodo excellentiam, nec Christum gloria caruisse, cum in terris versaretur, & tunc maxime, cum docendi munere fungeretur. Neque enim suis modo discipulis aut quibusdam ex Apostolis tunc gloriosus extitit, Joh. 1. 14. & 2. Petri 1. 17. sed etiam in aliorum conspectu gloria fuit præditus, Joh. 2. 11. Ex quo loco perspicuum est, non solum, Christum apud populum gloriosum fuisse (nam, si cum unum tantum signum, idque non adeo mirandum, in privato loco edidisset, dicitur gloriam suam patefecisse, quid dicendum est, cum tot tantaque alia signa publice edidit) verum etiam gloriam istam ex miraculis factis manasse. Unde sequitur, cum ipse velis, Christi sui ipsius humiliationem fuisse gloriæ suæ abjectionem quandam, te negare non posse, tunc Christum seipsum humiliasse, cum mirabilia illa opera facere destitit, nec potestate, qua illa faciebat, ad se è manibus suorum inimicorum, atque ex tanta ignominia & morte liberandum, usus fuit: nec necesse esse, ut aliam quandam gloriam comminiscaris, qua quia privatus fuerit, humiliatus jure dici possit, eamque ad id tempus referas, quo ipsum Christum fuisse non constat, immo ex hoc nec ullo modo necessaria & plane incerta gloria, eum tunc fuisse statuas, cum nondum natus erat quo nihil absurdius excogitari potest.

E. J.

Rogo te, an non inter se opponuntur divitiæ Christi & paupertas, humiliatio item & gloria, & quidem eodem respectu.

F. S.

Omnino, si paupertatem, & divitias Christi eodem modo accipiamus. Sed tu sine dubio loqueris, aut certe loqui debes de divitiis, & paupertate Christi, de quibus loquitur Paulus in loco à te citato, ubi, ut supra ostendi, paupertas non intelligitur reipsa & vere, quemadmodum intelliguntur divitiæ; ex quo fit, ut (id quod etiam ex verbis ipsis colligi potest) & has, & illam simul eodem tempore in Christo fuisse affirmare liceat. Verum tamen, ut veritati inquirendæ amplior sit locus, concedo tibi, eas inter se opponi. Ac præterea, quamvis hic, proprie loquendo, verum non sit, concedo tibi, humiliationem præsupponere antecedentem gloriam; & fateor, Christum antequam se humiliasset, fuisse gloriosum, gloriamque istam, & humiliationem similiter inter se opponi.

E. J.

Atqui gloriæ Christi opponitur ignominia & mors crucis, & sic ejus divitiis opponitur paupertas & defectus tum aliarum rerum tum etiam hujus vitæ commodorum. Ergo gloria quoque Christi, quæ hanc mortem crucis & divitiæ quæ hanc ejus summam inopiam præcesserunt, simul includunt felicitatem & affluentiam commodorum, quæ vitam reddant suavem & ab ea omnem miseriæ & calamitatis sensum depellant. Alias non recte opponerentur ignominiæ & calamitatibus vitæ Christi. Cumque nihil tale reperiatur in Christo, quamdiu doctoris munere perfunctus est in his terris, ad aliud omnino tempus hæc felicitas pertinet, nempe id quod præcessit ejus nativitatem ex virgine.

F. S.

Asseris, Christi divitiis opponi paupertatem ac defectum, tum aliarum rerum, tum hujus vitæ commodorum: nec id tamen ulla ratione probas; licet hoc illud sit, de quo hoc loco potissimum controversamur. Fortasse credis, te id satis probasse, quia supra commemorasti, Christum (quemadmodum ipse partim dixit, partim tu eum dicentem facis, ut mox docebo) non habuisse, ubi caput reclinaret, & ipsis vulpibus & alitibus pauperiorem fuisse. Nam, quamvis hoc nihil prorsus ad rem faciat, non possum aliud invenire, ex Sacris Literis à te allatum, quod huc ullo modo pertinere queat. Jam istud

quid,

quid, quæſo, ad probandum, quænam ſit illa Chriſti paupertas, quæ ejuſdem divitiis opponatur? Primum enim in Chriſti verbis nulla paupertatis expreſſa mentio, quæ omnino requiritur, cum de ipſius verbi vi agatur. Etenim, quamvis tu, dum eorum verborum ſententiam exponere tentas, dicas, Chriſtum fuiſſe vulpibus & alitibus pauperiorem, tamen non ſic locutus eſt Chriſtus (nec ſane audivi unquam, beſtias pauperes vocari) nec aliud de ſe reipſa dixit Luc. 9. 58, quam, ſe non habere, ubi caput reclinaret; cum tamen & vulpes ſua luſtra, & volucres cœli ſuos nidos haberent. Id quod non ad paupertatem, ſed ad calamitatem illam eſt referendum, quam ſecum trahebat Euangelii prædicatio; cujus cauſſa nec ullo in loco quieſcere poterat, & non facile inveniebat, qui eum hoſpitio reciperet, (paullo enim ante, ut eſt apud Lucam, in quodam Samaritanorum vico non fuerat ei conceſſum diverſorium: ſed una cum ſuis diſcipulis inde fuerat excluſus; quo ſine dubio hæc ejus verba reſpiciunt.) Cujus rei voluit monere illum, qui dixerat, ſe ſecuturum ipſum quocumque iviſſet; ut, ſcilicet, ſi id facere vellet, ad ejuſmodi incommoda perpetienda ſe pararet. Neque enim ullo modo apparet, iſtum ſic locutum fuiſſe, quia, ut quidam ſunt arbitrati, divitias à Chriſto ſperaret, quemadmodum in quibuſdam Latinis codicibus in margine ad eum locum annotatum fuit his verbis, *Sequens Chriſtum ob divitias*; &, ſi appareret, potius inde colligi poſſet, Chriſtum ditiſſimum fuiſſe. Deinde fac, ibi diſerte ſcriptum eſſe, Chriſtum fuiſſe pauperrimum, idque propter defectum tum aliarum rerum, tum hujus vitæ commodorum; certe nulla ibidem divitiarum Chriſti, quas ante hac habuiſſet, & quibus paupertas iſta opponatur, fit mentio. Nunquid non potuit alia ratione ibi pauper vocari Chriſtus, quam à Paulo tum dictus fuit, cum ejus paupertati ejuſdem divitias antecedentes, ut tibi placet, oppoſuit(Non ſic igitur tibi agendum erat: ſed probandum, in ipſo Pauli loco de paupertate iſta verba fieri, ut inde ejuſdem generis divitias fuiſſe demonſtrares, quibus ibidem illa opponitur. Quod cum nullo prorſus pacto feceris, nec facere poſſis; ſequitur, ratiocinationem tuam in hac parte omnino inanem eſſe. In qua parte explicanda, ſane miror, quod tam firmiter aſſeverare auſus fueris, Chriſtum fuiſſe pauperrimum, & ſumme inopem rerum hujus vitæ: cum tamen ex Johannis Euangeliſtæ verbis liqueat, illum una cum ſuis diſcipulis, qui eum comitabantur, habuiſſe in Judæ Iſcariotæ manibus commune marſupium, unde etiam aliquid pauperibus dandum promi ſoleret. Joh. 12. 6. & cap. 13. 29.

Jam quod dicis de ignominia & morte crucis, quæ Chriſti gloriæ opponatur; id ſupra ſatis aperte conceſſi, cum dixi, me tibi concedere, Chriſti humiliationem ejuſdem gloriæ opponi. Certum eſt enim, Chriſti humiliationem, de qua loquitur, eam, videlicet, cujus meminit Paulus ad Philip. 2. fuiſſe ignominiam & mortem crucis. Sed paullo ante oſtenderam, quænam Chriſti gloria illa fuiſſet, eaque certa & teſtatiſſima, cui iſta recte opponerentur, quæque proxime & ignominiam, & mortem crucis antegreſſa eſſet; nec de alia incompertiſſima quadam Chriſti gloria, quæ ejus nativitatem anteceſſerit, perabſurde quærendum eſſe docueram. Quod ſi recte intellexeris unquam, quid ſit forma illa Dei, in qua Chriſtus erat, illaque ipſius cum Deo æqualitas, cujus ibidem Paulus mentionem facit, quæ illa ſunt revera, quibus Chriſti humiliatio opponitur, quam poſtea ſubjungit; id enim ex ipſo contextu apertiſſimum eſt; Si recte, inquam, id unquam intellexeris, tunc fateberis ipſe ingenue, ratiocinationem tuam, hac etiam in parte, nihili eſſe, nec ex eo loco quidquam contra ſententiam meam concludi poſſe; cum iſta de Jeſu Chriſto ipſo, ut verba ſonant, non autem de filio quodam Dei unigenito, qui ante Jeſum Chriſtum natum extiterit, dicta fuerint: hæc autem illa ſint, quibus potiſſimum ex loco illo ſententia mea oppugnari poſſe videatur. Poterunt autem fortaſſe nonnihil ad totum locum intelligendum te juvare ea; quæ de eo ſcripſi in mea pro fratribus reſponſione ad Andream Volanum, licet, ut Trinitarium, paullò aliter locum illum accipientem, ac tu facias. Cæterum libet adhuc tibi oſtendere, etiamſi quæ abs te de divitiis & gloria Chriſti dicta, hactenus refutavi, veriſſima eſſent, te tamen haud recte argumentum tuum concluſiſſe: idque in univerſa ejus concluſione collegiſſe, quod ex iſtis nullo modo ſequitur; ac præterea, ſi recte concluſa eſſet argumentatio tua, in abſurdiſſima quædam devenire, neceſſe omnino futurum.

Concludis igitur, cum iſtæ divitiæ, iſtaque gloria, atque adeo beatitas, quæ Jeſu Chriſto ante paupertatem & humiliationem tribui in Sacris Literis, tibi probaſſe videris, in ipſo non fuerint verſante in terris, neceſſe eſt, ut eas in cœlo habuerit, ex iiſque noſtri cauſſa ſe in has miſerias demiſerit, & omnium rerum indigentiam: & conſequenter, ut illæ ad illud tempus pertineant, quod ejus ex virgine nativitatem præceſſit.

Sed primum, unde (obſecro) habes, hæc omnia à Chriſto abfuiſſe toto tempore, quo verſatus eſt in terris, antequam crucifigeretur? Certe, ut ſupra admonui, quid egerit Chriſtus, quòve in ſtatu ejus res fuerint; antequam Euangelium prædicaret, aut, ad illud prædicandum accingeretur, nihil ferme commemoratum eſt à Sacris Scriptoribus, præter quædam pauca, quæ illi in prima infantia contigerunt, quæ, cuicuimodi fuerint, nihil ad rem faciunt; cum nec in ætate illa per ſe ulla fere ratio conditionis vitæ, ac fortunæ hominis habeatur, & ſpatium deinde uſque ad Euangelii prædicationem interceſſerit viginti quinque plus minus annorum, cum Chriſtus, ut ex ſacra ipſa hiſtoria colligere licet, vix trigeſimum tertium ſuæ ætatis annum exceſſerit, cum eſt crucifixus. Quo toto viginti quinque annorum tempore, nihil de eo memoriæ traditum in ſacra hiſtoria invenimus, niſi ea, quæ ſcripſit Lucas cap. 2. non multo ante finem uſque ad tertii initium; ex quibus vix quidquam de conditione vitæ, deque ſtatu rerum ipſius ſciri poteſt. Hoc ipſum, ut videtur, tu ipſe cum animadvertiſſes, id, quod in argumento proponendo de toto tempore dixeras, quo Chriſtus verſatus eſt in terris, ad finem tuorum verborum, ut vidimus, teipſum quodammodo corrigens, de eo tantum tempore dixiſti, quo doctoris munere in terris functus eſt.

Verum finge deinde, certiſſimum eſſe, Chriſtum hic in terris, poſtquam ex virgine natus eſt, perpetuo contemptum, pauperem; & calamitoſum fuiſſe; nunquid gloriam, divitias, & felicitatem in hoc ipſo annorum curſu aliquandiu in cœlis habere non potuit, quas noſtri cauſſa reliquerit, ut, ſcilicet, in terris ſalutem noſtram operaretur, nempe Euangelio nobis prædicando, eoque pluribus modis confirmando, ac denique obedientia ſua erga Deum uſque ad mortem crucis via nobis ad cœlum patefacienda? Nam, ſi dixeris, neceſſe futurum, ſi hoc verum eſſet, Chriſtum hoc eodem tempore in cœlo fuiſſe, de hoc autem nihil ſcriptum extare; Primum reſpondebo, Immo id ſcriptum eſſe, ubicumque ipſe de ſe affirmat, vel quod deſcenderit de cœlo, vel quod fuerit in cœlo Joh. 6. 62, præſertim cum alicubi de ſe ſub nomine Filii hominis, & ſic de ſe homine iſta dicat. Deinde affirmabo multo minus conſtare, Chriſtum fuiſſe, antequam ex virgine naſceretur, id quod tamen neceſſe eſt, ſi tua argumentatio recte eſt concluſa, ex quo ſequitur, te quodammodo pro conceſſo tacite ſumere illud ipſum, quod argumentatione tua probare debes; Quaſi jam certum ſit, Chriſtum ante illud tempus fuiſſe, & nihil aliud quæratur, niſi utrum ante, an vero poſt, iſtam gloriam, divitias, & felicitatem habuerit. Nam certe non concludis tu id ipſum, quod probandum ſumpſiſti, videlicet, ante illud tempus Chriſtum fuiſſe: ſed, ante illud tempus eum iſta omnia habuiſſe. At dices, ſi iſta omnia tunc habuit, conſequitur neceſſario, ipſum tunc fuiſſe.

Reſpon-

Reſpondeo non proprie conſequi, ſed hoc in illo contineri, & ab illo ut loquimur, præſupponi. Ex quo intelligitur, non in hoc tantum, ſed & in pleriſque aliis tuis argumentis, in quibus idem reipſa fit, eſſe tacitam quandam principii petitionem; quæ cum circa affirmationem rei verſetur, quæ alioqui per ſe plane paradoxa eſt, ac perabſurda, quempiam, ſcilicet fuiſſe, antequam ex matre ſua naſceretur; quælibet exceptio, etiam parum probabilis, cui modo qualibet ratione, locus eſſe poſſit, ſatis eſt ad argumentationes iſtas tuas infirmandas ac diſſolvendas.

Sed jam abſurda videamus, quæ omnino conſequuntur, ſi recte argumentum tuum concluſum eſt. Ea duo ſunt. Unum eſt, quod Jeſus Chriſtus in cœlo, antequam ex virgine naſceretur, eas divitias, eamque gloriam & felicitatem haberet, quibus paupertas, ignominia, & miſeria hujus vitæ opponuntur. Itaque ex vi argumenti tui dicendum eſt, eum in cœlo tunc habuiſſe aurum, argentum, veſtes, ſuppellectilia, prædia ruſtica & urbana, armenta, greges, & id genus alia, quibus ejuſmodi divitiæ continentur, populi præterea auram & plauſum, ejuſdemque ſalutationes, acclamationes, encomia, celebrationes, & reliqua, in quibus ea gloria conſiſtit: & denique, ut tuis verbis utar, affluentiam commodorum, quæ vitam reddunt ſuavem, & ab ea omnem miſeriæ & calamitatis ſenſum depellunt. Namque hæc commoda tu ipſe Chriſto in eo ſtatu tribuis, quibus addi poſſunt honeſtæ voluptates. His enim ſimul junctis (quoniam hic de felicitate humana non admodum ſubtiliter agitur) ea felicitas contineri dici poteſt. Hæc autem Chriſtum in cœlo habuiſſe, præſertim quod pertinet ad divitias, an non res eſt plane abſurdiſſima?

Alterum abſurdum eſt, quod homo ille, qui crucifixus revera, & mortuus eſt, extiterit in cœlo, ipſius Dei manibus fortaſſe, ut Adam in terra, formatus, aut ex alia quapiam virgine natus, antequam ex Maria virgine, Auguſto imperante, naſceretur. Nam præterquam quod is homo, qui crucifixus revera & mortuus eſt, ex argumentatione ipſa tua, ille ipſe eſt, qui ante omnia bona iſta habuit aliquando; nemo etiam niſi verus homo, ejuſmodi bonis frui poteſt. Hoc autem an non abſurdiſſimum jure dici poſſit, tu ipſe judicato.

Sed quod poſtremo omnem vim tuo argumento penitus adimit, eſt quod Pauli teſtimonia illa duo, quibus totum innititur, de divitiis & de gloria Chriſti loquuntur, quæ notæ illis eſſent, ad quos ſcribebat, atque compertæ. Quemadmodum in loco ad Corinth. verba illa docent, *Noſtis, ſeu ſcitis enim*, &c. & in utroque id demonſtrat, quod Jeſu Chriſti exemplo eos movere vult. Exempla autem, movendi cauſſa, non ſolent proponi, niſi rerum, compertarum apud eos ipſos qui movendi ſunt, aut ſaltem ejuſmodi, quas ita ſe habere illi facile inveſtigare queant. Atqui quod Chriſtus divitias ullas aut gloriam habuiſſet, antequam ex virgine naſceretur, id nec ullo modo iſtis, ad quos Paulus ſcribebat, jam compertum eſſe poterat, nec, etiamſi veriſſimum fuiſſet, illud inveſtigare ulla prorſus ratione potuiſſent.

E. J.

Quartum argumentum. Chriſtus Johan. 8. dicit, *Amen amen dico vobis antequam Abraham fieret ego ſum.* Ergo Chriſtus fuit ante Abrahamum quatenus eſt unigenitus Dei filius & non tum cepit eſſe totus, quando ex virgine fuit natus. Nec alia eſt mens iſtius loci; ſiquidem quæſtio eſt An Chriſtus Abraham viderit; quod de ſe affirmat Chriſtus, Judæi negant. Tu, inquiunt, nondum es natus annos quinquaginta, & Abrahamum vidiſti. Chriſtus negat ſe tam recentem eſſe, imo vero ante Abrahamum fuiſſe, ideoque illis mirum videri non debere, ſi Abrahamum vidiſſe ſe dicat.

F. S.

Ratio, quam affers, cur Chriſti dictum aliter accipi non poſſit, ac tu una cum pleriſque aliis illud accepiſti, inanis cenſeri debet, cum plane falſum ſit, Chriſtum affirmaſſe, ſe vidiſſe Abrahamum, qui ne ab Abrahamo quidem viſum ſe fuiſſe affirmavit. Id quod eſt quidquid ex Chriſti verbis colligi poſſe videtur, & tuæ aliorumque ſententiæ aliquo modo favere. Et tamen id veriſſimum eſſe poteſt, etiamſi Chriſtus, antequam ex virgine naſceretur, non extiterit. Quandoquidem Abrahamus Propheta erat, ipſo Deo teſte, Gen. 20. 7. Prophetæ autem futura videbant; unde etiam apud Hebræos Videntes olim ſunt appellati, 1 Sam. 9. 9. Verba Chriſti, ex quibus tu ſine dubio, neſcio tamen quo pacto, colligis, eum de ſe dixiſſe, quod Abrahamum viderit, in vulgatis codicibus ſic leguntur. *Abraham Pater veſter exultavit, ut videret diem meum; & vidit, & gaviſus eſt.* Videre diem alicujus non eſt proprie ipſum videre; multo autem minus ab ipſo videri. Sed, ut plerique hodie hunc locum accipere videntur, eſt adventus in hunc mundum & actionum illius notitiam aliquo modo habere. Quanquam diem ſuum hoc loco potuit Chriſtus vocare alterum adventum ſuum. Quemadmodum alibi & ab ipſo & ab ejus Apoſtolis ſæpe vocatur. Præterea ſciendum eſt, in Græco verba Exultavit, Vidit, Gaviſus eſt, eſſe Aoriſtis expreſſa, *ἠγαλλιάσατο, εἶδε, ἐχάρη* quæ verba ita poſſunt accipi, ac ſi potentialis (quam vocant) particula *ἄν* illis fuiſſet addita, & ad hunc modum verti: Exultaſſet, Vidiſſet, Gaviſus eſſet. Nam præter ipſam Græcæ Linguæ conſuetudinem, quæ hoc fert, atque alia exempla in ipſis Novi Teſtamenti ſcriptis verba illa, quæ paullo ante idem Chriſtus de eodem Abrahamo iiſdem Judæis dixit, *τοῦτο Ἀβραὰμ οὐκ ἐποίησεν*; quæ vulgo reddita ſunt, *Hoc Abraham non fecit*, potius reddi debuerant (ut Wolfg. Muſculo placet, atque Henr. Bullingerus locum explicat) *Hoc Abraham non feciſſet*; quemadmodum unuſquiſque facile confitebitur, qui locum ipſum inſpexerit. Et ſane in loco noſtro multo credibilius eſt, Chriſtum de Abrahamo affirmaſſe, id quod veriſimile plane erat, Abrahamum, videlicet, ſumme deſideraturum fuiſſe, ipſius diem videre, eoque viſo, gaviſurum, quam id, de quo nihil prorſus conſtabat, nempe, Abrahamum revera ſumme deſideraſſe, ut ipſius diem videret, eumque vidiſſe, & gaviſum eſſe. Lingua porro, qua locutus eſt Chriſtus, ſententiam, quam ego magis probo, non aliter explicare poteſt, quam per ſimplicia præterita, quæ, ut in verbis Græcis factum eſt, ambiguum reddant ſermonem. Quam ambiguitatem ideo conſervare voluit Johannes, ut ſequentibus Judæorum verbis aliquis locus eſſe poſſet; ut tunc fuerat, cum res acta eſt, quam nobis ob oculos ponere voluit. Quidquid vero de hoc ſtatuendum ſit; illud indubitatum eſt, Chriſtum, contra quam tua ratio pro conceſſo ſumit, non dixiſſe, Abrahamum à ſe fuiſſe viſum. Itaque, ut dixi, ea inanis cenſenda eſt. Adde, quod illi nullus locus eſſe poteſt, niſi Chriſti dictum, quod tu attuliſti, ita aut legatur, aut ſaltem jure legi poſſit, quemadmodum tu ex vulgatis interpretationibus illud citaſti. Atqui Grammaticæ ratio nullo modo patitur, ut in eo legatur Fieret, ſed, ejus loco Fiat legendum eſſe, omnino oſtendit; id eſt, verbum Græcum *γενέσθαι* non præteriti, ſed præſentis temporis verbo cum futuri tamen ſignificatione in Latina interpretatione reddendum. Quamvis enim modi infinitivi & aoriſti temporis ejuſmodi voces, & ad præteritum, & ad futurum tempus accommodari per ſe queant; tamen, ad utrum accommodandæ, certo quodam in loco ſint, indicant ibidem adjuncta verba. Si quis igitur noſſe velit, in illis verbis *πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι*, utro tempore vox *γενέσθαι* accipienda ſit, oportet inſpicere, utrius temporis, præſentis, an præteriti, ſit verbum illud, à quo iſta pendent. Nam ſi præſentis aut futuri temporis fuerit: verbo præſentis temporis reddenda erit vox *γενέσθαι*; ſin præteriti, verbo præteriti temporis. Atqui duo ſunt verba, à quorum altero neceſſe eſt ut iſta pendeant, *λέγω*, quod anteceſſit, & *εἰμί*, quod ſequitur. Utrumque autem præſentis temporis eſt. Ergo fieri non poteſt, quin vox *γενέσθαι* verbo præſentis temporis reddi debeat.

ebat. Et ſane nemo fuit hactenus, qui, cum nihil alioqui de vulgata interpretatione à quoquam dubitaretur, & verba illa, Antequam Abraham fieret, quæ pro Græcis illis πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι poſita ſunt, à verbo Sum, id eſt, εἰμί, quod ſequitur, pendere exiſtimarentur, manifeſtum in Chriſti dicto ſolœciſmum eſſe non dixerit. Nec alia ratione illum fere excuſabant, niſi quod cum proprium (ajebant) Dei ſit, ſemper eſſe, non autem aut fuiſſe, aut futurum eſſe, Chriſtus ſe eſſe ipſum Deum hoc pacto ſignificare voluiſſet. Quæ ratio quam levis ſit, atque adeo inepta & falſa, nunc non eſt opus explicare; ſed ſatis eſt dixiſſe, eam tibi placere non poſſe, qui confiteris, Chriſtum, non eſſe ipſum Deum. Igitur nihil dubitare debes, quin ad ſolœciſſimum iſtum evitandum Fiat, non autem Fieret verbum γενέσθαι vertendum ſit. Quanquam non eſt, ut arbitror, membrum illud potius periodi, πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι, conjungendum cum verbo εἰμί, ſed cum verbo λέγω; & vox ὅτι ſeu Quod, quæ omnino ſubaudiri in hac periodo debet, non ante ipſum, ſed proxime ante verbum εἰμί ſtatuenda, ut totus locus Latine ſic reddatur. *Amen Amen dico vobis, antequam Abraham fiat, quod ego ſum.* Nam & hæc locutio, Ego ſum, ſimpliciter & abſolute ab eodem Chriſto eſt uſurpata non ſolum alibi apud hunc ſcriptorem, videlicet infra cap. 13. 19. ſed etiam in hoc ipſo cum Judæis ſermone, idque bis, id eſt, ſupra ℣ſ. 24. (ubi etiam eadem ferme, quam hic eſſe mox docebo, ſententia habetur) & ℣ſ. 28. & iſta conjunctio verborum Dico, ſeu Dixi vobis, cum Antequam, adeoque ſequente verbo Fiat, quod in Græco ſimiliter eſt γενέσθαι, non eſt ſine exemplo in ejuſdem Chriſti verbis apud hunc ipſum ſcriptorem. Sic enim locutus ab eo ſcribitur, tum in ante citato loco cap. 13. 19. tum vero cap. 14. 29. ubi in Græco ſcriptum eſt πρὶν γενέσθαι quemadmodum & hic. Oſtendi, ni fallor, Chriſti dictum non poſſe, Grammaticæ ratione ſalva, legi, ut tu illud recitaſti; & quomodo legendum ſit, docui. Unde neceſſario ſequitur, argumentum tuum ex eo ductum nullo pacto conſiſtere, nec te quidquam ad ſententiam tuam ſtabiliendam inde elicere poſſe. Id quod ſatis ſuperque eſt, ut tibi a me hac in parte ſatiſfactum eſſe confiteri debeas. Verum quia fortaſſe præterea quæris, quid igitur ſibi velit Chriſtus iſto ſuo dicto; hic quoque, ſi potero, tibi ſatiſfaciam. Nam profecto, quemadmodum loci lectio a me expoſita, cum germaniſſima ſit, non idcirco rejici debet, quia forte non intelligatur ejus ſententia (neque enim hic ſolus locus obſcurus eſt in Sacris Literis; licet nihil dubitetur quomodo ſit legendus) ſic quærendum eſt diligenter, an ſententiam quoque ipſam vere ipſius loci germanam aſſequi poſſimus. Id autem non admodum difficile videtur conſideranti nomen Abraham poſſe vel ipſum hominem, cui hoc nomen à Deo impoſitum fuit, ſignificare, vel id, quod ipſum nomen declarat, & propter quod illi homini a Deo fuit impoſitum, id eſt Patrem multitudinis ſeu multarum gentium. Si priorem ſignificationem ſimpliciter hoc loco ſequaris; nihil ſane intelliges. Conſtat enim, hominem illum Abrahamum fuiſſe factum, id eſt, natum eſſe & extitiſſe, multo ante, quam hæc verba Chriſtus proferret. At ſi alteram amplectaris, aut priorem etiam, verum non ſimpliciter, ſed ſecundum quid, id eſt, quatenus homo ille Abraham Pater multarum gentium eſt; omnia plana ſunt, & ſenſus verborum Chriſti eſt, monere Judæos, ut antequam gentibus fides & pœnitentia ad vitam detur, atque ut populus Dei ſint, concedatur, credere velint, ipſum eſſe Chriſtum Dei filium ipſique fidem habere; alioqui videlicet futurum, (quod & alibi ſæpe illis comminatus fuerat) ut, gentibus in regnum Dei admiſſis atque receptis, ipſi eo priventur, & foras ejiciantur. Nam certe Abraham, quatenus eſt, aut ſignificat Pater multarum gentium, non fuit factus neque extitit, donec gentibus fidei donum fuit à Deo datum. Quoniam enim Abraham homo ille Deo inſigniter præ cæteris, qui ante ipſum fuerant, Deo confidit, propterea exemplum fidei in Deum omnibus eſt deinceps propoſitus, & metaphorice omnium Deo fidentium Pater dictus, & quia multæ gentes olim Deo fidem habituræ erant; idcirco potiſſimum Pater multarum gentium eſt à Deo nominatus & conſtitutus. Quæ omnia luculenter ſatis docet atque explicat Paulus ad Rom. cap. 4. Jam verba illa Chriſti, Ego ſum, ſignificare, Ego ſum lux mundi, ſervator, redemptor, denique Chriſtus Dei filius, demonſtrant alii loci, quos ante indicavi, in quibus ea leguntur. Judæos vero, poſtquam gentes per fidem in Deum verum Patrem Domini noſtri Jeſu Chriſti populus Dei ſunt factæ, repulſos quodammodo fuiſſe, nec illis generatim viam ad ſalutem amplius patere, donec plenitudo gentium, ut Paulus loquitur Rom. 11 25, ingrediatur, apertius eſt, quam ut probari debeat. Satis eſt autem ad id percipiendum ea legere quæ idem Paulus ſcribit ad Rom. cap. 11.

E. J.

Fateor me per omnem vitam meam non magis contortam ſcripturæ interpretationem audiviſſe; ideoque eam penitus improbo.

F. S.

Cum primum Fatendi verbum in tuis verbis animadverti, ſperabam, te potius faſſurum nullam in vita tua ſcripturæ interpretationem te audiviſſe, quæ hac ſit aut acutior aut verior, quæve magis divinum quid ſapiat, & à Deo ipſo patefactam fuiſſe præ ſe ferat. Ego quidem certe non leves conjecturas habeo, illum, qui primus ætate noſtra eam in lucem protulit (hic autem is fuit, qui primus quoque ſententiam de Chriſti origine, quam ego conſtanter defendo, hac ætate renovavit) precibus multis ab ipſo Chriſto illam impetraſſe. Hoc profecto affirmare auſim, cum Deus illi viro permulta aliis prorſus tunc temporis incognita patefecerit, vix quidquam inter illa omnia eſſe, quod interpretatione hac divinius videri queat. Tibi tamen, ut ais, plane contorta viſa eſt. Cur vero? Nam, aut Chriſti verba concedis legi debere, vel ſaltem poſſe, ut ego legenda docui, aut non concedis. Si concedis; nulla cauſſa eſt, cur interpretationem hanc contortam eſſe dicas, immo cur eam ipſis verbis accommodatiſſimam eſſe non fatearis: atque adeo ſolam eſſe, quæ illis accommodari queat. Sin autem non concedis, & vis omnino locum non aliter legi debere, atque hactenus plerique ſenſerunt; tu is es, qui una cum aliis ſcripturam contorques, & illius verbis manifeſtam vim affers; cum, ut ſupra oſtendi, nulla grammaticæ ratio patiatur, ut ad iſtum modum hic locus legi debeat. Sed, ut conjicio, durum admodum tibi videtur, quod Chriſtus ad illud ipſum non reſpondeat, quod Judæi dixerant, eique objecerant. Ego vero contra, durum omnino videri debere exiſtimaverim, ſi Chriſtus iſtorum hominum perverſitatem atque ſtultitiam quodammodo approbaſſet; illiſque tacite conceſſiſſet, ſe id dixiſſe, quod nullo modo dixerat, quodque nec ad inſtitutum ſermonem quidquam faciebat, & plane falſum ac ridiculum merito viſum fuiſſet, nullaque præterea alia ratione, quam ipſius Chriſti ſimplici aſſeveratione, confirmari potuiſſet. Hinc patet, quam non recte in argumento tuo explicando ea verba dixeris, *quæſtio eſt an Chriſtus Abrahamum viderit, quod de ſe affirmat Chriſtus Judæi negant.* Nam quomodo ea de re quæſtionem inſtituiſſet Chriſtus, cujus veritas inveſtigari nullo pacto potuiſſet, niſi quatenus ſenſus ipſe communis dictaſſet id falſiſſimum eſſe, quod ipſe in ea quæſtione affirmaſſet ac defendendum ſuſcepiſſet? Niſi igitur velimus, Chriſtum contra ſapientis Prov. 26. 4, præceptum ſtultis ſecundum ſtultitiam illorum ita reſpondiſſe, ut ſtultus & ipſe una cum illis videri poſſet, ſtatuendum eſt prorſus, eum ad illud ipſum, quod Judæi ipſi objecerant, minime reſpondiſſe; ſed potius ut mea interpretatio fert, ad inſtitutum antea ſermonem eos ſuo reſponſo revocaſſe; qui totus in eo verſabatur, quod ipſe eſſet Dei filius, cujus verbis credere illi deberent, &, niſi credidiſſent, futurum eſſet, ut funditus perirent; & interim tamen,

ut idem sapiens eodem in loco monet, secundum illorum stultitiam ita respondisse, ut sibi sapientes esse minime videri possent: sed potius agnoscerent, se, qui illum in verbis capere voluerant, ac mendacii coarguere, merito ab ipso unius verbi ambiguitate delusos, & suæ stultitiæ ac perversitatis, mirabili elegantia & brevitate sermonis, severe admonitos & castigatos fuisse.

E. J.

Quintum Argumentum. Propono locum Hebr. 1. 10. *Tu Domine initio terram fundasti; ipsi peribunt, tu autem permanes.* Eo enim dico luculentissime probari, Christum fuisse filium Dei unigenitum, per quem Deus mundum crearit, priusquam ex virgine nasceretur. Versatur siquidem autor hujus Epistolæ in hoc argumento, ut ostendat dignitatem Christi, supra omnes angelos & homines, idque probat primum excellentiore nomine, quod sortitus sit præ angelis, quia dictus sit filius Dei ℣s. 5. Deinde ℣s. 6. probat excellentiam Christi supra omnes angelos argumento adorationis, quam angeli debent Christo, & ad id probandum citat testimonium ex Psal. 27. Tertio arguit præcellentiam Christi ex eo, quod thronus ejus dicitur durare in seculum ex Psal. 45. Quarto adducit testimonium Psal. 102. idque conjungit cum prioribus conjunctione Et, ℣s. 10. ne quis dubitet de intentione autoris; & probat opere creationis dignitatem Christi supra angelos. Cum igitur certum sit, hoc dictum Psal. loqui de prima creatione, eamque tribuere Christo, necessario sequitur, Christum esse eum, per quem Deus mundum non solum redemerit, sed etiam crearit ex nihilo, nec posse aliter hunc locum accipi, nisi quis velit torquere.

F. S.

Ais, auctorem Epistolæ ad Hebr. versari in hoc argumento, ut ostendat dignitatem Christi supra omnes angelos & homines. Id quod etiam ad primum ejus Epist. caput privatim refers; ut ex iis, quæ subjungis, satis liquet. De angelis verissimum dicis; de hominibus autem, nequaquam. Sed est tuum additamentum. Ex quo, si verum esset, colligeretur quodammodo, Christum non fuisse hominem. Nam & supra ostendi, te non semel perinde locutum fuisse, ac si Christus non esset homo, aut certe homo simpliciter appellari non posset. Jam vero, ut ad argumentationem tuam veniamus; quod asseris, auctorem illum, dum affert, ad Christi dignitatem probandam, Psal. 102. illam colligere ex opere creationis; id prorsus nego. Nec vero, ut arbitraris, id sequitur ex eo, quod ibi de creatione agatur. Neque enim totus ille locus idcirco à scriptore illo affertur, quod totus, id est, quidquid ibi de Domino illo dicitur, qui à principio nominatur, & compellatur, ad Christum pertineat: præcipue vero id, quod primo versiculo comprehenditur. Sed ideo primus quoque versiculus affertur, quia alioquin ea, quæ sequuntur, & ad Christum ea ratione pertinent, quam postea explicabo, nullo modo intelligi potuissent. Et profecto videmus, quotidie hoc ipsum contingere, & apud omnes scriptores usitatissimum, ipsa nimirum necessitate cogente, esse, ut in testimoniis, ipsarum etiam divinarum litterarum, afferendis integri loci recitentur, quamvis non omnia illorum verba, ad rem faciant. Id quod supra hoc eodem cap. factum fuisse, à quibusdam animadversum est, nempe in afferendo testimonio Psalmi 45. Nam quid, obsecro, ad Christi excellentiam supra angelos probandam pertinent verba illa? *Virga æquitatis virga regni tui; Dilexisti justitiam, & odisti iniquitatem.* Nonne hæc omnia multis aliis regibus, & partim etiam longe inferioris conditionis hominibus convenire possunt? Sed quia interexta ea verba aliis verbis erant, quæ proprie, &, ut sonant, accepta, illi tantum convenire possunt, qui angelis sit dignior atque excellentior; propterea una cum illis ea quoque attulit auctor Epistolæ. Similiter in loco nostro, quia verba, quæ ad propositum ipsius faciebant, quorum initium est ibi, *Ipsi peribunt*, &c. ab iis, quæ versiculo superiore continentur, prorsus pendebant, nec sine illis ut dictum est, intelligi poterant; idcirco ista quoque recitavit, vel potius recitare necesse habuit, quamvis ad ipsius propositum non facerent.

Sed dices, Certum est, & ista, & sequentia de uno eodemque dici; quare, si sequentia de Christo dicuntur, necesse est, ut ista quoque de Christo dicantur. Respondeo, sequentia ad propositum facere, quamvis de Christo ipso nec simpliciter, nec præcipue dicantur, sed de Deo. Nam ideo ad propositum faciunt, quia, quæ in illis de Deo ac præcipue simpliciter dicuntur (sunt enim omnia futura) in Christo implenda erant, ut eo, qui viva imago est ipsius Dei. Quemadmodum etiam paullo ante citatus est ex Psal. 97. locus ille, *Et adorent eum omnes angeli Dei*, & de Christo acceptus. Non quod ibi verba ista proprie atque absolute de Christo fuerint dicta (patet enim unicuique superiora legenti, aut certe admodum verisimile est, de Deo ipso illa fuisse dicta) sed quod in Christo, quo adorando, ipse Deus adoratur, id erat implendum. Est enim in eo Psalmo, ut omnes animadverterunt, de Christi regno, sub ipsius Dei persona, vaticinatio. Nimirum quia regnat & regnaturus est ipse Deus per Christum. Sic in loco nostro, licet totus Psalmus nihil aliud sit, ut inscriptio ipsa docet, quam precatio ad ipsum Deum; tamen à versiculo 14. ad finem usque, inest ibi vaticinatio satis aperta de salute, quam Christus Dei nomine nobis attulit, & de mutatione hujus seculi per eundem Christum facienda, in aliud, scilicet, longe melius & præstantius, deque ipsius Christi æterna duratione. Quatenus igitur de hisce rebus ibi est sermo, eatenus etiam, nec ulterius, quidquid ibi dicitur, licet de Deo simpliciter dictum, ad ipsum Christum simul pertinet. Non enim, ut quibusdam Judaico spiritu imbutis placuisse video, censendum est, hunc scriptorem loca ista attulisse, non ut revera ex Spiritus Sancti mente ad ipsum Christum pertinentia, & de ipso Christo aliquo modo dicta, sed tantum ut à se illi accommodata; quod & aliis plerisque in locis factum fuisse in Novi Testamenti scriptis volunt, cum testimonia ex veteri citantur, & ad Christum referentur. Namque hoc (quod alicubi sane fieri, non negamus) ubicumque ejusmodi testimonia afferuntur ad aliquid de Christo divina auctoritate probandum & confirmandum, quemadmodum hic sine controversia factum fuit, nihil aliud est, quam, ut leviter dicam, Novi Testamenti scripta omnia falsitatis suspecta reddere, easque deridenda cunctis exponere. Quin immo, nisi etiam iis, ad quos hic auctor Epistolæ eam scribebat, vel jam constitisset, vel facile constare potuisset, Scripturæ locos ab ipso allatos ad Messiam pertinere, frustra & prorsus ridicule eos attulisset. Unde etiam fit, ut nullo pacto tanquam ad suum propositum facientia ea prima verba hujus testimonii afferre potuerit; in quibus de cœli & terræ creatione agitur; Quandoquidem Hebræis nec constabat, nec constare poterat, hanc partem, quæ nullam vaticinationem per se continet, ad Messiam pertinere. Cum omnes indubitatæ de Messia in Vetere Testamento sententiæ in futurum respiciant; quippe quod Messias nondum extitisset, sed extiturus esset. Quod vero & ipse Epistolæ auctor quæcumque de Christo testimonia in medium protulit, ea ut in futurum, illius temporis ratione, quo scripta fuerunt, respicientia protulerit; perspicuum est ex eo, ad quod probandum ea prolata sunt. Id autem illud sine dubio est, quod superioribus illis verbis continetur, *Tanto melior*, id est, præstantior, *angelis effectus*, *quanto differentius*, id est, excellentius, *præ illis nomen hæreditavit*. Ex quibus intelligitur, non conferri Christum cum angelis simpliciter & in universum, adeo ut originis etiam, & essentiæ, quam semper habuerit, ratione cum illis conferatur; sed tantum eorum ratione conferri, quæ à Deo exaltatus obtinuerit, & hæreditario quodam jure consecutus sit. Id quod planissimum præterea faciunt verba, quæ pro-

proxime antecedunt; & quando hoc fuerit, demonſtrant. Verba, inquam, illa, ex quibus hæc, quæ modo recitavi, inferuntur, *purgationem peccatorum faciens* (vel, ut Græci codices habent, *per ſemetipſum purgatione peccatorum noſtrorum facta*) *ſedit ad dexteram majeſtatis in excelſis*. Illico enim ſequitur, *Tanto* &c. Tunc igitur, Chriſtum præſtantiorem angelis factum fuiſſe, affirmat hic divinus ſcriptor, cum, aut poſtquam, purgatione peccatorum noſtrorum per ſeipſum facta, ſedit ad dexteram majeſtatis in excelſis. Quis igitur non videt, fieri non poſſe, ut ad præſtantiam Chriſti præ angelis, quam ipſe intelligit, & ex Sacris Literis deinde confirmare aggreditur, teſtimonium aliquod attulerit, ubi cæli & terræ prima creatio Chriſto attributa fuerit? vel ut ipſe ad eam confirmandam (quanquam id, ut dixi, alioqui etiam prorſus ridicule feciſſet) Chriſto creationem iſtam attribuerit, & locum aliquem de ea loquentem ad ipſum ulla ratione accommodaverit? Iſta enim creatio hanc Chriſti præ angelis excellentiam longiſſimo tempore anteceſſit.

Huc accedit, quod quidam ordo apparet in iis recenſendis, quæ Sacras Literas Chriſto tribuere ſcriptor noſter oſtendit; qui ordo plane perverteretur, ſi in teſtimonio, de quo diſputamus, Chriſto prima rerum creatio tribueretur, & ob hanc cauſſam, ut tibi videtur, illud fuiſſet allatum. Etenim in primis duobis teſtimoniis, quæ ſimul affert, tribuitur Chriſto, quod ſit filius Dei, & Deus illius pater, quodque Deus illum quodam die genuerit; quod nondum extitiſſe, quando dictum fuit, id eſt, tempore regis Davidis, demonſtrant verba futuri temporis Ero, & Erit, quæ in poſteriore teſtimonio leguntur. Quando vero id proprie & revera extiterit, docet Paulus Act. 13. 33. prius teſtimonium de Chriſti reſurrectione accipiens. Atque id ipſum oſtendit ipſe auctor hujus epiſtolæ, ſive is fuerit idem Paulus, ſive quiſquis alius, dum cap. 5. 5. eundem locum ad inaugurationem à Deo factam ſacerdotii Chriſti refert; iis, inquam, oſtendit, qui ex pluribus locis ejuſdem epiſtolæ didicerunt, Chriſtum non ante fuiſſe noſtrum ſacerdotem conſecratum, quam mortem fuerit expertus, & immortalis factus.

Sequitur teſtimonium adorationis, quam Chriſto debent ipſi angeli. Atqui ejuſmodi adoratio non fuit debita Chriſto, niſi poſt mortem crucis, tanquam præmium ſummæ obedientiæ, quam Deo præſtitit, ut Paulus docet ad Philip. cap. 2. 9, 10, & 11. adeoque poſt ejus aſſumptionem in cælum, & immiſſionem in hæreditatem futuri ſæculi. Nam ſcriptor noſter aperte indicat, ſe non de alia adoratione teſtimonium à ſe allatum accipere, quam de ea, quæ ſecuta eſt introductionem primogeniti in orbem terrarum, id eſt, ejuſdem Chriſti in futurum non quidem ipſi Chriſto, ſed nobis orbem terrarum. De hoc enim terrarum orbe ſe loqui teſtatur auctor ipſe paullo infra, id eſt, cap. 2. 5. Conſecuta autem eſt poſſeſſio futuri ſæculi ejuſdem Chriſti reſurrectionem & immortalitatem. Poſſeſſionem vero ipſam conſequitur regni duratio æterna; quam comitatur amplitudo divinorum donorum, & poteſtatis, ultra omnes alios, qui à Deo donati & exaltati fuerunt, aut futuri ſunt unquam. Itaque ſubjicit teſtimonium Pſal. 45. ubi iſta habentur; cum quo conjungit teſtimonium hoc Pſal. 102. quippe in quo eadem regni æterna duratio commemoratur; ſimul hujus ſeculi mutationis, qua regnum perficietur & ſtabilietur, fit aperta mentio. Quæ omnia id neceſſario ſecum trahunt, quo ipſius Chriſti & membrorum ejus ſumma felicitas & gloria continetur, quodque quanta Chriſti excellentia ſit, apertius, quam cætera omnia, declarat; hoc eſt, victoriam & triumphum de omnibus inimicis, potiſſimum vero de morte & inferno. Ad quod probandum affert poſtea teſtimonium ex Pſal. 110. Cumque nihil aliud præterea reſtet, hacque victoria & triumpho, Chriſti majeſtas & ſublimitas concludatur, finem facit ejus ex ſacris documentis probandæ & confirmandæ.

Vides, ut arbitror, hujus ſcriptoris ordinem &, ut magnus orator eſt, in Chriſti excellentiis connectendis artificium. Quod plane periret, ſi ut tu putas, loco iſto Pſal. 102. in teſtimonium adducendo, id ſpectaſſet, ut Chriſto cæli terræque primam creationem tribuendam doceret; etiamſi alioqui ea illi tribuenda eſſet, idque ex loco iſto conſtare poſſet. Quare non poteſt ſine ſumma non modo ipſius veritatis jactura, ſed etiam hujus divini ſcriptoris injuria, vel vulgata, quam tu ſequeris, loci interpretatio retineri, vel mea rejici.

E. J.

Ego vero interpretationem tuam fateor eſſe coactam, ac præterea, me non videre, quomodo hic agatur de reparatione mundi, cum potius Chriſti perpetuæ adorationi opponatur fragilitas & inconſtantia rerum humanarum; quo ſic ejus dignitas conſpicitur.

F. S.

Aſt ego ingenue fateor, me neſcire, cur meam interpretationem coactam appellare non dubites, cum & verba & ſententia manifeſta ſcriptoris eam omnino requirant: atque, ut oſtendi, neceſſarium illi fuerit, etiamſi prima pars loci, quam citavit, ad propoſitum non faceret, eam tamen una cum reliquo loco recitare. Nam quod ais, non poſſe hic agi de reparatione mundi, cum potius agatur de ejus fragilitate & inconſtantia, eaque opponatur perpetuæ Chriſti durationi (ſic enim puto in ſcripto tuo legendum, non autem adorationi ut legitur) Reſpondeo, non de reparatione, ſed de mutatione mundi agi, ut ipſa verba præ ſe ferunt. Non enim reparabitur cælum hoc, quod videmus, aut terra hæc, quam incolimus; ſed eorum loco novum cælum, & nova terra ſubſtituetur. Hoc eſt diſſolventur & peribunt, quemadmodum ipſe Pſaltes loquitur, ipſum hoc cælum, & ipſa hæc terra, pereunte ſimul vita animali, propter quam ea creavit Deus; & alia exiſtent ſæcula una cum ſpirituali vita illis conveniente, quam nobis per Chriſtum idem Deus promiſit. Qua de re fuſius à me alibi eſt diſputatum, contra Franciſcum Puccium, cæli terræque hujus perpetuam durationem aſſerentem, eorumque futuram inſtaurationem, una cum aliis non paucis, tantummodo agnoſcentem. Sed unus ille locus 2 Pet. 3. ſatis eſt ad opinionem iſtam falſitatis coarguendam, ex quo præterea loco non obſcure intelligitur, diſſolutionem harum rerum & in multo præſtantiores mutationem, per Chriſtum faciendam eſſe. Illud poſtremo, antequam ad alia tua argumenta reſpondeam, omittere nolui, quod credis omnino, ſi per Chriſtum à Deo mundus primum creatus fuit, inde colligi, Chriſtum, jam tum fuiſſe filium Dei unigenitum. Nam ego contra, crediderim, fieri poſſe, ut prima mundi creatio per Chriſtum facta fuerit, nec tamen Chriſtus unquam fuerit filius Dei unigenitus. Quod enim Chriſtus filius Dei unigenitus ſit, ut certe eſt, id nihil prorſus commune habet, aut habere poteſt cum prima rerum creatione, præſertim ſi ipſe quoque Chriſtus omnino creatus fuit, ut tu ſine dubio tenes.

E. J.

Sextum Argumentum. Venio ad dictum Chriſti Joh. 17. *Glorifica me pater ea gloria, quam habui apud te, antequam hic mundus fieret.* Hinc enim colligo, Revera tum fuiſſe unigenitum Dei, filium, ſiquidem hoc rogat Chriſtus his verbis, ut quandoquidem nunc ſibi moriendum ſit, & extrema ignominia perferenda, ne pater ipſum in morte ſinat interire, ſed quandoquidem fere peractum ſit opus redemptionis ſibi commiſſum, efficeret, ut iſti gloriæ redderetur, qua ante conditum mundum in cælis uſus fuiſſet.

F. S.

Non defuerunt ex ipſis Trinitariis, quorum plerique hunc locum valde contra nos omnes urgere ſolent, qui aliter, ac vulgo fiat, & abs te factum eſt, illum acce-

perint. Ex quibus inter antiquiores potissimum Aurelius Augustinus; qui luculenter admodum pluribus verbis illum explicat; ex quibus quædam recitabo, namque eadem opera, quomodo hæc Christi verba intelligenda omnino sentiam, clare exponam, & nonnihil hanc sententiam meam interim confirmabo. Primum igitur sic scribit Augustinus in ea verba, *Claritate, quam habui priusquam mundus esset, apud te* (Sic enim ipse ea legit, ut in vulgatis nostris codicibus habentur) *Ordo* (inquit) *verborum est, quam habui apud te, priusquam mundus esset. Ad hoc valet, quod ait, Et nunc clarifica me, hoc est sicut tunc, ita & nunc; sicut tunc prædestinatione, ita & nunc perfectione. Fac in mundo, quod apud te jam fuerat ante mundum; fac in suo tempore, quod ante omnia tempora statuisti.* Et paulo post; *Si enim de nobis dixit Apostolus, sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem, cur abhorrere putatur à vero, si tunc pater caput nostrum glorificavit, quando nos in ipso, ut membra ejus essemus, elegit? Sic enim nos electi, quomodo ipse clarificatus, quia priusquam mundus esset, nec nos eramus, nec ipse mediator Dei & hominum homo Christus Jesus.* Hæc autem verba dicit Augustinus, contra eos, qui nolebant, Christum dicere potuisse, se, ut hominem, gloriam, seu claritatem istam ante mundum conditum apud Patrem habuisse. Tandem vero, postquam probasset, Christum, ut hominem, non minus, quam nos, à Deo fuisse prædestinatum, sic concludit; *secundum hanc ergo prædestinationem etiam clarificatus est, antequam mundus esset, ut esset claritas ejus ex resurrectione mortuorum apud patrem, ad cujus dexteram sedet. Cum ergo videret illius prædestinatæ suæ clarificationis venisse jam tempus, ut & nunc fieret in redditione, quod fuerat in prædestinatione jam factum, oravit dicens, Et nunc clarifica me tu pater apud temetipsum claritate, quam habui, priusquam mundus esset, apud te. Tanquam diceret; claritatem, quam habui apud te in prædestinatione tua, jam tempus est, ut apud te habeam, etiam vivens in dextera tua.* Hactenus Augustinus, in cujus verbis notandum est nomen Redditionis non pro datione ejus, quod ablatum quoquo modo fuisset (sic enim contra suam ipsius sententiam in hoc loco explicando locutus esset) sed pro rei quasi debitæ præstatione usurpatum esse; idque sane eleganter. Nam verbum Reddendi inter alias hanc quoque significationem habet. Apparet igitur, ut arbitror, satis evidenter, quam apte & commode Christi verba ad rei destinationem non autem ad rem ipsam referantur. Nec profecto video (ut hanc interpretationem magis confirmem; eamque ad tuum argumentum dissolvendum accommodem) cur, si Paulus dixit, nobis datam esse gratiam in Christo Jesu ante tempora secularia, 2 Tim. 1. 9. cum tamen nos tunc minime essemus, Christus quoque dicere non potuerit, se ante mundum conditum habuisse eam gloriam, qua mox glorificandus erat, etiamsi nondum extitisset, cum mundus est conditus. Præsertim, cum non simpliciter dicat Christus, se eam habuisse, sed, apud Patrem Deum. Quemadmodum idem Luc. 20. 38. dicit, Abrahamum, Isaacum, & Jacobum Deo vivere, quamvis reipsa non sint amplius; nempe quia Deus eos à morte in vitam eamque perennem aliquando revocare decrevit. Id quod ex eo colligit Christus, quod alioqui Deus, qui se Deum illorum appellat, mortuorum Deus esset, & non tantum vivorum, ut est.

E. J.

Phrasis qua utitur Christus multo plenior est; nec ei prorsus similes sunt citatæ de aliis fidelibus. Recte quidem iis dicitur donata fuisse salus in Christo Jesu ante tempora sæcularia; etiamsi illam suo demum tempore possidebunt; Verum nusquam legitur habuisse eos apud Deum gloriam ante conditum mundum. Ideoque non plane similes sunt hæ phrases loquendi, præsertim cum ex ipso scopo Christi non obscure appareat, eum esse verborum sensum, quod roget Patrem, ut quandoquidem nunc ignominiosissimam mortem crucis esset subiturus ne pateretur ipsum absorberi sed. pristinæ gloriæ, quam antea in cœlis habuisset, restitueret.

F. S.

Si idcirco negas plane similem esse locutionem Paulinam, quam ego attuleram, ei, de qua contendimus, quod verba non sint prorsus eadem, seu quod non prorsus de eadem re utrobique verba fiant, ut innuit id, quod dicis, nusquam legi, fideles habuisse apud Deum gloriam ante conditum mundum; nimis difficilem te præbes in hac disputatione. Quasi vero non satis sit ad plenam, quod ad propositum attinet similitudinem inter utrasque constituendam, si quidquid virium in utriusvis verbis est ad eam sententiam, de qua quæritur, exprimendam, id in alterius quoque verbis sit. Fateor quidem ob hanc ipsam caussam non esse has duas locutiones plane similes, etiam quod ad propositum nostrum attinet. Verum hoc interpretationi tuæ obest, eamque magis dubiam ostendit. Quandoquidem dissimilitudo in eo est, quod verba locutionis à me prolatæ plus virium habent ad sententiam, quam tu probas, exprimendam, quod scilicet non de rei destinatione, sed de ipsa re agatur, quam verba locutionis, de qua disputamus: seu mavis, verba locutionis, de qua disputamus, plus virium habent ad sententiam, quam ego probo, exprimendam, quod videlicet non de ipsa re, sed de rei destinatione agatur, quam verba locutionis à me allatæ. Sunt enim in locutione, cujus sententiam quærimus, ut supra attigi, verba illa *apud te*, quæ, ut dixi, destinationem possunt innuere. Nam hoc sensu alibi quoque dicitur, vitam æternam, quæ nobis patefacta est, fuisse antea apud Patrem 1 Joh. 1. 2. Hæc autem verba desunt in locutione, quam ego attuli; unde fit, ut minor sit caussa suspicandi, ibi non de ipsa re, sed de rei destinatione agi. Et tamen certum est, de rei destinatione, non autem de ipsa re ibi sermonem esse. Cum interim nihil præterea virium, quod attinet ad propositum nostrum, sit in verbis unius locutionis, quod in alterius non sit. Nam quod in ea, de qua controversamur, est Gloria, in altera est Gratia. Nulla autem est caussa, cur minus de gloria, quam de gratia dicere possimus, eam esse, licet destinatione tantum sit, vel illius esse, qui nondum extiterit. Immo Paulus affirmat, eos esse glorificatos à Deo, qui destinatione tantum gloriam à Deo sunt adepti, quique nondum exstiterunt, Rom. 8. 30. Certum est enim, ibi Apostolum loqui in genere de omnibus quos Deus per Christum servare decrevit. Jam, quod in locutione nostra est Habuisse, in ea, quam illi respondere dixi, est, Datam sibi fuisse. Atqui non minus requiritur, ut is jam sit, cui aliquid detur, quam is, qui aliquid habeat. Nec aliam differentiam suspicari possumus inter hæc duo esse, nisi, quod Habuisse magis rei ipsius adeptionem vel possessionem significare possit, quam, Sibi datum fuisse. Ubi animadvertendum est, verbum Dandi esse aliquo modo ambiguum. Nam & significare potest ipsum offerre, etiamsi non sequatur acceptionis effectus, & cum effectu acceptionis. Sed prior significatio ut minus propria, sic minus multo est usitata, quam posterior; ideoque in dubio non illa, sed hæc attendenda est. Quod si, ut debet, fiat, tunc nullum prorsus in proposito nostro discrimen esse poterit inter Habuisse, & Sibi datum fuisse. Cuicumque enim secundum hanc significationem aliquid datum fuit, is profecto id etiam habuit. Quanquam vix crediderim, cum verbum Dandi præteriti perfecti simplici voce effertur, in priore illa significatione usquam inveniri. Adde, quod non magis potest dici, cuipiam quid oblatum fuisse, quod reipsa nondum fuerit oblatum, quam quempiam aliquid habuisse, quod reipsa nondum habuit. Immo adde, quod diserte alicubi scriptum invenitur, nos id habere, quod nondum reipsa habemus, sed nobis tantum decretum est. Scribit enim Paulus 2 Cor. 5. 1. nos scire, quod, si terrestris domus nostra hujus habitationis dissolvatur, ædificationem ex Deo habemus, domum non manufactam in cœlis. Et auctor ad Hebr. ait Hebr. 10. 34. eos, ad quos

scribit,

scribit, facultatum suarum rapinam cum gaudio accepisse, eo quod cognoscerent, se habere in se ipsis meliorem substantiam in cælis, eamque permanentem. In Græco autem nomen Latinum substantia, est ὕπαρξις; quod plane respondet nomini, ὑπάρχοντα, quo supra facultates significatæ sunt. Hoc dico, nè quis fortasse, non satis ex loco ipso monitus, substantiam hoc loco in alium quendam sensum accipiat, in eum, scilicet, in quem alibi accipiendum est apud hunc ipsum scriptorem, id est, cap. 3. 14. & cap. 11. 1. nam ibi Græcum verbum est ὑπόστασις, & hoc substantiæ genus habent jam reipsa fideles omnes. Certum est autem, non modo illam domum, de qua loquitur Paulus, sed hanc substantiam, de qua auctor ad Heb. prædicto loco verba facit, non reipsa, sed Dei decreto tantum, haberi à nobis, dum hic sumus. Ubi etiam diligenter notandum est, quod nihilominus substantiam hanc cælestem dicuntur isti habere in seipsis, sive, ut Beza interpretatus est, apud seipsos: atque inde concludendum, nihil impedire quominus Christi dictum à te allatum de divino decreto; non autem de effectu seu re ipsa accipiendum sit. Nam si contingit, hoc fieri debere, ubi dicitur quis rem in seipso, sive apud seipsum, habere; quanto magis id fieri poterit, ubi quis apud Deum rem habere dicitur, qui loquendi modus Dei decretum prorsus significare potest, cum alter iste rem ipsam præsentem ipsiusque rei possessionem omnino præ se ferat? Huic simile est id, quod in prima sua epist. scribit Johannes 1 Joh. 3. 15. nullum homicidam habere vitam æternam in seipso manentem. Hoc enim aperte indicat, dum in hac vita sumus, quosdam inveniri, de quibus recte dicere possis, eos habere vitam æternam in se ipsis manentem. Quod profecto non ad rem ipsam, ejusve possessionem præsentem, licet id verba maxime præseferant, sed ad rei decretum ipsiusque rei certo futuram possessionem referri debet. Alioqui perperam alibi esset scriptum Tit. 1. 2. 3. 7. vitam æternam à fidelibus & gratia Dei justificatis sperari, eamque bene operantibus à Deo tunc datum iri, cum reddet unicuique secundum opera sua Rom. 2. 7. vel, ut Beza eum locum convertit, eos, qui in bono opere perstant, vitam æternam quærere; aliaque ejusmodi non pauca, quæ passim apud sacros scriptores leguntur. Nam ex iis perspicuum est, eos, de quibus potissimum intelligere potuit Johannes, quod habeant vitam æternam in seipsis manentem, eam non re ipsa, sed spe tantum exque Dei decreto habere. Certe, quod ad simplex Habendi verbum attinet, quod, ut dixi, magis rei ipsius possessionem significare videtur, quam si illi, ut in Christi dicto factum est, addatur, *apud Deum*, tum ipse Christus diserte, tum alii de eo sæpe dicunt, quod, qui credit in ipsum, habeat vitam æternam. Et idem Christus alibi affirmavit Joh. 10. 16. se habere alias oves, quæ non essent ex ovili illo populi Hebræi, cum tamen nec illæ essent adhuc reipsa Christi oves, nec ipse eas revera haberet: sed certo habiturus esset. At postremo, si quis idem pollere (ut ad illud, quod initio proposuimus, revertamur) cognoscere, velit, Datum sibi fuisse, quod Habuisse, idque in ipsius Christi verbis in eadem precatione ad Patrem de eadem re loquentis, sic, ut ejus dicti, de quo disputamus, verissimam esse fateatur interpretationem, quam ego sequor; meminerit illorum verborum, quæ postmodum Christus protulit: *Pater, quos dedisti mihi, volo, ut, ubi sum ego, & illi sint mecum, ut videant claritatem meam, quam dedisti mihi, quia dilexisti me ante constitutionem mundi.* An non hæc verba superiorum illorum, *Et nunc clarifica me tu pater apud temet ipsum claritate, quam habui, prius quam mundus esset, apud te*, explanatio quædam censeri debent ea in parte, de qua ambigimus? Nemo quippe non videt, utrobique de eadem claritate, sermonem esse, & quod ibi est, Habui apud te, hic esse, dedisti mihi: superiora autem illa verba, *priusquam mundus esset*, cur & quo sensu dicta fuerint, per hæc explicari, *quia dilexisti me ante constitutionem mundi.* Dilectio igitur illa; qua Deus non Christum modo, sed nos etiam in ipso ante constitutionem mundi dilexit, caussa est, ut & merito dixerit Christus, se jam tum habuisse claritatem seu gloriam apud Deum, sive eam sibi ab eo fuisse datam; & nos idem de nobis jure dicere possimus. Non autem ita locutus est de se Christus, quia jam tum illam reipsa haberet. Superest ad similitudinem, quæ est inter Christi dictum, quod tu attulisti, & Pauli à me prolatum, confirmandam animadvertere; quod in illo est, priusquam mundus esset, in hoc esse, Ante tempora sæcularia; quæ idem reipsa significare nemo (opinor) negaturus est. Quamquam non est hoc ullo modo necessarium; sed satis est de eo tempore Paulum loqui, quo certum est, nobis non effectu, sed destinatione tantum datam fuisse gratiam. Antequam vèro de comparatione horum locorum sermonem absolvam, illud non est silentio prætereundum, quod, si Paulus dicere potuit, nobis datam fuisse gratiam ante tempora sæcularia, licet fieri posset, ut multi ex nobis eam non acciperent, vel acceptam abjicerent, (neque enim de cujusdam generis prædestinatis, id est, certo omnino gratiam accepturis, eamque perpetuo habituris, quos non pauci, ob ejus verba alibi non recte intellecta, esse opinantur, sed de omnibus Christo nomen dantibus loquitur Paulus) multo magis dicere potuit Christus, se, priusquam mundus esset, habuisse gloriam, cum nullo pacto fieri posset, ut is eam reipsa non acciperet, ac perpetuo retineret.

Cæterum, quod ais ex ipso scopo Christi non obscure apparere eum esse verborum sensum, quod roget patrem, ut quandoquidem nunc ignominiosissimam mortem crucis esset subiturus; ne pateretur ipsum absorberi: sed pristinæ gloriæ, quam antea in cælis habuisset, restitueret; quæso te, si pro illis verbis, *sed pristina* &c. hæc quispiam substitueret, *sed ea gloria ipsum donaret, quam ei ante mundum conditum propter ipsam crucis mortem suo tempore dare decreverat*, an non rectissime ista cum superioribus cohærerent? an non quilibet fateretur, hanc Christi mentem esse potuisse, adeo ut nulla vel rei præsenti vel ipsius verbis accommodatior inveniri posset? Nam quomodo colligis ex ipso Christi scopo, istum esse ejus verborum sensum, quem tu posuisti? aut quem esse constituis Christi scopum? An non animadvertis, te pro concesso tacite sumere idipsum quod ex Christi verbis intelligi debere contendis (ut, scilicet, inde evincas, ipsum Christum extitisse ante creationem mundi) nempe Christum ante mundum conditum habuisse reipsa in cælo quandam gloriam? Neque enim cogitare quis potest, Christi scopum ad gloriam istam respicere, nisi, ipsam gloriam fuisse, jam apud se constituat. Præterea, nonne Christi scopus est impetrare à Patre eam gloriam, qua revera postea glorificatus ab eo fuit? Huic autem scopo nonne ita convenit, Christum petere gloriam, quæ sibi multo ante ab ipso Patre decreta fuisset, ut illam repetere, quam multo ante reipsa in cælo habuisset? Immo vero, si quænam illa gloria sit, quam, ut tibi placet, ante mundum conditum reipsa in cælo habuit Christus, paullo diligentius perpendamus, eamque cum illa, qua glorificatus postea à patre fuit, comparemus, inveniemus sine dubio, repetitionem istam nullo modo cum hoc scopo convenire. Etenim Christi gloria, qua post mortem crucis à Patre glorificatus fuit, ejusmodi est, ut eam Christus ante conditum mundum in cælo nec habuerit, nec habere potuerit. Primum enim gloria ista mundo apparuit, & eatenus potissimum post mortem crucis glorificatus est à Patre Christus, quatenus omnes mundi nationes eum coluerunt, & pro Domino ac Deo suo sunt veneratæ, ejusque summa potentia atque majestas mirabilibus iisque innumeris operibus ipsius auspiciis & nomine factis universo mundo conspecta est. Hæc sane, cum mundus nondum esset, nulla ratione esse potuerunt. Deinde gloria, qua Christum post mortem donavit Pater, ex parte, eaque,

ut quibusdam videtur, præcipua, ea continetur, quod gentes, quæ antea Deum non noverant, ab eoque longe aberant, per ipsum ad Dei cognitionem pervenerint, ad eumque sint adductæ, & ab eo in possessionem atque hæreditatem ipsi Christo una cum Judæis fidelibus datæ. Hoc vero qusndo unquam ante Christi mortem, nedum ante mundi creationem, extitit? Adhæc nulli dubium esse potest, quin summa Christi gloria, qua eum Pater post crucis mortem affecit, fuerit eum constituere & declarare vivorum & mortuorum judicem. Nam ipsemet ait Joh. 5. 22, 23, Patrem Filio omne judicium dedisse, ut omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem; qua gloria nulla major excogitari potest. Atqui idem testatur, judicandi potestatem ideo sibi datam à Patre fuisse, quia ipse sit homo Joh. 5. ℣. 27. Quomodo igitur gloriam istam habere potuit Christus, priusquam mundus crearetur, cum non modo vivi, & mortui non essent, sed ipse nondum esset natus homo? Omitto alia multa, quæ ad Christi gloriam pertinent, qua pater illum decoravit postquam crucis mortem est passus, quæque à divinis scriptoribus commemorantur; quorum nihil est, quod ante mundi creationem Christus habere potuerit. Ut plane mirum videri possit, te vel ex hoc solo interpretationem verborum Christi, quam amplexus es, defendi non posse, haud intellexisse. Nec profecto video, quid ad hæc responsurus sis, nisi velis scopum Christi non fuisse eam omnem gloriam à Patre impetrare, quam obtinuit, sed quandam gloriam tantummodo, eamque ejusmodi, quæ vix gloria appellari queat. Quippe cum sine ulla controversia ante mundum conditum homines non essent, & de angelis à multis dubitetur; denique id certum sit, an ullæ creaturæ tunc extarent, sine quibus Christi nulla vera gloria videtur posse existere. Quod si nihilominus istum vis Christi scopum fuisse, judicabunt alii, quam hoc absurdum censeri debeat, & ego interea mirabor, quod in Christi dicto recitando ea verba prætermiseris, quæ verbis *glorifica me tu pater* statim subjunguntur, videlicet, *apud temetipsum*, illaque non urseris. Videtur enim his verbis, si illa per se spectentur, Christus significare, se non petere à Patre, nisi eam gloriam, quæ in ejus conspectu tantum est gloria. Verum dicendum est, verbis illis efferendis, non hanc fuisse Christi mentem, quæ ab ipso quodammodo communi sensu abhorret: sed hanc, Petere à Patre, ut gloria, quam ipsi daturus erat, esset solida & vera gloria adeo, ut etiam apud ipsum Patrem sive in ipsius Patris conspectu gloria esset.

E. J.

Septimum Argumentum. Produco locum Johan. 6. *Quod si videritis filium hominis ascendentem eo, ubi erat prius.* Dico enim, Christum duo quasi miracula proponere Judæis, quibus adhuc multo magis in admirationem raperentur, quam antea. Primum quod affirmat, se in cælum ascensurum, id quod inauditum quiddam erat. Deinde in cælum, in quo fuerat prius, super quo magis adhuc possent obstupescere, cum de Christo velut homine & filio Josephi sentirent, qui nunquam in cælis fuisset. Hinc igitur colligo, quandoquidem Christus affirmat, se prius in cælis fuisse, quo erat ascensurus, non tum cœpisse, cum nasceretur ex virgine, sed ante in cælis apud patrem in cælesti gloria fuisse.

F. S.

Jam dixerat Judæis Christus, se de cælo descendisse; qua de re illi murmuraverant, ut scriptum est supra ℣. 42. idque non semel repetierat. Cumque hoc ex duobus quasi miraculis, (quæ appellas) altero, te ipso teste, majus esset, adde, & illud quodammodo complecteretur (quid enim aut facilius aut verisimilius, quam quempiam, qui de cælo descenderit, in cælum ascensurum?) patet te vehementer falli, qui putes, Christum hoc loco, hæc duo de se Judæis proposuisse, ut multo magis adhuc in admirationem raperentur, quasi vero de his antea nihil dixisset, aut saltem, id quod majus est, non commemorasset. Sic autem iis accidere solet, qui, quomodo interpretationes suas stabiliant, & aliorum infirment, anxie quærunt, potius quam, quomodo sit locus interpretandus. In quorum numero cum te minime esse existimem, nolim te ista sectari, & teipsum ejus culpæ, cui affinis non es, hac ratione cuiquam suspectum reddere. Adde, quod mens Christi, iis verbis afferendis quæ citasti, & apertissima est ex ipso sermonis contextu, & iis etiam, qui alioqui tecum sentiunt, compertissima. Nam, cum sensisset, offensos fuisse discipulos suos iis, quæ dixerat de sua carne comedenda, ipsis, non autem Judæis, ut tu asseris (unde superior error tuus multo gravior apparet) verba ista dixit; quibus admoneri possent, ipsum non de carnali suæ carnis esu, sed de spirituali locutum fuisse. Inspicias modo ipse locum, & te, in Christi mente explicanda, longissime à scopo aberrasse agnosces. Non igitur admittendum ullo modo est, id quod tuis verbis significas, & quo nititur argumentatio tua, Christum hic eo respexisse, quod Judæi de ipso velut homine, & filio Josephi sentirent, qui nunquam in cælis fuisset. Nihil enim hoc ad Christi mentem, hoc quidem in loco. Ubi rursus negare videris, Christum revera fuisse hominem. Nam hæc sine dubio tuorum verborum sententia est, Judæos sensisse, Christum esse hominem, & filium Josephi. Unde sequatur, illum nunquam fuisse in cælo. Qusm ipsorum, scilicet, sententiam Christus, dum eos interim in ipsius admirationem vehementiorem raperet, tacite refellere voluerit; & propterea dixerit, se in cælo fuisse. Atqui hoc quantum à veritate absit, vel illud demonstrare potest, quod Christus, cum hic dicere vult, se fuisse in cælo, ut solet, seipsum tertia persona Filium hominis, id est hominem, appellat, atque ipsi hominis filio tribuit, quod in cælo fuerit. Itaque nulla est prorsus collectio illa tua ex iis, quæ ante dixeras: quod, cum Christus affirmet, se prius fuisse in cælis, quo erat ascensurus, non tum cœperit, cum nasceretur ex virgine, sed ante in cælis apud patrem in cælesti gloria fuerit. Neque enim hoc colligi potest ex iis, quæ ante dicta à te sunt, nisi, quatenus dixeris, aut dicere volueris, Christum, ut hominem, non potuisse ante illud tempus fuisse in cælis. Hoc autem falsum esse, non modo Pauli Apostoli exemplum 2 Cor. 12. sed, ut dixi, ipsa Christi verba hoc loco aperte docent. Huc accedit, quod potuisset Christus, cum hæc verba dixit, fuisse jam in cælo, idque non ut homo, nec tamen extitisse sive esse cœpisse, antequam ex virgine nasceretur; Nihil enim impedit, quominus quædam substantia, ex qua præter eam, qusm habet, humanam naturam, Christus constet, tunc demum à Deo creata fuerit, cum humanæ isti naturæ conjuncta est; quemadmodum plerique hodie theologi de animabus nostris affirmant, quod videlicet, tunc demum à Deo creentur, cum in corpora, ut illis placet, immittuntur. Secundum autem substantiam istam Christum in cælo jam esse potuisse, postquam natus esset ex virgine, etiamsi non secundum humanam naturam, Pauli verba indicant, qui de suo raptu usque ad tertium cælum & in paradisum verba faciens, ait, se nescire, an in corpore, an extra corpus raptus fuerit: seu mavis, an cum corpore, an vero sine corpore. Utroque enim modo ex Græco legi potest. Nam Pauli corpus eandem rationem cum ipsius spiritu habuisse, quam habitura esset Christi humana natura cum substantia ista, nemo arbitror negaverit. Quocirca, si Paulus potuit rapi in cælum extra corpus aut sine corpore, & sic in cælo esse, sed non ratione corporis, planum esse debet, Christum quoque postquam ex virgine est natus, & antequam moreretur, extra ipsam humanam naturam, aut sine ipsa humana natura in cælo esse potuisse. Si modo ejusmodi, quam diximus, substantiam suæ humanæ naturæ junctam habuit. Quod si non habuit; certe nec ipse extitit, antequam ex virgine nasceretur, nisi illum jam hominem fuisse velimus,

antequam

antequam ex virgine fuerit natus, nec tuæ ratiocinationi ullus locus eſſe poteſt. Quamobrem agnoſcendum tibi eſt, nulla ratione ex Chriſti verbis colligi poſſe, ipſum non tum cœpiſſe, cum naſceretur ex virgine, ſed ante in cœlis apud patrem in cœleſti gloria fuiſſe; quemadmodum tu colligebas. Et, ſi ſcire velis, quo ſenſu tamen Chriſtus affirmaverit, ſe fuiſſe in cœlo, quo erat videntibus diſcipulis aſcenſurus, non autem ſimpliciter aſcenſurus, ut tu eum dicentem facis, quaſi certum ſit, eum non antea eo aſcendiſſe; ſi velis, inquam, hoc ſcire, conſiderandum tibi eſſe arbitror, Chriſti verba aut cum aliquo, aut cum nullo tropo accipienda eſſe. Si cum aliquo; nemo non videt, quam apte Chriſtus, ut homo, in cœlo fuiſſe dici poſſit, antequam, videntibus diſcipulis, cum ſuo corpore eo aſcenderit; cum perpetuo in cœlo mente ſua verſaretur, cœleſtiaque omnia ita cognita haberet, ut ea tanquam præſentia ſemper inſpiceret: idque ratione quadam plane ſingulari, & præter ac ſupra omnem aliorum divinorum hominum ſortem. Sin autem, ut mihi quidem videtur, nullo cum tropo ſunt Chriſti verba accipienda; neceſſe eſt fateri, ipſum, ut hominem, aut certe, poſtquam fuit homo, fuiſſe in cœlo ante aſcenſionem illam ſuam Apoſtolis conſpicuam. Quam ſententiam ego vehementer probo, hancque verborum Chriſti interpretationem libentiſſime ſequor atque amplector.

E. J.

Fateor, mihi hanc interpretationem eſſe novam, & à ſimplicitate ſcripturæ alienam.

F. S.

Quod hæc interpretatio tibi ſit nova, haud ſane miror. Sed, quod illa à ſimplicitate Scripturæ aliena tibi videatur, equidem ſatis mirari non poſſum; cum potius nulla alia interpretatio excogitari queat, quæ tam Scripturæ ſimplicitatem ſequi quam hæc facit, cuiquam merito videri poſſit; immo cum hæc interpretatio nihil aliud ſit, quam ab ipſa Scripturæ ſimplicitate nihil prorſus diſcedere, ſed verba omnia ut proprie ſonant accipere. Id quod in nulla alia interpretatione evenire poteſt: præſertim vero in ea quam tu probas; quæ non aliter ſuſtineri poteſt, quam ſi ad ſacram illam Trinitariorum anchoram confugeris, tropi idiomatum (ut vocant) communicationis. In quo explicando & ad Chriſti verba accommodando non uno modo in principii petitionem incidere neceſſe eſt; ut in aliis diſputationibus meis, potiſſimum vero adverſus Andream Volanum, oſtenſum fuit. Qui tropus, idque quatenus ad præſentem diſputationem pertineat, prorſus inſolens, tam ſæpe in Sacris Literis inducendus tibi eſt, ſi tuam de Chriſti perſona ſententiam retinere velis, ut, ſi Scripturæ ſimplicitatem ſequi tantopere tibi eſt cordi, quemadmodum præteſers, vel ob hanc cauſſam ejuſmodi ſententia tibi penitus ſit abjicienda.

Sed fortaſſe, cum ais, interpretationem meam à Scripturæ ſimplicitate tibi videri alienam, non loqueris de hoc ipſo loco, cujus interpretationem quærimus, ſed univerſe ſcripturam intelligis. Verum quænam eſt iſta ſimplicitas Scripturæ? num quando alibi de Chriſto loquitur, qui in cœlo fuerit ante celebrem illum aſcenſum ſuum, aperte eum non quatenus homo eſt, nec, poſtquam homo fuit, conſiderare, ſed quatenus eſt quippiam aliud, & antequam homo natus eſt? Immo vero nuſquam alibi Chriſtus in cœlo pro eo tempore fuiſſe aut dicitur, aut non obſcure ſignificatur, quin vel ipſa Chriſti perſona ſimpliciter deſignetur, vel ſub filii hominis appellatione de ipſo verba fiant. Quinetiam adeo verum eſt, Chriſtum, ut hominem, in ejuſmodi locis conſiderari, ut, cum Chriſtus dixiſſet, ſe eſſe panem, qui de cœlo deſcendiſſet, ex quo ſi quis comediſſet, victurus eſſet in æternum, illico ſubjunxerit Joh. 6 51, Panem, quem ipſe daturus eſſet (nempe ad comedendum) eſſe carnem ſuam, quam daturus eſſet pro mundi vita. Num forte ſimplicitatem Scripturæ eſſe vis, Chriſtum dupliciter conſiderare, id eſt, modo ut hominem natum ex virgine, modo vero ut alia eſſentia præterquam hominis, præditum, & antequam ex virgine naſceretur? Atqui hoc, præterquam quod per ſeipſum nihil cum ſimplicitate commune habet, vel potius cum ſimplicitate ex diametro pugnat, illud etiam ipſum eſt aut certe id continet, de quo diſputamus, & ad quod probandum Chriſti verba, de quorum interpretatione ambigimus, in medium attuleras. Denique non video, quid tibi volueris, cum dixiſti interpretationem meam tibi videri à ſimplicitate Scripturæ alienam: nec quomodo fieri potuerit, ut id dicere non dubitaveris.

Sed aliud præterea fortaſſe eſt, quod te ab ea amplectenda deterret. Nempe quod Chriſtus nunquam conſpectus fuerit ante reſurrectionem in cœlum aſcendere, vel inde deſcendere, aut certe nihil, quod fuerit conſpectus uſquam traditum ab Euangeliſtis fuerit. Atqui nondum erat tempus, ut iſta de Chriſto conſpicerentur. Qui quantus revera apud Deum eſſet, tum demum conſtare debebat, cum jam ipſi Deo uſque ad mortem crucis obedientiam præſtitiſſet. Nam ſi dixeris, ſaltem uni aut alteri ex ſuis diſcipulis eum id patefacturum fuiſſe, idque Euangeliſtas ſcripturos, ut cum in monte coram illis tribus transfiguratus eſt; Reſpondebo, transfigurationem iſtam fuiſſe poſt jam cœptam Euangelii prædicationem, à quo ferme tempore incipiunt Euangeliſtæ Chriſti factorum hiſtoriam narrare; hunc autem ejus aſcenſum & deſcenſum de cœlis fuiſſe antea, idque fortaſſe diu; cujus temporis Chriſti actiones illi non commemorant. Ut nihil dicam, quod eo tempore nec ullos diſcipulos habebat Chriſtus, nec, ut de cœleſti ſuo munere cuiquam fidem faceret, opus erat: quodque non à majoribus ad minora, ſed contra, à minoribus ad majora de ſe ſuaque excellentia documenta ac teſtimonia progrediendum illi erat. Nec vero dubitari poteſt, quin, ſi iſte aſcenſus & deſcenſus Chriſti de cœlo revera fuerunt, fuerint omnino ante Euangelii cœptam prædicationem. Sic enim & ipſius Chriſti verba ferunt, ubicumque id vel dicit vel innuit, oſtendens, ſe de cœlo ad ſuum munus obeundum deſcendiſſe, & res ipſa docet. Propterea enim fuit Chriſtus homo ille in cœlo (ut ego quidem nihil dubito) priuſquam à mortuis reſurgeret, ut rerum cœleſtium uberrima cognitione imbueretur, eaque certa & conſtantiſſima, quam deinde, quatenus liceret atque opus eſſet, cum hominibus communicaret, & cujus vi prædicandi Euangelii munus quam rectiſſime obiret, & alia admodum ardua, quæ illi exequenda erant, fideliter omnino atque intrepide exequeretur. Unde perſpicuum eſt, graviter errare, ſi quiſquam eſt, qui exiſtimet, haud veriſimile eſſe, vel non adeo neceſſarium fuiſſe, Chriſtum hominem ante mortem in cœlum aſcendiſſe, ibique aliquandiu commoratum eſſe, ut verba ipſa indicant, in quibus Chriſtus in cœlo fuiſſe ſignificatur; cum potius nihil aut veriſimilius, aut magis neceſſarium eſſe potuerit ante ipſam Euangelii prædicationem. Sed ſatis jam confirmavimus, Chriſtum hominem ante mortem & reſurrectionem ſuam in cœlo revera fuiſſe, aut certe eſſe potuiſſe; præſertim cum unicuique Pauli exemplum notiſſimum ſit, nec ullo modo ſit veriſimile id Paulo conceſſum fuiſſe, quod Chriſto conceſſum non fuerit.

E. J.

Octavum Argumentum. Creare hominem ex nihilo, ad hanc terrenam vitam, non eſt opus ita præſtans, ut eſt ex faucibus æternæ mortis & regno diaboli in cœleſte ac æternum Dei regnum transferre. Totius item mundi judicium exercere omniumque hominum, qui ab initio mundi vixerunt, cogitationes, dicta, & facta cujuſmodi fuerint noſſe, & de iis ſententiam ferre. Jam plurimum ex hoc labefactatur ſententia tua. Nam quemadmodum Deus ſua altitudine longiſſime excedit dignitatem Filii, utpote qui ſit ſine origine, cum filius ex ipſo originem ducat; indignum eſt tribuere excellentiſſimæ majeſtati Dei opus vilius & dignitate infe-

rius operibus Filii; idque ipse facis, si in operibus reparationis, quæ filio ascribuntur, quidquam est quod certaro cum creatione mundi possit. Quemadmodum enim nihil est Deo sublimins, ita nec paria Deo & Christo, nedum inferiora Deo Christo præstantiora, tribuere oportet.

F. 8.

In hac tua argumentatione plura sunt vitia. Primum enim non id concludit, quod tibi probandum est. Quandoquidem probandum tibi est, Christum sive unigenitum Dei filium extitisse antequam ex virgine nasceretur. Hic vero concluditur, idque prorsus obscure, (desunt enim ante verba illa, *Quemadmodum enim nihil*, &c. hæc aut similia verba, *quippe qui mundi creationis opus Deo tribuas*) opus creandi hominis ex nihilo ad hanc terrenam vitam non esse tribuendum Deo; ubi etiam omnino subaudiendum est, Immediate. Nam si putas, ex hoc sequi, Deum per Filium creasse hominem ex nihilo ad hanc terrenam vitam, unde necessario consequeretur, filium extitisse, antequam ex virgine nasceretur; plurimum falleris, & prorsus ἀσυλλόγιστος est ratiocinatio tua. Quid enim? Num fortasse constat, Deum mediate (sic enim loquendum est) non fecisse quidquam, nisi per Filium, aut saltem non ullum insigne opus, quale est opus primæ hominis creationis? Certe si hac de re constaret, stultus ego essem, qui id negarem, sine quo, ut sensus ipse communis docet, ea nec constare, nec esse potest; & ridicula prorsus esset tota disputatio nostra. Siquidem certissimum est, Deum, antequam Christus ex virgine nasceretur, multa insignis opera mediate fecisse. Itaque est hic principii petitio (quam vocant) satis evidens, si argumentationem tuam ad rem utcumque facere velis. Id quod ad eam refutandam satis omnino esse debet. Alia tamen ejus vitia exponamus.

Deinde igitur, quod ais, indignum esse tribuere Deo opus dignitate inferius operibus Filii; tripliciter peccat hæc tua enunciatio. Unum ejus peccatum est, quod nihil impedit, quominus excellentissimus quispiam opifex opus aliquod faciat, quod quibusdam alterius opificis multo minus excellentis operibus sit dignitate inferius; dummodo & id suo in genere perfectum sit, & alia opera ab eo aliquando sint facta, quæ omnibus multo minus excellentis opificis operibus longe præstent. Ut, exempli caussa, in pictoribus videmus, inter quos qui excellentissimi sunt, non abstinent sæpe ab iis pingendis, quæ pingere facilius sit, quam quædam alia, quæ interdum multo minus excellentes pictores pingunt. Quare non levis est fallacia in illis verbis tuis, *inferiora Deo, Christo præstantiora tribui.* Non enim, si unum Deo opus tribuitur, quod inferius sit quibusdam operibus Christi; idcirco inferiora Deo, Christo præstantiora tribuuntur. Id enim tum demum vere dici potesit, si generatim opera, quæ Deo tribuantur, Christi operibus inferiora fuerint. Alterum tuæ enunciationis peccatum est, quod quædam opera esse possunt, quæ necesso sit, ut Deus per seipsum faciat, quamvis ea non tam præstantia sint, ut alia nonnulla, quæ per alios facere potest; quippe quod ipse vi aliqua & facultate sit præditus, quæ in illis faciendis omnino requiratur, nec cum ullo alio communicari queat. Et sane talem in Deo vim creandi ex nihilo plærique esse volunt; inter quos, ut supra in responsione ad primam ex quatuor tuis illis rationibus attigi, nonnulli ex iis ipsis sunt, qui alioqui de filio Dei ante omnia creato tecum sentiunt. Tertium tuæ enunciationis peccatum est, quod cum omnia Christi opera, Dei quoque opera sint (nam per Christum Deus operatur) quidquid dignitatis in Christi operibus est, ad Deum non minus, quam ad Christum refertur: immo tanto magis, quanto in omnibus operationibus major ratio habetur primæ, quam secundæ caussæ; præsertim vero, cum secunda caussa, quas vires ad efficiendum habet, eas omnes à prima caussa habet, ut hic profecto contingit, ubi Christus, quidquid habet virium, Deo id omne acceptum ut referat necesse est. Quid igitur Dei majestatem minuere potest, si per Christum, qui, quantus quantus est, ex ipso est, aliqua opera fecerit præstantiora, quam, non dicam unum quodpiam, sed vel multa, vel etiam omnia opera sint, quæ per seipsum fecit? Nonne & horum gloria ad ipsum universa prorsus refertur, & illorum præcipua ac primaria: ad Christum vero horum penitus nulla, illorum autem secundaria tantum quædam gloria? Nam quod videris indignitatem hujus rei in eo solo constituere, quod Deus per seipsum aliquid faciat, quo quidquam præstantius inter ea inveniatur, quæ per Christum facit, præter id, quod in tuæ enunciationis primo peccato exponendo dictum est (id enim multo magis hic locum habere potest, ubi & præstantioris & minus præstantis operis præcipuus auctor est ipse Deus.) Dico ad Dei potentiam exaggerandam maxime pertinere, si per alios, quibus ipse vim omnem operandi, qua pollent, conferat, ac subministret, præstantissima quædam opera faciat, quæ etiam illa excedant, quorum ipse per seipsum est auctor. Nam tu ipse, ut infra videbimus, vis longe præstantius esse opus, vim creandi alicui tribuere, quam ipsum creare, adeo ut hoc operi redemptionis, & aliis, quæ in Christo majora, quam sit ipsa primi hominis creatio, agnoscis, præstare omnino velis. Præterea ad Dei bonitatem commendandam plurimum facit, quod ipse Deus hactenus se demittat, ut, cum præstantissima etiam opera per alios faciat, viliora quædam per seipsum facere dignetur; præsertim si ea sint ejusmodi, quæ beneficentiam ejus aliquam insignem contineant, ut certe continet opus primæ creationis. Atqui nihil majestati Dei potest decedere, ubi tantupere ejus potentia ac bonitas illustratur; quibus duabus rebus patefaciendis, ipsius gloria potissimum continetur. Taceo autem, quod in argumentatione tua Christo tanquam opus tribuere videris, quod omnium facta & cogitationes noverit. Nam hoc opus aliquod esse, nemo arbitror tibi concesserit.

E. 7.

Equidem non nego, quin multum faciat ad Dei potentiam exaggerandam, si per alios res præclaras agat. Verum alterum non ita se habet: id est, quod dixisti de ejus bonitate commendanda. Demittit enim quidem se Deus & humiliat, verum non in se ac sua persona, sed in aliis, veluti in Christo & angelis, per quos humano generi quodammodo servit. In se vero nihil facit, quod indignum sit sua immensitate, & incomprehensibili majestate. Exempli gratia indecorum est, si Rex ipse velit ingredi culinam & parare cibos; quod tamen ipsi honestum est, si curet fieri per alios. Opera vero quæ Rex ipsemet in sua persona propria agat ejusmodi esse oportet, quæ omnibus aliis & majestate & dignitate antecellant, si suam existimationem apud subditos tueri velit. Nam quod, cum coram aliis de quæstione hac nostra circa Jesu Christi personam disputaremus, me interrogasti, an aliquid sit opus superius & dignius creatione mundi, quod Deo tribuatur tanquam proprium opus, quandoquidem Filio velim utraque tam creationis, quam redemptionis opera ascribi: Respondeo, ut tum feci, esse omnino, & quanquam de illis nunc non sit locus; tamen, data hac occasione, breviter hic quoque indicabo. Dico igitur, duo opera Dei esse propria, quæ creationem & reparationem omniaque opera immediate à Christo facta, longissime antecedunt. Quorum primum est creatio Filii, quando Deus pro sua infinita potentia ex nihilo produxit creatorem mundi; cum Christus, omni sua potentia, producere non possit, nisi creaturam. Quia enim per Christum Deus omnia condidit, necesse est, ut credamus, Deum ante Omnia filio suo indidisse virtutem ex nihilo creandi mundum, angelos, & homines, & hoc Dei opus omnium angelorum & hominum artem longissime superat; ac ipsum initium mundi ac rerum omnium antecedit, quemadmodum alterum finem præsentis sæculi sequitur. Id vero est beatissimum illud ac

immor-

immortale Dei regnum, quando non solum in omnes beatos angelos & homines, sed etiam in filium suum unigenitum æternum regnum obtinebit, ac sua felicitate luce ac vita complebit; tum videlicet, quando futurus est omnia in omnibus. Huic regno Dei opponitur regnum Christi; idque præsentis mundi terminis continetur, eo quod incipiat cum creatione mundi, & desinat cum cursu hujus mundi. Quando enim judicium erit peractum, tradet Filius regnum Deo & patri. Hæc dico duo esse opera Dei immediata, quæ per se agat, non per alium, quæ sua magnitudine omnia Christi opera excedunt. Volui autem res maximas digitio solum monstrare, cum mihi fit occasio de his aliquid dicendi; quorum defensionem in aliud tempus rejicio.

F. S.

Tametsi verum est, Deum per se nihil facere, quod indignum sit ipsius incomprehensibili majestate; non tamen hinc sequitur, Deum nequaquam per seipsum quædam opera facere, quibusdam minora, quæ per alios facit. Neque enim hoc indignum est incomprehensibili ejus majestate. Modo opera, quæ per seipsum facit, simpliciter considerata, vilia non sint; quemadmodum certe non est mundi creatio. Sed tu quod à me dictum fuit comparate, simpliciter accipis; id est, quod de vilioribus operibus dixi, si cum præstantissimis quibusdam comparentur, tu de simpliciter vilibus me dicentem facis; & idcirco similitudinem attulisti, Regis, qui ipse ingrediatur culinam, & cibos paret; quod simpliciter & per se vile est, & non tantum Rege, sed nobili quolibet viro indignum, si alium habere possit, per quem id faciat. Nec vides interea, si similitudo ista vim ullam ad tuam sententiam confirmandam habere debet, necesse esse, ut mundum creare Dei respectu, eodem loco ponas, quo ingredi culinam & cibos parare respectu Regis. Quod quam absurdum sit, ut ipse ostendis, qui ipsum opus creandi mundi tanti æstimas, ut vim id faciendi alii dedisse pro opere habeas, quod Christi opera omnia, ne ipsa quidem reparatione, de qua scilicet antea locutus fueras, excepta, longissime antecedat. Jam quando Regis similitudinem attulisti, libet tibi ostendere, quam tuæ sententiæ obsit, si ea recte utaris, & non ad opera, ab ipso Rege facta, quæ per se & simpliciter sint vilia, sed ad ea accommodes, quæ, si cum aliis quibusdam comparentur, quæ per alios facit, vilia censeri possint. Si igitur Rex ipse non quidem, ut tu dixisti, ingrediatur culinam & cibos paret, sed egeno homini stipem porrigat, aut quidquam cuipiam sua manu donet, vel infimorum hominum querelas ipse audiat atque compescat; nunquid rem se indignam faciet, quia, scilicet, per ministros suos præstantiora quædam exequatur? verbi gratia alicujus qui injuste captivus ab hoste detineatur, per vim liberationem, juris in caussis gravissimis dictionem, populi sui ab omnibus malis & injuriis externis defensionem, & ejusmodi alia. Nunquid priora ista, quæ commemoravi, & similia alia per se ipsum faciendo, existimationem suam apud subditos tueri non poterit? An non potius, quemadmodum quibusdam Regibus evenisse scimus, ea ratione summam humanitatis & bonitatis existimationem, eoque majorem etiam venerationem apud omnes sibi conciliabit?

Cæterum quod te, cum coram aliis disputaremus, à me interrogatum fuisse dicis; id, nisi memoria me vehementer fallit, ad hunc modum se habet. Cum ego ad interrogationem tuam, utrum opus præstantius esset, creatio an redemptio, id ipsum tandem respondissem, quod quærebas, concedens tibi, redemptionem creationi præstare; statim intulisti primum: igitur me id facere quod absurdum esset, id est, Christo non concedere, quod minus est, cum tamen concederem, quod est majus; qua de re hic nullam mentionem facis. Deinde vero dixisti, indignum esse Christo immediatum aliquod opus tribuere, quo aliud præstantius similiter immediatum Deo non tribuatur. Ad illud ego respondi, nihil prohibere, quominus quis alicujus præstantioris operis sit auctor, minus vero præstantis non sit, etiamsi circa eandem rem utrumque versetur, & tuam adversum me ratiocinationem valde sum admiratus. Ad hoc vero, postquam ostendissem nihil indignitatis ea in re futurum, cum animadverterem necesse esse ad tuam rationem concludendam (quæ tamen, quo tenderet, nondum videbam) ut opus aliquod Dei immediatum invenires, quod humani generis redemptione præstantius esset; dixi, me libenter ex te cogniturum, quodnam ejusmodi Dei opus daretur. Quod cum dixissem, illico respondisti, hoc nullum aliud esse posse, nisi creationem creatoris, id est Christi creationem, cui vim alia omnia creandi indidisset. Talis, inquam, tunc fuit, si recte memini, argumentatio tua, quam nunc in aliam formam vertisti. Id quod silentio prorsus præteriissem, nisi docere voluissem, interrogationem meam, quæ omnino commemoranda mihi erat, aut ea prætermittenda, quæ hic de duobus illis immediatis Dei operibus disseruisti, ejusmodi fuisse, ad quam tibi omnino respondendum esset, si rationem contra me tuam concludere velles. Et quidem rectissime memini, postquam disputatio eo die peracta est, & omnes ex loco, ubi habita fuerat, discessimus, me cuidam ex illis, qui interfuerant, dixisse, non venisse mihi in mentem, cum disputaremus, ad tuam argumentationem funditus evertendam dicere, aliud Dei opus inveniri immediatum, quod, si bona esset ratiocinatio tua, non solum mundi creationem, sed etiam ipsam creatoris creationem, si ea alioqui daretur, longe antecederet. Hoc erat redemptoris creatio. Nam certe, si creatorem creare plus est, quam simpliciter creare, similiter redemptorem creare plus erit, quam simpliciter redimere; & consequenter; si redemptio creationi præstat, plus erit creare redemptorem, quam creatorem. Itaque dabitur Dei opus immediatum, quod Christi immediatum opus redemptionis antecellat, quamvis Deus nullum creatorem creaverit; quem etiamsi creasset, non tamen constaret ullo modo, hunc esse Christum sive ipsius Dei filium unigenitum. Hæc, quæ tunc cum communi amico privatim contuli, mihi ipsi omnino fidem faciunt, te eo modo, quo dixi, ratiocinatum prius fuisse, & fortasse ob eam rem nihil tunc de altero illo immediato Dei opere dixisse. Id enim ad ratiocinationem istam tibi obfuisset, & mihi eam similiter evertendi modum præbuisset, nec necesse mihi fuisset ad hanc illius evertendæ rationem aliud quoddam immediatum Dei opus excogitare, quod redemptione Christi superius dignitate tibi ipsi esse videretur. Quidquid sit, quoniam tu defensionem eorum, quæ hic dixisti, in aliud tempus rejicis; ea diligentius non examinabo; præsertim cum alioqui universa argumentatio tua abunde confutata videatur. Id tantum dicam, me magnopere mirari, te inter immediata Dei opera, quæ longe præstantissima sint, non commemorasse istud, quod ego dicebam, redemptoris, videlicet, creationem, & simul Jesu Christi hominis exaltationem, qua nescio an ullum excellentius & mirabilius Dei opus vel cogitatione quidem comprehendere quisquam possit.

E. J.

Nonum Argumentum. Adduco duo loca, quæ Christo tribuunt sui ipsius ex morte resuscitationem, Joh. 10. *Nemo tollit à me animam meam; potestatem habeo ponendi eam, & potestatem habeo rursum eam assumendi.* Et Joan. 2. *Destruite templum hoc; & tribus diebus reædificabo illud.* Hinc igitur probo, Christum sua virtute ex morte resurrexisse, & fuisse aliquid in Christo essentiale, quod corpus mortuum in vitam revocaret, eum vero fuisse filium Dei unigenitum, per quem secula sunt condita, & vita angelis & hominibus inspirata.

F. S.

Fateor, me nullo modo percipere posse, quomodo ex eo,

ex eo, quod in Chriſto aliquid eſſentiale fuerit, quod corpus ejus mortuum in vitam revocaret; colligas, in eo fuiſſe filium Dei unigenitum, per quem ſæcula ſint condita, & vita angelis, & hominibus inſpirata. Quamvis enim alioqui veriſſimum ſit, Chriſtum & fuiſſe, & eſſe filium Dei unigenitum; tamen non video, cur eſſentiale illud, quod in ipſo fuerit, à quo ejus mortuum corpus in vitam fuerit revocatum, aliquid aliud eſſe non potuerit, præter filium Dei unigenitum; &, ſi filius Dei unigenitus fuit, cur neceſſe ſit, per eum ſæcula, id eſt, ut tu ſine dubio intelligis, mundum viſibilem, & inviſibilem fuiſſe conditum, & vitam angelis, atque hominibus inſpiratam. Ego ſane, qui Chriſtum ipſum Dei filium unigenitum eſſe & agnoſco, & contendo, (non autem in ipſo tanquam aliquid eſſentiale Dei filium unigenitum fuiſſe, ut tu loqueris, præter omnem Sacrarum Literarum conſuetudinem) non tamen concedo, alia ſæcula per ipſum fuiſſe condita, quam ea, quæ ſunt nobis futura æterna; nec angelis ullam vitam ab ipſo inſpiratam eſſe cenſeo, niſi quatenus eorum poteſtas à Chriſti poteſtate poſt ejus exaltationem pendet; quemadmodum in reſponſione ad ultimum tuum argumentum explicabitur, hominibus vero naturalem hanc, quam tu potiſſimum hoc loco intelligis, eum inſpiraſſe, non credo; id enim ſoli Deo ejus patri acceptum referendum cenſeo. Itaque poſſum, ſi velim, tibi concedere, ex locis, quos attuliſti, probari aliquid eſſentiale in Chriſto fuiſſe, quod corpus ipſius mortuum in vitam revocaverit. Nec tamen quidquam tibi conceſſero, quod meo judicio vim ullam id concludendi habeat, quod tu ex eo concluſiſti. Atque in eadem hac ſententia arbitror fore eos omnes, qui vel argumentandi rationem recte noverint, vel in rebus Philoſophicis & divinis fuerint exercitati. Apparet autem præter alia argumentationis vitia, te pro conceſſo in ea ſumere id ipſum, quod à me prorſus negatur, & in quæſtione noſtra vertitur: filium videlicet quendam Dei unigenitum eſſe, per quem cœlum, & terra ipſa fuerit condita, & vita angelis & hominibus inſpirata, quaſi non de hoc, ſed de eo controverſia noſtra ſit, utrum iſte filius Dei unigenitus fuerit in Chriſto nec ne. Quocirca nihil eſt omnino, quod me cogat, ad locos quos citaſti quidquam præterea reſpondere. Verumtamen, quia neque etiam ex locis iſtis id colligi debere exiſtimo, quod tu collegiſti, de re illa eſſentiali, quæ in Chriſto fuerit, nec inde probari poſſe quidquam eſſentiale in Chriſto fuiſſe, quod in ſingulis Chriſtianis hominibus non ſit, id quod in re theologica non minimi momenti eſſe videtur; idcirco paullo diligentius eos mihi examinandos cenſui.

Dico igitur, ut à poſteriore incipiam, non poſſe ex loco iſto quidquam ſolidi in religionis noſtræ dogmatis conſtituendis elici, ſi quis in verbis ipſis prorſus hærere velit. Eſt enim ſermo totus metaphoricus & allegoricus; in cujuſmodi ſermonibus non ſunt verba ſecundum ipſum ſenſum allegoricum ſuperſtitioſe obſervanda. Quippe quorum aliqua nonnunquam rei veritati non per omnia reſpondeant; ſic nimirum inſtituta metaphora ſive allegoria ferente, atque exigente.

E. J.

Loci ſententia eſt perſpicua. Neque enim negari poteſt, Chriſtum per templum intelligere ſuum corpus, ſibique ejus ex morte ſuſcitandi poteſtatem vendicare.

F. S.

Loci ſententiam perſpicuam eſſe non nego. Immo hinc colligo, non poſſe ex ipſo loco illud elici, quod tu putas. Nimirum quia non ſit extra ipſam apertam ſententiam vagandum, & in allegoriæ verbis curioſius Philoſophandum. Loci porro ſententia eſt, Judæis, qui à Chriſto ſignum quærebant, ſignum futurum ipſius reſurrectionem. Nam hoc idem alias dixit Chriſtus Matth. 12. 40. reſurrectionem ſuam nec præterea aliud ſignum iſtis ab ipſo ſignum quærentibus datum iri affirmans, idque, quod de reſurrectione ſua intelligebat, ad ſimilitudinem illius, quod Jonæ Prophetæ acciderat, futurum dicens. Nempe, quia, ſicut fuerat Jonas tribus diebus, & tribus noctibus in ventre Ceti, & poſtea, ſcilicet, inde evaſerat, ſic ipſe futurus eſſet in corde terræ tribus diebus, & tribus noctibus, & poſtea, ſcilicet, inde evaſurus foret per reſurrectionem. Unde conſtat, non haberi in hoc ſigno rationem niſi ipſius reſurrectionis: non autem præterea ejus rei, quod Chriſtus ſeipſum reſuſcitaturus eſſet. Nam certe non ipſe Jonas ſeipſum è ventre ceti eduxit; ſed cetus eum, Deo ſic volente & operante, in littus evomuit. Sic etiam non ipſe Chriſtus ſeipſum ex terræ corde ſive inferno exemit, atque eduxit; ſed infernus, eum, ſic Deo jubente atque efficiente, evomuit, & quodammodo viventibus reſtituit. Et ſane nullo modo in hoc ſigno, reſuſcitationis ſui ipſius ratio haberi potuit; cum nemini vel apparuerit, vel apparere potuerit, quod Chriſtus ſeipſum reſuſcitaverit. Signa enim non ſunt ſigna, niſi quatenus iis apparent, quibus ſigna eſſe debent. Adde quod, ubi Scriptura de ratione qua Chriſtus reſuſcitatus fuerit, diſerte loquitur, quod ſæpe admodum fit, ſemper Deo, nunquam autem ipſi Chriſto hoc opus tribuit.

E. J.

Deo etiam imputatur id, quod fit Dei virtute, ſic Deo tribuitur redemptio mundi, quam tamen non ipſe met confecit, ſed per Chriſtum. Sic omnino verum eſt ac manet, Deum excitaſſe Chriſtum ex mortuis, etiamſi id fecerit Chriſtus virtute ſibi à Deo indita.

F. S.

At enim redemptio, quæ Deus tribuitur, eadem Chriſto quoque apertiſſime aſcribitur. Nec enim ego, Chriſtum ſeipſum non reſuſcitaſſe ex eo ſolo ſum argumentatus, quod Deus id feciſſe dicatur: ſed quod præterea nullo in loco, cum ita frequenter ea de re verba fiant, Sacris Scriptoribus in Novo Teſtamento hæc reſuſcitatio ipſi Chriſto tribuatur quod nullo modo futurum fuiſſe eſt veriſimile, ſi ipſe ſeipſum reſuſcitaſſet. Præſertim quia, etiamſi nuſquam ſcriptum eſſet, Chriſtum nos redemiſſe, aut aliquid ſimile; nihilominus id ex tota religionis ipſius Chriſti ratione apertiſſime conſtaret; & tamen id diſerte commemorare non omiſerunt prædicti divini ſcriptores, immo frequentius Chriſto, quam Deo redemptionem noſtram tribuerunt. Quanto igitur magis non omiſiſſent reſuſcitationem ſui ipſius, quam Chriſtus feciſſet, commemorare, cum ea ejuſmodi ſit, quæ non ſolum ex ipſa ratione religionis noſtræ nullo pacto conſtet, ſed plane ridicula atque abſurda atque adeo impoſſibilis eſſe videatur? Quid enim magis vel riſu dignum, vel à veritate alienum aut videri, aut eſſe poteſt, quam eum, qui mortuus ſit, ſeipſum in vitam revocare? Atqui, teſtibus iiſdem divinis ſcriptoribus, ſcimus, omnino ipſum Chriſtum, ipſumque Dei filium mortuum revera fuiſſe, antequam reſurgeret, id eſt in vitam revocaretur. Nam nec fieri poteſt, ut quis revera in vitam revocetur, qui non ſit revera mortuus. Quem tu tamen Dei filium, minime tunc fuiſſe mortuum, neſcio quo pacto, affirmare audes; cum illi tribuas, quod corpus ſuum in vitam revocaverit. Nam ſi dicas, idcirco Dei filium mortuum fuiſſe dici, quia ejus corpus mortuum fuerit; Reſpondeo, hanc loquendi figuram inſolentiſſimam eſſe, nec ulla ratione admitti poſſe. Quemadmodum iis, qui hominum animos immortales eſſe ſtatuunt, nulla ratione dicere licebit, alicujus animum mortuum fuiſſe, eam ſcilicet ob cauſſam, quod corpus, cum quo animus conjunctus erat, fuerit mortuum; nec quiſquam ita ſentientem & loquentem ferre unquam poterit. Nec vero te moveat, quod in teſtimonio à te citato ea verba ſunt, *Et ego in tribus diebus erigam illud*, quibus ipſi Chriſto reſuſcitatio ſui ipſius tribui videtur. Nam præterquam quod, ut initio dixi, in hujuſmodi allegoricis locutionibus non eſt neceſſe, verba, & ſententiam ſibi per omnia reſpondere; ac præterea non potuit Chriſtus, ſi in incepta metaphora perſeverare volebat, aliter lo-

quis,

qui ; quemadmodum pluribus verbis oſtenſum eſt in defenſione, quæ paratur, noſtrarum animadverſionum in Aſſertiones de trino & uno Deo collegii Poſnanienſis. Præter hoc, inquam, eſt locus in Sacris Litteris, ubi de fidelibus Chriſti mortuis tale quid dicitur ; adeo ut ibi non minus illis, quam hic ipſi Chriſto tribui videatur, quod ſeipſos in vitam revocent. Eſt is locus Luc. cap. 17. 33. Ubi dicitur, quod *qui perdiderit animam ſuam* (nempe propter Chriſti fidem) *vivificabit illam.*

E. J.

Senſus loci citati eſt, fideles eo ipſo quod pro Chriſto patientes moriantur, hoc conſequi, ut vitam æternam adipiſcantur : contra, eos qui id facere recuſant, non ſolum æternam non adipiſci, ſed etiam hac temporali tandem ſpoliari. Non igitur tribuitur fidelibus ea vis, qua ſe ipſos vivificent ; verum quia in ipſis eſt ea obedientia, quam Deus æterna vita compenſat, dicuntur ipſi id facere, quod Deus ſine ipſis facit. At * *ille* prorſus ſenſu Chriſtus dicitur ſemetipſum excitare ; nec ſimilis formula de ullo Chriſtiano in ſacris reperitur. Timotheus, fideliter docendo, ſervabat eos, qui ipſius doctrinæ obtemperabant. At non erat in eo vis ſervandi auditores ; ſed Deus externo illo inſtrumento utebatur, ad ſalutem impertiendam credentibus, quam ob cauſſam dicitur ſervare. Sic Apoſtoli edebant miracula non virtute ſibi inſita, ſed invocato Chriſti nomine. At Chriſtus reſuſcitat mortuos virtute ſibi inhærente, quanquam à Deo indita, non quæ foris, aut extra ipſum eſſet. Ita etiam habuit in ſe poteſtatem fugiendi mortem & vitam corpori ſuo reſtituendi.

F. S.

Dum ſententiam loci à me allati explicare conaris, interim aliqua ratione ejus vim ad id, quod volo, probandum confirmas. Nam, ſi non recte tribuitur ibi ea vis fidelibus, quod ſeipſos vivificent ; ſed dicuntur ipſis id facere, quod Deus ſine ipſis facit ; cur ſimiliter dicere non poterimus, Chriſtum, in loco à te allato, non tribuere revera ſibi eam vim, quod ſeipſum eſſet reſuſcitaturus, ſed ſeipſum id facturum affirmare quod Deus ſine ipſo facturus eſſet, præſertim, cum idem Chriſtus ſit, qui utrobique loquitur ? Reſpondebis (opinor) quemadmodum ex ſententia potius, quam ex verbis tuis intelligi poteſt, in loco à me allato, etiam quod ad ipſa verba attinet, non ſignificari actionem ullam illius, qui perdiderit animam ſuam propter Chriſtum, quæ actio futura ſit poſtea ; ſed tantum dici ; quod is, qui id fecerit, eo ipſo facto vivificabit animam ſuam, id eſt, animam ſuam perdendo, cauſſa erit, ut illa vivificetur. At vero in teſtimonio à te prolato, actionem reſuſcitandi corpus ſuum aperte Chriſto tribui, poſtquam corpus fuerit mortuum : Itaque non poſſe ibi illam loquendi figuram eſſe, quam in loco à me citato dixiſti. Sic, inquam, ut conjicio, ad ratiocinationem meam ex verbis tuis ductam reſpondebis. Atqui nullo pacto affirmari poteſt, in loco, quem ego attuli, nullam, quod ad ipſa verba attinet, actionem ſignificari illius, qui animam ſuam perdiderit, quæ actio futura ſit poſtea. Nam hæc verba, *qui perdiderit animam ſuam, vivificabit eam*, non minus ita poſſunt accipi, ac ſi dictum fuiſſet, Poſtquam perdiderit, vivificabit, quàm, perdendo vivificabit, immo illo potius, quam hoc modo, accipienda eſſe, ſuadet locus ſimilis Matth. 16. 25. ut dicam in examinatione alterius tui teſtimonii. Quare agnoſcere potes, reſponſionem iſtam, quam ego ex ſententia tua tibi tribuo, non eſſe firmam. Hanc vero ſi reſpuas, non video ſane alioqui, cur nolis formulas loquendi horum locorum ſimiles, cum quod in tuo loco eſt Erigam ſive Excitabo illud, in meo ſit Vivificabit, aut, ſi vim Græci verbi ζωογονήσει ſpectes, Vivam producet, ſeu gignet illam. Nunquid enim plus efficacitatis habet verbum Erigendi ſive excitandi oppoſitum verbo Deſtruendi, ut in tuo loco, quam Verbum Vivificandi ſeu Vivum producendi oppoſitum verbo Perdendi, ut eſt in meo ? An non utrumque eſt verbum (ut vocant) activum ? An non utrumque vitam quæ alicui detur, alterum metaphorice, alterum vero proprie in locis ipſis ſignificat ? An non ipſe denique animadvertis, qua ratione Chriſtus dixit, fideles ſuos animam, quam pro ipſo perdidiſſent, vivam producturos, eadem dixiſſe, aut certe dicere potuiſſe, ſe corpus ſuum, quod à Judæis deſtrueretur, erecturum ? Etenim, ſi hoc fieri potuiſſe neges, quia in Chriſto ejuſmodi vis fuerit ad corpus ſuum poſt mortem excitandum, quæ non ſit in ullo ipſius fideli ad animam ſuam poſt mortem vivificandam ; hoc nihil aliud eſt, quam manifeſte principium petere. Niſi forte id te ſatis probaſſe exiſtimes, quia exempla quarundam rerum, protuleris, quæ & Chriſto, & fidelibus illius tribuantur : & tamen in Chriſto quidem ſint revera, in ejus vero fidelibus, aut per quendam tantummodo loquendi modum, aut per participationem ab ipſo. Verum iſta exempla nullam vim habere poſſunt, niſi fortaſſe oſtendendi, rem ſic ſe habere poſſe, ut tu dicis ; non autem ſic ſe omnino habere. Immo, rei ipſius habita ratione, de qua diſputamus, nullam vim prorſus habere queunt. Cum aliud ſit loqui de Chriſto vivente, aliud vero de mortuo. Chriſtus vivens & habere potuit, & porro habuit multa, quæ alii non habuerunt. At mortuus, fuit, donec revixit, cæteris omnibus in re ulla habenda par. Id eſt, ut cæteri omnes, pro eo tempore, nihil reipſa habuit. *Pugnant enim hæc duo inter ſe, Aliquid reipſa habere, & Eſſe mortuum, non minus, quam Eſſe mortuum, & Vivere. Quis enim, eum quidquam reipſa habere poſſe dicat, qui non vivat ?* Itaque, quod præterea, quia in exemplis, quæ attuliſti, continetur, Chriſtum reſuſcitare mortuos virtute ſibi inhærente ; ex hoc ipſo per ſe videris concludere, Chriſtum habuiſſe in ſe poteſtatem fugiendi mortem, & vitam corpori ſuo reſtituendi ; hoc, inquam, meo judicio perperam abs te fit. Potuit enim Chriſtus poteſtatem in ſe habere fugiendi mortem : ſed quando, videlicet, vivebat. Nam quomodo fugere mortem poteſt is, qui non vivit ? poſtquam igitur Chriſtus, cum poteſtate iſta uti noluiſſet, mortem non fugit, id eſt, mortuus eſt ; jam poteſtate ipſa tantiſper, dum revixit, deſtitutus fuit. Nec ipſemet corpori ſuo vitam reſtituere potuit ; ſed ut alius quiſpiam, nempe Deus, id fecerit, neceſſe eſt. Atque ut tandem unico verbo ad exempla tua, & rationem iſtam reſpondeam, dico, id omne, quod inde recte concludi queat, tuæ cauſſæ accommodatum ; nullum locum habere poſſe, niſi prius conſtet, in Chriſto fuiſſe aliquid eſſentiale, quo alii homines careant. Atqui hac de re non modo nihil conſtat, ſed hoc illud eſt, quod ex Chriſti verbis, de quibus controverſamur, cujus controverſiæ cauſſa iſta à te dicta ſunt, confirmare voluiſti.

Sed, ut de altero tuo teſtimonio jam aliquid ſeparatim dicamus (quamquam id per ſuperiora ſatis dilutum videtur) animadvertendum eſt, verbum. Sumendi ; quod in Latinis codicibus legitur, Græcis eſſe λαμβάνειν quod verbum, ut apud Latinos Accipere, frequentiſſime nullam actionem ſed paſſionem tantum (ut logici loquuntur) declarat. Quamobrem locus ad hunc modum verti debet : *Poteſtatem habeo ponendi animam meam ; & poteſtatem habeo rurſus accipiendi eam.* Ejus autem ſenſus eſt, Chriſtus, quemadmodum cruentam mortem ſubiturus erat, non quia ſic vellent Judæi, ſed quia ſic Deus volebat, cui ipſe hac in re, ut in cæteris omnibus, ſe obedientem præſtabat ; ita illis invitis, reſurrecturum eſſe, & vitam recuperaturum, ſic Deo volente, à quo ipſe totus pendebat. Illico enim ſubjicit Chriſtus, *Hoc mandatum accepi à patre meo*, & proxime ante dixerat, *Propterea me diligit Pater, quia ego pono animam meam, ut iterum ſumam eam*, id eſt, *accipiam eam. Nemo tollit eam à me ; ſed ego pono eam à me ipſo.* Quoniam igitur ita animam ſuam, propter ſolum

* fortaſſe alio.

Dei

Dei mandatum Christus volens ponebat, ut eam recepturus esset; idcirco se potestatem habere dixit animam suam ponendi, & iterum eam accipiendi. Ubi diligenter sunt expendenda verba illa, *Propterea me diligit Pater, quia*, &c. Quorum sententiam esse oportet, vel quod inde, tanquam ex effectu, apparet, se diligi à Patre; simili enim locutione, hoc eodem sensu ipse Christus alibi utitur, eum de muliere illa, quæ peccatrix fuerat, inquit Luc. 7. 47, *Remittuntur ei peccata multa, quoniam dilexit multum*; vel quod illa erat caussa, cur Pater ipsam diligeret. Utrocumque enim modo verba ista interpreteris, satis liquebit, non ipsum Christum vi aliqua sibi inhærente seipsum resuscitasse: sed Deum fuisse, qui eum alioqui in morte remansurum, vitæ immortali sua potentia restituit. Nam, si in priorem sensum ea verba accipias; nulla Dei erga Christum præsens dilectio ex eo ipso colligi poterat, quod Christus poneret animam suam, ut eam virtute jam sibi inhærente reciperet. At, si ipse Deus sine virtute ista, sua propria potentia id facturus erat; hinc sane colligi poterat, quantopere Deus eum diligeret. Rursus, si posteriore sensu verba ista prolata fuisse velis; nulla omnino caussa est, cur Deus Christum eo nomine diligeret, quod mori non recusaret, ut vi, quam in se ipse jam haberet, seipsum in vitam revocaret. Et certe non modo nulla est caussa, cur propter hoc eum Deus diligeret; sed hac ratione Christi charitas erga nos non minima ex parte minuitur, & egregium ac prorsus incomparabile ejus factum, quod ut nos servaret, seipsum in interitus periculum adduxerit Joh. 10. 11, & 15. Psal. 22. Luc. 23. 46. Hebr. 5. 7, plane tollitur, ac denique fides illa, & spes in Deum summa, qua in ipsa morte præditus fuit, una cum piis precibus, quas ipse Deo obtulit, ut se servaret à morte, perit penitus atque evanescit. At vero, si omnis vis resuscitationis ipsius à Deo immediate manatura erat, & ipse Christus nullam in seipso vim id præstandi erat habiturus; omnia prorsus constant; ac potissimum Dei erga Christum summæ dilectionis caussa ex eo apparet, quod Christus mori non recusaverit, ut vitam denuo acciperet. Sic enim perspicuum est, ipsum Dei bonitati ac promissis maxime confisum fuisse, suamque ipsius vitam, ut illi obediret, sprevisse. Quibus rebus nihil Deo gratius esse potest. Ut igitur concludamus, dico, cum verbum λαμβάνω sive Accipio sæpissime nullam accipientis actionem significet, non posse ex Christi verbis omnino colligi, eum vi aliqua sibi inhærente animam suam recepisse, quam posuerat: sed potius ex aliis, quæ ipse ibidem dicit, exque totius rei ratione statuendum esse, illum in ea recipienda nihil egisse; Nam, etsi Christus dicit, ejus rei se habere potestatem, sciendum est, hanc locutionem, Habere potestatem, seu, Sibi datam esse potestatem, iis etiam rebus accommodari, in quibus quis revera nihil agit, sed, ut diximus logicos loqui, patitur tantum. Exemplum sit in illis Johannis Euangelistæ verbis de Christo Joh. 1. 12, *Dedit eis potestatem, filios Dei fieri*, &c. Nec enim potuit Johannes hic agere de ea divina filiatione, in qua consequenda nos ipsi aliquid sine dubio agimus, de ea, inquam, qua regeneramur in hac vita, & novum hominem induimus; hanc enim jam habent illi, de quibus loquitur: qui, videlicet, non ex sanguinibus; neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo jam sunt nati. Sed necesse est, ut de alia quadam divina filiatione egerit; in qua nimirum nullæ nostræ sunt partes, nisi eam accipiendi, id est, datam habendi. Hæc vero quæ sit, si recte noverimus, videbimus etiam de eadem re hic agi, de qua in illis Christi verbis. Nihil enim aliud est filiatio ista divina, quam beata immortalitas, quam nobis Euangelio suo Christus attulit; cujus, in resurrectione homines in hac vita per Spiritum Dei renati, quales, ipso Johanne teste, sunt, qui Christum ejusque Euangelium recipiunt, compotes omnino fient. Nam ipse Christus dixit Luc. 20. 36, propter ipsam resurrectionem istos filios Dei futuros; quibus, licet ea in re nihil prorsus agentibus, potestatem tamen à Christo fuisse datam divinæ istius filiationis adipiscendæ, diserte ait Johannes. Quid igitur mirum, si Christus dixerit, se habere potestatem recipiendi animam suam (quod, ut dictum fuit, idem reipsa est cum hac divina filiatione, id est, beata immortalitate, siquidem non amplius moriturus, sed in cœlo postmodum perpetuo regnaturus, Christus revixit) quamvis Christus ipse revera nihil ea in re acturus esset? Nam, si quis objiciat, in Christi verbis præcessisse, quod haberet potestatem ponendi animam suam, id quod proprie dictum sit, & de re, in qua ipse Christus aliquid acturus esset: ac propterea satis indicari, verba quoque sequentia proprie accipienda esse, & de re, ubi Christus aliquid esset acturus; Respondeo, immo præcedentia verba, quæ proprie sunt dicta, ansam præbuisse Christo in sequentibus eadem locutione, licet minus proprie, utendi: atque hac ratione eam in loco, ubi alioqui fortasse minus convenisset, tolerabiliorem reddi. Quemadmodum in hac eadem resurrectionis materia idem Christus dixit, quod, qui propter ipsum perdiderit animam suam, inveniet eam, Matth. 16. 25. Quia enim præcessit, *perdiderit animam suam*, quod proprie, aut certe usitatissime dicitur, recte subjicitur, ut posterior pars priori elegantius opponatur, *inveniet eam*; quamvis hoc per se nec proprie, nec usitate dicatur. Ubi interim vides, cum de anima recipienda Christus agit, non sibi tantum, sed aliis quoque id tribuere, quod proprie acceptum, indicat omnino rem aliquam essentialem post ipsam mortem manere, quæ tamen non est anima, & jam ante resurrectionem esse; immo illum ipsum, qui mortuus est, nec dum resurrexit, adhuc extare ostendit. Cui loco adde non solum, quem antes protulimus, Luc. 17. 33. sed etiam Mar. 8. 35. ubi similiter Christus ait, eum, qui propter ipsum, & Euangelium animam suam perdiderit, eam servaturum. Qui locus ut superior ille, plane vim & actionem præ se fert seipsum excitandi à mortuis; si modo uterque ita accipiatur, non ut vivificare & servare animam suam istis tribuatur, dum eam perdunt, (quemadmodum tu sine dubio, ut supra diximus, priorem locum accipis) sed postquam eam perdiderunt. Nam hoc potius, quod illo modo, locos istos accipiendos esse, suadet locus similis paullo ante citatus, ubi necesse est verba illa, *qui perdiderit animam suam, inveniet eam*, ita accipere, ac si additum fuisset, non quidem, dum eam perdiderit, sed, postquam eam perdiderit. Atque ex his omnibus tandem intelligere potes, ex testimoniis tuis nihil solidi posse elici ad id probandum, quod quærebas; neque in illis quidquam Christo tribui, quod alibi omnibus ejus fidelibus non tribuatur; & propterea, uti prædixeram, ex illis nihil essentiale, sive ante sive post mortem, in Christo fuisse, concludi posse, quod in singulis non sit Christianis.

E. J.

Decimum Argumentum. Ecclesia tam Veteris quam Novi Testamenti non est sine capite Christo. Ergo Christus existebat jam tum cum vetus Ecclesia erat. Alioqui non potuisset esse ejus caput.

F. S.

Nego istius tui argumenti assumptionem, quatenus in ea pro concesso sumitur, Christum veteris ecclesiæ caput fuisse.

E. J.

Videtur assumptio mea probari posse ex eo, quod membra capite egent, quod illis det vitam, nec sine eo consistere possunt. Membrorum autem Ecclesiæ caput Deus, ex quo omnis vita manat, esse non potest, nisi per mediatorem Jesum Christum. Cum enim Deus nulli sit caput & vita, nisi quem amet, & omnes homines sint per peccatum à Deo alienati, non est quoque caput ulli, nisi beneficio mediatoris.

F. S.

In hac tua probatione rursus quædam, ut concessa, sumis,

sumis, quæ uullo modo sunt tibi concedenda. Primum enim pro concesso sumis, veterem ecclesiam tanquam membra unius corporis fuisse, inter quæ non esset caput; ita ut per se ipsa considerata, sine capite esset. Atqui animadvertendum est, metaphoram istam corporis, quod per se caput non habeat, non fuisse ecclesiæ veteri unquam accommodatum, sed tantum novæ. Ex quo fit, ut, si quis negaverit, veterem ecclesiam fuisse tanquam corpus quoddam multorum & variorum membrorum, vel, si tamen non fuit, non concesserit, eam per se inter membra sua caput non habuisse, nihil inventurus sis, quo ista evidenter probes, & ex Sacris Litteris, quemadmodum hic fieri decet, desumpta ostendas. Deinde sumis pro concesso, peccata hominum apud Deum nunquam expiata fuisse, nisi per mediatorem: Postremo, hunc mediatorem, esse Jesum Christum; cum tamen non modo hæc nusquam in Sacris Litteris scripta extent, sed frequentissima in illis de peccatorum expiatione apud Deum sine ulla mediatoris mentione, testimonia legantur; nec in universo testamento veteri & novo quidquam de Jesu Christo, ut ante novum fœdus mediatore, scriptum legatur; Immo in Novo Testamento testimonia sint satis aperta, quod Christus novi, non etiam veteris, fœderis mediator fuerit.

E. J.

Cum mihi ea abs te negari videam, quæ mihi me negari oportere existimabam, non ultra progrediar.

F. S.

Ego similiter, etsi scio, ea, quæ tibi non concessi, tibi esse cum plurimis communia, tamen, cum manifeste videam, ea ejusmodi esse, quæ, si quis animum advertere velit, saltem incertissima esse omnino sit fassurus; iis, quæ dixi, nihil addam amplius; nec testimoniis ipsis in medium prolatis ipsorum falsitatem ostendam. Tametsi video, te idcirco potissimum veritatem ejus quæstionis, de qua disputamus, nondum perspicere posse, quod nondum veteris & novi fœderis discrimen recte tenes; quemadmodum mihi planum faciunt ea, quæ in hoc argumento concludendo & confirmando dixisti. Quibus plene confutatis, sperarem fieri posse, ut verum utriusque fœderis discrimen agnosceres, & porro mecum in præsente disputatione consentires. Sed alias fortasse hac tanta de re, Deo volente, pluribus agemus.

E. J.

Undecimum Argumentum. Propono dicta 1 Joh. 4. *Per hoc patefacta est charitas Dei erga nos, quod filium suum unigenitum misit in hunc mundum.* Gal. 4. *cum venit plenitudo temporis emisit filium suum natum ex muliere.* Hinc colligo Christum habuisse suam existentiam, antequam nasceretur ex virgine, quia dicitur uuigenitus Dei filius esse emissus in mundum, & natus ex virgine. Nam qui non sit antequam nascatur, is non dicitur emitti ad nascendum.

F. S.

Deus bone quid audio? quemquam ne emitti ad nascendum? Quis unquam ita locutus est? Certe testimonia à te prolata non dicunt, Christum fuisse emissum ad nascendum. Sed dices, hanc esse tuam interpretationem. Mirabilis vero interpretatio ista est, quæ Paulum ejus contrarium dicentem facit, quod aperte dicit. Is enim, ut tu ipse ejus verba recitasti, dicit, Deum emisisse, filium suum natum ex muliere. Atqui is, qui natus emittitur, jam natus est, cum emittitur. Qui vero emittitur ad nascendum, (si modo ita loqui licet) cum emittitur, nondum est natus. Nisi te eruditum hominem esse jam perspexissem, cogitare potuissem, num fortasse vocem Natum in Latino codice pro supino, quod vocant, non autem participio accepisses, &, quemadmodum, exempli gratia, recte dicitur, Mittere aliquem præliatum contra hostes, pro, ad præliandum contra hostes, sic credidisses, hoc loco, nova quadam latinitate, dictum fuisse, Deum misisse filium suum natum ex muliere, pro, ad nascendum ex muliere. quanquam tu in loci verbis recitandis non Mittendi, sed Emittendi verbum extulisti, quod ad locutionem istam non perinde videtur accommodatum. Hoc, inquam, nisi, præter quædam tua verba, de quibus mox agemus, eruditio tua, plane me absterruisset, de te cogitare fortasse potuissem. Nam alioqui sane non video, quomodo non veritus fueris apertissima Pauli verba tam insigniter pervertere, eaque interpretando corrumpere. Verum quidem est, in testimoniis, quæ protulisti, dici, ut ais, filium Dei unigenitum esse missum sive emissum in mundum, & ex muliere, id est, ex virgine esse natum, sed non tamen hoc ordine, quem tua verba indicant: quasi missio antecesserit nativitatem. Immo Paulus, apud quem, non etiam apud Johannem, missio una cum nativitate commemoratur, aperte, ut dictum est, nativitatem missioni præcessisse significat. Sed quoniam, ut apparet, tu in eo etiam solo, quod Dei filius missus fuerit à Deo in mundum, magnam vim esse existimas ad ostendendum, quod Dei filius, jam existeret, antequam nasceretur ex virgine, quasi id complectatur, Mitti in mundum, quod ipse Christus alicubi appellat, Nasci in mundum Joh. 16. 21. Dico, te hujus locutionis, Mitti in mundum, apud Sacros Scriptores vim neutiquam esse assecutum. Ea enim, ut alii loci indicant, in quibus vel ipsa, vel aliæ similes locutiones inveniuntur Joh. 18. 37. 2 Joh. 4. 1. quales sunt Venire in mundum, Exire in mundum, non complectitur nasci in hunc mundum, sed ad munus aliquod inter homines obeundum mitti, sine ulla controversia, significat. Nam nulla ratione, Nasci in hunc mundum, ea locutione comprehendi, vel ille locus ostendit, Joh. 17. ℣. 18. *sicut tu me misisti in mundum, & ego misi eos in mundum.* Certe enim Apostoli non tunc fuerunt à Christo in mundum missi, cum in hunc mundum sunt nati.

E. J.

Christus emisit Apostolos è Judæa in universum mundum. At Christus missus est è cælo in mundum. Præterea opponuntur inter se descendere de cælo, & venire in mundum. Iterum relinquere mundum & redire in cælum: & si primum non accipitur de loci mutatione, nec sequentia commode possunt, quod tamen necesse est.

F. S.

Cum differentiam istam constituis inter missionem, qua missi sunt Apostoli in mundum, & missionem, qua Christus similiter missus est in mundum; jam non amplius ex testimoniis à te allatis argumentaris; in quibus simpliciter dicitur, Christum missum fuisse in mundum, non addito videlicet, unde missus fuerit, quemadmodum nec additum est, unde Apostoli fuerint missi, ubi missi fuisse in mundum dicuntur. Adde quod ex testimonio à me prolato, satis constat, ejusdem generis fuisse missionem Apostolorum in mundum, cujus fuerat missio Christi. Hoc enim ex particula Sicut aperte colligitur. In hac siquidem re saltem, si non in alia, similitudinem inter utramque missionem ea particula ostendit. Atqui, si missio Christi in mundum, fuit eum de cælo mittere, ut, scilicet, ex virgine nasceretur, profecto, cum certum sit, Christum non tum prædicasse Euangelium, cum in virginis utero conciperetur, & ex ea nasceretur; hoc missionis genus nihil habet commune cum missione Apostolorum. Qui ideo missi in mundum sunt dicti, quia ad prædicandum Euangelium missi fuerant. In quo etiam nulla mutationis loci habetur ratio. Nam si ea tamen intervenit, id ex accidente est; quod quidem attinet ad ipsam missionem. Potest enim quis mitti ad prædicandum Euangelium, nec tamen locum mutare. Quanquam satis est Apostolos jam in mundo fuisse. Ut intelligatur, non significari eos locum mutasse, cum dicuntur missi fuisse in mundum; & propterea non ejus generis missione missos fuisse in mundum,

qua Christus est missus, si ideo Christus missus in mundum dicitur, quod, locum mutans, de cælo in mundum venerit, ubi antea non esset. Id quod, ut dixi, cum Christi verbis pugnat; qui missionem suam cum Apostolorum missione non solum eodem orationis membro complectitur, sed etiam aperte hanc illi assimilat.

Jam vero, quod ais, opponi inter se, Descendere de cælo & venire in mundum. Iterum relinquere mundum & redire in cælum, recte facis, qui, testimoniis omissis, quæ antea attuleras, utpote, quæ prorsus nihil probant; alia producis, quæ aliquid probare videantur, tametsi hoc recta disputandi ratio & lex non patitur; præsertim, cum tu nihilominus interea à prioribus testimoniis recedere nulle videri velis, quin potius tuam inde ductam argumentationem confirmare. Quod tamen revera non facis; sed una cum Novis Testimoniis novum etiam argumentum profers. Prius enim ex eo argumentabaris, quod unigenitus Dei filius diceretur, emissus in mundum, & natus ex virgine. Nunc autem ex eo argumentaris, quod Christus dicat, se descendisse de cœlo & venisse in mundum; idque ita, ut appareat ex sequentibus, eum de loci mutatione loqui; quippe qui statim subjungat, iterum se relinquere mundum, & redire in cœlum. Ad quod argumentum convellendum, antequam propius accedam, monendum censui primum, Christum non dixisse, se descendisse de cœlo, & venisse in mundum, nec in eo loco, quem tu intelligis Joh. 16. 28, nec usquam alibi: sed, se exivisse à Patre, & in mundum venisse. Aliud autem significare potest Descendisse de cœlo, si subjiciatur, Et venisse in mundum, quam Exivisse à Patre, si idem subjungatur. Deinde, eundem Christum nusquam diserte dixisse, se redire in cœlum; sed in loco, quem intelligis, ad Patrem se ire, affirmasse. Quidquid sit, ut argumenti tui vim ad id, quod quæris, probandum nullam esse ostendam, eo omisso, quod, quamvis posterior pars verborum Christi de mutatione loci accipienda sit, commode tamen, contra quam tu putas, prior de alia re accipi potest, nam de hoc jam plura scripsi in responsione mea ad Volanum, quam videre poteris; eoque similiter omisso, quod verba illa *Exivi à Patre*, alium ab eo, quem tu sequeris, sensum habent, eumque planissimum, & ab aliis etiam agnitum, atque ipsis Sacris Literis aperte contestatum; bis, inquam, omissis. Dico, concedi posse, Christum eo in loco ea ipsa verba dixisse, quæ tu illi tribuis, atque adeo dicere voluisse, se revera ex ipso cœlo in mundum venisse, loci vera & propria mutatione facta. Nec tamen hinc quidquam efficietur, quod tuam sententiam juvet. Siquidem, ut in responsione ad septimum argumentum diximus, potuit Christus, postquam natus est ex virgine, fuisse revera in cœlo, & inde ad munus Euangelii annunciandi obeundum descendisse, & in mundum venisse. Nam, quod Christus in mundum venerit, postquam est natus, satis docere possunt ipsius verba illa Joh 10 37, *Ego in hoc natus sum, & ad hoc veni in mundum, ut testimonium perhibeam veritati.* Nec vero, propterea quod jam Christus in mundo fuisset, ibique natus & educatus esset, dicere non potuit, se de cœlo descendisse, & in mundum venisse, cum de cœlo, quo è terra ascenderat, rursus in terram descendit. Quemadmodum, si quis in Polonia natus & altus, in Germaniam postea iret, ibique aliquandiu commoratus rursus in Poloniam veniret, rectissime dicere posset, se ex Germania discessisse, & in Poloniam venisse. Quanquam nihil vetat, quominus, licet Christi verbis, ut à te concinnata sunt, Descendisse de cœlo loci mutationem significet; id tamen, quod subjicitur, Et in mundum venisse, eo sensu dicatur, quem locutione ista aut simili significari apud Sacros Scriptores antea diximus, & ad Euangelii prædicandi munus, quod, postquam de cœlo descendisset, obire inceperit, omnino referatur. Adeo autem perpetuam esse arbitror, quam supra dixi, istius locutionis significationem in Sacris Literis, ut nihil dubitem, quin in loco illo apud Jubannem Joh. 1. 9, *quæ illuminat omnem hominem venientem in mundum*, non *venientem*, sed *veniens* legendum sit: Nam legi posse, cum animadversum est à multis, tum Græcum exemplar consulenti manifestum est: Ut nimirum participium illud non ad omnem hominem referatur, sic enim significationi isti non esset locus, sed ad Lucem. Nam alibi quoque lux illa, nempe Christus, in mundum venisse dicitur Joh. 3. 19. XII. 46; quatenus scilicet Christus, Euangelii prædicatione & confirmatione, mundi tenebras illuminavit. Sed de his hactenus.

E. J.

Duodecimum Argumentum. Adduco locum Johan. 12. ubi Johannes citat testimonium ex Esaia cap. 6. & applicat Christo, testans, Esaiam vidisse gloriam ejus, & locutum esse de eo: unde colligo Christum fuisse in Veteri Testamento, qui sit allocutus Prophetas.

F. S.

In verbis illis istius loci, *quando vidit gloriam ejus, & locutus est de eo*, relativa Ejus, & Eo possunt commode illum Dominum referre in prioribus Esaiæ verbis ibi recitatis nominatum, vel potius eum, (qui tamen idem est) qui in posterioribus loquens inducitur, id est, Deum. Et sane in Græca Rob. Stephani editione in folio (ut vocant) annotatum est in margine, nota quadam id significante, codicem quendam vetustissimum in Italia ab amicis typographi collatum pro τὴν δόξαν αὐτοῦ id est *Gloriam ejus*, habuisse τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ, id est, Gloriam Dei. Eadem lectio adnotata est in margine codicis Græci editi à Christoph. Froschovero Tiguri anno 1559. Et ego habui quondam in Italia Græcum codicem manu scriptum antiquissimum & elegantissimum, quem mihi eripuit quidam, in quo, nisi me memoria fallit, eadem lectio in ipso contextu consignata erat. Sed, etiamsi hujus antiquæ lectionis nullum prorsus indicium extaret, & vulgata lectio omnino retinenda esset; jam dixi, quomodo Johannis verba commode ad Deum referri possint.

E. J.

Ipse contextus hoc postulat omnino, ut de Christo hæc verba accipiantur. Præcedit enim sermo de incredulitate Judæorum, quod Christo tot signa edenti non crediderint. Ac ne cui id novum videri possit, adducit testimonium Esaiæ, qui jam olim prædixit ita futurum. Verum ne quis Johanni objicere possit male accommodari dictum Esaiæ iis rebus, quæ tum à Christo gerebantur, addit expresse, Esaiam de Christo locutum esse, ideoque alienum suo instituto non esse illud testimonium. Præterea sequentes versiculi 42, 43. de Christo loquuntur; nec potest ab his 41. secludi.

F. S.

Quod præcedat sermo de incredulitate Judæorum, ad quam Esaiæ testimonium accommodetur; hoc nihil aliud postulat, nisi, ut Esaiæ testimonium ad tempora Christi pertineat, tunc videlicet, cum in terris agens Judæis concionatus est, & tunc potissimum vaticinatio illa suum exitum habuerit. Sed, quod postrema illa Johannis verba magis ad Christum, quam ad Deum referantur, id nullo modo postulat. Quid enim impedit, quominus Esaias illa verba protulerit, seu recensuerit, cum Dei gloriam vidit, & de ipso est locutus, & interim tamen tota vaticinatio ad Christi tempora ejusque apud Judæos Euangelii prædicationem referatur? Nam de qua Dei gloria, quam ipse viderit, Esaias loquatur, aut certe loqui possit, postea videbimus. Illud hoc loco non omittam, te non satis solide ratiocinari, cum ostendere vis, qua ratione ex ipsius Johannis mente ejus verba ad Christum referenda sint, & ais, ideo Johannem expresse addidisse, Esaiam de Christo locutum fuisse, ne quis ipsi objicere possit, quod male iis rebus, quæ à Christo gerebantur, Esaiæ dictum accommodet. Quasi vero, si hoc antea illi objicere potuisset, postea, propter ista ejus verba, objici amplius

plius non posset. Nam quid, quæso, probarent Johannis ejusmodi verba, nisi quatenus ejus auctoritate ftaretur. Atqui si ejus auctoritate standum erat, ne antea quidem id objici poterat. Adde, quod eadem verba Esaiæ cap. 6. à Paulo similiter ad incredulitatem Judæorum accommodantur, cum illis ab ipso Euangelium & Jesus Christus prædicaretur & annunciaretur; nec tamen additur ab eo, quod Esaias ista dixisset, cum de Christo loqueretur aut aliud simile quidpiam. Et Christus ipse eandem prophetiam Esaiæ in Judæis impletam fuisse affirmat Mat. 10. 14. nec tamen isti tacitæ objectioni ullo modo occurrit. Itaque, ut dixi, ratiocinatio ista tua nihil firmitatis habet. Cæterum, quod dicis de sequentibus versiculis, qui de Christo loquantur, nec possint à præcedente separari; Ad hoc respondeo, istam tuam rationem & regulam, quam videris statuere, ut, scilicet, pronomina relativa tacita aut expressa ad proxima referantur, in sacris præsertim literis, non esse perpetuam: potissimum vero apud hunc scriptorem fallacissimam esse; quemadmodum agnoscet quisquis diligenter ejus primam epistolam legerit, maxime ubi, ut hoc loco fit, de Deo, & Christo agitur. Sæpe enim, altero proxime nominato, in relativis tacitis aut expressis, quæ subjungit, alterum intelligit. Ut, exempli caussa, ad finem secundi cap. cum dixisset, *Et nunc filioli manete in eo, ut, cum apparuerit, habeamus fiduciam, & non confundamur ab eo in adventu ejus*, illico addit, *Si scitis quoniam justus est, scitote, quoniam & omnis, qui facit justitiam, ex ipso natus est.* Nam, sicut nemo dubitare potest, quin priora verba de Christo sint dicta, sic nemo erit, qui neget, posteriora de Deo dicta esse; præsertim, cum statim in principio sequen. cap. scriptum sit. *Videte qualem charitatem dedit nobis Pater, ut filii Dei nominemur.* Sed & paullo ante in eodem cap. 2. mira videtur esse confusio pronominum relativorum, nec satis dignosci posse, ad Christumne, an vero ad Deum, sive ad Filiumne, an vero ad Patrem, hæc, aut illa verba referenda sint. Præterea dico, 42 & 43. versiculum nullo incommodo à 41 sejungi posse: immo, ni fallor, debere. Nam quidquid est ab illis verbis versiculi 37. *ut sermo Esaiæ*, &c. usque ad finem versiculi 41. videtur omnino, per parenthesim legendum esse. totum enim hoc testimoniis exponendis & confirmandis insumitur, quibus id, quod antea dictum fuerat, probaretur. Qua re perfecta, statim fit reditus ad superiora, & sermo cum eo, quod antea fuerat dictum, conjungitur atque connectitur. Nemo enim, arbitror, negaverit, verba illa in initio versiculi 42. *Verum tamen & ex principibus multi crediderunt in eum*, conjungi debere cum superioribus illis versiculi 37. *Cum autem tanta signa fecisset coram eis, non credebant in eum*, ad eaque relationem habere.

E. J.

Quid igitur caussæ fuit, ut Johannes post recitata testimonia hanc appendicem addiderit, cum omnibus constet Dei gloriam in Veteri Testamento apparuisse, & prophetas de ipso Deo locutos esse? Plane igitur ociosa & supervacanea est hæc pars, si de Deo intelligatur. Quia vero nemo facile de Christo istum locum prophetæ intellexisset, nisi diserte fuisset Christo accommodatus, ideo Johannes hæc verba addidit.

F. S.

Visa est gloria Dei in Vetere testamento; sed (eo nimirum sensu, quo Scriptura hanc locutionem usurpare solet) non perpetuo, immo raro, ut mox dicam. Locuti etiam sunt prophetæ de Deo; sed non semper, nam sæpissime de aliis quoque verba fecerunt; intellige præcipue, sive, ut loquuntur principaliter. Nam consequenter, &, ut sic dicam, accessorie, & de Deo fere sunt locuti, cum tamen de aliis sermo institutus præcipue esset, & rursus de aliis verba fecerunt, cum tamen de Deo præcipue loquerentur. Id quod unicuique prophetica scripta legenti apertissime constabit. Jam vero, quod Dei gloria, quam Scriptura intelligit, cum eam conspectam fuisse dicit, in Vetere Testamento perpetuo non apparuit, immo ita raro, ut simpliciter loquendo, vix apparuisse dici possit; indicant inter alios, qui in Scriptura extant, plures loci apud ipsum Esaiam, in quibus Novi Testamenti tempora prædicuntur, & tunc gloriam Dei visum iri affirmatur. Loci sunt cap. 35. 2. cap. 40. 5. cap. 60. 1. & 2. & cap. 66. 18. Et alii fortasse apud eundem prophetam. Dei autem gloriam tunc videri Scriptura intelligit, cum Deum singulari aliqua ratione, & cum splendore ac majestate quadam eximia se præsentem ostendit. Propterea legitur Exod. 16. 7. *Mane videbitis, loriam Domini*: & 10. *& ecce gloria Domini apparuit in nube*, nempe quia Dei præsentia splendida ac magnifica aliqua ratione ibi ostensa est. Idem habetur Levit. 9. 6. & 23. Num. 14. 10. & cap. 16. 19. & 42. & cap. 20. 6. Vide etiam Exod. 33. 18. ubi Moses ipse Deum rogat, ut ipsi ostendat gloriam suam. Sed quid plura, cum certum sit, Esaiam eo in loco, ad quem ipse vis appendicem (quam vocas) Johannis referendam esse, id est cap. 6. talem de Deo visionem habuisse, qualis cum exhibetur, tunc Dei gloriam apparuisse, Scriptura nominatim dicit, idque ad differentiam aliarum Dei, quæ prophetis ipsis contingunt, apparitionum? Nam Ezechiel, cum cap. primo, per totum caput, similem visionem sibi juxta fluvium Chebar exhibitam luculenter enarrasset; non solum in initio secundi capitis dixit, *Hæc visio similitudinis gloriæ Domini*: sed etiam, cum postea rursus non dissimilem visionem habuisset cap. 3. 23. inquit, *Et ecce ibi gloria Domini stabat, quasi gloria, quam vidi juxta fluvium Chebar.* Itaque, ut tandem concludam, dico, Johanni caussam addendi, quod Esaias illa dixisset, cum vidit gloriam Dei, hanc fuisse, ut indicaret locum in Esaiæ libro, ubi hæc scripta erant. Visio enim illa magnifica & gloriosa admodum celebrem locum faciebat; gloriaque Dei nominata, quam Esaias vidisset, statim visio ista intelligebatur. Nihil enim simile nec ante, nec post, ei conspectum fuisse legitur. Quod autem adjungit, *& locutus est de eo*, id eo pertinet, ut sciamus, verba, quæ ex eo loco recitaverat, ad id confirmandum, quod dixerat, Judæos credere non potuisse, ad ipsum Deum referenda esse: verba, inquam, illa, *Excæcavit oculos eorum, & induravit cor eorum*; quatenus scilicet Dei consilio excæcatio ista, & induratio eventura prædicitur. Quod alioqui non facile animadversum fuisset, cum sine dubio ultima verba, *& sanem eos*, ad Deum referenda sint: ea autem fuerint in prima persona enunciata, superiora vero in tertia. Unde constare videtur, ad alium quempiam superiora referenda esse. Id autem eo libentius fecisse Johannes existimandus est, quod Græca editio, qua tunc potissimum utebantur, id est illa, quæ 70 illis interpretibus tribuitur, locum hunc ejusmodi verbis expressum habebat, ut vix ulla ratione excæcationem, & indurationem istam Dei consilio factam fuisse, apparere posset. Sic enim in ea editione locus hic habebatur, ut à Luca sub Pauli persona recitatur Act. 28. quemadmodum testatur Hieronymus in commentariis suis in Esaiam. Sed & hodie in vulgata interpretatione Græca, quam multi illam ipsam 70 interpretum esse volunt, ad eum modum legitur.

E. J.

Fateor mihi hæc nequaquam satisfacere.

F. S.

Ego vero non video, cur ea tibi satisfacere non debeant, præsertim cum caussa quam ipse in extremis tuis verbis attulisti, cur Johannes hæc verba addiderit, quia videlicet alioqui nemo facile istum locum Prophetæ de Christo intellexisset (ubi corrigis quodammodo id, quod supra dixeras de eo, quod alioqui Johanni objici potuisset, & aliquanto tolerabilius loqueris) cum, inquam, ista caussa, ut ante dictum fuit, nullam firmitatem habeat. Non enim solum, quemad-

modum oſtendi, fuit à Paulo hic idem locus eidem Judæorum incredulitati accommodatus citra ulla ejuſmodi a te addita verba; ſed etiam vix invenies tales additiones unquam a Novi Teſtamenti ſcriptoribus uſurpari, cum ex Vetere Teſtamento locos citant, quos ad Chriſtum ejuſque tempora accommodent; etiamſi ſæpe illi ejuſmodi ſunt, ut multo minus, quam iſte apud Eſaiam, ad rem facere videantur. Cujus generis ſunt illi duo ab eodem Johanne citati Joh. 19. 36, 37. *os non comminuetis ex eo*, &c, *Videbunt in quem transfixerunt*. Certe, quod Johannes in illis verbis, *quando vidit gloriam ejus*, ad id reſpexerit, quod ego dixi, id eſt, ad ſpleudidam & magnificam viſionem illam Dei, quæ Eſaiæ apparuit, ſenſerunt alii quoque ante me. Atque inter hos auctor vel potius auctores annotationum Novi Teſtamenti in Bibliis Vatabli. Namque ad verba iſta ſic ibi annotatum eſt, *Id eſt, hoc prædixit Eſaias, quum vidiſſet magnificum illum ſplendorem in quo apparuerat illi Deus in templo illo imaginario*. Ex qua etiam annotatione, etſi auctor illius, ut veriſimile eſt, Trinitarius erat, tamen conjici poteſt, illum ea Johannis verba non ad Chriſtum ſed ad Deum retuliſſe; cum nihil addatur, unde ſciri poſſit, quomodo id, quod dixerat, ad Chriſtum accommodari debeat.

Hæc profecto ſatis eſſe deberent, ut planum fiat, Johannem de Deo potius, quam de Chriſto, locutum fuiſſe: & ſic tibi ſatisfiat in reſponſione ad argumentum, quod ex iſto Johannis loco duxiſti. At tamen, ut nihil prætermittam, quod à me deſiderare poſſis, Dico, Johannis verba ad Chriſtum, ut tibi placet, referri poſſe, nec tamen hinc quidquam tuam cauſſam adjutum iri. Nam, aut vis Johannem intellexiſſe gloriam aliquam Chriſti ab Eſaia viſam, quæ ex ipſis Eſaiæ verbis colligi poſſit; aut, quæ inde non poſſit colligi. Si nolis, illam inde poſſe colligi, non ſatis prudentem facies Johannem, qui ſe lectorum ludibrio exponat, tanquam, qui ſua ſomnia narret potius, quam id, quod revera fuerit. Qua tamen de re utcumque ſtatuendum ſit, cum qualis fuerit viſio iſta gloriæ Chriſti, quæ ex ipſis Prophetæ verbis non colligatur, nullo modo conſtet, nihil impediet, quominus dicamus, eam futuræ gloriæ fuiſſe, per ſpiritum Propheticum; de quo vide 1 Petr. 1. 11. Ex quo nihil prorſus concludi poterit de Chriſti exiſtentia tempore Eſaiæ, vel antequam ex virgine naſceretur. Sin autem velis, iſtam Chriſti gloriam ex ipſis Eſaiæ verbis colligi poſſe; Tunc rurſus, aut vis, Johannem, cum verba illa addidit, ad utrumque Eſaiæ locum reſpexiſſe, aut ad poſterius à ſe recitatum tantum. Si ad utrumque, apparet, quod ad priore loco citatum attinet, neceſſe eſſe, ut Johannes de futura Chriſti gloria ab Eſaia viſa loquatur. Quandoquidem totum illud caput 53. Eſaiæ loquitur de Chriſto, ut homine; qui, licet coram hominibus deſpectus aliquamdiu eſſet futurus, & turpi morte afficiendus, tamen & apud Deum, propter ſanctitatem atque innocentiam ſuam admirabilem, perpetuo glorioſus futurus eſſet, & poſtmodum, propter ſuam obedientiam, non ſolum apud Deum, ſed etiam apud homines ingentem eamque perennem gloriam adepturus. Cum igitur illa Chriſti gloria ab Eſaia viſa, quæ ex loco iſto colligi poteſt, ejuſmodi ſit, ut ad Chriſtum hominem referri debeat; non eſt ullo modo dubitandum, quin ea, quæ ex altero loco colligatur, ad eundem Chriſtum hominem ſit referenda. Ea vero qualis ſit, ſatis ex loco ipſo intelligi poteſt. Cum enim conſtet, ibi prædici cæcitatem, & duritiam cordis Judæorum in ſide Chriſto adhibenda, & ſtatim ſequatur prædictio deſolationis, & vaſtationis illius populi; apparet, Chriſti gloriam ab Eſaia prævisam, glorioſam illam punitionem fuiſſe ſuorum inimicorum, & conſequenter ad alias gentes ſui nominis perilluſtrem propagationem. Quanquam Chriſti hominis futura gloria in illa etiam ipſa Dei viſione Eſaiæ exhibita continetur; ut paullo poſt dicam. Nam, ſi velis, verba Johannis tantummodo ad locum iſtum poſterius citatum referenda eſſe, tunc neceſſe eſt, ut gloria Chriſti ab Eſaia viſa vel in viſione illa contineatur, vel in aliis, quæ ibi prædicuntur. Si in viſione illa continetur: aut ideo continetur, quod Chriſtus ſit ille idem Jehova, qui Eſaiæ conſpectus eſt: aut quia in ea Jehovæ gloria, quæ in viſione illa conſpecta fuit, Chriſti quoque gloria continetur. Quod Chriſtus ſit ille idem Jehova, te, qui mecum de uno Deo Patre conſentis, dicturum eſſe, in animum meum inducere non poſſum; licet non deſint, ex iis qui tecum ſentiunt, qui omnino velint, Chriſtum in Vetere Teſtamento frequentiſſime Jehovam fuiſſe appellatum, & in locis pœne innumerabilibus id, quod diſerte Jehovæ tributum eſt, ad Chriſtum referri debere; etiamſi nulla rei futuræ prædictio in illis contineatur (nam hoc unum eſt ex pluribus abſurdis, in quæ tandem veſtram ſententiam defendenti deveniendum eſt) quod aliud nihil eſt, quam Trinitariis, vel certe iis, qui Chriſtum ex ipſa divina eſſentia & generatum eſſe & conſtare volunt, aperte favere. Sed hæc relinquamus; & quando ſatis alibi à noſtris hominibus, & à me ipſo demonſtratum eſt, Chriſtum non eſſe illum Jehovam, & ad hunc locum, tanquam, ſcilicet, ſi à Johanne ad Chriſtum accommodatus fuiſſet, à quibuſdam & à me ipſo, ut ſpero, non male reſponſum fuit; concludamus, ſi Chriſti gloria ab Eſaia viſa in illa ipſa viſione continetur, id alia ratione fieri, quam quia is, qui illi in gloria eſt conſpectus, ipſe Chriſtus eſſet: altera, videlicet, illa ratione, quod in illa Jehovæ gloria, Chriſti quoque gloria continetur. Unde etiam reſponſio patet adverſus illos, qui hinc, propter Johannis verba, Chriſtum, ipſum Jehovam eſſe probari contendunt. Namque intelligendum eſt nimirum, in viſione illa non præſentem, ſed futuram Jehovæ ſeu Dei gloriam apparuiſſe, & Eſaiæ repræſentatam eſſe: gloriam, inquam, illam, de qua, ut ſupra indicavi, idem Eſaias alibi vaticinatur, quod ab hominibus conſpicienda eſſet; quæ etiam in verbis, quæ in ipſa viſione audivit, diſerte commemoratur. Clamabant enim illi Seraphim, *Sanctus, ſanctus, ſanctus, Jehova exercituum, plena eſt omnis terra gloria ejus*. Tunc enim revera omnis terra Jehovæ gloria plena fuit, quando Chriſtus primum Iſraëlis populo apparuit, & deinde prædicatus eſt gentibus per univerſum orbem. Quod ut verum eſſe intelligas, vide ex locis ejuſdem Eſaiæ, quos ſupra notavi, potiſſimum cap. 66. 18. Cum hæc igitur ita ſe habeant, unicuique perſpicuum eſſe poteſt, quomodo in gloria illa Jehovæ ab Eſaia conſpecta ipſius Chriſti gloria contineretur, & ita per illius viſionem Chriſti gloriam, non quidem tunc præſentem, ſed poſt ipſum Chriſtum ex virgine natum & mundo exhibitum futuram, ille viderit. Unde liquet, ex Chriſti gloria, quæ in illa viſione Eſaiæ apparuerit, nullo pacto ipſius Chriſti exiſtentiam, antequam ex virgine naſceretur, probari poſſe. Quod ſi poſtremo Chriſti gloria, quam vidit Eſaias, quæ ex loco iſto poſſit intelligi, non in illa viſione, ſed in aliis continetur, quæ ibi prædicuntur, neceſſe eſt, ut illa non præſens, ſed futura fuerit. Qualis vero illa eſſe poſſit, jam antea oſtendi: id eſt, ejuſmodi, quæ omnino poſt Chriſtum ex virgine natum, extiterit: immo poſtquam Chriſtus, Judæis annunciatus, ab illis rejectus fuit.

E. J.

Decimum Tertium Argumentum. Prodo teſtimonium, quod extat Hebr. 1. 6. *Adorent eum omnes Angeli Dei*. Hoc dictum, quia citatur è Pſal. 97. ſatis declarat, Davidem ſuo tempore hortatum eſſe angelos ad laudandum & celebrandum Chriſtum, quod minime feciſſet, ſi ſuo tempore non extitiſſet. Quod ſi quis, dicat aliam fuiſſe mentem Davidis, neque hoc argumentum eo Pſalmo tractari: Saltem ex hac citatione colligitur quod ſentit autor ejus Epiſtolæ de Chriſto, eum videlicet reipſa tempore Davidis extitiſſe, & ab angelis adoratum eſſe. Alias minime iſtud Pſalmi teſtimonium citare potuiſſet.

F. S.

F. S.

In Pſalmo 97. quemadmodum alii etiam animadverterunt, eſt vaticinatio de regno Chriſti: idque ſub typo plenæ poſſeſſionis terræ Iſraëlis, quam, devictis ſuis hoſtibus, adeptus eſt David: per quem, videlicet, Deus tunc regnaſſe dicitur. Atque id, quod dixi, de typo Davidis, confirmat prorſus in Græca interpretatione inſcriptio; quæ, ſi Latine reddatur, ſic ad verbum habet, *Pſalmus Davidi, quando terra ipſi reſtituta eſt.* Nam apud Hebræos, ut ibidem ſubjungitur, Pſalmus ille eſt ſine titulo. Id vero, quod dixi, de regno Chriſti ibi prædicto, ſenſit omnino auctor ipſe epiſtolæ ad Hebræos. Et propterea verba, quæ ex illo citat, ad Chriſti regni initium accommodavit; regni, inquam, illius tum primum initi, cum Chriſtus in cælum, devicta morte, & inferno, tranſlatus eſt, & in futurum nobis orbem terrarum introductus; per quem, videlicet, Deus regnat, & regnaturus eſt; quemadmodum oſtendi ſupra in reſponſione ad quinctum argumentum. Quid igitur cauſſæ habes, cur omnino velis, ſi ad Chriſtum verba illa Pſalmi recte fuerint accommodata, ipſum Chriſtum jam tum, id eſt, Davidis tempore, extitiſſe, cum verba iſta, ipſo eodem, qui ea ad Chriſtum accommodavit, teſte, in futurum, ſecundum quidem myſticum ſenſum, quem ipſe aperte ſecutus eſt, prorſus reſpiciant? Nulla equidem ratione videre poſſum, cur tantopere id aſſeveres, immo cur contrarium potius inde colligi non fatearis; ſi modo de Chriſti exiſtentia quidquam inde colligi poteſt. Niſi velis, quia is, de quo verba illa expreſſe dicuntur, eſt, ut quidem videtur, Jehova, Jehova autem jam tum ſine dubio erat, idcirco neceſſe eſſe, ut Chriſtus cui accommodantur, jam tum eſſet. Atqui hæc ratio, eo ſtante, quod modo dixi, quodque certiſſimum eſt, videlicet, in verbis illis eſſe myſticum ſenſum, qui ad futurum tempus referatur, quemque is Ipſe, qui ea citat, omnino ſecutus fuerit; nullum momentum habere poteſt; niſi verba illa, quæ expreſſe de Jehova videntur dicta, non aliter ad Chriſtum accommodari potuerint, quam ſi Chriſtus ſit eſſentialiter, ut ita loquar, ipſe Jehova. Hoc autem nec tu ſine dubio vis, & plane falſum eſſe conſtat; cum Sacras Litteras legenti nullum dubium eſſe poſſit, quin & angelis, & hominibus ea non raro tribuantur, quæ ipſius Dei ſunt. Quia, nimirum, ſæpe contingit, ut illi ſint mediæ quædam cauſſæ eorum, quæ vel à Deo erga homines, vel etiam ab hominibus erga Deum fiunt. Sed cum iis, qui hoc, quod palam falſum eſſe diximus, aſſeverare nihilominus non dubitant, quatenus volunt omnino, ut, ſi quid de Deo ſeu Jehova in Vetere Teſtamento dictum, in Novo ad Chriſtum accommodatum fuit, inde neceſſario colligatur, Chriſtum eſſe ipſum Jehovam, cum iſtis, inquam, abunde à noſtris hominibus concertatum eſt: & , exemplis in medium prolatis aliorum, præter Chriſtum, quibus ea tributa fuerunt, quæ Dei ſunt, error iſte confutatus. Id quod aliquanto etiam diligentius fit in ea defenſione, quam dixi à fratribus parari pro Animadverſionibus in Aſſertiones de trino & uno Deo Collegii Poſnanienſis. Tecum vero non ita agere neceſſe eſt: ſed tantummodo te hortari, ut diligenter conſideres ea, quæ ante dixi, de re futura, quæ in verbis illis *& adorent eum omnes angeli Dei*, ſub typo rei præſentis prædicta fuerit; quam, ipſo typo, reque tunc præſente omiſſa, ſolam ſpectaverit auctor illius epiſtolæ; & idcirco ad Chriſtum, licet, cum Pſalmus ille compoſitus eſt, nondum exiſtentem, plane futurum, verba iſta inde ſumpta accommodare non dubitaverit. Nam, cur non ſolum accommodaverit, ſed, tanquam de ipſo Chriſto dicta, acceperit, ſatis demonſtratum eſt, cum ad tuum quintum argumentum reſpondimus.

E. J.

Decimum Quartum Argumentum. Produco initium cap. 1. ad Coloſſen: quod initium diſtinguo in partes duas, quarum prima ℣. 16. & 17, agit de prima creatione, quæ facta eſt per Chriſtum. Altera 18, 19, 20. de inſtauratione mundi ſecundum quam Chriſtus eſt caput Eccleſiæ, & opponuntur inter ſe quæ ℣. 16. dicuntur per Chriſtum condita eſſe omnia tum quæ in cælo ſunt, tum quæ in terra, & 20. omnia eſſe per eum reconciliata tum quæ in cælo ſunt, tum quæ in terra. Eſt igitur Chriſtus utriuſque operis effector tum creationis mundi tum redemptionis; ſecus eſſet inanis tautologia.

F. S.

Quas duas partes facis loci, quem attuliſti, eæ non ſunt à te recte conſtitutæ, nec quales ipſe Paulus facit. Is enim toto hoc loco de ſecunda tantum creatione agit, non etiam de prima. Ut abunde à me demonſtratum eſt in reſponſione ad Volanum, & hic poſtea confirmabitur. Quæ ſecunda creatio duas partes habet. Una eſt renovatio rerum intelligentia præditarum cæleſtium & terreſtrium, idque ſingularum per ſe, quatenus potiſſimum illis Chriſtus dominari incepit eaſque regere ac gubernare. Altera eſt earundem renovatio, quatenus per eundem Chriſtum ſunt inter ſe erga Deum reconciliatæ & concordes factæ. Poſterior pars, finalis cauſſa eſt prioris: Prior vero poſterioris cauſſa inſtrumentalis ſive efficiens ſecundaria. Continetur autem prior pars tribus primis verſiculis, 16, 17, & 18. poſterior vero ℣. 19, & 20. quamquam priora verba ℣. 16. ad utramque pertinent. In illis enim ſummatim proponitur, quod per Chriſtum hæc omnium rerum renovatio ſit facta. Deinde; quia rurſus prior pars renovationis in duo membra dividebatur, quatenus ſcilicet res aut ſunt cæleſtes, aut terreſtres, ſive ut ibidem ipſe Paulus loquitur, aut viſibiles, aut inviſibiles; propterea prius unum membrum explicat, deinde alterum. Explicat prius de cæleſtibus in illis verbis, *ſive throni, ſive dominationes*, &c. uſque ad verſiculum 18. ubi deinde explicat de terreſtribus. Et quemadmodum, in priore membro explicando, dixit, omnes thronos, dominationes, principatus, & poteſtates per Chriſtum creatas, id eſt, renovatas & reformatas eſſe, adeo ut ad ipſum nunc referantur, & ipſe omnibus præſit, & per ipſum omnes conſiſtant; Sic in altero explicando ait, ipſum eſſe caput corporis Eccleſiæ, principium, primogenitum ex mortuis. Sic enim Chriſtus primus omnium à morte in vitam æternam eſt revocatus, ut nemini, niſi per ipſum, idem contingere queat, & ipſe non vivorum modo, ſed mortuorum etiam dominus ſit factus. His dictis ſubjungit ea verba, *ut ſit in omnibus ipſe primatum tenens*; quæ & ad utrumque membrum hujus prioris partis referuntur, & ſimul, quænam potiſſimum in iis explicandis Apoſtoli mens fuerit, ſatis aperte indicant. Nempe oſtendere, Chriſtum omnibus & cæleſtibus & terreſtribus præeſſe ac dominari, atque hac præcipue ratione omnes per ipſum renovatos ac reformatos fuiſſe. Cum priorem partem iſtius novæ per Chriſtum creationis Paulus executus eſſet, poſteriorem aggreditur. Quæ, quoniam, ut dixi, prioris eſt finalis cauſſa, & ſimul ejus effectus; propterea per particulam Quia eam incipit. Ac ſi diceret; Idcirco, quæ ſuperius expoſui fuerunt Chriſto à Deo attributa, ut id fieri poſſet, quod ſtatim dicam, quodque ut fieret, Deus decreverat; Hoc eſt, ut in uno Chriſto eſſet quidquid ipſe generi humano de ſua erga ipſum benignitate ac voluntate pateſieri & exhiberi volebat (hoc eſt enim habitare in Chriſto omnem plenitudinem; quemadmodum oſtendi ſupra in reſponſione ad ultimam ex tuis quatuor prioribus rationibus) atque hac ratione nulla diſcordia amplius inter res cæleſtes, & terreſtres, aut terreſtrium inter ſe eſſe poſſet: ſed omnes ſimul inter ſe reconciliatæ ac concordes factæ per unum Chriſtum in ipſum Deum tenderent *εἰς αὐτὸν* enim eſt in Græco; quod *in ſeipſum* ſignificat, non autem *ſibi*, ut Caſtellio & Beza interpretati ſunt, exiſtimantes; hic agi de ipſa reconciliatione cum Deo, nec

interim animadvertentes, nullo pacto dici posse, res cœlestes fuisse cum ipso Deo per Christum reconciliatas, qua de re explicatum est à me pluribus in disputatione illa, quam habui cum Jacobo Coveto de Jesu Christo servatore. Ubi etiam, cur Christi crucis & sanguinis in hac cœlestium, & terrestrium rerum inter se pacificatione mentionem Paulus fecerit, docere sum conatus: præter id, quod ostendi, quomodo Dei voluntas plenissime in uno Christo patefacta, quæ illa plenitudine, ut dixi, continetur, quam omnem in Christo habitare Deum voluisse, Paulus affirmat, caussa fuerit, ut pacificatio ista extiterit. Vides, ut arbitror, in Pauli verbis haud revera opponi inter se, quæ leguntur ỳs. 16. & quæ scripta sunt ỳs. 20, & nullam esse ταυτολογίαν, id est, ejusdem creationis repetitionem, etiamsi Apostolus de secunda tantum creatione agat; cum, quod generatim prius dixerat, per suas species deinde explicet.

E. J.

Non ita est. Propterea quod in altera parte æque fit mentio omnium quæ in cœlo & in terra sunt, quam in prima.

F. S.

Atqui species diversæ, unde constituitur differentia inter priorem, & posteriorem partem, non sunt ratione rerum ipsarum (hoc enim est tantum in membris duobus prioris partis) sed ratione ipsius secundæ creationis, seu renovationis, quæ, diverso modo considerata, duas constituit species. Immo ratio ista tua & meam sententiam confirmat, & tuam vehementer labefactat, quod attinet ad hujus Paulini loci explicationem. Nam, si utrobique omnium fit mentio, quæ in cœlo sunt, & quæ in terra, & hac in re utraque pars est prorsus similis, ut ex ipsa tua ratione colligitur; satis constare potest, non agi in priore parte de prima creatione, in altera vero de instauratione mundi, ut tu opinaris. Neque enim eædem omnes res cœlestes, & terrestres sunt instauratæ, quæ etiam primum creatæ. Sed ex illis, quæ primum sunt creatæ, instauratæ sunt eæ tantum res, quæ intelligentia sunt præditæ; adeo ut ingens numerus, immo maxima pars rerum primo creatarum, ad instaurationem non pertineat. At vero, si in priore parte de renovatione omnium rerum secundum unam rationem, in altera autem de eadem renovatione secundum aliam rationem agatur, ut ego sentio, omnia sibi constant; cum omnes res renovatæ seu reformatæ ad utramque reformationis rationem pertineant, nisi quod possint ipsi quoque diaboli ad priorem rationem pertinere, ad posteriorem non item. Cum enim diaboli quoque principatus & potestates alibi, adeoque in eadem hac Epistola ad Colos. ab eadem Paulo manifeste appellentur Ephes. 6. 12. Colos. 2. 15; nihil est, quod impediat, quominus eos hoc loco verbis illis complexus fuerit, *sive principatus, sive potestates*; præsertim cum certum sit, eos quoque Christo à Deo subjectos fuisse, & per Christum eorum vires, & potestatem imminutas atque immutatas. Quæ imminutio, & immutatio licet ipsis diabolis in bonum non cedat, cedit tamen in bonum iis, qui præcipue ad hanc mundi reformationem pertinent, & ipsius universæ reformationis pars sunt, eaque utilis admodum ac consentanea. Propterea ipsi quoque diaboli reformati per Christum fuisse, dici à Paulo potuerunt, secundum eam reformationis rationem, quam priore loco exposuit. Quod si iidem, ut dixi, ad alteram rationem non pertinent, quemadmodum alia, de quibus utrobique Paulus loquitur, nihil absurdi ea in re esse videtur, cum satis sit, alia omnia pertinere.

E. J.

Ergo reconciliatio secundum tuam sententiam pertingit ad pios & diabolos. Ubi igitur manent homines impii?

F. S.

Immo ego diserte negavi, reconciliationem pertinere ad diabolos. Sed quia tu fortassis ab initio credideras, me totum Pauli locum à te allatum, ad reconciliationem referre, propterea tanquam si verum esset id, quod de me opinatus antea fueras, nunc ita loqueris; quamvis aperte monuerim, me posteriorem tantum, quam feci, verborum Pauli partem ad reconciliationem referre. Quæ etiam reconciliatio, ut dixi, non ea est, qua nos ex Dei inimicis amici facti sumus (nam de ista loquitur sequens versiculus 21, quem tu, loco Pauli afferendo, nequaquam es complexus) sed de ea, qua inter se res cœlestes & terrestres sunt pacificatæ. Cæterum quod de hominibus impiis interrogas, cum certum sit, te loqui te iis impiis, qui impii esse perseverant, nihil incommodi habet, si illi nec secundum priorem nec secundum posteriorem rationem reipsa sint per Christum reformati; etiamsi Paulus de omnibus hominibus, si ejus verba spectes, loquatur. Non enim crediderim, teipsum negare, eos ad reconciliationem, de qua Paulus verba facit, minime reipsa pertinere, & tamen certum est, Paulum ibi suis verbis omnia complecti, tum quæ in cælis, tum quæ in terris sunt. Quæ loquendi formula tibi non omnes homines tantum, sed omnes prorsus res, præter ipsum Deum & Christum videtur comprehendere: si modo, ut hactenus pro certo habui, & pro concesso alicubi sumpsi, quemadmodum vis, priorem partem ad primam creationem pertinere, sic eam ad omnium prorsus rerum primam creationem pertinere velis. Quanquam Paulus, cum de reconciliatione ista & pacificatione, quam dixi, agit, non tam eventum, quam Dei consilium, spectare videtur. Quod scilicet Deus per Christum omnia tam cœlestia, quam terrestria, inter se reconciliare & pacificare curaverit: & porro, quantum in ipso fuit, reconciliaverit, & pacificaverit. Atque hac ratione impii quidem ipsi, qui impii esse perseverant, à verbis Pauli excluduntur. Nam, quod ad alteram reformationis rationem attinet, si diaboli, ut ante ostendi, ad ipsam pertinent, nihil est, cur simili modo impii quoque ad eam pertinere non possint. Itaque tandem agnoscere potes, quomodo totus Pauli locus de nova seu secunda creatione commodissime accipi possit; ad quam omnia quæ Apostolus sine dubio intelligit, id est, res omnes intelligentia præditæ aliquo modo pertineant; nec quidquam esse opus ita ejus verba interpretari, ut primum de mundi creatione, deinde de instauratione agat.

E. J.

Non est solus iste locus Pauli ad Coloss. ubi priore loco de creatione mundi agatur, postea vero de redemptione, sed etiam apud Johannem cap. primo idem omnino fit; & inanis committitur tautologia, si hoc discrimen tollatur. Præterea Vetus Testamentum erit clarius novo. Ibi enim nova creatio vocatur, ut in Esaia cum Dominus inquit. *Ecce creo cælum novum & terram novam*, secus autem fit in novo, si tua sententia vera est, & si hæc loca quæ diserte loquuntur de creatione accipienda sunt de nova creatione. Nam si dicas, deesse commoda verba, quibus id efferatur, responderi potest, id nequaquam ita esse. Non enim desunt verba in Vetere Testamento, etsi non idonea verba composita in promptu sunt, quibus nova creatio efferatur, aliisque potest verbis ita efferri, ut distincte intelligatur id quod res est.

F. S.

Quando dicis, apud Johannem cap. primo prius agi de mundi creatione, postea vero de redemptione, alioqui inanem committi ταυτολογίαν, rogo te, an de creatione prius agi ibi intelligas, *Omnia per ipsum facta sunt*, &c. an vero ibi, *Et mundus per ipsum factus est*. Si in prioribus verbis, non erit iste locus plane similis loco ad Coloss. neque ad eum pertinere poterunt, quæ hic disputas de verbis, quibus prima vel nova creatio significetur. Non enim ibi, ut in loco ad Coloss. dubium est de significatione verbi alicujus: utrum, videlicet, primam, an secundam creationem significet. Certum est enim, etiamsi ibi de prima creatione non agatur,

agatur, verbum tamen Faciendi proprie, ut sonat, accipi posse; ut quidem à me accipitur. Qui in illis verbis nullum tropum agnosco; nisi vulgatissimum illum, & usitatiorem in Sacris Literis, quam sit propria vocabuli significatio, cum voces universales restringuntur, & ad subjectam materiam accommodantur. Quandoquidem arbitror, Omnium appellatione, eo loco, illa omnia significari, quæ ad negotium Euangelii pertinent. Nam hæc tantum, nec præterea alia, esse potest Johannis subjecta materia. Atque idcirco, nihil aliud eum dicere voluisse, contendo, quam, quæcumque ad Euangelii negotium pertinentia facta conspicerentur, ea omnia per Christum facta fuisse. Plurima enim ejusmodi, eaque cæteris præstantiora, tunc facta fuisse apparebant, cum jam Christus corpore abesset; quæ tamen per eum, id est, ejus potestate fuerant facta. Quod si intelligis, in posterioribus illis Johannis verbis agi prius de creatione, jam id non poterit esse verum, cum antea de redemptione actum fuerit, si non alibi, at certe in proximis verbis, *quæ illuminat omnem hominem venientem in mundum*. Sic enim legi debere supra monuimus. Quod dico, non quia multum intersit, utrum de redemptione prius aperte, deinde vero sub nomine creationis, fuerit actum, an vero contra, quod ad ταυτολογίας attinet, quam tu interpretationi meæ objicis: sed quia, cum indubitatum sit, post prædicta verba, *& mundus per ipsum factus est*, de redemptione iterum agi, hinc agnoscere possis, non futurum absurdum, si quis ejus loci verba ita interpretetur, ut repetitio aliqua in illis insit. Quamquam mirum videri debet, quod in Johanne repetitiones, aut ταυτολογίας ipsas tanquam insolens aliquid admittere nolis; cum plane constet, scriptorem illum istis quodammodo delectari, earumque exempla adeo apud ipsum frequentia esse, ut supervacaneum sit ea proferre. Hoc tantum dicam, me non dubitare, quin tu & hunc, & superiorem locum, una cum plerisque aliis divinarum litterarum studiosis, de prima creatione accipias. Ex quo necessario sequitur, repetitionem atque adeo ταυτολογίαν in his Johannis verbis esse (nam quid aliud est, mundum per Christum esse factum, quam, per eum omnia esse facta, si utrumque de prima creatione accipiatur) quæ tamen non erit, si ut ego volo, verba utrobique explicentur. Qua ratione priorem locum explicari velim, jam dictum est. Posteriorem vero ita explico, ut sensus sit, vel mundum istum, quem incolimus, id est, homines in eo habitantes, per Christum, quantum in ipso fuit, instauratos & reformatos fuisse, & quasi denuo factos, quemadmodum ante annos ferme viginti duos eum locum accipiendum esse docui, vel futurum nobis mundum, per Christum esse factum. Quæ explicatio superiori adjuncta est, eaque abunde confirmata, iis fortasse omnibus dilutis, quæ illi adversari videantur, in supra dicta defensione animadversionum nostrarum in Assertiones collegii Posnaniensis. Jam vero aliud est sine dubio, omnia, quæ ad Euangelii negotium pertinentia facta conspicerentur, per Christum facta fuisse: aliud vero, vel mundum per Christum quasi denuo factum esse (tametsi hoc ex illo consequitur) vel futurum nobis mundum per eundem factum fuisse; quamvis hic fuerit finis rerum ad Euangelii negotium pertinentium, quæ tunc factæ conspiciebantur. Ex quo etiam intelligi potest, si dixeris, hac ratione plures ταυτολογίας commissum iri, quia videlicet in hisce duobus sententiis agetur de redemptione, & jam ego fassus sum in aliis totius loci verbis non semel de redemptione agi, te id non jure dicturum. Nihil enim obstat, quominus sæpius de redemptione agatur, nec tamen ulla committatur ταυτολογία; quippe quod non eodem modo id fiat, neque de iisdem prorsus rebus ad redemptionem pertinentia, & plures ejus partes; præsertim, si nomen Redemptionis ita accipiatur, quemadmodum à te fieri video: scilicet, omnes suas proximas caussas, omniaque sua effecta, & appendices quasdam ac potissimum reformationem rerum omnium complectatur. Alioqui, si nomen istud propria ipsius significatione acceptum fuerit, pauca omnino verba erunt in toto eo Johannis loco, in quibus de redemptione agatur. Neque hæc eo dico, ut docere velim, nullam ταυτολογίαν futuram, si, ubi tu de prima creatione agi putas, de iis agatur, quæ ante exposui (jam enim asserui, Johannem ταυτολογίαις quodammodo delectari) sed, ut intelligi possit, tolerabiliorem eam fore, si mea, quam si tua interpretatio recipiatur.

Nam quod deinde ais, si Creationis simplici nomine in locis à te allatis nova creatio intelligatur, Vetus Testamentum novo clarius futurum; siquidem in Vetere Testamento cum nova creatio prædicitur, ea diserte nominatur; hoc, inquam, quod ais, non videtur quidquam momenti habere. Quandoquidem subjecta Novi Testamenti materia, & illius persona, per quem alicubi in testamento novo facta creatio dicitur, & denique locorum ipsorum circumstantiæ, & cum aliis similibus collationes planissimum faciunt, non de prima, sed de alia quadam creatione agi. Quæ sit Novi Testamenti materia, & quam illa à prima creatione absit, adeo ut proprium ejus sit illud, quod primæ creationi opponitur, id est, regeneratio & reformatio, apertius est, quam ut probari debeat. Illius porro persona, per quem alicubi facta creatio dicitur, Jesus Christus est, Ephes. 3. 10. quem, proprie loquendo, certissimum est, etiamsi is, qui unigenitus Dei filius est, antea fuisset, non extitisse, nisi postquam ex virgine est natus: aut certe de ipsius ante illud tempus existentia nihil aliunde aperte constare, immo perridiculum esse, existimare aliquem extitisse, antequam ex matre sua sit natus; quemadmodum supra alibi diximus. Quod si sub alia appellatione seu nomine, quam Jesu Christi, in locis à te productis, illi creatio tribuitur, ut apud Johannem sub Verbi seu Sermonis appellatione Joh. 1. 1, &c. apud Paulum vero sub Dilecti Dei filii nomine Col. 1. 14, &c. cum nihil impediat, quominus nomen sive appellatio illa homini ipsi Jesu Nazareno per se rectissime conveniat, sicut non pauci ex vetustioribus & recentioribus ipsis Trinitariis de ipso verbo seu Sermone (nam de Dilecto Dei filio non est qui dubitet) fateri sunt coacti; non est cur inde aliam quandam substantiam, seu substantiam, præter illum hominem, vel ante ipsum imaginemur. Sed potius ex eo, quod alibi diserte ipsi Jesu Christo creationem tribui videmus, concludendum omnino est, nihil aliud esse aut fuisse unquam verbum, seu sermonem illum, illumve dilectum Dei filium, quam ipsum Jesum. Cæterum, quod ad circumstantias ipsorum locorum attinet, & cum aliis similibus collationes, ex quibus perspicuum fiat, non posse creationem istam esse primam illam à Mose descriptam, sed necesse esse ut alia quæpiam sit, eaque post Christum ex virgine natum; satis erit, ne nimis longi simus, si id in ipso loco Pauli, ex quo tuum argumentum formasti, evenire demonstravero. Sed prius, ut melius intelligas, rationem tuam à majore claritate ductam, quæ in Vetere Testamento esset, quam in novo, nullum momentum habere, animadvertere debes, in loco Esaiæ à te allato, & si qui sunt similes, aut necesse fuisse addere aliquid, quod de nova creatione verba fieri indicaret, aut nihilo clariorem fuisse sermonem, eo addito, quam si non additum fuisset. Aut enim verbum Creandi ita prolatum fuerat, & tales erant loci circumstantiæ, ut ad præteritum tempus creatio ista posset referri; & tunc necesse erat aliquid addere, ex quo non de prima jam diu facta creatione, sed de alia facienda agi constaret. Alioqui cum certum esset, eum, qui se creare dicebat, primam creationem fecisse, vix fieri potuisset, quin ad illam verba ipsius referrentur. Aut rursus Creandi verbum ita prolatum fuerat, & tales loci circumstantiæ erant, ut nulla ratione ad præteritum tempus ea creatio posset re-

ferri; & tunc, etiamsi simpliciter dictum fuisset, *Ecce creo cœlum & terram*, tamen nemo prorsus fuisset, qui de nova aliqua creatione seu reformatione rerum verba ista non accepisset. Cum igitur voces additæ Novum & Novam aut necessariæ fuerint, aut supervacaneæ, nulla inde (nam præter istas voces nihil est in ipsis verbis, unde ea colligatur) major claritas colligi potest in verbis Veteris Testamenti, quam sit in verbis novi. Nam etsi in verbis Novi Testamenti Creandi verbum, aut aliud simile, ad præteritum tempus manifeste refertur, & de re jam facta sermonem esse constat; tamen cum, ut dictum fuit, aliunde non appareat, per Christum Jesum, per quem facta hæc creatio dicitur, primam creationem fuisse factam, immo cum id, proprie loquendo, impossibile omnino existimari debeat, nihil fuit necesse, quemadmodum in Veteris Testamenti verbis fuit (si modo voces istæ ibi aliquid efficiunt) addere voces ullas, quæ de nova aliqua creatione, non autem de prima, sermonem esse significarent. Præsertim cum & in vetere, & in Novo Fœdere simplex ipsum verbum Creandi novam aliquam creationem seu reformationem significare inveniatur. Quod si major ista claritas non ex verbis ipsis, & loquentis consilio, sed aliunde, & ex accidente oritur; nihil absurdi est in eo, quod alicubi Veteris Fœderis verba eadem de re clariora sint, quam verba Novi Fœderis. Quanquam crediderim, jure affirmari posse, non de eadem ipsa re utrobique agi; sive non idem dici à Paulo, quod prædictum fuerat olim à Deo apud Esaiam: ubi proverbialis quædam videtur esse locutio, qua ingens aliqua rerum mutatio significari soleret.

Verum, hoc omisso, jam ad Paulini loci circumstantias veniamus, & similis alicujus loci cum eo collationem. Primum igitur, quod dilectus Dei filius, per quem creationem istam factam fuisse, Paulus scribit, ibidem Imago Dei inconspicui vocatur, id non obscure indicat, de homine illo Jesu Dei filio verba fieri, per quem Deus ultimis temporibus locutus esse scribitur, & qui propterea ibidem expressa imago substantiæ ejus esse dicitur. Nam 2 Cor. 4. quoque, ubi à Paulo Christus imago Dei appellatur, ex ipsius loci verbis patet, id fieri ratione Euangelii per ipsum publicati & confirmati, nec alia potissimum de caussa ista appellatione Christus insignitur, nisi ut sciamus, quæcumque homo ille Jesus, qui Christus nominatur, nobis annunciavit & patefecit, ea revera divina esse, nec alio loco habenda, quam si ipsum Deum præsentem conspexissemus, easque nobis dicentem audivissemus. Quo sensu, ut ex loco ipso, si sequentia verba legantur, aperte constat, dixit ipse Christus Joh. 10, 19, qui ipsum viderit, patrem vidisse; & sic, qua ratione potissimum ipse Imago Dei sit, dilucide exposuit. Jam, quæ hic multi de ista Dei imagine ante publicatum & confirmatum Euangelium philosophantur, inanes sunt speculationes, à mente & simplicitate Apostolica valde abhorrentes. Vide locum 2 Cor. 4. 4. & deinceps usque ad illa verba, *ad illuminationem scientiæ claritatis Dei in facie Christi Jesu*; eaque conjunge cum verbis, quæ sunt ad finem cap. præcedentis. Vide etiam, quæ supra hac eadem de re dixi, cum ad ultimam illarum quatuor tuarum rationum respondi. Præterea in hoc eodem loco ad Col. Paulus proxime de sanguine illius dilecti filii Dei mentionem fecerat; quod sine controversia similiter demonstrat, ipsum de eo, ut homine, verba facere; & propterea creationem, quæ illi postea tribuitur, non posse esse primam creationem, quæ facta est longissimo tempore, antequam homo ille fuerit. Adhæc, si Pauli mens fuisset Christo primam creationem tribuere, iis sane loquendi modis usus esset, quibus in ea commemoranda tum alii omnes Sacri Scriptores uti solent, tum ipse Act. 14. 15. est usus, ipsiusque cœli, & terræ creationis diserte meminisset; qua sola commemorata, sæpe universa prima creatio intelligitur. Verum nullam ipsius cœli, & terræ creationis mentionem facit, quamvis utrumque commemoret; quippe qui ea omnia, quæ in cœlo, & in terra sunt, generatim nominet. Ex quo aperte ostenditur, illum de alia quadam creatione loqui: qua nimirum ipsum cœlum ipsaque terra non comprehendatur. Sed neque alia ex iis, quæ sunt in cœlo, & in terra hac ratione comprehendi, præter substantias intelligentia præditas, easque fortasse non omnes, ex eo apparet, quod, non dicam nihil, quod ejusmodi non sit, ibi commemoratur, sed paullo inferius, ubi reconciliationis & pacificationis aperta fit mentio, quæ ad istas tantum substantias, nec tamen ad omnes, pertinet; omnia similiter generatim commemorantur, tum quæ in cœlis sunt, tum quæ in terra. Et hæc satis sint, quod attinet ad ipsius loci circumstantias.

Quod vero pertinet ad alicujus similis loci cum eo collationem, nihil illustrius in hoc genere excogitari potest, quam, si quis cum hoc loco ea conferat, quæ idem Paulus in Epist. ad Ephesios scribit. In qua, & alii non pauci aliis respondentes, loci sunt, qui huic nostro in hac ad Coloss. Epistola aperte respondent. Ibi igitur cap. primo & 2. quamvis hoc idem argumentum plenissime tractet de excellentia illius à Deo dilecti, deque maximis operibus per ipsum à Deo factis; tamen ne verbum quidem diserte scribit de creatione ulla universali per ipsum facta; nisi demum cap. 3. ubi satis perspicuum est, eum loqui de reformatione cultus, & religionis universæ per unum Christum factæ; qua potissimum aggregatio gentium omnium ad Dei populi rempub. continetur: de qua jam antea locutus fuerat. Sed in iis verbis, quæ proprie loco nostro respondent, & sunt cap. 1. 20. usque ad finem capitis, quibus addi debent ea, quæ scripta sunt supra ℣. 10. & infra cap. 2. 13. usque ad ℣. 17. ubi tamen aliquid dicitur, quod In ipso loco nostro expressum non est, sed exprimitur in hac eadem Epistola ad Coloss. cap. 2. 14. in istis, in quam verbis, nulla fit aperta mentio universalis alicujus creationis: & præsertim, quod invisibilia illa Throni, Dominationes, &c. per Christum creata fuerint. Sed pro eo, quod est in loco nostro, In eo, sive per eum condita sunt omnia: ibi est, Instaurare, seu potius, Summatim comprehendere omnia in Christo, sive per Christum. Quod hic legitur, Thronos, Dominationes &c. per ipsum, & in ipsum creatos esse, & ipsum ante omnes esse, & omnes in ipso constare: ibi simpliciter scriptum est, Ipsum constitutum fuisse supra omnem principatum, & potestatem, & virtutem, & dominationem. Nempe quia, ut à principio diximus, eatenus potissimum sunt ista creata, id est, reformata, per Christum, quatenus illis ipse dominari incepit, eaque regere ac gubernare. Nam præterquam quod hoc per se novam formam in hierarchiam illam inducit, quæ antea talem dominum ac rectorem non habebat; est etiam caussa eorum omnium, qui in illa continentur, potestatem & munera mutandi, augendi, minuendi, prout ipsi visum fuerit. Quemadmodum fieri videmus, si quis alicujus reipub. princeps ac dominus sit factus. Quam rempublicam vel ob id, quod principem ac dominum, quem antea non haberet, sit nacta, novam simul formam nactam esse, nemo negare audebit. Est autem animadvertendum, quod in loco ad Ephesios Paulus ad futurum quoque tempus & seculum aperte respicit. Quod si velimus, illum idem tacite intellexisse in loco ad Coloss. poterunt verba illa, *sive Throni, sive dominationes*, &c. ad terrestria quoque referri, & in futurum tempus simul respicere. Et enim certum est, Christum tandem non minus reipsa, & evidenter omnibus hujus mundi principibus dominaturum, ipsorumque dominum esse à cunctis ipsis agnitum iri, atque hac ratione eos per Christum reformandos esse, quàm cœlestibus illis principibus omnibus jam dominetur, ipsorumque dominus esse à cunctis ipsis agnoscatur, atque hac ratione illi fuerint per Christum reformati. Jam si hoc pacto locum ad Coloss. accipiamus, cessabit illa distinctio, quam supra posuimus in ipsis Pauli verbis inter cœlestia, & terrestria

ſtris in priore loci parte. Quæ res ad id, de quo quærimus, nullum momentum habet. Proinde judicent de iſta loci interpretatione homines docti. Ego in neutram partem pluribus diſputabo. Reliquæ locorum partes quam inter ſe ſint ſimiles, & idcirco demonſtrent, recte à me ſuperiores duas invicem collatas fuiſſe, & utrarumque utrobique eandem ſententiam eſſe, quilibet per ſe, eas conferendo, facillime agnoſcet. Itaque id ſolum monebimus, non debere cuiquam durum videri; quod, ut locum ad Coloſſenſes, quem attuliſti, cum iis, quæ ſcripſit idem Paulus ad Epheſios, conferremus, decimum verſiculum primi capitis Epiſt. ad Epheſios cum vigeſimo conjunxerimus. Non ſolum quia manifeſtum eſt, ea, quæ ſcripta ſunt cap. 2. 13. uſque ad ỳſ. 17. ad hanc collationem, pertinere, & propterea ad eam exequendam conjungenda eſſe, ut à nobis factum eſt, cum fine cap. præcedentis; ſed etiam quia, ſi quis rem diligentius inſpexerit, videbit, quidquid interjectum eſt inter 10, & 20. verſiculum primi cap. ejuſmodi eſſe, ut Apoſtolus tantiſper à propoſito ipſo Chriſti concelebrandi aliquantulum digreſſus fuiſſe cenſeri debeat, & 20. verſic. ad propoſitum fuiſſe reverſus.

Hactenus oſtendi, ni fallor, tantum abeſſe, ut quidquam incommodi accidat, ſi Pauli totum locum à te allatum de ſecunda tantum creatione accipiamus, non etiam de prima; ut potius multa plane abſurda, atque adeo impoſſibilia, emerſura ſint, ſi aliter fiat. Nunc, quia tu plurimum urges ipſum verbum Creandi (nec ſane quidquam eſt, quod præterea urgere poſſis) oſtendendum eſt primo loco, reliquas rationes, quas affers, ut probes, illud hoc loco novam creationem ſignificare non poſſe, non eſſe ejuſmodi, quæ vim aliquam perſuadendi habeant; deinde, exemplis prolatis, planum faciendum ejus verbi, vel inde ducti & conjugati nominis Creaturæ, uſum non rarum in Sacris Literis eſſe, ut novam creationem ſignificet.

Duæ videntur eſſe rationes tuæ, quæ implicite in tuis verbis continentur. Quarum una eſt, quod, cum non deſint alia verba, quibus nova creatio ſignificetur, quæ, videlicet, ſint aperta; non ſit dicendum, Apoſtolum ad id ſignificandum, ſimplici verbo Creandi uti voluiſſe, quod obſcurum eſt. Altera eſt, quod, cum ſcribenti (præcipue vero de re tanti ponderis) ratio ſit habenda perſpicuitatis, ſi unum quodpiam verbum compoſitum in promptu non erat, quo iſta nova creatio clare efferretur, & à vetere diſtingueretur; pluribus verbis id fieri poterat, ut factum eſt in ipſo Vetere Teſtamento, & porro debebat.

Ad priorem rationem dico, certiſſimum eſſe, Novi Teſtamenti ſcripta Hebraicis idiotiſmis abundare, & propterea multa verba, multaſque locutiones, quæ ibi ſunt, & videri & eſſe obſcuras, niſi uſus Sacrarum Literarum attendatur. Cujus obſcuritatis nullam propemodum rationem habendam eſſe cenſuerunt ſcriptores illi; alioqui, Græce ſcribentes, Hebraiſmos illos vitaſſent. Itaque cum Hebræi compoſitis verbis careant; & idcirco ſæpe ſimplicibus pro compoſitis utantur; non putavit Paulus, ad novam creationem ſignificandam, vitandum ſibi eſſe ſimplex verbum creare; præſertim, cum idem ipſum verbum hoc ſenſu uſurpari ſciret in lingua Hebræa, atque adeo in ſcriptis Veteris Teſtamenti; ut poſtea demonſtrabo. Adde (& hoc magis proprie ad tuam rationem convellendam pertinet) quod, niſi verbum aliquod novum formare voluiſſet, quale fuiſſet ἀνακτίζειν (tunc enim non utebantur Græci, ut arbitror, verbo iſto) nullum habebat verbum, quo reformationem illam, quam ipſe intelligebat, ita commode exprimere poſſet, ut verbo κτίζειν. Eam enim reformationem intelligebat, qua res, licet antea extitiſſent, tamen tunc primum revera conditæ dici poſſent. Quippe quæ tunc demum ſuam veram formam adeptæ eſſent. Neque enim κτίζειν ex nihilo aliquid creare, ſed condere, & ſuam formam rei indere ſignificat; & propterea commode, etiam citra Hebraici ſermonis rationem, tunc videtur poſſe uſurpari, cum nova aliqua forma inducitur.

Ad alteram rationem reſpondeo, non potuiſſe Paulum pluribus verbis mentem ſuam apertius explicare, quin multum dignitatis, & elegantiæ, adde etiam efficacitatis, de ipſius ſermone decederet. Nempe enim, ut conjicere licet, hanc novam rerum, de quibus loquebatur, creationem, veteri tacite opponere volebat, atque docere, non in vetere illa ſed in hac nova, ut dixi, res iſtas conditas ſuam veram formam adeptas fuiſſe. Quare eodem ipſo verbo, eoque nudo, uti debuit, quo vetus ipſa creatio ſignificatur. Neque vero illi jure metuendum erat, ne quis verbum iſtud in ipſius verbis ad veterem creationem traheret. Nam & ipſa ſubjecta materia Novi Teſtamenti, circa quam verſabatur, & ipſius loci circumſtantiæ illæ, quas ſupra expoſui; ſatis ſuperque unumquemque monere debuerant, nullo pacto fieri poſſe, ut hic de vetere creatione eſſet ſermo. Quod ſi nihilominus tamen permulti id ſunt arbitrati, curioſitatis humanæ vitio id factum eſt; quæ inauditis & portentoſis quibuſdam rebus mirifice delectatur, & quaſlibet occaſiones ſpecioſarum quarundam, licet inanium, ſpeculationum arripit, ac conſectatur. Nam hoc idem in aliis multis ad religionem pertinentibus, adeoque in aliis ſcripturæ verbis interpretandis evenit. In quibus alioqui non ipſorum interpretantium, ſed eorum, qui verba illa protulerunt, culpâ error commiſſus fuiſſe videretur. Illuſtriſſimum hujus rei eſt exemplum in verbis, quibus uſus eſt Dominus in cœnæ ſuæ ritu inſtituendo. Quæ ſi propter ipſorum ſpeciem quandam in portentoſum plane ſenſum à plurimis accepta fuerunt; non eſt, cur quis cauſſetur, Dominum nimis obſcure locutum fuiſſe, & clarius loqui debuiſſe. Sed vitio hominum id prorſus attribuendum eſt; qui, quantumvis ex reipſa, ejuſque plurimis circumſtantiis, de Chriſti mente moniti, occaſionem tamen propter vanitatem mentis ſuæ arripuerunt ex Chriſti verbis monſtra quædam fabricandi, iiſque ſe mirum in modum oblectandi

Reſtat, ut, exemplis in medium prolatis, oſtendamus, verbum κτίζειν, id eſt, Condere, ſeu mavis Creare, quo hic uſus eſt Paulus, & nomen κτίσεως, id eſt creaturæ, quo proxime fuerat uſus. Dei filium primogenitum πάσης κτίσεως, id eſt, omnis creaturæ appellans, ad novam creationem, ſeu ad reformationem aliquam ſignificandam, in Sacris Literis accommodari: idemque in ipſo Hebræo verbo Bara contingere, quod alioqui primam creationem magis multo, quam verbum κτίζειν, præ ſe fert; ac propterea in Vetere Teſtamento, ut quidam obſervarunt, ſoli Deo tributum invenitur. Igitur in ipſo Vetere Teſtamento apud Eſaiam hæc verba leguntur cap. 45. 7. *Omnem, qui invocat nomen meum, in gloriam meam creavi eum, formavi eum, & feci eum.* Ubi non eſt dubium, quin verba iſta omnia ſimplicia pro compoſitis uſurpata fuerint, atque ita ſint accipienda, quaſi dictum fuiſſet, Recreavi (quanquam hoc verbum Latinis auribus aliud ſonat) Reformavi, Refeci. Ut ſcilicet Creandi verbum hoc loco novam creationem ſignificet. Nam de vetere ſeu prima, quæ omnium eſt communis, & in qua omnia pariter ad ſuam gloriam Deus creavit, & creat, ſermo eſſe non poteſt. Et cap. 65. 18. ſcriptum eſt, *quia ecce ego creo Hieruſalem exultationem, & populum ejus gaudium.* Ubi Vatablus ſic annotat, *id eſt, inſtauraturus ſum Eccleſiam, quam gaudio afficiam.* Hieronymus autem ſic verba accipit, quaſi ſcriptum ſit, *Creabo Hieruſalem in exultatione, & populum ejus in gaudio.* Quos ſecuti in magnis Rob. Steph. Bibliis annotationum auctores in eum locum hæc verba ſcripſerunt, *Præſ. Heb. pro fut. Creaturus ſum Jeruſalem [cum] exultatione, & populum ejus [cum] gaudio id eſt inſtauraturus ſum Jeruſalem, hoc eſt redditurus ſum Eccleſiæ & populo gaudium & exultationem.* Nec ſane aliter Creandi verbum accipiendum eſſe videtur, cum Deus apud eundem Eſaiam ſupra dicto cap. 43. 1. & 15. ait, ſe creare Jacob & Iſraël. Nam

in istis locis veterem seu primam commemorare divinam creationem, quæ impiis quoque, & à Deo prorsus alienis contingit, nihil ad rem, aut parum admodum facere potest. Ibi enim de insigni quodam beneficio, quo Deus affecturus esset populum illum, deque futura liberatione è manibus inimicorum ejus, verba fiunt. Id quod Deus vel ex eo persuadere illi vult, quod illum sibi in peculiarem populum delegerit, & altas ex magnis calamitatibus exemerit, & sic eos nova quadam ratione creaverit atque instauraverit: vel idem efficacibus verbis confirmare, prædicens, se Israelem creaturum esse, id est, plane renovaturum: atque, etiamsi funditus jam periisse dici quodammodo poterit, tamen eum se instauraturum, & ad præstantiorem formam redacturum, id est feliciorem, quam antea fuerit, redditurum. Et hæc Esaiæ testimonia satis sint, quod ad Vetus Testamentum attinet, & ipsum verbum Bara.

In novo porro testamento ipsemet Paulus nobis exempla abunde suppeditabit. Primum enim cap. 2. epist. ad Ephes. 10. scriptum est, *ipsius enim sumus factura creati* (Græcè est κτισθέντες) in *Christo Jesu*, &c. Nam quis negare potest, quin eo loco Creati idem sit, quod Reformati, seu Creati non quidem quatenus primo conditi fuimus, & homines sumus, sed quatenus deinde iterum fuimus conditi, & sumus Christiani? Sed & infra eodem cap. ỳ. 15. hæc verba leguntur, *ut duos condat* (in Græco est κτίσῃ) *in semetipso in unum novum hominem*. Ubi manifestum est Condat pro Reformet positum esse. In Castellionis tamen, & Bezæ interpretationibus hoc non apparet. Ipsi enim, sententiam tantum non etiam verba spectantes, sic locum converterunt, ut verbum Condere regat (ut loquuntur) immediate post se non Duos, sed unum novum hominem. Cujusmodi interpretationes in Sacris Litteris non sunt, meo judicio, laudandæ. Quippe quæ locorum inter se collationem tollant, & verborum vim obscurent, atque hac ratione præcipuam Scripturæ intelligendæ viam quodammodo occludant. Sed ad rem nostram. Nam in eadem præterea epistola cap. 3. 9. est locus ille, ubi secundum Græca exemplaria scriptum est, Deum creasse (est autem in verbis Græcis participium κτίσαντι) omnia per Jesum Christum. Unde, quemadmodum dictum est supra, satis intelligi potest, non agi ibi de prima creatione, cum certum sit, ipsum Jesum Christum nondum extitisse, cum primo omnia creata fuerunt; etiamsi Dei filius dilectus, seu Verbum, sive sermo ille, quibus alibi omnium creatio aut tribuitur, aut tribui creditur, jam extitisset. Quamobrem necesse est, nisi verbis aliquam vim facere velimus, fateri, verbum Creare seu κτίζειν reformationem rerum seu renovationem significare. Nam alibi quoque scribit idem Paulus 2 Cor. 5. 17. omnia facta esse nova. Huc accedit, quod, ut similiter supra dictum fuit, locus ipse per se aperte ostendit, non de prima, sed de secunda creatione ibi verba fieri: potissimum vero de reformatione illa, qua una cum gente Israëlitica aliæ omnes gentes unus Dei populus sunt factæ. Certe Johannes Calvinus ex ipso loco monitus & vidit, & confessus est, eam Pauli sententiam ibi potius ad secundam, quam ad primam creationem pertinere. Ejus verba, ut ea à quodam recitata inveni, qui etiam Luterum in eundem locum videndum monet, bona fide subscribam. *Non tam* (inquit) *de prima creatione interpretari licet, quam de instauratione spirituali. Tametsi verum est illud, verbo Dei creata esse omnia Psal. 33. Joh. 1. circumstantia tamen loci postulat, ut de renovatione intelligamus, quæ continetur in beneficio redemptionis.* Hactenus Calvini verba. Quod enim alii volunt, mentem Pauli fuisse dicere, quemadmodum Deus per Jesum Christum omnia primo creavit, sic per eundem ea instauraffe; hoc nec cum antecendentibus, nec cum sequentibus verbis eorumve sententia aperte cohæreret, & nimis concise, quantumque ego meminisse possum, præter omnem Pauli morem dictum esset. Quamquam est præterea animadvertendum, neque in Latinis codicibus, idque Ambrosii etiam & Hieronymi ætate, neque in Syriaca interpretatione legi verba illa, *per Jesum Christum*. Cui lectioni si, ut debemus, locum esse posse velimus, jam cessabit ratio ista, cur primæ creationis ibi mentio fiat. Nec alia ulla excogitari poterit, quæ ista infirmior non sit, & verba illa, *qui omnia creavit*, minus cum aliis cohærentia, & multo magis concisa non reddat.

Vidimus de verbo ipso κτίζειν seu Condere sive Creare. Nunc de conjugato sive inde ducto nomine κτίσεως aut alio creaturam significante videamus; num scilicet id nomen novam creaturam apud sacros scriptores significare soleat. Et primum insignis locus apud eundem Paulum occurrit, ubi id nomen sæpius repetitum est cum novæ creaturæ significatione. Is est cap. 8. epist. ad Rom. à ỳ. 19. usque ad ỳ. 24. Nam etsi plerique creaturæ nomen ibi aliter acceperunt; tamen id incogitantia quadam, & vocis prima facie constat esse factum, si quis paullo diligentius totum locum expenderit. Vidit hoc Anonymus quidam, qui in eam epistolam haud sane contemnendos commentarios scripsit, eosque Paulo tertio Pontifici Rom. dicavit. Augustinus id tantum vidit, nulla ratione fieri posse, ut de omnibus creaturis, seu de universitate rerum, ut aliis visum est, sub eo nomine à Paulo verba fierent. Quare ad homines tantum eam vocem retulit; quippe qui observasset, Creaturæ nomen in Sanctis Literis, idque etiam apud ipsum Paulum interdum hominem tantum significare. Mat. 16. 15. Col. 1. 23. Sed falsus est tamen, (nisi nos ipsi vehementissime fallimur) opinione sua. Plurimæ enim sunt caussæ, quibus omnino prohibemur, Creaturæ nomen ibi aliter accipere, quam, pro nova creatura, pro ipsis, inquam, tantummodo hominibus Dei spiritu regeneratis; quos Apostolus dicit perpessionibus quidem, & calumitatibus, adeoque vitæ hujus jacturæ potissimum esse obnoxios; sed non tamen quod hic sit eorum finis, sive eventum ipsum, sive illorum mentem spectes. Expectant siquidem ipsi summa cum spe, quam illis per Christum fecit Deus, diem illum, quo filii Dei patefient, id est, homines qui per Dei spiritum fuerint regeniti, ex ipsoque Deo nati, beatam immortalitatem ad ipsius Christi exemplum adipiscentur; gementes tamen interim & suspirantes sub tanto malorum pondere, non solum ipsi in universum seu generatim, sed ii etiam inter ipsos, qui cæteris antecellunt, & ab aliis propter præcipuas quasdam ac præstantiores divini spiritus partes, quas adepti sunt; ex quibus unus ipse Paulus erat, merito distingui possunt. Hanc omnino esse illius loci sententiam, & per se (ut mihi quidem videtur cuilibet ea de re monito apertissimum esse potest, & nos accurate, singulis fere verbis perpensis, in disputatione, quam cum Francisco Puccio habuimus de mortalitate primi hominis, id planissimum facere conati fuimus. Hic autem denuo eundem laborem subire & sane piguit, & minus necessarium esse duximus.

Sed præter ipsum Paulum, Jacobum habemus qui suæ epistolæ cap. 1. 18. voce κτισμάτων, id est Creaturæ, novam creaturam significavit, inquiens de Deo, *Voluntarie genuit nos verbo veritatis, ut simus initium aliquod creaturæ ejus*: sive ut Græca verba sonant *primitiæ quædam creaturarum ejus*. Ubi pro *creaturarum* in Græco est κτισμάτων. Initium seu Primitiæ, sine dubio, temporis prioritatem declarant. Unde patet, Apostolos, & qui illorum ætate per Dei verbum regenerati fuerunt, aliis Dei creaturis tempore priores fuisse. Atqui si Creaturarum nomine primas seu veteres creaturas intelligas, hoc falsissimum erit, cum aliquot millibus annorum ante mundus à Deo creatus esset quam isti existerent. Necesse est igitur, ut Creaturæ nomen hoc loco novam creaturam significet; quæ nimirum tunc temporis primum existere cæpit. Hinc perspicuum est, cur Christus apud Johannem in Apocalypsi se Principium creaturæ Dei ἡ ἀρχὴ τῆς κτίσεως τοῦ Θεοῦ appellaverit Apoc. 3. 14. Nempe quia & ab ipso sumptum est ini-

tium

tium contendi novas creaturas, & per ipſum aliæ omnes ſunt conditæ. Nam & proxime ſe teſtem illum fidelem & verum appellaverat. Quia enim Chriſtus alijs doctrina, & exemplo ſuo præivit, ac divinæ voluntatis fidem fecit, idcirco & quatenus eſt nova creatura, alias omnes tempore antecedit, & aliarum omnium eſt auctor atque origo. Hic autem locus non à me ſolum, ſed ab aliis etiam nonnullis & antiquis & recentioribus theologis, ad veterem Creationem non pertinere agnitus eſt. Ut, iis junctis, quæ modo ad eum explicandum breviter attuli, poſſit merito inter ea teſtimonia numerari, in quibus certum ſit τῆς κτίσεως ſeu Creaturæ nomen non veterem, ſed novam creaturam ſignificare. Sed, quid ſi nullum ejuſmodi teſtimonium haberemus, nec uſquam alibi verbum κτίζειν non primam creationem, ſed reformationem declarare inveniretur; num propterea ab eo verbo in hunc ſenſum in Pauli loco, quem produxiſti, accipiendo abſtinendum nobis eſſet? Non ſane; cum etiam citra ullum Hebraiſmum & propriam verbi κτίζειν ſignificationem, de quibus ſupra egimus loquendi figura atque tranſlatio facile admitti poſſit, ut quæ reformantur, formari ſimpliciter dicantur. Præſertim cum præter alia multa, quæ ante expoſuimus, ex quibus patet, hanc eſſe omnino ejus verbi vim eo in loco, manifeſtum ſit, novæ creaturæ, & novæ creationis per Chriſtum factæ plurimis in locis mentionem fieri; idque apud ipſum Paulum; ut 2 Cor. 5. 17. Gal. 6. 15. Epheſ. 4. 24. Coloſſ. 3. 10. adeo ut, ſi mihi verum dicendum eſt, ego valde ſemper ſim eos miratus, qui cum facillimam ſibi ab ipſo Paulo ſuppeditatam ejus verborum explanandi rationem præ manibus haberent, unius verbi ſpecie detenti, atque decepti, ea omiſſa, mirabiles quoſdam vel potius, ut dictum eſt ſupra, plane portentuoſos ſenſus Scripturæ ſacræ accommodare non ſint veriti.

E. J.

Equidem non nego aliquibus Novi Teſtamenti locis de nova creatione agi, eaque ipſe ita accipio. Verum quæritur de aliis locis, ubi ſimpliciter de creatione agitur nulla reſtrictione addita, & quidem diſtincte ſubjungitur opus reparationis; ne quis intelligi id putet cum de creatione per Chriſtum facta agitur. Quemadmodum igitur nihil obſtat, quominus idem artifex domum inſtauret, qui eam primo ædificavit ita cum Chriſto & creatio mundi & redemptio diſtincte in ſcriptura aſcribatur, utraque illi eſt relinquenda, nec altera detrahenda. Quo conceſſo alterum quoque ſequitur, Chriſtum non ſolum eſſe filium Mariæ, ſed Dei quoque filium unigenitum, qui ante initium rerum omnium ſit à Deo creatus, per quem poſtea mundum condiderit & collapſum reſtaurarit.

F. S.

Jam à me loci & citati & examinati ſunt, in quibus vel ſimpliciter de creatione agitur, nulla reſtrictione addita, qualis eſt locus Epheſ. 3. 9. vel Creaturæ nomen ſæpius ſimpliciter eſt poſitum nec ullo pacto reſtrictum; immo tandem cum univerſali particula Omnis prolatum. Qualis eſt locus Rom. 8. 19. uſque ad ℣. 24. Quinetiam in altero quoque loco vox Omnia verbo Creandi adjuncta fuit; ſi modo id quæris, ut loci, qui pro exemplis afferantur, non ſolum Creandi aut Creaturæ ſimplex verbum habeant, id eſt, nulla particula ſeu voce adjecta, quæ ipſum verbum, ut ſic dixerim, modificet, ſeu qualitatem quandam illi apponat; ſed etiam de creatione in genere aut etiam univerſe loquantur, non autem de cujuſdam aut quarundam rerum creatione. Quod ſi ita eſt id profecto petis, quod eſt iniquum. Cum enim ego contendam, verbum creandi in Pauli teſtimonio, quod protuliſti, reformandi ſignificationem habere, idque ſatis ſit ad ipſum teſtimonium diluendum, quemadmodum apparebit, ſi pro Creata ſunt, reponatur, Reformata ſunt; abunde tibi ſatisfactum eſſe debet, ſi exempla producantur, ubi ſimplex verbum Creare, Reformare, aut ſimplex nomen Creatura, rem, quatenus reformata eſt, ſignificet. Id autem in omnibus exemplis contingit à me allatis.

Nam quod præterea dicis, in teſtimoniis tuis diſtincte Reparationis opus commemorari, ad hoc jam ſupra reſponſum eſt, &, quod ad Pauli teſtimonium attinet, demonſtratum, ea verba, in quibus ſeparatim de reparatione agi intelligis, continere partem totius illius reformationis, de qua ego perpetuo agere Apoſtolum affirmo, nec ullo modo de prima creatione verba facere. Namque illud præcipue hic eſt obſervandum, quod Reparationis nomine putas te complecti totum id, de quo ego tantum loqui Paulum contendo; cum tamen, ſi nomen hoc proprie accipiatur, partem ſolum complectaris. Plus enim complectitur verbum Reformationis, ſeu Renovationis, quo ego utor, quam Reparationis. Quidquid enim reparatum eſt, id etiam reformatum, ſeu renovatum eſſe dici poteſt. Sed non contra. Ex quo fit, ut angeli reformati quidem, ſive etiam aliquo modo renovati per Chriſtum dici poſſint; at reparati, nullo pacto. Reparari enim dicuntur illa, quæ perdita recuperantur, aut collapſa inſtaurantur; id quod certe angelis per Chriſtum (quod ſciamus) non contigit. Quamvis non deſint, qui, propterea quod Paulus de omnium reconciliatione, & pacificatione, tum quæ in cælis, tum quæ in terra ſunt, quæ per Chriſtum facta fuerit, verba facit, Angelis quoque Chriſto mediatore ad eos Deo reconciliandos, & cum ipſo pacificandos, aut ſaltem in gratia apud eum conſervandos, opus fuiſſe, aſſerere non dubitent; non intelligentes, ut ante dictum eſt, de quo reconciliationis genere Apoſtolus loquatur. Itaque, ut ad rem redeam, non recte argumentaris, quando ex eo, quod Paulus diſtincte de reparatione agat, & conſequenter, ut tibi videtur, non poſſit ſub Creandi verbo eam comprehendere voluiſſe, colligis, neceſſe eſſe, ut Creationis nomine primam creationem intelligat. Quaſi vero non ſit quidquam medium inter primam creationem, & reparationem, ſeu quidpiam tertium, quod vocabulo Creationis ſignificari poſſit. Nec diſſimile quid dico de loco Johannis cap. 1. Neque enim, ſi diſtincte ſit tibi reparationis mentio, & abſurdum, ut quidem tu arbitraris, eſt, quod ibidem aut ante, aut poſt de eadem agatur, tunc videlicet, cum de omnibus, aut de mundo facto ſit mentio; propterea ſequitur, in iſtis locis de omnibus, quæ primo à Deo facta fuerunt, deque Mundi prima, ut ita loquar, factura verba fieri, poteſt enim eſſe aliquid tertium, nec ad reparationem, nec ad mundi omniumve primam facturam proprie pertinens, de quo in locis iſtis agatur. Ut certe eſt, quemadmodum ſupra oſtendi; adeo ut neque idem utrobique ſignificari docuerim.

Cæterum haud recte meam mentem percipis, ſi credis, me propterea quod Chriſto in Sacris Literis mundi redemptio tribuatur, eidem primam mundi creationem minime tribuendam eſſe, ſtatuere. Non ſum Dei gratia tam ſtupidus, ut ita argumenter. Sed dico cum per ſe prorſus ridiculum & abſurdum eſſe videatur, Chriſto tribuere, quod per ipſum mundus primo fuerit creatus, niſi prius conſtet, eum jam tum extitiſſe, cum mundus primo creatus eſt; aut certe, cum nuſquam de iſta prima creatione per ipſum facta diſerte ſcriptum quidquam fuerit, conſentaneum plane eſſe, ut loci, in quibus dicitur, per Chriſtum creationem eſſe factam, non de prima, ſed de ſecunda creatione accipiantur. Nam nec quidquam abſurdi in eo eſt, aut eſſe poteſt, quod ſecunda creatio per Chriſtum facta fuerit, & quod fuerit facta, id & certiſſimum & teſtatiſſimum eſt. Adeo ut hæc ſola ratio, ſi non ad argumentum tuum funditus evertendum, ſaltem ad illud vehementer infirmandum ac labefactandum plurimum valeat, & ad teſtimonia, quæ affers, dubia reddenda. Atque hoc idem in ſuperioribus tuis omnibus argumentis & teſtimoniis, per ea, quæ à me dicta ſunt, evenire, vix teipſum negaturum crediderim. Atqui hoc ſatis eſt, ut ſi minus mecum conſentire adhuc velis, at poſthac, niſi

niſi firmiores rationes & divina oracula certiora habeas, non tantopere de ſententia, quam probandam ſuſceperas, aſſeveres, eamque inexpugnabilem eſſe ſtatuas. A quo tamen ſi nihilominus tibi non abſtinendum eſſe cenſes, rogo te, ut ſaltem, etiamſi ea vera non eſſet, nolis exiſtimare quemadmodum in poſtremis tuis verbis præ te fers; Chriſtum Mariæ tantum filium, non etiam Dei filium unigenitum futurum: ſed potius, ſi ea vera ſit, atque eo pacto explicetur, quo tu eam explicas, ut ſcilicet, filius Dei unigenitus hominem induerit, ſequi agnoſcas, eundem Chriſtum vix, aut ne vix quidem, ſimul Mariæ filium, & Dei unigenitum filium eſſe poſſe: immo, ut neutrum revera ſit, neceſſe eſſe. Sicut enim homo conſtans ex anima, & corpore, in quod anima videlicet, ut pleriſque placet, cælitus immiſſa fuerit, neque anima revera eſt, neque corpus; ſic Chriſtus conſtans ex Dei filio unigenito, & homine ex Maria concepto & nato, id eſt, filio Mariæ, quem, videlicet, Dei filius unigenitus de cælo deſcendens induerit, nec unigenitus Dei filius revera, nec Mariæ filius erit.

Abſolvi hanc Diſputationem die 30. *Novembris, Anno* 1584.

Ad replendas reliquas has pagellas, addita eſt ejuſdem argumenti quæſtio ab eodem Eraſmo Johannis eidem Socino propoſita, & ad eam Socini reſponſum.

ERASMI JOHANNIS *Quæſtio.*

QUum Chriſtus dicat diſerte Joan. 16. 14. Spiritum Sanctum ab ipſo accepturum, quod annunciabit Apoſtolis, & non à ſe loqui, ſed quæcumque viderit & audiverit; videtur hinc omnino ſequi, Chriſtum eſſe ipſo Spiritu Sancto ſuperiorem, nec ejus donis ditari poſſe. Quomodo enim Chriſtum ditaret ſpiritus, qui à Chriſto accipit ſua? Nihilominus, quum ſcriptura affirmet, Chriſtum Spiritus Sancti donis copioſe à Deo fuiſſe unctum, uſque adeo ut nos quoque de ejus plenitudine accipiamus; non video qui ſtare poſſit, Chriſtum eſſe Spiritu Sancto excellentiorem, & Spiritum Sanctum lucem ſuam & doctrinam à Chriſto accipere. Niſi igitur dicamus, Chriſtum, quatenus eſt unigenitus Dei, nihil accipere à quoquam, ne à ſpiritu quidem ſancto, ſed immediate à Deo ejuſque divina luce impleri, Chriſtum vero hominem Spiritus Sancti donis, tanquam Spiritu Sancto multo inferiorem, ditari, & nobiſcum de eodem ſpiritu communicare: non video quomodo hæc ſcripturæ loca conciliari poſſint. Rogo, amice tuam humanitatem, ut ſi quid habes, quod hac in quæſtione tuæ conſcientiæ ſatis faciat, data opportunitate, mecum communices, & me tua eruditione doctiorem reddas.

T. H. deditus Eraſmus Johannis.

F. S. *Reſponſum.*

HOmo ille Jeſus Nazarenus, qui (ut ego quidem ſentio) ipſiſſimus Dei filius eſt unigenitus & alius nemo nec præter, nec ante illum, ſecundum diverſa tempora, non quidem Spiritu Sancto, quem ego perſonam non eſſe, penitus mihi perſuadeo, ſed ſeipſo major, meo judicio cenſeri debet: idque ipſius Spiritus Sancti ratione. Major enim ſine dubio, ſecundum hanc ipſam rationem, poſt, quam ante glorificationem fuit. Immo ſeipſo major in dies, cum hic mortalis ageret, ejuſdem Spiritus Sancti ratione fiebat, Luc. 2. 40, & 52. Quocirca nihil prorſus abſurditatis in eo eſt, quod idem ipſe Jeſus Nazarenus, homo, inquam ille, ab initio & per aliquod tempus Spiritu Sancto doctore egeret: poſtea vero Spiritum Sanctum ipſe daret, & per illum alios doceret. Id quod eſt omnium, quæ, quod ad Spiritum Sanctum attinet, habere Chriſtus legitur, maximum & præſtantiſſimum. Nam, quod ipſe Jeſus apud Johannem ait, Spiritum Sanctum de ſuo accepturum & Apoſtolis nunciaturum, & paullo ante dixerat, eum non à ſe ipſo locuturum, ſed, quæcumque audiviſſet, dicturum: hæc non ſignificant, Spiritum Sanctum à quoquam revera doctum iri (hoc enim in veram perſonam tantum cadit) ſed per proſopopœjam iſta, ut alia complura dicuntur; & ſignificant, vim illam & efficaciam divinam, quam accepturi erant Apoſtoli, & qua in omnem veritatem ducendi erant, de rebus ejuſmodi eos docturam, quæ ad Chriſtum pertinerent. Cum enim certum eſſet, poſt Chriſti glorificationem, tunc videlicet, cum Spiritus Sanctus dandus erat futurum, ut omnia, quæ Dei eſſent, ipſius quoque Chriſti eſſent, & idcirco jam Chriſti eſſe, ob rei mox futuræ certitudinem, dicerentur, merito dicere potuit Chriſtus, Spiritum Sanctum, qui de rebus plane divinis locuturus erat, deque eis Apoſtolos docturus, ea docturum, quæ ad ipſum pertinerent. Propterea ſubjungit ipſe, *Omnia quæcumque habet Pater, mea ſunt. Propterea dixi*, &c. Et hæc quidem, quod pertinet ad illa verba, *quia de meo accipiet & annunciabit vobis*; in quibus ratio redditur, cur Spiritus Sanctus glorificaturus eſſet Chriſtum. Atqui non propterea glorificari poterat à Spiritu Sancto Chriſtus quod Chriſtus illum, quæ annunciaret, docuiſſet. hoc enim quantumvis verum fuiſſet, nullo modo apparere potuiſſet; ſed quod, ut dictum eſt, ea annunciaret, quæ ad Chriſtum pertinerent ad ejuſque gloriam; id quod omnibus palam futurum erat. Quod vero pertinet ad illa verba, *non enim loquetur à ſemetipſo*, &c. idcirco ea dixit Dominus Jeſus, ut oſtenderet, conſolatorem illum, ſpiritum veritatis, vere divinum futurum eaque patefacturum, quæ Deus patefieri vellet, quæque certiſſima eſſent. Nec vero ait Chriſtus, illum à ſe quidquam auditurum; ſed ſimpliciter, auditurum affirmat. Itaque non *à me*, ſed à *Patre*, ſubaudiendum eſt potius; quemadmodum idem ſpiritus non quidem à Chriſto, ſed à Patre proficiſci dicitur Joh. 15. 26. licet non niſi per Chriſtum, poſtquam is glorificatus eſt, in Eccleſiam derivetur. Cæterum, quod putas, filium Dei unigenitum citra Spiritus Sancti interventum divina luce impleri potuiſſe; id quidem verum eſſet, ſi Spiritus Sanctus (ut jam me ſtatuere dixi) nihil eſt aliud, quam virtus & efficacia quædam Dei; non video, quomodo res ulla creata (fateris enim ipſe, unigenitum Dei filium eſſe rem creatam) citra Spiritus Sancti interventum, quantumvis immediate eam à Deo acceperit, luce divina compleri queat.

Hæc habui, quæ ad quæſtionem tuam breviter reſponderem, non quo te erudirem, qui ipſe abs te doceri de multis cupio, ſed ut, cum in ea meæ conſcientiæ plane ſatiſfaciam, te rogante, ſententiam meam tecum amice communicarem.

Tui ſtudioſiſſimus

F. S.

FAUSTI SOCINI SENENSIS
RESPONSIO
Ad libellum
JACOBI WUIEKI
Jesuitæ, Polonicè editum,

De Divinitate *Filii Dei, &*
Spiritus Sancti.

Ubi eàdem operà refellitur quicquid ROB BELLARMINUS, itidem Jesuita, Disputationum suarum Tomo primo, secundæ Controversiæ generalis libro primo, de eadem re scripsit.

Primum antehac suppresso auctoris nomine publicata.

Ephes. 4. 6.
Unus DEUS & Pater omnium.

1 Joh. 4. 3. ex Græco.
Omnis Spiritus, qui non confitetur JESUM CHRISTUM qui in carne venit, ex Deo non est.

IRENOPOLI
Post annum Domini 1656.

AUCTOR RESPONSIONIS

Ad Libellum

JACOBI VUJEKI,

De Divinitate Filii Dei & Spiritus Sancti.

AD LECTORES.

Um primum libellus Jacobi Vujeki Societatis Jesu (ut ipse sese nominat) de Divinitate filii Dei, & Spiritus Sancti, Polonica lingua conscriptus, ante biennium editus fuit, animus erat statim, Deo juvante, illum scripto publice refutare. Sed multa me hactenus partim retardarunt, partim impedierunt. Retardarunt quidem potissimum res duæ. Una, quod scirem, fratres, nostri cœtus, jam diu parasse Responsionem ad Apologiam Gabriëlis Eutropii Sadecii pro Thesibus de Trino & uno Deo collegii Posnanien: contra ipsorum fratrum Animadversiones ante annos aliquot editam; in qua Responsione & ad pleraque respondetur eorum, quæ Vujekus, seu potius Rob. Bellarminus ejusdem, cujus ipse, sodalitatis (à Bellarmino enim Vujekus ipse se accepisse profitetur) contra sententiam nostram, scripsit, & simul non pauca dicuntur, quæ responsionem ad reliqua omnia suppeditare queant. Altera, quod sperarem, alium quempiam ex cœtu nostro, me huic labori aptiorem, ad libellum istum, quatenus opus foret, plene responsurum. Impedierunt vero me usque ad hunc diem cum aliæ necessariæ occupationes meæ, tum minus firma valetudo, qua fere hoc tempore sum usus. Nec fortasse unquam hunc laborem suscepissem, nisi superiore hyeme in synodo quadam nostra publice rogatus fuissem, & tantum non jussus curare, ne Vujekus diutius gloriari posset, ad istum suum libellum à nullo ex nostris hominibus plene rescriptum fuisse. Ex eo tempore id unum maxime mihi cordi fuit, ut primum meum consilium istius libelli refutandi sequerer, non ingenio quidem aut erudirione ulla mea, sed Dei ipsiusque Christi ope fretus; cujus vera gloria ejusmodi scriptis quodammodo obscuratur, & salutis nostræ æternæ ratio facile pervertitur. Sed morbo gravi ac diuturno correptus id præstare statim non potui: & ad hoc tempus rem differre coactus fui. Hæc pauca dixisse volui, ne quis suspicetur, me temere atque inconsulto hoc opus aggressum fuisse, vel justam nullam caussam habuisse, cur tam tarde id aggrederer. Quod equidem perlibenter quam citissime fecissem tum maxime propter eas caussas quas jam dixi, tum etiam quia videbam, hac ratione Bellarmino responsum iri; quo nemo accuratius & acutius & hunc, de quo potissimum hic agendum est, & alios Ecclesiæ suæ errores propugnasse hac nostra ætate creditur. Unde etiam factum est, ut quando Bellarminus Latine scripsit, ad istum Vujeki Polonicum libellum Latine rescribere non sim veritus; sic existimans; me non cum ipso Vujeko revera, sed cum Bellarmino congredi. Quorum neutrum ægre laturum spero, quod nomen meum non prodiderim: si tam veritatis sunt amantes, quam videri volunt. Ad veritatem enim inquirendam aut defendendam, nihil adjumenti affert, scire, quis ille sit, qui tecum disputat, immo potius impedimento esse potest; quemadmodum sæpe quidem usuvenit: ut scilicet, major habeatur ratio auctoritatis illius, qui loquitur, quam ponderis rationum & testimoniorum, quibus sua dicta confirmat. Id quod tamen unum, si in ulla veritate, in ea maxime, quæ ad divinarum rerum scientiam pertinet, spectandum est. Quare satis mirari nequeo, cur quidam, præcipue vero ex Romanæ Ecclesiæ propugnatoribus, tam graviter in eos invehi soleant, qui sua de rebus divinis scripta, non adscripto suo nomine, in lucem edunt, adeo ut apud ipsos jam lege cautum fuerit, ne ejusmodi libri, qui auctoris nomine carent, legi aut distrahi possint; cum potius, quo omnis personarum respectus excluderetur, & sola veritas indagaretur, cavendum lege fuisset, ne quisquam scriptis suis, quæ de rebus divinis agerent, in publicum emittendis nomen suum apponeret. Ego quidem, quidquid alioqui hac de re sentiendum sit, justissimas alias caussas habui, cur meum nomen in hac mea Refutatione publice extare noluerim, cæteroqui paratissimus, quemadmodum,

quas Ecclesias hodie maxime probem, palam profiteor, eisque unis constanter adhæreo, sic in hac disputatione me earum defensionem suscipere vel ausum fuisse, vel non recusasse, ubi opus fuerit, & voce & scripto, meo ipsius nomine expresso, publice confiteri. Sed jam hac de re satis. Cæterum in hoc meo labore id potissimum sum conatus, ut, omnibus omissis, quæ ad Vujeki libellum refellendum, aut sententiam nostram confirmandam minime pertinent, nihil intactum relinquam, quod vel responsionis revera indigeat, vel indigere Vujeko visum fuerit: addens tamen præterea responsionem ad ea, si qua fuerint, quæ Bellarminus scripserit, responsione non indigna, & Vujekus omiserit. Ordinem porro in respondendo eum omnino sum secutus, quem Vujekus à Bellarmino institutum in scribendo probavit: non tam quod mihi quoque probaretur, quam ut ne ullus labor lectori in conferendis utriusque nostrum dictis, eorumque probationibus exhiberetur. Quanquam dedi operam, ut si quis nec Vujeki libellum nec Bellarmini opus habeat, possit nihilominus tota de re judicare: utriusque ubique aut verbis, aut sententia, quam refellendam mihi sumpserim, fidelissime recitata. Sed jam longiore Præfatione omissa, ad Refutationem nostram diligenter legendam & considerandam lectores omnes hortor. In qua ante omnia ad ea respondetur, quæ in sua Præfatione Vujekus nobis objecit, multaque dicuntur hac occasione, quæ alioquin mihi præfanda fuissent. Dat. 6 die Septemb. anno 1592.

Respon-

Responsionis ad Libellum JACOBI VUJEKI, de Divinitate filii Dei & Spiritus Sancti.

CAPUT I.

In quo ea refelluntur, quæ Vujekus in sua Præfatione iis objicit, contra quos potissimum scribit.

ANtequam ad ea respondeamus, quæ Vujekus in sua Præfatione nobis, quos Anabaptistas, cum uno tantum nomine nos vocare vult, potissimum appellat, multis verbis objicit; exponenda est tum ipsius suorumque, tum nostra, quod ad præsentem disputationem attinet, de Jesu Christo sententia; quo melius dijudicari queat, an nobis merito ista objecerit: & an potius quædam ex istis ipsi, suisque jure objici possint.

Vujekus igitur una cum suis de Jesu Christo sentit, eum constare ex duabus naturis, divina, & humana: quarum divina non solum extiterit, ac per se substiterit, & persona fuerit ante humanam, sed sit revera ipsa per se ille unigenitus Dei filius, quem Jesum Christum esse, Sacræ Literæ testantur; qui ab omni æternitate ex Dei Patris substantia generatus fuerit, & totam illius essentiam per generationem istam habuerit: ac consequenter unus ille Deus Israëlis & noster sit, quemadmodum & pater ipse. Quæ quidem divina natura in virginis Mariæ utero humanam naturam assumpserit, & in unam & eandem personam sibi individue copulaverit. Ex quo fiat, ut unus & idem Jesus Christus, non modo homo sit verus, sed etiam æternus Deus: & propterea illi divinus cultus tribuatur, propter divinam, inquam, naturam (quæ in ipso humanam sustentet) cui soli & proprie ista conveniant; humana natura alioqui per se indigna, cui ista tribuantur. Hæc est, ut dixi, Vujeki & suorum, quatenus ad rem nostram pertinet, de Jesu Christo sententia.

At nos de Jesu Christo sentimus, eum esse illum hominem, qui in Mariæ virginis utero ex Spiritu Sancto conceptus est, & ex ea natus. Et hunc ipsum hominem, illum unigenitum Dei filium esse affirmamus, quem divina testimonia nobis commendant: nec alium extra aut ante ipsum. Cui homini eam divinam potestatem atque imperium à Deo ipsius patre datum & donatum esse asserimus, ut merito ac necessario illi ipsi per se, & Dei nomen, & divinus cultus tribuatur.

Nunc ad Vujeki objecta, quæ in ipsius Præfatione continentur, veniamus. Ea autem ad quatuor capita, revocari possunt: unum, quod fides nostra sit Satanica: alterum, quod sit Judaica: tertium, quod sit Ethnica: quartum, quod sit Mahometana; tametsi ipse in suo quasi epilogo trium tantum mentionem fecerit: in illis, inquam, verbis, pagina ejusdem Præfationis 16. Pokazałem nakrotce &c. id est, *Ostendi breviter, Magnifice Domine, fidem Anabaptistarum non esse Christianam, sed Satanicam, Judaicam, & Mahometanam fidem*; oblitus quod nos, ut suo loco ostendemus, Ethnicis in divino cultu assimilasset.

Jam quod fides nostra sit Satanica, non alio modo probare nititur, nisi quia necesse sit, ut illa nobis à Satana ejusque spiritu suggesta fuerit; quatenus, scilicet, Christum Dominum ex ipsius Majestate deturbare conamur; nempe quod non ipsum, sed ejus patrem tantum, illum unum Deum Israëlis & nostrum agnoscamus. Atqui, etiamsi hæc vera essent, non tamen idcirco fides nostra Satanica ibi, ubi præterea uno verborum contextu ipsam Judaicam & Mahometanam Vujekus nominavit, nominanda ab eo erat. Judaicam enim & Mahometanam ideo vocavit, quod de Deo & Christo (ut quidem ipsi videtur) similiter atque Judæi & Mahometani credamus & sentiamus. Sic igitur, cum Satanicam ibidem eam vocavit, eum propterea id fecisse oportuit, quod de Deo & Christo idem credamus, quod Satanas: non autem, quod nostra de Christo fides nobis à Satana ejusque spiritu suggesta fuerit. Verum hæc leviora Vujeki errata omittamus; & quomodo, quæ de Christo credimus, à Satana nobis suggesta fuisse, ostendere ac persuadere conetur, paulo diligentius consideremus. Verba ejus, quibus hoc tentat, ea sunt quorum initium est ad finem secundæ paginæ, ipsius Præfationis, & finis in initio quartæ. Illa, inquam, Ale coż wżdy jest za przyczyna &c. id est; *Sed quæ tamen est caussa tantæ malitiæ atque odii Satanæ in Christum? Nihil Satana elatius aut superbius. Ipse enim est Rex super omnes elatos & superbos homines. Et propterea nihil illi tam grave est, ut hoc, quod is, qui propter nos, & propter nostram salutem se adeo demittere voluit, ut cum esset Dominus omnium, acceperit formam servi, & servi quidem sontis, & tanquam infimus, & nequissimus servus, dederit se capiendum, vinciendum, flagellandum, conspuendum, & denique turpissimum & gravissimum cruciatum & mortem crucis subire voluit; quod hic, inquam, ita sublimiter evectus sit, & per hanc suam humilitatem & mortem crucis ita vehementer celebratus & exaltatus, ut in hujus Jesu consputi & crucifixi nomine flectat se & procumbat omne genu, non solum eorum, qui sunt in terra, sed etiam eorum, qui vel in inferno, vel in cœlo habitant; nec ulla sit lingua, quæ non confiteatur; quod Jesus Deus & Dominus omnium sedet in dextera Dei Patris sui, ut communis regni & gloriæ particeps & heres. Hoc est, quod Satanam urit; hoc est, quod illum torquet, quodque illum excruciat, tanquam ignis infernus; quod qui consputus, qui flagellatus, qui crucifixus fuit, hunc, ut Deum verum omnes adorant, invocant, glorificant, concelebrant. Idcirco nihil non facit, ut hæc Christi Domini gloria (quam is habet ut sibi debitam) aboleat & perdat, & hic est præcipuus labor & cura ejus.* Hactenus Vujeki verba; in quibus illud primum notandum est, quod quidquid de Christi antecedente potestate ac sui ipsius demissione in illis dicitur, nihil ad propositum facit, immo totam Vujeki ratiocinationem alioqui optimam, sed ejus instituto, ut mox dicemus, prorsus adversantem, infirmat & labefactat. Neque enim grave Satanæ videri aut debet aut potest, quod is, qui jam reipsa & natura sua (ut quidem Vujekus sine dubio intelligit) omnium, tam scilicet cælestium, quam terrestrium, & infernorum, Dominus esset, cum seipsum sua sponte de tam sublimi gradu ad omnium infimum demisisset, rursus ad eundem supremum gradum palam evectus fuerit; præsertim cum istum non hominem quidem, sed Deum ipsum esse, sit necessarium. Quare hæc pars, quamvis, secundum ipsius Vujeki sensum, verissima esset, hoc tamen loco reticenda illi erat. Verum illam non reticuit, ne videretur illius Christi divinitatis, quam ipse cum suis ei tribuit, esse oblitus. Sed tamen, Deo linguam ipsius, ut arbitror, hoc loco regente ac moderante, ita locutus est, ut verissimus sensus ex ejus verbis elici queat; ne, quando imprudens contra seipsum suosque pro nobis ratiocinabatur, quidquam in tota ipsius ratiocinatione esset, ad quod nos Amen dicere non possemus; ut postea declarabo. Jam quid, obsecro, efficacius afferre potuissemus nos, ad demonstrandum, quod Satana auctore fiat, ut Vujekus & reliqui Adversarii nostri sententiam nostram de Christo Jesu rejiciant penitus, & prorsus extinctam cupiant, quam illud ipsum quod Vujekus contra nos reipsa attulit,

in paulo ante recitatis verbis, ut probaret, Satanam nostræ sententiæ de Christo auctorem esse? quod scilicet nullo pacto Satanas ferre potest, ut humana ipsa natura, cui ille vehementissime invidet, ac perpetuo adversatur, ut homo, inquam, ipse Christus Jesus (in hominem enim ipsum ista revera & proprie cadunt, capi, vinciri, flagellari, conspui, & crucifigi) ad tantam sublimitatem fuerit evectus, ut quemadmodum ipse Vujekus loquitur, Dei patris sui communis regni particeps & heres fuerit factus, adeo ut ipsum, tanquam verum Deum, omnes adorent, invocent, glorificent, concelebrent. Propterea enim, ne ista tam sublimia de homine ipso credantur, illique vere ac proprie tribuantur, hominibus imperitis & parum firmis, ab ipso ferme initio suggessit Satan, ut, locis quibusdam divinarum Litterarum abutentes, & sophisticis rationibus ac consecutionibus innixi, & sibi & aliis persuaderent, in Christo Jesu, præter humanam esse divinam essentiam seu naturam, qua revera ipse Christus subsistat, cuique uni ista omnia vere ac proprie dentur; & per accidens tantum, quia scilicet, acciderit, ut divina ista natura secum, in unam & eandem personam, humanam naturam assumserit, cum humana natura communicentur: non autem propria & vera communicatione. Itaque nostrum omnino est ista Vujeki ratiocinatione uti adversum ipsum, & omnes, qui cum eo sentiunt, ne eo quidem excepto, quod de antecedente Christi potestate, suique ipsius demissione scripsit; non modo quia recte interpretatum verissimum est: verum etiam, quia, si recta interpretatio adhibeatur, ratiocinationem ipsam minime infirmat. Si enim, quod Christus antequam se demiserit, esset omnium dominus, haud ita intelligamus, quasi natura sua talis esset, sed Dei dono: idque non universe prorsus ad omnes referatur, sed ad eos omnes, quibus seipsum suæ sponte subjecit, ad quos, tanquam ad subjectam materiam, vox alioqui universalis, ut frequentissime fieri consuevit, restringi debeat: vel, si prorsus universe accipiatur, non de jam plene accepta, sed de illi firmissime decreta, moxque certissime ac plenissime accipienda dominatione intelligatur, quam propterea merito, ut loquendi communis fert usus ipsis Sacris Litteris familiarissimus, jam habuisse dici potuit; Si denique demissio ista de ipso Christo Jesu intelligatur, quemadmodum diserte Paulus loquitur 2. cap. ad Philipp. unde ista sumpta sunt, ita ut de homine illo sit sermo (neque enim ante illum hominem, aut extra ipsum, fuit unquam Christus Jesus) qui jam ingente in homines & dæmones potestate præditus, & omnium creatarum rerum dominus & heres designatus, se ipsum ut nostram salutem operaretur, tantopere dejecerit; Si, inquam, ad hunc modum istam ratiocinationis Vujeki partem interpretemur, ex ea haud quidquam infirmatur ratiocinatio ipsa. Hoc siquidem pacto quidquid sublime Christo in ea tribuitur, ad illum hominem vere ac proprie pertinet; unde merito Satan humani generis capitalissimus hostis uritur ac cruciatur, atque ut hujus rei notitia ex hominum animis extirpetur diligentissime curat. Quod cum aperte moliri nequeat (nimis enim frequentia & perspicua sunt divina testimonia, de suprema hominis Jesu exaltatione) per cuniculos id ipsum tentat; & sane (pro dolor) obtinet perque speciem ipsius Jesu Christi mirifice amplificandi, illi id tribuens, quod nec habet, nec habere potest, illud ei adimit, quod certissime habet, quodque fidei ac spei nostræ in Deo collocandæ firmamentum est: quo denique ratio continetur, qua Deus nos vita æterna donare constituit; ut ex iis, quæ deinceps in hac nostra Responsione dicentur, apertius constabit. Non laborabo autem, ut clarius demonstrem, Vujeki supra recitata verba, quibus imprudens, ut dixi, contra se suosque ratiocinatus est, ad ipsius sensum, quem minime expressit, plerumque accommodari non posse, ad nostrum vero perquam optime prepetuo accommodari. Nam præter ea, quæ jam dicta sunt, quis est, qui non videat, Sedere ad dexteram sive in dextera Dei patris sui, & divini regni participem & heredem esse, de ipso Deo, qui ante se se demisisset ac dejecisset, nullo pacto dici posse: sed ut de ipso homine hæc dicantur necesse esse? Recte igitur, ipsiusmet Vujeki verbis, contra ipsum id concludo, quod adversum nos ipse concludere voluit; & satanæ inventum fuisse statuo, asserere, in Christo Jesu essentialiter atque hypostatice illam unicam divinam naturam esse, cui uni vere ac proprie divinus cultus debeatur. Hoc enim aliud nihil est, quam ipsius hominis Jesu consputi ac crucifixi supremam ac divinissimam exaltationem negare, quam Satan ex hominum memoria penitus delere & cupit, & quærit.

Sed jam illud examinandum accedamus, quod secundo loco nobis Vujekus objicit, fidem, scilicet, nostram esse Judaicam. Ubi illud primum animadvertendum est, in hac & similibus & Vujeki, & aliorum adversariorum objectionibus subesse eam fallaciam, quæ appellatur A secundum quid ad simpliciter. Quia enim, aliqua in re, nostra de Deo & Christo fides, seu affirmando seu negando, convenit, cum quorundam fide, qui alioqui detestabiles & habentur & sunt; propterea simpliciter affirmant, nostram fidem cum illorum fide convenire. Hinc nos non modo Ebionitas, & novos Judæos, novosque Mahometanos summa injuria passim appellare non verentur; sed etiam, quod perridiculum est, Sabellianos vocare, interdum eos non pudet; quia videlicet in eo cum Sabellio convenimus, quod in divina essentia unam tantum personam statuimus. Cum tamen alioqui sententia nostra à Sabelliana mirum in modum discrepet: ipsorum vero cum ea adeo reipsa consentiat, ut merito ipsi Sabelliani dici possint; quemadmodum cum ab aliis, tum à Petro Gonedzio, si recte memini, jamdiu ostensum fuit. Sed de ista, quam nobis aliquando objiciunt, sententiæ nostræ cum Sabelliana convenientia, aliquid postea exactius dicemus, cum id examinabimus, quod Vujekus hoc loco scripsit, nos Judaice & Turcice in divinitate unam tantum personam habere. Nunc animadvertat lector, quod si omnino liceret, propter convenientiam fidei alicujus cum fide alterius, qui præcesserit, in re aliqua, ab hoc illum denominare, nullus fuit tam turpis hæreticus, à quo quilibet ex ipsis adversariis nostris denominari jure non posset; quippe quod ejus fides cum illius fide aliqua in re conveniat.

Jam vero deinde videndum nobis, quomodo Vujekus crediderit, se demonstrasse, fidem nostram de Jesu Christo merito Judaicam appellari posse. Inquit enim ipsius Præfat. pag. 9. Abowiem prze coż inszego &c. id est, *Nam propter quid aliud Iudæi Dominum Jesum Christum persequebantur, nisi propter hoc, quod ille, cum esset homo, faciebat seipsum Deum: quod Judæi habebant pro blasphemia? Propter quod voluerunt eum lapidare, nisi quod dixit, Ego sum antequam Abraham nasceretur, &, Ego & pater unum sumus? Propter quid voluerunt eum interficere, nisi quod vocabat Deum proprium patrem suum, faciens se Deo æqualem? Denique propter quid aliud fuit Christus Dominus morte damnatus, nisi quod, cum esset adjuratus à Caipha, confessus est, se esse Christum filium Dei? Quo audito Caiphas exclamavit, Ecce nunc audistis blasphemiam: quid vobis videtur; & clamaverunt omnes, Reus est mortis. Idem etiam coram Pilato sunt professi, dicentes, Nos legem habemus; & secundum legem hic est reus mortis, quia se fecit Filium Dei. Et filium certe non adscititium nec adoptivum, quales filii erant omnes Judæi (hoc enim non habuissent pro blasphemia) Sed filium Dei proprium & naturalem, & Patri suo æqualem.* His verbis, quibus alia plura, amplificandi, & explicandi caussa, addit, putat Vujekus, se confecisse, fidem nostram de Jesu Christo esse Judaicam. Quasi vero nos negemus, Jesum Christum, quamvis sit homo, tamen esse Deum; & æqualem Deo: vel proprium & naturalem Dei filium

esse

esse non agnoscamus, & patri suo æqualem. Quamquam non omnia hæc quæ ipse Christo tribuit, nec nos, si recte intelligantur, vera esse negamus, ita clare probantur ex locis ab eo indicatis, ut ipse existimat; quemadmodum inferius apparebit in responsione ad testimonia ex Novo Testamento pro sententia adversariorum producta, ubi loci isti omnes una cum illo, *Ego & pater unus sumus.* (De quo nunc nihil aliud dicimus, nisi quod, Jesum Christum cum Deo patre suo unum esse & agnoscimus & confitemur) diligentius excutientur. Nam quod Christus dixerit, *Ego sum, antequam Abraham nasceretur*, id nos negamus; & verba illa Christi Joh. 8. 58. aliter & legenda & explicanda esse, quam vulgo fiat, jam diu nostri homines breviter docuerunt in Animadversionibus in Theses Collegii Posnaniensis de uno & trino Deo; & aliquanto copiosius idem demonstratum est ab auctore Disputationis adversus Andream Volanum; sed copiosissime in defensione illarum animadversionum, & in Disputatione Fausti Socini cum Erasmo Johannis (qui libri aliquando, Deo volente, in publicum edentur) id ipsum est confirmatum. Non pigebit tamen infra, ubi Vujekus hunc locum adversum nos attulit, aliquid in eandem sententiam scribere.

Jam in iis quæ Vujekus, amplificandi & explicandi gratia hic subjicit, primum notandum est, eum diserte asserere, si fides & confessio nostra conferatur cum fide illorum antiquorum Judæorum, nulllam differentiam inter ipsas inventum iri. Ergo, si Vujeko credendum est, antiqui illi Judæi credebant, & confitebantur, Jesum Nazarenum esse Christum servatorem suum, vivorum & mortuorum judicem, atque omnium heredem & dominum à Deo Patre suo designatum & constitutum. Nam certe nos ista omnia de Jesu Nazareno constanter & credimus, & confitemur. Ut cætera omittam, quæ nos de eodem Jesu similiter, ut credimus, sic etiam confitemur, quæ antiqui illi Judæi de ipso non poterant credere, quia vel illa non audiverant, vel ea nondum extiterant; ut, quod ex Spiritu Sancto conceptus fuerit, & ex virgine natus: quod ex morte crucis redivivus, paucis post diebus in cælum assumptus fuerit, ibique subductis sibi Angelis & potestatibus & virtutibus, ad Dei dexteram collocatus, & jam omnem potestatem in cælo & in terra adeptus, ipsiusque inferni & mortis claves habens, omnia pro arbitratu suo in Ecclesia moderetur & regat.

Sed addit Vujekus, *nos non secus atque antiquos illos Judæos, Christum Dominum & Servatorem nostrum, & propter eandem caussam, persequi, lapidare, & turpissima crucis morte afficere.* In quibus quidem verbis præter veritatem, quæ nulla prorsus in eis est, Vujeki ingenium desidero. Nam finge, ea verissima esse, quæ ante de nobis dixit, & manifesto falsissima sunt, quæque postea repetit, nosque sic credere de Christo ut Judæi illi credebant; num idcirco nos, ut illi, &, propter eandem caussam, Christum persequimur, lapidamus, & crucifigimus? Quid, quæso, magis vel falsum vel etiam impossibile? Dicet, se figurate locutum fuisse, ac dicere voluisse, nos, eo ipso, quod ita credimus de Christo, tantopere illum lædere, ut ista illi facere merito dici possimus. Atqui huic figuratæ locutioni non potest hic esse locus, ubi diserte inter ista, quæ nos Christo faciamus, & caussam, propter quam faciamus, distinguitur, & ea quidem distinctione, qua in illis Judæis ista, quæ Christo revera fecerunt, à caussa cur fecerint, distinguitur, id est, vera & reali distinctione. Itaque si illis Judæis hac ratione comparandi sumus, oportet ostendere, nos non modo sic credere de Christo, ut illi credebant (quod tamen, quod attinet ad propositum nostrum, & ad ipsam Vujeki mentem, nulla penitus ex parte verum est) quo caussa illa continetur; Verum etiam propter hanc caussam nos præterea ista Christo facere, ut illi fecerunt.

Sed jam piget me tam turpes, ridiculas, & manifestas calumnias refellere. Quare ad alia transeo; & omissis aliis omnibus, quæ Vujekus hic contra nos amplificat, ut pote vel satis jam refutatis, vel postea commodiore loco refutandis; id unum dicam, non recte locutum fuisse Vujekum, cum in initio pag. 12. suæ Præfationis asseruit, Christum admodum frequenter confessum fuisse, se esse verum Deum. Nunquam enim Christus id dixit; Tametsi sæpe de seipso ea dixit, ex quibus facile & necessario colligitur, eum esse verum Deum, id est, divino imperio ac potestate revera præditum. Qua de re postea uberius. Illud etiam silentio non prætermittam, quod Vujekus nos hic apertissime ab Arrianis distinguit, quibus videlicet nos pejores esse ait. Ex quo deberet ille addiscere & à seipso doceri, non debere nos quorundam nomine appellari, propterea quod aliqua in re cum ipsis sentiamus. Nam certe, ut ipse hic fatetur, nostra de Christo sententia cum Arriana ex parte convenit, idque iis in rebus, quæ secundum Vujeki & suorum sententiam à veritate prorsus sunt aliena, maximique sunt momenti; & tamen ipso Vujeko teste, nos Arriani appellandi non sumus.

Sequitur, ut de tertio objecto agamus. Ait igitur Vujekus pag. suæ Præfationis 13, & 14. *nos more Ethnico, dividere gradus in divinitate, atque inducere & adorare duos Deos: unum majorem, & alterum minorem: unum verum & proprium Deum, præter quem nullus alius est Deus, & alterum Deum non proprium, sed adscitium: unum seniorem, antiquum & æternum Deum, qui principium non habet, & alterum juniorem, novum & recentem, qui cum antea non esset, demum ex virgine Maria esse cœpit: unum creatorem & non creatum, & alterum creatum & factum Deum. Et sic, cum hoc nobis proposuerimus, ut habeamus tantum unam personam in divinitate, quemadmodum Judæi & Turcæ habent; tamen, volimus nolimus, non unum Deum, sed duos, valde inæquales, & vix non contrarios Deos habemus, credimus, adoramus, & confitemur more ethnico. Propter quod etiam omnes fideles jure debent nos habere pro Ethnicis.*

Recitavi non sententiam modo, sed verba ipsa Vujeki; ad quæ antequam respondeo, libet vehementer mirari, hominem Pontificium aliis objicere, quod non unum tantum Deum, qui æternus & creator est, sed alium quoque nec æternum nec creatorem habeant, quodque propterea in deorum pluralitate Ethnicos imitentur; cum ipsi Pontificii Deos non æternos & creatos absque numero colant; inter quos, videlicet, curam plurimarum rerum humanarum sunt partiti, assignata cuique separatim sua propria cura, quo vix quidquam excogitari potest ad morem Ethnicum colendi divinitatem, deque ea in cura humanarum rerum sentiendi propius accedens; quemadmodum à multis ingenio, eruditione, ac pietate præstantibus viris, nostro hoc sæculo, demonstratum fuit. Potissimum autem miror, ejusmodi hominem nobis non obscure objicere, quod Jesum Christum colamus & adoremus, atque in necessitatibus nostris invocemus, & interim eum creatorem rerum omnium non agnoscamus; cum ipse una cum suis Pontificiis, præcipue vero ejusdem sodalitatis hominibus, Mariam virginem, ipsius Jesu Christi matrem, (negent id quantum velint) palam & manifeste colant, adorent, & ad eam, ipsiusmet opem implorantes, preces fundant; cum tamen Maria virgo non modo res omnes non creaverit, sed de ejus divina aliqua potestate nihil penitus in Sacris Testimoniis extet: de Christo autem Jesu, ad supremam & divinissimam potestatem à Deo evecto & exaltato, quæ exaltatio nullo prorsus modo in ipsum rerum omnium creatorem cadit, præclarissima & frequentissima in divinis Literis Testimonia habeamus. An non hoc est vere ac plane Ethnicum, numina ex suo capite sibi fingere, eaque ex suo ipsius præscripto colere ac venerari? Nolo hunc fœdissimum errorem, qui diutissime apud Pontificios viguit, &

adhuc istorum, qui se societatis Jesu nominant, potissimum curâ & operâ viget, virgini Mariæ ea tribuendi, quæ Dei & Christi sunt propria, pluribus exaggerare; cum alii ante me ejus summam turpitudinem satis mundo, si respicere vellet, ut tamen magna ex parte respuit, patefecerint. Hoc tantum dicam, cum nuper Bellarmini Disputationum primum Tomum evolverem, supra modum me miratum fuisse, quod ad finem fere singularum controversiarum, homo alioqui acutus & sagax, ea verba aut curaverit aut permiserit adscribi, LAUS DEO VIRGINIQUE MATRI MARIÆ. Quibus verbis manifeste virgini Mariæ divinus cultus, aut ex æquo cum ipso Deo, aut certe secundum Deum, exhibetur. Quanto satius fuisset, ad exemplum & imitationem Sacrorum Scriptorum, pro virgine Maria, Jesum Christum reponere! hoc præsertim sæculo, quo jam sacri libri, per Dei gratiam, diligenter evolvi atque inspici cœperunt, & in eo opere, ubi de rebus divinis controversiæ, ex ipso verbo Dei definiendæ, proponuntur.

Sed jam Vujeki objectio diluenda mihi est. Dico igitur, nos in divinitate colenda nullo pacto cum Ethnicis comparari posse: præsertim vero in eo, quod in ipsis culpandum est. Atque eo omisso, quod Ethnici non duos tantum, ut nobis Vujekus objicit, & propter hoc ipsum nos cum Ethnicis comparat, & eorum similes esse dicit, sed innumeros colebant; affirmo, Ethnicorum errorem non in eo fuisse, quod non unum tantum Deum colerent: sed in eo præcipue, quod curam mundi, atque hujus universitatis, & ipsarum rerum humanarum, in plures Deus distribuerent, qui nequaquam ab uno solo Deo penderent, à quo, videlicet, curam istam sibi demandatam habuissent, cuique essent subordinati; adeo, ut eorum potestas, & gubernatio, & cultus, quo propter illam afficiebantur, ad unum illum Deum tota referretur. Tametsi enim Jovem maxima pars cæteris omnibus diis anteponebat, & multorum Deorum parentem & auctorem faciebat; non tamen, exempli caussa, Neptunum aut Plutonem divinum imperium, quod illis tribuebant, à Jove sibi donatum habuisse dicebant; sed, utpote ejus germanos fratres, in mundi totius imperio inter se cum ipso dividendo, illud sorte obtinuisse, credebant. Errabant igitur turpiter, quod non solum ista sibi fingerent, sed ad unum principium omnia non referrent; quemadmodum necesse esse ut fiat, Christiani scriptores, adversus eos disputantes, probant atque demonstrant. Quid, quæso, hoc Ethnicorum delirium cum nostro non unius illius Dei tantum, sed etiam hominis Jesu Christi, quem Deum & Deum quidem nostrum, propter ejus divinam in nos potestatem atque imperium agnoscimus, cultu & veneratione commune habet? Primum enim non nos ipsi, ut Ethnici faciebant, divinam istam potestatem & imperium commitiscimur; sed, hæc revera hominem illum Christum Jesum habere, ex divinis ac certissimis iisque multiplicibus testimoniis, cognoscimus atque intelligimus. Ex quibus ipsis deinde, præter manifestissimam rationem, penitus persuasum nobis est, ab uno illo Deo hæc sibi donata illum habuisse; idque ita, ut interim ille unus Deus, se sua auctoritate & prærogativa, nulla ex parte, privaverit: sed tantum in nobis divina ratione regendis ac gubernandis, & ad æternam felicitatem perducendis, hominem Christum Jesum sibi subordinaverit; quo fides & spes nostra in ipsum Deum mirum in modum confirmaretur, & perpetuo aleretur, cum sciremus, salutem nostram & beatam immortalitatem in illius manu & potestate à Deo fuisse positam, qui infirmitates nostras, & calamitates, quibus ii sunt expositi, qui, propterea quod in Deo spem suam collocant, ei obedire volunt, omnes expertus esset, ac mortalis homo, ut nos, fuisset. Unde quidquid divini cultus homini Christo Jesu, ut debemus, sic tribuimus, id omne in unum illum Deum redundat, inque illius gloriam cedit; adeo ut inter nos, & Ethnicos, in divinitate colenda, nulla prorsus sit similitudo: & merito profiteri ac contendere possimus, nos non duos Deos, sed unum tantum colere. Verumtamen mirum est, Vujekum, in religione Christiana pro re abominabili habere, duos essentia distinctos, & sic quenquam præter illum unum Deum divino cultu afficere; cum potius hoc esse Christianæ religionis proprium Divina oracula passim testentur. Nam quid illud est apud Paulum 1 Cor. 8: *Nobis unus est Deus, Pater ille, ex quo omnia & nos in illum: & unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, & nos propter illum*, quam non solum illum unum Deum nostrum, sed aliam etiam quandam personam nobis divina ratione colendam esse, id est, Jesum Christum? Agitur enim ibi de divinitate colenda; & diis gentium atque idolis, quæ ab illis colebantur, opponitur primum ille unus Deus, deinde etiam Christus, ut unus noster Dominus; differentia hac inter eos expresse constituta, quod ille, ut is, ex quo omnia, id est, prima caussa nostræ felicitatis, hic vero, ut is per quem omnia, id est, ejusdem nostræ felicitatis caussa secunda, quæ etiam efficiens instrumentalis appellari potest, colendus à nobis sit; ut interim, dum duo colendi proponuntur, ad unum tamen ex illis utriusque cultum referendum esse intelligatur, tanquam ad ultimum ipsius cultus scopum, in quo totus tandem conquiescat. Præterea, cum idem Apostolus Philip. 2, Deum supra modum Jesum Christum, propter sui ipsius demissionem insignem, & obedientiam usque ad mortem crucis, evexisse scribit, eique donavisse nomen, quod est supra omne nomen, ut in nomine Jesu omne genu flectatur, cœlestium, terrestrium, ac subterraneorum; an non similiter aperte docet, non solum illum unum Deum, sed alium etiam ex ipsius Dei voluntate, ipsoque Deo id curante, ab omnibus coli debere, nempe Jesum Christum hominem? Addit tamen statim ibidem, *& omnis lingua confiteatur, quod Dominus [est] Jesus Christus, ad Dei Patris gloriam*; ut quidem in Græco legitur; quibus verbis Christi divinitatis agnitionem, Christique cultum ad Dei ipsius gloriam pertinere aperte affirmat; ut certum sit, nihil cultui illi, qui uni Deo debetur, hac ratione derogari: non quia Christus sit ille unus Deus; sed quia ab illo uno Deo, non quidem naturaliter & necessario, sed ex dono & gratia, ista fuerit consecutus. Idem Paulus 1 Cor. 12. 5. & 6. non semel unum illum Deum à Jesu Christo, quatenus Jesus Christus est Dominus, & unus quidem Dominus Ephes. 4. 5, & 6, nempe divinus & cælestis, & idcirco divino cultu afficiendus, clarissime distinguit, & Deo Domini nostri Jesu Christi, & sic uni illi Deo tribuit, quod Christum à se ex mortuis excitatum in sua dextra posuerit in cælestibus supra omnem aliam potestatem, omniaque sub illius pedes subjecerit; quæ certe divinum cultum omnino postulant: & consequenter ostendunt, Christum, ab uno illo Deo licet distinctum, colendum nobis divina ratione esse. Porro in Apocalypsi Apocal. 5. 8. coram Agno, ab illo, qui in throno sedebat, & sic plane ab illo uno Deo distincto, cecidisse dicuntur quatuor illa animalia, & viginti quatuor seniores, habentes singuli citharas, & phialas aureas plenas odoramentorum, quæ sint orationes sanctorum. Idem Agnus, qui occisus fuit, dignus ibidem dicitur accipere virtutem, & divitias, & sapientiam, & fortitudinem, & honorem, & gloriam, & benedictionem: omnibus creatis rebus acclamantibus, Sedenti in throno, & Agno, benedictio, & honor, & gloria, & potestas in secula Apoc. 5. 12, 13. Quæ omnia manifestissime non modo illum unum Deum, sed etiam Christum, quatenus ab illo uno Deo distinguitur, divina ratione coli, & colendum esse docent atque demonstrant. Deficeret me tempus, si omnia alia, quæ non in Novo Testamento solum, sed etiam in Vetere Testimonia extant de Christo, quatenus ab illo uno Deo distinguitur, divino cultu afficiendo, in medium producere vellem: ut is, qui negat, in religione Christiana oportere aut licere duos, quorum unus alteri sit subordinatus

tus ab eoque totus pendeat, divino cultu afficere, is solem meridie lucere neget, ipsiusque Christianæ religionis præcipuum mysterium se ignorare ostendat: ac proinde, si summo jure cum ipso sit agendum, Christiani nomine omnino sit privandus: tantum abest, ut is, qui ista profitetur, propter id, ut Vujeko placet, non Christianus, sed Ethnicus sit appellandus. Qui Vujekus, dum ad suam objectionem de duobus diis, qui à nobis Ethnico more colantur, confirmandum plurimum urget, ac sæpius variis modis repetit, quod unum altero longe majorem agnoscimus, & nominatim commemorat, illum majorem à nobis eum Deum statui, præter quem non sit alius Deus, non videt, se totam suam objectionem labefactare, eamque prorsus diluendi, rationem omnibus exponere. Nam certe omnis culpa in duobus divino cultu afficiendis, & omnis invidia, tanquam hac ratione plures dii Ethnico more colantur, penitus abest, si unus adeo major altero statuitur, ut ab eo omnis divinitas, & consequenter illius alterius divinitas, proficiscatur ac pendeat. Nec quidquam ad ullam objectionem diluendam efficacius esse potest, quam, ad istam Vujeki evertendam, hæc horum duorum, qui à nobis divina ratione coluntur, disparitas, cui tantopere ipsa objectio innititur; præsertim si diligentius explicetur, & subordinationem unius ad alterum ex ea necessario consequi, ostendatur. Quemadmodum, me jam satis ostendisse, mihi persuadeo. Et ridiculum sane est, quod Vujekus arbitratur, nos quodammodo in illud incidisse, quod tantopere vitare studuimus, id est, ne plures Deos haberemus, unde factum est, ut in ipsa divina essentia unam tantum personam esse contendamus. Nam inquit, *Tamen, velint nolint, non unum Deum, sed duos valde inæquales colunt.* Neque enim animadvertit, hac ipsa istorum duorum inæqualitate illud vitari, quod nos vitare voluimus. Voluimus siquidem vitare, ne plures Deos, summos, videlicet, ac prorsus æquales & sine ulla subordinatione ad unum tantum, haberemus. Id quod necessario ex eo consequitur, si plures personæ statuantur, quæ naturaliter atque ab omni æternitate habeant perfectissime essentiam divinam. Multiplicatis enim personis, individuas essentias quoque multiplicari necesse est. Jam quod ait, Judaicum & Turcicum esse, unam tantum personam in divinitate statuere: illo sophismate utitur, quo accidentis fallacia continetur. Ex accidente enim est, quod attinet ad id, de quo hic est agendum, si Judæi & Turcæ unam tantum personam in divinitate ponunt. Neque enim ob hanc caussam ulla ex parte à Christianis distinguuntur: hocve illorum est proprium, & à Christianis alienum. Unde etiam Judaicum & Turcicum non nisi æquivoce & improprie vocari potest. Quod Judæos & Turcas a Christianis, in ipso divino cultu, distinguit ac separat, non istud sane est; sed est, Jesum Christum, ut ab uno illo Deo supra omnes res creatas evectum atque exaltatum, ac supremo & divino imperio & potestate donatum, pro suo Domino & Deo non agnoscere, nec enim divina ratione colere. Similis atque adeo major fallacia est, cum Vujeki symmystæ aperte nos Sabellianos vocant (à qua nobis inurenda nota Vujekus ipse neque hic proxime seq. pag. id est Præfationis 15. nec pag. 3. & 11. ipsius Libelli omnino abest) ob hanc ipsam videlicet caussam, quod unam tantum personam in divina illa unica essentia esse contendimus; quod Sabellius quoque faciebat. Neque enim Sabellii error in eo fuit, quod plures personas in divina essentia esse negaret: sed quod Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum, quos ad divinam essentiam pertinere volebat, unam tantum personam esse diceret; quo nihil stultius excogitari potuit. Sed nos quam longissime ab ista stultitia absumus; & patrem tantum, illam unam personam esse affirmamus. Itaque, etiamsi in eo cum Sabellio convenimus, quod in divina essentia unam tantum personam ponimus; tamen id, quod ad propositum attinet, prorsus ex accidente est; & propterea nullam vim habere potest, ad nos Sabellianos nominandos. Eo magis, quod si apud Tertullianum opinio Praxeæ, qui idem, quod Sabellius, de Patre, & Filio sensisse traditur, diligenter excutiatur, invenietur, Praxeam non se opposuisse sententiæ, quæ jam tunc temporis vigeret, quod, quamvis Pater, & Filius unicam illam numero essentiam divinam totam pariter uterque haberet, tamen essent duæ distinctæ personæ: sed potius sententiam istam de unica Patris, & Filii numero essentia, quæ quamvis nondum in ecclesia viguisset, antea tamen extiterat, & ab Ignatio, si ipsius vere sunt, quæ ejus nomine circumferuntur, Epistolæ, refutata fuerat, una cum quibusdam aliis renovasse, & acriter propugnasse; ex qua sicut necessario efficitur, sic etiam effici ab omnibus tunc existimatum est, unicam similiter esse Patris, & filii personam; immo, ut revera sunt, sic pro eodem utrumque est habitum. Nec enim, ut ex multis conjicere licet, sophistica ista sensuique ipsi communi repugnans inter individuam sive unam numero essentiam & personam in Deo, distinctio adhuc excogitata fuerat. Sed de his in præsentia hactenus.

Restat quarta objectio, quod fides nostra sit Mahometana. Id probare Vujekus nititur tribus rationibus. Quarum prima est, quod fides nostra de Deo, & Christo consentit cum Mahometana. Nec quidquam addit amplius, existimans arbitror, se satis id supra planum fecisse. Verum, quantopere fallatur, ex iis, quæ hactenus adversus ipsum disputavimus, satis perspici potest. Putat ipse, Mahometismum circa fidem de Deo, & Christo in eo consistere, quod credatur, in Deo unam tantum esse personam, & Christum non esse generatum ex ipsa substantia sive essentia Dei. Sed longe errat. Nam, quod ad Deum attinet, nihil finxit Mahometes adversus Christiana dogmata, in asserendo unicam tantum esse in Deo personam; tametsi assertio ista iis adversabatur, quæ ejus ætate inter eos, qui Christo nomen dederant, vulgo de Dei natura docebantur. Quod vero ad Christum pertinet, qua in re potissimum Mahometismus versetur, supra monuimus; quamvis hic quoque fateamur: quæ asseruit Mahometes de Christi natura, non fuisse iis consentanea, quæ tunc passim ab hominibus Christiani nominis credebantur. Sed non satis est hoc ad ostendendum, ea dogmatis Christianis revera adversari, & Mahometanam, non autem Christianam fidem habere eum, qui illa non penitus rejiciat. Testimoniis Sacris istud probandum est; de quibus suo loco agemus.

Secunda ratio, qua Vujekus conatur ostendere, nostram de Deo, & Christo fidem Mahometanam esse, hæc est, quod Servetus, progenitor, ut ipse ait, noster, teste Lindano, cum in Africam transfretasset, Alcoranum edoctus est; & statim postea scripsit ejusmodi libros, qui doctrinam Christianam in Mahometanam transformant. Hic primum negamus, Servetum fuisse progenitorem nostrum; quippe à quo nec sententiam nostram de Deo, & Christo acceperimus, & hac ipsa in re non parum ab ipso dissideamus: præsertim in explicando, quid sit illud Verbum seu Sermo, de quo Johannes in principio sui Evangelii loquitur: sed multo magis in iis interpretandis, quæ illi ibidem tribuuntur; quæ tamen maximi sunt momenti ad recte intelligendum, quid de Christo sentire aut possimus, aut debeamus. Deinde quod is doctrinam suam de Deo, & Christo ex Alcorano desumpserit, eaque talis sit, quæ non Christiana sed Mahometana potius appellari debeat, prorsus negamus. Præclarissime enim, & supra ac contra omnem doctrinam Mahometanam, sensit Servetus de Christo Domino; quem etiam, cum ad ignis supplicium duceretur, palam invocare non dubitavit; licet, ut ii voluissent, qui illum ducebant, noluerit unquam æternum filium Dei, sed tantum æterni Dei filium eum confiteri, quæ ipsius constantia in extrema illa hora, testimonium dicet aliquando contra eos, qui morti illum adjudicarunt, & contra omnes, qui alios idem sentientes & profiten-

tes ad sanguinem usque insectantur ac persequuntur.

Tertia ratio est ducta ex iis, quæ ministri Transylvanici ex Alcorano fidei suæ de Deo testimonia afferunt, his verbis, quod, videlicet, Jesus nunquam docuit, ut in ipsum crederetur, tanquam in Altissimum. Quandoquidem unus est Altissimus, & non duo aut tres: Item, quod Jesus non vocavit se unquam Deum, sed potius dixit, *Ascendo ad patrem meum & patrem vestrum, Deum meum & Deum vestrum.* Sed quid audio? Nunquid, si sententia aliqua in Alcorano scripta inveniatur, quæ vera sit, is, qui ea usus fuerit, ejusve doctrina, ad quam ea sententia pertineat, statim Mahometana censenda erit; Nam quid verius, quam ista duo de Jesu dicta? Certe ejusmodi invenies apud Lactantium, & Tertullianum, & apud ipsum, ni fallor, Justinum. Quamquam satis est, illa manifestissime esse vera, ut dictum est. Quocirca si ministri illi, Alcorani, ubi hæc scripta sunt, mentionem faciunt, non est intelligendum, eos Alcorani testimonio velle uti ad ea confirmanda: sed ad ostendendum, falsam de Christi divinitate sententiam ex iis, quæ ipse Christus dixit, etiam ab iis, qui penitus extra ecclesiam sunt, merito redargutam fuisse. Nec aliter intelligenda sunt eorundem Ministrorum verba, quibus, ut Vujekus affirmat, hortantur lectorem, ut Alcoranum legat, promittentes quod ibi inveniet plura egregia & insignia de Christo. Non enim est censendum, eos Alcorani auctoritate velle uti, sed tantum adversariis exprobrare ipsorum cæcitatem, qui ea, cum Christianos se vocent, de Christo non viderint, quæ is vidit, qui Christianam religionem oppugnavit.

Hæc erant, quæ mihi ad Vujeki Præfationem respondenda videbantur, quorum pleraque si vim rationum ab eo contra nos allatarum æstimare voluissem, reticeri à me poterant. Sed id mihi potius fuit æstimandum, quid Vujekus, & una cum eo fortasse alii complures, de iisdem ipsius rationibus judicent, ac multo magis judicassent, si eas non refutassem. Nunc ad librum ipsum refellendum accedamus.

CAPUT II.

In quo refelluntur, aut notantur, aut examinantur quædam, quæ in quatuor prioribus capitibus à Vujeko sunt scripta.

ANtequam Vujekus ad rem ipsam accedat, quatuor priora capita insumit in narranda origine & progressu eorum, qui nostra ætate sententias de Deo, & Christo renovarunt, contra quas ipse librum suum edidit, in ipsisque sententiis explicandis, & quibus illæ acceptæ referri debeant, ostendendo, ac denique in pluribus rationibus & caussis recensendis, propter quas necesse sit, ecclesiam, in qua ipse est, & cujus dogmata tuetur, non modo veritatem habere, sed omni armorum genere ad eam defendendam, instructam esse. Ad hæc singula nos aliquid rescribere nihil est necesse: præsertim vel ubi, sive in narrando, sive in ratiocinando, parum aut nihil à veritate Vujekus recesserit, vel ubi jam alii ante nos non pauci, in respondendo, egregiam operam navaverint. Tantum igitur ea vel refellemus, vel notabimus, vel examinabimus, quæ à veritate longe recedunt, & ad quæ hactenus vel à paucis, ita ut ejusmodi scripta vix inveniantur, vel fortasse à nemine responsum fuit: idque eo ordine, quo in Vujeki libello scripta leguntur.

Primo igitur in initio fere primi cap. scriptum à Vujeko invenimus, ex Augustino & Bellarmino sumptum, & in suam hujus quæstionis perfationem inclusum, eos, qui illum unum Deum, trinum non esse docent, & Christum, nec illum Deum esse, nec ab æterno extitisse, contendunt, existimare, se non posse sufficienter Deum patrem honorare, nisi per contumeliam unici ejus filii; *quamvis*, inquit, *scriptum sit, quod, qui non honorat filium, hic Patrem non honorat.*

Respondeo pro nostris hominibus, & pro me ipso, Nos quidem id præcipue quærere, ut uni illi Deo nostro, quem patrem solum Domini nostri Jesu Christi esse constantissime credimus, atque asseveramus, suus verus honor omnino constet, ac propterea plurimum laboramus, ut hoc ipsum & alii credant, & confiteantur: & quidquid divinitatis in alio quopiam inveniatur, id ab ipso solo patre Christi non quidem necessario & naturaliter, sed ex libera voluntate & gratia ac dono ipsius profectum fuisse, agnoscant, & hanc ob caussam, quam maxime possumus, conamur ex divinis testimoniis, indeque apertissimis rationibus desumptis, planissimum facere, summum & inexplicabilem fuisse errorem illorum, qui primi ausi sunt alium quempiam, præter solum Christi patrem, illum unum Deum esse asserere, & in ipsam numero unicam essentiam divinam plures personas inducere, & nominatim, affirmare, Christum esse illum unum Deum, cum vel ipsius Christi nomen satis doceat, istud nullo pacto fieri posse. Manifeste enim, Sacris Literis idem clarissime attestantibus, Christus habet relationem ad unum illum Deum. Propterea frequentissime in Vetere Testamento scriptum invenitur, Christus sive Unctus Jehovæ, id est, unius illius Dei, tunc etiam, cum de ipso Christo domino nostro verba fiunt; ut Psal. 2. 2. & Psal. 132. 17. Nam, cum de Christo domino nostro est sermo, quoniam illi multo magis, quam cæteris omnibus, Christi sive Uncti Dei nomen convenit, indeque hoc nomen tanquam ejus proprium est factum, & sæpissime est repetendum; idcirco brevius ac figurate, sine relationis istius expressione, Christus sive Unctus simpliciter dici solet; atque subaudiendum ubique relinquitur, Domini, seu Dei, seu aliquid, quod idem polleat; in Novo quidem Testamento fere semper: in vetere autem alicubi tantum, ut apud Danielem cap. 9. 25, 26. quamquam subsunt ibi aliæ hujus figuratæ ac defectivæ locutionis caussæ. Nec fortasse in toto V. T. alius est locus, ubi Christi nomen cum istius suæ relationis defectu legatur. Sed & in novo ipsa relatio diserte aliquando exprimitur; ut Luc. 2. 26. & 9. 20. Apoc. 11. 15. & 12. 10. Cum igitur Christus relative dicatur ad Jehovam, seu ad illum unum Deum nostrum, & ipsius Christus semper vel tacite vel expresse nominetur; quomodo (obsecro) fieri potest, ut ipsemet sit ille unus Deus? Itaque nos quidem, ut dixi, id potissimum quærimus, ut solus pater Jesu Christi domini nostri, ille unus Deus esse agnoscatur: sed tamen non per contumeliam ipsius Christi, quæ enim contumelia esse in eo potest, quod omnino necessarium est; aut quid Christo adimitur, cum negatur, illum eum esse, qui nullo pacto esse potest, si Christus est? An non potius hoc est ipsi manifeste detrahere atque aperte negare, eum esse Christum, si quis contendat eum esse illum unum Deum? Hoc, inquam, est Christum abolere, non autem Christo gloriam tribuere, & quicunque maxima illa, quæ Christus habet, adorationem, invocationem, &c. negat illi convenire, nisi sit ille unus Deus, is simul imprudens, vel Christum ista habere, vel eum, Christum revera esse, negat. Quocirca, cum hic crassissimus error, à nobis pro viribus profligatur, tantum abest, ut Dei unicum filium, qui idem est, quod Christus, contumelia afficere tentemus, ut potius illi suum verum honorem & gloriam asserere studeamus, & quod vere Christus sit, omnes agnoscant, curemus

Subjicit statim Vujekus pag. 2. caussam seu occasionem narrare, cur Michael Servetus cœperit de Christo aliter docere atque alii docerent, & Bellarminum,

qui

* qui idem in sua præfatione scripsit, secutus ait, quod cum in scholis Lutheranorum, quibus operam dabat (addit Vujekus præter id, quod scripsit Bellarminus, *nam fuit discipulus Farelli, & socius Calvini*, quod non convenit cum Lutheranorum scholis; neuter enim istorum fuit Lutheranus) identidem repeti audiret, verbum Dei non esse explicationi Ecclesiæ, aut patrum & doctorum Ecclesiasticorum, sed soli testimonio & judicio spiritus alligatum; cœpit & ipse spiritum jactare, & mirari, cur Lutherani (addit Vujekus de suo, *& Calvinistæ*, cum tamen Calvinistæ nondum extitissent, quippe Calvino adhuc discipulo, ut Vujekus ipse paulo ante dixerat) cum Papistis de Ecclesia & Sacramentis tantopere contenderent, de Christo autem ipso litem nullam haberent; & cum dissentirent de corpore, de capite convenirent. Majora igitur moliri meditans, sed metuens tamen, ne juveniles anni ei fidem & auctoritatem detraherent, annorum enim erat quinque & viginti; id quod annis deerat, Prophetici nominis auctoritate compensare decrevit, & summum se orbis terrarum Prophetam nominavit, teste Calvino lib. 4. Instit. cap. 16.

Hæc est narratio Bellarminica & Vujekana, de caussa, sive occasione & origine doctrinæ Serveti. In qua primum illud animadvertendum est, eam non convenire cum eo, quod Vujekus in sua præfatione citavit & approbavit ex Liodano, ut supra vidimus quod scilicet Servetus in Africam trajiciens, ibi Alcoranum edoctus, statim postea libros ediderit Mahometana doctrina refertos, præsertim cum Bellarminus & Vujekus hoc loco subjungant de Serveto alia verba, *Itaque jam prophetica libertate assumpta, eodem spiritu afflatus edidit libros illos quos inscripsit, De erroribus Trinitatis, &c.* Hi enim sunt iidem libri cum istis, quos in præfatione Vujekus nominavit, aliam caussam & tempus eorum edendorum ascribens, ut modo exposuimus. Deinde notandum est, ad hanc narrationem, in eo, quod maximi momenti est, spiritus, videlicet, jactatione, confirmandam, Calvini testimonium adduci, qui Servetum Genevæ capiendum curavit; ubi tandem, ejusdem potissimum opera quemadmodum in sua præfatione ipse Bellarminus, & Vujekus cap. 1. pag. 7. fatetur, combustus est. Præterea non est silentio prætereundum, quod hic scribitur de ætate Serveti, cum docere cœpit. Certissimum enim est Servetum, cum supplicio affectus est, jam senem fuisse, & Calvino multo grandiorem natu, quod fieri non potest, si anno 1532 primum innotescere cœpit, & annos natus erat tantum viginti quinque. Nam quod tempore isto cœperit innotescere, affirmat Bellarminus * in ipso hujus tractationis initio, testem citans Surium, & idem repetit Vujekus in initio capitis secundi: sed hoc manifesto falsum est, ut alia multa, quæ idem Surius scripsit. Extat enim epistola Oecolampadii ad Bucerum, lib. 4. epist. ejus & Zuinglii data quinta Augusti 1531. id est paucis mensibus ante ipsius obitum, in qua mentionem facit libri de Trinitatis erroribus jam typis excusi. Extant præterea, ejusdem epistolæ duæ ad ipsum Servetum (& sunt priores duæ primi libri) ubi disputat contra opiniones illius de filio Dei; & in priore, ejus confessionis cujusdam meminit; posteriorem vero ad hunc modum inscribit, Serveto Hispano neganti Christum esse filium Dei consubstantialem. Quas epistolas (sunt enim sine die) verissimile est aliquot annis aut saltem anno uno scriptas fuisse ante superiorem, quam citavimus. Errat etiam Bellarminus, & cum eo Vujekus, de tempore, quo exustus fuit Servetus. Non enim anno 1555. sed anno 1553. mense Octobri id accidit; ut Sleidanus sat diligens scriptor litteris mandavit. Cujus rei, quæ apud me eorum testimonio, qui præsentes fuere, certissima est, fidem præterea facit, liber Calvini post Serveti mortem de Servetano ipso negotio editus anno 1554. Ex hoc errore factum est, ut & Bellarminus, in sua præfatione & Vujekus cap. 1. pag. 8. scripserit, Valentinum Gentilem supplicio à Bernensibus fuisse affectum anno undecimo post mortem Serveti. Cum id fuerit anno 1566. & sic non undecimo sed tredecimo anno post Serveti mortem. Hæc errata, quantumvis levia, arguunt istorum duorum hominum negligentiam; & monent, non debere illis temere fidem adhiberi in iis quæ narrant. Quæ uterque hic addit de pavore Serveti in supplicio subeundo, eo minus credi debent, quod Calvini testimonio confirmantur.

De eo, quod Vujekus pag. 4. scribit, quod universa Christi Ecclesia & denique universus orbis per mille quingentos & quinquaginta annos credidit in Deum unum in Trinitate &c. cum illud hic non probet, hic similiter nihil est respondendum. Sed responsio ad refutationem, quatenus opus fuerit, 12. capitis reservanda. Interim in hoc ejus diligentiam laudabo, quod, ubi Bellarminus * in sua præfatione scripserat, per 1580. annos, dempsit ipse, quamvis quarto anno post scribens, annos 30. ex numero isto; & sic annis triginta quatuor brevius tempus fecit; tametsi inde initium sumeret, unde sine dubio Bellarminus sumpserat, hoc est, ab Apostolorum tempore. Recte enim animadvertit, ex summa ista detrahendos esse annos vitæ Christi in carne, quos Bellarminus, communi quodam errore, (Papistarum præsertim scriptorum in suorum dogmatum antiquitate, atque perpetuitate commendanda) computaverat; quasi Apostolorum & Christi ecclesiæ jam ædificatæ ac constitutæ tempora ab ipsius Christi nativitate, aut conceptione, à qua annos suos, id est, quam vulgo Æram vocant, Latina Ecclesia numerare incipit, initium sumpserint.

Nihil est etiam, cur respondere debeam ad ea, quæ de Valentino Gentili bonâ ex parte ab ipsius juratis hostibus accepta, hic Vujekus post Bellarminum commemorat. Cum nos istius hominis nec facta nec doctrinam probemus, & Vujekus ipse una cum Bellarmino fateatur, hunc non nostrum, sed Tritheitarum, & novorum Arrianorum fuisse ducem. Dicam tantum; neutrum istorum recte fecisse, dum Bezam imitati, Matthæo Gribaldo mortuo, quodammodo insultantes, ajunt, illum peste correptum, ab omnibus derelictum fuisse, & mortuum esse ut bestiam; ut verbum quo hic pag 9. usus est Vujekus, significat; sive ut canem, ut Bellarminus * in sua præfationis scripsit. Quasi vero peste correptis, in compluribus regionibus, idem vulgo non eveniat, ut ab omnibus deserantur. Præsertim si nec uxorem, nec liberos habeant, quemadmodum Gribaldum non habuisse credo: id quod tamen non affirmo. Quidquid sit, nunquam ab homine pio & prudente talis vitæ finis, cuiquam exprobrabitur, qualem sæpe optimis etiam viris contingere, non est dubium. Pietas sane & vitæ innocentia, qua Gribaldum præditum fuisse constat, ista insultatione indigna est prorsus, præsertim contumeliosis illis verbis additis, quod mortuus sit ut bestia sive (quod pejus sonat) ut canis. Neque enim hoc dictum fuit, quia aliquid alioqui in Gribaldi morte hac contumelia dignum animadversum fuerit: sed quia ita istis, plebeio quodam more, cum quis in morte derelinquitur, de tanto viro loqui placuit. Quem præterea certum est quidem peste extinctum fuisse; sed an, ut ipsi asserunt, ab omnibus derelictum, incertum est. De Lismanino non mirum est, eum talem vitæ finem habuisse, qualem isti asserunt si vera sunt ea, quæ de ejus moribus narrantur. Sed homini jam diu mortuo parcere, in re præsertim non manifesta, consultius est. Nam quod hoc loco, ubi de discipulis, ac Symmistis seu collegis Valentini Gentilis agitur, & Bellarminus, & Vujekus Franciscum Davidis, & Jacobum Palæologum commemorent, mirum sane videri debet; cum isti nihil cum Gentili commune habuerint. Cæterum de Francisco Davidis aliquid inferius commodiore loco respondebimus,

* Tom. 1. Col. 261. † Tom. 1. Col. 272. A.

* Tom 1. Col. 261. † Tom. 1. Col. 263.

quan-

quando inter nostros illum isti recensent. At de Palæologo, quem similter ex nostro numero fuisse, sine dubio arbitrantur, jam respondeo, nullo pacto Dei beneficium erga ipsum istud fuisse, quod Ecclesiæ Romanæ reconciliatus fuerit, sed debitam ipsius impietati pœnam. Nam præter quam quod nostros homines simplicissimos licet atque innocentissimos edito adversus eos libro, cum interim tamen eos fratres appellare illum non puderet, tanquam pessimos nebulones traducere non est veritus; unus etiam, atque adeo, ni fallor præcipuus fuit ex antesignanis illorum, qui Christum nec adorandum nec invocandum esse hodie affirmant, & interim tamen se Christianos esse impudenter profitentur, quo vix quidquam scelestius in religione nostra depravanda excogitari posse existimo. Merito igitur talis homo talem finem est sortitus; ut cum sui nominis perpetua ignominia, &, quod multo pejus est, animæ æterna jactura, illi magnæ meretrici, cum qua scortati sunt reges terræ, à qua per Dei gratiam, olim se sejunxerat, & ab ejus tyrannide non semel liberatus fuerat, non quidem testimoniis aut rationibus ullis permotus, sed præsentis supplicii terrore compulsus, denuo sese adjunxerit; cujus imperio ac jussu miser postmodum cruenta morte finem senilibus suis annis invenit.

Exponens Vujekus in initio secundi cap. quod pater & Patriarcha (ut ipse loquitur) Samosatenorum, sive Ebionitarum, &c. nostro seculo fuerit Michael Servetus, mentionem (quod & antea fecerat) facit Georii Blandratæ, ut illius, qui ducem istum secutus fuerit; quem ait à sui fratris filio in lecto jacentem suffocatum fuisse; significans nimirum hac ratione, quod à Deo gravissime ob impias, scilicet, quas de Deo & Christo haberet opiniones, punitus fuerit. Hic equidem mortuo homini, & qui de nostris Ecclesiis aliquando præclare est meritus, libentissime parcerem. Sed quia istud aut simile genus mortis ab eo homine, quem Vujekus dicit, illatum ei fuisse publica vox est & fama; ne quis hoc certum indicium esse putet iræ Dei adversus ipsum, propter illa, quæ de Deo & Christo docuerat, & in Transylvania propagaverat; monendum lectorem harum rerum ignarum censui, Blandratam haud paulo ante mortem suam, vivente adhuc Stephano Rege Poloniæ, in illius gratiam, & quo illum erga se liberaliorem (ut fecit) redderet, plurimum remisisse de studio suo in Ecclesiis nostris Transylvanicis, nostrisque hominibus juvandis: immo eo tandem devenisse, ut vix existimaretur priorem, quam tantopere foverat, de Deo, & Christo sententiam retinere: sed potius Jesuitis, qui in ea provincia tunc temporis Stephani regis, & ejus fratris Christophori principis, haud multo ante vita functi, ope ac liberalitate non mediocriter florebant, jam adhærere, aut certe cum eis quodammodo colludere. Illud certissimum est, eum ab eo tempore, quo liberalitatem, quam ambiebat, regis Stephani erga se est expertus, cœpisse quoldam ex nostris hominibus quos charissimos prius habebat, & suis opibus juvabat, spernere, ac deserere, etiam contra promissa & obligationem suam, & tandem illos penitus deseruisse, atque omni veræ ac sinceræ pietatis studio valedixisse, & solis pecuniis congerendis intentum fuisse. Quæ fortasse, justissimo Dei judicio, quod gravissimum exercere solet contra tales desertores, ei necem ab eo, quem suum heredem fecerat, conciliarunt.

Addit Vujekus brevissime narrationem judicii habiti in Transylvania de Francisco Davidis, ejusque ad perpetuum carcerem damnationis; & addit, illum paulo post in mentis furorem incidisse, & biduo extinctum esse; quod idem Bellarminus * ait. Atqui certum est, illum in ipso initio mensis Junii carceri inclusum fuisse, & vixisse, nisi vehementer fallor, usque ad mensem Novembrem, quo extinctus est. Quod profecto, cum spatium quinque integrorum mensium contineat, ostendit istos haud satis recte tempus istud indicasse. Quemadmodum manifeste in eo sunt decepti, quod hæc anno 1580. accidisse scribunt: cum certissimum sit, ea facta fuisse uno anno ante, hoc est, anno 1579. eo anni tempore, quod paulo ante dixi. De phrenesi ista, in quam inciderit, aliquid sane auditum est: sed non quod biduo tantum ante mortem, verum plurimis diebus Sciendum autem est, illum, antequam in custodiam est datus, morbo illo Transylvanico, quem colicam vulgo vocant, quo alias laboraverat, & manibus debilitatus fuerat, denuo laborare cœpisse, eoque ante mortem nunquam liberatum fuisse: & propterea verisimillimum esse, eum non alio, quam morbo isto, interiisse. Hæc mihi dicenda visa sunt, ut iterum lector moneatur, ne facile Bellarmino aut Vujeko aliquid narranti fidem adhibeat. Jam quod Vujekus scribit, eum à ministris omnibus, etiam à Samosatenicis Anabaptistis, id est, à nostris pro hæretico damnatum fuisse; si Damnandi verbum eo sensu protulit, ut significet tantum, quod illum hereticum esse judicaverint, verissimum dicit; immo plusquam hereticum judicaverunt. Nam talem hominem indignum Christiano nomine esse dixerunt; quippe qui, Christo invocationis cultum prorsus detrahendo, & eum curam Ecclesiæ gerere negando, simul reipsa negaret, eum esse Christum. Ex quo apparet, non esse, cur Vujekus, aut Bellarminus non contra tales homines, sed contra nos præcipue scribendo, Francisci Davidis miserum interitum commemorent; quasi hoc exemplo velint lectores monere de ira Dei adversus eos, qui ita de divinitate credunt, ut nos credimus, vel etiam docent, ut nos docemus. Qua in re non tam nobis ingentem injuriam faciunt, tacite nobis objicientes, quod Francisci Davidis doctrinam approbemus, quam sibi ipsis, dum sibi contradicunt, ex altera parte diserte confitentes, nostros homines illi adversatos fuisse, & tandem hereticum publice illum pronunciasse. Quod si Vujekus Damnandi verbo intelligit, nostros ministros censuisse illum aliqua pœna afficiendum; aut vult fallere aut egregiè fallitur. Nam certum est, in judicio illo cum Minister quidam Calvinianus Christophoro principi, qui toti actioni interfuit ac præfuit, satis longa oratione suasisset, ut talem hominem è medio tolleret, minitans ei Dei iram, nisi id fecisset, Ministros nostros propius ad ipsum Principem accedentes, reverenter illi supplicasse, ut miseri hominis misereri vellet, & clementem ac benignum se erga illum præbere.

Progrediens Vujekus ad exponendum, quid Novi Samosateni inter se omnes commune habeant quidve non commune, sed in quo alii ab aliis dissentiant, ait F. S. in refutatione Thesium Francisci Davidis defendere quidem, Christum à nobis in precibus invocari posse: sed tamen addere, quod perfectior res sit, Christo relicto, ad Deum Patrem recta accedere. Quod à Bellarmino * ex cap. t. hujus de divinitate Christi quæstionis accepit, additis de suo duobus illis verbis, Christo relicto. Sed sane Bellarminus, & multo magis Vujekus hac in re non parum errant. Verba Socini, unde hæc adversus illum criminatio exstructa est, sic plane se habent: *Quod si quis tanta est fide præditus, ut ad Deum ipsum perpetuo recta accedere audeat, nec consolatione, quæ ex Christi fratris sui per omnia tentati invocatione proficiscitur, indigeat; hic non opus habet, ut Christum invocet.* Primum nemo (arbitror) non videt, hoc dictum à Socino fuisse per concessionem quandam; & ex modo, quo illud extulit, satis patet, perinde accipienda ipsius verba, ac si sic dixisset, *Quanquam autem fieri non posse videtur, ut quis tanta sit fide præditus, ut, &c; tamen si quis velit talem hominem inveniri posse: is non opus habebit, ut Christum invocet.* Dixerat enim proxime ante, Christi invocationem ad nos in fide confirmandos & ad fragilitatem nostram sublevandam pertinere. Itaque non potuit merito ex verbis istis colligi, rem perfectiorem esse, Christo relicto, recta ad Deum ipsum accedere:

* Tom. 1. col. 272. B.

* Tom. 1. col. 273. A.

dere: cum potius ex illis debeat intelligi, neminem esse, qui aliquando Christi invocatione opus non habeat. Sed finge deinde verba Socini ita interpretanda esse, ut affirment, revera homines dari, qui Christum invocare opus non habeant, propterea quia firmissima & maxima quadam sint fide præditi; non tamen hinc sequetur, eum affirmare perfectiorem rem esse, Christo relicto, recta ad ipsum Deum, sive ad Deum patrem accedere. Sic enim videretur consulere, ut ita fiat: & censere, perfectiorem hominem à Christo invocando abstinere debere; cum tamen ex ista ipsius verborum interpretatione, nihil aliud colligi queat, quam hominem, firmissima & maxima fide præditum, Christi invocationis non indigere. Nam quod Socinus alioqui senserit, hominem, quantumvis perfectum, recte facturum, si Christum invocaverit, docent apertissime quæ statim subjunxit verba ad hunc modum: *Quem tamen, quantacunque Dei fide præditus, si invocaverit, non modo ipsum Deum non offendet: sed eum suo facto glorificabit, eique reipsa gratias aget, quod tantam potestatem humanæ naturæ in Christo concesserit.* In toto autem isto Socini loco interpretando, Alexander quoque Vitelinus, qui, nomine Polonicarum nostræ confessionis ecclesiarum, judicium illud in caussa Francisci Davidis scripsit, simili modo, quo Bellarminus & Vujekus, utpote in re sibi nova percipienda, est lapsus. Quo facilius error iste, quantumvis gravis, duobus istis, quibus omnia nostrorum hominum scripta necessario suspecta sunt atque invisa, ignosci ac condonari potest.

Sed multo gravior est utriusque error, & nulla venia dignus, quippe qui cum manifesta calumnia sit conjunctus, cum Bellarminus * ad finem primi cap. Vujekus autem hic ad finem secundi, scribunt, nostros & Christi invocationis adversarios, certissima ratione demonstrare, nos nobiscum ipsos pugnare; quippe qui nolimus, invocari sanctos, quia non sunt Dii veri, & tamen Christum invocari velimus, quem similiter verum Deum non esse palam affirmamus. Primum enim nos non idcirco Sanctos, id est, homines jam vita functos, de quorum æterna salute persuasi sumus, invocari posse negamus, quod non sint veri Dii; non, inquam, tali loquendi formula in re ista utimur. Sed dicimus, illis invocationem concedi non posse, propterea quod non constet, ipsos habere ullam rerum humanarum curam, sibi à Deo demandatam, & preces nostras intelligere, quemadmodum omnino, ad invocationem concedendam, est necessarium. Atqui horum utrumque Christum habere, Sacris Testimoniis clarissime docemur. Deinde aperte falsissimum est, nos palam affirmare, Christum non esse verum Deum; immo contrarium publice profitemur, & in nostris tam Latina, quam Polonica lingua non paucis editis scriptis Christum verum Deum esse, asserimus. Quod si alicubi fortasse ab aliquo ex nostris scriptum aliter fuit; ibi sane, quemadmodum loci circumstantiæ facile declarabunt, nomen veri Dei, perfectissima ratione Deum significabit. Quo sensu, teste Erasmo, † Ariani negabant Christum esse verum Deum; cum tamen & Deum, eumque non falsum & magnum Deum esse faterentur. Verum, dum Bellarminus, & Vujekus probant istorum Christi invocationi adversantium contra nos fallam ratiocinationem, nosque calumniantur, non vident, se tacite confiteri, invocationem, quam ipsi, una cum suis, Sanctis tribuunt, aliud præterea esse, quam eos rogare, ut pro nobis orent Deum, id est, esse quoque eos orare, ut ipsi nobis potestate, qua sint præditi, opem ferant. Quod tamen alioqui, ut idololatriæ crimen effugiant, constanter negant. Nam certum est, sanctorum invocationem, quam nos negamus, eam esse quam ipsi cum suis asserunt. Atqui si eam, ut ipsi volunt, propterea negamus, quod sanctos veros Deos non esse affirmemus; patet, invocationem istam, ipsis testibus, esse opis divinæ ab invocati potestate pendentis implorationem. Quis enim est, qui nesciat, ad aliquem invocandum, ut Deum pro se oret, nullo modo requiri, ut iste sit verus Deus?

In tertio Vujeki cap. qui inscribitur, Summa doctrinæ novorum Arrianorum, nihil est, ad quod quidquam rescribamus. In quarto in fine pag. 19. & initio 20. objicit Euangelicis, quod nihil credendum affirment, nisi quod ad litteram, ut vulgo loquuntur, sive, ut ipsius verba Latine sonant, iisdem litteris in S. scriptura non inveniatur. Nosque hoc idem ab illis acceptum affirmare ait. Atqui hoc minus verum est: immo aperte falsum; cum tam nos, quam Euangelici, passim in scriptis nostris bonas consecutiones & ratiocinationes ex verbis sacræ scripturæ deductas admittamus, iisque frequenter ipsimet utamur, non modo in aliquo dogmate refellendo, sed etiam in confirmando. Sed tamen neque illi, nec nos concedimus, ut ulla visibilis Ecclesia possit merito jactare, se habere quoddam verbum Dei non scriptum, unde hauriantur alia dogmata, præter ea, quæ in scripto continentur, quæ non minus necessario, quam illa, credenda nobis sint. Nihil enim, ut à nobis credatur, necessarium esse asserimus, nisi in ipsa Sacra Scriptura extet, vel ex ipsa necessario concludatur. Hoc, inquam, illud est, quod nos una cum Euangelicis de rebus in religione Christiana credendis affirmamus. Et propterea, si verum illud est, quod Vujekus postmodum pag. 21. pro certo se scire affirmat, quod, videlicet, Euangelici nec audent, nec ullo modo possunt nobiscum de his rebus id est, de Trinitate & de Christo disputare; sequitur Vujekum sentire, nostram iisdem de rebus sententiam non posse ulla ratione ex ipsa Sacra Scriptura refelli: & vanam operam tam ipsum, quam Bellarminum, quem nobis in suo libello expressit, sumpsisse, dum sanctarum litterarum testimonio nos erroris convincere sunt agressi. Et profecto, dum loca Scripturæ contra nos adducunt, coguntur sæpius ad Patrum, quos vocant, interpretationes confugere; cernentes alioqui parum firmitatis adversus nos in illis esse. Hosius sane Cardinalis, quem Vujekus plurimi facit, non uno in loco aperte fassus est, trinitatem personarum in uno Deo non posse ex solis Sacris Litteris evidenter & necessario concludi; sed necesse esse hoc dogma patrum & conciliorum, & denique Ecclesiæ authoritate confirmare. Id quod, si nihil præterea aliud ad idem probandum haberemus, plane demonstrat, vel dogma istud falsum esse, vel certe nihil ad salutem necessarium. Fieri enim non potest, ut tot alia minoris momenti, & multa, sine quorum cognitione nihilominus æterna salus nobis contingere posset, tam accurate & aperte fuerint Sacris Litteris consignata, hoc vero dogma non fuerit, si & verum est, & ad salutem æternam consequendam cognitu necessarium.

Postquam Vujekus sibi sufficienter conclusisse visus est, non posse Euangelicos erroris nos convincere: ait, hinc sequi oportere, ut Catholici, id est, Papistæ id faciant, qui omnia, scilicet, habent ad hoc accommodata; quæ etiam enarrat; & in decem classes distribuit. Quarum omnium primam facit traditiones, quas ipse vocat, Apostolorum, id est, verbum illud Dei suum non scriptum: secundum autem, verbum Dei scriptum; nescio, an quia hoc illo, tempore posterius esse velit, an vero etiam dignitate. Nam istud multos scriptores Pontificios sentire, animadverti facile potest. Quam vero immerito atque imperite ita sentiant, immo, in suo illo verbo Dei non scripto asserendo, turpiter errent, ab aliis complutibus satis demonstratum est. Reliqua, quæ posterioribus octo classibus continentur, vel similiter ab aliis multis parum aut nihil ponderis habere ostensum est: vel ejusmodi sunt, quæ deinceps in responsione ad argumenta adversarii commodius examinabuntur. Quare jam una cum Vujeko ad rem ipsam accedendum est: & singulatim ea argumen-

* Tom. 1. Col. 273. B. † In Apol. adversus Mon. Hispanos tit. 9. pag. 142.

gumenta refellenda, quæ ipse ex Bellarmino profert ad probandum, quod Dominus Jesus Christus Dei filius sit ille verus Deus Israelis, idem qui & Pater.

CAPUT III.

In quo refelluntur argumenta ex Vetere & Novo Testamento simul ducta.

CAput quinctum Vujeki nihil habet, præter enumerationem classium argumentorum Bellarmini, quæ novem sunt, ut ab ipso Bellarmino fuerunt digestæ. Quarum prima est eorum, quæ ex Vetere & Novo Testamento simul sunt ducta; quibus exponendis ac confirmandis totum caput sextum insumit; quod nos Deo juvante refellere aggredimur.

In ipso igitur sexti cap. initio Vujekus (ex eodem Bellarmino * id sumens, cap. 4. hujus quæstionis, ubi aggreditur hujus primæ classis argumenta exponere) ait hoc genus argumentorum, ubi, videlicet, ea, quæ in Vetere Testamento de uno illo vero Deo Israelis sunt dicta, de Christo in Novo Testamento exponuntur, non habere ullam responsionem; ex eis enim certo demonstrari, Christum esse illum unum verum Deum Israelis.

Ad hoc respondeo: Si quanta Christi hominis divina majestas, & cum illo uno Deo, non quidem per essentiæ communionem, aut in unam personam unionem, quorum neutrum ullo pacto esse fierive potest, sed per imperii ac potestatis communicationem & sibi subordinationem, ex dono & gratia ipsius unius Dei factam, conjunctio & unitas sit, Bellarminus, & Vujekus vel recte intelligerent, vel satis perpenderent; visuros, tantum abesse, ut istud genus argumentorum, quatenus expositio ista de Christo (quæ applicatio potius & accommodatio ad Christum dici debet) ad Novi Fœderis & Christi jam ex virgine nati tempora refertur, nullam habeat solutionem: ut nihil magis in promptu sit, quam ea solvere; quemadmodum, suis locis, Deo adjutore, demonstrabimus. Hujusmodi autem pleraque sunt hujus primæ classis argumenta, quæ non satis consulto Bellarminus cum iis miscuit ac confudit (præsertim nobiscum disputans) in quibus dicitur, ea, quæ in illo uno Deo pro eo tempore, quod Christi ex virgine nativitatem antecessit, & non tanquam futura, sed ut vel præterita, vel præsentia in V. T. dicuntur, in novo de Christo pro eodem illo tempore exponi. Quæ sine dubio aliam responsionem requirunt; maxime vero à nobis, qui Christum, antequam ex virgine nasceretur, revera extitisse negamus. In illis enim argumentis refellendis facile conceditur expositio, vel potius, ut diximus, applicatio sive accommodatio ista ad Christum, sed negatur, inde sequi, Christum esse illum unum Deum. In his vero refutandis nobis omnino negandum est, expositionem istam fieri, & ad rationes adversariorum respondendum, quibus illam fieri, probare conantur; ut jam, ad primum argumentum, quod hujus generis est, refutandum, faciemus.

Responsio ad I. Argumentum.

Itaque primum argumentum tale est. *Scriptum est Numer.* 21. (Vujekus corrupte habet 24.) ℣. 5. Loquutusque [populus;] (addit Vujekus, Judaicus in deserto) contra Dominum & Moysen, ait: cur eduxisti nos de Ægypto, ut moreremur in solitudine? Deest panis; non sunt aquæ, &c. Quamobrem immisit Dominus in populum ignitos serpentes, &c. *Hic* (ipsa Vujeki verba recito) *fatentur omnes, agi de vero & altissimo Deo, quem soli Judæi noverant, & Anabaptistæ, Servetani, & Gentilistæ habent hoc pro certo* (*pro axiomate* scripsit Bellarminus) *Deum Israël esse verum Deum, & hunc esse solum Patrem. At D. Paulus testatur, Christum esse illum ipsum Deum, quem Judæi tentarunt in deserto.* (Melius multo, & brevius Bellarminus, *illum ipsum Deum, esse Christum*) *sic enim ait*, 1 *Cor.* 10.9: Neque tentemus Christum sicut quidam eorum Judæorum (vox Judæorum ad declarationem addita est à Vujeko) tentaverunt; & à serpentibus perierunt. *Et sic Christus & est ille Deus verus Israelis; atque omnino unus &, idem Deus, qui & Pater: & fuit antequam, secundum carnem, nasceretur ex virgine intemerata.* Hactenus Vujekus; qui satis inepte addidit Bellarmini verbis ultimam istam partem, *Et fuit antequam*, &c quasi non sit necesse, si Christus est ille unus Deus Israëlis, eum fuisse, antequam ex virgine nasceretur.

Sed respondeo ad argumentum; & dico, certum quidem ferme inter omnes esse, apud Mosem in loco isto, agi de uno illo Deo Israëlis; verum non minus certum necessario inter omnes esse, non de ipso solo, sed de Mose quoque agi: immo expressius de Mose agi, quam de illo uno Deo. Moses enim ibi diserte nominatur. Ille autem unus Deus Israëlis non diserte nominatur; præsertim cum in Hebræo non sit Jehovæ nomen, sed Elohim. Unde posset quis haud immerito suspicari, nomine Elohim non significari illum unum Deum Israelis, sed angelum cujus ministerio Israelitæ educti fuerant ex Ægypto; quod illos optime scivisse, constat ex cap. proxime antecedente, id est, cap. 20.16. ubi hæc ipsorum sunt verba: *Et quomodo clamaverimus ad Dominum; & exaudierit nos, miseritque Angelum, qui eduxerit nos de Ægypto.* Hujus angeli fit etiam aperta mentio in ipsa historia Exod. 14. 19. A Stephano autem idem angelus commemoratur, cum ejus, sive in ejus manu dicitur Moses missus fuisse redemptor, id est, ad redimendum, hoc autem significat ad educendum populum ex Ægypto, Act. 7. 35. Ubi versiculo sequente subjungitur, *Hic eduxit illos*, &c. quæ verba ad Angelum istum potius, quam ad Mosem, ut multi sentiunt, referri debere, suadet, quod illi tribuitur, quod fecerit prodigia & signa, non solum in terra Ægypti, sed in mari rubro, & in deserto annis quadraginta. In omnibus autem his locis & toto isto tempore multa prodigia & signa facta sunt, in quibus efficiendis nullam partem, videtur Moses habuisse. Denique apertissimum est, præter illum unum Deum Israelis, qui liberationis populi ex Ægypto prima & verissima caussa & auctor fuit, eam tribui quoque non tantum Mosi, sed etiam angelo, cujus ductu, & potestate ea facta fuerit. Nec obstat, quominus vox Elohim, in loco, de quo agitur, ad angelum istum referri possit, quod paulo post, cum suæ murmurationis pœnam populus sensisset, dixerint Mosi, *Peccavimus, quia locuti sumus contra Jehovam, & contra te.* Nam certe, loquendo contra angelum illum, contra ipsum Jehovam loquebantur: non quod ille Angelus esset revera ipse Jehova, ille unus Deus Israelis: sed quod ejus legatus esset, ejusque personam sustineret. Est enim, ut ex Stephani verbis aperte constat, hic idem ille angelus, qui Mosi in rubo apparens, dixerat Exod. 3. 1, & 6.: *Ego sum Deus Patris tui, Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Jacob*: quique ibidem in historia Jehova est appellatus. De quo angelo sunt etiam ab ipso Jehova dicta verba illa Exod. 23. 20, &c: *Ecce ego mittam Angelum meum, qui præcedat te, & custodiat in via, & introducat in locum quem præparavi: observa eum, & audi vocem ejus; nec contemnendum putes, quia non dimittet, cum peccaveris; & est nomen meum in illo.* Jam enim ostendimus, ex verbis Stephani, eundem Angelum, cujus ductu populus ex Ægypto liberatus fuerat, fuisse in deserto perpetuo cum populo. Quid mirum igitur, si, cum in ipso nomen Jehovæ esset, idque populus à Jehova, ut vidamus, monitus, optime sciret, quæ contra eum locuti fuerant, contra Jehovam se locutos fuisse, agnoverint? Et quando hanc interpretationem attigimus, quæ fortasse nova videbitur, quod vox Elohim in loco illo ad angelum istum referri debeat, non omittam monere, quod, cum idem angelus alibi

* Tom. 1. col. 282. B.

in

in sua propria persona consideratur, Elohim aperte vocatur. Scriptum est enim supra indicato loco Exod. 3. 6. *Abscondit Moyses faciem suam, non enim audebat aspicere contra Deum*; nam vox Deum in Hebræo est Elohim, cum enim de inspiciendo in illum agatur, certum est, eum in sua propria persona considerari, & propterea ab appellatione Jehovæ, quæ illi, cum non in sua propria persona consideraretur, paulo ante tributa fuerat, ad Elohim illum appellandum mutationem factam esse. Elohim enim vero videndi actu conspectum fuisse, sæpius leges in Vetere Testamento: at Jehovam, fortasse nunquam, nisi in visione & figurato loquendi modo: sed tantum angelum Jehovæ, qui etiam Elohim simpliciter ac proprie vocatur. Concludo igitur, ut ad rem redeam, in loco Num. 21. 5. unius illius Dei Israelis non fieri expressam mentionem; & verisimile admodum esse, nomine Domini, quod vulgo in Latina editione legitur, quodque in Hebræo non Jehova est, sed Elohim, illum angelum significari, quo duce, eductus est populus Israelis ex Ægypto. Quapropter ex isto loco (etiamsi nulla Mosis facta fuisset mentio) juncto cum eo, quod scribit Paulus 1 Cor. 10. 9. nullo modo concludi potest, Christum, esse illum unum Deum Israelis, ut adversarii putant; sed tantum, si Moses nominatus non fuisset, colligi inde videri posset, Christum jam tum reipsa fuisse; quod etsi nos negamus: tamen non ad hoc probandum locus iste revera allatus fuerat. Nunc, cum Moses nominatus fuerit, & contra eum, populum murmurasse, diserte fuerit scriptum; quid vetat, etiamsi pariter scriptum diserte esset, eos contra unum illum Deum Israelis murmurasse, quominus ad Mosem referri debeat, cum Paulus dicit, aut certe dicere videtur, Christum à quibusdam ex populo tunc temporis tentatum fuisse? Sed dices, certum est, Mosem non fuisse Christum. Verum hoc quidem est, si Christi nomen necessario ad Jesu Christi tantum personam referatur, vel in potiore sua significatione accipiatur. Sed neutrum facere cogunt verba & circumstantiæ loci Pauli; qui nomen Jesu non adjecit, sed Christum simpliciter dixit, munus potius quam personam ipsam declaraturus, & articulum, Græce scribens, apposuit, non ut intelligeretur, eum Christi nomen in potiore significatione accipere, id est, ita, ut ipse tantum Jesus Christus intelligi deberet; sed potius, ne quis de ipso tantum Christo Jesu eum loqui suspicaretur. Is enim, Christi simplici nomine, sine ullo articulo, tanquam si proprium ejus nomen esset, sæpissime significatur, nempe quia maxime proprie & perfectissima ratione ei appellatio ista convenit. Jam locus ipse Pauli non requirit, ut ipse Jesus Christus tentatus fuerit ab illis quibusdam ex populo Israëlitico; sed ad ejus propositum satis est, ut is, qui ab illis tentatus fuit, idem fuerit pro eo tempore, illis, qui nunc nobis est Christus Jesus, id est, Dei & ipsorum mediator, eorumque magister, dux, princeps, ac gubernator. Qualis profecto fuit Moses; qui hanc ob caussam rectissime cum Jesu Christo in hoc proposito conferri potuit, & ipse quoque, Christus appellari, unctus siquidem à Deo & ipse, ut Jesus Nazarænus fuit Spiritu Sancto & virtute, atque ipsius Dei populo ab ipso Deo præfectus Act. 10. 38. Num. 11. 17; adeo ut Rex in Israele fuisse dicatur, Deuter. 33. 5. Christus autem reipsa idem est, quod Rex populi Dei. Nam quod Moses alioqui longe inferior Jesu Christo fuerit Act. 7. 22, & illi comparatus vix Christus appellari possit; hoc Pauli ratiocinationem confirmat. Qui manifeste nihil aliud voluit persuadere Corinthiis illis, nisi fore, ut, si Jesum Christum tentassent, gravissime à Deo punirentur. Nam si illi gravissime puniti fuerunt, qui Mosem sibi à Deo pro mediatore ac duce & gubernatore datum tentare sunt ausi, qui tamen Jesu Christo longe fuit inferior; quanto magis id eveniet illis, qui Jesum ipsum Christum, Dominum, regem, ac servatorem suum tentaverint? Vide autem similem expressam ratiocinationem Hebr. 2. 2, 3. Est autem Pauli locutio, quod ad Christi nomen attinet, huic similis: videlicet, si quis hodie diceret in Polonia, Ne injuriam ullam faciamus Regi nostro, quemadmodum antecessores nostri ab ipso initio nullam unquam fecerunt. Neque enim hæc verba significarent, hunc ipsum, qui nunc est Rex, ab ipso initio & deinceps extitisse ac vixisse; sed ad alios qui Reges longe ante ipsum fuerant, verba ista referenda essent, eosque etiam complecterentur, qui ab ipso initio Polonis præfuissent, atque imperassent, licet nondum ipso regio nomine ac dignitate insignitos, & multo minore majestate atque auctoritate pollentes, quam præsens Rex sit. Ut autem melius appareat, verba Pauli de tentato Christo in deserto, ad Mosem, non autem ad Deum ipsum referenda esse; non videtur postremo reticendum, satis ex ipsa historia constare, non aliter ibi tentatum fuisse Deum à populo, quam quia Mosem tentaverunt. Tentatio enim tota illis verbis continetur, *Quare nos eduxisti*, &c. ut quidem leguntur in vulgata editione, & à Bellarmino & Vujeko citantur. Atqui, si verbum illud *Eduxisti*, singularis numeri retineatur, nemo non videt, verba ista omnia ad solum Mosem dirigi, & consequenter totam tentationem. Habet quidem Hebræus codex *Eduxistis*. Sed hæc varietas ab uno tantum vocali punctulo pendet, non autem à litteræ ullius diversitate; & probabilius est, debere punctum istud tale apponi ut legatur *Eduxisti*, seu, ut Hebræum verbum sonat, Ascendere fecisti, propter testimonium vulgatæ Latinæ editionis, cui Græca consentit. Adde quod, etiamsi legi deberet *Eduxistis*; tamen non videretur sentiendum, in plurali isto numero Deum comprehendi, sed Aaronem, quamvis paulo ante mortuum. Superiore enim cap. cum adhuc viveret, legitur populus contra illum & Mosem murmurasse, dicendo similiter, *Cur nos fecistis ascendere de Ægypto?* Breviter, quod contra ipsum Deum, illum compellando, verba murmurationis suæ direxerint, nusquam, arbitror, alibi legitur. Vide autem ad vulgatam lectionem confirmandam Exod. 14. 11, & 17. 3. Num. 16. 13.

Videre poterunt & Bellarminus & Vujekus, pro responsione ad hoc primum argumentum, nihil necesse esse eo confugere, quo nostros homines confugisse ajunt, ac dicere, in illis verbis Pauli, *Sicut quidam eorum tentaverunt*, subaudiendum esse Deum; & idcirco necessarium minime esse ad illa respondere, quæ illi contra attulerunt. Verumtamen quia Bellarminus mentionem facit cujusdam responsionis nostrorum hominum, quæ proxime ad hanc accedit, quam nos attulimus, nec ullo modo spernenda videtur; & quia in illa refutanda quædam dicit à veritate alienissima, ex quibus Vujekus hoc primum argumentum confirmandi materiam sumpsit; operæ pretium erit illam à Bellarmini impetitionibus defendere.

Responsio nostrorum hominum est, populum Israelis tentasse Christum in figura, quatenus Mosem tentaverunt, qui Christi typus erat. Ad probandum autem, Paulum hoc sensu dixisse, eos tentasse Christum, aut certe sic verisimile esse, ajunt, eum paulo ante dixisse, petram, ex qua bibebant, fuisse Christum; id quod verum esse nequeat, nisi typice ac figurate. Sententia igitur ista antea probata, & sic indicato sensu, quo ipse intelligeret, Christum inter Israelitas in deserto fuisse, nihil mirum videri debere, si Paulus postea ausus est simpliciter dicere, illos ibi Christum tentasse, quamvis non reipsa, sed in typo illud factum fuisse, dicere vellet. Præsertim cum facile constare posset, qualis esset typus iste, & in ipso loco Sacræ Historiæ, quem ille intelligebat, diserte scriptum extaret, contra Mosem loquutum populum fuisse, & sic eum tentasse. Quod enim Moses typus Christi fuisset, neminem Christianam religionem edoctum aut ignorare, aut saltem his Pauli verbis monitum, non statim intelligere potuisse. Hæc est revera apud nostros homines receptior ad argumentum istud primum responsio, ejusque confirmatio; quidquid aliqui ex nostris aliter responde-

rint, vel hanc ipsam responsionem aliter confirmaverint.

Bellarminus hujus confirmationis, quam nos exposuimus, non meminit, sed tantum, quid ad eam refellendam respondeat, aut responsurus esset, satis suis verbis, dum aliud agit, indicavit. Meminit autem alterius cujusdam confirmationis, quam legit in Transylvanorum libris, quod, scilicet eodem in loco à Paulo dicatur, omnia Israëlitis illis contigisse in figura. Hanc confirmationem Bellarminus impugnat. Ad quam impugnationem non est, cur quidquam respondeam; cum nostri homines, ut dixi, alia confirmatione utantur. Sed quia Bellarminus in impugnatione ista ea dicere videtur, quæ responsionem ipsam labefactare queant; Idcirco antequam nostrorum hominum confirmationem ab iis, quæ ad eam refellendam ex dictis Bellarmini colligi possunt, defendere instituam, responsionem istam tuendam mihi duxi.

Sic igitur illam labefactare Bellarminus videtur tentasse.

Alia, quæ ibi à Paulo dicuntur Israëlitæ fecisse & propter ea puniti fuisse, non in figura, sed revera facta ab illis sunt. Ergo & hoc, quod Christum tentasse dicuntur, non quidem in figura, sed revera ab illis factum fuisse oportet.

Respondeo, nihil cogere, ut quia reliqua proprie & ad litteram (ut ipsius Bellarmini verbis utar) intelligenda sunt, hoc unum de tentato Christo figurate seu typice accipi nequeat. Ad Pauli siquidem scopum, cujus unius hic ratio haberi debet, & ad illud persuadendum, quod persuadere voluit, non minus pertinet, quod Israëlitæ illi Christum in figura tentaverint, id est, illum tentaverint, qui figura seu typus Christi erat, quam, quod Christum ipsum revera tentaverint. Immo tanto magis pertinet, quanto fortius est affirmans argumentum à longe minore ductum, quam ab eodem, vel prorsus simili, ut etiam antea attigimus; Si enim illi à Deo graviter puniti fuerunt, qui Christum tantummodo in figura tentaverunt; multo magis profecto censendum est, graviter à Deo eos punitum iri, qui Christum ipsum revera tentaverint. Certum est autem Apostoli scopum fuisse deterrere Corinthios & omnes, qui epistolam illam unquam lecturi essent, à Christo tentando, divinæ punitionis metu. Itaque Bellarmini ratiocinatio, ad nostrorum hominum responsionem refellendam, nullas vires habet.

Sed videamus, quid dixerit, quod ad confirmationem ipsius responsionis refutandam pertineat. Ait igitur, Paulum ibidem clarissime dicere, Christum cum Mose in deserto (ut Deum, videlicet, non ut hominem) Judæis adfuisse. Ad quod probandum affert illa ipsa verba: *Bibebant de spirituali consequente eos petra; petra autem erat Christus. Id est*, inquit, *Judæi in deserto, biberant aquam de petra, sed non erat ea petra materialis, quæ sua virtute potum præbebat, sed erat alia quædam petra invisibilis & spiritualis, quæ illis perpetuo aderat, eosque comitabatur, & omnia illis procurabat: ea vero petra erat Christus.* Et addit; sic exponere omnes, nec facile posse excogitari alium sensum. Quod sane miror illum ausum fuisse scribere, cum Erasmus in suis annotationibus monuerit, Origenem homilia quinta in Exodum, sequentem petram referre ad nubem, quæ præcessisse legitur Hebræos: & quod plus est, Augustinum cum aliis aliquot locis, tum contra Adversarium Legis, & Prophetarum lib. 2. cap. 6. interpretari, *Petra erat Christus, id est, Petra significabat Christum.*

Sed ipsam, quorumcumque illa tandem sit, à Bellarmino allatam interpretationem expendamus. Nam certe, si ea recipienda esset, funditus everteretur nostræ responsionis confirmatio. Nihil autem in ejus verbis animadvertere possum, quod interpretationem istam suadere queat, præter ista duo; Unum, quod petra illa à Paulo vocatur spiritualis: Alterum quod (ut ipse quidem affirmat) virtute sua potum præbebat. Atqui neutrum istorum ullam vim habet, vel habere potest. Vim quidem nullam habere potest, quod petra illa virtute sua potum præberet, cum hoc sit ipsius Bellarmini, aut cujuspiam alterius commentum, nulla ratione, solidave auctoritate fultum. Quod autem petra illa, spiritualis à Paulo vocetur; hoc nihil est ad concludendum, Paulum non de materiali petra, ex qua aquæ fluxerant, sed de alia invisibili & spirituali loqui. Etenim idem Paulus & escam illam, id est, manna, & potum ipsum (quem aquam illam materialem fuisse, Bellarminus ipse non negat) spiritualem vocat. Nempe quia aliquid mysticum in se habebant. Ut enim hoc ipsum de petra explicans, Erasmus ait, *Quidquid mysticum habet sensum, spirituale dicimus.* Hinc in Apocalypsi dicitur, civitatem illam magnam, ubi & Dominus noster crucifixus fuit, vocari spiritualiter, id est, mystice & allegorice, Sodomam & Ægyptum. Et certe mirum est, cum apertissimum sit, Paulum de potu illo loqui, quo in deserto usi sunt Israëlitæ, & potum hunc de materiali petra fluxisse constet, omnibus hunc locum legentibus non similiter constare, cum idem ait, eos bibisse de petra (quod necesse est, per metonymiam, interpretari de eo, quod ex petra fluebat) Petræ nomine ipsam materialem petram intelligi oportere; quam Paulus, explicans, cur illam tamen spiritualem appellasset, dicat fuisse Christum, id est, adumbrasse & figurasse Christum. Adde, quod, etiamsi, ut Bellarminus ait, Christus sua virtute potum illum Israëlitis præbuisset, non tamen idcirco dicere potuisset Paulus, eos de Christo bibisse. Namque metonymiæ nullus locus fuisset; cum ex ipso Christo aqua illa materialis non flueret. Quemadmodum, propter hanc ipsam caussam, nemo dixerit, eos de Jehova Deo suo bibisse, quamvis certum sit, Jehovæ Dei virtute aquam illam eis præbitam fuisse. Objicit Bellarminus Transylvanis, quod hoc in loco propterea confugiant ad figuras, ne cogantur admittere, Christum fuisse, antequam nasceretur ex virgine. Sed ipsi multo magis potest objici, quod hic una cum suis evidentissimam figuram ab Augustino ipso, quem tanti faciunt, agnitam, admittere nolint, & potius absurdissima quædam dicere; ne, videlicet, in re sacramentaria, ex hoc loco convinci possint perperam agere, cum negant, verba illa, *Hoc est corpus meum*, posse accipi figurate, sed necesse omnino esse, ut sic prorsus accipiantur, ut sonant.

Satis, ut arbitror, confirmatio responsionis nostrorum hominum ab iis, quæ ex Bellarmini verbis contra eam colligi poterant, defensa à nobis fuit. Verum quia audivi aliquando Bellarmini & Vujeki symmystas & socios affirmantes, non posse Pauli verba de materiali petra accipi, cum Paulus dicat, petram consecutam fuisse Israelitas illos, qui ex ea bibebant, nullo autem modo appareat; aut verisimile sit, petram illam materialem eos consecutam fuisse: Visum est mihi hoc objectum quoque diluendum esse, &, omissa Photii interpretatione, quam Beza in suis annotationibus citat, quod, scilicet, verbum Græcum ἀκολουθούσης, id est *sequente*, possit exponi pro *obsequente*, præsertim cum in Græco non sit pronomen *eos*, additum in Latino codice; Dico una cum aliis doctissimis viris, satis constare, ut paulo ante disputatum est, Petræ nomine metonymice aquam, quæ ex petra fluxerat, intelligendam esse; quam necesse est, rivum factum, Israëlitas per desertum secutam fuisse Exod. 17. 5, & 6, tam primo quam secundo, cum petra à Mose, jussu Dei ad aquam illis præbendam percussa fuit Num. 20. 11. Erat enim totum illud desertum alioquin aquis fluentibus, aut ad bibendum populo expositis penitus destitutum; ut ex pluribus ipsius historiæ locis intelligi potest, & diserte ab ipso Mose populo in memoriam redigitur Deut. 8. 15. & apud Esaiam cap. 43. 20. ipse Deus ait, *Glorificabit me bestia agri, dracones, & struthiones*

struthiones

tiones: quia dedi in deserto aquas flumina in invio; ut darem populo meo, electo meo. Vides, ipsa flumina se in deserto populo suo dedisse, Deum profiteri; quod nulla alia ratione factum legitur, quam cum petra, præsertim secundo, percussa est. Tunc enim aquæ largissimæ egressæ fuisse leguntur.

Jam igitur potest Vujekus videre, ex verbis illis Pauli, Petra autem erat Christus, non solum non confirmari, ut ipse, Bellarmini interpretationem amplexus, putabat, fundamentum hujus primi argumenti, ex aliis ejusdem Pauli sequentibus verbis sumptum, quod, scilicet Christus ipse revera tentatus in deserto ab Israëlitis fuerit; sed illud potius everti; quippe ex quibus constet, Paulum jam antea affirmasse Christum in deserto fuisse, non quidem revera, sed typice tantum. Et hæc plus quam satis sint pro responsione ad istud primum argumentum: multis aliis omissis, quæ ad illud diluendum, dici potuissent.

Responsio ad II. Argumentum.

Secundum argumentum sumptum est ex Epistola Judæ, ỷ. 5. ubi dicitur, secundum vulgatam Latinam editionem, Jesum, cum servasset populum ex Ægypto, secundo eos, qui non crediderunt, perdidisse, quod junctum cum eo, quod scriptum est Exod. 20. 7. & Deut. 32. 12. ubi affirmatur, Jehovam Deum Israëlis, & quidem sine Deo alieno, eduxisse populum de Ægypto, demonstrare videtur, Jesum esse ipsum Jehovam Deum Israelis.

Ad hoc argumentum à Beda etiam, dum in eum Judæ locum scribit, notatum, Bellarminus ait, se non vidisse responsionem. Nec præterea aliud quidquam de eo scribit. Sed non mirum est, quod dicit. Vel enim vix ab aliis hodie invenietur allatum, cum in Græcis omnibus exemplaribus, non Jesu nomen sed Domini legatur, ad Græca autem exemplaria semper provocent ii, adversus quos afferendum fuisset; vel ab istis propter hanc eandem caussam, responsione indignum est visum. Vujekus autem tametsi responsionis ullius, quæ afferri soleat, diserte non meminit; tamen id refellere conatur, quod responderi & potest, & debet; ut mox dicemus.

Respondemus igitur ad argumentum sine ulla hæsitatione, apud Judam non Jesus, ut vulgata editio habet, sed Dominus legi debere, in Græco enim constantissime legitur ὁ κύριος. Atqui ait Vujekus, plus ponderis habere Latinum; quam Græcum textum. Miror sane hominem; quamvis hic error illi cum suis omnibus sit communis; cum certum sit, Judam non Latine, sed Græce scripsisse. Nec aliud mihi hoc loco, ad istum errorem confutandum, dicere est necesse; cum abunde satis ab aliis (quibusdam etiam Pontificiis doctissimis viris in testimonium adductis, & ipsorum conciliorum, ni fallor, auctoritate in medium prolata) confutatus fuerit.

Sed habet Vujekus aliud effugium; videlicet, etiamsi legendum sit Dominus, tamen intelligendum nihilominus ipsum Jesum, qui hoc nomine passim in Novo Testamento vocatur. Præsertim, cum interpres Latinus Jesu nomen censuerit hoc loco reponendum.

Respondeo, passim quidem in Novo Testamento Domini nomen ipsi Jesu tribui, sed ad tempora ipsius Novi Testamenti relatum, non autem, ut hic, ad veteris. Cum enim ad Veteris Testamenti tempora refertur, semper Deus ipse, hoc est, ipsius Jesu pater, eo nomine significatur. Quod vetus interpres pro Domino Jesum substituerit, hoc fidem facere quidem potest, quomodo ille & alii fortasse, eo tempore, quo ipse vixit, istum locum intellexerint. Cæterum neque ipsius, nec aliorum tanta est auctoritas, ut ea standum nobis sit. Miror tamen & Bellarminum, & Vujekum istius loci apud Judam, ut in Latinis exemplaribus legitur, nihil aliud ursisse nisi, quod ibi Jesus dicatur populum servasse ex Ægypto; cum alia quæ ibidem de eodem adduntur, multo majoris momenti sint; ad probandum, quod Jesus sit ille unus Deus Israelis, si nomen Jesu ibi recte legeretur. Eduxisse enim populum ex Ægypto Mosi etiam & angelo illi, de quo supra in responsione ad primum argumentum, in Sacris Litteris tribuitur; quorum certe neuter erat ille unus Deus Israelis. Itaque argumentum hoc, ut à Bellarmino & Vujeko expositum fuit, neutiquam id probat, ad quod probandum allatum est: etiamsi apud Judam Jesu nomen legi debere illis concedatur.

Responsio ad III. Argumentum.

Tertium argumentum, ut Vujekus illud recitat, est hujusmodi: *Dicit David de Deo Israelis Psal. 67. 19.* Currus Dei decem millibus multiplex, millia lætantium. Dominus in eis in Sinai, in sancto, Ascendisti in altum, cepisti, captivitatem, accepisti dona in hominibus (ex hominibus scripsit Vujekus.) *Hoc etiam proprie Paulus ascribit Christo Domino, asserens; quod hæc verba David de Christo dixit.* (Hæc ultima verba addit Vujekus de suo) *Unicuique nostrum* (inquit) *data est gratia, secundum mensuram donationis Christi. Propter quod dicit* (*dixit* habet Vujekus) *Ascendens in altum, captivam duxit captivitatem, dedit* (*distribuit* est apud Vujekum) *dona hominibus Ephes. 4. 7. Est igitur Christus ille Deus Israelis, qui in monte Sinai audiendum se præbuit Judæis.*

Responsio, quam ad hoc argumentum Franciscus Davidis & Blandrata (ut Bellarminus ipse testatur) attulerunt, in disputatione scilicet Albana, est optima; quamvis Bellarminus in ipso initio col. 286. tom. 1. eam nihil valere affirmet. Ajunt enim, illa verba *Ascendens in altum*, &c. sive ut est in Hebræo, *Ascendisti in altum* &c. esse prophetiam de Christo futuro, & non dici ista de ipso uno Deo Israelis. Quomodo enim, cum Paulus ista ad Christum accommodet supra omnes cœlos exaltatum, negare primum quis audebit, hanc esse de Christo futuro prophetiam? Deinde quid erit, quod suadere possit, ista nihilominus de uno illo Deo Israelis fuisse dicta? Certe in ipso Psalmo non apparet manifeste de quo hæc dicantur. Unde variæ Rabinorum super hac re fuerunt sententiæ; & Paraphrastes Chaldaicus (teste Beza in suis annotationibus in locum ad Ephes. 4.) de Mose ista est interpretatus. Sed concedamus (ut quidem mihi maxime probatur) liquido constare, ea referri debere ad illum Deum proxime ante nominatum; quamvis ille in tertia persona nominetur, is vero, de quo hæc dicuntur, in secunda; non tamen evincetur, hunc esse illum unum Deum Israelis. In Hebræo enim nomen Deus est Elohim, quod aliis præter unum illum Deum Israelis, præsertim Christo homini, tribui recte posse, nemo est qui neget. Præterea hunc non esse illum unum Deum Israelis, suadere omnino videtur, quod, eo cum suis curribus &c. nominato, statim subjungitur, *Dominus in eis*. Verisimile enim est prorsus hunc dominum alium esse ab illo Deo; quippe de quo dicatur, quod in curribus, &c. illius Dei sit, id est, illis virtute sua ac favore adsit. Est autem hic Dominus ille unus Deus Israelis; ut hoc ipsum, quod de eo dicitur, ostendit, præter nomen ipsum Adonai cum punctulo Kametz in Hebræo notatum, quod ad solum unum illum Deum Israelis significandum usurpari solet.

Sed videamus, cur Bellarminus audeat affirmare, responsionem hanc nostram nihil valere. *Nam* (inquit) *etiam David Psal. 67 de futura Christi Ascensione vaticinatur, & tamen de eodem Christo, ibidem dicit, quod descenderit ad montem Sina, & pertransierit cum populo per desertum, & alia quæ non possunt convenire ei, qui non fuerit ante incarnationem.* Hæc sunt ipsa Bellarmini verba; quæ miror tantum virum scripsisse. Primum enim ita loquitur, quasi locus ipse de quo disputatur non sit in

Psal. 67. & non David, sed alius quispiam ejus loci sit auctor. Deinde pro eo, quod debuisset dicere, de eodem, de quo ista dicuntur, *Ascendens* sive *Ascendisti in altum*, &c. dictum paulo ante fuisse, quod descenderit olim ad Montem Sina, & pertransierit cum populo per desertum, &c. ait, Davidem de futura Christi ascensione vaticinatum fuisse, & tamen de eodem Christo ibidem dixisse, quod descenderit, &c. quod non est responsionem ad locum prius allatum, & ad argumentum inde ductum ulla ex parte refellere, sed novum locum, novumque ex eo argumentum afferre; præsertim cum in ipsa responsione nec verbis, nec sententia, nec denique per consequentiam contineatur, non posse fieri, ut in loco, quem Paulus citat, dicatur, Christum jam tum fuisse, & sic extitisse, antequam ex virgine nasceretur: propterea, videlicet, quod ibi sit de ejus futura ascensione vaticinatio. Tantummodo enim in ea continetur, non de uno illo Deo Israelis ibi verba fieri, sed de futuro Christo. Postremo, ubi Bellarminus saltem debuerat post illa verba, *quæ non possunt convenire ei*, scribere, *qui tantum futurus esset, & non etiam multo ante fuisset*, scripsit, *qui non fuerit ante incarnationem*. Quasi vero ii, contra quos scribit, admittant istam incarnationem: immo ad istum modum loquantur, cum significare volunt, Christum non fuisse, antequam ex virgine nasceretur: Et quasi non necesse sit, proprie loquendo, ut, qui incarnatus est, fuerit antequam incarnaretur. Adde quod omnia ista, locum de quo agitur, præcedentia, quæ Bellarminus de Christo à Davide dicta existimat, possent optime de eo dicta fuisse, qui nunquam homo nasciturus esset. Neque enim ante verba illa, *Ascendisti in altum*, &c. est vaticinatio de futura Christi ascensione, aut de Christo dicitur, quod descenderit, &c. ut Bellarminus audet asserere. Ex quo istius novi (ut diximus) & loci & argumenti ab eo allati, omnis vis penitus dissolvitur. Hæc Bellarmino, pro nostra responsione tuenda, respondentes, paulo accuratius sine ulla alioqui necessitate adversus ipsum disputavimus, ut lector agnoscat, illum, quantumvis alioquin magnum virum, insigniter aliquando in illis suis disputationibus decipi, & multipliciter in paucis verbis labi; ne quisquam facile illi contra suos adversarios aliquid affirmanti, aut concludenti fidem adhibeat: sed quæ dicit, diligentius perpendere assuescat.

Ex iis, quæ diximus, apparet nihil esse, cur demonstremus, etiamsi in Psalmo verba illa de uno illo Deo Israelis fuissent dicta, & à Paulo ad Christum accommodata, non tamen hinc conclusum iri, Christum esse unum illum Deum. Satis enim est, demonstrasse, nullam caussam esse, cur Psalmi verba ad illum unum Deum referantur. Tantum non est omittendum, quod minus verum est id, quod supra monuimus, Vujekum Bellarmini verbis de suo addidisse, videlicet, Paulum affirmare, Davidem verba illa de Christo dixisse. Aliud enim est in Christo illa impleta esse, sive impleri debuisse (quod est quidquid necessario ex Pauli verbis elici potest) aliud vero, de Christo dicta fuisse. Ratiocinatio & conjectura illa Hieronymi, & Theodoreti, quod paulus voluerit ostendere, eundem esse (*Deum* addit Vujekus) qui olim descenderat in montem Sinai, coram Judæis, & qui postea ascendit in cœlum coram Apostolis, quam Vujekus post Bellarminum commemorat & laudat, futilis plane est; cum is, de quo in Psalmo dicitur, *Ascendisti in altum*, &c. non dicatur ibidem descendisse in montem Sinai. Montis enim Sinai fit tantummodo mentio antea ℣. 9. & 18. Jam ℣. 9. agi de illo ipso de quo postmodum dicitur, *Ascendisti in altum*, &c. nullo modo apparet. Immo constat, non agi; cum ibi agatur de Deo Israelis; ad quem verba & locum istum à Paulo citatum referri non debere, supra ostendimus. In versiculo porro 18. jam demonstratum est, nomine Domini alium intelligendum esse, quam Deum illum, cujus multitudo curruum, &c. recensetur, quem verisimile est eum esse, de quo dicta sunt verba à Paulo citata.

Conjungunt una in ipsis afferendis & Bellarminus, & Vujekus quartum, & quinctum argumentum, seu locum unde argumenta sumuntur. Nos, præsertim quia Bellarminus, cum de solutionibus refellendis agit, quæ à nostris hominibus afferuntur, separatim de utroque loquitur, alterum ab altero separabimus.

Responsio ad IV. Argumentum.

Quartum igitur argumentum est sumptum ex Psal. 96. 7. *Ubi* (ait Vujekus) *de Deo Israëlis dicit David*. Adorate Deum omnes angeli ejus. Et postmodum subjungit Vujekus (qui latius & melius argumentum explicat, quam Bellarminus explicaverit.) *Paulus autem affirmat* (nempe Hebr. 1. 6.) *Christum esse illum, qui secundum istud verbum Davidis debet adorari ab angelis. Et sic David (quemadmodum Paulus testatur) Christum confitetur esse Deum Israëlis.*

Respondeo dupliciter, Nec, videlicet, necesse esse verba illa Psalmi referre ad illum unum Deum Israelis: nec, si omnino sint referenda, quia Christo applicata fuerint, propterea ullo modo concludi posse, Christum esse illum unum Deum Israelis. Quod non sit necesse, verba illa Psalmi referre ad illum unum Deum Israelis; ex eo patet, quod sine dubio referenda sunt ad illum, qui paulo ante postremo nominatus est; nempe ad Dominum universæ terræ, sive ad Dominum simpliciter, ut vulgata habet Latina editio, & Græca, unde illa fluxit. Atqui nihil cogit, utrocumque modo legatur, nomine istius Domini illum unum Deum Israelis intelligere. Quamvis enim ibi sit scriptum, *Montes sicut cera fluxerunt à facie Domini*, quod in Hebræo est, *Jehovæ*, & statim addatur, *à Domino universæ terræ*; vel *à Domino, omnis terra*: & nomine *Jehovæ* significetur ille unus Deus Israelis; nihil tamen impedit, quominus id, quod sequitur, *à Domino*, &c. ad alium, quam ad Jehovam referatur. Immo, si vulgata lectio retineatur, omnino verisimile hoc videtur. Hebraice enim legitur Adon: quod nomen, ita simpliciter & absolute positum, nimis absurdum esset, ut post Jehovæ nomen sequeretur, si ad eundem Jehovam referendum esset; cum ipsum nomen per se multo inferius sit nomine Jehova, & rebus creatis quacunque vel minima dominatione præditis passim accommodetur. Quid hic sint responsuri Bellarminus, & Vujekus, qui vulgatam editionem ubique omnino sequendam censent, sane non video; præsertim cum, etiamsi Bellarminus una cum aliis suis fateatur, Latinam Psalmorum translationem vulgatam non ex Hebraico fonte, sed ex Græco fuisse derivatam: propterea in quibusdam locis fateri videatur, aliquod in ea esse vitium, non quidem ejus auctori, sed Græcis codicibus tribuendum; tamen, ubi diversitas ab eo, quod hodie in Hebræo legitur, à solis punctis pendet, illam omnino vulgatæ Hebraicæ anteponat. Etenim diversitas in loco isto Latinæ & Græcæ interpretationis ab eo, quod hodie in Hebræo legitur, ab uno tantum punctulo pendet. Quodsi nihilominus Hebraicam hodiernam lectionem sequi malint; an non, cum inter omnes constet, in Psalmo isto esse vaticinationem de regno Christi, potuit Christus homo, cui data est omnis potestas in cœlo & in terra Mat. 28. 18, tanquam in possessionem regni sui intrans, Prophetice descriptus & prænuntiatus, merito vocari Dominus universæ terræ? Jam si quis suspicetur, ne omnino iste Dominus universæ terræ sit unus & idem cum Jehova ante nominato, propterea quod non legatur inter utrumque copula Et, quæ inter diversa poni solet; Dico, non esse perpetuum in ipsis Sacris Literis, ut cum sub eadem structura verborum diversi comprehenduntur, vocula ista inter eos ponatur; præsertim si alius ab alio pendeat, eique sit subordinatus; ut sine dubio à Jehova pendet, illique subordinatus est homo Christus Jesus. Exemplum hujus rei, quam dico, idque similiter ubi de divinitate est sermo, suppeditare nobis possunt verba Jacobi Patriarchæ Josepho filio suo benedicentis;

Gen.

Gen. 48. 15. & 16. *Deus, in cujus conspectu ambulaverunt patres mei Abraham, & Isaac, Deus qui pascit me ab adolescentia mea, usque in præsentem diem, Angelus, qui eruit me de cunctis malis benedicat*, &c. Ubi nemo negaverit, Angelum postremo nominatum, licet nulla præcedente copula, illi Deo, qui ante nominatus est, adjunctum, diversum tamen ab eo esse.

Altera argumenti solutio, quæ est negare ejus consequentiam, quemadmodum prior jam allata fuit negare assumptionem, brevissime attingitur in Animadversionibus in Theses Collegii Posnaniensis de trino & uno Deo, Animadversione 6. in Thesim 21. his verbis: *Locus vaticinationem de Filii regno continet; atque adoratio illa Deo tribuenda Jesu Christi personam respicit, in quo, & per quem in orbem terrarum introductum, id est, in mundum illum inaspectabilem in ejusque possessionem atque imperium missum, ipsi Angeli Deum adoraturi erant.* Certum namque est, Christo homini, & quidem ut homini, id est, sine ulla consideratione, quod in se habeat essentialiter aliquam naturam divinam, adorationem ab ipsis angelis deberi, postquam à Deo propter sui ipsius demissionem & obedientiam usque ad mortem crucis, nomen supra omne nomen est adeptus. Id enim apertissime constat ex verbis Pauli ad Philip. cap. 2. ubi hac de re agit. Diserte enim ibi dicit, Deum, propter prædictas caussas, Jesum Christum supra modum evexisse, & dedisse illi nomen, quod est supra omne nomen, ut in nomine Jesu omne genu flectatur, cœlestium, terrestrium, & subterraneorum. Jam quemadmodum obedientia (nam de sui ipsius demissione infra in responsione ad argumentum ex isto Pauli loco ductum idem probabimus) sine dubio ad humanam tantum naturam pertinet (quamvis Philippus Melanchthon aliter sensisse videatur, qui propterea à Possevino ipsoque Bellarmino, & aliis pontificiis scriptoribus gravissime reprehenditur, ac simul irridetur) sic exaltationem propter obedientiam, ad humanam tantum naturam pertinere necesse est. Præterquam quod certum alioqui est, divinam naturam exaltari vere ac proprie non posse, & consequenter necesse est, ut adoratio, quæ Christo ab omnibus cœlestibus, & sic ab ipsis angelis, propter istam exaltationem, debetur, ei, ut homini debeatur. Ex quo sequitur, adorationem istam in ipso Christo non terminari: sed in Deum, qui illum exaltavit, ab ipso Christo transire, ut in ultimum suum scopum: & sic verissimum esse, in Christo, & per Christum, & quidem ut hominem, ipsum Deum adorari, id est, eo ipso, quod Christus homo adoretur, & dum Christus homo adoratur, adorari ipsum Deum: & consequenter, quamvis Christus non sit ille unus Deus, rectissime tamen novam illam quandam adorationem, quam ab omnibus angelis, in Christi regno, illi uni Deo tribuendam Propheta prædixerat, de ipsius Christi adoratione ab auctore Epistolæ ad Hebræos expositam, sive ad ipsum Christum accommodatam fuisse. Certe enim novus prorsus unum illum Deum adorandi modus angelis fuit, cum in Christo homine adorare.

Nec obstat, si quis dicat, divinum istum scriptorem non modo novam istam adorationem, quam angeli uni illi Deo tributuri essent, de Christi adoratione exponere, seu ad ipsum Christum illam accommodare: sed ex Psalmi verbis ipsis colligere ac concludere, Christum ab angelis adorari debere; quod facere non potuerit, nisi Christus sit ille, de quo in Psalmo dictum est, *Et adorent eum omnes angeli Dei.* Hæc enim sola verba, ad id probandum, ex Psalmo ab ipso citari. Hoc, inquam, nihil obstat, quia Apostolus, non tam hoc loco probare, quam docere vult; id est, occultum Psalmi verborum sensum quendam patefacere. Si modo certum esse velimus, ut in præsente disputatione pro concesso sumitur, in Psalmo de uno illo Deo verba fieri. Alioqui enim si simpliciter probare vult, quomodo, quæso, probat, id quod de uno illo Deo in Psalmo dictum est, de Christo dictum fuisse, ut inde concludat, Christum ab angelis adorandum esse? Necesse est, ut dicas, eum istud propterea probare, quia pro concesso sumat, Christum esse illum unum Deum; Atqui hoc fieri nullo modo potest. Nam si istud pro concesso sumpsisset, quid attinebat ex adoratione, quæ Christo ab ipsis Angelis debeatur, excellentiam ejus supra angelos ostendere, aut ipsam Christi adorationem ab ipsis Angelis illi debitam ex Psalmi verbis probare? Nonne, si jam certum & concessum erat, Christum esse illum unum Deum, hæc jam per se notissima & probatissima erant? Cogimur itaque fateri, Apostolum vel non simpliciter probare voluisse, vel certe non ista ratione, quod Christus sit ille unus Deus. Concludendum igitur est (si modo velimus, verba, quæ ex Psalmo citat, de uno illo Deo dicta esse) divini hujus scriptoris hanc mentem fuisse, ut, quia jam inter peritiores ipsos Hebræos constaret, de futuro Christo, eoque in sui regni possessionem mittendo, in eo Psalmo, sub illius unius Dei nomine, agi, non quia Christus ipse futurus esset ille unus Deus, sed quia unius illius Dei personam singulari quadam ratione sustinere debebat, ex ejusdem Psalmi verbis, sua interpretatione adhibita, persuaderet, Christum ab ipsis angelis adorandum esse; nempe quia non modo multa alia, quæ in eo Psalmo de illo uno Deo dicuntur, ut facile ii concedebant, ad quos scribebat (scribebat enim ut ex ipsa Epistola patet, ad Judæos quidem, sed jam Christianos factos) ad Christum accommodanda essent: sed etiam illud ipsum, quod ibi habetur de omnibus angelis illum unum Deum adoraturis. Id quod non facile cuiquam persuaderi potest, nisi, præter id, quod verisimile est, si multa alia, quæ de illo uno Deo ibi dicuntur, idcirco ad Christum accommodanda sunt, quia de ipsius Christi regno sub unius illius Dei nomine ibi agitur, hoc etiam ad Christum accommodandum esse, quod nimirum ad ipsius regnum pertinet, accedat quoque ipsius scriptoris auctoritas, & Prophetiæ spiritus, quo patefacit, quale & quantum revera sit Christi regnum, & quam divina prorsus & perfectissima ratione Christus, illius unius Dei personam sustineat.

Denique, ad argumentationem, ex loco isto Sacri illius Scriptoris ductam, omnino ac penitus dissolvendam, hoc dilemmate utor: Aut colligitur ex ipsius verbis, quod Christus sit ille unus Deus Israelis, quia id ipse probet, Aut quia, etiamsi id non probat, tamen ita illum sensisse, ex iis, quæ dicit, intelligi potest. Si dicas, illum id probare, primum rem dices longe absurdissimam, & ab ejus proposito alienam. Facies enim eum, creatorem seu Deum ipsum, quatenus etiam est Deus & creator, cum suis creaturis conferentem; cum tamen apertissimum sit, eum instituisse collationem cujusdam rei creatæ, id est, Christi Jesu, quatenus est creatus cum aliis quibusdam rebus creatis, id est, cum ipsis angelis Dei; quemadmodum in responsione ad proximum, id est quinctum argumentum demonstrabimus. Deinde rogo, quomodo id probet. Si dixeris, ex eo, quod certum esset, & propterea ab ipso pro concesso sumatur, ea, quæ in Psalmo illo, cujus verba citat, sunt scripta de adoratione illa ab angelis præstanda, ad Christum pertinere, quippe quod ibi agatur, ut ipse aperte explicat, de Primogenito in orbem terrarum introducendo: constet autem ex ipsis Psalmi verbis, hunc eundem, ad quem ista pertinent, esse illum unum Deum; Respondebo, istum argumentandi modum longe abesse à verbis Apostoli; qui manifeste non hoc agit, ut pro concesso sumat, ad Christum adorationem istam pertinere, ut ex hoc aliquid aliud concludat, quod inde consequi statim omnibus non pateat, neque id ipsum tamen sit, quod ille probare instituit, quamvis illud ex hoc necessario consequatur; ut postea explicabo. Non hoc, inquam, agit Apostolus. Sed istud ipsum urget, Christo, videlicet, adorationem ab ipsis angelis deberi; ex quo apertissime omnes possint intelligere, Christum angelis præstantiorem esse. Quod illud ipsum est, quod ab initio probandum

sibi proposuit. Etenim non omnibus statim patet, si ad Christum adoratio illa referenda sit, Christum esse illum unum Deum, etiamsi alioqui omnibus constaret, eum, cui in Psalmo adoratio illa diserte tribuitur, esse illum unum Deum. Nihil enim vetat, ut supra docuimus, quominus adoratio ista, illi uni Deo diserte attributa, ad Christum tamen pertineat: quamvis ipse non sit ille unus Deus; utpote in quo, & per quem, ut antea exposuimus, adoratio ista illi uni Deo præstanda erat. Sed præterea negandum est prorsus, constare, quod is, cui adoratio ista in Psalmo diserte tribuitur, sit ille unus Deus; quemadmodum ex prima nostra hujus quarti argumenti solutione apertum est. Quod si nihilominus concederetur, Apostolum ratione ista probaturum fuisse, Christum esse illum unum Deum; non tamen hoc illud ipsum esset, quod probare instituerat. Instituerat enim, ut dictum fuit, probare, Christum angelis præstantiorem esse, non autem, esse illum unum Deum; quamvis verissimum sit, si Christus est ille unus Deus, eum præstantiorem, & quidem sine ulla comparatione angelis esse. Quamquam, cum non simpliciter præstantiorem Christum angelis esse, sibi probandum proposuisset, sed quatenus & ipse, & illi à Deo divinis donis ornati fuerant (ut suo loco docebimus) minus verum est, ex eo, quod probasset, Christum esse illum unum Deum, consequenter etiam id probaturum fuisse, quod sibi probandum proposuerat. Videamus tamen, an alia ratione concludi possit, eum probasse, Christum esse illum unum Deum. Et Bellarminus quidem Tom. 1. col. 286. B. ait, Paulum, nempe in loco isto, hoc argumento usum fuisse: Christus jubetur adorari ab angelis. Igitur est Deus verus; id est, (ut ipse sine dubio intelligit) ille unus Deus Israelis. Atqui plurimum fallitur Bellarminus. Nam neque ista mens Pauli fuit, (si velimus Paulum esse auctorem ejus epistolæ) ut & jam vidimus, & posthac videbimus; & Paulo indignissimum est argumentum istud, cum apertum sit, Christo homini, ut homini, quemadmodum antea expositum & demonstratum est, adorationem ab ipsis angelis deberi: & Paulus ipse is fuerit, qui in sua epistola ad Philip. id nos docuit Phil. 2. 9, &c.

Nulla alia ratione, nisi vehementer fallor, ostendi potest, auctorem epist. ad Hebr. in loco de quo agitur, probasse, Christum esse illum unum Deum. Neutra autem ex his duabus, quas exposuimus, vim ullam habet; etiamsi negari non posset, recte ab Apostolo pro concesso sumptum fuisse, quod verba Psalmi, ab ipso citata ad Christum pertineant. Quo fundamento non minus, quam prior, omnino nititur posterior ratio; quamvis id à nobis in ea exponenda dictum non fuerit.

Sequitur altera pars dilemmatis, quod, scilicet, non quidem probaverit scriptor ille divinus, Christum esse illum unum Deum; sed hoc ex ipsius verbis colligatur. At vero id non alio modo potest colligi, quam eo, qui in ipso argumento nectendo ab Adversariis expositus est; nempe, quod appareat, verba Psalmi, quæ Apostolus de Christo interpretatur, de uno illo Deo dicta fuisse. Ad quod & prima & secunda solutione nostra jam satis superque responsum est. Itaque ad quinctum argumentum dissolvendum transeamus.

Responsio ad V. Argumentum.

Quinctum argumentum tale est: *De uno illo Deo Israelis Psal.* 101.26 dicitur: Tu Domine initio terram fundasti, & opera manuum tuarum sunt cæli. Ipsi peribunt, tu autem permanes, &c. *Atqui in epist. ad Heb*, c. 1. 10. *ut ostendatur Christus major esse angelis, de eo hæc verba dicta fuisse affirmatur; & sic Christus creator cæli, & terræ asseritur. Id quod videlicet, angelis nullo modo convenit. Ergo Christus est unus ille Deus Israelis.*

Ad hoc argumentum responderunt Transylvani nostræ confessionis ministri, & alii similiter ex nostris hominibus respondere solent, negando in epist. ad Hebr. citato loco, affirmari, verba ista Psalmi dicta esse de Christo. Quamvis enim ea ibi leguntur inter alia divina testimonia, à sacro scriptore illo prolata, de Christi excellentia supra angelos, tamen, non ut testimonium de Christo proferret, hæc fuisse ab ipso commemorata: sed ut illis uteretur ad apostrophen ad Deum faciendam. Nempe quia (ut is dicere solebat, qui primus nostra ætate hanc ejus loci interpretationem docuit) raptus in admirationem maximi ac pæne incredibilis operis Dei in exaltando Christo, adeo ut illum supra omnes res creatas evexerit, & divinum illi regnum nunquam interiturum dederit, ut patet ex testimonio, quod de Christo proxime citaverat, *Thronus tuus Deus*, &c. ad ipsum conversus, non suis, sed antiqui prophetæ verbis, quo plus ponderis haberent, præsertim cum aliquid de Deo propheticum exprimere vellet, ejus omnipotentiam, & summum imperium agnoscit, & confitetur: quasi diceret: Et quid mirum est, Domine, te hominem ad tantam potestatem ac majestatem evehere, pro tuo arbitratu, potuisse, cum tu cælum terramque creaveris & fundaveris, & sic mundum universum condideris ac stabilieris, ac rursum totam hanc ingentem & admirabilissimam structuram sis dissoluturus & penitus consumpturus, & in ejus locum (non secus atque cum attrita & jam consumpta aliqua vestis abjicitur & mutatur, alia alterius generis sumpta) novum cælum, novamque terram, id est, novam vivendi & habitandi rationem substituturus? Suadere autem omnino videtur, non fuisse locum istum Psalmi à D. scriptore, ut testimonium de Christo, allatum superiori addendum: primum, quod in antiquioribus emendatis codicibus, tum Græcis tum Latinis, nulla notatur distinctio inter particulam, *Et*, Psalmi verbis à scriptore isto ab initio additam, & ipsa verba Psalmi, quod tamen necesse esset ad ostendendum, prædictam particulam non esse legendam conjunctim cum verbis ex Psalmo desumptis, sed eandem vim habere, ac si scriptum fuisset, *Et rursum*, (quemadmodum paulo ante factum est, cum post unum testimonium, aliud statim, nullis aliis verbis intermistis, allatum est) si revera, ut de Christo testimonium, verba ista ex Psalmo citata fuissent. Deinde parum verisimile est, simplicem particulam *Et*, inter duo tam multis verbis comprehensa de Christo testimonia, ad illa invicem distinguenda fuisse positam, & non apertius, verbulo uno saltem addito, ut supra factum est, significatum, verba, quæ sequerentur, similiter ut superiora, pro testimonio afferri. Hinc apparere potest, rationem à Bellarmino ex ista eadem particula, *Et*, ductam, ad ostendendum, quia sit particula conjunctiva, non minus verba, quibus proposita est, quam antecedentia in testimonium de Christo fuisse adducta, valde infirmam esse; cum potius ex illa ita nude posita contrarium suaderi videatur. Nam alioqui ad apostrophen faciendam videtur & necessaria & accommodatissima fuisse. Idem enim valere potest quod Autem, seu Vero sine ulla vi, proprie loquendo conjunctiva, sed potius disjunctiva, ut frequentissime præsertim in S. Literis, accidit. Sebastianus quidem Castellio, vir maxime pius, & apprime eruditus, si paulo diutius vixisset, statuerat omnino, in nova editione, quam parabat, translationis suæ Novi Testamenti, istum locum ad hunc modum edere, *Tu vero Domine*, &c. quamvis alioqui Dei filio tribueret, quod per ipsum cæli & terræ, de quibus in eo Psalmi loco agitur, creatio facta fuisset; propterea videlicet, quod nihilominus, ab amicis monitus, agnovisset nullo pacto fieri posse, ut verba illa Psalmi, tamquam, de Christo testimonium, allata fuissent: propter eas nimirum rationes, quas paullo post explicabo.

Prius enim alia responsio, quæ mihi plus probatur, ad argumentum istud afferenda est. Ea autem accurate explicata est in Animadversionibus illis in Theses &c, eodem loco, qui non ita multo ante citatus fuit,

id est,

id est, Animadversione 6. in Thesim 22. ad hunc modum. *In his verbis* (nempe Hebr. 1. 10.) *testimonium quidem de Dei filio est, inter alia antecedentia numerandum, quod ibi Apostolus attulit; non tamen quia verba ad ipsum Filium diriguntur, aut de Filio in ipsis præcipue agatur: sed quia is locus vaticinationem continet de re ad Filium quoque pertinente, & ex qua Filii summa præstantia eluceat, qua angelos antecellit; id quod testimoniis confirmare, Apostolo, ut ex v. 4. apparet, propositum fuerat. Continet nimirum is locus vaticinationem de mundi hujus aspectabilis abolitione, & bonorum sæculorum in alia præstantiora mutatione. Jam vero hæc per Filium in ejus postremo adventu fient, cui hoc à Patre datum est, ut ipse sit, qui mortalitatem penitus aboleat* 1 Cor. 15. 24. &c. *Phil.* 3. 21, *& suos vita sempiterna atque cælesti præmio afficiat, simulque cælos qui nunc sunt, & terram una cum impiis in die judicii perdat. Vide* 2. *Pet.* 3. *Quamvis igitur in Psalmo hujus mundi abolitio atque mutatio ipsi Deo tribuatur, nec filii Dei ulla mentio aperte fiat; tamen quia Deus non nisi per filium suum illam facturus est, propterea ad Filium vaticinatio ista ab Apostolo merito accommodatur.* Hactenus explicatio, cui paulo post eodem loco subjungitur responsio ad ea, quæ potissimum illi objici possunt: quam, licet aliquanto longiorem, integram tamen non pigebit hic describere. Ea autem sic se habet: *Nec vero quenquam moveat, quod in citato ab Apostolo loco nostro ea verba habentur,* Tu in principio Domine terram fundasti, & opera manuum tuarum sunt cœli, *quæ nullo modo rem aliquam futuram significant, nec ad Dei filium tanquam hominem, accommodari possunt. Namque animadvertendum est, Apostolum necesse habuisse ista quoque verba recitare, ut ea intelligerentur, quæ in testimonium adducere volebat. Pendent enim ea omnia ex istis, per pronomina relativa, quibus terra & cœli, in ipsis non nominati, significantur. Itaque ista quoque attulit, ut qua de re in verbis ipsius testimonii ageretur, percipi posset. Cumque necesse habuisset ab ipso initio locum recitare, ad finem etiam ejus recitationem perduxit, & integrum prorsus attulit. Hoc diximus propter extrema verba illa,* Tu autem idem es, & anni tui non deficient, *si cui fortasse videretur, ea ad Filii personam, tanquam hominis, minime accommodari posse. Nobis quidem secus videtur; & dicimus, in illis sempiternum Jesu Christi regnum significari. Non est similiter, quod quis de interpretatione nostra dubitet, quia antecesserint verba illa,* Ad Filium autem, *ex quibus, videlicet, appareat, Filium esse illum, ad quem hujus testimonii verba diriguntur, quemadmodum Filius est ille, ad quem verba proxime superioris testimonii, quod statim una cum hoc, post verba illa,* Ad filium autem *consequitur, diriguntur. Nam,* Ad filium autem, (*subaudi* Dicit) *non significat Ipsum Filium alloquitur, sed de Filio loquitur. Patet hoc ex superioribus illis verbis,* Et ad angelos quidem dicit, *quæ non cum ipsis angelis, sed de angelis verba fieri significant; ut ex loco ipso, qui recitatur, apparet,* Qui facit angelos suos spiritus, & ministros suos flammam ignis. *Ubi etiam non præcipue de ipsis angelis, sed de Deo est sermo. Cæterum dissimilitudo inter hoc, & superius testimonium nihili facienda est, non solum quia satis similia sunt, si in utroque aliqua ratione de Filio agatur, verum etiam, quia Apostolum ejus rei nullam rationem habuisse constat. In ipso enim afferendorum testimoniorum initio ait,* Cui enim dixit aliquando angelorum, Filius meus es tu, Ego hodie genui te? *Ubi nemo non videt, citati testimonii verba ipsi filio dicta fuisse, ut præfatus Apostolus fuerat, & tamen illico addit,* Et rursum, Ego ero illi in patrem, &c. *cujus testimonii verba ipsi Filio dicta non fuisse, certissimum est.*

Habes & interpretationem loci de quo agitur, & ejus defensionem ejusmodi, ut unicuique veritatis studioso satisfacere possint. Gabriel certe Eutropius, cum sibi animadversiones istas satis diligenter refellendas sumpsisset, neutram attingere est ausus. Quare non videtur necessarium interpretationem ipsam pluribus confirmare. Verumtamen duo afferemus, ex quibus persuaderi facile potest, verba illa, *Et tu in principio Domine terram fundasti, & opera manuum tuarum sunt cœli,* tanquam ad Christum pertinentia, ab Apostolo minime allata fuisse. Unde consequitur, vel ipsum Psalmi locum ab Apostolo recitatum aliud esse, quam testimonium de Christo; vel certe verba ista, ipsius testimonii partem non esse; quemadmodum in superioribus responsionibus & interpretationibus hujus loci explicatum est. Quæ duo eo libentius affero, quod Bellarminus ea ex parte attigit, atque ut sibi (ita arbitror) visum est, penitus diluit; cum tamen revera nihil solidi contra ea attulerit.

Primo igitur loco, Dico ab omni verisimilitudine abesse, quod Apostolus protulerit testimonium unde probetur, Christum seu Dei filium, de quo ibi agitur, cœli & terræ creatorem fuisse: ob eam caussam, quod certum est, totam illius primi cap. disputationem, à ℣ 4. usque ad finem, pertinere ad comparationem filii Dei cum angelis, & ad ostensionem, quod Dei filius, quatenus res creata est, & donis à Deo affectus, præstantior est, quam angeli. Patet hoc ex ipso initio disputationis, ubi diserte Thesis ipsa exponitur: quæ talis est: *Dei filius tanto præstantior angelis est factus, quanto excellentius, præ illis, nomen hæreditavit.* Hæc, inquam est Thesis, quam Apostolus sibi probandam proponit. Illius igitur verba consideremus: & primum, verbum *factus*; quod aperte demonstrat, nolle hic Apostolum disputare de aliqua Filii Dei præstantia, quam naturaliter & ab æterno habeat: sed de præstantia, qua in tempore (ut loquuntur) fuerit ornatus & decoratus: eamque conferre cum præstantia, qua similiter angeli in tempore ornati & decorati fuerint, & illam huic anteponendam esse, hac ratione, planum facere: vel ostendere, angelos ejusmodi præstantia nunquam ornatos & decoratos fuisse. Deinde consideremus alteram partem Thesis, quæ generalem quandam rationem continet prioris ac præcipuæ partis, quam modo exposuimus, quod scilicet Dei filius angelis præstantior fuerit factus; ad quam rationem omnia, quæ deinde produxit testimonia sacra, referenda sunt: quæ videlicet illam confirment; quippe quam Thesis suæ partem fecerit, ea autem est, Dei filium excellentius nomen hæreditasse, quam angeli. Omnia igitur & singula testimonia, quæ producentur, hoc ipsum probare debebunt: & consequenter demonstrare, Dei filium angelis præstantiorem fuisse factum. At vero quis nescit Hæreditare in Sacris Literis, nihil aliud esse, quam sortiri, seu, tanquam partem sibi assignatam, aliquid adipisci? Itaque, quacunque tandem significatione vocem Nomen accipias, Hæreditare nomen, idem est, quod nomen sortiri, seu Nomen aliquod, tanquam partem sibi assignatam, adipisci. Verum quid commune, obsecro, habet cœlum, & terram creasse, quod unius Dei est proprium, omnem præstantiam & nominis excellentiam ab æterno habentis, cum eo, quod quis valde excellens aliquod nomen sit sortitus, seu, tanquam partem sibi assignatam, adeptus, unde præstans admodum factus fuerit? Nulla igitur ratione fieri potest, ut Apostolus de Dei filio testimonium produxerit, quo probetur, illum creasse cœlum, & terram. Hoc enim nihil prorsus facit ad propositam Thesim de filio Dei angelis tanto præstantiore facto, quanto excellentius, præ illis, nomen hæreditavit. Adde, quod etiamsi diserte Apostolus Thesim istam non proposuisset; nihil tamen absurdius excogitari posset, quam si (tanto præsertim testimoniorum apparatu) creaturam cum suo creatore, etiam quatenus est creator, conferre instituisset.

Ad postremam hanc rationem, quamvis non omnino ita deductam, respondet Bellarminus, * *Paulum conferre Christum cum Angelis, quia dicturus erat, eum paulo minus ab angelis fuisse minoratum per passionem. Itaque ne putaremus, Christum esse omnino Angelis minorem, confert eum cum Angelis, & ostendit nullam esse inter eos comparationem, cum Christus sit Filius, Angeli autem, servi.* Hæc sunt ipsissima Bellarmini verba.

Sed nihil vel ad rem, vel recte (ignoscat mihi ipse) loquitur hoc loco Bellarminus. Ad rem quidem propterea non loquitur, quia dum deberet docere, quomodo

* Tom. 1. col. 386. D.

non absurde Apostolus creatorem cum suis creaturis comparare potuerit; docet, cur Christum cum Angelis contulerit, & ostenderit nullam esse inter eos comparationem, quia Christus sit filius, & Angeli sint servi. Atqui non de hoc agitur, an recte fecerit Apostolus ostendens, Christum esse filium, & Angelos servos, dum eos inter se comparat, quod eum fecisse in confesso est: sed, an sit verisimile, cum in hac comparatione voluisse ostendere, Christum esse creatorem, Angelos vero creaturas: & sic inter creatorem ipsum, ejusque creaturas comparationem instituisse; qua de re controversia est.

Minus recte autem Bellarminus loquitur, primum quia, etiamsi verum esset, quod affirmat, Paulum idcirco contulisse Christum cum Angelis, quia dicturus esset, eum paulo minus ab Angelis fuisse minoratum per passionem, non tamen hinc sequeretur, eum merito ostendere voluisse, nullam esse inter Christum & Angelos comparationem, si id modo cavere volebat, ut Bellarminus ait, ne putaremus, Christum esse omnino Angelis minorem. Ad hoc anim cavendum, satis erat ostendere simpliciter, Christum Angelis esse majorem; immo satis erat, docere passionem illam eum non omnino ipsis minorem, sed quadamtenus tantum fecisse. Deinde haud verum est, Apostolum in comparatione ista Christi cum Angelis eo respexisse, quod dicturus esset, Christum per passionum paulo minus ab Angelis fuisse minoratum. Nam quo respexerit, & in quem finem comparationem istam instituerit, ac demonstraverit, Christum seu Dei filium Angelis esse præstantiorem, & multo quidem præstantiorem, ipsemet statim aperte declarat, illico subjungens cap. 2. *Propterea abundantius oportet observare nos ea, quæ audivimus: ne forte pereffluamus. Si enim, qui per Angelos dictus est sermo, &c.* Jam quod postmodum subjungit de minoratione Christi ab Angelis, nullius præmunitionis indigebat, ac præviæ demonstrationis, quod inter Christum, & Angelos nulla esset comparatio, quia Christus sit filius, Angeli vero servi. Minorationis siquidem istius, Christi ab Angelis ideo mentionem facit, ut doceat, quomodo ad Christum rectissime accommodetur octavus Psalmus, & in eo ipsius summa excellentia & dominatio, orbisque futuri imperium Angelis minime datum prædicatur, & describatur. Itaque satis eodem in loco Christi excellentiam supra Angelos & commemorat, & probat, & ad eam probandum ista ipsa quæ antecessit, ejus ab iisdem minoratione utitur, tanquam causa sine qua, ut in ipso Psalmo octavo indicatura fuerat, ea existera non poterat. Tantum abest, ut minoratio ista præviam cautionem aliquam postularet.

Postremo, ne singula Bellarmini errata persequar, in eo haud leviter erras, quod non modo contra fidem omnium tam Græcorum, quam Latinorum codicum legit *per*, ubi legendum est *propter* in illis Apostoli verbis, *propter passionem mortis*; verum etiam una cum quibusdam aliis nec verborum structuram curans; nec intelligens quomodo Christus paulo seu paulisper (utroque enim modo dictio Græca *βραχύ τι* reddi potest) minor Angelis fuerit factus, & qua ratione rursus, & ob quam causam ipsis fuerit in perpetuum factus multo præstantior; verba, *propter passionem, &c.* sive ut ipse legit, *per passionem*, non cum sequentibus sed cum præcedentibus conjungit. Et pro eo, quod deberet intelligere, Christum, propter passionem mortis, gloria & honore fuisse coronatum, & hac ratione Angalis multo præstantiorem fuisse factum, intelligit Christum per passionem Angelis minorem factum fuisse. Cum tamen eo sensu minor Angelis Christus factus fuisse dicatur, quo nimirum typice idem in Psalmo octavo de homine generatim dicitur; qui videlicet, quatenus est homo, nempe mortalis, & multis infirmitatibus obnoxius, aliquanto seu ad breve aliquod tempus minor est Angelis. Et sane plerique alii Theologi, inter ipsos etiam Pontificios, ni fallor, minorationem istam Christi ab Angelis non ad ejus passionem, sed ad humanitatem referunt: id est, ut ipsi volunt, ad ejus præexistentis incarnationem: non animadvertentes, idem, ut dixi, typice & secundum literalem, ut vocant, sensum, de homine in genere dici; de quo tamen certum est, eum non incarnari, & non existere, antequam homo nascatur.

Alterum, quod secundo loco nobis afferendum censuimus ad persuadendum, non esse verisimile, ut auctor Epist. ad Hebræos locum Psal. 101, quod ad ejus prima verba attinet, ut testimonium de Christo attulerit, est, quod nusquam alibi Christus coelum terramque creasse, diserte dicitur. Quod tamen si verum esset, videtur impossibile, quin compluribus aliis in locis, si non Veteris, saltem N. T. scriptum extaret. Quamvis enim omnia per ipsum modo facta, modo creata esse, & omnia tam visibilia, quam invisibilia tum in coelis, tum in terris condita per eum fuisse, in eo legatur Joh. 1. Eph. 3. Col. 1, tamen nunquam ipsius coeli, & terræ per ipsum creatæ sit mentio. Quod unum profecto satis est ad agnoscendum, istis in locis alia de re agi, quam de prima creatione rerum; de quo postea latius suis locis. Adde quod ea, quæ Christo in Novo Testamento tribuitur creatio sub particulis universalibus, quibus coelum terramque ipsam omnino comprehendi videatur, quidquid tandem creatio ista significet, ita tribuitur, ut non dicatur ipse Christus creasse, sed per ipsum creatio facta esse. Quare mirum prorsus videretur, si alicubi tamen in Testamento Vetere de Christo diceretur, quod ipse coelum terramque creaverit. Nam non Christum, sed Deum Patrem tantum in Sacris Literis dici creatorem præsertim coeli & terræ, agnovit quoque purior antiquitas; quæ in symbolo, quod Apostolicum vocatur, Deum Patrem tantum, non etiam Jesum Christum Dominum nostrum, coeli terræque creatorem nominavit.

Ad ista quæ postremo loco diximus, & alii ante nos consideraruntm, respondet Bellarminus, *Patrem Christi esse creatorem, sed non sine verbo suo, cum quo, sicut est Deus unus, ita & unus creator.* Et mox ait, *non pugnare esse creatorem, & esse eum, per quem Deus Pater creat. Nam idem Christus dixit Joan. 5.* Pater meus operatur, & ego operor, *& tamen etiam dixit Joan. 14.* Pater in me manens ipse facit opera; *itaque uterque vere creat, quia uterque habet in se omnipotentiam, & eandem omnipotentiam.*

Apparet, Bellarminum vim rationum, quas refellendas suscepit, non percepisse, & statum quæstionis mutasse. Neque enim nunc quæritur, utrum Christus sit creator: sed utrum in loco illo Psalmi creator appellatus fuerit, & vis rationum istarum non in eo consistit; quod Christus non possit esse creator, quia Pater est creator, & quia per Christum Pater creavit: sed in eo, quod non soleant unquam Sacræ Literæ appellare Christum creatorem, sed tantummodo Patrem: & si quando illi creationem tamen tribuunt, nunquam dicant, eum creasse, sed per eum, Patrem seu Deum creasse: Unde nullo pacto sit verisimile, ut in isto Psalmi loco creator coeli & terræ diserte appellatus fuerit, seu dictus coelum & terram ipse creasse. Præterea, dum Bellarminus vult probare nihil impedire, quominus Christus sit creator, etiamsi Pater tantum seu solus (quanquam has particulas de industria Bellarminus in respondendo omisit; cum tamen supra, in ipsa ratione exponenda, vocem solus apposuisset) dicatur creator, principium, quod ajunt, si quis animadvertat, quodammodo petit. Namque ad in probandum affert, quod Pater cum suo verbo est Deus unus, & consequenter unus creator; & propterea, cum Pater dicitur creator necessarium sit intelligere, non sine verbo suo. Verum si, verbi sui nomine, non plus intelligit, quam si Christum dixisset, est hæc manifesta principii petitio, cum ait, Patris verbum esse unum Deum cum ipso Patre. Ad quid enim aliud probandum allatus est locus iste Epist. ad Hebr. & Psal. illius, nisi ad hoc, quod Christus sit unus & idem Deus cum Patre? Quod si verbi sui nomine propterea est usus, ut hac ratione probaret, Christum,

qui

qui, videlicet, verbum Patris est, esse unum Deum cum Patre, & inde concluderet, esse etiam unum creatorem, est hic tamen quædam principii petitio; cum certum sit, eos, contra quos disputat, etiamsi fateantur, Christum esse verbum Dei seu Patris, non tamen concedere, tale verbum esse, quale necesse est ut sit, si ex eo ipso, quod est Patris verbum, continuo sequatur, eum esse unum & eundem Deum cum Patre.

Sed multo certior & evidentior Bellarmini fallacia in eo est, cum ex eo quod Christus dixerit, *Pater meus operatur, & ego operor*, quamvis alibi dixerit, *Pater in me manens ipse facit opera*, perperam concludit, utrumque vere creare: pro eo, quod simpliciter concludere debuerat (quamvis neque hoc recte, ut mox dicam) idipsum, ad quod probandum Christi verba ista attulerat, quod aliud nihil erat, nisi, non pugnare, esse creatorem, & esse eum, per quem Pater creat. Quanquam hoc ipsum, ut monui, non recte conclusum est. Alia enim est ratio creationis, alia operationis. Operandi vis ipsa, cum re creata a Deo communicari potest, & hinc merito dici, & Deum per illam operari, & ipsam quoque operari. At creandi vis ita propria Dei est, aut certe ab omnibus Theologis esse affirmatur, ut cum nulla re creata à Deo communicari possit. Ita ut, quando legimus, per Christum, Deum creasse, doctiores & acutiores Arriani, qui Christum rem creatam esse statuunt, & tamen per ipsum à Deo mundum universum, tam Veterem, quam Novum, factum esse contendunt, affirment verbum creandi in tali locutione, ut sæpe alioi in Sacris Literis, non plus significare, quam facere. Ne quis, ex ea putet se posse colligere, Christum quoque una cum Patre creare, & sic rem creatam ipsum minime esse.

Verum, jam Bellarmino in præsentia omisso, cum satis probatum à nobis videatur, mentem Apostoli esse non posse, ut Christo ex Psal. testimonio creationem cœli & terræ tribuat; nihil aliud agendum restat, nisi lectorem monere, ut, quo nihilominus agnoscat, testimonium illud Christo potuisse accommodari, animadvertat, in Psal. illo à ℣. 14, & deinceps non obscuram contineri vaticinatiationem de Christo, quatenus salutem Dei nomine nobis allaturus erat, sive Deus per ipsum nos erat servaturus, quamvis ipsius Christi nulla aperta mentio, sed tantum Dei fiat. Quamobrem nihil verisimilius est, quam, cum de seculi hujus mutatione à Deo facienda, ibi verba fiunt, tunc similiter de ipso Christo vaticinationem esse, per quem certissimum est, istam mutationem à Deo factum iri. Hac enim potissimum salus nostra, id est æterna vita continetur. Propterea, mutatione ista exposita, sub Dei persona, ipsius Christi regni æternitatem commemorari censendum est: præsertim, cum expresse ad extremum addatur, *filii servorum tuorum habitabunt; & semen eorum in sæculum dirigetur.*

Responsio ad VI. Argumentum.

Sextum argumentum sic à Bellarmino, & Vujeko exponitur: Esai. 6. 1. Vidi Dominum sedentem super solium excelsum & elevatum, & ea, quæ sub ipso erant, replebant templum. Seraphim stabant super illud, sex alæ uni, & sex alæ alteri; duabus velabant faciem, & duabus velabant pedes, & duabus volabant. Et clamabant alter ad alterum; Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Sabaoth plena est omnis terra gloria ejus. *Et inf. vs. 9.* Et dixit Dominus ad me; Ito & dic populo huic, Excæca cor populi hujus, & aures illorum aggrava, & claude oculos eorum, &c, (verba hujus posterioris loci ex Vujeko descripsi, qui nec vulgatam editionem, nec Hebraicam veritatem per omnia est secutus. Bellarmino tamen hac in re aliquanto fidelior fuit; sed hoc ad vim argumenti parum aut nihil refert) *Non potuit clarius describi majestas summi Dei, quam hic à Propheta depicta est. Et quamvis adversarii hæc de solo Patre intelligant, tamen Joannes cap. 12. 41, exponit hunc locum de Christo Domino. Nam simul atque attulit verba illa Esai. 6.* Excæcavit oculos eorum, & induravit cor eorum, ut non videant oculis, &c, *postea statim addit*: Hæc verba dixit Esaias quando vidit gloriam ejus, & locutus est de eo (*hoc est de Christo*) verumtamen & ex principibus multi crediderunt in eum. *Et in alio loco idem Joannes ait*, Audivi clamantes, Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Deus omnipotens, qui est, qui erat, & qui venturus est Apoc. 4. 8. *Sed quis alius venturus est, nisi Christus? Nam is veniet judicare vivos & mortuos.* Hactenus Vujekus cum Bellarmino; cui de suo addidit postrema verba ista, *Nam is veniet, &c.*

Sunt hic revera, pro uno, duo argumenta, Unum ex loco Esaiæ, juncto cum loco Joh. 12. Alterum ex loco Apocal. qui locus & argumentum ex eo sumptum, debuerat reservari ad tertiam argumentorem classem, qua illa continentur, quæ ex Novo tantum Testamento sunt ducta. Nos ad utrumque separatim respondebimus: sub hoc tamen uno sexto argumento: ne ordinem & numerum, à Bellarmino & Vujeko in hac prima classe servatum, perturbemus.

Quod igitur attinet ad argumentum priore loco expositum; Dico, duplicem esse ejus solutionem, & utramque satis unicuique obviam: Primum, quia verba Johannis commode possunt referri ad Deum: Alteram, quia, etiamsi Johannes in suis verbis pronominibus *ejus*, & *eo* Christum intellexisset; non tamen sequeretur, Christum esse illum Dominum seu Jehovam, qui in visione illa conspectus fuit ab Esaia.

Jam quod Johannis verba ad Deum commode referri possint, facile confitebitur, quisquis animadverterit, à ℣. 37. quatuor consequentes versiculos per parenthesim legi aut debere, aut saltem posse. Apertissimum enim est, versiculum demum 42. cum isto 37, & sensu & verbis conjungi, cum alii quatuor intermedii, videri possint aliquantum à proposito digredi. Hoc pacto pronomina relativa *ejus*, & *eo* Deum referent, qui proxime ante in verbo *sanem*, licet tacite, nominatus est: & prius, eodem modo, in verbis *excæcavit*, & *induravit* (quamvis hæc tertiæ personæ sint, illud vero primæ) nominatus fuit. Neque enim dubium esse videtur in verbis *excæcavit*, & *induravit*, non minus, quam in verbo *sanem*, subaudiendum esse Deum, de quo ea dicantur. Nam, ut est in Hebræo, apud Esaiam ipse Propheta jubetur ista facere; & consequenter apparet, Dei consilio & opera, istam excæcationem & indurationem fuisse factam; quanquam non sine præcedente culpa populi istius, qui sua sponte atque obstinatione & malitia sua illam accersierat, ac commeritus fuerat, sed non est hac de re hic disputandi locus. Veruntamen quia posset quis apud Johannem verba *excæcavit*, & *induravit*, Hebraica phrasi, ita interpretari; ac si scriptum fuisset, excæcati sunt & induratum est, præsertim cum idem Esaiæ locus hoc modo ex parte apud Matth. 13. & Act. cap 28, legatur; propterea relationem quæ possit fieri ad Deum in pronominibus *ejus*, & *eo*, potissimum ex verbo *sanem* colligo: quod sine ullo dubio de Deo dicitur. Quod verbum Bellarminus, & Vujekus reticere non debuerant, sed integrum locum recitare: ut appareret, quid proxime antecedat verba illa, *Hæc dixit Esaias, &c.* in quibus argumentationis pondus consistit; ne alioqui viderentur id forte curasse, ne lector indiligens (quales plerique sunt) posset animadvertere, pronomina ista ad alium, quam ad Christum, posse referri. Quanquam, ut, pronomina ista Deum referre, existimari jure possit, satis est, eum antea, cum eadem de re ageretur, nominatum fuisse, si hujus Sacri Scriptoris usus in prima ejus Epistola pronominis Græci αὐτὸς diligenter observetur. Ibi enim sæpe eo utitur cum relationem ad remotiorem, ut exemplis allatis infra, cum de quibusdam adversariorum testimoniis agetur, ex ea Epistola petitis, aperte, ut spero, demonstrabo. Jam Deus, cum de eadem re ageretur, nominatus antea fuerat in verbis illis ex Esaia citatis, *Domine quis credidit auditui nostro, & brachium Domini cui revelatum est?*

Sed

Sed nullum exemplum accommodatius inveniri potest, quam illud in hoc ipso Euangelio cap. 9. 22. ubi pronomen *αὐτὸν* sive Eum, Jesum refert, nec aperte nec tacite, nisi multo ante, nominatum; cum proxime ter eodem pronomine, cæcus ille natus significatus fuisset. Non est autem prætereundum in editione Græca Rob. Stephani in folio (ut vocant) Testamenti Novi, nota quadam id significante, in margine annotatum esse, codicem quendam vetustissimum ab amicis Typographi in Italia collatum pro *τὴν δόξαν αὐτοῦ*, id est, gloriam ejus, habuisse *τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ*, id est gloriam Dei. Atque eadem lectio annotata est in margine codicis Græci editi à Christophoro Froschovero Tiguri anno 1559. quæ lectio, cum, opera & testimonio hominum, hac in re, minime suspectorum, prodita & confirmata fuerit; nullo pacto ab iis sperni debet, qui veritatis sunt amatores.

Verum demus Adversariis, omnino pronomina Ejus, & Eo Christum referre. Num continuo sequetur, Christum esse illum Dominum ab Esaia in visione illa conspectum? Nullo modo. Certum enim est, utrumque Esaiæ testimonium (nam ad utrumque verba ista Johannis sine dubio referri debent, præsertim, cum dicat, *Hæc dixit*, non autem, *Hoc dixit*) ad rem futuram respicere: &, si ad rem futuram non respicerent, minime potuisse à Johanne proferri ad confirmandum id, quod voluit. Ex quo etiam sequitur, gloriam istam ab Esaia visam futuram gloriam fuisse illi repræsentatam, aut alia ratione patefactam, quantum ad eam prædicendam & futuram agnoscendam satis esset. Dicuntur enim Prophetæ videre, quæ prædicunt & futura norunt; unde olim Videntes nominati fuerunt, 1 Reg. 9. 9. Hoc dico, quia nihil cogit, gloriam istam, quam vidisse Esaiam Johannes affirmat, ad illam gloriam referre, cujus visio describitur apud eundem Esaiam c. 6. unde alterum testimonium est prolatum. Sed satis est, si ab Esaia gloria Christi (nam ad Christum nunc damus eam referri debere) in spiritu visa fuerit, atque prædicta. Ut certe prædicta fuit in utroque loco: & præsertim c. 53. unde prius testimonium citatum fuit; ubi uno & eodem vaticinationis contextu summa Christi gloria, quæ (ut Petrus loquitur 1 Pet. 1. 12.) ejus passionem consecutura erat, luculenter prædicitur. Et sane, cum ad utrumque locum Johannis verba respiciant, & illa duo, Vidisse gloriam ejus, & locutum fuisse de eo conjunctim ponantur; verisimile plane est, vel potius necessarium, ut istorum duorum utrumque similiter ad utrumque locum spectet, quod solum satis est ad totam Adversariorum argumentationem dissolvendam. Etenim in posteriore quoque loco, ut diximus, Christi gloria prædicitur, eaque non vulgaris, sed maxima & præclarissima. Quandoquidem post mentionem factam futuræ cæcitatis & indurationis Judæorum in Christo non agnoscendo & amplectendo, prædicitur desolatio, & vastatio illius populi, ejusque rejectio: & ỷs. 12. qui per parenthesim legi debet, Gentium, post Judæorum rejectionem istam vocatio, & ad Christum conversio, idque ingente numero. Ac statim postea subjungitur ejusdem populi Judaici in pristinum atque adeo meliorem statum restitutio; quæ nimirum per Christi agnitionem illis est obventura. Quæ profecto gloriosissima, Christo partim jam evenerunt, partim adhuc eventura sunt. Hæc autem gloria, quam ibi prædictam fuisse diximus multo conjunctior & verborum structura, & re ipsa est cum eo, quod inde à Johanne citatur, quam gloria illa, quæ præcedit in illa visione Dei, quæ Esaiæ contigit, & propterea verisimilius est, ut de hac, quam de illa, Johannes locutus fuerit, ubi dicit, Esaiam Christi gloriam tunc vidisse, cum illud dixit, quod ipse ex isto loco citat.

Sed demus præterea Adversariis, quanquam contra omnem verisimilitudinem & rationem, Johannem locutum fuisse de gloria in visione illa Esaiæ conspecta. Non tamen idcirco obtinebunt, quod volunt. Non tamen, inquam, ex hoc concludere poterunt, Christum esse illum Dominum seu Jehovam, quem Esaias tunc se vidisse ait: præsertim, cum aliud sit videre gloriam alicujus, aliud vero aliquem videre, & Johannes dicat Esaiam non quidem ipsum Christum vidisse, sed gloriam ejus. Jam in illa Dei unius gloria, quam Esaias vidit, Christi quoque gloria continetur, propter quam caussam tunc Christi gloriam vidisse à Johanne dicitur: non autem propterea quod Christus sit ille ipse Deus. Intelligendum enim est, Esaiæ, in visione illa, non præsentem quidem Dei gloriam, sed futuram repræsentatam fuisse: gloriam, inquam, de qua alibi sæpe idem Esaias vaticinatus est; ut cap. 35. 2. cap. 40. 5. cap. 60. 1, & 2, & cap. 66. 18, quæ in verbis etiam in visione ipsa ab Esaia auditis aperte commemoratur. Dicitur enim in illis, plenam esse omnem terram Jehovæ seu illius unius Dei gloria. Hoc enim tunc revera factum est, quando Christus primum Israelis populo apparuit, & deinde prædicatus est gentibus per universum orbem. Quod ut ita esse melius possis intelligere, vide, ex ejusdem Esaiæ locis paulo ante notatis, potissimum postremum, id est, cap. 66. 18. Hinc liquido constare potest, qua ratione & modo in gloria illa unius illius Dei ab Esaia visa, ipsius quoque Christi gloria contineatur: non quæ tunc fuerit, sed quæ post ipsum ex virgine natum & mundo exhibitum ac patefactum extiterit.

Satis ad prius argumentum responsum est: Videamus nunc de posteriore, quod ex loco Apoc. 4. 8. est ductum. Ubi sane Bellarminum, quemcunque alium, à quo ipse argumentum istud, istamque ejus loci & similium interpretationem acceperit, satis mirari non possum. Primum enim constat, vocem *ὁ ἐρχόμενος*, quæ à vetere interprete, *qui venturus est*, reddita fuit, non minus verti potuisse; qui futurus est, *ἐρχόμενα* enim apud Græcos, qui Phrasim istam ab Hebræis sunt mutuati, tam dicuntur futura, quam ventura, & quidem in ipso N. T. ut Joh. 16. 13. *τὰ ἐρχόμενα ἀναγγελεῖ ὑμῖν*, id est, *quæ futura sunt, annunciabit vobis*: & Act. 18. 21. in Græcis exemplaribus legitur *ἑορτὴν τὴν ἐρχομένην*, pro eo quod est, *Festum futurum*; ut alia exempla omittam. Quanquam ipsum nomen Venturus apud Latinos quoque frequentissime idem significat, quod Futurus, & propterea recte in loco Joh. 16. paulo ante citato, vetus interpres, quem alii sunt imitati, *quæ ventura sunt*, vocem, *τὰ ἐρχόμενα*, reddidit; quamvis certissimum sit, ut diximus, ibi vocem istam idem significare, quod, *quæ futura sunt*. Immo, cum sine substantivo verbo simpliciter vox Venturus usurpatur, vix unquam aliud significat, quam vox Futurus. Hinc passim apud probatos latinitatis auctores legimus, *bella ventura*, *mala ventura*, & similia non pauca. Jam verba Græca non requirunt, ut in isto & similibus locis in Apocalypsi verbum substantivum apponatur voci Venturus; sed tamen apponitur, quia non possunt, quæ antecedunt similiter per simplicia nomina seu participia Latine efferri: præcipue vero illud *Qui erat*; quod ne in Græco quidem factum est, nec sane distincte ab eo, quod Latine redditum fuit, *Qui est*, fieri ullo modo potuit. Alioqui omnia ista tria, & Græce, & Latine participiis, quæ vim nominum haberent, enuncianda fuissent. Deinde quis est, qui non videat, cum antea dictum fuerit, *Qui erat & qui est*, id quod subjungitur, *& qui venturus est*, nihil aliud esse, quam, *& qui futurus est*? ut, scilicet, ubique de essendo (ut ita loquar) non autem in duobus quidem prioribus enunciatis, vel potius attributis, de essendo, in tertio vero reliquo de veniendo agatur. Quis porro similiter non videt, à Johanne, tribus istis attributis, Dei æternitatem, seu mavis absolutam perpetuitatem describi, quæ omnia tria tempora, præteritum, scilicet, præsens, & futurum complectitur? Quod si quis quærat, cur igitur Johannes non potius dixerit *ὁ ὤν*, vel *ὁ ἐσόμενος*, quam *ὁ ἐρχόμενος*; caussa est in promptu, ab aliis etiam, ut à Theod. Beza, in suis annotationibus in alium locum similem primo cap. animadversa; nempe quia alia ista duo verba (quanquam Beza solius *ὁ ὤν* mentionem facit) videntur omnino significare futuram existentiam ejus rei, quæ antea non esset; id quod in voce *ἐρχόμενος*

non

non evenit, tunc etiam, cum pro Futurus accipitur. Optime enim immo multo magis proprie, significare potest essentiam futuram, vel, quæ jam fit. Sed quod postremo turpem errorem manifeste redarguit illorum, qui existimant, locum istum Apocalypsis, propter verbum *venturus est*, non solum ad Christum referri posse, sed ad ipsum solum referri necesse esse, ut Bellarminus videtur existimasse, inquiens, [a] *At quis venturus est, nisi Christus?* illud est, quod cap. 1. 4. legitur, *Gratia vobis & pax ab eo, qui est, & qui erat, & qui venturus est: & à septem spiritibus, qui in conspectu throni ejus sunt: & à Jesu Christo, qui est testis fidelis*, &c. ex quibus aperte constat, alium esse Jesum Christum, & alium istum, qui appellatur *Is qui est, & qui erat, & qui venturus est*. Adeo ut, cum ista attributa sint divinæ essentiæ propria, & Deum absolute & indistincte declarent; haud immerito fuerint, qui ex loco isto collegerint, Christum non pertinere ad ipsam essentiam divinam. Quamquam enim respondent quidam, Jesu Christi distincte mentionem fieri, non quod ipse quoque non includatur essentialiter in illo, de quo antea dicitur, *Qui est, qui erat, & qui venturus est*, sed quod propter duplicem ejus naturam divinam & humanam, bis nominandus fuerit, primum secundum divinam, deinde secundum humanam; Etsi, inquam, sic respondent quidam; tamen hoc nihil est, cum gratia & pax, ut ipsis placet, non possit dari à Christo, nec ejus nomen propter gratiam & pacem consequendam invocari, nisi quatenus est Deus; ut non obscure affirmat Bellarminus ipse, Tom. 1. col. 322. A. ex gratia & pace, quam Paulus à Christo precatur, colligens, illum esse Deum. Unde etiam sequitur, quod si jam, quatenus Deus est, vel, ut ipsi loquuntur, secundum divinam naturam, precatus fuisset Johannes gratiam & pacem à Christo; ullus easdem res ab eodem aliqua alia ratione iterum precandi relictus fuisset locus. Itaque apparet, in illo, qui appellatur *Is. qui est, & qui erat, & qui venturus est*, nullo pacto Jesum Christum includi, tantum abest, ut ipse solus ea appellatione intelligatur. Quod diserte monuisse volui, si forte Bellarminus, & Vujekus dicerent, quamvis affirment illa verba, *Qui venturus est*, non posse pertinere, nisi ad Christum, non tamen se negare, quin Deus quoque Pater ea appellatione *Qui est*, &c. includatur; cum illa ad utramque, distincte, pertinere possit, distinguendo, inquam, attributa ista, & ad Patrem illa tantum accommodando, quæ ipsi conveniunt, ad Christum vero illud etiam, quod Patri non convenit, nimirum, *Qui venturus est*. Satis enim se habere, si demonstrent, Christum illa appellatione includi, & consequenter esse illum Deum omnipotentem, de quo tam apud Johannem, quam apud Esaiam audita est illa acclamatio, *Sanctus, Sanctus, Sanctus*, &c. Namque hoc eorum effugium, ipsorum argumentum à mea objectione neutiquam defendit; si modo ea recte percipiatur: & consideretur, me, ne istud quidem fieri posse, demonstrasse, ut Christus appellatione ista aliquo modo includatur.

Pudebit arbitror Bellarminum, & Vujekum, quod ita loquuti fuerint, quasi solus Christus ibi significetur, quemadmodum illos sensisse inde etiam apparet, quod infra, in decimo hujus classis argumento formando, ostendunt, se velle, in loco simili sup. cap. 1. 8. de solo Christo sermonem esse. Nisi enim id vellent, argumentum ex loco illo formare non potuissent. Pudebit, inquam, illos, quod ita fuerint locuti. Nam si id verum esset, sequeretur, Johannem 1. cap. bis gratiam & pacem à Christo precatum fuisse: à Deo vero Patre, ne semel quidem; quo nihil absurdius, aut à sacrarum scripturarum usu alienius, ne fingi quidem potest. Sed pudeat similiter ipsos, quod conjectura moti tam levi ac futili, ducta ex attributo illo, *qui venturus est*, censuerint, Christum appellatione ista contineri. Pudeat, inquam, non solum propter jam allatas rationes, sed etiam propter hanc, quod Christus, sive agnus, in illa Johannis visione, diserte distinguitur; & sic alius est ab eo, qui sedet in Throno; quemadmodum, etiam alibi supra attigimus. Nam omissis aliis hujus rei probationibus ac testimoniis, id evidenter probant verba illa *Sedenti in Throno, & Agno*: præsertim cum in Græco legatur, τῷ καθημένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου καὶ τῷ ἀρνίῳ repetitus enim articulus docet necesse esse, ut alius sit is, qui sedet in Throno, & alius, Agnus. Quamvis enim Christus ipse in eadem Apocalypsi dicat Apoc. 3. 22. se sedisse in throno patris sui; tamen, in illa visione, nunquam in eo sedere describitur. Atqui certum est, illum, de quo ibi ista dicuntur, *Qui est, qui erat, & qui venturus est*, esse eundem illum, qui in Throno sedere dicitur. Ergo Christus distinguitur & alius est ab eo, de quo ista dicuntur, *Qui est*, &c. Quod autem is, de quo ista dicuntur, sit ille idem, qui in Throno sedet, probatur primum ex primi cap. loco superius allato, ℣. 4. ex verbis, inquam, illis, *in conspectu Throni ejus*: deinde etiam ex loco ipso ab adversariis prolato cap. 4. Statim enim post verba ad ipsis recitata, subjungitur, *Et cum darent illa animalia gloriam, honorem & benedictionem sedenti super Thronum*, &c. ubi manifeste is, qui antea dictus fuerat *Is qui est*, &c. postea dicitur *Sedens in Throno*. Præterea quomodo fieri potest, ut is, qui dicitur Dominus ille Deus omnipotens, ut in loco isto, quem protulerunt Adversarii, & similiter cap. 11. 17. (ubi etiam quilibet animadvertet, de uno illo Deo simpliciter atque absolute agi) is dicitur, *qui est, & qui erat*, &c. non sit ille idem, qui in Throno sedet? An alium quempiam in Throno sedentem, Johanni, in visione illa, conspectum fuisse suspicabimur, & non Dominum ipsum Deum omnipotentem? Nimis hoc absurdum atque adeo impossibile est.

Verum dicent fortasse Adversarii, Christum ibi, secundum humanam naturam tantum considerari, cum Agnus vocatur; quod & agni nomen ipsum indicet; Respondeo, necesse esse, ut sub ipsa agni appellatione Christus in ea visione, quantus quantus est, consideretur; Ibi enim ut supra vidimus, divinus cultus idque magnificentissima ratione, Agno tribuitur; qualis cultus Christo, quantus quantus est tantummodo, & non alio modo, ut concedatur & conveniat, necesse est. Adde, quod de agno c. 5. 6. dicitur eum habere cornua septem, & oculos septem, qui sunt septem Dei spiritus missi in omnem terram. Nam præter quam quod hinc alioqui per se apparet, Agnum, id est, Christum considerari cum omni virtute ac potentia sua; posset etiam quis haud injuria suspicari, septem istos spiritus illos eosdem esse, à quibus Johannes ab initio gratiam & pacem precatur, seu mavis, optat; & sic Christum, cum Agnus vocatur, considerari, ut divina potestate præditum, & quantus quantus est, certissimum foret. Quod enim ibi isti septem spiritus dicuntur esse in conspectu Throni, hic vero dicantur missi in universum orbem: non prohibet, quominus sint utrobique iidem. Nam & Angelus Gabriel, cum jam missus esset ad Zachariam, tamen dicit, *Ego sum Gabriel, qui asto ante Deum* Luc. 1. ℣. 19. Certe hac interpretatione ostenditur, quam merito a septem illis spiritibus potuerit Johannes gratiam & pacem precari, sive optare. Nihil enim sunt aliud, hac ratione; spiritus isti, nisi Christi virtus atque potentia. Nam alibi quoque in ea visione hoc est cap. 3. 1. de Christo scriptum est, quod habet septem spiritus Dei. A quo Christo etiamsi postea nominatim idem precetur; hoc dici jure potest declaratio antecedentis precationis. Nam sæpe, ut in prophanis, sic etiam atque adeo multo sæpius in S. litteris, Et pro Id est, usurpatur. Denique verisimile est, Johannem à nemine gratiam & pacem precatum esse, præterquam à Deo Patre, & à Domino Jesu Christo; quemadmodum & Paulus Apostolus semper in suis epistolis fecit, & ipse, in secunda sua epistola, ab hac regula non recessit. Sed de his hactenus.

[a] Sic etiam loquitur G. Genebrardus lib. 1. de San. Trinitate pag. 128 à quo sine dubio ista est Bellarminus mutuatus.

Responsio ad VII. Argumentum

Ad Septimum argumentum formandum producitur primum locus Esa. cap. 8. 13. Dominum exercituum ipsum sanctificate, ipse pavor vester, & ipse terror vester: & erit vobis in sanctificationem, in lapidem autem offensionis, & in petram scandali, duabus domibus Israel in laqueum, & in ruinam habitantibus Hierusalem, & offendent plurimi & cadent, & conterentur. Deinde subjungitur: *Hic sane apertissime (quemadmodum & ipsi Judæi confessi, confitentur) ipse summus Deus & Dominus exercituum, vocatur quibusdam hominibus sanctificatio, & quibusdam lapis offensionis, petra scandali, laqueus & ruina.* Demum additur, *Sed hoc ipsum proprie asscribunt Christo Domino Lucas, Petrus, & Paulus. Nam apud Lucam Simeon sic de Christo loquitur c. 2. 34.* Ecce hic (*Jesus*) positus est in ruinam & resurrectionem (Vujekus habet, resurrectionem à mortuis) multorum, *& Rom.* 9. 30. Quid ergo dicemus; quod Gentes, quæ non sectabantur justitiam, apprehenderunt justitiam, justitiam autem quæ ex fide est. Israel vero, sectando legem justitiæ, in legem justitiæ non pervenit. Quare? quia non ex fide, sed quasi ex operibus. Offenderunt enim in lapidem offensionis (*hoc est in Christum*) sicut scriptum est (addit Vujekus *Isaiæ* 8. 14.) Ecce pono in Sion lapidem offensionis & petram scandali; & omnis qui credit in eum, non contundetur. *Similiter & divus Petrus 1 Pet.* 2. 3. Vobis est honor credentibus, non credentibus autem, lapis offensionis & petra scandali. Ac denique concluditur: *Est igitur Christus Dominus ille unus Deus Israelis.*

Respondeo, Simeonem apud Lucam nec locum istum Esaiæ cap. 8. ut de Christo accipiendum, ipsi accommodare, nec illius ullam mentionem facere: sed tantummodo de Christo quædam dicere, quæ similia sunt eorum, quæ de uno illo Deo Israëlis in loco isto apud Esaiam dicuntur. Ex quo nullo pacto consequitur, Christum esse illum unum Deum Israëlis. Nihil enim vetat, quominus duobus, licet alioqui longe diversis, similia aut eadem etiam eveniant: seu quominus de utroque duorum, alioqui longe diversiorum, similia eademve jure dicantur. Plutarchi paralleli, præsertim brevissimi illi, qui inter ejus opuscula leguntur, fidem hujus rei vel rudissimo homini facere possunt. Nihil autem mirum, si, quemadmodum ille unus Deus quibusdam hominibus fuit sanctificatio, quibusdam vero lapis offensionis, &c. Christus fuerit quibusdam hominibus resurrectio, quibusdam vero ruina; licet alius sit ille unus Deus, & alius Christus: nec ullo modo uterque eandem individuam essentiam habeat. Quemadmodum enim uni illi Deo adhærere & obedire oportet, & qui hæc facit, felix evadit, qui vero non facit, ruit in interitum; Sic Christo adhærere & obedire est opus; & si quis hæc præstet, ab omnibus suis malis & miseriis in quibus jacebat, liberatur atque erigitur; sin minus, interit prorsus: & quidquid bonorum aut felicitatis habet, aut sibi habere videtur, perdit omnino, & cum summis malis ac miseriis commutat. Talis est enim illius unius Dei voluntas, ut scilicet, qui credit in Christum (quod revera aliud nihil est, quam illi adhærere eique obedire) habeat vitam æternam, Johan. 6. 40. quemadmodum etiam, ex altera parte, ira Dei manet super illum, qui Christo non paret, Joh. 3. 36. Vides similitudinem istam inter illum unum Deum, & Christum, non ab identitate essentiæ & individuæ naturæ, sed à voluntate illius unius Dei proficisci.

Locus Pauli ad Rom: ostendit tantum, verba, quæ Esaiæ cap. 8 de illo uno Deo dicuntur, ad Christum accomodari posse, dum ea tanquam si de Christo dicta fuissent, adjungit verbis ejusdem prophetæ cap. 28. quem locum revera citat, & merito de Christo exponit. Ibi enim sine dubio est prædictio de Christo. Quocirca non satis fideliter se gessit Vujekus, cum præter id, quod factum fuerat à Bellarmino, post illa Pauli verba, *sicut scriptum est*, interseruerit, Isaiæ 8. 14. quasi locum istum præcipue citet Paulus, eumque de Christo exponat; cum tamen ipsa prima verba recitati ab ipso loci aperte doceant, Paulum, non istum, sed illum alterum cap. 28. revera citare: nempe quia, ut dictum fuit, in eo certum est de Christo agi: in isto vero, non item. Quod si nihilominus istius loci verba in eum transfert, quem citat, perinde acsi ibi scripta essent; nihil tamen aliud est intelligendum, quam posse, ut antea diximus, ea Christo accommodari. Neque aliter accipienda sunt verba Pauli, dum ipsum locum recitat, quam si manifeste fateretur, se, propterea quia Christus in eo loco lapis vocatur, hinc sumpsisse occasionem huc transferendi ipsique accommodandi illa, quæ, sub hac eadem lapidis metaphora, alibi idem propheta de ipso Deo dixit; nempe quia hæc eadem in Christo quoque eveniant.

In loco Petri accommodatio ista ad Christum, non autem de Christo ipso expositio, eo minus est obscura, quod etiamsi verba illa, de illo uno Deo apud Esaiam dicta, ibi commemorantur una cum aliis, quæ de Christo apparet dicta fuisse; non tamen illis interseruntur; sed distincte ab aliis ponuntur, & sic, inspecto loco, unde illa sumuntur, haud difficile est agnoscere ea à Petro non de Christo ipso exponi, sed tantummodo ad ipsum accommodari.

Hanc utriusque Apostoli mentem fuisse, nec aliud præterea de ipsis hac in re affirmari posse, unicuique pio atque erudito homini probatum iri speramus; præsertim, cum certum sit, ista; quæ de illo uno Deo apud Esaiam prædicantur, multo ante Christi adventum & ejus tempora impleta fuisse. Est enim ibi prædictio de utriusque domus Israelis captivitate, quarum altera, id est, decem tribuum, jam instabat, & propterea pluribus verbis paulo ante eodem cap. aperte prædicta fuerat; Altera vero, id est, tribus Judæ & Benjamin captivitas, ut pote, quæ plurimis annis post futura erat, brevius & obscurius (urbe ipsa tamen Hierusalem nominata) in istis ipsis verbis, quæ de illo uno Deo dicuntur, prænunciata fuit. Nec quisquam affirmare potest, istam prædictionem figurate ad Christi quoque tempora pertinere: quamvis paulo post sint ibi scripta verba illa *Ecce ego & pueri, quos dedit mihi Dominus*, &c. quæ mystice ad Christum, qui ita loquatur, spectare, docet nos auctor epist. ad Hebr. cap. 2. Nihil enim ibi impedit, quominus superiora tamen solum ad ea tempora pertineant, quibus captivitates illæ evenerunt. Immo, ita sentiendum esse, demonstrant verba proxime istis præcedentia, quæ ad Christi tempora spectare fassi sumus. Sic enim ibi legitur: *Et expectabo Dominum, qui abscondit faciem suam à domo Jacob, & præstolabor eum.* Et statim subjungitur, *Ecce ego & pueri*, &c. Hinc siquidem apparet, iis malis, quæ antea utrique domus Israelis prænunciata fuerant, propter quæ poterat dici Deus abscondisse faciem suam à Jacob, post aliquod tempus, quo Dei clementia expectata est, Christi adventum successisse.

Responsio ad VIII. Argumentum.

Octavum argumentum ita se habet: Esa. 40. 3. *scriptum est*: Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, rectas facite in solitudine semitas Dei nostri. *Hæc quidem Esaias de Deo Israelis dicit. Nullum enim alium Judæi absolute Dominum & Deum suum vocabant, præter solum verum Deum; Præsertim vero Prophetæ, & alii sancti homines. Et tamen hæc vox, de qua Esaias loquutur, nullus alius fuit, nisi Johannes Baptista, qui viam paravit Christo Domino, quemadmodum testantur omnes Evangelistæ, Mat. 3. 3. Mar. 1. 3. Luc. 1. 76. Joh. 1. 23. Est igitur Christus, ille Dominus & Deus Israelis, quem Adversarii faciunt solum Patrem.*

Hoc argumentum duo habet vitia, quæ illud Jesuitis hominibus, qui eruditione pollent, & in Dialectica

ctica sunt bene exercitati, plane indignum reddunt. Unum vitium est, quod constat, ut loquuntur, ex puris particularibus. Pro eo enim, quod dici omnino in eo debuerat, Johannem non paravisse viam, nisi Deo Israelis, & subjungi, illum paravisse viam Christo, dicitur, Johannem paravisse viam Deo Israelis, & eundem Christo viam paravisse; & hinc concluditur, quod Christus sit Deus Israelis. Quasi vero necesse sit, ut Johannes uni tantum viam paraverit, aut saltem, sic factum fuisse, inter omnes constet. Alterum argumenti vitium est, quod constat ex quatuor terminis, ut ajunt. Medius enim terminus qui in propositione est, Clamare, Parate viam Domino, in assumptione est, Parare viam Domino. Unde apparet, ex argumento isto nihil posse concludi. Aliud enim est, Parare viam; aliud vero, Clamare, Parate viam. Quare facile fieri potuit, ut Johannes ipse uni paraverit viam, alii vero alios parare jusserit; modo unius via alterius viam non impediat, nec illi ullo modo adversetur. Quanto igitur magis, si una & eadem sit utriusque via? qualis certe est illius unius Dei Israelis, & Christi via. Itaque optime fieri potest, ut alioqui alius sit ille unus Deus Israelis, & alius Christus; & tamen Johannes illi uni Deo Israelis viam parare, alios jusserit: ipse vero Christo viam paraverit.

Hæc satis in præsentia erunt pro responsione ad octavum istud argumentum. Nam si quid in eo, quando recte formatum fuerit, vis aut efficaciæ esse potest; ea tota continetur ultimo argumento 1. hujus classis. Ad quem locum ubi pervenerimus dabo operam, ut & huic, & illi plenissime per me, Deo dante, satisfiat.

Responsio ad IX. Argumentum.

Nonum argumentum tale est. Esa. 45. 23. *sic ait Dominus Deus Israëlis*; Ego Deus, & non est alius. Juravi per memetipsum quod mihi curvabitur omne genu. *Verum hoc idem Paulus dicit de Christo*, *Rom.* 14. 10. Omnes stabimus ante tribunal Christi. Scriptum est enim, Vivo ego, dicit Dominus, quia mihi flectetur omne genu. *Et sic, secundum hoc Apostoli testimonium, Christus est ille Deus, præter quem non est alius Deus.*

Respondeo, hic quoque aperte argumentum constare ex quatuor terminis. Quo ejus vitio explicando, omnis vis argumenti eadem opera dissolvetur. In propositione igitur medius terminus revera est Omne genu alicui curvari, In assumptione vero, Omnes stare ante tribunal alicujus. Atqui aliud est, curvare genua alicui, aliud vero, ante tribunal ejus stare, & potest quis uno & eodem tempore uni curvare genua, & ante tribunal alterius stare. Veluti si Rex aliquis, cui præsenti genua omnes flectere semper debeant, præsens esse velit, cum coram tribunali Judicis à se delegati caussæ judicantur; an non, qui venient, ut ab isto delegato judice caussæ suæ judicentur, uno & eodem tempore & ante judicis istius tribunal stabunt, id est, apparebunt, seseque tribunali illius subjicient, & Regi præsenti genua curvabunt? Nonne ex eo, quod stent ante tribunal judicis istius, consequetur necessario, quia Rex perpetuo sit præsens, ut Regi genua flectant? nec tamen ulla prorsus ratione inde sequetur, judicem istum esse unum & eundem cum ipso Rege. Applicemus hoc exemplum ad rem nostram; & interim, quid revera ex Pauli verbis colligi possit, explicemus, atque Adversarios perperam colligere doceamus. Certum est, Christum in munere mundi judicandi, esse judicem à Deo delegatum: per quem, videlicet, Deus mundum judicare constituerit. Id enim expresse affirmat Paulus Act. 17. 31. Hinc sequitur, quod cum Christus in tribunali suo sedebit, mundum judicaturus, ibi Dei majestas vehementissime & clarissime, immo magis quam unquam antea, elucebit: & consequenter ab iis, qui ante istud tribunal stabunt, agnoscetur & approbabitur. Itaque istis Deus, ut mortalibus esse potest, plane erit præsens. Præsente autem Deo, genua ipsi flectenda esse, nemo est qui neget. Ergo, qui ante Christi tribunal stabunt, genua Deo flectent. Stabunt autem omnes. Omne igitur genu se Deo flectet tunc, cum ante Christi tribunal stabitur. Atque hoc pacto verba illa ipsius Dei apud Esaiam, de curvando sibi omni genu, ad effectum perducentur. Vides, conclusum esse id ipsum quod Paulus concludere voluit, idque ea ratione, quæ in verbis ipsius expressa est: nec tamen necesse fuisse statuere, quod Christus sit ipse Deus, idve pro concesso sumere, immo ea fuisse dicta, quæ omnino arguunt, Christum non esse ipsum Deum. Quod ut melius appareat, explicemus paulo apertius, quomodo verum sit, quod diximus (ne: quisquam arbitror ausus fuerit negare) Christo, ad universum orbem terrarum judicandum, pro tribunali sedente, Dei majestatem splendidissime se patefacturam. Christus, ut ante attigimus, quatenus judex erit totius orbis, Dei ipsius personam sustinebit; licet ipse, ut homo, judicium istud sit peracturus. Paulus enim supra citato loco Act. 17. virum simpliciter eum appellat; & clarius id Christus ipse indicavit, cum dixit, Patrem dedisse potestatem Filio faciendi judicium, quia filius hominis sit, Joh. 5. 27. Constat igitur, Christum Dei nomine & auctoritate mundum judicaturum. Unde quidquid majestatis in judicio isto erit, id totum ad ipsum Deum præcipue referetur. Summa vero majestas in eo conspicietur, quod universus orbis illi tribunali subjiciatur, indeque in ipsum sententiæ ferantur, vel beatæ immortalitatis, vel sempiterni interitus, eaque ipsiusmet judicis jussu ac potestate, executioni statim in omnium conspectu mandentur. Aderunt præterea angeli creaturæ excellentissimæ hujus judicii administri, quorum cura & officium erit sententias exequi, contra impios & injustos homines latas; ut aperte colligitur ex eo, quod legitur ab ipso Christo dictum Mat. 13. 41, 42, 49, 50. In quod propter ipsorum angelorum summam, ut dixi, excellentiam, sine evidente insignis majestatis expressione fieri non poterit. Quid plura? ipse Christus dixit, se tunc venturum cum virtute multa & majestate Mat. 24. 30, & Mat. 16. 27, cum sui patris gloria; quo nihil majus dici potest. Universam autem hanc majestatem ad ipsum Deum præcipue referendam esse, nec Christum esse ipsum Deum, satis docuit ipse Christus Mat. 26. 64, cum ait, visum iri filium hominis sedentem à dextris virtutis Dei, & venientem in nubibus cœli.

Demonstratum est, ut arbitror, ex loco Pauli Rom. 14. 10, 11. nullo modo posse colligi, Christum esse illum unum Deum Israëlis. Quippe quod ibi non dicatur id, quod assumendum in argumentatione ista fuisset, videlicet, Christo curvatum iri omne genu; sed tantum, omnes staturos ante tribunal Christi. Quamvis enim alibi dicatur Phil. 2. 10, Deum velle, & curasse, ut omne genu se in nomine Jesu flectat; tamen hoc nihil ad præsentem locum, ex eoque ab Adversariis ductam argumentationem; nisi quatenus, etiamsi in loco, de quo agitur, Paulus dixisset, omne genu Christo curvatum iri, & sic argumentatio illa vitio careret quatuor terminorum; nihilominus tamen, vel ex isto alio Pauli testimonio ostendi potest, nihil ejus, quod Adversarii volunt, ista argumentatione concludi, ut mox dicemus.

Finge enim sic se rem habere, id est, Paulum dixisse, Christo omne genu curvatum iri, seu, quemadmodum Bellarminus, quasi resipiscens, eum postea loquentem inducit, Christo omnia genua flectenda esse, pro eo, quod dixit, omnes staturos ante tribunal Christi. Nunquid hinc necessario sequetur, Christum esse illum ipsum Dominum, qui apud Esaiam dixit, Mihi curvabitur omne genu, quia videlicet Paulus ex hoc Esaiæ loco, istud de Christo concludat? Nullo pacto. Nam, cum ex ejusdem Pauli clarissimis verbis, quæ alibi id est Philip. 2. scripsit, apertissime constet, hoc, quod Christo omne genu curvari aliquando debeat, ex illius unius Dei dono profectum esse: & sic, Christum, hac in re, ut in aliis omnibus, totum ab illo uno Deo pendere, &, hujus ipsius rei ratione, ab

uno illo Deo distingui; necesse est, Christum, etiam quatenus omne genu illi curvari debet, illi uni Deo subordinatum esse, ita ut quicunque Christo genua flectit, illi uni Deo genua flectat. Ex quo consequitur, jure potuisse Paulum affirmare, impletum iri vaticinationem illam apud Esaiam de curvando illi uni Deo omni genu; hac ratione; quod Christo omne genu curvabitur, etiamsi Christus non sit ille unus Deus. Hinc apparet, quam nihili sit responsio Bellarmini à Vujeko hic addita, sed non bene expressa, ad rationem, quæ ex isto loco ad Philip. 2. cap. elici potest contra ipsius argumentationem. Si modo ratio ista ita explicetur, ut nos illam explicabimus. Jam enim, sola ejus explicatione, refutata est Bellarmini responsio, quæ tota in hoc consistit, quod Paulus non modo dixerit, Christo flectenda esse omnia genua, verum etiam addiderit, id scriptum esse, & locum Esaiæ citaverit, ubi Deus Israel loquitur de se. Quanquam est præterea animadvertendum, Paulum non dixisse, scriptum esse, id tribuendum Christo, quod ipse commemorat: sed tantummodo, se propterea id commemorare quia scriptum sit, *Vivo ego*, &c.

Sed Bellarminus, animadvertens, ut arbitror, se hactenus ad rationem istam ex Pauli loco ad Philip. 2. ductam nihil revera, quod solidum esset, respondisse; quasi de eo loco nondum actum fuisset, subjicit To. 1. col. 287. A. hæc verba: *Neque obstat, quod dicitur Philip. 2.* Dedit illi nomen, quod est supra omne nomen; *nam juxta commentarium Ambrosii, Pater dedit Filio nomen super omne nomen per æternam generationem, juxta alios omnes, dedit homini Christo post resurrectionem nomen super omne nomen, id est, nomen veri Dei, non quod antea id non haberet, sed quod non cognoscebatur; Deus autem ita clarificavit eum, ut totus mundus noverit, hominem illum crucifixum esse verum Deum.*

Respondeo, interpretationem istam secundum commentarium Ambrosii nullius refutationis indigere, cum ex ipsius Pauli verbis manifestum sit, Paulum agere de Christi exaltatione post mortem crucis, & per hanc mortem ab ipso Christo præstitam obedientiam. Aliorum vero omnium, scilicet Patrum (in quo non parum falli Bellarminum arbitror, qui ita affirmet) alteram interpretationem vanissimum effugium esse dico. Rogo enim, quomodo ante resurrectionem & mortem habebat Christus homo nomen istud supra omne nomen? Necesse est, ut respondeant, per hypostaticam unionem naturæ divinæ cum humana, ab ipso conceptionis momento in virginis utero. Atqui cum ista natura divina, ut illis placet, esset ipse ille unus Deus, quomodo quæso fieri potuit, ut Christus homo indigeret ulla clarificatione & manifestatione nominis sui, ab alio præsertim petenda, quam a semetipso? An non, sine ullo alterius personæ dono, si ipse ille unus Deus erat, necessario suo tempore clarissimum & manifestissimum ejus supremum nomen futurum erat? An non, si hic nihilominus aliqua actione, præter solam ipsius voluntatem, opus erat, non poterat ab ipsomet, qui in se omnia habebat, actio ista proficisci? Diserte enim, ut audivimus, Bellarminus una cum Patribus, quorum videlicet interpretationem omnino probat, fatetur, Patrem Christi, illum fuisse, qui ipsi Christo homini dedit nomen supra omne nomen; & sic ab alia persona, quam à sua ipsius, agnoscit, Christum clarificationem istam & manifestationem sui nominis habuisse. Quod, ut diximus, plane absurdum, atque adeo impossibile censendum est, si jam antea ipse Christus erat ille unus Deus.

Sed addit Bellarminus confirmationes istius, suæ & Patrum interpretationis. Statim enim subjungit: *Et quod hic locus de manifestatione nominis intelligi debeat, patet, quia Christus id petiit, Joan. 17.* Pater clarifica me claritate, quam habui apud te priusquam mundus fieret. *Præterea Philip. 2. id explicatur, cum dicitur*: Et omnis lingua confiteatur, &c. *Denique etiam ante mortem Christus dicebatur Filius Dei vivi, Matth. 16. & Joh. 11. & passim dicebatur Dominus Joh. 13.* Vos vocatis me Magister & Domine, & bene dicitis, sum etenim. *Non igitur propter mortem acquisivit nomen Filii Dei, aut nomen Domini, sed manifestationem ejus.*

Respondeo, Christum Joh. 17. loqui de gloria sibi à Patre ante conditum mundum destinata, non autem, quam jam tum re ipsa haberet, præsertim ut æternus & unus ille Deus; quemadmodum ipsemet Christus satis in ipsa eadem precatione ad Patrem postmodum declarat, inquiens ℣. 24. *ut videant claritatem, quam dedisti mihi, quia dilexisti me ante constitutionem mundi.* Explicat Christus, cur dixisset, sibi datam fuisse claritatem à Patre: nempe quia ab ipso dilectus fuerat ante constitutionem mundi. Non igitur quia, per æternam ex illius substantia generationem, eam ab ipso habuisset. Nam quis non videt, *Quia dilexisti me ante mundi constitutionem*, idem esse, quod, Quia ante mundi constitutionem me summo beneficio afficere, id est, clarificare decrevisti? Idem Christus dicit, se claritatem sibi datam à Patre, dedisse discipulis suis, ibidem ℣. 22. Nunquid Christus discipulis suis dedit claritatem illam unius æterni Dei, aut jam tum alia ratione claritatem suam illis dederat, quam promissione & destinatione? Certe Augustinus, qui maximæ auctoritatis, præsertim in hac de Christi divinitate quæstione, apud nostros omnes Adversarios semper fuit, non aliter atque nos facimus, Christi verba illa accipit à Bellarmino allata. Et quia, dum illa explicat, quædam simul dicit, quæ ipsam explicationem confirment, non gravabor hic illius verba, licet satis multa, adscribere. Scribens igitur in ea Christi verba, Claritate, quam habui priusquam mundus esset apud te, *Ordo*, inquit, *verborum est*, quam habui apud te, priusquam mundus esset. *Ad hoc valet, quod ait*, Et nunc clarifica me. *Hoc est sicut tunc, ita & nunc; sicut tunc prædestinatione, sic & nunc perfectione. Fac in mundo, quod apud te jam fuerat ante mundum; fac in suo tempore, quod ante omnia tempora statuisti.* Et paulo post: *Si enim de nobis dixit Apostolus*, Sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem, *cur abhorrere putatur à vero, si tunc Pater caput nostrum glorificavit, quando nos in ipso; ut membra ejus essemus, elegit? Sic enim nos electi, quomodo ipse clarificatus, quia, priusquam mundus esset, nec nos eramus, nec ipse mediator Dei & hominum, homo Christus Jesus.* Tandem vero concludit: *Secundum hanc ergo prædestinationem* (proxime enim ante probaverat, Christum, ut hominem, non secus ac nos, fuisse prædestinatum à Deo) *etiam clarificatus est, antequam mundus esset; ut esset claritas ejus ex resurrectione mortuorum apud Patrem, ad cujus dexteram sedet. Cum ergo videret, illius prædestinatinatæ suæ clarificationis venisse jam tempus; ut & nunc fieret in redditione, quod fuerat in prædestinatione jam factum, oravit dicens*, Et nunc clarifica me tu Pater apud temetipsum claritate, quam habui, priusquam mundus esset, apud te. *Tanquam diceret, Claritatem, quam habui apud te, in prædestinatione tua, jam tempus est, ut apud te habeam etiam vivens in dextera tua.* Hactenus Augustinus; in cujus verbis animadvertere oportet, nomen Redditionis sumi pro rei quasi debitæ præstatione (idque Latine & eleganter, quod attinet ad verbi Reddendi significationem) non autem pro restitutione ejus, quod ante reipsa haberetur. Alioqui contra suam ipsius sententiam locutus fuisset. Vult enim, ut ex toto loco patet, illos erroris coarguere, qui volebant, Christum potuisse dicere, se, ut hominem, claritatem istam ante mundum conditum apud Patrem habuisse. Nec vero Bellarminus ipse potest Christi verba aliter accipere, quam de ipso Christo homine: cum manifeste ea citaverit, dum agitur de nominis claritate Christo homini data, quam vult eum reipsa habuisse omnem ante resurrectionem, licet nondum patefactam. Verum nunquid Christus homo ante conditum mundum claritatem ullam habuit, nisi in prædestinatione?

Sequitur alia confirmatio interpretationis Patrum & Bellarmini, illius Paulini loci, ex ejusdem loci verbis illis petita, *Et omnis lingua confiteatur*: &c. Debilis omnino confirmatio; quasi non posset quis confiteri id, quod

quod tunc primum extiterit: & quasi in Sacris Literis verbum Confiteri passim non idem significet, quod Palam affirmare seu profiteri. Ita ut falsis etiam rebus interdum accommodetur: ut Tit. 1. 16. *Confitentur se nosse Deum*, id est, *Palam affirmant*, seu *profitentur*, *se nosse Deum*; cum tamen isti Deum revera non nossent. Sequitur enim *factis autem negant, cum sint abominati, & inobedientes, & ad omne bonum opus reprobi.* Johannes autem in sua prima Epistola ait 1 Joh. 2. 4. 8, eum esse mendacem, qui dicat, se nosse Christum, & præcepta ejus non servet, & illum minime Deum nosse, qui charitate non sit præditus. Nihil igitur aliud est apud Paulum, *Et omnis lingua confiteatur*, quam, *Et omnis lingua palam affirmet*, seu *profiteatur*. Quæ verba optime ac rectissime ea de re dici posse, quæ antea non esset, nemo unquam negabit.

Jam quod Bellarminus addit, Christum etiam ante resurrectionem appellatum fuisse filium Dei vivi & Dominum, hoc ad præsentem disputationem proprie non pertinet: ubi non quæritur de nomine Filii Dei, aut de nomine Domini, sed de adoratione Christo ab omnibus rebus creatis debita, & potuit Christus merito filius Dei vivi, & Dominus appellari etiam tum, cum adoratio ista illi non deberetur. Jam vero ab angelis ante ipsius resurrectionem non debebatur Christo adoratio, cum certum sit, angelos nondum fuisse illi subjectos, ut postea ostendam. Verum est tamen, alia, id est, præstantiore ratione fuisse Christum reipsa filium Dei ac dominum post resurrectionem & exaltationem suam, quam antea erat; ut explicabimus ad finem responsionis ad primum argumentum tertiæ classis, & propterea, quod attinet ad Domini nomen, leguntur hic apud Paulum illa verba, *Et omnis lingua confiteatur, quod Iesus Christus [est] Dominus, ad Dei Patris gloriam*; ut quidem habent Græca exemplaria. Nam Latina habent, *quia Dominus Iesus Christus est in gloria Dei Patris.* Ex quo etiam apparet, in superiore confirmatione, & in sententia ista citanda Bellarmini astus: qui non recitavit nisi prima illa verba, *Et omnis lingua confiteatur*; ne, si omnia recitasset (quod illi secundum Latina exemplaria faciendum erat) constaret, sententiam istam nihil prorsus ejus caussam juvare, immo ei non parum nocere. Apparuisset enim, Paulum ibi agere de ipsa re, quæ antea non fuisset, non autem de manifestatione rei. Nemo enim præter Bellarminum, & quosdam alios, nescit, in gloria Dei Patris Jesum Christum non fuisse, nisi post resurrectionem & in cœlum ascensionem.

Mirum est sane, Bellarminum, & quemcunque alium ante ipsum, clarissima Pauli verba, quibus disertissime testatur, Jesum Christum, propter suam obedientiam usque ad mortem crucis, à Deo fuisse mirum in modum exaltatum, dato illi nomine, quod est supra omne nomen, ita, interpretando corrumpere ausos fuisse, ut Paulum contrarium ejus, quod dicit, dicentem faciant, id est, Deum nec revera exaltasse Christum, nec dedisse illi summum istud nomen propter ejus obedientiam usque ad mortem crucis; quippe cum, secundum eorum hujus loci interpretationem, Christus ista jam ante mortem haberet. Sed bene habet, quod non modo locus ipse ita clarus est, ut istis impiis & in Deum contumeliosis interpretationibus non sit obnoxius; verum alia apertiora etiam divinæ testimonia eadem de re habemus, quale est illud ejusdem Apostoli ad Ephes. cap. 1. 20. & deinceps usque ad finem cap. ex quo apertissime constat, Christum, postquam illum Deus à mortuis excitasset, constitutum ab ipso fuisse ad dexteram suam in cælestibus, supra quamcumque aliam rem creatam, quantavis potestate aut dignitate præstantem: nominatim vero supra ipsos angelos omnes; quos propterea apparet antehac non fuisse illi subjectos, ut paulo ante dicebamus, sed tunc esse cœpisse, cum Christus post resurrectionem suam profectus est in cœlum, id quod diserte Petrus testatur inquiens de illo, *Profectus in cælum, subjectis sibi (id est ipsi) angelis, & potestatibus, & virtutibus.* Nonne id solum, quod Christus post resurrectionem cœperit, profectus in cœlum, sedere in dextera patris sui, sive Dei, quod pluribus testimoniis sacris confirmatur Mar. 16. 19. Act. 2. 34. Ephes. 1. 20. Hebr. 1. 3, satis superque esse deberet ad ostendendum, Christum ante resurrectionem suam suprema potentia & majestate illa divina minime fuisse præditum? Sensit hoc Bellarminus alibi, id est To. 1. col. 496. B. & propterea audacter, quamvis fateatur, Christum dici sedisse à dextris Dei post ascensionem, tamen ait id factum fuisse in ipsa incarnatione: sed nihilominus idcirco dici sedisse post ascensionem, quia tunc primum perfecte innotuit gloria & majestas illius hominis, & ad hoc probandum citat hunc locum ad Philip. 2. Egregia sane probatio, cum in hoc loco, ut vidimus, nullum sit indicium istius perfectæ patefactionis: sed tantum disertis verbis datio supremi nominis, id est, potestatis & majestatis commemoretur. Vix credo, ullum ex antiquioribus esse, qui non fateatur, Christum hominem tum primum revera in dextera Dei sedisse, cum post resurrectionem translatus est in cœlum, & tum primum, ut hominem, supremam illam potentiam & majestatem fuisse adeptum. Istamque Bellarmini, & eorum, quos ipse secutus fuerit, summam in hoc negando audaciam vehementer miror. Præstitisset, si effugere volebat Bellarminus vim argumenti à sessione in dextera Dei ducti, ad probandum quod Christus homo revera ante resurrectionem suprema illa potentia & majestate non fuerit præditus, ut Sedere ad Dei dexteram interpretaretur, perfecte notam fieri potentiam ac majestatem istam. Sed ipsemet To. 1. col. 495. B. ait, probabiliorem sensum articuli illius, *Christus sedet à dextris patris*, hunc esse, id est, pari potentia & honore regnat, judicat & gubernat omnia cum ipso Patre. Hæc autem ipse Christo homini tribuit ab ipsa incarnatione, & idcirco contra apertissima Sacrarum Literarum testimonia, quæ ipsemet sic loqui, inficiari non potuit, coactus est negare, Christum post ascensionem in Dei dextera sedere cœpisse. Sed de his jam hoc loco satis.

Responsio ad X. Argumentum.

Decimum argumentum à Bellarmino concise admodum & obscure allatum, sic format & explicat Vujekus, Isaiæ 41. 4. XLIV. 6. XLVIIJ. 12. Ego sum primus, Ego sum novissimus. *Hoc dicit scriptura admodum frequenter de Deo Israelis. Divus autem Iohannes hoc idem tribuit Christo Apocal.* 1. 8. Ego sum Alpha & Omega, *& infra* v. 17. Ego sum primus & novissimus, & vivens & fui mortuus. *Et sic Christus Dominus est ille verus & unus Deus, ante quem non fuit ullus alius Deus, neque post ipsum erit.*

Respondeo, Aut istud, quod Christus in Apocalypsi de se ipso dicit, habet per seipsum hanc vim, ut ostendat, eum esse illum unum verum Deum: aut non habet. Si habet, nihil attinuit, aut certe nihil necesse fuit ad argumentum formandum, afferre loca illa Esaiæ, ubi hoc idem de Deo Israelis dicitur. Quodsi non habet, ut is qui argumentum hoc prius formavit, videtur sensisse, & sic sentiri debere, deinceps ostendemus; jam non satis est, ad argumentum concludendum, docere, hoc idem de Israelis Deo dici. Nihil enim vetat, quin unum & idem de diversis dici possit. Sed ostendere oportet, vel ubi de Deo dictum est, dictum simul aut indicatum fuisse, id de ipso Deo tantum dici posse: vel, ubi de Christo dicitur, haberi relationem ad eum locum, ubi de Deo dictum fuit; ita ut is locus de Christo exponatur, aut saltem ad ipsum accommodetur. Verum neutrum istorum ostenditur, aut per se ullo modo apparet; quidquid Bellarminus col. 287. C. dicat, Johannem ad verba Esaiæ respexisse, nulla ratione id probans; & interim non leviter errans, dum ea verba Johanni tribuit, quæ sunt Christi. Sed fingamus, fieri non posse, ut unum & idem de diversis dicatur. Adhuc restabit

probandum eodem sensu dictum fuisse de Christo, quod sit primus & novissimus, quo dictum prius fuerat de Deo. Nam si diverso sensu dictum fuerit; jam non erit unum & idem de utroque dictum. Non enim in iisdem verbis, sed in eodem sensu, rei (ut sic dixerim) identitas consistit. Et sane istius argumenti propterea nulla vis esse potest, quia nihil impedit, quominus in alio sensu dictum fuerit de Deo, quod sit primus & novissimus, & alio, de Christo.

Sed dicet aliquis, immo ista verba unum tantum sensum habere posse, eumque ejusmodi, ut ad illum unum Deum tantum accommodari queat. Quid enim aliud est, esse primum & novissimum, quam, esse principium & finem rerum omnium? Hoc autem certum est de uno illo Deo tantum dici posse.

Respondeo primum, Si ita quis argumentari velit, non fuisse hoc argumentum in hac prima classe recensendum, sed in quarta, aut quincta, ubi de nominibus, & attributis Dei agitur, quibus Christus insignitus ac decoratus fuerit. Deinde dico, verum quidem esse, istorum verborum istum esse sensum, si simpliciter atque absolute accipiantur, sed nego, cum de Christo dicuntur, simpliciter atque absolute accipi. Nam quod Bellarminus ait, inde constare, verba ista absolute accipienda esse, quod Christus ibi dicitur Alpha & Omega. Istæ enim absolute sunt prima & ultima litteræ. Primum animadvertendum est in vulgata editione cap. 1. Apoc. à Bellarmino citato non dici Christum Alpha & Omega. Sed illum unum Deum tantum, idque ℣. 8. quem Vujekus expresse citavit. Etenim quod ipsi volunt, ibi Christum esse, qui loquatur, quia de eo dicitur, quod venturus sit; refutatum est hoc supra in responsione ad alterum argumentum una cum sexto argumento allatum. Et certe si ibi de Christo sermo esset, jam vicissent Adversarii; nec opus esset, ut isto argumento uterentur sumpto ab Alpha & Omega, quo nomine se ibi Christus appellet. Fateor tamen, alibi in eadem Apocalypsi, secundum ipsam vulgatam editionem, Christum vocare se Alpha & Omega; id est, cap. 22. 13. quem locum Adversarii minime animadverterunt; illum enim sine dubio citassent. Verum deinde considerandum est esse hic fallaciam satis evidentem. Neque enim Alpha & Omega sunt absolute, illud primum, hoc ultimum: sed, ut Bellarminus in sua ratiocinatione coactus est fateri, illud prima, hoc vero ultima litterarum; idque non revera absolute, sed tantum, quatenus ad ordinem & seriem spectat, quo litteræ in Alphabeto (ut vocant) scribi solent. Est igitur videndum, quid in hac metaphora, qua Christus utitur, appellans se Alpha & Omega, respondeat litteris, ut in Alphabeto sunt ordinatæ, quarum illa est prima; hæc vero ultima; si velimus scire, quarum rerum aut cujus rei respectu, Christus vocet se primum & ultimum, seu principium & finem (ut habetur inferius cap. 22. 13.) quemadmodum Alpha principium est Alphabeti, Omega vero finis. Jam igitur, si quis ex metaphora ista concludere velit, Christum rerum omnium esse principium & finem; oportebit, eum docere litteris seu Alphabeto ex altera parte respondere, Res omnes. Hoc vero non probabit unquam; cum potius partim appareat, partim sit omnino verisimile, certam quandam seu certas quasdam res illi respondere; ut mox ostendam. Oportet enim prius considerare, quamvis verissimum sit, illum unum Deum esse absolute principium & finem rerum omnium; tamen verisimillimum esse, cum apud Esaiam vocat se primum & ultimum, non simpliciter prorsus & absolute locutum ibi eum fuisse, sed secundum quid; potissimum vero cap. 44. 6. ubi loci circumstantiæ, & verba præcedentia & consequentia cogunt fateri, ideo Deum vocasse se primum & ultimum, quia ipse solus sibi formaverat & elegerat populum Israëlis, multisque beneficiis affecerat actururus fuerat, & deinceps perpetuo curaturus ac conservaturus erat; nec alius præter ipsum. Oecolampadius sane, & Calvinus, ambo Trinitarii & sententiæ nostræ de Christo infensissimi, hanc loci sententiam agnoverunt; & ille quidem ait, posse Dei verba sic exponi: *Ego primus sum, qui multis vos beneficiis affeci. Ego & postremus, qui posthac iterum beneficiis prosecuturus sum.* Hic vero sic in eadem verba scribit: *His verbis non prædicat æternitatem Dei, sed eum sibi perpetuo similem esse ostendit, ut eum talem erga se futurum sperent, qualem antea experti sunt.* Quid mirum igitur, si Christus vocaverit se primum & ultimum, seu principium & finem, non quia omnium rerum principium sit & finis, sed quia æternæ salutis nostræ inchoator & perfector sit, atque ecclesiam hanc militantem & auspicatus fuerit, & finem sit illi impositurus: & denique, quemadmodum ipse primus beatæ immortalitatis consequendæ rationem mundo patefecit, sic post eum nemo extiturus sit, qui aliud quidquam eo spectans patefaciat? Namque Euangelium, quod ipse primus annunciavit, æternum est, & fœdus æternum, quod ipse & primus & solus, Dei patris sui nomine nobiscum pepigit, Apoc. 14. 16. Heb. 18. 20. Quod autem Christi mens hæc fuerit, cum se primum & ultimum vocavit: non obscure indicant verba, quæ illico addidit ℣. 17, & 18. *Et vivus & fui mortuus, & ecce sum vivens in sæcula sæculorum. Et habeo claves mortis, & inferni*: Quasi diceret, Propterea primum & ultimum me vocavi; quia, etsi, dum primus æternam mundi salutem operor, mortuus fui; tamen revixi, & vivo, vivamque perpetuo & inchoatum opus ad finem ego ipse perducam, ac meos omnes à mortuis excitabo, & reipsa vita æterna donabo. Capite etiam secundo ℣. 8. post verba illa, *Hæc dicit primus & novissimus*, statim subjungitur, *qui fuit mortuus & vivit*; ut idem, scilicet, intelligamus. Vides, lector, ni fallor, quam futile sit argumentum istud; ad probandum quod Christus sit ille unus Deus, quod, scilicet, primus & ultimus in Apocalypsi appelletur, & ille unus Deus similiter primus & ultimus apud Esaiam nominetur, cum nec absolute sic Christum appellatum fuisse constet, immo satis appareat, secundum quid appellationem istam illi fuisse tributam: nec ille ipse unus Deus, in citatis locis, absolute sic fuerit nominatus; idque alio respectu, quam Christus in Apocalypsi. Minus futile argumentum fuisset, si, pro locis Esaiæ, expresse ac nominatim allati fuissent ex eadem Apocalypsi loci, ubi Deus ipse vocat se principium & finem cap. 1. 8. (quem locum adversarii ad Christum inepte ac ridicule detorserunt) & cap. 21. 6. Verisimile enim videtur, cum in eadem visione eadem appellatio & Deo, & Christo tribuatur, eodem sensu, vel ejusdem rei respectu, utrique fuisse tributam. Ad quod respondeo, satis constare, ut ante ostendimus, quo sensu, & cujus, seu quarum rerum, respectu Christo tributa fuerit: nec ullo modo posse probari, absolute omnino & simpliciter ei tributam fuisse; qua ratione ne Deo quidem ipsi in visione illa tributam fuisse, verisimile est: sed respective; & quidem eodem sensu, quo Christo tributa fuit. Nec tamen hinc sequetur; Christum esse ipsum Deum; cum eadem ipsa in re Deus semper ut primaria efficiens caussa, Christus vero ut secundaria seu instrumentalis se habeat, & agnosci debeat.

Responsio ad XI. Argumentum.

Undecimum & ultimum hujus primæ classis argumentum his verbis formatum est Malach. 3. 1. Ecce ego mitto angelum seu nuncium meum; & præparabit viam ante faciem meam. *Hic etiam loquitur Deus Israel. Nam omnia exemplaria Hebraica, Græca, Chaldaica, Latina sic habent*, ante faciem meam. *Et tamen Christus ipse affirmat, hunc Angelum seu nuncium, esse Johannem Baptistam, qui præparavit viam ante faciem Christi Domini*, *Matth.* 11. 10. *Et Luca* 1. 76. *Zacharias ait*, Præibis ante faciem Domini præparare vias ejus. *Quid autem hoc potest esse clarius? Nam cui alii Johannes viam præparavit, nisi Christo?*

Respondeo. Et primum fateor, argumentum hoc,

quod idem reipsa est cum argumento octavo, aliquanto minus male formatum esse. Hoc enim tantum vitium apertum habet, quod pro concesso sumit, Johannem non præparasse viam ante faciem ullius, præterquam Christi. Cum tamen possit quis ex ipsis locis in argumento citatis colligere, Johannem ante faciem non modo Christi, sed alterius etiam, hoc est Dei ipsius viam paravisse; etiamsi ex iisdem locis constaret, quatenus ante Christi faciem viam paravit, impletam fuisse vaticinationem illam apud Malachiam, ut hodie in omnibus exemplaribus legitur; ubi Deus ipse dicit, se missurum angelum suum, qui præparabit viam ante faciem suam, id est ipsius Dei. Quamvis enim alius sit ipse Deus, alius vero Christus; nihil impedit, quominus eo ipso, quod Johannes viam ante Christi faciem paravit, ante ipsius Dei faciem quoque paraverit. Immo id necessarium est, si Christus Dei ipsius personam sustinuit, ut certe sustinuit, idque omnium, quæ excogitari possint, excellentissima ratione. Deus enim in ipso Christo fuisse dicitur tunc, cum Christus in terris munus suum obibat, 2 Cor. 5. 19. quod quemadmodum aperte docet, alium esse Deum, alium vero Christum, cum necesse sit, ut alius sit is, qui est in aliquo, & alius is, in quo est; sic manifeste declarat, Christum perfectissima ratione Dei personam in munere suo obeundo sustinuisse. Nec vero arbitror, quia scriptum sit, *ante faciem meam*, quenquam ita rudem futurum, qui existimet, non nisi in Christo ipso vaticinationem Malachiæ impletam fuisse, cum alioqui Deus faciem revera non habeat. Nemo enim ignorat Ante faciem ex Hebraico idiotismo idem significare, quod simpliciter Ante, & verbo Lepanai, quod apud Malachiam redditum est, *ante faciem meam*, millies utitur Deus ipse in Vetere Testamento, pro eo tempore, quo nondum Christus homo extiterat; & Actor. 13. 24. dicitur Johannes prædicasse ante faciem adventus Christi; cum tamen Christi adventus nullam revera faciem haberet. Sed ineptus essem, si pluribus hac de re agerem. Illud considerandum est, ex locis in argumento citatis, non plane constare, Malachiæ Prophetiam, ut nunc quidem legitur, in Christo impletam fuisse, nec Christus id sane dicit; immo ipse aliter eam citat, & non *ante faciem meam*, sed, *ante te*, & *ante faciem tuam*, legit. Id quod non tantum apud Matthæum facit, sed apud Lucam quoque cap. 7. 27. Nec est dicendum, Christum ita legere, ut ostenderet, quomodo ipse interpretaretur illud, *ante faciem meam*. Sed necesse est confiteri, ita tunc temporis in vulgatis codicibus scriptum extitisse. Diserte enim ait, *Hic est de quo scriptum est, Ecce ego mitto*, &c. quam lectionem ideo non rejicit Christus, non quia plane idem sit Ante te, quod Ante faciem meam, id est, Ante me, sed quia nihil refert, utrocunque modo legas; cum certum sit, Johannem & ante Deum ipsum, & ante Christum viam præparasse. Ex verbis etiam Zachariæ nihil aliud necessario colligitur, quam Johannem præisse ante faciem ipsius Dei ad præparandam viam ejus. Fateor enim, nomine Domini, in Zachariæ verbis, ipsum Deum significari; quamvis nec Bellarminus, nec Vujekus id probet; cum tamen; ad argumentum formandum, necesse sit ut res ita se habeat. Nec est, quod quis dicat, satis hoc per se constare, cum verba illa ante Christum natum sint prolata, ad quem solum, excepto ipso Deo, alioqui referri vox Domini potuisset. Quandoquidem potuit commodissime Zacharias in sua prædictione eum Dominum intelligere, qui nondum extitisset, modo ante faciem ipsius Johannes ejus viam paraturus esset. Sed dices, cur igitur concedis nihilominus, Domini nomine apud Zachariam ipsum Deum intelligi. Propterea concedo, quod observavi, in N. Testamento, seu verba sint prolata ante Christum patefactum & natum, seu post, nomine ipso κύριος sine articulo, ut est in Zachariæ verbis, tunc, cum substantive accipitur, raro admodum Christum significari, (immo, in hoc ipso Lucæ Evangelio, nunquam: quamvis in eo frequenter Christus solo Κυρίου nomine appelletur) sed, fere semper, ipsum Deum. Nempe quia in Veteris T. Græca translatione nomen κύριος sine ullo articulo, tanquam si proprium nomen esset, ad Jehovam proprium Dei nomen exprimendum, fere usurpatum fuerat. Quod hoc loco nec Vujeko, nec Bellarmino in mentem venisse, penitus mihi persuadeo; eosque nihil habituros fuisse solidi, quod responderent, existimo, si quis contendisset, Domini vocabulo, Christum, non autem Deum ipsum, intelligendum esse. Hoc autem non refutato, aliud nihil ex Zachariæ verbis concludere poterant, nisi Johannem ante Christi faciem viam præparasse; quod nemo est, qui neget. Fateor igitur, ut ad propositum redeam, ex verbis Zachariæ aperte colligi, Johannem præparasse viam ante faciem ipsius Dei, ac præterea mea sponte concedo, Zachariam ad Malachiæ vaticinationem, cum hoc diceret, respexisse. Sed nego tamen, aperte similiter hinc colligi, Malachiæ prædictionem de ipso Deo, qui Angelum missurus esset ad præparandam viam ante faciem suam, in persona demum ipsius Christi impletam fuisse. Nam & citra Christi personam merito dici potest, Johannem Deo ipsi sive ante Deum ipsum viam parasse, qui populum venit moniturus, ut pœnitentiam agerent, & ad Deum converterentur; jam enim Dei judicium instare. Quin apud eundem Prophetam Malachiam cap. seq. videtur esse explicatum, istud venisse Johannem ad viam præparandam ante faciem Dei, nihil aliud esse, quam quod modo diximus. Inquit enim ad finem suæ Prophetiæ: *Ecce ego mittam vobis Eliam Prophetam, antequam veniat dies magnus & horribilis. Et convertet cor patrum ad filios, & cor filiorum ad patres eorum; ne forte veniam, & percutiam terram anathemate.* Quæ prædictio cum eadem explicatione, quid sit parare viam ante faciem Dei, de Johanne tacite exponitur ab angelo, cum de ipso ait Zachariæ apud Luc: *Et multos filiorum Israël convertet ad Dominum Deum ipsorum, & ipse præcedet ante illum in spiritu & virtute Eliæ, ut convertat patrum corda in filios, & incredulos ad prudentiam justorum, parare Domino plebem perfectam.* Scio adversarios, Domini Dei Israëlis nomine hoc loco contendere omnino Christum intelligi. Sed quam jure id faciant, videbimus infra in examinatione secundi argumenti tertiæ classis, quod ex ipso hoc loco nectunt. Sed, ut jam concludam, Dico, in hoc argumento neutiquam probatum fuisse, Malachiæ prædictionem illam in initio cap. 3. ut nunc quidem legitur, & ab adversariis urgetur, in ipsius Christi persona, quatenus de Deo Israelis in ea fit mentio, impletam esse. Non quod omnino id negem; sed ut appareat, quanta argumenti sit infirmitas. Alioqui enim satis ante probavi, eo ipso, quod Johannes ante Christi faciem viam paraverit, ante ipsius Dei faciem viam parasse illum, jure dici non solum posse, sed etiam debere; quamvis Christus non sit Deus ipse. Nempe quia Dei personam, idque omnium excellentissima ratione, in suo munere in terris obeundo, sustinuit.

CAPUT IV.

In quo refutantur Argumenta ex solo Vetere Testamento desumpta.

SEquitur secunda classis argumentorum, id est, eorum, quæ ex solo Vetere Testamento ducta. Quorum primum ducitur ex Psalmo secundo, quatenus ipsius assumptio inde elicitur. Quam cum nos veram esse agnoscamus, & ex Psalmo isto colligi, facile concedamus; non est, cur hujusce rei probationes à Bellarmino & Vujeko allatas recitemus. Sed satis est ipsum argumentum recitare; quod tale est.

Responsio ad I. Argumentum.

Messias est filius Dei adorandus ab omnibus Regibus, & quibus ille irascitur, ii omnino peribunt, & qui in illo confidunt, ii beati erunt. Ergo Messias est verus Deus.

Respondeo, hic nihil contra nos concludi; quippe qui fateamur, Christum seu Messiam esse verum Deum. Sed quia apparet, nomine veri Dei, in hoc argumento, intelligi illum unum Deum Israëlis, seu illum, qui perfectissima ratione est Deus, quem Messiam esse nos minime agnoscimus; videndum est, ecquid, ad consequentiam argumenti probandam, afferatur.

Itaque statim subjicitur; *Nam solus verus Deus habet imperium vitæ & mortis 1 Reg. 2. 6, & in solo vero Deo confidere tota scriptura jubet. Maledictus enim est, quicunque confidit in homine, & benedictus qui confidit in Deo Hierem. 17. 5, 7.*

Istæ probationes, ex uno argumento, duo nobis efficiunt; quatenus ostendere videntur duarum partium, quas assumptio habet, utramvis satis esse ad idem concludendum, quod antea conclusum fuerat.

Prius argumentum est tale; solus verus Deus habet imperium vitæ & mortis. Messias seu Christus habet imperium vitæ & mortis. Ergo Christus est verus Deus; id est, ut diximus, ille unus Deus Israëlis.

Alterum argumentum est hujusmodi: Soli vero Deo confidendum est. Sed Messiæ seu Christo confidendum est. Igitur Christus est verus Deus.

Respondeo ad prius argumentum: Et dico, plus hic assumi quam in totius argumentationis assumptione expressum & ex Psalmo secundo desumptum fuerat. Ibi enim habetur perituros illos, quibus Messias irascitur, & beatos fore, qui in illo confidunt: Hic, vero, Messiam habere imperium vitæ & mortis; quod multo plus est, quam illud. Et fieri facile posset, ut Deus Messiæ, ut rei creatæ, hoc privilegium concessisset, ut cuicunque ille irasceretur, is omnino periret, quicunque vero ei confideret, is beatus evaderet; nec tamen ipsi Messiæ potestatem concessisset quenquam prorsus interimendi, aut beatum efficiendi: nedum omnes quoscunque ipse voluerit; ut significant verba ista, *Habet imperium vitæ & mortis.* Itaque apparet, hoc argumentum esse extra id, quod propositum fuerat: nec ejus assumptionem ex Psalmo secundo probari. Quod non ideo à me dicitur, quia alioqui negem, Messiam, id est, Jesum Christum habere imperium vitæ & mortis; modo id recte intelligatur, neque extra fines regni ipsius Christi extendatur. Quamvis enim illi data fuerit omnis potestas in cœlo, & in terra; hoc tamen intelligendum est in iis, quæ, quacunque tandem ratione, ad ejus regnum pertinent, aut pertinere possunt. Itaque ex eo, quod ex Sacris Literis facile ostendi potest, Christum habere imperium vitæ & mortis (scriptum est enim Joh. 4. 21. Apoc. 1. 12. de eo, quod vivificet quos vult, & quod habeat claves mortis, atque inferni) non tamen sequitur, eum etiam extra regnum suum, id est, ubi nulla prorsus ratione de iis agatur, quæ ad ipsius regnum pertinent, isto imperio esse præditum. In quo differentia apparet inter Christum, & Deum in mortis & vitæ imperio; cum Deus nullis omnino finibus circumscriptum illud imperium habeat, Christus autem sui regni & eorum, quæ quovis modo ad illud pertinent aut pertinere possunt, finibus habeat circumscriptum; præter id, quod Deus à nemine tale imperium habet: Christus vero, ex ipsius Dei dono & largitate. Quod ipsum per se satis est ad argumentum adversariorum convellendum; cum propositio illa, *Solus verus Deus habet imperium vitæ & mortis*, si vera esse censenda est, non aliter intelligi debeat, quam illa, quæ à Paulo Apostolo testimonium habet, videlicet, *Solum verum Deum habere immortalitatem*; cum tamen & Angeli habeant immortalitatem, & eos in resurrectione justorum habituri simus; id est, ut de vitæ ac mortis imperio accipiatur, quod quis à nemine acceptum in seipso naturaliter & essentialiter habeat. Quanquam utcumque intelligatur propositio ista, ea nullo pacto probatur ex loco ad eam probandam allato, 1 Reg. 2. 6. Sic enim ibi scriptum est: *Dominus mortificat, & vivificat: deducit ad inferos, & reducit.* Ubi dictio *solus*, aut alia similis exclusiva nec legitur, nec, ut subaudiatur, necesse est.

Venio ad alterum Argumentum, cujus similiter propositio, quamvis alioqui, si recte intelligatur, verissima, minime ex eo testimonio probatur, quod ad eam confirmandam productum fuit ex Hierem. inquam cap. 17. 5, 7. Propositio enim est, *Soli vero Deo confidendum est.* Productum vero testimonium habet, maledictum esse hominem, qui confidit in homine: & beatum esse, qui in Deo confidit. Atqui reperitur, qui nec homo est, nec ille Deus, de quo hic agitur. Quare non sequitur ex testimonio isto, soli vero Deo confidendum esse. Non excludit, inquam, istud testimonium verbi gratia. Angelos, quominus in illis quis confidere possit. Nullus enim Angelus est homo: etiamsi nullus eorum similiter sit ille Deus. Quare si quis probare vellet, in Angelis minime confidendum esse, alio certe esset illi utendum testimonio. Jam, quod ad Christum attinet, de quo est quæstio, is ejusmodi est; ut, quamvis non sit ille Deus, & sit homo; talis tamen sit homo, ut merito dici possit, eum non simpliciter esse hominem, sed divinum hominem: præsertim post ipsius glorificationem; postquam revera cœpit habere locum id, quod in Psal. 2. de ei confidendo dictum est. Libenter enim nos quoque postrema Psalmi verba ad Christum seu filium referimus; quamvis non desint, qui omnino ad Jehovam referenda esse contendunt. Verum paulo diligentius præterea testimonium ipsum expendamus. Versiculo enim 5. ad hunc modum legimus: *Maledictus homo, qui confidit in homine, & ponit carnem brachium suum, & à Domino recedit cor ejus.* A Bellarmino, & Vujeko sola prima pars hujus totius sententiæ, quæ una est, non plures, recitata fuit: quo animi candore, ipsi viderint. Non simpliciter igitur pronunciatur hic maledictus homo ille, qui in homine confidit, sed qui ita confidit, ut ponat carnem brachium suum, id est, in ipsis humanis viribus spem suam collocet, seu in homine ipso per se, citra spiritus ac virtutis divinæ opem. Hoc enim omnino per vocabulum carnis significatur, & cum neque etiam hoc videretur satis, ad absolute pronunciandum quenquam maledictum; additur postremo expresse, *& à Domino recedit cor ejus.* Ut, scilicet, intelligatur, Deum habiturum aliquam rationem illorum, qui, licet homini cuipiam plus æquo confidant, humanis viribus id tribuentes, quod ipsius Dei est proprium, tamen interea ab ipso Deo non deficiunt, nec mentem ab ipso aversam aut alienam gerunt. Quid, quæso, sententia ista ad probandum, non debere quenquam confidere Messiæ, nisi sit ille unus Deus, quia, scilicet, alioqui nihil aliud sit, nisi homo? Num fortasse nos, qui Messiæ, id est, Christo confidimus, nec tamen eum pro uno illo Deo habemus, in ipso Christo homine ita confidimus, ut humanis illius viribus, citra spiritum ac virtutem ab illo uno Deo proficiscentem, nobis opem ferendi potestatem tribuamus? Nunquid, dum illi confidimus, interim animum & cor nostrum ab uno illo Deo aversum & alienum habemus? Quid magis ab omni & veritate & verisimilitudine alienum? cum potius ita hic nos geramus, ut adversarii videantur sibi habere justam causam nobis objiciendi, quod Dei Patris, quem solum illum unum Deum esse contendimus, gloriam, per Christi filii ejus ignominiam, quæramus?

Sed ut ipsi adversarii fateantur, sui argumenti & loci ex Hieremia citati vim nullam esse, ad probandum, Christo non esse confidendum, nisi non tantum homo, sed etiam sit ille unus Deus; dicant mihi, obsecro, ipsi, inquam, Pontificii, an non virgo Maria Christi Mater corpore & anima, ut ipsis placet, in cœlum assumpta, est homo? An fortasse excellentior homo est, quam

necesse

necesse sit, Jesum ipsum Christum esse, si non est ille unus Deus? Non dicent, opinor. Quomodo igitur; cum ipsa non sit ille unus Deus, eam tamen (ut cætera prætercam, quibus demonstrant, se in illa confidere) spem suam vocant? Quid enim est in aliquo confidere, si hoc non est, eum spem suam esse statuere? An non coguntur, si velint hoc suum factum tueri, ostendere non esse simpliciter vetitum in homine confidere? Fatebuntur ipsimet sine dubio. Sed dicent, non quia vis sit in vocabulo homine, sed in verbo confidere. Neque enim omnem fiduciam in homine collocandam prohiberi: sed eam, quæ, ut in nostræ felicitatis auctore collocetur; se autem fiduciam quidem in Maria V, licet homine, collocare, sed non ut in suæ felicitatis auctore. Atqui nec in Christo homine ita confidendum nobis est, ut in nostræ felicitatis auctore, id est, sola & prima causa. Atque hoc est illud omnino, quod distinguit fiduciam in solo illo uno Deo collocandam, ab ea, quæ in re aliqua creata collocari potest, prout potestas & cura fuerit, quam illi erga nos & de nobis unus ille Deus dederit ac mandaverit. Et quia Christo homini data est ab uno illo Deo nobis perfecte atque absolute felicitandis summa potestas & cura; idcirco magnificentissime de fiducia in Christo, quamvis ipse non sit ille unus Deus, collocanda; sacra testimonia loquuntur; nec tantum id fieri à nobis posse, sed etiam omnino debere, demonstrant. Nec unquam probabunt adversarii alia ratione, aliamve ob causam, in Christo nobis confidendum esse, quam ut in secunda seu instrumentali efficiente felicitatis nostræ causa, & ob id, quod ab illo uno Deo nobis absolute felicitandis, hac conditione, ut illum pro tali habeamus, præfectus fuit. Quod si fiducia, quam Pontificii in Maria Virgine Christi Matre collocant, fundamentum suum similiter in Dei ordinatione haberet, nullo pacto ejus rei nomine reprehendendi, sed potius laudandi essent.

Responsio ad II. Argumentum

Secundum argumentum sumitur ex verbis Esaiæ cap. 48. 12, &c. Audi me Jacob & Israël, quem ego vocavi. Ego ipse, & ego primus & novissimus: manus etiam mea fundavit terram, dextera mea mensa est cœlos. *Et infra* ℣. 16. Accedite ad me, & audite hoc. Non loquutus sum in abscondito a principio. A tempore antequam fieret, (*aut*, eo tempore, cum hoc factum est) ibi eram. Et nunc Dominus Deus misit me & spiritus ejus. *Hic manifestum est, hunc missum, non fuisse Patrem, Pater enim non habet, à quo mittatur, filius autem ex altera parte de seipso testatur, quod sit missus à Patre, Joh. 8. 18, & à Spiritu Sancto, Luc. 4 18. Et tamen videmus; hunc missum esse illum verum Deum, qui cœlum & terram creavit, & qui est primus & novissimus.*

Respondeo, apud Prophetas, & nominatim apud Esaiam, nihil frequentius esse mutatione personarum: præsertim ipsius Prophetæ, & Dei, nempe quia Propheta Dei nomine loquitur: & nunc in persona ipsius Dei, nunc in propria persona verba facit; idque sæpe sæpius nullo prorsus indicio addito hujus mutationis; ut merito alicubi dixerit Erasmus, in scriptis Prophetarum non tam dici aut narrari aliquid, quam actionem quandam repræsentari, jure videri posse. Facile tamen mutationes istæ, potissimum vero inter Deum, & Prophetam, ex iis agnoscuntur, quæ dicit is, qui loquens inducitur. Jam hic non eundem esse eum, qui ℣.12.13. loquitur cum eo, qui loquitur ℣ 16. sed illum quidem esse ipsum Deum, hunc vero, Prophetam: præter ea, quæ utrobique dicuntur, unde id liquido constat, illud suadet, quod jam ℣. 14, personæ mutatio facta erat à Deo ad Prophetam; idque compellando populum, *Congregamini, &c.* ut hic, *Accedite ad me &c*, manifeste enim ℣. 14. de Deo, seu Jehova est sermo in tertia persona, *Jehova dilexit eum, &c.* Rursus autem ℣. 15, mutatur persona, & Deus loquens inducitur. Sed iterum, ut prius, à Deo ad ipsum Prophetam fit mutatio.

At Bellarminus, astutia nimis evidente ℣. 14. & 15; noluit recitare; nimirum ex quibus istæ personarum mutationes patent: & sic falsum illud esse ostenditur, quod ipse lectorem incautum credere voluit; continuari; videlicet, à fine ℣. 13, usque ad ℣. 16, in eadem persona sermonem.

Verum nihilominus excipit Bellarminus, non posse verba ℣. 16, referri ad Prophetam, quamvis Franciscus Vatablus homo Hebraicæ linguæ peritissimus, & in Sacris V. Testamenti scriptoribus explanandis exercitatissimus, ideoque tamen Trinitarius ac Pontificius, referenda sentiat. Utitur igitur Bellarminus hac ratione: videlicet, necesse esse, ut prædicta verba referantur ad Christum, quod probat testimonio Patrum, Prophetæ autem nullo modo convenire.

Respondeo ad priorem hujus rationis partem, Prophetam haud raro Christi typum gerere in tota illa sua Prophetia: ut omnes hac nostra ætate animadverterunt; id quod sacris testimoniis confirmatur. Nam exempli causa, quod cap. 61. 1. Propheta de se pro eo tempore dicit, ad Christum suo tempore referendum erat. Quemadmodum Christus ipse docet, Luc. 4. 18. Idem apparet de eo, quod scriptum est cap. 8. 18. *Ecce ego, & pueri, quos dedit mihi Jehova*, nam Hebr. 2. 13. de Christo exponitur. Quamvis igitur verba ista, de quibus agitur, ad Christum referenda essent, non tamen inde sequeretur ad Prophetam referri non posse; cum nihil vetet, quominus ad utrumque simul, ad unum quidem, ut adumbratum, ad alterum vero, ut adumbrantem, referantur.

Ad alteram ratiocinationis partem respondeo, non posse negari, quin verba illa, *Non locutus sum in abscondito in principio*, ad Prophetam referri possint, qui, videlicet, ab ipso sui muneris initio clare id, de quo ibi agitur, prædixisset. Quod si quæ statim sequuntur ad Prophetam minime accomodari possent; non propterea negandum esset, factam fuisse mutationem personæ in initio versiculi a Deo ad Prophetam. Quandoquidem sæpe accidit, ut de typo multa dicantur, quæ illi minime conveniunt, sed tantum ei, cujus est typus; ut de Davide & Salomone, quatenus in Sacris Literis, præsertim vero in Psalmis Christi typum gerunt, omnes fatentur. Quanquam non video, cur verba Hebraica ita reddi nequeant, ut Castellio reddidit, immo fortasse non debeant, ad hunc, inquam, modum. *Non tecte ab initio locutus sum, ex quo id evenit, ecce idem adsum.* Particula enim Hebræa שם non modo ibi, sed etiam, hic, id est, hoc in loco, in Sacris Literis significare deprehenditur, ut testis est Pagninus in suo linguæ Sanctæ Thesauro. Porro verba ista idem Castellio sic explicat: *Hoc est, Senacheribi casum non obscure prædixi; & nunc posteaquam id evenit, non latito (quod facerem præ pudore, si non evenisset, quod prædixeram) sed me præsentem exhibeo, ut ostendam me vera prædixisse, atque ita fidem merear de futuris, quæ præsignifico.* Nam profecto si hac ratione, quæ videtur omnium aliarum optima, verba Hebræa & reddantur & explicetur; nemo non videt, ea ad ipsum Prophetam referri posse, eique optime convenire

Sed præterea considerandum est, ad responsionem nostram convellendam, quæ revera in eo consistit, quod fiat mutatio personæ, nec idem sit, qui loquitur ℣. 12. & 13. & qui loquitur ℣.16, nihil pertinere, quod Christus sit is, qui loquitur ℣. 16, nisi pro concesso sumatur, Christum esse illum unum Deum; quod illud idem est, de quo disputatur, & ad quod probandum adversarii locum istum Esaiæ attulerunt. Immo nos facile dabimus, ea Christi esse verba, non quidem, qui tunc existeret; sed qui, licet postea extiturus, Prophetico tamen more, loquens, tanquam præsens, inducatur; id quod non solum sub typo sui ipsius ab Esaia, fieri solet, ut antea diximus, sed etiam sine typo ullo, nec tamen ex ejusmodi locis quisquam est, qui Christi jam tum existentiam colligere audeat. (Quanquam etsi istud inde colligi posset, nihil tamen ad rem faceret, cum hic non quæratur,

utrum jam tum Christus existeret: sed, an sit ille unus Deus.) Talis autem videtur insignis locus cap. proxime seq. 49. ab initio per complures versiculos. Quinetiam addo, si Christus ille est, qui hic loquitur ℣.16, ex hoc contrarium probari ejus, quod adversarii volunt. Apparet enim ex illis ipsis verbis, quæ ipsi maxime urgent, *Et nunc Dominus, id est, Jehova, misit me &c.* Christum non esse Jehovam, siquidem necesse est, ut alius sit is, qui misit, & alius is, quem ille misit. Nihil igitur agit Bellarminus, nisi probet evidenter, eundem esse, qui loquitur hic ℣.16. cum eo, qui loquitur supra ℣.12, & 13. Atqui hoc nunquam facere poterit; atque unicuique homini cordato, mutationem personæ esse factam, argumentum semper erit apertissimum, quod is, qui supra loquitur, id est, Jehova, hic in tertia persona ita nominatur, ut appareat, ab alio de eo verba fieri.

Ex iis, quæ diximus, patet responsio ad ea omnia, quæ Bellarminus, & cum eo Vujekus scripserunt digna, quibus aliquo modo responderetur, dum solutionem argumenti sui, quæ est, quod fiat mutatio personæ à Deo ad Prophetam, refellere conantur. Præsertim cum nos non dicamus in ℣. 16, fieri mutationem personæ ab illis verbis, *Et nunc, &c*, sed facile concedamus, totum versiculum ad unam tantum personam, quæ loquatur, pertinere. Ostendimus enim, quomodo verba Hebraica commodissime jam & reddita & explicata inveniantur, ita ut omnia optime ipsi Prophetæ conveniant. Quodsi quis sit, qui nolit concedere, particulam שׁם in loco nostro, posse significare Hic (in hoc enim tota vis consistit, cur Castellionis interpretatio probari aut debeat, aut saltem possit) sed tantum Ibi; nihil tamen incommodi inde sequetur. Sensus enim erit, ab eo tempore quo extitit id, quod ipse prædixerat, se ibi adfuisse, id est, quemadmodum non in abscondito prædixerat, sic, cum jam eventu prædictio sua comprobaretur, non latuisse: sed palam id agnovisse verumque se vatem fuisse, omnibus demonstrasse. Posset etiam, ut Pagninus & alii acceperunt, locus accipi non de re prædicta, sed de prædictione ipsa seu Prophetia. Nec tamen, ut Bellarminus existimat, ridicula esset, expositio ista. Non enim sensus esset, *Cum fieret hæc Prophetia, ego aderam*, ut ipse istos dicentes facit, sed, ut Pagninus diserte habet, *A tempore, quo fuit ipsa Prophetia, ibi eram*; id est, postquam prædictio hæc mea extitit, non latui: sed ab eo tempore perpetuo ibi eram; quippe quem meæ prædictionis non puderet, & qui constanter ejus eodem in loco eventum expectarem.

Placet autem antequam ulterius progrediamur, ad majorem hujus secundi argumenti futilitatem indicandam, paucis examinare id, quod in ipso formando scriptum est, Patrem non habere, à quo mittatur, ac proinde necesse esse, ut de Filio, qui alibi & à Patre, & à Spiritu S. missus legitur, verba illa apud Esaiam accipiantur. Rogo enim adversarios, qui sciant, Patrem non habere, à quo mittatur. Id certe nusquam est scriptum; nec colligitur ex eo, quod non diserte legatur, Patrem aliquando fuisse missum, nihil enim vetat, quin nihilominus & fieri potuerit, & factum aliquando fuerit. Non ex eo etiam colligi potest, quod Pater à nemine originem habeat, ipse vero omnium sit origo; cum, ut aliquis possit quempiam mittere, satis sit, ut non sit minor ipso, quemadmodum adversariis placet: nec quidquam impediat, quod ab ipso originem habeat; cum inde, ut iisdem placet, nulla minoritas inferatur, vel potestatis, vel majestatis, vel denique divinitatis. Certe, si istud axioma tueri velint, quod quidem verissimum est, sed cum ipsorum Theologia minime consentiens, Patrem neminem habere à quo mittatur; oportet, ut agnoscant & fateantur, Patrem neminem habere sibi prorsus æqualem, sed ipsum absolute omnibus majestate & potestate antecellere. Sed quid est, quod dicunt, si ibi de Patre misso non est mentio, oportere ut sit de filio? Nam quid est principium petere, si hoc non est? Affertur locus ad probandum, quod filius, id est, Christus sit ille unus Deus, & interim, in probatione ipsa, pro concesso istud ipsum sumitur. Nihil enim filius ad locum istum pertinere potest, nisi jam constet, eum esse illum unum Deum; si modo locus iste ad illum unum Deum est referendus, ut adversariorum argumentum omnino postulat. Nihil autem dico, quod indicium allatum, quod de filio sit accipiendus locus, quia, scilicet ipse testetur, se à Patre, & à Spiritu Sancto fuisse missum, vanum censeri debet, tum quia apud Esaiam legi potest, *& spiritum suum*, ut habet Castellionis interpretatio, & ita non de spiritu mittente, sed misso, sermo esse: tum vero quia ex loco Luc.4.18, nequaquam probatur, Christum à Spiritu Sancto missum fuisse, verbum enim Misit, quemadmodum & Unxit, ad Dominum ibi nominatum, non autem ad spiritum referri debet; ut ex Esaiæ loco, Esai.61 1, unde locus apud Lucam sumptus est, apertissime constat. Ut sane mirer, Bellarminum hominem egregie eruditum atque accuratum, istud non animadvertisse. Sed jam ad tertium argumentum veniamus.

Responsio ad III. Argumentum.

Tertium argumentum à Vujeko ad hunc modum exponitur: Esaiæ 35.4. Deus ipse veniet & salvabit vos. Tunc oculi cæcorum, & aures surdorum erunt apertæ. Tunc saltabit claudus sicut cervus, & lingua mutorum solvetur. *Hunc quoque locum de Christo intelligendum esse, docet ipse Christus Dominus, cum Joannis discipulis sic respondet Matth. 11. 4.* Ite & renunciate Joanni, quæ audistis, & quæ vidistis. Cæci vident, surdi audiunt, claudi ambulant, &c. *Et doctores omnes de Christo hunc locum exponunt. Quod autem Dominus Deus, de quo hic agitur, sit ille Deus Israëlis, hinc patet, quod Propheta sic absolute ac simpliciter dicit,* Deus ipse veniet. *Nam falsos & non proprios* (id est, ut Bellarminus habet, *metaphoricos,*) Deos *nunquam sic absolute Propheta vocant* Deos. *Præcipue vero ista vocula ipse*, Deus ipse veniet, *clare demonstrat, Prophetam loqui de* Deo *vero. Non autem de ministro aliquo loco ipsius.* Sic Vujekus ex Bellarmino, col. 290, qui habet duo amplius ad confirmandum, quod locus Esaiæ debeat intelligi de Christo, non autem de ullo Propheta: Unum, quod nunquam Deus per Prophetas talia miracula fecit: Alterum, quod, quando Esaias hæc scripsit, jam mortui erant omnes Prophetæ, qui miracula fecerunt, & manifestum est, Esaiam de re futura loqui.

Respondeo. Et primo loco nego, necesse esse ut locus Esaiæ de uno illo Deo Israëlis, accipiatur. Possunt enim verba ejus ita intelligi, ut, quando de re futura manifeste loquitur, quidquid in illis dicitur, in futurum respiciat: & sic, quamvis Deus, qui ibi nominatur, hac appellatione *Deus vester*, vocetur (tametsi hoc præcedit verba in argumento citata, nec in ipso hujus rei ulla fit mentio) non tamen continuo sequatur, ibi sermonem esse de uno illo Deo Israëlis, qui jam tum erat. Potuit enim Christus homo, qui nasciturus erat, illorumque Deus futurus, ista appellatione insigniri. Fatemur enim nos, atque adeo vehementer lætamur, & gloriamur, Christum hominem, unius illius Dei Israelis decreto ac voluntate, nostrum Deum esse; ut infra explicabitur in solutione septimi argumenti tertiæ classis. Nam quod in argumento dicitur, Prophetas nunquam vocare absolute Deos, falsos & metaphoricos Deos; hoc nihil ad rem facit, nisi pro concesso sumatur, præter illum unum Deum Israelis, nullum esse Deum nisi falsum, aut metaphoricum. Atqui hoc ita simpliciter dictum falsissimum est; cum scriptura manifeste Dei appellationem nec falsam nec metaphoricam ei aliquando tribuat, qui tamen non est ille unus Deus Israëlis; ut Christus ipse aperte testatur Joh. 10. 35. Fatetur autem Bellarminus ipse col. 297.b. istos, de quibus ibi Christus ait, vocatos à scriptura fuisse Deos, Dei dono Deitatem participasse. Verum, qui Dei dono Deitatem participat, & simul divino testimonio Deus appellatur, is profecto nec falsus nec metaphoricus Deus est. Sed hac de re latius infra in respon-

responsione ad primum argumentum quartæ classis.

Secundo respondeo, etiamsi concedatur, Esaiam de illo uno Deo Israëlis verba facere, non tamen sequi, Christum esse illum Deum. Quamvis enim facile concedam, prædictionem istam pertinere ad Christi tempora; non tamen hinc sequitur, Christum esse illum unum Deum, de quo Esaias loquitur. Nec Christi ipsius verba ad discipulos Johannis hoc ullo modo nos docent; quippe ex quibus ne id quidem colligi certo possit, quod ego, ut dixi, facile concedo. Nulla enim ibi mentio hujus loci Esaiæ, &, quæ ibi Christus de se vere prædicat, satis per se sunt, ad demonstrandum, illum esse Messiam à Deo promissum; etiamsi, quæ in Esaiæ loco continentur, tanquam signa venturi Messiæ, prædicta non fuissent. Neque enim tantum ista ibi commemoratur, quæ in loco Esaiæ leguntur: sed præterea, mortuos resurgere, pauperes euangelizari, & beatum esse, qui in Christo scandalizatus non fuerit. Estque interim hic animadvertendum, quod, quatenus ex Christi verbis in argumento colligitur, Esaiæ locum ad ipsum Christum pertinere, erat hoc argumentum ad superiorem classem referendum. Facile igitur, ut ad rem redeam, concedo, Esaiæ prædictionem ad Christi tempora pertinere. Interea tamen affirmo, eam commode posse, vel potius, ut multæ aliæ similes, debere ad tempora etiam liberationis ex captivitate Babylonica referri, tanquam redemptionis nobis per Christum partæ typum. Indicant hoc satis aperte ultimus & penultimus cap. versiculus, ubi prædictio ista demum terminatur; in quibus diserte redemptorum, id est, ex captivitate liberatorum, & eorum in Sion reditus fit mentio. Nam quod in captivitate illa solvenda miracula non extiterunt, qualia Esaias fore prædixit, & qualia Christi tempore extiterunt; hoc nihil impedit. Allegorice enim sunt miracula ista, saltem pro eo tempore, accipienda; quemadmodum verisimile plane est, ut pleraque alia, quæ ibi prædicuntur mira & magna, allegorice accipiantur, ad quodcumque tandem tempus illa pertineant, quatenus vero ad Christi tempus pertinent, id est prorsus necessarium. Quod si ad liberationem ex captivitate Babylonica fateamur, Esaiæ prædictionem referri posse; jam constabit, quid in ea significet, ipsum Deum venturum, & salutem daturum, si de uno illo Deo est sermo; id est, non quidem ipsius Dei personam reipsa venturam, sed Dei favorem præsentissimum futurum. Et sane aut prorsus impossibile, aut certe Dei majestate indignissimum est, illum aliter venire, ut servet, quam per sui favoris ac virtutis præsentiam, & turpiter errat, quicumque aliter sentit; quasi vero vel loco moveri ille unus Deus possit, vel servare ne queat, nisi in propria persona ipse veniat. Non igitur tam crasse aut demisse de Deo sentiendum est, propter unum metaphoricum veniendi verbum (ut alibi similiter innumera alia) illi in isto Esaiæ loco accommodatum; præsertim cum aliis in locis hac eadem metaphora scriptura utatur; ut Psal. 79. 3. c. 2. Ex quo apparet, pronominis *ipse* non eam hoc loco vim esse ut significet, Deum ipsum per se, non autem per ministrum aliquem venturum; sed ut non vulgarem Dei favorem, seu, ut Latini ipsi loquuntur, præsentiam, verum singularem quandam omnino declaret; si modo in Esaiæ verbis pronomen istud vim ullam habet, & non potius, ut sæpe alias, quamvis in Hebræa lingua admodum elegans, superfluum tamen seu redundans alioqui censeri debet.

Potuissem etiam ostendere, Deum tunc venire dici, cum aliquis ejus loco venit, & propterea singulari quadam ratione Deum venturum dictum fuisse, cum Christus venturus esset, quippe quod Christus singulari quadam ratione ejus loco venturus erat. Sed quoniam hac de re, id est de Christo, qui excellentissima ratione Dei personam sustinuerit, jam aliquid, quod satis esse possit ad præsens argumentum penitus dissolvendum supra diximus; & inferius fortasse aliquid amplius commodiore loco dicendum erit; nolui quidquam hac de re hoc loco disputare. Tantum monitum lectorem velim, Bellarminum ipsum vidisse, tunc Deum venire dici posse, cum quis ejus nomine venit. Alioqui non laborasset, ut propter pronomen *ipse* ostenderet, Esaiæ locum de ministro aliquo, qui Dei loco venturus esset, accipi non posse. Nam quod multo magis etiam laboravit, ut conquisitis miris quibusdam rationibus, quas supra exposuimus, doceret Esaiæ verba ad Prophetam aliquem accommodari non posse; id supervacaneum plane fuit. Plusque in hoc, quam ipse, vidit Vujekus, qui totum hoc omisit. Nec sane quidquam aliud Bellarmino faciendum hac in parte erat, quam simpliciter monendum, neminem extitisse, de quo suspicari possimus, Esaiæ vaticinationem in eo impletam esse, præter unum Christum, hanc videlicet ob causam, quod de quovis alio certissimum esset, illum non fuisse ipsum Deum Israëlis. Tota siquidem argumenti vis ex isto Esaiæ loco ducti in eo consistit, quod necesse sit, eum, in quo prædictio ista impleta fuerit, esse illum unum Deum Israëlis. Sed quam hoc longe à veritate abhorreat, satis ut spero, demonstratum à nobis fuit.

Responsio ad IV. Argumentum.

Quartum argumentum sic habet: Esai. 52. 5. Dicit Dominus, jugiter tota die nomen meum blasphematur. Propter hoc sciet populus meus nomen meum in illa die, quia ego ipse qui loquebar, ecce venio, ecce adsum. *Certum est* (ait Vujekus cum Bellarmino) *hunc, qui hæc dicit, esse illum Deum verum. Sed iste idem est Christus. Ergo Christus est ille Deus verus.* Quod autem iste idem sit Christus, sic probant, *Nam* inquiunt, *dicit, Ego qui loquebar, ecce venio* (hæc duo verba addit Vujekus de suo) *ecce adsum. Quando enim quæso, qui prius loquebatur per Prophetas, fuit hominibus præsens in mundo, ut per seipsum loqueretur, nisi, cum natus est Christus?* Et addit Vujekus in hujusce rei testimonium locum Hebr. 1. 1. Subjiciunt postea, verba statim sequentia, Quam pulchri super montes sunt pedes euangelizantis pacem, prædicantis bonum, de Christo sermonem esse docere; *quasi Propheta videret eum jam perambulantem montes Judææ, & euangelizantem.* Proferunt etiam illa verba ℣. 8, oculo ad oculum, & ea quæ leguntur ℣. 9. 10, ubi tandem dicitur, & videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri. Postremo notant verba illa, ℣. 12. Præcedet vos Dominus &c, ac denique concludunt, Patres hunc locum ad eundem modum exponere.

Respondeo, me non negare, Esaiæ locum mystice ad Christi tempora pertinere. Sed, ut de superiore loco dixi sic de hoc affirmo, aperte constare, eum, secundum literam (ut vocant) ad liberationem ex captivitate Babylonica referendum esse. In præcedentibus enim versiculis hujus capitis qui plane cum istis (qui propterea soli recitari non debuerant, sunt conjuncti, expressa fit mentio, inter alia quæ huc pertinent, solvendæ captivitatis filiæ Sion, & Assyrii, qui oppressurus erat Dei populum, ex cujus manu redimendi erant. Ex quo patet, quid sibi velint verba illa ℣. 6. *Propter hoc sciet, &c.* ubi nullum est verbum, quod significet adventum, ut Vujeki verba ferunt; nec est scriptum, secundum Hebraicam veritatem, *qui loquebatur*, sed potius, *qui loquor.* Est enim participium præsens cum nota articuli vim habente; quod Græce ad verbum sonat ὁ λαλῶν. Itaque sensus est, non quidem, Ego, qui prius, sive olim (ut Bellarminus habet) loquebar per Prophetas, ecce ego per me ipsum loquor: sed, Ego, qui hæc verbis promitto, eadem reipsa præstabo, vobis enim adero. Quid enim tritius, ut etiam supra attigimus, quam, per Dei præsentiam, significari ejus præsentem operam ac favorem? Notentur autem verba illa, *sciet populus nomen meum*, quæ significant, cognoscet populus meus, quis sim revera, id est, quam fidelis in promissis meis servandis. Et verisimile est, hoc loco, nominis appellatione, non

simpli-

simpliciter (ut sæpe quidem fit) intelligi ipsum Deum, sed ejus nomen Jehova. Exodi enim 6,3. ait ipse Deus. *Apparui Abrahamo & Isaaco & Jacobo in Deo Scadai, sed nomine meo Jehova non fui cognitus illis.* Quorum verborum doctissimi Theologi ajunt hanc esse sententiam, Patres hos agnovisse quidem, Deum esse sufficientiæ, ut sic dicam, plenum, id est, habere, quo possit omnibus benefacere; sed non tamen reipsa expertos esse, illum efficere, ac præstare, quæ promisisset. Nam, ut scriptum est Heb.11.13, omnes isti mortui sunt, nondum acceptis promissis, sibi posterisque suis à Deo factis. Quid igitur hic somniamus Deum per se ipsum loquentem, pro Deo præsente; id est, favente ac sua promissa præstante? Mirum autem est, Vujekum ad confirmandum, quod Deus, postquam natus est Christus, per seipsum loquutus fuerit, citasse locum Hebr.1.1. ubi plane contrarium probatur; id est, Deum non per seipsum, sed per filium; quemadmodum antea per Prophetas, tunc locutum fuisse. Quare, quatenus, etiam velimus, hanc Esaiæ prædictionem ad Christum ejusque tempora spectare, aliud nihil, per Dei ipsius, qui locutus est, præsentiam, intelligere debemus, quam ejus præsentem favorem & gratiam, & eorum quæ locutus, id est, pollicitus est, præstationem. Verba illa, *Quam pulchri sunt pedes, &c.* à Paulo indefinite accepta sunt: & non ad Christum ipsum tantum, sed ad omnes euangelizantes; immo non ad ipsum Christum euangelizantem, sed ad eos, qui ipsum Christum annunciabant, & euangelizabant accommodata; ut patet Rom. 10. 14, 15, tanquam videlicet eorum numero comprehensos, qui euangelizant pacem, & bona, de quibus indefinite singulari numero Esaias locutus fuerat. Quæ locutio indefinita universali æquipollet; atque idem est, euangelizantis bona, quod, cujuscunque euangelizantis bona. Adeo ut optime etiam verba ista ad prædictionem liberationis ex captivitate Babylonica referri possint; quæ prædictio non ipsius Esaiæ fuit propria, sed & tunc, & deinceps, aliis Prophetis communis. Verba item illa, *oculo ad oculum*, nihil vetat, quominus eodem referantur, immo multo probabilius, quam ad Christi tempora. Neque enim de videndo ipso Deo ibi agitur: sed de videndo, cum Deus reduceret Sion, id est, populum suum ex Babylone liberatum in Hierusalem reduceret; qui propterea ℣. 12, dicitur illos præcessurus, quemadmodum idem Dominus, id est Jehova, dicitur præcessisse eundem populum, ex Ægypto liberatum, in nube, & in columna ignis, Exod.13.21. Postremo quod dicitur de oculis omnium gentium, & de omnibus finibus terræ visuris salutare Dei: hoc quoque pro suo modulo, & secundum usum divinarum prædictionum, ad eandem ex Babylone liberationem accommodari potest. Nam cum ea sub Cyro, tam late in orbe terrarum dominante, contigerit, & quidem jussu publicoque ipsius edicto; non potuit non esse celebris & multis gentibus ac regionibus nota. Alioqui, si ipsa verba spectare velimus, prædictio ista ne ipsius quidem Christi tempore impleta fuit; sed paulatim postea impleri cœpit: nec unquam hactenus perfecte impleta est. Est autem præterea usitatissimum in typicis prædictionibus, ut alibi supra attigimus, multa dici, quæ ad ipsum typum non bene accommodentur, & hyperbolice dicantur; ut indicetur, subesse mysterium, & alio respicere Spiritum Sanctum, quam ad rem illam, sub cujus nomine prædictio illa exponitur; sicut vicissim multa dicuntur, quæ ad typum ipsum melius, quam ad rem, quæ typo adumbratur, accommodari possunt. Et sic adumbrantis & adumbratæ rei fit in prædictionibus istis quasi mistio quædam; ut oporteat cautum & prudentem admodum esse lectorem, addam, & Spiritu Prophetico aliquatenus præditum, qui eas, quamvis jam impletas, perfecte intelligere velit.

Responsio ad V. Argumentum.

Quinctum argumentum ad hunc modum deducitur Esaiæ.45. Hæc dicit Dominus, Labor Ægypti, & negotiatio Æthi piæ, & Sabaim, viri præstantes & sublimes ad te accedent, & tui erunt. Post te ambulabunt, vincti compedibus incedent, & te adorabunt, teque deprecabuntur. Tantum in te est Deus & absque te non est Deus. Vere tu es Deus absconditus, Deus Israël salvator. *His quoque Deus Pater de filio suo, & incarnatione ejus ita expresse loquitur, ut D. Hieronymus in hunc locum scribat, nullum esse effugium à laqueis hujus testimonii. Nam etsi supra loquutus est de Cyro; tamen quia Cyro id non convenit, Non est Deus præter te, cogimur hæc de Christo omnino intelligere* (Bellarminus tamen fatetur de Cyro etiam, sed ut Christum referebat, intelligi ista posse) *Neque enim hæc de Patre exponi possunt; cum ipse Pater sit, qui dicit de alia persona:* Te adorabunt; te deprecabuntur: *Et addit verba deprecantium:* Tantum in te est Deus; & non est absque te Deus. *Præterea Patri non convenienter diceres, In te est Deus. At Christo hæc omnia optime conveniunt: Nam & in eo est Deus, cum sit humanitas ejus templum divinitatis: & absque ipso non est Deus, quia ipse solus cum Patre, & Spiritu Sancto est verus Deus. Et sic Christus est ille Deus Israelis.*

Respondeo, Hieronymum valde fuisse deceptum opinione sua. Nihil enim facilius, quam ex istis revera laqueis, id est, sophisticis interpretationibus evadere, ut statim ostendam. Sciendum enim est, pronomen *te* perpetuo in istis Esaiæ verbis, ubi apud Hebræos legitur, esse feminini generis, & similiter possessivum nomen *tui*, quod semel in illis legitur. Ex quo sequitur, nullo pacto ad Christum, vel ad Cyrum verba ista referri posse: sed necesse esse, ut ad Hierusalem, vel potius ad Sionem, id est, congregationem Israëlis, & mystice ad Christi Ecclesiam, referantur; quemadmodum & Francisco Vatablo, & aliis linguæ Hebraicæ peritissimis viris placet. Ex quo solo jam isti laquei fracti & contriti sunt. Ad cujus rei confirmationem, animadvertendum est, in proxime superiore versiculo, factam esse mentionem cœtus Israëlitici sub nomine captivitatis, in illis verbis, *& captivitatem meam dimittet*. Quod nomen apud Hebræos, non secus atque apud Latinos, feminini est generis. Habemus igitur ex ipso Esaiæ verborum contextu, quomodo verba, de quibus agimus, illuc referantur, quo ea referenda esse diximus. Quanquam si ad Cyrum referrentur (quemadmodum necesse quodam modo esset, si pronomina ista essent masculini generis) jam constaret, quomodo ad Christum, cujus ille hic typus esset, relate, accipienda essent, aut certe accipi possent; id est, ita, ut sententiæ adversariorum nihil faverent. Alioqui nulla prorsus ratione de Cyro dici potuissent. Rectissime autem de Israëlis congregatione seu Synagoga, & de Christi Ecclesia ea dicta fuisse, mox breviter ostendemus. Prius enim occurrendum est adversariis, qui excipere potuerunt, Hieronymum adeo peritum fuisse linguæ Hebraicæ, ut errare non potuerit in non dignoscendo genere feminino à masculino; & propterea existimandum esse, locum à Judæis postea fuisse corruptum. Namque respondeo, differentiam istam generis in punctis tantum vocalibus consistere. Hieronymi autem ætate, ni fallor, vix extabant exemplaria ipsorum Bibliorum punctis notata, nisi fortasse quædam, quæ à Judæis, tanquam in communi thesauro asservabantur, ut ad ea, in ambiguis locis recte legendis, recurrere possent. Quare non est mirum, si Hieronymus, sua præjudicata opinione de Christi æterna & communi cum Patre divinitate impeditus, veram lectionem vel non est suspicatus, vel eam rejecit; putans se id tuto facere posse, cum publice erroris convinci nequiret. Sed jam breviter, verba illa Esaiæ ad Synagogam seu ad Ecclesiam rectissime posse accommodari, doceamus.

Primum igitur ait Esaias, quod in summo honore & celebratione futura sit, adeo ut etiam adoratum iri eam dicat. Atqui hæc eadem de Sione dicit idem Esaias pluribus verbis cap. 49. 18, usque ad finem. Atque eadem multo latius & uberius repetit per totum cap. 60, ubi

etiam

etiam ℣. 6. fit mentio, ut hic, mercium pretiosarum, & nominatim de Saba, quæ futurum sit ut ad illam afferantur. Deinde sequitur in verbis Esaiæ, de quibus agimus: *Tantum in te est Deus.* Jam utramcunque, sive Synagogam sive Ecclesiam suo tempore respicias; confitendum omnino erit, alibi Deum non fuisse; id est, neque Dei cognitionem, neque ejus spiritum ac favorem alibi in terris, tanquam suam sedem ac domicilium habuisse. Quod quia apud omnes testatissimum est, & notissimæ sunt istæ locutiones, esse seu habitare ac manere Deum in aliquo, Templum Dei esse, & si quæ sint similes: non laborabo, ut testimoniis Sacrarum Literarum confirmem, rectissime dici, Deum in sui populi Synagoga suaque Ecclesia tantum esse. Quanquam Hebraica dictio, quæ reddita est *tantum*, potest non minus reddi profecto, vel utique. Et sic multo etiam facilior erit sententia & nullis difficultatibus obnoxia. Quod si verba ista ad Christum nihilominus referri possent, non aliter accipienda essent, quam dicta sint de Ecclesia ipsius, id est, intelligendum foret, eodem genere (ut sic dixerim) essendi Deum esse in Christo, quo est in Ecclesia, nempe per gratiam, licet pleniore multo, & longe augustiore quadam ratione. Vel, si mavis, in eum sensum essent accipienda, quo Paulus sine dubio dixit, Deum fuisse in Christo, cum mundum sibi reconciliaret; qua de re jam supra satis diximus. Nam sive in hunc, sive in illum sensum accipias, Deum in Christo esse, recte de eo dici potest, non solum, profecto, sed etiam, tantum in te est Deus, propter singularem ejusmodi existentiam Dei in Christo, supra ac præter omnes alias res creatas. Adde quod quocunque modo, qui admitti possit, interpreteris, Deum esse in Christo, necesse est, ut ex hoc contrarium probetur ejus, quod inde adversarii probare se posse, putant. Namque omnino, si Deus est in Christo, oportet, Christum non esse ipsum Deum. Necesse siquidem est, quemadmodum alibi ante monuimus, ut alius sit is, qui est in aliquo, & alius is, in quo est. Quod enim Bellarminus ait, Deum esse in Christo, cum Christi humanitas sit quasi templum divinitatis; hoc prorsus nihil est. Nam Christi humanitas non est Christus, immo ne res quidem per se subsistens, quemadmodum necesse est, ut sit id, de quo dicitur, *Deus in te est*.

Sciendum est præterea, in Hebræo non legi, *Et absque te non est Deus*; sed ad verbum, *Et non amplius; non Deus.* Quod significat, nullum esse Deum, præter illum, qui proxime nominatus fuerat; de quo statim subjungitur, *Vere tu es Deus abscondens te* (non autem, *absconditus*, ut vulgo legitur) Deus Israëlis salvator, facta manifesta apostrophe ad ipsum, quandoquidem postrema verba vocandi casu prolata sunt, non autem nominandi; ut quilibet facile concedet. Ex quibus omnibus perspicuum esse credimus, nullam vim prorsus istius tantopere, opinione adversariorum, formidabilis argumenti, apparare, aut existimari posse.

Responsio ad VI. Argumentum.

Sextum argumentum sumitur ex Baruchi cap. 3. 36. ubi legitur, secundum vulgatam editionem, hic est Deus noster; & non æstimabitur alius ad eum. Hic adinvenit omnem viam disciplinæ: & tradidit eam Jacob dilecto suo. Post hæc in terris visus, & cum hominibus conversatus est. Ex quo sic infertur: *Hic etiam aperte agitur de Deo Israelis, qui solus non habet similem, & qui primum, data omni scientia Israeli, hoc est lege in monte Sinai, deinde, homo factus, in terris visus est & cum hominibus conversatus est* Subjicitur autem non exiguus numerus Patrum antiquorum, qui ad hunc modum locum istum sunt interpretati. Ac postremo dicitur, nos non habere, quid respondeamus, nisi, quod liber iste est apocryphus, quia non invenitur Hebraice.

Respondeo, immo nos per Dei gratiam habere aliud, quod respondeamus. Tametsi responsio ista de libro, qui non sit in canone Hebræorum, satis hodie esse deberet. Qua de re nihil necesse est nunc disputare. Respondemus autem, verba Græca Baruchi ita se habere, ut verba illa, quæ Vetus Interpres transtulit, *visus est*, &, *conversatus est*, non minus recte verti potuerint; *visa est*, & *conversata est*; referendo, scilicet, illa non ad Deum, sed ad scientiam ab eo datam. Et ad hunc modum translata sunt, idque in variis linguis, à multis, quos quidem adversarii pro hæreticis habent, interim tamen de Christi persona idem cum ipsis sentiunt? Causa; cur isti omnes, quantumvis de Christo idem, quod adversarii, quod attinet ad ejus divinitatem; sentientes, à vulgata interpretatione recesserint, manifesta est: Quandoquidem statim in initio cap. seq. subjungitur, ut ipsa vulgata editio habet; *Hic liber mandatorum Dei, & Lex, quæ est in æternum.* Quibus verbis declaratur; in proxime antecedentibus non quidem de Deo, sed de scientia illa Jacobo data, esse sermonem; quam Baruchus statim declarans, quid sit, ait esse Dei Legem. Quod ipsorum adversariorum, hoc ipso in loco, testimonio verissimum est. Persimilis autem locus est in alio apocrypho libro, nempe in Ecclesiastico cap. 24. ubi, postquam, ab ipso initio capitis inducta fuisset sapientia valde multa in sui ipsius commendationem dicens; tandem ℣. 32. ut Græca verba habent, sic legitur: *Hæc omnia liber [sunt] fœderis Dei altissimi, legis, quam mandavit Moses [quasi] hæreditatem in congregationibus Jacob.* Declarat expresse auctor ejus libri, se sapientiæ nomine, cui tot & tanta tribuerat, eam divinam scientiam intelligere, quæ Dei Lege continetur: simili modo, ut hic Baruchus plane se intelligere declarat omnis scientiæ nomine; quæ; postquam Jacobo data fuit, visa, id est, cognita in terris fuerit, & hominibus familiaris facta. Et tamen omnes ferme Pontificii, simili, ut in Barucho, cæcitate, locum illum Ecclesiastici de sapientia, ad Christum referunt, deque eo exponunt. Nec video quam tam gravium ac turpium errorum excusationem habeant, præter auctoritatem istorum Patrum. Quorum si in divinis oraculis interpretandis puerilia tantum ac manifestissima errata colligere quis velit, habebit (opinor) unde magnum conficiat volumen.

Responsio ad VII. Argumenta.

Septimum argumentum, Zachariæ 2. 8. *Hæc dicit Dominus exercituum*; Post (hanc addit Vujekus de suo) gloriam misit me ad gentes, quæ spoliarunt vos, qui enim tetigerit vos, tangit pupillam oculi mei. Quia ecce ego levo manum meam super eos; & erunt prædæ his, qui serviebant sibi (mihi habet Vujekus) & cognoscetis quia Dominus exercituum misit me. Canta & lætare filia Sion, quia ecce venio, & habitabo in medio tui, ait Dominus. Et applicabuntur gentes multæ ad Dominum in die illa; & erunt mihi in populum; & habitabo in medio tui; & scies, quod Dominus exercituum misit me ad te. *Hic locus est efficacissimus, quemadmodum monent Eusebius, Augustinus, Ambrosius, Hieronymus, Theodoretus, & Rupertus. Nam aperte dicit, Deum exercituum missum esse à Deo exercituum; & hoc repetit sæpius. Quoniam vero unus tantum est Deus exercituum, hinc omnino sequitur, Christum esse unum & eundem Deum & Dominum exercituum cum Patre suo, licet persona ab eo distinguatur.*

Respondeo primum, nihil constare, istum, qui dicit, se esse missum à Domino exercituum, esse Christum; nec posse ipsosmet Trinitarios, etiamsi ipsorum de tribus personis in uno Deo sententia vera esset, id affirmare; quantumvis certum esset, istum & vocare se, & esse Dominum exercituum. Posset enim fieri, ut iste nihilominus non Christus seu filius, sed Spiritus Sanctus esset. Senserunt hanc difficultatem adversarii in proxime seq. argumento. Sed eadem non minus

hic

hic locum habet; cum non Filius tantum, sed etiam Spiritus Sanctus à Patre mitti possit: immo & ab ipso Filio Spiritus Sanctus mittatur. Ut nihil dicam, quod, ut supra monui, nulla caussa est, cur Pater ipse, sive à Filio, sive à Spiritu Sancto mitti non possit; si modo omnium trium & uniuscujusque ipsorum eadem per omnia est dignitas, potentia, atque majestas, ut ipsi Trinitarii contendunt. Breviter ex hoc argumento, si recte conclusum esset, nihil aliud posset colligi, nisi duos esse, quorum uterque sit & vocetur Dominus sive Jehova exercituum; sed quod alter eorum sit Christus, nullo modo, etiamsi certum esset, hanc prophetiam ad Christi tempora omnino esse referendam. Fit enim in ea aperta mentio de mittendo cum ultione ad Gentes, quæ Judæos afflixerant. Quod certe Christi temporibus non est factum, nisi fortasse post ipsius glorificationem, post quam sicut Christus non potest dici missus, nisi in persona Apostolorum, sic Spiritus Sanctus ipsemet dicitur esse missus. Unde potius concludendum esset, istum alterum Dominum exercituum esse Spiritum Sanctum; si modo constaret, Spiritum Sanctum esse personam. Qua de re infra suo loco.

Deinde respondeo, istum, qui dicit, se esse missum à Domino exercituum, ex loci ipsius verbis non constare esse Dominum exercituum, neque id, ne semel quidem, nedum sæpius hic fuisse dictum. Tota vis autem est in ipsis primis verbis. Quibus recte explicatis & intellectis, veritas patebit. Jam, ut id fiat, necesse est videre, quis sit ille, qui apud Zachariam ista verba pronunciat, *Hæc dicit Dominus exercituum, Post gloriam*, &c. Apparet autem ex antecedentibus hunc esse angelum illum alterum, qui occurrit angelo loquenti cum Zacharia, quem etiam alloqui cœperat à ℣. 4. & pergit usque ad finem cap. & in ipso sermonis initio facit mentionem Zachariæ, cui vult ut dicat ea, quæ sequuntur, inquiens, *Loquere ad puerum istum dicens, Absque muro*, &c. Itaque apparet, quod præter illum, qui verba ista pronunciat, *Hæc dicit Dominus*, &c. adsunt ibi, ipso sciente, cum quibus etiam loquitur, alii duo seu duæ aliæ personæ; nempe Zacharias, & angelus qui ab ipso prophetiæ initio cum ipso loquebatur. Hoc, quod apertissimum est, constituto, Dico pronomen Me in verbis illis, *misit me*, non ad Dominum exercituum, sed ad alterum istum angelum, qui verba illa, *Hæc dicit Dominus*, profert, referendum esse. Qui, quamvis ipsum Dominum exercituum loquentem videatur inducere, tamen reipsa nihil agit aliud, nisi narrat, quid Dominus exercituum dicat; hoc nimirum pacto: *Hæc* (sive ut est in Hebræo *Sic*) *dicit Dominus exercituum, quod post gloriam*, &c. Nam particulam Quod frequentissime in Sacris Literis subaudiendam esse, nemo est qui ignoret. Hæc autem interpretatio multo etiam probabilior videbitur, si animadvertatur verbum Misit positum fuisse pro Mittet; quemadmodum & locus omnino requirit, & sæpissime fit apud Prophetas; ut scilicet præteritum pro futuro usurpetur. Ita ut Angelus narret, quid Dominus exercituum dicat se facturum. Quod proprium est prophetiarum, & sermonum quos apud prophetas Dominus exercituum habet. Nam, si quis dixerit, cum apud Prophetas pronunciantur verba ista, *Sic dicit Dominus*, id quod postea subjungitur Dominum dicere, ex ipsius Domini persona semper dici, ipsumque Dominum loquentem revera induci; Respondeo, istud, quamvis fortasse alibi perpetuo fiat, hic nullo pacto potuisse fieri, propterea quia, ut docui, duæ aliæ personæ aderant, ipso sciente & cum eis loquente, qui verba ista, *Sic dicit Dominus*, &c. proferebat. Oportebat enim, si Dominum ipsum loquentem inducere voluisset ac dicentem, quod se missurus esset; ut ad hunc modum dixisset, *Sic dicit Dominus exercituum, Post gloriam mittam te ad gentes*, & addidisset, non quidem, ut nunc legimus, *quæ spoliarunt vos*, sed, *quæ spoliarunt populum meum*, aut aliquid simile. Hoc posterius inefficacius fuisset, nec bene expressisset, istos spoliatos pertinere ad Zachariam, eumque ex illorum numero esse, ut exprimit pronomen Vos. Prius autem illud incertum reddidisset, quis esset, ille, quem missurus esset Dominus exercituum, an scilicet angelus ipse, qui ejus verba referebat, an vero alter eorum qui præter ipsum aderant, & uter ipsorum: sed præcipue, an alter ille angelus. Verum angelus, qui Domini exercituum verba referebat, volebat (idque sane velle, aut tacere debebat) istos duos, qui aderant, certo scire se eum esse, quem Dominus exercituum missurus esset, & propterea coactus fuit seipsum expresse per pronomen Me nominare; quod facere non potuisset, si ipsum Dominum loquentem revera induxisset, & non simpliciter, ut sine dubio fecit, quid diceret, retulisset. Quod autem nequaquam sit verisimile, nec merito quemquam posse suspicari, pronomen Me ad ipsum Dominum exercituum referendum esse, vel hinc patet, quod alioqui non esset nominatus is, qui missurus esset, nec, quis esset, liquido constaret; id quod non modo ab usu prophetiarum in Vetere Testamento penitus abhorret; sed ipsum per se absurdissimum omnium censeri debet. Ut omittam, quod nihil absurdius aut magis ridiculum excogitari potest (quamvis Adversarii sibi in eo valde placeant) quam ita Scripturam interpretari, ut ita dicatur ipse Dominus exercituum ab aliquo mitti: & quidem ab ipso Domino exercituum.

Explanatis primis verbis, in quibus videbatur Adversariis nostris aperte dici, Dominum exercituum mitti, nempe à Domino exercituum: & ostenso, longe aliter rem se habere; facile est animadvertere, hinc sequi, ne in sequentibus quidem reliquis verbis quidquam tale vel dictum vel indicatum fuisse. Quando scilicet, jam demonstratum est, eum, qui per totum illum sermonem de se misso aut mittendo verba facit, nullo modo esse ipsum Dominum exercituum. Nam quod idem postea dicit (ut quidem Bellarminus, & Vujekus legunt) *qui enim tetigerit vos, tangit pupillam oculi mei*: sciendum est, secundum Hebræi & Græci codicis atque emendatiorum Latinorum veritatem, non *mei* sed *sui*, vel potius *ejus* legendum esse. Et sic pro eo, quod videbatur, eum, qui loquitur, esse ipsum Dominum exercituum, apparet nullo modo esse. Distinguit enim dicens *sui* sive *ejus*, se ab eo, cujus pupilla oculi tangi dicitur, cum illi tanguntur. Is autem sine dubio est Dominus exercituum. Adde, quod, cum legi debeat *sui*, sive *ejus*, non haberet pronomen hoc, non secus ac verbum *misit*, ad quem referretur, si nomen Domini exercituum ante expressum ad illum referendum esset, qui loquitur. Sequuntur verba illa, *Quia ecce ego levo manum super eos*; quæ etiamsi concedamus referri ad illum ipsum, qui loquitur, & non de eo tantum dici, cujus personam ille, ut ab eo missus, sustinebat; non tamen hinc sequetur, eum, qui loquitur, esse ipsum Dominum excercituum. Certum enim est, & posse & solere à Deo mitti angelos, non ut simplices nuncios, sed tali potestate præditos, ut ista & majora etiam de se affirmare possint. Vide historiam trium angelorum, qui Abrahamo apparuerunt, Gen. 18. & deinceps; & memineris, quot & quanta per angelos Deus patraverit in Ægypto, & in deserto, & sub Davide, cum populum David numerasset, & sub Ezechia contra exercitum Senacheribi, & denique fere semper, cum, ut hoc loco, ulcisci injurias sibi aut populo suo factas voluit. Certe, quidquid afflictionum & pœnarum, propter injurias ab eo sibi factas, populo Israelis in deserto inflixit, angeli illius ministerio inflixisse, quem ipsis ducem dederat, indicant verba illa de eo ab ipso Deo dicta, *quia non dimittet cum peccaveris*, Exod. 23. 21. Postremo, cum legis in isto Zachariæ loco verba illa, *& applicabuntur gentes multæ ad Dominum*, &c. non est quod existimes, illa dici ab alio quam ab ipso Domino seu Jehova, ad quem dicuntur gentes multæ applicatum iri; ut, quia postea sequitur, *& erunt mihi in populum*, &c. quæ verba non nisi à Jehova

hova dici possunt, credas, te posse inde colligere, duos esse, quorum uterque sit Jehova. Etenim haud raro apud prophetas Jehova de seipso in tertia persona loquitur: quippe ex Hebraico idiotismo usurpandi antecedentia pro relativis. Inductus autem jam fuerat Jehova ipse loquens, ab illis verbis *Lauda*, seu *Canta & lætare filia Sion*, &c. ut demonstrant verba illa, *ait Dominus* cujus Jehovæ verba durant usque ad illa, *Et scies*, &c. ubi angelus ad suam ipsius personam redit. Itaque, Ad Dominum, in superioribus verbis idem valet, quod Ad me; quemadmodum superiore capite ℣. 17. *Et consolabitur adhuc Dominus Sion*, idem est; quod, *Et ego consolabor adhuc Sion*. Ipsius enim Domini ista sunt verba. Id ipsum animadvertere potes infra cap. 8. 9. ubi verba illa, *domus Domini exercituum*, omnino idem valent, quod, *domus mea*. Et quia exempla alia, & apud hunc, & apud alios prophetas, sunt unicuique obvia; non adducam plura. Tantum dicam, si quis prophetarum verba velit ad exactas Grammaticæ regulas revocare, præsertim linguæ Latinæ, aut alterius cujuspiam præter Hebraicam, eum in infinita absurda deventurum. Oportet enim in illis intelligendis judicio ac prudentia potius, quam regulis grammaticalibus, uti: ac diligenter animadvertere, ad quem quodque referatur, non tam ex ipso verborum sono atque ordine, quam ex verborum sententia: ac propterea sæpius vel verbum unum, aut plura subaudire, vel etiam verbis ipsis aliquam vim facere. Unum tantum de tam multis exemplis afferam (quippe quod locus sit non absimilis huic nostro) Hierem. cap. 27. in ipso initio; ubi sic legitur: *In principio regni Joakim filii Josiæ regis Juda factum est verbum istud ad Hieremiam à Domino, dicens, Hæc dicit Dominus ad me, Fac tibi vincula*, &c. Quis erit, qui, si ipsa verba, ut sonant, accipere velit, non similiter, ut adversarii in isto Zachariæ loco faciunt, referat illud *me* ad Dominum priore loco nominatum, ad quem Dominus nominatus posteriore loco ea dixerit, quæ sequuntur, *Fac tibi vincula*, &c. Et tamen, ut ex istis ipsis, quæ sequuntur, patet, necesse est, ut pronomen Me non quidem ad Dominum priore loco nominatum, qui idem prorsus est cum Domino posteriore loco nominato, sed ad Hieremiam referatur; insolente omnino, præsertim in aliis linguis, quam Hebraica, & figura & structura verborum. Sed nostri Adversarii & nunc, & olim nihil pensi hac in re habent aut habuerunt unquam, modo ad suam sententiam contra nos confirmandam aliquid ex divinis oraculis videantur sibi posse elicere, & sic in absurdissima multa deveniunt, atque exteris, id est, à Christo alienis hominibus, quorum plerique adhuc Christianæ religionis cognitionem apud illos esse opinantur, ipsam religionem Christianam (quod sane vehementissime dolendum est) illudendam ac deridendam exponunt.

Responsio ad VIII. Argumentum.

Octavum argumentum sic se habet: Zacha. 3. 1. Ostendit mihi Dominus Jesum sacerdotem magnum, stantem coram Angelo Domini: & satan stabat à dexteris ejus ut adversaretur ei. Et dixit Dominus ad satan, Increpet Dominus te satan, Dominus qui elegit Hierusalem. *Hic aperte audimus quod Dominus (Jehova) dicit ad satanam, Increpet te Dominus (Jehova) Ex quo sequitur, Dominum (Jehovam) non esse unam personam, sed plures personas. Quod autem altera persona ex his sit Christus, testantur Doctores, Eusebius, Hieronymus, Theodoretus, & Rupertus. Et affert caussam Theodoretus, cur potius sit Filius, quam Spiritus Sanctus, is, qui dicit, Increpet te Dominus. Satan enim adversabatur Jesu filio Josedeki, qui gerebat figuram Christi Domini. Propterea, cum Jesus ille per se satanæ resistere non posset, Filius Dei, qui similiter Jesus nominandus erat, increpuit pro illo satanam, & simul hac increpatione significavit, se, carne assumpta, satanam increpaturum. Quod fecit Matth. 4 vers 10. quando ei dixit*, Vade sathana.

Respondeo primum, ut ad superius argumentum, Non posse ex loco isto ullo pacto concludi, alteram ex duabus istis personis, quarum utraque appellatur Jehova, esse Christum. sed tantum duos esse, quorum uterque sit Jehova; si modo ex appellatione liceret semper ipsam essentiam colligere. Nec si vera est Trinitariorum sententia, Theodoreti ratio, cur potius alter ex istis sit Filius, quam Spiritus Sanctus, quidquam valet, immo contra ipsum retorqueri potest, atque ejus vi ostendi, nullo pacto esse verisimile, ut iste alter, qui Jehova dicitur, sit Christus. Ratio enim tota in eo consistit, quod ille Jesus sacerdos, Jesu Christi figura esset: quod si ita est, videtur hinc potius necessario consequi, eum, qui illi opitulari quodammodo volebat, & pro illo (ut quidem in ratione ista deducenda affirmatur) satanam increpuit, alium esse, quam Jesum Christum. Jam enim in ea visione Jesus sacerdos, si alioqui Christi typus erat, Christi personam repræsentabat. Nec videtur fieri posse, ut in ipsa eadem visione, eodem temporis momento, quis & in sua propria persona vere, & in altera repræsentative seu adumbrate appareat, altera ab altera manifeste distincta, ut in hoc loco evenit. Cætera quæ huic rationi annectuntur, adeo futilia sunt, ut refutatione non indigeant. Hoc unum non reticebo, haud verum esse, Jehovam istum, qui ad satanam locutus est, eum increpasse. Immo apparet, eum increpare noluisse: sed tantum increpationem Jehovæ commendasse.

Jam ne quis credat, me satis habere; ut ostendam, argumentum non concludere id, quod Adversarii volunt, & interim, quasi hoc testimonio convictum concedere duos esse, quorum uterque revera sit Jehova. Respondeo secundo loco, appellari quidem hoc loco duos nomine Jehovæ: sed tamen unum tantum ex illis esse revera Jehovam. Quandoquidem is, qui, Jehova appellatus, allocutus est satanam, est vel angelus, qui ab initio cum Zacharia locutus est, vel angelus ille Jehovæ, coram quo Jesus sacerdos stabat; quem, scilicet, Zacharias antea non viderat, donec alter ille angelus, quem superiore cap. locutum fuisse docuimus, à ℣. 4. usque ad finem cap. ei illum ostendit. Ad hunc enim angelum, cujus verba proxime relata fuerant, & sic de quo postremo Zacharias fuerat locutus, videntur omnino referenda esse verba illa, *ostendit mihi*. Neque enim in Hebræo est vox Dominus seu Jehova; sed, ad verbum, sic Hebraicum exemplar habet: *Et ostendit mihi*, seu, ut verbum verbo plane reddatur, *Et videre me fecit Jehoschuam sacerdotem magnum stantem ante faciem angeli Jehovæ*, &c. Quamquam possunt etiam verba ista, *ostendit mihi*, referri ad angelum, qui ab initio cum Zacharia loquebatur, tanquam ad eum, ad quem Zachariæ sermo revertatur, postquam digressione quadam facta, absolvit verba alterius angeli, qui huic obviam factus fuerat, & tunc vulgata lectio locum habere posset. Nam hic angelus alibi à Propheta Dominus seu Jehova appellatur; ut postea demonstrabo. Jam quod vel hic angelus, vel angelus illis Jehovæ, coram quo Jesus sacerdos stabat, sit idem ille, qui postea nominatur Jehova, ex eo videtur demonstrari posse, quod vix videtur posse fieri, ut, cum res narretur, quæ agatur, indicatur aliquis loqui, cujus nec antea, ut ibi præsentis, mentio ulla facta fuerit, nec veniens, cum loqui incipit, describatur. Adde, quod attinet ad posteriorem angelum, ipsum omnino decuisse satanam alloqui, & adversus eum Jesu sacerdotis magni defensionem suscipere; quippe coram quo ipse Jesus staret, nempe ut coram eo, qui Jehovæ Dei personam sustineret. Proprium enim est sacerdotis magni coram Deo stare. Unde etiam patet, quam merito potuerit angelus iste Jehovæ nomine appellari, præsertim cum angelus ille, qui ab initio cum Zacharia loquebatur, nec cum ipso loqui plane destitit, usque ad finem 6. cap. Jehovæ nomine satis aperte appelletur, idque sæpius; primum cap. 1. 20. deinde cap. 4. 8. ubi certe, nisi no-

mine Jehovæ angelus iste significaretur; sed ipse Jehova Deus; multo clarior, quam superior ille ad 7. argumentum formandum allatus, esset locus iste ad probandum, quod sint duo, quorum uterque sit Jehova, & quorum alter ab altero sit missus. Sequente enim versiculo id ipse ait, *Et scietis quia Dominus* (id est) *Jehova) exercituum miserit me ad vos.* Verum, cum manifestum sit, angelum locutum fuisse cum Zacharia, isque angelus jam supra Jehova nominatus inveniatur; nullum dubium esse potest, quin is, qui isto in loco vocatur Jehova, cujus verbum ad Zachariam extiterit, sit angelus iste; præsertim, cum de vero Jehova, ut à se plane distincto diserte verba faciat. Idem habes cap. 6. 9. ubi similiter is, qui Jehova appellatur, cujus verbum ad Zachariam extiterit, tandem ℣. 15. ad finem cap. ubi, ut dixi, angelus ille desinit cum Zacharia loqui, sic ait: *Et scietis, quia Dominus exercituum miserit me ad vos.* Præterea in ipso ferme prophetiæ initio, nempe cap. 1. 7. fit mentio Jehovæ, cujus verbum similiter ad Zachariam extiterit. at ℣. 9. apparet, ab angelo isto verbum istud fuisse progressum. Inquit enim, *Et dixit ad me angelus ille Domini, qui loquebatur in me*, id est, *mecum.* Unde admodum verisimile fit, hunc ipsum angelum, eum esse, qui Jehova nominatus satanam allocutus dicitur. Jam enim Propheta aperte declaraverat, se angelo isti, Jehovæ appellationem tribuere. Qua in re illud videtur considerandum, quod cum apud hunc Prophetam, sive huic sive alii angelo Jehovæ nomen tribuitur, ipsum nomen simplex ponitur, necunquam additur *exercituum.* Verisimile est enim, hoc ad differentiam inter verum Jehovam, & angelos, qui Jehovæ nomine vocantur, factum esse. Non quod apud hunc ipsum prophetam, etiam cum adhuc in ejus prophetia aliquis angelus loquitur, ipse verus Jehova simplici Jehovæ nomine non vocetur: sed ut, cum vox *exercituum* additur, jam sciatur, omnino de ipso vero Jehova sermonem esse.

Responsio ad IX. Argumentum.

Nonum argumentum, quod ultimum est hujus secundæ classis, his verbis continetur, Zach. 12. 10. Effundam super domum David & super habitatores Hierusalem spiritum gratiæ, & precum: & aspicient ad me, quem confixerunt. *Hic locus intelligitur de Christo confixo in cruce. Et tamen hoc dicit Deus Israël, qui solus potest effundere in homines spiritum gratiæ, & precum. Est igitur Christus Deus Israëlis. D. enim Johannes testatur, hanc prophetiam impletam fuisse, quando Christus fuit crucifixus & lancea perforatus*, Joan. 19. 37. *id quod præterea res ipsa aperte ostendit. Nam quando alias, quæso, Deus dator gratiæ fuit confixus, nisi cum Christus verus Deus & Dominus gloriæ (ut Paulus illum vocat,* 1 Cor. 2. 8.) *fuit crucifixus? Aut ostendant Anabaptistæ, quando vel ubi Deus Pater fuit confixus, ut vere diceret*, Aspicient ad me quem confixerunt.

Respondeo. Ac primum dico, hoc argumentum revera ad superiorem classem pertinere. Nisi enim locus Johannis esset, nihil prohiberet, quominus de metaphorica tantum, eaque jam facta, confixione hæc Dei verba acciperentur. Deinde affirmo, Johannis testimonium, sive in loco ab Adversariis citato, sive Apoc. 1. 7. unde probatur, hunc Zachariæ locum ad Christum pertinere, quamvis Zacharias de uno illo Deo Israelis loquatur, non tamen probare, Christum esse illum unum Deum Israelis, non magis, quam apud eundem Zachariam probent, Dei oculi pupillam esse populum Judaicum, illa de Deo verba, *Qui tangit vos* (id est, populum Judaicum.) *tangit pupillam oculi ejus* aut quam apud Lucam in Actis apostolorum probent, Jesu Nazareni cultores, esse ipsum Jesum Nazarenum, verba illa ipsius Jesu ad Paulum adhuc Saulum (qui non certe ipsum Christum jam in cælis revera regnantem, & secundum ipsius Pauli opinionem mortuum atque penitus vivis & ex mundo exemptum, sed ipsius cultores persequebatur) *Saule Saule quid me persequeris* Act. 9. & 5. & rursus *Ego sum Jesus Nazarenus quem tu persequeris*: aut denique non magis quam similiter probent, Christi minimos esse ipsum Christum, verba illa, quæ se in die judicii dicturum, ipse Christus testatur, iis, quos in possessionem cælestis regni est introducturus Matth. 25. 35. & 42. *Esurivi, & dedistis mihi manducare, sitivi, & dedistis mihi bibere*, &c. seu verba illa, quæ vicissim se dicturum testatur, iis, quos æterno supplicio adjudicabit: *Esurivi, & non dedistis mihi manducare; sitivi, & non dedistis mihi bibere*, &c. Quoniam videlicet, idem ipse Christus testabitur, hæc facta fuisse, quando esurienti & sitienti &c. alicui ex suis minimis datus, aut non datus est ab istis cibus & potus, &c. Quis tam stupidus est, quin videat, his loquendi modis, non quidem eandem essentiam, sed summam conjunctionem & amorem significare? Jam quis Deo conjunctior quam Christus homo, quis carior aut fuit unquam, aut esse potest, quamvis utriusque essentia sit admodum diversa? nam & apud eundem prophetam Zach. 13. 7. Deus Christum virum socium suum appellat; qua appellatione summa Christi hominis cum Deo conjunctio declaratur. Numquid conjunctiorem aut cariorem Deo populum Judaicum fuisse dicemus, quam fuerit ipse homo Christus? Cur igitur, si per suum angelum Deus olim monuit, quod, qui tangeret populum Judaicum, is tangeret pupillam oculi sui; non potuit etiam dicere se configi ab illis, qui Christum configebant, quamvis Christus non sit unus & idem essentia cum ipso, quemadmodum populus Judaicus non erat revera pupilla oculi Dei, nec quidquam ad ejus essentiam pertinebat, tametsi alioqui necesse est, ut id, quod per pupillam oculi Dei significatur, ad ipsius Dei essentiam pertineat? Idem est enim immo multo plus, quam si Deus dixisset ab eo se tangi, qui tangeret populum suum. Qui enim pupillam oculi alicujus tangit, non solum illum tangit, sed in nobilissima, & ex minima etiam punctura dolorem maximum accipiente, parte eum tangit. Facessant igitur istæ stolidæ divinorum oraculorum interpretationes, quibus monstra ac portenta opinionum ac dogmatum, non sine magna divinæ majestatis injuria, in populum Christianum sunt invecta.

Addam tamen nihilominus & aliam ad locum istum responsionem; nempe, quamvis apud Zachariam vulgo legantur voculæ illæ, *ad me*, in illis verbis, *Et aspicient ad me, quem confixerunt*, seu *compunxerunt*; tamen ex verbis Johannis satis constare, ipsius tempore, voculas istas, in eo loco non fuisse lectas. Aut certe, à Johanne locum istum ad Christum accommodatum fuisse, secundum eam lectionem, quæ illas non haberet (cur enim alioquin eas plane omisisset?) adeo ut hic de uno illo Deo verba non fierent. Et sane ex ipso loco intelligi potest, voculas istas fuisse additas. Statim enim subjungitur, *Et planget super eum, ut in planctu super unigenitum; & mærere* [*continget*] *super ipsum, sicut mærere* [*contingit*] *super primogenitum.* Ex quibus verbis apparet, non de eo ipso, qui loquitur, sed de alio supra verba fieri, & sic redundare illud *ad me*, quod ibi legitur. Erat nimirum hic locus, insignis de Jesu Nazareno clavis confixo, & lancea perfosso prædictio; & propterea Judæos illum, ab ipso Evangelii initio corrupisse, est admodum verisimile; sicut similem locum corruperunt, Psal. 22. 17. ita ut, quamvis veræ lectionis, etiam in quibusdam Hebraicis codicibus testimonia appareant; tamen vulgo apud eos pro, *Foderunt manus meas, & pedes meos*, legatur, *Sicut leo manus meas, & pedes meos.* Cujus lectionis ineptitudo, similiter ut hic ejusdem falsitatem prodit. Animadvertendum denique est, locum hunc Zachariæ etiamsi Hebraica lectio, quam hodie habemus, omnino incorrupta esse statuatur, posse tamen ex Hebræo ita verti, ut nulla in eo, quemadmodum nec in loco apud Joh. cap. 19. Dei Israelis confixi mentio fiat. Hoc nimirum

rum

rum pacto, *Et aspicient ad me cum illo quem confixerunt.* Monuit hujus rei nos Marcus Marinus D. Salvatoris Canonicus regularis. Is enim in præfatione Thesauri sui novi linguæ sanctæ cap. 2. hunc locum ad istum quem diximus modum legit. Quod idem facit in Thesauro in verbo Dakar; & neutro in loco vulgatæ lectionis quidquam meminit. Sed nec suæ interpretationis ullam rationem affert; quod, ut arbitror, confisus fuerit, eam unicuique linguæ Hebraicæ haud imperito facile probatum iri. Et sane absurditas, quæ vel in ipso totius loci contextu, vel in eo, quod apud Euangelistam nulla illius, qui apud Prophetam loquitur, confixi mentio fiat, prorsus apparere videtur, non aliter, quam hac interpretatione admissa, penitus evanescere potest. Speramus autem, auctoritatem hominis Pontificii, ejusdemque in Hebraica lingua exercitatissimi, tanti ponderis apud Adversarios nostros futuram, ut locum istum contra nos tantopere urgere jam desinant.

CAPUT V.

In quo refelluntur argumenta ex solo Novo Testamento desumpta.

VEnimus ad tertiam argumentorum classem, id est, eorum, quæ ex solo N. T. sunt desumpta; in quibus dissolvendis major videtur esse difficultas, sed quia contra certissimam alioqui & apertissimam veritatem, quod ille unus Deus nullus alius sit, neque esse possit, nisi Pater Domini nostri Jesu Christi, nullas vires hominum sophismata habere possunt; speramus ipso Deo adjutore, nos facile illa soluturos. Itaque ad rem aggrediamur.

Responsio ad I. Argumentum

Primum igitur argumentum bis verbis formatum apud Vujekum ex Bellarmino legitur. *Primum testimonium sit illa egregia confessio Petri, quæ profecta est à revelatione Dei Patris, Matth. 16. 17.* Tu es Christus filius Dei vivi. *Quibus verbis D Petrus confitetur, Christum esse verum & naturalem Dei filium. Nam propterea addidit illud verbum* vivi, *quia proprium est rerum viventium gignere sibi simile in natura. Quod & loca illa amplius confirmant, ubi Christus est nominatus* Filius Dei unigenitus *Joan. 3. 16. &* proprius Dei Filius *Rom. 8. 32. &* verus Filius *1 Joan. 5. 20. immo* naturalis Filius. *Propter hoc enim vocatur expressa imago substantiæ sive subsistentiæ Patris. Hebr. 1. 3. quod non convenit filiis asciticiis seu adoptivis. Ac breviter talis Filius, cujus comparatione Angeli vocantur servi Hebr. 1. 7. Qui tamen alioqui sunt filii Dei adoptivi seu asciticii, & qui dem præcipui. Denique Christus Dominus à Judæis idcirco fuit accusatus, quod se fecisset Dei Filium.* Nos, *inquiunt*, legem habemus, & secundum legem (nostram addit Vujekus) debet mori quia fecit se Filium Dei, Joan. 19. 7. *Atqui certum est. quod non propterea fuit accusatus, quod se fecisset filium Dei non proprium aut adoptivum. Quandoquidem & ipsi Judæi faciebant se tales Dei filios.* Unum, *inquiunt*, patrem habemus Deum, *Ioan. 8. 41. Et tamen Christus non diluit hanc accusationem Iudæorum, neque coram Caipha neque coram Pilato, immo eam, ut veram admisit; & in hac confessione est mortuus.*

Cum igitur Christus Dominus sit verus, proprius unigenitus, & naturalis Filius Dei: sequitur omnino, eum genitum esse ex substantia Patris. Nec particulam substantiæ accepit. Deus enim non potest dividi, aut partiri. Et sic accepit totam substantiam Patris, & propterea est unus & idem Deus cum Patre.

Respondeo, negando assumptionem hujus argumenti. Quanquam nec ipsa consequentia admittenda est; ut postea dicam. Argumentum breviter tale est: Christus genitus est ex substantia Dei Patris: Ergo est unus & idem Deus cum Patre. Nego igitur, Christum esse genitum ex substantia Dei Patris, & propterea id nego, quod Dei substantia sive essentia (substantia enim hic pro essentia usurpatur) non solum, ut ipsi Adversarii & fatentur & simul urgent, est prorsus impartibilis: sed etiam minime est tota communicabilis; id est, non potest Dei essentia tota pluribus personis esse communis. Nec enim multiplicari illa potest, cum necesse sit, eam esse unam numero, sicut Deus necessario unus est numero; nec eadem numero essentia, plurium personarum essentia esse potest. Hoc enim implicat contradictionem, cum ad diversam personam constituendam, diversa, id est, non eadem numero essentia requiratur. Jam, cum genitor & genitus sint duæ diversæ personæ, si Christus esset genitus ex essentia Dei Patris, necesse esset, Dei essentiam vel esse aliqua ratione partibilem, vel multiplicari, vel eandem numero essentiam, pluribus personis esse communem. Quæ omnia cum partim testimonio ipsorum Adversariorum, partim ratione manifesta, ejusmodi esse demonstraverimus, ut fieri nullo modo possint; nullo etiam modo fieri posse demonstratum est, ut Christus sit genitus ex essentia seu substantia Dei Patris. Hoc fundamento certissimo ac firmissimo posito; facile erit ad rationes Adversariorum respondere, quibus contrarium probare conantur.

Prima ratio quam afferunt ad probandum, quod Christus sit genitus ex substantia Dei Patris, est, quia est filius Dei vivi: proprium autem viventium est gignere sibi simile in natura. Hinc igitur intelligendum esse ajunt, Christum fuisse genitum a Deo similem ipsi in natura, & sic ex ipsius Dei substantia.

Respondeo. Si hæc ratio bona est, non Christus tantum, sed etiam alii, magno numero, sunt geniti ex substantia Dei. Scriptum est enim apud Oseam, & repetitum à Paulo in Epist. ad Rom: *Et erit in loco, ubi dicitur, Non populus meus vos, dicetur eis, Filii Dei viventis.* Neque enim credo, quenquam esse vel tam rudem usus Sacrarum Literarum, vel tam cæcum in videndo, quæ sit sententia loci cum apud Oseam, tum apud Paulum, ut existimet, istos vocari quidem debuisse filios Dei vivi, sed non tamen esse. Quod si tamen quis adeo rudis aut cæcus est, ut ita existimet; id saltem & intelliget & videbit, istos ex ratiocinatione Adversariorum, si non esse, vocari tamen debuisse, filios Dei genitos ex substantia ipsius Dei; quod & falsum & absurdum plane est. Sed quis est, qui non videat, vocem *vivi* additam nomini Dei eam vim habere non posse, quam illi tribuunt Adversarii, eorumque esse istud merum commentum, vel potius somnium? Additur enim ista vox nomini Dei, sive in verbis Petri, sive alibi, ad distinguendum Deum verum & vitam in seipso habentem ab idolis, & falsis diis; qui vel res sunt mortuæ, vel certe vitam in seipsis non habent, & ostendit hoc Dei epithetum in verbis Petri, cujus & qualis Dei Christus sit filius: non autem, qualis filius. Et hæc satis sint ad hanc primam infirmissimam rationem convellendam.

Secunda ratio est, quia Christus est filius Dei unigenitus. Rationem consequentiæ non explicant. Sed facile est intelligere, eos sic argumentari. Unigenitus filius idem est, quod Unicus filius. Atqui, nisi Christus sit genitus ex substantia Dei Patris, erit filius Dei adoptivus, & ex gratia, sicut & cæteri alii Dei filii. Et sic non erit ulla ratione unicus Dei filius.

Respondeo, immo jure Christum vocari unigenitum, id est, unicum Dei filium, nec tamen hinc sequi, illum genitum esse ex substantia Dei Patris. Nec sane debuit ex tam debili ratiocinatione concludi id, quod, ut antea docuimus, nulla ratione fieri potest. Christus enim unigenitus Dei filius merito appellatur, quia pluribus modis aliis Dei filiis omnibus antecellit; licet non ipse solus sit ex eo genitus. Siquidem & alii ex Deo geniti seu nati sunt, Joh. 1. 13. Jac. 1. 18. 1 Joh. 3. 9 & 10. Nam alibi etiam in Sacris Literis unigenitum filium, sive unicum, dici illum, qui non solus ex patre suo est genitus, probat exemplum Isaaci, qui unigenitus Abrahami filius appellatur, Gen. 22. 2, 12. Hebr. 11. 17. Certum siquidem est, eo ipso tempore, pro quo ita appellatur, non solum ipsum Isaacum extitisse ex Abrahamo

genitum sed etiam Ismaelem. Quod exemplum rei nostræ accommodatissimum censeri debet; cum dubium non sit, quin Isaacus Christi typus fuerit. Quemadmodum igitur Isaacus propterea unigenitus Abrahami filius est appellatus, quia pluribus modis fratrem suum Ismaelem ex eodem patre genitum antecellebat; sic Christus merito unigenitus Dei filius est dictus, quia fratres suos ex eodem Patre Deo genitos pluribus modis antecellit.

Primum, ut ille, paterna erga se dilectione; quæ potissima hujus rei videtur esse caussa. Hinc Salomon Prover. 4. 3. dicit, se fuisse unigenitum coram matre sua, quamvis non esset solus ex eadem matre Davidi natus; ut expresse habetur 1 Paral. 3. 5. nempe quia præter alios matri suæ carus erat. Propterea Græca translatio tam in duobus illis Gen. locis cap. 22. quam in hoc Prov. 4. pro eo, quod in Latina habetur Unigenitum, habet ἀγαπητὸν seu ἠγαπημένον, id est, Dilectum seu Amatum. Est autem in Hebræo vox Jehid, quæ proprie significat Unicum; quæ, cum ad filium refertur, eandem vim omnino habet, quam vox Unigenitus; ut, præter rationem manifestam, docet locus Hebr. 11. 17. Ibi enim vox ista Hebræa non in versione tantum Latina Unigeniti voce, sed in ipsius auctoris Græcis verbis voce μονογενοῦς, quæ Unigenitum plane significat, reddita fuit. Atqui eadem Hebræa vox ad unicam dilectionem significandam usurpata invenitur; ut Psal. 22. (secundum Hebraici codicis numerum) ℣s. 20. & Psal. 35. 17. ubi David animam seu vitam suam Jehidathi, id est, *Unicam meam*, vocat. Nihil enim homini vita carius. Atque utrobique Græca translatio habet μονογενῆ, id est, *Unigenitam*. Quin Deus ipse Christi pater videtur declarasse, quid sibi vellet excellens ista Unigeniti appellatio Christo tributa & nomini Filii Dei addita; cum tam in ejus baptismo, quam in transfiguratione, ubi illum quam maxime commendare voluit, Filium illum suum dilectum, eum appellavit, in quo sibi complacuisset: nec quidquam amplius illi tribuit. Ex quo concludi potest, Unigeniti appellationem, utpote ad eum commendandum omnium appositissimam, appellatione ista Illius dilecti filii, fuisse expressam.

Deinde quemadmodum Isaac, ut verisimile omnino est, propterea etiam est Unigenitus Abrahami filius appellatus Gal. 4. 30. Hebr. 1. 2. Gen. 21. 12. Gal. 3. 17, quia solus ei in universa hereditate successurus erat; sic Christus unigenitus Dei filius est dictus, quia solus universorum heres fuit à Deo constitutus, & sicut in Isaac tantum vocandum erat semen Abrahamo; sic in solo Christo semen filiorum Dei vocandum fuit. Quod, ad unigeniti appellationem tribuendam, maximi momenti esse, nemo, opinor, negaverit.

Adde quod si quis recte animadverterit, pro quo tempore Christus Unigenitus Dei filius est appellatus; videbit, illi istam appellationem convenisse, non modo quia aliis Dei filiis longe præstabat: sed etiam quia revera nullus alius homo adhuc talis Dei filius erat, qualem esse oportet eum, qui sub Novo Testamento ista appellatione sit dignus. Christus enim pro eo tempore appellatus est Uuigenitus Dei filius, quod ejus resurrectionem & glorificationem. Spiritusque Sancti missionem antecessit; quibus rebus factum est, ut tales inter homines Dei filii esse cœperint, quales in hac mortali vita esse possunt. Unde, ut diximus, pro eo tempore, quo sic appellatus fuit, merito Christo Unigeniti filii Dei appellatio convenit, etiamsi ea omnino hanc vim haberet, ut omnes alios à vera ex Deo filiatione excluderet. Sed ex antedictis, ni fallor, constat, eam hanc vim non habere, & singularitatem tantum quandam in eodem ex Deo filiationis genere significare. Qua de re, antequam responsionem ad hoc primum hujus tertiæ classis argumentum concludamus, aliquid iterum dicemus; & alias caussas, cur Christus unigenitus Dei filius dicatur, explicabimus.

Sequitur tertia ratio Adversariorum, qua nituntur Probare; Christum ex Dei Patris substantia genitum esset; quia videlicet, Proprius Dei filius vocetur.

Respondeo, vocem Proprii in Novo Testamento non habere aliam vim majorem, quam interdum significandi aliquid omnino suum, id est, quale nemo alius habeat; ut in loco illo, *Et unicuique seminum proprium corpus*, 1 Cor. 15. 38. & sæpissime nihil aliud significare, quam simpliciter, Suum, aut Suum ipsius, id est, non alienum; ut, cum dicitur Christus *non per sanguinem hircorum & taurorum, sed per proprium sanguinem ingressus fuisse in sancta* Heb. 9. 12: aut cum Paulus dicit 1 Cor. 6. 18, eum, *qui scortatur, in proprium* (ἴδιον enim est in Græco) *corpus peccare*; ubi Latina editio habet *suum*. Tertiam aliam significationem non credo hujus vocabuli in Novo Testamento inveniri. Utracumque autem significatione dixerit Paulus, Deum non pepercisse proprio filio; nihil, ex ipsius vocabuli vi, concludi potest de generatione ex Dei Patris substantia. Nihil enim vetat, quominus Christus sit Dei filius peculiaris & suus, non autem alienus: & tamen non sit generatus ex ipsius Dei substantia. Et certe via rationis Adversariorum in eo tota est, si proprius opponatur Metaphorico. Quod nec unquam fit in Novo Testamento, & in illo Pauli loco, qui solus est, ubi Christus vocetur Proprius Dei filius, hæc significatio non potest habere locum; cum non addatur vox Suo; quæ omnino requiri in tali locutione videtur, ad istam vocis Proprii significationem exprimendam. Nam alioqui, ut dixi; Proprius Suum simpliciter significare solet. Quin etiam tum demum solet Proprius Metaphorico opponi, cum dicitur, exempli caussa, Hoc nomen, seu hoc vocabulum est proprium; Hæc significatio, sive hic sensus est proprius, &c. sed cum alicui nominatæ rei simplex vox Proprii adjungitur, ut Filius proprius, Pastor proprius, Vitis propria, nunquam fortasse, sive in Græca, sive in Latina lingua, cum ista significatione invenietur. Tunc enim ad sensum istum exprimendum dici solet, Filius proprie dictus, Pastor proprie dictus, &c.

Satis sane fuerat ad hanc tertiam rationem labefactandam monuisse, & exemplis prolatis ostendisse, vocem Proprii nihil aliud quam Suum, aut Suum ipsius, in Novo Testamento solere significare. Alia tamen addidimus, ut rudioribus etiam & morosioribus, hac in re, satis fieri posset.

Quarta adjungitur ratio: nempe, quod Christus Verus Dei filius nominetur. Quod quanquam non probatur ex allato testimonio 1 Joh. 5. 20. cum in Græco aliter legatur; concedimus tamen ultro, Christum esse verum Dei filium: sed eo sensu, quo scriptum est apud Matthæum, discipulos de ipso dixisse Mat. 14. 33, *Vere filius Dei es*: aut apud Marcum de eo Centurionem affirmasse Mar. 15. 39, *Vere hic homo filius Dei erat*. Hos autem de generatione ex ipsa Dei substantia quidquam cum ita locuti sunt, cogitasse, nemo, arbitror, dicturus est. In verbis quidem Centurionis vox Homo ostendit, illum nihil tale somniasse. Discipulos autem tunc istuc respexisse, ne Bellarminus * quidem ipse concedet, qui alibi diserte scribit, discipulos tunc vocasse, Filium Dei Christum, eo modo, quo omnes sancti dicuntur filii Dei. Qua tamen in re, ut Petro scilicet tribuat, illum, ante omnes alios discipulos, agnovisse Christum, filium Dei verum & naturalem, peregregie fallitur. Constat enim discipulos jam tum animadvertisse, quod attinet ad ipsam ex Deo filiationem, aliquid singulare in Christo, præter id, quod alii omnes sancti habent, quod vel ex ipsa adoratione, dum coram ipso confessionem istam ediderunt, perspicuum est. Nam si Bellarminus dicat, se aliud nihil intellexisse, quam tunc discipulos sensisse, Christum esse filium Dei ex gratia, ut ex gratia sunt filii Dei omnes sancti; tamen affirmo, eum non ita loqui debuisse, cum ipsius ex gratia divinæ filiationis plures sint modis inter se differentes, & alii aliis multo præstantiores. Ut nihil dicam, quod secundum ipsum, qui Dei

* Tom. 1. col. 650. D.

filius,

filius est tantum ex ipsius Dei gratia, is adorari non debet. Jam si quis velit, Christum non modo verum Dei filium, sed filium illum verum Dei fuisse dictum, & ita Latina verba apud Johannem in loco ab Adversariis allato accipiat, ac si pronomen Illo additum fuisset, & Græcè sic scriptum esset, ἐν τῷ υἱῷ αὐτοῦ τῷ ἀληθινῷ, ex quo appareat, ipsum tantum, inter alios omnes, esse verum Dei filium; Dico, posse istud admitti. Nec enim hinc sequetur, Christum ex Dei substantia fuisse generatum; Vox enim Verus significabit perfectissimam, sive aliis omnibus perfectiorem filiationis rationem: non quidem absolute, sed quatenus Deus filios generat; in quem generationem filii alicujus ex substantia sua cadere non posse, jam antea demonstratum est.

Quincta ratio est, quod Christus dicatur naturalis Dei filius. Hoc quia nusquam est diserte scriptum, ad id probandum, affertur testimonium, quod, etiamsi ita interpretandum esset, ut Adversarii volunt, non tamen hinc sequeretur, Christum dictum fuisse naturalem Dei filium, sed talem filium, qualem ipsi contendunt eum esse; qui si talis fuerit, sine dubio naturalis Dei filius merito dici poterit. Atqui hoc non est ex appellatione Naturalis filii Dei concludere, Christum esse talem Dei filium, qualem ipsi volunt: sed contra, ex eo, quod Christus sit talis Dei filius, qualem ipsi volunt, concludere, merito naturalem Dei filium eum dici posse.

Omissa igitur ratiocinatione ipsa Adversariorum, utpote quæ, ut ab ipsis fuit proposita, prorsus nulla est; videamus, ecquid ex loco illo ad Hebr. 1. 3. probetur, Christum talem esse Dei filium, qualem ipsi esse contendunt. Verba sic habent: *Qui cum sit splendor gloriæ & figura substantiæ*, sive, ut Bellarminus, ex Græco videlicet, legit, *imago seu character hypostasis ejus*, &c. *Ejus*, inquam, non *Paternæ*, ut Adversarii scribunt. Relativum enim Ejus non quidem vocem Patris, quæ nulla antecessit, sed Dei, quæ antecessit, refert. Nam tametsi idem omnino est Deus, qui Pater Christi; tamen hoc Adversarii simpliciter non concedunt; ut pote qui eum quoque, qui Christi Pater non est, nempe ipsum Christum, atque etiam Spiritum Sanctum, illum unum Deum esse volunt: & hic in ipso verbo vis est posita. Itaque, cum reipsa legatur *Dei*, non autem *Patris*, non potest ex verbis hujus loci colligi, qualis sit Dei filius Christus. Sic enim, nulla ratione apparet, Christum dici imaginem seu characterem, &c. quatenus est filius Dei, sed simpliciter imaginem seu characterem, &c. Sed Adversarii propterea ita legunt, ac si scriptum esset *Patris*, ut suam de pluribus hypostasibus in Deo sententiam ex hoc loco aliquo modo confirment; vel potius ut evitent, ne ex eo concludi possit, unicam esse in Deo hypostasim; ut certe potest, si Christus ibi dicatur (ut certe dicitur) esse imago seu character hypostasis Dei, & nomen Deus absolute ac simpliciter, ut quidem ibi prolatum est, accipiatur. Est enim in Græco additus articulus, & dictum ὁ Θεός. Unde constat, non de aliqua persona, quæ sit Deus, sed de illo uno Deo absolute ac simpliciter agi. Dicitur autem hic Christus imago seu character hypostasis, non Patris quidem, sed absolute illius unius Dei, non quia ex substantia ipsius sit generatus, seu mavis eo sensu, qui non possit ei convenire, nisi ex Dei substantia generatus fuerit: sed quia ipsum Deum alioqui inaspectabilem, nobis aspiciendum exhibet; id est, ejus voluntatem atque potentiam, sibi perfectissime patefactam, & secum, quatenus fieri potest, & quatenus ad nos pertinet, perfectissime communicatam, nobis ostendit, & quoad licet, ob oculos ponit; ita ut Deum ipsum contemplemur, cum Christum contemplamur, quod quidem attinet ad salutem nostram. Ubi non requiritur, ut ipsam Dei substantiam expressam ante oculos habeamus, sed tantum voluntatem ac potentiam. Nec verbum Hypostasis, cum hoc loco Dei hypostasis nominatur, ipsam Dei substantiam vere ac proprie significat: sed perinde est, ac si dixisset, Ipsiusmet Dei; ac breviter nihil aliud hic dicitur, quam, quod 2 Cor. 4. 4. Col. 1. 15. Joh. 14. 9. scriptum legimus Christum esse imaginem Dei, & qui Christum videt, Patrem quoque videre, de quo agendum erit in responsione ad 5. arg. hujus classis.

Quoniam vero incidimus in mentionem Naturalis filii Dei, quo nomine Christum ornari Adversarii dicunt; quanquam ipsi fallantur: nec unquam appellatio ista in S. Literis Christo tributa invenitur; tamen quia ab Initio, cum Vujeki Præfationem refutaremus, diximus, nos concedere, Christum esse naturalem Dei filium, si modo id recte intelligatur; explicandum hoc loco videtur, quomodo istud concedamus, & quo sensu vocem Naturalis hac in quæstione accipiamus.

Dico igitur, Naturalem filium hic, secundum ipsorum Adversariorum verba, opponi Adoptivo sive Ascititio filio, id est, ei qui, cum aliquando non esset filius, postea ex gratia & beneficio factus est filius. Ergo, qui filius natus est & filius semper fuit, is profecto adoptivus sive ascititius filius non erit; & consequenter erit naturalis filius. Nam quid alioqui etiam aliud Naturalis est, quam Natura sua talis, id est, natus talis? Hinc apparet Adversariorum error, qui, sibi ipsis contradicentes, & oppositionem adoptivi, & Naturalis, quam ipsimet statuunt, minime servantes, progrediente disputatione, Naturalem filium eum tantum intelligunt, qui ejusdem naturæ atque essentiæ omnino sit, cujus est pater, & Bellarminus hic col. 294. C. satis aperte negat, Christum fore verum ac naturalem Dei filium, nisi sit ex Dei substantia genitus. Et, cum manifeste, ut in aliis etiam quæstionibus fit, Gratiæ Naturam in hac quæstione opponant; tamen postea non quidem naturam, sed necessitatem quandam videntur gratiæ opponere: dum concludunt, Christum gratia fore Dei filium, nisi sit ex Dei substantia genitus; quam generationem ipsi necessariam atque æternam esse volunt. Sed ad propositum revertamur. Dico igitur, Christum merito dici posse Dei filium naturalem, quia natus est Dei filius, tametsi ex ipsa Dei substantia non fuerit generatus. Natum autem illum fuisse Dei filium alia ratione, quam per generationem ex ipsius Dei substantia, probant Angeli verba Mariæ matri ejus dicta Luc. 1. 55, *Spiritus Sanctus superveniet in te, & virtus Altissimi obumbrabit tibi. Ideoque, quod nascetur ex te sanctum, vocabitur filius Dei.* Quia igitur homo ille Jesus Nazarenus, qui dictus est Christus, non viri alicujus opera, sed Spiritus S. virtutisque Altissimi operatione generatus est in matris utero; propterea filius Dei est vocatus: & consequenter Dei filius est natus. Ubi vides nullam fieri mentionem generationis ex substantia Dei; quæ, secundum Adversarios jam ante generationem istam in utero matris factam, immo ab omni æternitate extiterat.

Sed excipit hic Bellarminus, * & ait, Adamum, Evam, & angelos omnes non genitos esse ex semine viri, sed immediate opera Dei; & tamen Christum dici filium Dei unigenitum. Respondeo, rationem istam non recte fuisse conclusam, Adamus enim, & Eva, angelique omnes non quidem geniti à Deo, sed creati & sunt & dicuntur. Quamvis enim non sint geniti ex semine non tantum viri, ut Bellarminus inepte, ratione angelorum, simpliciter loquitur, sed etiam angeli, aut cujuscunque alterius; nullo tamen pacto hinc sequitur, eos aliunde esse genitos, & consequenter ex Deo. Quasi quidquid rationale esse habet, necesse sit ut ab alio generetur, cum potius creatio sit vera caussa existentiæ illarum rerum, quæ habent esse rationale, non minus quam reliquarum; cui postea quodammodo successit, vi seminis, generatio in iis, quæ multiplicantur, ad conservationem speciei, pereuntibus individuis. Cum igitur Dei opera in Adamo & Eva, & omnibus angelis formandis nullius seminis vicem suppleverit, non geniti quidem isti à Deo sed creati tantum sunt. At vero Dei opera & virtus, in Christo homine, in Mariæ virginis utero, formando, seminis viri, vel potius

* Tom. 1. col. 294. B, & C.

viri ipsius vicem supplevit, ut postea dicam; & propterea Christus homo merito à Deo in utero suæ matris generatus dicitur. Neque ei ad consuetam hominis generationem quidquam defuit, præter viri semen; cujus loco, ut dixi, Dei opera ac virtus fuit. Cætera omnia adfuerunt, concipi in utero matris, ex ipsius substantia accipere, paulatim in eodem matris utero formari usque ad ipsius formationis complementum, ac, denique ab ea in lucem edi exque ea nasci. Quæ licet non omnia ad ipsam generationem, per se consideratam, proprie spectent; sunt tamen ea, quæ non proprie spectant, necessariæ quædam consuetæ generationis appendices. Atqui hæc omnia, non modo supplementum vicis seminis ex Dei opera, in Adamo & Eva, angelisque omnibus formandis defuerunt. Quomodo igitur generati à Deo fuisse, dici possunt?

Sed iterum excipit Bellarminus; & ait, *Si ideo est Filius Dei Christus, quia conceptus est in utero Virginis opera Spiritus S. ergo Filius Spiritus Sancti dici poterit: at hoc nusquam habet Scriptura, immo contra, Spiritum à Filio procedere dicit Joan. 15. & alibi.*

Respondeo. Hæc ratio nihil valet, cum Spiritus S. non sit persona, ut suo loco ostendemus, sed tantum virtus & efficacia Dei; adeo ut idem sit Spiritus S. opera quidpiam esse factum, quod virtutis & efficaciæ Dei opera. Nec Scriptura usquam dicit, Spiritum S. à Filio procedere: sed tantum, ab eo mitti, & quidem à Patre acceptum, à quo procedat; ut ille ipse locus habet, Joh. 15. quem Bellarminus citavit: ad finem, scilicet, capitis.

Tertio Bellarminus excipit; & inquit, *Hoc non est, esse naturalem & verum Filium, non n. Deus ex substantia sua genuit Christum in utero Virginis, sed ex sola substantia Virginis. Unde Hebr. 7. dicitur, Christus sine patre & sine matre, id est, sine patre in terris, sine matre in cælis, ut omnes Græci & Latini exposuerunt.*

Respondeo, jam demonstratum à nobis fuisse, ad verum & naturalem Dei filium constituendum, non requiri, ut ex ipsa Dei substantia sit generatus: sed satis esse, quod sit natus Dei filius, & vera, id est (si vocem Veri in potissima significatione accipere velimus) perfectissima ratione, qua Deus filios generat, ab ipso Deo generatus. Quamvis autem Christus in utero Virginis ex substantia Dei non sit generatus; negari tamen non potest, quin Dei virtus, in Christo homine formando, viri vicem suppleverit. Nam cum ipsa Virgo ad Angelum dixisset, *Quomodo fiet istud? quoniam virum non cognosco;* statim Angelus respondit, *Spiritus S. superveniet in te, & virtus Altissimi obumbrabit tibi.* Quod omnino perinde est, ac si dixisset, Quod viri opera in homine gignendo fieri solet, hic virtutis divinæ opera fiet. Nec sane consequitur quia Christus homo in virginis utero ex ipsa Dei substantia non sit genitus, idcirco ex sola Virginis substantia eum fuisse generatum. Nec Mennonitis danda est occasio, ejusmodi male conclusis rationibus, in suo errore perseverandi. Sed quemadmodum urgendum est, Christum hominem ex Virgine matre non minus sumpsisse, quam alii homines ex suis matribus sumant, sumere autem, ex ipsis Sacris Literis & physicis etiam, si opus sit, rationibus demonstrandum; sic non est negandum, Dei virtutem in virginis uterum substantiam aliquam creatam immisisse, aut ibi creasse, ex qua Christus, juncto eo, quod ex ipsius Virginis substantia sumsit, verus homo generatus fuerit. Qui propterea, ut homo, non matrem tantum, nempe Virginem ipsam, habuerit, sed patrem quoque, nempe ipsum Deum. Nec quidquam obstat locus ille ad Heb. 7. illud enim *sine patre, sine matre*, &c. non de ipso Christo, ut cuicumque legenti constabit, sed de Melchisedeco dicitur. Quamvis enim subjiciatur, Melchisedecum similem fuisse Filio Dei, non eam ob caussam id dicitur, quia Christus quoque aliqua ratione sine patre, & sine matre fuerit. Præsertim, cum verba ista, *sine patre, sine matre*, non ita sint accipienda, quasi Melchisedecus sine patre, & sine matre fuerit; sed intelligendum, ejus patris, aut matris nullam in sacra historia fieri mentionem. Nam quid, quæso, ad rem, de qua ibi agitur, pertinere potest, quod Christus aliquo modo revera sine patre, & sine matre fuerit; præsertim, si hoc ad istum modum interpretemur, Sine patre in terris, sine matre in cælis. Quæ est una ex illis istorum Patrum seu Græcorum seu Latinorum puerilibus interpretationibus, de quibus alicubi antea diximus. Agitur siquidem ibi de Christi sacerdotio; cujus perpetuitas & extraordinaria institutio adumbrata fuerit in Melchisedeci sacerdotio. Quod enim Melchisedeci patris, aut matris, genealogiæve ipsius nulla fiat mentio; hoc sane ostendit, ejus sacerdotium non pependisse ab aliqua divina promissione alicui certæ hominum familiæ, aut generi facta, quemadmodum nec Christi sacerdotium pendet. Quod autem nec initium dierum ipsius (intellige in sacerdotii munere obeundo; nam si de initio vitæ auctor loqueretur, vox *dierum* fuisset omissa, & dictum, *nec initium, nec finem vitæ habens*) nec finis vitæ commemoretur; hoc omnino indicat, nec ipsum cuiquam in sacerdotio successisse, nec quemquam ipsi: & perpetuitatem sacerdotii adumbrat, quam Christus revera habet, eo quod finem vitæ revera non habeat; qui etiam non modo successorem in sacerdotio non habuit, nec habiturus est: sed neque, in eo munere, cuiquam ipse successit. Hæc est sine dubio Auctoris mens ac sententia eo in loco, ut verba ipsa, & res, quam sibi tractandam sumpsit, satis aperte docent. Ubi animadvertendum est, non dixisse divinum istum scriptorem, Christum seu Filium Dei fuisse assimiliatum Melchisedeco, sed contra, Melchisedecum Filio Dei; ut, scilicet, intelligamus, non omnia, quæ de Melchisedeco dicit, eadem in Christo esse; sed illis ea omnia contineri, quæ de Christo in Melchisedeco vult fuisse adumbrata.

Tribus istis exceptionibus, quas, ut spero, inanes esse prorsus ostendi, subjungit Bellarminus responsionem ad locum Lucæ cap. 1. ut omnino persuadeat, Christum non propterea dici Dei filium, quia in Virginis utero, Spiritus Sancti opera fuerit conceptus; & ex auctoritate quorundam Patrum ait, in eo Lucæ loco, *virtutem Altissimi esse Verbum Dei, quod in uterum virginis descendit, ibique carnem induit, ac ideo Filius Mariæ Filius Altissimi dicitur.* Potuisset autem Bellarminus Patribus, quos citat, addere Justinum in secunda Apologia, Augustinum in Quæst. Vet. & N. T. quæst. 51. & Theophylactum locum Lucæ explicantem, & sic aliquanto tolerabilius, quam fecit, ab omni ratione istius interpretationis afferenda abstinuisset.

Sed videamus, an interpretatio ista sustineri ullo modo possit. Nos quidem dicimus, non posse: Primum quia si Virtus Altissimi Verbum istud Dei personale (ut ita loquar) qui ipse Filius Dei sit, significaret; nihil opus fuisset Spiritus Sancti supervenientis in Virginem opera ac præsentia. Quamvis enim aliqui ex istis Patribus velint, mysterium Trinitatis isto in loco fuisse indicatum, & propterea altissimi, id est, Patris, Virtutis Altissimi, id est, Filii, & Spiritus Sancti factam esse mentionem, qui omnes tres ad unius ex ipsis, nempe Filii, incarnationem operandam concurrerint; tamen nullo pacto, præsente ipsa persona Filii, & in Virginis uterum descendente, Spiritus Sancti supervenientia in ipsam Virginem opus erat, non magis quam Patris ipsius: sed tantummodo, ut Patris, ejus vi atque efficacia. Vidit, ut arbitror, hanc difficultatem Justinus, & idcirco asseruit satis profecto audacter & inconsulto, in Angeli verbis & Spiritum Sanctum, & Virtutem Altissimi nihil aliud esse, quam Verbum Dei primogenitum. Quæ Justini inconsulta audacia vel ex eo coarguitur, quod statim dicemus.

Nam secundo loco ad interpretationem istorum Patrum refellendam afferimus, quod alibi Spiritui Sancto simpliciter conceptio Christi in Virginis utero tribuitur, idque bis apud Matthæum, id est, & ab ipso Euangelista, & ab angelo Dei: primum his verbis Mat. 1. ℣. 18. & 20. *inventa est* (Maria) *in utero habens de Spiritu Sancto*;

Sancto: deinde istis, *quod in ea natum est, de Spiritu Sancto est.* Non ad hunc sane modum loqueretur Scriptura, Spiritus Sancti tantum, ut istius conceptionis auctoris, mentionem faciens, si alibi vel præcipuum auctorem esse indicaret, vel solum assereret, verbum istud Dei. Hic sane Justinus si suam sententiam tueri vellet, cogeretur dicere, utrobique apud Matthæum, Spiritus Sancti nomine, Verbum Dei primogenitum significari; quod absurdum plane est. Neque enim, secundum ipsum Justinum, id quod natum seu conceptum in utero Mariæ erat, de verbo sive ex verbo isto Dei erat modo; sed ipsum erat Dei verbum.

Tertio contra istorum Patrum interpretationem affero, quod Angelus de virtute Altissimi nihil aliud dicit Mariæ virgini, nisi, *obumbrabit tibi.* Quod nullo pacto aut significat, aut indicat descensum ipsius virtutis in virginis uterum; sed potius illum excludit (non enim id obumbrare dicitur quod rem ipsam ingreditur) & ostendit tantum ac declarat ejus præsentem vim atque operationem; & quam fieri potuit honestissime eandem virtutem loco viri virginem amplectentem ob oculos ponit.

Quarto ac postremo considerandum propono, quam inepte Angelus locutus fuisset, si dixisset, Filius Dei descendet in uterum tuum, ibique carnem induet; ac propterea, quod nascatur ex te, vocabitur filius Dei, Nam, quæso, cui dubium hoc esse poterat, quod Angelus intulisset ac conclusisset? Nunquid alius concipi, alius vero nasci potuit? Non igitur virtutis Altissimi nomine, verbum istud æternum vel jam præexistens Dei, quod idem apud istos est, quod filius Dei, Angelum significare voluisse, ullo modo est verisimile. Nam quod quidam ex Patribus, ut Tertullianus (si modo liber de Trinitate ipsius est,) & Epiphanius ponderant in verbis Angeli dictionem καὶ sive Et additam voci διὸ seu Propterea, eamque etiam interpretantur, & cum verbo γεννώμενον seu *quod nasceretur*, conjungunt, unde posset quis colligere, Angelum voluisse dicere non modo filium Dei fore, illum æternum vel jam præexistentem Dei filium, sed etiam illum, qui ex ipsa virgine nasceretur, nempe hominem illum tum primum in ea gignendum; Primum dico, ponderationem istam haud satis dignam fuisse eruditissimis istis viris, cum certum sit, voculam illam, sua natura copulativam, additam dictioni isti caussali sæpe nullam vim aut significationem ei adjicere, sed tantum ornatus, & sermonis partes conjungendi gratia usurpari: & idcirco una cum caussali ipsa dictione Latine optime reddi *Ideoque*, ut quidem hic in vulgatis emendatoribus (nisi fallor) codicibus Latinis simpliciter legitur. Nam in aliis legitur *Ideoque &c.* Deinde affirmo sensum istum, quem dixi posse ex ponderatione ista extrui, esse absurdum. Quia per eum constituuntur duo filii Dei; & merus Nestorianismus (si modo id revera Nestorius sensit) meritissimo damnatus inducitur, id est, duæ personæ in uno Christo esse dicuntur.

Verum Bellarminus, videns, ut arbitror, priorem istam ex Patribus petitam ad locum Lucæ responsionem non esse tutam, & in ipso loco aperte dici, vocatum iri Christum, filium Dei, quia, Spiritus Sancti opera, in Virginis utero conceptus fuisset; addit hujus dicti alteram eamque novam interpretationem; & ait, *Posset etiam dici, conceptionem de Spiritu Sancto, signum, non caussam esse, cur Christus dicatur filius Dei. Decuit enim, ut si Dei filius hominis filius fieri vellet, non nisi ex virgine nasceretur; & si virgo paritura esset non nisi Deum pareret, ut recte ait B. Bernardus serm. 2. super Missus est.*

Respondeo, interpretationem istam coactissimam esse, & ratiocinationem continere pessime conclusam. Nam etiamsi concederetur, si filius ille Dei, quem isti imaginati sunt, hominis filius fieri vellet (quod tamen nullo modo fieri potest) decuisse, ut ex virgine nasceretur; non tamen sequeretur, eum qui ex virgine sit natus, esse, istum Dei filium. Est enim hic manifesta fallacia, quam consequentis vocant. Etenim quid vetat, quominus, ex Dei voluntate, alius quispiam ex virgine nascatur? At subjungitur, pariter decuisse, ut si virgo paritura esset; non nisi Deum pareret. Cur igitur hæc ratio sola non est allata, quæ si recte conclusa est, potest conficere id, quod quæritur, omissa ista altera, quæ nec per se, nec, ut pars totius ratiocinationis, quidquam ad id conficiendum, adjumenti affert? Sed neque hæc ratio quidquam valet; propterea quod & virgo potuit decentissime; ex Dei voluntate, eum parere qui non sit Deus, id est, ut hic intelligere est necesse, ipsa essentia Deus; nec, si non potuit, hinc tamen sequitur, istum ab ipsa pariendum debuisse esse Dei filium, ex substantia, videlicet, ipsius Dei genitum. Potuit enim esse Spiritus Sanctus, qui, secundum istorum Theologiam, est persona, & Deus non minus, quam Dei filius. Immo & ipse Pater esse potuit. Nulla enim est ratio, cur si filius potuit nasci homo, non potuerit similiter homo nasci & Spiritus Sanctus, & Pater ipse. Si modo illæ sunt tres in una divina essentia personæ, inter se dignitate, majestate, ac potentia omnino pares. Et ex his tandem testimonium Angeli apud Lucam, quod produximus ad probandum, ipsum hominem Jesum Nazarenum, qui dictus est Christus, ut hominem, habere Deum, Patrem, & Dei filium natum esse, ac consequenter merito naturalem Dei filium appellari posse, à Bellarmini Sophismatis, ut speramus, liberatum & vindicatum apparet.

Sexta ratio, quam Vujekus, una cum Bellarmino; affert, ut probet, Christum ex ipsius Dei substantia genitum esse, hæc est, Quod videlicet, talis Dei filius Christus sit, ut Angeli præ ipso appellentur servi. Qui tamen alioqui sunt filii adoptivi seu ascititii, & quidem præcipui.

Respondeo primum, in hac ratione pro concesso sumi, nullum esse filium Dei, nisi vel adoptivum, vel ex substantia ipsius Dei genitum. Quod tamen falsum esse in ipsa Christi persona, supra demonstratum est. Deinde nego istam consequentiam: Angeli sunt filii Dei adoptivi præcipui. Ergo non potest Christus, ut filius adoptivus, tanto præstantior illis esse, ut ipsi, ejus respectu, servi dicantur. Quandoquidem, ut alia nunc omittam, quæ huc pertinent, neque ostendam explicatius, quomodo Christus sit Dei filius & naturalis simul & adoptivus, id enim postmodum fiet; Dico, angelos esse quidem Dei filios præcipuos; non tamen absolute, sed comparate ad quasdam alias creatas personas. Interim enim illis, ad perfectissimum ex Deo filiationem, plurima desunt, ac semper defuerunt. Quæ omnia in unum Christum, licet ex ipsius substantia minime genitum, à Deo collata, illum talem effecerunt, ut angeli, ejus respectu, jam non filii, sed servi dicantur.

Septima & ultima ratio est, quod Christus propterea fuit à Judæis accusatus, quod se faceret Dei filium. Non fuit autem accusatus, quod se faceret filium Dei non proprium seu adoptivum. Ipsi siquidem Judæi se tales Dei filios appellabant. Qui etiam suæ legis meminerunt, secundum quam mori deberet, quia filium Dei se fecisset. Hanc autem accusationem Christus non diluit, sed, ut veram admisit: & in ista confessione, quod nimirum esset talis Dei filius, qualem se eum fecisse, Judæi dicebant, mortuus est.

Respondeo, ex ista ratione nihil aliud concludi posse, quam Christum se fecisse singularem quendam Dei filium. Istud autem nos constanter agnoscimus & confitemur; & quomodo verissimum sit, Christum esse singularem Dei filium, quamvis ex ipsius Dei substantia non sit generatus, jam ante ostendimus: & deinceps uberius, Deo dante demonstrabimus. Jam si quis diligenter inspiciat factam ad Christum à Cajapha & aliis Judæis interrogationem, an esset Dei filius, intelliget omnino, aliud nihil eos, filii Dei, & quidem singularis cujusdam filii Dei, nomine, intellexisse, quam Christum. Apud Matthæum enim Matth. 26. 63. & Marcum Mar. cap. 14. 61. Cajaphas illum interrogat, an sit Christus, ille Dei seu Benedicti filius. Est enim in Græco adhibitus articulus ad nomen Filius, qui singularem quendam

Dei filium omnino declarat. Hunc autem eundem esse cum Christo, seu, qui Christus est, eum esse singularem istum Dei filium, ipsa interrogationis verba manifeste docent; ex quibus constat, unicam esse interrogationem, & verba illa, *ille Dei filius*, fuisse adhibita ad magis declarandam illius, qui Christus sit, dignitatem atque præstantiam; non autem ad aliquid addendum, quod Christi appellatio per se non complectatur. Simili modo Johannes ad finem cap. 20. sui Euangelii scripsit, *Hæc autem scripta sunt, ut credatis, quod Jesus est Christus, ille Dei filius*. Et Petrus in illa sua confessione, apud Matthæum inquit Matth. 16. 16, *Tu es Christus, ille filius Dei vivi*. Quam tamen confessionem recitantes Marcus Marc. 8. 29, & Lucas Luc. 9. 20, nihil amplius habent, quam, *Tu es Christus Dei*. Ex quo planissimum fit, Christi seu Christi Dei simplicem appellationem idem reipsa continere, ac si addatur, ille Dei filius. Jam apud Lucam Luc. 22. 67, &c; cum prius Judaicæ Reipublicæ principes viri eum interrogassent, an esset Christus, & ille ita respondisset, ut appareret, eum fateri, se esse: denuo illum interrogant, & quodammodo confessionem jam ab ipso factam illi exprobrant, dicentes omnes, *Tu ergo es ille filius Dei?* Unde similiter perspicuum fit, idem reipsa esse Christum, & illum Dei filium. Idem colligitur ex confessione Nathanaëlis, Joh. 1. 49. *Tu es ille filius Dei*, (est enim & hic in Græco articulus) *Tu es ille Rex Israël*. Idem enim est esse illum Regem Israëlis, quod esse Christum. Atqui tantum abest, ut esse Christum ullo modo significet, esse ex substantia Dei genitum, & consequenter, ut adversariis placet, esse ipsum Deum: ut potius is, qui Christus sit, nullo modo possit esse ipse Deus: ut ostendimus supra cap. 2, non procul ab initio capitis. Jam, quod ad legem attinet, quam Judæi se habere dicebant, secundum quam Jesus mori deberet, quia filium Dei se fecerat; non est intelligendum, legem istam, ut fortasse adversarii putant, fuisse eam, qua morte plectebantur, qui ad alienos Deos adorandos populum hortabantur; quasi Christus hoc fecisset, prædicans se filium Dei, quia, scilicet, ex ipsa Dei substantia genitum se dixisset, atque hac ratione se Deum fecisset. Nimis enim longe petita fuisset ista accusatio; præsertim, cum Christus semper ad unum illum Deum Israëlis omnia referret. Sed potius, si modo revera legem aliquam talem illi se habere, eamque in libris Mosis extare, persuasi erant, intelligendum est, legem istam, illam fuisse, quæ Deut. 18, habetur his verbis, *Propheta, qui arrogantia depravatus voluerit loqui in nomine meo, quæ ego non præcepi illi, ut diceret, aut ex nomine alienorum Deorum, interficietur.* Jesus enim, se filium Dei faciendo, id est, illum singularem Dei filium (in Judæorum enim verbis, ut quidem emendatiora exemplaria habent, similiter est articulus singularitatem istam denotans) Christum, quemadmodum antea demonstratum est, ut ipsimet Judæi sentiebant, se fecerat: & consequenter, quamvis Dei Israëlis nomine loqueretur, id dixerat, quod Judæi falsissimum esse existimabant, vel certe se existimare profitebantur; & sic minime à Deo illi præceptum fuisse, ut id diceret, aut sentiebant, aut sentire præ se ferebant. Quanquam fieri potest, ut legem istam vel falso Judæi jactarent, vel non in ipsis libris Mosis expressam illam se habere putarent, sed datam sibi à patribus haberent, ex interpretatione verborum Mosis. Et sane verisimile est, mortis pœnam, ex interpretatione legis de occidendo falso Propheta, constitutam apud Judæos fuisse ei, qui falso se illum Dei filium, quem tanto cum desiderio expectabant, id est, Christum, esse prædicasset. Articulus certe ille, cujus jam sæpius meminimus, ostendit, Judæos falsos fuisse istum singularem Dei filium. Ex quo sequitur, eos non simpliciter ob id, quod talem se quia vocasset, illum dignum morte censuisse: sed quia falso vocasset. Unde constat, adversarios vehementer falli, si, ut quidem omnino videntur, existimant, Christum propterea accusatum fuisse à Judæis, quod se Dei filium fecisset, quia id, videlicet, dixisset de se, quod fieri nullo modo poterat, ut quidem ipsis videbatur. Nec sane, ut arbitror, unquam probabunt, aut verisimile efficient adversarii, Judæos de aliquo Dei filio ex substantia ipsius Dei generato vel cogitasse quidem, nedum persuasos fuisse. Quod tamen necesse esset, si nomen filii Dei, quod Christum sibi arrogasse, dicebant, & propterea illum accusabant, istam generationem ex ipsa Dei substantia apud ipsos significasset; propter id, quod jam diximus de articulo illo, qui omnino demonstrat, Judæos istum Dei filium quem se faciebat Christus, minime, rem falsam aut imaginariam esse, existimasse: sed de eo aliquando extituro persuasissimos fuisse. Itaque id, quo maxime adversarii niti videbantur, ut ostenderent, Christum se talem Dei filium fecisse, qui ex ipsius Dei substantia sit generatus, adeo ut auderent affirmare, illum, quia id, cum sibi objiceretur, non diluisset, sed, ut verum, admisisset, in ista confessione, quod ipse ex Dei ipsius substantia esset genitus, mortuum esse; idipsum, inquam, maxime ostendit, Christum nihil tale, nedum confessum fuisse, sed ne cogitasse quidem, dum agerentur ista.

Per ea, quæ hactenus à nobis disputata sunt, abunde ostensum videtur, assumptionem hujus argumenti, quæ erat, Christum genitum esse ex substantia Dei Patris, merito à nobis negatam fuisse, nec adversarios quidquam solidi ad eam probandam attulisse. Diximus autem in initio, non solum assumptionem, sed ne consequentiam quidem hujus argumenti admittendam esse. Posito enim, quod Christus genitus sit ex substantia Dei Patris; non tamen sequitur, eum esse unum & eundem Deum cum Patre. Ut enim hoc sequatur, necesse est, ut in generatione totam & eandem numero substantiam Patris acceperit. Hoc autem, cum omnino alia sit persona Patris, alia filii, nullo pacto fieri posse, supra breviter docuimus. Nam si dicatur, immo fieri non potuisse, ut partem tantum substantiæ Dei Patris, aut eam totam quidem, sed non eandem, nisi specie, non autem numero, acceperit; Respondeo, de tota accipienda non numero, sed specie, eadem, me quidem fateri id nullo modo fieri posse: sed tamen magis impossibile esse, ut una & eadem numero essentia tota pluribus personis sit communis. Hoc enim implicat contradictionem; illud vero minime; sed tantum contradicit ei quod pro concesso ponitur, & de quo ex divinis testimoniis inter omnes constat: nempe Dei substantiam sive essentiam ita esse numero unam ut nulla ratione multiplicari queat. Verum, quod attinet ad partem substantiæ accipiendam, etiamsi Dei substantia similiter nulla ratione videtur posse admittere, ut ex ea portio aliqua derivetur; tamen hoc nec contradictionem ullam implicat; nec rei ulli pro concessa positæ aut sacris testimoniis testatæ contradicit. Unde concludendum est, si statuatur, Christum ex Dei substantia fuisse genitum: portionem ex Dei Patris substantia derivatam fuisse, ex qua Christus constet; quemadmodum ex antiquioribus Theologis Christianis Tertullianus, Lactantius & alii sensisse videntur. Sin autem hoc fieri non posse contenditur, agnoscendum est, non recte fuisse constitutum, Dei filium ex Patris sui substantia fuisse generatum; quippe quod fieri nequeat, nisi vel in istud, vel in multo majora absurda incidatur; ac denique quærendum, quomodo igitur Deus filios generet: atque investigandum, qua ratione Christus sit unigenitus sive unicus & singularis Dei filius, quamvis, ut & alii Dei filii, ex ipsius Dei substantia minime sit generatus. Quod tametsi à nobis satis jam explicatum fuisse videri potest; tamen accuratius aliquanto tota de re, quam brevissime fieri poterit, nobis adhuc explicandum censuimus.

Apparet igitur, necesse esse, ut quando nullo prorsus pacto fieri potest, ut Deus ex sua substantia generet, qui ejus dicuntur filii atque ab eo geniti, per similitudinem aliquam ita dicantur, quam cum iis habeant, qui ex sub-

ex substantia alicujus generantur; hæc siquidem demum, proprie dicta, est tum generatio, tum filiatio; Habeant, inquam, considerari respectu Dei, quemadmodum illi respectu ejus, ex quo sunt geniti. Hæc autem similitudo duplex esse potest; aut, videlicet, in ipsa persona, aut in modo existendi. In ipsa persona intelligo, ut quemadmodum ii, qui ex substantia alicujus generantur, similes sunt & substantia, & qualitatibus illi, ex quo sunt geniti; sic isti Deo sint similes in iis, quæ Dei sunt propria; cujusmodi sunt sapientia, sanctitas, immortalitas, dominatio, &c. In modo autem existendi intelligo, vel quia, ut existerent tales, Dei actio & operatio intervenerit, ut actio & operatio intervenit illius, ex cujus substantia quis sit generatus, ad hoc, ut ei similis existeret: vel quia ipsum suum esse, seu quod simpliciter extiterunt, ex tali Dei actione & operatione habeant, quæ aliqua ratione actioni & operationi respondeat illius, ex cujus substantia quis generatus, unde habuit, ut existeret. Hujus autem rei, quam postremo diximus, nullum revera exemplum habemus nisi in Christo Jesu, qui, ut supra docuimus, hoc ipsum quod extiterit, id est, conceptus & natus fuerit, ex tali Dei actione & operatione habet, quæ viri gignentis actioni & operationi respondet; quod nec in Angelis, nec in ulla alia re creata contigit. Adeo ut, quatenus simpliciter existunt, non geniti à Deo sed creati tantum dici possint, quicunque præter Christum filii Dei appellantur: Christus vero, quatenus simpliciter existit, non creatus modo a Do, sed etiam ab ipso genitus merito dicatur. Ex quo, ut dictum fuit, consequitur, ut naturalis Dei filius jure appellari queat, & quidem solus naturalis, ac propterea unigenitus: præsertim inter homines, quorum respectu potissimum unigenitus Dei filius est appellatus. Angeli enim eatenus tantum naturales Dei filii dici nequeunt, quatenus non sunt ab initio nati Dei filii; quamvis alioqui nunquam non fuerunt filii Dei: ut pote tales ab ipso initio creati. Homines vero, qui filii Dei sunt, præter unum Jesum Christum, ab ipso initio nec nati, nec creati sunt Dei filii, sed postea facti. Itaque apparet, esse quiddam medium, in filiatione divina, inter naturalem, & adoptivum filium. Qui enim non prius extitit, quam Dei filius fuerit, nempe quia talis creatus sit; is sane adoptivus dici nequit; si ut diximus, creatus tantum Dei filius, non etiam natus est. Hinc constat, non recte Bellarminum locutum & una cum ipso Vujekum fuisse, cum Angelos Dei filios adoptivos nominarunt. Quin etiam, proprie loquendo, ne homines quidem ipsi, qui Dei filii sunt, adoptivi Dei filii dici debent; quamvis nec nati sint ab initio nec creati Dei filii. Adoptivus enim filius is est, qui pro filio quidem habetur, sed tamen revera non est filius. Atqui homines, qui Dei filii sunt aut dicuntur, præsertim Christiani, revera sunt Dei filii; ut quidem filios Deus generat. Propterea eos genuisse Deus dicitur, ut supra, sacris testimoniis citatis, ostendimus. Nemo vero dicet, se genuisse filium suum adoptivum. Ex quo concludendum est, cum scriptura, de filiatione Christianorum loquens, eo vocabulo utitur, quo adoptio significari solet, id est, vocabulo υἱοθεσίας, non aliam ob causam id facere, nisi quia, ab initio, nec nati, nec creati sunt Dei filii: sed postea facti, & tamen simul geniti, per eam, scilicet gignendi actionem, quæ in Deum cadit. Et certe Paulus, cum ait nos expectare υἱοθεσίαν quod Latine legitur, *adoptionem*, non intelligit, nos expectare, ut pro Dei filiis habeamur: sed, ut revera simus, id est, immortales reipsa efficiamur. Sequitur enim statim, *redemptionem corporis nostri*; quod declarat, quæ sit ista adoptio, quam expectamus. Christus siquidem ipse affirmat, eos, qui digni fuerint habiti sæculo illo futuro & resurrectione ex mortuis, fore Dei filios, ob id quod resurrectionis sint filii, Luc. 20. 36.

His ita constitutis, videamus nunc, qualis & quomodo Jesus Christus sit Dei filius. Jam dictum, est eum filium naturalem esse, propterea quia natus sit Dei filius. Verum cum filiatio ex Deo similitudine potissimum contineatur, quam quis cum Deo habeat; potest ipse Christus, quatenus propter hanc causam, præter illam, quod existentiam suam per Dei actionem & operationem habet similem ei, per quam existunt ii, qui ex Patris sui substantia sunt geniti, Dei filius est non modo naturalis, sed etiam adoptivus Dei filius dici, eo sensu, quo, ut dictum est, scriptura homines Christianos adoptivos Dei filios vocat; nempe quia similitudinem, quam cum Deo habet, non in ipsa conceptione & nativitate habuit; sed postea ex Dei dono & gratia illam adeptus est. Quæ quanto major & multiplicior (ut ita dicam) in dies in illo fuit: tanto excellentior Dei filius est factus, & non semel, neque una ratione à Deo genitus: non declaratione tantum, ut ex parte sensisse Hilarius * videtur, qui eum & in nativitate ex virgine, & in baptismo, & in resurrectione a mortuis generatum à Deo fuisse, agnoscit: sed etiam effectu ipso, id est per adeptionem ejus cum Deo similitudinis, quam antea vel omnino non habebat, vel non tantam. Similitudinem cum Deo immortalitatis non habuit Christus ante resurrectionem suam. Propterea merito Paulus Act. 13. 33, verba Psalmi, *Ego hodie genui te*, ad Christi resurrectionem retulit. Ubi tamen notandum est, & in hoc, & in aliis locis non paucis, simplici Christi resurrectionis nomine, totum id intelligi, quod post resurrectionem ipsam est consecutum; adeo ut non solum immortalitas, sed plena Christi glorificatio, & ad Dei dexteram sessio eo nomine significetur. Quocirca Paulus, cum, huc locum Psalmi accommodans, satis aperte docet, tunc Christum à Deo generatum fuisse, cum ab eo resuscitatus fuit, non immortalitatis tantum, sed potestatis quoque ac dominationis Christi, ac denique regni super Dei populum rationem habuit. Quod vel inde perspicuum est, quod ait, Deum, quod patribus promiserat, filiis præstitisse, cum Christum resuscitavit. Promiserat autem illis regem tanta potestate præditum, ut eos plane servare posset, illisque benedicere, id est, felices ipsos ac beatos reddere. Itaque non una ratione generatus est Christus Dei filius in resurrectione sua. Tunc enim non modo immortalitate similis Deo est factus, sed, quod multo est præstantius divino etiam imperio ac potestate absoluta (in iis scilicet, quæ ad Ecclesiam ipsius quoquo modo pertinent, aut pertinere possunt) in ipsam mortem atque infernum, & in omnes sive in terra sive in cœlo existentes, quantumvis excellentissimas, res creatas. Hinc apparet, Christum, ante resurrectionem suam, fuisse quidem Dei filium, propter similitudinem, quam cum ipso habebat, imperii ac dominationis: jam enim & mari, & ventis, & morbis, & morti, quatenus ad hanc præsentem vitam spectat, & dæmonibus ipsis imperabat; sed tamen tanto excellentiore ratione Dei filium, propter eandem cum Deo similitudinem, post resurrectionem fuisse, quanto major tunc fuit, quam antea, similitudo ista. Tunc enim, ut cætera, omittam, & in ipsum infernum, id est, in mortem, quatenus etiam ad æternam vitam reipsa dandam pertinet, seu in ipsam æternam mortem, inque ipsos omnes Dei Angelos imperium ac dominationem primum est adeptus. Quæ res ad absolutam illam potestatem, de qua antea diximus, & Ecclesiæ gubernationem, & sic ad Christum illum Dei omnino efficiendum (Jesum enim Nazarenum, qui crucifixus fuerat, factum à Deo Dominum & Christum fuisse, legimus Act. 2. 36.) prorsus necessariæ erant. Ostendimus autem supra, idem in Sacris Literis esse Christum Dei, & singularem illum Dei filium, ac consequenter unigenitum. Id quod res ipsa clamat; cum & ea, quæ Christum Dei efficiunt, res sint alioqui ipsius Dei propriæ, omniumque excepta ipsa divina essentia præstantissimæ, & uni tantum Christo Dei contingant; qui non nisi unus est. Nec enim plures uno, populi Dei cœlestes reges

* Hilar. in Psal. 2.

sunt

sunt aut esse possunt. Quamvis autem Jesus ante resurrectionem ista omnia non haberet; Christi tamen nomine etiam tum jure est appellatus: non tantum quia jam huic tanto tamque absoluto imperio ac potestati destinatus ab ipso Deo fuerat; sed etiam, quia, ut diximus, hujus imperii ac potestatis partem, quæ propria Christi est, jam fuerat adeptus. Adeo ut illam, ut quidem faciebat, cum aliis communicare posset, eamque ipse dare; ut diserte Euangelistæ testantur Matth. 10. 1. Marc. 3. 15. Id, quod nulli alii, præter ipsum, est à Deo concessum, & consequenter, cum hoc proprium alioqui ipsius Dei sit. liquido apparet, singularem quandam habuisse Christum cum Deo ipsius Dei opera, etiam, dum hic mortalis ageret, similitudinem; & propterea et jam tum, hujus rei nomine, unigenitum Dei filium fuisse. Quæ similitudo adeo post resurrectionem aucta est; ut tunc demum, immortalitatis similitudine præsertim adjuncta, qua antea carebat, merito à Deo generatus dicatur. Et idcirco idem Paulus, qui Psalmi verba, *Filius meus es tu; Ego hodie genui te*, ad Christi resurrectionem accommodaverat, ad Romanos scribens, diserte ait, Christum ex resurrectione mortuorum definitum, id est, constitutum fuisse Dei filium. Est enim Græce ὁρισθέντος. Quæ vox non *prædestinatum* aut *declaratum*, ut Latinæ interpretationes fere habent, sed *definitum*, ut Castellio vertit, id est, *constitutum* proprie significat. Quanquam si vocem prædestinati retineas, quam vulgata editio habet; multo magis apparebit, Christum, ante resurrectionem, filium Dei plene ac perfecte non fuisse; cum hac ratione, ne ex ipsa quidem resurrectione talis continuo extiterit: sed tantum, ut talis esset, prædestinatus fuerit. Id quod vere dici potest, si resurrectionis nomen pro ipsa modo, ut Pauli verba sonant, resurrectione à mortuis accipias, citra ea, quæ illam, postmodum sunt consecuta. Christus siquidem, simul atque a mortuis resurrexit, quamvis & immortalitati, & supremæ in omnes res creatas potestati excellentiore modo, quam antea, destinatus fuerit, quippe, cui, ad ista consequenda, nihil jam faciendum restaret; tamen, quamdiu adhuc in terris fuit, sicut supremam illam potestatem reipsa non est adeptus, nec ad Dei dexteram reipsa constitutus; sic naturam immortalem reipsa non induit. Hoc enim vel ex eo patet, quod post resurrectionem revera comedit ac bibit, quod ii facere nequeunt, qui naturam immortalem habent; revera, inquam, ut fidem faceret, se spectrum non esse, & vere à mortuis resurrexisse; ut ex ipsis locis colligitur, ubi, eum post resurrectionem comedisse ac bibisse legitur, Luc. 24. 41, &c. Act. 10. ℣. 41. Et sane ob hanc causam, videlicet, ut suæ resurrectionis fidem faceret, oportuit, eum, tantisper, dum hic fuit, naturam immortalem non induere. Alioqui ejus discipuli eum aspicere atque agnoscere non potuissent; neque enim mortales oculi immortalium corporum splendorem ferre queunt; & necesse fuisset, illum priorem speciem sui corporis assumere; & sic Apostolorum, & aliorum, quibus apparuit, sensibus imposuisset potius, quam sui ipsius redivivi certam fidem fecisset. An fortasse credibile est, corpora nostra, postquam immortalia fuerint facta, vestigia vulnerum, quæ mortales acceperimus, revera habitura? Atqui Christus, post resurrectionem, vulnerum, quæ, dum cruci affigeretur, ibique jam affixus accepit, vestigia revera habuit; iisque, ad suam resurrectionem confirmandam; uti quodammodo necesse habuit Luc. 24. 39, 40. Joh. 20. 25, & 27. Sed hæc obiter, constat igitur, ut ad propositum revertamur, Christum ante resurrectionem Dei filium plene ac perfecte non fuisse; cum illi & immortalitatis & absolutæ dominationis cum Deo similitudo deesset. Immortalitatis autem nomine in tota hac disputatione non simpliciter naturam ipsam immortalem, sed cum beatitudine conjunctam intelligo, Latinos antiquos scriptores, & inter ipsos Christianos, Lactantium præcipue imitatus. Verumtamen sanctitatis & sapientiæ similitudinem cum Deo perfecte habuit Christus, etiam ante resurrectionem. Ac propterea, præter causas ante expositas, jure, pro eo tempore, Dei filius est appellatus & quidem unigenitus; cum nemo alius, præter ipsum, in hac vita mortali perfectam utramvis harum cum Deo similitudinem habuerit. Nec tamen illas naturales habuit, id est, cum iis non est conceptus & natus; & idcirco, earum respectu, naturalis Dei filius dici nequit. Unde apparet, ejusdem rei respectu, Christum unigenitum Dei filium esse, nec tamen naturalem: multumque abesse, ut unigeniti appellatio, cum de divina filiatione agitur, naturalem filium omnino arguat, quemadmodum adversarii opinantur. Nam, quod ista duo naturalia, eo sensu, quem jam explicuimus, Christus non habuerit, ad hunc modum probatur. De sapientia aperte Lucas testatur, eum & sapientia, & ætate, & gratia profecisse, tum apud Deum, tum apud homines. Quod si perfectam sapientiæ cum Deo similitudinem ab ipso ortu habuisset; certe sapientia, ut ætate, proficere, id est, augeri apud Deum non potuisset. De sanctitate autem, id est, justitia & vitæ integritate divina ac cœlesti, res ipsa loquitur. Quandoquidem ea in infantem non cadit, & rationis usum in homine ejusque actionem requirit. Hancque non minus, quam sapientiam, una cum ætate in Christo auctam fuisse, quamvis, prout ætas ferebat, semper perfecta fuerit; illud indicat, quod gratia apud Deum ipsum, profecisse Christum Lucas scribit, id est, in dies illi gratiorem fuisse. Quod fieri non potuisse videtur, si ab ipso ortus initio, non solum pro ætate, sed etiam omnino absolute, perfecte justitia & vitæ integritate illa, de qua loquimur, Christus fuisset præditus.

Arbitror, me satis dilucide ostendisse, quomodo Christus sit Dei filius: & quidem unigenitus, quamvis ex ipsius Dei substantia generatus non fuerit. Ubi illud potissimum est memoria tenendum, quod de ipsa Christi Dei appellatione, & re, quæ illi subest, disputavimus. Hoc enim per se & excellentissimam, quæ esse possit, & unicam ex Deo generationem ac filiationem potissimum continet atque demonstrat.

Itaque tandem videre possunt pii ac cordati omnes, qualem vim habeat ad probandum, quod Christus sit ille unus verus Deus, adversariorum argumentum ex eo ductum, quod Christus sit Dei filius; quidquid huic voci filius addatur; quando ostendimus, ne id quidem satis futurum, si adderetur, ex ipsa Dei substantia generatus; si modò alioqui fieri posset, ut Deus ex sua ipsius substantia generaret. Quinimmo hoc argumentum contra ipsos retorquetur; estque unum ex potioribus ad eos falsæ opinionis redarguendos. Nemo enim sui ipsius filius esse potest. Quare, si Christus est illius unius veri Dei filius, nequit ullo pacto fieri, ut ipse Christus sit ille unus verus Deus. Atque hoc ipso argumento, ad hoc ipsum probandum, videtur uti Ignatius, aut quisquis fuit auctor illius Epistolæ, quæ, sub ejus nomine, ad Tarsenses inscribitur. Disputans enim, ut ex ipsius Epistolæ propositione apparet, inter cæteros, adversus illos, qui dicebant, Christum esse illum Deum, qui est super omnia: sic ait (ut quidem habet Latina editio, quæ ante Græcam, ni fallor apparuit) *Et quia non est ipse ille, qui est super omnia Deus, sed filius ipsius, &c.* In Græco hoc loco additur post vocem *Deus & Pater*. Quæ lectio, de qua merito suspicari possumus, ne non sit vera, si tamen vera est, non ita est accipienda vox Pater, quasi ad distinctionem sit posita inter Deum Patrem, & Deum filium: sed ad illum unum Deum, qui absolute est super omnia, melius exprimendum; quippe cum solus Pater hic Deus sit. Probatur hoc primum, quia paulo ante, cum auctor Epistolæ proponit, contra quos sit disputaturus, ne in Græco quidem *patris* vox habetur; sed ut Latine, ad hunc modum, si verbum verbo reddas, legitur, *Alis autem, quod ipse est ille super omnia Deus.* Deinde, quia si mens illius scriptoris fuisset, tantum Deum Patrem à Deo filio distinguere, supervacanea fuissent

verba

verba ista, *ille super omnia Deus.* Immo ejus menti contraria. Istis enim verbis, quamvis vox *pater* adjungatur, negari plane videtur, Christum esse illum Deum, qui est super omnia. Quare dicere simpliciter debuisset, *Et quia non est ipse pater, &c*, ac similiter in propositione dicere, se audivisse, quosdam esse, qui dicerent, non quidem, Christum esse illum super omnia Deum, sed, Christum esse ipsum Patrem. Verum jam ad secundum hujus tertiæ classis argumentum dissolvendum accedamus.

Responsio ad II. Argumentum.

Secundum igitur argumentum bis verbis formatum est, *Luc.* 1. 16. *Angelus Gabriël de Sancto Joanne sic ait*: Multos filiorum Israël convertet ad Dominum Deum ipsorum: & ipse præcedet ante illum in Spiritu & virtute Eliæ. *Dominus Deus Israëlis (quemadmodum omnes, & præcipue Anabaptistæ confitentur) solus est Deus verus. Atqui hic Angelus vocat Christum Dominum Deum Israëlis; ut Irenæus, Ambrosius, Euthymius, Beda, & alii doctores scribunt in hunc locum, nec potest aliter intelligi. Nam hæc verba*: Et ipse præcedet ante illum, *non possunt referri ad ullum alium, nisi ad Dominum Deum Israëlis, hoc eodem in loco ante commemoratum. Certum autem similiter est, Joannem præcessisse Christum, non autem Deum patrem.* Eduxit Deus Israëli salvatorem Jesum (*ait Paulus Act.* 13. 24.) & ante faciem adventum ejus prædicavit Joannes baptismum pœnitentiæ. *Quod & verba illa confirmant*: Multos filiorum Israël convertet ad Dominum Deum ipsorum. *Joannes enim non conabatur convertere homines ad ullum alium, nisi ad Christum; quem assidue annunciabat. Propterea, simul atque vidit Jesum, dixit verba illa*: Ecce agnus Dei, qui tollit peccata mundi *Joan.* 1. 29. *Et confestim ad verba ista Andreas, qui erat discipulus Joannis, convertit se ad Christum Dominum, & secutus est eum. Et sic Christus est Deus Israëlis, idem qui & pater ejus.*

Huic argumento revera satis factum fuit in responsione ad undecimum argumentum primæ classis. Verumtamen hic etiam aliquid ad illud penitus dissolvendum dicemus. Primum igitur negamus, Johannem non præcessisse ante Deum Patrem, propter eas causas, quæ supra explicatæ fuerunt. Et dicimus, in eo ipso loco, ex quo hoc argumentum ductum est, satis expressum fuisse, quomodo Johannes ante Deum ipsum Patrem præcesserit, & quid sibi velint illa verba, *Et ipse præcedet ante illum.* Ad finem enim versiculi legitur, *parare Domino plebem perfectam.* Ecce quid fuerit, præcessisse Johannem ante illum, id est, Deum, & quidem Deum Patrem; nempe venisse paratum illi populum perfectum, vel potius, ut Græcum verbum sonat instructum. Nomen enim Domini ad Christum referri non debere, id suadet, quod in Græco est κυρίῳ, sine articulo. Qua de re supra à nobis dictum. Deinde dicimus, pronomen ejus relativum; Hebraico more, potuisse poni pro antecedente; ut, scilicet, non referatur ad Deum Israëlis proxime nominatum, sed Christum ipsum, quamvis antea non nominatum significet. Hic autem Hebraicæ linguæ usus in ipso N. T. alibi invenitur; præsertim vero apud Johannem in prima ejus Epistola 2. 3. Potissimum autem apparet illo dicto cap. 3. 2, ubi, similiter ut hic, quamvis Deus & Deus quidem Pater nominatus antea fuisset; subjunguntur tamen illa verba, *Scimus, quoniam, cum apparuerit, similes ei erimus; quoniam videbimus eum, sicuti est.* Certum enim est, verbum *apparuerit*, & consequenter pronomina *ei*, & *eum*, ad Christum referenda esse, non autem ad Deum Patrem: & perinde haberi ac si scriptum fuisset, *Scimus, quoniam, cum apparuerit, similes Christo*, seu *filio Dei erimus, &c.* Sic igitur hoc loco novum videri non deberet, si verba illa, *Et ipse præcedet ante illum*, ita accipienda essent, ac si scriptum fuisset, *Et ipse præcedet ante Christum*; si modo quis contendere velit, Johannem ante Christum tantummodo præcessisse. Præterea animadvertendum est in Græco pro ea voce, quæ in Latino est Ante, esse vocem ἐνώπιον; quæ Coram significat, sive in conspectu: verbum autem præcedet esse προελεύσεται, quod admodum usitate Progredietur significare potest. Et certe dictio Coram non bene jungitur cum verbo præcedendi. Itaque videtur, hoc loco non agi de præeundo ante Dominum Deum Israëlis, sed de progrediendo, id est, ambulando in conspectu ejus. Quid autem sit ambulare in conspectu Dei, sive coram Deo, declarant hæc loca in lib. Gen. 17. 1. XXIV. 40. XLVIII. 15, quæ lector inspiciat. Videbitur omnino hæc interpretatio, ut nova, sic plane dura; præsertim quia Angelus videtur prorsus ad vaticinationem Malachiæ respicere; ubi de præparanda via ante faciem domini verba fiunt. Atqui, si vocis ἐνώπιον vis & usus consideretur, quæ nunquam aliud significat, quam ut dictum est, Coram, sive in conspectu; non modo apposita, sed necessaria videbitur interpretatio, si non plane ista, quam attulimus, saltem ei non absimilis; per quam, videlicet, non præcessio ulla ante Deum Israëlis significetur, sed progressio aliqua in ejus conspectu. Jam apud Malachiam, in loco, ad quem Angelum respexisse constat, id est, cap ultimo, nihil dicitur de præcedendo Dominum, nisi in illis verbis, *antequam veniat dies domini magnus & terribilis*; quod præcessionis ante dominum genus nequaquam illud est, de quo hic Angelum agere necesse est, si ex ipsius verbis argumentum hoc, quod refellimus, eliciendum est. Capite porro tertio Malachiæ, si quis eo Angelum respexisse velit, etiamsi supra tacite quodammodo concesserimus, ibi agi de præcessione quadam, tamen hic aperte monemus, verba, *ante faciem meam*, idem significare posse, quod, in conspectu meo, quemadmodum ipsa sonant. Et apud omnes tres Euangelistas Matth. 11. 10. Marc 1. 2. Luc. 7. 27, ubi istius vaticinationis fit mentio, est in Græco vox ἔμπροσθεν, quæ rectissime Coram, sive in conspectu verti potest, immo in N. T. hæc est ejus vocis usitatior significatio. Et quidem vox Hebræa *Lepanai* vix unquam, nisi fallor, aliud significat, quam Coram me. Quocirca, cum Zacharias Johannis Baptistæ Pater dixit, Johannem præiturum ante faciem Domini, verum quidem dixit, quamvis, Domini nomine, ipsum Deum Israëlis intellexerit; sed non tamen censendus est Zacharias Malachiæ verba interpretari, vel potius ea inter sua verba inserere voluisse: sed plane similem sententiam, dum ad eum Malachiæ locum alluderet, protulisse. Quæ igitur à nobis hoc loco disputantur, non eo respiciunt, ut negemus, Johannem præcessisse ante Deum Israëlis: quomodo enim ex hoc minime concludatur, Christum esse illum Deum Israëlis, jam ex iis, quæ supra alibi disputavimus, intelligi potest; sed ut loca à locis distinguantur, & verba Angeli, quibus argumentum nititur, quod præ manibus habemus, præcessionis istius mentionem non facere agnoscatur.

Nam quod ex iisdem Angeli verbis colligitur, Johannem multos ex populo Israëlis convertisse ad dominum Deum ipsorum, id nullam penitus vim habet ad ostendendum, Christum esse istum Deum. Quandoquidem manifesto falsum est, quod in argumenti deductione dicitur, Johannem non fuisse conatum homines convertere ad alium, quam ad Christum. Cum potius aperte constet, eum ad Christum neminem convertere curasse, sed ne potuisse quidem. Convertitur enim quis (eo sensu quem hic intelligere est necesse) ad eum, cui antea merito, aliqua ratione adhærebat, & postea ab ipso, sine justa causa, alienus est factus; aut saltem, cui adhærendum esse, jam aliqua ratione aperte ac publice sit confirmatum. Atqui Israëlitæ, quos ad frugem revocavit Johannes, nunquam Christo prius ulla ratione adhæserant; nec, Christo adhærendum esse, aperte ac publice ante Johannis prædicationem ulla ratione confirmatum fuerat. Quare nec illos ad Christum convertere potuit: sed tantum, sicut fecit, eos ad illum mittere, utque in ipsum crederent, monere. Ad Deum igitur, non autem ad Christum, convertebat homines Johannes: quip-

quippe à Deo, cui vel ipsi, vel eorum majores aliquando adhæserant, immo ipsi adhuc se adhærere profitebantur, cuique adhærendum esse, infinitis modis antea publice atque aperte confirmatum fuerat, impura sua vita, & peccatis contra divinam legem, re ipsa alienos factos. Convertebat, inquam, prædicatione pœnitentiæ, ad quam illos, terrore impendentium alioqui pœnarum, adducebat. Pœnitentiam vero proprie ad Deum, quatenus à Christo distinguitur, referri, docent verba illa Pauli Act. 20. 21. *Testificans Judæis, atque Gentilibus in Deum pœnitentiam, & fidem in Dominum nostrum Jesum Christum.* Quod Johannes, conspecto Christo dixerit, *Ecce agnus Dei, qui tollit peccata mundi*: hoc non ostendit conatum convertendi populum ad Christum, si proprie loqui velimus; sed persuadendi, remissionem peccatorum in Christo quærendam esse. De Andrea, quod affertur, nihil ad rem facit; cum in historia non dicatur, Andream conversum fuisse ad Christum, sed tantummodo, illum fuisse secutum.

Responsio ad III. Argumentum

Tertium argumentum tale est: Joan. 5. 8. Eo magis Judæi Jesum interficere quærebant, quod non solum solvebat sabbathum sed etiam Deum vocabat Patrem suum, æqualem se faciens Deo. *Cum igitur Christus vocaret se ac faceret æqualem Deo: jam certe erat Deus verus, æternus, & summus. Nam, ut Chrysostomus, Cyrillus, Augustinus, & alii omnes Doctores scribunt in hunc locum, & quemadmodum ipse Joannes Euangelista testatur, recte hoc Judæi sentiebant, & vere hoc de Christo dicebant, quod vocaret se ac faceret æqualem Deo. Si enim hæc Iudæorum opinio falsa fuisset (ut recte notat Chrysostomus) tunc profecto aut ipse Christus Dominus, aut Euangelista* (sic habet Vujekus pro *Euangelista*) *id declarassent, ne erraremus in re tanta. Sicut, cum Christus Dominus dixit, se triduo templum denuo ædificaturum esse, Ioan. 2. 21. declaravit statim Euangelista, quod hoc dixisset de templo corporis sui. Et in alio loco: cum discipuli, ex verbis Domini, sibi persuaderent, Ioannem non moriturum; ipsemet Ioannes declarat, quod non dixisset Iesus, eum non moriturum Ioan. 21. 23. Atqui hic Christus Dominus non solum non reprobavit hanc Iudæorum opinionem, sed potius illam comprobavit, dicens, se ea facere, quæ & Pater facit. Et sicut Pater excitat quos vult; sic & filius. Et toto illo cap. 5. Ioan. variis modis ostendit se esse æqualem Deo.*

Respondeo, consequentiam hujus argumenti nullam esse, immo argumentum in Adversarios facile retorqueri. Tantum enim abest, ut ex eo quod Christus sit æqualis Deo, sequatur, ipsum esse æternum & summum Deum, ut potius ex hoc ipso necessario consequatur, Christum non esse æternum & summum Deum. Nemo enim sibi ipsi æqualis esse potest. Certum est autem, Deum cui Christus sit æqualis, esse æternum & summum Deum. Idque, ad argumentum Adversariorum concludendum, necessarium est; si tamen concludi ullo modo posset. Sed quominus concludi possit, obstat quod summus & æternus Deus unus tantum est; adeo ut ex hoc consequatur, argumentum in ipsos Adversarios, ut diximus, merito retorqueri. Præterea hic est fallacia A dicto secundum quid ad dictum simpliciter. Neque enim Christus simpliciter se Deo æqualem fecit; immo æqualitatis suæ cum Deo nihil diserte meminit, sed tantummodo dixit, *Pater meus usque modo operatur; & ego operor*; unde colligitur, ipsum se æqualem Deo fecisse. Itaque Christi cum Deo æqualitas, de qua Euangelista loquitur, huc tantum pertinet, atque hactenus tantum extenditur, quatenus ipse operatur, quemadmodum Deus seu Pater operatur. Quam æqualitatem in hoc ipso non esse omnimodam, declarant subsequentia verba ipsius Christi; quibus antecedentia ista explicat, & rem totam dilucide exponit. Inquit enim, *Amen Amen dico vobis, Non potest Filius à se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem. Quæcumque enim ille fecerit, hæc & Filius similiter facit.* Audis hic æqualitatem, quæ est inter Christum, & Deum, seu Filium, & Patrem in operando, & simul eadem in re inæqualitatem. Æqualitas est, quatenus filius ea facit, quæ Pater facit; Inæqualitas vero, quatenus Filius nihil potest facere à seipso. Quod profecto satis est ad demonstrandum, Filium non esse illum summum & æternum Deum. Quid enim absurdius aut impossibilius, quam summum illum & æternum Deum nihil à seipso facere posse? Pater igitur, qui sine controversia est summus ille & æternus Deus, à seipso, absque dubio, omnia facere potest, & sic magna inæqualitas in operando inter Patrem, & filium apparet; præsertim, si recte intelligatur, quid sibi velit, filium à seipso nihil posse facere. Id autem, quamvis alioqui per se clarissimum, declarat Christus illico subsequentibus verbis, *nisi quod viderit Patrem facientem.* Hoc enim perinde est, ac si dixisset, Nisi quod faciendi potestatem & jussum à Patre habuerit. Nam præterquam quod hic sensus omnino requiritur, propter antecedentia verba, quæ, ut diximus, per se sunt clarissima; certum est in Christi verbis idem esse, Filium videre Patrem facientem, &, Filio à Patre demonstrari opera, quod Christus mox subjunxit: non solum quia ipse loquendi formulæ id plane ostendunt, sed etiam quia sermonis Christi connexio idem prorsus suadet. Atqui, Filio à Patre opera demonstrari, aliud nihil est, quam, Operandi potestatem & jussum Filium à Patre habere; quemadmodum docet id, quod statim subjicitur, *Et majora his demonstrabit ei opera, ut vos miremini.* Quæ verba ostendunt, quidquid hoc loco Christus ait, non ad imaginariam illam ex Patre generationem æternam & necessariam, ut Adversarii facere consueverunt, per quam, scilicet, Christus potestatem acceperit ea faciendi, quæ Pater facit, sed ad liberam Patris voluntatem, & ad concessionem, in tempore, ut loquuntur, factam, referendum esse. *Demonstrabit*, inquit, quod denotat, demonstrationem istam aliud esse, quam aliquid, quod jam ab æterno perfecte extiterit. Verum ex demonstratione ista tantum proficisci operandi facultatem, quam Christus habet, apparet manifeste ex verbis illis, *Non potest filius à se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem.* Non igitur ab æterno perfecte in Christo seu in Filio operandi facultas fuit, & consequenter in operandi facultate non est Christus per omnia Deo Patri æqualis. Est autem animadvertendum, in verbis illis, *Quæcumque enim ille fecerit, hæc & filius similiter facit*, si dictio Enim suam propriam vim habet reddendi rationem, necesse esse, ut, *ille fecerit*, idem sit, quod, *illum facientem viderit*, id est, ut diximus, Ille concesserit ac jusserit. Sed & vox *similiter*, quæ subjicitur, &, in sequente periodo, repetita dictio Enim id prohibere omnino videntur. Quamobrem existimo, dictionem Enim in verbis istis vim consuetam rationem reddendi non habere, ut Rom. 5. 7. & alibi haud raro, eumque totius loci esse sensum, ac si Christus dixisset, *Quod dixi, patrem meum usque modo operari, & me quoque operari: id non ita intelligendum est, quasi per omnia me in operando parem Patri faciam. Vobis enim sancte ac constanter affirmo, me, a me ipso, nullam vim aut auctoritatem quidquam faciendi habere, sed, quidquid facio, id ex concessione & jussu Patris facere. Nihil tamen est adeo excellens ex iis, quæ Pater facit, quod ego quoque non faciam. Sic enim me diligit Pater, ut nihil faciat ipse, quod me facere non jubeat, ejusve faciendi potestatem mihi non concedat; ut suo tempore constabit. Nam & multo majora opera, quam ea sint, quæ me hactenus facere vidistis, concedet, mihi, & mandabit Pater ut faciam; adeo ut vos vehementer miraturi sitis*, &c. Satis est hactenus Christi verba paraphrasi explanasse, atque hac ratione planum fecisse, quam fallantur Adversarii, qui putant, ex Christi verbis, quæ subjunxit, postquam sensit, Judæos ex iis, quæ dixerat, collegisse, quod se æqualem Deo faceret, aperte constare, Christum professum fuisse, se simpliciter & absolute Deo æqualem esse, cum potius Christus contrarium manifeste fuerit professus;

tametsi,

tamersi, quod prius dixerat, Patrem operari, & se operari, interim constanter asseruerit, & explicando etiam amplificaverit; potissimum vero, cum sibi facultatem vivificandi quos vellet, ut Pater suscitat mortuos & quos vult vivificat, tribuere non dubitavit. Quod tamen, saltem ex parte, id est, quatenus vivificationem & suscitationem a mortuis ad vitam æternam complectitur, ad futurum tempus referri debet; licet, propter rei certitudinem, præsentis temporis verbis enunciatum fuerit. Id quod verbum Demonstravit, quod antecessit in illis verbis, *Et majora his demonstrabit ei opera*, ad quæ totum istud relationem habet, satis aperte docet. Jam enim ostendimus, & locus ipse omnino suadet, Demonstrari à Patre filio opera, idem esse, quod, Filium à Patre jussum & potestatem operandi accipere.

Potuissem, ad hoc tertium argumentum dissolvendum, aliam viam ingredi, cujus hic meminit Bellarminus *, & negare, Christum fecisse se æqualem Deo, ac dicere, non constare Euangelistam verba illa, *faciens se æqualem Deo*, ex suo, & non potius ex Judæorum tantum sensu protulisse. Nam, quod ex Judæorum tantum sensu protulerit, id indicare videtur, quod ibidem dicit, Jesum sabbatum solvisse. Satis enim constat Jesum contra Dei præceptum, de quiete die septimo servanda, nihil revera commisisse: sed tantum Judæis ita visum fuisse. Quod enim Bellarminus ait, parum referre, utrum Euangelista referat sententiam Judæorum, an exponat id, quod erat; quia, scilicet, Judæorum opinio vera esset; inepte hoc ab ipso dictum est, id est, cum manifesta principii petitione. Neque hanc ineptudinem excusat, quod deinde veram Judæorum opinionem fuisse, probare nititur, inquiens, Euangelistam, ut veram, illam exponere, id quod postea confirmare aggreditur. Hoc enim illi dicendum modo erat; videlicet, propterea parum referre, quia Euangelista ejus, ut veræ, mentionem facit. Sed præterea, hoc omisso, dico confirmationem istius rei, quod, scilicet, Euangelista, ut veram, Judæorum opinionem commemoraverit, nempe quia alioqui, ne erraremus una cum illis, falsitatis lectorem monuisset, esse valde infirmam. Satis enim Euangelista & habuit & habere debuit, sermonem ipsius Christi recensere, quo verba illa sua, ex quibus Judæi collegerant, eum se facere æqualem Deo, latissime explicat ac declarat. Ex qua explicatione & declaratione, ut ante docuimus, non obscure apparet, eum professum fuisse, se minime Deo Patri in operando absolute parem esse. Qua de re longe aliter ex Judæorum sensu, alioqui lector facile existimare potuisset.

Hanc viam, inquam, argumenti dissolvendi ingredi poteram; sed nolui. Quippe qui ex modo loquendi, quo usus est Euangelista, sentiam, eum omnino una cum Judæis censuisse, Christum, verbis illis, se æqualem Deo fecisse: verum, quod ad ipsum Euangelistam attinet, eo sensu, quem antea exposui. Verisimile enim plane est, si Euangelista de opinione tantum Judæorum loqui voluisset, quam ipse penitus improbasset; additurum fuisse verbum aliquod, quo id significaret, cum alioqui, ut ipse simpliciter locutus est, inquiens, *faciens se æqualem Deo*, necesse sit intelligere, hoc ipsum eum quoque sensisse, non minus, quam senserit, Christum appellasse Deum, Patrem suum; quod ab ipso, uno & eodem verborum contextu, proxime dictum fuerat. Nam quod ad Sabbatum pertinet, quod Christus solveret, Dico, revera Christum solvisse Sabbatum, antiquis Judæorum traditionibus inspectis, ad quam aliquo modo veram Sabbati solutionem, non autem ad falsam aliquam Christo à Judæis objectam Euangelista respexit, ejusque cum ita locutus est, rationem habuit.

* Tom. 1. col. 296. A.

Responsio ad IV. Argumentum.

Quartum argumentum, ductum ex loco Joh. 10. 30. breviter tale est: *Christus est unus essentia cum Patre. Ergo idem Deus est, qui & Pater.* Assumptio probatur ex prædicto loco; ubi Christus ait, *Ego & Pater unum sumus.* Consequentia per se patet, eo posito, de quo inter nos convenit, Dei essentiam unam tantum numero esse. Ad demonstrandum vero, Christi verba non nisi de unitate essentiæ accipi posse, non autem de unitate tantum concordiæ, tres rationes afferuntur, quas ipsius Vujeki & Bellarmini verbis deinceps exponemus.

Prima ratio est: *Christus Dominus, volens ostendere, non perituras suas oves, facit hoc argumentum.* Nemo potest oves rapere de manibus Patris mei, quia ipse major omnibus est. Ergo nec de manibus meis potest ullus oves meas rapere. Ego enim & Pater unum sumus. *Quod argumentum nullius ponderis esset, nisi illa verba,* Unum sumus, *significarent, unam & eandem esse manum. id est, potentiam Patris, & Filii. Quod si una & eadem potentia, jam certe una & eadem essentia. Nam in Deo idem est potentia, quod essentia.*

Secunda ratio apud Bellarminum (neque enim illam omnino recte Vujekus exposuit) sic habet: *Judæi, audito hoc verbo sustulerunt lapides, ut jacerent in eum. Ergo intellexerunt per illud;* Unum sumus, *Christum se vere Deum unum cum Patre prædicare; non enim lapidare voluissent, si tantum credidissent, Christum se dicere unum esse cum patre concordia voluntatis. Cum autem Judæi sic intellexerint, nec tamen Christus correxerit eorum sententiam, constat eos recte intellexisse.*

Tertia ratio hæc est: *Christus ipse exposuit, quid hoc sit,* Ego & Pater unum sumus. *Nam cum Judæi propter hoc eum vellent lapidare, dixit illis,* Vos dicitis, blasphemas, quia dixi, Filius Dei sum. *Et sic idem est, Ego & Pater unum sumus, quod Filius Dei sum. Sunt igitur unum non tantum consensione voluntatis, quæ esse potest etiam inter illos, qui non sunt consanguinei: sed sic unum sunt, ut Pater & filius unum sunt, hoc est, unitate naturæ.*

Respondeo ad argumentum, negando ejus assumptionem; quam ex Christi verbis illis, *Ego & Pater unum sumus*, neutiquam probari affirmo; cum aliunde constet, hoc ipsum, quod Christus & Pater unum sint, nullo modo ad essentiæ unitatem referendum esse. Ex verbis, videlicet, illis ipsius Christi ad Patrem de discipulis suis Joh. 17. 22, *Et ego claritatem, quam dedisti mihi, dedi eis ut sint unum, sicut & nos unum sumus.* Certum enim est, Christum non dedisse claritatem istam suis discipulis, ut fierent unum essentia, cum propter alias caussas, tum propter hanc, quod si de unitate essentiæ secundum speciem agatur: jam illi ab ipso ortu inter se istam habebant; sin vero de unitate essentiæ secundum numerum: hoc fieri nullo modo poterat. Respondet ad locum istum, vel ad similem isti eodem cap. ℣. 11. Bellarminus * una cum Cyrillo & Chrysostomo (quam responsionem Vujekus quibusdam additis, quibusdam rursus demptis, recitat) *Christum non velle, ut Apostoli sint ita unum omnino, ut sunt unum divinæ personæ, sed velle, ut Apostoli per gratiam Dei efficiantur unum ex concordia voluntatis, & eo modo imitentur divinas personas, quæ sunt naturaliter unum voluntate & consensu, & proinde etiam essentia. Non enim possunt naturaliter agentia libera idem velle, nisi habeant eandem numero naturam.* Hæc responsio, ad hunc modum explicata, futilis plane videtur, & Principii petitionem continere; nimirum pro concesso in ea sumi, esse divinas personas, id est, plures una esse personas in una Dei essentia, immo unam ex illis esse Christum. Quod re ipsa illud idem est; de quo disputatur, & ad quod probandum locus Joh. 10. 30. de cujus interpretatione agitur, allatus fuerat. Si dictum fuisset, potuisse Christum in loco Joh. 17. ita loqui, ut est locutus, etiamsi intellexerint, se ita unum esse cum Patre, ut eadem utriusque sit numero essentia; tolerabilius multo responsum esset; nec tamen tali responsione quidquam effectum fuisset. Dictio enim *sicut*, quæ in Christi verbis habetur, ostendit, ejusdem generis esse unitatem illam,

* Tom. 1. col. 298. D.

qua Christus & Pater sunt unum, cujus ea est, qua Christus curabat, ut sui discipuli unum essent: & idcirco ex eo, quod Christus & Pater unum esse dicantur, nihil posse concludi de eadem utriusque numero essentia; cum, ut dictum est, certum sit, discipulos non potuisse ejusdem inter se numero essentiæ esse: & ridiculum sit existimare, id Christum curasse. Animadvertas autem præterea, Bellarminum pro eo, quod dicere debuerat, Christum de unitate essentiæ suæ & Patris, etiam in loco isto, locutum fuisse, & inde voluntatis & consensus sui & Patris unitatem tacite collegisse, quam discipulos suos imitari velit; converso ordine, ex eo, quod Christus de unitate loquatur voluntatis & consensus sui & Patris, quam suos discipulos velit imitari, de unitate essentiæ Christi & Patris consequenter constare, dixisse. Quod nihil ad rem facit, cum hic quæratur, de qua unitate inter se & Patrem Christus loquatur: non autem quid ex illa colligi possit. Adde, quod si ex voluntatis & consensus Christi & Patris unitate, essentiæ quoque unitas omnino colligitur, & hoc satis Bellarmino est; nihil necesse fuit, ut tantopere Bellarminus laboraret in probando contra suos Adversarios, ex Christi verbis, *Ego & Pater unum sumus*, Christi & Patris essentiæ unitatem; cum ipsi Adversarii ultro & fateantur & velint, Christum, verbis istis, suæ & Patris voluntatis concordiam & unitatem significasse. Sed satis vidit ipse Bellarminus, collectionem istam non esse bonam; & propterea in sua hac præpostera ratiocinatione, cum unitatis meminit voluntatis & consensus in divinis personis, verbum Naturaliter adjunxit, & quod naturalis in divinis personis sit ista unitas, necesse habuit dicere, si ex ea unitatem essentiæ colligere voluit; tametsi id alioqui nihil ad similitudinem pertineat ejusdem unitatis, quæ, ut in suis discipulis sit, Christus curet; ea siquidem naturalis in Christi discipulis esse nequit. Quædam alia omitto, quæ Bellarminicæ isti hoc in loco ratiocinationi objici merito possunt; & ad ipsum argumentum ex Christi verbis Joh. 10. 30. ductum redeo; ac breviter concludo, ad ostendendum, hoc, quod Christus ait, se & Patrem unum esse, nullam per se habere vim demonstrandi, utriusque eandem essentiam esse, satis censeri debere, ex loco Joh. 17. docuisse phrasim istam, Unum esse, ad ipsos Christum & Patrem relatam, alium sensum habere. Quanquam, ad quoscumque illa relata inveniatur, si aliud significare deprehenditur, hoc similiter satis est ad argumentum, ex illis tantummodo Christi verbis extructum, penitus dissolvendum; ut, cum Paulus ait 1 Cor. 3. 8. eum qui plantat, & eum qui rigat, unum esse; vel, cum ad Galatas scribens, Gal. 3. 28. inquit, *Omnes enim vos unum estis in Christo Jesu*; sive, ut Græca exemplaria habent, *unus*; quod ad unitatem essentiæ declarandam multo magis pertinere videtur. Sensit hoc ipse Bellarminus, * & propterea tandem addidit, si ex hoc, quod Pater & Filius unum dicuntur, non omnino sequeretur, eos esse unum essentia; tamen locum Joh. 10. 30. non posse accipi, nisi de unitate essentiæ, propter rationem, qua ibi hoc dictum fuit, ut s. p. ostenderat. Itaque jam ad rationes respondeamus, quibus id ostendere est conatus.

Prima ratio nullas habet vires, duplici de caussa: Primum, quia de alia, quam potentiæ, unitate potuit Christus loqui: & tamen argumentum suum recte concludere: Deinde quia, etiamsi de unitate potentiæ omnino fuerit locutus; non tamen continuo inde sequitur unitas essentiæ. Quod attinet ad priorem caussam, Dico, Christi mentem hanc esse posse, tantam se habere cum Patre rerum & voluntatis conjunctionem, ut si quis velit ipsius oves de ejus manu rapere, prorsus idem sit, ac si de ipsius Patris manu eas rapere vellet; quod si nullo pacto fieri potest, ut quis de Patris manu eas rapiat: fieri etiam non posse, ut quisquam eas de ipsius manu rapiat. Hanc vero tantam conjunctionem non obscure præcedentibus verbis Christus indicaverat, inquiens, *Pater meus, qui dedit mihi* (subaudi *oves meas*) *major omnibus est; & nemo potest rapere* (subaudi iterum, *oves meas*) *de manu Patris mei*. Hic enim primum Christus profitetur, oves suas sibi datas fuisse à Patre; & sic indicat, eas non minus Patris, quam suas, esse: seque in illis possidendis ac gubernandis Patri subordinatum ab ipso Patre fuisse. Deinde apertius, quamvis sibi à Patre datas, in ipsius Patris manu adhuc eas esse ostendit, cum ait, neminem posse eas rapere de manu Patris sui. Sed Bellarminus ita hæc Christi verba commemoravit, ut nihil appareat in illis de ista tanta inter Patrem & Christum conjunctione. Non solum enim nullam mentionem fecit, quod dixerit, oves sibi datas fuisse à Patre; sed, cum meminit eorum verborum, *nemo potest rapere de manu Patris mei*, addidit simplicem vocem *oves*; cum tamen, *oves meas*, ut diximus, omnino sit subaudiendum. Cum vero conclusionem argumenti Christi exponit, *oves meas*, diserte apposuit. Quasi non de iisdem ovibus utrobique agatur, quæ & Patris & Christi sint: sed de diversis; & quasi Christus dixerit, Quemadmodum nemo potest de manu Patris mei oves ipsius Patris rapere; sic de manu mea meas oves nemo rapere potest. Cur vero? Nempe quia Ego & Pater ejusdem plane essentiæ, eoque & potentiæ sumus. Fuit hic sine dubio, ut alibi sæpe, astutulus Bellarminus; &, arte sua, locum sibi alioqui parum faventem, ac responsionem ad argumentum, quod inde una cum aliis adversariis nostris ducit, suppeditantem, obscurare est conatus.

Jam, quod attinet ad alteram caussam, cur prima Bellarmini ratio non recte fuerit conclusa, Dico, me libenter concedere, unitatem istam Christi cum Patre referri ad potentiam. Sed interim assero, eam non esse extendendam ultra limites ejus rei, de qua agitur, & similium: atque intelligendum, non quidem simpliciter & absolute, unam & eandem esse potentiam Christi & Patris, sed secundum quid, quatenus, scilicet, Pater cum Christo in regendis & servandis iis, quos illi dedit, suam potentiam communicavit: & quidem talem seu tam magnam, ut ea in re ipse Pater, id est, Deus habet. Nam de communicatione ista potentiæ Dei cum Christo, & quidem cum Christo homine, supra, non uno in loco, ex Sacris Literis testimonia sunt prolata, & infra fortasse proferentur.

Secunda ratio Bellarmini similiter vim nullam habet, nisi fortasse probandi, Christum non fuisse locutum de simplici tantum unitate concordiæ voluntatis inter se & Patrem. Sed nihil valet ad ostendendum, Christum non potuisse loqui de summa tantum inter se & Patrem conjunctione, non voluntatis modo, sed etiam rerum. Hoc enim per se satis erat ad Judæos impellendos, ut Christum lapidarent. Præterea haud verum censeri debet, Christum non correxisse sententiam Judæorum in interpretandis illis suis verbis, *Ego & Pater unum sumus*. Correxit enim omnino, simulatque ipsi istam suam sententiam declaraverunt; quæ erat, quod ipse faceret seipsum Deum. Nam, cum illi hoc intelligerent de tali Deo, qualis homo esse nequeat, seu de divinitate loquerentur, quæ cum homine communicari non possit, ut patet ex illis ipsorum verbis, *homo cum sis*; Christus responsione sua ostendit, se minime talem Deum seipsum fecisse unquam: sed tantummodo Filium Dei se appellasse, quia sanctificatus à Patre & missus in mundum fuisset: & consequenter hac ratione, & non alia, se Deum fecisse; ratione, videlicet, quæ in hominem cadere potest revera, & non per Idiomatum tantum (quam vocant) communicationem. Homo enim ipse revera & sanctificari à Deo, & in mundum ab ipso mitti potest. Nam Christus ipse Patrem rogat Joh. 17. 17, 18, ut eos sanctificet, quos sibi dedit, eosque se misisse in mundum ait, quemadmodum ipse à Patre in mundum missus fuerat. Minime est autem, Bellarminum, inanibus & falsis conjecturis conclusisse, Judæos sensisse, Christum, *per illud Unum sumus* (ipsius verbis utor) *se vere Deum una cum Patre prædicare*: cum id facere admodum in promptu haberet ex eo, quod,

* Tom. 1. col. 399. A.

quod Judæi ipsi declarantes in quem sensum verba illa Christi accepissent, ajunt, propterea se illum lapidare, quod cum homo esset, Deum se faceret.

Tertia ratio, quam inanis sit, immo quòd Adversariorum proposito adversetur, facile ex iis intelligi potest, quæ disputavimus contra primum hujusce classis argumentum; ubi ostendimus, ex eo, quod Christus sit Dei filius, non modo non probari, eum esse illum unum Deum, sive unius & ejusdem essentiæ numero cum Deo Patre suo: verum etiam necessario concludi, Christum non esse illum unum Deum. Adde, quod Christus, cum, Judæis respondens, ait, se dixisse *Filius Dei sum*, non est necesse, immo ne verisimile quidem, ut respexerit ad illa verba sua, *Ego & Pater unum sumus*; cum potius ex his verbis appareat (quod & verissimum est) eum alibi ante se Filium Dei appellasse. Christi sane mentem, in sua responsione, fuisse constat, docere, se non modo in istis, sed in nullis aliis suis verbis, Deum talem seipsum fecisse, qualem intelligere præseferebant Judæi, nihilque amplius sibi unquam tribuisse, quam quod filius Dei esset.

Ad ea, quæ hoc loco Vujekus ex Bellarmino accepta disputat adversus nostros homines, qui ajunt (quod & nos in secunda ratione confutanda attigimus) Christum correxisse opinionem Judæorum; si qua fuerint responsione digna, respondebitur in refutatione primi argumenti sequentis Classis, ubi examinanda erunt diligentius illa Christi verba, quæ nostri homines pro sua sententia afferunt eod. Joh. cap. ℣. 24. & deinceps. Hoc tantum in præsentia dicam, pessime Bellarminum ex eo, quod Christus affirmet, Patrem in se, & se in Patre esse, concludere, Patrem & Christum ejusdem naturæ sive essentiæ esse, quia, scilicet, hæc mutua inhabitatio non possit esse sine identitate naturæ. Ergo, si Bellarmino credimus, qui credit, quod Jesus est Filius Dei, & qui in charitate manet, is ejusdem est naturæ, id est, essentiæ cum Deo. Johannes enim in prima sua Epistola asserit 1 Joh. 4. 15, 16, utrumque istorum manere in Deo, & Deum in ipso. Ubi, Manendi verbo, mutua ista inhabitatio, quam Bellarminus urget, expressius etiam significatur.

Responsio ad V. Argumentum.

Quinctum argumentum his verbis expositum est: Joan. 14. 1. Creditis (Vujekus habet, Si creditis) in Deum, & in me credite, *inquit ipse Christus Dominus. Hinc deducit Augustinus & alii Doctores, Christum esse illum verum Deum quem Judæi colebant. Nam si non esset ille verus Deus, non posset sibi arrogare fidem; quæ illi soli debetur. Nunc autem perinde est, ac si diceret: Si in Deum creditis, in me quoque vobis credendum est, quem hic hominem videtis. Nam ego non solum sum homo, sed etiam ille Deus in quem vos creditis. Et addit ibidem* ℣. 7. Si cognovissetis me, & Patrem meum utique cognovissetis. *Item* ℣. 9. Philippe, qui videt me, videt & Patrem. *Ex quo loco Cyrillus concludit, Christum esse unum Deum cum Patre. Nam alioqui non esset verum, quod qui novit Christum, novit & Patrem; nisi esset una utriusque natura. Accedit quod Apostoli bene noverant, Jesum esse hominem bonum, sapientem, Prophetam & Christum. Et tamen illis Dominus ait:* Si cognovissetis me: *Et rursus:* Tanto tempore vobiscum sum; & non cognovistis me. *Hoc igitur illis deerat, ut cognoscerent, illum esse Deum verum, & unum cum Patre. Nam cætera jam cognoverant. Denique Philippus dixit:* ℣. 8. Domine ostende nobis Patrem & sufficit (apud Vujekum est sufficier) nobis. *Sciebant enim Apostoli, nihil homini posse sufficere ad salutem & veram beatitudinem sine cognitione veri Dei: quem verum Deum, Patrem esse non dubitabant. Propterea Christus respondens Philippo;* Philippe, qui videt me, videt & Patrem, *non satis fecisset quæstioni illius: nisi significare voluisset, se esse verum Deum, & unum Deum cum Patre; atque in cognitione sui salutem consistere, sicut in cognitione Patris.*

Respondeo, hic pro uno argumento seu testimonio sacro, ad argumentum formandum pro æterna & una cum ea, quæ Dei Patris est, divinitate Christi, nos quatuor argumenta habere, ex quatuor testimoniis ducta. Quod igitur attinet ad primum, ductum ex verbis illis ipsius Christi, *Creditis in Deum, & in me credite.* Dico tantum abesse, ut hinc probari possit, Christum esse illum unum Deum, sicut Pater est, ut contrarium aperte hinc colligatur. Distinguit enim Christus manifeste inter se, & Deum; & sic ostendit, alium esse se, & alium; Deum, illum unum; inquam; Deum. Nam Græce legitur vox Deus hoc loco cum articulo. Excipit Bellarminus, additam esse particulam Et, propter humanam Christi naturam; non autem ad distinguendum Christum à Deo. Respondeo, non potuisse propter humanam Christi naturam apponi particulam Et, nisi humana Christi natura hic per seipsa consideretur. Aliter enim, si Christus est ille unus Deus, non potuit inter ipsum & illum unum Deum poni particula ista; cujus, in tali verborum constructione, perpetuum officium est distinguere, & alioqui diversa, aliqua in re copulare. Necesse est autem, si Bellarminus velit, ex hoc loco concludi posse, Christum esse illum unum Deum, ut hic humana Christi natura nequaquam per se ipsa consideretur. Quanquam aliam ob caussam humana Christi natura non potuit hic per seipsa considerari; quia, videlicet, de credendo in ipsum Christum agitur, & quidem ejus generis fide, cujus est illa, qua creditur in ipsum Deum. Itaque, secundum ipsa Adversariorum placita, necesse est, ut divina Christi natura, si non sola, certe cum humana conjuncta, hoc loco potissimum consideretur: & consequenter Christus, quantus quantus est, ab illo uno Deo distinguitur. Nugatoria igitur est ista Bellarmini exceptio, & quam subjicit, à Vujeko recitata, verborum Christi interpretatio, ridicula & sibi ipsi contraria; dum facit Christum dicentem, *Ego sum ille Deus, in quem vos creditis:* Manifeste enim prius Christum se ab isto Deo distinguentem fecerat, ac dicentem, *Si in Deum creditis, in me quoque vobis credendum est.* Nec quidquam distinctionem istam & contradictionem aut tollit aut minuit id, quod utrobique addit de humanitate Christi; cum ipsemet ad suum argumentum concludendum, coactus fuerit interim non ipsius humanitatis, sed divinitatis rationem habere, quod quidem attinet ad credendum in ipsum Christum; quod illud est, de quo in Christi verbis agitur, & quod, ad argumentum hoc primum formandum, in medium allatum fuit. Nam quod in argumento dicitur, non potuisse Christum sibi arrogare fidem, quæ soli illi vero Deo debetur, nisi ipse esset ille verus Deus: Ad hoc respondeo, Christum ipsum alibi rationem istam dissolvere, cum ait Joh. 12. 44, *Qui credit in me, non credit in me, sed in eum, qui me misit.* Quamvis igitur Christus monuerit discipulos suos, ut, quando in Deum credebant, in se quoque crederent; non tamen sibi illam fidem arrogavit, quæ soli Deo debetur. Soli enim Deo ea fides debetur, quæ in ipso Deo terminetur & conquiescat, ut in prima & quatenus prima, sola caussa omnis felicitatis, omniumque bonorum. Christo hæc fides non debetur, etiamsi ipsi est confidendum. Confiditur enim ei seu in ipsum creditur, quia à Deo potestate nos felices faciendi donatus fuit & huic muneri præfectus. Quare non agnoscitur Christus, dum illi confiditur, prima caussa felicitatis nostræ: nec in ipso Christo fides nostra terminatur ac conquiescit; quæ semper in Deum, tanquam in ultimum suum scopum respicit: à quo omnis virtus & decretum nos servandi proficiscitur.

Ad secundum argumentum, quod elicitur potissimum ex illis ejusdem Christi verbis Joh. 14. 9, *Si cognovissetis me, & patrem meum utique cognovissetis;* Respondeo, si Christus de cognitione naturæ sive essentiæ

& suæ & Patris loqueretur, aliquam vim habiturum argumentum istud. Nunc autem, cum non de naturæ sive essentiæ cognitione, sed de cognitione, quod ad se attinet, muneris & doctrinæ, quod vero pertinet ad Deum, decreti ac voluntatis loquatur; nulla prorsus consequentia est, siquis ex eo, quod Christus dicit, se cognito, cognosci etiam Patrem concludat, utriusque unam & eandem essentiam esse. Quod autem Christus de cognitione naturæ sive essentiæ suæ & Patris non loquatur, docet primum ipse loquendi usus, in quo, Aliquem cognoscere, longe aliud perpetuo significat, quam ipsius essentiam nosse: Deinde docet, quod ex loco ipso patet, agi de cognitione doctrinæ & muneris Christi, ut dictum est; per quæ cognita ad cognitionem decreti ac voluntatis Dei Patris pervenitur: & consequenter ad conjunctionem cum ipso Deo, & ad beatam vitam, ut quilibet, antecedentia verba ab ipso initio cap. diligenter inspiciens, aperte visurus est, nec ullum indicium apparet, quod de cognitione essentiæ sermo esse queat. Præterea idem docetur ex verbis illis, quæ statim consequuntur, *Et nunc cognoscitis eum, & vidistis eum.* Neque enim aliud hic reipsa dicere voluit Christus, quam id, quod antea dixerat, *Et quo ego vado, scitis; & viam scitis.* Quod certe nihil quodammodo cum congnitione essentiæ Dei, quæ in hac vita mortali haberi potest, sed multum cum cognitione decreti & voluntatis divinæ commune habet. Ex eo enim qnod scirent, quo Christus iret, & qua via eo iretur, discipuli, Dei Patris decretum de ipsis ac voluntatem noverant.

Tertium argumentum, quod ducitur ex ejusdem Christi verbis, cum ait Joh. 14. 9, *Tanto tempore vobiscum sum: & non cognovistis me?* & ex illis etiam superioris testimonii primis verbis, *Si cognovissetis me*, infirmum admodum est; cum Christi mens non sit negare simpliciter, discipulos novisse ipsum, sive ex toto sive ex parte quadam: sed ostendere, mirum esse, si ipsum non noverint, & interim simul fateri, eos ipsum non novisse perfecte; licet omnia quæ ad cognitionem ipsius pertinent, aliquatenus novissent; cujusmodi sunt ea, quæ in argumento simpliciter novisse dicuntur. Neque enim noverant adhuc perfecte, quam bonus, quam sapiens, qualis Propheta, qualisve Christus Dei esset. Quod si modo hoc postremum perfecte novissent; satis illum cognovissent. Hoc igitur potissimum illud erat, quod ipsis ad Christi cognitionem deerat; scire, videlicet, ac cognoscere, qualis Christus esset, & quale regnum ipsius. Quod illi sine dubio non cognoverunt, nisi postquam Spiritum Sanctum acceperunt, resuscitato & glorificato Christo. Nam quod ista ante ipsius mortem non nossent, ostendit inter cætera ipsorum in resurrectione Christi incredulitas, quam illis ipse Christus exprobravit Marc. 16. 14. Siquidem, Johanne ipso teste Joh. 20. 9, adhuc scripturam ignorabant, quod oporteret illum resurgere à mortuis. De unitate autem essentiæ, quam Christus cum Deo haberet, quæque illis cognoscenda restaret, nullum indicium in universa Evangelica historia extat.

De quarto & postremo argumento ex ipsius Christi verbis similiter ducto Joh. 14. 9, *Qui videt me, videt & Patrem*, nihil est laborandum, ut illud diluamus. Neque enim ullo modo ex verbis istis colligi potest, in cognitione Christi salutem consistere, non secus atque in cognitione Patris: licet ea ad petitionem Philippi, *Ostende nobis Patrem*, omnino respiciant. Ex qua, propter subsequentia verba, *& sufficit nobis*, apparet Philippum in una Patris cognitione salutem posuisse. Immo ex hoc ipso id evidentius apparet, quod & ipsa Christi verba præ se ferunt: eatenus, videlicet, in Christi cognitione salutem consistere, quatenus, Christo cognoscendo, ejus pater cognoscitur. Nec aliter sane est intelligendum quod idem Christus alibi dixit Joh. 17. 3. Vitam æternam esse cognoscere Patrem, & ipsum Christum, Tantummodo addendum est, non modo; cognito Christo, cognosci Patrem, sed non nisi per Christi cognitionem ad Patris cognitionem perveniri: & propterea merito Christum dixisse, in ipso Christo cognoscendo vitam æternam consistere. Mirum est autem, Bellarminum affirmasse, Christum non satisfecisse quæstioni (petitioni, potius dicendum erat) Philippi; nisi significaverit, se esse unum Deum cum Patre; quasi Christus dixerit, idem per se esse ipsum cognoscere, quod Patrem cognoscere, & non aperte docuerit, qua ratione & modo ad ipsius Patris cognitionem, quam Philippus solum quærebat, perveniatur. Nam quod hæc ratio & modus sit ipsum Christum cognoscere; hoc, quod attinet ad id, de quo agebatur, ex accidente est. Nec ex eo ullo pacto concludi potest, Christum esse ejusdem essentiæ cum Patre; ut in refutatione secundi horum quatuor argumentorum demonstratum fuit.

Responsio ad VI. Argumentum.

Sextum argumentum hujus tertiæ classis sic habet: Joan. 16. 15. Omnia quæcunque habet Pater mea sunt. *Ergo filius habet etiam essentiam Patris. Nam ne quis dicat, hoc debere intelligi de aliis rebus, quæ non sunt in Patre: propterea supra dixit* ℣. 14. Ille (*spiritus*) me clarificabit, quia de meo accipiet. *Illud ergo est commune Patri & Filio, quod accipit Spiritus Sanctus ab utroque. Quid autem à Filio Spiritus S. accipit? scientiam sine dubio. Nam addit*: Quia de meo accipiet, & annunciabit vobis. *Et superius* ℣. 13. Non loquetur à seipso: sed quæcunque audiet, loquetur. *Est igitur una scientia Patris & filii. Sed scientia & essentia in Deo idem sunt, ut etiam Aristoteles cognovit intellectu naturali. Quapropter una est essentia utriusque. Et sic exponunt, omnes Doctores Catholici, Chrysostomus, Cyrillus, Augustinus, & alii in hunc locum.*

Respondeo, hæc verba per se, *Omnia, quæcunque habet Pater, mea sunt*, non posse, ex usu communi loquendi, referri ad Patris essentiam; ut ipse Bellarminus vidit: qui sibi ipsi opponit exemplum hujus locutionis in marito & uxore, cum dicimus. Omnia quæ habet vir, sunt uxoris. Nam quod in argumento dicitur, nihilominus hoc loco propterea referri, quod hæc communitas rerum inter Patrem, & Filium dicatur respectu ejus, quod Spiritus Sanctus accipit ab utroque (à Filio, dicendum erat) à Filio vero Spiritum Sanctum accipere scientiam, quæ in Deo idem sit, quod essentia: Respondeo, necesse esse, ex ipsorum Adversariorum sententia, ut vel id, quod Spiritus Sanctus hoc loco à filio accipere dicitur; non sit scientia, vel scientia in Deo non sit idem cum essentia, quidquid Theologi & Philosophi contra disputent. Essentiam enim Spiritus Sanctus, ut ipsis Adversariis placet, à Patre & Filio ab æterno accepit. Hoc autem loco agitur de re nondum accepta, sed quam accepturus Spiritus Sanctus esset. Inquit enim *De meo accipiet*. Præterea hic revera non agitur de scientia. Quod ex illis ipsis verbis constat, quæ statim adduntur, ex quibus, de ea agi, Adversarii colligunt; ex illis, inquam, *& revelabit vobis*. Neque enim scientiam, proprie loquendo, erat Spiritus Sanctus Christi discipulis revelaturus; nec scientia proprie revelari seu patefieri dicitur: sed dari seu donari. Non igitur ipsam scientiam Filii, seu Patris & Filii erat Spiritus Sanctus accepturus, sed res quæ ad Patrem pertinerent, quod attinet ad negotium salutis nostræ, & consequenter pertinerent ad Filium; cum quo, in negotio salutis nostræ, Pater omnia communicavit. Et idcirco ait Christus, *De meo accipiet, & revelabit vobis*, id est, Ea accipiet vobis patefacienda, quæ ad me attinebunt. In qua patefactione scientiam non quidem patefecit sed dedit Spiritus Sanctus discipulis Christi. Quæ tamen scientia, Dei essentialis scientia esse non potuit. Hæc enim nemini datur aut dari potest: quatenus, scilicet, est essentialis. Nam alioqui nemo negaverit, Deum scientiam suam communicare posse. Ex quo de summa

adver-

adversariorum argumenti fallacia apparet. Siquidem in eo tacite pro concesso sumitur, eum qui scientiam Dei secum communicatam habeat, non aliter eam habere posse, quam essentialiter, & eadem ipsa ratione, qua Deus illam habet. Concludamus igitur, etiamsi verissimum esset, scientiam in Deo idem esse, quod essentia, potuisse Christum dicere, se scientiam Dei patris sui habere: nec tamen inde colligi posse, eum eandem essentiam habere cum Deo Patre. Quandoquidem potuit Deus pater efficere, ut Christus ea sciat, quæ ipse scit, unde merito dicere Christus potuerit, se scientiam Patris habere, seu Patris scientiam esse suam; quamvis scientiam istam non essentialiter, ut in ipso Patre, sed (ut sic dixerim) effective tantum habeat. Et sic (arbitror) cuilibet constare potest, sextum hoc argumentum nihili æstimandum esse.

Responsio ad VII. Argumentum.

Septimum argumentum sumptum est ex confessione illa Thomæ Apostoli Joh. 20. 29. *Dominus meus & Deus meus. Certum est enim* ait Vujekus cum Bellarmino) *Thomam hic loqui de illo vero Deo Israelis, tum quia in Græco habetur articulus, qui significat illum verum Deum, tum, etiam quia Thomas, cum esset Judæus, non noverat alium Deum præter illum de quo scriptum est Deut* 6.6. Audi Israel, Dominus Deus tuus, Deus unus est. *Et addit Chrysostomus, Thomam, cum hæc dixit, implevisse verba illa Psalmi* 76. 3. Manibus meis Deum quæsivi, & non sum deceptus. *Dubium autem non est, quin in eo Psalmo de vero Deo Israëlis agatur.*

Respondeo, in Græco quidem esse articulum, sed tamen non habere hoc loco vim cujusdam singularis Dei declarandi seu significandi, propter additum nomini ὁ Θεὸς, id est, *Deus* pronomen μου, id est, *meus*. Quando enim ejusmodi pronomina nominibus adduntur, nec cum substantivo verbo nomina efferuntur: tunc solet articulus nominibus præpositus non habere vim suam consuetam, nec aliam singularitatem ejus rei, quam nomen, cui præponitur, significat, præter illam, quæ ex ipso addito pronomine colligitur. Ut exempli caussa, cum Christus ait Mat. 7. 9. *Quis est ex vobis homo, quem si petierit filius suus panem, numquid lapidem porriget ei?* certe non intelligit aliquem singularem seu unicum filium, sed quemlibet filium. Alioqui pessime ratiocinatus fuisset; cum nemo nostrum sit singularis seu unicus Dei filius. Et tamen in Græco nomini Filius est præpositus articulus; qui nullam aliam vim eo loco habet, præter eam, quam habet pronomen Suus nomini Filius additum: ut, scilicet, non de quocumque qui patrem habeat, sed de eo cujus pater sit is, à quo petit, hic agi intelligatur. Sic in loco nostro articulus nullam majorem vim habet, quam habeat pronomen Meus nomini Deus additum; scilicet, ut intelligamus, Thomam agnovisse Christum non cujuspiam modo alterius, seu quorundam aliorum Deum, aut simpliciter Deum; sed suum ipsius Deum; id est, non modo Dominum, quod prius expresserat, sed divinum Dominum: quem, nimirum, colere, cuique confidere deberet. Probatum est autem supra cap. 1. Christianos homines non tantum illum unum Deum, sed alium quoque id est, Jesum Christum hominem, divino cultu afficere debere. Præterea, quod attinet ad istum articulum sciendum est, eum posse ita accipi, ac si esset adverbium vocandi, & nomen Deus, cui præponitur, quamvis nominativi casus, casu vocativo elatum esset: vel articulum & nomen simul ita explicari, ac si simplex nomen sine ullo adverbio, vocandi casu elatum fuisset. Habes hujus rei appositissimum exemplum in illis Christi in cruce affixi verbis Mat. 27. 46. *Deus meus, Deus meus, ut quid me dereliquisti?* Pro eo enim, quod apud Matthæum est, Θεέ μου, Θεέ μου, id est, vocandi casus sine ullo adverbio, apud Marcum legitur Mat. 15. 24. ὁ Θεός μου, ὁ Θεός μου, id est, nominandi casus cum articulo sibi præposito. Est autem hoc, ut nominativus casus cum articulo loco vocativi casus accipiatur, non semel alibi in Novo Testamento usurpatum, & in Græca Psalmorum editione adeo frequenter, idque in ipso nomine Dei, & quidem cum exclamandi significatione (ut in proxime allatis Christi verbis ex Psal. 21. desumptis) ut vehementer miter Bellarminum, qui ad probandum, hic non fuisse Thomæ exclamationem ad Deum patrem, quemadmodum quidam sentiunt, ait non esse in Græco ὦ signum exclamantis, sed articulum.

Jam vero, quod attinet ad alteram rationem, præter articulum, qua consequentia hujus argumenti nititur: quod, scilicet Thomas, cum Judæus esset, nullum alium Deum agnosceret, præter illum unum Deum in Lege propositum; Respondeo, Thomam, cum verba illa proferret, non jam Judæum religione, sed Christianum fuisse, aut certe non simpliciter Judæum, sed Christianum quoque. Propterea non modo illum unum Deum Israelis, sed etiam Christum hominem, suum Deum agnovit, id est, sibi ab illo uno Deo divinæ potestatis plenum, regem datum, à quo æterna salus sibi expectanda foret: quemque, ut antea dictum est, divino cultu afficere deberet.

Postremo, quod ad locum Psal. 76. pertinet, huc à Chrysostomo accommodatum, Respondeo, in Hebræo aliter legi, immo in ipsa vulgata Latina & Græca translatione, secundum quam ibi habetur, Psalmi auctorem quæsivisse Deum tempore suæ afflictionis, extensis in nocte ad eum manibus. Quod nihil aliud est, quam, ipsum noctu, ut fit, intentius preces, ut sibi subveniret, Deo adhibuisse. Hoc autem nihil habet commune cum eo, quod Thomas Christum manibus tangere voluerit. Adde, quod nusquam (ni fallor) alibi reperies, prophetam in V. T. verba de seipso proferre, quæ typice ac prophetice ad aliquem ex Christi discipulis respiciant, immo ad alium quemvis, præter ipsum Christum; adeo ut iterum Bellarminum vehementer mirari cogar, qui ejusmodi nugis, in suo hoc argumento confirmando, quodammodo delectatus fuerit. Potuisset autem ad 7. hoc argumentum plenius diluendum, diligentius explicari vox Deus. Sed fiet id, Deo dante, in responsione ad 1. argumentum classis sequentis.

Responsio ad VIII. Argumentum.

Octavum argumentum ducitur ex verbis Pauli; Apostoli Rom. 9. 5. *Et ex quibus est Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula. Hic Christus* (inquiunt Bellarminus & Vujekus una cum multis Patribus, quos citant) *vocatus est verus Deus. Quandoquidem* (ajunt) *nemo est super omnia, nisi summus Deus.*

Respondeo, debuisse hoc argumentum aliter formari, cum argumentantes vim aliquam (immo Vujekus magnam) ponant in ipso nomine Deus, quo hic appellatus fuerit Christus; quamvis dicat Bellarminus, etiam sine nomine Deus argumentum valere. Certe in ipso argumento formando, nulla est ratio habita vocis Deus, qua Christus sit appellatus, sed tantum ejus sententiæ, quod Christus sit supra omnia. Jam, sive habeatur ratio vocis Deus, sive non habeatur; dato & concesso, quod vox ista in Pauli verbis legi debeat; Dico, nullam esse caussam, cur Erasmi interpretatio hoc loco rejiciatur: ut scilicet, verba illa, *qui est super omnia* &c. non referantur ad Christum proxime nominatum: sed ante ipsa punctum statui debeat, quod illa à superioribus sejungat, ita ut ad Deum absolute referantur, perinde ac si diserte scriptum fuisset; *Ille qui est super omnia Deus, sit benedictus in sæcula.* Simplex enim nomen Benedictus, idem valere posse, quod Benedictus sit, complura in vetere, & in Novo Testamento loca evidenter probant. Non est, inquam ulla caussa, cur hæc interpretatio, vel potius lectio & interpunctio Erasmi rejici posse videatur; nisi una tantum, quam Adversarii non afferunt; neque enim illam animadverterunt. Ea est, quod, cum simplex nomen Benedictus idem signi-

ficit quod Benedictus sit, semper fere solet anteponi ei, ad quem refertur, perraro autem postponi. Codicum scriptura, & Patrum auctoritas, ad interpunctionem istam refellendam, nullius est momenti. Patres enim eam lectionem & sensum sunt secuti, qui ipsorum sententiæ de divinitate Christi maxime visus est favere; & secundum eorum mentem codices à scribis sunt & in hoc, & in aliis locis interpuncti. Verum tamen, propter caussam istam, quam ego attuli, facile concedo, verba prolati Paulini testimonii omnia ad Christum referenda esse. Nego tamen hinc sequi, Christum esse illum unum seu summum Deum. Ex ipso enim Dei nomine illi tributo id concludi non posse, & supra alibi disputatum est, & infra apertius demonstrabitur. Ex eo porro, quod dicatur non simpliciter Deus, sed Deus super omnia; id similiter concludi non potest, cum ex compluribus Sacris Testimoniis constet Ephes. 1. 22. 1 Cor. 15. 27, 28. Hebr. 2. 6, &c, Deum illum unum & summum Christo omnia subjecisse, & quidem Christo homini. Qui propterea suo tempore subjicietur ei, qui ipsi subjecit omnia, ut ille unus & summus Deus sit omnia in omnibus. Itaque id, quod in argumento asseritur, & unde vis ipsius argumenti tota pendet, nihil esse super omnia, nisi summum Deum, id est, illum unum Israelis Deum, non est simpliciter verum, immo simpliciter prolatum manifestæ falsitatis divinis testimoniis redarguitur. Sed ita tantummodo est verum, si istud, Esse super omnia, intelligatur ex natura sua, sive ex seipso: aut si vox Omnia ita prorsus universe accipiatur, ut nihil omnino extra illum, de quo est sermo, excludatur. Jam, cum de Christo affirmatur, quod sit super omnia; neque id ex natura sua Christum habere, sed ex dono Dei, intelligendum esse, monent testimonia, quorum paulo ante meminimus, & vocem *omnia* non ita prorsus universe accipi, docet Paulus, inquiens 1 Cor. 15. 27, *Cum autem dicat omnia subjecta sunt* [*ei*] (id est, Christo) *sine dubio præter eum, qui subjecit ei omnia.* Adde, quod in loco isto Pauli Rom. 9. vox Græca, quæ reddita est *omnia*, non minus reddi potest *omnes.* Vox autem Omnes, simpliciter prolata, ad homines tantum referri solet, ut ex plurimis Sacrarum Litterarum locis, præter communem loquendi usum apertissimum est. Verum, quod, Christus sit super omnes homines, nullo pacto demonstrat, eum esse summum, sive illum unum Deum; cum testatissimum sit, Christum quatenus est homo, omnibus aliis hominibus superiorem esse, illisque dominari, & Christianorum omnium caput esse ac principem.

Responsio ad IX. Argumentum.

Nonum argumentum sic habet: *Ad* Gal. cap. 1. 12. Notum vobis facio Euangelium, quod prædicatum est à me, quia non est secundum hominem, neque enim ego ab homine accepi illud, neque didici, sed per revelationem *Jesu Christi. Et in initio ejusdem Epistolæ ait* ℣. 1. Paulus Apostolus non ab hominibus, neque per hominem, sed per *Jesum Christum* ac *Deum* Patrem, &c. *Ubi D. Paulus opponit Christum hominibus, ac propterea docet, Christum non esse purum hominem, ut Anabaptistæ illum habere volunt, sed esse etiam Deum, ut est Deus Pater. Et non solum opponit illum hominibus, sed etiam Angelis. Addit enim:* Licet nos aut Angelus de cælo euangelizet vobis præterquam quod euangelizavimus vobis, anathema sit. *Aperte igitur Paulus hoc loco separat Christum ab omni creatura, & eum Deo Patri quasi ex altera parte conjungit, docens, eum non esse creaturam, sed verum creatorem.*

Respondeo. Non potuit hoc argumentum à Bellarmino ita fulciri, ut valde infirmum nihilominus non sit. Nam, etiamsi totum concederetur, nihil amplius ex eo concludi posset, quam, Christum non esse purum hominem, neque Angelum, nec puram creaturam; non autem esse illum unum Deum creatorem. Nam sunt, qui concedant, immo contendant, simpliciter Christum non esse creaturam: negent tamen esse Deum creatorem, ex quorum numero sunt omnes ii, qui Tritheitæ vocantur, & Novi Arriani. Sed ipsum argumentum diligentius expendamus.

Dicitur in eo, Paulum opponere Christum hominibus, quod verum est. Sed quid hinc sequitur? Num, Christum non esse hominem? Minime vero. Oportet igitur oppositionem istam recte intelligere. In argumento dicitur, fieri oppositionem istam, quatenus Christus non est purus homo, id est, non modo humanam essentiam habet, sed etiam divinam. Nos autem dicimus, oppositionem istam eo respicere, quod Christus, licet sit homo, tamen homo sit singularissimus, & singulari prorsus ratione divinus: immo, postquam à resurrectione mortuorum in cælum ascendit, ad quod tempus Pauli verba referre necesse est, ita ab aliis hominibus segregatus, & adeo multa, quæ humanam naturam alioqui longe excedunt, adeptus & consecutus, ut non injuria hominibus simpliciter opponi possit, quasi ipse jam non sit homo. Quo respexisse Paulum, illud aperte indicat, quod mentionem facit in citato altero loco, qui prior est in ipsius Epistola, resurrectionis Christi à mortuis, in illis verbis (quæ astute à Bellarmino fuerant omissa, apposita tantum nota, &c). *qui suscitavit eum à mortuis.* Christi vero resurrectione sæpius apud Sacros Scriptores, quidquid resurrectionem consecutum est, significari, diximus alibi supra: & probant hi loci, Act. 2. 32, 33. cap. 13. 33. Rom. 4. 25. Philip. 3. ℣. 10. 1 Petr. 1. 3, 3. 21. Jam singularitatem quampiam caussam esse posse, ut res aliqua, appellatione sui generis non comprehendatur, & tanquam si ejus generis non esset, commemoretur: docet inscriptio Psal. 17. ubi Saul distinguitur ab omnibus inimicis Davidis; cum tamen ipse vel summus Davidis inimicus esset, & Petrus apud Marcum cap. 16. 7. distinguitur à discipulis Christi; cum tamen & ipse (& quidem eximius) Christi discipulus esset. Nimirum utrobique propter singularitatem istam.

Dicant jam ipsi Adversarii, cum necesse sit, ut antea diximus, aliquam adhibere interpretationem verbis Pauli Christum hominibus opponentis; alioqui Christum non esse hominem; utra interpretatio sit magis probabilis, an ipsorum, quæ id continet, quod plane est controversum; & de quo in ipsis Pauli verbis nihil apparet, cujus denique interpretationis nullum fortassis in re simili exemplum proferri potest, an potius nostra, quæ id continet, quod apud omnes testatissimum est, & cujus manifestum indicium in ipsis Pauli verbis extat: cujus denique interpretationis in similibus rebus exempla proferuntur.

Concludamus igitur, Christum Jesum, licet hominem, à Paulo hominibus opponi, non quia præter humanam essentiam & naturam, divinam quoque habeat, de quo nihil apparet, & de quo inter nos contenditur; sed quia singularissimus homo sit, & immortalis factus, atque in cælum translatus fuerit, divinamque majestatem sit adeptus. Quæ omnia illum à cæteris omnibus longissime segregant atque disterminant, & de quibus inter omnes constat, & quorum Paulus ipse ibidem, resurrectionem Christi commemorando, non obscure, S. S. scriptorum loquendi usu inspecto, mentionem facit: Præsertim, cum hæc interpretatio eum sensum omnino exprimat, qui aut necessarius est in Pauli verbis, aut certe admodum verisimilis; nimirum, ipsum Paulum cælesti prorsus ac divina ratione ad apostolatum fuisse electum: quod, videlicet, nulli alii Apostolo contigit, nempe, ut ab ipso Christo, jam glorificato & in dextera Dei collocato, sibi apparente & sese audiendum & conspiciendum de cælis præbente, ad Euangelium mundo annunciandum, singulariter ac nominatim electus fuerit. Qui sensus ex Adversariorum interpretatione elici non potest. Nam secundum interpretationem istam, quilibet ex illis undecim Apostolis, qui à Christo ipso, dum in terris adhuc viveret, ad ipsum

Aposto-

Apostolatus munus delecti fuerant, & in universum orbem missi, idem, quod Paulus, de se affirmare potuisset.

Cæterum, quod in argumento asseritur, Paulum ipsis etiam angelis Christum opponere, id, hoc in loco, nullo pacto verum est; & perridicule a Bellarmino ex illis verbis elicitum fuit, *Licet nos, aut Angelus de cælo prædicaverit*, &c. Neque enim Christus, sive ante sive post illa verba, ut qui ipse Euangelium prædicaverit, a Paulo commemoratur; sed, ut qui ipsum Paulum ad id prædicandum elegerit. Deinde in verbis istis nulla fit oppositio personarum, sed rerum tantum; id est, opponitur Euangelium jam a Paulo prædicatum cuicumque alii Euangelio a quocumque, sive homine, sive angelo, sive etiam ipsomet Paulo, prædicando. Alioqui Paulus ibidem sibi ipsi opponeretur. Nemo autem sibi ipsi opponitur, eo sensu, quo hic verbum Opponendi accipere necesse est: nempe ut diversitas naturæ sive essentiæ aut certe perpetuæ conditionis significetur. Vidit Bellarminus, ad suam rationem concludendam, non satis esse, si Christus hominibus opponatur. Et idcirco conatus est valde inepte ex verbis Pauli eodem loco scriptis oppositionem Christi, & Angelorum exsculpere. Quod cum adhuc non satis esse perspiceret, cum Christus possit esse nec purus homo, nec angelus, nec tamen ille unus Deus, satis confidenter ex iisdem verbis concludit, Paulum separare Christum ab omni creatura; cum tamen in illis nec Christi fiat mentio, nec Omnis creaturæ: ac præterea, ut dixi, non personarum ibi, sed rerum tantummodo oppositio fiat. Nam quod Paulus Christum cum Deo Patre conjungit, non in verbis istis, ubi etiam angelorum, sed in superioribus, ubi hominum tantum meminit, id facit, & propterea plane nugatorium est, quod Bellarminus ait, Paulum, quasi ex altera parte, Christum cum Deo Patre conjunctum omnibus creaturis opponere.

Responsio ad X. Argumentum.

Decimum argumentum ductum est ex illis verbis Pauli Apostoli ad Philippenses, cap 2. 6, 7. *Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est, esse se æqualem Deo. Sed semetipsum exinanivit, formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu inventus ut homo.* Subjungam autem argumenti deductionem ex ipsis Bellarmini verbis. Quippe quæ breviora sint ac concinniora, quam Vujeki. Ait igitur Bellarminus, * *Hic videtur clarissime explicari, Christum esse verum Deum, cum habeat formam, id est, naturam Dei, & secundum illam non sit rapina, sed natura æqualis Deo Patri.* Quod autem Forma Dei apud Paulum significet naturam Dei, sic col. seq. A. probare nititur: *Forma Dei opponitur formæ servi hoc loco, at forma servi est natura humana. Ergo* (supple tu in verbis Bellarmini) *forma Dei est natura divina.* Jam, quod forma servi sit hoc loco natura humana, sic deinceps ostendere conatur: *nam explicans* (inquit) *Paulus quid sit formam servi accipiens, subjungit*: In similitudinem hominum factus, & habitu inventus ut homo. *Ideo igitur formam servi accepit, quia inter homines, ut homo apparuit, similis cæteris etiam exteriori figura.* Hactenus Bellarmini verba; quæ habes hic apud Vujekum pag. 70.

Respondeo, retorquendo argumentum in Adversarios, hoc pacto: Christus habet formam Dei; & est æqualis Deo. Ergo non est ipse Deus. Dei autem nomine, in hac disputatione, ut constat, intelligitur ille unus Deus. Quod, si est æqualis Deo, non sit ipse Deus, probatum est supra in responsione ad tertium argumentum hujus classis. Jam quod attinet ad formam Dei, ad id probandum, quod dixi, utor eodem argumento, quo Adversarii utuntur, oppositionis formæ Dei & formæ servi, quæ in Pauli verbis apparet; atque ex eo concludo, cum forma servi naturam servilem, hoc loco minime significet, similiter formam Dei, naturam divinam minime significare: & rursum, cum forma servi aliud nihil, hoc loco, significet, quam speciem servilem, sic similiter formam Dei aliud nihil significare, quam speciem divinam. Servus, propter infirmam suam conditionem, coram aliis plane vilis ac despectus est, aliorumque injuriis valde expositus; quas ne verbo quidem ulcisci audet. Sic Christus coram aliis, paulo ante mortem suam, mirum in modum demissus ac dejectus fuit, summasque injurias à Judæis & Gentibus est passus, quas ne verbo quidem est ultus, nominatim vero, quod proprium servorum est, ab eisdem vinctus & flagellatus fuit; Et hæc omnia sua sponte fecit ac passus est. Propterea, formam servi eum sumpsisse, Paulus ait: Rursus Deus omnibus imperat dæmonesque ipsos coërcet, adeo ut ejus nutui obtemperent. Idem passim habet, qui ipsum adorent, ejusque opem, ubi nihil humanæ vires valent, humiliter implorent. Sic Christus, antequam sese demitteret, solo verbo mari, ventis, morbis, morti dæmonibusque ipsis imperans, eo sibi obedientes habebat; & passim erant, qui coram ipso sese posternerent, ejusque opem prostrati implorarent, idque iis in rebus, quæ humanis viribus fieri nullo modo poterant. Itaque merito à Paulo in forma Dei fuisse dicitur.

Nam quod Bellarminus hic ait, Græcam vocem μορφὴ quæ hoc loco formæ voce reddita est, in scriptura nusquam accipi pro forma exteriore, idque patere percurrenti omnia loca; Hoc & falsum & simul nugatorium est prorsus. In toto siquidem N. T. non est fortasse hæc ipsa vox ullo alio in loco, præterquam apud Marcum cap. 16. 12. ibique omnino exteriorem formam significat; adeo ut Latinus interpres pro ea vocem Effigiei reposuerit. Estque animadvertendum, de Christo similiter ibi sermonem esse: deque eo dici, quod duobus ex suis discipulis rus euntibus apparuerit in alia forma. Sicut igitur ibi de Christo dicitur, eum apparuisse in alia forma, quod idem est, ac si dictum fuisset, eum apparuisse, cum esset in alia forma, idque manifesto significat, eum aliam speciem seu aliam formam exteriorem habuisse; Sic hoc loco, Christum in forma Dei fuisse, aliud nihil significat, quam eum divinam speciem seu divinam formam exteriorem habuisse.

Jam, quod Adversarii asserunt, formam servi hoc loco naturam humanam significare, propterea quia subjunguntur illa verba, *in similitudinem hominum factus, & habitu inventus ut homo*; Dico, verba ista non proprie esse explicationem ejus, quod antea dictum fuerat, Christum, videlicet, formam servi sumpsisse, sed aliam (non absimili tamen sensu) oppositionem ei factam, quod prius Paulus dixerat, Christum in Dei forma fuisse, cui videlicet, hic opponit, eum fuisse, quod ad exteriora attinet, similem vulgaribus hominibus. Hominum enim simplici appellatione, vulgares homines solere intelligi, indicat Psal. 81. ubi Asaph eos homines, quos Deos & Excelsi filios esse dixerat, morituros nihilominus ait, ut homines, id est, non secus ac reliqui vulgares homines. Estque ibi tacita antithesis seu oppositio inter Deum & hominem, huic nostræ valde similis; eaque respectu unius & ejusdem personæ, quæ, quod ad naturam attinet, non nisi humanam revera habebat. Id quod ad locum nostrum illustrandum, & ostendendum, in uno & eodem Christo, licet humanam naturam tantum habente, Deum homini potuisse opponi, haud parum momenti affert. Est etiam locus insignis Judic. cap. 16. ubi Samson vs. 7. & 11. dicit, se futurum, sicut unus homo: id est, unus ex hominibus; cum dicere vellet, se fore, sicut quilibet homo; ut postea aperte dicit vs. 17. Sensus igitur loci nostri est, Christum, deposita Dei forma, quæ quid sit, paulo ante explicavimus, sese talem præstitisse, ac si à reliquis vulgaribus hominibus nihil distaret: non autem, humanam naturam sumpsisse, quemadmodum Adversarii sentiunt. Quem sensum ut mereretur Bellarminus, coactus est verbis illis, *& habitu inventus ut homo*, cum illa huc accommodare vellet, addere, in eis explanandis, de suo particulam Etiam:

* Tom. 2. col. 301. A.

& sic locum, qui, ut ipse fatetur, de exteriore figura aperte loquitur, hac additione, de alia etiam re, id est, de ipsa natura tacite loquentem facere. Nec vero dicat Bellarminus, se particulam istam non addidisse, sed ea voculam Et expressisse, quæ haud raro idem valet, quod Etiam. Nam, si hoc loco id valeret, nec simplex copula esset; non quidem, *& habitu inventus*, sed *inventus & habitu*, scriptum esset. Jam vero necesse esse, ut Christus formam illam Dei, quæ idem reipsa est cum æqualitate, quam, cum Deo habuisse, hic dicitur, ad tempus deposuerit, & sic naturam divinam, quam ei Adversarii tribuunt, ista Dei forma significari non posse, docent verba illa, *non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo* quod idem est, ac sic dictum fuisset, Non mordicus retinuit suam cum Deo æqualitatem, ut raptor aliquis rem, quam rapuerit, solet. Se enim, non quidem eam rapuisse, sed ex gratuito Dei dono habuisse, agnovit, & propterea ad illius nutum à se deponendam duxit. Sequitur enim, *sed semetipsum exinanivit*, &c. Hunc esse verissimum & planissimum istorum verborum, *non rapinam* &c. sensum, agnoscet, opinor, quilibet pius & eruditus homo, modo præjudicata aliqua opinione non sit impeditus. Quidquid hoc loco Bellarminus de istis verbis disputet, ea, partim suis, partim alienis verbis, magis obscurans ac pervertens, quam illustrans atque explanans. Et quando jam cœpimus demonstrare, Dei formam, seu cum Deo æqualitatem, quam Paulus Christo hoc in loco tribuit, non posse esse naturam ipsam & essentiam divinam, quam Christus scilicet, haberet, antequam homo nasceretur, in eodem rationibus demonstrando pergamus. Sed prius breviter rationem jam allatam repetamus.

Prima igitur ratio est, quia formam Dei seu æqualitatem istam cum Deo, Christum ad tempus deposuisse, ostendunt manifeste verba illa, *non rapinam arbitratus est, &c.* divinam autem naturam sive essentiam, ne ad temporis quidem momentum deponi posse, nimis apertum est; & Adversarii Christum, id est, Dei filium eam nunquam deposuisse aut deponere potuisse, plane affirmant.

Secunda ratio ex iisdem verbis ducta est; quia, videlicet, neutiquam in Deum ipsum, sive eum, qui illam revera habeat, cadit non existimare seu arbitrari, se rapuisse naturam sive essentiam divinam; præsertim, si hinc aliqua ejus voluntaria actio profecta fuisse dicatur (ut certe ex Pauli verbis colligitur, voluntariam Christi actionem seipsum exinaniendi hinc profectam fuisse, quod non arbitratus fuerit rapinam, quod esset æqualis Deo) Hoc enim indicat, fieri potuisse, ut Deus arbitraretur, se rapuisse naturam sive essentiam divinam. Id quod perabsurdum est: immo vero valde impium, quocunque tandem sensu id dicatur. De Jesu Christo quidem, sine ulla absurditate aut scelere, dici potest, fieri potuisse, ut is arbitraretur, se rapuisse æqualitatem, quam cum Deo habebat, id est, ita se gereret, ac si eam rapuisset; eam, videlicet, ut antea exposuimus, mordicus retinendo. Sed de Deo quomodo dici potest, eum mordicus suam essentiam divinam retinere potuisse? Hoc enim, ut cætera omittam, aperte demonstrat, eum potuisse illam deponere. Quod, ut in prima ratione dictum est, nullo modo fieri potest; estque res valde impia de Deo ista cogitare.

Tertia ratio est, quod similiter in Deum non cadit seipsum exinanire, etiamsi exinanitio ista id non significaret, quod proprie sonat, id est, abjectionem seu depositionem rei vel rerum, quarum quis sit plenus, sed tantummodo sui ipsius demissionem ac dejectionem. Neque enim Deus se demittere aut dejicere potest, quia Altissimus esse desinat, & sic desinat esse Deus. Synonyma sunt enim in Sacris Literis Deus, cum pro eo ponitur, quem hic intelligimus, & Altissimus.

Quarta ratio est, quod, ob eandem caussam, neque etiam exaltari sive extolli in Deum cadit, alioqui non esset Altissimus. Necesse est autem, ut in verbis Pauli is, qui dicitur fuisse exaltatus, idem plane sit cum eo, qui se exinanivisse dicitur. Atqui exinanivisse, seu demisisse se ac dejecisse, secundum Adversariorum interpretationem non potuit Dei filius, nisi secundum divinam naturam. Quomodo enim secundum humanam potuisset, cum nondum humanam naturam haberet; quodque se demiserit ac dejecerit, aliud nihil sit, secundum ipsos, quam ipsam humanam naturam assumpsisse? Sequitur igitur necessario ex Adversariorum interpretatione, ut is, qui fuit exaltatus, fuerit ipse Dei filius secundum divinam naturam, hoc est, ut illis placet, ipse Deus. Sed hoc, ut diximus, fieri nullo modo potuit. Ergo ipsorum interpretationem falsam esse necesse est, ac consequenter patet, Dei formam, seu cum Deo æqualitatem, in isto Pauli loco aliud esse, quam naturam sive essentiam divinam, quam Christus haberet antequam homo nasceretur, in ipsoque pro eo tempore consideratam. Nec est, quod quis dicat eundem plane fuisse exaltatum, qui se demiserat, licet non secundum eandem naturam. Nam idem est, si adversariorum placita attendantur, Illum æternum Dei Filium, quem unum & eundem cum Patre Deum faciunt, secundum humanam naturam tantum exaltatum fuisse, quod, ipsum æternum Dei filium revera non fuisse exaltatum, sed tantum per Idiomatum, quam vocant, communicationem. Potest, cum hac quarta ratione ad eam amplificandam conjungi, quod non simpliciter de exaltatione in verbis Pauli fit mentio: sed de ejusmodi exaltatione, quæ in eum finem facta fuerit, ut adoratio & divinus cultus inde consequeretur. Nam certe hoc in divinam naturam sive essentiam non cadit: quippe cui, quod ad sublimitatem attinet, nihil unquam defuerit, quod ad adorationem & cultum divinum illi præstandum requiratur. Propterea coactus est alibi Bellarminus asserere, Paulum, hoc loco, non de vera exaltatione loqui, sed de declaratione sublimitatis, quam jam Christus haberet, nempe ab ipso conceptionis momento in utero Virginis. Sed quam recte ac pie id asseruerit, vidimus supra in responsione ad 9. arg. 1. classis. Certe ista Pauli verborum interpretatio non modo ipsa verba corrumpit, in quibus diserte, ut etiam alibi, de Christi exaltatione post mortem fit mentio; verum etiam Paulum quodammodo nugantem, & quid dicat, nescientem facit. Quid enim magis aut nugatorium aut insulsum, quam affirmare, æternum, quem isti fingunt; Dei filium, hoc est, ut ipsis placet, illum unum Deum, pro præmio suæ demissionis in humana natura assumenda suæque in ea natura obedientiæ usque ad mortem crucis præstitæ, id habuisse ut agnosceretur qualis esset? Egregia profecto præmio afficiendi ratio, id cuipiam dare, quod in ipsius manu & voluntate omnino est positum. Egregium porro illum unum Deum isti faciunt, qui eum præmio affici posse, adeoque affectum fuisse, docent.

Quincta & ultima ratio, qua nunc utemur, ad probandum, Dei formam seu cum Deo æqualitatem, cujus hic meminit Paulus, non esse naturam sive essentiam divinam, quam Christus haberet, antequam in utero virginis conciperetur, Hæc est, quod Paulus manifeste, hoc loco, exemplo Christi, sui ipsius demissionem vult docere ac persuadere. Ex quo sequitur, necesse esse, ut in Christo hæc sui ipsius demissio fuerit visa atque conspecta. Neque enim exempla, ad docendum ac persuadendum proposita, rerum esse possunt à nemine visarum aut conspectarum. Jam quis, rogo aut vidit, aut videre potuit, Christum, solam Dei essentiam & naturam habentem, in Virginis utero humanam naturam assumere, aut etiam quavis alia ratione in ipsa Dei essentia seu natura sese demittere ac dejicere.

Quamobrem concludendum est, Paulum, ut Ambrosio etiam placet; de Christo jam homine nato loqui, atque ejus divinam formam, & cum Deo æqualitatem, intelligere eam, quam supra diximus, & in tertio hujus classis argumento examinando attigimus; quam Christus, dum se vinciri, flagellari, & in crucem agi permisit, servi forma sumpta, deposuit, id

quod

quod ab omnibus visum & conspectum fuit. Unde voluntariæ suipsius, ejusque maxime insignis, abjectionis illustrissimum exemplum perpetuo est futurum.

Non putamus autem, nobis quidquam respondendum esse ad id, quod Vujekus una cum Bellarmino hic objicit de Apostolis, qui maxima miracula facerent, & tamen nemo possit, vel ausurus sit dicere, eos fuisse in forma Dei. Neque enim nos istam Dei formam simpliciter, miracula facere, interpretamur, ut ex iis, quæ ante diximus, constare potest, ubi haud paulo aliter eam nos accipere docuimus. Nec sane illi ipsi, contra quos Bellarminus & Vujekus nominatim hac de re disputant, miraculorum simpliciter mentionem fecerunt, sed operum divinorum. Nimirum intelligentes, Christum, potestate & auctoritate in seipso perpetuo residente, ad Dei exemplum, mirabilia multa fecisse. Id quod Apostoli nunquam fecerunt aut facere potuerunt; quippe qui potestatem, qua erant in faciendis miraculis præditi, in seipsis perpetuo residentem non haberent, nec propria auctoritate, sed ipsius Christi ea facerent: cujus nomen etiam in eis faciendis aut aperte aut tacite sine dubio semper invocabant.

Cætera, quæ Vujekus objicit, quasi ex interpretatione nostra sequatur, Christum fuisse semper servum, nec unquam plenitudinem ullam habuisse, aut divitem fuisse, responsionis similiter ullius indigere non videntur. Quandoquidem, quod ad servum attinet, sic ipse loquitur, quia esse servum idem esse, quod esse hominem, intelligit. Atqui hoc, præsertim hoc loco, apertissime falsum est. Neque enim de Dei servo hic agitur, aut servus dicitur comparate ad Deum. Sed servi nomine ipsa conditio servilis intelligitur, qua quidam homines à cæteris hominibus distinguuntur. Hæcque conditio, utpote omnium infima, divinæ conditioni (ut sic loquar) quæ omnium suprema est, opponitur. Quanquam nec quilibet homo, in Sacris Literis, Dei servus dicitur; nec homo, quatenus simpliciter est homo, etiam comparate ad Deum, servus nominari solet. De plenitudine & divitiis miror, quid illi in mentem venerit: cum nos, Christum hominem divinarum divitiarum plenissimum fuisse, & asseramus & doceamus, etiamsi ipsam divinam naturam & essentiam non habuerit. Quibus divinis divitiis vacuum sese ostendit, easque ad tempus quodammodo abjecit, cum, in manus hominum peccatorum se tradi, passus est, ab eisque, ut illis libuit, tractari.

Quoniam vero Bellarminus, ut probet, Christum hominem non posse dici æqualem Deo, quia Deus illum ad suam æqualitatem evexerit, affert verba illa ipsius Dei apud Esai. 42. *Gloriam meam alteri non dabo*: Respondemus, satis ex eodem loco constare, quid alterius nomine Deus intelligat. Illico enim addit, *nec laudem meam sculptilibus*. Loquitur igitur Deus, sub nomine isto, de iis, qui cum ipso nihil commune habent: & quibus si gloria & laus aliqua tribuatur, ea ad ipsum Deum non refertur, sed contra tantundem gloriæ & laudis ipsi aufertur: cujusmodi sunt sculptilia, non autem dicit Deus, se suam gloriam cum nemine à se omnino dependente sibique subordinato communicaturum. Sic enim nihil ipsius gloriæ decedit; cum ad ipsum quidquid gloriæ talis ei subordinatus habet, prorsus referatur. Immo ejus gloria augetur, cum consideratur, illum & potuisse & voluisse cum aliqua re creata, ex summa potestate ac benignitate sua, communicare suam gloriam. Adde, quod ex iisdem verbis, *nec laudem meam sculptilibus*, aperte colligitur, verbum dandi, hoc loco, non veræ dationis, sed permissionis tantum significationem habere, ut etiam aliis in locis: nominatim vero Psal. 16, in illis verbis, *nec dabis sanctum tuum videre corruptionem*. Cui enim dubium esse potuisset unquam, ne Deus, propriè loquendo, suam laudem sculptilibus esset daturus, id est, eam cum ipsis sua sponte communicaturus? Non negat igitur Deus, se sua sponte cum alio suam gloriam communicaturum, sed ait, se non permissurum, ut cuiquam à se alieno sua gloria tribuatur. Præterea quidquid gloriæ Deum Christo dedisse, & ad quamcunque sui æqualitatem eum evexisse dicamus; agnoscimus tamen, gloriam, quæ ipsius Dei propria est, Christo ab ipso nec datam nec permissam fuisse. Ut, scilicet, Christus omnis salutis omniumque bonorum primus auctor & fons habeatur. Sibi enim hanc gloriam Deum integram penitus reservasse affirmamus.

Responsio ad XI. Argumentum.

Ad undecimum argumentum formandum affertur locus 1 Joh. 5. 7. *Tres sunt qui testimonium dant in cœlo, pater, verbum, & Spiritus Sanctus, & hi tres unum sunt. Et tres sunt qui testimonium dant in terra, spiritus, aqua, & sanguis.* Quanquam dupliciter, si quis recte animadvertat, ex hoc loco argumentatur Bellarminus; quod idem ex Vujeki verbis, quamvis non sint plane eadem cum verbis Bellarmini, intelligi potest. Nec tamen in tota sua argumentatione meminit vulgati modi argumentandi ex hoc loco; quippe qui, ut tacite fassus est, cum ageret de testimonio illo: *Ego & pater unum sumus*; videret, Unum esse, ad aliam unitatem, quam essentiæ, referri in Sacris Literis solere; quemadmodum supra à nobis ostensum fuit. Voluit nihilominus, cum id sibi in promptu esse crederet, quasi aliud agens responsionem refellere, qua iste vulgatus ex hoc loco argumentandi modus ineptus ostendi solet. Idem facit Vujekus. Immo hoc solum facit, omissa responsione quæ ad quodlibet argumentum ex hoc loco ducendum accommodari consuevit, quam tamen Bellarminus non prorsus omittit, eamque refellere conatur, ut postea videbimus. Prius enim explicandum est duplex istud, quod ex hoc testimonio ducit, Bellarmini argumentum.

Primum igitur, ut commodius ad totam argumentationem respondeamus, argumentum recensebimus ac diluemus, quod secundo loco & implicite cum altero argumento, quod magis præcipuum est, afferre nobis videtur. Id reipsa tale est: Testimonium Spiritus, aquæ, & sanguinis, opponitur testimonio Patris, verbi, & Spiritus Sancti. Sed testimonium spiritus, aquæ, & sanguinis est testimonium de vera humanitate Christi. Ergo testimonium Patris, verbi, & Spiritus Sancti est testimonium de vera ejus divinitate. Quod dicit factum fuisse *tum alibi sæpe, tum etiam in baptismo & transfiguratione.*

Respondeo, hic quædam affirmari & pro concessis sumi, quæ minus vera sunt. Pro concesso enim sumitur, opponi ista testimonia, ut quæ de uno & eodem Christo diversa atque adeo opposita testentur. De quo tamen nihil apparet. Immo verba omnino præ se ferunt, de eadem re prorsus utrumque testimonium testari, & in eo tantum invicem opponi, quod prius testimonium à testibus in cœlo testantibus, posterius vero à testantibus in terra proficiscitur. Nam quod Bellarminus considerat, quia alteri testes sint humani, alteri vero divini, concludendum esse, illos de vera Christi humanitate, hos vero de vera Christi divinitate testificari; hoc prorsus nihil est. Cum nec verum sit, omnes istos tres in terra testantes esse humanos testes, ut postea videbimus: nec quidquam prohibeat, quominus divinissimus etiam testis de vera Christi humanitate testetur, & contra humanus de divinitate. Sumitur etiam, idque multo evidentius, ut ex ipsius Bellarmini verbis patet, pro concesso, spiritum hic significare eum spiritum, quem Christus moriens exhalavit: aquam vero & sanguinem, eam aquam & sanguinem, qui ex ejus perfosso latere fluxerunt. Cum tamen, quod ad spiritum attinet, ex antecedentibus appareat, ejus nomine significari, ut solet, vim & efficaciam divinam, quæ in terra, ut sic loquar, diu versata est, ad fidem faciendam, quod Jesus est Christus. Neque enim quenquam vis ista & efficacia fallere potest. Et idcirco ibi

dici-

dicitur (ut quidem Græca exemplaria habent) *quoniam spiritus est veritas*; id quod de spiritu, quem Christus moriens exhalavit, non recte diceretur. Quod si etiam legamus, ut Latina exemplaria habent, *quoniam Christus est veritas*, ita ut sensus sit, spiritum testari, quod Christus sit veritas; nihilominus apparebit, spiritus nomine non posse intelligi spiritum à Christo in morte exhalatum. Valde enim improprie diceretur, spiritum istum testari, quod Christus sit veritas, etiamsi de morte ipsius Christi id dici possit. Cum non simpliciter mors seu spiritus exhalatio id testata fuisse dici queat, sed cruenta mors, eaque maxime detestabilis, quam Christus voluntarie subiit. Denique quis est, qui non videat, quam inepta ac ridicula sit interpretatio, spiritus simplex nomen, spiritum, quem quis moriens exhalaverit, interpretari? Jam, quod attinet ad aquam, & sanguinem, qui testetur de Christo, nullo pacto intelligenda est illa aqua, & sanguis, qui ex Christi perfosso latere fluxit; cum, quidquid comminiscatur Bellarminus, non de testificando, quod Christus sit verus homo, sed, quod Jesus sit Christus, ejusque doctrina vera & divina, hoc loco agatur. Fuerunt quidem aqua, & sanguis, de quibus hic loquitur Apostolus, adumbrati in iis, qui fluxerunt ex Christi latere; sed aliud tamen ipsi sunt revera, per quos seu in quibus Christus venisse hoc eodem loco dicitur. Potest autem aquæ nomine commode intelligi vitæ puritas & innocentia: sanguinis vero, ipsa cruenta mors. In his enim revera Christus venit; & hæc una cum spiritu, id est, ut diximus, vi & efficacia divina hic in terris versante & ex infinitis miraculis conspicua, non solum in persona ipsius Christi, sed etiam in iis, qui, postquam ille hinc abiit, ejus doctrinam publice sunt professi, veritatis ejusdem doctrinæ fidem amplissimam fecerunt. Apostoli quidem potissimum, & eorum successores miraculis, vitæ innocentia, & denique sanguinis sui, propter Christi nomen, voluntaria fusione, tantopere religionem Christianam sunt testati, ut tandem orbem fermo universum ad hanc religionem adduxerint, & Christo subjecerint.

Ostendimus, Bellarminum in hoc suo argumento quædam, licet falsa, pro concessis sumere, unde illud, à nobis convulsum fuisse, constat. Sed ut ejus infirmitas magis appareat, finge, ista vera esse; nunquid propterea recte conclusum fuerit argumentum? Minime vero. Nam, etiamsi spiritus, & aqua, & sanguis, quos in terra testari ait Johannes, id singuli significarent quod Bellarminus affirmat, atque hinc consequeretur, ipsorum testimonium esse, quod Christus sit verus homo: ac præterea certum esset, istorum testimonium ita alterorum trium testimonio opponi, ut de re opposita testentur; Non tamen sequeretur, alteros tres testari, quod Christus sit verus Deus, eo sensu quem Bellarminus intelligit. Satis enim de re opposita testantur, si eorum testimonium est, quod Jesus est Christus, id est, ille unigenitus Dei filius, cum quo Deus suum divinum imperium ac potestatem, & consequenter suam divinitatem communicavit. Si certum alioqui esset, Christum habere divinitatem illam, quam Bellarminus vult; tunc fortasse ex oppositione ista colligi posset, alteros testes de ejus humanitate, alteros vero de ista ejus divinitate testari. Sed ex ipsa oppositione istam Christi divinitatem colligere, hoc futile plane est.

Jam quid est, quod Bellarminus ait, Patrem, verbum, & Spiritum Sanctum, tum alibi sæpe, tum etiam in baptismo & transfiguratione perhibuisse testimonium de vera Christi divinitate? Siccine libet confidenter affirmare ea, de quibus nihil penitus apparet? In baptismo potest quidem dici, Patrem, & Spiritum Sanctum testatum fuisse de Christo; sed de verbo, id est, ipso Dei filio, ibi de seipso testificante, verbum nullum. Deinde hoc testimonium non de divina, quam Christus habeat, essentia & natura, quemadmodum Bellarminus intelligit, sed de ipsius ex Deo filiatione fuit; quam supra docuimus generationem ex ipsa Dei substantia nullo pacto significare posse. Fateor tamen, hic ita fuisse locutum Bellarminum & cum eo Vujekum, ut imprudentes verum dixerint, quatenus veræ Christi divinitati in baptismo testimonium datum fuisse ajunt. Vera enim Christi divinitas, id est, non ficta illa & imaginaria per eandem essentiam & naturam cum Deo Patre, sed per communicatam sibi homini à Deo Patre potestatem atque imperium divinum, eo testimonio sine dubio continetur, quod illi in baptismo Deus Pater dedit, inquiens, *Hic est ille meus filius dilectus, in quo mihi bene complacui.* Qua de re, in responsione ad primum hujus classis argumentum, satis explicatum à nobis fuit. De testimonio, Christo in transfiguratione dato, idem dicendum apparet; nisi, quod, ejus respectu, eo minus vere, quam respectu testimonii, in baptismo eidem Christo dati, Bellarminus locutus est, quod ibi Spiritus Sancti nulla prorsus fit mentio.

Alterum & magis præcipuum Bellarmini argumentum est, quod, cum testes, qui, hoc loco, in terra testari dicuntur, sint testes humani & creati, necesse sit ut alteri testes, qui in coelo testari dicuntur, & ab ipsis distinguuntur, sint testes divini & increati: & consequenter verbum, id est, Dei filius, sit divina & increata persona.

Respondeo primum, testes, qui in terra testari dicuntur, non omnes esse humanos & creatos testes. Spiritus enim, ut ante docuimus, est virtus & efficacia Dei in terris mirabilia efficiens, ad confirmandum, quod Jesus sit Christus. Quæ Dei virtus & efficacia certe non est simpliciter res creata. Deinde dico, hos duplices testes hic distingui, ut verba ipsa diserte sonant, quatenus hi in terra, illi vero in coelo testantur: & propterea Spiritum Sanctum in utraque classe poni: quia modo consideratur ut, in terra quodammodo versans ibidem ea ratione, qua diximus testatur: modo ut de coelo testimonium perhibet; quemadmodum potissimum id facit, cum sua sacra dona inde in eos effundit, qui Christi fidem amplectuntur. Bellarmini interpretatio, quod verba illa, *in coelo*, & itidem illa, *in terra*, non declarent locum, sed testimonii, id est, testium qualitatem, non potest admitti. Nam, si ista Johannis mens fuisset, non conjunxisset verba ista cum verbo *testantur*, seu *testimonium dant*, sed cum verbis *tres sunt*, hoc pacto: *Quoniam tres sunt in coelo, qui, &c.* & mox, *Et tres sunt in terra, qui, &c.* Sic enim facile potuisset admitti, esse in coelo, esse in terra, idem significare, quod esse coelestem seu divinum, esse terrestrem sive humanum. Nunc autem, ut ipse est locutus, necesse est, ut ejus mens fuerit, vel quemadmodum nos omnino existimamus & verba ipsa sonant, loci diversitatem notare, vel saltem diversitatem testimonii: non quidem, quatenus testes sint diversi, ut Bellarminus intellexit, cum pro qualitate testium, qualitatem testimonii dixit, nec quatenus diversis de rebus testimonium feratur; sed quatenus testandi modi sint diversi: hic coelestis, ille vero terrestris. Sed quia hic sensus, licet verbis accommodari possit, verus esse nequit, propter id, quod diximus de spiritu per miracula testante, qui modus non quidem terrestris, sed coelestis est; Idcirco alter ille sensus de diversitate loci, utpote verus & verbis multo magis consentaneus, amplectendus nobis est: Neque huic sensui obstat id, quod Bellarminus objicit de Angelis, qui, ut testes, & ipsi commemorati fuissent, si hic ageretur de coelo, tanquam de loco, & non potius coeli mentio fieret ad divinos & increatos testes denotandos; cum Angeli Christo non semel testimonium dederint. Namque considerandum est, Johannem personam tantum unam, aut rem unam singulos testes, quos recenset, facere, ut etiam nomen testis, quod implicite in Apostoli verbis contineri, Ipse Bellarminus agnoscit, per se omnino requirit: & tres in coelo, & tres item in terra tales testes esse, demonstrare voluisse. Ad hanc autem numerum non

poteſt

poterant Angeli pertinere, qui plures sunt personæ; hec tanquam una persona hac in re considerari possunt; quippe qui nec omnes simul nec iidem semper, sive unus sive plures, de Christo testati fuerint. Præterea voluit Johannes perpetuos quosdam & assiduos usque ad illud tempus, quo scribebat, ac deinceps etiam per aliquod saltem temporis spatium, testes de Christo recensere. Et propterea verbo præsentis, non autem præteriti temporis est usus. In hoc certe numero Angeli non erant, ut Pater, verbum, & Spiritus Sanctus, qui subinde variis rationibus de Christo testabantur. Verbum enim, id est, Christus ipse Jesus, de seipso eatenus assidue testabatur, quatenus per ipsius nominis invocationem multa mirabilia quotidie fiebant. Spiritus Sanctus, quomodo potissimum, de cœlo assidue de Christo testaretur, dictum est paulo ante. De Patre nullum est dubium, utpote sine cujus nomine ista fieri non poterant (ipse est enim qui operatur omnia in omnibus 1 Cor. 12. 6.) & qui pro tali, id est, horum omnium auctore à cunctis & habebatur, & prædicabatur. De Angelis vero, quod assidue Christo testimonium darent, nec quidquam usquam est memoriæ traditum, nec ratio ulla, quæ id suadeat. Denique, quod Bellarminus ex Johannis verbis, quæ statim sequuntur, *Si testimonium hominum accipimus, testimonium Dei majus est*, colligit, quidquid dictum est de testibus tribus in cœlo testantibus, ad ipsum Deum pertinere: perperam id facit; cum posteriora ista Johannis verba aliud nihil indicent (si modo ad priora relationem habent) quam, in prioribus, testimonii ipsius Dei factam fuisse mentionem. Quam certe factam esse, apparet, cum Patris testimonium in ipsis commemoratum fuerit; præsertim, cum Johannes, in posterioribus, Dei, ut Patris, meminerit, inquiens, Deum testificatum fuisse de filio suo.

Hactenus ita locutus sum, quasi nullam controversiam pateretur locus iste; qui tamen adeo est controversus, ut potius tuto affirmari possit, verba illa, *in cœlo, Pater, verbum, & Spiritus Sanctus & tres sunt, qui testimonium dant in terra*, addita olim fuisse. Certum est enim, emendatiora Græca exemplaria, & antiquiora Latina, verba ista non habere. Syriaca vero prorsus non habent. Et contextus ipse totius loci, adulterina illa esse, videtur satis per se docere. Legatur Erasmus in suis annotationibus in hunc locum, & ipsorum Theologorum Lovaniensium notationes; in quibus inter cætera scriptum est, antiquum correctorium, quod contribuerat M. N. Hunnæus, annotare, verba ista omnia præter extremas illas duas voces, *in terra*, quas quædam exemplaria habent, deesse libris Græcis & antiquis Latinis. Breviter, cum locus plane controversus sit, nihil ex eo colligi potest ad quidquam concludendum; tametsi nos, ut lectori amplius satisfaceremus, ad argumenta, quæ inde duxit Bellarminus, tanquam si indubitatus locus esset, respondere voluimus. Hinc patet, nihil esse, quod Bellarminus aliquot auctores citat hunc locum agnoscentes, ad responsionem hanc retundendam, quæ ad quodlibet argumentum ex hoc loco ducendum afferri potest. Neque enim ideo non est locus controversus; quod aliquot scriptores eum agnoscunt. Quanquam certum est, hoc valere contra Blandratam, qui asserit, solum Hieronymum verba ista legere; adversus quem Blandratam merito auctores istos citat Bellarminus. Apparet tamen, illum interim conatum fuisse locum asserere, eumque minime suspectum esse persuadere. Quod, ut diximus, nequaquam hac ratione efficere potuit.

Cæterum, quum, ut supra attigimus, nec Bellarminus nec Vujekus urgeant verba illa istius loci, *Et hi tres unum sunt*, ad probandum, verbum seu Dei filium eandem essentiam cum Patre habere; tamen quia nihilominus conantur refellere responsionem, quæ privatim ad verba ista afferri solet, quæque nullo pacto est contemnenda; aliquid etiam de hoc dicemus. Responsio est, si ratio ex verbis illis vulgo ducta valeret, concludendum similiter fore, spiritum, aquam, & sanguinem, qui eodem in loco commemorantur, eandem essentiam inter se habere; cum similiter de spiritu, aqua, & sanguine ibidem dicatur, *Et hi tres unum sunt*. Excipit Bellarminus, & ait, in multis Latinis codicibus verba ista de spiritu, aqua, & sanguine non legi. Addit Vujekus, & in multis etiam Græcis. Quod per incuriam, credo, illi excidit; cum nullum memoretur exemplar Græcum, quod ista verba non habeat, præter codicem Hispaniensem, cujus Erasmus meminit. Sed interim in eodem isto codice, verba ista de Patre, verbo, & Spiritu Sancto, non *unum sunt*, habent, sed, *in unum sunt*. Subjungit Bellarminus, in Græcis quidem exemplaribus legi: sed ad hunc modum, καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσι, id est, *Et hi tres in unum sunt*; diverse ab eo, quod dicitur de Patre, verbo, & Spiritu Sancto καὶ οὗτοι οἱ τρεῖς ἕν εἰσι, id est, *Et hi tres unum sunt*. Ut, scilicet, intelligamus, cum de spiritu, aqua, & sanguine verba fiunt, non dici, illos esse unum, ut dicitur de Patre, verbo, & Spiritu Sancto: sed tantum, conspirare in unum testimonium.

Ad hæc respondeo, aliquot sive etiam multos Latinos codices non posse officere multo pluribus & usitatæ ac receptæ lectioni; præsertim, cum ea sibi consentientia habeat omnia fere exemplaria Græca, atque etiam Syriacam editionem. Jam diversitas illa in Græcis codicibus non est magni æstimanda. Ut enim Erasmus recte annotavit, potest vocula *in* ex idiotismo Hebraico prorsus abundare; ut, quod ad sensum attinet, nihil penitus differentiæ sit inter priora & posteriora verba, id quod locus ipse omnino videtur requirere, alioquin inconcinnitas quædam in ipso esset. Complutensis quidem editio utrobique habet εἰς τὸ ἕν εἰσι, id est, *in unum sunt*. Ut interim intelligas, non esse absolute verum, quod Bellarminus ait de diversitate in Græcis codicibus. Hæc placuit dixisse, ut plenissime Bellarmino & Vujeko responderemus; quamvis nec res ipsa, nec ipsorum scribendi modus, id nos facere ulla ratione cogeret.

Responsio ad XII. Argumentum.

Duodecimum argumentum petitum est ex loco 1 Joh. 5. 20. Ubi secundum vulgatam editionem ad hunc modum legitur: *Scimus, quoniam filius Dei venit, & dedit nobis sensum, ut cognoscamus verum Deum, & simus in vero filio ejus. Hic est verus Deus & vita æterna.* Sic enim Bellarminus & Vujekus hinc argumentantur: Unus solus est verus Deus, ut scriptum est Joh. 17. 3, *ut cognoscant te solum verum Deum*, quod ibi de Patre dicitur. Ergo cum Christus sit verus Deus, necesse est, ut sit unus & idem cum Patre Deus.

Respondeo; Et primum retorqueo contra adversarios propositionem istam, Unus solus est verus Deus, & Pater est hic Deus. Inde enim sic concludo, Ergo Christus seu filius Dei, non est iste verus Deus; cum filius Dei non sit Pater, nec Pater sit filius. Hic necesse habent ad distinctionem personæ & individuæ essentiæ confugere; quæ cum pugnet cum ipso sensu communi, &, simpliciter allata, sit in hac disputatione quædam principii petitio, coguntur illam sacris testimoniis confirmare; quod nunquam facient. Deinde nego id, quod illi pro concesso sumunt, verba, scilicet, illa, *Hic est verus Deus*, referri ad Dei filium. Non quod negem, Christum esse verum Deum, ut alibi supra docui: sed quod hic locus id non patitur, ut statim demonstrabo. Agitur enim hic non simpliciter de vero Deo, sed de illo vero Deo, ut articulus in Græco appositus ὁ ἀληθινὸς Θεὸς aperte indicat. Christus autem etsi est verus Deus; non tamen est ille verus Deus, ille, inquam, solus verus Deus, id est, ille solus perfectissima ratione Deus. Nam Pater tantum iste Deus est. Nec quidquam juvat, ut verba ista,

His

Hic est verus Deus, ad Christum referantur, quod Christus postremo nominatus fuerit. Neque enim semper pronomina relativa id referunt, quod propius est; sed id fere, de quo præcipue agitur. Alioqui sæpe loci sensus perverteretur. Nec propinquitas major efficere debet, ut de quoquam sub pronomine relativo id censeatur dictum, quod illi convenire non potest, præsertim cum alius, quamvis non ita propinquus, nominatus fuerit, cui id, quod sub pronomine relativo dicitur, optime conveniat. Sæpe denique (ut alibi supra de Prophetarum verbis in Vetere Testamento, utrum ad hunc, an vero ad illum, referendis diximus) non tam Grammaticales regulæ, hac in re, quam ratio ipsa attendenda est. Exemplo esto locus ille apud Paulum 2 Thes. 2. 9. *Cujus est adventus secundum operationem Satanæ, &c.* Hic enim, si relativum *cujus* propinquiorem referre debet, referet omnino Dominum, seu, ut Latini codices habent, Dominum Jesum; præsertim cum de ejus adventu proxime mentio facta fuerit. Et tamen, nisi prorsus insanisse & blasphemasse Paulum velimus, fieri nullo modo potest, ut eum referat; sed necesse est, ut referat iniquum illum paulo ante nominatum. In Epistola etiam ad Hebr. 5. 7. scriptum est, *Qui in diebus carnis suæ, &c.* Ubi nemo non videt, relativum qui non referre Melchisedecum proxime nominatum, sed Christum; cujus nomen haud propius, quam in initio quinti versus legitur. Exempla autem ad id, quod hic agitur accommodatiora nulla afferri possunt, quam hujusmodi; ubi videlicet, relativum est ex pronomine Qui, quæ, quod; hujus enim pronominis relativi potissimum videtur esse proprium cum iis conjungi nominibus, eaque referre, quæ proxima sunt. Quod tamen, ut vidimus, aliter se habere deprehenditur, ubi vel nomen ejus, de quo præcipue agitur, longinquius ante nominatum est, vel sub pronomine isto relativo ea dicuntur, quæ nullo pacto propius nominato convenire possunt. Sed ne longius abeamus, exempla sunt in promptu apud eundem Johannem in eadem Epistola, adeoque in eodem capite; ubi relativa pronomina tacita aut expressa non propius sed remotius nominatum referunt: idque cum de Deo, ut hic, & Christo agitur. Primum enim ad finem secundi capitis scriptum est, *Et nunc filioli manete in eo; ut cum apparuerit, habeamus fiduciam, & non confundamur ab eo in adventu ejus.* Hic de Christo sermonem esse, nemo, arbitror, negaverit. At illico sequitur. *Si scitis quoniam justus est, scitote, quoniam omnis qui facit justitiam, ex ipso natus est.* Ubi sine dubio tacitum pronomen relativum, subaudiendum ante vocem *justus*, non Christum, sed Deum refert, seu Patrem, qui, sive expresso ipsius nomine, seu per expressum pronomen relativum, longinquius nominatus antea fuerat: Deum autem seu Patrem ab isto tacito pronomine relativo referri, primum res ipsa monet; cum quilibet, qui justitiam faciat, ex isto, quem refert, natus esse dicatur. Tametsi enim merito dici potest, quemlibet fidelem Christi justum ex ipso Christo natum esse; tamen nec aperte sic loqui consuevit scriptura, & aliud est omnis, id est, quilibet, qui facit justitiam, & aliud, quilibet fidelis Christi justus. Deinde idipsum docent manifeste, quæ statim sequuntur, verba in initio 3. cap. *Videte, qualem charitatem dedit nobis Pater, ut filii Dei nominemur.* Præterea ejusdem cap. 3. 2, pronomen relativum tacitum, subaudiendum; videlicet, in illis verbis, *Scimus, quoniam, cum apparuerit*, non refert Deum proxime & paulo ante nominatum, sed Christum, de quo remotius antea verba sunt facta. Postremo, aliis quibusdam omissis non ita apertis, exemplum effero ex eodem cap. unde adversariorum testimonium sumptum est, ℣. 14. ubi scriptum est, *Et hæc est fiducia, quam habemus ad eum, quia, quodcumque petierimus secundum voluntatem ejus, audit nos:* Satis constare inter omnes existimo, relativum *Eum* non Dei filium, sed ipsum Deum significare. Hic enim Johannes, suo more, repetit, quod dixerat cap. 3, 21, 22, *fiduciam habemus ad Deum; Et quidquid petierimus, accipiemus ab eo, quoniam præcepta ejus custodimus, &c.* Unde Erasmus & Beza hic, pro relativo eum, nomen Deum in suis translationibus reponere non dubitarunt. Et tamen proxime, & paulo ante sæpius Dei filius nominatus, & de eo continua verborum serie actum fuerat; cum de Deo ipso tribus versiculis ante tantummodo verba facta fuissent. Quid igitur mirum, quod apud eundem scriptorem pronomen Hic non Jesum Christum proxime nominatum, sed illum verum, ut Græca exemplaria habent, qui paulo ante nominatus fuit, & possit & debeat referre: cum de ipso præcipue hoc loco agatur, nec usquam alibi Jesus Christus ille verus Deus esse dicatur, aut quidpiam aliud, quod tantundem valeat, de ipso aperte affirmetur? Agitur, inquam, præcipue de illo vero, qui est Pater Domini nostri Jesu Christi (ipsius enim filius, Jesus Christus ibidem diserte dicitur) utpote quem filius Dei, veniens, ut cognosceremus, effecit. Et hic dicitur esse ille verus Deus, atque ut sequente, id est, ultimo Epist. 10. patet idolis opponitur Christum autem ipsum per se idolis opponi, non invenies, ut arbitror; fortasse unquam: at ejus Patrem sive Deum per se, sæpissime; ut præter V. T. testimonia, quæ huic quæstioni non ita accommodata esse fatemur, ostendunt in N. T. hæc loca, Act. 14. 15, ubi Vanorum nomine Hebraica phrasi intelliguntur idola: & cap. 17. 24, ac deinceps usque ad ℣. 30. 1 Cor. 8. 4. 2 Cor. 6. 16. 1 Thess. 8. 9, ex quo loco apparet, illum verum Deum, qui idolis opponitur esse Patrem D. nostri Jesu Christi. Quod idem colligitur ex verbis ipsius Christi, quæ adversarii citant Joh. 17. 3, *ut cognoscant te solum verum Deum.* Fatentur enim omnes, dictionem *solum*, propter idola præcipue appositam fuisse. Apparet igitur, nihil esse, cur verba illa apud Joh. in loco, de quo agitur, *Hic est verus Deus*, ad Christum, & non potius ad Deum, ipsius Christi Patrem, referantur; præsertim cum plane verisimile sit, proxime antecedentia verba illa. *Et sumus in illo vero* (prout totus hic locus in Græco legitur) referenda esse ad illum eundem verum, cujus cognitionem nobis dedit Dei filius veniens; ut, quæ statim consequuntur, *in filio ejus, &c*, ex Hebræorum idiotismo, eoque in N. T. frequentissimo, ita accipiantur, ac si scriptum fuisset, *per filium ejus, &c.* ut Erasmus annotavit. Quod si quis obstinate velit, omnino ad ipsum filium verba ista referri debere; nihil prorsus incommodi erit, si verba ista omnia usque ad illa, *Hic est, &c*, per parenthesim legantur; id quod fieri posse, nemo audebit negare. Fieri autem etiam debere, admodum probabile esse, concedet facile quisquis contraria opinione prius occupatus non fuerit. Sed, sive de ipso filio verba illa dicantur; *Et sumus in illo vero*, sive non dicantur: sive tota ista orationis pars per parenthesim legatur, sive non legatur; certissimum est, sequentia verba, *hic est verus Deus*, non ad Jesum Christum, sed ad illum verum nobis ab ipso patefactum, & cujus filius ibidem Jesus Christus dicitur, referenda esse, ut ante docuimus. Quanquam in eam sententiam facile devenio, ut, quando hujus loci omnino videtur idem sensus esse, qui est verborum ipsius Christi apud eundem Johannem Joh. 17. 5, *Hæc est autem vita æterna, &c.* non solum ad Christi Patrem clausula ista, *Hic est verus Deus & vita æterna*, sit referenda, sed etiam ad Christum, quatenus referri & potest & debet. Perinde ac si Johannes dixisset, hic habetis verum Deum, & vitam æternam. Verum quidem Deum; quia ecce habetis Christi Patrem, qui est ille solus verus Deus, ut ipse Christus dixit: Vitam autem æternam; quia ecce simul cum Christi Patre ipsum Christum habetis. Horum enim duorum cognitione vita æterna continetur, quemadmodum idem Christus affirmavit. Jam, pronomen *Hic* eandem vim habere posse, ac si *hoc* dictum fuisset, ita ut referatur ad totum illud, quod proxime præcessit: masculino tamen, non neutro genere, pronomen istud fuisse enunciatum, propter nomen *verus Deus* masculini generis, quod

illi

ei statim subjiciebatur, & per verbum substantivum, seu verbum *Sum*, *es*, *est*, cum illo conjungebatur; non solum infinita exempla hujusmodi apud omnes probatos auctores docent: sed hujus rei in ipsius Novi Testamenti scriptis exempla habemus; ut Matth. 13. 38. *Bonum vero semen; Hi sunt filii regni.* Vides, ut pronomen *Hi*, quamvis necesse sit, ut referat *Bonum semen*, tamen prolatum fuerit non neutro genere & singulari numero, ut neutrius generis & singularis numeri est *Bonum semen*; sed genere masculino & numero plurali; ut, scilicet, concordet, cum *filii regni*, quod statim illi subjicitur, & per substantivum verbum cum illo conjungitur. Quin habes exemplum peraccommodum in illis verbis Christi, quæ sensu cum his Johannis verbis convenire diximus, *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant, &c.* Pronomen siquidem *hæc* refertur ad illud, *ut cognoscant, &c.* Quapropter non feminino, sed neutro genere, secundum exactiores Grammaticæ regulas, efferendum fuisset; & tamen feminino elatum fuit, propter nomen *vita æterna* statim subjectum, illique per verbum *est* conjunctum.

Responsio ad XIII. Argumentum.

Decimotertiò Vujekus una cum Bellarmino argumentatur ex loco Joh. 1. 1. *In principio erat verbum; & verbum erat apud Deum; & Deus erat verbum*, & ℣. 3. *Omnia per ipsum facta sunt.* Argumentatur autem Bellarminus ex verbis istis nominatim tribus modis; sed re ipsa sunt quatuor: Ut ex Vujeki verbis clarius colligitur. Nos singulatim ea recensebimus ac diluemus.

Primum argumentum ductum est ex voce verbum, qua hic Christus appellatur, ut nos ipsi fatemur. Est igitur Christus verbum, & quidem Dei verbum; quod ipsum nos similiter fatemur. *Verbum autem seu λόγος est mentis proles seu notitia & conceptus*, inquit Bellarminus. Itaque Christus est divinæ mentis proles seu notitia & conceptus. Atqui in Deo (teste etiam Aristotele) idem est intelligens, intellectus, intellectio, & species intelligibilis. Ergo Christus est idem cum Deo, id est, ejusdem numero substantiæ & naturæ. Bellarmini argumentum paulo concisius recitavimus, cum non sit animus multa ab ipso, in eo exponendo minus recte dicta refutare, sed breviter ac simpliciter ad ipsum argumentum respondere.

Itaque respondeo, in hoc argumento esse evidentem Æquivocationis fallaciam; ut statim apparebit. Vox siquidem λόγος consueta ac frequentissima, præsertim in Sacris Literis (ubi Vetus Interpres verbum plerumque illam reddidit) significatione, non dubium est, quin sermonem significet. Exemplis afferendis supersedeo, nam res in confesso est, & ea passim sunt obvia. Nunc dico, Christum appellari λόγον, seu verbum, id est, sermonem Dei, ob eam causam, quod, quemadmodum per suum sermonem homo potissimum cognoscitur ejusque voluntas patefit; sic per Christum Deus potissimum cognoscitur ejusque voluntas patefit. Figurata igitur & ad vulgi captum accommodata significatione Christus verbum Dei appellatur; ut in plerisque aliis contingit. Quæ de Deo in scriptura dicuntur; non autem ista plusquam propria & Philosophica, quam Bellarminus affert. Ad quam confirmandam, & eam, quam nos attulimus, labefactandam, aliud nihil à reliquis suis argumentis, quæ deinceps, Deo volente refellemus, distinctum in medium protulit, nisi, scriptum esse, verbum carnem fuisse factum. Quasi vero Christus non potuerit, figurata, atque adeo ea, quæ nobis probatur, significatione, verbum Dei appellari, etiam pro eo tempore, quo extiterit, antequam homo nasceretur. Ut nihil hic dicam de ambigua ex Græco ejus loci lectione, *Et verbum caro factum est*, unde tota ista probatio simul & exceptio Bellarmini pendet. Nam postea hac de re, quantum satis fuerit, explicabo.

Vidit, arbitror, Vujekus hunc defectum in Bellarmini argumentatione; eumque supplere voluit. Sed admodum infeliciter id tentavit. Inquit enim: *Non propter hoc solum* (Christus) *vocatus est verbum, quia nobis Dei voluntatem patefecerit, vel quia per ipsum Deus Pater ad nos locutus fuerit.* (*Namque hoc illi convenit tantum secundum humanitatem; non autem secundum divinitatem: Johannis autem propositum fuit hoc loco ejus divinitatem describere.*) *Sed potius verbum vocatus est propter suam divinitatem, &c.* Nihil insulsius dici potuit; cum hic pro concesso sumatur illud ipsum, quod in quæstione est. In quæstione siquidem est, an Christus habeat istam divinitatem, id est, divinam naturam atque essentiam ab humana distinctam; ita ut, quamvis homo sit, tamen unus etiam & idem Deus sit cum Deo Patre suo. Certe enim, qui dicit, Johannis propositum fuisse hoc loco Christi divinitatem, nempe hanc, quam diximus, describere; is necessario simul dicit & pro concesso sumit, Christum istam divinitate habere. Ad quod tamen probandum hic ipse Johannis locus allatus fuerat. Quidquid igitur hic Vujekus subjicit de verbo vivo, æterno, &c. Dei Patris, & consequenter de Dei filio, qui ex ejus corde, ut ipse loquitur, ex ejusque substantia ineffabili modo ab æterno generetur, quem Christum esse affirmat; & propterea verbum à Johanne hic appellatum fuisse contendit; hoc, inquam, universum, & quidquid præterea, propter eandem appellationem, subjungit de sapientia, potentia & imagine Dei, sine qua Deus nunquam fuerit, quæ ipse Dei filius sit; cum, quod ad hunc locum attinet, nullum aliud fundamentum, si ipsa Vujeki verba inspicias, præter hoc, habeat, quod Johanni propositum fuerit divinitatem Christi describere, inani prorsus fundamento nititur, estque hic principii petitio nimis manifesta. De loco Proverb. 8, quem hic commemorat, inferius videndum erit. Interim duo à Vujeko accipimus, quæ iste dat. Unum est, Christum appellatum fuisse verbum, quia nobis Dei Patris voluntatem patefecit perque ipsum ad nos Deus Pater locutus est, licet nolit propter hoc tantum sic fuisse appellatum. Alterum est, quod ista hujus appellationis causa, secundum humanitatem tantum, non etiam secundum divinitatem, Christo conveniat. Exenim ex his duobus necessario concluditur, non posse, ad Christi divinitatem, id est, essentiam divinam confirmandam, quidquam firmitudinis habere, quod Christus verbum fuit appellatus: immo verisimile ac probabile admodum esse, cum Johannes illum sic appellavit, nullam rationem, quod ad essentiam attinet, nisi humanitatis ipsius habuisse. Jam vero plurima afferri possent ad sententiam nostram confirmandam, cur Christus à Johanne appellatus fuerit verbum, nempe, Dei, ut expressum est ab eodem scriptore in Apoc. 19. 13. *Et vocatur nomen ejus verbum Dei.* Qui locus, & quæ verba indicant, hanc esse appellationem ipsi Jesu Christo tributam, toti, inquam, illi supposito merito accommodatam; non autem, in eo esse substantiam quandam, quæ etiam citra & ante totum illud suppositum, & sic citra & ante ipsius humanitatem, semper sit ac fuerit revera & essentialiter nescio quod verbum Dei. Possent, ut dixi, plurima afferri ad sententiam nostram confirmandam. Sed quia & res satis per se manifesta est, & ab adversariis ipsis agnita & concessa, nisi quod huic certissimæ causæ istius appellationis Christo tributæ aliam incertissimam addere volunt: ac præterea quia ad ipsorum argumentum diluendum satis esse videtur, demonstrasse, Christum aliam ob causam, quam ea est, qua argumentum nititur, jure Dei verbum appellari potuisse; propterea paucissimis contenti erimus.

Consideret igitur primum unusquisque, an non videatur omnino Evangelista voluisse explicare, cur Christum verbum appellasset; cum, postquam expressisset ℣. 17; istud verbum aliud nihil esse, quam Jesum Christum, pro verbo, videlicet, aperte Jesum Christum reponens, statim ℣. 18. subjunxit, *Deum nemo*

vidit unquam; Unigenitus filius, qui est in sinu Patris, ipse enarravit. Deinde meminerit lector, ejus loci, qui apud eundem scriptorem est, omnium consensu huic plane similis ac respondentis in initio primæ ipsius Epistolæ, *Quod fuit ab initio, quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, & manus nostræ contrectaverunt, de Verbo vitæ*, &c. Christum (ut quidem plerique sentiunt, & nominatim Vujekus inf. pag. 97.) quem in Euangelio appellaverat simpliciter Verbum, hic appellat Verbum vitæ; id quod tamen in Euangelio quoque insinuaverat, cum in isto Verbo vitam fuisse dixerat. Verum quænam est hæc vita? Æterna nimirum, ut hic seq. versiculo statim docet atque explicat, inquiens, *Et vita manifestata est, & vidimus, & testamur, & annunciamus vobis vitam æternam, quæ erat apud Patrem, & apparuit nobis.* Et infra cap. 5. 11. ait, *Et hoc est testimonium, quoniam vitam æternam dedit nobis Deus, & hæc vita in Filio ejus est.* Jesus Christus igitur ejusmodi Verbum dicitur, in quo sit æterna vita, seu quod vitæ æternæ verbum sit. Nempe, quia ipse nobis vitam æternam Euangelio suo annunciavit ac promisit; ut in hac eadem epist. cap. 2. 25. dicitur, *Et hæc est repromissio, quam ipse pollicitus est nobis, vitam æternam.* Et Paulus ad Tim. scribens ait de Christo 2 Tim. 1. 10, *qui destruxit quidem mortem, illuminavit autem vitam & incorruptionem per Euangelium.* Hoc autem idem est cum eo, quod Christus Dei Verbum appelletur, quia Dei voluntatem nobis patefaciat. Dei enim voluntas est, ut habeamus vitam æternam, ea ratione, quæ in Christi Euangelio præscripta est; quemadmodum ipse Christus testatur Joh. 6. 40. *Hæc est autem voluntas ejus, qui misit me, ut omnis qui videt filium, & credit in eum, habeat vitam æternam.* Et hæc satis sint pro confirmatione sententiæ nostræ hoc in loco circa caussam cur Christus Verbum appellatus fuerit.

Nam quod Bellarminus satis obscure contendit, propterea non posse Verbi nomen ad Jesum Christum hominem simpliciter accommodari, quia Euangelista dicat, Verbum factum fuisse carnem; Respondemus, verbum Græcum, quod Latine redditum fuit, Factum est, esse ἐγένετο quod non minus Fuit, quam Factum est, significat: debuisseque locum verti, *Et Verbum caro fuit*, non autem, *Et Verbum caro factum est*; quemadmodum ordo ipse verborum Johannis postulat. Qui absurde diceret, Verbum carnem esse factum, id est, ut Adversarii volunt, naturam humanam assumpsisse, posteaquam de ipso ea dixisset, quæ post Christum hominem natum extiterunt. Sed non absurde post ista omnia de eo dicta, sub Verbi appellatione, de homine, qui aliquando mortalis fuit, se loqui declaravit, dicens, istud Verbum fuisse carnem. Hinc patet responsio ad id, quod huic interpretationi Bellarminus * objicit, inquiens, si Esse, non Fieri, significare voluisset Johannes, dicturum fuisse [illegible], vel ἐστιν, id est, Erat, vel Est: non autem ἐγένετο, id est, fuit. Quia *Christus*, inquit, *est etiam nunc caro.* Nihil minus verum dici potuit; cum, ut, modo innuimus, Caro hominem mortalem significet. Hinc Paulus 1 Cor. 15. 50, *caro & sanguis regnum Dei possidere non possunt; nec corruptio incorruptelam possidebit.* Creditur quidem passim Christum in cælum translatum habere carnem; sed, ipsum adhuc esse carnem, nemo pius vel cogitare, vel audire sine horrore potest.

Secundum argumentum, quod ex isto Euangelii Johannis initio ducitur, à Bellarmino tantummodo indicatum, à Vujeko vero aliquanto clarius expositum eo nititur, quod Verbum istud dicitur fuisse in principio apud Deum. Hoc autem, inquiunt, idem est quod Ante omnem rem creatam. Et consequenter Verbum istud, id est, Dei filius, qui Christus dictus est, non est res creata; & sic necessario est ipse Deus.

Respondeo, hæc verba, *In principio*, seu Græce, ἐν ἀρχῇ nequaquam per se significare Ante omnem rem creatam, sed initium aliquod, idque pro subjecta materia, varium ac diversum; ut omnia Sacra Testimonia, in quibus ista duo verba absolute, ut hic, posita leguntur, manifeste docent. Vide autem inter cætera hæc loca, Esa. 52. 4. Ex. 9. Dan. 8. 1. ac denique Act. 11. 15. ubi Græce ἐν ἀρχῇ, scriptum invenies. Cum igitur subjecta materia hic sit Euangelium; nulli dubium esse potest, quin hoc loco *In principio*, Euangelii initium significet; ac si scriptum fuisset, *In principio Euangelii.* Semper enim in hujusmodi locis aliquid subaudiendum est, ad quod vox Principii referatur. Quare quod ait Vujekus, nimis turpe Anabaptistarum sophisma esse, ita Johannis verba interpretari, ac si dixisset, Verbum, id est, Christum fuisse in initio officii sui: *Nam quis*, inquit, *est qui nesciat, unumquemque eo tempore esse, quo aliquid facit?* Hæc, inquam, Vujeki reprahensio nihil pertinet ad interpretationem, quam nos attulimus; quam tamen credimus apud nostros homines, quos ille, ut alibi diximus, simplici Anabaptistarum nomine appellare solet, omnibus aliis receptiorem esse. Aliud est enim principio Euangelii, & aliud, In initio officii sui; undecumque tandem Euangelii initium sumatur. Neque enim Johannes, cum scribere aggressus est, pro concesso sumpsit, Jesum Christum esse primum Euangelii auctorem. Immo, antequam aliud faciat, id docere instituit; idque præcipue propter Johannem Baptistam. Cujus tanta in populo fuerat existimatio, ut multi ei tribuerent illa, quæ propria Jesu Christi erant. Propterea diserte monet, Baptistam, quamvis, videlicet, tempore Jesu Christo priorem, non tamen fuisse lucem illam vitalem: quin potius venisse, ut de luce ista testaretur; quæ, nimirum, Jesus Christus erat. Euangelii porro principium nihilominus à prædicatione Johannis Baptistæ sumitur; ut ipsa prima Marci Euangelistæ verba docere possunt: *Initium Euangelii Jesu Christi filii Dei; sicut scriptum est in Prophetis: Ecce ego mitto nuncium meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te. Vox clamantis in deserto*, &c. Mens igitur Johannis fuit docere, Jesum Christum, quem, ob superius dictam caussam, Verbum nominat, jam tum, cum Baptista prædicare cœpit, fuisse à Deo huic muneri voluntatem suam patefaciendi destinatum, & jam reipsa ad id singulariter electum; adeo ut Johannes Baptista, ipso, ut tempore patefactionis suæ, aliquanto superior, sic dignitate multo inferior esset: immo sua prædictione illi inserviret, & tanquam accessorium quiddam (ut sic dixerim) ipsius Jesu Christi esset. Idcirco, summatim dicto, quod de Jesu Christo in suam historiam Euangelicam sibi quodammodo præfandum censuit; statim subjecit Joh. 1. 15: *Johannes testimonium perhibet de ipso: & clamat, dicens, Hic erat, quem dixi; qui post me venturus est, ante me factus est, quia potior me erat.* Quibus verbis Johannes Baptista docere voluit, Jesum Christum, quem ipse tempore antecesserat, sibi in Dei, ut ita dicam, intentione præcessisse, utpote digniorem ac præstantiorem, & qui suæ prædicationis proximus finis esset. Non extitit igitur Christus post Baptistam, tanquam is, qui in suo munere eum consequeretur, quive ab ipso penderet; sed contra Baptista Christum consequebatur, & ab ipso pendebat; utpote cui, ad Euangelium primitus publicandum electo, præcursor datus fuisset. Itaque Christus Jesus, quatenus Dei Verbum est, in ipso Euangelii initio fuit; sed tamen non apud homines, cum nondum ipse prædicare cœpisset, sed apud Deum. Legimus enim, illum ipsi Johanni Baptistæ, qui ad præparandam viam ante faciem ipsius missus fuerat, & à cujus prædicatione, ut ex Marco ostendimus, initium Euangelii sumitur, aliquando fuisse ignotum, Joh. 1. 30, 33. Merito igitur ait Euangelista noster, *In principio erat Verbum; & Verbum erat apud Deum*; etiamsi de existentia Christi Jesu (qui sine dubio istud Verbum est) ante omnem rem creatam, nihil, cum ista scriberet, vel cogitaverit, vel etiam cogitare potuerit.

Tertium argumentum, quod secundum est apud Bellarminum, ex eo sumitur, quod in citatis Euangelistæ verbis Christus seu Verbum vocatur Deus, *Et Deus erat*

* Tom. 1. col. 309. D.

erat Verbum. Nam Joannes, inquit Bellarminus, *in toto illo fere cap. semper repetit initio sequentis sententiæ id, quod posuerat in fine præcedentis.* In principio, *inquit*, erat Verbum; *deinde subjungit*: Et verbum erat apud Deum. *Ubi vides, idem nomen poni in fine primæ sententiæ, & initio secundæ. Sic etiam quia in secunda dixerat*: Et Verbum erat apud Deum; *in tertia dicit*: Et Deus erat Verbum. *Ubi idem Deus esse dicitur, & is apud quem erat Verbum; & is, qui erat ipsum Verbum. Id ipsum observare licet in sequentibus*: In ipso vita erat, & vita erat lux hominum; & lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt, &c. Hactenus verba Bellarmini, quæ nescio cur Vujekus omiserit; cum multa alia non omittat, quæ minus vel veritatis vel acuminis habere videntur.

Respondeo, conjecturam istam ex eo ductam, quod Euangelista, non quidem in toto fere illo cap. ut parum considerate ait Bellarminus, sed in bona parte illius quasi proœmii & argumenti operis sui, facere consueverit, non tanti esse debere, ut ipsum Euangelistam adsurda & falsa dicentem faciamus. Quid autem absurdius aut magis falsum dici potest, quam eundem esse eum, qui est apud aliquem, & eum, apud quem iste est? Certe enim, si, cum Johannes dicit, *Et Deus erat Verbum*, voce Deus eum Deum significat, apud quem, proxime dixerat, Verbum fuisse; Sequitur omnino, illum Deum, apud quem erat Verbum, & ipsum Verbum, quod apud illum erat, eundem esse; utrumcunque tandem nomen in verbis istis, *Et Deus erat Verbum*, subjecti aut prædicati locum teneat. Confugere, ut hic Bellarminus cum suis necesse habet, ad distinctionem unius numero essentiæ, & personæ, est vanissimum effugium; cum distinctio ista non minus falsa & absurda sit, quam illud ipsum, quod, ejus ope, nec falsum nec absurdum esse, probare intenditur; quemadmodum alibi supra ostendimus, docentes, eam (ut loquuntur) implicare contradictionem. Itaque nos merito ex hoc ipso Johannis loco colligimus, nullo pacto fieri posse, ut Verbum seu Christus Dei filius sit ille unus Deus; cum satis aperte hic dicatur, eum fuisse apud illum unum Deum. Articulus enim appositus in Græco voci Θεὸν, id est, Deum, in illis verbis, *Et verbum erat apud Deum*, id plane demonstrat. Præterea, ut Euangelista istum suum morem, quem Bellarminus observavit, repetendi in initio sequentis sententiæ id, quod posuit in fine præcedentis, hic quoque servasse dici possit; satis esse videtur, si, quemadmodum ipse Bellarminus postea loquitur, idem nomen posuerit in initio tertiæ sententiæ, quod posuit in fine secundæ, etiamsi diversa significatione. Etenim simile omnino quiddam eum fecisse in illis verbis, quæ inferius leguntur, *Mundus per ipsum factus est; & Mundus eum non cognovit*, necesse est, ut Bellarminus fateatur, qui una cum plerisque aliis vult, Mundum, qui per Verbum, id est, Christum factus hic dicitur, esse substantiam coeli & terræ. Nam certe Mundus, qui Christum non cognovisse similiter hic dicitur, non est substantia coeli & terræ; ut postmodum apertius explicabimus. Ubi Bellarminum sibi ipsi contradicentem ostendemus, ac tacite concedentem, non minus diverso sensu accipi in prædictis verbis vocem Mundi in sequente sententia ab eo, quo accipitur in præcedente, quam sit diversus is sensus, quo nos volumus vocem Deus accipi debere in præcedente sententia illa, *Et verbum erat apud Deum*, ab eo, quo accipienda sit in sequente sententia, *Et Deus erat Verbum.* Et sane, si mens Johannis fuisset, ut in eundem sensum vox Deus utrobique acciperetur, articulum ei voci non minus in sequente, quam in præcedente sententia apposuisset. Immo solet Græca lingua, cum aliquod nomen eodem sensu vult repetere articulum ei in repetendo apponere, quamvis antea appositus non fuerit; tantum abest, ut antea appositum, in repetendo deinde omittat. Ut hic paulo inferius, cum Johannes prius dixisset, *In ipso vita erat*, nullo nomini Vitæ articulo apposito, postea subjungens, *Et vita erat Lux hominum*, articulum ei apposuit, nempe ut intelligeretur, eum de illa vita jam nominata loqui; habente articulo eandem vim, ac si dixisset, *Et hæc vita erat lux hominum.* Atque hoc ipsum idem Euangelista alibi facit in ipso Dei nomine, de quo hic agitur. Cap. enim 13. 3. cum dixisset, *& quia à Deo exivit*, sine articulo, statim subjiciens, *Et ad Deum vadit*, nomini *Deum* addidit articulum. Nimirum, ut apertius, de eodem Deo se postea loqui, de quo antea locutus erat, nobis indicaret.

At enim ajunt non pauci, propter duas caussas non fuisse in loco nostro additum articulum secundo loco voci Dei; primum, ut indicaretur distinctio personarum Patris, & Filii: deinde, ut appareret Dei nomen secundo loco positum, esse prædicatum, & vocem Verbum, cui appositus est articulus, subjectum. Respondeo, distinctionem apertissimam personarum Patris, & Filii jam ab Euangelista fuisse factam, cum dixit, hunc fuisse apud illum. Præterea dico, articulum voci Deus appositum vel non appositum, ex ipsa sententia Adversariorum, aut nullam vim habere, aut non personas tantum, sed simul naturas quoque distinguere. Quandoquidem ipse Deus Pater sæpe sine articulo simpliciter nominatur; & contra, Filium cum articulo, tametsi egregie falluntur, Deum aliquando nominari contendunt Adversarii, ut in loco 1. epist Joh. quem supra examinavimus, *Hic est verus Deus*, &c. & ad Tit. cap. 2. (de quo loco inferius agemus) *adventum gloriæ magni Dei*, quemadmodum hic Bellarminus * notat. Qui nescio, quid sibi velit, quando hinc concludit, nihil referre in disputatione nostra, quod Johannes secundo loco articulum non addiderit. Nihil refert quidem, si ita res se habet, ut Filius sit idem cum Patre Deus, ad distinctionem inter Patrem & Filium. Sed refert tamen ad statuendum, utrum secundo loco de eodem Deo agatur, ut inde concludi possit, Filium esse eundem Deum cum Patre. Cum certum sit alioqui, nomen Dei sine articulo, cum locum prædicati obtinet, non modo summo illi Deo, sed etiam ejus creaturis aliquando in Sacris Literis tribui, ut supra alicubi indicatum est, & infra clarius demonstrabitur. Nam hic secundo loco nomen Deus prædicati locum obtinere, & ab istis; quibus nunc respondemus, ut ex altera caussa, quam mox refellemus, patet, & à plerisque aliis constanter asseritur. Quanquam satis est si id ita esse possit; quod nemo unquam negabit.

Ad alteram caussam distinguendi prædicatum à subjecto, Respondeo, eam non tanti esse, ut non potius cavendum fuisset, ne quis putaret, non de eodem Deo utrobique agi. Deinde, cum certum sit, nomen Deus sine articulo admodum frequenter subjecti loco esse, nomen autem Verbum, cum Christum significat, sive prædicatum sit sive subjectum, sine articulo esse nequeat; eadem dubitatio manet, utrum nomen Deus, an Verbum sit subjectum, vel prædicatum. Adde, quod, utrocumque modo res se habeat, si utrique nomini appositus fuisset articulus, idem sensus reipsa emersisset. Nam sive Johannes dixisset illud Verbum fuisse illum Deum, sive illum Deum fuisse illud Verbum; hinc certum esset, illud verbum ipsam illius Dei naturam habere. Bellarminus certe, qui hoc ipsum ex his Johannis verbis, *Et Deus erat Verbum*, vult concludere, *Deus* facit subjectum, Verbum vero, prædicatum; quamvis si, ut alii volunt, contra fiat, nihil referre ostendat.

Quartum argumentum, quod est Bellarmini tertium, sumitur ex eo, quod omnia per hoc Verbum facta dicuntur. *Hinc enim sequitur* (ait cum Augustino Bellarminus) *Verbum non esse factum, & proinde non esse creaturam, & proinde esse unum Deum cum Patre. Nihil enim est, nisi Deus & creatura ejus.*

Respondeo tripliciter. Primum nego, valere hanc consequentiam, Verbum non est factum; Ergo non est creatura. Tametsi enim Facere & Creare in Sacris Literis confundi videntur, cum ad Deum utrumque

* Tom. 2. col. 316. B.

refertur; tamen communis opinio Theologorum est, Creare proprie esse, ex nihilo condere, Facere vero, ex præexistente materia. Et certe si, ut omnes sentire videntur, Dei ejusque solius est ex nihilo condere: cum certum sit, verbum Creandi in Sacris Literis de solo Deo aliquid condente usurpari; nihil verisimilius est, quam Creare proprie esse, ex nihilo condere. Quemadmodum ex altera parte, cum faciendi verbum non de Deo tantum, sed de creaturis quoque aliquid condentibus usurpetur; videtur omnino concludendum, Facere proprie esse, ex præexistente materia condere seu formare. Arriani quidem facile Homousianis concedunt, Verbum non esse factum; creatum tamen esse contendunt. Quare hæc argumentatio, à non facto ad non creatum, nihil firmitatis habet.

Secundo loco respondeo, negans, ex eo, quod scriptum sit, omnia per Verbum esse facta, colligi debere, ipsum Verbum non esse factum, etiamsi vox Omnia universe plane accipienda fuerit. Semper enim in istiusmodi locutionibus, quantumvis universalibus, excipitur is, de quo ipsa universalis enunciatio affertur. Jam non aliter, ex eo, quod per Verbum omnia sint facta, quæ, videlicet, facta sunt, colligi potest, ipsum Verbum non esse factum, nisi quia absurdum atque adeo impossibile sit, Verbum per seipsum factum fuisse. Atqui, si nomine Omnium, quæ sunt facta, hoc in loco Verbum ipsum, per quod facta dicuntur, etiamsi factum & ipsum sit, comprehendi non debet; corruit funditus argumentatio ista. Regulam certe, quam nos modo diximus, de universalibus istiusmodi locutionibus veram esse, concedet quisquis & loquendi usus, & ipsarum divinarum litterarum moris peritus fuerit. Nobis satis est, ad vim argumenti retundendam, vel unicum exemplum ex Sacris Literis petitum proferre, ubi in ejusmodi prorsus locutione universali is excipiendus sit, de quo ipsa universalis enunciatio effertur. Est id autem in promptu, atque adeo in hoc ipso Euangelistæ sermone, quatuor tantum post versiculis, cum ait: *Hic venit in testimonium, ut testimonium perhiberet de lumine, ut omnes crederent per illum.* Nam si ita verum est, Johannem Baptistam venisse ad testificandum de Christo, quo omnes per ipsum Johannem in Christum crederent, ut nemo prorsus excipiatur, sequitur omnino, Johannem in Christum non credidisse, nisi velimus, illum per seipsum credidisse; quod absurdissimum est; non minus, quam sequatur, Verbum non esse factum, nisi velimus, illud per seipsum factum fuisse, si, cum per ipsum omnia dicuntur facta, quæ, scilicet, facta sunt, nihil omnino hinc excipiendum est. Verum, quemadmodum apertum est, vocem Omnes, quantumvis universe alioqui accipiendam, ipsum Johannem non comprehendere, sic non minus certum est, vocem Omnia, ipsum Verbum non comprehendere: & non minus hic Verbum, quam ibi Johannem, excipiendum esse, etiamsi alioqui vox Omnia plane universe accipienda esset.

Sed tertio loco respondeo, vocem Omnia non prorsus universe accipiendum esse, sed ad subjectam materiam restringuendam; quemadmodum frequentissime, in novi præsertim fœderis scriptis, usu venit. Subjecta autem materia est, ut antea diximus, Euangelium seu novum ipsum fœdus, quod cum hominibus Deus pepigit. Sensus igitur verborum Johannis est, omnia, quæ jam facta essent, cum ipse scriberet, ad Euangelium & ad novum fædus pertinentia, per verbum, id est, per Christum facta fuisse. Addit autem verba illa, *Et sine ipso factum est nihil, quod factum est*, triplici de caussa. Primum, ut declararet, quod dixerat, per Verbum facta esse omnia, non ita accipiendum esse, quasi omnium, quæ facta fuissent, ad Euangelium pertinentium, Christus proxima & immediata instrumentalis caussa fuisset. Multorum enim ejusmodi eorumque maximorum, non ipse Christus, sed ejus Apostoli proxima & immediata instrumentalis caussa fuerant; per quos, videlicet, Christus ea fecerat. Unde Paulus Rom. 15. 18. *Non enim audeo aliquid loqui eorum, quæ per me non effecerit Christus in obedientiam Gentium verbo & factis.* Propterea Johannes pro eo, quod prius dixerat, *Omnia per ipsum*, postea dixit, *Sine ipso nihil.* Ut sciremus, Christum quidem, Dei respectu, horum omnium mediam caussam fuisse: sed tamen, respectu nostri, non ita mediam, quin alias infra ipsum mediæ caussæ instrumentales intervenerint, per quas multa facta merito dici possint; quamvis non sine ipso; quippe à quo munus & potestatem atque adeo efficaciam, à Deo per ipsum in illos proficiscentem, ista faciendi habuissent. Altera caussa, cur Johannes ista verba addiderit, est, ut ex illis omnibus, de quibus ipse loquebatur, nihil prorsus excipiendum doceret, quantumvis minimum aut maximum; quippe qui nobis persuasissimum esse vellet, Christum etiam postquam in cælum ascendit, immo potissimum & maxime post suum in cælum ascensum, omnium, quæ quocumque modo ad ipsius ecclesiam pertinent, sine ulla penitus exceptione, curam gerere, & cuncta pro suo arbitratu regere ac moderari. Tertia caussa pertinet privatim ad verba illa, *quod factum est*; quibus declarare voluit, quæ essent ista omnia, quæ per Verbum facta esse dixerat, si quis esset, quem subjecta Euangelii materia non moneret, quænam ista essent. Videlicet, non quidem omnia, quæ essent aut unquam fuissent, sed quæ facta essent; nuper, scilicet, ac recens, inusitata nimirum & mirabilia atque divina. Nam Paulus quoque simplici eorum, quæ facta essent, nomine, ista, nec alia intellexit, in illis verbis Rom. 1. 20. *per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur.* Sensus enim illius Paulini loci ab interpretibus & explanatoribus, præterquam à vetere Latino interprete, omnibus, quos ego quidem legerim, depravati, est sempiternam virtutem ac divinitatem Dei quæ postquam mundus creatus erat, conspectæ non fuerant, per mirabilia, ad Euangelii prædicationem confirmandam, in eaque promovenda divinitus patrata opera, intellectas & intelligendo conspectas fuisse. Continet siquidem Euangelii prædicatio eam Dei sempiternam virtutem ac divinitatem antea Mundo non conspectam, de qua ibi Apostolus loquitur: id est, Dei sempiternum decretum de hominibus beata immortalitate afficiendis, quotquot in Christum crediderint. Est enim, ut idem Apostolus Paulo ante affirmaverat, Euangelium virtus Dei in salutem omni credenti: itemque in æternum duraturæ divinæ voluntatis in iis, quæ ad ipsius Dei cultum pertinent, non adumbrata ostensio quædam, sed solida patefactio. Nam, ut similiter idem Apostolus Col. 2. 9. ait, in Christo, hoc est, in Euangelio & doctrina ipsius, habitat omnis plenitudo Deitatis (idem autem est Deitas, quod Divinitas) corporaliter. Quod solidam ac perfectam Dei colendi rationem significare, docent apertissime verba antecedentia per aliquot versiculos. Jam, quam nos Paulini ad Rom. loci explicationem attulimus, ipsius verbis, ut jacent ac sonant, & à vetere interprete, quod ad ordinem & sonum attinet, fideliter fuerunt expressa, prorsus consentaneam esse, nemo tandem non est agniturus, & reliquos omnes, ut speramus, reprehensurus, qui vel ipsorum verborum ordinem pervertere sunt ausi, vel præpositionem A in illis verbis *à creatura*, id est, creatione *mundi* in Ex transformarunt: cum tamen Græce sit ἀπὸ, quod non Ex sed A significat: & non à verbo *conspiciuntur*, quod inferius legitur, sed à nomine *invisibilia* quod supra proxime scriptum est, omnino pendet: locutione persimili ejus, quæ habetur Mat. 13. 35. *absconditа à constitutione mundi.* Tantum in eo reprehendendus vetus interpres videtur, quod dictionem *quoque* usurpavit, ubi *&* reponendum erat, & dicendum non *sempiterna quoque* &c. sed, *& sempiterna ejus virtus, & divinitas.* Sed jam ad rem nostram redeamus.

Poterit igitur, ni fallor, Bellarminus, videre, quæ vis restringendi sit in illis verbis, *quod factum est*;

quam

quam etsi, ut arbitror, Ministri Transylvani recte intellexerunt; eam tamen, fateor, minus recte verbis expresserunt, & Bellarmino occasionem eam subsanandi dederunt. Sed certe non minori risu digna est vis illa restringendi, quam Bellarminus * verbis istis inesse vult: ut, scilicet, ab omnibus per Verbum factis Spiritum S. excludant: quippe qui factus non sit. Sed non est nunc illam exagitandi ulla necessitas; præsertim, cum Bellarminus ipse, animadvertens, ut verisimile est, quam interpretatio ista insulsa videri possit, & interim sentiens, aliquid mysterii, quod suæ & suorum sententiæ de omnibus universe prorsus per Christum factis parum conduceret, in verbis istis inesse, si conjungantur cum superioribus; non veritus est affirmare, lectionem illam probabiliorem esse, quam sequitur Augustinus; ut, scilicet, conjungantur cum sequentibus, &, facto ab ipsis sequentis periodi initio, legatur, Quod factum est, in ipso vita erat, &c. Qua lectione, quicumque tandem illam approbaverint, nihil ineptius, in hoc quidem genere, excogitari posse existimo. Poterit similiter idem Bellarminus videre, ut ostendatur, verba ista Johannis, *Omnia per ipsum facta sunt*, nequaquam de prima creatione omnium rerum accipi debere; nihil necesse esse ea ita interpretari, ac si dictum fuisset, *Omnia per ipsum sunt renovata*; Sed verbi *facta sunt* maxime propria & usitatissima significatione servata, satis esse vocem Omnia ad subjectam materiam restringere & accommodare. Quod, ut diximus, frequentissime in ipsis Novi Fœderis scriptis fieri necesse est; adeo ut merito affirmari possit, semper, ubi alioqui non constet, vocem istam prorsus universe accipiendam esse, eam ad subjectam materiam esse restringendam. Et quanquam exempla hujus restrictionis passim extant; quædam tamen loca ex iis, quæ alibi à nostris hominibus, ut in Disput. adversus Andream Volanum, sunt notata, hic annotare libuit: Mat. 17.11. Marc. 13.23. Luc. 11.41 Joh. 4.25. XIV. 26. XIX. 28. Act. 2.44. Rom. 14.2. 1 Cor. 2.15. Gal. 3.22. 2 Tim. 2.10. Tit. 1.15. 2 Pet. 3.4. Apoc. 21.5. In quibus omnibus locis in Græco est vox πάντα, id est, Omnia sine articulo, ut in loco, de quo hic controversamur; ne quis causseretur, propter articulum appositum posse restringi vocem universalem, & significari certa quædam omnia: sed ubi appositus non sit, restrictionem istam fieri non posse.

Vujekus hic nihil addit ad confirmandum, quod hoc loco dicatur, per Christum omnia prorsus facta fuisse, id est, cœlum, & terram, & omnia quæ in eis sunt; licet id constanter affirmet. Nisi quod meminit loci Coloss. 1.16. de quo mox in seq. argumenti examinatione videndum erit. Sed Bellarminus, ad id confirmandum, affert verba, quæ paulo inferius Johannes de Verbo, id est, Christo scripsit; quæ dicit loci nostri esse explicationem; illa, videlicet: *In mundo erat; & mundus per ipsum factus est; & mundus eum non cognovit. Hic enim*, inquit, *habemus eum mundum factum esse per Christum, qui Christum non cognovit. At si effectio mundi non esset creatio sed renovatio, falsum esset illud: Mundus eum non cognovit, cum renovatio fiat per fidem & cognitionem Christi*. Hæc ille.

Respondeo, hoc esse, Novum Testimonium, novumque ex eo argumentum afferre, non autem explicationem superioris testimonii. Quid enim vetat quominus diversa de re utrobique agatur, & in priore testimonio nihil dicatur de Mundi creatione, etiamsi in posteriore de ea ageretur? Immo verisimile est, si in posteriore de ea agitur, in priore, alia de re actum fuisse. Deinde dico, prioris testimonii verba non ita à me accipi, ac si Johannes dixisset, *Omnia per ipsum renovata sunt*; quasi fatear, ibi de Mundo quidem, per vocem Omnis significato, verba fieri: sed tamen non quatenus creatus, sed quatenus renovatus fuit. Non sic, inquam, à me accipiuntur verba Joh. sed, ut jam dictum est, verbum *facta sunt* proprie accipio; vocem autem Omnia non quidem Mundum, sed omnia mirabilia ac divina opera ad N. Fœdus pertinentia significare ajo. Itaque, si de renovatione tamen Mundi in verbis istis mentionem fieri concessero; hoc, quod attinet ad ipsa Johannis verba, ut a me accipiuntur, ex accidente erit. Nempe quia accidit, ut per ista quæ dixi, mirabilia ac divina opera Mundus renovatus fuerit. Nec fortasse aliter senserunt ii ex nostris, contra quos Bellarminus hoc loco disputat.

Restat igitur videndum, an ex hoc altero loco Bellarminus evincat, non quidem, superiorem ex ipsius sententia explicandum esse, sed, quidquid de superioris loci explicatione statuendum sit, mundum tamen hunc ipsum, quem videmus, & in quo habitamus, proprie loquendo, factum seu creatum à Christo fuisse. Arbitratur Ipse, id plane ex hoc loco evinci, quia in eo dicatur, eum mundum factum esse per Christum, qui Christum non cognovit. Respondeo primum, ex ipsius Bellarmini verbis, quæ paulo Inferius scribit, constare, ipsum velle, non eundem esse mundum illum, qui factus hic dicitur per Christum, cum eo, qui Christum non cognovisse, hic similiter affirmatur. Ubi mirabilis apparet Bellarmini inconstantia, & ipsius verborum contradictio. Ejus paulo inferius scripta verba sunt hæc, *Mundus in Scripturis, aut significat substantiam cœli & terræ, ut Eccl. 3.* Mundum tradidit disputationi eorum. *Aut homines impios dilectores mundi: Joan. 12.* Princeps hujus mundi ejicietur foras: *Joan. 17.* Pro his rogo, non pro mundo; *Ergo cum dicitur*: Mundus per ipsum factus est, *vel significatur substantia cœli & terræ, ut exponunt omnes Patres. Vel sensus erit, per Christum factos esse homines impios, quæ est ingens blasphemia, accipiendo enim mundum pro impiis, Christus non facit, sed destruit mundum, ut faciat novam creaturam.* Nihil hic dico de hac manca prorsus & imperfecta vocis Mundus in Scripturis usus, Bellarmini declaratione & distinctione. Nam paulo post aliquid huc pertinens explicandum erit. Sed ut, quod affirmavi de ipsius Bellarmini ejusque verborum inconstantia & contradictione, planum faciam: Dico, si mundus per Christum factus, est substantia cœli & terræ, ut ex Bellarmini ratiocinatione necessario colligitur, non eum profecto mundum factum esse per Christum, qui eum non cognovit. Neque enim substantia cœli & terræ is mundus est, qui non cognovit Christum. Quinetiam cum Bellarminus, & quidem merito, neget, eum mundum, qui factus est per Christum, esse homines impios: certissimum autem sit, homines impios Christum non cognovisse, immo, ex Bellarmini distinctione, necessarium videatur, ut is mundus, qui Christum non cognovit, nihil aliud fuerit, quam homines impii; quis non videt, hinc sequi, plane diversum esse eum mundum, qui Christum non cognovit, ab eo, qui per Christum est factus? Quod si Bellarminus, ut suam hanc antilogiam diluat, dicat, se, Substantiæ cœli & terræ nomine, non ipsum cœlum tantum & terram, sed ea simul omnia intelligere, quæ ipsis continentur, & inter hæc præcipue omnes homines, & consequenter etiam impios, sed non quatenus sunt impii, qui quatenus sunt homines à Christo sint facti; quatenus vero sunt impii Christum non cognoverint; Si hoc pacto, inquam, Bellarminus sua verba interpretetur, tamen impropriissime (ut sic loquar) ab eo dictum fuerit, eum mundum factum esse per Christum, qui eum non cognovit. Sic enim non quidem mundus per Christum factus, sed pars quædam ejus Christum non cognovisse dicenda est: Ex hoc autem ipso manifestum est, diversa admodum significatione accipi vocem Mundi à Bellarmino in Johannis verbis, & magis quidem diversa, quam nos velimus, nomen Deus accipi in superioribus illis ejusdem Johannis verbis, de quibus jam egimus, *Et Verbum erat apud Deum; & Deus erat Verbum.* Quod tamen Bellarminus fieri non debere contendit: sed, ex hujus, hoc in loco, scriptoris usu, oportere, ut idem sit Deus, qui in utroque

* Tom. 1. col. 111. A.

istorum verborum membro nominatur; quamvis ibi nomen Deus prius cum articulo, deinde sine articulo legatur: hic vero nomen Mundus utrobique articulum habeat appositum. Quod sane suadet, ut hic multo magis de eodem mundo, quam ibi de eodem Deo, in utroque orationis membro, putemus esse sermonem. Jam nos ibi intelligimus in posteriore membro, licet non eundem prorsus Deum, quem in priore, eum tamen, qui eadem divinitate quatenus illa communicari cum alio potuit, partim jam reipsa erat præditus, partim certissime, ex illius Dei prius nominati firmissimo decreto, mox erat futurus. Ita ut, quod attinet ad nos, id est, ad salutem nostram, cujus causa, ut ipsemet alibi ex parte testatur Joh. 20. 31, de Christo historiam suam sine dubio Johannes scripsit; iste Deus, qui in posteriore membro nominatur, sit nobis pro illo Deo, qui in priore membro nominatus fuit. Adeo ut hic Deus cum illo multo majorem conjunctionem ejusque participationem habeat, quam impii homines conjuncti sunt cum mundo hoc universo, ex eove participant.

Sed ad Bellarmini ratiocinationem, ex Johannis verbis ductum, de mundo hoc a Christo creato, revertamur. Dico igitur deinde, in ea duo præcipue pro veris ac concessis sumi, quæ vel falsa, vel controversa sunt. Primo pro concesso sumitur in utraque horum verborum parte *& mundus per ipsum factus est*; *& mundus eum non cognovit*, de eodem mundo, saltem ex parte; agi; ita ut mundus, qui Christum non cognovisse dicitur, appellatione ejus mundi, qui per Christum factus esse affirmatur, prorsus contineatur. Ex quo, tanquam certissimo, tacite concludit Bellarminus, non posse verbum *factus est* proprie accipi, quin necessario ex verbis istis efficiatur, Christum homines proprie loquendo, fecisse ac creasse. Atqui istud, quod pro concesso sumit Bellarminus, plane controversum est. Immo acute admodum & eleganter videri debet locutus esse Johannes, si, cum ter hic mundi aperte semper ac diserte, nulla inter se relatione expressa, mentio ab ipso fiat, ubique diversum mundum intelligat; ita ut in mundo uno Christum fuisse dicat, alterum per ipsum factum esse, tertium eum non cognovisse. Mundus, in quo Christus fuit sive erat, est hæc hominum quasi civitas & communio ac societas; in quam significationem frequentius fortasse, quam in ullam aliam, vocem mundi in scripturis accipi, vehementer miror Bellarminum tam non animadvertisse, ut in sua distinctione de hujus vocis in scripturis significatione, ejus nullam penitus mentionem fecerit. Estque significatio ista adeo in multis linguis hodie usitata, exemplaque in ipso Novo Testamento sic ubique obvia, ut supervacaneum sit quidquam ad eam confirmandam afferre. Mundus porro, qui per Christum est factus, si verbum fieri non renovari, sed primo effici significat, est futurum nobis illud sæculum, quod jam Christo est præsens, & in quod, ipsius obedientia partum atque conditum, ille jam introductus est; in quo una cum ipso immortales ac beati erimus in perpetuum omnes, quotquot ipsius esse inventi fuerimus, id est, in ipsum crediderimus eique obediverimus. Hoc præsens sæculum, id est, hanc vivendi rationem animalem & mortalem, mundum in Sacris Literis appellari, quamvis nec hujus, vocis mundi, significationis quidquam in sua illa distinctione Bellarminus meminerit, nemo arbitror, ignorat: ut in illis Christi verbis ad Patrem, *Non rogo, ut tollas eos de mundo*, Joh. 17. 5. & aliis in locis. Quid mirum igitur si similiter futurum sæculum, id est, ratio illa vivendi spiritualis & æterna mundus appellatur a sacris scriptoribus? Petrus quidem novam terram novosque cœlos eam vocat 1 Petr. 3. 13., & orbem terræ futurum auctor Epistolæ ad Hebræos Hebr. 2. 5. Breviter sæculum & mundus pro eodem in Sacris Literis usurpantur; & unum & idem verbum apud Hebræos utrumque significat. Sed expresse sæculum illud nobis futurum, Christo autem jam præsens ipso mundi seu *τ κόσμου* (ut hic apud Johannem est, simplici nomine appellari ab auctore Epistolæ ad Hebræos cap. 10. 5, intelliget quisquis id saltem animadverterit, quod est clarissimum; nempe Christi oblationem & sacrificium non extitisse tum primum, cum Christus in hunc mundum est ingressus. Ex quo necessario conficitur, verba illa, *Ideo, ingrediens in mundum, dicit, Hostiam & oblationem noluisti; corpus autem aptasti mihi, &c.*; Non posse referri ad ingressum Christi in hunc mundum: sed oportere de ingressu Christi in alium quempiam mundum in illis agi; in quem, videlicet, simul atque Christus ingressus est, immo cum in illum ingrederetur, suum sacrificium & oblationem fecerit. Jam, præterquam quod Christus, præter mundum hunc, quem incolimus, in nullum alium ingressus fuisse dici potest, nisi in futurum illum, quem nobis, ut diximus, sua obedientia peperit, ac condidit; in illum etiam ingrediens, revera sui corporis oblationem fecit. Quæ licet semel facta fuerit: necesse tamen est, illam in perpetuum durare: non quidem vim modo & efficaciam ipsius, sed ipsam oblationem. Alioqui nec Christus esset sacerdos in æternum, nec quidquam nunc in cœlis offerret, adversus id, quod in eadem Epistola expresse docemur; aut non unam tantum ejus oblationem esse oporteret, quod & toti illi Epistolæ, & rationi manifestæ adversatur; cum hic de expiatoria pro nostris peccatis oblatione agatur, quæ non nisi una esse potest. Testimonia æterni sacerdotii Christi & unicæ ipsius oblationis ex Epistola illa afferre supervacaneum omnino est. Sunt enim & clarissima, & sæpius repetita, & denique ab omnibus agnita. Sed quod Christus, in cœlis manens, nunc offerat, licet id ex ejus æterno sacerdotio necessario consequatur, expressum testimonium afferre operæ pretium fuerit. Est autem illud cap. 8, 3, & 4, ubi diserte dicitur, oportere Christum habere aliquid, quod offerat; & si in terra esset, id est, eo tempore fuisset, eum non fore sacerdotem; cum adhuc essent sacerdotes alii, qui (in terra videlicet) offerrent donaria secundum legem. Unde liquido apparet, Christum in cœlo offerre, & ibi sacerdotis munus exequi, idque in perpetuum. Hæc si animadversa fuissent; nec cæteri, qui ab Ecclesia Romana defecerunt, negassent Pontificiis, ipsam Christi oblationem adhuc durare, seu; Christum adhuc expiatorium sacrificium offerre; nec Pontificii suam missam, ubi in terra pro peccatis Christus (per suos, scilicet, ministros) offerat, hinc stabilire ausi fuissent. Immo ruit funditus missa ista, si intelligatur, Christi oblationem expiatoriam pro peccatis nostris, præsentatione (ut sic dixerim) suiipsius coram Deo in cœlo, seu pro nobis ibi in Dei conspectu apparitione, quæ perpetuo durat, omnino contineri. Cui quidem antecedere oportuit ipsius Christi corporis mactationem & sanguinis fusionem. Sed non tamen Christi corporis mactatio & sanguinis fusio est oblatio ipsa. Quemadmodum in sacrificio illo legali anniversario, quod potissimum Christi sacrificium adumbravit, non pecudum mactatio & sanguinis eorum fusio erat oblatio illa expiatoria, hæc enim extra locum ipsum oblationis fiebant. Sed oblationem expiatoriam peragebat summus Pontifex tunc, cum, mactatis jam pecudibus & sanguine earum fuso, ingrediebatur solus in Sancta Sanctorum, non sine sanguine, quem pro suis & populi ignorantiis offerebat. Ut diserte scriptum habes in eadem Epist. ad Hebr. cap. 9. 7. Ex cujus cap. 5. 24. aperte constat, in Christi oblatione expiatoria, Sanctis illis Sanctorum cœlum ipsum respondere, ubi Christus hanc suam oblationem peragat; quatenus, ut ante diximus, vultui seu in conspectu Dei pro nobis apparet. Jam ad illam perpetuam oblationem Christi, quam suiipsius facit, necesse fuit, ut corpus haberet immortale, quodque in perpetuum duraret. Idcirco in supradicto loco cap. ejus Epist. 10. de quo hic præcipue agitur, inducitur ipse Christus dicens, Deum sibi aptavisse corpus, id est, perfecisse atque absolutum reddidisse, seu concinnasse & ad id, quod quærebatur,

batur, aptum & accommodatum fecisse. Quod nihil aliud est, quam Christi corpus, quod prius mortale erat, immortale à Deo factum fuisse. Hoc enim significatur verbo Græco ἐγένετο. Quod ibi redditum est Aptasti: non autem connexio aut applicatio aliqua; quemadmodum plerique crediderunt, isto Latino verbo decepti; quod illud significare potest, & ad commentitiam illam filii Dei (quam vocant) incarnationem retulerunt. Visus est autem nobis iste locus dignus, in quo explicando aliquantisper immoraremur, & propterea de Christi oblatione expiatoria breviter dissereremus; ut eo manifestius appareret; ibi mundi simplici appellatione futurum illud immortale seculum significari; unde merito concludi possit, verisimile esse, Johannem cum dixit mundum per Christum factum fuisse, istud sæculum intellexisse. Quandoquidem certum est, immortalem vivendi rationem nobis per Christum, ut non semel dictum est, partam & conditam fuisse. Cæterum mundus, qui ab eodem Johanne Christum non cognovisse dicitur, quid sit facile omnes norunt; præsertim, cum mundi nomen passim in Sacris Literis in eum sensum accipiatur, qui huic loco maxime convenit: ut, scilicet, homines carnales & huic mundo plane deditos atque affixos significet. Verissime enim & maxime proprie de istis dici potest, eos Christum non cognovisse.

Secundo loco in Bellarmini ratiocinatione pro concesso sumitur; Si verba illa, *& mundus per ipsum factus est*, de mundi renovatione per Christum facta acciperentur: tunc falsum futurum, quod sequitur, *& mundus eum non cognovit*; *cum renovatio*, inquit, *fiat per fidem & cognitionem Christi*; posito, videlicet, quod jam sumptum ab eo diximus pro concesso, nomen mundi utrobique in eundem sensum accipiendum esse. Sed fallitur egregie Bellarminus noster. Perinde est enim, ac si ad hunc modum ratiocinaretur: Christus est servator mundi, Joh. 4. 42. 1 Joh. 4. 14, falso igitur dixerit quis, Christum ab hoc mundo, cujus ipse servator est, non fuisse cognitum, cum salus existat per fidem & cognitionem Christi, quod tamen & vere & usitatissime dici potest. Tametsi enim Soter Græca vox, quæ apud Johannem reddita est servator, seu salvator, ut Cicero * testatur, eum significat, qui salutem dedit; in hac tamen locutione, *Christus est servator mundi*, id significatur, quod Christus, quantum in se est, efficit. Quod idem evenit in aliis ejusmodi de Christo enunciationibus; ut, cum dicitur illuminans omnem hominem, quod superiore versiculo apud eundem Johannem legitur. Similibus enim locutionibus non ipse effectus, sed efficiendi vis, non eventus, sed consilium declaratur. Quemadmodum igitur Christus servasse mundum dicitur, quamvis maxima pars hominum pereat; sic renovasse mundum dici à Johanne potuit, quamvis maxima pars hominum ab eo renovata non fuerit. Unde sicut, nihilominus ut Christus mundo salutem dedisse dicatur: Mundum tamen eum non cognovisse, merito dici potest; ita, nihilominus ut Christus mundum renovasse à Johanne dictus fuerit: merito ab eodem dici potuit, Christum à mundo cognitum non fuisse. Quod enim vere de maxima parte dicitur, id de toto quoque indefinite citra mendacium dici consuevit. Est autem animadvertendum, etiamsi Bellarminus hac de re litem non moveat, non sine causa multis ex nostris hominibus visum fuisse verbum faciendi renovationem significare posse. Est enim id idiotismus Hebræorum, qui, cum verba composita non habeant; haud raro simplicibus pro compositis utuntur, ut hic factus est, idem sit, ac refectus est, ut ita loquar, id est, denuo factus, seu renovatus & instauratus. Adde, quod cum Christus ipse dicat, se illum panem cœlestem esse, qui dat vitam mundo, Joh. 6. 33, merito mundus per ipsum factus dicitur. Cui enim quis vitam dat, eum sane facere ac condere dicendus videtur. Interim autem ex hoc Christi ipsius

* Act. 4. in Verrem.

testimonio, qui asserit, se vitam mundo dare, qui tamen, ut dictum est, maxima ex parte, perit ac morti æternæ mancipatur, agnoscat lector, quam verum sit, quod diximus, hujusmodi locutionibus de Christo, ipsius vim, & id, quod ipse, quantum in se est, facit, non autem effectum ipsum declarari.

Jam igitur ex iis, quæ diximus apparet, vocem ter hic a Johanne repetitam in eundem semper sensum accipi posse, ut, scilicet, ubique homines generatim significet; nec tamen hinc sequi, ipsos homines primo factos seu creatos per Christum fuisse. Itaque, sive eadem, sive diversa ubique significatione mundi vocabulum Johannem extulisse velimus; planum fecimus nihil ex hoc loco elicere posse adversarios, quod adversum nos quidquam firmitatis habeat. Nam quod nec eadem, nec ubique diversa significatione extulerit: id sermonis elegantia, & usus ipse loquendi vix ulla ratione patitur.

Responsio ad XIV. Argumentum.

Decimum quartum hujus classis argumentum ac testimonium petitur ex Epist. ad Coloss. 1. 16. Ubi, Vujeko recitante, sic legitur: in ipso (*hoc est in Christo, aut per Christum*) condita sunt omnia in cœlo & in terra, visibilia & invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates. Omnia per ipsum, & in ipso sunt creata. Et ipse est ante omnia, & omnia in ipso constant. *Hic locus* (subjungit Vujekus cum Bellarmino) *est clarior superiore: nam explicat, quæ sint illa omnia, quæ Christus creavit, & conservat, & ait esse omnia omnino tam cœlestia, quam terrestria, usque ad summos Angelos. Ex quo certum argumentum existit, Christum non esse creaturam, sed verum Deum creatorem cum Patre.*

Respondeo, negando consequentiam, propter eam causam, quæ in superioris loci examinatione à me allata est, videlicet, quod in hujusmodi, quantumvis universalibus, locutionibus, semper excipitur is, de quo ipsa enunciatio universalis effertur. Itaque non recte conclusum est, per Christum dicuntur omnia creata: Ergo ipse Christus non est creatus; præsertim, cum proxime ante id de Christo dictum fuerit, quod ostendit, eum omnino esse creaturam; cum scilicet, dictus est *primogenitus omnis creaturæ*. Usus enim perpetuus Sacrarum Literarum, quarum propria est hæc phrasis, esse deprehenditur, ut is, qui aliquorum dicitur primogenitus, sit ex numero ipsorum. Cum igitur Christus dicatur Primogenitus omnis creaturæ: necesse est, ut & ipse sit creatura. Nec satis est, ut ita appellari potuerit, quod, quemadmodum Bellarminus * cum Chrysostomo exponit, Christus à Patre genitus sit, antequam ulla creatura fuerit. Ex quo sequitur, Bellarminum ipsum & Homousianos omnes, qui negant, Christum, ut rem creatam, ante omnes res alias, cum primo crearentur, extitisse, necesse habere hunc Pauli locum non de prima, sed de secunda creatione interpretari. Quandoquidem vocabulum Primogenitus non dignitate tantum, sed etiam tempore, Christum alias res creatas antecedere, ostendit. Quod cum ipsi adversarii, maxime vero Bellarminus hoc loco & fatentur, & urgent, tum perspicue docent verba Pauli, *Quoniam in ipso sunt condita, &c*, & iterum, *Omnia per ipsum & in ipsum creata sunt*. Quomodo enim per ipsum creari potuissent, nisi ipse prior fuisset? Igitur eadem vox Primogenitus, cum dicatur Primogenitus omnis creaturæ, quod, ut dictum est, demonstrat omnino, illum quoque esse creaturam, prorsus nos docet, ipsum, ut creaturam, omnes alias creaturas tempore antecessisse. Id quod, ut falsissimum & est, & ab omnibus Homousianis existimatur, si ad primam creationem hæc referantur; sic & verissimum est, & ab omnibus, ut verissimum, agnoscitur, si referatur ad secundam creationem. Christus enim

* Tom. 1. col. 372. C.

ut nova creatura, omnes alias novas creaturas non dignitate tantum, sed tempore etiam sine ulla controversia antecedit. Atque hoc eodem sensu vocatur idem Christus Apoc. 3. 14. ἡ ἀρχὴ τῆς κτίσεως τοῦ Θεοῦ. id est, *Principium creaturæ Dei.* Hoc enim aperte declarat, Deum in creando, initium à Christo fecisse. Quidquid interpretes & explanatores hunc locum aliter aut vertant, aut exponant. Coguntur igitur, ut dictum est, Adversarii ipsi, nisi ex Homousianis Arriani fieri velint, hunc locum Pauli ad Colossenses non ad veterem, sed ad novam creationem referre. Verum tamen videamus, quibus argumentis Bellarminus tentet persuadere, necesse esse, ut hic locus de prima creatione accipiatur; eaque singulatim diluamus.

Primo ait, præter unum Procopium, in Genesim scribentem, & a nostris hominibus citatum, qui melior fuit rhetor, quam theologus, omnes interpretes hunc locum intelligere de prima creatione. Qui tamen Procopius paulo ante docet, Christum humanam naturam induisse, *at hominem quem creaverat restitueret & sanaret. Cum igitur* (subjungit Bellarminus) *paulo post dicit, per Christum omnia creata secundum Apostolum ad Colossenses, & exponit, instaurata, vult dicere, Christum instaurasse quod antea creaverat.*

Respondeo, ridiculum esse auctoritatem contra nos afferre eorum, qui ante hac hunc Pauli locum sunt interpretati, cum nos ingenue profiteamur, sententiam nostram de Christi natura sive essentia adversari omnibus Scripturæ interpretibus, quorum scripta ad nostram ætatem pervenere. Eorum enim, qui idem, quod nos sentiebant, cura & opera Adversariorum, qui prævaluerunt, scripta omnia periere: aut certe in manus nostras non devenerunt. Jam Procopii auctoritatem hoc loco nihil elevat, quod fuerit melior rhetor quam theologus; si modo hac in re Bellarmino credendum est. Neque enim hic de re ipsa theologica agitur, in qua Procopius ab aliorum sententia nihil recedit; sed nominatim de interpretatione aliquorum Pauli verborum est quæstio; quod per se ad grammaticum & rhetorem maxime pertinet. Quod vero Procopius nihilominus de Christo sentiat aliter, atque nos sentimus; hoc potius ejus pro nobis testimonio pondus addit ejusque auctoritatem hac in parte minime suspectam reddit. Neque enim nostri homines, qui ejus testimonium protulerunt, eo proferendo, probare voluerunt, Procopium, in loco isto Pauli ad Colossenses interpretando, declaravisse, se idem nobiscum de Christo sentire, eique primam rerum creationem non concedere. Sed tantum scriptorem istum, haud sane spernendum, in ipso loco interpretando nobiscum facere. Quare sine caussa omnino hic Bellarminus laborat, ut ostendat, Procopium nihilominus sensisse, à Christo primam creationem factam fuisse, nec quidquam aliud agit, quam ejus testimonium pro nobis multo magis confirmat.

Secundo Bellarminus ait, verba ista Pauli, *Quoniam in ipso condita sunt universa,* &c. ab ipso subjungi ut probet id, quod proxime dixerat, Christum esse primogenitum omnis creaturæ; quod Bellarminus una cum Chrysostomo, ut dictum est, exponit Genitum ante omnem creaturam. *At si* inquit, *condere significet instaurare, Paulus nihil probat: non enim sequitur, Instauravit omnes creaturas, ergo fuit ipse ante omnes creaturas, quam sæpe enim architecti instaurant ædificia, quæ multis annis antea exstructa fuerant quam ipsi nascerentur: ut igitur Paulus recte probet, Christum esse primogenitum ante omnem creaturam, non oportet interpretari ipse omnia condidit, id est, instauravit, sed simpliciter creavit.*

Respondeo, in hac ratiocinatione principium omnino peti, id est, id pro concesso sumi, quod nos negamus, immo quod reipsa illud ipsum est, de quo controversamur. Cum enim dicimus, verbum illud apud Paulum, *condita* seu *creata sunt* nequaquam de prima creatione accipi debere, cujus contrarium sibi probandum sumit Bellarminus; eodem tempore tacite dicimus, nomen Creaturæ, quod proxime antecedit, ad quod ea, quæ sequuntur, relationem habent, non de prima seu vetere creatura, sed de nova accipiendum esse, id quod etiam antea satis aperte demonstravimus, omnibus Homousianis confitendum esse. Quomodo igitur sine Principii petitione potuit Bellarminus pro concesso sumere, nomen istud veterem creaturam significare? Nam certe, si non veterem, sed novam creaturam significat; perit tota ipsius ratiocinatio. Rectissime enim probat Paulus, Christum esse ante omnem novam creaturam, si per ipsum Christum omnia renovata, id est, reformata esse docet. Neque enim quidquam nova creatura est, nisi tum demum, cum renovatum est ac reformatum. Atqui necesse est, ut is per quem aliquid renovatur, sit ante quam illud renovatum fuerit. Ergo Christus ante omnem novam creaturam ut fuerit, necesse est, si per ipsum omnia sunt renovata. Plura dicere non est opus, ad hanc Bellarmini argumentationem penitus dissolvendam.

Tertio, ut in superiore, ratione ex præcedentibus, sic deinde ex sequentibus verbis argumentatur Bellarminus; & ait. *Postquam Paulus dixerat, per Christum omnia creata, subjungit alia encomia Christi, dicens ipsum etiam esse caput Ecclesiæ, & primogenitum mortuorum, & per ipsum instaurata omnia, & pacificatos per crucem ejus Angelos cum hominibus. Nisi ergo faciamus Paulum inepte loquacem, qui semper eadem repetat, oportet fateri in prima parte capitis agi de creatione, in secunda de reparatione.*

Respondeo, nullam ineptam loquacitatem in Paulo deprehendi, etiamsi utrobique non quidem de reparatione (neque enim ego isto verbo utor) sed de reformatione loquatur. Quod ut recte percipi queat, animadvertendum est, Paulum primo totam hanc per Christum factam reformationem verbis illis generalibus proposuisse. *In ipso condita sunt universa in cælis & in terra, visibilia & invisibilia.* Deinde quia universa hæc reformatio duas præcipuas partes habet, Unam, quæ pertinet ad reformationem omnium rerum cælestium, & terrestrium, visibilium, & invisibilium, quæ, scilicet, intelligentia sunt præditæ, idque singularum per se, quatenus potissimum Christus cœpit illis dominari, easque regere ac gubernare: Alteram, quæ pertinet ad earundem istarum rerum reformationem, quatenus per ipsum Christum sunt inter se conjunctæ atque erga Deum inter se reconciliatæ ac concordes factæ; idcirco prius priorem partem explicat usque ad ℣s. 19. postea vero posteriorem, dicto ℣s. 19, 20. Et quia rursus prior pars in duo membra dividitur, quatenus videlicet res istæ, intelligentia præditæ & à Christo singulatim omnes per se aliqua ratione reformatæ, sunt aut cælestes, aut terrestres, sive aut visibiles, aut invisibiles, incipit explicare de cælestibus ab illis verbis, *sive throni,* &c. & pergit usque ad ℣s. 18. ubi deinde de terrestribus explicat. Sensus igitur totius loci est, per Christum omnes res tam cælestes, quam terrestres, intelligentia præditas, reformatas fuisse; Et primum quidem earum omnium dominum ipsum Christum esse factum; ita ut omnes jam ab ejus nutu pendeant, & quidquid virtutis aut potestatis habent in ejus manu sit positum. Itaque angelos ipsos omnes (quos nomine Thronorum, Dominationum, &c. intelligit Apostolus) cum tota ipsorum hierarchia hac ratione per Christum reformatos fuisse, jam inter Deum, & ipsos Christo ipso interposito; adeo ut non amplius, ut solebant, immediate Dei personam sustineant, cum propter aliquid, ad Ecclesiam quoquo modo pertinens, cælitus mittuntur: sed ipsius Christi; qui pro arbitratu suo omnia ipsorum munera disposuerit ac distribuerit, & perpetuo disponat ac distribuat, ut ipsorum princeps ac moderator, ad quem jam cuncti pertineant, & ad ipsum respiciant ac referantur. Præterea Ecclesiam universam, in terris militantem, eum caput suum sortitam esse, & ita Dei populum Christo jam in eo omnia regente ac pro arbitratu disponente, novam formam adeptum esse atque eodem Christo, omnium primo ex mortuis ad vitam immortalem excitato,

rego-

regenitum esse in spem vivam, ut Petrus ait 1 Petr. 1. 3, 4. hereditatis illius cælestis & immarcescibilis, quam ab ipso Christo principe suo ejus hereditatis domino expectat. Deinde vero, omnes res prædictas inter se per eundem Christum conjunctas fuisse, & pacatas ac concordes redditas esse erga ipsum Deum, qui id curaverit atque effecerit, hac ratione & modo; videlicet, quod non solum per ipsum Christum (hic Castellionis versionem sequor) habitare pariter in omnibus illi placuerit; sed etiam pro quibus vis hominibus Christum morti tradens, & ipsis hominibus & angelis omnibus quantopere humanum genus, sine ulla personarum distinctione, diligat, manifestum fecerit. Credo satis constare, hic nullam ineptam Pauli loquacitatem esse, & omnia optime inter se cohærere, si verbum Condita seu Creata sunt, Reformata sunt interpretemur, quod ex usu Sacrarum Litterarum fieri posse, ostendunt hi loci, Esa. 45. 7. 65. 18. Ephes. 2. 10. & 15.

Quarto & ultimo nititur Bellarminus ex ipso contextu probare, hic verbum Creandi non ad reformationem seu renovationem, sed ad primam creationem referri debere. *Nam dicit* (inquit) *omnia creata per Christum, etiam Thronos & Dominationes. At Angeli non fuerunt renovati per Christum, quippe qui non facti sunt veteres per peccatum. Dicuntur quidem pacificati cum hominibus, sed pacificare non est condere & creare*, &c.

Respondeo, ex supra dictis constare, quo sensu angeli ipsi per Christum reformati merito dici possint, citra ullam considerationem, quod peccaverint, & veteres per peccatum facti fuerint. Quæ reformatio, licet in divinis litteris satis aperta, & ex eo solo necessario manans, quod Christus homo totius illius hierarchiæ princeps ac dominus & absolutus moderator factus fuerit, vulgo non animadversa, mirum est quantum tenebrarum huic Paulino loco offuderit. Jam, quod Angeli cum hominibus sint pacificati, non eam vim per se fortasse habet, ut propterea ipsi angeli reformati dici possint; nec nos id dicimus. Sed neque etiam affirmamus, Pacificare, esse Condere & creare: Verum affirmamus, eo quod per Christum omnes res cælestes & terrestres intelligentia præditæ inter se conjunctæ ac pacificatæ & reconciliatæ erga Deum sunt, merito dici posse, hanc rerum universitatem novam quandam formam accepisse. Quid enim magis pertinere potest ad reformationem universitatis earum rerum quæ intelligentia sunt præditæ, quam si, ubi antea inter se dissidebant ac disjunctæ erant, in unum & eundem finem consentiant ac conspirent: atque hac ratione, quasi in unum corpus conjungantur ac coalescant? Multo plura hic scribere potuissemus pro confirmatione sententiæ nostræ in hoc Paulino testimonio interpretando. Sed poterit lector ex parte illa petere ex disput. adver. Andream Volanum. Reliqua ex disput: Fausti Socini cum Erasmo Johannis peti poterunt, ubi fusissime de interpretatione hujus loci agitur, si unquam, ut speramus, disputatio ista in publicum edita fuerit. Quamquam ea quæ nos hoc loco disputavimus, satis esse possint ad sententiam nostram adversus eos, cum quibus nobis res est, tutandam, vel potius ad illos, ut eam & ipsi probent & amplectantur, adigendos; si tantopere, ut præseferunt, Arrii opinionem aversantur, & jure Homousiani appellari volunt.

Responsio ad XV. Argumentum

Decimum quintum & ultimum hujus classis argumentum petitum est ex cap. 1. epist. ad Heb. ℣. 2. & 10. Versiculo enim 2. scriptum est de Filio, *Per quem* (Deus) *fecit & sæcula*. Ver. autem 10 legitur, *Et tu Domine initio terram fundasti, & opera manuum tuarum sunt cæli*; quæ verba ex Psalmo sumpta videtur omnino scriptor ille ad Christum accommodare & tanquam de eo dicta accipere. *Hic habemus* (inquit post Bellarminum Vujekus) *clarissime quod requirebant Adversarii in duobus locis superioribus, nimirum Christum fecisse cælum & terram, & proinde ipsum non esse creaturam, sed creatorem unum cum Patre.* Solent siquidem nostri homines, cum testimonia afferuntur, in quibus, per Christum omnia facta aut creata esse dicuntur; merito excipere, nullam mentionem apertam in ipsis fieri creationis cæli & terræ; cum tamen, ubi de rerum prima creatione agitur, vix unquam eorum, ut creatorum, aperta mentio omittatur: immo frequenter universa creatio prima solius cœli & terræ creatæ seu factæ commemoratione significetur.

Cæterum ad argumentum breviter respondeo, jam in diluendo quincto 1. classis arg. demonstratum fuisse, verba illa Psalmi, *Et tu initio*, &c. non ita citari à Divino illo scriptore, quasi, de Christo seu Filio dictum fuisse, sentiat, quod cælum terramque creaverit, & istorum verborum principium ad Filium pertinere velit. Ad quem locum lectorem rejicimus. Verba porro illa ipsius scriptoris, *per quem fecit & sæcula*, in quem sensum accipienda sint, ex iis intelligi potest, quæ disputavimus, cum de verbis illis Johannis Euangelistæ ageremus, *& mundus per ipsum factus est*. Eo autem magis interpretatio nostra, quod hæc ad futurum mundum seu sæculum referri debeant, hoc loco recipienda est, quod nomen Sæcula, sive, ut in Græco est, οἱ αἰῶνες, æternitatem illam, quam speramus, & qua futurum nobis sæculum continetur, quodammodo ob oculos ponit, & idcirco futurum illum mundum evidentius significat. Adde, quod locus ipse aperte docet, non de vetere, sed de novo mundo verba fieri, quem per Christum Deus fecerit. Est enim sermo de Dei filio, ut nobis patefacto; nempe per quem Deus nobis locutus fuerit, quemque omnium heredem constituerit, quæ longissimo tempore post veteris mundi creationem facta sunt. Quæ vero, obsecro, cohærentia verborum, aut rerum esset ista, si scriptor ille dixisset, Deum ultimis diebus nobis locutum fuisse per Filium, per quem cælum etiam & terram fecerit? At si, postquam dixit, Deum per filium postremis temporibus nobis fuisse locutum, eumque heredem & dominum omnium rerum fecisse, addiderit, per ipsum præterea futurum illud atque immortale seculum à Deo factum esse; nemo non videt, quam hæc omnia cohæreant, & sese consequantur. Per patefactionem enim voluntatis divinæ & adeptionem dominatus omnium rerum, tum firmissimam spem æternæ illius ac beatæ vitæ nobis Christus fecit, tum eam reipsa nobis dandi potestatem est consecutus.

Sed excipiunt Adversarii, & ajunt, ex iis, quæ inferius cap. 11. hujus epist. ℣. 3. sunt scripta, constare, quid sit Facere sæcula; ex illis, inquam verbis: *Fide intelligimus aptata esse sæcula verbo Dei, ut ex invisibilibus visibilia fierent, quod*, inquiunt, *certe non potest intelligi nisi de creatione prima cælorum, qui ante creationem cum nihil essent, verbo Dei facti sunt, & visibiles apparuerunt.*

Respondeo primum, locum istum nihil habere commune cum eo, de quo disputamus, excepto verbo *sæcula*; quo veterem mundum significari posse, non nego. Verum hac de re non est inter nos quæstio. Sed quærimus, utrum in loco nostro id significetur, an potius novus mundus & futurum illud immortale sæculum. Sane vero Sæcula æternitatem a parte post (ut loquuntur) significare tritissimum & vulgarissimum est. Et sine ulla comparatione multo frequentius verbum istud hanc æternitatem, & sic futurum illud immortale sæculum, quam veterem mundum significat. Dixi autem, nihil commune habere locum istum cum nostro, nisi verbum *sæcula*, quia ne verbum quidem faciendi ibi legitur; quod necessarium est ad ratiocinationem Adversariorum concludendam. Quandoquidem ex loco nostro ostendere volunt, quid sit Facere sæcula. Neque enim ibi dicitur, facta esse sæcula, sed aptata, id est, concinnata & apte composita & accommodata. Quod etiamsi reipsa idem esset, cum Facta esse (quod tamen à veritate non parum abest) hoc nihilo-

hilominus satis non esset in hac disputatione, ubi de ipsa phrasi facere sæcula nominatim agitur.

Sed finge deinde, in loco isto diserte scriptum fuisse, *facta esse sæcula*; quid hoc ad rem nostram, cum istius loci ad nostrum nulla prorsus appareat relatio, & tanto intervallo, id est, decem capitibus interpositis, alter ab altero distet? Non satis est probasse, facere sæcula, significare cœlum & terram creare; sed conjecturas saltem afferre oportet, cur hæc significatio in loco nostro agnoscenda sit. At nullæ unquam afferentur; cum omnes, quæ ex antecedentibus & consequentibus verbis, ex loci ipsius argumento, ex circumstantiis denique quibuscunque, duci possunt, contrarium plane suadeant. Certe ipsa sequentia verba, *Qui cum sit splendor gloriæ, &c.* quæ maxime omnium videntur plerisque indicare, de æterno quodam & coëssentiali Dei filio hic verba fieri, & consequenter, cum per ipsum Deus sæcula fecisse legitur, intelligendum esse, Deum per ipsum, cœlum & terram creasse; Istæ, inquam, ipsa verba maxime declarant, de Dei filio agi conspicuo & humano generi exhibito; cum certum sit, attributa ista splendoris gloriæ, &c, ad nos respicere, & eatenus hic Dei filio tribui, quatenus nobis talis est.

CAPUT VI.

In quo diluuntur argumenta ex nominibus veri Dei, quibus Christus sit appellatus.

JAm de quarta argumentorum classe nobis est agendum, quæ argumenta continet ex quibusdam nominibus ducta, quibus Christus appellatus in divinis testimoniis fuerit: quæ nomina uni tantùm illi vero Deo conveniant. De quibus, age, singulatim dispiciamus, & argumenta, quæ inde adversarii ducunt, examinemus.

De Primo Dei nomine.

Primum nomen divinum (inquit Vujekus cum Bellarmino) *est Deus, ex quo non leve argumentum sumere possumus. Nam scriptura sacra non vocat ullum alium, Deum absolute & sine additamento, nisi solum verum Deum, ut Irenæus scribit lib. 3. cap. 6. 8. Et ipsa res hoc clare demonstrat. Cum enim scriptura nihil frequentius repetat, quam unum esse Deum: quomodo ipsa sibi contraria non esset, si non solum Deum verum, sed etiam quempiam alium, Deum ita absolute vocaret? Atqui hoc nomen absolute tribuitur Christo Domino in scriptura* Esai. 9. 6. Vocabitur nomen ejus Deus fortis. Joan. 20. 29, *Thomas sic ait Christo*: Dominus meus & Deus meus. Act. 20. 28, Attendite vobis & universo gregi, in quo vos Spiritus Sanctus posuit Episcopus, regere Ecclesia Dei, quam acquisivit sanguine suo. Rom. 9. 5, qui est super omnia Deus. Apoc. 4. 8, Dominus Deus omnipotens, qui erat, & qui est, & qui venturus est. 1 Joan. 3. 16, In hoc cognovimus charitatem Dei, quia ille pro nobis animam suam posuit. *Quomodo igitur non erit Deus verus, qui tam sæpe in scriptura absolute Deus est nominatus? Et quomodo hoc quæso, quod Christus absolute vocatus est Deus, concordat cum scriptura illa*, Exod. 20. 3, Non habebis Deos alienos coram me. *Et cum illa*, 1 Cor. 8. 6. Nobis unus est Deus: *si Christus non est unus Deus cum Patre?* Hactenus Vujeki verba ex Bellarmino translata, & adversariorum argumentatio.

Antequam argumentationem istam universam penitus, Deo dante, diluam ac dissolvam: monendus est mihi lector, unica responsione omnia fortasse hujus quartæ classis argumenta dilui posse. Cum enim certissimum sit, ut ex iis, quæ supra non in uno loco disputata sunt, intelligi potest, & Sacræ Literæ apertissime testantur, Deum cum Christo homine majestatem, potentiam, & imperium suum divinum communicasse; nullum fere nomen esse potest ex iis, quæ Deo tribuuntur, quod Christo homini similiter tribui non possit, sine ulla ipsius Dei injuria, immo cum ipsius magna gloria; quatenus, videlicet, hac ratione ejus summa erga humanum genus bonitas & liberalitas innuitur, vel potius prædicatur. Nemo enim tam stultus est, qui, si legerit, Christum hominem aliquo nomine vocari, quod ipsi Deo tribui soleat; existimet, Christum, ut ita vocetur, id ex seipso habere, & non statim intelligat, ex dono & largitate Dei istam Christo tributam divinam appellationem pendere. Non igitur somniet quis antea aliam in Christo essentiam, præter humanam, nec præjudicatam istam opinionem ad scripturæ lectionem afferat; & sine dubio, cum de Christo, quantumvis honorifice scriptura loquitur, etiamsi nomen ipsum hominis non exprimat, & nominatim, cum Christus, in Sacris Literis, ipsis divinis nominibus insignitur ac decoratur, facile intelliget, Dei in ipsum Christum, & consequenter in humanum genus ineffabilem bonitatem prædicari; non autem significari (quod alioqui etiam impossibile plane esse apparet) Christum esse ipsummet Deum. Hoc, quam brevissime potuimus, explicato, quod ad omnia hujus classis argumenta convellenda maxime pertinet; jam primam istam argumentationem ex nomine ipso Deus ductam diluere aggrediamur.

Respondeo igitur, negando hujus argumentationis tum propositionem, tum consequentiam, propositionem, nimirum, in eum sensum, qui hoc loco necessarius videtur accepta. Nego, inquam, propositionem illam, in scriptura Dei nomen absolute positum soli illi uni Deo tribui. Nam rebus quoque creatis tribuitur aliquando; ut mox docebimus. Quod adeo verum est, ut Bellarminus ipse non ausus fuerit id aperte negare in sua argumentatione deducenda. Cum tamen, ad eam recte concludendam, id facere necesse haberet. Verba ejus hæc sunt: *Scriptura non solet absolute vocare Deum nisi Deum verum*, quæ verba possunt jure in hunc sensum accipi, quod perraro id à scriptura fiat; si modo fit. Atqui non satis est, perraro fieri, vel dubitari, an unquam fiat, si inde argumentari quis velit, Christum, qui absolute Deus in scriptura vocatur, esse illum verum Deum. Vidit hoc Bellarminus; & propterea, quod ipse directe affirmare non est ausus, obliquo, Irenæi testimonio & verbis citatis, in quibus id affirmari videtur, asserere voluit. Vujekus vero, apertius agens, id ex sua ipsius persona plane asseruit. Verum, ut dixi, id minime verum est. Pro concesso autem sumo (ut ex superioribus verbis meis patet) cum Bellarminus & Vujekus hic verum Deum nominant, eos illum unum Deum intelligere. Nam alioqui nihil dicerent. Nemo enim nostrum negat, Christum esse verum Deum, id est, non nomine tantum, sed reipsa Deum, qua de re superius alibi non semel explicatum est.

Hoc autem posito, quod ponere necessarium plane est; antequam testimonia sacra proferam, ubi nomen Dei absolute creaturis tribuitur, libet ostendere; Irenæum ipsum, licet aperte id alicubi videatur negare, præcipue vero in loco à Bellarmino hic minime citato, id est, ad finem ejusdem cap. 8. lib. 3, ex cujus initio tantum citat ipse hoc loco verba illa, *Soluta igitur, &c.* tamen non aliter, ac nos sentire, quatenus fatetur, in scripturis absolutum Dei nomen aliis etiam tribui, præter illum unum Deum. Sentit enim omnino, eos, qui adoptionem seu adoptionis spiritum accipiunt, Deos simpliciter interdum in Sacris Literis vocari. Manifeste enim testimonia Psal. 49. & 81, ubi Deorum simpliciter fit mentio, de iis, qui adoptionem acceperunt, exponit, inquiens eodem cap. 6. lib. 3, quod adversarii citant, ad hunc modum Psal. 81. 1: *Et iterum, Deus stetit in Synagoga Deorum: in medio autem Deos discernit. De Patre, & filio, & de iis, qui adoptionem perceperunt, dicit.* Et mox Psal. 49. 1: *Deus Deorum Dominus locutus est, & vocavit terram. Quis Deus? de quo dixit, Deus manifeste veniet, Deus noster, & non silebit; hoc est,*

filius

filius; qui secundum manifestationem hominibus advenit, qui dicit palam, apparui iis, qui me non quærunt. Quorum autem Deorum? Quibus dicit, Ego dixi, Dii estis & filii altissimi omnes Psal. 81. 6. *Iis, scilicet, qui adoptionis gratiam adepti sunt, per quam clamamus Abba Pater.* Et clarius hac de re sententiam suam explicans, in fine procemii lib. 4, sic scriptum reliquit: *Et manifestavimus, neminem alium Deum appellari à scripturis nisi Patrem omnium & filium, & eos, qui adoptionem habent.* Et rursus statim in initio ipsius 4. libri: *Cum sit igitur firmum & constans, neminem alterum Deum & Dominum à spiritu prædicatum, nisi eum, qui dominatur omnium, Deus cum verbo suo, & eos, qui adoptionis spiritum accipiunt, &c.* Ex his apertissimis sententiæ Irenæi cum nostra consentientis testimoniis apparet, omnia, quæ idem scripsit, huic sententiæ in speciem adversantia, in eum sensum accipienda esse, qui ex tota ista apud ipsum de Dei nomine tractatione facile percipitur. Contendit enim Irenæus, neminem vocari Deum in scripturis sine aliquo additamento, qui revera non sit Deus, sed tantum nomine. Verum autem Deum ex seipso esse Patrem solum; cui primum ac singulari ratione, ut rem, scilicet, non creatam, verbum ipsius seu filium fere solet adjungere, ac Deum cum ipso nominare. Nempe, quia filius Dominium accepit à Patre suo; ut diserte scribit in initio ferme cap. 6. lib. 2. Et cap. 12. paulo post medium sic ait. *Quoniam, qui passus est sub Pontio Pilato, hic Dominus est omnium & Rex, & Deus, & judex, ab eo, qui est omnium Deus, accipiens potestatem.* Deinde de eodem cap. 6. & alibi, ut vidimus, etiam eos adjungit, qui adoptionem acceperunt: ob eam causam, quod isti, quamvis creaturæ, ab ipso Patre Deo, qui eos per Christum suos filios fecit, id acceperunt, unde merito & revera, non nomine tantum dii in Sacris Literis dicuntur. Cæteras autem creaturas omnes, seu mavis, quamcumque creaturam per se consideratam, ac denique quemcumque alium, qui ab ipso uno Deo Patre divinitatem aliquam non acceperit, nec esse, nec vocari Deum in Sacris Literis: nisi cum aliquo additamento, unde appareat, eum revera non esse Deum. Hæc est omnino Irenæi sententia; ut cuilibet scripta ejus de hoc argumento diligenter evolventi ac rimanti apparebit. Nam, quod ipse sentiat, unum illum & solum verum Deum esse Patrem tantum, præter innumera fere alibi hujus rei apud ipsum testimonia, in hac ipsa de ipso Dei nomine tractatione non pauca extant. Ut illud paulo post initium cap. 9. lib. 3. *Et ipso Domino Patrem tantum Deum & Dominum eum, qui solus est Deus & dominator omnium, tradente discipulis, sequi nos oportet, &c.* In qua sententia confirmanda, quod scilicet, Pater Christi tantum sit ille unus Deus, reliquum capitis insumit. Et lib. 4. cap. 1, post alia in eandem sententiam dicta, sic legitur: *Et Apostoli autem secundum eum,* (id est, post Christum) *transgressores ostenduntur præcepti, Demiurgum Deum & Dominum & Patrem confitentes, quemadmodum ostendimus, si non hic solus est* Deus *& Pater.* Jam vero, sententiâ Irenæi explicanda, satis testimoniorum videmur attulisse ad probandum, quod in Sacris Literis nomen Dei, absolute positum, creaturis ipsis aliquando tribuatur: unum, videlicet, ex Psal. 49. 1, & duo ex Psal. 81, nempe ℣. 1, 6: quod postremum testimonium eo plus ponderis habet, quod ab ipso Domino Jesu Christo, apud Johannem, cap. 10. 34, ad hoc ipsum probandum affertur. Adde istis similia duo testimonia, Exod. 15. 11. Deut. 10. 17. Adde præterea, quod judices seu magistratus ipsi Dei simplici nomine appellantur, Exod. 21. 6. XXII. 26, Ut nihil dicam de Angelis, quos certum est non raro eodem nomine in scripturis significari. Quod qui negant, meminerint tantum, in Psal. 8. 6, vocem Hebraicam Elohim, quæ idem prorsus valet, quod Deus seu Dii, non solum à plerisque interpretibus, iisque linguæ Hebraicæ peritissimis, de Angelis exponi, sed etiam ab ipso Spiritu Sancto in Epist. ad Hebr. 2. 7, 9: itemque Psal. 96. 7, eandem vocem Elohim, ut necessario aliud significat, quam illum unum Deum, sic de Angelis à multis, & nominatim ab eodem auctore Epist. ad Hebr. 1. 6, expositam fuisse; quamvis utrobique absolute vox ista posita fuerit. Patet igitur falsam esse ut diximus, propositionem argumentationis adversariorum; videlicet, in scripturis nomen Deus, absolute positum, non tribui nisi illi uni vero Deo.

Sed fac præterea, propositionem istam veram esse, si in eum sensum accipiatur, in quem hic accipi necesse est; ut, scilicet, in medio relinquantur ii loci, ubi Christus absolute Deus nominatur, quippe de quibus inter nos controversia est; an propterea sequetur, quia Dei nomen, absolute positum, nusquam alibi cuiquam, nisi illi uni Deo, tribuitur: idcirco, cum Christo tribuitur, necesse esse, ut Christus sit ille unus Deus? Nullo prorsus modo. Tantopere enim excedit Christus homo omnes alias creaturas, & tam, ultra & supra eas omnes, divinitatis particeps est factus, ut merito potuerit illi concedi, ut Dei nomine absolute appelletur; etiamsi id omnibus aliis creaturis perpetuo negatum fuisset. An non Christus homo, propter suam obedientiam, à Deo nomine donatus est, quod est supra omne nomen Phil. 2. 9? An non excellentius nomen, quam ipsi Angeli, adeptus est Hebr. 1. 4. Certe Lactantius * ita verissime de ipso ausus est scribere, *propterea quia tam fidelis extitit, quia sibi nihil prorsus assumpsit, ut mandata mittentis impleret, & sacerdotis perpetui dignitatem, & regis summi honorem, & judicis potestatem, & Dei nomen accepit.* Quem imitatus Christophorus Longolius homo alioqui Ecclesiæ Romanæ addictus, in ea oratione, quam ad Lutheranos scripsit, hæc verba habet: *Quid Christum summi regis honore, summi judicis potestate, summi Dei nomine adornavit? Nempe illa animi demissio, &c.*

Vidimus, nec propositionem, nec consequentiam argumentationis adversariorum consistere. Nunc de assumptione, quamvis ea, recte intellecta, vera censenda sit, aliquid tamen, ut eam lector recte intelligat, dicendum est, & interim ostendendum, vix locum ullum, inter loca ab adversariis allata, esse, ex quo illa probetur. Sciendum est igitur ante omnia, nomen Deus sua natura esse nomen appellativum, & idcirco pluribus conveniens: per excellentiam tamen uni illi summo rerum auctori & conditori singulariter attribui: ita ut, in Testamento Novo, cum subjecti locum absolute obtinet, sive cum articulo sit, sive sine articulo, vel cum obtinet rationem prædicati, si articulum habeat simpliciter, aut sine tali adjuncto vel constructione, quæ articuli vim infringat; nunquam nisi ipsi soli, ne Christo quidem ipso excepto, tributum inveniatur. Nam, sicubi Christus in Novo Testamento Deus nominatur: tunc nomen Deus non subjecti, sed prædicati locum tenet; ac præterea vel articulo caret, vel quidpiam aliud, præter articulum, adest, quod articuli vim infringit.

Jam primus locus, ad assumptionem argumenti probandam, id est, ad ostendendum, quod Christus, Deus absolute in scripturis vocetur, ab adversariis allatus, Esai. 6. 9, id minime probat. Neque enim absolute nomen Deus est ibi positum, sed cum adjuncto Fortis. Ut interim taceam, quod Rabbini appellationem istam una cum cæteris, quæ ibi recensentur, non ad Messiam referunt: de quo ibi alioqui vaticinationem esse concedunt: sed ad illum, qui ejus nomen vocabit; nempe ad unum illum Deum. In Hebræo enim vocabit legitur, non vocabitur, ut habet vulgata editio. Deus autem alibi alicujus nomen vocare simpliciter dicitur, nulla alia re addita; idque apud eundem Esaiam cap. 45. ℣. 3, ubi non pauci, phrasim istam Hebraicam non animadvertentes, vel intellexerunt, Cyrum ibi vocari à Jehova Deum Israëlis, vel existimarunt, verba, quæ ibi leguntur, *voco nomen tuum*, eo respicere, quod paulo ante, in eodem orationis contextu, Cyri nomen ipsum expressum fuerat. Hieronymus tamen Osorius ejus vim est assecutus;

* Lib. 4. cap. 14.

& verba ista in sua Paraphrasi his verbis explicavit, *tibi præsens adero, teque benignitate singulari complectar.* Hæc autem dico, non quod interpretationem Rabinorum probem in loco isto ab adversariis allato: sed ut eo magis appareat, non esse certam probationem, quam inde illi sumunt. Adde autem iis, quæ diximus, quod multi verba ista, *Deus fortis*, ex Hebræo aliter legunt, videlicet, *Fortis heros*, vel, converso ordine, *Heros fortis*.

De secundo loco Joh. 20. 29. idem dico, quod de primo affirmavi; videlicet, non haberi ibi Dei nomen absolute positum, sed cum adjuncto Meus. Quod adjunctum, ut supra in responsione ad 7. arg. superioris classis ostendimus, efficit, ut additus articulus (si modo ibi nomen Deus nominativi, & non potius vocativi casus censeri debet) suam vim non retineat.

In tertio loco Act. 20. 28. (ubi, si nomen Deus ad Christum referretur, contra id, quod ante diximus, Christus Dei nomine, subjecti locum tenente, in Novo Testamento appellaretur) dicimus, nomen Deus ad Christum minime referri debere, sed ad ipsum Deum patrem; cujus dicitur is esse sanguis, quem Christus effudit, ea figura sermonis & ob eam caussam, propter quam dicitur apud Prophetam, eum, qui tangit Dei populum, ipsius Dei pupillam oculi tangere. & supra, in dissolutione 9. argumenti secundæ classis, ostendimus, Euangelistam Johannem ejusdem Prophetæ verba de ipso Deo Patre dicta, *videbunt in quem transfixerunt*, merito ad Christum lancea in cruce transfixum accommodare potuisse. Summa enim & perfectissima alioqui inter Deum Patrem, & Christum conjunctio, etiamsi utriusque essentia necessario sit diversa, efficit, ut Christi sanguis, ipsius Dei Patris sanguis appellari queat: præsertim cum, ut pro nobis fusus fuit, consideratur. Est enim Christus agnus Dei qui peccatum Mundi tollit, & consequenter sanguis hujus agni, in hunc finem effusus, ipsius Dei sanguis merito dici potest; non quasi ipse Deus hunc sanguinem in seipso habeat; sed quia illum singulari ratione, sicut & agnum ipsum, possidet atque, ut rem suam; una cum ipso agno, pro nostris peccatis expiandis dat. Taceo quod in Syriaca editione pro *Dei*, legitur *Christi*.

Quartus locus Rom. 9. 5. ut, in octavo superioris classis argumento diluendo, diximus, commodissime ita accipi potest, ut nomen Deus ad Deum Patrem referatur; nisi ea ratio obstet, quam nos ibi attulimus; quæ etiamsi nos non parum moveat, aliis fortasse non probabitur. Præterea non est ibi Dei nomen absolute positum: sed cum illa additione, *super omnia*, seu *super omnes*; quæ indicat, nomen Deus pro Domino seu Dominatore divino accipiendum esse. Atqui nemo est, qui ausit negare, Christum, ut hominem, divina ratione cunctis dominari, & omnibus, uno tantum Deo, qui illum ad tantam sublimitatem extulit, excepto, excellentiorem esse.

Quinctum locum, Apoc. 4. 8. non ad Christum, sed ad Deum referri debere, docuimus supra, cum diluimus sextum argumentum primæ classis. Neque hic quidquam addere est opus.

Sextus locus, 1 Joh. 3. 16: non ita legitur in Græco; ubi deest nomen ipsum Dei, propter quod allatus fuit. Sed fingamus, Latini veteris interpretis lectionem recipiendam * esse, quamvis à Syriaco quoque interprete rejiciatur; num idcirco pronomen Ille, quod sequitur, referet Dei nomen; Non sane, tum propter eas caussas, quas in responsione ad 12. arg. superioris classis explicavimus, tum etiam, quia in Græco pronomen istud est ἐκεῖνος quod non modo eum, qui multo ante, verum etiam eum, qui nunquam antea aperte nominatus fuerit, referre & significare potest. Quod idem de pronomine ipso Latino Ille vere affirmare licet.

Volui demonstrare, nullum ex testimoniis, quæ Adversarii protulerunt, probare, Christum absolute Deum in scripturis vocari; non, ut dictum est, quia id negem eo pacto explicatum, quo antea explicui; sed quia in nonnullis ex istis testimoniis, si Dei nomen ad Christum referri deberet, id esset contra prædictam explicationem nostram; quam ego verissimam esse arbitror: licet alioqui in Vetere Testamento Dei nomen, tunc etiam, cum subjecti locum tenet, absolute creaturis tributum inveniatur. Ut ex iis testimoniis constare potest, quæ supra citavimus. Fateor igitur, Christum alicubi in Novo Testamento absolute vocari Deum. Dei tamen nomine prædicati loco obtinente, & articulo, qui suam vim integram retineat, carente. Nec vocari tantum fateor. Christum Deum: sed etiam esse, & quidem ipsum hominem Christum. Nec fateor modo, verum etiam contendo. Nempe quia Christus homo divina potestate atque imperio est præditus. Nam si, ut ipsemet ait, Joh. 10. 34. Scriptura cujus dicta rescindi non possunt, eos affirmat esse Deos, ad quos illius unius Dei sermo factus fuerat; quanto magis Christus homo erit Deus, qui à Patre sanctificatus fuit & in Mundum missus; id est à cæteris hominibus, & porro à creatis rebus omnibus divinissima atque excellentissima ratione fuit segregatus, & donis cælestibus supra alias omnes res creatas, sine ulla controversia, repletus ac cumulatus, vitæ immortali & beatissimæ humano generi & annunciandæ & reipsa dandæ præpositus fuit? Jam quacunque alia ratione quis interpretari velit istam a Patre sanctificationem, & in mundum missionem; nemo non videt, utramque ad Christum, ut hominem, pertinere, & consequenter, Christum ipsum testari, divinitatem suam, quamvis excellentissimam, non sibi esse naturalem, sed ex gratia sibi à Deo Patre datam fuisse.

Conantur Adversarii, & inter cæteros Bellarminus, hunc scopulum vitare. Sed interim in alium non minus periculosum impingunt. Verba Bellarmini To. 1. Col. 297. B. à Vujeko pag. 59. & 60. relata, sunt ista: *Respondeo cum Hilario Lib. 7. de Trinit. Christum voluisse dicere, Si illi possunt appellari Dii qui dono Dei participant Deitatem, quia sermo Dei ad eos factus est, & sunt a Deo principes aliorum constituti, auctoritate ab ipso accepta, quanto magis ego possum dici vere Deus, licet homo sim, cum Pater me singulari dono sanctificaverit, id est sanctum sanctorum fecerit, in ipsa conceptione unione naturæ meæ humanæ hypostasin Verbi sui*, &c.

Longum esset, si docere velim, Hilarium neque hæc dicere, neque ita sentire, ut Bellarminus ait. Legat, quicunque velit, verba ipsius eo loco, quem Bellarminus citavit; & videbit, quam verba ejus absint ab eo, quod iste eum dicentem facit. Tantum hoc affirmo, necesse esse, ut ipse Hilarius ait, ut omnis, in Christi verbis, de homine responsio sit. Sed quid scopulus alter ille sit, in quem una cum aliis impingit Bellarminus, explicemus. Rogo enim, quis iste est, qui, se à Patre sanctificatum esse, dicit, per unionem Verbi ejusdem Patris cum natura sua humana? Si dicat Bellarminus, esse ipsum Verbum? mendacium manifeste apparebit; cum verbum hic consideretur, ut res diversa ab eo, qui loquitur; quippe quod naturæ ejus humanæ unitum fuisse dicatur. Si dicat, esse ipsam naturam humanam; hic similiter mendacium apparebit manifestum; cum similiter, naturam humanam diversum quid esse constet ab eo, qui loquitur; quippe qui naturam hanc humanam se habere profiteatur: ac præterea natura humana in Christo per se, ut ipsis Adversariis placet, nullam subsistentiam habeat, & idcirco nec loqui, nec quidquam aliud per se agere possit. Quod si denique dicat, esse totum illud suppositum Verbi & naturæ humanæ, cui Verbum unitum fuerit; non minus falsum hoc esse constabit. Quomodo enim, obsecro, fieri potest, ut Verbum uniatur naturæ humanæ ipsius Verbi jam cum natura ista humana conjunctæ? Quis unquam has labyrintheas ambages, explicare possit? Quis non aperte cognoscat, necesse esse, si Adversarii, sanctificationem istam à Patre, interpretari velint unionem Verbi cum natura humana, ut iste sanctificatus

* Complutensis tantum Græca editio consentit cum vulgata Latina.

sit ipse homo Christus Jesus ab ipso verbo distinctus, per cujus sna cum natura humana unionem sanctificatus fuerit? Atqui, hac ratinne, cum adversus ipsorum placita, tum contra ipsissimam veritatem, & hnminis Jesu Christi subsistentia inducitur citra ipsum Verbum, & duæ personæ in Christo statuuntur; nempe Verbi ipsius, & hominis Jesu Christi. Consideret præterea lector, quod, cum Adversarii vulgo affirment, Verbum univisse sibi naturam humanam; hic, ut sanctificationem istam à Patre factam, unionem istam interpretentur, aliter, id est, contraria ratione loqui coguntur, & dicere, Verbum fuisse unitum naturæ humanæ; ne alioqui ex eorum interpretatinne sequatur, Verbum, ex eo, quod naturam humanam sibi univerit, sanctificatum fuisse. Quod longe absurdissimum esse constat. Ad hæc animadvertatur, non satis esse, si Bellarminus una cum suis sanctificationem istam, quam se habuisse à Patre Christus ait, ita interpretetur, ut unionem Verbi cum humana natura significet: unde fiat, ut Christus merito Deus appellari possit, & sic non gratia donata, sed naturalis Christi divinitas esse appareat; nisi etiam doceat, quomodo ex eo, quod Pater Christum in Mundum miserit, juncto cum eo, quod eum sanctificaverit, sequatur, Christum esse Deum; non qnidem gratia sed natura. Utramque enim simul Christus commemnrat, & ex utroque simul fieri contendit, nt ipse jure Deum seu Dei filium, quamvis homo esset, se nominaverit. Nunquam autem istud Bellarminus docere poterit; & propterea, in sua Christi verborum interpretatione, istius in Mundum missionis nullum penitus verbum fecit. Est autem Mitti in Mundum, non quidem nasci, seu ex loco aliquo qui extra terrarum nrbem sit, in ipsum induci: sed, postquam quis jam in orbe terrarum est natus & adultus, muneri alicui præfici, quod publice inter homines sit obeundum, ut vel unus ille locus satis docet, qui est Joh. 17. 18. *Sicut tu me misisti in Mundum, & ego misi eos in Mundum.*

Sed habet Bellarminus ex Chrysostomo aliud effugium, ut evitet, quominus Christus suam divinitatem loco isto apud Joh. c. 10. totam Dei Patris gratiæ ascripserit; Videlicet, quod Christus non omnino istis primis verbis suæ divinitatis rationem explicuerit, sed iis, quæ statim consequuntur, *Si non facio opera Patris mei*, &c. Ex hoc enim, quod Christus npera patris sui faciebat, vult, illum potissimum argumentari, se esse Deum, & porro non gratia, sed natura Deum. Verum nec mens Christi fuit, verbis istis, se Deum esse, ostendere, sed summam, quam cum Deo Patre suo conjunctionem habebat, demonstrare; & falsum est, ex eo, quod Christus Dei Patris npera faceret, sequi, illum esse Deum non gratia, sed natura; ut apertius constabit in responsionibus ad argumenta 6. classis, & satis intelligi potest ex iis, quæ disputata sunt in responsione ad 1. arg. classis superioris. Sequitur quidem ex illa summa conjunctione Christi cum Patre, ipsum esse Deum, Deum, inquam, ea ratione, quæ pluribus in locis à nobi explicata fuit. Sed tamen hoc, quod attinet ad id, de quo Christus agebat, cum se Patris opera facere affirmabat, ex accidente est. Id enim, istud affirmando, agebat Christus, ut, nmissa de appellatione Dei, quam ipse sibi tribuisset, quippe de qua jam satis respondisset, disputatione, rationem redderet, cur dixisset, se unum esse cum Patre: unde Judæi occasionem ceperant illi objiciendi, quod se Deum faceret; cum tamen ipse nunquam se Deum, sed tantummodo Dei filium nominasset. Cæterum, antequam ad 2. hujus classis arg. dissolvendum accedn, lectnrem moneo, ut, si fortasse dubitat, an alii etiam præter Irenæum, qui orthodnxi existimentur, ante nos senserint, Dei simplex nnmen ipsis etiam creaturis tribui; legat in opere illo, quod falsn Justino inscribitur, Responsionum ad Orthodoxos, Responsionem 142. Est enim scriptor ille non snlum Trinitarius, sed etiam, meo quidem judicio, alioqui magnus theologus. Legat etiam Augustinum in Quæstionibus super Genesim, Quæstione 105. & Cyrillum Alexandinum lib. 1. in Johan. cap. 4. Ubi quod Augustinus, loco prædicto, minus explicite dixit, ipse explicatissime his verbis, Georgio Trapezuntio interprete, exposuit: *Illud apprime tenendum est, quod quando divina scriptura nominibus, secundum Græcæ linguæ usum, articulos præponit, tunc & unum & quod solum proprie atque vere tale quid dicitur, significat, articulo autem non adjecto, generalius cuncta designat, ut verbi causa: Multi vocati sunt dii: sed quando cum articulo Græca lingua Deus dicitur, tunc solus & propriè Deus designatur. Cum verò absque articulo Deus profertur, qui ad hoc gratia vocatus est, intelligitur.* Quamvis enim Cyrillus de usu articuli in Dei nomine minus vere loquatur (qua de re Augustinus cautius est locutus) tamen ex ipsius verbis istis, quemadmodum & ex Augustini verbis, apparet, eum sensisse, nonnunquam in S. Literis quempiam vocari Deum, qui non natura, sed gratia sit Deus. Jam hic nihil respnndemus ad id, quod Adversarii ajunt, Christum non posse esse Deum, nisi idem Deus sit cum Patre suo, quin convellantur dicta & præcepta de nno soln Deo, quem habeamus, & habere debeamus: nam huic objectioni satisfactum est in ipso ferme initin hujus nnstræ Refut., id est, c. 1. & alibi etiam ea sunt dicta, per quæ illa penitus diluitur, & nihili esse ostenditur.

De secundo nomine Dei.

Secundum nomen divinum, quod Christo tribui in S. Literis Adversarii volunt, ex quo constet, Christum esse illum unum Deum, est nomen Jehnva, quod nomen illius unius Dei proprium esse probant ex eo, quod secundum Hebraicam veritatem, scriptum est Exo. 15. 3. *Jehova nomen ejus.* Jam, hoc nomen Christo fuisse tributum, primum ostendere nituntur, allato Hieremiæ testimonio, cap. 23. 5. *Et suscitabo David germen justum; & regnabit Rex, & sapiens erit.* Et infra: *Et hoc est nomen, quo vocabunt* Hebraice ad verbum est, *vocabit*) *eum, Jehova justus noster*, seu, *justitia nostra.* Item Esaiæ testimonium afferunt, cap. 40. 3. *Vox clamantis in deserto, Parate viam Jehovæ*; quod vulgo legitur Dominn. Nam, hunc Dominum esse Christum, cui Johannes Baptista viam paravit, *testantur*, inquiunt, *omnes Euangelistæ, Mat. 3. 3. Marc. 1. 4. Luc 3. 4. Joan. 1. 24.*

Respondeo, in neutro ex istis duobus locis nomen Jehovæ absolute Christn tribui, ita ut ipse Christus simplicitet Jehnva appelletur. Quod ad locum Esaiæ attinet, satis esse possunt ea, quæ diximus in responsione ad 8. & 11. arg. 1. classis. In loco autem apud Hieremiam verba intermedia, quæ in recitatione testimonii, non sine consueta sua arte atque astu Bellarminus nmisit, ostendunt, postrema verba potius ad Israëlem, quam ad regem illum, id est, Christum referri debere. Sunt autem omissa verba ista: *& faciet judicium & justitiam in terra. In diebus illius salvabitur Juda, & Israël habitabit confidenter.* Et statim sequitur; *& hoc est nomen, quo vocabunt eum*, &c. Similis plane ac fere idem est locus apud eundem Hieremiam cap. 33. 15. ex quo apparebit, ultima superinris testimonii verba ad Israëlem proxime nominatum referenda esse. Is locus ex Hebræo ad verbum sic habet: *In diebus illis & in tempore illo germinare faciam Davidi germen justum: & faciet judicium & justitiam in terra. In diebus illis servabitur Juda, & Hierusalem habitabit confidenter; & hoc* (subaudi *nomen ejus*, ut habes in superiore loco) *quo vocabit eam, Jehova justitia nostra. Eam* enim expresse habet Hebraicus codex; quod pronomen necesse est, ut referat Hierusalem: quæ hic manifeste eundem locum tenet, quem in superiore testimonio Israël. Itaque ibi, pronomen Eum similiter Israëlem referre, prorsus est verisimile. Quod si regem etiam illum, id est, Christum ibi referret; jam ex hoc altero testimnnio constaret, vel non propterea absolute affirmari posse, Christum, Jehovam fuisse appellatum, vel certe ex tali appellatione non consequi,

eum esse revera ipsum Jehovam; nisi similiter concludere velimus, Hierusalem revera esse ipsum Jehovam. Jam, sive de Christo, sive de Israële ultima verba prioris Hieremiæ testimonii dicantur; sensus est, tunc futurum, ut Jehova ille unus Deus noster nos justificet. Hoc enim tempore illo, per Christum, in Israële populo suo, Jehova facturus erat: Docent nos hunc sensum alii loci similes non pauci, ex quibus duos adversum se ex Rabbinis Bellarminus * citat, videlicet, Exo. 17. 15. *Ædificavit Moses altare, & vocavit nomen ejus, Jehova exaltatio mea*: & Ezechielis prophetiæ ultima verba, *Et erit ex eo die nomen urbis Jehova illic.* In quibus, & aliis ejusmodi locis non tribuitur ipsum nomen Jehova rebus istis; de aliquid de Jehova per illas, aut circa illas significatur. Torquet se plurimum Bellarminus, ut ista apertissima exempla eludat. Sed nihil prorsus agit. Et tandem turpiter disputandi vera ratione neglecta, novum, dum respondere videri vult, argumentum nectit.

Ait enim primum de Deo Patre non dicit, *Jehova justitia nostra*, sed de Christo, *ipse est n.* inquit, *qui pro nobis divinæ justitiæ satisfecit. Unde Isa. 53. dicitur*: In scientia sua justificabit ipse servus meus multos. *Et* 1 Cor. 1. Qui factus est nobis sapientia, & justitia, & redemtio. Quid audio? Deus Pater non est justitia nostra, id est, non ipse nos justificat? Potuitne quidquam minus theologice, vel potius magis impie dici? Quis unquam fuit, qui ausus sit negare, Deum Patrem nos servare, redimere, justificare, licet Christo quoque hæc tribuantur, ut, videlicet, mediæ & secundæ caussæ, qua ad hæc efficienda Deus Pater utitur? Quid rogo, cum Paulus ait Rom. 8. 33. *Deus est, qui justificat*, nunquid Deum Patrem non intelligit? Jam verba, quæ paulo ante leguntur, *quos vocavit, hos & justificavit*, manifeste ad eum referuntur, de quo antea dixerat, *prædestinavit conformes fieri imaginis filii sui.* Numquid hic non est Deus Pater? Sed ineptus essem, si in re certissima & apud omnes confessa plura testimonia proferrem.

Deinde vero Bellarminus, ut elabatur, dicit, nec altare illud, nec Hierusalem dici simpliciter Jehovam: sed Christum, dici: & affert testimonium, quod supra ex Vujeko retulimus, Esa. 40. 3. &c. Atqui hoc est novum argumentum afferre, ad probandum, quod Christus nominetur Jehova, non autem jam allatum defendere, & optime fecit Vujekus, qui testimonium istud distincte omnino à priore recensuit. Sed quam illud sit ineptum ad probandum, quod isti volunt, una cum aliis testimoniis, quæ hic Bellarminus ait, se in prima & secunda classe attulisse, in quibus Christus vocetur Jehova, suis locis supra satis demonstratum fuit.

Addit Bellarminus, de Christo dici id, quod nomen Jehova significat. Unde concludit, & ipsum nomen ei convenire. Verum, aut istud, quod de Christo dicitur, significatum à nomine Jehova, ejusmodi est, ut soli illi uni Deo, conveniat: aut non est. Si est; quid ineptius, quam ex re ipsa, quæ de Christo dicitur, non statim argumentari, ipsum esse illum unum Deum: sed ex ea prius colligere, nomen, quod eam significat, Christo convenire, ut inde postmodum concludatur, Christum esse illum unum Deum? Si non est; frustra ex nomine, quod propter rem, quam significat, Christo convenire Bellarminus ratiocinatur, id concludit, quod ex ipsa re concludere nequit. Cæterum Bellarminus contendit, nomen Jehova proprie significare *eum, qui est fons essendi, & cum non habeat esse ab alio, dat rebus omnibus ut sint.* Non revoco nunc in dubium, quamvis jure possem, istam, quam Bellarminus ait esse propriam nominis Jehovæ significationem, non etiam ex hac ipsa significatione concludo, Christum, seu Dei filium, non esse Jehovam; cum magnis viris Pontificiis testibus, ipsoque Bellarmino † non abnuente, certum sit Dei Filium non esse fontem essendi, & suum esse ab alio, id est, à Patre habere. Sed quæro, ubinam ista, quæ nomine Jehovæ Bellarminus significari affirmat, de Christo dicantur. Profert ipse testimonium illud ex Apoc. 1. 4. & 11. cap. *Qui est, qui erat, & qui venturus est.* Atqui neque de Christo hæc verba in istis locis dicuntur, ut supra docuimus, sed de Deo Patre; nec istum essendi fontem exprimunt, sed perpetuitatem tantummodo declarant. Deinde affert etiam testimonium illud Joh. 13. 19. *A modo dico vobis, priusquam fiat, ut cum factum fuerit, credatis, quia ego sum.* At quam longe abest, quod Christus dicat, Ego sum, ab eo, quod profiteatur, se esse fontem essendi! Est enim dictum à Christo sæpius de seipso, Ego sum, concise ac figurate, pro eo, quod est Ego sum ille Dei filius, seu Christus, seu Lux & servator Mundi, seu aliquid tale. Ut aperte docet locus ille Joh. 8. 25. *Si enim non credideritis, quod ego sum, moriemini in peccatis vestris.* Nam certe non voluit Dominus Jesus dicere, si non credidissent Judæi, ipsum esse fontem essendi, morituros esse in peccatis suis: sed si non credidissent, ipsum esse Messiam seu Christum Dei filium. Sed & paulo inferius ℣. 28. idem Dominus Jesus ait, *cum exaltaveritis Filium hominis, tunc cognoscetis, quia ego sum, & à me ipso facio nihil: sed sicut docuit me Pater, hæc loquor.* Quis ex istis, quæ subjungit Jesus, non agnoscit, Ego sum, significare Ego sum Messias seu Christus Dei, qui ejus vi atque auctoritate omnia & facio, & loquor? Quomodo, quæso, cohærere possent ista, si dixisset, Ego sum fons essendi, & à me ipso facio nihil, &c. Jam igitur Bellarminus istas putidas ratiocinationes relinquat, & meliores, si habet proferat.

Affert autem postremo, quod nomen Jehova redditum est à 70 interpretibus κύριος, & ab Hieronymo Dominus: Christus autem passim κύριος seu Dominus absolute appellatur. Unde concludit, eum appellari Jehovam. Respondeo, nec 70 interpretes, nec Hieronymum, eos imitatum, reddidisse nomen Jehovam κύριον seu Dominum, quia putarent, se hoc pacto nomen illud exprimere; sed quia nec 70 illis melius quidquam succurrit, quod Græcis auribus inauditum non foret, nec Hieronymus hac in parte quidquam innovare voluit. Alioqui nomen Jehova est nomen proprium, κύριος vero seu Dominus, appellativum & plurimis vulgo tributum: & idcirco, vel ob hoc solum valde ineptum ad nomen Jehovæ exprimendum. Conati tamen sunt 70 huic malo hac ratione mederi, ut, scilicet, nomen κύριος fere semper cum Jehovæ loco ponitur, sit sine articulo; ut etiam alibi ante monuimus; quo commodius nomen proprium referre posset. Neque enim solent appellativa nomina in Græca lingua, cum subjecti locum tenent, efferri sine articulo. At Christus, cum κύριος subjective (ut sic dixerim) appellatur, fere semper articulus præponitur nomini isti. Ex quo fit, ut ego argumentum ab eodem nomine κύριος ductum in ipsum Bellarminum torqueam: & merito sic concludam, Cum nomen κύριος, quando Jehovam significat, fere semper sine articulo efferatur, quando vero Christum, fere semper cum articulo; satis constare posse, Christum non esse Jehovam, &, quod κύριος nominetur, minime propterea Jehovam nominari. Nihil autem dico, quod, si angeli ipsi multo Christo inferiores, cum Jehovæ personam aliqua in re sustinent, Jehovæ nomine appellati inveniuntur, ut non uno in loco sup: à nobis demonstratum est; multo magis fieri potest, ut Christus, qui perpetuo in toto salutis nostræ negotio Jehovæ Dei personam sustinet, ipsiusque perpetuus in Ecclesia vicarius est, Jehovæ nomine appelletur: nec tamen ipse sit revera Jehova · sive ejusdem cum ipso essentiæ. Nam certe nullus angelorum est revera Jehova, eandemve cum ipso Jehova essentiam habet.

De Tertio Dei nomine.

Tertium divinum nomen, quod Christo in Scripturis tribui, asserunt Adversarii, est Altissimus,

Pro-

* To. 1. Col. 314. D. † Tom. 1. Col. 405. B. &c.

Proferunt testimonium ex Psal. 86. 5. Sed ad probandum, nomen Altissimi, quod ibi legitur, de Christo intelligi debere, nihil prorsus afferunt, nisi auctoritatem Hieronymi, Augustini, & aliorum expositorum. Egregia sane probatio, quæ, ne ut commemoraretur quidem, digna fuit; nedum ea nobis sit refellenda.

Sed addunt, Zachariam Johan. Baptistæ patrem Christum vocasse Altissimum, cum prædixit de filio suo Luc. 1. 76, eum vocatum iri Prophetam Altissimi, quia præiturus esset ante faciem Domini. Nam, hunc Dominum, nullum alium, quam Christum, esse contendunt. Quod falsum esse ostendimus in responsio ad argumentum undecimum primæ classis, & secundum tertiæ. Adde, quod non sequitur: Johannes vocabitur Propheta Altissimi, quia præibit ante faciem Christi: Ergo Christus est Altissimus. Sed potius sequitur, Ergo Christus ab Altissimo ita pendet, ut ejus munus universum ab ipso immediate proficiscatur; adeo ut eum, qui ante Christi faciem missus fuerit, ab ipso Altissimo mitti necesse sit, & consequenter ipsius Altissimi Prophetam esse.

Ajunt præterea, cum Christo datum sit nomen super omne nomen, ut Paulus ait Philip. 2. 9. eum posse vocari Altissimum. Hoc genus argumentandi, ubi de ipso nomine agitur Christo in Scripturis tributo, quemadmodum, cum de nomine Jehovæ ageretur, innuimus, prorsus ineptum est, & nihil revera ad rem facit. Neque enim quæstio hic est, utrum Christus propter aliquam caussam possit vocari Altissimus, sed an in Scriptura vocatus fuerit: cum ea nomine Altissimi nullum alium, præter illum unum Deum, appellare soleat. Mirum autem profecto est, Adversarios audere, inde Christum, illum unum Deum esse, probare, unde maxime probatur, eum non esse. Uni enim illi Deo nemo quidquam dare potest. Atqui in loco isto non solum nomen supra omne nomen datum Christo fuisse legimus, sed ab illo uno Deo. Habet enim in Græco vox Deus articulum. Ex quo etiam apparet, Christum, quamvis istud nomen supra omne nomen habeat; non tamen simpliciter & absolute posse vocari Altissimum 1 Cor. 15. 17, &c. cum altior ipso sit is, qui ei istud nomen dedit, & præter seipsum illi omnia subjecit. Cui, ut se altiori, subjicetur Christus manifeste, suo tempore, una cum omnibus, quæ sibi ab ipso subjecta fuere.

Hinc patet responsio ad id, quod Adversarii postremo addunt de Christo, ab eodem Paulo Rom. 9. 5. dicto Deo super omnia, etiamsi *omnia*, & non potius *omnes* apud Paulum legendum esset, ac certum foret, locum istum ad Christum referendum esse. Neque enim hinc sequitur, Christum simpliciter, & absolute Altissimum nominari posse; cum aliunde certum sit, hoc, quod Christus sit Deus super omnia, ab uno illo Deo profectum fuisse, qui illi subjecit omnia. Unde necessario sequitur, nec Christum esse illum unum Deum, & supra se istum unum Deum habere, & consequenter, Christum non esse simpliciter & absolute Altissimum.

De quarto Dei nomine.

Quartum nomen Dei proprium, Christo tributum, ajunt Adversarii esse nomen invisibilis. Probare conantur assumptum, primum ex eo, quod scriptum est, neminem nosse Filium, nisi Patrem, Matth. 11. 27.

Hæc probatio nihili est; cum ipsum nomen Invisibilis, de quo agitur, in testimonio isto, Christo tributum minime legatur. Deinde aliud est Non cognosci, aliud Invisibilem esse. Quod vel ex eo patet, quod ibidem dicitur, Pàtrem non cognosci, nisi à Filio, & ab iis quibus Filius revelare voluerit. Ergo pater, Christo revelante cognoscitur. Et tamen certum est, Patrem omnino invisibilem esse. Ex quo postremo apparet, non absolute negasse Christum in loco prædicto, se seu Filium à nemine cognosci, nisi à Patre: & in verbis ipsius, cum ait, *nemo novit Filium, nisi Pater*, subaudiendum esse, *& cui voluerit Pater revelare*. Nam ipse Christus Petro cognoscenti, ipsum esse Filium Dei vivi, respondit Mat. 19. 17, ***Beatus es Simon Bar Jona, quia caro & sanguis non revelavit tibi, sed Pater meus, qui in cœlis est.*** Nisi quis malit, verba illa, *& cui voluerit Filius revelare*, ad utrumque, quod præcessit, referre. Ut sensus sit, tam Filium ab alio etiam, quam à Patre, quam Patrem ab alio etiam, quam à Filio cognosci; modo Filius ei revelare voluerit. Nam alibi etiam ipse Christus de patefactione loquitur, quam ipse sui ipsius faciat, id est, Joh. 14. 21. Denique absurdum est cogitare, Patrem cognosci ab alio etiam, quam à Filio, ipso Filio patefaciente, Filium vero nullo modo, nisi à Patre, cognosci. Ex quo sequitur, etiamsi Non cognosci, idem esset in illis Christi verbis, quod Invisibilem esse; tamen ex eis nequaquam concludi posse, Christum absolute esse invisibilem; cum nequaquam absolute in verbis istis negaverit Christus, Filium non cognosci.

Secundo probare nituntur Adversarii, Christum dici invisibilem, quia dicitur Imago Dei invisibilis. Ajunt enim Col. 1. 15, oportere, ut Christus ipse sit invisibilis; alioqui non posset esse vera Dei invisibilis imago.

Hæc probatio eodem vitio laborat, quo & superior. Quandoquidem in testimonio isto nomen, de quo agitur, Christo tributum non habetur. Neque enim nomen Invisibilis in loco isto de Christo dicitur, sed de Deo; ut Bellarminus ipse ex Græco contextu constare fatetur. Sed etiamsi de Christo diceretur, non idcirco Christus Invisibilis simpliciter appellaretur, sed quatenus est imago Dei. Cæterum respondeo, immo ex sententia istius enunciationis, quod Christus sit imago Dei invisibilis, necessario sequi, ipsum Christum esse visibilem. Dicitur enim hoc respectu nostri, & propterea sensus est, nos intuendo Christum, Deum videre, id est, perinde esse, ac si videremus Deum ipsum, qui alioqui nobis est invisibilis. Quod si ipse Christus quoque per se esset nobis invisibilis, quomodo, quæso, nobis imago Dei esset? id est, quomodo nobis repræsentaret Deum? Quod autem Christus Dei imago respectu nostri dicatur, quatenus, videlicet, Euangelium annunciando, nobis Deum patefecit; docet aperte locus similis 2 Cor. 4. 4. Præterea, si vera Adversariorum ratiocinatio esset de Dei invisibilis imagine, quam necesse sit, propter expressum attributum istud invisibilis, & ipsam esse invisibilem; ejusdem ratiocinationis vi sequeretur, imaginem istam Dei, Deum, quatenus invisibilis est, exprimere. Quod non solum absurdissimum est, sed etiam implicat contradictionem.

Jam quod postremo, ad hanc Christi invisibilitatem confirmandam, ab Adversariis affertur ex Apost. 19. 12, 13. ubi de Christo scriptum est, eum habere nomen scriptum, quod nemo novit, nisi ipse, & nomen ejus esse Verbum Dei: unde concludunt, Verbum Dei, id est, Dei Filium esse quid invisibile; Hoc, inquam, satis superque per ea refellitur, quæ diximus paulo ante, cum examinaremus verba illa ipsius Christi, *Nemo novit Filium*, &c.

De quinto Dei nomine.

Quinctum divinum nomen, quod Christo tribui Adversarii asserunt, est Deus gloriæ, seu Rex gloriæ. De Deo gloriæ proferunt Pauli testimonium, qui 1 Cor. 2. 8. appellat Christum Dominum gloriæ. At enim aliud est Deus gloriæ, aliud Dominus gloriæ; præsertim cum certum sit, vocem Gloriæ in utraque ista appellatione, ex Hebraico idiotismo, idem valere, quod Gloriosus. Nam Deum & Dominum omnino differre, licet aliquando pro eodem accipi videantur, docet manifeste Paulus, qui non semel dicerte inter Deum, & Dominum (idque cum Domini nomine ipsum Christum intelligeret) de eadem re loquens, & ejusdem rei ratione distinguit. Nempe 1 Cor. 8. 6. & cap. 12. 5, & 6. Ephes. 4. 5, & 6.

De Rege porro gloriæ afferunt testimonium Psal. 23. 7. *Attollite portas Principes vestras; & elevamini portæ*

æternales; *& introibit Rex gloriæ.* Nam hunc locum de Messia intelligendum esse dicunt; & nituntur auctoritate Justini, Hieronymi, Ambrosii, Augustini, & aliorum. Verum hic duplex est error; Primum, quod non docent, locum istum Psalmi de Christo accipi debere, nisi allato, ut solent, eorum, quibus nos contradicere profitemur, testimonio. Deinde, quod nomen istud Rex gloriæ, illius unius Dei nomen esse non probant. Etenim si dicant, probationem hujus rei apertam esse, cum verba illa Psalmi, *& introibit*; &c. de uno illo Deo dicantur, ut ex seqnentibus patet, ubi iste dicitur esse Jehova fortis & potens; nihil agent. Cum necesse sit, ut locus, unde istud probetur, sit diversus ab eo, ubi Christo idem nomen tribuatur; si quidem, ex ipso nomine Rex gloriæ Christo tributo, argumentari velint (ut certe volunt) Christum esse illum unum Deum. Alioqui, etiamsi verum erit idem nomen Rex gloriæ tribui & illi uni Deo & Christo, quatenus, scilicet, ille unus Deus, cui tributum invenitur, sit Christus; non tamen ex ista hujus nominis attributione sequetur, Christum esse illum unum Deum. Immo necesse erit, id prius aliunde constare; ut in prædicto loco, ex eo quod (quemadmodum Adversariis placet) ibidem Christus Jehova dicatur: & sic, quod attinet ad locum istum, argumentum non ex nomine Rex gloriæ, sed ex nomine Jehova sumetur; quippe de quo nomine ex infinitis Sacris Testimoniis certum sit, unius illius Dei nomen esse.

Sed fingamus, Adversarios non ex nomine Rex gloriæ, sed ex nomine Jehova, idque suo loco, argumentatos fuisse: Respondemus, locum istum Psalmi vel ad Christum referri non posse, vel certe non tanquam ad eum, qui sit ille ipse Jehova, de qno ibi nominatim agitur; sed tanquam ad eum, in cujus persona, licet diversæ essentiæ ab ipso Jehova, id impletum fuerit, quod de Jehova ibi prædictum fuit, propter eas caussas, quas supra in responsione ad aliquot argumenta primæ & secundæ classis attulimus.

De sexto Dei nomine.

Sextum Dei nomen, Christo tributum, ajunt esse Rex regum & Dominus dominantium, quod soli illi vero Deo convenire dicunt. Ad quod probandum afferunt verba Pauli 1 Tim. 6. 15. de ipso dicta, *solus potens Rex regum & Dominus dominantium.* Nam hoc idem nomen Christo tribui, patet ex locis Apoc. 17. 14. & cap. 19. 16.

Respondeo primum, vocem Solus, in isto Pauli testimonio, non jungi nisi nomini Potens. Nam in Græco nomen *Rex regum*, &c. habet articulum, qui prohibet, quominus vox *solus*, cum eo jungi possit. Deinde dico cum vox ista manifeste jungatur, ut dictum est nomini Potens; si Adversariorum ratiocinatio bona esset, secuturum, de multis vere dici posse, quod unusquisque illorum sit ille solus verus Deus. Invenitur enim nomen istud Potens, sive, ut in Græco est δυνάστης, multis simul attributum: Luc. 1. 52. *Deposuit potentes*, Græce; δυνάστας &c. Et Act. 8. 27. Eunuchus ille vocatur Potens, δυνάστης Candacis reginæ Æthiopum. Quodsi etiam nullum testimonium in Sacris Literis extaret hujus nominis alii tributi, quam illi uni vero Deo; quis est Græce linguæ non ignarus, qui nesciat, nomen istud rectissime ac maxime proprie ei convenire, qui potentatum aliquem habeat, & idem ferme significare, quod vox Persica Satrapa à Græcis & Latinis usurpata? Quocirca, etiamsi vox *solus* in Pauli verbis nomini *Rex regum* &c. jungeretur; non tamen propterea concludendum esset, neminem isto nomine appellari posse, nisi illum unum Deum, sed intelligendum illum unum Deum vocari solum Regem regum, &c. quia ipse solus hoc à seipso habet, ut sit Rex regum, &c. quemadmodum vocatur solus Potens seu δυνάστης, quia solus à se ipso habet, ut sit Potens seu δυνάστης: &, si quis est præterea, qui vel Rex regum, &c. vel Potens seu δυνάστης sit, hoc illum omnino ab ipso habere. Nam & statim sequitur de eodem, *qui solus habet immortalitatem*; cum tamen certum sit, ut alibi supra diximus, & angelos habere immortalitatem, & nos in resurrectione eam adepturos, Luc. 20. 37. 1 Cor. 15. 53. sed quia nemo præter ipsum, immortalitatem à seipso habet, & quicumque illam habet, aut habiturus unquam est, ab ipso omnino habet, aut habiturus est; idcirco ipse solus immortalitatem habere dicitur. Jam, si quis dubitat, an Christus hoc à seipso habeat, ut sit rex regum & Dominus dominantium, an vero ab alio, & à quo, & quomodo; legat tantummodo locum illum apud Danielem 7. 13, 14. ubi Christus homo à Deo universale istud regnum & dominationem accepturus prædicitur, & per visionem Danieli graphice describitur ac repræsentatur. Neque est silentio prætereundum, quod quemadmodum de nomine Deus supra monuimus, sic in nomine isto Rex regum & Dominus dominantium, cum de illo uno Deo apud Paulum, loco ante notato, dicitur, præponitur ei, ut diximus, articulus. At, cum de Christo in duobus illis Apoc. locis effertur, neutrobi articulus apponitur. Quod indicat, in hac ipsa appellatione, illum unum Deum aliquid singulare habere, quod Christus non habet.

De aliquot aliis Dei nominibus.

Postremo Vujekus, Bellarminum exprimens, congerit aliquot nomina, quæ ait ab Anabaptistis (Transylvanos nominat Bellarminus; verum Transylvani non sunt, ni fallor, Anabaptistæ) soli Deo Patri tribui; cum tamen illa Christo quoque tributa inveniantur. Ea sunt Unus, Verus, solus, Magnus, Pater omnium. Sed de nomine Verus erravit Bellarminus. Neque enim separatim istius nominis, ut Dei Patris proprii, eo in loco, quem ipse citat, id est; lib. 2. cap. 5. mentionem faciunt Transylvani, & locum illum, *ut cognoscant te solum verum Deum*, Joh. 17. 3. nominatim propter nomen Solus citant, non autem propter nomen Verus. Jam vero, tametsi neque est animus, nec cogor, hic defendere quidquid Transylvani scripserunt; tamen quia ista, quæ ab illis hoc loco dicta ab Adversariis reprehenduntur, si recte intelligantur, vera sunt: & quia Adversarii, dum illa reprehendunt, interim aliis Sacris Testimoniis suum errorem de Christo illo uno Deo confirmare nituntur; bene erit, ut, quæ hic scribunt, breviter refutemus.

Ajunt igitur primum, nomen Unus Christo convenire, ex eo constare, quod à Paulo 1 Cor. 8. 6. appellatur Unus Dominus. Verum, cum Transylvani hoc nomen unus Dei Patris proprium dicunt, intelligunt junctum cum nomine Deus; ut testimonia ostendunt, quæ ad id probandum afferunt. Ostendimus autem supra, aliud esse Deum, & aliud Dominum. In quo mira est confidentia Bellarmini, qui non tantum eo testimonio utitur, quod nihil ad rem facit; sed inde illud sumit, ubi expresse non solum inter Deum, & Dominum distinguitur, sed etiam ipsorum Transylvanorum dictum aperte comprobatur. Proxime enim ante, eodem versiculo, ut omnes norunt, scriptum est, *Unus nobis est Deus, Pater ille*, &c.

Deinde (quanquam hoc, ut dixi, ad dicta Transylvanorum non pertinet) proferunt locum 1 Joh. 5. 20. *Hic est verus Deus*, ut probent, Christo nomen veri, id est, Veri Dei attribui. Sed nos ista Johannis verba de Deo Patre accipienda esse, antea docuimus; & alioqui fatemur omnes, Christum merito nomine Veri Dei appellari posse. Quare hoc inter Adversariorum argumenta non numeramus.

Tertio, ut de nomine Solus idem probent, citant quod scriptum est Jud. ℣. 4. *Solum dominatorem & dominum nostrum Jesum Christum negantes*, ut quidem legitur in vulgata editione. Quæ lectio, etiamsi omnia ad Jesum Christum referrentur, nihil obesset sententiæ

Tran-

Transsylvanorum, qui manifeste loquuntur de nomine Solus juncto aut tacite aut expresse nomini Deus. Sed quia in Græco additur nomen Deus, aliter est nobis respondendum, & dicendum una cum iisdem Transsylvanis, verba illa, τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν, id est, *solum verum Deum*, minime ad Jesum Christum referenda esse. Nam haud levis esset hæc inconcinnitas, immo absurditas sermonis, prius appellare Jesum Christum solum verum Deum, & postea Domini nostri, tanquam diversa appellatione eum insignire. An non plus est, esse solum verum Deum, quam Dominum nostrum? An non totum hoc, illo aperte continetur? Quis est autem, qui non facile agnoscat, verba Græca ad hunc modum, si sensus spectetur, proprie sonare, *& Deum, qui solus est verus, & Dominum nostrum Jesum Christum negantes*, quemadmodum Erasmus, Castellio, & alii reddiderunt, & Beza quoque ab initio reddiderat?

Sed objiciunt Adversarii, in Græco unum tantum esse articulum, & propterea, ex ratione linguæ Græcæ, ad unam tantum personam, & consequenter ad unum Jesum Christum omnia referenda esse. Respondeo, regulam istam in Græca lingua non esse perpetuam, atque, ubi ea cesset, ex loci circumstantiis optime dijudicari. Quod ea non sit perpetua, satis persuadere deberet solum Erasmi testimonium, hominis, omnium judicio, linguæ Græcæ peritissimi. Is enim non solum locum istum reddidit, ut diximus: sed in loco simili, de quo mox nobis agendum erit, Tit. 2. 13. di serte sit, sermonem esse plane ancipitem. Sed probemus, regulam istam non esse perpetuam ipsius Novi Testamenti auctoritate. Mat. 21. 12. scriptum est, *& ejiciebat omnes vendentes & ementes in templo*. Ubi in Græco non est nisi unus articulus, nominibus *vendentes & ementes* præpositus. Et tamen certissimum est, alios fuisse vendentes, & alios ementes: & mentem Euangelistæ fuisse dicere, Christum ejecisse tam eos, qui emebant, quam eos, qui vendebant in templo, non autem eos, qui simul & vendebant & emebant: ut necesse esset, si ista unius tantum articuli regula vera esset. Eodem modo, id est, cum uno tantum articulo, idem invenies scriptum Mar. 11. 15. & Luc. 19. 45. Sed locus est præterea, regulam istam perpetuam non esse declarans, valde præsenti disputationi accommodatus, Ephes. 5. 5. *in regno Christi & Dei*, quo loco nemo, quod sciam, vel antiquorum, vel recentiorum Theologorum ausus est abuti ad probandum, Christum esse Deum; quippe qui senserint, de Deo distincte a Christo ibi esse sermonem; quamvis Hieronymus in eum locum, velit non excludi ibi Christum aut separari à Deo; non tamen propter ipsam sermonis constructionem, sed propterea quia, scilicet, alioqui certum sit, Christum esse Deum. Nam, propter hanc eandem causam, nec Spiritum etiam Sanctum excludi vult. Et tamen ibi est unus tantum articulus in verbis Græcis, qui secundum regulam istam, deberet efficere, ut de una tantum persona esset sermo, id est, de Dei filio, qui & Christus & Deus eo in loco appellaretur. Unde Hieronymi ratiocinatio, quod, propter Dei nomen, ibi omnes tres divinæ personæ intelligantur penitus evanesceret.

Sequitur, ut videamus de nomine Magnus, quod Christo tributum fuisse, adversus Transsylvanos contendunt Adversarii. Afferunt autem ad id probandum locum illum Tit. 2. 13. *Expectantes beatam spem, & adventum gloriæ Magni Dei & Salvatoris nostri Jesu Christi.* Nam nomen Magni Dei ad Jesum Christum referri, nituntur probare duabus rationibus: Primum propter regulam prædictam unius articuli, in Græco enim unus tantum est articulus: Deinde, quia Deus Pater non expectatur venturus, sed Filius.

Respondeo, jam à nobis ostensum fuisse, regulam istam non esse perpetuam. Quare nihil est, cur amplius ad priorem ex istis duabus rationibus respondeamus; nisi pro testimonio istius regulæ non perpetuæ velimus eum ipsum locum addere, quem ipsi Adversarii antea protulerunt, Jud. 4. cum, ut supra docuimus, ne alioquin inconcinnus & absurdus, sit sermo, necesse sit, nomina, *solum verum Deum*, ad alium, quam ad Christum referre; & non pauci doctissimi interpretes locum istum sic verterint, ut nomina ista nullo pacto ad Christum referri possint. Hic autem Vujekum mirari subit, qui ausus sit affirmare, omnes Doctores locum istum, & hunc ad Titum ad Filium tantum referre; cum vix, præter id, quod apud Oecumenium habetur, inveniri possit ullus Doctor, id est, antiquus Theologus, qui, Judæ locum explicet, aut commemoret, & in commentariis Ambrosio tributis nomen Magni Dei ad Deum Patrem referatur, in explicatione loci ad Titum.

Ad alteram rationem respondeo; non dicere Paulum, nos expectare adventum Magni Dei, sed adventum gloriæ Magni Dei. Nam quod excipit Bellarminus, ex Hebraica phrasi Adventum gloriæ, idem esse, quod adventum gloriosum (id quod ac si ita prorsus scriptum esset, Vujekus arripuit) dico, debuisse illum probare, istam phrasim hoc in loco agnoscendam esse. Nam alioqui Dei Patris gloriam venturam dici posse, cum Christus judex advenerit, docent ipsius Christi verba, qui ait, se venturum in gloria, id est, cum gloria Patris sui, Mat. 16. 27. Marc. 8. 38. Certe in iis, quæ paulo ante citavimus, Ambrosii commentariis sic legitur: *Hanc esse dicit beatam spem credentium quia expectant adventum gloriæ Magni Dei, quod revelari habet judice Christo, in quo Dei Patris videbitur potestas & gloria, ut fidei suæ præmium consequantur.* Adde, quod vox παρουσία quæ & hic, & alibi vulgo in Novo Testamento reddita est Adventus, magis proprie præsentiam significat, licet aliquando pro adventu usurpetur. Dei vero Patris gloriam præsentem futuram una cum Christo quando is unicuique reddat secundum opera sua, quis negare audebit? Postremo an obsecro, adeo absurdum videtur, si Deus Pater venturus dicatur, cum Christus veniet orbem terrarum judicaturus? An non Christus, in Mundo judicando, Dei Patris personam sustinebit, tanquam ejus à quo munus hoc adeptus fuerit, & cujus nomine illud administret? Certe ipsemet Christus ait, potestatem sibi à Patre datam esse judicii faciendi, quia filius hominis sit. Quod aperte ostendit, Christum, ut hominem, & idcirco non ex sua, sed ex illius persona, qui ipsi hanc potestatem dedit, tanquam delegatum judicem, Mundum judicaturum. Et alibi diserte est scriptum, Deum per virum quendam orbem terrarum judicaturum cum justitia. Merito igitur, cum Christus ad hoc judicandi munus obeundum veniet, Deus pater venire dici poterit. Vide autem, quæ de Deo veniente, etiamsi in propria sua persona ipse non veniat, ex Sacris Literis docuimus supra in responsione ad tertium argumentum secundæ classis.

Superest, ut de nomine Pater omnium, aliquid Adversariis respondeamus. Ajunt enim ipsi, hoc nomen Christo tribui, cum apud Esaiam vocatur Pater futuri sæculi Esa. 9. 6. Hinc enim concludentes dicunt, *Est igitur Christus Pater omnium nostrum.*

Respondeo, Christum esse Patrem futuri sæculi, significare, Christum esse, ut alibi vocatur, principem & auctorem vitæ, nempe æternæ, quæ futura est: non autem esse patrem nostrum omnium: quod tametsi vere dici possit, quatenus per ipsum ejusque Euangelium regeniti sumus, & illius similes per obedientiæ spiritum, operâ ipsius facti; tamen id nusquam, ni fallor, diserte est scriptum. Et, si esset, non satis esset. Aliud est enim, esse patrem omnium nostrum, aliud vero, esse patrem omnium. Qui enim est pater omnium, non nostrum modo omnium, sed omnium etiam angelorum, & ipsius Christi est pater. Hic autem solus Deus Pater est; nec ullus alius esse potest. Quamobrem quæ postea afferunt Adversarii de Christo, qui Joh. 14. 18. Apostolis dixerit, *Non relinquam vos orphanos* (quod nobis dictum fuisse, Vujekus interpretatur) quique eosdem Apostolos, filiolos appellaverit, Marc. 10. 24. Joh. 13. 33. nihil ad propositum faciunt. Certe Johannes Apostolus, in prima sua Epistola, plures, quam Christus fecerit,

filiolos appellavit, & non semel filiolos suos. Et Paulus idem fecit ad Galatas scribens Gal. 4. 19; cum Christus Apostolos tantum simpliciter filiolos appellaverit, quod ita potest accipi, ut non tamen, appellatione ista, se patrem illorum esse, confessus fuerit. Quemadmodum ipse loquendi communis usus nos docere potest.

Jamque ex iis, quæ inde ab initio hujus sexti capitis hucusque disputavimus, satis constare arbitramur, quam vere ac recte hic concludant Adversarii ad hunc modum: *Cum igitur omnia nomina veri Dei Christo conveniant, est omnino Christus verus Deus*, intelligentes, ut jam sæpius repetii, nomine Veri Dei, illum unum Deum. Quandoquidem nec assumptionem istius ratiocinationis ulla ferme ex parte probaverunt, & consecutio ipsa, quamvis assumptio vera esset, non est tuta; quemadmodum in ipso hujus de divinis nominibus Christo tributis disputationis initio demonstravimus.

CAPUT VII.

In quo diluuntur argumenta ex proprietatibus, sive attributis Dei ducta.

Quinta classis argumentorum jam nobis examinanda est; quæ iis argumentis constat, quæ ducuntur ex proprietatibus sive attributis Dei, quorum hic præcipua Vujekus post Bellarminum colligit, eaque Christo convenire, conatur ostendere.

De primo Dei attributo.

Prima proprietas seu attributum Dei ab Adversariis commemoratum est Æternitas. Æternitatem autem Filio, id est, Christo tribui, dicunt primo ex eo probari, quod Proverb. 8. 23. scriptum sit, Ab æterno ordinata sum, *quæ sunt verba*, inquiunt, *Sapientiæ* (Vujekus addit *Dei*; quod apud Bellarminum non legitur) *Non autem*, inquiunt, *Sapientiæ essentialis, quæ est omnino idem cum essentia Dei. Nam illa non gignitur. Hæc autem dicit* ℣. 28. Ante omnes colles ego parturiebar. *Nec est sapientia creata, quæ hic loquitur: nam nihil creatum est ab æterno. Et præterea hæc Sapientia distinguit seipsam à creaturis dicens* ℣. 22, Dominus possedit me ab initio, antequam quidquam faceret à principio. *Ergo necessario est sapientia genita, id est, Filius de quo* 1 Cor. 1. 24: *Paulus dicit, quod Christus est Virtus & Sapientia Dei.*

Respondeo primum, Solomonem sapientiam istam, Dei sapientiam non vocare: sed simpliciter, Sapientiam. Propterea Bellarminus, ne mendacii argui posset, nomen Dei non addidit, quod tamen ad ipsam rationem concludendam necessarium est. Christus enim non simpliciter Sapientia, sed Dei sapientia vocatur; eo quidem in loco, quem Bellarminus ipse ex Paulo citavit. Jam quemadmodum Solomo sapientiam istam Dei sapientiam non vocat, sed simpliciter Sapientiam; sic revera non singulariter de ipsa propria Dei sapientia agit: sed de sapientia in genere & in abstracto, deque ea per Prosopopœiam loquitur, id est, quasi esset persona aliqua; cum tamen non sit revera. Id quod ex compluribus, quæ & isto octavo & præcedente septimo, & seq. 9. capite de sapientia ista Salomo dicit, manifestum est. Nec ullum cordatum hominem fore arbitror, qui ista tria capita perlegens, id non animadvertat; nisi jam vehementer diversa opinione præoccupatus fuerit. Nam, ut ex tam multis, pauca tantum quædam inde hujus rei indicia proferamus; quid illud est, quod ab ipso initio, id est, cap. 7. 4. scriptum est? *Dic sapientiæ, Soror mea es tu, & propinquam intelligentiam voca.* Sic enim ex Hebræo vertit Sanctes Pagnines. Quid, inquam, istud est? Nam cuinam apparebat nedum vulgo nota esset (quemadmodum verba ista, si de vera persona est sermo, docent) Sapientiæ persona aliqua, cui, videlicet, in promptu quis haberet dicere, *Soror mea es tu*? Quis est tam stupidus qui non videat, figuratum & Prosopopœicum esse sermonem, quo significatur, debere unumquemque sapientiam æmulari, id est, curare, ut sapienter se in suis actionibus gerat? Quod si persona est Sapientia ista; persona itidem erit intelligentia: de qua similiter, tanquam de persona in istis verbis fit mentio. Apparet enim ex verbis ipsis, non idem prorsus hic esse sapientiam, & intelligentiam, sed res aliquo modo diversas: quibus Solomo expressius id, quod intelligit, significare voluerit. Itaque, pro una persona divina, duas hic habebimus; siquidem hic de Dei sapientia est sermo. Eadem enim ratione necesse est, ut de Dei intelligentia similiter sit sermo. Rursus in initio 8. c. legitur, *Nonne sapientia clamat, & intelligentia dat vocem suam? In summitate [locorum] excelsorum, juxta viam [in] loco semitarum stat. In loco portarum, in ostio civitatis [in] ingressu ostiorum clamat, Ad vos, ò viri clamo*, &c. Quis hic manifestam Prosopopœiam non videat, præsertim cum similiter non sapientiæ tantum, sed intelligentiæ quoque diserte fiat mentio? Vult enim Solomo significare hoc figurato sermone, quantopere unusquisque, variis de caussis, ad sapientiam & intelligentiam capessendam perpetuo invitetur; ut nulla sit excusatio, si stulte quis, & insipienter se gerat. Postremo in initio 9. cap. idem argumentum tractans, inducit sapientiam omnes ad se invitantem, constituta sibi peregregia domo, mactata victima, & convivio apparato, ad quod, suis puellis missis, vocat omnes, clamans, *Quisquis est simplex, declinet huc*, &c. An non, ut reliqua omittam, vel istæ puellæ sapientiæ attributæ, perspicue docent, hic non agi de aliqua sapientia, quæ sit persona? alioquin oporteret, istas quoque puellas esse revera personas. Neminem ego credo tam bardum futurum, qui, si animum ad hæc advertere velit, statim non agnoscat Solomonem, hisce tribus capitibus, de sapientia in genere & in abstracto loqui, idque tanquam si persona aliqua esset; cui adjungit, eodem figurato loquendi modo, intelligentiam; ut melius intelligatur, quid ipse tantopere hominibus commendare velit, quemadmodum paulo ante attigimus. Nempe, ut non sint simplices, & carentes corde, ut ipse hic sæpius loquitur; sed sciant & intelligant, quid sibi sit agendum, id quod sibi in hoc opere propositum esse, declarat ab ipso 1. capitis initio. Ubi multo pluribus nominibus, præter Sapientiæ nomen, utitur ad mentem hanc suam, in hoc libro scribendo, significandam. Jam igitur prima nostra responsio sit, Salomonem hic non de Dei singulari aliqua sapientia loqui, nec de vera persona verba facere. Quare nihil ea, quæ hoc loco dicit, ad ipsum Christum pertinere possunt, qui est persona, & Dei sapientia diserte appellatur.

Secunda responsio erit, verba, quæ de se sapientiam hic dicere, Adversarii arbitrantur, intelligentiæ potius tribuenda esse, de qua, ut diximus, & superiore cap. 7. & in hujus 8. cap. initio, ut de re à sapientia aliquo modo diversa, verba facit. Quas tamen ℣. 2. conjungit, de iisque simul numero singulari tanquam de re una loquitur, & utramque simul loquentem, inducit, à ℣. 4. usq. ad ℣. 12. ubi separatim sapientiam loquentem facit usque ad dimidium ℣. 14. ubi similiter intelligentiam separatim facit loquentem. Et quemadmodum sapientia separatim ad hunc modum cœperat loqui, *Ego sapientia habito in astutia*, &c. sic intelligentia ad eundem modum separatim loqui incipit. *Ego intelligentia, mea est fortitudo*, &c. & pergit usque ad finem capitis. Consulatur Hebraicus codex; & apparebit, rem ita habere, ut diximus. Nec sit, qui moveatur, quia statuamus principium verborum, quæ intelligentia separatim seu distincte à sapientia dicat, in medio versiculi. Non solum enim hoc usui Veteris Scripturæ non repugnat; sed aliquando sententia prorsus imperfecta, quæ non longe à fine versiculi cœperat, perficitur demum in seq. versiculo. Ut habes exemplum 2 Paral. 30. 18, 19. Nec superstitiose admodum

istorum

istorum versic: divisio curanda. Alioqui sæpe in absurda deveniretur. Sed præcipue verba ipsa sunt attendenda, ut nos hic facimus. Nam si quis objiciat, Vocem Hebraicam, quam nos una cum Pagnino intelligentiam ỳs. 14. reddimus, non esse eandem cum ea, quæ ab ipso initio cap. legitur, Respondemus, immo esse eandem, licet formativæ litteræ sint aliquantulum diversæ, ab eadem enim radice, & similiter feminina terminatione deducitur, idemque prorsus significat. Quare nullum potest esse dubium, quin eadem sit omnino res ista nominata ỳs. 14. cum ea, quæ nominata est ỳs. 1. Jam vero, si verba illa, quæ in vulgata editione sic leguntur, *Ab æterno ordinata sum*, &c. non sapientiæ, sed intelligentiæ sunt verba; nihil hoc ad concludendum, quod Christus sit æternus; cum Christus non Dei intelligentia, sed sapientia, dictus fuerit.

Tertio respondemus, verba illa *Ab æterno*, non sic ex Hebræo debere legi, sed *A sæculo*. Non est autem idem A sæculo, quod Ab æterno; ut hæc loca demonstrant, Esa. 64. 4. Hier. 2. 29. Luc. 1. 70. & alia similia non pauca. A sæculo, igitur non æternitatem, sed magnam aliquam antiquitatem reique primum initium declarat. Et hic sane, quid significet, doceat sequentia; nempe rerum creatarum, quas videmus, initium. Sensus enim litteralis est, cum primum Deus hunc mundum creare cœpit, antequam quidquam creatum esset, intelligentiam fuisse, & quidem apud ipsum Deum. Quod nihil est aliud, quam Deum, quidquid creavit, intelligenter, ut sic dixerim, id est, prudenter creasse; ut homines animentur ad ipsam intelligentiam seu prudentiam sectandam: quando Deus ipse nihil sine intelligentia & prudentia fecit, dum hunc mundum conderet, immo ejus summam rationem habuit. Quæ propterea prosopopoeico & metaphorico sermone dicitur ỳs. 30. tunc apud ipsum fuisse educata & perpetuo in delitiis habita. Itaque, etiamsi intelligentia ista, seu mavis sapientia, Christus esset, non tamen hinc sequeretur, Christum fuisse ab æterno, sed tantum in ipso primo initio rerum creandarum, id est, hujus mundi visibilis condendi. Quod quia nos nihilominus negamus; idcirco ostendimus, Adversarios nihil attulisse, quo probetur, Christum esse sapientiam istam; quamvis ad ipsum argumentum diluendum, pro æternitate Christi allatum, id facere minime necesse haberemus.

Quarto loco, cum ad argumentationem Adversariorum universam concludendam, necessarium sit, ut de ista sapientia sit scriptum, eam genitam esse, Respondemus, id minime esse scriptum: Nam locus, quem ipsi citant *parturiebar* habet, non autem *gignebar*, & qui verbum istud *parturiebar* Dei filio accommodant, non longe Homousianorum ipsorum judicio, à Turcarum blasphemia abesse censendi sunt, qui, cum audiunt, Christianos dicere Deum habere filium, interrogant, ecquæ uxor Dei fuerit. An non satius est, quam istam improprietatem admittere, ut parturire sit gignere, metaphoricum & prosopopœicum sermonem agnoscere, quo significatur, jam tum sapientiam seu intelligentiam extitisse, id est, ejus usum fuisse? Idem certe Hebraicum verbum, quod hic legitur, accommodatur Psal. 89. 2. terræ, & Orbi; & Latine redditum est Formandi verbo. *Priusquam montes fierent & formaretur terra, & Orbis.* Unde & hic tam Pagninus, quam Tigurini non quidem *parturiebar*, sed *formata sum*, illud reddiderunt. Jesus porro Sirachides, cujus auctoritas apud Adversarios est Sacrosancta, cum Solomonem, in sapientia seipsam commendante inducenda, imitaretur, quamvis ab initio sic ipsam loquentem fecisset Eccl. 24. *Ego ex ore Altissimi prodii*; tamen ejusdem cap. ỳ. 12, 14. eam dicentem facit, se à creatore omnium fuisse creatam; & totum hunc Solomonis locum, ubi de sapientiæ antiquitate agitur, paucis verbis exprimens, sic habet, *Ante sæcula ab initio creavit me*; ut quidem Græce legitur. Ex quo apparet ipsum sub nomine sapientiæ non fuisse locutum de filio aliquo Dei æterno, nec, Solomonem similiter locutum esse, sensisse. Qua de re autem locutus fuerit, & quid sapientiæ nomine intellexerit, declarat ipsemet eodem cap. ỳ. 32. de quo vide, quid scripserim in resp. ad 6. arg. 2. classis. Breviter ex toto contextu apparet; eum per prosopopœiam de sapientia in genere & in abstracto loqui, quam divina lege, quod, scilicet, ad nos attinet, omnino contineri vult. Illustrat etiam maxime totum hunc Solomonis de sapientia locum id, quod libro Sapientiæ, quem Aversarii, ut ipse liber præ se fert, ejusdem Solomonis esse credunt, scriptum est cap. 7 & deinceps per aliquot capita de sapientia; ubi similiter multa, ut de persona aliqua, de sapientia in genere & in abstracto dicuntur; quemadmodum quilibet facillime potest animadvertere.

Quincto loco, quia similiter, ad Adversariorum argumentum concludendum, necessarium est, ut ipsa persona Christi sit re ipsa atque (ut sic loquar) substantialiter sapientia Dei, Respondemus, hoc ex Pauli verbis, quæ Adversarii citarunt, minime colligi posse: immo & ex verbis istis, & ex toto ipso loco aperte constare, Christum vocari à Paulo Dei sapientiam, quatenus ejus doctrina & Euangelium iis, qui vocati sunt id est, credunt, sapientiam Dei patefacit, seu res est plena sapientiæ Dei. Propterea & paulo ante, & alibi Paulus ipsum Euangelium, seu verbum crucis, ait Rom. 1. 16. 1 Cor. 1. 18. esse *virtutem Dei in salutem omni credenti, seu iis, qui salvi fiunt.* Ubi etiam aperte veritatem Dei opponit stultitiæ, ut, scilicet, intelligas, Virtutis nomine in istis locis sapientiam comprehendi; quod deinde clarius explicatur in iis verbis, quæ Adversarii citarunt; ubi Christum crucifixum prædicatum, quod idem est, quod verbum crucis, seu Euangelium, Judæis quidem scandalum, Græcis vero stultitiam, iisdem autem vocatis Dei virtutem esse ait, & Dei sapientiam. Ex quibus omnibus præter alia quæ toto illo loco sparsa, brevitatis caussa omittimus, luce meridiana clarius fit, Christum Dei sapientiam vocari a Paulo ob eam caussam quam nos diximus: non autem ob eam, quam Adversarii opinantur; quorum ratiocinatio si vera esset, sequeretur, ipsum Euangelium & verbum crucis esse reipsa ac substantialiter Dei virtutem, & Dei sapientiam, & sic, ut illis placet, æternum Dei filium.

Multa omittimus, quæ ad vanitatem commenti istius Adversariorum & totius argumentationis futilitatem magis coarguendam pertinere possent, atque id tantum monemus, ex ipsorum ratiocinatione manifeste colligi, Christum non esse sapientiam Dei essentialem. Quod si verum est, sequitur Christum esse sapientiam Dei accidentalem, quo secundum ipsos Adversarios nihil absurdius ne excogitari quidem potest. Præterea ego ipsos rogo, Christus ut Dei sapientia genita, ut illi eum vocant, estne in ipso Deo, an vero extra Deum? Si dixerint, Extra Deum; quomodo igitur verum erit, quod ipsi passim prædicant atque contendunt, in Deo esse tres personas? Nunquid Christus, ut Dei sapientia genita, non est una ex illis tribus personis? Quod si dixerint, In ipso Deo; quomodo non erit sapientia Dei essentialis, cum, ut ipsis placet, & non semel ni fallor, in hac universa disputatione vel tacite vel aperte repetunt, quidquid est in Deo est ipse Deus? Annon hæc sunt longe absurdissima? Nec sane quidquam, quod vel in speciem ipsorum dicta hoc loco tueatur, respondere possunt, nisi, se Dei simplici nomine solam Patris personam intelligere; cujus, ut Patris, Christus non sit essentialis sapientia, licet sit, ut Dei. Atqui triplex in responsione ista quædam Principii petitio est; Primum, quod in ea pro concesso sumitur, in uno Deo esse plures personas: Deinde, quod possit tamen, simplici Dei nomine una tantum ex istis personis significari: Postremo, quod in Pauli verbis, cum Christum Dei sapientiam appellat, ista una, ibi Dei nomine significata, sit ipsius Christi Pater. Quorum primum nos præcise negamus; reliqua vero duo si primum verum esset, nequaquam simpliciter affirmari posse aut pro concessis sumi, sed omnia evidente

probatione indigere, & nos asseveramus, & res ipsa loquitur. Et hæc jam satis sint, ad hanc primam pro Christi æternitate argumentationem penitus dissolvendam.

Secundo pro eadem Christi æternitate affert Vujekus cum Bellarmino locum Mich. 5. 2. Et tu Bethlehem Ephrata parvulus es in millibus Juda, ex te mihi egredietur Dux, qui regat populum meum Israel: & egressus ejus ab initio, à diebus æternitatis; ut quidem legitur in vulgata editione. *De Christo igitur*, inquit Vujekus, *Propheta ait, ejus egressus esse à diebus æternitatis, sive à diebus æternis: hoc est, ipsum ante omnia sæcula egressum esse & natum ex Patre. Nam, sicut verbis illis*, Ex te egredietur Dux, *significatur vera nativitas Christi secundum humanitatem: sic etiam illis aliis* Et egressus ejus ab initio, à diebus æternitatis, *necesse est significari veram nativitatem illam æternam ex Patre. Idem n. est verbum in utroque loco, tam in textu Latino, quam in Hebræo.* Hactenus Vujekus; quo aliquanto clarius locutus est Bellarminus, non addens verba ista, *secundum humanitatem*, & rursus, *illam æternam ex Patre.* Nam in his, præsertim in posterioribus verbis, est manifesta Principii petitio; ut quidem ipsa sonant. Sic igitur, ex Bellarmini mente ratio ista concludenda est, *in prioribus verbis Egredi veram nativitatem significat: Ergo & in posterioribus Egressus veram nativitatem ut significet, necesse est. Sed in posterioribus dicitur* Egressus ejus à diebus æternitatis. *Igitur Propheta hic dicit, Christum vere natum esse ab æterno.*

Respondeo, hujus ipsius rationis vi concludi, non solum de vera nativitate utrobique agi, sed etiam de eadem nativitate. Posteriora enim verba, cum utrobique sit idem vocabulum, id est, ab eodem fonte derivatum, sive ut Grammatici Hebræi loquuntur, ab eadem radice ductum, ad priora omnino referuntur. Quare sive verba ista, quæ in Latino codice leguntur, *à diebus æternitatis*, significant ab æterno, seu ab omni æternitate (quod nimis quam falsum & absurdum est) non autem quandam aliam Christi veram nativitatem, præter eam, quæ in oppido Betlehem fuit, ab omni æternitate fuisse; sequitur nativitatem Christi in oppido Bethlehem fuisse ab omni æternitate. Verum, ut in superiore argumentatione monuimus, hic quoque non est in Hebræo vox, quæ æternitatem significet, sed vox Sæculi; ita ut aliud sit id, quod hoc loco est scriptum, quam Ab æterno, sive Ab omni æternitate. Et sane vel mentio dierum, quæ hic fit, poterat monere, de æternitate verba non fieri. Est igitur ad verbum in Hebræo, *à diebus sæculi.* Dies autem sæculi quid sint, declarant hæc loca, Esa. 53. 9. & 11. Malach. 3. 4. id est, idem esse, docent, quod Dies antiqui; relatione, videlicet, habita ad rem, de qua est sermo. Ita ut *A* diebus sæculi idem ferme significet, quod supra diximus significare *A* sæculo, id est, antiquum & primum rei initium. Quod hic satis ex eo intelligitur, quod proxime antecedit, *ab initio.* Etenim ejusmodi phrasis similiter, ut alibi ante monuimus, non æternitatem, sed principium declarat ejus rei, de qua agitur. Quocirca necesse est, ut loci apud Michæam sensus sit, Christum, quatenus nasciturus esset in oppido Bethleem, & futurus divinus dux & rector populi Israëlis, suam originem trahere ab initio & à priscis diebus, id est, ab eo primo tempore, cum Deus olim in populo suo regem stabilivit ac confirmavit. Quod revera cœptum est fieri in persona Davidis, qui & Bethlemita fuit, & auctor stirpis & familiæ ipsius Christi. Certe Johannes Tosarrius Aquilovicanus, qui perbreves atque elegantes paraphrases, quæ extant, in omnes prophetas conscripsit, hunc locum ad hunc modum est interpretatus; *Ex te tamen* (Bethlehem) *quantumvis parva & contempta, prodibit mihi qui sit dominator in Israël. Genus autem ducet à primis & prisci sæculi regibus.*

Tertio æternitatem Christi colligunt, ex eo, quod scriptum est à Johanne in Euangelio, *In principio erat Verbum*, & prima epistola, *Quod erat ab initio*, &c. *Quid enim*, inquiunt, *est*, in principio erat Verbum, *nisi Verbum non cœpit esse, sed fuit semper?*

Ad hoc argumentum satis responsum est, per ea quæ diximus in examinatione decimi tertii argumenti principalis classis tertiæ, dum respondimus ad secundum argumentum ex principio Euangelii Johannis sumptum. Ibi enim, citatis aliquot testimoniis ostendimus, longe abesse phrasim istam Inprincipio, ab eo, ut æternitatem declaret. Quod idem consequenter intelligendum est de phrasi Ab initio, quæ plane idem pollet. Neque Esse in principio potest per se significare, nunquam cœpisse esse, seu semper fuisse; cum, ut ibi dictum est, nomine Principii, in phrasi ista, non cujuslibet rei principium, sed ejus, de qua agitur, significetur: quam subjecta materia ostendit.

Addit autem Vujekus, ex initio epistolæ primæ Johannis (quem locum ipse, à Bellarmino prætermissum, attulit) Christum vocari Verbum vitæ, & Vitam æternam, quæ esset apud Patrem, & manifestata sit nobis. Unde concludit, Christum fuisse apud Patrem, antequam se carne humana manifestaret, & esse ab æterno, cum sit vita æterna; ut etiam scriptum est fine ejusdem epist. *Hic est verus Deus & vita æterna.*

Respondeo primum, falli Vujekum, cum ait, Christum in initio epist. 1. Johan. vocari vitam æternam, quæ erat apud Patrem, & in fine ipsummet Christum per se vitam æternam appellari. Sed quia nihilominus utrumque concedimus, & Christum appellari vitam æternam; & fuisse apud Patrem antequam patefieret; dico deinde, non tunc patefactum fuisse Christum, cum natus est homo; sed cum Euangelii annunciandi munus obire cœpit. Ut verbum ipsum Patefaciendi seu Manifestandi satis aperte docet. Ante quod tempus, dico, illum fuisse apud Deum, Quia ipsi soli Deo, ut is qui muneri isti destinatus esset, erat notus: hominibus vero minime; cum ne ipsi quidem Johanni Baptistæ, ut alibi dixi, aliquando notus esset. Nam, quod objicit Vujekus de angelis, pastoribus, magis, Simeone, & Anna, quibus esset notus simul atque natus est, hoc nihil convellit explicationem nostram istius phrasis Apud Deum esse. Cum enim in ea explicanda dicimus Soli Deo, non opponimus Deum cuilibet singulari homini, sed hominibus generatim, id est, populo ipsius Dei. Multo minus autem angelis eum opponimus, de quibus hic non agitur. Præterea dicimus, istos singulares homines, quos Vujekus commemorat, habuisse quandam generalem Christi notitiam, quatenus illum agnoverant datum à Deo servatorem & regem populi sui. Sed qualis servator & qualis rex futurus esset, non noverant; & præcipue non noverant eum esse Dei Verbum, qua de re hic agitur; id est, nesciebant, eum voluntatem Dei, non ante patefactam, annunciaturum, de vitæ æterna danda iis, qui non quidem Mosaica, sed ipsius Christi præcepta servassent. Jam quod Vujekus à Bellarmino * acceptum hic dicit, & infra pag. 102. repetit, Christus est vita æterna, necesse esse, ut ipse sit æternus; est hic fallacia summa. Nec ullas vires habere potest argumentatio ista per se: sed tantum ex accidente; quatenus, videlicet, accidit, ut is, qui fons est & prima caussa vitæ æternæ, sit æternus, & simul Christus hoc sensu vita æterna esse ac dici intelligitur, quod scilicet ipse sit fons & prima caussa vitæ æternæ. Id quod tamen est falsum. Est enim Christus vita æterna, non quidem hoc sensu: sed primum eo sensu, quo ipse dixit Joh. 12. ℣. 50. Patris sui mandatum esse vitam æternam. Nam, si quis Christo obedierit, is sine dubio vitam æternam consequetur: Deinde quia per ipsum, ut secundam à se factam & constitutam caussam, Deus Pater, qui solus fons & prima caussa est vitæ æternæ, nobis reipsa vitam æternam dabit. Animadvertatur autem, alioqui etiam istius argumentationis fallacia seu falsa species propter nomen Æternus; quod non eodem sensu accipitur, cum Christus dicitur esse vitæ æterna, & cum ex eodem concluditur, Christum esse æternum. Ibi enim intelligitur æternitas à parte post (ut ajunt) hic vero à parte ante. Quæ hic subjicit Vujekus, quod

* Tom. 1. Col. 319. B.

per

per verbum, eodem apud Johannem loco, omnia facta esse dicuntur, & mundus ipse per illud factus esse dicitur, quem oporteat nos intelligere cœlum & terram esse; jam supra satis superque diluta ac refutata sunt.

Quarto proferunt ipsius Christi testimonium dicentis Joh. 8.58, *Antequam Abraham fieret, ego sum*; ut quidem vulgo legitur. Quanquam enim (subobscure tamen) fatentur hinc Christi æternitatem non probari & idcirco ad propositum verba ista Christi non pertinere; tamen quia in illis apertissime dici autumant, Christum reipsa extitisse, antequam Abraham nasceretur: nos autem contendimus, Sacris Testimoniis doceri non posse Christum seu Dei filium reipsa extitisse, antequam in virginis utero conciperetur ex eaque nasceretur; propterea, ad nos erroris revincendos, ea afferre voluerunt.

Nos vero, tametsi, ut primo capite hujus nostræ refutationis diximus, in aliquot nostrorum hominum scriptis, quæ partim edita jam sunt, partim, Deo volente aliquando edentur, abunde ostensum sit, quænam sit vera istius loci sententia, & quam ab eo aliena, ut quidquam inde adversum nos concludi possit; tamen aliquid hic quoque, ad hoc testimonium contra nos allatum diluendum, scribere libuit.

Dico igitur, verba Græca prædicti loci apud Johannem, ex vi Grammaticæ, omnino Latine ita legenda esse: *Amen amen dico vobis, antequam Abraham fiat, Ego sum. Fiat*, inquam, non autem *fieret*, ibi legendum est. Primum enim, si quis Græcæ linguæ prorsus ignarus aut admodum rudis, dubitet, an verbum γένηται quod Vetus Interpres, quem alii sunt imitati, reddidit *fieret*, recte possit reddi *fiat*, consulat hæc duo, apud eundem Johan. isti similia loca, cap. 13.19. XIV. 29, ubi quemadmodum ab eodem Vetere Interprete & aliis factum inveniet, necessarium esse deprehendet, ut verbum γένηται, reddatur *fiat*, non autem ullo modo *fieret*. Deinde, quod in hoc quoque loco omnino *fiat* reddi debeat, Id est, tempore præsente, non autem præterito, ex eo facile intelliget, quod duo alia verba, à quorum alterutro dictionem *antequam*, una cum verbo isto sibi adjuncto, pendere necesse est, *dico*, quod præcedit, & *sum* quod sequitur, ambo sunt præsentis temporis. Unde necessario, secundum ipsam Grammaticam, sequitur, verbum istud similiter esse præsentis temporis, & propterea *fiat*, non autem *fieret* legendum esse. Ex quo satis ad hoc testimonium, pro sententia nostra de Christi persona, quando primum esse cœperit, responsum est: & demonstratum, minus verum esse, Christum dixisse, Ego sum, antequam Abraham nasceretur; quod tamen Vujekus in initio sui libelli affirmavit. Quod si quis de sensu Christi verborum quærat: quamvis nihil me cogat, eum exponere; tamen dico primum, verba illa *antequam Abraham fiat*, pendere à verbo *dico*, quod præcedit, non autem à verbo *sum*, quod sequitur; perinde ac si scriptum fuisset, *dico vobis, antequam Abraham fiat, quod ego sum*. Particula enim *quod* subaudiri debet omnino: Atqui non, ut vulgo fit, ante verba ista, *antequam Abraham, &c*, sed post subaudiri debet. Nam verba illa *Ego sum*, stant per se; & significant, ut ante etiam alibi diximus, Ego sum Christus & servator vester. Quemadmodum apparet supra in eodem sermone Christi cum Judæis ℣. 24, 28, & cap. 13. 19, ejusdem Euangelistæ in sermone, quem idem Christus cum suis discipulis habuit. Deinde dico, Christum, quia Judæi voluerant eum capere in verbis, quasi dixisset se vidisse Abrahamum, quod tamen nullo modo dixerat; non minus merito, quam acute & eleganter detorsisse nomen Abraham ab homine ipso, cui à Deo id fuerat impositum, ad rem, quam ipsum nomen significat, & propter quam homo ille ita nominatus fuerat. Significat autem Patrem multitudinis seu multarum gentium. Itaque postremo concludo, Christum verbis istis voluisse graviter monere Judæos illos, ut crederent se esse Christum & servatorem ipsorum, antequam illud existeret, quod prædictum fuerat, Abraham, videlicet, fore Patrem multarum gentium Rom. 4. 16, 17, id est, ad gentes quoque prædicationem & patefactionem verbi & voluntatis divinæ perventuram, & multos fideles ex ipsis extituros. *Abraham* enim, inquit Paulus, *pater est omnium nostrum*, id est, fidelium seu credentium, *sicut scriptum est, quia patrem multarum gentium posui te*. Antequam igitur hoc existat, & sic Abraham, id est, quod nomen istud sonat, revera fiat, monet Christus Judæos, ut in se credant; alioqui, scilicet, eos à Dei regno exclusum iri; quemadmodum alias illis, modo apertius, modo obscurius, comminatus fuerat. Propter quod etiam aliquando ira perciti, ut hic lapidare, sic ibi, è civitate ejectum, de monte præcipitare voluerunt.

In hac Christi verborum explicatione nostra satis responsum est ad ea, quæ hic Vujekus affert, ut probet, omnino vulgatam, non autem vel hanc, vel aliam nostrorum hominum interpretationem, recipiendam esse: præsertim vero ad id, quod ait, Christum alioqui ad rem locutum non fuisse. Ostendimus enim, Judæos fuisse, qui ad rem non sunt locuti, dum Christum dicentem faciunt, se vidisse Abrahamum, cui calumniæ assentiri Christum non decuit, id quod profecto fecisset, si ita respondisset, ut adversarii opinantur. Immo decuit, ut Judæos se in verbis captantes, occasione ex uno verbo sumpta, in re caperet ipse ac comprehenderet: atque interim ad totius illius sermonis, quem cum ipsis habuerat, scopum ac propositum revocaret. Id enim toto eo sermone egerat Christus, ut illis persuaderet, se esse Christum, ipsosque gravissime peccare, qui non modo in se non crederent, sed etiam ipsum persequerentur, & interficere quærerent. Cujus peccati, nisi resipiscerent, justas pœnas daturi essent.

Congerit hic postremo Vujekus una cum Bellarmino aliquot loca ad Christi æternitatem probandam, ad quæ Bellarminus ait nostros homines nihil respondere. Primus locus est Joh. 17. 5. *Clarifica me tu pater apud temetipsum claritate, quam habui, priusquam mundus esset, apud te*. Ad hunc locum respondimus nos, cum diluimus nonum argumentum primæ classis, refutantes confirmationes quasdam Bellarmini suæ interpretationis loci ad Philip. 2, ubi de exaltatione Christi agitur; & ipso Augustino auctore, ostendimus, locum istum, de prædestinata ante mundum Christo homini gloria, debere intelligi.

Secundus locus est Hebr. 7. 3. *Neque initium dierum, neque finem vitæ habens*. Ad hunc locum similiter jam satis responsum per me fuit in dissolutione primi argumenti tertiæ classis. Ubi docuimus, hæc verba de Melchisedeco dicta esse: nec ita accipi posse, ut sonant: debereque ea, quod ad initium dierum attinet, potissimum referri ad ipsius sacerdotium; cujus initium non legitur, id quod adumbrabat Christi, quem figurabat, sacerdotium, seu Christum, ut sacerdotem nemini successisse, nec principium ullum certum, videlicet, in lege, constitutum habuisse. Denique cum Melchisedecus ibi cum Christo comparetur, non quidem absolute atque universe, sed quatenus rex & sacerdos, potissimum vero quatenus sacerdos fuit; nullo pacto possunt verba ista, *nec initium dierum, &c.* ad Christi seu filii Dei personam absolute accommodari: sed ut ad regnum, maxime vero ad sacerdotium ipsius accommodentur, necesse est. Quod cum fieri non possit ad eum modum, ut ipsa verba sonant, nimirum quia & regni & sacerdotii Christi initium aperte Sacris Literis consignatum est; oportet omnino id fieri, quatenus illud consideratur, quod in Melchisedeco per id adumbratum fuit, quod non legitur scriptum de eo, quando rex, præcipue vero, quando sacerdos esse cœperit. Quod nihil aliud esse potest, quam quod diximus, Christi videlicet sacerdotium nullum certum principium in ipsa lege constitutum habuisse.

Tertius locus est in eadem ad Hebr. Epistola cap. 13. 8. *Jesus Christus heri & hodie, idem & in secula.*

Atqui

Atqui hæc de Christo verba non possunt ullo pacto ejus æternitatem significare, nisi fortasse à parte post, propter illud in *secula*; immo, à parte ante voces illæ *heri & hodie* indicant potius, ipsum non admodum diu extitisse; licet perpetuitatem ex quo extitit, declarent. Sensus enim est, Christum, id est, Christi doctrinam (de ea siquidem ibi manifeste agitur, non de ipsa Christi persona) ex quo cœpit, nunquam desiisse, nec in posterum desituram. Non autem, ut adversarii parum consulte affirmant, Christum, id est, ipsam Christi personam semper fuisse, & semper esse, & semper futuram. Conjungunt cum hoc loco verba illa in Apoc. repetita, *Qui erat, qui est, & qui venturus est.* Sed jam ipsorum audacia atque adeo confidentia, in istis verbis ad Christum referendis, satis à nobis patefacta est, dum respondimus ad sextum argumentum primæ classis.

Quartus & postremus locus est 1 Joh. 5. 20. *Hic est verus Deus & vita æterna*, ubi Bellarminus (quod Vujekus, ut vidimus, præoccupans, ante arripuit) ex eo, quod Christus sit vita æterna concludit, & ipsum fuisse æternum. Ad quam ratiocinationem jam responsum non ita multo ante à nobis est: & prius alibi, quinam istius loci apud Johannem tutissimus sensus videri possit, explicatum.

De secundo Dei attributo.

Secundum attributum seu proprietas divina est immensitas: quam Christo tribui, primo ex eo dicunt constare, quod scriptum est Baruch. 3. 25. *Magnus est & non habens finem, excelsus & immensus.* Hoc enim de Christo dici ajunt id ostendere, quod scriptum est in fine cap. *Post hæc in terris visus est, & cum hominibus conversatus est.*

Atqui huic loco (ut alia quæ responderi possent omittamus) jam satisfactum per nos fuit, & ostensum, posse ex Græco, & propter ea, quæ in initio seq. cap. 4, leguntur, debere, verba ista *post hæc, &c*, aliter legi & ad scientiam, de qua ibi est sermo, referri. Vide responsionem nostram ad 6. Arg. 2 Classis. Et nota, quod in ipso initio 4. cap. Græca verba sic habent, Αὕτη ἡ βίβλος &c, quæ verba, cum necessario ad superiora referantur, non debent, nec possunt aliter verti, quam, *hæc* (subaudi *scientia*) *est liber, &c*, ut Tigurini verterunt. Quod à Castellione, & ab aliis, qui tamen postrema verba 3. cap. ad scientiam referunt, animadversum non fuisse valde miror.

Secundo ad idem probandum citant verba illa ipsius Christi, Joh. 3. 13. *Nemo ascendit in cœlum, nisi qui descendit de cœlo filius hominis, qui est in cœlo.* Et addunt, *Si Christus in cœlo erat, quando hæc loquebatur in terra, igitur simul in cœlo & in terra erat: non autem corpore tunc erat in cœlo, cum se diceret ascensurum in cœlum, igitur alia in Christo natura erat, præter humanam illam, quæ cernebatur oculis mortalium, videlicet divina, quæ immensa est, & cœlum simul, ac terram replet.*

Respondeo: Et primum dico, verba Græca, quæ Latine sunt reddita, *qui est in cœlo*, posse reddi, *qui erat in cœlo*, quemadmodum & ab Erasmo, & à Beza, & ab aliis annotatum fuit. Itaque nihil solidi est in tota argumentatione ista. Deinde, cum de filio hominis, id est, de homine diserte verba fiant; ita Christi verba sunt interpretanda, ut ad ipsum hominem proprie accommodentur; si modo proprie sunt accipienda. Quod si non proprie sed figurate accipienda sint: quid vetat, quominus ipse homo, id est, Christus, quatenus homo erat, tunc temporis in cœlo esse dictus fuerit? An non in cœlo is esse figurate atque eleganter dici potest, qui in cœlo semper mente versetur cœlestiaque omnia perfectissima & quasi præsentia perpetuo habeat? Sed adversarii figuratum sermonem in ipso nomine filii hominis esse contendunt; de quo per idiomatum communicationem dici volunt id, quod Dei cum eo in eadem persona conjuncti est proprium. Sed, ut hoc illis concedi possit, oporteret saltem de ista conjunctione personali Dei, & hominis, seu divinæ, & humanæ naturæ in Christo, aperte constare: quod illud ipsum est reipsa, quod ex hoc loco probare volunt. Præterea, quemadmodum in homine, qui ex animo, & corpore constat, quæ propria corporis sunt, animæ tribui separatim non possunt, nec contra; sic, si Christus, ut adversarii volunt, constat ex Deo & homine, sive ex divina, & humana natura, non possunt quæ sunt Dei seu divinæ naturæ propria, separatim homini seu humanæ naturæ tribui: nec contra. Nec idiomatum communicatio aliud præterea efficere potest quam ut quæ unius tantum sunt naturæ, ipsi supposito tribuantur; quemadmodum, quæ propria sunt animæ tantum, aut corporis tantum, ipsi homini merito tribui possunt. Sed quid est, quod adversarii dicunt, Christum non potuisse dicere, quod tunc corpore esset in cœlo, cum se diceret ascensurum in cœlum? Nam quomodo, obsecro, probant, Christum tunc dixisse, se ascensurum in cœlum: Dicent (neque enim video, unde id alioqui colligere audeant) ex illis verbis, *Nemo ascendit in cœlum.* Atqui verbum *ascendit*, ut ex Græco patet, non est præsentis temporis, ut figurate ad futurum tempus accommodari aut possit, aut etiam debeat, sed præteriti; adeo ut necesse sit (nisi Ubiquitarii esse velimus) fateri, vel totum Christi sermonem figuratum esse, & istum ascensum & descensum atque existentiam in cœlo metaphorice & allegorice accipi debere, vel, Christum revera, postquam homo natus fuit, antequam verba ista diceret, ascendisse in cœlum: ex quo etiam merito dicere potuerit, se hominem ibi fuisse (jam enim dictum est pro *qui est*, jure posse reponi *qui erat*) & sic nihil prorsus ad Christi immensitatem probandam hæc ipsius verba pertinere possunt.

Tertio afferunt ejusdem Christi verba, Matth. 18. 20. *Ubi fuerint duo aut tres congregati in nomine meo, in medio illorum sum.* *Hinc* enim inquiunt, *similiter immensitas Christi apparet. Nam & in cœlo, & in terra, & in omnibus mundi regionibus necesse est esse illum, qui est præsens, ubicunque aliqui congregati fuerint in nomine ipsius.* Bellarminus pro *ipsius* habet *Christi*.

Respondeo, negans primum consequentiam hujus argumentationis: etiamsi, ut in ipsa pro concesso sumitur, Christi verba de reali & essentiali præsentia accipienda essent. Posset enim Christus in omnibus locis, ubi sint duo aut tres aut plures congregati in nomine ipsius, essentialiter adesse: nec tamen esse ubique, quemadmodum, ad hoc ut immensus sit, omnino requiritur. Neque enim (arbitror) in aëre, aut sub aquis, vel etiam in ipso cœlo congregationes aliquando fiunt duorum aut trium, aut plurium in Christi nomine. Sed deinde quis non videt, aut negare potest, Christum in isto & similibus locis de præsentia sua, quod ad favorem & auxilium attinet, verba facere? Quid enim prodesset, ipsum reali præsentia totum nobis adesse, nisi nobis faveret atque opem ferret? An non alioqui adesse posset atque adeo in medio nostrum esse, ut nos puniret, quemadmodum aderit impiis hominibus, & in medio illorum sedebit, cum veniet æternis suppliciis eos addicturus? Nunquid fortasse favore & gratia atque ope sua nobis adesse Christus non potest, nisi realiter atque essentialiter nobis sit præsens? Si ita est, Christus minus potest, quam quilibet homo princeps. Inter quos nemo est, qui, licet corpore, & sic realiter absens, prout auctoritate ac potentia pollet, magis minusve aliquibus favere atque opem ferre non valeat. Potest homo mortalis absens, per aliquos suos ministros, summa beneficia ac multiplicia in plurimos conferre. Et non poterit Christus, cui innumerabilis Angelorum numerus servit, & ad ipsius nutum ubique sunt præsto, cuiquam beneficium dare, sive id animam sive corpus respiciat, nisi realiter ipse præsens adsit? Absint quam longissime impiæ istæ ac stultæ de Christo opiniones ab omnibus qui ipsius Christi nomen invocare non

dubi-

dubitant. Et pudeat adversarios, si modo ipsi ita de Christo opinantur, id ei non concedere, quod Mariæ virgini, & aliis sanctis concedunt, ut, scilicet, quantumvis absentes, pios homines juvare possint.

De Tertio Dei attributo.

Tertia Dei proprietas sive attributum ponitur ab adversariis potentia, seu potius omnipotentia. Afferunt, ut id probent, locum illum 1 Tim. 6. 15, *qui solus est potens.*

Si Græce vox, quæ reddita est potens, esset δυνατὸς, ad rem faceret locus iste. Sed ut supra vidimus, est δυνάστης. Quæ vox revera non potentem sed potentatum aliquem seu principatum habentem significat. Itaque ad rem non facit. Præterea ante ostendimus; in quem sensum in isto & similibus locis vox solus accipienda sit; id est, ut alios minime ab eadem appellatione excludat: sed tantum doceat, alios omnes, ut ipsis eadem appellatio tribui possit, non ex seipsis habere, sed ab isto, qui propterea solus talis esse dicitur.

Jam ad probandum, quod Christo potentia seu omnipotentia tribuatur, nihil in medium producunt, nisi testimonia illa Apoc. ubi Dominus Deus, qui est, & qui erat, & qui venturus est, omnipotens appellatur. Quæ jamdiu a nobis ostensum est ad Christum non esse referenda. Tantum, dum conantur respondere ad ea, quæ nostri homines afferre solent, ut ostendant differentiam inter potentiam Dei Patris, & Christi, mentionem faciunt illorum Christi verborum Joh. 5. 19, *quæ Pater facit, hæc filius quoque similiter facit.* Sed & de his, & de aliis eodem loco Christi verbis, in quibus de ipsius potentia in operando agitur, videnda sunt, quæ scripsimus in responsione ad 3. Arg. tertiæ Classis.

De Quarto Dei attributo.

Quartam proprietatem sive attributum divinum ponunt adversarii sapientiam. Citant Pauli locum Rom. 16. 27, *soli sapienti Deo.* De quo dico, quod de aliis, ubi vox solus legitur, & modo & antea notavimus. Quocirca non est, quod laboremus, ne sapientis nomen Christo tributum fuisse fateri cogamur. Id enim facile concedimus, scientes, non ita Deum esse solum sapientem, quin sapientiam creaturis suis largiatur: unde aliquæ ipso sapientis nomine sunt appellatæ; ut potissimum Solomonis Proverbia & Ecclesiastes testantur, in quibus libris sæpissime sapientum fit mentio. Et ipse Solomo Eccl 12. 9, secundum vulgatam editionem non sapiens modo, sed sapientissimus fuisse dicitur. Quanto igitur magis id de Christo homine vere dici posse, certum est, qui de se dixit Luc. 11. 3, *Ecce plus quam Salomon hic?* Nihil est igitur, cur ad testimonia respondeamus, quæ adversarii attulerunt, ut probent, Christo tribui, quod sit sapiens; tametsi ea id non probant, & locus ille, *In ipso sunt omnes thesauri, &c.* Col. 2. 3, si quis recte animadvertat, non ad Christum, sed ad mysterium Dei Patris & Christi est referendus.

De Quincto Dei attributo.

Quinctum Dei attributum seu proprietas, ex ordine adversariorum, est Bonitas: *Nemo est bonus, nisi solus Deus*, Luc. 18. 19. De quo dic, ut supra, ac memineris, & hic, & alibi ubique, aliud esse, rem, de qua agitur, prorsus essentialem & omnibus numeris absolutissimam atque integram in seipso habere, aliud vero ea, ut qualitate, licet inseparabili præditum esse, ejusque, quantumvis abundanter, factum fuisse participem. Hoc facit, ut simplex appellatio ex re ducta nihilominus tribui possit. Illud vero, ut soli convenire merito dici queat. Quanquam testimonia ab adversariis prolata pro Christi bonitate vel nihil probant, vel simul ostendunt, alios etiam, præter Christum, bonos appellari posse. Locus quidem Sap. 7. 24, ad Christum non pertinet: ut unusquisque, eum legens animadvertet. Idque facile intelligi potest ex iis, quæ ante disputavimus in examinatione loci Prov. 8. Deinde Sapientia ibi, quam isti imperite admodum Christum esse volunt, non quidem bona appellatur, sed imago bonitatis divinæ esse dicitur. Nisi enim pro concesso sumant id, quod à me pernegatur, sapientiam, de qua ibi agitur, esse propriam aliquam Dei sapientiam ex ipsius substantia genitam, potius contrarium ex appellatione ista probabitur. Nemo enim nescit alioqui rei alicujus imaginem, à re, cujus est imago, quod ad interiores atque essentiales (ut sic dixerim) qualitates attinet, longe differre solere. Locus porro Matth. 20. ẏ1. 15, *An oculus tuus nequam est, quia ego bonus sum?* Demonstrat, de aliquo homine Patre familias, sub cujus persona regni cœlorum conditio quædam ibi describitur, & adumbratur, dici posse, eum esse bonum, non autem id tantum docet, videlicet, Christo appellationem istam convenire; si modo certum esset, istum Patrem familias Christum nobis figurare, quod sane incertum est. Immo verisimilius multo est, ut Deum Patrem figuret: qui alibi sub nomine similiter hominis Patris familias vineæ Domini, certissime adumbratur, Matth. 21. 33, &c. An non Christus ipse alibi ait, *Bonus homo de bono thesauro, &c.* Nonne Joseph ille ab Arimathea vir bonus appellatur Luc. 23 50? Cur igitur ejusmodi argumentis utimur ad probandum, Christum esse illum unum Deum, quibus, si recte conclusa sunt, similiter probatur, non unum hominem mortalem, esse illum unum Deum?

De Sexto Dei attributo.

Sexta & ultima proprietas seu attributum divinum commemoratur ab adversariis Majestas adoranda summo honore & cultu. Hanc autem Christo tribui, pluribus modis ostendere student; quos antequam recenseamus & examinemus, lectorem rogamus, ut relegat modo, quæ de hoc argumento scripsimus cap. 1. hujus nostræ Refutat. & satis fortasse habebit, ut agnoscere possit, nobis Christianis, præter illum unum Deum, hominem quoque Christum Jesum divino cultu esse afficiendum, & nihilominus inter Christi hominis, & illius unius Dei cultum differentiam esse statuendam & agnoscendam, quatenus Deo Christus subordinatus est ab eoque totus pendet; ita ut quidquid cultus Christo tribuitur, id totum ad Deum ipsum referatur, in eoque, ut in ultimo suo scopo terminetur ac conquiescat. Quare nihil agunt adversarii, nisi probent, Christum alio præterea diviniore cultu, qui nulla prorsus ratione ab eo differat, qui illi soli Deo debetur afficiendum esse. Quod an iis rationibus & testimoniis fecerunt, quæ attulerunt, jam videndum nobis est.

Primo igitur Vujekus affert non commemoratam hic à Bellarmino visionem illam Esai. 6. juncto eo, quod scribitur Joh. 12, qua de re cum actum fuerit in responsione ad 6. Argumentum primæ Classis, ubi docuimus, illum Dominum in summa illa majestate ab Esaia visum, ex Johannis verbis non probari, fuisse Christum; non est quod hic aliud quidquam dicamus.

Secundo afferunt verba Psalmi 96. *Et adorent eum omnes Angeli ejus.* Quæ verba in Epist. ad Hebr. 1. 6. de Christo exponi affirmant. Sed vide, quæ scripsimus, respondentes ad quartum argumentum primæ classis: ut agnoscas, qua ratione Christo verba ista Psalmi accommodentur: eique divina adoratio tribuatur; ita, videlicet, ut non tamen hinc sequatur, Christum esse illum unum Deum. Quippe quod nequaquam in ipso Christo adoratio ista terminetur. Ex quo con-

consequitur; adorationem istam, quatenus nihilominus ipsius Christi personam respicit, non esse illi prorsus æqualem, quæ uni illi Deo debetur. Quæ enim uni illi Deo debetur, hoc proprium habet, ut in ipso illo uno Deo penitus terminetur. Et falluntur adversarii, dum hic ajunt, in Psalmo propterea agi de adoratione soli illi uni Deo debita; quia illa ibi idololatriæ opponatur. Nam, ut cap. 1. hujus Refutationis ostendimus, Paulus 1 Cor. 8. Christi, ut unius Domini, per quem omnia, adorationem idololatriæ opponit; nec tamen adoratio ista illa est, quæ illi uni soli Deo est debita. Ea enim, ut ex eodem Pauli loco constat, hoc omnino habet, ut is, cui tribuitur, consideretur, ut Pater ille ex quo omnia.

Tertio ajunt, Christum habere templum, Malach. 3. 1. *quod*, inquiunt, *est signum illi convenire cultum solius Dei proprium.*

Respondeo primum, vocem Hebræam *Hechal*, quæ apud Malachiam in loco isto reddita est *Templum*, proprie significare Regiam: & per translationem ad Templum quoque significandum, quippe quod divini numinis Regia esse censeatur, usurpatam fuisse. Quemadmodum factum videmus in voce Græca *Basilica*; Latina facta. Quæ proprie idem quod Regia significat, & tamen ad Templum quoque significandum translata fuit. Habes de voce Hechal significante Regiam non pauca exempla in Sacris Literis. Nos tibi duo tantum notabimus, 3 Reg. 21.1. Daniel 1.4, ubi ipsa vulgata editio habet Palatium. Et quemadmodum *Basilica* peculiari significatione significat locum, ubi Rex, seu is qui dominatur ac præest, jus dicit; sic ajunt quidam, in lingua Hebraica versatissimi †, *Hechal* tale quiddam significare. Et sane locus ipse apud Malachiam, in hunc sensum indicat accipiendam ibi hanc vocem esse; ubi, videlicet, fit mentio dominatoris, qui expectatur: nempe ut veniat ad jus dicendum, & in populo, cui dominaturus est, omnia componenda. Quod certe Christus veniens fecit in Ecclesia sua, & populo, super quem à Deo Patre Dominus constitutus fuit. Templi nomen certe non ita huic loco convenit. Sed tam Vujekus, quam Bellarminus, ut omnino videri posset Templi hic mentionem fieri, addiderant de suo ipsi voci Templum, parum consulte hoc loco à Vetere Interprete usurpatæ, Epithetum Sanctum. Quod tamen nusquam, id est, nec in Hebræis, nec in Græcis, nec denique in Latinis exemplaribus extare comperimus.

Verum demus deinde, *Templum*, apud Malachiam legi: & Christo tribui, quod Templum habeat: hancque argumenti assumptionem, ut veram, adversariis concedamus; nunquid consecutio valida est? Minime quidem. Ex eo enim, quod Christus Templum habeat, nihil aliud concludi potest, quam ei divinum cultum convenire: non autem præterea, illum ipsum cultum, qui solius unius Dei est proprius. Documento hujus rei esse possunt tot Templa apud Ethnicos, in quibus variis diis, quibus dedicata erant, varius etiam cultus tribuebatur. Itaque neutiquam ex natura, ut ita dicam, Templi est, ut idem plane divinus cultus in eo cuicumque id dedicatum fuerit, peragatur. Oportuisset adversarios probare, nullo pacto fieri posse, ut ullus alius, præter unum illum solum Deum Templum habeat merito ac revera, & sic aliquid effecissent: ubi docuissent, Christum merito ac revera Templum habere. Sed hac ratione miseri idololatrias suas varias ac multiplices aliquanto apertius etiam, quam nunc fecerint, detexissent; cum infinita Templa ipsi habeant nominatim aliis, præter illum unum Deum, dicata. Quod cum, aliqua saltem ex parte, divino monitu se fecisse jactent; miror eos adeo confidentes esse, ut non vereantur asserere, habere Templum, esse signum cultus, uni illi soli Deo debiti, sibi convenientis. Ex quo necessario, si sibi ipsi constare velint, sequitur, Mariam virginem Christi Matrem, innumerosque alios, qui apud ipsos Templa habent, ab ipsis eo cultu affici, qui solius Dei est proprius.

† Joh. Forsterus.

Quarto dicunt, invocationem absentis, esse apud nos cultum ipsius Dei proprium. *Atqui Christus*, ajunt, *invocatur* (subaudi *licet absens.*) *Ergo* (conclude tu pro illis) *Christus secundum vos ipsos, habet cultum ipsius Dei proprium: & consequenter Christus est ipse Deus.*

Respondeo, axioma istud, quod invocatio absentis sit cultus solius Dei proprius, nullo pacto apud nos extare, vel à nobis agnosci. Nec Bellarminus candide in hac re se gessit, qui optime novit, nos istud axioma, quod Trinitariorum est, qui ab Ecclesia Romana separati sunt, vel illorum, qui Christo invocationis cultum prorsus adimunt, minime recipere. Quamobrem corruit funditus ista ipsius adversum nos argumentatio. Nec est, quod quidquam respondeamus ad testimonia, quæ profert Christi absentis invocati; cum ea omnia & multo plura à nobis, ad idem probandum adversus eos soleant afferri, qui Christo invocationem non concedunt; quemadmodum ipse Bellarminus * vidit, cum legit, ut hic quidem obscurius, alibi vero apertius testatur, exiguum illud Fausti Socini scriptum, quo Francisci Davidis theses de non invocando Christo confutantur. Nec debuerat unquam ipse impias & ridiculas istorum locorum interpretationes, ne, scilicet, ex illis invocatio Christi colligi possit, à quibusdam allatas, adversariis (& sic nobis quoque, immo nobis præcipue) ut facit, simpliciter unquam tribuere: sed semper iis tantum, qui, Christum minime invocandum esse docent. Cujusmodi, ut ipsemet probe novit, fuit tandem Franciscus Davidis, tametsi antea diu una cum aliis nostris hominibus dum, scilicet, & ipse noster esse est visus, contrarium docuisset.

Quincto & postremo urgent adversarii, Prophetas fere omnes prædixisse, omnem idololatriam desituram post adventum Messiæ. Nam hoc falsum fore ajunt, immo vere dici posse, post Messiæ adventum idololatriam maxime floruisse, & insigne præter omnia alia idolum extitisse, si Christus non est verus Deus eo cultu dignus, qui soli illi uni Deo debetur (sic enim & Vujekus hic & Bellarminus loqui debuit. Nam Bellarminus, ut cultum istum soli illi uni Deo debitum significet, suos imitatus, simplici Latriæ vocabulo non recte utitur) *Etenim* inquiunt *Ecclesia toto orbe terrarum, à mille quingentis & amplius annis, Templis, aris, invocationibus, & festis diebus Christum coluit.*

Respondeo, cultus istos non esse illius unius Dei proprios, vel adversariis ipsis testibus, qui ista omnia multis ac prope innumeris aliis, præter illum unum Deum, potissimum vero Mariæ virgini attribuunt. De Templis aris & festis diebus nullo pacto negare id possunt. Sed nec de invocationibus id eos negare posse, ostendimus cap. 1. hujus nostræ Refutationis. Præterea longe à veritate abest, quod isti affirmant, omnes fere Prophetas prædixisse idololatriæ toto orbe terrarum exterminationem post Messiæ adventum, id est, statim postquam Messias advenerit. Nam si hoc verum esset, mentiti essent Prophetæ; quod vel cogitare est impium. Certissimum enim etiam apud ipsos adversarios est, post Christi adventum diutissime plurimis in locis durasse, & adhuc in non exigua orbis terrarum parte durare fœdissimas idololatrias. Quod si dicant de iis locis se loqui, ubi alioqui verus Deus colatur, ut fit, ubi Christiani nominis homines degunt; ne hoc quidem prædixerunt Prophetæ. Sed vel omnium ubique idolorum eversionem tunc futuram prædixerunt, cum Evangelium ubique terrarum reipsa annunciatum fuerit, quod nondum est factum, seu tunc cum Dei judicium de universo orbe appropinquaverit; vel de Judæa tantum aut Samaria sunt locuti, seu de Judæ tantum aut Israëlis populo: in quibus vel ab ipsomet populo sponte abjectis, vel ab illorum hostibus, voluntate Dei confractis ac dispersis idolis omnibus, externa idololatria desitura esset. Inspiciat modo lector loca ipsa diligenter, quæ Vujekus citavit, Esai. 2. 18. Zach. 13. 1, & quæ præterea hic Bellarminus notavit,

* Tom. 1. col. 271. A. & col. 323. A. & B.

Esai. 31.

Esai. 31. Ezech. 6. 30. Ose. 10. Mich. 1, nosque vera dicere deprehendet.

Subjungunt hic adversarii responsionem ad quandam exceptionem nostram, cum idololatriæ arguimur, propterea quod Christum, quem tamen illum unum Deum esse negamus, adoremus & invocemus. Excipimus enim, Deum jussisse, ut Christum divino cultu afficiamus, & Christum, quamvis non sit ille unus Deus, tamen habere in se, ex Dei dono, eam divinitatem, quæ isto cultu sit digna. Respondent igitur ipsi, nisi Christus sit verus Deus, id est, ille unus Deus, non potuisse Deum jubere, ut divino cultu afficiatur. Sic enim sibi ipsi contrarius esset, qui in lege, nempe Deut. 6. 13. ad hunc modum jusserit, *Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies*, & Esai. 42. 8. dixerit, *Gloriam meam alteri non dabo*. Quod vero Christus cultu divino sit dignus, quia in ipso Deus habitet: hoc nullo pacto admittendum esse. Sic enim sequeretur, totum mundum posse ac debere à nobis adorari, præcipue vero Angelos, & Sanctos homines, in quibus singulariter Deus habitat.

Respondeo prius ad posterius istud, in quo sibi Bellarminus valde placet. Sæpe enim id repetit in tota hac disputatione: præsertim vero col. 304. A. & B, ubi eadem de re agebatur, & tamen hoc nihil prorsus ad rem facit. Neque enim vel dicimus nos, vel hoc ipso in loco ipse Bellarminus nos dicentes facit, Christum divino cultu afficiendum esse, quia Deus in ipso habitet, sed quia (utor ipsius Bellarmini verbia) *in se habet adorandam divinitatem*, id est, habet imperium ac potestatem in nos divinam, & secundum ipsum Deum, summam atque absolutam, qua in re neminem sibi parem aut similem habet. Est igitur evidentissima & hic, & in superiore, quem notavimus loco Bellarminiana ratiocinationis fallacia, quæ consequentia vocatur. Non enim, si divina ista potestas atque imperium non contingit, nisi per Dei inhabitationem in illo, qui eo sit præditus; propterea sequitur, ubicumque sit Dei habitatio, ibi esse istam divinam potestatem atque imperium. Quod ne Bellarminus quidem ipse auderet aperte dicere; sed tacite tamen ut dicat, necesse est, siquidquam contra nos concludere velit.

Ad id, quod priore loco dictum est, respondeo, quod ad Dei præceptum attinet, Deut. 6. nihil contra illud à Deo fieri, licet jubeat, Christum hominem seu Christum, quamvis prorsus res creata sit, cultu divino affici. Neque enim, cum istud præceptum datum est, Christus extabat, nedum divina potestate atque imperio esset præditus. Quod imperium ac potestas omnino per se, etiam Deo tacente, cultu divino affici debet; quemadmodum colligitur ex verbis ipsius Christi, Joh. 5. 22. & 23. & Pauli Phil. 2. 9. & 10. Vbi non dicitur Deus ista potestate atque imperio Christum affecisse, & postea jussisse, ut illi cultus divinus exhibeatur; sed in hunc finem affecisse, ut illi cultus iste exhiberetur. Quod plane significat, mirabile istud Dei opus in Christo tantopere extollendo per seipsum jubere ac necessario postulare, ut Christus divina ratione colatur. Adde, quod, ut ex Pauli eodem in loco postremis verbis colligitur, & nos jam sæpe, nec ita multo ante monuimus, totus Christi cultus ad ipsius Dei Patris gloriam pertinet, ad ipsumque refertur, in ipsoque tandem terminatur. Adeo ut quicumque Christum divino cultu afficit, non tam Christum ipsum, quam Deum Patrem, cui Christus cum omni suo imperio ac potestate subordinatus est, & à quo prorsus pendet, tali cultu afficiat. Ex quo fit, ut nihil revera, Christo adorando & invocando fiat, quod, non dicam adversetur, sed isti præcepto divino de uno illo Deo adorando, plane non consentiat. Qui enim, ut ipse Christus ait Joh. 5. 2, *non honorificat filium, non honorificat Patrem, qui illum misit*. Ex quo apparet, non ex identitate essentiæ cum Patre, sed ex demandato ipsi à Patre munere fieri, ut necesse sit, ad Deum Patrem, qui est ille unus Deus, honorificandum, ipsum filium honorificare. Quod multo etiam apertius constat, si proxime antecedentia verba, à quibus hæc lucem quodammodo accipiunt, diligentius inspiciantur, *Omne judicium dedit filio, ut omnes honorificent filium, sicut honorificant Patrem.* Unde tandem consequitur, tantum abesse, ut quis Christum hominem simili honore, quo Deum Patrem afficit, id est, cultu divino afficiens, quidquam contra illud præceptum committat de illo uno adorando illique soli serviendo; ut potius isti præcepto non satisfaciat, si Christo homini divinum cultum non tribuat. Qua in re memineris ejus, quod alias monuimus, judicium istud filio à Patre datum, unde necessario cultus divinus illi debetur, ei quia homo sit, datum fuisse; ut diserte ipse Christus testatur; Joh. 5. 27, & sic nullum hic locum habere æternam illam ac commentitiam ex Patre generationem seu cum ipso coëssentialitatem, per quam & propter quam (ut adversarii, verba ipsius Christi & in eo 5. Joh. cap. & alibi manifeste corrumpentes, somniant) ista, quæ divinissima sine dubio sunt, adeptus fuerit. Jam vero, quod pertinet ad testimonium Esaiæ, *Gloriam meam alteri non dabo*, satis responsum est ad finem examinationis decimi argumenti tertiæ classis, quo lectorem rejicimus. Tantum hic addimus, Justinum in dial. cum Tryphone Judæo loco isto Esaiæ uti ad probandum, quod Deus gloriam suam soli Christo dederit, cum Tryphon illum attulisset, ut ostenderet, quemadmodum nunc trinitarii vulgo faciunt, Deum statuisse nulli, præter seipsum, unquam dare gloriam suam: & sic, ne Christo quidem eam dedisse, concluderet. Sic enim ista Dei apud Esaiam verba interpretatur Justinus, quasi Deus voluerit dicere, se non daturum gloriam suam cuiquam alii, nisi, videlicet, Christo: de quo, nimirum, ad Gentes illuminandas & servandas ab se mittendo loquebatur. Et tandem, toto ipso loco recitato, sic, ut quidem Græca verba sonant, concludit: *Intellexistis, ô amici, quod Deus dicit daturum [se] huic, quem in lucem, Gentium constituit, gloriam, & non alii cuipiam; non autem ut dixit Trypho, quasi sibi ipsi Deus retineat gloriam.*

Non igitur vel demonstrationes contra nos sunt, argumenta ex uno solo Deo adorando ducta, vel nobiscum & cum certissima ratione pugnamus, quemadmodum Bellarminus * manifeste nos à Francisco Davidis & ejus sectatoribus convinci affirmat, quia Christo adorationem & invocationem tribuamus, & tamen unum illum Deum, ipsum esse non sentiamus.

Superest, ut, quia Bellarminus † sæpius repetit, & hic postremo urget, Christum non posse cultu latriæ affici, nisi sit ille summus & altissimus Deus, duo dicamus: unum, quod pertinet ad ipsum Latriæ vocabulum, de quo postea videbimus. Alterum, quod ad rem ipsam spectat. Propterea enim ait, cultu Latriæ non posse Christum affici, nisi sit ille altissimus, quia, ut se ipse declarat, Latriæ nomine, eum cultum intelligit, qui soli altissimo convenit, & in Vujeki verbis, qui pag. 113, hac eadem adversum nos ratiocinatione utitur, omisso Latriæ vocabulo, cultus sive adoratio nominatur, quæ solius Dei altissimi est propria. Sed unde, quæso, habent, Christum affici cultu illo, qui soli altissimo convenit? An, ut supra vidimus, quia nos ipsi dicamus, absentis invocationem cultum esse illi uni Deo tantum, convenientem? Atqui hæc, ut ibi docuimus, evidens calumnia est. Num quia Christus adoratur? Sed nos paulo ante ostendimus, divinum cultum, qui Christo debetur, quatenus ipsum Christum respicit, non esse illum, qui illi uni soli Deo convenit, & alioqui adorationem seu divinum cultum divino in nos imperio ac potestati, id est, ei, qui illa præditus sit à nobis necessario deberi. Sed fortasse id pro concesso sumsit Bellarminus, propter notissimum testimonium illud à nobis paulo ante citatum Joh. 5. *Ut omnes honorificent filium, quemadmodum honorificant Patrem.* Verum nihil est certius, quam dictionem *sicut* non habere per se eam vim, ut omnimodam æqualitatem declaret: sed tantum, ut idem rei genus significet. Quemadmodum,

* Tom. 2. col. 323. B. † Tom. 1. col. 322. D.

(Fff) inter

Inter alia complura probant hæc testimonia Mat. 5. 48. Joh. 17. 14. 1 Joh. 4. 17. Jam de Latriæ vocabulo, quod scilicet, cultus, qui soli Altissimo convenit, eo significetur, non video unde hoc, præter suorum auctoritatem, habuerit Bellarminus: nisi fortasse ex verbis illis, *& illi soli servies.* ubi Mat. 4. 12. & Luc 4. 8. in Græco pro *servies* est λατρεύσεις. Sed hoc non est satis. Quandoquidem hac ratione sequeretur verbum, προσκυνεῖν cultum significare, qui soli Altissimo conveniat. Quod tamen palam falsum est. Verbum enim istud pro Adorandi verbo, quod Latine legitur, in Græco extat isto eodem loco; & certissimum est, dictionem *soli*, licet verbo *servies*, tantum adjunctam ad verbum tamen *adorabis* pariter pertinere. Aliter Christus ad rem non respondisset; cum nominatim Diabolus ab eo quæsivisset, ut se adoraret, non autem, ut sibi serviret.

C A P. VIII.

In quo dissolvuntur argumenta ex divinis operibus ducta.

SEquitur sexta classis argumentorum pro æterna atque essentiali eademque cum ea, quæ est Dei Patris, divinitate Christi. Quæ classis ea argumenta complectitur, quæ ab operibus divinis, Christo tributis, Bellarminus & cum eo Vujekus duci posse existimarunt.

De primo Dei opere.

Primum Dei opus, quod ipsius Dei proprium sit, & Christo interim tribuatur, ponunt Adversarii creationem, quam Christo tribui ex iis testimoniis apparere ajunt, quæ supra in aliis classibus sunt allata: unde constare asserunt, Christum fecisse Mundum, seu cælum & terram. Ea autem sunt, Joh 1. 3, 10. Col. 1. ℣. 16. Heb. 1. 10. Quæ cum suis locis, id est, in examinatione quincti argumenti primæ classis, & decimi tertii ac decimi quarti tertiæ à nobis diluta fuerint; non est, quod hic quidquam ad illa respondeamus. Addunt vero illud Prover. 8. 27. *Quando appendebat fundamenta terræ*, &c. Sed & hoc dilutum est, cum in primo superioris classis argumento dissolvendo docuimus, sapientiam istam, seu potius intelligentiam, de qua ibi est sermo, non esse Christum Jesum. Quamquam hæc omnia & similia testimonia, vel ob id nihili facienda videntur, quod nusquam in illis seu Christo sive rei illi, quam Adversarii Christum esse contendunt, tribuitur, quod creaverit, aut etiam fecerit, sed tantum, quod vel tamquam instrumentalis caussa creandi & faciendi fuerit, vel, quæ fiebant, aut creabantur, composuerit; si modo ex ipso creationis opere, ut quidem profitentur, argumentari volunt Adversarii. Cæterum quod apud Esaiam Esa. 44. 24. (quem locum ipsi citant) scriptum est, *Ego sum Dominus extendens cælos solus, stabiliens terram, & nullus mecum*: & similiter apud Jobum, cap. 9. 8. *qui extendit cælos solus*; Hæc, inquam, testimonia non probant, Deum in Mundo condendo & componendo nullius prorsus opera fuisse usum: sed tantum, nullius, qui ab ipso totus non penderet, vimque istam, circa Mundi creationem aliquid operandi, ab ipso omnem non habuerit. Sic enim merito dicitur Deus solus, & à nemine adjutus Mundum creasse ac fecisse; cum omnis & vis & munus quidquam in ea re faciendi, quod alius habuerit, ab ipso prorsus profectum fuerit; præsertim cum ex hoc intelligi possit, Deum istius opera non propterea fuisse usum, quia sine ipsa mundum condere non posset: sed, ut bonitatem suam exerceret in communicanda, aliqua ratione, cum illo, vi & potestate sua. Ad hunc sane modum Arriani testimonia ista haud immerito interpretantur, aut certe interpretari possunt: ne cogantur, vel negare, per Dei Filium Mundum, id est, cælum & terram, fuisse creatum, vel fateri, Filium Dei esse Patri coëssentialem, immo ipsummet Deum.

Sed addunt præterea Adversarii pro testimonio ad idem probandum locum Joh. 5. 19. *quæcunque Pater facit, hæc & Filius similiter facit.* Quorum verborum quis sit sensus, diximus in responsione ad tertium argumentum tertiæ classis. Hic autem addimus, ex totius loci circumstantiis liquido constare, Christum ibi non loqui de omnibus & singulis patris sui operibus, sed tantum de iis, quæ divinitus fieri omnes agnoscunt & fatentur, quæque dum fiunt, cernuntur, aut quod fiant seu facta fuerunt, certissime apparet. Breviter de miraculis Christus loquitur, quæ alibi Opera Patris simpliciter vocat Joh. 10. 27. & sibi quoque, ut hic, tribuit. Quocirca perperam ab Adversariis trahuntur Christi verba ad animarum creationem: quod opus nemo est qui cernat, dum fit, nec, quod fiat aut factum fuerit, certissime apparet. Quinimmo plurimi sunt, qui istam animarum creationem negant. Sed multo magis perperam trahuntur ab iisdem Adversariis, hoc eodem loco, hæc eadem Christi verba ad Mundi creationem, cum Christus diserte tam de se quam de Patre in præsente tempore tantum loquatur quod nullo prorsus pacto potest trahi ad præteritum quoque, nisi prius constet, Christum seu Filium jam tum extitisse. Id quod nos, ut ipsi probe norunt, penitus negamus.

Hoc ipsi sentientes (nam Bellarminus ipse non obscure id confitetur) deductiones, videlicet, istas ex Christi verbis, quod attinet ad tempus ante Christum ex Maria natum, ad nos non pertinere; afferunt postremo nominatim contra nos dictum illud apud Hierem. 10. 11. *Dii, qui cælum & terram non fecerunt, pereant de terra & de sub cælo.* Hinc enim ajunt, sequitur, *Si Christus non creavit cælum & terram, aut non esse Deum, aut debere exterminari de mundo. Sed Anabaptistæ* (Bellarminus habet *Samosateni*) *non negant Christum esse Deum, nec volunt, eum exterminandum esse eum Ergo admittere debent, esse creatorem.* Hactenus Adversarii.

Ad istud argumentum plenissime ac solidissime responsum est in Disp. adversus Andream Volanum, Responsione altera pag. 69. ubi etiam ostenditur, Christum quamvis cælum & terram non creaverit, non modo Deum esse nequaquam exterminandum, sed etiam adorandum. Summa hæc est, primum, Hieremiam non loqui de omnibus diis, sed de iis, qui Jehovæ Deo opponuntur, atque ut primi auctores rerum, coluntur. Quod nos minime, in Christo Deo asserendo, facimus; immo illum Jehovæ Deo subordinatum esse dicimus, ut unico omnium rerum auctori, ab ipsoque totum pendere. Nam nisi isto pacto Hieremiæ verba interpretaremur; exterminandi essent & alii dii qui tamen Jehovæ sunt cari, de quibus supra est visum. Deinde, cum Hieremias ista scripsit, Christus nondum erat; nec ullo modo apparet, dictum istud ad omnia consequentia tempora pertinere, immo ex loco ipso constat, hanc fuisse admonitionem Hieremiæ ad Judæos, qui tunc temporis in Babylonia degebant, ut scirent, quid sibi respondendum esset Chaldæis illis, si ab ipsis ad idola colenda sollicitati fuissent. Multa hic addit Bellarminus, nobis omissa, contra Arrianos, ut ostendat, omnino, si Christus partem, ut ipsi fatentur, in Mundi creatione habet, necesse esse, ut sit plane eodem modo creator, quo est Pater. Quæ quia ad nos proprie non pertinent, & si quid est in illis, quod ad nos quoque pertineat, jam satis per ea, quæ supra à nobis disputata fuerunt, dilutum ac refutatum est; idcirco nihil de iis dicam; sed una cum Vujeko ad alia transibo.

De secundo Dei opere.

Secundum igitur proprium Dei opus, ex Adversariorum ordine, est totius Mundi conservatio. Hanc autem Christo tribui probare nituntur primo ex epist. ad Heb. 1. ℣. 3. *portansque omnia verbo virtutis suæ.* Portare enim hic interpretantur Sustinere, alere, & conservare.

Re-

Respondeo primum, vocem Omnia non minus hic, quam alibi, ut supra vidimus, non omnino universe accipiendam esse: sed ad Christi Ecclesiam & regnum accommodandum; ubi vere dici potest, Christum sustinere, alere, & conservare omnia potentia sua; quam tamen potentiam à Deo consecutus est, qui eum caput Ecclesiæ constituit; ut habes Ephes. 1. ad finem. Ubi etiam de ista totius Ecclesiæ quodammodo nutritione breviter agitur; idque per voces similiter universales Omnia, & Omnibus; quæ sine dubio ad ipsam Ecclesiam restringendæ sunt. Deinde respondeo, verbum Portans, quod Græce est φέρων, ut Erasmus, scribens in hunc locum, ait, potius agendi seu movendi ac moderandi significationem habere, quam portandi. Verba ipsius Erasmi subjiciam: *Meo quidem judicio,* inquit, *φέρων hoc loco non significat idem, quod portans sive bajulans, sed agens potius seu movens ac moderans. Nam φερόμενα dicuntur Græcis, quæ impetu quodam aguntur, unde & φορὰς impetum vocant. Et ἄγω & φέρω, dicitur qui suo arbitratu moderatur aliquem,* &c. Itaque de gubernatione hic agi dicendum potius est, quam de conservatione. Quod etiam indicat illud, *verbo potentiæ suæ*, quo jussus & imperium significatur. Quæ non ita apte conservationi, ut gubernationi conveniunt. Ambrosius certe, aut quisquis illorum commentariorum in hanc Epistolam est auctor, Portans interpretatur Gubernans. Aliud autem omnino est Conservare eo sensu, quo hic intelligere est necesse, aliud Gubernare. Nam qui gubernat, quantavis potestate ac justitia polleat; quatenus modo gubernat, vel exterius, vel ad bene esse tantum conservat. Verum hic agitur de universa & præcipue de interiore atque essentiali rerum omnium conservatione; quam neque hoc in loco, neque ullo alio (quod sciam) Christo Scriptura tribuit. Quam tamen si oibueret, intelligendum esset, ut de Ecclesiæ conservatione diximus: videlicet, potentiam istam Christum non ex seipso habere, sed ex Dei dono adeptum fuisse. Atqui conservatio rerum omnium, quæ Dei proprie dici possit, ea est, quæ ab ipsis conservanti naturali nec aliunde petita seu habita potentia proficiscatur.

Secundo afferunt locum Col. 1. 17. *Omnia in ipso constant.* Nam Chrysostomo, ut ajunt, auctore, hæc verba significant, omnium subsistentiam pendere à Filio Dei, ita ut, si ab ipso conservetur, consistat; sin minus, continuo intereat.

Respondeo, vocem Omnia hic quoque non omnino universe accipiendam, sed ut supra in responsione ad 14. arg. 3. class. diximus, restringendam esse ad res intelligentia præditas, idque non quatenus simpliciter sunt, sed quatenus per ipsum Christum sunt aliquo modo reformatæ. Agitur enim ibi de reformatione earum, non autem de prima creatione. Verum igitur erit, omnes res intelligentia præditas, quatenus per Christum sunt reformatæ, ab ipso Christo conservari. Nec tamen hoc ad rem quidpiam faciet; cum hic de ipsarum rerum, & quidem prorsus omnino, quatenus etiam simpliciter sunt ac vivunt, vel permanent, conservatione agatur.

De tertio Dei opere.

Tertium proprium Dei opus faciunt Adversarii Salvationem; quam certissimum est Christo in Sacris Literis passim tribui. Respondeo, Servare esse proprium Dei opus, quatenus omnis salus à Deo proficiscitur, nec ullus est, qui, ut prima salutis caussa, quemquam servet, nisi ille unus Deus. Christum vero non ut primam caussam servare, ex eo probatur quod non minus ipse, quam alii quidam, qui sunt dicti servatores, licet ipsis & salutis genere, & servandi potestate longe superior, quatenus servator est, à Deo datus, missus, excitatus, & evectus fuit; ut aperte docent hæc loca, Esa. 19. 20. XLVI. 6. Joh. 3. 16, 17. Act. 5. 31. XIII. 23. 1 Joh. 4. 14. Nec tamen, ut nobis Adversarii tacite objiciunt, dicimus, Christum esse tantum ministrum salutis nostræ, ut sunt Apostoli. Sed agnoscimus, ita datum eum nobis à Deo fuisse servatorem, ut ipse potestatem nos servandi habeat, & vitam æternam reipsa nobis conferendi. Illi enim Deus omnia subjecit, id est, sibi subjiciendi potestatem dedit. Qua potestate transfigurabit corpora nostra vilia, ut fiant conformia corpori ipsius glorioso, Philippens. 3. 21. Nec solum in salute nostra perficienda, sed etiam in inchoanda; & promovenda Christi hominis non simplex ministerium, sed summam potestatem & agnoscimus & prædicamus. Quo pertinere fatemur verba, quæ hic ex Epistola ad Hebr. repetunt Adversarii, *portansque omnia verbo virtutis suæ*; sed quæ statim sequuntur, negamus huc pertinere, quod quidem attinet ad voces, *per semetipsum*, quas ipsi tantopere urgent. Nihil enim ad Christi potestatem in negotio salutis nostræ significandam ea pertinet. Sed tantum docent, Christum non per sanguinem hircorum & taurorum, sed per proprium sanguinem, ut infra alibi clarius in eadem Epist. Hebr. 1. 8. explicatur, id fecisse, quod ibidem dicitur, id est, peccata nostra purgasse. Est enim ibi verbum Græcum ποιησάμενος, quod præteritum tempus proprie declarat. Tametsi alioqui verum sit, Christum nunc quoque nostra peccata expiare. Quod cum ex aliis locis ejusdem Epistolæ, & ex tota oblationis Christi ratione ibi explicata, tum ex cap. 2. 17, 18. intelligitur; ubi etiam, quid ista expiatio sit, declaratur, id est, auxiliari iis, qui tentantur. Quod nihil est aliud, quam in omnibus periculis nobis sua ope præsto esse: nec permittere, ut mala nos attingant, quæ puniendorum scelerum gratia divinitus in humanum genus immittuntur. Vide Apoc. 3. 10. Et sane, ex his locis, in salutis nostræ negotio Christi non ministerium modo, sed potestas evidenter apparet. Verum distinguenda sunt loca, & agnoscendum, ubi quidque revera dicatur. Jam locus Esa. 35. 4. *Deus ipse veniet, & salvabit nos.* quem hic Adversarii proferunt, explicatus est à nobis in responsione ad tertium argumentum secundæ classis.

De quarto Dei opere.

Quartum opus Dei proprium & Christo tributum, ponunt Adversarii prædictionem futurorum & scrutationem cordium. Quod enim Christo prædictio futurorum tribuatur, dicunt, Primo ex ipsius Christi verbis probari, Joh. 13. 19. *Hoc dixi vobis prius, quam fiat, ut, cum factum fuerit, credatis, quia ego sum.* Verum hic locus nec generatim Christo futurorum prædictionem tribuit; nec in ista una re prædicenda eum aliquid singulare habere docet, præter id, quod Prophetæ habuerint, qui & ipsi futura prædixerunt. Quare nihil, quod ad Christi divinitatem attinet, ex eo concludi potest; præsertim, cum aliunde constet, Christo à Deo, quæ futura sunt, patefieri, Apoc. 1. 1. Nam quod Christus ait discipulis, eos ex eventu istius rei ab se prædictæ agnituros, ipsum esse Christum (id enim ut alibi ante docuimus significat illud, *Ego sum*, non autem Christum esse Jehovam) hæc non ex ipsa per se rei prædictione, sed cum ex rei prædictæ, quæ evenisset, ad ipsummet pertinentis qualitate, tum vero ex eo, quod inde consiturum erat, ipsum esse hominem divinum, ob idque veracem, à discipulis suis colligi voluit; quibus nimirum apertissime antea dixerat se esse Christum.

Secundo citant locum 1 Petr. 1. 11. *Scrutantes, in quod vel quale tempus significaret in eis Spiritus Christi, prænuncians eas, quæ in Christo sunt passiones, & posteriores glorias.*

Respondeo, ex ipso loco posse intelligi, quo sensu hic dicatur Spiritus Christi; nempe qui suggerit ea, quæ sunt Christi; quemadmodum Spiritus veritatis dicitur, qui suggerit, quæ sunt veritatis 1 Joh. 4. 6. id est, quæ ad Christum pertinent, quæ ad veritatem pertinent. Ista enim phrasi hoc sensu utitur Paulus, cum ait, *Itaque, quæ pacis sunt, sectemur,* Rom. 14. 19. Nihil igitur

ex isto loco concludi potest de Christo ipso futura prædicente.

Jam, quod attinet ad cordium scrutationem, proferunt primo locum Joh. 2. 25. *Ipse enim sciebat, quid esset in homine.*

Respondeo, etiamsi scire, quid sit in corde hominis, sit Dei proprium, & ipsi soli in Sacris Literis tribuatur; tamen non debere hoc ita intelligi, quasi hanc vim non possit aut nolit Deus cum ullo alio communicare. Patet enim, illum eam communicasse cum aliis, ut ipsi Adversarii de Elisæo fatentur. Sed excipit Vujekus, Prophetas novisse cogitationes hominum spiritu Dei, Christum autem spiritu suo, & profert testimonium Marc. 2. 8. Ad hoc dico, non opponi in hac re Spiritu suo & Spiritu Dei, cum utrumque simul verum esse possit, atque adeo sit. Qui enim spiritu Dei, hominis cor cognoscit, is spiritu tamen suo id cognoscit, quatenus ejus spiritu à Dei spiritu hoc accepit, ut illud cognoscat. Et Christus in isto loco apud Marcum dicitur novisse Spiritu suo cogitationes illorum, non ut significetur, illum ne à Deo quidem, scilicet, quia ipse Deus esset, id accepisse: sed, ut intelligatur, eum non ex conjecturis ullis, aut alterius hominis patefactione eas novisse, sed sua sponte. Quod Dei virtutem, qua id fiat, minime excludit. Sic in ipso loco Joh. 2. dicitur Christus non opus habuisse, ut quisquam illi testaretur de homine. Quod, ut satis constat, ipsorum hominum, non autem Dei respectu dicitur: nec divinam, sed humanam tantum patefactionem excludit.

Sed secundo efficacius testimonium proferunt Apoc. 2. 23. *Ego sum scrutans renes & corda.* Ajunt enim, nullum Prophetarum ausurum esse ita loqui. Hoc ego facile admitto; & una cum Adversariis dico, Christum omnibus Prophetis longe præstare; adeo ut ipse & filius & dominus in domo Dei sit Hebr. 3. 5, 6: ipsi vero servi ac ministri. Et propterea & in hoc & in superiore loco ei simpliciter & absolute tribui agnosco, quod corda hominum noscat & scrutetur. Quod de nullo Prophetarum unquam dictum fuit aut dici potuit. Verumtamen, quemadmodum Christus homo hoc à Deo ex gratuito dono habet, ut cunctis dominetur & ipsius domum ut filius ac Dominus regat totam & gubernet, præmiaque & pœnas, unicuique, prout se gesserit, decernat; Sic necesse est, ut ab ipso Deo habuerit, ut absolute humana corda norit ac scrutetur. Cum enim tota hæc gubernatio interiorem hominem potissimum respiciat, & hic, in præmiis ac poenis decernendis, uniuscujusque actiones ex cordis affectu potissimum æstimentur; quomodo Christus tantum munus digne ac juste obire posset, nisi absolutam humanorum cordium notitiam haberet? Merito igitur ac verissime ipse de se dixit, *Ego sum scrutans renes & corda.* Sed non tamen hinc sequitur, eum ex seipso hoc habere. Quod tamen necesse est, si quis inde concludere velit, eum esse illum unum Deum. Nam si quis articulum urgeat, qui in Græco habetur, ubi legitur *ὁ ἐρευνῶν*, quasi hic locus, propter articulum istum, sit omnino vertendus, ut Erasmus vertit, *ille scrutans*, &c. sciendum est, articulum participiis junctum sæpissime nullam vim habere. Propterea idem Erasmus superiore cap. ejusdem lib. ℣. 18. *ὁ ζῶν* non vertit, *ille vivens*, sed, ut vetus interpres, simpliciter, *vivus*: alii vero recentiores, *qui vivo.* Ita ut sensus loci, de quo agimus, is sit omnino, quem Castellio in sua translatione expressit, sic vertens, *Et efficiam, ut intelligant omnes Ecclesiæ, eum esse me, qui renes & corda scruter*; quod idem est, ac Christum hoc habere, quod renes & corda scrutatur. Atque ut hoc Christus de se dicere voluerit, locus ipse per se satis monet: non autem docere, se esse illum unicum renum & cordium scrutatorem, quemadmodum Erasmi translatio prorsus significare videtur; quod in aliorum, præterquam Castellionis, translationibus, sicut etiam in Græco, manet ambiguum. Cui Erasmo, vel propter hanc caussam, quod locum dubium ita interpretatus est, ut inde Christi æterna divinitas colligi possit, minus infensi Homousiani esse deberent, & minus suspectum in hoc argumento divinitatis Christi cum de accommodandis nec ne ad eam Sacrarum Literarum quibusdam locis quæritur, ejus testimonium auctoritatemque habere.

De quinto Dei opere.

Quintum & ultimum, quod Adversarii faciunt Dei opus proprium, & Christo tamen tributum, est Patratio miraculorum. Fatentur tamen, hoc debere intelligi *propria*, ut quidem Vujekus habet, *potentia*, ut vero Bellarminus, qui aliquanto captiosius est locutus, *auctoritate.* Sed omnes captiones amovere oportet, atque explicatius & clarius loqui.

Dico igitur, verum esse (tametsi revera hujus rei minime fidem faciunt testimonia ab Adversariis citata) solius Dei esse facere miracula: hoc videlicet sensu quod omnia vis ac potestas faciendorum miraculorum ab ipso uno Deo proficiscitur; nec quisquam miracula facere potest, ipso non dante & concedente. Hæc autem datio & concessio varia esse potest, & amplior restrictiorve, prout ipsi Deo visum fuerit. Præcipua vero differentia in eo consistit, an potestas data & concessa in eo ipso resideat, cui data est, ejusque arbitrio sit perpetuo permissa, atque ejus propria facta: an vero non in eo ipso resideat, cui est data; Sed ad arbitrium dantis ei sit concessa: ita ut precario (ut ajunt) non autem dominii titulo, eam possideat. Christo, ut omnium domino & heredi universorum designato, ipsiusque Dei personam plenissima ac singularissima ratione in terris, in iis quæ ad salutem nostram æternam pertinent, dum hic mortalis adhuc fuit, sustinenti, talem potestatem Deum dare miracula faciendi decuit, qualem priore loco descripsimus; quæ colligitur ex iis ipsis, quæ Adversarii attulerunt, id est, partim ex imperio & auctoritate, qua illa faciebat: partim ex eo, quod potestatem miracula faciendi aliis ipse dabat: partim denique ex eo, quod in ipsius nomine ab aliis miracula fiebant, atque adeo ab iis ipsis, qui jam, ea faciendi potestatem ab ipso adepti erant. Cujus rei testimonium extat non modo post ipsius glorificationem, cujusmodi Adversarii protulerunt, sed etiam ante, Luc. 10. 17. Prophetis vero, qui ante Christum fuerunt, & ipsis Christi Apostolis, ut pote servis ac simplicibus Dei ministris, data est potestas faciendi miracula, qualem posteriore loco exposuimus. Estque hæc valde insignis, inter Christum, & ipsos, differentia in miraculis faciendis; quam hic Aversarii ipsi, quamvis non exacte, agnoscunt, atque adeo adversum nos urgent. Eam tamen alibi, ubi videlicet nostri homines ex eo, quod Christus mirabilia faceret, ei, licet homini, neque eidem Deo cum patre suo, quasdam appellationes & attributa convenisse ajunt, quæ cæteris hominibus non conveniunt, nullo modo agnoscere videntur; ac dicere audent, si propter miracula, quæ faceret, de Christo ista dici possunt, poterunt quoque de Apostolis dici, quia & ipsi miracula faciebant. Id quod satis refellimus in responsione ad decimum argumentum tertiæ classis. Eodem pacto se gerunt, cum agitur de habitatione Dei in Christo, ut supra alicubi attigimus, de Christi munere in Euangelio prædicando, de ejusdem rerum divinarum notitia, de ipsa quoque cordium humanorum scrutatione, ac denique de omnibus aliis Christi excellentiis; ex quibus si nostri homines ostendere volunt non mirum esse, si Christus omnibus creaturis longe præfertur, licet & ipse res creata sit, nec eandem essentiam habeat cum Deo Patre suo; statim clamant, ista omnia partim in Apostolis, partim in Prophetis fuisse, & postea, ubi ipsi æternam atque essentialem Christi divinitatem demonstrare volunt; non modo fatentur, sed urgent ipsi, ut vidimus, maximum, hisce in rebus, esse inter Christum, & Prophetas Apostolosque discrimen; quasi vero vel nostri homines istas in Christo excellentias ita intelligant & tales esse statuant, quales in Prophetis & Apostolis fuisse, Adver-

sarii

sarii docent: vel quasi, ad constituendum discrimen istud, non satis sit, in Christo ista omnia multo excellentiore ratione inveniri & esse, quam nunquam in Prophetis & Apostolis fuerunt, nisi etiam Christus ea non quidem ex gratuito Dei Patris sui dono, sed ex propria essentia ac natura habeat. Atqui, ut exemplum non longe petamus, & eodem tempore ad propositum revertamur, nunquid differentia, quam, ipsis adversariis assentientibus, statuimus in potestate miraculorum faciendorum inter Christum, & Prophetas Apostolosque, non satis est ad ostendendum, quantopere hac ipsa in re Christus illis præstet, etiamsi alioqui Christus, similiter ut ipsi, non quidem à se ipso, sed ab alio istam potestatem habuerit? Sed bene habet, quod testimonia expressa atque indubitata habemus, rem ita esse. Adeo ut ipse Christus confessus sit, se mira opera, quæ faciebat, in sui Patris nomine facere. Joh. 10. 25, & aliquando ita locutus fuerit, ac si cum aliquid miri operis patrare vellet, id precibus ab ipso Patre suo impetraret, Joh. 11. 41,42. Ubi sine dubio figurate Christus est locutus, ut ostenderet, potestatem miracula faciendi, quam jam absolute reipsa habebat, se à Patre idque ex gratuito dono accepisse. Nam eadem sermonis figura, etiam postquam glorificatus est, & omnium quæ in Ecclesia fiunt, summus arbiter ac moderator constitutus, cum omni in cœlo & in terra potestate; tamen adhuc rogare sive interpellare pro nobis Rom. 8. 34. Hebr. 7. 25. diserte dicitur. Nempe, ut meminerimus, eum potestatem non à se ipso, sed ab eo, quem pro nobis rogare seu interpellare ibidem tacite dicitur, ex illius libero dono habuisse. Alia non pauca testimonia sacra extant, præsertim vero Joh. 5, de potestate ista, quam Christus non à se ipso habeat, sed dono à Patre acceperit; quæ adversarii ad commenticiam illam ab æterno generationem detorquent: sed quam ridicule atque imperite id faciant, cum loca ipsa per se abunde docent, tum quæ modo testimonia citavimus, manifeste demonstrant.

Refutavimus, nisi vehementer fallimur, satis accurate ac solide quicquid ex Sacris Literis Vujekus à Bellarmino acceptum una cum ipso attulit atque congessit ac digessit ad probandum, Christum esse eundem illum unum Deum Israëlis, qui & Pater; & si quid ipse addidit toto suo libello, ac multa præterea à Bellarmino allata & ab ipso omissa, quæ nobis aliqua responsione digna sunt visa, similiter refellimus. Speramusque hunc haud sane exiguum laborem nostrum haud inutilem hominibus veritatem amantibus fore. Quibus hoc unum, quod ad omnia, licet ferme, ut appatet, innumera adversariorum argumenta ita infirmanda & labefactanda facit, ut neminem, qui paulo cordatior sit, quidquam movere possint, in memoriam redigere placuit: Nusquam, videlicet, in Sacris Literis diserte scriptum esse hoc ipsum, quod de Christo adversarii tradunt atque contendunt. Cum tamen, si id verum esset, opus fuisset, ut de eo disertissima in illis non pauca testimonia extarent, tum ob rei alioqui impossibilitatem (ut sic loquar) & incredibilitatem, tum vero, quia, ut adversarii ipsi volunt, id nosse ac firmiter credere, ad salutem consequendam, esset prorsus necessarium. Tot argumentorum in ejusmodi re congeries, crede mihi pie lector, signum potius est manifestum rei ipsius in Sacris Literis non consignatæ, quam, ut ejus ullam fidem facere possit. Plus multo, quam innumera ista omnia, ad ejus fidem faciendam tanto studio conquisita & congesta, virium ac roboris haberet vel unus locus in scriptura, ubi diserte ac simpliciter scriptum esset, à Christo cœlum terramque creatam fuisse; quem nondum invenire adversarii potuerunt; licet, tanquam si eum invenissent, mirifice aliquando exultent. Sed jam ad reliqua pergamus.

CAPUT IX.

In quo, quantum necesse est, refelluntur, quæ septima, octava, & nona argumentorum classe continentur.

Animus erat, cum ab initio hanc nostram Refutationem aggressi sumus, quidquid Vujekus ex Bellarmino adversum nos scripsit, accuratius examinare, & in singula, quemadmodum hactenus fecimus, diligenter inspicere ac disquirere. Verum, cum refutatis iis, quæ revera refutationis indigebant, id est, argumentis penitus dissolutis, quæ ex sacris testimoniis sunt ducta, ad Christi coëssentialem & coæternam cum Deo Patre divinitatem probandam, opus hoc nostrum adeo excrevisse animadverterimus, ut jam justum vel potius grande volumen efficiat; noluimus lectorem posthac, usque ad totius Refutationis finem haud necessaria scriptione gravare. Quamobrem, quis quæ reliquis, id est, septima, octava, & nona argumentorum classibus continentur, nullam ferme refutationem aut responsionem necessario postulant; breviter ad ea omnia hoc uno cap. respondere constituimus.

De Septima Classe.

Septima igitur Classis continet auctoritates, & testimonia Patrum, Doctorum, & Conciliorum, inde à primo sæculo post Christum natum usque ad præsens nostrum sæculum. Quæ, ut quidem adversariis videtur, docent, semper in Ecclesia eandem sententiam de Christi divinitate viguisse, quam ipsi tenent, ac contra nos defendunt. Quem universalem Ecclesiæ consensum non minoris faciendum esse, Vujekus ait, quam testimonia ipsa divinarum literarum. Ajunt autem eo libentius se auctoritates istas, Patrum, eorumque perpetuum consensum adversum nos proferre, quod nos ipsi (quos Samosatenos vocant) jactare soleamus, Patres, qui ante Concilium Nicænum fuerunt, nobiscum facere, & reliquorum etiam testimonia citare consuevimus, ut ipsorum varietates & sibi ipsis contradictiones ostendamus.

Ad hæc paucis sic respondeo, totius orbis consensum nihil posse adversum id, quod divinis oraculis aperte est consignatum. Nihil autem in Veteris Novique Testamenti scriptis, quæ ipsi quoque adversarii divina oracula esse fatentur, apertius consignatum est, quam unum tantum esse Deum summum & bonorum primum fontem & auctorem. Huncque esse Patrem D. nostri Jesu Christi, nec alium præter ipsum: Dominum vero ipsum nostrum Jesum Christum quidquid divinitatis seu divini imperii, potestatis, & auctoritatis habet, ab hoc uno Deo Patre suo habuisse, non quidem ab æterno, seu per æternam & necessariam generationem, sed ex dono & gratia ipsius Dei Patris: cujus non antea filius fuisse legitur, quam in virginis Mariæ Matris suæ utero, ex Sancto Spiritu, id est, ejusdem Dei opera & vi atque efficacia, conceptus, indeque natus est. Eo vero minus adversus divina testimonia, etiamsi non adeo aperta essent, orbis vel universi consensus, quantumvis perpetuus, valet, cum id, in quo consensus iste consistit, ipsi etiam rationi ac sensui communi evidenter repugnat, ut certe id repugnat; in quo Patres istos perpetuo adversus sententiam nostram consensisse adversarii ajunt: vel ipsis adversariis id non obscure confitentibus, cum tam sæpe monent, hac in re non ratione, sed divinis patefactionibus standum esse (verum multa quidem divinitus patefiunt supra rationem & humanum captum: nihil tamen contra rationem sensumque ipsum communem) quas etiam divinas patefactiones non scripto tantum Dei verbo sed quodam præterea non scripto, quod, scilicet, in Christi Ecclesia perpetuo conservatum fuerit, contineri volunt. Qua in re

multipliciter & errant, &, quod ad Christi Ecclesiam attinet, principium petunt. Sed non est hic hac de re disputandi locus; præsertim cum multiplex iste ipsorum error jam diu ab aliis publice confutatus fuerit. Satis est in præsentia, nihil verum esse posse, quod Dei scripto verbo repugnet; id quod Adversarii ipsi fateri coguntur; sed scripti divini verbi interpretationem ab Ecclesia petendam asserunt. Nec vident miseri, ut cætera omittam, cum de ipsa Ecclesia sit controversia, necesse esse ad eam inquirendam, ac quæ & qualis illa sit, statuendum, ad scriptum Dei verbum confugere; quod etiam ipsi omnino faciunt, cum nulla alia sint principia aut testimonia, unde argumenta duci ac promi possint omnibus communia, qui de Ecclesia controversantur, præter ipsum scriptum Dei verbum. Quomodo igitur ab Ecclesia scripti Dei verbi interpretatio petenda est, si antequam de ipsa Ecclesia constet, necesse est scriptum Dei verbum proferre idque interpretari? Ad hæc longe a veritate abest, non modo totius Christiani orbis, sed ne ejus quidem, quæ Christi revera Ecclesia fuerit, perpetuum plane consensum, vel pro Adversariorum sententia, vel adversus nostram fuisse: etiamsi omnes, quotquot extant, scriptores vel nobis adversarentur, vel Adversariis etiam plane faverent. Neque enim omnium, qui de rebus sacris post Apostolos scripserunt, & Christianos se esse sunt professi, extant scripta, immo, ex antiquioribus, paucorum; & paucissimi inter eos, qui Christum sunt professi, fuerunt, qui scripserint, præ illis, qui nihil scripserunt; quorum numerus infinitus fuit. Nec ii, quorum scripta extant, fidem faciunt, alios omnes Christiani nominis, idem quod ipsi, sensisse; immo contrarium aperte testantur. Et ex ipsis historiis, quas Adversarii sententiæ nostræ scripserunt, patet, non defuisse, qui scriptis editis vel nostram sententiam defenderint, vel ipsorum oppugnarint. Jam quid dicemus de Arrianorum sententia, quæ Adversariorum sententiæ plane repugnat, & in eo, de quo toto Vujeki libello agitur, cum nostra prorsus consentit? Nonne ea aliquando majorem Christiani orbis partem occupavit? & quamvis postea paulatim defecerit: multos tamen per aliquot sæculorum spatium perpetuo habuit fautores; inter quos non pauci Reges qui Christi nomen profitebantur, usque ad extremum fuerunt. Nonne Arrianorum concilia multa numerantur, eorumque nonnulla maxima Episcoporum frequentia celebrata, præsertim vero Ariminense? Non est igitur, cur Adversarii universalem istum ac perpetuum Ecclesiæ consensum jactent, sive ejus, quæ nomine tantum, sive ejus quæ re etiam ipsa Christi Ecclesia fuerit. Nam quæ & ubi, per plurima sæcula, vera fuerit Christi Ecclesia, adhuc sub judice lis est. Itaque hæc auctoritatum & testimoniorum ex Patribus & Conciliis congeries nullas vires habet: præsertim vero adversum nos, qui ab istis Patribus & Conciliis, quæ extant, nos dissentire non diffitemur. Neque enim (arbitror) ex scriptis nostrorum hominum ostendetur unquam, eos asserere, aut existimare, scriptores ante concilium Nicænum, qui hodie extant, nostræ sententiæ fuisse; quamvis persuasi omnes simus, eos non minus, immo vero magis Adversariorum sententiæ repugnare quam nostræ. Nisi nostræ sententiæ nomine intelligatur simpliciter id, quod sentimus de uno illo Deo; quod videlicet, is nullus alius sit præter Jesu Christi patrem. Hanc enim eandem istorum Patrum fuisse sententiam, si non omnium, at certe maximæ partis eorum, omnino nobis persuademus, quamvis alioqui à nobis dissentiant, quatenus Christum seu Dei filium, ante orbem conditum, ex ipsius Patris substantia extitisse volunt, & Patribus illis sub Vetere Testamento sæpius apparuisse, immo illum unum Deum ipsius patrem & ipsum Mundum, & alia omnia deinceps per eum fecisse & quæcunque eos scire voluerit, hominibus per ipsum patefecisse. Sed nihil necesse est, rem ita se habere hoc loco demonstrare. Alibi fortasse id à nobis fiet aliquando, si Deo placuerit, in illorum gratiam qui istorum Patrum auctoritate plus quam deceat, moventur. Tantum hoc loco monemus, Primum Justinum in dialogo cum Tryphone Judæo aperte confiteri, non paucos sua ætate fuisse, qui Christi nomen profiterentur, & tamen idem sentirent, quod nos de Christi natura & essentia sentimus. Deinde, inter scriptores, quorum testimonia Adversarii hic commemorant, aliquos esse, quibus scripta quædam, unde aliqua ex istis testimoniis proferuntur, falso sunt tributa, aut certe de quibus, an ea scripserint merito dubitatur. Quidquid sub nomine Dionysii Areopagitæ circumfertur, adulterinum, esse, jam, diu ex ipsis Pontificiis quidam Theologi animadverterunt. Vide Erasmum in Declaratione adversus Theologos Parisienses cap. 91. & in Annotat. Act. cap. 17. & Sixtum Senensem Bibliothecæ sanctæ Lib. 6. annot. 229. & Lib. 2. in *Dionysius*. Idem dico de Clementis Romani opere, quod hic ab Adversariis citatur. Liber sub Justini nomine de recta fidei explicatione nullo pacto est ipsius, ut & stylus, & modus explicandi materiam istam de Divinitate longe è stylo & modo Justini in confessis ejus operibus abhorrentes, clare demonstrant; præterquam quod nec Eusebius, nec Hieronymus, qui Justini scripta diligenter recensent, ullam istius libri mentionem faciant; sicut nec de Dionysio Areopagita, quod quidquam scripserit, nec de Clemente Romano, quod opus istud Constitutionum ediderit, prorsus meminerunt. Ignatii Epistolæ non sunt liberæ à suspicione depravationis & additionis, & denique suppositionis, & locus ille ab Adversariis citatus in Epist. ad Philip. in Latina editione, de cujus depravatione minus quam de Græcæ suspicari licet, ita legitur, ut omnino Adversariorum sententiæ ejus scriptoris verba repugnent. Quæ ex Ruffino de Clemente Alexandrino, deque Origine citantur, quæque ex ejus versione apud Eusebium de Gregorio Thaumaturgo leguntur, nullam certam fidem facere possunt, propter illius hominis, in Græcis scriptoribus vertendis, & citandis, ac præsertim in Origene non dicam vertendo ac citando, sed plane corrumpendo prodigiosam licentiam atque audaciam. Et hæc in præsentia volumus satis esse, quod attinet ad testimonia istorum Patrum ante concilium Nicænum. De Patribus, qui post fuerunt, non est, quod quidquam dicamus, cum nos contra ipsos quodammodo perpetuo disputemus, quamquam ex ipsis, præcipue vero ex Hilario multa depromi possunt cum opinione de Christo, de personis divinitatis, vulgo hodie recepta, minime consentientia, quod nullo pacto diluitur per testimonia, quæ ex ipsis Adversarii citant. Nihil enim vetat, quin ipsi sibi ipsis contradicant; ut illis fere accidit, qui falsa dogmata tuentur. Et valde Bellarminum * miror, qui omnino existimasse videatur aliquot ipsorum testimoniis proferendis, posse se planum facere, ipsos sibi minime contradicere. Ejus quidem verba hoc præseferunt; licet fortasse intellexerit, se velle ostendere, ut postmodum facere conatur, loca ex ipsis à nostris hominibus citata, eos sibi ipsis contradicere minime demonstrare. Quidquid sit, hic finis erit respondendi ad ea, quæ septima hac classe pro sua sententia confirmanda Adversarii congesserunt.

De octava classe.

Octava classis continet Sibyllarum testimonia: quæ, cum nulla divina auctoritate confirmentur: nihil nos cogit ad ea quidquam respondere. Primum enim, quid alioqui nos jubet credere, vel istas Sibyllas revera aliquando fuisse? Nemo enim est, qui vel ipsarum tempore, vel saltem earum ætati proximus, quidquam de illis scriptum reliquerit, & certam aliquam historiam de eis tradiderit. Sed & Varro, & quotquot ante ipsum de Sibyllis, una vel pluribus, mentionem fecerunt, nihil explicati aut certi habuisse dici possunt: quemadmodum eorum, quæ commemorantur, de illis

* Tom. 1. col. 330. A. & B.

testi-

testimonia satis aperte indicant. Memorant inter alias, quas omnes decem esse volunt, quandam, quam Cumanam fuisse ajunt, & Amalthæam nominant. Hanc Tarquinino Prisco quincto regi Rom:, (quamquam Dionysius Halicarnasseus Tarquinio Superbo id accidisse, famam fuisse scribit) narrant suos quosdam libros venales obtulisse, &c. Sed, cum Livius diligentissimus historiæ Romanæ scriptor nullam prorsus hujus rei mentionem fecerit, merito pro fabula narrationem istam habitam fuisse, habendamque esse, statuere possumus. Quod pace Varronis sit dictum, quem Lactantius ejus auctorem citat. Quod idem facere Dionysius Halicarnasseus videtur. Ita & alias de Sibyllis narrationes fabulas esse, verisimile est, & potius credendum videtur, eas nunquam extitisse: aut certe, quæ ipsarum nomine circumferuntur, carmina, majore ex parte conficta esse. Quid de illis, quæ Ciceronis tempore Romæ asservabantur, ipse Cicero senserit, ex his verbis patet, quæ de illis scripsit. *Callide*, inquit, *qui illa composuit, perfecit, ut quodcumque accidisset, prædictum videretur, hominum & temporum definitione sublata*, &c. Ex quibus intelligitur, eum pro certo habuisse, non Sibyllam aliquam, sed quempiam alium versus illos composuisse; idque tamquam si esset vates, cum tamen revera non esset. Id quod ex verbis, quæ subjungit clarius etiam perspicitur. Videat lector locum. Nam quod Paulus Gentibus suaserit, ut Sibyllam legerent, eo magis falsum existimandum est, quod Clemens Alexandrinus, hujus rei auctor, citat ad ejus fidem faciendam ipsa Pauli verba, tanquam alicubi ab eo scripta: cum tamen certum sit, ea non extare in iis Pauli scriptis quæ sola pro germanis ipsius scriptis semper habita fuerunt, aut ab universa Ecclesia, aut etiam ab aliqua ejus parte. Jam quod ipse Clemens Sibyllinis istis versibus una cum aliis, qui vel ante vel post ipsum fuerunt pro testimonio sæpe utatur, nihil est mirum, etiamsi ii merito plurimis doctis & cordatis viris semper fuerunt suspecti. Inter quos arbitror omnino fuisse Hieronymum. Alioqui non scripsisset de Lactantio, *Utinam tam nostra confirmare potuisset, ut aliena destruxit*. Certe enim, si quæ multa profert Lactantius testimonia ex Sibyllinis carminibus tam de uno Deo omnium conditore, quam de Christo Dei filio domino ac servatore nostro, certa essent; satis vel hoc solo videri posset nostra confirmasse. Verum tamen breviter ecquid habeant, pro opinione Adversariorum testimonia ab ipsis ex istis carminibus citata dispiciamus.

Citant primum Sibyllæ Erythrææ carmen acrostichum, ut legitur apud Eusebium; quod hoc disticho concludi dicunt: *Unus & æternus Deus his servator, & idem Christus pro nobis passus, quem carmina signant*. Atqui ego hos eosdem versus, ut à Volf. Musculo sunt Latine redditi (nam Græci codicis copia non fuit) sic scriptos apud eundem Eusebium reperi *: *Omnipotens Deus est præscriptus versibus istis Servator nostro æternus rex passus amore*. Verum Christus & Deus est, & quidem omnipotens (data est enim illi omnis potestas in cælo & in terra Mat. 28. 18.) & rex noster isque æternus (quod ut à parte post intelligatur necesse est) nec tamen hinc sequitur, eum esse illum unum Deum; ut supra abunde disputatum fuit. Adde, quod istius Acrostichi ultima carmina (inter quæ videlicet sunt duo ista, quippe omnium postrema) quibus per capitales litteras nomen Crucis exprimitur, non leguntur, ut arbitror in emendatoribus Eusebianis codicibus. Nam nec Sixtus Senensis in sua Bibliotheca lib. 2. ubi integrum istud Acrostichum Græce commemorat ac recitat, eorum ullam facit mentionem: quamvis Eusebium auctorem citet: nec apud Augustinum, quem similiter citat auctorem Lib. 18. 23. de civitate Dei scripta inveniuntur: nec denique Joh. Lodovicus Vives vir doctus & accuratus, in suis in eum Augustini locum commentariis, eorum quidquam meminit; cum tamen ex ipso Eusebio, (nam apud Augustinum, ut ipse Augustinus noverat, corrupte Latine leguntur,) Græca ipsa carmina recitet. Nec sane ultima ista carmina ullo modo cum antecedentibus cohærent, quatenus sunt acrosticha. Si *Crux* ex acrosticho fieret, cohærere dici possent. Nunc vero, cum efficiatur *crux*, nemo non videt ineptissime ab aliquo sciolo ea fuisse addita & potissimum ista extrema duo prorsus adulterina seu addititia esse, ex eo constat, quod sunt tanquam explicatio brevis seu mavis epilogus quidam antecedentium; quod in ejusmodi prædictionibus ineptum & inusitatum plane quiddam est.

* Serm. ad conventum sanct. qui inscribitur Lib. 5. de vita Constant. Imperat.

Jam reliqua deinde omnia, quæ Adversarii ex Sibyllinis versibus citant testimonia, nihil amplius habent, quam, Christum esse Deum, & quidem nostrum Deum, eundemque totius Mundi dominum. Quæ nos omnia Christo homini, citra ullam æternam atque essentialem una cum Deo Patre divinitatem, rectissime convenire, variis in locis supra demonstravimus.

De nona classe.

Nona & ultima classis constat visionibus, ut Adversarii ajunt, divinis, & miraculis ipsorum sententiam confirmantibus, quæ hic ad duodecim, vel potius quatuordecim, nam tria sub uno numero XI ponunt, recensent. Ad hæc tripliciter respondeo. Primum hæc non satis esse ad quidquam confirmandum, quod sit Dei verbo scripto repugnans: Deinde nullos hic citari auctores, nisi suspectos & Adversariorum sententiæ addictos: Postremo, istas visiones & miracula omnia, excepta prima visione (quam plurimis ex ipsis Trinitariis fabulam visum iri non dubitamus) pertinere ad Arrianorum opinionem detestandam potius quam ad Adversariorum confirmandam. In quo duo animadvertenda sunt: Unum est quod Arrianorum quorumcumque opinio in iis, quæ de Christo affirmabant, minime vera erat: Alterum, idque multo majoris momenti, quod, ut ex multis Scriptorum de Arrianis dictis ac narrationibus intelligi potest, plerique Arriani, cum jam omnes statuissent, Christum non esse illum unum Deum, & primi ipsorum qui extiterant, ejusdem cum Patre substantiæ eum esse prorsus negassent; ea ratione & argumento, quod Adversarii penitus insolubile & inexpugnabile esse censent, de uno Deo colendo, Christo cultum divinum adimebant. Atqui longe præstat esse Trinitarium, quam Christo divinum cultum non tribuere: immo Trinitarius (meo quidem judicio) modo alioqui Christi præcepta conservet, nec ulla ratione eos persequatur, qui Trinitarii non sunt, sed potius cum ipsis fraterne conferre, ac veritatem inquirere non recuset, merito Christianus dici debet. Qui vero Christum divina ratione non colit, is nullo modo Christianus dici potest. Quocirca non est dubitandum, quin Deo minus displicerent Homousiani Trinitarii, quam vulgus Arrianorum: immo quin illi si alioqui pie vivebant, ei accepti essent, hi vero, omnino invisi. Quid igitur mirum, si cum totus fere orbis Christianus in has duas (ut ita dicam) factiones divisus esset, Deus visionibus & miraculis testari voluisset, utra ipsarum viam salutis vel adhuc retineret, vel jam abjecisset? Itaque etiamsi visiones & miracula ista verissima essent ac divinissima; non idcirco sequitur, sententiam Trinitariorum, quatenus Trinitarii erant, Deo probatam fuisse, Arrianorum vero quatenus minime erant Trinitarii, fuisse improbatam: sed tantum, illos, ut Christi membra, à Deo agnitos fuisse, hos vero, minime. Adde duobus, quæ animadvertenda diximus, & tertium; nempe Arrianos acerrime tunc persecutos fuisse miseros Homousianos, idque diu & variis in locis; cum Homousiani contra vel quia nollent, vel quia non possent, aut nullas aut non admodum graves persecutiones adversus Arrianos adhuc excitassent. Quare merito se Deus Arrianis iratum ostendit. Quod si Deus odium suum declarat contra persecutores, quamvis alioqui melius ea ipsa in re sentiant, cujus caussa persequi instituunt, quam ii,

quos persequuntur; caveant sibi ab ejus ira & indignatione ii, qui eos gravissime insectantur eorumque sanguinem tantopere sitiunt, quorum non modo vita, ut ipsimet fateri coguntur, sed doctrina quoque ob quam ab ipsis infestantur, ut suo tempore Deus ostendet, melior ac probatior est, quam ipsorum.

De Arrii porro mortis genere est, quod aliquid respondeamus. Miramur sane, Adversarios, etiamsi compertissimum esset, Arrium eum vitæ finem fecisse, quem Ecclesiasticæ, quam habemus historiæ auctores homines Trinitarii, & Athanasius ejus inimicus scribunt, eo tamen ad fidem faciendam falsitatis dogmatis Arriani uti non dubitare. Cum ex ipsa historia constet, & ex ipsis Athanasii verbis ad Serapionem fratrem, quæ hic numero IV. Adversarii recitant, satis intelligi possit, Arrium, paulo ante tam miserabilem suum exitum, Constantino Magno Imperatori solenne jusjurandum præstitisse contra suam ipsius conscientiam, & caussam, quam jampridem defendendam susceperat, scelerate tandem prodidisse; adeo ut Imperator, qui etiam, ut tantum scelus caveret, ei prædixerat, audita ejus morte, agnoverit, eum sui perjurii pœnas dedisse. Nihil igitur hinc de mala Arrii cussa, quod ad ipsius dogma attinet, concludi potest. Sed potius contrarium colligi posse videtur; nempe Arrium non tam ob ipsum perjurium (nam id aliquo modo excusari posset, tum ob artem, qua in ipso juramento præstando, ut Socrates Lib. 1. cap. 31. scribit, usus fuerat, tum ob quæsitam cum aliis pacem & concordiam) quam propter optimam & Deo gratissimam caussam à se desertam, tam fœdo mortis genere periisse.

Atque hic finis erit refutandi omnia, quæ Vujekus, & Bellarminus congesserunt ad demonstrandum, Christum Dei filium ejusdem plane essentiæ cum Patre suo esse, atque unum & eundem prorsus cum ipso Deum. Restat, ut ea refutemus, quæ ad idem de Spiritu S. persuadendum attulerunt, quatenus, videlicet, veritatis defendendæ gratia, necessarium esse judicaverimus. Id quod mox, Deo juvante, quam brevissime facere conabimur.

CAPUT X.

In quo breviter refelluntur argumenta omnia pro personali Spiritus S. divinitate ab Adversariis allata.

ADversarii ut probent: Spiritum S. esse eundem Deum, qui est Deus Pater, licet persona ab eo distinctum, eadem via id facere aggrediuntur, qua idem antea de Dei filio persuadere omni cognatu tentarunt; & non modo totidem, sed easdem argum. classes faciunt, præter unam. Nam illius loco, quæ, cum de Filio Dei est actum, Sibyllarum testimonium continebat, aliam reponunt, quæ argumenta continet ducta à majoritate Spiritus S. supra Christum, quatenus est homo.

Ad hæc omnia, ut brevissime quidem, sed tamen quantum satis esse possit, respondeamus; nihil est opus singula recensere ac refellere, cum propter id, quod ad multa jam superius, cum de divinitate Christi ageretur, responsum est: tum vero quia unica responsione omnia, præter Patrum auctoritates & visiones ac miracula, simul dilui queunt. Quo tamen, etiamsi ad singula respondere vellemus, semper fere tota disputatio tandem redigeretur. Responsio est, Spiritui quidem sancto ea tribui, quæ unius Dei sunt propria: nimirum quia virtus sit atque efficacia Dei: unde etiam, quod Spiritus S. facit, Deus ipse meritissimo facere dicitur; sed hoc tamen non satis esse ad sententiam Adversariorum probandum, nisi aperte demonstretur, Spiritum Sanctum, sive istam Dei virtutem & efficaciam, esse personam ab ipso Deo, cujus spiritus & efficacia est, distinctam. Nam quod in testimoniis sacris, quæ Adversarii citant, Spiritui S. actiones tribuuntur, & ea, quæ personarum sunt propria; ex hoc nihil concludi potest, cum aliis rebus, quas personas non esse constat, similiter in Scripturis Sacris actiones tribuantur, & ea, quæ sunt propria personarum. Cujus rei plenissimam fidem facere potest vel locus ille Pauli 1 Cor. 13. à 4. usque ad 8. ubi perpetuo de charitate, tanquam de persona aliqua loquitur, illi permulta tribuens quæ revera non nisi in personam cadunt. Quod si quis dixerit, satis constare, Paulum eo in loco figurate loqui, &, Charitatis nomine, eum intelligere, qui charitate sit præditus, quatenus ea est præditus; Respondebo, cum Spiritus Sanctus sit Spiritus Dei, certumque sit alioqui, spiritum alicujus personæ non posse esse personam ab ea, cujus est spiritus, distinctam, non minus constare. cum Spiritui Sancto ea tribuuntur, quæ personæ & simul ipsius Dei sunt propria, nihil aliud intelligendum, nomine Spiritus Sancti, esse, quam ipsum Deum spiritu suo, id est, virtute atque efficacia sua, agentem atque operantem.

Sed instabit adhuc aliquis & dicet. hoc fieri non posse, cum non uno in loco, maxime vero cap. 12. prioris ad Cor. inducatur Spiritus Sanctus agens atque operans distincte ab ipso Deo: qui similiter ibidem agens atque operans eadem in re inducitur. Respondeo, cum non omnia, quæ agit atque operatur Deus, per Spiritum Sanctum agat atque operetur; propterea in eadem etiam actione & operatione, licet proprie loquendo ipse Deus tantum sit, qui agit, atque operatur, Spiritum Sanctum ab ipso Deo distingui; præsertim cum ipse Spiritus Sanctus, per quem Deus agit atque operatur, diversimode considerari possit. Similitudine ad locum istum 1 Cor 12. accommodata utemur, ut melius intelligi tota res queat. Sit aliquis vir princeps dives ac locuples, qui plurima dona inter eos, qui ejus imperio subjiciuntur, aliqua peculiari in re sibi obedientes, distribuat, eaque varia ac multiplicia, vestes, vasa, supplectilem, equos, currus, arma, &c. Poterit sane quis merito dicere, diversa hic diversis donari; sed tamen unam eandemque esse liberalitatem quæ unicuique pro arbitratu suo largiatur: unum eundemque esse virum principem, qui horum omnium donorum sit auctor, etiamsi nec liberalitas ista sit persona aliqua, nec, proprie loquendo, ipsa liberalitas quidquam agat, sed vir ipse princeps tantum liberalitate ista sua. Quæ propterea singulariter notari hic ac nominari potuit, quia aliud quoddam genus est hoc liberalitatis ab ea, qua idem vir princeps (verbi gratia) pauperibus & egenis subvenit. Sicut aliud quoddam genus Spiritus Sancti est, per quem Deus Christo credentes sibique hac in re obedientes variis donis afficit, ab eo, per quem (exempli caussa) sui cognitionem humano generi largitur. Unde fit, ut ejus, in loco isto, apud Paulum singularis mentio fiat & ab ipso Deo distincta, quamvis revera persona aliqua non sit. Mente vero tenendum est, quod ab initio diximus, Spiritum Sanctum esse virtutem atque efficaciam Dei, id quod ex his locis constat, Ephes. 3. 7, 20. 2 Petr. 1. 3. & aliis similibus; in quibus si, virtutis aut efficaciæ seu operationis divinæ loco Spiritum Sanctum reponas, videbis, nullam prorsus sententiæ differentiam induci, & idem plane esse ac si hoc nomen pro illis ubique scriptum fuisset. Nec tamen omnis virtus & efficacia Dei, ut antea innuimus, Spiritus Sanctus est, sed ea tantum, qua res aliquomodo sanctificantur; quamvis alioqui Spiritus Dei nomine appelletur, Sancti epitheto non adjuncto, quælibet Dei virtus & efficacia; ut, cum apud Esaiam Esa. 40. 7. legitur, exarescere herbam & cadere florem, cum Jehovæ spiritus sufflaverit in eum: aut, cum Deus ipse dicit, se replevisse Beseleel filium Uri Dei spiritu; cum tamen ibi non agatur nisi de scientia artis mechanicæ divinitus illi homini datæ, Exod. 31. 3. Adde, quod per antithesim quodammodo Spiritus Sancti, Spiritus Dei malus nonnunquam in Sacris Literis legitur, ut 1 Reg. 18. 10; & 19. 9. Nam Spiritum Sanctum contra, interdum spiritum Dei bonum vocari, testantur hæc loca Psal. 14. 2. x. 2. Esdr. 9. 20. Quid est autem spiritus Dei malus, nisi

nisi vis & efficacia divina, qua nimirum homines torquentur, & in reprobum sensum dantur, aut alia ratione affliguntur? Sic vides, ut dixi, Spiritus Dei nomine quamlibet Dei vim atque efficaciam significari posse, non modo eam quæ Spiritus Sanctus appellatur; quam etiam varie posse considerari ac distingui, paulo ante indicavimus. Quoniam vero virtus ista atque efficacia divina, qua res aliquo modo sanctificantur, longe aliis præstat, estque Dei maxime propria, eamque (nempe quia Deus ea, præter alias omnes, frequentissime utitur) sæpissime in Sacris Literis commemorari necesse est; propterea fit, ut, Dei Spiritus, aut simpliciter etiam Spiritus nomine, Spiritus Sanctus significetur: Et prosopopoeiæ, ac metonymiæ sunt hic admodum frequentes. Alioqui nulla causa est, cur Spiritus Sanctus persona censeri debeat magis, quam alii Dei Spiritus, qui omnes similiter virtus sunt atque efficacia Dei. Virtutem autem aut efficaciam alicujus, personam esse ab eo distinctam, nemo impossibile esse non videt. Cæterum Spiritum Sanctum non quocunque modo acceptum esse personam, immo frequentissime, Spiritus Sancti nomine, in scriptura personam non intelligi, omnes fateri coguntur; cum palam sit, Spiritum Sanctum vocari dona ipsa coelestia ac divina, idque in Sacris Literis usitatissimum esse. Verum ne tum quidem personam esse, cum in potiorem sensum accipitur, præter ea, quæ jam dicta sunt. probatur, ni fallor, satis evidenter hac ratione. Spiritus Sanctus in potiorem sensum acceptus, naturaliter in ipso Deo est. Alioqui non potuisset Paulus 1 Cor. 2. 10, Dei Spiritum (qui idem ibi sine dubio est, quod Spiritus Sanctus in potiorem sensum acceptus) comparare cum hominis spiritu, qui naturaliter est in homine. Sic enim ait, *Quis hominum scit, quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis, qui in ipso est? Ita & quæ Dei sunt nemo cognovit, nisi Spiritus Dei.* Atqui, si Spiritus Sanctus de quo loquimur, in ipso Deo est naturaliter, Deus autem ipse, in quo est, persona ut sit necesse est, sequitur, Spiritum Sanctum istum non esse personam. Aliter enim una persona in alia naturaliter esset; idque non reciproce; cum Deus vicissim in Spiritu Sancto esse eo modo, quo in ipso Spiritus Sanctus est, nullo pacto dici possit. Est siquidem Spiritus Sanctus in Deo, quatenus Dei est. Deus autem non est Spiritus Sancti eo sensu, quo Spiritus Sanctus Dei esse hoc loco dicitur. Verum unam personam in alia naturaliter esse, præsertim haud reciproce, nulla ratione fieri potest. Jam Deum, in quo Spiritus Sanctus est, seu cujus est, esse personam, declarat Paulus, cum, loco supra citato, proxime antecedente versiculo ait 1 Cor. 2 10, *Nobis autem Deus revelavit per Spiritum suum.* Revelare enim est actio. Actiones autem sunt personarum seu suppositorum. Neque vero hic ulla prosopopoeia aut metonymia esse potest, sed necesse est ut maxime proprie Deo ista actio revelandi tributa fuerit: ut omnes fatentur, cum ne cogitari quidem possit, cui magis aut æque proprie ea tribui queat.

Credo, me satis ostendisse, Spiritum Sanctum non esse personam, non magis, quam aliæ vel proprietates vel effecta Dei, sint personæ; cum nihil sit aliud, quam peculiaris quædam virtus & efficacia Dei. Quæ si, ut ipsius Dei proprietas, & via, per quam agit, consideratur & accipitur; figuræ metonymiæ aut prosopopoeiæ accommodatissimus est locus: Et metonymiæ quidem, si, Spiritus Sancti nomine, ipse Deus cujus est spiritus, quique per eum agit, significetur: Prosopopoeiæ vero ut quando Deus per Spiritum Sanctum agit, ipsi Spiritui Sancto, Dei actio tribuatur. Sin autem hæc virtus & efficacia Dei consideratur & accipitur ut res, in quibus agit, ab ipsa afficiuntur; utrique isti figuræ similiter aptissimus est locus. Quandoquidem commodissime per metonymiam is, qui à Spiritu Sancto aliquo modo affectus, quidpiam agit, quatenus id agit, Spiritus Sanctus, seu Spiritus Dei metonymice dici potest, ut factum est apud Paulum, cum ait 2 Cor. 5. 10, Spiritum (subaudi Dei) omnia scrutari, etiam profunda Dei. Ubi, Spiritus Dei nomine, sine dubio intellexit hominem Spiritu Dei præditum, quatenus videlicet ab isto spiritu afficitur. Simili metonymia vidimus antea esse usum, cum de charitate loqueretur 1 Cor. 8. Jam per prosopoeiam ipsi Spiritui Sancto actionem tribui, quæ ipsius spiritus ope ab homine fiat, adeo est proclive, ut nihil magis. Hac certe figura Paulus, quod ipse gratiæ divinæ ope egerat, non modo gratiam divinam egisse ait, ei tribuens, quod laboraverit, sed seipsum laborasse negat; cum tamen nemo ignoret, Dei gratiam non esse personam.

Sed finge, Spiritum Sanctum esse personam à Deo Patre distinctam (quod tamen ut à veritate, sic etiam ab omni verisimilitudine abhorret) nunquid hinc continuo sequetur ipsum esse eundem Deum cum Deo Patre? Nullo modo; cum huic rei, ut, scilicet plures personæ eandem numero essentiam habeant, propter contradictionis implicationem, tota natura reclamet, ut supra alibi est indicatum: & ex altera parte nihil vetet, quominus Deus cum re creata ea, quæ alioqui ipsius Dei sunt propria, communicare dignatus fuerit. Hic enim nihil cui tota natura reclamet, nihil, inquam, quod contradictionem implicet, invenies. Ubi id tamen singulariter, non sine causa animadvertendum est, nusquam, ni fallor, in Sanctis Literis Spiritui Sancto diserte tribui, quod quidquam creet, sed Dei Spiritu, seu per Dei Spiritum alicubi fortasse creatas res dici, tanquam, videlicet, instrumento seu per instrumentum. Nam locus Jobi 33. 4, ab adversariis citatus, non *creavit*, sed *fecit*, habet. Adde, quod non ubicunque Dei Spiritus nominatur, ibi Spiritus Sanctus est intelligendus; ut ex iis constare potest, quæ supra disputavimus.

Quod si una cum adversariis dicas, fieri non posse, ut Spiritus Sanctus sit creatus, quin Christus sit minor, ut res creata est, aliqua alia re creata, cum, quatenus Christus res creata est, Spiritu Sancto minor esse deprehendatur: satis autem constare idque nos ipsos constanter asserere, Christum, quacunque ratione, omni re creata majorem, id est, præstantiorem esse. Respondeo (& interim hanc novam, quam hic Bellarminus † excogitavit, argumentorum classem dissolvo) negans, Christum, ut rem creatam, Spiritu Sancto minorem esse; si modo statuatur, Spiritum Sanctum esse personam. Nec testimonia, quæ adversarii ad id probandum attulerunt, quidquam probant, tum propter alia, quæ deinceps dicentur, tum vero propter hanc causam: Videlicet, quod omnia ista testimonia de Christo loquuntur, antequam glorificatus fuerit, & in dextera Dei collocatus. Atqui nos, cum dicimus, Christum licet rem creatam absolute omnibus creatis rebus esse præstantiorem, intelligimus de Christo jam glorificato & in Dei dextera collocato, nec aliter loquuntur ipsæ Sacræ Literæ Hebr. 8. 9. quæ eum, dum adhuc mortalis fuit, minorem Angelis fuisse tradunt, aliqua saltem ratione. Adde, quod aliquot ex istis testimoniis sunt, de quibus dici merito possit, etiamsi Spiritus Sanctus sit persona, tamen in illis non agi de Spiritu Sancto persona, sed (ut adversarii ipsi de Dei sapientia loquentes, nisi quid aliud obstet, dici posse ostendunt) de Spiritu Sancto seu Spiritu Dei, qui ipsius Dei essentialis est Spiritus. Nam alioqui etiam ante ostensum est, necesse esse confiteri, Spiritum Sanctum non quocunque modo acceptum esse personam. Præterea quædam sunt ex istis testimoniis, in quibus creditum est ab adversariis id Spiritui Sancto tribui, quod tamen ipsi Deo aperte vel tacite, à Spiritu Sancto distincte nominato, omnino tribuitur. Cujusmodi est locus ille Esai. 61. 1. Luc. 4. 18, quemadmodum docuimus supra in responsione ad secundum argumentum secundæ classis argumentorum pro eadem cum Patre Filii Dei divinitate: & ille Rom. 8. 11. Ubi necesse est Bellarmini * & Vujeki † supinitatem (ut sic loquar) mirari;

* Tom. 1. col. 158. C. * Cap. 20. Bell. Tom. 1. col. 354. A. † Vuj. p. 783.

cum

cum unicuique legenti apertissimum sit, ibi non quidem ipsi spiritui, sed ei, cujus est spiritus, id est, Deo tribui resuscitationem Jesu à mortuis. Quod porro attinet ad reliqua testimonia, locus primus omnium allatus, Esai. 48. 16, ut alibi supra monuimus, sic legi ex Hebræo potest, *Dominus Deus misit me, & spiritum suum*, ut vertit Castellio. In loco Hebr. 9. 14, in Græco non habetur, *per Spiritum Sanctum*, sed *per Spiritum æternum*, quod non significat, Christum à Spiritu Sancto impulsum fuisse ad seipsum offerendum (etiamsi hoc alioqui sit verum, nec tamen Christum hominem minorem Spiritu Sancto esse doceat) sed rationem, secundum quam Christus seipsum obtulit, non esse legalem & temporariam, sed spiritualem atque æternam. Vide ejusdem Epist. 7. 16. & 28. Jam, quod Christus ex Spiritu Sancto fuerit conceptus, hoc non ostendit, Spiritum Sanctum ejus conceptionis fuisse auctorem, sed instrumentum seu instrumentalem causam tantum. Verum nihil vetat, quin opus aliquod sit longe præstantius, quam instrumentum, quo factum fuit. Immo raro aliter accidit. Similiter quod Christus in Spiritu Dei ejecerit dæmonia, nullo modo ostendit, Christum isto Dei Spiritu esse minorem. Potuit enim Christus Spiritu isto ad dæmonia ejicienda, tanquam instrumento sibi divinitus concesso, uti. Atqui instrumenta iis; qui ipsis utuntur, quantumvis excellentia & animata, non quidem majora, absolute etiam considerata, sed minora esse solent. Quod si ratiocinatio adversariorum valet, Deus ipse minor est spiritu suo seu fortitudine spiritus sui. Legitur enim Esai. 11. 15. de Deo, *Et levabit manum suam super flumen in fortitudine spiritus sui*: immo vero minor, quam ventus aliquis vehemens (de quo etiam multi locum istum Esaiæ exponunt) scriptum est enim Psal. 47. 8. similiter de Deo, *In spiritu vehementi conteres naves Tharsis:* Denique ex eo, quod, blasphemia in Spiritum Sanctum non remittatur, blasphemia vero in Christum hominem remittatur, non sequitur, Christum hominem esse minorem Spiritu Sancto. Alioqui aut sequeretur, blasphemiam in Deum Patrem non remitti, aut Deum Patrem similiter esse minorem Spiritu Sancto. Quod Deus Pater sit minor Spiritu Sancto, nemo est, qui vel cogitare quidem non horreat. Quod autem blasphemia in Deum Patrem non remittatur, sicut remittitur blasphemia in Christum hominem, nemo fortasse unquam dixit. Et præter exempla multa eorum, qui in Deum blasphemi fuerant, & ad ipsum sunt conversi, & consequenter blasphemiæ suæ veniam impetrarunt, quæ quotidiana sunt; talem blasphemiam remitti, docet abunde idem locus apud Marcum, quem adversarii ex Matthæo citarunt. Sic enim apud Marcum legitur Marc. 3. 28. *Omnia dimittentur filiis hominum peccata, & blasphemia, quibus blasphemaverint. Qui autem blasphemaverit in Spiritum Sanctum &c.*

Patet igitur (ni fallimur) etiamsi adversarii evincerent, Spiritum Sanctum esse personam (quod tamen nunquam facient) non tamen eos evicturos eum esse unum & eundem Deum cum Deo Patre, seu non esse rem creatam. Nam quod ajunt, fieri non posse, ut in præcepto Christi Apostolis dato de baptismo, creatura cum creatore conjungatur, quod argumentum eandem vim habet (si quam tamen habet) ad probandum similiter, Dei filium non esse rem creatam; Respondeo, immo in Sacris Literis res creatas interdum cum creatore conjungi, idque in re, quæ non minoris sit momenti quam baptismus; cujusmodi est timor & fides. De timore habes testimonium 1 Reg. 12. 18. *Et timuit omnis populus nimis Dominum, & Samuelem:* de fide vero Exod. 14. 31, ubi secundum veritatem Hebraicam legitur, *Et timuerunt populus Jehovam, & crediderunt in Jehova, & in Mose servo ejus.* Nihil igitur impedit, quominus res creata cum creatore conjungatur, etiam in rebus maximis, & quæ ad ipsius creatoris cultum pertinent. Semper enim in promptu est conveniens discrimen, eadem ipsa in re, agnoscere inter creatorem & creaturam; prout totius religionis & divini verbi analogia requirit. Jam quod ad ipsum baptismum attinet, posse quem in creaturam (quod idem est, quod in nomen creaturæ) baptizari, docet Paulus, cum ait, Israëlitas baptizatos fuisse in Mosem, nec ulla causa est, cur, si simpliciter in Mosem baptizati fuisse dicuntur, 1 Cor. 10. 2, non potuerint ac possint dici baptizati fuisse in Deum & in Mosem. Immo conjunctio hæc Dei cum creatura tolerabilior est multo, quam, cum soli creaturæ id tribuitur, quod Dei proprie est, non autem creaturæ. Neque enim ex conjunctione ista colligitur æqualitas inter Deum, & creaturam, sed tantum quod utrique idem conveniat: verum Deo, ut principio & fini omnium rerum: creaturæ autem, ut ipsius Dei ministro, aut etiam secundæ causæ ab ipso ordinatæ. Sic igitur per conjunctionem istam, & ad Deum rem pertinere exprimitur, & ipsius prærogativa nullo negotio intelligitur. Neutrum autem horum fit, cum creatura sola nominatur. Tunc enim totum illi videtur tribui. Nihil igitur incommodi est in præceptione illa Matth. 28. 19, *Baptizantes in nomine*, (seu potius *in nomen*) *Patris, & filii & Spiritus Sancti*, etiamsi Pater solus sit creator, filius autem & Spiritus Sanctus, creaturæ. Et conjunctio ista creatoris cum creaturis in baptismo, multo tolerabilior videri debet, quam, cum baptismi in creaturam simpliciter fit mentio; ut apud Paulum fieri paulo ante ostendimus. Hæc dicta sint ad adversariorum ratiocinationem refellendam: non autem quasi nos arbitremur, Spiritum Sanctum esse creaturam; quem jam diximus, in potiore sensu acceptum, non modo virtutem esse quandam & efficaciam Dei, verum etiam in ipso Deo naturaliter esse, in quo nihil creati esse potest.

Superest ad Patrum auctoritates & visiones ac miracula, indeque ducta argumenta aliquid respondere. Verum, quæ jam respondimus, cum de divinitate filii Dei disputaretur, satis pro responsione esse possunt hoc quoque in loco: præsertim, cum hic argumenta ista multo minus ponderis habeant. Namque ante concilium Nicænum rara admodum, quæ controversa non sint, Patrum istorum testimonia extant, quæ, quod ad Spiritum Sanctum attinet, non dicam adversariis faveant, sed nobiscum prorsus non faciant. Visiones vero & miracula ista sive vera sive falsa sint, cum ea contra Arianos extiterint, non ad quæstionem de Spiritu Sancto, sed de filio Dei, & potius, ut ante dictum est, ad Arianos ipsos detestandos quam ad sententiam Homousianorum comprobandam, omnino pertinent. Nulla enim alia, præter jam ante à se relata, hic adversarii commemorant.

Jamque nobis tandem videmur, Deo adjutore, planum fecisse, nihil à Bellarmino & Vujeko fuisse allatum ad confirmandum communem errorem de una & eadem filii ac Spiritus Sancti cum Deo Patre essentiali ac personali divinitate, quod quidquam soliditatis habeat. Et speramus, si quis in hanc Refutationem nostram inciderit, eamque perlegerit, facile agniturum, veritatem à nobis omnino stare; qui illum unum Deum nullum alium, nisi Domini nostri Jesu Christi Patrem, esse contendimus & asseveramus. Quocirca supervacaneum esse arbitratus sum ultimam partem Vujekani libelli, & disputationis Bellarminicæ adversum nos, refellere; in qua respondent ad argumenta, quæ ajunt soleri afferri contra divinitatem (nempe quam ipsi asserunt) filii Dei, & Spiritus Sancti: etiamsi mihi argumenta ista valde probarentur. Nunc, cum majore ex parte mihi non probentur, nulla causa est, cur à responsionibus adversariorum ea defendere debeam. Tametsi alioqui magna hic nihilominus sese offert occasio, responsionibus istis refellendis, sophismata adversariorum patefaciendi, & imperitas ac parum Theologicas divini verbi, quibus utuntur, explicationes palam traducendi. Si Deus unquam tantum otii & bonæ valetudinis dederit, ut quemadmodum animus est, aliquando actoris partes, in hac de divinitate quæstione, ipsi sumamus; spero, me, eodem ipso Deo favente, ejusmodi pro

sen-

sententia nostra argumenta & rationes ex Sacris Literis petitas collecturum, easque eodem tempore adversus omnes Impugnationes ita præmuniturum, ut fortasse piis hominibus & divinæ veritatis amore incensis, si præsens hic noster labor cum isto, quem futurum speramus, conjungatur, parum admodum ad plenam hujus rei tractationem desiderandum esse videatur. Interim summas atque immortales Deo & Christo gratias ago, quod inter varias cum animi curas, tum maxime corporis perpetuas afflictationes, tantum alacritatis & virium mihi dederis, ut hanc Refutationem, idque haud sane longo temporis spatio, ad finem perducere potuerim. Ipsi honor, gloria & imperium in omnem perennitatem. Amen.

Finis Refutationis libelli Jac. Vujeki de divinitate filii Dei, & Spiritus Sancti.

AD LECTOREM.

DUm hujus operis Latina hæc editio anno superiore cœpta, nescio quas ab causas diu intermittitur, prodiit liber Martini Smiglecii Jesuitæ Polonicus de divinitate æterna, seu potius, quæ ante omne ævum fuerit, filii Dei. In quo libro ad pleraque respondetur, quæ in hac Refut. jam antea Polonice edita in contrariam partem disputantur. Quam quidem responsionem animus est aliquando diligenter refellere; quod videantur istius hominis sophismata, aliqua saltem ex parte, apud homines imperitos fidem facile inventura. Interim tamen operæ pretium est visum gustum aliquem tibi præbere rationis ac modi, quem Smiglecius respondendi tenet; ut vel hinc statuere possis, quanti ipsius dicta sint æstimanda. Gustum autem hunc tibi præbebimus ex iis, quæ in ipso respondendi initio scribit; ut intelligas, ipsum sibi hoc unum videri proposuisse, non ut revera responderet, sed, ut respondisse quoquo modo videri posset.

Initium igitur respondendi Smiglecius facit ab afferendo testimonio, quod quidam ex ipsius symmystis ac magistris putant se habere in verbis Zachar. 2, ad probandum, quod Christus sit ille unus Deus Israëlis. Hoc autem testimonium plurimi omnino Smiglecius facere videtur. Quemadmodum etiam ex ipsius Novogrodlensi cum Licinio nostro disputatione intelligi potest, & propterea ægerrime fert, in Refutatione nostra illud tam diligenter ac copiose dilutum fuisse. Cumque nihil solidi haberet, quo Refutationis dicta refelleret, ad calumnias & sophismata se convertit; ex quibus breviter hic pleraque indicabimus; plenam hac ipsa in parte Refutationis defensionem in illud tempus rejicientes, cum ipsa Refutatio, Deo volente, ab omnibus ipsius impugnationibus defendetur.

1. Primum itaque evidenter calumniatur Smiglecius, dum sui libri pag. 34, & 35. asserit, in Refut. nostra Angelum qui verba illa apud Zachariam dicit, increpari seu objurgari, propterea, videlicet, quod in ea, inquam, Polonica pag. 137. (id quod in hac Latina legitur pag. 176) dicatur, Angelum istum voluisse, ut alter Angelus, & Zacharias qui aderant, certo ex ipsius verbis scirent, seipsum à Domino exercituum ad Gentes missum iri, idque ut voluerit necesse fuisse, alioqui omnino tacere illum debuisse. Quantumvis enim sinistre quis hæc Refutationis verba accipiat, nunquam concludi poterit, hic Angelum istum objurgari, aut increpari, sed tantummodo, quid illi omnino faciendum fuerit, doceri. Ubi nihil penitus vel absurde vel audacter dictum animadverti potest: præsertim cum Refutationis verba non absolute accipienda sint, sed eo posito, quod antecedit, nempe, Angelum istum voluisse dicere, se missum iri à Domino exercituum. Nam certe hoc pacto necesse est, ut simul voluerit id ab iis qui aderant, intelligi. Alioqui, quid quæso istud dicere attinuisset? De hoc enim uno prorsus tacendo agitur, cum dicitur, Angelum alioqui omnino tacere debuisse. Ut quilibet æquus ac diligens lector per se ipse facile intelliget ac judicabit.

2. Pergit autem Smiglecius calumniari, cum pag. 35. ait, in Refutat. discedi à scriptura, seu scripturæ aliquid objici, eo quod dicatur. etiamsi fortasse ubique alibi apud Prophetas post verba ista, *Sic dicit Dominus exercituum*, ipse Dominus exercituum, ex sua ipsius persona loquens inducatur; tamen id hoc loco fieri nullo modo potuisse. Primum enim hic nihil aliud fit, nisi rationibus ostenditur (affert siquidem Refutatio diserte sui dicti rationem) non potuisse hoc loco id servari, quod alibi servari solet in scriptura. Deinde hic quoque non absolute & simpliciter Refutationis verba sunt accipienda, sed similiter eo demum posito, quod Angelus dicere voluerit, se à Domino exercituum missum iri. Etenim scopus Refutationis in prædictis verbis est, non quidem probare, Angelum id dicere voluisse: sed si dicere voluit, quid hoc secum attulerit, demonstrare, & consequenter docere, neminem mirari debere, si aliquid hic alioqui inusitatum fieri contingat. Nam, quod id Angelus omnino dicere voluerit, satis ostenditur, cum non una ratione concluditur, fieri non posse, ut in verbis illis, *Post gloriam misit me, &c*, ipsemet Dominus exercituum, loquens inducatur. Satis enim alioqui constat, Angelum esse, qui loquitur. Et hoc pertinet ad confirmanda pariter quæ diximus de superiore calumnia.

3. Sed nec à calumnia abest id, quod Smiglecius pag. 37. scribit, addi videlicet scriptura in refutatione voculam *quod*. Neque enim proprie id addi scripturæ dici potest, quod, quamvis in ipsa scriptura non diserte expressum, subaudiendum tamen, idque ex frequente ipsius scripturæ usu contenditur; præsertim cum testimonio viri docti & neutiquam in eo, de quo agitur, suspecti confirmatur. Cujusmodi certe est testimonium Joh. Tosarrii, quod in margine adscribitur. Ubi quidem dicitur, Tosarrium addere similiter particulam *quod*. Sed tamen additio ista non ita accipienda est, quasi aliquid ipsi scripturæ addatur, sed tantum verbis in ea diserte expressis. Ad scripturam enim ipsam non modo verba in ea diserte expressa, sed etiam illa, quæ subaudiuntur, omnino pertinent.

4. Has Smiglecii calumnias sequitur ejusdem turpe sophisma, id est, crassissima fallacia (quam vocant) ignorationis Elenchi, dum eadem pag. 37. ait; in Refutatione dici, nisi pronomen *me* in verbis illis *misit me*; ad Angelum referatur, non appariturum, quem Deus exercituum miserit. Sic enim verba Refutationis recitat: cum tamen in ipsa Refutat. pag. 137; ad finem ita ad verbum legatur, *quod alioqui non esset nominatus ille qui missurus esset; nec appareret, quis miserit.* Fuit nimirum hujus rationis apud ipsum Smiglecium tanta vis, ut cum eam aliter declinare non posset, aliam quodammodo ei oppositam satis sane confidenter pro ipsa supposuerit: hancque suppositiriam & plane futilem pro ipsa vera & probabilissima sibi refellendam, hoc est, cum sua ipsius inani umbra, sibi pugnandum statuerit

5. Quoniam vero in Refutatione, dum error insignis Bellarmini & Vujeki ostenditur; qui in verbis illis hujus apud Zachariam loci, *qui vos tangit, tangit pupillam oculi ejus*, loco *ejus*, corruptiores Latinos codices secuti, legunt *mei*. Quoniam, inquam, dum hic istorum error arguitur, simul docetur, vel ex hoc, quod non *mei*, sed *ejus* ibi legatur, constare posse, ipsum Dominum exercituum loquentem non induci; Hic Smiglecius ait, in ipsa Refut. affirmari, sæpius apud Prophetas

Prophetas Jehovam de seipso in tertia persona loqui; itaque ratiocinationem istam, ipsius Refut. testimonio nihili esse. Atqui hoc ingens est Smiglecii sophisma: cum enim dicit Refutatio, Jehovam de seipso in tertia persona loqui, intelligit (ut ex ipsius verbis manifestum est cum ait, apud Hebræos antecedens pro relativo solere usurpari) Jehovam seipsum, Jehova tantum nomine expresso, in tertia persona nominare solere, non autem simplici relativo tertiæ personæ seipsum significare. Quamquam enim in S. L. observatum est, nonnunquam etiam relativum pro antecedente usurpari; non tamen ullo pacto fieri posse credendum est, ut relativum tertiæ personæ ipsum loquentem significet. Insolentissima enim prorsus esset ista sermonis figura; quam nec sacræ nec profanæ litteræ, ut arbitror, unquam usurparunt.

Allatus postremo fuerat in Refutatione pro exemplo similis loquendi modi, ubi scilicet ipsis tantum expressis verbis non sit omnino inhærendum, atque adeo, quemadmodum in Zachariæ loco, Jehova seu Dominus loquens videatur induci, cum tamen revera non inducatur, locus apud Hieremiam cap. 27. in ipso initio. Ubi sic legitur: *In principio regni Joakim filii Josiæ regis Juda, factum est verbum istud ad Hieremiam à Domino dicens, Hæc dicit Dominus ad me, Fac tibi vincula, &c.* Videntur enim hic omnino verba ista, *Hæc dicit Dominus ad me*, &c. dici ex persona Domini proxime antea nominati, ita ut pronomen Me istum Dominum referat, ad quem alius, qui similiter sit Dominus, dixerit, *Fac tibi vincula*, &c. non secus atque in Zachariæ loco videantur verba illa, *Post gloriam misit me*, &c. esse verba ipsius Domini exercituum, qui proxime antea nominatus est. Et tamen certum est, ista apud Hieremiam, esse verba non Domini, sed alterius, id est, ipsius Hieremiæ. Quare mirum videri non debet, si apud Zachariam quoque, verba illa non quidem Domini sint, sed alterius, id est, ipsius Angeli, qui ibi loquens inducitur. Ad hoc Smiglecius respondet, hanc esse puerilem rationem: quandoquidem verba illa, *misit me ad Gentes*, apud Zachariam sunt Domini exercituum; & propterea illud *me* de Domino exercituum exponitur: Contra vero apud Hieremiam verba illa, *Hæc dicit Dominus ad me*, non sunt verba Domini exercituum, sed Prophetæ & propterea illud *me* exponitur non quidem de Domino exercituum, sed de Propheta. Potuitne quidquam vere puerilius responderi? potuitne crassius sophisma afferri & evidentior Principii (quod ajunt) petitionis fallacia committi? Quid enim aliud revera contenditur, nisi, utrum verba illa apud Zachariam sint nec ne ipsius Domini exercituum? Cur vero audet Smiglecius asseverare, verba ista apud Zachariam esse ipsius Domini exercituum? Nonne quia proxime antecedit, *hæc dicit Dominus exercituum*? Atqui similiter apud Hieremiam proxime ante verba illa, *Hæc dicit Dominus ad me*, scriptum est, *Factum est verbum illud ad Hieremiam à Domino dicens*; post quæ aut similia verba, non minus, quam post illa *Hæc dicit Dominus*, solent quæ sequuntur, esse verba ipsius Domini, cujus rei apud eundem Hieremiam & alios Prophetas haud rara exempla habes: apud Ezechielem vero frequentissima. Itaque appositissimum est exemplum istud ad ostendendum, verba, quæ apud Zachariam leguntur, *Post gloriam misit me ad Gentes*, posse ita accipi, ut ab ipso Domino exercituum prolata esse minime intelligantur; non tamen à Propheta dicta censeantur, quemadmodum Smiglecius hic pag. 39. (quod pro nova ipsius calumnia haberi potest) Refutationem dicentem facit: sed, ut in ea diserte dicitur, ab Angelo, ex sua ipsius persona, loquente. Quod multo probabilius est; quam ut apud Hieremiam ipse Propheta ex sua ipsius persona loquatur. Hieremias enim jam loqui eo in loco minime inductus fuerat; Angelus vero apud Zachariam jam inductus fuerat, adeo ut simplici subauditione particulæ Quod, & sic Grammatica ipsa non omnino spreta (solet enim, ut dictum est, particula ista in Sacris Literis sæpius subaudiri) planissimum fiat, Angelum ex sua ipsius persona, quid Dominus exercituum dicat, recitare: Apud Hieremiam vero oporteat Grammaticæ considerationem penitus abjicere, si Hieremias ipse, ut quidem necesse est, verba illa dicere censendus sit.

Vides lector, quot vel calumnias, vel sophismata (nec tamen omnia, quæ aut sophistice aut per calumniam hoc uno in loco scripsit, indicavimus) novit Smigl. in uno tantum argumento asserendo colligere. Quare ejus librum caute legere ex his paucis quæ in eo notavimus, disce: ac vale. die 17. Martii, 1595.

HIERONYMUS à MOSKOROW MOSCOROWIUS

Christiano & erudito LECTORI.

TAndem prodit F. S. disputatio adversus collegium Jesuitarum Posnaniense. Qua notas suas Thesibus ejusdem collegii oppositas adversus Gabrielem Eutropium, qui patrocinium earundem thesium susceperat, vindicavit. Opus, in quo S. ingenium, judicium, eruditionem, & singularem in disputando dexteritatem, atque summum in modo cum Adversariis agendi candorem, spectare & intueri poteris. Etsi autem viri hujus is scriptorum genius sit, ut in singulis spectare hæc possis, tamen in hoc opere se ipsum quodammodo S. superasse videri queat. Cujus etiam de hoc ipso opere judicium reticendum minime videbatur. Etenim facta quondam, eo superstite, ejus operis mentione, modestissime, qui mos viri fuit, dixit: nullum esse in operibus suis, quod minus sibi displiceat. Quo magis dolendum est, tum ob occupationes, tum ob quasdam caussas opus ejusmodi, in quo summa animi contentione elaborasset, ab illo absolvi & ad finem perduci non potuisse. Sed non est quod pluribus id tibi commendemus, ipsius species, dignitas, præstantia, utilitas, hoc longe uberius exequetur. Unum est quod te rogandum putem, erudite & Christiane lector, ut æquum auctori legendo te præbeas, quem hactenus multi eruditi sine ulla caussa persequuntur, nomenque illius indignissimis modis exagitare & traducere nihil verentur; & animos multorum, qui auctoritate potius aliorum nituntur, quam veritatis divinæ rationibus permoventur, contra auctorem nostrum incitare, exulcerare, & in dies magis ac magis exasperare non exhorrescunt: quantumque in ipsis est, ut hominis immerentis manes capitalibus odiis objiciant, annituntur. Sed viderint, quo jure hæc faciant. Illud tamen testari de eo libet, quod Vir fuerit ingenio prorsus admirabili, judicio peracri, divinarum literarum eruditione mirum in modum præstans, pietate insignis, humilitate & modestia Christiana in omni vitæ cursu conspicuus, candore eximio & prorsus singulari, & in quo omnia summa facile deprehendere posses. Priora illa excellenti naturæ bonitate viro illi summa contigerant, reliqua indefesso labore pararat. Ad quæ etiam adjutorem habuit virum incomparabilem, Lælium Socinum Patruum suum. Cujus viri quanta pietas fuerit, quanta rerum divinarum notitia, quanta eruditio & variarum linguarum cognitio, quantus cum doctissimis quibusque totius Europæ viris usus, quam stupendum ingenium, quantum judicium, id explicare oratione vires nostras longe superat. Et tamen quemadmodum idem olim, ita nunc noster auctor, licet tantus vir fuerit, eam gratiam pro laboribus & vigiliis suis à plerisque refert, ut illius proscindendi, insectandi, maledi-

maledictis & calumniis onerandi nullum faciant finem. Sed is genius summorum virorum, & optime de societate humana meritorum, semper fuit, ut pro maximis suis meritis, præter odia & insectationes multorum, amplius nihil referrent. Ille tamen Deus, qui innocentiæ & veritatis semper assertor & defensor est, & qui ab iis omnibus qui de humana societate præclare meriti unquam fuere, ejusmodi tempestates semper fere depulit, & ab iis viris, temporis, cujus veritas filia, tractu, proculdubio depulsurus: & cum eorum innocentiam, virtutem, & pietatem, tum veritatem suam in illustri & augusto admodum loco collocaturus est. Ea spes nos tenet, nec dubitamus, quin tandem sit, quo tendit, divina benignitate emersura. Nihil enim est tam occultum, quod non reveletur, ut ait D. Jesus Christus Servator noster. Vale & his fruere lector Christiane. Racoviæ 20 Maii. Anno Christi 1618.

Defen-

Defensio Animadversionum F. S.

In Assertiones Theologicas Collegii Posnaniensis de Trino & uno Deo, adversus GABRIELEM EUTROPIUM.

CAPUT I.

QUoniam Adversarius, antequam ad nostras Animadversiones oppugnandas descendat, quædam præfatur, quibus omnem fidem dictis nostris abroget, suis autem conciliet, non abs re fore duximus, si ea prius diluerimus, quam ad ipsarum Animadversionum defensionem accedamus.

Adversarii dicta.

1. Primum igitur, ait, hæreticos consuevisse opinionum suarum impietatem velaminibus scripturarum, seu velleribus ovium, contegere & adornare. Ad quod confirmandum & explicandum Vincentii Lirinensis hac de re multa verba, integro loco recitato, affert.

2. Hinc infert ex præcepto Johannis Apostoli 1 Joh. 4. 1. non esse credendum omni spiritui; sed probandos esse spiritus, an ex Deo sint. Probare autem spiritus (quod attinet ad rem, de qua agit) ita videtur interpretari, quod nihil sit aliud, quam cognoscere, ac certo deprehendere, eum, qui Sacris Testimoniis ad dogma aliquod probandum utitur, id bono, pio, sincero, & divino spiritu facere, non autem fucato & vestitu ovium cooperto, alicujus denique Satanæ, qui se transfiguraverit in angelum lucis.

3. Hoc autem quomodo à nobis, cùm nostris magistris credidimus, factum fuerit, quærit; &, quænam sit illa lux, per quam ipsorum spiritum aspexerimus, & probaverimus.

4. Deinde subjungit ipse rationem probandorum spirituum; & dicit, eos per Ecclesiæ spiritum probari. Quæ cum sit corpus Christi, certissimum est, illam non alio spiritu vivere, quam Christi.

5. Hinc autem colligit, cujuscumque hominis spiritum ab Ecclesiæ Spiritu discrepantem ex Deo non esse; idque exemplo Johannis Apostoli clarum esse ait *Omnis*, inquit Johannes 1 Joh. 4. 2. *spiritus, qui confitetur Jesum Christum in carne venisse, ex Deo est*. Hoc autem confitetur Ecclesiæ spiritus.

6. Postremo ait, nos, cum dicamus, Christum nihil aliud esse, quam hominem tantum, negare, eum in carne venisse, sed carnem venisse asseverare.

7. Hæc sunt ab ipso scripta ab initio primæ pag. usque ad finem septimæ. Ad quæ singula aliquid dicendum nobis est. Numerorum autem utrobique appositæ notæ, eorum, quæ dicemus, quid cuique Adversarii dicto respondeat, statim indicabunt. Atque hac eadem Adversarii dicta recitandi, eisque respondendi ratione, perpetuo deinceps utemur.

Responsiones.

1. Facile confidimus, solere hæreticos ad dogmata sua confirmanda scripturæ testimoniis abuti. Neque ad id cuiquam probandum, opus fuisse arbitramur Vincentii Lirinensis verba afferre. Sed idcirco potissimum ea ab Adversario sunt allata, quod in illis plurimum Patribus, quos vocant, & catholicæ cuidam Ecclesiæ tribuitur. A cujus, videlicet, decretis nullo modo liceat recedere; quicquid Sacræ Litteræ diversum docere videantur. Quamobrem dum id, quod dictum est, concedimus, interim ex altera parte monemus, eorum, qui, humana potius, quam divina auctoritate moti atque confisi, quidpiam in religione Christiana defendendum suscipiunt, hoc proprium esse, ut sibi viam aliquam ad Sacrarum Litterarum testimonia quoquo modo declinanda præmuniant. Jam vero. quia non dubium est, quin Adversarius Hæreticorum nomine eos omnes intelligat, qui ab Ecclesia Romana desciverunt, quam simpliciter Ecclesiam passim appellat; considerandum est, Christi monitionem illam Mat. 5. 17. *Attendite à falsis Prophetis*, &c. non satis recte ad istos omnes tacite ab ipso accommodari, etiamsi alioqui falsa dogmata docerent. Quemadmodum nec à Vincentio Lirinensi, quem ipse, videlicet, imitatur, sat recte ad homines istorum similes aperte accommodatur. Quidquid enim isti docent (de plerisque loquimur, deque iis, quos uterque ipsorum maxime intelligit) id non tanquam sibi singulari aliqua ratione divinitus patefactum docent: quod prophetarum est proprium. Sed ex ea patefactione divina id se colligere profitentur, quæ communis est omnium; ex ea nimirum quæ Sacris Litteris continetur. Ad quas interpretandas & explanandas nullum ejusmodi spiritum à Deo sibi datum affirmant, ut necesse sit ipsorum interpretationi, aut explanationi aquiescere, etiamsi ejus nullam rationem afferrent. Hoc enim revera est illorum, qui istos audacter hæreticos pronunciant, atque idcirco, in ipsos, quatenus falsa docent, Christi monitio illa recte convenire dicenda est. Sed isti cur sic, & sic hunc, & illum locum interpretentur, aut explanent, rationes perpetuo afferunt, easque sæpissime, ut ex iisdem Sacris Litteria desumptas; & aperta (ut ipsi quidem arbitrantur) testimonia indidem deprompta ad suam interpretationem, vel explanationem confirmandam proferunt; quibus moveri eos volunt, quos docere instituunt. Nec aliam præterea ob caussam sibi fidem adjungi, aut cupiunt, aut certe quærunt; ingenue confitentes, nisi hac ratione id, quod volunt, persuadere queant, nihil esse, cur ab omnibus rejici penitus, & derideri non possint ac debeant. Interim tamen asseverant, cum, se veritatem tenere, persuasum habeant, id à Deo profectum fuisse; cui nimirum omnia bona, maxime vero divinarum rerum cognitio, accepta referenda sunt. Sed hoc longe aliud est, quam id, quod Prophetas mentientium est proprium; cujusque & Lirinensis, & Adversarius homines istos insimulare voluerunt. Hoc enim ipsum non Prophetæ tantum, sed omnes & singuli, quotquot ad Dei ecclesiam pertinent, dicere ac præ se ferre & possunt, & debent.

2. Itaque Johannis præceptum de probandis spiritibus, cum is sine dubio de Prophetis seu veris seu falsis loquatur, non proprie ad eos pertinet, quos Adversarius hæreticos nominat. Vel si aliquo modo pertinet; atque, ut libenter fatemur, eis accommodari tamen potest; necesse est, ut illorum spiritus probare, aliud omnino sit, quam cognoscere, an bono & sincero, non autem malo & fucato quodam Spiritu Sanctas Literas

ras interpretentur. Hoc enim in iis, qui nullum divinum Spiritum se habere dictitant, quo prorsus impellantur, nec se tanquam Prophetas venditant, parum momenti habet ad eorum doctrinam explorandam. Sed quocumque tandem Spiritu id faciant, videndum est, an, dum Sanctas Literas interpretantur, aut explanant, à sensu quem eædem divinæ literæ seu passim seu aliquibus in locis aperte produnt, nec ne recedant. Quemadmodum ad dignoscendum, num ii, qui se divinum Spiritum habere gloriantur, ab eoque impulsos loqui, videndum est, an ea, quæ dicunt, cum aliis, quæ divino Spiritu impellente dicta fuisse certum est, nec ne conveniant. Et hoc vere ac propriè est Spiritus probare. Qua de re Joannes loquitur.

3. Cum igitur adversarius quærit, qua ratione nostrorum magistrorum spiritum probaverimus, (quanquam nos in nullius, præterquam Christi Jesu, & Apostolorum ejus, magistri verba juravimus) respondemus, nos ex iis principiis eum probasse, quæ apud omnes, qui Christum profitentur, certa atque confessa sunt; ex iisdem, videlicet, Literis Sacris, ex quibus dogmata sua, vel potius alienorum dogmatum falsitatem nobis ostendere illi sunt conati. Nam quod adversarius ait, hoc satis non esse; cùm de ipso Dei verbo magna quæstio sit, utrum bono, vel malo spiritu, illo quis utatur; istud, ut dictum fuit, nullum locum habere potest, ubi is, qui eo verbo utitur, se pro divino homine atque Propheta non venditat. Immo, quemcunque tandem se esse profiteatur, dicimus satis esse, diligenter animadvertere, an ratio, qua iste scripto Dei verbo utitur, à sensu, qui in reliquo eodem verbo apparet, minimè discrepet. Apparet enim tandem is sensus. Nam per revocationem uniuscujusque rationis ad sua propria principia, quemadmodum in omni veritate investiganda fieri convenit, ad quædam principia ac pronunciata devenire necesse est; quæ in ipso Dei verbo ita clara atque aperta sunt, ut nemo sanæ mentis ea vel possit, vel audeat negare. Quod si quis tamen ea negaverit, is ab omnibus statim exsibilatur, & manifestissimi erroris convincitur. Nec sane aliam ob causam fit, ut adversarii nostri hanc veritatis divinæ inquirendæ rationem tantopere subterfugiant, & scriptum Dei verbum vel nimis obscurum, vel mancum atque imperfectum esse caussentur, nisi quia cognoverunt, fieri non posse, quin, si solo scripto Dei verbo agatur, tandem ad veritatis cognitionem perveniatur, & ipsi causa cadant. Alioqui, cur, præjudiciis omnibus rejectis, & auctoritate illa suæ commenticiæ Ecclesiæ plane controversa, verboque illo suo non scripto, Judæorum ridiculæ atque inani Cabalæ perquam simili, prorsus omisso, ex ipsis Sacris Literis veritatem investigandam esse non concedunt, & ipsis solis, ut nos, armati in certamen nobiscum non descendunt? Præsertim cum nos (quidquid illi hac in parte nobis objiciant) non quodvis dogma, in ipsis divinis literis non expressum, prorsus rejiciendum esse statuamus, ob id ipsum scilicet tantum, quod ibi expressum non sit. Hoc enim de illis dogmatis nominatim dicere solemus, quæ ad salutem necessaria esse creduntur. Quanquam ne hic quidem hoc contenti sumus; sed, quod in aliis facimus, in his quoque facere non omittimus; & ostendimus, aut certe ostendere conamur, non modo illa in Sacris Literis expressa non fuisse, sed ne indicata quidem: immo, ipsis plane esse contraria. Quemadmodum unusquisque fatebitur, qui scripta nostra non oscitanter legerit.

4. Ratio igitur probandorum spiritum ea est, quam supra diximus, non autem ad Ecclesiæ Spiritum confugere. Nam, ut verum sit, Ecclesiam errare non posse (quod nos tamen, ut postea dicemus, in iis tantum, quæ ad salutem sunt necessaria, verum esse arbitramur) quænam, & ubi ista Ecclesia sit, plane incertum est: id est, nullo modo inter eos constat, qui se ipsius Ecclesiæ membra esse profitentur. Nec vero nostrâ demum memoriâ hac de re dubitatum fuit; sed semper ab ipsis ferme Apostolorum temporibus usque ad nostra tempora, ubi & quænam esset vera Ecclesia, fuit disputatum; præcipue vero, postquam sub Constantio Constantini magni filio, imperatore orientis & occidentis, Ecclesiæ aperte dissidere cœperunt. Et sane mirum est, cum adversarius statuat, per Ecclesiæ Spiritum probandos esse Spiritus, ipsam Ecclesiam nobis non demonstrasse, id est, quam ipse intelligit, eam veram Ecclesiam esse, non ostendisse. Quasi vero, quænam, & ubi ea sit, non minus inter omnes constet, quam constat, sacras, quæ vocantur, literas divino spiritu, impellente scriptas fuisse; quarum interpretationem ab Ecclesia omnino ipse fieri vult. Cum tamen, velit nolit, necesse sit, ut ex ipsis Sacris Literis Ecclesia investigetur. Quod qua ratione, quæ sumus, fieri poterit, si illarum interpretatio ab ipsa Ecclesia petenda est? Nam, quod quidam ex adversarii Symmystis ajunt, ex verbo Dei non scripto posse Ecclesiam agnosci, id nugatorium plane est; cum verbum istud non scriptum certo sciri nequeat, nisi prius cognoscatur Ecclesia, in qua videlicet conservatum fuerit; quæ de eo testetur, ipsumque promat. Quanquam hujus quoque verbi interpretationem ab Ecclesia omnino petendam esse dicent. Unde similiter fiet, ut ex hoc verbo ipsa Ecclesia nequaquam investigari possit. Adde, quod non dubium est, quin adversarius Ecclesiæ nomine, ut supra diximus, Romanum Pontificem intelligat, una cum iis omnibus, qui illi parent. Quem tamen ab iis, contra quos disputat, id est, à nobis, pro tali minime haberi, optime novit. Jam quæ mirabilis disputandi ratio hæc est, ea pro concessis sumere, quæ ab adversario manifeste pernegantur? Id saltem verum esse, demonstrasset, ex quo probare vult, suæ isti Ecclesiæ in Sacris Literis interpretandis omnino credendum esse; per Spiritum Sanctum Ecclesiæ, Spiritus probari. Nam quod ait, Ecclesiam Christi corpus esse; & propterea illam non alio, quam Christi, Spiritu vivere, hoc ad id demonstrandum ita, ut ad rem faciat, nihil prorsus valet. Certum est enim, Ecclesiam per cujus Spiritum probandi sint Spiritus, talem esse debere, ut nobis appareat. Aliter de ejus Spiritu constare non poterit. Verum ea Ecclesia, quæ est corpus Christi adeo, ut non alio, quam Christi, Spiritu vivat, nullo modo nobis apparet; quidquid adversarii hic nos irrideant, & contra disputent. Probatur hoc ratione evidente. Nemo enim verum Christi membrum esse potest, nisi, ut ipse adversarius in sua argumentatione & fatetur, & contendit, Christi Spiritu sit præditus. Namque, ut ait Apostolus Rom. 8. 9, *qui Christi Spiritum non habet, hic non est ejus.* Præterea, nemo verum Christi est membrum, nisi veram etiam fidem habeat, videlicet in eundem Christum. Per fidem enim corpori Christi inserimur, & fide in illo stamus, Rom. 11. 19, &c. Atqui nec Christi Spiritus, nec vera in eum fides nobis certo apparet; quippe quod utrumque in corde lateat. Nam & Christi Spiritus in corda mittitur, Gal. 4. 6, & corde creditur ad justitiam, Rom. 10. 10. Igitur neque etiam, quæ vere Christi sint membra, apparere potest. Et consequenter ea Ecclesia, quæ Christi corpus est, minime apparet. Potest quidem ex externis factis nostris unicuique constare, cum Christi Spiritu, & fide vera destituimur. Nam, ut inquit Paulus Gal. 5. 19, manifesta sunt opera carnis. Sed ex iisdem externis factis Christi Spiritus, & vera fides certo colligi non potest. Induunt enim facile externa facta à recto corde minime proficiscentia eandem faciem, quam illa habent, quæ inde proficiscuntur. Breviter, vitium simulari non potest, virtus potest. Quo magis miramur, adversarium velle nobis Romanum Pontificem, ejusque asseclas pro ea Ecclesia quodammodo obtrudere, quæ Christi corpus sit; cum ex istorum externis factis non modo colligi nulla ratione possit, eos Christi Spiritu veraque in eum fide præditos esse, sed etiam plane contrarium nobis manifeste appareat. Sed fac postremo, aspectabilem aliquam Ecclesiam dari, de qua vere ac con-

constanter affirmari possit, eam Christi corpus esse, nunquid continuo secundum ejus spiritum omnes de religione controversiæ, omnesque sacrorum testimoniorum interpretationes dijudicandæ ac probandæ erunt? Non putamus. Ut enim cœtus aliquis sit Christi corpus revera, non necesse est, ut omnia noscat, quæ ad religionem pertinent, omnesque Sacrarum Literarum locos recte intelligat; sed satis est, illum ea nosse, eaque intelligere, sine quorum intelligentia atque notitia fieri non potest, ut salutem æternam per Christum consequatur. Neque enim quisquam æternam salutem per Christum adepturus est, qui ad ipsius Christi corpus revera non pertinuerit Ephes. 5. 23. Nam Christus sui corporis, quod est Ecclesia, non alieni, aut alienorum membrorum est servator Ephes. 1. 23. Igitur poterit ipsa Ecclesia, quæ Christi corpus à Paulo nominatur, nonnullarum rerum divinarum cognitione carere, & aliquos apud sacros scriptores locos non recte intelligere. Quod enim si Christi corpus est, necesse sit, eam non alio, quam Christi, Spiritu vivere, id non simpliciter verum est, sed tantummodo quatenus Christi corpus est. Quocirca non poterunt tuto omnes spiritus per ejus spiritum probari; sed ii tantum, qui de dogmatis agant ad salutem necessariis. Horum si quidem, nec præterea aliorum, cognitio, ut diximus, ad Christi corpus istud mysticum constituendum necessario requiritur. Nec tamen hæc dogmata, quænam ea sint, erit hujus Ecclesiæ omnino judicare. Sed tantummodo, si dixerit, aliquod dogma ad salutem necessarium non esse, verissimum ejus judicium censendum erit. Nec enim, ut dictum est, quidquam ignorare potest eorum, quæ ad salutem sunt necessaria. Cæterum nihil prohibet, quo minus dogma aliquod ad salutem esse necessarium dicat, quod tamen non sit.

Ut igitur concludamus, nulla cum dubitatione asserimus, viam istam probandorum spirituum, quam nobis adversarius proponit, ut scilicet per Ecclesiæ Spiritum probentur, aut falsam & inanem, aut certe dubiam prorsus atque incertam esse. Quare non est ab ea via, quam nos elegimus, & præter quam nullam omnino Christiano orbi dedit, aut ostendit Deus, ullo modo recedendum; & ad solum scriptum ipsius Dei verbum, de quo eorum, qui Christum profitentur, nemo dubitat, aut dubitare potest, in omnibus confugiendum, quæ ad religionem nostram pertinent, examinandis. Tanquam videlicet ad multa certaque atque indubitata principia inibi apertissime comprehensa; quibus, quidquid dubitationis in ipso reliquo verbo intelligendo oriri potest, tollitur tandem atque præciditur. Sed jam de his satis hoc loco. Alibi enim in hisce responsionibus nostris hac eadem de re agendum erit; potissimum vero in postremo earum capite. Ubi de verbo illo Dei non scripto, de quo Pontificii tantopere gloriantur, nominatim disputabitur; quod adversarius pag. 107. non veritus est asserere, longe securius in usu Orthodoxæ Ecclesiæ conservari, quam verbum scriptum. Nunc ad alia transeamus.

5. Nam quod adversarius subjicit, cujuscumque hominis Spiritum ab Ecclesia discrepantem ex Deo non esse, id quemadmodum ostendimus, nulli usui nobis est futurum; cum Ecclesia ista non appareat, atque etiamsi appareret, id tamen perpetuum non esset, cum Ecclesia ista in iis, quæ ad salutem non sunt necessaria, falli possit. Sed operæ pretium est considerari, quomodo adversarius istud suum axioma clarum esse probet. *Clarum est*, inquit, *Apostoli exemplo*. Quis unquam audivit, unico exemplo universalem aliquam enunciationem demonstrari posse? Etenim, si ipse ita accipienda Apostoli verba contendat, ut omnis spiritus, qui confitetur Christum in carne venisse, ex Deo sit, non quod attinet ad hanc confessionem tantum, sed etiam quod pertinet ad alia omnia, & spiritus nomine non vim, & causam illam propriam & singularem, qua ista ipsa confessio fit, intelligendam dicat, sed universum spiritum illius, qui talem confessionem edit; jam hoc non quidem exemplum erit, sed certum indicium, quod divini spiritus faciat fidem. Et sane, si adversarius Apostoli loco pro exemplo revera uti voluisset, verba sua ad hunc modum, ut fecit, non concepisset, *Spiritus namque Ecclesiæ confitetur Jesum Christum in carne venisse. Sed omnis*, inquit *Apostolus*, *Spiritus*, *qui confitetur Jesum Christum in carne venisse*, *ex Deo est*. Verum posteriorem hanc partem per negationem enunciasset, hoc pacto; sed omnis, inquit Apostolus, spiritus qui non confitetur, Jesum Christum in carne venisse, ex Deo non est. Id enim vel ex Græco codice patere, vel ex Latini sententia, quæ in secunda ejusdem Joannis Epistola clare expressa est, elicere poterat. Nunc, cum per affirmationem hanc posteriorem partem conceperit, apparet, eum voce exempli abusum fuisse, atque ex Apostoli verbo omnino concludere voluisse, quia Ecclesiæ Spiritus confitetur, Jesum Christum in carne venisse, ejus spiritum ex Deo esse; & idcirco, ab ejus spiritu si quis spiritus discrepet, eum ex Deo non esse, quod sibi demonstrandum sumpserat. Et sic patet, illum verba Apostoli ita accipienda statuere, ut paulo ante exposuimus. Sed, si ad istum modum accipienda sunt Apostoli verba, certe non magis Spiritus Ecclesiæ, quam intelligit adversarius, ex Deo erit, quam spiritus non paucorum cœtuum, quos tamen ipse pro hæreticis habet. Quales sunt ii, qui Lutherani, & qui Calviniani dicuntur. Quandoquidem istorum cœtuum spiritus, vel ipso, ut arbitramur, adversario non negante, non secus atque spiritus istius Ecclesiæ, confiteretur, Jesum Christum in carne venisse, Itaque, si recte colligit adversarius; Cujuscumque hominis spiritus ab istorum cœtuum spiritibus discrepat, ex Deo non est. Sed Pontificiorum hominum, qualis est ipse adversarius, spiritus ab istorum cœtuum spiritibus discrepat; Ergo Pontificiorum hominum, & porro adversarii Spiritus ex Deo non est. Et sic utrique, & Ecclesia videlicet adversarii, & cœtus isti sive utrorumque spiritus, ex ipsius adversarii argumento, ex Deo plane, idque eodem tempore, & esse & non esse deprehendentur. Videat igitur ipse in quos laqueos imprudens seipsum induerit, dum alios suæ Ecclesiæ auctoritate irretire conatur.

6. Sed & in eo quoque, unde se causam nactum esse existimavit nos graviter accusandi, & tanquam Spiritu Antichristi præditos non obscure traducendi, ita est lapsus adversarius, ut interim seipsum potius & suos tales ostendat, quales nos esse, demonstrare nititur. Dum scilicet nobis objicit, quod negemus, Christum in carne venisse. Ubi primum considerandum est, quantopere adversarius nobis invidiam conciliare studuerit; qui non contentus scripsisse, à nobis dici, Christum nihil aliud esse, quam hominem, insolente prorsus, nisi fallimur, & inepta loquendi ratione usus, addidit *tantum*. Perinde ac si verba illa *Nihil aliud, quam*, non idem præstarent sola, atque si illis adjungatur particula aliqua, ut vocant, exclusiva. Nec vero hic modo sic de nobis locutus est adversarius; sed idem etiam fecit pag. 33. in illis verbis *cum vero istud Anabaptistarum genus*, *Messiam qui venit*, *nihil esse aliud*, *quam hominem tantum opinetur*, *&c.* Et alibi, id est pag. 22. plane contendit, à nobis affirmari, Christum hominem esse tantum, & vocem *tantum*, dum scripturas interpretamur, à nobis addi. Et pag. denique 85. ait, sectam Samosatenicam (nos autem ubique diserte Samosatenicos appellat) una cum secta Machometana obstinatissime asseverare, Christum nihil aliud, quam hominem fuisse. Atqui nos, & si nullum Dei filium in Jesu Christo agnoscimus, qui unquam ante, aut extra hominem illum fuerit natum ex Maria virgine; non tamen ita loqui solemus, ut dicamus, Christum nihil aliud, quam hominem esse, sive hominem tantum esse. Optime scientes, has locutiones, quamvis, si quis eas certo quodam modo accipiat, veræ ostendi possint, tamen alio modo acceptas non esse veras, &, quocunque modo accipiantur, male sonare. Quippe quas hominem

ab aliis, iisque vulgaribus, hominibus nihil differentem declarâre possint. Quandoquidem nos sic de Christo sentimus, eum plus quam hominem (ut ita loquamur) etiam cum hic in terris esset, meritissimo vocari potuisse. Nec satis Josephi nobilissimi scriptoris prudentiam laudare possumus, qui, cum de ipso dixisset, *Fuit eodem tempore Jesus vir sapiens*, statim addit, *si modo eum virum dicere fas est*. At vero deinde, & si nos dicimus, ante, vel extra hominem illum Jesum Nazarænum, nullum fuisse unquam Dei filium unigenitum, cur tamen Christum, qui is Dei filius est, in carne venisse, negare dicendi sumus? Nonne maxime, eum in carne venisse, confitemur, si extra carnem, aut sine carne illum unquam fuisse, non agnoscimus? Sed decipitur nimirum adversarius vehementer in hac locutione, venire in carne. Putat enim, non solum ita aliud esse carnem, in qua quis venit, & aliud illum, qui in ea venit, ut ille sine hac omnino considerari possit, sed etiam necesse esse, ut is, qui in carne venit, alia, quam humana, natura sit præditus. Ac præterea fortasse existimat, ex ipsa locutione constare, eum, qui venit in carne, aliquando ab ipsa carne sejunctum fuisse. Verum aliter prorsus res se habet. Primum enim tum apud sacros, tum apud profanos scriptores, atque adeo in ipso communi sermone, frequentissime Caro alicujus dicitur, & sic distinguitur caro ab eo, cujus caro est; cum tamen caro illius quid diversum revera, aut distinctum ab eo non sit, nisi ut pars à toto. Deinde ambulare in carne, vivere in carne, permanere in carne, hæc omnia à Paulo Apostolo de seipso dicta inveniuntur 2 Cor. 10. 3. Gal. 2. 20. Phil. 1. 24; nec tamen vel Paulus ipse sine sua carne considerari poterat, cum ejus pars ipsius caro esset, vel alia, quam humana natura Paulus præditus erat. Nam, quod in locutione, de qua agimus, est verbum Veniendi, quod conjunctionem aliquam eorum, quæ antea separata essent, videtur significare, id in proposito nostro aliquid pro adversario esset, si, quæ statim sequitur, præpositio *In* motum ad locum, ut ajunt, significaret. Non significare autem, id planum facit, quod non in carnem, sed in carne scriptum est. Quod animadvertentes quidam * qui ex hoc loco eandem, quam adversarius, sententiam colligi volebant, audacter ex sexto casu quartum fecerunt, & è Græco, ubi scriptum est ἐν σαρκὶ, locum convertentes, vel potius eum corrumpentes, perinde ac si εἰς σάρκα scriptum esset, in carnem reddiderunt. Qui error, ob depravatum fortassis quem habuit Græcum codicem, commissus etiam fuit à Vetere Interprete (nisi mendosi sunt Latini codices) in secunda Epistola ejusdem Apostoli. Quanquam nec istum loquendi modum, nec sententiam, quæ ex ipso colligeretur, hic consistere ullo modo posse, vel illud satis indicare poterat, quod non de filio Dei nominatim, non de verbo seu sermone, non denique de re quapiam diserte verba fiunt, de qua licet idem, quod Jesus ipse Christus plane fuisset, tamen dici potuisse videretur, eam in carnem venisse; sed de Jesu Christo nominatim loquitur Apostolus. Jesus autem & Christus nomina sunt revera illius hominis in virginis utero concepti, qui nullo modo nec in carnem venire potuit, nec venisse dici. Quatenus igitur verbum veniendi conjunctionem quandam rerum antea disjunctarum significare potest, non est illud ad carnis vocem referendum; nec debent verba In carne ita accipi, quasi ipsi verbo veniendi penitus adhæreant. Sed inter hæc, & illud aliquid subaudiendum est; ut in mundum, ad nos, vel tale quidpiam. Nihil enim frequentius in ipsis Sacris Literis, quam verbum venire absolute, positum, id est neutiquam expresso, quo veniatur; idque præsertim cum de Christo est sermo, qui venerit, aut venturus esset in mundum, sive ad populum Israëlis, ut Mat. 3. 11, & cap. 11. 3, & cap. 18. 11; Joh. 4. 25, & cap. 5. 45, & cap. 7. 27; & aliis compluribus in locis. Sensus igitur verborum Apostoli est, Jesum Christum venisse in mundum, sive ad Israëlis populum; idque in carne. In carne autem nihil aliud est, quam cum carne, frequentissima Hebræorum phrasi. Denique, si quis ex simili aliquo loco intelligere velit, quid sit apud Johannem, Jesum Christum in carne venisse, id est, quam vim & verbum Veniendi, & præpositio In, ea in locutione habeat, legat apud eundem in eadem Epistola cap. 5. 6. verba illa; *Hic est, qui venit per aquam, & sanguinem, Jesus Christus; non in aqua solum, sed in aqua, & sanguine*. Sunt autem non pauci, qui existiment, ideo Johannem ita constanter de Jesu Christo affirmasse, quod in carne seu cum carne venerit, ut eos omnes severe notaret, ac redargueret, qui negabant, Christum, verum, id est carneum & quale cæteri homines habent, corpus habuisse; quorum jam tum non exiguum numerum extitisse, ex rerum Ecclesiasticarum scriptoribus liquet. Nos vero, satius esse credimus, si carnis vocabulum ad humilitatem & infirmitatem, quæ in Jesu Christi cruce maxime conspecta est, significandam, à Joanne usurpatum fuisse dicatur. Ob quam causam etiam potissimum dictum ab eodem Joh. 1. 14, fuisse contendimus, verbum factum fuisse, vel potius simpliciter fuisse, carnem. Non enim dubium est, quin Græca vox ἐγένετο, quæ ibi legitur, tam fuit, quam factum est, recte verti possit. Unde etiam apparet, nos, etiamsi diceremus, Christum carnem venisse, ut nobis adversarius objicit, non tamen prorsus sine Sacri Testimonii auctoritate id facturos fuisse. Nam profecto is, qui caro fuit, caro etiam venit. Quanquam non videmus, quomodo istum loquendi modum reprehendere audeat adversarius, qui vocem carnis pro homine accipit. Etenim, quia Christum (ut ipse asserit) hominem tantum fuisse dicamus, ait, nos asseverare, Christum carnem venisse. Nunquid vero non rectissime loqueretur, qui diceret, Christum venisse hominem? Sed ad propositum revertamur. Carnis igitur Christi nomine ipsius humilitatem atque infirmitatem, quæ præcipue in ipsa cruce conspecta est, potissimum significari, declarat præterea locus ille in Epistola ad Hebr. cap. 5. 5. *Qui in diebus carnis suæ, preces, supplicationesque ad eum, qui possit* (vel potius *poterat*) *illum salvum facere à morte, cum clamore valido & lacrymis offerens, &c.* Atque eadem vocabuli carnis vis atque potestas omnino videtur haberi in eadem Epistola cap. 2. 14, ubi scriptum est. *Quia ergo pueri communicaverunt* (id est communicant) *carni & sanguini, & ipse similiter participavit eisdem, &c.* Verisimilius enim est, eo in loco agi de perpessionibus, & afflictionibus, ipsaque violenta morte, cui fideles Jesu Christi sunt expositi, & quodammodo obnoxii, & de similitudine, quam cum iis Christus hac in parte habuit, quam simpliciter de humana & mortali natura ac conditione. Dictio enim Ergo ostendit, hæc verba ad superiora respicere, nempe ad ea, *Decebat enim eum, propter quem omnia, &c.* In quibus non simpliciter de humana ipsa & mortali Christi natura ac conditione, sed de ipsius afflictionibus manifeste agitur. Hanc autem vocabuli Carnis vim ac potestatem hoc loco idcirco libenter agnoscimus, quod non putamus Johannis verba ita legenda esse; ut in omnibus Latinis interpretationibus hactenus leguntur, *Jesum Christum venisse, &c.* Sed, ut primus fortasse omnium ætate nostra Thomas Naogeorgus animadvertit, Jesum Christum, qui venit, &c. In Græco enim est participium ἐληλυθότα, & in simili secundæ Epistolæ loco ἐρχόμενον. Quorum utrumvis per infinitivum hoc loco vix, ac ne vix quidem reddi potest. Sed, ut per indicativum, utrumque reddatur, quemadmodum ipsius Grammaticæ ratio alioqui etiam potius suadet, necessarium videtur. Non enim id præcipue agit Johannes, ut doceat, Jesum Christum venisse in carne, hocque prorsus credendum esse; sed, ut moneat, ejus Jesu Christi nomen confitendum & profitendum esse, qui in carne venit. Ne quem, scilicet, ut Naogeorgi verbis utamur, *ejus crux & humilitas, & servile schema offendat*, quomi-

* Th. Beza.

quominus credat, & confiteatur, eum esse expectatum à Patribus Messiam. Multi quidem erant Johannis tempore, qui, cum alioqui divinæ gloriæ studiosi viderentur, spiritum, munusque Propheticum ementientes, Jesum Christum non confitebantur, id est Jesum Nazaræum, Christum esse, negabant; idque potissimum ob eam causam, quod nulla cum mundana majestate, aut potentia, sed humilis & abjectus venisset; adeo, ut etiam tanquam nefarius plane homo crucifixus fuisset. Quoniam igitur plures ejusmodi falsi Prophetæ extiterant, monet Johannes, eum demum Spiritum ex Deo esse, qui Jesum Christum confitetur, qui in carne venit; quem qui non confitetur, merito hunc Antichristi Spiritum esse ait. Itaque contra omnino res se habeat, atque hactenus vulgo existimatum fuit. Neque enim isti falsi Prophetæ, quos Johannes hoc loco cavendos præcipit, Jesum Christum in carne venisse negabant; immo, eum Jesum, qui Christus dicebatur, in carne venisse constanter affirmabant, & ex hoc ipso, eum rejiciendum, nec pro Christo agnoscendum esse, populo persuadere conabantur. Multus autem est in hoc Joannes, & in prima, & in secunda Epistola, ut persuadeat, Jesum esse Christum, & eos penitus fugiendos esse dicat, ut Antichristos, qui id negabant. Quod cur facere auderent, nusquam alibi explicat; sed in loco tantum, de quo agimus, in utraque Epistola illis verbis, *qui in carne venit*, seu *venientem in carne*, non obscure indicat. Hanc omnino Apostoli mentem hic esse agnoscent omnes, qui præter vim ipsam verborum Græcorum, quid idem alibi dicat, diligenter attenderint; ubi similiter vel de iis loquitur, qui falsam, quæque ex Deo non esset, doctrinam afferebant. vel, quænam sit vera & ex Deo doctrina, exponit. Meminerit autem lector hos locos inspicere in ipsa prima Epistola; cap. 2. 17. usque ad 27, cap. 3. 23, cap. 4. 15. & cap. 5. 1, & ℣. 4. usque ad ℣. 14. In secunda autem Epistola, ea, quæ antecedunt septimum vers. in quo de Jesu Christi adventu in carne agitur. Qui versiculus ex vi dictionis quoniam, ad superiora omnino relationem habet. Atque hoc sane, itemque sequentia verba planum faciunt, non aliam fuisse Johannis mentem præter eam, quam diximus. Fuimus autem in ea & explicanda, & demonstranda paulo longiores, non solum quia nec ante, nec post Naogeorgum id factum fuisse, hactenus comperimus, verum etiam, quia ostendere voluimus, id verum esse, quod ab initio diximus, adversarium videlicet nostrum id nobis objecisse, quod & ipsi & iis omnibus, qui cum eo sentiunt, potius objiciendum videtur. Nos enim tanquam eos accusat, qui illud idem negemus, quod Johannes Apostolus maximopere confitendum monet; adeo ut, qui id non confitentur, hos ex Deo non esse dicat, sed Antichristi Spiritu duci. Atqui Johannes, ut vidimus, monet, eum Jesum Christum confitendum esse, qui in carne venit, id est, qui humilis atqui infirmus fuit, perpessionesque plurimas, & tandem acerbissimam & maxime detestabilem crucis mortem est expertus. Quod nos sane facimus; & nullum Christum seu filium Dei unigenitum, nec præter, nec ante istum, unquam aut novimus, aut nominamus. Eumque, cui, vere & proprie loquendo, per se hæc omnia non contigerint, hunc nec Christum, nec unigenitum Dei filium ullo pacto agnoscimus. Adversarius vero una cum suis contra, verum Christum, id est divinum regem ac Dominum nostrum, verumque Dei filium unigenitum etiam extra penitus, & ante ista omnia & nominat, & agnoscit; huicque nunquam, nisi figurate loquendo, & per quandam idiomatum communicationem, id est non reipsa, sed verbo tantum, aut certe per accidens, ea contigisse affirmat. Nec porro adduci possunt isti, ut confiteantur, & pro suo Deo ac Domino venerentur, atque adorent illum ipsum, qui infirmus revera & imbecillis fuit, quique revera & per se dolores mortis est expertus. Quippe qui Dei potentiam, & bonitatem summam, ac plane admirabilem sapientiam in eo homine, supra quam dici possit, postea extollendo ac Deificando, divinis licet oraculis testatissimam, agnoscere nondum plane queunt. Et hanc ob causam, ut illum tamen interea aliquo modo, quemadmodum nimis aperte jussi sunt facere, colere bona conscientia possint, æternam quandam substantiam Deoque illius Patri consubstantialem, ut vocant, sive coëssentialem sunt commenti, cui ille in unam hypostasim indissolubili quodam modo fuerit junctus; hancque revera pro illo adorant. Satis superque responsum videtur ad ea omnia, quibus adversarius non nobis, sed sibi suisque dictis fidem adjungendam esse, probare voluit. Nunc ad ea, quæ contra ipsas animadversiones nostras scribit, examinanda veniamus.

CAPUT II.

IN primam collegii Posnaniensis de trino & uno Deo Assertionem hæc verba in Animadversionibus nostris Numero 1. scripseramus, *Immo contra fidem de uno vero Deo nullus gravior in Christi Ecclesiam ab Antichristi Spiritu error invectus est, quam in Deo, inque illius simplicissima essentia plures esse personas inter se distinctas*, una cum aliis verbis, quæ licet cum his connexa, adversarius tamen ab ipsis dividit. His vero separatim ea, quæ sequuntur, objicit, à pag. 8, usque ad finem pag. 14.

Adversarii dicta.

1. Magnas primum turbas facit, quod dictum à nobis fuerit, in Christi Ecclesiam ab Antichristi Spiritu errorem fuisse invectum contra fidem de uno vero Deo; & ait, nullo pacto fieri posse, ut Christi Ecclesia erret, præsertim in fide. Atque ad id probandum sacra quædam testimonia affert.

2. Hinc simul, arrepta occasione, non pauca scribit de nostra (ut quidem illi videtur) temeritate atque arrogantia; qui scilicet Ecclesiæ judicio stare nolimus; sed unusquisque vel aliquorum apostatarum, vel proprio nostro. Cum tamen propter varias causas, ob quas singuli homines errare possunt, data fuerit à Deo Ecclesia regula minime fallax, à qua recedendum non sit.

3. Addit præterea, eum, qui dicit, Ecclesiam, errare, se ipsum manifeste condemnare. Nam, si ipse, membrum Ecclesiæ se esse fatetur, sibi quoque errorem ascribit. Sin negat, jam Ethnici, & publicani infamiam & pœnam non effugit.

4. Tandem vero à nobis quærit, ubi sive in Novo, sive in Vetere Testamento sit scriptum, Ecclesia Novi Testamenti errat, vel caret divinis promissionibus, vel Dei promissiones fallunt.

Responsiones.

1. Frustra omnino tantas adversarius turbas dedit, vel potius dare conatus est. Ejusque reprehensio universa in ὁμωνυμίας, sive æquivocationis, quam vocant, fallaciam incidit. Etenim, si verba nostra ita accipit, quasi dixerimus, Christi Ecclesiam, dum adhuc vere Christi Ecclesia est, in errore ab Antichristi Spiritu in eam invecto versari (ut sane eum accipere ex iis, quæ postea scribit, quemadmodum suo loco ostendemus, perspicuum est) si igitur verba nostra ita accipit, certe aut non videt, aut se non videre simulat, recte ex communi loquendi usu eam Christi Ecclesiam appellari à nobis potuisse, quæ amplius non sit, sed antea esset. A qua locutione ne ipse quidem Christus abhorruit, cum primariis Judæorum dixit Matth. 21. 31, meretrices ipsis præcedere in regnum Dei. Eas enim, quæ meretrices amplius non erant, sed tantum antea fuerant, manifeste meretrices simpliciter appellavit. Quanquam nihil est, cur quis omnino velit, in verbis nostris eam appellatam fuisse Christi Ecclesiam, quæ in errore versetur. Nihil enim impedit, quominus ea ita intelligantur, ut Christi Ecclesiam vocemus, non

postquam error in eam invectus fuit, sed tunc, cum invehebatur. Nam fingat Adversarius, hanc fuisse mentem nostram; fatebitur profecto, nos, præsertim, ubi brevitati studendum erat, vix aliter loqui potuisse, ac locuti sumus. Et sane similes loquendi modi non in communi tantum sermone sunt frequentissimi; sed apud probatissimos quosque scriptores passim occurrunt. Quinetiam Christum ipsum ut superioris, sic hujus quoque locutionis auctorem habemus. Qui in Apocalypsi ait Apoc. 2. 20, mulierem Jezabelem seducere servos suos, ut scortentur, &c. Servos enim suos appellat Christus, non postquam seducti sunt, sed cum eos seducere Jezabel est aggressa. Quod si adversarius, ne hoc quidem nobis vult concedere, ut unquam Christi Ecclesia ea fuerit, in quam ab Antichristi Spiritu fuerit error invectus, nullam tamen habet causam, cur nos reprehendat. Nemo enim nescit, Christi Ecclesiam eos dici posse, & porro consuevisse, qui Christum profitentes, in ejusdem Christi nomine, quod ad externa attinet, congregantur; sive revera sint Christi Ecclesia, sive non sint. Præsertim si pro Christi Ecclesia vulgo habeantur, & sic nominentur. Ut certe de iis affirmare possumus, qui errorem istum, de quo loquimur, receperunt. Hi enim, nec præterea alii, vera Christi Ecclesia, ab exteris etiam omnibus, diutissime hactenus & vocati sunt, & existimati. Atque hic similiter ipse Christus suo exemplo nobis favet, qui Judæos appellavit eos, quorum similes idem ipse alibi negat esse Judæos Joh. 13. 33. XVI ss. 36, & mentiri illos ait, dum se Judæos esse dicunt Apoc. 2. 9. 3. 9.

Quamobrem nihil opus est ad ea respondere, quibus adversarius ostendere conatur, falsum esse, Christi Ecclesiam errare posse; præsertim in fide. Sive hoc de ea intelligat, quæ Christi Ecclesia esse perseveret; sive de ea, quæ aliquando fuerit. Neutrum enim à nobis revera hoc loco dicitur; quamvis adversarius Christi Ecclesiæ æquivoco nomine deceptus, vel potius eo abusus, nos utrumque dicentes faciat.

Verumtamen, quia superiore cap. diximus, Ecclesiam ipsam, quæ Christi corpus est, in iis, quæ ad salutem necessaria non sunt, errare posse; & quia nihil dubitamus, quin spectabilis seu visibilis Christi Ecclesia possit à veræ fidei professione deficere, & sic desinere Christi Ecclesia esse; idcirco admonendum lectorem censuimus, quidquid ab adversario ex Sacris Literis affertur, quod sententiæ nostræ refragari videatur, id omne & ad Christi Ecclesiam illam esse referendum, quam visibilem non esse, ante docuimus; vel certe ad eam, quæ Christi Ecclesia esse perseveret, & de iis rebus accipiendum, sine quibus vera Christi Ecclesia esse nequit, id est, ut jam diximus, quæ ad salutem æternam consequendam sunt necessariæ. Omnes igitur promissiones, quantumvis perpetuæ, quas profert adversarius ut Christi Ecclesiæ factas, ita accipiendæ sunt, ut vel ad veros Christianos tantum pertineant, qui soli, ut supra demonstravimus, vera Christi sunt membra, ob idque soli vera Christi Ecclesia, quique, ut dictum fuit, nobis nullo modo apparere possunt; vel certe ad eos, qui veram Christi fidem profitentur. Hosque, non quidem tales perpetuo futuros, promissum ibi fuisse, sentiendum est; sed, qui tales fuerint, ad eos perpetuo promissiones istas spectaturas, in eisque effectum suum habituras. Cum vero vel in iisdem promissionibus, vel in aliis de Christi Ecclesia sententiis auditur, portas inferorum non prævalituras adversus eam Matth. 16. 18, (quanquam hic non quidem perseverantia in veritate promittitur, sed in veritate perseveranti, contra infernum victoria) nullam habere ipsam commercium cum Diabolo 2 Cor. 6. 15, (ubi tamen non de opinionibus, sed de factis manifeste agitur) denique esse illam veritatis columnam & firmamentum 1 Tim. 3. 15; non est existimandum, Ecclesiam nulla prorsus ratione in rebus divinis intelligendis labi; aut errare posse; sed eatenus ab errore eam tutam futuram, quatenus necesse est, ne ab inferno absorbeatur, neve Diabolo ullo modo adhæreat, aut veritatem illam amittat, qua æterna salus continetur. Veritatis enim simplici nomine in Novo Testamento passim, non quidem universa de rebus ipsis divinis veritas; sed [illegible] Euangelii veritas, ut eam alicubi Paulus appellat, sive ipsum Euangelium intelligitur; sine cujus cognitione vera, nulla est certa via ad æternam salutem Joh. 8. 32, 33. Rom. 1. 18. 2. 8. 2 Cor. 4. 2. Col. 1. 5. 2 Thes. 2. 1. 12. Ephes. 1. 13. 1 Tim. 2. 4. Tit. 1. 4. Joh. 16. 13. Quod si Christus promisit futurum, ut Spiritus Sanctus duceret primos illos Apostolos ad omnem veritatem, etiamsi concedatur, quod de illis dixit, de omnibus Apostolis eum dixisse, tamen hoc ad Ecclesiam trahendum non est. Alia est enim Apostolorum ratio, & alia Ecclesiæ, nec in Ecclesia perpetuo Apostolos futuros, usquam scriptum extat. Nam quod spiritum veritatis cum primis illis in æternum mansurum, Christus dixisse legitur Joh. 14. 16, non eo hoc respicit, ut Apostolos ipsos aliqua ratione, id est in successoribus suis, in æternum futuros ostendat; sed ut eos, qui vere sint Apostoli, spiritu illo veritatis nunquam destitutum iri, significet. Adde, quod in ipsis primis Apostolis ea verba *omnem veritatem*, non ita sunt accipienda, ut in rebus sacris omnem ignorationem excludant, sed eam tantummodo, cum qua Apostolici muneris recta perfunctio consistere non potest. Propterea ibi quoque, ut in aliis locis, nomini veritatis præpositus est in Græco articulus, *πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν*, id est omnem illam veritatem; universam nimirum veritatem Euangelicam, cujus Apostoli præcones, & post ipsum magistri in orbe terrarum à Christo constituti fuerant.

2. Si in rebus divinis hominum judicio standum esset, & nos paucorum hominum nostroque ipsorum judicio potius, quam aliorum omnium stare vellemus, haberet adversarius, cur nos temeritatis, atque arrogantiæ argueret; etiamsi suam istam Ecclesiam ostendere nullo modo posset. Nunc, cum non modo Ecclesiam istam ostendere nequeat, sed etiam nunquam probaturus sit, vel hominum ullorum judicio in rebus divinis standum esse, vel nos aliquibus hominibus, aut nobis ipsis in iisdem rebus fidem adjungere, nihil est, cur nos arrogantiæ, aut temeritatis accusat. Fit quidem, ut nos sæpe eam sententiam amplectamur, quæ vel paucis hominibus, vel etiam nullis præter nos nostro sæculo probata fuerit. Sed hoc non ideo fit, quod vel paucis aliis, vel nobis ipsis fidem adhibeamus, sed, quod clare perspiciamus, eam divinis oraculis consentaneam esse. Quorum interpretationem, omni præjudicio penitus remoto, ab iisdem divinis oraculis, ea ratione, qua superiore cap. dictum est, nobis petendam ducimus. Nec sane fallimur existimatione nostra: semper enim invenimus, & compluribus & clarissimis locis, eos explicari, qui non ita magno numero paulo obscuriores sunt. Falluntur, sine dubio, sæpissime, aut certe falli possunt, singuli homines in sententia aliqua asserenda; præsertim in rebus sacris. Verum, ut huic incommodo in rebus istis, in quibus errare perniciem sempiternam nobis afferre potest, Deus obviam iret, non quidem Ecclesiam ullam, ad cujus judicium confugiendum esset, nobis ostendit; sed verbum suum nobis scriptum dedit; id est homines sibi carissimos ac vere divinos ad ea scribenda atque æternis monumentis consignanda impulit, quæ de sua erga humanum genus voluntate nos omnino scire voluit, quæque nos aut facere, aut sperare ab ipso debere, plane constituit. Idque iis verbis, eoque orationis genere, ut unicuique Dei gloriam amanti, eorum scripta, quantum satis est, intellectu facilia essent; nec, præter ipsa scripta, ad ea penitus percipienda aliud auxilium requirendum foret, nisi ipsius Dei Spiritus, quem omnibus petentibus se daturum per Jesum Christum monuit, ac certo promisit Luc. 11. 13. Hæc autem, quæ hoc loco affirmamus, ejusmodique alia, quæ superius itidem asseruimus, quamvis per se ipsa admodum probabilia & sacris testimoniis aperte consentanea, nec (quippe quæ ab adversario simpliciter affirmatis opponuntur)

ullam

ullam probationem necessario requirentia, tamen omnibus probari debere, ostendemus clarius, Deo dante, in ultimo harum responsionum capite; ne cuipiam fortassis videatur, nos in eum errorem incidere, in quem Adversarius hoc loco pluribus modis incidit; ut scilicet principium, quod dicitur, petamus, eaque pro concessis sumamus, quæ Adversarius negat.

3. Jam satis explicatum est, non necesse esse, verba nostra ita accipi, ut in veram Christi ecclesiam errorem fuisse ab Antichristi spiritu invectum, dixisse censeamur, inque Adversarii reprehensione æquivocationis fallacia detecta. Quam ipsi Adversario haud ignotam fuisse, vel hoc ipsum indicat, quod putavit, non posse reprehensionem suam locum habere, quin ipsi nobis adversati fuisse deprehendamur. Neque enim, quemquam sibi ipsi adversari, temere credendum est. Quocirca, nisi Adversarius, ut sophistæ nomen effugiat, in temeritatis suspicionem venire velit, necesse habet fateri, se id agnovisse, quod verissimum est, nempe, vel à nobis nullo modo dici, Christi ecclesiam errare, vel Christi ecclesiæ nomine ὁμωνύμως aliam ecclesiam ab ea, quæ Christi revera ecclesia est, significari. Nec vero, Adversario ipso teste, nos aut soli, aut primi sumus, qui ecclesiam errare diximus, sed hoc enunciatum eorum omnium & fuit, & est commune, quos ipse hæreticos esse statuit. Ut ex iis aperte colligitur, quæ scribit ad finem pag. 12. & tota pag. 13. Ex quo apparet, si modo id à nobis revera dictum fuisset, existimandum esse, haud temere id nobis excidisse, quemadmodum nec aliis excidit; quippe qui, ut Adversario placet, id prorsus contendere soleant, quare nequaquam verisimile est, nos in eo nobis ipsis adversatos fuisse. Ut enim sibi ipsi quispiam adversetur, præsertim tam aperte ac graviter, ut hic factum esse oporteret, tunc evenire solet, cum quid non plane consulto dicitur. Nam quod ait Adversarius, nos hæreticos esse, & hæreticos teste Paulo suo proprio judicio esse condemnatos Tit. 3. 11. unde existimari possit, in nostræ hæresis poenam id nobis contigisse, quod alioqui nulli contingere consuevit. Primum Adversarii assumptionem istam negamus, in qua manifeste hoc loco principium petitur; & nos ab omni hæresi, qualem Paulus intelligit, quam longissime & animo, & factis, & verbis denique abesse contendimus. Deinde, Pauli sententiam non eam esse, quam Adversarius existimat, affirmamus. Non enim sentit Paulus, hominem hæreticum in iis, quæ dicit, secum ipsum pugnare, aut sibi adversari, sed, si quis, qui ecclesiæ alicui præsit, ab eo se separet, eumque post unam & alteram irritam admonitionem vitandum curet, nulla eum injuria afficere; quippe cum jam ipse hæresi sua se ab aliis dividat, & ab Ecclesia illa, sua sponte præcidat. Atque in hunc sensum, qui & ipsi loco, & rationi maxime consentaneus est, Pauli verba Cyprianus * alicubi accepit, à quo non dissentit Hieronymus in commentariis suis in eum locum. Sed quid, si demus Adversario, non modo à nobis dictum fuisse, Christi ecclesiam errare, sed etiam de vera Christi ecclesia nos locutos esse; num propterea necessario sequetur, nisi nos ipsos ejusdem ecclesiæ membra esse negemus, in nobis ipsis eundem hærere errorem? Nullo modo, Ecclesiæ siquidem nomine non singuli homines, qui ad Ecclesiam pertinent, sed universus coetus intelligitur. Ita ut, si major istorum hominum pars aliqua in re erret, recte di[illegible] queat, Ecclesiam errare, quamvis multi ex ipsis inveniantur, qui ab eo errore longe absint. Itaque in Adversarii redargutione ea fallacia est, quæ proprie ignoratio elenchi appelari possit. Quandoquidem id, quod de tota simul Ecclesia dictum fuerat, ad singulos homines, ex quibus Ecclesia constat, in ea pertrahitur. Denique quam ἀσυλλόγιστος Adversarii redargutio sit, planissimum erit, si eam suis propositionibus explicaverimus. Hoc nimirum pacto.

* Epist. Lib. 1. Epist. 6.

Ecclesia ex Animadversorum sententia errat.
Ipsi Animadveres dicunt, se esse ex membris Ecclesiæ.
Ergo Ipsi Animadversores, ex sua ipsorum sententia, se errare dicunt,

Nam quis est, qui non videat, in hac argumentatione quatuor esse terminos, quos appellant, & in minore propositione Ex membris Ecclesiæ, dictum fuisse, cum Ecclesiam dicendum esset?

4. Quemadmodum modo fecimus, sic quoque nunc possumus Adversario dare, expressum in nostris verbis fuisse, Ecclesiam errare; nec tamen id nobis objici poterit, quod ipse suis interrogationibus hoc loco objicit. Non enim agunt verba nostra de Ecclesiæ errore in genere vel indefinite, sed de quodam certo errore; quem revera errorem esse, & consequenter, si is in Ecclesia sit, merito Ecclesiam errare dici posse, multis modis in universa disputatione probamus. Quamobrem nihil necesse est, alia præterea ratione probare Ecclesiam errare, aut errare posse. Quin etiam, cum præcipua inter Adversarium, & nos controversia sit, utrum opinio ista de trino & uno Deo, quam ipse ab Ecclesia receptam fuisse omnino vult, error sit nec ne, jam certum est, ut quidem Adversario videtur, in controversiam simul venire, utrum Ecclesia nec ne errare possit. Quid igitur opus est, nos ulla ratione probare, Ecclesiam errare, aut errare posse? Certe non magis saltem est hoc nobis probandum, quam ostendendum, opinionem de trino & uno Deo falsam esse. Atqui non est nostri omnino officii hoc loco, id est in ipsa universa disputatione istud ostendere; sed tantummodo rationes, & testimonia diluere, quibus contrarium demonstrare in suis Assertionibus ipsi sunt aggressi; actorum sibi partes interea sumentes, reorum vero nobis dantes. Et sane ipsi sunt, unaque cum illis potissimum eorum iste singularis propugnator, qui ex eo, quod opinio ista ab Ecclesia recepta fuerit, verissimam illam esse contendunt; nempe quia Ecclesia errare non possit. Non autem nos sumus, qui ex eo, quod Ecclesia erret, aut errare possit, illam falsam esse, demonstrare velimus. Quod profecto, etiamsi nostræ actorum partes essent, ineptissime à nobis fieret. Quæ enim hæc esset argumentatio? Ecclesia errat, aut errare potest; Ergo hæc opinio, quam Ecclesia recepit, falsa est. An non manifesta hic foret consequentis fallacia? Nam sequitur quidem, si certa quædam, quam Ecclesia receperit, opinio falsa sit, Ecclesiam errare posse, atque adeo errare; sed non contra, si Ecclesia erret, aut errare possit, opinionem istam ab ipsa receptam falsam esse. Patet igitur nulla prorsus ratione nostrum esse, aut esse posse in hac disputatione probare Ecclesiam errare, aut errare posse. Sed cum id ex sententia nostra necessario consequatur, Adversariorum omnino esse contrarium demonstrare. Quippe qui ex falsitate istius consequentis, antecedentis quoque falsitatem colligere velint. Nec vero existimet quisquam, satis ab Adversario probatum fuisse, Ecclesiam errare posse, quia interrogationibus suis non obscure monuerit, id nusquam in Sacris Literis scriptum esse. Nihil enim impedit, quominus Ecclesia & errare possit, & re ipsa erret, nec tamen id apud sacros scriptores legatur. Quemadmodum ex iis, quæ statim dicentur, dilucidius apparebit. Nam finge præterea id, quod ex sententia nostra necessario consequitur, vel converso ordine inepte à nobis ad eandem sententiam confirmandam sumi, vel (quod non inepte fortasse fieri potuisset) ad tacitam objectionem refellendam constanter asseverari; num idcirco illud nobis probandum esset? Non sane. Nam, cum Ecclesia nihil aliud sit, quam hominum multitudo quædam, eorumque non bonorum magis, quam malorum (loquimur enim hic de visibili ecclesia) certe cum hominum proprium sit errare, satis per se constat, Ecclesiam errare posse, eamque errare plane est verisimile. Quapropter non illius, qui dicit, Ecclesiam errare, aut errare posse, sed illius, qui negat, tamquam aliquid novum

& à

& à verisimilitudine abhorrens dicentis, officium est id, quod dicit, probare. Præsertim cum ejusmodi hominum multitudinem, quæ Ecclesia similiter erat, aliquando, idque multipliciter atque gravissime errasse constat. Ecclesiam videlicet, quæ fuit sub Vetere Testamento. Quod & ipse Adversarius tacite confitetur, cum quærit, non ut Ecclesiam simpliciter, sed Novi Testamenti Ecclesiam errare, in Sacris Literis scriptum esse ostendamus. Ex quibus omnibus aperte constat, quam alieno loco is nobis objiciat, quod gloriemur, à nobis nihil afferri absque puro & expresso verbo Dei. Quasi vero vel nos ii simus, qui ad nostra dogmata confirmanda, Ecclesiam errare urgeamus, vel gloratio ista nostra ad ea etiam pertrahendo sit, quæ, nisi contrarium probetur, tanquam rationi atque adeo experientiæ ipsi plane consentanea, sunt satis per se nota & manifesta. Nihil autem dicimus, quod sophistice omnino loquitur Adversarius, dum, se requirere ait à nobis, ut indicemus, ubi scriptum sit, Ecclesia Novi Testamenti caret divinis promissionibus; & fallacia illa utitur, quæ dicitur A secundum quid ad simpliciter. Neque enim hic quærendum est simpliciter, utrum Ecclesia divinis promissionibus careat, sed ejusmodi divinis promissionibus, quibus contineatur eam nunquam ulla ratione erraturam. Potest enim Ecclesia ipsa visibilis divinis promissionibus non carere, nec tamen promissiones ullas habere, quod nullo modo errare queat. Sed quæsivit nimirum Adversarius, quemadmodum sæpe solet, ut nos in omnium invidiam vocaret, quasi diceremus, Ecclesiam nullas divinas promissiones habere. Nec interim suæ existimationis, aut caussæ susceptæ, quam his modis suspectam facile omnibus reddit, ullam rationem habuit. Verum quid præterea insulsius, quam à nobis quærere, ubi scriptum sit, Ecclesiam Novi Testamenti divinis quibusdam certis promissionibus carere, quibus illam non carere, ipse probare debet, & porro vi ipsius disputandi rationis adactus probare instituit? Quod quam apte & ad rem nostram accommodate ab ipso factum fuerit, supra satis est visum.

Ut autem multo magis perspicuum sit, quantopere idem Adversarius in universa sua reprehensione fallatur, quæ hoc capite continetur, hæc addenda censuimus. Putat ipse, si à nobis dictum fuisset, opinionem de trino & uno Deo à vera Christi ecclesia fuisse receptam, eamque opinionem falsam esse, turpissimi lapsus notam nobis inuri continuo posse. Ut iis scilicet, qui Christi ecclesiæ id tribuerimus, quod ea indignissimum esse, & nulla prorsus ratione in ea inveniri posse ipsi fortasse sentiamus. Sed, ut dictum est, plurimum fallitur. Primum enim nos non ii sumus, qui alios facile à Christi ecclesia excludamus. Et quamquam opinionem istam de uno & trino Deo, non solum falsam, sed periculosam admodum esse censemus, quippe quæ & de uno vero Deo fidem labefactare possit, & totam salutis nostræ per Christum rationem pervertere, ac præterea Euangelii Jesu Christi inter exteros propagationi summo eam impedimento esse cernimus, atque idcirco, quam maxime possumus, eam ex omnium mentibus evulsam cupimus, & porro pro viribus curamus, nihil interea Deo & Christo ipso adjutore, cujus caussam agimus, ingentia hujus mundi mala formidantes, quæ nobis ob hanc ipsam causam undique imminent, atque impendent, immo jam ex parte assidue nos premunt. Quamquam igitur sic & sentimus, & nos gerimus, non tamen à Christi vera ecclesia prorsus eos excludimus, qui opinionem istam vel antehac sunt amplexi, vel etiam hodie retinent, dummodo ipsi alioqui bene sibi sint conscii; & illucescenti divinæ veritati fenestras (ut sic dixerimus) cordis sui humana aliqua ratione adducti minime occludant, & adversus eos, qui eam veritatem tuentur, nequaquam gladios, & ignes aut intentent, aut quodammodo spirent; sed animo erga illos sint placido atque Christiano, nulla præterea ratione, quam Dei verbo, eos vincere & profligare conantes. Neque enim ignari sumus, maximum numerum extitisse hominum falsam Trinitatis opinionem probantium, quos à Christi regno excludere nimis temerarium fuerit; ut pote vel Christiana vitæ sanctimonia præditos, vel etiam suo sanguine Jesu Christi Euangelium contestatos. Cum isti igitur ad veram Christi ecclesiam pertineant; recte dici potest, in Christi veram ecclesiam errorem istum invectum fuisse. Præsertim cum nihil vetet, istos veræ Christi ecclesiæ majorem, aut etiam maximam partem aliquando fuisse. Jam enim dictum est à nobis, & ratione confirmatum, ipsam ecclesiam quæ vere Christi corpus est, in iis, quæ ad salutem non sunt necessaria, errare posse. Sed objicit Adversarius, nos ipsos affirmare, errorem istum esse contra fidem de uno vero Deo. Nunquid enim is ad Christi veram Ecclesiam pertinere potest, qui unum verum Deum esse non credat? Respondemus, Contra fidem de uno vero Deo, in verbis nostris nihil aliud significare, quam, quod paulo ante explicavimus; id est, Aptum ad fidem de uno vero Deo labefactandam. Itaque cum dicimus, nullum graviorem contra fidem de uno vero Deo ab Antichristi spiritu errorem in Christi ecclesiam fuisse invectum, perinde est, ac si dixissemus, Antichristi spiritum in Christi ecclesiam nullum errorem invexisse, qui magis huc tendat, ut fidem de uno vero Deo labefactet: nec quidquam ex iis, quæ à Christi ecclesia recepta sunt, ei fidei magis adversari. Non autem, vel ex errore isto fidem de uno vero Deo in ipsa Christi Ecclesia jam convulsam fuisse, vel, ita ei fidei errorem istum adversari, ut is, qui illum amplexus fuerit, eam fidem nullo pacto retinere queat. Nam, quod Adversarius ea verba nostra *nullus gravior*, &c. non leviter exagitat, quasi hoc ad errorem maxime exagerandum pertineat, id nihil est; cum fiat comparatio non cum omnibus erroribus, sive etiam cum iis, qui invehi potuissent; sed cum iis tantum, qui invecti sunt. Verum instat idem, nobisque objicit, quod Christi ecclesiam in fide errare dicamus. Ubi suo more sophisma in suis verbis includit, inque æquivocationis fallaciam incidit. In fide enim errare quamvis indefinite significare possit, falli in aliquibus, quæ credantur, ad religionem pertinentibus, tamen recepta loquendi consuetudine in iis demum falli significat, quæ in religione omnino credenda aut non credenda sunt, & potest quis de ipso Deo aliquid credere, quod falsum sit, aut non credere, quod sit verum & tamen non in iis decipi, quæ de Deo omnino sunt credenda aut non credenda, & consequenter secundum prædictam loquendi consuetudinem non errare in fide. Cujus generis errorem nos quoque à vera Christi Ecclesia longe abesse statuimus. Atqui error trinitatis personarum in una Dei essentia, ut ex iis, quæ modo dicebamus, intelligi potest, non plane vetat, quominus ea de Deo credantur, quæ omnino sunt credenda, ea vero non credantur, quæ omnino non sunt credenda. Denique quod Adversarius urget à nobis dictum fuisse, hunc errorem ab Antichristi spiritu fuisse invectum, quasi nullus error in veram Christi Ecclesiam ab Antichristi spiritu invehi possit, errat ipse vehementer. Modo enim is error, ut dictum fuit, salutem non adimat necessario, nihil est, cur fieri non possit, ut in ipsam Christi veram Ecclesiam invehatur. Non sunt autem omnes ab Antichristi spiritu invecti errores ejusmodi, qui salutem prorsus adimant, tametsi omnes eo aliqua ratione tendant; & vel minimo eorum implicitum esse unicuique, quo ad fieri potest, vitandum atque cavendum sit; & ad plenam atque perfectam illam, quæ nobis contingere potest, rerum divinarum cognitionem aspirandum.

CAPUT III.

REpetit Adversarius ante reprehensa verba nostra, hoc pacto, *Nullus gravior error* &c. *quam in Deo, inque illius, simplicissima essentia plures esse personas inter se distinctas*, illisque rursus à fine pag. 14. usque ad initium pag. 18. ea objicit, quæ sequuntur.

Adversarii dicta.

1. Reprehendit nos, quod nolimus admittere nomina essentiæ, substantiæ, personas, trinitatis, & alia, quæ non legantur in scripturis, & tamen hoc loco essentiæ vocabulo ipsi utamur.

2. Deinde ait, videri nos ex eo, quod Dei essentia simplicissima sit, velle colligere, in ejus essentia nequaquam tres personas esse inter se distinctas. Atque hic per occasionem nos suggillandi, inquit, immo hoc ipsum, quod Dei essentia sit simplicissima, magno esse usui ad nostros errores demonstrandos, nosque huic propositioni sæpenumero in nostris opinionibus contradicere. Hoc enim potissimum ea significari, nihil in Dei essentia esse, quod ipsa essentia non sit; adque hoc probandum testimonia quædam Patrum, quos vocant, & rationes affert. Mox ad rationem, quam ex simplicitate divinæ essentiæ nos contra plures in ipsa essentia personas attulisse existimat, per instantiam respondet, inquiens, quemadmodum Dei attributa inter se differentia, quæ videlicet in Dei essentia sunt, ipsius essentiæ simplicitati non repugnant, sic neque tres personas inter se distinctas ei simplicitati repugnare. Ad quod confirmandum Justini (ut quidem ipse putat) auctoritate, & Thomæ Aquinatis explicatione quadam utitur.

3. Quod si (postremo ait) mens alicujus hoc non capit, meminisse debemus, primam Christiani hominis vocem esse *credo*. Itaque hoc tanquam benignitate Dei nobis patefactum, credendum esse, non autem, quia id apprehendere non possimus, negandum.

Responsiones.

1. Rejiciuntur à nostris hominibus in ipsorum scriptis nomina trinitatis, & personarum in Deo, non ob id præcipue, quod ipsa nomina in Sacris Literis non legantur, sed quod res ipsæ, quas significant, contra quam adversarius asseverat, ibidem nullo modo contineantur. Quamvis, ut in prima animadversione in Assertionem 16. diximus, nomina, quibus adversarii necesse habent uti ad sua dogmata explicanda, nusquam apud Sacros Scriptores legi, indicium quoddam esse possit falsitatis ipsorum dogmatum. Jam substantiæ Dei nomen ab ullo ex nostris hominibus non admitti, vix credere possumus; cum id nomen extet in Epistola ad Hebræos cap. 1. ỷs. 3. Nam quid aliud est Græce *ὑπόστασις*, quam Latine substantia? Et sane non modo Vetus Interpres, sed etiam Erasmus, Castellio, & alii eam vocem sic reddiderunt. Sed vis est in ipsius nominis explicatione. Quocirca miramur adversarium, qui omnino concedere videatur, id nomen in scripturis non legi. Neque enim ex persona tantum nostra, ea verba eum dixisse, credendum est, *quod non legantur in scripturis*; cum illico subjiciat, *licet in rebus, & sensu habeantur expressa*, quæ ex persona nostra dicere nullo pacto potuit. Cæterum, quod ad nomen essentiæ Dei attinet, etiamsi non legitur in Sacra Scriptura, non tamen plane à nostris hominibus rejicitur. Præsertim vero à Nicolao Paruta; quem tamen Assertionum scriptor & solum, & nominatim tanquam hoc nomen in Sanctis Literis inveniri negantem, idque ipsius Symmystis objicientem, citat prædicta Assert. 16. Quinimmo liquido apparet, ipsum Parutam ab isto nomine neutiquam abhorrere; cum Thesi 5. scripserit hæc verba, *An non longe differt essentia Dei ab existente Deo, quum essentia, si vere, ac proprie loquamur, non sit ipse Deus, sed ipsius Dei attributum? Essentia enim vox nihil vivum intelligensve significat, non magis quam natura, vel divinitatis, sed cujusque rei statum & dispositionem. Et quemadmodum non dicimus naturam & divinitatem esse Deum, sic neque essentiam. Recte possumus unam divinam essentiam dicere. Sicut unus est Deus existens. Sed unum esse Deum essentiam, nequaquam. Hoc enim esset non solum confundere prorsus statum rei cum ipsa re; sed etiam aliud loqui, quam scriptura.* Ex his Parutæ verbis apertissimum est, ab ipso essentiæ Dei nomen non rejici; ac præterea, quid illud sit, quod ipse negat, in scripturis sanctis dici, aut contineri. Nempe, essentiam esse Deum, vel unum esse Deum essentiam, non autem ipsum Dei essentiæ nomen. Nec sane unquam in citatis ab Assertionum scriptore locis vel adversariis objicit, essentiæ Dei vocabulum in scriptura non legi, vel, quod non legatur, affirmat. Sed finge, nos ante animadversiones nostras essentiæ vocabulum, cum de Deo est sermo, plane rejicere solitos fuisse; nunquid postea in verbis istis ipsarum animadversionum ab adversario reprehensis omnino illud admittimus? Non videtur. Sunt enim verba ista revera ex adversariorum persona, non autem ex nostra, à nobis dicta. Recitamus enim ibi simpliciter adversariorum sententiam, & nihil interim asserimus. Ex quo præterea intelligi potest, non esse, cur ex hoc loco nobis quisquam objiciat, Dei essentiam esse simplicissimam. Quanquam neque id, si recte intelligatur, nos negare audemus, nec nostris opinionibus, quidquid & his & alibi adversarius dicat, ei ullo modo contradicimus. Quemadmodum suis locis ostensuri sumus. Veruntamen, cum Sacræ Literæ nusquam (quod sciamus) Dei essentiam simplicissimam esse testentur, & de Deo præter id, quod in Sacris Literis expressum est, quidquam asserere, periculi plenum censeri debeat, quam maxime possumus, & ab ista, & ab ejusmodi aliis enunciationibus abstinemus, quamvis alioquin & verissimæ & certissimæ esse videantur. Nihil vero rationis vim, quæ in nostris verbis inest, aut minuit, aut retundit, quod non ex persona nostra, sed ex adversariorum, dicta fuerint verba illa, *in Deo, inque illius simplicissima essentia*. Nam certe, etsi de Dei essentia, quod simplicissima sit, nihil à nobis affirmatur, falsa tamen nihilominus est adversariorum sententia, in Dei simplicissima essentia plures esse personas inter se distinctas. Se enim ipsam destruit hæc enunciatio, in eaque asserenda pugnantia loquuntur adversarii; ut postea videbimus. Adde, quod ad fidem de uno vero Deo labefactandum non minus pertinet, si dicas, in simplicissima, quam ipse asseras, Dei essentia esse plures personas, quarum quælibet sit verus Deus, quam, si Dei essentiam esse simplicissimam, reticeres, & interim, in ea plures istas personas esse diceres. Via enim fidei de uno vero Deo labefactandæ in eo est, quod plures esse personæ statuantur, quarum quælibet sit verus Deus. Id quod non minus illo, quam hoc modo fit, nec illo alioqui magis, quam hoc, unum Deum esse affirmatur. Nisi quod priore modo Dei essentiæ simplicitas diserte asseritur; in posteriore vero non item. Atqui hoc non ad pluralitatem Deorum, sed ad unius Dei ejusve essentiæ compositionem excludendam proprie pertinet.

2. Jam si ex eo, quod Dei essentia simplicissima sit, necessario ejusdem essentiæ compositio omnis excluditur, sequitur omnino, plures personas in Dei essentia esse non posse inter se distinctas, nisi Dei essentiam tanquam speciem, seu communem quandam pluribus individuis naturam, accipiamus. Quod ut à veritate, sic ab adversariorum mente plurimum abhorret; quippe qui Dei essentiam unam numero esse fateantur, eamque prorsus individuam; deque ea sic considerata loquantur, cum in ipsa plures personas inter se distinctas esse affirmant. Quod si verum aliquo modo est, verum etiam esse oportet, unam istam numero essentiam ex pluribus quibusdam compositam esse. Atqui hoc manifeste cum eo pugnat, quod hæc eadem essentia simplicissima sit. Itaque falsissimam, atque, ut paulo ante dicebamus, sibi ipsi contradicentem seque ipsam plane destruentem, apud ipsos adversarios hanc eorum enunciationem esse apparet. In Deo, inque ejus simplicissima essentia sunt plures personæ inter se distinctæ. Nec aliud habent ipsi, quod respondeant, nisi argumentum quidem nostrum recte conclusum esse in essentiis finitis; sed in Dei essentia, quæ infinita est, nequaquam. In qua responsione non uno modo principium petunt; eaque dicunt,

quæ

quæ ex parte manifesto sunt falsa simul atque ridicula. Quemadmodum a nobis ostenderetur, sic responsione ista adversarius noster usus esset. Nam quod ipse pro responsione affert instantiam de Dei attributis inter se distinctis & differentibus, quæ tamen in ipsa Dei essentia sunt, est in eo evidens fallacia ignorationis Elenchi. Dei enim attributa nec revera subsistentiæ quædam sunt, quales sunt personæ, nec ullo modo personæ appellari queunt. Alioqui non tres tantum, sed ex ipsius adversarii enumeratione sex, & plures subsistentiæ seu personæ in Deo essent, vel esse dici possent. Cum enim Dei attributorum meminit, inter se differentium, inquit pag. 16. *ut est potentia, sapientia, bonitas, veritas, justitia, misericordia, & alia, quæ in Sacris Literis occurrunt.* Potest igitur fieri, ut plura attributa ista, quamvis inter se distincta & differentia, in Dei essentia, licet simplicissima, sint, nec divinæ essentiæ simplicitati ullo modo repugnent; nec tamen plures personæ inter se distinctæ in eadem simplicissima essentia esse possint, ejusdemque simplicitati non repugnare. Thomæ Aquinatis ex hoc inextricabili labyrintho exeundi rationem nullo pacto probare possumus; cum in ea nonnulla pro concessis sumantur, quæ nec vera sunt, nec magis probabilia, quam illud ipsum, quod ex eis demonstrandum erat. Nam quis illi unquam concedat, proprietatem personalem non habere aliquam unionem cum suo correlativo, si utrumque in una & eadem numero essentia simul & pariter invenitur? Aut si unionem pro identitate, ut sic loquamur, accipit, quis illi dederit, quia inter proprietatem personalem, & suum correlativum non sit aliqua unio, id est identitas, non fieri etiam ex ipsis ullam compositionem? Neque enim eorum, ex quibus aliquid componendum est, identitas ulla requiritur. Quinimmo ex iisdem nihil componitur, sed ex diversis. Non vidit Thomas, quamvis alioqui perspicax & acutus, ex negatione omnis unionis inter proprietates personales manifeste potius sequi, plures proprietates personales non posse in una eademque numero essentia esse; & idcirco, se, dum instantem adversarium repellere conatur, illi arma ad se confodiendum tradere. Quod vero ad Justini auctoritatem, ea non tanti apud quenquam est, aut esse debet, ut quæ dicit, eo credenda & recipienda sint, quia ipse dicat, cum de nostræ religionis dogmatis quæritur. Et sane nos in iis, quæ de filii Dei natura, & generatione sensit, licet ejus sententia ad adversariorum sententia non parum discrepet, ab ipso tamen nos dissidere aperte profitemur. Quanquam nihil necesse erat hæc hoc loco dicere; cum verba, quæ ad adversario citantur, nullo modo sint, aut esse possint Justini. Sunt enim illa in libro quæstionum ad Orthodoxos Quæst. 129. qui liber falso omnino Justino ascriptus est. Ut enim pleraque alia hujus rei non obscura indicia omittamus, non modo in eo libro citatur Irenæus * & martyr nominatur, cum tamen Justinus multis annis ante eum mortuus fuerit, verum etiam Origenis † testimonium bis affertur, qui post Justini mortem annis circiter viginti est natus: Ac præterea Manichæorum in eodem libro †† fit mentio, quorum auctor Manes, annis plus minus centum & viginti post Justinum mortuum, doctrinam suam disseminare cœpit. Et quoniam diximus, Justini sententiam de filio Dei ab adversariorum sententia non parum distare, sciat lector parum cautus, libellum illum, qui Justini nomine circumfertur cum hoc titulo, Expositio fidei, &c. in quo trinitatis sententia qualem adversarii defendunt, prorsus asseri videtur, nullo modo esse Justini. Nam præterquam quod ea, quæ ibi de filio Dei dicuntur, multum ab iis differunt, quæ in confessis atque indubitatis Justini scriptis leguntur, & præsertim in dialogo cum Tryphone Judæo, nullam etiam ejus libri nec Eusebius, nec Hieronymus mentionem facit, cum scriptorum, quæ Justinus reliquerit, diligentissime uterque catologum conscribit. Quis autem est in veterum scriptis legendis paulo exercitatior, qui, si non sententiam ipsam, saltem illam explicandi modum, quo illius libelli auctor est usus, ejus temporis esse non cognoscat, quod post Nicænum Concilium fuit? In quo, ut doctissimus vir Joachimus Camerarius ait, utraque voce, οὐσίας, & ὑποστάσεως, id est essentiæ, & substantiæ seu subsistantiæ simplicissime usi fuissent Episcopi; quippe de quibus vocibus controversia, ut idem Camerarius arbitratur, nondum ulla esset. Hæ tamen voces in eo libello sæpius accurate admodum & diligenter distinguuntur, ut mirum videri debeat, Gregorium Nyssenum fratris Basilii Magni admonitione ulla super ea re egere potuisse, ipsumque Basilium ad fratrem de hoc argumento scribentem nullam ejus libelli mentionem fecisse, si tale scriptum Justini tam celebris & antiqui scriptoris extabat. Sint autem hæc à nobis obiter hoc loco dicta, quæ alibi fortasse aliquando pluribus confirmari poterunt. Cæterum quod adversarius ait, nihil in Dei essentia esse, quod ipsa essentia non sit, hoc nihil illum juvat in præsente disputatione. Quid enim hoc ad rem, nisi pro concesso sumatur illud ipsum, de quo disputatio instituta est, in una, videlicet, Dei essentia plures esse personas? Sit enim quantumvis verum, quidquid in Dei essentia est, ipsam essentiam esse, negamus nos. plures personas in una Dei essentia esse posse, hocque illius summæ simplicitati, quam adversari asserunt, repugnare contendimus. Quippe cum ipsis concedentibus, Dei essentia non genere seu specie, sed numero sit una. Quare non quidquid in Dei essentia est, ipsam essentiam esse, hoc loco adversum nos ostendendum erat; sed potius, nihil esse, quod in Dei essentia esse nequeat citra ullam ejusdem essentiæ compositionem; aut certe, id de quibusdam affirmari jure posse; quæ in eo, de quo quæritur, nihil à personis differant. Horum autem illud, creatas quoque res in ipsa Dei essentia contineri posse, nec tamen eam minus simplicem futuram, demonstraret: Hoc vero tentatum quidem est ab adversario, cum de Dei attributis exemplum attulit; sed, ut vidimus, frustra, cum Dei attributa in eo ipso, de quo quærimus, multum à personis differant.

3. Merito adversarius, cum rationibus prorsus destituatur, ad simplicem quandam fidem, vel potius credulitatem confugit. Sed meminisse illum oportebat, ea Christiano homini de Deo credenda esse, licet rationi minus consentanea, quæ ab ipso Deo non quidem patefacta esse putentur, sed revera sint patefacta. Quale certe non est istud, quod in una Dei essentia tres sint personæ; seu quod Deus sit trinus, licet idem sit simplicissimus. Quod si, dum, non propterea quidpiam negandum esse dicit, quod mente non capitur, ad id tantum respicit, quod de Dei attributis dixerat, quæ in Deo sint sine ulla compositione, aut divisione, jam ostensum est, hoc exemplum ad rem non facere. Sed præterea animadvertendum est, longe aliud esse, quidpiam mente non capere, &, capere mente, quidpiam esse non posse. Seu, aliquid negare, quia id apprehendere nequeas; &, idcirco aliquid negare, quia, id esse non posse, deprehendas. Alterum omnino stultum est, ubi Dei testimonium ea de re non obscurum profertur. Alterum vero tantam vim habet, ut divina ipsa testimonia, quantumvis prima facie aperta, aliter interpretari & permittat, & cogat, quam ipsa verba sonent. Tantum abest, ut, ubi ne in speciem quidem ullum apertum extat divinum testimonium, id concedere debeamus, quod esse non posse, ipsi deprehendimus. Quocirca quidquid adversarius hoc loco nobis obloquitur, tanquam proprii ingenii fiducia id negantibus, quod patefactum aliis à Deo fuerit, quis videlicet nos id apprehendere nequeamus, nobis nulla ratione convenit, qui id negamus, quod non modo esse non posse, manifesto deprehendimus, sed de quo nullum prorsus extat divinum testimonium: immo cui innumerabilia divina testimonia apertissime refragantur. Ipse potius adversarius una cum suis omnibus

gravi

* Respon. ad Quæst. 115. † Respon. ad Quæst. 82, & 86.
†† Respon. ad Quæst. 127.

gravi & reprehensione, & objurgatione dignissimus est, qui de Deo ea constanter asseverare & defendere audeat, & eos, qui idem non faciunt, diris devovere ac maledictis proscindere, quæ nec ullum apertum habent divinum testimonium, & non modo cum universa & natura, & ratione manifeste pugnant; sed etiam ex infinitis divinis testimoniis falsissima esse demonstrari possunt.

Caput IV.

Pergens Adversarius, verba nostra subjungit, quæ cum præcedentibus & sensu, & structura omnino cohærent, nec sine illis intelligi possunt. Hæc autem sunt, *quarum qualibet sit verus Deus, & non Patrem tantum Domini nostri Jesu Christi esse illum unum verum Deum, sed filium quoque ipsius, & Spiritum Sanctum. Quo nihil vel absurdius, vel (ut ita dicamus) impossibilius, vel divinis oraculis magis contrarium excogitari potest.* Ad quæ impugnanda à pag. 18. usque ad pag. 39. multa scribit. Quæ nos commodioris responsionis gratia in tres partes dividemus. In quarum prima ea reponemus, quæ vel in universum quodammodo seu generatim nostris verbis objicit; vel ad verba ipsa carpenda, nobisque ipsis opponenda pertinere existimavit. Atque in hac parte ab ordine ac serie ipsius verborum nihil recedemus. In secunda ea recensebimus, quæ postmodum affert, ut ostendat, qua arte (ut ipse ait) opinionum nostrarum turpitudinem contegamus. Atque hic ea erunt, quæ à nobis perperam testimoniis aut rationibus responderi putat, quæ contra nos produci solent. In tertia vero parte testimonia, & rationes enumerabimus, ex quibus contra quam à nobis dictum fuerit, opinionem de trino & uno Deo divinis oraculis prorsus consentaneam esse, ostendere conatur. In his autem posterioribus duabus partibus sic disponendis ordinem ab ipso quidem propositum, sed non bene servatum retinebimus; & ex ipsius male congestis ac digestis bona ex parte verbis & sententiis, quoad ejus fieri poterit, ejus mentem eliciemus, eamque ordine exponemus.

Adversarii dictorum

Pars I.

1. Quæ impossibilia sunt apud homines, possibilia ait esse apud Deum Luc. 18, & omnia possibilia credenti Marc. 9; & in Christiana religione non privatum sensum, sed fidem esse afferendam, qua difficilia, & ea, quæ putantur absurda & impossibilia, apprehenduntur.

2. Præterea inquit, nos ipsos satis fateri, istud, quod tamen recipere nolumus, aliqua ratione esse possibile; cum non simpliciter, nihil impossibilius esse diximus, sed interpositis verbi illis, *ut ita dicamus*; quæ interponi non solent, nisi, cum vel non Latina, vel minus apta & propria vox est. Atqui non tam rudes nos esse ait, quin sciamus, Impossibile esse vocem Latinam. Sequitur igitur, ut ipsimet fateamur, improprie hoc loco fuisse à nobis usurpatam; & propterea id aliqua ratione possibile esse asseramus.

3. Hinc infert, quod; si nos ipsos penitus cognosceremus, vanitatem etiam nostrarum inventionum perspiceremus; nec tanta confidentia, & superbia decerneremus, Ecclesiæ de trino & uno Deo fidem divinis oraculis esse contrariam.

4. Hæc tamen oracula nos non annotasse, nobis objicit; nisi forte illa oracula intelligi velimus, ex quibus olim inimicus responsa dabat. Jam enim Christianos prorsus esse nos desiisse ait, cum (inquit) nos tam aperte Christi & Spiritus Sancti divinitatis hostes profiteamur, ipsum vero Deum Patrem latenter contumeliis afficiamus.

Responsiones.

1. Vix dici potest, quantopere Adversarius verborum ambiguitatibus delectetur, iisque abutatur. Nempe quod naturalis & pervulgata quædam sedes ea sit fallacium argumentorum. Impossibile dupliciter dicitur; respective & absolute. Impossibile enim id appellatur, quod fieri ab aliquo seu aliquibus non potest, ipsorum videlicet respectu, qui id non possunt facere. Impossibile etiam dicitur id, quod ipsum per se nulla ratione fieri aut esse potest. Verba nostra, ut manifestum est, de hoc posteriore impossibili agunt. Quid igitur huc pertinet dictum illud, quod ex Domini Jesu verbis mutuatus est Adversarius Luc. 18. 27, *Quæ impossibilia sunt apud homines, possibilia sunt apud Deum*, ubi de priore impossibili agitur, & sententia est, ea, quæ viribus humanis fieri nequeant, divinis posse fieri; quemadmodum res, ad quam dictum illud à Domino accommodatur, aperte declarat? Certe quæ absolute impossibilia sunt, id est, quæ ipsa per se nulla ratione fieri aut esse possunt, ea nec apud Deum, nec apud homines sunt possibilia: Nisi hic Apud homines idem significet, quod Ut hominibus videtur. In quem sensum sine dubio Adversarius locutionem istam accipit. Id quod etiam docent ipsius verba illa, *quæ putantur absurda & impossibilia*, &c. sed tunc Apud Deum in prædicta sententia similiter idem significabit, quod, Ut Deo videtur. quod nec intelligit Adversarius, & valde inepte, atque adeo impie diceretur. Sed alia adhuc, eaque fœdior, æquivocatio est in Adversarii verbis, dum contra nostram sententiam ejusdem Domini Jesu aliud dictum affert Marc. 9. 23, *omnia possibilia sunt credenti.* Loquitur enim Dominus manifeste de iis, quæ nondum sunt, eaque ut fiant, eum impetrare posse ait, qui modo credat. Nos autem loquimur de iis, quæ jam esse, immo semper fuisse dicuntur, eaque, ne esse quidem posse, dicimus. Quid ergo, quæsumus, Christi dictum ad sententiam nostram? Verum Adversarius noster verborum Christi, si per se considerentur, æquivocatione quadam deceptus, vel potius ea abusus, sic interpretatus est ejus dictum, quasi voluerit dicere, omnia, ab eo, qui credat, censeri possibilia, id est ejusmodi, quæ esse possint, atque adeo sint. Quod nec ad Christi mentem quidquam facit, & nisi dextre admodum accipiatur, insulse dictum videri debet. Nam quis est, qui nesciat, eum, qui aliquid jam credat, illud idem esse posse, omnino censere? Credentis igitur nomen hoc loco si Adversarii interpretatio aliqua ratione sustineri queat, ita accipiendum est, ut eum significet, qui de veracitate (ut sic loquamur) ejus, qui rem aliquam affirmat, non dubitet, & illi fidem habeat. Atqui longe alia, ni fallimur, est notio ejus nominis in Christi verbis. In quibus eum significat, qui credit rem aliquam à quopiam fieri posse, & porro factum iri. Quandoquidem Christi mens fuit docere, neminem crediturum, ipsum Christum, sive Deum per Christum aliquid & posse & velle facere, quin id impetraturus esset. Quod alii loci omnes declarant, in quibus Christus ab iis, qui aliquid sive ab ipso, sive à Deo impetrare velint, hoc requirit; ut scilicet credant, seu fidem habeant. Maxime vero id demonstrant hi duo loci, Matth. 9. 28. Marc. 11. 2. 3. & 24. Non est autem, quod hic Adversarius de afferenda fide, non autem privato sensu quidquam dicat, aut contendat; cum id, quod nos impossibile esse diximus, nusquam, ut supra dictum fuit, in divinis litteris affirmatur.

2. Ex prædictis perspicuum est, cur verba illa *ut ita dicamus*, potissimum à nobis interposita fuerint, cum diximus, nihil impossibilius excogitari posse, quam in Deo, inque illius simplicissima essentia esse plures personas inter se distinctas, quarum quælibet sit verus Deus, & non patrem tantum Domini nostri Jesu Christi esse illum unum verum Deum, sed filium quoque

ipsius, & Spiritum Sanctum. Nempe quia voce Impossibilis in eum sensum accepta, ut id significet, quod ipsum per se nulla ratione fieri aut esse potest: quemadmodum nos hic illam usurpabamus, nullus, proprie loquendo, locus comparationi in ea esse potest, nec aliud alio magis impossibile inveniri. Quanquam praeterea ea vox non satis Latina nobis, quemadmodum nec aliis compluribus, videbatur. Sed non tantam in eo scripto habebamus Latinitatis rationem, ut ea verba propter hanc solam caussam interponenda videerentur. Gratias autem agimus Adversario, qui eam vocem testimonio suo Latinam esse nos docuit. Sed fac, nos ea verba ideo potissimum interposuisse, quod minus proprie vocem ipsam Impossibilis à nobis usurpari crederemus: Non tamen sequitur, nos interim asseruisse, aliqua ratione possibile id esse, de quo loquebamur. Neque enim necessario vera est ea Adversarii enunciatio, *Quod non proprie impossibile esse quis dicit, aliquâ ratione esse possibile asserit*, quae ex consequentis fallacia extructa est. Verum siquidem est, id, quod aliqua ratione est possibile, non proprie impossibile esse; sed non fortasse contra, quidquid non proprie est Impossibile, Id aliqua ratione possibile esse. Exemplo similis locutionis res planissima fiet. Coelum, ubi Deus, & Christus cum angelis suis habitat, immortale dici potest, propter perpetuam atque aeternam ejus durationem: sed minus propria. Neque enim quidquid perpetuo & in aeternum durat, & duraturum est, proprie loquendo est immortale. Namque hoc earum rerum est proprium, quae anima & vita sunt praeditae. Nec tamen coelum ullà ulla ratione mortale est. Atque hoc satis erit ad enunciationem istam falsitatis suspectam reddendam, nosque ab Adversarii calumnia prorsus liberandos.

3. De tanta ista confidentia, atque superbia, quam nobis Adversarius objicit, supra satis responsum est; praesertim cap. 2. partic. 2. De vanitate autem nostrarum inventionum, & an vere dictum sit à nobis, opinionem de trino & uno Deo divinis oraculis esse contrariam, paulo post videbimus.

4. Non annotavimus autem, quaenam essent ista divina oracula, quia nec aliud nobis faciendum sumpseramus, quam, ut in Assertione illas quodammodo animadverteremus, ea refellentes, quae ipsarum scriptor ad eas probandas attulerat, nec satis fuisset annotasse, nisi ea etiam explicuissemus, & iis, quae Adversarii contra explicationes nostras afferre solent, respondissemus. Id quod nimis longum fuisset, & nostrae scriptionis brevitati, cui maxime studebamus, plane contrarium. Quanquam nihil est opus oraculo divina annotare & explicare, quae isti opinioni de trino & uno Deo adversantur. Ea enim adeo manifeste cum omni veritate pugnat, ut plus satis sit ad ea respondere, quae pro ipsa confirmanda in medium producuntur ab Adversariis. Hinc fiet, ut ne in hac quidem responsione nostra in qua non admodum brevitati studemus, oracula ista ulla ex parte commemoraturi simus; nisi quatenus ad Adversarii rationes, & testimonia diluenda necessarium fuerit. Jam vero, quod Adversarius ait, fortasse nos Divinorum oraculorum nomine ea intellexisse, ex quibus olim inimicus responsa dabat, in eo satis prodit, se hactenus in Christiana schola parum profecisse, &, quod charitas sit Christianis hominibus praescripta, nondum usque didicisse. Nam quod subjungit, nos Christianos esse, prorsus desiisse, & Christi ac Spiritus Sancti divinitatis apertos hostes nos profiteri, latenter autem ipsum Deum Patrem contumeliis afficere, partim, ut speramus, vita moribusque nostris abunde refellitur, partim verba, scripturaeque nostra Id apertissime refutant. Quod ut apertius etiam fiat, jam age ea exponamus, atque examinemus, quae ad ista gravissima nobis objecta crimina confirmanda scripsit Adversarius.

Adversarii dictorum

PARS II.

1. Postquam visus est sibi, satis probasse, esse quoddam Dei verbum aeternum & per se subsistens, quod, caro factum, Christus sit, subjungit, nos hujus omnipotentis verbi hostes, ex iis, quae de Christo secundum humanam naturam sunt dicta, sumere occasionem ad fallendos animos infirmorum in fide, & ad hunc modum argumentari. Christus homo est tantum, Ergo Deus non est. Itaque negat vocem Tantum usquam legi, ubi Christus homo esse dicitur, nosque dum scripturas interpretamur, vocem istam è nostro cerebro addidisse affirmat. Deinde ait, si nihilominus dicamus, nos sic argumentari posse; Christus homo est, Ergo non est Deus; stupidos nos esse, qui inter diversa, & contraria non distinguamus. Nam contraria quidem simul esse non posse; sed diversa posse. Deum autem & hominem diversa esse. Postremo pro explicatione, quomodo Christus Deus sit simul, & homo, ea refert, quae in symbolo habentur, quod in missa, quam vocant, recitatur, ubi de fide in Dei filium agitur. Haec autem ab ipso scripta sunt à fine pag. 21. usque ad finem ferme pag. 22.

2. Postea vero aggreditur reprehendere nostras explicationes initii Euangelii Johannis. Quod scilicet ad verba *In principio* addiderimus, *Novi Testamenti*, vel *sui Euangelii*; non animadvertentes interea, quam ineptum sit dicere, Christum fuisse in principio sui testamenti, seu euangelii, quasi inveniatur, qui ignoret, jam tum quemlibet esse, cum aliquid incipit agere. Sed ne sic quidem ait, nos concludere, quod volumus. Neque enim sequitur, Christum ab aeterno non fuisse, quia in principio Novi Testamenti seu Euangelii fuerit. Quandoquidem Pater quoque in principio Novi Testamenti erat; nec tamen propterea ab aeterno non fuit.

3. Reprehendit similiter explanationem nostram illorum verborum, *Verbum erat apud Deum*; quae est, Verbum, id est Christus, quatenus Dei verbum erat, soli Deo erat notus, ut scilicet explanatione nostra Euangelistae verba evertamus; & sic concludamus: Erat soli Deo notum illud verbum, Ergo non erat apud Deum. Atque hic subjicit exemplum seu similitudinem alicujus ex nostris, apud socium pecuniam deponentis; qui certe nollet sibi esse fraudi, si socius diceret, pecuniam quidem apud se esse, quia sibi soli esset nota; caeterum revera apud se non esse, atque idcirco eam se reddere non posse.

4. Praeterea tanquam nostram interpretationem ad ea verba, *& Deus erat Verbum*, affert haec verba, *Nequaquam vulgaris fuit hic doctor, sed plane divina virtus in ipso relucebat*. Cui interpretationi objicit, Apostolos quoque non vulgares fuisse doctores, & in singulis divinam virtutem reluxisse. Praeterea, Johannem non divinam plane virtutem in Verbo reluxisse, sed Deum fuisse, dicere. *Aliud autem est*, inquit, *Deum esse: Aliud plane divinam virtutem in aliquo relucere*.

5. Pergit autem, & ait, cum Johannes subjungat, omnia per ipsum facta esse; & ne aliquid excludatur, addat, *Et sine ipso factum est nihil, quod factum est*, tamen nos ausos fuisse mutare Omnia in Quaedam, & universale interpretari per ejus oppositum particulare, referentes Omnia ad novam creaturam tantum. Ex quo fit, ut, cum deinde Joannes dicit, Verbum in mundo fuisse, & mundum per ipsum factum esse, non de hoc mundo, in quo nos habitamus, loquatur, sed de nova creatura tantum. Unde, cum postea dicat, mundum eum, vel potius ipsum non cognovisse, emergat sensus absurdissimus, novam creaturam eum non cognovisse. Quod vero minister quidam (ut ipse Adversarius eum nominat) explanationem istam verbi Omnia pro Quaedam

Quædam, loco illo apud Marcum confirmavit Mar. 1. 5. *Egrediebatur ad eum omnis Judææ regio, & Hierosolymitæ universi*; interrogat, an etiam per istum locum interpretetur illa Psalmi verba Psal. 103. *Omnia in sapientia fecisti*, vel illa Psal. 118, *Omnia mandata tua veritas*, & similia, ut scilicet vox Omnia, quædam tantum significet. Ac præterea interrogat, si ad locum Marci fuisset appositum, *Et multi erant, qui non egrediebantur*, vel aliquid simile istius, quod est apud Johannem, *Et sine ipso factum est nihil, quod factum est*; potuisset ne cum exceptione exponi?

6. Tandem vero dicit, hanc esse rationem, qua nostros sectatores in errorem inducimus, Ostentare nos unum scripturæ locum per alios interpretari; Ut cum, ex eo, quod Christus salvator ubique in Sacris Literis appelletur, negamus illum verum Deum credi posse. Quandoquidem alii quoque homines, quorum nemo creditus fuit Deus, salvatores in Sanctis Literis sunt nominati. Atqui, illos hac nostra ratiocinatione capi affirmat, qui inter salutem, quam attulit Christus, & eam, quam isti attulerant, nesciunt distinguere. Hæc autem leguntur ab initio Pag. 24. usque ad finem ferme pag. 27.

Responsiones.

1. Supra cap. 1. partic. 6. satis responsum est, quantum ad hoc attinet, quod Christum, hominem tantum fuisse, dicamus. Debuerat autem Adversarius locos ex nostris scriptis producere. Etsi nos in iis scriptis, quæ vere sunt nostra, vel nullos extare arbitramur, vel ejusmodi, qui nulli justæ offensioni locum relinquant; & sine dubio non tales, in quibus scripturas interpretemur. Quod vero attinet ad argumentationem istam: Si Christus homo est, ergo non est Deus; si quidem Dei nomine summus ille rerum omnium creator intelligitur, eam sane libenter, ut nostram, agnoscimus. Atque eam inveniet Lector explicatam in Animadversionibus Assertionis 22. nusquam addita particula Tantum ad vocem Homo; sed epitheto duntaxat Verus, quemadmodum in ipsa Assertione additum fuerat. Jam vero fatetur ipse Adversarius, contraria ejus naturæ esse, ut altero concesso, alterum negetur; quippe quæ se mutuo pellant, & interimant. Sic enim ipsemet scribit pag. 22. Verum nemo negaverit, immortale, & mortale; æternum, & quod principium habuit; immutabile, & mutabile, esse contraria, non minus, quam nigrum, & album; bonum, & malum; quæ Adversarius ipse pro exemplis contrariorum sumpsit. Sed Deus est natura immortalis, æternus, & immutabilis; homo vero natura mortalis, principium habens, & mutabilis. Ergo, qui, quempiam Deum esse dicit, hominem esse negat; & vicissim, qui quempiam hominem esse dicit, Deum esse negat. Et sane miramur Adversarium; quippe qui inter diversa & contraria aperte distinguens, Deum & hominem diversa esse dicat, præcise negare voluisse, Deum & hominem esse contraria. Non sunt quidem Deus & homo simpliciter & absolute contraria; quandoquidem substantia substantiæ contraria esse non potest. Sed contraria tamen sunt, quatenus, ut ostensum fuit, qualitates seu proprietates naturales habent plane contrarias. Unde fit, ut, de quo unum essentialiter (ut sic dixerimus) prædicetur, alterum essentialiter prædicari nullo pacto possit. Nisi velimus de una atque eadem re, ea, quæ sunt contraria, essentialiter prædicari posse. Fieri quidem potest, ut in una atque eadem re ad ejus essentiam constituendam eæ substantiæ concurrant, quæ qualitates naturales contrarias habeant; ut plerique in homine contingere existimant, qui ex anima, & corpore sit constitutus; quorum (ut cæteras contrarias qualitates omittamus) hoc natura mortale sit, illa vero immortalis. Sed interim ipse homo nec corpus est revera, neque anima. Aut certe, si anima est, corpus esse non potest; & contra, si est corpus, nullo modo potest esse anima. Sic fieri fortasse posset (& quidem ad hunc modum ex nostris Adversariis plerique inter antiquiores loquuntur) ut ex Deo, & homine, licet substantiis contrarias qualitates seu proprietates naturales habentibus, Christus constitutus fuisset. Sed, quod idem Christus & Deus sit, & homo, id vero inter impossibilia omnino numerandum est; multo magis, quam, quod idem homo & anima sit, & corpus. Nam multo etiam magis Dei natura cum hominis natura, quam animæ cum corporis pugnat. Adde, quod, ut Christus, si verus homo est, Deus, qualem hic intelligimus, esse nequeat, non necesse est, Deum, & hominem esse contraria; sed satis est, esse diversa. Adversarii enim regula, quod duo diversa simul esse possint, tunc vera est, cum vel diversa ista alicujus rei sunt accidentia, vel si ipsius rei, aut in ipsa re substantiæ sunt, non prædicantur absolute de subjecto, sed aliqua ratione ejus sunt partes, ex quibus ipsum subjectum constituitur, & tertium quid efficitur. Sed quod duæ diversæ substantiæ de uno & eodem subjecto absolute prædicari possint, atque hac ratione simul esse, nullo modo fieri potest. Alioqui una eademque res diversas sui ipsius essentias seu formas essentiales habere posset. Quod (ut dicitur) implicat contradictionem. Quandoquidem tot res diversas esse necesse est, quot sunt diversæ formæ essentiales. Ex forma enim essentiali diversa, diversa etiam res necessario constituitur. Immo nihil aliud est, rem diversam esse, quam diversam formam essentialem habere. Jam nemo sanæ mentis dixerit, in uno eodemque Christo, Deum, & hominem simul esse ut accidentia. Nullo etiam pacto concedunt Adversarii, has duas substantias, Deum, & hominem Christi tanquam duas partes esse, ex quibus tertium quid, hoc est ipse Christus efficiatur, & in hoc claudicare fatentur similitudinem animæ, & corporis in homine; cujus sunt tanquam partes duæ, ex quibus tertium quid, hoc est ipse homo, efficitur. Quanquam, etiamsi hac quoque in parte similitudo rectissima esset, nihil hoc eos juvaret. Immo eorum sententiam funditus everteret. Ut enim paulo ante diximus, homo ipse nec corpus est, neque anima revera. Sic Christus ipse revera nec Deus, nec homo esset. Quid igitur volunt Adversarii, aut certe, cum Christum, Deum, & hominem esse dicunt, necesse est, ut velint? Nempe, has duas substantias, licet diversas, Hominem scilicet, & Deum, absolute & distincte utramque de uno eodemque Christo, ut de uno tantum subjecto seu supposito prædicari. Et ita unius ejusdemque rei duas diversas formas essentiales inducunt. Quod, ut dictum fuit, plane est impossibile. Hic sine dubio necesse habent, ut effugere conentur, novum aliquem modum & naturæ prorsus incognitum adeoque repugnantem comminisci; quo substantia aliqua de subjecto quodam absolute prædicetur, & tamen ejus subjecti essentia non sit; & sic contra omnem rationem loqui coguntur. Quare desinant, rogamus, in sententia sua vel defendenda, vel probanda rationibus contra se allatis respondere, aut rationibus ullo modo uti, sed sacris tantum testimoniis agant, ultro confitentes, si rationibus agatur, de sua caussa actum esse. Nam, si omnes aliæ rationes hoc loco afferendæ atque explicandæ essent, quibus necessario evincitur, fieri non posse (quidquid hic tandem novi & naturæ prorsus incogniti Adversarii comminiscantur) ut, qui verus homo est, idem æternus Deus sit, nimis longi essemus. Sed quæ diximus satis superque esse poterunt. Quocirca nihil est, quod quidquam respondeamus ad explicationem ex Nicæno Symbolo petitam, quomodo idem Christus & Deus sit & homo. Præsertim, cum ibi ea dicantur, quæ, ex rationibus saltem ab ipso Adversario alibi contra nos allatis, manifesto sunt falsa, Deum scilicet incarnatum esse, & hominem esse factum, &c. Qui enim possunt ista in Deum cadere, si Dei substantiæ nihil novi accidere potest? Quanquam non ita omnino loquitur Adversarius; sed sæpius negat, in Deo quidquam esse,

quod ipsius substantia non sit, immo non sit ipse Deus, & sic omnia accidentia cujuscumque generis, licet penitus inseparabilia, atque ex ipsa essentia necessario manantia, à Deo excludit. Quanto igitur magis adventitia omnia & nova accidentia à Deo ejusque substantia excludenda sunt? Verum quis negare poterit, si Deus tunc incarnatus est revera, & homo factus, cum Christus Jesus de Spiritu Sancto in Mariæ virginis utero est conceptus, exque ea natus, ipsi Deo ejusque substantiæ adventicium aliquid & novum, idque maximi momenti accidisse? Sed jam ad reliqua pergamus.

2. Aliud est ipsa verba alicujus scriptoris aliis verbis idem significantibus, sed pluribus & clarioribus, reddere; aliud vero eadem verba aperire & explicare. Illud Paraphrasis; hoc Explanatio vocari solet. In paraphrasi nihil poni debet, quod ab ipso auctore eo ipso in loco rectissime dici non potuerit. Ex illius enim persona omnia dicuntur. In explanatione autem multa dici possunt, quæ minus recte ab ipso auctore dicta eo in loco fuissent. Si quando igitur in nostrorum hominum scriptis verba illa prima Euangelii Johannis, *In principio erat verbum*, sic exponuntur, *In principio sui Euangelii Christus erat* (nam *sui testamenti* nemo fortasse ex nostris hoc loco scripsit) non est hæc paraphrasis; neque ea verba ex ipsius Euangelistæ persona dicuntur. Fatemur enim absurdum videri posse, si Johannes ipse dixisset, Christum in Euangelii sui principio fuisse. Idque propter eam ipsam rationem, quam Adversarius affert. Sed explanatio ista est; verbaque ex ipsius explanantis persona sunt dicta, qui illud Euangelium, in cujus principio Christum fuisse, à Johanne verbis illis dictum contendit, quod & quale Euangelium sit, docere unico verbo voluit, id est, voce *sui*. Certum enim esse debet, istud Euangelium non aliud, quam ipsius Christi Euangelium esse. Id quod si ipse Johannes eo loco expressisset, inepte locutus videri posset. Itaque, cum vel nostri homines, vel qui nostri esse existimantur, ipsum Johannem loquentem faciunt, & paraphrasi utuntur, vocem Sui reticent. Quemadmodum in ea paraphrasi factum est, quæ anno 1561. ab eo ipso * scripta fuit, qui sententiam, quam de Jesu Christi persona amplexi sumus, primus omnium hac ætate nostra (quod sciamus) ex Sacris Literis docuit. Sic enim in ea legitur, *In Euangelii principio erat Dei sermo* &c. & in scripto illo, ubi Adversarius legit eam interpretationem verborum, *& Deus erat Verbum*, quam, ut nostram, tantopere vituperat, paulo ante hæc verba extant, *Dicit ergo Johannes, In principio Euangelii erat serma*, &c. Cessat vero omnis absurditas, si in ipsius Johannis verbis vox Sui, non addatur. Isque convenientissime inducitur dicens, in Euangelii principio fuisse Christum, idque ut Dei sermonem. His enim verbis ipse Christus verus Euangelii auctor non obscure asseritur; ne quis vel Johannem Baptistam, vel alium quempiam ejus auctorem esse existimet. Præterea non tam absurdum est, ut videri posse diximus, & Adversarius censet, si Johannes ipse dixisset, Christum fuisse in principio sui Euangelii, quia videlicet nemo nesciat, unumquemque jam tum esse, cum aliquid agere incipit. Potest enim Euangelii Christi principium sumi ante ipsam Christi prædicationem; id est ab initio prædicationis Johannis Baptistæ, ut Marcus profecto facit, cum ait Marc. 1. 1. &c, *Initium* (est autem in Græco vox ἀρχή, non secus atque apud Johannem) *euangelii Jesu Christi Filii Dei, sicut scriptum est in Esaia Propheta* (vel potius *in Prophetis*) *Ecce ega mitta angelum meum anta faciem tuam*, &c. Et Petrus ait Act. 1. 21, *Oportet erga ex his viris, qui nobiscum sunt congregati, in omni tempore, quo intravit & exivit inter nos Dominus Jesus, incipiens à baptismata Johannis*, &c. ubi manifeste principium muneris Domini Jesu in terris ab Johannis baptismo repetitur. Et possunt hæc Petri verba pro explanatione esse verborum Marci: si quis fortasse de eorum sententia dubitaret, & primum versiculum nullo modo cum sequentibus connectendum esse suspicaretur. Legitur enim apud ecclesiasticarum rerum scriptores, Marcum Euangelium suum à Petro hausisse, & tantum non eo dictante scripsisse. Hæc autem, quæ hic de Jesu Christi euangelii principio diximus, potuit Adversarius in scriptis legere nostrorum hominum ante annos plurimos editis, si ita in ipsis versatus est, ut videri vult. Idque in eo ipso loco ubi fortasse legit verbum Sui ad Euangelii verbum additum. In ea videlicet explicatione primæ partis primi cap. Joh quæ annos ab hinc circiter viginti duos Latine conscripta, & postmodum edita, mox Polonice quoque παραφραστικῶς conversa atque edita fuit. Sic enim ibi scriptum est. *In principio erat Verbum; Hoc est Christus Dei filius in principia Euangelii sui, eo nimirum tempore, quo Johannes Baptista ad frugem Israëliticum populum revocare cœpit, & antequam ipsius Baptistæ prædicatione Judæis innotuisset, jam erat, & erat à Deo huic muneri, voluntatem scilicet suam patefaciendi, destinatus. Nam Euangelii principium à Baptistæ prædicatione ducendum esse, ex Marca liquido constat Marc. 1, quem hic noster, quod ad Principii nomen attinet, auctorem habet*, &c. Si hæc verba Adversarius attente legisset, aperte cognovisset, se nihil habere, quod nobis objiceret, etiamsi ipsum Johannem fecissemus dicentem, Jesum Christum Dei verbum in principio sui euangelii fuisse. Ridiculum est autem, quod postea addit, nos hac interpretatione nostra, quod Principii nomen ad Euangelii seu testamenti novi principium referendum sit, non tamen concludere, quod volumus, nempe Christum non fuisse ab æterno. Quasi vero non ipsi Adversarii sint, qui ex eo loco Christi æternitatem evincere volunt, & nos interpretatione nostra aliud quæramus, quam, ut, loco explicato, perperam istud ab ipsis fieri demonstremus. Sed commune est hoc Adversariorum vitium, & vulgatum in nos sophisma, ut quæ à nobis ad ipsorum falsas aut dubias verbi Dei interpretationes illincque pro sententia sua ab illis ductas argumentationes refellendas ac diluendas afferuntur, ad ipsam sententiam nostram probandam afferri dicant, & nos sæpissime inepte prorsus atque imperite ex respondentibus argumentantes faciant.

3. Nam id etiam, quod statim Adversarius addit, hujus & deterioris simul est generis. Dicimus enim, Verbum, id est Christum, apud Deum fuisse, à Johanne dici, quia in eo principio, de quo eum loqui affirmamus, & in quo diserte postea, Verbum apud Deum fuisse, scribit, Christus, ut ipsius Dei verbum, soli Deo erat notus; & hanc vocis Apud, & locutionis illius Esse apud Deum, vim & significationem ex aliis locis confirmamus; atque adeo ex simillimis ejusdem scriptoris hoc loco agnoscendam esse demonstramus. Qualis est ille in initio primæ Epistolæ 1 Joh. 1. 2, ubi manifeste opponuntur Esse apud Deum, &, Hominibus patefieri. Quid ergo habet Adversarius, ut nos non modo per contemptum Novos grammaticos appellet, sed etiam nobis objiciat, quod interpretatione nostra illud evertere velimus, quod Euangelista dicit, & negare Verbum illud, de quo loquitur, apud Deum fuisse? Quasi vero primum certissimum sit, Euangelistæ verba non posse aliter accipi, atque ipse cum suis accipienda contendit; ac deinde nobis propositum sit, sententiam, quam ipsi inde eliciunt, penitus falsam esse ostendere; cum tamen & Euangelistæ verba alium sensum habere posse constet, quam ipsi autument, & certum sit, nos interpretatione nostra id unum spectare, ut recte Euangelistæ mente percepta, istos ad commenta sua confirmanda ejus verbis abuti, unusquisque possit agnoscere. Nam quid dicemus de ineptissimo sive exemplo sive similitudine, quam ad nostram interpretationem infirmandam simul & deridendam attulit? Certe præterquam quod nullo modo ad rem facere potest, cum nos Esse apud aliquem, in alium sensum accipi posse, quam hic à nobis fiat, minime negemus, in ea etiam manifeste principium petitur, & à verbis, de quorum significatione quæritur per summam elenchi ignorationem ad rem transitur. Quæritur enim,

quo

* Lælius Socinus.

quo sensu dictum fuerit à Johanne, Verbum fuisse apud Deum; & contendit Adversarius, hoc significare, Christum natura sua divina individue conjunctum cum Deo Patre fuisse, & nos ridet, qui hoc de Christo negantes, dicimus, ea locutione significari, Christum soli Deo fuisse notum. Ut autem nos merito se ridere ostendat, exemplum seu similitudinem affert, in qua cum manifesta principii petitione id ipsum ponitur, quod ei respondere seu simile esse possit, quod nos de Christo negamus, ipse affirmat. Nec porro in ea revera de interpretatione ullorum verborum quæritur, sed de facto, cujus occasione de verbis ab ipsis altercantibus prolatis inepte disputatur. Nam quid est, cur is, apud quem pecunia deposita fuerit, non plane neget, eam pecuniam apud se esse? Si in similitudine sua explicanda dixisset Adversarius, chirographum aliquod seu tabulas extare, in quibus antea scriptum esset, pecuniam istam apud illum esse, qui depositum negat, quæ verba is, similiter ac nos Johannis verba, interpretaretur, quamvis in ea nihilominus principium petitum fuisset, non tamen ita turpiter in ipsa fuisset erratum, & verba cum facto imperite commutata. Multa alia omittimus, quæ istius similitudinis ad id, quod Adversarius per ipsam efficere voluit ineptitudinem, & ipsius per se vitia ostendere possent. Nam & hæc ipsa quæ diximus, minus necessaria videri poterunt.

4. Interpretationem istam à Simone Budnæo in libello de duabus naturis in Christo allatam, nequaquam abdicamus; nec habet Adversarius cur eam merito rejiciat, aut vituperet. Quid enim per verba illa, *Plane divina virtus in ipso relucebat*, & intelligere deceat, & Budnæus ipse intellexerit, declarat aperte id, quod idem Budnæus in brevi scripto una cum prædicto libello ab ipso edito, quod titulum habet, *Brevis demonstratio*, &c. de ratione, cur Christus Deus in Sacris Literis appellatus fuerit, & porro Deus sit, cordate sane ac pie scripsit. Sic enim concludit, *Ideo itaque & Deus dicitur Christus, quod omnia, illâ à Deo data virtute possit, quod omnibus imperet, quod illi omnes etiam angeli pareant, quodque vitam in semetipso habeat. Sed hæc omnia à Deo habet, & eidem accepta refert.* Ecce tibi vis & pondus voculæ illius Plane, quam Adversarius, cum instantiam de Apostolis attulit, prorsus omisit. Ac maluit (quod illi sæpissime contingit) malus dialecticus videri, quam id dicere, quod falsitatis coargui aliqua ratione posse sentiebat. Et certe nihil eorum, quæ modo Budnæi verbis recitandis commemoravimus, & ex quibus fit, ut in Christo, qui ea habet omnia, non divina tantum, sed plane divina, virtus reluxerit, in ullo ex Apostolis, sed ne in omnibus quidem simul fuit unquam. Nam quod Adversarius objicit, Johannem non dixisse, In Verbo plane divina virtus relucebat, sed Deus erat Verbum, & aliud esse, Deum esse; aliud Plane divinam virtutem in aliquo relucere, in eo & principium petit, & simul vel id dicit, quod manifeste falsum est, vel æquivocationis captione utitur. Si enim prorsus negare vult, Deum esse, significare posse, plane divinam virtutem in aliquo esse, sive, illum Deum esse, in quo plane divina virtus reluceat, hoc illud ipsum est, quod nos affirmamus, & de quo hoc loco disputatur. Ac præterea Sacris Literis, adeoque ipsi Christo, aperte adversatur, qui scripturam, quæ dicit, eos esse Deos, ad quos Dei sermo factus est Joh. 10. 35. solvi posse negat. Etenim si isti, qui nihil amplius quam terreni ac temporarii judices erant, sunt dicti dii esse, & porro erant dii; nemo profecto, qui mente non careat, negaverit, eum, in quo plane divina virtus relucebat, præsertim eo modo, quem supra exposuimus, Deum ob id ipsum merito dici potuisse, & porro fuisse. Sin autem vult Adversarius dicere, plane divinam virtutem in aliquo relucere posse, qui tamen non sit Deus ab æterno, id est summus ille omnium rerum conditor, est hic aperta æquivocatio. Profecto enim nomen Deus licet sua natura & usu adhuc appellativum, tamen ut proprium frequentissime usurpatur, & de illo omnium deorum Deo κατ' ἐξοχὴν non prædicative tantum (ut sic loquamur) sed subjective quoque passim dicitur. Atqui nos in Johannis verbis nullo modo proprium, sed omnino appellativum, nomen Deus agnoscendum esse aperte contendimus. Cujus rei non leve argumentum id esse potest, quod in Græco non est appositus articulus, qui tamen aurea fuerat, cum manifeste idem nomen tanquam proprium usurpatum fuit. Qua de re infra alibi videndum erit.

5. Nemo nostrum est, qui commutet Omnia, quod est apud Johannem, in Quædam. Fac enim Johannem ita dicentem Quædam per ipsum facta sunt, sensus erit ab eo, quem nos in illius verbis agnoscimus, plane diversus, & porro ad Johannis scopum à nobis expositum ineptissimus. Sed dicimus, verbum Omnia apud Johannem cum usitatissima figura ἔλλειψις seu defectu verborum usurpatum fuisse; subaudienda enim esse hæc aut similia verba, *Quæ ad Euangelium pertinent*, seu, *Quæ pertinent ad novam creationem.* Itaque in verbo Omnia consuetam ac propriam vim nihil excludendi agnoscimus; sed tamen id requirimus, ut, quemadmodum usus frequentissimus est ipsarum Sacrarum Literarum, hoc ad subjectam materiam referatur. Subjectam autem materiam Euangelium esse, res ipsa per se aperte clamat. Solemus autem inter alia innumerabilia, quæ afferri possunt, exempla, illud potissimum afferre, ut pote rei nostræ accommodatissimum, quod extat 2 Cor. 5. 17. *Vetera transierunt, ecce facta sunt omnia nova.* Nemo enim non videt, ibi voce Omnia ea tantum omnia significari, quæ ad Dei fœdus atque promissa, ad vitam moresque nostros, ad pietatem denique & religionem pertinent. Quia nimirum talis est subjecta materia. Verum, ne quis fortasse caussetur, in loco isto Pauli non esse in Græco simpliciter πάντα sine articulo, ut in hoc Johannis loco, sed τὰ πάντα, cum articulo, qui articulus certa quædam omnia indicare possit, legat apud eundem Johannem locum illum cap. 4. 25. *Scio, quia Messias venit (qui dicitur Christus.) Cum ergo venerit, ille nobis annunciabit omnia.* Ibi enim in Græco non est articulus, & tamen certum est, verbum Omnia ad ea referendum esse, quæ ad Dei cultum atque notitiam pertinent, vel potius sunt necessaria. De his enim erat sermo institutus. Præterea apud eundem ait Christus suis discipulis Joh. 14. 26. *Paracletus autem Spiritus Sanctus, quem mittet pater in nomine meo, ille vos docebit omnia.* Hic enim similiter in Græco non est articulus, & nihilominus certa quædam omnia intelligenda sunt. Nisi velimus, Spiritum Sanctum docuisse Apostolos (ut cætera omittamus) omnes artes seu mechanicas seu liberales. Jam vero quis nescit, Omnium appellatione Christum ea omnia intellexisse, quæ ad ipsius religionem pertinebant? sic enim subjecta materia postulat, simulque persona eorum, quibus loquebatur. Nam & alibi ipse Johannes 1 Joh. 2. 20. eos, ad quos scribit, dicit unctionem, id est Spiritum Sanctum, habere à sancto, & nosse omnia, καὶ (inquit) οἴδατε πάντα, & rursus ait 27, eandem unctionem docere illos περὶ πάντων, de omnibus. Ubi, nisi quis certa quædam omnia intelligat, ea videlicet, de quibus Apostolum agere, aliunde colligi potest, falsam prorsus sententiam ex verissimis ejus verbis eliciet. Adde autem his locis apud eundem Johannem verba illa, *Postea sciens Jesus, quia omnia jam consummata sunt*, id est essent, ὅτι πάντα ἤδη τετέλεσται. Certe enim, si verbum Omnia simpliciter acciperetur ac sine ullo verborum defectu, & falsa simul, & longe absurdissima sententia esset, sed subjecta materia monet, de omnibus illis loqui Euangelistam, quæ de Christi in terris munere à Prophetis prædicta, & à Deo decreta fuerant. Quod si quis exemplis hisce paucis, quæ ex eodem Johanne attulimus, non contentus, plura adhuc postulet, hos locos inspicere poterit Matth. 17. 11. Marc. 13. 23. Luc. 11. 41. Act. 2. 44. & 20. 35.

Rom. 14. 2. 1 Cor. 2. 15, & vi. 12, & x. 23, & 33, & xiii. 7. Gal 3. 22. Philip. 4. 13. 2 Tim. 2. 10. Tit. 1. 15, & cap. 2. 9. 2 Petr. 3. 4. Apoc. 21. 5. Inter hos autem locos multi sunt ejusmodi, qui superioribus ad id demonstrandum, quod volumus de usu simplicis vocis πάντα fortasse magis sint apti. Ne putet autem lector, omnes, qui afferri potuissent, allatos fuisse. Permultos enim omisimus; & præsertim eos, in quibus vel minima dubitatio esse possit. Breviter, si quis non adeo in Novi Testamenti scriptis versatus librum Concordantiarum (quem vocant) consuluerit, inveniet multo sæpius verbum Omnia simpliciter positum certa quædam omnia significare, quam omnia indistincte prorsus atque absolute. Itaque nihil omnino ad interpretationem nostram verborum Johannis convellendam pertinet, quod in quibusdam locis ex Sacris Literis ab Adversario allatis verbum Omnia nullam distinctionem recipere videatur. Satis enim nobis est, si sæpe, immo si aliquando recipere debeat. Quid igitur si plerumque, præsertim vero in ipso Novo Testamento? Quanquam idem de vetere, unde sua testimonia Adversarius desumpsit, affirmare non dubitamus. Quid, quod testimonia ista nihil ad rem faciunt? Namque in iis duobus, quæ aperte commemoravit, quorum similia quoque intelligi vult, neutrobi verbum Omnia simpliciter positum est; sed cum manifesta relatione. In priore enim testimonio Psal. 104. 24. referendum est verbum Omnia ad *opera tua*, quæ verba proxime antecedunt; & in Hebræo legitur כלם Omnia illa. In posteriore vero Psal. 119. 86. diserte scriptum est *Omnia mandata tua*. Non potest autem in hisce & similibus locis esse ea figura, quam nos in Johannis loco esse contendimus, videlicet ἔλλειψις, aut certe non eodem modo; cum de quibus omnibus sit sermo, expresse additum fuerit. In cujusmodi tamen locis si quando contingit, ut non prorsus omnia sint intelligenda ejus generis, quod expressum est, tunc solet non ἔλλειψις seu Defectus esse in verbis; sed figura Synecdoche, quam Minister ille, cujus Adversarius meminit sine dubio non admodum recte cum Defectu confudit. Verum tamen non omnino extra rem est locutus. Nam, si, ubi dictio universalis ad aliquod certum genus diserte refertur, est tamen ea dictio interdum adhuc restringenda, multo profecto magis id fieri posse videtur, cum simpliciter est posita. Nec quidquam obstat, quod sæpissime, ad certum genus relata, coarctari amplius non posse inveniatur. Satis enim est exempla aliquot inveniri, ubi omnino coarctari debeat; & in loco, de quo ambigitur, caussam subesse, cur non ita universe, ut sonat, sit verbum illud accipiendum. In loco autem, de quo ambigimus, caussam istam subesse, ea planum faciunt, quæ a nostris hominibus hactenus sunt scripta ad probandum, quod Johannes τοῦ λόγου seu Verbi nomine nihil aliud, quam hominem illum Jesum Nazarenum, intellexerit, quodque de nulla re alia eum loqui verisimile sit, quam de iis, quæ ad ipsum Evangelium pertinent. Ex hoc enim necessario sequitur, dictionem Omnia restringendam esse, ne Johannem alioquin ea dicentem faciamus, quæ & falsissima sunt, & ab ejus proposito aliena. Quamobrem ne adversus quidem Ministrum istum, contra quem potissimum eos attulit Adversarius, quidquam possunt istiusmodi Sacrarum Literarum loci, ubi dictio Omnia ex interpretatione nullo modo præter id, quod ibi scriptum sit, coangustanda est.

Sed interim dignissimum animadversione est, quam fœde lapsus fuerit Adversarius, dum contra ejusdem Ministri interpretationem exemplumque ab ipso allatum, urget verba illa, quæ statim Johannes subjungit, *Et sine ipso factum est nihil, quod factum est*. Cum enim interrogare debuisset, quid si ad locum Marci fuisset appositum, Et nullus erat, qui non egrederetur, interrogat, quid si fuisset appositum, Multi erant, qui non egrediebantur. Certe si hoc fuisset appositum, Marci dictum, quod omnis Judææ regio, & Hierosolymitæ universi egrederentur ad Johannem, cum exceptione exponi non potuisset modo, sed etiam debuisset. Nam ipsa exceptio in ejus verbis explicata esset. Verum, ne videamur hac ratione vim istorum Johannis verborum declinare, aut subterfugere velle, quædam de illis accuratius mox erunt nobis disputanda. Prius enim ad id respondere volumus, quod Adversarius ait hoc eodem loco pag. 26. *Si* (inquit) *universaliter est intelligendum Omnia in sapientia fecisti, cur etiam Omnia per ipsum facta sunt, non eodem modo?* Primum igitur, ut ante diximus, locus iste nequaquam est similis nostro. Siquidem ibi verbum Omnia non est simpliciter positum, sed cum manifesta relatione ad Opera tua; ubi nulla ἔλλειψις seu Defectus locum habet, aut certe non qualis in loco nostro esse potest. Deinde non obscurum videtur, Adversarium non solum ex locutionis, sed etiam ex rei similitudine argumentari. Quasi Johannes de eadem re loquatur, de qua Psaltes locutus fuerat; & sapientia illa, in qua ille dixerat, Deum omnia fecisse, nihil aliud sit, quam Verbum, per quod hic dixit omnia facta esse. Idque maxime ob eam caussam, quod Christus, qui sine controversia est illud Verbum, alibi Dei sapientia esse dicitur. Quoniam igitur hoc sibi velle videtur Adversarius, dicimus, in hac ejus tacita argumentatione principium dupliciter peti. Neque enim ullo pacto concedimus nos, utrobique de eadem re agi, aut Christum, quamvis Dei sapientia esse dicatur, esse illam sapientiam, in qua Deus fecit omnia opera sua. Qua de re suo loco infra latius differemus. Nunc ad Johannis verba illa revertimur, *Et sine ipso factum est nihil, quod factum est*. Dicimus enim, verba ista non eam vim habere, ut dictio Omnia, quæ antecessit, prorsus universaliter sit accipienda. Nec ejusmodi verba post universales enunciationes ad ἔλλειψιν seu Defectum; sed ad Synecdochen excludendam addi solent. Addat quis alicui ex exemplis, quæ supra attulimus, similia verba, & videbit, Defectum, qui in illo esse potest, hac ratione non tolli; sed Synecdochen tantum excludi. Verbi gratia, cum Johannes dixit, *Postea sciens Jesus, quod omnia consummata essent*, si addidisset, *& quod nihil non esset consummatum*, ut certe potuisset, non utique colligeretur ex his verbis nullam ἔλλειψιν esse in antecedentibus, seu Verbum Omnia prorsus universe accipiendum esse; sed tantummodo concluderetur, ex certis illis quibusdam omnibus, de quibus antea dictum esset, nihil prorsus non fuisse consummatum. Ne quis præter Defectus figuram, Synecdochen quoque in præcedentibus verbis esse existimaret. Responderat apud eundem Johannem Jesus pontifici eum interroganti de discipulis & de doctrina ipsius Joh. 18 20, *Ego palam locutus sum in mundo; ego semper docui in synagoga, & in templo, quo omnes Judæi conveniunt*. Hoc autem non contentus, statim addit, *Et in occulto locutus sum nihil*. Quæ verba nullo pacto tollunt defectum, qui in præcedentibus esse potest, ut certe est (neque enim simpliciter verum erat, Jesum semper docuisse in synagoga, & in templo) nec ex illis concludere licet, Christum nihil prorsus locutum fuisse, id est (nam hic rursus alia Defectus figura subest) docuisse, in occulto. Certum est enim, eum multa discipulos suos privatim docuisse, sed tantummodo per ipsa intelligendum est, in illo docendi genere, de quo Christus loquebatur, nihil prorsus fuisse, quod ab ipso occulte factum esset. Sic igitur, cum ipse Johannes ait, *Et sine ipso factum est nihil, quod factum est*, non efficitur ex his verbis, nullum defectum esse in præcedentibus, & verbum Omnia in illis prorsus universe accipiendum esse; nec porro ex ipsis concluditur, nihil penitus esse, quod sine Verbo illo, de quo verba fiebant, factum non sit. Sed excluditur tantum Synecdoche, quam præter Defectum in antecedentibus esse, suspicari quis potuisset, & concluditur, nihil omnino esse ex illis certis quibusdam omnibus, de quibus sermo erat, quod sine illo Verbo sit factum. Id est, quæcumque pertinebant ad Evangelium, non quidem majore ex parte tantum, aut generatim, sed omnia prorsus & singula non sine verbo illo;

id est Jesu Christo Domino nostro facta esse. Quandoquidem illa omnia, quæ ipsius Apostolorum, vel aliorum fidelium discipulorum opera, aut quacumque alia ratione facta sunt, quæ ad Euangelium pertineant, non modo ante, sed etiam post ascensum ipsius in cœlum, nullo prorsus excepto, efficacia ac potestate illa, qua ipse Jesus Christus præditus est, sunt facta, & ipso annuente, atque, ut scriptura loquitur Marc. 16.20. cooperante ad exitum perducta. Propter quod potissimum verisimile est, Johannem, quasi explicantem id, quod prius dixerat, per Verbum seu sermonem, id est, Christum Jesum facta esse omnia, subjunxisse, sine ipso nihil factum esse. Ut intelligeretur, præpositionem Per, non habere eam vim, ut censeri debeat, ipsummet Christum immediate (ut loquuntur) Omnia ut instrumentalem caussam fecisse, sed nihil sine ipsius opera fuisse factum. Ex quo etiam colligi potest, non agi hic de mundi creatione, quæ per Verbum istud seu sermonem sit facta; Eam etiam non aliter, quam immediate per Ipsum fieri potuisse constat, aut certe factam fuisse Adversarii volunt. Habes autem huic nostro valde similem locum in ipsius Christi verbis, cum Apostolis suis dixit Joh. 15. 5, *Sine me nihil potestis facere*. Nec enim voluit tunc Christus dicere, eos (exempli caussa) sine ipso non posse comedere, aut bibere, aut similia facere, sive etiam manibus suis quidquam operari eorum, quæ ad hanc mortalem vitam pertinent; sed nihil facere posse boni, vel operari in rebus ad Euangelium, & vitam æternam spectantibus. Adde, quod si quis Johannis sensum penitius inspexerit, cognoscet, tantum abesse, ut per verba illa *Et sine ipso factum est nihil, quod factum est*, docere voluerit, in antecedentibus verbis verbum Omnia nihil prorsus eorum, quæ sunt, aut fuerunt unquam, non comprehendere, ut potius, dum nihil excipiendum esse docet eorum omnium, quæ intellexerat, simul quænam Omnia intellexerit, significet: non quidem videlicet omnia, quæ essent, aut fuissent unquam, sed quæ facta essent, id est nuper & recens facta fuisse (inusitata videlicet ac mirabilia) aut visum, aut auditum esset. Nam & Paulus simplici Eorum, quæ facta sunt, nomine, Christi, ejusque discipulorum mirabilia opera potissimum intellexit, Rom. 1. 20. quamvis plerique ad res creatas ab initio mundi ejus verba retulerint, eo decepti, quod crediderunt, verba, quæ antecedunt, *à creatura*, id est creatione, *mundi* cum verbo *conspiciuntur*, quod postmodum sequitur conjungenda esse, & præpositionem A pro Ex esse accipiendam. Cum tamen ea cum verbo *invisibilia*, quod præcedit, multo planiore ac faciliore verborum structura, sint conjungenda, nihil ejus præpositionis propria significatione immutata; & loci sententia sit, ea; quæ postquam mundus conditus fuerat, de Deo non apparuerant, per Christi, & discipulorum ejus mirabilia opera conspecta fuisse. Estque locutio ista *Invisibilia à creatione mundi* ei similis quæ habetur Matth. 13. 35. *absondita à constitutione mundi.* Sed hæc obiter. Illud tamen addemus, Nisi verba illa, *quod factum est*, aliter accipiantur, ac vulgo fonant, nisique aliquid paulo reconditioris sensus in illis insit, prorsus supervacanea ea videri posse. Namque hinc factum est, ut non pauci ea cum sequentibus omnino conjungenda judicarent; non autem cum antecedentibus, in quibus satis superque expressum esse videbant id, quod hæc illis adjuncta significare posse existimabant. Jam quod Adversarius ait, ex interpretatione nostra sequi, Johannem, eum postea de mundo, in quo Verbum esset, quique per Ipsum factus fuisset, loquitur, non hunc mundum, in quo habitamus intelligere; si mundi hujus, in quo habitamus, nomine non quidem ipsum orbem terrarum, vel cœlum simul, & terram intelligit, sed homines ipsos, inter quos habitamus, seu hominum hanc quasi civitatem & rempublicam, in qua sumus, plurimum opinione sua fallitur, seque in nostrorum hominum scriptis, ut supra etiam ostendimus, parum diligenter versatum prodit. Etenim certum est, à nostris hominibus verba illa *In mundo erat*, perinde accipi, ac si scriptum esset, Inter homines versabatur, seu versatus est. Quæ vero sequuntur, *Et mundus per ipsum factus est*, ad hunc modum ab ipsis explanantur, Homines, id est hæc quasi hominum civitas, denuo per ipsum facta & creata, id est formata est. Agnoscitur enim hic à nostris hominibus Hebraismus in verbo *factus est*, ut scilicet simplex pro composito (nam compositis verbis carent Hebræi) fuerit positum. Quomodo vero hæc renovatio facta fuerit, in explicatione illa, cujus supra mentionem fecimus, Latine & Polonice olim edita, his verbis exponitur; *Illius opera & cultus ille carnalis, quo Deum Israëliticus populus colebat, abolitus fuit, & idola fere omnia, quæ gentibus responsa dabant, sublata fuerunt. Præterea ex Judæis, & gentibus unus Dei populus factus est, & utrique ex tenebris, & morte in lucem, immortalitatemque fuere translati, &, ut omnia paucis comprehendam, Apostoli verbis 2 Cor. 5. 17. atar paulo ante expositis, hoc est, illius opera vetera prætereierunt; & nova facta sunt omnia.* An non hæc hominum seu humanæ civitatis instauratio ac reformatio fuit, eaque vel omnium judicio maxima & præstantissima? Ad hunc autem modum Johannis verbis explicatis, nullus absurdus sensus ex sequentibus verbis emergit, *Et mundus ipsum non cognovit*; etiam si de eodem mundo, ut quidem in prædicta sit explicatione, omnino accipi debeant. Sic enim deinceps ibidem verba ista explanantur; *Et tamen, cum hæc Christus fecerit, totque beneficia in homines contulerit, ab illis cognitus non fuit. Quin & à Judæis crucis supplicio affectus, Romano magistratu assentiente, & postea in membris suis tum à Judæis, tum à gentibus acerrime insectatus, & quotidie morti acerbissimæ datus fuit.* Et recte quidem noster explanator iste. Nam & Paulus ait. 1 Cor. 2. 8, *si enim cognovissent, nunquam Dominum gloriæ crucifixissent*, & Christus ipse Joh. 16. 3, *Hæc facient vobis, quia non noverunt Patrem, neque me.* Adde, quod etiamsi ista mundi renovatio ad solam mentis hominum reformationem referri deberet. (modo ne ad ipsos tantum homines reipsa reformatos referretur; ut à nobis fieri omnino debere, Adversarius arbitrabatur, si in verbis illis, *omnia per ipsum facta sunt*; non prorsus omnia intelligi volebamus) non tamen male cohærerent sequentia verba, quamvis de eodem mundo accepta. Quemadmodum enim Christus dicitur mundi servator Joh. 4. 42. 1 Joh. 4. 14. Joh. 1. 9; licet mundi maxima pars pereat, & illuminare dicitur omnem hominem, quamvis interim plerique hominum in tenebris maneant, sic generatim hominum mentes reformasse idem Christus recte dicitur, quamvis maxima eorum pars eas reformatas non habeant. Nempe quia similes locutiones id significant; quod Christus, quantum in ipso est, facit, non autem id; quod re ipsa in nobis fit; & efficiendi vis, non ipse effectus, consilium, non eventus istis loquendi modis declaratur. Quod si Adversarius, cum ait, ex superiore nostra verborum, *Omnia per ipsum facta sunt* interpretatione sequi, verba, quæ postmodum scripta sunt, *In mundo erat*, &c. non de hoc mundo, in quo habitamus, accipi debere, Hujus mundi nomine non ipsos homines tantum, sed ipsum quoque terrestrem, vel terrestrem simul & cœlestem hunc globum una fortasse cum omnibus, quæ in illis sunt, intelligit, fatemur illum verissima dicere. Sed interim interpretationem nostram ipsius interpretationi vel ob id anteponendam esse dicimus, quod nos ubique eandem prorsus significationem vocis Mundi, eamque usitatissimam, retinemus, & homines ipsos tantum, sive, ut dictum est, hanc quasi hominum civitatem semper intelligimus; ipse vero variare compellitur, & in postrema parte, *Et mundus eum non cognovit*, non amplius una cum hominibus ipsam terram aut cœlum, eave omnia, quæ in illis in sunt, sed homines tantum, ut nos facimus, intelligere cogitur. Immo ipse pag. 26. Mundi nomine in postremis istis verbis non quidem homines simpliciter & generatim ut à

nobis fit (cum enim maxima pars hominum Christum non cognovissent, rectissime dici simpliciter & generatim potuit, homines eum non cognovisse; nam quod maxima pars facit, omnes facere videntur) non igitur sic ipse Mundi nomen accipit hoc loco, sed mundi amatores, ut alibi sæpe accidit, eo nomine vult significari. Atqui nullo pacto est verisimile, Johannem, cum ter Mundi voce in tribus suæ orationis continuatis membris utatur, in primis duobus eodem prorsus sensu, in tertio vero non parum diverso extulisse. Nam, si diverso ubique sensu quispiam nomen istud à Johanne usurpatum fuisse diceret, multo tolerabilius loqueretur; nec à veritate fortasse abesset. Elegantia certe & acumen quoddam haud contemnendum in Euangelistæ verbis esset, ut postmodum explicabimus. Interim monemus, nihil vetare quominus apud Johannem unum quodque orationis membrum prorsus absolute, & sine ulla ad reliqua duo, quod ad sententiam attinet, relatione accipiatur. Videtur quidem id verum esse, quod Adversarius nimis asseveranter affirmat, inter secundum, & tertium membrum relationem ipsius sententiæ esse. Quasi voluerit dicere Johannes, mundum, licet à Christo factum, ipsum tamen Christum non cognovisse, atque hac ratione culpam mundi in Christo non cognoscendo exaggerare. Et hoc sane in explanatione illa nostra & agnoscitur, & urgetur; quippe ex quo satis constare possit, Johannem non de prima, sed de secunda creatione agere. Neque enim si per Christum prima creatio facta esset, idcirco gravius deliquisset mundus in eo non cognoscendo. Cum nihil adhuc esset, quod mundo, ne levissime quidem, suadere vel deberet, vel etiam posset, per Christum primam creationem fuisse factam. Sed per eundem Christum mundum instauratum & reformatum fuisse, quæ secunda creatio est, res ipsa loquebatur. Verum igitur est quidem, secundum, & tertium membrum in Euangelistæ oratione eo modo, quo dictum est, cohærere. Sed ita demum, si certum sit, ipsum de eodem mundo utrobique loqui, aliqua saltem ex parte; id est, ut, quod posteriore loco Mundi appellatione significatum est, id priore loco eadem appellatione comprehensum fuerit. Id quod putabat Adversarius nullo modo à nobis concedi. Quocirca cum ait, *nisi Christus etiam istos creasset, qui eum non cognoverunt, quorsum esset ista exaggeratio, mundus per ipsum factus est; & mundus eum non cognovit?* principium quodammodo petit. Pro concesso enim sumit, Johannem de eodem mundo aliqua ex parte utrobique verba facere. Hoc enim ut paulo ante innuimus, revera incertum est. Sed & alia ratione in prædictis verbis petit principium. Nam pro concesso ponit, homines mundi amantes non potuisse dici creatos per Christum, nisi primæ creationis respectu. Quod tamen, ut supra ostendimus, perspicue falsum est; cum, ut secundæ creationis respectu per Christum creati dici possint, satis sit per Christum non stetisse, quominus eos reformaverit & novos homines fecerit. Sed ad id revertamur, quod diximus, nihil absurdi in eo esse, si quis in Johannis verbis Mundi nomen ubique diversa significatione accipiat. Nam, si quis fortasse esset, qui Hebraismum illum, quem in verbo *factus est*, esse diximus, agnoscere plane recusaret, poterit, si voluerit, commode ita euangelistæ verba interpretari, ut, cum dicit, mundum per Verbum factum fuisse, Mundi appellatione non hunc mundum, quem nunc incolimus, ut antea fecerit, cum dicit, Verbum in mundo fuisse, sed futurum nobis mundum intelligat; qui jam est revera, novos videlicet illos cœlos, novamque terram, quos, ut Petrus ait 2 Pet. 3. 13, secundum Domini promissum expectamus. Nam illos jam esse, docent aperte sequentia verba, *in quibus justitia habitat*. Hic enim nobis futurus mundus, hæcque futura sæcula sine dubio per Christum sunt facta; & de his omnino loquitur auctor Epist. ad Hebr. cum ait, Deum per filium suum nobis postremis temporibus locutum fuisse, eumque universorum hæredem constituisse, & per ipsum sæcula quoque fecisse. Illud certe ex loco isto, si quis eum sanis oculis inspiciat, perspicuum esse debet, sæcula quædam, quod idem est, ac mundum quendam, per Christum fuisse factum extremis temporibus, & postquam Deus per ipsum tandem post Prophetas, per quos patribus locutus fuerat, nobis locutus est. De hoc igitur mundo commodissime accipi possunt Johannis verba, cum ait, mundum per Verbum, id est per Christum Jesum, factum esse. At enim verba, quæ sequuntur, *Et mundus ipsum non cognovit*, de mundanis hominibus seu mundi amatoribus, ut Adversario, & plerisque aliis placet, erunt accipienda; & sic vario sensu eodem in loco vox Mundus à Johanne prolata dicetur. Vehementer sane & nunc miramur, & olim mirati sumus, cum omnes ferme adversarii nostri, ex sententia nostra in verbis illis interpretandis, *Et mundus per ipsum factus est*, necessario consequi falso sibi persuasissent, Johannem, nisi absurdissima dicens induceretur, de diversis mundis locutum fuisse, satis se ad nos manifesti erroris coarguendos habere existimasse. Quasi nullo pacto sit verisimile, Johannem variis sensibus Mundi vocabulum eodem simul loco in tribus distinctis sententiis extulisse. Quod tamen, ut dictum est supra, & elegans & argutum videri debet. Præsertim, si sensus ipsi non sint obscuri, id est novi prorsus atque inusitati, ut profecto non sunt tres jam indicati hujus vocabuli sensus. Primum enim & tertium nemo negaverit, ut maxime ipsi loco convenientes, sic usitatissimos esse. Secundum vero, in quo tota est hujus controversiæ vis, nullo modo inusitatum dicere possumus. Etenim, si minus concedatur ex jam citato Epist. ad Hebr. loco, ubi eadem est locutio, constare sæculorum nomine, quæ itidem sunt, quod Mundus, futurum nobis mundum interdum intelligi; certe ex Petri loco perspicuum est, quod futurum nobis est sæculum, cœlos, & terram, quanquam novos, appellari. Quid vero aliud sunt cœli, & terra, quam mundus? Quod si quis vocabulum requirat, quod propius etiam ad Mundi vocabulum accedat, immo Mundi voce non male reddi possit, quo futurum sæculum significetur, legat locum illum in eadem Epist. ad Heb. 1. 6. *Et, cum iterum introducit primogenitum in orbem terræ*, &c. Nam, ut in 6. Animadvers. in Assert. 21. breviter attigimus, hic orbis terræ nomine mundus ille inaspectabilis intelligendus est, in cujus imperium, & possessionem Dei filius Jesus Christus missus fuit. Qui idem mundus sive orbis terræ, futurus esse dicitur, paulo inferius in eadem Epistola, his verbis Heb. 2. 6, *Non enim angelis subjecit orbem terræ futurum, de quo loquimur*. Non solum enim utrobique est eadem vox Orbis terræ, & in Græco οἰκουμένη; verum etiam verba illa, *de quo loquimur*, planissimum faciunt, superius de eadem re sermonem fuisse; atque apertissime docent, ubi supra Orbis terrarum, aut alterius nominis idem significantis sit facta mentio aliqua præcipua, etiamsi id nomen solum & simplex fuerit prolatum, tamen cum adjunctione vocis Futuri intelligendum esse. Nempe quia, ut dictum est, nobis est futurus mundus iste, quamvis ipsi Christo sit præsens. Nam quomodo alioquin introduci in ipsum potuisset? Et, quemadmodum mundus iste, quia nobis est futurus, simpliciter & absolute futurus nominatur; sic simpliciter & absolute idem factus per Christum dicitur, quia nobis factus est. Constat enim inter omnes adeoque ipsa luce est clarius, vitam vivendique rationem illam cœlestem atque immortalem, quam omnes Christi fideles expectamus, per ipsum Christum nobis partam & comparatam, atque adeo factam & conditam fuisse. Verum, si quis paulo superstitiosior, non contentus locum invenisse, ubi Orbis terræ, sive οἰκουμένης vox simpliciter posita futurum nobis sæculum significet, locum adhuc postulet, ubi diserte & simpliciter scripta vox Mundus, & in Græco ὁ κόσμος, ut apud Johannem est, id declaret, is locum habet in eadem ipsa Epist. ad Hebr. cap. 10. 5. Ubi sic scriptum legitur *Ideo ingrediens mundum*, (in Græco

autem

autem est, *Διὸ εἰσερχόμενος εἰς τὸν κόσμον*) dicit, *Hostiam & oblationem noluisti; corpus autem aptasti mihi, &c.* Neque enim hic agi potest de ingressu Christi in hunc mundum terrestrem; in quemcumque tandem sensum ingressum istum accipiamus. Quamvis plerique vel ignoratione decepti sententiæ eorum verborum, *corpus autem aptasti mihi*, vel (idque potissimum) non recte intelligentes, ubi, & quando, & quomodo, ex mente præsertim auctoris illius Epistolæ, hostiam & oblationem sui corporis Christus fecerit, aliter omnino senserint. Agitur istic sine ulla controversia de Christi corporis oblatione, & sacrificio; quo semel peracto, omnia legalia sacrificia desierint. Atqui Christi corporis sacrificium, ex mente quidem istius divini scriptoris, non in terra, sed in coelo; non cum Christus cruci affixus est, sed cum post resurrectionem coelum ascendit; non denique ipsa Christi morte & sanguinis in cruce fusione, sed sui ipsius post mortem coram Deo pro nobis (ut his verbis utamur) apparitione & præsentatione peractum est. Quemadmodum loci complures, qui hunc locum antecedunt, totaque tractatio ipsa Christi sacrificii, & cum legalibus sacrificiis comparatio in ea Epistola manifeste ostendunt. Hocque potissimum id demonstrat, quod in ea aperte dicitur, Christum non debuisse esse nostrum Pontificem, nisi prius omnes infirmitates nostras esset expertus, & coelis sublimior factus. Vide cap. 2. ℣. 17. usque ad finem; & conjunge cum præcedentibus inde à ℣. 9, &c. & IV. 14, & deinceps; & V. 9, & 10; & VI. ℣. ult. & VII. 26, &c. usque ad ℣. 6. capitis 8. Ex his enim omnibus locis satis constat, Christum non fuisse consecratum Pontificem, nisi post crucis mortem, cum ingressus est coelum. Quomodo igitur potuit Christus sacrificium sui corporis peragere hic in terra, si nondum Pontifex consecratus fuerat? Sed totum ferme caput nonum, quemadmodum res fuerit gesta, dilucidius explicat; & per sanguinem quidem suum ipsius, ingressum fuisse Christum in verum sacrarium, id est in cœlum, ut legalis Pontifex per alienum sanguinem ingrediebatur semel quotannis in Sancta Sanctorum; cæterum, ut in ipsis Sanctis Sanctorum oblatio à Pontifice legali fiebat, sic à Christo sui ipsius oblationem in ipso coelo factam fuisse, aperte docet. Ad quam oblationem peragendam necesse fuit, ut Deus ipsi Christo corpus aptaret; id est concinnaret, & ad rem hanc accommodatum redderet. Nisi enim illud ab omni infirmitate prius liberasset, & incorruptibile atque immortale effecisset, nulla ratione in ipso cœlo, quod beatæ atque æternæ vitæ est sedes, offerri id corpus potuisset. Ut igitur ad propositum revertamur, patet, mundum istum, in quem ingrediens Christus corporis sibi à Deo aptati, id est sui corporis glorificati oblationem fecit, non aliud esse, quam beatæ atque æternæ vitæ statum & sedem, seu quam illum terrarum orbem, in quem introductus ab ipsis etiam Angelis adorari debuit. Atque hunc mundum per verbum, id est per ipsum Christum factum fuisse (nobis videlicet, ut supra exposuimus) recte dicere potuit Johannes. Nec sane videmus, quid huic (non magis, quam superiori) interpretationi nostræ objici possit. Indicabunt de ea, collatis aliis, quos vel attulimus, vel afferre adhuc potuissemus, divinarum literarum locis, homines pii & veritatis amantes; & nihil, ut speramus, esse cognoscent, cur nos adversarii vel impietatis, vel nimiæ audaciæ accusent, si de hujus mundi, quem incolimus prima creatione Johannem locutum non fuisse, affirmare non dubitamus.

6. Rectissime à nostris hominibus dicitur, ex eo, quod Christus in Sacris Literis passim Salvator appelletur, colligi non posse, eum esse summum & æternum, non autem, ut adversarius eos loquentes facit, verum Deum; idque ob eam causam, quod alii quoque, Salvatores in iisdem Sacris Literis sunt appellati, quos tamen summos & æternos Deos non esse constat. Estque argumentum hoc non à simili tantum, sed à minore quoqueductum. Id quod multo est solidius. Etenim, si salvatores dicti sunt illi, qui terrenam temporariamque salutem Israëlis populo aliquando attulerunt, quamvis nullo modo summi atque æterni dii essent; multo certe magis potuit is salvator appellari, qui cœlestem æternamque salutem omnibus populis & attulit, & perpetuo allaturus est atque daturus, quamvis summus atque æternus Deus non sit. Quamobrem, quidquid hic adversarius congerit, ut in salutis genere ejusque afferendæ ratione Christum istis aliis salvatoribus quam longissime anteferendum demonstret, id universum ad nostrum argumentum seu potius responsionem maxime confirmandum pertinet. Itaque imprudens contra seipsum pro nobis non leviter argumentatur, dum se responsionis nostræ summam fallaciam ostensurum sperat. Nam quod ait, id, quod Christus in hominum salute facit, solius Dei (nempe summi atque æterni) esse proprium, in eo, quod ad ipsam argumentandi rationem attinet, graviter, idque dupliciter, ut alias, labitur. Quandoquidem & principium petit, & à nomine ad rem turpi ignoratione Elenchi disputationem transfert. Principium petit; nam negamus nos, quidquam ex iis, quæ in hominum salute Christus facit, aut omnia etiam simul juncta ita Dei summi atque æterni esse propria, ut cum alio ab ipso communicari nequiverint. Sic enim accipienda est vox Proprium in adversarii verbis, nisi in tertium gravem errorem eum incidisse velimus, hoc est in æquivocationis fallaciam, & tamen Christo in hominum salute procuranda & perficienda nihil eorum adimimus, quæ hoc loco illi adversarius tribuit; Quippe qui & totum mundum, & omnes homines, omnibus seculis à peccatis servandi, eosque è Diaboli faucibus eripiendi, ab æterna morte liberandi, & coelesti regno donandi (hæc enim ea omnia sunt, quæ hic Christo adversarius tribuit) potestatem à Deo Patre suo, eum accepisse & agnoscimus, & confitemur; atque adeo, ubi opus est, vehementer urgemus, atque contendimus. A nomine vero ad rem transfert adversarius disputationem; quia non utrum ex iis, propter quæ salvator Christus appellatur, sed utrum ex nomine sive appellatione ipsa salvatoris illi attributa colligi possit, eum esse summum atque æternum Deum, disputatio erat. Videat lector adversarii ipsius verba in initio pag. 27. & nos verissima dicere deprehendet. Nisi quod, ut ante monuimus, adversarius de vero Deo loquitur; quasi nos, Christum verum Deum esse negemus. Quod tamen à nobis non fit (neque id, ut infra alibi patebit, ipse adversarius ignorat, aut ignorare potest) nisi verus Deus, ut Erasmus * alicubi significare posse docet, perfectissima ratione Deum significet. Verum de salvatoris seu nomine seu reipsa Christo attributa iterum videndum erit.

* Apolog. ad Monachos Hisp. cap. de Trinitate.

Adversarii dictorum Pars III.

1. Quia scriptum est, verbo Domini coelos firmatos esse, & spiritu oris ejus omnem virtutem eorum; itemque legitur Psal. 32. Psal. 142, *Ipse dixit, & facta sunt; ipse mandavit & creata sunt*; & quia sine verbo (inquit) suo nunquam fuit Deus, hinc concludit, seu potius videtur velle concludere, cum Christus verbum Dei dicatur, per quod facta sunt omnia, & sine ipso factum est nihil, quod factum est, aperte constare, eum esse verbum illud, & per Christum ipsos coelos conditos esse; & quidquid unquam à Deo creatum fuit, & sine ipso, tanquam suo verbo, nunquam Deum fuisse. Affert autem ad explicandum aliqua ratione, quomodo Deus omnia per verbum suum operetur, similitudinem humanæ mentis, quæ non sine verbo quodam suo exerceat suas operationes; & simul aliquid admiscet de spiritu, qui ex Deo & ejus verbo pariter emanet, quemadmodum ex humana mente ejusque verbo pariter intentio seu spiritus quidam emanat.

2. Addit autem, Deum per hoc idem verbum suum,

humanæ

humanum genus à peccati labe liberasse, ut ait Propheta Psal 106, *Misit verbum suum, & sanavit eos, & eripuit eos de interitionibus eorum.* Et Jacobus de salute, quam Deus nobis per Christum dedit, ait Jac. 1. *Voluntarie nos genuit verbo veritatis, ut simus initium aliquod creaturæ ejus.* Ex quo apparet scilicet Christum istud Dei verbum esse.

3. Præterea, inquit, Johannes testatus, verbum factum esse carnem, quod quid aliud est, quam Christum, etiam priusquam homo nasceretur, verbum Dei fuisse?

4. Cujus, ait, idem Johannes, naturam esse divinam, docere volens, dixit, In principio erat verbum. Nam principium simpliciter & absolute æternitatem significat.

5. Et quemadmodum Deus primus & novissimus dicitur, quia est ab æterno, & manet in æternum; sic Christus primus & novissimus vocatur, qui fuit mortuus & vivit Apoc. 2. Ubi, inquit, expresse duas in eo naturas videmus; alteram divinam, secundum quam est ab æterno; alteram humanam, secundum quam fuit mortuus, & vivit.

6. Verbum igitur, inquit, non est creatum, ut hæretici dicunt. Alioqui ostendant ipsi, per quod aliud verbum fuerit creatum.

Sunt autem, quæ hucusque retulimus, ab adversario scripta (quamvis, ex parte, potius indicata) à fine pag. 19, usque ad finem pag. 21. Quæ vero sequuntur, scripta sunt à fine pag. 28, usque ad finem pag. 38.

9. Quod superius attigerat, hic pluribus tractat de Jesu sive salvatoris nomine, Christo ab ipso Angelo imposito Matth. 1. Quod nomen, licet, si vocis similitudo spectetur, possit dici aliis quibusdam, ut Christi typis, commune; tamen, si ejus causam spectes, soli Christo convenire ait. Quippe qui à peccatis servet Act. 4, & in nullo alio sit salus; quique gloriosa sit redditurus corpora nostra vilia secundum operationem, qua etiam possit subjicere sibi omnia Philip. 3. Et cujus sanguis emundet nos ab omni peccato, & ab omni iniquitate. 1 Johan. 1. Atqui nemo, inquit, mundum de immundo conceptum semine facere potest, Job. 14. & 23. nemo talis salvator est præter Deum ipsum. Scriptum est enim Esai. 43, *Ego sum, ego sum Dominus, & non est absque me salvator*; Item Ose. 13. *Ego sum, ego sum ipse, qui deleo iniquitates tuas propter me*; Item, *Deum absque me nescies, & non est salvator præter me.*

8. Deus ipse igitur (ait) is est, quem servire feci mus in nostris peccatis, & cui laborem præbuimus in iniquitatibus nostris. Nam modo recitato loco Esaias hæc eadem Dominum de se dicentem inducit. Verum Paulus hæc ipsa Christo tribuit in verbis illis Philip. 2, *Qui, cum in forma Dei esset, &c.* Subjicit enim & servi formam eum sumpsisse, & usque ad crucis mortem se humiliasse.

9. Præterea de Christo ipso, inquiunt, dictum est Isai. 45. *Tantum in te est Deus, & non est absque te Deus. Vere tu es Deus absconditus, Deus Israel salvator.* Quis igitur dubitabit, quin Christus sit natura non tantum creata; sed etiam increata, & porro ipse Deus? Est quidem (ait) in hominibus quoque Deus; sed in re tantum creata eum ita esse, ut absque illa non sit Deus, absurdum & impium est, si quis affirmet. Proinde videant, quid agant ii, qui verba ista ad Cyrum torquent.

10. Hinc conatur ostendere, cur Christus Deus absconditus dicatur; plurésque ejus rei causas affert, quia scilicet caro & sanguis filium Dei non revelet, sed Pater, qui in cœlis est Matth. 11. & 16; quemadmodum nec Patrem novit quisquam, nisi is, cui voluerit filius revelare; nec spiritus, qui docet omnem veritatem, fuit datus, antequam Jesus esset glorificatus Joan. 7. Quia in humana forma delituerit, quia lateat in Sacramento altaris. Quia denique & in libris Veteris Testamenti Judæis, & in Novi nobis ejus divinitas, licet ibi clare comprehensa, non appareat.

11. Admiscet autem hic, filium Dei una cum Patre, ac Spiritu Sancto Jacobo Patriarchæ apud Luzam innotuisse. Nam plures personas ei apparuisse, evidenter, inquit, constat ex textu Hebraico Gen 35. 7.

12. Adnectit præterea, Jesum Nazarænum, nobis minime negantibus, esse unigenitum Dei filium. Unde constare vult, eum non habere communem cum aliis ejusdem Patris Filiis generationem. Sed illi adoptione sunt filii; ergo Jesus natura. *Si natura* (inquit) *certe in Jesu est natura Patris*, & sic Dei. Sed divina natura est ab æterno; Ergo Jesus, quatenus est filius Dei unigenitus, est ab æterno. Itaque ait, nos nobis ipsis contradicere, cum hic in secunda animadversione dicimus, Judæorum, & Mahometanorum errorem, non consistere in æternitate filii Dei neganda, sed in Jesu Nazaræno pro Dei filio unigenito & Christo minime agnoscendo.

13. Mox ad Esaiam revertitur, qui ait, Esai. 35, *Deus ipse veniet, & salvabit nos*; & addidit signa, *Tunc aperientur oculi cæcorum, &c.* Quæ omnia tunc extitisse constat, cum Christus apparuit. Christus igitur est ipse Deus.

14. Quinetiam ipse Christus *sæpius* (inquit) *aperuit, se Deum venisse. Ex quibus illud* Johan. 14: Ego lux veni in mundum. Deus *autem* lux est 1 Johan. 1. inquit Johannes.

15. Quoniam vero unus tantum est Deus, qui sit Deut. 4. Esai. 43, *Ante me non est formatus Deus, & post me, non erit*, necesse est, ut Christus, qui Deus est, unus sit cum Deo Patre Deus.

16. Adde, quod Christus Act. 13. Job. 1. & 14. 1 Johan. 1. vita, auctor & dator vitæ, & vita æterna, quæ erat apud Patrem, & apparuit nobis, in Sacris Literis appellatur.

17. Unde factum est, ut quatenus æterna vita est, mori non potuerit. Quinimmo non Dei Patris tantum, & Spiritus Sancti, sed ejus quoque divinitas ipsum à mortuis excitavit. Quemadmodum ipse prædixerat, inquiens Joan. 2. *Solvite Templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud.*

18. Præterea solus Deus novit corda filiorum hominum 2 Paral. 6. Sed Christus ea novit; Ergo Christus est ipse Deus.

19. Adhæc Christus 1 Cor. 4, *cum venerit, illuminabit abscondita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium.*

20. *Illique curvabitur omne genu*, & omnis lingua confitebitur Deo; quæ verba apud Esaiam Esai. 45, ille Deus loquitur, præter quem non est alius. Sed hæc de Christo interpretatur Paulus Rom. 14. *Omnes*, inquit, *stabimus ante tribunal Christi.* Ubi sic concludit, *Itaque unusquisque nostrum pro se rationem reddet Deo.* Cui Deo? Nempe, ante cujus tribunal stabimus. Christi, inquam, qui est idem cum Patre, & Spiritu Sancto Deus.

21. In eadem Epistola testatur Paulus Rom. 11, nullam creaturam esse, quæ Dei sapientiam comprehendat; cum ait Matth. 11, *O altitudo, &c.* Sed filius Patrem novit, & quidem solus, & cui ipse voluerit revelare Luc. 10. *Itaque filius, necessario est Deus, qui solus novit, & comprehendit Deum Patrem: ut pote sapientissimus, sapientissimum; optimus, optimum; æqualis, æqualem.*

22. Idem tamen Apostolus de Spiritu Sancto scribit 1 Cor. 2, *quæ Dei sunt nemo cognovit, nisi Spiritus Dei, &c.* Unde liquet per dictiones (quas vocant) exclusivas seu exceptivas alicui personæ divinitatis appositas, non excludi reliquas personas, in iis, quæ ad essentiam pertinent, sed tantum creaturas.

23. Valde autem mirabili artificio Spiritus Sanctus in Sacris Literis divinitatis personas comprehendit, ut apud eundem Paulum 1 Thess. 3, *Dominus dirigat corda vestra in charitate Dei, & patientia Christi*; quod divus Basilius ita explicat, *Respondeant nobis, qui spiritum in servitutem redigunt, quisnam*

sit Dominus dirigens in charitatem Dei, & in patientiam Christi? Si enim Patrem intelligunt, omnino fuisset dictum, Dominus vos dirigat in suam charitatem: si filium, oppositum fuisset in suam patientiam. Quærant igitur, quæ alia sit persona Domini appellatione appellari digna.

24. Sed & in illis verbis Angeli apud Lucam, *Spiritus Sanctus superveniet in te, & virtus altissimi obumbrabit tibi*, ut Theophylactus Chrysostomi abbreviator explicat, tres personæ exprimantur; Spiritus Sanctus, Virtus Altissimi, & Altissimus.

25. Harum autem eandem esse divinitatem Samosatenici (id est animadversiores) negantes; negant enim & Spiritum Sanctum, qui est Spiritus Dei, & virtutem altissimi esse ejusdem cum Patre naturæ; fingunt Deum compositum ex natura divina & non divina, & sic non modo summo illi ac perfectissimo bono derogant; sed illi propositioni contraveniunt, Dei essentia est simplicissima; quam tamen ultro concesserunt, & purissimæ ac simplicissimæ Dei naturæ aliquid aliud, quod eandem naturam non habeat, admiscere nituntur.

Responsiones.

1. Est in adversarii ratiocinatione duplex æquivocationis fallacia. Æquivocum enim est verbi Dei nomen; æquivoca similiter vox Omnia. De voce Omnia supra satis est visum. Verbum illud Dei, quo cœli firmati, sive, ut locus apud Hebræos legitur, facti sunt, nihil est aliud, quam præsens, atque, ut ita dicamus, formata voluntas Dei; quemadmodum res ipsa aperte monet. Voluntatem autem Dei intelligimus, non qua vult, sed ipsum velle. Estque verbi nomen illi voluntati divinæ attributum non propria, ut fere fit, cum de Deo loquuntur Sacræ Literæ, sed ab hominibus translata significatione. Quia enim solent homines potentia atque auctoritate prædití, cum aliquid fieri volunt, verbo aliquo id declarare, propterea Deus tanquam loquens inducitur, cum aliquid vult fieri, id est, existere. Ex his sequitur verbum istud Dei non esse aliquid in ipso Deo subsistens, sed tantummodo effectum ipsius voluntatis, qua vult, eumque non naturalem & necessarium sed plane voluntarium & liberum. Tantum abest, ut aliquid sit, quod per se subsistat, & sine quo nunquam Deus esse potuerit; ut quidem necesse esset, si Christus istud verbum foret, & ex eo, ut adversarius opinatur, concludi posset, eum ab omni æternitate fuisse.

Quod si Christus nihilominus à Johanne verbum (nempe Dei) vocatur, id propterea potissimum est factum, quia, quemadmodum per hominis verbum, id est sermonem ejus voluntas cognoscitur, sic per Christum; Dei voluntas patefit. Hinc Christus imago inconspicui Dei esse dicitur 2 Cor. 4. 4. Col. 1. 15. Joh. 1. 18. Nam, ut apud eundem Johannem paulo post legitur, *Deum nemo vidit unquam; unigenitus filius, qui est in sinu Patris, ipse enarravit.* Nunquid aliam potiorem causam, cur Christus Dei verbum nominetur, adhuc quærimus, aut meliorem Johannis mentis in Christo Dei verbo appellando interpretationem desideramus?

Adde, quod, ut ex Græco verbo λόγος satis perspicuum est, non verbum, sed sermo, quemadmodum eruditioribus fere omnibus ætate nostra est visum, & antiquioribus ipsis Latinis Theologis * placuit, aut certe verbum cum vocis sermonis usitatiore significatione apud Johannem legendum est. Quamvis adversarius in initio pag. 21, omnino vocem Verbum retinendam putet; nullam præterea ejus rei revera rationem afferens, nisi quod ipsius sententiæ ea vox magis est consentanea. Si sermo igitur Dei, proprie loquendo, est Christus à Johanne dictus, nemo non videt, quam accommodata sit ea, quæ a nobis allata est, interpretatio. Sermone enim quidquid alioqui in hominis corde latet, fit manifestum. Sic Christus non aliquid tantum de Dei voluntate, sed omnem Dei voluntatem in humano genere redimendo atque immortalitate donando aliis notam fecit. Itaque princeps & auctor est præterea Christus illius sermonis, qui ob suam excellentiam Sermo, sive ὁ λόγος simpliciter in Sacris Novi Testamenti Literis passim merito est appellatus. Sermonis videlicet Euangelici, qui hominibus salutem æternam affert. Quid mirum igitur, si Christus sermo, sive ὁ λόγος simpliciter nominatur? Nonne, quemadmodum in potissima hujus appellationis causa, quam paulo ante attulimus, appositissima metaphora, sic in hac causa elegantissima metonymia apparet? Quibus duabus loquendi figuris in appellationibus Christo tributis nihil est frequentius.

Non tamen negaverimus, Johannem, cum Christum sermonem seu τὸν λόγον appellavit, ad id etiam respicere potuisse, quod Dei verbo, ut vulgata editio habet, cœlos factos fuisse scriptum est Psal. 33 6; 2 Petr. 3. 5. id quod Petrus ad terram quoque accommodat. Utrobique enim in Græco τῷ λόγῳ nomen legitur. Non quidem quia cœli ac terra ista per Christum sint facta; sed quia novi illi cœli, novaque terra, quas olim per Esaiam se conditurum Deus prædixerat Esaiæ 65. 17. LXVI. 22, per ipsum sunt conditi; eodemque nomine libenter eum appellare potuit Johannes, per quem novus mundus est factus, quo id appellatum est, per quod vetus mundus factus esse legitur. Nec vero opus erat, ut adversarius, quo probaret, verbo Dei in ipsa prima creatione omnia fuisse creata, ea verba ex Psalmis citaret, *Ipse dixit & facta sunt*, quæ vel non habentur in Hebræo, vel paulo aliter leguntur, & non ad primam creationem, sed alio à multis referuntur. Poterat enim, ex eo, quod scriptum est in primo Genesis capite, idem apertius ostendere, ubi nulla alia ratione Deus cuncta creasse narratur, quam dicendo, ut existerent.

Verum quid dictio, seu verbum istud esset, jam dictum fuit. Idque sane præter ea, quæ supra diximus, auctoritas eorum suadet, qui linguæ Hebrææ peritissimi aliquid in ea verba, ubi primum ejus dictionis fit mentio, annotarunt. Inter quos Franciscus Vatablus ad hunc modum annotavit; *Dicere, pro jubere & præcipere utuntur Hebræi. Alii accipiunt dicere, pro velle vel decernere, & ita vertunt, decrevit, aut voluit Deus lucem fieri, & facta est.* Atque idem in diffusionibus in priores Psalmos annotationibus ad verba illa, *Verbo domini cœli facti sunt*, sic annotat, *verbum, jussum & præceptum significat, vel, ut aliis placet, voluntatem.* Hinc legitur illud, quod ab ipso adversario citatum fuit, *Ipse mandavit, & creata sunt.*

Nec vero sit, qui putet, jubere, & velle, quamvis, tanquam diversa, ad Mosis, & Psaltis verba explananda afferuntur, reipsa diversa esse. Est enim istud Dei jussum illi simile, quo usus est Christus Matth. 8. 26. Marc. 4. 39. Luc. 8. 24, cum ventis, & mari imperavit, seu ventum, & tempestatem increpavit, & vento comminatus, dixit ei, *Obmutesce.* Ubi videlicet nihil revera est, quod jussa intelligat, eaque suscipiat & exequatur. Sed per prosopopœiam omnia dicuntur, & præsentem formatamque voluntatem, ut aliquid fiat, ob oculos ponunt. Præterea, quidquid Theologi quidam hic commenti fuerint, quis est, qui non agnoscat, nullo pacto fieri posse, ut, exempli causa, in verbis illis, *Et dixit Deus fiat*, (vel potius *sit*) *lux*, verbum *dixit* subsistens aliquod per se verbum, exque ipso Deo ab æterno & necessario manans declaret, per quod scilicet lux creata fuerit? Nam si id declararet, sine dubio verbum istud vel ipsum dicere esset, vel id, quod dicitur. Id, quod dicitur, nullo pacto esse potest; nisi velimus æternum Dei verbum esse voces illas fiat, aut sit lux, & tot alias diversas, quæ deinceps subjunguntur simili loquendi modo, cum aliarum rerum creatio exponitur. Ipsum dicere similiter esse nequit. Alioqui verbum Dei æternum, modo esset, modo non esset. Quo nihil excogitari potest absurdius, aut sibi ipsi magis contrarium. Patet enim satis ex ipsa

* Vide Erasm. in Apolog. de *In principio erat sermo.*

ipsa Mosis narratione Deum non semper dixisse, sed & cœpisse dicere, cum antea non diceret, & dicere desiisse, donec rursus dixerit.

Adde, quod non potest verbum istud æternum, esse ipsum dicere, τὸ λέγειν, quod illis verbis continetur, *Et dixit Deus, &c*, nisi simul sit dicere Fiat, aut sit lux, fiat, aut sit firmamentum, &c. Itaque sequetur, hæc ab æterno fuisse dicta, ob idque vel ab æterno lucem, firmamentum, & reliqua fuisse creata, vel Dei dictum effectu caruisse. Quorum utrumque quam ab omni veritate, atque adeo pietate alienum sit, omnes norunt; qui ipsi à veritate, ac pietate non sint prorsus alieni.

Pluribus sane posset insulsissimum istud quorundam, quos adversarius imitatus est, commentum rejici, & quale sit, demonstrari. Hoc tantum dicemus eos, qui inter Catholicos (ut appellati sunt) melius verba Mosis interpretati sunt existimati, ex verbo Dixit alia ratione collegisse, per filium Dei primam creationem fuisse factam. Oportet enim inquiunt, aliquem fuisse, ad quem Deus locutus fuerit; is vero nullus alius esse potest, quam Dei filius à Johanne verbum appellatus, per quod omnia facta fuerint. Qua interpretatione recepta, nullus locus est priori isti ridiculo aliorum commento. Atqui temerarium omnino fuit, ex unico verbulo tantam rem colligere. Præsertim cum certum sit verbum Hebræum אמר quo ibi utitur Moses, de iis sæpius usurpari, qui cum nemine quidquam loquuntur, sed secum ipsi aliquid cogitant, aut decernunt. Qua de re licet vulgatissima, si quis est tamen, qui dubitet, consulat ex innumeris pæne, qui extant, hos paucos locos Exod. 2. 14, (quem locum conferat cum Act. 7. 28.) & yi. 15. 2 Sam. 21. 16. 2 Par. 2. 1. Psal. 30. 6 &c. Ex quo fit ut sine ulla sermonis figura, quæ receptissima non sit, in prædictis Genesis locis verba illa, *Et dixit Deus*, sic (quod & factum fuisse, Vatablum testari docuimus) commodissime verti possint, *Et voluit*, seu *decrevit Deus*.

Nam, si quis dicat, non bene cohæsura, quæ sequuntur, cum, exempli gratia, scriptum sit, *fiat*, vel *sit lux*, non autem *fieri*, vel *esse lucem*, sive *ut fieret*, vel, *ut esset lux*, Hoc nihil est. Etenim, postquam Dei decretum ipsius tanquam loquentis verbis explicatur, parum refert, an recta potius, quam obliqua oratione id fiat. Immo, si recta fiat, plus & venustatis, & efficacitatis, & denique gravitatis, præsertim in Hebræa lingua, habere sermo videtur. Nec vero id, cum ipsorum hominum cogitationes dicendi verbo significantur, exemplo haud dubio caret. Legimus enim apud eundem Mosem Exod. 26. 28, *diximus, sit juramentum inter nos, &c.* Pro eo quod est, cogitavimus, seu, quantum in nobis erat, decrevimus, ut esset juramentum, &c. Jam igitur tandem constare potest, quid sibi velint ea verba, *Et dixit Deus, &c.* Verum apertissimum est, eandem sententiam esse eorum verborum, *Verbo domini cœli facti sunt*, quod & adversarius fateri cogitur, cum tanquam verba idem significantia, illa ex Psalmo, ut vulgata editio habet, attulerit, *Ipse dixit, & facta sunt*.

Ex quo intelligitur, & ipsum, & quicumque cum eo sentiunt, turpi figuræ dictionis (quam vocant) fallacia deceptos fuisse, cum verba illa Verbo domini cœli facti sunt, perinde acceperunt, quasi vox Verbo eodem sensu posita fuerit, quo, verbi gratia, vox Potentia fuisset, si dictum foret, potentia domini cœli facti sunt. Ut scilicet mediam quandam causam efficientem significet, non autem in efficiendo quandam rationem seu modum; ut sine dubio significat. Nempe, Deum decrevisse tantum, ut cœli fierent, & statim factos esse. Non quidem videlicet ipso decreto, ut media efficiente causa, sed vi ac potentia ipsius domini, quæ media causa efficiens fuit.

Sed satis jam superque de illo Psalmi loco. Nam in eo quod additur, *Et spiritu oris ejus omnis virtus* (vel potius *exercitus*) *eorum*, aut spiritus oris, ut Vatablo, & aliis doctioribus placet, idem significat, quod verbum; aut, si aliud significat, ut iis videtur, qui ex eo loco trinitatem elicere volunt (atque hoc sentit ipse adversarius, vultque Spiritum Sanctum intelligi) nihil hoc ad præsentem quæstionem. Fatemur enim omnes, spiritu, id est virtute ac potentia Dei omnem cœlorum exercituum conditum fuisse. Sed illud nimirum quæritur, utrum iste spiritus persona sit, seu quiddam per se subsistens, nec ne. Quanquam & illud quærendum est, utrum iste spiritus sit idem ille, qui Spiritus Sanctus vocatur. De quibus fortasse alibi infra differendum erit.

Cæterum, quod attinet ad similitudinem humanæ mentis, quam adversarius affert, nihil opus est eam diligenter examinare, atque ostendere, quam parum accommodata ad rem nostram sit: quanquam falsa sint nonnulla, quæ in ea explicanda dicuntur. Neque enim contra nos satis est verisimile fecisse, aut etiam plane probasse, Dei esse verbum quoddam æternum, itemque spiritum; nisi simul probetur, verbum istud, istumque spiritum, esse personas, ac præterea, dominum nostrum Jesum Christum illud ipsum verbum esse. Quod nec fecit adversarius, nec porro faciet unquam. Tantum hic Athanasii verba quædam adscribemus, ex quibus apparet, illum sensisse, non modo similitudinem istam verbi hominis & humanæ mentis ad explicandum, quale sit Dei verbum, ineptam esse; sed etiam quomodo ex Deo verbum sit, non esse quærendum. Ut adversarius à suis saltem magistris atque antesignanis discat ab hujusmodi similitudinibus & inquisitionibus abstinere. Sic igitur scribit Athanasius Serm. 3. contra Arrianos, Petro Nannio interprete; *Neque quærendum est, cur non tale sit Dei verbum, quale nostrum est, quum Deus nequaquam talis sit, quales nos sumus, quemadmodum dictum est: imo indecorum est quærere, quomodo ex Deo verbum sit, aut quomodo sit Dei splendor, aut quomodo gignat Deus, & quis sit modus generationis Dei. Insanierit enim, qui talia auderet, quoniam rem ineffabilem & propriam divinæ naturæ, & duntaxat ipsi ac filio suo cognitam verbis interpretari conatur.* Quod si idem Athanasius ibidem paulo post in Sacris Literis legenti, esse quoddam Dei verbum, nec sese ea in re satis expedienti atque hæsitanti, concedit in nostro verbo exemplum mutuari, & inde colligere, *quemadmodum* (sunt verba ipsius Athanasii) *illud proprium est nobis, & ex nobis existit, non autem genus aliquod operis extra nos à nobis factum, ita quoque Dei verbum proprium esse Deo, & ex Deo existere.* Primum videat ipse Athanasius, an istud bene consentiat cum eo, quod prius dixerat, indecorum esse, nostri præsertim verbi exemplo, quærere, quomodo, ex Deo verbum sit; Deinde consideret adversarius, quantopere hos ab Athanasio constitutos limites in hujus similitudinis explicatione sua transgressus fuerit, & quam diversum sit, sibi ipsi non de ipsa re, sed de rei ratione hæsitanti succurrere conari, & rem ipsam alios docere velle, eamque explicare.

2. In Psal. 107. 20, loco isto non est necesse quidquam Prophetici intelligere; quod scilicet ad Christum referendum sit. Nec porro de liberatione ab ipsa peccati labe ibi agitur; sed de liberatione ab iis malis, quæ Deus ob peccata immiserat. Quam non ante procuraverat ipse Deus, quam malis oppressi ad se clamarent. Id quod sane aliter in liberatione contigit nobis per Christum parta; quam ne cogitantes quidem, utpote qui captivitatem nostram ipsi non sentiebamus, Dei bonitate incredibili adepti sumus. Itaque apparet, verbum, quo misso, isti sanati sunt, nequaquam Christum esse, per quem genus humanum peccati labe infectum ac Diaboli fraude oppressum Deus Pater recuperavit, ut adversarius vocis verbi æquivocatione deceptus statim, re non bene perpensa, existimavit. Ac simul apparet, verbum istud Dei, id esse, quod antea diximus, decretum scilicet seu mavis jussum ejus. Vatablus certe ad verba (ut Tigurini verterunt) *Missoque verbo suo*, sic annotat, *id est solo suo jussu*. Nam Mittere verbum, He-

Hebraismus est, quo aliud nihil significatur, quam ipsum decretum, quod jam Verbi nomine significari diximus, facere atque interponere. Ut Psal. quoque 147. *Qui emittit eloquium suum terræ, usque ad celeritatem currit verbum ejus.* Et rursus, *Mittet verbum suum & liquefaciet ea.* Unde & venire Dei verbum dicitur, cum Deus aliquid plane vult fieri, nec amplius differri. Ut Psal. 105. Ubi dicitur, Josephum in Ægypto primo servum, deinde vinctum in carcere fuisse, donec Domini verbum venit. Denique verbum Mittendi in ejusmodi locutionibus nihil per se subsistens, quod mittatur, sed rei tantum præsentiam declarat. Nam & misericordiam, & veritatem seu fidem suam mittere Deus dicitur, quando reipsa bonitatem suam præstat, & quod promisit, facit. Ut in iisdem Psalmis legimus Psal. 57 Quinetiam & mittere simpliciter de cælo dicitur Deus, cum alicui adest, ut ibidem scriptum est. *Mittet de cælis, & salvabit me.*

Jam vero, quod ad locum Jacobi attinet, Jac. 1. 18. Miramur, Adversarium non intelligere, quid sit verbum illud veritatis, quo Deus nos generat. Quis enim dubitare potest, quin hoc verbum sit sermo ille Euangelicus, quo nullus verior inveniri potest, quoque Dei antiqua promissa populo præstantur? An non est hic idem cum eo, quem Paulus sermonem veritatis Euangelii vocat Col. 1. 5.? Quid vero opus est in Jacobi verbis Christum ipsum hujus verbi auctorem intelligere? Quasi vero alibi sermoni Euangelico ea non tribuantur, quæ per ipsum Deus, ipseque Christus efficit. Nonne idem Jacobus eodem cap. postea inquit, sermonem seu verbum insitum, quod eos jubet recipere, ad quos scribit, eorum animas servare posse? Breviter, si quis dubitat utrum Euangelico sermoni tribui possit, quod per eum Deus nos genuerit, legat Petri locum ad finem cap. 1. prioris epist. & fortassis dubitare desinet.

3. Nec Johannes dicit, Verbum esse factum carnem, sed ait, ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο, quod rectissime, ut alibi supra monuimus, verti potest, Verbum caro fuit; nec si carnem fuisse factum verbum, diserte diceret, continuo sequeretur, Christum, de quo sine dubio loquitur, antequam homo nasceretur, jam reipsa extitisse. Carnis enim appellatio non ipsam humanitatem, ut sic loquamur, sed in hominum conspectu humilitatem, ipsasque perpessiones & crucem declarare potest. De quo satis supra cap. 1. partic. 6. disputatum est. Sed priorem interpretationem suadet omnino ipsius contextus series. Maximeque est verisimile, Johannem, quid fuisset verbum illud, de quo multa locutus fuerat, tandem explicare voluisse. Nempe fuisse hominem, eumque multis afflictionibus, & calamitatibus obnoxium. Utrumque enim Carnis nomine significatur. Hac vero interpretatione admissa, quæ nulla unquam ratione tanquam aut verbis, aut totius loci sententiæ minus consentanea rejici poterit, vel ex hoc solo loco, ex quo illam maxime confirmari putant Adversarii, eorum de filii Dei ante ortum ex Maria virgine subsistentia opinionem labefactari posse, omnibus aperte constabit.

4. Immo nusquam fortasse Principii, sive Initii nomen, licet simpliciter & absolute positum, æternitatem significat; præsertim vero in hac locutione In principio, sive, Ab initio. Quocirca non possumus satis mirari Adversarium, qui ita confidenter contra manifestissimam veritatem locutus fuerit. Inspiciat unusquisque loca tam veteris, quam Novi Testamenti; & videbit, idque centies, Principii, sive initii nomen simpliciter & absolute positum, modo hujus, modo illius rei originem vel potius inceptionem (ut sic dicamus) significare; prout subjecta requirit materia. Adeo ut turpia ignorantiæ aut negligentiæ nomine ii omnes accusandi videantur, qui, cum Johannes, ut manifestum est, de Euangelio scribere instituerit, ad aliud, quam ad Euangelii principium, ipsius verba ista *In principio* retulerunt. Si quis autem in ipso Novo Testamento locos requirat, in quibus Principii, sive Initii nomen simpliciter & absolute positum nullo modo æternitatem significet, hosce potissimum sibi apud eundem Johannem notatos habeat. Joh. 15. 27. & cap. 16. 14. 1 Joh. 2. 7. & ℣. 24. Quibus omnino addat locum illum Act. 11. 15. *sicut & in nos in initio.* Quippe in quo Græcus codex ἐν ἀρχῇ habeat, non secus atque in eo, de quo disputamus.

Quod igitur Adversarius Platonem, Ciceronemque imitatus ait, *Ante omnia est principium, & ante ipsum non est aliud*, verum est quidem, si recte intelligatur. Nam alioqui ad principium constituendum, teste Aristotele, * satis est, non esse ex necessitate post aliud; post ipsum vero aliquid ex necessitate esse. Quare nihil prohibet quidpiam ante principium esse, aut non esse post. Nimirum si diversi generis fuerit ab illis, quorum ratione principium aut est, aut dicitur. Igitur, quænam sint ista omnia, ante quæ principium est, quæve ista alia, quæ ante ipsum non sunt, ex subjecta materia intelligendum est. Præsertim, si hæc principii quasi definitio quædam nobis usui esse debet ad eos locos intelligendos, ubi Principii nomen simpliciter, & absolute positum fuerit. Simpliciter autem & absolute positum, ubique diximus, Adversarii verbis hanc vocem Positum adjungentes, quia in hunc sensum dictiones Simpliciter & Absolute accipiendæ in ejus verbis sunt, si ad institutam disputationem ea pertinere debent, & ad Johannis locum referri. Ut videlicet de iis locis sit sermo, ubi Principii nomen scriptum sit, nulla alia re adjuncta, cujus principium esse dicatur. Nam; si Simpliciter & absolute acceptum, vel non de ipso Principii nomine, sed de re tantum, quæ eo nomine significatur, locutus fuisset; certe aut nihil ad rem esset locutus, aut manifeste principium, de principio agens, petiisset. Namque hoc illud est, quod nos pernegamus, in Johannis verbis Principii nomen simpliciter & absolute accipi debere. Quamquam principium simpliciter & absolute acceptum non æternitas est, sed ipse Deus. Nec sane defuerunt, qui Principii nomine ipsum Deum in Johannis verbis significari existimarunt. Itaque Johannes dixisset, Verbum fuisse in Deo apud Deum; (quo quid insulsius?) Dixit enim de ipso, *Hoc erat in principio apud Deum.*

Sed finge, principium istud esse æternitatem, quid aliud dixisset Johannes, quam verbum fuisse in æternitate? At neque hic loquendi modus (ut quidem credimus) notus est Sacris Literis, neque ipse per se Verbum æternum esse declarat. Cum enim æternitas omne tempus comprehendat, nihil unquam fuit, aut futurum est, quod in æternitate esse, suo tempore dici non possit. Utuntur quidem Sacræ Literæ hac locutione Ab ævo, sive A sæculo. Sed ævum seu sæculum istud non est æternitas. Nec idem valet locutio ista atque hæc Ab æterno, qua uti solemus; pro qua Latiniores dicunt Ab omni, sive Ex omni æternitate. Hinc factum est, ut Arriani, qui Christum ab omni æternitate fuisse negant, concedant tamen, vel potius contendant, eum non solum à sæculo fuisse, sed ante omnia sæcula.

Adde, quod non satis esset, in Sacris Litteris hanc locutionem Ab æternitate usurpari pro eo, quod Latini dicunt Ab omni æternitate, nisi etiam constaret, eadem significatione in iisdem dici In æternitate, si quis Principii nomen æternitatem significare in Johannis verbis contendat, indeque colligere velit, Verbum, de quo loquitur, ab omni æternitate fuisse: quemadmodum Adversarius facit. Neque enim si eodem sensu in Sacris Literis dicitur A principio, & In principio, idcirco sequitur, In iisdem dici In æternitate, si dictum inveniatur Ab æternitate, eodemque sensu accipiendum esse. Neque enim est eadem Principii & Æternitatis ratio. Illud enim, ut principium, semel fuit; hæc vero, etiam ut æternitas, semper est. Qua-

* In lib. de Poëtica.

servandi & corpora nostra immortalitate gloriosa donandi potestatem concedere non potuerit; & interim tamen ipse is esse, qui per Christum nos servet, & beatos atque immortales reddat. Immo ex eo ipso loco Philip. 3. 20 & 21. ubi scriptum est, Jesum Christum Dominum nostrum transfiguraturum esse corpora nostra vilia, ut sint conformia glorioso ipsius corpori, ut ex iisdem ipsis verbis, unde contrarium colligi posse, Adversarius putavit, videlicet ex illis, *secundum operationem, qua etiam subjicere possit sibi omnia*, satis constat, Christum non alia ratione hæc effecturum, quam vi illius summæ potestatis, quam a Deo accepit. Occurrit enim ibi Apostolus iis, qui fortasse dicturi fuissent; Et quomodo poterit Jesus Christus, qui homo fuit, ut nos sumus, tantam efficiendi potentiam habere, ut nostra corpora à morte in æternum vindicet, & ex vilissimis gloriosissima reddat? Poterit omnino, inquit Paulus; Certum est enim illum potestatem habere sibi subjiciendi omnia, & propterea etiam ipsam mortalitatem in suis omnibus prorsus delendi. Ultimus hostis à Christo abolendus, ut idem 1 Cor. 15. ℣. 16, &c. testatur, mors est. *Omnia enim* inquit, *subjecit sub pedibus ejus.* Subjecit igitur quispiam. Ergo non natura, sed alterius beneficio potestatem sibi subjiciendi omnia Christus habet. Quis vero iste alter est? Nempe Deus Pater, ut ibidem non obscure testatur idem Paulus inquiens: *Tunc & ipse Filius subjectus erit ei, qui subjecit sibi omnia.* Idipsum similiter testatur scribens ad Ephesios Ephes. 1. 17, &c.

Nam, quod in his, & similibus locis, Christo omnia esse subjecta, nihil aliud sit, quam, illum potestatem habere sibi subjiciendi omnia, declarat locus epist. ad Heb. cap. 2. ubi expresse dicitur, ita Christo omnia subjecta fuisse, ut nihil dimissum fuerit ei non subjectum, & tamen statim additur, *Nunc autem nondum videmus omnia subjecta ei.* Est igitur Christi operatio sive efficacitas ista, qua sibi subjicere possit omnia, non illi naturalis, sed à Deo benignissimo profecta. Hinc fit, ut ipse Deus Pater, etiam postquam illi à dextris Christus assedit, eum se esse dicat, qui ipsi omnes inimicos sit subjecturus Psal. 110. *Sede à dextris meis*, inquit, *donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.* Nempe quia, etsi Christus ipse is est, qui id facit, tamen potestatem id faciendi omnem à Deo Patre accepit.

Jam quod ad peccata delenda attinet, eadem prorsus est, quæ servandi ratio. Immo nihil ferme aliud reipsa est, peccata delere, quam servare, & à malis quæ peccatorum pœnæ esse solent, liberare. Etenim, quod de ipso Christi sanguine scriptum est, eum nos mundare ab omni peccato 1 Job. 1. 7, (nam & *ab omni iniquitate*, Adversarius de suo addidit) id potius indicat, Christum omnino, ut rem creatam peccata nostra delere. Tantum abest, ut inde colligi possit, eum non creatam tantum, sed increatam quoque rem esse. Sanguinem enim nullo modo ut res increata, sed ut creata & habuit, & fudit Christus.

Adde quod, si qua ratione Christi sanguis nos mundet à peccatis, id est ab ipsorum pœnis nos liberet, sive secundum veritatem, sive secundum ipsius Adversarii opinionem perpendatur, ex hoc ipso deprehendetur, necessario consequi, Christum rem creatam tantum esse; nec ullo pacto ipsum Deum esse posse. Sed tractatio hæc non est hujus loci; & satis esse in præsentia volumus ea, quæ alibi à nostris hominibus hac ipsa de re sunt scripta & disputata. Quod si Christus sic etiam peccata delet, ut ipsam culpam, cui vult, remittat, aut etiam ex immundo mundum faciat, hoc est hominem peccati servum justitiæ mancipet, id omne Deo Patri similiter acceptum refert; qui cum nobis eum non terrenum & carnalem, sed spiritualem & cælestem regem præfecerit, illi etiam ea dedit, sine quibus ejusmodi regnum administrari non potest. Cæterum animadvertendum est, locum Jobi 14. ab Adversario allatum multo aliter legi in Hebræo, quam in Latino codice. Sic enim ad verbum in Hebræo habetur? *Quis dabit mundum ex immundo? Non unus.* Et est sensus; non posse fieri, ut homo, qui fragilis est, atque impedimentis calamitatum undique perpetuo circumdatus, ita vivat, actionesque suas moderetur, ut nusquam labatur, nec unquam à recta via deflectat; quare non videri æquum, ut Deus summo jure cum homine velit agere; quemadmodum ex verbis antecedentibus liquet. Itaque non de liberando homine à peccatis Jobus ibi loquitur, quod solus Deus facere possit; sed de perfecta justitia ab homine mortali præstanda; quod fieri à nemine posse ait.

8. Plura sunt hic Adversarii errata. Primum id, quod Dominus apud Esaiam Esa. 43. 24, ut jam transactum; commemorat, & populo exprobrat, ipse pro vaticinatione accipit. Deinde quasi Prophetico spiritu præditus, quanquam alios quosdam secutus, vaticinationem istam ad redemptionem, quam Deus per Christum populo suo fecit, referendam statuit; cum tamen non videatur ibi agi de redemptione ulla, sed tantum de molestia & labore, quem Deus, humano more loquens, dicit se suscepisse propter peccata populi. Id quod non minus in eo puniendo, quam in redimendo, evenire potuit. Est enim ibi ad præcedentia elegans quædam relatio, atque antithesis. Dixerat enim antea Dominus populo suo, *Non te servire feci in oblatione, nec laborare te feci in thure.* Id est, Non fui tibi caussa laboris, aut molestiæ in rebus istis mihi exhibendis, quia scilicet hæc à te non multum exegi. Itaque, paucis additis, per antithesim sui, & illorum, postmodum subjungit, *Verum tamen*, vel *Quin potius servire me fecisti in peccatis tuis; laborare me fecisti in iniquitatibus tuis.* Id est, Immo tu mihi peccatis & iniquitatibus tuis caussa molestiæ, ac laboris fuisti.

Præterea, quod Christus formam servi sumpserit, ut Paulus ait Phil. 2. 7. id per se ad Serviendi verbum, quod est apud Esaiam, referri non potest. Neque enim ideo servi formam sumpsisse eo in loco Christus dicitur, quia servierit, nobis videlicet in nostris peccatis delendis; quemadmodum ipse Christus Mat. 20. 21. dicit, se venisse, ut ministraret. Sed quia speciem sumpsit hominis abjectissimi, quales servi sunt, & omnium deterrimi; tunc scilicet, cum Dei forma seu specie, hoc est divinæ vis ac potestatis, qua præditus erat, usu, & demonstratione paulisper deposita, se comprehendendum, constringendum, conspuendum, illudendum, flagellandum, crucifigendum denique suis inimicis dedit. Nam quod subjicit Paulus, eum in hominum similitudine fuisse constitutum, & figura inventum fuisse ut hominem, id nihil est aliud, quam inter ipsum, & quemlibet alium hominem non fuisse, in speciem, ullam differentiam. Nam similem loquendi modum invenies Judic. cap 16. 7. & 11. Ubi Samson dicit, se futurum sicut unum hominem, sive hominum, id est, ex hominibus. Cum dicere vellet, inter se & quemlibet alium hominem nihil interfuturum. Quod vetus interpres animadvertens, priore loco vertit, *ut cæteri homines*, posteriore vero *aliorum hominum similis.* Quam interpretationem comprobat ipse Samson, cum postea ℣. 17. eandem sententiam repetens dicit, se futurum sicut omnem, id est quemlibet, hominem. Sed & Psal. 82. ℣. 7. scriptum legitur, *moriemini sicut homines*, pro eo quod est, Moriemini haud secus, ac quilibet alius homo. Postremo in eo errat Adversarius, quod putat, si quid de Deo cæli, terræque conditore dictum aut prædictum Christo accommodari possit, aut etiam debeat, continuo sequi, Christum esse illum ipsum Deum, aut ejusdem numero cum illo essentiæ. Qui error longe gravissimus infra commodiore loco, id est partic. 20. apertius explicabitur.

9. Verba illa apud Esaiam, *tantum in te est Deus*, &c. neque ad Cyrum, neque ad Christum referri debere; illud satis ostendit, quod pronomen Te, in Hebræo est feminini generis. Ad Hierusalem igitur, vel potius

ad Israëlis congregationem referenda sunt; quemadmodum linguæ Hebraicæ peritissimis doctissimisque nonnullis viris placuit, atque inter hos Francisco Vatablo. Nulla autem potest esse dubitatio, quin ea, quæ postea subjunguntur, *Vere tu es Deus absconditus*, &c. ad illum Deum referri debeant, qui proxime nominatus fuerat, ad quemcunque tandem ipsa præcedentia verba referenda sint. Ex eo enim, quod dictum fuerat, *Tantum in te est Deus*, &c. mutata persona (quod frequens est apud Prophetas, præsertim vero apud Esaiam) manifeste infertur, *Vere tu es Deus absconditus*. Quanquam si quæ statim sequuntur verba *Deus Israël servator*, vocandi casu non autem nominandi legi debent, ut quidem omnino videtur, erit hic mutatio personæ omnibus scriptoribus familiaris, id est cum manifesta apostrophe. Ex qua omnis ansa præciditur contendendi, verba ista *Vere tu es Deus absconditus*, ad personam seu rem illam referri omnino debere, de qua proxime dictum fuit, tantum in ea esse Deum. Tametsi, ut diximus, certum est ad Hierusalem, vel potius ad congregationem Israëlis superiora verba referenda esse. Estque totius loci sententia, nusquam Deum ita se præsentem ostendere ac patefacere, ut in populo suo, & in urbe, quam elegerat, ut ibi adoraretur. Ubi propterea notus erat; alibi vero ignotus. Nimirum quia seipsum aliis celabat quodammodo & abscondebat, id est, non patefaciebat. Verbum enim Hebræum, quod Absconditus redditum fuit, proprie seipsum abscondentem significat. Consonant autem loco isti alii loci in Sacris Literis. Præcipue vero ille apud Psaltem Psal. 147. 19, *Qui annunciat verbum suum Jacob, statuta & judicia sua Israël Non fecit taliter omni nationi; & judicia sua non manifestavit eis.*

Adde, quod hæc ipsa verba, *Tantum in te est Deus*, si ad Christum referenda essent, contrarium omnino ostenderent ejus, ad quod probandum ab Adversario allata fuerunt. Nam certe, si in Christo est Deus, Christus non est ipse Deus. Alius enim sit oportet is, qui in aliquo est, & is, in quo est. Et Adversarius ipse non obscure confitetur, Dei nomen hoc loco ad Patrem referendum esse. Ex quo præterea constat, quemadmodum etiam ex aliis infinitis locis patet, Dei nomen simpliciter prolatum, cum subjecti locum obtinet, Deum Patrem significare. Quod nihil aliud est, quam solum Patrem esse illum unum Deum.

Jam quod maxime urget Adversarius, ibidem additum fuisse, *& absque te non est Deus*, quasi hoc de natura tantum creata dici nequeat, Primum sciendum est, in Hebræo non repeti pronomen Te; atque, ut doctioribus ejus linguæ placet, sententiam esse, nullum esse Deum præter illum, qui ante commemoratus fuerat. Qui cum, ut diximus, vel ipso Adversario concedente, Deus Pater sit, certum esse potest, præter Deum Patrem nullum esse Deum, summum videlicet, & suapte natura Deum. Deinde falsum est, quod Adversarius ait, de re tantum creata dici non posse, quod absque illa non sit Deus. Neque enim sunt verba ista ita accipienda, ut nullo prorsus pacto Deus sine illa esse possit. Sed est intelligendum, Deum nobis non esse ullum sine illa, nec sine illa Deum nobis esse revera Deum. Quod cur de natura tantum creata dici nequeat, nulla caussa est, si Deo placuerit deinceps per naturam illam, nec alia præterea ratione, se humano generi vere Deum exhibere; nec sine creatæ illius rei cognitione aditum ad se patere. Hoc autem de Christo Deum constituisse fatentur omnes. Itaque verissimum erit, absque Christo non esse Deum; nec tamen sequetur, Christum, quod ad suam ipsius naturam attinet, aliud, quam rem creatam esse. Nam similiter, ut nonnullis doctissimis viris placuisse diximus, in Israëlis tantum populo dictus est Deus esse (nec quisquam erit in Sacris Literis versatus, qui hunc loquendi modum reprehendere prorsus audeat) cum tamen populus Israëlis nihil nisi res creata esset.

10. Quidquid igitur hic congerit Adversarius, ut ostendat, cur Christus Deus absconditus dicatur, ἀπροσδιόνυσον plane est; nec ulla refutatione ulla ex parte eget. Illud tantummodo non videtur reticendum, tantum abesse, ut Christi divinitas, quæ Novi Testamenti libris clare comprehensa est, nobis, iisque, qui nobiscum sentiunt, sit abscondita, ut potius nos ii simus, qui Dei beneficio eam recte novimus. Communicatam videlicet à Deo Patre, ex gratia & voluntate ipsius revera, cum homine illo Jesu, qui Christus est. Quam plerique alii, qui Christi nomen profitentur, è quorum numero Adversarius est; naturalem esse statuentes, & non homini illi revera, sed cuidam Verbo, quod hominem illum assumpserit eam concedentes, dum interim admirabilem Dei bonitatem atque sapientiam in humana natura nostra usque ad sui ipsius æqualitatem extollenda minime agnoscunt, pro vera Christi divinitate, quam Euangelistarum, & Apostolorum scripta apertissime prædicant, commenticiam quandam (quod ad ipsius Christi personam attinet) inducunt, quæ ne per somnium quidem divinis illis viris unquam in mentem venit.

11. Quia Dei nomen in Hebræo jungitur verbo pluralis numeri, idcirco consequi arbitratur Adversarius, in visione illa apparuisse Jacobo plures personas; id est non Deum Patrem tantum, sed filium quoque, & Spiritum Sanctum. Verum debuerat animadvertere, nomina potestatem & dominationem significantia solere apud Hebræos ad exaggerationem quandam plurali numero efferri, quamvis de una tantum persona sint dicta, ut in nominibus Adon, & Baal factum esse testantur inter alios, in nomine quidem Adon hi loci, Gen. 24. 9, & 50; Exod. 21. 4, & 32; 1 Reg. 22. 17. In nomine vero Baal isti, Exo. 21. 29; & XXII. 10, 11; Esa. 1. 3. Cum igitur ob hanc ipsam caussam Dei nomen Elohim, quod potentiam & gubernationem significat, plurali numero efferatur, quid mirum, illi quandoque verba pluralia numeri conjungi, cum ad sermonis quandam venustatem, atque elegantiam, tum vero ad majorem exaggerationem, etiamsi de una tantum persona accipi debeat? Certe 1 Sam. 28. 13, legitur Elohim vidi ascendentes de terra, cum tamen de una tantum persona, quæ sibi conspecta fuerat, mulier illa loqueretur. Quid quod locus ab Adversario allatus de angelis accipi potest, ac fortasse debet, per quos Deus Jacobo apparuisset? Hunc quidem sensum secutus est Chaldaicus paraphrases, & alii post ipsum. Atque idem multis visum est in loco simili eodem lib. Gen. 20. 13, & inter cæteros, ni fallimur, Thomæ de Vio Cardinali Cajetano, homini sane docto ac diligenti; qui etiam affirmat, supposita Trinitate, inepte ac falso dici de Deo, Elohim fecerunt.

Sed præterea considerandum est, quantopere hallucinetur Adversarius, qui ex eo, quod plures personæ divinæ Jacobo apparuerint, haud obscure colligit, illas fuisse tres, easque, Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum. Nam, ut nihil dicamus, quod Spiritus Sanctus non est persona, aut certe, utrum persona sit nec ne, dubitatum est plurimum, an non plures personæ esse possent, nec tamen tres, sed vel duæ, vel plures tribus? An non, si duæ tantum, Pater, & Spiritus Sanctus, sine filio, de quo hic præcipue agitur, & de quo non constat, utrum jam tum extiterit? An non denique plures esse personæ potuerunt, non tamen inter eas filius, aut Spiritus Sanctus esse? Quis non videt in hac Adversarii ratiocinatione; præter manifestam principii petitionem, evidentissimam esse fallaciam consequentis? Nam sequitur quidem, si tres personæ, id est Pater, filius, & Spiritus Sanctus Jacobo apparuerunt, plures personas Jacobo apparuisse; sed non contra, si plures personæ ei apparuerunt, tres fuisse, easque, Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum.

12. Nomen Unigeniti seu μονογενοῦς, quod apud Johannem & in Euangelio, & in prima Epistola, Christo, ut Dei filio, attribuitur, respondet sine dubio nomini

Hebræo

Hebræo Jechid. Nam pro eo, quod in Genesi cap. 22. ubi de Isaaco, ut Abrahami filio est sermo, legitur Jechid, in Epistola ad Hebræos cap. 11. vox μονογενὴς scripta est. Atqui Jechid licet unicum significet, tamen, quamvis ad filium referatur, non omnino genitura unicum significat; sed successione, aliave insigni qualitate unicum significare potest, potissimum vero unice dilectum declarare solet. Hinc David Psal. 22. 20, & Psal. 35. 17. Jechidathi Unicam meam dixit, cum vitam suam intelligeret. Nihil enim homini vita carius. Atque utrobique Græca translatio habet μονογενῆ μου, id est Unigenitam meam. Jam vero quæ diximus omnia ex prædicto Genesis loco intelligi possunt. Neque enim solus Isaacus ab Abrahamo generatus tunc extabat. Vivebat enim Ismaël, quem non secus, atque Isaacum, ipse Abrahamus genuerat. Sed quia Isaacus unice dilectus ipsi erat, ac præterea solus ei in hereditate erat successurus, in eoque solo semen, ut scriptura loquitur, ipsi erat vocandum, idcirco unicus Abrahamo filius fuisse est dictus, & porro ab auctore Epistolæ ad Hebr. ipsius unigenitus appellatus. Quid igitur mirum, si inter tot homines Dei filios homo Jesus Christus Unigenitus diceretur, quamvis ea prorsus ratione, qua Deus filios generat, non minus alii homines, quam ipse Christus, ex Deo geniti essent Joh. 1. 13. Jac. 1. 18. 1 Joh. 3. 9, & 10? (Nam ex Deo alios quoque genitos dici, testimoniis prolatis jam ostensum fuit à nobis Animadver. tertia in secundam Assertionem Adversariorum) Quandoquidem Christus non solum præ aliis omnibus filiis Deo dilectus est, unde dilectum filium suum eum Deus singulariter nominavit Mat. 17. 5; sed etiam ante omnes alios cœlestem hæreditatem obtinuit Hebr. 1. 2; immo solus universorum hæres & Dominus est factus. Adde, quod per eum alii omnes ex hominibus veri filii Dei nascuntur, & ex eo propagantur non minus, quam per Isaacum veri filii Abrahami, id est in ejus semine æstimandi, omnes propagati fuerint.

Quinetiam, si recte res perpendatur, videbimus, pro eo tempore, quo Christus Dei filius unigenitus in Sanctis Literis vocatur, id est ante ipsius resurrectionem, nullum alium inter homines verum Dei filium, quales postea ex eo sunt propagati, adhuc extitisse. Siquidem non alii modo, sed ipsi Apostoli & carnis infirmitate, & rerum divinarum ignorantia ejusmodi, ante Christi resurrectionem, & Spiritus Sancti in ipsos à cœlo descensum laborabant, ut vix Dei filius quisquam ex illis adhuc nominari aliqua ratione posset, nedum verus filius Dei esset. Merito igitur Christus pro eo tempore Unigenitus Dei filius est appellatus, etiamsi Unigeniti nomen eam vim haberet, ut plane solum filium significaret.

Quod si nihilominus tamen ob Unigeniti appellationem quærimus præterea rationem aliquam, propter quam Christus ab ipso ortu filius Dei fuerit, seu natus sit filius Dei, nec unquam non fuerit Dei filius, cum alii omnes non nascantur Dei filii, sed fiant; si denique singularem aliquem modum quærimus, quo Deus Christum, præter cæteros omnes ex hominibus filios suos, genuerit, cur non meminimus, Christum Jesum in virginis utero Dei virtute conceptum formatumque fuisse, & ob hanc caussam Dei filium vocari debuisse Luc. 1. 35? Aut si meminimus, cur hoc contenti non sumus? Quid hic illorum deest, quæ modo commemoravimus? Aut quomodo si propter ista est Christus Dei filius vocatus, non etiam propter eadem Unigenitus Dei filius est nominatus, si modo singularis genituræ in eo nomine ratio habetur? Quid igitur ad Unigeniti appellationem explicandam ex ipsius Dei natura, sive essentia generationem somniamus, quam nec Sacræ Literæ usquam memorant, nec quisquam percipere potest: immo quam satis perspectum est ex eorum genere esse, quæ fieri nequeunt, nisi vel partibilis aliquo modo sit ipsa Dei essentia, id quod nemo non videt, quam sit absurdum atque adeo impium, vel sit tota communicabilis, quod fieri non potest, quin plura uno supposita, ut vocant, inducantur, quorum quilibet sit natura summus ille solus Deus; id quod, quidquid Adversarii contra disputent, manifestam implicat, ut dicitur, contradictionem? Communicare quidem dicitur Deus naturam suam; sed non tamen, ut ita loquamur, substantialiter, verum effective & qualitative. Atqui hoc pacto non cum Christo tantum, sed cum aliis quoque creatis rebus Deus naturam suam communicavit & communicaturus est. Nam Petrus diserte ait 2 Petr. 1. 4, nos divinæ naturæ κοινωνὸς seu participes esse, vel certe futuros aliquando, tunc videlicet, cum beata immortalitate donabimur in resurrectione justorum; propter quam etiam filii Dei erimus, ut aperte testatur Christus apud Lucam cap. 20. 36. Ex quo apparet, si divinæ naturæ participatio necessaria est, ut quis Dei filius sit, ne nos quidem ea destitui, nec propter ipsam solam potuisse Christum Unigenitum Dei filium appellari.

Huc accedit, quod, qui ad istam ex natura sive essentia ipsius Dei substantialem generationem, Jesu Christi filiationem revocant, de homine illo Jesu revera nihil dicunt; neque enim is revera ex ipsa Dei essentia generatus fuit, & tamen unigenitus ille Dei filius est revera homo ipse Jesus. Unigenitum enim suum, seu proprium, ut Paulus loquitur Joh. 3. 16. Rom. 8. 32, filium Deus dedit & tradidit pro nobis omnibus, nempe in mortem, eique non pepercit. Atqui homo ille Jesus pro nobis revera mortuus est, nec præterea alius quispiam. Videant igitur Adversarii, quid agant, dum eum, qui unigenitus Dei filius in Sacris Literis disertis verbis est dictus, agnoscere recusantes, alium quempiam quærunt, qui scilicet aliquando extra & ante istum fuerit. Quamvis autem satis à nobis ostensum sit, quomodò Jesus Christus filius Dei unigenitus dici potuerit, etiamsi ad singularem aliquam generationem nomen Unigeniti referre velimus, eamque ejusmodi, ut is merito natus, alii vero adoptati filii Dei dici possint, si nimirum ejus secundum carnem nativitatem consideremus; tamen addimus, idem similiter dici posse ejus nativitatis respectu, quæ est secundum spiritum; cujus ratio multiplex est. Immo, quemadmodum præcipuam caussam, cur Christus filius Dei fuerit dictus non ad conceptionis & ortus carnalis modum, licet secundum hunc quoque Dei filius fuerit appellatus, sed ad spiritualem nativitatem, Paulo Apostolo auctore Rom. 1. 4, libenter referimus, sic Unigeniti appellationem ad eandem spiritualem potius, quam ad carnalem nativitatem referendam esse ducimus (si modo, ut diximus, alicujus genituræ; ut nomen ipsum requirere videtur, ratio est habenda) & dicendum, idcirco unigenitum Dei filium Christum vocari, quod ab ipso Deo secundum spiritum immediate, ut loquuntur, quacumque ratione sit genitus; alii vero omnes mediate, idque, ut supra attigimus, per ipsum, gignantur. Nam ut de spirituali ex Deo filiatione, quæ in hac mortali vita contingit, nihil dicamus, fuit ipse à Deo immediate à mortuis in vitam revocatus, & immortalis factus ac rerum dominus constitutus, quæ præstantissima ex Deo secundum spiritum generatio est, & universæ divinæ filiationis perfectio atque absolutio; Nos vero mediate, videlicet per ipsum, à Deo omnia ista consequemur.

Cum igitur hæc ipse ante omnes solus habeat; cumque aliorum omnium, quamvis frater, Rex sit ac dominus factus; cum denique à Deo factus sit æternus ipsius Dei Christus, quod ipsum per se plane insignem Dei filiationem continet, satis constat, cur unigenitus Dei filius generationis ipsius ratione appellari potuerit. Nam, quod tunc maxime eum genuisse Deus dicatur, cum ista illi dedit, alibi infra, id est cap. 8. partic. 6. latius explicabimus. Verumtamen nobis vehementer probatur, in Unigeniti seu μονογενοῦς nomine, cum Christo accommodatum fuit, præcipuam rationem habitam fuisse summæ & singularis in eum paternæ dilectionis, qua tamen cætera omnia continentur.

Hinc Pater ipse Deus, cum ipsum filium suum maxime commendare hominibus vellet Matth. 3. & 17, suum τὸν ἀγαπητὸν, seu dilectum illum filium, cum nominare satis habuit; idque non semel ab ipso est factum. Jam Septuaginta interpretes vocem Hebræam Jechid, cui vocem μονογενοῦς respondere ex Epist. ad Hebr. ostendimus, supra dicto cap. 22. Gen. bis ἀγαπητὸν id est Dilectum verterunt. Quod idem factum est Prover. cap. 4. 3. ubi ἀγαπώμενον illam redditam legimus. Atque ibi observandum est, Salomonem affirmare, se fuisse unigenitum coram matre sua; cum tamen ex ipsa David alios filios suscepisset; ut diserte scriptum est 1 Par. cap. 3. quidquid Rabini somnient, quod reliqui præter Salomonem filii Uriæ essent adoptati à Davide. Est autem in voce μονογενοῦς sive Unigeniti, quam vetus interpres auctorem ad Hebr. imitatus pro voce Jechid prædictis locis reposuit, manifesta translatio. Quia enim filii unigeniti dilectissimi parentibus esse solent, idcirco, qui dilectissimus patri, aut matri est, is ejus unigenitus appellatur.

Ex prædictis constare potest, nullam in nostris verbis esse repugnantiam, cum in Animadversionibus diximus, errorem Judæorum, & Mahometanorum non consistere in neganda filii Dei æternitate, sed in Jesu Nazareno pro Dei filio unigenito non agnoscendo. Neque enim, quemadmodum ostendimus, in Unigeniti filii Dei appellatione, quæ Christo tribuitur, divinæ ipsius naturæ sive essentiæ, ut Adversarius opinatur, ex qua, scilicet, substantialiter genitus fuerit, ratio habetur. Ubi ejusdem Adversarii alius insignis error est animadvertendus. Putat enim si Christus natura sit filius Dei, necessario consequi, in illo Dei Patris esse naturam, id est essentiam ipsam. Quod tamen evidenter est falsum. Natura enim filius apud ipsummet Adversarium ei opponitur, qui filius est adoptione. Ut igitur Christus natura sit Dei filius, satis est, eum non adoptatum, sed natum fuisse Dei filium. Id autem citra ullam ipsius essentiæ Patris mentionem, quæ in eo fuerit, factum esse, docent Sacræ Literæ, ut supra demonstratum fuit.

Quanquam est præterea in Adversarii ratiocinatione consequentis fallacia. Non enim, si, filii Dei æternitate concessa, sequitur, in Dei filio esse Patris naturam, vicissim, quia in Dei filio Patris natura sit, Dei filii æternitas consequitur. Nam quod ipse ait, divinam naturam non posse esse, nisi ab æterno, hic prorsus evidens est fallacia, quam compositionis nominant. Aliud enim est, divinam naturam Filii, id est eam divinam naturam, quam Filius habeat, esse æternam; aliud eandem divinam naturam, ut Filii naturam esse æternam, id est naturam istam ab omni æternitate Filii naturam fuisse. Potuit enim ea natura in ipso Deo Patre esse antequam Filius existeret, qui scilicet aliquando non fuerit, quemque Deus Pater non natura & necessario, sed libera voluntate ex sua substantia genuerit. Ut certe quibusdam ex antiquioribus theologis *, quos tamen Adversarii secum omnino facere prædicant, placuisse apparet. Nam etsi coæternum filium sibi Deum genuisse alicubi dixerunt, satis ex loco ipso constat, vel coæternitatem istam à parte post (ut loquuntur) debere intelligi, vel potius coæternum idem ibi significare, quod ante sæcula simul existens.

13. Dicitur venire Deus, cum quidpiam singulariter efficit in nobis. Præcipuus vero est hujus locutionis usus, cum nos ab aliqua calamitate liberans & ab inimicis nostris defendens, vel etiam cum contra pro meritis nos puniens, Deus inducitur. Illius exemplum habes Psal. 80. 3. Hujus vero Malach. 4. in fine. Aliquando autem simpliciter Deus ad aliquem venire dicitur; & tunc favor aliquis singularis Dei erga illum significatur, ut Psal. 101. 2. Unde & apud Latinos hoc sensu Deus seu Numen alicui adesse & præsens esse dicitur. Denique venire dicitur Deus, quandocunque venit aliquis ejus nomine, quem ipse miserit; quemadmodum & loqui Deus ipse, & alia omnia facere dicitur, quæ quispiam ab ipso missus ejus nomine loquitur, & facit. Cujus rei exempla in Sacris Literis frequentissima sunt; præsertim vero in Vetere Testamento, ubi millies, quæ ab aliquo vel angelo vel homine divino ipsius Dei nomine, vel etiam jussu fiunt, ab ipso Deo fieri dicuntur. Quare non possumus Adversarium satis mirari, qui hæc vel ignoret, vel ignorare se simulet.

Est autem ipsius Veniendi Verbi insigne exemplum 1 Sam. 3. 10. ubi Deus dicitur ad Samuelem venisse, & stetisse, cumque vocasse; cum sine dubio angeli alicujus ministerio hæc omnia facta fuerint. Nil mirum igitur esse debet, si, cum Christus nos servatum venit, ipse Deus venisse dicitur, quamvis non sit Christus ipse Deus; cum non modo ab ipso Deo profecta sit salus Luc. 1. 69. Joh. 5. 43. XVII. 12, quam nobis Christus attulit, sed Christus in ipsius Dei Patris sui nomine venerit; &, cum esset in hoc mundo, suos in ejusdem Patris nomine servaret. Ubi vides ex regula supra scripta, ipsum Deum Patrem venisse, cum Christus venit. At certe Christus non est ipse Deus Pater. Præterea, si Deus erat in Christo, ut inquit Paulus 2 Cor. 5. 19. mundum sibi reconcilians, an non Deus nos servatum in Christo venit? Quis autem ipse Deus est, qui in Christo erat? Certe, ut nemo negat, ipse Deus Pater; de quo tam sæpe ipse Christus dixit, quod in se esset. Deus igitur ipse pater fuit, qui ad nos servandos venit in Christo. Tantum abest, ut Christus sit ille ipse Deus, qui ad nos servandos venit. Non videt Adversarius, se cum suis omnibus, dum ad Christi naturalem atque æternam divinitatem asserendam Sacra Testimonia plane detorquent, sæpius in merum Sabellianismum incidere, quem tamen tantopere se abhorrere profitentur, & (quod perridiculum sane est) nobis interdum attribuere atque objicere non dubitant.

14. Turpis vel consequentis, vel æquivocationis una cum petitione principii mistæ, fallacia est in argumentatione ista, Deus est lux; Christus est lux. Ergo Christus est Deus. Sic enim reipsa argumentatur Adversarius. Consequentis fallaciam arguit ipsa argumenti forma ex puris affirmativis, ut loquuntur, in secunda figura. Neque enim si Deus lux est, vicissim id, quod est Lux, est Deus. Alioqui hac eadem ratione probari poterit Christi discipulos esse ipsum Christum. Christus enim est lux mundi, Joh. 8. 12. & Christi discipuli similiter sunt lux Mundi, Matth. 5. 13. Quod si lucis nomine omnium supremam lucem Adversarius intelligit, ubi Deus lux esse dicitur, seu lucem aliquam, quæ de Deo tantum prædicari possit; præterquam quod principium petit (nam hac de re nihil constat, & verisimilius est, nomen Lucis à Johanne 1 Joh. 1. 5. generice usurpatum fuisse, cum articulum ei apposuerit) æquivocatione etiam nominis fallitur nimis evidenter. Quasi Lucis nomen semper supremam illam Lucem significet. Hoc ipsemet aliqua ex parte agnoscens, fatetur, Apostolos quoque lucem mundi ab ipso Christo appellatos fuisse. Sed neminem ipsorum dicere potuisse Joh. 12. 4, *Ego lux in mundum veni*, quemadmodum de se dixit Christus.

Jam vero, si Adversarius Christi verba ita accipit, ut simplici Lucis nomine se appellaverit, quemadmodum Deus simplici Lucis nomine appellatus invenitur; quasi nomen Lux per appositionem cohæreat cum pronomine Ego, ut sit sensus, Ego, qui sum lux, &c. id quod neget Apostolos dicere de se potuisse; Hoc nihil est, nisi prius probet, solum Deum simplici Lucis nomine, cum id nomen videlicet, ut hic, prædicati locum obtinet, appellari posse. Quod nunquam faciet Immo contrarium ex ipsis Sacris Literis probatur; in quibus, licet rarissima omnino sint ejusmodi exempla, locum tamen habes, ubi de alia re, quam de Deo lux simpliciter prædicatur; hoc est de lege. Is est Prover. 6. 23. ubi ex Hebræo ad verbum sic legitur, *Quia lucerna* [*est*]

* Justinus in colloquio cum Tryph. Jud. Tertull. adversus Praxeam, & adversus Hermogenem. Lact. lib. 2. cap. 9.

præceptum, & Lex [est] Lux, & via vitæ [sunt] increpationes correptionis.

Adde, quod nihil prohibere potest, quominus si Apostoli lux mundi dicti sunt, Lucis etiam simplici nomine appellari potuerint. Nam certe qui Lux mundi est, Lux est. Quod enim Adversarius ait, ne Johannem quidem Baptistam, quo nullus major inter natos mulierem extitit, Lucis nomine potuisse appellari, dicente Euangelista Joh. 1.8, *Non erat ille Lux*, nimis apertum est, locum non ita accipiendum esse, quasi Johannes non esset Lux; sed intelligendum non fuisse eum lucem illam, de qua ibi agebatur, ut loci circumstantiæ omnes, & articulus, qui in Græco appositus nomini Lucis fuit, satis declarant. Unde factum est, ut recentiores interpretes, fortasse omnes, pronomen addiderint, & locum aut sic verterint, Non erat ille lux illa; aut sic, Non erat ille ipsa Lux.

Præterea fallitur Adversarius, qui putet, verba illa Christi de Johanne Baptista Mat. 11.11, quod inter natos mulierum non surrexit illo major, ut apud Matthæum leguntur, simpliciter accipienda esse. Alioqui Ipso etiam Christo major fuisset. Ad Prophetas igitur tantum sunt referenda verba illa, ut ex Luca apparet Luc. 7. 28, Prophetarum autem nomine eo in loco, ut alibi sæpe, il Prophetæ intelliguntur, qui Christum antecesserunt. Quid quod ibidem addit Christus, *qui autem minimus est in regno Dei, major est illo?* Non igitur major fuit Johannes Baptista Apostolis, quod præsertim attinet ad orbem terrarum divinæ veritatis patefactione illuminandum; unde Lucis appellatio ista ducitur. Quinimmo haud paulo minor hac in parte unoquoque illorum fuit. Et nihilominus est ipse à Christo ardens & lucens lucerna appellatus, in cujus luce ad tempus exultare voluerint Judæi. Quanto igitur magis quilibet ex Apostolis, Lucis simplici nomine appellari potest?

Cæterum, si verba Christi, *Ego Lux in mundum veni* ita accipit Adversarius, ut idem sit, ac si dixisset, Ego veni in mundum, ut lux essem, nempe ipsius mundi; & negat, quemquam ex Apostolis hoc de se dicere potuisse, Primum hoc nihil facit ad propositum ab initio argumentum, sive ad locum illum, ubi Deus simpliciter Lux esse dicitur, ex quo nihil aliud videtur colligi posse (quanquam, ut vidimus, perperam) nisi, cum Deus Lux esse dicatur, Christus autem similiter Lux appelletur, Christum esse Deum, neque eo quidquam pertinere potest, quod Christus hac potius, quam illa ratione, se lucem appellaverit. Deinde non videmus, cur, si Apostoli lux mundi erant, non potuerint etiam dicere, se in mundum venisse, ut lux mundi essent. Siquidem Venire in mundum non est ex loco aliquo extra orbem terrarum posito in ipsum terrarum orbem venire, vel se sub corporea forma mundo conspiciendum præbere, ut fortasse existimavit Adversarius; sed neque etiam in mundum nasci, ut Joh. 16. 21. loquitur scriptura: verum publice in mundo aliquod munus aggredi. Nam & ipsi Apostoli mitti in mundum sunt dicti Joh. 17. 18, quemadmodum Christus ipse missus fuerat in mundum, & falsi Prophetæ, cum incipiunt prædicare, exire in mundum dicuntur. Quidquid sit, hoc nihil pertinet ad ipsam lucis appellationem, de qua hoc loco agitur.

Sed quid tandem erit, etiamsi solus Christus dicere potuerit, se in mundum venisse, id est publice prædicare agressum fuisse, ut mundi lux esset? Num fortasse negatum est unquam à nobis, Christum Apostolis in rebus omnibus longe anteferendum esse? aut quid ad rem facit in hac ipsa Lucis appellatione, inque mundo illuminando, Apostolos (quod nos libentissime agnoscimus, & fatemur) neutiquam cum Christo comparandos esse? Nunquid propterea sequitur, Christum esse Deum, illum videlicet Deum, præter quem non est alius? Non sane. Non enim ex se ipso tantam illuminandi vim habet Christus, sed ab eo, à quo dictum est illi Esa. 42. 6, *Custodiam te ac dabo te in fœdus populi, in lucem gentium*, & rursus 49. 6, *Dedi te in lucem gentium, ut sis salus mea usque ad extremum terræ Act.* 13. 47.

15. Quo sensu ostendimus supra, Deum apud Esaiam se primum & novissimum nominasse, eodem apud eundem ait Esa. 43. 10, ante se non fuisse formatum Deum, & post se non futurum, id est, ut sequentia verba indicant, non esse, quod Israël ab alio quopiam Deo salutem speraret, quam ipse ut inceperat, nec alius Deus ante ipsum eam inchoaverat, sic quoque perfecturus esset; non autem quispiam alius Deus post ipsum ei extremam, ut sic dicamus, manum impositurus. Non igitur, nullum unquam futurum ait Deus, qui Deus & sit, & dicatur, quem videlicet ipse formaverit, & cujus ministerio ipse in servando Israël utatur, adeo ut nihilominus ipse, & non alius sit Israëlis servator, qualem Deum nos Christum agnoscimus. Sed etsi de Deo ullo non futuro Deus loqueretur, non tamen vel Christus non esset Deus, vel unus essentia, ut Adversarius vocem Unus sine dubio intelligit, cum Deo ipso esset. Primum enim sententia esset, non quidem omnino non futurum amplius Deum ullum, sed non futurum post ipsum; id est non desiturum ipsum, & in ipsius quodammodo locum alium quempiam Deum suffectum iri, hæc enim significatio esse solet dictionis Post in Sacris Literis; ut exempli gratia, ubi Deus dicit Gen. 17. 7, se futurum Deum Abrahami, & seminis ejus post eum; id est, postquam ipse Abrahamus esse desiisset. Itaque diceret Deus, quemadmodum nullus fuisset Deus, antequam ipse esse inciperet, hoc est nunquam fuisset, cum non ipse, sed alius quispiam esset Deus, sic nunquam futurum, ut postquam ipse esse desierit, alius Deus existat; id est nunquam futurum, ut ipse, Deus esse desinat, & alius, esse incipiat.

Deinde hoc loco Dei nomen, ut plerumque solet, summum rerum omnium conditorem & conservatorem significaret; qualis certe nullus esse potest præter unum. Atqui Christus Deus quidem est, sed non talis Deus. Quare Adversarius, dum hic, & alibi urget, Christum esse Deum, ut hinc probet, Christum esse illum unum Deum, aut in æquivocationis fallaciam incidit, aut manifeste principium petit.

Præterea, etsi Christus est Deus, nec unus essentia cum Deo Patre, non tamen est alius Deus ab ipso: cum & divinitatem suam Deo Patri acceptam referat, & qua Deus est, illi sit omnino subordinatus, ab eoque totus pendeat. Hanc rem universam dilucide admodum & egregie explicat Lactantius lib. divin. Inst. 4. cap. 29. nisi quod eandem substantiam Patris, & Filii esse vult. Verum hoc ab ipso non intelligi, quasi eadem numero sit amborum essentia, multa declarant, quæ cum postea eodem in loco, tum alius sæpius scripta reliquit. Idem argumentum tractarunt ante ipsum nonnulli, & in eandem sententiam scripserunt. Præcipue vero Tertullianus pluribus in locis. Sed non est postremo reticendum, verba Hebræa apud Esaiam ejusmodi esse, ut verti possint, Non est ante me formatum Dei, nec post me erit. Quemadmodum post doctissimos Hebræorum, Sancti Pagnino interpretari locum placuit.

16. Christus vita est, & vita quidem æterna, quia vitæ æternæ auctor & dator est. Æternæ autem vitæ est auctor, sive, ut in Græco est Act. 3. 15. ἀρχηγὸς, id est dux & princeps, quia ipse omnium primus à mortuis ad immortalem vitam est excitatus, & cunctis aliis ad eandem vitam tum verbis, tum factis aditum patefecit, fuitque æternæ post mortem vitæ inventor quodammodo atque fundator. Dator porro vitæ æternæ est, non solum ob prædictas caussas, sed etiam quia homines Deo secundum præscriptam à se rationem obedientes sibique confidentes à morte vindicandi potestatem habet, & vita æterna donandi. Sed hanc potestatem ut supra partic. 8. vidimus à Deo Patre habet, quatenus Deus Pater ei omnia subjecit. Quod certe non ab æterna illa & necessaria, quam Adversarii somniarunt, generatione profectum est, sed à libera Dei Patris voluntate, qui filium suum Jesum, ut scriptum est Phil. 2. 10,

quia obediens usque ad crucis mortem fuisset, vehementissime extulit, eique omnia & cælestia & terrestria, & subterranea jussit genua flectere. Et Hebr. 2. 9. XII. 2. legimus. Jesum propter passionem mortis gloria, & honore fuisse coronatum, & rursus, cum pro gaudio sibi proposito sustinuisse crucem, & in dextera throni Dei consedisse. Nam & ipse dixit Luc. 24. 26, oportuisse, ut Christus ista pateretur, & ita intraret in gloriam suam. Habet igitur Christus vitæ dandæ immortalis potestatem ex Dei beneficio, non autem ex eo, quod ipse sit ille unus Deus. Atque ad hanc vitæ auctoris & datoris appellationem Christo attributam maxime pertinet, quod ipse palam professus est, datum sibi fuisse à Patre, ut habeat vitam in semetipso Joh. 5. 26. (sicut alibi quoque scriptum est, *In ipso vita erat* 1. 4.) ut scilicet, quemadmodum præcedentia verba aperte docent, ii, qui vocem ipsius audirent, id est ei obedirent, viverent. Quod vix potest dici, quam inepte atque intempestive ad commentitiam illam æternam generationem ab Adversariis referri soleat; cum manifestum sit, Christum ibi de se ut filio hominis, id est homine, loqui. Id quod vel ea, quæ statim consequuntur, verba planissimum faciunt, *Et potestatem dedit ei etiam judicium facere, quia filius hominis est.* Idem Christus patrem orans Joh. 17. 2, & sic, ut homo, verba de se faciens dixit, sibi ab illo datam fuisse potestatem omnis carnis, ut omnibus, quos sibi dedisset, iis daret vitam æternam. Vitam autem æternam eam esse, si ipsum patrem seque nossent. Quam nimirum cognitionem ipse primus & solus illis dederat. Itaque & ex hoc & ex superiore loco apparet, Christum quidem pro eo etiam tempore, quo munere suo in terris est functus, merito vitæ auctorem & datorem dictum fuisse, verum aliam ob caussam, quam quia sit unus ille Deus, cum ab ipso illo uno Deo, quidquid illud est, se accepisse ipse fateatur. Id autem pro eo tempore nihil est aliud, quam auctorem fuisse & datorem ejus disciplinæ & cognitionis, quæ illam suscipientibus vitam æternam confert.

Cæterum, quod Adversarius ait 1 Joh. 1. 2, Christum appellatum fuisse vitam æternam, quæ erat apud Patrem; id non ita se habet. De ipsa enim vita æterna, cujus auctor & dator est Christus, ibi verba fiunt. Nec quidquam cogit metonymiam istam eo in loco agnoscere; quam tamen nullo modo negamus alioqui recipi posse, &, si ibi eam agnosci debere prorsus necesse esset, jam quid sit Apud Patrem Christum fuisse, idque ut vitæ æternæ auctorem & doctorem, ex iis, quæ superiore hujus cap. parte partic. 3. disputata sunt, facile intelligi potest.

17. Nihil prohibet, eum ipsum revera, qui vita æterna sit ea ratione, qua, Christum ante resurrectionem fuisse, ostendimus, mori posse, & porro mori; ut certe Christus non secus, atque alii omnes, est mortuus. Atque hoc, ni fallimur, sibi vult id, quod in Symbolo Apostolico nuncupato dicitur, descendisse illum ad inferos. Hoc enim significat, inter illum, & cæteros mortuos pro eo tempore, quod inter ejus mortem, & resurrectionem intercessit, nullam differentiam fuisse. Inferi enim ii sunt, qui jam sunt mortui; & Infernus status omnium mortuorum est. In quo statu non permansit Christus; quippe de quo scriptum fuisset Psal. 16. 10. *Non derelinques animam meam in inferno.* Ereptus igitur est Christus & liberatus ex Inferni faucibus Act. 2. 31, id est ex statu reliquorum mortuorum. A quo vero? Num à semetipso? Quid, rogamus, absurdius aut sacro modo allato testimonio aliisque compluribus magis dissentaneum, in quibus diserte dicitur alium fuisse, qui eum liberaverit, & in vitam revocaverit, huncque Deum ipsius patrem fuisse? Quare nihil fuisset opus, si ipse se ipsum revera à mortuis excitandi potestatem naturalem ac perpetuam habuisset, eaque porro, ut Adversarius existimat, excitasset.

At enim Patris, & filii omnia opera communia sunt atque indivisa. Hæc principii petio est. Nam istud nos pernegamus. Deinde si ita res se haberet, non ita frequenter ad Deum Patrem sive ad Deum simpliciter hoc opus, quemadmodum pleraque alia referretur. Sed diserte ac distincte filii quoque, qui seipsum virtute sua propria à mortuis excitasset, sæpius mentio fieret. Nam quod ipse Christus ait Joh. 2. 19, *Solvite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud*, considerandum est, cum Judæi à Christo signum petiissent Mat. 12. 39, ipse autem, ut alibi aliquanto explicatius dixit, nullum aliud signum ipsos habituros esse, respondere vellet, quam resurrectionem suam post triduum à morte sibi ab ipsis allata, idque sub metaphora templi diruendi & erigendi efferre, necesse illum habuisse, quo suam interea responsionem ad illorum petitionem accommodaret, sibi tribuere templi erectionem. Alioqui vel in metaphora non perstitisset, vel nihil ferme ad rem locutus fuisse visus esset; aut certe non id dixisset, quod dicere volebat. Nam, si dixisset, Solvite templum hoc, corpus, inquam, hoc meum destruite, & Deus triduo illud eriget, ut vera omnino, sic ad rem sine dubio locutus esset. Quamvis enim illi, ut ipsemet signum ostenderet, id est faceret, petiissent; tamen hoc omnium signorum ad Christum pertinentium futurum erat excellentissimum, & quasi aliorum ab ipso Christo editorum sigillum ac confirmatio; nec quidquam erat aptius ad demonstrandum, cur Christus tanta auctoritate ementes, & vendentes è Dei templo ejecisset, ad quod sibi ostendendum, signum ab ipso edi illi petierant. Verum hac ratione Christus metaphoræ velum abstulisset; in qua omnino persistere volebat. Sin autem dixisset, Destruite templum hoc, & triduo Deus eriget illud, sive, & triduo erigetur, potuissent illi dicere, Quid hoc ad rem? Neque enim simpliciter scire volumus, ex aliquo signo, an sis verus Propheta, quanquam hæc ratio dignoscendi Prophetas, ex rebus scilicet mirabilibus prædictis, fallax est admodum, & potius ad cognoscendos falsos, si non evenerint ea, quæ prædicta sunt Deut. 18. 22, quam ad cognoscendos veros, si evenerint, data fuit nobis regula ista. Sed ex aliquo signo à te ipso edito cupimus videre ac cognoscere, te merito tibi tantam sumere auctoritatem, quantam sumis. Itaque hoc ipsum, quod illis suo tempore palam futurum, cum id scilicet evenisset, quod ipse dixisset, contestari volebat Jesus, ejusmodi verbis minime contestatus esset. Sed seipsum futurum dicens, qui templum triduo erigeret, si ab illis destrueretur, præterquam quod ad illorum petitionem rectissime respondet, qui, ut dictum est, signum ab ipso postulabant, tale etiam signum se editurum pollicetur, ex quo profecto si evenisset, conjicere potuissent, ipsum illum esse, quem se esse dicebat, & factis ipsis præseferebat. Nam ingens plane ipsis Judæis ejusmodi signum visum fuisse, eorum de Jesu id se facturum dicente admiratio, quæ ibidem commemoratur, satis demonstrat.

Ut igitur concludamus, etsi Christus ipse proprie loquendo, is futurus non erat, qui templum illud erigeret, quod ipse intelligebat, tamen necesse quodammodo habuit ita loqui, & sibi id tribuere, quod Dei solius futurum erat. Quanquam alioqui, etiam in ipsis Sacris Literis, non modo in communi loquendi usu, cum de resurrectione agitur, sæpius mortuis ea tribuuntur, quæ vel Dei & Christi sunt propria, vel certe illis minime conveniunt. Et ne longius abeamus, dicuntur mortui resurgere, quomodo vero resurgere possunt, si sunt mortui, id est ipsi non sunt amplius? Quomodo resurget, verbi gratia, Paulus, si Paulus ipse non est, nec denuo est futurus, nisi postquam resurrexerit? Quinetiam ipsi Deo & Christo hic id tribuitur, quod minime verum est, si verborum proprietatem spectemus; cum dicitur videlicet mortuos excitaturus, puta Petrum, aut Johannem. Nam qui fieri potest, ut Petrum, aut Johannem excitet, cum neuter illorum futurus sit revera antequam excitetur?

Præterea ait Christus Mat. 10. 39, eum qui propter ipsum animam perdiderit, eam inventurum; & Luc. 17. 33, (quod mirum sane videri potest, dicit, quod,

qui

qui perdiderit animam suam, vivificabit eam, vel potius, ut Græcum verbum proprie significat, vivam gignet seu producet illam. An non hic manifeste hominibus ea tribuuntur, quæ vel illis revera minime conveniunt, vel Dei & Christi sunt propria? Itaque per prosopopœiam hæc omnia dicuntur. Qua non solum in loco ab Adversario allato, sed alibi quoque utens Christus, non dubitavit dicere, se habere potestatem ponendi animam suam, & iterum eam sumendi Joh. 10. 18. quem locum similiter tantopere urgent plerique ad Christi æternam divinitatem probandam. Sed quam imperite, vel ex iis, quæ diximus, satis constare potest. Nam finge postremo, Christum ipsum revera corpus suum à mortuis excitasse, num continuo sequetur, illum esse æternum Deum? Nullo modo. Videndum enim adhuc relinquitur, qua virtute, aut potestate hoc fecerit. Nihil autem impedit, quominus id virtute, aut potestate à Patre accepta fecerit. Immo nihil est verisimilius, aut potius magis necessarium, quam quando Christus alios à mortuis excitandi potestatem à Patre accepit, ut supra ostendimus, sui etiam corporis excitandi potestatem (si modo ipse is fuit, qui corpus suum à mortuis excitavit) à Deo Patre acceperit, à quo fassus est ipse, se mandatum habuisse ponendi animam suam, & iterum eam sumendi, eo ipso in loco, ubi harum rerum potestatem se habere dixerat. Quod sane indicat, potestatem istam, quacumque tandem ratione illam interpretemur, illi ex Patris dono liberaque voluntate concessam fuisse, atque eatenus illum eam habuisse, quatenus subjectus erat Patri ejusque mandata excipiebat.

18. In Adversarii argumentatione est fallacia A secundum quid ad simpliciter, & simul propria elenchi ignoratio. Solus Deus novit arcana filiorum hominum, sed non omnino solus, nec qualibet cognitione solus novit, verum ea cognitione, quam naturaliter quis habeat, quæque ex nullius dono sit profecta. Hanc enim adeo solus habet, ut quidquid alii de cordibus filiorum hominum noverint, id ipsi uni acceptum referant, necesse sit. Nam & solus immortalitatem habere dicitur Luc. 20. ℣. 36. & tamen & ipsius angeli sunt immortales, & qui justorum resurrectionis particeps erunt, immortalitatem adipiscentur. Nempe quia ipse solus à seipso immortalitatem habet; alii vero omnes aliunde, & quidem ad ipso, & ex ipsius dono ac largitate. Adde, quod res ipsa aperte loquitur, locum, ubi scriptum est à Paulo 1 Tim 6. 16. *qui solus habet immortalitatem*, ad Deum Patrem referendum esse, quemadmodum & Ambrosius & Cyrillus explicant & fatentur; ille quidem in commentariis suis in eundem locum, hic vero in Thes. lib. 4. cap. 2. Sed & locum illum apud eundem Paulum, *Regi autem seculorum, immortali, invisibili*, &c. & hic non diffitetur, & ille vult ad Deum Patrem referri.

Sed præstat ipsa Ambrosii verba in hunc locum scripta recitare. Inquit igitur, *Hæc ad Dei Patris personam pertinent, quem immortalem ideo solum & invisibilem appellat, quia omnis immortalitas ab ipso est, ut ipsi soli magis competat in veritate; quia quisquis immortalis est, non a se hanc habet, sed ab illo*, &c. Itaque, nisi Adversarius vel ipsum Christum immortalitate carere velit, vel dicat Christum esse Deum Patrem, satis videre potest, quam parum firma sit argumentatio sua. Quod si vel ad filium quoque Pauli verba pertinere contendat, vel nihilominus, ut de Patre tantum loquatur Paulus, ideo filium non excludi dicat; quia sit ejusdem cum Patre naturæ, quid de angelis Dei dicet? num & ipsi ejusdem cum Deo Patre naturæ erunt? Nam certe nec ipsi excluduntur. Sunt enim, ut diximus, & Christus testatur, immortales. Immo, dicet fortasse, excluduntur. Paulus enim de naturali immortalitate loquitur. Quandoquidem sunt, qui dicant, angelos Dei ne ex ipsius quidem Dei dono naturalem immortalitatem habere. At nos similiter dicimus, cum Deus solus corda filiorum hominum nosse dicitur, naturalem cognitionem esse intelligendam. Probet igitur Adversarius cognitionem, quam Christus habet, cordium filiorum hominum illi esse naturalem. Satis est, inquiet, ad hoc probandum, nusquam legi, illi fuisse datam. Respondemus, ne immortalitatem quidem angelis datam fuisse fortasse usquam legi. Præterea, cum Christo ea data fuisse legamus, sine quibus cognitio ista cordium filiorum hominum esse non potest, nec ipsa sine cognitione ista consistere possint, certe confitendum est, nos simul satis aperte legere, cognitionem istam Christo datam fuisse. Legimus autem Joh. 5. ℣. 22. Christo fuisse datum à Patre omne judicium. Atqui ubi essentialis cognitio est cordium filiorum hominum, ibi quoque omne judicium sit necesse est. Dei enim propria est ejusmodi cognitio. Deus autem natura sua omne judicium habet, id est omnium rerum administrationem & gubernationem. Ergo non est in Christo essentialis ista cognitio. Alioqui omne judicium illi à Patre dari non potuisset. Nemini enim illud ipsum dari potest, quod jam habet. Rursus Hebere omne judicium secum necessario conjunctam habet cognitionem cordium filiorum hominum. Nam quomodo judicare potest quis homines omnino, id est, eos prorsus regere ac gubernare, eisque pro cujusque factis & cogitationibus ex quibus facta maxime judicantur, digna rependere, nisi eorum corda noverit? Quamobrem, cum legimus, Christo à Patre datum fuisse omne judicium, simul etiam, licet non diserte expressum, legimus, illi cordium filiorum hominum cognitionem fuisse datam, non autem hanc illi naturalem sive essentialem esse. Et sane, ubi Christus ipse de se dicit, quod sit scrutans renes & corda, non solum statim subjicit, *Et dabo unicuique vestrum secundum opera sua*, qui effectus est omnis judicii sibi à patre dati; sed etiam ibidem Paulo post ait, *Et qui vicerit, & custodierit usque in finem opera mea, dabo illi potestatem super gentes, & reget eas in virga ferrea; tamquam vas figuli confringentur; sicut & ego accepi à Patre meo.* Ut scilicet sciamus, eum eatenus corda & renes scrutari, quatenus omnium hominum gubernationem atque imperium à Deo Patre accepit; seu ne miremur, ipsum dixisse, se esse, qui renes, & corda scrutetur, cum ea à Patre acceperit, quæ sine hoc esse non possunt.

Adhæc animadvertendum est, inter omnes constare, cum dictum fuit 1 Par. 6. 30. Deum solum nosse corda filiorum hominum, Jesum Christum, quatenus est homo, nondum extitisse. Quocirca, si quis est, qui affirmet, Christum, ut hominem cognitionem istam habuisse atque habere (ut quidem nos affirmamus) is sententia ista nullo pacto refelli potest. Nec porro ex ea potest probari, Christum eam cognitionem non habere, nisi sit ipse Deus, etiamsi sententia ipsa cæteroqui simplicissime accipienda esset, & qui hoc facere tentat, is in eam elenchi ignorationem incidit, quæ dicitur, Non secundum idem tempus. Ex hoc efficitur, ut verba illa Salomonis Pro. 24. 12. *Qui inspector est cordis, ipse intelligit, & servatorem animæ tuæ nihil fallit, reddetque homini juxta opera sua*, quæ Adversarius ad Christum verissime spectare ait, possint nunc sine dubio verissime de Christo dici, &, si quid Prophetici in ipsis est, id etiam ad Christum referri; non tamen pro eo tempore, quo Salomon illa scripsit, nec ita, ut Christus is omnino sit, de quo ibi verba fiunt.

19. Arbitramur, Adversarium, quamvis idipse reticeat, ad eum locum potissimum respexisse, qui est apud Daniel. 2. 22. *Ipse revelat*, &c. Nam ibi de Deo dicuntur hæc, quæ Paulus Christo tribuit. Sed est fallacia consequentis in Adversarii ratiocinatione. Verum siquidem est Deum revelare abscondita, &c. sed non idcirco sequitur, quicumque revelat abscondita, &c. hunc esse ipsum Deum. Quod si & Danielis verba, & alia in Sacris Literis similia ita accipienda esse contendat Adversarius, ac si scriptum esset, ipse solus revelat, &c. jam satis responsum est, cum modo de cognitione cordis filiorum hominum ageremus. Et sane si Christo à Deo una cum omni judicio datum est, ut norit corda hominum,

num,

num, simul necessario datum est, ut illuminare possit abscondita tenebrarum, & manifestare consilia cordium, & porro suo tempore id faciat.

20. In hac Adversarii argumentatione continetur fons omnis erroris & ipsius, & suorum circa Christi personam. Quia enim nonnulla inveniuntur apud Veteris Testamenti Prophetas de ipso Deo dicta aut prædicta, quæ in Testamento Novo ab Euangelistis, atque Apostolis, vel Christo tribuuntur, vel ad Christum accommodantur, idcirco opinati sunt, Christum essentialiter esse ipsum Deum. Qua in re vix dici potest, quam turpiter sint lapsi, non animadvertentes, Deum cum Christo non quidem necessario atque ab æterno; sed libera, sua voluntate, & post ipsum Christum è virgine natum, atque adeo post eundem à mortuis excitatum, reipsa omnia sua, quæ potuit, & ad salutem nostram pertinent, communicasse; neque aliter, quam per ipsum, nos servare voluisse. Ut videlicet spes nostra, quam in ipso Deo collocare debemus, firma & rata esset 1 Pet. 1. 21. cum videremus ipsum potestatem omnem nos servandi ei dedisse, qui princeps nostræ confessionis, & auctor nostræ religionis fuisset; quique eas omnes calamitates expertus esset, omniaque mala subiisset, quæ religionem istam comitari solent, nobisque perpetuo imminent atque impendent; qui denique frater noster esset. Hæc enim certam nobis spem faciunt, non futurum, ut ea, quæ de nobis servandis Deus per ipsum Christum, si ejus dictis obedientes essemus, promisit, effectu ullo modo careant. Alioqui necesse esset, Christum suimet ipsius oblivisci, suæque propriæ gloriæ contemptorem esse, & membra quodammodo corporis sui à seipso abjicere atque amputare velle. Hoc autem fulcimento omnino, inter tot pericula, & de salute nostra futura dubitandi caussas, indigebat fragilitas nostra. Nimis enim natura sua dissitus est à nobis Deus, nec facile persuaderi possumus, illum de nostris miseriis adeo sollicitum esse, ut inde nos eripere prorsus velit, dumque adhuc in ipsis sumus, perpetuo juvare & fovere, atque æterna tandem beatitate donare. Sed quando harum rerum omnium plenissimam curam & potestatem homini, nostrum simili easdemque miserias experto, Deum mandasse ac tradidisse novimus, facile ista omnia credimus, & credentes in cœpto cursu ad metam usque perseveramus. Hæc autem passim in Sanctis Literis aut indicantur, aut etiam aperte commemorantur. Præsertim vero tota ferme Epist. ad Heb. Cujus tamen satis est finem secundi & quarti cap. diligenter legisse ac perpendisse. Quæ si Adversarii vel animadvertissent, vel penitus introspexissent, ac præterea considerassent, quod ubi Deus potissimum se patefacit, & singulariter aliquid operatur, ibi ipse Deus adesse dicitur, in supradictum fœdum errorem non incidissent. Quædam hac de re ante attigimus partic 13. quæ satis esse possunt ad errorem istum indicandum.

Libet hic tamen de iis, qui Dei personam sustinent, & ejus nomine aliquid faciunt, aliquot testimonia proferre, ex quibus constet, adeo ipsi Deo tribui id, quod illi faciunt, ut interdum Deus essentialiter in illis esse, vel potius illi Deus ipse esse videantur; cum tamen longe aliter res se habeat. Dicit Moses populo Israëlis, Jehovam Deum ipsorum duxisse illos quadraginta annis per desertum, Deut. 8. 2. Certum est tamen id ab ipso Mose factum fuisse, ut ipse iisdem testatur eodem lib. cap. 29. 5. secundum Hebraicam veritatem. Quinetiam ibidem subjungit Moses hæc verba, *ut sciatis, me esse Jehovam Deum vestrum.* Cur vero sic loquitur Moses, nisi quia Dei personam sustinebat, & Dei nomine cuncta faciebat? Quoties dicitur Deus eduxisse populum Israëlis è servitute Ægypti? An non ipse Deus in Vetere Testamento se potissimum hac appellatione decorare quodammodo ac simul describere solet? Atqui hic quoque certum est, Mosem fuisse, qui ex Ægypto populum eduxit, quemadmodum non modo illi exprobrant ipsi Israëlitæ, Exod. 14. 11. & cap. 32. 1. & aliis in locis, verum etiam asserit Stephanus Actor. 7. 36. Immo ipse Deus id confirmat, Exod 32. 7. & cap. 33. 1. Ad summam, quidquid Moses ut Dei minister fecit, ipse Deus fecisse dicitur; & vicissim quidquid Deus ipse per Mosis ministerium effecit, ipsi Mosi tribuitur, tanta est inter eum, cujus quis personam sustinet, & eum, qui sustinet, convenientia atque conjunctio, adeo ut legem ipsam Moses dedisse dicatur, Joh. 7. 19. quam tamen potiore ex parte non ex ipso Mosis ore, aut ex tabulis tantum ab ipso ex monte allatis Israelitæ acceperant, sed ab ipso Deo primum sibi ferri ac pronunciari audiverant.

Præterea passim in scripturis dicitur Deus aut introducturus esse, aut jam introduxisse Israelis populum in terram, quam illorum patribus promiserat, & tamen non dubium est, quin Josue populum illum in eam terram induxerit. Quod & Deus ipse testatus erat futurum, Deut. 31. 23. Nunquid quisquam ista & similia multa legens adeo stultus futurus est, ut vel in ejusmodi hominibus Deum ipsum essentialiter fuisse, vel etiam illos ipsum Deum esse existimet?

Magna igitur fuit inscitia, cum apertissimum sit, Deum per Christum hominem, seu virum, mundum judicaturum esse, ut disertis verbis testatur Paulus Act. 17. 31. nihilominus tamen ex eo, quod Christi tribunal Dei tribunal esse dicatur, & qui Christo rationem reddet, Deo rationem redditurum, qui denique illi genua flectet, Deo genua flexurum, existimare ac statuere, vel in ipso Christo Deum ipsum essentialiter esse, vel etiam Christum esse, ipsum Deum. Necessarium enim est, si Christus in orbe terrarum judicando Dei personam sustinet, ut ejus tribunal ipsius Dei tribunal sit, &, qui illi rationem reddit, illique genua flectit, Deo ipsi rationem reddat, ac genua flectat; cujuscumque tandem essentiæ Christus sit.

21. Generalibus appellationibus solent ea non contineri, quæ sunt aliqua ratione eximia, licet ejusdem sint generis. Hinc in inscriptione Psal. 18. post omnes Davidis inimicos hac ipsa generali appellatione nominatos, additur Saul, hoc pacto, *in die, qua eripuit eum Jehova de manu omnium inimicorum ejus, & de manu Saulis.* Quia nimirum Saul, quamvis & ipse Davidis inimicus, præ ceteris omnibus illi inimicus erat. Similiter apud Marcum dicit angelus mulieribus Jesum Nazarenum, qui crucifixus fuerat, quærentibus Mat. 16. 7. *Ite, dicite discipulis ejus, & Petro, quia præcedit vos in Galilæam*; non quod Petrus quoque Jesu discipulus non esset, sed quod ratione quadam cæteris anteiret. Cum igitur Paulus negat Rom. 11. 34. quemquam nosse Domini sensum seu mentem, licet hic loquendi modus omnes creaturas comprehendere queat, Christum tamen, quamvis & ipse à Deo creatus fuerit, non comprehendit, nempe quia Christus omnium rerum creatarum præcipua est, adeoque excellens, ut extra aliarum creaturarum numerum censeri debeat. Adde, quod Paulus non negat simpliciter, quamvis verba simpliciter prolata videantur, quemquam nosse mentem Domini; sed quemquam ex seipso nosse, & Domino ipso sua sponte ac sine ulla necessitate non patefaciente. Propterea ex Esaia addit 40. 13. *aut quis consiliarius ejus fuit?* &c. Quasi dicat, si quisquam est, qui noverit mentem Domini, id non ex se ipso, sed ex ipsius Domini largitate habet, non autem quia Deus alicujus consilio indiguerit, & idcirco illi mentem suam patefecerit. Nam Apostoli verba simpliciter, ut sonare videntur, accipienda non esse, docet ille ipse locus, quem Adversarius attulit ad probandum, solum Christum seu Dei filium ipsius Dei cognitionem habere. Ibi enim, ut ipse Adversarius fatetur, aperte dicitur Mat. 11. 27. præter filium ei quoque Patrem cognitum esse, cui filius eum patefacere voluerit; ut certe patefecit. Nam Joh. 1. 18. dicitur, Deum quidem à nemine unquam fuisse visum, ab unigenito tamen filio, qui in sinu Patris est, enarratum fuisse. Et rursus 1 Joh. 5. 20. scriptum est, filium Dei venisse, & de-

& dedisse nobis mentem, ut cognoscamus illum, qui verus est, Itaque non est simpliciter verum, Deum nulli creaturæ esse aut esse posse cognitum; sed nulli, nisi ipse pro sua sola bonitate illi se patefecerit. Ut quidem singulari quadam ratione se primum Christo patefecit, & per ipsum deinde aliis hominibus. Nam de hominibus sine dubio (ut hoc etiam addamus) loquitur Paulus, non autem de omnibus creaturis; adeo ut verbis suis, *Quis novit*, &c. revera angelos non complectatur, nisi (ut dicitur) ex accidente.

Verum quem meliorem interpretem Pauli verborum volumus, quam ipsum Paulum? Is enim alibi eadem ferme verba repetens, ubi dixisset 1 Cor. 2. 16. *Quis enim cognovit sensum Domini, qui instruat eum?* illico addit, *Nos autem sensum Christi tenemus.* Ex quo patet, quomodo intelligat, quod ait neminem cognoscere sensum Domini; videlicet nisi ipse illum patefecerit, ut quidem nobis per Christum patefecit. Nam supra quoque professus fuerat, neminem nosse, quæ Dei sunt, nisi Dei spiritum. Sed nos spiritum Dei accepisse, & per spiritum suum, qui profunditates etiam Dei scrutatur, ea nobis Deum patefecisse, simul dixerat. Quem scilicet spiritum ex Christo hausimus, tanquam ex rivo, qui ab ipso fonte, cum Deo fonti illi visum est, ad nos manaverit. Accepit enim & ipse Christus Dei spiritum; alioqui ex Apostoli regulâ ne ipse quidem, quæ Dei sunt novisset, nedum alios ea cognitione impertire potuisset. Sed non accepit, quemadmodum nos, ad mensuram, ut scriptum est Joh. 3. 35. verum adeo abundanter, atque, ut ita loquamur, exuberanter accepit, ut de plenitudine ejus omnes accepimus. Nam super eum, ut apud Esaiam legimus Esa. 11. 2. Jehovæ Dei nostri spiritus requievit, spiritus sapientiæ & intelligentiæ, spiritus consilii & fortitudinis, spiritus scientiæ & timoris Jehovæ. Et de se ipso interpretatus est ipse verba illa apud eundem Esaiam Luc. 4. ℣. 21. Esa. 61. 1. *Spiritus Jehova Dei super me. Eo quod unxerit me*, &c. Et Lucas Luc. 2. 40. de ipso ait (ut quidem Græca & Syriaca exemplaria habent) *Puer autem crescebat, corroborabaturque spiritu, & implebatur sapientia, & gratia Dei erat super illum.*

Ex quibus omnibus, & aliis multo pluribus divinis testimoniis patet, unde fiat, ut Christus singulari plane ratione Deum noverit, ab eoque in alios cognitio ista, pro spiritus, quem quisque accepit, mensura, derivetur. Non quidem videlicet ex ipsius natura, quæ eadem sit cum Dei natura, sed ex Dei spiritu & gratia, qua ante & supra omnes repletus ac donatus est. Etenim, si nos, quamvis natura nostra infinito quodam spatio à Dei natura distet, ipsius tamen Dei non levem Christi beneficio cognitionem habemus, nihil prohibet, quominus Christus ipse Dei cognitionem quandam singularem primus habere potuerit, licet ejus natura sive essentia eadem non sit cum Dei essentia. Nec tamen interim non erit Christus & optimus, & sapientissimus, & Deo æqualis, eo nimirum modo, quo is, qui Deus ipse non est, esse potest. Immo Deo æqualis esse Christus non posset, si eadem ipsius & Dei essentia esset, & sic ipse Deus esset. Non enim sibi ipsi æqualis esse potest. Nam quod hic Dei apud Paulum simplici nomine Adversarius Christi patrem intelligit, recte quidem facit; si quidem solus Christi pater est Deus ille, qui hoc simplici nomine, tanquam ipsius proprio, appellatur, ille videlicet unus Deus. Quare si deinde velit, ipsum quoque Christum esse illum Deum, ac Deo idcirco æqualem, quia sit æqualis Patri, cum ipse non sit Pater, & id negat, quod prius tacite concesserat, & nimis aperte principium petit. Nam eandem numero Dei essentiam pluribus personis communem esse posse statuit; quod non solum à nobis pernegatur, sed etiam hoc loco potissimum in controversia est.

22. Non de Spiritu Sancto tantum dicit ibi Paulus 1 Cor. 2. quod noverit ea, quæ sunt Dei, sed de illis etiam, quibus is spiritus est datus, ut supra ostensum est. Immo quod ait, neminem nosse ea, quæ sunt Dei, nisi spiritum Dei, id nihil aliud est, quam illos solos, quibus Dei spiritus datur, cognoscere ea, quæ sunt Dei. Nec enim est Dei spiritus persona aliqua ab ipso Deo distincta, seu quidpiam per se subsistens atque intelligens. Sed de eo & hoc & alia multa per prosopopœjam & metonymiam in Sacris Literis dicuntur, quemadmodum suo loco, id est cap. 11. partic. 1. ostendere conabimur.

23. Caruit fortasse Basilius, quamvis alioqui litteratissimus, cognitione Hebrææ linguæ, cujus idiotismis Novi Testamenti scripta abundant. Nam si ejus linguæ notitiam habuisset, vix unquam locum istum Pauli ad id probandum quod volebat, tanti fecisset. Vidisset enim Hebraismum ibi esse, vel certe esse posse, repetitionem videlicet antecedentis pro relativo, cujus, inter alia in ipso Novo Testamento exempla, insigne valde illud est, quod habetur apud eundem Paulum 1 Cor. 1. 8. *Qui & confirmabit vos usque in finem sine crimine in die adventus domini nostri Jesu Christi.* Loquitur enim ibi Apostolus omnino de ipso Christo, ut antecedentia verba aperte ostendunt. Quidquid multi sine ulla necessitate velint, hæc ad Deum multo ante nominatum referenda esse, durissima atque insolente plane verborum structura; præsertim cum Deus supra nec recto casu, nec tanquam persona agens nominatus fuerit. Positum est igitur in prædictis verbis sine dubio *Domini nostri Jesu Christi* pro Sui, aut ipsius. Sic etiam in loco 2 Thes. 3. 5. de quo agimus, *Christi* pro Sui ipsius dictum est. Dominus enim ille Christus est. De quo ab eodem Paulo sub eodem Domini nomine (quanquam hunc quoque locum Basilius ad Spiritum Sanctum refert) aliquid tale & majus etiam dicitur ad finem tertii cap. prioris ad eosdem Thessalonicenses epistolæ. Ubi tamen similiter ad periodi, seu totius verborum comprehensionis finem, repetitur nomen Christi, non addito, ut saltem ex Græci sermonis proprietate fieri debere videbatur, pronomine Ipsius. Et Theodoretus, qui in explicatione alterius loci Basilium imitatur, & Domini nomine Spiritum Sanctum intelligit, hic plane ab ipso dissentiens, vult Domini nomen ad filium referendum esse. Est autem in his duobus locis Hebraismus, quem diximus, multo tolerabilior, quam in illo ad Corinthios, cum hic utrobique Dei nomen interponatur, quod rectissime in omni lingua ab antecedente nomine per constructionem pendet antequam antecedens ipsum repetatur, ibi vero nihil prorsus tale interponatur.

Verum, si quis est, qui adhuc dubitet, utrum in exemplis à nobis allatis antecedens illud nomen aut pronomen ad Christum referri debeat, & propterea, an in illis Hebraismus ille sit nec ne, ambigat, sumat ex eadem Epistola posteriore ad Thess. exemplum aliud similiter appositissimum; de quo nullo pacto dubitare poterit. Ex cap. videlicet 1 ℣. 7, & 8. ubi sic scriptum est, *in revelatione domini Jesu de cælo cum angelis virtutis ejus, in flama ignis, dantis vindictam iis, qui non noverunt Deum, & qui non obediunt Euangelio Domini nostri Jesu Christi.* Nam quis negare potest, pro relativo aliquo vel solo, vel certe cum antecedente conjuncto ipsum tantum antecedens fuisse positum; & ita scriptum, quasi alius sit Dominus noster Jesus Christus, alius vero is, ad quem totus sermo refertur? Nam quod participium Dantis ad Dominum Jesum referri debeat, non autem ad Ignem ex Græco codice liquet. Ubi ad verbum non In flamma ignis, sed In igne flammæ legitur; id est in igne flammeo seu flammante. Ne quis fortasse existimet ad Flammam participium illud referri posse. Desinat igitur Adversarius, hodie præsertim in tanta luce veritatis & cognitione bonarum litterarum, ejusmodi locos, qui nihil ad rem faciunt, tanquam testimonia certissima, pro sua sententia afferre. Adde, quod his afferendis, apud ipsos rudiores nihil aliud efficere poterit, quam, ut credatur, alium quendam esse Dominum præter Deum, & Christum. Cæterum, quod iste tertius

filium Dei id vocatum iri, quod sanctum ex virgine nasceretur, concludimus, Dei filium tum primum extitisse, cum ex virgine est natus. Nullum enim prorsus, ut apparet, hac ipsa de re verbum fecimus; nec porro facere in animo habuimus. Sed tantum, ut manifestum est, ex Angeli verbis id verissimum esse ostendere voluimus, quod tanquam à nobis non recte dictum, commemoratum in assertione fuerat, vel potius commemorare Alphonsus Pisanus voluerat, Christum videlicet ideo Dei filium in Sanctis Literis nominari, quod Dei virtute obumbrante ex virgine conceptus esset. Non igitur, quia, cum Angelus dixerit, *vocabitur filius Dei*, consequatur, tum primum filium Dei extitisse, ideo sequente animadversione stultissimo Homerico Margiti eos assimilamus, qui Christum ante Mariam virginem fuisse contendunt, quemadmodum adversarius existimavit. Sed, ut ex ipsis nostris verbis perspicuum est, ob eam causam assimilamus, quod Maria virgo Christi Mater fuit. Homericus enim Margites ambigebat, uter prior esset natus, ipse, an Mater sua.

Adversarii dictum.

Quoniam vero in prædicta animadversione ad probandum, Christum minime ante Mariam virginem extitisse, diximus, post ipsam jam natam & nubilem factam de Christo à Domini Angelo Pastoribus dictum fuisse Luc. 2. 11, *Natus est vobis hodie salvator, qui est Christus Dominus in civitate David*, ait adversarius, hominem factum natum ex matre, qui est ab æterno genitus ex patre. Id quod extat in ipso initio pag. 41.

Responsio.

Principium, ut solet, petit adversarius. Certum est enim, his verbis, *Natus est vobis hodie salvator, qui est Christus Dominus*, si hujus loquendi modi consueta vis spectetur, significare eo die primum natum esse Christum. Nemo enim bis revera nascitur. Quod si nihilominus, Christum etiam ante eum diem revera natum fuisse adversarius contendit, sed diversa ratione ab ea, qua eo die natus est, necesse est, ut istas duas veras, licet diversas nativitates, ut pote, quæ à communi natura & usu plane abhorreant, vel, exemplo allato, dari tamen posse ostendat, vel testimonio sive argumento saltem aliquo confirmet, ac probet; præsertim cum, quod ad ipsum Christum attinet, prior illa, quam ipse hic asserit, ab æterno scilicet ex patre, à nobis aperte negetur, atque illud ipsum revera sit, de quo hoc loco disputatur. Aliquanto igitur rectius respondisset, si dixisset, Angelum non simpliciter dixisse, Natus est hodie, &c, sed natus est *vobis* hodie &c, quasi verbum Vobis indicet, natum quidem illum jam antea fuisse, sed non illis. Verumtamen, hanc quoque responsionem infirmam esse, ostendit locus Propheticus apud Esaiam huic respondens Esai. 9. 6, *Puer natus est nobis, & filius datus est nobis*. Ex quo apparet, verbum Vobis non habere eam vim, quæ in responsione ista illi tribuitur. Etenim puer ille nunquam antea natus fuerat aut genitus. Itaque non dictus est nobis natus ad differentiam aliorum, quibus olim natus fuisset, vel ejus temporis, quo certe nobis natus non erat; sed Nobis idem est, quod nostri causa, ut nobis bene sit, ad commodum nostrum, ut denique illo perfruamur. In hunc igitur sensum similiter verbum vobis in Angeli verbis est accipiendum atque explanandum.

CAPUT VI.

IN eandem primam Assertionem sic à nobis scriptum fuerat Animadvers. 5. *Eodem modo Jesus Nazarenus, qui Dei filius est, Deus vocatur, quo illi, ad quos sermo Dei factus est, quatenus duntaxat non secus atque illi, Deus ab uno illo summoque Deo est factus & constitutus.* Ad hujus autem rei explicationem & confirmationem verba ipsius Jesu attuleramus, Joh. 10. 34: Contra hæc sic scribit adversarius à pag. 41. usque ad pag. 44.

Adversarii dicta.

1. Primo loco ait, Sacras Scripturas non agnoscere Jesum Dei filium Deum factum & constitutum; Immo apud Esaiam Esai. 43. Dominum dicere, *Ante me non est formatus Deus, & post me non erit.*

2. Addit deinde, Jesum Christum non factum; sed genitum esse, & non primo factum, aut formatum creaturamve dici, sed primogenitum. Paulus enim Coloss. 1. illum omnis creaturæ primogenitum appellat; sicut etiam in Ecclesiastico Eccles. 24, sapientia vocatur primo genita ante omnem creaturam. Quod quid sit, Paulus sequentibus verbis docet, cum ait, in ipso condita esse universa, &c. Quibus concludit & ostendit omnia per ipsum & in ipso esse creata, & ipsum esse ante omnes, & ejus virtute omnia conservari. Id quod etiam docet Apostolus ad Hebr. 1. scribens de eo, *portans omnia verbo virtutis suæ.*

3. Nec est (inquit) quod Samosatenici hæc ad novam creationem referant, Christoque illam concedant, ut antiquam adimant. Quod tamen perverse faciunt. Sic enim reipsa argumentantur, *Per quem humanum genus est restauratum, ut nova fieret creatura, per illum non est creatum. Sed per Dei filium est humanum genus restauratum, ut nova fieret creatura: Ergo per Dei filium humanum genus non est creatum.* At enim nihil impedit nova creatura, quominus Dei filius humani generis & universorum sit creator. Nam *utrum est majus* (inquit) *creare, an ab æterna morte liberare? An non ille omnium est creator, qui apud Oseam dixit Oseæ 13: ero mors tua, o mors, morsus tuus ero inferne?*

4. Itaque concludens, majorem esse redemptionem, quam creationem, sic postmodum infert; *procul igitur sit à Christianis tanta impietas, ut negent esse omnium creatorem, quem Redemptorem confitentur.*

5. Postremo, quod attinet ad locum apud Johannem Joh. 10. à nobis allatum, ait, vel ex ipso nos graviter confutari. Nec enim dicit ibi Christus de se, Quem Pater Deum fecit & constituit, sed quem Pater sanctificavit. Propria autem Christi sanctificatio ea est per quam, ut ait Paulus Coloss. 2, *inhabitat in ipso omnis plenitudo divinitatis corporaliter*. Quod factum est, cum ei suum verbum Pater univit. Et argumentatur Christus à minore ad longe majus.

Responsiones.

1. Scripturas Sacras agnoscere Jesum Dei filium, Deum factum à summo illo Deo & constitutum ex infra dicendis planissimum fiet; id ipso etiam adversario non obscure concedente. Neque enim, ut hoc verum sit, id ipsum ad verbum scriptum invenire est necesse. Sed satis est, sententiam ipsam in Sacris Literis aperte extare. Alioqui ne illi quidem, ad quos Dei sermo factus est, qui dii sunt, ut Psaltes ait Psal. 82. 6. & Christus confirmat Joh. 10. 35, dici poterunt dii à Deo illo summo facti & constituti. Nusquam enim id diserte scriptum est. Itaque vel à se ipsis dii erunt, vel ab alio, quam à summo illo Deo dii facti & constituti. Quorum utrumque plane absurdum atque impium est. Ad Esaiæ locum Esai. 43. 10, satis responsum est supra cap. 4. parte 3 Partic. 15. Et sane si verba illa, *Ante me non est formatus Deus, & post me non erit*, ita forent accipienda, ut ex ipsis colligi posset, Christum non fuisse à summo illo Deo Deum factum & constitutum, colligi similiter ex iisdem posset, illos, ad quos Dei sermo factus est, non fuisse ab illo summo Deo Deos factos & constitutos. Vide autem, ut hæc

omnia rectius intelligas, quæ scripsimus cap. 4. parte 2 Partic. 4.

2. Fallacia divisionis, seu mavis à secundum quid ad simpliciter, primum est evidens in adversarii verbis. Nam, ut probet, Christum non esse factum Deum, testimonia affert, ex quibus probari existimat, Christum non esse factum, sed genitum. Atqui aliud est, Christum esse factum Deum, aliud simpliciter esse factum. Nec est in hac quæstione vox Deus ullo modo excludenda; & à reliquis separanda. Nihil enim prohibet, quominus Christus non sit factus, & tamen sit factus Deus, quod attinet ad ipsam vim verborum, & argumentandi formam. Nam, si nihilominus verum est, Christum non posse esse factum Deum, nisi ipse sit factus, id ex materiæ necessitate, ut loquuntur, proficiscitur, adeoque ipsius argumentationis respectu ex accidente est. Deinde nulla est consequentia, Christus est genitus, Ergo non est factus. Etenim nos quoque geniti sumus, & quidem ab ipso Deo, Jac. 1. 18, & tamen nemo negaverit, nos esse factos, & quidem ejus etiam rei ratione, cujus ratione geniti sumus. Geniti igitur vox, sive de nobis, sive de Christo dicatur, nullam præterea vim habet, quam, ut filiationem declaret. Itaque, quod Christus primogenitus dictus fuerit, id non tollit, quin ejusdem etiam rei ratione primo creatus, aut formatus fuerit; aut etiam factus. Sed tantum demonstrat, talem fuisse ejus ante alios creationem, & formationem, atque, ut ita dicamus, factionem, ut etiam filius ante alios fuerit.

Quanquam nusquam, nisi fallimur, Christus ipse solus simpliciter primogenitus appellatur; cum tamen alii appellentur, Hebr. 12. 23. Nam verba illa, quæ sunt in eadem Epist. 1 6. *Et cum iterum introducit primogenitum in orbem terræ, &c*, quamvis ad Christum pertineant, non tamen ad ipsum Christum in Psalmo unde sumpta sont, proprie referuntur; sed ad illum, de quo ibi verba fiunt, & sic ad Davidem; qui cum typus Christi esset, certum est, ibi sub ejus persona vaticinationem de Christo ejusque cœlesti regno contineri. Cujus regni adombratio quædam fuit, acquisitio, seu potius receptio illa terræ, quæ Davidi obtigit. De qua secundum literalem sensum ibi agitur; quemadmodum etiam ipsius Psalmi inscriptio in Græca editione, unde Latina fluxit vulgata translatio, aperte testatur. Ex quo profecto apparet, quam frivolum sit adversarii argumentum à voce primogeniti ductum. Sed appellatur Christus modo primogenitus inter multos fratres, modo primogenitus ex mortuis sive mortuorum, modo primogenitus omnis creaturæ. Quibus locutionibus nihil aliud significatur, quam ipsum quidem Christum & multorum fratrum, & eorum, qui mortui fuerint, atque ad vitam æternam revixerint, & omnium denique creatarum rerum primum esse, sed fratrem tamen & ipsum, & mortuum ac vitæ restitutum & ipsum, ac denique rem creatam & ipsum. Nec enim unquam invenies (ut quidem credimus) primogenitum seu proprie seu metaphorice quidquam aliorum dici, sive ex aliis, sive inter alios, quin ipsum ex eorum sit genere. Quamobrem id, quod adversarius maxime sibi favere existimat, ut ostendat, Christum non fuisse creatum, quod scilicet à Paulo appellatus fuerit primogenitus omnis creaturæ, id maxime eum creaturam esse demonstrat. Non habentur autem in Græco libri Ecclesiastici contextu de sapientia verba illa Eccl. 24. 12, & 14. *Primogenita ante omnem creaturam.* Sed habetur tamen de eadem sapientia ibidem bis & in Græco, & in Latino codice, quod creata fuerit. Quare si sapientia illa, ut adversario placet, Christus est, sequetur necessario, Christum esse creatum.

Sed urget adversarius, à Paulo Col. 1. 16 dici, per Christum, & in Christo omnia esse creata (quamquam hic non in Christo, sed in Christum dicendum erat. Est enim in Græco εἰς αὐτὸν, id est In ipsum, non autem in ipso, ut habent Latini codices: supra vero in ipso, in illis verbis, *in ipso condita sunt*, &c. Per ipsum Hebraica phrasi omnino significat) & ipsum esse ante omnes, & omnia in ipso constare; id est omnia ejus virtute conservari. Verum frustra hæc Pauli verba urget Adversarius. Necesse siquidem est, ut ista Omnia, & isti Omnes, sub nomine Omnis creaturæ, quod antecessit, comprehendantur. Reddit enim hic rationem Paulus, cur Christum primogenitum omnis creaturæ appellaverit. Nam, cum dixisset, *qui est primogenitus omnis creaturæ*, statim subjunxit, *Quoniam in ipso condita sunt universa* &c. Atqui nomine Omnis creaturæ secundum ipsius Adversarii sententiam, ut mox ostendemus, non possunt eæ creaturæ intelligi, quæ extiterunt, antequam Christus in virginis utero conciperetur. Ergo neque ea, quæ postea infert, ad creaturas istas referri possunt. Demonstratum est enim à nobis, primogenitum esse Christum omnis creaturæ, necessario significare ipsum esse creaturam, atque, ut creaturam, omni alia creatura priorem esse. Id quod ad tempus potissimum est referendum, cum ob ipsius vocis Primogeniti vim, tum quia reliquæ creaturæ per ipsum condi nequivissent (quod tamen factum fuisse, ibidem diserte Paulus ait) nisi ipse eas tempore antecessisset. Sed Christus, ut creatura, ex ipsius Adversarii sententia (neque enim Adversarius Arrianus est) non antecessit tempore eas creaturas, quæ extiterunt, antequam ipse in Virginis utero conciperetur. Igitur secundum ipsius Adversarii sententiam de istis creaturis non loquitur Paulus, cum ait, omnia in Christo condita esse, & quæ sequuntur.

Quanquam, cum Adversarius ex Pauli verbis evincere velit, Christum non fuisse factum seu creatum, potest illi concedi, Paulum de istis quoque creaturis loqui, nec tamen id obtinebit, quod quærit. Nihil enim absurdi est in eo, quod omnia prorsus dicantur per Christum creata, & tamen ipse quoque sit creatus; quamvis non possit quidquam per se ipsum creari. Usus enim perpetuus loquendi fert, ut in ejusmodi enunciationibus is omnino exceptus intelligatur, per quem, vel à quo fieri aliquid dicitur; nec inter alios sive alia numeretur, quæ ibi quantumvis universe nominantur. Hinc idem Paulus explicans Davidis sententiam illam 1 Cor. 15. 27. *Omnia subjecisti sub pedibus ejus*, manifestum esse inquit, excipiendum esse eum, qui ei subjecit omnia. Idcirco Apostolus secundum verum loci sensum, quamvis dixisset aperte, Christum esse creaturam, cum dixit illum esse primogenitum omnis creaturæ, statim tamen intulit, *Quoniam in ipso condita sunt universa, &c.*

3. Secundum autem prædictum sensum, qui, ut ostendimus, non verus modo, sed etiam ex ipsorum vi verborum necessarius est, satis apparet, illam omnem creaturam, de qua Paulus loquitur, novam creaturam esse. Aliter necesse esset Arrii sententiam sequi, & statuere Christum, ut rem creatam, omnes non tantum novas, sed veteres quoque creaturas tempore antecessisse. Atqui Arii sententia ista & plurimum à veritate abest, & rationem salutis nostræ per Christum, divinarumque literarum intelligentiam haud leviter turbat atque obscurat. Id autem hoc loco planum facere non est opus, cum adversarius ipse una cum iis, quos defendendos contra nos suscepit, Arii opinionem magis etiam, quam nos facimus, vituperet, ac detestetur. Hæc igitur omnis nova creatura, est illa revera, quam Christus, ut & ipse creatura, tempore antegressus est. Hæc est illa, quæ per ipsum est condita. Quidquid. sive in cœlo sive in terra, seu visibile seu invisibile, aliqua ratione in iis, quæ ad pietatem & divina mysteria divinamque œconomiam quoquo modo pertinent, renovatum est, id universum per Christum est renovatum, & ad ipsum relationem habet; ut videlicet ad caput & principem atque adeo finem, ad quem citra Deum omnia hæc tendunt. Ex quorum numero sunt & Angeli ipsi omnes, quorum cum Christus Dominus sit constitutus, necesse est in ipsorum universa hierarchia permulta innovata esse. Quod si hoc tantum illis novum contigisset, ut hominem sibi præfectum haberent, ad cujus nutum omnes præsto illi esse debeant, eique

pror-

prorsus parere, satis renovati omnes dici possent. Ut cætera omittamus, quæ propter salutem nobis à Christo partam in omnibus Angelis, nostrum respectu, innovata esse oportet. Hi una cum hominibus renovatis sunt illi omnes, ante quos (ut renovatos scilicet) Christus non dignitate est solum, verum etiam tempore. Quanquam videtur, apud Paulum potius legendum esse *ante omnia*, quam *ante omnes*. Hæc denique sunt illa omnia, quæ in Christo, vel per Christum consistunt, sive, ut adversarius interpretatur, ejus virtute conservantur.

Jam quid hic habet adversarius, quod reprehendat, nisi plane Arrianus esse velit? Immo quid habet, quod summo jure non laudet, nobis etiam gratiis actis, quod & ipsi, & aliis suis rationem ostenderimus, qua se ab Arrianis tutari possint, eisque ingens hoc telum è manibus extorquere? Nam quod ille ait, nos ex eo, quod per Christum nova creatio sit facta, colligere & argumentari, per eundem veterem factam non fuisse, falsum est prorsus; nec unquam argumentatio ista, quam ipse formans nobis tribuit, ex officina nostra prodiit.

Verum hoc illud est, quod alibi diximus, adversarios, quæ à nobis ad excipiendum & respondendum dicuntur, ea ita accipere, quasi nos ex illis sententiam nostram confirmare & probare velimus, atque eodem tempore & rei esse, & actores: Vel potius nos ex reis actores ipsi faciunt. Afferunt ipsi istum Pauli locum ad Colossenses tanquam testimonium apertissimum æternæ divinitatis Christi, & primæ creationis omnium rerum per ipsum factæ. Nos autem pro responsione dicimus, locum istum intelligi posse de nova creatione, quam certum est per Christum fuisse factam; idque non possibile tantum, sed verisimile quoque esse ostendimus. Quinetiam hoc non contenti, ex ipsis Pauli verbis, validissimis rationibus adhibitis, demonstramus, nullo pacto fieri posse, ut Paulus de prima creatione rerum locutus fuerit; sed necesse esse, ut de secunda verba fecerit. Quis unquam sanæ mentis dixerit, nos vel non ea ratione, qua decet, adversariis respondere, vel ex eo, quod respondentes dicimus, Paulum de nova tantum creatione, quam per Christum factam esse ait, hoc loco agere, argumentari velle, fieri non posse, ut per Christum vetus creatio sit facta? Stolidus plane atque ineptus is esset, qui ita argumentaretur.

Quocirca injuria prorsus ab adversario nobis objicitur, quod ex ipsa nova creatura sumamus occasionem excludendi Christum à prima rerum omnium creatione; nisi quatenus ostendimus, eos locos, qui ab adversariis de prima creatione per Christum facta disserere existimantur, de secunda loqui. Ipse potius est, qui non solum ex nova creatione, ut postea videbimus, veterem colligit; verum etiam una cum suis omnibus ex ipsa nova creatione veterem facit, & præclara, de nova creatione per Christum facta, testimonia, quæ ad ipsius Christi veram & solidam gloriam illustrandam, atque divina mysteria patefacienda plurimum conducunt, quantum in se est, obscurat, atque depravat; & ad illud Christo tribuendum detorquet, quod, ipso teste, minus est eo, ad quod eidem Christo tribuendum nos illis utimur. Itaque videre potest adversarius, tantum abesse, ut nostræ sententiæ officere credamus, novam creationem vetere præstantiorem esse, & majus esse ab æterna morte liberare, quam primo creare, ut etiam id ipsum nos ad nostri defensionem & ipsius redargutionem urgeamus. Quæ cum ita se habeant, nullo modo fieri potest, ut filio Dei quidquam eripere conemur, quemadmodum nos ipse non obscure insimulat; adeo ut etiam sacrilegos prædones hic pag. 42. nos vocare non dubitaverit. Nam si Christi esse agnoscimus id, quod majus est, cur, illud, quod est minus ejusdem esse non agnosceremus, nisi veritas manifesta nos inde retraheret? Cur alioqui non profiteremur, nos credere, omnia, quæ unquam creata fuerunt, per Christum fuisse creata? Neque enim hinc sequeretur, id, quod nos sane & præcipue & omnino negamus, ipsum videlicet Christum ejusdem essentiæ cum Deo Patre suo esse. Quemadmodum Arriani probe noverunt; contra quos hoc nunquam nec probatum fuit, nec probari poterit, licet illud ipsi non concedant modo, verum etiam acerrime contendant.

4. Jam vero quid est, quod adversarius ait, valde impium esse, si Christo concedatur nova creatio, id est, ut ipse interpretatur, redemptio, interim tamen vetus creatio, quam ipse simpliciter creationem nominat, illi non tribuatur? Cur tandem hoc vel leviter quidem absurdum, nedum valde impium censeri debet? Num, quia, ut ipse adversarius prorsus argumentari videtur, major est redemptio, quam creatio, & cui id, quod majus est conceditur, id etiam tribui debeat, quod est minus? Hujusmodi argumentum plane ridiculum atque ineptum est. In quo videlicet summa est ignorantia Elenchi & principii petitio. Nam quod attinet ad Elenchi ignorationem, verum est quidem, cui conceditur id, quod est majus, id etiam debere tribui, quod est minus. Sed hoc nimirum sensu, ut, cui conceditur, quod aliquid efficere possit, quod majus sit, eidem sit tribuendum, quod id possit efficere, quod est minus; idque, si modo, ejusdem sit generis utrumque ejusdemque prorsus facultatis. Alioqui poterit; exempli causa, fictor statuam seu signum aliquod ex ære, aut marmore egregium facere. Idem tamen vilem calceum ex corio non poterit. At vero ita cuipiam tribui debere, quod minus est, si illi concedatur, quod est majus, ut, si id fecit, quod majus est, fecerit etiam id, quod est minus, quemadmodum in argumento isto concluditur, falsissimum est. Ut præter infinita exempla, quæ quotidie occurrunt, Sacrarum Literarum ipsa exempla docent, in ipsa etiam Christi persona. Quis enim negaverit majus esse Spiritu Sancto baptizare, quam aqua? Christus tamen Spiritu Sancto baptizavit ipse, Joh. 1. 33, ipse non baptizavit, Joh. 4. 2. Majus fuit sine dubio Israëlis populum in terram Chanaan, inque ejus stabilem possessionem, populis illis omnibus debellatis, inducere, quam simpliciter per desertum ducere. Illud tamen fecit Josue, hoc non fecit.

Jam quod attinet ad principii petitionem quæ in prædicto argumento est, ea hoc exemplo patefiet. Multo minus profecto fuit eundem Israëlis populum in Ægyptum inducere, quam illum inde educere. Hoc tamen Moses fecit, illud non fecit. Verum dicet adversarius, quomodo illud Moses fecisset, qui nondum erat? Sed qui novit ipse, Christum jam tum fuisse, cum res creari cœperunt? Nonne hoc illud est, quod à nobis maxime negatur? Nonne de hoc ipso controversamur? Pudeat igitur adversarium, si modo argumento isto uti voluit. Quod si præter id, quod ejus verborum contextus omnino suadet, non quidem argumento isto voluit uti, sed tantum dicere, cum idem sit creator, qui & redemptor, ut ex loco illo apud Oseam patet, valde impium esse eum negare creatorem, quem fateris redemptorem, quasi alius redimere possit præter eum, qui creavit, ad hoc per ea, quæ supra non uno in loco disputata sunt, abunde responsum est; præsertim vero, cum de salvatoris tum nomine tum re Christo in Sacris Literis tributa ageremus, cap. 4. Partic. 2. Partic. 6; & Partic. 3. Partic. 7. Ut enim servator, sic redemptor est Christus: videlicet non ut prima causa, sed ut secunda. Ideo enim redemptor est, quia per eum Deus nos redemit. Atque hoc sensu dixit Paulus Christum nobis à Deo factum esse redemptionem 1 Cor. 1. 30, quemadmodum ibidem dixerat, factum eundem nobis à Deo fuisse sapientiam, sanctificationem, & justitiam. Id est per Christum nos à Deo & sapientes, & sanctos, & justos factos esse. Hinc Christus in Apoc. 5. 9, dicitur ipsi Deo nos redemisse. Hinc à Paulo dicitur Act. 20. 28, Deum sanguine suo Ecclesiam acquisivisse. De quo loco Erasmus in Apologia ad Sanctium Caranzam sic peregregie scribit, *Quid, quæso, periculi sit; quum Pater Paulo dictus sit servator ac redemptor,*

quod per filium non redemit, si sanguinem à filio fusum in ara crucis, hactenus suum appellat, quod eum tradiderit pro nobis in mortem? Et paulo post, *Non igitur usque adeo sit absurdum, si Pater victimam illam, quam ipse subjecit, illud precium, quo redemit per filium genus humanum, suum precium, aut suam hostiam, aut suum sanguinem appellet.* Ex his autem patet (ut hoc etiam obiter dicamus) quomodo respondendum sit illis, qui locum istum tanquam certissimum testimonium afferunt, quod Deus homo factus fuerit, sive quod Christus sit ipse Deus. Verum, ut, ad propositum revertentes, concludamus, dicimus, verissimum quidem esse, qui redemptor sit, eundem esse creatorem; sed tum demum, si, ut prima causa, sit redemptor, qualis Deus Christi Pater est; non autem si sit redemptor, ut secunda causa, qualis est ipse Christus.

5. Non dicit quidem diserte Christus apud Johannem eo in loco, ad quem nos lectorem rejeceramus, se à Deo Deum factum fuisse & constitutum: sed ea tamen dicit, ex quibus id apertissime colligitur. Quod adeo verum est, ut adversarius ipse idem imprudens fateri coactus fuerit, ut Partic. 1, monuimus; de quo postea videbimus. Certum enim est, Christum divinitatem suam, ut ex causa, ex eo colligere, quod à Patre sanctificatus fuerit, & in mundum missus. Igitur, si Christus propterea Deus est, quia Pater Deus eum sanctificavit, & in mundum misit, sequitur necessario, eum à Deo per sanctificationem factum fuisse Deum, & ab eodem per in mundum missionem Deum constitutum. Id enim dicitur fieri, quod aliquando non erat, & ab eo fieri, qui, ut sit, efficit. Atqui, si Christus à Deo Patre sanctificatus fuit, tempus erat, cum hæc ipsius sanctificatio non erat, vel quia nondum ipse Christus existeret, vel quia, semper licet fuerit sanctus; peculiari tamen aliqua sanctitate postea à Deo donatus fuerit, quam ipse hoc loco intelligat, & sic Deus effecit, ut ea sanctificatio esset, quæ prius non erat. Quare, si sanctificatio ipsa Christi facta est, idque à Deo, ex sanctificatiune autem ista dicit Christus, se habere divinitatem suam, quis non videt. Christum à Deo Deum fuisse factum? Id porro dicitur tale quid constitui, quod aliquando non tale erat; atque ab eo constitui, qui, ut tale sit, efficit; Verum, si Christus ex eo, quod à Patre Deo missus fuit in mundum, divinam qualitatem est adeptus, Tempus autem sine dubio fuit, cum nondum in muudum à Deo fuerat missus, Nemo negare potest, aliquando divinam istam qualitatem in Christo non fuisse; & proinde à Deo, qui eum in mundum misit, ut ea in ipso esset, effectum esse. Unde omnino consequitur, Christum à Deo Deum fuisse constitutum.

Sed ait adversarius, immo ex hoc ipso, quod Christus à Patre Deo sanctificatus est, apparere, Christum non fuisse à Deo factum & constitutum Deum. Hæc enim Christi sanctificatio est illa, per quam habitat in ipso omnis plenitudo divinitatis corporaliter Coloss. 2; quod factum est, inquit, cum ei suum verbum Pater univit. Atqui multipliciter in hac sua ratiocinatione peccat adversarius; & suo se tandem ipse (quod ajunt) gladio jugulat. Primum enim non ex sola sanctificatione colligit Christus suam divinitatem, sed ex missione simul in mundum. Mitti autem in mundum, ut ex iis, quæ cap 4. Parte 3. Partic 14. disseruimus, intelligi potest, nihil est aliud, quam alicui muneri publice obeundo reipsa præfici. Itaque ista in mundum missio nullo modo ad eam sanctificationem referri potest, quam adversarius intelligit. Ea enim ab ipso Christi conceptionis initio, ut illi placet, fuit, At Christus munus suum publice obire non cœpit, nisi natus jam annos circiter triginta Luc. 3. 23; cui muneri licet antea destinatus, tunc tamen primum à Deo Patre reipsa præfectus fuit. Propterea ipse Christus nativitatem suam ab adventu in mundum aperte distinxit, illamque huic antecedere indicavit, Pilato dicens Joh. 18. 37, *Ego in hoc natus sum, & ad hoc veni in mundum, ut testimonium perhibeam veritati.* Ad hæc, cum Christus hoc loco simpliciter dicat, se fuisse à Deo Patre sanctificatum, sanctificari autem à Deo etiam alii dicantur, nullo pacto potest ex ipsius verbis necessario id colligi, quod adversarius putat; id est illum sanctificatione quadam sanctificatum fuisse, quæ non modo ulli alii non contigerit unquam, sed ne contingere quidem ulla ratione possit. Quamvis alioqui verissimum sit, Christum singulari prorius ratione, ut in mundum à Deo missum, sic etiam ab ipso sanctificatum fuisse. Nec tamen idcirco non argumentabitur Christus à minore ad longe majus; quod ab ipso fieri nos ipsi antea in animadversione nostra satis aperte indicaveramus. Multo enim plus est, sanctificari à Deo, & in mundum ab ipso mitti, quam Dei sermonem ad se fieri.

At enim Paulus ait, in Christo habitare omnem plenitudinem divinitatis corporaliter. Quid tum postea? An necesse est, hoc ipsum voluisse Christum dicere, cum ait, se sanctificatum fuisse a Deo? Nun sane; cum, ut dictum fuit, ipsum sanctificandi verbum illud per se non declaret. Siquidem & alii quoque à Deo sanctificantur; nec ullus tamen fuit, aut futurus est unquam præter Christum, in quo divinitatis plenitudo omnis corporaliter habitet. Nec vero est verisimile, Christum aliud omnino ex verbis suis colligi voluisse, quam id, quod in verbis ipsis expressum est; sed divinitatem suam ea ratione confirmare voluisse, quæ ex ipsius verbis ab audientibus facile intelligi non posset. Nam quomodo alioqui, se minime blasphemum esse, illis persuadere potuisset? Quod profecto illum omnino curasse palam est. Adde, quod apud Paulum Col. 2. 9, inhabitare in Christo omnem plenitudinem divinitatis corporaliter, non illud est, quod adversarius existimavit; sed ea locutione significatur, in Christo revera & solide omnem prorsus divinarum rerum, & divinæ potissimum voluntatis cognitionem esse. Nam & paulo ante Apostolus dixerat, in Christo, sive in Dei Patris & Christi mysterio, reconditos esse omnes thesauros sapientiæ & sciantiæ. Hoc enim ibi agit Paulus, ut persuadeat Colossensibus, ne usquam alibi quærant, quomodo Deum colant, aut rerum divinarum, quas nos scire est opus, cognitionem expiscentur, quam in Christo, relicta plane, quod ad hanc partem attinet, humana philosophia, & relicto simul quidquid homines, tanquam à divinitate aliqua edocti, ea de re tradunt; quin etiam & ipsa Mosis Lege, quam is à Deo accepit, posthabita. Quippe quod ista vel vana prorsus & commenticia essent, vel certe imperfecta, & bona ex parte umbra rerum futurarum; cum corpus ipsum cujus videlicet umbra erant, Christi esset. Hanc, nec præterea aliam Pauli mentem esse, & idcirco non de alia plenitudine divinitatis, quæ omnis corporaliter in Christo inhabitet, eum loqui præter eam, quam diximus, agnoscet quisquis totum illud caput diligenter legerit, & potissimum verba perpenderit. Quæ locum ipsum proxime antecedunt.

Sed quid dicemus, quod adversarius vult, sanctificandi verbo in Christi sermone significari conjunctionem verbi paterni, id est æternæ cujusdam substantiæ, quæ Deus sit, cum ipso homine Christo? Si enim ita vult significari, ut id negari non possit, quis tam fatuus erit, qui hoc illi concedat? Certe ipsemet vim verbi sanctificandi sic explicat, *Sanctificare Deus aliquam rem dicitur, quum ei sese, quadam ratione, per suam gratiam & operationem conjungit, inprimis eam mundans, tandem perficiens.* Et addit, *quæ sanctificatio multis est communis.* Ergo non ea est vis verbi sanctificandi, ut omnino singularem conjunctionem istius verbi paterni cum Christo significet. Nam quod ait, istam conjunctionem, quam ipse idem esse putat cum inhabitatione omnis plenitudinis divinitatis corporaliter, Christi propriam esse sanctificationem, hoc quod ad vim perpetuam & necessariam verbi sanctificandi attinet, nihil est.

Verum adversarius, cum ex alicujus verbi significatione aliquid colligere debet, nova ac mirabili quadam diale-

dialectica, ex eo ipso, quod debet colligere, id pro concesso sumens significationem ipsius verbi argumentatur. Namque idem similiter eum fecisse deprehendimus in argumento pro Christi æterna divinitate ex Salvatoris appellatione ducendo, idque supra satis perspicue ostendimus. Quod si fatetur ipse Sanctificandi verbo in Christi sermone ita significari Verbi illius paterni conjunctionem cum Christo, ut tamen id negari possit, cum verbum ipsum per se hanc vim non habeat, quomodo ausus est dicere, ex hoc ipso loco à nobis allato nos graviter confutari?

Denique quid tandem egit, etiamsi ea omnia vera essent, quæ hic dicit? Num id probavit, quod voluit, Christum scilicet non fuisse à Deo Deum factum & constitutum? Immo contrarium ipse reipsa conclusit. Sic enim Christum loquentem facit; *Si illos homines, ad quos sermo Dei factus est, scriptura sine blasphemia, Deos vocat, multo magis ego, licet homo, quem Pater sanctificavit, ei suum verbum uniendo, & præstando ut inhabitet omnis plenitudo divinitatis in ipso corporaliter, sine blasphemia me Dei filium esse dico, quod etiam operibus mei patris ostendo.* Ergo Adversarius fatetur, Christum hic de se, ut homine, loqui; qui, cum ei pater verbum suum unierit, sine blasphemia Dei filius dicatur. Verum, si sine blasphemia Christus, ut homo, filius Dei dicitur, profecto Christus, ut homo, revera Dei filius est. Si Christus, ut homo, est revera Dei filius, idem, ut homo, est etiam Deus. Sed Christus, ut homo non semper fuit. Ergo Christus non semper fuit Deus, quatenus homo est; & consequenter eatenus etiam Deus aliquando est factus. Factum enim in hac disputatione non omnino opponimus Nato, etsi id alioqui rectissime fiat, sed Ei, qui aliquando non fuit. Et adversarius ipse pag. 118. vult, Jesum Nazarenum factum fuisse Christum & Dominum ac salvatorem, statim in ipsa unione Verbi cum natura humana, id est cum primum in matris utero conceptus est.

In universa igitur hac nostra argumentatione, nihil est, quod Adversarius negare possit, ut eam, ejusque vim effugiat, nisi vel Christum, ut hominem, esse revera Dei filium, quamvis sine blasphemia Dei filius dicatur, vel etiamsi, ut homo, est revera Dei filius, ut hominem, Deum esse. Quia scilicet, ut homo, licet verus, non nisi adoptivus tamen sit Dei filius. Utrumvis autem neget, suæ ecclesiæ decretis aperte adversatur: à qua, Carolo magno Franciæ rege, necdum imperatore, id curante, damnatus est sub Hadriano primo pontifice Romano Eliphandus episcopus Toletanus, eo quod Christum, qua homo est, nuncupativum vel adoptivum tantum Dei filium esse affirmaret.

Videtur tamen cum ex superioribus ejus citatis verbis, tum vero ex iis, quæ illis statim addidit, intelligi posse, eum omnino negaturum Christum, ut hominem, revera Dei filium esse; & dicturum, ideo sine blasphemia Christum, ut hominem, Dei filium dici, quia illi verus Dei filius sit unitus, & sic per idiomatum, quam vocant, communicationem, Dei filium recte vocari, licet ipse, ut homo, revera Dei filius non sit. Paria enim in postremis suis hoc loco verbis facit hæc duo in Christo, Dicere filium hominis filium Dei, & Dicere Deum hominem. Ad hoc respondemus, idiomatum communicationem istam, ut, quod unius tantum est proprium, de altero sibi conjuncto separatim dici possit, nullum, aut vix ullum locum habere, sive in sacris, sive in profanis litteris, sive etiam in ipsis quotidianis sermonibus. Sed tantum figuram loquendi usitatam esse, ut quæ unius ex duobus in unum suppositum, quod ajunt, conjunctis proprium est, toti supposito tribuatur, vel etiam contra, quod totius suppositi est, alteri ex conjunctis ascribatur. Ut, exempli caussa, cum homo ex anima & corpore sit constitutus, non tamen ejus corpori separatim id tribuitur umquam, quod animæ est proprium; nec contra quod corporis, ipsi animæ. Nam quis ausus fuerit dicere corpus cujuspiam hominis ingeniosum esse, aut animam gracilem? Dicetur tamen homo ipse & gracilis & ingeniosus, quamvis illud animæ, hoc corporis sit proprium, & ejus sive anima sive corpus quidpiam appetere dicetur, licet ipsum appetere totius hominis sit.

Adde, quod si Christus, ut homo, revera filius Dei non esset, & nihilominus propter idiomatum communicationem sine blasphemia dicere liceret de Christo Mar. 15. 39. *Vere hic homo est Dei filius*, ut centurio ille dixit, qui tamen istam idiomatum communicationem ne somniabat quidem, non idcirco sine blasphemia dici posset, Hic, ut homo, seu, quatenus est homo, vere est Dei filius. Perit enim omnis idiomatum communicatio, cum alterum ex conjunctis, ut in sua natura consideratum, profertur & enunciatur. Atqui, ut ante dictum est, Adversarius facit Christum loquentem non solum de se homine, sed etiam ut homine, cum illum seipsum à Verbo patris diserte distinguentem inducat, & sibi patris Verbum unitum ab ipso Patre fuisse, dicentem. Id quod profecto merum Nestorianismum sapit. Adeo ut miremur, quomodo ab iis, qui illi præsunt, hæc publicare non permissus modo, sed etiam, ut libri titulus præsefert, jussus fuerit. Manifeste enim ejus verba Christum hominem, personam à patris Verbo distinctam faciunt, adeoque antequam Verbum ipsi uniretur, extitisse demonstrant.

Quod si fortasse confitetur Adversarius, Christum quatenus homo est, revera Dei filium fuisse, sed tamen non nisi adoptivum, primum hoc cum Angeli verbis pugnat, quibus eum, filium Dei nasciturum, & ob eam rem, ut hominem, non adoptatum quidem, sed natum eum fuisse nos docet; qua de re vide quæ scripsimus cap. 4. parte 3. partic. 12. Deinde hoc idem duos diversos Dei filios facit; secundum quidem ipsius Adversarii sententiam; unum naturalem, id est, Verbum ipsum Dei, alterum adoptivum, id est, illum hominem, cui unitum fuerit Dei verbum. Nam de homine illo, tamquam de persona ab ipso Dei Verbo distincta Adversarium loqui, modo ostendimus. Aut certe hoc, unum & eundem Dei filium partim adoptivum, partim naturalem constituit, idque secundum ipsius essentiam & substantiam. Quod nemo erit, quin vel impossibile, vel plane absurdum esse dicat.

Postremo non sequitur, si Christus, ut homo Dei filius adoptivus tantum est, eum, ut hominem, non esse Deum. Immo tanto magis sequitur, eum esse Deum factum, quod hic potissimum in controversia est, quodque prorsus negat Adversarius. Quisquis enim revera est Dei filius, quacumque tandem ratione sit, is eadem ratione Deus etiam est. Id quod præter rationem manifestam indicant verba illa Psalmi Psal. 82.6. *Ego dixi dii estis, & filii excelsi omnes.* Ubi pro eodem accipitur, Deum esse, & esse Dei filium. Idemque confirmare omnino videtur Christus ipse tacite concedens, quod se ipsum deum fecerit, quatenus videlicet se Dei filium esse dixit. Igitur, quia Christus, quatenus est homo, ut proxime citato loco supra disseruimus, singulari quadam ratione præ cæteris Dei filius est, singulari etiam quadam ratione, quatenus est homo, præ cæteris est Deus. Quare nihil est id, quod ab Adversario hic pag. 44. dictum fuit, Christum non esse factum deum, nec ejus humanam naturam sic in divinam transivisse, ut amplius non sit homo, quasi quatenus homo est, non possit etiam Deus esse, sive non possit, ut homo, Deus esse factus, & tamen homo persistere. Certe ii, ad quos sermo Dei factus fuerat, dii erant facti, idque quatenus homines erant, nec enim aliam præter humanam naturam habebant (sic enim, ne quis cavilletur in tota hac disputatione verba ista, Ut homo, seu quatenus est homo, intelligimus, ut scilicet nihil aliud, quam solam natu-

naturam humanam significemus) nec tamen homines esse desierant. Sed ipse nimirum Dei nomine evidente vel æquivocationis, vel petitionis principii fallacia summum illum Deum intelligit, quem nos quoque non modo, ut ipse, de homine, ut homine, dici seu prædicari posse negamus, sed etiam contra quam ipse, vel de eodem essentialiter prædicari posse, de quo homo essentialiter prædicetur, nullo modo concedimus. Cujus rei rationes exposuimus supra cap. 4. par. 2. partic. 1.

Caput VII.

CUm in secunda collegii Posnaniensis de trino & uno Deo Assertione sic scriptum esset, *Nec advertunt isti per quam acuti novi Magistri, quod ipsemet filius Dei sub nomine Sapientiæ per Salomonem de se dixit* Pro. 8. 23. *Ab æterno ordinata sum, & ex antiquis antequam terra fieret*, Nos contra sic scripsimus, *Quinimo ipsi non animadvertunt, sapientiam illam, de qua loquitur Salomon nunquam Dei sapientiam ab ipso appellari, sed sapientiam simpliciter, Christum vere à Paulo non simpliciter sapientiam* 1 Cor. 1. 24. *sed Dei Sapientiam vocari. Ait quidem Salomon, Dominum sive Jehovam possedisse sapientiam initio viæ suæ, id est sapienter omnia & decrevisse & fecisse; sed non propterea de aliqua sapientia loquitur, quæ Dei propria sit. Nam per eandem illam sapientiam & reges regnare, & principes justitiam decernere ante dixerat. Et sane si quis non videt, Salomonem per prosopopœiam de sapientia in genere & in abstracto loqui, quæ nullo modo Christus esse potest, is permulta, quæ in eo cap. & sequente scripta sunt, parum attente legit. Jam vero Christus Dei sapientia dictus est à Paulo, quia per Christum potissimum, & in Christo Deus suam sapientiam prodit* Rom. 1. 16. *quemadmodum Evangelium ab eodem Dei virtus dictum fuit, quia Deus in illo potissimum, & per illud virtutem suam manifestam facit.* Contra hæc verba nostra sic insurgit Adversarius ab initio pag. 45. per totam ferme pag. 48.

Adversarii dicta.

1. Ait primum, nemini dubium esse posse, quin ea sapientia, de qua idem Salomon scribit Prov. 3. *Dominus sapientia fundavit terram: stabilivit cælos prudentia. Sapientia illius erruperunt abyssi & nubes rore concrescunt*, sit ipsius Domini, id est Dei, sapientia. Itaque Salomonem non de sapientia simpliciter, sed de Dei sapientia loqui, dum eam sic loquentem facit, Prov. 8. *Dominus possedit me*, &c.

2. Nec vero non erit, inquit, hæc propria ipsius Dei sapientia, etiamsi hæc verba ita interpretemur, Dominus omnia sapienter & decrevit, & fecit. Alioqui Deus in omnibus sapienter faciendis non sua, sed vel aliena, vel nulla sapientia uteretur.

3. Verum tamen interpretationem istam rejicit, tanquam eam, ex qua valde absurda sententia emergat. Sequitur enim *antequam quidquam faceret à principio.* Itaque ex interpretatione ista concluderetur, Deum non solum decrevisse, sed etiam fecisse omnia, antequam quidquam faceret.

4. Porro falsum esse ait, eam sapientiam, per quam reges regnant, non esse Dei propriam. Nam, ut in Ecclesiastico legitur Eccle. 1. *Omnis sapientia à Domino Deo est, & cum illo fuit semper & est ante ævum.* Suam enim sapientiam Deus creaturis, quantum illius sunt capaces, communicat.

5. Quod autem Salomon non loquatur ibi de sapientia per prosopopœiam, ex eo constare dicit, quod idem scribit Pro. 2. *Si sapientiam invocaveris, & inclinaveris cor tuum prudentiæ, si quæsieris eam quasi pecuniam, & sicut thesauros effoderis illam, tunc intelliges timorem Domini.* Certe, inquit, *rem fictam Spiritus Sanctus invocare & quærere non suadet, quod esset simile idololatriæ.*

6. Propriam autem caussam, cur Christus Dei sapientia vocetur, affirmat non illam esse, quod Deus in Christo, & per Christum potissimum suam sapientiam prodit; sed hanc, quod in eo sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ absconditi, ut ait Paulus Coloss. 2. Nulla res creata, inquit, omnes thesauros sapientiæ & scientiæ continet. Satis igitur apparere, Christum esse illam sapientiam increatam, de qua Salomon Pro. 2. *Ab æterno ordinata sum*; & quæ sequuntur.

7. Objicit tandem nobis, quod legamus in Sacris Literis, Christum esse Dei sapientiam, & unigenitum Dei filium, & tamen unigenitum Dei filium Dei esse sapientiam non credamus. Quippe qui velimus, Dei sapientiam, & Dei unigenitum non fuisse ante virginem Mariam. Et tamen certum est inquit, sine Dei sapientia nihil factum esse, quæ unigenitus Dei filius est. Et idcirco de ipso scripsit Johannes, *Omnia per ipsum facta sunt*, &c.

Responsiones.

1. In evidentem elenchi ignorationem incidit Adversarius, quam postea exponemus. Sciendum enim est, non afferri ab iis, quos ipse sequitur, testimonium Salomonis ad probandum simpliciter, quod Dei sapientia ante omnes res ab ipso creatas extiterit; quasi inde concludere velint, cum Christus Dei sapientia appelletur, Christum ante omnes res creatas extitisse. Nam quis negare audeat, Dei sapientiam ante omnes res ab ipso creatas fuisse. Nunquid Deus sine sapientia vel cogitari quidem potest? Aut quid attinet ad id probandum Salomonis testimonium afferre? Sed idcirco testimonium Salomonis affertur, ut ostendatur, Dei sapientiam, quæ ante omnes res ab ipso creatas, fuit, aliquid subsistens per se esse, & ab ipso Deo persona distincta; unde merito colligi possit, Christum, qui Dei sapientia dicitur, ante omnes res creatas fuisse. Alioqui facillime unicuique æquivocationis fallacia constaret, quæ in hac argumentatione est. Cum Christus omnino sit aliquid per se subsistens, seu persona quædam ab ipso Deo distincta, talem autem esse sapientiam, illam quæ ante omnes res fuit ab ipso creatas, nullo modo constet; immo non esse, alioqui palam sit. Cum enim hæc sapientia in ipso sit Deo, deque illius natura atque essentia, sequeretur Deum præter suam ipsius personam aliam quoque habere personam. Quod non modo absurdum, sed impossibile plane est, manifestam enim implicat contradictionem. Nam persona, quam quis habet, omnino sua ipsius, qui eam habet, persona est. At si eam præter suam ipsius personam habet, jam sua ipsius persona non est.

Hic nihil aliud respondere possunt Adversarii, nisi Dei sapientiam, quæ persona est, esse quidem in Deo & de natura atque essentia ipsius Dei; sed non ut personam. Quod tamen secundum ipsorum mirabilem theologiam manifesto falsum est. Nisi Dei nomine non quidem Deus simpliciter, sed una, ut ipsi loquuntur, ex divinitatis personis, nempe Pater intelligatur. Atqui hoc quilibet audacter negare poterit, cum in eo triplex principii petitio insit, videlicet, & quod plures divinitatis sint personæ, & quod Dei simplici atque absoluto nomine una tantum illarum intelligi possit, & denique, quod hic certa quædam ex illis, id est Pater, omnino intelligi debeat. Horum enim primum plane à nobis negatur, reliqua vero duo, nisi primum sit verum, nullum locum habent; Sin autem est verum, ea probari nulla ratione possunt. Ad hæc Dei bonitas, potentia, justitia, & si qua sunt similia, non sunt res per se subsistentes seu personæ; ut disputatum est supra cap. 3. partic. 2. Cur igitur Dei sapientiam, quæ appellatione, ratione, vi nihil ab istis differt, rem per se subsistentem seu personam esse dicemus?

Itaque ad probandam hanc subsistentiam, atque, ut ita loquamur, personalitatem Dei sapientiæ illius, quæ ante omnes res creatas fuit, afferri solet ab Adversariis testimonium Salomonis Prover. 8. quippe quod

ibi

ibi de Sapientia tanquam de re per se subsistente, & persona quadam loquatur, quæ hæc Dei ipsius videtur esse Sapientia, quam Christum esse contendunt. Propterea in secunda hac Assertione scriptum est, Christum ibi de se sub Sapientiæ nomine locutum fuisse.

Jam ad testimonium istud nos reipsa dupliciter respondimus; primum negantes Salomonem ibi de sapientia, quæ Dei propria sit, verba facere, sed de sapientia in genere & in abstracto eum loqui asserentes. Deinde affirmantes, in ejus verbis prosopopœiam esse evidentem; ut ex multis, quæ ibidem dicuntur, intelligi potest. Cum igitur Adversarius vult priorem ex istis duabus responsionibus convellere, & ostendere Salomonem de sapientia, quæ Dei propria sit, loqui, nihil ad rem facit quod alios locos citet, in quibus omnino videatur dicere Deum sua propria sapientia omnia creasse; nisi simul de ea sapientia tanquam de re per se subsistente seu persona loquatur. Quod certe non facit in loco cap.3. Prov. quem Adversarius protulit. Nihil enim vetat, quominus ibi de propria Dei sapientia verba faciat, hic vero minime, cum ibi alio modo de sapientia loquatur, quam hic loquitur. Et hæc est evidens illa elenchi ignoratio, in quam Adversarium incidisse, ab initio diximus.

Adde, quod non magis ibi, quam hic, apparet, Salomonem de Dei propria sapientia loqui, cum neque ibi Dei sapientiam diserte nominet. Nec enim aliud secundum Hebraicam veritatem de ipsa sapientia dicit, nisi, quod Dominus sive Jehova in sapientia fundaverit terram. Nam ubi vulgata editio habet, *Sapientia illius eruperunt abyssi*, Hebræus codex habet, *In scientia illius*, &c. Non est autem necesse, ut in Salomonis verbis idem omnino significet Scientia, quod Sapientia. Immo verisimile est, duo aliqua ratione inter se diversa his duobus diversis nominibus eum significare voluisse; quemadmodum ipsa revera significant. Deum autem in sapientia fundasse terram, quid aliud est, quam cum sapientia id est sapienter terræ fundamenta jecisse? Itaque potius dicendum est, Salomonem ibi quoque de sapientia in genere loqui, quam de propria aliqua Dei sapientia.

2. Nam quod ait Adversarius, non posse Deum sapienter facere, quæ facit, nisi sua sapientia, hic quoque in elenchi ignorantiam incidit, aut certe in æquivocationis fallaciam, præter fallaciam accidentis, ut postea videbimus. Nec enim negavimus nos, Salomonem de Dei sapientia loqui, licet negaverimus, eum sapientiam istam unquam eo loco Dei sapientiam appellare. Ex hoc enim tantum colligimus, eum non loqui de aliqua sapientia, quæ sit Dei propria; quemadmodum sine dubio loquitur Paulus, cum Christum Dei sapientiam esse dicit, & quemadmodum ipsum Salomonem loqui necesse fuisset, si Sapientiæ nomine Christum intellexisset. Itaque non levis elenchi ignoratio est in Adversarii reprehensione.

Quod si Adversarius (ut sane videtur, alteram enim pro altera in suis verbis reponit) vocem Propria pro Sua accipit, dicimus illum in æquivoco versari. Exemplo ad rem nostram accommodato veritas patefiet. Si quis ex se ipso suoque ipsius consilio aliquid sapienter egerit, dicere poterit, se propria sapientia id egisse, id est sua & non aliena sive aliunde petita; non tamen ita propria, ut alii non inveniantur, qui eadem sapientia sint præditi. Quo sensu & receptiore & in disputationibus usitatiore usi sumus nos, ut satis ex ipsa re patet, voce Propria, cum diximus; Salomonem non loqui de aliqua sapientia, quæ Dei propria sit. Atque in hunc sensum ea voce accepta, non sunt contradictoria, ut exemplum modo allatum ostendit, Aliena sapientia & Propria sapientia, adeo ut necesse sit, si quis sapienter aliquid facit, & aliena sapientia non facit, eum propria facere; quemadmodum Adversarius putavit, Sua tamen interim pro Propria, quod prius dixerat, substituens, ut se ipsum potius, quam alios, commodius falleret.

Quod si nihilominus Deus, cum aliquid (ut quidem omnia) sapienter & decernit, & facit, propria etiam quadam sua, non modo non aliena, sapientia utitur; id, quantum ad locutionem istam attinet, Deus omnia sapienter & decrevit & fecit, ex accidente est. Unde summa accidentis est fallacia in Adversarii verbis hic pag. 45. dum ex eo, quod dixeramus, Salomonem quidem dicere, Deum omnia sapienter & decrevisse, & fecisse, non tamen loqui de sapientia aliqua, quæ Dei sit propria, concludit, nos opinari, Deum absque sapientia propria sapienter omnia & decrevisse, & fecisse. Aliud est enim quærere quid voluerit Salomon dicere; aliud, quid circa ipsam rem eveniat, quam dicere voluit. Adde, quod hæc eadem accidentis fallacia est, etiamsi Propria pro Sua accipiatur. Etsi enim Deus sine dubio, dum sapienter omnia decernit, & facit, sua, non aliena sapientia utitur, tamen id ipsius locutionis respectu, propter quam hæc omnis disputatio est, ex accidente esse, censeri debet.

3. Non fuit nobis animus, cum diximus, Salomonem dicere Dominum possedisse sapientiam initio viæ suæ, id est sapienter omnia & decrevisse, & fecisse, sola ista verba Salomonis, quæ expresse retuleramus, interpretari, aut ita interpretari, ut verba nostra possent commode in contextu ipso pro relatis Salomonis verbis reponi. Sed loci sententiam tantum explicare voluimus; quæ si in relatis verbis plane integra non est, non sunt ea, quæ cum illis cohærent, ab ipsa excludenda. Quanquam non ita cohærent, quæ statim sequuntur verba, ut Adversarius existimavit; nec porro in Hebræo ita leguntur, ut in Latino codice. Pro eo enim, quod Latinus codex habet, *antequam quidquam faceret à principio*, Hebræus habet ad verbum, *ante opera sua ex tunc*; quæ indicant, omnino repetendum esse, [illegible] *possedit me*; Quod si fiat, apparebit, Salomonem ad rei majorem confirmationem eandem ferme sententiam repetiisse. Quare nihil incommodi erit, etiamsi verba explanationis nostræ in ipso contextu loco Salomonis verborum, quæ retuleramus, legantur. Erunt enim deinde eadem paululum immutata pro istis, quæ sequuntur, repetenda, & hoc pacto legendum, Dominus sapienter omnia & decrevit, & fecit; sapienter, inquam, plane omnia opera sua est Dominus operatus. Nam quid aliud alioqui etiam significare potest hæc locutio, Sapientiam à quopiam, antequam quidquam operaretur, jam tum fuisse possessam, quam illum plane sapienter omnia opera sua fecisse? Quocirca ridiculus prorsus videtur Adversarius, qui, quo eum cavillatio sua in verbis nostris & fallacia compositionis in Salomonis verbis rapit, haud invitus sequens, ait pag. 46. ex interpretatione nostra nasci aliam quoque hæresim; nempe mundum esse ab æterno. Cujus rei occasione Ministros apud nos verbi Dei lupos vocat, quibus oves sint commissæ. Deus hoc illi una cum aliis, quæ in nos atque adeo in ipsum Deum graviter peccat, condonare velit.

4. Omnis sapientia ex Deo est. Id est, Nullus homo est sapiens, nisi Dei beneficio. Non tamen ea sapientia, qua homines sunt præditi, propria ipsius Dei est. Immo ex hoc ipso, quod eam illis ipse dedit, apparet eam Dei non esse propriam. Omnis vita similiter ex Deo est. Apud ipsum enim ut David cecinit, est fons vitæ; nec quidquam vivit, quod Dei beneficio non vivat. Non tamen ea vita, qua nos vivimus, propria est ipsius Dei. Immo jam non est propria ipsius, si nos ea vita vivimus. Quamobrem non quia, proprie loquendo, communicet nobiscum Deus suam ipsius sapientiam, & vitam, ideo ejus beneficio & sapimus, & vivimus; sed quia virtute sua in nobis sapientiam, & vitam creat. Ejus vero propria tum sapientia tum vita plane increata est. Ecclesiastici locus ad verbum in Græco sic habet Eccles. 1. 1, *Omnis sapientia à Domino, & cum illo est in sæculum.* quod non significat, eandem ipsam sapientiam, quæ à Deo proficiscitur, cum ipso semper esse; sed, quemadmodum nemo est sapiens, nisi Dei beneficio, sic ipsum Deum perpetuo & in omnibus suis operibus sapientissimum esse.

5. Triplex fallacia est in hac Adversarii verborum nostrorum reprehensione, Ignorationis elenchi, Æquivocationis, & A secundum quod ad simpliciter. Ignoratio elenchi est duplex. Primum in eo, quod ibi Salomon loquitur Prov. 2. 3. de intelligentia (sic enim est in Hebræo) nos autem una cum ipso Salomone hic loquimur de Sapientia. Non est autem idem omnino sapientia & intelligentia; & Christus à Paulo non Dei intelligentia, sed Dei sapientia appellatus est. Deinde quia non diximus nos, Salomonem de Sapientia per prosopopœiam loqui, ubicumque eam tanquam personam inducit, sed diximus simpliciter Salomonem loqui de sapientia per prosopopœiam; id est in eo loco, qui in Assertione citatus fuerat. Ut patet ex verbis illis nostris *si quis non videt*, &c. *is permulta, quæ in eo cap. & seq. scripta sunt, parum attente legit.* Apparet enim in cap. seq. de eadem sapientia sermonem esse. Hæc autem non eo à nobis dicuntur, quod negemus, vel etiam, ubi opus est, non contendamus, Salomonem ubicumque Sapientiam tanquam personam inducit, de eadem semper sapientia loqui, idque per prosopopœiam. Sed ut fallacia reprehensionis Adversarii detegatur. Tota enim vis hujus disputationis potissimum in eo consistit, utrum sapientia ista sit Dei propria, nec ne. Quod in loco, de quo quærebatur, videbatur fortasse dici posse; at in eo, quem postea Adversarius attulit, nullo modo. Et Arrianus quispiam facile concedet, immo contendet, in ejusmodi loco nullam esse prosopopœiam, & de Sapientia ante omnia à Deo creata esse sermonem, quæ Christus sit, qui, licet res creata, tamen (ut nos quoque sentimus) invocari merito queat. At idem fortasse negabit, non esse prosopopœiam, ubi dubitari possit, num de propria Dei sapientia verba fiant. Propria enim Dei sapientia ea tantum videtur esse, quæ ab omni æternitate in ipso fuit. Hanc autem personam esse, negant non minus, quam nos, Arriani omnes.

Æquivocationis porro fallacia in Adversarii reprehensione, eaque insignis, in eo est, quod verbum Invocandi (si modo de ipsa intelligentia invocanda ibi agitur) eo in loco nihil aliud significat, quam simpliciter Vocare. Est enim in Hebræo verbum, קרא quod vocare proprie significat, licet sæpe Invocandi vim & significationem habeat, & est cum ea structura seu constructione nominis, quod post se, quemadmodum grammatici loquuntur, ut rem patientem regit, quæ frequentissima est, cum simpliciter Vocare significat; admodum vero infrequens, cum invocationem declarat. Nec sane debuerat vetus interpres aliter, quam simplici verbo Vocandi Hebræum verbum exprimere, præsertim cum verba sequantur ejusdem cum præcedentibus significationis, quæ id plane suadent. Sequitur enim *intelligentiæ* (seu *prudentiæ*) *dederis vocem tuam*; non autem, ut vetus interpretatio habet, *& inclinaveris cor tuum prudentiæ.* Tametsi hoc quoque satis declarat non de intelligentia, seu prudentia invocanda, id est de precibus illi adhibendis, sed de ipsa sectanda & quærenda agi. Quemadmodum reliqua, quæ sequuntur, verba planissimum faciunt. Quod si nobis vetus interpretatio attendenda esset, justitia quoque posset & deberet invocari; & porro ex Adversarii argumentatione aliquid per se subsistens seu persona esset. Nam Esa. cap. 59. 4. scriptum est secundum veterem interpretationem, *Non est, qui invocet justitiam.* Id quod populo exprobratur tanquam id, in quo ab ipso peccetur. Eundem errorem, quod ad sapientiam attinet, commisit idem vetus interpres cap. 1. 28. ejusdem lib. Proverb. Ubi enim vertere debuerat, Tunc vocabunt me, & non respondebo, vertit, *Tunc invocabunt me, & non exaudiam.* In quem errorem & alii quidam interpretes inciderunt, existimantes fortassis, ibi personam aliquam divinam loquentem induci. Quod tamen non ita esse, poterat eos vel hoc unum monere, quod numero plurali in Hebræo ab initio nominata fuerat sapientia ℣. 20. quo omnia, quæ sequuntur, referenda sunt. Quod idem contigit in initio cap. 9.

Ex quibus locis, ubi non minus, quam cap. 8. de sapientia, tanquam persona, verba fiunt, satis potest unusquisque intelligere, Salomonem ubique de sapientia in genere & in abstracto per prosopopœiam loqui, & quando de ea vocanda agit, nihil aliud significare velle, quam ejus ardens desiderium, & conquisitionem. Quanquam locus ab Adversario allatus rectissime ex Hebræo ita verti potest, ac fortasse debet: *Nam si pro intelligentia* (id est, ut habeas intelligentiam) *invocaveris*, &c. Invocaveris videlicet Deum. Sequitur enim postea, *Quia Jehova dabit sapientiam, ex ore ejus scientia & intelligentia.* Itaque non de vocanda sive invocanda intelligentia ibi revera agetur, sed de invocando Deo, qui illam dare velit. Hæc autem certe non est persona aliqua, sed habitus (ut vocant) quem in nobis Deus creat potentia sua, & sic in Adversarii argumentatione erit similiter fallacia æquivocationis, illi cum vetere interprete communis; ut ii præsertim agnoscent, qui Hebrææ linguæ non fuerint plane rudes.

Jam vero fallacia à secundum quid ad simpliciter, in quam haud invitus se involvit Adversarius, in eo est, quod concludit, Spiritum Sanctum non suadere, ut invocetur, aut quæratur res ficta. Neque enim diximus nos sapientiam, de qua Salomon loquitur cap. 8. esse simpliciter rem fictam; sed tantum quatenus tanquam persona aliqua ab eo inducitur. Id enim, ut pueri ipsi norunt significat, per prosopopœiam de aliqua re loqui. Satis autem sine dubio visum fuisset Adversario, ad suam rationem concludendam & nos redarguendos; hoc, quod diximus, si in ipsis verbis, quæ attulerat ex Salomone, tantum de invocanda sapientia aliquid dictum fuisset. Videtur enim non suasurum fuisse Spiritum Sanctum, ut ficta persona invocaretur. Sed quia de prudentia etiam quærenda in illis dicitur, quam eandem cum sapientia esse Adversarius statuit, & ita quærenda, ut pecunia quæritur, quod satis indicat, hic non agi de persona aliqua, sed de re tantum, propterea ut eodem tempore huic tacitæ objectioni quodammodo responderet, atque interim nos majore invidia gravaret, volens ostendere interpretationem nostram omnibus verbis Salomonis à se allatis adversari, necesse habuit, cum non tantum personæ, sed etiam res quærantur, nos sapientiam apud Salomonem non modo fictam personam, sed etiam fictam rem esse dicentes facere.

Sed postremo, ut, quanta sit fallacia ista, constet apertius, animadvertendum est, non tam impium aut absurdum esse, quam Adversarius hoc loco existimare videtur, iis, quæ personæ non sunt, invocationem tribuere, dummodo de natura sint Dei; ut quidem ipse Sapientiam, de qua loquitur Salomon, omnino esse vult. Id quod tum ex aliis, tum ex ipsius Adversarii verbis, quæ alibi dixit, planum faciemus infra cap. 13. partic. 4. Possemus autem plurimis iisque evidentissimis rationibus, quæ ex locis ipsis ducerentur, demonstrare, Salomonem, cum de sapientia, tanquam de persona loquitur, omnino prosopopœia uti. Sed præter eas, quas supra attigimus, has paucas tantum exponere libuit.

Primum, si Salomon de vera persona loqueretur, necesse esset, istam personam jam tum populo universo fuisse cognitam, id est, populum universum scivisse personam aliquam esse, quæ Sapientia vocaretur. Hoc autem, præsertim si ad divinam in Dei essentia personam referatur, plane falsum est; vel ipsis Adversariis testibus, qui mysterium istud plurium in Deo personarum vulgo in Israëlis populo ante Christi adventum ignotum fuisse, passim confitentur; ut etiam ex ipsis Assertionibus intelligi potest, in quarum tertia scriptum est, articulum Dei unius essentia & trini personis antiquitus omnibus fidelibus, qui Deo placebant, quantum sat erat, fuisse notum. Omnibus fidelibus, inquit Assertio, qui Deo placebant; non autem omni populo, &c. Quantum sat erat; non autem, ut id etiam scirent, unam ex illis personis Sapientiam vocari.

Deinde

Deinde animadvertendum est, Salomonem non sapientiam tantum, sed una cum ipsa sæpius prudentiam, sive intelligentiam, vel etiam separatim prudentiam, & intelligentiam, tanquam personas quasdam nominare. Quod manifeste indicat, illum de vera & certa aliqua persona non loqui, sed de re quapiam multiplici, ad quam significandam pluribus opus fuerit uti vocabulis, vel in uno, vel in diversis locis. Ut ex omnibus simul junctis intelligi possit, quid sit res ista, quam ille tantopere commendat, & sub nomine sapientiæ, utpote reliquis significantiore, potissimum commemorat. Quanquam, cum sapientiam solam nominat, solet eam, ut vidimus, plurali numero efferre. Quo scilicet rem istam multiplicem, quoad fieri potest, unico vocabulo melius exprimat.

Namque monendus est præterea lector, in loco, de quo disputamus, ubi multa de sola sapientia, eaque numero singulari prolata, dici omnino videntur, nec nos hactenus negavimus, si Hebraicam veritatem spectes, posse, &, ut quidem nos arbitramur, debere omnia ista, à fine videlicet versiculi 14. usque ad finem capitis, ut de intelligentia dicta accipi, non autem de sapientia. Quandoquidem ab ipso capitis initio proposuerat Salomon & sapientiam, & intelligentiam; ac de utraque simul, tanquam persona una, propter rationem modo allatam multiplicitatis rei, non pauca dixerat usque ad ℣. 12. Versiculo autem 12. de sola sapientia, quam prius nominaverat, quædam dicere instituit usque ad finem ferme ℣. 14. Qui versiculus in Hebræo sic ad verbum habet; *Mihi* [sapientiæ] *consilium, & essentia* (id est rei effectio) *Ego intelligentia, mihi fortitudo.* Prorsus enim existimamus nos, non esse addendum, ut à quibusdam factum est, verbum Sum verbis istis, *Ego intelligentia*, quasi sapientia dicat, se esse intelligentiam; qui loquendi modus & insolens plane est, nec bene convenit cum eo, quod propositum fuerat ab initio; ubi, ut dictum fuit, de sapientia, & de intelligentia simul nominatim verba fiunt; sed legendum esse simpliciter, ut verba jacent, *Ego intelligentia*, quod videlicet de intelligentia, quam posteriore loco nominaverat, separatim loqui instituat. Quamvis enim ab ioitio sit nomen Hebræum תבונה, hic vero בינה, tamen utrumque nomen ut ab uno eodemque verbo ductum est, sic plane idem significat, & modo intelligentia, idque frequentius, modo prudentia verti potest. Nec quenquam moveat, quòd hic non sit initium versiculi, ut secundum hunc sensum videtur esse debere. Nam sæpe regula ista fallit parum attentos. Et observatum est non solum à doctis, sed ab aliis quoque, haud raro sententiæ ab iis, quæ antecedunt, separatæ principium in medio versu esse. Itaque apparet, nihil saltem impedire, quominus non de sapientia, sed de intelligentia accipi ista debeant, quæ ex Salomone adversarius protulit. Videat igitur ipse, quam debili, vel potius nullo fundamento in hac disputatione ipsius, & suorum sententia innitatur.

Postremo, quod maxime demonstrat, quidquid Salomon de sapientia tanquam persona loquitur, per prosopopœiam dictum esse, illud est, quod ad finem cap. 9. per antithesin mulierem quandam stultam inducit; id est fatuitatem & stultitiam per prosopopœiam loquentem facit, & sedentem ad ostium domus suæ, atque clamantem, & vocantem eos, qui illac prætereunt; quemadmodum supra sapientiam, & intelligentiam clamantes & vocantes induxerat. De quibus etiam tanquam de mulieribus locutus fuerat; ut cap. 7. 4. *Dic sapientiæ soror mea tu es, & cognatam intelligentiam vocabis.* & cap. 9. de sapientia numero plurali nominata *Misit puellas suas, &c.*

Ex quibus præter alia multa, quæ omisimus, quis non intelligit, Salomonem de sapientia tanquam de persona aliqua per prosopopœiam loqui, & nullo modo fieri posse, ut ista sapientia sit ipse Christus, is sane mentis oculos ad veritatis clarissimam lucem occlusos tenet. Salomonem autem imitati sunt auctor libri sapientiæ, qui vulgo, ut liber ipse alicubi præ se fert, ipsius Salomonis esse dicitur, & Jesus Sirachides libri Ecclesiastici scriptor, ille cap. 7. & 8; hic vero cap. 24. cum seq. & aliqua ex parte cap. 1. ac sapientiæ laudes, ea tanquam persona inducta, explicuerunt. Diximus autem alibi supra, in Ecclesiastici cap. 24. sapientiam à Deo creatam fuisse, non semel dici. Sed similiter bis cap. 1. dicitur, eam fuisse creatam. Primum quidem ℣. 4. dicitur, eam omnium primam creatam fuisse. Deinde vero ℣. 8. Dominum ipsum illam creasse. Ex quibus locis adversarius, qui una cum suis librum illum, tanquam canonicum, recipit, cogitur fateri, vel Dei filium rem creatam esse, vel ibi non esse sermonem de Dei filio; nec porro quidquam ejusmodi testimonia, sive apud ipsum Salomonem, quem, ut dictum est, Sirachides imitatus fuit, sive apud quemvis alium, ad filii Dei æternitatem probandam pertinere posse. Arrianis sunt ista testimonia relinquenda, qui Dei filium primum omnium creatum fuisse asseverant. Et sane ad ipsos potius, quam adversarios hosce nostros refellendos conati sumus ostendere, omnino apud Salomonem, & consequenter apud alios istos scriptores, quos quamvis non canonicos & ab ipso Hieronymo è canone expunctos, plurimi tamen facimus, prosopopœiam omnino esse, cum de sapientia, tanquam de persona, loquuntur. Quanquam ad utrosque refellendos satis est, quod, ut jam diu diximus, Christus non sapientia simpliciter, sed Dei sapientia appellatur; & præterea, quod in utrorumque ratiocinatione est æquivocationis fallacia; cum Christus aliam ob causam Dei sapientia appellari potuerit, & porro appellatus fuerit, quam quia sit sapientia illa Dei, de qua sive creata sive increata, scriptores istos loqui ipsi autumant. Quod ita se habere mox planius à nobis fiet.

6. Nam quod ait adversarius, ex Apostolo liquere, propriam causam, cur Christus Dei sapientia appellatus fuerit, hanc esse, quod in eo sunt omnes thesauri sapientiæ, & scientiæ absconditi Coloss. 2, non animadvertit, se in consequentis fallaciam vel potius simplicis accidentis incidere. Quamvis enim si ex eo, quod in Christo sint omnes thesauri sapientiæ & scientiæ absconditi, nomen imponendum Christo fuisset, sapientia appellatus esset, vel potius appellari potuisset, non tamen idcirco sequitur, si sapientia fuit appellatus, eum propterea fuisse appellatum, quia in eo omnes thesauri sapientiæ & scientiæ sint absconditi. Potuit enim ob aliam quandam causam sic appellari; quemadmodum à nobis exemplo Euangelii in re simili allato probatum fuit. Atque hoc satis est ad argumentum dissolvendum, quod vel ante in assertione ipsa, vel postea in apologia ex sapientiæ Dei nomine Christo attributo fuit ductum. Tametsi non potuisse tantum ob illam aliam causam sic appellari, id quod ne adversarius quidem negare est ausus, sed appellatum etiam fuisse diximus. Quod profecto sic se habere, fatebuntur omnes, qui sine præjudiciis diligenter totum locum 1 Cor. 1. inspexerint, idque potissimum consideraverint, quod Christus ibidem simul Dei virtus seu potentia appellatur. Nam quis negare audebit, idcirco Dei potentiam Christum ibi à Paulo nominari, quod Deus in Christo, & per Christum potissimum suam potentiam prodat? Illud certum est, ex adjuncto virtutis seu potentiæ Dei nomine constare sapientiæ Dei nomen, quo Christus est appellatus, nullam divinam personam significare, nisi velimus, Christum duplicem personam divinam esse. Apparet enim cum Dei nomen repetatur, & scriptum sit, non quidem Dei virtutem & sapientiam, sed *Dei virtutem, & Dei sapientiam*, omnino distingui sapientiam à virtute. De utraque vero idem statuendum esse, &, si una ad divinam aliquam personam referatur, alteram quoque referri oportere, quilibet sanæ mentis dixerit.

At enim ait adversarius, certum est tamen, à Paulo dictum fuisse, in Christo absconditos esse omnes thesauros sapientiæ & scientiæ. De nulla autem creatura

hoc

hoc dici potest; Ergo Christus non est res aliqua creata. Atqui hoc est novum quoddam argumentum, non ex nomine quidem ductum Sapientiæ Dei, quo appellatus est Christus, sed ex re ipsa, quam revera nomini isti subesse probandum fuerat. Nam hæc est, ut vidimus supra, mirabilis quædam dialectica nostri Adversarii. Certe si bonum est istud ipsius argumentum, sive Christus sit ea sapientia, de qua loquitur Salomon, sive non sit, necesse est, ut sit ejusmodi, qualem eum ipse esse contendit. Quare, omissa Sapientiæ Dei appellatione, videndum est, an propter ista alia Christo tributa sequatur, illum non esse rem creatam. Diximus autem, hoc nullo pacto sequi. Est enim in argumentatione ista æquivocationis fallacia insignis, & præterea à secundum quid ad simpliciter. Æquivocum est sapientiæ & scientiæ nomen. Nam & id quod sapere ac scire aut possumus, aut debemus, & ipsum sapere, ipsumque scire significat. Jam si in posteriorem sensum accipiatur, potest fortasse videri, nulli creatæ rei convenire posse, ut in ea omnes thesauri scientiæ & sapientiæ sint reconditi. Sin autem in priorem, nihil apparet, cur convenire optime non possit. Quid enim vetat, quominus in aliqua re creata reposita fuerint à Deo omnia, quæ sapere & scire aut possumus aut debemus? Verum in priorem sensum dictum istud Pauli accipi debere, docet aperte locus ipse, in quo agitur non de ipso habitu, vel actu sapiendi & sciendi, sed de rebus, quas sapere & scire oporteat, ut ex iis potest intelligi, quæ disputavimus cap. superiore partic. 5. Quin simul etiam ex ipso loco Col. 2. 3. intelligitur, non simpliciter de omni ista sapientia & scientia sermonem esse, sed de ea tantum omni, quæ ad Deum rite colendum pertinet. Nam de certa quadam loqui Paulum, vel ipse articulus indicat utrique nomini præpositus. Unde apparet argumenti fallacia, quam diximus, à secundum quid ad simpliciter. Idque adeo verum est, de ista tantum videlicet omni sapientia & scientia ibi verba fieri, ut quis hanc in Dei & Christi mysterio contineri, recte dicere potuit Paulus, videatur potius dicendum, illum verba ista de mysterio ipso, quam de Christo dixisse. De mysterio enim loquebatur. Itaque, & si Christus proxime nominatus fuit, non videtur tamen dubitandum, quin ad ipsum mysterium verba ista referri debeant; nisi post copulam Et, quæ statim post vocem Patris sequitur, repetendum sit ex antecedentibus, In agnitionem, & sic de ipso Christo postremo sit sermo. Quod tamen multo minus verisimile est, quam, ut de mysterio non Dei & Patris tantum, sed Christi quoque agatur.

Hæc autem loci interpretatio, ut ad ipsum mysterium verba illa referantur, ab aliis etiam ante nos animadversa, si recipiatur, apparet, omnino falsam esse argumentationis Adversarii propositionem illam; Nulla res creata omnes thesauros sapientiæ & scientiæ continet, si modo ad locum Pauli ea referatur, ut quidem hic fieri necesse est; cum isti thesauri in mysterio Dei & Christi contineantur, quod sine dubio res creata est. Quamquam non videmus nos, cur, quacumque ratione, & in quemcumque tandem sensum ea accipiatur, vera esse queat; cum nihil impediat, quominus Deus rem aliquam creatam omni sapientia, omnique scientia, quocumque modo accepta, penitus replere possit. Quamobrem alteram argumenti propositionem, videlicet, in Christo reconditos esse omnes thesauros sapientiæ & scientiæ, quamvis fortasse ea ex Pauli citatis verbis non probetur, quemadmodum Adversarius, eorum amphiboliam non animadvertens, prorsus asseruit, illi ultro ac libentissime damus ut verissimam, & ex aliis locis compluribus manifestam; si modo in eum sensum ea accipiatur, quem supra diximus, & nostræ de Christo, quod res creata sit, sententiæ minime adversari docuimus; etiamsi nulla distinctio propositioni isti adhibeatur, &, quatenus vis ipsa verborum fert, eam quam latissime quis interpretetur.

7. Si quis est, qui quid hic sibi Adversarius velit, recte intelligat, aut eum non ineptissime ratiocinatum fuisse, ostendere queat, nos istum rogamus, ut id nobis exponere ne gravetur. Nam quid attinebat dicere nos in Sacris Literis legere, Christum esse Dei filium unigenitum, eundemque esse Dei sapientiam, & tamen negare, unigenitum Dei filium esse Dei sapientiam, cum nec nos negemus, unigenitum Dei filim esse Dei sapientiam, nec sub hoc nomine Unigeniti filii Dei, sed sub ipso Christi nomine de hac Sapientiæ Dei appellatione illi tributa in nostra Animadversione perpetuo disputaverimus? Quod si Adversarius ostendere cupiens, quam graviter erraremus, negantes scilicet, ut quidem ipse existimabat, Christum esse Dei sapientiam, ex hoc colligere voluit, nos negare, unigenitum Dei filium esse Dei sapientiam, quia videlicet Christus dicatur, & sit unigenitus Dei filius, cur hoc tantum non dixit, eo omisso, quod Christus dicatur & sit Dei sapientia, quod non ad gravitatem erroris, sed ad ipsum errorem ostendendum pertinet? immo cur hoc posterius Christum videlicet dici & esse Dei sapiantiam, quod à nobis negari pro concesso sumebat, nos legere in Sacris Literis, idque nulla ratione negare posse, dixit? Deinde quænam consequentia est ista, Nos, quia velimus, Dei sapientiam, & Dei unigenitum non fuisse ante virginem Mariam, idcirco minime credere, unigenitum Dei filium esse Dei sapientiam? Certe potius ad hoc credendum non potest nisi adjumento esse, velle, neque hanc, neque illum quodam tempore adhuc fuisse, & sic in re quadam utrumque convenire.

Jam vero, quod ait, sine Dei sapientia nihil esse factum. verissimum esse confitemur. Sed cum subjungit, hanc Dei Sapientiam esse unigenitum Dei filium, hoc plane negamus; & dicimus illum in manifesto æquivoco versari, & simul principium quodammodo petere. Nam certum est, Dei sapientiam illam tunc saltem extitisse, cum ab initio res crearentur, quare, si velit, unigenitum Dei filium esse istam Dei sapientiam, oportet, ut etiam velit, unigenitum Dei filium jam tum extitisse. Quod illud est, quod nos maxime negamus. Immo asserimus, cum unigenitus Dei filius nullus alius sit, aut fuerit umquam præter Jesum Nazarenum, qui dicitur Christus, Jesus autem Nazarenus non fuerit, cum ab initio res crearentur, nullo modo posse fieri, ut unigenitus Dei filius sit sapientia illa Dei, sine qua nihil ab ipso creationis initio factum fuit. Quamvis igitur negemus, Dei filium unigenitum ante virginem Mariam extitisse, non tamen idem de Dei sapientia simpliciter negamus, quemadmodum Adversarius per summam calumniam nobis ascripsit. Atque hic omittimus aliam horribilem & ridiculam simul calumniam ejusdem Adversarii, quam cum superiore conjungit, affirmans, nos Diaboli horrendam impietatem sectari, qui homicida fuit ab initio, & libenter velle, aliquando non fuisse eum, per quem nos sumus, & sine quo esse non possumus. Nemo enim erit, qui hæc legens ejus judicium non desideret, simulque maximam in nos iniquitatem non vehementer miretur.

Jam quod postremo objicit, de unigenito Dei filio scriptum esse, quod omnia per ipsum sint facta, & sine ipso factum sit nihil, quod factum sit, satis explicatum & dilutum fuit supra cap. 4. parte 2. partic. 5. Adde, quod æquivocatio est in dictione Sine. Alio enim sensu dicitur, sine Dei sapientia nihil esse factum, & alio dicit Johannes, sine Verbo, quod Dei filius unigenitus est Jesus Christus, nihil esse factum, quod factum sit. Illud significat, omnia sapientia adhibita id est sapienter à Deo esse facta. Hoc vero significat, nihil eorum quæ ad Euangelii negotium pertinent, à Deo factum esse, quin per Christum tanquam instrumentalem & secundam caussam factum fuerit.

CAPUT VIII.

IN eadem secunda assertione scriptum est Rom. 8.32: Paulum ex eo, quod Christum proprium Dei filium

vocat

vocat, ſatis oſtendere, illum ex ſubſtantia Patris genitum fuiſſe ab æterno. Contra hoc Animadverſione ibidem ſecunda diximus, neceſſe eſſe, ut ob alias cauſſas Paulus appellaverit Chriſtum proprium Dei filium, quam ob hanc, quod ex ſubſtantia Patris ab æterno genitus fuerit. Nam in Epiſt. ad Hebr. hæc propria Chriſti divina filiatio ex eo loco maxime probetur Heb. 1. 5, *Filius meus es tu, ego hodie genui te*; qui locus à Paulo Act. 13. ad ipſius Chriſti reſurrectionem refertur, & in eadem Epiſt. ad Hebr. ad id, quod Deus Chriſtum ad ſacerdotium vocaverit, accommodatur, quæ nihil habent commune cum eo, quod Chriſtus ex Patris ſubſtantia ab æterno ſit genitus. Sed ut in Aſſertionem 11. numero 3. animadvertimus, docent, ideo potiſſimum proprium Dei filium Chriſtum dici, quod immortalis factus Rex declaratus fuerit; Deique ſacerdos in perpetuum conſtitutus. In Aſſertionem vero 12. Animadver. 5. diximus, quidquid in Nicæno ſymbolo, quod Adverſarii amplectuntur, hac de re dicatur, ex Euangeliſtarum & Apoſtolorum dictis conſtare, Chriſtum per ſanctificationem Dei & ſpiritus, perque reſurrectionem à mortuis Dei filium extitiſſe. Contra quæ à fine pag. 48, uſque ad initium pag. 55. hæc ſcribit Adverſarius.

Adverſarii dicta.

1. Antequam locorum, quos attulimus interpretationes noſtras indeque ductas rationes refellere aggrediatur, ait ex ipſo illo loco in Epiſt. ad Hebr. *Cui enim dixit aliquando Angelorum, Filius meus es tu, ego hodie genui te*, apparere, Angelos, licet Dei filios, cum unigenito Dei filio collatos, creaturas & ſervos tantum cenſeri. Id quod oſtendit, inquit, unigenitum Dei filium eſſe illorum creatorem.

2. Et quia huc ſolis, & ignis comparationem accommodaverat, quod ſcilicet ignis licet habeat lumen ſuum, tamen, ſi inferatur, ubi ſit ſol, mox ejus lumen evaneſcat, idcirco poſtmodum ſubjungit, quod, quemadmodum comparatio ignis ab ſolem demonſtrat naturam, ſeu vim illam, quæ eſt in creaturis, fuiſſe in producendo igne ſolem quodammodo imitatam, ſic Angelorum comparatio ad Chriſtum clariſſime confitetur & prædicat, Deum Patrem in illis ſibi pro filiis adoptandis eam ſapientiam imitatum fuiſſe, qua ante omnes filios adoptivos ſui unigeniti eſt pater, & ſine qua nunquam eſt. Atque hic colligit, eos, qui negant, Deum ſui unigeniti filii ab æterno fuiſſe patrem, illam ejus naturam negare, quam in Angelis & hominibus adoptandis eſt imitatus.

3. *Quiſquis autem* (inquit) *illam ineffabilem & immenſam vim contemplatur, qua Pater ſua natura ante omnes filios adoptivos eſt Pater, & quam in eis adamandis eſt imitatus, meminerit iſtius Prov. 25, Qui ſcrutator eſt majeſtatis, opprimetur a gloria. Itaque* (ſubjungit) *tantum myſterium fide & ſilentio potius eſt venerandum, quam ullis rationibus diſcutiendum.*

4. Ut autem magis refutationem, quam parabat, dictorum noſtrorum præmuniret, reprehendit nos, idque per calumniam à nobis factum fuiſſe ait, quod Euangeliſtarum, & Apoſtolorum dicta ſymbolo Nicæno oppoſuerimus. Quaſi Patres illi ex toto orbe Chriſtiano collecti, & Apoſtolorum temporibus viciniores, quorum multi pro Chriſti fide gravia paulo ante fuerant paſſi, & quos Euſebius Pamphili præcipuos ac laudatiſſimos Dei ſervos eſſe dixit, Dei filii & Euangeliſtarum dicta in ſymbolo illo componendo non fuerint ſecuti.

5. Mox ait, nos minime, ut profitemur, Euangeliſtarum dicta ſequutos eſſe; qui dicamus; Chriſtum per reſurrectionem eſſe factum filium Dei, cum illi inter cætera teſtentur, ipſum Chriſtum ante paſſionem & reſurrectionem, affirmaſſe ſe eſſe Dei filium. *Secundum ergo* (inquit) *opinionem Samoſatenicorum, Chriſtus ſe filium Dei, antequam eſſet, fecit.*

6. Tandem ad interpretationes noſtras confutandas accedens, ait, nos ſequentis ſcripturæ profundiorem ſenſum non apprehendentes, perverſe in Pauli verbis Act. 13. interpretari, *reſuſcitans Jeſum* pro generans Jeſum; quaſi, quoties adimpletæ promiſſiones ſcribuntur, toties Chriſtus fuerit generatus. Profundiorem autem ſenſum ſequentis ſcripturæ, *Filius meus es tu; ego hodie genui te*, vult eſſe, quod, cum Chriſtus paſſionis tempore non putaretur eſſe filius Dei, nec in eo adimpletas eſſe promiſſiones, Deus, eum reſuſcitando declaraverit, eum eſſe filium ſuum; filium videlicet illius, qui dixit ad eum, *Filius meus es tu; ego hodie genui te. Nam quoties* (inquit) *promiſſiones & voces Prophetarum ſunt adimpletæ, toties Jeſus eſt declaratus Filius Dei, non vero generatus.*

7. *Præſertim* (ſubjungit illico) *in reſurrectione, quam ipſe Chriſtus vocat ſignum Jonæ Prophetæ. Quemadmodum enim Jonam Deus, per id quod fuit in ventre ceti tribus diebus, & tribus noctibus, declaravit miſſum ad prædicandum Ninivitis pœnitentiam: ita Chriſtum, per id, quod filius hominis fuit in corde terræ, tribus diebus & tribus noctibus, itidem declaravit miſſum, ut prædicaretur in nomine ejus pœnitentia & remiſſio peccatorum.*

8. Hinc colligit, Chriſtum eſſe verum cum Patre & Spiritu Sancto Deum, cum videlicet in ejus nomine fiat remiſſio peccatorum, qui non ſine Patre & Spiritu Sancto fit.

9. Veruntamen haud obſcure ait, poſſe alicui ex iis, qui humana tantum ſapiunt, videri prima fronte ſcripturam iſtam, *Filius meus es tu*, &c. non ſuo loco à Paulo inſertam. Atqui ſic ſolere Apoſtolos interdum facere, ut infirmorum auditorum animi ad majora capienda præparentur. Itaque Paulus factus, ut ipſe de ſe ait, infirmus infirmis, *ante ſcripturam* (inquit) *qua Chriſti reſurrectio comprobatur, inſeruit eam de Filio Dei, ut auditores, poſtquam viderent fieri, in ſcripturis, mentionem Filii Dei, cogitare inciperent, non incredibile hunc eſſe Filium Dei, cujus reſurrectio annunciatur, eundemque jam verum Meſſiam adveniſſe.*

10. Poſtremo, quod attinet ad locum ad Hebr. 5. *maluit* (inquit) *Apoſtolus uti iſta Periphraſi magis exornanda & amplificandæ rei gratia: quam ita ſimpliciter dicere, Pater eum clarificavit.*

Reſponſiones.

1. Quidquid hic dicit Adverſarius, quod ejus ſententiæ, ſi verum eſſet, favere poſſit, in eo principium ab ipſo peti dici poteſt. Cæterum noſtram ratiocinationem confirmat, & ſuorum argumentationem labefactat. Quatenus enim vult, in primo cap. Epiſt. ad Hebr. in Chriſto conſiderari divinam quandam filiationem, quæ Angelorum divinam filiationem obſcuret, id plane confirmat, quod nos diximus, iſtic de propria Chriſti ex Deo filiatione agi. Ut, quia ibidem ad probandam hanc filiationem locus ille ex Pſalmo potiſſimum allatus fuerat, *Filius meus es tu* &c. locus autem iſte alibi ab Apoſtolis, Chriſti reſurrectioni, & divinæ ejuſdem ad perpetuum ſacerdotium vocationi accommodatur, hinc appareret, propriam Chriſti ex Deo filiationem, rebus contineri longe diverſis à conſubſtantialitate iſta cum Patre, quam ex ipſa hac filiatione argumentantur Adverſarii. Quatenus vero ait, quia Angelorum ex Deo filiatio ab unigeniti filiatione obſcuratur, apparere, eos ut creaturas conſiderari, & conſequenter, unigenitum, ut illorum creatorem, principium petere videtur. Prorſus enim negamus nos, neque id ulla ratione apparet, ex eo quod Chriſti filiatio Angelorum filiationem, ſi invicem conferantur, obſcuret, ſequi in hac collatione rationem haberi, quod Angeli ſint creaturæ. Satis enim eſt ad inſignem inter has duas filiationes differentiam conſtituendam alterius rei, cujus ipſe Adverſarius meminit, haberi rationem. Nempe, quod Angeli ſint ſervi; Chriſtus autem, dominus, & quidem ipſorum Angelorum omnium; ac

præ-

præterea tanta potestate ac majestate præditus, ut, uno Deo excepto, universis atque omnibus, sive in cœlo, sive in terra longe præstet, eaque sibi subjecta habeat. Hæc autem non illi sunt naturalia; sed ea ex Dei largitate ac beneficio habet: Quemadmodum disseruimus cap. 4. parte 3. partic. 7. Et sane non rerum naturalium, sed ex Dei bonitate concessarum in comparatione ista rationem haberi, demonstrant prima ipsa verba comparationis Hebr. 1, 4, *Tanto melior*, id est præstantior, *angelis effectus*, *quanto differentius*, id est excellentius, *præ illis nomen hæreditavit.* Quibus verbis statim subjicitur, *Cui enim dixit aliquando angelorum*, *filius meus es tu*, *ego hodie genui te?* Unde patet, filiationem istam Christi ex Deo, quæ, si cum Christo angeli conferantur, angelorum ex Deo filiationem, ut Adversario placet, evanescere facit, hæreditatam, ut veteris interpretis verbo utamur, ab ipso Christo fuisse; non autem illi fuisse naturalem, & multo minus una cum ipso æternam, ut quidem fuisset, si ea ad id respiceret, seu propterea talis esset, quod angeli essent creaturæ, ipse vero eorum creator. Certe Theodoretus in hunc scribens locum veritate clarissima convictus & fatetur, & contendit, hic de æterna generatione non agi, quod & alii Trinitarii confitentur, & præcipue inter recentiores Joh. Oecolampadius.

2. Si Adversarius ex similitudine comparationis ignis ad solem id argumentari vult, quod de comparatione angelorum ad Christum concludit; quia videlicet similitudo ista bene conveniat in eo, propter quod allata fuerat, id est, ut ostenderetur, angelorum divinam filiationem in Christi filiationis conspectu evanescere; eo omisso, quod in assumptione sua falsa dicit, & pluribus modis in universa argumentatione principium petit, quemadmodum quilibet non imperitus facile animadvertet, quodque probandum saltem illi fuisset, eandem rationem esse naturæ seu vis illius, quæ est in creaturis, ad ignem & solem, & illius, quæ est Dei Patris, ad angelos, & Christum; his omnibus, ut dictum est, omissis, dicimus, illum in manifestam accidentis fallaciam incidere, & velle contra id, quod est in proverbio, similitudinem currere quatuor pedibus. Nam, quod comparatio ignis ad solem demonstret, naturam in producendo igne solem quodammodo imitatam fuisse, hoc licet, ut diximus, falsum sit, tamen quantumvis verum, quod ad propositum attinet, id est ad illud, propter quod similitudo ista allata fuerat, plane ex accidente est.

Adde, quod in ista conclusione turpissimus est error consequentiæ. Cum enim concludendum fuisset, comparationem angelorum ad Christum, ostendere Deum in angelis adoptandis Christum imitatum fuisse sive unigenitum filium suum, sive sapientiam suam, quæ unigenitus ipsius filius est, concluditur ineptissime, eum imitatum fuisse sapientiam suam; qua sui unigeniti est pater. Ex quo interim consequitur, Dei sapientiam non esse ipsum unigenitum Dei filium, contra id, quod tantopere supra contendit Adversarius. Sed condonemus illi hunc gravissimum errorem, & suorum dictorum repugnantiam, & fingamus, illum id conclusisse, quod concludere debuerat; ac præterea dicamus, ut quidem verisimile est, eum non argumentari, sed docere tantum voluisse, istaque comparationis ignis ad solem similitudine non ad quidquam probandum, sed tantummodo ad rem ipsam explicandam usum fuisse, atque ita illum à petitionis principii, & accidentis fallacia (nam cæteri errores aliqua ratione nihilominus manent) vindicemus; An non in eo graviter accusandus erit, quod affirmet, comparationem angelorum ad Christum clarissime confiteri & prædicare, Deum Patrem in angelis adoptandis suam propriam sapientiam, sine qua nunquam fuit, quæque unigenitus (ut ipsi placet) ejus est filius (sic enim, ut diximus, concludendum illi fuerat) imitatum fuisse? Primum enim quid vetat, quominus angeli, ut Dei filii, cum Christo, ut multo præstantiore, conferantur, & tamen angeli adoptati à Deo fuerint, priusquam Christus existeret sive unigenitus Dei filius; & sic nullo modo in illis adoptandis Deus suum unigenitum filium imitatus fuisse dici possit? Nunquid necesse est, ut id, quod est præstantius, prius existat, quam id, quod est minus præstans? Quid magis falsum excogitari potuit, cum potius contrarium evenire soleat, ut scilicet imperfectioribus perfectiora succedant eave consequantur?

At enim (inquiet Adversarius) istud verum est in rebus creatis. Sed Christus, sive unigenitus Dei filius non est res creata, sed est sapientia Dei increata. Verum quid est principium petere, si hoc non est? Tota hæc disputatio ob id suscepta fuit ab Adversario, ut probaret, Christum sive unigenitum Dei filium esse ex substantia Patris, & ab æterno Dei filium fuisse. Quemadmodum præcipue illud ostendit, quod postremo concludit contra eos, qui negant Deum sui proprii filii ab æterno fuisse patrem. Hic vero istud idem, ratiocinando, pro concesso sumit; idque præter id, quod imitatus in angelis adoptandis unigenitus Dei filius requirat. Nam ad imitationem istam satis est, unigenitum Dei filium ante angelos adoptatos extitisse. Itaque tandem apparet, conclusionem istam, universamque ipsam ratiocinationem plane absurdam atque ineptam esse.

3. Jampridem adeoque ab ipso initio monuerunt nostri homines, hanc esse rationem, qua potissimum Satanas utatur ad sua inventa in religionis negotio stabilienda: Si videlicet dicat, mysteria esse, quæ non inquiri, sed adorari debeant. Hac si quidem arte diu inter cætera confirmavit, atque etiamnum in complurium animis confirmat transubstantiationis (quam vocant) in cœna Domini monstrosissimum juxta ac perniciosissimum commentum. Iidem nostri homines similiter eodem tempore monuerunt, sententiam istam sapientis Prov. 25. 27, *Qui scrutator est majestatis opprimetur à gloria* (quanquam in Hebræo aliter est) in istos maxime convenire, qui Dei essentiam perscrutari voluerunt, ac de ipsa ea affirmarunt, quæ si vera essent, ne angeli quidem ipsi plura fortasse de ea scire possent; & iis, quæ in divinis oraculis clarissime patefacta sunt, non contenti, ausi sunt per mirabiles quasdam consecutiones multa quæ interim ipsimet nec percipiunt nec percipere possunt, de Deo & loqui, & docere. Unde factum est, ut justo ipsius Dei judicio eo devenerint, ut hac in re ipso sensu communi destituti fuerint, eaque certissima esse, & dixerint, & crediderint, quæ tamen nullo prorsus pacto vera esse posse, apertissime ac clarissime constat.

4. Quicumque, & quotcumque tandem fuerint isti patres, dicimus iis, quæ ab illis constituta fuerunt, ea anteponenda esse, quæ ab Apostolis & Euangelistis fuerunt scripta; ex hisque, non autem ex illis, veritatem de filio Dei petendam esse. At enim sunt patres isti dicta secuti Euangelistarum, & Apostolorum. Hoc videant illi, qui ipsos, ut interpretes fidissimos ad eadem dicta intelligenda adhibent. Nobis ea dicta per se satis clara & aperta sunt; &, quatenus est necessarium, ut ea intelligamus, eatenus nullo nos homine interprete indigere, persuasissimum habemus. Patres istos nihilominus non contemnimus. Sed non propterea illorum sententiam in symbolo illo expositam amplectimur, ipsumque Eusebium Pamphili, quem ipsorum sanctitatis testem citat Adversarius, hac in re imitamur. Is enim Eusebius & ab initio symbolo isti subscribere noluit; & postea ideo subscripsit, quia putavit verba, quæ suæ sententiæ adversari videbantur, ita accipi posse, ut non adversarentur. Quemadmodum ipsius Epistola, quam Symmystis suis scripsit, testatur; quam in sua historia descripsit Theodoritus lib. 1. cap. 12. Ex cujus potissimum fine apparet, ipsum sententiam, quam antea habuerat, retinuisse. Atqui antea Arrianis eum adhæsisse, docent Athanasii verba, cum alibi, tum in Epistola ad episcopos Africanos, quam idem Theodoritus suæ historiæ intexuit lib. 1. cap. 8. quæque inter ipsius

Atha-

Athanasii opera extat. Quinetiam idem Theodoritus, quamvis eodem lib. cap. 11. ad finem Arrianos reprehendat tanquam Eusebii scriptis contradicentes, eum tamen ex ipsorum numero ibidem facit, & alibi, hoc est cap. 20. post Nicænam Synodum eum inter quosdam numerat, qui Arriana labe infecti essent; ejusque judicium Athanasium subire noluisse indicat cap. 27. Id quod Sozomenus aperte tradit lib. 2. cap. 24.

Quid plura? Hieronymus in singulis tribus libris adversus Ruffinum ipsum Eusebium Cæsariensem Episcopum Arrianum disertissimis verbis nominat, & in Epistola ad Ctesiphontem adversus Pelagianos de eo sic scribit, *quem fuisse Arrianum nemo est, qui nesciat.* Et sane quidquid Socrates lib. 2. cap. 17. conetur Eusebium ex ipsiusmet scriptis Arrianum non fuisse ostendere, tamen non tantum ex iis, quæ modo attulimus, sed ex aliis quoque, præcipue vero ex multis, quæ in illius extant scriptis, satis apparet, illum non longe ab Arrianorum sententia abfuisse. Nam quod, creaturam Dei filium in iis, quæ Socrates citat, nec esse, nec dici vult, sciendum est, multos Arrianos idem olim sensisse & hodie sentire. Arrianos enim vocamus, quicumque Dei filium ante secula extitisse volunt, & tamen non concedunt, eum ex ipsa Patris substantia esse; licet, ut Eusebius faciebat, quidam inter ipsos ὁμοούσιον, id est consubstantialem sive coëssentialem Patri illum dicere non dubitent, quod videlicet ex substantia sit substantiæ patris simili, & ab aliarum rerum substantia longe diversa. Tametsi ad hoc ipsum melius & cautius exprimendum, plerique alii nullo modo τῷ ὁμοουσίῳ, sed ὁμοιουσίῳ voce uti vellent. Sed hæc hactenus.

5. Non pugnant hæc inter se, Jesus Christus extitit (hoc siquidem verbo nos usi sumus) filius Dei per resurrectionem, &, Jesus Christus erat filius Dei ante passionem & resurrectionem, & qui ex hoc illud falsitatis arguit, ut Adversarius facit, ipsum Spiritum Sanctum imprudens mendacii arguit, qui utrumque dicit. De posteriore nullum est dubium; de priore vero mox videbimus. Sed hujus perversæ ratiocinationis, quod secundum opinionem nostram, quia scilicet dicimus, Christum per resurrectionem Dei filium extitisse, Christus se Dei filium fecerit, antequam esset, illico, ut Deo visum est, aliquid pœnarum dedit Adversarius. Nam calumniam in nos suam exaggerare studens, statim addit hæc verba, quæ leguntur pag. 52. *nonne isti Judæis vociferantibus, crucifige, crucifige, quia Filium Dei se fecit, non applaudunt?* suo enim ipsius testimonio invitus atque adeo contra id ipsum, quod conabatur, confirmavit nos minime applaudere Judæis. Nam quid aliud est Nonne non applaudunt, quam Minime applaudunt?

6. Sed jam demonstremus, quanta ipsum Spiritum Sanctum injuria Adversarius imprudens affecerit. Nihil est apertius verbis Pauli Apostoli, quibus Act. 13. locum illum Psal. 2. *filius meus es tu, ego hodie genui te*, ad Christi resurrectionem accommodat, ita ut velit, illis verbis ipsam resurrectionem significari. Quid enim est dicere, quod Deus impleverit suam promissionem *resuscitans Jesum, sicut & in Psalmo secundo scriptum est, filius meus es tu, ego hodie genui te*, nisi aperte testari, in illis Psalmi verbis fuisse prædictum & præsignificatum, Jesum à Deo resuscitandum fore, & porro verba illa, *ego hodie genui te*, eo ipso die, quo Jesus à Deo ex mortuis suscitatus est, impleta fuisse, & consequenter, Jesum per resurrectionem filium Dei extitisse? Quod profecto mirum videri non debet. Cum enim Deus natura hoc habeat, ut non modo ipse immortalis sit, sed aliis quoque immortalitatem largiri possit, ac præterea dominus sit universorum, is vere proprius, & maxime proprie Dei filius censendus est, qui ista omnia habeat; ob eamque rem tunc à Deo generari dicendus, cum hæc ipsa à Deo adipiscitur. Atqui hæc omnia à Deo tunc, cum ab ipso à mortuis est excitatus, adeptus est Jesus. Nam & nunquam amplius moriturus resurrexit Act. 13. 34. Rom. 6. 9; & resurgendo id est consecutus, ut omnia sub pedibus subjecta habeat, id est sibi possit subjicere omnia, & consequenter mortem in suis membris abolere suosque immortales efficere, 1 Cor. 15. 26, & 27. Ephes. 1. 20, & 22. Philip. 3. 21. Hebr. 2. 8, & 9. Apoc. 1. 18. Et simul per resurrectionem id est adeptus, ut non hominum tantum, sed angelorum quoque omnium, sive bonorum sive malorum, sit dominus; nec quidquam aut in cœlo, aut in terra, aut sub terra sit, quod illius voluntati non magis, quam ipsius Dei voluntati, resistere queat, Matth. 28. 18. Act. 2. 32, &c. Rom. 14. 9. Eph. 1. 20, &c. Philip. 2. 8, &c. Col. 1. 18, & & cap. 2. 10. Hebr. 1. 3, &c. 1 Pet. 3. 21, & 22. Apoc. 5. 12, & 13. præter alia non pauca divinarum literarum testimonia, quæ hæc omnia sic se habere, ut diximus, satis docere possunt.

Extitit igitur Jesus Christus per resurrectionem Dei filius, idque Spiritus Sanctus clarissime testatur. Qui, si nihil aliud testaretur, quam ipsum per resurrectionem dominum & Christum à Deo factum fuisse Act. 2. 36, ut jam ostensum à nobis fuit in Animadversionibus in Assert. 23. & ubi ad eum locum ventum fuerit, iterum Adversarii cavillationibus resolutis, Deo dante ostendetur; hoc satis superque esset, ut nos doceret, Jesum Christum per resurrectionem extitisse sive etiam factum fuisse Dei filium. Nam, ut Animadvet. 3. in Assert. 24. diximus, qui Christus, seu Rex Dei populi est, filius Dei appellatur in Sacris Literis. Adhæc, cum ipse Jesus Christus, id est homo ille, postquam mortuus fuit, antequam resurgeret, nequaquam existeret, per resurrectionem vero extiterit, & quidem talis, qualem supra diximus, quid convenientius dici potest, quam illum per resurrectionem filium Dei extitisse, & tunc maxime à Deo, qui ipsum resuscitavit, fuisse generatum Col. 1. 18? An non primogenitus mortuorum sive ex mortuis dictus est in Sacris Literis Apoc. 1. 15? Nonne Christus ipse Matth. 19. 28. regenerationem vocat id, quod Luc. 14. 14. justorum resurrectionem appellat? Verum, quod Christus Jesus per resurrectionem à mortuis Dei filius extiterit, testatur præterea idem Spiritus Sanctus per Paulum Apostolum etiam alio in loco; id est in Epist. ad Rom. cap. 1. 4. ubi de Christo Jesu secundum Græcam veritatem hæc ad verbum leguntur; *Qui definitus seu constitutus est filius Dei in potentia secundum Spiritum Sanctificationis ex resurrectione mortuorum.* Vox enim, quam nos vertimus *definitus* seu *constitutus* in Græco est ὁρισθέντος. Certum est autem verbum ὁρίζω, unde illa ducta est, Definire, seu constituere, vel statuere significare. Atque ipse vetus interpres verbi istius voces uno ex tribus dictis modis reddidit in his locis Luc. 22. 22. Act. 2. 23, & cap. 10. 42, & cap. 17. 26, & 31. ex quibus petenda est vera significatio verbi istius in loco nostro. Hoc dicimus, quia Erasmus in suis in hunc locum annotationibus asserit, verbum ὁρίζω significare etiam Certo pronunciare ac promulgare, quod decreveris (quæ tamen significatio rem non quidem factam, sed decretam tantummodo antea fuisse, ostendere videtur) idque hoc loco usu venire vult. Quod ita intelligat, ut velit, dictum à Paulo fuisse, Christum, qui jam antea filius Dei erat, filium Dei ex resurrectione certo indicatum & declaratum fuisse. Ac præterea antiquiores Græci hujus loci explanatores sic vocem ὁρισθέντος acceperunt, ut significet demonstratum & declaratum. Quæ tamen interpretationes non aliunde sunt profectæ, quam inde, quod hæc veritas, quod Christus per resurrectionem constitutus fuerit Dei filius, paucis fuit bene cognita. Nam, si bene cognita fuisset, certe nemo à propria verbi significatione & in ipsis Sacris Literis usitata ad minus propriam, & divinis scriptoribus, ut arbitramur, sic profanis quoque fortasse, incognitam deflexisset. Nec tantopere, ut fecit, locus iste interpretes torsisset.

Ad explicandum autem hunc locum, ex aliis supra allatis potissimum accommodatus est ille Act. 10. 42. ubi

dicitur, Jesum Nazarenum, quia videlicet, ut antecedentia demonstrant, fuerit à Deo à mortuis excitatus, illum esse, qui à Deo sit constitutus (ὁ ὡρισμένος est in Græco) judex vivorum & mortuorum. Judex autem Hebraica phrasi gubernatorem & dominum significat. Atque huic loco similis est ille apud Paulum Rom. 14.9. *In hoc enim Christus & mortuus est, & resurrexit, & revixit, ut & mortuorum & vivorum dominetur.* Sed dominum & gubernatorem esse vivorum, & mortuorum, idem reipsa est, quod esse Dei filium, propter caussas ante allatas; Igitur, Jesum Nazarenum, quia à mortuis fuerit à Deo excitatus, illum esse, qui constitutus à Deo fuerit judex vivorum & mortuorum, nihil aliud est, quam Jesum Nazarenum, qui est Christus, per resurrectionem à mortuis constitutum fuisse Dei filium. Adde, quod evidentissima illa antithesis, quæ in ipso loco ad Rom. 1. habetur, carnis & spiritus, nativitatisque ex semine Davidis, & filiationis ex Deo, satis ostendit, cum Christus ibi Dei filius nominatur, non de ulla declaratione, sed de ipsa existentia agi. Neque enim ait Paulus, Christum declaratum fuisse ex semine David, sed factum seu natum fuisse ex semine David secundum carnem. Quare dicendum etiam omnino videtur, eum dixisse, non quidem Christum declaratum fuisse, sed extitisse Dei filium per spiritum sanctificationis &c. Præterea in loco ipso Hebr. 1. qui huic disputationi occasionem dedit, non modo, ut ante demonstratum est, verba Psalmi, *Filius meus es tu, &c.* de naturali nedum de æterna filiatione minime accipiuntur; sed ad tempus, quod Christi resurrectionem consecutum est, referuntur, adeoque ad ipsam resurrectionem accommodantur. Siquidem resurrectionis Christi nomine gloriam etiam, quam per resurrectionem est adeptus, significare solent sacræ litteræ. Etenim, postquam dixisset Apostolus, Christum consedisse in dextera majestatis in excelsis, statim intulit, *Tanto melior angelis effectus*, &c. a quibus verbis pendent ea, quæ dicuntur postea de filii Dei nomine Christo apud Davidem tributo. Itaque ex Apostoli mente Davidis verba, quatenus mysticè de Christo intelliguntur, non ante impleta sunt, quam Christus resurrexit, & ad dexteram Dei in cœlo consedit. Quid autem dicemus de loco Heb. 5. quem attuleramus ad probandum verba ista referri ad sacerdotium Christi, ad quod vocatus est à Deo? Nonne, si ad sacerdotium Christi referuntur, ad ipsius quoque resurrectionem, & in cœlum ascensionem referuntur? Neque enim fuit sacerdos Christus revera, nisi postquam cœlis sublimior est factus, ut disputatum est à nobis supra cap. 4. part. 2. partic. 5. Meritissimo autem generatus tunc dicitur à Deo Christus, cum factus est sacerdos in æternum. Namque istud sacerdotium nihil est aliud, quam æterna illa cura & potestas nos servandi atque hac ratione peccata nostra perpetuo expiandi, qua Christus à Deo donatus fuit, sub sacerdotii nomine in sanctis litteris nobis proposita, ut dispensatio ista divina aperte significetur, & ostendatur, Christum quidem illum esse, qui nos servet, & à pœnis nostrorum peccatorum nos liberet; sed tamen non ut primam, sed ut secundam caussam; nec tanquam ex se ipso naturaque sua tantam potestatem habentem, sed tamquam eum, qui illam à Deo acceperit; adeo ut, quod ad hanc rem pertinet, non secus existimandum de eo sit, ac si, ut sacerdotes solent, precibus suis nobis veniam à Deo, & salutem impetraret. Unde etiam diserte interpellare pro nobis est dictus.

Satis constare arbitramur, Christum per resurrectionem à mortuis Dei filium extitisse, & Psalmi verba, *filius meus es tu, ego hodie genui te*, huc referenda esse; Paulo præsertim auctore Actor. 13. & scriptore Epist. ad Hebr. cap. 1. & 5. Id quod ante nos multi viderunt, qui tamen Christo æternam ex Deo generationem tribuunt. Inter quos memoria nostra potissimum Franciscus Vatablus, qui in diffusioribus suis in priores psalmos annotationibus ad vocem Hodie sic annotat, *Diem resurrectionis hunc diem interpretatur Paulus Act. 13. Heb. 1. & 5. q. d. Ego suscitavi te, & ita genui in vitam æternam. Cum Christus ostenditur Dei filius, rex esse probatur.* Ecce ut vir iste doctissimus hac in re per omnia nobiscum sentit. Sed & inter antiquos Hilarius, qui nemini ex Homousianis solida quadam doctrina secundus est, in eundem locum scribens, ad id præcipue, quod Christus primogenitus est ex mortuis, eum pertinere statuit, & vocem istam Dei Patris in Christi resurrectione extitisse affirmat, idque ex apostolica auctoritate, propter verba Pauli Act. 13. Atque Hilarium secutus Erasmus, multa præclare in eandem sententiam, psalmum ipsum enarrans scripsit. Hæcque inter cætera; *Ego hodie genui te. Genuit enim illum immortalitati, qui mortalis erat natus ex virgine.* Et paulo post. *Quid est hodie genui te? Hodie te consecravi immortalitati. Hodie te feci primogenitum ex mortuis. Hodie tibi dedi omnem potestatem in cœlo, & in terra.* Idem præter Hilarium sensisse Theodorum Antiochenum, & Joh. Chrysostomum, testatur M. Ant. Flaminius, in hoc cum ipsis plane consentiens. Quamquam, quod ad Chrysostomum attinet, id nos invenire non potuimus. Sed tantum invenimus, illum in Homilia in Johannem, quæ inscribitur De fide in Christo, in ipso initio omnino velle, ut psalmi verba non ad æternam Christi generationem, sed ad eam, quæ in tempore facta est, referantur, cum videlicet natus est ex virgine, tametsi ad utramque referri posse scribit in Epist. ad Heb. cap. 1. Ambrosium, quem ante illum scripsisse credimus, & sententia & verbis plane imitatus. Si modo commentarii in eam epist. Ambrosio tributi ipsius Ambrosii sunt.

Non est igitur, quod Adversarius Apostoli verba clarissima Act. 13. suis profundioribus sensibus, undecumque illos mutuatus fuerit, obscurare tentet, aut nobis objiciat, quod verba Resuscitans Jesum, interpretemur Generans Jesum. Immo prorsus volumus verbis Resuscitans Jesum ipsam Jesu resurrectionem significari, & cum Paulus id prædictum fuisse dicat in verbis illis, *Filius meus es tu, ego hodie genui te*, hinc colligimus, tunc potissimum generatum à Deo fuisse Christum, cum resuscitatus ab ipso est. Itaque non Generans pro Resuscitans reponimus, quod si fieret, periret plane ratiocinatio nostra; nec porro Resuscitans pro Generans in Pauli verbis interpretamur. Sed verbo Genui, ejusque significatione in loco illo Psalmi resurrectionem contineri ostendimus.

Jam quid illud est, quod innuit, ex interpretatione nostra sequi, toties Christum fuisse generatum, quoties adimpletæ sunt scripturæ? Certe ex interpretatione nostra hoc tantum sequitur, scripturam illam, *Ego hodie genui te*, tunc fuisse impletam, cum Christus à mortuis excitatus est. Immo quid est, quod ipse ait, quoties scripturæ sunt adimpletæ, toties Jesum esse declaratum filium Dei? Nam, cum Christus resurrexit, quænam scriptura impleta est; istane ipsa, *Ego hodie genui te?* Ergo nos verissima diximus, qui hoc ipsum affirmavimus. Si dixerit, alias scripturas; quid huc pertinet scriptura ista, aut cur eam Paulus attulit? Ut ostenderetur, inquiet, Christum esse Dei filium. Nam illa verba Resuscitans Jesum, hic pag. 53. ita interpretanda esse ait, *Per resuscitationem suum filium esse declarans.* Egregia sane interpretatio, & eo digna, qui aliis, licet falso, objiciat, quod verba ista aliter accipiant, atque ipsa sonant. Hæc quidem interpretatio, præter quam quod verbis ipsis nullo pacto convenit (quis enim audivit unquam Resuscitare idem esse, aut valere, quod Per resuscitationem suum filium esse declarare?) pervertit etiam Apostoli verborum & sententiæ vim, atque ordinem. Neque enim Apostolus ex Jesu resurrectione declaratam filiationem, sed contra ex prædicta per Davidem filiatione factam Jesu resurrectionem demonstrare voluit. Quemadmodum apertissimum est, & supra à nobis explicatum fuit.

Ad hæc, cum inter nos & Adversarium contendatur, utrum ex Pauli verbis intelligi debeat, Jesum per resur-

reſurrectionem extitiſſe Dei filium, ut nos aſſerimus, an vero, Jeſum per reſurrectionem fuiſſe declaratum Dei filium, ut ipſe aſſerit; monſtroſa iſta Adverſarii interpretatio Reſuſcitans, id eſt Per reſuſcitationem filium ſuum eſſe declarans, manifeſte principium petit; nec ulla ratione niti poteſt, niſi ea, quæ accidentis fallaciam contineat. Ut ſcilicet quia Jeſus, cum reſuſcitatus eſt à Deo, declaratus eſt eſſe ejus filius, idcirco, cum legitur, Deum reſuſcitaſſe Jeſum, perinde ſit, ac ſi ſcriptum fuiſſet, Deum, reſuſcitando Jeſum, declaraſſe eum eſſe filium ſuum. Quod enim ad vim attinet ac ſignificationem ipſam verbi Reſuſcitandi, declaratio iſta ex accidente plane eſt.

Poſtremo & illud animadvertendum eſt, quod, cum neceſſe ſit, locum pſalmi a Paulo allatum, *Filius meus es tu, ego hodie genui te*, ad ipſum verbum Reſuſcitans relationem habere, certe ſi Reſuſcitans idem eſt, quod Per reſuſcitationem filium ſuum eſſe declarans, locus iſte non ad ipſum verbum Reſuſcitans, neque ad actionem, quæ illo verbo ſignificatur, ſed tantum ad filii ſui nomen referetur; niſi verbum Genui apud Davidem ſignificet non quidem generare, ſed A ſe generatum declarare. Id quod nec ſentit, ut credimus, Adverſarius, nec concedendum arbitramur; cum verba fiant ad ipſum filium, cui privatim de declaratione iſta quidquam dicere nihil attinebat; & cum in his verbis, *Ego hodie genui te*, ad præcedentia *Filius meus es tu* manifeſta relatio habeatur, & quomodo illa vera ſint, explicetur.

Vides Chriſtiane lector, ut profundior ille Adverſarii ſenſus, quem nos, ſcilicet, non apprehendebamus, hoc loco prorſus evanuerit. Tametſi enim veritatem in ſe continet, tamen ad locum ipſum revera non pertinet; ſed ipſius reſpectu accidentale quippiam exiſtimandum eſt. Vides item, melius etiam, quam antea, quemadmodum aperte ex ipſo loco colligatur, Chriſtum per reſurrectionem à mortuis Dei filium extitiſſe. Unde ſequitur, non quidem eum ante reſurrectionem Dei filium non fuiſſe, ſed alia quadam ratione. Erat Chriſtus Dei filius etiam antequam reſurgeret à mortuis quia, ut ipſe ait Joh. 10. 36. jam ſanctificatus à Deo fuerat, & in mundum miſſus. Quæ ſanctificatio non ſolum ingentem atque uberrimam illam ſpiritus vim, qua donatus à Deo fuerat Joh. 1. 16: 3. 34. & ſegregationem per ſingulariſſimam vocationem, perque inuſitata cæleſtia dona reliquis omnibus hominibus ſignificare poteſt, verum etiam ortum, & conceptionem illius in virginis utero admirabilem ac plane divinam, propter quam Dei filius vocandus erat Luc. 1. 35. ac præterea perfectiſſimam innocentiam, cujus qui participes ſunt, filios Dei ob id ipſum eſſe, teſtatur ipſe Chriſtus Matth. 5. 45. Quamquam, ſicut perfecte Dei filius extitit, ſic perfecte ſanctificatus à Deo tum demum fuit Chriſtus, cum à reliquis omnibus mortuis eſt ſeparatus, & ad vitam immortalem reſtitutus, atque ab ipſis etiam viventibus hominibus ſegregatus ſublimior cælis eſt factus, & ipſorum angelorum, non modo hominum, eſt dominus conſtitutus. Propterea Paulus Rom 1. 4. cum, ut vidimus, dixit, Chriſtum definitum ſeu conſtitutum fuiſſe Dei filium ex reſurrectione mortuorum, id ſecundum ſpiritum ſanctificationis factum fuiſſe ait. Atque ex his ſatis intelligere poteſt Adverſarius, quæ ſit ſententia noſtra de ſanctificatione Dei, & ſpiritus in Chriſto, quam pag. 51. ait ſe optaſſe, ut à nobis apertius explicata fuiſſet. Ad hæc, Chriſtus & ab ipſo ortus ſui initio iis omnibus deſtinatus erat, quæ reipſa per reſurrectionem plene eſt conſecutus, & jam ante reſurrectionem ſummi illius divini imperii ac poteſtatis, propter quam potiſſimum filius Dei extitit, tales ac tantas primitias habebat, ut hanc quoque ob cauſſam jam tum Dei filius appellatus fuerit, ac merito ab hominibus adoratus. Quamquam id ſolum ad hominum adorationem illi merito conciliandam ſatis erat, quod in eo Deus per ſpiritum ſuum ſingulari prorſus ratione jam habitaret, & in ipſo loqueretur, ac reſponſa (ut ſic dixerimus) mundo daret; unde Dei inconſpicui imago eſt dictus Col. 1. 15. 2. Cor. 4. 4. & ipſe, qui ſe vidiſſet, patrem vidiſſe affirmavit Joh. 14. 9. Ex quo fiebat, ut qui ipſum adorabant, Deum patrem in ipſo adorarent. Quod ſi Iſraëlitæ ante arcam teſtamenti ſeu fœderis ſine ullo idololatriæ crimine procumbebant, quia nimirum Deus in ea ſe illis præſentem oſtendebat, &, tamquam ex proprio & peculiari loco, inde illis reſponſa dabat, & quomodo ibi habitabat, multo magis profecto id ante ipſum Chriſtum fieri potuit, cujus fuit arca illa typus atque umbra quædam, quæque ipſa per ſe infinitis partibus Chriſto eſt inferior, adeo ut ne comparari quidem cum eo, utroque per ſe conſiderato, ullo modo poſſit.

Sed, ut aliquando finem faciamus, & diſputationem hanc de divina Chriſti per reſurrectionem à mortuis filiatione concludamus; dicimus, nemini mirum videri debere, ſi hac ratione fiat, ut Chriſto plures divinæ filiationes tribuantur, & ſæpius à Deo generatus affirmetur, qui noverit, quomodo Deus filios generet, vel, quid ſit eſſe Dei filium. Nam cum hoc pluribus modis ſeparatim propter varias eaſque diſtinctas divinæ naturæ, ut Petrus loquitur 2 Petr. 1. participationes contingere poſſit, quemadmodum ex ante diſputatis perſpicuum eſt, neceſſe eſt, ut etiam plures in uno tantum ſuppoſito divinæ poſſint eſſe filiationes & ex Deo generationes. Quod Hilarius quoque in ipſo Chriſto eveniſſe agnoſcit; vultque verba illa de eo dicta, *Ego hodie genui te*, ſæpius vera extitiſſe ſeu vere dicta à Deo fuiſſe. Nos quidem certe & dum hic mortales degimus, filii Dei & vocamur & ſumus, ſi illi ex Chriſti præſcriptione, quatenus fert humana conditio, in ſanctitate ſimiles ſumus, & iterum præſtantiore quadam ratione filii Dei efficiemur, cum præter abſolutiorem ſanctitatem immortalitatis participes reddemur, atque hac quoque in parte ſimiles Deo erimus. Eleganter autem utramque hanc filiationem noſtram, quæ ex aliis pluribus Sacris Teſtimoniis aperte colligitur, paucis verbis non ita unicuique apertis, quamvis alioqui notiſſimis, complexus eſt Johannes, cum de Chriſto ait, eum dediſſe poteſtatem filios Dei fieri iis, qui credunt in ipſius nomine, quos ex Deo natos eſſe dicit. Ubi vides, filios Dei fieri eos, qui jam ſunt ex Deo nati. Eſt autem ſententia, eos, qui per fidem in Chriſtum jam hic ſunt renati, & divinæ naturæ participes, ad ſempiternam illam regenerationem nobis promiſſam adque beatam immortalitatem participandam in cælum evolaturos.

7. Plurimæ ſunt in hac Adverſarii ratiocinatione fallaciæ. Sed nos eam tantum indicabimus, licet per ſe ſatis manifeſtam, qua detecta, vis argumentationis nulla eſſe apparebit. Putat ipſe, quia per reſurrectionem Chriſtus is eſſe declaratus fuerit, in cujus nomine prædicanda ſit pœnitentia, & remiſſio peccatorum, per eandem non potuiſſe eundem Chriſtum Dei filium exiſtere aut generari. In quo ſumma eſt ignoratio elenchi; cum unum per rem aliquam in quopiam declarari, aliud vero per eandem rem in eodem effici, nihil prorſus vetet. Quinimmo per quod quidpiam efficitur, per idem etiam eſſe declaratur. Nam cauſſa declarat effectum ſuum, id eſt, ubi cauſſa apparet, ibi ejus effectus eſſe intelligitur. Quocirca, etiamſi Adverſarius (nam hic aperte id non fecit) demonſtraſſet, Chriſti reſurrectionem declaraſſe ipſum eſſe Dei filium, & inde argumentatus fuiſſet, Chriſtum per reſurrectionem non potuiſſe Dei filium exiſtere aut generari, peſſime nihilominus tamen argumentatus eſſet, cum eadem reſurrectio ſimul & efficere, &, ut cauſſa, declarare potuerit Chriſtum Dei filium. Quod ſi non ut cauſſam tantummodo, ſed ut effectum quemadmodum ipſe prorſus ſentit, reſurrectionem Chriſti eum Dei filium declaraſſe dixiſſet, in aliam elenchi ignorationem, vel in fallaciam à ſecundum quid ad ſimpliciter incidiſſet. Nam etſi non poteſt reſurrectio ſecundum eandem rationem Chriſti filiationis divinæ & cauſſa & effectus eſſe; poteſt tamen ſecundum diverſam:

aut, si Christus secundum quandam rationem non potuit per resurrectionem Dei filius existere, non sequitur simpliciter, & omnino non potuisse. Ut diversæ rationes à nobis antea explicatæ, quibus Dei filius extitit, planum faciunt; quarum quædam antecesserunt, quædam vero ipsius resurrectionem sunt consecutæ.

8. In Christi nomine peccata remittuntur, non quia Christus unus sit secundum essentiam (sic enim intelligit Adversarius) cum Patre Deus (nam de Spiritu Sancto alibi agendum erit) sed quia hanc potestatem à Deo accepit. Et quidem, cum adhuc mortalis in terris ageret, non solum ea ratione potuit remittere peccata, quod cuicumque ipse remittere peccata volebat, remissa erant, quod sine dubio non satis est, ut dici potuerit in suo nomine peccata remisisse, sed etiam ea ratione, quod ipsemet remissionem ipsam & remissionis effectum plenissimum præstare poterat, quatenus ad hanc vitam pertinebat: Id est, pœnas omnes, quæ in hac vita propter peccata divinitus infliguntur, penitus delendi, & qui peccaverant, ab illis omnino liberandi ipsemet potestatem habebat. Id quod, nisi fallimur, innuere voluit ipse, cum dixit, filium hominis habere potestatem dimittendi in terra peccata. Sic enim leguntur hæc postrema verba in Græco apud Marcum Mar. 2. 10. Ex quibus constat, verba In terra cum verbis Dimittendi peccata plane conjungi debere. In terra autem dimittere peccata, id sane videtur esse, quod diximus; id est à terrenis peccatorum pœnis homines liberare. Quemadmodum etiam loci historia ipsa clare demonstrat. Hujus igitur remissionis respectu potest fortasse dici Christus jam tum in suo nomine peccata remisisse. Nomen enim potestatem in Sacris Literis significare solet. At postquam Christus à mortuis non amplius moriturus resurrexit, quia tunc omnem in cælo, & in terra potestatem est reipsa adeptus, peccata remittendi omni prorsus ratione potestatem habuit. Ut locus ipse apud Lucam ab Adversario citatus, si cum Mat. loco cap. 28. 18. conjungatur, non obscure docet; ita ut ab ipsa quoque æterna morte propria peccatorum pœna homines liberare, & sempiterna vita ipse donare queat. Idque suo proprio nomine & auctoritate, atque ut rerum omnium Dominus; non autem amplius ut Patris legatus, sicut antea fecerat. Ut enim, quemadmodum ipse ait Joh. 5. 43. tunc in Patris sui nomine venerat; sic necesse est, ut quæcumque faceret, in sui Patris nomine faceret. Quapropter alibi dixit, se, quæ faceret opera, in nomine Patris sui facere Joh. 10. 23. & alia multa in eandem sententiam ab eo fuerunt dicta.

Ex prædictis perspicuum est, quod in ipsius Christi nomine prædicetur pœnitentia, & remissio peccatorum, id non ex ejus natura proficisci, ut certe proficisceretur, si esset unus cum patre secundum essentiam Deus, sed ex ipsius Dei Patris beneficio; qui, ut visum fuit, ei omnia subjecit, & consequenter is fuit, qui immortalitate homines resipiscentes donandi, & sic plenissime ac reipsa eorum peccata delendi potestatem illi concessit. Id quod ab ipso Christo satis expressum fuit, cum dixit Joh. 5. ℣. 22. 27. Patrem omne judicium filio dedisse, & potestatem ei dedisse judicium faciendi, quia filius hominis esset. Nam certe, si Christus, quia homo est, à Patre habuit, ut judicet mundum, id non ex æterna ulla ex ipso generatione, nec ut unus cum ipso secundum essentiam Deus habuit. In judicandi autem potestate peccata etiam pœnitentiam agentibus in suo nomine remittendi potestas continetur. Igitur certum est, in Christi nomine pœnitentiam, & remissionem peccatorum prædicari & potuisse, & debuisse, quamvis non sit secundum essentiam unus cum Patre Deus.

9. Verum est sine dubio, solere Apostolos, quosdam Veteris Testamenti locos suis scriptis aut sermonibus inferre, qui suo loco positi non videantur iis, qui humana tantum sapiunt. Et propterea factum est, ut ipse Adversarius una cum aliis, qui putant, Deum generare ex propria sua substantia, quemadmodum homines & cætera animalia generant, non potuerint credere locum illum, *filius meus es tu; ego hodie genui te*, satis apte afferri potuisse ad ipsam Christi resurrectionem comprobandam, quamvis manifeste ob id à Paulo allatus fuerit. Itaque, ut tamen Apostoli verba recte inter se cohærere possent, Adversarius portentosam illam verbi Resuscitandi interpretationem supra attulit. Hic vero, mutata sententia, dicit, locum istum insertum à Paulo suo sermoni fuisse, ut auditores mentionem filii Dei fieri in Sacris Literis intelligerent, antequam ipse scripturam afferret, qua Christi resurrectio comprobaretur; idque ob ipsorum infirmitatem. Verum, si Paulus auditorum infirmitati hac ab Adversario excogitata ratione consulere volebat, debuerat aut ante, aut post afferre locum istum, non autem ibi inserere, ubi ut ipsi Adversario placet, non suo loco insertus humana tantum sapientibus videri posset, vel certe eam sententiam & prædictionem continere, quæ, ut idem Adversarius vult, minime in illo continetur. Et sane ridiculum est dicere, ob auditorum infirmitatem solere Apostolos ea suis sermonibus inserere, quæ alioqui haud suo loco inserta, videri quoquo modo possint. Et debuerat Adversarius unum saltem exemplum ejus rei afferre. Non autem in tam seria & accurata disputatione id tantummodo verbis suis confirmare.

10. Fallacia divisionis manifesta est in Adversarii interpretatione. Cum enim dicat Apostolus, *Christus non semet ipsum clarificavit, ut fieret pontifex; sed qui locutus est ad eum*, &c. ita verba, *sed qui*, &c. accipit, ac si scriptum esset, sed is eum clarificavit, qui &c. omissis antecedentibus verbis illis, *ut fieret pontifex*, quæ plane cohærent cum verbo Clarificavit, & non minus, quam illud, λέγει repeti debent. Non enim de glorificatione Christi simpliciter agit Apostolus, sed de glorificatione in sacerdotio ineundo, quam à Deo Patre profectam fuisse, ostendere vult sequente scripturæ loco, ut liquido apparet ex alio loco quem statim subjungit, ad id ipsum iterum probandum, quod jam probaverat. Namque id aperte docent verba, quæ ante illum scribit, *Quemadmodum & in alio loco dicit*.

Adversarii dictum.

Quia in eandem secundam Assertionem animadvertentes dixeramus, Deum non generare ex sua substantia, & ostenderamus, generatos à Deo, & ex Deo natos complures in Sanctis Literis dici, qui tamen ex Dei substantia non sunt, objicit nobis Adversarius pag. 55. quod Christum non minus adoptivum Dei filium faciamus, quam nos esse possimus ipsius Christi beneficio. Hoc autem verum esse non posse, sed necesse esse, ut Christus ex Dei substantia sit generatus, vel ex eo perspici posse ait, quod in plurimis Sacræ Scripturæ locis Christus unigenitus dicitur. Quod falsum esset, nisi ipse eo modo natus fuisset, quo alii nasci non possunt. Sed alii per adoptionem sunt nati; Ergo ipse non per adoptionem, sed naturaliter ab æterno est generatus. Id quod scripserat etiam antea circa finem pag. 32.

Responsio.

Nec nos diximus, Christum esse adoptivum tantum Dei filium, aut naturalem esse negavimus. Nec, si Christus naturalis est Dei filius, continuo ex ipsius substantia ab æterno est generatus. Modo enim ex virgine matre natus sit Dei filius, ut quidem est natus, naturalis Dei filius est. Unigeniti nomen Christo tributum ad generationem ipsius ex Patris substantia non pertinere, pluribus demonstratum est supra cap. 4. partic. 12. ubi etiam id attigimus, quod modo diximus, de Christo naturali Dei filio, idque ex sententia ipsius Adversarii verum esse ostendimus.

CAPUT IX.

Pergentes in eandem assertionem secundam animadvertere, dixeramus, locum illum apud Joh. ad finem 8. cap. *Antequam Abraham* &c. ad hunc modum è Græco convertendum esse; *Antequam Abraham fiat, ego sum.* Id est verbum γενέσθαι non Fieret, sed Fiat reddi debere. Adque id probandum hac potissimum ratione usi fueramus, quod nullum verbum nec antecederet, nec sequeretur, quod præsentis temporis non esset. Attuleramus præterea locos admodum similes apud eundem Johannem cap. 13. 19. & cap. 14. 29; in quibus verbum γενέσθαι ab omnibus interpretibus redditum est verbo Fiat, nec aliter reddi potest. Loci autem sententiam esse dicebamus ejusmodi, ut Judæi à Christo monerentur, ipsum esse verum Messiam, idque credere vellent, priusquam Abraham, id est, Pater multarum gentium, fieret. Nam gentibus per fidem filiis Abrahami factis, ipsi à cælesti regno arcendi erant. Atque ita locum accipi debere affirmabamus, ac si diserte scriptum esset, Amen amen dico vobis, antequam Abraham fiat, quod ego sum. Nam Ego sum, ita simpliciter à Christo proferri solere; & significare Ego sum Christus, seu Messias, ex eodem Christi cum Judæis sermone planum fieri; in quo bis antea sic locutus fuerat. Videlicet eodem cap. 8. 24, & 28. Præter locum supra allatum cap. 13. 19. Contra hæc, quæ cum ipso disputantes latius explicabimus, insurgit Adversarius à fine pag. 55. usque ad initium pag. 64. ubi quædam dicit vel plane puerilia, quale illud est de pluribus negationibus, quibus orationem nostram obscuriorem reddere conati simus, vel quæ nihil ad rem ipsam faciant. Itaque ea tantum hic colligemus, quæ aliqua refutatione indigent.

Adversarii dicta.

1. Primum igitur nobis opponit, quod interpretationes complurium linguarum, quas enumerat, additis etiam non modo interpretum, sed typographorum nominibus, & loco præterea ac tempore, quo editæ fuerunt, adscripto, verbum γενέσθαι non præsentis, sed præteriti temporis verbo reddiderint; immo nos ipsi ante hac ad eundem modum & Polonice in nostra Novi Testamenti editione, & Latine in aliis libellis id verbum interpretati simus.

2. Addit autem, loci sententiam non permittere verbum illud verti, nisi per præteriti temporis verbum, quemadmodum ipsum præteriti temporis est. Quod autem loci sententia id fieri nulla ratione patiatur, ex eo constare affirmat, quod supra, cum de Abrahamo verba sunt facta, de illo Abrahamo, qui jam fuerat, & Christus ipse, & Judæi sunt locuti. Ad superiora vero debere verba hæc referri, de quibus disputamus, ipsum contextum aperte docere ait.

3. Ex quo etiam infert, quod, cum Judæi ad illud respondentes, quod dixerat Christus, Abrahamum ipsius diem vidisse, dixissent, *Quinquaginta annos nondum habes, & Abraham vidisti*, ipse vero statim subjunxerit, *Amen amen dico vobis antequam Abraham*, &c. sententia Christi verborum nulla alia esse possit, quam hæc; *Admiramini & quæritis Judæi, qua ratione potuerim videre Abrahamum Patrem vestrum quem dixi exultasse ut videret diem meum, vidisse & gavisum esse: cum illo seculo quo vixit, eo quod necdum quinquaginta annos habeam, existimetis me non fuisse. Amen amen dico vobis, antequam Abraham fieret ego sum.*

4. Quibus hoc indicium addit, quod Judæi Jesum lapidare voluerunt; nimirum tamquam blasphemum; sentientes, illum verbis suis divinitatem insicasse. Ad quam interim probandam admiscet per insinuationem locum illum Pauli Rom. 9. *qui est super omnia Deus benedictus in secula*, & simul nos, tanquam eam negantes, Judæis illis comparat, & linguis, scriptisque Jesum à nobis lapidari ait.

5. Exagitat deinde id, quod diximus, nec ante nec post verbum γενέσθαι ullum verbum esse, quod præsentis temporis non sit. Nam multa verba (inquit) antecesserunt, quæ ad Abrahamum aliquo modo referuntur, quorum nullum est præsentis temporis. Post vero quodnam verbum sequi potuit, cum ibi Christi cum Judæis sermo finiatur? Sequitur quidem verbum Sum, quod est præsentis temporis. Verum id neutiquam pertinet ad Abrahamum.

6. Objicit vero nobis, quod Christi verborum sententiam ab eo, quem nunc sequimur, diversis iisque compluribus modis antea explicaverimus.

7. Jam quod attinet ad Christi verba, quæ alibi etiam extulit, Ego sum, dicit, nos minime vim istius dicti intelligere velle, quam senserunt Judæi comprehensuri Jesum. Nam, ut dixit illis, Ego sum, abierunt retrorsum & ceciderunt in terram. Vult autem (nempe quia Christus sit ipse Deus, qui solus vere est) eo sensu dictum fuisse a Christo Ego sum, quo à Deo Mosi dictum fuerat Exod. 3. *Ego sum qui sum*, sive *Ero qui ero*. Nihil enim, inquit, refert, quo tempore istud efferatur. Sive quidem tam præteritum, quam futurum. Deo est præsens. Et addit, nomen etiam ipsum Dei Jehova ab Esse fuisse derivatum. Ac demum concludit, licet in loco nostro Christus verba ista Ego sum per comparationem ad Abrahamum dixerit, id tamen ad divinitatis declarationem tendere.

8. Locos postremo Joh. 13. 19. & XIV. 29. ait non esse huic similes, quia in illis Christus de eo loquebatur, quod erat futurum, in hoc vero de eo, quod præteriit; id est de Abrahamo, quem Judæorum patrem appellavit. Neque enim Abrahamus secundum fidem, sed secundum carnem Judæorum istorum pater fuit.

Responsiones.

1. Nihil opus erat pomposa (ut sic loquamur) enarratione ista interpretationum Novi Testamenti. Sed satius fuisset uno verbo dicere omnes interpretationes nobis adversari. Aut si ostentatio quærenda erat, non erant prætermittendæ Sanctis Pagnini & aliorum quorundam vel interpretationes, vel ad Græcam veritatem in Latina lingua recognitiones; & tot præterea in aliis linguis editiones, easque multo plures iis, quas Adversarius commemorat. Quod si eas tantum interpretationes putavit se commemorare posse, quas sibi videre contigisset, debuerat etiam dicere non quidem simpliciter Neminem, ut hic facit pag. 56. sed Neminem, quod sciret, præteritum tempus in præsens aut futurum (ut ipse loquitur) mutandum judicasse. Verum fatemur nos ultro, atque concedimus, nullam in ulla lingua extare interpretationem, quæ nobis faveat. Sed quid hoc momenti habet, nisi ad nostros homines excusandos, si & ipsi hactenus hoc in loco verbum γενέσθαι præterito tempore in suis interpretationibus reddiderunt? Hominum, licet universorum, auctoritas nihil contra manifestas rationes manifestamque veritatem valet, aut certe valere debet. Præsertim, ubi de caussa ipsorum erroris apparet. Ut hic sane apparet, eaque duplici. Etenim, quod jam omnes persuasissimum haberent, Christum non modo ante Abrahamum, sed etiam, ante mundi creationem extitisse, quodque nomen Abraham non idem sonaret in ipsa lingua Græca, unde translatio fiebat, quod in ea lingua, unde id nomen est ductum, idcirco factum est, ut locus non fuerit intellectus, & contra ipsius grammaticæ vim, ut postea videbimus, verbum γενέσθαι hoc loco præteriti temporis verbo fuerit redditum. Quamquam satis esset ad testimonium, quod inde Adversarii contra nostram de Christi persona sententiam eliciunt, diluendum, ostendere, ut quidem in promptu est, verbum illud non minus Fiat, quam Fieret, verti posse.

2. Hoc videns Adversarius, ut is, qui non veritatem, sed victoriam quærit, neque concessit, ut debuerat, nec plane negavit, id fieri posse. Adeo enim non concessit, ut

ut omnino verbum præteriti temporis esse dixerit, & perridicule pag. 58. nos, qui illud præsentis temporis verbo in futurum respicente vertimus, Antichristum imitari affirmaverit, de quo scriptum sit Dan. 7, quod existimaturus est, se posse mutare tempora & leges. Ad hujusmodi scilicet temporum mutationes Danielis vaticinatio pertinet. Sed, cum interim videret, alibi eo modo interpretandum esse, quo nos hic interpretamur, ait hic tamen id fieri nullo modo posse. Jam vero quod simpliciter ait, verbum esse præteriti temporis, fallitur, & æquivoco Aoristi nomine decipitur. Est Aoristus quidem simpliciter præteriti temporis in modo indicativo, unde ductæ in aliis modis voces Aoristi nomen retinent; sed non sunt tamen hi Aoristi ubique simpliciter præteriti temporis. Immo in subjunctivo modo Futurorum vicem obtinent. In modo autem infinitivo, in quo est nostrum γενέσθαι, non tam præteriti, quam futuri significationem habent. Suntque exempla hujus significationis multo frequentiora, quam illius. Sed ne hic aliarum similium vocum exempla quæ in Novo Testamento innumerabilia sunt, sine ulla necessitate congeramus, satis fuerit præter illa duo, quæ jam annotavimus, Joh. 13, 19, & cap. 14. 29. alia quædam ipsius vocis γενέσθαι indicare. Inspiciantur igitur hi loci, Matth. 20. 26, & 24. 6. Joh. 3. 10, & 5. 6. Act. 1. 22, & 26. 28, & 29, & 27. 29. Philip. 3. 21. Apoc. 1. 1, & 4. 1, & 22. 6. Quid plura? Nemo Græcæ linguæ non plane rudis non modo negaturus est; vocis γενέσθαι eam significationem esse posse, quam nos hoc loco esse affirmamus; sed non etiam fassurus, si Johannes id Christum dicentem facere voluisset, quod nos eum dixisse contendimus, non aliter scripturum fuisse, ac scripsit.

Itaque rationem perpendamus, quam Adversarius affert, ut probet, necesse esse; ut hoc loco, ubi de Abraham est sermo, vox γενέσθαι non possit in aliam significationem accipi, quam temporis præteriti. Quia, inquit, supra ubique de Abraham illo, qui jam fuerat, est sermo. Quasi vero non possit ab una significatione nominis Abraham ad aliam transiri. Immo quasi hæc transitio & venusta & arguta, & denique sicut Christi sapientia dignissima, sic Judæorum malitiæ maxime consentanea censenda non sit. An non ultro concessit Adversarius ipse pag. 57. duplicem esse nominis Abraham significationem, earumque alteram eam esse, qua nos nomen istud à Christo hoc loco prolatum fuisse volumus, quam etiam accurate sane explicuit, nosque illi propterea nunc gratias agentes hoc labore levavit? Ostendat igitur, si potest, transitionem istam non potuisse fieri, & cum antea appellatione Abraham homo ille, qui jam pridem extiterat, significatus fuerit, postea non potuisse eadem appellatione id significari, quod nomen ipsum declarat, Patrem scilicet esse multarum gentium, & propter quod sic hominem illum Deus ipse nominari voluerat, quodque nondum revera extiterat. Quod si hoc ostendere non potest, veritati concedat, & Deo nos plurimum debere agnoscat, qui viro illi, * per quem omnium primum nostra ætate sententiam, quam de Jesu Christi persona amplexi sumus, exponi voluit, hunc non minus appositum atque adeo necessarium, quam egregium & verum in Christi verbis sensum olim patefecerit. Quod tamen non sine multis precibus, ipsius Jesu nomine invocato, impetravit ille. Ut quædam etiam verba indicant, quæ aliquando in hunc locum commentans, cum verum ipsorum sensum se nondum assecutum esse nosset, tandem scripsit; *Si Christus* (inquit) *præsens esset, ridicula ista omnia dissolveret; sed nos quædam nubes opinionis humanæ malè vexat. Et credo hujus loci explicationem aliquam facillimam esse, sed quæ mihi nondum appareat. Jesus nos erudiat, & liberet.* Hactenus ille. Jam quod Adversarius ait, Christi verba ad superiora referri debere, id, ut statim dicemus, nihil est.

3. Etenim, quamvis Christus ad ea Judæorum verba respondeat, *Quinquaginta annos nondum habes, & Abraham vidisti*, tamen nihil vetat, quominus respondendo alio torqueat sermonem; ad rem nimirum graviorem, & ad eorum quibus respondebat, supercilium retundendum aptiorem, & universo denique antecedenti sermoni accommodatiorem. In quo plurimum jam inde ab ipso initio gloriati fuerant Judæi de patre suo Abrahamo, at Christus contra, eos semen quidem Abrahami esse fassus erat, videlicet secundum carnem, & Abrahamum illorum patrem appellaverat, sed nihilominus tamen eos Abrahami filios esse negaverat, videlicet secundum spiritum, & ipsius factorum imitationem, quales esse debebant veri Abrahami filii, & ii futuri erant, (non ex ipsorum genere, sed ex aliis gentibus) propter quos potissimum nomen Abraham homini illi a Deo fuerat inditum, id quod sua extrema responsione, tam commoda de Abrahami existentia aliquid dicendi occasione oblata, iis verbis Christus prudentissime conclusit, & complexus est, quæ Abraham nondum factum esse, ostendant. Adde, quod Judæi sua illa interrogatione plane commeriti fuerant, ut Christus eos severe deluderet; nec digni ullo pacto erant, quibus omnino secundum ipsam interrogationem responderet. Neque enim dixerat Christus, se vidisse Abrahamum, ut Adversarius ipsum Christum Judæis concedentem inducit. Sed dixerat tantummodo, Abrahamum vidisse suum diem, id est adventum suum in mundum, & se munus suum administrantem. Quod nihil commune habet cum eo, quod ipse Christus Abrahamum vidisset. Quamobrem, si Christus responsione sua docere voluisset, quomodo factum esset, aut fieri potuisset, ut ipse vidisset Abrahamum, Judæorum insaniæ assentiri visus fuisset. &, se id dixisse, affirmare, quod non dixerat. Justissime igitur alio argute sermonem detorsit, & eos, qui ipsum verbis capere volebant, adeo ipse verbis & constrinxit simul, & deterruit, ut non verbis amplius contra ipsum, sed factis sibi agendum putarent. Sic itaque (id est multo aliter, quam Adversarius fecit) Christus loqui inducendus est. Nunquid vobis, insani, dixi me Abrahamum vidisse? Vos quæritis stultissime me in verbis capere. At ego sapienter vos deprehendam in stultitia vestra. Neque tamen à verbis instituti sermonis longius vagabor. Vobis igitur, antequam Abraham fiat, etiam atque etiam confirmo, quod ego sum. Nam posteaquam Abraham factus fuerit, non modo quicumque ex vobis noluerint credere, quod ego sum, ut hodie vobis dixi, morientur in peccatis suis; sed facultas hoc ipsum credenti nationi vestræ in posterum adimetur.

Nec vero omittendum videtur, quod verisimile est, Christum antea dicere voluisse, Abrahamum non quidem vidisse diem suum, & gavisum fuisse, de quo nihil constabat; sed, si vidisset, id est, si præsens tunc temporis fuisset, & ipsum suum munus obeuntem conspexisset, fuisse gravisurum; id quod credibile plane erat. Sic enim totus locus ex Hebræi potissimum sermonis proprietate verti potest, *Abraham pater vester exultasset, ut videret diem meum; &, si vidisset, utique gavisus esset.* Hebræi enim unico præterito, quod ipsi habent, pro omnibus omnium modorum præteritis, quæ aliæ linguæ habent, uti coguntur. Sed & Græci (præsertim vero Sacri Scriptores) aoristis indicativi modi, etiam sine potentiali particula ἂν, quales videlicet hic sunt, pro præteritis imperfectis & plusquam perfectis subjectivi & optativi modi uti consueverunt. Hinc factum est, ut quidam non indocti homines, inter quos Joh. Calvinus, locum illum Philip. 2. 6. οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο, Non rapinam arbitratus esset, interpretari non dubitaverint; plerique vero illum Rom. 9. 3. ηὐχόμην γὰρ sic convertetint, *Optarim*, sive *Optarem enim*, & utroque in loco annotaverit Theod. Beza, hanc eandem eclipsim particulæ ἂν alibi occurrere. Quin supra Christus in hoc eodem cum Judæis sermone, atque adeo de eodem Abrahamo loquens dixit τοῦ Ἀβραὰμ ἐποιεῖτε, ubi etsi in omnibus Latinis editionibus verbum ἐποιεῖτε, Fecit est redditum, tamen

planior

* Lelius Socinus.

planior multo erit sententia, si legatur Fecisset, ut Volf. Musculo placet, & Henr. Bullingerus locum explicavit.

Jam vero, quod Hebræi duabus copulis duobus verbis additis, idem præstare soleant, ac si priori verbo vel solam, vel post ipsam copulam particulam conditionalem addidissent, posterius vero sine ulla copula aut simpliciter, aut cum asseverante particula enunciassent, ut idem esse queat apud ipsos Et vidisset & gavisus esset, quod apud nos, Et, si vidisset, utique gavisus esset, illi sciunt, qui Hebræas Literas vel leviter gustarunt. Quod si quis tamen exemplum aliquod ejusmodi locutionis requirat, videat cap. 18. Hierem. ꝟ. 8, & 10. Nam pro conditionali particula, quæ utrobique in vulgata editione recte est, nisi quod rectius fuisset cum conjunctiva particula sibi adjuncta, hoc pacto, *Et, si*, vel *Quod si*, &c. in Hebræo simplex est copula. Prorsus autem verisimile videtur, etiamsi Johannes intellexerit, hanc fuisse sententiam verborum Christi, quam nos dicimus, eam tamen clarius, ut quidem potuisset, explicare noluisse, tum, ut, postquam eum loquentem inducebat, ipsa etiam ejus verba, non autem sua referret, tum vero, ut Judæorum astutiam simul, & perversitatem, Christumque in verbis capiendi studium legenti magis ob oculos poneret. Ex his igitur omnibus, quorum judicem pium & doctum lectorem constituimus, apparet, ni fallimur, quam perverse Judæi Christum postea interrogaverint, quamque commeriti fuerint, ut Christus, respondendo, alio sermonem detorserit, atque interim tamen, ut eos deluderet, speciem quandam ad ipsam interrogationem respondendi præ se tulerit. Tametsi exprobratio potius & redargutio, quam interrogatio, ista dici debet.

4. Nihil est necesse, Judæos idcirco Christum lapidare voluisse, quod crederent, eum blasphemasse, estque in Adversarii ratiocinatione consequentis fallacia. Lapidabant quidem Judæi quos blasphemare credebant. Sed non tamen quoscunque lapidabant, aut lapidare volebant, eos blasphemare credebant.

Deinde propria est elenchi ignoratio, in eadem Adversarii ratione. Siquidem qui lapidabantur, tanquam blasphemi, ii non privatim ab unoquoque, qui blasphemiam audisset, statim lapidabantur, sed vel publico populi consensu, vel, caussa cognita, ex magistratus judicio & auctoritate. Alioqui privatæ lapidationes multæ aut fiebant, aut certe fieri poterant etiam ob caussas, quæ in ipsa Lege non continerentur, & ab ira potius lapidantium proficisci, quam ab aliqua firma opinione sceleris ejus, qui lapidaretur.

Præterea alia est consequentis fallacia in Adversarii ratione. Nam etsi Judæi existimaturi fuissent, Jesum blasphemasse, si æternum Deum ipsum se fecisse credidissent, non tamen contra, si Christum blasphemasse existimarunt, sequitur, eos, quod seipsum æternum Deum fecisset, credidisse. Potuit enim ob aliam caussam eis videri blasphemasse. Nempe quia dixisset, Abrahamum nondum extitisse, & sic Mosem, adeoque ipsum Spiritum Sanctum mendacii reos fecisset, qui diserte testabantur, eum jampridem extitisse, & mortuum esse; &, si ad nominis ipsius Abrahami significationem respicere velimus, jamdiu numerosissimam ejus prolem, eamque in multas ac varias gentes divisam fuisse, aperte docebant.

Postremo nullam prorsus firmitatem Adversarii ratio habere potest, cum Judæi, etiamsi recte intellexissent, Christum minime blasphemasse, tamen haberent unde blasphemiæ crimen se illi objicere posse sperarent, idque suæ ab odio in eum atque ira profectæ lapidationi obtendere. Cur enim tunc temporis multis id videri non potuisset, quod postea plerisque visum est, Christum verbis illis seipsum æternum Deum fecisse, quamvis revera non fecisset? Quid si ipsi Judæi, qui illum lapidare volebant, Jesum aliqua ratione è medio tollendi cupiditate excæcati, in eundem hunc errorem sunt lapsi; nunquid ipsorum Christi mentis, & verborum interpretatio nobis pro regula ad eadem intelligenda esse debet? Fallacissima igitur omnino est ac plane inepta ratio ista ex eo petita, quod Judæi Christum lapidare voluerint.

Cæterum, quod ad probationem divinitatis Christi attinet, quam tacite Adversarius ex Pauli verbis Rom. 9. colligit, nihil est, quod quidquam respondeamus, cum hoc loco, non utrum Christus sit Deus; sed utrum se Deum in illis apud Johannem verbis fecerit, disputemus. Nec vero nos Christum Deum esse negamus, & quidem super omnia benedictum in secula, quemadmodum Pauli verba eo in loco præ se ferunt. Sed in eo est vis, utrum Christus talis sit reipsa ab omni æternitate & ex sua natura, an vero talis extiterit postquam natus est ex virgine, ac potissimum post suam à mortuis resurrectionem, & ex Dei Patris dono. Adversarius una cum suis priore modo istam divinitatem contra omnem scripturam omnemque rationem Christo tribuunt; Nos vero posteriore, divinis iisque compluribus & apertissimis testimoniis nec non manifestissima ratione edocti, eam illi non modo libentissime tribuimus, sed ab aliis imprudenter ereptam, quoad possumus, asserimus, & vindicamus.

5. Evidens vel elenchi ignoratio, vel fallacia à secundum quid ad simpliciter est in Adversarii reprehensione. Nam quis est, quin videat, in verbis nostris, Antecedere, & Consequi, verbi γενέσθαι respectu dici, idque in ea tantum periodo, in qua est ipsum verbum γενέσθαι, etiamsi Christus continuate vel ante, vel post, alia locutus fuisset? Nunc cum periodus illa sola sit, nec ulla alia verba in eodem orationis contextu eam vel consequantur, vel antecedant, vix dici potest, quantus fuerit hic Adversarii lapsus; si modo id quod de antecedendo & consequendo dixeramus, ratione tantum verbi γενέσθαι dictum esse intellexit, quod sane intelligere debuit; præsertim cum res ipsa satis illum de nostra mente monere potuerit. Quandoquidem voces istæ aoristicæ infinitivi modi, ut supra dictum est, modo præteriti temporis vim habent, modo futuri, quod tamen in Latina lingua verbo præsentis temporis exprimitur. Ad dignoscendum autem utrius temporis vim habeant, tunc scilicet cum conjunguntur cum adverbiis indeterminatum tempus significantibus, & non minus recte cum futuri, quam cum præteriti temporis verbo cohærentibus, quale est πρὶν, id est Antequam, ut hic factum videmus; ad hoc, ut diximus, dignoscendum nihil est aptius, quam videre cujusnam temporis sit verbum illud, unde ipsum adverbium, & porro ipsa vox aoristica una cum eo pendet. Necesse est enim, ut semper ab aliquo verbo pendeant. Nam, si verbum illud fuerit præteriti temporis, tunc & ipsa aoristica vox præteritum tempus significabit, quamquam hoc non est perpetuum. Sin vero præsentis, aut futuri, futurum tempus omnino significabit. Verbum autem illud tam sequi, quam præcedere potest dictam vocem cum suo adverbio quod inde pendet; quod profecto ex loco nostro apparet. Namque in his verbis Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι ἐγὼ εἰμὶ, verbum illud, unde pendet adverbium πρὶν, cui vox γενέσθαι adhæret, tam potest esse εἰμὶ quam λέγω, & alterutrum ut sit, necesse est; cum nullum præterea verbum in hac tota comprehensione inveniatur. Itaque, cum neutrum illorum præteriti temporis sit, sed utrumque præsentis, sequitur necessario ex vi ipsius grammaticæ, vocem γενέσθαι non præteriti, sed præsentis temporis esse, cujus significatio in futurum respiciat. Propterea igitur scripseramus nos verba illa, *cum nullum verbum nec antecedat, nec sequatur, quod præsentis temporis non sit, non dubium est, quin verbum γενέσθαι significationem præsentis temporis in futurum respicientis habeat.* Quæ se non intelligere Adversarius dicere debuerat potius, quam ea vel hic ita sophistice reprehendere, vel supra, ob repe-

repetitas negationes, tam pueriliter, affectatæ obscuritatis notare.

6. Cum pro re certissima haberetur, in Christi verbis pro Græco γενέσθαι Fieret Latine legendum esse, nil mirum est, si nostri homines, ut ostenderent, hunc locum non adversari suæ ipsorum sententiæ de Christi persona, quæ ex infinitis aliis locis apertissime colligitur, & ex tota religionis nostræ analogia manifestissima est, conati sunt ostendere, ipsius loci sensum alium esse, quam nunc affirment, postquam non Fieret, sed Fiat legendum esse animadverterunt. Quod si aliquid fortasse absurditatis in prioribus interpretationibus inerat (id quod tamen non arbitramur, si modo recte intelligantur) condonandum sane illis videtur, cum præstet aliquid absurdi dicere, quam loci alicujus sensum pro vero recipere, quo tota ferme ratio religionis nostræ turbetur, ac tantum non pervertatur.

7. Fallacia quædam divisionis in Adversarii est reprehensione. Etenim in verbis illis Christi *Ego sum*, Joh. 18. 5. manifeste subaudiendum est, Jesus Nazarenus, & perinde censendum, ac si Christus diserte dixisset, Ego sum Jesus Nazarenus; non autem verba ipsa Ego sum per se accipienda, & consideranda. Præterea, quamvis scriptum sit ℣. 6. seq. quod, cum Christus dixisset, Ego sum, illi qui eum comprehensuri venerant, abierunt retrorsum, & ceciderunt in terram, non est tamen intelligendum, vi istius dicti illud factum esse, quod quiddam magicum aut cabalisticum sapit. Sed animadvertendum est, ac concludendum, quod non viribus suis, sed Dei tantum consilio, ac voluntate illi postea Jesum comprehenderint. Nam, cum maxime (postquam videlicet, se eum esse fassus esset, quem illi quærerent) propius ad illum accedere, eumque comprehendere debuissent, abeunt retrorsum, & ipsi in terram cadunt. Quanquam si ipsius dicti vi hæc facta fuerunt, satis superque virium ad ea efficienda ipse Jesus in eo quoquo modo nominatus habere potuit; nimirum, qui non solum divina potestate jam esset præditus, verum etiam universorum hæres ac dominus jam à Deo designatus fuisset, in cujus nomine omne genu cælestium, terrestrium, & subterraneorum se flexurum esset, nec opus est, ut in dicto illo ipsum æternum Deum comprehensum fuisse somniemus. Nam in loco illo Exod. 3. ut ipse Adversarius satis animadvertit, non legendum est, Ego sum, qui sum, sed Ero. qui ero. Et si enim ipse dicit, nihil referre, quo tempore istud efferatur, quia videlicet tam præteritum, quam futurum, apud Deum sit præsens, tamen plurimum omnino refert, ut infra alibi, id est cap. 20. partic. 2. ostendemus, ubi etiam de tetragrammato Dei nomine agemus. Quis ipsemet Adversarius hoc loco hoc ipsum refutat, quod prius dixerat; cum postea ait, Christum non dixisse Ego fui, sed Ego sum, ut ad divinitatis declarationem id tenderet. Nam, si nihil refert, quo tempore verbum istud efferatur, cur non potius Fui dixisse, atque ita se, quod pertinebat ad Abraham, non de re adhuc futura, ut alioqui verba omnino indicant, sed de ea, quæ jam fuisset, loqui ostendisset?

Cæterum haud l[illegible]i accidentis fallacia vult omnino Adversarius, si hæc verba Ego sum, à Deo de se dicta, æternam ipsius essentiam significant (de quo tamen nihil apparet) hinc consequi, eadem à Christo dicta idem de ipso Christo significare. Quasi pro loquentis ratione non possint eadem verba diversum sensum habere, & quasi non certum sit, & ab omnibus fere concessum, in tribus illis locis à nobis allatis, Joh. 8. 24. 28, & cap. 13. 19. hæc ipsa verba Ego sum à Christo de seipso dicta non aliud potissimum significare, quam ipsum esse Messiam illum promissum, Israëlique à Deo missum & constitutum servatorem ac liberatorem. Hanc quidem esse vim verborum Ego sum à Christo dictorum, declarat aperte Matthæus, qui, quod apud Marcum Marc. 3. 6, & Lucam Luc. 21. 8, scriptum est, de iis, quos se pro Christo vendidaturos esse, monuit ipse Christus, quod videlicet dicturi essent, Ego sum, ipse sic extulit Mat. 24. 5, *dicentes, Ego sum Christus.*

Adde, quod, si verba, Ego sum, eam vim habitura fuissent, quam Adversarius affirmat, oportuisset illa per se enunciata esse, non autem cum constructione simul aliorum verborum, & cum significatione existendi non quidem simpliciter, sed ante aliud quidpiam; ut quidem hic factum esse, ipse contendit. Nec unquam probabit ipse, id potuisse fieri, quod, hanc objectionem sentiens, tam audacter factum esse asseverat, ut Christus scilicet per comparationem ad Abraham dixerit, Antequam Abraham fieret, ego sum, & simul tamen ad suæ divinitatis declarationem verbum Sum tendere voluerit.

8. Ad ostendendam vim verbi γενέσθαι in loco nostro nihil accommodatius afferri poterat, quam duo illi loci apud eundem Euangelistam cap. 13. 19, & cap. 14. 29. quippe in quibus sit ipsum verbum γενέσθαι cum eadem structura verborum; adeo ut nihil similius inveniri queat. Id quod ne ipse quidem Adversarius negare est ausus. Quid igitur istud est, quod dicit, Ibi Christus de eo, quod futurum erat, loquebatur, hic vero de eo quod præteriit? Certe nihil aliud, quam apertissime principium petere, & interim tamen testimonia nostra magis confirmare. Principii enim petitio manifesta est in eo, quod ait, hic Christum loqui de re præterita. Quandoquidem hoc illud ipsum est, de quo hoc loco controversiamur, quodque nos falsum omnino esse, contendimus. Major autem confirmatio testimoniorum nostrorum in eo est, quod in illis duobus locis de re futura vult prorsus esse sermonem; idque etiam demonstrat. Nihil enim nos aliud quærimus, quam ex locis, ubi certissimum sit, de re futura agi, cum ea ibi per verbum γενέσθαι simili modo, quo hic, constructum significetur, concludere, hic quoque & posse, & nisi contrarium probetur, debere intelligi, verbum γενέσθαι non præteritam, sed futuram rem significare.

CAPUT X.

Adversarii in eadem secunda Assertione, ut refutarent nostrorum hominum sententiam, cujus in prima assertione mentionem fecerant, quæ est, tunc revera Jesum fuisse à Deo Dominum factum, cum à mortuis excitatus, consecutus est ab ipso omnem potestatem in coelo, & in terra, attulerant Angeli verba ad pastores Luc. 2. 11, *Natus est vobis hodie salvator, qui est Christus Dominus.* Nos hunc locum de vera & plena dominatione, quam Jesus jam adeptus esset, minime ab ipsis Adversariis accipi posse, docueramus, probando, tunc temporis Jesum nec secundum divinam tantum naturam, nec secundum humanam tantum, nec secundum utramque revera Dominum factum fuisse. Idque partim ex ipsorum Adversariorum mente, partim propter evidentes rationes, quas attulimus. Inter quas ad probandum, quod Jesus jam tum non esset revera Dominus secundum humanam naturam tantum, illa erat, quod is nemini adhuc dominaretur, sed tunc primum natus in præsepi fasciis involutus jaceret, cuique paulo post propter illos, qui animam ipsius quærebant, in Ægyptum fugiendum fuisset. Contra hæc ab initio pag. 64, usque ad medium & eo amplius pag. 65. quædam pauca scribit Adversarius, quæ sic habent.

Adversarii dicta.

1. Mordet nos primo loco, quod in Animadver. in Assert. 23. falsi fuerimus, Jesum etiam ante resurrectionem aliqua ratione Dominum & regem fuisse factum; hic vero à divisione argumentantes concludamus, eum ante resurrectionem non fuisse Dominum.

2. Deinde statuit ipse, Jesum jam tum, cum Angelus pastores est allocutus, immo à primo suæ conceptionis tempore, & secundum divinam, & secundum humanam

naturam

naturam per unionem cum verbo Dominum fuisse; & ait, nequaquam, propterea quod Jesus in Ægyptum fugerit, dicendum esse, illum non fuisse Dominum. Nam majoris hominum utilitatis caussa id faciebat, & potestate sua uti nolebat, quemadmodum nec Deus omnia facit, quæ potest

3. Itaque concludit, quamvis humana ratio non concedat, eum, qui adhuc infans sit, & fasciis involutus in præsepiu jaceat, in cœlo, & ubique regnare, atque ab Angelis adorari, id tamen & credere, & confiteri magnanimam catholicam fidem, cujus virtutem apud nos periisse affirmat, qui rationibus utimur, & argumentationibus Satanæ victi sumus

Responsiones.

1. Nulla prorsus est in verbis nostris repugnantia; sed est in Adversarii morsu & tacita reprehensione, fallacia à secundum quid ad simpliciter. Aliud est enim, aliqua ratione esse Dominum, aliud vero simpliciter, esse Dominum; adeo ut, quamvis illud verum sit, hoc tamen falsum esse possit. Quinetiam invicem opponuntur hæc duo, Aliqua ratione & Simpliciter. Idem est enim Aliqua ratione, quod Aliqua tantum ratione. Quare, utrumvis verum sit, alterum verum esse non potest. Præterea aliud est Ante Jesu resurrectionem; aliud vero Illico post ejus nativitatem. Nam ante Jesu resurrectionem multum temporis fuit post ejus nativitatem. Et quamvis, quidquid illico post Jesu nativitatem fuit, fuerit etiam ante ipsius resurrectionem, non tamen contra, quidquid ante Jesu resurrectionem fuit, idem fuit illico post ejus nativitatem. Itaque nullo pacto sequitur, si Christus fuit Dominus ante suam resurrectionem, illico etiam post nativitatem suam fuisse Dominum. Ex quo apparet præter jam dictam fallaciam, alteram ex his duabus in Adversarii morsu fallaciam esse, aut propriæ ignorationis elenchi, aut consequentis. Quibus fallaciis adde errorem in argumento illo nostro ex divisione referendo. Nos enim assumentes facit, Christum simul atque natus est, non fuisse Dominum, etiam secundum divinam naturam tantum. Quod quomodo affirmare potuissemus, divina ista natura, ut hic disputandi gratia fit, concessa? Assumpsimus igitur, non factum fuisse Dominum, non autem simpliciter, non fuisse. Quærebatur enim quando fuisset Dominus factus; tametsi in aliis duobus membris nostræ divisionis ad probandum, quod nondum esset factus, ostenderimus, tunc non fuisse. Nam certe, qui factus est Dominus, Dominus est; sed non contra.

2. Cum ex divisione à nobis proposita elegerit Adversarius partem illam, quod Jesus propter unionem cum verbo secundum utramque naturam ab Angelo Dominus fuerit dictus, ad ea respondere debuerat, quæ nos ad istam opinionem convellendam attulimus; non autem, iis prætermissis, ad ea se convertere, quæ à nobis contra eum sunt allata, qui affirmare voluisset, Jesum ab Angelo Dominum secundum humanam naturam tantum fuisse appellatum. Nam adversus opinionem istam ea attuleramus, quæ Adversarius refellere conatur; ipsi Jesu videlicet paulo post fugiendum fuisse in Ægyptum, &c. Sed vix potest Adversarii reprehensio aut responsio ulla non cum aliqua insigni fallacia esse conjuncta. Adde quod, etsi Christus ad ipsius Dei exemplum multa facere potest, quæ tamen non facit (id quod non animadvertentes ex iis etiam, qui Christiani nominantur, quidam, eum hodie regnare aut impie aut certe falso negant, quia scilicet nondum hostes suos plane debellat, sibique subjectos reddit) tamen longe aliud est quidpiam non facere, quod facere possis, aliud id facere, quod isti potentiæ adversetur. Quid autem magis cœli ac terræ dominationi adversari censendum est, quam ob vitam suam à rege quopiam terreno tutandam fugere ac latitare? Potest quidem quis hæc facere, & jam tanti dominatus jura aliqua habere, sed ut dominatum ipsum jam revera habeat, & tamen hæc faciat, inter ea numerandum videtur, quæ fieri nullo modo possunt. Sed quod Christus non modo statim ab ipso ortu, sed ne ante resurrectionem quidem cœli & terræ Dominus revera non esset; præter ea, quæ supra non uno in loco huc pertinentia disputata sunt, ex iis clarius apparebit, quæ dicentur, cum ad Assert. 23. ventum fuerit.

3. Catholica fides, id est fides, qua universi illi sunt præditi, qui Christi spiritu gubernantur, ubicumque tandem locorum sint, non sane in eo magnanimitatem suam prodit, quod credat, Christum, cum adhuc infans in præsepi fasciis involutus esset, in cœlo, & ubique regnasse, & ab angelis adoratum fuisse, cum de his nihil in divinis oraculis tradatur, immo cum multa his contraria in Sacris Literis legantur, cumque hæc vera esse & pro certis haberi, nihil vel ad Dei gloriam, vel ad æternam hominum salutem pertinere queat. Sed in eo se magnanimam hæc fides ostendit, quod credit, hominem illum Jesum Nazarenum, qui crucifixus fuit, tantopere à Deo exaltatum fuisse, ut in cœlum subvectus ibi ad ipsius Dei dexteram in ipsius Dei solio collocatus fuerit, ab ipsis etiam angelis adoretur, & ad ejus nutum omnia sive in cœlo, sive in terra, præsto sint, atque obediant; & mors ipsa atque infernus pareat. Hæc enim non modo in divinis oraculis, sunt testatissima, sed ad Dei gloriam patefaciendam atque amplificandam, nobisque beatam immortalemque vitam conciliandam quam maxime pertinent. Rationibus porro atque argumentationibus contra expressum & indubitatum Dei verbum uti, quod sæpe Adversarii faciunt, à Satanæ spiritu sine dubio proficiscitur. Verum easdem, licet ab hominis ingenio excogitatas, modo ne Dei verbo adversentur, sed ipsi sint consentaneæ, ad ipsa divina testimonia interpretanda, & ad hominum commenta retegenda adhibere, Dei donum est; qui idcirco rationis quasi oculis nos instruxit, ut, cœlestis patefactionis lumine, tanquam sole, exoriente, salutarem veritatem agnoscere, & ab ea perniciosa mendacia secernere valeamus.

Caput XI.

Quoniam in eadem secunda Assertione ad probandum, Spiritum Sanctum esse personam, dictum fuerat, Christum Spiritui Sancto tribuisse ea, quæ personæ sunt propria, nos in hoc animadvertentes diximus, rationem istam invalidam esse. Nam sæpe apud Sacros Scriptores iis, quæ non sunt personæ, ea tribuuntur, quæ personis tantum conveniunt; idque factum esse ostendimus in peccato, in lege, in spiritu, id est vento, in scriptura, & denique in charitate. Contra hoc ad hunc modum ad finem pag. 65, & in principio pag. 66. disserit Adversarius.

Adversarii dicta.

1. Primum ait, nos negaturos ipsum quoque Patrem, & Filium esse personas, *si ita* (inquit) *libuerit argumentari, Quæ sunt propria personarum, aliquando peccato & vento tribuuntur, & tamen non sunt personæ. Ergo licet Patri & Filio, tribuantur propria personarum, non erunt personæ.*

2. Deinde dicit, nos in Animadver. 2. Assert. 14. fateri, Spiritum Sanctum esse Dei virtutem atque potentiam; cui cum personæ proprietates attribui dicamus, licet non sit persona, sequitur, nos credere, eum vel Dei accidens esse, vel substantiam ab eo diversam. Itaque Deum, quem naturæ simplicissimæ esse concessimus, ex diversis compositum fingimus.

Responsiones.

1. Suo more Adversarius nos ex reis actores facit, & turpissime argumentantes fingit. Respondemus ad argu-

mentum

mentum Adversariorum ductum ex eo, quod Spiritui Sancto ea tribuantur, quæ personarum sunt propria; & consequentiam falsam esse ostendimus, cum multa tribuantur personarum propria iis etiam, quæ non sunt personæ. Ipse vero nos argumentantes inducit, & concludentes, quia multis, quæ non sunt personæ, personarum propria tribuuntur, idcirco Spiritum Sanctum cui personarum propria tribuuntur, non esse personam. Itaque non solum una cum disputandi ordine pervertit verba nostra, sed etiam nos ineptissime in secunda figura ex puris affirmativis iisque particularibus argumentantes facit. Hæc sive ignorantia, sive malitia, in quam, ut diximus, sæpius Adversarius incidit, talis & tanta est, ut fidem omnibus quæ dicit, apud cordatos homines merito abrogare queat. Potuisset ferri Adversarius, si dixisset, cum constet, Spiritui Sancto ea tribui, quæ sunt propria personarum, hoc debere esse indicium, sive hinc probabile fieri, ipsum esse personam. Ad quod indicium seu probabilitatem convellendam non satis esse, si ostendatur, multis, quæ personæ non sunt, aliquando ea tribui, quæ sunt personarum propria; nisi etiam aut rationibus aut testimoniis aliis vel planum, vel saltem probabile fiat, Spiritum Sanctum non esse personam. Id quod sensimus nos in Animadversione nostra. Sed tamen eo loco; tum quia in Assertione, ejus rei nulla facta fuerat mentio, sed simpliciter, ex eo, quod Spiritui Sancto ea tributa fuissent, quæ personæ sunt propria, ostensum esse dictum fuerat, eum esse personam, tum vero quia brevitati nobis studendum erat, ea tantum verba ad finem ejusdem Animadversionis scripsimus, *Nam quod nullo modo sit persona, id evidentissime cum rationibus, tum divinis testimoniis demonstrari potest, quæ hoc loco proferre non est necesse.* Quibus verbis Adversarius alibi, hoc est in examinatione eorum, quæ animadversa sunt à nobis in Assertionem 24, ad hunc modum pag. 124. respondet; *Erat necesse, ut latens ulcus videremus, tentaremusque ei medicinam adhibere.*

Ne igitur postbac vel Ipse vel alius quispiam idem à nobis requirat, constituimus hoc loco ex ipsis Sacris Literis ostendere, Spiritum Sanctum non esse personam. Id autem, antequam aliud dicamus, monendum lectorem censuimus, quemadmodum nos fatemur, aliquam fuisse caussam, cur Spiritus Sanctus persona esse censeretur, alioqui non id tam firmiter jamdiu à plerisque creditum & acerrime à multis defensum fuisset, sic debere Adversarios nostros confiteri, nonnullam saltem caussam fuisse, cur Spiritus Sanctus minime persona esse putaretur. Alioqui nec olim multi, inter quos Lactantius, teste Hieronymo, * inventi fuissent, nec hodie multo plures invenirentur, qui id plane & sentiant, & defendere sint parati. Atqui vel levissima caussa id sentiendi magnum argumentum esse potest, id etiam esse verum. Neque enim verisimile est, de vera persona ea scripta fuisse, quæ suspicionem ullam merito cuiquam injicere possint, eam veram personam non esse. Nam cur, quæsumus, id fieret? Cur, quemadmodum de confessis inter omnes personis factum esse videmus, fere semper, tanquam de persona, de Spiritu Sancto Sacræ Literæ aperte non loquerentur, non autem, ut faciunt, sæpissime tanquam de re quapiam, quæ non sit persona? Contra vero, quod nonnunquam, aut sæpe etiam, tanquam de persona, de ipso locutæ fuerint, cum tamen non sit persona, nihil est mirum. Nam & prosopopœia, & metonymia, ut usitatissimæ sic accommodatissimæ sunt sermonis figuræ, ad sensa efficacius explicanda, & rem, quæ narratur, aut dicitur, tanquam ob oculos ponendam.

Jam vero, Spiritum Sanctum indistincte acceptum personam non esse, satis ex eo constat, quod dari, & de eo dari, idque vel ad mensuram, vel sine mensura, effundi, & de eo effundi, potari, augeri, duplicari, vel partes ex eo fieri, auferri, & de eo auferri, modo esse, modo non esse, extingui denique Spiritus Sanctus dicitur; atque his similia non pauca de eo dicuntur Act. 5. 32. 1 Joh. 4. 13. Joh. 3. 34. Ephes. 4. 7. Act. 2. 17, & 33. 1 Cor. 12. 13. Ephes. 5. 18. 2 Reg. 2. 9. Psal. 51. 11. Num. 11. 17. Job. 7. 39. 1 Thess. 5. 19. Etsi enim in locis, in quibus hæc dicta esse intelligimus, non est, nisi in paucis quibusdam, Spiritus Sancti nomen diserte scriptum, tamen nemo futurus est, qui, de ipso Spiritu Sancto ubique verba fieri, negare audeat. Atqui ista omnia ejusmodi sunt, ut nihil eorum de vera persona dici queat. Ut enim de eo tantum, quod, ut frequentissimum sic levissimum est omnium, aliquid explicatius dicamus, certum est, Spiritum Sanctum eo modo, quo datur, dari non posse, si est persona. Nam aut totus datur, aut ejus pars. Si pars datur, aut hanc personam finitæ, aut infinitæ substantiæ esse volumus: si infinitæ; in partes id, quod infinitum est, dividi non potest: si finitæ; nullo pacto in partes dividi potest persona, quin simul persona ipsa corrumpatur, aut certe mutiletur. Sed corrumpi plane personam istam necesse esset, cum innumerabilibus Spiritus Sanctus detur, si cuicumque datur, ejus portio aliqua daretur. Sin autem totus datur, certe si finitæ substantiæ est, uni tantum dari eodem tempore potest, & tamen testimoniis Sacris docemur, eum sæpissime compluribus eodem tempore fuisse datum. Quod si est infinitæ substantiæ, præter alia, quæ dici possent, id præcipue est animadvertendum, quod finitæ substantiæ quales sunt homines, quibus Spiritus Sanctus datur, non possunt infinitæ alicujus substantiæ, præsertim per modum receptionis, esse capaces. Vel certe, si Spiritus Sanctus substantiæ est infinitæ, is semper ubique est, & idcirco nec ullo pacto dari potest, nec magis in uno, quam in alio homine, aut magis in homine, quam in re alia quacumque esse. Præterea necesse est, in omnibus, quibus datur, eundem omnino esse Spiritum Sanctum, & consequenter eadem prorsus ipsius effecta. Quæ tamen & diversa sunt, & alia aliis præstantiora, quemadmodum potissimum ex iis intelligitur quæ scribit Paulus 1 Cor. cap. 12, & 14. Quod si ne id quidem, quod, ut diximus, est omnium levissimum (quid enim alioqui vetat quominus persona dari possit?) de Spiritu Sancto dici potest, si Spiritus Sanctus est persona, quid de aliis dicemus compluribus, quæ de Spiritu Sancto dici monuimus, quorum nullum ulla ratione de vera persona dici potest? Pessime igitur Adversarius una cum suis loquitur, cum, nulla adhibita distinctione, Spiritum Sanctum personam esse contendit, idque nominatim de eo tunc etiam affirmat, cum in Sacris Literis tanquam donum consideratur. Ut patet ex iis, quæ in assertione 24. leguntur, & in Adversarii Apologia pag 125.

Videtur quidem hic error illis antiquioribus quoque communis esse, qui primi nobis hanc Spiritus Sancti in divina essentia personam fabricarunt. Sed non idcirco est excusandus; præsertim, cum antiquitus nonnulli fuerint, atque ætate nostra sint plurimi, qui licet Spiritum Sanctum personam esse credant, non tamen indistincte id verum esse dicant, & in locis paulo ante à nobis indicatis fateantur Spiritus Sancti, sive spiritus Dei, sive spiritus simplici nomine non ipsam Spiritus Sancti personam, sed ipsius tantum dona & operationes significari. Id quod alibi, id est pag. 101. in defensione Assert. 14. agnoscere videtur ipse Adversarius, dum nobis objicit, quod dona Spiritus Sancti cum eorum distributore confundamus. Sed quam recte, quamque constanter id faciat, suo loco postea videbimus. Nunc vero, ut nullo pacto ipsum Spiritum Sanctum personam esse probemus, sic argumentamur. Spiritus Sanctus in potiorem significationem acceptus, quemque si personam non esse constiterit, certum esse poterit, ipsum Spiritum Sanctum nulla ratione esse personam, non est extra Deum naturaliter, sed in ipso Deo. Nam, si in Deo naturaliter non esset, non potuisset Paulus Dei spiritum, qui sine dubio ibi idem est, quod Spiritus Sanctus in potiorem sensum acceptus, cum hominis spiritu comparare, qui est in homine naturaliter. Inquit enim 1 Cor. 2. 11. *Quis enim hominum scit, quæ sunt*

hominis,

* Hier. ad Pammach. & Oceanum, & in comment. Ep. ad Gal. cap. 4

hominis, nisi spiritus hominis, qui in ipso est? Ita & , quæ Dei sunt, nemo cognovit, nisi spiritus Dei.

Cum igitur Spiritus iste Sanctus sit in ipso Deo naturaliter, idem ferme hic dicimus, quod supra attigimus, cum de Dei sapientia ageremus, cap. 7. partic. 1. quodque universum trinitatis personarum in uno Deo commentum facile retegere potest. Nam certum est, ipsum Deum, in quo Spiritus Sanctus est, personam esse. Alioqui Deus ipse nihil ageret. Personarum enim tantum seu suppositorum sunt actiones. Atqui de ipso Deo, in quo est Spiritus Sanctus, scribit ibidem Paulus, quod per spiritum suum revelaverit nobis, quæ præparaverit diligentibus ipsum, quæ quidem sine dubio actio est. Quare necesse est, ut quidquid naturaliter in ipso Deo sit, in quadam quoque persona sit naturaliter. Igitur si Spiritus Sanctus est persona, sequitur, unam personam naturaliter in alia esse persons, idque haud reciproce (nec enim Deus vicissim in ipso Spiritu Sancto esse dicitur) quod nullo modo fieri potest. Aut certe sequitur, Dei & Spiritus Sancti eandem esse personsm, & unum idemque per omnia illud esse, quod inest & id, in quo illud inest. Quorum utrumque manifesto falsum est.

Itaque apparet, Spiritum Sanctum quocumque modo acceptum non esse personam, sed vim atque efficaciam Dei, non quidem omnem, sed qua res ratione aliqua sanctificantur; hoc enim significat Sancti appellatio. Nam alioqui Dei vis & efficacia, quæ spiritus similiter vocatur, ibi etiam apparebit, ubi nullus erit Spiritus Sanctus. Ut, cum Esaias ait Esa. 40. 7, arescere herbam & cadere florem, cum spiritus Domini sufflaverit in eum. Quinetiam spiritus Dei malus legitur in Sacris Literis 1 Sam. 18. 10. XIX. 9, qui nihil aliud est, quam vis & efficacia quædam divina, qua homines vel torquentur, vel in reprobum, ut Paulus loquitur Rom. 1. 28, sensum dantur, ad cujus differentiam ex altera parte legitur spiritus Dei bonus Psal. 143. 10. Nehem. 9. 20. Spiritus igitur Dei nomen per se vim & efficaciam significat, variasque appellationes assumit secundum ea, quæ efficit, & operatur, eaque vis & efficacia divina, quæ generali vocabulo Spiritus Sanctus appellabitur, eadem pro diversis operationibus diversas suscipiet appellationes. Hinc apud Esaiam Esa. 11. 2, *spiritus sapientiæ & intelligentiæ, spiritus consilii & fortitudinis, spiritus scientiæ & metus Jehovæ.*

Breviter omnis divina vis & efficacia Dei spiritus appellari potest, & idcirco Deus ipse dicit, se replevisse Dei spiritu Besleel filium Uri Exo. 31. 3; quia videlicet eum implevisset scientia artis mechanicæ, qua opus erat ad ea omnia fabricanda, quæ ad sui cultum ut fierent, Mosi præceperat. Verum quia vis illa & efficacia divina, qua aliqua ratione res sanctificantur, aliis longe præstat, estque Dei maxime propria, eamque & ipse frequentissime ac plurimum exerit, & Sacræ Literæ commemorare necesse habent; propterea factum est, ut Dei spiritus, aut etiam simpliciter Spiritus nomine vis ista significetur, quæ, ut diximus, peculiari nomine Spiritus Sanctus appellatur. Est autem hæc Spiritus pro vi & efficacia appellatio per metaphoram à vento & flatu ducta; quo res nimitum qualitate aliqua facile replentur, & simul commoventur atque agitantur. Siquidem ea vox, quæ in divinis literis reddita est Spiritus, apud Hebræos & Græcos, ut etiam interdum apud Latinos vox ipsa Spiritus, ventum & flatum significat. Eademque prorsus metaphora in eadem ipsa re, de qua loquimur, apud Latinos obtinuit. Pro eo enim, quod Sanctæ Literæ Dei spiritum dicunt, ipsi divinum afflatum nominant, & quempiam Dei numine afflari ajunt, vel etiam, ut Cicero* de poëtis dixit, divino quodam spiritu afflari.

Quamobrem non erat, cur quisquam Dei spiritum in Sacris Literis personam aliquam significare existimaret, etiamsi quædam illi attributa inveniret, quæ personarum sunt propria. Sive enim vis ista atque efficacia divina, quatenus Deus per eam agit, consideratur, & Dei spiritus nominatur, metonymiæ sane & prosopopœiæ aptissimus est locus; Metonymiæ quidem, ut spiritus Dei nomine ipse Deus, qui spiritu suo agit, significetur; Prosopopœiæ vero, ut, quando per spiritum suum Deus agit, ipsi spiritui actio tribuatur. Sive eadem ista vis atque efficacia divina, quatenus res, in quibus Deus agit, ab ipsa afficiuntur, consideratur, ac Dei spiritus appellatur, nulla est caussa, cur similiter vel per metonymiam is, qui ab eo spiritu affectus aliquid agit, Spiritus Dei nomine intelligi non possit, vel per prosopopœiam, quandoquidem is, qui ita affectus est, per eum spiritum agit, actio illa ipsi Dei spiritui ascribi nequeat. Exempla plurima similium locutionum in ipsis Sacris Literis sunt in promptu; & nos jam, ut dictum fuit, in Animadversionibus nostris non pauca inde deprompta attulimus. Quæ ita sunt aperta, ut nec ea negare Adversarius ipse ausus fuerit, nec quisquam sanæ mentis negaturus sit unquam. Atque hæc satis esse volumus, ut appareat, nos haud immerito negare, Spiritum Sanctum revera esse personam, quamvis ei in divinis literis ea tribuantur, quæ personarum sunt propria.

2. Fœdissimus hoc loco Adversarii lapsus sola instantia coarguendus est. Nam si ex eo, quod nos negamus, Spiritum Sanctum esse personam, & interim confitemur, eum esse virtutem & potentiam Dei, sequitur, nos eum vel accidens Dei facere, vel substantiam ab eo diversam; sequetur etiam similiter, exempli caussa, si Dei justitia non est persona, ut certe non est, eam vel Dei esse accidens, vel substantiam ab eo diversam. Aut igitur pessime, ut quidem apparet, argumentatus est Adversarius; aut certe nihil nos dicentes facit, quod absurdum ulla ratione videri debeat.

Caput XII.

IN tertia & quarta collegii Posnaniensis de trino & uno Deo Assertione, ad probandum, fidem de trino & uno Deo esse antiquam, hæc allata fuerant. Primum, quod hic sit articulus fidei, Deinde, quod antiquitus fidelibus omnibus, qui Deo placebant Heb. 11. 6. ea esset satis nota, Ibidem, ab ipsisque culta, quemadmodum ab omnibus semper coletur, in quibus non fuerit Deus recens Psal. 80. 10. Mat. 28. 20. Tum vero, quod Abrahamus eam professus esset Gen. 18. 1. in personis angelorum, quando tres vidit, & unum adoravit, qui & communiter & sigillatim Jehova sæpius nominaretur Præterea, quod Patriarchæ posteris eam quasi per manus tradidissent, Deut. 32. 7. Postremo, quod Esaias Esa. 6. 3. VII. 14. passim trinum & unum Deum, & filii Dei incarnationem prædicaret tum alibi, tum vero ubi Dei filium sic facit loquentem, *Dominus misit me & spiritus ejus*, 48. 16, & 17. & sequitur, *Hæc dicit Dominus redemptor tuus sanctus Israël*, quæ verba Christi esse delararent proxime antecedentia.

Ad ista nos sic respondimus; Id, quod primo & secundo loco dictum est, negavimus. Ex historia illa de tribus viris seu angelis, qui Abrahamo apparuerunt, nihil posse colligi ad Dei unius trinitatem confirmandam, non tantum diximus, sed etiam probavimus. Meras nugas esse diximus, quod Patriarchæ fidem istam posteris tradidissent, & locum Deut. 32. 7. nihil ad rem facere ostendimus, cum ibi de beneficiis tantum sit sermo, quibus Jehova populum Israëlis affecerat. Quod de Esaia afferebatur, plane negavimus. Seraphim enim acclamationem illam, in qua Jehova ter sanctus nominatur, non triplicitatem personarum, sed sanctitatis potius perfectionem in ipso Jehova significare, vel ejus sanctitatis constantem asseverationem, & prædicationem ostendere diximus. Quod exemplo ejus, quod habetur Ezech. 21. 27. confirmavimus, & præterea exemplis templi, & terræ ter sine ulla triplicitatis eorum significatione apud Hier. cap. 7. 4, & cap. 22. 29. acclamando vel compellando nominatorum nihil solidi argumentationem ex loco isto Esaiæ

ductam

* Cic. pro Arch.

ductam habere docuimus. Locum vero ejusdem Esaiæ cap. 7. 14. nihil de filii Dei incarnatione habere diximus; quam nullam nosset Sacra Scriptura. Quinimmo ibi contineri vaticinationem de ortu filii Dei, ex quo commenticiam incarnationem istam esse appareret. Locum denique apud eundem Esaiam cap, 48. 16, & 17. potius aperte demonstrare, Christum non esse Jehovam Deum, cum ibi Christus (si modo Propheta sub persona sua Christum loquentem inducit) à Jehova Deo distinguatur. Cæterum, quia Jehovæ Dei spiritus ibi nominetur, à quo missus fuerit Christus, nihil aliud inde colligi posse, quam Jehovæ Dei, & spiritus ejus, & Christi simul in salute nostra operanda conjunctionem; non autem videlicet ullam in ipso Deo personarum trinitatem. Contra hæc à fine pag. 66. usque ad mediam fere pag. 71. sic scribit Adversarius.

Adversarii dicta.

1. Jubet, ut Symbolum bene ediscamus, ad hoc; ut sciamus fidei articulum esse, quod Deus sit unus essentia & trinus personis. Ibi enim dicitur, *Credo in Deum, Patrem omnipotentem*, &c. *& in Jesum Christum Filium ejus*, &c. *Credo in Spiritum Sanctum*. Hinc, arrepta occasione, in nos multa convitia jacit, & tandem dicit nostros posteriores, quos edidimus, libros cum prioribus non consentire.

2. Quod vero negamus, Patriarchis Deum trinum & unum fuisse cognitum, in eo nos Judæorum cantilenam canere, sed nihil probare.

3. Quod ad historiam attinet trium angelorum, qui Abrahamo apparuerunt, ait, nos cum Thalmudistis acerrimis Christianæ fidei hostibus sentire. Sed eos refelli ab initio cap. 18. libri Gen. ubi asserit, ostendi, Jehovam in tribus viris Abrahamo apparuisse. *Qua de re*, inquit, *in concione, polonicis postillis nuper adjuncta, copiose tractatur*.

4. Locum Deut. 32. 7. ad rem facere ait, quia non ob aliam caussam Deus tanta beneficia populo præstitisset, nisi ut magis ab eo cognosceretur, & amaretur, & propterea Hebræi pii & sapientes simul cum acceptis beneficiis ea, quæ ad pietatem, & fidem spectant, posteris tradebant.

5. Non negat, caussam à nobis allatam, cur Seraphim apud Esaiam Jehovam ter sanctum vocent, esse veram. Sed ait, per illam non excludi trium personarum significationem. Negat autem exempla terræ, & aliarum rerum ter repetitarum quidquam sententiam nostram juvare, quia pessime quis ad hunc modum argumentetur; *Quod terra non habet, nec Deus habet. Personas terra non habet: Ergo personas Deus non habet. Item. Quod nomen terræ si repetatur, non potest significare, etiam Dei nomen non potest significare. Personas nomen terræ, si repetatur, non potest significare. Ergo nomen quoque Dei si repetatur personas non potest significare.*

6. Acriter nos objurgat, & summæ etiam arrogantiæ damnat, quod ausi simus dicere, scripturam sacram nullam nosse filii Dei incarnationem; quasi omnia, quæ in Sacris Literis scripta sunt cognitissima habeamus.

7. De loco Esaiæ cap. 48. 16. ait, Hieronymum sic scribere, *brevi versiculo Trinitatis nobis ostenditur sacramentum*. Deum autem verum esse, qui ea verba dicat, sequentia ostendere. Cæterum in divinis personis mittentem à misso distingui non naturæ, sed personæ tantum ratione. Itaque ibi etiam Jehovam Christum dici.

Responsiones.

1. Putat Adversarius, in symbolo, quod Apostolicum vocatur, in ipsis primis verbis, *Credo in Deum Patrem*, &c. distinctionem esse ponendam inter Deum, & Patrem, & intelligendum, post vocem Deum, tres personas, in quibus Deus consistat, deinceps singulatim commemorari, in quas credendum sit; Patrem videlicet, Filium, & Spiritum Sanctum; & sic, qua ratione in Deum credatur, explicari. Sed interpretatio ista, licet à multis Trinitariis recepta, ut plane insolens atque insulsissima est, sic nullo negotio falsitatis convincitur. Primum enim si iste Symboli sensus esset, non dictum postea fuisset, *Et in Jesum Christum* &c. sed sine præpositione In, Et Jesum Christum, &c. vel potius etiam sine conjunctione Et, simpliciter, Jesum Christum, &c. Cum enim præpositio In non fuerit ipsi voci Patrem antea præposita, nulla ratione potuit ea anteponi nomini Jesum Christum, si vox Patris distincte à voce Deum accipienda est. Nam hoc pacto non repetitur, nec repeti potest ante vocem Patrem tacite verbum Credo; sed necesse est, ut vox Patrem per appositionem enuncietur. Itaque similiter ante nomen Jesum Christum verbum Credo tacite repeti nequit; sed necesse est, ut id nomen per appositionem efferatur, & consequenter nulla ratione ei præpositio In potest anteponi. Deinde, cum ad Spiritum Sanctum ventum est, ineptissime repetitur verbum Credo, si Spiritus Sanctus ibi ad Dei nomen ab initio positum explicandum pertinet; quantumvis longo intervallo ab eo distet.

Quanquam, ut à nobis in Animadver. 5. Assertionis 14. ostensum est, nullo modo potest admitti, in eo Symbolo dictum fuisse, credendum esse in Spiritum Sanctum, ut in Patrem scilicet, & Filium creditur. Alioqui ex vi grammaticæ ibidem dictum fuisset, eodem modo in reliqua, quæ postea nominantur, credendum esse. Quo nihil absurdius dici potest.

Quamobrem concludendum est, vel, ut ibi diximus scriptum in eo fuisse, non quidem Credo in Spiritum Sanctum, sed Credo Spiritum Sanctum, vel certe (quod idem reipsa est) non eodem sensu, quo ibidem dictum fuerat, Credo in Deum, Credo in Christum, sed eodem quo dicitur, exempli caussa, Credo in carnis resurrectionem. Sic enim interdum locutos fuisse antiquiores theologos postea observavimus; in primis vero Tertullianum, & Cyprianum. Credere autem Spiritum Sanctum, quid sibi velit, declarant hi loci Joh. 7. 39, & Act. 19. 2. Præterea, cum Jesus Christus in Symbolo Dominus noster nominetur, satis patet, eum non fuisse comprehensum in Dei nomine supra posito, & scilicet deinde explicato. Quid enim attinet eum Dominum nostrum nominare, quem, ipsum Deum esse ibidem explices? Certum igitur esse debet, Deum distincte à Christo Jesu in Symbolo nominatum fuisse, eique prorsus Patris appellationem fuisse tributam, sicut Jesu Christo Filii ejus appellatio, tributa est; qui nimirum non ipse Deus, sed Dominus noster est.

Multa consulto omittimus, quæ ad interpretationis Adversariorum ridiculum commentum apertius retegendum dici potuissent. Sed tantum id postremo dicimus, maximam fuisse istorum audaciam, qui verbis planissimis insolentissimam explanationem accommodare sunt conati. Quasi vero sententia, quam præ se ferunt, quidquam absurdi contineat, & passim in Sacris Literis Jesus Christus ab ipso Deo, non modo à Deo Patre, non distinguatur, idque quatenus etiam in ipsum Jesum Christum credi debet. Cujus rei vel ea ipsius Christi verba apertissimam faciunt fidem, quæ discipulis suis dixit Joh. 14. 1, *Creditis in Deum, & in me credite*.

2 Nihil attinebat nos quidquam probare, qui negamus; præsertim cum ab Assertione, quæ affirmat, nihil probatum fuisset. Quæ enim testimonia in ipsa allata fuerunt, ea nihil omnino ad rem faciunt; ob eamque caussam nulla ipsorum à nobis mentio fuit facta. Itaque silentio nostro summam Adversariorum sive audaciam sive oscitantiam quandam occultaveramus. Cogimur autem nunc eam in apertum producere. Nam, cum videmus, nos accusari, quod nihil probaverimus, multo magis a nobis requiri intelligimus, ut allatis contra nos probationibus respondeamus. Primum igitur ad probandum, quod articulus fidei (quem ipsi vocant) de uno & trino Deo ita sit antiquus, ut omnibus fidelibus,

qui

qui Deo placebant, esset, quantum sat erat, notus, alatus est locus Hebr. 11. 6. *Sine fide autem impossibile est placere [Deo] Credere enim oportet accedentem ad Deum, quia est, & inquirentibus se remunerator sit.* Quid, quæsumus, hic de trino & uoo Deo vel suspicari quidem licet? Quid porro ad rem pertinere potest locus iste, nisi principium ipsum manifestissime petatur, & pro concesso sumatur fidem erga Deum id omnioo complecti, ut credatur, eum essentia quidem uoum esse, trinum autem personis? Sed fortasse dicet Adversarius, in ipsa Assertione hunc locum notatum fuisse statim post verbum Placebant, & propterea illud ad id rantum probandum pertinere, quod fideles Deo placerent. Atqui hoc insulsissimum est, cum oemo vel oesciat, vel neget, fideles semper Deo placuisse. Quod si quis tamen ea de re dubitaret, nullo pacto propter locum istum dubitare desineret. Quandoquidem ostendit quidem locus, non posse quemquam Deo placere, nisi sit fidelis; sed non idcirco demoostrat; quemlibet fidelem Deo placere. Verum deinde idem locus manifeste alatus est ad probandum, quod istam fidem de trino & uno Deo prisci illi Patriarchæ cum posteris ad ætatem usque nostram coluissent. Consideret autem hoc, rogamus, lector non plane stolidus, & risum teneat, si potest. Præterea, quia dictum fuerat in Assertione, eandem istam fidem cultum iri deinceps à veris Christi fidelibus usque ad consummationem sæculi; ad id probandum prolatum fuerat testimonium ipsius Christi Matth. 28. 20. *Et ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi.* Sed quid rursus hic de trino & uno Deo? An oon hic similiter principium apertissime petitur, dum pro coocesso sumitur, omnes, quibus Christus adest, necesse esse, ut credant, Deum essentia unum esse & trinum personis? Postremo post Christi fidelium nomen, interjecta cum parenthesis notis fuerant in Assertiooe hæc verba, *in quibus non erit Deus recens*, quibus adscriptus fuit locus Psal. 80. 10. ubi secundum Græcam, & vulgatam Latinam editionem legitur, dictum fuisse à Deo Israëlis populo, *Non erit in te Deus recens.* Nam in Hebræo pro Recens est Alienus sive Extraneus. Jam, si hic locus citatus est ad ostendendum, quicumque non agnoscunt Deum trinum & unum, eos habere Deum recentem, ut quidem ad hoc citatum fuisse, verba ipsa omnino præ se ferunt, nihil magis ridiculum inveniri potest, cum Dei unius & trini nulla hic fiat mentio. Sio autem ad probandum, non debere in Christi fidelibus esse Deum receorem, hoc quoque insulsissimum esse dicimus. Quandoquidem nec quisquam est, qui id neget, si de summo rerum omnium auctore Deo, ut præsens disputatio requirit, locus accipiatur; nec si quisquam id, in quemcumque tandem sensum nomen Dei accipiatur, negare auderet, hoc loco convinci posset; cum multa io Vetere Testamento suo populo præceperit Deus, quæ sub novo ad Christi fideles nullo modo pertinent. Itaque, si is ex altera parte ostenderet ex Sacris Novi Fœderis Literis, Christi fideles debere recentem aliquem Deum habere, id est priscis illis incognitum, oec locus iste (quanquam, ut dictum fuit, in eo revera non de recente, sed de alieno sive extraneo Deo verba fiunt) nec quicumque alius similis illi oppooi posset, aut contrariam sententiam quidquam juvare. Hæc autem obiter dicere voluimus, ne quisquam existimet nos contra Dei præcepta facere, qui Novi Fœderis oraculis admoniti Christum pro Deo nostro habemus & adoramus. Cum tamen interim oon modo dicamus, eum, quo tempore Psalmus ille compositus fuit, Dei populo non fuisse cognitum ut Deum, qui tunc coli deberet, sed ne extitisse quidem eum revera, affirmare non dubitemus.

3. Quamvis Talmudistæ acerrimi sint Christianæ fidei hostes, & sæpe turpiter errent, non tamen semper errant; nec semper ea, quæ dicunt, cum Christiana fide pugnant. Locus autem in initio cap. 18. Gen. nulla ratione hic eos refellet. Etsi enim ibi primum dicitur, Jehovam apparuisse Abrahamo, & postmodum subjungitur, Abrahamum vidisse tres viros; oon tamen sequitur, Jehovam apparuisse Abrahamo in tribus viris, nisi In tribus viris significare possit, non solum Io omnibus sive etiam Io singulis tribus viris, ut profecto Adversarius intelligit; sed etiam Inter tres viros, id quod ipse dicere noluit. Satis enim est secundum historiæ verba, Jehovam Abrahamo apparuisse, cum ei tres illi viri sunt conspecti, sive omnes tres, aut etiam singuli Jehovæ personam sustinerent, sive eam sustineret unus tantum ex illis, cui reliqui doo comites adjuocti essent.

Quanquam autem nihil momenti habet ad Deum trinum & unum probandum, quod Jehova in omnibus illis sive etiam singulis tribus viris Abrahamo apparuerit, nec propterea refelluntur Talmudistæ & nos una cum illis, qui oegamus, in ea apparitione trinitatis alicujus persooarum in Deo mysterium significatum fuisse (quid enim vetat, quominus Deus, licet unus tantum ut essentia, sic etiam persona, in pluribus tamen personis appareat, & vel it plures personas simul, sive una omnes, sive per se singulas ipsius personam sustinere) tamen dicimus ac monemus, multo verisimilius esse, unum tantum ex illis tribus viris sive angelis Jehovæ personam sustiouisse; eum videlicet, qui paulisper cum Abrahamo remansit, cum alii duo jam abiissent. Is enim solus aperte Jehova sæpius appellatur; alii duo non item, quidquid dicat Assertio Adversariorum, quæ vult, nisi fallimur, & omnes tres simul, & separatim unumquemque ipsorum Jehovam sæpius nominari, nixa videlicet his locis; eodem cap. 18, 1. 13, & 39, & cap. 19. 14.

Quod enim attinet ad primum, jam ostensum est, si modo unus, qui Jehovæ personam sustineret, inter illos tres fuerit, rectissime dictum fuisse, Jehovam Abrahamo apparuisse, quamvis postea trium fiat mentio, qui illi apparuerint. Nempe quia reliqui duo eum, qui Jehova privatim oominatur, comitarentur.

Secundus locus aliud nihil habet, quam, *Et dixit Jehova ad Abraham.* Ubi nihil apparet Jehovæ appellationem ad omnes tres referendam esse. Immo verisimile prorsus est, unum tantum ex ipsis ea verba protulisse; eum videlicet, qui Jehovæ personam proprie sustineret.

Locus porro tertius manifeste ad uoum tantum refertur: id est ad eum, qui cum reliquis duobus non discesserat; quem oos jam diximus solum Jehovæ personam substinuisse. Hinc factum est, ut Moses cum istum ibi Jehovam nominasset, statim seq. versiculo, id est in initio cap. 19. illos duos reliquos quasi ad tertii jam nominati distinctionem & propriam differentiam angelos tantum nominaverit.

Locus denique quartus sic habet, *quia delebit Jehova civitatem hanc.* Sunt autem verba Loti ad generos suos. Ex quibus videtur posse colligi, illos duos angelos Jehovæ nomine fuisse appellatos. Ipsi enim superiore ver. dixerant, Jehovam ipsos misisse, ut perderent locum illum. Verum facile est videre, Lotum ipsi Jehovæ tribuere id, quod angeli illi Jehovæ jussu & decreto facturi erant, vel potius, angelos illos ideo dixisse, se missos fuisse à Jehova ad perdendum locum illum, non quia ipsimet revera illum perdituri essent, Id enim Jehova ipse fecit Gen. 19. 24. misso è cœlo sulphure & igne, sed qoia Jehova ipsorum ministerio & uteretur & usurus esset ad locum, inde Loto cum suis educto, ad perditionem præparandum; & simul etiam quia ad ipsorum angelorum nutum & quasi datum signum id fieri debebat. Sic enim alibi sæpe divini homines id facere dicuntur, quod Deus ad ipsorum seu voluntatem seu preces facere dignatur. Vide Apoc. 11. 6. Idcirco inferius ꝟs. 21, & 22. alter istorum angelorum tribuit sibi, quod subvertere posset illam quoque urbem, in quam Lotus se recipere volebat; & ait, se non posse quidquam facere (de futura aliarum urbium perditione nimirum loquens) dooec Lotus eo perveoisset.

Cæterum, quod Adversarius nos ad concionem postillis Polonicis nuper adjunctam rejicit, ut intelligamus,

quomodo Jehova in tribus viris Abrahamo apparuerit, nos vicissim illum rejicimus ad ea, quæ non solum homines doctissimi iidemque Trinitarii, quamvis alioqui apud eum non orthodoxi, hoc nostro sæculo in eum locum scripserunt, Lutherus, inquam, Calvinus, Musculus, & alii: sed etiam ad ea, quæ Chrysostomus, ei, ut credimus, planè orthodoxus & tantus Trinitarius, olim in eundem locum est commentatus. Ut sciat, nihil illum ad tres personas in una Dei essentia significandas pertinere. Ut interim nihil dicamus de antiquioribus illis Justino *, & Tertulliano †, quibus Eusebius astipulatur; qui unum ex illis tribus Abrahamo conspectis & ab eo receptis ipsum Dei filium revera fuisse volunt; illum videlicet, quem diximus aliis antecelluisse; reliquos vero duos, angelos cum eo missos. Nimirum isti omnes & una cum ipsis eorum æquales, quorum scripta ad nos pervenerunt, tres personas in una numero Dei essentia minime agnoverunt.

4. Locus Deut. 32. 2. non fuerat in Assertione allatus ad probandum, quod pii & sapientes Hebræi posteris suis ea traderent, quæ ad fidem, & pietatem spectabant; qua de re nemo est, qui dubitet. Sed ad probandum, quod Patriarchæ posteris suis divinis Prophetis fidem de trino & uno Deo quasi per manus tradidissent; id quod à nobis negatur. Ex quo apparet Adversarium evidente elenchi ignorationis fallacia usum esse; idque, ubi ipsa subjecta materia docet, isti sophismati nullum locum esse posse. Et hoc satis sit pro responsione ad ineptam, quam attulit fœdissimi errati suorum hominum defensionem. Nam ipsius sive defensionis sive reprehensionis turpes alias fallacias explicare nimis longum esset, eæque à quolibet vel mediocri judicio prædito facile animadverti possunt.

5. Satis nobis fuisset negare, in illa Seraphica acclamatione apud Esaiam ullam indicari trinitatem personarum in Deo, sive ideo ter in ea Deum sanctum nominari, quia in ejus essentia sint tres personæ. Quandoquidem in hac & aliis ejusmodi argumentationibus ex simplicibus conjecturis, & ab eo, quod fieri potuit, ductis, nulla prorsus est vis ad quidquam probandum. Inest enim in ipsis omnino manifesta consequentis fallacia. Namque in proposito nostro, etiamsi, eo posito, quod in Deo tres essent personæ, necessarium esset, propter ipsas tres personas eum ter fuisse sanctum appellatum (id quod tamen nequaquam esset necessarium) non tamen contra sequeretur, si ter fuit sanctus appellatus, id propterea fuisse factum, quia in ipso tres sint personæ, sive, inde colligi posse, in Deo tres esse personas. Solent vero ejusmodi conjecturæ ab iis, qui paulo cordatiores sunt, non ad quidquam revera probandum afferri; sed ad ejus, quod alioqui sat probatum fuerit, majorem quandam, tamquam scilicet per effectus, quamvis non proprios, confirmationem. Quocirca, si alioqui de trinitate personarum in Deo constaret, tunc sane liceret acclamationem istam, & si qua sunt alia similia, ad eam trinitatem, præsertim in ipsis locis explicandis accommodare. Nec aliter fortasse accipiendum est, quidquid antiquiores theologi de ejusmodi locis ad eam accommodandis scripserunt.

Ut igitur ad id, quod initio diximus, revertamur, cum argumentum ex acclamatione illa pro trinitate personarum in Deo ductum infirmissimum & fallacissimum sit, simplici negatione ejus, quod in eo sumitur, satis superque à nobis refutari poterat. Verumtamen hoc non contenti non solum per apertas instantias ejus infirmitatem, & fallaciam ostendimus, & ob aliam quampiam caussam, quam ob personarum in ipso trinitatem, Deum ter potuisse sanctum appellari, docuimus, sed etiam, propter quam caussam id fieri potuerit, demonstravimus, exemplo etiam ejus rei ex ipsis Sacris Literis prolato. Quam caussam cum ipse Adversarius rejicere nequeat, quid est, cur adhuc illorum Seraphim acclamationem istam nobis opponere possit, & argumentum ex ea ductum contra nos urgere? Immo ipsemet, se jam hoc facere non posse recte novit. Propterea, ad ingenium rediens, ad suasque ridiculas technas confugiens, nos ex respondentibus argumentantes facit, & in novam quandam faciem disputationem vertit.

Fingit igitur, nos, quam attulimus caussam ad probandum alio verisimilius respicere trinam illam sanctitatis Dei appellationem, quam ad ipsius Dei aliquam personarum trinitatem, eam ideo attulisse, ut probemus, nullo pacto fieri posse, ut ad istam trinitatem respiciat. Quasi hoc nobis sit probandum, & non satis habeamus ostendere, nihil necesse esse, ut ad eam respiciat. Vel quasi Adversarii satis habeant, si respicere possit, & non præterea ad eorum argumentum concludendum opus sit, ut omnino respiciat. Fingit insuper instantias nostras esse argumenta, sive nos inde argumenta ducere pro assertione, quæ Adversariorum assertioni sit prorsus contraria. Id quod tamen nunquam nobis in mentem venit. Quamvis enim verissimum sit, quemadmodum terra nullam in sua essentia triplicitatem habet subsistentiarum, sic Deum in sua essentia nullam trinitatem personarum habere, & quemadmodum Terræ nomen, si repetatur, nullam in ipsa subsistentiarum multiplicitatem potest significare; sic si Dei nomen repetatur, nullam in ipso subsistentiarum triplicitatem significare posse; non tamen adeo stulti sumus, ut quæ de Deo dicimus, ea ex iis colligamus, quæ de terra omnes fatentur, sive illa ex his consequi existimemus; neque agnoscamus fieri posse, ut, quæ de terra omnes fatentur, verissima sint, & tamen falsa sint ea, quæ nos de Deo affirmamus.

Itaque, ut abunde patet, non ad ista de Deo probanda, licet verissima, Hieremiæ locum, ubi terra ab ipso ter compellatur Hier. 22. 29 attulimus, quid enim ea hoc loco probare nobis opus erat; sed ad fidem faciendam, ea etiam, in quibus nulla triplicitas est, solere ter, nulla alia interjecta voce, appellari, vel certe sine ulla eorum triplicitatis significatione id fieri. Ut inde constaret, nihil, quod ad personarum in Deo trinitatem attinet, ex eo posse colligi, quod in Seraphim acclamatione illa Deus ter, nulla alia interjecta voce, Sanctus appellatus fuisset. Atque hoc idem ipsa Romana ecclesia omnino sentire videtur. Quippe quæ in sua missa non ad Trinitatem, sed ad ipsum Deum Patrem acclamationem istam referat. Sed præterea animadvertendum est, non ipsum Dei nomen, ut Adversarius pro concesso ponit in ea acclamatione repetitum fuisse, sed tantummodo Dei epithetum. Ex quo perspicuum est, nos exempla attulisse (nam Templi Jehovæ quoque, Hier. 7. 4. non terræ tantum attulimus) ex quibus à majore ad minus negative (ut loquuntur) ratiocinando, multo magis Adversariorum argumentationis infirmitas apparere potest. Nam si, ubi res ipsa ter appellatur, nulla tamen rei ipsius triplicitas intelligitur, multo minus, ubi non res ipsa, sed rei epithetum ter nominatur, concludere quis poterit, rei ipsius triplicitatem, seu trinitatem aliquam omnino intelligendam esse.

6. Ut jure ac merito asserere possimus, scripturam sacram nullam nosse filii Dei incarnationem, non est necesse, nos omnia cognitissima habere, quæ in Sacris Literis sunt scripta. Sed satis est, si vel unum locum in ipsis Sacris Literis invenerimus, sive sententiam unam, ex qua aperte colligatur, Dei filium non fuisse incarnatum. Nec enim Sacra Scriptura sibi ipsi contraria esse potest, aut à se ipsa diversa. Ejusmodi autem sententias complures invenimus, non unam tantum atque inter alias, illas, quarum in Animadversione nostra meminimus. Quod scilicet filius Dei in virginis utero conceptus fuerit, & ex eo tempore ortus seu natus. Quæ sententiæ, ut ibi diximus, incarnationem istam penitus excludunt. Ille enim tum primum Dei filium esse cœpisse demonstrant; ista vero jam antea eum fuisse docet. Oportebat saltem, ut Adversarius, quando nos tantopere objurgare volebat, vel sententias istas ad incarnationem filii Dei excludendam nihil pertinere ostenderet, vel ipse ejusdem incarnationis testimonia

aliqua

* Justinus in colloq. cum Tryph. Jud.

† Tertull. lib. de Trinit. Euseb. hist. Eccl. lib. 1. cap. 2.

aliqua ex divinis literis proferret. Nam quod in Assertione allatum fuerat Esa. 7. 14. id jam nos ejusmodi esse ostenderamus, ut ex eo contrarium potius colligeretur; quippe ex quo sententiæ illæ elicerentur, quas diximus ad incarnationem filii Dei excludendam omnino pertinere. Plura dicere potuissemus, ut Adversarii objurgationem atque accusationem intempestivam ac prorsus ineptam & iniquam esse demonstraremus. Sed ad eam refellendam ac diluendam hæc pauca satis erunt.

7. Egregia sane probatio, Hieronymi auctoritatem contra nos afferre in quæstione de Trinitate, ejusque Sacrarum Literarum interpretationes ad Trinitatem personarum in Deo ex illis eliciendam nobis objicere; hominis videlicet, qui & sententiæ nostræ juratus hostis fuit, & sæpe una cum aliis non paucis ejus sæculi scriptoribus Sacræ Scripturæ locos ad nostros homines, id est Trinitatem istam negantes, revincendos violenter atque adeo (liceat nobis, quod verum est, dicere) impudenter detorsit. Quemadmodum hoc nostro sæculo multi ex illis ipsis animadverterunt, qui eandem Trinitatem manibus pedibusque, quod dicitur, propugnant atque defendunt. Quamquam potuit Hieronymus eo in loco Sacramenti Trinitatis nomine intelligere, non quod tres sint in Deo personæ, Pater, Filius & Spiritus Sanctus, sed quod isti tres in nostræ salutis mysterio concurrant. Id quod nos in Animadver. nostra verissimum esse fassi sumus, neque ex ipso Esaiæ loco colligi posse negavimus. Certe, ut infra alibi dicetur, veteres theologi, cum Trinitatem nominabant, non, ut nunc fere fit, ipsam Dei essentiam in tribus personis consistentem, sed simpliciter Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum intelligebant.

Jam quod Adversarius ait, sequentia verba, *sic dicit Jehova redemptor tuus*, &c. ostendere, Deum, verum, illum videlicet unum Deum esse, qui hæc loquitur, id est, qui dicit, *Dominus Deus* (quamquam in Hebræo non Deus est, sed Jehova) *misit me, & spiritus ejus*, valde ipsum miramur, cum contrarium potius ex sequentibus istis verbis omnino colligi debeat. Manifeste enim ostendunt, non minus, quam ipsa per se ostendant antecedentia verba, alium esse, qui antecedentia, & porro ipsa sequentia verba dicit, & alium Jehovam sive Deum. Namque is sine dubio loquitur, qui mittitur, & quemadmodum antea dixerat, se à Jehova fuisse missum, & ita se Jehovam non esse, aperte professus fuerat; si deinde de Jehova sive Deo, tanquam de alio à se, verba facit. Quippe de quo in tertia persona loquatur, & cujus, ut tertiæ personæ, verba recitet, quibus sua ipsius legatio continebatur; nomineque ipsius Jehovæ sive Dei, non autem suo proprio, divina mandata populo exponat.

Quod igitur in Assertione dictum fuerat, verba antecedentia esse argumento, quod verba ista, *Hæc dicit Dominus redemptor tuus*, &c. sint verba Christi (id quod nos in Animadversionibus nostris propter ejus evidentem vel futilitatem, vel falsitatem refellere neglexeramus) si ita intelligendum est, ut is, qui profert omnia illa verba, sit Christus, facile id concedi potest; certum enim est, eum esse, quod literalem sensum attinet, ipsum Esaiam, quem ibi, ut alibi quoque, venturi Christi personam typice ac mystice sustinere, non est absurdum. Atqui, si ita se res habet, constat Christum non esse illum Dominum. Alius est enim omnino is, qui ait Dominum aliquid dicere; alius vero ipso Dominus. Itaque hoc sensu futile est, Adversarios affirmare, quod Christi sint verba illa; immo illis prorsus inutile, cum ex eo contrarium probetur ejus, quod inde colligere volunt.

Quod si intelligunt, verba illa esse Christi non quidem omnia, sed tantum, quæ ibi Domini nomine dicuntur, & sic Christum esse illum Dominum concludere volunt, hoc nec cum ipsa Assertione convenit, in qua non de iis, quæ Domini nomine dicuntur, quæ ne recitantur quidem, sed de omnibus illis verbis, *Hæc dicit Dominus*, &c. est sermo, nec ullo pacto ex antecedentibus colligitur. Immo, cum in antecedentibus, ut Assertio ipsa vult, Christus loquatur, si idem non est, qui postea subjungit, *Hæc dicit Dominus*, &c. nihil in sequentibus concludi ex antecedentibus potest, quod ad Christi personam attinet. Sin autem est idem, apparet, ipsum Christum ibi de illo Domino, tanquam de tertia persona loqui, & consequenter, verba, quæ Domini nomine postea proferuntur, ipsius Christi verba non esse.

Postremo, cum Adversarius dicit, in divinis personis mittentem à misso distingui, non ratione naturæ, sed personæ tantum; in hoc primum evidenter principium petit, quippe qui divinas personas, id est in una Dei essentia plures personas, esse pro concesso sumat; ad quod ipsum tamen probandum locus, de cujus interpretatione hic quæritur, à suis adeoque ab ipso allatus fuerat. Deinde in elenchi ignoratione versatur, cum hic non persona aliqua divinitatis, sed ipse Jehova sit is, qui Christum mittit, si modo is, qui mittitur, Christus est. Ex quo etiam fit, ut imprudens contra seipsum argumentetur. Nam si mittens a misso personæ ratione distinguitur, sequitur, aliam esse personam Jehovæ, & aliam Christi, & sic Christum non esse ipsum Jehovam, nec porro Jehovam esse ipsum Christum. Quemadmodum Adversarii ipsi ex eo, quod alia sit in divinis persona Patris, & alia persona Filii, concludunt, nec Filium esse Patrem, nec Patrem vicissim esse Filium. Neque enim eo confugere potest Adversarius, ut dicat Jehovæ nomine hoc loco unam tantum divinitatis personam intelligi, hancque Patrem esse, quin pluribus modis principium petat, ut alibi ante monuimus, id est cap. 7. partic. 1. Nam & in eo rursus principium petit, quod postea ait, hic Jehovam Christum dici. Nisi id satis se probasse existimat per ea, quæ paulo ante dixit, ex quibus tamen contrarium demonstrari, supra abunde documus.

Caput XIII.

Quincta & sexta collegii Posnaniensis de trino & uno Deo Assertio ostendere conatur, Trinitatis dogma à Christo & Apostolis apertius traditum esse, quam in vetere lege fuisset. In quincta tamen conceditur, nullam Sacram Scripturam aperte docere, tres esse divinas personas, & unam essentiam. Verum id ex eo evidenter colligi affirmatur, quod & Christus Dominus, & Spiritus Sanctus verus Deus, & Pater similiter verus Deus appellatur. Ad quod respondimus nos, dicentes primum, nihil ad rem facere, quod Christus Dominus appelletur, cum hic non de dominatione, sed de deitate agatur, id est de natura divina: deinde negantes, Spiritum Sanctum in Sanctis Literis vocari Deum verum. Hic ait Adversarius non esse commorandum; quod Scripturis non utamur. Quasi vero nobis qui negamus, fuissent omnino scripturæ producendæ, cum tamen Adversarii, qui affirmant, nullas produxissent. In sexta Assertione afferuntur primo loco Christi ad Apostolos suos verba, in quibus ait Joh. 14. 16, & 26. se rogaturum Patrem, qui dabit illis Paracletum, Spiritum veritatis, & Patrem missurum Spiritum Sanctum in nomine ipsius, & denique Joh. 15. 26. se à Patre missurum Paracletum Spiritum veritatis, qui à Patre procedit. Secundo affertur illud Mat. 28. 19. *Baptizantes eos in nomine Patris, & Filii, & Spiritus Sancti.* Tertio afferuntur Pauli testimonia 1 Cor. 12. 4, 5, & 6. & Ephes. 4. iisdem versiculis; ubi distincte de uno Deo, uno Domino, & uno Spiritu fit mentio. Nos vero in Animadversionibus nostris, quod ad prima testimonia attinet, dicimus, quamvis inde colligatur, Spiritum Sanctum à Patre per Christum ejus discipulis fuisse missum, nullam tamen inde trinitatem personarum in Deo probari; sed potius ostendi Patrem solum esse primam omnium rerum caussam, ob eamque rem ipsum solum esse illum unum Deum: & indignissimum

esse existimare, illum unum Deum vel dari seu mitti à quoquam, vel per ipsum quidquam mitti, aut dari; ut certe necesse esset, si & Christus & spiritus sanctus, uterque per se, esset ille unus Deus. Ad secundum testimonium respondemus, nihil aliud ex eo colligi, quam Apostolos jussos fuisse baptizare in nomen Patris, & Filii, & Spiritus Sancti; nec inde sequi, hos tres esse ejusdem essentiæ divinæ. Nam, si absurdum videatur, in alium, quam in Deum, baptizari, Israelitæ in Mosem baptizati fuisse dicuntur 1 Cor. 10. 2. Sin autem offendat, quod aliud quidpiam, quod non sit ipse Deus, cum Deo ipso in actione ista conjungatur, sæpe ipsi homines mortales cum ipso Deo in actionibus & operationibus conjunguntur. Denique ad testimonia tertio loco citata hanc responsionem afferimus, quod potius ex illis probetur, illum Dominum, illumque spiritum, non esse illum unum Deum, cum ab ipsis unus ille Deus apertissime distinguatur; quodque si ex istis locis probaretur, tres personas in uno Deo esse, una ex illis tribus personis ipse unus Deus esset. Quod longe absurdissimum esse, nemo est, quin videat. Ad hæc Adversarius a fine pag. 72. usque ad initium pag. 79. sic respondendum censuit.

Adversarii dicta.

1. Primum ex eo, quod Spiritus Sanctus à Patre procedat, dicit constare, illum ejusdem cum Patre esse naturæ, ac proinde illi æqualem. In Deo enim qui simplicissimæ essentiæ sit, nihil esse majus, aut minus, quodve diversam naturam habeat. Rursus ex eo, quod Filius sit veritas, & Spiritus Sanctus spiritus veritatis, quodque hunc spiritum Filius quoque à Patre mittat, constare, Filium esse utrique æqualem. Nam (inquit) quod dixit, se rogaturum Patrem, secundum humanam naturam dixit.

2. Deinde dicit, Spiritum Sanctum vere id ostendere, quod Christus alium Paracletum eum vocat, qui docet omnia, & suggerit omnia.

3. Addit autem de missione Spiritus Sancti non esse humano more cogitandum, ut videlicet nos facimus, qui propterea id, quod non possumus apprehendere, impudenti & impio ore blasphemamus.

4. Jam in verbis illis, *Baptizantes eos in nomine*, &c. affirmat omnino Nomen, ut alibi, potestatem ac divinam virtutem significare, quæ in baptismo invocetur. Unde constare ait, parem esse trium personarum, Patris, Filii, & Spiritus Sancti ad regenerandum hominem invocationem, & consequenter parem voluntatem, potestatem, & operationem; id quod aliunde etiam constare ait. Ex quo consequitur necessario horum trium esse eandem naturam & essentiam. Et addit, nullam creaturam quantumvis excellentissimam ita Deo Patri conjunctam legi, ut simul in nomine Patris, & illius factum aliquid dicatur.

5. Ad exemplum Israëlitarum in Mosem baptizatorum respondet, Paulum non dicere in nomine Patris, & Mosis fuisse baptizatos, sed in Mosem, vel in Mose. Eum autem baptismum figuram & umbram fuisse nostri baptismi. In illo per Mosem divina potestate exterius miraculum est factum, quod per hominem fieri potest. In nostro vero homo regeneratur, è Dæmonis potestate eripitur, ei cælum aperitur, & vita æterna donatur; idque Christus cum Patre, & Spiritu Sancto facit. Hoc autem Dei est proprium. Quare exemplum istud afferre, nihil aliud esse ait, quam umbram soli opponere, & figuram cum veritate confundere, famulum cum Domino, Mosem cum Christo.

6. Ad id vero, quod dicebamus, ipsos homines mortales sæpe cum ipso Deo in actionibus & operationibus conjungi, respondet homines conjungi cum Deo per exteriora tantum & tanquam externas caussas; idque, quomodo in exemplis à nobis allatis factum fuerit, ostendere conatur. Atqui *satis evidens est*, inquit, Filium, & Spiritum Sanctum in Baptismo tanquam interiorem caussam ablutionis, & justificationis cum Patre conjungi, simulque invocari.

7. Denique, quod attinet ad duo Pauli testimonia, dicit, nos non cernere, quam contra Deum peccemus, cum unum Deum ab uno Domino, & Spiritu, natura non personis distingui intelligimus. *Si enim*, inquit, *natura, unus Deus, ab uno Domino, & uno spiritu distinguitur, unus Deus nec Dominus nec Spiritus erit.*

Responsiones.

1. Ut verissimum sit, quidquid à Deo Patre procedere dicitur, in ipso esse, & ob eam caussam ejusdem esse cum ipso naturæ, quod tamen plane contra se habet, nam quæ in aliqua re insunt ita, ut de natura id est essentia ipsius sint, ex ipsa re nullo modo procedere possunt, sed in ipsa perpetuo manent; Verumtamen, ut istud sit verissimum, nihil hoc est ad propositam disputationem. Neque enim hic quæritur, utrum Spiritus Sanctus sit ejusdem naturæ cum Patre, sed an sit certa persona quædam essentiæ divinæ; id quod nequaquam ex eo sequitur, quod sit ejusdem cum Deo Patre naturæ sive essentiæ. Justitia enim Dei (quo exemplo alias usi sumus) est sine dubio, ut ipsi Adversario placet, ejusdem essentiæ cum ipso Deo; nec tamen est certa quædam persona essentiæ divinæ. Probet igitur ipse prius, Spiritum Sanctum esse personam. Alioquin nihil aget; quidquid eum ejusdem cum Deo Patre essentiæ esse demonstraverit. Ex quibus apparet, Adversarium & falsam propositionem sumpsisse, ex eoque argumentatum esse, quod illud ipsum, quod probare volebat, penitus convellit, & in summis elenchi ignoratione esse versatum.

Addit autem, cum de filio loquitur, insignes alias fallacias, primum æquivocationis, dum non distinguit inter filium seu Christum, quatenus est veritas, & veritatem, cujus Spiritus Sanctus dicitur esse spiritus. Neque enim Christus est veritas illa (nam utrobique eandem alioqui veritatem nominari concedimus) essentialiter & naturaliter, sed quatenus ejus veritatis nobis est auctor & promulgator. Itaque Christus per metonymiam veritas illa esse dicitur; quemadmodum alia multa per eandem figuram de eo prædicantur, quæ partim omnes agnoscunt, partim propter falsas de ejus essentia opiniones plurimi nondum vident. Inter illa autem, quæ omnes agnoscunt, sunt ista, Spes nostra, Resurrectio, Pax nostra 1 Tim. 1. 1. Joh. 11. 25. Ephes. 2. 14. quæ nemo non videt metonymice non autem essentialiter de Christo dici. Deinde in aliam fallaciam, id est figuræ dictionis, incidit Adversarius, quæ sane perridicula est. Putat enim dici spiritum veritatis eo sensu, quo dicitur, aut dici potest Spiritus Patris, quia scilicet à veritate procedat, ut à Patre procedit. Cum tamen pueri ipsi sciant, eo sensu dici Spiritum veritatis, quo ex altera parte dicitur Spiritus erroris; ut vel Johannis verba illa docent 1 Joh. 4. 6. *In hoc cognoscimus spiritum veritatis, & spiritum erroris.* Spiritus igitur veritatis dicitur, quia veritatem suggerit & docet, & quæ homines vi ista atque efficacia divina afflati aut sentiunt, aut loquuntur, ea verissima sunt; non autem quia à veritate proficiscatur. Præterea, cum ex eo, quod Filius Spiritum Sanctum à Patre mittit, ait, constare, eum esse æqualem Patri, perverse admodum colligit, cum potius hinc inæqualitas inter filium, & parrem appareat. Hoc enim indicat, Spiritum Sanctum nequaquam ab ipso filio, sicut à Patre, tanquam à suo fonte, manare. Ut dictum est à nobis in Animadver. 2. Assert. 15. ad quem locum ubi pervenerimus, de distinctione illa secundum humanam, & secundum divinam naturam aliquid disseremus.

2. Jam ostensum est supra cap. 11. non esse recte conclusum, Spiritui Sancto ea tribuuntur, quæ personarum sunt propria; ergo est vera persona. Præsertim cum, cum veram personam non esse, aliunde appareat; ut ibi satis demonstratum fuit. Nam quod Christus eum alium Paracletum nominat, & alium sine controversia

sui

sui respectu dicit; non idcirco sequitur; quemadmodum Christus vera est persona, sic quoque Spiritum Sanctum veram esse personam. Similitudo enim in eo tantum consistit, quod sicut Christus discipulos suos præsens consolabatur, sic, ipso absente, consolaturus illos erat Spiritus Sanctus. Itaque non est per divisionis fallaciam distinguenda in verbis Christi vox *Paracletum* à voce Alium; sed conjunctim omnino sunt legendæ. Ita ut intelligatur non quidem datum iri à Patre quendam alium, de quo statim per appositionem dicatur, quod sit Paracletus seu consolator; sed datum à Patre iri Paracletum seu consolatorem alium. Simili ratione (quod modo pertinet ad ipsam locutionem) posset magister artis cujuspiam ab egenis discipulis discedens dicere, Ego quidem à vobis abero; sed habebitis tamen alium magistrum egestatem vestram. Nam ut est apud Poëtam, *Magister artis venter*. Nec tamen egestas est persona ulla, licet magister iste abiens sit persona.

3. Ad sua refugia convolat Adversarius, cum se victum manifestis videt rationibus, & principium audacter petens, id verissimum esse pro concesso sumit, & in Sacris Literis expressum, quod in ipsa inter nos quæstione versatur; ac supra humani ingenii vires id esse affirmat, quod nos unicuique homini cordato planissimum esse contendimus, & in quo constat nihil arduum ad intelligendum esse, nisi ea sint vera, quæ nos humana commenta esse, & dicimus, & evidenter probamus. De conviciis illis turpissimis, quæ temere & sine ulla caussa eum in nos jacere, ex his manifestum est, ipse viderit.

4. In hac invocatione, quam Adversarius propter Christi verba Matth. 28. 19. contendit fieri in baptismo, non Patris solum, sed etiam Filii, & Spiritus Sancti, separatim de filio, & postea de Spiritu Sancto agendum est; cum sine dubio Filius sit persona, Spiritus autem Sanctus nobis nequaquam persona esse videatur. Igitur, quamvis, ut postea dicemus, nulla invocatio ex verbis illis colligi possit, tamen quia nos alioqui Dei filio Christo Jesu invocationem concedimus, dicimus ex Christi invocatione una cum Patre in baptismo, non posse concludi, utriusque invocationem esse parem. Nam Pater invocari potest, ut certe invocatur, ut prima regenerationis nostræ caussa, Christus vero ut secunda. Ille enim is est, ex quo omnia 1 Cor. 8. hic vero is, per quem omnia. Quantum igitur interest inter primam, & secundam caussam, tantum interest inter Dei Patris, & Christi invocationem, ut regeneremur, & novi homines efficiamur. Itaque præpostere argumentatus est Adversarius, dum hic ex pari invocatione parem operationem colligere voluit. Cum par invocatio hoc loco non nisi ex pari ac per omnia prorsus æquali operatione colligi possit.

Jam vero Spiritus Sancti invocatio, nisi is persona esse ostendatur ab ipso Deo Patre distincta, par esse potest ipsius Dei Patris invocationi, & tamen hoc nihil Adversarium juvabit; quippe qui probandum sibi sumpserit tres esse personas in una essentia divina. Quod si dicat, Immo ex ipsa Spiritus Sancti invocatione una cum Deo Patre, constare eum esse personam à Deo Patre distinctam, negamus nos consequentiam istam. Quamvis enim exemplum fortasse nullum ejus rei inveniatur, tamen non videmus, cur quispiam Deum, unaque ejus virtutem atque potentiam invocare non possit. Eam virtutem dicimus & potentiam Dei, quam inter omnes constat, non esse personam. Certe David Psal. 57. 2. xxxvi. 8. xiii. 6. Lii. 10 dicit, se in umbra alarum Dei speraturum, idque alibi alios facturos ait. Aliis vero in locis, se in Dei misericordia sperasse, affirmat. Nec tamen vel umbra alarum Dei, vel ejus misericordia sunt personæ. Quid vero prohibet, quominus id invocetur, in quo speratur? Quamquam, si, ut velle videtur Adversarius, vox Numen, cum de eo dicitur, ad quem cultus aliquis referatur, potestatem & virtutem divinam significat; ubicumque legimus (quod passim evenit) Dei nomen invocatum fuisse, ibi Dei potestatem atque virtutem fuisse invocatam, scriptum esse confitendum erit. Quid quod ipse Adversarius hic pag. 74. in ipso initio explicans significationem locutionis In nomine hæc verba scribit? *Deinde significat, in potestate ac virtute divina, quæ præsto non adest, nisi credentibus in eum ejusque opem implorantibus.*

En quanta sit veritatis vis. Ipse Adversarius, qui obnixe contendit, Spiritum Sanctum ideo personam esse, quod ei ea tribuantur quæ personæ sunt propria, nec veritati alioqui vult cedere, quæ clamat, attributa ista non tanti esse, ut ex ipsis personæ veritas concludi possit, ipsius veritatis vi impulsus non solum rei cuidam, quæ persona non est, ea tribuit quæ personæ sunt propria, & in quibus ei, cui non debentur, aut non conveniunt tribuendis summum peccatum & scelus admittitur, fidem scilicet in eam, ejusque invocationem; verum etiam illi ipsi rei tribuit, quam nos Spiritum Sanctum ipsum esse affirmamus. Nec vero potest Adversarius dicere, se quoque potestatis ac virtutis divinæ nomine spiritum ipsum sanctum, quem ipse personam esse asseverat, aut divinam aliam personam intellexisse. Manifestum enim est, eum de potestate ac virtute illa divina loqui, quæ communis ex æquo sit omnibus tribus personis; quæ profecto non est persona. Vult enim ex locutione In nomine, qua potestatem ac virtutem istam divinam significari ait, ostendere, non minus, neque alia ratione Filium, & Spiritum Sanctum, quam Patrem in baptismo invocari; quia videlicet dictum fuerit, *Baptizantes eos in nomine Patris, & Filii, & Spiritus Sancti.*

Ut igitur ad propositum revertamur; dicimus, etiamsi verum esset, Spiritum Sanctum una cum Patre in baptismo invocari, inde perspicuum quidem fortassis futurum, Spiritum Sanctum aliquid à Patre distinctum esse, sed personam aliquam, nullo modo. Et idcirco concludimus, nihil Adversarii sententiam, quod ad Spiritum Sanctum attinet (nam de Filio idem antea docuimus) juvari posse istis Christi verbis, licet ad Spiritus Sancti invocationem pertractis, nisi prius ostendatur, Spiritum Sanctum esse personam. Sed præterea falsum est, ut in initio attigimus, ex Christi verbis colligi, Filium, & Spiritum Sanctum in baptismo invocari. Nec enim vox Nomen quidquam isti sententiæ patrocinatur; cum ob alias caussas, tum vero propter hanc, quod hoc in loco vox ista, contra quam Adversarius asseverat, potestatem aut virtutem aliquam non declarat; sed In nomen Patris, &c. (sic enim sonant verba Græca) frequentissima in Sacris Literis locutione idem est, atque In Patrem &c. Hebræi enim alicujus rei nomen pro re ipsa usitatissime dicunt. Itaque, quod hic ipse Christus dicit, Baptizari in nomen Filii, Paulus alibi, In Christum baptizari dixit. Nempe (ut quidem habent Græca exemplaria) Rom. 6. 3. & Gal. 3. 27. Adde, quod si vox Nomen potestatem ac virtutem aliquam hic declaratura fuisset, dictum esset In nomine, ut Adversarius dictum fuisse, veterem interpretem secutus, pro concesso sumit, & exempla ab eo allata postulant. Qua locutione confitemur interdum potestatem seu virtutem significari. Atqui in Græco est εἰς τὸ ὄνομα, id est, ut diximus, In nomen. Est quidem alibi diserte scriptum secundum ipsam Græcam veritatem, de baptismo accipiendo in nomine Jesu Christi, ut Act. 2. 38. sed quid hoc ad locum nostrum, ubi alia est locutio, & ubi de Spiritu Sancto quoque agitur, quem in baptismo invocari, aliunde nullo pacto apparet? Nec tamen hoc idcirco dicimus, quod locutionem istam In nomine ipsam per se in baptismo accipiendo invocationem declarare concedamus. Quandoquidem hic quoque vulgatissimum illum Hebraismum agnoscere possumus. Ut baptizari in nomine Christi idem significet, quod baptizari in Christo, vel, si vox Nomen hic aliquid expressius significat, id denominationem à Christo eique sui ipsius subjectionem declarat, quam is profitetur, qui baptismum accipit. Quæ licet per se maxima sint, & Jesu Christi ingentem in eum, qui baptizatur, potestatem & jus indicent, ab eo ipso, qui baptizatur, agnitum, non

tamen ipsa per se eum, qui baptismum accipit, Christum invocare demonstrant, & ob hanc caussam concludimus non solum Spiritus Sancti, sed ne Christi quidem ipsius in baptismo invocationem ex locutione ista, In nomine, colligi posse, quam sive in verbis illis Christi, *Baptizantes* &c. sive alibi, ubi de baptismo agatur, esse appareat.

Ex prædictis autem patet, quam frigidum sit illud, quod Adversarius ait, nusquam creaturam ullam in hac locutione, in nomine, cum Deo Patre conjungi, etiamsi ea locutio in Christi verbis esset, de quibus agimus. cum nihil aliud sæpe significet locutio ista, cum Deo accommodatur, quam, si Deus ipse simpliciter nominaretur. Atqui cum Deo simpliciter nominato creaturas conjungi, idque in rebus maximis & alioquin ipsius Dei propriis, interdum solere, declarat inter alia exemplum illud in Animadversionibus à nobis allatum Exod. cap. 14. ℣. 31. *Et crediderunt in Jehovam, & in Mosem servum ejus*, Cui adde illud, quod scriptum est 2 Paral. 20. 20. *Credite in Jehovam Deum vestrum & confirmabimini; credite in Prophetas ejus, & prosperabimini.* Nam quis est, qui nesciat, Credere in aliquem rem maximam esse, & in solum Deum alioqui esse credendum?

Præterea nulla prorsus esse potest consequentia, quam ex ipso dicto suo Adversarius ducit. Quid enim vetat, quominus, etiamsi alibi id factum non inveniatur, hic tamen factum fuerit? Certe, si Adversarii ratio vera esset, nihil singulare usquam in Sacris Literis inveniretur, id est cujus prorsus simile quippiam alibi dictum non esset. Et tamen multa ejusmodi inveniuntur. E quorum numero fortasse est illud, quod attuleramus ex cap. 12. prioris Libri Sam. *Et timuit universus populus vehementer Jehovam, & Samuelem.* Nusquam enim fortasse alibi res creata cum Deo conjungitur in timore erga ipsum. Idem dici potest de tertio exemplo à nobis allato ex lib Judic. 7. ubi Gedeon cum Jehova in victoria contra Madianitas conjungitur. Si multi essent loci, in quibus cum Deo Patre aliæ res conjungerentur in locutione ista In nomine, posset inde fortassis aliquod argumentum duci ad quidpiam in hac quæstione nostra probandum. Nunc, cum locus, de quo quærimus, sit fortasse unicus in tota Scriptura, in quo conjunctio ista fiat, quomodo, quæsumus, potest quisquam ex eo, quod conjunctio rei creatæ in locutione illa nusquam alibi extet, colligere ne hic quidem extare? Nam alius quispiam contra vicissim colliget, cum nusquam alibi res non creata in ea locutione cum Deo Patre conjungatur, ne hic quidem conjungi.

At enim ait Adversarius, ex Pauli Apostoli verbis 1 Cor. 6. 11. *Sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed justificati estis in nomine Domini nostri Jesu Christi, & in Spiritu Dei nostri*, constare Filium, & Spiritum Sanctum non minus regenerare, quam Patrem. Atqui hoc aliud est, quam argumentari hanc parem in omnibus tribus regenerandi vim ex verbis Christi, *Baptizantes* &c. & ex pari invocatione illorum, quæ in iisdem verbis continetur, de quo Disputatio instituta erat. Sed ita nimirum solet Adversarius, quemadmodum alibi supra visum est, dum scilicet quæritur, an ex certis quibusdam verbis certáve quadam appellatione certa quædam sententia eliciatur, ex ea ipsa sententia, quam aliunde colligi existimat, prolatis ea de re aliis testimoniis argumentari.

Verum concedamus illi hanc disputandi mirabilem rationem; & quid momenti habeant, quæ in medium affert, consideremus. Dicimus igitur, ex Pauli verbis minime constare, Filium seu Christum (nam de Spiritu Sancto, nisi prius probet Adversarius, eum esse personam à Patre distinctam, ut ante dictum est, nihil attinet quærere) non minus regenerare, sive, ut ipse loquitur, Patrem non magis regenerare, quam Filium, id est (sic enim ipse se explicat, nec alioqui recte concluderet) eandem prorsus in regenerando operationem esse Filii, quæ est Patris. Nam etsi verum est, hac in re Patrem cum Filio conjungi, non quidem tacitè, ut Adversarius cum evidente principii petitione affirmat, sed expresse, dum nominatur Spiritus Dei nostri (idem enim est, regenerari in Spiritu Dei nostri, quod regenerari à Deo nostro per Spiritum ipsius) Etsi hoc, ut diximus, verum est, tamen non consequitur ex conjunctione ista, parem omnino esse utriusque operationem. Quemadmodum ex conjunctionibus aliarum personarum cum Deo, de quibus jam diximus manifestum est. Ubi, quemadmodum Adversarius ipse contra se ipsum imprudens argumentans pag. 78. contendit, alia est Dei, alia personæ illius, quæ cum ipso conjungitur, operatio. Etenim, quod ibidem ait, magnam esse differentiam inter caussam interiorem, & exteriorem, & alias illas personas cum Deo conjunctas exteriores tantum caussas illis in rebus fuisse, Filium vero regenerationis esse interiorem caussam; Primum hoc ipsum rursus nihil aliud est, quam contra seipsum argumentari, nisi prius probetur, interiorem caussam unam tantum esse posse, non plures; de quo paullo post videbimus. Deinde ex Pauli verbis non liquet, Christum regenerationis nostræ interiorem esse caussam. Namque In nomine Christi, ut supra diximus, ita accipi potest, ac si dictum fuisset in Christo. Immo hoc loco accipi debere, ostendit, id, quod sequitur, *& in Spiritu Dei nostri.* In Christo autem, tritissima in Sacris Litteris locutione, nihil aliud est, quam Per Christum. Itaque sententia Pauli est, regenerationem fieri per Christum, & per Dei Spiritum.

Jam quid obstat, quominus Paulus externam cum interiore regenerationis caussa conjungat, ut quomodo illa contingat & fiat, exacte doceat? Immo vero quid verisimilius est, quam ipsum utriusque caussæ mentionem fecisse? Cum igitur certum sit, Spiritum Dei nostri regenerationis nostræ non externam sed interiorem esse caussam, censendum videtur, Jesu Christi nos regenerantis mentionem factam fuisse non ut interioris, sed ut externæ caussæ. Est autem Christus regenerationis nostræ externa caussa, quia ipse auctor est Euangelii prædicationis, nec solum auctor, sed pluribus etiam modis confirmator, fœderisque quod Deus nobiscum in Euangelio pepigit, mediator & sponsor, ejusdemque sanguine suo (liceat nobis his vocabulis uti) sancitor & obsignator. Nec, postquam etiam in cœlum receptus est, factum est, sine ipso quidquam eorum, quæ ad Euangelii promulgationem, & confirmationem quoquo modo pertinent. Euangelii autem prædicatio & confirmatio tanquam instrumentum quodpiam est nostræ regenerationis, 1 Petr. 1. 23. Jac. 1. 18. Præterea constitutum est à Deo, ut quicumque Jesu Christi verbis fidem adhibuerit, eumque pro spirituali ac perpetuo rege ac domino suo agnoverit, is Sp. S. donum accipiat, quo plane homines regenerantur. Quomodo igitur non recte potuit Apostolus dicere, nos regenerari, sive, ut ipse loquitur, ablui, sanctificari, justificari per Christum, & per Dei nostri Spiritum, etiamsi, quod ad ipsum Christum attinet, eum ut harum rerum interiorem caussam non consideraverit, sed ut externam tantum?

Nec vero ita loquimur, quasi negemus, Christum interiorem regenerationis nostræ caussam esse. Sed dicimus, neque id ex Pauli verbis probari, nec verum esse, quatenus à Dei nostri Spiritu seorsum Christus consideretur. Eatenus enim Christus regenerationis nostræ interior caussa est, quatenus Dei nostri Spiritum ab ipso Deo acceptum nobis impertit atque largitur. Ex quo perspicuum est, non recte argumentari Adversarium, qui Christum seu Dei filium idcirco ejusdem essentiæ cum Patre esse concludit, quia regenerationis nostræ sit interior caussa. Quasi necesse sit, interiorem regenerationis nostra caussam esse unam tantum, nec possint esse duæ; una prima & summa, altera secunda & media. Si adversarius aut sciret, aut saltem suspicaretur, hominem illum Jesum Nazarenum tantopere fuisse à Deo evectum, & tanta potestate dona-

tum,

donatum, ut ipse sit, qui omnia, quæ ad Ecclesiam quoquo modo pertinent, gubernet atque administret, adeo ut nihil vel in ipsa, vel ad ipsam quavis ratione spectans, à Deo fiat, quin per ipsum Jesum efficiatur, non sane ita argumentatus esset, neque ex eo, quod Paulus dicit 1 Cor. 1. se plantasse, Apollo autem rigasse, Deum vero fuisse, qui incrementum dederit, collegisset, aut Filium non dare incrementum baptismo, aut si dat, esse ipsum Deum. Quandoquidem, cum Deus hominibus adhuc mortalibus ac terrenis, licet ministris suis, in operatione aliqua opponitur, Dei nomine non tantum ipse Deus, sed cælestes quoque & immortales creaturæ intelligi possunt, per quas, ut secundas caussas, invisibiliter Deus operatur. Quapropter, nisi aliunde constet, rem sic se habere non posse, nihil impedit alioquin, quominus Paulus rectissime locutus sit, & tamen Deus incrementum illud per angelum quempiam dederit. Tantum abest, ut Jesus Christus, qui omnibus angelis præstantior eorumque dominus est factus Heb. 1. 4. 1 Pet. 3. 22. omnino ab eo incremento dando excludendus sit, nisi sit ipse Deus.

Atque ut in universum, cum Deus hominibus opponitur, appareat Dei nomine non solum supra dicti generis, sed etiam secundas quasque caussas, per quas ipse citra homines operatur, comprehendi. Sumamus pro exemplo id, unde translationem suam duxit Paulus. Si agricola diceret, se quidem plantare, & irrigare, Deum autem illum esse, qui dat incrementum, recte diceret; nec tamen excluderet ab incremento dando solem, & pluvias, atque ipsam terram, aliaque nonnulla, quin ne ipsam quidem aquam, qua ipse irrigavit, quibus Deus, ut secundis caussis à se ea vi & efficacia donatis, ad incrementum dandum utitur. Quanto igitur minus, cum Paulus, Deum sibi, & Apollo opponens, illi omnino tribuit, quod incrementum det, non excluditur ab incremento dando Christus, licet non sit ipse Deus; cum Christus non modo secunda sit caussa, per quam Deus incrementum istud dat; sed & in hoc, & in aliis omnibus ad Ecclesiam spectantibus ipsius Dei tanquam vicarius sit, sine quo nihil prorsus ab eo fiat? Nam quis audivit unquam, cum Rex vulgaribus ejus ministris opponitur, quibus aliquid negetur, quod illi tribuatur, id ei quoque negari, qui regis ipsius in omnibus vices gerat, & omnia ejus nomine administret? Agnoscat aliquando Adversarius hominis illius Jesu Christi pro nobis olim crucifixi divinam in cælis majestatem atque potentiam, quam, ut universa Scriptura testatur, ex ipsius Dei dono & largitate est consecutus. Et sic desinet cum illo, licet re creata, ullam ex aliis creaturis, aut etiam omnes simul, comparare; aut existimare, ea, quæ hominibus mortalibus negata Deo tribuuntur, Jesu Christo tribui non posse, nisi natura & essentia sit ipse Deus.

5. Jam dictum est, in Christi verbis *Baptizantes*, &c. non esse In nomine, sed In nomen, & In nomen (exempli caussa) Filii aliud nihil esse, quam In Filium. Quare exemplum à nobis allatum accommodatissimum est ad probandum id, quod volumus, cum in eo dicatur, Israelitas baptizatos fuisse in Mosem 1 Cor. 10. 2. Hoc enim volumus probare, In aliquem baptizari posse, qui tamen non sit ipse Deus. Quod si ibi non est conjunctus Moses cum Patre, quemadmodum hic filius cum Patre est, hoc nihil est prorsus, cum conjunctio ista per se non possit efficere, ut eodem modo omnino dicatur quis baptizari in filium, quo baptizatur in Patrem, quemadmodum conjunctio illa Mosis cum Jehova in credendo in illum non efficit, ut eodem modo omnino dicantur Israelitæ credidisse in Mosem, quo crediderant in Jehovam; ut Adververfarius ipse contra seipsum interim quemadmodum antea diximus, argumentans, acriter contendit. Ex quo intelligitur, potuisse Paulum rectissime, si voluisset, dicere, Israelitas in Deum, & in Mosem baptizatos fuisse, quod & verissimum est; adeo ut id, quamvis non expressum, intelligi debeat. Sicut etiam, cum ipse Deus Exo. 19. 9. dicit Mosis verba illa *Ut etiam in te credant in æternum*, intelligendum est, ac si dixisset, ut etiam in me, & in te credant in æternum. Neque enim propterea eodem loco habetur Moses, quo Deus ipse; sed alia ratione in Deum, & alia in Mosem Israelitæ baptizati fuisse intelliguntur; quemadmodum alia ratione in Deum, alia in Mosem credidisse sunt dicti. Et sane qui conjungitur cum Deo in credendo in illum, tanto magis cum eodem conjungi potest in baptizando in illum, quanto fides baptismo præstat, & interiorem, id est maxime verum cultum, magis præ se fert. Nam, quod ait Adversarius, Christum in baptismo regenerare, & alia illa facere, quæ Dei dicit esse propria, jam dictum est, neque hoc ex eo colligi, quod baptizemur in Christum, neque illa ita Dei esse propria, ut ea cum Jesu Christo, licet re creata, communicare non potuerit, eumque harum rerum omnium secundam caussam facere. Ut certe fecit; quemadmodum ex pluribus, quæ variis in locis hujus nostræ responsionis & jam dicta sunt, & adhuc dicentur, planissimum omnibus futurum arbitramur.

Cæterum excellentiam Christi supra Mosem, & majora, quæ in baptismo nostro Christus præstet, quam Moses in baptismo illo Israelitarum præstiterit, quæ tantopere Adversarius exaggerat, nihil aliud sunt, quam arma, quæ nobis præbet ad ipsum confodiendum. Nam, si in Mosem, licet rem creatam, dicti sunt Israelitæ baptizati fuisse, qui famulus tantum Dei erat, & nihil magni momenti ea in re præstitit, multo magis possumus nos dici in Christum, licet rem creatam, baptizari, qui filius Dei est, & omnium hæres constitutus, quique hac ipsa in re multa egregia ac divina præstat.

6. Simili ratione contra ipsum retorquemus, quod ait, homines illos, quos Scriptura cum Deo conjungit, non conjungi, nisi per exteriora & tanquam exteriores tantum caussas; sed Christum, seu Dei filium (nam de Spiritu Sancto, ut non semel jam dictum fuit, nihil est, quod respondeamus) interius in baptismo agere. Etenim, si is, qui exterius tantum aliquid agit cum Deo conjungitur, licet non sit ipse Deus; quanto magis Christus seu Dei filius, qui interius, agit, cum Deo conjungi potest, licet non sit ipse Deus? Nam quod hoc loco de invocatione filii Dei, quæ fiat in baptismo repetitur, ad id jam supra abunde responsum fuit. Quod si ex eo ipso, quod filius interius in baptismo nostro operetur, se argumentari Adversarius dicat, filium esse ipsum Deum, & hanc interiorem filii operationem ex eo colligere, quod filius una cum Deo Patre in baptismo accipiendo conjungatur, similiter contra ipsum retorquemus, quod ait, in exemplis a nobis allatis homines per exteriora tantum cum Deo conjungi. Si enim potest quis in re aliqua cum Deo conjungi, quamvis Deus ea in re interius, ipse vero exterius tantum operetur, nulla caussa est, cur filius cum Deo Patre in baptismo conjungi non potuerit, etiamsi Deus Pater interius, filius vero exterius tantum operaretur.

Atque ex his tandem constare arbitramur, verba illa Christi, *Baptizantes*, &c. non solum non probare, Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum esse tres personas in una essentia, ad quod probandum allata fuerant; sed neq; etiam nos docere, Dei filium Christum Jesum ejusdem naturæ sive essentiæ cum Patre esse. Quidquid Adversarius, ut hæc ex illis ostenderet, in medium attulerit.

7. Evidentissima est in Adversarii ratiocinatione, ut ad absurdum vel impossibile Paulinorum testimoniorum interpretationem nostram deducat, divisionis fallacia, vel à secundum quid ad simpliciter. Proponit enim de uno Domino, & uno spiritu, & concludit simpliciter de Domino, & de spiritu. Et certe, si ita conclusisset, ut proposuerat, unusquisque eum vel nihil impossibile aut absurdum concludere, vel in æquivocationis fallaciam Incidere, manifeste vidisset. Quod æquivocationis vitium etsi nihilominus; ut eam ipse conclusit, In ejus ratiocinatione est; latet tamen quodammodo propter aliud vitium supra dictum, & nimiam quandam verborum speciem, ut postea dicemus. Si igitur

 ad hunc

ad hunc modum conclusisset, unus Deus nec unus Dominus, nec unus spiritus erit, quemadmodum ut concluderet, ejus propositio omnino postulabat; nemo unquam hoc vel impossibile vel absurdum judicasset, etiamsi Deus & Dominus, & spiritus sit. Nisi si unum Dominum, & unum spiritum in alium sensum accepisset, quam & Paulus intelligit, & nos eum secuti intelleximus. Ut enim disputatum est à nobis in Animadversf. 2. Assert. 19. cum Paulus Dominum à Deo distinguit, tunc Domini nomine eum significat, qui omnibus quidem dominetur, sed non ex seipso (hoc enim Dei proprium est) verum ex alio, id est ex Deo. Hoc sensu Christus est unus Dominus, nec alius præter ipsum. Similiter cum Spiritus à Deo apud Paulum distinguitur, non intelligitur Spiritus nomine spiritalis substantia, sed vis & efficacia quædam Christi fidelibus extrinsecus adveniens. Atque hoc sensu similiter Spiritus Sanctus unus spiritus est, nec alius præter ipsum. Itaque hoc sensu Deus non modo unus Dominus aut unus spiritus, sed ne Dominus quidem simpliciter aut spiritus est. Neque enim Deus vel ex alio quopiam omnibus dominatur, vel vis aut efficacia ulla est ipse revera, sed ipsius vis & efficaciæ auctor. Ex quo id apparet, quod diximus, æquivocationis quoque fallaciam esse in ratiocinatione Adversarii ita conclusa, ut perperam, alioqui etiam, ab ipso conclusa fuit, & nihil eum vel impossibile vel absurdum ex interpretatione nostra conclusisse, quamvis prima fronte & absurdissimum & plane impossibile videatur, unum Deum nec Dominum, nec spiritum esse.

Jam quid ex Pauli testimoniorum in Assertione allatorum interpretatione nostra concludi & possit & debeat, nos ipsi planum fecimus in nostra Animadversione his verbis, *Quod profecto perspicue ostendit, ad unius Dei essentiam nec Dominum illum, nec Spiritum pertinere, aut certe Dominum illum, & Spiritum unum Deum, τὸ μόνον Θεὸν, non esse.* In quibus expressimus relativum Illum, ut non simpliciter de Domino, & de Spiritu, vel etiam de uno Domino, & de uno Spiritu, sed de uno illo Domino, & de uno illo Spiritu, de quo videlicet in Pauli verbis interpretandis proxime mentionem feceramus, ut debebamus, sic nos loqui & concludere constaret. Quod idem si, uti debuerat, Adversarius fecisset, nihil nisi, quod verissimum esset, atque & ipsius, & suorum sententiam convellere posset, ex nostra interpretatione & ipse conclusisset. Quamquam præterea nihil nos interpretamur; sed simpliciter id de Pauli verbis dicimus, quod manifestissimum est, quodque ne ipse quidem Adversarius negare audet. Nempe, in ipsis unum Deum ab uno Domino, & uno Spiritu apertissime distingui.

At enim, inquiet Adversarius, jam dixi, vos, ut in Animadversione nostra 5. videre est, intelligere, distingui natura, non personis; Ego autem personis non natura distingui intelligo. Respondemus, nos, quatenus ea, quæ distinguuntur, sunt personæ, non magis natura, quam persona distingui, intellexisse, cum satis habeamus, si quoquo modo distinguantur. Nam quod in Animadverf. 5. diximus, in Pauli testimoniis apparere distinctionem non personarum, sed rerum, id propterea diximus, quia, Spiritum illum non credimus esse personam. Itaque Personæ vocabulum non potest, ut quidem nobis videtur, omnibus convenire; sed Rei potest. Res est enim aliqua sine dubio Spiritus ille non minus, quam ille Deus, & ille Dominus. Quod autem satis habeamus, si quoquo modo distinguantur, ex eo patet, quod ille à quo unus Dominus, & unus Spiritus distinguitur, est unus Deus: ex quo necessario sequitur, nec illum Dominum, nec illum Spiritum esse unum Deum. Ubi nullum locum habet, quod Adversarius dicit de natura, & personis, quasi Dominus, & Spiritus ille distinguantur ab uno Deo non natura, sed personis. Unus enim Deus, ut iis placet, quibuscum ipse facit, non personam, sed naturam significat. Aut certe, si personam significare volunt, necesse est, ut quidquid ab uno Deo distinguitur persona, eatenus etiam natura ab eo distinguatur, quatenus est unus Deus. Quemadmodum in eadem hac re, cum dicunt, Filium à Patre distingui ratione personæ, non autem naturæ, coguntur tamen fateri, natura etiam distingui, quatenus Pater est pater. Itaque non solum volunt, Filium non esse eandem personam cum Patre, sed neque etiam ea paternitatis, ut ita dicamus, natura prædium, qua præditus est Pater. Quocirca, si quis simpliciter dixerit, Filium non esse Patrem, hunc rectissime locutum confitentur. Similiter igitur, si unus Dominus, & unus Spiritus distinguuntur ab uno Deo ratione personæ, necesse est, ut natura quoque ab illo distinguantur, quatenus est unus Deus, & propterea neuter ipsorum vel unicam illam divinitatem habeat, quam unus Deus habet, vel unus Deus esse simpliciter dici possit. Denique non potest ulla ratione Adversarius vel id, quod ipse dicere voluit, defendere, vel id, quod nos diximus, jure reprehendere, nisi pro concesso sumat, Unius Dei nomen esse æquivocum, & modo divinam illam unicam naturam significare, modo Patrem tantum declarare, non quidem ratione naturæ, sed personæ, hocque posterius in Paulinis testimoniis fieri. At debuerat saltem id suis in verbis indicare, ne alioqui plane contra manifestam veritatem loqui videretur, & absurdissima diceret, statuens, quempiam posse ab uno Deo persona distingui, licet interim natura non distinguatur; idque ita ut sit & ipse unus Deus. Sed idcirco fortasse voluit mentem suam latius explicare, ne nimis evidenter appareret, eum non uno modo principium petere, & simul tamen non leviter nostram sententiam confirmare. Nam certe, si ipse Pater per se nomine unius Dei simpliciter & appellari potest & appellatur, id quod nec Filio, nec Spiritui Sancto unquam contingit; non minimum indicium hoc est, solum Patrem revera esse illum unum Deum, non etiam filium, & Spiritum Sanctum.

CAPUT XIV.

Cum in septima Assertione collegii Posnaniensis de trino & uno Deo ad probandum, quod Apostolorum perfecti discipuli disertis verbis trinitatem istam professi essent, adducta in testimonium fuissent quædam tanquam à Clemente, Dionysio Areopagita, & Ignatio scripta, nos scripta, quæ Clementi, & Dionysio illi tribuuntur, plane adulterina haberi diximus; quæ vero Ignatio, partim adulterina, partim vero corrupta, adeo ut in ipsis quædam etiam nominarentur, quæ aliquot post sæculis primum extitissent. Quamquam non ita corrumpi potuissent, quin apertissimum testimonium in eis extaret, quod Christus non esset ille, qui est super omnia Deus. Id enim in ea Epistola, quæ ad Tarsenses inscribitur, ad verbum legi. Quinetiam addidimus, in ipsa Epistola ad Philippenses, quæ ab Adversariis citata fuerat, non solum nihil de Trinitate ista haberi, sed etiam nonnulla, quæ eam convellerent, scripta esse. Nempe & Patrem tantum esse illum unum Deum, & Deum illum omnia potentem non esse natum ex Virgine. Deinde, cum in eadem septima Assertione adjunctum fuisset, eundem Ignatium mysterium Trinitatis à Johanne Euangelista didicisse, fabulas has esse diximus. Præterea, quia ibidem dictum fuerat, Johannem suum Euangelium scripsisse contra Cerinthi, & Ebionis dogma, quod negaret, Christum verum Deum esse, idque Hieronymi testimonio fuerat confirmatum, monuimus, Hieronymi testimonio, cum in propria quodammodo causa loquatur, hac in re standum non esse, eique Eusebii ut pote antiquioris testimonium esse anteferendum, qui aliam omnino caussam scribendi Euangelii Johannem habuisse scriberet. Nam quod idem Eusebius eodem loco diceret, Christi divinitatem quasi reservatam tractandam Johanni fuisse, id ex suo sensu ab eo dici, nec ut causam afferri, quam Johannes Euangelii conscribendi habuisset. Postremo,

cum ibidem additum fuisset, Johannem ob prædictam caussam suum Euangelium verbis illis exorsum esse: *In principio erat Verbum*, &c. & istia conclusisse *Hæc autem scripta sunt, ut credatis, quia Jesus est Christus Filius Dei*, &c. Diximus, quod ad Euangelii initium attinet, apertissime de tota re scripturum fuisse Johannem, si id illi propositum fuisset, quod isti affirmabant, non autem ita fuisse locuturum, ut saltem non minor, quam antea, dubitandi occasio esset. Idque vel ex nostris ejus loci explicationibus constare posse. Quod vero pertinet ad conclusionem illam, contrarium potius inde colligi; quippe cum ibi affirmetur, Jesum esse Christum Dei filium, Jesus autem ante Mariam matrem non extiterit, nec quisquam is esse possit, cujus est filius. Contra ista Adversarius fine pag. 79 usque ad finem pag. 83. ad hunc modum scribit.

Adversarii dicta.

1. Ait primo, nos nullas rationes afferre, cur ea scripta non sint Clementis, & Dionysii Areopagitæ. Deinde de Clementinorum librorum veritate scripsisse dicit Lambertum Grunterum Venradium, eosque refutasse, qui adulterinos dicunt. De scriptis vero Dionysii Areopagitæ non esse ambigendum propter plurima testimonia, quæ affert, quorum potissima hæc sont, Georgii Pachymeræ antiqui & gravissimi scriptoris in ea scripta, paraphrasis, & sancti Maximi scholia; quorum testimonio clarum est, ea quæ explicant, scripta fuisse ab illo Dionysio, qui fuit Pauli discipulus. Ac præterea ipsorum scriptorum antiquissimi manu scripti codices; nominatim vero in Gallia onus ante annos, ut ii affirmant, qui in hoc genere librorum tractando diu sunt versati, mille ducentos scriptus. Reliqus quæ affert, sunt testimonia quorundam aut hominum aut codicum, qui multo post extiterunt. Subjungit autem Dei providentia factum esse, ut tanti viri, qui à Paulo non lacte sed solido cibo fuerat enutritus, monumenta non interierint, quæ cum omnes nostri temporis hæreticos admodum premant, illorum tandem supremum perfugium hoc esse, ut ea Dionysii Areopagitæ non esse dicant.

2. Si in Ignatii scriptis tale quid esset, qualia ea sunt, quæ nos in illis esse dicimus, id nos fine dubio prolaturos fuisse affirmat. *Hoc enim*, inquit, *genus hominum omnes occasiones captare solet ad calumniandos antiquos scriptores eorumque auctoritatem imminuendam.* De loco in Epistola ad Tarsenses ait, Ignatium reprehendere *illos, à quibus Deus Pater esse idem, qui Filius putabatur. Jam enim*, inquit, *tum spargebantur semina erroris Sabellii, & Patropassianorum.* Eundem vero dicit & in eadem Epistola, & in aliis Ebionitas, & alios, qui Christo divinitatem adimebant, vitandos præcipere. In Epistola autem ad Philippenses multa scribere de utraque Christi natura, ac divinitatis personas æquales cooſiteri his verbis; Dominus mittens Apostolos docere omnes gentes, præcepit ipsis baptizare, *In nomine Patris, & Filii, & Spiritus Sancti, non in unius trium nominum, vel trium, qui homines essent facti, sed in nomine trium æqualium.*

3. Acriter reprehendit nos, quod fabulæ nobis esse videantur, *si quis* (inquit) *Ignatium à Johanne Apostolo, hoc est discipulum à Magistro, divina mysteria, quæ in Epistolis loquntur, didicisse affirmet.*

4. Caussam, quam Eusebius affert, cur Johannes suum Euangelium scripserit, ait non pugnare cum illa, quam affert Hieronymus. Id vero, quod idem Eusebius dicit de divinitate Christi, quæ Johanni tractanda reservata à Sancto Spiritu fuerit, non suo tantum sensu dicere, sed etiam illius temporis Ecclesiæ, cujus judicium, cum esset episcopus, optime potuit habere perspectum.

5. Dicit, nos nimium nobis placere, qui nostrorum explicationes velimus legi, Patres vero calumniemur, & contemnamus. Nostras explicationes loca scripturarum habere in unum chaos convoluta & confusa, ut sic impietas apud imprudentes occultetur. Ex patribus vero disci posse, non inusitatum fuisse Logon vocari filium Dei; quod etiam, teste Lactantio, philosophici libri ostendant; eundemque usum hujus vocis in Sibyllarum & aliorum carminibus reperiri. Propterea ex initio & conclusione Euangelii Johannis constare, eum velle, ut credatur, *Jesum Christum filium Dei illud esse Verbum, quod erat in principio, & quod erat apud Deum, & quod erat Deus.*

6. Quare quæ nos ex conclusione illa collegimus, cavillationes esse, quæ ab hoc ipso verbo, quod erat in principio, & suo tempore caro factum est, redarguantur, eas vero ex eo morbo nasci, quod nobis persuaserimus, Jesum secundum naturam divinam ante beatam virginem non fuisse, & nolimus credere, personas divinitatis non confundi, nec substantiam separari.

Responsiones.

1. Nihil fuit opus, nos rationes ullas afferre ejus, quod diximus de Clementis, & Dionysii Areopagitæ; quæ feruntur, scriptis. Non enim adulterina esse, quamquam id verissimum censeremus, sed adulterina plane haberi, affirmavimus. Testimonia potius afferre debuissemus. Sed neque his quidquam opus fuit; cum perspicuum sit, omnes Latinas ecclesias quæ Romano pontifici non parent, ut ipse Adversarius, quod attinet ad Dionysium Areopagitam, confitetur, scripta ista pro adulterinis habere; & non paucos inter ipsos pontificios esse, qui Clementina illa scripta germana esse non concedant, De Dionysii vero illius scriptis quosdam etiam pontificios idem sensisse. Cujus rei fidem quoque facit id, quod Erasmus narrat de Guilhelmo Grocino * Anglo, quem, cum ecclesiasticarum, id est Romanæ ecclesiæ constitionum pæne usque ad superstitionem observantissimus esset, ac præterea summa doctrina & acerrimo judicio præditus, tamen publice Londini libros Hierarchiæ ecclesiasticæ explanantem, sententiam, quam prius contra eos protulerat, qui Areopagitæ illius opus illud esse negabant, sua sponte revocare non puduit; & tandem dicere, sibi quoque Dionysii Areopagitæ nequaquam videri. Ut nihil dicamus, quod ipse Erasmus annos ab hinc sexaginta sex in præfatione suæ Paraphrasis in priorem ad Cor. scripsit, eruditis opus illud recentioris cujuspiam, quam ille Dionysius esset, videri. Id quod non propter solum Laurentium Vallam, quem certum est ita sensisse, & Grocinum istum, sed propter alios etiam nonnullos eruditos, ab eo tunc scriptum fuisse, prorsus est verisimile.

Jam vero, ut ad ea respondeamus, quæ Adversarius affert contra judicium de Clementis & Areopagitæ scriptis, quod nos secuti sumus, dicimus satis esse, si isti Lamberto Gruntero, quidquid ipse scribat pro asserenda veritate Clementinorum librorum (nam ejus scriptum nobis videre non contigit) Eusebii, & Hieronymi auctoritas & testimonium opponatur, præsertim quod attinet ad Epistolam illam ad Jacobum fratrem Domini, quæ in Assertione citata fuerat. Uterque enim affirmat, unam tantum Epistolam Clementis pro germana ab Ecclesia habitam fuisse, quam ille Roma ad Corinthios scripserat. Eadem Eusebii & Hieronymi auctoritas & testimonium ad ea omnia diluenda satis esse debet, quæ pertinent ad scripta Dionysii Areopagitæ. Cum enim uterque admodum diligenter ab initio publicati Euangelii usque ad sua tempora Græcos scriptores ecclesiasticos recenseat, quod Dionysius iste ex sacra ipsa historia notus, & cujus aliqui Eusebius non semel diserte meminit, quidquam scripserit, nullam mentionem faciunt. Quod apertissimum est indicium, vel nondum scripta ista elaborata fuisse, vel pro adulterinis fuisse habita. Sed nec Gennadius, qui in suo catalogo quosdam recenset ab Hieronymo † prætermissos, istius scriptoris quidquam meminit.

* In Declar. adver. Theolog. Paris. cap. 91.

† Euseb. lib. 3. & 4. histor. Eccl. Hieron. in Catal. scriptor Eccl.

Quæ Maximi feruntur in eos libros scholia, adulterina & ipsa cum ob hanc, tum ob aliam etiam caussam esse oportet; si modo hic Maximus ante Hieronymum aut ejus saltem ætate floruit. Duorum enim omnino Maximorum mentionem facit Hieronymus, qui aliquid scripserint; Unius, cujus etiam Eusebius * mentionem facit; sed hunc uterque de mali origine, & quod materia à Deo fuerit condita, sub Commodo & Severo imperatoribus, librum scripsisse asserunt; nec quidquam præterea de eo commemorant; Alterius verò, quem Philosophum appellat; atque hunc Gratiano Imperatori librum à se scriptum de fide adversus Arrianos dedisse ait, nullius alterius scripti quod ediderit mentionem faciens. Sancti quidem Maximi nomine, ut is, cui scholia ista tribuuntur, appellatur, is intelligendus videretur, qui post Macarium Hierosolymorum episcopus fuit, homo sanctitate celebris, & vulgo Confessor dictus. Verum, quod hic quidquam scripserit, nihil à rerum ecclesiasticarum Scriptoribus traditum invenimus.

De Georgio porro illo Pachymero nihil habemus, quod dicamus, nisi illum Eusebio & Hieronymo nulla ratione opponi posse, quippe qui, nisi vehementer fallimur, post utrumque extiterit. Nam alioqui, quo tempore vixerit, nec Adversarius adscribit, nec nos compertum habemus. Miramur tamen id, quod Adversarius affirmat, istius Georgii, & Maximi testimonio constare, libros illos esse illius Areopagitæ, cum G. Genebrardus insignis theologus Parisiensis, quamvis utriusque ad primam (sic ipse loquitur) antiquitatem eorum librorum confirmandam mentionem faciat, tamen non audeat omnino affirmare illos Dionysii Areopagitæ esse; sed *sive sit Areopagita*, inquit, *sive Corinthius*, Dionysium istum alicubi nominans. † Atqui Corinthius Areopagita centum plus minus annis posterior fuit, neque, ut ille, Apostoli alicujus discipulus. Sed nec, quod ejusmodi libros conscripserit, Eusebius aut Hieronymus, qui ejus scripta recensent, ullam mentionem faciunt. Genebrardus porro præter Maximum & Pachymerum, istorum librorum interpretem etiam nominat Dionysium Alexandrinum, utroque (ut credimus) multo antiquiorem. Verum iidem Eusebius & Hieronymus id falsum esse indicant, cum inter scripta hujus Dionysii interpretationem istam non commemorent. Denique quod de codicibus antiquis manu scriptis dicit Adversarius, id nunquam, etiamsi, quod non credimus, inscriptio ipsa id contineret, probabit Dionysium Areopagitam fuisse illorum scriptorum auctorem; præsertim contrarium Eusebii & Hieronymi auctoritate aperte suadente. Non igitur mirum, si omnes, quos hæreticos Adversarius appellat, scripta illa falso Dionysio illi attributa contendunt. Quamvis etiam alioqui ex iis, quæ ibi dicuntur, id statim unicuique vel mediocriter in ecclesiasticis illius & proximarum ætatum scriptoribus versato abunde patere possit. Nam quod Adversarius propter ingens nimirum discrimen rerum, quæ a Paulo Apostolo scriptæ fuerunt, & earum, quæ illius discipulo Dionysio ascribuntur, ait Dionysium à Paulo non lacte, videlicet ut cæteri, sed solido cibo enutritum fuisse, præterquam quod nugæ sunt vanissimæ (neque enim alia ratione Pauli discipulus fuisse Dionysius traditur Act. 17. 34. nisi quod una cum quibusdam aliis ei Athenis paucis diebus verum Deum & Jesum ab ipso à mortuis excitatum annuncianti adhæserit atque crediderit) nihil etiam ad rem facit. Quasi vero discipulo episcopo Atheniensi licuerit ea scripto promulgare, quæ magister, Apostolus gentium vix audebat effari, & quorum in suis scriptis nihil meminit. Quod enim Dionysius iste Galliarum Apostolus fuerit, ut Adversarius affirmat, id nullo ullius gravioris scriptoris, ut quidem nobis persuademus, testimonio comprobatur. Certe Eusebius * testimonium Dionysii Corinthii afferens, de episcopatu Atheniensi, quem primus omnium obtinuerit, nihil de Apostolatu illo scribit.

* Lib. 5. Hist. Eccl. † Lib. primo de Trin.

* Eccl. Hist. lib. 4.

Sed jam satis superque de adulterinis Dionysii Areopagitæ scriptis à nobis disputatum est. Id tamen nihilominus, ut Adversario plenissime respondeamus, addere libet, si omnes nostri temporis hæretici, (quos ipse vocat) quia scilicet se scriptis istis premi videant, validissimis rationibus & testimoniis innixi ea adulterina esse contendunt, ex altera parte ii, quos ipse orthodoxos esse arbitratur, cum alioqui, nisi ad ejusmodi perfugia convolent, de suis commentis actum esse aperte cognoscant, infirmissimis licet rationibus & testimoniis usi, non verentur illorum tanquam germanorum defensionem suscipere, eaque pro talibus imperitæ multitudini obtrudere.

2. Ex Ignatio nihil protulimus, quod fidem faceret, nos, quæ de additamentis dixeramus, quibus ejus scripta (si modo ejus sunt) inquinata fuissent, non temere dixisse; non ob aliam caussam, nisi quod brevitati, quam scriptionis genus requirebat, consuluimus, præsertim cum satis alioqui ad testimonium, quod inde Adversarii protulerant, responsum foret. Nec sane nobis id propositum est, ut antiquorum scriptorum auctoritatem imminuamus, quam, ut par est illis tribuere, & ipsimet sibi tribui voluerunt, sartam tectamque esse optamus. Multo autem minus eos calumniandi occasiones captamus. Quin potius quæ quodammodo per calumniam, tanquam ab ipsis scripta, tantis viris indignissima, illis sunt attributa, retegimus & indicamus.

Sciendum autem est, cum Animadversiones illas scripsimus, Græcum Epistolarum Ignatii * exemplar videre nondum nobis contigisse; sed Latinum tantum. In quo, cùm præter alia, Missarum plurali numero mentionem fieri recordaremur, huc potissimum respicientes, diximus, in illis Epistolis quædam commemorari, quæ non nisi aliquot sæculis post Ignatii tempora extiterunt. Privata enim Missa (quam vocant) in qua videlicet solus appellatus sacerdos, quod illic consecrari dicitur, sumit, reliqui autem omnes spectatores sunt tantum, quæque in uno eodemque templo singulis diebus celebratur, non una modo sed plures, idque etiam eodem tempore, unde pluralis numeri in missa appellanda usus extitit; talis igitur missa à veteribus illis per aliquot sæcula penitus ignorata fuit, & idcirco nec numeri pluralis usum in missa nominanda illis cognitum (ni fallimur) nedum receptum fuisse comperies. Nacti vero postea sumus Græcum codicem, ubi eum locum aliter se habere invenimus. Non desunt tamen in ipso Græco exemplari quædam, quæ non cum Ignatii sæculo, sed cum succedentibus conveniant. Quale est illud, quod legitur in Epist. ad Philadelph. ubi monentur principes, ut Cæsari obediant; milites autem principibus; & principes vero, & milites una cum ipso Cæsare, episcopo. Quæ monitio inepta ac ridicula est prorsus, nisi jam isti omnes nomen Christo dederint. Id autem sub Constantino Magno primum factum est, qui ducentis circiter post annis fuit. Ut nihil interim dicamus, quod hic ineptissime obedientiæ genus, quod episco debetur, cum eo, quod debetur principibus & Cæsari confunditur; nec ulla mentio interea fit obedientiæ, quam episcopus ipse Cæsari debeat. Cum tamen certissimum sit, non minus nec alia ratione episcopum, quam cæteros omnes, Cæsari obedire debere. Et in Epist. ad Smyrn. nulla apposita generis honoris distinctione, simpliciter episcopum prius, deinde regem honorandum esse, traditur. Fuit nimirum liber iste Epistolarum Ignatii, quandocumque id factum fuerit, ab iis partim depravatus, partim etiam consarcinatus, qui tyrannidem episcoporum non in Ecclesiam tantum, sed in Rempublicam quoque contra omne jus fasque invectam vehementer probabant, ac stabilire volebant. Toties enim ibi non obedientia modo, sed subjectio (ut sic loquamur) quæ episcopo debeatur, repetitur atque inculcatur, ut fastidium ipsis etiam tyrannis episcopis legentibus oboriri queat.

Præterea (ut magis de corruptione illarum Epistolarum constet) scriptum est in Epist. ad Philipp. eum, qui

* In Epist. ad Smyrn.

die

die dominico, aut sabbato jejunaverit, præter unum sabbatum Paschatis, interfectorem Christi esse. In ea porro, quæ scripta est ad Antiochenos, prohibentur uxores viros suos de nomine vocare. In ea denique quæ Ephesiis inscribitur, legitur, Jesum Christum in omnibus suis precibus mentionem nostri facere. Num quæsumus, verisimile est Ignatium Johannis Apostoli discipulum & Christi martyrem hæc scripsisse partim falsissima, partim plane absurda, partim perquam inepte ac ridicule dicta?

Plura alia prudentes omittimus, quæ si non iis ipsis, quibuscum nobis res est, at certe aliis quantumvis alioqui à sententia nostra, de qua in hac disputatione agitur, alienis, Ignatio prorsus indigna videri possunt, & tamen in illis Epistolis leguntur, unde eas adulteratas fuisse appareat; & ad illud venimus, quod Adversarius dicit, Ignatium, cum in Epist. ad Tarsenses negavit, Christum esse illum, qui est super omnia Deus, eos reprehendisse, qui putabant, Deum Patrem esse eundem cum filio. Dicimus enim, ex ipsis Ignatii verbis constare, non hoc revera fuisse τὸ κρινόμενον in ea disputatione, sed hoc, Utrum scilicet Christus esset Deus ille, qui est super omnia, necne; quem Ignatius diserte negat esse, quippe qui illius sit filius. Nondum enim absurdissima illa opinio Christianorum mentes occupaverat, eandem numero essentiam, distinctis personis, Patri & Filio posse esse communem. Certum autem erat; eum, qui est super omnia Deus, unum tantum esse. Quare consequebatur necessario, Filium hunc Deum non esse, nisi sit idem Filius, qui Pater, cum sine dubio Pater sit ille Deus. Quemadmodum quidem etiam sequitur, si Filius non est ille Deus, eum non esse eundem cum Patre. Verumtamen non hoc, sed illud probandum sibi sumpsit Ignatius. Pro concesso enim posuit Filium non esse eundem cum Patre, & ex eo conclusit, Christum non esse eum, qui est super omnia Deus.

Nam quod de vera essentiæ simul & personæ, non autem de conficta illa personæ citra essentiam distinctione ageret Ignatius, planum facit id, quod postmodum adjungit, nec nudum hominem οὐδὲ ψιλὸν ἄνθρωπον esse Christum. Cum enim unum essentiæ quasi extremum jam à Christo removisset, negans, eum esse illum unum Deum, qui est super omnia, id est illum unum Deum, alterum quoque deinde illi adimit, nec nudum etiam hominem eum esse concedens. Confirmant aperte hoc idem testimonia à nobis in Animad. allata ex Epist. ad Philip. Ibi enim similiter negatur, Christum esse illum Deum, qui est super omnia, illum existentem, illum qui solus est verus, illum omnipotentem sive omnem dominatum & potestatem habentem, τὸν παντοκράτορα, illum denique, qui unus Deus esse dicitur, & de quo scriptum est Deut. 6. 4, *Dominus Deus noster, Dominus unus est*. Quæ omnia de ipsa suprema illa divina essentia agi, eamque ab hoc scriptore Christo non concedi, apertissime demonstrant. Quare quod respondet Adversarius, in eadem ad Tarsenses Epist. & in aliis quoque doceri, eos esse vitandos, qui, ut Ebionitæ faciebant, Christo divinitatem adimerent, id nihil ad rem facit. Ebionitæ enim nudum hominem Christum esse statuebant; & sic alterum illud extremum Christo tribuebant, quod jam diximus Ignatium similiter atque alterum à Christo removere.

Nec vero si in Epist. ad Philipp. de utraque Christi natura multa scribit, idcirco Christum illum unum Deum facit, sive ejusdem cum Patre suo essentiæ, contra id, ad quod probandum nos ex ea Epistola testimonia citaveramus. Qui ea citando nihil aliud facere voluimus, quemadmodum etiam verba ipsa nostra præ se ferunt, quam ostendere, tantum abesse, ut in ea Epistola Trinitas, quam Adversarii defendunt, assereretur, quemadmodum in Assertione dictum fuerat, ut potius ea convelleretur; non autem quidquid nos de Christi essentia, & persona sentimus, Ignatii auctoritate confirmare. Neque enim ignorabamus, in illis Epistolis aliud ex parte de Christo doceri, quam nos sentiamus.

Prædictis autem addimus, cum, ut ostensum fuit, scriptor iste in locis, quos protulimus, de ipsa divina essentia agat, videri, eum omnino contra dogma de coessentialitate trium personarum, quod jam circumferretur, ex professo disputare, quando in initio ferme Epistolæ ad Philipp. ubi eorum, quæ jam exposuimus, magna pars legitur, verba illa scribit *Unus igitur Deus & Pater; non duo, neque tres*. Hoc enim ut antecedentia, & sequentia verba demonstrant, Filii, & Spiritus Sancti respectu dicit; qui si una cum Patre pariter in illo uno Deo contineantur, necessario consequi vult, tres Patres, tres Filios, & tres Spiritus Sanctos esse. Quippe quod nihil dici de uno possit, quod de aliis duobus necesse non sit dicere. Hæc autem nullo modo dixisset, si ii, quos tacite reprehendebat, nullam distinctionem personarum agnovissent, id est unam tantum personam in uno illo Deo esse statuissent, quamvis in eo & Patrem, & filium, & Spiritum Sanctum agnoscerent, quemadmodum sine dubio eos sensisse intelligit Adversarius, & hoc tantum nomine ab Ignatio reprehensos fuisse. Quanquam in sententiam hanc longe absurdissimam necesse fuisse ut tandem venirent, si triplicitatem illam, quam ipsis objecerat, Patris; & Filii, & Spiritus Sancti devitare vellent, ostendere volens scriptor iste, & simul ipsam falsitatis convincere, verbis Christi allatis, quibus baptizari ab Apostolis omnes gentes præcipit, subjungit, ex illis constare, non unum esse, qui tria nomina habeat, & Pater, Filiusque simul, & Spiritus Sanctus appelletur; sed tres revera esse, quorum quilibet suo separato ab aliis nomine vocetur.

Itaque apparet, eos, qui hic reprehenduntur, tametsi in ea sententia non essent, quam postea Sabellius, & qui Patripassiani appellati fuerunt, amplexi sunt, sed plures personas in una Dei essentia agnoscerent, tamen hæresi isti viam parasse, ut non male, quamvis imprudens, locutus sit Adversarius, cum ait jam tum cœptum esse spargi semina istius erroris. Nec sane hac nostra ipsa ætate defuerunt, qui, luculentis scriptis editis, demonstrarunt, omnes, qui sententiam de pluribus personis in una Dei essentia sequuntur, vel plane (re scilicet non autem verbis) Sabellianos esse, vel profecto, nisi in triplicitatem illam antiquis istis ab hoc scriptore objectam incidere tandem velint, ut Sabelliani evadant, necesse esse.

Jam locus, quem ex eadem Epist. ad Philipp. Adversarius affert, qui, ut credimus, is est, quem Assertiònis scriptor intellexerat, minime probat, Ignatium, Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum, quas idem Adversarius divinitatis personas vocat, esse æquales eo sensu, quo hic intelligere est opus; id est simpliciter & per omnia, quod ad ipsam essentiam pertinet, æquales. Vox enim Græca ὁμοτίμους ejusdem quidem honoris participes & consortes omnino significat; sed non tamen ut Adversarius opinatur, eadem prorsus æqualitate. Quemadmodum alia pleraque nomina ad eundem modum composita docere possunt, si quis ex compositione ipsa id minus deprehendere queat. Quod si tamen aliquando similes voces omnimodam æqualitatem significant, id, si vim ipsam vocis spectes, ex accidente est. Adde, quod vox illa ad id referenda est, de quo in verbis Christi ibidem citatis agitur, nec ad alia porrigenda. Quia enim Christus præceperat baptizari in nomen Patris, & Filii, & Spiritus Sancti, inde colligit & infert scriptor iste, hos tres ejusdem honoris esse consortes, hujus videlicet honoris, quod in ipsorum nomen baptizentur omnes gentes; non autem cujuscumque honoris. Est igitur in Adversarii argumentatione ex voce ista Græca duplex fallacia. Nempe figuræ dictionis, & à secundum quid ad simpliciter. Putavit enim, id quod ut effectus præscriptæ rationis baptizandi ab Ignatio dicitur, ut caussam dici. Huc accedit, quod Latinum exemplar, ante editum (ni fallimur) Græcum, Venetiis annos ab hinc ferme quadraginta excusum plane contrariam lectionem habet.

Quippe

Quippe in quo scriptum sit, Non in unum quendam trinomium, neque in tres unius ejusdemque honoris. Nam si diligenter ubique Latina cum Græcis conferantur, videbit doctus ac prudens lector, nihil esse, cur alicubi, ubi dissentiunt, Latinum exemplar Græco præferendum non videatur. Quanquam, ut tandem de hisce Ignatii, quæ feruntur, testimoniis disputandi finem faciamus, lectorem monendum censuimus inter Ignatii Epistolas duas istas ad Tarsenses, & ad Philippenses neque ab Eusebio, neque ab Hieronymo recenseri. Quare utraque merito suspecta nobis esse debet. Quod sane dolemus. Namque, ut demonstratum fuit, ex illis, si indubitatæ forent, trinitatis, vel etiam (ut sic loquamur) binitatis personarum in uno Deo opinionem sero in Ecclesiam irrepsisse, & ab initio valde oppugnatam ab ejus proceribus fuisse, aperte constaret.

3. Fabulas appellavimus, affirmare Ignatium ab Johanne Trinitatem istam edoctum fuisse, non autem ab illo ea mysteria didicisse, quæ in ipsius Ignatii Epistolis leguntur. Quod si, dum nos hic reprehendit, omnino & intelligit, & dicere vult Adversarius, in Epistolis illis mysterium istius Trinitatis legi, jam hoc ipsum nos ante aperte negaveramus. Itaque in ejus reprehensione aut summa est elenchi ignoratio, aut manifesta principii petitio.

4. Et si caussa, quam Eusebius affert, non pugnat per se cum ea, quam affert Hieronymus, tamen quatenus non est eadem, sed diversa, per accidens pugnat. Neque enim, si ea vera esset, quam Hieronymus affert, simpliciter illam alteram assignasset Eusebius, quem id hac in re ignorasse, quod Hieronymus postea noverit, nullo modo est verisimile. Jam quod diximus, Eusebium, dum postmodum addit, Christi divinitatem Johanni tractandam reservatam fuisse, ex suo sensu loqui, non ita intelligendum est, quasi negare voluerimus, Ecclesiæ quoque illius temporis eandem sententiam fuisse (quanquam neque etiam id asseverare, ut Adversarius facit, quisquam jure potest, etiamsi non solum, ut ipse ait, sensum tunc præsentis Ecclesiæ optime potuerit Eusebius habere perspectum, sed etiam reipsa habuisse compertum sit, nihil enim in ejus verbis est, unde intelligi possit, eum ex aliorum etiam sensu loqui) sed ex nostria ipsis, quæ sequuntur, verbis ita est accipiendum, ut ad caussam, quam Johannes scribendi Euangelii, quemadmodum videlicet ferebatur, habuisset, istud, quod Eusebius subjunxit, referendum non esset. Nam ex aliorum sensu, & secundum id, quod ferebatur, de caussa ista Eusebium scripsisse, planum faciunt ipsius verba, ubi eam explicat. Id quod aperte indicat aliam illam caussam ab Hieronymo allatam ad Eusebii aures non pervenisse; multo autem minus in Ecclesia ejus ætate jactatam fuisse. Cum enim de eo, quod ferebatur, Eusebius scriberet, nihil est, cur eam reticere debuisset.

5. Hic rursus in nobis reprehendendis in summam elenchi ignorationem incidit Adversarius. Neque enim nos ea verba, *Legantur nostrorum*, &c. idcirco diximus, quod vellemus eo loco nostrorum hominum explicationes pro rectis & veris cuiquam legendas proponere, sed tantum monere ex illis intelligi posse, Johannem Christi divinam essentiam, quam Adversarii intelligunt, minime eo loco asseruisse, ita, ut, si de ea antea dubitabatur, postea, quatenus ejus verbis fides adhibita fuisset, dubitari desitum esset. Inspiciat quivis verba nostra ab ipso Adversario recitata, & statim nos verissima loqui, illum vero prorsus Sophistam agere deprehendet. Quod si nihilominus verum est, nos explicationes nostras ejus loci pluris facere, quam eas, quas theologi isti, quos Adversarius commemorat, scripserunt, tamen neque id ex verbis illis nostris colligi potest, nec inde sequitur, nos theologos istos contemnere & calumniari. Quos & si hac in re à vero scopo longe aberrasse, persuasum habemus, & in quibusdam præterea aliis veritatem eos non perspexisse credimus, tamen & magnos doctissimosque viros fuisse agnoscimus; & ob hanc caussam eos non leviter suspicimus, & reveremur, nec temere unquam ab ipsis dissentire audemus. Tantum abest ut eos aut contemnamus, aut calumniemur. Sed Adversarius est, qui nos (ejus pace dictum volumus) hac in re seu prudens sive imprudens calumniatur. Quod idem similiter facit, dum ait, nos ad occultandam nostrarum explicationum impietatem, in illis scripturæ locos in unum Chaos confundere & convolvere. Nollet nimirum Adversarius tantam vim Sacrorum Testimoniorum, ut sæpe fit, à nostris hominibus congeri, quibus errores, quos ipse tuetur, profligari cernit; id quod ipse impietatis nostræ occultationem nominat, non obscure concedens illis congerendis nos neutiquam frustra laborare, & caussam nostram non parum juvare, saltem apud illos, quos ipse imprudentes vocat; id est, ut nos interpretamur, humanorum inventorum propemodum ignaros, & divinis testimoniis simpliciter acquiescentes; ac Philosophica ista à Lactantio citata, quæ nobis hic ipse opponit, penitus aut nescientes nec scire volentes, aut certe aspernantes & rejicientes. Nam Sibyllina carmina, quæ idem Lactantius recitat, majore ex parte pio quodam studio conficta à Christianis fuisse res ipsa monet, quamvis id diluere frustra ipse tentet. Propter quam caussam fortasse potissimum & Hieronymus * & alii optarunt, ut Lactantius tam nostra confirmasset, quam facile aliena destruxit. Quanquam nihil est nec in Sibyllinis carminibus, nec in aliis à Lactantio commemoratis, quod quidquam explicationi nostræ appellationis τοῦ λόγου Christo à Johanne tributæ officere censendum sit. Quinetiam ne id quidem verum est, in carminibus illis ullam apertam, mentionem τοῦ λόγου fieri, ut personæ. Nam in illis, καὶ πολυφραζόμενος ἄγγελος. μή τις ἐπισῶ, τῆς λόγος, &c. in quibus, nec præterea alibi, suspicari quis potest id factum esse, nihil prohibet, quin vox λόγος aliud, quam personam significet. Immo nihil est, cur de alia re quapiam eam vocem non accipiamus, propter pronomen τις. Nisi velimus plures personas fuisse, quæ λόγου nomine appellari possent. Ad sermonem igitur Euangelicum recte ea vox referri potest, quem Christus antea publicaverat, & postea colaphis cæsus ne mutivit quidem; ut nemo esset, qui, quantus & qualis sermo ille esset, amplius cognosceret.

Non est autem prætermittendum, quod quidquid cæteroqui hoc loco, quasi contra nos, disputat Adversarius, non modo nihil prorsus contra nos facit, verum etiam id universum à nobis quoque verissimum agnoscitur. Logon scilicet vocari filium Dei, & ex initio Euangelii Johannis ejusdemque conclusione constare eum velle, ut credatur, Jesum Christum filium Dei illud esse verbum, quod erat in principio, & quod erat apud Deum, & quod erat Deus. Immo hæc ipsa omnia nostram sententiam & explicationem confirmant & aliorum omnium labefactant. Quandoquidem nec Filius ille Dei ante Jesum Christum ex virgine natum extitisse, usquam legitur, & Jesus Christus quod, ut alibi supra diximus, & Jesus, & Christus nomina sint illius hominis, non est nisi homo ille, quem nos, nec alium vel præter, vel ante ipsum, Verbum illud esse contendimus, quod erat in principio, & quod erat apud Deum, & quod erat Deus; & idcirco necesse esse, ut ex istis illis attributis aliud omnino intelligatur, quam vel ejus existentiam ante cœli, terræque & aliarum rerum omnium creationem, vel essentiæ aut habitationis cujusdam cum Deo perpetuæ ab omni ævo communionem.

6. Non sunt igitur cavillationes ea, quæ nos ex illa Johannis conclusione colligimus, sed in iis, quæ Adversarius illis objicit, sunt partim manifestæ, partim occultiores plures principii petitiones; dum Esse in principio aliter ille accipit, ac nos accipiamus; dum pro concesso sumit, Johannem scripsisse, Verbum factum esse carnem, cum nos potius, Verbum fuisse carnem, illum scri-

* Hieron. ad Paulinum de inst. Monachi.

scripsisse contendamus, &, si tamen scripsit, Verbum factum esse carnem, id aliter intelligamus atque ipse Adversarius intelligit; dum præterea in Jesu divinam quandam naturam esse statuit per se subsistentem, quæque ante ipsum Jesum & ab æterno fuerit, id quod nos pernegamus; dum denique illius unius Dei seu τοῦ Θεοῦ plures personas esse statuit, quarum tamen una per se & simpliciter τοῦ Θεοῦ nomine appelletur: quæ à nobis in universa hac disputatione vel potissimum negantur, vel sibi minus consentanea esse, & probationis plurimum indigere dicuntur.

Caput XV.

Assertio octava & nona Posnaniensis collegii de trino & uno Deo in eo occupantur, ut ostendant, eos, qui trinitatem personarum in uno Deo non agnoverunt, & auctores, ut Adversariis videtur, ejus abjiciendæ fuerunt, à plurimis conciliis fuisse damnatos. Inter quos primus nominatur Paulus Samosatenus, in quo impius Mahometis error damnatus fuisse dicitur. Admiscetur autem in nona Assertione, originem hujus blasphemiæ (sic enim Adversarii loquuntur) ab impiis Judæis cœpisse; quippe qui Christum, propterea quod Deum Patrem suum esse diceret Joan. 5. 18, æqualem se faciens Deo, interficere volebant. In hæc nos animadvertimus, Primum, quod Adversarii ita loquerentur, quasi Paulus Samosatenus post Mahometem fuisset, quem tamen trecentis amplius annis antecessit; & simul ostendimus, Samosateni sententiam longe distare ab errore Mahometis. Deinde, divinam veritatem à nullis hominum conciliis pendere, diximus. Præterea Judæorum illorum imitatores eos potius esse, qui Trinitatem istam defenderent, tacite docuimus; dum istos, & Deum Christi Patrem, & Christum Deo æqualem esse, reipsa negare ostendimus; quippe qui Christum Deum ipsum facerent. Nemo autem sui ipsius pater, aut sibi ipsi æqualis esse possit. Postremo sententiæ nostræ, quod unus ille Deus Pater tantum Domini nostri Jesu Christi sit, & propterea ipse Christus is Deus esse nequeat, non ullos homines unquam, sed Spiritum Sanctum in scriptura, divinæque auræ particulam omnibus inditam perpetuum auctorem fuisse, asseruimus. Adversus has nostras Animadversiones Adversarius pag. 84. usque ad mediam pag. 87. ad hunc modum scribit.

Adversarii dicta.

1. Primum inquit, *Non intelligunt Samosatenici ita Mahometem, in Paulo Samosateno quamvis cum eum* (sic enim prorsus ibi legitur; sed aut Cum, ut credimus, aut certe Quamvis abundat) *plurimis annis antecesserit, à Conciliis damnatum, quemadmodum & ipsi in eodem suo Magistro sunt damnati.*

2. Deinde asserit, omnino Samosatenicos Anabaptistas, id est nos, cum Mahometanis in iis, quæ præcipua sunt, consentire. Quia scilicet una cum illis Deum trinum & unum non agnoscimus; quem tamen Christiani colunt invocantes Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum, & propterea necessario in eundem credentes. Invocant enim hos (inquit) in ipsa regeneratione, id est in baptismo. Itaque, quod hi tres sint unus Deus, hoc ait esse Christianæ religionis primum fundamentum; ad quod evertendum Samosatenica secta cum Mahometana conspirare cœperit, & una cum ea contra veram divinitatem Jesu Christi testimonium dicere, eamque blasphemare; ac nihil aliud eum, quam hominem, fuisse, obstinatissime asseverare. De præstantia nonnihil inter eas differentiæ esse. At nos Christi sanctimoniæ excellentiam facile ita depressuros, ut Mahometes ex hac parte nihil obstaculi habiturus esset, si magister adesset, qui demonstraret rationes, & tandem ait nuper Palæologum declarasse, quo Samosatenica secta spectet, & quid ejus magistri contra omnes provincias machinentur.

3. Concilia, licet hominum, si Apostolica auctoritate congregata fuerint, quanti facienda sint, docere ait caput quindecimum Actorum. In Apostolorum autem loca atque eorum, qui primi rexerunt ecclesias, eos episcopos & pastores successisse innuit, qui in illis conciliis, quibus nos auctoritatem derogamus, congregati fuerunt. Cum autem crebro Pontificiis objiciamus, quod homines sint, videri nos tacite significare, nos ipsos non esse homines, & idcirco explicationes nostras scripturarum non ut ab hominibus esse accipiendas

4. Ait, nos nolle intelligere, catholicam ecclesiam tres personas non confundere, neque earum substantiam separare.

5. Jactationem nostram, in qua nos insolentius ostentemus, de origine nostræ sententiæ, vel sacramenti Baptismi verbis retundi affirmat.

Responsiones.

1. Non ignorabamus, modum loquendi, quo usus erat Assertionum scriptor, cum ait Mahometis errorem in Samosateno damnatum fuisse, sustineri posse, quamvis Samosatenus plurimis annis Mahometem antecesserit. Sed quia verba prima fronte adeoque consueta loquendi ratione significant, Mahometem tempore Samosateno priorem fuisse, ne historiarum rudes lectores existimarent, Samosatenum, quem primum auctorem quodammodo sententiæ nostræ Adversarii faciunt, & à quo nos denominant, non veritum fuisse Mahometem tam insignem & manifestum pseudoprophetam hac in re imitari, & hanc ob caussam, quin ipsa sententia nostra falsissima esset, nihil dubitare inciperent; idcirco rem, uti est, exponere voluimus, & verborum Assertionis fallaciam quandam detegere. Sed dignum animadversione est, Adversarium, dum ambiguitatem istam excusare vult, verba de eadem ipsa re protulisse multo magis ambigua; immo ejusmodi, quæ si rectum ac communem loquendi usum spectes, non aliter accipi possunt, quam, ut intelligatur, Mahometem plurimis annis Samosateno anteriorem fuisse. Nam certe in Adversarii verbis, quæ antea descripsimus, necesse est, nisi nova loquendi ratio, novaque adeo grammatica instituatur, ut verbum Antecessit ad Mahometem referatur, pronomen vero Eum ad Paulum Samosatenum. Diximus autem, hoc (quamvis per se sit leve) animadversione dignum esse, quia videtur justitia divina hominem istum persequi. Etenim alibi quoque eum contrarium scripsisse ostendimus ejus, quod scribere omnino volebat.

2. Plurimus omnino est ubique Adversarius in ea fallacia sectanda, quæ principii petitio dicitur. Nam asserere vere Christianorum esse, Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum tanquam unum Deum adorare & invocare, nihil aliud est in hac disputatione de convenientia inter Samosatenum, & Mahometem in præcipuis contra Christianam religionem, quam principii manifesta petitio; quam non excusant quædam ad id probandum indicata. Nam de his separatim vel agitur, vel agi debet, cum de hoc ipso disputatur, utrum Pater, Filius, & Spiritus Sanctus, sint unus Deus necne. Quod hic pluribus in locis fit. Sed videamus, quænam sint ista. Videntur autem esse duo. Primum, quod orbis Christianus id faciat. Deinde, quod illud in ipsa baptismi susceptione omnes profiteantur. Quod ad Christianorum consensum attinet, is nihil probare potest, cum non appareat, eum fuisse, & esse omnium, eumque perpetuum. Immo, cum appareat, aliquando, ut Arrianorum tempore sub Constantio Constantini filio, & Valente imperatore, ac Vandalis in Africa, Gotis autem & Longobardis in Italia regnantibus, ingentem fuisse Christianorum numerum, qui trinum istum Deum minime colerent, aut invocarent. Adeo ut etiam interdum rerum potiti in Ecclesia viderentur. Oportet enim

in hac

In hac ratione à consensu Christianorum ducta, Christianos non eos intelligere, qui ad veram Christi ecclesiam pertinent, sed omnes, qui Christi nomen profitentur. Alioqui in perpetua principii petitione versaremur, negante Adversario, eos ad veram Christi ecclesiam pertinere, qui nobis, quod ad doctrinam attinet (sic enim hoc loco veram Christi ecclesiam accipimus) omnino pertinere viderentur; & contra, eos ad eam pertinere affirmante, quos fortasse nos minime pertinere arbitraremur.

Quanquam satis superque est; quod ante Constantini Magni tempora & aliquanto post, nihil aperte constat de trino Deo à Christianis passim adorato & invocato, vel potius, quod constat, talem Deum & præcipuis & plerisque Christianis tunc fuisse incognitum. Id enim ex omnium Christianorum scriptis, qui tempora illa antecesserunt (quæ modo adulterina aut suppositicia non sint, ut illa Dionysii Areopagitæ, & Clementis, & liber de orthodoxa fide Justino attributus, de quibus supra egimus) intelligere licet. In quibus ubique unus ille Deus, Pater tantum Domini nostri Jesu Christi esse asseritur. Idque potissimum in eo libro fit, qui inter libros Tertulliani de Trinitate inscribitur. Quod nomen, licet fortasse nunquam in ipso libro legatur, legitur tamen apud eundem Tertullianum sæpius in libro adversus Praxeam; ubi similiter aperte uni tantum Jesu Christi Patri tribuitur, quod sit ille unus Deus. Neque enim, ut præclare hac in parte disputavit G. Genebrardus 2. lib. de Trinitate veteres illi, quicumque de Trinitate sunt locuti, Trinitatis nomine essentiam significarunt; sed nomen hoc ad personas tantum retulerunt. Non igitur Deum trinum in personis Trinitatem nominando intelligebant; sed Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum significabant. Nam non Filium modo, sed Spiritum quoque Sanctum, personam illum esse, existimantes, colebant isti præter Patrem. Cui tamen interim suam prærogativam, ut qui solus ille unus Deus esset, reservabant, & ex ipsius quidem substantia filium & Spiritum Sanctum ab eo productos credebant, non tamen eandem numero horum trium essentiam asserebant. Itaque Tritheitæ erant; ut etiam à Tritheitis nostri temporis observatum est.

Nec vero nobis quidquam hactenus legere contigit, quod trini istius Dei à Christianis jam tum recepti & culti fidem facere videatur magis, quam, quæ ex dialogo, qui Philopatris inscribitur, & inter Luciani opera numeratur, ad id probandum affert Genebrardus lib. 1, & 2. de Trinitate. Sed peritiores sentiunt, dialogum illum falso Luciano fuisse adscriptum, & alicujus recentioris opus esse, ut alia omittamus, quibus testimonium istud facile dilui potest, & ostendi, etiamsi dialogus ille suppositicius non esset, tamen verba illa non demonstrare passim à Christianis Luciani ætate trinum Deum cultum fuisse, sed fortasse alicubi à quibusdam id factum esse persuadere. Diximus autem Fortasse, quia nihil vetat, quominus ad Tritheitarum opinionem, de quibus modo dicebamus, quales tunc temporis plurimi Christiani erant, scriptoris illius verba referantur. Qui, cum Patris, Filii, & Spiritus Sancti unam substantiam esse dicerent, quamvis illud ita intelligerent, quemadmodum si quis diceret trium hominum Patris, Filii, & nepotis, aut trium rerum, fontis, fluvii, & rivuli eandem substantiam esse, tamen videbatur posse affirmari, eos unum facere tria, & tria unum, sicut in eo dialogo scriptum est. Namque hoc ipsum illis objectum fuisse, ex lib. illo Tertulliani adversus Praxeam facile intelligi potest.

Quid quod concedere Adversario possumus, omnes Christianos ab Apostolorum temporibus trinum Deum coluisse, nec tamen inde necessario sequetur, id facere vere Christianorum esse? Necesse enim erit adhuc, ut probet, eos, ut Christianos, id fecisse, non autem se facere existimasse. Alioqui nisi hoc probet, ejus ratiocinatio ab accidentis fallacia, qua, si necessario concludere debet, omnino laborat, non liberabitur. Jam vero, quod pertinet ad baptismi susceptionem, quidquid inde ad trini Dei invocationem stabiliendam colligi posse Adversarius existimat, refutatum est abunde supra cap. 13. partic. 4. & deinceps. Ostendimus enim, nec verba illa, *In nomen Patris, & Filii, & Spiritus Sancti*, ullam invocationem continere; nec, si continerent, propterea sequi, Filii invocationem parem Patris invocationi esse, eumque ejusdem cum Patre essentiæ agnosci debere. Nam de Spiritu Sancto diximus, Adversarium necesse habere prius probare, eum esse personam, cum id ex verbis illis minime probetur, etiamsi ex illis, Spiritum Sanctum invocari constaret. Hic tantum addimus, etiamsi Spiritus Sanctus & persona à Patre distincta esset, & invocaretur, non idcirco concludi posse, eandem numero ipsius, & Patris essentiam esse; propter eas caussas, ex quibus ibi conclusimus, Filium, licet personam à Patre distinctam, & cui invocatio conveniat, non tamen ejusdem cum Patre essentiæ esse. Et sane Tritheitæ, inter quos, ut dictum est, multos ex illis veteribus numerandos esse apparet, satis admonere possunt, argumentum ab invocatione ad eandem numero cum Patre essentiam ductum nihil firmitatis habere.

Ex his perspicuum esse credimus, nullo pacto fundamentum Christianæ religionis esse credere, Deum unum simul & trinum esse. Quod tamen Samosatenica, quam Adversarius vocat, secta, id est nostra ecclesia, evertere non est aggressa. Sed, hoc jam ab aliis everso, verum fundamentum ipsa, instaurare hac nostra ætate cœpit; nempe, hominem illum Jesum Nazarenum esse revera Dei filium unigenitum, eundemque propter crucis mortem Dominum & Christum à Deo fuisse factum, & tanto honore ac gloria coronatum, ut ipsi etiam Angeli eum adorare debeant. Quippe cui, præter seipsum, Deus omnia & quæ in terra, & quæ in coelo sunt, subjecerit. Hæc est vera Christi divinitas. Hoc est præcipuum & proprium Christianæ religionis mysterium, tum divinis oraculis testatissimum, tum nihil in se habens, quod vel absurdum, vel impossibile cuiquam videri queat; immo quod Dei summam & admirabilem potentiam, sapientiam, bonitatem undique non spiret, eam nobis quasi manibus contrectandam exhibeat. Non autem in Deo, licet essentia uno, plures tamen esse personas, & propterea Filium, quamvis alium à Patre, eundem tamen numero Deum cum ipso esse, unumque illum Deum, illum Altissimum, natum factumque hominem, & mortuum fuisse; & alia ejusmodi plurima commenticio isto fundamento contenta. Quæ omnia manifeste & absurdissima, & prorsus impossibilia sunt, nec quidquam de Deo nobis proponunt, quod ipso indignum non appareat. Unde factum est, ut nec Mahometes ipse fundamentum istud evertere revera sit conatus; sed ex eo utpote evidentissime falso atque conficto, & tamen à Christiani nominis populo pro verissimo ac primo suæ religionis fundamento habito, ipsius Christianæ religionis abolendæ occasionem arripuerit, & veræ Christi divinitatis tollendæ, quam modo à nostri hominibus restitutam ostendimus. Tantum abest, ut illi cum Mahomete hac in re conspiraverint. Nec porro, si quis quidquid paulo excellentius nihilominus Christo Mahometes tribuit, & qua ratione diligenter attenderit, dicturus sit unquam, eum homini illi Jesu ista tribuere; sed potius spiritui cuidam divino eique subsistenti, qui homini illi assisteret, & cum eo conjunctus esset. Ex quo satis liquet, Mahometis sententiam de Christi essentia & natura propius ad eorum, qui trinum Deum colunt, accedere, quam ad nostrorum hominum sententiam; & ne in eo quidem Mahometanam sectam cum ecclesia nostra convenire, quod utraque Christum nihil aliud, quam hominem, fuisse asseveret. Apparet enim, Mahometem hoc neutiquam dixisse. Sed neque nos ipsi, ut supra cap. 1. partic. 6. ostensum est, sic loqui de Christo solemus. Longe tamen diversa ratione ab ea re abstinentes, quam Mahometes abstinuerit, utpote qui a Sergio monacho Nestoriano, ut tra-

ut traditur, institutus, Nestorianismum quendam saperet; aut certe, quia Nestorianismus tunc plurimum in oriente vigebat, eum, ut suæ imposturæ faciliorem in hominum illorum animos aditum pararet, aliquo modo præ se tulerit; à quo nos vehementer abhorremus.

Quid igitur caussæ habet Adversarius, quamobrem vel in fundamento religionis Christianæ evertendo, vel in Christo, homine tantum statuendo, Mahometanos cum nostris hominibus consentire dicat, atque inter hos, & illos nonnihil tantummodo de Christi præstantia differre? Nam de præstantiæ differentia, an non vel illa legit, quæ nos hoc loco, in Animadver. t. Assert. 8. de discrimine hac in re inter Mahometem & Samosatenum, à quo nos denominat, scripsimus? Scripsimus autem, Samosatenum Jesum Nazarenum verum & unigenam Dei filium, & Dominum nostrum esse agnovisse, eumque adorandum dixisse, ejusque doctrinam perpetuam in Dei ecclesia fore, confessum fuisse, aliaque non pauca de ipso affirmasse, quæ omnia Mahometes negaverit. Estne hoc nonnihil tantum differentiæ de præstantia Christi, an potius summa & maxima de ipso Christo differentia? ex qua nimirum, utrum Christi servi & cultores ac perpetui discipuli necne esse debeamus, perspicue pendet; & propterea in qua evidenter totius de Christiana religione, omnibus aliis posthabitis, nec ne amplectenda quæstionis cardo vertitur. Cur igitur tam atrociter nos contra manifestam veritatem criminatur? Cur præterea addit, nos sanctimoniæ quoque Christi excellentiam, si ad eam rem magistrum haberemus, omnino depressuros esse? cum ipse, nisi plane stupidus sit, ejusmodi magistros jam extitisse recte noverit, & quanta hactenus constantia, labore, studio, adde etiam periculo nostro illis obstiterimus, & perpetuo obsistamus, nosse potuerit? Quid denique etiam Palæologum illum inter magistros nostros numerat, cum quo nobis annos complures perpetuum fuit dissidium, quemque nobis tandem multo magis infensum, quam iis omnibus, qui Deum trinum colunt, fuisse constat? Ad hos autem cum postremo desciverit, adeoque ad illos ipsos, è quorum numero est Adversarius, certe, si, quod minime dubitamus, aliquid in eo aliquando deprehensum est, quod detestandum prorsus videatur, id non nobis, sed Adversario potius, & suis objiciendum atque exprobrandum est.

3. Concilia hominum spiritu Dei præditorum, Deique ipsius auctoritate in Jesu Christi nomine revera congregatorum, hominum ipsorum, sive humana concilia non sunt, sed divina. Apostoli, & qui erant cum ipsis, sine dubio & tales homines erant, & tali ratione congregabantur. Quocirca merito Spiritui Sancto primum, deinde sibi ea placuisse, quæ constituebant, affirmare poterant. Sed episcopos & pastores, qui concilia illa habuerunt, in quibus contra sententiam nostram aliquid constitutum est, quis tales homines fuisse talique ratione tunc congregatos esse, affirmare audeat? At enim id propterea affirmare licere Adversario videtur, quia in Apostolorum, inquit, & eorum, qui primi rexerunt ecclesias loca successerunt. Verum quid est, quæsumus, succedere in locum Apostoli? nonne post ipsum munere Apostolico fungi? Atqui aliud est esse episcopum seu pastorem; aliud vero fungi munere Apostolico. Ut patet Ephes. 4. 11. Succedere autem in locum aliorum, qui Apostolis conjuncti erant, quæcunque tandem sit ista successio, non satis est ad auctoritatem Apostolicam, quam ipse Adversarius hic requirit, conciliandam. Nec unquam ausi fuissent illi per se sine Apostolis decreta illa condere, & tanquam à Spiritu Sancto profecta, edere ac servanda curare. Adde, quod successio ista in locum sive Apostolorum, sive eorum, qui primi rexerunt ecclesias, nihil aliud majus, de quo constanter affirmare liceat, continere potest, quam externam administrationem ejusdem muneris, & in iisdem locis. Atqui hac ratione succedere, in proposito nostro nihil est. Neque enim vel externo muneri, vel certis locis spiritum suum Deus alligavit. Id quod ipsi etiam Pontificii fatentur, dum solis Petri successoribus in Romana ecclesia hoc privilegium, ne in fide errare possint, datum volunt. Cæteros autem episcopos etiamsi aliis Apostolis in verbo Dei ministrando iisdem in locis successerint, & errare in fide potuisse, & porro errasse, atque adeo defecisse concedunt. Qua de re legantur historiæ. * Ex quibus constat, Paulum ipsum Samosatenum, quem tantum hæresiarcham ipsi faciunt, Antiochiæ episcopum fuisse, id est ejus loci, ubi Petrus Apostolus aliquandiu hæsit, atque episcopus etiam fuit. Ex quo liquet, Samosatenum unum ex ipsius Petri successoribus & muneris & loci ratione fuisse. Quos cur magis Romæ, quam Antiochiæ ab errando in fide immunes esse velint, nulla causa est.

Nihil est igitur, ut diximus, in proposito nostro, ipsis etiam Pontificiis testibus, externa ista successio, nisi interior accedat: Id est, nisi ii, qui munus & locum occupant, quem sancti viri ante ipsos tenuerunt, illorum fidem & sanctimoniam imitentur, illisque ea in re succedant. De quo cum nemini quidquam constare possit, & idcirco fieri facile queat, ut plerique ex istis successoribus vera fide & sanctitate non sint præditi, nec porro, cum congregantur in Jesu Christi nomine revera congregentur, temerarium plane est asseverare, id, quod ab illis constituitur, à Spiritu Sancto profectum esse. Sed de vera Apostolorum aliorumque divinorum hominum in Christi ecclesia successione, disputatum est ab aliis compluribus ante nos, contra ecclesiasticam Pontificiorum tyrannidem, & aperte demonstratum, eam muneris tantum externi eodem in loco administratione minime contineri, ex illave dignosci, totamque spiritualem, & nulla ex parte carnalem esse.

Itaque cum Adversariis objicimus, quod sint homines, nihil aliud dicere volumus, quam nihil constare, eos Dei spiritu, & multo minus divina ulla auctoritate præditos esse; nec ex eo, quod secundum carnem Apostolis, & aliis primis Ecclesiæ rectoribus per longam seculorum seriem, ut quidem ipsis videtur, successerint (nam de hoc quidem proprie loquendo, verum esse potest; cum vix unquam legitime fuerint electi; sed per ambitionem, vel contentionem sæpissime, interdum etiam per avaritiam, vel per invidiam alii in aliorum locum suffecti fuerint, idque ab iis, qui, ejus rei auctoritatem non habebant) ullo modo existimandum esse, ipsos de rebus divinis eam sententiam ferre posse, qua standum nobis sit; quemadmodum ipsi nos facere debere contendunt. Nec tamen interim, nos homines esse negamus, aut ullam divinam auctoritatem nobis vindicamus, ut perperam colligit Adversarius. Immo quia ubique, contra quam ipsi faciunt, profitemur, nihil credendum aut recipiendum eorum, quæ docemus & tradimus, nisi prius id Sacris Testimoniis consentaneum esse constiterit, propterea nihil fuit opus, ut, cum ipsos homines esse monebamus, nos quoque homines esse confiteremur. Diversa enim prorsus est ipsorum & nostri ratio, cum constet, nos minime id nobis tribuere, quod ipsi evidentissime sibi arrogant.

4. Legantur quæ scripsimus ad finem duorum proximorum capitum, ut intelligatur, Adversarium, dum hic tacite vult, Dei simplex nomen pro una tantum ex ipsius Dei personis usurpari, & principium non uno modo petere, & interim sententiæ suæ falsitatem indicare.

5. Jam cap. 13. partic. 4. usque ad partic. 7. demonstratum est à nobis, verba ista in baptismo instituendo sententiæ nostræ claritati nihil officere. Nec vero jactatio, aut insolentior ostentatio ulla est in verbis nostris. Sed contra falsam de origine sententiæ nostræ assertionem simplex & vera de eadem origine assertio.

* Euseb. hist. eccl. lib. 7. Hieron. in catalo. scriptor. eccl. Euseb. hist. eccl. lib. 3.

C A-

Caput XVI.

In decima collegii Posnaniensis de trino & uno Deo Assertione, illorum sententiæ, qui, Deum trinum esse non agnoverint, opponitur fides & professio de uno quidem Deo, sed ita ut Unitas in Trinitate, & Trinitas in Unitate colatur; eaque universæ Ecclesiæ esse dicitur. Afferunturque testimonia ex Sacris Literis Deut. 6. 4, & Gen. 18. Hic nos negavimus Dei ecclesiam, saltem quatenus est Dei ecclesia, istam unitatem in trinitate, & trinitatem in unitate venerari. Hoc enim divinæ veritati manifeste repugnare diximus. Ad testimonia allata nihil respondimus, quia prius testimonium tantummodo unum Jehovam, id est supremum Deum esse probat; quod nos & agnoscimus, & vehementer, ubi opus est, urgemus, maxime quia per trecentos amplius annos in universa Ecclesia, quam ipsi Adversarii intelligunt, locus & sententia ista ad Patrem tantum referebatur; quemadmodum colligi potest ex scriptis omnium, qui toto illo annorum spatio extiterunt. Immo vix invenietur quisquam, qui ante Augustinum locum illum aliter acceperit. Certe Athanasius ipse non ad Trinitatem, ut postea Augustinus * fecit, sed, ut dictum est, ad solum Patrem ab ipso Christo sententiam illam relatam fuisse vult, Sermone 4. contra Arrianos. Ubi idem sentit de alia simili sententia; quam ipse Christus protulit Marc. 10. 18, *Nemo bonus, nisi unus Deus.* Jam vero posterius testimonium, ex quo videlicet Adversarii trinitatem personarum in Deo probari autumant, nos in Animadver. 3. Assert. 3. ad rem nibil facere ostenderamus. Subjungitur in eadem 10. Assertione, Filium ante omnia sæcula ex solo Patre natum esse. Atque ad id probandum affertur Symbolum Nicænum. Risimus nos ejusmodi probationem, ut pote ex eo petitam, quod ducentis circiter ac quinquaginta annis post Apostolorum tempora extitisset. Atque addidimus, in eo tamen Symbolo nullam mentionem fieri de tribus personis, quæ sint in una divina natura. Quia vero postremo in eadem Assertione dictum fuerat, in confessione veræ sempiternæque Deitatis in essentia unitatem, & in Trinitate adorari æqualitatem; ad idque confirmandum præfatio quædam Ecclesiæ fuerat indicata, ubi ea confessio haberetur, mirati talem confirmationem, diximus, nihil constare, confessionem istam Dei spiritum, & non potius hominum curiositatem auctorem habuisse, eamve semper in veris Dei ecclesiis aut fuisse, aut esse debuisse. Adversarius ad hæc ad finem pag. 87. & deinceps pag. 88. sic breviter excipit.

* Augustin. De Trinit. lib. 5. cap. 11. & aliis in locis.

Adversarii dicta.

1. Ait, nos negare, meridie lucere, cum negamus, ab Ecclesia Deum unum ita agnosci, ut Unitatem in Trinitate, & Trinitatem in Unitate veneretur.

2. Deinde nos ideo concilium Nicænum carpere dicit, quod jam olim ab eo nos damnatos intelligamus. Ejus vero longe plura, quam habeantur in vulgatis editionibus, contineri in quatuor libris ex Arabico & Græco Vaticano exemplari ab Alfonso Pisano collectis, quos appareat nos minime legisse, & propterea de iis loqui, quæ non satis cognita habeamus.

3. Simili temeritate nos confessioni Ecclesiæ obtrectare affirmat; quam à Spiritu Sancto gubernari liqueat.

Responsiones.

1. Aut verba nostra parum attente legit Adversarius, & sic in illis reprehendendis in elenchi ignorationem incidit; Aut si ea diligenter legit, dum ea reprehendit, fallacia utitur à secundum quid ad simpliciter. Neque enim diximus nos absolute, Ecclesiam Deum istum trinum & unum non agnoscere. Sed illud tantum affirmavimus, non quatenus ecclesia Dei est, illum agnoscere. Nam ipsam Dei ecclesiam in multis posse errare, adeoque hoc ipso trini & unius Dei errore teneri posse, ostensum est à nobis supra cap. 1, & 2. Verum, cum Ecclesia errat, non quatenus est Dei ecclesia id facit. Sed quatenus ex hominibus constat, qui errando sunt obnoxii. Præterea fac nos absolute dixisse, ab Ecclesia Deum trinum & unum non agnosci, Nunquid propterea meridie lucere negavimus, quia scilicet Ecclesia, quam Adversarius intelligit, aut etiam maxima pars eorum, qui Christi nomine appellantur, manifeste se illum colere profitetur? An non hic rursus in alterutram ex duabus fallaciis inciditur, aut petitionis principii, aut æquivocationis? Neque enim concedimus nos, Ecclesiam id est (quemadmodum in Assertione sua locuti sunt Adversarii) universam Dei ecclesiam revera esse eam, quæ sic vulgo appellatur. Sed veram Ecclesiam veros fideles Christi omnes intelligimus, qui per universum terrarum orbem sunt dispersi, de quibus quid hac de re sentiant, aut sentire se profiteantur, nihil ex sensuum perceptione affirmare aut negare licet, cum ipsi nobis sint incogniti, sed tantummodo ex ratione divina & Sacrarum Literarum Testimoniis. Ex quibus cum (ut quidem nobis videtur) constet, Deum istum trinum & unum nullo modo verum, sed plane commenticium esse, merito negare potuimus, Dei ecclesiam illum agnoscere.

2. Nicænum concilium non carpimus hoc loco; sed duntaxat ad id probandum, de quo quæritur, propterea quia longo admodum tempore post Apostolos habitum fuit, ineptum esse affirmamus. Quod cum jam diu affirmaverimus, nullo pacto excusari potest scriptor Assertionum, qui nominatim contra nos scribens, nihilominus illius auctoritate usus fuerit. Quod de eo ex Vaticanis exemplaribus collegerit atque ediderit Alphonsus Pisanus, non multum curandum censuimus, cum plures scriptores habeamus, qui vel in ipso concilio interfuerunt, vel ea ferme ætate vixerunt, vel uno tantum post sæculo extiterunt, cum videlicet eorum, quæ ibi acta fuerant, recens adhuc propter rei magnitudinem, & singularitatem esset memoria. Ex quibus fidelissime colligi potest quidquid ad concilium illud pertinet. Quanquam (ut interim intelligas Adversarium in elenchi ignorationem incidisse) non quæritur hic de omnibus, quæ in eo concilio acta fuerunt, seu de toto ipso concilio; sed de ejus concilii symbolo tantum. In quo recitando, nisi memoria nos fallit, ne ipse quidem Alphonsus Pisanus in illis suis quatuor libris quidquam commemorat de tribus personis in una divina natura. Quod si tamen commemorat; id commenticium esse facile convincit Eusebius apud Theodoritum, Ruffinus &, Socrates, qui omnes symbolum illud recitant, atque in eo ad verbum ferme ubique consentiunt; nec tamen apud ipsorum ullum ibi tale quid legitur. Adde, quod ipsa Romana ecclesia, quæ symbolum istud Constantinopolitano symbolo inclusum in suam missam inseruit, eique addidit quidquid ad fidei nostræ expositionem pertinere censuit, tale illud nobis dedit, ut nihil de tribus personis in una Dei natura in eo audiatur. Hæc cum jam nobis perspectissima essent, non videmur sane de iis locuti fuisse, quæ satis cognita non haberemus, cum affirmavimus, in eo symbolo nihil de tribus divinis personis, quæ in una divina natura sint, constitutum & pronunciatum fuisse.

3. Ad suam usitatissimam falleciam petitionis principii confugit Adversarius; & vult satis esse debere, si ipse pronunciet, eam esse Ecclesiam illam, quæ à Spiritu Sancto gubernetur, cujus confessionem nos à spiritu Dei profectam negamus. Quanquam, ut verum fateamur, nescimus, quam Ecclesiæ præfationem ipse intelligat, ubi confesio ista habeatur. Nam in ea, quæ in missa Romana præfatio appellatur, nulla ejusmodi est confessio. Immo aperte ibidem totus cultus uni Deo Christi Patri tribuitur, & ipse solus supplici confessione Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth nominatur.

Reliquiæ

Reliquiæ enim sunt istæ incorruptæ adhuc antiquitatis; id est, cum nondum unus Deus in tribus personis esse credebatur, nec ridicule simul & confidenter triplex ista appellatio, ut est apud Esa. cap. 6. ad Deum aliquem trinum significandum pertinere affirmabatur.

Caput XVII.

Multa scripseramus animadvertentes in Assertionem undecimam collegii Posnaniensis de trino & uno Deo; ad quæ Adversarius nihil respondet, inquiens, superius se latia de illis dixisse. Quod tamen aliter se habere intelliget, quisquis omnia diligenter legerit. Tantum illud arrodit quod dixeramus, *Jesum, Dei filium ex parte, eoque potiore & præstantiore, non alia ratione esse, quam nos filii Dei vel jam simus, vel futuri simus.* Id quod etiam tamquam scelus & impietatem detestandam nobis objicerat pag. 53. subtractis tamen verbis illis, *ex parte, eoque potiore & præstantiore*; quippe quæ ad calumniam struendam non parum impedimenti afferrent. Quasi nos nullam omnino differentiam hac in re inter nos, & Christum statueremus. Putat autem, quæ diximus de nostra & Jesu divina filiatione una illa Apostoli interrogatione Heb. 2. 5. refelli, *Cui enim dixit aliquando angelorum, Filius meus es tu, ego hodie genui te?* Atqui ille Jesus non cum suis fidelibus, sed cum angelis comparatur; quibus, teste eodem scriptore, non subjecit Deus orbem futurum; quem tamen hominibus Christi fidelibus subjecit. Nam ipsi quoque Christi fideles una cum ipso Christo in futuro sæculo regnabunt. Quemadmodum, præter alios locos hic in tertia Animadver. ex Apocalypsi potissimum notatos, probant evidenter in eadem Apocalypsi ipsius Christi verba cap. 2. ỳs. 26. & 27. Non leguntur etiam angeli sacerdotes Dei facti, aut futuri esse, quales facti sunt, & erunt Christi fideles, ut nos testimoniis prolatis in eadem Animadver. ostendimus. Regno autem, & sacerdotio divinam ipsam filiationem, quam Jesus habet, potissimum contineri, demonstratum fuerat à nobis ibidem ex istis ipsis verbis, *Filius meus es tu; ego hodie genui te;* prout illa à Paulo Act. 13. 33. Heb. 5. 5. & ab eodem ipso Epistolæ ad Heb. scriptore accipiuntur. Nec vero interim inter nostram ipsam, & Jesu ejusdem generis divinam filiationem non magnam differentiam constituimus. Unde etiam ex parte factum esse dicimus, ut is Dei filius unigenitus appellatus fuerit. Sicut disputavimus supra cap. 4. parte. 3. partic. 12. Quod si Adversarius existimat, interrogationem illam Apostoli, & verba quæ ex Psalmo affert, manifeste eam vim habere, ut significent, Jesum ex ipsius Dei substantia generatum fuisse, id quod inter Christi fideles nemini contigit, aut contingere potest; ex quo perspicuum sit, divinam filiationem nostram cum ea, quam Christus habet, in re omnium maxima, & qua propria essentia ipsius Christi divinæ filiationis contineatur, nihil commune habere, Jam demonstratum est, eum vehementer, falli, supra cap. 8. partic. 1, 2, & 6.

Caput XIIX.

IN Assertione duodecima collegii Posnaniensis de trino & uno Deo, ubi nominatim de Filii divinitate agitur, scriptum est, Filium esse æque verum Deum, ac patrem ejus. Atque ad id probandum allatus fuerat locus 1 Joh. 5. 20. itemque ejusdem Johannis verba illa Joh. 1. 1. *In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum,* & simul apud eundem illud Thomæ 20. 28. *Dominus meus, & Deus meus.* In hæc primum notavimus, vel ex eo constare posse, Filium non esse æque verum Drum, ac Patrem, quod Pater Filii Deus esset, non autem contra, Filius, Patris. Deinde ad testimonia pro æqualitate ista allata respondentes, diximus, locum 1 Joh. 5. ad Patrem, non autem ad Filium referendum esse; idque ratione aperta confirmavimus. Locum autem 1 Joh. 1. contrarium potius probare docuimus, cum Pater ibi ὁ Θεὸς, id est ille unus Deus, cum articulo, Filius vero, seu Verbum, sine articulo Θεὸς, id est Deus, simpliciter appelletur. Nam ad personarum distinctionem satis futurum fuisse diximus, quod hunc apud illum fuisse dixisset. Præterea, cum ὁ Θεὸς, ille Deus, unus tantum sit, apud hunc vero Filius seu Verbum fuisse dicatur, sequi affirmavimus, Filium non esse illum Deum, nemo enim is esse potest, apud quem est; & consequenter, cum ille Deus in Johannis verbis sit Pater, conclusimus, hinc constare, Filium non esse æque verum Deum, ac patrem ejus. De verbis Thomæ similiter diximus, illa potius indicare, Filium non ita esse Deum, ut Pater est. Ex comperta enim ejus resurrectione colligit Thomas, illum esse Deum. Atqui resurrectio non potest ostendere, quemquam esse summum & ab omni æternitate Deum, qualis est Pater. Immo contrarium potest demonstrare; cum resurrectio in ejusmodi Deum cadere nullo modo possit. Contra hæc Adversarius à fine pag. 89. usque ad initium pag. 96. ad hunc modum insurgit.

Adversarii dicta.

1. Primum ex eo, quod Pater sit Christi Deus, negat ullo modo sequi, Christum non esse æque verum Deum; cum in Christo sint duæ naturæ, *quod* (ait) *jam superius in Scripturis ostendi annotavimus.* Quæ cum in Patre non sit, *Pater enim non est* (inquit) *homo factus, sed Unigenitus tantum, de quo Johannes, & Verbum caro factum est*, hinc fieri concludit, ut Christus Patris Deus non dicatur.

2. Deinde plurimum nos exagitare incipit, quia scilicet *præter verum Deum; qui dixit* Esa. 43. *Ante me non est formatus Deus, & post me non erit, alium non æque verum Deum fingamus*, & sic duos Deos colamus, unum verum, alterum, non æque verum. Primo igitur loco ait, istum non æque verum Deum nusquam commemoratum esse apud Sacros Scriptores. Quare miratur, nos audere eum proferre atque asserere, qui alioqui soleamus in Sanctos Patres, & universam Ecclesiam *acerbissime, contumeliosissime, tum nimium insolenter* invehi ob Trinitatis, Essentiæ, Personarum & alia omnia ab ipsis invecta, quæ non habentur in Scripturis.

3. Postea subjungit, nostrum hoc inventum vel ex eo manifeste redargui, (atque hic suum Deum, trinum & unum orat, ut nobis cor aperiat, quo intelligamus infelices, in quantum errorem simus lapsi) quod Dominus noster Jesus Christus Mar. 12. duo tantum charitatis præcepta ponit? unum Dei, qui unus est, super omnia amandi; alterum proximi, quales multi sunt, diligendi. *Tertium præceptum* (inquit) *de non æque vero Deo, est nullum.* Ex quo tacite concludit, non esse, cur istum non æque verum Deum, id est Christum, amandum putemus.

4. Quod si nihilominus tamen illum amandum statuimus, interrogat, utrius ex duobus illis præceptis regulam in hoc amore tenendam censeamus. Nam, si prioris, illi uni Deo, qui dixit, se gloriam suam alteri non daturum Isa. 42. *non æque verum Deum exæquamus. Si posterioris, tanti illum facimus, quanti hominem facere æquum est. Nemo enim seipsum magis, quam hominem, debet diligere.* Hoc autem posterius omnino à nobis fieri, concludit.

5. Atqui (inquit) *Apostoli & omnes pii, secundum primi legem mandati Christum diligebant, credebantque esse verum cum Patre & Spiritu Sancto Deum.* Hoc autem ex eo probari ait, quod Paulus dicit Rom. 8, nullam prorsus creaturam nos separare posse à charitate Christi, sive à charitate Dei, quæ est in Christo Jesu. Hæc igitur charitas *apud Apostolum* (inquit) *& reliquos superabat omnes creaturas: quid hoc* (subjungit) *erat aliud, quam quod Christum secundum*

[illegible]

9. Jam quod attinet ad locum Joh. 5. [illegible] ticulo illo pensitando [illegible] stum, ubi nulla esse possunt, [illegible] cundum Grammaticorum præcepta [illegible] gnificare, non autem mutare naturam, [illegible] detrahatur (hicque pro exemplo affert, [illegible] hannes ibidem Vitam prius nominasset, [illegible] præposito, deinde eidem nulla significationis [illegible] articulum præposuit) cum denique articuli [illegible] euphoniæ gratia in Græco sermone quandoque [illegible] tur, quandoque addantur.

10. Ad id, quod diximus, ex verbis Johannis [illegible] re, Christum non esse ὁ Θεὸς, videtur (hoc enim [illegible] ipsius verbis expressum non est) pro responsione [illegible] quod non intelligamus, qua ratione hoc nomen D[illegible] tribus personis sit commune. Est enim, inquit, [illegible] ut, non ut æquivocum, neque ut genus vel species: [illegible] ratione, quæ rebus creatis convenire non potest, & [illegible] nec ullius intellectus percipit, sola vero fide apprehen[illegible] tur. Nam in personis (ait) est unitas maxima, nempe [illegible] essentiæ.

11. Verum si (inquit) ob non appositum articulum [illegible] petitum esse æque verum Deum ac Patrem negamus, quod [illegible] verum in Animad. sequenti Num. 2. verba ostendimus, [illegible] Filius non sit ὁ Θεὸς nec unquam à Sacris Scriptoribus [illegible] eo nomine simpliciter appellatus fuerit, [illegible] ter, & respiciant. Ac postmodum profert testimon[illegible] in illis verbis Thomæ, Dominus meus, & Deus meus [illegible] 20. 29. ubi articulus habetur. [illegible]

12. Inquiens, non modo articulus in Græco textu [illegible] evidentissima confessione Christum Dominum & [illegible] nostrum prædicari. [illegible]

Responsiones.

[illegible]

nostra sponte affirmavimus, Christum non esse æque verum Deum, ac patrem ipsius; sed Adversarii & sua sponte & priores in Assertione ista affirmaverunt, Christum seu Filium æque verum Deum esse, ac patrem ejus. Id quod nos negavimus; & simul nostræ negationis rationes ex Sacris Testimoniis, atque adeo ex iis ipsis, quæ ad suam affirmationem confirmandam ipsi citaverant, depromptas attulimus. Quamobrem non nostrum erat ex Scripturis locos proferre, ubi scriptum esset, Christum non esse æque verum Deum ac Patrem ipsius; sed ipsorum erat ex iisdem Scripturis verba in testimonium adducere, in quibus expressum esset, Christum esse æque verum Deum, ac patrem ejus. Si modo ipsis disertis verbis Scripturarum agendum est, non autem consecutionibus ullis inde ductis. Nam in iis locis, quos ipsi protulerunt, id diserte scriptum non esse certissimum est. Sed nec ejusmodi sententiam ex ullo eorum colligi posse, demonstratum à nobis fuit. Quamquam ipsis disertis verbis Scripturarum omnino agendum esse, nec verum est, & nobis falso ab Adversario tribuitur, quod sic prorsus, & non aliter fieri velimus. Quod enim dicit de nominibus Trinitatis, Essentiæ, Personarum, & aliis, quorum caussa in suos homines maximopere debacchati simus; quia videlicet illa ab ipsis invecta in Scriptura non habeantur; id abunde refutatum est supra cap. 3. partic. 1. atque idem paucissimis verbis dilutum jam antea fuerat Animadver. 1. in Assert. 16.

Adeo autem Adversarius sibi placet in ista sua, quam diximus, elenchi ignoratione, inque nobis non obscure tribuendo, quod Christum non æque verum Deum ac Patrem esse, ipsi priores & nostra sponte affirmemus, ut alia insuper ridicula atque insulsa divisionis fallacia adjuncta, sæpius inculcet, quod quidam non æque verus Deus à nobis inducatur, & colatur. Nam quid est, quæsumus, aut quid per se significat, Non æque verus Deus? Nunquid nos ita locuti sumus? An non expresse addidimus, Ac pater ipsius? Sed mutilatam istam, insolentem, ineptam locutionem idcirco nobis, idque repetito affingit Adversarius, ut non solum ob locutionem ipsam, sed etiam ob rem, quam locutio, qualiscumque illa sit, omnino præ se fert, nobis sententiæque nostræ summam invidiam conciliet. Quasi Deus ille, quem nos colimus, ipsa confessione nostra, non sit plane verus Deus, aut certe non æque verus ac quispiam alius, qui à nobis non colatur. Pag. enim 91. nos Non æque veri Dei cultores simpliciter appellat. Quo nihil magis inscite simul, ac perverse in nos dici potuit.

Sed ut de re ipsa, Adversarii fallaciis omissis, aliquid separatim dicamus, sic breviter concludimus. Si Adversariis licuit, ut suam affirmationem probarent, quod Christus sit æque verus Deus ac Pater ejus, consecutionibus uti ex Sacris Literis, ut ipsi opinabantur, ductis, multo magis nobis licuisse, ejusdem affirmationis negationem, quam, refutatis ipsius affirmationis probationibus ab Adversariis allatis, probare nihil nos cogebat, ejusdem generis consecutionibus confirmare. Jam quod Adversarius ad istam nostram negationem falsitatis convincendam verba illa apud Esaiam commemorat, *Ante me non est formatus Deus, & post me non erit*, ea nihil ad rem facere, ostendunt, quæ disputata sunt à nobis cap. 4. parte 3. partic. 15. ubi ejus loci sententiam exposuimus.

3. Primum in Adversarii ratiocinatione est ea ignoratio elenchi, quæ dicitur, Non secundum idem tempus. Etenim, cum Christus divina præcepta illi Scribæ exponit Mar 12.29. ad legem Mosis, veterisque testamenti præcepta respicit. Nam de primo omnium seu magno mandato, quod in lege esset, interrogaverat ipsum Scriba ille seu Legis doctor, ut ex Matthæo liquet. Apud quem concludens Christus ait Mat. 22. 36. in illis duobus mandatis universam Legem & prophetas pendere. Quasi diceret, quidquid mandatorum vel diserte in ipsa Lege, vel in Prophetis Legem explanantibus continetur, illis duobus mandatis comprehendi. Ad præteritum

igitur

igitur & antecedens tempus, quo sola lex Mosis divinorum præceptorum quasi thesaurus quidam erat, respicit Christus, non autem ad futurum & consequens, quo ipse homo Christus, Dominus & Deus noster à Summo illo Deo ejus Patre constituendus & declarandus erat, & propterea tacite cunctis præcipiendum, ut illum plus quam se ipsos amarent. Deinde perperam omnino colligit Adversarius, Si quis in illis duobus præceptis nominatus non sit, non esse, cur eum amare debeamus; etiamsi nullum præterea nec tacitum nec expressum dilectionis præceptum extaret. In ipso enim præcepto de amando Deo tacite ii comprehenduntur, qui, nisi amentur, ne ipse quidem Deus amabitur. Qualis præcipue est is, quem nos Deum quidem, sed non tamen æque verum Deum, ac patrem ejus, agnoscimus, homo Christus Jesus. Nam ut Johannes ait 1 Joh. 5. 1, *qui diligit eum, qui genuit, diligit & eum, qui natus est ex eo.*

Nec vero satis mirari possumus, Adversarium ad istum modum contra nos ratiocinatum fuisse, cum eadem argumentandi ratione contra ipsius Ecclesiam concludi possit, non esse cur angelos sanctosque homines, qui ex hac vita excesserunt, colamus & veneremur. Præceptum enim habemus de Deo Solo colendo & venerando. Nec aliud præterea, si ad Vetus Testamentum respicias, cultus aut venerationis sacræ præceptum nobis est datum. Itaque angeli sanctique homines in hoc præcepto non modo non sunt nominati, sed etiam exclusi. In Novo autem Testamento Jesum præterea dominum colere ac venerari jubemur, de angelis vero sanctisve hominibus colendis aut venerandis nullum ibi præceptum extat; sed potius contrarium ex variis locis aperte colligitur. Et tamen Ecclesia ista Adversarii non hos ipsos tantum colere ac venerari jubet, sed etiam ipsorum imagines & reliquias; quamvis imaginum omnium cultus disertissimis verbis in Dei lege interdictus fuerit. Quidquid igitur Adversarius una cum suis ad retinendum nihilominus angelorum, sanctorum hominum, adeoque eorumque imaginum & reliquiarum cultum & venerationem respondendum isti argumentandi rationi censuerit, idem tanto magis ad retinendam illius dilectionem, qui Deus est, non tamen æque verus Deus ac Pater ipsius, id est Christi hominis, sibi responsum putet, quanto & hic multis partibus, quam illi, ad ipsum Deum propius accedit, & nullum de hoc non amando, quemadmodum de illis non colendis nec venerandis præceptum extat; immo recte facere qui hunc diligat, ex illis Petri verbis intelligitur 1 Petr. 1. 8, *quem* (Jesum Christum) *cum non videritis, diligitis.* Nam de Christo homine Petrum loqui, illud docet, quod de eo ab istis non viso dicit. Tacite enim illos secum, & cum aliis, qui eum viderant, confert. Ac si diceret, Vos, quamvis Jesum Christum non videritis, ut nos vidimus, tamen eum diligitis. Totus enim locus ad illorum commendationem, quo sequentibus monitionibus libentius & alacrius obtemperent, manifeste pertinet.

4. Jam ostensum est, etiamsi Christus homo neutro ex illis duobus præceptis comprehendatur, tamen amandum esse à nobis; & quidem plus quam nos ipsos, cum post illa duo peræcepta is Dominus & Deus noster à summo illo Deo constitutus & declaratus fuerit. Sed fac, necesse esse, ut alterutro ex illis præceptis comprehendatur, alioquin nihil esse, cur eum amare debeamus, jam dictum est, eum priore præcepto de amando Deo comprehendi. Nec tamen sequitur, eum Deo exæquari, quia scilicet necesse sit secundum ejusdem præcepti regulam, id est, ut Adversarius hunc loquendi modum accipit, eadem prorsus ratione, qua Deus ipse amari debet, Christum amare. Est enim in hac Adversarii ratiocinatione ea fallacia, quæ A secundum quid ad simpliciter appellatur. Neque enim Christus homo eo præcepto comprehendetur per se & principaliter, ut ipse Deus comprehenditur, sed per accidens & accessorie; quatenus videlicet, ut dictum fuit, fieri non potest, ut quis Deum amet, & Christum hominem ipsius Dei filium non amet, idque prout ejus qualitates, & in nos merita postulant, ac denique prout Deus eum amari à nobis velle, etiam citra ullum præceptum, significaverit. Ex quo contingere potest, ut profecto contingit, eum à nobis proxime post ipsum Deum supra omnes alias res creatas debere amari eodem amoris genere, quo ipse Deus amandus est, quamvis non prorsus æquali amore. Tales enim sunt Christi hominis qualitates, talia in nos merita, ac denique tali ratione eum Deus nobis præfecit, & supra omnes res creatas extulit, ut is quam proxime ad ipsum Deum accedat; nec in iis, quæ aliorum omnium ad nos, nostraque commoda pertinentium sunt præstantissima, aliud est inter Deum, & Christum hominem discrimen, quam, ut alibi supra demonstratum fuit, quod Deus prima caussa est, Christus autem secunda, & idcirco necesse est, ut amor, quem utrique debemus ejusdem generis sit, licet non per omnia æqualis, sed eadem inter se differentia, quæ est inter primam, & secundam caussam. Quæ differentia eo constantius & inviolabilius retinenda est, quo Christus non naturaliter & per se ipsum est secunda caussa, sed ex Dei sola voluntate ac virtute. Hinc patet, non dedisse Deum Christo homini eam gloriam, quæ ipsius Dei propria est; quamvis eo amoris genere amari eum à nobis voluerit, quo ipse amari debet. Adhuc enim prorsus inviolata manet ipsius prærogativa; ex qua fit, ut ad ipsum tanquam omnis nostri boni primum auctorem cuncta quæ à nobis proficiscuntur, una cum ipso amore, quo Christum amamus, pariter referantur, & tanquam in ultimo fine ac scopo suo, inibi conquiescant.

Quanquam longe alia est sententia ejus Dei dicti apud Esaiam Esa. 42. 8, *Gloriam meam alteri non dabo*, quam ut alioqui etiam Christus homo à Dei gloria propterea excludi debeat. Opponit enim ibi Deus sibi ipsi non suos eosque, qui ab ipso toti pendent, qualis est homo Christus; sed alienos, quales erant dii gentium & sculptilia. De quibus eum loqui planum faciunt verba, quæ statim subjicit, *nec laudem meam sculptilibus.* Præterea Dandi verbum Permittendi eo in loco significationem habet; ut alibi quoque Psal. 16. 10, *Nec dabis sanctum tuum videre corruptionem*, id est, Nec permittes, &c. idemque aliis in locis factum est; ut Gen. 20. 6, & cap. 31. 7. Exo. 3. 19. & cap. 12. 23. Ubique enim apud Hebræos idem verbum in his habetur, quod in loco illo Esaiæ. Itaque non vult Deus dicere, se sua sponte non communicaturum suam gloriam cum alio, hoc enim & sæpe fecit, & facit, & multo magis, nempe cum multo pluribus in hujus seculi fine eam communicando, facturus est; sed se non permissurum, ut quisquam contra, aut citra voluntatem suam divina gloria afficiatur. Et sane ridiculum est existimare, Deum prædixisse, se non communicaturum sua sponte laudem suam sculptilibus.

Ad hæc considerandum videtur, num alius forcasse sit sensus eorum verborum, *Gloriam meam alteri non dabo.* Ex quo videlicet appareat, Christum hominem non modo à Dei gloria illorum vi non excludi, sed ejus participem aperte significari; atque ita hic locus, qui adversus Christi hominis divinitatem cum ipso à Deo Patre communicatam afferri præcipue solet, eam maxime confirmet. Sensus autem iste is est, quem secutus est Justinus in dialogo cum Tryphone Judæo. Nam cum Tryphonem induxisset verba ista afferentem tanquam illa, ex quibus omnino videretur probari, Christum non esse adorandum, se autem eum reprehendentem, quod locum non attulisset integrum, mox subjungit, ut quidem habet interpretatio Sigismundi Gelenii, *Ego vobis recitabo sermonis seriem, ut ex ipso cognoscatis, quod Deus Christo suo soli det hanc gloriam.* Et paulo post recitare incipit verba Esa. cap. 42. 5. *Hæc dicit Dominus creans cælos*, &c. usque ad 51. 14. *Tacui*, &c. Quo facto, illico subjicit, *His recitatis, intellexistis, mquam, viri amici, Deum dicere, daturum se glo-*

[illegible] Justini verba de [illegible] videri [illegible] Deum [illegible] quod sciamus, aut [illegible] Quem quidem periegere [illegible] Ecclesiae [illegible] sito intelliger, [illegible] Deo & Christo [illegible] abhorreret, quam [illegible] credendis & perpetuo in Christi ecclesia nobis [illegible] obtrudere valeat.

5. Condonandus Adversario est communis error. Quod scilicet Apostolus in illis verbis Rom. *Quis nos separabit à charitate Christi?* de charitate in Christum loquatur, quamvis satis perspicuum eum loqui de Christi charitate in nos; id est, ut postmodum dicitur, de charitate, quam Deus in Christo nobis exhibuit, & exhibiturus est. Nam & quoque charitatem, quae est in Christo Jesu, ut Pauli verba habent, interpretati plerique ex antiquis [illegible] sunt charitatem, qua nos Deum in Christo [illegible] nimis inepta videtur. Sententia autem [illegible] loci apertissima est, [illegible] in Christo [illegible] ea charitas, qua nos Deus in Christo [illegible] est, ad suum effectum, [illegible] plenissimum [illegible] Neque tamen, cum maxime [illegible] diligimus, de charitate illa divina [illegible] dubitandum esse; [illegible] Sed haec [illegible] ratione excidere [illegible] Paulum loqui [illegible] Adversario concessimus, [illegible] Christum ut aliquam [illegible]

Christi charitatem [illegible] ad hunc [illegible] loquatur Apostolus, [illegible] ipsis verbis quodquam adversarium esse. Sed [illegible] est, qui, [illegible] Apostolo [illegible] tur. Deinde, quisnam ex hoc sequatur, quod Christi charitas, id est, qua Christum diligimus, superet omnem creaturam? Numquid Christum non esse creaturam, nec non et aliquam creaturam, sed ut ipsum Deum diligi? Nulo pacto [illegible] Nam quod [illegible] non ipse Christus, sed Christi charitas superare [illegible] creaturam [illegible] Deinde superatur, [illegible] sed [illegible] quod [illegible] creatura [illegible] Tametsi hoc, proprie cum [illegible] superare, sed maxime superare. [illegible] Pauli [illegible] superatur, [illegible] non [illegible] superatur, [illegible] Christum, [illegible] Christum [illegible] Christum speratur, [illegible] ut in Graeco est ([illegible] Latine loqui [illegible]) superatur [illegible] Id est [illegible] Christum [illegible] non [illegible] [illegible] Christianos ipsa superare dicantur, [illegible] tur, ipsos Christianos creaturas non esse, non autem charitatem in Christum.

Jam vero, quod attinet ad illud, quod postremo loco dictum fuerat, [illegible] ipsum Adversarium [illegible] esse, quae verba [illegible] possimus, quomodo, si charitas, qua Christum diligimus, superat omnem creaturam, non [illegible] Christum non est creaturam aliquam, sed ut ipsum Deum [illegible] Neque enim si Christus supra omnem creaturam [illegible] Adversarius [illegible] Christum non ut aliquam creaturam [illegible]

[illegible]

Quamquam, ut antea diximus, [illegible] verbis ipsis [illegible] Adversarius [illegible] Christum [illegible] Deum [illegible] creaturam [illegible]

petitio est (tametsi hæc ad argumentationem ipsam non pertinet) quod perinde ac si certum foret, atque inter nos jam constaret, Spiritum Sanctum esse personam Deo Patri per omnia æqualem, & de Christo, seu Filio tantum inter nos disputatio esset, ex suprema & unica illa divinitate, quem Christo tribui, suo & aliorum nomine à Paulo opinatur, concludit, Christum ab Apostolis, & omnibus piis creditum fuisse verum una cum Patre & Spiritu Sancto Deum.

6. Verba illa Psalmi ad Deum dicta, nequaquam refert Paulus tanquam dicta ad Christum, sed illud Prophetæ testimonium recitat, ut ostendat Dei fideles, & sic Christianos gladio & violentæ morti perpetuo objectos quodammodo esse. Sunt enim Christiani vel omnium maxime Dei fideles; & qui eo nomine, sive ob eam caussam, quod sunt Christiani occiduntur, ii propter Deum occiduntur; quamvis iidem interim propter Christum sine dubio occidantur, nec tamen Christus sit ipse Deus. Est enim in ista tacita Adversarii consecutione consequentis fallacia manifesta. Siquidem ex eo, quod, quisquis est ille verus Deus, propter eum Christiani occiduntur, tacite colligit, propter quemcumque Christiani occiduntur, eum esse illum verum Deum.

7. Fatemur Christum esse Deum super omnia benedictum in sæcula; ut alibi etiam fassi sumus, tametsi locus Pauli anceps est, & de Patre Deo non minus, quam de Christo accipi potest; ut compluribus in locis Erasmus annotavit, & demonstravit. Potissimum vero in Respons. ad collationes juvenis [illegible], & ad artic. monach. Hisp. Verumtamen, ut diximus, id libenter fatemur; & porro Christum supra omnia amandum esse agnoscimus. Nam objiciat nobis, si potest, Adversarius aliquid supra quod Christum non amandum esse dicamus. Si Deum nobis objiciet; nos illi pro uno duos objiciemus Patrem, & Spiritum Sanctum, supra quos certum est illum nolle Christum amari. Quod si dixerit & Patrem & Spiritum Sanctum eundem esse Deum cum Christo, nos pro ejusmodi ridicula & commenticia ratione, solidissimam ex ipsis Sacris Literis afferemus, quæ est, Quod, cum Christo dicuntur omnia esse subjecta 1 Cor. 15. 27. & sic Christus dicitur Deus super omnia, manifeste is excipiendus est, qui ei omnia subjecit, id est Deus; & propterea similiter, cum ob hanc caussam, quasi is sit super omnia, Christus super omnia amandus dicitur, Deum excipi manifestum esse. Neque vero alia ratione Christum super omnia esse umquam invenire poteris, nisi quia Deus Pater illi omnia subjecit. Quis re nihil opus fuisset, si ipse Christus per se ejusmodi fuisset, sive eam naturam in se habuisset, cui necessario omnia essent subjecta. Id quod profecto fuisset, si is unus & idem essentia Deus cum Patre suo esset. Hinc intelligi par est, etiamsi Christus ut res creata ametur, non tamen sequi eum super omnia non amari, quando certissimum est ei non aliter, quam ut rei creatæ, omnia à Deo subjecta fuisse. Si modo Adversarii ratio, quam hoc loco non excutimus, prorsus recipienda est; quia videlicet Christus sit super omnia, eum super omnia amandum esse. Nec tamen idcirco quidquam habebit Christus sibi subjectum, sive ex iis, super quæ est, quod ipsi sit æquale; quemadmodum ex eo existimare Adversarius videtur, quod alia etiam multa ipsi subjecta, ut res creatæ amentur. Nimis enim aperta est hic fallacia à secundum quid ad simpliciter. Siquidem in eo solum est æqualitas, quod & ista, & Christus sunt res creatæ; & propterea Christus similiter atque ista, non aliter, quam ut res creata, amari potest. In reliquis vero summa est inæqualitas. Tanta nimirum, quanta inter Dominum, eumque perpetuum atque cælestem ac divina plane ratione Dominantem, & conservos suos in illo hisque amandis esse debet.

8. Nihil est igitur, cur Adversarius vel nos, vel magistros nostros moneat, ut Pauli verba attendamus, qui eos detestatur, qui Dominum nostrum Jesum Christum non amant. Sed ipse potius una cum suis omnibus monendus est, ut hominem illum Jesum Nazarenum, qui revera & mortuus est, & resurrexit, & hac ratione omnium Dominus est factus (quandoquidem, ut idem Paulus ait Rom. 14. 9. in hoc Christus & mortuus est, & resurrexit, & revixit, ut & mortuorum, & vivorum dominetur) hunc dicimus, non alium quendam, qui antequam ex matre sua nasceretur, Dominus noster reipsa fuerit, amare meminerint, nisi detestabiles ex Pauli sententia esse velint. Quod si nullo etiam monente, hominem illum amant revera, secundum utrum ex illis duobus dilectionis præceptis amant? Si secundum prius, ex ipsius Adversarii ratiocinatione hominem Deo exæquant. Si secundum alterum, non plus quam se ipsos illum amant. Atqui Dominum tuum perpetuum atque cælestem, qui, ut te in vitam æternam servaret, vitam suam & sanguinem fudit, & propterea ita à Deo evectus est, ut ipsorum etiam angelorum Dominus sit factus, quique te potestate sibi à Deo tradita & nunc perpetuo fovet atque tuetur, & postea sempiterna beatitudine donabit, hunc (dicimus) non plus, quam teipsum amare, non minimum scelus atque impietas censenda est. Quamobrem aut agnoscat Adversarius, dilemma illud, quo contra nos est usus, non recte conclusum ab ipso fuisse, aut scelerate atque impie neget, Christum, quatenus est homo, seu secundum humanam naturam amandum à nobis esse, & tandem ex his, & superioribus multis verbis nostris intelligat, nos, licet Jesum Christum, non ut creatorem, seu ut rem creatam amemus, tamen & amore unigeniti Dei filii eum amare, & non infra, sed supra omnia constituere, atque, ut talem nobis ipsis in amore longe anteponere.

Quod autem æque verum Deum, ut ejus patrem, illum non agnoscimus, in hoc non modo prærogativæ Patris, qui nobis, ut inquit Paulus 1 Cor. 8. 6. unus ille Deus est, sed ipsiusmet Christi summam rationem habemus. Nam alioqui eum mendacem faceremus, qui semper sibi Patrem prætulit, sibique omnia, quæ habet ab ipso data fuisse confessus est, ac denique Deum suum eum esse dixit Apoc. 2, & 3. idque tunc etiam, cum jam plenum imperii jus in omnia cælestia & terrestria adeptus esset, atque, ut talis, verba faceret. Deum tamen verum illum esse plane confitemur, quamvis hoc in Johannis loco illo 1 Joh. 5. 10. scriptum esse minime agnoscamus. Cujus rei validas in Animadver. nostris attulimus rationes, quas refellere Adversarius debuerat, non autem duplici, eaque insigni calumnia, nos, contra evidens Johannis testimonium, negare Christum esse verum Deum, ita audacter asserere. Itaque non nobis de iis, quæ de Christo affirmamus, ratio in die judicii reddenda erit, quemadmodum hoc loco Adversarius ait; sed ipsi, nisi resipiscat, erit reddenda ratio de turpissimis istis in nos calumniis, & multo magis de iis, quæ contra majestatem & supremam excellentiam ac divinitatem Patris Domini nostri Jesu Christi, ipsiusque Christi hominis propriam ac veram divinitatem, aut aperte, aut tacite asseverare non dubitat.

9. Si articuli officium est rem definitam significare, certe, prout vel apponetur, vel detrahetur, rem definitam significare aut non significare poterit. Nec nos sane aliud quærimus; non autem quod naturam mutare possit, quemadmodum Adversarius summa elenchi ignoratione nobis objicit; fallacia nimirum accidentis deceptus. Quia enim in Dei nomine accidit, ut re definita non significata, mutetur natura, id est diversa natura indicetur ab ea, quæ rei definitæ significatione continetur, quippe quod natura ipsaque essentia Deus unus tantum sit, idcirco falso existimavit, nos articulo apposito vel detracto vim naturæ mutandæ tribuere; propterea videlicet, quod istam rei definitæ significationem articulo contineri arbitramur. Mutat igitur quidem aut mutare potest ex sententia nostra naturam articulus additus vel detractus nomini Dei; non ob vim tamen ipsius articuli, sed per accidens, ut dictum est.

[illegible]

Exemplum [illegible] Nempe ut intelligeret [illegible] fuisse hominum locum [illegible] fuisse hominum [illegible] ex Perinde est enim [illegible] hominum. Atque [illegible] quam definitae [illegible] narrata Matth. 2. 8. Non fuerat autem aperte exemplo [illegible] torum commemoravi, ubi apud Matthaeum [illegible] Rex Magis, qui ab Oriente venerant, mandat [illegible] entes Bethleemum sequerent diligenter de puero [illegible] ἐς τῷ παιδίῳ. Nulla enim aperta mentio Magorum verbis [illegible] te facta erat; sed tacite in illis [illegible] est, qui natus est Rex Judaeorum? Itaque, ut de isto [illegible] rulo inquirant, Herodem illis mandasse, indicat [illegible] las additus nomini Pueruli.

Exemplum porro absolutae definitionis praebebunt hi verba discipuli, quem Jesus diligebat, cum de [illegible] Jesu ad Petrum, qui nondum eum agnoverat, dixit 21. 7. Dominus est, inquiens. Quamvis enim discipuli illi inter se nihil tunc de Jesu collocuti essent, & Dominum nomen per se nullis hominibus conveniat, tamen [illegible] significaret eum hominem qui adesse esse Jesum [illegible] Johannes, vel potius potestas, si Graece fuisset [illegible] ut, dicere esse Dominum, articulo nomini [illegible] fuit; quemadmodum [illegible] Qua nimirum [illegible] Jesus inter alios homines, qui Domini appellari [illegible] rent, singulari quadam & excellentiore [illegible] fecisset ipsi Johanni & Petro, Dominus [illegible] Christus [illegible]

[illegible]

... intime occurrebant fuisse; quemadmodum dictum est in Animadversione nostra. Atque ut maxime aliquanto Deus sine articulo tunc etiam cum praedicati locum obtinet, ... per se ipsum significare aptum esset, tamen hoc hic eam vim ... illi tribuendam esse, omnino concludendum foret.

Non parum autem miramur, quod Adversarius ... quam nos diximus, si Dei nomini addatur vel detrahatur, ... elevat, ac nullam prorsus esse sensere videatur; cum duo ex antiquis Trinitariis, quorum auctoritas apud ipsius Ecclesiam ... & ... est, eam & ... & ... fecerint. Prior est hic Augustinus, qui in primo ... septem ... sionum libro, ... in quaestionibus super Genesin quaest. 102. ejus, quod Jacob fratri suo dixit Gen. 33. *Propter hoc vidi faciem tuam, quemadmodum videt aliquis faciem Dei* ... inquirens, post quaedam sic ait, *Quod et si benigno animo dicta haec verba fratri ... quo ... & post bonam ... transferret, posset sic dici, quemadmodum & Moyses Pharaoni Deus dictus est* Exod. 7. *secundum quod dicit Apostolus. Etsi sunt, qui dicuntur dii, sive in caelo, sive in terra, quemadmodum sunt dii multi & Domini multi, maxime quia sine articulo in Graeco dictum est, quo articulo evidenter solet Dei veri nomen ... significari. Non enim dixit ... τοῦ Θεοῦ, sed dixit ... Θεοῦ, facile autem hoc intelligunt, qua distantia dicatur, qui Graecum eloquium audire atque intelligere solent.* Hactenus Augustinus, cui, utpote homini nec Graeco nec Graecae linguae admodum perito, ... in re credere Adversarius nolit, ... illum credat, qui & Graecae linguae homo, & Graecus scriptor est valde eruditus. Is est Cyrillus episcopus Alexandrinum, cujus lib. 1 cap. 4. in Evang. Johannis hoc verba, Georgio Trapezuntio interprete, leguntur; *Illud apprime tenendum est, quod quando divina scriptura commendat, secundum Graecae linguae usum, articulum praeponit, tunc & nomen, & quod solum proprie atque vere tale quod dicitur, significat, articulo autem non adjecto, ... significet, ... ; ... sunt dii; sed quando cum articulo Graecae linguae Deus dicitur, tunc solus & proprie Deus designatur: quando vero absque articulo Deus profertur, quod ad hoc gratia ... est, intelligitur.* Certe Cyrillus hoc loco plus etiam dicit, quam nos diximus. Quamquam credimus ejus verba ita accipienda esse, ut contra aperta testimonia Sacrarum Literarum loqui non videatur, ut quibus, ut dictum est, Dei nomen, quia videlicet tunc subjecti locum tenet, etiam ... articulo saepe addatur, qui solum & proprie, ut ipse loquitur, Deus est, manifeste refertur.

Et quoniam Adversarius grammaticorum auctoritatem ac sententiam de ... articuli, quamquam ... ut videtur, nobis opposuit, ... quid ut ... cum Cyrilli verbis consentiant, ... Nam in Lexico, quod Rob. Constantinus edidit, in voce Θεός leguntur haec verba, *In divinis literis, quoties Deus verum summum Deum, cum apponitur articulus, sed tantum ... dis ... At quoties significatur verus ille & solus Deus, semper articulus ...* Quamobrem nulla prorsus causa erat, cur ... nobis objiceret, quod ... quae ipsa ... Christum vocat, ... ubi nulla sint.

Hoc accedit, quod ipsimet Adversarius, haud facile sibi hac in re constans, ... nomini Dei appositum esse ... ad differentiam constituendam. Namque ad id, quod nos diximus, nihil opus fuisse, ut Johannes articulum, quem prius Dei nomini apposuerat, deinde ... ad personam Patris, & Filii distinguendam, ... fuisset, ... dictum est, hunc apud illum fuisse, respondet, Sabellianis & Patropassianis hoc ... fuisse ... Atque ita vult ad majorem distinctionem articulum prius appositum, deinde detractum fuisse.

Nihil

Nihil est igitur, ipsomet Adversario teste, in proposito nostro id, quod ait, articulos in Græco sermone ornatus atque euphoniæ caussa quandoque omitti, quandoquè addi; cum ipsemet hoc loco id factum esse satis aperte neget.

Quamquam vehementer falliter Adversarius, qui putet, distinctionem illam personarum sine distinctione scilicet divinitatis Patris, & Filii, articuli appositione & detractione augeri potuisse; cum nec ad vim distinguendi personas, quæ eo continetur, quod hic apud illum esset, quidquam omnino addi possit, nec si quærat quispiam, cur, cum filius Deus nominatus est, articulus non fuerit appositus, qui appositus fuerat, cum Pater Dei nomine appellatus est, quidquam responderi possit, quin simul ostendatur Patrem, quatenus est Deus, Filio excellentiorem esse; si modo id ad utriusque personæ distinctionem notandam factum fuisse affirmetur. Ex quo sequitur, Adversarium, dum putat se exceptionem nostram ad istam caussam distinguendarum personarum refellere, non mediocriter sententiam nostram confirmare de vi articuli appositi & omissi in Johannis verbis. Qua de re præcipue hoc loco controversamur, & cujus occasione cætera omnia utrinque sunt dicta.

Cæterum lectorem monendum censuimus, nos, quidquid de vi articuli in animadversione nostra diximus, potius ad Adversariorum probationem ex Johannis verbis ductam, quod Filius Dei esset æque verus Deus, atque ipse Pater, refellendam, quam ad contrariam sententiam nostram confirmandam, dixisse. Quasi diceremus, tantum abesse, ut ex Johannis verbis ista divinitatis æqualitas inter Patrem, & Filium probetur, ut potius, si quid quod huc pertineat, inde elici possit, contrarium ex ipsis facile ostendi queat.

10. Nihil aliud hic facit Adversarius, quam principium manifeste petit; satis indicans fabulas esse, quas nobis narrat, cum intellectu id, quod affirmat, percipi posse negat, sed fide tantum apprehendi. Quasi vero diserte id in Sacris Literis alicubi scriptum inveniatur. Supra non uno in loco ea dicta sunt à nobis, quæ quidquid hoc loco Adversarius dicit, abunde refutare possint, præcipue vero circa finem cap. 13. siquidem nemo negaverit, idem esse τὸν Θεόν, sive Illum Deum, quod Unum Deum. Quod autem verum esse nequeat id, quod Adversarius ait, Dei, hoc est τοῦ Θεοῦ nomen tribus personis, ut ipse loquitur, ea ratione esse commune, quam unitas essentiæ, id est unius numero essentia requirit, ex eo ipso demonstratur, quod ex Animadversione nostra aperte colligitur, quodque ipse alia sane ratione, quam fecit, refellere debuerat. Nempe, quod si id verum esset, nullo modo posset filius, seu verbum, quod una est ex tribus illis personis, præter manifestam ab ipso distinctionem, Deo, hoc est τῷ Θεῷ per relationem quandam opponi. ut apud Johannem perspicue fit, cum asserit, Verbum fuisse apud Deum πρὸς τὸν Θεόν. Nemo enim à seipso distingui potest, aut ulla ratione sibi ipsi opponi.

11. Aperta elenchi ignoratio est in Adversarii reprehensione, seu mavis divisionis fallacia. Neque enim diximus nos absolute, Filium nunquam hoc nomine ὁ Θεός appellatum fuisse; sed non simpliciter eo nomine. Itaque vocem Simpliciter, quam ipsemet Adversarius refert, atque in verbis nostris agnoscit, & postea tacite inde subtrahit, diserte in Animadversione nostra adscripsimus, idque propter istum ipsum locum, quem nobis opponit. Ibi enim Christus non nominatur a Thoma ὁ Θεός simpliciter, sed addito μου, hoc pacto, ὁ Θεός μου. Ex qua additione vis illa articuli, de qua supra diximus, evanescit. Neque enim eo definitur hic ille Deus, qui est supra omnes Deos; sed tantum secundum Græcæ linguæ usum, propter additum relativum illud nomen, Dei nomen definiens, additur & ipse. Nec quidquam amplius definit, quam nomen illud relativum per se definiat. Adeo ut illis verbis Thomas nihil aliud significaverit, quam Christum esse suum Deum; non autem, ut cuipiam fortassis videri posset, esse illum suum Deum, id est illum, quem præ aliis omnibus diis pro suo Deo agnoscebat. Qui Græcam linguam vel mediocriter norunt, sciunt nos vera dicere. Et propterea exemplis, quæ ubique sunt obvia, afferendis supersedebimus.

Sed præterea æquivocatio in Adversarii reprehensione facile esse potest, aut alia elenchi ignoratio. Cum enim negatum est à nobis, Christum hoc nomine ὁ Θεός simpliciter appellatum fuisse, intelleximus, ut patet, nomen Dei cum præposito articulo illi simpliciter non fuisse attributum. Atqui in Thomæ verbis non est certum particulam ὁ esse articulum, id est articuli vim habere. Potest enim vox Θεός vocandi significatione prolata fuisse, & sic particula illa, adverbii vocandi vim obtinere. Nam neque aliter fere vocativus casus hujus nominis, nec fortasse, nisi in loco illo Matth. 27. ℣. 46. Θεέ μου. Θεέ μου, in Sacris Literis affertur, sed passim in Græca Veteris Testamenti, præsertim vero Psalmorum translatione, præter paucos reliquos Novi Testamenti locos, nominativus casus articulo præposito pro vocativo usurpatur. Et sane hac ratione Christus simpliciter ὁ Θεός nominatus invenitur. Heb 1. 9. quem locum nos minime ignorabamus, cum Animadversionem illam nostram scripsimus. Sed nihil hoc ad rem, ut diximus. Nec vero, quominus vox Θεός in Thomæ verbis vocativi casus vim habeat, obstat id, quod sequitur, καὶ ὁ κύριός μου; quasi vox κύριος vocativi casus vim habere nequeat, cum id nomen videlicet passim in ipsis Sacris Literis vocandi casum habeat κύριε. Etenim quia nomini Θεός nomen κύριος adjunctum fuit, potuit ad illius exemplum flecti, & quemadmodum in illo, sic in ipso casus rectus pro vocandi casu usurpari. Ut in nomine βασιλεύς factum videmus in Græca editione Ps. 5. 2. πρόσχες τῇ φωνῇ τῆς δεήσεώς μου ὁ βασιλεύς μου, καὶ ὁ Θεός μου. Quod in Latina hujus editionis interpretatione vulgo legitur, *Intende voci orationis meæ rex meus & Deus meus*. Quin habes locum in ipso nomine κύριος huic nostro plane similem Psal. 34. 23. πρόσχες τῇ κρίσει μου ὁ Θεός μου, καὶ ὁ κύριός μου. Quod in eadem vulgata interpretatione est, *Intende Judicio meo Deus meus & Dominus meus*. Latinam autem istorum locorum interpretationem ideo attulimus, ut constet, posse ex sensu ipso Latini interpretis verba Thomæ ut vocandi casu prolata accipi, licet, quemadmodum in locis istis factum videmus, recti casus voces in ipsis Latinis reddendis conservatæ fuerint.

12. Nec nos, Christum Dominum deumque nostrum esse negamus, immo & ultro profitemur, & vehementer gloriamur, nec per ea, quæ humanæ naturæ conveniebant, ejus divinitatem, quam ipsi Adversarii intelligunt, supprimere conati sumus. Non enim id egimus revera, ut ex eo, quod Christus resurrexerit, omnino concluderemus, ipsum non ita esse Deum, ut Pater est, quemadmodum Adversarius existimat, sed tantum, ut ex eo, quod Thomas ex comperta Christi resurrectione colligit, eum esse Dominum suum & Deum suum, demonstraremus, ex ipsius verbis minime intelligi posse, Christum esse æque verum Deum, ac patrem ipsius; ut in Adversariorum Assertione dictum fuerat. Sed potius locum istum contrarium indicare. Debuerat Adversarius, rationes nostras refellendo, vel ostendere, Thomam aliunde, quam ex comperta Christi resurrectione collegisse, illum esse Dominum & Deum suum, vel probare, ex Christi resurrectione planum fieri, illum esse æternum ac summum rerum omnium Dominum & Deum, qualis ejus pater est; & sic exceptionem nostram diluere, atque eorum, quos defendendos suscepit, probationem confirmare; de hoc enim præcipue agebatur, non autem id tantum arrodere, quod nos præterea, ut probatio ista infirmior etiam appareret, non plane asseveranter addidimus, ejusque arrodendi rationem ex eo nectere, quod nec ullo modo compertum est, & à nobis prorsus negatur, ex duplici scilicet illa Christi natura; & sic in nobis reprehendendis

CAPUT XIX.

Pars Prima.

[illegible]

Filium nequaquam ponere, docuimus [illegible] nominatim ibi scribi [illegible] Quaerimus cui, in Graeco codice, non Deum Spiritum [illegible] Deum Spiritum quaerere, dictum fuisse. Deinde [illegible] junximus, si nomen Spirationis & Processionis [illegible] proprium Spiritus Sancti, sed commune videlicet [illegible] sit; nihil esse, cur Trinitarii Filium à Spiritu Sancto distinguant, quod hic dicatur spiretur, ille vero [illegible] tur; nec ullam credendi causam posse, si uterque spiratur [illegible] procedit à Patre, eandemque prorsus cum illo essen[illegible] habet, cur magis ille, quam hic ex ipsius substantia [illegible] neratus ejusque Filius esse dicatur. Adversus haec pag. [illegible] & 97. haec pauca scribit Adversarius.

Adversarii dicta.

1. Primum dicit, non posse credere, in Christo [illegible] duas naturas; [illegible]

2. Deinde ingenio arrogantiae cum pernicioso [illegible] imperitiae conjunctae [illegible] quod [illegible] codices suspectos facere [illegible]

3. Postremo [illegible] theologicos scholasticos [illegible]

Responsiones.

1. [illegible]

[illegible]

Pars Secunda.

Cum Adversarii [illegible] Spiritum Sanctum esse Deum atque ac Patrem, & Filium; [illegible] Deinde [illegible] Spiritus Sanctus [illegible] Joh. 3. 24. 4. 13. [illegible] pag. 98. [illegible]

Adversarii dicta.

1. Primum ait, eos locos, qui docent Spiritum Sanctum esse Deum, docere etiam, eum esse æqualem.

2. Deinde dicit, nos iterum Deum fingere ex diversis compositum, quippe qui hic, Spiritum Sanctum esse virtutem Dei, Assert. vero 18. num. 1. eum esse de natura Patris ut Dei confiteamur, & tamen eum Deum esse negemus; sententiæ interim illi contradicentes, cujus veritatem agnoscimus, Dei essentia est simplicissima. multaque hic congerit de Dei proprietatibus, quantumvis sine accidentibus, ex Augustino & aliis desumpta, & ad Julii Cæsaris Scaligeri imitationem quasi encomium quoddam Dei ex illis conficit; quædam intermiscens ad divinitatem, quam ipse intelligit, Filii & Spiritus Sancti confirmandam, quæ vel nullam penitus probationem continent, vel cujusmodi jam antea attulerat, & nos supra abunde refutavimus.

3. Interea in ipso Initio superioris reprehensionis notat, à nobis non scribi, à quo & ubi Dei operationes Spiritus Sancti nomine nuncupentur.

4. Jam ad probandum, quod Spiritus Sanctus sit persona distincta ab aliis personis, ut sunt personæ, & idem sit Deus, sic ait, 1 Cor. 12. *Apostolus scribit, divisiones operationum sunt, idem vero Deus, qui operatur omnia in omnibus. Deinceps: Hæc autem omnia operatur unus atque idem Spiritus dividens singulis prout vult.* Atque hinc infert, *Si voluntate non caret, certe nec ratione: hoc igitur ipsum non aliud est, quam persona.*

5. Subjungit postmodum, nos hic quoque non distinguere, reliquas personas, per quas Deus operatur à Christo, & Spiritu Sancto; cum tamen sine illis operationes illæ fieri potuerint, sine his vero nihil boni fieri possit Nam & Christus dixit Joh. 15. *Sine me nihil potestis facere*, & 1 Cor. 12. nemo potest dicere Dominus Jesus, nisi in Spiritu Sancto. Præterea aliæ personæ extrinsecus tantum operantur, Christus vero cum Spiritu Sancto interius; id quod Dei est proprium.

6. Addit præterea nos confundere dona Spiritus Sancti cum ipso eorum distributore.

7. Postremo inquit Act. 7. *Spiritum Sanctum Samosateniani nec glorificari, nec in eundem credi volunt: in quo. illud Stephani competit. Dura cervice & incircumcisi cordibus & auribus, vos semper Spiritui Sancto restitistis, sicut patres vestri, nempe illi damnati Hæretici, ita & vos.*

Responsiones.

1. Elenchi ignoratio una cum petitione principii hic est. Elenchi quidem ignoratio, quia nos Spiritus Sancti non æqualitatem istam tantum, sed divinitatem quoque (ut sic diximus) personalem, quam Adversarii intelligebant, cum illum, Deum esse, dicebant, scriptam legi negavimus. Principii vero petitio propter hoc idem; quia videlicet negamus nos locos ullos docere, Spiritum Sanctum esse Deum.

2. Quanta in hac reprehensione sit elenchi ignoratio, ex iis satis intelligi potest, quæ disputata sunt à nobis supra cap. 3. partic. 2. ubi ostendimus, inepte ab Adversario personas divinæ essentiæ, quas ipse fingit, cum ejusdem attributis comparari. Quando quæritur, an Spiritus Sanctus sit Deus, non id simpliciter quæritur, utrum sit ex Dei essentia seu natura, atque ita ea ratione sit Deus, qua, quidquid in Deo est, Deus esse à plerisque affirmatur, sed an ita sit Deus, ut interim propriam personam habeat, seu res sit intelligens & per se subsistens. Quocirca sine ulla caussa hic nobis objicitur, quod putemus id, quod naturaliter est Dei non esse Deum. Neque enim negavimus nos, si Spiritus Sanctus conceditur esse de natura Patris ut Dei. hinc sequi, ipsum esse Deum eo sensu, quo diceretur Dei justitia esse Deus, & quem necessario requirit sententia illa, quæ passim recepta est, quod in Deo nulla prorsus ullius generis sint accidentia, ejusque essentia ita simplex sit, ut in ea nullæ prorsus sint partes, aut certe non ejusmodi, ut singulæ per se à tota essentia ulla ratione distinguantur. Quam sententiam hoc loco nec aperte, nec tacite rejecimus, aut rejecisse videri possumus. Sed, si quid à nobis dictum est, quod ei adversari videatur, id in iis continetur, quæ scripsimus in prima Animadver. in Assert. 18. ad quem locum ubi pervenerimus, apertius aliquid hac de re dicemus.

Hic satis fuerat, monuisse, quo sensu negetur à nobis, Spiritum Sanctum esse Deum. Nempe eo, quo Adversarii idem affirmant, id quod & res ipsa disputatioque nostra omnino postulat, & nos illis verbis planissimum fecimus, quæ Adversarius ipse hoc loco recitat, *Sed non propterea sequitur, ipsum esse Deum, nisi prius constet, ipsum esse personam ab ipso Deo distinctam.* Non autem eo, ut nobis objici possit, quod in Deo accidentia aut partes ullas essentiæ constituamus; etiamsi ipsi nos confessi essemus, Spiritum Sanctum esse de natura Patris ut Dei, quemadmodum & hic; & alibi, id est pag. 125 Adversarius de nobis affirmat. Nam revera id nos nusquam confessi sumus. Sed tantummodo in eo loco, quem ipse citat, diximus, id concedi posse, nec tamen secuturum, Spiritum Sanctum esse verum Deum. Cujus nostri dicti postea rationem reddemus. Hinc apparet, nos nequaquam illi sententiæ contradicere; Dei essentia est simplicissima; cujus tamen veritatem nos agnovisse, non omnino vere asserit Adversarius, ut ostensum est supra cap. 3. partic. 1. Jam, si ex eo ipso, quod negamus, Spiritum Sanctum ita esse Deum, ut sit vera persona, & tamen interim confitemur, eum esse virtutem ac potentiam Dei, concludere hic vult Adversarius, nos statuere, Spiritum Sanctum esse vel accidens Dei, vel substantiam ipsius ab eo tamen diversam, quemadmodum ad hunc locum respiciens conclusit in ipso fine Animadver. nostrarum in secundam Assertionem pag. 66. quantus, & quam fœdus sit hic ipsius error, breviter demonstratum est à nobis cap. 11. partic. 2.

3. Nihil necesse erat, nos adscribere à quo & ubi Dei operationes Spiritus Sancti nomine nuncupentur. Id enim inter omnes constat; & Adversarius ipse idem tacite confitetur, dum nos reprehendit, quod dona Spiritus Sancti cum ipso eorum distributore confundamus, id est non distinguamus scripturæ locos, in quibus Spiritus Sancti dona ipsius Spiritus Sancti nomine appellantur, ab iis, in quibus ipse Spiritus, qui ea distribuit, sub hoc ipso nomine commemoratur. Nam certe Spiritus Sancti dona, Dei & quidem patris operationes esse, non negabit, ni fallimur, ipse Adversarius Quod si tamen negaverit, convincent illum erroris manifesti verba illa Pauli *Divisiones operationum, idem vero Deus, qui operatur omnia in omnibus*; ut statim planum faciemus.

4. Aut vult Adversarius, verba ista 1 Cor. 12. *Divisiones operationum sunt*, &c. de Patre distincte accipi debere, aut non vult. Si non vult, & sextæ Assertioni colleg. Posnan. & sibi ipsi, qui eam hac etiam in parte approbat, aperte contradicit. Ibi enim affirmatur, ex toto illo Pauli loco, & alio simili ad Ephes. 4. constare de distinctione trium personarum, Patris, Filii, & Spiritus Sancti in eadem divinitate; sub nomine videlicet unius Dei, unius Domini, & unius Spiritus. Ex quo, si verum est, necessario sequitur, unius sive ejusdem Dei nomine in verbis istis Patris personam ab aliis distinctam significatam fuisse. Quod si Adversarius hoc ipsum vult, ut quidem necesse est; cum hinc probare contendat, Spiritum Sanctum personam esse ab aliis distinctam, quomodo ex verbis istis colligere potest, Spiritum Sanctum esse Deum? Nam si, ut apparet, propterea colligit, quod operationes in prædictis verbis Deo tributæ tribuantur deinde Spiritui, id est Spiritui Sancto. in illis verbis, *Hæc autem omnia operatur unus atque idem Spiritus*, in æquivocationis, aut certe propriæ ignorationis elenchi fallaciam incidit. Etenim, si ipsius Dei nominis rationem habet, æquivocatio est

[illegible] quod, ut & in Animadver[illegible] (quia de re mox etiam [illegible]) operationes & ipsi Deo, & [illegible] buantur, quamvis operationes sint [illegible] Deo convenire dicantur. Unde perspicuum est [illegible] hic non appareret data, quam modo [illegible] duntaxat; tamen nihil de eadem Dei Patris, & Sp[illegible] Sancti natura et eadem attributa omnium [illegible] concludi posse. Et sane fieri sine ad ostendendum [illegible] id omnino cogere, ut ex Pauli loco isto intelligatur Spiritum Sanctum esse Deum. Quod autem ex eo quod ibi voluntas attribuitur, colligi nequeat eum esse personam, jam ita demonstratum à nobis [illegible] Animadver. 6. in Assertionem, & abunde confirmatum est deinde supra cap 11 partic. 1. In quibus [illegible] ostendimus, infirmissimam esse rationem illam, [illegible] personarum [illegible] Sancto tribuuntur, quae propria sunt personae, ut Ad[illegible] Ergo Spiritus Sanctus est persona. Et certe, quod S[illegible] [illegible] intelligere [illegible] concludi neutiquam [illegible] Sancto voluntas tribuatur, [illegible] posse, illum esse personam [illegible] Animadver[illegible] Joh. 3. 8. [illegible] Spirat; & tamen [illegible] de personam.

§. Nihil hoc obstat, quod alibi à nobis responsum [illegible]

[illegible]

[illegible] Si [illegible] modo, hoc [illegible]. Certissimum enim est, Dei Patris operationem [illegible] esse ad aliquid [illegible] Sin autem [illegible] [illegible] Christi & [illegible] Sancti, [illegible] debent [illegible] Nam quod sit [illegible] Apostolus Joh. 15. 5, [illegible] verissimum esse [illegible] Christum [illegible] Dei Patris [illegible] Sancti [illegible] per Spiritum Sanctum [illegible] dicere Dominum Jesum 1 Cor 12. 3, [illegible] Spiritus Sanctus est persona à Deo Patre [illegible] à Dei Patris libera [illegible]

6 Supra cap. 11. partic. [illegible], ad quod nobis [illegible] Adversarius objicit, non recte nos [illegible] [illegible] Spiritu Sancto, [illegible] persona, [illegible] Spiritum Sanctum & propterea Deum ipsum in nobis [illegible] Nam, quod Deus non [illegible] Spiritum in nobis habeat, [illegible] Animadver [illegible] Spiritu Sancto, [illegible] Graeca [illegible] per spiritum. [illegible] Adversarius [illegible] Spiritum [illegible] Deum verum esse [illegible] Spiritum Sanctum [illegible] Christi [illegible] verum Deum non esse [illegible] pag. 125 [illegible] Spiritum Sanctum [illegible] donum Dei, ipso Deo [illegible] esse, & [illegible] esse Deum verum. Atque [illegible] Spiritum Sanctum, [illegible] personam non esse, & [illegible] verum Deum, [illegible] supra dicto cap. 11. partic. 1.

7. Non plane negatum est à nobis, Spiritum Sanctum glorificari posse. Quid enim vetat, quominus Dei [illegible] Nam [illegible] supra cap. 13. partic. 4. quamvis nullo modo sit persona. Itaque [illegible] Adversarius verbis [illegible] Certe, si [illegible] glorificare [illegible] Dei, a nemine jure [illegible] Deo [illegible] Deum [illegible] Spiritum Sanctum [illegible] verba illa Pauli 1 Cor. 6. 20. *Glorificate Deum in corpore vestro*, [illegible] Adversarius [illegible] esse. Atque [illegible] apud Petrum prioris Epist. cap. 4. 14. *Secundum illos quidem blasphematur; secundum vos autem glorificatur* [illegible]

legitur in Græcis codicibus, nam in vulgatis Latinis hæc verba non leguntur) quasi verba ista ad Dei spiritum proxime nominatum referri debeant, ut Erasmus in annotationibus locum accepit, & Beza est interpretatus, addens de suo ante verba ista pronomen Qui. Nam recte intuenti, præsertim cum nullum pronomen, quod proximum Spiritus Dei nomen referat, in Græcis verbis extet, apparebit, hæc non ad spiritum Dei, sed ad Christum paulo ante nominatum, de quo præcipue est sermo, referenda esse. Qui cum ipsius fideles probris ab impiis afficiuntur (qua de re ibi agitur) ab ipsis quidem impiis, vel, ut quidem ipsis impiis, qui hoc quærunt, videtur, blasphematur; à fidelibus vero, vel, ut illi sentiunt seu persuasum habent, glorificatur.

Jam vero, quod attinet ad fidem in Spiritum Sanctum, ne hoc quidem prorsus negavimus, in Spiritum Sanctum videlicet credendum esse; sed solum quatenus quid distinctum ab ipso Deo Patre & Christo consideretur, ita ut non tantum in Deum Patrem, & in Jesum Christum, sed in Spiritum Sanctum quoque, ut ipsa nimirum verba Assertionis ferunt, credere nos oporteat. Quo autem sensu negaverimus, in ipso (quod vocant) Apostolorum Symbolo scriptum revera fuisse quidquam de credendo in Spiritum Sanctum, exposuimus supra cap. 12. partic. 1. De Stephani verbis, quæ in nos competere Adversarius affirmat, nihil nobis dicendum censuimus; quamvis ea ut contra nos ab ipso allata commemorare voluerimus, ejusque ipsa verba recitare, quo unusquisque agnoscere possit, quam inepte atque adeo ridicule is Scripturæ Testimonia in nos torqueat.

Pars Tertia.

Ad probandum, quod Spiritus Sanctus à Patre Filioque tanquam ab uno principio æterna processione procedat, allatum primo fuerat in Assertione 15. Christi dictum illud Joh. 10. 30, *Ego & pater unum sumus*. Nos autem in nostris Animadvers. diximus, dictum illud de unitate potestatis accipiendum esse; non autem videlicet de unitate naturæ. Potestatem vero Christo ut homini, ideoque in tempore (ut loquuntur) non autem ab æterno datam reipsa fuisse, pluribus prolatis testimoniis ostendimus. Deinde dictum fuerat, Spiritum Sanctum nunc Patris, nunc Filii spiritum appellari. Ubi nos monuimus, non Spiritum Sanctum simpliciter, sed spiritum, quo Christi fideles à Deo donantur, interdum Christi spiritum appellari, ob id potissimum, quod Christus eodem spiritu fuit præditus. Hoc autem ex eo ipso loco ostendimus, qui in Assertione allatus fuerat, Gal. 4. 6. Additum præterea fuerat, Spiritum Sanctum modo à Patre modo à Filio mitti dici. Hic fassi sumus, à Filio, quoque in Sacris Literis dici Spiritum Sanctum mitti. Sed hoc diximus intelligendum esse, ut à Patre acceptum mittat. Nam Filius ipse in ipso loco, qui in Assertione citatus fuerat, Joh. 15. 26. dixit, se illum à Patre missurum, eumque à Patre procedere. Hoc autem ipsum, quod Patre acceptum Filius Spiritum Sanctum mittat, non semper fuisse, nec ex Filii natura pendere, probavimus ex duobus locis, Joh. 14. 16, & Act. 2. 33. Postremo allata fuerant Domini verba illa, *de meo accipiet*, Joh. 16. 14. Quæ nos idcirco ab ipso dicta fuisse affirmavimus, quia Pater potestatem suam, & gloriam cum eo communicavit, unde merito dici possit, quæcumque Pater habet, ea Filii quoque esse. Nam propter hoc se dixisse, Spiritum Sanctum de suo accepturum, ibidem Dominus subjunxit. Contra hæc à nobis in prædictam Assert. 15. animadversa Adversarius pag. 101, 102, & 103. hæc scribit.

Adversarii dicta.

1. Ait, nos præter rem loqui. Non enim Christum ut hominem potestatem accepisse; sed, si ut homo accepit, illum carere alia potestate, ut est Deus, nobis ostendendum fuisse; *Cum manifestum sit*, inquit, *non modo filium hominis esse, verum etiam Filium Dei unigenitum: hominem ex Spiritu Sancto conceptum natumque ex Maria virgine, & Deum de Deo verum, genitum non factum ante omnia sæcula.*

2. Objicit nobis, quod contra apertissima Sacra Testimonia (hæc autem ibidem citat) nolimus, *spiritum Christi, quo Christi fideles donantur, tum spiritum Christi, esse Spiritum Sanctum.* Nosque pro nostra opinione trahere dicit locum illum ad Gal. 4. *Quoniam autem estis filii*, &c. *quo testimonio*, inquit, *postquam probaverunt spiritum, quem Deus Pater mittit fidelibus, esse Filii ejus spiritum, putant se probasse hunc non esse Spiritum Sanctum.*

3. Atqui huic sententiæ nos ipsos contradicere ait, dum fatemur, Spiritum Sanctum à Filio quoque mitti.

4. Cæterum, quod à Patre acceptum Spiritum Sanctum à Filio mitti, ex loco illo Joh. 15. 26 constare diximus, *Cum autem venerit Paracletus, quem ego mittam vobis à Patre*, &c. ait, nos in nostra explicatione addere verbum illud *acceptum*. Quod Christus non protulit, sed tantum dixit, *mittam à Patre, de quo*, inquit, *alibi, quem mittet Pater in nomine meo: tam ergo Pater quam Filius mittit Spiritum Sanctum. Pater in nomine Filii, Filius à Patre.*

5. Addit autem, ex iis, quæ Paulus cap 4. ad Gal. scribit, collatis cum 8. cap. ad Rom. satis constare, *Spiritum Sanctum non minus Filii quam Patris esse spiritum: ac proinde æque ab utroque mitti.* Nos autem abuti locis illis Joh. 14. 16, & Act. 2. 33. quippe qui de humana natura sint accipiendi.

6. Dicit tandem; nos sentire, loco illo, *Propterea dixi quia de meo accipiet, & annunciabit vobis*, valde nos urgeri, & ob hanc caussam illum non ut alios excutere, sed attingere.

Responsiones.

1. Non obliviscitur Adversarius sui moris, ut scilicet nos ex respondentibus argumentantes faciat. Nostrum erat ostendere ex unitate potestatis Patris, & Filii non sequi, Spiritum Sanctum à Patre, & Filio tanquam ab uno principio, æterna processione procedere, quemadmodum sequi debuisset, si locus ad id probandum in Assertione allatus ullas vires ejus probandi habiturus fuisset. Itaque ad rem apprime locuti sumus, cum ex Sacris Literis docuimus, potestatem istam Filio ut homini fuisse datam. Nam ex hoc necessario sequitur, fieri posse, ut Filius eandem, quam Pater potestatem habeat, & tamen non fuerit ab æterno, & consequenter Spiritus Sanctus neutiquam æterna processione, tanquam ab uno principio, à Patre, & Filio procedat. Immo ne hoc quidem ostendere revera nostrum erat. Sed, postquam docuimus, locum illum non de alia unitate, quam potestatis loqui, Adversariorum fuisset, ex ipsa unitate potestatis æternam istam paremque ab utroque Spiritus Sancti processionem probare. Verum, quoniam ubique non victoriæ quærendæ, sed veritatis patefaciendæ caussa disputamus, propterea plus præstitimus, quam alioqui ex disputandi legibus cogebamur. Quamobrem nulla ratione exigi à nobis potest, ut ostendamus, si Christus, ut homo, accepit potestatem, illum eandem ut Deum natura videlicet atque æternum non habere. Quanquam hoc ostendere nullo modo est opus, cum id, quemadmodum in Animadver. nostra innuimus, per se pateat. Quid enim attinuisset Christo, ut homini, à Patre potestatem illam dari, quam, ut Deus, jam per se habuisset? Nonne natura ista divina cum ipsa humana natura, cui individue in una persona conjuncta erat, necessario ab ipso conjunctionis initio illam communicasset? Nonne si nihilominus ut ista conjunctio jam esset, necesse tamen fuisset, ut humanæ naturæ potestas ista daretur, si eam habitura illa esset, ab eo potius, qui sibi arctissimo & indissolubili nodo conjunctus fuisset, id est à Dei filio seu Verbo eam illa accepisset, quam à disjuncto, hoc est à Deo Patre? At nusquam legitur, Christum aut Jesum,

sive

[illegible] ... ut contrarium potius probent ... [illegible] ... ad rem faciant. Non quod Christus [illegible] ... filius sit, nihil pertinere ad essentiam [illegible] ... ostendendam, demonstratum est supra cap. 4. [illegible] partic. 12.

Jam quod sit Deus verus de Deo vero, genitus [illegible] factus ante omnia [illegible], hoc simul totum non [illegible] ... nis literis, sed et Symbolo concilii Niceni petitum [illegible] ... ejus auctoritate minime standum esse, nos confi[illegible] ... affirmare, nemo est qui nesciat. Certe Augustinus, quem imitari Adversarius deberet, cum Maximino Arianorum episcopo disputans, ejus concilii auctoritate[illegible] ... sibi utendum non censuit, eoque Maximum [illegible] ... sibi Ariminensis [illegible] ... fassus est, non magis quam ipse Ariminensis [illegible] ... sui auctoritate teneretur. Quamquam, ut & in Animadversionibus, & in superioribus responsionibus [illegible] ... est, confitemur & nos [illegible] ... verum Deum [illegible] ... concilium Nicaenum [illegible]

[illegible]

Christo tamquam ab uno eodemque cum Patre principio ab aeterno procedat. Testimonium Pauli ad Gal. 4. in Assertione citat ... [illegible] ... verba ad hoc ipsum ostendendum protulimus; [illegible] ... quem spiritum, quem Deus Pater misit, [illegible] ... ut [illegible]. [illegible] ... Adversarius objicit, [illegible] ... Spiritum Sanctum.

3. Quam igitur Adversarius in verbis nostris contradictionem esse vult, ea est ipsius [illegible] ... [illegible].

4. Verum, [illegible] ... in ipso Christi verbis non est, [illegible] ... non verbis Christi quidquam [illegible] ... Nam quomodo explanari possit locus aliquis, si nihil aliud dicatur, quam quod diserte in ipso loco est scriptum? Ostendat Adversarius, si potest, verba illa, *mittam à Patre*, aliter explicari posse, [illegible] ... quam Missum [illegible] à Patre. Nam ipse [illegible] ... nullo pacto explanat; ut ex ipsis verbis, quae [illegible] ... potest. Num fortasse haec [illegible], quod Christus mittat Spiritum Sanctum [illegible] à Patre, falsa est, & Sacris Literis repugnat? Nihil minus. [illegible] ... Act. 2. 33 scriptum est, Jesum, [illegible] Spiritus Sancti promissione à Patre, illum effudisse. Nam quod Adversarius (qua de re paulo post videbimus) addit, [illegible] ... Christus dicit, quem ego mittam vobis à Patre. [illegible] ... Adversarius, [illegible] ... non humana, sed divina natura [illegible] ... ipsa Assertione aliorum nihil [illegible] habere ad [illegible] de aeterna processione Spiritus Sancti à Patre [illegible]; sed potius ad eam [illegible]. Adde quod, ut in Animadversionibus (in quo tamen Adversarius [illegible]) [illegible] Christus non solum ait, se missurum Spiritum Sanctum à Patre, quae [illegible] ipsa per se [illegible], illum spiritum ab ipso Christo, velut à suo fonte, [illegible]; sed addit, qui à Patre procedit. Quod [illegible] nihil opus fuisset, nisi [illegible] ... non minus ab ipso Christo seu Filio, quam à Patre Spiritum Sanctum procedere, & nisi Christus [illegible] voluisset.

5. Nihil est opus cum 8 cap. ad Rom. [illegible], quae scribit Paulus ad Gal. cap. 4. Namque in ipso illo 8 cap. [illegible] spiritum [illegible] Dei, [illegible] Christi spiritum appellat ℣. 9. Verum alia ratione Dei spiritus, alia Christi spiritus nominatur. Dicitur Dei spiritus, propterea quod, tamquam à suo vero & unico fonte, à Deo producitur. Christi autem spiritus [illegible], quia [illegible] spiritum Christus habuit, ut jam dictum est, & ex ipso loco ad Gal. [illegible] ℣. 15. [illegible] cap. 8 ad Rom. [illegible]. [illegible] ... Assertionem, [illegible] ... [illegible] figura [illegible] ... [illegible] per se [illegible] *spiritus Christi*, seu *spiritus filii Dei*. Quocirca postremo ex eo, quod tam spiritus sit Patris, & Filii spiritus appelletur, non minus Filii, quam Patris esse spiritum concludet, ac proinde atque ab utroque mitti. In quo [illegible] ... [illegible], ut solet, se [illegible] ... probare. Si enim probavit, Spiritum Sanctum non minus Filii, quam Patris esse spiritum, quid attinet inde rursus probare, atque ab utroque mitti? Numquid [illegible] ... quod [illegible] e missione [illegible]? Sed [illegible] ... quod Assertionum scriptor [illegible] ... quod ab utroque mittatur, probare voluerat, Spiritum Sanctum à Patre, [illegible] processionem, [illegible] ab uno principio procedere. Quod idem est, atque Spiritum Sanctum non minus Filii, quam Patris spiritum esse. Itaque, hoc probato, ad [illegible] Adversarius, quod

quod quærebat; & inepte ex eo illud probare nititur, quod ejus probandi caussa confirmandum susceperat.

Huc accedit, quod non est bona ratiocinatio, Spiritus Sanctus non minus filii, quam Patris est spiritus, Ergo æque ab utroque mittitur, & videtur Adversarius consequentis fallacia fuisse deceptus. Quia nimirum, si æque ab utroque mittatur, utriusque pariter esse, necesse sit. Sed non convertuntur hæc duo, & fieri potest, ut utriusque pariter sit, nec tamen æque ab utroque mittatur; præsertim secundum ipsius Adversarii & suorum theologiam. Quid enim vetas, quominus, etiamsi utriusque pariter sit spiritus, tamen ab uno mediate (ut sic loquamur) ab altero vero immediate mittatur? Certe Adversarius una cum suis vult, mundi creationem non minus filii, quam Patris esse, & tamen omnes Patrem per Filium mundum creasse dicunt, & in creandi ratione & modo ipso Patrem à Filio ut videlicet mediatam ab immediata caussa distinguunt. Alioqui aut nunquam Pater per Filium, sed semper Pater & Filius, aut certe vicissim Filius per Patrem mundum creasse ab ipsis diceretur. Quod tamen non sit, & si quis diceret, Filium per Patrem mundum creasse, istum pro blasphemo non minus quam nos, sine dubio haberent.

Nec vero est hic locus ullus distinctioni illi, in qua interim principium petitur, divinæ, & humanæ in Christo naturæ, quam distinctionem frustra omnino hoc loco nobis opponit Adversarius, ut testimonia sacra à nobis prolata eludat, ex quibus aperte colligitur, hoc ipsum quod Pater per Filium Spiritum Sanctum mittat, non semper fuisse, neque ex ipsius Filii natura pendere. Nam si ex sua divina natura hoc perpetuo habuit Filius, quid attinebat, ipsum secundum humanam naturam vel Patrem rogare, ut eum mitteret, vel eum mittendum ab ipso impetrare, atque accipere; idque post suam glorificationem & ascensum in cœlum? An non hoc ipsum humana ejus natura, præsertim jam gloriosa plane reddita, à divina, cum qua in una eademque persona conjuncta erat, necessario trahebat, aut saltem divina ista natura pro suo arbitratu cum humana communicare poterat? Ridiculum igitur est, existimare, Filium ab alis persona petere, aut accipere, quod in sua ipsius persona habuerit, & toti sibi quandocumque & quomodocumque libuisset impertire potuerit. Ex quo non solum in Spiritu Sancto a Patre accipiendo & mittendo hoc divinæ & humanæ naturæ distinctionis commentum inane retegitur; sed etiam in plerisque aliis, ex quibus alioqui perspicuum est, Filium ex natura sua non ea omnia habere quæ Pater habet, eoque longe inferiorem esse. Si vel unum locum Adversarius attulisset, ubi Filius ita mittere Spiritum Sanctum diceretur, ut non eum accepisse & impetrasse, sed à seipso habuisse constaret, permittendum illi esset, ut aliis in locis ad distinctionem istam confugeret humanæ & divinæ naturæ, quantumvis eam nos negemus, deque ea inter nos & ipsum controversia sit, sed nihil tale protulit. Tantummodo eorum locorum & hic, & in defensione Assert. 6. meminit, in quibus Pater in nomine Filii, & Filius à Patre mittere Spiritum Sanctum dicitur. Quæ utraque locutio ostendit potius, præsertim vero posterior, de qua ante dictum est, Filium non aliter Spiritum Sanctum mittere, quam à Patre acceperit. Prior sane aperte docet, Patrem per filium mittere, ita ut ipse Filius, quem videlicet Pater hoc honore dignari velit, mittere dici possit. Auctorem enim & principem hujus Spiritus Sancti missionis facit Christus ubique Deum Patrem suum; utpote à quo solo, tanquam fonte suo, vis ista atque efficacia emanet, & à quo ea petenda sit. Sed interim tamen non sine sua ipsius opera ex ejusdem Dei Patris voluntate, qui ipsum summa gloria afficere decreverat, Spiritum Sanctum datum iri significat.

6. In Assertione non fuerat citatus nisi ÿ. 14. cap. 16. Euang. Joh. ad probandum, quod Spiritus Sanctus de eo, quod Filii est, accipiat. Id quod per se nulla ratione ostendere potest, Spiritum Sanctum æterna processione, tanquam ab uno principio, non minus a Filio, quam à Patre, procedere. (Nam hoc illud erat, quod demonstrare Assertionis scriptor voluerat) quandoquidem Spiritum Sanctum de eo, quod Filii est, accipere, aliud nihil significat, quam ea, quæ nunciat, & docet, ad Filium pertinere. Inquit enim ibi Christus, de meo accipiet, & annunciabit vobis. At que ibidem dixit, se ob hanc ipsam caussam ab eo glorificatum iri. Unde præterea constat, potuisse acceptionem istam ab ipsis Christi discipulis aperte intelligi, & animadverti, cum Spiritus Sanctus illis missus fuisset. Quomodo enim alioqui Christus ex acceptione ista glorificatus esset? Verum quis, Spiritu Sancto misso, aperte intellexit, aut animadvertit, vel intelligere aut animadvertere potuit, illum, tanquam ab uno principio, non minus a Filio, quam à Patre æterna processione procedere? Adde, quod verbum futuri temporis Accipiet satis indicat, ad nullam processionem æternam eoque perennem, ut ipsius acceptionis caussam, acceptionem istam per se referri posse. Itaque, ut ad propositum revertamur, poteramus nos in Animadversione nostra jure optimo simpliciter negare, locum in Assert. citatum quidquam ad rem facere. Ut tamen veritas magis eluceret, illorum etiam Christi verborum nostra sponte mentionem fecimus, quæ cum loco isto conjuncta sunt, & videntur assertionem probabilem reddere, in quibus videlicet caussa exponitur, cur Christus dixisset, Spiritum Sanctum de suo accepturum. Non est igitur, cur Adversarius nobis objiciat, quod locum istum, ut alios, non excutiamus, sed attingamus; quasi is in Assert. citatus fuisset. Sed est potius, cur sinceritatem & ingenuitatem animi nostri agnoscat. Quanquam quid excussione alia, præsertim in tam brevi scripto, indigebat locus iste, cum dixerimus, Christum idcirco affirmasse, omnia quæcumque Pater haberet sua esse, quod Pater cum ipso potestatem & gloriam suam communicasset? Adversarii partes erant, ostendere, rationem istam vel falsam, vel nobis inutilem esse; non autem id carpere, quod jure commendari poterat.

Caput XX.

Decimasexta Assertio collegii Posnaniensis de trino & uno Deo nihil est aliud, quam enumeratio potiorum argumentorum (ut quidem Assertionum scriptor existimavit) quibus nostri homines trinum illum Deum hominum curiosorum audacia confictum esse, docere solent. In qua enumeratione nos quædam reprehendimus, nullis allatis divinis testimoniis; quippe quibus nullus locus esset, cum tantum de eo ageretur, Quid nos diceremus, quidve, ut ab Adversariis dictum, impugnaremus. Et tamen notat Assertionum defensor, nullas à nobis hic tractari scripturas; quasi illis tractandis esset locus. Alios autem ventos nostros, licet arrogantiam & impietatem spirantes, se hic non curare ait. Itaque nobis per Adversarium non licet, qualia sint argumenta nostra exponere, nisi arrogantes & impii haberi velimus. Jam vero primum argumentum, quod nobis in Assertione ista tribuitur, est, quod nomina Essentiæ & Trinitatis in Sacris Literis non extent; idque sequente id est decima septima Assertione refutari instituitur. Hoc non ut solidum aliquod argumentum ad Adversarios refellendos, sed ut indicium quoddam falsæ ipsorum sententiæ, à nostris aliquando commemoratum fuisse, diximus in 1. Animadver. 16. Assertionis. Quia tamen in ejus refutatione objectum nobis fuerat, quod hic, utpote verbosi, verba consectaremur, respondimus, immo in Assertionibus ipsis hoc maxime fieri. Quippe cum in 16. Assertione nos blasphemare dicti fuissemus, propterea quod tripersonatum Deum ab Adversariis induci diceremus, & sic

nomen

[illegible]

Quod non ita esse, [illegible] nostra refellendis Adversarius pag. 105, 106, & [illegible] hunc modum scribit.

Adversarii dicta.

1. Dicit, quemque hominum naturaliter suam p[illegible] num habere; & tamen neminem, nisi irrisure [illegible] manæ dignitatis, hominem Unipersonatum appel[illegible] Unde vult intelligi, Deum, licet in tribus personis [illegible] sistentem, non posse Tripersonatum sine blasphemia [illegible] pellari.

2. Affirmat, ignorantiam nostram admodum cr[illegible] solere, quod existimemus, tempora apud Deum [illegible] succedere, & propterea ex verbo Erit nomen ejus [illegible] ter colligi posse [illegible]

3. Ait, non male concipere, in illis verbis Apocaly[illegible] Petrum tantum significari, ob id, quod postea [illegible]

4. Asserit, [illegible]

Responsiones

1 Omnis homo naturaliter suum caput habet. Non tamen quisquam est, qui hominem Unicaput appellet. [illegible]

2. Si apud Deum tempora non labuntur, nec decedunt, [illegible]

Quomodo certum est, [illegible]

[illegible]

ad Pharaonem, populumque deferret, mihtem quidem retinuit, verbum autem per tertiam expressit. Quid ita? Quoniam Domini ut absentis memoriam faciebat, quod omnibus aliena mandata referentibus perquam familiare est. Cum igitur Deus loquitur אהיה *peculiare illi nomen est, cum de Deo alter* יהוה *aut* יהיה *Jehve aut Jihie. Nihil enim interest, utrum dicas, cum præsertim* הוה, *&* היה, *à quibus hæc futura creantur, idem valeant, nisi quod hic vox* יהוה *Jehve εὐφωνίας χάριν usitata est.* Hactenus Genebrardus, quem, cum hæc viderit, & originem nominis יהוה ipsius Dei verbis expressam probe animadverterit, mirum est ejus significationem, quam, ut diximus, locus ipse satis aperte docet, non recte animadvertisse, & ad ipsam Dei essentiam, sive essendi (sic enim loquendum est) modum & rationem, non autem ad constantiam & firmitatem in promissis, sive ad id, quod existere & esse faciat, quæ promittit, nomen istud retulisse. Aur. Augustino, & aliis multis, qui ipsum Augustinum vel antecesserunt, vel secuti sunt, condonari aliquo modo potest, si locum istum, & consequenter nomen יהוה ad ipsam Dei essentiam retulerunt. Non enim Ero, sed Sum, legendum esse existimarunt. Sed qui, ut Genebrardus, & Assertionum scriptor, Ero legendum esse concedunt, isti nihil habent, quo suum errorem excusare possint. Joh. quidem Brentius, qui alioqui in disputatione de essentia Dei cum Assertionibus istis prorsus facit, tantum abest, ut ex loco illo quidquam de Dei essentia colligi velit, ut potius per ipsum ab ea scrutanda nos retrahi affirmet. Ejus verba quædam de multis, quæ in hanc sententiam locum istum explanans scripsit, recitare non gravabimur. *Nam cum* (inquit) *Deus supra in promissione sua dixerit ad Mosen: Ero tecum. Et iterum: Ero qui ero, occasione ex illa promissione accepta, assumit sibi in publicum nomen vocabulum Jehova, quod est tertia persona futuri temporis ab* הוה, *& significat, si exponas, Erit, quemadmodum paulo ante ostendimus. Assumit autem hoc nomen, non ut vocet nos ad perscutandam impervestigabilem essentiam suam, sed potius ut avocet nos ab inquisitione arcana suæ essentiæ, & deducat nos ad cognoscendum verbum & promissiones suas, ut quotiescunque hoc nomen Dei Jehova vel legimus vel audimus, admoneamur Deum ejusmodi Deum esse, qui non velit, ut scrutemur occultam essentiam suam, sed ut inquiramus manifestam voluntatem ipsius in verbo & promissionibus ejus, qui & tantæ tamque firmæ sit veritatis, ut quod promisit, minime evanescat, sed certissime Erit, ut merito hoc nomine Jehova, hoc est Erit, vocetur.* Hæc Brentius. Vide autem quid in locum Exo. 6. scripserit Franciscus Vatablus, Paulus Fagius, & auctores annotationum in magnis Bibliis Rob. Stephani. Ex his enim nominis Jehovæ eam significationem esse, quam diximus, & Brentius contendit, facile intelliges, & ob eam caussam, quod Deus vocetur Qui erit, ad ipsius Dei essentiam designandam nihil pertinere, cognosces.

3. Petit quodammodo principium Adversarius, dum non solum duas adeo distinctas in Christo naturas ponit, ut perinde atque si duæ in Christo personæ essent, bis separatim eodem in loco septem illas Asiæ ecclesias ab eo salutare Johannes potuerit; verum etiam ipsum Jesum Christum iis verbis comprehendi vult, in quibus nominatus non est, quamvis mox in aliis, quæ sequuntur, atque eadem de re agunt, diserte nominatus fuerit. Aretas in locum istum Apocalypsis scribens, quamvis velit, *Qui est* referri ad Patrem, *Qui erat*, ad Filium, & *Qui venturus* est, seu *Qui venit*, ad Spiritum Sanctum; tamen fatetur ad ipsum Patrem omnia posse referri; *ut qui* (inquit) *in seipso contineat omnium, quæ sunt, originem, & media, & fines.* Ex quibus apparet, quantopere homo doctus, idem Trinitarius, ab Adversarii interpretatione diverse eum locum acceperit. Ad Patrem porro ipsum omnino locum referendum esse, senserunt inter eos, qui nostra ætate eum librum explanandum susceperunt homines Trinitarii Henricus Bullingerus, Alfonsus Conradus, & Petrus Artopœus, & Trinitatis personas in salutatione illa distingui dixerunt. Ut scilicet primis verbis, *ab eo, qui est, & qui erat, & qui venturus est*, Pater significetur; sequentibus vero, *à septem spiritibus, &c.* Spiritus Sanctus; postremis autem, *à Jesu Christo, &c.* ipse Dei filius. Nec sane arbitramur, Adversarium facile inventurum ex suis doctum aliquem scriptorem, qui prima verba illa promiscue (nam Aretas, ut diximus, singulis singula eorum membra distincte applicat) ad Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum simul referenda dicat. Atqui nisi id fiat, aut saltem membrum illud, *Qui est*, ad omnes tres referatur, testimonium hoc ad Essentiæ nomen toti Trinitati conveniens confirmandum prorsus inutile fuerit. Neque enim alioqui id ex aliis duobus membris, *Qui erat*, & *Qui venturus est*, colligi potest; cum ea non præsens, ut hic opus est, sed vel præteritum, vel futurum tempus significent. Ne quidquam dicamus de verbo Venturus est sive ἐρχόμενος, quod essendi significationem per se non habet, unde Essentiæ nomen duci possit. Nec vero hæc dicimus, quasi Essentiæ Dei nomen refugiamus, quod & in ipsis Animadversionibus monuimus, & supra cap. 3. partic. 1. confirmavimus; sed ut Animadversiones nostras ab Adversarii impugnationibus tueremur, & interim verum sensum quorundam Scripturæ locorum aperire tentemus. Cæterum, quod Adversarius ait, alia in eo primo cap. Apoc. eandem Christi cum Patre divinitatem ostendere, quasi voluerit dicere, etiamsi in verbis illis, *Qui est, & qui erat, & qui venturus est*, Christus comprehensus non fuisset, tamen, cum postea ibidem appareat, eum eandem cum Patre divinitatem habere, concludendum esse, quidquid de Patre ibi dicitur, Christo quoque accommodandum esse. Quod hoc igitur Adversarius ait, Primum ostendit, se vim suæ ipsius ratiocinationis nequaquam percipere. Ea enim satis habet si Christus ejusdem Patre divinitatis sit, ubicumque & quomodocumque tandem illud probetur; nec ullo modo requirit, ut id ex nostro loco, vel capite, vel etiam libro demonstretur. Deinde, cum verba ejusdem cap. non proferat, ex quibus ista eadem Christi, & Patris divinitas colligatur, nihil agit. Supra alicubi ex cap. 2. verba illa protulit, *Ego sum primus & novissimus*, quæ eadem habentur cap. 1. sed ad illa responsum est à nobis cap. 4. parte 3. partic. 3. Certe non ita eandem Christi, & Patris divinitatem esse, ut per omnia sit æqualis, & non minus essentialis in Christo, quam in Patre, quemadmodum in Adversarii ratiocinatione intelligere necesse est, in ipso primo capite declarat non modo, quod Jesus Christus, ut dictum fuit, ab eo qui est, & qui erat, & qui venturus est, qua appellatione Pater sine dubio significatur, manifeste distinguitur; sed etiam, quod in ipso initio dicitur Deus, nempe Pater, dedisse Jesu Christo revelationem illam. Ut alia ejusdem capitis verba & sententias omittamus, ex quibus idem intelligi potest.

4. Quid dices lector de hac seu fraude seu supina negligentia Adversarii nostri? An non vel hinc conjicies injustitiam caussæ quam defendit? Quæritur, quid Lovanienses theologi annotaverint in eum locum, qui in vulgatis codicibus apud Johannem Epist. 1. cap. 5. ad hunc modum legitur, *Tres sunt, qui testimonium dant in cælo, Pater, verbum, & Spiritus Sanctus; & hi tres unum sunt.* Quæ verba scripta sunt versu 7. Adversarius autem annotationem Lovaniensium recitat, quam ipsemet fatetur ad verba pertinere, quæ scripta sunt vs. 8. iis prætermissis quæ proxime annotaverant, ad vs. 7, & 8. simul pertinentia; ex quibus constat, verum esse id, quod nos in Animadversionibus de isto Johannis loco dixeramus. Nam cum prædicti theologi prius in margine ipsius contextus indicassent, in quinque manu scriptis exemplaribus Latinis, & in Syriacis codibus hæc omnia verba deesse, *in cælo, Pater, Verbum, & Spiritus Sanctus; & hi tres unum sunt. Et tres sunt qui testimonium dant*, ac simul quærendas suas notationes

monuis-

Defensio animadversionum in assertionem 16, & 17.

[illegible] ad libri finem [illegible] Deinde [illegible] ad verbum [illegible] Latinis, non [illegible] Graecorum [illegible] quod M. M. [illegible] Graeci & [illegible] Patrum [illegible]

suffragantur. Inter Latinos Augustinus lib. 3. contra Maximinum cap. 12. Leo Epist. 10. cap. 5. Beda [illegible]; Inter Graecos, Cyrillus lib. 14. [illegible] cap. 5. [illegible] Et horum [illegible], [illegible], [illegible] ferunt.

Paucula quaedam auctoris desiderantur; Reliqua prorsus auctor non absolvit.

F. S.

EPISTOLA DEDICATORIA

OMNIBUS

Verbi Dei Ministris, qui in Transilvania, unum illum Deum, Patrem tantum Domini nostri Jesu Christi esse, docent ac profitentur,

F. S. ab eodem Deo patre, & Domino Jesu Christo salutem & gratiam precatur, atque has suas vigilias offert.

QUONIAM nihil dubito, quin vobis mirum admodum videatur, quod per quindecim circiter annorum spatium, ex quo primum edita est Confutatio Responsionis meæ ad Theses Francisci Davidis de non invocando Christo ab eodem Francisco conscripta, una cum Confutatione Judicii ecclesiarum Polonicarum, de hac controversia, & cum narratione rerum, ejusdem controversiæ caussa, in Transilvania gestarum: nihil neque à me, neque ab ullo alio publice editum fuerit, quo vel totus vel pars saltem istius libri refellatur; Visum est mihi vobis ipsis, quorum gratia potissimum Responsio mea ad istud Davidianum scriptum nunc aliquando tandem in lucem emittitur, hujus rei, quatenus præsertim ad me pertinet, rationem reddere, ac deinde ad calumnias quasdam respondere, quibus nominatim contra me respersus est liber iste; quæ sane vereor, ne apud eos, quibus nondum sum cognitus, propter tam diuturnum meum silentium, aliquam hactenus fidem invenerint.

Scire igitur in primis vos velim (& credo aliquos adhuc apud vos vivere, qui id minime ignorant) me, anno Christi 1579, aliquanto ante judicium Albæ Juliæ habitum de Francisco Davidis, ad quod litteris ipsius Principis Claudiopoli fueram evocatus, amicis rogantibus ac monentibus, Responsionem hanc, quæ nunc primum editur, conscripsisse, & mecum Albam Juliam attulisse, ut ea præsto esset, si, quemadmodum futurum fama erat, fuissent, qui eam sibi ostendi, omnino vellent. Quam quidem Responsionem paucis omnino diebus absolvi. Nam quod in narratione illa, quam ante commemoravi, scriptum est, me unico Francisci Davidis folio, per integras duas septimanas scriptitando (uti Adamo Litterato ostendi) vix respondere potuisse; id neque ita se habet, & aliud quiddam est. Simul atque enim mihi, tribus ferme mensibus postquam illud exarare cœperat, ipsius Francisci scripti copia facta est, cum tantum in generali synodo, quæ diu post futura credebatur, Refutationem meam paratam esse debere, penitus mihi persuasum esset; aggressus sum, scripto isto refutando, magnum quoddam opus conficere; in quo, videlicet, de Christi regno plenissima tractatio haberetur. Videbam enim, ad falsas & valde perniciosas planeque Judaicas quasdam de Christo opiniones, quas, præter vel etiam ante Franciscum Davidis, Jacobus Palæologus, Johannes Sommerus, Mathias Glirius, & alii in Transilvania disseminaverant, ex multorum animis radicitus extirpandas, tractatione ista opus esse: in qua nimirum, tota ferme Christianæ religionis ratio explicaretur. Hujus igitur mei operis quidquid in dies scribebam, Adamo Litterato, qui ad me ventitabat, ostendere solebam. ubi non quia paucis verbis, ut postea reipsa comprobavi, Francisci scriptum refellere, scribendo, nequirem, sed ut eadem opera pluribus prodessem, plurima verba in paucissimis refellendis faciebam. Verùm hæc Davidiani scripti Refutatio non illa est, de qua antea dixi, & quæ nunc in lucem emittitur. Etenim nec tam prolixi scripti in conventu illo Albano usus ullus esse, nec ad illud tempus tantum opus perfici potuisset. Itaque multo breviorem aliam, ex inchoata longiore ista ex parte excerptam & concinnatam, Refutationem scribere & mecum Albam Juliam afferre amici jusserunt. Quamquam ne hujus quidem brevioris scripti in conventu illo usus aliquis fuit; nisi quod multi ex iis, qui aderant, illud paratum esse cognoverunt. Jam verò, de Francisci Davidis caussa judicio peracto, quamvis ejus asseclæ fere omnes, sententiam de Christo non invocando se abjicere, palam professi fuissent; tamen cognitum est postea, id non ex animo ab ipsis factum esse. Quocirca putavi breviorem hanc ad ipsius Francisci scriptum Responsionem meam alicui usui plane futuram. Et idcirco illam fratribus tradidi, ut ea, pro arbitratu suo, uterentur ad Christi majestatem asserendam, meisque laboribus & vigiliis fruerentur; si modo illas haud inutiles & infructuosas esse existimarent. Quod si illam typis mandare vellent, ejus quoque rei nominatim eis potestatem faciebam. Idem, atque adeo multo diligentius, reperii, cum mihi ex Transilvania, ob morbum illum istic ferme epidemicum, quem Colicam vulgò vocant, omnino discedendum fuit; addens, ut, si hos meos qualescunque labores publice edendos censuissent, liberum per me ipsis erat addere, minuere, mutare quidquid eis placuisset; modò ne nomen meum in opere isto appareret, si quid, me prius non consulto, aliter atque à me scriptum fuisset, in eo legendum statuissent. At verò, postquam anno proximo liber, de quo ab initio dixi, Palæologi (cujus opus est Confutatio Judicii ecclesiarum Polonicarum) Glirii, & Davidis, Francisci Davidis filii, opera & cura est

[illegible] & per literas D. Georgium Blandratam rogare, monere, atque [illegible] Sed nihil unquam efficere aut impetrare potui. Tandem [illegible] Transsilvania essem, adiro ab Hungariæ, atque ex par[illegible] responsionem ad Theses Francisci Davidis de non invo[illegible] Latinè extare, sed gravissimis mendis passim refertam, ut ex [illegible] nullam esse certamen, ut fratrum Transsilvanorum opera [illegible] converti me tandem ad fratres Polonos, inter quos jam diu [illegible] de Jesu Christi invocatione ab impugnationibus Francisci Da[illegible] Responsione ad illum pro suis Thesibus Defensionem. Verum, ubi [illegible] nullum extare expressum in Sacris Literis præceptum de [illegible] nominatim ad ipsum Christum dirigendis, & propterea, [illegible] nos quidem jure Christum invocare, non tamen id facere [illegible] Transsilvania fratribus ab initio evenerat) non mediocriter sunt [illegible] ipso ostenderim, nihil esse, cur hoc offendi quisquam de[illegible] qui Christo invocationem non concedunt, sic ii, qui ex [illegible] Deum esse colligunt, ut plane obstinandi; tamen, ut [illegible] nunquam adduci potuerunt, nisi prius illud in[illegible] lo pacto eis, hac in parte, à me satis fieri poterat, tum, [illegible] revincendos ipsos de invocatione Christi doctrina, [illegible] quod jam mihi ad unum erat integrum, quippe cum eo [illegible] scriptum numen: aut deterere illud legi[illegible] in ipsius Francisci Defensione, quam Confutationem [illegible] Interim non deerant alii fratres & patien[illegible] mea ad Defensionem illam flagitarent, nec sine [illegible] posse, affirmarent. Itaque tandem sumptibus [illegible] integram meam cum Francisco Davidis de Chri[illegible] dubitans, quin ipsa per se omnem offensionem fa[illegible] necessitate ac præcepto invocandi Christi omni posse [illegible] quatenus quæstio est, in possessione sua exercendo [illegible] inter ipsos peritiores Transilvanos negare audent [illegible] & necessitatem ostendendam. Ro[illegible] legeret, in, præter alia, ut diligenter per[illegible] cujus verba ad me scripta, post quæ responsio mea [illegible] Quod si nihilominus intellexero, vobis moni[illegible] adoro, quem, per scripta, hæc ipsa de se habuit [illegible] in locum committendo jam possessione facta, nam[illegible] necessarium id mihi est visum, ac pertinens [illegible] quippe in qua agitur, de defendenda sive ex[illegible] oblatio non in cruce, sed in cœlo perfecta fuerit; [illegible] facile non ita multo post dubitare, illius scripti edi-

[illegible] responsionis integritatem cum Francisco Davidis [illegible] est, quæ mihi in scripto sub nomine fratrum Transsil[illegible] libro contenta per calumniam objicien[illegible] habeant, possit adhiberi, quilibet facile intelligere [illegible] inter alia complura legentur, indicabo. Primum [illegible] testatum diem, indicta fuisse Claudiopoli Regni co[illegible] Blandratam, cum ego jam adessem & omnibus ibi [illegible] adventum Principis ad comitia illa, aliquot ex fratri[illegible] & ipsum controversiæ, propter Jesu Christi invoca[illegible] tempore, me præsente evenisse, dicuntur. To[illegible] Nihil enim ego istorum vel vidi vel cognovi. Ter[illegible] cum D. Blandrata, Stephano utroque. Demetrio, [illegible] una cum comitiis, convenisse, & consequenter, [illegible] ego, cum ob alias caussas, tum ob vehementem [illegible] Claudiopoli, ubi commorabar, non exstuli.

[illegible] est, me per literas accusasse Franciscum Davidis D. Blan[illegible] & cum alio de Christo non invocando, &c. di[illegible] apud D. Blandratam accusasse illum hominem, nunquam pa[illegible] de rebus disputaret, cum, ut id fieret, ipse D. Blandrata [illegible] Transsilvaniam vocasset, atque apud ipsum Franciscum haberetur, [illegible] suas thesis de Christo non invocando scriptas mihi dederit, [illegible] non fuere, quomodo per diligentiam nullis scriptis eas veri[illegible] Nam quod ad alios attinet, quibuscum de Christo non invo[illegible] quicunque sermo factus fuerit, ut possim [illegible] omnibus persuadere conatus, sperari posse, ut Fran-
cis[illegible]

[illegible] Responsionis Faustus Adversariorum libro [illegible] quod expungi [illegible] ter & absentes, qui à me edi[illegible] animorum scandala & meæ famæ [illegible] mihi ab homine pio & liberali benigni[illegible] Christi invocatione Disputationem sub prælum [illegible] abitura, quæ ex illis ipsius doctrina, ac [illegible] videatur. Nam si vel hoc unum concedatur, [illegible] Deo patri subordinatum esse, quod vix quisquam [illegible] hoc unum, in quam, satis est ad distinctionem [illegible] go autem vos omnes & alios, quicunque hanc D[illegible] pendere velitis, quæ hoc de re D. Blandratæ respo[illegible] illum consequitur, etiam hic in ipsa Disputatione [illegible] me satisfactum esse; tum necesse habuero Disput[illegible] cum fratre nostro, viro admodum præstante, qui [illegible] quæ illam nunc edere cogitabam. Sed quia postm[illegible] Disputatio ista cum alia est conjuncta, quæ hoc [illegible] tis mea, quod Christi expiatio pro peccatis nostris [illegible] aliud tempus utraque Disputationi opportunius [illegible] tatem distuli.

[illegible] Rationibus expositis, cur tam tarda fuerit [illegible] Disputationis editio: aliquid ad ea respondendum [illegible] vanorum ad N. N. quæ ipse promissioni quædam [illegible] tur. Ac primum, ut quæ sides [illegible]

ciſcus quamvis mecum acriter contenderet, errorem tamen ſuum tandem agnoſceret, quippe qui jam ab eo propagando abſtineret (ſic enim ipſe mecum præ ſeferebat, atque, ut crederem, operam dabat) ita ut ſæpius à D. Blandrata, & ab aliis nimiæ credulitatis ac ſimplicitatis reprehenſus fuerim. Sequitur altera calumnia, quòd à me ſignificaretur (nimirum, D. Blandratæ) quid fieret in ædibus à Franciſco. Quo, ſi diſputationes excipias, quas mecum habebat, de quibus etiam parciſſimè ad D. Blandratam ſcribere ſolebam, nihil magis à veritate abeſſe poteſt. Neque enim explorandi, quod à moribus ipſaque natura mea alieniſſimum ſemper fuit, ſed diſputandi tantùm cauſſa, & interim curandi, ut ipſum ad veram Chriſti majeſtatem agnoſcendam adducerem, in Franciſci ædibus habitabam, & commenſalis ejus eram. Hanc calumniam excipit tertia, me, videlicet tanti incendii facem fuiſſe. Tantum enim incendium intelligit, ut arbitror, calamitates, in quas Franciſcus incidit. In quas tamen non incidiſſet, ſi meis conſiliis paruiſſet. Qua de re aliquid paullo poſt apertiùs dicam. Quarta eaque multiplex calumnia eſt, me, poſthabita provincia reſpondendi ad ſcriptum Franciſci Davidis, & violata promiſſionis fide, de omnibus Blandratam certiorem feciſſe, & Franciſcum ſuoſque accuſaſſe, quòd ad Judaiſmum præcipites ruerent, & Chriſto profligato, Moſem in eccleſias introducerent, aliaque ſimilia de Franciſco ſignificaſſe. Primum enim evidenter calumniatur narrator iſte, eum ait, me provinciam reſpondendi ad Franciſci ſcriptum poſthabuiſſe. Contrarium enim ex iis patet, quæ ab initio dixi. Deinde turpiter calumniatur, cum ſuis verbis inſinuat, me ſanctè promiſiſſe nihil D. Blandratæ ſignificare de iis, quæ inter nos agerentur, deque ipſius, pro ſuarum Theſium Defenſione, ſcripto. Nullo enim pacto veriſimile eſt, me iſta promiſiſſe; cum certiſſimum ſit, conſtitutum jam inter D. Blandratam & Franciſcum fuiſſe, ut ipſe Franciſcus fundamentaliter, prout ipſe narrator paullo ſuperius teſtatur & loquitur, de toto negotio ſcriberet: ego verò reſponderem. Calumniatur etiam cum ait, me accuſaſſe Franciſcum, & ſuos de Judaiſmo &c. Quaſi verò, Franciſci ſcripto iſto primum viſo, hanc occultam accuſationem adverſus ipſum & ſuos inſtituerim, & non ſemper, ab ipſo diſputandi initio, aperte conteſtatus omnibus fuerim, iſtam de Chriſto non invocando ſententiam ad Judaiſmum & Moſem, poſthabito Chriſto, homines adducere: ob eam cauſſam potiſſimum, quod ſi Chriſtus invocari jure nequit, nondum Chriſtus eſt revera, ſed nomine tantum. Et ſane memini, eum, ipſo Franciſco præſente, Glirium ejus Symmyſtam & ex parte præceptorem inter colloquendum, urgerem, ut mihi diceret, an crederet, Jeſum Nazarenum jam revera eſſe Chriſtum, illum nihil reſpondere voluiſſe, & ſermonem noſtrum præfractè alio detorſiſſe. Quinta calumnia eſt, me tantiſper, donec litteræ Principis ad Senatum, de Franciſco ſub cuſtodia aſſervando, eſſent allatæ, Franciſcum celaſſe, quod D. Blandrata jam ſe vellet hoſtem ipſius declarare apud Principem: cum tamen, ut id ipſi Franciſco ſuis verbis ſignificarem, per litteras mihi D. Blandrata mandaſſet. Quas paullo ante ex itinere unius miliaris ſupra Claudiopolim ad me ſcripſiſſet. Primum enim litteras iſtas multo ante ad me Alba Julia D. Blandrata dederat: ſimulatque, videlicet, reſciverat, Franciſcum in Thordana ſynodo quædam, contra datam & ipſi, & mihi, & aliis fidem, conſtitui ac decerni curaſſe, Chriſti invocationi plane adverſantia. (Et hoc fuit initium & fax tanti illius incendii, de quo anteâ locuti ſumus: non autem ego ulla ex parte) Deinde, hiſce D. Blandratæ litteris acceptis, non deſtiti ego Franciſcum monere, ut caute poſthac ſe gereret, & ea, quæ in ſynodo iſta decreta fuiſſent, ad Chriſti invocationem pertinentia, ſi fieri poſſet, reſcindi curaret; ut pote cum non particularis quodammodo ejuſmodi, ſed vere generalis ſynodi tum jure, tum pacto eſſet de re tanta aliquid conſtituere; alioqui ipſi non leve periculum impendere, cum D. Blandrata, quem plurimum apud Principem poſſe, omnes norant, ægerrime ſynodi decreta iſta tuliſſet. Et cum ipſe Franciſcus præ ſe ferret, nihil omnino ſe timere, & habere, quomodo ſemper oſtenderet, ſe nihil feciſſe, cujus rei cauſſa Princeps ipſi iraſci deberet; memini, me hæc aut ſimilia verba illi dixiſſe: Utinam, mi D. Franciſce, ſic Princeps illuſtriſſimus tua facta interpretetur, ut ipſe facis. Tametſi igitur fortaſſe ob aliquas juſtas cauſſas diſerte id Franciſco tunc non dixi, quod D. Blandrata, ſuo nomine ei dicendum, ad me ſcripſerat; ea tamen certo dixi, quæ ſatis erant, ut animum erga ſe D. Blandratæ immutatum intelligere, ſibique cavere in tempore poſſet. Quanquam quid Franciſco mea hic taciturnitas obeſſe potuiſſet, cum multo graviora ipſe D. Blandrata, antequam Claudiopoli diſcederet, & litteras iſtas, ut quidem narrator iſte vult, ad me ſcriberet, ei ſuo nomine denunciari per Bernardum ipſius Franciſci intimum familiarem, me præſente, juſſerit? Sed ſprevit ſimiliter Franciſcus denunciationem iſtam; immo pro eo, quod cautior ſaltem poſthac in ſuo impio dogmate ſpargendo eſſe debuerat, poſtridie ejus diei, cum dies dominicus eſſet, & de more in majore templo ad populum concionaretur, diſerte (quod quidem & publica fama, & litterarum monumentis teſtatum eſt) tantum dem eſſe affirmavit, Jeſum Chriſtum invocare, atque Mariam virginem, & alios ſanctos mortuos. Sextæ calumniæ loco ponam id quod in narratione iſta aperte deinceps, & alibi ſupra tacite adverſum me legitur, omneſque alias ſuperiores calumnias quodammodo complectitur, me, videlicet, plane ingratum in Franciſcum ejuſque proditorem fuiſſe. Nihil enim ſtultius aut impudentius dici, vel cuiquam objici potuit. Nam ingratus quomodo, quæſo, in Franciſcum ego eſſe potui, qui ab ipſo revera nullum beneficium accepi? Quod enim domi ipſius habitarem, & ipſius menſa uterer, id ſane non gratis ab ipſo habebam: immo cariſſimo pretio perſolvi, ut mox dicam. Quod tamen pretium mihi à D. Blandrata redditum poſtea fuit. Hac enim conditione Baſilea me evocaverat, ut & itineris, & commorationis meæ in Tranſilvania, ipſe omnes impenſas ferret. Habitavi ego apud Franciſcum ejuſque menſa ſum uſus menſes circiter quatuor cum dimidiato (neque enim ſub initia menſis Octobris, ut in narratione iſta dicitur, ſed paullo ante Novembris medium in Tranſilvaniam veni) Idem contra ejus filio Davidi Baſileæ tunc temporis commoranti per Turriſanos celebres Norimbergæ mercatores curavi de meo ſolvendos quinquaginta Italicos coronatos; quos & accepit, & demum ſibi à D. Blandrata miſſos agnovit; à quo & antea, cum Baſileam proficiſci voluit, non exiguo alio pecuniario munere donatus fuerat, & poſtea, cum jam pater condemnatus carceri incluſus fuiſſet,

 quinqua-

quinquaginta præterea Hungaricos commeatos Basileæ adhuc commorans habui. Nam quod humanissimè, ut habet narratio ista, à Francisco domi [illegible] ipsius tractatus fuerim, ne id quidem, ornandi vanitatem esset, beneficii ullius ab ipso in me collati loco ducendum foret. Quandoquidem ingens pravorum hominum isti, ob hospitium & mensam mihi præbitam, consultum, exquisitissimum ejus ergo me humanitatem omnino requirebat. Verùm nullam majorem humanitatem Franciscum mihi exhibuisse, quàm cuivis alii vel infimo & nihili homini exhibere solet, & ego (ancte affirmare, & alii, qui mores ipsius norunt, facile credere possunt. Omnem denique hic beneficii à Francisco mihi dati opinionem vel id tollere potest, quòd is nec sua sponte, nec me rogante, hospitio ac mensa me acceperit, sed D. Blandrata, qui me accersiverat, & cui ipse multis nominibus plurimum debebat, ita mandante ac jubente. Jam de synodi nomine nihil attinet dicere, cum certissimum sit, acta illius Thordanæ synodi, ubi ipse Franciscus nos omnes, qui Christo invocationem asserebamus, si non prodidit, at certè perfidè decepit ac delusit, primam calamitatum ejus, ut antea dictum est, caussam fuisse; proximam verò ac propriam, verba illa, quæ publicè pro concione habuit contra Jesu Christi invocationem. Nam tertio post die accepit Senatus Claudiopolitanus priores Principis litteras; quibus jubebat, Franciscum à munere publicè populum docendi removeri, & sub custodia asservari. Post quas litteras, ut nullo prorsus pacto verisimile, sic, nisi ego vehementissimè fallor, falsum est, Franciscum, populi docendi caussa, suggestum in templo ascendisse. Quod tamen in narratione ista, admodum sanè confidenter asseveratur, nulla præcedentis concionis mentione facta; ut nimirum captivitatis illius hominis vera caussa tenebris, si fieri possit, involvatur: ex quo manifestum sit, nihil esse, cur hic de fraude sive mea sive alterius cujusquam contra Franciscum suspicari quis possit. Supremam ac postremam calumniam in me illius narrationis faciam, quòd aliorum, me, ut meipsum excusarem, coram Luca Francisci genero, D. Blandratam, & alios fratres, illum quidem [illegible], hos verò ambitionis accusasse: quibus, scilicet, ego obsecundare, propter ejus [illegible]em D. Blandratæ in me mentem, necesse habuissem. Neque enim ego vel ulli acerbiori contra Franciscum consilio sum assensus, vel aliud D. Blandratæ & fratrum hac in re firmum consilium esse scivi, aut me resciturum unquam duxi, quàm, ut ipse D. Blandrata curaret, ut Princeps juberet, Franciscum interim à docendi munere cessare, donec per generalem synodum, ut constitutum fuerat, finis isti de Christi invocatione controversiæ imponeretur. Cujus rei Deum ipsum testem appello.

Hæc sunt, viri perstantissimi & mihi plurimùm colendi, quæ vobis exponere necesse habui, ut mea in toto hoc Francisci Davidis negotio innocentia, prius, [illegible] spero vobis probata, alacrius vos rogem, ut hanc meam cùm ipso Francisco Disputationem attentè perlegere velitis. Quamvis enim sperare juvat, pestilentum illud Judaicum fermentum à Francisco & aliis istic [illegible] jam per Dei gratiam propemodum extinctum esse; Tamen nec vobis, nec aliis, qui vestræ curæ [illegible] commissi, inutile futurum arbitror cognoscere, quomodo ego ad Francisci sophismata & audaces pro [illegible] Thesibus contra Refutationem meam assertiones, respondendum inde ab ipso initio censueram; [illegible] atque una seipsos non pauci viri pii ac docti fefellerunt affirmantes, his meis brevibus vigiliis vix quicquam [illegible] invenire posse, ad Christi invocationis adversarios (qui apud vos aliquando vigere solebant) [illegible] turpissimè ac perniciosissimè errores convincendos. Quo factum est, ut vobis potissimum illas offerre, a quo hoc pacto (quando aliter id posse facere mihi non datur) animum meum humanitatis ac benevolentiæ, qua me vestri ordinis homines ipsorumque auditores, dum istic commorarer, sunt prosecuti, [illegible] memorem & gratum ostendere ausus fuerim. Deus vos saluberrima sui ipsius & Christi cognitione magis magisque quotidie ditare, & immotos atque invictos contra omnes impiorum insultus & machinationes præstare velit. Valete. Datum Cracoviæ die 14. Julii, CIↃ. IↃ. XCV.

F S. S.

AD LECTOREM

QUÒD in hac disputatione cum Francisco Davidis non semel affirmamus, nos non teneri invocare Christum, sed tantùm jure omnino posse; id nostra intelligendum est, quasi nunquam necesse sit, ut Christum invocemus, nunquamve evenire possit, ut possemus, si Christianos non esse [illegible]. Hoc enim evenire posse, prorsus fatemur; veluti, si in cœtu, in quo præsentes sumus, Christus publicè [illegible], ut non raro fieri contingit. Vel si spiritus nobis suggesserit, ut id faciamus. Verba enim nostra de absoluta tantùm, non autem de quibusvis necessitate accipienda sunt. Hæc diligenter nota, atque in ipso Christo Vale.

De non invocando JESU CHRISTO in precibus sacris Theses FRANCISCI DAVIDIS, propositæ F. S.

THESIS I.

Quandocunque vocabulum Invocationis accipitur pro cultu & fiducia, qua à Deo petimus bona corporalia, & spiritualia, Christo invocationem tribui in Scriptura Sacra non legi.

THESIS II.

Christus invocari nec debet nec potest, propter has caussas.

CAUSAE.

Primò, Mandatum Dei severum extat, extra Deum patrem creatorem cœli, & terræ neminem invocandum esse.

Secundò, Neminem invocandum esse præter patrem cælestem, Christum magistrum veritatis docuisse.

Tertiò, Invocatio vera esse definitur, quæ fit in spiritu & veritate ad patrem. Ergo falsa, quæ fit ad filium.

Quartò, Formulæ orationis directæ non ad Christum, sed ad patrem referuntur.

F. S. *Refutatio*

Quæ supra scripta sunt, dedit ipsemet Franciscus Davidis sua manu exarata Fausto Socino. Ad quæ ille ita respondit.

NOn necesse est, ipsummet vocabulum invocationis, seu verbum invocandi scriptum legere, cum asseritur, Christum invocatum fuisse, aut invocari posse. Id est, ab ipso, postquam in cœlum ascendit, aliquid petitum fuisse, aut peti posse, in sacra scriptura legi. Sed satis est, sic rem se habere, aliis verbis & sententiis ibi expressum fuisse. Verum ipsum quoque invocandi verbum expressum est, Act. 7.59. ubi scriptum extat, *Et lapidabant Stephanum invocantem & dicentem, Domine Jesu suscipe spiritum meum.* Neque enim est, quod quis dicat, Stephanum invocasse Deum, quem Dominum Jesu appellaverit. Nam profecto, si ista mens Stephani fuisset: ut periculi plena amphibolia vitaretur (si modo Christus nec invocari potest, nec debet) immo ut ea de re constare posset, quæ alioquin in his verbis penitus latere videretur, non [illegible], sed [illegible] scripsisset Lucas. Præsertim, cum alibi sæpissime legatur, *Dominus Jesus*; Deus autem hac ipsa loquendi formula, nempe *Dominus Jesus*, nusquam nominetur. Sed cui dubium esse potest, Jesum Dominum invocatum fuisse à Stephano, cum paullo ante, ipsum Jesum à dextris Dei stantem, quasi sibi opem laturus consurrexisset, videre se affirmaverit? Quod autem Stephanus à Domino Jesu petierit id, quod David, & ipse Jesus à Deo petierant, nullam absurditatem continet; Cum ejusmodi potestatem Deus ipsi Jesu tribuerit, ut id, quod à Deo solo priùs peti poterat, nunc ab ipso quoque Jesu citra omnem divini nominis injuriam, immo summa cum Dei gloria, peti possit; ut infra satis planum fiet.

Addenda suprà scripto apertissimo testimonio ea omnia loca videntur, in quibus scriptum est, invocatum fuisse nomen Christi. Quamvis enim fortasse dici posset, iis in locis nihil aliud significari, quam nomen Christo datum fuisse; collatis tamen aliis sacrarum literarum locis, in quibus simpliciter de nominis alicujus invocatione fit mentio, & potestate, qua nunc præditus Christus est, recte perpensa; in eam sententiam facillè discedo, ut ea locutione, cultus, & imploratio etiam opis ipsius Christi, quæ fieri posse putetur, contineatur: Non secus atque cum de Dei nominis invocatione in Scriptura fit mentio, non tantum denominatio quædam, sed cultus quoque, & opis imploratio manifeste significatur. Et sane nullum adhuc locum in Scriptura legi, ubi Invocare nomen alicujus, locutio hæc, inquam, ita simpliciter prolata, cultum, & fiduciam invocantis erga illum, cujus nomen invocatur, non comprehendat. Quocirca, cum, exempli caussa, Ananias ipsi Jesu respondens, ait de Saulo, Act. 9. 14. quod potestatem haberet à Pontificibus vinciendi omnes invocantes nomen ipsius Jesu; non dubito, quin ea locutione eos, qui non tantum Jesu disciplinam se amplecti profiterentur, sed ipsum quoque Jesum, ut pote ad dexteram Dei evectum, colerent, &, ubi opus esset, ad ejus opem confugere non dubitarent, significare voluerit. Et hæc quidem, quod attinet ad ipsum nomen invocationis.

Quod verò ad rem ipsam, ipso nomine secluso pertinet, dico, satis apparere, invocatum fuisse Christum, & invocationem, quæ cultum, & fiduciam, qua aliquid petitur, complectatur, ei in scriptura sacra fuisse tributam, ex eo, quod Paulus in initio omnium suarum epistolarum, non à Deo patre nostro

sanctum, sed a Domino quoque Jesu Christo gratiam [illegible] pacem, & aliquis [illegible] adscribes [illegible] precatur, & easdem epistolas plerumque [illegible] concludit, *Gratia Domini nostri Jesu Christi* [illegible] *vobis*. [illegible] in sive *vobiscum*, sive cum, *cum spiritu vestro*. [illegible] suum sive posterioris ad Thessal. dicat, etsi ignosc[illegible] in omni epistola, & ita se scribere; *Gratia Domini nostri Jesu Christi cum omnibus vobis*. Quid enim aliud hoc est, quam eis precari favorem Christi? quod sine dubio perinde est, ac si diceret, *ego precor Christum, ut vobis omnibus adsit*. Idem probatur ex eo loco, ubi Paulus ad eosdem Thessal. scribens [illegible] 1 Thess. 3. vers. 11, *Ipse autem Deus & Pater noster, & Dominus noster Jesus Christus dirigat viam nostram ad vos*. Quod profecto idem est, ac Deum, & Christum precari, ut dirigat viam ipsorum ad illos. Hoc autem Christi invocationem una cum Dei invocatione continere, non video, quomodo negari possit. Sed à Paulo Christum invocatum fuisse, apertissimum est, judicio meo, in illis verbis, quæ habentur 2 Corinth. 12, vers. 8 & 9. *Super hoc Dominum ter rogavi, ut discederet à me; & dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea, nam potentia mea in infirmitate perficitur*. Nam Domini nomine, ut frequentissime in novi Fœderis litteris fit, Christum significatum à Paulo fuisse, demonstrant, quæ statim consequuntur, verba: *Libentissime igitur gloriabor in infirmitatibus meis, ut inhabitet in me potentia Christi*. Ex his omnibus, junctis præsertim iis, quæ mox dicentur, satis apparet, in sacra scriptura invocationem, quatenus cultus est atque fiducia, qua aliquod bonum petitur, Christo tributam fuisse.

Sed quomodo negare audebimus, à Christo jam in cœlum translato, aliqua bona peti posse, cum ex infinitis prope locis apertum sit, eum summa potestate præditum esse, & in cœlo degentem curam gerere Ecclesiæ, & suorum, & illis adesse atque in tempore opitulari? Legantur præter id, quod ipsemet affirmat Matth. 28. 18. *Data est mihi omnis potestas in cœlo, & in terra*, ea, quæ passim hac eadem de re scripta sunt. Primum enim certum est, ut Petrus testatur, Actor. 2 vers. 36. eum Jesum, qui cruci affixus fuerat, non modo resurrexisse, & in cœlum ascendisse, verum etiam Dominum & Christum à Deo fuisse factum. Jam vero si dominatur, si Christus Dei est, suprema secundum Deum in nos, qui ejus servi, & populus sumus, potentia, & auctoritate est præditus. Deinde Paulus ait, Ephes. 1. 21. Christum constitutum fuisse in cœlis à Deo supra omnem principatum, & potestatem, & virtutem, & dominationem, & omne nomen, quod nominatur non solum in hoc seculo, sed etiam in futuro: & omnia subjecisse sub pedibus ejus: & ipsum dedisse caput super omnia ipsi Ecclesiæ. A quo non dissentiens idem Petrus scribit, 1 Petr. 3. 22. eum profectum fuisse in cœlum, subjectis ipsi angelis, & potestatibus, & virtutibus. Præterea in Apocalypsi scriptum est, Apoc. 3. 7. cap. 1. 18. eum habere clavem Davidis, atque eum esse, qui aperit, & nemo claudit; claudit, & nemo aperit; & habere claves mortis, & inferni. Et hæc quidem pauca de tam multis, quod ad potestatem attinet.

Quod autem ad curam, quam Ecclesiæ, & suorum gerat, legantur, quæ scripta sunt in eadem Apocalypsi toto cap. 2. & 3. Quæ profecto talia sunt, ut vehementer eos mirari debeamus, qui Christo nunc in cœlo degenti & regnum, & Ecclesiæ gubernationem adimere non dubitant. Nec sane quisquam eorum fuerit, qui, si nolit manifestissimæ veritati pertinaciter reluctari, aliud ad ea [illegible] dicere possit, quam Christum eo loco non pro [illegible] Patris nomine loqui. Verum subterfugium [illegible] nihilum est. Nusquam enim apparet, ubi [illegible] Patris nomine loqui. Immo indicia extant [illegible] me, eum ex persona sua omnia dicere. Itaque [illegible] Apoc. 2. vers. 7. *Vincenti dabo edere de ligno* [illegible] *est in medio paradisi Dei mei*. Et infra, [illegible]

sicut & ego accepi a patre meo. &c. Et paulo post, cap. 3. vers. 5. [illegible] *confitebor nomen ejus coram patre meo*, &c. Et infra, *Qui vicerit, faciam illum columnam in templo Dei mei*. Et rursus, *& scribam super eum nomen Dei mei, & nomen civitatis Dei mei, novæ Hierusalem, quæ descendit è cœlo à Deo meo*, &c. Et postremo, vers. 21. *Qui vicerit, dabo ei sedere mecum in throno meo, ut & ego vici, & sedi cum patre meo in throno ejus*. Adde, quod in initio sermonis cum unicuique ex illis septem ecclesiis scriptum est, non quidem, *hæc dicit Deus*, sed, *Hæc dicit, qui tenet septem stellas in dextera sua*, modo *Filius Dei*, & c. modo aliquid aliud, per quod ipse Christus tale ex parte designatur, qualis apparuerat ipsi Johanni. Et certe, si non Christi proprio nomine, sed Dei tantum ea verba ferri debuissent, quid attinebat Christi personam intervenire, qui mitteret angelum suum? Apoc. 22. vers. 16. An non satis fuisset, ut alias sæpissime fieri consuevit, [illegible] angelum immediate (ut loquuntur) ab ipso Deo, qui ipsius Dei nomine loqueretur? [illegible] [illegible] ea quidem ea omnia auctore Deo, & à Deo [illegible] Jesu Christo datum est, ut Johanni patefaceret, [illegible] brevi futura erant, ut ex ipso libri initio manifestum est. Sed non idcirco privandus est Christus regno, & gubernatione sua in Ecclesia, de qua [illegible] ibidem manifesto constat, [illegible] [illegible] cum è mortuis ab ipso excitatus in cœlum [illegible] it, tribunitiaque [illegible] Legatur, & attendatur tota historia conversionis Pauli, & [illegible] ad apostolatum. Actor. 9 & XXII & XXVI. [illegible] Christus, in cœlo degens, Ecclesiæ, & suorum [illegible] habeat, & curam gerat, clare [illegible] it. Neque enim solum ipsi Paulo primum se [illegible] ostendit, tradit, & ei, quid facere debeat, [illegible] ac, sed Ananiæ quoque per visum apparet, [illegible] ei faciendum sit, injungit, & quos de Saulo [illegible] qui suum nomen invocantes persequebatur, [illegible] erit, significat; ut semper proprio nomine, [illegible] summum imperium habens, loquitur. [illegible] Visus est etiam Paulo, & dixit illi, Act. 22. 18. [illegible] *& exi velociter ex Hierusalem, quoniam non* [illegible] *testimonium tuum de me*. Et rursus, vers. 21. [illegible] *Vade, quoniam ego in gentes longe mittam te*. [illegible] nocte quadam illi assistens, dixit, *Constans esto. sicut enim testificatus es de me in Hierusalem, sic oportet etiam Romæ testificari*. An non hæc [illegible] qui gubernat Ecclesiam, & suorum curam aperte ostendunt, & quæ, ut inquit auctor ad Hebræos, Hebr. 9 vers. 6. 13. 21 [illegible] Deo prodit? Ipse Christus dicit, Matth. 28. [illegible] se futurum cum discipulis suis usque ad consummationem seculi. Quid autem est pollicerі futurum cum aliquo, nisi ei se futurum esse, [illegible] adfuturum? Numquid dicemus, hoc perpetuo non esse, & Deus cap. 11. scriptum extare, quod jam jam moriturus solum omnia, se futurum [illegible]? At vero quis est, qui non videat, ea non esse Mosis, sed ipsius Dei, aut saltem nomine ipsius Mose prolata? Cum supra Deus dixerat Mosi, ut [illegible] Josuam, velle eum se ei præcepta dare, & ea verba ad Josuam dicenti, *Tu enim, quem* [illegible] &c. Quæ verba sunt Deo, non etiam Mosi convenire possunt. Dixit idem Christus Luc. 21. 15. discipulis suis, cum futurum esset, ut adducerentur coram magistratibus propter nomen ipsius, ne anxium sollicitique essent, quid loquantur, aut respondere deberent, se enim illis daturum os, & sapientiam, cui non possent resistere omnes eorum adversarii. Præterea diserte scriptum est Joh. 10. 28 c. 17. 2. Phil. 3. 21. Apoc. 2. 10 Joh. 6. 39. 40. 54 [illegible] Christum daturum suis vitam quæ nunc [illegible] à mortuis excitaturum, transformaturum corpora nostra humilia. Nec vero, cum Christus dicit, se suscitaturum illos, qui in ipsum crediderint, intelligendum est simpliciter, suscitaturum quos in ipsum credideritis, à mortuis excitaturum: sed potentiam etiam ipsius Christi in potestate sua à Deo datam esse excitaturum, ut ejusmodi

demonstrat tertium caput epist. ad Philip. ad finem, & locus ille Joh. cap. 6. vers. 40. *Hæc est autem voluntas ejus, qui misit me, ut omnis, qui videt filium, & credit in eum, habeat vitam æternam. Et ego resuscitabo eum in novissimo die.* Ex quo loco constat, hoc, quòd Christus nos excitaturus sit à mortuis, non id tantum esse scilicet, eos, qui ei fidem habuerint, excitandos fore, & habituros vitam æternam, nam id jam proximè dixerat; sed etiam ab ipso Christo id fieri debere. Quod sine dubio ideo ab ipso additum est, & alibi sæpe repetitum, ut major inde confirmatio ejus rei, quam promittebat, eliceretur. Perinde est enim, ac si dixisset; Nolite mirari, quòd ego ita constanter, vitam æternam adepturos affirmem, qui in me crediderint. Nam egomet id efficiendi potestatem habebo; egomet id re ipsa præstabo. Idem loquendi modus habetur infrà eodem cap. vers. 24. *Qui comedit meam carnem, & bibit meum sanguinem, habet vitam æternam; & ego resuscitabo eum in novissimo die.* Cum igitur appareat, Christum, postquam in cœlis ad dexteram Dei collocatus est, non solùm summa potestate præditum esse, sed etiam Ecclesiæ suæ curam gerere, atque ea facere, & facturum esse, quæ modò exposuimus, quis inficiari audeat, eum invocari posse? Num, quæso, ejus discipuli, cum propter nomen ipsius coram regibus, & magistratibus comparebant, errassent, aut errare potuissent, si dominum Jesum ad hunc modum precati essent, eumque invocassent? Domine Jesu, qui pollicitus es, te nobis daturum os, & sapientiam, cui adversarii omnes nostri resistere nequeant, memento tui promissi, & nos in sermonibus nostris invictos contra istos tuos & nostros hostes redde. Num, si quis animam pro Christi nomine jam jam positurus esset, erraret aut errare posset, si eum invocaret, ac diceret; Domine Jesu, qui in te credentes ultima illa die te à mortuis excitaturum promisisti, memento mei, cum dies illa advenerit; & vitam, quam tui caussa profundo, mihi reddere ne obliviscaris. Certe, nisi velimus, Christum preces nostras audire, & percipere non posse, non video, quomodo sine apertissima veritatis contemptione omnem invocationem illi degenerare possimus, & ab ipso ea bona, quæ nobis largiendi potestatem à Deo consecutus est, peti posse, dicere exhorrescamus. Atqui, Christum non modò preces nostras intelligere, sed omnia opera nostra nosse, quin & corda, & renes scrutari, ex prædictis illis duobus Apocal. capitibus manifestum est. Non solum enim ecclesiis illis singulis septem inquit ipse, Apoc. 2. 28. *Novi opera tua*, &c. Sed Thyatirensi ecclesiæ expresse ait, *Ego sum, scrutans renes & corda.* Et certè, si Christus hac vi, dum in terris ageret, præditus erat, id est, quando gubernationem ecclesiæ suæ nondum adeptus erat, ut patet ex fine cap. 2. Johan. & non paucis aliis locis abunde confirmatur; multo magis eâ nunc debet esse præditus, postquam in cœlis vere Christus & dominus factus est, & caput ecclesiæ suæ omnia in omnibus implens constitutus. Actor. 2. 36. Eph. 1. 22. & 23. Certum igitur esto, Christum & invocatum fuisse, & invocari posse, ut ex Sacris Litteris, ex quibus multò plura peti possent, satis me probasse confido.

Nec verò obstat id, quod primo loco adversus axioma hoc nostrum allatum fuit: Severum, videlicet, extare mandatum Dei, neminem, extra Deum patrem creatorem cæli & terræ, invocandum esse. Nam severum quoque mandatum extat, ut illum solum adoremus, illique soli serviamus, & tamen & Christum quoque adorare non possumus tantum, sed etiam debemus, & illi servire tenemur. Nimirum quia illum adorando, illique serviendo, hunc cultum non ipsi Christo præcipue, sed Deo, qui ad tantam majestatem illum extulit, revera præstamus. Hinc Paulus, *Ut omnis lingua confiteatur, quòd Dominus est Jesus Christus ad gloriam Dei patris.* Scriptum similiter extat, maledictum esse hominem, qui confidit in homine, & tamen Christo homini non solùm confidere possumus, sed etiam debemus. Nempe quia, ut ipse Christus ait Iohan. cap. 12. ℣. 44, qui ei confidit, non ipsi præcipuè, sed Deo revera confidit, à quo ille, quidquid habet, accepit, & cujus nomine, & auctoritate, sibi obedientes, potestate sibi ab eo tradita, vita æterna donare promisit. Non secus igitur, quamvis præceptum sit, ut Deum patrem solùm invocemus, Christum tamen invocare possumus; quippe, cum, eum invocando, non ipsum Christum præcipuè, sed Deum, qui illi potestatem nobis subveniendi dedit, revera invocemus. Nec sanè video, cur eum, quicumque ille tandem sit, qui sive in cælis, sive in terris aliqua nobis largiendi potestatem à Deo sit adeptus, huicque muneri ab ipso Deo præpositus fuerit, si preces nostras percipere queat, Cur hunc, inquam, nefas sit invocare. Immo non video, quod ad Christi personam attinet, si ipsum invocari posse negemus, quomodo hoc, quod quibusdam ad Dei gloriam spectare videtur, ipsius gloriæ maximè non officiat. Nulla enim præstantior inter homines videtur esse Dei gloria, quàm ea, quæ ex ipsius benignitate resultat. Ingens autem Dei benignitas erga humanum genus ea fuit, quòd Christo homini duci ac principi eorum hominum, qui ad immortalem vitam ab ipso Deo vocantur, & ea mala experto, quæ sequentibus eum experiri necesse est, tantam dederit potestatem, ut ad eum, tamquam ab ipso ordinatum, confidenter in iis, quæ ad eam vitam consequendam spectant, confugere possint. Nam, ut fidem quoque & spem nostram simili ratione aleret, atque soveret, non propter aliam potiorem caussam, Deus ipsum Jesum Dominum, & Christum fecit, mundique judicem constituit. Propterea cum jam fidei, & spei nostræ nullus ampliùs erit locus, id est, cum ad vitam illam immortalem translati fuerimus, tradet Christus regnum Deo & patri 1 Cor. 15. 24 & 28; & ipse, qui nunc, volente Deo, ecclesiam regit, atque gubernat, subjicietur ei, qui ipsi potestatem omnia sibi subjiciendi dedit. Ex iis autem, quæ dicta sunt, apparet, Christi invocationem aliam etiam ob caussam, præter eam, quæ jam expressa est, invocationi, quæ soli Deo debetur, non adversari. Invocatio enim, quæ soli Dèo debetur, ea est, qua ad ipsum, tamquam ad omnium honorum datorem, confugimus. Christum autem non in omnibus invocare possumus, sed in iis tantùm, quorum largiendi potestatem à Deo adeptus est. Non extat autem preceptum de invocando Christo, * ut videtur extare de illo adorando, deque illi confidendo; quia, etsi eum invocare possumus, non tamen tenemur. Christi enim invocatio, ut modò dicebamus, ad nos in fide confirmandos pertinet, & ad fragilitatem nostram sublevandam. Quòd si quis tanta est fide præditus, ut ad Deum ipsum perpetuò rectà accedere audeat, nec consolatione, quæ ex Christi fratris sui per omnia tentati invocatione proficiscitur, indigeat, huic non opus est, ut Christum invocet. Quem tamen, quantacumque Dei fide præditus, si invocaverit, non modò ipsum Deum non offendet, sed eum suo facto glorificabit, eique re ipsa gratias aget, quòd tantam potestatem humanæ naturæ nostræ in Christo concesserit.

Ad id, quod secundo loco dicebatur, Christum ipsum veritatis magistrum docuisse, neminem invocandum esse præter patrem cælestem, etsi non memini, ubi istud expresse scriptum sit, satis ex iis, quæ ad primum argumentum respondimus, responsum videtur. Illud tamen addam, non mirum futurum fuisse, si Christus de se invocando nullam, dum in terris versaretur, mentionem fecisset; cum, ut ipse testatur Ioh. 8. ℣. 50, is gloriam suam non quæreret, sed esset alius, qui quæreret; pater scilicet, qui eum post hanc mortalem vitam ad immortalitatem, summamque potestatem evehens, satis declaravit, eum posse laborantibus propter ejus nomen subvenire, & idcirco meritò invocari posse. Sed satis ipse quoque Christus futurum indicavit, ut invocari à nobis posset,

* Ut lector hæc melius percipere queat, videat, quæ ad calcem hujus scripti ante Francisci Davidis responsionem addita sunt.

ctum, se facturum, quidquid petiissent discipuli in nomine ipsius Joh. 14. 13, & 14, cum se illis os, & sapientiamque daturum Luc. 21. 15, cum, se cum illis futurum usque ad consummationem seculi, dixit Matth. cap. 28. 20, & alia non pauca, quae huc pertinere possunt, identidem affirmavit.

Ad tertium dico, non esse definitum, ut scriptum, quod vera invocatio ea sit, quae fit in spiritu ac veritate ad Patrem; sed simpliciter dictum fuisse, quod veri adoratores adorabunt Patrem in spiritu, & veritate. Joh. 4. 28. Tametsi enim, adorationem illic pro invocatione accipi concederemus (quod de re nullo modo constat) animadvertendum tamen esset ibi non fuisse quaesitum, quisnam adorandus esset; sed, utrum in hoc potius, quam in illo loco adoratio fieri deberet; & conclusum fuisse, non in uno potius, quam in alio loco patrem adorandum esse a veris adoratoribus: sed in spiritu & veritate, ubique, scilicet, dummodo ex animo, & vere adoretur. Ex qua conclusione non id efficitur ullo modo, Patris tantum adorationem, sive invocationem, veram esse, filii autem falsam: sed veram adorationem Patris, eam tantummodo esse, quae fit in spiritu & veritate, caeteras vero, falsas.

Ad quartum respondeo. etiamsi daretur, omnes orationis, seu precationis formulas directas, quae in scripturis extant, non ad Christum, sed ad Patrem referri, non tamen inde probatum iri, Christum invocari non posse; nisi, ad ea respondendo, quae, supra attulimus, & adhuc afferri possent, probetur, vel illum potestatem nobis subveniendi, nostrasve preces audiendi non habere, vel, quamvis possit & subvenire, & exaudire, expresse tamen cautum fuisse, ne quis eum invocare audeat. Non mirum autem esset, si formulae illae precationis ad Christum non extarent, sed tantummodo ad Patrem; cum, ut dictum est, Pater non possit tantum, sed omnino debeat invocari, Christus vero possit tantum: & Christi invocatio non revera ipsiusmet Christi, sed Patris invocatio sit. Verum jam probatum est, formulas illas extare; cum & Stephanus Dominum Jesum invocaverit Actor. 7. [illegible] 59, ut suum spiritum susciperet, & Paulus eum interrogaverit 2 Cor. 12. 8, ut a se Angelus ille Satanae discederet. Quod etiamsi falsum esset, satis est, ut Christum invocari posse, obliquas formulas Christum orandi extare; quales sunt illae, quae in initio, & fine epistolarum Pauli leguntur; & illa 1 Thess. 3. 11. & si quae sunt similes, de quibus jam dictum est.

D. Georg. Blandratae objectio.

Cum Excell. D. Georgius Blandrata superius Socini scriptum vidisset, de eo ad ipsum Socinum suam sententiam perscripturus, post pauca quaedam, haec verba addidit.

CAEterum, ut video, non an debeat, sed an possit Christus invocari, disputatur; quod proculdubio ille facile tandem admittet, modo [illegible] invocationem illam esse concesserimus. Dico enim longe consultius fore, si expressum mandatum secuti, ad fontem accesserimus, quam absque ullo mandato ad rivulos; quaerendaque esse, atque retinenda mordicus non quae facere possumus, sed quae debemus, & obstringimur. Nec dubito, quin Adversarii sint triumphum reportaturi, si invocandi Christi aliqua non probabitur necessitas, quam ego certe probare multis argumentis & fidei analogia contendam. Ex perpetuo, videlicet, sacerdotio, ex fide, ex accepta potestate, donisque absque mensura, ex Dei patris [illegible], ex consolatione nostra, ab exemplis Apostolorum, ab ipsa adoratione, quae necessario invocationem requirit. Sed & idem dicet de Mediatoris officio, posse nimirum intercedere nunc pro nobis, & [illegible] non esse. Posse item regere Ecclesiam, & [illegible] succurrere, sed non oportere, cum officium [illegible] a Patre illi demandatum persuasum sit. Urgenda itaque

aliqua necessitas. Alioqui satius erit ab hoc contentione temperare. Verum enim de possibilitate laboratur, illis praescientibus, si quidem possit, sed nolit temere tentare absque praecepto. Verum vero [illegible] tantum loqui velle, modo invocandi, quemcunque voluerimus, relicta libertate. Probetur igitur, mandato Christi suum caput, & decorem, regemque suo ordine invocare debere, nisi Deo, & Christo injuriam facere velint, & [illegible] ipsis [illegible].

Ad haec S. in hunc modum respondit.

CUm quaeritur de invocatione Christi, illud sine dubio quaeritur, utrum preces nostrae ad ipsum Christum dirigi aut debeant aut possint, ita ut, orando, dicamus, Domine Jesu hoc fac; hoc, & hoc nobis largire, &c. Qui igitur asserunt, non debere Christum invocari, ad profecto videntur asserere, nos, cum precari volumus, ad ipsum Christum precationes nostras dirigere debere. Hoc autem a veritate abesse demonstrant ipsa Sacrarum Literarum testimonia. Actor. 4. 24. &c. Quibus apertum fit, ipsos Apostolos Deum aliquando precatos fuisse, ad Christum precationis verba nequaquam dirigentes. Id quod perpetuus Ecclesiae usus confirmatur, quae in publicis, statis & communibus precibus non ad Christum, sed ad Deum [illegible] verba dirigere consuevit. Neque nostrum, arbitror, quispiam est, qui [illegible] precationum suarum ad ipsum Christum verba dirigere consueverit. Itaque aut gravissime & Apostolos ipsos, & universam Christi ecclesiam peccare, & nos hactenus una cum illis, aut Christum invocare non teneri. Sed [illegible] Christum invocare, id est, ad Christum verba nostra, cum precamur, dirigere non tenemur; id si facere possumus tamen, cum & Christi discipulos id fecisse constet, & Christus in coelis residens ecclesiae, quae in terra est, dominetur, in eaque potestatem ei subveniendi maxima & perpetua a Deo sit commissa, nostraeque preces atque adeo cogitationes [illegible] ipsius cognitionem percipere & [illegible] possit. Quocirca, etiamsi nullum extaret exemplum in Sacris Literis sanctorum hominum, qui Christum invocaverint; tamen nihil prorsus dubitandum videretur, quin a nobis summo jure invocari possit. Si enim Apostoli cum viverent, & inde periculis, in quibus una cum Christo erant, vehementer jactarentur, ad [illegible] subsidium [illegible], eum orarunt Christum [illegible], atque dicentes Matth. 8. 25. *Domine serva nos, perimus*, quamvis alioqui sancti hominis, qui in spirituali periculo constitutus Christum invocasset, exemplum nullum haberent; sed satis fuit, in ipso Christo potestatem esse ab eo periculo servandi, aut animadvertisse, aut saltem credidisse; etiamsi nullum extaret, quem Spiritu sancto plenos [illegible] fuisse acceperimus, in Christi invocatione [illegible] praescripsisset, & [illegible] preces ad Christum ipsum direxisset; satis tamen, [illegible] esset, ut id jure facere possemus, manifesto deprehendimus, cum in coelis summam potestatem possidere eum esse, atque ea omnino praestare posse, quae ab ipso peteremus, ac precibus postularemus.

Cum igitur, ut ad propositum revertamur, dicimus, Christum posse invocari, non id solum dicere volumus, posse fieri, ut is invocari possit, seu fieri potuisse, ut is invocaretur. Sed constanter asserimus, posse nos, & quidem jure, quocunque loco & tempore, ad ipsum Christum verba precationum nostrarum dirigere, & ab ipso ea omnia, quae ad ejus ecclesiam, sive ad aliquem nostrum, quatenus ex ecclesia est, pertinere aliquo modo possint, auxilium petere, ejusque opem implorare. Ex quo efficitur, ut ejus regnum, potestatem, ecclesiaeque gubernationem, quibus aeternum illud ipsius sacerdotium continetur, nullo pacto vel ipsi in dubium revocemus, vel alios revocare patiamur; sed haec omnia illi constantissime tribuamus, atque ab aliis tribui omnino debere, contendamus. Nam alioqui quomodo, quaeso,

cum

eum perpetuò invocari posse, & nos prorsus affirmare, & ut alii sine hæsitatione ulla agnoscant, & fateantur, curare auderemus?

Porrò illud animadvertendum diligenter est, quòd, cum ad Christum ipsum preces nostras dirigimus, à præcepto invocandi Deum nullo modo discedimus, etiamsi nullam expressam in verbis nostris Dei mentionem faciamus; cum non, ut à se ipso, sive ab alio, quàm ab ipso Deo, eam potestatem habentem, Christum invocemus, sed ut à Deo nobis regem, dominum, & gubernatorem, ac servatorem datum, ad ipsum confugiamus. Adeò ut revera, Christum orantes, non ipsummet Christum, sed Deum potissimùm invocemus. At non vicissim, cum Deum ita invocamus, ut preces nostras ad ipsum Christum nequaquam dirigamus, si aliquod invocandi Christi præceptum extare velimus, ei præcepto satis facimus; quamvis per ipsum Christum Ecclesiæ cuncta largiatur Deus. Quemadmodum, si quis suæ civitatis Præfectum à Rege constitutum adeat, ab ipsoque aliquid petat, quod ad ejus munus pertineat, ab ipso Rege id petere dicendus quidem erit, qui eum illi muneri præfecit, & suum vicarium constituit. At non vicissim, si ipsummet Regem adeat, ab eoque aliquid petat, etiamsi id, quod petit, si impetraverit, Præfectus ille, Regis nomine, omnino ei daturus sit, ab ipso tamen Præfecto id petiisse dicetur. Itaque, cum extra omnem controversiam, Deum ipsum, ex ipsius etiam Christi præscripto, Matth. 6. 9. ita invocare possimus, ut ad eum solum verba precum nostrarum dirigamus, concludendum omnino videtur, Christi invocandi, hoc est, ad ipsum preces nostras dirigendi, nullum præceptum extare, nec ejus rei nobis ullam necessitatem ex divina præscriptione incumbere.

Quòd si Invocationis Christi nomine non directionem (ut ita loquar) precationum nostrarum ad ipsum Christum, sed agnitionem ipsius regni, potestatis, & gubernationis, quam à Deo adeptus est, quamque perpetuò exercet, intelligere velimus, ex qua veneratio, & adoratio ipsius Christi necessariò consequitur, & vicissim hæc ex illa; jam, ut ex suprà dictis apparet, non aliquam modo, sed maximam Christi invocandi necessitatem, nobis præsertim, quibus tota Christi historia nota est, incumbere non diffitebimur. Verùm neque hæc agnitio per se Christi invocatio revera dici potest, aut potiùs à nobis dicitur; neque hoc illud est, de quo verè disputatur: quamvis huc universa disputatio tandem redigenda sit. Immo adhuc Adversarii ajunt, posse se concedere, Christum id munus, eamque potentiam & dominationem habere quam nos ei tribuimus, & interim tamen, eum invocari nullo modo posse, nihilominus asseverare. Quod tamen falsissimum esse, omnes postmodum, Deo volente, videbunt. Quin ipsi Adversarii propterea in hoc sunt toti, ut Christum invocari posse negent, quòd, etsi, ut dictum est, aliter loquuntur, vident tamen & ipsi ex universa potestate illa, quam nos Christo tribuimus, necessariò sequi, ipsum invocari posse. Ut, scilicet, id negando, ejus simul potestatem negent; quam, nescio quo spiritu acti, illi adimere omnino volunt, hocque potissimùm curant. Utinam verò id negare aliquando desisterent, & Jesum Dei filium invocari, id est ad eum precationes nostras dirigi posse, confiterentur. Nam plenissimè jam & Deo nostro benignissimo, & præpotenti Christo ejus suus honor, hac in parte, & gloria constaret.

At Franciscus ipse Davidis, superiorem Thesium & rationum suarum refutationem non exiguo sanè scripto refellere est conatus, quod integrum quidem, sed non simul totum, verùm in capita quædam, & particulas distinctum atque divisum adscribemus, interjectis post singulas particulas ejusdem Socini responsionibus, quas in amicorum gratiam ex multò uberiore absolutioreque, quod ab initio parabat, responso suo ipsemet excerpsit, ac concinnavit.

FAUSTUS SOCINUS

Ad Lectorem.

Antequam cum Adversariis congrediamur, te admonendum censuimus, usque ad caput septimum, de priore tantùm thesi Adversarii agi; & propterea nihil aliud in sex primis capitibus quæri, nisi, an in sacra scriptura Christo invocatio tributa fuerit nec ne: id est, an Christus in sacris litteris invocarus fuisse legatur, sic enim potissimùm & nos Thesim istam accipimus, & ipse Adversarius, cap. 2. part. 1. (quamquam ibidem parum sibi constans) eam interpretari videtur: non autem, an invocari debeat. Quò tamen ipse ferè semper disputationem pertrahere conatur, atque ea ratione testimonia à me de Christo invocato allata infirmare, quamvis ea de re in universa disputatione numquam agatur. Quin etiam propter eandem caussam hic ne disputatur quidem apertè, an Christus invocari possit, etiamsi huc omnis nostra disputatio respicit. Id enim fieri demum incipiet septimo capite; ubi de altera Adversarii Thesi disputandi initium fiet, in qua, Christum invocari posse, planè negatur.

FRANCISCI DAVIDIS SCRIPTUM intermista, ut dictum fuit, ad idem FAUSTI SOCINI Responsione.

FRANSISCUS DAVIDIS, FAUSTI SOCINI objectis sic respondet:

Cap. I.

In probandis, vel improbandis controversis dogmatibus, necesse est litteram adferre, & id quod asseritur manifestè demonstrare. Videmus enim ipsum Deum, in verbo suo hoc observasse, ut id quod fieri velit, manifestè præcipiat; id verò quod nolit, prohibeat, ut ex Decalogi præceptis constat. Verum præsentem quæstionem sumamus loco exempli. Præcipit Deus, Matt. 3. 17. & 17. 5. ut filium suum nobis voluntatem ipsius proponentem audiamus, contraria verò huic repudiemus.

Primum igitur omnium inquirendum est, an Deus pater præceperit, ut filium suum invocemus, an verò ipse filius unquam dixerit, Me invocate. Quodsi minus in sacris litteris repertum fuerit, certè admittendum non est ut hoc dogma statuamus, Christum invocandum esse. Non enim ego subtili illi distinctioni, potest invocari, sed non est necesse, insisto. Si hoc δέῑμα recipi debet in Ecclesia, Non est necesse ipsummet vocabulum Invocationis scriptum legere, verum illi similia, & quæstio nostra est de invocatione, quomodo quæstio de invocatione dissolvi possit, non video. Scimus & in prioribus disceptationibus hoc controversum esse, vocabula quidem Essentiæ, & Personarum, non inveniri in verbo Dei: at ex similibus locis scripturæ id probari posse, & explicandi gratia, sanctos patres illis vocibus usos fuisse, & uti posse ad comprobandam illorum assertionem; quod infirmum esse demonstratum est & rejectum; ut hoc quoque quod dicitur, Etiamsi ipsummet vocabulum Invocationis non legatur, tamen ex similibus posse colligi, & affirmari invocationem Christi, debile & infirmum esse, omnis veritatis amans facillimè cernere potest.

FAU-

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Ridiculum est litteram eo sensu quo tu facis, postulare. Non enim uno tantummodo verbo, sed multis, sive singulis sive pluribus simul, eadem sententia exprimi potest. Alioqui, etiamsi millies diserte scriptum esset, posse nos a Christo, postquam in cælum ascendit, summo jure cum cultu, & vera cordis fiducia petere quidquid nobis sit opus; adhuc tamen tibi negare liceret, Christum invocari jure à nobis posse; quia scilicet, hic ipsum Invocandi verbum scriptum non fuisset. Quod longe absurdissimum esse, te ipsum agnituram, non despero. Mirum est autem, te litteram postulare, cum ipse in tota hac disputatione, tuis meris quibusdam consecutionibus fretus, nec litteram umquam afferas, & allatam perpetuo spernas. Cætera, quæ in hoc capite dicis, non sunt hujus loci propria, & suo loco alibi excutientur.

CAP. II.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 1. At videamus an ipsum vocabulum Invocandi Christo attributum sit, Etsi a Christo, fiducia vera cordis, bona spiritualia petita sint. Profertur exemplum ex Act. cap. 7. At mandatum expressum nullum. An vero ab exemplis, & non per regulas judicandum & statuendum sit, de controversiis dogmatum, tu ipse judicabis.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Cum hoc loco, ut tua ipsius verba fatentur, quæratur, an Christus invocatus fuerit, tantum abest, ut exempla invocati Christi ad quæstionem decidendam non sufficiant, ut potius non nisi ejusmodi exemplis agi possit. Nam etiamsi mille expressa præcepta afferrem de invocando Christo, tamen hoc loco, nihil agerem. Posset enim fieri, ut millies jussum fuisset, nec tamen umquam factum esset. Quamquam exempla sanctorum hominum, dum spiritu Dei aguntur, nisi expressum Dei verbum repugnet, nobis pro regula actionum nostrarum esse & possunt, & debent. Cæterum, antequam longius progrediamur, animadvertendum censeo, teipsum hic satis ostendere, in priore tua Thesi verba illa, *à Deo*, perperam, aut certe frustra posita esse, & rectius te facturum fuisse, si, ut hic facis, ea omisisses: ac præterea invocationis vocabulum, non *cultum & fiduciam quæ petimus*, &c. ut fecisti, sed *petitionem*, quemadmodum hic loqueris, *quæ cum cultu & fiducia fit*, interpretatus esses, atque ita dixisses, *Quandocunque vocabulum invocationis pro petitione accipitur, quæ cum cultu & fiducia fit, bonorum*, &c. Ego quidem, ut apparet, in priori meo scripto, Thesim istam tuam in hunc sensum accepi, & in hoc posteriore, te ipso præsertim annuente, perpetuo accipiam.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 2. Sed videamus, an id quod controvertitur hac ratione probetur. Textus habet: *Et lapidabant Stephanum invocantem & dicentem, Domine Jesu suscipe spiritum meum.* Duo sunt quæ falso hinc colligi invocationem Christi evincunt. Primum indefinita propositio, quæ hic recitatur. Secundo ambiguitas vocabuli invocationis. Multis enim modis probari potest, invocationem hanc non ad Christum, verum ad Deum patrem referendam esse.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Verbum Invocandi transitivum est; & ideo aliquis, qui invocetur, subaudiri debet. Nec alius subaudiri potest, quam Jesus, qui in ipso invocationis verbo compellatur, & ad quem invocatio dirigitur. Quod satis est, ut Jesum eo loco invocatum fuisse intelligamus, etiamsi invocandi verbum intransitive usurpatum esset.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 3. Primum, quod ipse Christus hac forma orans, ad patrem se convertit dicens Luc. cap. 23. 46. *In manus tuas commendo spiritum meum.* Item, quod aliæ quoque orationes piorum, eadem phrasi, non ad Christum, verum ad Deum patrem referantur. Hæc ratio adeo evidens est, ut nullis argutiis refelli possit.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Exemplum Christi nihil ad rem facit; cum Christus seipsum invocare non posset, & multum intersit inter Christum mortalem adhuc atque in terris degentem, & eundem immortalem factum atque in cœlis ad dexteram Dei sedentem. Cæterorum exempla, si ante Christum sunt, nullius sunt ponderis; cum nondum Christus extitisset, qui invocari posset: si post Christum, nihil similiter probant, nisi demonstretur, ea, quæ Deo tribuuntur, Christo tribui nullo modo posse. Id autem numquam fiet, cum plane contrarium universa Scriptura sonet, ut suis locis videbimus. Quamquam nullum (ut arbitror) exemplum post Christum glorificatum hominis suum spiritum commendantis, præter hoc Stephani, in sacris literis invenies.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 4. Perperam enim Christi doctrinam [illegible] quod ipse docuit, ac fecit, id nos quoque docere ac facere debemus. Et sicut in veteri Testamento [illegible] unus fuit, qui aliquid addidit, vel ademit ex verbo Dei, Deut 4. 2. Deut 12. 32. Prov 30. 6. idem quoque de scriptis novi Testamenti Apoc 22. 18. dicendum est. Si vel ipsius Christi, vel patris sui voluntas fuisset, ut ipse invocaretur, illud vel unico verbo significasset. Inquit enim Joan. 15. 15. *Omnia quæ audivi a patre meo cognita feci vobis.* Quod ipse dixit & fecit nobis debere esse poterit nobis quoque idem esse dicendum & faciendum esse. Verbum ipse docet & judicat, patrem suum cœlestem invocari. Quid ergo ultra præceptum & mandatum Dei patris & Christi aliud quærimus? Divinitus nobis commendatum Christum, non invocandum, verum audiendum esse præcipit pater, & ut illum, magistrum nostrum & præceptorem esse agnoscamus, & credamus, illum veram firmam & perpetuam proposuisse doctrinam.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. De eo, quod in hoc invocationis negotio ipse Christus fecerit, ut proxime dictum est, quæri non nisi inepte potest. De eo autem, quod docuerit, quærendum profecto est. Sed cum hoc loco quæstio nostra sit, utrum ipse fuerit invocatus, postquam in cœlum ascendit, nisi ex ejus doctrina aperte probes, non licere ipsum post id tempus invocare, nihil efficies, præsertim, cum ante illud tempus Patris invocatio, à Christo præscripta, ipsius Christi invocationem non excluserit. Invocatus enim fuit Christus, dum hic mortalem vitam ageret, satis frequenter, quemadmodum apparet Matth. 8. 2. & rursum eodem capite 8. 5. Marc. cap 5. 22. Matth. 9. 27. & cap. 15. 22. & cap. 17. 15. Marc. 10. 47. Joh. 4. 47. Atque inter cæteros, qui eum invocarunt, ab ipsis etiam discipulis fuit invocatus, Matth. 8. 25. & capite 14. 30. Luc. [illegible] In his enim omnibus locis ab eo vera cordis fiducia, & in multis cultu quoque externo adhibito, ea petita sunt, quæ à solo Deo aliquis peti posse

Nec

Nec tamen eorum quisquam, qui id fecerunt, eo nomine à Christo reprehensus est. Immo præterquàm quod omnibus, quæ petierunt, gratificatus est, aliqui etiam ex ipsis vehementer ob id ipsum ab eo sunt commeodati. Præterea Christus ut infrà videbimus, non pauca dixit, ex quibus, eum nunc invocari posse, apertè constat. Quanquam satis fuisset, id aliunde constare; ut certè constat ex admirandis operibus, postquam hinc abiit, in ejus nomine factis. Patris voluntas, ut ejus doctrinam veram firmam & perpetuam esse credamus, invocari posse Christum, omnino suadet. Vix enim istud, quod Pater vult, fieri posse videtur, nisi Christus invocari possit; ut infra ad finem cap. 9. & in initiis cap. 13. & 22 ostendemus.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 5. Secundò, textus ipse verum hoc esse evincit. Non enim stantem, verùm Deum illum, cujus gloriam vidit, invocavit. Nam qui astant & ipsi petunt & invocant, non ab illis aliquid petitur, neque invocantur, ut sit sensus: Tu vere Deus qui misisti Jesum, ut esset Christus, ac ob id vere dominus es ipsius, cujus confessionis gratia cum ego jam occidar, commendo spiritum meum in manus tuas. Nam verborum præcedentium: *Ego video cælos apertos, & Christum stantem à dextris Dei*, hic potest esse sensus: Ego Stephanus, quamvis vos omnes negetis, Jesum esse excitatum à Deo, receptumque in cælos, atque Christum esse factum, tamen certò hoc scio, ac si cæli essent aperti, & jam ipsum viderem stantem seu permanentem ad dexteram Dei.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Stantis gestus, qui orantem declarat, non est, cum quis à dextris alicujus stat: sed cum coram aliquo statur. Hierem: 15 ℣. 1. & cap. 18. ℣. 19. Tametsi nihil prohibet, quominus is, qui orat, ab alio ipse oretur; præsertim, si non pro seipso, vel non pro iis ipsis obtinendis, quæ ab se petantur, oret. Christum autem jam non pro seipso orare, vel certè, non ut suscipiatur spiritus suus, teipsum negaturum non credo. Sensus eorum verborum Stephani, Act. 7. 56. *Ecce ego video cælos apertos*, &c. Non potest esse, quem tu dicis; cum paullo ante idem prorsus, quod attinet ad Jesum stantem à dextris Dei ab eo conspectum, in ipsa historici narratione scriptum sit: in qua ejusmodi allegorici sensus locum habere non possunt. Sed ita nimirum locum interpretari contra manifestam veritatem tentas, quia nimis sententiæ tuæ obest, quod permansio illa Christi à dextris Dei ejusmodi sit, quæ oculis nostris conspicienda præberi aliquo modo possit.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 6. Tertiò cum perpetua veritas scripturæ sacræ sit, unum solum verum Deum, creatorem cœli & terræ invocandum esse, omnia testimonia, & exempla invocationis eo referre oportet, nisi scripturam sacram contra hanc analogiam interpretari velimus; quia impedit, quominus Dominum Jesum seu Salvatorem ipsum patrem intelligere possimus. An ille non est Salvator? Imò: Tit. 2. 22. & 1 Tim. 1. 1. & passim alibi Salvator appellatur. Aut is qui est dominus Jesu non esse possit pater illius, quemadmodum Matth. 11. 25. deum illum creatorem Dominum appellat? Nimis exile & tenue est, non additum esse articulum ὁ, ergo κύριε ἰησοῦ non esse referendum ad patrem, sed ad ipsum Jesum. Nonne ego similiter argumentari possum, Non additus est articulus Christum designans, Tu domine Jesu, vel O domine Jesu, quæ evincerent, simpliciter hanc invocationem de Jesu Nazareno intelligendam esse, Ergo invocatio hæc ad Jesum Nazarenum referri non potest? Huc pertinet & hoc, quòd Jesus, cum in terris esset, & aliquid ab eo peteretur, ut ab aliis distingueretur, qui Jesu nomine appellati fuerunt, non simpliciter Jesus dictus est, verùm Jesus filius David, Jesus filius Dei altissimi, Item Jesus Christus & similia. Hæc vera & certa sunt.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. De hac perpetua veritate scripturæ sacræ infrà Cap. 17. accuratiùs differemus. Quamquam per eam, utut intelligi debeat, Christi invocationem non excludi, jam, testimoniis apertissimis citatis, ostensum est; & deinceps, iis examinandis, quæ in priore meo scripto attuleram, quibus nonnulla adjungemus, ostendetur. Non igitur ei ita confidere debes, ut manifesta verba Scripturæ te eludere posse speres, in quibus Jesus invocatus fuisse legitur. Nam, quòd Jesum hîc nihil aliud esse vis, quàm Servatorem, quo exemplo id probas? Est quidem id nomen ductum à verbo Hebraico, quod servare significat; nomen tamen est proprium, nec umquam appellativum esse potest; & hominem quendam, non autem servatorem designat. Immo talem hominem interdum designare potest, qui quàm longissime à servandi officio abfit. Quod autem addis, nomen ἰησοῦ genitivi casus esse posse; id hoc loco admitti non debere, rationes à me in priore scripto allatæ demonstrant; quibus tu nihil propemodum respondes. Credidisti fortasse, rationi illi meæ, quòd Deus nusquam hac loquendi formula, nempe, Dominus Jesu, nominetur, posse te opponere locum illum, quem citas Matth. 11. 25. Verum ibi non solum ista loquendi formula non habetur, sed neque etiam Deus à Jesu dominus suus appellatur; ad quod nominatim extra rem, probandum, locum illum attulisti. Nam ibi Jesus Deum non suum dominum (quod tamen facere poterat) sed cæli, terræque dominum appellat. Instantiæ autem sive objectiones tuæ, contra rationem illam meam non additi articuli, nihili sunt; cum non perinde atque articulus ille, adverbium vocandi O, aut pronomen Tu (quæ ipse tamen articulos appellas) sensum verborum certiorem aut apertiorem efficere queant. Qui sive eæ voces adsint, sive absint, idem prorsus per omnia semper erit. Quid autem erat opus, nomini Jesu aliquam peculiarem notam addere? Nam quis erat præter Christum, qui Jesu nomine vocaretur, cui Stephanus suum spiritum commendare posset? Certè Lucas, non multò ante recitationem verborum Stephani, Jesum ipsum Nazarenum simpliciter Jesum appellavit; & Johannes in extrema Apocalypsi simili modo, ut hîc fit, nulla certiore nota præterea addita, eum compellat, inquiens, *Etiam veni Domine Jesu.* Denique nullo proprio hominum nomini in tota scriptura simplex appellativum nomen Domini præponi invenies, nisi nomini Jesu, cum Jesum Christum significat, qui passim Dominus Jesus simpliciter appellatur. Nusquam enim scriptum reperies, exempli caussa, Dominus Moses, Dominus Salomon, Dominus Petrus, &c. Nam Num. xi. 28. non *Domine Moses*, ut apud Theodoretum in Quæst. Latinè conversis legisse memini, sed *Domine mi Moses*, ut & Latina & Græca, quæ hodie utimur, interpretatio habet, legi debere dicendum omnino est. Similis locus est de Elia 1 Reg. 18. 7.

FRANSISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 7. Verùm, cum addictis suis opinionibus minimè satisfaciant: Demus hęc verba non ad Patrem, sed ad ipsum Christum referenda esse, contra manifesta sacræ scripturæ testimonia, quid consequetur? Christum invocandum esse, & ab eo bona spiritualia petenda esse? Minimè, Deus enim singulari revelatione Stephano ostendit, Jesum esse Christum, & esse illum in gloria sua; illum ergo invocabat Stephanus, & Jesum Christum esse profitebatur: quo audito, eum lapidabant, Actor. cap. 7. Ut igitur propter hanc professionem, Jesum esse Christum, moritur, & eum

hac

hac ratione invocat; sic & eum testem suae confessionis esse vult, ut spiritum suum recipiat, & tanquam justus judex in illa die illum corpori suo restituat, ex praecepto, & potestate Dei patris. Hoc sensu vocabulum Invocationis accipi, cum Christo tribuitur, ex praemissis & sequentibus certum est, & patebit magis.

Faustus Socinus.

Resp. Quae hoc loco dicis, vix te ipsum intelligere arbitror. Si, ut apparet, Jesum a Stephano invocatum fuisse vis, quatenus, eum Christum esse, confessus est, ineptissime verbum Invocandi interpretaris, ut mox in seqq. cap. demonstrabimus. Si fateris, Christum potuisse testem advocari confessionis Stephani, cur ei alibi, quia à nobis corpore absit, multa adimis, quae nihil corporis praesentiam requirunt, quam videre, & audire ea, quae dicuntur, & fiunt, requirat? Qua de re vide, quae dicemus infra ad finem cap. 5. Neque enim existimandum videtur, ita praesentem Christum Stephano exhibitum fuisse, ut vicinior, quàm antea erat, corpore illi fieret, aut certe non ita, ut naturali ratione, quae Stephanus faciebat, & dicebat, videre, & audire posset. Si denique concedis, Stephanum, si non petiisse, ac certè sperasse à Christo, ut reciperet spiritum suum; jam eam potestatem Christo concedis, quae juncta exauditioni precum nostrarum, quam hic satis apertè affirmas, licet alibi eam neges, eum, ut recipiat spiritum nostrum, à nobis invocari posse, demonstrat. Consentit autem cum hac Stephani petitione id, quod Paulus dicit; 2 Tim. 1. 12. Scire se, cui credidisset, & pro certo habere, ipsum servaturum depositum suum in diem illam; & id quoque, quod ipse Christus testatus est; Joh. 10. 28. Nempe, se vitam aeternam dare ovibus suis, easque in aeternum non perituras, nec rapturum esse quemquam eas de manu ipsius.

Cap. III.

Franciscus Davidis.

Particula 1. Vocabulum Invocationis Christo attributum, & aliis, 1 Cor. 1. Rom. 10. Actor. 2. Actor. 9. & 10. & passim alibi, mutat vocis significationem, Non enim de cultu aliquo & petitione intelligitur, verùm de nomine & professione. Affirmate nunquam vocabulum Invocationis hoc significatu legisse. At ego phrasim hanc in veteri & novo Testamento usitatam esse video Genes. 48. 16. Isai. 4. 1.

Faustus Socinus.

Resp. Phrasis de qua controversamur, est simpliciter, Invocare nomen alicujus; quam ego nego me umquam legisse sine significatione, aut tacita aut aperta, cultus & fiduciae, quae in eo, cujus nomen invocatur, collocetur. Exempla, quae ex vetere Testamento citas, eam phrasim non continent, sed aliam, quae est, Invocari nomen alicujus in aliquo, sive super aliquo. Ex novo quae citare vis, sunt ea, Act. 2. & 10. quae inter eos locos commemoras, in quibus vocabulum Invocationis Christo & aliis attributum, nomen tantum, & professionem significat. Ibi autem non modo haec phrasis, Invocare nomen alicujus, sed ne verbum quidem ipsum invocandi habetur, ut postea videbimus. Inter praedictos autem locos numeras imprudens etiam illum Rom. 10. quo fit, ut infra dicetur, errorem tuum in tota hac quaestione nostra patefacere omnibus possit.

Franciscus Davidis.

Particula 2. Aliud est invocare aliquem ut nos servet, & aliud [illegible] nominare aliquem certa cognominatorem. Hoc fit in iis, quibus sunt indita alia [illegible] nomina ob eos honores, quos à Deo habuerant. Illud est in eo qui vocatur ut opem ferat. Ad hujus rei firmiorem intellectum leguntur omnia Apostolorum scripta. An alibi scriptum sit, aliquem invocasse Jesum post mortem, ut opem ferat, & tunc statuere possumus, quale significatum habeat vox invocandi, cum ad Christum refertur, maxime cum scriptum 1 Cor. 1. Cum omnibus qui invocant nomen Jesu Christi, Actor. 9. 14. Omnes qui invocant nomen tuum. E contrario autem non legimus aliam ob causam fuisse Paulum Adversarium Ecclesiae, nisi quòd illa Jesum cognominaret esse Christum, nec aliud fuisse in ore omnium eorum qui salutem desiderabant in omni loco & proprio & alieno, quam Jesum esse Christum.

Faustus Socinus.

Resp. In locis, de quibus nobis agendum est, ubi scribitur Jesu Christi nomen invocatum fuisse dicitur, non est verbum [illegible], sed verbum [illegible]; non quidem passivum, aut medium [illegible], sed deponens. Quod verbum significationem Cognominandi nunquam habet; & in praedictis locis Invocandi tantummodo habere potest. Quare quidquid dicas, ut probes, verbum illud non Invocandi propria significatione, sed Cognominandi in illis locis accipi debere, id omne frustra est. Praeterea, si interpretatio tua [illegible] admitteretur, accipienda esset haec phrasis, Cognominare nomen alicujus, quae nec Hebraea, nec Graeca, nec Latina, nec Barbara quidem est. Sed à te, sive [illegible] aliquo, quem secutus es, primum confictas. Nomen alicujus eleganter dicitur, sed cognominare, nullo prorsus modo. Nihil autem dico, quod [illegible], etiamsi phrasis ista tua admitteretur, non tamen [illegible] efficeretur, in locis illis dici, Jesum cognominatum fuisse Christum; sed fortasse nomen vel Jesu, vel Jesu Christi cognominatum fuisse. Quo autem cognomine, honorifico, an turpi, id nullo modo constaret.

Franciscus Davidis.

Particula 3. Praeterea quoto certiorem intellectum verborum, in explicatione quaeremus, à quo facta, & gesta [illegible]? Quid dicit Paulus? quid Ananias? quid Lucas? Hoc videlicet, omnes Christianos, ubique gentium Jesum Christum [illegible] Invocare consuevisse, quomodo? an precibus, ac eum pro auxilio recurrisse? atqui nullus apostolus [illegible] hoc fecisse. Si igitur ex duobus significatis [illegible] habet vox invocandi, unum hoc excluditur, relinquitur, quod [illegible] in omnibus Ecclesiis, & [illegible] loco, ubi Christiani erant fuisse legimus, ut [illegible] Jesum cognominarent Christum, sicut Simon cognominabatur Petrus, & Josephus Barsabas, alio [illegible] nomine.

Faustus Socinus.

Resp. Paulus, Ananias, Lucas, vel postea quod [illegible] qui Paulum, dum Christum ab initio praedicaret, audiebant, non dicunt, Christianos Jesum Christum [illegible] consuevisse, sed [illegible] sive [illegible] nomen Jesu Christi. Inspiciantur loca, quae sunt Actor. 9. 14. & 21. 1 Cor. 1. 2. Ubique enim est participium [illegible] verbi deponentis [illegible], regens post se vocem [illegible], id est, Nomen, non autem Jesum. Quapropter, etiamsi verbum illud cognominandi significationem haberet; non tamen, ut paulo ante diximus, sensus ullo modo esse posset, quod Jesum cognominarent Christum. In locis illis, ubi Simon dicitur cognominatus fuisse Petrus, & Josephus cognominatus fuisse, non quidem Barsabas, ut tu scribis, sed Justus, qui sunt Act. 10. 5. 18. & 11. 13. & cap. 1. 23. Est quidem verbum [illegible], sed passivum, quod verbum Cognominari, seu cognomine vocari significat; & neque hoc, neque fortasse aliquam aliud pro Invocandi verbum usquam reperies, ut nullo prorsus in sacris, sive Latinis, sive Graecis codicem

dices sequaris, invocationis mentio fiat. Adde, quòd ibi vocem Nomen non habet, quæ ad phrasim nostram, de qua disputamus, constituendam omnino requiritur. Quid autem, quæso, commune habet hæc locutio, Simon cognominatur Petrus, cum illa, Invocatur nomen Jesu Christi?

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 4. Postremò omnes conatus Pauli, cum accepisset literas à principibus Jerosolymitanis, nonne eò tendebant, ne id faterentur, quod cum Stephanus negare noluisset, spectante Paulo à Judæis est interfectus? Et quod primum Paulus conversus fateri & concionari cœpit, nihil aliud fuit, quam Jesum esse Christum, & non, invocandum fuisse in precibus Jesum Christum. Occiderunt, inquit Stephanus, eos, qui prænunciabant de adventu justi illius, cujus vos nunc proditores & occisores fuistis Act. 7; *Et ecce video cœlos apertos, & filium hominis Jesum stantem à dextris Dei esse Christum*. quæ verba ut blasphemiam aversati illi aures immissis digitis obturaverunt, ne illa audire possent. Et de Paulo Lucas inquit Act. 9, *Continuo ingressus Paulus in Synagogas prædicabat Christum, quòd is esset Filius Dei*, Rex & Messias. Et sequitur: *Stupebant autem omnes qui eum audiebant nunciantem, quòd Jesus esset Christus. Et dicebant, Nonne hic est, qui expugnabat Jerosolymis eos, qui invocabant nomen istud? Saulus autem multo magis invalescebat & confundebat Judæos, qui Damasci habitabant, affirmans, quòd Jesus esset Christus*. Hæc est invocatio illa, qua Jesus Christus omni in loco invocabatur, & de qua scribitur, *Domine audivi de viro hoc*, &c.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Quidquid hoc loco dicis, nihil te adjuvare potest, cum, ut visum est, interpretatio illa tua verbi ἐπικαλεῖσθαι sustineri nequeat. Quinetiam tibi maximè obest. Nemo enim ex animo fatetur, Jesum esse Christum, quin simul eum pro rege suo agnoscat (nam Christus, ut pueri sciunt, nihil aliud re ipsa, quàm Regem significat) & proinde, tanquam regem suum sibi à Deo datum colat, & revereatur, ab eoque confidenter ea omnia petere audeat, quæ ad ejus regnum spectant. Nam quòd regem quidem, sed nondum regnum habentem, & Paulus, & cæteri Jesum publicè confiterentur, id quàm veritati adversetur, infrà cap. 9 partic. 10. breviter ostendemus. Neque verò, si Christiani ea periphrasi nominati fuissent, Qui Jesum cognominant Christum, de simplici cognominatione istud accipiendum esset. Quandoquidem non is Christianus est, qui, cum Jesum nominare vult, eum Christum appellat, sed qui ex animo profitetur, Jesum esse Christum. Quocumque igitur te vertas, & quomodocumque contra omnem grammaticam, & linguæ usum, atque adeò contra manifestissimam veritatem eos locos interpreteris, ubi nomen Jesu Christi invocatum fuisse dicitur, effugere non potes, quin fatearis, Jesum, ut verum regem à Deo datum, cultu & veneratione affectum fuisse, & porrò agnitum esse, ab eo multa confidenter peti posse. Verum, cum invocare nomen alicujus, ut dictum est, cultum, & fiduciam erga illum, cujus nomen invocatur, omnino comprehendat: ut ex diligente examinatione omnium locorum tum veteris, tum novi testamenti, ubi ea phrasis reperiatur, constare potest: ex quo cultu, atque fiducia invocatio, id est, imploratio, quæ fieri possit, necessariò consequitur: cumque Christianum esse, & Nomen Jesu Christi invocare pro eodem accipiantur; apparet manifestè, non posse Christianum jure dici, qui Jesum Christum non colat, inque eo fiduciam non collocet, seque ejus opem implorare posse non agnoscat, & confiteatur. An non ipse imprudens idem fateris, cum in hujus cap. initio verba illa Pauli Rom. 10. ubi invocationis fit mentio, ad Christum referri concedis? Quis enim est, qui Invocandi verbum eo in loco opis implorationem, & eam invocationem, de qua disputamus, significare non agnoscat? Nam tu ipse idem agnoscis infrà cap. 23. Sec. 4. ut ibi ostendemus. Ego quidem in priore meo scripto locum illum non attuli, quia sciebam, multos ex nostris ipsis non ad Christum, sed ad Deum ea verba referre. Verumtamen, ad Christum omnino referenda esse, multa probant; sed inter cætera maxime id demonstrat, quòd de eodem dicuntur, de quo dicta sunt illa apud Esaiam cap. 28. 26, *Omnis, qui credit in illum, non confundetur.* Quæ verba ad Deum referri non posse, sed ad Christum omnino pertinere, cum per se apertissimum est, tum Pauli testimonium confirmat Rom. cap. 9. in fine, ac simul Petri auctoritas in priore epist. cap. 2. vers. 6. Nec obstat, quòd ibidem ea verba dicantur Joël. 2. 32, *Nam quicumque nomen Domini invocaverit, salvus erit*, quæ apud Joelem de Deo ipso dicta sunt. Nam, quæ de Deo ipso sunt scripta, ad Christum à Paulo, & aliis novi fœderis scriptoribus interdum accommodari, docere videntur hi loci, Joh. 19. ℣. 37. Rom. cap. 14. ℣. 10, & 11: Ephes. cap. 4. ℣. 3. Hebr. cap. 1. ℣. 6, & 11. &c.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 5. Satis superque ex his manifestum est, vocabulum Invocationis Christo non tribui; quando pro cultu & fiducia ea accipitur, cum à Deo bona corporalia & spiritualia petimus: Et cum vocabula non sint, neque res ipsas existere posse, ex vocabulis enim res ipsæ conficiuntur.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Jam te hoc adversus apertissimam veritatem asserere, omnes videbunt, atque adeò adversus ipsum testimonium tuum; ut ex locis omnibus, qui à me contra hanc assertionem tuam allati sunt, & ex tua ipsius eorum interpretatione constat. Atque ita tandem, ipsomet Invocandi verbo expresso, Christo invocationem, id est, opis implorationem, quæ etiam cum cultu & fiducia conjuncta sit, tributam in sacris litteris fuisse manifestum est.

CAP. IV.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 1. Nunc videamus quomodò contra fundamentum & analogiam verbi Dei consequentiæ extruantur. Primum est, Paulus in initio omnium epistolarum suarum petit gratiam & pacem non solùm à Deo patre, verumetiam à Christo. Hanc ob causam invocandus est Christus. Respondeo. Prius est in consequente quàm in antecedente. Non enim omnis qui confert gratiam & pacem invocandus est. Conferunt enim gratiam, & pacem & Apostoli, & septem Spiritus, & ipse quoque Spiritus sanctus. Num ergo quis legitime contendet, Apostolos, septem Spiritus, & ipsum quoque Spiritum sanctum invocandum esse? Absit.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Argumenti mei antecedens non est, Christus confert gratiam, & pacem: sed Paulus in suis epistolis à Christo gratiam, & pacem precatus est; ut ipse in argumento meo explicando satis apertè testatis. Consequens item non est, Ergo Christus est invocandus: sed, Ergo Christo in sacra scriptura invocatio tributa est. Non enim adhuc aliud quærimus, nisi, an Christus in sacris litteris, vera invocatione, invocatus fuerit. Sed tu, scilicet, perpetuò ferè in hac disputatione nostra, quò tuam causam quoquo modo juves, Christum invocandum esse,

se, me dicentem facis, cum tamen ego nusquam aliud dicam, nisi, vel Christum invocatum fuisse, vel invocari posse. Nam, quemadmodum tu utrumque negas, sic ego utrumque affirmo. Igitur, ut dictum est, id tantum hoc loco assero, Christum invocatum fuisse; idque ex eo probo, quod Paulus ab ipso gratiam, & pacem iis, ad quos scribebat, precatus fuerit. Quocirca instantia tua, quod ad spiritum sanctum & apostolos attinet, futilis plane est; cum nusquam legatur, quempiam ab ipsis gratiam, & pacem precatum fuisse. Mitto, quod nec spiritus sanctus persona est, sed Dei virtus quaedam atque efficacia, nec usquam, quod credam, legitur, apostolos gratiam, & pacem conferre. Quod vero attinet ad septem illos spiritus, de quibus Apoc. 1. 4. dico, illos, sive id, quod de ipsis dicitur, pro instantia adduci non potuisse, quia nihil comperti habemus, eos preces nostras audire posse, ut de Christo compertum est; quemadmodum in priore meo scripto demonstravi. Quod, tamquam notissimum, in meo antecedente tacite sumpseram. Deinde, unde habes eos spiritus invocatos à Johanne non fuisse? Num ex eo, quod solus unus Deus pater creator coeli & terrae invocari possit? Sed jam de hoc axiomate, in eum sensum praesertim accepto, quo tu illud profers, inter nos potissimum ambigitur. Quare ex eo nihil prorsus adversum me colligere potes.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 2. Antecedens quoque falsum est. Nam nullibi in epistolis Pauli aperte dicitur, Gratia & pax à Jesu Christo confertur, verum, à patre Domini Jesu Christi. Sed de phrasi illa ambigua tecum non contendam, cum videam te magis quaerere victoriam, quam veritatem. Interim semper erit verum, & manebit, ut omne bonum datum sit à patre luminum Jac. 1. 17. quocunque tandem modo flectas & reflectas textum.

FAUSTUS SOCINUS

RESP. Ambiguitas illa in Pauli salutationibus (quae modo suspensum lectorem aliquantisper tenere queat) ex sola voce Nostro voci Patre apposita oriri potest. Sed ea vox non est neque in epistola ad Gal. nec in posteriore ad Tim. nec in epistola ad Titum. Ex quibus locis intelligitur, quemadmodum alibi quoque ea salutatio intelligenda sit. Nempe, precatum fuisse Paulum gratiam, & pacem à Deo patre nostro, & Domino Jesu Christo; non autem, & Domini Jesu Christi. Idem, quod in initio trium illarum epistolarum est, habes ad finem quoque epistolae ad Ephes. Sed alibi etiam apertissime viri Dei gratiam, & pacem à Christo precantur, ut habetur in 2 Epist. Joh. ℣. 3 & in Apoc. cap. 1 5. Quomodo autem, quod omne donum datum sit à patre luminum, nihil impediat, quominus Christus quoque vere gratiam, & pacem conferat, mox videbimus.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 3. Verum demus, Paulum contra sui ipsius mentem, à Christo quoque precari gratiam, & pacem, non tantum à Deo patre, & saepe Christum cum Deo patre conjungi, verum cum differentia & discretione. Quomodo Christus dat & confert bona? Certe non alia ratione, quam quod ipse docuit & monstravit viam veniendi ad patrem, & quomodo illa bona consequi possimus. Hoc ut ratum sit & confirmetur in omnibus piis, cur non Paulus 3 & à Christo communicari gratiam & pacem cuperet? & in aliis verbis, potius modum communicationis gratiae, quam ipsam communicationem gratiae designari dico, ut saepe Paulus gratiam Domini nostri Jesu Christi in nobis ut firma sit & persistat optat. Paulus Ecclesiis gratiam & pacem aut eodem modo optat clari à Christo, ut à Deo patre, quemadmodum verba praese-

ferunt, aut alio modo; si eodem modo, nulla inter patrem, & filium erit differentia, atque illa inaequalitas. Certum autem est non eodem modo petere Paulum gratiam & pacem à filio, [illegible] inaequalitatem. Quaerimus ergo quanta sit, & quomodo pater, quomodo filius gratiam confert & pacem, Pater ut qui author est, & habet omnia & omnia dat, ipse enim est Deus omnibus sufficiens & ex quo omnia, qui filio dat & largitur, filius vero tanquam Legatus, Mediator, minister, qui viam & modum monstrat [illegible] & impetrandi; propter quam causam se ille dare, & conferre promittit. Tam certa enim firma & vera sunt, quae ipse nomine patris annunciare & promittit, ac si ipse coram illa daret & exhiberet. Ideo saepe repetiit has voces, Ego dabo, Ego faciam, cum tamen alias manifeste quae ipse facit, non se, sed patrem suum facere dicat, Et quod ipse dat, non se, sed patrem suum dare dicat, se habere potestatem, & non habere. Quae omnia si hac ratione non conciliantur, duos habebimus aequaliter dantes & operantes efficaciter. Nihil enim refert, neque impedit, si unus ab alio accipit, & is qui accepit eadem bona efficaciter conferat. Differentia enim erit non in rebus & modo conferendi, sed in personis, ille enim haec dedit, & hic ab illo accepit.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. 29. Verba Pauli, ut ipse fateris, prae se ferunt, eodem modo conferri gratiam & pacem à Christo, quo à Patre. Quid causae igitur est, cur alia ratione, quam ipsa ferunt, illa interpreteris? Remanet enim differentia & inaequalitas inter Patrem, & Filium, quamvis eodem modo gratiam & pacem uterque conferat. Nam Pater eam potestatem conferendi à nemine accepit, neque ea ullo prorsus modo privari potest, Filius autem ab alio, & quidem ab ipso Patre, accepit, qui pro arbitratu suo, optimo jure ea, si vellet, privare possit, nisi quod, id se non facturum sua sponte pollicitus est. Ita sit, ut quicquid Filius confert, ab per Filium conferre censendus sit, & hoc modo Deus pater est, qui omnia largitur. Quem per speciem aequi gloriam afferendi eo jure, & facultate spoliare velle, ut potestatem suam cum rebus creatis communicet, non [illegible] impertit, quam impie factum existimandum est. [illegible] asserimus de Christi persona agitur, cum quo Deus potestatem & gloriam suam communicasse, tam cum eo, qui à se ipso non sit, sed aeque gloria [illegible] omnium in se redundet, ex multis usque apertissimis sacrarum literarum testimoniis constat; quae à nobis in [illegible] partim cap. 8 part. 3 partim alibi proferentur [illegible] Apoc. 5. 12, & 13. neque enim locum cum sine capite [illegible] conferat. Jam, si tibi absurdum videtur, duos constituere efficaciter operantes & conferentes; cur non etiam absurdum esse statuis, duos habere, qui simul una monstratione viam asspiciendorum bonorum ostendant? Vis enim Christum conferre gratiam, & pacem, quatenus viam eas petendi & impetrandi monstravit. Itaque Christo ejus viae monstrationem tribuis. Et tamen ipse dicit, mea doctrina non est mea, sed ejus qui misit me. Joh. 7. 16. & cap. 14. 24. inquit, sermo, quem auditis, non est meus, sed ejus, qui misit me, Patris. Quod tamen nunquam de potestate sua dandi & faciendi eum dixisse legimus. Sed, quemadmodum tu constanter asseris, affirmasse, quae faciebat, non se, sed patrem suum facere: vel, quae dabat, non se, sed patrem suum dare. De quo infra cap. 9. partic. 5. aliquid explicatius disseretur. Quare vel ipsa interpretatio tua verborum Pauli, & modi, quo Christus quoque gratiam & pacem conferat, repudianda tibi est, vel tenendum, nihil esse, cur ista, & caeterorum rejici debeant. & cur deprevanda sint tibi Pauli verba, quae manifeste Christo idem, quod Deo tribuunt: de non de eo, quod jam factum à Christo sit, sed quod fieri possit, aperte loquuntur. Nonne vides, inaequalitatem illam, quod unus ab altero acceperit, quam tu contra

tu contra manifestam rationem, nulla propemodum ratione allata, nihil esse dicis, tanti esse, ut nihil absurdi in eo deprehendatur, quod idem duo faciant, quamvis unus tantum, id est is, qui alteri faciendi potestatem dedit, per quem ea ratione ipse facit, facere dicatur? Est vulgatissima apud jurisconsultos regula, *Qui per alium facit, per seipsum facere videtur.* Adeò facit ipse, qui per alium facit, ut per seipsum facere intelligendus sit. Hinc fit, ut sexcentis in locis facta, & verba ministrorum Dei, ipsius Dei facta, & verba dicantur, quamvis alibi simpliciter, & diserte ipsorum ministrorum esse scriptum sit. Confer, exempli caussa, locum Exod. 29. 44, cum Exod. 28. 41, & Deut. 1. ℣. 31, cum Num. XI. 12. Quamobrem interpretatio ista tua verborum Christi, *Ego dabo, ego faciam*, ut infra cap. 14. partic. 3, & cap. 25, partic. 2, id est, suis locis, fusius differetur, & conciliatio locorum, qui contrarii hac in re esse videntur, plane inepta & ridicula censenda est.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 4. Huic primæ rationi similis est illa, *Gratia Domini nostri Jesu Christi sit vobiscum, & cum spiritu meo*; quæ si forma invocationis censenda est, oportet & Spiritum sanctum invocare. 2 Cor. 13, enim dicit, *Gratia Domini nostri Jesu Christi, & charitas Dei, & communicatio Spiritus sancti sit cum omnibus vobis.* Imò & ipsum Paulum nos invocare oportet, contra mentem & voluntatem ipsius, qui sibi talem tribui honorem noluit. 1 enim Cor. 16, inquit, *Charitas mea sit cum omnibus vobis.* Cum igitur communicatio gratiæ Christi, invocatio ipsius Christi esse non possit, quæritur quid sit. Gratiam Dei patris nobis per Christum annunciatam, & communicatam esse semel, constat. hoc ut firmum & perpetuum sit Paulus precatur; non quod ipsum Christum invocet, & precetur ut gratiam & pacem fidelibus det. Nam si Christum invocaret, & ab ipso dari hæc bona peteret, sibi ipsi contrarius esset. Nam Eph. 1. 17, hæc bona se à Deo Patre Christi, in invocatione sua, petere affirmat, non à Christo, & Eph. 3. ℣℣. 14, 15, 16, 17, 18, & 20, manifeste declarat, se non à Christo hæc petere, sed à Patre Christi, illi se genua flectere, & gratias agere, ipsi soli gloriam esse dandam, & propter beneficia celebrandum esse, qui hæc omnia in Christo Jesu, & per Christum præstiterit; non quod Christus hoc nomine invocandus sit.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Verba illa apud Paulum 2 Cor. 13. ℣. 13, *communicatio Sancti Spiritus*, non significant, Spiritum sanctum aliquid communicare; sed ipsum Spiritum sanctum communicari. Nomen enim sancti Spiritus non active, sed passive in ea locutione accipiendum est; ut patet ex aliis similibus locutionibus: Verbi caussa, *communicatio corporis & sanguinis Christi*, 1 Cor. cap. 10. ℣. 16. In illis verò 1 Cor. 16. 24. *Charitas mea sit cum omnibus vobis in Christo Jesu*, reponis ex tuo sensu verbum *sit*. In textu enim legitur, *Charitas mea cum omnibus vobis in Christo Jesu.* Verisimilius autem multo videtur, subaudiendum esse hoc loco verbum est, quam sit, ut sit sensus, *Diligo vos omnes in Christo Jesu*; id est (ut explicat auctor eruditissimarum illarum litteralium annotationum in Novo Testamento à Roberto Steph. anno 1545. Lutetiæ edito, seu mavis in Bibliis Vatabli) *Diligo vos omnes propter Christum*, vel, quod Christi sitis. Qui sensus est planissimus & appositissimus. Quodsi verbum Sit subaudias, vix conveniens sententia elici inde poterit; nisi dicamus, Paulum precari, ut ament se mutuo in Christo Jesu ea charitate, qua ipse præditus erat. Ex qua sententia nihil efficitur prorsus ejus, quod quæris. Sed quomodocumque Pauli verba interpreteris, quid hoc ad propositum nostrum? Num Paulus seipsum precari potuit, aut à seipso aliquid precatus est? Invocari autem Paulum à nobis oportere, si bona est ratiocinatio mea, quomodo tandem ex verbis illis colligis? Numquid ea post Pauli mortem dicta sunt, quemadmodum, postquam hinc abiit Christus, dicta sunt illa, *Gratia Domini Jesu Christi cum omnibus vobis?* Quorum verborum quæ sententia esse possit, indicat finis posterioris Epist. ad Timoth. ubi scriptum est, *Dominus Jesus Christus cum Spiritu tuo.* Nam si quis non videt, ibi Paulum Christi favorem Timotheo precatum fuisse; is profecto nihil videt. Nec vero est sibi Paulus contrarius, si id, quod à Deo alibi petit, hic à Christo petat; immo sibi maximè similis. Nam, qui à Christo petit, ab ipso Deo petit, qui per eum omnia bona ecclesiæ suæ largitur. Quamquam in testimoniis a te citatis nulla est vel gratiæ vel pacis diserta petitio. Itaque vides, quanti ipse facias regulam illam tuam ab initio positam de littera afferenda. Sed quid mirum, cum, ut ibi prædixi, & jam constare potest, eam à me ubique allatam perpetuo spernas?

CAP. V.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 1. tertium testimonium ex 1 Thess. cap. 3. desumptum, ubi Paulus precatur, ut Deus Pater & Christus dirigat viam suam ad illos, minimè probat, Christum invocandum esse. Nam & Moses, Prophetæ, Imò nos ipsi etiam dicimur dirigere vias nostras Isai. 1. 8. Jer. 18. 11. Johan. 1. 23. Sic ergo hoc nomine extra unum Deum alii quoque, qui vias nostras dirigere dicuntur, invocandi sunt, Angeli, Prophetæ, Apostoli, & nos ipsi quoque.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Quòd Moses, & Prophetæ dirigant vias nostras, id neque à te, ullo testimonio allato, probatur, nec, si probaretur, aliquid esset, nisi simul probares, aliquem precatum fuisse, ut illas dirigant; ut ex testimonio à me prolato probatur, precatum Paulum fuisse, ut Christus ipsius, & sociorum viam dirigat. Quòd si id etiam probares; non tamen inde ex vi argumentationis mox aliud efficeretur, quàm Mosem, & Prophetas invocatos fuisse, non autem invocandos esse, ut ipse ais. Neque enim ego ex eo Pauli testimonio, Christum invocandum esse, argumentor, ut tu mihi tuo more affingis, sed invocatum fuisse. Idem, quod de Mose, & de Prophetis, de Angelis, & de Apostolis dico. De nobis ipsis verò quod ais, quid, quæso, tibi in mentem venit? Numquid idem est dirigere vias suas, & alienas? Quid obsecro, ad invocationem facere potest, quòd quis seipsum juvare queat, cum invocatio eum, qui alios possit juvare, omninò requirat? Et tamen omnia testimonia, quæ citas, de hac re tantùm agunt, vel potiùs tibi agere sunt visa. Nam in primo nihil prorsus est. In tertio, ut Hebraica veritas habet, non de dirigendis, sed bonis faciendis viis est sermo. In quarto de dirigendis viis Domini agitur. In secundo verò contrarium ejus, quod quæris, planè dicitur. Scriptum est enim ibi, Hier. 10. 23, *Novi Jehova, quòd non est hominis via ejus, nec cujusquam est, ut eat, & dirigat incessum suum.* Ecquid vides, quomodo justissimo Dei judicio interdum fœdè labaris, adeò ut etiam adversus teipsum apertissima testimonia cites?

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 2. Quod Christus viam nostram dirigat, concedo. Atqui quod ex eo fieri colligitur, perperam fieri dico. Secus enim Christus, Prophetæ, & Apostoli viam nostram dirigere dicuntur, quàm Deus ipse pater. Christus dirigere viam nostram dicitur, quando ea via incedimus, quam ipse nobis præscripsit; non quod descendens de cœlis personaliter id faciat.

Faustus Socinus.

Resp. Agnosce hic quoque alium insignem errorem tuum. Paulus agit de via itineris ad Thessalonicenses, ut ex antecedentibus verbis manifestum est, & ex verbis illis, *ad vos*, in ipso testimonio expressis abunde patet; & tu de via morum eum loqui existimas. Praeterea erras, si credis, dici posse, Christum dirigere viam morum alicujus, quia is ex ipsius praescripto vivat; nisi Christus ea in re adhuc aliquid efficiat praeter id, quod jam fecit, dum, scilicet, viam ipsam praescripsit. Neque, ut arbitror, ejusmodi locutionis exemplum ullum ex Sacris Literis proferre poteris. Quale esset, si Moses, postquam mortuus est, alicujus, qui ex Legis praescripto viveret, viam dirigere alicubi diceretur. Sed quid illud est, quod, si Christo adhuc aliquid ea in re efficiendum esset, ei personaliter de coelis descenderet, necesse futurum, [illegible] affirmas? Ergo Christus adhuc mortalis, licet absens, eodem momento, quo verba protulit, sanare potuit puerum centurionis, & filiam mulieris Chananaeae, & filium reguli, Matth 8. 13. cap 15. 28 Joh 4. 53. Et nunc factus immortalis non poterit [illegible] viam [illegible]rum dirigendam opitulari, nisi personaliter sit praesens? Si, ut cap. 2. particula 7. vidimus, Christo concedis, ut, in coelis manens, possit testis esse eorum, quae in terris dicuntur, & fiunt, & porro preces nostras exaudire & perspicere, id quod corporis praesentiam omnino requirere videtur; quomodo audes illi adimere, quod opituletur iis, qui hic sunt, nisi ipse personaliter de coelo descendat, cum id per ministros [illegible] facere possit? An non principes viri, & alii homines mortales idem quotidie faciunt, ut, scilicet, quamvis absentes, per ministros suos iis, qui ipsorum auxilio indigent, opitulentur, & praesto sint? Nam, si dicas, illum non amplius in officio esse (sic enim loqui soletis) nihil ad praesentem quaestionem illud facit. Si enim non est in officio, nec, etiamsi corpore praesens esset, quicquam ea in re efficere posset.

Cap. VI.

Franciscus Davidis.

Particula 1. Quartum testimonium ex 2 Cor. 12. desumptum non ad Christum, verum ad Deum patrem refertur. Primum enim revelationum, & visionum Domini meminit. Quem vero intelligat subjicit, Deum, quo vocabulo, Paulus Christum minime denotat. Eum ergo, quem Dominum & Deum appellat, Paulus rogat, & invocat, non Christum. In precibus enim suis incessanter habitis, patrem domini nostri Jesu Christi, non Christum se invocasse affirmat.

Faustus Socinus.

Resp. Paulus supra de Deo loquitur, quem Dominum appellat, Ergo hic quoque, Dominum nominans, Deum intelligit, inepte conclusum est, cum inter haec, & superiora verba nulla sit sermonis constructio, nulla relatio. Sed cur supra, revelationum & visionum Domini mentionem faciens, Domini nomine non potius Christum, quam Deum intellexerit Paulus, cum nullam patefactionem, qualem hic intelligit, eum habuisse legamus, nisi per Christum, qui ei primum apparuit, & deinceps se appariturum dixit, Act. 26. 6. & cum ipse, nominatim Evangelium se habuisse dicat per revelationem Jesu Christi? Gal 1. 12. Neque vero nomen Deus, quod subjicit, ad Dominum supra nominatum ullam relationem habet; praesertim cum verba illa, *Deus novit*, proverbiales quaedam loquendi formulae esse videantur. Preces autem à Paulo incessanter habitae non possunt aliquid momenti habere ad explicandum, quem hoc loco precatus fuerit, cum hic non de perpetuis & assiduis precibus, sed de singulari quadam precatione, eaque ter tantum repetita [illegible]

Franciscus Davidis.

Particula 2. Quod autem ex sequentibus verbis, *Libentissime gloriabor in infirmitatibus meis, ut inhabitet in me potentia Christi*, [illegible], non evincit, Christum invocatum fuisse à Paulo. virtus enim Christi, Dei patris est Christo communicata, quam in se quoque declarari, & demonstrari cupit. Haec ad Christi invocationem non spectant. Per suam ipsemet Christus in ministris plurima dicitur habitare, & operari. An ideo virtus, & efficacia illa fides vocabitur, & non potius ipse Deus pater vera cordis fiducia.

Faustus Socinus.

Resp. Recte dicis virtutem Christi, Dei patris virtutem esse, cum Christo communicatam. Utcumque vero merito Christum invocare potuit Paulus, quod cum illo communicata erat à Deo virtus id, unde ipse juvari poterat. Verum, ut apparet, tu, minus proprie loquens, per virtutem communicatam, effecta virtutis Dei, quae in Christo fuerant, intelligis. Atque [illegible] transfere relatio illa ad priora, *potentia mea*, posteriorum verborum, *potentia Christi*, interpretationem eandem, quae ejus propria est, et tum nisi necessitate cogente admitti debeat, omnino dissuadet ac prohibebit. Quod subjungis de absurditate invocandi virtutem, & efficaciam Dei, nihil prorsus ad rem facit. Non enim Christi virtutem, sive potentiam, sed ipsum Christum invocatum fuisse contendo.

Franciscus Davidis.

Particula 3. Infirma ratiocinatio & illa est, in [illegible] Novi Testamenti plerumque vocabulum Domini [illegible] Christo tribuitur: Ergo hoc in loco Paulus Christum invocavit. Si enim, contrarium datur exemplum & testimonium, collectio non valebit. Omissis autem omnibus aliis testimoniis, si quis diligenter [illegible] Pauli volvet, vocabulum Domini Deo patri tribui reperiet, & quidem in [illegible], ut [illegible] 3. 5. 1 Timoth. 1. 16. 18

Faustus Socinus.

Resp. Quamvis tu mihi istam ratiocinationem affingas, cum tamen non aliquo, modo recte explicetur [illegible] Deo igitur, vis reperiri locum apud Paulum [illegible] salv, [illegible] nomine, quod cum articulo, & [illegible] dicitur, id est, ut grammatici Hebraei loquuntur [illegible] in statu absoluto, positum sit, quemadmodum hic [illegible] positum est, aliud, quam Christum significantem [illegible] contra, nisi ad aliquem locum Testamenti veteris [illegible] quo modo relatio habeatur. Testimonia quae ad contrariam probandum citas, ad Christum referri debere, affirmo. Et quamvis affirmationis meae proprias rationes praeter communem hanc perpetuam Pauli usitatam in singulis tuis testimoniis habeam, cum tamen tu contrariae assertionis tuae nullam prorsus rationem afferas, [illegible] in praesentia tibi respondere volo. Caeterum testimonium Pauli à me prolatum interpretationem meam alia praeterea ratione in priore scripto non allata confirmo. Nusquam enim in historia ipsius Novi Testamenti, Deum apparuisse, aut locutum fuisse reperies, quin angeli alicujus in ipsa facti narratione mentio fiat. Quod tamen in historia testamenti veteris frequentissime olim fieri contingit. Christum autem utrumque, nulla angeli mentione facta, saepius fecisse legas. Ratio autem (ex qua etiam [illegible] Christi [illegible], neque hactenus [illegible] confirmatur) nulla alia esse potest, nisi quod, cum angeli non amplius [illegible] (ut loquuntur) ab ipso Deo, sed per Christum, non ut antea ipsius Dei personam sustinent, ut antea faciebant, & propterea non amplius Dei nomine appellari possint. At Christus co-

[illegible]

mine, cum is sit, qui eos immediatè mittit, merito appellantur. Et quamvis in Novo Testamento idem usus narrandi servetur etiam ante natum Christum, non modò ante ejus glorificationem, id tamen ideo fit, quia scriptores illi, qui omnes post glorificatum Christum scripserunt, propter prædictam caussam jam ita loqui consueverant. Cum igitur in testimonio à me prolato is Dominus, qui rogatus à Paulo fuit, cum Paulo, nulla angeli alicujus mentione facta, locutus fuisse dicatur; non Deum, sed Christum illum fuisse, intelligendum est.

Franciscus Davidis.

Particula 4. Postremò mirum est ex hoc loco nos stabilire velle Christi invocationem, unde Beza probat, Christum & Deum esse, & ut Deum invocandum.

Faustus Socinus.

Resp. Beza nihil aliud ex hoc loco colligit, quam divinitatem Christi. Id quod, si rectè explicetur, jure fieri potuit. Quod si ipse, & qui cum eo sentiunt, aliquid de Christi persona haud perperam ex aliquo Scripturæ loco concludunt; an nobis propterea rejiciendum est, quod ab illis dicatur? Hinc sane apparet, vos non veritatem, sed contentiones quærere: &, ut quam maxime adversariorum dissimiles sitis, curare. Quamquam vos in hac quæstione adversariorum similes multo magis, quam nos esse, infra cap. 18. partic. 8, breviter ostendetur.

Franciscus Davidis.

Particula 5. Ex his & iis similibus hucusque recitatis, manifestum est, Christi invocatione vestigia quidem extare.

Faustus Socinus.

Resp. Immo ex iis, quæ hucusque dicta sunt, Christum invocatum fuisse manifestissimum est. Quibus adde primum aliam invocationem Stephani, Act. cap. 7. ✝. 59, *Domine ne statuas illis hoc peccatum.* Nam ad eundem Dominum Jesum, quem invocare cœpisset, preces suas Stephanum dirigere perrexisse, planè verisimile est; præsertim tales preces; cum videlicet, contra ipsum Jesum illi nominatim peccarent. Deinde adde invocationem illam Johannis ad extremum Apocalypsis, *Etiam veni Domine Jesu.* Quæ similis est invocationi illi in precatione universæ Ecclesiæ ad Deum patrem, *Veniat regnum tuum.* Præterea adde precationem illam insignem Pauli 2 Thessal. 2. 16. *Ipse autem Dominus noster Jesus Christus, & Deus & Pater noster, qui dilexit nos, & dedit consolationem æternam, & spem bonam in gratia, exhortetur* (seu potius *consoletur*) *corda vestra, & confirmet in omni opere, & sermone bono.* Adde postremo quinque locos apud eundem Paulum, ubi, ut ὁ κύριος id est Dominus simpliciter, & cum articulo nominatus, aliquid faciat, precatur. Sunt autem hi 1 Thessal. 3. vers. 12, & 13. 2 Thessal. 3. 5, & 16. 2 Timoth. 1. 18, & cap. 2. vers. 7. In quibus plerisque locis aliæ præter simplex nomen τοῦ κυρίου satis apertæ sunt conjecturæ, eos ad Christum referri debere; quemadmodum pius & prudens lector per se facillime animadvertet.

Cap. VII.

Franciscus Davidis.

* Verum examinemus ea, in quibus ratiocinationis pondus maximum inesse videtur. Summa omnium est: Quomodo negare audebimus, à Christo jam in cœlum translato, aliqua bona peti posse, cum ex infinitis prope locis jam apertum sit, eum summa potestate præditum esse, & in cœlis degentem curam agere Ecclesiæ, & suorum; & illis adesse ac in tempore opitulari? Quæria quomodo negare audemus, à Christo jam in cœlos translato aliqua petenda esse bona. Primum hoc nomine facimus, ut doctrinam Christi firmam & illibatam retineamus; qui, cum in terris esset, docuit, patrem suum cœlestem invocandum esse & omnia bona, quibus indigemus, ab eo solo petenda esse. Quam doctrinam Christus in cœlos translatus non mutavit, imo confirmavit, & nos quoque jussit illum patrem suum invocare, & se quoque facturum idem esse confirmavit; ut Christi simus discipuli, & veri Dei patris adoratores id facere audemus, & faciendum esse docemus.

* Hic demum, ut à principio monuimus, disputatio incipit de posteriore adversarii thesi, in qua negatur, Christum invocari posse. Cujus contrarium nos in priore nostro scripto, refutatis postmodum adversarii argumentis, demonstrare aggredimur.

Faustus Socinus.

Resp. Christus nusquam disertè docuit, à solo patre suo cœlesti omnia bona, quibus indigemus, petenda esse. Et, si docuisset, seipsum, per quem pater multa bona jam conferebat, non exclusisset. Alioqui non tulisset, à se peti bona quædam ingentia, & quæ humanis viribus nullo modo præstari poterant, quemadmodum ostensum est supra cap. 2. partic. 4. Quod si seipsum adhuc mortalem, & in terris degentem, atque infra angelos demissum exclusisset; non exclusisset tamen immortalem postea factum, & supra omnes cœlos exaltatum, ac suprema, secundum Deum, auctoritate, & potestate præditum. Nec idcirco tamen ipse ascendens in cœlos doctrinam suam mutasset; sed rerum status mutatus fuisset, vel potius conditio ipsius Christi; cum per ascensum suum is esset ipse factus, qui antea non erat; adeo ut, quæ à Patre solo antea peti poterant, ab ipso quoque deinde peti possent. Cæterum, quod ais, Christum confirmasse, se quoque patrem invocaturum; id primum nihil est; cum, ut dictum fuit cap. 2. partic. 3, & 5. Christus seipsum invocare nequeat, & nihil impediat, quominus is, qui invocat, ab alio ipse invocetur. Deinde hoc pugnat cum eo, quod scribis infra cap. 25. partic. 3, & 4 ubi, urgens verba illa ipsius Christi Joh. 16. 26. *Non dico vobis, quod rogaturus sim patrem pro vobis,* Jesu Christo in cœlis degenti omnem pro nobis intercessionem adimere conaris, quæ, scilicet, præsentem actionem requirat; & cum eo etiam pugnare videtur, quod cap. 9, & deinceps aperte contendis, Christum videlicet, postquam hinc abiit, Ecclesiæ curam deposuisse. Pars enim ejus curæ esset omnino ista invocatio. Siquidem, pro nobis Christum se patrem invocaturum confirmasse, dicere, ut arbitror, voluisti: non autem pro seipso. Quod tamen dicendum tibi erat, si vim verbi invocandi, simpliciter præsertim, ut à te factum fuit, prolati, retinere voluisses, & aliquanto minus, quam feceris, sophisticè, & abs re loqui.

Cap. VIII.

Franciscus Davidis.

Particula 1. Datam esse illi omnem potestatem in cœlo & in terra, Matth. 28. 18, non negamus; at verba illa sano sensu intelligenda esse & interpretanda censemus: Propositionem enim hanc interprete Paulo Heb. 2. 8, universaliter, veram esse negamus, inquit enim, Nondum illi omnia subjecta esse videmus.

Faustus Socinus.

Resp. Is potestatem habere dicitur, qui jus dominationis habet; præsertim si vires habeat, quibus eos, in quos id jus habet, sibi subjicere possit; quamvis adhuc reipsa plane subjecti non sint. Quin etiam ea ipsa verba Hebr. 2. ✝. 2, *Nunc autem nondum videmus omnia subjecta ei,* satis aperte indicant, pluri-

ma eaque potiora jam re ipsa Christo subjecta esse ; ut certe sunt , præter ipsum Deum , in cœlis omnia , in terris autem ipsius ecclesia.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 2. Omnes, Omnia, cum de Christo prædicantur, de subjecta materia, & non de omnibus in genere intelligenda esse, Scribæ docti in regno cælorum intelligunt. Si simpliciter dictum intelligitur, vel pater nullam sibi retinuit potestatem, vel ita omnem filio dedit potestatem, ut eandem quam pater habet, & filius habeat. At utrumque falsum est, & eo spectat ut identitatem patris & filii stabiliat. Quærenda ergo est vera interpretatio. Deus Pater jam olim promiserat, quod per adventum Messiæ sui non solum Judæos, verum etiam gentes in sui cognitionem perducere velit, ut participes & consortes fierent regni Dei, idque factum esse, postquam Christus resuscitatus ex mortuis, ostium fidei aperuit gentibus, ex scriptis novi fœderis, Act. 14. 27 apparet. Cœlum & terra, gentes & Judæi sunt, Aggæi 2. 7, 8. Jer. 23. Isa. 51 & 66. Joan. 1 2 Cor. 5. Col. 1. Phil. 2. Et potestas illa, non potestas omnia dandi, regnandi, & conferendi in cœlo & in terra est, sed ministerii & doctrinæ per quam Judæi & gentes Deo reconcilientur 2 Cor. 5. 18. Matth. 28. 19.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Subjecta materia, cum de Christo agitur, est quidquid pertinet ad ecclesiam ipsius. Itaque Christum habere omnem potestatem in cœlo, & in terra, nihil aliud est, quam, Christum omnia posse in iis omnibus, quæ ad ipsius ecclesiam pertinent. Quare, Filio ubique datam fuisse a Patre in rebus Ecclesiæ eandem potestatem, quam ipse pater habet, non falsum est, sed verissimum. Neque tamen idem vel persona, vel essentia est Filius, qui Pater, sed idem potestate. Hocque non in omnibus, sed, ut dictum est, in iis, quæ ad Ecclesiam pertinent. Nec tamen in his ipsis idem potestate per omnia, [illegible] Filius à Patre eam potestatem acceperit, & Pater per ipsum eam exerceat ; atque in solius Patris manu, quicum, cum voluerit, revocare poterit, omnis Filii potestas revera sit. Nulla igitur alia quærenda est verborum Christi interpretatio, Matth. 28 vs. 18. *Data est mihi omnis potestas in cælo, & in terra.* Nam, quod omnem potestatem ad Euangelii prædicationem restringis, Primum aut id proprie potestas appellari nequit, sed munus tantum, immo ne munus quidem, si vere Christus ea in re nihil amplius agit, & ut vos dicitis, non est amplius in officio, aut, si potestas vere est, omnino demonstrat, Christum adhuc omnia facere, quæ ad Euangelium prædicandum spectant. Ex quo sequitur, rogari saltem posse illum, ut dominus messis, ut mittat operarios in messem suam, & in omnibus invocari, quæ ad Euangelii prædicationem pertinere possint. Deinde, nulla ratione adductus istam interpretationem sequeris. Quod enim subjungitur, Luc. 24. 47. *Euntes ergo prædicate* &c. id intelligendum est, ut est apud Lucam : ut, scilicet, posthac id facerent in nomine ipsius, annunciarentque in Christi nomine omnibus gentibus pœnitentiam, & remissionem peccatorum. Atqui in nomine Christi non poterat id fieri, nisi Christus & in cœlo & in terra omnia jam potuisset, quæ ad remissionem peccatorum pœnitentiam agentibus dandam, id est, concedendam, à peccatorum pœnis perpetuam liberationem, spectare, quoquo modo possent. Idcirco antequam id eis injungat, dicit Christus, datam sibi esse omnem potestatem in cœlo, & in terra. Ante Christi glorificationem annunciabatur quidem pœnitentia, & remissio peccatorum, sed non in nomine ipsius ; & quamvis similiter non annunciaretur adhuc omnibus gentibus, id est, tam incircumcisis, quam circumcisis ; non hoc tamen est id, quod proprie post suam

glorificationem adeptus est Christus ; neque tunc ea de re præcipue ipse agere voluit. Alioquin ita loquutus fuisset, ut ab apostolis intelligi posset. Sed de prædicando in suo nomine potissimum in illis verbis agit. Patent hæc ex eo, quod non nisi demum post aliquod tempus factum est, ut incircumcisis prædicaretur, neque sine singulari patefactione Petro prius exhibita ; quod & ipsi Petro, & aliis Apostolis tanquam novum quiddam & inexpectatum omnino contigit, ut ex ipsa historia constat Act. 10, 11, & 15. Unde perspicuum est, apostolos in verbis Christi, Omnium gentium appellatione, omnes Judæos tantum intellexisse. Qui tamen apostoli, simul atque prædicare cœperunt, in Christi nomine pœnitentiam & remissionem peccatorum annunciarunt Act. 2. 38. Nempe, quia hoc illud erat, quod sibi Christum injunxisse intellexerant. Cœlum & terram pro Judæis, & gentibus interpretari, ridiculum est. Neque ullo ex octo testimoniis à te citatis interpretatio ista confirmatur. In posterioribus enim quatuor neque cœlum, & terra ipsa, sed vel omnia, vel ea, quæ in cœlo, & in terra sunt, nominantur, neque de Judæis, & gentibus, vel certe non de ipsis tantum est sermo. In quatuor vero prioribus, cœlum, & terra non Judæos, & gentes, sed universitatem quandam rerum significant. Quod si tamen aliter res, vel illorum, a quibus eam accepisti, cœli, & terræ significatio aliquando inveniretur, ea tamen, tanquam prorsus allegorica, atque admodum obscura, hic locum habere non posset, ubi Christus discipulos suos aliquid docere volens, & eis aperte causam exponens, cur vel ut eos aliquid facere.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 3. Vera hæc, & verbo Dei consona est [illegible] interpretatio, duo statuentes [illegible] habentes potestatem, & regnum contra [illegible] fidei analogiam. Nihil enim refert, nec [illegible] [illegible] unus ab alio accipiat, si uterque dat & [illegible] potestatem, & quælibet potestatem habet, [illegible], conservandi, regnandi, tuendi Ecclesiam, [illegible] peccata, donandi vitam æternam, & [illegible] [illegible]

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Nihil præter est contra scripturæ [illegible] [illegible], si duo æqualem eo sensu, quem supra [illegible] potestatem in Ecclesia habere dicantur, [illegible] uno verbo, à Paulo omnia, dicantur, si [illegible] ex quo omnia . alter, ut is, per quem omnia, [illegible] agnoscitur. Immo tum Scripturæ post Christum [illegible] id maxime est consentaneum. Agnoscimus, Christum sese quodam ratione parem [illegible] facere, Joh. 5. 18. & ipsum in forma Dei, & [illegible] Deo fuisse, aperte testatur Paulus Philip. 2. 6. [illegible] æqualitatem ad potentiam operandi referri debet [illegible] manifestum facimus. Quod si hoc fuit [illegible] post glorificationem, quod dicendum est, postquam est glorificatus, & datum est illi nomen super omne nomen, sive præsens, sive futurum, & ipsis angelis multo præstantior est factus Ephes. 1. 21. Phil. 2. 9. Hebr. 1. 4. De æqualitate autem hac potestatis Christi cum Deo potestate, vide præterea Joh. 5. 24. & 26. & cap. 10. 30. & cap. 16. 15. & cap. 17. vers. 2. & 10. Apocal. 5. 12. & cap. 22. 3. Quibus adde eos locos omnes, in quibus à Christo summo, & à Deo patre aliquid petitur, & à nobis supra ad probandum, quod Christus invocatus fuerit, prolata fuere. Nullo autem modo absurdum esse, ut duo sint æqualem habentes potestatem, quorum tamen alter alteri subjiciatur, & subordinetur, ita ut non duæ, sed una potestas censeatur, declarat inter alia permulta Pharaonis, & Josephi exemplum Genes. 41. Cæterum, quod omnia potestatem tacite nititur ea memores, quæ nos tunc Christo tribuimus, nisi de nova conditione loquamur, id à te nobis falso ascribitur ; præsertim,

tim, si universe id, quod dicis, accipiendum est. Nos enim Christi summam illam potestatem ad ea tantum pertinere dicimus, quæ ad ipsius Ecclesiam quoquo modo spectare possunt.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 4. Certè Deum patrem contulisse eam potestatem Christo, honorem & gloriam, ut invocetur, nullibi legitur. Male igitur ex potestate Christo data invocatio extruitur. Dat Christus ex virtute patris Apostolis majorem potestatem faciendi miracula, quam ipse fecit; non tamen legimus ipsos invocari debuisse aut posse. Imo legimus ipsos cultum hunc divinum respuisse, quod nunquam facere potuissent, si extra Deum patrem Christus vel alius aliquis invocari potuisset, propter potestatem & dominium quam Deus illis & Christo contulit. Quæstio inter nos est, non de potestate Christo collata, verum de ejus invocatione, & potestas Christo a Patre collata, quod invocationem ejus minime probet quis non videt? Sic enim Prophetæ, Apostoli, filii Dei, & judices quocumque in loco constituti, invocandi essent; quod minime faciendum est, si crimen idololatriæ effugere volumus.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Ex ante dicta Christi potestate, juncta cum cura, & gubernatione Ecclesiæ, rectissime invocatio colligitur, id est, petitio, quæ confidenter fieri possit eorum, quæ ad eam potestatem pertinent. Apostolorum potestas in eo diversa potissimum à Christi potestate fuit, quod ipse virtute Patris in se manente & fecit, & facit: illi verò virtute quidem eadem, sed non in ipsis, verum in Christo residente faciebant, in cujus nomine operabantur. Videantur de Christo hæc testimonia Matth. 8. 2, & cap. 9 ꝟ. 6, & 28. Mar. 4. 38, & 9. 23, & 25. Luc. 4. 35, & 6. 19. Johan. 5. 26. Ex quibus, præter multa alia, quæ afferri possent, apparet, Christum potestatem in se ipso habuisse ea faciendi, quæ faciebat, quantumvis admiranda opera: atque ut id crederetur, voluisse. De Apostolis verò leguntur hæc, Act. 3. 6, 12, & 16. IV. 10. IX. 34. XVI. 18. Ex quibus manifestum fit, virtutem, qua miracula ab Apostolis fiebant, in ipsis Apostolis non fuisse: sed in nomine & potestate Jesu Christi omnia facta esse. Differentia autem hæc, præter multas alias, quæ inter Christi potestatem, & Apostolorum animadverti possunt, magni momenti est in hoc invocationis negotio. Quamquam, quæcumque fuerit Christi potestas, certissimum est, eum, dum hic esset, invocatum fuisse. Nec rursus, quæcumque apostolorum potestas fuerit, usquam legitur, eos mira illa opera ab ipsis petentes objurgasse, aut petitiones eorum respuisse. Immo contrarium non obscure legitur, Luc. 9. 40. Act. 5. 16, & IX. 38, & 39, & XXVIII. 9. Respuerunt quidem Apostoli sacrificia sibi, tamquam Jovi & Mercurio, oblata. Sed quid hoc ad invocationem, seu petitionem aliquorum bonorum, quæ viribus humanis præstari nequeant, quæque ab ipsis, ut à veri Dei hominibus, confidenter peterentur? Quod autem nunc eadem invocatione invocari minime possint, nihil ad rem facit; cum post mortem omni potestate fuerint destituti. A prophetis, filiis Dei, & judicibus, secundum potestatem, & gubernationem, quam à Deo habent, aliquid confidenter jure peti posse, nemo negabit: non tamen in quocumque loco sint constituti, ut à Christo potest. Quandoquidem Christo, licet absenti, ipsum cor hominis scrutari datum est; illis non item.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 5. Hæc de potestate Christo tradita, quæ nunc virtute verbi illius exercetur, observanda sunt, & testimonia Scripturæ distinguenda ab iis, quæ de potestate futura Christi loquuntur, quam pater per manum filii exercebit, dum, illum judicem vivorum & mortuorum constituet; quod nisi fiat, ex Christo Deum patrem fabricabimus, & tempora confundemus, de quibus regula digna observatu traditur. Distingue tempora, & conciliabis Scripturas.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Frustra tentas jam datam Christo potestatem ad futurum tempus trahere, nixus præsertim ea ratione, quia alioquin ex Christo Deum patrem fabricaremus. Nam, si ratio ista attendenda est, vel potius, si ea vera est, (quam tamen ego falsissimam esse non dubito) idem absurdum erit, si aliquando, vel ad horæ quidem momentum, eam potestatem Christus sit habiturus.

CAP. IX.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 1. Quod ad curam quam Christus suæ Ecclesiæ gerere dicitur, attinet, etiamsi verum esset, & tota sacra Biblia id unico ore affirmarent, minime tamen illum invocandum esse comprobaret; si enim omnes qui aliorum curam gerunt extra Deum patrem, & alii invocandi sunt, videlicet Magistratus, patresfamilias, & omnes pii, qui & subditorum & sui ipsorum jubentur curam habere, & habent, omnino consequetur invocandos esse.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Ego non ex sola cura, sed ex cura cum summa potestate conjuncta invocationem colligo. Quare instantiæ tuæ nihili sunt æstimandæ, cum de iis sint, qui summam potestatem non habent. A quibus tamen id, quod præstare queunt, peti jure posse, nemo negabit.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 2. Verum ut non obiter saltem hac de re aliquid dixisse videar, de cura, quam Deus pater suæ gerit Ecclesiæ, & Christus, sic sentio. Deus pater inde ab initio suæ curam gessit Ecclesiæ, & geret, quemadmodum dicit Esai. 46. 4. *Ego feci, ego salvavi, ego portabo usque ad senectam.* Christus ex mandato patris, dum in terris esset, suorum curam gessit, quemadmodum Johan. 17. 12 testatur. *Cum essem cum eis in mundo, ego servabam eos nomine tuo, quos dedisti mihi, ego custodivi, & nemo ex eis periit, nisi filius perditionis.* At postquam cœlos conscendit, eam curam Deo patri commendavit his verbis: *Pater sancte serva eos per nomen tuum, quos dedisti mihi, ut sint unum sicut & nos unum sumus.* Et Christus ipse docuit, patrem nostrum cœlestem omnem nostri curam gerere, & nos omnem nostram curam & solicitudinem in ipsum conjicere debere.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Deus pater curam gerit perpetuo ecclesiæ suæ, quamvis Christo eam gubernandam dederit. Nam per Christum illius curam gerit; ut ipsemet fateris factum fuisse, dum Christus in terris esset. Christus autem propterea suos, hinc discessurus, Patri commendavit, quia munus, & potestatem eos, licet absens, gubernandi nondum adeptus fuerat. Quod quamvis, ut alibi apparet, ipse futurum sciret; decebat tamen, eum, antequam id reipsa fieret, precantem ita loqui; ut ea ratione, & id deinde sibi ex Patris largitate datum agnosceretur, ipseque se idem agnoscere profiteretur, & ipsius discipuli, precationem ejus audientes, non solum, quam ipse eos caros haberet, perciperent, verum etiam videntes, se Deo tam

[illegible] à cariſſimo ejus filio commendatos fuiſſe, efficaciter [illegible] bono animo eſſent, & , abſente licet ipſo, [illegible] men non deſponderent: immo ne mortuo quidem; pro quo tempore potiſſimum preces illas à Christo fuſas fuiſſe, credendum eſt. Illud enim Joh. 17. 13. *Nunc autem ad te venio*, & ſimilia verba, quæ in ea precatione ſunt, non ipſum aſcenſum in cœlum, ſed mortem, quæ ſibi interveniſſet, in cœlum ipſe non aſcendiſſet, & quæ idcirco via dici poterat eundi ad Patrem, & mundum relinquendi, eo in loco ſignificare non incommode poſſunt. Quòd autem Christus, licet ad eum modum convenienter pro tempore, & re præſente loqueretur, ſciret tamen, ſe denuo curam ſuorum geſturum: ſatis ex iis conſtat, quæ ipſe dicit Joh. 14. 21, & 23 ut alia teſtimonia omittam, quæ in priore meo ſcripto protuli, & de quibus infra accuratè differemus. Quinetiam id ex eadem ipſa precatione ad Patrem perſpicuum eſt. Loquit enim ad finem illius Joh. cap. 17 verſ. 26: *Et notum eis feci nomen tuum, & notum faciam; ut dilectio, qua dilexiſti me, in ipſis ſit, & ego in ipſis.* Nonne hic, ſe id facturum dicit, quod ibi à Patre petierat, ut eadem etiam utrobique cauſſa, cur ita petat & loquatur, oſtendit? Dixerat enim Joh. 17. 11. *Pater ſancte ſerva eos in nomine tuo, quos dediſti mihi, ut ſint unum, ſicut & nos.* Nam, ſe quoque ſervaſſe eos in nomine ipſius, teſtatur ipſe ſubjungens ꝟ. 12. *Cum eſſem cum eis in mundo, ego ſervabam eos in nomine tuo.* Hoc autem idem eſſe reipſa cum illo, *& notum eis feci nomen tuum*, ſatis apertum videtur. Quare idem quoque reipſa cenſendum eſt, *& notum eis faciam nomen tuum*, quod, *& ſervabo eos in nomine tuo.*

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 3. Neque legimus curam Eccleſiæ Deum patrem Christo commendaſſe. Interim verum eſt, futurum eſſe, ut ſit judex vivorum & mortuorum, & denuo uſque ad præfinitum tempus curam gerat Eccleſiæ ſuæ, & cum pater illi omnia ſubjecerit, quod nondum eſſe factum videmus, Hebr. cap. 2. 8. 1 Cor. 15. 24. reddat regnum Deo & patri.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Negas, legi, Patrem curam Eccleſiæ Christo commendaſſe. Quid igitur eſt illud Joh. 5. 22? *Neque enim Pater judicat quemquam; ſed omne judicium dedit Filio.* Judicare ſanè hic vel phraſi Hebræa gubernare, & regere ſignificat, vel ſaltem judicium, quod ante diem illum ultimum perpetuo exercetur, declarat; ut oſtendunt verba ſequentia: *ut omnes honorificent Filium, ſicut honorificant Patrem. Qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem qui miſit illum.* Nam hoc de honore nunc ipſi filio exhibendo, quia omne judicium jam habeat, dictum fuiſſe, palam eſt. Id autem nihil eſt aliud, quam oportere nos Christo obedire, & ipſum, non ſecus ac Deum patrem revereri, quia omnia gubernat, & ſibi non obedientes ac contumaces punire pro arbitrio atque imperio poteſt. Hic autem locus ſic dilucidè, & ad ipſa verba accommodatiſſimè à nobis explicatus, pro omnibus eſſe queat. Quocirca alios quoſdam paucos, ex quibus ſimiliter, Deum Christo Eccleſiæ curam dediſſe, conſtat, tantummodo notabimus Joh. 5. 27. & cap. 10. verſ. 29. & cap. 13. 3. Ephes. 1. 22. Act. 2. 36. Apocal. cap. 2. ꝟ. 18. Quibus adde eos omnes locos, ubi ſcriptum eſt, Deum Christo omnia ſubjeciſſe. Id quod curam Eccleſiæ complecti ipſe non negas; ſed futurum dicis, contra expreſſam literarum, quæ factum teſtantur; ea tantùm, ſcilicet, ratione fretus, quia ſcriptum ſit, Nondum illi ſubjecta eſſe omnia. Quod verum rectè, videmus in citato cap. præcedentis; profectò tamen ſi aliquando futurum eſt; non [illegible] dicta cura, quam Christus habeat Eccleſiæ, [illegible] quam habet Pater, qui eum, te ipſo teſte, [illegible] abjecturus eſt.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 4. Cum multos omnino [illegible] extare in Scriptura ſacra locos, qui aſſerunt Christum nunc curam gerere Eccleſiæ, [illegible] per conſequentias ſe velle curare. Conſequentiæ enim dialecticæ tunc pro firmis haberi poſſunt, cum id quod colligitur, in verbo Dei demonſtratur, ſi verbis verbo Dei ad ſcriptum eſſe minime probatur, tanquam commentum cerebri humani rejicitur, dictum enim eſt Deut. 12. 32 Nec addas, nec adimas. At dices, ſi non eadem verba ad literam habeantur, tamen ſimiles loci paſſim in Scriptura ſacra habentur, qui dominium & poteſtatem Christo in cœlis nunc exiſtenti tribuunt. Reſpondeo: Cum ex Christi aſſertione manifeſtè probetur, Chriſtum in cœlis exiſtentem curam patri ſuo cœleſti commendaſſe, & cum expectare donec pater illi omnia ſubjiciat, non poſſe hanc contrariam vere colligi, & ſi quid tale afferri poſſet, id non contra hanc veram & firmam Christi aſſertionem retorquendum eſſe, verum hanc continuam quærendam eſſe interpretationem.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Hic denuo literam flagitas, quia ſcilicet [illegible] innumerabiles eademque clariſſima abſque [illegible], curæ, quam Christus poſt diſceſſum ſuum [illegible] Eccleſiæ, aliter ne habere quidem potes, ut in[illegible] examinatione earum, quam adverſus locos à me [illegible] priore ſcripto allatos ſcripſiſti, apertè demonſtra[illegible]. Ex quibus locis non per conſequentias, ut ais, [illegible] per ſententiam, per quæ ipſius rei exempla atque [illegible] à mente manifeſta, non quidem curare, ſed plenum facere volo, Christum nunc curam Eccleſiæ gerere. Quibus adde, inter cætera, ea præcipua, quæ Eph. cap. 5. 23, 24, & 29. de Christo & Eccleſia [illegible] quorum etiam exemplar virum, & uxorem [illegible] ſe conformare, jubet Paulus non per præteritum aut futurum, ſed per præſens tempus, Christo [illegible] cœlis manente, efferuntur. Quid, ſcilicet, Christum [illegible] caput ſit Eccleſiæ, ut eam, tanquam corpus [illegible] contineat, & ille [illegible]; quemque [illegible] ſuam Eccleſiam nutriat, ac foveat, ut membra [illegible]. Nam quid apertius dici potuit, ut ſignificaretur, Chriſtum in cœlis manentem regere & gubernare Eccleſiam ſuam? Locus ille Joh. 17. quem à te propoſitum ſupra examinavimus, etiamſi pro [illegible] alienus eſſet, non poſſet tamen ſolus tot aliis pro [illegible] aperiſſimis opponi. Quare non aliorum, ſed [illegible] commoda aliqua interpretatio quærenda eſſet. [illegible] quando, ut vidimus, nihil habet, quod aperte [illegible]; non eſt ferendum, ut duplici eoque inſigni [illegible], unum idque dubium teſtimonium, multis [illegible] certiſſimis opponatur: nec opponatur tantum, [illegible] plus poſſe credatur. Jam illa Christi expectatio [illegible] Epiſtola ad Hebr. 10. 13. non eſt quies & otium, [illegible] permanſio in eodem ſtatu.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 5. Primùm, ut talis dicta de cura & regimine Dei patris intelligantur, quod per [illegible] exercet, doctrina enim & opera illa non ſunt [illegible], ſed patris, inquit enim Joh. 14. 10. Opera quæ ego facio non ſunt mea, ſed patris mei. Si enim in terra eſſet, & vere ipſe opera patraret, & paſſim etiam aſſeveraret, non ipſe egit & fecit, quonam ratione, ipſe nunc in cœlo ſedens docere & regnare contendus eſt? Cum ſecundum divinitatem adeſſe non poſſit, non enim talem habet quæ cœlum & terram impleat, [illegible] verò quatenus homo eſt, & circumſcriptus in cœlo, quem cœli capiant, non ut illum Deum patrem qui omnia adminiſtrat, & quem cœli cœlorum capere non poſſunt, cum ubique ſit.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Nescio, quid apertius à te dici potuerit, ut Christo curam & regimen Ecclesiæ asseras, & tua prorsus repudiata nostram sententiam comprobes, quam id, quod hoc loco dicis, Patrem esse, qui curam & regimen istud per Filium exercet. Nam quomodo per Filium Ecclesiæ curam, & regimen exercet Pater, si interim ipse Filius huic curæ & regimini non incumbit, immo quemadmodum ipse sentis, his Patri commendatis, ad certum tempus interim plane quiescit? Jam nos quoque non alia ratione Filio curam istam, & regimen tribuimus, quam quia dicimus, Patrem per Filium regere, & gubernare. Quod quomodocumque intelligatur, satis est nobis, Christum eo modo facere nunc in cœlis, quo faciebat in terris. Nam, sive ipse vere faceret, sive non faceret; certum est, eum tunc curam Dei populi gessisse, & merito fuisse invocatum. Verum quomodo probas, eum tunc non fecisse? Nusquam enim dicit Christus, quamvis tu id audacter affirmes, ac sæpius repetas, opera, quæ facit, non esse sua, sive, se ipsa non facere: Sed tantummodo, Patrem in se manentem facere opera, & à seipso se nihil facere Joh. 14. 10. v. 19; id est, se virtute à Patre sibi concessa, non autem sibi innata, operari: sæpissime alioquin affirmans, se facere, atque adeo interdum requirens, ut credatur, ipsum posse facere Mat. 9.28; ut superiore cap. partic. 4 vidimus. Quod attinet ad ejus præsentiam, quæ in faciendo requiratur, jam id falsum esse, ad finem cap. 5 demonstratum est.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 6. Secundo de efficacia ministerii & verbi illius, ut Matth. 28. 20 dicitur, *Ecce vobiscum sum usque ad consummationem seculi.* Item, *ubicunque duo aut tres congregati fuerint in nomine meo, in medio eorum sum.* & Ephes. 4. 11, 12, 13. Ut autem in terris ministerium ipsius efficax fuit per spiritum extra mensuram illi datum, inquit enim ipsemet Joan. 6. 63, verba quæ ego loquor vobis, Spiritus & vita sunt. Ita idem ministerium nunc efficax est, per virtutem illius spiritus, ut verum sit illud Heb. 13. 8. *Jesus Christus heri & hodie ipse est in secula. peregrinis doctrinis ne circumferamini.*

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Nulla est efficacia ministerii in Christo, nisi interim ille vere ea in re aliquid agat. Sicut nulla fuit efficacia ministerii in Mose, postquam mortuus est, quia nihil amplius ea in re vere egit; quamvis post ipsius mortem doctrina, quam populo proposuerat, viguerit. Quid autem refert, ministerium Evangelii efficax esse per eundem Spiritum, sive per virtutem ejusdem spiritus, ut actiones ipsi Christi personæ, & cura ac gubernatio Ecclesiæ tribui possint, nisi etiam per ipsum Christum ille spiritus detur? &, si per ipsum dari, ut prædicta illi tribui possint, non est necesse, nec necesse quidem erit, ut ullo modo detur. Satis enim erit, Evangelii ministerium vigere, & efficax esse, quacumque tandem ratione id fiat. Sed profecto quid sit ille spiritus, per cujus virtutem Evangelii ministerium efficax fit adeo, ut hac ratione Christus, quamvis ipse nihil revera agens, regere adhuc tamen, & gubernare Ecclesiam dici possit, teipsum non satis percipere; tuus id explicandi modus unicuique satis ostendere potest. De locis duobus apud Matthæum hic à te interpretando depravatis agetur infra cap. 14. partic. 1.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 7. Tertio, ut præsens pro futuro accipiatur; id enim quod Deus fieri decrevit per filium, tam certo futurum esse, ac si jam omnino factum fuisset, id verum esse probatur ex 1 Pet. 3. 22, *profectus in cœlum, subjectis sibi angelis & potestatibus & virtutibus,* 1 Cor. 15. 28. dicitur: *Cum autem subjecta fuerint illi omnia.* Heb. 2. 8. *Nondum videmus illi subjecta omnia.* Heb. cap. 10. 12, 13. *Hic autem unam pro peccatis offerens hostiam, in sempiternum sedet in dextera Dei; de cætero expectans, donec ponantur inimici ejus scabellum pedum ejus.* Ecce Petrus in præsenti, Paulus in futuro hanc potestatem & subjectionem interpretantur. Utrumque verum est, si hoc sensu accipias & interpreteris. Sic Joh. 5. 24 *Amen dico vobis, quia qui verbum meum audit, & credit ei qui misit me, in judicium non venit, sed transit à morte in vitam.* Ecce præsens habet vitam, in judicium non venit, & transiit in vitam, & ỳ. 28, 29, id futurum esse Christus affirmat. Vide Ephes. 2. 6. Col. 3. 34. 1 Job. 3. 2. Hinc etiam fit, quod & nos sperare jubemur, & sustinere; si enim sustinebimus, simul & regnabimus.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Tunc dicendum est præsens pro futuro esse positum, cum res ipsa monet, aliter esse non posse; ut in locis à te in testimonium adductis fit: aut etiam cum id ex aliis locis manifestum est. Sed neutrum hic habemus. Nam neque Christum nondum regere & gubernare Ecclesiam suam apparet (alioquin, & Deum ipsum eam nec regere, nec gubernare, appareret; cum non magis Dei, quàm Christi regimen & gubernatio sensibus nostris pateat) neque vel unus quidem locus est, qui tot apertissimis de præsente gubernatione & regimine Christi in ecclesia sua, opponi possit. Petrus dicit, Christo subjectos esse angelos, & potestates, & virtutes; Paulus affirmat, nondum subjecta illi esse omnia. Quid tum? Num propterea Petri verba ad futurum tempus trahenda sunt? Minime. Nam & verum est, angelos, & potestates, & virtutes jam esse Christo subjectas, & verum quoque, nondum esse illi omnia subjecta. Neque enim angeli, potestates, & virtutes omnia sunt; præsertim, cum Petrus, non omnes potestates ac virtutes vel dicat, vel dicere velit, jam esse Christo subjectas, aut certe non eodem modo. Nam quædam sunt, quæ illi omnino sunt subjectæ, & ipsum jam pro Domino agnoscunt, eique ex animo parent; quædam verò eatenus subjectæ sunt, quatenus ipse in eas jam imperii jus habet, ipsoque invito, nihil revera efficere possunt; quamvis ejus imperium aut nondum agnoscant, aut detrectent: quas tandem destruet & abolebit. Atque ex hac diversa subjectionis significatione, non autem quia, tempus præsens seu potius præteritum pro futuro usurpetur, factum est, ut alicubi scriptum sit, Deum subjecisse omnia sub pedibus Christi, alibi vero, nondum ei subjecta esse omnia, ut in initio superioris capitis attigimus.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 8. Neque verè hoc Christo, & ejus gloriæ quicquam derogat; ut enim verbum Dei distinguit tempora Messiæ, dum in terris esset: sic & nunc dum in cœlis est. Ante enim & post nativitatem usque ad annum ætatis 30. Jesus designatiune tantum erat Christus. Cum verò designatus Christus inire eam potestatem & munus cœpit quod tribus annis duravit, ab illo priore tempore distinguitur. Tertio, cum repulsus à civibus tandem occisus est.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Immo istud quam maximè Christi gloriæ adversatur, & animum dicentis ei non satis amicum prodit; cum id, quod apertissimè in præsente tempore illi tribuit Scriptura, nulla prorsus ratione suadente, ad futurum tantum tempus trahitur. Nam quæ de Messiæ temporum distinctione, dum in terris esset, adjungis, ea in Sacris Litteris expressa sunt; nec ex illis ullo modo sequitur, aliquam, nedum similem, distinctionem adhibendam esse, postquam est in cœlis. Quamquam aliquam distinctionem, etiam ab eo tempore nos quoque, ut supra visum est, & mox videbimus, libenter agnoscimus: sed non qualem tu inducis.

FRAN-

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 9. Quarta, cum ob id quod [illegible] jubens subire voluit, super omne nomen, & in [illegible] & dignitatem exaltatus est, quod cœpit ab eo tem[illegible] quo Samaritani, & gentiles recepti sunt à Deo [illegible] tiam, & Paulus illis in apostolum cum Mar[illegible] aliis datus est, Petrus vero & aliis Judæis.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Hic tamen fateris ex parte in præsenti [illegible] pore exaltationem Christi supra omne nomen [illegible] omnino igitur, te ipso teste, præsens pro futu[illegible] tum est. Sed cur ad exaltationem tantum præ[illegible] nis Evangelii hanc Christi præsentem exalta[illegible] refers? Nam quid vetat, obsecro, quominus [illegible] verius adhibita, nulla nova & inaudita interp[illegible] ne allata, dicamus, Christum vere jam supe[illegible] exaltatum, in angelos, dæmones, atque homi[illegible] perium habere, quamvis nec dæmones, nec [illegible] hominum pars illi plane adhuc sint subjecti [illegible] man suo tempore fiet? An quia id Dei glori[illegible] quat? Quomodo igitur unquam erit re ipsa ve[illegible] quod Christus hac in parte tribuunt sacræ liter[illegible] documque enim id futurum sit, non si [illegible] hoc tempore esse, Dei gloriæ adversabitur [illegible] quale verius hic fateat paullo post judicabimus.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 10. Hæc vera sunt, neque [illegible] impossibile quo minus Jesus Christus [illegible] potest, & est, Jesum esse ad dexteram Dei [illegible] designatione habere potestatem & imperi[illegible] dicit regem, & caput corporis Ecclesiæ [illegible] ut regnet, donec illi subjiciantur omnia [illegible] cum evacuaverit omnem potestatem & princi[illegible] cum evacuaverit omnem principatum & [illegible] sunt finita, cum tradiderit Deo patri regnum [illegible] cap. 15. 24. Sic David designatione de[illegible] dextra Dei, fuit in mutuum ques[illegible] bus illius, reveras rex esse cœpit. Sic [illegible] mus illius declarare fuit, complementum [illegible] futurum est, cum omnia illi subjecta fuer[illegible] omnium factum esse videmus.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Immo, à quo dicis, vera sunt, vere est Christus ubi modo, nec ad dextera[illegible] dei, & consequenter non rex dici, nec caput Ecclesiæ debet. Cum Jesus erat in terris [illegible] summum illud imperium & potestatem non Christus tamen non designatione tantum [illegible] etiam aliquo modo erat; id quod tu ipse non constentis supra parte. & ideirco ipse se [illegible] nominare non dubitabat Joh. 4. 26. quia nim[illegible] ex parte dominationem & regnum adeptus fu[illegible] que ad se spectabat. Nam quid aliud est illud [illegible] se in forma Dei Phil. 2. 6? Nihil sub cœlo erat non obediret. Mare, venti, dæmones ipsi [illegible] jussis obtemperabant. Deposuit aliquandiu [illegible] eam Dei formam, quatenus potentiam suam [illegible] rum, & servi formam suscepit, dum crucis [illegible] fabitur, ut Patri obediret. Ex qua obedientia [illegible] tum est, ut vere prorsus Christus, & Domi[illegible] dico, & in gloriam suam ingredius fuerit. Luc[illegible] Act. 2. 36. Phil. 2. 9. & Hebr. 2. 8. Et [illegible] tunc mirata posse, quam antea poterat, dic[illegible] Christum designatione tantum esse, sive [illegible] tantum imperium ac potestatem habere? [illegible] hominem Baptistam nominatim faciemus [illegible] oportere minui, Jesum autem crescere Joh. [illegible] Jesus, & illa vera sunt, non modo non cre[illegible] minutus fuerit. Nam si dicas, Jesum crevis[illegible]

[illegible]

terræ faciunt, regnare posse velis. Nam profectò si duo regnantes in cælo esse non possunt, numquam Christus in cælo regnabit. Quomodo igitur verum est id, quod Paulus affirmat 1 Cor. 15. 27, omnia præter ipsum Deum ei subjecta fuisse, sive id de præsente, sive de futuro tempore accipias? Certè, nisi Paulum delirare velimus, aut jam est, aut futurum est aliquando, ut Christus non minùs in cælo, quam in terra regnet, & ita duos regnantes in cælo habeamus; nisi Deum, quamvis numquam seipsum Christo subjecturum, regno tamen aliquando se paullisper abdicaturum velimus. Negare autem, Christum in cælo spirituali ratione, ut Deus ipse facit, regnare posse, hoc nihil aliud est, quàm merum Judaismum invehere, & negare, Jesum esse Christum, & consequenter ejus universam disciplinam pessundare. Quis enim ex animo credat, eum esse Christum, qui ea nondum habeat, quæ propria Christi sunt? Quis ejus præceptis obedire velit, qui præcipere nihil potuit? Numquid, inquiet aliquis, potuit Jesus ille Nazarenus divinæ legis per Mosem datæ præcepta vel minima quidem ex parte immutare, si numquam reverà Christus fuit, sed, ut sit, adhuc expectatur? Immo an non & ipse, & ejus apostoli falsi prophetæ & doctores existimandi sunt, qui, cum is huic rei convenientem potestatem non accepisset, ausi tamen sunt quædam prohibere, quæ Moses permittebat, ut in repudianda uxore Jesus fecit, quædam rursus, quæ ille prohibuerat, permittere, ut in cibis & aliis similibus fecit Paulus? Sed istas blasphemias missas faciamus. Cæterùm, Christo, non Deo tantùm, gloriam, & potentiam tribui, probant manifestè hi loci, 2 Pet. 3. ℣. 18. Apoc. 5. 12, & 13. Regnum verò Christi quoque esse, dici & posse & debere, satis ostendit, quòd rex regum Christus appellatur Apocal. 17. ℣. 14. & cap. 19. 16. & quòd Paulus disertè Dei regnum Christi quoque regnum vocat Ephes. 5. 5.

Cap. X.

Franciscus Davidis.

Particula 1. Adfertur primùm locus ex Apocal. 3. 7. quòd habeat Christus clavem Davidis; aperiat, & nemo claudat; Et Petro dantur claves regni cœlorum, ut liget & solvat, quod claudere & aperire est. Sic Johan. 20. 22. omnibus apostolus eadem confertur potestas, & mittuntur sicut Christus ipse missus est à patre suo cœlesti: An ideo Petrus & reliqui Apostoli invocandi, & de illis dicendum, quòd nunc in cœlis curam gerant Ecclesiæ, & invocati omnia necessaria conferant petentibus? Hac profectò ratione & sanctos Dei mortuos ut invocemus oportet. Et quòd curam gerant Ecclesiæ fateri nos oportet.

Faustus Socinus.

Resp. Aliæ sunt claves regni cælorum Petro & cæteris apostolis à Christo datæ, quas habebant, dum hîc erant, alia clavis Davidis, quam habet ipse Christus in cælis. Claves illæ ejusmodi introducendi in regnum cælorum, & excludendi ab illo potestatem significant, quæ in terris haberi possit, propter doctrinæ, videlicet, cælestis ministerium, & voluntatis divinæ exactam ea in re cognitionem. Hæc autem clavis summam potestatem, & administrationem universæ domus Dei declarat. Ostenditur hoc per locum Esaiæ, unde hæc phrasis sumpta est, prope finem cap. 22. ubi Franciscus Vatablus ad verba illa, *Et dabo clavem,* &c. sic annotat, *Id est donabo illum consilio, quo tutam aulam Ezechiæ possit regere: quicquid statuerit fiet, quicquid fieri noluerit, non fiet:* Quamquam ne claves illas quidem, quas ipse Petro dedit, nunc habet Christus, nisi Ecclesiam, quod ad verbi ministerium attinet, ipsemet præsente virtute sua regit, atque gubernat, & nisi adhuc (quod tu planè negas) verè aliquid ea in re agit. Neque verò Petrus, aut cæteri apostoli claves regni cælorum ampliùs habent, quamvis idem ministerium verbi, quod ipsi primi inter gentes instituerunt, adhuc duret, aut certè, si duraret, efficax, quod ad Dei decretum attinet, omnino esset. Nempe quia ipsi verè ea in re nihil ampliùs agunt. Quocirca, cum Christo clavem Davidis nunc in cælis habente apostolos, qui claves regni cælorum aliquando in terris habuerunt, nunc verò ampliùs non habent, conferre, & comparare, sanctosque Dei mortuos Christo à mortuis excitato, & à dextris Dei in perpetuum collocato æquare velle, non minùs ridiculum; quàm impium censeri debet.

Franciscus Davidis.

Particula 2. Secundus locus ex Apoc. 1. 18. adductus, ubi dicitur, quòd Christus habeat claves mortis & inferni, nil aliud est, quàm quod Christus ipse explicuit Joh. 3. 18. *Qui credit in eum non judicatur; qui autem non credit, jam judicatus est, quia non credit in nomen unigeniti filii;* & 36. *Qui credit in filium habet vitam æternam, qui autem incredulus est filio, non videbit vitam: sed ira Dei manet super illum;* & 1 Johan. 5. 20. *Qui credit in filium Dei, habet testimonium Dei in se: qui non credit filiu, mendacem facit ipsum, quia non credit in testimonium quod testificatus est Deus de filio suu.* Hæ sunt claves mortis & inferni, quas Christus ministris suis commisit, ut exerceant, dum ipse peregre abest, ut ex historia Samaritani, Luc. cap. 10. apparet. Quod & Paulus 2 Cor. 2. vers. 15, 16. docet, & has claves inferni & mortis revera demonstravit, & exeret, cum venerit judicare vivos & mortuos, & tamquam justus judex præmia piis vitæ æternæ conferet, impiis vero infernum & damnationem æternam. Sicut autem Apostolos hanc ob caussam nemo docet invocandos esse, ita nec ipsum Christum; futurum verò est, ut ad ipsius tribunal genu flectamus, ut Phil. 2. & Rom. 14. habetur. Nec tamen ut Deum invocabimus.

Faustus Socinus.

Resp. Claves item illæ mortis, & inferni, quas se nunc habere Christus affirmat, non eæ sunt, quas tu existimas. Quandoquidem illas, ut satis ex ejus verbis apparet, non priùs habuit, quàm immortalis factus est; has verò etiam mortalis habuit. Quoniam igitur, posteaquam à mortuis excitatus est, & in cœlum ad sempiternam vitam translatus, id propter obedientiam suam ad suorum æternam consolationem; & spei firmitudinem est adeptus, ut ipsi morti etiam, atque inferno dominetur, quos tandem in omnibus membris suis penitus abolebit; Idcirco Johanni dicit, Apocal. cap. 1. vers. 17. *Nolite timere, Ego sum primus ille & novissimus, & is qui vivit* (ὁ ζῶν enim est in Græco) *& fui mortuus; & ecce sum vivens in sæcula sæculorum. Amen. Et habeo claves mortis & inferni.* Quis hîc de ullis clavibus agi suspicetur, quas homo mortalis habeat, aut habere possit? Hoc autem propterea etiam dico, quòd tu, tuam ipsius interpretationem interim non intelligens, credis Christum has claves ministris suis commisisse, cum, ut ais, peregre profectus est. Quem loquèndi modum à Christo de seipso in parabola illa, Matth. cap. 25. vers. 14. Non autem, ut tu scribis, in historia Samaritani Luc. cap. 10. usurpatum, aptissimum esse putasti ad demonstrandum, Christum non plus hic agere, quàm domi agant ii, qui peregre absunt. Sed meminisse debueras, eundem prorsus loquendi modum in alia parabola de Deo ipso usurpatum fuisse, Matth. cap. 21. 33. Cæterùm sciendum est, hunc, & superiorem Apocal. locum non ad curam, & gubernationem, de qua hîc nominatim agitur, sed ad Christi potestatem probandam, de qua suprà actum est, à me allatos fuisse.

CAP. XI

FRANCISCUS DAVIDIS

PARTICULA I. Qui in Apocal. non Christum sed Angelum nomine Dei, à quo missus est, affirmant, non vanissimum quoddam subterfugium [illegible] perpetuam sacræ scripturæ phrasin seq[illegible] Nusti enim & personam & nomen mittentis [illegible] vendicare. In Apocalypsi vero illud heri ex [illegible] ne & titulo libri apparet: *Apocalypsis Jesu Christi quam dedit illi Deus palam facere servis suis quæ oportet fieri cito, & significavit mittens per Angelum suum servo suo Joanni.* Ecce Deus pater revelat suo filio [illegible] Apocalypsis Jesu Christi dicitur, ex qua [illegible] Apocalypsis Jesu Christum in cœlis ad dexteram [illegible] apparet Christum in cœlis ad dexteram [illegible] & à patre revelari [illegible] etiam nunc discere, & à patre revelari [illegible] quid, quod antea non cognoverat. Unde [illegible] quid, quod antea non cognoverat. Quomodo intelligendum sit, quod Colos. 2. 3 Quomodo intelligendum sit, quod sint omnes thesauri sapientiæ, bonitatis & [illegible] manifestum fit. Ecce Deus per Angelum [illegible] manifestavit servo suo Johanni. Si negabis sensus [illegible] luci genuinum esse, non contendam anx[illegible] tamen dabis, Angelum locutum esse in [illegible] Christi. Subinde enim repetitur, *Spiritus dixit* [illegible] *ecclesiis*

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Ita loqueris quasi angelus ille [illegible] nomen, aut personam sibi vendicet; & [illegible] de eo, tamquam de persona à se distincta [illegible] Quod si is, qui missus est, nomen mittentis [illegible] sonam vendicare solet, Ergo is qui misit [illegible] est, cujus nomine, & ex cujus persona, ut [illegible] scripto demonstravimus; ex omnia dicantur [illegible] quidem & Deus angelum illum, sed medi[illegible] Christum. Christus vero immediatè. Et [illegible] quoque, ut sup. cap. 6 partic. 3 disseruimus [illegible] ipsius Dei personam sibi vendicare non potui[illegible] vero, potuit. Ab utroque autem angelum illum [illegible] fuisse, patet ex postremo cap. ejus libri vers. [illegible] quoque etiam in locis utrisque angelus ap[illegible] Quod solum testimonium totam hanc quæstio[illegible] giminis, & gubernationis Christi decidere p[illegible] enim perspicuum est, Deum per Christum [illegible] permansionem operari, & à Deo fieri ea, [illegible] Christus facit, ita ut Christi regimen, & gu[illegible] ipsius Dei patris in Tantum abest, ut regimen [illegible] bernationi paternæ vel adversetur, vel ulla [illegible] eat Certum igitur, ut in priore scripto dicebatur [illegible] possit, vanissimum esse subterfugium eorum [illegible] cunt, Dei nomine, non autem Christi ea verba [illegible] dicta fuisse. Nam, quòd non vere ipse Christus [illegible] angelus, ejus personam sustinens, locutus fuerit [illegible] non modo non minuit, sed auget Christi in [illegible] bernationem, atque potentiam; cum, non secus [illegible] ipse Deus, per angelos à se missos, & loqui & [illegible] dicatur. Jam vero, quòd Christus aliqua futura [illegible] (quamquam id ex ipsius Apocalypsis initio ev[illegible] colligi non potest) id nihil ejus gubernationi, [illegible] quam Ecclesiæ gerit, detrahit, quemadmodum [illegible] nationem & curam, quam rex habet populi [illegible] minuit, quod rex futura ignoret. Præsertim cum [illegible] sibi, quandocumque opportunum fuerit, omnia per à Deo patefieri possint.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA II. Verum quid hinc e[illegible] nunc Christum suæ curam habere Ecclesiæ? [illegible] Textus enim contrarium habet. Verba manif[illegible] *Palam facere servis suis quæ oportet fieri cito.* [illegible] præsenti, sed futura sequitur. [illegible] verum esse confirmant [illegible] Apocal. 2. 7. Non de. futurum non præ[illegible] *quæ accepi à patre meo, dabo.* Et per totum capi[illegible]

[illegible]

dum, non præsens sed futurum aliquod tempus. At illud non est, cum id [illegible] tempora, & id quod nec pertinet, in rebus futuris addere? An non hinc Apocalypseos prophetiam continere de rebus futuris, & quod ad tam præsentem testimonium, & quod [illegible] [illegible] ut quæ ad [illegible] in [illegible] quæ in factum sit, & an adhuc fieri debeat, constare [illegible] principium, non quæstio inter nos sit de re præsenti non de re futura?

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Vide quæso, quomodo loquaris. Vocem [illegible] [illegible] id, quod etsi de re futura dici potest. Nam quæ [illegible] (ut ita loquar) est inter gubernationem præsentem, & [illegible] sive prævisionem ad futura, quæ ex gubernatione pendent? An, per totum secundum caput non præsens, sed futurum tempus [illegible] Quodnam (rogo te) in Christi gubernatione appellas præsens, quod in futurum tempus? An non vides, præsentemque esse [illegible] in eodem statu permanent, nec dum illum à vobis cogitatum futurum gubernationem Christus est adeptus? futurum autem appellandum esse id tempus [illegible] [illegible] rerum status mutabitur, & ut vobis placet, Christus Ecclesiæ gubernationem, quam illi nunc adimitis, habiturus est? Quare quodquod eo in loco Christus se facturum dixit, id, tamquam quæ futura sit, dicere, quod ad quæstionem nostram attinet, accipiendum est, [illegible] in tempus illud non [illegible], in quo rerum statum mutatum esse, & Christo aliquid datum iri, quod modo non habeat, dici possit. Similiter sentio dici ea, quæ habentur vers. [illegible] & 24. quæ omnia vel ad præsentem illam [illegible] [illegible] omnino pertinere, vel saltem ad tempus illud referenda, quo Ecclesiæ illæ manserunt, quod certum est. Sed quid dicemus de eo, quod scriptum est, vers. [illegible] ubi jam se aliquid fecisse, Christus dicit? Inquit enim, *Et dedi illi tempus, ut pœnitentiam ageret à fornicatione sua, & pœnitentiam non egit.* Nonne hæc sermonem administrationis, & gubernationis in Ecclesia plane ob oculos ponunt? Nec aliud sunt [illegible] [illegible] ea toties repetita verba. *Novi opera tua, &c. Sed habeo contra te, &c.* Jam verò in tertio capite, cujus tu non meminisli, videat lector portiones, quæ scriptæ sunt vers. 16, 19, & [illegible] & judicare poterit, an non Christus eo tempore jam præsentem curam, & gubernationem habuerit, nec ne. Non sunt tamen ea, quæ in duobus illis capitibus ad Christi regimen pertinere quidam, ut omnia narrem, quæ ad futurum tempus [illegible] & [illegible], ut [illegible] sunt, an vero adhuc fieri debeant. Quæ multa ne prædictionis quidem Propheticæ dici debent, sed Christi tantum [illegible] [illegible]. Vaticinationes etiam de rebus [illegible] [illegible] à quarto demum capite [illegible] & ad finem usque ipsius libri perducuntur. Ex quo tamen [illegible] parte non [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], vel [illegible] testimoniis [illegible]. Et de ipso in hoc [illegible] supra cap. 2. partic. 4. & infra cap. 14. partic. 2. & cap. [illegible] partic. [illegible] Quamquam ad te revertendum [illegible] ipsum [illegible] [illegible] capitibus testimonio [illegible]; quod certe [illegible], ut apparet cap. 4. partic. 2. & [illegible] capitis partic. superiore.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA III. Non laboro ut rationibus valide [illegible] Christum ipsum loqui, se ipsum [illegible], cum inter nos [illegible] controvertatur. Dubium [illegible], Angelus, an Christus loquatur, verum, an [illegible] Christus in [illegible] [illegible] Ecclesiæ personaliter, An vero [illegible], [illegible] ministerio, ut spiritus [illegible] & [illegible], & de [illegible] [illegible]? [illegible] sacris literis [illegible], [illegible] contrarium esse videtur. Sed ad rem ipsam accedamus. Omnia quæ in hanc senten-

tiam

tiam colligi & proponi possunt, videlicet, Christum nunc in cœlis regnare, curam habere suæ ecclesiæ, Christum invocandum esse minimè probant. Non igitur per consequentias, sed manifesto verbo Dei probes, Christum, si non necesse sit, tamen invocari debere.

Faustus Socinus.

Resp. De qua cura, & gubernatione Christi in ecclesia sua loquantur prædicta testimonia, 2, & 3. cap. Apoc. videbunt omnes, qui ea legent; & de nulla imaginaria quadam vi spiritus, qua, semel constituto ministerio, cura, protectio, & defensio administretur, sed de exercitio ejus supremæ auctoritatis, & potentiæ, quam revera Christi personæ Deus dedit, agi perspicient. Quod ipsemet tandem videns, dicis, inter nos de invocando Christo, non autem de ejus cura, & gubernatione disputari: nec consecutionibus, sed expressis testimoniis agendum esse. Hoc autem quàm jurè & rectè, præsertim de proposito nostro, à te dictum sit, omnibus similiter judicandum relinquo; cum consequentiæ meæ ipsi sensui communi satis pateant, nec tu vel per instantias, vel alio modo adversus eas quidquam solidi afferas. Illud mihi firmiter persuadeo, neminem futurum, modò vestris opinionibus planè imbutus non sit, qui illa duo capita attentè legens, & considerans, Christum invocari posse, etiamsi priùs ea de re non leviter dubitasset, non apertè agnoscat, & confiteatur.

Cap. XII.

Franciscus Davidis.

Particula 1. At videamus reliqua testimonia, & consecutiones inde expressas. Tota historia conversionis & electionis Pauli ad Apostolatum, docet, nunc Christum in cœlis existentem curam habere suæ Ecclesiæ; omnia enim quæ gesta sunt cum Paulo, per Christum gesta sunt. Quid si concesserim rem ita se habere, cum illud, ad complementum ministerii Christi pertinuerit, An nunc idem fieri comprobabitur?

Faustus Socinus.

Resp. Non ad complementum ministerii Christi, sed ad confirmandum in mentibus nostris, Christum, licet corpore absentem, Ecclesiam regere ac gubernare, eæ Christi apparitiones, & actiones, & verba, postquam in cœlos ascendit, omnino pertinent. Quomodo vero hic dicere potes, Christi ministerium, cum ea fierent, nondum fuisse completum, tu, qui supra cap. 9. partic. 2. asseris, Christum, hinc discedentem suorum curam reliquisse, & in fine cap. 5. satis aperte affirmas, eum, nisi de cœlo descendat, & præsens corpore adsit, nihil, quod ad nos pertineat, facere posse?

Franciscus Davidis.

Particula 2. An si ita nunc quoque fiat, consequitur invocandum esse? nulla prorsus ratione. Si enim id verum esset, Paulus in precibus suis Christum invocasset, aut saltem docuisset formulam aliquam invocationis Christi. At contrarium ex Ephes. cap. 1. 16. demonstratur; inquit enim, *non cesso gratias agere pro vobis, memoriam vestri faciens in orationibus meis, ut Deus Domini nostri Jesu Christi pater gloriæ, det vobis spiritum sapientiæ & revelationem in agnitionem ejus, illuminatos oculos cordis vestri, ut sciatis, quæ sit spes vocationis ejus, & quæ divitiæ gloriæ hæreditatis ejus in sanctis, & quæ sit supereminens magnitudo virtutis ejus, quam operatus est in Christo.* Examinentur verba hæc Pauli. Primum omnium in orationibus suis semper quem invocaverit, & cui gratias egerit, docet 2 Tim. 1. 3. 2 Thess. 1. 3. 1 Thess. 1. 2. Coloss. 1. 3. Phil. 1. 3. videlicet Deum Domini nostri Jesu Christi patrem gloriæ. Sic Ephes. 3. 14. *Hujus rei gratia flecto genua mea ad patrem Domini nostri Jesu Christi.* Neutrum Paulus dicere potuisset, videlicet in omnibus orationibus, & semper se incessanter orare Deum gloriæ patrem Domini nostri Jesu Christi. Verum aliquando & Christum dicere debuisset, & saltem formulam aliquam in scriptis suis reliquisse, ex quibus testatum fecisset, si quando Christum invocasset.

Faustus Socinus.

Resp. Tantum abest, ut Dei patris invocatio Christi invocationi contraria sit, ut nullam aliam ob caussam magis Christus invocari possit, quam quia Deus pater invocari debet. Quicumque enim Christum invocat, ipsum Deum patrem invocat; quemadmodum, qui in Christum credit, in Deum, qui illum misit, credit, Joh. 12. 44. qui Christum videt, Deum patrem videt, Joh. 14. 9. qui Christum accipit, eum, qui illum misit, accipit, Matth. 10. 40. & rursus, qui Christum rejicit, eum rejicit, qui misit illum, Luc. 10. 16. qui Filium negat, is nec Patrem habet, 1 Joh. 2. 23. qui Filium denique non honorat, Patrem non honorat, Joh. 5. 23. Quocirca nostri cura, & gubernatio cum summa illa potestate conjuncta, quam Deus Pater ei dederit, Christo concedi non potest, quin invocatio illi ob id ipsum, quod Deus pater invocari debet, simul concedatur. Ex quo efficitur, ut non solum quæcumque apud Paulum de Deo ab se invocato testimonia leguntur, Christi invocationem non excludant, sed eam complectantur. Id est, etiamsi frequentissime Christum Paulus invocasset, omnium tamen precationum suarum, cum dicit se Deum patrem invocasse, mentionem fecerit. Adde quod, ut supra ostendimus, multis in locis expresse eum sut invocat, aut se invocasse dicit: & interim invocandi Christum formulas aliquas non obscure nos docet.

Franciscus Davidis.

Particula 3. Neque spiritum revelationis & agnitionis ab eo dari cuperet, si revelatio & illuminatio initium à Christo haberet. Dicere enim debebat: *invoco Christum, & illi gratias ago, quod me rexit, gubernavit, quod mihi apparuit, & me illuminavit.* At hujus contrarium videmus in scriptis Pauli. Id enim omne Deo patri acceptum refert hoc in loco; & 2 Tim. 1. 1. 1 Cor. 15. 10. *secundum voluntatem Dei*; & 1 Tim. 1. 1. *secundum imperium Dei salvatoris nostri*; Coloss. 1. 1. *per voluntatem Dei*; Ephes. 1. 1. per voluntatem Dei id omne factum esse affirmat; & vers. 10. revelationem illam à Deo patre & secundum propositum ejus factam esse docet. Ephes. 3. 8, 9. 1 Cor. 15. 9. idem confirmat.

Faustus Socinus.

Resp. Nemo nostrum est, qui dicat, revelationem & illuminationem initium à Christo habere, præsertim eo sensu, quo tu id nobis tacite tribuis. A Deo enim, tamquam ab eo, ex quo omnia, & hoc, & omne aliud bonum proficisci, & initium sumere affirmamus. Id quod verissimum esse non desinet, quamvis Deus Christo potestatem illuminandi, & patefaciendi dederit. Non enim ita dedit, ut vel seipsum ea privaverit, vel ipse jam illuminare, & patefacere dici nequeat. Immo ita dedit, ut ea semper in ipsius sit manu, atque ea ratione, ut supra demonstratum est, ipse per Christum & illuminet, & patefaciat. Negas autem satis aperte, Paulum Christo gratias egisse, quod se rexerit, & gubernaverit: quod sibi apparuerit, seque illuminaverit. At verò quid illud est? *Gratias ago ei qui me confortavit Christo Jesu Domino nostro, quia fidelem me existimavit ponens me in ministerio,* 1 ad Timotheum 1. vers. 12.

Et paullo post, *Fidelis sermo & omni acceptione di*[illegible] *quod Christus Jesus venit in mundum peccatores salv*[illegible] *vare, quorum primus ego sum. Sed ideo misericor*[illegible] *consecutus sum, ut in me primo ostenderet Jesus* [illegible] *sto omnem patientiam (vel potius, demonstration*[illegible] *informationem eorum, qui credituri sunt illi* (ser[illegible] *tius in ipso*) *in vitam æternam.* An non vides, [illegible] vehementer tua opinione deceptus fueris, & [illegible] pulchre hoc cum tota historia, ut verba ipsa [illegible] conversionis Pauli, & electionis ad apostolatum [illegible] Christum factæ, conveniat? In quibusdam. [illegible] codicibus prioribus verbis additur præpositio In [illegible] posito, *Gratias ago ei, qui me confortavit in Christo Jesu*, [illegible] sed lectio ista ab omnibus Græcis exemplaribus [illegible] ab emendatioribus Latinis, nec non à Syriacis codic[illegible] bus plane respuitur.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 4. Non legimus Christi appar[illegible] tiones alias nisi cum in terris esset & versaretur [illegible] deinde, ut Angeli docent, quando venturus est [illegible] spicuus, ad judicandum vivos & mortuos, Act. 1. [illegible] Videmus adversariorum ineptias, qui finxerunt C[illegible] stum ubique cum in cælis Deus esset, quod sæpe ap[illegible] ruerit patribus, & nos nunc in idem fatum ex [illegible] gitantia impingimus.

Dices, quomodo negabimus manifestas scriptur[illegible] ubi Paulo Christus apparuisse legitur? Nequaqua[illegible] negabimus, verum analoga quædam interpret[illegible] est. Oportet enim ut cæli Christum capiant usque [illegible] tempora restitutionis omnium, Act. 3. 21 & [illegible] apparuisse Paulo, videlicet revelationem factam [illegible] vel per Angelum, vel per visionem à Deo patre [illegible] ordinatam, id verum esse ipsa Pauli historia test[illegible] Primo enim Actor. 9 dicitur, quod Paulus neminem [illegible] viderit, sed vocem audiverit Actor. 9. 7 & Act[illegible] quod per visum apparuerit Dominus, & Act. [illegible] & 9. per Angelum quem Spiritum Jesu nominat [illegible] per virum Macedonem apparitionem factam esse [illegible] cas explicat, & Actor. 22 ipsemet Paulus histo[illegible] illam ex verbis Ananiæ ita refert. *Deus patrum* [illegible] *strorum præordinavit te, ut cognosceres voluntatem* [illegible] quod justum est, & audires [illegible] *ejus, ut videres* (*ut dicunt*) quod justum est, & [illegible] vocem ex ore ejus. Paulus hanc visionem & [illegible] tionem 2 Corinth. 12. ita explicat. *Scio hominem* [illegible] *Christo ante annos 14.* (*sive in corpore, sive extra corpus*, [illegible] *nescio*) *raptum hujusmodi usque ad tertium cœlum.* [illegible] *hujusmodi hominem* (*sive in corpore, sive extra corpus*) *quoniam raptus est in Paradisum, & audivit* [illegible] *Deus scit*) *quoniam raptus est in Paradisum, & audivit arcana verba quæ homini non licet loqui.* Audimus [illegible] Paulum usque ad tertium cœlum, usque ad P[illegible] sum, atque audivisse arcana verba: se quæ [illegible] ut factum sit in corpore, vel extra corpus, per [illegible] verba ad se delata & audita sunt, ipse se ignorar[illegible] nat, locum appellat tertium cœlum & Parad[illegible] Si Christus apparuit & locutus est, non dicit [illegible] per omnes cœlos, sed est in tertio cœlo sedens [illegible] lo. Neque etiam in cœlis esset vere rubus & [illegible] rum hæc omnia figurate dicuntur. An potuit [illegible] si quoties Angeli & homines apparuerunt, ipse [illegible] apparuisse dicetur, & ii qui nulli sunt [illegible] tis sibi usurparunt.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Quid est lucem tenebras dicere, [illegible] est? Quis autem comparatio imaginare ille [illegible] Jesum Christum nega Dei, de quo tibi in [illegible] terris haberet, Jesum Christo vero & vivo [illegible] omnibus, postquam in cœlum ascendit, aut [illegible] ruisse, aut aliquid fecisse in divinis literis [illegible] Illius sane suspicari licet, ut, Jesum Chri[illegible] vivere quidem, opinari. Aliquin non cur[illegible] ris, rebus minime [illegible] compone[illegible] *ter quidem, ut cæli eum capiant usque ad tempora* [illegible]

[illegible]

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 5. Verum ad hanc nostram quæstionem definiendam, nihil facit sive Deus pater, sive Christus apparuerit, cum apparitiones per Angelos factas esse legamus, qui se nec invocari, nec sibi offerri sacrificia passi sunt. Præter sensum ergo Scripturæ sacræ genuinum hinc colligitur, Christum invocandum esse. Si verò id tam debile & infirmum est in quo totum robur disputationis collocatur, quid de reliquis judicandum sit, quilibet facile intelliget.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Immo multum facit, quod constet, Jesum Christum apparuisse, atque ea omnia gessisse. Nam inde manifestum fit, Christum curam Ecclesiæ gerere, eamque gubernare; quod unum in hac disputationis parte a nobis urgetur. Angelorum autem apparitiones nequaquam, ne leviter quidem, de ipsis angelis idem suadere possunt. Non enim angeli nomine proprio, ut pote simplices ministri, sed alieno, sive Dei, sive Christi, loquuntur. At in Christi apparitionibus sive ab Angelo, ut nos quidem credimus, sive ab ipso Christo, ut fortasse alii existimant, ipsius Christi nomine, ut Ecclesiam moderantis atque regentis, omnia dicuntur.

CAP. XIII.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 1. Locus ex Heb. 3. 2, adductus docet, Christum & Mosen fidelem fuisse in administratione domus, & illam administrationem duraturam esse, si fiduciam & gloriationem spei usque ad finem firmam retinuerimus. Quid ego aliud verum esse contendo? An non semel facta oblatione, consummavit sanctos? An non semel institutum ministerium efficax & durabile est?

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Locus ad Heb. cap. 3. à ℣. 2, usque ad 7, ostendit manifeste, Mosem fuisse in tota domo Dei, tamquam servum: Christum verò, tamquam filium, huic domui præfectum esse. Ex quo sequitur, omnem in Ecclesia curam & gubernationem ei à Deo demandatam fuisse. Unde etiam fit, ut nullum sit dubium, ne aliquando ejus doctrina mutetur, eique succedatur, ut Mosis doctrina mutata fuit, eique successum est. Servus enim, ut ait ipse Christus Joh. 8. 35, non manet in domo domini in æternum; sed filius manet in æternum.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 2. Sed quæso quid hæc ad invocationem Christi faciunt? Si quis hinc invocandum esse Mosem astrueret, nonne dignus esset reprehensione? Cur ergo nobis tantam summius autoritatem, ut quidlibet ex quolibet emungamus?

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Hic rursus, quid de Christo sentias, non obscure indicas, cum ipsum cum Mose hoc tempore confers. Christus à mortuis excitatus vivit in æternum, multo plura, quàm antea mortalis haberet, propter obedientiam suam à Deo consecutus. Moses verò mortuus est, Deut. 34, neque adhuc revixit, & nihil jam habet, aut habere potest eorum, quæ ad populum suum regendum Deus ipsi viventi dederat. Quin etiam eo quod Dei verbis fidem non adhibuisset, in terram populo promissam ipse ingredi non potuit. Deut. 32. 51.

CAP. XIV.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 1. Dicitur quidem Matth. 28. 20. *Ecce vobiscum sum usque ad consummationem seculi.* At Matth. 26. 11 dicitur, *me non semper habebitis vobiscum.* Item, *Ego vado ad patrem, & relinquo mundum.* Distinctio secundum humanam & divinam naturam locum non habet. Quid ergo faciemus, & quomodo dissidentia dicta conciliabimus? Audiamus ipsum Christum magistrum veritatis hæc explicantem Joan. cap. 14, cum aperte de suo ad patrem discessu discipulos commonefecisset, illi turbati consolationem accipiunt, de Christi præsentia cum illis futura, iis verbis: *Et ego rogabo patrem, & alium paracletum dabit vobis, ut maneat vobiscum in æternum*; quæ præsentia Christi efficax Dei patris virtus in conservatione doctrinæ & ministerii manifeste cernitur, & permanebit in æternum, seu usque ad consummationem seculi. Et dictum ex Deut. 31, adductum & interpretatum, nonne idem confirmat? Si enim Moses nomine Dei locutus est, ut verum est, cum Moses dicat: *Ego ero tecum*, ut intelligatur dictum, *Jehova erit tecum*; Cur non & eodem modo & istud intelligere possimus, Ego ero vobiscum, hoc est, Rogabo patrem & dabit vobis alium paracletum ut maneat vobiscum in æternum?

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Christus est cum suis per Spiritum sanctum: & Deus eodem modo. Si inde sequitur, Christum ea in re amplius nihil agere, ne Deus quidem in eo aliquid aget. Deus non est nobiscum per divinam suam naturam aut essentiam, sed per virtutem, favorem, & auxilium suum. Alioqui non magis cum piis, quam cum impiis esset. Itaque, ut Christus, licet corpore absens, sit nobiscum, non est necesse, illum habere naturam sive essentiam aliquam divinam ab ejus corpore, & anima distinctam. Sed satis est, ut pro summa potestate, quam in cœlis, & in terris habet, nobis faveat, adsit, & auxilietur. Quod ipsi homines mortales in terris degentes quotidie faciunt, & pro potentia, qua sunt prædití, etiam absentibus præsto sunt, eosque & juvant, & fovent. Ob hancque ipsam causam Christus, quamvis corpore absuturus esset, dixit Matt. 18. 20. *Ubicumque duo, vel tres fuerint congregati in nomine meo, in medio eorum sum.* In loco Deut cap. 31. ℣. 23, certissimum est, ea verba Mosis non esse. Nam, quæ de Mose præcedente versiculo dicuntur, per parenthesim legenda sunt. Interponitur enim, occasione præcepti à Deo dati, brevissima narratio, quod Moses eadem die canticum postea scripserit, & illud populum docuerit. Quo facto, historia ad institutum de Deo sermonem redit. Qui, uti prædixerat, postquam Mosi præcepta dederat, Josuæ quoque, quem ad se propterea adduci jusserat, præcepta dedit. Inspiciat lector totum locum: & nos vera dicere plane agnoscet. Cæterum, etiamsi Moses Dei nomine, id est, Dei personam sustinens, ibi locutus esset; consecutio tua tamen & æquiparatio nihili fieri deberet. Christus enim non Spiritus sancti (quod nec fieri ullo modo poterat) sed suam ipsius in illis verbis personam sustinuit. Quamquam præterea, nequaquam in illo Deut. loco, Ego ero tecum, ita accipi deberet, ac si dictum esset, Jehova erit tecum, sed illud ipsum omnino significaret quod vere sonat. Neque enim Moses, sed Jehova ipse loqui conseretur.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 2. Verum quid contendo in re aperta? Demus, præter omnem Scripturæ sensum, Christum nobis personaliter adesse, nostra curare, & nobis favere. An ex eo consequetur, Christum invocandum esse? Minime gentium. Certe angeli, Prophetæ & Apo-

& Apostoli invocandi erunt, quorum præsentiam, favorem, & reliqua, Scriptura sacra nobis commendat. Sic & sanctos mortuos invocare debemus. Apoc. 5. 8.

Faustus Socinus.

Resp. Cum locos ipsos non adscribas, ubi angelorum, prophetarum, & apostolorum præsentiam, favorem, & reliqua nobis Scriptura commendet, satis responsum fuerit, si dicamus, hæc non sufficere ad veram invocationem statuendam, nisi etiam adsit summa ejus largiendi, quod peti debet, potestas, atque ejus generis, quam Christum habere supra ostendimus, quamque alios habere non constat. Jam illæ preces in Apocal. 5. 8. non mortuorum, sed viventium sanctorum sunt preces. Nec, si mortuorum essent, quidquam ad propositum facerent; cum nec quales, nec pro quibus sint, appareat: nec ullam in sanctis illis nostri gubernationem declarent.

Franciscus Davidis.

Particula 3. Simile huic & illud est, quod ex Luc. 21. 15. adfertur: *Ego dabo vobis os & sapientiam* Matth. 10. 19, 20. sic explicatur: *Dabitur enim vobis in illo momento quid loquamini. Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus patris vestri qui loquitur in vobis.* Marc. cap. 13 vers. 11. *Ne sitis soliciti quid dicturi sitis neque meditemini; sed quicquid datum fuerit vobis in illo momento, hoc loquamini. Non enim estis vos qui loquimini, sed Spiritus ille sanctus.* Luc. cap. 12. vers. 12. *Spiritus enim sanctus docebit vos in eo ipso momento, quid oporteat vos dicere.* Dixit Lucas, quòd Christus dixerit, se daturum os & sapientiam discipulis; tribus in locis explicatur, Spiritum sanctum locutum esse. Si Christus invocandus est hanc ob caussam, eò quòd ipse dabit illis, quid respondere debeant coram præsidibus, Invocandus erit & Spiritus sanctus, quia magis perspicue de Spiritu sancto idem affirmatur. Nunc ergo vide, an hoc argumento Spiritus sancti invocatio non stabiliatur.

Faustus Socinus.

Resp. Quis umquam tibi credet, verborum *Ego Dabo*, explicationem esse verbum *Dabitur*? An non potiùs contrario modo omnino res se habet? Verbo enim *Dabitur* ipsa modò futura datio significatur. Verbis autem *Ego dabo* is præterea exprimitur, qui daturus est. Cæterum spiritus patris cælestis, sive Spiritus sanctus, qui locuturus erat in Christi discipulis, ab ipso Christo dandus erat. Propterea dicit ipse Luc. cap. 21. 15. *Ego dabo vobis os & sapientiam*, &c. Johannes baptizabat aqua: Christus autem Spiritu sancto baptizaturus erat Marc. 1. 8. Itaque sicut Johannes aquam ipse præbebat, & ministrabat, quamvis non à se ipso prodeuntem; sic Christus virtutem illam divinam, quamvis originem non ab se, sed à Patre ducentem, ipse tamen daturus & largiturus erat. Cujus rei, etiam antè, imaginem quandam exhibuit, cum flans in discipulos suos ait Joh. 20. 22. *Accipite Spiritum sanctum.* Atque hac ratione optimè convenire ea testimonia apparet, in quibus Christus ipse dare, mittere, & effundere Spiritum sanctum dicitur Joh. 14. 16, 15, 26 Act. 2. 33, cum iis, in quibus asseritur, Patrem hæc omnia facere. Pater enim per Christum eam virtutem in nos effundit, Tit. 3. 5, & 6. Id quod etiam ex locis illis, Joh. 15. 26, & Act. 2. 33. intelligi potest. Porrò quod ais, si Christus ob eam rem invocandus est, invocandum etiam esse Spiritum sanctum, vide, quæso, quid dicas. Nam, etiamsi tibi concederetur, Spiritum sanctum esse personam (quicquid ille efficiat) invocari tamen nullo modo posset; cum, non nisi ad alienum arbitrium missus, operetur. At Christus, qui eum pro suo arbitratu mittit, & cujus nutui ipse paret, ut eum mittat, rogari optimo jure potest.

Cap. XV.

Franciscus Davidis.

Particula 1. *Non* video præterea quid ad nostram faciat quæstionem de invocatione Christi quod objicitur: *Præterea disertè scriptum est, Christum daturum nobis vitam æternam, nos à mortuis excitaturum, transformaturum corpora nostra humilia.* Et quis sanæ mentis hoc futurum esse negabit, quando novissimè mors inimica destruetur, & pater omnia illi subjiciet? Duo digni errores reprehensione in hac objectione committuntur. Primùm, quod futurum esse dicitur, id nunc fieri affirmatur. Secundò, quod testante filio ipso, & tota Scriptura sacra, de virtute & efficacia patris in Christo operante docetur, id per ratiocinationem quandam infirmam, ad efficaciam, & virtutem ipsius filii propriam transfertur; quasi vero non semper verum sit, *Opera quæ ego facio, non ego facio, sed ipse Pater in me manens*, Item: *Deus erat cum illo*. Act. cap. 10. vers. 38. &: *Deus erat in Christo mundum sibi reconcilians*, 2 Cor. cap. 5. vers. 19.

Faustus Socinus.

Resp. Cum quæstio nostra sit, an Christus nunc invocari possit, nec magis de re in hac præsenti vita præstanda, quam in futura agatur; ad quæstionem nostram maximè pertinet, quòd Christus ipse æternam vitam nobis daturus sit; præsertim, cum ea efficacitas, qua id tandem re ipsa perficietur, jam in ipso residat, jamque ipse necis & vitæ nostræ imperator sit: quin etiam jam ea ipsa in re, dum suscipit spiritum nostrum Act. 7. 59, & depositum nostrum accipit & servat, aliquid præstet 2 Tim. 1. 12. An non tu infrà cap. proximo partic. 3. erraturum affirmas, qui à Christo peteret, ut vitam, quam ejus caussa profunderet, sibi in die illa restitueret? Cur verò id affirmas? Nempe quia alioquin vides, thesim tuam everti, quæ simpliciter, Christum invocari posse, negat. Itaque inane prorsus est, quod mihi primo loco objicis, me, scilicet, id fieri nunc affirmare, quod futurum est. Quod autem secundo loco objecisti, de Christo propria virtute non operante, non minùs inane esse, quæ suprà multis in locis dicta sunt, præsertim cap. 8. partic. 4, & cap. 9 partic. 5. demonstrare possunt: & illud maximè, quòd Christus, dum hic in terris ageret, invocatus fuit. Nam vel tibi confitendum est, opera, quæ tunc Christus faciebat, virtute quamvis sibi à Deo tradita, in se tamen manente ac residente, ab ipso facta fuisse: vel concedendum, id, ad invocationem Christo tribuendam, necessarium non esse; nisi velis, eum gloria & majestate plenum, extremo illo die in mortuis suscitandis minore potestate, quam in ejusmodi miris operibus efficiendis in diebus carnis suæ fuerit, præditum futurum. Quamquam te inter hæc duo tempora non distinguere, id satis demonstrat, quòd testimonia, quibus uteris ad probandum, virtutem, & efficaciam vitâ æternâ donandi non futuram in Christo, ad illud tempus pertinent, quo ille in carne vixit.

Franciscus Davidis.

Particula 2. Quid causæ sit in fervore disputationis homines eo abripi, ut id, quod pleno ore scribunt, & dicunt, evertant, & refigant. Propriè enim nemo dicitur Deus unus verus, nisi pater, & omnis divinitas illius est, & ab eo pendet; nec potest de divinitate Christi disputari, nisi quatenus plenitudo divinitatis patris in eo inhabitat; cum illa τὸ ἀυτὸ divinitas hypostatica sit figmentum sophistarum. Hanc veritatem solidam & firmam hactenus inculcatam destruit is, qui Christo propriam quandam virtutem, qua ipse id faciat tribuit: & divinitatem quandam τὸ ἀυτὸ statuunt, etiamsi verbis affirment, illam potestatem

Christo

Chriſto à patre tributam eſſe, ut illius propria ſit: Id quid aliud eſt, quam quod Sophiſtæ inculcant: Filius quidem generatione æterna omnia habet, ſed tamen ita, quòd ſint illi propria, eamque ob cauſam à ſeipſo Deus eſſe, ut pater, contendus eſt. Certe hac ratione & vos concludere poteſtis: Homo Jeſus Chriſtus omnia accepit à patre, ut ſint illius propria, Ergo Jeſus Chriſtus, poſtquam omnia accepit ut illius propria ſint, jam propter acceptam poteſtatem, & propriè Deus, non officio aut appellatione, dici debet & poteſt.

Faustus Socinus.

Resp. Me, quod ad poteſtatem Chriſti attinet, nihil enervare, aut refigere eorum, quæ ab annis plus minùs viginti vel cogitaverim quidem, nedum pleno ore, ut ais, ſcripſerim, aut dixerim, mihi optime ſum conſcius. Utinam tu idem ab eo tempore præſtitiſſes, cum vel ex meis, vel ex aliorum ſcriptis veritatem perſonæ Chriſti primùm edoctus, quædam de hoc argumento ſcripſiſti. Cæterùm nulla eſt ſimilitudo inter noſtram, & Adverſariorum de Chriſti ſuprema poteſtate, ejuſque à patre acceptione ſententiam. Illi enim eam Chriſto ab æterno innatam eſſe volunt, & non aliter à patre illi datam fuiſſe, quàm per æternam quandam & neceſſariam generationem, eamque, ab ejus natura & eſſentia neceſſariò proficiſci, ab eoque non magis, quàm ab eſſentia, & natura patris; quippe quæ una & eadem numero utriuſque ſit, ſeparari nullo modo poſſe contendunt. Nos verò aliquot annis, poſtquam ex Maria natus eſt, eam poteſtatem Chriſto ex libera & voluntaria Dei benignitate conceſſam fuiſſe dicimus, quæ ab ejus natura, ſive eſſentia non proficiſcatur, quamvis (ita Deo volente) in ipſo reſideat, quemadmodum in hujus mundi principibus multa, quæ alii homines facere non poſſunt, faciendi poteſtas reſidet; qua niſi à Deo priventur, aut in agendo impediantur, pro arbitratu eam exercere poſſunt; quæ tamen ab ipſorum natura, ſive eſſentia non proficiſcitur. Præterea, ejuſmodi Chriſti poteſtatem ab ipſo ſeparari poſſe, & quandocumque Deo viſum fuerit, ceſſaturam affirmamus. Utrùm verò ex iis, quæ nos Chriſto tribuimus, ſequatur, eum hoc, aut illo modo Deum appellari poſſe, & debere, ipſe videris. Nos enim non de verbis ſed de re contendimus.

Franciscus Davidis.

Particula 3. Quis verò pius, amans veritatis, honoris, prærogativæque Dei patris propugnator, non exhorreſcat ad hæc verba planè Chriſto contraria, ubi in hunc modum loquens inducitur Chriſtus, *Ego reſuſcitabo eum in noviſſimo die* Joan. cap. 6. verſ. 39. *perinde eſt enim ac ſi dixiſſet, Nolite mirari, quod ego ita conſtanter vitam æternam adepturos affirmem, qui in me crediderint; nam egomet id efficiendi poteſtatem habebo, egomet id reipſa præſtabo.*

Faustus Socinus.

Resp. Immo verò quis Dei, & Chriſti gloriæ non prorſus inimicus, quis, quin Chriſtus vera dixerit, non dubitans, Chriſto ſæpius inculcante, *Ego reſuſcitabo eum in noviſſimo die* Joh. 6. 39, 40, 44, 54, non exhorreſcat, ſi quem audiat dicentem, falſum eſſe id, quod ego affirmo, Chriſtum in extrema die ſuos reſuſcitandi efficacitatem, ex Dei erga ipſum, & univerſum humanum genus ingente atque admirabili benignitate, habiturum, idque reipſa præſtiturum?

Franciscus Davidis.

Particula 4. Si interpretatio hæc admittitur, Chriſtus ipſe, quodque apoſtoli ipſius docuerunt vera eſſe non poterunt. Chriſtus aſſeveranter dixit, Amen amen dico vobis, non poteſt filius à ſe facere quicquam, niſi quod viderit patrem facientem; quæcunque enim ille fecerit, ſimiliter facit filius. Chriſtus ſe nihil facere dicit per ſemetipſum, & à ſeipſo, Imò ne poſſe quidem etiamſi maxime vellet. Cum ipſe nihil à ſeipſo & per ſeipſum operetur, ut alibi inquit, *Opera quæ ego facio, non ego facio, ſed ipſe pater in me manens.* Item Joh. cap. 5. verſ. 30. *Non poſſum ego à meipſo facere quicquam; ſicut audio, judico, & judicium meum juſtum eſt, quia non quæro voluntatem meam, ſed ejus voluntatem qui miſit me.* Chriſtus inquit, Egomet nullam habeo efficiendi poteſtatem, egomet nihil præſto, ſed pater. Hic contra Chriſtum affirmatur, Egomet id faciam, egomet id reipſa præſtabo.

Faustus Socinus.

Resp. Mea non eſt dicenda interpretatio eo ſenſu, quo tu eam ita nominas, cum ſint ipſa Chriſti verba paullo latiùs expoſita. Nec vero, ut Chriſti verba interpretarer, ſed ut cauſſam, quare id dixiſſet, quòd dixerat, commodiùs explicarem, paraphraſi illa ſum uſus. Quæ autem hic contra eam affers, jam ſuprà diluta ſunt, præſertim verò cap. 8. partic. 4. & cap. 9. partic. 5.

Franciscus Davidis.

Particula 5. Sicut autem verbum Dei diſtinguit inter patrem & filium, ſic quæ dantur à patre, & filio diſtinguuntur. Dat pater à ſemetipſo, ipſemet poteſtatem efficiendi habet, ipſemet id reipſa præſtat, filius nunquam. Non enim filius aliter dare, docere, & operari dicitur, niſi quatenus pater illi dat, docet, & operatur, & quatenus vitæ æternæ ἀρχηγὸς, dux & monſtrator eſt. Vide Act. 26. 23. 1 Cor. 15. 20. Col. 1. vſ. 18. 1 Joh. cap. 1. 1 Joh. 5. Act. 3. 2 Tim. 1. Coloſſ. 3. & paſſim alibi: Dat ergo filius vitam æternam, reſuſcitat, quando credimus quæ Deus pater per filium ſuum de vita æterna nobis annunciavit, & faciendo ea quæ nobis præcepit. Nunc in ſpe poſſidemus vitam æternam; poſtea verò unà cum Chriſto unà poſſeſſuri. Col. 3. 4.

Faustus Socinus.

Resp. Quod diſcrimen ſit inter Patrem & Filium in efficiendo, & in conferendis bonis, explicatum eſt in ſuperioribus: potiſſimùm verò cap. 4. partic. 3. Non tantùm autem, quatenus, ſi credamus Chriſto, futurum eſt, ut vitam æternam habeamus, ſed alia etiam ratione Chriſtum reſuſcitare, ipſemet fateris ſuprà hoc eodem cap. partic. 1. & aliquantò apertiùs cap. 2. partic. 7.

Franciscus Davidis.

Particula 6. Dato hoc, quod Chriſtus ipſe efficiendi poteſtatem habet, & illemet præſtandi facultatem, ut habeamus vitam æternam & reſurgamus, optimo jure jam Deus non officio ſed natura ut propriè dici poteſt & debet, & rectius illemet Deus, qui pater eſt in eſſentia, alius verò in perſona, quam alius ab illo; cum duo dari non poſſint ex verbo Dei, quorum quilibet facultatem habeat hoc efficiendi. Et propiùs vero accedere videtur, ut unus ſit Deus, qui hanc efficiendi poteſtatem habeat, & ea præſtet, quàm duo. Nec video cauſam, cur non eodem modo creator, ſalvator, conſervator, dans vitam æternam, & reſuſcitans dici poſſit, atque ut Deus pater invocandus, colendus, &c. Neque opus erat Trinitati bellum indicere, cum de Spiritu ſancto Scriptura idem affirmet. Sed hæc magis deplorari, quàm emendari poſſe video, dum nobis ipſis ſcientiam infallibilem & immotam in noſtris tribuimus placitis.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. An Christus, si ea habeat, quæ nos ei tribuimus, & apertissimo Dei verbo confirmamus, Deus natura, & proprie, non autem officio dici debeat, ut paulo ante dixi, tibi inquirendum relinquimus. Sed ex iis, quæ de Christo affirmamus, nullo modo sequi, illum esse eundem essentiâ Deum cum patre suo, immo plane contrarium inde colligi, alii videbunt. Jam enim consentaneum Dei verbo esse, duos dari, quorum uterque idem efficiendi potestatem habeat, quamvis uni tantum omnis effectio tribuatur, idque in ipso Deo, & Christo re ipsa comprobari, supra cap 4. partic. 3 & cap 8. partic. 3. ostensum est. De spiritu sancto quod dicis, futile plane est; cum, ut dictum tibi fuit, nec Spiritus sanctus sit persona, nec de eo dicuntur, quæ de Christo dicuntur. Vide, quæ scripsimus in hoc capite superioris.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 7. Comedere carnem Christi est in ipsum credere, Joh. 6. 53, 40. æquipollenter enim accipiuntur, comedere carnem Christi, & in ipsum credere. Credere autem in Christum non est credere quod Christus propria sua virtute potestatem habeat dandi vitam æternam & resuscitandi. Verum credere testimonio, quod testificatus est pater de filio 1 Joh. cap. 5. vs. 10.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Locus Joh. 6. 54. non propter comestionem carnis Christi, sed propter id, quod suam carnem comedentibus promittit Christus, a me allatus fuerat; ut, scilicet, inde probarem, quòd Christus resuscitaturus nos sit in novissimo die, id non ipsius vitæ æternæ adeptionem tantum significare, quam habituri sint Christo fidem habentes, sed modum præterea, quo vita illa conferenda sit, nempe quia Christus ipse id efficiet, explicare. Cui loco, & superiori, ex quo idem collegeram, vers. 40. tu nihil planè respondes.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 8. Resuscitarunt mortuos Elias, Elisæus, Petrus, Paulus. Quis hinc vere colligat, Eliam, Elisæum, Petrum Paulumque invocandum esse? Nonne de Spiritu Christi quoque dicitur, quòd excitabit corpora nostra Rom 8. 11. quis hinc colliget, Spiritum sanctum invocandum esse?

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Resuscitarunt sancti illi viri mortuos, non quidem sibi tradita virtute aut potestate aliqua in ipsis residente, verùm Dei, vel Christi nomine invocato. Sed ne hoc ipsum quidem jam faciunt, aut facturi sunt, quod sciamus. Quod si etiam hoc ipso tempore virtute aut potestate propria mortuos suscitare possent; adhuc tamen, ut eos invocare liceret, id satis non esset, nisi etiam, eos preces nostras audire, pro comperto haberemus. Quod Spiritus ipse Christi, seu Spiritus sanctus excitaturus sit corpora nostra, nusquam, ut arbitror, legitur, sed tantùm, quòd is, qui excitavit Christum à mortuis, vivificabit mortalia corpora nostra propter inhabitantem ejus spiritum in nobis; ut locus habet à teipso allatus Rom. 8. 11.

CAP. XVI.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 1. Ex iis, quæ hucusque allata sunt manifestissimum est, Christo gloriam & honorem invocationis non esse collatam, neque potestatem eam per omnia extendendam esse, cum videamus, nondum subjecta illi omnia esse, Hebr. 2. 8. & indignum est Apostolis hoc affingere velle, cujus ipsi contrarium edocti per Christum fuerunt. In periculis enim & persecutionis constituti, non Dominum Jesum, ut perperam colligitur, invocarunt, sed Deum patrem. Ut autem tuæ collectionis contrarium cernas, verba ipsa subjiciam, Actor. 4. 24. *Qui cum audivissent, unanimiter levaverunt vocem ad Deum, & dixerunt, Domine tu es Deus ille, qui fecisti cœlum & terram, mare & omnia, quæ in eis sunt. Qui per os David pueri tui dixisti, Quare fremuerunt gentes & populi meditati sunt inania? Astiterunt Reges terræ, & Principes coacti sunt eodem loco adversus Dominum, & Christum ejus. Coacti sunt enim vere adversus sanctum filium tuum Jesum, quem unxeras, Herodes & Pontius Pilatus, cum gentibus & populis Israel, facere, quæ manus tua & consilium decreverant fieri. Et nunc Domine respice in minas eorum, & da servis tuis cum omni fiducia loqui verbum tuum,* &c. Non a Jesu, ut tu vis, hoc petunt, sed à Deo patre. Et si veritati divinæ hoc conforme fuisset, id in hoc loco & periculo constituti maximè facere debebant. Verùm, cum id non fiat, quomodo id fieri posse colligitur?

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Ex iis, quæ hucusque à me allata fuerant, non quidem invocatum fuisse dominum Jesum (nam ea disputatio jam antea absoluta, & conclusa erat) sed invocari potuisse ac posse, collegeram, ut ipse in hac præsenti partic. fateris, inquiens, *Verum cum id non fiat, quomodo id fieri posse colligitur?* Ubi sane, ut soles, mirifice ratiocinaris. Neque enim animadvertis primùm longè aliud esse, aliquid non fieri, aliud, interdum non fieri. Deinde nihil prohibere, quominus id, quod, numquam non dicam factum legitur, sed ne factum quidem fuit, fieri tamen jure possit. Hic quoque præterea Dei patris invocationem Christi invocationi contrariam facis, & non minùs ridiculè, quàm impiè, si Deus pater invocatus fuit, Christum invocari non posse statuis; & falso mihi tribuis, quòd velim, ea, quæ eo in loco apostoli à Deo patre petierunt, à Christo vel petita fuisse, vel peti debuisse. Cum manifestum sit, me tantummodo tacite affirmare, eadem à Christo petere illos potuisse. Immo ne id quidem affirmasse dici possum, si id, quod Christi discipulos a Christo petere potuisse dixeram, cum eo, quod eo in loco à Deo patre petierunt diligenter confertur. Non petierunt autem id apostoli à Christo, non quia non possent, sed quia tam fuit id à Deo petere; cui tamen in Christi nomine, id est, (ut infra cap. 25. part 5. explicabitur) Christi apud ipsum auctoritate & potestate fretos preces suas obtulisse, ut ab ipso Christo moniti fuerant Joh. cap. 16. vers 24, 26, qui etiam id eos facturos prædixerat, planè est verisimile.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 2. Latro in cruce pendens præsentem alloquebatur Christum, ut sui recordaretur, quando venisset in regnum suum, Luc 23. 42. Sic Joseph Gen. 40 14. *Tantùm memento mei cum tibi bene fuerit, & facias mecum misericordiam, & suggeras Pharaoni ut educat me de isto carcere.* Quis hinc merito concludet, Josephum pincernam invocasse? Quis Stephanum confessionem de Christo edentem, & illum Christum esse profitentem, Christum vel invocasse, vel invocare voluisse?

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Hoc latronis exemplum, quod tamen ego non attuleram, fané ad id, quod volo, probandum aptissimum censeri debet. Instantia de Josepho prorsus inepta

inepta est. Alio enim sensu ei, qui omnino in suum regnum, vel potius, ut Græca verba habent, in suo, id est, cum suo regno venturus sit, dicitur, Tunc memento mei, ailo ei, de quo speretur, quod apud aliquem suggestione, aut etiam gratia aliquando juvare possit. Quod latro Christum corpore præsentem habuerit, nos verò non habeamus, id, ut supra non uno in loco dictum fuit, nullius momenti est. Mirum est autem, latronem illum, Christi in cruce pendentis opem implorari posse, optime agnovisse, te vero, qui Christianum te esse profiteris, Christum dextera Dei exaltatum invocari posse, non animadvertere. De Stephano satis supra cap. 2. visum fuit.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 3. Quæris si quis animam pro Christi nomine jam jam positurus esset, erraret, aut errare posset, si eum invocaret & diceret, Domine Jesu qui in te credentes ultima illa die te à mortuis excitaturum esse promisisti, memento mei cum dies illa advenerit, & vitam, quam tui causa profundo, mihi reddere ne obliviscaris. Respondeo. Cum nullum habeat præceptum de Christo invocando, si invocaret, erraret. Extat enim severum Dei mandatum: Hoc tantum fac, quod præcipio tibi; & legimus sanctos Dei non Christo, sed patri suas commendasse animas. Dicere possemus cum Paulo, *Ego jam delibor, & tempus resolutionis meæ instat. Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi. In reliquo reposita est mihi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die justus judex, non solum autem mihi, sed & iis qui diligunt adventum ejus* 2 Timoth. cap. 4. vers. 6, 7. Sic dicere ac testari possumus de Christo, at illum invocare minime.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Vides, te hic apertè negare, quod in initio superioris capitis concedere quodammodo videbare. Nimirum quia, ut ibi diximus, agnosci id non posse à te concedi, quin simul thesim tuam falsam esse fatearis. Ratio vero prior, cur id negas, infirmissima est. Quandoquidem verba illa Dei, quæ sunt ad finem cap. 12 Deut. *Quidquid ego præcipio vobis, id observabitis, ut faciatis* (neque enim et in Hebræo vox *Tantum* diserte expressa) non significant nihil omnino fieri posse, quod à Deo præceptum non sit. Alioquin, exempli caussa, reprehendendus fuisset David à Deo, quod ipsi domum extruere cogitasset, cum ea de re nullum ipsius præceptum nec ipse haberet, nec ullus umquam habuisset, non autem ab eo laudadus, ut factum fuit, quamvis præterea Deus jam apud se decrevisset, ut non ipse David, sed Salomon ejus filius eam extrueret. Quæ omnia ex cap. 8. prioris libri Regum, & ex cap. 6, libri posterioris Paralip. satis aperte colliguntur, si quæ ibi hac de re scripta sunt iis addantur, quæ leguntur 2 Sam. 7, & 1 Par. 17, & 22, & 28. Hoc autem exemplum attuli, ut in iis etiam, quæ ad divinum cultum pertinent, non omnis prohibita censeri appareat, quæ non sunt præcepta. Itaque istorum verborum Dei in Deut. quibus etiam additur, ne aliquid addatur, aut dettahatur Dei præceptis, quod idem in initio quoque cap. 4. dictum fuerat, hæc est sententia, Dei mandata ad unguem servari debere, nec esse aliquid faciendum adversus id, quod Deus præcipit, sive id fiat in committendo, sive in omittendo: quorum illud addere divinæ legi, hoc detrahere appellatur. Poteras autem ex eodem Deut. libro alia verba afferre, quæ multo apertius docere videntur, nihil in divino cultu faciendum esse, quod à Deo præceptum non fuerit. Ea sunt cap. 17. vers. 3. Ubi Moses populum monet, ut eos lapidibus obruat, quos tesciverit adorasse solem, aut lunam, aut quemcumque exercitum cœlorum; *quæ* (inquit) *non præcepi*. Ac si diceret, satis constat, hæc fieri non debere, quando ut ea fierent, non præcepi. Verum animadvertendum est, Non præcepisse, eo in loco idem significare, ac Prohibuisse. Prohibuerat enim Moses antea diserte, ne quis ista faceret, ut apparet ejusdem libri cap. 4. 19. Eandem locutionem habes Hierem. capite 7, 19, & 23. In his enim omnibus locis dicit Deus, se non præcepisse populo, ut sacrificarent filios suos idolis, traducendo eos illis per ignem, & cap. 32. nominatim fit mentio Molochi, cui jam oe quid seminis sui darent, neve ut illi traduceretur curarent, expresse in Lege vetuerat; ut habetur Levit. cap. 18, & 20. Quamquam, cum aliquid per se malum est, qualia sine dubio sunt omnia ista, satis est, ne quis id facere jure possit, non fuisse præceptum. Qua de re vide, quæ dicturi sumus cap. 27. partic. 4. Altera ratio, quam tui dicti affers, supra cap. 2, partic. 3, satis confutata fuit: & exemplis Stephani, & latronis falsa esse deprehenditur.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 4. Neque quæstio est, quid possumus, verum, quid ex præscripto & mandato Dei facere debemus.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Immo quæstio est, quid possimus, ut ex ipsa posteriore tua Thesi, de qua nunc agimus, manifestum est. In ea enim non tantum non debere, sed nec etiam posse Christum invocari, disertè affirmas; idque nos, ut ex priore scripto totaque disputatione nostra apertissimum est, nobis impugnandum suscepimus.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 9. Certe ut Christus nuoquam præcepit ut ipsum invocemus, ita se exauditurum quoque esse preces nunquam promisit, verum id quoque patrem suum cœlestum facturum esse docuit. At demus, contra veritatem Scripturæ sacræ, illum exaudire posse preces, & opera omnia nostra intelligere, An ideo consequitur Christum invocandum esse? Minimè. Spiritus enim, qui est in homine, omnia scrutatur 1 Cor. 2. 10, etiam profunda Dei; & spiritus quoque Dei omnia scrutari dicitur; & nos quoque homines scrutamur vias Dei. Num ergo quisquam vel nos homines, vel nostrum spiritum, vel ipsum Spiritum quoque sanctum, recte serviens, invocavit? & ubi ejus invocationis formula extat? Nullibi certe, nisi apud Papistas, quorum vestigia ratiocinando jam insistere incipimus, cum maximo nostro malo, ut olim experiemur. Satius erat Trinitatem minime impugnasse, quam ita præter omnem rationem eam denuo restituere.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Non possum satis mirari confidentiam tuam, qui, cum ex Dei verbo aperte demonstraverim, Christum in cœlis manentem curda ipsa, & renes explorare, nihil prorsus ad testimonia à me prolata respondens, affirmare tamen audeas, contra veritatem Scripturæ sacræ esse, Christum posse exaudire preces, & opera omnia nostra intelligere. Nec minus miror, te dicere, etiamsi ea vis in Christo inesset, non tamen inde secuturum, Christum invocandum esse. Quasi vero ego ex eo solo, quod in Christo ea vis insit, colligi velim, ipsum invocari posse; nedum invocandum esse, ut tu semper loqueris: & non id ex potestate, & cura, quam Ecclesiæ habet, si preces nostras audire, & percipere possit, ut certe potest, omnino sequi affirmem. Quamobrem instantiis tuis, alioquin etiam valde ineptis, & ex parte falsis, non est, quod in præsentia quidquam respondeam.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 6. Nihil ad quæstionem & propositum nostrum facit, Christo omnem potestatem datam esse, ipsum exaltatum super omnia, & his similia. Primum enim ex iis non probatur, gloriam & honorem cultus & invocationis illi datam esse, cum Deus se solum invocari præcipiat, & hanc honorem & gloriam se nulli daturum esse affirmet, & Paulus Rom. 16. ℣. 27. 1 Tim. 6. 16, hanc gloriam & cultum soli Deo patri attribuat.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Quod Christi potestas illa summa, cui cura & gubernatio Ecclesiæ juncta sit, invocari Christum posse demonstret, quodque opus non sit, ut illud in verbo Dei expressum fuerit, partim vidimus supra cap. 8. partic. 4. partim videbimus infra cap. 27. partic. 4. De præcepto solius Dei patris invocandi in proxime sequente cap. videndum erit. Interim dico, Paulum nec ad Rom. 16. 27, nec 1 ad Tim. 6. 16, gloriam & cultum invocationis soli Deo patri tribuere, sed vel simpliciter gloriam in æternum Deo, qui solus est sapiens, vel honorem, & robur æternum ei, qui solus habet immortalitatem, dare, atque ascribere.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 7. Si quid ex iis juste colligi debet, certè Deus pater invocandus & glorificandus est, qui in eam dignitatem Christum evexit, & nos una cum illo. Autor enim tanti beneficii agnoscendus est, eique soli honos invocationis tribuendus; cum nemo magnus & potens esse possit, nisi quem ipse evehit. Exemplum exaltationis & potentiæ Jesu Christi sæpe à Paulo proponitur, non hoc nomine ut illum invocemus, verum ut exemplum illius imitemur, si quando magni & potentes esse velimus Hebr. 2, & 12. Phil. 2. Ephes. 4. 1 Pet. 2, & 3.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Recte dicis, propter exaltationem Christi Deum patrem glorificandum esse. Nam quantumvis maxima Christi exaltatio non modo Dei gloriam non obscurat, sed eam vehementer illustrat. Verum quomodo propter exaltationem Christi Deum glorificabimus, si eam exaltationem non agnoscimus? Agnovisse autem illam dici non possumus, nisi tantam esse confiteamur, ut in necessitatibus nostris eum invocare possimus. Scio equidem, alicubi à Paulo non idcirco exaltationis Christi mentionem fieri, ut illum invocemus. Nec mirum; cum id ipsum, quod Christus invocari possit, tamquam partem, sive effectum necessarium ejus exaltationis, ad aliud quidpiam persuadendum, dum Christi exaltationis meminit, tacite commemoret.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 8. Ex responsione & collatione Testimoniorum, pro confirmatione invocationis Christi adductorum, manifestum est, firmam & immotam persistere primam meam propositionem: *Quandocumque vocabulum invocationis accipatur pro cultu & fiducia, qua à Deo patre petimus bona corporalia & spiritualia, Christo invocationem tribui, in Scriptura non legi.* Ut autem verbum Dei inter patrem & filium distinguit semper: ita & voces illas, quas Scriptura sacra patri & filio tribuit, nos distinguere oportet. Alioquin patrem & filium unum eundemque Deum nos facere oportet, & easdem actiones, eundem cultum filio atque patri tribuere: Æqualitatem enim illam nihil impedit, si filium à patre illa accepisse fateamur, Cum postquam accepit, illius propria ipsum ea facere, operari, illique exhibenda asseveremus.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Intempestive satis hoc loco tuæ prioris thesis mentionem fecisti, cum ab ipso usque cap. 7, non jam de priore, sed de posteriore tantum agatur. Nec verò, etiamsi testimonia ad posteriorem tuam thesim convellendam à me allata, plane infirma essent, tamen continuò sequeretur, priorem tuam thesim (ut ais) firmam & immotam persistere. Fieri enim posset, ut ego non rectè ex Sacris Litteris probavissem, Christum posse invocari, & tamen Christo in Sacra Scriptura invocatio, de qua controversamur, attributa legeretur. Ad alia, quæ hic dicis, & jam responsum est, & posthac etiam commodioribus locis respondebitur.

CAP. XVII.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 1. Firmiter persistis, & persistet axioma illud, Severum extare mandatum Dei, Neminem extra Deum patrem creatorem cœli & terræ invocandum esse, ipso Christo magistro quoque veritatis docente. *Vos, cum oraveritis, dicite, Pater noster*, &c. Matth. 6. ℣. 9. Huic enim contrarium mandatum nullibi extat de invocando Christo; nisi fortasse alibi alia extent Biblia mihi hactenus incognita.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Tametsi in priore responsione mea, quo magis tuæ ratiocinationis infirmitas appareret, concessi, extare istud severum Dei mandatum, Neminem extra Deum patrem creatorem cœli & terræ invocandum esse, hic tamen, ubi exactius de rei veritate agendum est, quæro abs te, ubinam præceptum illud extet. Dices, in illis verbis Mat. 4. 10. Luc. 4. 8. *Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies.* idque ex loco ipso, ubi id dictum à Christo fuit, satis perspicuum esse contendes. Sed aliter rem se habere, docebimus infra loco suo, id est, cap. 24. partic. 10. Nec verò Christus ejusmodi præceptum dedit, cum dixit discipulis suis Luc. 11. 2. *Cum oratis dicite, Pater noster*, &c. Non enim, quis orandus esset, sed quomodo pater Deus orandus esset, quærebatur, ut ex Matthæo liquet cap. 6. vers. 5, & deinceps. Fateor tamen, ex universo apud Matthæum Christi sermone, atque ex re ipsa satis constare, ad solum Deum patrem, illo tempore & antea, in Dei populo preces dirigi consuevisse. Sed quid mirum, cum Christus nondum vel extitisset, vel glorificatus esset, qui solus inter res creatas hoc à Deo obtinuit, ut ad ipsum quoque, licet corpore absentem, preces nostræ dirigi possint? Quocirca nullo mandato est opus, quo præcipiatur, Christum invocandum esse, cum nihil in contrarium scriptum sit, quod, scilicet, Christum ab invocatione vel expresse, vel tacite excludat. Quamquam nonnulla scripta sunt, quæ Christi invocandi concessiones dici possunt, & fortassis non pauca præcepta videbuntur. De quibus agemus cap. 27. partic. 4. Quæ quidem, ut Christus invocari possit, satis superque sunt, etsi severum illud tuum mandatum de solo Deo patre invocando ante diserte datum fuisset.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 2. Demus vocabula invocationis, adorationis, serviendi, & fidei, alicubi in Scriptura Sacra tribui Christo; an ideo veritas divina evertetur, neminem invocandum esse vera cordis fiducia, à nemineque bona corporalia, spiritualiaque nisi à patre luminum, à quo omne bonum datum desuper est, petenda esse? Quid ergo discrepantibus Scripturis faciemus,

faciemus, & quomodo eas conciliabimus? Hæc ne ratione, ut Christus quoque invocetur, fiducia cordis in eum locetur, & illi serviamus non tamquam autori, sed tanquam mediatori, aut tanquam ei, cui pater ista contulit, & quia jam postquam accepit hæc omnia, propria virtute dare, conferre, & præstare potest? Absit. Hæc enim pugnant cum veritate divina, & sibi ipsis contraria sunt.

Faustus Socinus.

Resp. Nullo prorsus modo divina veritas evertitur, si id, quod prius soli Deo, ita ipso jubente, debebatur, postea ex ejusdem Dei sive jussu, sive concessu, Christo quoque aut debetur, aut tribui potest. Cumque tempora sint diversa, nec scripturæ discrepare dicendæ sunt, nec ulla porro earum conciliatio quærenda est: sed tantum tempora distinguenda. An ita repente ejus vulgaris regulæ oblitus fuisti, quam ipse supra cap. 8. partic. 5, & cap. 9. partic. 11, servandam mones, *Distingue tempora; & conciliabis scripturas?* Verumtamen, ut etiam appareat, præcepta illa priora de solo Deo patre adorando, eique soli serviendo, & in homine non confidendo, ac denique, quando ita vis de solo Deo patre invocando, firma adhuc, & rata esse, dicimus, adorationem, servitium, fiduciam, & invocationem, Christo homini à nobis ex aperto verbo divino tributam, ad ipsum Deum patrem referri, in ipsumque tandem universam redundare; cum manifestum sit, non modo quidquid Christus habet, à Deo profectum fuisse, sed etiam quidquid ejusmodi à nobis Christo tribuitur, ab ipso Deo, tamquam sibi tributum, agnosci, & ad ipsius Dei gloriam spectare; ut jam supra cap. 12. partic. 2, ex parte ostensum fuit, & infra alibi, præsertim verò cap. 19. partic. 6, plenius demonstrabitur. Adeo ut Christus, tamquam medius inter nos, & Deum patrem, censendus sit: per quem, scilicet, à Deo in Ecclesia omnia fiant, & vicissim ad Deum ab Ecclesia omnia referantur. Non pugnare autem cum veritate divina hæc, quæ dicimus, quatenus Christo summam in ipso etiam residentem potestatem tribuunt, supra satis probatum est. Sibi verò ipsis nullo modo per ea, quæ dicis, contraria demonstrari, statim docebo.

Franciscus Davidis.

Particula 3. Primum, Mediator is esse non potest, qui ipse potestatem habet præstandi, & faciendi ea, quæ petuntur. Mediator enim petit & impetrat ab alio, non sibi, sed aliis pro quibus intercedit, & quibus aliquid conferre cupit. Si verò ipse propria virtute confert & præstat, jam ejus rei autor, causa efficiens erit. Discrimen enim illud, quod à patre acceperit, non tollit largiendi & conferendi potestatem, æqualitatem, eorumque bonorum collationem. Nec jam Mediator, sed author erit eorum quæ dantur. Sic in Christo cum adversariis duplicem statuemus personam & naturam, unam, qua ut homo petit & accipit, alteram, qua ut Deus potestatem habet præstandi, & largiendi ea, quæ ab ipso petuntur. En unio hypostatica, en duæ naturæ, en totum Sophisma scholasticum.

Faustus Socinus.

Resp. Cum Christum nunc quoque mediatorem Dei & nostrum esse dicimus, non intelligimus, eum veris precibus aliquid nobis à Deo amplius impetrare. Jam enim æternam redemptionem nobis invenit, Heb. 9. 12, jamque caussa æternæ salutis factus est omnibus obedientibus sibi Heb. 5. 9, id est, jam Dominus & Christus est factus, Act. 2. 36, jam in principem, & servatorem exaltatus est ad dandam remissionem peccatorum, Act. 5. 30. Jam, ut uno verbo dicam, omnia portat verbo potentiæ suæ. Heb. 1. 3, id est cuncta jussu suo potente regit ac moderatur. Sed idcirco etiamnum mediatorem Dei & nostrum Christum appellamus, quia, ut modò dicebamus, medius inter nos, & Deum est, tamquam is, per quem omnia. Sed neque etiam, cum in terris fuit, mediator Dei, & hominum alio potiore sensu dicendus erat, quàm, quod per eum Deus hominibus omnia patefaciebat, quæ ad sui cognitionem spectabant, eisque salutem æternam offerebat.

Franciscus Davidis.

Particula 4. Veritas divina verò hac ratione invertitur. Ut enim in creatione, conservatione, & salvatione *Deus verus qui pater est* socium nullum admittit, ita & in invocatione. Et si dabimus, Christum quoque vera fiducia cordis invocandum esse, ab eoque bona corporalia, & spiritualia petenda esse, de necessitate dabimus, solum illum verum Deum, quem Scriptura sacra invocandum esse præcipit, non esse tantum patrem, sed & filium, & sic per consequens etiam Spiritum sanctum; Ut sic non unus Deus pater, sed trias Deorum invocetur.

Faustus Socinus.

Resp. Si de creatione, & conservatione novæ & spirituali loqueris, non magis rectè utramque, Christo adimis, quam salvationem. Atqui palam est non modo Christum frequentissime Servatorem in Sanctis Litteris dici, sed etiam a Petro affirmari, in nullo alio esse τὴν σωτηρίαν, id est, salutem illam æternam & præstantissimam, præter quàm in Jesu Christo Nazareno, Act. 4. 12. Nullum autem in his, & similibus rebus admittit, seu potius habet socium Deus; non quia ea cum iis, quibus sibi libuerit, non communicet: sed quia quicumque in ejusmodi rebus partem habet, ipsi Deo subjicitur, & ex ipsius Dei sola voluntate, ac benignitate habet, non autem à seipso, sive ab alio quopiam. Nec patitur Deus, ut caussa primaria harum rerum omnium vel ex toto, vel ex parte alii, quam sibi ascribatur.

Franciscus Davidis.

Particula 5. Et si in hac quæstione *Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies*, licet colligere non solum Deo, sed & Christo serviendum, tamquam ei qui à patre accepta potestate, jam confert propria virtute omnia petentibus, licebit itidem colligere, *Ego solus, & nullus mecum creavi cælum & terram.* Ego solus scilicet tanquam autor, fons, & origo, sed non solus, sed filius mecum, tanquam is qui à me potestatem omnem accepit, propria virtute, omnia faciendi.

Faustus Socinus.

Resp. Quisnam simpliciter ita colligit: Soli Deo est serviendum; Ergo Christo est serviendum? Quasi vero quidquid soli Deo tribuitur, Christo quoque tributum apud nos intelligatur. Nos quidem non isto, sed hoc pacto colligimus: Christo dedit Deus in Ecclesiam omnem dominationem; Ergo Christo servire debet Ecclesia, quamvis soli Deo serviendum esse scriptum sit. Quia certum est, hujusmodi servitium secundum voluntatem Dei esse; & ex ipsius præcepto fieri, & consequenter, eum, qui Christo servit, ipsi Deo servire. Quocirca ineptissime ex collectione nostra colligitur, Christum quoque una cum patre cœlum & terram creasse, quamvis scriptum sit, *Ego solus, & nullus mecum*, &c. Nam quod Christus ea in re ullam partem habere potuerit, nusquam est scriptum; imo contrarium ex Sacris Litteris apertissime demonstratur.

Franciscus Davidis.

Particula 6. Itidem argumentari licebit: Dictum est Exod. 20. vers. 2. *Ego sum Dominus Deus tuus,*

tuus, qui eduxi te de terra Ægypti, &c. *Non facies tibi sculptile, non adorabis ea*: Christus est imago & similitudo Dei, Ergo illius imaginem licet facere & adorare.

Faustus Socinus.

Resp. Quoniam tu, ut omnes videbunt, pessimè, hoc loco tuam sententiam expressisti, explicabimus nos primùm, quid sentias, deinde illud refutabimus. Hoc igitur (ni fallor) tibi vis: Christum esse imaginem Dei; Ergo, si Christum adorare licet, Dei imaginem adorare licere, quod est contra expressum Dei præceptum, qui nullam ullius rei imaginem adorari vult. Respondeo, Deum non à se factam sui ipsius imaginem, & à se ad adorandum propositam, sed ab hominibus effictam, utque eam adorent, ab ipsis sibi constitutam, eo præcepto manifestè vetasse.

Franciscus Davidis.

Particula 7. Item: Solus Deus, qui eduxit Israelem ex Ægypto, adorandus est: Christus adorandus est, Ergo est Christus solus ille Deus, qui eduxit Israelem ex Ægypto.

Faustus Socinus.

Resp. Non rectè concludis, triplici ratione. Primùm, quia præceptum illud non omnem prorsus adorationem complectitur, & certum est, non Christum modo, sed alias quoque non paucas res creatas jure adoratas fuisse. Deinde, quia Christi adoratio ipsius Dei adoratio est: quem in Christo, & per Christum adoramus. Postremò, quia eo præcepto non sibi eripuit Deus, quominus ipse alium quoque, præter seipsum nobis adorandum proponere posset; sed tantum, ne nos ex nostro capite id faceremus, vetuit.

Franciscus Davidis.

Particula 8. Et quomodo quæso ista interpretatione effugiemus implicationem contradictionis? Solus Deus adorandus & invocandus est, ille pater inquam summum, Non solus, verùm & filius. At dices, non tanquam fons, & origo, sed tanquam mediator. Nihil refert. Duo enim invocantur & coluntur. Pater enim filius non est, & filius pater non est. Differentie enim in personis, non in ipsa invocatione statuitur. Doctus enim, à filio quoque vera cordis fiducia petenda esse bona corporalia & spiritualia. Hac autem ratione & pater invocatur, & ab illo bona petuntur; & bona quæ petuntur eadem sunt, si non corporalia, tamen spiritualia, quæ in oratione dominica à patre cœlesti petuntur, ut per Christum edocti sumus, ut hoc ordine, & ratione observata, per patrem non solum patrem, sed & filium intelligamus, cum bona spiritualia petemus.

Faustus Socinus.

Resp. Ex suprà dictis apparet, nullam esse contradictionem in eo, quòd solus pater sit invocandus, & adorandus, & tamen Christo quoque invocatio, & adoratio tribuatur; quamvis nec persona, nec essentia idem sit Filius, qui Pater, & manifestum est, distinctionem illam inter patrem, & filium, quòd scilicet à Patre Filius omnia acceperit, tanti esse, ut non modò personas, sed qualitates etiam utriusque personæ discriminet: adeò ut consequenter etiam alterius cujusdam qualitatis invocationem, & adorationem Filii esse, quam Patris sit, plane demonstret.

Franciscus Davidis.

Particula 6. Indignum certè est in dubium vocare veritatem doctrinæ Christi, & ipsius Dei patris prærogativam. Christus enim omnia quibus indigemus, & quæ à nobis, quo ad corpus & animam necessaria sunt, ab ipso Deo patre petenda esse docuit. Vel ea quibus indigemus comprehensa sunt in oratione dominica, vel non sunt: Si non sunt; aliæ formulæ & classes rerum petendarum ordinandæ sunt. Quod nos, salva veritate doctrinæ Christi, facere non possumus. Si verò omnia quibus indigemus, illic comprehensa sunt, omnia à Deo patre petere jubemur. Certè hanc Dei patris prærogativam imminuimus, dum inter patrem & filium rerum petendarum materiam partimur. Aut enim pater Deus omnisufficiens non erit, qui se nomine insignavit, ut omnia ipse solus abunde largiatur, aut non omnipotens solus, ut omnia necessaria largiri possit, cum & filius invocandus sit, & quædam ab eo petenda, quæ vel à patre peti non debeant, vel minus necesse sit, ut ab ipso petantur, cum à filio petantur, & ipse filius invocari debeat.

Faustus Socinus.

Resp. Jam in hujus cap. initio dictum est, nec veritatem doctrinæ Christi esse, solum Deum patrem invocari debere, & simul ad id responsum, quod ex precatione, quam ipse Christus nos docuit, ad doctrinam istam probandam elici potest; quæ etiamsi vera esset, non tamen contra eam futurum, quod Christus invocari possit, non uno in loco ostensum fuit. Non partimur autem ea, quæ petenda sunt, inter Patrem, & Filium. Sed dicimus, ea, quæ à Patre peti debent, si quoquo modo ad Ecclesiam spectent, eadem omnia e Filio quoque peti posse, per quem Pater, qui omnia dat, ea nobis largitur. Potestas porrò dandi, quam Christus habet, nihil minuit de Patris omnipotentia; nec tollit, quin Pater solus det, cum ea potestas universa ab ipso Patre profecta sit, & ab ejus nutu perpetuò pendeat. Quamvis enim eam non revocare, donec Filio omnia planè subjecta fuerint, decreverit, 1 Cor. 15. 25; hoc tamen non aliunde, quàm ab ipsius sola voluntate, ac pura liberalitate proficiscitur. Vide autem, ut scias, à Patre peti debere, & tamen à Filio peti posse, ea, quæ dicemus infrà cap. 19 partic. 1.

Cap. XVIII.

Franciscus Davidis.

Particula 1. Ex iis jam dictis manifestum esse potest, pugnantia scripturæ sacræ testimonia, hac ratione conciliari non posse. Quomodo ergo tollemus dissidium? Primùm quæ de Deo patre solo dicuntur, ut ea illibata ipsi soli tribuantur. Si verò illa filio quoque attributa esse legimus, nec eo modo, nec eo significatu factum esse intelligamus. alioquin una & eadem actio patris & filii erit, idemque Deus filius, qui pater est.

Faustus Socinus.

Resp. Satis probatum est, vel nullam prorsus, ne in speciem quidem, esse Scripturæ testimoniorum de hisce rebus repugnantiam, vel conciliationem nostram & verbis, & rei consentaneam esse. Tuam autem nihili æstimari debere, & jam demonstratum est, & mox apertius fiet.

Franciscus Davidis.

Particula 2. Hoc verum esse per loca Scripturæ demonstremus. Passim in verbo Dei dicitur, Deum patrem solum esse creatorem omnium, dicuntur & per Christum omnia creata esse. Si significatio vocis Creationis, & modus non mutatur, Christum quoque omnium creatorem esse, quomodo negabimus? Sive enim dixero, Hic fabricavit domum, & per hunc fabricata est domus, sensus in idem recidit. Significatum vocis Creatio mutatur; mutatur & modus.

voci-

vocabulum mutatur. Illic enim rerum primordia describuntur; hic verò transitus & mutatio in aliam formam, ut Creare idem sit, quod recreare, reparare, restaurare, reconciliare, pacificare. Mutatur & modus non quòd Christus sua propria virtute, & potestate fecerit, & creaverit, verùm Deus pater per illum. Id Christus ipse docet, *Opera quæ ego facio non ego facio, sed ipse pater vivens, qui in me manet.* Pet. Act. 10. 37, 38. Paul. 2 Cor. 5. 18, 19. Ephes. 1. 9, 10. Ephes. 3. 8, 9, 10, 11. Colos. 1. 18, 19, 20, idem confirmant.

Faustus Socinus.

Resp. Non ita mutatur significatio vocabuli Creationis, ut unum, cum de Patre Deo dicitur, significet, aliud, cum de Christo; sed ipsiusmet Patris respectu mutatur. Neque enim minùs novam creaturam fecit Deus pater, quàm veterem; & Deus per Christum, non autem ipse Christus omnia creasse dicitur. Nec creandi modus mutatur, sed ratio quædam, qua in creando Deus usus est, exprimitur; dum per Christum omnia creasse, id est reformasse, & instaurasse dicitur. Quæ ratio, non quidem alio modo Christum eam creationem facere, quàm Pater faciat, ostendit: sed, quamvis eodem modo, non tamen ut primam caussam, sicut Pater, sed ut caussam secundam. Ut, exempli gratia, Deus terrarum orbem illustrat; & sol quoque idem facit: non quidem diverso modo, cum unicus sit illustrandi modus utrique communis. Sed Deus, ut prima caussa: sol verò, ut secunda. Et quantum Deus in orbe terrarum illustrando soli anteponendus est, quamvis sol id efficiendi virtutem in se habeat, tantum est Christo in reformando, & instaurando mundo anteferendus, quamvis, Christum id efficiendi virtutem in se habere, constet. Deus enim verè est, qui ista per utrumque efficit; quippe qui utrique eam efficiendi virtutem dederit, & ex cujus voluntate uterque perpetuò eam exerat. Atque hoc solis exemplo, & similibus, quæ innumerabilia sunt, vides quantum intersit inter eum, qui ipse facere simpliciter dicitur, & eum, per quem ab alio fieri aliquid dicatur, & quomodo is, per quem fit, efficiendi nihilominus vim in se habere possit. Quare quæ citas testimonia, potiùs tibi nocent, quàm favent, cum ex ipsis nihil aliud probetur, quàm Deum per Christum fecisse.

Franciscus Davidis.

Particula 3. Sic passim ille unus Deus pater Christi salvator esse dicitur, & quidem ita categoricè, ut præter illum nullus esse censeatur. De Christo item, quòd ipse salvum faciet populum suum; quod nihil aliud est, quàm ipsum esse salvatorem. Si eadem significatio vocis, & idem modus salvandi est, in quo differt pater à filio? Mutatur significatio vocis. Salvator cum de Christo dicitur, significat eum viam salutis monstrare, & docere; idcoque verbum salutis Actor: cap. 10. 36. & 13. 26. appellatur. Modus quoque mutatur. Non enim filius propria sua virtute, aut potestate salvat, aut ipse salvare aliter dicitur, nisi quia pater per illum salutem nobis affert, & confert Luc. 2. vers. 30. Esa. 49. 6.

Faustus Socinus.

Resp. Concedis, Christum esse salvatorem, quia scriptum sit, ipsum salvum facturum esse populum suum; quasi verò disertè Salvator centies in novi fœderis scriptis non appelletur. Vide tantùm posteriorem Petri epistolam; in qua, licèt admodum brevi, quinquies (ni fallor) eo nomine insignitur. Nec verò hic similiter servandi aut significatio, aut modus mutatur. Eadem autem ratione, qua Christo salutis ipsius dationem adimis, quia scilicet Deus eam per ipsum confert, adimenda est illi etiam monstratio viæ salutis, quia Deus est, qui per eum viam salutis ostendit, ut diximus cap. 4. particula 3. Ita Christus falsò servator appellatus fuit, si nullo prorsus modo ipse servat. Si dixeris, per salutis collationem, quæ à Deo per Christum fiat, te nihil aliud intelligere, quàm ipsam viæ salutis monstrationem, quæ quamquam Dei solius est propria, tamen quia Christus ejus rei tamquam instrumentum est, servator dici potuit; Dico, per Christum alia quoque ratione salutem nobis à Deo conferri, cum per ipsum nos à mortuis in ultima illa die excitaturus sit, & immortalitate donaturus Joh. 6. vs. 19 &c. Philip. 3. 21; quæ ipsa vera est salus, propter quam potissimùm Deus servator noster dicitur. Hoc autem ipsemet non negas, sed negas, virtute aliqua in Christo residente, quam cum eo Deus communicaverit, aut communicaturus sit, id factum iri. Ut patet ex iis, quæ scribis capite 2. partic. 7. & cap. 15. partic. 1. Atque idem hic dicere velle videris, dum ais: *Non enim filius propria sua virtute*, &c. Atqui, si ita res se habet, ex tuis ipsius verbis apparet, servandi significationem non mutari, licèt modus, ut tu quidem opinaris, omninò mutetur. Hunc autem (si modo ea virtus in Christo resideat, ut à nobis abunde confirmatum est) eundem planè manere, ex iis constat, quæ in superiore partic. disputata sunt.

Franciscus Davidis.

Particula 4. Sic Redemptoris nomen solus ille Deus pater in verbo suo sibi vendicat. Dicitur & Christus redemptio; verùm vocis significatio mutatur, & modus. Deus enim pater sua virtute & potestate redimit, in libertatem asserit, nullo pretio Esai. 52. 3. At Christus dato pretio Matth. 18. Modus quoque mutatur. Ille enim propria sua virtute: Hic cum datur proponitur & fit à Deo patre, Rom. 3. 1 Cor. 1. Luc. 1 redemptio.

Faustus Socinus.

Resp. Neque hic vel significatio, vel modus mutatur. Deus enim à pœnis peccatorum, & ab ipsis peccatis nos redimit, hoc est, liberat, & immunes reddit: & Christus idem atque eodem modo facit. Nam ipse est, per quem hanc redemptionem Deus & inchoat, & perficit. Deus redimit sine pretio, quatenus nihil, tamquam pretium, ut nos redimat, à nobis exigit, cum ipsi nihil, tamquam pretium, nos ipsos venumdantes accèperimus, ut ipsum à te ex Esaia prolatum testimonium probat. Id Christus pariter facit, qui nobis gratis peccata condonat. Col. 3. 13. Quamquam locum illum Esaiæ de redemptione per Christum facta vaticinationem continere non constat. Christus redimit cum pretio, quatenus sanguinem suum pro nobis liberandis profundit, atque ea ratione nos Deo acquirit, Apoc. 5. 9. Deus hoc idem facit. Ipse enim, dato sanguine filii sui, qui propterea proprius ejus sanguis esse dicitur, sibi acquirit Ecclesiam, Actor. 20. 28.

Franciscus Davidis.

Particula 5. Qui justificat unus Deus est pater ille, est & Christus qui justificat. At vocabulum Justificationis attributum Christo, & modus quoque mutatur. Justificat Deus pater, vel quia propter se, & propter nomen suum gratis remittit peccata, vel quia viventes in observatione mandatorum suorum justos pronunciat. Christus verò justificat, vel quia Dei patris hanc voluntatem nobis annunciat, vel quia credentes illi & obedientes, verè sumus justificati, & justi esse pronunciamur. Mutatur & vocabuli significatio, & modus. Deus enim pater per se, Christus autem tamquam datus & factus justificatio nobis à Deo patre 1 Cor. 1. 30. dum nos sibi reconciliat, & non imputat nobis delicta, & facit eum peccatum, ut simus justitia Dei per illum.

Fau-

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Christus non aliter, neque alio modo justificat, aut justificare potest, quam Deus pater, qui nos per ipsum justificat. Nam & ipse Christus nobis remittit peccata, ut probat locus ille Col. 3. 13. idque reipsa præstans, dabit ipse nobis, qui ei obedivérimus, coronam justitiæ, 2 Tim. 4. 8. Justificatio autem dicitur nobis facta à Deo, quia, ut dictum fuit, Deus est, qui auctoritate, & potestate id efficiendi illi data, nos per ipsum à peccatis nostris absolvit, & vitâ æternâ donat.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 6. Vocabulum Invocationis, & Adorationis passim soli Deo patri tribuuntur, Tribuuntur & Christo. At mutatur significatio, & modus. Significatio vocis mutatur. Invocamus enim, & adoramus Deum patrem, dum vera cordis fiducia, bona corporalia, & spiritualia ab eo petimus. Invocamus nomen Christi, dum eum Christum & Messiam profitemur esse, eundemque debito prosequimur honore, confitentes, illum esse in gloria Dei patris. Mutatur & modus; per Christum enim offerimus preces patri, at non per patrem Christo.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Ex ante dictis intelligitur, quæ esse possit inter adorationem, & invocationem, quæ Deo tribuuntur, & eas, quæ tribuuntur Christo, differentia. Neque enim vel rei significatione, vel modo differunt, sed ipsius rei quadam qualitate tantum. Sicut enim Deus is est, ex quo omnia ortum habent, & qui primus & solus omnia largitur, Christus autem is, per quem in Ecclesia omnia fiunt, & per quem omnia dantur; sic Deum adoramus, & invocamus, ut primam caussam omnium rerum, & unicum omnium bonorum datorem, Christum verò, ut secundam caussam omnium, quæ fiunt in Ecclesia. Et eum, per quem quidquid nobis, ut Ecclesiæ membris, opus est, perpetuò confertur. Tantum igitur inter illam, & hanc adorationem atque invocationem interest, quantum inter eum, qui omnia prorsus facit, & donat, & eum per quem ab ipso permulta fiunt, & donantur. Hinc fit (quod ipsemet fateris) ut per Christum Deo preces offeramus, id est, Christum invocando, Deum invocemus, non autem vicissim per Deum Christo preces offerre, nec Deum ipsum invocando, Christum invocare doceamur. Ex quo, invocationem Christi ad ipsum Deum universam tandem referri atque in eo conquiescere, certum est; quod non ad invocandi significationem aut modum, sed ad invocationis ipsius qualitatem quandam, & alia accidentia pertinet.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 7. Credendi & confidendi vocabulum Deo patri tribuitur, Tribuitur & Christo, at diversa significatione. Credimus enim in Deum patrem omnipotentem creatorem cœli, cum ipse omnia ea, quæ promisit, propria virtute & potestate nobis daturus sit, & largiturus. At credimus Christo, tanquam testi veraci, a Deo patre misso, sicut, & Israelitæ crediderunt in Mosen, Exod. 14. 31. & 19. 9. vide Joan. 14. 1, 11. 1 Joan. 5. 10. & passim alibi. Mutatur & modus, quia per Christum cum fiducia jubemur accedere Deum patrem, verum per patrem non jubemur accedere cum fiducia ad Christum.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Idem dico de credendo & confidendo. Non solum Christo, sed Deo quoque tanquam veraci credimus, & tanquam ei, qui de veritate ipsa, quam

Christus patefecit, testatus est, non modò per se, & separatim ab ipso Christo, ut habes Joh. 5. 37 & cap. 8. vers. 18. Verùm etiam unà cum Christo, immo ipse per Christum. Verbis enim & operibus testatus est Christus de Euangelii veritate. Atqui utraque Deus per ipsum ea ratione, qua sæpius à nobis expositum est, proferebat, atque faciebat, adeò ut ipsius Dei esse dicantur. Joh. 9. 4. & cap. 17. 14. Rursus non Deo tantùm, sed Christo quoque confidimus. Quæ enim Deus nobis promisit, aut, tanquam Christi membris, donat, ea omnia per Christum, potestate & efficacitate dandi illi concessa, nobis & dat, & daturus est. Ita, quemadmodum de invocatione diximus, & fides, quæ Christi verbis adjungitur, & fiducia, quæ in eo collocatur, ad Deum ipsum refertur, in eoque tandem conquiescit.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 8. Ubique Scriptura hortatur, ut Deo viventi, & quidem illi, qui populum suum ex Ægypto eduxit, serviamus. Paulus se servum Christi appellat. Locus verò ille Coloss. 4. anceps est, & Ambrosius legit, *Recipietis hæreditatem Domini Christi, cui servitis*. Neque imperantis esse, *Servite Domino Christo*. Ut autem alius est ille, qui eduxit populum ex Ægypto, cui serviendum est, & cui servimus: Ita aliud servitutis genus, quo Deo Israelis, & Christo servimus. Deo Israelis servimus, tanquam creatori nostro: quem etiam ut Deum colimus, sperantes in eum, & petentes ab illo omnia bona spiritualia & corporalia; cujus & ipse Christus servus est. Servi verò & ministri Christi sumus, dum ejus doctrinam & facta annunciamus. Extra hoc enim non servi, sed amici ejus esse dicimur, Johan. cap. 15. vers. 15. Videmus & vocis serviendi significatum mutari & modum serviendi.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Servitus quoque & quæ Deo, & quæ Christo debetur, ejusdem generis est, licet diversæ cujusdam qualitatis. Non est autem locus ille ad Col. 4. 24. solus, ex quo, (sive *servite*, sive *servitis* legendum sit) Christo ut serviamus, oportere, non obscurè intelligitur; sed alii sunt permulti, quorum hic partem tantummodo aliquam notabo: Rom. 14. 8, & 9. & cap. 16. vs. 18. 1 Cor. 7. 22. Ephes. 6. 5, & 6. 2 Cor. 5. vs. 15. Apocal. 2. 20. Sed quid testimonia hujusce rei congerere est opus? Nonne pro omnibus esse potest, quod Christus millies Dominus noster appellatur, & à Paulo unicus etiam dominus noster dicitur 1 Cor. 8. 6. Eph. cap. 4. vers. 5? Quomodo verò dominus noster est Christus, nisi nos ejus servi simus, & ei servire debeamus? Differentia autem inter eam servitutem, quam Christo debemus, & eam, quæ Deo debetur, non ea est, quam tu affers. Nam Dei quoque doctrinam, & facta annunciare debemus. Et Christo aliter etiam profectò, quàm ejus doctrinam & facta annunciando serviendum est; ut ex citatis locis intelligi potest. Sed in hoc differunt, quod Deo servimus, tanquam supremo ipsi Principi: Christo verò, tanquam Præfecto cum suprema potestate nobis à Principe dato, & qui Principis vicem gerit. Cui, licet ipsius Principis servo, eodem tamen genere servitutis, quanquam diversæ cujusdam qualitatis, quo ipsi Principi servimus, omnino servire debemus. Cæterùm homines pii & divinorum arcanorum conscii, non Christi tantùm, sed Dei quoque amici sunt facti; ut de Abrahamo legimus. Jacob. 2. 23.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 9. Conciliatio hæc locorum Scripturæ sacræ pugnantium digna observatione est. Ut enim ii, qui se Catholicos esse profitentur, ex iis & similibus colligunt Christum verè & natura Deum esse,

esse, eumque invocandum, ut patrem, Sic & ex iis, & per hæc, Christum, ut hominem à Deo exaltatum, invocandum esse, alii contendunt. Invocatio autem eadem est; in utroque enim vera cordis fiducia petuntur bona corporalia & spiritualia. Subjecta differunt: Hic enim homo Christus, Illic Deus pater. Ut in astruenda ab illis Christi divinitate per invocationem peccatur, & ex eo Deus esse æternus statuitur: Ita hic in exaltatione hominis Christi in Deum per eandem invocationem. Sed hæc nunc abscondita sunt ab oculis multorum. Illis fuit ab æterno Deus & factus est homo per assumptionem, & unitionem. Istis natus est homo, & factus est Deus per exaltationem usque ad Dei æqualitatem. Confusio hæc Babylonica est, & mixtio duorum in unum, & unius in duos.

Faustus Socinus.

Resp. Ex prædictis satis constat, conciliationem, seu potius conciliationes istas tuas, quippe quæ à scripturarum sensu ipsaque ratione abhorreant, nihili esse faciendas: explicationem verò nostram potius, quàm conciliationem, ut pote tam rationi, quàm divinis oraculis consentaneam, plurimi æstimandam esse. Quòd autem nos Adversariorum similes facis, non animadvertis, vestrum hoc esse proprium. In eundem enim gravissimum errorem utrique incidistis; quòd scilicet, invocari nullo pacto posse credidistis, nisi eum, qui sit ille Jehova Deus cæli terræque conditor. Ex quo factum est, ut illi, Christum invocari posse animadvertentes, affirmaverint, Christum esse illum Jehovam Deum: vos autem, qui Christum non esse illum Jehovam Deum vidistis, negaveritis, Christum invocari posse. Sed & illis, & vobis tandem agnoscendum erit, Jesum Nazarenum, hominem inquam illum, Christum & Dominum à Deo factum, tanta auctoritate, atque potentia tum in cælo, tum in terra ab ipso jam donatum fuisse, ut eum, quisquis ad ejus Ecclesiam pertinet, in necessitatibus suis invocare possit, ejusque opem confidenter implorare. Quod & cæteri omnes, qui nunc Christo reluctantur, tunc verum esse non agnoscent tantùm, sed magno suo malo sentient, cum inimici ejus scabellum pedum ipsius facti erunt. Hic autem nulla prorsus est confusio; sed omnia planissima & explicatissima sunt; honore & prærogativa, quæ ipsius propria est, summo & unico illi Deo perpetuo conservatâ.

Cap. XIX.

Franciscus Davidis.

Particula 1. Adoratio, invocatio, & servitus, quæ soli Deo patri competit, Christo nullibi tribuitur, eamque ob causam de Christo invocando, adorando, illique serviendo præceptum nullum extat. Et cur hoc in loco dicatur: *Et tamen & Christum quoque adorare non possumus tantum, sed etiam debemus, & illi servire tenemur*, paulò post verò dicitur, *Quia etsi Christum invocare possumus, non tamen tenemur*, non video. Qui talibus antilogiis & ænigmatibus gaudet, suis se oblectet distinctionibus, & ex nigro album, ex alboque nigrum ut faciat, per me licet. Et, si *videtur* extare præceptum de Christo adorando, & illi serviendo; ubi illud *videtur* adductum fuerit, suum illius Videtur, solvetur per non videtur. Quæstio enim non est, an hæc vocabula alicubi in Scriptura sacra filio Dei tribuantur, verùm an Christus invocari, adorarique debeat vera cordis fiducia, & ab eo bona corporalia, & spiritualia, quæ omnia in oratione dominica comprehensa sunt, peti debeant, probandum est, & non ambiguis & indefinitis differendum propositionibus, quales sunt hæ: *Invocatio, quæ soli Deo debetur, ea est, qua ad ipsum, tanquam ad omnium bonorum daterem confugimus. Christum autem non in omnibus invocare possumus, sed in iis tantum, quorum largiendi potestatem à Deo adeptus est.*

Faustus Socinus.

Resp. Jam dictum est, quæ in istis differentia inter Deum, & Christum sit. Servitutis autem, & adorationis, quæ Christo tribuuntur, alia ratio, quàm invocationis est. Ita ut Christo servire, eumque adorare omnino debeamus: invocare verò, si de absoluta necessitate fit sermo, non quidem teneamur, sed tamen omnino jure possimus. Servitus enim, & adoratio, de quibus hoc loco agitur, affectiones quædam potiùs, quàm actiones sunt animi, & mentis nostræ, eæque non alicujus temporis, aut occasionis, sed perpetuæ, & nobis inhærentes. Invocatio verò, cum pro precum directione, & opis imploratione ipsa accipitur, ut & nos facimus, & usus loquendi requirit, est actio quædam non nobis perpetuò inhærens, sed quę à nobis pro tempore, & occasione, quantumvis frequenter id fiat, suscipitur. Hinc fit, ut perpetuò uno eodemque temporis momento & Deo, & Christo servire, & utrumque adorare possimus, at Christum invocare non possimus, nisi ad eum nominatim preces nostras dirigamus. Quocirca, si Christum invocare omnino deberemus, numquam ad Deum patrem solum nostras preces dirigere possemus. Quod falsum esse exempla sanctorum virorum & purioris Christianæ Ecclesiæ antiquissimus usus ostendit. Neque enim, ut superiore cap. partic. 6. dictum est, qui Deum patrem invocat, Christum ipsum invocat, quemadmodum, qui Christum invocat, ipsum Deum patrem invocat. Et hanc ob caussam, quamvis ad Christum, nulla patris expressâ mentione factâ, preces suas dirigat, præcepto tamen de invocando Deo patre satisfacit. Sic rex præfectos dat, à quibus ea peti possint, quæ ab ipso solo alioquin peti possunt. Non tamen, ut omnino à præfectis petatur, jubet. Neque enim, ne quisquam jam se adeat, interdicit. Cum autem ipse rex aditur, nullo modo à præfectis, sed ab ipso tantum rege petitur, quamvis, cum à præfectis petitur, ab ipso rege, cujus auctoritate ac nomine illi omnia faciunt, petatur. Itaque vides in distinctione illa mea nullam esse antilogiam, nullum ænigma, sed eam sensui ipsi communi quodammodo patere. Jam, quòd usus sum verbo Videtur, cum de præcepto adorandi Christum, illique serviendi, sum locutus; non ideo feci, quòd de eo præcepto dubitarem, sed quia disertè, & litteraliter (ut loquuntur) nobis id præceptum fuisse, non putabam, & adhuc non puto, nisi sub typo, ut postea docebo; quamvis reipsa præceptum sit. Atque ad istum modum loqui, cum ejusmodi casus incidit, sapientissimi quique viri me suo exemplo docuerunt. Neque optimorum auctorum exempla desunt, in quibus verbum Videtur non dubitantis, sed planè affirmantis est. Quintu ipse ad eum modum locutus es cap. XI. partic. 3. Reipsa autem mandatum nobis esse, ut Christo serviamus, in superioris cap. part. 7. docuimus. Ut autem illum adoremus, permulta nobis mandatum fuisse, demonstrare possunt. Sed inter cætera illud potissimum, quod angelis ipsis id præcipitur, qui nobis, præstantiores multò sunt. Testatur hoc apertè auctor epist. ad Hebræos capite 1. 6. Nam quod vos dicitis verba illa, *Et adorent eum omnes angeli Dei*, in Psalmo, unde sumpta sunt, ad ipsum Deum referri; quid tum, si scriptor ille divinus ad Christum ea accommodat, & in Christi persona, de cujus regno ibi vaticinatur Psaltes, eam Dei adorationem fieri debere docet? Vide quæ scripsimus suprà capite 3. ad finem partic. 4. Confirmatur idem per ea, quæ ad Philippenses scribit Paulus, cap. 2. 10. Deum dedisse Christo *nomen, quod est super omne nomen, ut in nomine Jesu omne genu flectatur*, &c. Præcepti enim vim hæc verba habere, nemo sanæ mentis negaverit, etiamsi tantummodo de effectu, & de re futura sermo esset. Docemur enim per ea, Deum nunc quoque velle, ut id fiat, quamvis Christi hostes adhuc id facere recusent. Quod velint, nolint, tandem aliquo modo facient. Eandem prorsus vim præcepti habent verba illa ipsius Christi, Johannis cap. 5.

Faustus Socinus.

Resp. Quid oportebat, Christum, aut Apostolos illud axioma extruere, cum res per se ipsa loquatur, & utriusque rei exempla manifestissima sint? Invocationis jam protulimus, præsertim cap. 2. partic. 4, & cap. 6. partic. 5, præter ea, quæ in priore scripto allata fuerant. Adorationis verò hæc, locis tantummodo notatis, & tibi, & reliquis consideranda proponimus, Matth. 2. ỷ. 11, & cap. 8. 2. & cap. 9. 18. & cap. 14. 33. & cap. 15. ỷ. 22. & cap. 28. ỷ. 9, & 17. Mar. 3. 11. & cap. 5. 6. Luc. 24. 52. (in hoc autem Lucæ loco consulantur Græca exemplaria) Joh. 9. 37. Ex plerisque autem prædictorum locorum, Christum vera cordis fiducia, ut invocatum, sic adoratum fuisse, & plusquam civilem, & humanum cultum ei fuisse exhibitum, videbunt omnes, qui vel anticipatis opinionibus, vel justo aliquo Dei judicio excæcati non fuerint. Vix autem dici potest, quam graviter erraveris, cum ea verba scripsisti. *Certè colligere id ex verbis Christi, & Apostolorum, quod in eorum scriptis non extat, non est interpretari Scripturas, sed est invertere.* Immo verò cum quid colligitur, vel id scriptum omnino non extat, vel certè perinde habetur, non si Deum patrem in Christo adoraverimus, ac si scriptum non esset.

Franciscus Davidis.

Particula 5. Christus ex professo disputat Joan. 4, de adoratione, & invocatione vera; de sui verò adoratione & invocatione, nullam facit mentionem, non reticet verum, Samaritanæ fatetur se esse Messiam, & mulier ipsa inquit, *cum venerit Messias, annunciabit omnia*; horum verò nulla annunciat, imo contraria docet; unde ergo hæc axiomata inferimus, & colligimus? Dixit, cum in terris versaretur Christus, Joan. 15. 15. *Vos autem dixi amicos, quia omnia quæcunque audivi à patre meo, nota feci vobis.* Si hæc patris voluntas fuisset, ut ipse in Christo adoraretur, aut Christus in ipso, certè id discipulis significasset, omnia enim illis significavit, quæ à patre suo audivit; certum autem est, quod hoc à patre suo non audivit. Doctrina igitur ista, ut non ex Deo patre & Christo sit oportet. Si fortasse, ut contendimus, asseveraverimus, postquam in cœlos ascendit, omnem accepit potestatem, super omnia exaltatus est, hanc consecutus est dignitatem, ut adoretur & invocetur, nequaquam consistere poterit. Nam post suam in cœlum ascensionem, misit discipulis Spiritum sanctum, per quem omnia illis annunciavit. Sed hic nec alia, nec prioribus contraria docuit. Nam de patre accepit, & illum glorificavit, non docendo, in Christo Deum patrem præcipue adorari, aut Christum adorandum, & invocandum esse, verum in doctrina, per Christum tradita confirmavit; & sic nos quoque discipulos suos, futuros esse dixit, & patrem suum cœlestem glorificaturos, si sermonem illius servaverimus, aut Christum in Deo patre.

Faustus Socinus.

Resp. Quamquam per ea, quæ modo diximus, satis ad ea omnia, quæ hoc loco dicis, responsum est; illud tamen addemus, te non animadvertisse eundem Christum, qui dixerit discipulis suis, omnia quæ audivisset à patre, nota se illis fecisse, eisdem postea dixisse, multa se habere, quæ illis diceret, quæ nondum portare possent Joh. 16. 12. Inter quæ, si Dei per ipsum, & in ipso adoratio, & invocatio à nobis numeraretur: quid quæso, absurdi ea in re contineretur, cum hæc summam illam potestatem, & Ecclesiæ gubernationem in Christo, licet corpore absente, ipsiusque paterni solii participationem omnino requirant, quam, ante spiritum illum veritatis acceptum, Christi discipuli nec intelligebant, aut suspicabantur, nec intelligere, aut suspicari poterant? Christum autem, & in Christo Deum adorari, & invocari posse, postquam spiritum illum, qui eis facilia portatu redditurus erat omnia, accepissent, Christi discipulos intellexisse, vel id satis declarat, quod primus ipsorum, qui sanguine suo veritati divinæ testimonium dedit Act. 7. 59. Christum ea in re invocavit, in qua ipse Christus Deum patrem invocaverat Luc. 23. 46. An non & hoc & alia ipsorum exempla, de quibus supra egimus, pluris sunt, quam verborum commonefactiones?

Franciscus Davidis.

Particula 6. Sed videamus, quibus testimoniis, & rationibus confirmatur, adorando Christum, & illi serviendo, hunc cultum non Christo præcipue sed ipsi Deo præstari. Paulus inquit Philip. 2. 11. *Ut omnis lingua confiteatur, quod Dominus est Jesus Christus ad gloriam Dei patris.*

Summa verborum Pauli est: Sectemini charitatem & humilitatem, idque ab exemplo Christi. Hic, cum multis donis à patre suo cœlesti ornatus fuerit, iis abusus non est, nec proprium commodum & honorem quæsivit, nec divinum sibi usurpavit honorem, quod rapere est sibi æqualitatem Dei. Si Paulus in hoc loco Christum adorandum esse contendisset, minime contrarium proposuisset, ideo subjicit, *exinanivit se, humiliavit se, formam servi assumpsit, factus est obediens*, &c. Quæ omnia loco explicationis subjiciuntur, quid sit, non rapinam arbitratus esse æqualem Deo. Post humiliationem & mortem, ejus exaltationem describit, quam non in adoratione & invocatione ejus fundat, verum quod ereptus ex morte, declaratus sit judex vivorum & mortuorum, imò Messias, & Dominus, hoc est nomen illi datum, hoc est, quod omnis lingua confiteatur, quod Jesus sit Christus ad gloriam Dei patris. Vide Act. 2. 36. Facit enim ad gloriam Dei patris, quod Jesum filium suum, Christum esse designavit, declaratum esse, quod sit Christus; & in eo maximè laborarunt Apostoli, ut evincerent ex Scripturis sacris, Jesum esse Christum; hanc ob caussam toties Joannes urget, *qui credit, qui confitetur, Jesum esse Christum, ex Deo natus est*, &c. Sive verò legas, *quod Jesus Christus Dominus sit in gloria Dei patris*, sive, *ad gloriam Dei patris*, nihil refert; utrobique enim idem docetur, post humiliationem secutam esse exaltationem; quod & Christus ipse sæpe docuit, *Oportuit filium hominis pati, & sic intrare in gloriam suam*, quæ gloria non adorationis est, & invocationis, qua vera cordis fiducia bona corporalia & spiritualia ab ipso peti debeant, sed sententiam esse, ut vivorum & mortuorum judex demonstretur & declaretur, ubi omnium cœlestium, terrestrium, & inferorum genua coram eo flectantur. Certe Paulus ne somniavit quidem, vel in hoc vel in alio loco de adoratione & invocatione Christi. Fuisset enim falsus doctor, si ex ista genu flexione adorationem & invocationem Christi astruere voluisset. Inquit enim, quod in omnibus suis orationibus flectat genua ad Patrem Domini nostri Jesu Christi, non autem in omnibus suis orationibus genua flectere potuisset ad patrem Domini nostri Jesu Christi, si quoque sua genua in invocatione ad Christum flexisset, & plane contrarium ejus rei docuisset, quod ipse fecisset; quod minime Paulo, qui vas electionis erat, convenisset. Male igitur ex verbis Pauli colligitur, quod ipse nunquam fecit, vel docuit.

Faustus Socinus.

Resp. Locus ille Pauli ad Phil. cap. 2, quidquid tu contra dicas, aptissimus est ad demonstrandum, Christo quæ tribuitur adoratio, & servitium ipsi Deo tribui, & ad ipsius Dei patris gloriam pertinere; si altero, quem ipse commemorasti, modo, id est, ut quidem debent, ex Græco contextu ipsius loci verba legantur. Inquit enim, *Propter quod & Deus exaltavit illum, & donavit illi nomen, quod est super omne nomen, ut in nomine Jesu omne genu flectatur cælestium, terrestrium, & infernorum.* Quid est autem,

 obsecro,

obsecro, adoratio, si hæc non est? Pergit [illegible] *& omnis lingua confiteatur, quod dominus* [illegible] *Christus.* Quid porrò hoc? An non Christu[illegible] necessario complectitur? Verum postmodu[illegible] git, *ad*, sive *in gloriam Dei patris* (sic enim [illegible] mnia Græca exemplaria) Ex quibus verbis [illegible] qui aperte non agnoscat, omnem cultum, [illegible] sto præstatur, ipsi Deo præstari; ut pote in [illegible] rem universus redundet. Quod ais, ex hoc loco [illegible] sti invocationem non colligi, nihil ad rem facit [illegible] enim ego ex eo invocationem Christi probare [illegible] sed id, quod modò dixi, ut ex scripto meo mani[illegible] nè constat, quin etiam tu ipse hujus Particulæ [illegible] duerit testaris, inquiens, *Sed videamus, quibus* [illegible] *menlis & rationibus confirmetur, adorando Christo* [illegible] *illi serviendo, hunc cultum non Christo præcipuè,* [illegible] *Deo præstari. Paulus inquit,* &c. Ut taceam [illegible] res, etiamsi extaret severum illud tuum Dei [illegible] tum, de solo ipso Deo invocando, non tamen [illegible] stum ab invocatione excludi debere, quemadmo[illegible] ab adoratione, & servitio non excluditur, quam [illegible] severum extet Dei mandatum, ab ipso Christo [illegible] titum, ut Deum ipsum adoremus, illique soli ser[illegible] mus & simul ejus rei caussam esse eam, quam [illegible] ctam, animadvertere possis. Quare, quidquid [illegible] futura, non autem præsente, hoc loco communica[illegible] nihil agis. Satis est enim ostendisse, Dei in [illegible] præcepto cultui, Christi cultum non adversari. Q[illegible] profectò verissimum est, sive hoc tempore, sive [illegible] quovis cultus Christo, per brevissimum licet temp[illegible] spatium, tribuendus sit. Quomodo verò gloria[illegible] Deo Christo datam, cujus hoc loco meminit Pa[illegible] adorationis gloriam esse negas, cum ea in [illegible] gentibus illi flectendis mentio fiat? Aut qua [illegible] te posse speras, cum eam agnitione, quod Jesu[illegible] Christus, & judex vivorum & mortuorum constit[illegible] tus, contineri contendis? Vide quæ hac de re [illegible] mus supra cap. 3 partic. 4. itemque cap. 9 partic. [illegible] & eodem cap partic. 3.

Quod dicis, Paulum asserere, Christum se [illegible] æqualem non fecisse, non ita est. Immo Paulus [illegible] est, Christum in Dei forma fuisse, & quod Deo [illegible] lis esset, sibi non rapinæ loco habuisse, ita videlicet [illegible] eam æqualitatem, quemadmodum raptorem [illegible] mordicus retinuerit. Quandoquidem eam, [illegible] visum est patri, cui illam acceptam referebat, [illegible] demmodo abjecit, &, Dei formâ depositâ, [illegible] servi sumpsit. Sed utcumque Pauli verba [illegible] quid hoc ad eam gloriam, quam postea Chr[illegible] suæ obedientiæ præmium consecutus est, de [illegible] loquimur, & ad quam ob eadem propositam [illegible] Pauli testimonio accommodatius invenari [illegible]

Cæterum, ut non ex solo hoc loco Christi [illegible] Dei gloriam esse appareat, sed tam multis aliis [illegible] nim hæc pauca, quæ lector impigre poterit [illegible] tare istuic. Joh. 21. 4. & cap. 16. 28. & cap[illegible] & 72. & cap. 14. 13. & cap. 17. 1. Nam q[illegible] Paulum affirmare, se in omnibus precation[illegible] genua flectere ad patrem domini nostri Jesu [illegible] id neque usquam, ut arbitror, scriptum est, [illegible] set, haud tamen propterea, se Christum adora[illegible] lus negaret, non solum quia adorari Christu[illegible] citra invocationem potest, verùm multò mag[illegible] qui Christum adorat, ipsi Deo patri genua [illegible] ex iis, quæ pluribus in locis suprà disputata [illegible] quidem apparet. Quid quod ne ipsam quidem [illegible] invocationem ea à te conficta Pauli verba [illegible] Vide quæ diximus cap. 12 partic. 2 testimoni[illegible] à te prolata, paullo diligentius expende, & [illegible] eu opinaris, sic omnino ut affirmas, in iis [illegible] esse, nequaquam deprehendes.

Franciscus Davidis.

Particula 7. Sic vocabula confiden[illegible] dine potestatis, & similia, invocationem [illegible] firmant. Aliter enim ea Christo, quam Deo [illegible]

[illegible] ; & ex ambiguo non posse firmum concludi, quam non vides?

Faustus Socinus.

Resp. Hæc tua verba [illegible]

Cap XX.

Franciscus Davidis.

Particula 8. [illegible]

[illegible]

Faustus Socinus.

Resp. [illegible]

Franciscus Davidis.

Particula 9. [illegible]

fuisse non à Christo, sed à Deo patre, & Eleemosynas illius non ad Christi, sed ad Dei patris conspectum pervenisse, si forte de Angeli legatione dubitari posset, Petrus eadem verba recitat, qui tamen ut studiosissimus erat præceptoris sui Christi, ita ejus & honorem & gloriam omnibus modis promovere studebat. Si hoc de Christo verum esset, videlicet Christum preces nostras exaudire, & potestatem habere largiendi ea quæ petimus, certè Cornelium hac de re instituisset, si non primo quoque tempore, tamen post, ubi Christum cognovit, & cùm multa præclara de Christo dissereret, horum omnium obliviscitur. Ex quibus manifestum est, Christum preces nostras exaudire, potestatemque habere nobis largiendi ea bona, quæ à Deo patre accepit, minimè ex analogia verbi divini demonstari posse. Dum in terris esset, promiserat discipulis suis, se rogaturum patrem, ut alium paracletum illis mitteret, Joan. 14. 16, 25. Quod Petrus factum & impletum esse confirmat Actor. 2. 33. Minimè tamen ex eo concludit, Christum invocandum esse, cum sciret cultum illum divinum illi Deo soli, qui Israëlem ex Ægypto eduxit, competere. Ex consensu igitur verbi Dei dico, multos ex Angelis, Prophetis, & Apostolis certo operi destinatos fuisse, habuisseque potestatem conferendi ea bona, quæ à Deo acceperunt, neque tamen adoratos aut invocatos fuisse.

Faustus Socinus.

Resp. Perverse admodum, ut suprà, præsertim verò cap. 12. partic. 2. demonstratum est, concludi-tur, Filium aliquid non facere, quia id faciat Pater. Præterea, quid ad propositum facit Cornelii exemplum, qui nondum Christum cognoverat, nec ejus ecclesiæ membrum erat, nec denique ad Christum preces suas direxerat? Quamvis enim in Ecclesia omnia à Deo per Chistum fiant; cum tamen ad ipsum Christum preces non diriguntur, perperam, aut certè valde impropriè loquimur, si tunc quoque, Christum exaudire precantem dicimus. Neque enim exaudit præfectus eum, qui ab ipso rege petiit, etiamsi ipse is sit, qui ex regis voluntate id, quod petitum fuit, largiatur. Ad cætera, quæ hîc dicuntur, jam variis in locis responsum est, potissimùm verò superiore cap. partic. 4, & 5, & cap. 8. partic. 4. Illud porrò meminisse oportet, Apostolos eo solo, quòd Jesum esse Christum docerent, satis, eum invocari posse, docuisse. Quis enim nescit, se ad suum regem in iis omnibus, quæ ad ejus regnum spectant, confugere posse? Vide, quæ scripsimus cap. 3. partic. 4. & cap. 9. partic. 10. ut interim nihil dicam, quòd Petrus in concione illa ad Cornelium, Actor. 10. 36, 42, & qui cum eo erant, Jesum omnium dominum esse affirmat, eumque vivorum & mortuorum judicem à Deo constitutum fuisse testatur. Quæ sine dubio, cum potestatem, tum gubernationem ejus declarant divinam atque præsentem; unde, eum adorari, & invocari posse, apertè constat. Nam judicium Christo à Deo datum, ad præsens quoque tempus referendum esse, docuimus sup. cap. 9. partic. 3.

Cap. XXI.

Franciscus Davidis.

Particula 1. Objicitur lædi, & impediri gloriam Dei patris, si Christus non invocetur, In eo maxime amplificari gloriam Dei, si agnoscamus, Christo homini omnia ea data esse, quæ ad sublevandam inopiam nostram, & alendam fidem nostram spectant, hancque ob causam hæc omnia ab eo petenda esse, ipsumque invocandum.

Si omnes locos verbi divini, qui vel de gloria Dei patris, vel Christi, aut utriusque glorificatione adferri possunt, perscrutati fuerimus, nullibi reperiemus, invocando Christum, patrem invocari, aut fatendo, Christo homini omnia nobis conferendi potestatem collatam esse, alere in nobis fidem, aut hac ratione nos confirmari, verùm ejus contrarium. Glorificatus est Deus pater in Christo per miracula, per doctrinam, & per resurrectionem, in eo quod agnitus sit esse Messias & filius Dei, & glorificabitur in eo, quod constitutus judex vivorum & mortuorum in justitia, & æquitate mundum terminabit. Dixit Christus Joan. 15. 18. *In hoc glorificabitur pater meus cœlestis, ut sitis mei discipuli, & fructum multum feratis.* Item Joan. 14. vers. 15. *Si sermonem meum servaveritis.* Item Matth. 5. 16. *Luceat lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona & glorificent patrem vestrum qui in cœlis est.* De sui verò adoratione, aut patris glorificatione per Christi invocationem, altum silentium.

Faustus Socinus.

Resp. Nisi adversus ea differendo, quæ ego dixeram, & ad quæ lectorem rejiciemus, probes, ea invocatione Christi Dei gloriam imminutum iri, vel saltem augeri non posse; frustra est quidquid hoc loco scribis. Nam, etiamsi verissimum esset, quod ais, in Sacris Litteris altum esse silentium, quòd per Christi invocationem Deus glorificetur; id tamen nihil posset aliud nobis suadere, quàm non esse verum, Christum invocari posse. Id quod ego hoc loco demonstrare non intendo: sed tantummodo, ut apparet, ostendere, tantum abesse, ut Christi invocatio Dei gloriam imminuat, ut potiùs eam maxime augeat. Hoc autem non est necesse, ut uspiam scriptum extet. Totum enim ab ipsa ratiocinatione pendet, quemadmodum ratiocinatione tantùm contraria sententia nititur. Neque enim usquam legitur, Christi invocatione Dei gloriam minui. Testimonia verò, quæ meam sententiam contineant, non ad hoc ipsum probandum, sed ad demonstrandum, Christum invocari posse, mihi adducenda essent. Verum hîc agitur perinde ac si certum esset, nullo prorsus modo ex ipsis divinis verbis constare, an Christus invocari possit, nec ne, & quæritur utrum ex his duobus Dei gloriam vel minuere, vel amplificare queat, ut inde, utrum verisimilius sit, & in utram sententiam Scripturæ verba potiùs accipienda sint, statui possit. Regula est enim receptissima, In dubio eum verborum divinorum sensum amplectendum esse, quem magis divinæ gloriæ favere constet. Ex quo intelligi debet, quàm gravis sit error vester, cum non dubia, sed clarissima invocati Christi testimonia pervertere conamini, & tantùm non aperte negatis, atque rejicitis: eam, scilicet, ob caussam potissimum, quod Christus invocari nequeat, quin Dei glòria lædatur, & obscuretur. Cum potius, quia per Christi invocationem Dei gloria amplior, & illustrior redditur, (quemadmodum à me in priore scripto probatum abundè fuit, à te verò ne uno quidem verbo ad ea, quæ dixi, responsum) dubia etiam ejus rei testimonia ita interpretari deberetis, ut Christum jure invocari posse, concluderetur.

At enim contrarium ejus quod ego apertissima ratione confirmaveram, Christi scilicet invocationem ad Dei gloriam pertinere, hujus, inquam, rei contrarium scriptum esse propterea contendis, quòd ob alias caussas per Christum glorificatum fuisse Deum, & glorificandum esse legatur. Quasi verò caussæ illæ idcirco Christi invocationi contrariæ censendæ sint, quia idem prorsus cum ipsa non sunt: vel, etiamsi nihil cæteroqui cum ipsa commune haberent, invocationis Christi caussam excludere possint. Quid quòd ex ipsæ, quas glorificationis Dei in Christo caussas affers, partim non magis expressæ in sanctis litteris sunt, quàm Christi invocatio sit, immo fortasse minùs, partim non modo ab ea invocatione non sunt diversæ, sed eam omnino complectuntur? Nam & quod Jesus ille Nazarenus declaratus, vel potiùs definitus sit filius Dei per resurrectionem à mortuis, & quòd Messias agnitus fuerit, & quòd deniq; vivorum ac mortuorum judex sit constitutus, hæc omnia, inquam, Christum invocari posse, planè evincunt. De Messiæ sive Chri-

... & mundi judicis agnitio ... [illegible] vi itaque. De filii autem ... [illegible] cam, plena effectione, ... [illegible] ... ad Christi invocationem ... [illegible] modo, Christum non simplic... [illegible] ... illum passim appellari, ... [illegible] ... primogenitum & uni... [illegible] ... omnes fratres hæreditatem ... [illegible] ... jam omnium rerum domi... [illegible] ... vineæ illius, quæ est Eccle... [illegible] ... dominus factus est, & ... [illegible] Matth. 21. 38. Quæ, ut jam ... [illegible] ... invocari possit, omnino ... [illegible] ... ad conservationem ... [illegible] quam ego, præ cæteris rebus, ... [illegible] ... arbitror, huic rei quoque ... [illegible] mo, quod Christus invocari possit ... [illegible] proximo partic. 1. Ubi per Christi ... [illegible] ... nostram ait (id quod ob ... [illegible] ... ex ipsis sacris litteris ... [illegible] ... demonstrabimus.

Franciscus Davidis.

Particula 2. Ex professio[ne] Christi ... [illegible] Johan. 5. 22, 23 de gloria & honore, quem filii ... [illegible] ... quam à patre suo celitus acceperit ... [illegible]

[illegible]

Faustus Socinus.

Resp. Iste ipse apud Joh. locus ... [illegible] Christi invocationem ad Dei gloriam per ... [illegible]

[illegible]

Franciscus Davidis.

Particula 3. ... [illegible]

[illegible]

Faustus Socinus.

Resp. ... [illegible]

Franciscus Davidis.

Particula 4. ... [illegible]

Faustus Socinus.

Resp. ... [illegible]

Franciscus Davidis.

Particula 5. ... [illegible] Actor. 3. ... [illegible]

Faustus Socinus.

Resp. ... [illegible]

(sic enim in Græco habetur) nihil aliud ex Hebraico idiotismo significant, quàm, *vos fortunantem, & summis bonis afficientem, si converterit se*, &c. At, qui à Deo nos fortunandi & summis bonis afficiendi potestatem est consecutus, huicque muneri peculiariter præfectus, is profectò, ut supra disseruimus, meritissimo invocari potest.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 6. Paulus ad Tit. 2. 11. ingens Dei beneficium in Christo, & per Christum nobis collatum prædicat iis verbis: *Apparuit gratia Dei salvatoris nostri omnibus hominibus, erudiens nos, ut abnegantes omnem impietatem, & secularia desideria, sobrie, & caste & juste, & pie vivamus in hoc seculo, expectantes beatam spem, & adventum gloriæ magni Dei, & Salvatoris nostri Jesu Christi*. Considerationem beneficii illius in sancta & sobria vita, & in expectatione illius collocat, non in eo, ut Christum adoremus & invocemus.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Paulus similiter nullam eo in loco gloriæ Dei mentionem facit, nisi in adventu Jesu Christi, per quem summa Christi majestas ostendetur, adeo ut & ante tribunal ipsius omnes compareant, 1 Cor. 5. vers. 10. Rom. 14. 10, & 15. & genua flectant, & sine dubio, nisi jam nimis serò id fieri omnino censeatur, ejus opem cuncti sint imploraturi. Quamquam opis imploratio existimanda sunt verba illa, Matth. 7. 2. quæ tunc dicentur à nonnullis, *Domine Domine nonne in nomine tuo prophetavimus*, &c.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 7. Si claritatem Christi in ejus inauguratione factam in baptismo consideremus, Matth. 3. 16. si in monte Tabor, si post ejus resurrectionem, & ascensionem, quid aliud habebimus, nisi illud, Christum audiendum esse, & cognoscendum, quod filius Dei dilectus sit, in quo patri complacuit, non illum adorandum, & invocandum esse. An non in eo Deus pater glorificatur, & Christus, si quod ipse præcepit facimus, & id verum esse profitemur.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Glorificatur Deus, cum auditur Christus, sed, ut ipse fateris, in eo quoque glorificatur, si agnoscatur, Christum esse illum suum carissimum filium, omnium, scilicet, heredem ab ipso constitutum, & dominum factum; quod, invocatione illi denegata, nullo modo fit. Præterea, ut supra attigimus, vix fieri potest, ut Christum audiamus, id est, ejus mandata servemus, nisi illum invocari posse agnoscamus; ut postea videbimus.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 8. Apostoli quasi præscii rerum futurarum, instinctu Spiritus sancti occurrere voluerunt iis, qui aliquo modo negaturi essent, Jesum esse Christum, ex illoque Deum, qui invocandus sit, eo quod conscendens cœlum summam adeptus sit potestatem, constituerunt. Petrus enim Act. 3. 14, 15, 16. usque ad 21. glorificationem Christi à Deo patre factam, & ejus in cœlum ascensionem explicans, non ut ad eum nunc confugiamus, & deprecemur ab eo petamus, infert, verum ut in seria pœnitentia vivamus, & per spem firmam tempora refrigerii expectemus, usque ad illa enim tempora necesse esse, ut cœli illum capiant; non ut hæc vel illa eum facere putemus, aut nos illum invocare & adorare debeamus.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Immo Petrus eo loco vers. 16. apertè demonstrat à Christo confidenter peti posse, cum claudum illum à nomine Christi, id est, Hebraica phrasi, ab ipso Christo, sive à potentia Christi sanatum & confirmatum fuisse ait, & fidem, quæ per ipsum, id effecisse affirmat.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 9. Certe ut non perperam in Alchorano fingitur, Christum suis cultoribus opem ferre non posse, quia contra ejus doctrinam, & manifestas assertiones, ipsum Deum esse falsi sint, cum tamen ipse, se Dei filium esse professus sit. Ita merito reprehenduntur ii, qui Christum adorandum, & invocandum esse docent, cum ipse patrem suum invocandum esse præceperit.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Jam satis, superque notum nobis erat, vos ex Alcorano, & ex Thalmudicis libris, istas vestras contra Jesum Christum blasphemias omnes hausisse. Sed quid est, quod ais, Non perperam fingi in Alcorano, Christum suis cultoribus opem ferre non posse? Nam si id confictum est, quomodo non perperam? Si non perperam, quomodo confictum est?

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 10. Gloria, & glorificatio, quæ Christo à patre tradita & communicata est, non est ejus adoratio & invocatio, sed declaratio ejus, quòd sit Messias & filius Dei. Ideo gloria ea, quæ solius Dei est, distinguitur ab ea gloria, quæ filio communicata est, Illa invisibilis, ut dicitur: *Non poteris videre gloriam meam*, Hæc quæ visa fuit, ut: *Vidimus gloriam ejus*, & 2 Pet. 1. 16, 17. Hæc communicata & data filio, Illa nulli, ut Johan. 17. Heb. 2. Esa. 42. 8. *Ego Dominus, hoc est nomen meum, gloriam meam alteri non dabo, & laudem meam sculptilibus*. Quæ illa gloria est, quam nulli dat? Creationis videlicet, conservationis, regiminis, defensionis, & cultus seu invocationis. Hoc verum esse ex perpetuo Scripturæ sacræ consensu liquet, quòd se solum creatorem, conservatorem esse affirmat, se solum invocandum esse contendit. Ideoque in Decalogo simili forma utitur: *Ego sum Dominus Deus tuus, qui eduxi te ex domo servitutis Ægyptiæ: Non habebis Deos alienos, non facies tibi sculptile, non adorabis, non coles ea.* Item: *Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies*. Si Christus invocandus & adorandus est, duo manifeste pugnantia cum verbo Dei admittentur: Primum, Christum esse illum unum & verum Deum, qui Israëlem ex Ægypto eduxit, quod falsum esse constat iis, qui sacra legunt Biblia, & aperte confitentur, unum illum Deum Israëlis esse patrem Christi, non tres simul, videlicet patrem, filium, & Spiritum sanctum, neque duos simul, videlicet filium, & patrem; hanc enim gloriam & honorem alteri non dat. Alius enim, & alter ab illo filius est. Seipso attestante: *Alius est pater, qui de me testimonium perhibet*. Secundum igitur hoc evinceretur, Deum alteri dedisse gloriam suam, quod fieri minime potuit: cum dicat, *gloriam meam alteri non dabo*. Si igitur gloriam cultus & invocationis Christo contulisset, illius gloria minime propagata fuisset, verum prostrata; neque Christi ulla esset gloria, nec ullam consecutus esset. Paulus enim aperte docet Phil. 2. 7, 9. quia æqualitatem non rapuit, formam servi assumpsit, habitu inventus est homo, hanc ob causam Deus illum exaltavit, & dedit illi nomen supra omne nomen. Ecce propheta Esaias, Ecce Paulus, imò & Christus ipse contraria docet.

RESP. Quoniam ad alia [illegible] cia, supra satis responsum est, [illegible] modo apud Esa. cap. 42. 8 [illegible] *nomen alteri* (sive alii) *non* [illegible] *sculptilibus*: praesertim, [illegible] dis, caetera simul, quae hic con[illegible] spergimus.

Primum igitur, quidquid [illegible] catione divinae gloriae aut [illegible] dicta verba confirmari possit [illegible] nicatione, quae ab ipso Deo fiat [illegible] verbum Dare eo in loco, [illegible] gnificat, quem Permittere, [illegible] Psal. 16. 10. *non dabis Sanctum tuum* [illegible] Non dabis, id est, Non permittes [illegible] verborum Dei apud Esaiam [illegible] te non communicaturum gloriam [illegible] non permissurum, ut [illegible] gloria sua alii tribuatur. Patet hoc [illegible] *laudem meam sculptilibus*. Quis enim [illegible] numquam sua sponte laudem suam [illegible] communicaturum? Quis porro [illegible] [illegible]

[illegible]

CAP. XXII.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA I. [illegible]

[illegible]

Qui [illegible]

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. [illegible]

[illegible]

ipsi sensui communi patet (namque, ut apud Poëtam est, Qui mali non est ignarus, miseris discit succurrere) confirmatur aperte in ad Hebræos epistola pluribus in locis, si quis eam diligenter legat; sed luculentissime id fit ad finem cap. 2 & cap. 4. Videat lector utrumque locum. Adeo autem verum est, nostram fidem, & spem invocatione Christi, quæ fieri possit, ali, atque foveri, ut vix fieri posse videatur, ut sine hac persuasione ejus mandatis pareamus. Nisi enim quis, eum ipsum hominem, qui omnes mundanas cupiditates nobis abjiciendas esse Tit. 2. 12. Matth. 5. ỳ. 44. Dei nomine præcepit, qui, ut inimicos diligamus, eis benefaciamus, pro ipsis oremus, mandavit, qui, si vel fratri temere irascamur, condemnationis reos nos esse dixit, &, si illum fatuum appellaverimus Matth. 5. 21, teneri nos ignis gehennæ affirmavit, qui denique angelicam & cœlestem quandam vitam hic in terris degendam nobis præscripsit, atque addidit, post nostri ipsorum abnegationem nobis quotidie crucem nostram tollendam esse Luc. 9. 23; nisi hunc ipsum, inquam, summa potestate in cœlo, & in terra præditum sua mandata servare volentibus perpetuò adesse quis sibi persuadeat, facile vel tam arduum iter ingredi recusabit, vel jam ingressus, spem illud absolvendi abjiciet. At enim dices, satis esse, si sibi Deum ipsum perpetuo adfuturum persuasus fuerit. Recte est, neque ego aliud quæro. Sed dico, hac demum ratione nobis persuaderi, Deum nobis in præstanda ipsi ex Christi præscripto obedientia numquam defuturum, si illi ipsi, cujus maxime interest, ut ea ad finem usque præsterur, utpote cujus gloria ea in re ferme universa consistat, quique homo mortalis, & calamitatibus ac persecutionibus obnoxius, ut nos sumus, fuit, & frater noster est, potestatem & curam ejus rei dederit. Ut enim Deus fragilitatem nostram per alia multa, quæ in Christo fecit, sublevare voluit, atque, ut sibi confidamus efficere; sic propter eandem caussam, ne ullus dubitandi locus nobis relinqueretur, fiduciam, quam in ipso collocare debemus, per Christum fidei nostræ pontificem, ac salutis principem collocari posse voluit Hebr. 5. 1, & 2, & 10, & ita demum sibi confidi, si Christo confidatur, qui ab ipso pendet, & ipsius nomine, ac voluntate omnia facit. Præterea, cum fieri nequeat, ut quisquam Christi mandata servet, nisi persuasum habuerit, ea firma & rata adhuc apud Deum manere, hac ratione prospexit Deus, ne ea de re dubitare possimus, & Christo ipsi tantam vim atque potentiam impertitus est, tantamque administrationem in populo suo rerum omnium in perpetuum dedit, ut dubitari non possit, quin perpetuam, & sempiternam in populo Dei ejus disciplina auctoritatem sit habitura: nec metuendum sit, ne, quemadmodum Mosi, sic quoque Christo aliquando succedatur, aut ulla ex parte umquam ejus mandata, & præcepta antiquentur, & refigantur, ut in Mosis mandatis & præceptis factum est; quæ tamen omnia in æternum duratura Deus dixerat Deut. 29. 14, 29. Ex quibus omnibus apparet, quidquid vos dicitis de Dei honore, & gloria in Christi mandatis servandis (quasi verò id nos negemus) nihil aliud esse, quam rudioribus fucum facere; cum, meo quidem judicio, nullam aliam ob caussam magis sententia vestra, quod Christus invocari nequeat, detestanda sit, quam ob id, quod conservationem mandatorum ipsius Christi labefactat, & tantum non penitus convellit. Cur verò hic testimonia quædam protuleris, ut fidem nostram ex Dei virtute pendere, unaque cum spe nostra in Deo collocandam esse demonstrares, non sane video. Quid enim hoc ad probandum, quod proposueras, nempe per Christi invocationem, & adorationem fidem & spem nostram non ali atque foveri? An non, quod Jesus Christus adoretur & invocetur, id nos à Dei virtute profectum esse prædicamus? Quid autem impedit, quominus fides & spes nostra, quæ in Deo collocetur, ea eo, quod Christus adorari, & invocari possit, alatur, & foveatur? Certè testimonium illud a te ipso allatum 1 Pet. 1. 21, si recte intelligatur, id ad unguem confirmat, quod tu negas. Nihil enim aliud est, nos per Christum in Deum credere, quam Christo confidendo, ipsi Deo confidere. Gloriam verò Christo à Deo datam fuisse, ut fides, & spes nostra in Deum esset, idem est, quod Christo omnem potestatem fuisse concessam, ut ad ipsum in necessitatibus nostris confugere possemus, & ita quemadmodum à nobis ante explicatum fuit, in ipso Deo spem fidemque nostram collocandi maximum argumentum haberemus.

Franciscus Davidis.

Particula 2. Alimentum & robur fidei non aliunde, nisi ex verbo Dei dependet; fides autem in Christum, si verbo Dei credimus, ex ipso Deo patre est, & quæcumque ille habet, ab ipso accepit, neque ulla bonorum communicatio esse potest, nisi inde hauriatur. Quomodo fides nostra fulciri possit ex eo, quod Christus ea bona largiatur, quæ largiri non potest, nisi patre dante & largiente, non video. Si verò certo credimus, qui Christo omnia bona contulit, quod si Christi vestigia sequamur, nobis quoque largiturum esse omnia, & conformes redditurum imagini filii ejus, hinc demum spem nostram foveri existimamus.

Faustus Socinus.

Resp. Ex verbo Dei probatum à nobis luculenter est, Christum hoc tempore summa potestate præditum esse, adeò ut ipse omnia bona largiatur, quæ Deus in Ecclesiam confert. Quamquam, eum dicimus, ex eo, quod Christus invocari possit, fidem nostram ali, atque foveri, à nobis id requirendum non est. Vide quæ diximus in initio cap. præcedentis, & dicemus cap. seq. partic. 4. Ad alia quæ hic à te dicuntur, superiore partic. responsum est.

Franciscus Davidis.

Particula 3. Nihil plane probat, nec consequitur, Cum nullus erit locus fidei, & spei, Christus reddet regnum Deo patri; Ergo hic in terris spei & fidei nostræ robur in invocatione Christi consistit. Imo contrarium concluditur; Reddet regnum Deo patri; Ergo firma fides & spes in Christo non consistit, cum & ipse Christus suam in patrem collocaret fiduciam, per eum doceatur, & regnum suum, seu nos quoque, una secum patri subjecturus sit.

Faustus Socinus.

Resp. Aliud hoc loco non dicebam, nisi ex eo colligi posse, potestatem Christo datam, ad fidem & spem nostram confirmandam atque alendam pertinere, quod, cum fidei & spei nostræ amplius non erit locus, cessabit ea potestas. Neque huic rei contrarium esse potest, quod in Deo spes & fides nostra collocanda sit, cum hanc ipsam fidem & spem, quæ in Deo collocari debet, per eam Christi potestatem ali, & confirmari dicam. Nec sane eam fidem & spem in Deo per Christum, id est, ipsi Christo confidendo, & in eo sperando collocari posse, tollit, quod non æterna prorsus futura sit Christi potestas; cum, ubi ea defecerit, jam confidendum, aut sperandum nobis amplius non sit.

Franciscus Davidis.

Particula 4. Quomodo verò nunc in cœlis regnet, & quomodo non regnet, sed expectet, ut illi subjiciantur omnes hostes, quomodo item regni illius sit finis, quomodo non, scriba doctus intelligit. Regnat in ministerio & doctrina, quod in nomine patris sui, seu ex mandato ordinavit: non regnat, sed expectat, ut inimici illi omnes subjiciantur nunc personaliter & realiter existens in cœlis; finis verò erit regni Christi, cum illi omnia subjecta fuerint, Non erit finis regni

regni illius, donec sedebit [illegible] regnabit in domo Jacob [illegible] omnia subjecta fuerint [illegible] ræ de Christo & ejus offi[illegible] poterunt, si illum à patre [illegible] definita tempora commi[illegible] ti, & regiminis constitueri[illegible] & regnum illius, & omnia [illegible] tribuit, ut æternus sint, & [illegible] ter. Si vero juste judicare [illegible] manifesto verbo Dei per nos [illegible] igitur veritas vincat, & [illegible] ctum est.

Faustus Socinus.

Resp. Nihil hic dicitur, quod [illegible] non fuerit. Verum [illegible] partic. 7. ubi demonstratur, [illegible] ctiones, & interpretationes [illegible] sed everti, ac penitus aboleri.

Franciscus Davidis.

Particula 5. Locus ille 1 Cor[illegible] *Oportet autem illum regnare, donec ponat* [illegible] *sub pedibus ejus, novissimus* [illegible] lis regnare, nisi una cum [illegible] *tem autem*, hoc est, Regni [illegible] interpretari volumus. Quin [illegible] rere de resurrectione corporum [illegible] probatione & confirmatione à Christ[illegible] Christus, inquit, resurrexit, & [illegible] qui obdormiverunt. Ergo & [illegible] non simul, *quisque enim ordine suo.* [illegible] *fiat. Deinde ii, qui sunt Christi in adventu ejus* [illegible] phetia extat 1 Thessal. 4. 16.

Faustus Socinus.

Resp. De isto Pauli loco non [illegible] mus. Cæterum non Papisticum, [illegible] na & divini spiritus interpretatio [illegible] sessionem ad Dei dexteram sive à Deum [illegible] gradum potentiæ & dignitatis, post [illegible] datum fuisse, significare. Qua de re [illegible] cap. 9 partic. 10.

Franciscus Davidis.

Particula 6. Mirabilis contrad[illegible] gne in verbis Pauli, Christus resurrexit [illegible] resurgemus. Item, Primitiæ resurgentium [illegible] Christus primus resurgit, deinde [illegible] &c. Illa resurrectio, quæ credimus [illegible] dixisse, jam olim facta est. Hanc vero [illegible] Paulus docet. Ut igitur vocabulum [illegible] hoc in loco sit significatione accipi[illegible] Duplici præcipue significatione accipi[illegible] surrectionis in sacris Biblia manife[illegible] propriè, quando ex morte resurgimus [illegible] impropriè & figuratè, quando potest [illegible] anum adipiscimur, quem per mortem [illegible] quitur. De præcipua illa significatione [illegible] surrectionis, non est quod laboremus [illegible] pius est, non negat. & satis abunde [illegible] nostro demonstravit [illegible] & Apostoli, [illegible] eulentes descripsere, & [illegible] dales Christi, ostenderunt. Per illam [illegible] declaratus est Christus, quod sit filius [illegible] Dominus, caput corporis Ecclesiæ, [illegible] mortuis Rom. 1. 4. Per hanc vero ro[illegible] bitur fore, verum, quod tempus & de[illegible] & omnibus adversariis perculsibus [illegible] surrectiona hoc sensum esse Paulum [illegible] bet hoc in loco, & Rom. 5. 17. 18. [illegible] 21. 20, 21, 22. Apocal. 1, 5, 3, 4, 5, [illegible]

[illegible]

Faustus Socinus.

[illegible]

Franciscus Davidis.

Particula 7. [illegible]

Faustus Socinus.

Resp. [illegible]

sentis. Quod certe non esset, si de futuro tantum regno esset sermo. Aoristo enim sine dubio vel futuro infinitivo Paulus usus fuisset. Nihil autem præsens Christi regnum impedit, quod dicatur, nondum illi subjecta esse omnia Hebr. 2. 8. immo illud non leviter confirmat, ut dictum est supra in initio capite 8. Quod si Christus non ante regnaturus est, quam omnia sibi plene subjecta habeat, numquam profecto regnabit. Nam simul atque omnia reipsa ei subjecta fuerint, reddet regnum Deo & patri. 1 Cor. 15. 24. & 28. Sed quale regnum reddere poterit, si nullum ante aut habuerit, aut certe administraverit? An non Pauli ipsa verba, etiamsi ea ad futurum aliquando regnum per vim trahas, omnino ostendunt, regnum Christi futurum, antequam ei omnia subjiciantur? Nam si, ut ipse ait, Christus regnaturus est, donec id fiat, certe regnabit antequam fiat. Quomodo igitur ex eo, quod nondum illi subjecta sint omnia, eum nondum revera regnare colligere audetis? Qualis obsecro, existimanda est ista vestra Scripturarum conciliatio, quæ & rationi, & apertissimis earundem Scripturarum verbis, & sibi ipsi denique penitus adversatur? Qua ratione verò ex Christi præsente regno supra partic. 4. consequi dixeris, æternum illud omnino fore, id est, ut ego interpretor, patri Deo à Christo numquam, etiam postquam ipsi subjecta fuerint omnia, illud redditum iri, judicent alii. Nam ego, ut cætera omittam, quomodo id ipsum ex futuro quoque regno, si ratiocinatio tua bona est, non consequatur, planè videre nequeo. Quod autem partic. 5. ajebas, in prædicto Pauli loco agi de resurrectione corporum nostrorum, quæ cum futura sit, de re futura prorsus agi videatur, eam resurrectionem, quod ad Christum ipsum attinet, non futuram ullo modo, sed plane factam fuisse, superiore partic. ostendimus. Nec sane ex Christi resurrectione nostram colligere (quod eum fecisse, ibidem ipse affirmas) ulla ex parte potuisset Paulus, quatenus Christi resurrectio futura esset, cum de eo, quod futurum est, nihil nobis constet, & non nisi ex iis, quæ indubitata sunt, aliquid colligere deceat.

Franciscus Davidis.

Particula 6. Si quis porro diligenter prophetias veteris Testamenti de regno Christi expendet, & quod reperies Apoc. 20. instar expositionis adjiciet, spiritus enim Prophetarum est testimonium Jesu, facile deprehendet, quid regnum Christi sit, & quomodo administrandum.

Faustus Socinus.

Resp. Hic tandem liquido constat, te Christi regnum non aliud, quam futurum, idque terrenum agnoscere. Sub qua sententia quantum veneni lateat, exposuimus sup. cap. 9. partic. 11. Non animadvertis autem, posse locum illum in Apocal. cap. 20. vs. 4. de terreno aliquo Christi regno accipi, nec tamen cæleste, quo nunc potitur, per illud excludi. Quod vel ex eo intelligi potest, quod tot insignes antiqui theologi prædicta ratione locum illum sunt interpretati; nec tamen Christo cæleste regnum jam inde ab eo tempore, quo in cælum translatus est, umquam ademerunt. Quamquam, ut verum fatear, cum unicum Christi regnum Scriptura prædicare videatur, diligentiorem hæc res considerationem desiderat. Et, cum certissimum sit, Christum cæleste regnum nunc habere: haud temere concedendum est, fieri nihilominus posse, ut aliquando terrenum regnum sit habiturus.

Cap. XXIII.

Franciscus Davidis.

Particula 1. Ex iis jam dictis & responsis manifestum est, invocationem eam, qua firma cordis fiducia à Deo patre bona corporalia & spiritualia petimus, Christo non tribui posse, & si tribuatur, maximè adversari. Una enim tantùm est invocatio illa, & uni tantum Deo convenit, non pluribus. Extra veritatem Scripturæ fingimus duplicem Deum, duplicem fidem, duplicem personam, & iis similia.

Faustus Socinus.

Resp. Duplex quidem est persona (si Deum modò personam appellare licet) sed non duplex Deus, nec duplex fides. Unus enim tantùm est summus, & sua natura Deus (hoc siquidem sensu unus Deus esse dicitur) cuj uni Deo, etsi is Christus non est, tamen Christo confidendo, confidimus.

Franciscus Davidis.

Particula 2. Si verò extat mandatum de invocando Christo, cur quæso asseritur, nos posse invocare, cum manifestè dicatur, *Hoc fac quod ego præcipio tibi.* Ego verò constanter affirmo, in cultu divino nos nihil posse facere (loquor de possibilitate juris) nisi quod præceptum est. Si verò non extat præceptum, ut ipse fateris, non video, cur scribatur, Invocare possumus, sed non tenemur.

Faustus Socinus.

Resp. Falsum esse, quod sentis, in cultu divino nihil jure fieri posse, nisi quod præceptum est, exemplo allato probatum est suprà cap. 15. partic. 3. & in invocatione potissimùm falsum censeri debere, probabimus infrà cap. 27. partic. 4. Quemadmodum autem rectissimè à me dictum fuerit, nos Christum invocare posse, non tamen teneri, demonstratum est capite 19. partic. 1

Fransiscus Davidis.

Particula 3. Sicut autem non extat mandatum de invocando Christo, sic nec de eo adorando, & fiducia in eum collocanda, dico de adoratione & fiducia, quæ soli Deo competit, extra id adorationem regibus, Prophetis, & Angelis, attributam esse, ipsi quoque Christo. Verùm non de ea adoratione inter nos controvertitur, sed de cultu, ubi invocatio, & adoratio pro eodem sumuntur, quemadmodum dicitur: *Dominum Deum tuum adorabis & illi soli servies.*

Faustus Socinus.

Resp. Si fiduciam, & adorationem, quæ soli Deo competat, veram cordis fiduciam, & animi interiorem, ac divinam quandam adorationem intelligis; non rectè dicis, cum eas Christo denegas, qui ab ipso Deo tot & tanta accepit, eaque ad finem usque mundi pro Dei benignitate permansura, ut, etiamsi nullum his de rebus mandatum extaret, in Christo tamen veram cordis fiduciam collocari, & eum plus, quàm humana ratione, ex animo adorari debere perspicuum esset. Verum, de ejusmodi adoratione mandatum extare, jure dici posse, cap. 19. partic. 1. ostendimus. De fiducia verò, quæ mandata sit, plena sunt apostolorum, & euangelistarum scripta, & præcipuè Johannis. Nam etiamsi mandatum illud credendi in Christum, seu credendi Christi nomini, ut ipsum diserte exponit Johannes in prima suarum epistolarum cap. 3. vers. 23. de credendo tantum Christi verbis interpreteris; hoc tamen satis est. Christus enim, semet nobis daturum ea, quæ Dei nomine pollicitus est, non raro asseruit. Quod ais, adorationem, & invocationem pro eodem sumi, id falsum est, nec probatur per testimonium à te prolatum; de quo in initio cap. seq. agendum erit.

Fran-

FRANCISCI DAVIDIS

PARTICULA 4. Chri[illegible] vocatio ad fidem nostram confirmandam, & ad [illegible] sublevandam pertinere, non [illegible] fide nostra confirmatur, nec fragilitas nostra [illegible] scripto verbi Dei. Cum autem [illegible] mandatum Dei, de invocando Christo, quomodo [illegible] fides nostra confirmatur? Christi fides nostra confirmatur [illegible] auditus autem per verbum Dei [illegible] modo crediderint, Rom. 10 [illegible] Quomodo credent, si non crediderint? quomodo [illegible] si non audiunt? quomodo vero [illegible] praedicante? Ecce veritas manifesta. [illegible] fuerint? Ecce veritas manifesta [illegible] esse non potest, fides vero sine [illegible] sine doctrina, doctrina vero sine [illegible] existere non potest. Applicemus [illegible] istam quaestionem. Contendis, [illegible] stum, ubi fides, ubi auditus, ubi doctrina [illegible] manifestum, & praecipue [illegible] nullum extare mandatum. Te igitur [illegible] debemus, nec possumus [illegible] invocare C[illegible]

FAUSTUS SOCINUS

RESP. Jam probatum est, Christum [illegible] invocari posse, (id quod ego contendo, non [illegible] esse) Et hic & ubique fere mihi affingis, [illegible] si probatum non esset, nihil tamen ad [illegible] quae hoc loco objicis, cum hic aliud [illegible] nisi, si Christus invocari possit, [illegible] a Deo constitutum fuisse, & ostenditur [illegible] rum praestantissimum, & Deo dignissimum [illegible] gilitatis nostrae sublevationem [illegible] nem. Cui assertioni tu nihil objicere [illegible] dis, etiamsi Christus invocari possit [illegible] de fragilitatem nostram sublevatum [illegible] firmatum iri. Vide quae scripsimus [illegible]

At invocatio, inquis, teste Paulo [illegible] tesse. Verum est. Sed in Pauli sententia [illegible] explicata, fides pro fiducia in eo collocata [illegible] cetur, accipitur. Nemo enim eum [illegible] fiduciam non collocet. Quod plane [illegible] ipsius Pauli verba, Rom. 10 14. *Quomodo* [illegible] *duet [enim] in quem non crediderunt?* At [illegible] fiduciam nos collocare non tantum posse [illegible] debere, ex ipso verbo Dei patet [illegible] quod ad hanc partem attinet, id plane [illegible] ad invocationem Christi stabiliendam [illegible] Quod idem dico, etiamsi [illegible] sive Credere pro persuasione, seu firma [illegible] cujus rei, quemadmodum a te [illegible] tissimum enim nobis ex Dei verbo [illegible] invocari posse. Ad quam persuasionem [illegible] mandato expresso. Mandatum enim [illegible] tum, sed etiam omnino debere [illegible] cum hic satis aperte fateris, Paulum [illegible] cap. 10. epistolae ad Roman. de vera [illegible] tione, quam nos in [illegible] agere. Quare cum alibi, hoc est cap. [illegible] hunc esse unum ex illis locis, ubi voca[illegible] nis Christo attributa sit, jam [illegible] Christo in sacris literis [illegible] invocationem tributam fuisse, & [illegible] dum hoc loco mihi objicis, [illegible] dius suam ipsius sententiam evertat.

FRANCISCUS DAVIDIS

PARTICULA 5. Fidelis per [illegible] Christum [illegible] stum nostrum, preces nostras ad pa[illegible] lestem dirigimus, neque alia confugi[illegible] carnus, & illum, qui juxta Christum [illegible] exaudivit, turbo quoque sufficiens [illegible] lum praestare posse & consolationes [illegible] os sufficere, certi sumus, quemadmodum [illegible] Cor. 1 3.

Benedictus Deus, & pater Domini nostri Jesu Christi, pater misericordiarum, & totius consolationis, qui consolatur nos in omni tribulatione, ut possimus & ipsi consolari eos, qui in omni pressura sunt, per exhortationem, qua exhortamur & ipsi a Deo.

[illegible]

FAUSTUS SOCINUS

RESP. Non idcirco Christum invocamus, quod Deum patrem omnia nobis dare, aut non posse, aut nolle suspicemur. [illegible]

[illegible]

CAP. XXI.

FRANCISCUS DAVIDIS

PARTICULA 1. [illegible]

[illegible] *Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies.*

FAUSTUS SOCINUS

RESP. [illegible]

petiisse, quàm ut se adoraret. Videat lector utriusque Euangelistæ locum. Matth. 4. 9. Luc. 4. 7. Neque enim idem est Adorare, seu potius προσκυνεῖν (hoc enim verbo utitur uterque Euangelista) & invocare. Adorat, seu προσκυνεῖ is, qui corpus aut animum reverenter alicui inclinat, & coram eo venerabundus procumbit, etiamsi nihil ab eo petat. Invocat autem is, qui, in necessitate constitutus, aut aliquid percupiens, confidenter alienam opem, & benignitatem implorat. Utrum autem ex istis à Christo Diabolus requisierit, aut eum requisisse sit verisimile, facilè omnes per se, historia etiam ipsa non inspecta, judicabunt.

Franciscus Davidis.

Particula 2. In veteri testamento nec Angeli, nec Prophetæ, nec Christus ipse, cum non esset, adorati sunt, & adorari potuerunt. Dictum ergo hoc, ut in veteri testamento solum Deum patrem, creatorem cœli & terræ, & eum, qui populum suum ex Ægypto eduxit, adorandum, & invocandum esse confirmat: Ita, & in novo testamento per Christum citatum idem docet, videlicet neminem præter Deum patrem cœlestem invocandum esse.

Faustus Socinus.

Resp. Per ea, quæ modò à me dicta sunt, convellitur universa hæc tua ratiocinatio. Confunditur enim per eam adoratio cum invocatione; quas tamen distinguendas esse docui, non solùm prox: particula, sed etiam idque apertiùs atque uberiùs cap. 19. partic. 1. Quamquam ipse alioqui etiam ratiocinationem istam tuam plane destruis, cum fatearis, veteris testamenti tempore Christum non fuisse, & ideo adoratum tunc temporis non esse. Quomodo enim, si Christus tunc non fuit, quidquam pro eo tempore, ex dicto illo, *Dominum Deum tuum adorabis*, &c. quod ad Christum non adorandum vel invocandum pertineat, colligi potest, aut ad Novi Testamenti tempus accommodari, quando, videlicet, Christus non modò est, ac perpetuò vivit, verùm etiam suprema potestate in cælo & in terra est præditus. Adde, quòd, cum Christus præceptum illud, citando, confirmavit, supremam istam potestatem ex qua potissimùm eum invocari posse contendo, adeptus nondum fuerat.

Franciscus Davidis.

Particula 3. Si Christus adorandus & invocandus est, Christus erit solus ille verus Deus Deut. 6. propositus. At illud jam olim per nos negatum & destructum est. Non ergo dicere, & affirmare possumus, Christum adorandum, & invocandum esse, nisi prævaricatores esse velimus.

Faustus Socinus.

Resp. Quod hic objicitur, jam sæpius dilutum est, præsertim verò cap. 17. partic. 7. & cap. 19. partic. 3.

Franciscus Davidis.

Particula 4. Huc pertinet, quod Christus Matth. 4. 10. Diaboli adorationem rejicere non potuisset, neque unius Dei patris sui adorationem statuere, si ipse quoque invocari, & adorari posset, aut deberet. Ex necessitate enim illi dicendum erat: Tu expetis, ut ego te adorem, An nescis me filium Dei esse, quem tu ex præcepto Dei ne adores obstrictus es? Verùm hæc Christus non dixit, sed subjicit, *Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies*. Quod si verum est, uti verum esse debet, ipse Christus se astringi præcepto Dei patris declarat, ut ipsum solum adoret.

Faustus Socinus.

Resp. Ad hoc responsum satis est hoc eodem cap. partic. 2. Adde, quòd Christus, se à dæmonibus adorari, & invocari deinde sustinuit, Marc. 5. ℣. 6, 7, 10, & 12. Præterea animadvertendum est, non fuisse inter Diabolum, & Christum nec apertam, nec tacitam contentionem, uter ipsorum alterum adorare deberet, sed tentatum fuisse Christum à Diabolo, & experimentum de eo captum, num propter mundana hæc omnia acquirenda contra Dei patris sui mandata aliquid faceret, & eò se demitteret, ut Diabolum adoraret. Quòd si Christus Dei obedientiam omnibus rebus non antetulisset; facilè id fieri poterat, quamvis alioqui optimè sciret Christus, se ab ipso diabolo adorari debere. Quòd autem Christus ipse solum Deum patrem adorare deberet, nulla ratione impedit, quò minùs ipse ab aliis omnibus adorari debeat.

Franciscus Davidis.

Particula 5. An non Christus sibi ipsi contrarius esset, dum unum solum Deum adorandum esse docet, contra verò seipsum quoque adorandum aliquando, vel innuisset, vel docuisset? Certè qui alium invocat, & orat, se invocandum esse, minime contendit, nisi demus, Christum cum Papistis duplicem sustinere personam, ut quatenus homo adoret patrem, quatenus verò Deus est, adoretur. Hic labyrinthus est ille, ex quo semel egressi, reditum tentamus.

Faustus Socinus.

Resp. Præceptum illud solius Dei adorandi, ut supra sæpius disputatum fuit, nequaquam Christi adorationem excludit, eam potissimùm oh caussam, quòd Christi adoratio ipsius Dei adoratio est. Quocirca, etiamsi Christus, seipsum adorandum aliquando esse indicasset, non tamen sibi contrarius esset, qui præceptum unius Dei adorandi & verbis, & factis confirmasset; præsertim, cum, tametsi Christus duplicem illam personam non sustinet, alius tamen postea factus sit ab eo, qui tunc erat, id est, multò præstantior; adeò ut declaratum à Deo fuerit, debere eum ab ipsis angelis adorari, quod tunc nondum factum erat. Nam orbis ille terræ, in quem Primogenitus, id est, Christus introductus, tunc demum ab omnibus angelis Dei adorari debuit, Hebr. 1. 6. orbis terræ futurus est, ut apparet cap. 2. ejusdem epist. ℣. 5. hoc est, novum illud oobisque futurum beatum atque immortale sæculum, in quod Christus, cælos conscendens, immissus fuit. Cæterum, quod hic dicitur, eum, qui alium invocat & orat, se invocandum esse minimè contendere, (quamquam, se invocandum esse Christum contenuisse, numquam ego dixi) hoc, inquam, quatenus ad rem facere potest, satis refutatum fuit supra cap. 2. partic. 5.

Franciscus Davidis.

Particula 6. Christi præceptum est, *Vos, quando oraveritis, dicite Pater noster*, Matth. 6. 10. Si hoc præceptum & mandatum non ad solum Deum patrem respicit, vocabulo Patris, & filius comprehenditur, vel etiam Spiritus sanctus. At certum est, hoc in loco nomine Patris illum unum solum numero Deum, qui creator cœli & terræ est, intelligi. Quid ergo ambigimus, severum mandatum Dei patris & filii ejus Christi extare de patre suo solo invocando, nisi velimus Deum patrem & Christum ipsum, postquam cœlos ascendit, mutasse voluntates. Id verò nullibi legitur, hancque ob causam ut infirmum rejicitur.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Quod hic dictu [illegible] supra pluribus in locis abunde [illegible] diximus cap. 7. & cap. 17. part [illegible]

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 7. Non [illegible] est, quod Christus, dum in terris [illegible] invocationis mentionem fecerit [illegible] quæreret gloriam, sed patrem [illegible] tem eam gloriam contulisset Christo [illegible] gloriam, quam pater illi destinaverit [illegible] dari postulavit, & cum illi [illegible] cap. 17. & 8. 49. Dum in terris esset [illegible] tur Christus, quod pater ipsius [illegible] rum nec ante conscensum in cœlos [illegible] re, aut adorari jussit eum. [illegible] lis nos habituri sumus gloriam, [illegible] invocemus, & adoremus.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Quomodo poterat Christus [illegible] quod sibi eriperetur gloria, quam [illegible] sed tantummodo ei destinata fuerat? Nullus [illegible] quam eripi id quod non habet? Locus Joh. [illegible] 8. 49 [illegible] quitur de honore jam illi re ipsa à Deo tribuendo [illegible] sibi jam tum non exhiberi [illegible] contemptione, Christus pati non [illegible] quæ ea in se nullam sui gloriam, sed patris [illegible] rebat. Locus autem Joh. 17 de petitione [illegible] gloriæ sibi ab ipso destinatæ agit. Sed quid [illegible] ad propositum nostrum [illegible] filius gloriam suam hominibus commendavit [illegible] se invocari posse, dicent? Quod [illegible] cisse, ego neutiquam tibi concessero [illegible] dum tu mihi non obscure [illegible] cum tamen se invocari posse sciret [illegible] nec ridiculam fore aut commentitiam [illegible] quidem videtur) ullo modo rejiciendam [illegible] Quid verò, obsecro te, hic nos Chri[illegible] Numquid nos, ut ille, jam gloriam nostram [illegible] mus? Aut ita par gloria nostra Christi gloriæ [illegible] ut & nos angelis ipsis dominaremur, & Dei [illegible] ris simus, postquam ille jam Deo, & patri à [illegible] dederit, & ipsi, una cum cætera omnibus [illegible] ctus fuerit? Numquid alii homines [illegible] à quibus invocari & adorari possimus? [illegible] dat hæc deliramenta efferre?

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 8. Antequam Christus [illegible] ascenderet, dicebat Matth. 11. 28 Venite ad me [illegible] laboratis & onerati estis [illegible] pus fuerit, cum potestatem [illegible] esse, cum eam non ante habere [illegible] potestatem habeat omnium [illegible] eam nunc non exerceat, nisi per [illegible] stitutum, minime invocabitur.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Si ea Christi potestas, qu[illegible] Matth. 11. 28. Venite ad me [illegible] cum ea, quam nunc illi post re[illegible] affirmamus; profecto in [illegible] omnium mundi, et se invo[illegible] non est, quod dicas [illegible] in cœlo atque erectus [illegible] Christus invocatus non fuisset [illegible] quam nunc habent [illegible] esse [illegible] sequatur.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 9. Verum hæc quæ adferuntur in [illegible] Christi, & [illegible] postquam in cœlum ascendit, [illegible] quæ Pa[illegible] post Christi ascensionem in cœlum per Spiritum Sanctum [illegible] Apostolis, quæ in [illegible] in Concilio [illegible] [illegible] Christum vel à seipso, vel Deum ex Deo esse, adeoque invocandum, & glorificandum.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Non verorum Christi [illegible] postquam in cœlum ascendit [illegible] Papistico [illegible] manifestum est, quibus [illegible] Papistas [illegible] Sacris Literis scripta non esse [illegible] vere sine Scriptura hæc verò, quæ de Christo dicuntur, non modo [illegible] [illegible] sed vere consignata & diserte scripta [illegible] argumentis [illegible] Scripturæ loca aliena, quam verba ipsa aperte sonant [illegible] interpretandi [illegible] pervertendi & corrumpendi, ac [illegible] & rejiciendi.

CAP. XXV.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 1. Dictum illud Joannis cap. 14. vers. 13. Quodquid petieritis patrem in nomine meo, ego faciam. Christum invocandum esse [illegible] imo patrem solum invocandum esse conclu[illegible] Quodquid petieritis patrem in nomine meo [illegible] Petite patrem in nomine meo, non se invocandum esse [illegible] Cur enim Christi [illegible] invocandum esse? Quia sequitur, inquit, ego faciam. [illegible] Ratio consequentiæ [illegible] est. Ego impertra[illegible] & efficiam, ut preces vestræ [illegible] Ergo me invocate. [illegible] Petite me in nomine meo [illegible] Ut igitur [illegible] Christum [illegible] Petite me in nomine meo [illegible] verbum Dei [illegible] Ita quoque hunc locum [illegible] Ego faciam, hoc est [illegible] dignus [illegible]

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Petere à Patre in nomine Christi non excludit, non [illegible] in hac ipsa quæstione [illegible] ab ipso Christo. Quemadmodum [illegible] à Patre petit in nomine Christi, qui ab ipso Christo petit. [illegible] in Christi [illegible] hac eadem cap. [illegible] faciam Joh. 14. 14 [illegible] Ego [illegible] & efficiam ut preces vestræ [illegible] [illegible] nisi apud Patrem [illegible] interpretationem [illegible] quæ potentiæ [illegible] [illegible] hæc [illegible] Latina [illegible] [illegible] si quid petieritis me in nomine meo [illegible] Græci codices [illegible] Nec [illegible] Christo petiit [illegible] in nomine ipsius [illegible] [illegible] solo Patre [illegible] possit, quod in petitione indi-

infra suo loco ostendemus. Præterea si, ut tu quidem arbitraris, & infra partic. 3 asseris, In nomine meo, idem est, quod ut glorificetur nomen meum, quomodo digna risu esse potest vulgata lectio? An non rectissime dictum est, Si quid petieritis me, ut glorificetur nomen meum?

Franciscus Davidis.

Particula 2. Sed videamus, an illud: *Quicquid petieritis patrem in nomine meo, ego faciam,* inferat invocationem Christi, aut ejus intercessionem. Locus Joan. 14. 12, 13. ita habet, *Ego ad patrem vado; & quicquid petieritis patrem in nomine meo hoc faciam, ut glorificetur pater per filium. Si quid petieritis in nomine meo, ego faciam, ut id habeatur rogando patrem. Spiritum mittet pater in nomine meo, fructus vester maneat, ut quicquid petieritis patrem in nomine meo dabit vobis. Hactenus non petiistis quicquam in nomine meo, petite & accipietis à patre meo. Cum palam de patre meo annunciabo vobis, In illo die in nomine meo petetis à Deo patre, & non dico vobis, quod ego rogaturus sim patrem pro vobis; ipse enim pater amat vos, quia me amastis.*

Primum ex collatione horum testimoniorum intelligimus illud Ego faciam, idem esse, atque pater faciet, ipse pater dabit vobis. Alibi enim manifeste Christus inquit, *Opera quæ ego facio, non ego facio,* Joan. 14. 11. & Joan. 8. 28. *Tunc cognoscetis, quia ego sum, & à me ipso facio nihil,* & Joan. 5. 19, 30. idem repetitur.

Faustus Socinus.

Resp. Locus Joh. 14. 13, & 14, de quo controversamur, haud fideliter à te recitatur. Quandoquidem postremis verbis, *ego faciam,* addis de tuo, *ut id habeatis rogando patrem.* Quænam licentia hæc tua est, ut interpretationes tuas pro Christi verbis obtrudas? Nam idem quoque facis in illo loco Johan. 16. vers. 24, *Hactenus non petiistis quicquam in nomine meo, petite & accipietis.* De tuo enim adjungis, *à patre meo:* & rursus in illo vers. 26, *In illo die in nomine meo petetis, & non dico vobis,* &c. Nam illico post verbum *petetis,* interseris de tuo, *à Deo patre.* Quomodo verò audes inferre, ex collatione locorum intelligi, idem esse, Ego faciam, atque, Pater ipse faciet, si ter, ubi nulla mentio Patris erat, tu, in citandis locis, eam Christi verbis affingis? Nonne hoc solum & caussam, quam defendis, & teipsum merito suspectissimum apud omnes reddere debet, quando ita manifeste Dei verbum ad sententiam tuam confirmandam corrumpere non vereris? Sed finge locos illos omnes ita scriptos esse, ut tu citasti. Quid inde evincere potes aliud, nisi, quæ in Christi nomine petuntur, ea à Deo peti, & quæ Christus se facere dicit, ea à Deo fieri? At nemo nostrum id negat, ut ex iis, quæ supra variis in locis disputata sunt, constare potest. Dicimus enim una cum universa Scriptura, Deum per Christum facere; & ad hunc modum utraque testimonia, tam ea, quæ dicunt Deum facere, quam, quæ Christum facere affirmant, illibata conservamus, atque ut sonant, interpretamur. Non ut tu, qui per illa hæc pervertis, vel potius subvertis ac destruis. Et ridicule verba Christi, Ego faciam, simpliciter interpretaris, Pater faciet; atque interim ab ipsa re facienda Christum revera penitus excludis. Quod si id propterea facis, quia, ut putas, Christus alicubi dixerit, se non facere opera, quæ faciebat; necesse est tamen, ut eundem saltem faciendi modum, quicumque ille tandem esset, ei nunc quoque concedas, & ita eum non minus, quam tunc poterat, nunc quoque invocari posse, simul confitearis. Vide quæ diximus cap. 9. partic. 5.

Franciscus Davidis.

Particula 3. Secundo videmus ex iis testimoniis, aliud esse, invocare, & petere à Deo patre, & aliud, nomen Jesu Christi invocare, & à Jesu Christo petere: & aliud esse, rogare Deum patrem in nomine Jesu Christi, & aliud, intercessore velle uti apud Deum patrem Jesu Christo. *Non dico,* inquit Joh. 14. 13, *vobis, quod sim pro vobis rogaturus patrem; ipse enim pater amat vos,* ex se, & non habet opus, ut aliquis apud eum intercedat pro vobis. Intercessore enim opus est, ubi est hostilitas. Ubi est amicitia, satis est amico significare, quid velis.

Faustus Socinus.

Resp. Nusquam dixi ego, idem esse, Petere à Deo patre, quod Petere à Christo, vel Christi nomen invocare, vel etiam Petere in nomine Christi. Quamvis enim semper verum sit, à Deo patre peti, quomodocumque Christi mentio in petitione fiat, nullo tamen modo idem revera esse possunt; præsertim, cum à Deo patre petere is etiam dici possit, qui nec apertè, nec tacite in petitione sua Christi mentionem faciat: Sed dixi, ex eo, quod Christus dixisset, se facturum ea, quæ peterentur in nomine ipsius, abunde constare, eum invocari posse. Nam, si quis facit, ab eo etiam peti jure potest; nisi nominatim, ne ab ipso petatur, cautum fuerit. Quod hic factum non fuisse id satis ostendit, quod gloria, quæ Christo ex eo, quod ipse faciat, acquiritur, universa ad Deum patrem transfertur; ut testantur aperte verba illa, *ut glorificetur pater in filio.* Quare gloriam similiter Christi ex eo, quod quis ab ipso petat, proficiscentem atque manantem, universam in Deum patrem redundare certissimum esse debet. Quod putas, simulque non obscure objicis, ex verbis Christi colligi, ipsum non ita intercedere, apud patrem pro nobis, ut eum nobis conciliet, id nihil ad præsentem pertinet disputationem, ut mox ostendemus.

Franciscus Davidis.

Particula 4. Fatendum est, verba hæc, *quicquid petieritis patrem in nomine meo,* Apostolos intellexisse, si non antequam Spiritum sanctum acceperunt, tamen postea; ubi edocti fuerunt, misso Spiritu sancto, sensum eorum assecutos esse. Proponamus nobis spectandas omnes invocationis formas, quibus Apostoli precati sunt Deum; nusquam inveniemus, aut orationes dirigi ad Jesum Christum, aut in oratione fieri mentionem intercessionis Jesu Christi. Et cur nos tantis ducibus, cum quibus omni tempore sui ministerii vixit, & ante, & post mortem redivivus Jesus Christus, & sua omnia patefecit illis arcana, non utimur? Quid ambigimus, ne erremus? nam illos errasse, ita Deum patrem orando, nec audemus asserere nos, nec ulla unquam ætas asseruit. Quid dicemus, nos melius intelligere illa verba Jesu Christi, quam illi intellexerunt. Aut, illos intellexisse quidem, sed ea in precibus observare noluisse? Potius asserendum est, si nos aliter Deum patrem orare voluerimus, quam Apostoli Jesu Christi fecerint, magnam subituros culpam, & contra primum legis mandatum, de diligendo Deo ex toto corde, peccaturos.

Faustus Socinus.

Resp. Quoniam aperte vides, quantopere ea verba Christi, *si quid petieritis in nomine meo, ego faciam,* tibi adversentur, qui Christo non modo potestatem aliquid efficiendi, sed omnem prorsus præsentem actionem adimis; idcirco tantopere laboras, ut ea, si fieri possit, obscures, atque pervertas. Et quamvis ego, ut dictum est, non ob aliam caussam ea protulissem, nisi, ut probarem, Christum indicasse, futu-

rum, ut ipse, licet absens, [illegible] tamen, ne intercessionem [illegible] inde probari, [illegible] extra propositum [illegible] Christum [illegible] Aliud est enim, [illegible] nunc nobis aliquid a Deo [illegible] expositum est [illegible] non ignoramus, [illegible] Christum [illegible] aliud. Christum [illegible] coelum ascensis data, quae [illegible] vera quam hic dico, [illegible] aliunde sunt confirmata [illegible] Pauli perpetuum [illegible] gratiam, & pacem a Domino [illegible] ad tuorum verborum [illegible] autem, quae nominatim hoc [illegible] partic. 5.

Franciscus Davidis.

Particula 9. Errare vero illum, qui petere in nomine Jesu interpretatus sit [illegible] aliud, hoc [illegible] Jesu, demonstrat [illegible] rogabo pro vobis patrem. ipse siquidem [illegible] verum etiam constructio verborum [illegible] pater dabit vobis in nomine meo [illegible] dabit vobis Spiritum sanctum [illegible] est, ut glorificetur nomen [illegible] nomine meo, glorificetur nomen [illegible] Ille me glorificabit; & sic glorificatur [illegible] illo, non Christum invocando [illegible] [illegible]

[illegible]

Faustus Socinus.

Resp. Non [illegible] [illegible]

[illegible] est, si dicamus quod [illegible] [illegible] Christi.

Quamquam autem plures reperiantur in Sacris Scripturis, & in ipso Novo Testamento [illegible] [illegible] Christi [illegible]

[illegible]

vant apertè, quæ paulo post sequuntur ejusdem Christi verba Joh. 16. 25, 26, *palàm de patre nunciabo vobis. In illo die in nomine meo petetis.* Tunc enim demum se Christi potestati confisos petere posse perspexerunt. Quod ut faciant, monet, quamvis rectà ad patrem accedere confidenter possent, qui jam eos amabat; quo nimirum humanæ fragilitati consuleret. Cujus misertus Deus, ut eam sublevaret, quemadmodum suprà visum est, potestatem Christo & faciendi quæcumque nos peteremus, & precibus nostris sibi oblatis annuendi, largitus est.

Diximus, quæ nobis explicatio phrasis illius Petere in nomine Christi, ex ipsius novi testamenti loquendi usu potissimùm probetur. Quamquam non desunt, qui ex sacrarum litterarum consuetudine eam nihil aliud significare contendant, quàm Petere Christum, sive à Christo. Certum est enim passim in vetere testamento, Invocare in nomine alicujus (ut est in Hebræo) idem esse atque Invocare aliquem. Verùm quo minus explicationem istam amplectar, præcipua caussa est, quòd ea non ubique convenire potest. Nam ubi legitur Peti patrem aliquid in nomine Christi, certè ibi, In nomine Christi, Christum ipsum simpliciter significare nequit. Quòd si, quemadmodum integra hæc phrasis, Petere aliquem quidpiam in nomine alterius, nova est, & præterquam in illis paucis apud Joh. locis, ipsis sacris litteris (ni fallor) prorsus incognita, sic nobis liceat verba, In nomine, nova quadam ratione, ab eo tamen, quod sonant, minime abhorrente interpretari; nulla mihi convenientior explicatio videtur, quàm si dicatur, verbis illis exprimi, quis nominetur in ipsa petitione, id est, a quo nominatim petatur. Ut petere patrem in nomine Christi nihil aliud sit, quàm à Patre sic petere, ut interim petitionis verba nominatim ad Christum dirigantur. Ut enim suprà part. 1. dictum est, qui regis præfectum rogat, ipsum regem quidem rogare dicendus est, non tamen in ipso regis nomine, sed in nomine præfecti, quod idem est, ac non sub ipso nomine regis, sed sub præfecti nomine.

Cap. XXVI.

Franciscus Davidis.

Particula 1. *Negas* Joan. 4. definiri, Eam veram esse adorationem, quæ fit in Spiritu, & veritate ad Patrem. Primùm quia ibi non quæratur, quæ vera, aut falsa fit adoratio, verùm disputatio fit de loco, an illic, aut Jerosolymis, an vero in omni loco veri adoratores patrem in spiritu & veritate adorare possint & debeant. Si verba ipsa aspiciamus, de utroque est disputatio, de loco videlicet, falsa & vera adoratione. De loco nulla est inter nos quæstio, distinctionem veræ & falsæ orationis illic definiri & declarari sic probo. Inquit Christus, *Vos adoratis, quod nescitis.* Non adorabant locum, sed extra illum unum Deum Israëlis alia numina adorabant, & sibi ipsis falsam adorationem, & cultum divinum excogitaverant, adeò, ut quem adorarent, etiam ignorarent. Iis verbis ergo Christus Samaritanis falsam Dei adorationem extra Deum Israëlis exprobrat. Adorare enim & nescire quid, falsa est adoratio, quam ab illa sic distinguit, *Nos adoramus, quod scimus, quia salus ex Judæis est.* Vera adoratio ex scientia est. Invocare enim unum Deum Israëlis patrem Christi, in illum solum spem & fiduciam collocare, scientia est, ut Paulus 1 Cor. 8. 7. docet, & vera adoratio. Et hoc est, quod Christus dicit, *Nos scimus, quid adoramus, quia salus ex Judæis est.* Vide Rom. 9. 4, 5.

Faustus Socinus.

Resp. Samaritana illa mulier, ut ex ipsius verbis apertissimum est, de loco tantùm, ubi unicus ille Deus Israëlitarum, quem ipsorum patres adoraverant, adorari debeat, à Christo quærit. Et tu ipse infra hoc eodem cap. partic. 8. in illis verbis, *Patres nostri, inquit illa, in monte hoc adoraverunt. Quemnam?* apertè fateris, vel potiùs contendis, eam de Dei patris adoratione loqui. Non erat igitur, quòd Christus de eo respondens, de quo quæsitum non fuerat, ullo modo eam docere institueret, Deum patrem, sive solum Deum patrem adorandum esse. Quocirca ea Christi verba Joh. 4. 22, *Vos adoratis, quod nescitis,* non de idolis, quæ à Samaritanis adorarentur, sed de non legitima Jehovæ Dei adoratione accipienda sunt. Is enim nescire quid adoret, dicitur, qui alia ratione, quam debet, adorat. Præscriptum autem fuerat ab ipso Deo, ut adoratio fieret Hierosolymis in templo. Id quod à Judæis, non secus ac multa alia à Deo præscripta, servabatur, utpote apud quos Dei voluntatis notitia perpetuò conservata fuisset, quæ à Samaritanis, in quibus ea notitia, bona ex parte, obliterata fuerat, vel omnino negligebantur, vel alio modo fiebant. Propterea subjungit Christus, *Nos adoramus, quod scimus, quia salus ex Judæis est.* Ac si diceret: Vos, patres vestros imitati, adoratis Deum patrem in hoc monte; sed erratis. Non enim in hoc monte, sed Hierosolymis adorari debet, ut nos Judæi facimus ipsius Dei præceptum servantes, &, quid facto opus sit in Dei cultu, optime scientes. Verum tamen jam adventat hora, & nunc est, quando non Hierosolymis potiùs, quàm in hoc monte adorandus erit Pater. Veri enim adoratores nulli loco jam alligati erunt; sed in omni loco in spiritu & veritate patrem adorabunt. Itaque apparet, dè loco duntaxat, ubi Pater adorari deberet, ut tacite interrogatus fuerat, sic Christum respondisse. Nec tamen negaveram ego, ut tu mihi affingis, eo in loco definiri eam veram esse adorationem, quæ fit in spiritu, & veritate ad Patrem, quam & novi, & fateor esse verissimam adorationem; sed negaveram, ibi definitum fuisse, quòd vera invocatio ea sit, quæ fit in spiritu, ac veritate ad Patrem; quasi nulla alia vera invocatio daretur. Idque cum propterea quia ibi non de invocatione, sed de adoratione sermo erat; tum verò quia, etiamsi Adorandi verbum eo loco invocationem quoque comprehendisset; non tamen eam veram sive adorationem, sive invocationem esse definitum fuisset, quæ ad patrem fieret, sed tantummodo, quæ ad patrem fieret in spiritu & veritate, eam demum esse veram Patris adorationem, atque invocationem.

Franciscus Davidis.

Particula 2. Quid vera adoratio sit à Christo eo in loco explicari, patet ex sequentibus quoque verbis Joan. 4. 23. Inquit enim, *Venit hora & nunc est, quando veri adoratores adorabunt patrem in spiritu & veritate.* Docet, quis sit adorandus, & quomodo. Si hæc vera adorationis non est explicatio; nec illud verum erit, quando discipuli Christum peterent, ut doceret eos orare, Christus respondit, *Vos vero cum oraveritis, dicite Pater noster,* &c.

Faustus Socinus.

Resp. Ex supra dictis constat, verba illa Joh. 4. 23, *venit hora, & nunc est,* &c. non simpliciter exponere, quæ sit vera adoratio, sed quæ sit vera Patris adoratio: neque hoc etiam simpliciter, sed tantummodo quod ad locum attinet, ubi adorari debeat. Nec aliter sentiendum est de responsione illa Christi ad discipulos suos Luc. xi. 2, *cum oraveritis dicite, Pater noster,* &c. Non enim simpliciter, quæ sit vera precatio, sed qualis ad Patrem precatio, nec tamen omnis, sed necessaria & perpetua esse debeat, ea verba ostendunt. Vide quæ diximus cap. 17. partic. 1.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 3. [illegible] non definiri veram adorati[illegible], qua adorationis Christi nulla fit mentio. [illegible] adorationis descriptio, quia [illegible] Non illa pro vera invocati[illegible] non potest, quae ad Christ[illegible] mandata sit, nec ejus rei [illegible]

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Non idcirco veram adorationis simplicem & absolute descriptionem [illegible], quod adorationis Christi nulla mentio fiat: [illegible] nullo modo patitur. Quamquam [illegible] Christi adoratio excluderetur, propter [illegible] concedendum non esse, [illegible] Tua vero ista hujus ratiocinatio [illegible], homine, qui usque adeo Christi gloriae [illegible], ut clarissima ipsius adorati, & invocati [illegible] non videas, dignissima profecto est.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 4. Definitio igitur verae adorationis ea est, qua pater in spiritu & veritate adoratur. Probatur per ipsum magistrum Christum [illegible] *Nam & tales pater quaerit adoratores.* Si haec vera [illegible] descriptio non est, veri adoratores esse [illegible] qui patrem in spiritu & veritate adorant. [illegible] sanae mentis compos est, discernere potest [illegible] ratores eos dici, qui vere adorant. Si haec [illegible] tionis distinctio non est, nulli erunt veri [illegible] nullus etiam erit verus Deus. Manifesta [illegible] Christi sunt, *Nam & pater tales quaerit* [illegible] *rores.*

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Consideres, quaeso, non dicam [illegible] cus, sed quilibet sensu communi praeditus [illegible] ratiocinationem. Perinde est enim, ac [illegible] ret, veram definitionem, seu descripti[illegible] lis eam esse, quae rationabilitati [illegible] hominem, qui rationabilis est, verum [illegible] non posse. Quis autem est, qui neget [illegible] res eos dici qui vere adorant? Sed qui [illegible] potes? Nihil profecto amplius, quam [illegible] adoratores eos dici, qui vere Patrem [illegible] tu nimirum Patris adorationem [illegible] simpliciter, nunc vero pro ipsa Patris [illegible] eodem argumento accipis. Itaque [illegible] triplici paralogismo uteris. Quemadmodum [illegible] animadvertet, quisquis [illegible] fuerit.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 5. Si contrarium [illegible] vere voluisset Christus, dicere debebat [illegible] quaerit adoratorem, qui me adorent, [illegible] patrem intercessione adorabunt patrem, & [illegible] adorare in spiritu & veritate. At [illegible] *Spiritus est Deus, & eos qui adorant* [illegible] *veritate oportet eum adorare.* Contra [illegible] dens est, ut qui [illegible] eum, qui [illegible] lum adorent; Deus enim spiritus est, [illegible] adorant eum, in spiritu & veritate [illegible] Haec tam manifesta sunt, ut non [illegible] gari possint.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Non est, quod Christus [illegible] hoc loco [illegible] sui ipsius mentionem fecerit, cum [illegible]

[illegible] in genere, nec simpliciter de Patris adoratione, sed [illegible] [illegible] Christum in [illegible] adorandum esse [illegible] quod Patrem adorandum esse [illegible] Neque enim, ut supra [illegible], Christi adorationem, vel apud Patrem Christi intercessionem [illegible]. Patris adorationem [illegible] potest [illegible] Christus Pater adoratur, [illegible] per Christum a Patre omnia Ecclesiae donantur. Quamquam Christi intercessio [illegible] ad Patris adorationem, sed ad invocationem pertinet. Quod [illegible] colligis, quod Patrem in spiritu & veritate adorandum duxerit, perperam id a te fit. Quod vero [illegible] Christum [illegible], tu Patrem [illegible] in spiritu & veritate adorare non posse, [illegible] per ipsum Christi adorationem Pater in spiritu, & veritate non adoratur.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 6. Hoc in loco vocabulum Adorationis accipi pro invocatione [illegible] Qui enim vel [illegible] orabant, vel Jerosolymam [illegible], [illegible] Deum [illegible] & ab ipsis locis corporalis & spiritualis [illegible], ut ex 3 Reg. cap. 8. patet. Ubi & vocabulum Adorationis pro invocatione [illegible] Quod [illegible] aut [illegible] Christum interpretari [illegible]

Secundo [illegible] illa adoratio, quae fit in spiritu & veritate accipitur pro invocatione. [illegible] *Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies*, pro cultu & vera Dei invocatione [illegible]

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Ex praedictis apparet, non multum laborandum esse, utrum hoc loco vocabulum Adorationis pro invocatione accipi debeat [illegible] Neutrum [illegible] ut probare [illegible] Nam, quod [illegible] Hierosolymam, in [illegible] templo, quod Hierosolymis [illegible] Deum [illegible] [illegible] Hierosolymis [illegible] adorationem [illegible] Deum [illegible] 3 Reg. cap. 8. Adoratio [illegible] Adorationis [illegible] Adorationem [illegible] Quod [illegible] Deum [illegible] *Dominum Deum tuum adorabis*, &c. [illegible]

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 7. Concluditur ergo ex præmissis eam adorationem, & invocationem veram esse, quæ in spiritu & veritate dirigitur ad patrem, reliquas omnes falsas, quæ non ad patrem diriguntur. Nam tales quærit pater adoratores, qui eum, & non alium vere invocare velint, & in spiritu & veritate ipsum accedere, ipsum invocare & non alium.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Nulla alia conclusio, ex Christi sermone, si rectè quis ratiocinetur, quod huc attinet, fieri potest, quàm, Veram Patris adorationem eam esse, quæ fit in spiritu & veritate; reliquas verò Patris adorationes non esse veras; quemadmodum jam in priore scripto diximus.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 8. Adoratio cum ad primum mandatum pertinet, conjuncta est invocationi, & ad solum Deum invisibilem referenda est. Is Deus est, qui Deus pater dicitur; neque enim alius est Deus, qui verus & inconspicuus Deus sit, nisi is, qui ita Deus, & Dominus dicitur, & quoque pater noster, & Jesu Christi, & omnium sanctorum. Hoc verum esse confirmat colloquium Christi cum Samaritana, *Patres nostri*, inquit illa, *in monte hoc adoraverunt*. Quemnam? *Et vos Judæi dicitis Jerosolymis esse adorandum.* Quemnam? *Vos*, inquit Jesus, *adoratis in hoc monte, quod nescitis; nos Judæi adoramus quod scimus.* Quidnam? *Venit hora, quando vos neque in monte hoc, neque Jerosolymis adorabitis.* Quidnam? Patrem, inquit, Deum. *Venit hora & nunc est, quando vos, & nos veri adoratores adorabunt spiritu & veritate.* Quemnam? Patrem nempe Deum, quæ adoratio conjunctis precibus, primi mandati, ad solum Deum patrem referri debet, qui est unum individuum, qui solus verus inconspicuus Deus dicitur.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Nihil hoc loco dicitur, quod alibi supra refutatum non fuerit. Nam ut verum sit, in primo legis præcepto adoratione invocationem comprehendi, & expresse etiam mandatum fuisse, ut solus Deus pater invocetur; Christum tamen non magis ab invocatione, quam ab adoratione, excludi, & Christo autem adorando divina præcepta extare, jam aperte demonstratum est. Quod solus Deus pater sit inconspicuus, nihil ad rem facit. Non enim idcirco ei adoratio, & invocatio sive ea, quam cum rebus creatis communicare solet, sive ea, quam cum solo Christo communicavit, sive etiam ea, quæ ipsius tantum propria est, à nobis tribui debet, quia inconspicuus fit: sed quia princeps ac dominus, & bonorum largitor est. Quod Christus & Samaritana illa mulier perpetuò de ipso loquuti fuerint, hoc te nihil adjuvat; immo non parum tibi obest. Nam, si mulier Deum primò adorandum intellexit, cum de adorationis loco quæreret, nulla caussa fuit, cur Christus, præter id, quod ipsa quærebat, de solo Patre adorando cum ea dissereret; ut etiam attigimus in initio hujus capitis.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 9. Verte sursum deorsum omnia, Evolve à Sacris scriptoribus perscriptas sanctorum Patrum preces à condito mundo, nusquam aliter invenies, quàm sanctos Patres, sanctos Apostolos, sanctos Reges, sanctam Ecclesiam, Jesum Christum ipsum, & quicquid fudisse preces unquam recitatur, sive in Propheticis, sive in Apostolicis scriptis, unum invisibilem, & inconspicuum, verum & solum Deum, una natura divina constantem adorasse, coluisse, observasse, timuisse, & in precibus invocasse. Et cum decies aut vicies Jesus Christus, pluries Ecclesia tota Christiana, multoties Paulus narretur adorasse, & precatus fuisse, nunquam alio directam fuisse invocationem, quam ad Deum patrem, oculis ipsis cernimus, & manibus contrectamus. Et cum Jesus Christianos, hoc est discipulos suos institueret, quid orare ad Deum deberent, cum alioquin ignari sint homines eorum, quæ petere in precibus debeant, patrem Deum orandum esse perpetua lege, quam ipsi omnes Apostoli, & sancti Dei servarent omni tempore, sanxit. *Confiteor tibi*, inquit, *pater cœli & terræ: Pater gratias ago tibi: Pater salva me ex hac hora: Pater sanctifica filium tuum: Pater clarifica filium tuum: Pater omnia tibi sunt possibilia: Transeat à me calix iste: Pater dimitte illis: Pater in manus tuas commendo spiritum meum.* Et quando aliter Jesum Deum patrem orasse reperies? Sic Paulus Ephes. 3, & Apostoli omnes Actor. 4. orant.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Quidquid hic congeris, atque exaggeras, frustra est; cum de eo, quod ante Christum factum sit, quærere, in disputatione nostra valde ridiculum censeri debeat: nec minus ridiculum existimandum sit, id quod ipse Christus, in diebus præsertim carnis suæ fecerit, considerare; & cum, etiam dum hic esset, à multis piis, post ejus verò discessum, à sanctissimis viris, potissimum verò à Paulo Apostolo, Christum invocatum fuisse legatur. Quæ omnia jam à nobis aperte demonstrata sunt.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 10. Ex iis jam dictis manifestum est, definitum, & scriptum esse Joannis 4. quid vera invocatio sit, & quid invocari debeat, Videlicet unus ille Deus pater Christi, & quicumque alium invocant, veros non esse adoratores liquet, & illud, quod omnia Ecclesiæ necessaria non Christus, sed Deus pater conferat, & constitutum in necessitate, non ad Christum, verum ad Deum patrem confugere debere. Nam quod ipse dixit, & fecit, nos quoque facere debere, si illius discipuli esse volumus, oportet.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Satis, superque per superiora responsum est. Neque enim necesse arbitror, alterum epilogum tuo huic epilogo, quasi ex adverso, opponere, eaque sola ratione, ut quidem in promptu est, denuò eorum omnium, quæ in ipso dicuntur, falsitatem, aut fallaciam redarguere.

CAP. XXVII.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA I. Postrema & ultima ratio mea est, Christus invocari non potest, quia illius invocationis formula nulla extet. Negas ex eo consequi, Christum invocari non posse, Nam etiam si nullæ formulæ directæ extent, extare tamen obliquas, & verè dicis obliquas, imò potius scribere debebas ambiguas. Testimonia enim illa detorquentur à suo vero, & genuino sensu, & invocationem Christi vel ambiguam minimè probant. Nec illa quæ allata sunt, nec quæ in eandem sententiam adferri possunt, probant Christum invocari posse, ut in declaratione locorum illorum demonstratum est.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Videbit lector, quam perverse, & imperfecte responsionem meam ad rationem tuam recites;

citer, praesertim cum nulla [illegible] quod aperto dixi, formulas [illegible] Christum extare: immo, [illegible] rim, verbis suis significet [illegible] fatis infulisse, in nomine [illegible] quasdam appellavi, cum tamen [illegible] confessam dederis, qui prior [illegible] sive ipsam orationem directam [illegible] dem per se reprehendi non [illegible] alios esse directas, alias obliquas [illegible] candi formulas; quamvis [illegible] eo fuerit, cum nihil refert [illegible] invocandi, sive ipse invocat [illegible] vero obliquae.

Franciscus Davidis.

Particula. At postremam [illegible] videamus [illegible] nem, quae adfertur, Christum [illegible] invocari posse. Quis inquit expresse non est curatum, [illegible] audeat. Quid audio? Expresse [illegible] est, Dominum Deum tuum adorabis, solum [illegible] me non est Deus salvans. Quod [illegible] firmatur, nonne à contrario prohibetur [illegible] & contra, quod prohibetur [illegible] conceditur, & probatur? Prohibetur [illegible] coram uno Deo Israelis [illegible] ut unum solum verum Deum [illegible] Prohibentur sculptilia, & [illegible] unius Dei cultus praecipitur [illegible] Dei examinaverimus, hoc [illegible] mus. Si praecipitur invocatio unius Dei [illegible] in iisdem verbis, & eadem [illegible] est unus ille Deus Israelis, [illegible] nisi velis Christum illum unum esse Deum [illegible] Alioquin oportet concedere, prohiberi [illegible] Christus invocetur, seu ut verba [illegible] esse, ne quis eum invocare audeat.

Faustus Socinus.

Resp. Cum nullam expressam [illegible] de solo Deo patre invocando, [illegible] confidenter loqui. Nam [illegible] nondum legi, aut certe [illegible] tu locum citas. Praeterea, [illegible] tre invocando scriptum sit, [illegible] cia à quoquo, qui [illegible] nunquam exclusit, nisi nominatim [illegible] eo petendum non esse. Ut [illegible] exempla petitionis ab ipso Christo [illegible] fer, manifeste probant. [illegible] tet, Christum hoc tempore posse [illegible] eorum, quae ab ipso petimus [illegible] rationis vim sentiens [illegible] ea) vel ostendendum [illegible] fuisse, ne à Christo [illegible] tamus praesertim cum [illegible] candi, quod in [illegible] te negare, nunc [illegible] u posse. [illegible] eum esse negabis, [illegible] quandam virtutem [illegible] confiteberis? Id, quod [illegible] solo Deo patre invocando, [illegible] habitus fuisset [illegible] Christo quidem [illegible] eum fiducia, [illegible] nunquam ab eo, [illegible] non sum [illegible]

Franciscus Davidis.

Particula. In tua responsione [illegible] distinguis invocationem Dei patris [illegible] Christi, illam nunquam [illegible] & cum, hanc vero nunquam qui à [illegible]

[illegible] Si non ... [illegible] ... Christum invocandum?

Faustus Socinus.

Resp. Ego [illegible] invocationem Dei, & Christi, [illegible] [illegible]

Franciscus Davidis.

Particula. [illegible]

Faustus Socinus.

Resp. [illegible]

quid populo largiendi, eumque ei rei nominatim præfecerit; nihil opus est, populum à rege commonefieri, ut ab illo petat, quod ad hoc attinet, ut populus sciat, se id facere posse. Modò enim populo persuasum fuerit, illum eam potestatem, & munus à rege accepisse: satis per se ipse intelliget, sibi licere ab illo non minùs, quàm ab ipso rege, confidenter ea petere, quæ ad potestatem & munus illud pertineant. Propterea reges sæpissime præfectos constituentes, à quibus multa, non secus atque à se ipsis, peti possint, nihil aliud præterea curant, nisi, ut populo notum fiat, quatenus eorum auctoritas, potestas, & gubernatio, ex sua ipsorum voluntate, progrediatur.

Cùm igitur ex divinis litteris apertissimè constet; Christo in cælo, & in terra summam potestatem à Deo fuisse concessam, eique curam & gubernationem perpetuam Ecclesiæ demandatam esse; nihil opus fuit ad hoc, ut sciamus, à Christo confidenter nos ea omnia petere posse, quæ ad Ecclesiam pertinent, aliqua ejus rei singulari commonefactione, nedum expresso mandato. Quo, ut alibi dictum est, non posse modò, sed etiam omnino debere à nobis Christum invocari, efficeretur. Id quod à me nec quæritur, nec unquam affirmatum fuit. Quinetiam ne exemplo quidem aliquo ullius sancti viri, qui id fecerit, indigemus. Verumtamen, quemadmodum plura exempla habemus, sic commonefactiones non desunt Joh. cap. 14. 13: Nam quid aliud est, quæso, illud, *quidquid petieritis in nomine meo, ego faciam;* quàm expressa Christi commonefactio, ut ad ipsius opem confugiamus? Vide quid de eo loco cap. 25. scripserim, præsertim verò partic. 5. Cum Paulus Rom. 10. vs. 12. & 13. ait, *Idem enim dominus dives in omnes, qui invocant eum: Nam quicunque invocaverit nomen Domini salvus erit,* nonne apertè monet, ut confidenter Christi opem imploremus? Nam te ipso teste, & de Christo, & de vera hac, de qua disputamus, invocatione sermonem esse, ostensum est cap. 3. partic. 4. & cap. 23. particula 4. Quid porrò sibi volunt ea auctoris ad Hebræos verba Hebr. 4. 15, & 16? *Non enim habemus pontificem, qui non possit compati infirmitatibus nostris, tentatum autem per omnia, pro similitudine, absque peccato. Adeamus ergo cum fiducia ad thronum gratiæ, ut misericordiam consequamur, & gratiam inveniamus in auxilio opportuno,* (seu potiùs *ad opportunum auxilium*) Potuitne evidentiùs nos commonefacere, ut, Christi potestate ac benignitate confisi, ad ipsum confugiamus, sive per ipsum ad Deum accedamus? Præterea, cum Christus Apoc. cap. 2 vers. 18. ait, *Suadeo tibi, emere à me aurum ignitum probatum, ut locuples fias, & vestimentis albis induaris, ut non appareat confusio nuditatis tuæ, & collyrio inunge oculos tuos, ut videas;* quid hoc aliud est, quàm non obscura Christi commonefactio, ut spiritualia bona, quæ nobis desunt, ab ipso petentes nobis comparemus? Postremò verba illa in eodem libro cap. 5. 8. *Et cum* (agnus) *aperuisset librum, quatuor animalia, & viginti quatuor seniores ceciderunt coram agno, habentes singuli citharas, & phialas aureas plenas odoramentorum, quæ sunt orationes sanctorum,* nonne nos satis monet, ut sanctos imitati preces nostras agno, id est, Christo offeramus? Certè hæc ita perspicuè, Christum invocari à nobis posse demonstrant, & docent, ut non dubitem, quin plerisque aperta mandata, ut Christus invocetur, esse videantur. Quod idem mihi quoque videretur, nisi evidentissima ratio, quæ à nobis exposita fuit cap. 19. particula 1. monitiones tantùm atque adhortationes, quibus imbecillitas nostra sublevetur, & fides fulciatur, esse omnino demonstraret.

Nam quod ais, sciendum mihi esse, quòd, si præceptum non est, ut Christum invocemus, idipsum prohibitum est, nisi Christi invocationem inter adiaphora numeremus; Dico primùm, regulam non minùs veram, quàm vulgarem esse, quæ ob eam rem in divina quoque lege vim suam obtinet, Quidquid prohibitum non est, censeri permissum; nisi, videlicet, id ejusmodi sit, ut per se malum esse appareat. Tunc enim locum habet Arist. in 5. ethicorum regula, quæ huic contraria prorsus videtur, Quæ lex non jubet, vetat. Nam non ita simpliciter, ut verba sonant, regulam istam accipiendam esse, & ratio adeoque ipse communis sensus apertè docet, & omnes fatentur. Sed ad ea, quæ per se mala sunt, eam referendam esse, demonstrat exemplum ibi allatum de seipso occidendo; cujus exempli occasione, regulam istam attulit Arist. Christi autem invocationem neutiquam ex eorum esse numero, quæ per se mala sunt; satis ex iis, quæ hactenus disputata fuerunt; constare potest. Deinde dico, in regula ista, jussus nomine concessionem quoque intelligi debere. Alioqui, etiamsi lex aliquid fieri concederet, id tamen fieri non posset, quia scilicet fieri non juberet. Quòd longe absurdissimum est. Atqui jam ego, ex ipso Dei verbo, Christi invocationem concessam fuisse, ostendi.

Ad id verò, quod postea addis, Alioqui Christi invocationem adiaphoram futuram: quare etiam concludis, de ea disputandum non esse, Respondeo: Si Adisphori nomine rem intelligis, quæ nec bona per se nec mala sit, consequentiam tuam non esse bonam. Sunt enim multa per se bona, quæ tamen præcepta non sunt. Quòd si nomine Adiaphori id modò intelligis, quod nec prohibitum est, nec præceptum; jam fateor ipse, de Christo invocando, id est, de precibus nostris ad ipsum dirigendis, nullum certum præceptum extare, ideoque, nos posse quidem semper jurè id facere, non tamen teneri, nec propterea sequitur, de Christi invocatione disputandum inter nos non esse. Etenim illud, de quo inter nos circa Christi invocationem disputatur, nullo modo nec nobis, nec vobis est adiaphorum. Nos enim contendimus, neminem Christianum esse posse, qui non fateatur, se confidenter in necessitatibus suis Christi opem jure implorare posse, & consequenter ipsius summam in angelos, & in homines, & in ipsos dæmones potestatem, cum plena ac perpetua præsenteque totius Ecclesiæ cura & gubernatione conjunctam, non agnoscat, & confiteatur, Deumque per ipsum in Ecclesia omnia facere, & largiri, sibi non persuadeat. Vos contrà, eum, qui nunc Christi opem, imploret, idololatram esse affirmatis; & divino verbo, atque adeò Dei gloriæ summopere adversari contenditis, si Christus nunc in cælis manens aliquid efficere, vel largiri ipse possit, aut si Ecclesiam regat, atque gubernet aliter, quàm per verbi ministerium semel constitutum, ac proinde in Deum graviter peccare, qui aliam præterea, hoc tempore, potestatem, aut Ecclesiæ curam in Christo agnoscunt, & esse contendunt.

FRANCISCUS DAVIDIS.

PARTICULA 5. Dolendum est nos, qui veritatis divinæ inquisitores & propugnatores haberi volumus, ingredi viam adversariorum, & iisdem telis pugnare. Illi unum solum verum Deum patrem Christi esse, hoc nomine impugnant, quia non sit scriptum: Unus solus verus Deus pater est, & non Christus, seu, non est cautum, quod unus Deus non sit Christus. Ut autem illorum argutiæ minus validæ esse cognitæ sunt, eò quòd omnibus veritatem amantibus persuasum est, quando unus solus verus Deus Israëlis pater Christi esse demonstratus est, satis apertum fuisse, Christum illum unum Deum Israëlis non esse: Sic cum probetur manifeste, unum solum verum Deum Israelis invocandum esse, apertè, & manifeste probari Christum non esse invocandum.

FAUSTUS SOCINUS.

RESP. Vos soli estis, qui, ut suprà alibi dictum fuit, Adversariorum viam ingredimini, dum neminem ulla ratione invocari posse vultis, nisi unicum illum Deum cæli & terræ creatorem. Nos verò (in eo præsertim, quod hoc loco nobis objicis) ab ipsis quam longissime absumus. Nullo enim exemplo confirmari

fi mori potest, nec natura ipsa ullo modo pati [illegible] in uno numero essentiæ plures sint distinctæ [illegible] præterea personæ. Quo circa cum non modo [illegible] Scriptura tribuatur, Deum illum cœli, terræque [illegible] ... esse, sed adversarii ipsi fateantur, ita [illegible] esse, ut unico numero sit ejus essentia [illegible] esse, ut unico numero sit Christi, Deum illum [illegible] Deum patrem Christi, solum etiam esse, & C[illegible] necessario consequitur, solum, ab ipso est, illum [illegible] filium, qui distinctam personam ab ipso [illegible] esse non posse. At vero, quod uni soli tribuendum [illegible] & aliquid scriptum est, alio quoque, ab ipso [illegible] ... tribui posse, nihil propterea vetat, [illegible] modo vel alicui soli et subordinatæ, et, quodque [illegible] tribuatur, et tribuatur, vel in tribuendo [illegible] differentia sit; ut tam [illegible] rei qualitate, aliqua differentia, [illegible] ratione [illegible] exemplis, & apertissima ratione [illegible] Adeo ut si quis velit, Christum, qui in [illegible] ... in Ecclesia bonis ita Deo subordinatus est, ut [illegible] quid ei hac in re tribuitur, ipsi Deo tribuatur, [illegible] vera invocatione excludere, non satis [illegible] testimoniis de soli Deo invocando, sed aliquid [illegible] ... Christum nullo modo invocandum [illegible] docent, sit proferendum. Quod idem faciendum [illegible] ... nulla exempla invocati Christi, [illegible] eum invocandi commonefactiones ex[illegible] Nunc, cum hæc non exiguo numero extant, ipsi [illegible] expresso præcepto de eo invocando Christo, [illegible] data forent, opponi aliqua ratione possent [illegible] per præceptum quoddam, de quo expresse [illegible] apparet, ut solus unus Deus pater invocetur, [illegible] & pro nihilo duci.

[illegible]

Pars [illegible]

Fausti Socini.

[illegible]

CAP. XXVIII

FRANCISCUS DAVIDIS.

Hæc sunt, mi Fauste, quæ breviter & simpliciter ad tua volui respondere objecta, Tu id, [illegible]

Absoluta est hæc de Jesu Ch[illegible] invocatione Disputatio anno ipsius Christi nati 1579. mens[illegible] ... aio, Claudiopoli in Transylvania.

In verbis Francisci Davidis multa sunt lo[illegible] ... scripto exemplo, quod ipse Fran[illegible] ... in exemplaribus primum ex[illegible] ... quæ in excusis exempla[illegible] ... adverti[illegible]

Pagina.	Versu	Col.	
741	13	2	*Post salvationem, addi[illegible]*
743.	62	1	*Pro affert habetur affer[illegible]*
748	39	2	*Loco præmissa legitur p[illegible]*
749.	72.	1	*Hic locus emendatus est. [illegible]*
754.	[illegible]	1	*conditionemne [illegible]*
760.	[illegible]	1	*altero opus legitur [illegible]*

F[illegible] I[illegible] N I S.

DISPU.

DISPUTATIO inter F. S. & Christianum Francken, de honore Christi.

FRANCKEN.

Non pugnabo tecum sacræ Scripturæ testimoniis, [1] quæ detorqueri possunt, atque adeo ab omnibus nunc, etiam absurdissimis sectariis, detorquentur *ad victoriam; sed agam ratione, si placet.*

[1] Plurima sunt testimonia sacræ scripturæ, quæ minime detorqueri possunt; nec à quoquam detorquentur. Ad quæ tamquam ad certa quædam principia omnis disputatio tandem redigitur; si modo de sacræ Scripturæ auctoritate nihil dubitetur. At verò, si rationem tantum spectes, paucissima omnino sunt principia certa, eaque sæpissime ab eo, de quo disputatur, tam longe absunt, ut vix umquam disputando ad illa perveniri possit.

SOCINUS.

[2] Placet: *quia vera ratio non est contraria theologiæ veræ: sed verum vero tam consentit & favet, quam album albo, aut pulchrum pulchro.*

[2] Immo non placebat. Sed quando Francken aliter disputare nolebat, annuit tandem Socinus. Idque ob eam caussam, quæ hic commemoratur.

FRANCKEN.

Itaque sic argumentor; [3] Quanta est distantia inter creatorem & creaturam, tanta esse debet differentia inter honorem qui creatori exhibetur, & qui creaturæ tribuitur. [4] Atqui inter creatorem & creaturam maxima est distantia, sive naturam & essentiam spectes, sive dignitatem & excellentiam. [5] Ergo & maxima esse debet differentia inter honorem Dei, & creaturæ. *At honor qui* [6] præcipue debetur Deo, *est religiosa adoratio.* [7] Ergo hæc non est tribuenda creaturæ: *Ergo neque Christo, quem tu puram esse creaturam fateris.*

[3] Hæc propositio potest esse vera, si in utroque ejus membro creator, & creatura eadem ratione usurpentur; id est, vel utrobique simpliciter, vel utrobique secundum quid, seu quatenus sunt creator, & creatura. Alioqui manifestam fallaciam continet.

[4] Assumptio ista est vera, si secundum quid accipiatur, id est, ut dictum fuit, quatenus sunt creator, & creatura. Alioqui nihil vetat, quominus creaturæ dignitas & excellentia, ex ipsius creatoris voluntate ac beneficio, proxime accedat ad creatoris dignitatem & excellentiam.

[5] Si conclusio hæc accipiatur, quatenus honor Deo creatori tribuitur tamquam creatori, creaturæ verò tamquam creaturæ, recte conclusum est. Sed ad propositam quæstionem, & ad ipsius rei veritatem inepte. Cum neque hic de tali creatoris & creaturæ honore nominatim quæratur, sed simpliciter de honore qui illis tribuitur, nec, quamvis creator tamquam creator honore afficiatur, creaturæ tamen tamquam creaturæ honor tribuatur. Quod si conclusio simpliciter accipienda est, tunc aut assumptio simpliciter & ipsa accipitur, & jam diximus, ita acceptam esse falsam, aut secundum quid, & est paralogismus à secundum quid ad simpliciter.

[6] Aliter loquitur corollarium, quam ipsum argumentum; & sane rectius. Aliud est enim Exhiberi seu Tribui, Aliud Præcipue deberi, quemadmodum in propositione quoque dicendum erat. Quamquam nos eam ita accepimus, ac si ad hunc modum dictum foret, cum eam veram esse posse concessimus, si utrumque membrum eadem ratione usurpatum creatoris & creaturæ nomen contineat.

[7] In hac illatione inest fallacia consequentis. Potest enim etiam inter religiosam, & religiosam adorationem esse maxima distantia, quamvis non possit una adoratio religiosa esse, alia verò minime religiosa, quin inter eas sit maxima differentia. Assumptum probatur exemplo aliarum rerum ejusdem generis, sive etiam ejusdem speciei. Potest enim inter animal & animal, quin etiam inter hominem & hominem esse maxima distantia.

SOCINUS.

Etsi summa est inter Deum & creaturam distantia, non tamen est necesse tantam esse differentiam inter honorem Dei & creaturæ. Nam potest Deus, cui vult honorem suum communicare, Christo præsertim, qui dignus est tali honore, quique non sine gravissimis caussis adorari jubetur in Sacris Litteris.

FRANCKEN.

Posse Deum alicui creaturæ honorem suum communicare, nemo fortasse dubitat: sed an id quoque velit facere, ego vehementer dubito; propterea quod Deus sapienter omnia velit, atque faciat: nihil autem est magis divinæ sapientiæ contrarium, quam [8] honorem soli Deo proprium *communicare non Deo. Quemadmodum enim honor præmium est virtutis, & summus honor summæ datur virtuti:* [9] ita divinus honor divinæ excellentiæ debetur: ac proinde is non minus stultè puræ creaturæ datur, *quam si summus civilis honor homini tribuatur, nulla virtute, nullaque dignitate prædito. Nec caussam tuam sublevat, quod sacræ Litteræ Christum adorari jubent. Nam & ego multa contra te afferre possum sacra testimonia, quibus & solus naturâ Deus adorari jubetur, & hunc honorem nulli creaturæ tribuendum esse significatur.*

[8] Negatur religiosam adorationem (hic est enim ille divinus honor) esse honorem soli Deo proprium. Siquidem Deus hoc loco omnium rerum conditorem significat. Est igitur hic principii petitio manifesta.

[9] In hac probatione pro concesso sumitur, in pura creatura non posse esse divinam excellentiam. Quod tamen simpliciter dictum falsum est, aut certè à Socino negatur. Itaque aut Francken petit principium, aut nihil contra Socini sententiam probat.

SOCINUS.

Ad illa omnia testimonia ego possum respondere.

FRANCKEN.

Et ego ad omnes tuos locos Christi adorationem urgentes probabilem potero responsionem afferre. Quis igitur nobis præbebit regulam ad quam moderemur hanc diversitatem.

SOCINUS.

Ita Sacra scriptura [10] rectè intellecta, *nobis erit regula.*

[10] Nihil erat opus hæc duo verba addere, cum, ut supra

superis numero: dictum est, plurimis in locis scrip[illegible] ra sacra adeo aperte loquatur, ut nullus illi detur [illegible] alter sit locus. Quamquam si rationibus veritati repug[illegible] locum proferetur, ut ipsi Francken placet, cur simili[illegible] locum proferetur, ut ipsi Francken placet, cur simili[illegible] vera sententia locorum omnium sacræ Scriptur[illegible] locum rationibus proferet non poterit. Si modo [illegible] locum rationibus concedere omnino existimand[illegible] Francken ipsum concedere optime sibi constat? est, scriptura locis ubique optime sibi constat?

FRANCKEN.

Regula debet esse recta, & certa, scriptura autem [illegible] *tenus* ab hoc vel illo homine recte intellecta a[illegible] *mutur, non est recta & certa regula:* quoniam [illegible] tatur, coarctatur, & pro varietate ingeniorum in[illegible] rios sensus distrahitur.

NOTÆ.

Hoc ad rem non facit, cum de scriptura recte intellecta agatur. Non autem, quæ ab hoc, vel illo [illegible] mine recte intellecta affirmetur.

Ad hoc per superiora satis responsum à nobis [illegible]

SOCINUS.

De veritate meæ sententiæ *tam sum certus, [illegible] certo scio me Deum plenum in manibus tenere*

Quam quidem Socinus disputans hujusmodi [illegible] ba. Sed non tamen hoc loco, neque alibi cum ad [illegible] versarii rationes respondendum erat. Appositissi[illegible] tum hic Francken quid vocavit *sententiæ veritas* illa [illegible] *Sancti Lælii*, quæ in proxima sua responsione [illegible] sit. Sic enim non omnino alio re loquentem Socin[illegible] fecisset.

FRANCKEN.

Tua ista certitudo non potest *nobis & aliis* [illegible] *esse veritatis regula* [illegible] *sententiam tuæ* [illegible] *esse* [illegible] *certissimam* [illegible] *eadem de re summa sit certitudo, eaque diversa & con*[illegible] *quomodo hæc esse potest veritatis regula? Nec* [illegible] *certa veritatis regula, non potest* [illegible] *sed eadem semper se modo habet, quibus semper* [illegible] *applicetur*

Ecco, quod proxime monuimus, patet [illegible] hæc plane supervacaneum esse, & sine ullo [illegible] Nec vero non amens est Socinus, ut ex eo [illegible] ipse de sua sententia sit certus, velit concludere [illegible] debere de ea certos esse

SOCINUS.

Tam vera est mea hæc de re certitudo, quam verum [illegible] *Apostolum de Christo dixisse, adorent eum omnes angeli* [illegible] qui

Dei est apud Apostolum, id quod non [illegible] est momenti; ut statim apparebit.

FRANCKEN.

Posset quispiam hunc locum de civili adoratio[illegible] interpretari, *quali nunc apud Christianos Pontifex R*[illegible] *Regina Angliæ coluntur*

Quasi vero omnes Dei ipsius angeli, inter qu[illegible] sunt intelligentiæ: hæ divinæ ac spirituales substanti[illegible] possint civili ratione quempiam adorare, & non [illegible] esse, ut is, qui ab omnibus Dei angelis adorari debe[illegible] divina ratione ab hominibus adoretur.

SOCINUS.

Non potest esse locus ad civilem adorationem trahi [illegible] *quod illud à Scriptura dictum sit de Deo, qui religiose ad*[illegible] *Christo, necessario inde sequitur, hunc etiam* [illegible] *esse adorandum.*

FRANCKEN.

[illegible]

SOCINUS.

[illegible]

FRANCKEN.

[illegible]

SOCINUS.

[illegible]

FRANCKEN.

[illegible]

SOCINUS.

[illegible]

FRANCKEN.

Hoc sequetur tum postea, quod ipsius etiam Christi imago sit adoranda: quia una & eadem adoratio respicit in imaginem tanquam medium, in Christum verò tanquam finem, quemadmodum Thomas Aquinas docet, à quo tuum tu commentum es mutuatus.

SOCINUS.

Non valet tua consequentia [21] quoniam scriptura *non jubet adorari imagines, imme etiam prohibet.*

[21] Non propter hanc caussam tantum non valet consequentia ista. Sed etiam, idque potissimum propter hanc, quod non est ea proportio inter Christum, & ejus pictam aut sculptam imaginem, quæ est inter Deum & Christum. Et propterea non potest Christi imago adorandi ipsius Christi medium esse, sicut Christus Dei. In Christo enim ipsa Dei potentia, divinitas, atque majestas residet, atque relucet; In Christi verò imagine ab homine efficta, vix ac ne vix quidem quicquam ipsius Christi vel est, vel apparet; Christi præsertim immortalis facti, & in cælo regnantis, qualem nos eum adoramus.

FRANCKEN.

Imma valet consequentia. Nam sicut scriptura non jubet adorari imagines: ita non jubet adorari hominem, immo etiam prohibet.

SOCINUS.

Scriptura excipit Christum, quando eum participem facit adorationis.

FRANCKEN.

Ubi scriptura Christum facit participem adorationis, [22] ibidem eum *nonnumquam socium facit creationis, hoc autem tu vel per Apostrophen revocas ad Deum,* [23] vel analogica *aliqua interpretatione vestis: cur ergo mihi illud non liceat de religiosa adoratione soli Deo propria dictum, ἀναλογικῶς ad Christum per civilem adorationem derivare? Sed omissis nostris privatis interpretationibus, pergam tecum agere ratione;* [24] *Si Christus particeps est adorationis: Ergo & particeps est omnipotentiæ ac reliquarum proprietatum Dei. sed hoc est falsum: Ergo & illud unde hoc oritur.*

[22] Numquam facit scriptura Christum socium creationis, cæli videlicet & terræ. Quod si tamen alicubi faceret, idque Socinus per apostrophen ad Deum revocaret, is profecto scripturæ sensum ea in parte perverteret atque corrumperet, nec à quoquam hac in re imitandus esset.

[23] Nulla analogica interpretatione vestit Socinus locum illum (hunc enim sine dubio intelligit Francken) qui Christo accommodari totus videtur Hebr. 1. vers. 10. *& tu in initio Domine* &c. Sed prima loci verba ad Christum ipsum ex Apostoli mente pertinere minime probari posse ostendit. Sequentia verò, licet de Deo dicta, ad Christum idcirco rectè accommodari docet, quod ea, quæ ibi Deo tribuuntur tamquam ab eo facienda, Christus ea ipsius Dei voluntate facturus sit. Itaque nulla prorsus est similitudo inter Socini interpretationes, quæ, (ni fallimur) nulla ratione à quoquam erroris coargui possunt, & eas, quas allaturus esset Francken, quæ nullo pacto cuiquam probari queunt. Præsertim cum ab ipso pro concesso sumatur, ut creatio solius Dei est propria, sic ejusdem solius propriam esse religiosam adorationem. In quo illum petere principium jam ostensum est supra numero 8.

[24] Haud rectè conclusa est ratio ista. Adoratio enim seu divinus cultus non requirit necessario omnipotentiam & participationem reliquarum, id est (ut nos interpretamur) aliarum omnium proprietatum Dei. Sed satis est, si is, qui adorari debet, iis, qui eum sunt adoraturi, divina ratione imperet ac dominetur. Nam quemadmodum iis, qui humana ratione nobis dominantur, humanus cultus à nobis debetur, sic divinus, ei, qui divina. Neque hoc ideo dicimus, quod nihil aliud præter divinum in nos imperium & dominationem in Christo agnoscamus, propter quod à nobis divina ratione coli debeat; sed ut argumentationis, quam Francken attulit, infirmitas evidentius appareat.

SOCINUS.

Nego esse falsum, Christum participem esse in Ecclesiâ omnipotentiæ.

FRANCKEN.

Omnipotentia, sive in Ecclesia, sive extra Ecclesiam est proprietas solius Dei: Sed Christus non est ille Deus: Ergo neque omnipotens: Ergo neque adorationis particeps.

SOCINUS.

Absoluta omnipotentia est proprietas Dei: Christi autem omnipotentia est in Ecclesia tantum.

FRANCKEN.

Ne gladium in tenebris ventilemus, quæro quid voces omnipotentiam in Ecclesia?

SOCINUS.

Omnipotentiam in Ecclesia voco, datam Christo potestatem servandi omnes, qui ipsi obediunt. [25]

„ [25] Adde, & ea omnia faciendi, quæ ad Ecclesiam „ quocumque modo pertinent, sive ad universam, sive „ ad partem ejus, seu denique ad singulos quosque, qui „ ex eo numero aliqua ratione sunt. Atque in hunc eundem sensum accipe, quæ proxime sequuntur Socino tributa verba illa, quæ intra sunt Ecclesiam.

FRANCKEN.

Quæro rursum, an ista potestas sit infinita nec ne?

SOCINUS.

Est infinita in Ecclesia, simpliciter autem finita; ut pote certis finibus inclusa: cum tantummodo ad ea extendatur, quæ intra sunt Ecclesiam.

FRANCKEN.

Si simpliciter est finita Christi potestas, quia non ad omnia extendatur, Ergo & absoluta Dei potestas est finita: quoniam hæc etiam ad omnia non porrigitur. Siquidem Deus non potest ægrotare, non potest mori, non potest seipsum abnegare, non potest mentiri, non potest efficere, ut quod factum est non fuerit factum. Nec quippiam aliorum quæ involvunt contradictionem.

SOCINUS.

Deus simpliciter est * infinitus, & omnipotens, *quod omnia possit, quæ non sunt ἀδύνατα: Christus autem non solum illa non potest,* [26] sed neque ea, *quæ minime pertinent ad Ecclesiam.*

[26] Aliud est, Christum non habere omnipotentiam in iis, quæ minime pertinent ad Ecclesiam; aliud verò ista non posse, id est, nihil istorum posse efficere. Illud quidem dixit fortasse Socinus, hoc verò nullo modo.

FRANCKEN.

Hoc nihil aliud est dicere quam majorem esse Dei potestatem, quam Christi. Ego vero ex te scire cupio, an

* *Infinitè omnipotens, sic scribendum fuerat.*

hæc Christi potestas tanta sit in Ecclesia, ut in suo [illegible] genere infinita & omnipotens appellari mereatur?

SOCINUS.

Est omnino tanta Christi potestas, quia prorsus sing[illegible] eis est, & divina.

FRANCKEN.

Infinita hæc Christi potentia in Ecclesia [illegible] ex[illegible] non potest, nisi ei par respondeat scientia, quæ [illegible] omnia ad Ecclesiam pertinentia videat. At finita [illegible] substantia, non est capax [illegible] scientiæ infinitæ: Ergo nec potentiæ, ergo neque adorationis.

[illegible] Proprie fortassis ac simpliciter infinita. Sed [illegible] non proprie, & secundum quid, ut illa [illegible] vocari [illegible] accipitur, potest omnino finita substantia infini[illegible] scientiæ esse capax. Quid enim vetat, quominus [illegible] quispiam omnia sciat, quæ de re aliqua sciri possu[illegible]

SOCINUS

Nego assumptionem [illegible] potest enim qualitas [illegible] [illegible] subjectum. Ut videre est in calore, qui extra [illegible] [illegible] diffunditur in aere.

[illegible] Hoc dixit quidem Socinus (nisi quod vel Q[illegible] [illegible] non est usus, vel effective [illegible] vit) & ignis exemplum attulit. Sed non de eo di[illegible] tam, utrum Christi substantia finita, esset capax [illegible] [illegible] Sed utrum qualitas (effective [illegible] accepta, ut postea apparebit) posset excedere [illegible] [illegible] suum subjectum. Quod fieri non posse Franc[illegible] [illegible], & inde Christi substantiam finitam [illegible] esse capacem potentiæ infinitæ demonstrare vol[illegible] De potentia enim Christi adhuc, non autem de [illegible] [illegible] quid opus fuit, ut Francke[illegible] scientiam opponeret, cum de potentia disputatio esset? N[illegible] [illegible] finita Christi substantia [illegible] scientiæ ca[illegible] esse non possit, eadem ratione infinitæ potentiæ [illegible] esse capax? Nec vero alia causa est, cur de [illegible] [illegible] quam de potentia hic, [illegible] [illegible] [illegible] inter scientiam & potentiam [illegible] differentiam [illegible] de qua statim dicemus. Atqui hanc minime [illegible] [illegible] Francken, ut numero 33 ostendemus. Non [illegible] [illegible] ignis exemplum a Socino recte ad scientiam [illegible] [illegible] potentiam. Quandoquidem [illegible] [illegible] in ipsa re sciente est, non autem extra ip[illegible] [illegible] potentia. Quæ de re paulo apertius.

FRANCKEN

Calor ignis qui extra subjectum suum reperitur, [illegible] quam ipsum excedat subjectum; [illegible] Sed est effectivus [illegible] [illegible] alio quodam corpore productus, quod corpus tunc [illegible] caloris est subjectum. [illegible] etiam scientia quæ a [illegible] [illegible] [illegible], non egreditur subjecto suo: [illegible] [illegible] numero scientia per scientiam effecta. Ut autem illa [illegible] calor, qui igni inhæret, nunquam latius patet, nec [illegible] potest, quam substantia ignis: ita scientia quæ [illegible] [illegible] non potest major esse suo subjecto. Subjectum [illegible] tum hujus scientiæ est finitum. Ergo & scientia finita [illegible] [illegible] non omnia sciet & cognoscet Christus. Ergo neque [illegible] [illegible], [illegible] qui absentem non videt, nec audit.

[illegible] hic de effectu quæritur. Nam cum hic [illegible] disputetur de infinitate Christi seu potentia, seu scienti[illegible] [illegible] de vi ipsa efficiendi effectum & sciendi agitur, [illegible] [illegible], id est quatenus, [illegible] effecto, qu[illegible] Christi potentia & scientia produci possunt, sint [illegible] [illegible], & infinitum sit, quod ab ipso fieri possint [illegible] [illegible]. Atque hæc infinitas non proprie & simplic[illegible] [illegible] [illegible] est, [illegible] proprie, & [illegible] accipitur. [illegible] quemadmodum [illegible] ignis calor [illegible] [illegible] non excedat ipsi[illegible] [illegible] substantiam, neque [illegible] [illegible] potest, [illegible] ignis [illegible], quæ [illegible] ignis substantiam sunt, [illegible] produci, quorum [illegible] [illegible] efficiendi & sciendi in Christo, [illegible]

Christi Disputatio.

[illegible]

SOCINUS

[illegible] scientia [illegible] Christi esse finita, [illegible] [illegible] non [illegible] [illegible] Ecclesia sunt [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] finita.

FRANCKEN

[illegible] Christi [illegible]

[illegible]

remotissimos cadaverum odores sentit. Unde iotelligere licet, Christum glorificatum, creaturam omnium creaturarum quacumque ratione excellentissimam, longe remotissima à substantia sua & abstrusissima videre, audire, & cognoscere nihil absurdi in se continere. Præsertim cum certissimum sit, dæmones creaturas Christo haud paullo inferiores, plurima nosse, licet alioquin occultissima, & ab ipsorum substantia remotissima.

35 Nequaquam ad istum modum ratiocinantur, qui inter Euangelicos rectius & loquuntur & sentiunt; sed ajunt, quod sancti io cælis degentes nostras preces audiant, de hoc nihil extare in Sacris Litteris. Sine quarum testimonio, non est id à nobis temere statuendum ac somniandum.

36 Immo quilibet ratione præditus, si modo Sacris Litteris fidem adjungat, cum videt in ipsis expressum esse, Joh. 5. ℣. 22. & 27. Christo à Deo fuisse datum omne judicium, idque quia ipse Christus est homo, nihil prorsus dubitat Christum hominem omoia nosse, quæ à nobis agantur. Cum judicium sine cognitione exerceri nequeat. Idem etiam citra Sacras Litteras, cum sciat Deum omnia posse, horret prorsus negare, Christum licet rem creatam, cognitionem istam habere posse. Cum ii qui hanc illi tribuunt, non ab ipsius natura, sed à Dei voluotate eam proficisci dicant.

S o c i n u s.

37 Philosophica sunt ista, *& Christi doctrinæ inimica.*

37 Pseudophilosophica potius ista esse dixit Socinus. Quod si philosophica tamen dixit, æquivoce sic illa appellavit.

F r a n c k e n.

Atqui initio disputationis hujus dicebas, verum verò non esse contrarium, quomodo ergo nunc vera mea ratio adversatur Christi doctrinæ?

S o c i n u s.

38 Non est vera, *sed sophistica tua ratiocinatio.*

38 Jam ipse Francken, cum hoc dicentem Socinum facit, satis agnoscit, illum ab ipso paullo ante dicta pro veris philosophicis non habere.

F r a n c k e n.

Nullam ego video in mea ratiocinatione fallaciam.

S o c i n u s.

39 Ostendam tibi *similitudine fallaciam tuam. Quemadmodum potestas quæ Regi traditur, non est aliqua vis in ipso tamquam subjecto: (non enim Rex habet ipse tantas vires, ut omnia per se possit efficere) Sed est tale quiddam externum, ut omnia extra ipsum fiant quæ jusserit: ita & potestas &* [40] scientia Christi *in Ecclesia suum potest egredi subjectum.*

39 Cum videret Socinus non posse Francken adduci, ut tantam vim in Christo, licet re creata, agnosceret, quantam ipse illi tribuebat, dixit, seposita hac quæstione, satis esse ad id, de quo agebatur, si Christus potestate simplici (de potentia enim tantum, non etiam de scientia erat disputatio) ea posset, quæ illum posse ipse dicebat. Ad probandum autem simplici potestate posse ista fieri, exemplum hoc potius quam similitudioem attulit.

40 Quid huc, quæso, scientia pertinet, quæ, ut supra dictum est, etiam quatenus effective consideratur, tota in ipso sciente est?

F r a n c k e n.

Qui me sophistam esse ostendere conaris, ipse ne sophisticam quidem, sed sensui communi repugnantem producis rationem. Quis enim umquam intelligens homo tibi dederit, potestatem consistere [41] in jubendo tantum aut imperando? *Certe una voce omnes docti affirmant, radicem & fontem ejus quod quis imperet, seu potestatem imperandi habeat, esse virtutem, aut excellens ingenium, ex quo veluti habitu talis actus proficiscatur.*

41 Non in jubendo tantum aut imperando, sed io eo, quod ea fiant, quæ quis imperat & jubet. Sic enim ipse Francken proxime dicentem Socinum fecit in illis verbis, *ut omnia extra ipsum fiant, quæ jusserit.*

S o c i n u s.

Falsissimum est, virtutem, aut ingenium esse caussam datæ potestatis. Nam scriptura etiam et iniquo & male magistratui obedire jubet.

F r a n c k e n.

Verissimum est quod dixi, tum quia rationi est consentaneum, potestatem esse quendam quasi habitum unde actus jubendi eliciatur: tum etiam quia testes habeo omnes eruditos, qui docent ingeniosos natura esse dominos: stupidos autem & stolidos natura esse servos. Quod si quando accidat illos servire, hos verò dominari, id non naturæ adscribendum esse, sed iniquitati fortunæ. Sic etiam quod malis dominis obediendum est, id non per se fieri credendum est, sed ex accidenti, nempe ut majus malum evitetur.

S o c i n u s.

Loquutus sum ego non de naturali, sed civili potestate, quæ in actum erumpit [42] non quia imperanti iosit, *sed quia extrinsecus accedat.*

42 Etiamsi hoc recte intellectum & proprie acceptum verissimum est, non tamen sic umquam locutus est Socinus. Sed tantum dixit, nullam vim inesse imperanti, unde civilis potestas omnino proficiscatur.

F r a n c k e n.

Mirabilis tu philosophus, qui non vides quamcumque potestatem significare quempiam aliquid posse, sive proprio Marte, sive per alios efficere: & illud ipsum posse, licet extrinsecus adveniat, tamen postea quam advenerit [43] esse in eo, qui illud possit. *Sed nolo diutius in refellenda hac potestate parum ad rem faciente laborare.*

43 Minus recte ac proprie istud est dictum. Multa siquidem adveniunt extrinsecus, quæ illius substantiam non ingrediuntur, cui adveniunt, inter quæ est, plurimum aliquid posse. Sed verbi Posse ambigua significatio nimirum Francken fefellit. Aliud est enim Posse ex propria vi, vel sibi innata, vel aliunde comparata. Aliud verò Posse ex vi aliena & externa, & ex eorum, in quos Posse istud exercetur, voluntate. Hæc sane numquam illum iogrediuntur, qui ex ipsis potest. Quare nec ipsum tale posse revera eum ingreditur, neque in ipso inest.

S o c i n u s.

Immo maxime ad rem facit à me adducta, exempli gratia, civilis potestas: siquidem ex ea quidam gradus jaciuntur ad cognoscendam ineffabilem & divinam Christi potestatem, propter quam solam adorari meretur.

F r a n c k e n.

44 Maxima illa & divina Christi potestas, quæ te movet *ad dividendam inter Deum & Christum adorationem, eadem tritheitas impellit ad divinam essentiam inter Deum, & Christum, & Spiritum Sanctum partiendam: eademque paullo latius extensa Trinitarios ita fascinat, ut tres divinas & æquales inveicem constituant. Quare sicut illi ob divisam inter tres personas divinas essentiam tres ponere Deos coguntur: hi verò ob divisas hypostases tres divinas saltem personas fabricare compelluntur: ita tu ob divisam inter Deum & Christum divinam adorationem* [45] ex ipso quoque Christo similem facere Deum.

[illegible] Ex fonte nullus umquam in Christiano [illegible] ... [illegible] Christi potestat[e] ... [illegible]

[illegible] Si ... [illegible] Francken, mirum est ... religiosum. Quod si ... [illegible] multo magis mirandum est ... [illegible] nulla ratio obstet ... [illegible] potuisse Deum hanc potestatem Chri[sto] ... [illegible] Voluisse autem adeo est verisimile ... [illegible] per Christum procurando ... libertate manente ... [illegible]

[illegible] Non cogitur Socinus ob tributam post ... Christo adorationem (non autem ob divisam in ... ipsum & Deum) Christum talem Deum facere ... [illegible] Trinitatis faciunt ... [illegible] Unde factum est ... [illegible] cap. [illegible] & Joh. [illegible]

[illegible] Injuria afficit Franchen complures, qui hoc ... idem ... senserunt ... quod Socinus ... [illegible] quorum alter ... annos ... mille ducentos, alter vero nostra aetate vixit ... [illegible] Socini ... [illegible] adorationem tribui ... [illegible] tantum posse, sed etiam debere contendit.

SOCINUS.

Non divido adorationem eam, quae soli Deo debe[tur] inter Christum & Deum, sed duo Deum ador[are] ... [illegible] in Deum.

NOTAE.

[illegible] Hoc intelligendum est, quod attinet ad distinc[tio]nem inter Deo & Christo adorationem ... [illegible] non potest ... [illegible] & debet.

[illegible] *Deus communicat ... divinae suae potestatis* ... [illegible] Non autem ita loquens Socinus ... [illegible] Nec Christi adoratio constituta est ... [illegible] qui Christum adorat, ipsum Deum adorare.

FRANCKEN.

Cum una & eadem numero sit adoratio, quae in Christum ... & per hunc in Deum ... [illegible] in Christum, altera vero in Deum.

[illegible] Deum ... [illegible] quae in Christum ... ipsum Deum respondet ... Christus non

[illegible]

SOCINUS.

[illegible]

FRANCKEN.

[illegible]

SOCINUS.

[illegible]

FRANCKEN.

[illegible]

SOCINUS.

[illegible]

FRANCKEN.

[illegible]

SOCINUS.

[illegible]

53 Quid verò attinebat in describenda disputatione ea commemorare, quæ Socinus non aliquid probandi, aut refellendi gratia, sed tantùm Francken commonefaciendi paullo liberiùs dixit? Quamquam non dixit Socinus, omnes, quos ipse vidisset, adorationis Christi oppugnatores tandem in atheismum fuisse prolapsos, sed neminem se ex istorum numero adhuc novisse, qui Christiana pietate, & vitæ sanctimonia esset præditus, immo nonnullos ex ipsis se vidisse aut scivisse Epicureos & planè atheos factos. Nec mirum esse, cum hæc ad epicureismum & atheismum homini Christi sacris initiato via compendiaria quædam foret.

FRANCKEN.

Quod tu malum narras ex neglectu adorationis Christi ortum, 54 *idem Trinitarii nobis objiciunt, tanquam ex contemptu divinæ Christi naturæ natum. Quamobrem, si quàm longissimè abesse volumus ab atheismo, tunc quàm proximè ad Trinitariorum superstitionem accedamus necesse est. Sed redeamus quæso ad propositum: Christus non est socius creationis: Ergo neque adorationis.*

54 Nulla est caussa, cur Trinitarii nobis hoc idem objiciant, quippe cum ex doctrina nostra nullo modo sequatur, Jesum non esse Christum, (immo revera esse plurimùm confirmetur) quemadmodum sequitur necessariò ex doctrina de non adorando Jesu, qui dicitur Christus: quod ubi persuasum ei fuerit, qui Judæos & Mahumetanos errare novit, quid relinquitur porrò, nisi ut sine ulla religione vivat, & tandem atheus fiat?

SOCINUS.

Nego consequentiam. Quamvis enim Christus non sit creationis socius, est tamen divinæ potestatis socius; id quod sufficit, ut sit divinæ etiam adorationis capax.

FRANCKEN.

55 Nec divina ista potestas est adoratione religiosa digna, nisi *eam ad divinam usque naturam extendamus, quemadmodum faciunt Trinitarii, existimantes indissolubili nexu colligatam esse divinam potestatem cum essentia & adoratione divina, verumque esse idololatram, qui adorationem à* 56 deitate *sejungit.*

55 Mirum sanè est, ut supra attigimus, quòd Francken hoc dicat, cum planè constet, quemadmodum ante numero 24 monuimus, sicut humanæ potestati humanus cultus debetur, sic divinæ deberi divinum. De potestate autem loquimur summa, cum imperio videlicet ac dominatione conjuncta; qualem Socinus unà cum divinis scriptoribus affirmat esse eam, quam Christus ex Dei Patris dono habet. Ut nihil dicamus, quod ipsæ sacræ litteræ apertè monent, Deum hac ipsa potestate Christo danda id curasse, ut ab omnibus divina ratione coleretur & adoraretur. Vide Joh. 5. 22, & 23; & Philipp. 2. 9, & 10.

56 Vera loquerentur, si hoc nomine omnem deitatem intelligerent. Nunc cum planè æternam ac naturalem intelligant, turpiter falluntur, atque interim sanctas litteras imprudentes mendacii tacitè insimulant.

SOCINUS.

Decipiuntur isti 57 ratione *subvertentes Theologiam.*

57 Immo sophismate, & paralogismo τῆς ὁμωνυμίας sive æquivocationis, simul & propriæ ignorationis elenchi.

FRANCKEN.

Dissolve igitur, si potes, istorum rationes: sic enim argumentantur: 58 Ii veri sunt Idololatræ, *qui serviunt, id est adorant seu invocant eos, qui natura non sunt Dii.* Gal. 4. *At tua sententia Christus non est natura Deus: ergo qui ad eum propriè dirigis tuam invocationem es verus idololatra.*

Deinde, qui conservos suos, & 59 qui sunt ex fratribus *religioso cultu adorant, vel invocant, ii ab ipso spiritu sancto per Angelum reprehenduntur & damnantur.* Apoc. 19. At 60 Christus si purus est homo, est conservus *& unus ex fratribus nostris: Ergo Christus non est adorandus vel invocandus.*

Præterea 61 qui creaturam invocat, *aut adorat cultu religioso est in Deum blasphemus,* Deut. 4. 6. 10. 17. Matth. 4. *At Christus tibi est pura creatura. Ergo qui eum adoras, in Deum es blasphemus.*

Adhæc, 62 Ex ipsa Dei *persona loquens Hieremias,* cap. 17. *maledictum pronunciat virum illum, qui fiduciam habet in homine, & statuit carnem brachium suum: Christus autem ut tua fert sententia, verus est, &* 63 nihil aliud quàm homo; *qui autem religioso cultu quempiam hominem adorat, aut invocat, ille fiduciam suam in eo habet, quem ita invocat & adorat. Quare qui ad ipsum Christum adorationem tuam dirigis, aut invocationem, ex ipsius Dei ore maledictus es.*

Postremo, 64 Dei gloria est *adoratio religiosa, quam Deus per Esaiam cap. 42. ait se alteri nolle dare: Ergo neque Christo dedit, si ipse non sit Deus.*

58 In hoc argumento est fallacia æquivocationis, in voce Naturâ. Ea enim in loco ad Gal. nihil aliud significat quàm Reipsa, & opinationi opponitur. Quemadmodum ibidem annotavit Theodorus Beza. Atqui hoc sensu Christus Socini sententiâ est naturâ Deus. Ista autem vel similis ejus vocis significatio animadversa est à vetustioribus & recentioribus etiam quibusdam cap. 2. Epistolæ ad Ephesios in illis verbis: *Eramus natura filii iræ.* Ubi Hieronymus fatetur vocem Græcam φύσει esse ambiguam.

59 Angelus non dicit se esse ex fratribus, sed se esse conservum Johannis, & fratrum ejus. Deceptus autem est Francken, seu quivis alius Bezæ interpretatione, quæ hoc loco, judicio nostro, nulli docto probari umquam poterit.

60 Immo Christus homo est dominus omnium nostrum, adeoque angelorum omnium. Sic, ut nunc non modò conservus noster simpliciter dici nequeat, quod nec umquam potuit, sed ne Dei quidem ipsius servus proprie dici posse videatur. Unde verba illa Pauli 1 Cor. 15. *Tunc & ipse filius subjectus erit ei, qui subjecit ipsi omnia, ut sit Deus omnia in omnibus.* Hinc enim apertè constat, Paulum sensisse, non posse Christum hominem, cui Deus omnia subjecit, hoc tempore propriè Deo subjectum dici; quare neque etiam propriè ejus servum.

61 In nullo ex locis, qui hic citantur, hoc revera dicitur. Sed tantùm ex loco Matth. cap. 4. intelligitur præceptum à Deo fuisse, ut ipsi soli serviretur. Atqui hoc non pugnat cum Christi rei creatæ cultu. Siquidem cultus qui Christo exhibetur, ipsius Dei cultus est. De quo latiùs infra. Præterea est in hac Francken argumentatione Elenchi ignoratio illa, quæ dicitur non secundum idem tempus. Omnia enim ista oracula ante Christum glorificatum edita sunt. Nos autem post Christum glorificatum loquimur, quo tempore alia divina testimonia extitisse contendimus, quibus moneamur, ut Christum, licèt rem creatam, adoremus. Quamquam summa illa ac divina in nos potestas, quam Christus post suam in nos glorificationem adeptus est, satis per se ipsa ejus rei nos admonuisse poterat.

62 In hac ratiocinatione subest fallacia, A secundum quid ad simpliciter. Maledictum pronunciat Deus apud Hieremiam eum virum, qui fiduciam habet in homine, sed non in quovis homine, nec quacumque ratione. Verùm in eo homine, qui ab ipso Deo opi ferendæ constitutus non sit, & quatenus nihil aliud est, quàm homo, id est, divinis viribus non est præditus; unde fiat, ut qui in ejusmodi homine fiduciam collocet, ab ipso Deo recedat. Propterea ibidem post verba à Francken recitata statim subjungitur, *& à Jehova recedit cor ejus.* Qui igitur ita in homine fiduciam habet, ut interim nullo pacto à Deo ejus cor recedat, quippe qui homine, cui confidit, divina potestate præditum esse agnoscat, idq; ipsius Dei consilio, in eum finé, ut sibi opem ferat,

[illegible] sane Dei sententia illa maledictum non est. [illegible] Dei sententia [illegible] maledictus est eadem [illegible] Deo enim [illegible] homini cumulare [illegible] Jehova [illegible] a tenere [illegible] Sic enim [illegible] simili loquutus [illegible] Itaque, inquit, qui [illegible] Thess. 4. vers. 8. [illegible] sed Deum, qui etiam [illegible] Adde, quod ex verbis illis, [illegible] non solum [illegible] hominem significari non solum [illegible] colligitur, [illegible] divina [illegible] revera de C[illegible] de caelo [illegible] nunquam [illegible] Quorum hoc nunquam [illegible] illud vero [illegible] glorificatum [illegible] potest; illud vero [illegible] carnis appellatione [illegible] est falsum. Nam praeter [illegible] docet Pau[illegible] glorificatis hominibus non convenire [illegible] Caro & sanguis regnum Dei possidere non [illegible] 1 Cor. 15. 50.

[illegible] Haec verba nunquam dixit Socinus de Chri[illegible] posteaquam glorificatus est. Nec porro [illegible] ipsius sententia vera esse possunt ullo modo, [illegible] ex Hieremia citatum referantur. Ut ex [illegible] dictis intelligi potest. Vult enim ipse, Christum [illegible] verbis esse praeditum, sed [illegible] ad nos beandos, ac [illegible] [illegible] felicitate donandos.

[illegible] De hac ratione, denique Esaiae loco [illegible]

Socinus

[illegible] Rationem illam ex Sacris Literis depromptam [illegible] aliud concludunt, quam Christum non esse adorandum [illegible] [illegible] Id quod jam [illegible]

[illegible] Apparet ex praedictis rationem illam [illegible] nihil [illegible] cum enim nihil [illegible] est [illegible] esse [illegible] Etiam [illegible] quod [illegible] Quamvis haec [illegible] sine [illegible] esse [illegible] convellendae. Nam [illegible] [illegible] opus.

Franckenus

[illegible] Quoniam id hoc est dictum, [illegible] [illegible] Caeterum ad [illegible] [illegible]

[illegible] Quam haec vera sit, intelliget facile quisque [illegible] quae huc usque a Franckenio scripta, & a [illegible] [illegible] sunt.

Socinus

Illud Esaiae dictum, Gloriam meam alteri non [illegible] [illegible] est interpretandum. Non sinam gloriam [illegible] ab altero accipi, & sibi arrogari contra voluntatem meam.

[illegible] Immo sic, ex Socini quidem mente. Non [illegible] mittam alteri meam gloriam. Idest, non permittam [illegible] ut alius habeat meam gloriam. Quod profecto [illegible] aut citra ipsius decretum habendam [illegible] autem ex ipsius decreto manifestum. Tunc [illegible] non quidem permittere, sed ipse revera dare [illegible] [illegible] Verbum autem Dandi non [illegible] [illegible] sed permittendi [illegible] significare [illegible] Literis [illegible] solere, [illegible] Gen. 20. 6. & cap. 31. vers. 7. Exod. 3. 19. & cap. [illegible] vers. 23. In quibus omnibus [illegible] codices, qui idem verbum hic ubique habent, [illegible] in loco illo apud Esaiam. Adde [illegible] Psal[illegible] vers. 10. ubi verbum Dandi in Latinum [illegible] legitur. Idemque agnoscitur a Petro apud Lu[illegible] Actor. cap. 2. vers. 27. Jam quid [illegible] Dare in Esaiae loco significet Permittere, [illegible] sequentia verba: Nec laudem meam sculptilibus [illegible] Nunquam enim dubitari potest, ne Deus ipse [illegible] ut sculptilia suo ipsius laudis afficiantur.

Franckenus

[illegible]

Socinus

[illegible]

Franckenus

[illegible]

Socinus

[illegible]

Jam verò, quod judicium in homines exercere, & consequenter gloria quæ inde manat, ad ipsum Deum pertineat, probatur Gen. 18. ℣. 25. ubi Deus [illegible] judex universæ terræ appellatur.

F R A N C K E N.

71 Istud non est interpretari, sed torquere scripturam. *Nam eodem modo quis possit totas sacras litteras in absurdissimos, planeque contrarios sensus trahere, ut primum illud præceptum: Non habebis Deos alienos præter me (ut hoc unum pro multis exempli gratia ponam) te magistro sic interpretabimur: Non habebis Deos alienos præter me,* 72 quibus totum honorem mihi debitum tribuas: 73 habebis autem *alios Deos, quibus mea partem gloriæ impartias. Sed hæc tibi fortasse non absurda videntur. Ad illud velim mihi planè respondeas, cur Christus particeps sit ejusdem gloriæ divinæ, qui non est particeps ejusdem essentiæ divinæ.*

71 Jam supra innuimus, Socinum Dei gloriam apud Esaiam, non Totam interpretatum fuisse, sed fortasse Propriam. Qua interpretatione quid mollius, aut ipsis verbis accommodatius? Immo quid magis necessarium, si verbum Dandi propria significatione accipiamus. Cum apertissimè constet, Deum alioqui suam gloriam cum hominibus, ne de angelis quicquam dicamus, sæpe communicare? Quin in ipsa creatione suam gloriam cum homine communicavit Deus. Qua de re legatur Psal. 8. Atque ut initio finis respondeat, legimus alibi, Deum vocasse nos per Jesum Christum ad suam æternam gloriam 1 Pet. 5. vers. 10. Sed finge Socinum non Propriam, sed Totam dixisse. Numquid hoc est torquere scripturam, Meam gloriam, pro, Totam meam gloriam interpretari? An non potiùs is scripturam torquet, qui hoc loco Meam gloriam Meæ gloriæ partem interpretatur? Nam profectò qui, exempli caussa, dicit, se non daturum alii suum patrimonium, is si partem sui patrimonii alicui dederit, nihil faciet contra id quod dixit. Denique ipsa vis verborum, atque adeò ipse sensus communis docet, cum quidquam simpliciter nominatur, non partem ejus, sed totum debere intelligi, nisi subjecta materia aliud suadeat, vel loquendi usus alicubi vim verborum immutaverit.

72 Quid hoc rogo ad propositum? Ubi enim in allato exemplo ulla honoris Deo debiti expressa mentio; ita ut quæri possit, num de toto honore isto, an verò de parte etiam, sint præcepti illius verba accipienda?

73 Quasi verò quicquid non prohibetur, jussum esse intelligatur. Igitur non *Habebis autem*, sed *Habere autem poteris*, dicendum saltem fuerat, quando tali exemplo, licet ad rem nihil faciente, idque tali ratione uti certum erat.

S O C I N U S.

Non propter essentiam sortitus est Christus tantum honorem, sed propter potestatem excellentem.

F R A N C K E N.

Cum hæc potestas non pertingat ad 74 excellentiam divinam *quomodo meretur excellentissimum honorem divinum?*

74 Hîc manifestè aut seipsum refellit Francken, aut Socini sententiam confirmat in interpretatione vocis Gloriæ Dei apud Esaiam. Nam sine dubio ipso simplici Excellentiæ divinæ nomine totam aut certè supremam, ac Dei omnino propriam divinam excellentiam intelligit. Pro concesso enim sumit, quod ait, Christi potestatem non pertingere ad excellentiam divinam, nec Socinum in responsione huic enunciato quidquam objicientem facit, sed potiùs illi tacite assentientem. Atqui ipsemet Francken suprà Socinum inducit tribuentem Christo ineffabilem & divinam potestatem. Quod profectò ostendit, Francken non putasse Socinum sibi concessurum, Christi potestatem non pertingere ad excellentiam divinam, nisi excellentiæ divinæ nomine, aut Tota, aut Dei omnino propria divina excellentia intelligeretur. Hoc autem sensu nomen istud à Francken prolatum fuisse, indicat præterea id quod infert de excellentissimo honore divino. Nam alioqui de excellente tantùm divino honore intulisset, quod ejus caussam magis juvasset, ac Socino sequentem responsionem ademisset.

S O C I N U S.

Christo non datur excellentissimus ille honos divinus: non enim adoratur ut natura totius parens & architectus.

F R A N C K E N.

75 Caussa igitur cur Deus adoretur, est, quòd sit rerum omnium parens. At hæc caussa Christum non habet medium: Ergo neque Christus adorandus est ut mediator.

75 Paralogismus hic est manifestus à secundum quid ad simpliciter. Neque enim, ut supra numero 47. attigimus, hæc tota, id est sola, est caussa, cur Deus adoretur. Sunt enim & aliæ caussæ, veluti imperium in nos ac dominatio divina, unà cum beneficentia summa, perpetuaque nostrum omnium cura conjuncta, quas religiosæ adorationis caussas, cum Christo communicavit, eumque ipsarum ratione medium inter se & nos constituit. Rursus, quod Deus sit omnium rerum parens, si aliqua ratione sola & propria caussa est, cur Deus adoretur, id non simpliciter est verum, sed quatenus propter seipsum prorsus adoratur, & omnis adorationis finis statuitur. Itaque nihil impedit, quominus hæc caussa non habeat Christum medium, & tamen Christus adorandus sit alia ratione, quàm plane propter seipsum, seu quia omnis adorationis finis statuatur, videlicet ut mediator. Quod si Francken hoc loco idem intelligit, quod suprà dixit, non posse per Christum tamquam medium adorari Deum ut rerum omnium parentem, videndum est, quid nos ibi responderimus numero 51, & 52.

S O C I N U S.

Christus est saltem 76 mediator redemptionis, id quod sufficit ad hoc, ut & medium sit divini honoris.

76 Si Redemptionis nomine intelligitur ipsa cum effectu liberatio ab æterna morte, aliisque pœnis peccatorum, rectè omnino loquens Socinus inducitur. Quicumque enim est mediator hujus liberationis, id est à Deo constitutus in hoc, ut hanc liberationem nobis reipsa potestate sua conciliet, qualem nos Christum esse asserimus, is certè ob hanc ipsam caussam divino honore à nobis affici debet, & qui Deo ipsi, eo quod nos hac ratione redemerit, honor exhiberi debet, rectè per ipsius Christi adorationem illi exhiberi potest.

F R A N C K E N.

77 Redemptio posterior est creatione: *medium autem adorationis prius est termino seu fine adorationis: doce me ergo analogiam inter medium redemptionis & adorationis.*

77 In universa hac ratiocinatione & hîc & deinceps Francken dupliciter principium petit. Primùm, quia ponit terminum seu finem adorationis esse creationem, id est Deum quatenus est creator. Id quod nec simpliciter verum esse, & in adoratione potissimum, quæ Christo à nobis tribuitur, accidentale quiddam censeri debere, ostensum est supra numero 51, 52, & 75. Deinde quia pro certo sumit, Socinum ita

statuere Christum medium divinae adorationis a [illegible] Deus adorari a nobis nequeat, nisi prius adora[illegible] Christus. Quod ne per somnium quidem unquam [illegible] cogitavit ille. Vide quid scripserimus supra cum [illegible] ru 45. Quamquam hoc posterius, quod, licet fal[illegible] [illegible] praeterito a Francken fuerit dictum, ad [illegible] [illegible] chi ignorationem pertinet, quam ad principii peti[illegible] tionem pertinere videtur. Non est igitur quod qu[illegible] quam praeterea ad ejus argumentationem respon[illegible] timus.

SOCINUS.

Quod est posterius potest esse medium prioris. quam[illegible] dum redemptionis potest etiam esse medium adorationis [illegible]

FRANCKEN

Posterius potest quidem esse medium prioris, non [illegible] simpliciter, sed nobis tantum, atqui nobis prior est [illegible] mptionis, quam redemptor, ergo & tò Deus prius adorari [illegible] quam redemptor, ergo ... quia Deus prius adorar[illegible] est, ut rerum omnium author, fons & origo, q[illegible] Christus ut redemptionis mediator.

[illegible] Quis hoc negavit umquam? Quamquam nos [illegible] demus quomodo Francken id ex suis praemissis [illegible] get. Forte enim, ut quaedam verba ipsis concepta [illegible] fuerint [illegible] colligi potest. Verum putamus [illegible] propositionem aliam fuisse ipsius Francken sententi[illegible] quam verba exprimunt. Nempe hanc, Tunc dem[illegible] posse posterius esse medium prioris, atque non [illegible] pliciter, sed nobis tantum, cum id quod revera [illegible] est, nobis est posterius, & contra. Quae tamen [illegible] positio quam vera sit alii judicent.

SOCINUS.

Non est necessaria haec in re prioritas temporis, [illegible] relinquatur praerogativa dignitatis & excellentiae.

FRANCKEN

Hanc in praerogativam potest esse adorationem [illegible] [illegible] Sed quid magis in [illegible] [illegible] quidem participem facta [illegible] [illegible] Deum [illegible] quidem prius in bono [illegible] [illegible] debetur [illegible] debere quoque [illegible] primas partes habere.

[illegible] Recte, & propterea qui propter seipsum [illegible] [illegible] adoretur, & est quem omnis adoratio [illegible] [illegible] cuique Christus in ea, propter quem adora[illegible] [illegible] fit.

[illegible] Quomodo vero? Numquid Socinus est, C[illegible] [illegible] esse tamquam rerum omnium [illegible] rentem? Verum, ut ex sequentibus patet, vult [illegible] [illegible] Socinum statuere, Christum & Deum [illegible] [illegible] adorationis [illegible]. Atqui hoc [illegible] elenchi ignorantia, & simul aequivocatio [illegible] Francken, atque etiam fallacia a secundum quid [illegible] simpliciter. Ignoratio elenchi in eo est, quod agebat [illegible] de adoratione Dei ut rerum omnium [illegible], [illegible] Socinus Dei praerogativam constituerit. Atque [illegible] nihil magis a Socino Deo tribui, & ostendit [illegible] se ferebat Francken, ut fane hic suas partes erant [illegible] quid facit? Cum sit id ostendendum [illegible] Socinum puro homini hanc eandem [illegible] [illegible] buere, illamque eum velle, ut purus homo & Deus [illegible] actu adorationis simul adorentur, & sic [illegible] [illegible] ejusdem cum Deo adorationis sit [illegible]. Itaque [illegible] in verbis Apostoli, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] adorationis [illegible] [illegible] [illegible] Deus [illegible] [illegible] [illegible]

quidem Christum [illegible] [illegible] Francken [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] Propositio de prioritate temporis [illegible] [illegible]

SOCINUS.

[illegible]

FRANCKEN

[illegible] Christus adoratur [illegible] Deus [illegible] [illegible] Christus adoratur [illegible] Dei

[illegible]

dente est, non solum quod attinet ad ipsam adorationem Christi, sed etiam quod attinet ad hoc, ut Christi adoratio sit ipsius Dei. Postremo, fallacia à secundum quid ad simpliciter in eo est, quod Deus adoratur quidem ut rerum omnium auctor, sed non simpliciter, verum quateous est omnis adorationis finis. Nihil enim prohibet quin aliam ob caussam aliaque ratione præter istam adorari queat, & porro adoretur. Ut explicatius diximus numero 75. Quo circa non est, cur vereamur ne Christi adoratio ipsius Dei esse non possit, quamvis Christus ob eandem istam caussam, eademve ista ratione non adoretur.

SOCINUS.

[83] Demonstrabo tibi similitudine *quod dixi: quemadmodum liber iste protrusus per mediam mensam non dicitur esse* [84] eorum *quos in cursu pertransit, sed ejus tantum, ad quem pervenit: ita Christi adoratio cum non permaneat in ipso, sed ulterius pergat in Deum, dicitur esse ipsius Dei.*

[83] Egregium profectò hoc est, inducere Socinum demonstrare conantem similitudine id quod dixit, & interim nihil respondentem eum facere ad rationem contra ipsius dictum allatam.

[84] Sic scribendum erat, *ejus spatii, eorumve locorum.* Namque ad hunc modum similitudinem istam e re præsente, ut fit, attulit Socinus, non autem quod in ea vim aliquam magnam, ad id quod volebat demonstrandum, poneret.

FRANCKEN.

Crassissimam in re subtilissima affersimis situdinem. Liber enim cum sit res permanens, si per medium aliquod transeat, [85] non communicatur *ipsi medio: Adoratio autem res est successiva, ut vocant, utpote quidam animi motus: quare necessario ab ipso medio participatur, non secus ac motus caloris per medium aërem in lignum, necessario ipsi quoque aëri communicatur.*

[85] Immo qua ratione liber iste ei loco, in quo tandem consistit, communicatur, eodem momento licet temporis iis locis communicatur, per quos transit. Neque enim alia ratione ei loco in quo consistit communicatur, nisi quia ibi locatus est. Atqui in locis quoque per quos transit, pro eo tempore quo transit, quamtumvis brevissimo, locatur, alioqui pro eo tempore nusquam locatus esset. cum tamen necesse sit, ut corpus, quale est liber, perpetuo alicubi sit locatum. Nullum igitur in hac parte discrimen est, quod attinet ad id, de quo quæritur, inter rem successivam & permanentem. Quamquam adoratio, quatenus est actus quidam, vix, aut ne vix quidem successiva res dici potest. Est autem animadvertendum, quod Socinus non dixerat, Christi adorationem nullo modo esse ipsius Christi, sed tantum, quæ Christi adoratio est, ipsius Dei adorationem esse. Nec similitudine quam attulit, aliud ostendere voluit, quam propriè & simpliciter loquendo, adorationem licet Christo exhibitam, & consequenter ipsi communicatam, non ipsius tantum sed Dei debere dici: utpote in quem, tamquam in suum finem, dirigeretur, ubi tandem consisteret. Itaque successivæ etiam rei similitudine omnino uti poterat; adeoque ea ipsa quam Francken attulit. Calor enim qui ad lignum aliquod accendendum adhibetur, quamvis aëri per quem transit communicetur, tamen proprie & simpliciter loquendo, non ipsius aeris esse, sive ad ipsum aerem pertinere, sed ligni illius esse, & ad illud pertinere dicetur.

Fragmenta Responsionis fusioris, quam F. Socinus parabat, ad Francisci Davidis de Christo non invocando scriptum.

UT & mihi, & tibi, & lectoribus denique omnibus planior, & commodior hæc mea responsio, totaque ipsa disputatio nostra reddatur, visum est Clarissime D. Francisce, universum scriptum tuum in quædam capita partiri, eaque numeris prænotare, atque eadem singulatim ex ordine examinare, ita ut nihil quod vel responsione, vel animadversione dignum visum fuerit, quatenus per tenues ingenii mei vires fieri poterit, intactum relinquatur. Uniuscujusque autem Capitis finis ex sequentis initio parebit.

CAPUT I.

In probandis vel improbandis &c.

QUoniam prior illa tua thesis, Quandocumque vocabulum invocationis &c. in duplicem sensum accipi poterat. Unum, quod In Scriptura Sacra ipsomet vocabulo invocationis, seu verbo Invocandi diserte expressu, invocationem Christo tributam fuisse non legeretur, cum invocatio pro cultu & fiducia accipitur, qua à Deo petimus bona corporalia & spiritualia. Alterum, quod in Sacra Scriptura non legeretur Christum invocatum fuisse, id est, ab eo bona corporalia, aut spiritualia eo cultu ac fiducia, qua à Deo petuntur, petita fuisse. Idcirco cum neuter eorum admodum consectaneus quæstioni, de qua inter nos controversia erat, mihi videretur, utrique incommodo, uni aperte, alteri tacite in initio prioris meæ responsionis occurrere volui. Cumque inter nos non disputaretur de verbis, sed de re, tuque negares Christum invocari posse, ego affirmarem, dixi, ad probandum in Sacra Scriptura legi Christum invocatum fuisse, non necesse esse ipsummet vocabulum invocationis, seu verbum invocandi ibi scriptum extare, dummodo ex æquipollentibus verbis eadem sententia eliceretur, & ita priori incommodo aperte occurrendo, priorem simul sensum illum admittendum non esse docui. Rursus, cum in disputatione nostra simpliciter quæreretur, utrum à Christo posteaquam in cælum ascendit, aliquid in precationibus nostris peti posset, in explicando Invocandi verbo petitionis tantummodo mentionem feci, cultus autem & fiduciæ, qua à Deo quid petatur, tamquam rerum quæstioni nostræ à te additarum non meminі, atque ea ratione tacite alterum illum sensum repudiandum esse monui. Non quod à Christi invocatione ipsum cultum, & fiduciam excludam, ut in hac ipsa priore tua thesi refellenda ex verbis meis dilucidè constat, sed quod eodem cultu & fiducia à Christo aliquid petitum fuisse, qua à Deo petitur (etsi id quoque rectè dictum esse ostendi potest) me ultra disputationis nostræ fines defendere velle profiteri nolebam. Propterea, cum deinde thesis tuæ refutationem concluderem, sicut & antes feceram, cultum quidem & fiduciam in Christo invocando asserui, nomen invocationis te imitatus explicans, quatenus cultus est & fiducia, qua aliquod bonum petitur, sed illa duo à verbe *à Deo* omissi, quæ tu in thesi tua adscripseras, præsertim cum non modo plus contineant, quam in quæstione nostra positum erat, & ego affirmare vellem, verum etiam ambiguam efficiant orationem. Ita ut ex ea, præter jam supra expositam, ejusmodi sententiam colligi posse videatur, unde existimetur inter nos disputari, num Christus sit ille unus Deus. Quod profectò fieret, si nomen Qua, non pro quali, sed pro simplici relativo acciperetur, seu mavis non qualitatem rei sed substantiam, ut quidem potest, sive ipsam rem significaret. Adde, quod etiamsi omnino in vocabulo invocationis interpretando cultus & fiduciæ mentio fieri debuisset, non cultus & fiducia, qua aliquid petitur, dicendum erat, sed Petitio quæ cultu, & fiducia fit; siquidem de ipsa petitione vere & præcipuè inter nos disputatur, ut ex multis quæ infra dicenda sunt, planissimum fiet. Quamvis enim verbum Invocandi ipsum cultum & fiduciam Hebræa phrasi frequenter declaret: nos tamen hic vulgata apud nos implorandi & orandi significatione, id verbum usurpamus. Quamquam Hebræa etiam illa phrasi inspecta atque servata, ne sic quidem invocatio, cultus & fiducia,

qua

[illegible] dicitur cultus & fiducia, unde [illegible] appellari possit. Sic [illegible] in quaestione nostra explic[illegible] [illegible] *Postquam in caelum ascendit* [illegible] corporalis [illegible] manifestum [illegible] spiritualis quoque petere fuisse [illegible] negari possit. Et haec quidem [illegible] [illegible]

At igitur adversus id, quod a me affirmatum fu[illegible] in controversiis dogmatibus probandis [illegible] literam afferre, & id quod affer[illegible] manifeste demonstrare. Id quod [illegible] Literam demonstrari debere, plane concedo. [illegible] Christi Ecclesia receptissima, non solum per exp[illegible] sam literam non probantur, sed ipsam sibi contrar[illegible] habent. Exempli causa inter omnes fere Christ[illegible] [illegible] Deum non [illegible] membra aliqua corporis, ut aures, oculos, [illegible] brachia, pedes, manus, & tamen non modo [illegible] (ut vocant) id scriptum in [illegible] [illegible] non est, verum etiam contrarium omnino [illegible] & Deum supra dict[illegible] membra habere apertissime legitur. Nam quod aliqui [illegible] Joh. 4. 24. [illegible] spiritus sit, [illegible] ut apparet, non quia id diserte scriptum e[illegible] sed per consequentiam colligitur. [illegible] Deum [illegible] spiritum, [illegible] verborum [illegible] [illegible]

nifestè significent, & in thesibus eum Synonymis, tum verò planè supervacaneis verbis uti vitiosum habeatur. Cur in priore hac tua thesi, in qua Christo invocationem tributam fuisse in Sacra scriptura legi negas, vocabulum Invocationis, quo sensu à te dicatur, explicare voluisti? Nonné id propterea à te factum est, ut ea omnia testimonia aut repelleres quodammodo, aut declinares, in quibus nomen Christi invocatum fuisse legitur? Atqui ex nullo eorum testimoniorum apertè evinci umquam posset (ut tibi quidem videtur, qui expressum mandatum requiris) Christum omnino invocandum esse, sed tantummodo invocatum fuisse. Ergo cum negas Christo tributam fuisse invocationem, non id tibi potissimùm vis, præceptum non extare ut Christum invocemus, ac proinde Christum invocare necesse non esse, sed scriptum non esse, Christum invocatum fuisse, unde concludi debere videatur, eum invocari non posse. Quocirca ab ipsamet quæstione, ut à te proposita fuit, ne latum quidem unguem à me discessum est, cum Christum invocari posse toto meo scripto defendi, & in Christi invocatione necessitatem à facultate, seu potestate distinxi. Quod quid sit infrà suo loco aptiùs & explicabitur & confirmabitur, iis quæ adversus eam distinctionem allata fuere (Deo volente,) dilutis ac confutatis. Quamquam quid attinebat te, vel distinctionem illam meam commemorare, vel de tota quæstione nostra verba facere, cum hoc loco de priore tantùm thesi tua agatur, ad quam solam verba mea, quæ in hoc tui scripti principio ex ordine refellere conaris, omnino respiciunt? Mirum autem videri debet (ut ad id, quod hoc primo capite agitur, revertamur) te tantopere laborare, ut littera adferatur, & verbis disertè scriptis, non autem consequutionibus agendum esse non obscurè profiteri, cum ipse neque in iis, quæ probanda suscipis unquam ipsam litteram afferas, & miris tantùm quibusdam consequutionibus fretus, id quod disertissimis verbis pluribus in locis scriptum à me profertur, & pervertere, & planè negare non dubites. Quod ita se habere omnes qui disputationes has nostras legerint, agnituros spero, idque mox in examinatione cap. seq. planum fieri incipiet.

Cap. II.

At videamus an ipsum &c.

TRia præcipuè in hoc capite facere conaris. Primum est Stephani exemplum à me allatum (de quo uno, toto capite agitur) non sufficere, nec aptum esse ad quæstionem propositam decidendam, cum non ab exemplis sed per regulas judicandum & statuendum sit de controversiis dogmatum. Alterum est, falso ex eo exemplo colligi Christum invocatum fuisse: primùm, quia verbum Invocantem indefinitè positum est. Deinde, quia id verbum est ambiguum, cum Stephani invocatio non ad Christum sed ad patrem sit referenda, quod multipliciter probare conaris. Tertium est, etiamsi concederetur Christum à Stephano fuisse invocatum, & verba ipsius omnia ad Christum referri debere, non tamen ibi de ea invocatione Christi apertè verba fieri, de qua inter nos disputatur, & præsertim quatenus ad eam probandam exemplum illud, tamquam id in quo ipsum Invocandi verbum expressum sit, allatum à me fuerit. De quibus singulis videamus.

Quod igitur ad primum attinet, dico ex ratiocinatione tua satis apparere, qualem fidem Lucæ verbis adhibeas. Nam etiamsi (quod tamen, ut suprà dictum fuit, omnino aliter se habet) inter nos hoc ipso loco disputaretur, utrum Christum invocare omnino debeamus, satis ad id probandum unicum hoc Stephani exemplum esse deberet, si vera sunt, quæ de eo scribit Lucas, si modò eam regulam sequi debemus, quam tu infrà ponis, in cultu divino nihil nos jurè facere posse, nisi quod præceptum est. Et quodcumque præceptum non est, censeri prohibitum. Nam profectò ex Lucæ verbis apparet manifestè, Stephanum id quod fecit rectè & jurè fecisse. Ergo (tua regula illa admissa) id etiam tamquam sibi præceptum facere omnino debuit. Rectè autem, & jure Stephanum id fecisse, Act. 6. 8. Quod fecit, ex Lucæ verbis constare quis negare ausus fuerit, cum de eo dicat, quòd fide, & Spiritu sancto plenus fuerit, & quòd Spiritu sancto plenus viderit gloriam Dei, atque eam priùs se videre dicens, cum postea lapidaretur invocaverit & dixerit, *Domine Jesu suscipe spiritum meum?* Numquid existimandum est Lucam tam illustre exemplum invocationis Christi simpliciter attulisse, si id pravè factum fuisse vel leviter quidem suspicatus esset? An non sanctorum virorum, dum spiritu Dei aguntur, facta à sacris historicis ideo potissimùm narrantur, ut nobis ea imitanda proponant, & divinæ commonefactionis loco nobis sint? Nemo igitur, qui Lucæ verbis fidem adhibeat, si concedat à Stephano Christum invocatum fuisse, negare ullo modo potest Christum jurè invocari posse, & porrò si tibi creditur, etiam eum invocare necesse esse. Verùm cum hoc loco quæstio nostra sit, utrùm Christo in sacra scriptura invocatio tributa fuerit nec ne, quandoquidem hîc de priore tantum thesi tua agitur, dico rectissimè a me Stephani exemplum ad probandum id quod debueram, allatum fuisse. Nam te ipso teste, ad priorem hanc thesim tuam convellendam, satis est me probasse, Christum invocatum fuisse. Inquis enim: *At videamus an ipsum vocabulum Invocandi Christo attributum sit, & an à Christo fiducia vera cordis bona spiritualia petita sint.* Quid igitur, nisi eam Lucæ historiam rejicis, aliud præterea quæris, si ex ipsa exemplum ejusmodi invocationis Christi profertur? aut quomodo mandatum expressum requiris, ubi de exemplo tantùm aperta est quæstio? Quamquàm, nihil ad Christi invocationem divinæ voluntati consentaneam esse demonstrandum aptius afferri potuit, quàm exemplum illius, qui primus omnium sanguine suo veritatem nobis à Deo per Christum, & gloriam quam illi dedit patefactam, testatus est, qui fide & Spiritu sancto ac potentia plenus fuit Act. cap. 6. 5. vers. 10, qui sapientia & spiritu, quibus resisti non poterat, loquebatur vers. 15, cujus facies tamquam angeli facies omnibus intuentibus eum visa est, quem denique Deus tanto favore est prosecutus, ut antequam pro nomine Christi ejus occumberet, gloriam ipsius Dei reseratis cælis viderit, & Iesum Christum ipsum ad Dei dexteram stantem conspicatus fuerit. At fortasse leve quid petiit à Christo Stephanus. Immo id petiit, quod omnium summum & præstantissimum est, & quod qui præstare potest, omnia etiam, quæ Dei cultoribus necessaria sunt, facilè præstabit. Petiit enim ut spiritum suum, quem jam efflaturus erat, susciperet, id est animæ, & vitæ suæ, quam in ipsius manibus deponebat, curam haberet, & sibi eam suo tempore redderet immortalem. Quod complementum est omnium beneficiorum Dei in homines collatorum, quoque nihil majus homini ab ipso Deo petere fas est. Huc respiciunt ea verba Pauli, 2 Tim. 1. 12. *Ob quam caussam etiam hæc patior, & non confundor. Scio enim cui credidi, & certus sum, quia potens est depositum meum servare in illum diem.* Quod mirum quidem videri non debet, cum Christus ipse de ovibus suis dixisset, *Ego vitam æternam do eis, & non peribunt in æternum, & non rapiet eas quisquam de manu mea.* Joh. 10. 28. Quare, si concedatur Christum à Stephano invocatum fuisse, ea invocatione de qua inter nos disputatur (ut quidem tu in hac prima tua responsione tacitè concedis, cum exempla ad quæstionem nostram decidendam, inepta esse, & nihil præterea aliud huic exemplo objicias) an à Christo vera cordis fiducia bona spiritualia petita sint, contrà quàm tu hoc loco, ipsam thesim tuam quodammodo explicans, non obscurè affirmas, ipse videris. In quibus tamen tuis verbis illud notandum est, quòd cum in ipsa thesi bonorum spiritualium & corporalium mentio facta esset, hic spiritualia tantùm commemoras. Quasi verò si corporalis tantùm

[illegible] Christo, postquam in cœlum [illegible] [illegible] Christo invocatio [illegible] fuisse demonstraretur. [illegible] Nam [illegible] tributum non esset [illegible] [illegible], quo sensu [illegible] [illegible] Christo petita fuisse [illegible] [illegible] ex eo ipso patet, quod hic [illegible] [illegible] mentionem fecisse, præsertim [illegible] corporalis [illegible] potestatem habeat [illegible] Stephani exemp[illegible] [illegible] videamus, & prim[illegible] [illegible] differamus

[illegible] parte [illegible] posse ex hoc exemplo collig[illegible]

Cum igitur negas posse [illegible] Christi, quia [illegible] id est, ut [illegible] [illegible] verbum Invocantem [illegible] nihil [illegible] Nam verbum Invocandi plane [illegible] aut expresse nomen aliquod [illegible] post se regat. Neque [illegible] verbum Invocantem, aut Vociferantem. [illegible]

Jam vero, [illegible] de secunda tua respon[illegible] [illegible] nullum nomen post verbum [illegible] [illegible]

dum fallax est, & ex quo nihil necessario concluditur. Præterea si ea exempla ante Christum sunt, quale est illud Davidis Psal. 31, quid hoc ad rem facere potest, cum tunc Christus non esset, qui invocari posset? Si Davidis exemplo, eo pacto quo tu facis, argumentari liceret, concluderetur, ut unum de multis exemplis afferam, centurionem illum à Christo tantopere commendatum, non petiisse ab ipso, sed à Deo tantum, ut puerum suum sanaret. David enim idem de filio suo à Deo petiit. Neque hîc quidquam te juvare potest, si dicas tunc Christum in officio fuisse. Nam sive in officio, sive extra officium esset, satis est ab eo id fuisse petitum, quod à Deo David petierat. Neque enim argumentum tuum, quod ad Davidis exemplum attinet, aliud continere potest, quam necesse esse ut Stephanus non à Christo sed à Deo tantum petierit, ut susciperet spiritum suum, cum hoc ipsum à Deo petiisset David, nulla, quod Christus tunc esset, aut non esset in officio, habita ratione. Quæ tamen cessationis officii in Christo objectio inanissima est, cum tunc maxime cum Stephanus lapidaretur, illius, qui alterius spiritum suscipere posset, officio fungeretur, ut infra latius disputabitur. Sin verò ea exempla post Christum sunt, nihil similiter ex eo colligere potes, nisi simul colligi debere contendas, nullum ex iis bonis, quæ ab eo tempore à Deo petierunt sancti homines, à Christo, dum in terris erat, sed à Deo tantum petita fuisse. An non ipsi sensui communi patet, multa quæ ab uno, quamvis cæterorum principe ac domino, petuntur, ab alio quoque, licet privato, jure peti posse? Si complures, verbi gratia, à Principe suo singuli mille coronatos dono petierint, an non alius eidem principi subjectus eandem pecuniam dono à privato homine qui eam possideat, jure petere poterit? Quod si dicas, non esse solius Principis pecunias donare, sed solius Dei esse spiritum hominis suscipere, primum in incæpta argumentatione non persistes, quæ tantummodo exemplis aliorum, qui idem petierint, non autem qualitate rei petitæ nititur. Deinde, ne sic quidem rectè argumentareris. Solius est Principis, exempli caussa, pœnas legibus à seipso latis statutas condonare, attamen si Præfecto alicui, ut persæpe fit, concesserit, ut easdem pœnas condonare possit, qui sub illo Præfecto sunt, non tantum à Principe ipso, sed à Præfecto quoque eam condonationem precibus contendere rectè poterunt. Quare, nisi Christo domino nostro spiritum nostrum suscipiendi à Deo minime potestatem concessam fuisse demonstres, quocumque tandem te vertas, manifestissimas instantias adversus argumentationem tuam nunquam diluere poteris. Et si id demonstraveris, alius prorsus fuerit argumentandi modus, ac supervacaneum plane erit exemplis uti aliorum, qui spiritum suum non Christo sed Deo commendaverint, quibus tamen solis hæc ratio tua, quæ tibi nullo modo refelli posse videbatur, ut dictum est, universa innititur.

Huic autem primo tuo modo probandi, quod Stephani invocatio non ad Christum, sed ad patrem referri debeat, alium, ut dictum est, conjungis, idque per digressionem quandam satis intempestivam. Nam cum hoc loco quæratur, utrum Stephanus Christum invocaverit nec ne, tu de eo loqui aggrederis, quod nos in invocando facere debeamus. Sed videamus quomodo ex ista tua digressione probari possit, à Stephano non Christum sed Deum patrem invocatum fuisse. Itaque ad hunc modum argumentari videris. Nusquam, ne uno quidem verbo significavit Christus, quod vel sui ipsius, vel patris voluntas esset, ut ipse invocaretur, sed patrem suum cælestem invocari jussit, qui pater ipsum non invocandum sed audiendum esse dixit. Ergo Christus invocari non potest, sed tantum pater, ac proinde à Stephano invocatus non fuit Christus, sed pater. Ut autem consequentiam tuæ argumentationis probes, dicis, non minus in scriptis novi quam veteris testamenti verum esse illud, Anathema esse quicumque verbo Dei vel addit, vel adimit. Ad quod demonstrandum profers testimonium capitis postremi Apocalypsis. Atque addis Christum dixisse discipulis suis Job. 15. 15, se illis omnia significasse, quæ audiverat à patre cœlesti. In hac tua ratiocinatione plura notanda sunt, quæ eam infirmam esse docebunt. Primum enim dum dicis Christum nusquam, ne uno quidem verbo significasse, quod voluntas aut sui ipsius aut patris esset ut ipse invocaretur, vel eam voluntatem pro præcepto ut eum omnino invocemus accipis, vel pro declaratione ut illum invocare liceat. Si priore modo eam voluntatem intelligis; nihil ad propositam quæstionem id facit, non enim hoc loco ut tum necesse sit Christum invocare, sed an invocare eum liceat, & proinde, an Stephanus eum jurè invocare potuerit, quærendum est. Sin posteriore sensu voluntatis illius meministi, falsa est assumptio argumenti tui, nam Christus non uno in loco aperte declaravit ipsum invocare licere. Præsertim verò ubi dixit Job. cap. 14. 14; *Si quid petieritis in nomine meo, ego id faciam.* Quod ita se habere infra, ubi de hujus testimonii sententia nominatim agemus, demonstrabitur. Quod si priore sensu retento inde colligi existimas Christum invocari jure non posse, quia quidquid in hoc invocationis negotio præceptum non est, censeatur prohibitum, etsi infrà de hac tua regula fusius tractandum erit, id tantum hic dicere libet, falsam esse eam regulam, ex eo apparere, quod Apostoli Matth. cap. 8. vers. 25, à Christo petunt, ut se in navicula periclitantes servet, cujus tamen rei antea nullum præceptum habuerant. Quæ sanè petitio vera invocatio fuit, quippe quæ, sine dubio, & vera cordis fiducia facta fuerit, & id continuerit, quòd à solo Deo alioqui petere licebat. Neque enim salutem, per remigandi aut gubernandi artem quandam eximiam, se à Christo ea in re minime exercitato, consecuturos sperabant ii, qui bona ex parte piscatores erant, & eam artem callebant, sed per divinam aliquam potentiam, qualis ea fuit per quam liberati sunt. Adeo ut obstupescerent qui in navi erant, & dicerent Luc. cap. 8. vers. 25; *Quantus hic est, qui & ventis imperat, & aquæ, & obediunt ei?* Idem dici potest de omnibus iis, qui plures numerari possunt, quos legimus nullo præcepto dato, vera cordis fiducia ea petiisse à Christo, quæ alioqui à solo Deo peti debent. Præterea, si ex eo quod præceptum non sit, ut Christum invocemus, omnino consequi velis eum invocari non posse, dicam istud antecedens tibi probandum esse, id quod numquam facere poteris, nisi ex verbis meis. Quæ quidem, tametsi ego ea verissima esse credam, non debent tamen vel veritatis inquisitioni, vel mihi ipsi fraudi esse, cum & merito an vera sint, dubitari possit, neque ego idcirco mandatum non extare de invocando Christo, dixerim, quod ex eo aliquid vel pro me, vel contra te colligere voluerim. Certe, quamvis fieri posset, ut ea in re malè locutus essem, tamen tantum abest, ut inde vel caussa mea labefactaretur, vel tua confirmaretur, ut potius planè contrarium inde sequeretur. Non igitur ea verba mihi objicere potes, & ex ipsis argumenti tui assumptionem probare, sed aliunde id tibi petendum est. Quod propter rei difficultatem (tales enim negativæ, propositiones vix probari posse contingit) ut dictum est frustra conaberis. Quare non debes tu, etiamsi rectè ea regula tradita abs te fuisset, Non potest in invocationis negotio jurè aliquid fieri, quod præceptum non sit, statim sic colligere, Ergo Stephanus Christum non invocavit, quia Christum invocandum esse nusquam mandatum est. Sed potius ad hunc modum tibi ratio concludenda est, Stephanus Christum invocavit: Ergo omnino alicubi ea de re mandatum extat, quamvis nondum ubi id sit deprehendere potueris. Nam à Stephano Christum invocatum fuisse verba ipsa totius narrationis planè præ se ferunt. Mandatum autem non fuisse, ut Christum invocemus, nemo nisi (ut quidem ego feci) ratione ipsa duce pro certo affirmare potest, cum, ut infra non uno in loco dicetur, ex quibusdam Sacris Testimoniis mandatum id fuisse constare videatur. Quæ ratio ubi à nobis explicata fuerit, tunc ex eo quod mandatum non sit, ut Christum invocemus, nullo modo sequi posse, quod non liceat

[illegible] eum invocare, manifestissimè apparebit. Q[illegible] [illegible] Quamvis expressum mandatum [illegible] non tamen conti[illegible] [illegible] Christum à Stephano invocatum [illegible] [illegible] Christum cum verba ipsius, ut paullo post [illegible] non nisi ad Christum referri pos[illegible] [illegible] Non enim ex duobus Scripturæ locis [illegible] tantummodo retinendus [illegible] vel quod fortassis nocer[illegible] [illegible] interpretationibus commun[illegible] [illegible] & alter [illegible] sed uterque omnino retinendus [illegible] & à verbis ipsis [illegible] aliqua distinctione [illegible] Alioqui [illegible] interpretatione [illegible] cur hunc [illegible] [illegible] futura sit causa [illegible] perverse inter[illegible] [illegible] & uterque tandem despectui sibi [illegible] patrem cælestem non [illegible] [illegible] Sed ut illum audiremus, [illegible] invocaremus, Sed ut illum Christum [illegible] non [illegible] etiam illi verbis ut illum Christum esse crederemus. Multi enim præter Christum, & præcipue Moses, q[illegible] quando audiendi fuerunt. Sed quemadmo[illegible] [illegible] Christus Deus verè non erat [illegible] Christum esse crederemus [illegible] ut Iesum ipsius Christum [illegible] cum filium illum suum dilectum [illegible] [illegible] ut communem illum [illegible] [illegible] ut ipsum preces nostras dirigere[illegible] [illegible] ad ipsum preces nostras [illegible] [illegible] quod jure fieri possit, non autem de eo [illegible] [illegible] fieri necesse sit, quærimus) sed ut a nobis eum [illegible] posse agnosceremus, cum eum verè Christum [illegible] & illi imperium & gubernationem ecclesiæ [illegible] [illegible] Ipsum audite [illegible] Deum, ut hominem illum Christum ipsum [illegible] cum inter cætera quæ ille dixit [illegible] [illegible] se Christum Dei esse affirmaverit, ut [illegible] [illegible] quam verbis se Chri[illegible] esse ostenderit, immo publicè apud universum p[illegible] [illegible] numquam apertè professus fuerit, ac disci[illegible] [illegible] injunxerit Mat 16 Luc 9 ne cui [illegible] ipsum esse Christum Dei, dixerunt eum [illegible] [illegible] multa publicè dixisse, ex quibus agnosc[illegible] [illegible] se invocari posse, & discipulis [illegible] frequenter inculcasse, ut ex infra dicend[illegible] [illegible] quin etiam satis superque id faciem [illegible] [illegible] cum se Christum Dei esse professu[illegible] quemadmodum sequenti capite me demonstrat[illegible] esse crediso. Quod postremo dicis Deum patrem [illegible] ut crederemus Christum verum [illegible] [illegible] propofuisse doctrinam, recte dicis. V[illegible] tantum abest, ut hoc, quemadmodum tu existi[illegible] cum Christi invocatione aliud commune haben[illegible] immo veram firmam & perpetuam Christi esse [illegible] num nulla ratione magis ostendere voluerit [illegible] quam, ut Christus invocari possit efficiendo. [illegible] suo loco docebimus. Et hæc quidem quod attinet [illegible] quæ primo loco notanda in tua [illegible]

Secundo loco animadvertendum est, [illegible] Dei de invocando Christo ex ipsius tantum Christi [illegible] patris verbis, nec aliunde colligi [illegible] debere [illegible] non obscure affirmare. Quod tamen [illegible] est, cum Apostoli & discipuli Christi ab unctione Spiritus S. per quam dicit Johannes omnia [illegible] [illegible] contigisse, & quem Spiritum illum [illegible] doctorum ipse Christus prædixerat, & [illegible] veritatem docturum, quique propterea non [illegible] veritatis ab ipso appellatus fuerat: Joh [illegible] Joh 14 16. XVI 13 Joh 15 17 [illegible] [illegible] quam si ipse Christus eos docuisset, percipere [illegible] potuissent. Et tamen antea Spiritus S. [illegible] quam perfecte intelligere potuerunt discipuli Chr[illegible] [illegible] postquam hinc abiisset, invocari [illegible] At [illegible] quam existente Spiritum S. ut [illegible] [illegible] & quæ nomine [illegible] [illegible] [illegible] eiusdem spiritus luce [illegible] [illegible] Christi esse, apertissime cognoverant [illegible] [illegible] Christi invocationem [illegible] [illegible] esse perspexerunt [illegible] [illegible] alias multas [illegible] quæ [illegible] [illegible]

[illegible]

Primum quia non ii, qui simpliciter Stare dicuntur, invocant, sed qui coram aliquo stare narrantur. (Nec tamen invocare, sed pro altero petere, ut postea explicabitur, dicendi sunt.) Ut videre est Jeremiæ cap. 15. ℣. 1, & cap. 18. ℣. 19 & alibi. Quamquam ea locutio, etiam cum figurate accipitur, aliud potest significare, & sæpe ministerium declarat, ut 1 Reg. 12. ℣. 6 & 8. Atqui Christus Jesus non modò coram aliquo in ea narratione Stare non dicitur, sed neque etiam simpliciter Stare, ut ad tuam ipsius rationem recte concludendam necesse esset. Porro Stare à dextris Dei, quod ibi de Christo dicitur, nihil ad veram, activam (ut ita loquar) invocationem illius qui eo modo Stare dicitur, id est ad significandum, quod ille Deum proprie invocet, pertinere potest. Immo ipsius aliis subveniendi potestatem ostendit, ut infrà alibi differetur.

Secundò, si vim aliquam in significatione propria verbi Stare inesse volumus, dico Jesum Dominum, qui alioqui à dextris, sive ad dexteram, sive in dextera Dei non Stare, sed Sedere, vel etiam simpliciter Esse dicitur, idcirco eo in loco à dextris Dei stantem Stephano visum fuisse, ut eum sibi auxilio ferendo paratum intelligeret. Solent enim qui sedent, si alteri auxilium ferre ipsi velint, consurgere. Propterea David ita frequenter, cum à Deo auxilium petit, rogat illum, ut surgat. Hujus hoc in loco verbi Standi proprie accepti vim, quæ judicio meo, & convenientissima simul atque elegantissima, & satis evidens videri potest, non reticueram ego in priore meo scripto. Cujus tu tamen nullam prorsus facis mentionem. Sed animadvertent alii, quantò plus mihi propria significatio illius verbi faveat, quam tibi. Verumtamen crediderim, ut ingenue fatear, non multum hac in re laborandum esse, cum id verbum hoc loco nihil aliud fortasse quam permanere, seu simpliciter Manere, sive etiam Esse, significet. Quorum primum tu ipse imprudens argumentationem tuam labefactans satis apertè confiteris, dum ad finem paraphrasis priorum verborum Stephani, post habitam concionem, ea verba scribis, *Et jam ipsum viderim stantem, seu permanentem ad dexteram Dei.* Atqui, præter confessionem tuam, id ita, ut dixi, se habere complures in ipsis Sacris Litteris loci testantur, inter quos hi pauci nunc mihi succurrunt. Matth. 16. vers. 28. & cap. 24. ℣f. 15. Rom. 5. 2.

Tertio etiamsi tibi concederetur, ex verbo *Standi* hoc loco, quod Christus ipse invocaret, manifestum esse, non tamen continuo sequeretur Christum invocatum non fuisse. Possunt enim ii, qui alium invocant, aliis ipsi auxiliari, in iis præsertim quorum pro se obtinendorum gratia alterius ipsi opem non implorant. Certum autem est Christum postquam cœlos conscendit, non opus habere ut roget patrem, ut suum spiritum suscipiat.

Quarto, non rectè dictum est nunc Christum invocare, quamvis coram ipso Deo astare pro nobis dicatur. Aliud est enim Invocare, aliud pro altero petere. Nam qui invocat pro seipso petit, neque umquam petitionem pro altero eo simplici verbo declarari existimo. Quamquam enim à me in hac disputatione nostra, tamquam testimonia invocati Christi, ii etiam loci afferuntur, in quibus pro aliis Christus rogatus fuit, id tamen quod attinet ad *Invocandi* verbum, ejusque propriam significationem, minus rectè à me fit, sed nullum ea in re est periculum, cum in quæstione nostra id nihil omnino intersit, utrum Christus pro alio, an pro ipso rogante rogatus fuerit. Quare secure potui, brevitati consulens, ea in parte minus proprie loqui. Quod si dicas te eo verbo, sive proprie sive improprie, simpliciter petitionem significare voluisse: Petitionem autem pro altero sine dubio petitionem esse, nec quæri debere de verbis cum de sententia constat. Respondeo, immo debuisse te sententiam tuam explicare, nam de ea alioqui non constat. Cum ex verbis tuis non alia sententia rectius colligi posse videatur, quam idcirco Christum non potuisse tunc invocari, quia ipse pro se peteret. Sic enim omnino sonant ea verba tua; *Nam qui astant & ipsi petunt & invocant, non ab illis petitur, neque invocantur.* Non solum propter verbum *Invocant*, sed etiam quia ipsum verbum *Petunt* simpliciter positum, pro seipso petitionem potius quam pro altero significat, &, quod pluris faciendum est, quia vocula *Et* de ejusdem generis petitione, & invocatione ibi agi, de qua in consequentibus verba proculdubio demonstrat. Nec te verbo ipso *Invocandi*, de quo in hoc exemplo præcipue agitur, modo propriè modo improprie in tua ratiocinatione acceptu, fucum imperito lectori facere decebat. Certè si sententiam tuam melius explicuisses, melius quoque tuæ argumentationis infirmitas apparuisset. Siquidem Christum pro suis rogantis habitu à Stephano visum fuisse, tantum abest ut impediat, quominus Stephanum eum invocasse credamus, ut potius in ea sententia nos confirmet. Quandoquidem Christum pro suis in cœlis Deum rogare in Sacris Litteris nihil aliud est, quam Christum potestate, quam à Deo impetravit, suos defendere, atque fovere, ut suo loco demonstrabitur. Admisces huic secundo tuo modo per paraphrasim quandam explicationem invocationis Stephani, ut qua ratione ad Deum patrem referri debeat, ostendas, & simul verba, quæ omnino ad Christum eam referri debere suadere videntur, interpreteris. Hæc tua explicatio non magis huic modo, quam cæteris admisceri poterat. Verum nulli admiscenda erat, sed post omnes afferenda. Ut, postquam probavisses Stephani invocationem non ad Christum, sed ad patrem pertinere, verba deinde invocationis, quæ tibi manifesto adversari videntur, ad sententiam tuam accommodares. Quod tamen postea non ea ratione tantum qua hic, sed alia præterea facere conaris. Quare ad eum locum responsionem meam reservo. Hæc autem à me dicta sunt, non ut te carpam, sed ut responsionis meæ rationem reddam. Addis similiter per quamdam paraphrasin, quam putes esse posse sententiam verborum Stephani, quæ ipsam invocationem antecedunt, ipsius invocationis explicationi quam attuleras congruentem, & ais: *Nam verborum præcedentium, Ego video cœlos apertos, & Christum stantem a dextris Dei, hic potest esse sensus, Ego Stephanus, quamvis vos omnes negetis Jesum esse excitatum receptumque in cælos, atque Christum esse, factum tamen tam certo hoc scio, ac si cæli essent aperti, & jam ipsum viderem stantem seu permanentem ad dexteram Dei.* Antequam de hac tua interpretatione aliquid dicam, illud (si modò per te licet) monere te volui, ut in sanctarum Litterarum verbis recitandis, præsertim cum de eis diligenter explicandis agitur, majorem diligentiam adhibeas. Neque enim Christum, sed Filium hominis dixit Stephanus. Quamvis autem idem qui filius hominis appellatur, Christus sit, habet tamen vox Christus vim quandam hoc loco, qua appellatio Filii hominis caret, cum tu breviter nihil aliud sibi voluisse Stephanum affirmari posse dicas, quam Jesum esse Christum. Nunc paucis de ipsa tua interpretatione disseramus. Dico igitur primum hanc eandem interpretationem tuam retineri posse, quamvis ad Christum verba invocationis referenda sint, cum Christi invocatio hoc loco nec necessario, nec ullo modo postulet, ut is prius à dextris Dei stans conspectus à Stephano fuerit. Quin etiam ne mentionem quidem ipsius antea factam esse necesse est. Satis est enim ipsa verba Stephani cum invocat, ad ipsum Christum omnino dirigi. Deinde affirmo, communi interpretatione admissa, non minus quam tua approbata, nisi aliud obstaret, invocationis quam affers explicationem, recipi posse. Quare non erat, quod ita laborares in verbis illis nova quadam ratione interpretandis, nisi alia caussa subesset. Nempe quod Jesum seu Filium illum hominis à Stephano, jam à dextris Dei stantem, conspectum fuisse tibi non sit verisimile. Quod quid sibi velit cæteri viderint. Postremo illud asserere non

te non dubito, [illegible] interpretationem [illegible] triplici de causa [illegible]. Altera est quia Stephanus [illegible] verborum voce illa [illegible] videtur, aut [illegible] fuisse, aut saltem [illegible] Stephanum [illegible] in coelos, & Christum [illegible] Deo, receptumque [illegible] ante illud [illegible] contingere poterat, verisimile [illegible] fi ea quae illa Luca [illegible] [illegible] confideret [illegible] Stephanus [illegible] quia [illegible] verisimilitudine [illegible] in agone mortis [illegible] jam quodammodo [illegible] metaphoras in ejusmodi locutionibus [illegible] quibus plus libertatis [illegible] Sed jam quomodo postrema verba Stephani referri [illegible] non ad Christum, sed ad patrem [illegible] invocatio [illegible], dispiciamus.

Quaestio igitur [illegible], veritas Sacrae Scripturae [illegible] unum solum verum Deum creatorem [illegible] & terrae invocandum esse, & ob eam [illegible] referre oportere [illegible] exempla invocationis [illegible] non quidem [illegible] cum Stephanum invocasse legimus [illegible] Christum, sed Deum [illegible] invocatum fuisse [illegible]

[illegible]

byma sint, ut tu ea apertè facis. Jesus est nomen proprium viri. Servator verò est nomen, ut vocant, appellativum, & de quocumque qui servat, sive is homo, sive angelus, sive Deus fuerit, rectè dici potest. Servator officium, qualitatem, actionemve declarat, Jesus personam designat, & ejulmodi personam designare potest, quæ officio, qualitate, & actione illa penitus destituatur. Neque unquam Jesus appellativum nomen esse potest, quippe quod formationem appellativi nominis non habeat, & nihil per se significet, sed tantummodo ex accidenti, quatenus ad certam quandam personam significandam formatum est & constitutum. Quoniam verò, ut diximus, hoc nomen à verbo quod Servare significat ductum est, idcirco ei personæ maximè convenit, quæ salutem det. Atque ob eam rem quia filius ille Mariæ virginis servaturus erat populum suum à peccatis suis, id est à morte æterna propria peccatorum pœna sibi fidem habentes vindicaturus, qua salute nulla præstantior humano generi contingere potest, meritissimò ipsius Dei jussu Jesus proprio nomine appellatus est. Quid tibi igitur, seu potius aliis, quos secutus es, in mentem venit, ut nomen Jesus personæ proprium pro appellativo Servatore à Stephano prolatum fuisse diceres? Cur unicum saltem exemplum ejusce rei non attulisti, si non in ipso nomine Jesu, at in nomine simili, cum pæne innumerabilia ejusmodi nomina propria in sacris litteris reperiantur, quæ scilicet, à verbo aliquo derivantur, sed tamen per se nihil significant? Huc accedat, quod fortasse nusquam invenies nomen Domini præpositum nomini alicui verbali, nisi aliquid et verbali nomini adjunctum fuerit, quod ab ipso regatur, vel cum ipso construatur, seu, ut grammaticorum Hebræorum more loquar, nisi nomen verbale sit in statu regiminis, aut cum affixis. Ut verbi gratia, Dominus servator meus, Dominus redemptor Israelis. Facessant igitur hæ homine non planè rudi indignissimæ interpretationes, quæ justo Dei judicio eruditissimis etiam aliquando excidunt, cum divinæ veritati reluctari audent.

Secundò dicis, seu potiùs dicendum tibi erat, nomen Jesu esse posse genitivi casus, ita ut Domine Jesu nihil aliud sit, quàm, Tu qui es Dominus Jesu, quod ad patrem ejus profectò referri debet. Sed videamus obsecro quibus verbis secundam hanc interpretationem explices & probes. Ais igitur, Aut [quid impedit quin] is, qui est Dominus Jesu non esse possit pater illius, quemadmodum Matth. xr. Deum illum creatorem Dominum appellat. Vide qua ratione, ut miseri scilicet rudes lectores decipiantur, explicata & probata tua interpretatio sit. Etenim in verbis tuis ipsam interpretationem pro concessa sumis, & quasi ea concessa, ad patrem tamen verba Stephani referri nec debere, nec posse negetur, ita argumentaris. Nam hoc eodem artificio in priore quoque interpretatione explicanda & probanda usus fueras, cum enim dicere debuisses, Quid impedit, quin nomen Jesu pro Servatore accipiamus, & eo nomine ipsum patrem intelligamus &c. dixisti, Quid impedit quin Dominum Jesum seu salvatorem ipsum patrem intelligere possimus? Quasi verò palàm esset nomen Jesu pro Servatore accipi debere, sed tamen nihilominus dubitaretur, num id nomen ad patrem referri posset. Certè qui hujusmodi technis in disputando delectantur, satis ostendunt veritatis inquisitionem non multum sibi cordi esse. Sed quid est illud quod ad alteram hanc tuam interpretationem confirmandam ex Matth. cap. xi. affers? Numquid ibi Iesus patrem dominum suum appellat? Nonnè manifestum est non sui dominum, sed cæli, terræque dominum eum appellasse? Inquit enim, *Confiteor tibi pater domine cæli & terræ, quia abscondisti* &c. Quid quæso agebas, cum testimonium illud proferre cogitabas? Præterea quis est qui neget, Deum patrem sui filii dominum appellatum fuisse, vel appellari posse? An non ex hoc manifestum est, te ita interpretationem tuam explicasse, quasi in confesso esset, nomen *Jesu* à Stephano generandi casu prolatum fuisse, sed adhuc dubitaretur, quisnam esset iste dominus Iesu, & eum ipsius patrem esse posse negaretur? Atqui cum dubitatio sit, utrum nomen Jesu generandi aut vocandi casu prolatum fuerit, & si generandi casu prolatum sit, Deum patrem intelligi debere constet, atque inter cætera, quæ omnino persuadere debeant, generandi casu prolatum non fuisse, illud sit, quòd nusquam Deus ea periphrasi, nempe *Dominus Jesu*, significetur, non satis est te probare, vel à Jesu ipso Deum patrem, suum dominum appellatum esse, vel ab aliis reipsa Jesu dominum dictum fuisse, nisi disertè iisdem conceptis verbis Dominus Iesu nuncupatus inveniatur, aut certè alia ratio ad objectionem illam meam respondendi tibi est ineunda. Verùm præter hoc aliud etiam tuæ isti interpretationi objeceram. Id est, si nomen Iesu genitivo casu à Stephano prolatum fuisset, sine dubio Lucam non κύριε ἰησοῦ, sed κύριε τοῦ ἰησοῦ scripturum fuisse, ne (si modo sciebat Lucas Christum invocari nec debere, nec posse) tantam aliis exemplo Stephani in cultu divino gravissimè peccandi occasionem daret, ut certè, si vobis credimus, dedit, cum ab eo tempore usque ad ætatem hanc nostram de nullo homine memoriæ proditum sit, qui ad ipsum Iesum ea verba non retulerit, vosque, ut plane verisimile est, primi sitis, qui post tot sæcula ad ipsius patrem ea referatis. Ais tu nimis exile & tenue esse, quòd non additus sit ille articulus τοῦ. Nam inquis, *Nonne ego similiter argumentari possum: Non additus est articulus Christum designans, Tu Domine Jesu, vel ô Domine Jesu; quæ evincerent, simpliciter hanc invocationem de Jesu Nazareno intelligendam esse, ergò invocatio hæc ad Jesum Nazarenum referri non potest.* Vide quæso quæ tibi exciderint. Primùm neutra ex illis vocibus Tu & O articulus est, sed prior pronomen, posterior verò adverbium est. Deinde cum fatearis, alterutrà ex illis vocibus additâ constiturum fuisse, hanc invocationem de Iesu Nazareno intelligendam esse, cur idem non fateris quamvis neutra addita fuerit? Nam quid obsecro, efficeret addita utravis illarum vocum? Certè neutra earum aliam vim habere posset, quàm ut ad certam aliquam personam tanquam præsentem illa verba dirigi manifestè ostenderet. Atqui hoc idem prorsus per se facit nomen κύριε vocandi casu prolatum. An non etiamsi utravis illarum vocum adderetur, utravis tamen ex tuis istis miris interpretationibus nihilominus, quàm ut nunc scriptum est, illis verbis accommodari posset? Hæc verba, Tu domine Jesu, si Jesum pro Servatore accipias, nonne perinde omnino, ac sine pronomine Tu ad Deum patrem referri possint, sin autem Jesu genitivi casus esse dicas, nonnè haud quidem ad ipsum Jesum, sed ad patrem ipsius referenda essent? Au non utrumque plane fieret, si, O *Domine Jesu* scriptum fuisset? Quid igitur quæris? aut cur me nugis istis refellendis occupare voluisti? Quin etiam in instituto pergis, & ais; *Huc pertinet & hoc, quod Jesus, cum in terris esset, & aliquid ab eo peteretur, ut ab aliis distingueretur, qui Jesu nomine appellati fuerunt, non simpliciter Jesus dictus est, verum Jesus filius David, Jesus filius Dei altissimi, Item Jesus Christus, & similia.* Qui fieri potest, ut ista scripseris? Nam à quo alio, qui Jesu nomine vocaretur, distinguendus erat Dominus Jesus, cum ab ipso petendum esset, ut morientis spiritum susciperet? Numquid ejusmodi petitio ad hominem ullum mortalem & in terris degentem ullo modo pertinere potest? Immortalem autem hominem Dei beneficio factum, & in cælis habitantem Iesu nomine vocatum quemnam alium vel suspicari quidem licebat præter unum Iesum Nazarenum, qui Christus cognominatus est? Nonne Lucas paullo antè ipsum simpliciter Iesum nominaverat, inquiens de Stephano, *vidit gloriam Dei, & Jesum stantem à dextris Dei?* Nonnè Johannes in extremis Apocalypsis verbis eodem prorsus modo, quo hic Stephanus, eum compellat dicens: *Etiam veni Domine Jesu?* Denique ut multa alia omittam, quem umquam non modò ex iis, qui Jesu nomine vocati sunt, sed ex omnibus hominibus,

minibus, praeposita nomini proprio Domini [illegible] compellationem fuisse [illegible] tione, nominatam [illegible] Nazarenum, quis [illegible] praeter unum Jesum illum Nazarenum Jesus simpliciter [illegible] in scriptis novi foederis Dominus Jesus legitur, exemplo [illegible] pellatus est? Numquid usquam legitur Dominus Salomon, Dominus [illegible] Dominus Mosis, Dominus [illegible] cum tua verba legi, ut [illegible] Certe ita miror, cum tamen statim adjungeres [illegible] fortasse magis [illegible] *Haec vera & certa sunt* [illegible] Tu igitur [illegible] *nobis addictis minime satisfaciunt* &c. [illegible] qui literam ipsam postulas, & rectas consequentias [illegible] plane rejicis, & tamen solus, atque ut videmus [illegible] pravis consuetudinibus verborum expressis [illegible] ridicula [illegible] negligis, eamque puerilibus & ridiculis [illegible] verbis, eam ipse cognoscens, ut spero, [illegible] loqui) interpretationibus eam eludere tentas [illegible] vera & certa esse, quae affirmas [illegible] [illegible] & insuper nobis objicere audes, quod [illegible] nobis nostris addicti simus, & propterea illa [illegible] satisfaciant?

Sed jam de tertia tua ad hoc Stephani exemplum [illegible] ponimus videamus.

Haec tua responsio duas partes habet. Prior ad verbum [illegible] bum ipsum *Invocantem* pertinet. Posterior vero [illegible] verba Stephani respicit [illegible] contra [illegible] Christum referenda esse, & nihilominus negas [illegible] Christum invocandum esse, & ab ipso [illegible] consequi Christum [illegible] in priore parte [illegible] spiritualia petenda [illegible] revelatione Stephano ostendisse, Jesum [illegible] stium & esse illum in gloria sua [illegible] num invocasse illum, & Christum esse [illegible] fuisse. Quo audito eum lapidabant jam [illegible] primo [illegible] responsionem respiciens [illegible] non posse sequi ex hoc exemplo Christum invocandum [illegible] dum esse, & ab ipso bona spiritualia petenda [illegible] prima responsione animadvertimus [illegible] quarti. Siquidem & quaestio nostra [illegible] fuit, tueri certe vertitur, utrum Christum invocare [illegible] esse, non autem utrum invocari debeat [illegible] priorem tuam thesin, ejusque a te ipso allatam [illegible] cationem attinet, satis superque [illegible] plo probetur, Christo in factis [illegible] ordinem fuisse, id est fiducia vera cordis [illegible] tualia bona petita esse. Deinde eam [illegible] partem responsionis ingredientis [illegible] revelationem Stephano ostendisse Jesum esse [illegible] & quia ex pertractatione admonitus Jesum [illegible] stium profiteretur, propterea eum lapidarent [illegible] id quoque non recte dictum est, praeterea [illegible] esse Christum nihil aliud est, ut tu quidem [illegible] quam Jesum designatum esse regem [illegible] quando regnaturus sit in domo vera [illegible] goriae Jacob. Nam & illud non Stephanum [illegible] qui jam fide & spiritu sancto plenus erat [illegible] singularem divinam patefactionem palam [illegible] fuisse, verum etiam omnes, qui baptizabantur [illegible] mine Jesu, strictim illam interpretationem [illegible] necesse est, nec post illam patefactionem [illegible] ontra id Stephano constare potuit. Nihil enim [illegible] ejusmodi habet, quod Jesus tunc statim [illegible] Dei, cum eo, quod aliquando futurum esset [illegible] in terris regnaret super domum Israelis. [illegible] illud verissimum esse, etiamsi hoc nusquam [illegible] sit. Non igitur lapidabatur Stephanus quia [illegible] ter, sive etiam eo sensu expliciter, ut [illegible] mus, nomen Christi accipi debere, Jesum [illegible] stium profiteretur, (si modo propter [illegible] *Ecce video caelos apertos* &c. eum lapidatum [illegible] bimus) sed quia eo sensu, quo ego antea [illegible] eam Jesu tribuitur, dici caelestum Jesum [illegible] ipse profitebatur, id est eum jam regem [illegible] super spiritualem Israelis dominum, quod [illegible] splam ecclesiae palam affirmaverat [illegible] thum esse ajebat, cum diceret se videre [illegible] & filium hominis stantem a dextris Dei [illegible] eam, ut alibi dicitur [illegible] [illegible] sub oculos ponit. Sed videamus [illegible]

[illegible]

Nec non videmus [illegible] Christum [illegible]

[illegible]

ad Timotheum scriberet optime percepisse, & idcirco eorum testes advocari potuisse. Quibus tamen ideo datum fuerat, ut quicquid ad Ecclesiam illam pertinebat, inspicerent, non ut spectatores tantum essent, sed ut ei, quemadmodum jussi fuisset, præsto esse, & opem ferre possent. Cur autem ejusmodi angeli non tamen propterea invocentur, alibi à nobis explicabitur. Nec verò est quod dicas, propter singularem illam divinam patefactionem licuisse Stephano Jesum Christum testem advocare confessionis suæ, quippe cum tamquam præsens ei exhibitus fuisset, Id autem aliis non licere, quibus ejusmodi patefactiones non conceduntur. Nam satis est patefactione illa non vere Christum Stephano præsentem fuisse exhibitum, nec ita propinquum, ut sine divina & inexplicabili quadam vi ejus confessionem percipere posset. Aperti enim illi sunt cœli, & ibi à se quam longissimo spatio distantem Christum, Dei beneficio, mirabili quadam ratione conspexit. Atque, ut uno verbo dicam, ea patefactione nihil ipsi Christo additum, sed multum Stephano datum fuit. Quamquam non opus est hac in re multum laborare, cum Paulus, citra ullam singularem personæ Christi patefactionem, eum testem sæpius adhibeat eorum quæ dicit, & præsertim supra dicto loco ad Timoth. & posteriore epistola ad eundem cap. 4. in ipso initio. Sed quanam ratione, cum in verbis Stephani nulla nec tacita nec aperta testimonii alicujus mentio fiat, ausus es dicere, eum voluisse, ut Christus esset testis confessionis suæ? Siccine in Sacris Litteris, quæ summa cum religione nobis tractandæ sunt, & in ipsis plane divinorum hominum verbis interpretandis

Desunt quædam.

Cap. III.

Qui cognominant nomen tuum. Quid quæso hæc verba sibi volunt? Quis unquam vel Græcè, vel Latine, vel etiam Barbare ad hunc modum locutus est? Nominare nomen alicujus, manifesto sensu eleganter dicitur, & est apud Paulum 2 Tim. 2. 19. *Et recedat ab iniquitate quicumque nominat nomen Christi.* Quamquam in vulgata editione est: *Omnis qui invocat nomen Domini.* Sed Cognominare alicujus nomen nec aliquid significat, neque usquam scriptum est. Verum ut tota hac de re melius à lectoribus decerni possit, jam de eo, quod te secundo loco in hoc cap. agere diximus, accurate videamus. Cum igitur verbum Græcum quod Invocare a Latinis interpretibus redditum fuit (quod tu falso, ut dictum est, ἐπικαλεῖν esse credidisti, cum enim quinquies verbi illius memineris, quater ἐπικαλεῖν scripsisti, & semel tantum ἐπικαλεῖσθαι) duplicem, ut tibi placet, significationem habere queat, ut scilicet vel cultum ac petitionem, vel cognominationem declaret, nulli dubium esse debere ais, quin cognominandi significatio in illis locis, ubi nomen Christi invocatum à fidelibus fuisse dicitur, ei tribui possit. Hoc nimirum sensu, quod Jesum cognominarent Christum, quemadmodum alibi scriptum est, Simeonem cognominatum fuisse Petrum, & Josephum Barsabam. Sed quomodo hoc fieri potest? Nam, ut allata à te exempla, & sensus ipse communis demonstrat, necesse est, quandocumque in ejusmodi sensum verbum quod cognominandi activam significationem habere velimus, accipi debet, ut & persona quæ cognominatur, & cognomen quo cognominetur, adscribantur, & utrumque quarto casu enuncietur. At in locis illis plerumque nec persona, nec cognomen, est adscriptum, & interdum quidem utrumque, sed secundo casu, & ab alio nomine rectum, ut in testimonio illo 1 Cor. 1, cum τοῖς ἐπικαλουμένοις nomen Domini nostri Jesu Christi. Præterea vox *Nomen*, immediate à verbo illo tanquam persona patiens recta, quæ in ipsis omnibus est, in allatis exemplis nec est, nec esse potest. Quippe, quia in phrasi exemplorum illorum necesse est, ut persona patiens, quæ immediatè à verbo illo regitur, sit vera persona. Neque enim nomina, sed personæ cognominantur: & tu in testimoniis meis non quidem nomen Jesu, sed ipsum Jesum cognominatum fuisse Christum intelligi debere contendis. Adde quòd in exemplis tuis, nulla personæ agentis fit mentio: in testimoniis verò meis apertè fit. Quod non minimi momenti esse non multo post docebo. Breviter, nulla est prorsus, ut uno verbo dicam, inter locorum, de quibus quæritur, phrasim, & eam, quam in exemplis à te allatis, aut in iis, quæ afferri possent, esse constat, similitudo; nec mirum, cum, ut diximus, non idem utrobique sit verbum, nec tamen, si esset, eandem significationem habere posset, cum constructio diversissima sit. Quid enim commune haberet hæc locutio: Cognominant nomen tuum, sive nomen illud, sive nomen Jesu Christi, cum ea, Simon qui cognominatur Petrus, sive cum illa, Joseph qui cognominatur Barsabas? An non ut priores illæ locutiones cum istis posterioribus congruerent, adeò ut illarum sententia esse posset, Jesum cognominatum fuisse Christum, necesse esset scriptas ad hunc modum extare, Te cognominant Christum, Isto nomine Christi Jesum cognominant, Jesum cognominant Christum? Hæc, quæ istas phrases apertissimè discriminant, tu ipse animadvertens, locutionem testimoniorum meorum in aliam, quæ scilicet cum exemplis tuis consentiat, convertere conatus es. Sic enim scribis: *Quid dicit Paulus, quid Ananias, quid Lucas? Hoc videlicet, omnes Christianos ubique gentium Jesum Christum* ἐπικαλεῖν *invocare consuevisse.* Vide quàm parum syncere in testimoniis sacris recitandis verseris. Nemo eorum, quos nominasti, scripsit, Christianos Jesum Christum ἐπικαλεῖν, sed nomen illius personæ, seu nomen Jesu Christi ἐπικαλεῖσθαι. Porro ex tua illa phrasi, quam divinis illis viris affingis, non modo posset tua interpretatio elici, cum in ea & Jesus, qui cognominetur, & cognomen Christus disertè scriptum sit, ac personæ patientis locum à verbo ἐπικαλεῖν immediate rectæ nomen *Jesus* per se tenere queat, sed etiam propter verbum ἐπικαλεῖν fortasse omnino deberet. Neque enim memini me verbum istud invocandi, seu Implorandi propria significatione legere. Cæteræ verò ejus verbi significationes illis locis minime convenire possunt. Itaque vide quam graviter in tota hac verbi invocandi tractatione à te erratum sit, qui non modo ei verbo, quo usi sunt sacri Scriptores, eam significationem, quæ tibi favet, nempe cognominandi falso attribuisti, sed aliud verbum ejus loco substituisti, quod non & invocandi & Cognominandi, ut tu putasti, significationem, sed fortassis cognominandi tantum in iis locis, de quibus agitur, habere posset. Quin etiam vix credo inveniri, ubi verbum ipsum ἐπικαλεῖν cum cognominare significat, aliter, quàm persona agentis nulla expressa usurpetur. In activa quidem significatione per tertiam personam pluralis numeri, ut verbi gratia Simon quem ἐπικαλοῦσι Petrum. In passiva verò per tertiam quidem personam, sed singularis numeri, cum scilicet de uno est sermo, ut in exemplis tuis, Simon, qui ἐπικαλεῖται Petrus. Quare nec tua illa phrasis, quam Paulo, Ananiæ, & Lucæ falso tribuis, quia in ea persona agens expressa est, sustineri fortasse potest, nec in veris verbis eorum virorum propter eandem rationem verbum ἐπικαλεῖν cum cognominandi significatione locum habere posse videtur.

Mitto autem, quod exemplum illud tuum Josephi, quod attinet ad nomen Barsabam ineptum est. Scriptum est enim ibi Ἰωσὴφ τὸν καλούμενον Βαρσαβᾶν, non autem ἐπικαλούμενον. Sed quod de nomine Barsabæ dixisti, de Justi nomine sine dubio dicere voluisti, sequitur enim in textu: ὃς ἐπεκλήθη Ἰοῦστος, Qui cognominatus est Justus. Et hic est locus ille, quem in initio hujus capitis inter eos scribis, ubi vocabulum Invocationis non cultum aliquem, aut petitionem significet, sed nomen tantum, & professionem. Atqui quomodo id facere potuisti, cum nec in codice Latino verbum invocandi, sed Cognominandi eo in loco scri-

[illegible] & in Græco reddere non sit [illegible] promptum sit, & in Græco reddere non [illegible] quibus nomen Christi [illegible] ut superius diximus [illegible] Simonem [illegible] sed [illegible] testimonium illius [illegible] Namque in [illegible] Act. [illegible] Simonem qui [illegible] Petrus, non autem quem [illegible] In tertio vero est, Simonem [illegible] Petrum, non autem [illegible] Petrum. [illegible] quem invocavit Petrum. [illegible] [illegible] testimonium [illegible] quod verbum Latinum [illegible] quod [illegible] [illegible] Christus. [illegible] cogere [illegible] divinum cultum adhibere [illegible] interpretationem excogitavit. Jam [illegible] Christo, hoc ab eruditionis sua quem [illegible] [illegible] non condonanda [illegible] [illegible] ex parte [illegible].

[illegible] quo vel ultimum, esse totum locum [illegible] [illegible] quod aliquid [illegible] [illegible] nullum [illegible] [illegible] habere, [illegible] supervacaneum esset) [illegible] [illegible] in hoc capite agis diligenter [illegible] Nam [illegible] non [illegible] meam vero [illegible] monstres, ad hunc modum argumentaris. [illegible] [illegible] interpretationibus ea omnino retinenda [illegible] quia [illegible] apostolicis scriptis est consentanea, [illegible] [illegible] est [illegible] qui mea interpretatio [illegible] est [illegible] [illegible] igitur mea [illegible] autem [illegible] repudianda est. Jam vero meam interpretationem [illegible] sententia reliquorum Apostolorum [illegible] [illegible] ex eo conflare dicis, quod [illegible] [illegible] quem invocasse Jesum post mortem [illegible] Sed quam illud falsum sit, Stephani exempl[illegible] [illegible] [illegible] diligentius [illegible] [illegible] si non tibi ipsi (ut iam deberet) et [illegible] quae omnibus palam facturum [illegible] [illegible] Pauli exemplum 2 Cor. 12, de quo [illegible] [illegible] Ubi alia nonnulla idem [illegible] [illegible] Praeterea, ut interpretatio mea [illegible] [illegible] scripta Apostolorum [illegible] [illegible] falsa est haec [illegible] [illegible] Christi [illegible] & [illegible] [illegible] fuisse intelligi possit. Hoc [illegible] [illegible] testimonium [illegible] [illegible] Christi [illegible] [illegible]

[illegible]

ficienda erant. Et ne longius abeamus in eodem psalmo dictum est: *Postula a me & dabo gentes haereditatem tuam, & possessionem tuam terminos terrae.* Quae nemo non videt de Davide hyperbolice, aut certe figuratè dicta fuisse, at de Christo Jesu verè, & propriè. Quare non est in verbis supra citatis idcirco loquendi usus receptior spernendus, quia nimis magnifice de Davide dicta videri possint. Nam quicquid in Davide nimium est, in Jesu Christo vix satis censeri debet, qui cum à Deo benignissimo ad tantam sublimitatem evectus fuerit, ut non modò ejus populum regat, atque gubernet in perpetuum, verum etiam ipsis Angelis imperet, ac dominetur, & tandem sibi omnes inimicos suos potestate summa, quam ab ipso Deo accepit, subjecturus, & pedibus suis conculcaturus sit, meritissimò nobis injungitur, ut osculemur, id est veneremur eum, & ipsum pro Domino, ac rege nostro colamus, & beati praedicantur quicunque in eo, antequam ira ipsius exarserit, confisi fuerint. Quod si, ut diximus, hic cultus, atque fiducia ipsi Davidi aliquomodo debebatur, propterea quod Christus Dei esset temporarius, cujus regnum angusto terrae spacio continebatur, nonne idem omnino Jesu debetur eo nomine, quod Christus Dei aeternus sit, cujus regnum nullis terrae aut coeli finibus terminatur, praesertim cum de Messia, ipsis etiam Hebraeis approbantibus, ea psalmi verba dicta fuerint? Quomodo igitur ex animo confiteri poterant Christiani illi, Jesum esse illum Christum Dei, quin simul illum colerent, in eoque fiduciam collocarent? Nam quòd Jesum esse Christum agnoscerent, & praedicarent, non quia jam verè esset, sed quia aliquando futurus esset, adeo ridiculum & impium est, ut mirer hominem aliquem cordatum, & qui se Christianum esse profiteatur, id vel per somnium quidem cogitare. Verum quando justo aliquo Dei judicio factum est, ut non desint qui ejusmodi monstra in Christi Ecclesia alere non vereantur, infra ea de re aliquanto plenius differemus. Observandum est autem quod inter caetera testimonia, quae congeris, ut probes Christianos illos primitivae Ecclesiae nihil aliud antiquius habuisse, quam ut affirmarent Jesum esse Christum, propter quod solum à Judaeis affligerentur, & interficerentur, affers Stephani exemplum, & sic eum loquentem facis: *Ecce video caelos apertos, & filium hominis Jesum stantem à dextris Dei esse Christum.* Et deinde addis, *qua verba ut blasphemiam aversati illi, aures immissis digitis obturarunt, ne illa audire possent.* Certum est, ut supra animadversum fuit, in ipsis verbis Stephani, contra quam verba tua expresse sonent, nullam esse mentionem nominis Christi, & propterea te parum fideliter & hic, & ibi in ipsis recitandis versatum fuisse, praesertim verò hoc loco, ubi ad ipsorum finem de tuo planè addis illa duo verba Esse Christum. Nam quod antea quoque post filium hominis addis de tuo Jesum, ut scilicet integra ea phrasis tibi constet Jesum esse Christum, id nihil miror. Verum quid istis tuis additionibus agis? An non tacitè confiteris, vel Stare in coelis à dextris Dei, idem esse, quod esse Christum, vel hoc ex illo necessario consequi? Atqui superiore capite demonstratum est neutrum verum esse posse, quin simul verum sit, Jesum jam tum revera, non autem designatione regnasse super Dei populo, qui domus Jacob spiritualis seu allegorica est, & proinde ex tui ipsius interpretatione, quam pro verbo Dei nobis obtrudis, constat eos omnes, qui Jesum esse Christum confitebantur, confessos quoque fuisse eum jam revera regem suum esse, atque ob eam rem, & eum ex animo fuisse veneratos, & ad ipsum in necessitatibus suis confidenter confugere se posse optimè & agnovisse, & professos esse. Itaque vides interpretatione etiam tua admissa, in omnibus illis locis, in quibus Christi nomen invocatum fuisse dicitur, ipsius Christi cultum, in eoque fiduciae collocationem contineri, unde opis imploratio, quae jure fieri posse putetur separari nequit?

Sed quis ea de re dubitare potest, cum ea phrasis ab Hebraeis accepta, apud ipsos perpetuo cultum & fiduciam comprehendat, adeò ut invocare nomen alicujus nihil aliud sit, quam, aut cum cultu & fiducia ejus opem implorare, aut (& hoc frequentius esse videtur: Nam cum implorandi significatione libentius Invocare aliquem, quam Invocare nomen alicujus dicit scriptura) illum ex animo publice colere, in eoque spes suas collocare, se profiteri.

Ex quo fit, ut, cum ex suprà dictis locis pateat idem reipsa esse, Invocare nomen Christi, quod esse Christianum, & proinde Christianum esse non posse, qui Christi nomen non invocet, necesse sit, ut quicumque Christianus meritò dici velit, Christum ex animo publicè colat, atque in eo fiduciam suam collocare, se profiteatur, & se ejus opem precibus ad ipsum directis implorare jure posse & agnoscat, & confiteatur. At enim quid praeterea ad te revincendum quaero, cum tu hoc idem abunde fatearis, inter alia testimonia, ubi Christo Invocatio attributa sit, locum illum numerans Epistolae ad Rom. cap. 10, ubi omnino de cultu opisque imploratione verbum *Invocandi* exponere necesse est? Scriptum est enim ibi primum vers. 12. *Non enim est distinctio Judaei & Graeci. Nam idem Dominus omnium dives in omnes qui invocant illum.* Nam quis umquam hic de cognominatione aliqua agi somniet, cum scriptum videat; *Dives in omnes*, quod manifeste declarat hunc talem Dominum esse, qui & velit, & possit omnibus praesto esse, & de suo largiri, si ad ejus opem confugiant. Siquidem vocabulum *dives*, & opes, & liberalitatem simul hoc loco significat. Deinde sequitur, *Omnis enim qui invocaverit nomen Domini, salvus erit.* Quis autem est tam hebes, qui haec verba de ipso Deo olim dicta, & à Paulo, ut non pauca alia tum ab ipso tum ab aliis Christi discipulis, Christo tamquam ei, cum quo Deus omnem suam potestatem in universam Ecclesiam suam communicaverit, meritò accommodata, una cum cultu opis implorationem declarare non perspiciat? Postremò additur, *Quomodo invocabunt, in quem non crediderunt?* Nemo est autem qui horum verborum sententiam esse non videat, fieri non posse, ut quis eum ex animo colat, ab eoque opem imploret, cui non confidat. Non autem, ut tibi ea interpretari necesse esset, fieri non posse ut quis eum cognominet, in quem non credat, quo nihil ineptius dici potest. Aut (si priorem illam tamquam praetermissam interpretationem repetere velis) Non posse fieri ut quis ab eo denominari velit, cui non confidat. Quod parum firmum esse, & non rectè conclusum, omnes animadvertent. Contingit enim non rarò, ut quis ab aliquo sponte denominetur, cui tamen parum fidat. Non dubito autem te imprudentem atque adeò invitum, alterius vestigiis, qui te jam saepius per devia aberrare fecit, insistentem, hunc locum iis adnumerasse, in quibus Christo invocatio tributa fuerit, sed Deus est, & Christus ipse, qui hac ratione gloriam suam vindicat, & vos sibi, & suae majestati atque potentiae, dum eam maximè agnoscere refugitis, & opprimere conamini, clarissimum testimonium dare compellit. Scio equidem si ea verba Pauli diligentius perpenderis, te, modò id tibi tua gravitate indignum non videatur, libenter id quod scripsisti revocaturum, & dicturum in illis non de Christo, sed de Deo sermonem esse. Atqui de Christo Paulum loqui multa demonstrare possunt. Praecedit enim in textu: Dicit enim scriptura, *Omnis qui credit in illum non confundetur.* Quae verba ex cap. 28 Esaiae petita, & de lapide illo offendiculi à Deo in Sione ponendo dicta, manifestum est non ad ipsum Deum, sed ad Christum referri debere, quin de Christo apertè ab eodem Paulo citantur ad finem cap. praecedentis. Quod idem fit à Petro prioris epist. cap. 2. vers. 6. In ipsis autem verbis est ea locutio, *Nam idem Dominus omnium*, id est, & Judaeorum, & Graecorum. Quam locutionem in eundem planè sensum de Jesu Christo usurpat Petrus Act. 10. vers. 36. Post autem ipsa verba sequitur; *Quomodo autem credent in eum, quem* (sive *de quo*) *non audierunt?* quod ad Christum referri debere, praeter alia multa id satis evincit, quod postmo-

postmodum sequitur, sed non omnes [illegible] Evangelio, & quod Paulus ad [illegible] sensum anagogicum, & allegoricum [illegible] eundem sensum [illegible] in universum [illegible] ostendere, Judaeos omnes [illegible] Nam [illegible] lum, sive de illo, de quo sermo erat [illegible] prophetici interpretem [illegible] erat exquisitius ejusmodi prophetici [illegible] docere volebat? [illegible] a de Deo eos audivisse docere, cum potius in [illegible] opus id erat docere, cum [illegible] in loco obscuro [illegible] omnibus esse, nec quibusdam in locis obscur [illegible] literis praeditum, sed apertissime ubique [illegible] proditum foret? Nam si quis dicat [illegible] Chri[illegible] quoque fuisse Judaeos fere omnes jam de [illegible] Ea enim, quae [illegible] divisse. Primum id plane nego. [illegible] Christi [illegible] Apo[illegible] suas urbes peregrinando ad Christi [illegible] Paulo [illegible] cantes cum populo Hebraeo, praesertim cum [illegible] Sed [illegible] etiam omnibus nota erant, praesertim cum [illegible] Evangelio loquatur. [illegible] de simplici auditione Evangelii [illegible] nisi contumacia ipsorum [illegible] quae per efficacem, nisi contumacia ipsorum [illegible] contigerat [illegible] fet, verbi praedicationem Judaei contigerat [illegible] & in non [illegible] verbum in vulgata Latina editione, & in non [illegible] appre[illegible] Graecis codicibus, Christi verbum [illegible] Deinde non satis fuit Paulo id jam [illegible] fa, sed divinis oraculis quoque confirma[illegible] debere demonstrandum suscepit. Quod, ut [illegible] est, si de auditione Dei, sive de Deo [illegible] fuisse [illegible] pervacaneum omnino, atque adeo ineptum [illegible] buisse. Ex quibus omnibus, ut praesumimus, [illegible] ipsum confessionem suam, [illegible] esse [illegible] universum locum ad Christum referendum esse [illegible] is, qui primus hac aetate nostra, Dei beneficio, [illegible] tae Christi veritatem exactissime in lucem pro[illegible] hic breviter in hunc locum [illegible]. *Radem [illegible] vocandus est Dominus Jesus, quo fidem [illegible] habendam [illegible] ut per eum credo ipsi Deo, 1 Pet. 1. 21. [illegible] Deum [illegible] per Christum, imo Christum ipsum, ut illum in [illegible] fiducia collocata est.*

Hujus autem testimonii, [illegible] pra[illegible] sunt, in quibus de Christi invocatione, [illegible] di verbo diserte expresso, agitur, nec tac[illegible] nec [illegible] in priori scripto meo ullam mentionem [illegible] feci [illegible] enim tantummodo locis egi, ubi non ipse [illegible] Christi nomen invocatum fuisse legeru[illegible]) non [illegible] jam non animadverti[illegible], sed quia [illegible] ipsa esse sciebam, qui non ad Christum [illegible] sed [illegible] aliud referrent. Cui non dubito addi [illegible] lum 2 Tim. 2. 22. *cum iis qui invocant Dominum [illegible]* pore, non solum quia Paulus ibi [illegible] eo enim est [illegible]) nisi aliud addatur, [illegible] solet, nec fortasse omnino [illegible] apud ipsum invenietur, in quo nomen [illegible] ticulo Deum manifeste significet, nisi [illegible] testamenti locum ejus verba respiciunt [illegible] quia dubium esse non potest, quin Paulus [illegible] re voluerit, qui Christianos [illegible] bentur, quam ea periphrasi designare voluit [illegible] cum, ut dictum fuit, non posse quis Christi [illegible] Christum non publice colere, in eoque spem [illegible] locare, & ad ejus opem se confugere ipsum [illegible] posse non profiteri.

Itaque tandem vides, quot loci Christo [illegible] tio, de qua quaerimus, in Sacra scriptura tribu[illegible] ipsis etiam invocandi vocabulo expresso, nisi [illegible] cepto loco illo ad Rom. 10. Invocandi verb[illegible] ipsam implorationem, de qua pertinent [illegible] disputaret, sed cultum proprie ac [illegible] videtur. Verum cum ex cultu & fiducia nece[illegible] sequens dictum est, implorandi facultas [illegible] non immerito ... à me, tanquam [illegible] invocandi verbum, invocatio, id est implorat[illegible] sto in Sacra scriptura tributa sit, [illegible] non dubitas efferre [illegible] esse, vocabulum invocationis Christo [illegible] quando pro cultu & fiducia accipitur, [illegible] ea corporalis, & spiritualis [illegible] bus verum cordis fiduciam intelligere, [illegible] tam ejus opis implorationem Christo, [illegible] cultum [illegible], admittere, [illegible]

[illegible] patent, [illegible] est. Quod [illegible] [illegible]

Cap. IV

Nunc videamus quomodo contra fundamentum, &c. Puccius, &c.

In hoc cap. de duobus ... [illegible]

Jam ... [illegible]

persona aliquid agens inducitur, nihil aliud est, quàm virtus, & potentia Dei. Quare non mirum est si ei omnia tribuuntur, quæ ipsi Deo tribui solent, & tamen neque adoratur neque invocatur, nisi quis per prosopopœiam id aut fieri, aut dici posse affirmet. Quemadmodum per prosopopœiam innumera alia ei tribuuntur. Neque enim, ut arbitror, absurdum videri debet, si quis dicat se adorare virtutem ac potentiam Dei, aut ipsam invocare. Cum non absimiles, & multo duriores locutiones in Sanctis Litteris legantur; (Psal. 99. 5. & 132. 7. Prov. 2. 3.) & unusquisque per eam phrasin adorandi, & invocandi virtutem & potentiam Dei nihil aliud significari intelligat, quam ipsum Deum qui virtute, & potentia præditus est, adorare, & invocare. Et quamquam tu ipse in iis scriptis, quæ hactenus communiter cum aliis edidisti, satis aperte adversus trinitarios defenderis spiritum sanctum non esse personam, atque ea disputatio longiorem tractationem requireret, attamen in examinatione alterius testimonii mei aliquid à me hac de re dicetur. De spiritibus autem illis septem, qui non modo conferre gratiam & pacem dicuntur, sed ab ipsis etiam eas Johannes precatur Apocal. 1. 4. dico primum te non posse eos pro instantia adversus argumentationem meam afferre, cum inter ipsos & Christum, summa quædam differentia sit, quæ illos in hoc invocationis negotio aperte discriminat. Scimus enim de Christo, quod & audiat & intelligat, quamvis absens, ea quæ dicuntur, aut fiunt à nobis. Id quod ne tu quidem negas, ut in exemplo Stephani examinando vidimus, quamvis alibi id prorsus negare videaris. De septem autem illis spiritibus nihil tale scimus. Quapropter cum gratiam & pacem ab illis precatur Johannes, ea non invocatio, sed votum censeri debet. Hanc mirabilem virtutem non solum omnium hominum dicta & facta cognoscendi, sed cogitationes quoque eorum percipiendi, uni tantum Christo à Deo concessam cum ipsoque communicatam legimus. Quare solum ipsum post Deum invocare quocumque in loco, quocumque modo possumus. Reliquæ res creatæ, quantavis potestate polleant, si à nobis absint, nullo modo, sin præsentes sint, nonnisi voluntate nostra aut verbis, aut alia quavis ratione patefacta implorari à nobis possunt, quamvis optare, ut vel nobis vel aliis præsto sint, omnino possimus. Quemadmodum igitur, si quis alicui ab iis qui præsentes sint & ipsum audiant, & simul ab iis, qui absint, nec ipsum audire possint, iisdem verbis obliquis, id est, non tamquam ad secundam personam directis, sed de tertia prolatis, aliquod bonum eodem tempore precetur, quod ad priores attinet, petitio, quod verò ad posteriores, votum ejusmodi precatio censeri debet. Sic etiam quamvis Johannes iisdem verbis obliquis, & à Deo, & à Christo, & à septem illis spiritibus gratiam & pacem precetur, quod tamen ad Deum & Christum attinet, qui eum audiebant, invocatione usus fuisse, quòd verò ad septem spiritus, votum, & animi sui desiderium expressisse dicendus est. Hujus autem differentiæ, inter Christum & cæteras res creatas, in argumentatione ipsa apertè non memini, sed eam, tamquam quæ notissima & indubitata esset, tacitè pro concessa sumpsi. Hoc dico, ne iterum hic mihi istud objicias, in argumenti mei consequente plus esse, quàm in antecedente. Præterea quid absurdi sequeretur, si septem illos spiritus invocatos fuisse à Johanne diceremus? An non aliæ quoque res creatæ, si subvenire nobis possint, invocantur? Quid enim aliud est invocare, quàm auxilium & opem implorare, & precibus ad personam ipsam directis contendere? Hoc sanè quotidie fieri videmus, citra ullam gloriæ Dei imminutionem. Quod si persona illa divinitus missa, & auxilio opique ferendæ constituta ab ipso fuerit, quales nonnulli homines ante Christum quoque fuerunt, nefas est dubitare, an vera fiducia cordis ea imploratio fieri possit. Quamquam palàm est te Christo à nobis absenti omnem invocationem, qualis etiam ea est, quæ hujus mundi principibus tribui jure potest, planè adimere, quippe qui eum hoc tempore nulla nobis subveniendi potestate præditum esse, nullamque præsentem curam nostri gerere prorsus affirmes. Si igitur ex argumentatione mea omnino consequi velis, septem illos spiritus aut invocatos fuisse, aut invocari posse, nihil aliud efficies, quàm ut tanto magis Christi invocationem confirmes, qui, sine dubio, ut suo loco dicemus, hoc præsenti tempore omnibus sive angelis sive spiritibus longè antecellit.

Postremò animadvertendum est, illos septem spiritus non esse quid diversum ab ipso Christo. Nam infra cap. 5. ℣. 6. illi iidem septem spiritus, qui ubique Dei spiritus appellantur (eorum enim etiam cap. 4. ℣. 5. fit mentio, & ibi tamquam septem lampades ardentes ante thronum Dei Johanni visi sunt) dicuntur esse septem cornua, & septem oculi agni, & in initio 3. capitis describitur Christus hoc pacto, *Hæc dicit qui habet septem spiritus Dei, & septem stellas.* Quamobrem verba illa in primo capite, Et à Jesu Christo &c. ἐξηγητικῶς præcedentium censenda sunt, tamquam si pro Et, scriptum fuisset id est, cum nihil aliud sint revera septem illi Dei spiritus, à quibus antea gratiam & pacem precatus fuerat Johannes, quàm ipse Jesus Christus multiplici, & absoluta quadam divina potestate præditus. Et sanè cum nusquam alibi ejusmodi gratiæ & pacis precatio aliter quàm à Deo & à Christo fiat; verissimam esse hanc nostram interpretationem visum iri speramus. Præsertim cum parum verisimile sit, Iohannem in gratia & pace precanda alterius personæ post Deum priùs, quàm Iesu Christi mentionem fecisse. Frequentissimum autem est, ut omnes sciunt, apud omnes bonos auctores, præcipuè verò apud sacros scriptores, simplicem copulam pro expositiva particula usurpari. Tibi verò in scripto hoc tuo, ut suprà diximus, adeò familiare, ut nec dura nec insolens ullo modo explicatio hæc mea tibi videri debeat. Sed jam de secunda tua responsione agamus.

Secundò igitur dicis antecedens argumentationis meæ falsum esse, cum in epistolis Pauli nusquam apertè dicatur, Gratia & pax à Jesu Christo conferatur, verum à Patre domini Jesu Christi. At ego dico ubique id satis apertè dici, & quibusdam in locis apertissimè, in quibus, contrà quàm tu asseras, nullo pacto vel dicitur, vel dici meritò suspicari quis potest, A patre domini Jesu Christi. Nam in initiis epistolarum ad Gal. 2. ad Timoth. & ad Titum, in Græco post vocem πατρὸς non est ἡμῶν, quæ vox alibi alicujus ambiguitatis caussa esse potest, cum quod ad grammaticam attinet, tunc particula καὶ. quæ statim subjicitur, non minùs πατρὸς, quam αὐτοῦ repetere tacitè queat, ac si dictum esset, Patre nostro & patre &c. Quomodo autem id fieri poterit ubi scriptum est ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς, καὶ &c. Cum nemo ante particulam καὶ nominatus fuerit, cujus Deus pater esse dicatur, nec (tamquam de alio quoque idem postea dicendum sit) ea particula vocem πατρὸς repetere ullo modo possit, & prorsus necesse sit ut repetat vocem αὐτοῦ Dices fortasse, particulam καὶ in locis illis idem valere quod Etiam, & sic vertendam esse ibi salutationem illam, Gratia vobis & pax à Deo patre etiam Domini nostri Jesu Christi. Sed quis ad interpretationem istam, præsertim si sensum, qui inde elicitur, spectet, risum tenere queat? De absurditate autem sensus, qui inde eliciatur non ita multò post videbimus. Profectò non queo satis mirari hac in re pertinaciam tuam, qui, & à me & ab aliis antea monitus, adhuc in sententia persistas, & contra omnem loquendi aut rationem aut usum, adeoque contra ipsum communem sensum, ea verba Pauli in prædictis etiam locis ita interpretari velis, ut non à Deo patre & à Jesu Christo, sed à Deo patre Iesu Christi gratiam & pacem precatus fuerit; tantum abest, ut ex iis locis aliorum, in reliquis parium, qui ambiguitatem illam præ se ferunt, veram & perspicuam interpretationem agnoscere velis. Quin etiam audes præterea mihi, quem in priore sententia permanere haud falso existimas, objicere, quòd non veritatem, sed victoriam quæram. Utri nostrum id

objici

objici possit, alterum erit judicium. Veri [illegible]
locis illis, si grammaticè spectetur, ambigui [illegible]
cæteris omnibus interpretationem suo [illegible]
tria illa loca, quæ pro apertissima ipsorum [illegible]
esse possunt, probat quoque huic [illegible]
Ephesios. Ubi Paulus pacem & charitate [illegible]
[illegible] quod precatur [illegible]
idem est, quod est instio faciendum [illegible]
dilertissime gratiam, misericordiam [illegible]
cum à Deo patre, & à Domino Jesu Chr[illegible]
Electæ & ejus liberis, in initio [illegible]
à Jesu Christo teste illo [illegible]
septem illis Ecclesiis manifeste precatur. [illegible]
testimonium etiamsi [illegible]
tamen sanæ mentis in locis illis grammatic[illegible]
illam ambiguitatem tanti facere deberet [illegible]
non dubitaret posse illos ad hunc modum verti [illegible]
patre nostro, & domino Jesu Christo. Et hoc [illegible]
quendi modo colligeretur, Deum vel [illegible]
ac certius esse patrem nostrum quam [illegible]
est. Quod omnino contrario habet. Christi [illegible]
primogenitus est inter multos fratres, & filium [illegible]
dicitur, & tempore prius, & multo [illegible]
Deus pater est, quàm cæterorum. Propterea [illegible]
Christus non dixit, *Ascendo ad patrem vestrum* [illegible]
patrem meum, sed *Ascendo ad patrem meum* [illegible]
trem vestrum Joh. xx. 17, & sic semper [illegible]
Sacris Literis, cum de divina [illegible]
ratione & Christi, & nostra fit aliqua mentio [illegible]
stem prius nominari, non solum quia [illegible]
tempore & rei evidentia in eo nos præcellit, sed [illegible]
præstantia, unde unigena filius appellatur [illegible]
per ipsum nos filiationem hanc adoptivam [illegible]
Quare ineptissime loquentem Paulum faciet [illegible]
cum potius dicere vellet, Deum esse patrem no[illegible]
& postea subjunxisse, Et Domini Jesu Christi [illegible]
tertium cum non semel, sed sæpius, sua [illegible]
& ob eam rem non per incogitantiam, sed con[illegible]
ipso id factum fuisse necesse esset. Sed & multo [illegible]
ineptius loqueretur Paulus, si in locis illis [illegible]
post vocem Patre dicit vos Nostro, particulam [illegible]
interpretaremur. Nam ex eo interpret[illegible]
multo adhuc apertius colligeretur [illegible]
Christus esset filius Dei, quam [illegible]
quod si in ea salutatione Paulus noluisset [illegible]
repetere vocem [illegible]
illum præpositurum fuisse articulum [illegible]
nostri Jesu Christi, hoc pacto [illegible]
hoc enim ad [illegible]
cum vox [illegible] manifeste [illegible]
Quia & ob eam ipsam [illegible]
ut propterea, ut arbitror, non [illegible]
repetita tacite fuisse intelligeretur. [illegible]
te nullo contendere [illegible]
postea ait, *Interim semper* [illegible]
nobis ut omne bonum datum sit à patre [illegible]
tandem modo [illegible]
quàm quod [illegible]
in verbis illis [illegible]
retinens, contra [illegible]
de non invocando Christo [illegible]
evertis? Nam [illegible]
ut omnia bona à Deo [illegible]
Christus potestatem in cælis habet [illegible]
conferendæ, non tamen [illegible]
gratiam & pacem confert [illegible]
à Deo acceperit [illegible]
per Christum eam gratiam & pacem [illegible]
confert, conferat, ut non [illegible]
[illegible]

Sequitur, ut tandem tertium respondea[illegible]
Itaque postquam ait, posse [illegible]
patre tantum, sed à Christo quoque [illegible]
Paulum, contra [illegible]
gratiam & pacem [illegible]
quod maxime [illegible]
inter utramque [illegible]

[illegible]

Dubium nonnullis

CAP. V

[illegible]

lam eadem salutatione, ad ipsum Timotheum & Titum scribentem, uti, qui cæteris Euangelium prædicabant, ab omni verisimilitudine abhorret, eum ea salutatione non precari, sed annunciare gratiam & pacem voluisse. Præterea locus ille ad finem epistolæ ad Ephesios satis declarat in ejusmodi salutatione non annunciationem, sed precationem contineri. Ibi enim præter pacem charitatis & fidei mentio fit, quæ non annunciantur, sed optantur & petuntur. Nisi si quis velit ea verba, Charitas cum fide, divinam charitatem, quæ fidelis, id est, stabilis & firma sit significare. Verum quæcumque sit eorum verborum sententia, eo in loco annunciationem esse non posse satis superque id indicare videtur, quod in fine epistolæ sint, ubi annunciationes locum habere nequeunt. Poteras etiam, à verborum proprietate minus recedendo quam feceris, dicere, Paulum precari, ut gratia illa & pax, quam Deus Pater per Christum mundo annunciaverat, & exhibuerat, illis Ecclesiis contingeret. Nec quod ad verba attinet, aliquid huic interpretationi magis obstitisset, quam defectus articuli. Nam certè si Paulus hoc intellexisset, ἡ χάρις καὶ ἡ εἰρήνη dixisset, ut gratiam illam singularem significaret. Nunc quando indefinitè χάρις καὶ εἰρήνη dixit, favorem & felicitatem (id enim gratia & pax significant) in genere à Deo patre, & à Christo eum precatum illis fuisse necesse est. Atque hanc eandem ob caussam, etiamsi in supra dicto loco ad Ephesios de divina fideli charitate ageretur, non tamen de ea singulari, quæ jam exhibita fuisset, sed de exhibenda in genere verba fierent. Et propterea non annunciatio, sed precatio, vel (ut ita dicam) optatio omnino esset. Quod verò ad sententiam attinet, illud huic interpretationi objici potuisset, quod jam illis Ecclesiis ea gratia & pax contigisset. Sed incommodum hoc vitari potest, si non ut contingeret, sed ut augesceret & confirmaretur precatum fuisse Paulum diceremus. At verò inquies, hoc illud idem est, quod ego dico. Immo longè aliud est. Tu enim de gratia & pace, quarum impetrandi viam nos Christus docuerit, loqueris, quasque Deus, si eam viam teneamus, nobis conferat, quæ non nisi plus quam improprie in nobis confirmari, & augeri dici possunt. Ego vero de illa gratia & pace loquor, quam Deus per Christum ab ipso initio mundo exhibuit, quæ postquam semel, Dei beneficio, per prædicationem euangelii alicui populo contigit, propriè crescere, & stabiliri dicitur, cum ejusdem Dei beneficio continuatur in populo eadem prædicatio, eaque sincera & incorrupta retinetur, atque, ut præsertim in primitiva Ecclesia fieri solebat, externis præterea aliquibus Spiritus sancti donis fulcitur ac corroboratur. Poteras postremò aliquantò commodius Pauli salutationem interpretari, si dixisses, sententiam eorum verborum à Deo patre nostro, & à Domino Jesu Christo, esse in cognitione, sive per cognitionem Dei & Christi. Tametsi enim vis aliqua verbis fiat, non tamen tanta fit, quanta per interpretationem tuam, cum æqualitas illa inter Deum & Christum, quam præ se ferunt, conservetur. Atque hanc interpretationem id confirmare potuisset, quod Petrus ejusmodi salutatione utitur in posteriore epistola inquiens, *Gratia vobis & pax multiplicetur in cognitione Dei, & Jesu Domini nostri.* Verumtamen cum Petri mens sit, una cum gratia & pace precari cognitionem Dei, & Jesu Christi, neque exprimat à quo precetur, ex verbis Pauli, in quibus id disertè exprimitur, sunt ejus verba supplenda, tantum abest, ut per hæc illa interpretanda sint, nisi quatenus vicissim id quod in Pauli verbis deesset, ex Petri verbis addendum, id est subaudiendum foret, ita ut Pauli sententia esset, se precari, ut Deus & Christus per cognitionem sui ipsorum gratiam & pacem illis Ecclesiis largiantur. Ita nec verbis nec sententiæ aliqua vis fieret. Christum enim, postquam in cœlis est, sui cognitionem largiri, vel ille locus apertè indicat, ubi Christus pollicetur se amaturum amantes se, & eis seipsum patefacturum Joh. 14. vers. 21. Cum igitur, ut ad institutum nostrum revertamur, nulla alia interpretatio verborum Pauli inveniri possit, quæ vel verbis, vel sententiæ, vel etiam utrisque parum non conveniat præter illam, quam ego cum omnibus aliis secutus sum, quid caussæ est cur eam repudiemus? aut potius quomodo cæteris rejectis eam solam amplecti recusabimus? Sed tu verba, ut ferè soles, licet diversum profitearis, parum admodum curans, ad ratiocinationes tuas confugis, & dicis non posse fieri ut Christus alio modo conferat gratiam & pacem, quam quia viam monstraverit illas à Deo petendi & impetrandi, alioqui si, ut interpretatio mea tibi ferre videtur, velimus Christum quoque, non Deum tantum hæc bona efficaciter conferre, duos habebimus æqualiter dantes & operantes efficaciter. Nihil enim, inquis, refert neque impedit, si unus ab alio accepit, & is qui accepit eadem bona efficaciter conferat. *Differentia enim erit non in rebus, & modo conferendi, sed in personis; ille enim huic dedit, & hic ab illo accepit.* Vix dici potest quam pravè multa dicta sint in ista ratiocinatione tua. Primum nihil medium facis inter Conferre efficaciter, & Conferre per solam viæ adipiscendi monstrationem. Quod tamen, te ipso judice, longè secus habet. Nam cum Christus in terris agens, tot miranda opera, quibus beneficia aliis conferebat, faceret, rogo te, ejus persona ad ea opera facienda quanam ratione concurrebat, adeò ut non omnino falso locutus ipsemet videatur, qui frequentissime se ea facere ait? Non dices, opinor, viæ alicujus monstratione adipiscendi bona illa, cum multos, ne cogitantes quidem, summis beneficiis afficeret, ut de vidua cui mortuum filium viventem restituit Luc. 7, de turba esuriente, quam multiplicatis panibus & piscibus bis in loco deserto satiavit Matth. cap. 14 & 15, de cæco nato, cui visum restituit, & de aliis multis legitur Joh. 9. Relinquitur igitur, si illud medium non datur, ut Christus efficaciter conferret beneficia illa. At tu numquam hoc concedes. Nam alioqui duos efficaciter conferentes, contra vim totius ratiocinationis tuæ concederes. Deum enim efficaciter ea beneficia contulisse, & Christus ipse ubique testatur, & tu omnino vis. Quamobrem necesse est, velis, nolis, ut inter illos duos tertius quidam modus conferendi detur, quo Christus ea beneficia contulerit. Adde quod si precatione illa in Apocalypsi à septem spiritibus ab ea quæ fit à Christo (ut tibi quidem videtur) distincta est, effugere non potes, quin istum tertium modum admittas, nisi illos contra fundamentum tuum efficaciter gratiam & pacem conferre potuisse velis. Certum est enim eos, nulla viæ ea bona à Deo impetrandi monstratione, id facturos fuisse. Quamquam ad Christum ipsum ea precatio relata ad viæ monstrationem accommodari nequit, cum septem illi spiritus Christi potentiam & actionem ea interpretatione admissa omnino declarent. Quomodo igitur Christo in cœlis degenti istum modum conferendi adimere audes, aut cur, si efficaciter non confert, per solam viæ adipiscendi monstrationem eum conferre concludis? quæ monstratio cum jam antea peracta fuerit, nullo prorsus modo eum vere conferre, sed tantummodo aliquando contulisse planè demonstrat. Cur ita laboras ut Christum, postquam hinc abiit, omni penitus actione, quæ ad nos spectare possit, destitutum ostendas? Num quia cum absit à nobis fieri non posse credis, ut in nobis ulla ratione nunc verè aliquid agat? Sed quam istud & ridiculum & impium sit sequente capite explicabitur. Satis hoc loco est demonstrasse, posse aliquem conferre bona, etiamsi nec efficaciter, nec sola viæ adipiscendi monstratione id faciat. Deinde quod ais, non posse duos efficaciter conferentes dari, nempe (quamquam hoc non explicas) ubi unus conferre tantum dicitur, id quam longissimè à veritate abest. Cum enim unus alteri subordinatur, tunc uterque idem efficaciter conferre sine ullo dubio potest, & nihilominus tamen prærogativa illius, qui

unus conferre dicatur illibata conservari. E[illegible] caussâ, si princeps alicui potestatem dederit q[illegible] pro suo arbitratu conferendi, quæ ipse prince[illegible] alioqui conferre possit, certè cum ille, cui [illegible] ejusmodi potestas, aliquid conferet, efficacit[illegible] feret, & simul ipse princeps idem efficaciter [illegible] ret, & tamen ipse unus princeps conferre mer[illegible] cetur? utpote à quo pendeat omnia illa pot[illegible] quamque, quandocumque sibi libuerit, alteri [illegible] vocando adimere pro jure suo possit. Ex quo [illegible] ut non modo eadem bona, id est quidem [illegible] (quod tu fortasse, cum id mihi satis futurum [illegible] gare tantum voluisti) duo efficaciter confer[illegible] testatem habere possint, verum etiam idem [illegible] bonum uni homini, eodem tempore, unica [illegible] ne, efficaciter duo simul conferre queant. [illegible] prærogativa conferendi apud unum semper [illegible] que enim cum dicitur, solum Deum largiri bona [illegible] ita accipiendum est, quasi Deus vel solus [illegible] vel [illegible] possit unquam cum alio eandem potestatem [illegible] ex toto neque ex parte communicare, sed intelli[illegible] dum est, neminem à seipso eam potestatem habere [illegible] præter unum Deum, & quicumque bona la[illegible] giuntur [illegible] eos à Deo omnes aut mediatè aut immediatè eam po[illegible] testatem habuisse. Hoc autem declarant ea verba ejus[illegible] ipse dicis, & ego verissima esse fateor, Deum patrem [illegible] esse Deum omnibus sufficientem, quæ verba com[illegible] municationem cum aliis ea ipsius Dei voluntate alterius [illegible] sufficiendi potestatis minimè excludunt, sed ab ipso [illegible] Deo solo, tamquam à prima caussa, omnibus quic[illegible] quid habent subministrari significant, nec quemlibet [illegible] socium in bonis dandis & largiendis à Deo removendo [illegible] sed eum tantummodo, cujus propria potentia non [illegible] Deo accepta, vel separatim, vel conjunctim cum ipso [illegible] Deo aliquid boni conferatur. Hinc apparet quantus in [illegible] errore verseris, dum præterea dicis nihil referre in [illegible] unus ab alio accepit, dummodo is, qui accepit eadem [illegible] bona efficaciter conferat. Nam ex jam dictis pluri[illegible] mum referre ii omnes intelligent, qui sciunt quan[illegible] tum prima caussa indeficiens, secundis caussis quæ ab [illegible] ea omnem vim suam habeant & deficere possint, præ[illegible] stet & antecellat. Ratio autem quam tu dicti af[illegible] differentiam scilicet in personis tantum esse, non [illegible] tem in rebus, & modo conferendi, futilis planè [illegible] Quasi verò ad inæqualitatem constituendam, nece[illegible] sit differentiam esse aut in rebus, quæ conferuntur, [illegible] aut in modo conferendi. Quare oportuisset te adi[illegible] verbis tuis hæc, aut similia verba, *Aut alia in re[illegible] inter ipsas personas inæqualitatem in conferendo potestate [illegible] constituere queat*. Hoc autem fortasse tunc dici pos[illegible] cum & is qui dedit ipse quoque ab alio accepit [illegible] qui accepit, jam eadem prorsus conditione [illegible] quâ is qui dedit. Dixi autem *Fortasse*, quia [illegible] differentia semper inter utrumque extabit, si [illegible] quæ ad utriusque potestatem spectant, & ipsi [illegible] ter se comparentur. Iste enim ab hoc accepit, [illegible] tem hic ab isto. Iste semper hunc auctorem [illegible] testatis agnoscere, seque eam ipsi acceptam [illegible] eique plurimum debere confiteri debebit. Hic [illegible] nihil horum de isto dicere poterit. Sed quid [illegible] dum est, cum is, qui dedit, à nemine ipse [illegible] nec ea potestate umquam ullo modo destitui [illegible] is verò qui accepit, ab eo ipso qui dedit, ea [illegible] potestate & de jure & de facto (ut ajunt) pr[illegible] ri? Nonne in ipsius potestatis modo & quali[illegible] ta differentia est, quæ non modo aliquam, [illegible] esset, sed magnam quoque inæqualitatem inter [illegible] que ea in potestate consistunt? Qui dedit non [illegible] sed à seipso habet. Qui accepit ab alio habet [illegible] dem ab eo, quicum comparatur. Qui dedit [illegible] bus modis propriam & stabilem potestatem, [illegible] accepit precariam, & ad arbitratum alterius [illegible] dem illius, cum quo confertur, habet. Quare [illegible] inter hunc & illum inæqualitas [illegible] Quocirca jam ineptissima apparet interpretatio [illegible] verborum Christi, *Ego dabo*, *Ego faciam*, [illegible] lium, & ridicula eorundem conciliatio [illegible]

[illegible] ejusdem verbis, quæ ipsum nec facere, nec dare, nec potestatem habere non quidem dicunt, sed dicuntur [illegible] voluntate. De utrisque autem loci, deque eorum [illegible] modo in opere est, vera conciliatione inter explicatione differentias. [illegible] [illegible] tuo perperit, quòd ab eo qui efficaciter non conferat, vere cuivis [illegible] aliquid peti posse negas, cum palam sit, à Christo dicti in terra esset vera ... [illegible] ... Quid quod ... manifeste probatur. Christum ne viam quidem monstrantes gratiam & pacem imperantem, gratiam & pacem conferre aut consuluisse, cum ipsa viæ monstratio ejus fuerit qui ipsum misit? Certè non minus absurdum est, habere duos simul [illegible] monstratione duorum ... viæ monstratorem, quam duos efficaciter ... bona conferentes, præsertim cum Christus multo minus se ... doctrinæ ... fuerit, quæ illa vera est, de qua loquimur, quam operum. *Mea doctrina*, inquit, *non est mea, sed ejus qui misit me* Joh. 7. 16. *Et sermo quem audistis non est meus, sed ejus qui misit me patris* Joh. 14. vers. 24. Quod exemplum ... [illegible] ... Scripturæ testimonia, et hæc loca valebunt, ... [illegible] ... Sed jam tempus est, ut, quid adversus ... [illegible]

Negas igitur verbis illis Pauli in fine epistolarum, *Gratia Domini nostri Jesu Christi sit vobiscum*, sive *cum spiritu vestro*, invocari eum tali rerum titulo posse, quia ... Spiritum quoque sanctum invocare oporteret. ... ipsum est eumdem ... posteriori ad Cor. *Gratia Domini Jesu Christi, & charitas Dei, & communicatio Spiritus sancti sit cum omnibus vobis*. Immo, ... ipsum Paulum ... invocare oportere ... & voluntatem ipsius, qui ... 1 Cor 16 inquit, *Charitas mea sit cum omnibus vobis*. Valeamus primum de Spiritu sancto, ... de Paulo videbimus. Miror equidem ... verba *Communicatio Spiritus sancti*, ... verba, *Spiritus sancti*, non ... sed passive accipi debere, ... ut Spiritus sanctus aliquid communicare, ... ipse Spiritus sanctus communicetur. Quemadmodum ... *communicatio sanguinis Christi*, 1 Cor. 10 vers. 16, & alia similia. Quare nihil ad propositum hic Pauli locus facere potest, cum nihil ab ipso Spiritu sancto precatus fuerit Apostolus. Hic verò ... obiter notandum est, ... facultate invocandi Christum ... et frequentissime facta ... quod si hæc forma invocationis Spiritus sancti esset, ... ipsum invocare. Ex quo ... exemplo ... responsione ad exemplum Stephani aperte negas. Cæterum quicquid

Desunt non pauca.

Cap. VI.

[illegible] manifestum est, quam tu, quicquid ... [illegible] ... negare possis, ut ... videbimus. Quod autem ... Dominum à Paulo Deum vocari, ... num quia his subjungit *Deus noster*? Sed quænam verborum constructio, aut relatio ... [illegible] ... Repone locum Domini nostri Christi, ... [illegible] ... totum Pauli sermonem ... [illegible] ... *Deus noster*, ... [illegible] ... Deum ... [illegible] ... Sed quid ... Domini ... Deum designatum ... [illegible] ... Christum ... [illegible]

fuisse

fuisse appellatum, cum nulla pariter sit vel constructio, vel relatio verborum inter utramque sermonis partem, & tot verba, quæ aliæ partes sermonis sunt, intercedant? si infra similiter pro voce Dominum vocem Christum reposueris, & supra pro Domino Deum scripseris, quid quæso in tuto sermone hiabit, seu male cohærebit? Sed jam has tuas ex verbis ipsis inanes probationes relinquamus. Quod igitur deinde idem ex eo probare niteris, quia Paulus in precibus suis incessanter habitis Patrem Domini nostri Jesu Christi, non Christum se invocasse affirmet, quibuscumque verbis ea sententia scripta sit (nam hic tuo more locum non citas) nullam vim habere potest, quemadmodum ex iis, quæ quarto capite disputata sunt, satis liquere existimo, præsertim, cum in testimonio meo, non de precibus Pauli perpetuis & incessanter habitis, sed de singulari precatione quadam, eaque ter tantum repetita, agitur.

Sed jam videamus qua ratione probationem meam, ex ipsius Pauli verbis ductam, infringere coneris. Paulus manifestè eam potentiam, quam Dominus ille suam appellaverat, Christi potentiam nominat. Ex quo perspicuum est illum Dominum esse Christum. Respondes hoc pacto: *Virtus Dei patris est Christo communicata, quam in se quoque declarari, & demonstrari cupit.* Parum apte quid velis dicere explicans, contra te ipsum imprudens ratiocinaris. Nam si Deus Pater suam virtutem cum Christo communicavit, cur Christus ipse ea virtute Paulum in gravi tentatione illa fulcire & roborare non potuit? immo in quem usum suam virtutem cum Christo Deus communicavit, nisi ut fratres suos similiter, atque ipse fuit, tentatos, confirmare queat? Sed, ut conjici potest, tu minus propriè loquens, per communicationem virtutis Dei cum Christo, effecta virtutis Dei in ipso Christo intelligis, quatenus scilicet Christus virtutis Dei vi omnes tentationes, dum in carne esset, superare potuit, ita ut hoc loco eodem sensu dictum fuerit, Potentia Christi, quo in Epist. ad Hebr. cap. 11. 26 dictum est, Improperium sive probrum Christi, id est ejusmodi probrum quale Christus tulit, seu mavis ex Hebraica phrasi potius, quam Græca aut Latina, probrum Christianum, sic potentia Christi idem sit, quod potentia, qualem Christus habuit, sive potentia Christiana, id est Christiano homine digna. Verum ad istas interpretationes, quæ à verborum proprietate communique usu loquendi recedunt, tunc demum confugiendum est; cum alioqui absurda sententia futura esset, aut saltem nihil magnopere suadet, ut a consueta interpretatione non discedamus. Hic neutrum est. Nam neque ulla absurditas in sententia est, & verborum manifesta relatio, ut in sensum usitatum hæc verba accipiamus, non modò vehementer suadet, sed etiam quodammodo cogit. Omitto, quod nusquam fortasse inveniles δύναμιν, cum de vi qua tentationes vel feruntur, vel superantur sermo est, accipi pro ea virtute sive potentia, quæ in nobis divinæ virtutis effectus est, sed ubique pro ipsa divina virtute. Quod verò addis, dici Christum per fidem in cordibus piorum habitare & operari, & tamen virtutem & efficaciam illam fidei non invocari, quid quæso est? Quasi vero in testimonio à me prolato Christi potentiam à Paulo invocatam fuisse contendam, & non ipsum Christum. Dicere saltem debueras, & tamen eo nomine Christum non invocari. Hoc autem nec facile tibi concessissem, immo nullo modo, quod attinet ad locutionem illam, quod Christus in nobis per fidem operetur, nec si id de altera locutione fecissem, ab eo aliquid adjumenti habere potuisses, primum, quia multum interest inter hanc phrasin, Habitat in me virtus Christi, & Habitat in me Christus per fidem. Hac enim fides in Christum, & imitatio vitæ ejus, illa vero personæ Christi efficax præsens actio significatur. Deinde quia ego non propterea evincere volo, Christum à Paulo fuisse invocatum, quod dicat se cupere ut habitet in se virtus Christi, sed quod id dicendo apertè ostendat, Christum esse illum Dominum, quem ter rogaverat, ut à se abscederet angelus ille Satanæ, & à quo responsum tulerat. *Sufficit tibi gratia mea, nam virtus mea in infirmitate perficitur.* Ad quod responsum ejus verba, quæ statim subjicit, evidentissimam relationem habent.

Infirmam præterea vocas ratiocinationem, quam meam nimirum esse putas, & hujusmodi est, Domini nomine plerumque in Novo Fœdere Christus significatur: Ergo Paulus hoc loco Dominum dicendo Christum intellexit, & satis esse ais, si contrarium detur exemplum, præsertim apud ipsum Paulum, atque exempla mox in eadem etiam phrasi proferre tentas; in quibus Paulus nomine Domini non Christum sed Deum designaverit. Ego, ut apparet ex scripto meo, nihil ejusmodi ratiocinatus fueram, sed tantummodo dixeram, aliud interea agens, frequentissimè in Novi Fœderis litteris Domini nomine Christum significari. Hoc autem idcirco dico, quod ita res se habeat, non autem quod eam ratiocinationem ejurare velim. Eam autem supra jam alio modo explicavi, quam hic à te fiat. Dico enim vix repertum iri apud Paulum, ubi nomen ὁ κύριος cum articulo diserte expresso, & nulla voce præterea addita; quæ ab eo nomine regatur, ut hoc loco nostro, in quo simpliciter τὸν κύριον scriptum est, Christum non designet, nisi fortasse ad aliquem Veteris testamenti locum Paulus respiciat. Id quod etiam diligentissimè ejus scripta non evolventi satis verisimile videri debet; cum ipse manifestè inter Dominum & Deum distinguat, Dominum appellans Christum, Deum verò ejus patrem, ut videre est 8 cap. prioris ad Corinth. & 4 cap. epist. ad Ephes. & rursus cap. 12, ejusdem prioris ad Corinth. sed præcipue & singulari quadam ratione in eadem epist. cap. 6. vers. 13 & 14, in his verbis: *Esca ventri, & venter escis, Deus autem & hunc & has destruet, corpus autem non fornicationi sed Domino, & Dominus corpori.* Quis ex vobis esset, qui hucusque verba Pauli legens, Domini appellatione Deum ab ipso intelligi omnino non contenderet, præsertim cum, ut est in Græco, Paulus ita sermonem suum concludat, *Glorificate igitur Deum in corpore vestro, & in Spiritu vestro, quæ sunt Dei.* Sed videamus quæ sequuntur. *Deus vero & Dominum suscitavit, & nos suscitabit per virtutem suam.* Vides quomodo apertissimè inter Dominum & Deum distinguat, & Domini nomine, etiam ubi verisimillimum fuisset eum de Deo loqui, Christum intelligat. Similis locus est apud Petrum prioris epistolæ cap. 2. vers. 3. *Si tamen gustastis quoniam dulcis* (seu potius *benignus*) *est Dominus.* Nam quis est qui id de Deo dici non crederet; cum in Psal. 34. vers. 8 de Deo scriptum sit; *Gustate & videte quoniam suavis* [sive *benignus*] *est Dominus?* Et tamen de Christo Petrum loqui, manifestum faciunt, quæ illico subjicit verba, *Ad quem accedentes lapidem vivum, ab hominibus quidem reprobatum, à Deo autem electum & honorificatum,* &c. Quamobrem concludendum est apud Paulum ὁ κύριος seu Domini; quemadmodum dictum fuit, simplici appellatione, ipsum Christum Dominum nostrum perpetuo designari, nisi evidentissimè contrarium appareat. Testimonia quatuor quæ ad contrarium probandum ex ipso citas nullius sunt ponderis. Nam primum ea verba, *Fidelis autem est Dominus, qui confirmabit vos, & custodiet à malo* 1 Thess. 3. 3, ad Christum optimè accomodari possunt, de quo alibi scriptum est 2 Timoth. 2. 13. 1 Cor. 1. 8. *Si non credimus, ille fidelis permanet, negare se ipsum non potest.* Et rursus alibi, *Qui & confirmabit vos usque in finem sine crimine, in die adventus Domini nostri Jesu Christi.* Neque enim video cur necesse sit durissima ellipsi hæc ad Deum referre, ut Bezæ placet, nam in illis verbis *in die adventus Domini nostri Jesu Christi*, antecedens pro relativo Hebræorum more positum esse potest, quem loquendi modum cum alibi, tum in paulo ante scriptis verbis illis: *Gratias ago Deo meo*

semper pro vobis in gratia Dei &c. optime [illegible] agnoscit. Sed & idem Paulus alio in loco, 1 Thess. 3. 8. Omnis Græca habet, *scriptio* (*per Christum*) qui nos corrobora[illegible] Christo (sive *per Christum*) [illegible] vers. 13. Verba autem illa quæ mox sequuntur [illegible] eundem ex hoc testimonia sunt. *Dominus vos* [illegible] *in charitatem Dei & patientiam* [illegible] *gat corda vestra*, [illegible] accommodari non possunt, quod est cur Christo accommodari necesse est hic [illegible] debeant, cum, postquam necesse ... morem [illegible] illum loquendi Hebræorum [illegible] bere, ut subinde antecedens pro tela sua [illegible] minus durum videri debeat, si id hic in voce [illegible] quæ a manifesto antecedente Dominus longe [illegible] quem in voce Dei, quæ propius est, pr[illegible] ad finem cap. præcedentis Apostolus Jesum [illegible] Dominum nostrum, una cum Deo & pa[illegible] alterum ab altero Dei & Domini appella[illegible] singulis, precatus fuerit, ut consoletur & [illegible] nos in omni opere & sermone bono? Religi[illegible] [illegible] plane sibi adversantur. Scriptum est [illegible] priore 1 Tim. 1. 16 *Deus misericordiam* [illegible] *plures domus &c.* Quæ autem hæc misericordia [illegible] explicat in posteriore Apostolus, dicens vers. [illegible] 18 [illegible] *illi Dominus invenire misericordiam à Domino* [illegible] Ubi enim advertendum est in Græco esse Domi[illegible] [illegible] fuisse articulum hoc pacto [illegible] vero Domino sine articulo enunciatum fuisse hoc [illegible] [illegible] Quod satis indicat, hic antecedentem [illegible] relativo positum non fuisse, quamvis plerique [illegible] sum sentiant. Nam profecto si id factum esset, [illegible] tulus quoque repetitus fuisset. Sed quia de duobus [illegible] Dominis erat sermo, propterea uni articulus [illegible] se solet, nempe Christo præpositus 1 Thess. 3. [illegible] teri vero, nimirum Deo, quem modo frequenti[illegible] me, tanquam nomine proprio, quod in locum nominis Jehovæ successit, in Græcis tam Veteris [illegible] Testamenti scriptis nominamus, articulum [illegible] præposuit. Precatus igitur Paulus, ut Christum [illegible] Judex mundi futurus est, in die illa judicii [illegible] det Onesiphoro, ut misericordiam apud Deum [illegible] niat, id est, ut alibi loquitur Scriptura, [illegible] patre suo constituatur. Quod si morem Hebræorum [illegible] lum tenemus, & de uno tantum Domino verba [illegible] at non propemum Christo est in die illa [illegible] [illegible], cum ipse præmia & pœnas [illegible] & Paulus nominatim infra in eadem epistola [illegible] vers. 8, se ab ipso Christo coronam justitiæ exp[illegible] dicat, quam non solum sibi, sed omnibus adve[illegible] ejus exspectantibus illa die redditurus sit? Non[illegible] [illegible] hujus locutione non discedamus, [illegible] [illegible] alia testimonia huc pertinentia [illegible] tuus, legitur apud Judam, vers. 21 *Vos ipsos in* [illegible] *Dei servate, expectantes misericordiam Domini* [illegible] *Jesu Christi in vitam æternam!* Quid igitur [illegible] cum ejusmodi testimonia affero, ut probem [illegible] nomine Christum non intelligi, in quibus [illegible] quæ Christo maxime conveniunt, &, quæ [illegible] Dominus appellatur, tributa sunt? Sed [illegible] jam dicta fuere, validissima apud me [illegible] propter quam statuendum sit Paulum in te[illegible] non de Deo patre, sed de Jesu Christo lo[illegible] est, quod, in universa historia totius Novi [illegible] [illegible], nunquam invenies Deum [illegible] aut cum eo locutum fuisse, quin Angeli [illegible] [illegible], dum ea apparitio & allocutio [illegible] [illegible] apertissima hoc. Quod ita [illegible] [illegible] sive ab iis quos ipsi loquentes [illegible] servatur, ut etiam cum Veteris Testamenti [illegible] [illegible] in quo simpliciter scriptum sit Deus [illegible] [illegible] & locutum fuisse, nulla [illegible] [illegible]. Ipsi tamen qui aliter [illegible] angelo interdum [illegible] facere. Chri[illegible] tem ipse, omnia per se sua angeli [illegible] [illegible] & apparuisse & locutus [illegible] [illegible]. Cujus rei causa nulla esse potest alia [illegible] [illegible], quam cum sub Novo fœdere Deus [illegible] quo appareret, & cum hominibus loqui[illegible]

[illegible]

Dei & patientiam Christi. Tertium, quod tu similiter, me quodammodo antevertens, ad aliud probandum citasti, illud est 2 Tim. 1. 18. *Det illi dominus invenire misericordiam à Domino* [sive *apud Dominum*] *in illâ die.* Hæc autem postrema duo de Christo loqui, cum ob τὸ κύριε simplex nomen, tum ob alias ipsorum locorum qualitates, paullo ante me satis probasse confido. Quibus tacitè addidi alios locos apud Paulum, ubi Domini simpliciter, eo modo quo dictum est, mentio fiat, à quo aliquid simili ratione petatur. Tria autem nunc mihi succurrunt: quæ hæc sunt.

Primum 1 Thess. 3. 12, & 13. *Vos autem Dominus multiplicet, & abundare faciat charitate in invicem, & in omnes, quemadmodum & nos, in vos ad confirmanda corda vestra sine querela* [seu potius *inculpata*] *in sanctitate ante Deum & patrem nostrum, in adventum domini nostri Jesu Christi cum omnibus sanctis ejus.*

Hic autem, præter ipsum simplex Domini nomen, de Christo Paulum loqui ostendit, quòd præcedenti versiculo & patrem & ipsum nominans, more suo illum Deum, hunc Dominum appellaverat, quodque ea verba in sua precatione admiscer, *Ante Deum & patrem nostrum*, quamvis postea ea quoque addat, *In adventum domini nostri Jesu Christi*, ut supra in explicatione loci illius 2 Thess. 3. 5. dictum est.

Secundum est 2 Thess. 3. 16. *Dominus* [sit] *cum omnibus vobis.* Nam quæ præcedunt verba, *Ipse autem dominus pacis* &c. ubi nomen Dominus simpliciter positum non est, & superioris Epistolæ loco illi cap. 5. ℣. 23. omnino respondere videntur, *Ipse autem Deus pacis* &c. de Deo, ut arbitror, dicta, sequentia de Christo dicta fuisse non obscurè, præter ipsum simplex Domini nomen, nobis, indicant, præsertim cum similiter ad finem alterius epistolæ, nempe posterioris ad Tim. ut supra visum est, legatur, *Dominus Jesus Christus* [sit] *cum spiritu tuo.*

Tertium est 2 Tim. 2. 7. *Det vero tibi Dominus intelligentiam in omnibus.* Sic enim ex Græco legendum est, non autem *Dabit*, ut est in vulgata translatione. His autem duo alia testimonia invocati Christi addi possunt. Unum est in postremis Stephani

Cætera perierunt.

Fragmentum quoddam Animadversionum FAUSTI SOCINI, in scriptum cujusdam de differentia Veteris & Novi fœderis.

Cap. 1. Sect. 4. *Novum verò est inscriptio ejusdem legis in corda hominum.*

PRimo, Ex Jeremiæ verbis cap. 31. non colligitur eandem legem sub novo fœdere inscribendam fore in cordibus hominum, quæ sub vetere inscripta fuit in lapidibus, sed tantummodò Dei legem. Quæ sive eadem, sive alia fuerit, dum modò ab ipso lata sit, semper lex Dei erit.

Secundò. Inscriptio ipsa legis in corda hominum non potest ullo modo esse ipsum fœdus. Fœdera enim non re aliqua, quæ fiat, sed quæ fieri debeat, continentur, ut ipsi sensui communi manifestum est. Quod idem planum facit exemplum veteris fœderis. Quod profectò non fuit inscriptio illa legis in lapidibus, sed pactio cum populo, ut ea faceret quæ ibi scripta erant, &, si ea fecisset, Dei eum fortunandi promissio, sin minùs, affligendi comminatio. Quocirca verba Dei apud Jeremiam non sunt ita nudè accipienda, ut sonare videntur, dum ait, *Istud est fœdus* &c. *dabo legem meam in interiora eorum* &c. quasi hæc datio in interiora sit ipsum fœdus, quid enim absurdius dici potest? Sed intelligendum est fœdus illud novum ejusmodi futurum, ut legem Dei in cordibus hominum inscribendi vim habeat. Qualem vim vetus non habuit. Nec mirum, cum in multò præstantioribus promissionibus novum factum fuerit, Hebr. 8. 6. & in eo non spiritum servitutis ad metum, ut in vetere, sed spiritum filiationis acceperimus, Rom. 8. 15. hoc est, sub eo non mortis metu & pœnarum, ut sub vetere, sed spe beatæ immortalitatis, quæ veteribus illis in divino fœdere proposita non fuerat, & quæ à Christo in lucem prolata fuit, 2 Tim. 1. 10. perpetuò ducamur, & in officio contineamur.

5. *Ut fœdus vetus duravit* &c.

Quatuor in hoc capite dicuntur, quæ non sunt admittenda. Primum. Vetus fœdus non cessasse in illis Hebræis, qui Messiam non receperunt, vel receptum factis abnegarunt. Nam si novum fœdus cum populo suo Deus aut pepigerat, aut pangere voluit, certe vetus est abolitum, etiam in iis hominibus, qui in eo perseverare voluerint. Neque enim eorum voluntas Dei voluntati, qui illud aboleri voluit, prævalere potest. Quamvis igitur illi non sint sub novo, quia ipsi assensi numquam fuere, non tamen possunt esse sub vetere, quod jam ampliùs non est. Nisi velimus, eos sub vetere fœdere eatenus esse, quatenus Deus summo jure, postquam illud adhuc durare volunt, & Dei benignitatem agnoscere recusant, potest ex illius fœderis præscripto eorum peccata graviter punire. Sed hac ratione illi Hebræi, qui Messiam jam receptum factis abnegarunt, non modo sub vetere fœdere amplius non essent, sed omnino sub novo (quamvis inviti) remansissent. Nam eos Deus iis pœnis, quæ novum fœdus primò à se receptum deinde rejicientibus propositæ sunt, jure optimo punire potest.

Secundum. Sub vetere fœdere homines peccare potuisse, sub novo non item, & eos, qui peccarunt, non desiisse esse sub vetere fœdere, sub novo autem desiisse. Si enim veteris fœderis nomine fœdus per Mosem percussum intelligatur, ut 30. capite expresse affirmatum est, non autem fœdus illud cum Abrahamo ictum, *Ero Deus tuus & seminis tui post te*, certe qui sub vetere fœdere peccaverunt, & ita fœderis conditiones expressas non servarunt, sub eo fœdere esse desierunt, & idcirco meritò in fœdere illo non mansisse dicti sunt apud Jeremiam supra dicto cap. 3. Quare hac in parte nulla inter fœdus per Mosen percussum, & fœdus, cujus mediator Christus fuit, differentia est. Nam quod illi peccatores sub vetere fœdere, Dei populus esse non prorsus desinerent, ut profectò desinunt esse, qui sub novo sunt, id non ex vetere illo fœdere, cujus Moses mediator fuit, sed ex antiquiore illo Abrahamico, quod cum Isaaco, & Jacobo renovatum, & in ipso Jacobo, ejusque posteris stabilitum fuit, totum semper pependit, atque provenit.

Tertium. Non fore præstantius vetere novum fœdus, si sub illo non minùs quàm sub vetere peccari posset. Quasi verò non multa sint præterea in novo fœdere, quæ ipsum veteri longè anteponunt. De quibus suis locis diligentiùs tractabimus.

Quartum Vetus fœdus fuisse abolitum, quia sub eo homines peccarunt, & novum sancitum, sub quo homines non peccent. Siquidem non ita simpliciter sunt Jeremiæ verba accipienda, per quem Deus nihil aliud voluit dicere, quàm abolendum esse vetus illud fœdus, quia vim non haberet homines in officio continendi, & pangendum novum, quod eam vim haberet, licet propter hominum ingentem maliciam vim illam suam in plerisque exercere non posset. Quod si negetur eos, in quibus vim suam non exerat, esse sub ipso; negabitur similiter, ut jam dictum est, eos sub vetere fœdere fuisse, qui peccaverunt & ejus conditiones non servarunt. Verùm si esse sub aliquo fœdere, pro eo quod est verbis fœderis assentiri, accipere velimus, jam tibi concedam simpliciter verum esse, vetus fœdus ideo fuisse abolitum, quia sub eo homines peccarent, novum verò in ejus locum substitutum, sub quo homines non peccent. Sed mihi quoque abs te concedendum erit, multò præstantiora quam veteris esse novi fœderis promissa, quando poterat quis veteris fœderis promissis assentiri, & tamen non ea facere, quæ ad ea obtinenda in fœdere statuta fuerant, novi verò promissis nemo assentiri potest,

possit, quum ea simul faciat, quae sola obtin[illegible] ipso requiruntur. Nec verò hic repetere opus [illegible] vum ipsum foedus non posse esse inscriptionem [illegible] divinae legis in hominis corde, sed totum [illegible] bus, sive conventionibus quibusdam, una vel [illegible] contineri necesse esse. Nam foedus foederis [illegible] apertissime docet. Ut tamen [illegible] se, id foedus [illegible] habere constat, consideremus [illegible] hic, tum hic se habere constat, [illegible] Deus apud Jere[illegible] quidnam supra dicta [illegible] promittere, [illegible] Videbimus enim aperte ipsum [illegible] indefinite, & indistincte [illegible] novum illud foedus [illegible] certissimum sit [illegible] domo Israelis. Nunc cum certissimum [illegible] foedus percussum, & ejus mediatorem [illegible] sum Christum, certe si foedus illud novum [illegible] scriptio legis divinae in corde, necesse est [illegible] Jesum Christum inscriptam fuisse legem div[illegible] definite & indistincte in cordibus domus [illegible] Quod tamen falsissimum est. Non solum [illegible] sum Christum lex Dei in cordibus omnium [illegible] cum, ut indefinite & indistincte [illegible] runt, inscripta non fuit, sed plerique eorum [illegible] fluxis transgressionibus & iniquitatibus [illegible] illis multo pejores addiderunt, dum & ipsum [illegible] Dei rejiciunt & insectantur, & [illegible] eam agunt, & ejus deinde fideles [illegible] ac persequuntur Adeo, ut jure optimo Deus [illegible] Paulus, etsi naturales rami erant, ex olea [illegible] Aliud igitur, sine dubio, oportet esse novum [illegible] foedus, quod cum domo Israelis à Deo percussum [illegible] quam ipsam inscriptionem legis divinae in corde, [illegible] quia Deus foedus illud pangendo nihil omisit, [illegible] ad legem suam in cordibus Israelitarum inscri[illegible] valeret, & solum ipsum foedus, si eis animo recep[illegible] fuisset, & promissionis Deo, ex cujus parte vere [illegible] percussum est. Adeo adhuc esset, legem divinam [illegible] eorum cordibus omnino inscripturum fuisset. [illegible] cum per Deum non steterit, quominus id factum [illegible] recte potuit apud Prophetam dicere, Dabo [illegible] legem meam in interiora eorum &c. Nam & [illegible] inferius sermonem continuum sit, ipsi omnes [illegible] gnoscent me à minore eorum, usque ad majo[illegible] eorum, & tamen plerique Israelitarum Deum [illegible] Christum non cognoverunt, cum ipsum [illegible] ignoraverint, teste Johanne Evangelista, & [illegible] apud eum, & Paulo, & denique tota [illegible] Non tamen propterea fefellit eos Deus [illegible] enim non stetit, quin Christo suo [illegible] imago ipsius est, illi omnes Dei cognitione [illegible] adipiscerentur. Hoc autem [illegible] fuisset, alioqui novum illud foedus [illegible] concluderemus, & consequenter Jesum [illegible] Christum. Quod ut multis persuadeatur, [illegible] non semper movit Satanas, & nunc [illegible] illas novi foederis, explicationes [illegible] ipso Dei verbo, comment[illegible] nobis obtrudere conatur, quem omnes Jesum [illegible] & servatore nostro avellat, & [illegible] sunt, fide potius esse velint, à Jesu [illegible] Christo [illegible] scendo & amplectendo absterreat. Quod [illegible] cum fentire dicas, ut foedus illud novum, [illegible] attinet, quae in hominibus [illegible] inscriptio legis divinae in cordibus hominum, [illegible] plane aliud, quod ejus inscriptionem [illegible] aliud esse, quam credere Jesum esse Christum [illegible] reliqua autem omnia, quae sub novo foedere [illegible] da fine, profecto eadem esse, quae [illegible] [illegible] tractationem suo loco [illegible] ad praesentem disputationem, [illegible] advertendum censeo, [illegible] fuisse, cum tertio capite [illegible] esse inscriptionem legis divinae in cord[illegible] Neque enim figuratum illum loquendi [illegible] apud Prophetam est, ubi usurpare [illegible] nuda veritate agitur, & ubi eam [illegible] proposito, cum verbis, tum [illegible] figura aliena, [illegible] credere Jesum esse Christum, [illegible]

[illegible]

Caetera desiderantur.

Quaestiones secundae FRANCISCI DAVIDIS & ad eas FAUSTI SOCINI responsio.

A[illegible]

[illegible]

exempli caussa, immortalitatem quam nobis dabit: ut extet semper inter ipsius, & creaturarum divinitatem illam effectualem, aliqua differentia, præter eam, quòd is à seipso, & ab æterno eam habet. Creaturæ verò ab eo illam acceperunt, & in tempore eam sunt consecutæ.

4. *Cum Deus dicatur hoc vel illud per media fecisse, quomodo intelligendum?*

F. D. Deus cum omnium sit fons & origo, & ipse omnia faciat per se, per media aliter facere non dicitur, quàm suam virtutem in illis & per illa exerere, quæ actiones in mediis magis formam & modum agendi explicant, quam illius actionis efficaciam.

F. S. Deus per se omnia facit, quia virtus qua fiunt, ab ipso profecta, & data est. Ideoque cum per media aliquid facit, licèt illa media vim illud faciendi & actionis illius efficaciam habeant, quia tamen eam ab ipso Deo habuerunt, qui eis illam adimere quandocumque voluerit, potest, meritò id etiam Deus per se facere dicitur.

5. *Vocabulum Patris cum Deo tribuitur, an sit nomen naturæ vel affectionis?*

Naturæ vocabulum duplicem habet significationem. Aliquando enim sumitur pro ipsa essentia, aliquando pro effectis, sive qualitatibus essentiæ. Si sumatur pro ipsa essentia, tunc nomen Patris in Deo non poterit dici esse naturæ, cum divina essentia propagari non possit. Sin verò accipiatur pro effectis, sive qualitatibus essentiæ, poterit nomen Patris in Deo esse nomen naturæ. Hinc est, ut ii qui boni & justi sunt, maximè autem qui sunt natura immortales, filii Dei appellentur, eò quòd qualitates habeant, quæ effecta sunt & propriæ qualitates essentiæ Dei. Et tunc Patris nomen Deo tributum affectionis quoque est. Nam sine dubio eos impensè, & tamquam pater filios suos amat Deus qui tales sunt. Est autem aliquando vocabulum Patris tantummodo affectionis nomen, ut cum Deus pater illorum esse dicitur quibus benefaciat aut facere velit, & quorum singularem aliquam curam gerat.

6. *Quomodo Deus solus servare, conservare, justificare, & regnare dicatur, cum tamen alii quoque hæc eadem facere dicantur?*

Fr. D. Deus solus, tamquam origo & prima caussa, hæc omnia facit, & ob eam rem meritò ipsi soli ascribuntur. Cæteri qui idem facere dicuntur, tamquam ipsius ministri, & instrumenta quædam ea omnia facere sunt dicti.

F. Soc. Idem sentiendum est in hac sexta, quod in quarta quæstione.

7. *Quidnam sit imago illa Dei, ad quam primus homo conditus fuisse dicitur?*

Reliqua non absolvit auctor.

ANTITHESES,

Ex disputatione de Invocatione Christi, inter *Faustum Socinum* Senensem, & *Franciscum Davidis* habita, ab ipso Socino collectæ.

1.

QUandocumque vocabulum Invocationis pro cultu & fiducia accipitur, qua petimus à Deo bona corporalia & spiritualia, Christo invocationem in Scriptura sacra attributam fuisse non legitur.

2.

Christus invocari nec debet, nec potest.

3.

Cap. 2. Sect. 1. Exempla invocati Christi ex sacris litteris petita, non evincunt Christum invocatum fuisse, aut invocari posse.

4.

Cap. 4. Sect. 7. Contra mentem Pauli est, precari gratiam aut pacem à Christo, & non à Deo patre tantum.

5.

Si tamen Christus confert gratiam & pacem, id fit quatenus viam & modum monstravit eas petendi & impetrandi, non quòd ipse verè eas det & efficaciter conferat.

6.

Cap. 5. Sect. 2. Christus viam nostram dirigere dicitur, quando ea via incedimus quam ipse nobis præscripsit, non quòd descendens de cælis personaliter id faciat.

7.

Cap. 8. Sect. 2. Christus habere omnem potestatem in cælo & in terra dicitur, quia per ministerium & doctrinam ejus, non minus gentes quam Judæi Deo reconciliantur. Nam cælùm & terra gentes & Judæi sunt, non autem quod Christus omnia det, regnet, & conferat in cælo & in terra.

8.

3. Quod si aliam potestatem tribui Christo legamus, sunt ea testimonia de futura Christi potestate, cum judex vivorum & mortuorum constituetur, non autem de præsenti interpretanda.

9.

S. 2. & 3. Christus cum in terris fuit curam gessit suæ Ecclesiæ: At postquam hinc abiit, eam curam patri

1.

INvocationem, sive pro cultu & fiducia accipiatur, sive pro petitione bonorum, & corporalium & spiritualium, Christo tributam fuisse disertissimè in sacra Scriptura legitur.

2.

Christum colere, in eoque fiduciam collocare debemus, & ad ipsum preces nostras dirigere possumus.

3.

Exempla sola invocati Christi ex Sacris Litteris petita, nec præterea aliud, evincunt Christum invocatum fuisse. Et proinde & invocari posse.

4.

Nihil magis vel cum mente, vel cum verbis Pauli congruit, quàm precari gratiam & pacem non à Deo patre tantùm, sed & à Christo.

5.

Quemadmodum Deus per Christum verè docentem & præcipientem, viam & modum monstravit petendi & impetrandi gratiam & pacem, sic per eundem verè dantem & efficaciter operantem utraque confert & largitur.

6.

Christus viam nostram dirigit, quia non modo viam nobis præscripsit, sed nos ad eam tenendam præsenti virtute sua adjuvat. Quod ut faciat, non est necesse ut de cælis descendat.

7.

Christus habere omnem potestatem in cælo & in terra dicitur, quia nihil neque in cælo neque in terra est, quod ejus voluntati resistere queat, & quia omnia efficere potest, quæ ad ecclesiam suam quoquo modo pertineant.

8.

Cum Christus veniet ad judicandum vivos & mortuos, nullam adipiscetur potestatem quam nunc non habeat, sed eam quam nunc habet conspicuam omnibus faciet.

9.

Christus tum demum vere curam ecclesiæ gerere incæpit, cum hinc ad patrem abiit. Nec eam umquam depo-

patri commendavit, quam demum ufque ad præsentia [illegible] tempus fuscipiet.

10

Sect. 3 & 4. Quod autem Deus pater [illegible] ecclesiæ curam commendaverit, non legitur, [illegible] ex scriptura sacra colligi recte potest, Christum [illegible] gerere curam Ecclesiæ.

11.

4. & 7. Quare quicquid de Christi gubernatione [illegible] cura, quam ecclesiæ gerat, scriptum legitur, id [illegible] efficaciam ministerii est referendum, aut de futuro [illegible] illo tempore intelligendum.

12

7. Porro Christus hoc tempore angelos, potesta- tes, & virtutes revera subjectas non habet, sed ali- quando habebit.

13.

9. Nam quod dicitur, eum propter mortem crucis exaltatum fuisse super omne nomen, ab eo tempore incœpit, cum Samaritanis quoque & gentibus evan- gelium annunciatum est.

14

11. 12. 7. Hæ sunt primitiæ regni Christi. Cæte- rùm quamvis mundum regimen ipsius inchoatum sit, re tamen & caput corporis ecclesiæ dicitur, propterea, quia designatione potestatem & imperium habet.

15

11. Neque verò sunt duo regnantes in cælo sta- tuendi.

16

10. Ex quo apparet Christum ad dexteram Dei se- dere, donec &c. nihil aliud esse, quam tutum & fir- mum sub protectione Dei expectare, ut sibi à Deo subjiciantur omnes inimici.

17

10. 1. Quod Christus nunc habeat clavem Davidis, & claves mortis & inferni, hoc nihil amplius illi tri- buit, quàm Petro & aliis sanctis mortuis hoc tempore tribuant, quòd aliquando habebunt claves regni cœ- lorum.

18.

Cap. 12. 1. 3. & 4. Quicquid gestum est cum Paulo in ejus conversione & electione ad apostolatum, non est gestum per Christum, & si gestum esset, ad perti- neret ad complementum ministerii Christi. Nec inde nunc aliquid simile à Christo fieri colligi possèt.

19.

7. Perinde est Christo, postquam in cælum ascen- dit, tribuere apparitiones aliquas, ac si diceres, [illegible] illum ante Christum natum patribus apparuisse.

20.

13. 2. Nihil plus nunc habet Christus, quia sit de- mus Dei præpositus, quàm habeat Mose, quia fuerit fidelis in ejusdem domus administratione.

21.

14. 2. Præter omnem scripturæ sensum est, quod Christus nobis personaliter adsit, nostra curet, & no- bis faveat.

22

15. 2. 3. 4. 5. 6. Christus nihil unquam facit vi [illegible] tute aliqua propria, quam illi pater dederit.

23

9. Itaque quod legitur Christum dare vitam æter- nam, & resuscitare, idem est ac credentes, quod Deus per Christum de vita æterna annunciare, & [illegible] jus præcepta servemus, nunc in spe possidere, post [illegible] verò una cum Christo reipsa possessuros esse vitam æ- ternam.

24.

16. 12. Verba illa latronis, *Memento mei cum veneris in regnum tuum*, invocationem Christi non magis continent quàm verba illa Josephi, *Memento mei* [illegible]

[illegible]

tibi bene fuerit &c. pincernæ illius invocationem contineant.

25.

17. 2. & 7. Pugnant hæc invicem, quòd Christus sit mediator, & ipse præstet, & faciat quæ petuntur.

26.

5. Contra veritatem Scripturæ sacræ est, Christum posse exaudire preces nostras, & omnia opera nostra intelligere.

27.

18. 3. Cum vox Salvator de Christo dicitur, significat viam salutis monstrare & docere.

28.

7. In Christum credere, & Christo confidere, hodie nihil plus continet, quam olim contineret credere in Mosem, ut Israelitæ fecerunt, quod attinet ad utriusque personam.

29.

Christi servi sumus, dum ejus doctrinam & facta annunciamus, extra hoc non servi sed amici ejus sumus.

30.

19. 3. Si Deum patrem præcipuè adoramus Christum adorando, adorando patrem non præcipue patrem, sed ipsum Christum adorabimus.

31.

Si Deum in Christo adorare licet, solem quoque, lunam, & stellas adorare licet, & excusantur omnes idololatræ, qui Deum in imaginibus adorare se profitentur.

32.

Non perperam fingitur in Alchorano, Christum suis cultoribus opem ferre non posse.

33.

Christus non est intercessor pro nobis apud Deum, nec esse potest, cum nullam curam habeat. Curam enim rerum omnium sibi uni reservavit Deus.

25.

Nullam potiorem ob caussam Christus nunc Mediator Dei & hominum dici potest, quàm ob munus & potestatem, quam habet à Deo, præstandi & faciendi quæ petimus.

26.

Veritas Scripturæ sacræ est, Christum non modò exaudire posse preces nostras, & omnia opera nostra intelligere, sed scrutari etiam corda, & renes nostros.

27.

Christus dicitur & est Servator, non modò quia viam salutis monstravit & docuit, sed etiam, & quidem potissimùm, quia propria vi, secum à patre communicata, ipsum salutem confert.

28.

Inter fidem in Christum, & fidem in Mosem, quod attinet ad utriusque personam, multùm interest. Christus enim ea quæ promisit efficere potest, Moses verò non poterat.

29.

Christi servi sumus, dum illi tamquam domino nostro verum animo cultum, factis obedientiam præstamus. Eadem autem ratione, qua Christus discipulos suos non servos sed amicos vocavit, ipsius quoque Dei non servos sed amicos dicere potuisset.

30.

Christus Deo subordinatus est, non Deus Christo. Et ideo qui Christum adorat, ipsum Deum præcipuè adorat. Sed non contra. Quemadmodum qui præfectum honorat, principem præcipue honorat. Sed non contrà.

31.

Deum in Christo adorare licet, quia mandatum est ut ipsi angeli Christum adorent. Astrorum verò & imaginum adoratio disertè prohibita est. Conferre autem cum Christo æternum vivente, & angelis præstantiore facto, res mortuas & inanimas, quales sunt imagines & astra, valde ridiculum & impium est.

32.

Plusquàm perperam fingitur in Alchorano, Christum suis cultoribus opem ferre non posse. Nam hæc sola, aut saltem præcipua via fuit Christum rejiciendi, & Mahumetem amplectendi.

33.

Christus, ut Scriptura disertè testatur, intercedit in cælis pro nobis. Et ideo intercedit, quia pater cum summa potestate ei nostrum curam dedit. Itaque sub ejus cura ab omni ira divina tuti sumus.

THESES

Quibus *Francisci Davidis* sententia de Christi munere explicatur, una cum antithesibus Ecclesiæ à *Fausto Socino* conscriptis, & Illustrissimo Transylvaniæ Principi Christophoro Bathoræo oblatis.

1.

Homo ille Jesus Nazarenus, qui Christus appellatur, non per spiritum propheticum, sed tantummodo per Spiritum sanctum locutus est. Id est, quamvis legatus à Deo fuerit, non tamen quæcunque verba docendo dixit, ex ipsius Dei ore processisse censenda sunt.

2.

Hinc fit, ut illius & Apostolorum ejus verba, ad Mosaicæ legis, & aliorum propheticorum oraculorum normam expendenda sint. Et si quid vel contrarium, vel diversum ab his in illis reperitur, aut reperiri videtur, id aut rejiciendum, aut certè ita interpretandum sit, ut cum Mosis & prophetarum doctrina planè consentiat, quæ sola morum, vitæ, & divini cultus regula nobis esse debet.

1.

Homo ille Jesus Nazarenus, qui Christus appellatur, non modò per spiritum propheticum, sed plus quàm propheticum locutus est, quippe qui expressa imago Dei fuerit, & in quo omnis plenitudo Deitatis corporaliter habitaverit, adeò ut ne verbum quidem unum docendo dixerit, quod ab ipso Deo, ore proprio prolatum fuisse censendum non sit.

2.

Hinc fit, ut illius & Apostolorum ejus verba, tantam auctoritatem habere debeant, ut quicquid in Mosis aut prophetarum quorumcunque scriptis, vel illis adversetur, vel adversari videatur, aut prorsus rejiciendum sit, aut certè ex ipsis interpretandum, tanquam illis, quæ non modò Mosis & prophetarum dicta, ubi opus fuerit, explicaverint, verumetiam ea partim abrogaverint; partim perfecerint, & ex quibus omnis morum, & vitæ nostræ, cultusque divini regula petenda sit.

3.

Nam inter Vetus per Mosen, & Novum per Christum percussum foedus, nulla penitus vel in doctrinis praesertim, quae ad mores spectat, vel in promissionibus differentia statuenda est, nisi [illegible] tantummodo differre docenda sunt, quod in vetere Litera, in novo vero Spiritus [illegible] adeo ut caeteroquin per hoc illud nec antiquatum [illegible] immutatum ullo modo, sed confirmatum [illegible]

4. Praesertim cum Novum illud foedus [illegible] ad tempus tantum, idque per breve, [illegible] usque ad Hierosolymae excidium, nec [illegible] nisi ex parte aliqua, habuerit, aut habiturum [illegible] Jesus iterum ad nos redierit, & in hoc mundo, in [illegible] urbe Hierosolyma instaurata, super [illegible] populo Jacob, ut caeteri reges terrae solent, [illegible] & sanctissime regnaverit.

5. Interim Jesus est quidem Christus, [illegible] populi Dei, sed designatione tantum, cum [illegible] prophetarum oraculis certum sit, Christum [illegible] Deo promissum, nullum aliud regnum quam terrenum, & quale supra dictum est, habiturum.

6. Ut ejusmodi regnum statim haberet missus fuit Jesus a Deo in mundum, sed quia noluerunt eum Judaei [illegible] quibus promissus fuerat, & quorum rex esse debebat [illegible] recipere, postquam ab ipsis contra Dei propositum [illegible] interemptus fuit, sustulit eum Deus ab illis, & in [illegible] eum transtulit, ubi tuto in Dei protectione [illegible] Hoc siquidem est cum sedere vel esse in caelo, a dextris sive in dextera Dei.

7. Itaque ibi expectans, donec subjiciantur illi a Deo omnes inimici ejus, & ita regnum sibi promissum [illegible] beat, nihil interea agit.

8. Non igitur Deus amplius dici potest, quemadmodum fortasse, cum in mundo versaretur, [illegible] tione officii. Nam ab officio, ut dictum est, nunc [illegible] ne cessat.

9. Propter hanc eandem caussam turpiter errant, [illegible] eum nunc absentem adorant, quod non nisi divina [illegible] tione fieri potest, cum ne tum quidem, cum praesens [illegible] erat, sine maxima Dei offensione, aliter quam civili [illegible] humana quadam ratione adorari posset.

10. Quare etiam nec illi servire, nec cultum aliquem praestare alia ratione, quam ei obediendo, id est, ejus praecepta conservando, aut possumus aut debemus.

11. Neque etiam illi confidere, nisi quatenus ea quae nobis dixit, vera esse credamus, & quae nobis Dei nomine promisit, accepturos nos esse firmiter speremus.

12. Illum invocare, id est, auxilium ejus & operam [illegible] necessitatibus nostris implorare, perinde est, ac si quis Mariam, & alios sanctos mortuos imploret, qui [illegible] quod exaudiant preces nostras, nec quod aliquid [illegible] ferri nobis possint, nusquam ne minimum quidem [illegible] stimonium habent.

13.

Sed nec ipsum etiam ita invocare possumus, ut [illegible] nobis Deum oret, vel nobis a Deo aliquid impetret [illegible] non magis, quam praedictos sanctos mortuos. [illegible] enim amplius inter Deum & nos mediator in officio [illegible] fungitur. Nam quod scriptum est, eum adhuc [illegible] nobis interpellare, nihil aliud sibi vult, quam preces [illegible] quas, dum hic erat, pro omnibus sibi fidem habentibus Deo obtulit, efficaces etiamnum in ipsius Dei conspectu esse.

14.

Porro ejus Sacerdotium, (si modo revera Sacerdos unquam fuit) tunc reipsa finem habuit, cum [illegible] ce ex- [illegible]

3.

Nam inter Vetus foedus per Mosen, & Novum per [illegible]

[illegible]

ce expiravit, nec alia ratione ejus oblatio nobis prodest, aut prodesse potest, quam propter ipsius oblationis, quamvis jam transactæ, efficaciam, quæ perpetuo duret, propter quod etiam ejus sacerdotium perpetuum, & ipse sacerdos in æternum esse dicitur, & adhuc peccata nostra eum expiare alicubi fortasse scriptum est.

15.

Quamobrem Jesu Christo in quiete suo placidè versari permisso, nihil nos ab eo nunc juvari apud Deum, vel credamus, vel curemus, nisi quatenus dum hic inter nos fuit, salutisque viam nobis ostendit, & ad Deum accedendi modum docuit, donec ad nos regnum accepturus revertens vere Christus Dei fiat, & in hoc mundo personaliter præsens, nos Dei virtute foveat atque sustentet. Interim ad Deum ipsum solum, nulla Christi præsente alia ope aut potestate confisi, perpetuu confugiamus.

cta illa sanctorum cœlestia ingressus, pro nobis coram Deo apparuit, ubi sui ipsius Deo facta oblatio, non efficacia tantum rei jam transactæ, sed præsentis potissimum virtute nobis prodest, quatenus per eam oblationem supremam illam potestatem est adeptus, qua jugiter nostra peccata expiare, id est à pœnis peccatorum nostrorum nos continenter ac perpetuo liberare, apertissime in Sacris Litteris traditum est.

15.

Quamobrem, cum ejusmodi pontificem habeamus in cælis, Domui Dei præpositum, qui semper viveos ad plenum perpetuo servare potest eos, qui per ipsum accedunt, ad Deum, ejus præsente ope ac potestate confisi, per ipsum Deo & patri nostro, preces nostras offerre ne intermittamus, donec ipse de cœlo veniens ea efficacitate, qua jam Christus vere factus sibi subjicere omnia potest, corpora nostra vilia transformet, eaque corpori suo glorioso conformia reddat.

Quædam in disputatione de Invocatione Christi præcipue observanda.

IN disputatione de Invocatione Jesu Christi illud præcipue animadvertendum est, quo sensu Invocationis verbum proferatur. Certum est autem, adversarios eo verbo preces ipsas Sacras intelligere, sive in ipsis precibus opis imploratione m. Tum cavendum est, ne ipsis, dum Jesu Christo invocationem istam merito tribuimus, ansam nos calumniandi, veritatemque opprimendi demus, quasi nos Christum Deo per omnia æqualem faciamus, nec Christo invocatio tribui possit, quin simul eum, ipsissimum Jehovam Deum esse statuatur. Sunt igitur hæ duæ differentiæ inter Dei, Christique invocationem potissimum constituendæ.

Una est, quod Deum invocamus tamquam omnium bonorum solam ac primariam caussam, Christum verò tamquam secundariam caussam, & à primaria illa plane pendentem. Ex quo efficitur, ut Christi invocatio ipsius Dei invocatio sit. Nam is per Christum bona largitur. Non autem contra, Dei invocatio sit Christi invocatio. Neque enim Christus per Deum aliquid largitur.

Altera differentia est, quod Deum quisque omnino in omnibus invocare potest, ab eoque quæcumque bona, & ad quemcumque pertinentia petere. Christum verò in iis tantum nos Christiani invocare possumus, quæ ad nos tanquam Christianos, adque ejus ecclesiam quoquo modo spectant. Hujus enim generis bona per Christum Deus largitur, id est Christo ea largiendi potestatem concessit, non alia.

Ex his duabus differentiis, potissimum verò ex priore, id necessario sequitur, quod tertiæ differentiæ loco esse potest. Nempe debere quidem nos semper & omnino Deum invocare, Christum verò posse tantum, idque semper, dummodo in iis invocemus, quæ ad ipsius Christi ecclesiam, seu publice, seu privatim quacumque ratione pertinere possunt. Nam, cum Christum in hisce rebus invocamus, quia, ut supradictum est, Deum ipsum invocamus, nihil adversus obligationem istam Dei, semper & omnino invocandi committitur, etiamsi ipsius Dei in precibus nulla aperta mentio fiat. At verò cum Deum ipsum rogamus, nisi Christi quoque, ad quem preces dirigamus aperta mentio fiat, Christum nequaquam invocamus. Quocirca si Christum invocare omnino deberemus, numquam id facere possemus. Quod tamen & ab apostolis factum fuisse, & in Christi ecclesia perpetuò usurpatum esse, atque etiamnum à nobis usurpari videmus, ut scilicet ad ipsum Deum tantùm in publicis precibus plerumque preces dirigamus, Jesu Christi quidem (ut assolet) mentione facta, sed non tamen tamquam ejus, ad quem preces ipsæ diriguntur.

Quod si vocabulum Invocationis, sive Invocandi verbum in alium sensum accipiatur, ut videlicet cultum atque fiduciam declaret, tum planè affirmare possumus, omnes, qui Christiani esse velint, quibusque Christi noti ia, quæ in sacris litteris explicatur, divinitus concessa fuerit, omnino & semper Christum invocare debere.

Sic planè sentio ego Faustus Socinus, paratus semper sententiam meam abjicere, ubi meliora & veriora doctus fuero.

De libro Apocalypseos, & testimoniis, quæ exinde adversus eos, qui Jesu Christi invocationem prorsus negant, petuntur.

LIber Apocalypsis, quamvis ejus auctor ignoretur, seu potius ignorari a quibusdam asseratur, (uoi vetustatis enim Ecclesiæ consentus eum Johanni Apostolo vendicat) est tamen jam à multis sæculis, & hodie præsertim in Ecclesia receptissimus. Testimonia, quæ ex ipso a nobis citantur, sunt apertissima, neque eam libri partem attingunt, quæ obscuras illas ratiocinationes continet, quas ad aliquod dogma confirmandum non multum momenti habere posse nos quoque fatemur. Suntque ea testimonia reliquæ Sacræ Scripturæ maxime consentanea, eaque tanti ponderis, ut iis solis adversariorum errorem manifestum omnibus fieri debere, confidere possimus. Utinam illi huc confugiant, ut vel librum illum non admittendum dicant, vel ejus auctoritatem non magni faciendam. Nam hoc solum eos pessimam caussam defendere apud homines cordatos maximo argumento esset. Sed non facient. Quod si eorum tacitos clamores curare vellmus, nec ex Epistola etiam ad Hebræos, cujus multo magis hodie auctor ignoratur, quamque ipsi multis modis lacerant, atque irrident, aliquid afferri poterit. Quinetiam universa Apostolorum, & Euangelistarum scripta, nisi quatenus cum scriptis Mosis & prophetarum apertissime consentiunt, & ab illis evidenter, & litteraliter, ut vocant, confirmantur, minimi nobis facienda erunt. Quare cavendum diligenter est, ne vel apicem quidem unum in receptis ab ecclesia libris, nedum ipsos libros, in dubium vocari illis aliqua per nos occasio præbeatur. Alioquin, ad universa Novi Fœderis scripta subvertenda, eis ampla fenestra aperietur. Testimonia illa, ex initiis epistolarum Pauli prolata, sunt firmissima. Nam ea Græci sermonis ambiguitas plane cessat in epistola ad Galatas, in posteriore ad Timotheum, & in epistola ad Titum, in quibus statim post Patre, non est Nostro, quæ vox totius amphiboliæ caussa est. Cum initiis autem harum trium epistolarum consentit finis epistolæ ad Ebesios. Eademque precandi formula indubitata est in initio secundæ epistolæ Johannis, & in primo capite Apocalypseos.

Adver-

Adversus Semiiudaizantes scriptum

FAUSTI SOCINI.

Misera omnino conditione ii omnes esse videntur, qui cum Hebraei genere non sint, et Mosis legem per omnia servent, Jesum tamen Nazarenum pro Servatore suo agnoscere renuunt, et fidem habere, eique obedire sub spe mercedis plane renuunt, dicentes, eum non esse illum Messiam sive Regem, qui per Prophetas a Deo promissus fuerat. Quam enim (quaeso) spem illi habere possent, qua religionem sequi, quae Deo illius charae & gratae esset? Nam si dixerint, se sperare omnia ea, quae in Mosis lege promissa. Primum animadvertendum est, Deum in ea lege nihil aperte promisisse, nisi iis qui ex Abrahamo, Isaaco, & Jacobo nati essent. Deinde promissiones illas iis tantum esse factas, qui totam eam legem servarent Deut. 28.

admodum censeri debeant. Sed hæc disputatio longiorem tractationem requirit, & nos hac de re jam aliquid latiùs explicavimus in eo libello quem de Scripturæ S. auctoritate scripsimus. Quòd si concedunt isti, ea vera esse, quæ de Jesu Nazareno à prædictis hominibus scripta extant, miror sanè, quid amplius quærant, ut ejus religionem amplectantur. Nam si satis non habent, quod (ut alia non pauca omittam) & vitæ fuerit innocentissimæ, & infinita admiranda opera fecerit, quòd sanguine suo doctrinam suam confirmaverit, quodque à mortuis excitatus, seipsum suis discipulis per multos dies conspiciendum & contrectandum dederit, quòd denique postmodum sursum in cælum assumptus fuerit, ejuique nomine invocato, discipuli ejus tot ac tanta miracula fecerint, ut inermes alioquin ac nudi, immo sæpiùs verberibus ac plagis concisi, ac tandem necati, maximam vim hominum, qui antehac, vel Jesu Nazareni nomini prorsus infensi erant, vel religionem ab ipsius religione penitus diversam, eamque à patribus multorum sæculorum serie acceptam colebant, variis in locis ad ipsum Jesum Nazarenum adduxerint. Si hæc, inquam, illis satis non sunt, ut et fidem habeant, ne si Angelus quidem de cælo descenderet, eisque Jesu Nazareni religionem verissimam esse testaretur, satis habituri essent. Verùm, si hæc satis omninò unicuique esse debent, quid nos ampliùs torquemus, ut diligenter inspiciamus, numquid notæ, quæ in Jesu Nazareno fuerunt, illis exactè respondeant, quæ de Messia à Deo promisso prædictæ fuerant? Contraria profectò, ni fallor, ratione prorsus utendum est, atque diligente ista inspectione omissa, concludendum, eum & Messiam illum fuisse, & notas illas omnes habuisse. Quandoquidem & is se eum esse dicebat, & ejus discipuli idem disertissimè & frequentissimè confirmarunt, qui, fieri nullo modo potest, ut mentiti fuerint, si ea, quæ suprà exposuimus, vera sunt. Prædictionum igitur de futuro Messia explicationes ab ipso Jesu, ejusque discipulis sunt petendæ, eæque recipiendæ, quicquid prima fronte duræ atque alienæ videantur, (nec enim sunt revera) non autem contrà ex prædictionibus, quarum semper proprium fuit, ut obscuritatem multam habeant, veritas hæc, quod Jesus Nazarenus sit Messias ille promissus, petenda est; iis, inquam, qui historiæ de Jesu Nazareno fidem adjungunt, ex qua historia multò clariùs ea veritas patet, quàm ut de ea quisquam dubitare possit. Immo ex qua historia manifestum est, Jesu Nazareno omnem fidem habendam esse, quisquis tandem ille fuerit. Ego quidem is sum, qui, si ulla ratione fieri posset, ut quæ de Jesu scripta sunt, vera essent, nec tamen ille is Messias esset, qui à Deo multo ante promissus fuerat, eandem nihilominus fidem ejus dictis essem habiturus, quam nunc habeo, quæque à veris Christianis semper fuit habita. Quamquam, quid tandem est, cur Jesum Nazarenum Messiam illum esse, vel prorsus negemus, vel affirmare non audeamus? Duo præcipuè ad hoc animos quorundam movere solent. Unum, quòd Jesus nullum regnum hic in terris habuerit, cum tamen illum Messiam in terra omnino regnaturum prædictum fuisset. Alterum, quòd multa præceperit, vel promiserit, vel etiam vetuerit, quæ pugnant cum divina lege per Mosen data, quam æternam fore Deus ipse sæpius dixerat, quamque ulla ex parte mutare Messiæ munus non erat futurum.

Quod ad regnum attinet, etiamsi Jesus ea ratione in terris nec regnaverit, nec regnet, qua alii reges solent, non tamen sequitur, eum in terris regnum suum nec habuisse, nec habere. Quemadmodum intelligi potest ex iis, quæ in scripto adversus Sejdelium explicavimus. Nam si quis dixerit, neutiquam fieri posse, ut Jesus in terris umquam regnaverit, aut regnet, cum pauci semper fuerint ii, qui illi ex animo paruerint, eadem ratione concludendum esset, ne Deum quidem in terris regnasse umquam, aut regnare, cum pauci fuerint illi, qui ei ex animo paruerint. Regnum Christi, quod futurum erat in terris, sicut & regnum Dei, non subditorum voluntate, sed regnantis potestate continetur, eaque metiendum est. Quam potestatem non omnibus apparere necesse est, sed iis tantum, qui oculos ad videndum habent. Dei potestas, quam summam in mortales omnes & habet, & pro arbitratu suo exercet, non omnibus est conspicua, alioqui non tantus esset atheorum numerus. Quinetiam ex illis ipsis, qui non sunt planè athei, quos infinitos pœne esse credendum est, non adeò multi sunt ii, qui Dei potentiam rectè noverint. Insigni enim probitate & justitiæ amore ad hanc rem opus est, que oculos mentis illuminet, in apertamque hujus veritatis cognitionem hominem producat. Sic Iesu Nazareni à mortuis excitati, & supra omnem dominationem à Deo evecti, superque suum populum ab ipso constituti, quique propterea Christus Dei est, potestas, quam in omnes mortales in iis omnibus, quæ ad Dei populum quoquomodo spectant, & habet, & pro suo arbitratu exercet, paucis omninò est conspicua, licèt maximus sit numerus eorum, qui Iesum Dei Christum esse confitentur; iis videlicet, qui se ab hujus mundi inquinamentis separantes, sobriè, justè, piè & castè vivere instituunt, qui denique Iesu ipsius præcepta & probant, & minime aversantur. Nec, quominus eorum absoluta * sanctitate, & divino splendore capiantur, eorum exequendi difficultate deterrentur. Quæ difficultas hominibus carnalibus tanta esse videtur, ut hinc potissimùm fiat, ut ex eorum numero complures, omnibus modis sibi persuadere conentur, Iesu Christi religionem ementitam ac falsam esse: & idcirco, si quid carnali prudentiæ sese offert, unde colligi posse videatur, Iesum non esse illam Messiam, quem Deus promiserat (quemadmodum multa ejusmodi Deus esse voluit, quò carnales homines à spiritualibus internoscerentur, mali à bonis) id statim arripiunt, aliisque innumera prætermittunt, ex quibus apertè colligitur, Iesum illum Nazarenum, qui sub Pontio Pilato Judææ præside crucifixus fuit, Messiam illum esse, nec alium præter ipsum esse posse. Ea verò hic colligere non est animus, nec porrò opus esse videtur, cum majore ex parte ab aliis multis & collecta & diligenter explicata fuerint. Jam, quæ hactenus sunt à me dicta, si cum iis conjungantur, quæ in scripto meo, de futuro olim regno Messiæ, quod promiserat Deus, adversus Sejdelium disputata sunt, satis esse poterunt ad priorem rationem diluendam ex duabus, quas suprà attuleramus pro iis, qui Jesum Nazarenum illum Messiam esse confiteri nolunt. Altera ratio de mutata Dei lege per Mosen data, nullas vires habet, cum Jesus non antè eam mutationem aggressus fuerit, quàm ipsum ea potestate præditum esse constaret, ut id jure optimo facere posset. Nam, quod dicebatur Messiæ munus futurum non fuisse, ut legem jam à Deo datam mutaret, contrà potiùs res se habere videtur. Namque neminem magis decet, leges, quibus populus aliquis utitur, mutare, quàm ipsum regem. Hocque unum ex præcipuis & manifestis indiciis est, quòd aliquis sit rex, si leges ipse quas velit, populo ferat, & jam antea latas pro arbitratu refigat. Quod tamen in iis tantum fieri contingit, aut certe debet, quæ à natura ipsa nullo modo pendent, sed totæ in legislatoris voluntate sunt positæ. Cujusmodi cum multæ essent inter eas leges, quas Deus per Mosen populo dederat, eas merito potuit Jesus auctoritate sibi ab eodem Deo tradita abrogare; & meritò ipso Deus voluit ut à Iesu abrogarentur, quò vel hinc perspicuum omnibus fieret, eum à se populi sui verum atque æternum regem fuisse constitutum. Nec verò, cum Deus olim dixit, leges illas quas Iesus abrogavit fore æternas, sibi ipsi eas abrogandi potestatem ademit, per quemcumque tandem id facere aliquando voluisset; sed populo ipsi omnem potestatem adimere voluit, eas, quicquid illæ parum Deo dignæ viderentur, abrogandi, aut ulla ratione mutandi, æternas eas esse & fore prænuncians, nisi scilicet ipse aliter aliquando decrevisset. Decrevisse autem eum, ut ceremonialia illa abrogentur, quæ

Jesu Nazareni Apostoli, postissimum [illegible] per ipsum Jesum abrogata fuisse constabit [illegible] modo ejusdem Jesu potestas summa, ac [illegible] quod illi multis rationibus conspicienda [illegible] modo exhibuerunt, praedictae constitutionis [illegible] plane ostendit, verum etiam ipsius rei natura [illegible] manifestum fert. Publice enim atque aperte non [illegible] in veteris locum substituto, quo vita aeterna, caelestis [illegible] que beatitas omnibus illud servantibus promittitur [illegible] nullo pacto diutius consistere poterunt praecepta [illegible] plane terrena, quaeque sua natura ex solo legislatoris [illegible] voluntate pendent, & propterea temporum cursu [illegible] debent. Sed quemadmodum bona in eo foedere [illegible] promissa, vera ac solida bona fuerunt, & oportebat [illegible] praecepta earum rerum esse, quae verum ac solidum [illegible] hominis justitiam continerent, atque committerent [illegible] qui naturae divinae, si ea conservassent, participes fieri [illegible] digni aliquando habendi essent.

MARTINI SEJDELII

Epistola ad coetum olim Cracoviensem, dictum [illegible] minorem, qui Patrem Domini nostri JESU CHRISTI esse illum unum Deum Israelis confitetur, cujus nomine F. Socinus eidem SEJDELIO respondit.

EPISTOLA I.

In qua continetur Sententia ejusdem Sejdelii de Messia [illegible] seu rege illo promisso, & de religione.

EX promissione facta Davidi a Deo, ubi dicitur [illegible] Davidi: *Stabilietur domus tua, & regnum tuum [illegible] usque in saeculum*, item ex promissionibus Prophetarum [illegible] qui ex ea promissione restitutionem regni, seu Regem [illegible] Judaeis post captivitatem Babylonicam promittunt [illegible] ita argumentor. *Regale regnum Davidi usque in saeculum promissum est. Ideo necesse fuit, ut posteri ejus, in quibus haec promissio debebat impleri, haberent. Sed regnum mundanum Davidi usque in saeculum promissum est* [illegible] *etiam et Deus* suum regnum stabiliturus usque in saec[illegible] lum *Rege regnum mundanum* [illegible] *posteri Davidis, ut hab*[illegible] *erat, necesse fuit, & per consequens etiam Rex ille, quem Prophetae ex hac promissione post captivitatem Babylonicam, regnaturum promiserunt, perinde ut caeteri posteri Davidis, mundanum regnum debuit habere.* [illegible] *Jesus ille non habuit, non enim regnavit ut David, & fieri ejus: sed dicitur habere caeleste regnum, quod est diversum a mundano regno. Ergo Jesus non est Rex ille, quem Prophetae promiserunt.*

Ad hoc argumentum non respondebis, sed [illegible] conclusioni opposita vestram sententiam, nam [illegible] tis, Deum majora & praestantiora praestitisse, quam [illegible] promiserit: promisisse quidem mundanum Regem [illegible] & mundanum regnum, dedisse autem caelestem [illegible] gem & caeleste Regnum, quod caeleste Regnum [illegible] & praestantius esset mundano Regno. Ad quod [illegible] pondeo. Si illa majora & praestantiora, de quibus [illegible] citis, ejusdem generis essent cum iis, quae promissa [illegible] sunt, tum consentirent cum promissionibus. [illegible] Deus regi illi promisso, praeter Israeliticum regnum [illegible] etiam alia mundana dedisset, tum Deus plura praestitisset, quam promisisset.

Vestra autem majora & praestantiora, quam [illegible] praestita esse dicitis, sunt diversa, & pugnantia [illegible] iis, quae promissa sunt. Nam caeleste regnum [illegible] versum a mundano. Et, si Rex ille promissus [illegible] esse Rex mundanus, sequitur, quod non debeat esse Rex caelestis. Nam ista secum pugnant. Atque [illegible] vum Testamentum opposuit Prophetis [illegible] ria, Propheticae opponitis novo Testamento [illegible] dicunt, quod Rex ille promissus debuit esse [illegible] danus, novum Testamentum id negat, & di[illegible] Rex ille promissus non debuit esse mundanus [illegible]

[illegible]

me conjungere melioribus, quam deterioribus. Et quia adulti nolunt à me doceri de religione, ideo pueros docebo litteras, item necessarias linguas & artes. Non itaque ambio munus ecclesiasticum, non enim volo turbare institutum vestrum, sed peto scholam aut pædagogiam aliquam. Quid autem hac in re sit animi vestri, & an locum apud vos habere possim, id mihi ut significetis, peto.

MARTINUS *Sejdelius Olavensis Silesius.*

Responsio FAUSTI SOCINI.

ETsi nos minime dubitamus, quin in promissione illa Davidi facta 2 Sam. 7. promissio etiam de Messia, seu Rege illo insigni mysticè contineatur: tamen, quod ad ipsum verborum corticem, quem tu solum attendis, attinet, dicimus ex illa promissione hanc non pendere, sed esse duas diversas promissiones. Promissionis enim illius prioris executio, & sic revera ipsa promissio duravit usque ad captivitatem Babylonicam Regni Judæ, in qua, & post quam per multa sæcula non fuit Rex ullus populi Dei ex stirpe Davidis, cum tamen in promissione illa contineretur, fore, ut Davidis solium in perpetuum firmaretur. Promissionis autem posterioris executio, te ipso teste, post captivitatem Babylonicam expectanda erat. In priore dictum tantummodo fuerat, regnum domus Davidis nunquam cessaturum: in posteriore verò Rex quidam valde conspicuus, & qui restituturus Israëlis esset regnum, quod jam cessaverat, aut cessaturum erat, promissus fuit. Hæc ideo à nobis dicuntur, non quia in posteriore promissione ejusmodi Regem promissum fuisse negare velimus, qui in solio Davidis sessurus esset, sed ut promissiones distinguantur, quod non minimi momenti in tota hac disputatione esse, jam ipse probe animadvertere potuisti. Jam verò quod ais, si Rex iste futurus Davidis Regnum habiturus erat, Davidis autem regnum mundanum fuit, mundanum quoque Regis istius Regnum esse debuisse. Respondemus, Davidis Regnum fuisse Regnum super Dei populum peculiarem, atque hac præcipua nota regnum istud à cæteris regnis distinctum fuisse. Cum igitur Jesus, peculiare populi Dei regnum obtinuerit, merito regnum Davidis habuisse dicendus est, nec necesse est, ut alia præterea in re ejus regnum cum Davidis Regno conveniat; præsertim, cum propter id, in quo non convenit, multo excellentius hoc, quam illud, esse constet.

Nam quod dicimus, si Deus mundanum Regem mundanumque regnum verbis promisit, cælestem autem Regem, cæiesteque Regnum reipsa præstitit, plus eum præstitisse, quam promiserit; rectè omnino dicimus, nec solum sententiam nostram (ut ais) tuæ conclusioni opponimus, sed etiam ad argumentum tuum (quod tu negas) eadem opera respondemus. Nam qui plus præstat, quam promisit, suis promissis non modo stetisse, sed ea etiam cumulate præstitisse est agnoscendus. Neque obstat, quod ais, hoc verum esse, cum ea, quæ præstantur, ejusdem generis sunt, cujus ea, quæ sunt promissa; cæleste autem regnum, quale Jesum habere dicimus, penitus diversum esse à mundano, quod promissum fuit, & cum eo pugnare.

Primum enim dicimus, tuam istam regulam minime admittendam esse, sed satis omnino existimari debere, si id, quod præstatur, quiddam eo quod promissum fuerat, majus, & illi ipsi, cui erat promissum, utilius & gratius sit; præsertim si promissum prorsus gratuitum fuit, & promissionis verba ejusmodi fuerunt, quæ saltem per allegoriam ad rem præstitam rectè accommodari possint. Atqui nemo futurus est ita stolidus, ut multo majus & excellentius cæleste, quam mundanum regnum esse, dicturus non sit, & non multo magis velit ejusmodi regem habere, à quo ex morte liberetur, & ad æternam beatitatem transferatur, quam eum, cujus ope in hac mortali vita securus ac felix vivat. Quid enim aliud omnia hujus vitæ commoda sunt, quàm inanissima quædam umbra, si cum sempiternis illis bonis conferantur? Jam verba, quibus illius, post captivitatem Babylonicam, futuri Regis & Regni promissio, quam prorsus gratuitam fuisse constat, consignata fuit, ejusmodi sunt, ut, si non alia ratione, at certe per allegoriam quam appositissime ad cæleste regnum, & Regem accommodari queant, & meritissimè Deus suo tempore dicere potuerit, se, cum promissium illud fecit, quamvis verba aliud præ se ferre viderentur, tamen de cælesti regno, ac Rege locutum fuisse.

Deinde dicimus, cæleste regnum, quale nos Jesum habere, & asserimus & gloriamur, sive Ipsius Jesu, sive etiam nostrum ratione, non adeo diversum à mundano regno esse, ut tu existimare videris: Immo quidquid veri ac solidi boni in mundano regno esse potuisset, in eo contineri. Quandoquidem non ita regnare Jesum in cælis dicimus, ut interim in terris etiam non regnet. Non solum enim in cælo, sed in terra quoque omnem potestatem ei datam fuisse affirmamus, ipsumque principem regum terræ, & regum regem, dominumque dominatium agnoscimus, quatenus & Ipse solus plus iis omnibus in terris potest; nec illi, ipso invito, quidquam facere possunt, & tandem omnes ejus potentiam experiri & confiteri cogentur. Quis unquam Rex mundanus fuit, cui tot populi Regesque servierint, seseque sua sponte submiserint, quot Regi nostro Jesu? Cui porro unquam tot tantique honores in universo orbe terrarum exhibiti fuerunt, quot quantique ipsi Jesu? Quod verò ad nos attinet, cum vera in hac vita hominis felicitas in eo consistat, ut secundum virtutem agat, & in divinarum rerum contemplatione versetur, nulli homines unquam fuerunt, aut futuri sunt, quibus ista duo æquè contingant, atque iis qui Jesum Regem agnoscunt, eique obediunt; nec ulli mortalium magis securi, dum hic vivunt, esse possunt, quam ii, qui sub cura ipsius Iesu vitam degunt, qui ab omnibus malis longè melius, quam ullus mundanus Rex subditos suos, eos tueri potest. Quòd si isti ad majorem Dei, ipsiusque Iesu gloriam suo tempore clarius patefaciendam sæpe affliguntur, vexantur, interficiuntur, in istis omnibus, quæ mala esse videntur, cum propter virtutem ac robur ipsis à Iesu subministratum, tum propter spem haud dubiam ab ipso haustam beatissimæ atque æternæ vitæ, feliciores multò sunt iis omnibus, qui in ipsis deliciis vivunt. Non igitur in hoc regis illius promissi negotio Prophetæ & novum Testamentum sibi contradicunt, ut tu arbitraris, sed per Novum Testamentum Prophetæ explicantur; nec porrò, ut tibi videtur, Novum Testamentum Prophetas pro fundamento suo agnoscit, quamvis ipsorum testimoniis, ad majorem rei fidem faciendam, utatur. Solidiora his nimirum, multo sunt novi Testamenti & Christianæ religionis fundamenta, quæ, quomodo tu convellere tentes, libenter ex te audiemus; non quidem, quod de Christiana religione recte explicata, ullo modo dubitemus, sed potiùs quia nihil prorsus de ea dubitamus, & certo scimus fore, ut semper, quò magis in dubium revocabitur, eò magis ejus sanctissima veritas eluceat.

Quod ad religionem tuam attinet, primùm quod ais, doctrinam de Messia, seu rege illo promisso, nihil ad tuam religionem pertinere, hoc, sive verum sive falsum sit, nihil ad rem facit. Nam etiamsi doctrina de promisso illo rege, ad tuam religionem minimè pertineret, ea tamen doctrina, quam ille Rex promissus attulit, quem nos Iesum Nazarenum esse dicimus, ad te omnino pertineret: non solum quia ea ad quemcunque pertinet, cui annunciata fuerit, & ipse Jesus Deo cælitus id comprobante, non Judæis tantum, sed omnibus hominibus eam annunciari voluit; verum etiam quia id multò antè per divinos Prophetas, quibus tu fidem adhibes, non obscurè prædictum fuerat.

Quod deinde ais, te nullum alium Dei cultum habere, nisi solum Decalogum, etsi in eo te isu- damus,

damnes, quod aliquam religionem habes, & Deum [illegible] tiones quasdam ab ipso non plane improbatas [illegible] tamen in eo te culpamus, atque tui causa [illegible] tot dolemus, quod in rudi nescio qua, & imperfecta religione velis acquiescere, quam Deus tibi [illegible] quam mortalium, quamvis tu Decalogum [illegible] te per creationem insitum esse tibi persuades, [illegible] satis, nec aperte tradidit, (de illo enim ipso [illegible] loqui loquimur) quaeque ipsa per se, divinas promi[illegible] nullas nec praesentis nec futurae vitae habet, [illegible] eam religionem, quae omnium absolutissima & perfecta [illegible] firma est, quaeque a Deo benignissimo, ab ipso [illegible] dummodo immutabiles tibi fuit tradita, atque [illegible] nunc multo apertius traditur & inculcatur, & prae[illegible] terquam quod hominem manifestissime ipsa per se [illegible] in felicem in hac vita reddere possit, certissimam etiam [illegible] cum temporalium bonorum, cum vero aeternae vitae promissis, ab ipso Deo ornata & constabilita sit.

FAUSTUS Socinus.

EPIST. II. MARTINI Seidelii.

Miror vos negare, promissionem Prophetarum de restitutione regni, ab illa promissione facta Davidi 2 Sam. 7 dependere, cum tamen id ex Prophetia [illegible] potissimum ex 33 cap. Jeremiae apertissimum sit: [illegible] sic postea prophetia Regem illum promittit, habere [illegible] quam certissime, seu fontem, inquiens: *Quod si dixeris* [illegible] *Non excidetur vir sedens super solium domus Israel* [illegible] Quam promissionem postea magis explicat dum [illegible] inquiens: *Si irritum facere poteritis foedus meum* [illegible] *& noctem, etiam foedus meum irritum fieri cum Davide servo meo* [illegible] *filius regnans super populum Israeliticum.* Ex quibus [illegible] tam ante hoc manifestum est, Jeremiam ex illa [illegible] missione facta Davidi, promittere illum regem [illegible] etiam hoc inde apparet, quod ille promissio [illegible] Davidi, etiam tum firma fuerit, cum Judaei jam [illegible] illum regnum, & essent in captivitate Babylonica [illegible] ex id quod vos etiam negatis, & dictam promissionem illam factam Davidi tantummodo usque ad captivitatem Babylonicam durasse, & in captivitate Babylonica finem habuisse. Sed quaero, cur Jeremias promissionem illam factam Davidi adducit, si jam facta [illegible] immo dicit, illam promissionem per captivitatem Babylonicam, non abolendam, neque abolitam, sed firmam esse, & firmam futuram, quam firmus esset & futurus esset ordo ille inter diem & noctem, quasi diceret Propheta, etiamsi vobis Deus regnum vestrum ob peccata nostra ademptura sit, aut jam ademerit, non tamen debetis existimare, Deum plane promissionem illam factam Davidi, abolevisse aut [illegible] sed dabit vobis rursus regem ex posteritate Davidis, modo possideat Davidis & vos etiam, [illegible] quam fueritis poenam illam exilii luentes ad Deum [illegible] vertamini.

Quod hic vobis absurdum videtur, Prophetas [illegible] fuisse eos ipsos, quibus ob malitiam eorum minae [illegible] exilium, et hoc respondeo: Jeremiam tum denuntiasse suis minis promissiones, cum jam videret Judaeos in captivitate, ubi malitia & improbitas eorum coerceretur: id quod etiam de Ezechiele [illegible] dum est. Hi vero & reliqui prophetae, qui [illegible] captivitatem Babylonicam vixerunt & prophetarunt, quo promissionibus temporis Judaeos, qui neque [illegible] eorum, promissiones crediderunt, quam ob [illegible] runt; ut quemadmodum de restitutione regni [illegible] fecisse experiri adsint minas ipsorum [illegible] tantos futuros statuerent. Ita etiam promissiones [illegible] ex, nempe ut ii, qui tempus captivitatis [illegible] illius animo supervicturi essent, non desperarent [illegible] restitutionem regni sui, & fierent ethnici, sicut [illegible] & praesertim ex decem illis tribubus, non [illegible] promissionibus Prophetarum, inter ethnicos [illegible] lerunt, & ethnici facti sunt; ne, inquam, [illegible] ita desperarent, promiserunt ipsis Prophetae [illegible]

[illegible]

MARTINUS Seidelius.

Responsio FAUSTI SOCINI.

Si [illegible]

sed sapientem, fortem, robustom, quia ejusmodi Rege ad restituendum regoum Israëli opus erat, hoc prorsus nihil est. Primum, quia multo plura de rege illo promissa sunt, quam opus esset ad regoum Israëliticum per ipsum restituendum. Deinde, quia, ut Deus ex promissione illa Davidi facta, regnum in ejus familia iterum stabiliret, nihil necesse erat, ut sapientia ac virtute illius, qui regnaturus fuisset, id fieret: sed satis erat post captivitatem Babylonicam, ex qua solo Persarum Regis Cyri concessu liberati fuerant, aliquem ex familia Davidis existere, qui Rex populi esset, sive sapieos sive iosipiens, sive fortis sive ignavus, cujus posteri Dei benignitate in eodem regno perseverarent. Et hæc quod attinet ad verba nostra.

Quod verò pertinet ad sacra testimonia, dicimus nihil in eo 33 cap. Hieremiæ scriptum esse, ex quo concludere liceat, Deum ibi ad promissionem illam ipsi Davidi, 2 Sam. 7. factam, respexisse, nedum id, quod ibi promisit, ex promissiooe illa pendeat. Apparet enim omnino, ea verba, quæ tu ex eo loco recitas, in quibus pacti cum Davide fit mentio, ad superiorem promissionem ibidem factam referenda esse. Sic enim antea ad verbum legitur Jerem. cap. 33. à vers. 14. ad 23. *Ecce dies veniunt, dicit Jehova, & erigam verbum illud bonum, quod locutus sum super domum Israëlis, & super domum Juda. In diebus illis, & in tempore illo, germinare faciam Davidi germen justum, & faciet judicium & justitiam in terra. In diebus illis servabitur Juda, & Hierusalem habitabit confidenter, & hoc [est] quod vocabit eum Jehova justitia nostra. Quoniam sic dicit Jehova, Non excindetur Davidi vir sedens super solium domus Israëlis. Et sacerdotibus Levitis non excidetur vir à conspectu meo offerens holocaustum, & adolens oblationem, & faciens sacrificium omnibus diebus.* Et illico adjungitur. *Et factum est verbum Jehovæ ad Jeremiam, dicendo: Sic dicit Jehova, si irritum facietis pactum meum diei, & pactum meum noctis, atque ut non sit dies & nox in tempore ipsorum, etiam pactum meum irritum fiet cum Davide servo meo, ut non sit ei filius regnans in solio ejus, & cum Levitis sacerdotibus ministris meis.* In quibus verbis quis non videt, id ipsum confirmari, quod proxime promissum fuerat, & pacti nomine proxime antecedentem promissiooem intelligi? Sed statim additur. *Quemadmodum non numerabitur exercitus cælorum, nec metietur quis arenam maris, sic multiplicabo semen Davidis servi mei, & Levitas ministros meos.* Certe hoc nihil ferme commune habet cum antiqua illa promissione. Jam verò promissionem, quæ io supra recitatis verbis continetur, ut ex particula, *Quoniam*, perspicuum est, ad præcedentia respicere ac referri indubitatum esse debet. Atqui præcedentia ex antiqua illa promissiooe nullo modo peodent, sed ad ea omnino referuntur, quæ per eundem Hieremiam cap. præsertim 23. & 29. jam Deus promiserat. Nec verò te moveat, quod in hac promissione dicitur, *Non excindetur Davidi*, &c. Quasi istud aotiquæ promissionis continuationem declaret. Est eoim modus loquendi iste apud Hebræos (ut nosti) perquam familiaris, quo non continuatio ejus quod jam sit, aut fuerit, sed ejus quod futurum sit, significatur, ut in vaticinatione illa Jacobi: *Non recedet sceptrum de Juda*, &c. Geo. 49. Nec similiter te moveat, quod in confirmatione illa nominatur pactum cum Davide, qui tot annis ante erat mortuus. Nam vel per prosopopœiam id dicitur (perinde enim erat, ac si cum ipso Davide eam pactionem Deus fecisset, cum ipsius caussa sine dubio eam faceret) vel merito id cum Davide fieri dictum est, quod cum ejus posteritate fiebat.

Quid quod ipse fateris, aliam esse promissionem factam Davidi 2 Sam. 7. & alias Prophetarum, sed in hoc tantummodo esse diversitatem, quod in superiore promissione duratio regni Davidici, seu Israëlitici promittatur, in posterioribus verò promissionibus ejusdem regni, quia propter peccata populi conciderat, restitutio? Quis enim ex ipsis verbis tuis non aperte colligat, promissiones Prophetarum, ex promissione illa Davidi facta, minime pendere, cum plane aliud sit durare, aliud restitui, immo restitui non possit id, quod duravit? Quare, etiamsi id verum esset quod ais, istas duas promissiones in cæteris omnibus esse pares: tamen id non ex eo proficisceretur, quod posterior à priore penderet, sed aliuode, nempe ex eo, quod cæteroquin idem prorsus io posteriore promissum fuisset, quod in priore. Facessat igitur ista tua duarum istarum promissionum coonexitas, & alterius ab altera (ut ita dicam) dependentia; & jam (si aliqua ratione id fieri potest) agoosce errorem tuum, qui in superiore scripto ausus fueras affirmare, ex promissiooe illa Davidi facta, 2 Sam. 7. Prophetas restitutionem regni seu Regem post captivitatem Babylonicam promittere, cum ipse Deus sit, qui, priore promissione, propter ipsius posteritatis Davidis peccata, non autem solius populi, irrita facta, alteram multo ampliorem & augustiorem eidem Davidis posteritati & populo facere pro bonitate sua dignetur. Nam quid illud est, quod interrogas, cur igitur Prophetæ Regem illum futurum ex posteritate Davidis, & sessurum super solium Davidis promiserunt, si ad antiquius illud promissum ipsi Davidi factum non respexerunt? An non vides te inconsequentis fallaciam cum accidentis fallacia mixtam incidere? Quasi verò non potuerit Deus, propterea quia David verè ipsius servus fuerat (id quod etiam disertis verbis ab ipso ibidem commemoratur) ejus posteritati hoc promittere & præstare, ut denuò Israëlis regnum obtineret, & in Davidis solio sederet, etiamsi nulla prorsus promissio de regoo in illius posteritate perpetuando præcessisset. Quocirca si Messiæ regnum muodanum esse debuisse, idque, ut te dicentem audivimus, propter populi peccata, à Deo præstitum non fuisse, demonstrare velis, jam ad alia confugias necesse est, quàm ad verba sive ad rationem illius promissi 2 Sam. 7. Davidi facti. Quo tamen si confugere posses, id, ut ostensum est, nihil te adjuvaret.

Porrò quod ais, te non intelligere, ad quid afferamus differentiam inter regnum Israëliticum, & alia regna muodi: nos verò ii sumus, qui, cur istud dicas, planè oon intelligamus, cum non inter Israëliticum regnum & alia regna mundi, sed inter Davidis regnum & cætera regna, qualiacumque tandem illa fuerint, aut futura sint, differeotiam afferamus; quæ ea est & fuit, ut regnum Davidis regnum super Dei popolum peculiarem sit, cætera vero mioimè. Et hanc dicimus esse differentiam specificam (ut vocant) illius regni, ut scilicet intelligas, io quocumque regno ea differentia fuerit, ibi Davidis regnum esse, etiamsi cætera omnia desint, quæ in ipso regno fuerunt, quod Deus obtinuit. Quemadmodum cum animal, in quo ratio sit, deprehendimus, scimus esse hominem, quidquid illi desit, quod in primo homine, quem Deus condidit, fuisse constet. Fuit enim ratio, forma seu differentia specifica primi illius hominis, quatenus animal erat. Itaque cum tu ex eo concludas, Messiæ regnum muodanum esse debuisse, quia Davidis regnum ei promissum fuerat, recte & ad rem ipsam accommodatissime ejus differentiæ à nobis facta est mentio, ut hac ratione perspicias, aliquod regnum, Davidis regnum esse posse, quamvis muodanum oon sit; & Jesu Nazareni regnum licet oon muodanum, Davidis tamen regnum merito appellari, cum ei Davidis regni forma & specifica differentia insit, nempe quod regnum sit super Dei populum peculiarem. Quamobrem quod dicis, differentia hic opus esse inter mundanum & cæleste regnum, in eo bifariam (ut quidem credimus) idque graviter, erras. Primum quia principium petis, cum noo modo non probaveris, regnum Messiæ mundanum esse debuisse, sed hoc illud sit, de quo in præsentia inter nos controversia est. Deinde, quia si id probasses, nobis neutiquam differentia, sed similitudine inter mundanum & cæleste regnum opus esset, ut vide-

ut videtur inde concluderemus, potuisse [illegible] cœleste regnum habere, etiamsi mundanum [illegible] missum fuisset, ut tua ipsius verba confitentur, [illegible] atis, non negare cœleste regnum diversum [illegible] dano, atque Jesum & mundanum & cœleste Regem esse velle. Quod tamen multo aliter [illegible] cum nihil aliud dicamus, nisi cœleste regnum Jesu Nazareni, quem nos Messiam esse contendimus, [illegible] adeo à mundano regno differre, ut tu cavillaris, [illegible] quidquid veri boni in mundano regno continetur, [illegible] Jesu cœlesti regno contineri; ut vel hinc appareat, Deum cum cœleste istud regnum Jesu dedit, promissionem suam de Messia in ipso Jesu implesse, etiamsi mundanum regnum Iesu daturum aperte promisisset. Hæc sane [illegible] à nobis scripta sunt, & tamen tu (nescio quam ob caussam) quamvis bene doctus, & non mediocri ingenio præditus, ea non percipis. [illegible] enim affirmamus, Christum in terris regnare, tamen hoc aliud est, quam mundanum Regem esse, vel mundanum Regnum habere. Nam Deus ipse [illegible] in terris regnat, nec tamen mundanus [illegible] est, aut mundanum regnum habet. Non erat igitur, quod ipsius Iesu verba, qui dixit, regnum suum non esse de hoc mundo, nobis objiceres, vel in argumento tuo Mundani appellationem, in *de hoc mundo* [illegible] tes, quasi non Iesu Regnum mundanum esse vel [illegible]

Cæterum, ut tibi plenius satisfaciamus, argumentum tibi tuo alia adhuc ratione, quam magis propria magisque Dialectica videri poterit, respondendum [illegible] Et, quam fallax & captiosum sit, [illegible] demonstrandum. Etenim argumentum tuum, quod [illegible] est: *Quale regnum Davidi usque in sæculum promissum est, tale necesse fuit, ut posteri ejus, in quibus [illegible] deberet ipsa promissio, haberent. Sed Davidi mundanum regnum usque in sæculum promissum est. Ergo, &c.* [illegible] inquam, argumentum, vel ex quatuor terminis constat, vel ejus major propositio falsa est. Nam si in propositione vox *Quale* non omnem qualitatem comprehendit, sed eam quæ rem ipsam constituit, ex quatuor terminis constabit syllogismus: cum qualitas, quod regnum Davidi promissum esset mundanum, rem ipsam non constituat, id est, ut [illegible] disputavimus, non pertineat ad ejus regni formam [illegible] differentiam specificam. Sin autem in ea propositione verbum *Quale* omnem qualitatem complectitur, falsa est propositio; ut ex eo apparet, quod Deus in [illegible] storia Davidis, quibus decem tribus ademptæ fuerunt, promissum suum Davidi factum præstitum esse [illegible] 1 Reg. 8. 19. Hinc enim perspicuum est, non omne [illegible] no, quale erat regnum, quod Davidi usque in sæculum promissum fuit, tale posteros ipsius, in quibus promissio impleri debebat, habere debuisse. Quare [illegible] majorem tui argumenti propositionem [illegible] accipiendam esse, ac si his verbis concepta fuisset: *Quale erat regnum, quod Davidi usque in sæculum promissum fuit, tale, &c.* ut nos modo illam accepimus, omnino ita intelligendam esse, ut ipsa verba [illegible] videntur, ut sit sensus: *Cujus qualitatis promissum Davidi regnum usque in sæculum, ejus qualitatis necesse fuit, ut posteri, &c.* cum dicimus, aut minorem propositionem falsam esse, aut syllogismum quatuor terminos habere. Nam dum ais, Davidi regnum mundanum usque in sæculum fuisse promissum, aut [illegible] fuisse illi promissum usque in sæculum regnum [illegible] qualitatis, ut esset mundanum, & hoc [illegible] nusquam enim ea qualitas in promissione [illegible] aut intelligis simpliciter, regnum quod Davidi [illegible] in sæculum promissum fuit, fuisse mundanum [illegible] legitimo quatuor terminos habet, cum in [illegible] positione non de qualitate simpliciter regni [illegible] sæculum promissi, sed de ipsa regni qualitate [illegible] agitur.

Quæ de promissione illa, de qua quæritur, [illegible] conditione si valet, cum ad exceptionem [illegible] adversus te afferri possint, opportunum, non verò [illegible] rere [illegible] nostro [illegible] ad tuum [illegible] tum respondere constituimus, non est, cur [illegible]

[illegible]

Faustus Socinus

Epist. 3 Martini Seidelii

[illegible]

tens, sic inquit ad Salomonem, *Custodi statuta Jehova Dei tui, at facitet Jehova verbum suum, quod loqutus est super me, dicendo, si custodirent filii tui viam suam, non excindetur tibi vir de solio Israël.* Sic 1 Reg. 9 capite Deus repetens illam promissionem factam Davidi, sic inquit ad Salomonem. *Et tu si ambulaveris coram facie mea, confirmabo solium Regni tui super Israël usque in sæculam, sicut dixi Davidi patri tuo, dicendo: Non excindetur tibi vir de solio Israël.* Sic. 1. Paralip. 7 cap. dicit Deus Salomoni. *Et nunc elegi & sanctificavi domum hanc, ut sit ibi nomen meum usque in seculum, & si tu ambulaveris coram facie mea, firmabo solium Regni tui, quemadmodum fœdus feci cum Davide patre tuo, dicendo: Non excindetur tibi vir, qui dominetur in Israël.* Item 1 Reg. 18. inquit Solomo. *Et nunc Jehovu Deus Israëlis, custodi servo tuo Davidi patri meo, quod locutus es ei, dicendo: Non excindetur tibi vir à facie mea, sedens super solium Israël.* Cum itaque in omnibus aliis locis, per hæc verba denotetur promissio illa Davidi facta 1 Sam. 7. sequitur, quod etiam apud Jeremiam promissionem illam factam Davidi denotent, atque ideo falsum esse, quod dicitis, Jeremiam per illa verba non veterem illam promissionem, sed novam, & quæ sit ab illa veteri diversa, denotare. Quid igitur novi ista verba apud Jeremiam denotant, quod aliis in locis eadem verba non denotarunt? Sed tædet me probare ea quæ sunt manifestissima. Unum tantummodo addo, non fulum Prophetæ restitutionem regni seu Regem, ex promissione illa facta Davidi, promiserunt & populo promissionem illam quasi digito monstrarunt; sed populus quoque Judaicus destitutus rege & regno suo, ad illam promissionem antiquam factam Davidi respexerunt, atque ex illa promissione potissimum consolationem & spem restitutionis regni concipiebant. Nam ita precatur populus Dei 89 Psal. *Tu Jehovu scutum nostrum es, tu loquutus es olim sanctis tuis, atque dixisti: Dabo Herui* (id est Davidi) *robur, eveham electum super populum*, &c. *Omnino juravi per sanctitatem meam, si Davidem fallam, semen ejus in perpetuam durabit, & solium ejus coram me tamquam Sol. Nunc autem despicis & abjicis, simultatem exerces cum Messia* (id est, cum Davide) *rescindis fœdus servi tui, humi contaminas coronam ejus*, &c. *Ubi est prisca bonitas tua, quam jurejurando promisisti Davidi?* Hic populus Judaicus quodammodo expostulat cum Deo, quod ipsis non daret regem ex posteris Davidis, cum tamen Davidi promisisset posteros ejus usque in seculum super Israëlitas regnaturos, & antiquam illam promissionem factam Davidi, opponunt Deo. Unde hoc didicerant, quod ad illam promissionem potissimum respicere deberent? à prophetis. Non itaque crediderunt, promissionem illam antiquam per captivitatem Babylonicam irritam factam, ut vos dicitis, sed crediderunt, posteris Davidis semper patuisse aditum ad impletionem illius promissionis, id quod ipsos Prophetæ docuerunt.

Aliter etiam respondetis ad meum argumentum, quod ita conclusi. *Quale regnum Davidi usque in sæculum promissum est, tale necesse fuit, ut posteri ejus, in quibus hæc promissio debebat impleri, haberent. Sed regnum mundanum Davidi usque in sæculum promissum est. Quia Israëliticum. Ergo regnum mundanum posteri Davidis ut haberent, necesse fuit; & per consequens, etiam Rex ille, quem Prophetæ ex hac promissione post captivitatem Babylonicam regnaturum promiserunt, perinde ut reliqui posteri Davidis, mundanum regnum debuit habere.* Quamvis consequentia hujus argumenti manifesta sit, tamen quia hic facitis ambiguitatem in *Quale*, & *Tale*, cum tamen nulla sit, & satis apertum sit, me illis verbis ad mundanum & cæleste respicere, igitur syllogismum aliter formabo, & quidem in tertia figura in modo Disamis: quæ licèt quodammodo puerilia sint, tamen quia etiam in his aliquid desideratis, ideo vobis etiam in hac re morem gerò. Sic igitur argumentor.

Regnum Israëliticum Davidi & posteris ejus usque in sæculum promissum est.

Regnum Israëliticum fuit mundanum. Ergo

Regnum mundanum Davidi & posteris ejus usque in sæculum promissum est: & per consequens, etiam Rex ille, qui ex hac promissione post captivitatem Babylonicam, secundum promissiones Prophetarum regnaturus erat, perinde ut cæteri posteri Davidis mundanum seu terrestre regnum debuit habere.

Reliqua quæ assertis sunt ejusmodi, ut mihi non videantur egere responsione, & quæ à vobis ipsis possetis videre, quod sint infirma, ne quid contemptius dicam: ipsimet, inquam, possetis videre, si seposito affectu paullo diligentius ea consideraretis. Quamvis autem mihi hactenus ad meam petitionem non responderitis, facile tamen possum colligere responsum tale futurum, me non posse apud vos habere locum, nisi in doctrina de Messia vobiscum consentiam, quod cum certo sciam, & multo certius sciam, sententiam meam hac in re esse certissimam, atque ideo bona conscientia eam non possim abnegare, ideo cogor hinc discedere, præsertim cum sim destitutus sumptibus, & nolim diutius gravare benefactores meos. Gratias itaque vobis ago pro humanitate & benevolentia vestra quam mihi ostendistis, nominatim verò & præcipue gratias ago Domino Alexandro pro beneficiis suis in me peregrinum collatis, utinam aliquando ei gratiam referre possim, sed quia jam non possum, rogo Deum, ut ei centuplum reddat, quod in me boni contulit. Atque vos Deo opti: maximo commendo, & quamvis vobiscum in doctrina de Messia non consentiam, tamen optarem ut omnes Christiani vestram sententiam amplecterentur, & ab idololatria sua discederent, à qua idololatria etiam ego ipsos conor abstrahere, sed ex aliis fundamentis quam vos facitis. Valete.

MARTINUS *Sejdelius.*

Responsio FAUSTI SOCINI.

ITerum asseveras, ex cap. 33 Jeremiæ apertissimè constare, Prophetas promittere Judæis restitutionem regni, seu Regem ex promissione Davidi facta 2 Sam. 7. idque tam firmum esse, ut nullo modo everti possit. Et tamen tu ipse paullo post concedis, Hieremiam eo in loco potuisse Judæis terræ illius restitutionem promittere ex promissione illa, quâ populo Israëlitico terra illa usque in sæculum promissa fuit, cum eam terræ restitutionem etiam aliis in locis Prophetæ cum regni restitutione conjungant. Verùm ais te putare, magis Hieremiæ verba ad promissionem illam 2 Sam. 7. Davidi factam, referenda esse. Igitur, te ipso teste, nec firmum est, nec apertè constat, ex promissione ista Davidi facta, Hieremiam eo loco Judæis restitutionem, seu regem promisisse, sed tu ita putas. Nihil autem dicimus, quod adhuc retines tuum illum modum loquendi, Prophetæ promittunt ex promissione &c. Quasi verò in locis, de quibus quæritur aut quæri potest, Prophetæ interpretentur aliquam antecedentem Dei promissionem, & non manifeste ipse Deus per Prophetas aliquid promittat. Qui Deus præterea, cum apud Hieremiam loco prædicto promittit, se suscitaturum sive erecturum verbum illud bonum, quod locutus erat super domum Israëlis (sive ut tibi placet, tibique magis adversatur, domui Israëlis) & super domum Judæ; Suscitandi sive Erigendi verbo non significat, verbum illud tunc temporis defiisse, ut tu opinaris: quod vel ex eo loco patet, quem tu ex 1 Reg. 2. infrà recitas, ubi David ad hunc modum Salomonem alloquitur. *Custodi statuta Jehova Dei tui* &c. *Ut suscitet Jehova verbum suum, quod locutus est super me.* Nam certe verbum illud, quod locutus erat Deus Davidi, nondum defierat. Quodnam verò esset verbum illud bonum, quod Deus locutus esset super domum, sive domui Israëlis, & super domum Judæ, apparet ex ipsius verbis apud eundem Hieremiam cap. 23. ubi eadem ferè verba leguntur, quæ scripta sunt cap. 33. Neque ibi ulla fit mentio alicujus præcedentis promissionis, ad quam illa, quæ inibi fit, referatur, ut intelligere possis principium atque originem ejus quod cap. 33. promittitur, inde

omnino petendam esse, non autem et [illegible] illa Davidi facta 2 Sam. 7. Nam, quidquid [illegible] missio revera ad domum Israelis, & domum [illegible] postea pertinerat, ex usu tamen loquendi [illegible] pheta, & alios sacros scriptores Veteris [illegible] ti, nulla ratione admitti potest, aliud [illegible] bum super domum, & multo minus [illegible] & super domum Judae fuisse factum, ubi [illegible] le nec Judae domus nominatur, nec ad [illegible] dirigitur, nec denique ipsorum, sed Davidis [illegible] tum caussa, verbum illud bonum locutus est Deus [illegible] aliquin super Davidem, & super posteros [illegible] [illegible]. Ut nihil dicam, quod nunc temporis [illegible] distinguebatur Juda ab Israele, nec [illegible] plum ullum invenietur, ubi id, quod [illegible] visionem de Israele dictum aut promissum [illegible] Israele & Juda dictum fuisse, diserte [illegible] [illegible], etiamsi effectus dicti aut promissi post [illegible] visionem illam, ex parte vel etiam ex [illegible] fuisset. Nam quod addis cap. 31 de [illegible] nem illam factam Davidi, [illegible] sam suae promissionis a Deo afferri, dum (a[illegible]) [illegible] quit. *Ecce sic dixit Jehova. Non excindetur* [illegible] *&c.* Animadvertendum est in codice Hebr[illegible] legi *ki cho amar*. Quae verba ex proprietate Hebr[illegible] [illegible], non causam antecedentem [illegible] prius dictum a Propheta fuerit, ibi [illegible] sunt, sed explicationem seu confirmationem [illegible] cedentium ostendunt: nec verbum *amar*, praeteritum aut certe non pridem transactum, sed vel [illegible], vel vix praeteritum tempus significat [illegible] multo commodius, *dicit*, quam *dixit*, redditur. [illegible] [illegible] est vel eruditione, vel diligentia [illegible] [illegible] ipsum non animadvertisse, cum verba [illegible] frequentissime apud Prophetas, praesertim vero [illegible] pud ipsum Hieremiam leguntur, nec tamen fore [illegible] quam aliter, quam nos diximus, accipi possint, [illegible] praeterquam tibi, omnibus certissimum esse non [illegible] [illegible]. Nec vero, si iisdem verbis *Non excindetur* [illegible] commemoratur aliqua antiqua illa promissio Davi[illegible] facta, [illegible] sequitur, non esse apud Hier[illegible] nova[illegible] promissionem, sed veterem illam, quasi Deus [illegible] verbis, quibus veterem fecerat, novam [illegible] nem faciendo uti non potuerit: immo [illegible] admodum verisimile non sit, cum nova promissio [illegible] non minus quam vetus illa, perpetuitatem regni [illegible] posteritate Davidis complexa fuerit, quae verbis [illegible] *Non excindetur &c.* omnino exprimitur. Postre[illegible] quum ea Psal. 89 affers, non modo tuam sententiam non confirmant, sed eam non mediocriter labe[illegible] [illegible]. Utenim ipse ais, expostulat quodammodo [illegible] populus cum Deo, quod foedus suum, quod cum [illegible] vide & ejus posteritate pepigerat, non servasset, [illegible] mo illud rescidisset. Quod etsi falsum erat (neque [illegible] conditione, quam Davidis posteritas non servaverat [illegible] foedus illud a Deo promissum fuerat) tamen [illegible] manifestum est, populum sensisse, foedus illud [illegible] tum fuisse factum, ut vere (quod ad litteralem [illegible] sum attinet) propter posterorum Davidis & ipsi[illegible] populi peccata, fuerat. Quare, si propter illud foedus adhuc populus sperabat futurum, ut e malis [illegible] retur, quibus undique premebatur, (quae [illegible] men nihil aperte constat) illud non ideo sperabat, quod vel ipse per se, effectum promissionis illi[illegible] adhuc durare, sibi persuasisset, vel Propheta [illegible] in Davidis semper potuisse adductum ad implet[illegible] illius promissionis, cum docuissent: sed quia ex [illegible] derelicto, quantus fuisset Dei erga Davidem & ejus [illegible] sterus amor & charitas, per se ipse intelligebat, ex [illegible]

[illegible]

F I N I S.

INDEX

INDEX PARTIUM, ET CAPITUM

Disputationis de Jesu Christo Servatore

PARS PRIMA.

Disputationis de Jesu Christo Servatore

PARS SECUNDA.

Disputationis de Jesu Christo Servatore

PARS TERTIA

Disputationis de Jesu Christo Servatore

PARS QUARTA

INDEX
RERUM & VERBORUM,
Phrasiumque S. Scripturæ memorabilium.

In quo numerus Latinus I. & II. primum secundumque Tomum, vulgaris vero additus, aut sequens, Tomi indicati paginam, & a. b. primam aut secundam paginæ columnam, denotat.

A.

B.

C.

G.

H.

I.

L.

M:

N.

O.

P.

R.

INDEX [illegible] ALTER

Locorum S. Sctipturæ [illegible] quæ in hoc opere explicantur vel il[illegible] illustrantur.

Ubi numerus latinus I. & II. [illegible] primum vel secundum Tomum, litteræ a b. paginæ columnam [illegible] primam aut secundam denotant.

Marcus

7 & d.

Index Loc[illegible] ... [illegible] corum S. Scripturæ.

Er[illegible] rata sic corrigito.

In primo Tomo.

[illegible]

In Tomo secundo.

[illegible]

Reliqua [illegible] benevolus Lector.

[illegible]